MELLÉKLET

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

1964

XIX. új évfolyam

KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA
ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК
Орган Института Государства и Права Академии Наук ВНР
REVUE DES SCIENCES JURIDIQUES
REVUE DE L'INSTITUT DES SCIENCES JURIDIQUES ET POLITIQUES DE L'ACADEMIE HONGROISE DES SCIENCES
RECHTSWISSENSCHAFTLICHE MITTEILUNGEN
ZEITSCHRIFT DES INSTITUTS FÜR STAATS- UND RECHTSWISSENSCHAFTEN DER UNGARISCHEN AKADEMIE FÜR WISSENSCHAFTEN
Szerkeszti a szerkesztő bizottság
Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. Szerkesztő: Dr. Pap Tibor.
Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. Telefon: 120—243.
Felelős kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója.
Megjelenik havonta

Felelős kiadó: Közgazgasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója

64.7173 Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vez.: Lengyel Lajos igazgató

Tartalommutató a Jogtudományi Közlöny XIX. 1964. évfolyamához[1]

Állam- és jogelmélet

Szemlecikkek

Murányi Albert: Zivsz, Sz. L.: A jogi formák fejlődése a mai imperialista államokban. Bp. Közgazd. Kiadó, 1962. 256 p. [Könyvism.] .. 326

Államjog. Alkotmányjog

Tanulmányok

Besnyő Károly: Az országgyűlési bizottságok működéséről 445

Szemlecikkek

Ádám Antal: Krilov, B. Sz.: Parlament burzsoaznogo goszudarsztva. [A burzsoá állam parlamentje.] Moszkva, Izd. IMO, 1963. 354 p. [Könyvism.] 66
Sokolewicz, Wojciech: Rozmaryn, Stefan: Konstytucja jeko ustawa zasadnicza Polskiej Rzeczypospolitej ludowej. [Az alkotmány mint a Lengyel Népköztársaság alaptörvénye.] Warszawa, Państwowe Wydaynictwo Naukowe, 1961. [Könyvism.] 129

Államigazgatási jog

Tanulmányok

Erdei Ferenc—Földes Iván: A kalocsai öntözőmű szervezeti-jogi kérdései 1
György Ernő: A vállalati együttműködés újabb követelményei 408
Samu Mihály: A jogászképzés és az államigazgatási munka 73
Szamel Lajos: A vezetés elhatározásaihoz szükséges információk megszerzése és elemzése az államigazgatásban 21

Szemlecikkek

Beck Salamon: Szelényi Zoltán: A szabványosítás jogi kérdései. 2. kiad. Bp. Közgazdasági Kiadó, 1963. 247 p. [Könyvism.] 367

Pénzügyi jog

Tanulmányok

Tóth János: A költségvetési törvényről 562

[1] Az évfolyam a 12. számmal (680. oldalszám) zárul.

Szemlecikkek

György Ernő: A nemzetközi pénzügyi kapcsolatok jogi problémái 262
Meznerics Iván: A Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank megalakulása és fő feladatai 44
Török Lajos: Állami ellenőrzés a Bolgár Népköztársaságban 569

Polgári jog

Tanulmányok

Asztalos László: A polgári jogi felelősség és a szankciós reparáció 484
Benedek Károly: A polgári jog legfontosabb alapelvei 633
Eörsi Gyula: A jogpolitikai elvek és a jogászi tevékenység elvi kérdései 269
György Ernő: A vállalati együttműködés újabb követelményei 408
Hegyháti István: A polgári jogalkalmazás néhány jogpolitikai kérdése 28
Péter Béla: Érvénytelenségi problémák az építési szerződések körében 607
Posch, Martin: A polgári jogszabályok egységesítése a szocialista államok együttműködésének keretében 438
Posch, Martin: Polgári jogi anyagok kölcsönös közelítése a szocialista államokban 537
Sárándi Imre: Az áruviszony, a kollektívák és a joggal való visszaélés 142
Törő Károly: A polgári jogi veszélyviselés elvi alapja és néhány sajátossága 287
Weiss Emília: Orvosolhatja-e a szerződés törvényes alaki kellék hiánya miatti semmisségét a teljesítés? 227
Zlinszky János: Nagyipari létesítmények minőségének törvényes garanciális biztosítása 615
Zlinszky János: A nagyipari létesítmények minőségének biztosítása tervszerződéseink rendszerében 655

Szemlecikkek

Besenyei Lajos: Zoltán Ödön: Vállalkozási szerződés. Bp. Közgazdasági Kiadó, 1963. 398 p. [Könyvism.] 323
Horeczky Károly: Eörsi Gyula: „A jogi felelősség alapproblémái. Polgári jogi felelősség" c. [Bp. Akadémiai Kiadó, 1961. 489 p.] könyv vitája 256
Nagy Lajos: Traian Ionaşcu—E. A. Barasch: Teoria generală a contractelor economice. Vol. 1. [A gazdasági szerződés általános elmélete.] Bucureşti, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1963. 430 p. [Könyvism.] .. 329
Révai Gyula: Az építési szerződés 48
Trócsányi László: Lubý, S.: Práva pribuzné právam autorským. [A szerzői jogokkal rokon jogok.] Praha, Nakl. Československ. Akad. Ved. 1963. 80 p. /Rozpravi Československé Akadémia Ved. Ročnik 73. Sesit 59/ [Könyvism.] .. 521
Vida Sándor: A Magyar Iparjogvédelmi Egyesület munkájáról 125

Munkajog

Tanulmányok

Deák László: A társadalmi bíráskodás munkajogi vonatkozásai 237
Hógelmayer Istvánné: Áthelyezés népgazdasági érdekből 80
Mártonffy András: Szünetelés a munkajogban .. 391
Nagy László: A kártérítés csökkentése a dolgozók anyagi felelőssége esetén 525
Paskov, A. Sz.: Az üzemen belüli tanulói szerződés lényege a szovjet jog szerint 494
Román László: A tekintély mint a munkáltatói joggyakorlás alapja 500
Rudolf Loránt: A munkajogi értelmezés és szabályozás néhány aktuális jogpolitikai kérdéséről 388
Trócsányi László: A munkaviszony szünetelése .. 302
Vörös Ferenc: Reflexiók „A vállalkozási szerződés és a munkaszerződés elhatárolása" című vitacikkhez. [Szelényi Dezső cikke a JK. 1963. évi 5. számában.] 104
Weltner Andor: A munkáltatói jogalanyiság .. 333
Weltner Andor: Gondolatok a vállalati kollektívával kapcsolatban 585

Szemlecikkek

Krémer Miklós: Kisipari szövetkezeti munkaviszony 620
T[rócsányi] L[ászló]: Vita a társadalmi bíráskodás munkajogi vonatkozásairól a Magyar Jogász Szövetségben 127

Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog

Tanulmányok

Erdei Ferenc—Földes Iván: A kalocsai öntözőmű szervezeti-jogi kérdései 1
Juhász Károly: A termelőszövetkezeti jogszabályok érvényesülésének tapasztalatai Szolnok megyében 172
Nagy László: A szövetkezeti elvek szocialista értelmezése 477
Orbán Sándor: A termelőszövetkezeti tagsági viszonyból eredő jogviták 89
Seres Imre: A termelőszövetkezeti tulajdonosi birtoklási jog 277

Szemlecikkek

Földes Iván—Nagy László: A Firenzei Nemzetközi Agrárjogi Kongresszus. [1963. IX. 29—X. 4.] 187

Családjog

Szemlecikkek

Bacsó Jenő: Nizsalovszky Endre: A család jogi rendjének alapjai. Bp. Akad. Kiadó, 1963. 487 p. [Könyvism.] 56
Beck Salamon: Volt házastársak közötti (vissza) követelési igény 516

Büntetőjog. Bűnügyi tudományok

Tanulmányok

Bólya Lajos, ifj.: A vegyes bűnösségű cselekmények 243
Hoóz István: A hivatalos bűnügyi statisztika adatai felhasználásának néhány problémája .. 34
Szabó András: A fiatalkorú bűnözés kutatásának metodológiai kérdései 597
Turi István: Igazgatási és büntetőjogi normaellenesség 602

Szemlecikkek

Horváth Tibor: A Nemzetközi Büntetőjogi Társaság IX. kongresszusa a család és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények büntetőjogi szabályozásáról 660
Erdész László: Néhány büntetőjogszabály értelmezése a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában .. 668
Posgay István: Viski [László]—Imre [Ödön]—Tarnai [Zoltán]: Közúti közlekedési balesetek elbírálása. Bp. Közgazdasági Kiadó, 1963. 534 p. [Könyvism.] 371

Igazságügyi szervezet

Szemlecikkek

Sándor István Tamás: A társadalmi bíróságok működésének néhány gyakorlati kérdéséről .. 175

Polgári eljárásjog

Tanulmányok

Hartai László: A polgári peres eljárás szabályai és a Legfelsőbb Bíróság irányító szerepe 9
Hámori Vilmos: A pertársaság és a beavatkozás egyes kérdései 453
Novák István: A polgári per hatásköri szabályainak elvi alapja 294
Révai Tibor: Népi ülnökök a polgári eljárásban .. 342
Schelnitz György: Törvényességi óvás a polgári eljárásban 646
Solt Kornél: Az érvénytelen szerződéskötéssel kapcsolatos néhány eljárásjogi kérdésről 168

Büntető eljárásjog

Tanulmányok

Bócz Endre—Stauber József: A fellebbezési óvás alapja, tartalma és a felülbírálat terjedelme az egy vádlott ellen több bűntett miatt folyó büntető eljárásban 551
Habermann Gusztáv: A sértettről 509
Márkus Ferenc: Külföldi büntetőítélet jogkövetkezményei a hazai jog szempontjából különös tekintettel a nemzetközi jogra 544
Nagy Lajos: Tanúbizonyítási kérdések a másodfokú büntető eljárás gyakorlatában 429
Rónai Róbert: A társadalmi bíróság határozatának jogereje a bűntettek elbírálása szempontjából 401
Seres András: Az előzetes letartóztatások foganatosításának törvényessége 159
Szabó Lászlóné: A dogmatizmus a büntető eljárási jog tudományában [1—2. rész]. .. 95, 147

Szemlecikkek

Barna Péter—Szabó Lászlóné: Elkind, 'P. Sz.: Szuscsnoszt' szovetszkogo ugolovno-processzszual'nogo prava. [A szovjet büntető eljárási jog tartalma.] Leningrád, Izd. Leningradszkogo Universziteta 1963. 171 p. [Könyvism.] 374

Nemzetközi jog

Tanulmányok

Buza László: Új formák az újszellemű nemzetközi jogszabályok kialakításában 137
Haraszti György: A nemzetközi kereskedelem szabadsága és a Közös Piac 76
Herczeg István: Az ENSZ közgyűlési határozatainak jogi természete 352

Szemlecikkek

Buza László: Néhány megjegyzés Márkus Ferenc „Egy könyv tudományos vitájának margójára" c. közleményére 620
Gál Gyula: Herczeg István: A támadó háború eltiltása és az agresszió meghatározása. Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 188 p. [Könyvism.] 626
Haraszti György: Herczegh Géza: A gyarmati kérdés és a nemzetközi jog. Bp. Közgazdasági Kiadó, 1962. 230 p. [Könyvism.] 193
Herczegh Géza: Kopal, Vladimir: Otázka ozbrojených sil OSN. [Az ENSZ fegyveres erőinek problémája.] Praha, Nakl. Československé Akademie Ved. 1961. 162 p. [Könyvism.] .. 376
Márkus Ferenc: Egy könyv tudományos vitájának margójára. [Hajdu Gyula: A semlegesség a hidegháborúban c. munka vitájának ismertetéséhez.] 463
Valki László: Hajdu Gyula: „A semlegesség a hidegháborúban" c. könyvének vitája 421

Nemzetközi magánjog

Tanulmányok

Posch, Martin: A polgári jogszabályok egységesítése a szocialista államok együttműködésének keretében 438
Posch, Martin: Polgári jogi anyagok kölcsönös közelítése a szocialista államokban 537
Réczei László: Az egyetemes és egységes jog kérdése a hágai értekezleten 381
Vida Sándor: Az iparjogvédelmi ügyekben folytatott magyar bírói gyakorlat nemzetközi magánjogi vonatkozásai 359

Szemlecikkek

Karlócai János: Sośniak, Mieczyslaw: Klauzula porządku publicznego w prawie miedzynarodowym pryvatym. [A közrendi záradék a nemzetközi magánjogban.] Warszawa, Izd. Wydawnictwo Naukowe, 1961. 255 p. [Könyvism.] 628

Állam- és jogtörténet

Tanulmányok

Csizmadia Andor: Egy 200 év előtti országgyűlés évfordulójára. A Kollár contra Status et Ordines. 214
Kislégi Nagy Dénes: Marx sajtópere 640

Szemlecikkek

Both Ödön: Csizmadia Andor: A magyar választási rendszer 1848/49-ben. (Az első népképviseleti választások.) Bp. Közgazdasági Kiadó, 1963. 366 p. [Könyvism.] 317
Csizmadia Andor: Magyarország történeti demográfiája Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig. Szerk. Kovacsics József. Bp. Közgazdasági Kiadó, 1964. 411 p. [Könyvism.] 579
Pecze Ferenc: A magyar és a csehszlovák jogtörténészek IV. vitaülése. [1963. X. 10—11.] 115
Sarlós Márton: Egy cseh jogász jobbágy-jogtörténeti könyvről és a feudális földtulajdonjog marxista elemzéséről. [Proházka, Vladimir: Ceská poddanská nevomitost v pozemkovych knichách 16. a 17 stoleti. Praha, 1963. 585 p. c. művéről.] 424
Vargyai Gyula: Az V. magyar—csehszlovák jogtörténettudományi konferencia. [Bp. 1964. ápr.] 415

Jogtudomány. Tudományos élet. Vegyes tárgyú cikkek

Tanulmányok

Markója Imre: Az állam- és jogtudományok helyzetéről és feladatairól 202

Szemlecikkek

Bérczi Imre: A VI. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Alszekciójának előadásai 119
Czili Gyula: A Demokratikus Jogászok Nemzetközi Szövetségének VIII. Kongresszusa Budapesten 311
Hoóz István: Szabady Egon: Bevezetés a demográfiába. Bp. Közgazdasági Kiadó, 1964. 610 p. [Könyvism.] 676
Kovacsics József: Horváth Róbert: Hatvani István professzor és a magyar statisztikai tudomány kezdetei. Bp. Közgazdasági Kiadó, 1963. 323 p. [Könyvism.] 469
Nagy Lajos: Jogi könyvkiadásunk eredményei és feladatai 254
P[éteri] Z[oltán]: Tudományos konferencia az állam- és jogtudományok módszertani kérdéseiről 178
Az európai szocialista országok jogalkotása:
A[lth] G[uidó]: Német Demokratikus Köztársaság 465
F[iczere] L[ajos]: Szovjetunió 128, 578
H[orváth] A[nna]: Bolgár Népköztársaság .. 674
K[rémer] M[iklós]: Bolgár Népköztársaság 260, 365
L[ázár] M[iklós]: Román Népköztársaság 53. 413
N[agy] I[István]: Lengyel Népköztársaság 191, 519
T[rócsányi] L[ászló]: Csehszlovák Szocialista Köztársaság 313. 624
Új könyvek [Összeáll. Nagy Lajos—Román Lászlóné—Veredy Katalin] 72, 131, 107, 267, 331,378, 423, 472, 523, 581, 632, 679

Mellékletek

Dokumentációs Szemle. Összeáll. az Állam- és Jogtudományi Intézet dokumentációs osztálya. Szerk. Alth Guidó. 1964. 25—26. szám. Bp. Kossuth ny. 1964. 153 p. [a 6. számhoz.] 27—28. szám. Bp. Kossuth ny. 1964. [a 10. számhoz] 154—305. p.
A Jogtudományi Közlöny 1964. évi tartalommutatója. [a 12. számhoz]. Bp. Kossuth ny. 1964. 7 p.

Névmutató
a Jogtudományi Közlöny XIX. 1964. évfolyamához

A mutató az évfolyam lapszámaira utal

Ádám László .. 66
Alth Guidó .. 465
Asztalos László .. 484
Ádám Antal .. 66
Bacsó Jenő .. 56
Barna Péter .. 374
Beck Salamon .. 367, 516
Benedek Károly .. 633
Besenyei Lajos .. 323
Besnyő Károly .. 445
Bérczi Imre .. 119
Czili Gyula .. 311
Both Ödön .. 317
Bócz Endre .. 551
Bólya Lajos, ifj. .. 243
Buza László .. 137, 620
Csizmadia Andor .. 214, 579
Deák László .. 237
Erdei Ferenc .. 1
Erdész László .. 668
Eörsi Gyula .. 269
Ficzere Lajos .. 128, 578
Földes Iván .. 1, 187
Gál Gyula .. 626
György Ernő .. 262, 408
Habermann Gusztáv .. 509
Haraszti György .. 76, 193
Hartai László .. 9
Hágelmayer Istvánné .. 80
Hámori Vilmos .. 453
Hegyháti István .. 28
Herczeg István .. 352
Herczegh Géza .. 376
Hoóz István .. 34, 676
Horeczky Károly .. 256
Horváth Anna .. 676
Horváth Tibor .. 660
Juhász Károly .. 172
Karlócai János .. 628
Kislégi Nagy Dénes .. 640
Kovacsics József .. 469
Krémer Miklós .. 260, 365, 620
Lázár Miklós .. 53, 413
Markója Imre .. 202
Márkus Ferenc .. 463, 544
Mártonffy András .. 391
Meznerics Iván .. 44
Murányi Albert .. 326
Nagy István .. 191, 519
Nagy Lajos .. 254, 329, 429
Nagy László [egyetemi tanár, Szeged] .. 525
Nagy László [egyetemi tanár, Gödöllő] .. 187, 477
Novák István .. 294
Orbán Sándor .. 89
Paskov, A. Sz. .. 494
Pecze Ferenc .. 115
Péter Béla .. 607
Péteri Zoltán .. 178
Posch Martin .. 438, 537
Posgay István .. 371
Réczei László .. 381
Révai Gyula .. 48
Révai Tibor .. 342
Román László .. 500
Rónai Róbert .. 401
Rudolf Loránt .. 388
Samu Mihály .. 73
Sarlós Márton .. 424
Sándor István Tamás .. 175
Sárándi Imre .. 142
Schelnitz György .. 646
Seres András .. 159
Seres Imre .. 277
Sokolewicz, Wojciech .. 129
Solt Kornél .. 168
Stauber József .. 551
Szabó András .. 597
Szabó Lászlóné .. 95, 147, 374
Szamel Lajos .. 21
Tóth János .. 562
Török Lajos .. 569
Törő Károly .. 287
Trócsányi László .. 127, 302, 313, 521, 624
Turi István .. 602
Valki László .. 421
Vargyai Gyula .. 415
Vida Sándor .. 125, 359
Vörös Ferenc .. 104
Weiss Emília .. 227
Weltner Andor .. 333, 585
Zlinszky János .. 615, 655

XIX. új évfolyam 1. szám Budapest, 1964. január hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

ERDEI FERENC—FÖLDES IVÁN:
A kalocsai öntözőmű szervezeti-jogi kérdései 1

HARTAI LÁSZLÓ:
A polgári peres eljárás szabályai és a Legfelsőbb Bíróság irányító szerepe 9

SZAMEL LAJOS:
A vezetés elhatározásaihoz szükséges információk megszerzése és elemzése az államigazgatásban 21

HEGYHÁTI ISTVÁN:
A polgári jogalkalmazás néhány jogpolitikai kérdése 28

HOÓZ ISTVÁN:
A hivatalos bűnügyi statisztika adatai felhasználásának néhány problémája 34

Szemle:

MEZNERICS IVÁN:
A Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank megalakulása és fő feladatai 44

RÉVAI GYULA:
Az építési szerződés 48

L. M.:
Az európai szocialista országok jogalkotása 53

Jogirodalom:

BACSÓ JENŐ:
Nizsalovszky Endre: A család jogi rendjének alapjai 56

ÁDÁM ANTAL:
B. Sz. Krilov: A burzsoá állam parlamentje 66

— —:
Új könyvek 72

СОДЕРЖАНИЕ: *Ференц Эрдеи-Иван Фелдеш:* Организационно-правовые вопросы оросительной системы Калоча. — *Ласло Хартаи:* Правила гражданского процесса и направляющая роль Верховного Суда. — *Лайош Самел:* Выискание и анализ информаций, необходимых для решений руководства в государственном управлении. — *Иштван Хооз:* Некоторые цролемы использования данных официальной уголовной статистики. — *Обзор: Иван Мезнерич:* Образование и главные задачи Банка международного хозяйственного сотрудчества. — *Дюла Реваи:* Договор строительства.— *Л. М.:* Правотворчество европейских социалистицеских стран. (Румынская Народная Республика). — *Юридичеккая литература: Енэ Бачо:* Эндре Нижаловски: Основы правового порядка семьи. — *Антал Адам:* Б. С. Крылов: Парламент буржуазного государства. — — —: Новые книги.

INHALT: *Ferenc Erdei—Iván Földes:* Die organisatorisch-rechtlichen Fragen des Bewässerungswerkes von Kalocsa. — *László Hartai:* Die Regeln des prozessverfahrens und die leitende Rolle des Obersten Gerichts. — *Lajos Szamel:* Die Einholung und Analyse der zur Beschlussfassung der Leitung nötigen Informationen in der Staatsverwaltung. — *István Hegyháti:* Einige rechtspolitische Fragen der Zivilrechtsanwendung. — *István Hoóz:* Probleme bei der Benützung der Angaben der offiziellen Kriminalstatistik. — *Rundschau: Iván Meznerics:* Die Gründung und Hauptaufgaben der Internationale Bank für Wirtschaftliche Zusammenerbeit. — *Gyula Révai:* Bauvertrag. — *M. L.:* Die Rechtssetzung der europäischen sozialistischen Staaten (Rumänische Volksrepublik) — *Rechtsliteratur: Jenő Bacsó:* Endre Nizsalovszky: Die Grundlagen der rechtlichen Ordnung der Familie. — *Antal Ádám:* B. S. Krilow: Das Parlament des bürgerlichen Staates. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Ferenc Erdei—Iván Földes:* Problèmes juridiques et d'organisation de la station d'irrigation de Kalocsa. — *László Hartai:* Les règles de la procédure civile et le rôle dirigeant de la Cour Suprême. — *Lajos Szamel:* Le rassemblement et l'analyse des informations nécessaires aux résolutions à prendre par les organes de direction de l'administration publique. — *István Hegyháti:* Quelques problèmes politico-juridiques de la juridiction civile. — *István Hoóz:* Questions surgies en matière d'application des données statistiques de la criminalité. — *Revue: Iván Meznerics:* La constitution et les tâches principales de la Banque Internationale pour la Coopération Economique. — *Gyula Révai:* Le contrat de construction. — *M. L.:* La législation des pays socialistes européens. (République Populaire Roumaine) — *Littérature: Jenő Bacsó:* Endre Nizsalovszky: Les bases de l'ordre juridique de la famille. — *Antal Ádám:* B. S. Krylov: Le parlement de l'Etat bourgeois. — — —: Nouveaux livres.

XIX. új évfolyam 1. szám Budapest, 1964. január hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A kalocsai öntözőmű szervezeti-jogi kérdései

Ismeretes, milyen fontossága, jelentősége van a mezőgazdasági termelésben az öntözéses gazdálkodásnak. Éppen ezért a második ötéves tervben eredetileg 460 000 kat. holdban megállapított öntözéses terület nagyságát egy nemrégiben hozott párthatározat alapján 640 000 kat. holdra emelték fel. Ebből az 1963. év végére 450 000, az 1964. év végére 550 000 kat. hold öntözésnek kell megvalósulnia.

A terv ilyen célkitűzései és az öntözéses gazdálkodás hatásfokának növelése érdekében, a fenti keretek között, az eddigieknél jóval nagyobb öntözőművek is megépítésre kerülnek. Ezek között elsőként[1] a *Kalocsa és Vidéke Vízgazdálkodási Társulatnak* (továbbiakban: Társulat) a kalocsai járásban fekvő érdekeltségi területén az illetékes állami szervek kiemelt beruházásként *7400 kat. hold összefüggő mezőgazdasági terület öntözését ellátó öntözőmű megépítését* határozták el. A 7400 kat. hold öntözött terület Bátya, Fajsz, Miske és Dusnok községek határában fekszik és 7 mezőgazdasági termelőszövetkezet területét érinti. A nagyértékű beruházásból a két nyomásközpontban elhelyezendő gépek és épületek céljára a beruházási összegnek több, mint egyharmada vissza nem térítendő állami hitelként áll rendelkezésre, a beruházási összeg többi részét pedig a Társulat, illetőleg az érdekelt 7 termelőszövetkezet részére folyósított hosszúlejáratú állami hitel fedezi. [Ennek visszafizetése során a termelőszövetkezetek természetesen élvezik a 3004/6/1963. (IX. 20.) Korm. határozatban megállapított kedvezményeket.]

Nyilvánvaló, hogy ilyen nagyarányú, intenzív gazdálkodást folytató nagyüzem létesítése egész sor szervezeti-jogi problémát vet fel, különös tekintettel arra, hogy a mezőgazdasági vízgazdálkodás területén érvényben levő jogszabályok erre nézve részletesebb szabályozást nem adnak, legfeljebb kereteket. (S ez talán a kezdeti időszakban nem is baj.) Az öntözőmű építésének folyamatban levő szakaszában az alábbi tényállás állapítható meg.

A Kalocsa és Vidéke Vízgazdálkodási Társulat a kalocsai járás területén mintegy 130 000 kat. hold mezőgazdasági rendeltetésű földön működik. Tagjai: 33 mezőgazdasági termelőszövetkezet, egy állami gazdaság és egy erdőgazdaság. Működése a vízgazdálkodási társulatokról szóló 1960. évi 29. sz. tvr-en (továbbiakban: Tvr.), az ennek végrehajtásáról kiadott 12/1961. (IV. 14.) Korm. rendeleten (továbbiakban: Vhr.), valamint az ezek alapján kibocsátott és a mintaalapszabály nyomán elkészített saját alapszabályon nyugszik. A Társulat saját alapszabálya minden változtatás nélkül a mintaalapszabálynak felel meg. A Társulat elsősorban belvízrendezéssel, másodsorban helyi öntözési feladatok végzésével foglalkozik.

A Társulat 1963. év első felében tartott taggyűlése tudomásul vette és jóváhagyta a 7 termelőszövetkezet területén a 7400 kat. holdas öntözőmű (öntözőfürt; továbbiakban: öntözőmű) építését, annak a jövőben a Társulat útján történő üzemeltetését és azt, hogy a Társulat erre a célra az érdekelt 7 termelőszövetkezet nevére és terhére állami hitelt vesz igénybe.

Az érdekelt termelőszövetkezetek 1963. április hónapjában 1963. június 1-től számított 30 évre *„vízhasznosítási keretszerződést"* kötöttek a Társulattal, melyben vállalták, hogy 1964. május 1-től a víz kiszolgáltatásáért az utókalkuláció alapján megállapított és havonta számlázott vízszolgáltatási díjat, míg 1967. május 1-től (a beruházási hitel visszafizetésének első esedékességi időpontjától) ezenfelül az évente esedékes hiteltörlesztési, felújítási és fenntartási kötelezettségeket — az öntözőtelepben való területi részesedésük arányában — megfizetik. A termelőszövetkezetek hozzájárultak ahhoz, hogy a Társulat e kötelezettségeiket tőlük az esedékesség időpontjában inkasszó útján behajtsa. Az egyidejűleg kiállított *„kötelezettségvállalási nyilatkozat"*-ban ugyancsak felhatalmazzák a Társulatot, hogy az öntözőtelep üzemelési szolgáltatásaiból és az amortizációs költségekből rájuk

[1] A következő években több hasonló nagyságrendű öntözőmű megépítésére sor kerül.

háruló kötelezettségek velük szemben beszedési megbízás útján érvényesíttessenek. A Magyar Nemzeti Bank a vízhasznosítási keretszerződés és a kötelezettségvállalási nyilatkozat benyújtása után, azok ismeretében és azok alapján nyitotta meg a hitelt a Társulat számára. Ez a hitel — a kötelezettségvállalási nyilatkozat 3. *b)* pontja szerint — a belső berendezés kiépítését fedezi, amelyhez tartozik a földalatti nyomócsőhálózat a hidránsokkal és a hordozható csőhálózat alacsony nyomású szórófejekkel.

A fentiek szerint az öntözőmű felépítésének a jogi és pénzügyi feltételei biztosítottak, azonban a *vízszolgáltatás és különösen a termelőszövetkezetek öntözéses gazdálkodásával összefüggő jogviszonyok részletes rendezése eddig még nem történt meg.* Ez pedig már csak azért is különösen sürgősen rendezendő, mert mind a most épülő öntözőmű és a Társulat egésze, mind a Társulat, illetőleg az öntözőmű és a termelőszövetkezetek közötti viszonyban különösen nagy anyagi felelősségről van szó. De sürgető e jogviszonyok rendezése a bank és a járási, illetőleg megyei mezőgazdasági irányítószervek szempontjából is.

A megoldandó probléma az, hogy az öntözővizet felhasználó termelőszövetkezetekkel, mint önálló jogi személyekkel, illetőleg gazdálkodó vállalatokkal szemben ki, vagy mi lesz a felelős jogi személy, amely az öntözővizet szolgáltatja, a számlájukat terhelő beruházási hitellel gazdálkodik, s a 7 termelőszövetkezet termelését az öntözővíz gazdaságos felhasználása érdekében összehangolja?

Maga az a követelmény, hogy legyen egy pontosan meghatározott felelősségű szerv, amely az öntözőművet üzemelteti magától értetődő. Az is nyilvánvaló, hogy ilyen szerv létrehozása egyaránt érdeke az Országos Vízügyi Főigazgatóságnak (OVF), a területi (bajai) Vízügyi Igazgatóságnak (VÍZIG) és a Társulatnak, hasonlóképpen a termelőszövetkezeteknek, a járási és a megyei mezőgazdasági irányító szerveknek, s a Földművelésügyi Minisztériumnak is. Kérdés azonban, hogy mi legyen ez a szerv?

A jelenlegi helyzet az, hogy az öntözőmű beruházója a Társulat, s az érdekelt termelőszövetkezetekkel is a Társulat kötötte meg a vízhasznosítási keretszerződést, továbbá vette ki a termelőszövetkezetektől a beruházáshoz szükséges kötelezettségvállalási nyilatkozatot. A Társulat azonban nemcsak az öntözőműben érdekelt 4 község és 7 termelőszövetkezet társulata, hanem egy sokkal nagyobb területé és 33 termelőszövetkezeté, valamint egy állami- és egy erdőgazdaságé, tehát ha dönteni kell az öntözőművel kapcsolatos kérdésekben, akkor könnyen megeshet, hogy a 26 érdektelen termelőszövetkezet akarata érvényesül a 7 érdekelt termelőszövetkezet rovására, vagy fordítva. És jelenleg az is kérdéses, hogy a Társulat egyénileg felelős vezetői is milyen minőségükben partnerei az öntözőműben érdekelt termelőszövetkezeteknek: az ő megbízottjuk, vagy a 33 termelőszövetkezeté; kinek tartoznak végeredményben felelősséggel: külön-külön az egyes öntöző termelőszövetkezeteknek, a 7-nek együtt vagy csak a Társulat vezető testületének, vagy inkább a VÍZIG-nek, s egyáltalán felelősek-e a megyei és a járási mezőgazdasági hatóságoknak, amelyek erősen érdekeltek az öntözés eredményében, sőt az öntözés folytán kötelezettségek is hárulnak rájuk.

Egyelőre az történt, hogy az öntözőmű építése során felmerült egyes kérdések megbeszélésére és összehangolására — a Társulat keretén belül — létrejött egy *„intézőbizottság"*, amelynek tagjai: a 7 érdekelt termelőszövetkezet elnöke, a Társulat elnöke és főmérnöke, valamint a járási tanács vb mezőgazdasági osztályának képviselője. Ezt az intézőbizottságot azonban az érdekeltek ez idő szerint nem tekintik ügydöntő vagy ügyintéző szervnek, hanem csupán főbb kérdések összehangolására tekintik hivatottnak. Ugyanakkor a Társulat vezetői szükségesnek ítélik, hogy az öntözőmű üzemeltetésére *állandó apparátust* hozzanak létre néhány főből álló agronómiai és műszaki, valamint üzemelési gazdasági csoporttal, továbbá a szükséges számú szakmunkással. De máris előáll a kérdés: ennek az apparátusnak a Társulat általános vezetői vagy az intézőbizottság legyen az irányító szerve?

Mindezek figyelembevételével a *következő jogi-szervezeti kérdésekben* kell döntésre jutni: az épülő öntözőművet önálló jogi személyként szükséges-e megszervezni; ha igen, mi legyen ennek a szervezeti formája; akármilyen lesz a szervezeti forma, milyen funkciókat kell feltétlenül ellátni az üzemeltető szervnek?

I.

Az öntözőmű operatív önállósága elképzelhető *anélkül is, hogy önálló jogi személy* lenne, közelebbről meg kell azonban vizsgálnunk, hogy ez hogyan lenne megoldható, s mi lenne a várható eredménye.

1. Abban az esetben, *ha az öntözőmű a Társulaton belül önálló elszámoló egységként* működnék anélkül, hogy jogi személyiséget nyerne, lényegében az eddig kialakult helyzet maradna fenn, s az érvényes jogszabályok szerint jogi személy *telepének* lenne tekinthető. Ez másszóval azt jelenti, hogy a Társulat jelenlegi alapszabályának a rendelkezései érvényesek az öntözőművel kapcsolatos minden jogügyletre, illetőleg szerződésre.

Ha azonban ezt a lényegében már így kialakult helyzetet pontosan és részleteiben is rendezni akarjuk, akkor sok és igen bonyolult határozatra és intézkedésre van szükség.

a) A Társulat alapszabályát mindenesetre módosítani kellene, s legelőször is ki kellene mondani, hogy a Társulaton belül önálló elszámoló egységként működik az öntözőmű. (Ezt tulajdonképpen a Társulat taggyűlése már a bejelentés nyomán tudomásul vette, de ennek jogi-

szervezeti következményeit az alapszabályon nem vezették keresztül.) Szintén az alapszabályban kellene meghatározni az öntözőmű működési területét, működési körét, megjelölve a Társulatnak a közvetlenül érdekelt 7 termelőszövetkezeti tagját, továbbá a Társulatnak az építéssel, annak ellenőrzésével, az üzemeléssel kapcsolatos műszaki és egyéb feladatait. Ki kellene mondani azt is, hogy az öntözőmű számára külön költségvetést kell készíteni, amely azonban a Társulat költségvetésének szerves része, viszont az öntözőmű bevételeit és kiadásait külön kell nyilvántartani, azokról rész-zárszámadást készíteni, utóbbi azonban ugyancsak a Társulat zárszámadásának a részeként kezelendő.

b) Ilyen megoldás mellett az öntözőműnek *nem volna külön ügydöntő, ügyintéző és ellenőrző szerve,* ezeket a feladatokat a Társulat jelenlegi szervei, taggyűlése, intézőbizottsága és ellenőrző bizottsága látná el. A már létrehozott „intézőbizottság" (elnevezését ebben az esetben feltétlenül meg kellene változtatni, nehogy a Társulat intézőbizottságával összetéveszthető legyen) — változatlan vagy részben módosított összetételben — tovább is fenntartható lenne, azonban számára semmiféle hatáskört nem lehetne biztosítani, hiszen minden ilyen hatáskört a jogszabály és az alapszabály — miután egyetlen jogi személyről van szó — a Társulat említett, megfelelő szerveinek tart fenn. Az „intézőbizottság" ebben a keretben csupán tanácskozó és javaslattevő szervként működhet.

c) Ilyen körülmények között természetesen az öntözőmű *harmadik személyekkel szemben* sem jelentkezhetnék önállóan, hanem mindig a Társulaton, mint a telepet is képviselő jogi személyen keresztül. A Társulat kötne — amint ez a vízhasznosítási keretszerződés esetében egyízben már meg is történt — szerződést a 7 érdekelt termelőszövetkezet mindegyikével, a bankkal stb. Az öntözőmű önálló elszámolási egységként való feltüntetése és e minőségének jelzése minden esetben a Társulat által a telep érdekében kötött szerződési kikötések útján történhetnék. S ebben a vonatkozásban van különös jelentősége a felelősség kérdésének. Mivel harmadik személyekkel mindig az egész Társulat áll jogviszonyban, minden egyes szerződésben külön kellene kimondani, hogy a szerződéses jogok és kötelezettségek csak az öntözőműben érdekelt 7 termelőszövetkezetet illetik. Ez éppen a vízgazdálkodási társulatok esetében azért is jelent különösen súlyos problémát, mert a vízgazdálkodási társulat tagjai jogi személyek, amelyeknek az anyagi felelősségét a jogszabályok pontosan, körülírtan szabályozzák, s egyben korlátozzák az évi érdekeltségi hozzájárulás tízszerese erejéig terjedhető felelősségre. Az adott esetben, az egyes szerződésekből folyó kötelezettségeknek az öntözőműben érdekelt 7 termelőszövetkezetre való korlátozása jogvita esetén nem tekinthető vitathatatlan megoldásnak. A helyzet ugyanis nem azonos az ipari nagyvállalatokra vonatkozó jogi szabályozással, mert ott az egyes önelszámoló egységek — feltéve, hogy nem önálló jogi személyek — csak termelő és adminisztratív egységek, de nincs szükség arra, hogy különállóan jogok és kötelezettségek alanyaivá váljanak, szerződéseket kössenek; ezt helyettük és részükre az ipari nagyvállalat, mint jogi személy teheti és teszi meg.

d) Az alapszabály módosítása során azt is szabályozni kellene, hogy az öntözőmű egy vagy több vezetője mennyiben képviselheti az egész Társulatot, tehát a telep érdekében eljárva, milyen körben és milyen értékhatárig köthet szerződéseket a Társulat nevében és képviseletében.

Ugyancsak az alapszabály módosítása alkalmával lehetne meghatározni az öntözőmű építését, majd üzemelését végző, erre a célra szervezendő apparátust. Bár ez nem minden körülmények között igényel alapszabályi rendezést, legalább az apparátus kereteinek ilyen módon való rögzítése indokolt, az apparátus különleges felelősségére való tekintettel.

e) Az állami felügyelet e megoldás esetén változatlan maradna, az alapszabály módosítását is a VÍZIG-nek, illetőleg az OVF-nek kellene jóváhagynia. Ez természetesen azt is jelentené, hogy a mezőgazdasági irányító szervek számára nem válna lehetővé az érdekeltségüknek megfelelő szervezett közreműködés.

A fentiekből kitűnően elképzelhető az a megoldás, hogy az öntözőmű nem nyerne önálló jogi személyiséget, ez azonban nagyon körülményesen valósítható meg, s még így sem nyújt megnyugtató megoldást. Ilyen szervezeti forma esetén állandósulna az a jelenlegi helyzet, hogy minden súlyosabb kérdésben rendkívüli intézkedésre lenne szükség. Ezért határozottan arra az álláspontra kell helyezkedni, hogy *önálló jogi személyiség létrehozására van szükség.*

2. *Külön jogi problémát* okoz azonban, hogy az adott esetben hogyan illeszthető be jogi intézményeink közé egy ilyen létesítmény önálló jogi személyként való kezelése.

a) A Polgári Törvénykönyv a jogi személyekről általánosságban kimondja: „Az állam az erre irányadó jogszabályok szerint jogi személyeknek ismeri el az állami, gazdasági és társadalmi szerveket és szervezeteket, ha feladataik szükségessé teszik, hogy vagyoni jogaik és kötelezettségeik legyenek."[2] A továbbiakban: „Ha a jogszabály vagy — annak felhatalmazása alapján — az alapító határozat vagy okirat másként nem rendelkezik, a jogi személy szervezeti egysége (fiókja, telepe, üzeme, irodája, helyi kirendeltsége vagy csoportja, alapszerve, szakosztálya stb.) nem jogi személy. A jogszabály, az alapító határozat vagy okirat szabja meg, hogy a szervezeti egységek vezetői mennyiben képviselhetik a jogi személyt."[3] A Ptk. a jogi személyek közül külön csupán az állami vállalatokat,

[2] Ptk. 28. § (1) bek.
[3] Ptk. 30. § (1) és (2) bek.

egyéb állami gazdálkodó szerveket, az állami költségvetési szerveket, a szövetkezeteket, a társadalmi szervezeteket és az egyesületeket szabályozza. A miniszteri indokolás pedig kimondta: „A javaslat nem szabályozza az összes jogi személy-fajtákat; az összes jogi személyre vonatkozó általános rendelkezések után külön csak azokról rendelkezik, amelyek jelentőségüknél, fejlődésük távlatánál fogva külön szabályozást kívánnak. Ilyen körülmények között egyes fajták külön szabályozása csupán kiemelésüket jelenti, de nem jelenti azt, hogy a jogi személyek kifejezetten nem tárgyalt fajtái létezésének jogi előfeltételei a javaslat törvényerőre emelésével megszűnnek."[4]

Az idézett rendelkezések szerint *a vízgazdálkodási társulat* is jogi személy, bár a Ptk-ban felsorolt jogi személy-fajták között nem szerepel; az ezzel kapcsolatban ugyancsak korábban jelzettek szerint a jogszabály által meghatározott belső szervezete hasonló a szövetkezetekéhez, egyébként azonban azoktól sok tekintetben eltér. Így különösen abban, hogy — a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése után — tagjai nagyrészt nem egyes emberek, hanem jogi személyek (főleg termelőszövetkezetek, továbbá állami- és erdőgazdaságok), ami mégsem teszi szövetkezetközi egyesüléssé, egyebek között azért, mert nemcsak szövetkezetek lehetnek a tagjai, de mások a feladatai is, és — bár saját ügyeiben taggyűlése és választott szervei útján maga dönt — közérdekű feladatai folytán szorosabb állami felügyelet alatt működik. Ez alapon tehát jogilag is lehetséges, hogy az öntözőmű, *mint önálló elszámoló egység, a Társulaton belül* jogi személy legyen. A Ptk. idézett 28. §-a szerint ugyanis a jogi személy létrehozásának nem feltétele, hogy a tulajdonjog alanya legyen, csupán azt mondja ki, hogy az állam gazdasági szervezeteket jogi személyeknek ismer el, ha feladataik szükségessé teszik, hogy vagyoni jogaik és kötelezettségeik legyenek. Emellett a jogi személy jogképessége relatív, tehát a megszabott cél megvalósítása érdekében, annak korlátai között érvényesülhet. A lényeges alaki kellékek (név, tárgy, székhely, nyilvántartásbavétel, képviselet) mellett, az alapító határozatba vagy okiratba kell foglalni a jogi személy létrehozására és működésére vonatkozó érdemi szabályokat.

Ezt a megítélést legjobban alátámasztja a legfontosabb jogi személy-fajta, az állami vállalat konstrukciója is, amely jogi személy, állami tulajdont kezel, de ennek a tulajdonnak alanya nem az állami vállalat, hanem az állam. A Ptk. 30. § (1) bekezdése szerint a jogi személy szervezeti egysége (fiókja, telepe stb.) nem jogi személy általában, de lehetőséget ad arra, hogy jogszabály, alapító határozat vagy okirat másként rendelkezzék.

Legújabb jogszabályaink közül *az állami iparvállalatok és iparirányító szervek egyes szervezeti kérdéseiről* szóló 2/1963. (I. 29.) Korm. rendeletből is vonhatunk le bizonyos következtetéseket. Ez a rendelet megkonstruálja — a trösztök mellett — az ipari nagyvállalatot, kimondva, hogy az ipari nagyvállalatoknak a miniszter által kijelölt egyes jelentősebb termelő egységei, gyárai élén gyárigazgatók állnak.[5] Erre a rendelkezésre alapozva olyan szabályozást ad, mely szerint az ipari nagyvállalaton belül a gyárakat önálló elszámoló egységként kell megszervezni, az önálló elszámolást úgy alakítva ki, hogy lehetővé tegye a gyáregységek számára tervfeladatok meghatározását és azok végrehajtásának ellenőrzését; előmozdítsa a dolgozók anyagi érdekeltségét; kimutassa a gyáregységek gazdasági teljesítményeit.

A kalocsai öntözőmű működésével kapcsolatban lényegében ugyanezekre van szükség, azzal az eltéréssel, hogy ebben az esetben a tervfeladat a 7 termelőszövetkezet mindegyikének az öntözött területre eső és összehangolt tervéből folyik, a Társulat pedig nem termel, hanem szolgáltatási feladatokat végez. A gazdasági teljesítmények mérése szempontjából viszont az a helyzet, hogy a Társulat nem haszonra dolgozik, hanem — a már megkötött vízhasznosítási keretszerződés alapján — az üzemeléssel kapcsolatban ténylegesen felmerülő és utókalkulációval megállapított vízszolgáltatási díjat kapja, a termelés eredménye pedig a 7 termelőszövetkezet között, az öntözött területből egy-egy termelőszövetkezet által ténylegesen használt és megművelt terület szerint oszlik meg.

A 2/1963. (I. 29.) Korm. rendelettel kapcsolatban meg kell még jegyezni, hogy e jogszabály az imént említett és az ipari nagyvállalaton belül létrehozott önálló elszámoló egységekkel, gyárakkal kapcsolatban azok jogi személyiségéről nem rendelkezik, de általánosságban leszögezi, hogy a Ptk-nak, valamint az egyéb jogszabályoknak a rendelkezéseit a rendeletben foglalt kiegészítésekkel kell alkalmazni. Tehát nincs akadálya annak, hogy a gyárak jogi személyek legyenek. Így ezúton is a Ptk. 30. §-ából levont következtetéshez juthatunk.

b) Hasonló következtetésre jutunk, ha a *vízgazdálkodási társulatokra vonatkozó jogszabályokat* vesszük alapul.

A Tvr. szerint a vízgazdálkodási társulatok a vízgazdálkodásilag összefüggő egységet alkotó ún. érdekeltségi területen a helyi jellegű vízrendezési és vízhasznosítási tevékenység szervezett ellátására alakulhatnak, de az Országos Vízügyi Főigazgatóság engedélyével tevékenységük kiterjeszthető a helyi jelleget meghaladó, közepes méretű vízrendezési és vízhasznosítási feladatok ellátására, feltéve, hogy ez természeti, műszaki és gazdasági adottságuk folytán indokolt és a tervszerű vízgazdálkodás rendjébe beilleszthető.[6] A végrehajtási rendelet 2. §-a ezt a

[4] L. III. Cím. A jogi személyek ált. indoklás hetedik bekezdésben.

[5] 2/1963. (I. 29.) Korm. rendelet 5. § (5) bek.

[6] Tvr. 1. §.

tevékenységi kört tovább bővítette annyiban, hogy a vízgazdálkodási társulat az érdekeltségi területen jelentkező és társulati feladatkörbe tartozó valamennyi, vagy pedig egyes meghatározott, célszerűen elkülöníthető vízrendezési, illetőleg bármely vízhasznosítási tevékenységet elláthat; az érdekeltségi területen működő mezőgazdasági nagyüzemek megrendelésére azok üzemen belüli vízügyi feladatait végezheti.

A Vhr. tehát már túlmegy a Tvr. szerint legfeljebb közepes méretűnek jelzett tevékenységi körön és a célszerűen elkülöníthető bármely vízhasznosítási tevékenységre való utalással tulajdonképpen lehetővé teszi a társulatok számára olyan méretű vízhasznosítási tevékenység végzését is, mint a kalocsai öntözőmű építése és üzemelése.

Bár a Vhr. célszerűen elkülöníthető bármely vízhasznosítási tevékenységről, mezőgazdasági nagyüzemek megrendelésére üzemen belüli vízügyi feladatok végzéséről szól, nyilvánvalóan mégsem irányozta elő olyan nagyságrendű öntözőmű építését és üzemelését, mint a kalocsai, ennek megfelelően sem az előbbiekben említett, sem a vízgazdálkodási társulatok működésével kapcsolatosan szabályozást adó más jogszabályok nem tartalmaznak utalást sem olyan belső szervezet kialakítására, amely az itt felmerült kérdést pontosan szabályozná.

Az érvényes jogszabályok azonban lehetőséget adnak arra, hogy egy-egy vízgazdálkodási társulat kereteit az adott helyzetnek megfelelően lehessen kialakítani. Tehát az adott esetben arra is, hogy a különösen nagyméretű kalocsai öntözőmű külön társulat legyen, s arra is, hogy a nagyobb területen működő társulaton belül legyen önálló jogi személy.

II.

Mind a gyakorlati követelmények, mind a jogi megfontolások határozottan amellett szólnak, hogy az öntözőmű önálló jogi személy legyen. Kérdés azonban ez *az önálló jogi személyiség milyen formában valósuljon meg?*

A következő lehetőségekről lehet szó: a Társulaton belül működjék, mint önálló jogi személy; a Társulatból jogilag-szervezetileg kiválva külön vízgazdálkodási társulat legyen; a termelőszövetkezeti közös vállalkozások[6/a] jogi formáját vegye fel.

1. Abban az esetben, ha az öntözőmű *a Társulaton belül maradva, önálló jogi személyiséget nyerne,* a helyzet a következőképpen alakulna.

a) Szükség volna egyrészt *a Társulat alapszabályának módosítására, másrészt az öntözőmű számára alapszabály készítésére.* A társulaton belüli önálló jogi személyiség esetén ugyanis aligha képzelhető el más megoldás, mint az, hogy a telep a vízgazdálkodási társulatokra vonatkozó szabályok szerint működjék, hiszen vízhasznosítási tevékenysége megfelel a vízgazdálkodási társulatok jogszabályban meghatározott egyik fő tevékenységi körének. Emellett fennmarad annak lehetősége, hogy egyéb vízgazdálkodási társulati tevékenységet a Társulat az öntözőfürt területén is végezzen.

Ilyen alapon a Társulat alapszabályának módosításában ki kellene mondani a kalocsai öntözőműnek, mint a Társulaton belüli jogi személynek a létrehozását, a vízgazdálkodási társulatra vonatkozó szabályok szerint. Meg kellene határozni feladatait, olyan értelemben, hogy a telep berendezéseinek a megépítése, a létesített főmű építésének irányítása és ellenőrzése, ennek elkészülte után az érdekelt 7 termelőszövetkezet számára öntözővíz szolgáltatása, az ezzel kapcsolatos valamennyi műszaki feladat ellátása képezi a feladatát. Feladata továbbá a 7400 kat. hold öntözéses mezőgazdasági terület öntözésének megtervezése és ennek alapján termelési tervének elkészítéséhez tanácsadás, koordináló munka végzése és a termelési terv végrehajtásához segítség nyújtása. Körül kellene írni az öntözőfürt területi határait és rendelkezni kellene képviseletének szabályairól.

Az alapszabály módosításának leglényegesebb része azonban *a Társulat és kebelén belül létrehozott öntözőmű, mint jogi személy egymáshoz való viszonyának rendezése.* Ecélból az öntözőmű részére — a Társulat alapszabályához fűzötten — külön alapszabályt kellene készíteni, mely szervezetét és működési rendjét szabályozza. Ezt az alapszabályt is a Társulat taggyűlése fogadhatja el és az OVF hagyhatja jóvá.

Ilyen jogi keretek között az öntözőmű *különálló gazdálkodást* folytatna, mint önálló elszámoló egység, s a működésével kapcsolatos jogok és kötelezettségek kizárólag csak magát, mint jogi személyt illetnék, nem pedig az egész Társulatot. A működésével összefüggő gazdálkodás körében különálló költségvetést és zárszámadást is kellene készíteni a bevételek és kiadások külön kezelése mellett. Ebből következik különösen az is, hogy a Tvr. 11. §-a és a Vhr. 37. §-a alapján az öntözőmű tartozásaiért egész vagyonával nem az egész Társulat felel, továbbá, hogy kötelezettségeiért, ha azok vagyonából nem elégíthetők ki, érdekeltsége arányában, legfeljebb azonban az általa teljesítendő érdekeltségi hozzájárulás évi értékének tízszerese erejéig csak az érdekelt 7 termelőszövetkezet tagja felelős. (Ennek érdekében területi részesedésüknek megfelelően meg kell állapítani az egyes termelőszövetkezetek részesedési arányát hozzájárulásuk évi értékét.)

6/a a 10/1961. (IV. 30.) F. M. sz. rendelet 2. § (2) bek.-ben foglaltak alapján vitatható, hogy a termelőszövetkezeti közös vállalkozás szóba kerülhet-e. Amint a korábbiakban erre utaltunk, a helyi jelleget meghaladó intenzív öntözéses gazdálkodás és az ennek megfelelő üzemi szervezet igénye ennek az alternatívának a felvetését is indokolttá teszi.

b) A fentiek folytán *a Társulat taggyűlése és más szervei és funkcionáriusai* csak akkor, annyiban és olyan tekintetben bírnak beleszólási és döntési joggal az öntözőmű ügyeibe, amikor és amennyiben a szóbanforgó ügy az egész Társulatot, illetőleg annak olyan tagját érinti, aki nem tagja az öntözőműnek. A Társulatot az öntözőfürtöt érintő bármely ügyben javaslattételi jog illeti meg azzal, hogy az ilyen javaslatot az öntözőmű irányító szerve legközelebbi ülésén köteles napirendre tűzni, abban állást foglalni, s erről a Társulatot értesíteni.

A Társulat ellenőrző bizottságának a hatásköre nem terjedne ki az öntözőmű ügyvitelének, működésének és gazdálkodásának részletekben való ellenőrzésére, csupán a telep által a Társulat taggyűlése elé terjesztett zárszámadás számszaki ellenőrzésére.

c) Mindebből következik, hogy az önálló jogi személyként működő öntözőműnek külön felelős vezetőszervének kell lenni.

Miután pedig csak 7 termelőszövetkezet-tagja lenne, s a telep vezetéséből ezek egyike sem hagyható ki, nem volna indokolt külön a taggyűlésnek és külön az intéző bizottságnak megfelelő szerv létrehozása. Ezért az öntözőmű legfőbb, s egyben ügyintéző szerveként *egy kibővített létszámú és hatáskörű intéző bizottság* láthatná el — a mintaalapszabály szerint — mind a taggyűlés, mind az intéző bizottság hatáskörébe tartozó feladatokat. Ez az intéző bizottság a jelenlegitől eltérően felelős határozó szerv lenne.

Az intéző bizottság tagjai lehetnének: az érdekelt 7 termelőszövetkezet elnöke, a Társulat elnöke és főmérnöke, továbbá az öntözőmű apparátusának az agronómiai, műszaki és üzemeltetési gazdasági vezetői, valamint a járási tanács vb mezőgazdasági osztályának képviselője.

Az intéző bizottság elnökét, helyettes elnökét és titkárát tagjai közül maga választhatná meg. Az intéző bizottság tagjai ugyan személy szerint megválasztott (delegált) tagok lennének, de az intéző bizottságban az egyes termelőszövetkezeteket, illetőleg a Társulatot képviselik, ezért akadályoztatásuk esetén az egyes termelőszövetkezetek vezetősége, illetőleg a Társulat elnöke (helyettese) írásbeli meghatalmazással, egy-egy alkalomra helyettest küldhetnek be. (Erre a szabályra azért volna szükség, hogy az intéző bizottság lehetőleg minden alkalommal teljes létszámmal ülésezhessen.) Indokolt lenne, hogy az intéző bizottság ülésein tanácskozási és javaslattételi joggal az érdekelt termelőszövetkezetek szakemberei (agronómus, öntözési brigádvezető) is részt vegyenek.

Az intéző bizottság havonta legalább egy alkalommal megtartandó ülését az elnök hívja össze. Az elnök indokolt esetben rendkívüli ülést hívhat össze; rendkívüli ülést köteles összehívni, ha azt legalább két termelőszövetkezet elnöke, vagy a járási tanács vb mezőgazdasági osztályának vezetője, avagy az ellenőrző bizottság elnöke indokoltan és írásban kéri. Az intéző bizottság valamennyi határozatát egyszerű szótöbbséggel hozza.

A mintaalapszabály szerint a társulati taggyűlés és intéző bizottság hatáskörébe tartozó ügyeken kívül, az intéző bizottság hatáskörébe tartoznék különösen: — az öntözőmű vízszolgáltatási tervének megállapítása, — az öntözött mezőgazdasági terület termelési tervének összehangolása, — az öntözéses termelésre vonatkozó javaslatok megtárgyalása és javaslat tétele az egyes termelőszövetkezetek határozat hozatalára jogosult szervei számára.

A mintaalapszabály szerinti szabályozással szemben az alapszabályba olyan rendelkezést kellene beiktatni, mely szerint a Társulat, illetőleg az öntözőmű alkalmazottja is tagja lehet az intéző bizottságnak.

Külön 3 vagy 5 tagú ellenőrző bizottságra is szükség lenne, amit az intéző bizottság választana, mégpedig 2 vagy 4 tagot az érdekelt termelőszövetkezetek ellenőrző bizottságainak — lehetőleg megfelelő szakértelemmel rendelkező — tagjai közül, míg egy állandó tagot a járási tanács végrehajtó bizottsága delegálhatna.

d) Az öntözőmű működésével, különösen a vízszolgáltatással összefüggő operatív feladatok ellátására *állandó apparátust, illetőleg üzemeltetési részleget* kellene létesíteni, amely három csoportból állna: agronómiai, műszaki és gazdasági csoportból. Az üzemeltetési részleg tevékenységét az alapszabály és az intéző bizottság határozatai alapján, a Társulat elnökének és főmérnökének, mint az intéző bizottság tagjainak közvetlen irányítása alatt fejtené ki. Feladatai lennének különösen: a vízszolgáltatás tervének, rendjének kidolgozása, erre nézve javaslattétel az intéző bizottság számára, s annak határozata alapján a végrehajtás felelős irányítása; a vízszolgáltatás elfogadott tervére alapozva, tanácsadás és segítség nyújtása az egyes termelőszövetkezetek számára az öntözött terület üzemtervének elkészítéséhez; javaslat kidolgozása az intéző bizottság számára az öntözött terület üzemterveinek összehangolására; tanácsadás és segítség nyújtása az egyes termelőszövetkezeteknek az öntözéses termelés céljára szolgáló beruházási tervek elkészítéséhez; közreműködés az intéző bizottság által javasolt és az egyes termelőszövetkezetek közgyűlései által jóváhagyott öntözéses üzemtervnek a járási tanács vb. mezőgazdasági osztálya (esetleg más hatóság) előtt történő megtárgyalásában; segítség nyújtása és közreműködés az öntözéses termeléshez szükséges egyéb szolgáltatások (gépállomás, növényvédő állomás) megszervezésében, illetőleg egyes anyagok (vetőmag, vegyszer stb.) megszerzésében; közreműködés az egyes termelőszövetkezetek által az öntözött területre vonatkozóan kötendő termelési és értékesítési szerződéseknek a vállalatokkal történő megtárgyalásában.

Az üzemeltetési részlegnél alkalmazott dol-

gozók a Társulattal, illetőleg ezen belül az öntözőművel, mint jogi személlyel állnának munkaviszonyban. Illetményeiket a vízgazdálkodási társulatok dolgozóira vonatkozó bérnormák alapján kellene megállapítani.

e) Az állami felügyelet ebben az esetben a Tvr-nek megfelelően változatlan maradna.

2. Másik megoldási lehetőségként kínálkozik, hogy az öntözőmű jogilag-szervezetileg a Társulatból teljesen kiválva, külön önálló vízgazdálkodási társulat lenne. S erre a megoldási lehetőségre annál inkább gondolni kell, mert az előbbi megoldás annyira körülményes, hogy a gyakorlatban bizonyosan sok nehézséggel járna.

Az öntözőműnek a Társulatból jogilag történő kiválását az öntözőmű méretei is indokolják. Az öntözőmű 1963. évre tervezett beruházási munkáinak értéke többszöröse a Társulat egyéb munkái értékének. De ha az öntözőfürt nagy beruházásától el is tekintünk, az üzemelés alatt a vízszolgáltatás 1967-ig évi több millió Ft pénzforgalmat jelent, ami 1967-től (a hiteltörlesztés megkezdésének időpontjától) csaknem megkétszereződik, nem említve a nagy öntözőmű felújítási és fenntartási munkáit. Ehhez hozzá kell még venni, hogy az öntözőfürt üzemelése mind műszaki és agronómiai, mind könyvelési feladatok tekintetében állandóbb, szervezettebb és koncentráltabb munkát igényel a Társulat más feladatainál.

a) A két társulat közötti kapcsolatot ez esetben is lehetne biztosítani a következőképpen:

A Társulat egyes vezetői az önállósult társulatnál is lehetnének vezetők, az ilyen „perszonálunió" azonban felelősségüket élesen szétválasztaná, s ez valójában „másodállásuk" vagy éppen „főállásuk" lenne. Megmarad annak lehetősége is, hogy az öntözőfürtben érdekelt 7 termelőszövetkezet mindkét társulatnak tagja legyen, s részesüljön a másik társulat vízgazdálkodási tevékenységében is (belvíz, árvíz stb.). Végül nincs akadálya éppen a javasolt perszonálunió folytán, hogy a két vízgazdálkodási társulat között minden helyes, ésszerű és gazdaságos együttműködés kialakuljon. Ez a jogi-szervezeti keretektől független, szervezési kérdés, amelynek — szükség esetén — jogi megoldását a különféle szerződések megkötése adhatja.

b) Az öntözőfürtnek, mint önálló vízgazdálkodási társulatnak a feladata teljesen megfelel a Tvr-ben meghatározottaknak, sajátossága csupán az lenne, hogy mindössze 7 termelőszövetkezet lenne a tagja. Ez azonban sem gyakorlati, sem jogi nehézséget nem okoz.

Az új társulat részére természetesen a mintaalapszabálynak megfelelően alapszabályt kellene készíteni. Ennek a megoldásnak igen nagy előnye volna, hogy az előzőkben vázoltak szerint a régi és az új társulat viszonyának, kapcsolatának szabályozására vonatkozó rendelkezésekre nem volna szükség, ami a szervezeti felépítést, különösen pedig a szervezet gyakorlati működését sokkal egyszerűbbé és egyértelműbbé tenné. Bármennyire pontosságra törekednénk ugyanis az előbbi megoldás esetén az alapszabály módosításának és az új alapszabály megalkotásának szövegezésében, a gyakorlat felvethet olyan előre nem látott eseteket, amelyek később vitára adhatnak okot.

Az alapszabály tartalmára nézve e helyütt különösebb részletezésre nincs szükség, hiszen az megfelelne a vízgazdálkodási társulatokra vonatkozó jogszabályoknak és a mintaalapszabálynak. Mégis, a tagok alacsony, zárt és nem változó számára tekintettel megfontolandónak tartjuk a taggyűlés és az intéző bizottság összevonását az előbbi pontban javasoltak szerint. Ugyanígy helyesnek és szükségesnek tartanánk az üzemeltetési részleg működési rendjének, feladatainak az alapszabályba való felvételét.

Az állami felügyelet gyakorlása és az alapszabály jóváhagyása ebben az esetben is — a vízgazdálkodási társulatokra vonatkozó jogszabályok szerint — a vízügyi igazgatási szervek hatáskörébe tartoznék, azonban indokolt lenne olyan kiegészítés, hogy a járási tanács vb-a vagy mezőgazdasági osztálya *társfelügyeletet* gyakorolna.

3. Lényegesen eltér az eddig tárgyalt megoldásoktól, de ugyancsak szóbajöhető megoldási forma: *termelőszövetkezetek közötti közös vállalkozás létrehozása az öntözésben érdekelt 7 termelőszövetkezet által.*

A termelőszövetkezetek közötti termelési kapcsolatokról szóló 10/1961. (IV. 30.) FM. sz. rendelet [részben módosította a 3/1962. (I. 27.) FM. sz. rendeletet, továbbiakban együttesen: R.] szerint ennek két formája van: az egyszerűbb gazdasági együttműködés és az önálló közös vállalkozás (továbbiakban: vállalkozás). Ezekre nézve a R. a következőket mondja.

A termelőszövetkezetek közötti termelési kapcsolatot általában akkor célszerű egyszerűbb gazdasági együttműködés formájában megvalósítani, ha a közös tevékenység nem igényel költségesebb eszközöket és különösebb szakértelmet, illetőleg ha a létesítendő közös üzem kisebb termelőképességénél fogva nem kíván meg önálló szervezeti formát.[7]

Vállalkozást általában akkor lehet létesíteni, ha a gazdasági tevékenység megvalósítása nagyobb szervezettséget, költségesebb eszközöket, fokozott szakértelmet kíván, e feltételek az erők egyesítésével biztosíthatók és a vállalkozás — a termelőképességre tekintettel — népgazdasági szempontból is jelentős.[8]

A R. azt is kimondja, hogy helyi jellegű vízrendezési és vízhasznosítási feladatokat az érdekelt termelőszövetkezetek az 1960. 29. tvr. alapján vízgazdálkodási társulat alapításával valósíthatnak meg.[9]

Aligha lehet azonban vitás, hogy a kalocsai

[7] R. 3. §
[8] R. 7. §. (2) bek.
[9] R. 2. § (2) bek.

öntözőfürt meghaladja mind a 2. § (2) bekezdésben, mind a 3. §-ban foglalt feltételeket, viszont megfelel az 1. § (2) bekezdés *a)* pontjában meghatározott tevékenységi körnek és a 7. § (2) bekezdésben előírt feltételeknek.

a) Az önálló közös vállalkozás külön szervezettel rendelkező önálló jogi személy, amely működési szabályzat alapján folytatja tevékenységét, s azt a működési engedély kiadásával egyidejűleg a megyei tanács vb-a hagyja jóvá, — mindenben a mezőgazdasági termelőszövetkezetekre vonatkozó szabályok szerint.

A vállalkozás szervei: az igazgató tanács, az igazgatóság és az ellenőrző bizottság. A vállalkozásban résztvevő termelőszövetkezetek közgyűlése tagjai sorából legalább 4 évi időtartamra azonos számú (termelőszövetkezetenként 3—5) személyt választ az igazgatótanácsba, amely az igazgatóságot és az annak élén álló igazgatót, valamint az ellenőrző bizottságot — a termelőszövetkezeti tagok (alkalmazottak) közül — megválasztja.

Ha a vállalkozást a termelőszövetkezetek a mezőgazdasági főüzemágakon belül valamely meghatározott termelési cél megvalósítására[10] kívánják létrehozni, a résztvevő termelőszövetkezeteknek a termelés (vállalkozás) megalapozásához szükséges álló- és forgóeszközállomány legalább 10%-át saját erőből kell biztosítaniuk. A vállalkozást létrehozó termelőszövetkezetek a sajáterő kiegészítésére — a termelőszövetkezetek hitelellátásának általános szabályai szerint — hitelt vehetnek igénybe.

A vállalkozás önelszámoló egységként gazdálkodik, saját bevételeiből tartja fenn magát. Évente az állam iránti és egyéb esedékes kötelezettségek teljesítése, továbbá a termelési költségek levonása után fennmaradó jövedelméből a működési szabályzatban megállapított hányadot, de legalább 10%-ot a — kötelezően képzendő — beruházási alaphoz csatol, további 10%-ot a vállalkozás fejlesztésére fordít, a jövedelem többi részét pedig a résztvevő termelőszövetkezeteknek — a vállalkozás terve alapján teljesített vagyoni hozzájárulásuknak a zárszámadásban megállapított tényleges mértéke arányában — nyereségrészesedésként átutalja.[11]

A R. fentebb ismertetett főbb rendelkezéseit a konkrét esetre alkalmazva az állana elő, hogy ilyen vállalkozás létesítése esetén az öntözőfürtben érdekelt 7 termelőszövetkezetnek az öntözött területe termelési egységet képezne. Tehát az egész területre nézve összefüggő tervet kellene készíteni, amit a résztvevő termelőszövetkezetek tervtárgyaló közgyűlései elfogadnának, majd a járási tanács vb mezőgazdasági osztálya megerősítené.

A vállalkozás esetleges vesztesége a résztvevő termelőszövetkezeteket vagyoni hozzájárulásuk arányában terhelné. A vállalkozás kötelezettségeiért a termelőszövetkezetek kezesként felelnek.

b) Az állami felügyelet tekintetében a R. 20. § (1) bekezdésében foglalt hivatkozás alapján a 11/1961. (IV. 30.) FM sz. rendelet értelemszerű alkalmazása szerint — hiszen ebben az esetben termelőszövetkezetekről van szó — a felügyeletet az 1959. 7. tvr. 58. § (1) bek. alapján a tanácsok végrehajtó bizottságai és a mezőgazdasági szakigazgatási szervek látják el. A kalocsai öntözőfürt, mint termelőszövetkezeti közös vállalkozás jogi formájában történő működése esetén tehát az állami felügyeletet ugyanezek a szervek gyakorolnák, azonban a termelésben a vízszolgáltatás kiemelkedő szerepére tekintettel (s ezt alátámasztja a 11/1961. (IV. 30.) FM sz. rendelet 32. §-ában foglalt rendelkezés is) feltétlenül szükséges lenne, hogy ebben az állami felügyeletben — pontosan körülhatároltan — a vízügyi szervek is részt kapjanak. Ezáltal a vízügyi szervek költségvetési hozzájárulása is rendezhető lenne.

Láthatóan ez a szervezeti forma is járna bizonyos előnyökkel, bár létrehozása nehézségekbe is ütközne (a termelőszövetkezetek hozzájárulása, a vízügyi irányítás körülményessége). Mégis ezt a megoldási formát sem lehet kizárni a mérlegelések köréből.

III.

Figyelembe véve az összes körülményeket, különösen pedig a gyakorlatban már jelenleg is jelentkező, de előreláthatóan növekvő feladatokat, *az alábbiakat lehet megalapozottan ajánlani.*

1. A most épülő öntözőművet *feltétlenül önálló jogi személyként kell megszervezni,* mert a különösen nagy anyagi felelősség csak így rendezhető egyértelműen a vízügyi szervek és a termelőszövetkezetek közötti viszonyban is, az irányító szervekkel összefüggésben is.

2. E követelmény gyakorlati megvalósítása legésszerűbben úgy érhető el, ha az öntözőfürt területére a 7 érdekelt termelőszövetkezet külön önálló vízgazdálkodási társulatot alakítana, amelynek a legfontosabb vezető tisztségeit személy szerint a jelenlegi Társulat vezetői töltenék be második állásként. Ugyanakkor ez esetben külön rendelkezéssel ki kellene mondani az öntözőműre létesülő társulat esetében a járási tanács vb. társfelügyeletét.

3. Bármilyen szervezeti forma valósuljon is meg, feltétlenül szükség van egy elsőrangú (és jól fizetett) szakemberekből álló apparátusra, akik mind az öntözőmű üzemeltetését, mind az érdekelt termelőszövetkezetek öntözéses gazdálkodásának az összehangolását ellátják.

4. Az öntözőmű szervezetének *a termelőszövetkezetek termelése tekintetében* a következő feladatokat kell mindenesetre ellátni: —

[10] R. 1. § (2) bek. a) pont.
[11] R. 12. § (2) bek.

az öntözővíz szolgáltatásának megtervezése a 7 termelőszövetkezet öntözésének az összehangolásával; — minden termelőszövetkezet számára az öntözés ésszerű felhasználását megalapozó tanulmányok és tervek készítése és ezek összhangba hozása; — a termelőszövetkezetek üzemterveinek a véleményezése és támogatása a járási tanács szervei előtt és fordítva, a járási tanács szervei által kialakított tervfel mozdítása a termelőszövetkezetekbe

Erdei Ferenc — Földe

A polgári peres eljárás szabályai és a Legfelsőbb Bíróság irányító szerepe*

Hazánkban a szocialista társadalmi építőmunka sikere, az előrehaladás üteme ma már nagymértékben attól függ, mennyire sikerül minden szinten tovább emelni a vezetés színvonalát.

A társadalmi és állami szervek irányító tevékenységének megjavítása és magasabb szintre emelése jelenleg a szocialista fejlődés olyan szükségszerű, elkerülhetetlen feladatát képezi, amelynek vállalása alól egyetlen vezető feladatkört ellátó szerv sem vonhatja ki magát. Vonatkozik ez a megállapítás a bíróságok elvi irányítására hivatott Legfelsőbb Bíróságra is.

Jogrendszerünk együtt fejlődött a szocializmus építése során a társadalom más jelenségeivel, és a fejlődés során jogintézményeink új változott tartalommal töltődtek meg. Jogszabályaink a társadalmi élet minden területén abba az irányba hatnak, hogy hazánkban a kizsákmányolástól mentes, munkán alapuló életforma általánossá és véglegessé váljék. Az Alkotmány, a Munka Törvénykönyv, a Polgári Törvénykönyv, a Büntetőtörvénykönyv, a polgári és büntetőeljárásról szóló, valamint az állam kulturális nevelő és gazdasági szervező tevékenységének érvényesülését biztosító jogszabályok történelmileg viszonylag rövid idő alatti létrehozásával, a magyar jogtörténetben példa nélkül álló jogalkotói tevékenység zajlott le. Képletesen jellemezve a helyzetet, azt mondhatnánk, hogy ezzel a nagy erőfeszítéssel tető alá került szocialista jogrendszerünk épülete.

Mint minden újonnan felhúzott épületnél, úgy a jogrendszer épületén is, még számtalan simítás, rendezgetés, aprólékos belső munka vár elvégzésre. Jogalkotásunk a gyors társadalmi átalakulásra tekintettel — amely mellett igen gyakran meghaladottakká váltak a meghozatalukkor még kielégítőnek tűnő rendelkezések — szándékosan kerülte a kazuisztikus szabályozást, különösen a hosszabb időre szánt jogszabályoknál. Ebből viszont következett, hogy a minden jogalkotást különben is elkerülhetetlenül kísérő értelmezési feladat, most a nagymérvű és kazuisztikát mellőző jogalkotási folyamatra tekintettel különösen nagy jelentőséget kapott. Fontos irányító feladatként jelentkezik az új jogszabályok alapján fejlődő joggyakorlat egyöntetűségének biztosítása. A bírói jogalkalmazás helyes politikai és szakmai irányítása terén a feladat oroszlánrésze a Legfelsőbb Bíróságra hárul.

Tevékenységének megjavítása, az általa gyakorolt elvi irányítás magasabb szintre emelése, mint minden vezető tevékenységet betöltő állami szervvel szemben támasztott követelmény, tehát együtt jelentkezik a jogszabályalkotói tevékenység eredményeként felmerülő nagyszámú jogalkalmazási probléma megoldásának szükségességével.

Éppen ez teszi időszerűvé a Legfelsőbb Bíróság irányító szerepének és a belőle adódó problémáknak a tanulmányozását. Közelebbről annak megválaszolását, hogy a Legfelsőbb Bíróság a polgári peres eljárás jelenlegi szabályai mellett elláthatja e megnövekedett jelentőségű elvi irányító feladatát, illetőleg hogy milyen lehetőségei vannak e szabályozás keretei mellett az elvi irányító funkció fejlesztésének.

A Legfelsőbb Bíróság irányító szerepének jellege

A Legfelsőbb Bíróság irányító tevékenysége alapjában véve nem más, mint legmagasabb szintű bírói jogalkalmazás. Eltérően az alsófokú bíróságoktól, módjában áll a bírói gyakorlatot országosan felmérni, és általánosítani. Sajátos utat járhat meg a gyakorlattól az elméletig, és az elmélettől újból a gyakorlathoz. Ennek során alakítja a gyakorlatot is és az elméletet is. Jelentősége etekintetben igazán fontos, de minden jelentőségbeli túlbecsülés tévedésekre vezet. Szocialista jogfelfogásunk ma uralkodó nézete szerint semmiféle bíróság — és ez a Legfelsőbb Bíróságra is vonatkozik — nem lépheti túl a jogalkalmazás kereteit, tehát jogalkotó tevékenységet nem végezhet. Ennek nem mond ellent az sem, hogy a Legfelsőbb Bíróság joghézag pótlásának szüksége esetén, az „alkotó jogfejlesztés" eszközéhez nyúlhat.

A Legfelsőbb Bíróság tevékenysége az alsófokú bírói jogalkalmazástól abban tér el, hogy egyedi esetekben hozott határozatok mellett, az ítélkezést irányító, elvi jellegű állásfoglaláso-

* Vitacikk — *szerk.*

kat is kialakít. Ha határozatát elvi döntés formájában hozza, az kötelező valamennyi alsófokú bíróságra; ha törvényességi óvás folytán hoz határozatot, vagy másodfokú bíróságként hatályon kívül helyező végzéssel dönt, az köti az ügyben eljáró alsófokú bíróságokat. Egyéb döntései, állásfoglalásai, és határozatai csak iránymutató jellegűek, kötelező erő nélkül.

Jogalkalmazói tevékenységének éppenúgy két oldala van, mint az egyes konkrét ügyben ítélkező bírósági tanácsénak. Egyrészt értelmezi az alkalmazásra kerülő jogszabályt, másrészt egybeveti azt az ügyben megállapított tényállással, tehát alkalmazza a jogszabályt az egyedi viszonyokra.

A törvénynek és az egyedi esetnek a találkozása, a jogalkalmazó részéről történő egybevetése és az e művelet eredményeként jellegében és hatásában átalakult jogviszony olyan szellemi művelet sorozat eredményeként áll elő, hogy azt egyszerű logikai következtetés keretébe sorolni nem lehet. E művelethez a logikai következtetés is hozzátartozik, de csak része a folyamatnak. A helyes jogalkalmazásnál olyan sokrétű összefüggésében kell vizsgálni az elbírálásra kerülő jogviszonyt, hogy az a szillogisztikus következtetés logikai műveleteinek kereteit meghaladja. Ennek kihangsúlyozása jelen esetben azért nem felesleges, mert a Legfelsőbb Bíróság irányító jellegű munkájának vizsgálatánál szem előtt kell tartani, hogy tevékenysége — kötelező erejű döntés hozatalánál — nem egyes esetekre leszűkített „sima" logikai művelet, hanem az élő, és bonyolult, folyton változásban levő társadalom gazdasági és politikai életére kiható, annak fejlődésére gyorsítóan, vagy lassítóan ható, életviszonyokat rendező tevékenység.

A jogalkalmazás a jog hatályosulását jelenti, tehát azoknak az előírásoknak, szabályoknak a megvalósítását, amelyeket a jog állapít meg. Ahhoz, hogy a jogszabályt a bíróság az egyedi esetre helyesen alkalmazza, szükséges a jogszabály helyes értelmének megismerése, annak kutatása, hogy a jogalkotó az általa szabályozni kívánt eseti viszonyokra milyen magatartást látott kívánatosnak, vagy tilosnak.

E szemszögből nézve közömbös, hogy a jogszabályértelmezés egy konkrét, adott, tényleg előfordult esetre vonatkozik, mint az a bírói gyakorlatban az eseti döntéseknél mindig történik, vagy elképzelt tényállásra, mint a jogtudományi fejtegetéseknél, vagy pld., ha az az országos bírói gyakorlat által kikristályosított típusesetre, amelynek szabályozását a Legfelsőbb Bíróság végzi.

Az értelmezés vonatkozásában tehát csak annyiban van különbség a Legfelsőbb Bíróság és az alsófokú bíróságok tevékenysége között, hogy más vezető állami szervvel könnyebben teremt megfelelő kapcsolatot és hiteltérdemlőbben állapíthatja meg a jogalkotó szervek akaratát. Pontosabban ismerheti az egyedi viszonyok szabályozásának társadalmilag indokolt módját. Végül abban, hogy nemcsak az éppen elbírálásra váró egyedi esetet ismeri, hanem módjában áll döntése előtt országosan felmérni az azonos típusú ügyeket. Az előfordult és már elbírált egyedi esetek elemzésével tisztázhatja, hogy a jogszabály és a bírói gyakorlat hatására olyan viszonyok jönnek-e létre, mint amilyeneket a jogszabályalkotó kívánt. Ha igen, akkor általában mellőzheti az irányítást, de előfordulhat, hogy a jogszabálynak a bírói gyakorlatban olyan értelmet tulajdonítanak, amely az elérni kívánt célkitűzésektől eltérő eredményre vezethet. Ez esetben a Legfelsőbb Bíróság mint az ítélkezés irányító szerve kötelező elvi döntés hozatalával a helyes értelmezést elősegítheti.

Ha azonban a jogszabály egyértelmű és világos, minden kétséget kizáró rendelkezése folytán alakul ki a törvényalkotó általános akaratával ellentétes eredményt hozó bírói gyakorlat, mégpedig azért mert hibás a jogszabály akkor a jogszabály módosítására vagy hatályon kívül helyezésére tehet javaslatot. Egyéb, a kifogásolt jogszabállyal ellentétes tevékenysége, meghaladná a jogalkalmazás kereteit, jogalkotó tevékenységgé válna.

A jogalkotó a jogszabály tartalmát a társadalom fennálló rendjéből következő meggondolások alapján határozza meg. Amennyiben a társadalmi viszonyok a jogszabályalkotás után tovább fejlődnek vagy esetleg éppen gyökeresen megváltoznak, mert új társadalmi rend alakul ki, a jogszabály tartalmát a társadalmi viszonyok változása is befolyásolhatja.

Társadalmi életünk mostani átmeneti szakaszában a szocialista társadalom építésének előrehaladásával egy sor fogalom más értelmet és jelentőséget nyert, mint volt a hatalom megragadását követő években. Ha a változásokat a bíróságok egy része nem ismeri fel, a bírói gyakorlat egysége könnyen megtörhet. Csak a változásokat figyelemmel kísérő, azokra megfelelő állásfoglalásokkal reagáló elvi irányító tevékenység segíthet az egységes ítélkezés fenntartásában.

A Legfelsőbb Bíróság irányító szerepe e tekintetben nélkülözhetetlen.

A Legfelsőbb Bíróság irányító funkciója, jellegénél fogva tehát a jogszabályértelmezés és alkalmazás körére korlátozódik, azt nem haladhatja meg. Ez a szerep nem lebecsülendő, mert különösen a polgári jog területének kazuisztikát kerülő szabályozása mellett, a Legfelsőbb Bíróság a tételes joghoz kötöttsége ellenére is viszonylag szabadon mozoghat. Az adott társadalmi viszonyok és jogpolitikai követelmények mérlegelésével alakíthatja ki határozatait. Kötelező erejű elvi döntéseivel közvetlenül, egyéb döntésével pedig közvetett módon egységesíti a bírói jogalkalmazást és biztosítja a jogszabályok helyes értelmezését a szakadatlanul változó társadalmi viszonyok között.

Az elvi irányító szerep néhány korlátja

A Legfelsőbb Bíróság irányító tevékenysége nincs időtől, tértől elszakítva. Beleépül az állami élet vérkeringésébe. Része annak a mechanizmusnak, amit az össznépi állam felé fejlődő népi demokratikus állam jelent. Nem független tehát az ország életét irányító párt és kormány politikájától. Ezen túlmenően elvi irányító szerepét az is korlátozza, hogy lehetőségei végesek, azt befolyásolják hatásköri, káder, gazdasági stb. meggondolások.

A bíróságokat mindenekelőtt a törvényekben és egyéb jogszabályokban kifejezésre jutó állami akarat irányítja. Következik ez abból az alkotmányban lefektetett alapelvből, amely szerint a bíróságok függetlenek, csak a törvényeknek vannak alávetve. Döntéseiket az állam tekintélyével alátámasztott jogszabályokra építik. Az ítélkező bíró az adott tényállásra vonatkozó jogszabályból indul ki, és azt értelmezve majd a tényállással egybevetve — határozza meg a konkrét jogviszony elrendezéséhez szükséges döntés tartalmát.

Az értelmezésnél a jogszabályon kívül irányító erővel befolyásolja a bíróságot a társadalmunkban uralkodó politikai és erkölcsi felfogás, amely különböző párthatározatokban és közleményekben, valamint a marxizmus—leninizmus elméletében ölt testet.

Tulajdonképpen az lenne az ideális, ha az elsőfokon eljáró bíróságok maguk, minden külső irányítás nélkül felismernék a jogszabályok helyes értelmét, a feltárt tényállást és az esetre vonatkozó alkalmazásra kerülő jogszabályt a maga társadalmi összefüggésében helytállóan vetnék össze, és döntésük a peres jogviszonyt egyszer és mindenkorra nem kifogásolható módon lezárná. Ez azonban soha meg nem valósuló óhaj.

A bírói szervezetről szóló jogszabályok megalkotásánál már eleve abból indult ki a törvényhozó, nálunk is és minden jogilag fejlett országban, hogy a meghozott elsőfokú határozatok egyrésze téves lesz. Ezért is két vagy többfokú a bírósági eljárás. Másodfokon még mindig van lehetőség az elsőfokú bíróság által elkövetett tévedések helyrehozására. Tévedésekkel mindig számolni kell az olyan bírói apparátusnál, ahol jól felkészült és hivatásuk magaslatán álló bírák mellett, kevésbé felkészült, vagy a fejlődéssel már lépést tartani nem tudó bírák egyaránt vannak márpedig a világ bármely tájának bírói testületében természetszerűleg akadnak nem kielégítő felkészültségű bírák. Ennek ellenére le lehet szögezni, hogy részben a jogszabályok szövegének félre nem érthető fogalmazása, részben az ügyek leggyakrabban előforduló fajtáinál kialakult, ismert és elfogadott gyakorlat mellett általában nincs szükség külön felsőbb irányításra. Az értelmezést ezekben az esetekben — az értelmezés alatt értve a jogszabály értelmének helyes feltárását és a társadalmi háttérnek az üggyel is kapcsolódó felismerését — már az elsőfokú, de különösen a nagyobb áttekintéssel rendelkező másodfokon eljáró bíróságok képesek jól elvégezni, és a jogot helyesen alkalmazzák.

A Legfelsőbb Bíróság elvi irányító jogkörének korlátot szab tehát az a józan felismerés is, hogy félre nem érthető jogszabályi rendelkezés esetén, amikor a társadalmi összefüggések felismerhetők és általában ismertek is, külön elvi irányításra nincs szükség.

Csak ott és annyiban kell irányítani, amennyiben arra valamely területen szükség van. Amennyiben az alsófokú bíróságok ítélkezése egy perfajtában helyes és egységes, ott az elvi irányítással történő beavatkozás indokolatlan lenne. E józan felismerésen túl további korlátokat állít az elvi irányítás indokolatlan elburjánzása elé az is, hogy az elvi irányelveket kidolgozó bírói apparátus munkaképessége véges. Az elvi irányítás tárgyát ezért úgy kell megválogatni, hogy az az ítélkezés leglényegesebb kérdéseiben az ítélkezési gyakorlatot előrevigye és ezzel az ítélkezés zavartalanságát és egységes menetét biztosítsa. Mivel pedig a Ptk. megjelenése óta igen nagy számmal merültek fel megválaszolásra váró kérdések, a kevésbé fontos és az ítélkezésben nagyobb zavar nélkül elintéződő perfajtákra, a gyakorlatot általánosító irányelvek kidolgozására jelenleg még alig van lehetőség.

Az irányító jellegű határozatok tervezetének kidolgozása, annak megvitatása, a tervezet mellett és ellen szóló ellenérvek egybevetése időt kíván. Időt, mely a megszabott bírói létszám mellett a Legfelsőbb Bíróságon is csak korlátozott mértékben áll rendelkezésre. A munkaerő és az idő hiánya az a további objektív akadály, mely korlátozza az elvi irányítás körét. Ez az elvi irányításra annyiban hat ki, hogy egyrészt eleve kizárja az elvi irányítást nem feltétlenül kívánó jogterületeket az irányítás hatóköréből, másrészt pedig elmaradnak vagy későbbre tolódnak megválaszolásra váró elvi irányítást igénylő kérdések, amelyekre más mint a Legfelsőbb Bíróság nem jogosult választ adni.

Végül az elvi irányításnak már nemcsak a korlátait, de a tartalmi részét is érinti az igazságügyi politika kialakításának nálunk kialakult rendszere. Mind az egyes bíróságok működését, mind az igazságügyi apparátus egészének működését az ország életét irányító politika szabja meg. Az ítélkezésnek követnie kell a társadalom fejlődését, és ha a fejlődés menete új feladatokat ró az ítélkezésre, e feladatok elől a bíróságok nem térhetnek ki. Az igazságügyi politikát kialakító szervek a „nagy politika" kérdéseiből indulnak ki, amikor megszabják a bíróságok előtt álló feladatokat és iránymutatást adnak azok mikénti megoldására, illetőleg jogszabályalkotást kezdeményeznek, ha azt a körülmények indokolttá teszik.

Elképzelhető olyan eltérő rendszerű megoldás is, hogy az igazságügyi politikát az ítélkezés elvi irányítását ellátó legfelsőbb bírói szerv alakítja ki minden más szerv kizárásával. Ehhez azonban az igazságügyi szerveknek egészen más szervezeti felépítése lenne szükséges, mint amilyen nálunk kialakult. Hazánkban a törvényesség felett a főfelügyeletet a legfőbb ügyész látja el. A bíróságok feletti felügyeletet az igazságügyminiszter gyakorolja. A bíróságok elvi irányítása a Legfelsőbb Bíróságra hárul. Ebből következik, hogy az igazságügyi politika kialakítása is e három szervre hárul. A Legfelsőbb Bíróság által kialakított irányelveknek nemcsak annálfogva kell egyezni, mert az elvi irányítás, és az igazságügyi politika más kérdései az országos politikában gyökereznek, hanem azért is, mert ellenkező esetben elkerülhetetlenül súrlódások támadnának e szervek között. Ha például a Legfelsőbb Bíróság irányelveivel ellentétes rendelkezéseket adna ki a polgári perekben fellépő ügyészek számára a legfőbb ügyész, az a polgári peres eljárások menetének elhúzódását, indokolatlan fellebbezési óvások, és törvényességi óvások tömegét eredményezné cél nélkül, mert a kötelező elvi döntések mellett, a bíróságok úgy sem hozhatnának az elvi döntéstől eltérő határozatot. Vagy ha az igazságügyminiszter a felügyelete alá tartozó bíróságokat a Legfelsőbb Bíróság iránymutatásától eltérő tartalmú utasításokkal látná el, az esetben a Legfelsőbb Bíróságnak mindig módjában áll törvényességi óvással megváltoztatni az irányelveitől eltérő szellemű bírói határozatokat.

Nyilvánvaló tehát, hogy a nálunk kialakult igazságügyi szervezet mellett, a három legfontosabb szervnek: a legfőbb ügyésznek, a Legfelsőbb Bíróság elnökének, és az igazságügyminiszternek az együttműködése és egyetértése az igazságügyi politika minden fontos kérdésében elkerülhetetlenül szükséges.

Az nincs külön jogszabályban kimondva, hogy az igazságügyi politikát e három szerv határozza meg, mégsem lehet az így kialakult helyzetet jogalap nélkülinek tekinteni. Jogszabályi alapja egyrészt az Alkotmány, mely különösen részletesen megszabja a Legfelsőbb Bíróság és az ügyészség szerepét, de a létesítendő minisztériumok között az igazságügyminisztériumról is rendelkezik, másrészt a büntető és polgári perrendtartás. A Pp. 270. §-a szerint a legfőbb ügyész vagy a Legfelsőbb Bíróság elnöke bármely polgári ügyben hozott jogerős határozat ellen törvényességi óvással élhet, ha a határozat törvénysértő vagy megalapozatlan. Az ügyész perbeli állásáról és jogairól szóló polgári eljárásjogi rendelkezések is szükségessé teszik az egységes igazságügyi politika kialakítását. Végül utalni kell arra, hogy mind a három szervnek joga van elvi döntés hozatalát kezdeményezni. Gyakorlati és elvi meggondolások szólnak tehát amellett, hogy a Legfelsőbb Bíróság a maga elvi iránymutatását a másik két igazságügyi vezető szervvel összhangban álló igazságügyi politika alapján gyakorolja. Ebben rejlik a Legfelsőbb Bíróság által gyakorolható elvi irányítás további olyan korlátja, amelyről szólni kell, mielőtt az kerülne vizsgálat alá, hogy az eljárásjogi szabályok mellett miként érvényesülhet az irányító szerep.

Összegezve tehát az elvi irányítás korlátairól szóló fejtegetést, meg kell állapítani, hogy a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenységének az országos politikában kell gyökereznie, az e politikából következő ítélkezési gyakorlatot a legfőbb ügyésszel és az igazságügyminiszterrel együttesen tartozik kialakítani. Az elvi irányítás az ítélkezés dezorganizálásának veszélye nélkül a közösen kialakított ítélkezési politikától nem térhet el.

Ez az összegezés a jelenlegi helyzetet vázolja. Más kérdés, hogy ez a rendszer mennyiben helyes és hogy szorul-e és ha igen, milyen mértékben, módosításra. Mindenesetre, ha az együttműködésre hivatott szervek azonos politikai nézetet képviselnek, és az e nézetek alapján kialakított igazságügyi politikájuk az alapvető kérdésekben megegyezik, és szubjektív (rivalizálási, hiúsági, túllicitálási stb.) tényezők nem zavarják e szervek kapcsolatait, az igazságszolgáltatás zavartalanul és kielégítően működhet, e szervezési forma mellett is. Az esetben, ha e három szerv bármelyikénél a politikai vagy jogpolitikai alapelvekben ellentétes felfogás érvényesül, vagy szubjektív szempontok megzavarják az együttműködést, az igazságszolgáltatás gépezetében zavarok támadnak, a munka lelassul és jogorvoslati többletmunkával terhelődik.

A hatáskör szabályozása

Bírósági szervezetünk az Alkotmány rendelkezéseire épült. (36—41. §-ok.) Az 1958. évi IV. Alkotmány módosító törvény kiiktatta a bírói rendszerből a „felső bíróságokat" mint felesleges bírói fórumot. Egyébként azonban a bírói szervezet az alkotmány előírását követi. Az alkotmányra épült a bírósági szervezetről szóló 1954. évi II. törvény is.

Az Alkotmány 38. §-a a Legfelsőbb Bíróság alapvető feladataként jelöli meg az elvi irányítás gyakorlását az összes bíróságok bírói működése és ítélkezése tekintetében. Az Alkotmány nem szabott különösebb kereteket az irányító munkának, csak azt mondja ki, hogy a Legfelsőbb Bíróság irányelveket állapíthat meg, és elvi döntéseket hozhat, amelyek a bíróságok számára kötelezőek.

Az Alkotmány e rendelkezése új jogkört biztosított a Legfelsőbb Bíróságnak azzal, hogy megbízta a bíróságok működése és ítélkezése tekintetében az elvi irányítással, és a bíróságok számára kötelező irányelvek megállapításával.

E jogkör kifejlesztése fontos lépés volt a szocialista törvényesség megteremtéséhez. Lehetőséget teremtett az értelmezésre szoruló jogszabályok egységes magyarázatára, és a bíróságok ítélkezésére kiható hierarchikus rend megteremtésére, és ezáltal a bíráskodás rendszerének következetességét és szilárdságát is fokozta.

Az Alkotmány nagyvonalúan megszabott keretein túl a Legfelsőbb Bíróság hatáskörének és illetékességének szabályozása az eljárásjogi rendelkezésekben nyert rendezést. Az eljárásjogi szabályok igen nagy mértékben megszabják a Legfelsőbb Bíróság működésének kereteit. Mint az alábbiakból kiderül, olyan mértékben róhatnak ítélkezési terhet a bírói irányítás legfőbb szervére, hogy annak az Alkotmány által előírt legfontosabb funkcióját, — az elvi irányítás gyakorlását — veszélyeztethetik.

A polgári perrendtartás többszöri módosítása nem utolsósorban annak felismerése nyomán következett be, hogy eljárásjogi rendelkezések nem akadályozhatják az Alkotmányban biztosított elvi irányító jogkör gyakorlását.

A Pp. eredetileg ugyanis túlságosan nagy ítélkezési terhelt jelentő hatáskört állapított meg a Legfelsőbb Bíróság részére. Mivel pedig az elvi irányítás gyakorlása, és a kötelező irányelvek és elvi döntések kialakítása igen sokrétű feladat, és a nagyszámú per elintézése — korlátozott bírói létszámmal — éppen az irányító funkció gyakorlati érvényesülését gátolta, a Pp. módosítása indokolttá vált. A II. Ppn. a személyállapotra vonatkozó pereket járásbírósági hatáskörbe vitte át, az 1961. évi 14. sz. tvr. 2. §-a pedig a megyei bírósági 20.000 forintos értékhatárt 300.000 forintra emelte fel. E rendelkezések jelentős ítélkezési tehertől szabadították meg a Legfelsőbb Bíróságot.

A hatáskör a módosítások után négyirányú: *a)* elsőfokon ítélkezik a Legfelsőbb Bíróság elnöke által — hivatalból, illetőleg a legfőbb ügyész javaslatára — legfelsőbb bírósági hatáskörbe vont ügyekben. *b)* elbírálja a megyei bíróságok megfellebbezhető határozatai ellen benyújtott fellebbezéseket és ügyészi fellebbezési óvásokat. *c)* határoz a jogerőre emelkedett ítéletek és határozatok ellen emelt törvényességi óvások felett. *d)* elvi döntéseket hoz, amelyekben a bíróságokra kötelező irányelveket állapíthat meg. Jogszabályokat értelmező kollégiumi állásfoglalásokat tesz közzé.

A Legfelsőbb Bíróság tehát a jelenlegi hatásköri szabályozás után közvetlenül részt vesz az ítélkezés gyakorlatában, de emellett gyakorolja az elvi irányítás funkcióját is.

Az elvi irányítás és a konkrét ítélkezés viszonya

A Legfelsőbb Bíróság hatáskörébe kerülő másodfokú ügyek számának csökkenésével következő probléma merül fel:

A Legfelsőbb Bíróság az elvi irányító feladatának hogyan tud jobban megfelelni: közvetlen ítélkezés során vagy pedig a már jogerőssé vált ítéletek óvás folytán való felülvizsgálata, illetőleg a bírósági kollégiumokon felmerült elvi jelentőségű kérdéseknek az eldöntése útján, tehát elvi döntésekben való állásfoglaláson keresztül.

Mindenekelőtt azt kell leszögezni, hogy az elvi irányítás hatékony módjának nem elengedhetetlen feltétele a közvetlen ítélkezés. Ugyanilyen határozottsággal kell azonban azt is megállapítani, hogy a másodfokú ítélkezés kikapcsolása nem hat kedvezően az elvi irányító munka színvonalára. Nem elegendő az a nyitvahagyott kiskapu az ítélkezési tapasztalatok megszerzésére, mely szerint a Legfelsőbb Bíróság bármely ügyet a saját hatáskörébe vonhat. Nem lehet tagadni a közvetlen ítélkezés során szerzett tapasztalatok jelentőségét. Goethe mondása itt is találóan helytálló: szürke minden elmélet, zöld az élet aranyfája. Minden általánosítás, amely több gyakorlati eset tanulságait vonja le nemcsak összegez, kiemel és általánosít bizonyos jelenségeket, de ezzel együtt elkerülhetetlenül egyszerűsít is. A társadalmi változásokat az eseti ügyben eljáró bíró hamarabb érzi, mint a jogalkalmazással csak elméleti szinten foglalkozó szerv. Az élet ugyanis az egyedi eseteknél ütközteti ki a jogszabályok, illetőleg a bírói gyakorlat avulását. A bíró érzi először, hogy a megszokott módon eldöntött ügy a változott viszonyok között igazságtalan eredményre vezet. Ezért van az, hogy a bírói gyakorlat irányítását minden modern államban a legfelsőbb bírói fórum és nem egy a bíróságokon kívülálló más állami szerv látja el.

Elkerülhetetlen és éles konfliktusok keletkeznének a bírói munkát csak kívülről irányító szerv, és az alárendelt bírói szervek között. Az eseti ítélkezéstől elszakadt legfelsőbb bírói szerv és a külső nem bírósági szerv között etekintetben számottevő különbség nincs.

A tapasztalatok legteljesebb bőségükben akkor állnának rendelkezésre, ha az ügyek másodfokú elbírálását maga a Legfelsőbb Bíróság végezné. Ez azonban az ügyek nagy számánál és a Legfelsőbb Bíróság korlátozott létszámlehetőségeinél fogva, de általában célszerűségi okokból sem vihető keresztül. Az ügyek másodfokú elbírálása, töredékes százaléktól eltekintve a megyei bíróságokon a törvényesség követelményeinek megfelelően történik. Teljesen felesleges lenne egy országos központi másodfokú bíróságon intézni a fellebbezési ügyeket.

Kérdés azonban, hogy hol húzódik az a határ, amely a Legfelsőbb Bíróságnak a költségvetés által megszabott személyi és anyagi feltételei között, a legegészségesebb arányt biztosítja az ítélkezésben való közvetlen résztvétel, és az elvont eszközökkel történő tapasztalatszerzés között.

Mindenesetre reális veszélyre utal a jog-

tudomány képviselői részéről elhangzott figyelmeztetés arról, hogy a közvetlen ítélkezési gyakorlat terjedelmének további szűkítése gátolhatja az elvi irányítás hatékonyságát.

E nézet képviselőinek felfogása szerint simán megy a jogszabály alkalmazása, ha a konkrét eset tapad a jogszabályban adott tipikus tényálláshoz, és nem színeződik eseti vonással. A jogalkalmazás művészetét éppen az eseti vonásokra kiterjedő figyelem fejleszti ki. Ez a művészet az egyedi ügyekben szerzett gyakorlat nélkül nem alakulhat ki. A Legfelsőbb Bíróság eseti ítélkező hatáskörének szűkítése vagy megszüntetése az elvi irányítás elszürküléséhez vezetne.

Valóban bekövetkezhet olyan hatáskör szűkítés, amelynek eredményeként az elvi irányítás elvesztené hatékonyságát. A figyelem felhívása a veszélyre éppen ezért teljes mértékben indokolt. A Legfelsőbb Bíróság elvi irányító szerepét nem lehet úgy növelni, hogy közben megfosztódik attól a hatáskörtől, amely biztosítja szerves együttélését az ítélkezési problémákkal. Azt azonban ma még nem lehet megállapítani, hogy a legutóbbi hatásköri szabályozás milyen mértékben érinti a Legfelsőbb Bíróságot.

A rendelkezésre álló statisztikai anyag a végső következtetés levonására nem elég. Egy két év ügyforgalmi adatának teljes ismeretében a csökkent munkateher által lehetővé tett új irányító szervezet kialakítása után lehet elemezni a hatásköri szabályozás hatását az elvi irányításra.

Az elvi irányítás eszközei

Nyitott kérdés maradt tehát, hogy a Legfelsőbb Bíróság ítélő jogköre a jelenlegi hatásköri szabályozás mellett kielégítő-e.

További vizsgálódást igényel viszont az, hogy a hatásköri szabályok biztosított jelenlegi eszközök alkalmasak-e az elvi irányítás közvetítésére:

a) *Elvi döntés — kollégiumi állásfoglalás*

A társadalmi élet gyors változása mellett a jogalkotás szükségszerűen lemarad, mert az életviszonyok változása gyorsabb ütemben megy végbe, mintsem hogy a jogszabályok a változásokat nyomon tudnák követni. A jogalkotás e fogyatékossága mellett, joghézagok keletkeznek, a szabályozás tökéletessége vitathatóvá válik, sőt esetenként vitás az is, hogy a hozott jogszabály mely életviszonyokra alkalmazható. Minthogy a jogalkotás e fogyatékossága csak igen kismértékben írható a jogot alkotó szervek munkájának kevésbé kielégítő voltára, hanem annak oka az elkerülhetetlen és korunkra igen jellemző gyors változásokban keresendő, mint elkerülhetetlen adottságokkal kell számolni olyan helyzetekkel, amelyekre kellő jogi szabályozás nincs, de amelyeket mégis rendezni kell, ha az életviszony vitássá válik, és a felek vitájukat bírói útra terelik. Gyakran a jogszabályalkotás nem is kívánatos e kérdésekben. Vagy azért, mert az életviszony nincs olyan mértékben kiforrva, hogy a jogi szabályozás időszerű lenne (pl. a társadalom résztvétele a polgári jogviták elintézésében), hol pedig egy már kiveszőfélben levő jelenség csoportról van szó, melynek szabályozása szocialista viszonyok között anakronizmus lenne (pl. váltójog, csődjog stb.).

Az áthidalásra váró joghézagok által teremtett problémák megoldásának legegyszerűbb módja az elvi döntéssel, vagy kollégiumi állásfoglalással kapcsolatos iránymutatás. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító jellegű döntései, kizárólag átmeneti jellegűek, mert az előzőkben felhozott fogyatékosságokon túlmenően vannak értelmezésre szoruló kérdések, amelyekben mivel megfelelő jogi szabályozás is van, hosszabb időre szóló útmutatások hozhatók (pl. ingatlanok adásvételére vonatkozó XXVI. sz. polgári elvi döntés). Mint ténnyel azonban számolni kell, hogy az elvi döntések, és más irányító jellegű állásfoglalások egy része átmeneti jellegű lesz.

Az elvi döntésekre vonatkozó ez a megállapítás talán segít felszámolni azt a téves nézetet, hogy a Legfelsőbb Bíróság elvi döntései időtállóság szempontjából különleges helyet foglalnak el, és elvi döntésben csak a már kiérlelt jogelveket lehet a bírói gyakorlat számára kötelezővé tenni.

Nyilvánvaló, hogy kívánatos lenne ez az állapot, de a társadalmi viszonyok gyors változása mellett ez elérhetetlen kívánalom.

Az az elképzelés, hogy a meghozott elvi döntések hosszú időre szólóak lesznek, nem vált be. Vagy jogszabályi rendezés következtében váltak az elvi döntések meghaladottakká, vagy a bennük foglalt jogelv nem bírta ki az időtállóság próbáját, és mint túlhaladottat hatályon kívül kellett helyezni. A társadalmi viszonyok változása tehát módosítást követelt az időtállónak tervezett az elvi döntéseken, nem egy esetben pedig teljes megváltoztatásukat vagy hatályon kívül helyezésüket eredményezte.

Természetesen nem lenne kívánatos az elvi döntések inflációja, és a jövőben sem lenne célszerű az elvi irányítás egyetlen eszközének tekinteni az elvi döntés intézményét. Mivel azonban az elvi döntésen kívül jelenleg nem áll olyan irányító eszköz a Legfelsőbb Bíróság rendelkezésére, amely kötelező erővel szólna a bíróságok felé, annyit le lehetne szögezni, hogy mindazok a kérdések, amelyek joghézag kitöltését szolgáló alkotó jogfejlesztést igényelnek, elvi döntésbe kívánkoznak. A joghézag ugyanis azt jelenti, hogy kielégítő jogi szabályozás hiányában nincs olyan kényszerítő jellegű rendelkezés, amely mellett a bírói gyakorlat egységesen alakulna.

Változatlanul helyesnek kell tartani azt a

törekvést is, hogy az elvi döntés alá kerülő kérdések kellően kiérleltek legyenek. Értve ezalatt egyrészt azt, hogy a kimondott jogelv összhangban álljon jogrendszerünk egészével, másrészt hogy az országos bírói gyakorlat elemzésén nyugodjék.

Az alkotmánynak az elvi irányításra vonatkozó rendelkezése nem szabja meg az elvi irányítás formáját, így arról sem szól, hogy az „elvi döntésen" kívül a Legfelsőbb Bíróság más kötelező erejű döntést nem hozhat. De az elvi döntés formája tekintetében sem lehet kötöttnek tekinteni a Legfelsőbb Bíróság irányító határozatát, az eddig kialakult formától eltérő jellegű elvi döntést is hozhat. A polgári jog területén hozott elvi döntések eddig pl. kivétel nélkül jogszabályértelmezés céljából születtek. Valamely jogszabály tartalmának elemzését, vagy valamely joghézag kitöltésének jogi indokát adják. E vonatkozásban egysíkúnak látszik az elvi irányítás. A baráti szocialista országok legfelsőbb bíróságai gyakran hoznak olyan elvi döntéseket, amelyek nem egy jogszabályhoz, vagy joghézaghoz tapadnak, hanem általános jogpolitikai kérdéseket fejtegetnek, méghozzá erősen politikai színezettel. Ennek indokát a bírói munka különlegessége adja meg. A bírói politikai funkciót tölt be a társadalomban. Az a bírói gyakorlat, amely nem veszi figyelembe a társadalom politikai életének változásait, előbb-utóbb szembe kerül a társadalommal. Egymagában a jogszabályok ismerete nem elegendő biztosíték a társadalom érdekében álló, tehát a jogszabályok célját szolgáló ítélkezéshez. Vannak ugyanis a társadalomnak olyan elismert együttélési szabályai, erkölcsi elvei, amelyek jogszabályi rendezést nem nyernek, mégis befolyásolják a társadalom életét.

Elég itt röviden utalni azokra a szabályokra, melyeket az MSZMP. VIII. Kongresszusa állított fel a szocialista együttélés normáiként.

Ezek a szabályok jogi rendezés nélkül is hatnak és érvényesülnek a társadalmon belül. Éppen úgy változnak egyébként e normák is, mint más társadalmi jelenségek. Változásaik felismerése, és az ítélkezési gyakorlatban történő érvényesítésük éppen ezért nehéz, mert nem öltenek jogszabályi formát. A bírói apparátus politikailag jól felkészült tagjai már e változások felismerése mellett ítélkeznek, viszont kevésbé képzett vagy óvatosabb bírák még a régi felfogás alapján járnak el.

Talán nem felesleges hangsúlyozni, hogy a politikai jellegű elvi iránymutató döntések nem kizárólag szocialista országokbeli specialitás. A fejlett kapitalista országok legfelsőbb bíróságai sem kerülhetik ki az általános irányítás szempontjából szükséges politikai jellegű állásfoglalásokat. Nemrégiben pl. az Egyesült Államok legfelsőbb bírósága foglalt állást abban a kérdésben, hogy a gyermekek iskolai foglalkozása előtti kötelező imádkoztatás összeegyeztethető-e az ország alkotmányában biztosított szabad vallásgyakorlás elvével.

A Legfelsőbb Bíróság társadalmi súlya és jelentősége lényegesen nőhet, ha munkájának jelenlegi szakmai határok közé húzódó jellegét megváltoztatva, az általános jogpolitikai és az ítélkezést közvetlenül befolyásoló politikai kérdésekre is kiterjesztené irányító tevékenységét.

Ebben az irányban továbbfejlesztve a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító funkcióját a Legfelsőbb Bíróság más társadalmi szervezetekkel szorosabb kapcsolat kiépítésére kényszerülne. Bizonyosfokú elszigetelődés ugyanis tapasztalható a bíróságok és a társadalmi szervek között. Még alsófokon, megyei bírósági szinten talán szorosabb a bíróságok együttműködése a megyei tanács, népfront, szakszervezet stb. helyi szervei között, mint a Legfelsőbb Bíróságé a hasonló szervezetek országos központjaival. A minisztertanács ülésein a Legfelsőbb Bíróság elnöke ugyan rendszeresen résztvesz, ennélfogva adottak a lehetőségek a Legfelsőbb Bíróság és az államigazgatási szervek közötti jó együttműködésére. Minthogy azonban az államigazgatási feladatok ellátása az össznépi állammá fejlődés folyamatában lassan a társadalmi szervek hatáskörébe megy át, a kapcsolatok kiépítésének, az együttműködési formák megteremtésének talán erősebb ütemben kellene folynia.

E kérdéscsoport keretében ki kell térni a kollégiumi állásfoglalások problémájára is.

A polgári kollégium ülésén a Legfelsőbb Bíróság minden polgári bírája résztvesz. Adott általában a napirendre kerülő kérdés részletes és alapos megvitatásának minden feltétele is. Ezzel szemben az elvi döntést hozó elnökségi tanácsban a polgári kollégium bírái közül csak néhányan vesznek részt. Mégis az elvi döntés kötelező erejű minden bíróságra, a kollégiumi állásfoglalás pedig a mai felfogás szerint kötelező erő nélküli.

A hatásköri szabályok oldaláról vizsgálva a kollégiumi állásfoglalások kötelező erejének kérdését, nem kizárt a jelenlegi felfogással ellentétes következtetésre jutni. Az Alkotmány nem szabja meg az elvi irányítás formáját. Az Alkotmány 38. §-ának rendelkezése szerint a Legfelsőbb Bíróság „irányelveket állapíthat meg és elvi döntéseket hozhat, amelyek a bíróságok számára kötelezőek." A rendelkezés nyitva hagyja, hogy a Legfelsőbb Bíróság az irányelvek megállapításának és elvi döntések hozatalának milyen formáit alakítja ki. Egy ilyen forma lehet a kollégiumi állásfoglalás is. Az eljárásjogi szabályok sem szűkítik le meghatározott formára az elvi irányítás formáját. Legalábbis nyitva hagyják az utat az új formájú elvi döntések és irányelvek számára. Eljárásjogi szempontból tehát elvi döntésnek illetőleg irányelvnek tekintve nem kizárt a kollégiumi állásfoglalások kötelező ereje.

Gyakorlati oldalról szemügyre véve ezt a kérdést, egészen nyilvánvalóvá válik, az ellenkező álláspont gyengesége.

A Legfelsőbb Bíróság elnöke minden, álláspontja szerint megalapozatlan, vagy törvénysértő ítéletet megóvhat és hatályon kívül helyezhet. Így bármely olyan bírói döntés revízió alá vonható, amely a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának döntésével ellentétes. Az alsófokú bíróságok ezzel tisztában is vannak, éppen ezért általában követik az állásfoglalásokban foglaltakat. Szembeszegülésük feleslegesen húzná el az ügyeket, óvásokra vezetne, és végső soron úgyis csak az állásfoglalásban meghirdetett elv érvényesülne. Következetes álláspont mellett éppen ezért arra az eredményre kell jutni, hogy a kollégiumi állásfoglalások éppen úgy kötelező erejűek a bíróságokra, mint az elvi döntések. A polgári perrendtartás vagy a bírósági törvény módosításánál ezt a bírói gyakorlatot zavaró kérdést törvényi szabályozással egyszersmindenkorra le lehetne zárni.

A Legfelsőbb Bíróság nemrégiben elfogadott ügyrendje, a kollégiumi állásfoglalásokat kötelezővé teszi valamennyi tanácsa részére. Ezt persze magyarázni lehet azzal, hogy legalább az irányító szerv tartsa magát az általa hozott határozathoz, mégis azzal a furcsa eredménnyel jár a jelenlegi helyzet, hogy a kollégiumi állásfoglalás kötelező a Legfelsőbb Bíróság ítélkező tanácsaira, de a vidéki járásbíróság bírájára nem.

Különben a józan ész logikájának is ellentmond, hogy a Legfelsőbb Bíróság bíráinak összessége által hozott határozat mindössze jámbor ajánlás legyen az alsófokú bíróságok felé. A hatalmas előkészítő munka, a szorgos és lelkiismeretes vita alapján kialakított döntést kár lenne megfosztani jelentőségétől. De egyébként is a kollégiumi álláspont az abban megjelölt jogszabály értelmezése. Kérdés, lehet e több helyes értelmezésre jutni az adott jogszabály mellett. Ha nem lehet, hanem csak a Legfelsőbb Bíróság kollégiuma által elfogadott értelmezés tekinthet; helyesnek, az esetben érthetetlen miért nem kötelező ez az értelmezés az alsófokú bíróságokra. Eltűrhető hogy nem helyes értelmezés mellett szülessenek bírói döntések? Ha nem, akkor nyilvánvaló, hogy a kötelező erő mellett kell dönteni a vitában, mert ez biztosítja a helytálló értelmezésnek megfelelő szellemű bírói határozatot.

A kollégiumi állásfoglalások kötelező erejű irányelvként kezelése, mint az előzőekből kitűnik, kedvezően hatna a bírói gyakorlat egységességére, tehát a szocialista törvényesség erősödésére vezetne. „Könnyű fegyvert" adna a Legfelsőbb Bíróság kezébe a „nehéz fegyverzetet" jelentő elvi döntések mellett. Segítségével a kisebb jelentőségű jogpolitikai és jogértelmezési kérdéseket megoldhatná.

b) *A törvényességi óvás*

A Pp. 270. §-a értelmében a legfőbb ügyész vagy a Legfelsőbb Bíróság elnöke bármely polgári ügyben hozott jogerős határozat ellen törvényességi óvással élhet, ha a határozat törvénysértő vagy megalapozatlan.

A Pp-nek ez a rendelkezése az elvi irányítás fontos eszközét biztosítja a Legfelsőbb Bíróság részére. Bevált eszköze lett az óvás intézménye az elvi irányításnak. Segítségével a Legfelsőbb Bíróság bármely ügyben érvényesítheti akaratát, és elvi elképzelését.

Az óvás nemcsak az egyedi ügyek eldöntésének eszköze, hanem közvetve az általános irányításé is. Az egyedi ügyben hozható óvási határozat, különösen, ha a Bírósági Határozatokban megjelenik, irányító erővel befolyásolja az országos ítélkezést. Az óvásban ugyanis megnyilvánul a Legfelsőbb Bíróság elgondolása a szóbanforgó elvi kérdésről, és e megnyilvánuló akaratot az alsófokú bíróságok nem hagyhatják figyelmen kívül. A megnyilvánult akarattal ellentétes döntések megváltoztatására a Legfelsőbb Bíróságnak az óvás intézményében adottak a lehetőségei.

Ez teszi az óvást az általános irányítás eszközévé.

Az egyedi ügyek és az általános irányítás intézményeként az óvás eszköze kiállotta a próbát. Jól bevált és jól ható eszköznek tekinthető.

Néhány lezárásra, illetőleg megoldásra váró kérdés azonban az óvás körül is felmerül.

Le kellene végre zárni a vitát afelett a kérdés felett, hogy a Legfelsőbb Bíróság elnökének az óvási jogköre megmaradjon-e, vagy az óvás jogával csak a legfőbb ügyész legyen felruházva.

Mint a fentiekben már utalás történt rá, az óvás nemcsak az egyedi ügyek elbírálásának, de az általános elvi irányításnak is eszköze. Gyakorlásának jogától megfosztani a Legfelsőbb Bíróság elnökét, az elvi irányító jogkör csorbítását jelentené.

Megfosztaná a Legfelsőbb Bíróságot attól a lehetőségtől, hogy az elvi irányításával ellentétes gyakorlatot folytató bíróságokat rákényszeríthesse az elvi irányítás elfogadására. Felmerülhet természetesen az a gondolat is, hogy a legfőbb ügyész mint a törvényesség őre, a Legfelsőbb Bíróság elvi irányításának érvényesülését is biztosíthatja. Ismeretes azonban, hogy a szocialista jogelméletben is lehetnek ellentétes felfogások jogpolitikai vagy szakjogi részletkérdésekben, melyeknek képviselői mind a szocialista jogelméletből vezetik le álláspontjukat, és nem is vitatható, hogy felfogásuk szocialista szellemű.

Az egységes bírói gyakorlat kialakítása érdekében mégsem lehet a többfajta felfogást érvényesülni hagyni, hanem közülük az egyiket kell elfogadottá tenni. Hogy melyik legyen az, abban már élesen eltérhet egymástól a két irányító szerv elképzelése. Éppen az egységes ítélkezési gyakorlat érdekében fenn kell tartani a

Legfelsőbb Bíróság elnökének jogát az óvás emelésére. Különben is a jelenlegi fejlődési szakaszban, amikor a vezetés színvonalasabbá tevése igen fontos feladat a Legfelsőbb Bíróságtól nem elvonni kell az irányítás eszközeit, hanem a meglevők fejlesztésével és esetleg új formák kialakításával inkább szaporítani kell számukat. Indokolt lenne ennélfogva — a jelenlegi helyzet fenntartása mellett — lezárni a vitát, mely a Legfelsőbb Bíróság elnökének óvási jogköre körül keletkezett.

Természetesen majdnem hasonló indokok alapján a legfőbb ügyész óvási jogkörét sem lehet csorbítani.

Az óvási jogkör megosztottsága, azonban fokozott együttműködést kíván a két szerv között. A két szerv óvási jogköre, kellő összehangoltság nélkül zavarhatja a Legfelsőbb Bíróság irányító tevékenységét. A Legfelsőbb Bíróság polgári tanácsainak száma adott. Időbeli korlátok miatt, meghatározott számú ügynél többet letárgyalni nem tudnak. Munkájukat kitöltheti az elvi irányítás szolgálatában álló ítélkezés, de gyakorolhatják az ítélkezést úgy is, hogy abból az elvi irányításnak sok haszna nem lesz. Ha elvi irányítás szempontjából fontos ügyeket kapnak azt is elvégzik, de ha az elvi irányítás tekintetében közömbös ügyek kerülnek hozzájuk, azt is le kell tárgyalniok. Minden közömbös ügy egy elvi irányítás szempontjából fontos ügy tárgyalása elől veszi el a lehetőséget.

A hatáskör szűkülésével biztosítottnak látszik, hogy csak a jelentősebb polgári ügyek kerülnek másodfokon a Legfelsőbb Bíróság elé. Ugyanez nincs biztosítva az óvásoknál. Az óvási jogkörrel felruházott két szervnek ezért felül kellene vizsgálnia ebből a szempontból egész eddigi gyakorlatát. Nem aszerint kellene óvniok, hogy milyen panaszok érkeznek hozzájuk, hanem az egyes jogterületekre kiterjedő vizsgálat nyomán feltáruló hiányosságokra figyelemmel válogatott ügyekben. Ez persze nem jelenti azt, hogy a panaszok figyelmen kívül maradhatnak, mert azok is fontos ítélkezési hiányosságokra hívhatják fel a figyelmet.

De nem lehet a panaszok által irányított harmadfokú jogorvoslati fórummá sem tenni a Legfelsőbb Bíróságot. Az óvás csak jelentős jogsérelmet okozó törvénysértések és elvi irányítást kívánó kérdésekben indokolt.

Az óvásnak tehát olyan gyakorlatát kellene kialakítani, amely mellett az óvás intézménye az elvi irányítás eszköze lenne. A harmadfokú jogorvoslati szerv jelleget adó jelenlegi gyakorlatot célszerű intézkedésekkel meg kellene változtatni.

Végezetül néhány szót a „szuperóvás" intézményéről. A pp. 273. §-a értelmében az óvás folytán hozott határozat hatálya a felekre csak abban az esetben terjed ki, ha a törvényességi óvást az eljárás alapjául szolgáló ügyben hozott határozat jogerőre emelkedésétől számított egy éven belül terjesztik elő. Ezzel kapcsolatosan az a probléma merül fel, hogy ha az óvás során hozott határozatot támadja meg szuperóvással az óvási jogkörrel rendelkező szerv, az egy évet honnan kell számítani. Az alapperbeli első óvás alapjául szolgáló jogerős ítélettől, vagy az óvás során hozott határozattól. Ha ez utóbbitól, akkor elvileg adott a lehetőség, hogy a per soha be ne fejeződjék. Hiszen az alapperbeli ítélet jogerőre emelkedése után évekkel később is életben lehet tartani a pert, újabb és újabb óvásokkal. Ez a helyzet nyilván nem felel meg a szocialista törvényességnek. Célszerűbb lenne a Pp. idézett rendelkezésének szigorúbb értelmet adni, és azt a gyakorlatot követni, hogy az első vagy másodfokú eljárás eredményeként született ítélet jogerőre emelkedését követő egy év után a felekre kiterjedő hatálya nem lehet még a szuperóvásnak sem.

Meg kell különben jegyezni, hogy az egész szuperóvás intézményének tisztázatlan a jogi alapja is. Nincs kifejezett eljárásjogi rendelkezés arra, hogy ez az intézmény létezzen.

Beck Salamon professzornak az e kérdésről a Jogtudományi Közlönyben 1957-ben megjelent cikke szerint „a szuperóvásnál megismétlődik, valósággá válik az a logikai képtelenség; él, mielőtt megszületett volna." Célszerű lenne a Pp. legközelebbi módosítása során a szuperóvás intézményét is szabályozni, mégpedig úgy, hogy az alapperbeli ítélet jogerőre emelkedésétől kezdve egy év múlva még a szuperóvás segítségével sem lehet a felekre kiterjedő hatályú határozatot hozni.

A Legfelsőbb Bíróság hatáskörébe vont ügyek

A Pp. 23/a. § rendelkezése szerint „a Legfelsőbb Bíróság elnöke — hivatalból, illetőleg a legfőbb ügyész javaslatára — kivételes esetekben, bármely bíróság bármely ügyét az eljárás bármely szakaszában a Legfelsőbb Bíróság hatáskörébe vonhatja."

A Legfelsőbb Bíróság a hatáskörébe vont ügyeken keresztül csak nem kötelező erejű elvi irányítást gyakorol. Ha az ügyben hozott határozatát nem teszi közzé a határozatok tárában, ekkor az elvi irányítás igen szűk körben érvényesül.

Egyrészt ezért, másrészt mert elvi irányításra különösen alkalmas ügyek kiválogatása nagy munkatöbbletet kíván, a hatáskörbe vonás eszközével viszonylag ritkán élt a Legfelsőbb Bíróság elnöke. A Ptk. életbeléptetése után 1961. évben, amikor az elvi irányítás minden más formáját felhasználta a Legfelsőbb Bíróság az egységes bírói gyakorlat kialakítására, a polgári ügyszakban mindössze 17 ügyet vont az elnök a Legfelsőbb Bíróság hatáskörébe. Ezeknek túlnyomó része sem bizonyult alkalmasnak elvi irányítás adására. Pedig kiválogatásukat a me-

gyei bíróságok és főügyészségek szakemberei végezték.

Az is problémát jelentett elintézésüknél, hogy a tényállás tisztázására fordított idő és munka nem állott arányban az irányítás terén jelentkező eredménnyel. Az ítélkező tanács a tényállás felderítésére fordított idő alatt számos más fontos elvi kérdésben foglalhatott volna állást. Természetesen felmerült ezért az a gondolat, hogy szükséges-e ez a hatásköri jogkör, van-e értelme egyáltalán fenntartani? A válasz talán úgy a leghelytállóbb, ha azt mondjuk: jó ha van! Az elvi irányítás fő eszköze soha nem lesz, de eseti iránymutatásra elvétve felhasználható. Jelentősége inkább abban van, hogy a Legfelsőbb Bíróság az általa politikai, gazdasági stb. vonatkozásban jelentősnek tartott ügy gyors és végleges rendezését érheti el, ha ezt kívánatosnak tartja. A jogkört tehát indokolt fenntartani, de az elvi irányító szerep tekintetében sok jelentősége nincs.

A Legfelsőbb Bíróság mint másodfokú bíróság

A megyei bíróságok megfellebbezhető határozatait elbírálva a Legfelsőbb Bíróság a másodfokú bíróság funkcióit gyakorolja. Ezzel természetesen irányít is, mint ahogy minden másodfokú bíróság irányítja az alája tartozó alsófokú bíróságokat. Mivel az ország egész területére kiterjedő az ezirányú működése, másodfokú határozatainak hatása az egész országban érződik. Ez az irányítás jellegében más, mint az elvi döntéseken keresztül történő. Az elvi döntést megismeri az ország valamennyi bírósága, a másodfokú határozatok túlnyomó többségét csak az alsófokon eljárt bíróságok kapják meg, és csak az éppen eldöntött ügyre vonatkoznak, minélfogva hatásuk korlátozottabb. Viszont előbb-utóbb valamennyi megyei bírósághoz eljut a perfajták egy-egy határozata, tehát a Legfelsőbb Bíróság álláspontja ismertté válik és hatni kezd a kötelező erő nélkül is. Nyilvánvalóan lassabban érvényesül azonban ezen az úton az elvi irányítás, mint az elvi döntésen vagy kollégiumi állásfoglaláson keresztül.

A másodfokú határozatok szerepét jelentősen növelné, ha lehetőség nyílna döntvénytár megjelentetésére. Ez esetben az elvi irányításnak a jelenleginél hathatósabb eszközévé válnának a másodfokon hozott határozatok.

Részvétel az alsófokú bíróságok kollégiumain

Nemrégiben átszervezte a Legfelsőbb Bíróság büntető kollégiuma a büntető tanácsok munkáját. A tanácsok az addigi büntetőper fajták szerinti szakosítás helyett területi beosztásra tértek át. Az új rendszer szerint, egy-egy büntető tanácshoz meghatározott megyék tartoznak. Minden a megyében felmerült olyan ügy, amelyet a Legfelsőbb Bíróság másodfokon bírál el, mindig ugyanahhoz a tanácshoz kerül. Ezáltal élő és állandó kapcsolat alakul ki a Legfelsőbb Bíróság és a megyei bíróság között. A polgári ítélkezés jogszabályanyaga olyan hatalmas terjedelmű, hogy a területi beosztásra történő áttérés a Legfelsőbb Bíróság polgári jogi elvi irányító tevékenységét színvonalában károsan befolyásolná.

Mégis az elvi irányítás élőbbé és a személyes kapcsolatokon keresztül intenzívebbé tétele érdekében célszerű lenne az ítélkezést végző polgári tanácsok között is felosztani a megyei bíróságokat. A Legfelsőbb Bíróság érdekelt polgári tanácsa az érintett megyei bíróság valamennyi kollégiumán, hivatali vizsgálatán résztvenne és személyes instruálással segítené a helyes ítélkezési gyakorlat kialakítását. E módszerrel lehetőség nyílnék az országosan irányítást nem igénylő, de helyileg problémaként jelentkező kérdések tisztázására.

A „Bírósági Határozatok" — az ítélkezés nyilvánossága

Csak az ismertté vált döntések hatnak irányító erővel. Prevenciós hatást a szankciók ismerete biztosít. Nem utolsó rendű problémája ezért a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító munkájának az ítélkezés nyilvánossága. Értve ez alatt a szűken vett szakmai irányítás, de a tágabb értelemben vett jogpropaganda körét is.

A szakmai irányítás fő eszköze a „Bírósági Határozatok" c. havonta megjelenő kiadvány. A Ptk. hatálybalépése óta a benne közölt polgári jogi természetű anyag terjedelmében és színvonalában igényességről tanúskodik. Sikerült egy-egy jogterület ítélkezési elveit csoportosítani, mérhetetlen segítséget adva a polgári jogi szabályok szinte áttekinthetetlen szövevényével kínlódó ítélkező bíró számára. Általában kielégítőnek lehet tekinteni a B. H. munkáját, teljesíti azt a feladatot, ami reá, mint az elvi irányítás eszközére hárul. További vizsgálatot érdemel majd, hogy a Ptk értelmezését szolgáló csoportos állásfoglalások után milyen módszereket alakítson ki a polgári jogi ítélkezés irányítására, melyek mellett legalábbis a mai színvonal tartható lesz.

Kérdés, hogy helyes-e a B. H-ban alsóbírósági döntéseket is megjelentetni irányítás céljából. Sokkal célszerűbb lenne, a minisztériumi felügyeleti tájékoztatóban hivatkozni az alsófokú döntésekre. Viszont éppen a kettős, — esetleg eltérő és emiatt zavart okozó — irányítás elkerülése végett a felügyeleti tájékoztatót a három irányítószerv, de legalább is a Legfelsőbb Bíróság és az Igazságügy Minisztérium együttesen adhatná ki.

A felügyeleti tájékoztató közös szerkesztése és kiadása új irányító eszközt biztosítana

a Legfelsőbb Bíróság részére. A tájékoztatón keresztül foglalkozhatna azokkal a másod- és harmadrendű kérdésekkel, amelyek elvi döntésbe vagy kollégiumi állásfoglalásba nem kerülhetnek, mégis iránymutatásra szorulnak. Ki lehetne térni a tájékoztatóban a hozott elvi döntések alkalmazásánál felmerülő nehézségek megoldásának módjára stb., stb.

Az ítélkezés nyilvánosságának kérdéséhez tartozik a sajtó és a Legfelsőbb Bíróság kapcsolata. Jelenleg ötletszerűen, nem egyszer szenzációhajhász szempontok alapján válogatott ügyek kerülnek a sajtóban nyilvánosságra. Ahhoz, hogy e helyzet megváltozzon, és az igazságügyi politika, valamint az ítélkezési elvek jobban hathassanak a társadalomban, tervszerű válogatással kellene nyilvánosságra hozni a Legfelsőbb Bíróság ítéleteit.

Az ítélkezés hatásának kutatása

A Legfelsőbb Bíróság nyilván jelenleg is figyelemmel kíséri a társadalom és jelenségeinek fejlődését, tulajdonképpen nem is lehet másként irányelveket megállapítani az ítélkezésre. A megérzésen, az általános politikai ismereteken nyugvó elvi irányítás azonban az egyre differenciáltabbá váló szocialista viszonyok között kielégítő már nem lesz.

A szabályozásra váró jogviszonyok alapos tudományos szinten történő tanulmányozása alól sem a jogalkotó sem a jogalkalmazó nem vonhatja majd ki magát. Ebbe a körbe pedig beletartozik az is, hogy az ítélkezés irányító szerve, mindennapi munkája részeként, vizsgálja, hogy a bírói jogalkalmazás elősegíti-e a jogalkotó által szabályozott eseti viszonyokra kívánatosnak látott helyzet kialakulását, tehát hogy a jogszabály és a bírói gyakorlat hatására olyan viszonyok jönnek-e létre, mint amilyeneket a társadalom érdeke kíván.

Talán nem túlzás azt állítani, hogy a Legfelsőbb Bíróság még csak kezdetén tart a gyakorlat elemzését is felölelő magasabbfokú munkamódszer kialakításának. Az e téren előre tett lépések segítik majd az elvi irányításnak azt a fogyatékosságát felszámolni, amely szerint a meghozott elvi döntések, állásfoglalások nem elég széles terjedelemben, nem minden összefüggésben szabályozzák az általuk érintett jogviszont. A gyakorlat elemzése tervszerűen tapadhatna az előkészületben levő elvi döntésekhez, és a már meghozott döntések érvényesülésének vizsgálatához. A jogtudomány képviselőinek bevonása e tervszerű munkába lényegesen emelhetné az elvi irányítás színvonalát a hozott elvi döntések és állásfoglalások hatékonyságát.

A napirenden levő kérdéshez készített tanulmányok; a felügyeleti vizsgálatok vonatkozó anyaga, a statisztikai adatok ismerete, az elvi döntést vagy kollégiumi állásfoglalást hozó bírák számára mérhetetlenül hasznos tájékoztatással szolgálhatnának.

A bírói gyakorlat nyilvántartása

Az elvi irányító funkció kielégítő módon történő gyakorlásának elengedhetetlen feltétele az ítélkezési gyakorlatot tükröző nyilvántartás megteremtése. A nyilvántartás segíti a bírói munka színvonalának emelését, előmozdíthatja a jogszabályalkotás tökéletesedését, és a jogelmélettel foglalkozók számára is megkönnyíti az ítélkezés egy-egy területén felmerülő kérdések sokoldalú megvilágítását.

A Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenységét érő bírálatok egy része abból ered, hogy a meghozott elvi döntések és kollégiumi állásfoglalások nem ölelték fel a kérdés egészét, hanem egy-egy jogterületnek csak kiragadott problémáit szabályozták. E fogyatékosság megszüntetéséhez jelentős segítséget nyújthat, a pontosan és lelkiismeretesen vezetett nyilvántartás. Az elvi irányítás során szabályozásra kerülő kérdés bírói gyakorlatának áttekintése legtöbbször feltárja a kérdést a maga egész bonyolultságában. Erőszakolt kigondolt tényállások helyett, a gyakorlati élet által felvetett kérdésformához kapcsolódhat a szabályozás. Az egyes ügycsoportban hozott ítéletek ismerete attól is megóvja a Legfelsőbb Bíróságot, hogy a korábban hozottaktól eltérő, azokkal ellentétes döntést hozzon.

A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságánál olyan jelentőséget tulajdonítanak a gyakorlat nyilvántartásának, hogy külön jogszabálynyilvántartási osztályt állítottak fel, ahol a legfelsőbb bírósági döntéseket nyilvántartják.

Az osztályozó rendszert a jogszabályok tartalma szerint határozzák meg. A jogszabályok változásával módosul az osztályozás szerkezete is. Módosították az osztályozó-rendszert pl. akkor, amikor a társadalmat a bűnözés elleni küzdelembe bevonó jogszabályok születtek. Az osztályozó rendszerhez igazodóan minden bírósági határozatról kartotékot állítanak ki, melyre rávezetik a határozat tartalmát és a szükséges mutatókat. A mutatóknak számjelük van, amelyet ugyancsak feltüntetnek. Ha a bírósági határozat olyan kérdéseket tartalmaz, melyek több csoportot érintenek, annyi kartont állítanak ki, ahány kérdés érintve van. Egyes teljes ülési vagy kollégiumi határozatról vagy ítéletről 10—15 kartont is állítanak ki. Itt különben a joggyakorlatra vonatkozó cikkeket és tanulmányokat is nyilvántartják az osztályozó rendszer keretében. A bírói gyakorlat nálunk meglevő nyilvántartásának tudományos alapon történő felépítése a jelenlegi amatőr szintű, kezdetleges anyaggyűjtés helyett a mi Legfelsőbb Bíróságunk elvi irányító munkájának megjavításához is lényeges segítséget nyújthat.

Következtetések

1. A jelenlegi eljárásjogi szabályok megfelelő eszközöket biztosítanak az elvi irányításhoz. A legutóbbi eljárásjogi rendelkezések, melyek a hatáskört szűkítették, kedvezően hatottak a Legfelsőbb Bíróság munkájára, mert az ítélkezési teher csökkenésével több erő jut az elvi irányító munka végzésére, az ítélkezési munka színvonalának emelésére.

A hatásköri szabályozás óta eltelt rövid időre tekintettel, még nem lehet állást foglalni abban a kérdésben, hogy az ítélkezési gyakorlatot oly mértékben szűkítette-e a hatásköri rendezés, hogy az már veszélyezteti az elvi irányítás és az ítélkezés gyakorlata közti egészséges viszonyt. Csak a hatásköri rendezésnek a számszerűségre kiható eredményének ismertté válása után lehet eldönteni, hogy elérte-e célját a rendezés, vagy további szűkítő, illetőleg hatásköri bővítő intézkedésekre van szükség.

2. Az elvi irányítás hatékonyabbá tétele érdekében, az elvi döntések által felölelt kérdések körét általános jogpolitikai vonatkozású kérdésekkel lenne indokolt bővíteni.

Kialakításra vár az ilyen politikai jellegű elvi döntések formája. A jelenlegi alaknál kötetlenebb, a kérdés részletes és sokoldalú fejtegetését lehetővé tevő külső formát lehetne kialakítani, mely esetleg nem is az elvi döntés, hanem az „irányelv" elnevezést kapná. Az irányelveket vissza is lehetne vonni, és helyettük újakat kibocsátani.

3. Az elvi döntések átmeneti jellegű állásfoglalások. Az elvi döntés intézményét ennélfogva nem lehet csak a hosszú időre szóló rendelkezések eszközének tekinteni. Minden joghézagos esetet, minden alapvető jelentőségű értelmezést elvi döntésen keresztül indokolt megoldani.

4. A kötelező erejű irányítás eszközévé kell tenni a kollégiumi állásfoglalást is. A Pp. legközelebbi módosításánál, vagy az új bírói törvény keretében ennek megfelelő szabályozás eszközlendő.

5. A „szuperóvás" intézményének jogszabályi alap biztosítandó, egyúttal rendezendő, hogy a felekre kiható hatályú szuperóvást az alapperbeli döntés jogerőre emelkedésétől számított egy év alatt kell megemelni.

6. Az elvi irányítás színvonalának és hatásosságának fokozása érdekében a bírói gyakorlat elemzésére nagyobb súly helyezendő. Az elemzés célja, annak megállapítása, hogy a jogszabályok céljával egyező eredmény születik-e a bírói jogalkalmazás eredményeként, és hogy milyen problémák merülnek fel a gyakorlat során. Az ítélkezés által felvetett kérdésekből kiindulva állapítandó meg a rendezésre váró problémák köre, és mesterkélt, gyakran csak az elméleti konferenciákon jelentkező, kérdések helyett a gyakorlatban valóban meglevők szabályozására kell törekedni.

7. A Legfelsőbb Bíróság elnökének óvási jogköre fenntartandó. Az óvási gyakorlat terén azonban nagyobb összhang alakítandó ki a legfőbb ügyészségi és legfelsőbb bírósági óvó apparátus között. Az óvásnál alapvető szempont legyen, hogy az óvás intézménye nem a harmadfokú jogorvoslat, hanem az elvi irányítás és a legsúlyosabb törvénysértések orvoslásának eszköze.

8. Kutatni kell a lehetőségét legfelsőbb bírósági döntvénytár megjelentetésének, hogy a másodfokon hozott határozatok az elvi irányításnak az eddiginél jelentősebb eszközévé váljanak.

9. A Legfelsőbb Bíróság a bíróságok területi elosztása szerint is tartson fenn tervszerű és állandó kapcsolatot az alsófokú bíróságokkal, és segítsen az országosan irányítást nem igénylő, de helyileg megoldatlan kérdések tisztázásában.

10. Az egységes elvi irányítás biztosítása érdekében célszerű lenne az igazságügy minisztérium és ügyészi felügyeleti tájékoztatót a Legfelsőbb Bírósággal egyetértésben közösen megjelentetni.

11. A Legfelsőbb Bíróság ítélkezéséről szóló sajtóközlemények tervszerű válogatás alapján, a társadalom tagjainak nevelését szolgáló célzattal jelentetendők meg. A válogatás szempontjait, és a nyilvánosságra hozatal módját a Legfelsőbb Bíróság szabja meg.

12. Tudományos rendszerezésen alapuló nyilvántartás állítandó fel a Legfelsőbb Bíróságon, amely nyilvántartás segítené a bírói munka színvonalának emelését, előmozdítaná a jogszabályalkotás tökéletesítését, és a jogelmélettel foglalkozók számára megkönnyítené az ítélkezési gyakorlat sokoldalú feldolgozását.

Hartai László

A vezetés elhatározásaihoz szükséges információk megszerzése és elemzése az államigazgatásban*

Amikor azt a feladatot kell ellátnom, hogy Beér János professzornak az állami munka megjavítása összes lényeges feltételeit érintő és javarészt alaposan kifejtő előadásával kapcsolatban korreferátumot tartsak, ezt abból a kedvező pozícióból tehetem meg, hogy a vita alapjául szolgáló referátum az állami munka vezetésének valamennyi szinten való erőteljes fejlesztését egyik központi témaként kezelte. Azok a ténymegállapító tanulmányozások, amelyeket az elmúlt esztendőkben elvégeztünk, egyöntetűen beigazolták, hogy az államigazgatás legfelsőbb irányításában éppúgy, mint a középfokú irányításban és minden szinten a közvetlen vezetésben is, a színvonal emelése érdekében van még tennivaló. Beigazolták ezentúl azt is, hogy nálunk az alsószintű vezetés feljavításán van a hangsúly. Bebizonyosodott ugyanis, hogy a középfokú és felső irányítás gyakorta azért nem képes kellő hatásfokkal dolgozni, mert az alsóbb szinteken, a közvetlen vezetésben sokhelyütt nincsenek meg a feltételek ahhoz, hogy az irányítás intencióit megértsék, másszóval nem képesek az irányítás színvonalának megfelelő módon fogadni az irányító szervek tevékenységét, intézkedéseit. Államigazgatásunk alsó vonulatai helyenként olyan zenekarhoz hasonlíthatók, amelynek ugyan aránylag jó karmestere van, de amelynek tagjai a saját hangszerükön nem tudnak jól játszani.

Mind az általános igazgatás-elmélet, mind pedig az államigazgatás-tudomány nagyjábanegészében egységes abban, hogy bizonyos elengedhetetlen vezetői adottságok mellett kisebb egységek vezetésére az emberek kiképezhetők, mert kidolgozhatók azok a gyakorlatba átültethető vezetéselméleti ismeretek, amelyeknek alapos elsajátítása esetén különösebb rátermettség nélkül is viszonylag jól lehet vezetni nem nagy szervezeteket. Mindjárt hozzáfűzhetem, hogy ilyen kidolgozott vezetéselmélettel nem rendelkezünk, és azt is, hogy amennyiben lenne általános vezetéselmélet, úgy azt legfeljebb az alapkiképzés során lehetne haszonnal tanítani; egyébként pedig a vezetési ismereteket az adott szakterület speciális igényeinek megfelelően kell oktatni. Amint nincs vezetés általában a szónak abban az értelmében, hogy valamely vonatkozó ismeretanyag birtokában valaki bármely szervezet vezető tisztségét be tudja tölteni, úgy a vezetéselmélet is csak mint teljes absztrakció lehet általános vezetéselmélet, s a vezetők kiképzésének is a szakterületek igényeit figyelembevéve kell megtörténnie.

Minderre tekintettel az információszerzést és az elemzést a későbbiekben az államigazgatás alsó szintjein működő vezetés igényeire tekintettel fogjuk tárgyalni. Ezt megelőzően szükségesnek látszik elhelyezni az információszerzés és az elemzés helyét a vezetés tartalmi elemeit képező tevékenységek körében.

Az igazgatás és az államigazgatás tartalmát abban találjuk meg, hogy mindkettő meghatározott tárgyú és irányú tevékenységre való szervezés. Igazgatás és államigazgatás nemcsak szervezési formák kérdése, aminek a merő absztrakció mutatná, hanem a konkrét tevékenység által meghatározott, igényelt szervezési formák működtetése, felhasználása is. Az igazgatás és az államigazgatás tartalma tehát ilyen összefüggésben egyfelől olyan társadalmi viszony, amire a szervezés irányul, másfelől pedig maga a szervezés mint társadalmi viszony. A vezetésnek az a tartalmi meghatározása, hogy az szervezés, nem mond ellene annak, hogy azt, mint tevékenységi formát elemekre bontsuk. Ennek eredményeként megkülönböztethetünk olyan tartalmi elemeket, mint az előrelátás, szervezés, parancsolás, koordinálás és ellenőrzés — az ismert Henry Fayol-féle formula szerint —, illetve dolgozhatunk többet (például különvéve az információszerzést, az elemzést, a racionalizálást) vagy kevesebbel (például a tervezést, a rendelkezést és az ellenőrzést tekintve az igazgatás tartalmi elemeinek). Hangsúlyozni kell azonban, hogy mindezek a szervezéshez (azaz a munkamegosztáshoz és a tőle elválaszthatatlan koordinációhoz) képest eszköz jellegűek. Mindamellett nincs akadálya annak, hogy ezeket az eszközöket bizonyos mérvű önálló értékelés tárgyaivá tegyük. (Az előadás második részében így fogjuk vizsgálni az információszerzést és az elemzést.) Világosan kell azonban látnunk ennek az önálló értékelésnek a relatív voltát. A polgári szervezéstudomány — és annak nyomdokain nemegyszer szocialista szerzők is — abból a körülményből, hogy az igazgatás és a vezetés fő tartalma és a hozzájuk viszonyítva eszköz jellegű tartalmi elemek a tevékenység ellátása közben — ha ez egy-egy feladat ellátására konkretizálódik — kronológikus sorrendben következnek, azt a következtetést vonja le, hogy az igazgatás, a vezetés és az irányítás tartalmát egy-egy feladat elvégzésén jól be lehet mutatni. Ennek alapján állították fel a már ismert — hol több, hol kevesebb elemet tartalmazó — sémák valamelyikét, amelyek azonban a lényeget tekintve a fayoli séma változatai. Valójában azonban az efféle szabványok még egyszerű igazgatási szervezeteknél és egyes feladatoknál sem alkalmazhatók. Az igaz ugyan, hogy a feladat kitűzése, azaz a tervezés utáni rendszerinti fázis annak és az elvégzéséhez szükséges jogköröknek a felpar-

* A Magyar Jogász Szövetség hévízi kongresszusán 1963. október 3-án előadott korreferátum Beér János professzor előadásához, amelyet az „Állam és Igazgatás" c. f. közöl.

cellázása, az alá- és fölérendeltségi viszonyok meghatározása, a mellérendeltségi kapcsolatok rögzítése, a személyi és dologi feltételek biztosítása (szervezés), majd a szervezet mozgásba hozatala és mozgásban tartása parancsokon keresztül, továbbá az összhangbiztosítás s végül az ellenőrzés mind a végrehajtás menetében, mind pedig annak a végső felmérése, hogy a tervekhez viszonyítva a végrehajtás milyen eredményeket hozott. Ez a menet azonban csak mesterséges és leegyszerűsített absztrakcióként áll így előttünk. Valójában az igazgatásban általában, s az államigazgatásban különösen nem az a kép tárul elénk, hogy új feladatra új szervezetet létesítsünk. Ellenkezőleg: az államigazgatás hatalmas gépezetének megvannak a maga viszonylag stabil, folyamatos feladatai, s ezekhez időnként újak járulnak, mások pedig kiesnek. A vezetésnek döntően azzal kell megbirkóznia, hogy a változó feladatokhoz igazítsa a szervezetet, a folytonos mozgás közben biztosítsa az összhangot a szervezeten belül és más szervezetekkel, az eredeti célkitűzéseket (terveket) idomítsa a változó feltételekhez és követelményekhez, az ellenőrzés során ne csak atomizált feladatokra, hanem bizonyos időszakonként az egészre legyen tekintettel. Még az iménti séma feltételezése (de meg nem engedése) esetén is: a tervek elkészítésének és az elemi munkamegosztásnak és koordinációnak a mozzanatai egybeesnek, s szét nem választhatók, hiszen a tervezésnek már számolnia kell a létező szervezettel és annak kapacitásával; az alapvető koordinációt pedig magának a tervezésnek el kell végeznie, mivel minél inkább koordináltak a tervek, annál kisebb feladat a végrehajtás során fellépő ellentmondások feloldása — nem is beszélve arról, hogy a tervkoordináció hiánya vagy súlyosabb fogyatékossága a feladatmegoldást olykor egyenesen kizárja. Az ellenőrzés (és az információszerzés egyéb eszközei és módszerei) pedig nemcsak a feladat végrehajtását követi, hanem — éppen a szervezet működésének folyamatosságára és változandóságára tekintettel — azt minden esetben meg kell előznie, hiszen a tervezésnek a szervezet kapacitása reális felmérésén kell alapulnia. Ami pedig az irányító és közvetlen vezető szervek parancsolási funkcióját illeti: az sohasem önálló, hanem a vezetés valamely funkciójának betöltéséhez szolgáló eszköz. Paranccsal (azaz az államigazgatásban jogszabállyal vagy konkrét utasítással) történik a tervek felbontása vagy jóváhagyása, a munkamegosztás akár a tervek bontásában, akár hatáskörök szétosztásában jut kifejezésre, a vitás kérdések eldöntése, azaz a koordináció egyik megvalósítási módjának alkalmazása, ha más eljárás nem hozott eredményt stb. Végezetül tehát mindezek a tartalmi elemek igen sokféleképpen kapcsolódnak egymáshoz, sorrendiségük csak absztrahált, a vezetési-igazgatási funkciók a valóságban együtt látandók el, s nem olyan eszmei egymásutánban és elkülönültségben, ahogy azt elméletileg fel lehet rajzolni, de amit a gyakorlat ilyen formában nem igazol.

A vezetés tartalmi elemei jelzett viszonylagos önállósága jegyében foghatunk most már hozzá az elemzés, helyesebben az információszerzés és az elemzés együttes tanulmányozásához, mivel ezek egymástól el nem választhatók.

Abból a tényből folyóan, hogy az elemzés tárgyául szolgáló jelenségek végtelenül sokfélék, következik, hogy nem lehet kidolgozni az elemzés során alkalmazandó törvények olyan rendszerét, amelynek felhasználása az elemzés, majd annak nyomában a vezetői elhatározások helyességét feltétlenül garantálná tekintet nélkül arra, hogy mi az elemzés tárgya; más megfogalmazásban: nincs és nem is dolgozható ki olyan általános elemzés-elmélet, amely az egyes tárgyak, illetve tárgykörök speciális elemzéselmélete nélkül konkrét elemzési feladatok elvégzéséhez elegendő útbaigazítással tudna szolgálni. A társadalomtudományok világában ma annak vagyunk tanúi, hogy számottevő eredményeket az általános elemzés-elmélet még nem is tud felmutatni, míg a speciális elemzés-elmélet több tárgykörben — így különösen az ipari, mezőgazdasági, közlekedési, szolgáltató és kereskedelmi vállalatok tevékenységének elemzését illetően — már létezik vagy legalábbis kibontakozóban van, és az elemzési törvényszerűségeknek olyan rendszerét dolgozta ki, amelyeket a gyakorlat a gazdasági élet megfelelő ágazataiban közvetlenül és eredményesen tud a maga szolgálatába állítani.

Az elemzés társadalomtudományi értelemben a társadalmi élet jelenségeinek logikai absztrakció útján elemeire való felbontása s az egyes elemeknek mind önmagukban, mind egymással való összefüggéseiben való vizsgálata annak érdekében, hogy feltáruljanak azok a lényeges tényezők, amelyek az adott társadalmi jelenség olyan módon való kialakulásban, ahogy azt észleltük, szerepet játszottak. Az elemzés tehát a meghatározó okok felkutatása abból a célból, hogy a társadalmi élet egy-egy jelenségénél észlelhető kedvező tényezők hatása konzerválható vagy továbbfokozható legyen, a hátráltató tényezőket pedig kiküszöbölhessék. Mindebből következik, hogy az elemző tevékenységnek elsősorban logikai törvények uralma alatt kell állnia, minden elemzést a logikai szabályoknak megfelelően kell elvégezni. Mind az általános, mind a speciális elemzés-elmélet alapvető törvényei logikai törvények. Ezeket és az elemzésnél ezeken felül érvényesítendő követelményeket kíséreljük meg a következőkben felvázolni.

A kiindulási pont az, hogy az elemzésnek elegendő mennyiségű és megbízható információra kell támaszkodnia. Ez a tétel kiválóan alkalmas annak a fenti állításunknak az alátámasztására, amely az általános elemzéselmélet közvetlen gyakorlati felhasználhatóságának tagadását foglalta magában. Lehetetlenség ugyanis a társadalmi élet elképesztően sokféle és igen bo-

nyolult összefüggésekbe ágyazott jelenségeit illetően az elegendő mennyiségű információk kataszterét összeállítani. Arról lehet csupán szó, hogy egyes területekre, tárgykörökre vonatkozóan viszonylagos állandósággal meghatározzuk, melyek azok az információk, amelyeknek birtokában a logikai törvények alkalmazásával megbízható elemzési eredményeket produkálhatunk.

Az információk viszonylagos állandóságának aláhúzott fontossága van. Az elemzésnél az összehasonlítás mellőzhetetlen módszer, éspedig nemcsak abban az értelemben, hogy két vagy több megfigyelési tárgyat vetünk egybe, hanem abban is, hogy ugyanazt a jelenséget különböző megfigyelési időszakokban kell tanulmányozni annak érdekében, hogy a pozitív vagy negatív irányú fejlődés és annak okai észlelhetők legyenek. Az összegyűjtendő információk körének meghatározása során a vezetésnek erre mindig figyelemmel kell lennie, nem feledkezve el két körülményről: az egyik az, hogy bizonyos információk gyűjtését jogszabályok vagy más felső rendelkezések kötelezően előírják; a másik pedig az, hogy az életviszonyok változása az információk körének bővítését vagy szűkítését a viszonylagos állandóság kívánalma mellett is indokolhatja. A stabilitás igényének nem szabad tehát feláldozni azt a szükségletet, hogy az illető életviszonyokat ténylegesen karakterizáló információkkal rendezzük.

A gyűjtendő információk mennyiségét és minőségét alapvetően befolyásolja az, hogy milyen szintű vezetés számára fognak elemzési anyagul és az elemzés közbenjöttével határozatok, döntések alapjául szolgálni. A rendszerinti az, hogy minél magasabb szintű a vezetés, annál nagyvonalúbb, átfogóbb, általánosításra alkalmas információkra van szüksége, s annál kevésbé felelnek meg számára a kis részleteket megvilágító információk. Ennek nem mond ellene az a tény, hogy főleg a gazdasági életben a termelési eszközök szocialista tulajdonából folyóan az információk nem kis hányada olyan lehet, amelyet különböző fokozatú összesítésekben a közvetlen vezetéstől a legfelsőbb irányításig minden vezetési szinten használni tudnak.

Ismeretes, hogy az államigazgatási szervek, valamint az állami vállalatok és intézetek több fokozatú vezetésnek alárendelten fejtik ki működésüket, és az is, hogy az államigazgatás irányításában milyen szerepük van az igazgatási apparátuson kívül elhelyezkedő szerveknek, s nevezetesen a pártszerveknek és az államhatalmi szerveknek. Ez a szervezeti megoldás itt bennünket abból a szempontból érdekel, hogy az irányítás hatékonysága szempontjából más mennyiségű és fajtájú információkra van szükségük a pártszerveknek, mint a tanácsoknak és ismét eltérőekre a közvetlen államigazgatási irányító szervnek, mint a vezetés felsőbb fokozataiban elhelyezkedő államigazgatási szerveknek, bár nem kizárt, hanem rendszerinti ugyanakkor, hogy az információk egy része valamennyiüknek nélkülözhetetlen; ezek azonban nyilvánvalóan csak az illető szerv egész működését vagy egy-egy tevékenységi területét leginkább karakterizáló információk lehetnek. Bizonnyal egyetlen illusztráció is alkalmas lesz az itt kifejtettek megvilágítására, illetve állításaink bizonyítására.

A lakásügy hatalmas probléma — komplexumának három főrésze: a lakásépítés, a meglevő lakásállomány elosztása, továbbá annak megóvása és kezelése. A legfelsőbb szinten kiadandó jogszabályi és egyéb rendelkezések helyessége érdekében olyan információkra (lehetőleg számszerű mutatókra) van szükség, amelyek jelzik a lakások és a lakosság szükségletei közötti viszonyt, ideértve a meglevő lakások minőségét is, továbbá amelyek megalapozott tájékoztatást nyújtanak arra nézve, vajon az építőipari és az építőanyagipari kapacitás adott időszakokra nézve reálisan milyen fejlődés megtervezését teszi lehetővé. Ilyen információk (országos adatok) alapján készült el a tizenötéves lakásfejlesztési terv. A probléma-körnek viszonylag kis szektora egy-egy város ingatlankezelő vállalatának működése, amely önmaga egyáltalán nem, s az egész ingatlankezelést országosan illetően is főleg csak annyiban kíván kormányzati elhatározásokat, hogy az alkalmazható szervezeti formákat rögzíteni kell, továbbá szabályozni kell a lakosság és e szervek kölcsönös jogait és kötelességeit, s megállapítani milyen mennyiségben és forrásokból használhatnak fel anyagi eszközöket. Ugyanakkor az illető város vezetése számára az ingatlankezelés a közvetlen, elsőrendű problémák közé sorol, mert a várospolitika értékelésénél determináló jelentőségű; a szerv nem kielégítő működése a panaszok tömegére ad okot, a lakásnehézségeket tovább fokozza, s nem alábecsülhető anyagi károkat is idéz elő. Ezért a város vezetésében részt vevő szerveknek, s nevezetesen a tanácsnak és a végrehajtó bizottságnak rendszeresen foglalkoznia kell az ingatlankezelés helyzetével, s a megfelelő határozatok meghozása végett információkat kell kapnia a feladatok (tervek) teljesítéséről önmagában, valamint az ingatlankezelő szerv munkája fejlődéséről előző időszakokhoz viszonyítva s más ingatlankezelő szervek tevékenységével való összehasonlításban is. Ehhez azonban távolról sincs szükség olyan mennyiségű és összetételű információkra, amelyeket a közvetlen irányító szakigazgatási szerv (és nem utolsó sorban az ingatlankezelési szerv vezetése) számára a rendszeresen elkészítendő mérlegbeszámoló tartalmaz, amelynek adatai a mérlegelemzésben nem szakértő számára még a részét képező szöveges jelentéssel is szinte hozzáférhetetlenek, értékelésre nem alkalmasak. A szerv vezetése és a közvetlen irányító államigazgatási szerv szempontjából viszont ezek az igen részletes és a szöveges jelentésben egymással összefüggésben elemzett adatok mellőzhetetlenek.

A különböző igazgatási ágazatokra nézve

megteremtendő speciális vezetés-elméleteknek tehát, véleményünk szerint, egyik fontos feladatuk lesz a vezetési feladat- és hatáskörök rendszerének kidolgozása során arra is kiterjedni, hogy a vezetés egyes fokozatain milyen rendszeres információk beszerzése indokolt a vezetési, illetve irányítási funkció betöltéséhez. Csakis ezen a réven küszöbölhetők ki a feleslegesen vezetett nvilvántartások, továbbá az olyan rendszeres és esetenkénti jelentések nem kis hányada, amelyeket senki sem elemez, mert a belőlük kapható tájékozódás az irányításhoz, illetve a vezetéshez felesleges, és nem utolsó sorban sok olyan vizsgálat és ellenőrzés, amelyek jól kiépített információs rendszer mellett elmaradhatnának anélkül, hogy meg nem tartásuk az irányítás és a vezetés színvonalát károsan befolyásolná.

Az információk mennyiségével kapcsolatban célszerűnek látjuk szembeszállni azzal a felfogással, amely szerint a lényegre vonatkozó kevés számú információ birtokában alakíthatók ki legmegbízhatóbban a vezetés elhatározásai. Ennek egyik jele nálunk az a több jogszabályunkban is megtalálható rendelkezés, hogy a tanács, a végrehajtó bizottság vagy más szerv elé terjesztendő beszámolóknak jelentéseknek rövideknek kell lenniük, sőt helyenként azok oldalszáma is limitálva van. Ez a tétel kivételnélküli szabálynak el nem fogadható, sőt olyan főszabálynak sem, amelyet a kivételek erősítenek. Számos esetben tapasztalhatjuk, hogy a rövidségre, tömörségre való törekvés miatt a jelentések, beszámolók nem szolgáltatnak elegendő információt a termékeny vitához, az értékeléshez és a helyes határozat meghozatalához. Nem egyszer a jelentést, beszámolót tárgyaló testület kénytelen azt éppen az információk nem kielégítő volta miatt levenni a napirendről és kiegészítésre visszaadni az előterjesztőnek. A rövidség, a tömörség véleményünk szerint nem az információk mennyiségével kapcsolatos követelmény kell hogy legyen, hanem azok elemzésénél kell megvalósulnia azáltal, hogy a bőséges, tehát sokoldalú elemzést lehetővé tevő információk alapján valóban a lényeges jelenségeket és azok tényleges okait tárja fel. Bőséges információk nélkül gyakorta nincs is mód kontrollálni azt, hogy a beszámoló vagy a jelentés előterjesztője helyes ténymegállapításokat és azokból megfelelő következtetéseket tett, illetve vont-e le. Végtére tehát nem az információk bőségével kell szembeszállni, hanem az olyan információk szolgáltatásának módszerével, amelyek semmitmondóak, összefüggések feltárására alkalmatlanok, a vezetés és irányítás elhatározásainak, döntéseinek meghozatalához alkalmas alapanyagot még oly gondos elemzés után sem szolgáltatnak. Egyik ilyen, de sajnálatosan elterjedt módszer nálunk az, hogy jellemző adatok, tények helyett a jelentések tele vannak eseti, tehát az általánosítás szempontjából csaknem értéktelen példákkal. A másik gyakori hibás módszer pedig az, hogy összesíthető, egybefoglalható információk e műveletek elvégzése nélkül kerülnek a jelentésekbe, s azokat áttekinthetetlenekké teszik. Végül nem ritka jelenség az sem, hogy a beszámolók, jelentések adatszerűen dokumentálható közlések helyett a jelentést tevő véleményét, feltevéseit tartalmazzák, mert az adatgyűjtés munkáját nem végezték el. Mindezek a hibák az ágazati állandó információrendszerek kidolgozásán túl főleg azzal küszöbölhetők ki, ha a beszámoltató, jelentést kérő szervek kellő gondossággal előírják, melyek azok az információk, amelyeket adott céljaik elérésére feltétlenül meg kívánnak kapni.

Mind az információ rendszerek kidolgozásakor, mind pedig az esetenkénti jelentések, beszámolók bekérésével kapcsolatban a megszerezni szándékolt információk jegyzékének összeállításakor az első feladat annak gondos felmérése, hogy az információkat milyen célra kívánjuk felhasználni. A folyamatosan vezetett nyilvántartások és a rendszeres jelentések egy része azért haszontalan, mert már régen elenyészett a cél, amelynek érdekében készítésüket elrendelték, s ezt a tényt a felsőbb vezetés nem számította le a nyilvántartás vezetésének, illetve a rendszeres jelentés kidolgozásának és felterjesztésének megszüntetésében. Az egyes alárendelt végrehajtó bizottságok és szakigazgatási szervek beszámolói is gyakorta azért fogyatékosak, mert a beszámoltató szerv önmaga előtt nem tisztázta a beszámoltatás célját s ezért ahhoz nem is képes megfelelő instrukciókat adni. Egységes recepttel természetesen ehhez sem lehet szolgálni. Egy végrehajtó bizottság egész tevékenységéről szóló beszámolóban nyilvánvalóan más információknak kell helyt kapniuk, mintha ugyanennek a testületnek csak a vezetői működéséről kíván a felettes szerve tájékozódni; az igazgatási osztály munkájának átfogó értékelése szélesebbkörű, de átfogóbb információk alapján történhet, mint anyakönyvi, lakásügyi, szabálysértési stb. feladatainak elvégzéséről szóló beszámolójának megvitatása. Csaknem lehetetlen az államigazgatás világában az információk gyűjtésének a céljait felsorakoztatni. Azt az összefoglaló célt megjelölhetjük ugyan, hogy az információk birtokában az igazgatási és az alájuk rendelt termelő-elosztó-szolgáltató szervek működését kívánjuk megjavítani a társadalom szükségleteinek minél teljesebb kielégítése érdekében; ez azonban annyira „legáltalánosabb", távoli, hogy felbontása nélkül semmi tájékoztatást nem nyújt arról, milyen közvetlenebb, megfoghatóbb célok szolgálatában kell az államigazgatási szerveknek tájékozódást szerezniük információk összegyűjtése révén. Nézetünk szerint a legfontosabbak a következők:

a) Tájékozódás az életviszonyok alakulásáról, változásairól annak megállapítása végett, vajon szükséges-e azokba jogszabályi rendezéssel, vagy jogszabályokon alapuló határozatokkal beleavatkozni. A társadalom fejlettségének mai

fokán számos életviszony alakulásában országos tendenciák mutatkoznak (például városbatódulás, fiataloknak kellő anyagi alapok nélkül való házasodása, nem ipari jellegű városokban női munkaerő elhelyezkedésének nehézségei stb.), s befolyásolásukra is országosan átfogó intézkedésekre van szükség. Téves azonban az a felfogás, amely szerint ugyanezekkel kapcsolatban a helyi szerveknek nem kell tájékozottaknak lenniük, mert országos problémák. A legtöbb esetben ugyanis a helyi szervek is képesek hatékony közbelépésre, ha ez nem is hozza magával a probléma maradéktalan megoldását. (Például a városbatódulás fékezésére gyenge termelőszövetkezetek megerősítése, községfejlesztési munka fellendítése, kulturálódási-szórakozási lehetőségek megteremtése; vagy: a fiatalok említett problémájával kapcsolatban lakásépítkezésük előmozdítása; a női munkaerőfelesleg levezetésére munkaigényes mezőgazdasági kultúrák bevezetése, könnyűipari üzem telepítése, háziipari foglalkoztatás stb.) Hangsúlyozni kell továbbá, hogy országosnak mondható jelenségek esetén sem beszélhetünk kivételnélküliségről, s már csak ebből az okból is mellőzhetetlen a helyi igazgatás tájékozódása a helyi viszonyokról. Végül pedig az sem lényegtelen, hogy nagy a száma az olyan jelenségeknek, életviszonyoknak, amelyek csak helyi beavatkozást kívánnak, mert kizárólag helyi okokra vezethetők vissza.

b) Tájékozódás az alárendelt szervek (államigazgatási szervek, vállalatok, intézetek), továbbá jogszabályban megengedett feltételek között alá nem rendelt szervek működésének egészéről. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az ilyen tájékozódás átfogósága viszonylagos; rendszerint csak úgy történhet, hogy az illetékes felettes szerv megjelöli azokat a „kulcsproblémákat", amelyeken keresztül képet tud alkotni a szerv munkájának jellemzőiről. A minden részletre kiterjedő tájékozódás szándéka ugyanis még kisebb szervek esetében is olyan információmennyiség beszerzését és elemzését kívánná meg, amely felett áttekintést igen nehéz szerezni. Ez a nehézség azonban az anyag felparcellázása révén kiküszöbölhető. Már itt felhívjuk a figyelmet arra — ennek a későbbiekben is lesz jelentősége —, hogy az ilyen beszámoló értékeléséhez igen hasznos összehasonlítási alapul szolgáló információk beszerzése.

c) Tájékozódás egy szerv feladatköre valamely szektorába tartozó folyamatos feladatok elvégzéséről, továbbá olyan folyamatos feladatok teljesítéséről, amelyeknek megoldása során több szerv rendszeres együttműködésére van szükség.

d) Tájékozódás adott feladat (kampányfeladat) végrehajtásáról.

e) Tájékozódás tervek teljesítéséről, illetve nem teljesítéséről, értve ezen nemcsak a szoros értelemben vett gazdasági terveket (termelési, felvásárlási stb. tervek), hanem mindazokat az egyéb terveket is, amelyek az államigazgatás világában készülnek (például: intézkedési tervek, munkatervek, községfejlesztési tervek stb.).

f) Tájékozódás munkamódszerekről; ebben a körben különös jelentősége van a vezetési módszerek felől való információ-szerzésnek, az információk elemzésének s a tapasztalatok elterjesztésének.

Kiemelve azt, hogy ez a felsorolás nem lép fel a teljesség igényével, hozzá kell fűznünk, hogy gyakorta az információszerzés nem ilyen „tiszta profilokkal" történik, hanem egyszerre a felsoroltak közül is többféle célzattal. Tipikus példaként hivatkozhatunk a vállalati mérlegbeszámolóra, amelynek képet kell adnia a vállalat egész működéséről, de ez nem is lehetséges anélkül, hogy ne adjon számot a tervteljesítésről, egyes kitűzött célfeladatok megoldásáról, és gyakorta arról is, hogy a vállalat munkájával hogyan elégítette ki a lakosság szükségleteit. A hangsúly egyébként nem is azon van, hogy az információszerzés mindig csak a fentiekben jelzett egyik vagy másik célú legyen, hanem azon, hogy a gyűjtendő információk körét, mennyiségét és minőségét az a szerv, amelynek majd elemeznie kell őket, egy vagy több céljának rögzítése után határozza meg, teremtse meg elképzelései és az információgyűjtés összhangjának előfeltételét. Az információszerzés módszerével összefüggő s itt tárgyalandó kérdés az, hogy a felettes szerv elegendő időt adjon a beszámoló szervnek az adatok és egyéb információk összegyűjtéséhez és rendszerezéséhez, mert a hevenyészve összeszedett információk csak ritkán valóságosak. Tartózkodni kell továbbá az olyan információk követelésétől, amelyek — bár esetleg más célból — a beszámoltató szervnél már rendelkezésre kell álljanak, továbbá — jogszabályi tilalom miatt — olyan adatfelvételek elrendelésétől, amelyeket a Központi Statisztikai Hivatal nem engedélyezett (vadstatisztikák).

A gyűjtendő információk lehető pontos meghatározását nem szabad összetéveszteni a jelentést tevő, beszámoló szerv befolyásolásával az információk tartalmát illetően. Államigazgatásunk ma már túljutott azon a betegségen, amely abban állott, hogy minden vezető olyan tartalmú információkat kapott, amilyeneket óhajtott a szónak abban az értelmében, hogy az alárendelt szervek jelentései szerint minden a legnagyobb rendben volt, ha a vezetőnek arra a szándékára tudtak következtetni, hogy ilyen tájékoztatást szeretne, s a jót is feketére festették, ha azt érzékelhették, hogy kritikus-önkritikus jelentésre van szükség. Annak a veszélye azonban mindig fennáll, hogy nem eléggé öntudatos alsó vezetők az instrukciókat „túlértelmezik", s a felsőbb vezető vélt elképzeléséhez idomítják az információkat. Aligha kell fejtegetünk, hogy az ilyen módon összegyűjtött adatok, tájékoztatások az elemzés során hibás eredményeket adnak.

Az információszerzéssel kapcsolatos, imént fejtegetett probléma elvezet az információk va-

lódiságának ellenőrzéséhez. Azok a források, amelyekből a vezetés információit meríti, igen sokfélék. Az információszerzés egyik formája mindenesetre a vezetés közvetlen tájékozódása, s ez annyiban a legmegbízhatóbb, amennyiben az információk és az elemzés közé nem iktatódik másoknak a szubjektív véleménye. Ennek a formának az alkalmazási köre azonban a vezető kapacitásának mennyiségi határai miatt korlátozott, s csak kivételes ilyenkor is az olyan téma, amellyel kapcsolatban a közvetlenül szerzett információk ellenőrzése mellőzhető. Néhány példa: a döntésre jogosult vezető részvétele helyszíni szemlén további kontrollt nem kívánó információkhoz juttatja őt; személyesen végzett felügyeleti vizsgálat rendszerint az így szerzett információk valódisága felől nem hagy kétséget; a kiadmányozási jog személyes gyakorlása megbízható információkkal szolgál arról, hogy az egyes beosztottak milyen felkészültek, gondosak, alaposak, milyen hibaszázalékkal dolgoznak. Gyakorta azonban a személyesen szerzett információk valódiságát is ellenőrizni kell; nevezetesen akkor, ha ezek nem közvetlen meggyőződésen, hanem mások közlésén alapulnak (például a vezető valakinek az alkalmazása előtt róla közvetlenül informálódik előző munkahelyének vezetőjétől).

A vezetés információi azonban leginkább nem személyes tájékozódáson alapulnak, hanem a vezető az információkat jelentések, beszámolók, statisztikai feldolgozások, jegyzőkönyvek stb. alakjában kapja éspedig többnyire rendszerezve, feldolgozva, véleményezve, tehát úgy, hogy az információk már elemzettek is, vagy legalábbis elemzésre elő vannak készítve. Testületi vezető szerveknél ez szinte kivétel nélkül így van, hiszen a testületek az információszerzés közvetlen módszeréhez csak ritkán folyamodhatnak. A nem közvetlen információk ellenőrzése pedig szabályként elengedhetetlen.

Az információk ellenőrzésének, azaz a valódiságukról való meggyőződésnek főbb módszerei:

a) Rendelkezésre álló, már értékelt és megbízhatóaknak talált információkkal való egyeztetés, egybevetés. Adott tárgykörökben folyamatosan, illetve rendszeresen gyűjtött információknak éppen az az egyik jelentősége, hogy későbbi információk téves, hibás voltára a velük való puszta összehasonlítás felhívja a figyelmet. Nem ritkaság az sem, hogy az újabb információ jelzi a korábbinak pontatlanságát, sőt valótlanságát.

b) Számszerű információk esetében elengedhetetlen azoknak matematikai-műveleti ellenőrzése, amennyiben a számszerű információk elemzésre oly módon elő vannak készítve, hogy belőlük matematikai műveletek útján feldolgozások készültek. Mindjárt hozzá kell azonban fűznünk, hogy ezt az ellenőrzést csak alsó szinten és kisebb egységeket illetően végezheti a vezető személyesen, másutt az információknak ezt az ellenőrzését a vezetőhöz való eljuttatás előtt az erre rendelt adminisztrációnak kell teljesítenie.

c) Az információkat tartalmazó jelentések, beszámolók ellenőrzése vizsgálat tartása útján. Ez nálunk szélesen elterjedt és megbízható módszer. A tanácsi szervezetben sűrűn találkozunk azzal, hogy alárendelt végrehajtó bizottság beszámoltatását brigádvizsgálat előzi meg, amelyet a felettes végrehajtó bizottság egyik funkcionáriusa vezet, s a brigádban képviselve vannak mindazok a szakterületek, amelyek feladatkörébe eső területekre a beszámoltatás kiterjed. A felettes végrehajtó bizottság ilyenkor együtt tárgyalja a beszámoló szerv és a brigád jelentését, s a kettőben levő információk egybevetése révén (ha az előkészítés megfelelő volt) az információk valódisága ellenőrizhető, illetve az ellentmondó információk közül egyiknek a meg nem felelő volta felderíthető. Helyes módszer az is, hogy (például szakigazgatási szerv beszámolója esetén) a végrehajtó bizottság elé kerüljön a megfelelő állandó bizottság azonos tárgyú jelentése is. A jelentett információk ellenőrzésének hatékony módszere a szakértő, illetve szakértőkből álló testület (erre a célra szervezett bizottság) útján való ellenőrzés is.

Ugyanakkor, amikor az információk valódisága felől való meggyőződés fontosságát aláhúzzuk, óvnunk kell ezen a téren minden túlzástól. Az államigazgatás életét megbénítaná, teljesítőképességét nagymértékben lecsökkentené, ha abból indulnánk ki, hogy minden információ ellenőrzésre, s az ellenőrzött információ még szuperrevízióra szorul. Az eredményes vezetésnek elengedhetetlen vonása kell hogy legyen a munkatársakban és az alárendelt szervek vezetőiben való bizalom. Ha a vezetőnek abból kell kiindulnia, hogy a kapott információkkal szemben tartózkodónak kell lennie, akkor nem az információk ellenőrzésének formáival és módszereivel kell elsősorban törődnie, hanem azoknak az okoknak a megszüntetésével, amelyek a megbízhatatlan információkat előidézik. A hibás, megtévesztő információk szolgáltatása történhetik szándékosan, különösen abból az okból, hogy a felelősségrevonástól való félelem miatt a vezetés előtt a hibákat, fogyatékosságokat el akarják titkolni, illetve mert az érdekeltek nem akarnak elesni a megfelelő teljesítmények nyomán járó anyagi juttatásoktól (prémium, jutalom stb.). A szándékosan téves információk másik nagy csoportját abból az okból szolgáltatják — végső soron ugyancsak a felelősségtől való menekvés végett —, hogy mulasztásokat, illetve törvénysértő cselekményeket (például anyagi természetű visszaélések) fedezzenek. Személyi ellentétek fennforgásakor a vezetőnek ugyancsak számolnia kell azzal, hogy mindkét oldal törekszik őt torz információkkal maga mellé állítani. Nem kizárt az sem, hogy a vezetőnek azért adnak tudatosan nem hű információkat, hogy hibás döntéseket hozzon. Mindez azonban államigazgatá-

sunk mai állapotában nem jellemző, bár ritka kivételnek nem minősíthető. Mégis: a téves információk javarésze nem szándékoltan ilyen, hanem a szó szoros értelmében téves, tehát nem kellően előkészített és gondosan elvégzett adatgyűjtés eredménye, illetve hibás feldolgozások, nem alapos elemzések produktuma.

Az információk valódiságát és azok ellenőrzését illetően a legtöbb gond a nem számszerű információkkal van. Ilyen kérdésekben, mint: kielégítő-e a tanácsi élet demokratizmusa; erőskezű vezetés vagy kiskirálykodás esete forog-e fenn; kit terhel a felelősség valamely tervben előírt feladatok nem teljesítéséért; kinek a hibájára, mulasztására vezethető vissza kár bekövetkezése; alkalmas-e valaki munkakörének betöltésére stb. — a számszerű információk vagy semmit, vagy nem elegendőt mondanak, viszont a vélemények, nézetek többnyire szubjektív természetűek és megoszlóak. Példaképpen: a tanácsüléseken elhangzott felszólalások nagy száma önmagában még keveset mond arról, vajon a tanácstagok ténylegesen gyakorolják-e törvényben biztosított jogaikat, hiszen ez nem numerikus, hanem tartalmi kérdés; vagy: abból a tényből, hogy az állandó bizottságok rendszeresen megtartják üléseiket, még nem lehet arra következtetni, hogy az állandó bizottsági munka színvonala kielégítő, mert az ülések száma nem jellemző arra, mi történik azokon, és mert az ülések az állandó bizottsági tevékenységnek nem kizárólagos formái. Az ilyen jellegű információk valódiságáról való meggyőződésnek is vannak azonban alkalmas módszerei. Ezek közül az egyik kétségkívül a ténymegállapító tanulmányozás, a másik az információk egybevetése a reálisan érzékelhető eredményekkel (például tanácsi demokrácia és községfejlesztési társadalmi munka tanácstagok által való szervezésének egybevetése; az állandó bizottsági ellenőrzések milyen hibákat fedtek fel; az erőskezű vezetés együtt járt-e a termelőszövetkezet gazdasági eredményeinek javulásával stb.), s végül a tömegekkel való kapcsolat, amin itt azt kell értenünk, hogy a vezetés adott kérdésekben (például személyek értékelését illetően) több olyan embertől is kapjon információkat, akik a felmerült konfliktusban közvetlenül nem érdekeltek.

Az összegyűjtött és ellenőrzött információk elemzésének előfeltétele azok szelektálása, azaz kiválogatása abból a szempontból, hogy az adott elemzés során szükség lesz-e rájuk. Ezt a műveletet természetesen csak akkor kell elvégezni, ha nem olyan információkkal dolgozunk, amelyeket pontosan az elemzési célhoz idomított rendszer szerint gyűjtöttünk össze, ha tehát az információk között olyanok is vannak, amelyek az adott elemzési cél szempontjából közömbösek. Az információk szelektálására az államigazgatásban rendszerint szükség van, mivel az államigazgatási szervek a különböző életviszonyok felől folyamatosan többirányú tájékozódást szereznek, s ezeket az elemzésnél rendszerint akkor is tekintetbe kell venniük, ha adott vonatkozásban külön információszerzés is folyt. A szelektálás másik esete az, amikor az információ-forrásokból kiválogatjuk azokat az információkat, amelyek ugyan kétségtelenül az elemzés tárgyára vonatkoznak, de amelyeket az elemzés eredménye szempontjából eleve lényegteleneknek ítélünk. Egy jelentésben szereplő példák a vezetés tájékozottságának nézőszögéből kétségtelenül szintén információk, de a számszerű adatokhoz képest alárendelt jelentőségűek, s többnyire az elemzés során vagy mellőzhetők vagy csak a nyert következtetések illusztrálására, de nem bizonyítására használhatók fel.

Ha a vezetés nagyobb mennyiségű információval rendelkezik, úgy elengedhetetlen azoknak meghatározott ismérvek szerinti rendszerezése, csoportosítása. Az ilyen rendszerképző ismérvek főleg minőségiek, mennyiségiek, időbeliek és területiek lehetnek. A csoportosított információk szemléletes kifejezési formái — számszerű vagy számszerűsített információk esetén — a statisztikai sorok és a statisztikai táblák.

A számszerű információk elemzésének kezdete az adatoknak összefüggésekben való vizsgálata, amelynek a statisztika tudománya által kidolgozott leggyakoribb módszerei:

a) Az adatok hányadosának kiszámításával viszonyszámok létrehozása; ezzel kapcsolatban nyomatékkal fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a viszonyszámokat csak a mögöttük levő abszolút számokkal együtt lehet és szabad értékelni, mert önmagukban gyakorta téves következtetésekre adnak alkalmat.

b) Olyan általános mutatószám képzése, amelyből a megfigyelés tárgyának tipikus tulajdonságait olvashatjuk ki (átlagok számítása); ezeknek használatánál különösképpen ügyelni kell arra, hogy az átlag mögött milyen átlagolandó értékeket találunk, milyen az átlagolt értékeknek az átlagtól való eltérése, az ún. szóródás.

c) Több, egymással közvetlenül egybe nem vethető jelenség változását együtt és átlagosan kifejező indexek készítése.

Abba természetesen nem bocsátkozhatunk bele, hogy a felsorolt módszereket itt behatóban vizsgáljuk, s még kevésbé abba, hogy egy előadás keretében megkíséreljük fajtáikat, alkalmazási területeiket és a velük kapcsolatos számítási módokat ismertetni. Célunk csak arra korlátozódhatott, hogy jelezzük: a számszerű információk elemzésének megbízhatóvá tételére léteznek olyan tudományosan kidolgozott, de könnyen elsajátítható statisztikai módszerek, amelyeket az államigazgatás vezetésében hovatovább alsó szinten is ismerni és alkalmazni kell.

Elöljáróban említettük, hogy az elemzés általános törvényei logikai törvények. Az egyes ágazati elemzés-elméletek ezeket a logikai törvényeket természetszerűen szintén szükségszerűen alkalmazzák, úgy azonban, hogy kidolgozzák azoknak a jelenségeknek a rendszerét, ame-

lyek felől adott körben információkat kell gyűjteni ahhoz, hogy önmagukban és összefüggéseikben való vizsgálatuk, amelyeknek bizonyos stabil módszereit szintén kidolgozták, a meghatározó okok feltárásához vezessen. Mivel az elemzés ismert tényezőkből (információkból) a meghatározó, tehát a jelenségeket kiváltó okok megállapítása — az elemzés a logika törvényein belül a következtetésekre vonatkozó törvények uralma alatt áll, az elemzés nem egyéb, mint logikai következtetés e szónak mindkét értelmében. Egyfelől abban, hogy jelenti azt a gondolati folyamatot, amelynek során meglevő ítéletekből újakat alkotunk, s másfelől abban, hogy az elemzés eredménye mindig új logikai ítélet, zárótétel kell hogy legyen.

Ezen a ponton ismét önkorlátozáshoz kell folyamodnunk, hiszen ez az előadás magától értetődően nem vállalkozhat arra, hogy helyettesítsen egy logikai tanfolyamot. Mégis néhány különösen fontos tételt indokoltnak látszik kiemelni.

Az első az, hogy az államigazgatásban az elemzendő életviszonyok igen sokfélék és bonyolultak mind azért, mert rendszerint számos összefüggés van közöttük, mind azért, mert nem egy, hanem több okuk van, s könnyen eshetünk tévedésbe a meghatározó okok felől.

A másik az, hogy az elemzés folyamán gyakran induktív következtetésekkel dolgozunk, vagyis egyes előzményekből jutunk el az általános zárótételhez, s mindig fenyeget az a veszély, hogy olyan zárótételt kapunk, amely azokra az életviszonyokra igaz, amelyek felől vannak konkrét információink, de nem biztos, hogy áll azokra az azonos természetű életviszonyokra is, amelyek felől információk nem állanak rendelkezésünkre, mert nem vizsgáltuk őket. Ilyenkor hibás általánosításról van szó, amely az egyik legsűrűbben mutatkozó elemzési hiba.

Harmadikul: az analógikus következtetésnek az államigazgatási elemzés folyamán csak közbeeső és korlátozott szerepe van, mert az legfeljebb csak valószínű, de nem feltétlen zárótételhez vezet. (Abból például, hogy két azonos minőségű földön gazdálkodó, azonos éghajlati viszonyok között termelő és egyforma gépi felszereléssel rendelkező termelőszövetkezet közül az egyikben a munka szervezetlensége miatt visszaesett a termelés, nem lehet analógia útján arra a következtetésre jutni, hogy a másikban is ez volt a visszaesés oka, de az analogikus következtetés jelzi, hogy e felől is tájékozódni kell, s a vizsgálódás a következtetést igazolhatja.)

Végül: igen óvatosan kell bánnunk a hipotézisekkel, a valószínűségi következtetésekkel, s ne ugyanolyan határozottsággal adjunk ki rendelkezéseket ezek alapján, mintha biztos következtetésekre építhetjük a döntést. Az államigazgatásban sűrűn fordul elő, hogy az információkból csak valószínű okra vagy okokra következtethetünk, az intézkedéseket tehát ehhez kell szabni, s azokat többnyire kísérleti jellegűeknek kell tekintetünk, amelyeknek helyességét a nyomukban folytatott gyakorlat — a valószínűségi következtetésével együtt — vagy igazolja, vagy cáfolja.

Az elemzés célját az annak nyomán felderített kedvező tényezők hatásának konzerválásában, illetve továbbfejlesztésében és a hátráltató tényezők kiküszöbölhetésében jelöltük meg. E célok elérése érdekében az elemzést mindig a vezetés intézkedéseinek kell követnie. Ez a vezetésnek egy másik fázisa, amelyről itt csak annyit, hogy az elemzés helyessége rendszerint törvényszerűen hozza magával a vezetői intézkedés helyességét. Éppen ebben áll az elemzési ismeretek elsajátításának nagy jelentősége.

Szamel Lajos

A polgári jogalkalmazás néhány jogpolitikai kérdése*

I. A jogászkongresszusi témakörök megválasztása általában nem könnyű feladat. Nagy körültekintéssel számos tényezőre kell figyelemmel lenni, sok mindenre köteleznek a Jogászszövetség célkitűzései és hagyományai, megvannak a tudománynak és a gyakorlatnak a saját követelményei, de mindenek előtt teret kell engedni azoknak az aktuális súlyponti kérdéseknek, amelyek a jogéletet foglalkoztatják, és amelyeknek feldolgozása a jogászság összességének a feladata. Az előadások és a viták nem öncélúak, azoknak komoly rendeltetésük és a későbbiek során érvényesülő jelentőségük van.

Vitathatatlan, hogy ezidő szerint a legaktuálisabb súlyponti kérdésünk: a jogalkalmazás jogpolitikai elveiről szóló kormányhatározat, amely a jogalkalmazó szervek részére a törvényesség további erősítése és a jogalkalmazó munka színvonalának fokozott emelése érdekében nagy segítséget és iránymutatást ad.

Szilbereky Jenő igazságügyminiszter-helyettes elvtárs — valamennyiünk számára élményt jelentő — előadása a maga nagy tartalmi gazdagságával bebizonyította, hogy a Magyar Jogászszövetség helyesen és szerencsésen választotta meg mind a büntetőjog, mind a polgári jog területén VI. kongresszusának témáját.

II. Mi ügyvédek örömmel fogadtuk a jogpolitikai iránymutatást. Annak minden megállapítását, minden célkitűzését, és minden irány-

* Elhangzott a Magyar Jogászszövetség Hévízen 1963. október havában megtartott kongresszusán. — *Szerk.*

elvét maradéktalanul magunkévá tesszük, és gyakorlati megvalósításukban teljes erőnkkel kívánunk résztvenni.

A magyar ügyvédség mindig határozottan vallotta, hogy az ügyvéd is egyik tényezője a jogalkalmazásnak, mert az ügyvéd hivatásszerűen törekszik arra, hogy az ügyfél képviseletének ellátása során tudásával és felkészültségével elősegítse az igazság érvényesülését, és támogassa a bíróság munkáját. Ezt a felfogásunkat nemcsak hangoztatjuk, hanem — átérezve annak súlyát és jelentőségét — munkánkban szem előtt is tartjuk. Sajnálatos, hogy ez a felfogásunk és törekvésünk eddig alig talált elismerésre, és alig kapott támogatást. Szilbereky miniszterhelyettes elvtárs előadásából — talán első ízben hallottuk az ügyvédség jogalkalmazói szerepének a megemlítését, és ezt az ügyvédi hivatás megbecsüléseként veszszük tudomásul. Bízunk abban, hogy az ügyvédség szerepének helyes értékelése mind szélesebb területen válik általánossá.

Meggyőződésünk, hogy nincs külön ügyvédi szemlélet. A jogelveket nem lehet külön bírói, ügyészi vagy ügyvédi szemmel nézni, hanem csak jogászi szemmel, hiszen valamennyien az igazságot keressük. A kormányhatározat jelentősége az ügyvédek számára is ugyanaz, mint a bírák vagy a többi jogalkalmazó számára, függetlenül attól, hogy milyen oldalról, milyen minőségben és milyen úton keresik az igazságot.

III. A kormányhatározat kiemeli a polgári jogalkalmazás nevelő szerepének különös jelentőségét, és megköveteli, hogy a jogalkalmazók nevelő tevékenységükkel segítsék a szocialista erkölcsön alapuló együttélési szabályoknak az állampolgárok egymásközti kapcsolatában való érvényesülését.

Az ügyvédség jogalkalmazói jelentőségét nem kis mértékben tudatalakító és nevelő funkciója határozza meg. Az ügyvéd szerepének ugyan nincs meg az a hivatalos jellege, mint a bírói ítéletnek, nem is rendelkezik azokkal a kényszerítő eszközökkel, amelyek velejárói a bírói és a hatósági döntéseknek és intézkedéseknek, de az a tény, hogy elkerülhetetlenül sokan hallják azt, amit az ügyvéd mond, és sokan olvassák, amit ír, önmagában is determinálja az ügyvéd nevelő szerepének jelentőségét. Ha csak azt vesszük számításba, hogy minden ügyben nemcsak ügyfél van, hanem ellenfél is, minden ügyben rendszerint tanúk, szakértők és más perbeli személyek szerepelnek, továbbá a történéseket nemcsak a felek hozzátartozói, hanem általában az ügy iránt érdeklődők nagy száma is figyelemmel kíséri, akkor túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy az ügyvédség számottevő tömegekkel kerül kapcsolatba, és gyakorol rájuk hatást. Gondoljunk csak arra, hogy egy-egy érdekesebb ügy tárgyalásán milyen nagyszámú hallgatóság tölti meg a tárgyalási termet. Az ügyvédnek a tömegekre gyakorolt ez a ráhatása igen alkalmas arra, hogy az emberek tudatát kialakítsa, esetleg átalakítsa.

Van azonban az ügyvédnek aktív és tudatos nevelő tevékenysége is. Ez — bár szűkebb körre, rendszerint a saját ügyfélre korlátozódik — még hatásosabb, mert közvetlen és kimondottan az ügyfél felfogásának, tudatának helyes irányba terelését célozza.

Az ügyvéd nagyon sokat tehet a társadalmi és egyéni érdek összehangolása és biztosítása érdekében, ha az ügyfelét kellő módon felvilágosítja. De meg tudja az ügyvéd akadályozni és meg kell akadályoznia, hogy az ügyfél megalapozatlan vagy nyerészkedési vagy más jogellenes célokat szolgáló igényt érvényesítsen. Ilyenkor az ügyvéd nemcsak nevel, hanem elsőként ítélkezik is, mert nagyrészt az ő jogi és egyéb tájékoztatásától függ, hogy az ügyfél pl. megindítja-e a pert, és ha igen hogyan indítja meg.

Van az ügyvéd tudatalakító funkciójának egy harmadik oldala is. Ez a bíróságok és a hatóságok irányában mutatkozik meg. Ha az ügyvéd jó szakmai és politikai felkészültséggel dolgozza ki periratait, ha felszólalásai elmélyültek és megalapozottak, ezek értékes tanításul szolgálhatnak a bírák és az egyéb hatósági személyek számára, elősegíthetik a helyes döntést, és megkönnyíthetik a döntés meggyőző indokolását. A jó bíró mindig szívesen veszi, ha az ügyvédek a perben segítséget nyújtanak. Nem lehet jó bíró az, aki az ügyvéd munkájában, jogi okfejtésében és tényelőadásaiban felesleges szószaporítást lát, és sértő kioktatásnak tekinti a jogszabályok felhívását és értelmezését.

IV. A jogalkalmazásnak egyik fontos — talán döntő jelentőségű — eleme: a jogpolitika, amely gyakorlatilag állítja a jogot a társadalmi és a gazdasági rend szolgálatába, hogy elősegítse és biztosítsa célkitűzéseinek megvalósítását. Ez a szempont mind a büntetőjog, mind a polgári jog területén felismerhető. Amíg azonban büntető téren a jogpolitika egy elhatárolt, szűk területen érvényesül, amely legfeljebb időközönként egy-egy cselekménnyel bővül, vagy egy-egy bűntett tekintetében nyer fokozottabb jelentőséget, addig a polgári jog vonatkozásában egy nagyon széles, úgyszólván határtalan területen hatályosul, mert a megkülönböztetés vizsgálatában nemcsak a szoros értelemben vett polgári jogot értjük, hanem általában mindazt, ami nem tartozik a büntetőjog körébe.

V. A polgári jog e rengetegéből egy szűkebb területet: az öröklési jogot és különösen annak néhány problémáját próbáljuk kiragadni, hogy megvizsgáljuk, miképpen jelentkezik a polgári jogalkalmazásban a jogpolitikai szempont. Azért választottuk az öröklési jogot, mert ezen a jogterületen élesen és szembetűnően ismerhetők fel a jogpolitikai elvek, egyrészt már a jogszabály alkotása során, másrészt a jogszabály alkalmazásánál is.

Jogpolitikánknak egyik alapvető elve — és ez a jogszabályainkban következetesen kifejezésre jut — hogy mindenképpen biztosítjuk az állampolgárok személyi és vagyoni jogait.

Amikor pedig Alkotmányunk szellemében elismerjük az állampolgárok személyi és vagyoni jogait, és azok biztosítására törekszünk, akkor ezek között kiemelkedő helyet nyújtunk az öröklés jogának, mint olyan jognak, amely előbb-utóbb kisebb-nagyobb mértékben úgyszólván valamennyiünket érint és érdekel.

Ennek tulajdonítható az a nagy érdeklődés, amelyet a Ptk. megalkotása idejében éppen az öröklési jog váltott ki. Nem volt a Ptk.-nak még egy ága, amelynek születését annyi várakozás, harc és vita előzte volna meg. Sőt — és ez volt a legjellemzőbb — az öröklési jog kodifikálása nemcsak a szakjogászokat foglalkoztatta, hanem a társadalom különböző rétegeit is közvetlen megnyilatkozásokra késztette.

A szocialista öröklési jog és a burzsoá öröklési jog között lényeges szerkezeti és alaki különbség talán nincs is. Mindkét társadalmi rendszer öröklési joga szerint az elhunyt személy vagyontárgyai átszállnak az örökösökre, akiket az örökhagyó a végintézkedésében nevez ki, vagy ha nem intézkedik halála esetére, az örökösöket a törvény állapítja meg.

Annál inkább különbözik azonban tartalmában a kétféle jogrendszer öröklési joga, és pedig elsősorban az öröklés tárgyát illetően. Amíg ugyanis a burzsoá öröklési jog módot ad arra, hogy a kizsákmányolás lehetősége az örökhagyó halála után az örökösökre átszálljon, akik azt az örökhagyó után gyakorolhatják is, addig a szocialista öröklésnek nem lehet tárgya olyan vagyontárgy, amely a kizsákmányolásnak forrása, eszköze lehet, vagy a kizsákmányolás célját jelentősen szolgálhatná. A szocialista öröklési jog — amint azt a Ptk. indokolása megállapítja — alapjában véve a dolgozók személyi tulajdonának védelmét és biztosítását szolgálja (Ptk. 470. oldal). Ez a perspektivikus megállapítás természetesen nem zárja ki, hogy — mindaddig, amíg magántulajdon létezik — az öröklés a magántulajdonban levő vagyontárgyakra is kiterjedjen.

A Ptk. megalkotása során megnyilvánult hatalmas érdeklődés az öröklési jognak különösen két részét állította a jogpolitika reflektorfényébe: az ági öröklést és a végrendelet alakszerűségét.

VI. Az ági öröklés lehet jogpolitikai kérdés, de semmiesetre sem világnézeti probléma. Ez a felfogás adja magyarázatát, hogy ugyanez a jogintézmény különböző rendszerekben létezhet, és különböző célokat szolgálhat.

Az ági öröklés körüli harc nem új keletű, ez a harc régóta folyik. Harcoltak ellene a burzsoá rendszerben, és harcoltunk ellene mi is az új öröklési jogunk megalkotása során. Csak a harc természete volt más a tőkés világban, amikor főleg azért ragaszkodtak a régihez, mert minden reformtól, újítástól és korszerűsítéstől magát a rendszert féltették, — és más a szocializmusban, amikor már elvileg sem tartjuk döntő jelentőségűnek, hogy a hagyatéki vagyontárgyakat a túlélő házastárs örökli-e meg, vagy az oldalági rokonság. Az érvek nagy számát lehet az ági öröklés mellett, de ellene is felsorakoztatni, sőt ugyanaz az érv szólhat mellette is, ellene is.

Az ági öröklés a korábbi jog megszokott és a köztudatba átment jogintézménye volt. A jogpolitika tette lehetővé, hogy ezt a meglevő és megszokott jogintézményt a szocializmusban is fenntartsuk. Csupán korszerűvé kellett tenni, és mind tárgyi, mind személyi vonatkozásban ésszerű korlátok közé kellett szorítani. Meg kellett határozni, hogy az ági öröklés milyen vagyontárgyakra terjedjen ki, és el kellett dönteni, hogy ági öröklés címén ki örökölhessen. Ezzel elérhetővé vált, hogy „a megszokásban rejlő erő a kifejlődő újat szolgálja" (Ptk. 470. oldal).

Nem kétséges, hogy a Ptk. korlátozó rendelkezései az ági öröklést olyan szűk körre szorították, hogy e rendelkezések következtében nagyon is várható volt, hogy az ági öröklés jogintézménye lassan-lassan elsorvad.

A tárgyi korlátozás folytán csak az örökhagyó halálakor meglevő eredeti vagyontárgyakra érvényesül az ági öröklés, és nem terjed ki az ági eredetű vagyontárgy helyébe lépett vagy annak értékén vásárolt vagyontárgyra. (Ptk. 613. §). Az utóbbi időben azonban a bírói gyakorlat a Ptk. e korlátozó rendelkezését különböző vonatkozásokban kiterjesztően értelmezi.

A Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 806. számú állásfoglalása kimondta, hogy nem zárja ki az ági öröklést az, ha az ági eredetű földön az örökhagyó épületet emelt. Az ági örökös azonban ilyenkor rendszerint csak a föld értékének pénzbeli kiegyenlítését igényelheti.

A 807. számú kollégiumi állásfoglalás pedig kimondja, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetbe bevitt föld nem veszti el ági jellegét, hanem arra a tag elhalálozása esetén az ági öröklés szabályait kell alkalmazni.

Mindkét állásfoglalás kiterjesztően értelmezi a Ptk. 613. §-ának azt a rendelkezését, amely az ági öröklést a meglevő eredeti vagyontárgyra korlátozza. E kiterjesztés okszerű folyománya, hogy megszaporodnak az ági öröklés rendhagyó esetei, mert a kiterjesztés alig illeszthető be az alapelgondolásba.

Dogmatikai szempontból talán mindkét állásfoglalás vitatható. A 806. számú állásfoglalás szerint a házhely megtartja ági jellegét még akkor is, ha arra a telek értékét — akár többszörösen — meghaladó értékű, szerzeményi — esetleg közös szerzeményi — jellegű házat építenek. Vitatható álláspont, hiszen a házhely a ráépítés folytán olyan átalakuláson, a

jogi konstrukciónak olyan változásán megy keresztül, hogy az eredeti jelleg tulajdonképpen már nem létezik, és a házhelyből — rendszerint oszthatatlanul — házasingatlan lesz. Az eredeti vagyontárgy helyébe tehát más jellegű vagyontárgy lép.

Hasonlóképpen vitatható, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetbe bevitt föld megtartja-e ági jellegét. Kétségtelen, hogy a termelő-szövetkezeti tag nem veszti el a termelőszövetkezetbe vitt földjének a tulajdonjogát, de az sem kétséges, hogy a tag fennmaradó tulajdonjoga olyan korlátozás alá kerül, amely kizárja a tulajdonjog eredeti mivoltának az érvényesülését, és az eredeti vagyontárgy helyébe lényegileg más vagvontárgy vagy igény lép.

Más kérdés viszont, hogy jogpolitikai szempontból helyes-e a törvénybe foglalt jogelv tágabb értelmezése. E kérdés vizsgálatánál nem hagyható figyelmen kívül, hogy a jogpolitikának az is feladata, hogy a törvény szószerinti alkalmazásánál szükségszerűen előállható igazságtalanságok, méltánytalanságok kiküszöböltessenek, vagy legalább is enyhíttessenek. A jogpolitika ezzel a funkciójával az objektív igazságot, de egyben a szocialista törvényességet is szolgálja.

VII. A kiterjesztő jogszabály értelmezéssel szemben azonban más vonatkozásban van aggályunk.

Tudjuk, hogy a Legfelsőbb Bíróság kollégiumi állásfoglalásai és általában a Bírósági Határozatokban közzétett döntései milyen jelentős hatást gyakorolnak az egész bírói ítélkezés kialakulására. Napról-napra érezzük, hogy a polgári jog kodifikálása után is milyen nagy szükségünk van a Legfelsőbb Bíróság iránymutatására, amely nélkül az alsóbíróságok gyakorlata bizonytalanná és szétesővé válnék.

Az alsóbíróságok azonban a kiterjesztő jogszabály értelmezést sokszor buzdításnak tekintik a további kiterjesztésre. Ilyen törekvéssel találkozunk az ági öröklés körében is. Például:

Gyakran előfordul, hogy a szülő a gyermeke hagyatékához tartozó ingatlanra ági öröklés címén tart igényt, és igényét azzal indokolja, hogy — bár a tulajdonjog vétel címén az eladóról közvetlenül került az örökhagyó mint vevő nevére — a vételárat a szülő bocsátotta a gyermeke rendelkezésére, és így tulajdonképpen a szülő vette az ingatlant a gyermeke részére, a szülő tette lehetővé, hogy a gyermek megvehesse az ingatlant.

Egy másik jogterület, ahol az ági öröklés szabályainak a kiterjesztésével találkozunk: a kisajátítási jog területe. Ismeretes, hogy a kisajátítási ügyek elintézése igen hosszadalmas. A kisajátító szerv akárhányszor már birtokba vette az ingatlant, arra esetleg már épített is, pedig a kisajátítási eljárás még meg sem indult. Maga az államigazgatási eljárás is sokáig tart, kiszámíthatatlan, hogy mikor kerül sor a tulajdonjog bejegyzésére, és további időt vesz igénybe a kisajátítási kártalanítás bírói megállapítása és a megítélt összeg folyósítása. Ez alatt a hosszú idő alatt előfordul, hogy az ingatlan tulajdonosa meghal, és ilyenkor felmerül a vita, hogy a kártérítési összeg vonatkozásában az öröklés általános szabályait kell-e alkalmazni, vagy az ági öröklés szabályait.

Két példát említettünk, de mindkét esetben az ági öröklés szabályainak a kiterjesztésével találkozunk. Az első esetben a bírói ítéletek általában megállapítják az ági jelleget annak ellenére, hogy formailag is, lényegileg is a szülő csak pénzt bocsát gyermeke rendelkezésére, hogy azon ingatlant vásároljon. A szerződést már közvetlenül a gyermek köti meg, és a tulajdonjog is közvetlenül kerül a gyermek mint vevő nevére. A szülő által adott készpénz helyébe tehát ingatlan lép, amely a családjogi rendelkezések szerint a házastársak viszonylatában különvagyon lehet, de öröklésjogi vonatkozásban — véleményünk szerint — nem tekinthető már ági jellegű vagyonnak.

A kisajátítási kártérítés körében igen változatosak az idevonatkozó döntések, de felismerhető a tendencia, hogy a bíróságok megállapítják a kártérítési összeg ági jellegét, ha annak folyósítására az örökhagyó halála után kerül sor.

Véleményünk szerint azonban nem a kártalanítási összeg folyósításának az időpontja a döntő, az összeg ági jellegét nem a kártalanítás folyósításának az időpontja állapítja meg, hanem a kérdés vizsgálatánál két másik időpontot kell rögzíteni, és döntő jelentősége a két időpont egymáshoz való viszonyának és a hozzájuk fűződő joghatásoknak van. Az egyik időpont az öröklés megnyílta, a másik a kisajátítás jogerős elrendelése. Az ági jelleg vonatkozásában nem lehet jelentősége a birtokbavételnek, a tulajdonjog telekkönyvi bejegyzésének vagy a kártérítés megállapításának és folyósításának, hanem csupán az vizsgálandó, hogy a kisajátítás elrendelése az öröklés megnyílta előtt vagy azt követően történt-e. Ha az öröklés a kisajátítás elrendelése előtt nyílt meg, a hagyatékhoz az eredeti vagyontárgy, az eredeti ingatlan tartozott, és így nem lehet akadálya e vonatkozásban az ági jelleg megállapításának. Ha azonban az örökhagyó elhalálozása előtt már elrendelték a kisajátítást, a hagyatékhoz már nem az eredeti vagyontárgy tartozik, hanem helyébe a kártérítésre irányuló igény mint kötelmi követelés lép, amelyre már nem alkalmazhatók az ági öröklés szabályai.

Az ági öröklésnek kétségtelenül van egy bizonyos — több mint száz éves — hazai múltja, speciális magyar története, azonban nem a haladó irány fejlődőképes intézménye. Számolunk e jogintézmény létével, alkalmazzuk a rá vonatkozó rendelkezéseket, mert a Ptk. elfogadta és intézményesítette azt. Úgy gondoljuk azonban, hogy a jogszabályoknak, elsősorban a

Ptk. 613. §-ának szoros alkalmazása és nem a kiterjesztése mutatkozik kívánatosnak.

VIII. A Ptk. öröklési jogának egyik alapelve a végrendelkezési szabadság; tehát annak a biztosítása, hogy az örökhagyó végakarata — ha ilyent a szabályok betartásával alkotott — valóban érvényesüljön.

A korábbi jog a végrendelet alakszerűségét rendkívül bonyolultan állapította meg, és bizony a legkisebb hiba a végrendelet érvénytelenségét eredményezhette. Az volt a felfogás, hogy minél inkább szigorítják az alakszerűséget, minél komplikáltabbá teszik a végrendelet alkotását, annál biztosabban érvényesül az örökhagyó valódi végakarata. Ez a felfogás azonban saját magát buktatta meg, mert az esetek zömében a végrendeleti alakszerűségek eltúlzott szigora hiúsította meg az örökhagyó végakaratának érvényesülését.

A Ptk. szakított e felfogással, és úgy látta, hogy inkább azzal segíti elő a végakarat érvényesülését, ha az alakszerűségeket leegyszerűsíti. Valóban, az elmúlt évek tapasztalata azt mutatja, hogy az alakszerűségek leegyszerűsítése megkönnyítette az örökhagyó végakaratának az érvényesülését, nem szaporodtak el a hamis és a hamisított végrendeletek, de feltétlenül lecsökkent azoknak az eseteknek a száma, amikor a végrendelet alaki hibája a végrendelet érvénytelenségét eredményezte.

IX. Vannak azonban a Ptk. öröklési jogának a végrendelet alakszerűségére vonatkozó olyan rendelkezései, amelyek a korábbi jogtól eltérnek, azokkal szemben nem enyhítést, hanem szigorítást jelentenek. A korábbi jog nem tartalmazott ilyen rendelkezéseket, azok nem lehettek annakidején érvénytelenítő okok, a Ptk. szerint azonban az új rendelkezések be nem tartása a végrendelet érvénytelenségét vonja maga után. Így például: a Ptk. 624. § (2) bekezdése szerint a korlátozottan cselekvőképes személy csak közvégrendeletet tehet; a Ptk. 624. § (3) bekezdése szerint a vak, az írástudatlan és az, aki olvasásra vagy nevének aláírására képtelen állapotban van, írásbeli magánvégrendeletet nem tehet; a Ptk. 644. § szerint két vagy több személynek ugyanabba az okiratba foglalt végrendelkezése még akkor is érvénytelen, ha a végrendelkezők házastársak.

Tudjuk, hogy a Ptk. életbeléptét követően még nagyon hosszú ideig olyan végrendelet alapján fog sor kerülni az öröklésre, amelyet az örökhagyó a Ptk. életbelépte előtt — az akkori jogszabályok alapján alkotott. Éppen erre való tekintettel a Ptké. III. fejezete átmeneti rendelkezésekkel kívánja megoldani a korábbi és az új jog időbeli és esetleges egyéb összeütközését. A Ptké. 92. § (2) bekezdése azonban úgy rendelkezik, hogy a Ptk.-nak a végrendelet alakszerűségeire vonatkozó rendelkezéseit a Ptk. hatálybalépése előtt kelt végrendeletre is alkalmazni kell. A miniszteri indokolás szerint azért kellett így rendelkezni, mert „súlyos méltánytalanságot eredményezne, és az örökhagyók valódi akaratának érvényesülését gátolná meg olyan rendelkezés, amely kimondaná, hogy a Ptk. rendelkezéseit csak a hatályba lépése után kelt végrendeletre kell alkalmazni". Ez kétségtelenül így van, de ez a kérdésnek csak az egyik oldala. Nem vette viszont a jogalkotó figyelembe, hogy a Ptké. 92. § (2) bekezdésének a rendelkezése a másik oldalon ugyanilyen „súlyos méltánytalanságot" eredményez, és ugyanígy meggátolja „az örökhagyó valódi akaratának érvényesülését", amikor a törvény visszaható erejének kimondásával lényegileg érvénytelennek nyilvánítja azokat a törvény hatálybalépte előtt alkotott végrendeleteket, amelyeket a végrendelkezők az alkotás idejében érvényben volt jogszabályok betartásával tettek, de amelyek nem felelnek meg a Ptk. fentebb felsorolt új rendelkezéseinek.

A Ptk. hatálybalépte után hamarosan kiderült, hogy az észlelt kettősség nem felel meg jogpolitikánknak. A Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiuma a jogpolitika követelményeinek tett eleget, amikor a 778. számú polgári kollégiumi állásfoglalásával kiküszöbölte ezt a visszásságot annak a kimondásával, hogy a Ptk. hatálybalépése után megnyílt öröklés esetén az örökhagyónak a Ptk. hatálybalépése előtt tett és a keletkezéskor hatályban volt jogszabályoknak megfelelő végintézkedése akkor is megtartja érvényességét, ha az a Ptk. szerint nem volna érvényesnek tekinthető.

X. E helyen kell foglalkoznunk a Ptk-nak az utóörökös-nevezésre vonatkozó tilalmával (Ptk. 645. § (1) bekezdés), bár ez nem alaki, hanem tartalmi érvénytelenséget jelent.

A Legfelsőbb Bíróság fentebb említett 778. számú polgári kollégiumi állásfoglalásának és indokolásának egész tartalmából arra kell következtetnünk, hogy az állásfoglalás csak a végrendelet alaki érvénytelenségével foglalkozik, és nem érinti a Ptk. hatálybalépése előtt alkotott végrendelet utóörökös nevezését. Ezáltal nyitott kérdés maradt, hogy lehet-e az örökhagyó végakaratával szemben minden következmény nélkül mentesíteni az örököst az utóöröklés terhétől, és őt olyan előnyös helyzetbe juttatni, amelyet az örökhagyó sem szándékolt.

Az utóöröklés jogintézménye általában közel áll a haszonélvezethez, úgyszólván határos vele. Az utóörökös-nevezés esetén az örökhagyó végakarata rendszerint odairányul, hogy az örökösnek csak életfogytiglani haszonélvezetet nyújtson. Az örökhagyónak ez az akarata a végrendelet szövegéből is általában ki szokott tűnni. A korábbi jog uralma alatt a megkülönböztetésnek alig volt jogi jelentősége, és a tapasztalat szerint az örökhagyó inkább az örökös hiúságát akarta kielégíteni, amikor őt örökösévé tette ahelyett, hogy a hagyaték haszonélvezetét juttatta volna neki. Vegyük azt a szokásos esetet, amikor a férj a feleségét nevezi ki örökösül, és minthogy a gyermekeit sem akarja

kisemmizni, részükre utóöröklési jogot ad, kifejezésre juttatva és kellőképpen biztosítva, hogy a feleség halála után a gyermekek meg is kaphassák a hagyatékot. Nem lenne méltányos, de igazságos sem, hogy ilyen esetben az örökös azoknak a rovására, akiket az örökhagyó nem akart megrövidíteni, sőt biztosítani kívánta őket, többet kapjon, mint amennyi neki az akkori jogszabályok és az örökhagyó akarata szerint járna, a tulajdonképpeni örökösök pedig semmit nem kapnának, esetleg csak a kötelesrészüket.

Távol áll tőlünk az utóöröklés intézményét visszahozni vagy visszacsempészni, de jogpolitikai szempontból látjuk szükségesnek megőrizni a Ptk. alapvető jogelvét azáltal, hogy az ilyen kirívó esetekben a bíróság haszonélvezetnek minősítse az utóörökléssel terhelt örökös nevezést.

XI. A Ptk. megállapítja a végrendelet érvényességi kellékeit, amelyeknek a hiánya a végrendelet érvénytelenségét vonhatja maga után. A végrendelet érvénytelenségét azonban nem lehet hivatalból megállapítani, mert egyrészt a Ptk. 653. § kifejezetten meghatározza, hogy ki hivatkozhat a végrendelet érvénytelenségére, másrészt pedig a hagyatéki eljárásról szóló 6/1958. (VII. 4.) I. M. számú rendelet is elejtette azt a korábbi eljárási tételt, hogy a végrendelet alaki érvényességi kellékeinek a hiányát hivatalból is figyelembe kell venni.

A Ptk. nem határozza meg azokat a minimális ismérveket, amelyek a végrendeleti minőség megállapításához alapvetően szükségesek, és amelyek nélkül végrendeletről nem is beszélhetünk. A Ptk. csak érvénytelen végrendeletről szól, függetlenül attól, hogy milyen súlyú az érvénytelenséget okozó hiány. Ez annyit is jelent, hogy a Ptk. egyáltalában nem kívánja az érvénytelenséget hivatalból megállapítani.

A Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának állásfoglalásai azonban már különböztetnek a végrendeleti jelleg fennforgásának a megállapítása és a végrendelet kifogásolhatósága között. Érdekes megfigyelni, hogy amíg a jogalkalmazás során az ági öröklés tekintetében kiterjesztő értelmezéssel találkozunk, addig a végrendelet vonatkozásában megszorítást, szigorítást észlelünk. Így a 808. számú állásfoglalás meghatározza azokat az alapvető ismérveket, amelyek az okirat végrendeleti jellegének megállapításához szükségesek, és amelyeknek a hiányát hivatalból kell konstatálni. A 809. számú állásfoglalás pedig kimondja, hogy azoknak a személyeknek az írásbeli magánvégrendelete alapján, akik a Ptk. 624. §-a szerint írásban csak közvégrendeletet tehetnek, továbbá annak az örökhagyónak a szóbeli végrendelete alapján, aki nem volt életét fenyegető rendkívüli helyzetben, vagy írásbeli végrendeletet nehézség nélkül tehetett volna, — végrendeleti öröklésnek még akkor sem lehet helye, ha az érdekeltek a végrendeletet nem kifogásolják.

E kollégiumi állásfoglalásoknak lényegileg az a jelentőségük, hogy az érdekeltek hiába akarják az alapvető ismérvekkel sem bíró végrendeletet az öröklés jogcímévé tenni, az ilyen végrendeletet hivatalból nemlétezőnek kell tekinteni. Vagyis az ilyen végrendeletre — az alapelvvel szemben — az officialitás elve érvényesül. Az ilyen végrendelet alapján öröklésnek helye nem lehet, az érdekeltek legfeljebb azt tehetik, hogy az örökhagyónak — általuk tiszteletben tartani kívánt — végakaratát osztályos egyezség formájában valósítják meg.

E megkülönböztetésnek főleg illetékjogi szempontból, és — hatósági jóváhagyás szükségessége esetén — ennek vonatkozásában lehet fontossága. E két szempontnak azelőtt komoly jogpolitikai jelentősége volt.

A hagyatéki eljárás korábbi jogszabályai ezt a két szempontot és a hozzájuk fűződő pénzügyi és földbirtokpolitikai érdeket vették figyelembe, amikor úgy rendelkeztek, hogy a végrendelet alaki érvényességi kellékeit hivatalból is figyelembe kell venni. Ha a hagyatékot ugyanis az örökösök nem a törvényes öröklés vagy a végrendeleti öröklés címén öröklik meg, hanem a törvényes öröklés rendjétől eltérő osztályos egyezség alapján, az öröklési illetéken felül ajándékozási illetéket is kell fizetniük. Végrendeleti öröklésnél viszont ez a többletilleték akkor sem jár, ha a végrendelet intézkedései eltérnek a törvényes öröklés rendjétől. Pénzügyi érdek volt tehát, hogy az örökösök kellékhiányos végrendeletnél ne élvezzék az érvényes végrendeletnek ezt az illetékjogi előnyét.

Ugyancsak fontos földbirtokpolitikai érdek fűződött ahhoz, hogy a mezőgazdasági ingatlanok jogügyletei hatósági elbírálásra kerüljenek. E szabály alól kivételt képezett az ingatlanoknak akár a törvényes, akár a végrendeleti öröklés útján történt átszállása, ilyen esetben nem volt szükség hatósági jóváhagyásra. A hagyatéki eljárás során létrejött osztályos egyezség azonban jóváhagyásra szorult. A jogpolitika ezen a vonalon is megkövetelte, hogy az érvénytelen végrendelet ne osztozzék az érvényes végrendelethez kapcsolódó előnyben.

De az elmúlt évek alatt változtak társadalmi és gazdasági viszonyaink. Így az öröklési illeték igen szűk körre korlátozódott, és ma már csak az ingatlan öröklése esik illeték alá. A falu szocialista átszervezése folytán pedig jelentőségét vesztette a korábbi földbirtokpolitikai szempont.

Megjegyzem egyébként, hogy az említett kollégiumi állásfoglalásokban fellelhető szigorítás és az officialitás elvének ilyen messzemenő érvényre juttatása alól kivételt enged a 810. számú polgári kollégiumi állásfoglalás. E szerint helye lehet öröklésnek az elveszett vagy megsemmisült végrendelet alapján, ha valamennyi érdekelt kijelenti, hogy létezett egy — a szükséges alakszerűségekkel ellátott — végrendelet, és az elveszett vagy megsemmisült. Az érdekelteknek ez a nyilatkozata háttérbe szorítja az offi-

cialitás elvét, és korlátlan érvényesülést biztosít az örökhagyó végakaratának, helyesebben az érdekeltek egyértelmű nyilatkozatának.

Az elmondottakban kívántuk felhívni a figyelmet egy-két jogpolitikai szempontra, és azokra a változásokra, amelyek a jogszabályok alkalmazásában aránylag rövid idő alatt bekövetkeztek.

A polgári jog alkalmazása körében a jogpolitikai elvek nem rögzített merev szempontok, hanem társadalmunk és gazdasági életünk fejlődése szerint szükségszerűen változó tényezők. A jogalkalmazás pedig akkor teljesíti feladatát, akkor felel meg célkitűzésének, ha helyesen ismeri fel a mindenkori jogpolitikai elveket, és azokat az adott esetekben megfelelően használja fel.

Hegyháti István

A hivatalos bűnügyi statisztika adatai felhasználásának néhány problémája

1. A jogtudomány művelői és mindazok, akik a bűnözés számszerű alakulása iránt érdeklődnek, örömmel konstatálhatják, hogy a hivatalos statisztikai kiadványok egyre több és részletesebb adatot hoznak a bűnüldöző és igazságügyi szervek — elsősorban a bíróságok — működéséről.

Az 1961. évi Statisztikai Évkönyv[1] pl. már 10 oldalon (347—356) közöl adatokat (abszolút és viszonyszámokat) az igazságszolgáltatás tevékenységéről. A táblázatok többsége az 1961. évre vonatkozó fontosabb bírósági adatokat tartalmazza (a vádlottak száma a jogerősen befejezett bírósági ügyekben a bírósági eljárás eredményei szerint; a jogerősen elítéltek száma a kiszabott főbüntetés, nem, kor, családi állapot szerint; jogerős elítélés és alkoholfogyasztás kapcsolata; a fiatalkorú elítéltek stb.), de módot ad arra is, hogy ezeket a megelőző két év mutatószámaival egybevessük. Ez az Évkönyv már nemcsak terjedelemben közöl több adatot a korábbi évekénél, hanem tartalmilag is bővebb, jobban használható és behatóbb elemzést lehetővé tevő mutatószámokat tesz közzé.

Mivel, egyrészt, az igazságszolgáltatásra vonatkozóan egyre több hivatalos adat áll rendelkezésre, másrészt a bűnözés jelenségeivel való foglalkozás egyre intenzívebbé válik, jogosan merül fel az a kérdés, hogy a hivatalos statisztika adatai milyen mértékben, és milyen területeken használhatók fel tudományos elemzés céljaira, illetve milyen mértékben képezhetik tudományos megállapítások alapját.

E kérdésekre adott válaszok megoszlóak.

Vannak, akik a hivatalos statisztika elsődleges feladatának a főhatóságok operatív munkájához, irányító és ellenőrző tevékenységéhez szükséges adatok összegyűjtését és feldolgozását tekintik. Felhívják a figyelmet arra, hogy a folyamatos jelentések terjedelme mindig korlátozott és így csak viszonylag kevés mutatószámot tartalmazhat. A kérdőívek és a mutatószámok rendszere nem elég rugalmas, gyakori és lényeges megváltoztatásuk pedig az adatok összehasonlíthatóságát zavarná. Így a bűnözés okainak megismerésében a hivatalos statisztikának korlátozott értéke van. A statisztika tömegekkel foglalkozik és nem vizsgálja az egyes egyének viselkedésének részletes okait. A valóságos okozati kapcsolatokat tehát statisztikai úton nem lehet felderíteni.

Ezért az érdeklődés előterébe kerültek olyan módszerek és eljárások, amelyekkel a hivatalos statisztika hiányosságait kiküszöbölve, a bűnözés jelenségeire vonatkozó ismereteket kívánják növelni, illetve jobb megismerési módszereket kívánnak kialakítani. Jogi folyóiratainkban már több tanulmány jelent meg az utóbbi években,[2] amelyekben a szerzők olyan speciális statisztikai felvételi és elemzési módszert vagy eljárást ismertetnek, amelyekkel konkretizálható egy-egy részterületre vonatkozóan a széleskörű elemzés által már megállapított vagy feltételezett kapcsolat, kölcsönös összefüggés vagy törvényszerűség.

Az ellenvéleményen levők arra hivatkoznak, hogy a nem teljeskörű felvételek sohasem pótolhatják a hivatalos statisztikát, mert annak mindig csak kiegészítői, igaz egyre szükségesebb kiegészítői lesznek.

Mi nem ebben a vitában kívánunk állást foglalni, hanem ismertetni kívánjuk azokat a problémákat, amelyeket az igazságügyi statisztikai adatok tanulmányozásánál szemelőtt kell tartani és azokat a lehetőségeket, amelyeket ezeknek az adatoknak a tanulmányozása jelent. Ezzel fel akarjuk hívni a kutatók figyelmét arra, hogy melyek azok a problémák, amelyek a rendelkezésre álló adatokkal is megoldhatók

[1] Budapest, Statisztikai Kiadó V. 1962. 376 old.

[2] A. A. Gercenzon: A bűnözés tanulmányozásáról és megelőzéséről. Jogtud. Közlöny 1961. 1—2. sz. Heller F. Tamás: A bűnözési statisztika vizsgálatának néhány alapvető kérdéséről. Jogtud. Közlöny 1961. 9. sz. A „Bűnözési földrajz" elvi és módszertani problémái. Jogtud. Közlöny 1963. 8. sz. Theiss Ede: A bűnözés okainak statisztikai vizsgálata. Jogtud. Közlöny 1958. 11—12. sz. Vermes Miklós: A kriminológiai kutatások módszertani kérdései. AJTI Értesítő IV. köt. 1—2. sz. A bűncselekmények elkövetése okainak és körülményeinek vizsgálata a nyomozás során. Rendőrségi Szemle 1962. 10. sz.

minden külön felmérés nélkül és melyek azok a módszerek, amelyek segítségével a hivatalos adatokból kimunkálhatók a szükséges mutatószámok, másrészt kulcsot akarunk adni azoknak a kezébe is, akik a bűnözés jellegzetességeit ezekből az adatokból kívánják megismerni.

2. A büntetőjogi statisztika a bűnüldözési tevékenység mozzanatait figyelemmel kíséri a büntető eljárás különböző szakaszaiban. Ennek során a rendőrségi, az ügyészségi, a bírósági és a börtönügyi szervek munkájáról gyűjt adatokat. Ezek közül a legrészletesebb a bírósági statisztika és ennek adatai állnak a legnagyobb mértékben rendelkezésünkre, ugyanakkor a legnagyobb érdeklődésre is ezek tarthatnak számot.[3] A bírósági statisztika adatainak felhasználásával ismertetjük tehát azokat a fontosabb szempontokat, amelyeket az igazságügyi adatok elemzésénél vagy felhasználásánál szem előtt kell tartanunk, annak érdekében, hogy reálisabban értékelhessük egy-egy időszak vagy terület bűnözésének alakulását.

3. Az 1. sz. tábla a vádlottak abszolút számának alakulását tartalmazza a bírósági eljárás eredménye szerinti részletezésben. A táblázat adatainak változása okot adhat optimista, illetve pesszimisztikus megítélésre és az államapparátus részéről operatív teendőket is szükségessé tehet.

1. sz. tábla

A vádlottak száma a jogerősen befejezett ügyekben a bírósági eljárás eredménye szerint.

Év	Eljárás megszüntetése[a]	Felmentés	Elítélés	Összesen
1955*	58 585	16 482	97 642	172 709
1956*	44 734	12 879	67 454	125 067
1957*	54 046	10 047	48 677	112 770
1958*	50 777	12 766	66 256	129 799
1959**	58 294	14 959	76 374	149 627
1960**	49 496	9 512	55 573	114 581
1961**	58 636	9 248	59 853	127 737

[a]) Előkészítő szakban (tárgyalás kitűzése nélkül) megszüntetett eljárások vádlottaival együtt.

* Statisztikai Évkönyv 1960. Budapest, Stat. Kiadó V. 1961. 357 oldal.

** Statisztikai Évkönyv 1961. Budapest, Stat. Kiadó V. 1962. 347 oldal.

Mielőtt azonban az egyes számoszlopok adatainak alakulását értékelnénk, meg kell vizsgálni azt is, hogy az adatok lehetővé teszik-e a reális értékelést? Nem merültek-e fel a vizsgált időszakban olyan körülmények, amelyek az adatok összehasonlíthatóságát befolyásolják? Az adatok tartalmi elemzésével csak ennek a vizsgálatnak megtörténte után lehet foglalkozni. Ezek az adatok ugyanis nem közvetlenül a bűnözés mértékét mutatják, hanem csak a felette való ítélkezést szemléltetik. Tehát ha a szervezet mindenkori működését reálisan tükrözik is, nem biztos, hogy a bűnözés alakulásáról is megfelelő képet adnak. A helytelen adatokon alapuló megállapítások értéke pedig nagyon kevés. A. A. Gercenzon szerint: „Ha egyszer az elsődleges statisztikai anyag felépítése helytelen, akkor a pusztán mennyiségi analízis nem lehet egyéb, mint tárgy nélküli matematikai gyakorlat."

Azok a lényegesebb problémák, amelyek az adatok értékelésénél felmerülhetnek, a következőkben foglalhatók össze:

a) Ismét utalni szeretnénk arra, hogy ezek a bírósági adatok az igazságszolgáltatási eljárás keretében működő szervek tevékenységét jellemzik és ezen a téren teljeskörűek. A tényleges és a számba vett bűnözés között azonban eltérés van. Ezt az eltérést azok a bűncselekmények okozzák, amelyeket nem derítenek fel, amelyek rejtettek maradnak. (Az irodalom rendszerint latens vagy Dunkelziffer kifejezéseket használja.)

Veli Verkko finn kutató pl. megkülönbözteti a törvényi bűnözést: azok a bűncselekmények, amelyeket a bíróságok tárgyaltak; az ismert bűnözést: azok a bűncselekmények, amelyek a rendőrség tudomására jutottak; a valóságos bűnözést: a bűnözés valódi terjedelme. Quetelet szerint az ismert bűncselekmények hitelesen reprezentálják a teljes bűnözés nagyságát és struktúráját. Ha ez a feltevés fennállna, akkor az ismert adatok alapján megbízhatóan következtethetnénk a bűnözésre. A rendelkezésre álló adatok azonban ennek ellenkezőjéről győznek meg. A tényleges és a statisztikailag számba vett bűnözés közötti különbség függ egyrészt a lakosság feljelentő készségétől, másrészt a nyomozás eredményétől. Sok olyan bűncselekmény van, amelyet a sértett nem jelent fel szégyenérzete, köznevetség elkerülése, bűnrészesség miatt, vagy csak el akarja kerülni a kihallgatással, a tárgyalással járó időveszteséget. De a bűntettesek is minden rendelkezésre álló eszközt felhasználnak arra, hogy a bűncselekmény és az elkövető titokban maradjon. Így a nyomozás nem minden esetben vezet eredményre. Időnként és bűncselekményenként eltérő a nyomozó szervek bűnüldözési intenzitása is, de eltérő az egyes bűncselekményfajták felderíthetősége is. Mindezek következtében az egyes bűncselekménycsoportokban a tettesek felderítése eltérő mértékben sikerül, mint ezt a következő táblázat Svédországra vonatkozó adatai is szemléltetik.

De hasonló következtetéseket lehet levonni az angol rendőrség 1950. évi adataiból is, amelyeket Theiss professzor idéz jegyzetében.[4]

[3] Véleményünk szerint a rendőrségi statisztika a bűnözés alakulását reálisabban tükrözi.

[4] Statisztika. II. köt. Bp. Felsőoktatási Jegyzetellátó 1959. 112. old.

2. sz. tábla

Felderítési százalék Svédországban 1958-ban*

Bűncselekmény	Az év folyamán jelentett és felderített bűncselekmények száma	Az év folyamán felderített összes bűntettek (a korábbi években jelentettekkel együtt)
Hatósági közeg elleni erőszak	80,9	93,4
Közrend elleni bűncselekmény	70,3	80,2
Okirathamisítás	82,1	89,2
Rágalmazás, hamis feljelentés	59,7	78,2
Gyilkosság	67,0	79,2
Erőszakos nemi közösülés	59,7	69,5
Szemérem elleni bűncselekmény	62,0	71,7
Gyújtogatás	51,7	59,2
Lopás, betörés	21,1	24,7
Zsarolás	68,7	91,2
Sikkasztás	61,4	77,1
Kártevés	31,4	36,8
Hivatali bűncselekmény	71,8	94,2
Tiltott szeszfőzés	66,5	77,4
Kábítószerekkel való visszaélés	40,4	42,3
Összes bűncselekmény	34,1	40,7

*) Hg: A rendőrség tudomására jutott bűncselekmények 1958-ban. Statistisk Tidskrift Stockholm 1959. 619. old.

3. sz. tábla

A felderítés hányada a bűncselekmények különböző kategóriáiban Angliában és Walesben.*

Személy elleni erőszakos bűncselekmények	90%
Nemi bűncselekmények	78%
Betörés	38%
Rablás	54%
Lopás	40%
Orgazdaság	100%
Csalás	93%
Egyéb bűncselekmények	84%

*) T. S. Lodge: Bűnügyi statisztika, Journal of the Royal Statistical Society, A. Vol. 116, 1953. 283. old.

(Heller F. Tamás, Bauer F.: Das Verbrecher und die Gesellschaft[5] című könyve alapján becsült adatokat idéz az USA bűnüldözésére vonatkozóan. Ezek szerint a szándékos emberölések elkövetőinek egyharmada, a rablóknak egyötöde, a tolvajoknak egytizede kerül elítélésre.) A rejtett bűncselekmények száma azonban nagyobb, mint a felderített és a felderítetlen bűncselekmények száma közötti különbség, mert nem ítélnek el minden tettest, akit a rendőrség felderített. Mint Éxner professzor megállapította: „számos bűncselekményt nem fedeznek fel, sok felfedezettet nem jelentenek fel, több feljelentettnél a tettes nem lelhető fel, vagy esetleg ellene eljárni nem lehet, és végül számos olyannal szemben, akivel szemben eljárni lehetne, nem nyújtanak be vádiratot, vagy nem hoznak ítéletet.[6] Bármennyire is fontos volna, a latens bűncselekmények számát csak megbecsülni lehet, pontosan megállapítani nem. Egy-egy időszakban a bűnözés volumenének reális meghatározását tehát nagymértékben befolyásolja a rejtett bűncselekmények száma. Még nagyobb problémát okoz azonban akkor, amikor a bűnözés időbeni alakulását kívánjuk elemezni, mert a latens bűncselekmények mennyisége nem állandó, hanem időnként változó arány.

b) Olyan anyagi- és eljárásjogi jogszabályok és jogpolitikai intézkedések, amelyek befolyásolhatták a bűnözők számát és összetételét, a bűnüldözés szigorát, az igazságszolgáltatás menetét (pl. a közellátás elleni bűntettek megszüntetése; az ügyészi vádemelése számának változása; a folyamatban levő ügyek számának felduzzadása vagy az ügyhátrálék csökkenése) stb., stb.

c) A bűnügyi statisztika mindig csak az egy-egy évben jogerősen elítéltek tömegével foglalkozik. Következtetéseink levonásánál rendszerint figyelmen kívül hagyjuk azt a körülményt, hogy az eljárás hosszadalmassága következtében a bűncselekmények elkövetésének és az ítélet jogerőre emelkedésének időpontja között eltérések vannak. Így az egyes évek elítéltjei között különböző években bűnöző egyének lehetnek. Növeli az összehasonlítás nehézségeit az is, hogy ez az időszak bűncselekménykategóriánként is lényegesen eltérő. (A bűntett elkövetésétől az eljárást jogerősen befejező határozatig pl. — egy megye féléves adatai alapján — 6 hónapnál hosszabb idő telt el a magánvádas bűncselekmények 8, a közvádasok 34%-ában. Ez utóbbin belül a közbiztonság és közrend elleni bűncselekmények 22%-ánál, a társadalmi tulajdon elleni bűncselekményeknek pedig csaknem 50%-ánál volt 6 hónapnál hosszabb ez az időszak.)[7]

Az adatok értékelésénél azonban abból a feltételezésből indulunk ki, hogy ezek a hibák végeredményben kiegyenlítődnek. Ezek a tényezők — mint láttuk — befolyásolják egy-egy időszakban a bűnözés mértékét, de ezeket az okokat formális, jogi okból bekövetkező változásoknak nevezzük megkülönböztetésül az úgynevezett materiális változásoktól, amelyek a magatartások számának változását jelentik. Az idősorok elemzésénél a kétféle változás szétválasztása az igazságügyi statisztikának még nehéz feladata. Megoldása csak úgy lehetséges, ha a felsorolt jogi okokból bekövetkező változások számszerű hatását ki tudnánk fejezni. Erre azonban eddig még csak kísérletek történtek.

4. Mindezeknek — az összehasonlítást za-

[5] München-Basel 1957.

[6] Heller F. Tamás: A bűnözési statisztika vizsgálatának néhány alapvető kérdéséről. Jogtud. Közlöny 1961. 9. sz. 457. old.

[7] Egyébként hasznos volna, ha egy év tiszta kriminalitását ki tudnánk mutatni, mert ezáltal — ha utólag is — egy nevezőre hozható a rendőrségi, ügyészségi és bírósági statisztika.

varó — tényezőknek ismeretében kezdhetjük az 1. sz. táblázat adatainak behatóbb elemzését. A táblázatban szereplő abszolút számok az ítélkezés évenkénti konkrét eredményeit tartalmazzák. Így bizonyos következtetések levonására már alkalmasak. Összehasonlításnál azonban már ezek a nagy és nem kerek számok értelmileg nehezen áttekinthetők. Bár a gyakorlatnak elsősorban abszolút számokra van szüksége, vannak olyan esetek is, amikor ezekből megfelelő következtetéseket levonni nem lehet. Főleg akkor nem, amikor a jelenség lényegébe való behatolásához nem a jelenség abszolút terjedelmének ismerete fontos, hanem inkább az adatok viszonylagos nagysága, vagy megoszlása, esetleg más tömegekhez való viszonya.

Ha a jelenségek világos felismeréséhez akarunk eljutni, az abszolút számokat át kell változtatni olyan kifejezésekké, amelyek szemléltető és összehasonlításra alkalmas karakterisztikumok. Szem előtt kell tartani ugyanis, hogy az adatokat nem önmagukban, hanem más adatokkal való összefüggésükben értékelhetjük.

A statisztikai adatok elemzésének, szemléltetésének egyik legegyszerűbb, leginkább használt, hatékony eszköze a grafikon. A grafikonnak nem az a feladata már, hogy abszolút nagyságokat, hanem, hogy arányokat érzékeltessen. Egy-egy grafikon könnyen áttekinthetővé teszi a vizsgált sokasság változását, vagy összetételét tartalmazó számokat.

A FELMENTÉSEK ÉS AZ ELÍTÉLÉSEK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA*

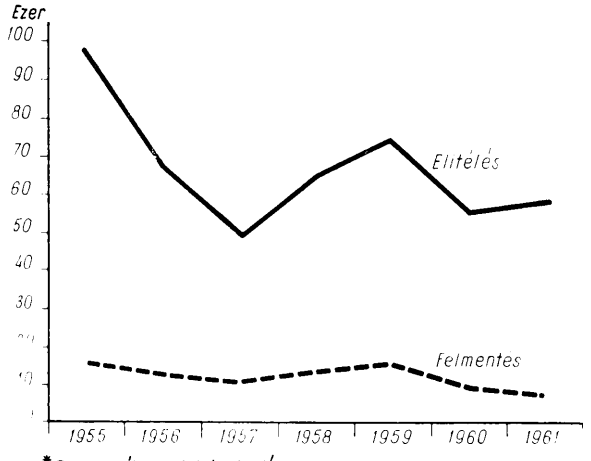

*Az 1 sz. tábla adatai alapján

Ennek a grafikonnak egyik görbéje az elítélések, a másik a felmentések számának időbeli alakulását szemlélteti. Grafikus ábrákat azonban nemcsak szemléltetés céljából szerkesztünk, hanem felhasználjuk az elemzésnél és az összefüggések, törvényszerűségek keresésénél is. Grafikonunk két görbéje nemcsak az elítélések és a felmentések számában beállott változásokat szemlélteti, hanem felhívja a figyelmet pl. bizonyos jogpolitikai változásokra is. Az, hogy a vádlottak mekkora hányadát ítélik el, vagy mentik fel, sok tényezőtől, köztük a jogpolitika alakulásától is függ. Az elítéltek arányának csökkenése, vagy növekedése ezen a grafikonon úgy jut kifejezésre, hogy a két görbe közeledik egymáshoz vagy távolodik egymástól. Két tényező adatainak változása tehát lehetővé teszi egy harmadik momentum elemzését is. Ha nem két, hanem több olyan jelenséget ábrázolnánk egy grafikonon, amelyek között összefüggés van, még több oldalról világíthatnánk meg a vizsgált jelenséget. A vonalak száma természetesen csak addig növelhető, amíg az áttekintést nem zavarja.

5. Mint láttuk, a grafikonok felhívják a figyelmet az adatok között levő különbségekre és összefüggésekre. Ezek azonban csak tendenciákat ismertetnek és rendszerint nem feladatuk, hogy a különbségeket vagy a kapcsolatokat számszerűleg is pontosan érzékeltessék. Ha a konkrét vizsgálat ezt megkívánja, akkor a statisztikai elemzés más módszereit kell alkalmazni.

Ezek közül az igazságügyi statisztikában is a legeredményesebben a viszonyszámok használhatók fel. Viszonyszámok számításánál az abszolút számok tömegéből — bizonyos technikai átalakításokkal, absztrakcióval — egyszerű, szemléletes és már könnyen áttekinthető statisztikai adatokat képezhetünk.

A viszonyszámok közül a büntetőjogi jelenségek fejlődési tendenciájának vizsgálatainál a dinamikus viszonyszámoknak kiemelkedő jelentősége van. Kiszámításuk úgy történik, hogy az alapul (bázisul) kiválasztott időpont adatát 100-zal tesszük egyenlővé és a következő évek adatait ennek százalékában fejezzük ki. Ennél a viszonyszámnál a bázis megválasztása a központi kérdés, mert a bekövetkezett változásokat ehhez viszonyítjuk és az adatok között levő különbség attól függ majd, hogy az alapul választott érték kicsi-e vagy nagy. Ha az összehasonlítási alapul választott érték nagy, az abszolút értékben jelentős változások is kicsinek fognak tűnni és viszont. A bázis kiválasztásánál állandó szabály, hogy mindig azt az adatot vegyük alapul, amelyből kiindulva a legszemléletesebb képet nyerjük anélkül, hogy tendenciózusak lennénk. Az abnormisan alacsony vagy magas összehasonlítási alap zavarja az időbeni fejlődés képének realitását.

4. sz. tábla.

A vádlottak száma a jogerősen befejezett ügyekben a birósági eljárás eredménye szerint.*

Év	Eljárás megszüntetése	Felmentés	Elítélés	Összesen
1955	100,0	100,0	100,0	100,0
1956	76,4	78,1	69,1	72,4
1957	92,2	61,0	49,8	65,3
1958	86,7	77,4	67,8	75,1
1959	99,6	91,0	78,2	86,6
1960	84,5	57,7	56,9	66,3
1961	100,1	56,1	61,3	74,0

* Az 1. sz. tábla adatai alapján.

A dinamikus viszonyszám előnyei azonban még jobban kifejezésre jutnak akkor, amikor két vagy több analóg jelenségre vonatkozó statisztikai sor adatait kívánjuk összehasonlítani, olyan sorét, amelynek párhuzamos vagy ellentétes fejlődéséből kívánunk valamilyen következtetést levonni. Ilyenkor azt vizsgáljuk, hogy egyik jelenség időbeni változása milyen mértékben követi a másik jelenség időbeni változásait.

Ezek az adatok felhívhatják a figyelmet a büntetőpolitika változásaira, mert ha például nagyobb mértékben emelkedik az elítéltek száma, mint a vádlottaké, ez csak annak következtében állhat elő, ha a vádlottaknak nagyobb hányadát ítélik el az egyik évben, mint a másikban.

6. A kriminalitás képe azonban élesebben rajzolódik ki akkor, ha a bűnözés összetételét, szerkezetét vizsgáljuk. Ilyenkor azt kutatjuk, hogy az egyes jellegzetes bűncselekmény-csoportokhoz tartozó elítéltek tömegének mi a viszonylagos értéke.

5. sz. tábla

A jogerősen elítéltek az elkövetett bűncselekmények szerint* (18 éven felüliek adatai)

Büntettek	Elítéltek száma			Százalékos megoszlás		
	1959	1960	1961	1959	1960	1961
Közvádas bűntettek	57 284	40 879	44 282	79,5	78,5	79,1
Magánvádas bűntettek	14 753	11 171	11 702	20,5	21,5	20,9
Bűntettek összesen	72 037	52 050	55 984	100,0	100,0	100,0
Ebből						
Hatóság és hatósági közeg elleni erőszak	1 445	885	880	2,0	1,7	1,6
Garázdaság	1 564	535	529	2,2	1,0	0,9
Társadalmi tulajdon elleni lopás	4 252	3 121	4 003	5,9	6,0	7,2
sikkasztás, hivatali sikkasztás	3 775	2 697	2 821	5,2	5,2	5,0
csalás	1 904	1 344	1 522	2,6	2,6	2,7
hanyag kezelés	1 475	1 885	1 020	2,0	1,7	1,8
Árdrágító visszaélés	3 558	1 969	1 841	4,9	3,8	3,3
Közellátás érdekeit veszélyeztető bűntett	1 667	974	707	1,6	1,9	1,3
Tartási és gondozási kötelezettség elmulasztása	1 858	1 350	1 634	2,6	2,6	2,9
Testi sértés	12 007	8 254	8 346	16,7	15,9	14,9
Élet v. testi épség veszélyeztetése	3 893	3 479	3 744	5,4	6,7	6,7
Rágalmazás, becsületsértés	9 633	7 474	7 991	13,4	14,4	14,3

*) Statisztikai Évkönyv 1961. Bp. 1962. 348. 1. adatai alapján

A kriminológus egy ilyen táblából már fontos következtetéseket vonhat le. Rögtön feltűnhet számára pl. a lopások, vagy a szándékos testi sértések magas és évenként változó száma, szemben a társadalmi tulajdon ellen elkövetett rablások elenyésző számával. Az eredeti (abszolút) számok tanulmányozásánál azonban figyelmünket részben az egyes értékek abszolút nagyságának értékelése köti le. Ha viszont ezeket az adatokat megoszlási viszonyszámokká alakítjuk át, figyelmünket az összetételre, az arányokra összpontosíthatjuk.

Meghatározott bűncselekmény kisebb vagy nagyobb gyakorisága olyan tényezők függvénye lehet, amelyeket a statisztikai számadatok nem fednek fel, ha az ember nem vizsgálja elég tüzetesen a mögöttük levő tényeket (jogszabályi, jogpolitikai változások stb.).

A megoszlási viszonyszámok azon túlmenően, hogy egy sokaság szerkezetét, struktúráját ismertetik, alkalmasak arra is, hogy egy sokaság összetételének időbeli változását szemléltessék. Az 5. sz. tábla ugyanazokat a jelenségeket szemlélteti abszolút, illetve viszonyszámok formájában és így e viszonyszámok hasznossága a következtetések levonásánál lemérhető. A magánvádas bűncselekmények számának változásában pl. nem sok következetességet látunk, de ha ugyanezt megoszlási viszonyszámok segítségével elemezzük, kitűnik, hogy jelentőségük meglehetős szabályszerűséggel nő. Általában is megállapítható, hogy a megoszlási viszonyszámok segítségével egy-egy jelenség viszonylagos szerepének változása pontosan nyomon követhető, mert az abszolút számokban levő változások itt kiküszöbölődnek. Ez azonban a megoszlási viszonyszámok korlátja is, amennyiben az abszolút számok ismerete nélkül következtetéseink esetleg nem lennének reálisak.

Ez a táblázat bizonyos fokig részletesebb adatokat közöl az elítéltekről, mint az előző táblázatok. Az egyes bűncselekmények jelentőségét az összeshez képest ebből a táblázatból nem ismerjük meg, ellenben felhívja a figyelmünket az egyes bűncselekmények elkövetésében a kornak és a nemnek a szerepére. Kitűnik továbbá, hogy amíg a közvádas bűncselekmények többségét a férfiak, addig a magánvádas bűncselekmények többségét a nők követik el; a közellátás érdekét veszélyeztető bűntetteknek csaknem 40%-át követik el 50 éven felüliek, amíg a garázdaságnak csak mintegy 4%-át stb. Csupán a megoszlási viszonyszámokból levonható következtetések azonban az abszolút számok revízió-

6. sz. tábla

Jogerősen elítéltek megoszlása nem és életkor szerint 1960-ban* (18 éven felüli személyek)

Bűntettek	Elítéltek összesen	Nem szerint: férfi	Nem szerint: nő	Az elítéltek közül: 18–20 éves	21–24 éves	25–29 éves	30–34 éves	35–39 éves	40–44 éves	45–49 éves	50 éves és idősebb
		nem és életkor szerint									
Közvádas bűntettek	100,0	83,5	16,5	9,8	12,0	18,1	16,3	14,0	7,7	8,7	13,4
Magánvádas bűntettek	100,0	47,6	52,4	4,5	8,3	15,0	16,0	16,1	8,8	11,0	20,3
Bűntettek összesen	100,0	75,8	24,2	8,7	11,3	17,4	16,2	14,4	7,9	9,2	14,9
Ebből:											
Hatóság és hatósági közeg elleni erősz.	100,0	85,6	14,4	12,9	16,9	20,9	16,3	11,5	5,9	6,6	9,0
Garázdaság (társ. egy. élés szab. megsért.)	100,0	97,5	2,5	22,3	24,5	22,2	12,0	7,8	4,1	2,8	4,3
Közellátás érdekét vesz. bűntett	100,0	86,3	13,7	3,0	4,1	10,7	11,4	10,3	7,7	14,0	38,8
Árdrágító visszaélés	100,0	69,0	31,0	1,0	3,5	9,4	13,9	16,9	12,0	15,3	28,0
Testi sértés	100,0	75,6	24,4	10,4	12,5	18,2	15,5	13,9	7,1	8,6	13,8
Ebből: magánvádas	100,0	65,0	35,0	6,4	9,8	17,5	16,8	15,7	8,2	9,6	16,0
Élet- v. testi éps. v.	100,0	98,4	1,6	9,1	17,5	24,0	16,4	12,1	5,8	6,6	8,5
Rágalmazás, becsületsértés	100,0	38,4	61,6	3,6	7,6	13,7	15,5	16,2	9,3	11,7	22,4
Ebből: magánvádas	100,0	36,8	63,2	3,4	7,4	13,5	15,4	16,4	9,2	11,8	22,9
Lopás	100,0	81,5	18,5	16,4	15,7	19,3	14,4	11,8	5,9	6,4	10,1
Ebből: társ. tul. ell.	100,0	89,2	10,8	9,3	10,8	19,4	16,5	14,6	7,2	8,2	14,0
Társadalmi tulajdon elleni rablás	100,0	40,0	60,0	—	20,0	40,0	—	20,0	20,0	—	—
Sikkasztás, hiv. sik. társ. tul. elleni	100,0	82,7	17,3	4,3	8,6	17,8	19,8	17,4	9,0	10,1	13,0
Csalás (társ. tul. elleni)	100,0	85,3	14,7	4,2	7,3	17,2	20,6	19,7	10,7	9,8	10,5
Orgazdaság	100,0	75,9	24,1	3,9	7,5	13,9	12,9	18,6	9,0	13,4	20,8

*) Statisztikai Évkönyv 1960. Bp. 1961. 359. old. adataiból.

jára szorulnak. Ha pl. a társadalmi tulajdon ellen elkövetett rablások számát akarjuk elemezni, rögtön szembeötlik, hogy ennek 60%-át nők követték el, az emiatt a bűncselekmény miatt elítéltek között a legmagasabb a 40—44 évesek aránya stb. Ezek a tények ellenkeznek azokkal az elképzeléseinkkel, amelyeket e bűncselekmény jellemzőinek hittünk és így kissé meglepőek. A probléma azonban megoldódik, ha megkeressük az abszolút számokat is, mert látjuk, hogy 1960-ban mindössze 5 esetben követtek el a társadalmi tulajdon ellen rablást. Ez olyan kis szám, hogy messzemenő következtetések levonására nem alkalmas. A megoszlási viszonyszámok a vizsgált jelenség aránylagos elterjedését, gyakoriságát csak akkor szemléltetik reálisan, ha a viszonyba állított tömegek elég nagyok ahhoz, hogy bennük a nagyszámok törvénye érvényesülhessen, vagyis tükrözzék az általános okok hatását. A statisztikának a tömegészlelésre kell törekednie, mert a nagyszámok törvényének nevezett megállapítás csak akkor juthat kifejezésre. Azok a bűnesetek, amelyek csak kisebb számban fordulnak elő, egyéni vizsgálódást igényelnek. A tömeg-jelenségekbe való betekintéshez tehát a tömeg abszolút terjedelmének ismerete is feltétlenül szükséges. Az abszolút számokat az arányszámok ezért teljesen nem helyettesíthetik. Tájékoztatásunkat azonban nagyban elősegítik és megkönnyítik, ha a szükséges körültekintéssel használjuk fel.

A megoszlási viszonyszámok felhasználását illetően még egy tényezőre szeretnénk a figyelmet felhívni. A megoszlási viszonyszámok esetenként téves következtetések levonására adhatnak alkalmat, mint láttuk. Van azonban még egy hibalehetőség, amelynek elkerülésére minden elemzésnél ügyelni kell. A 6. sz. tábla is megoszlási viszonyszámokat közöl a különböző bűncselekmények miatt elítélt személyek nem és korszerinti megoszlásáról. Ez is több, kriminológiailag fontos körülményre hívhatja fel a figyelmet, de következtetéseink levonásánál óvatosnak kell lennünk. Ha például a magánvádas bűntettek miatt elítéltek nem szerinti megoszlására vagyunk kíváncsiak, a tábla adatai azt mutatják, hogy ezek többségét nők követik el. Ez tény, mert hisz az elítéltek 52,4%-a nő. A következtetéseknek itt már meg is kell állni, mert ezeknek az adatoknak alapján nem jelenthetjük ki, hogy a nők közül többen követnek el magánvádas bűncselekményt, mint a férfiak közül, mert ilyen következtetés levonására ezek az adatok már nem alkalmasak annak következtében, hogy a nők és a férfiak száma nem azonos. A 6. sz. táblán szereplő viszonyszámok semmi mást nem tartalmaznak, csak az elítéltek megoszlását. Ezekből az adatokból tehát nem szabad a népesség nem és korszerinti bűnözésére következtetni, bármennyire kézenfekvőnek is látszana ez. Ilyen értelemben ezek az adatok megtévesztőek lehetnek, mert csábítják az olvasót arra, hogy messzebbmenő következtetéseket vonjon le, mint amire az adatok ténylegesen alkalmasak. A polgári jogi statisztikából hozhatunk fel egy kirívó példát annak illusztrálására, hogy mennyire megtévesztő lehet az, amikor a megoszlási viszonyszámok alkalmazásánál nem járunk el kellő körültekintéssel.

Az 1956-ban felbontott házasságokat reprezentatív módon részletesen megvizsgálták. Megállapították többek között azt, hogy a fel-

bontott házasságok 55%-ában volt gyerek. Ebből azt a következtetést vonhatnánk le, hogy a gyermeknek semmi összetartó ereje nincs, mert hisz több gyerekes házasság bomlik fel, mint olyan, amelyikben még gyermek nem született. Mielőtt azonban ilyen fontos következtetést vonnánk le, gondoljunk arra, hogy az összehasonlításnak ez a módja megfelelő-e? Vajon elég-e, ha csak a felbontott gyermekes és gyermektelen házasságokat vizsgáljuk és hasonlítjuk össze egymással? Hogy a gyermeknek van-e összetartó ereje vagy nincs, azt így nem határozhatjuk meg. Azt kell megnézni, hogy az összes gyerekes házasságoknak milyen hányada bomlott fel és ezt az arányszámot kell viszonyítani a gyermeknélküli házasságok felbontási arányához (tehát intenzitási viszonyszámokat kell számítani). Így azt kapjuk, hogy amíg 1000 gyerekes házasságra 3,49 válás jutott, addig 1000 gyermektelenre 10,68, tehát kb. háromszor annyi. A konkrétabb, a vizsgált tömeghez közelebb eső összehasonlítás tehát egészen más eredményt, más következtetések levonására alkalmas adatokat ad, mint a formai egybevetés.[8]

Láttuk, hogy a megoszlási viszonyszámok sokoldalú elemzést tesznek lehetővé az igazságügyi statisztikában is, mert a bűnözés struktúráját, illetőleg strukturális változását reálisan tükrözik és az elemzést mindazokban a kérdésekben megkönnyítik, objektívebbé teszik, ahol az alapsokaságot önmagában vizsgáltuk. Ahol ez a vizsgált sokaság érintkezik más területekkel is, a megoszlási viszonyszámokat erős fenntartásokkal kell kezelni.

7. Két külön nemű, de egymással szoros kapcsolatban álló sokaság összefüggésének elemzésére a statisztikai módszertan egy külön viszonyszámot, az ún. intenzitási viszonyszámot konstruálta. Ezzel a mutatószámmal mindig azt fejezzük ki, hogy az egyik sokaságból mennyi jut a másik sokaság egy meghatározott mennyiségére. A bűnözés a társadalmi és a gazdasági élet csaknem minden jelenségével szorosabb vagy lazább összefüggésben van. Ennek az összefüggésnek a mértéke számszerűen is kifejezésre juttatható. Nem célunk, hogy valamennyi összefüggést számokkal illusztráljuk, hanem inkább annak a módszerét kívánjuk bemutatni, hogy hogyan lehet az összefüggések vizsgálatánál szűkíteni az okozatok körét.

Mivel az elítéltek a népesség köréből kerülnek ki, kézenfekvő, hogy a bűnözés alakulásának elemzésénél az elítéltek számát a népesség számához viszonyítsuk és azt fejezzük ki, hogy 100 000 emberre hány elítélt jutott. Ezt úgy kapjuk meg, hogy az elítéltek számát osztjuk a népesség számával és a kapott eredményt megszorozzuk 100 000-rel. Ez a szám 1961-ben a férfiak esetében 1274 volt. Az így kapott mutatószámokat egymással összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy csökkenés vagy növekedés következett-e be, mekkora a különbség az egyes nemek, területek, országok stb. bűnözése között. Ez az arányszám az ún. nyers arányszám, mert se az elítéltek, se a népesség számának semmiféle megszorítását nem alkalmaztuk. Ennek a mutatószámnak az az előnye, hogy széleskörű összehasonlítást tesz lehetővé és könnyű kiszámítani, mert a kiszámításhoz szükséges adatok szinte valamennyi ország statisztikájában szerepelnek. Ezek az arányszámok az összehasonlításnak azonban nagyon nyers eszközei és könnyen megtévesztő eredményt adhatnak. Abból, hogy egyik vagy másik országban a nyers arányszám kisebb, vagy nagyobb még nem szabad messzemenő következtetést levonni, mert a népességnek csak egy része jöhet számba a bűnözés elkövetésénél. A bűnözés elemzésének vizsgálatánál így nem közömbös, hogy a népesség kor, nem, családi állapot szerinti megoszlása hogyan alakul, mert ennek következtében és ennek megfelelően változni fog az esemény bekövetkezése szempontjából jelentőséggel bíró csoport aránya az egész népességhez viszonyítva és így változni fog a bűnözők aránya is. Pl. a büntetőjogilag felelősségre nem vonható népesség száma és aránya részben jogi, részben demográfiai tényezőktől függ. A különböző országok jogrendszere (de egy országé is időnként) eltérően szabályozza azt a korhatárt, amely a büntetőjogi felelősségrevonás alsó határa lehet.

A demográfiai tényezők hatása pedig abban jelentkezik, hogy az ilyen korú népesség országonként és évenként eltérő lehet. Így tehát ha például két országban eltérő a büntetőjogilag felelősségre vonható népesség aránya, akkor a nyers bűnözési arányszám már nem alkalmas a két terület bűnözésének egybevetésére. Az összes népességhez való viszonyítás módszertanilag tehát még nem tökéletes, mert a nyers viszonyszámok nem elégségesek annak megállapítására, hogy reálisan melyik időben vagy területen volt nagyobb a bűnözés. Finomítani kell tehát ezt az arányszámot azáltal, hogy az elítéltek számát a büntetőjogilag felelősségre vonható népesség számához viszonyítjuk. A finomításnak nagyon sokféle lehetősége van. Általános érvényű szabály azonban, hogy a bűnözők vagy az elítéltek számát mindig csak közvetlenül azzal a tömeggel állítsuk viszonyba, amelyből kikerülhetnek. Vagyis az eredeti tömeget a jelenség létrehozásánál közvetlenül nem szereplő elemektől meg kell tisztítani. Minél erősebb a két tömeg között az oksági kapcsolat, annál specifikusabb lesz a nyers arányszám. Közelebb jutunk tehát a valósághoz, ha a különböző korú, nemű stb. elítélteket a népesség azonos korú, nemű stb. részéhez viszonyítjuk és az összefüggést arányszám formájában fejezzük ki. A következtetések levonásához így már pontos, egzakt adatokat kapunk.

Ha az így kiszámított arányszámokat egy

[8] Dr. Klinger András adatai alapján. A válás. 56—57. old. Reflektorfényben. Budapest, 1957.

táblázatba rendezzük, akkor az ún. kriminalitási táblát kapjuk, amely már biztosítja az adatok olyan elrendezését, áttekinthetőségét, hogy bizonyos törvényszerűségek, vagy legalábbis szabályszerűségek azonnal felismerhetőek lesznek. Azáltal, hogy több irányú összehasonlítást tartalmaznak, egyúttal többirányú összefüggés felismerését is biztosítják.

7. sz. tábla

A jogerősen elítélt férfiak családi állapot szerint, 1961.* (18 éven felüliek adatai)

Bűntettek	Az elítéltek közül 100 000 megfelelő korú és családi állapotú lakosra jut				
	nőtlen	házas	özvegy	elvált	összesen
Közvádas bűntettek	1 487,6	1 007,1	345,0	3 600,4	1 109,9
Magánvádas bűntettek	125,8	172,9	53,9	438,7	164,1
Bűntettek összesen	1 613,4	1 180,0	398,9	4 039,1	1 274,0
Ebből:					
Hatósági közeg elleni erőszak	43,6	18,8	4,1	43,5	23,2
Garázdaság	42,9	9,5	2,5	35,6	15,7
Társadalmi tulajd. ell. lopás	127,5	102,7	32,3	203,5	106,1
sikkasztás	51,9	72,2	18,2	197,6	68,5
csalás	25,1	42,3	10,8	81,0	38,6
Árdrágító visszaélés	17,6	42,6	25,7	51,4	37,6
Közellátás érd. vesz. bűntett	9,8	20,0	6,6	15,8	17,6
Tartási kötelezettség elmulasztása	18,4	41,9	10,8	679,8	46,2
Testi sértés	238,5	174,4	47,3	424,9	185,2
Élet- v. testi épség veszélyeztetése	165,9	102,2	9,1	140,3	111,0
Rágalmazás, becsületsértés	637,4	100,2	35,7	239,1	93,4

* Statisztikai Évkönyv 1961. Bp. 1962. 352. old. adataiból.

8. sz. tábla

A jogerősen elítélt nők családi állapot szerint, 1961.*
(18 éven felüliek adatai)

Bűntettek	Az elítéltek közül 100 000 megfelelő korú és családi állapotú lakosra jut				
	hajadon	házas	özvegy	elvált	összesen
Közvádas bűntettek	317,3	195,4	90,3	544,1	302,9
Magánvádas bűntettek	115,3	196,4	80,4	246,2	168,6
Bűntettek összesen	432,6	391,8	17,,7	790,3	371,5
Hatóság és hatósági közeg elleni erőszak	3,1	3,3	1,0	9,4	3,0
Garázdaság	—	0,3	—	2,8	0,3
Társadalmi tulajdon elleni					
lopás	18,8	13,5	5,5	25,4	13,1
sikkasztás	21,7	14,7	5,3	47,9	14,9
csalás	9,6	6,4	3,0	17,9	6,6
Árdrágító visszaélés	8,7	17,5	15,0	18,8	16,1
Közellátás érd. veszélyeztető bűntett	1,7	3,3	4,7	2,8	3,4
Tartási kötelezetts. elmulasztása	0,9	0,7	—	8,5	0,9
Testi sértés	37,8	71,2	22,5	91,1	59,6
Élet vagy testi épség veszélyesztetése	3,3	1,8	1,0	3,8	1,9
Rágalmazás, becsületsértés	91,6	151,8	66,8	202,0	131,8

* Statisztikai Évkönyv 1961. Bp. 1962. 353. old.

A kriminalitási táblát mindig azért készítik el, hogy az adatokat összehasonlíthatóvá tegyék. Az összehasonlítás célja pedig vagy az okozati összefüggések keresése és szemléltetése, vagy a mennyiségi arányok érzékeltetése és áttekinthetővé tétele. Az itt közölt adatok mind a két célt megvalósítják, mert megmutatják a kor, nem, családi állapot és a bűnözés összefüggését, de ugyanakkor szemléltetik is ezeknek az adatoknak egymáshoz való arányát.

8. Ha a kriminalitási táblák adatait nézegetjük, feltűnik, hogy a bűnözési arányszámok nemcsak korcsoportonként térnek el egymástól, hanem például családi állapot szerint is. (L. a 7. 8. és 9. sz. táblát.) A kriminalitási arányszámok családi állapot szerinti különbsége létrejöhetett annak következtében, hogy egyrészt eltérő a családi állapotból adódó kriminalitási arány, másrészt eltérő az egyes csoportok kormegoszlása. A statisztika itt arra hívja fel a figyelmet, hogy a különböző családi állapot mennyiben kedvező vagy kedvezőtlen tényezője a bűnözésnek, milyen arányú a bűnözés családi állapotonként. Az egyes esetek tanulmányozása fogja

9. sz. tábla

A jogerősen elítélt férfiak életkor szerinti megoszlása. 1961.*

(18 éven felüliek adatai)

Bűntettek	Összesen	Az elítéltek közül 100 000 megfelelő korú lakosra jut									60 éves és idősebb
		18—20	21—24	25—29	30—34	35—39	40—44	45—49	50—54	55—59	
		éves									
Közvádas bűntett	1109,9	1789,2	1720,1	1953,1	1674,1	1392,9	1209,9	903,2	679,8	474,9	192,2
Magánvádas bűntett	164,1	127,8	152,6	237,8	221,2	228,3	236,6	177,7	136,8	110,0	71,6
Bűntettek összesen	1274,0	1917,0	6872,7	2190,9	1895,3	1621,2	1446,5	6080,0	816,6	584,9	263,8
Ebből											
Hatóság és hatósági közeg elleni erőszak	23,2	54,6	50,7	49,2	30,3	26,9	12,4	10,8	12,9	5,8	2,3
Garázdaság	15,7	67,7	44,6	28,3	16,7	10,4	6,8	5,4	2,2	2,6	1,3
Társadalmi tulajdon elleni											
lopás	106,2	179,2	163,2	186,0	160,9	119,5	115,7	82,9	67,1	56,5	20,[illegible]
sikkasztás	68,5	47,0	64,1	107,0	119,6	115,7	93,5	78,0	48,2	32,8	9,4
csalás	38,7	25,3	31,3	57,9	77,0	67,0	52,1	40,3	29,6	14,6	5,1
Árdrágító visszaélés	37,6	9,5	15,3	33,0	54,6	61,3	61,1	52,7	40,3	36,8	17,6
Közellátás érdekét veszélyeztető bűntett	17,6	8,6	11,6	14,8	17,5	23,1	22,6	25,1	22,4	24,8	10,5
Tartási kötelezettség elmulasztása	46,2	9,9	56'1	85,3	107,9	85,2	53,0	40,9	19,2	13,8	1,5
Testi sértés (szándékos)	185,2	344,9	297,5	315,6	251,5	226,7	200,7	145,3	120,4	68,9	41,0
Élet v. testi épség veszélyeztetése	111,0	158,9	222,7	274,8	170,1	126,4	95,2	65,4	40,7	30,6	10,2
Rágalmazás, becsületsértés	93,4	56,9	68,3	120,0	124,5	120,6	148,6	111,0	85,7	76,9	48,4

* Statisztikai Évkönyv 1961. Bp. 1962. 350. old.

majd felderíteni azt, hogy a különböző családi állapotok miért és hogyan idézték elő a bűnözést. Azzal, hogy a családi állapot milyen mértékben és irányban befolyásolja a bűnözést, számos kriminológus és szociológus foglalkozott és ugyanígy a kor befolyásával is. A két tényező együttes hatásának szétválasztása és ezek számszerű kifejezése még nem történt meg, mert ilyen részletes bontásban a hivatalos statisztika nem gyűjti az adatokat. Ezért e tényezők hatásának mértékét nem állapíthatták meg csak valószínűsítették. Keresnünk kell tehát olyan módszereket, amelyek segítségével a rendelkezésre álló adatokból le tudjuk mérni vagy a kor vagy a családi állapot hatását.

Ugyanis jogos az a feltevés, hogy ha más a nőtlenek kormegoszlása mint az özvegyeké, akkor a bűnözési arányszámok is eltérőek lesznek, de nem csak azért, mert nőtlenek vagy özvegyek, hanem mert zömmel olyan korcsoportbeliek tartoznak ide, akik még nem nősültek meg, illetőleg már megözvegyültek.

Induljunk ki abból a feltevésből, hogy valamilyen területen két családi állapotú (nőtlen, házas) és az összes férfi népesség korszerinti megoszlása és bűnözési aránya a következő tábla adatai szerint alakult:

Korcsop.	Nőtlen		Házas		Összes	
	kormegoszlás	krim. aránysz.	kormegoszlás	krim. aránysz.	kormegoszlás	krim. aránysz.
18—29	77,0	1600	15,0	1,500	25,0	2021
30—59	20,0	1400	66,0	1,300	56,0	1281
60—	3,0	160	19,0	150	19,0	264
Össz.	100,0	1517	100,0	1,109	100,0	1273

A korcsoportonkénti kriminalitási arányszámokat (részviszonyszámokat) úgy számítottuk ki, hogy a megfelelő korú elítéltek számát osztottuk az ugyanilyen korú népesség számával (arányával) és a kapott eredményt szoroztuk 100 000-rel.

A részviszonyszámokból a családi állapotonkénti viszonyszámokat úgy kaptuk meg, hogy kiszámítottuk a részviszonyszámok korral mérlegelt számtani átlagát.[9]

A példa adatai szerint is eltérő a bűnözés családi állapotonként. Ez a különbség létrejöhetett annak következtében, hogy egyrészt eltérő a kriminalitási arány családi állapotonként, másrészt eltérő az egyes kategóriák kormegoszlása.

Ilyen és ehhez hasonló eset a statisztikai elemzésben többször előfordul. Átlagok összehasonlításánál mindig szem előtt kell tartani, hogy azokat több tényező eltérő mértékben és irányban befolyásolhatja. Annak érdekében, hogy az átlagok alakulásából reális és ne elhamarkodott vagy félrevezető következtetéseket vonjunk le, olyan speciális statisztikai elemzési módszert kell alkalmazni, mint például a standardizálás. Ennek a számítási módszernek lényege az, hogy olyankor, amikor egy jelenségre két tényező hat és mi csak egyik hatását kívánjuk megállapítani, lehetővé teszi a másik tényező hatásának kiküszöbölését.

[9] (Pl. a nőtleneknél:)

$$\frac{1600 \times 77{,}0 + 1400 \times 20{,}0 + 160 \times 3{,}0}{77{,}0 + 20{,}0 + 3{,}0} = \frac{151\,700}{100{,}0} = 1517$$

Ha tehát a bűnözési hajlam családi állapotonkénti alakulását akarjuk meghatározni, akkor azt úgy kell elvégeznünk, mintha minden kategóriában a népesség kormegoszlása azonos volna. Vagyis az egyik tényezőt (a jelen esetben a kormegoszlást) azonosnak, állandónak kell venni.

Ha most már az előbbi példán elvégezzük ezt a számítást, vagyis az összes népesség kormegoszlása alapján számítjuk ki a nőtlenek[10] és a házasok kriminalitási arányszámát, akkor a következő eredményeket kapjuk:

	Nőtlen	Házas	Összes
Tényleges kriminalitási arányszám	1517	1109	1273
Standardizált kriminalitási arányszám	1214	1131	1273

Új adataink szerint már nincs olyan nagy eltérés a nőtlen és a házas, vagy a nőtlen és az összes férfi bűnözési arány között. Ez azt mutatja, hogy a férfiaknál annak a ténynek, hogy valaki nőtlen vagy házas, nincs különösebb hatása bűnözése alakulására.

Ezen az alapon a másik tényező hatását is ki lehet küszöbölni.

Ha valamelyik kategória bűnözési arányszámait tekintjük változatlannak és azt vizsgáljuk meg, hogy az eltérő kormegoszlás milyen mértékben befolyásolta a bűnözést, a következő adatokat kapjuk:

10

$$\frac{1600 \times 25{,}0 + 1400 \times 56{,}0 + 160 \times 19{,}0}{25{,}0 + 56{,}0 + 19{,}0} = \frac{121\,440}{100{,}0} = 1214$$

	Nőtlen	Házas	Összes
Tényleges kriminalitási arányszám	1517	1109	1273
Standardizált kriminalitási arányszám	1820	1199	1273

Ez a táblázat a kormegoszlásban levő különbségek következtében beállott változást szemlélteti, vagyis azt, hogy példánk szerint a nőtlenek bűnözése azért magasabb a házas, vagy az összes férfi népesség bűnözésénél, mert kormegoszlásuk a bűnözés szempontjából kedvezőtlenebb. A nőtlenek között nagyobb arányban vannak azok a korcsoportok, amelyek kriminalitási arányszáma magasabb.

A példában bemutatott valamennyi mutatószám kiszámítását — sajnos — a hivatalos statisztika adatai alapján nem lehet elvégezni, mert a bűnözési arányszámok családi állapot és korcsoport szerinti kombinációban nem állnak rendelkezésre. A bemutatott számítási módszer segítségével azonban a bűnözés korcsoportonkénti részviszonyszámaiból a családi állapotonkénti összetett bűnözési arányszámokból,[11] valamint a népesség családi állapotonkénti kormegoszlására vonatkozó adatokból[12] a példánk második változata kidolgozható. Vagyis vizsgálni tudjuk a kormegoszlás hatását a bűnözésre családi állapotonként.

A következő táblázat bemutatja egyes bűncselekménykategóriák tényleges és standardizált kriminalitási arányszámait.

[11] Ilyen adatokat a statisztikai évkönyvek közölnek.

[12] Ezek az adatok a Statisztikai Időszaki Közlemények c. sorozat megfelelő számaiban találhatók meg.

10. sz. tábla

A jogerősen elítéltek megoszlása nemenként és családi állapotonként* 1961.

(18 éven felüliek adatai)

Bűntett	Krim. arány	Nőtlen hajadon	Házas	Özvegy	Elvált	Összesen
		Férfiak				
Közvádas	tényleges	1488	1007	345	3600	1.110
	standard.	1614	1031	294	1005	
Magánvádas	tényleges	126	173	54	439	164
	standard.	161	169	86	168	
Összesen:	tényleges	1613	1180	399	4039	1.274
	standard.	1775	1200	380	1173	
		Nők				
Közvádas	tényleges	317	195	90	544	203
	standard.	258	223	78	199	
Magánvádas	tényleges	115	196	80	246	169
	standard.	161	188	95	180	
Összesen:	tényleges	433	392	171	790	372
	standard.	419	411	173	379	

* Statisztikai Évkönyv 1961. Bp. 1962. 352. és 353. old. adatai alapján.

A standardizált arányszámokat úgy számítottuk ki, hogy az összes népesség kriminalitási részviszonyszámait mérlegeltük a különböző családi állapotú népesség kormegoszlásával. Ezzel elértük azt, hogy a tényleges kriminalitási arányszámokból az egyik befolyásoló tényező hatását (a családi állapotét) ki tudtuk küszöbölni. A kapott adatok tehát azt szemléltetik, hogy a családi állapotonként eltérő bűnözést mennyiben befolyásolja a kormegoszlás. Minél közelebb van egymáshoz a tényleges és a standardizált kriminalitási arányszám, annál kisebb magának a családi állapotnak a bűnözésre gyakorolt hatása. Ahol pedig ezek az adatok nagymértékben eltérnek egymástól, az a családi állapot kiemelkedő befolyását jelzi.

A legszembetűnőbb a különbség az elvált családi állapotúaknál. A standardizált arányszámok csak kb. egyharmadai a tényleges arányszámnak. Ez arra mutat, hogy ez a családi állapot kifejezetten növeli a bűnözés lehetőségét a közvádas és a magánvádas bűntettek esetében is, nőknél és férfiaknál egyaránt. Az özvegy állapot mindkét nemnél némileg növeli a közvádas bűncselekményeket, míg a magánvádasokra csökkentően hat. A nőtlen férfiak bűnözése kisebb, mint korösszetételük alapján várni lehetne.

Az itt közölt tényleges és a standardizált arányszámok összevetéséből még nagyon sok további következtetést lehetne levonni, amelyek még hasznosabbak és pontosabbak lehetnének, ha bűncselekmény-csoportonként vagy bűncselekményenként is kiszámítottuk volna. Célunk azonban csupán az volt, hogy kísérletet tegyünk arra, hogy az igazságügyi statisztika elég szegényes módszertanát bővítsük egy más területen bevált módszer alkalmazásával. Tudatában vagyunk a standardizálás[13] hibáinak és ismételten fel szeretnénk hívni a figyelmet arra, hogy a számok látszólagos precizitása esetleg illúziókat kelthet. A hangsúly nem azon van, hogy melyik számítási móddal kapunk kisebb vagy nagyobb arányszámokat, hanem azon, hogy ennek az új számítási módszernek alkalmazásával lehetővé válik néhány új következtetés levonása, vagy néhány feltevés konkretizálása. A 10. sz. tábla kétféle módon számított adatai közti különbség nagyságán lehet vitatkozni, de az eltolódás okai vizsgálatának jelentősége közismert.

9. Ebben a tanulmányban csupán olyan problémákat kívántunk felvetni és egyes olyan statisztikai módszereket ismertetni, amelyek elősegíthetik a hivatalos statisztika adatainak felhasználását a tudományos kutatásban. A bűnözés társadalmi okainak kutatásánál a statisztikai módszerek eredményesen alkalmazhatók, mert elősegítik az egyes tényezők hatásának pontosabb (számszerű) megállapítását és bizonyos konvenciók értékének meghatározását. Az egyes okok hatásának számszerű meghatározása mindig új okokra hívja fel a figyelmet. A statisztikai módszerek tehát állandóan bővítésre, tökéletesítésre szorulnak. Ezért a már alkalmazott módszereken kívül új, feltehetően eredményesen felhasználható eljárásokra is fel kívántuk hívni a figyelmet.

Hoóz István

[13] A standardizálással részletesebben foglalkoznak az egyetemi statisztikai tankönyvek és jegyzetek, valamint Köves Pál: Statisztikai indexek c. könyve (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bpest 1956. 203 old.) és Párniczky Gábor: A standardizálás néhány újabb módszere c. cikke (Statisztikai Szemle 1956. 433—448 old.)

SZEMLE

A Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank megalakulása és fő feladatai

1. A KGST-államok kommunista és munkáspártjai első titkárainak és kormányfőinek 1963. júliusi értekezletén, valamint a Tanács 18. ülésén a *multilaterális elszámolási rendszer bevezetése és közös bank létesítése* tárgyában hozott határozatok, továbbá a valuta- és pénzügyi állandó bizottság előkészítő munkálatai alapján 1963. év októberében nyolc állam képviselői egyezményt írtak alá a transzferábilis rubelben bonyolódó multilaterális elszámolási rendről és a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank megalapításáról. Az aláíró államok: *Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, Mongólia, a Német Demokratikus Köztársaság, Románia és a Szovjetunió.*

Az egyezményt a szerződő feleknek ratifikálniok kell s az az utolsó ratifikálási okmány letételével lép hatályba; ha azonban ez *1964. január 1-ig* nem történik meg, ettől az időponttól az egyezmény ideiglenesen *hatályba lép.*

Az egyezmény szerint a szerződő felek között a kölcsönös áruszállítások tárgyában létrejött kétoldalú és többoldalú megállapodások, egyes kötések, valamint más, fizetésekről szóló megállapodások által előírt valamennyi elszámolás 1964. január 1-től *transzferábilis rubelben* történik. A transzferábilis rubel aranytartalma 0,987412 színarany. Bármelyik szerződő fél transzferábilis rubelszámlán levő eszközeit szabadon felhasználhatja a többi szerződő féllel kapcsolatos elszámolások céljaira.

A szerződő felek ugyanebben az egyezményben a szocialista országok közötti gazdasági együttműködés s ezen keresztül is saját népgazdaságuk fejlesztése, továbbá a saját országuk, valamint más államok közötti kereskedelmi és gazdasági kapcsolatuk további kiszélesítésének elősegítése céljából közös bank létesítését határozták el. A Bank alapszabályai az egyezmény kiegészítő részét képezik.

A szerződő felek egyetértése esetén *más országok is csatlakozhatnak az egyezményhez,* ha osztják annak céljait és elveit és vállalják az egyezményből és a Bank alap-

szabályaiból rájuk háruló kötelezettségeket. A Bank Tanácsának (l. alább) határozata alapján továbbá a Bank bonyolíthat transzferábilis rubelelszámolásokat olyan országokkal is, amelyek nem csatlakoztak az egyezményhez, illetőleg nem tagjai a Banknak.

2. Az újonnan létesített bank neve: *Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank* (az alábbiakban: Bank). Székhelye: Moszkva. A Bank jogi személy. Tagjai a szerződő felek (államok). Új tagok felvételéhez az összes tagországok egyetértése szükséges.

A Bank feladatkörébe tartozik: *a)* a *multilaterális elszámolások* transzferábilis rubelban való lebonyolítása; *b)* a tagországok külkereskedelmi és egyéb műveleteivel kapcsolatos *hitelezés; c)* szabad eszközök szerzése és *transzferábilis rubel*ban való megőrzése; *d) arany, szabadon konvertálható és más devizák* gyűjtése számlákon és betétként a tagországoktól és más országoktól s ezen eszközökkel *bankműveletek* végzése; *e) más,* a Bank feladatainak megfelelő *bankműveletek* végzése; *f)* az érdekelt országok megbízása alapján *iparvállalatok és más létesítmények közöst építésének,* rekonstrukciójának és üzemeltetésének ezen országok elkülönített forrásai terhére történő *finanszírozása.*

A Bank *alaptőkéje* 300 millió transzferábilis rubel, amelyhez a szerződő felek a kölcsönös kereskedelemben bonyolított exportvolumenük alapján kiszámított kvótával járulnak hozzá. Magyarország kvótája 21 millió transzferábilis rubel. Az egyezmény provideál az alaptőke egy részének aranyban vagy szabadon konvertálható devizában történő képzésére. Az alaptőkén kívül a Banknak van tartaléktőkéje s lehetnek speciális alapjai.

A Bank a tagországok teljes egyenlősége és szuverenitásuk tiszteletben tartásának elve alapján működik s a Bank tagjait — az alaptőkéhez való hozzájárulás mértékétől függetlenül — *azonos jogok* illetik.

A Bank saját vagyona erejéig felel saját kötelezettségeiért. Nem felel a tagországok kötelzettségeiért s az utóbbiak nem felelnek a Bank kötelezettségeiért.

3. A Bank legfőbb szerve a Bank *Tanácsa,* amelynek feladata a Bank tevékenységének általános irányítása. Ennek keretében jóváhagyja a Bank hiteltervét és más terveket, az évi beszámolót és mérleget, valamint a nyereség felosztását, a multilaterális elszámolási, a hitelezési, finanszírozási, devizaműveleti és más bankfeladatokra vonatkozó szabályzatokat; megállapítja a kamatfeltételeket és a kamatok mértékét, a Bank szervezeti felépítését. Kinevezi a Bank elnökét és az ügyvezetőség többi tagját, a reviziós bizottságot, megállapítja a bankalkalmazottak munkaviszonyára vonatkozó szabályzatot; ellát egyéb, a Bank felső irányításából folyó feladatokat.

A Tanács az országok képviselőiből áll. Országonként legfeljebb három tag delegálható a Tanácsba. Minden tagországnak azonban csak egy szavazata van, függetlenül a képviselők számától és az alaptőkéhez való hozzájárulás mértékétől.

A Banktanács szükség szerint, de legalább negyedévenként tart ülést; az ülésen a tagországok képviselői sorrendben elnökölnek.

A Banktanács a határozatait *egyhangúan* hozza; ügyrendjét maga állapította meg.

A *Bank ügyvezetősége* a Banktanács határozatainak megfelelően vezeti a Bankot, a saját maga által megállapított ügyrend szerint. A Bankot kifelé az *elnök* vagy az ügyvezetőség által megbízott más tisztviselő képviseli. A Bank nevében történő kötelezettségvállaláshoz az ügyvezetőség elnökének vagy helyettesének és egyik tagjának az aláírása szükséges.

A Bank szervezete igazgatóságokra és osztályokra tagozódik.

A Bank szervezetére és az alkalmazottak munkaviszonyára vonatkozó megállapodás szerint a Banknak mintegy 120 tisztviselője lesz. Azonfelül, hogy a Banktanácsban minden állam három taggal van képviselve, az operatív feladatok irányítását ellátó *ügyvezetőségben* is *mindegyik állam részéről egy-egy állandó tag* működik. Az ügyvezetőségi tagon kívül államonként még meghatározott számú, magasabb rangú tisztviselő is beosztást kap a Bankban.

4. A Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank — az egyezmény szerint — valamennyi szerződő fél területén rendelkezik a funkciói ellátásához és céljai eléréséhez szükséges *jogképességgel.*

A Bank, valamint az országok banktanácsbeli képviselői és a Bank vezető tisztviselői (elsősorban az ügyvezetők) szolgálati kötelezettségük teljesítése során minden tagország területén megfelelő *privilégiummal és immunitással* rendelkeznek.

a) Immunitást élveznek a tagországok területén a Bank vagyona, okmányai, esetleges fiókjainak, ügynökségeinek, képviseleteinek a helyiségei. A Bankot továbbá a tagországok területén mindenfajta adó és illeték tekintetében mentesség illeti. Nem vonatkozik ez a mentesség a közszolgáltatásokért és más szolgáltatásokért járó ellenértékre. A Bank végül minden tagország területén élvezi a diplomáciai képviseleteket az adott országban megillető összes kedvezményeket és elsőbbségeket, a posta, távirati és telefondíjak és tarifák tekintetében.

b) Az országoknak a banktanácsbeli képviselői kötelességeik teljesítése során az összes tagország területén privilégiumokat és immunitást élveznek. Közelebbről: sérthetetlenséget a személyes letartóztatás vagy őrizetbevétellel szemben, valamint bírói eljárással szemben minden olyan ténykedésükkel kapcsolatban, amelyet mint az országok banktanácsbeli képviselői fejtenek ki; sérthetetlenséget az iratok és okmányok tekintetében; a diplomáciai képviseletek hasonló rangú tagjait megillető vámkedvezményeket személyi poggyászaik tekintetében; adó- és illetékmentességet.

Minden tagországnak joga és kötelessége lemondani saját képviselőjének immunitásáról minden olyan esetben, amikor megítélése szerint ez akadályozza az igazságszolgáltatást és ugyanakkor a lemondás nem sérti az immunitás nyújtásánál szem előtt tartott célokat.

Az országok tanácsbeli képviselőit megillető privilégiumok és immunitások nem vonatkoznak a képviselő saját országa hivatalos szerveivel való kapcsolatára.

c) A Bank ügyvezetői és vezető tisztviselői (a Banktanács által megállapított körben) mentesek a büntetőjogi és adminisztratív felelősségtől minden olyan cselekmény tekintetében, amelyet hivatalos minőségben követtek el; meghatározott körben adómentességet élveznek; személyi poggyászaikra ugyanazokat a vámkedvezményeket élvezik, amelyek az adott országban a diplomáciai képviselet hasonló rangú tagjait megilletik.

A Bank ügyvezetősége elnökének joga és kötelessége lemondani a Bank hivatalos személyeit illető immunitásról minden olyan esetben, amikor — megítélése szerint — az immunitás akadályozza az igazságszolgáltatást és ugyanakkor az immunitásról való lemondás nem sérti az annak megadásánál szem előtt tartott célokat. Az ügyvezetőség elnöke és tagjai tekintetében az immunitásról való lemondás joga a Banktanácsot illeti meg.

5. A Bank ismertetett feladatkörének egy része csak fokozatosan valósítható meg, hiszen a bankkapcsolatok széleskörű nemzetközi kiépítéséhez hosszabb időre van szükség. A Bank közvetlenül küszöbön álló elsődleges feladata viszont *a KGST-országok közötti sokoldalú elszámolások lebonyolítása.* Ennek során a Bank minden rendelkezésére álló eszközzel elősegíti a kölcsönös áruszállítási kötelezettségek teljesítését, az áruforgalom kibővítését, valamint a terv- és fizetési fegyelem megerősítését.

Az elszámolások a tagországok bankjainak a Banknál nyitott transzferábilis rubelszámláin bonyolíttatnak le. A tagországok bankjai naponta értesítést küldenek a Banknak követeléseik (a bevételek), illetve az exportőrbank javára szóló fizetéseik összegéről s ugyanekkor megadják a Banknak a szükséges megbízást (l. alább) a megfelelő elszámolási művelet (jóváírás, terhelés) eszközlésére. Ennek eredményeképpen a tagországok bankjai a külkereskedelmi vállalatok áruszállításainak ellenértékét, valamint egyéb tételek — pl. fuvarelszámolás, követségek fenntartása, ösztöndíjak, tanulmányi utak, kiküldetések — ellenértékét transzferábilis rubelszámlájukon kapják meg a Banktól. Minden országnak egyetlen, a Bankkal fennálló követelése van, amelyet *tetszés szerint használhat fel az egyezményben résztvevő bármely országgal szemben.* Ez lehetőséget ad arra, hogy azoknak az áruszállításoknak az ellenértékét, amelyeket az egyik ország partnerével szemben szállítással már nem egyenlíthet ki, más KGST-országokból vásárolt áruval ellensúlyozza. Ez természetesen az országok közötti kereskedelem kibővítéséhez vezet majd, de hangsúlyozni kell, hogy a multilaterális elszámolási rend ennek csak segítőeszköze.

a) A Bankon belüli elszámolás alapjául szolgáló fő fizetési mód ugyanúgy az *azonnali inkasszós fizetés* (elszámolás utólagos akceptes okmányos inkasszóval), mint ahogyan két-két ország közötti viszonylatban az ÁSZF szerinti fizetés. Nevezetesen mindegyik tagországbeli bank az exportok ellenértékeiből összevont fizetési lehívást készít és küld a Banknak, felkérvén az utóbbit, hogy e fizetési lehívásokat a megfelelő bankok (az importőrök bankja) folyószámláinak azonnali, a számlatulajdonos esetenkénti külön hozzájárulása nélkül történő megterhelése mellett az ő (az exportőr bankja) számláján jóváírja. Az összevont fizetési lehívásban feltüntetett összegnek egyeznie kell az ugyanaz nap az importőrök bankjaihoz küldött összevont fizetési listák végösszegével.

A Bank az összevont fizetési lehívások alapján a megfelelő összegeket leírja az importőrök bankjainak folyószámláiról és azokat az exportőr bankja folyószámláján jóváírja. A terhelésekről és jóváírásokról a Bank a tagországok bankjait azonnal értesíti.

Az importőrnek jogában áll, hogy az exportőr számlájának (országa bankja útján történő) kézhezvételtől számított meghatározott határidőn belül az áruszállításra vagy a szolgáltatásra kifizetett összeg egészének vagy egy részének visszatérítését követelje.

A visszatérítés az importőr bankja által a Bankhoz küldendő „nyilatkozat" alapján történik, amelynek tartalmaznia kell a visszatérítésre igényelt összeget és a visszatérítési igény („a lehívás") indoklását. Ennek a nyilatkozatnak a másolatát az importőr bankja közvetlenül továbbítja az exportőr bankjához is.

A kapott nyilatkozat alapján a Bank az exportőr számlájának megterhelése mellett a lehívott összeget az importőr bankjának a folyószámláján jóváírja és a terhelés, valamint a jóváírás megtörténtéről a bankokat értesíti. Az exportőr bankjához küldött értesítéshez csatolja az importőr bankjának a nyilatkozatát is.

Azt követően, hogy a Bank az említett nyilatkozat alapján az importőr bankjának folyószámláján jóváírja a visszatérített összeget, minden további esetleges vitát az eladó és a vevő között közvetlenül kell rendezni.

b) Az ún. *előzetes akceptes okmányos inkasszó* alapján történő elszámolást a tagországok bankjai között megállapított feltételek és határidők szerint alkalmazza a Bank. Az ilyen megállapodásról a Bankot tájékoztatni kell.

A Bank az importőr bankjától érkezett, az exportőr fizetési igényének kiegyenlítésére szóló megbízásnak kézhezvétele után a megjelölt összeggel megterheli az importőr bankjának folyószámláját és jóváírja a leemelt összeget az exportőr bankjának folyószámláján. A megbízás másolatát megküldi az exportőr bankjának.

Ha az importőr bankja az esedékesség napjáig az inkasszómegbízás összegének teljes vagy részleges visszavonását nem vette kézhez, az esedékesség napján fizetési megbízását elküldi a Banknak függetlenül attól, hogy van-e elég eszköz folyószámláján.

c) Elszámolás *bankátutalás* formájában csak a fizető fél megbízása alapján történhetik. A fizetni akaró fél kezdeményezése alapján a tagország bankja fizetési megbízást küld a Banknak s annak egyik másolatát közvetlenül elküldi a kedvezményezett fél bankjának. A Bank az átutalás összegével megterheli az átutaló bank folyószámláját s elismeri a kedvezményezett bank folyószámláját, a bankok egyidejű értesítése mellett.

d) Okmányos áruakkreditívek alapján az elszámolások a nemzetközi gyakorlatban érvényesülő szabályok szerint történnek. A Bank a maga részéről is igazolhat akkreditíveket.

Az akkreditívet az exportőr bankja az importőr bankjának a megbízásából nyitja. Az akkreditív feltételeiben elő lehet írni, hogy az összeg az importőr bankjának a Banknál transzferábilis rubelban vezetett folyószámlájáról emelendő le. Ilyen esetben az importőr az exportőr bankjához küldi az akkreditívmegbízást, a Bankhoz pedig megbízást küld arra vonatkozólag, hogy ez a megfelelő összeget térítse az exportőr bankjának közlése szerint.

Az exportőr bankja a szükséges (az akkreditív feltételeinek megfelelő) okmányok kézhezvétele után azokat megküldi az importőr bankjának; ha pedig az akkreditív elszámolása a Bankon keresztül történik, lehívást küld a Bankhoz arra vonatkozólag, hogy ez az őt megillető összeget folyószámláján írja jóvá.

A Bank a kapott bejelentés alapján az importőr bankja számlájának megterhelése mellett jóváírja az akkreditív összegét az exportőr bankjának számláján s elküldi a megfelelő terhelési, illetve jóváírási értesítéseket.

A Bank a transzferábilis rubelszámlákon levő és betétként elhelyezett pénzeszközök után — differenciáltan, a megőrzés határidejétől függően — kamatot fizet. A Banktanács állapítja meg a számlán levő követelésnek azt a minimális mértékét, amely után nem térít kamatot.

6. Az egyezmény egyik cikke (10. cikk) értelmében a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bankban való részvétel és a Bank tevékenysége nem akadályozhatja a szerződő felek egymás közötti vagy más országokkal való közvetlen pénzügyi és egyéb üzleti kapcsolatainak a fejlesztését. Ennek megfelelően a multilaterális elszámolások lebonyolítási rendjének szabályozása kapcsán kimondatott az is, hogy a tagországok bankjai elszámolások végzésére egymásnál is nyithatnak transzferábilis rubel-folyószámlát. A tagországok által egymásnál nyitott transzferábilis rubel-folyószámlákra eszközölt átutalásokat a tagországok csak a Banknál levő folyószámláikon keresztül teljesíthetik. Egyébként a két tagországbeli bank közvetlenül állapodik meg az elszámolásoknak és a folyószámlák vezetésének a rendjében.

7. A multilaterális elszámolásoknak a fentiekben ismertetett rendjével kapcsolatban két olyan körre kell felhívni a figyelmet, amelyet ez az új rendszer nem, illetőleg csak közvetve érint. Egyrészt ui. nyomatékosan hangsúlyozni kell, hogy az újonnan bevezetett multilaterális rendszer csak közvetve érinti az ÁSZF-ben megállapított fizetési rendet; nevezetesen egy-egy ország bankja által az exportáló külkereskedelmi vállalat részére okmánybenyújtáskor eszközölt azonnali fizetés, valamint a másik ország bankja által az importőr visszatérítési igénye alapján eszközölt ugyancsak azonnali fizetés továbbra is az ÁSZF-ben megállapított módon bonyolódik. A multilaterális elszámolásokat bonyolító Bankhoz csak a tagországok bankjainál a másik tagországbeli bankkal szemben keletkező követelések és tartozások kerülnek s jelentkeznek a Banknál a tagországok bankjai számára transzferábilis rubelben nyitott számlákon. Jogviszony (bankszámlaviszony és esetleg hitelviszony) a Bank és a tagországbeli bankok között keletkezik, nem jön létre ellenben jogviszony a Bank és a tagországbeli külkereskedelmi vállalat között. A külkereskedelmi vállalatok továbbra is a saját országbeli bankkal állnak csak bankszámla-, illetlőleg hitelviszonyban.

Másrészt a *nem kereskedelmi műveletek*ből eredő, más tagországba irányuló fizetések nem kerülnek a Bankhoz transzferábilis rubelban történő központi elszámolás végett. Az ilyen követelések és tartozások végleges elszámolása továbbra is speciális, kamatmentes számlákon történik, amely számlákat a tagországok bankjai *közvetlenül egymásnak nyitnak* annak az országnak a *nemzeti valutájában*, amelyben a nem kereskedelmi fizetések történnek.

A nem kereskedelmi fizetések céljára nemzeti valutában vezetett számlákat a tagországok bankjai a Banknál vezetett transzferábilis rubelszámláikról vagy az egymásnak kölcsönösen nyitott számlákról tölthetik fel.

A bankok nemzeti valutában vezetett speciális számláinak feltöltése a transzferábilis rubel számlákról a rubel hivatalos árfolyamán történik a megfelelő nemzeti valutával kapcsolatos, nem kereskedelmi fizetésekre érvényes pótlékkal (levonással) az átszámítás megállapított koefficiensének alkalmazásával.

8. A multilaterális elszámolások lebonyolításának keretében a Bank transzferábilis rubelben *hiteleket* is *nyújt* az egyes országok, illetőleg az országok bankjai részére, az erre vonatkozóan megállapított szabályok szerint. Ilyen hitel mindenekelőtt az *elszámolási hitel*, amelyet a Bank akkor nyújt, ha valamelyik számlán átmenetileg nincs elegendő eszköz az áruk, szolgáltatások ellenértékének, valamint az áruforgalommal kapcsolatos más műveletek költségeinek a fedezésére. Az így nyújtható hitel felső határát az áruforgalom százalékában állapítja meg a Banktanács. Ez az elszámolási hitel „revolving"-jellegű, ami azt jelenti, hogy azt a Bank az elszámolás lebonyolítására haladéktalanul nyújtja, minden esetben azonban a megállapított limiten belül. *Szezonális hitelek* nyújtásának is helye lehet, ha az eszközhiányt a termelés és értékesítés szezonális körülményei váltották ki. Ezt a hitelt egy naptári éven belüli lejárattal nyújtja a Bank. Az említetteken kívül helye lehet még — a Banktanács határozata alapján — egyéb célokra is hitel engedélyezésének, így az áruforgalom kiszélesítésére, a fizetési mérleg kiegyensúlyozására, iparvállalatok és más létesítmények közös építésére stb. E hitelek feltételeit, kamattételeit, lejáratát stb. — az erre vonatkozóan létrejött szabályzat keretei között — a Banktanács állapítja meg.

A Bank a tagország bankjával közösen állapítja meg — a konkrét időpont feltüntetésével — a bármelyik hitelfajtából származó kötelezettség visszafizetésének határidejét, illetőleg a hiteltörlesztésnek rendjét. A Bank a határidő lejáratakor a tagország bankjának folyószámlájáról leírja az esedékes összeget.

A Banktanács a *kamatlábat* differenciáltan állapítja meg a hitelfajtától és határidejétől függően, abból indulván ki, hogy a kamatok megállapított mértékének ösztön-

zően kell hatnia a pénzeszközök gazdaságos felhasználására és emellett biztosítania kell a Bank rentabilitását. A Bank a Tanács határozata alapján a tagországoknak nyújthat *kamatmentes* elszámolási hitelt is. Az egyes országok áruforgalmi sajátosságainak figyelembevételével továbbá kamatmentes szezonális hitelt is lehet nyújtani, de a kamatmentes hitelek együttes összege nem haladhatja meg a tagország által a többi országokkal az előző évben lebonyolított áruforgalom 3%-át.

A hiteleket a Bank a tagországok bankjainak igénylése s a Bankban készítendő *hitelterveк* alapján nyújtja. A hitelterveket a kétoldalú és sokoldalú kereskedelmi megállapodások alapján a tagországok bankjai által előterjesztett hiteligényeknek megfelelően állítják össze. A hitelezés negyedévi hiteltervek alapján történik.

Minthogy a multilaterális elszámolási rendszer bevezetésének egyik fő célja az, hogy ezen az úton is előmozdítsák a tagországok kölcsönös áruszállításokkal kapcsolatos kötelezettségeinek teljesítését, valamint a terv- és fizetési fegyelem megszilárdítását, a szerződő felek az egyezményben felhatalmazták a Bankot arra, hogy

a) korlátozza vagy teljesen megszüntesse a hitelnyújtást olyan tagországbeli bankok számára, amelyek a Bankkal, illetőleg más szerződő féllel szemben vállalt fizetési kötelezettségeiket megsértik;

b) a rendelkezésre álló adatok alapján tájékoztassa a szerződő felet illetékes szerveit, szükség esetén pedig kormányait a fizetési kötelezettségek megsértéséről vagy a fizetési kötelezettségek nem teljesítéséről, valamint a közös iparvállalatok és más létesítmények építésének, felújításának és üzemeltetésének finanszírozásából és az ezzel kapcsolatos hitelnyújtásból eredő kötelezettségek megsértéséről.

Meznerics Iván

Az építési szerződés

A beruházások és felújítások rendjét szabályozó 45/1961. (XII. 9.) Korm. számú rendelet (továbbiakban R.) és a végrehajtása tárgyában kiadott 1/1961. (XII. 9.) OT—PM—ÉM sz. együttes rendelet (továbbiakban Vhr.) a jogi szabályozással szemben hosszú időn át támasztott igényt elégített ki azzal, hogy a tervgazdaság egyik legfontosabb jogintézményének a beruházásnak a szabályait a beruházási szükséglet felmerülésének időpontjától a beruházás üzembehelyezéséig egységes szerkezetbe foglalta. Egyidejűleg felszámolta az érvényben volt számtalan jogszabály közötti ellentmondásokat és átfedéseket és pótolta a szabályozásban fennálló hiányosságokat. Ezeken a szerkesztési és rendezési feladatokon túlmenően azonban az új jogszabályok lényeges módosításokat és változtatásokat is tartalmaznak a megelőző állapothoz viszonyítva, mert igyekeztek a régi szabályozás hibásnak, akadályozónak és elavultnak mutatkozó rendelkezéseit új szabályozással megjavítani. Az új szabályozás az építési szerződések vonatkozásában is jelentékenyen módosította és tovább fejlesztette a korábban kialakult rendszert és azt annyira megváltoztatta, hogy teljesen indokolt ezzel kapcsolatban megállapítani, hogy az építési szerződéseknek új rendszere jött létre.

Az építési szerződésnek ez a kialakult új formája indokolttá teszi, hogy ennek a beruházások megvalósítása során kiemelkedő szerepet betöltő szerződés típusnak a fejlődési folyamatát nyomon kövessük és bekövetkezett változások okait elemezzük.

I.

Az építési szerződés mint önálló szerződésfajta csak a népidemokratikus viszonyok között alakulhat ki, mivel a szocialista termelési viszonyok kialakulása megköveteli, hogy a döntően a népgazdaság bővített újratermelését szolgáló beruházási építkezések előkészítése, lebonyolítása és elszámolása különleges, a célnak megfelelő formák és körülmények között menjen végbe. Ahhoz azonban, hogy a nálunk végbement fejlődés menetéről hű képet kapjunk, vizsgálatunkat az 1945. előtti időkben kell elkezdeni. Anélkül, tehát, hogy akár csak vázlatosan is ismertetnénk és bírálat alá vennénk a lényegében monopolkapitalista, fasiszta jogrendszert, meg kell keresni azokat a jogszabályokat, amelyek 1945. előtt az építési jogviszonyokat szabályozták és a felszabadulás utáni időkre átnyúlva a munkásosztály és a dolgozó parasztság demokratikus diktatúrájában tovább is fennmaradtak, hogy aztán a szocialista forradalom eredményeképpen a proletárdiktatúra államában átadják a helyüket az új szocialista jogalkotásoknak.

Az 1945. előtti idők vizsgálatánál témánk szempontjából nem az akkori idők úgynevezett építési szerződéseire vonatkozó jogszabályokat kell megvizsgálni, hanem a Közszállítási Szabályzatot. Mert nem a magánszemélyek építkezéseire vonatkozó jogszabályok voltak azok, amelyek bizony hasonlatosságot mutattak a mai építési szerződések szabályozásával, hanem azok a jogszabályok, amelyek — habár alapvetően más társadalmi viszonyokat szabályoztak — egyrészt az állam, mint építtető, másrészt magánszemélyek mint vállalkozók között az építési munkák vállalatba adásával és megvalósításával kapcsolatos jogviszonyokat szabályozták.

A magánszemélyek közötti építési szerződés ebben az időben csak a vállalkozási szerződésnek egyik megnyilvánulási formája volt, amelyet a Magánjogi Törvénykönyv Javaslatnak a vállalkozási szerződésekre vonatkozó az 1580—1601. §-ával megegyező bírói gyakorlat szabályozott.

A Közszállítási Szabályzat, amely a kereskedelemügyi miniszternek és a belügyminiszternek 1934. évi 50 000. K. M. számú rendeleteként került kiadásra tipikus terméke volt a korának és szövegében foglalt korlátozó és tiltó rendelkezések ellenére egyidejűleg számos kibúvót és kiskaput tartalmazott, amelyek lehetőséget adtak a korrupció, a protekció és más a közszállításokkal kapcsolatban ismert kapitalista visszaélési módszerek alkalmazására. A kisiparosok előnyben részesítése a hazai beszerzés kötelezettsége, az egyenlő feltételek melletti versenytárgyalások stb. stb., mind csak névleges írott frázisok maradtak a jogszabály tényleges alkalmazása során.

A Közszállítási Jogszabályok című kiadvány[1] mely nagyrészt régi kapitalista szakemberek szerkesztésében 1948-ban jelent meg, előszavában találóan mutat rá *„Mert a múltban az egészségtelen befolyásoktól semmiképpen sem mentes verseny legtöbbször csak színleg és formailag szolgálta a közérdekeit és végeredményben az egyéni érdek védelmének leggyümölcsözőbb formája volt."*

Az 1945. évi forradalmi átalakulás nem szüntette meg egycsapásra a korábbi jogszabályokat, de ez nem is volt és nem is lehetett célja, hiszen népi demokráciánk fejlődésének első szakasza lényegében polgári demokratikus forradalom volt. A forradalom azonban megteremtette a szocialista átalakulás előfeltételeit és több vonatkozásban már a proletárdiktatúra feladatkörébe tartozó kérdéseket is megoldott. (pl. nagyüzemek, bankok, bányák államosítása, munkás ellenőrzés stb.) A fasiszta, antidemokratikus és a feudális jogszabályokat nyomba hatályon kívül helyezték, de lényegében az érvényben volt jogszabályok zöme hatályban maradt és a régi jogszabályok alapján folyt az államigazgatás, az igazságszolgáltatás és a mindennapi élet. A legfontosabb területeken természetesen azonnal új intézkedések történtek és kiadásra kerültek a forradalom győzelmét tükröző jogszabályok: a földreform, a választási rendelet, a szolgálati viszonyok új szabályozása, az üzemi bizottságok létrehozása, a népbíróságok létesítése stb., stb.

A Közszállítási Szabályzat a fennmaradó jogszabályok közt volt, hiszen az újjáépítés feladatai egyenlőre bőséges területet szolgáltattak a tőkés építési vállalkozók számára. Pedig voltak rendelkezései, amelyek azonnali hatálytalanítást igényeltek volna. Példaként csak a Szabályzat 51. § (3) bekezdésére hivatkozunk, amely a Vitézi Rend tagjainak a legelőnyösebb ajánlathoz viszonyítva 6%-os előnyt biztosított. 1957. augusztus 1-i hatállyal módosította először a Szabályzatot a 9000/1947. Korm. sz. rendelet, amely a legkirívóbb rendelkezéseket hatályon kívül helyezte, illetve módosította, de lényegileg maga a rendszer fennmaradt néhány korszerű módosítással. Felállították többek között a Közszállítási Tanácsot, a szövetkezeteket a kisiparosokkal egyforma kedvezménybe részesítették, kizárták a közszállításokból azokat a munkaadókat, akik az alkalmazottaik elleni bizonyos cselekmények miatt elítéltettek stb.

Döntő fordulat a termelési viszonyokban az 1948. évi államosítással következett be. Az 1948. május 11-én életbelépett 1948. XXV. t. c. *„Egyes ipari vállalatok állami tulajdonbavételéről"* a termelési viszonyokban alapvető változást idézett elő. Az építőipar vonatkozásában az államosítás 93 vállalatot érintett.[2] 6957 munkavállalóval.[3]

A termelési viszonyokban bekövetkezett alapvető változást a jogszabályok csak fokozatosan tudták követni. Az építőipar vonatkozásában 1948. július 30-ikán jelent meg a 8980/1948. Korm. sz. rendelet a középítkezések intézése tárgyában, amely ugyan még részletes szabályozást semmiféle irányban nem adott ellenben maximális centralizációval igyekezett az állami érdekeket megvédeni és az építkezéssel kapcsolatos összes feladatokat egykézbe vonta össze. Az építés- és közmunkaügyi miniszterre bízta a jogszabály az építkezések megszervezését, ellenőrzését, az eredmények felülvizsgálatát, utófelülvizsgálatát annak ellenére, hogy az ő felügyelete alá tartoztak nagyrészt az építkezéseket lebonyolító államosított kivitelező szervek is. A rendelet értelmében (3. § (1) bekezdés) *„Az illetékes miniszter, illetőleg az építtető közület hatáskörébe tartozik annak meghatározása, hogy milyen célú épület építtessék, továbbá — az építés- és közmunkaügyi miniszterrel egyetértésben — az építkezésre szánt telek kijelölése."* Minden más feladat ellátása kizárólag az építés- és közmunkaügyi miniszter feladatkörébe tartozott.

Ilyen centralizált jogkör mellett természetesen a feleknek a megállapodása alapján létrejövő építési szerződésről beszélni nem lehetett. A túlzott feladatkör azonban nem csak sok jogot adott, de igen nagy felelősséggel is járt. Ez a konstrukció amely kétségtelenül igen sok hiba lehetőséget rejtett magában nem maradhatott soká fenn. De mielőtt a 4197/1949. (VIII. 12.) és 4326/1949. (IX. 26.) Korm. sz. rendeletekkel — amelyek a fenti konstrukciót megváltoztatták — foglalkoznánk meg kell említeni, hogy 1949. május 12-ikén jelent meg a 4029/1949. (V. 12.) Korm. sz. rendelet a közületi beszerzések szabályzatának megállapítása tárgyában, amely a Közszállítási Szabályzatot, melynek hatáskörét már korábban az 1560/1949. (II. 18.) Korm. számú rendelet korlátozta, hatályon kívül helyezte, de egyben kivette saját hatásköréből az építési munkákat, kimondva, hogy ezekre a fentebb ismertetett 8980/1948. Korm. sz. rendelet vonatkozik.

II.

A 4197/1949. és a 4326/1949. Korm. sz. rendeletek lényegtelen eltérésekkel majdnem azonos tartalmú jogszabályok.

Az eltérés közöttük az, hogy míg az előbbi a magasépítési munkákat szabályozza az utóbbi lényegében ugyanazokat a szabályokat a mélyépítési munkák vonatkozásában állapítja meg. A magasépítés és mélyépítés egyáltalán nem találó megjelölések amelyeket ma már nagyrészt sikerült is mint önálló és egymással ellentétes fogalmakat az építési szerződésekre vonatkozó jogszabályokból kiküszöbölni.

Tulajdonképpen a mélyépítés az út, vasút, híd, kikötő, repülőtér és vízépítési munkákat jelentette a magasépítés pedig minden épülettel kapcsolatos építési munkát. A terjedelmes említett kétszeri szabályozást csak az indokolta, hogy a mélyépítéseket a Közlekedés és Postaügyi miniszter főfelügyelete alá tartozó vállalatok végezték a magasépítést pedig az Építés- és Közmunkaügyi miniszter vállalatai. A „magasépítés" és „mélyépítés" egyformán építési munka és kizárólag a műszaki megvalósításoknál mutatkoznak eltérések. A jelenlegi jogi szabályozás a szerződéskötés

[1] Közszállítási Jogszabályok III. kiadás 1948.

[2] Világhy Miklós–Benárd Aurél: Az iparvállalatok államosítása I. sz. függelék 32. Magasépítőipari igazgatóság; 41. Mélyépítőipari igazgatóság.

[3] Jelentés a Hároméves Terv első évéről. Országos Tervhivatal kiadása 1948. 9. old.

vonatkozásában a kétféle munka között megkülönböztetést már nem tesz. A továbbiakban az egyszerűség kedvéért csak a 4197/1959. Korm. sz. rendelettel foglalkozunk, mert végeredményben a két jogszabály az idők folyamán közel egyforma változásokon ment keresztül és végül is még fennmaradt néhány rendelkezésüket 1956-ban a 2119/1956. (VIII. 19.) M. T. h. számú határozat egyidejűleg helyezte hatályon kívül.

Hogy a 4197/1949. Korm. sz. rendelet rendelkezései létrejöttének magyarázatát adhassuk, ismernünk kell az államosítások következtében az adott időszakban a társadalmi viszonyokban végbement változásokat és azoknak az építőipar viszonyaira való kihatását. Ezeket a változásokat pontosan szemlélteti a Minisztertanácsnak 1949-ben az építőiparról kiadott határozata, amely már megjelenési formájában is a megváltozott társadalmi viszonyokat tükrözi, hiszen egy a Magyar Közlönyben közzétett kormányhatározat elemzi az építőipar eredményeit és hibáit és nyilvánosságra hozza a hibák kiküszöbölése érdekében szükséges majdnem kizárólag gazdasági természetű rendelkezéseket. A határozat bevezető része, amely a kialakult helyzetet elemzi az alábbiakat állapítja meg:[4]

„Az 1949-es beruházások és az ötéves terv építőipari beruházásainak tervszerű és gazdaságos teljesítése érdekében a Minisztertanács megállapítja, hogy az építőipar nagyvállalatainak 1948. tavaszán végrehajtott államosítása óta mind a magas-, mind a mélyépítőipar jelentős előrehaladást tett a tőkés építőipar szétforgácsoltságának megszüntetése terén s megteremtette a szocializmus felé haladó népgazdaságunk építőiparának alapjait. Az építésügyi, valamint a közlekedés- és postaügyi minisztérium megszervezte az állami tervezőintézeteket, létrehozta a kivitelező nemzeti vállalatokat és ipari központokat. A háború előtt is drága és korszerűtlen, az inflációban teljesen lezüllött építőipart az államosítás tette képessé a három éves terv feladatainak elvégzésére. Az államosítás révén jelentős eredményt értek el az építőipar szezonjellegének felszámolása terén. Az államosítás egyúttal lehetővé tette az 1947-es 10—11-szeres építőipari szorzószám csökkentését. Az elért sikerek mellett — melyek jórészt az államosítás és népgazdaságunk egyéb területein végbement fejlődés következményei — az építőiparban, különösen a magasépítés terén azonban komoly hiányosságok tapasztalhatók.

Az építkezés költségei jóval meghaladják az iparban kialakult árszínvonalat. Míg az iparban a háború előtti árakhoz képest a szorzószám mintegy ötszörös, addig a magasépítőiparban 1948-ban még mindig nyolcszoros volt a szorzószám.

Az építőipart a hároméves terv nagy feladatok elé állította és különösen nagy követelményeket támasztanak az ötéves terv beruházásai. Az 1948-as 340 millió Ft értékű építkezéssel szemben 1949-ben, 1,300 millió Ft, 1950-ben 1,900 millió Ft lesz az állami magasépítőipar termelése. A legnagyobb munkáslétszám 1948-ban 20,000 volt, 1949-ben ez a létszám 65 000-re, 1950-ben 90 000-re fog emelkedni. Ezzel a hatalmas fejlődéssel az építőipar nem tudott lépést tartani.

Az ötéves terv során magasépítésre — gyárak, mezőgazdasági épületek, lakóházak, szociális, kulturális intézmények építésére — 14 milliárd Ft-ot, mélyépítésre — út, híd-, víz,- vasútépítésre — 6 milliárd Ft-ot fogunk fordítani. Megengedhetetlen, hogy ezt a hatalmas összeget a mai indokolatlanul magas önköltség mellett fektessük be. Az ötéves terv 14 milliárdnyi beruházásának csak 1 százalékos önköltség csökkentése is 3000 új kétszobás-fürdőszobás lakás felépítését teszi lehetővé. Szükségessé vált tehát, hogy a minisztertanács feltárja az építőipar hiányosságait és meghatározza a munka megjavítására szolgáló intézkedéseket."

A 4197/1949. Korm. sz. rendelet már a proletárdiktatúra jogalkotása volt. Az 1948-ban végrehajtott államosítások és az ország politikai és gazdasági életében időközben végbement nagyjelentőségű változások a társadalmi viszonyokat megváltoztatták és az új termelési viszonyok új jogszabályokat igényeltek. A tervgazdálkodás, az új nagy beruházások, az állami tervező vállalatok, az állami építőipar, a finanszírozás új rendszere mind új szabályozást követeltek. A 4197/1949. Korm. sz. rendelet kénytelen volt tehát a szovjet tapasztalatok alapján a hazai adottságok ismeretében egy rendkívül nagy területet — amelyre vonatkozólag később 8—10 terjedelmes jogszabály rendelkezett — szabályozási körébe vonni.

Mai szemmel nézve természetesen sok hiányosságot találhatunk ebben a jogszabályban, de ezeket az előzmények ismeretében nem lenne értelme ma már elemezni, mert végeredményben ezek a hibák eltörpülnek amellett a nagyjelentőségű előreugrás mellett, amit a jogszabály a maga idejében jelentett. A beruházások gazdasági-műszaki tervezése, az építési és tervezési szerződés, a kijelölés, a vállalatbaadás, a generál kivitelezés, az alvállalkozás, a műszaki átadás-átvétel a beruházások finanszírozásának új rendszere — bár még csak vázlatos formákban de már megjelentek a jogszabályban és alapot szolgáltattak a későbbi részletes szabályozáshoz. Ha mégis egy hibáját kiemeljük a jogszabálynak — azt, hogy nagy lényeges kérdések mellett olyan jelentéktelen részletkérdéseket is szabályoz mint az előterv tartalma, az építési szerződés tartalmi kellékei stb., stb. — azt azért tesszük, mert a beruházások vonatkozásában ez a hiba még sokáig kísértett a jogszabály alkotó munkában és csak az R. és Vhr. létrehozásával kísérelték meg kiküszöbölését. Véleményünk szerint a beruházások vonatkozásában minisztertanácsi síkon csak a lényeges és elvi kérdéseket szükséges szabályozni és az arra illetékes szervek által kiadott végrehajtási jogszabályok feladata lényegtelen, technikai és az elvi tételekből következő részletkérdések szabályozása. Ezzel a módszerrel elkerülhető, hogy minisztertanácsi síkon a beruházásokra vonatkozólag nagyszámú és nagyterjedelmű jogszabályok legyenek egyidőben hatályban és ezáltal az azokban való tájékozódás nehézségekbe ütközzön, másrészt pedig amennyiben a jogszabályokon a lényeget nem érintő változtatások vagy módosítások válnak szüksé-

[4] 340/1949. (VII. 17.) minisztertanácsi határozat „az építőiparról."

gessé, szabályozás céljából nem kell a Minisztertanácshoz fordulni, hanem a végrehajtási utasítást kibocsátó szervek a szükséges módosítást, vagy intézkedést felhatalmazásuk alapján saját hatáskörükbe végrehajthatják. Az R. és Vhr. elkészítése már ennek figyelembevételével történt és megosztotta az anyagot a kormányrendelet és a végrehajtási miniszteri rendelet között.

Természetesen a termelési viszonyokba bekövetkezett fent vázolt döntő jelentőségű átalakulás a népgazdaság egyéb területén is sürgős szabályozást követelt. Így a tervszerződésekre vonatkozólag 1948. február 18-án jelent meg az 1560/1949. (II. 18.) Korm. számú rendelet a közületi vállalatok közötti szállítási szerződések kötbérrel való kötelező biztosítása és teljesítése tárgyában. Ez a jogszabály még a szállítási szerződés fogalma alá sorolt minden *„gazdasági érdekű szolgáltatásra irányuló" szerződést.* A rendeletet rövidesen hatályon kívül helyezte még ugyanezen év szeptember 6-án a szállítási szerződéseket most már részletesebben szabályozó 4226/1949. (IX. 6.) M. T. számú rendelet, amelynek 24. § (2) bekezdése szerint *„Közületi magasépítkezésekkel kapcsolatos szállítási szerződésekre ezt a rendeletet annyiban kell alkalmazni, amennyiben a 4197/1949. Korm. számú rendeletből más nem következik."* Ezekkel a jogszabályokkal tehát létrejött az építkezésekre vonatkozó szállítási szerződés amely már nevében de tartalmában is egy sereg ellentmondást rejt magában. Az ilyen konstrukció természetesen megnehezítette és hátráltatta az építési szerződés önálló fejlődését. Jól szemlélteti két különböző szerződés fajta együttes szabályozásából előálló ellentmondásos helyzetet dr. Eőrsi Gyula *„Tervszerződések"* című művének 85. oldalán megállapítva a szállítási és vállalkozási szerződések együttes szabályozásával kapcsolatban, hogy *„gyakran messzemenően más szabályozást kívánnak e szerződések, mint a termékforgalom szerződései — annyira másokat, hogy az eltérések szétfeszítik az alapfeltételeknek biztosított kereteket.*

Ez az ellentmondásos helyzet a szállítási szerződések 1951. évben történt újabb szabályozásánál sem változott, mert a 206/1951. (XII. 8.) M. T. sz. rendelet 1. §. változatlanul minden gazdasági érdekű szolgáltatást szabályozási körébe von a (2) bekezdésben foglalt kivételektől eltekintve, amelyek között azonban az építési munka nem szerepel. A rendelet 79. §-ának (2) bekezdése ugyan kénytelen az (1) bekezdés fogalmi meghatározását enyhíteni, mert az építési munkákra kötött szerződésekre a rendeletet csak abban az esetben rendeli alkalmazni, amennyiben az arra vonatkozó jogszabályok másképp nem rendelkeznek. Változást csak a szállítási szerződéseket újból szabályozó — jelenleg is érvényben levő — 50/1955. (VIII. 19.) M. T. sz. rendelet hozott, amely a szállítási szerződés fogalmát a termék szállításra korlátozta és a 35. §-ának (3) bekezdésében az építési szerződést mint önálló szerződésfajtát elismeri és a rendelkezéseit erre a szerződésfajtára csak akkor rendeli alkalmazni, ha az arra vonatkozó jogszabályok másképpen nem rendelkeznek. Ezzel a szabályozással ugyan sokkal szabadabbá vált az építési szerződés továbbfejlődésének az útja, de az alkalmatlan mögöttes jogterület szükségszerű alkalmazása néha komoly nehézségeket okozott a jogalkalmazás területén. Ezt az állapotot rögzítette a Polgári Törvénykönyv 397. §. amikor az építési szerződést a szállítási és vállalkozási szerződés mellett a tervszerződések önálló nevesített fajtájaként jelöli meg.

III.

A 4197/1949. Korm. sz. rendelet továbbfejlesztése annak vázlatos jellege következtében szükségszerűen gyors ütemben történt. A Minisztertanács és a Népgazdasági Tanács által kiadott rendelkezések mellett azok végrehajtásaként, de önállóan saját hatáskörben is az Építésügyi Minisztérium, a Közlekedés és Postaügyi Minisztérium, a Pénzügyminisztérium és az Országos Tervhivatal külön-külön és néha együttesen majdnem naponta adtak ki újabb és újabb rendeleteket. Az ebben az időben megjelent jogszabálytömegek ismeretében válik érthetővé az a tendencia, amely 1952. óta egy egységes beruházási jogszabály létrehozására irányul.

Az első ilyen irányú kísérlet eredményeképpen 1952. VI. 17-én az Országos Tervhivatal elnöke 2300—63/1952. (Tg. É. VI. 17.) OT. sz. utasítással kiadta a Beruházási Szabályzatot, amely ugyan a következőkben kifejtettekre figyelemmel jogszabály erővel csak bizonyos vonatkozásokban bírt, de legalább áttekintést adott és rendszerbe foglalta a felgyülemlett hatalmas joganyagot. Hogy szemléltessük ennek a kodifikációs munkának a terjedelmét rá kell mutatnunk, hogy a Szabályzat 121. db Országos Tervhivatal által kiadott jogszabályt ölel fel és magába foglalt ezen felül igen sok egyéb szerv által kiadott jogszabályt is.

A Beruházási Szabályzat egyik hibája az volt, hogy a szerkesztők tömegesen alkalmaztak kisebb-nagyobb kérdésekben ötletszerű megoldásokat pl. tervezői nyilvántartást, beruházói naplót és nyilvántartást stb. írtak elő, mely rendelkezések egyébként végrehajtva soha nem is lettek. Ezekhez a módosításokhoz és újraszabályozásokhoz a jogkörüknél fogva a szabályozásban érdekelt főhatóságok véleményét nem kérték ki és a rendelkezések érvényességéhez szükséges egyetértésüket sem szerezték meg. Így a Beruházási Szabályzat csak azokban a részeiben bírt jogszabály jelleggel, amelyekben az Országos Tervhivatal elnökének utasításait közölte, módosította, vagy amelyekben kizárólag az Országos Tervhivatal hatáskörébe tartozó kérdéseket szabályozott.[5]

Így ez a jogszabály gyűjtemény kétségtelen előnyei mellett bizonyos hátrányokat rejtett magába, mert egyes vonatkozásokban még további jogbizonytalanságot idézett elő.

A Beruházási Szabályzat azonban nem vetett véget a jogszabály-inflációnak. A Szabályzat kiadásától 1952. júniustól 1953. januárig — ha tapasztalatszerzés céljából csak ezt a megjelenés utáni első félévet vizsgáljuk — megállapíthatjuk, hogy az új és újabb jogszabályok

[5] Révai Gyula: Kivitelezési és tervezői szállítási szerződésekre vonatkozó jogszabályok és döntőbizottsági határozatok ÉM. Építőipari Könyv és Lapkiadó 1952. Előszó (4 old.).

változatlan sűrűséggel jelentek meg. A legszűkebb területet vizsgálva ez idő alatt kb 60 lényeges kérdéseket szabályozó újabb jogszabály került kiadásra. Az állandó szabályozási folyamat pedig még ezután is változatlanul tovább tartott. Igaz, hogy később a 2070/24/1953. M. T. sz. határozat alapján kiadott rendelkezések nyomán, amelyek az építési szerződés önálló rendszerét létrehozták, évről évre csökkentek az új jogszabályok, de a régiek élték tovább az életüket és a jogszabálytömegben a tájékozódás változatlanul igen nagy nehézségekkel járt. Ezt a helyzetet csak az 1960-ban az Országos Tervhivatal elnöke és a Pénzügyminiszter által kezdeményezett nagyszabású jogszabályalkotó munka szüntette meg, mert létrehozta az R. és Vhr. formájában az egységes jogszabályt.

IV.

Hogy az építési szerződések önálló rendszerére vonatkozó első jogszabály a 2070/24/1953. M. T. sz. határozat létrejöttét és szükségességét megérthessük, ismerni kell 1950—1953. közötti időben a gazdasági viszonyokban végbement újabb nagyjelentőségű változásokat. Az 1950-ben beindult 5 éves terv beruházási előirányzata 1949. decemberében az Országgyűlés elé való beterjesztés időpontjában 50,9 milliárd forint volt.[6] Ez már 15 milliárddal több volt, mint amennyi 1949. tavaszán a Párt által az 5 éves tervre kidolgozott és közzétett irányelvekben szerepelt. A felemelést a beterjesztés indokolása szerint a termelésnek és a nemzeti jövedelemnek a vártnál nagyobb növekedése tette indokolttá.[7] 1952. februárjában az MDP. második kongresszusán ezt az igen jelentős előirányzatot 70%-kal felemelték és az ötéves terv beruházásának összegét 80—85 milliárd forintban állapították meg.[8] Ha figyelembe vesszük, hogy ennek a több mint a fele építkezés és hogy 1950-ben a három éves terv harmadik évében mindössze 1 milliárd 900 millió forintos építési tervet kellett teljesíteni az állami építőiparnak,[9] látható ennek az új feladatnak rendkívüli nagysága. Friss István megállapítása szerint:[10] *„A hároméves terv során elert eredményeink minden várakozásunkat felülmúlták. Hasonlóképpen kiváló a terveket messze felülmúló eredményeket hozott — bár nem minden területen — az ötéves terv első éve. Ezek után a második év elején mértéktelenül felemeltük terveinket, teljesíthetetlen célokat tűztünk magunk elé."*

Az első két tervév tapasztalatai alapján az a vélemény alakult ki, hogy az Építésügyi Minisztérium centralizált helyzete — oda tartozott az építőanyagipar, a műszaki tervezés, az építésügyi igazgatás, város- és községrendezés, típustervezés stb. — hátráltatja a feladatok nagyságához képest időközben kialakított nagy építőipari trösztök irányításának megnövekedett feladatait. Az építőanyagipart leválasztották az Építésügyi Minisztériumtól és önálló Építőanyagipari Minisztériumot hoztak létre. Felállították az Országos Építésügyi Hivatalt, mint a Minisztertanács építőipari és építésügyi szakszervét. A tervévek tapasztalatai azt is megmutatták, hogy az ép.tési szerződések addigi formája nem tudja maradéktalanul betölteni a folyamatban levő hatalmas feladatokkal kapcsolatban a terv- és szerződési fegyelem megszilárdításának célkitűzéseit. Ilyen körülmények között jött létre 1953. őszén az Építésügyi Minisztérium az Országos Építésügyi Hivatal által közösen kidolgozott előterjesztés alapján a Minisztertanács 2070/24/1953. MT. h. számú határozata *„Az építési szerződések és költségelszámolások rendszeréről"*. Az építési szerződésnek a hivatkozott jogszabályban lefektetett önálló rendszere nem teljesen új alapokra épült, hanem a már hivatkozott számtalan jogszabályban elszórt és a gyakorlatban helyesnek mutatkozott jogelveket a szükségesnek tartott új rendelkezésekkel egészítette ki.

Maga a határozat nem jelent meg csak a Határozatok Tárában és kötelező erejűvé csak a végrehajtása tárgyában megjelent jogszabályok útján vált.[11]

Az új rendszer lényegében az arra jogosult tervező által készített komplett műszaki tervdokumentáció alapján megkötött éves építési szerződésekre épült fel teljesen összhangban az éves népgazdasági tervvel. Az éves szerződéseket a többéves építkezésekné összekötötte a kötelező keretszerződés. Részletesen szabályozta a kötelező generálkivitelezés rendszerét, az alvállalkozói szerződést, az építési szerződés megkötésének folyamatát és a teljesítésének megállapítására szolgáló műszaki átadás-átvételi eljárást. Nem ismerte a hallgatólagosan létrejövő szerződést, hanem a szerződéskötésnek bírság útján való kikényszerítését írta elő. A szerződéses viszonyban álló feleknek különleges kooperációs kötelezettségét állapítja meg és a felelősségüket igyekszik pontosan megállapítani és elhatárolni. A rendszer teljesen összhangban állt az abban az időben a beruházások műszaki tervezését szabályozó 2054/18/1953. Mt. H. számú határozattal.

Teljesen új alapokra helyezte a határozat, az építési munkák elszámolását az addig érvényben volt

[6] 1949. XXV. t. v. A Magyar Népköztársaság 5 éves tervéről 2. §. „E feladatok teljesítésére 5 év alatt biztosítani kell 50,9 milliárd forint beruházást a népgazdaságba."

[7] „Az ötéves tervvel a szocializmus felé" (Gerő Ernő beszéde az Országgyűlésen 1949. december 9-én) a Magyar Népművelési Minisztérium kiadása. 14. old.: „A jelen törvényjavaslatban a beruházásokra előirányzott összeg jelentékenyen nagyobb, mint az az összeg volt, amely 8—10 hónappal ezelőtt a nyilvánosság előtt szerepelt. Felmerül a kérdés: miért lehetett és miért kellett az eredeti 35—37 milliárd forint összegű beruházás helyett az országgyűlés elé terjesztett törvényjavaslatban 50,9 milliárd forintot beruházásokra előirányozni?"

[8] „A szocializmus építésének útján." A Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusának anyagából. Szikra 1951. Gerő Ernő előadói beszéde a napirend második pontjához 203. old. „Az ötéves tervtörvényben előírt kereken 51 milliárd forint beruházással szemben 1950—1954-ben mintegy 80—85 milliárd forintot tudunk és kell beruháznunk népgazdaságunkba. Másszoval: az ötéves tervről szóló törvényben előírt beruházás összegét mintegy 65—70 százalékkal tudjuk és kell megemelnünk."

[9] 340/1949. (VII. 17.) sz. minisztertanácsi határozat az építőiparról 4. bek.)

[10] „Friss István: Népgazdaságunk vezetésének néhány gyakorlati és elméleti kérdéséről." Kossuth Könyvkiadó: 1957. 15. old.)

[11] 1/1954. (Tg. É. I. 13.) OÉH-ÉM. sz. utasítás az építési szerződésekről; 6/1954. (Tg. É. IV. 23.) OÉH-ÉM. sz. utasítás a teljes tervdokumentáció nélküli építkezésekről; 9/1954. (Tg. É. XII. 28.) OÉH-ÉM. sz. utasítás az építési munkák átadásáról és elszámolásáról; 9/1954. (Ep Ert. I. 16. ÉM. sz. utasítás az alvállalkozói szerződésről; 8/1955. (Tg. É. 11.) OÉH-ÉM. sz. utasítás az építési naplóról.

„tételes kereset" rendszeréről áttért a havi átadási jegyzőkönyv alapján eszközölt elszámolások rendszerére. Habár így is lehetőség nyílik jogosulatlan felszámításra, mégis a „tételes keresettel" szemben jelentős előrelépést jelentett, mert meggátolta az ún. külön felszámítható költségek beállítását az építési számlába és a beruházó és kivitelező által együttesen felvett havi teljesítmény mennyiségi adatait tartalmazó jegyzőkönyvet tette az elszámolás alapjává.[12] Megszigorította a jogszabály a teljes tervdokumentáció nélküli építkezés engedélyezését. Az építkezésnek ez a módja a rendszertelenség forrása és megdrágítja az építkezést. A kiküszöbölésére már igen sok kísérlet történt, de a halaszthatatlanul sürgős beruházások megvalósítása minden esetben újra napirendre tűzi ezt a szükséges rosszként jelentkező építkezési formát.[13] Végül meg kell említeni, hogy az új szerződési rendszer fenntartotta azokat az eltéréseket, amelyek a szállítási szerződés és az építési szerződések kötbérszankciói között már az 1560/1949. (II. 18.) Korm. sz. rendelet és 4197/1949. (VIII. 12.) Korm. sz. rendelet idejében fennállottak. A késedelmi kötbér maximuma a 10%-kal szemben csak 5%, a minőségi és a meghiúsulási kötbér mértéke a 10%-kal szemben szintén csak 5%.

V.

Az építési szerződés előbb ismertetett konstrukciója időközben történt jelentéktelen kiegészítésekkel és módosításokkal 1953-tól 1962-ig volt érvényben. Rendelkezései a gyakorlati felhasználás során megfelelőnek bizonyultak. A beruházási jogszabályok kibocsátásában az előbbiek során már ismertetett infláció megszűnt és ez a viszonylagos nyugalmi helyzet lehetővé tette egy egységes beruházási jogszabály létrehozását. Az R. és Vhr. építési szerződésre vonatkozó szabályozásának célja nem annyira a hibák kijavítása és hiányok pótlása, hanem a szerződéses rendszernek a megváltozott és megnövekedett feladatok ellátásra való alkalmasabbá tétele volt. A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának szélesebb körű tevékenysége, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése, az ipari termelés konstrukciójának a megváltozása, a távlati és éves tervezés metodikájának a fejlődése, a beruházási előirányzatok koncentrált felhasználása, az iparirányítás átszervezése, a létrehozott trösztök és nagy vállalatok, a nyereségrészesedés rendszeressé tétele, az építőipar és az építőanyagipar fejlődése, a tanácsok feladatkörének bővítése megváltozott feladatokat jelentenek a beruházások tervezésének és megvalósításának szempontjából. Ezekre figyelemmel kellett tehát az építési szerződések rendszerét az R. és Vhr. megalkotásakor szabályozni.

Egyik kiindulási alap a szabályozásnál az éves szemléletnek a szerződés kötésénél való felszámolása volt, amely célkitűzést csak részben sikerült a jogszabálynak megvalósítani, mert a népgazdaság éves tervezési rendszerétől nem lehetett teljes mértékben függetleníteni a beruházások megvalósítására kötött szerződéseket. Ennek érdekében az R. és Vhr. megszüntette az éves építési szerződést és a teljes építési munkára egy szerződés kötését rendelte el és megszüntette az egyébként szankciókat nem tartalmazó keretszerződést.

Egy másik célkitűzés az építési szerződés szabályozásának a szállítási szerződések szabályozásától való teljes elkülönítése volt, amit az R. 47. § (5) bekezdése meg is valósított, mert hatályon kívül helyezte az építési szerződések vonatkozásában az 50/1955. (VIII. 19.) M. T. sz. rendelet 35. § (3) bekezdését, amely a nem szabályozott kérdésekben a szállítási szerződésekre vonatkozó jogszabályokat rendelte el alkalmazni. Ezzel a rendelkezéssel közvetlen kapcsolat létesült az R. és Vhr. szabályozása és a Polgári Törvénykönyv között.

Egy további célkitűzés volt a nagyberuházásoknál a szerződő felek kooperációjának már az építési szerződés megkötése előtti időpontban szerződéses formában való kötelező létrehozása és ezáltal a legfontosabb feladatok és feltételek kellő időben való tisztázása, illetőleg a vitás kérdések eldöntése. Ebből a célból rendszeresített az R. és Vhr. egy új szerződésfajtát, a kapacitás szerződést, amely kötbérterhes kötelezettségeket tartalmaz a szerződő felek terhére és egyben kellő időben biztosítja a kivitelező kijelölése által az építőipari kapacitásnak a szükséges időpontban való rendelkezésre állását.

A tárgyalt alapvető változtatáson kívül még számos kisebb-nagyobb jelentőségű változtatást eszközölt az R. és Vhr. az építési szerződés korábbi formáján, részben az ismertetett változások következtében, részben pedig azoktól függetlenül.

A jelentősebb ilyen változások: megszűnt a pótszerződés, helyettesíti a szerződés módosítása; megszűnt a hiányos tervdokumentációval végrehajtható építkezés, és pótlására a fokozatos tervszolgáltatás melletti megvalósítás lehetősége nyert szabályozást; bevezetésre kerültek a kivitelezőre is kötelező megvalósítási időtartam-normatívák; a tervezői művezetés teljesen új terjedelmet és tartalmat kapott; lehetővé vált bizonyos esetekben az egyszerűsített szerződéskötés.

Tanulmányunknak nem az volt a célja, hogy az építési szerződés szabályozását részleteiben ismertesse, hanem csak a fejlődésnek az útját kívánta vázlatosan nyomon követni és a változások okait elemezni. Az R. és Vhr. építési szerződésre vonatkozó rendelkezéseinek ismertetése és elemzése külön tanulmányt igényel.

Révai Gyula

[12] Révai Gyula és Vaszilievits Sömjén László: Az építési szerződések rendszere. Műszaki Könyvkiadó 1956. VI. fejezet III. 4. az építési munkák átadásának és elszámolásának rendszere.

[13] Révai Gyula, Vaszilievics Sömjén László: Az építési szerződés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1960. VII. fejezet. A tervdokumentáció nélküli szerződéskötés és kivitelezés.

Az európai szocialista országok jogalkotása
Román Népköztársaság

Az 1963. év első felében a Román Népköztársaságban több jelentős jogszabályt hoztak.

Ezek közül az *államigazgatási jog* terén jelentőséggel bír a Belügyminisztérium szervezetéről és működéséről szóló 14/1963. sz. tvr. (megjelent a Bul. Of. 1963. május 30-i 9. számában). A tvr. az első

szakaszában kivetíti, hogy a Belügyminisztérium a feladatait az állampolgárok tömegeinek segítségére támaszkodva, a dolgozók kollektív nevelési és befolyásolási erejének felhasználásával látja el. Feladata többek között a társadalmi tulajdon és a magánosok vagyonának védelme, a személyi biztonság, az államellenes tevékenységek felderítése és elhárítása, a bűncselekmények megelőzése és felfedése, a közforgalom biztonságának óvása, a lakosság nyilvántartásával és az anyakönyvek vezetésével összefüggő teendők; ezenkívül ellátja a szabadságvesztés büntetések végrehajtásának feladatát, biztosítva az elítéltek átnevelését, szervezi és irányítja a tűzvédelmet stb. Az 1055/1962. sz. tvr. (megjelent a Bul. Of. 1963. jan. 11-i 3. számában) módosítja és kiegészíti a Vegyi- és Petróleumipari Minisztérium szervezetét megállapító 101/1962. sz. tvr. rendelkezéseit. Hasonlóképp a 73/1963. sz. tvr. (megjelent a Bul. Of. 1963. március 12-i 7. számában) módosítja a Kohó- és Gépipari Minisztériumnak a 96/1961. sz. tvr.-tel megállapított szervezetét.

A tűzvédelemnek országos átszervezéséről rendelkezik a polgári tűzvédelmi alakulatok szervezéséről és a tűzesetek megelőzéséről és leküzdéséről szóló 102/1963. sz. tvr. (megjelent a Bul. Of. 1963. április 16-i 8. számában), valamint ennek végrehajtási utasítása (169. sz. min. tan. hat.; megjelent a Col. Hot. 1963. ápr. 17. 11. számában.). Eszerint az intézetek, állami vállalatok és gazdálkodó szervek, a szövetkezeti és társadalmi szervezetek és egyéb jogi személyek a tűzesetek megelőzése és azok eloltása céljából polgári tűzvédelmi alakulatokat kell szervezzenek. A szervezet részben hivatásos tűzoltók alkalmazásán, részben az önkéntességi elv széleskörű alkalmazásán épül fel.

Az írógépek, sokszorosítók és a sokszorosításhoz szükséges anyagok jogi rendjét szabályozza újból az 1056/1962. sz. tvr. (megjelent a Bul. Of. 1963. jan. 19-i 4. számában) és ennek végrehajtási utasítása, az 1400/1962. sz. min. tan. hat. (megjelent a Col. Hot. 1963. jan. 24-i 4. számában). A tvr. rendelkezései értelmében fizikai személyek — a helyi rendőrségi szervek engedélyével — egy írógépet tarthatnak. Sokszorosítókat és ahhoz szükséges segédanyagokat fizikai személyek nem tarthatnak és nem használhatnak. A rendelet szabályozza az írógépek rendszeres ellenőrzését; úgyszintén gondoskodik a szocialista szervezetek által használt sokszorosítók megfelelő ellenőrzéséről is. A jogszabály meghatározza az egyes rendelkezések megsértőivel szemben megállapítandó szabálysértéseket és azok szankcióit is.

Jelentős jogszabályok születtek a vízügyi igazgatás területén. Mindenekelőtt meg kell említeni az árvíz és eljegesedés elleni védelemről és az ezzel kapcsolatos felszerelési készletekről szóló 307/1963. sz. min. tan. határozatot (megjelent a Col. Hot. 1963. május 29-i 17. számában). Az összes árvízvédelmi erőknek a központi megszervezése érdekében és válságos helyzetekben az árvíz- és eljegesedési veszély hatékony elhárításának biztosítása végett az Állami Vízügyi Bizottság keretében egy központi árvízvédelmi bizottság működik. Ennek a Honvédelmi-, Belügyi-, Közlekedésügyi- és Erdőgazdálkodási Minisztérium, továbbá a Helyi Ügyek Államigazgatási Igazgatósága, valamint a Földművelésügyi Felső Tanács képviselői is tagjai. A tartományi és helyi tanácsok végrehajtó bizottságainak keretében működő árvízvédelmi bizottságok lényegében az előbbihez hasonló összetételben vannak megszervezve. A jogszabály széles körben szervezi és határozza meg a feladatokat, azok ellátásának módját, gondoskodik a szükséges anyagi fedezetről és intézkedéseket tartalmaz a szükséges felszerelés mindenkori biztosítására. Rendelkezéseket tartalmaz az árvízveszélynek kitett szocialista szervezeteknél árvízvédelmi alakulatok szervezése tekintetében is. Általában a jogszabály kombinálja az állami és társadalmi módszereket és összefogja az összes erőket az árvíz elleni védelem megvalósítása érdekében.

Az ország iparosodásának jelenlegi fokozott ütemében különös jelentősége van a vízszennyeződés problémájának. Ezzel kapcsolatos intézkedéseket tartalmaz a 311/1963. sz. min. tan. határozat (megjelent a Col. Hot. 1963. június 1-i 18. számában). A szabályozás kiterjed a vízszennyeződések elhárításával kapcsolatos tervezési és szervezési kérdésekre, rendelkezik megfelelő dokumentációs anyagnak külföldről való beszerzése és a szükséges gépi berendezések előállítása tekintetében, intézkedik az ipari vizek ellenőrzéséről, esetleges ipari felhasználásáról, illetve megfelelő elvezetéséről. A minisztertanács határozatának melléklete tartalmazza a Vízügyi Állami Felügyelőség szervezetére és működésére vonatkozó szabályzatot.

A vízszennyeződés elhárításával és más egészségügyi és népgazdasági érdekek megóvásával kapcsolatos — az ugyanezen a napon kelt — a vízügyi szabálysértések megállapítására és szankcionálására vonatkozó 342/1963. sz. min. tan. határozat (megjelent a Col. Hot. 1963. június 1-i 18. számában).

Az 1962. december 30-i 3. sz. új erdőtörvénnyel egyazon napon közzétett 971. sz. tvr. meghatározta az erdőgazdálkodás rendje elleni bűntetteket.[1] Ugyancsak az erdőtörvénnyel összefüggésben a 81/1963. sz. min. tan. hat. (megjelent a Col. Hot. 1963. március 5-i 7. számában) az erdészeti szabálysértéseket és azok szankcióit állapítja meg. A fentebb említett büntetőjogi tárgyú jogszabály értelmében a 300 Lei értéket meghaladó kárt okozó fakivágás, a fa ledöntése, elvitele, rongálása, úgyszintén a fáknak és dugványoknak tilos legeltetéssel okozott rongálása: bűntettet képeznek. Ezzel áll összhangban az, hogy a min. tanácsi határozat az említett módokon elkövetett, de 300 Lei kárértéket meg nem haladó cselekményeket szabálysértéseknek nyilvánítja. De ezen túlmenően a jogszabály még egy sor — az erdőgazdálkodás érdekeit sértő vagy veszélyeztető — magatartást nyilvánít általában szabálysértésnek (tilos legeltetés, berendezések, vagy talajjavítási munkálatok rongálása, jelek megváltoztatása, meghatározott előírások be nem tartása, tilos növénygyűjtés, égő cigaretta eldobása stb.). Az Erdőtörvény 43. §-ával összhangban rendezi az 1396/1962. sz. min. tan. határozat (megjelent a Col. Hot. 1963. január 18-i 3. számában) a kármegállapítás módját. Az 1. sz. táblázat a tár-

[1] Ld. Jogtud. Közlöny 1963. évi 8. sz. 469. old.

sadalmi tulajdonban levő élő fában okozott kár értékét fajta és méret szerint állapítja meg arra az esetre, ha a kárt bűntettel vagy más tilos cselekménnyel (szabálysértés) okozták. Másik táblázat viszont ugyanilyen fajta és méretű fáknál a kárt kisebb öszegben (előbbinek 50—65%-ában) állapítja meg azokra az esetekre, amikor a kárt olyan cselekményekkel okozták, amelyekért való anyagi felelősség a Munkatörvény rendelkezései alá esik. Ugyanígy két külön táblázat van dugványokban okozott kártételekről, azzal a különbséggel, hogy itt az elkövetési cselekmény bűnös, illetve tiltott volta nem eredményez olyan jelentős eltérést a károsszegben, mint az élőfában okozott kár megállapításánál.

Büntetőjogi vonatkozású jogszabályalkotási esemény az, hogy a Román Népköztársaság Államtanácsa a Román Népköztársaság kikiáltásának 15. évfordulója alkalmából kibocsátotta az 5/1963. sz. kegyelmi törvényerejű rendeletet (megjelent a Bul. Of. 1963. jan. 3-i 1. számában). A tvr. teljes amnesztiát gyakorol a jogszabály megjelenésének napjáig elkövetett, az Erdőtörvényben meghatározott bűntettek tekintetében; törli — az eddig be nem fizetett részükben — a kártérítés és bűnügyi költség címén fennálló követeléseket is. A nem szándékosan elkövetett bűntettek miatt eddig kiszabott szabadságvesztés büntetéseket kegyelem útján elengedi. Ha azonban a kár a társadalmi tulajdonban keletkezett és az meghaladja az 50.000 Leit, akkor csak a büntetés fele esik kegyelem alá. A tvr. elengedi a két évi tartamot meg nem haladó szabadságvesztés büntetéseket teljesen, az egyéb büntetéseket pedig a jogszabályban említett hányadok szerint. Teljes kegyelem alá esnek a kiszabott pénzbüntetések. A tvr. kivételeket állapít meg bizonyos súlyos, vagy különösen megvetendő — a jogszabályban felsorolt — bűncselekmények tekintetében, továbbá kizárja a kegyelemből a visszaesőket is és azokat, akik a büntetés végrehajtása alól magukat kivonták.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatban felmerült a termelőszövetkezetekbe belépő parasztok adó, és más, az egyéni gazdálkodással kapcsolatos tartozásai rendezésének a szükségessége. E tárgyban rendelkezik a 13/1963. sz. tvr. (Bul. Of. 1963. I. 25-i 5. sz.)

A tvr. rendelkezéseiben világosan megnyilvánul a jognak a társadalmi-gazdasági alapot szolgáló szerepe: intézkedései előmozdítják a parasztságnak az egyéni termelési módból a szocialista termelési módba való zökkenőmentes áthaladását, a szocialista termelési viszonyok kialakítását és kezdeti megszilárdulását a mezőgazdaság területén. A jogszabály rendelkezéseit áthatja az a marxista—leninista elv, amelynek értelmében a proletárdiktatúra állama az átmenet időszakában sokoldalú segítséget nyújt a parasztságnak és jelentős anyagi áldozatokat hoz a szocialista mezőgazdaság megteremtése érdekében.

A törvényerejű rendelet rendelkezései szerint törölni kell a parasztoknak — a termelőszövetkezetbe belépésüket megelőző időből származó — mezőgazdasági és jövedelmi adóját, örökösödési illetékeit és egyéb hasonló közterheit. Törölni kell továbbá a parasztoknak a szocialista szervekkel szemben fennálló, 1961. december 31-ig esedékes, mezőgazdasági rendeltetésű kölcsönökből származó tartozásait. De törölni kell az ennél később esedékes ilyen tartozásokat is, ha a vonatkozó kölcsön fedezetéül szolgáló javakat a termelőszövetkezetbe bevitték.

A tvr. törölni rendeli továbbá a gép- és traktorállomások teljesített munkálataiból származó, a termelőszövetkezeti tagokat terhelő tartozásokat, továbbá a tvr-ben megjelölt beszolgáltatási jellegű kötelezettségek nem teljesítéséből eredő követeléseket is.

Lényegében hasonló rendelkezéseket tartalmaz a tvr. a szocialista szektorba tagként vagy alkalmazottként belépett volt kisiparosok, fuvarosok és szabad foglalkozásúak megfelelő köztartozásai tekintetében is.

Törli a tvr. azoknak a személyeknek a bankok vagy más szocialista szervezetek felé fennálló tartozásait is, akiknek a kölcsön tárgyául vagy fedezetéül szolgáló javait a szocialista szervezetek kártérítés nélkül átvették.

Mintegy teljessé teszi a rendelkezéseket az az intézkedés, amely szerint törölni kell a még ki nem fizetett bírságokat, továbbá az erdei kihágásokból származó kártérítési követeléseket és el kell engedni az ezzel kapcsolatos perköltségeket is.

A tvr. kimondja külön, hogy rendelkezései nem vonatkoznak a szocialista szövetkezetek részéről nyújtott hitelekre. Kézenfekvő ugyanis, hogy ez már károsan befolyásolná a szocialista építésnek itt szóbanlevő célkitűzéseit.

Munkajogi tárgyú a mesterképző technikumok esti tanfolyama tanulóinak, valamint az egészségügyi technikumok hallgatóinak jogaira vonatkozó 125/1963. sz. min. tanácsi határozat (megjelent a Col. Hot. 1963. március 24-i 10. számában). A jogszabály szerint az esti tanfolyamon tanuló munkás műszakját úgy kell megállapítani, hogy az a tanfolyamot rendszeresen látogathassa, a rendes szabadságon felül külön évi 30 napos fizetéses szabadságra van joga, a III. év utolsó harmadában a gyakorlati idő tartama alatt is megkapja a rendes besorolás szerinti korábbi fizetését. Ha a munkás más helységben látogatja az esti tanfolyamot, a határozat ezt is megfelelő rendelkezésekkel lehetővé teszi (ingyenes lakás, kedvezményes étkeztetés stb.). A továbbiakban a határozat az egészségügyi technikum hallgatóinak ösztöndíjáról rendelkezik.

A 240/1963. sz. min. tan. határozat (megjelent a Col. Hot. 1963. április 26-i számában) a munkások képesítési kategóriákba besorolásával foglalkozó technikai bizottságok szervezéséről és működéséről rendelkezik, továbbá intézkedik egyes egységes technikai besorolási bizottságoknak a létrehozásáról, kísérleti jelleggel.

A *nemzetközi kapcsolatok* rendezése terén a következő jogszabályokat kell megemlíteni: az RNK és a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság közötti konzuli egyezmény ratifikálása (1062) 1962. sz. tvr. (megjelent a Bul. Of. 1963. jan. 19-i 4. számában); az RNK és a Belga Királyság közötti állategészségügyi egyezmény ratifikálása (1063/1962. sz. tvr., megjelent a

Bul. Of. 1963. jan. 25-i 5. számában); az RNK és az EAK közötti hosszú lejáratú kereskedelmi egyezmény, továbbá a hosszú lejáratú fizetési egyezmény ratifikálása (24. sz. tvr., megjelent a Bul. Of. 1963. febr. 26-i 6. számában.).

Végül a *tudományszervezés* területéről megemlíthető a 124/1963. sz. mint. tan. határozat (megjelent a Col. Hot. 1963. március 22-i 9. számában), amely az RNK Tudományos Akadémiájának szabályzatát tartalmazza, illetve hagyja jóvá.

L. M.

JOGIRODALOM

*Nizsalovszky Endre: A család jogi rendjének alapjai**

I. Családjogi irodalmunk az utóbbi évek során mind mennyiségileg, mind pedig minőségileg igen jelentős előrehaladást mutat. Nő a családjogi művek száma, elmélyültebbé válik azok tartalma, sokasodnak a családjogi problémákat monografikusan feldolgozó munkák.

E művek sorában egészen egyedülálló helyet foglal el *Nizsalovszky Endre* hatalmas arányú családjogi munkája: A család jogi rendjének alapjai. Ez a mű nemcsak mint elmélyült tudományos munka, hanem mint a kérdést újszerűen feldolgozó élvezetes olvasmány is figyelmet érdemel. A mű nem foglalkozik a családi jog valamennyi intézményével, tehát ilyen vonatkozásban nem a családi jog egészének leíró összefoglalása vagy kommentárja. Ebben a vonatkozásban szűkebb kört ölel fel, mert egyes kiemelt — kétségtelen azonban, hogy a családi jog szempontjából alapvető — problémákat újszerű módon tárgyal. Ugyanakkor más vonatkozásban lényegesen többet ölel fel, mint akármelyik eddig megjelent, a családi jogot vagy annak kiemelt problémáit feldolgozó munka, szinte a családi jog tudományának, alapvető intézményei kialakulásának, fejlődésének, mélyreható elemzésének valóságos enciklopédiája. A szerző biztos kézzel uralja az anyagot, széles összehasonlító alapra építi fel és ezáltal is igazolja tudományos tételeit. Éppen olyan otthonos a ma már jogtörténeti, mint az élő joganyagban és ennek megfelelően biztos elemzéssel tárja fel az összefüggéseket és vonja le azokból végső következtetéseit.

Egy mű ismertetésénél alapvetően kétféle módszert lehet alkalmazni: a mű részletes, mindenre kiterjedő ismertetését, amely kétségtelenül teljes képet ad a tárgyalt anyagról és ennek alapján értékeli a művet, a másik módszer pedig kiemeli a mű alapvető megoldásait, azokat az irodalom álláspontjának szemszögéből vizsgálja, értékelve azok helyességét és ezáltal adja a mű — egészét átfogó, bár részletekbe nem menő — jellemzését.

Nizsalovszky Endre művének ismertetése bármely módszer kizárólagos alkalmazása mellett szinte megoldhatatlan feladatot róna ránk. A részletes elemzés, a műben feltárt problémáknak csupán ismertetése és értékelése is önmagában egy kisebb monográfiát igényelne. Másrészt pedig az alapvető problémák tárgyalása és kiemelése aligha adna képet a mű gazdag tartalmáról, a családi jog fejlődésének a jogtörténeti és az élő joganyag szerves egységbe foglalásával adott elemzéséről. Megkíséreljük ezért, hogy átfogó képet nyújtsunk a mű tartalmáról és ugyanakkor kitérjünk azokra az alapvető problémákra is, amelyeket a szerző bemutat. Szabad legyen azonban fenntartanunk a jogot magunknak arra, hogy a bennünket közelebbről is érintő egyes kérdésekkel, illetőleg azoknak a műben nyújtott megoldásaival külön munkában részletesebben is foglalkozzunk.

II. A mű három részből épül fel: az első rész tárgyalja a család jogi rendjének természeti és társadalmi alapjait, a második rész a család rendjét a jog rendszerébe illesztve vizsgálja, végül a harmadik rész a családi jog általános szabályait elemzi. A kérdésnek ilyen módon való megközelítése, a család létrejöttének, alapjainak a legszélesebb körben való vizsgálata valóban alkalmas arra, hogy a szerző a család lényegének, szerepének, a jog által szabályozott rendjének a mélyére hatolhasson.

A tárgyalásnak ez a módja eltér az eddig megjelent családjogi munkák módszerétől, mert a család rendjének elemeit fejlődésükben külön-külön vizsgálja és az így kielemzett, a maga egészében tisztán és világosan bemutatott intézményből — mint a családi jog egyes „pilléreiből" — építi fel a családi jog egészének épületét.

Ez az újszerű tárgyalási mód — bármennyire szokatlannak is tűnik fel — alkalmat ad a szerzőnek arra, hogy új összefüggéseket tárjon fel és tisztán megmutathassa a család, a családi jog szabályozásának lényegét mind a társadalom, mind a jog rendszerében. A szerző ezzel a lehetőséggel mesteri módon él és feladatát marxista alapon állva oldja meg. Az általa tárgyalt hatalmas irodalmi anyagot jellemzi az a tény is, hogy a ma már szinte nélkülözhetetlen szociológiai tudományok és más tudományágak eredményeit is felhasználja s munkájába szervesen beilleszti.

III. A mű első része *a család és a házasság formáinak,* azok fejlődésének tárgyalása mellett vizsgálja a család rendjén kívül eső kapcsolatokat (házasságon kívüli életközösség, eljegyzés stb.). Ezek a kapcsolatok kísérői a jogszabályok által elismert, így az állami akarat által helyeselt házassági, valamint az ennek útján létrejött családi kapcsolatoknak. A megítélés velük szemben azonban a fejlődés során eltérő. Szorosan összefügg az említett kapcsolatokkal a nő jogi helyzetének változása és ettől függően annak különböző szabályozása. Mindezek kialakulása magán viseli a család rendjéről alkotott társadalmi szemléletet és nézeteket. Ezekből egyeseket a jogalkotó magáévá tett és ezeket a mű mint a családi jog alapelveit vonja vizsgálat alá.

1. A család és a házasság fejlődési szakaszait tárgyaló 1. § a család rendjének fejlődésében a legalapvetőbb, gyökeres változásokat azokban a szabályozási formákban látja, amelyek a férfi és a nő, valamint a gyermek családon belüli jogállását határozzák meg. A szer-

* Bp. Akad. Kiadó, 1963. 487 p.

ző szemléletesen mutat rá arra, hogy a házasság és a család formáinak bizonyos elemei egészen korán jelentkeztek, de uralkodóvá és így a család, illetőleg a házasság *intézményének* elemeivé csak később váltak (pl. a szülőpár együttmaradása a közös gyermek felnevelése céljából, 25. old.).

A nagy család átalakulásával kapcsolatban a szerző szemléltetően mutat rá azokra az elemekre, amelyek a kiscsaládnak, mint *már uralkodó* formának esetében is a nagycsaládot idézik (pl. a korábbi magyar szabályok szerint a nő teljeskorúvá válása házasságkötés útján abból a célból, hogy apja hatalma alól szabaduljon, ugyanakkor azonban a férj kiskorúságának érintetlenül hagyása, hogy apja hatalma alatt maradjon az apai nagycsaládban). *Nizsalovszky* a nagycsaládi szemlélet maradványának tekinti a tartásra köteles apa szüleinek tartási kötelezettségét is, ha az apa a szülei családjában fejti ki munkáját (38. old.). Helyesen mutat rá arra is, hogy a háztáji gazdaság intézménye nem alkalmas egy nagycsalád-szerű alakulat létrehozására (41. old.).

2. Külön fejezet foglalkozik a *család szocialista rendjének* kialakulásával. Alapvető a fejlődés egészére nézve az a megállapítás, hogy a szocializmus győzelmével a „házasságnak és családnak új korszaka, de nem ezeknek az intézményeknek a megszűnése következik be" (46. old.). Ezt a tényt félreértő vagy tudatosan félremagyarázó elméletek és nézetek vezettek azokhoz a tarthatatlan álláspontokhoz, amelyek a család bomlását jövendölték. *Lenin* alapvető megállapításai is arra utalnak, hogy ő a család és a házasság intézményét a szocialista társadalom lényeges építő köveinek tartotta (48. old.). E téren különösen sokat vitatott volt a Szovjetunióban korábban ismert bejegyzés nélküli házasság intézménye. De vajon nem hozzá tartozott-e — *Lenin* szavaival élve — a „romeltakarításhoz" az a tény, hogy éppen ez a rendelkezés járult hozzá a nő kapitalista viszonyok közötti lealázó helyzetének a megszüntetéséhez? E házassági forma harci eszköz volt a nők kizsákmányolása ellen és kizárni kívánta, hogy a régi uralkodó osztályok tagjai a kezükön levő vagyoni eszközökkel egyes nőket olyan kapcsolatokra vegyenek rá, amelyekhez nem fűződnek a házassági viszonyból egyébként a férjet terhelő kötelezettségek (52. old.).

A bejegyzett házasság megvalósításával, a házasságok felbontásának rendezésénél kialakultnak tekinthető a család szocialista új rendje, amely kielégíti a fejlődés jelenlegi, a kommunizmusba való átmenet szakaszát is, de természetesen a további fejlődés vagy változás lehetősége nincs kizárva (53. old.).

3. *A család rendjén kívül eső kapcsolatok* — a házasságon kívüli együttélés, az eljegyzés, a nem házasságból született gyermek jogállása — nemcsak a kapitalista viszonyok között, hanem a család szocialista rendjében is vitatott kérdések.

Kétségtelen, hogy az olyan államrendszerben, amely alkotmányában biztosítja a család és a házasság intézmények védelmét, a házasságon kívüli együttélés nem minősülhet családjogi hatásokkal felruházott közösségnek. A cél tehát az, hogy a házasságon kívüli életközösségek megszűnjenek, illetőleg házassággá átalakuljanak. Másrészről azonban a szocialista jogrend nem fordulhat el képmutató magatartással attól, ami ténylegesen van (67. old.). Ennek a ténynek a felismerése tette lehetővé, hogy a jogszabályok bizonyos polgári jogi, társadalombiztosítási jogi következményeket fűzzenek az életközösséghez. Más kérdés természetesen, hogy a jognak nem kellene-e erőteljesebben harcolnia az életközösségek fennállása, illetőleg új életközösségek létesülése ellen, és a harc eszköze nem az volna-e, ha a jogszabály az említett körben sem ismerné el az élettársi viszonyt.

Egyet kell értenünk a szerzővel abban, hogy különösen a vagyonjogi következmények tekintetében nem lehet az élettársi viszonyt házassággá konvertálni (71. old.). Ebből azonban az a gyakorlatilag nehéz kérdés származik, hogy lehet-e a „jegyességet" az „élettársi viszonytól" elválasztani. Nincs ui. olyan tiltó szabály, hogy az élettársat ne lehessen jegyesnek tekinteni. Ha pedig ez így van, az élettársak — mint jegyesek — között utólag létrejött házasság vagyonjogi rendjének az életközösség idejére való kisugárzása — a szerző szerint is — lehetséges (73. old.). Végeredményben tehát szemlélet kérdése, hogy az életközösségből a házassághoz hasonló vagyoni jogok származhatnak, természetesen igen lényeges feltétellel, nevezetesen a házasság megkötésével. Lehetséges, hogy ez a megoldás bizonyos fokig elősegítheti az életközösségek házassággá átalakulását.

4. *A család rendjének meghatározóiként* a szerző a fejlődés valamennyi szakaszán három lényeges alapviszonyt emel ki: a házasságot, a szülő-gyermek viszonyát, valamint a családi környezet pótlására irányuló viszonyokat (76. old.). Mindhárom vonatkozásban a család rendjét a tulajdon rendje határozza meg. Viszont — és ebben térnek el a családjogi viszonyok — a kapcsolat ilyen vonatkozásban még a kizsákmányoló társadalmakban sem olyan szoros, mint a vagyoni viszonyok körében. A társadalom fejlettebb vagyonjogi rendszere ui. fejletlenebb, viszszamaradt családjogi rendszert is megtűr. A szocialista tulajdoni rend kialakulása jelentős mértékben hatott a család jogi rendjére. Ezt a hatást a szerző több vonatkozásban kimutatja. Kiemeli, hogy a munka nélküli jövedelem szerzésére alkalmas magánvagyonok megszűnése következtében a házasságkötésnek nem lehet indítéka a házasságkötés útján elérhető kedvező vagyoni helyzet. A rokoni tartási kötelezettség tisztán családi kapcsolatból folyik, függetlenné vált a törvényes öröklési kapcsolattól. A nő bevonása a társadalmi munkába a férfival egyenlő feltételek mellett mind a házasságkötés, mind a házasság vagyonjogi vonatkozásában jelentősen módosította a nők helyzetét. A házasságkötést nem akadályozza a tőkés rendre oly jellemző megélhetési bizonytalanság. A termelés egészének eredményével a társadalom rendelkezik, az államnak egyik legfontosabb feladata pedig a jövő nemzedék felnevelése (86., 88. old.).

5. Újszerű a szerzőnek a *család rendjének társadalmi szemléletére* és *alapelveire* vonatkozó összehasonlítása. Különösen kiemelkedik

az alapelvek olyan osztályozása, hogy melyek alakultak ki, illetőleg realizálódtak a szocialista rendben és melyek alakultak át.

A család rendje és a társadalomban uralkodó nézetek sokszor élesen összeütköznek, aminek igen szemléltető példája a bontás kérdésében fennálló törvényi szabályozás és a tényleges helyzet. Nálunk ez a megegyezéses bontás 1945-ig való törvényi tagadásában jelentkezett, ugyanakkor annak lehetővé tétele mellett, hogy a hűtlen elhagyásos bontóokot a megegyezés burkolására használják fel. Hasonló összeütközésekre mutat rá a szerző más államok vonatkozásában is (91. old.). Nem lehet tagadnunk, hogy a megegyezés elismerése a bontás tekintetében a társadalmi nézetek honorálásaként jelentkezett. Nagyon indokolt lehet — véleményünk szerint — ma is megvizsgálni, hogy bíróságainknak a bontás kérdésében jelenleg folytatott gyakorlata nem halad-e ma is éppen így a megegyezés elismerése felé.

Hasonló példa a társadalmi nézetek és a törvényi szabályozás összeütközésére a nem házasságból született gyermek jogállásának a társadalmi nézetekkel összhangban álló szabályozása.

A szocialista jog a szerző helyes megállapítása szerint az uralkodóvá vált nézetek és a jog közötti összhangra törekszik. Ezeknek a társadalmi nézeteknek általános tételekké válása esetében beszélhetünk *alapelvekről,* amelyek a család egész rendjére hatnak elhatározó erővel. A szerző az alapelveket két csoportban tárgyalja (96. s köv. old.). Hat olyan alapelvet különböztet meg, amelyek szocialista jellegűek, vagyis amelyek valamennyi szocialista jogban egyaránt jelentkeznek, míg a polgári környezetben legfeljebb megvalósításukra irányadó sikertelen kísérletet lehet találni. Ezek: a nők és a házasságon kívül született gyermekek minden hátrányos megkülönböztetésének megszüntetése, a házassági kötelék felbonthatóságának elvi elismerése és emellett a házasság és a család szilárdságának védelme, a házasfelek függetlensége és szabadsága, a szülőgyermek viszonyából minden hatalmi jelleg kiküszöbölése a család jellegének megváltozása azáltal, hogy az többé nem gazdasági egység, végül a család rendjének minden faji, nemzetiségi, származási és más hasonló megkülönböztetéstől független felépítése.

Az alapelvek másik csoportjába a szerző azokat a szocialista alapelveket sorolja, amelyek a polgári társadalomban, legalább annak bizonyos osztályaiban hasonló értelemben éltek. Természetes, hogy ezek közül az elvek közül egyeseket csak a leghaladóbbak tettek magukévá. Ilyen alapelvek: ugyanaz a személy csak egy más nemhez tartozó személlyel állhat érvényes házasságnak elismert kapcsolatban, a párválasztás szabadsága, az eltartásra kötelezettségnek a legközelebbi családtagra hárulása, a család jogi rendjének az állami jogalkotás és bíráskodás alá vetése.

6. A *női nem rehabilitálásáról* szóló fejezet azt a hatalmas arányú fejlődést mutatja be, amelynek végső eredményeként a szocialista tulajdoni rend kialakulásával megszűnik a nő minden hátrányos társadalmi, gazdasági és jogi megkülönböztetése.

A nők egyenjogúsítása irányában kísérletet tesznek — nem utolsó sorban a Szovjetunió példája nyomán — felismerve azt, hogy tovább az általuk megjelölt úton haladni nem lehet. Megoldásaik azonban rendszerint csak részletkérdésekben jutnak előbbre, de a valóságos egyenjogúságra nem találnak megoldást. Igen jellemző erre éppen a Német Szövetségi Köztársaság legutóbbi egyenjogúsítási törvénye, amelyet a szerző művében elemez (131. s köv. old.).

7. A *párválasztás szabadsága* a női nem egyenjogúságának elemeként jelentkezik. A szerző ugyanis helyesen mutat rá arra, hogy a társadalmi felfogás korábban e téren is a férfinak biztosított kezdeményező szerepet. A nő párválasztási szabadságának korlátozása kétségtelenül vagyoni érdekből keletkezett, bár a kezdeti durva formája (a nő adás-vétele) később elhalványult, mégis változatlan erővel élt tovább (pl. hűbéri gyámság a nők felett, szülői beleegyezés feltétlen megkövetelése a kapitalista jogban stb.).

A szocialista jog a párválasztás szabadságát a legmesszebbmenően biztosítja. Ennek alapvető biztosítéka a házasság engedélyhez kötése kiskorúak esetében. A meggondolatlanul kötött és utóbb legtöbbször felbontásra kerülő házasságoktól ugyanis éppen ez az intézkedés óvja meg a fiatalkorúakat. A szerző ezzel kapcsolatban javaslatot tesz arra is, hogy engedélyt kell megkövetelni a 18. életévet betöltött személyektől is, házasságkötésük előtt. Szerinte ugyanis bizonyos magasabb korhatárig e személyek kötelesek lennének gyámhatósági engedélyt kérni. Az engedély megtagadásának az a jogi hatása lenne, hogy az a házasságkötést meghatározott időre — legfeljebb hat hónapra — elhalasztaná. Ez a javaslat szervesen beleilleszkedik azoknak az elgondolásoknak a sorába, amelyek elsősorban a fiatalokat igyekeznek megóvni a meggondolatlan házasságkötésektől. A magunk részéről — annak leszögezése mellett, hogy a kérdés elsősorban nem jogi eszközökkel, hanem a házasulók felelősségérzetének fokozódásával, a társadalom nevelő hatásával oldható meg — nem zárkózunk el a hasonló adminisztratív eszközök igénybevételétől sem. Mégis az említett javaslatot megfontolandónak tartjuk. Nem lehet ugyanis szó nélkül hagyni azt a tényt, hogy egy ilyen intézkedés bizonyos fokig a kiskorúság meghosszabbításának látszatát keltené. Ettől függetlenül azt is meg kell állapítanunk, hogy a statisztikai adatok csak arra mutatnak rá, hogy pl. hány 24 éven aluli személy kötött házasságot, de nem mutatják meg azt, hogy hány házasságkötés bizonyult ezek közül meggondolatlannak. Azok a szinte közismert példák, hogy a fiatalok az együttesen eltöltött este után másnap az anyakönyvvezetőhöz mennek házasságot kötni, egyedi esetekre utalnak, statisztikailag ki nem mutathatók és különösen nem bizonyítják azt, hogy éppen ezek a házasságok bomlanának fel. Ilyen körülmények között pedig kétséges, hogy hasonló egyedi esetek alkalmasak-e általánosításra, vagyis annak megállapítására, hogy a 18—24. év között kötött házasságok esetében igénybe kell venni a gyámhatóság közreműködését. Véleményünk szerint a meg-

gondolatlanul kötött házasságok — s közöttük az említett kirívó esetek is — megakadályozhatók, vagy legalább is csökkenthetők azáltal, hogy a házasságkötési szándékot általában — nemcsak a 18—24 éves személyek esetében — bejelentéshez kötjük azzal a szankcióval, hogy bizonyos (15—30 napos) határidő előtt csak különösen indokolt esetben (külön hatósági engedéllyel) lehet házasságot kötni. Egyébként is a gyakorlatnak kell megmutatnia, hogy a hasonló adminisztratív jellegű intézkedések beváltják-e a hozzájuk fűzött reményeket.

A párválasztás szabadságával kapcsolatban foglalkozik a szerző azzal a — meglehetősen nagy vitát kiváltott — kérdéssel, hogy házasságkötés esetében az akarathiánynak milyen jogi hatása van a házasságra: érvénytelenné teszi-e, vagy pedig csupán felbontásnak van helye. A szerző, aki korábban a maga részéről az akarathiányok jogi követelményeinek Csjt-beli szabályozását hiányolta, a Csjt. immár 10 éves gyakorlatából leszűrt tapasztalatok alapján állapítja meg, hogy a párválasztás szabadságának az is biztosítéka, ha az akarathiányos házasságok felbonthatók. Nincs szükség tehát *e vonatkozásban* érvénytelenségi kategória megállapítására.

8. A családi viszonyok vagyoni vonatkozásaival foglalkozó fejezet a házassági vagyonjogi rendszerek elemzése során mindenekelőtt arra mutat rá, hogy a házastársak háztartási közössége szükségszerűen vagyoni jellegű kapcsolatra is vezet, amelynek külső formája több társadalmi rendben hasonlóságokat mutathat. Ebből a hasonló formából azonban semmiképpen sem lehet tartalmi azonosságra következtetni (149. old.).

A szocialista társadalmi rendben kifejlődött házassági vagyonjognak a szerző szerint négy követelményt kell kielégítenie: *a)* a házastársak egyenjogúságát, *b)* a házastársak függetlenségét és szabadságát, *c)* hozzá kell járulnia a család anyagi jövőjének biztosításához, *d)* igazságos mértékben kell biztosítania a házastársak részesedését az együttélés alatt bekövetkezett vagyongyarapodásból (155. old.). Részletesen bírálja a szerző *Nathan* professzor álláspontját, amely teljesen figyelmen kívül hagyja az egyenlő részesedés egyetlen igazságosnak mutatkozó megoldását (156—157. old.). A szerző kimutatja, hogy ilyen igazságos megosztást csak a szocialista házassági vagyonjogi rendszer képes megvalósítani.

9. A nem házasságból született gyermek jogállásáról szóló fejezet elemzi azokat az okokat, amelyek e gyermekek egyenjogúsításának akadályát jelentik a kapitalista rendben (a párválasztás szabadságának hiánya, a biztos apa kilétének megállapíthatása, a monogámián felépült család féltése a házasságtörésből származó gyermek bevonásától stb.). Ennek megfelelően a kizsákmányoló államok jogrendszere igen ellentétes álláspontot foglal el a házasságon kívül született gyermekkel szemben. Kétségtelen, hogy a szocialista jogszabályok között is találunk eltérő megoldásokat és ennek egyik vetülete az, hogy a családba való teljes beillesztés nincs meg pl. a Szovjetunió családjogában. Másrészről azonban a szocialista megoldásokat abból a szempontból is vizsgálni kell, hogy a házasságon kívül született gyermek családi beillesztése mellett milyen egyéb eszközök állanak rendelkezésre az adott jogszabályok keretében. Ilyen eszközök pedig széles körben találhatók a szocialista jogszabályokban.

IV. A mű második része azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy milyen helyet foglal el a *család a jog rendszerében,* mi az a kör, amelyben a jog a család rendjét szabályozása alá vonja.

10. A második rész első fejezete (173. old.) a családi jog egyik legvitatottabb problémájával, nevezetesen azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy mi a tárgyi értelemben vett *családi jog területe.* A szerző szerint a családi jog területét lényegében három fő kérdés jogi szabályozása alkotja: a házastársi, a szülő- és a gyermek közötti kapcsolat, valamint a szülő és a gyermek közötti viszony helyettesítésére irányuló kapcsolat (ideértve e kapcsolat keletkezésének, megszűnésének és módozatainak jogi szabályozását is).

Igen lényegesek azok a — bár jegyzetbe (173. old. 1 jegyz.) foglalt — fejtegetések, amelyek arra mutatnak rá, hogy a családi jogviszony jellegénél fogva is sajátos jogviszony. A családi kapcsolatok alapjául szolgáló viszonyok minőségileg változnak, amikor azokat a jog szabályozása körébe vonja, de ugyanakkor nem vesztik el természeti viszony minőségüket sem. Mégis a jog nemcsak formát ad ezeknek a kapcsolatoknak, hanem — ahogy a szerző kifejezésre juttatja — „bizonyos szelekciót is hajt végre" a természeti viszonyok között. A házasság és a szülő-gyermeki viszony példája ezt szemléltetően bizonyítja. A férfi és a nő, továbbá a szülő és a gyermek viszonyának jog által elismerése esetében beszélhetünk házasságról, illetőleg szülő-gyermeki kapcsolatról.

A családi jog területének megvonása a dolog természeténél fogva számos problémát vet fel. Helyes a szerzőnek az a megállapítása, amely a *jegyességhez* kapcsolódó jogi következményeket jelöli meg döntő tényezőként annak elbírálásánál, hogy a jegyesség — és annak lényege, a kölcsönös házassági ígéret — a jog által szabályozott kategóriába esik-e. Ilyen problematikus kategória volt a *házassági vagyonjog* is, amelynek a házassági személyi jogtól való különválása a feudális és a kapitalista jogrendben élesen megmutatkozik. Ugyanakkor a szocialista jogrendben ilyen különválásról nem lehet szó, mivel a vagyoni viszonyok a házastársi kapcsolatból szorosan folyó jogi következményként jelentkeznek (177. old.). Az *özvegyi jog* a szocialista jogrendben öröklési jogi intézménnyé vált. A családi jogtól való függetlenségének egyik jellegzetessége éppen az, hogy a mi polgári törvénykönyvünk (amely ezt az intézményt a szocialista jogok között egyedülállóan szabályozza) nem ismer az özvegy hűtlenségében jelentkező jogvesztő hatást az özvegyi jog tekintetében. A magunk részéről egyébként elgondolhatónak láttunk volna olyan megoldást is, amely még annyira sem kapcsolja az özvegyi jogot az annak alapjául szolgáló házassághoz, hogy az újabb házasságkötés esetében sem szünteti azt meg. Így ez az intézmény függetlenné válhatott volna a családjogi jelleget még mutató utolsó tényezőtől is, és az özvegy hagya-

tékban való részesedésének sajátos formájaként jelentkezhetett volna.

A családi jog területének elhatárolásánál jelentősége van annak a kérdésnek, hogy az *örökbefogadás* mennyiben családjogi intézmény. Igazat kell adnunk a szerzőnek, amikor arra mutat rá, hogy ez az intézmény „a történelem folyamán sokszor és nem is rövid ideig családjogi jelleg nélkül élt" (178. old.), az utóbbi években azonban (alig egy-két ország kivételével) megszilárdultnak látszik az örökbefogadásnak — még kapitalista viszonyok között is — családjogi intézményként való szabályozása, vagy legalábbis erre való törekvés (gondoljunk pl. a vérszerinti kapcsolatot mindenben utánzó francia légitimation adoptive és az osztrák Volladoption intézményére).

11. A *tartás családi jellegének* vizsgálata során a szerző e jogviszonyokat a nemzetségi tulajdonszemlélet maradványaiból vezeti le. Az elvi kapcsolat tehát — mint arra a szerző helyesen rámutat — a vagyon és a tartási kötelezettség között, nem pedig a rokoni kapcsolat vonatkozásában állott fenn. Ugyanakkor azonban a fejlődés során ehhez a tartási kötelezettséghez szorosan kapcsolódtak olyan elemek, amelyek élesen kiemelik a tartási jogviszony családi jellegét. A tartás alapjává a családhoz tartozás ténye lép. E kapcsolat közelsége vagy távolsága határozza meg a tartási kötelezettség és jogosultság sorrendjét. A családjogi szabályok a mostohaszülő és a mostohagyermek közötti ilyen kapcsolatot családjogi kapcsolatként rendezik, a magyar bírósági gyakorlat pedig ide sorolja a nevelőszülő és neveltgyermek hasonló kapcsolatait is.

A volt házastárs tartásának családi jellegét az adja meg, hogy az a házassághoz, tehát a — bár megszűnt — de a családi jogviszonyok között is alapvetőnek minősülő jogviszonyhoz kapcsolódik.

12. A gyámság és a gondnokság családjogi jellege vitatott. A szerző a kérdés történeti elemzése után a gyámság vonatkozásában arra a megoldásra jut, hogy ezt az intézményt a családi joghoz általában több elvi és főleg technikai érv vonzza (mint pl. a felügyelet és vagyonkezelés körében a szülővel nagymértékben azonos szabályok). Viszont helyesen mutat rá arra is, hogy a gyámság intézménye más vonatkozásban közelebb áll a gondnoksághoz és a rendszer zártsága inkább a gyámság és a gondnokság együttes, a családi jogon kívüli szabályozását indokolná (194. old.). Ellenérvként azt lehetne felhozni, hogy a családi jognak a gyermekről való gondoskodás valamennyi eszközét fel kellene ölelnie, ami azonban megoldhatatlan, illetőleg olyan távoleső jogterületek szabályozását is igényelné, mint pl. az anyákról és a gyermekekről való szociális gondoskodás, a fiatalkorúakat védő rendelkezések stb.

13. A *családi jognak a polgári jogrendszerben* elfoglalt helyét fontos meghatározni, mert a polgári jogirodalom előszeretettel igyekszik a családot bizonyos szentimentális burokkal övezni, a családi jogviszonyok vagyoni viszonyokkal való összefonódottságát leplezni, a családban bizonyos osztályok feletti közérdek érvényesülését bizonyítani és ezáltal a való helyzetet, a családi jog tényleges szerepét leplezni. Ennek megfelelően a családi jog valóságos helyzetét a burzsoá jog nem is határozhatja meg. A vita éppen ezért lényegében csak abban a kérdésben mozgott, hogy az egységes magánjog rendszerén *belül* hol helyezkedik el a családi jog mint a magánjog egyik része (207. old.).

Ebben a fejezetben bírálja a szerző a burzsoá felfogásokat (természetjogi, történeti iskola, a jogpozitivizmus nézetei stb.), rámutatva azok tarthatatlanságára. Bemutatja a tulajdoni rend és a család rendjének együttes fejlődését és rámutat arra, hogy a családi viszonyok és a tulajdoni viszonyok különválásáról csak kapitalista viszonyok között lehet szólni. Addig a családi és a tulajdoni viszonyok szerkezete lényegében hasonló volt (pl. a földesúr és jobbágy közötti viszony nagymértékben azonos szerkezetű volt a családi viszonyokkal, mert az alá- és fölérendeltség egyik személynek a másik személy felett gyakorolt hatalmát jelentette, ami csak a polgári társadalomban korlátozódott a családi körre (204—205. old.).

14. A *családi jognak a szocialista jogrendszerben* való elhelyezése és az ezzel kapcsolatos fejtegetések a műnek már abból a szempontból is fontos része, mert ez elméleti alapját adja azoknak a jogszabályoknak, amelyeknek olyan gazdag elemzését találjuk a mű harmadik részében.

A szerző helyesen állapítja meg, hogy a családjognak a szocialista országokban kezdettől fogva következetesen önálló (a polgári jogtól független) kodifikálása nem jelentette a családjognak, mint önálló jogágnak, ugyanakkor való kialakulását. Ez új, hosszabb folyamat eredménye, amely bizonyos tekintetben még ma sem tekinthető lezártnak, bár a családi jog önálló jogág minőségéhez ma már nem fér kétség. A szerző szerint is ennek legfőbb bizonyítéka, hogy a családi jogállást alakító jognyilatkozatokra és más jogi tényekre a polgári jognyilatkozatokra és jogi tényekre vonatkozó általános szabályokat — tehát főként a Ptknak a szerződésekre vonatkozó szabályait — nem lehet kielégítő eredménnyel alkalmazni. Ennek folytán, ha a bíró a konkrét kérdés megoldásához a Ptk-t venné igénybe, ez nem kívánatos eredményekre vezetne.

Ez nagy általánosságban így is van, azonban számolni kell azzal, hogy adott esetben a családi jog szabályai hallgatnak, és ha a Csjt. el is kerülte a polgári jog szabályainak alkalmazását a családi jog körében, a hiányos szabályozás a gyakorlatban zavarokat okoz. Arra nézve azonban, hogy a polgári jog szabályait mikor és menynyiben lehet igénybe venni, a szerző igen figyelemreméltó választ ad. Felhívja a figyelmet ugyanis arra, hogy a jogág kodifikációja bizonyos kérdések megoldását éppen azzal a meggondolással hagyja nyitva, hogy a más jogágban található ide vonatkoztatható szabályokat a jogág saját szabályaként lehessen alkalmazni és felhasználni. Egyetértünk a szerzővel abban, hogy a más jogág területére való átnyúlás korlátlan lehetősége aligha egyeztet-

hető össze a szocialista törvényesség követelményeivel és helyesebb volna, ha jogszabály határozná meg ennek kereteit (221. old.).

15. A szerző részletes elemzést ad *a magyar családi jog kialakulásáról*, rámutat a felszabadulás előtti családi jog bonyolult, több heterogén elemet összefoglaló rendszerére (feudális szokásjog, kodifikált feudális jog, tiszta burzsoá jog, a feudális szemlélethez visszakanyarodó jogszabályok és nyíltan fasiszta jellegű jogszabályok). Különösen értékesek a szerzőnek azok a megállapításai, amelyek a felszabadulás előtti házassági jog alapján kialakult képmutató bírósági gyakorlatot leleplezik (közös megegyezés a Ht. 77. §-a alapján), illetőleg rámutatnak a szinte paradox végkövetkeztetéshez vezető bírósági gyakorlatra, amely a Szovjetunióban kötött házasságok elismerésével kapcsolatban kialakult (229—230. old.).

A felszabadulás utáni jogalkotásnak a családi jog területén is sok tennivalója akadt és ezek sorában a nyíltan fasiszta jellegű jogszabályok eltávolítása után hozzá lehetett kezdeni a feudális maradványok felszámolásához, majd a polgári reformok bevezetése és megvalósítása útján a szocialista családi jog kiépítéséhez. Igen jelentős lépés volt e téren az Alkotmány hatálybalépése, amely a családi jog fejlődésére közvetlen befolyást gyakorolt.

Az 1952-ben megalkotott magyar családjogi törvény már mutatja azokat a jellegzetességeket, amelyek a család rendjének a szocialista erkölcsi követelményekkel összhangban való szabályozásában a dogmatikus finomságú, élettől idegen kidolgozás mellőzésében, az egyszerűségben és az önálló, polgári jogtól független jogágként való szabályozásban jelentkeznek.

16. A *nem házasságból született gyermek* szocialista egyenjogúsításának a magyar családi jogban található különleges útjával a szerző külön fejezetben foglalkozik. Ez indokolt, ha figyelembe vesszük, hogy lényegében a magyar megoldás volt az első a népi demokráciák körében, amely határozottan állást foglalt a gyermeknek az apa családjába való beillesztése mellett. Magyar vonatkozásban ez a szabályozás egyébként különben is sürgősnek és indokoltnak mutatkozott, mert a felszabadulás előtti helyzet európai viszonylatban is elmaradott volt. A szabályozás első formája (1946: XXIX. tv.) ezért nem is úgy jelentkezik, mint a házasságon kívül és a házasságból született gyermek egységes jogállásának szabályozása, hanem ez a törvény a házasságon kívül született gyermeket emelte fel a házasságból született gyermek jogi helyzetébe. Ezt a szabályozást tette teljessé a Csjt. azáltal, hogy a házasságból és a nem házasságból született gyermek jogi helyzetét egységesen szabályozta.

V. A mű harmadik része a család jogi rendje természeti és társadalmi alapjainak, valamint a család rendjének a jog rendszerébe való beillesztése után a bennünket legközelebb érdeklő kérdésekhez a *magyar családi jog általános szabályaihoz* vezet el. Ez a rész lényegében két alapvető kérdést elemez: a személyi jogállás lényegét és jelentőségét a családi jogban, továbbá a családjogi nyilatkozatok általános szabályait.

17. A *családjogi jogképességet* tárgyaló fejezet szembeállítja az általános — a jogrendszer egészében érvényesülő — jogképességet, a jogrendszer megfelelő ágában érvényesülő különböző — ágazati — jogképességgel. A családi jog keretében ez az ágazati jogképesség sajátosan érvényesül, ami természetes következménye annak, hogy a családi jogviszonyok körében államról vagy jogi személyről nem lehet szó. A családjogi jogképesség csak embert illethet meg (265. old.). Ugyanilyen sajátossága a családjogi jogoknak és kötelezettségeknek, hogy azok nem öröklés útján szállanak át, hanem közvetlenül az illető személyt érintő jogi tények — pl. születés, házasságkötés, elismerés stb. — útján keletkeznek.

A szerző az alapvető családjogi jogállásokat vizsgálja meg, így a gyermeki, a szülői, a házastársi jogállást, valamint a tartási viszonyból fakadó jogállást. Elemzi azok létrejöttét és jogi természetét. Ugyanakkor rámutat arra is, hogy a családjogi jogképesség nem esik egybe a *perbeli jogképességgel.* A perben az általános polgári jogképesség az irányadó, a konkrét jogvitában esetleg hiányzó családjogi jogképesség az érdemi döntés keretében kerül elbírálásra (274. old.).

18. A *családi jogállás kizárólagosságát* tárgyaló fejezet azt a rendkívül érdekes kérdést elemzi, hogy családi jogunk rendszere mellett lehet-e ugyanazok között a személyek között különféle családjogi kapcsolat. A családi jogállás kizárólagossága ugyanis jelenti egyrészt azt, hogy mindenkinek meghatározott családi jogállása van, másrészt pedig, hogy két személy között családi jogállások halmozása, ha azok egyidejű fennállása egymást kizárja, nem lehetséges. Így pl. senki sem állhat egy időben több személlyel házastársi kapcsolatban, továbbá egy gyermeket mindig meghatározott szülővel szemben illeti meg a gyermeki jogállás. A családi jogállás kizárólagossága tipikusan és sajátosan családjogi szabály, amelynek érvényesüléséről a családi jog általános rendelkezései messzemenően gondoskodnak, illetőleg igyekeznek felszámolni az előadódó rendkívüli eseteket 275—276. old.).

Ilyen pl. a *kettős házasság*, annak is különösen az az előfordulási formája, amely a tévesen holtnak vélt személy házastársának újabb házasságkötése esetében áll be. Ahhoz ui., hogy ilyen esetben a korábbi (tévesen holtnak vélt személlyel kötött) házasságot megszűntnek lehessen tekinteni, szükséges az új házasságot kötők jóhiszeműsége. Az újabb házasság érvénytelenné nyilvánításának feltétele ezért, hogy egyik házasfélnek se legyen tudomása a tévesen holtnak nyilvánított személy életbenlétéről. A szerző rámutat arra (279. old.), hogy ha a bíróság az említett ténybeli előfeltétel hiánya okából utasítja el az érvénytelenségi keresetet, az ítélet nem lesz hatályos mindenkivel szemben „ezért nem jelenti annak jogerős megállapítását, hogy a halottnak vélt személlyel kötött házasság megszűnt." Ez a megállapítás azért jelentős, mert érvénytelenségi kereset indítására — a házastársakon és az ügyészen kí-

vül — mindenki jogosult, akinek a házasság érvénytelenné nyilvánításához jogi érdeke fűződik. Ez pedig azt jelenti, hogy a jogosultak által külön-külön indítható érvénytelenségi perben újból és újból el kell bírálni a jóhiszeműség tényét. Ilyen körülmények között pedig kétségessé válik, hogy a holtnak vélt személy által indított érvénytelenségi kereset elutasítása az ő házasságának megszűnését res iudicata-vá minősíti-e. Érvénytelenítés iránti újabb kereset nincs kizárva, ami további problémát okoz akkor, ha időközben a tévesen holtnak vélt személy újabb házasságot köt. Ebben az esetben a tévesen holtnak vélt személy kerülhet a kettős házasság jogi helyzetébe, amiből az a különös helyzet származik, hogy érdekévé válik annak bizonyítása, hogy korábbi házastársa és ennek a házastársa nem tudott az ő életbenlétéről.

Az *apai jogállás* kizárólagosságának vizsgálata során a szerző nálunk első ízben foglalkozik az apaság kérdésével, ha a gyermek az anya mesterséges megtermékenyítéséből származik. A mesterséges megtermékenyítés jogi elismerése és a férj beleegyezése mellett a férj apaságának megtámadása elég problematikusnak látszik, hiszen az intézmény ilyen módon való elismerése feltételezi, hogy a férj nem apa (kivéve természetesen, ha a sperma a férjtől származik, de a nemi érintkezés bizonyos okból lehetetlen). A szerző közlése szerint (286. old.) azonban a külföldi gyakorlatban nem vitás, hogy a férjet (és más jogosultakat) a mesterséges megtermékenyítésbe való előzetes beleegyezés sem foszthatja meg attól, hogy a gyermek tőle származásának vélelmét megtámadja.

Az *örökbefogadás* útján létrejött családi jogállásnak a szerző helyesen olyan sajátosságait állapítja meg, hogy az a szülői jogállást utánozza, de a vérszerinti szülői jogállást nem szünteti meg, hanem csak háttérbe szorítja. Ilyen sajátossága az örökbefogadással létesített családi jogállásnak az is, hogy szemben a vérszerinti származáson alapuló családi jogállással, megszüntethető. Ebből következik, hogy az örökbefogadás útján létesült családi jogállás fennállása alatt semmi akadálya nincs annak, hogy a vérszerinti családi jogállás — származás — vitatható legyen (292. old.).

Az örökbefogadás és a házasság vonatkozásában a szerző elemzi a nálunk lefolyt vitát (290—299. old.) és kifejti saját újabb álláspontját. Annak leszögezése mellett, hogy a kérdés részletes kifejtésére a magunk részéről vissza kívánunk térni, röviden rámutatunk arra, hogy a magunk részéről a minél kevesebb adminisztratív intézkedést igénylő megoldást tartjuk helyesnek. Ezért mellőzhető volna az olyan megoldás, hogy az örökbefogadás felbontás útján elhárítható házassági akadállyá váljék, de lehetővé kellene tenni, hogy a házasság megkötésével az örökbefogadási kapcsolat megszűnjék, viszont megfontolandó lehet az örökbefogadási kapcsolat fenntartása, ha az örökbefogadó leszármazója és az örökbefogadott közötti házasságkötésről van szó stb.

19. A *cselekvőképesség* a családi jog területén is annak elismerését jelenti, hogy a cselekvőképes személy jogviszonyai alakításában saját maga járhat el. A cselekvőképesség kategóriáit — cselekvőképtelenség, korlátozott cselekvőképesség és cselekvőképesség — a családi jog a polgári jogtól készen átveszi, viszont kiegészíti e polgári jogi kategóriákat egyes olyan sajátos szabályozással, amelyet csak a családi jog tartalmazhat (pl. a házasságkötés útján történő nagykorúsítás: 302. old.).

A szerző e fejezetben részletes elemzését adja a családjogi cselekvőképesség sajátos alakzatainak és összeveti azt a polgári jogi cselekvőképesség jellegzetességeivel. Rámutat az alapvető eltérésre, nevezetesen, hogy a polgári jog szerint az egyén jogai felől szabadon rendelkezhet, tőle függ jogainak alakítása, a családjogi jogviszonyok tekintetében azonban a jogváltozás sok esetben csak bírói ítélettel (házasság felbontása) vagy a hatósági határozattal (örökbefogadás) következik be (304—305. old.).

Az anyagi jogi cselekvőképesség mellett a szerző tárgyalja a *perbeli cselekvőképesség* szabályait és annak családjogi vonatkozásait. Rámutat a Családjogi kommentár és a Polgári eljárásjogi tankönyv közötti eltérésre a Pp. 278. §-ában foglalt szabálynak a házassági pereken *kívül* történő alkalmazása tekintetében. Véleményünk szerint a jogszabályok szövege a Polgári eljárásjogi tankönyv értelmezését igazolja. *Nizsalovszky* mutat rá azonban ennek az eltérésnek a helyes indokára, nevezetesen, hogy az eljárásjogi szabályok nem tettek különbséget a koruknál fogva és a gondnokság alá helyezés okából korlátozott cselekvőképességűek között (327. old.). Kétségtelen — és a gyakorlatban sem akadt arra példa —, hogy a koránál fogva korlátozottan cselekvőképes önállóan járt volna el, és nyilatkozatait teljesen önállóan tette volna meg. Éppen ezért még azt is problematikusnak tartjuk, hogy a korlátozottan cselekvőképes személy a keresetindítási nyilatkozatát maga egyedül tegye meg. Ez a szabály a gyakorlatban éppúgy aligha érvényesül, mint ahogy a korlátozottan cselekvőképes kiskorú is aligha készít közvégrendeletet, bár erre joga volna.

A fejezet kitér a családjogi *képviseleti* problémákra (330. old.), helyesen leszögezve azt, hogy a képviselet köre a családi jogban szűk, mert a jogszabályok általában a nyilatkozatok személyes megtételét követelik meg.

20. Annak a kitűzött célnak a vizsgálata során, hogy a polgári jog és a családi jog általános szabályai hogyan viszonyulnak egymáshoz, a szerző a *házassági vagyonjognak* két olyan elemét különbözteti meg, amelyek a legszorosabban érintkeznek a polgári jog szabályaival. Ezek: a házastársak jogszerzésének a szabályai, amelyek a házastársak jogképességét és cselekvőképességét érintik, a másik pedig az osztatlan közös tulajdonnak a házastársi vagyonközösség vonatkozásában való szabályozása.

A polgári szerződéskötés szabadságával szembenálló közös szerzési szabályok mind a közösségbe kerülő vagyon, mind pedig a házastársak sajátos személyi jogállása tekintetében élénk vitát váltottak ki különösen annak folytán, hogy a Csjt. maga a vagyonközös-

séget nem szabályozza részletesen. Nagy vitát váltott ki pl. a munkabérnek a vagyonközösséghez tartozása. A gyakorlatban általánosnak mondható az a megoldás, hogy a kifizetéssel a munkabér közössé válik. A szerző olyan megkülönböztetést tesz, hogy a fel nem használt készpénzösszeg (akár természetben van meg, akár takarékbetétbe helyezték) tekintetében a rendelkezési jog — személyes szükségletei fedezése körében — a házastársat illeti (349. old.).

A többi hasonlóan vitás kérdések elemzése közül legyen szabad kiemelnem a közös vagyon telekkönyvi bejegyzésével kapcsolatos problémát (352—353. old.). Ilyen tulajdoni bejegyzést — osztatlan közös tulajdon — ui. telekkönyvünk nem ismer. Az életközösség alatt szerzett ingatlannak a két házastárs közös tulajdonaként bejegyzése pedig egyáltalán nem utal az osztatlan közös vagyonra, mivel a bejegyzés több formációt takarhat (külön vagyonból vásárolt ingatlan, külön vagyonba utalt ingatlan, vagyonközösségi ingatlan). Megoldatlan — jogszabályban — az a probléma is, hogyan válhat telekkönyvi tulajdonossá az a házastárs, akinek tulajdonjogát a telekkönyv nem tünteti fel. A szerző egyetért az igazságügyminiszter állásfoglalásával, amely szerint a telekkönyvi tulajdonos házastárs nyilatkozata alapján van helye a másik házastárs tulajdonjoga bejegyzésének. Megjegyezzük, ha a telekkönyvben tulajdonosként egyedül bejegyzett házastárs meghal, lényegében a közjegyző folytat le egy olyan tulajdonjog-rendezést, melynek eredményeként az ingatlannak felerészben — vagyonközösség címén — tulajdonosát — a túlélő házastársat — a telekkönyvbe bejegyzik.

21. A *jognyilatkozatok* nemcsak a polgári jogban, hanem más jogágban is jelentős szerepet töltenek be, így a családi jogállást érintő jognyilatkozatok a joghatásra irányuló akaratnyilvánításoknak a családjogban sajátosan érvényesülő formái. E jognyilatkozatok vagy az ember családi jogállását érintik, vagy pedig vagyonjogi jellegűek. Az előbbiek esetében a polgári jog szabályainak alkalmazása tarthatatlan megoldásokra vezethet még ott is, ahol a családi jog sajátos szabályokat nem alkalmaz.

A szerző a népi demokratikus jogalkotás elemzése után rátér a jognyilatkozatokkal kapcsolatos sajátos problémákra. Így tárgyalja, hogy ajánlat és elfogadás viszonyát meg lehet-e állapítani két egybehangzó, egymást feltételező olyan nyilatkozat között, mint pl. a házasságkötéshez vagy az örökbefogadáshoz szükséges nyilatkozat. Helyesen mutat rá arra, hogy erről egyik esetben sincs szó. A nyilatkozatokhoz való kötöttség tárgyalása során felveti, hogy ha a házasuló nyilatkozata megtétele után kap figyelmeztetést arról, hogy a nő gyermekének elismerését meg kell tagadnia, és ebből szerez tudomást a gyermek létezéséről, lehetővé kell tenni, hogy a házasságtól visszalépjen, bármennyire is őrködik a jog a nem házasságból született gyermek érdekei felett (366. old.).

A nyilatkozatok visszavonásának lehetősége problematikus az örökbefogadás esetében is. A magunk részéről indokoltabbnak látjuk, ha a felek nyilatkozataikhoz a gyámhatóság döntéséig kötve vannak, mert egy esetleges engedélyezés a gyermek részére előnyös lehet (családi jogállást, tartást, öröklést, névviselést biztosít részére). Másrészről igaz, hogy a nyilatkozat visszavonása arra enged következtetni, hogy az örökbefogadó és az örökbefogadott között nincs meg az a kapcsolat, amely alkalmas volna a családi otthon és a családi nevelés biztosítására (370. old.), tehát az örökbefogadás engedélyezésének helyessége kétséges.

Egyetértünk a szerzőnek azzal a felfogásával, hogy az örökbefogadók házasságának érvénytelensége a közös gyermekké fogadott gyermek e jogállását nem érinti. Másrészről azonban vitathatónak tartjuk azt a megállapítást, hogy az örökbefogadási viszonyt mindig csak egységesen lehet felbontani. A szerző szerint ui. az egyik örökbefogadó részéről tanúsított magatartást mindkét örökbefogadó terhére kell elszámolni. Olyan esetben azonban, amikor pl. az örökbefogadó apa alkoholista, gyermeke, és így örökbefogadott gyermeke nevelését elhanyagolja, ugyanakkor pedig az örökbefogadó anya példásan teljesíti örökbefogadott gyermekével szemben is szülői kötelességét, nincs indoka annak, hogy az örökbefogadó anyával a kapcsolatot megszakítsuk. Közvetítő megoldásnak lehetne tekinteni az örökbefogadó apa szülői felügyeletének megszüntetését, azonban súlyosabb esetben indokolt vele szemben — és csakis vele szemben — a bontás alkalmazása.

22. A *családjogi törvényes tilalmakról* szóló fejezet a családjognak azokat a szabályait foglalja össze amelyek meghatározzák, hogy milyen esetben nem jöhet létre bizonyos személyek között meghatározott családi kapcsolat: pl. házasság, örökbefogadás, elismerés útján létesíthető szülő-gyermeki viszony stb. A családi jogviszonyoknak a polgári jogviszonyoktól eltérő szabályozása a tartalom megváltoztathatatlanságában is jelentkezik, aminek az eredménye abban foglalható össze, hogy míg a polgári jognak az érvénytelenség kategóriájával kell dolgoznia, a családi jog területén az, ami nem felel meg a családi jogban szabályozott tartalomnak, kívül esik a családi jog területén: mint oda nem tartozó, figyelmen kívül marad (364—375. old.). Ebből a szerző azt a további következtetést is levonja, hogy a létesülő, de a családjogi tartalmat nélkülöző jogviszonynak polgári jogi vonatkozásai esetleg jogilag értékelhetők. Így a szabálytalan örökbefogadási nyilatkozatból tartási szerződést lát megállapíthatónak (376. old.). Megítélésünk szerint azonban a hibás vagy hiányos jogviszonyoknak ilyen átminősítéséhez több olyan tényállási elem szükséges, amely már önmagában is megvalósíthatja a polgári jogi jogviszonyt. Ilyen hiányos, de polgári jogviszony létrehozására alkalmas örökbefogadási nyilatkozatot pedig gyakorlatilag alig lehet elképzelni.

A családjogi törvényes tilalmak szrában foglalkoznunk kell röviden a szerző által felvetett azzal a problémával, hogy az anyával kötött utólagos házasságnak a férj apaságát megállapító hatálya mennyiben érvényesül akkor, ha a gyermeket a férj már korábban örökbefogadta. A szerző szerint a házasságkötéskor teendő kizáró

nyilatkozat elmulasztása nem elég az apaság megállapítására, hanem pozitív elismerő nyilatkozatra lenne szükség (377. old.). Véleményünk szerint abból a tényből, hogy az örökbefogadás a vérszerinti családi jogállást nem érinti, csupán háttérbe szorítja, következik az, hogy az örökbefogadó apának az anyával kötött házassága — a kizáró nyilatkozat elmulasztása esetében — magával vonja azt a jogi hatást, hogy őt kell a gyermek apjának tekinteni.

23. A családi jog önállóan határozza meg, milyen *alakszerűségek* szükségesek a családjogi nyilatkozatokhoz. A megfelelő alakszerűségek nélkül létrejött nyilatkozat csonka tényállásúvá válik. Különösen figyelemreméltó azonban az, hogy ahol a családjogi jogi hatást külön hatósági határozat hozza létre, a határozat orvosolja az azt megelőző tényállásbeli hiányokat és hibákat is. Így pl. ha az örökbefogadáshoz megfelelő alakban kiállított nyilatkozatok szükségesek, és ezek hiányoznak, az engedélyező határozat az örökbefogadást ezek nélkül is létrehozza (383. old.). Megjegyezzük, hogy ez csupán az alakiságokra vonatkozik, de a nyilatkozat tartalmi fogyatékosságaira aligha.

Elvileg helyesnek kell tartanunk, hogy ráutaló magatartás nem hoz létre családjogi jogviszonyt. Azonban éppen örökbefogadás tekintetében a hibásan létrejött, de hatóságilag engedélyezett örökbefogadás és az ezt követően hosszabb időn át háborítatlanul fennállott jogviszony létrehozhat egy olyan jogi helyzetet, amely közeláll a ráutaló magatartás folytán létesült jogviszonyhoz.

24. A szerző elemzi azt a kérdést is, hogy a családjogi viszonyok sajátossága — a *nem vagyoni jelleg* — milyen következménnyel jár. Kétségtelen, hogy ezekre a viszonyokra a polgári jogi kategóriákat — ingyenesség, visszterhesség — nem lehet alkalmazni. A kölcsönösség is más vonatkozásban jelentkezik. A polgári jogi kategóriákat (pl. szolgáltatás — ellenszolgáltatás) sem lehet alkalmazni. Ha a jogviszonyból hiányzik a kölcsönösség, a családi jog sajátos szabályai alapján a jogviszony megszüntetésének van helye — pl. házasság vagy örökbefogadás felbontása stb. — nem pedig a kölcsönösségből esetleg származó jogok és kötelezettségek érvényesítésének.

A szerző részletesen vizsgálja a Csjt. 28. §-a (2) bekezdésének a különvagyonba utalásra vonatkozó szabálya és az actio Pauliana (Ptk. 203. §) közti viszonyt (388—392. old.). A továbbiakban vizsgálja a szerző, hogy harmadik személyek részesülhetnek-e védelemben a családjogi jognyilatkozatok reájuk hátrányosan ható következményeivel szemben. A szerző e szempontból három alapvető családjogi nyilatkozatot vizsgál: házasság, apai elismerés és örökbefogadás. Kimutatja, hogy ha van is orvoslási lehetőség, ezek messzemenően különböznek az actio Pauliana eseteitől (érvénytelenségi kereset, ügyész perindítási joga, 394—398. old.). A viszonylagos hatálytalanság e vonatkozásban ui. ismeretlen.

25. Az *akarathiányok* megítélése a családi jog területén igen nagy vitát váltott ki mind a házasság, mind az apai elismerés, mind pedig az örökbefogadás vonatkozásában. Kétségtelen, hogy a Csjt. elgondolása a szabályozás mellőzésével nem a polgári jogi szabályok analóg alkalmazását kívánta, hanem inkább azok alkalmazásának kizárását. Egyet kell értenünk azonban a szerzővel abban, hogy a kérdés azért ma is felmerül olyan vonatkozásban, hogy vajon az így történő szabályozás helyesnek mutatkozott-e (401. old. jegyzet).

Tény viszont az, hogy a családi jog területén a nyilatkozati elv fokozatos érvényesüléséből következik az is, hogy a bár hibásan megtett nyilatkozat családi jogállást érintő hatása bekövetkezik, sőt az akarathiány címén történő orvoslásnak igen sok esetben nincs is helye. A szerző által tárgyalt gazdag anyagból talán szabad legyen kiemelnünk mindenekelőtt a szívességből történt apai elismerés problémáját. A kérdést a gyakorlat vetette fel: a férj az anyával kötendő házasságra tekintettel elismeri a gyermeket (esetleg nem tesz kizáró nyilatkozatot), a házasság felbomlása esetében viszont az így vállalt kötelezettségtől szabadulni kíván. Az apai elismerés jogi hatálya — függetlenül annak indokától — bekövetkezett, elhárítására csak az általános szabályok alapján van mód.

A másik részletesen tárgyalt probléma a kényszer, tévedés és megtévesztés eseteinek a családi jog keretében való értékelése. A házasság, illetőleg az apai elismerés vonatkozásában a szerző fejtegetéseivel egyetértve, itt az örökbefogadással kapcsolatos álláspontjára kívánunk kitérni (415. s köv. old.).

Mindenekelőtt itt is rá kívánunk mutatni arra, hogy az akarathiány jogkövetkezményeinek szabályozatlansága felveti azt a kérdést, hogy helyes volt-e ennek mellőzése. A bírósági gyakorlat kétségtelenül a konkrét esetekből indult ki és a konkrét ügyekben keresett megoldást. A felbontásra vonatkozó törvényi szabályozás szűk keretei nem adtak lehetőséget arra, hogy az életben felmerülő esetekben kielégítő megoldást nyújtsanak. Ezért kellett a bírósági gyakorlatnak mélyebb eszközökhöz nyúlnia. A bíróság által alkalmazott eszközök azonban figyelmen kívül hagyták, hogy az örökbefogadás gyámhatósági határozattal, nem pedig pusztán jognyilatkozatok (szerződés) alapján jön létre. Az örökbefogadás érvénytelenítésének tehát nincs helye, mert az egy államigazgatási határozat érvénytelenítését jelentené. A Családjogi törvény kommentárjának — a szerző által kifogásolt (414. old. jegyzet) — álláspontja éppen ez ellen a bírósági gyakorlat ellen tiltakozott azzal a megállapításával, hogy a bíróság nem jogosult a gyámhatóság határozatát egy perben félretenni. Azt azonban aligha lehet szerintünk vitatni, hogy valamely nyilatkozatra vonatkozóan a bíróság megállapítsa hogyan jött létre: szabályszerűen, vagy pedig az akarathibás volt. Ennél többre a kommentár sem kívánta a bíróságot feljogosítani. A *bíróság* eljárása során a gyámhatóság részére állapítja meg, hogy *fennáll-e a nyilatkozat,* viszont a *gyámhatóság* dönt arról, hogy *fennáll-e az örökbefogadás.* A bíróság határozata tehát arra szolgálhat, hogy annak alapján a fél kérhesse a gyámhatósági határozat hatályon kívül helyezését. Az a jogkör, amelyet a kommentár a bíróságoknál elis-

mer, nem az örökbefogadás érvénytelenné nyilvánítását jelenti, hanem csupán a jognyilatkozatok hibáinak megállapítását. A különbség tehát a kommentár és a 81. J. D. álláspontja között éppen az, hogy a 81. J. D. szerint az örökbefogadási szerződés, illetőleg az ahhoz szükséges beleegyezés semmissége vagy sikeres megtámadása esetében az örökbefogadási szerződés is hatályát vesztette (mert a szerződés hozta létre az örökbefogadást, nem pedig annak megerősítése), a kommentár álláspontja szerint pedig ahhoz, hogy örökbefogadás megszűnjék vagy hatályát veszítse, a bírósági ítéleten felül külön gyámhatósági aktusra van szükség.

A másik probléma az örökbefogadással kapcsolatban abban jelentkezik, hogy szükséges-e az érvénytelenségi kategóriát kiterjeszteni, illetőleg nem elég-e a felbontás körét helyesebben megvonni (vö. 417. old.). Álláspontunk szerint nem közömbös az, hogy a felek más jogi helyzetben vannak, felbontás mint érvénytelenné nyilvánítás (igazgatási úton történt hatályon kívül helyezés) esetében. Felbontás esetében — a jelenlegi szabályok szerint — az örökbefogadásnak több jogi hatása fennmaradhat (tartás, névviselés, esetleg a leszármazók vonatkozásában fennmarad a kapcsolat). Érvénytelenné nyilvánítás (hatályon kívül helyezés) esetében természetesen ezek a jogi hatások elesnek.

Nem közömbös tehát az a tény, hogyan szűnnek meg az örökbefogadás útján létesült kapcsolatok. Azzal viszont magunk is egyetértünk, hogy az örökbefogadás felbontásának szabályozása kiegészítésre szorul. Ennek keretében szabályozni kell az államigazgatási eljárási szabályoknak éppen az örökbefogadást engedélyező határozat tekintetében érvényesülő rendelkezéseit, illetőleg ki kell venni azokat az államigazgatási eljárási szabályok hatálya alól. Ez azt jelentené, hogy a már egyszer engedélyezett örökbefogadás utóbb csak bírói felbontás útján szüntethető meg.

26. A *családjogi érvénytelenség* tárgyalása során tűnik ki legélesebben a szerzőnek az a megállapítása, hogy a polgári jog szabályainak alkalmazása a családi jog terén tarthatatlan megoldásokra vezethet (425. old.). A szerző a valamikor egységes burzsoa polgári jog alkotó részét képező — de nálunk már önálló jogággá vált — munkajog érvénytelenségi kategóriájával von párhuzamot, rámutatva arra, hogy az érvénytelenség polgári jogi értelemben mind a munkajog, mind a családi jog területén alkalmazhatatlan.

A legalapvetőbb fontosságú — és talán az irodalomban is a legáltalánosabban elemzett — a házasság érvénytelenségének problémája. Ezt a szerző is részletesen vizsgálja és ennek során a házasság érvénytelenségének három típusát különbözteti meg: *a)* az alakiságok megsértése, *b)* a házasságkötő cselekvőképességének hiánya, *c)* a házasságkötésnek a családi jogállás kizárólagosságába ütközése. Az érvénytelenségnek általános értékelése során, azt hiszszük alapvetően helyesnek kell mondanunk azt a megállapítást, hogy a házasság szocialista értékelésében „döntő jelentősége van annak, hogy valamely kötelék alkalmas-e a lényeges társadalmi feladatának betöltésére és azt valójában be is tölti-e" (426. old.). Talán ez az értékelés támasztja alá döntő súllyal családi jogunknak azt a szabályát, amely a korábbi megtámadási okokat (kényszer, tévedés, megtévesztés) elejtette.

A házassági érvénytelenségi okok tárgyalása kapcsán a szerző behatóan foglalkozik azok elhárításának módjával is. Részletesen elemzi az örökbefogadás útján keletkező házassági akadály elhárításának lehetőségét (430—433. old.), aminek alapvető irányával már foglalkoztunk.

Az érvénytelen házasság jogi hatásának vizsgálata terén (443—451. old.) is élesen rámutat a szerző arra, hogy itt nem a polgári jogi érvénytelenségi kategória jogi hatásainak szabályozásáról van szó; ugyanakkor a polgári jog egész sor szabályának alkalmazása merülhet fel az érvénytelen házasság utáni maradékjoghatások polgári jogi formái vonatkozásában [Ptk. 234. § (2), 238. § (2), (4) bek., 238. §]. A maradékjoghatások körét a szerző szűkebben vonja meg, mint ahogy azt nálunk az irodalom általában elismeri. Így nem tekinti fennállónak az érvénytelenség megállapítása után a tartási kötelezettséget még a jóhiszemű fél javára sem (449. old) és — ami ezzel összhangban áll — özvegyi jogot sem lát biztosíthatónak. Nem hisszük azonban, hogy az érvénytelenség kategóriája ilyen szigorú elbírálást kívánna.

E fejezet foglalkozik az apai jogállás betöltésével, valamint az örökbefogadással kapcsolatos érvénytelenséggel is.

27. A szerző műve utolsó fejezetében — mintegy összefoglalásként — előadja a családjogi jogszabályok módosítására irányuló *javaslatait.* Ezeknek ismertetésére már nem kívánunk kitérni, azok zömével az egyes fejezetek tárgyalása során foglalkoztunk. Megvalósításuk valóban jelentősen előbbre vinné családjogi jogszabályainkat mind a teljesség, mind pedig a polgári jogi szabályoktól való végleges elszakadás irányában.

*

Összefoglalóként csupán arra kívánunk rámutatni, hogy a mű — miként annak gazdag tartalma is igazolja — valóban átfogja a családi jog tudományát, de emellett benne a családi joggal foglalkozó gyakorlati szakember, elméleti tudós vagy a családi jogot még csak az egyetemen tanuló joghallgató is megtalálja az őt érintő problémákat. Azok pedig, akik a családjogi irodalmat művelik, kivétel nélkül találkoznak műveik értékelésével, illetőleg problémáik elemzésével. Ez a mű alkalmas arra is, hogy élvezetes olvasmányként a családi jogból mintegy összefoglaló képet nyújtson azok számára is, akik jogi munkával nem foglalkoznak.

A könyv az Akadémiai Kiadó gondos szép kivitelű kiadásában jelent meg, ami méltó a műhöz. A kiadó ezt a művet csupán 800 példányban adta közzé. Nem számítva a hivatalos intézményeket, könyvtárakat, stb. hazánkban is sokkal több azoknak a száma, akiknek könyvei közt annak helyet kellene foglalnia.

Bacsó Jenő

*B. Sz. Krilov: A burzsoá állam parlamentje**

A burzsoá országok története során a vezetőszerepet különböző politikai szervek töltötték be. A hivatalos propaganda azonban mindig azt igyekezett bizonyítani, hogy a magántulajdonon alapuló országban az államot a nép igazgatja és kizárólag a nép által választott küldöttekből álló parlament rendelkezik a törvényalkotás jogával, a parlament határozza meg az állami költségvetést, az adókat és ellenőrzi a kormány tevékenységét. A kormányzásnak az a formája pedig, amelyben a parlament gyakorolja ezeket a funkciókat a „parlamentarizmus" elnevezést nyerte. A történeti fejlődés ismeretében tudjuk, hogyha a monopolkapitalizmus előtti időszakban néhány európai állam viszonylag közel is került a parlamentarizmushoz, az imperializmus időszakában messze eltávolodott ez a szerv eredeti ideáljától. Mindamellett a burzsoá jogászok és szociológusok igyekeznek a parlamentet olyan teljhatalmú központi szervnek feltüntetni, amely az egész nép érdekeit fejezi ki.

A parlament helyét a burzsoá állami szervek rendszerében mindenekelőtt az határozza meg, hogy a parlament a legfelsőbb szervek egyike, amely hivatott résztvenni azoknak a feladatoknak megvalósításában, amelyeket az uralkodóosztály az állam elé állít. A parlament ugyanakkor több sajátos vonással rendelkezik a burzsoá állam egyéb szerveihez viszonyítva. Számos országban a parlament igen erős demokratikus hagyományokra támaszkodik. A parlament képviseleti szerv és bizonyos mértékben kapcsolódik a lakossághoz. A parlamentnek ez a vonása lehetővé teszi azt, hogy tevékenységére a közvélemény erősebb befolyást gyakoroljon. Ezek a sajátosságok természetesen váltakozó színezetben jelentkeznek a különböző országok parlamentjeinél. Az adott ország osztályviszonyaitól, az uralkodó osztály kormányzási képességétől, a dolgozó tömegek szervezettségétől és határozottságától, valamint attól a szereptől függően, amelyet a munkásosztály pártja az adott országban betölt, változik a parlament szerepe is.

Az SZKP programja a burzsoá állam tevékenységének alapvető irányait jellemezve megállapítja, hogy „a monopoliumok további gazdagodása, a munkásmozgalom és a nemzeti felszabadítóharcok elnyomása, a kapitalista rendszer megmentése és az agresszív háború kirobbantása céljából az állammonopolista kapitalizmus egységes mechanizmusban egyesíti a monopoliumok erejét az állam erejével". Ezeknek a feladatoknak teljesítésében a burzsoá állam valamennyi szerve — közöttük a parlament is — részt vesz. Közreműködik e feladatok teljesítésében a parlament részben a kormány befolyására, amely közvetlen kapcsolatban áll a monopoliumokkal, másrészt pedig a monopoliumok instrukciójára, amelyek széleskörű képviselettel rendelkeznek minden burzsoá parlamentben.

Természetesen helytelen lenne azt állítani, hogy a burzsoá parlamentek tevékenysége általában és kizárólagosan népellenes jellegű. A nemzetközi munkásmozgalom fejlődése, a dolgozó tömegek harca több országban előmozdítja az ún. szociális jellegű törvények meghozatalát. A parlamentben általában gyakrabban, mint a burzsoá állam egyéb szerveiben hangot kap a népellenes politikával szembeni tiltakozás. A parlament szervezete és működése némi lehetőséget nyújt a marxista munkáspárt és az egyéb baloldali pártok képviselői számára, hogy a parlamenti fórumokon a néptömegek érdekének védelmében lépjenek fel. A parlament ülésének nyilvánossága, a képviselők törvénykezdeményezési és indítványozási joga, részvételük a parlament munkájában megkönnyíti a haladás szolgálatát.

Ezekből az általános tételekből kiindulva dolgozza fel szerző a recenzeált műben a burzsoá országok parlamentjére vonatkozó burzsoá és marxista elméleti tételeket, mutatja be a burzsoá országok parlamentjeinek korábbi és jelenlegi szervezetét, hatáskörét és működési rendjét, valamint a parlament és az egyéb központi állami szervek viszonyát. A mű alapvető jellegzetessége, hogy a burzsoá parlamentekre vonatkozó rendkívül gazdag irodalmi, jogszabályi és tényanyaggal ismerteti meg az olvasót. A műben feldolgozott hatalmas ismeretanyag nem csupán a politikai és jogi kérdések iránti általános érdeklődés kielégítését szolgálhatja. Szerző a munkája tárgyaként szereplő fontos burzsoá intézménnyel kapcsolatos alapvető marxista elvi tételeknek és tényekkel alátámasztott érveknek olyan gyűjteményét nyújtja, amelyet — megítélésem szerint — nem nélkülözhetünk az ideológiai osztályharc, az eszmei offenzíva eredményes vitelében. Annak érdekében, hogy Krilov munkájának ismeretbővítő és politikai tudatosító tartalmát mind az egyetemi oktatásban, mind a széles jogpropagandában hasznosíthassuk, ezúttal is indítványozzuk a munka magyar nyelvű publikálását.

A mű általános értékelésével, főbb témaköreinek felvázolásával és néhány következtetésének ismertetésével is azt kívánjuk elérni, hogy felhívjuk az olvasók figyelmét a szovjet jogtudománynak erre a néhány hónapja megjelent jelentős produktumára.

Krilov könyve hét fejezetre tagozódik. „A parlament és parlamentarizmus politikai lényege" c. I. fejezetben (3—36. old.) először Marxnak és Engelsnek a monopolkapitalizmus előtti burzsoá parlamentekre vonatkozó megállapításait, valamint Leninnek az imperializmus időszakában fennálló burzsoá parlamentekről és parlamentarizmusról szóló tanítását ismerteti a szerző. A marxizmus klasszikusainak a burzsoá parlamenttel kapcsolatos megállapításai ismertetése során ráirányítja a figyelmet arra, hogy Lenin nagy jelentőséget tulajdonított a parlamenti harcnak, azt a munkásosztály harca egyik formájának minősítette és kidolgozta a munkásosztály képviselői által a parlamenti intézményekben követendő taktika alapjait. Lenin ugyanakkor erőteljesen hangsúlyozta, hogy a proletariátus pártja nem elégedhet meg a burzsoá parlamentáris-demokratikus köztársaság kivívásával, amely mindenütt a világon megtartja, sőt bővíti a tömegek elnyomásának olyan eszközeit, mint a

* L. IMO Kiadó Moszkva 1963, 354 old. (croszul)

rendőrség, az állandó hadsereg, a privilegizált hivatalnoki kar, stb. Ezt követően vonta le Lenin azt a történelmi jelentőségű következtetést, hogy a proletárdiktatúra legjobb politikai formája nem a parlamentaris köztársaság, hanem a szovjetek köztársasága. Lenin emellett gyakran hangsúlyozta, hogy a proletariátusnak és pártjának fel kell használnia a parlamentet a dolgozók felszabadítása érdekében. Fellépett a parlamenti harcot lebecsülő „baloldaliság" gyermekbetegsége ellen.

Különösen időszerű kérdéseket taglal a szerző e fejezetnek abban a részében, ahol Lenin tanítása, az SZKP XX. kongresszusának és az SZKP programjának megállapításai, valamint számos kapitalista országbeli marxista munkáspárt programja alapján behatóan elemzi a parlament igénybevételét a szocializmushoz vezető békés átmenethez. A kapitalizmusból a szocializmusba vezető átmenetnek ez a formája számos kapitalista országban fennálló azzal a reális lehetőséggel kapcsolatos, hogy a munkásosztály saját vezetése alatt egyesítheti a nép túlnyomó többségét. Ez a lehetőség két körülményből fakad. Először is az uralkodó burzsoá pártok és az általuk létrehozott kormányok mindinkább elvesztik a tömegek bizalmát. Ugyanez vonatkozik az opportunista szociáldemokrata pártokra is. A szociáldemokrata pártok jobboldali vezetői igyekeznek megakadályozni a munkásosztály egységét, de a szélesebb szociáldemokrata rétegek mind gyakrabban lépnek egységfrontra a kommunistákkal. A parlamenti út lehetőségét előmozdító másik tényezőként azt emeli ki a szerző, hogy a monopolkapitalizmus nem csupán a munkásosztályt nyomja el, hanem a dolgozó kistulajdonosokat is. A nép széles rétegei jogaik és szabadságuk védelmére a demokráciáért, békéért folytatott harc közös zászlaja alatt egyesülnek. Az összes demokratikus erők összefogásának ez a politikája elvezethet azoknak a céloknak eléréséhez, amelyeket a munkásosztály és az egyéb haladó erők állítottak maguk elé. Ezek a célkitűzések: a béke biztosítása, a dolgozó tömegek életkörülményeinek javítása, a demokrácia védelme és mindezekkel együtt előrehaladás a szocializmushoz. Megfelelő külső és belső feltételek megléte esetében a széles néptömegek összefogása a munkásosztály vezetésével baloldali többségű parlamentet választhat. Ez a parlament pedig létrehozhat olyan szocialista kormányt, amely a nép támogatásával hozzákezdhet a szocializmushoz vezető gyökeres gazdasági, társadalmi stb. átalakulás megvalósításához.

A könyv II. fejezetében (37—61. old.) a parlamentarizmusról és a parlament szerepéről szóló burzsoá elméletek ismertetését és értékelését végzi el a szerző. Ehelyütt még felsorolni is sok lenne azoknak a burzsoá teoretikusoknak és szerzőknek nevét, akiknek nézeteit — összefüggésben a megfelelő társadalmi viszonyokkal és az érintett ország adottságaival — felvázolja és kritizálja. Montesquieunek az államhatalmi ágak szétválasztásáról szóló ismert tanától kezdődően a kapitalizmus korszakának angol, német, francia, orosz jogi doktrinái ismertetésén keresztül jut el a parlamentre vonatkozó jelenlegi burzsoá államjogi elméletek bemutatásához.

A XX. század második felében különösen élesen rajzolódnak ki az imperialista korszak burzsoá államjogi elméletének alapvető irányzatai. Ezekben az elméletekben egyrészről formálisan elismerik a demokratikus elvek megőrzésének szükségességét, másrészről pedig azt hangoztatják, hogy a parlamenti vezetés elve elavult és ezért elvetik a nép jogát a teljhatalmú képviseleti szerv létrehozására. E tételek bizonyítására felhozott érvek különbözőek, de a lényegük az, hogy a népképviselet nem képes kielégíteni a modern állam vezetésének szükségleteit, ezért a kormányzás gyeplőjét át kell adnia a végrehajtó szerveknek. Ez a nézet kifejezi a parlament hatalma elvesztésének és a kormány kezébe kerülésének az imperialista országokban végbemenő folyamatát. Az említett tétel ártalmassága főleg abban rejlik, hogy igazolja a burzsoá államelmélet alakulásának ezt az irányát és egyben elősegíti a képviseleti intézmények szuverenitása elvének aláásását. A jelenlegi burzsoá államjogtudományra tehát az a jellemző, hogy a képviseleti szervek szerepének csökkenése mellett érvelnek, de csak ritkán fordul elő e szervek jelentőségének teljes tagadása. A képviseleti szervek hiánya ugyanis a kapitalista országok lakói többségének tudatában egybeesik a demokrácia teljes megszüntetésével, a nyílt fasiszta uralom létével.

Könyvének III. fejezetében (62—84. old.) a parlament szerkezetének és hatáskörének problémáit vizsgálja a szerző. A parlament szerkezete a kamarák számától függ. A jelenlegi burzsoá országok többségében a parlament két házból áll. Kétkamarás a parlament az olyan nagy országokban, mint Anglia, Franciaország, Nyugat-Németország, Egyesült Államok, Olaszország, stb. A két kamarás rendszer szülőhazája Anglia, ahol a XIV. században a parlament két részre oszlott: a lordok házára és az alsóházra.

A burzsoá politikai vezetők és jogászok erőfeszítése révén a XIX. század második felére megszilárdult a második kamara szükségességét hangsúlyozó nézet. E felfogás értelmében a második háznak az alábbi kettős rendeltetést kell betöltenie: *a)* a választók által közvetlenül választott kamara „célszerűtlen", azaz radikális előretörésének meggátolását, valamint *b)* a végrehajtóhatalom visszaélésének korlátozását.

A jelenlegi burzsoá jogászok gyakran elismerik, hogy a kétkamarás rendszernek csak akkor van értelme, ha a második ház szociális összetétele reakciósabb mint az elsőé. Maga a kétkamarás rendszer és a vele kapcsolatos parlamenti eljárás nem idéz elő lényeges hatást a parlament funkcionálására. A burzsoázia a kétkamarás szerkezetben csak annyiban érdekelt, amennyiben az uralkodókörök és a kormány több lehetőséget kap a manőverezésre, a házak szembeállítására és főként, ha ez a rendszer gyengíti a házak ellenőrző tevékenységét a kormány felett.

A különböző alapon — születési előjogon, kinevezésen, hivatáson, vagyoni állapoton, föderatív szerkezeten, stb. — nyugvó második kamarák bemutatása után szerző rámutat arra is, hogy a

progresszív erők hatására a kétkamarás parlament eszméje gyakorlatilag erősen kompromittálódott a lakosság jelentős részének szemében. Ezért ahol ez lehetséges, a reakciós körök rejtett formában igyekeznek fenntartani a kétkamarás parlamenti rendszert.[1] Sőt annak is tanúi lehetünk, hogy egyes burzsoá államokban (Új-Zéland, Dánia) egykamarás rendszerre tértek át.

Könyvének ebben a részében dolgozza fel szerző a burzsoá országok jellegzetes választójogi rendszereit és választási machinációit.

A burzsoá parlamentek helyzetének egyik központi problémája hatáskörük terjedelme. A parlament sem formálisan, sem ténylegesen soha nem volt az ország sorsának teljhatalmú irányítója, hiszen a kormány saját tevékenységi körében mindig széles önállósággal rendelkezett. Találóan mutat rá szerző arra, hogy a parlament hatáskörének teljessége először is attól függ, hogy milyen mértékben képviseli az uralkodóosztály érdekeit, másodszor, hogy milyen jogokat biztosít neki az alkotmány, harmadszor pedig attól, hogy mennyire bíznak az uralkodóosztályok abban, hogy a későbbiekben is vezetőszerepet töltenek be a parlamentben.

A jelenlegi burzsoá országok parlamentjeinek hatásköri jogait három nagyobb csoportba lehet sorolni. A parlamenti hatáskör legfontosabb részét a törvényalkotási jog képezi. Ennek a jognak az a lényege, hogy csakis a parlament adhat ki, változtathat meg és törölhet el törvényeket, valamint, hogy csak a parlament ilyen elnevezésű aktusai törvényerejűek. A parlamentek hatáskörének második csoportjába az adók és az állami költségvetés megállapításának joga tartozik. Ezek az utóbbi parlamenti jogok nagy történeti múltra tekintenek vissza. A parlament jogosultságainak harmadik csoportjába a központi végrehajtó szervek tevékenységének ellenőrzésével járó jogok sorolhatók. Könyvének alább ismertetendő fejezeteiben a szerző még visszatér e jogosultságok tartalmának és gyakorlásuk rendjének részletes bemutatására, de már ehelyütt megállapítja, hogy a felsorolt jogosultságok gyakorlásában a parlamentek korántsem szabadok és azt lehet mondani, hogy e jogok elismerése inkább elméleti jellegű. Ezek a jogok a parlamenthez tartoznak, de a parlament gyakran csak névlegesen gyakorolja őket. Nagy részükkel a kormány vezetése vagy instrukciója alapján él a parlament.

Továbbiakban szerző a parlament egészének hatásköri jogosultságain túlmenően megvizsgálja a kétkamarás parlamentek házait egyenként megillető jogok alakulását és fejlődési irányát. Kiemeli, hogy a reakciós erők mindig arra törekedtek, hogy különleges jogokkal ruházzák fel azt a kamarát, amelynek megalakulása kevésbé demokratikus úton történik. Hivatkozik szerző P. Togliattinak arra az alkotmányozó gyűlésen elmondott megállapítására, mely szerint az egyes parlamenti csoportok állásfoglalása a hatáskörök házakközötti szétosztásának kérdésében attól függ, hogy milyen módon alakul meg a második kamara. A haladó erők is annak megfelelően támogatják vagy ellenzik a kamarák egyenjogúságának ügyét, hogy mennyiben felel meg a demokratikus követelményeknek a második kamara létrehozásának rendje és összetétele.

Elemzi végül szerző a parlament hatáskörének állapotát a föderatív államokban. Megállapítja, hogy itt nem csupán a parlament és a kormány hatáskörének szembenállásával találkozunk, hanem a tagállamok parlamentjei és az unió parlamentje hatáskörének versengése is megtalálható. A központi végrehajtó szervek hatáskörének bővülését mégcsak növeli a föderatív államokban az unió általános hatáskörének terebélyesedése.

A munka következő (IV.) fejezetében (85—164. old.) a burzsoá parlamentek szervezetét ismerjük meg. A parlamentek belső szervezetének kiépítése, a különböző belső parlamenti szervek szerepének alakulása nem kis jelentőségű azoknak a céloknak az elérésében, amelyeket az uralkodó körök a parlament elé tűznek. E szervek tevékenységének hatása kiterjed a parlament egész működésére, kezdve a napirend összeállításától a szavazás lebonyolításáig. A parlamenti szervek vizsgálatát a házelnökök helyzetének és szerepének bemutatásával kezdi a szerző. Az elnököket rendszerint titkos szavazással választják meg az illetékes kamarák. Mindamellett az elnökök választásának elve nem tekinthető általánosnak. A Lordok Házának elnökét, a lordkancellárt például a miniszterelnök javaslatára a király nevezi ki. Hollandiában a házak elnökei ugyancsak az államfőtől nyerik megbízatásukat. Részletesen ismerteti szerző az angol alsóház elnökének, a speakernek a szerepét. Méltán vonja le következtetésként: a többségi pártnak az a törekvése, hogy ne engedje ki kezéből az alsóház elnökének posztját, azzal függ össze, hogy az angol alsóház elnöke igen széles jogosultsággal rendelkezik. Nem minden parlament elnöke rendelkezik ugyan ilyen széles jogkörrel, mégis megállapítható — írja a szerző — hogy a házelnöki tisztség fontos politikai jelentőségű. Éppen ezért a jelölés joga rendszerint azt a pártot illeti meg, amelyik többséggel rendelkezik a házon belül.

Számos országban a parlament elnöke több olyan fontos állami funkciót is betölt, amelyik nincs közvetlen kapcsolatban az elnök parlamenti tevékenységével. Az izraeli parlament elnöke például az államfői funkciót tölti be abban az esetben ha az államelnök távol van, vagy beteg. Az angol lordkancellár pedig egyben viselője a legmagasabb igazságügyi tisztségnek és rendszerint tagja a kormánynak.

Nagy figyelmet fordít szerző a burzsoá parlamentek különböző bizottságaira. A bizottságok létrehozásának váltakozó rendje alakult ki az egyes burzsoá parlamentekben. A haladó erők legdemokratikusabbnak tartják a bizottságok létrehozásának azt a módozatát, amelynek alkalmazása folytán a bizottságok összetétele követi a házak pártösszetételének arányait. A bizottságok tagjait tagjaik sorából általában a házak maguk választják. Előfordul azonban néhány országban, hogy a bi-

[1] Példaként hozza fel a szerző a NSZK, Norvégia és Izland parlamentjének szerkezetét.

zottságokban tagként résztvehetnek parlamentenkívüli személyek is. Találkozunk egy-két országban a bizottságok létrehozásának kinevezési rendjével is. Funkciójukat tekintve a burzsoá parlamenti bizottságok két nagyobb csoportja között tehetünk különbséget. Az egyik megoldás szerint a bizottságok nem igazodnak az állami tevékenység különböző ágazataihoz, hanem egy-egy bizottság feladatait esetenként határozzák meg. Sokkal elterjedtebb a bizottságok szervezésének második, úgynevezett ágazati rendszere. Egyes országokban a bizottságok számát és fajtáit előre rögzítik, másutt pedig a többségi pártok belátásának megfelelően esetenként változtatják.

A bizottságok a parlamentarizmus kezdeti időszakában elsősorban a parlament elé kerülő ügyek plenáris vitára való elkészítésével kapcsolatos teendőket látták el. Az utóbbi időben azonban a burzsoá parlamenti bizottságok szerepe erősen megváltozott. Szerepük változása szoros összefüggésben áll a parlament hatáskörének csökkentésére irányuló törekvéssel. A bizottságok egyre gyakrabban és szélesebb körben önálló, határozathozó szervként járnak el. Néhány országban a bizottságok jelentősége oly nagy mértékben megnövekedett, hogy már csak formálisan lehet a parlament segédszerveinek tekinteni őket, ténylegesen önálló és nem egyszer alkotmányosan is feljogosított szervekké váltak.

Az önállósult bizottságok között közismertté, sőt hírhedtté vált a képviselőháznak az amerikaellenes tevékenységet vizsgáló bizottsága. Az 1938-ban ideiglenes bizottságként megszervezett, majd 1945-ben állandó bizotsággá vált szerv haladásellenes és törvényellenes eljárásával a haladó erők olyan erős ellenszenvét és tiltakozását váltotta ki, hogy ennek hatása alatt a rekció kénytelen volt az állandóbizottság vizsgálati tevékenységét szabályozni. 1955-ben a képviselőház a házszabályban több módosítást eszközölt a bizottságra vonatkozóan. Lerögzítette például, hogy a vizsgálatot lefolytató bizottság elnöke nyílt ülésen köteles ismertetni a vizsgálat tárgyát. Addig például a tanúvallomásra megidézett személy még azt sem tudhatta, hogy milyen ügyben hallgatták őt ki.

Nagy érdeklődésre tarthatnak számot szerzőnek azok a fejtegetései, amelyek a pártok parlamenten belüli pártszerveire, a pártok képviselőit tömörítő parlamenti csoportok, frakciók szervezetére, szerepére és működésére vonatkoznak. A pártfrakciók fontos és egyre növekvő szerepet töltenek be a burzsoá parlamentek életében. Létüket és szerepüket a legtöbb burzsoá országban nemcsak a parlamenti szokások, hanem a házszabályok, sőt gyakran az alkotmányok is elismerik. Mivel a pártcsoportokat fontos jogosultságok illetik meg a parlament szerveinek kiépítésében és működésében, a reakciós erők arra törekednek, hogy megnehezítsék a kommunisták és az egyéb baloldali pártok frakcióinak létrehozását. Számos országban felemelték például a jogilag elismert frakcióvá szreveződés létszámminimumát.

E témakörön belül ismertet meg szerző bennünket a lobbyzmus szerepével és érvényesülési módozataival a burzsoá országokban. A lobbyzmus elterjedése szoros összefüggésben áll az uralkodóosztályon belüli érdekcsoportok versengésével. A monopoliumok hatalmas összegeket fordítanak olyan szervezetek fenntartására, amelyeknek alapvető rendeltetése a képviselők megvesztegetése, a parlamenti kijárás pénzelése, a különböző érdekcsoportok szolgálata fenyegetés, korrupció, stb. révén.

Külön (V.) fejezetben (165—196. old.) mutatja be szerző a burzsoá parlament eljárási szabályait és tényleges működési rendjét. Meggyőzően bizonyítja számos eljárási szabály és eszköz haladásellenes, illetőleg parlamentellenes jellegét.

Elvi és gyakorlati szempontból egyaránt alapvető kérdéseket tartalmaz a mű VI. fejezete (197—253. old.), amely a parlament törvényalkotási és költségvetési jogának válságát mutatja be sokszínű irodalmi és tényanyag felhasználásával. E fejezeten belül vizsgálja meg továbbá szerző a vétójog gyakorlásának szerepét, a törvények kihirdetésének rendjét, valamint a törvények alkotmányossága feletti felügyelet elvi problémáit és gyakorlásának burzsoá módozatait.

A monográfia VII. fejezete (254—334. old.) „A parlament és a kormány kölcsönös kapcsolatának jellege a jelenlegi burzsoá államokban" címet viseli. E témakörön belül a szerző először a parlament szerepét vizsgálja az állami szervek létrehozásában. Megállapítja, hogy e tevékenység jogi elemeit az adott ország kormányformája határozza meg. Ténylegesen azonban a parlament részvétele az állami szervek létrehozásában főként az adott országban fennálló politikai rendszertől függ.

E témakörön belül először a parlamentnek az államfő megválasztásában betöltött szerepének bemutatásával találkozunk. A parlament az államfő megválasztásában tulajdonképpen a parlamentáris köztársaságokban vesz részt, mivel a monarchiában az államfői tisztség öröklődik, a prezidenciális köztársaságban pedig a végrehajtó hatalomnak a törvényhozó hatalomtól való függetlenségére hivatkozva az államfőt rendszerint a lakosság választja közvetlenül vagy közvetve. Az államfő parlament általi választására ebben a kormányformában csak akkor kerül sor, ha a jelöltek egyike sem nyeri el a választások során az előírt többséget. Ráirányítja szerző a figyelmet arra is, hogy nem mindegyik parlamentáris köztársaságban nyeri az államfő megbízatását a parlamenttől. Ausztriában, Irországban, Izlandban a választók közvetlenül választják az elnököt. A 11 európai burzsoá köztársaság közül csak 4-ben vesz részt a parlament az államfő választásában. Az uralkodókörök a burzsoá országokban általában arra törekszenek, hogy az államfő megválasztásakor ne kerüljön sor a kormány által vezetett politika parlamenti megvitatására. Néhány alkotmány ki is köti, hogy a választás vita nélkül történik.

A parlament részvétele az államfő megválasztásában napjainkban az államrend demokratizmusának egyik kritériuma. Ezzel magyarázhatjuk többek között, hogy a francia uralkodókörök is csak fokozatosan juthattak el 1958-tól kezdődően az 1962 októberében referendummal megerősített tör-

vényig, amely szerint a köztársasági elnököt általános választás útján közvetlen szavazással 7 évre választják. A parlament részvételét az államfő választásában, — állapítja meg a szerző — mindemellett nem szabad túlértékelnünk. Abból, hogy az elnököt a parlament választja, egyáltalán nem következik, hogy az elnök követni tartozna a parlament által körvonalazott politikát. A burzsoá jogászok méltán hangsúlyozzák, hogy az elnököt nem kötheti semmilyen megbízás, tevékenységének szabadságát az elnöknek a legtöbb burzsoá alkotmány által kinyilatkoztatott politikai felelőtlensége biztosítja.

A kialakult hagyományok szerint a parlamentáris államokban az általános parlamenti választások után új kormány alakítására kerül sor. Ez azonban többnyire csak formális adózás a parlamentarizmus követelményeinek, mivel a kormány újjáalakítása mellett a hivatalnoki kar teljesen érintetlenül marad. Parlamentáris viszonyok között a kormánynak a parlamenti többség támogatását kell élveznie. Azokban az országokban, ahol a burzsoáziának sikerült a parlamentben egyetlen párthoz tartozó tartós többségre szert tennie, — ez az elv puszta formalitássá válik. Ahol ilyen többséget létrehozni nem sikerül, a kormány megalakítása nehezebb, sőt az uralkodó csoportok néha kénytelenek a munkásosztály képviselőit is befogadni a kormányba. A IV. Francia Köztársaság kormányában például 1947 májusáig kommunisták is résztvettek. Annak érdekében, hogy a kormány összetétele független legyen a parlament összetételétől, a francia reakciósok nem csekély erőfeszítéseket tettek. Végül is eljutottak az 1958. évi alkotmányhoz, amely a parlament semmiféle hozzájárulását nem kívánja meg a kormány létrejöttéhez. Szerző a II. világháború után létrejött alkotmányok közül részletesen ismerteti az 1947. évi japán, az 1949. évi nyugatnémet alkotmány vonatkozó rendelkezéseit, egybevetve a tényleges gyakorlattal is. Mindkét alkotmány csak a kormányelnök kiválasztásában biztosít szerepet a parlamentnek. A kormány tagjait Japánban a miniszterelnök, az NSZK-ban pedig a kancellár javaslatára a köztársasági elnök nevezi ki. Számos burzsoá országban — főként a prezidenciális köztársasági vagy ehhez közelálló kormányformájú államokban a parlament bármiféle közreműködése nélkül történik a kormány elnökének és tagjainak kinevezése.

A kormányalakításnak igen elterjedt másik módozata szerint a kormányt az államfő alakítja meg, de hatalmonmaradásához el kell nyernie a parlament bizalmi szavazatát. Néhány burzsoá országban érvényesül az a hagyomány, amely szerint az új kormány a parlament elé terjeszti programját. Az 1946. évi francia alkotmány alapján a kormányprogram parlamenti jóváhagyása előfeltételéül szolgált a kormány személyi állománya megerősítésének. Szerző rámutat arra, hogy mivel a kormányprogram parlamenti jóváhagyása bizonyos mértékben köti a kormányt további tevékenységében, az uralkodó körök igyekeznek szabadulni a parlamentarizmusnak ettől a rendjétől.

A parlamentáris monarchiákban (Anglia, Hollandia, Svédország, Belgium) a kormány kinevezése a monarcha előjoga. Az alkotmányos szokások értelmében azonban a monarcha olyan kormányt köteles kinevezni, amely a parlament, illetőleg a közvetlenül választott képviselőház többségének támogatását élvezi. Ily módon a kétpártos rendszerű országokban a monarcha választási lehetősége a képviselőházban többséget kivívó párt vezetőjére, többpártrendszer esetében pedig a többségi pártkoalíció vezetőjére korlátozódik. A burzsoá államjogászok vezérlő elvként hangsúlyozzák a monarcha benemavatkozását az államügyekbe és ennek folytán megengedhetetlennek tartják, hogy a monarcha folyó ügyekről tárgyaljon a miniszterekkel.

Részletesen ismerteti szerző azt az eljárási rendet, amelynek során a megkövetelt többséget el nem érő pártok különböző politikai kombinációk alkalmazásával az államfő közreműködése mellett a koalíciós kormány miniszteri székeit egymás között elosztják.

A burzsoá politikai és jogi irodalomban gyakran vitatják azokat az intézkedéseket, amelyek a kormány tartós működésének biztosításához szükségesek. A burzsoá országokban igen gyakran valóságos kormányáramlásnak lehetünk tanúi.[2] A kormányok gyakori változása a burzsoá országokban nem a kormány szigorú parlamenti felelősségének következménye — amint ezt a burzsoá jogászok állítják —, hanem a kormánypolitika és az ország érdekei közötti éles ellentét velejárója. A gyakorlat azt tanúsítja, hogy a parlamenti felelősség megszüntetése nem biztosítja a kormány stabilitását. Az 1958. évi francia alkotmány ténylegesen megszüntette a kormány parlamenti függőségét. 1959. januárjától 1961. júliusáig a kormány összetétele mégis tizenkétszer változott. Nem ritka a kormány összetételének változása a parlamenti többséget biztosító kétpártrendszerű országokban sem. Nagy-Britannia 1957-ben alakult kormánya például súlyos politikai okokból többször jelentős változáson ment keresztül. Mindez azt bizonyítja, — hangsúlyozza a szerző — hogy a kormány helyzete a jelenlegi burzsoá országokban annál szilárdabb, minél jobban megfelel a kormány politikája a széles tömegek érdekeinek. A szerző példákkal illusztrálja a kommunista pártoknak azt a készségét, hogy támogatják azokat a kormányokat, amelyek haladó politikát folytatnak a burzsoá államokban.

A parlament és a kormány közötti kapcsolat gyengítésére irányuló törekvés nyilvánul meg azokban az újabb alkotmányi rendelkezésekben, amelyek nem kívánják meg a kormányelnöki, vagy a miniszteri tisztséghez, hogy a jelölt a parlamentnek, illetőleg a képviselőháznak tagja legyen. A kormánynak a parlamenttel szembeni felelőtlenségének elvéből következően pedig egyenesen kizárt, hogy a prezidenciális köztársaság miniszterei parlamenti tagok legyenek.

Behatóan elemzi szerző a kormány parlament iránti felelőssége elvének érvényesülési módozatait.

[2] 1875—1940-ig Franciaországban például közel 100 kormány váltotta egymást. A IV. Köztársaságban 9 év alatt több mint 20 kormány működött.

Különös érdeklődésre tarthat számot annak a sokféle burzsoá államjogi felfogásnak értékelő feldolgozása, amelyek vagy leplezni igyekeznek a kormány tényleges felelősségének csökkenését, vagypedig különböző elméleti konstrukciókkal igazolni igyekeznek azt. Ezek közül ehelyett is megemlítjük az ún. „önálló mandátum" elméletét, amely szerint a választópolgárok a választások során nemcsak a parlamentet hatalmazzák fel, hanem a kormányt is. E felfogás értelmében amikor a választók szavazatukkal kialakítják valamelyik politikai párt parlamenti többségét, meghatározzák egyben a kormány jellegét is. Ebből a gondolatmenetből vonják le az említett elmélet hívei azt a következtetést, hogy a kormány a parlament véleményének figyelembevétele nélkül is működhet és nincs szükség a parlament kormányfeletti ellenőrzésére. A kormány tevékenységének parlamenti ellenőrzését a munkásosztály képviselői a dolgozók érdekeinek védelmére igyekeznek felhasználni. Ennek az intézménynek fejlődése és hatékonysága közvetlen összefüggésben áll a munkásosztály képviselőiből álló valódi ellenzék létével vagy hiányával, valamint a képviselőknek a széles rétegekkel való kapcsolatával.

A jelen korszakban a kormány hegemóniája a parlament felett valamennyi burzsoá országban nyilvánvaló. A kormány parlamenti felelőssége lényegében abban áll, hogy a kormánynak bírnia kell a parlament többségének bizalmát. A kormány azonban többnyire a parlamenti többség vezetőiből alakul meg, akik a pártfegyelem eszközével rendszerint biztosítani tudják a kormány parlamenti támogatását. Ily módon — állapítja meg a szerző — a kormány parlamenti felelőssége napjainkban főleg csak arra szolgál, hogy erősítse a parlament látszólagos tekintélyét a lakosság között. A kormány, mint testületi szerv, általában együttesen viseli a felelősséget a parlament előtt tagjainak politikai tevékenységéért. A felelősségnek ez a felfogása elősegíti a kormánynak — mint a monopoltőke ügyeinek vitelére hivatott bizottságnak — összetartását. Valamelyik miniszter távozásának követelése ugyanis az egész kormány eltávolításához vezethet, ami általában célszerűtlen az uralkodó körök számára.

Érdekes fejtegetéseket olvashatunk szerző művében a parlament feloszlatására irányuló jog burzsoá értelmezéséről és tényleges szerepéről. A feloszlatási jog gyakorlásának szükségessége különösen a múlt század végén fejlődött ki. Az uralkodó osztályok igényeit szolgáló államtudomány az államfőt megillető feloszlatási jog rendeltetéseként azt hangsúlyozta, hogy gyakorlása révén helyreálljon az államélet megbomlott egyensúlya, mely vagy a parlament és a kormány közötti súlyos véleményeltérés, vagy a parlament és a választók közötti eltávolodás, vagy pedig a házak közötti kibékíthetetlen nézeteltérés következtében áll elő. Ez a felfogás a parlamentet és a kormányt az államfő felügyelete alatt álló két konkuráló és együttműködő erőnek tekinti. A parlamenti rendszernek ez az idealizált alakzata azonban csak papíron létezik. Az államfő először is nincs abban a helyzetben, hogy döntőbíróként szerepeljen a kormány és a parlament között, hiszen a XX. század elejétől az állami szervek között az elsődleges helyet a kormány tölti be. A pártatlan döntőbíró ténylegesen hatalomnélküli bíróvá vált, akinek jogait valójában a kormány gyakorolja. A feloszlatási jog léte ilyen körülmények között igen alkalmas a képviselők megfélemlítésére, alkalmazása pedig többnyire a kormány, illetőleg a vezetőkörök védelmére szolgál.

Részletes tájékoztatást kapunk a műben azokról a rendelkezésekről, amelyek a parlament és a kormány viszonyát szabályozzák a külpolitika gyakorlása terén. Nagyszámú történeti példával mutatja be szerző a kormány és a parlament tényleges szerepét a külpolitika irányának meghatározásában, a nemzetközi szerződések kötésében és ratifikálásában, a háborús állapot kinyilvánításában, stb. A burzsoá országok haladásellenes erői e vonatkozásban is arra törekednek, hogy a hatályos államjogi normák kijátszásával vagy alkotmánymódosítással csökkentsék a parlament és a parlamenti szervek hatáskörét a külügyi természetű kérdések eldöntésében.

A külpolitika vitele minden országban a központi végrehajtó szervekhez tartozik. Mindemellett az elmúlt években nem egy alkalommal vezetett a baloldali erők képviselőinek összefogása a kormány népellenes külügyi akcióinak fékezéséhez vagy meghiúsulásához.

Behatóan tanulmányozza szerző a burzsoá országok parlamentjei és a burzsoá nemzetközi szervezetek viszonyát. Ismerteti a nemzetközi imperialista szervezetek mellett létrehozott, többnyire tanácskozó szerepet betöltő nemzetközi parlamenti egyesülések (NATO-Országok Parlamenti Képviselőinek Konferenciája, az Európai Tanács Tanácskozó Testülete, a Nyugat-Európai Unió Közgyűlése, Európai Parlament, Északi Tanács, stb.) létrejöttének módozatát, szervezeti felépítését és működését. Megállapítja, hogy az imperialista nemzetközi szervezetek mellett működő nemzetközi parlamentek nem viselnek semmilyen közös vonást a valódi képviseleti szervekkel. Ellenőrző szerepük fiktív, fenntartásuk a nemzeti parlamentek külügyi szerepének csökkentését, a nemzeti szuverenitás feladását, a nemzetközi feszültség szítását szolgálja.

Könyvének utolsó alfejezeteiben a delegált törvényhozással és a parlament bírói funkciójával foglalkozik a szerző. A burzsoá országok végrehajtó szervei szerepének növekedése a parlament rovására leginkább a kormány normaalkotó tevékenységének vizsgálatakor mutatkozik meg. A kormány normaalkotó tevékenységének növekedését két tényező segíti elő. Sokszor a kormány önkényesen bitorolja a parlament törvényalkotási jogát, másrészt gyakori az is a burzsoá parlamenti életben, hogy maga a parlament adja át (delegálja) törvényalkotási jogát, illetőleg annak egy részét a kormánynak. A delegált törvényhozás hívei főleg a parlament terjedelmességére, a parlamenti eljárás bonyolultságára hivatkozva indokolják a delegálás szükségességét. Nem az a lényeg, — hangoztatják — hogy melyik szerv bocsátja ki a törvényerejű

aktusokat, hanem az, hogy a törvényerejű jogalkotási szükséglet kielégítést nyerjen. Nem kétséges, hogy ezek az elméletek is a burzsoá kormány szerepének további bővítésére irányulnak. A törvényalkotási jog delegálásán túlmenően a parlament utólagos — többnyire már formális — ellenőrzési tevékenységét is fel akarják számolni azok, akik a delegált törvényhozás feletti ellenőrzést a parlament helyett valamiféle külön jogászi szervre kívánják átruházni.

Néhány (angol, belga, görög, észak-amerikai, stb.) alkotmány szerint a parlamentet, illetőleg a parlament valamelyik házát bizonyos bírói jogok is megilletik az államfő, a miniszterek és bizonyos egyéb magas tisztséget betöltők felett. E jogosultság gyakorlásának történeti vizsgálata arról győz meg bennünket, hogy korszakunkban a parlamentek e jogukat a legritkább esetben gyakorolják. A parlament bírói funkciója ezért semmiképpen sem tekinthető a kormány tevékenysége feletti parlamenti ellenőrzés eszközének.

Krilov munkája következtetéseinek összefoglalásával, valamint a felhasznált irodalom több mint tíz oldalnyi jegyzékével zárul.

Ádám Antal

Új könyvek:

Hajdú Gyula: A semlegesség a hidegháborúban. A pozitív semlegesség kialakulása. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 223, [5] p.

Berényi József: Mit kapunk a béren felül? Bp. Táncsics Kiadó, 1936. 27 p. /Válaszolunk a dolgozók kérdéseire 15./

Buzási János: Az újvidéki razzia. Közzéteszi a Levéltárak Országos Központja. Bp. Kossuth Kiadó, 1963. 125 p.

Kovács Mihály: Mit várunk a háztáji gazdaságoktól? Bp. Kossuth Kiadó, 123 p.

Jóború Magda: A középiskola szerepe a Horthy-korszak művelődéspolitikájában. Bp. Tankönyvkiadó, 1963. 159 p. /Neveléstörténeti könyvtár./

Lakos Sándor: A szocializmus alapjainak lerakása. Az átmeneti korszak időszerű elvi kérdéseihez. Bp. Kossuth Kiadó, 1963. 221, [3] p.

Állam- és jogelmélet

Joffe, O. Sz.—Korolev, A. I.: Szuscsnoszt' szocialiszticseszkogo goszudarsztva i prava. [A szovjet állam- és jog lényege.] Leningrad, Izd. Leningradszkogo Universziteta, 1963. 78. p. /Leningradszkij Goszudarsztvennüj Universzitet im. A. A. Zsdanova./

ÁJI. 20.697

A rövid tanulmány a szovjet állam- és jogelmélet legfontosabb tételeit mutatja be, összefoglalva a XXII. kongresszusnak az államra és jogra vonatkozó tételeit.

Lejszt, O[leg] *E*[rnesztovics]: Szankcii v szovetszkom prave. [A szankció a szovjet jogban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 236, [2] p. /Veszeszojuznüj Insztitut Juridicseszkih Nauk./

PEK Államjogi tanszék 3—3427

A bevezető részekben a szankció alapvető ismérveit és fogalmát, a szankció és a jogi kötelezettség, valamint a felelősség és a jogsértés kapcsolatát vizsgálja és a szovjet törvényhozás alapján osztályozza a szankció fajait. Külön figyelmet fordít a jogsértések esetében alkalmazandó állami kényszerrendszabályok és az e kényszert nélkülöző ún. „társadalmi-erkölcsi ráhatás rendszabályai" kapcsolatának, egymásra gyakorolt hatásának kérdésére. A mű utolsó része „A jogi szankciók fejlődésének néhány kérdése a kommunizmus építésének jelenlegi szakaszában" címmel a probléma időszerű vonatkozásaival foglalkozik.

Nolte, Ernst: Der Faschismus in seiner Epoche. [A fasizmus a maga korában.] München, R. Piper & Verl. 1963. 663 p.

ÁJI. 20.671

A munka a fő fasiszta irányzatokat vizsgálja és ennek kapcsán az action française, az olasz fasizmus és a nemzeti szocializmus ideológiájának részletes ismertetését és kritikáját adja.

Államjog. Alkotmányjog

Ravin, Sz. M.: Szuscsnoszt' szovetszkogo goszudarsztvennogo prava. (Ucsebnoe poszobie). [A szovjet államjog lényege.] Leningrad, Izd. Leningradszkogo Universziteta, 1963. 85 p. /Leningradszkij Goszudarsztvennüj Universzitet im. A. A. Zsdanova./ ÁJI. 20.697

A tanulmány mint oktatási segédanyag az államjog néhány alapvető kérdésével (a szovjet államjog alkotmányi jellege, demokratizmusa és vezető szerepe) foglalkozik.

Brugmans, Henri—*Duclos,* Pierre: Le fédéralisme contemporain. Critères, institutions, perspectives. [A jelenkori föderalizmus.] Leyden, A. W. Sythoff, 1963. 191 p. /Aspects européens. Section II. Collège d'Europe. 1963. Série C: Politique No. 13./ ÁJI. 20.672

A munka első részében H. *Burgmans* a föderalizmus ismérveit és perspektiváit vázolja. A második részben P. *Duclos* a föderalizmus intézményeit vizsgálja, (történeti fejlődés, a belső föderalizmus, föderalizmus és nemzetközi kapcsolatok, a föderalizmus új elvei). A befejező részben a végkövetkeztetéseket foglalják össze.

Hoover, Calvin B[ryca]: Wirtschaft, Freiheit und der Staat. (The economy, liberty, and the state.) [Gazdaság, szabadság és állam.] Übers. Gerhard Raabe. Göttingen, Vandenhoeck-Ruprecht, [1962], 379, [2] p.

PEK Jogelméleti tanszék 7—3068

A szerző — erősen polgári nézőpontból — vizsgálja és csoportosítja a gazdasági rendszereket és azoknak az állami berendezéssel való összefüggéseit. Négy fejezetben foglalkozik a szovjet gazdaság és állam fejlődésével, a kapitalizmus bukásától a Sztálin halála utáni időszakig. A szokásos nyugati terminológiával élve, egyaránt a „totalitárius" jelzővel illeti a szovjet államot és a „nemzeti szocializmus" rendszerét. Több fejezetben foglalkozik a háború előtti és háború utáni Amerika gazdasági rendszerével. Végül „Vegyes gazdasági rendszerek" cím alatt az angol és a nyugat-európai gazdaság fejlődéséről ad áttekintést. A könyv két utolsó fejezete a gazdasági rendszerek és az emberi szabadság viszonyát, összefüggéseit, valamint az emberi szabadság fennmaradásának távlatait vizsgálja. „Utószóként" rövid ismertetést közöl a szerző a keleteurópai országok gazdasági rendszeréről.

E lapszám (XIX. új évfolyam 1.) szerzői: *Dr. Erdei Ferenc* az MTA főtitkára, akadémikus. — *Dr. Földes Iván* tanszékvezető egyetemi docens (Pécs). — *Dr. Hartai László* legfelsőbb bírósági tanácsvezető bíró. — *Dr. Szamel Lajos* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Hegyháti István* ügyvéd. — *Dr. Hoóz István* egyetemi adjunktus (Pécs). — *Dr. Meznerics Iván* a Magyar Nemzeti Bank osztályvezető igazgatója. — *Dr. Révai Gyula* a KDB. vezető döntőbírája. — *Dr. Bacsó Jenő* az Igazságügyminisztérium osztályvezető helyettese. — *Dr. Ádám Antal* egyetemi docens (Pécs).

JOTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Serkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 63.7613 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.063 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

FELHÍVÁS!

1964. évre ismét megjelenik a Magyar Jogász Szövetség

HATÁRIDŐNAPLÓ-ja

a már megszokott tartalommal és alakban. Ezúttal is tartalmazza a minisztériumokra, országos főhatóságokra, tanácsokra, bíróságokra, ügyészségekre, az ügyvédi szervezetekre és ügyvédekre, a vállalati jogtanácsosokra, a Magyar Jogász Szövetségre vonatkozó adatokat, a legfontosabb illetékekkel kapcsolatos tudnivalókat. Közli a *teljes helységnévtárat,* a bíróságok területi illetékeségét, a postai díjszabást.

Bár a *Határidőnapló* jogászok számára készült, az 1963. évre beérkezett igénylések azt mutatták, hogy az a tanácsi szervek, vállalatok, tsz-ek adminisztratív dolgozóinak munkájához is hasznos segédeszköz.

A *Határidőnaplóhoz* mellékelve minden előfizető ezidén is kézhez kapja a

ZSEBNAPTÁR-t

Megjelenik decemberben. Ára a zsebnaptárral együtt, változatlanul Ft 42,50.

Miután a kiadvány a beérkező igényekhez igazodó példányszámban készül, kérjük a megrendelések sürgős beküldését. A későn érkező megrendelések teljesítését biztosítani nem tudjuk.

A megrendelések a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, V., Nagy Sándor u. 6. címére küldendők.

1964 MÁR - 5

XIX. új évfolyam 2. szám Budapest, 1964. február hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

SAMU MIHÁLY:
A jogászképzés és az államigazgatási munka 73

HARASZTI GYÖRGY:
A nemzetközi kereskedelem szabadsága és a Közös Piac ... 76

HAGELMAYER ISTVÁNNÉ:
Áthelyezés népgazdasági érdekből ... 80

ORBÁN SÁNDOR:
A termelőszövetkezeti tagsági viszonyból eredő jogviták ... 89

SZABÓ LÁSZLÓNÉ:
A dogmatizmus a büntető eljárási jog tudományában ... 95

VÖRÖS FERENC:
Reflexiók „A vállalkozási szerződés és a munkaszerződés elhatárolása" című vitacikkhez ... 104

Szemle:

PECZE FERENC:
A magyar és a csehszlovák jogtörténészek IV. vitaülése ... 115

BÉRCZI IMRE:
A VI. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Alszekciójának előadásai ... 119

VIDA SÁNDOR:
A Magyar Iparjogvédelmi Egyesület munkájáról ... 125

T. L.:
Vita a társadalmi bíráskodás munkajogi vonatkozásairól a Magyar Jogász Szövetségben 127

F. L.:
Az európai szocialista államok jogalkotása ... 128

Jogirodalom:

SOKOLEWICZ, WOJCIECH:
Stefan Rozmaryn: Az alkotmány mint a Lengyel Népköztársaság alaptörvénye ... 129

— —:
Új könyvek ... 131

СОДЕРЖАНИЕ: *Михаль Шаму:* Подготовка юристов и работа в осударственном управлении. — *Дэрдь Харасти:* Свобода международной торговли и Общий Рынок. — *Иштванн Хагельмаер:* Перевод на другую работу исходя из интересов народного хозяйства. — *Шандор Орбан:* Юридические споры, вытекающие из отношения почленству в производственных кооперативах. — *Ласлоне Сабо:* Догматизм в науке уголовно - процесуального права. — *Ференц Вёрёш:* Отклики на дискуссионную статью" Разграничение договора предпринимательства и трудового договора" Обзор —: *Ференц Пеце:* Четвёртое дискуссионное заседание венгерских и чехословатских историков права. — *Имре Берци:* Доклады секции государственно - правовых наук VI. всевенгерской научной студенчесхой конференции. *Шандор Вида:* О работе Венгерского Обьединения по защите права ремесла. — *Л. Т.:* Дискуссия о трудово-правовых аспектах деятельности товарищеских судов в Асоциации Венгерских Юристов. — *Л. Ф.:* Правотворчество европейских социалистических госуцарств. — *Юридическая литература: Соколевиц Войциех:* Штефан Розмарин: Конституция как основной закон Польской Народной Республики. — — —; Новые книги.

SOMMAIRE: *Mihály Samu:* La formation de juristes et le travail de l'administration publique. — *György Haraszti:* La liberté du commerce internationale et le Marché commun. — *Mme L. Hagelmayer:* Le transfert d'un travailleur dans l'intérét de l'économie populaire. — *Sándor Orbán:* Litiges découlant de la qualité de membre d'une coopérative de production agricole. — *Mme L. Szabó:* Le dogmatisme dans la science de procédure pénale. — *Ferenc Vörös:* Réfléxions concernant l'article „La délimitation du contrat d'entreprise et du contrat du travail". — *Revue: Ferenc Pecze:* La IV.e session des historiciens du droit hongrois et tchécoslovaques. — *Imre Bérczi:* Les conférences de la Soussection de Sciences politiques et juridiques de la VIe Réunion nationale du Cercle scientifique d'étudients. — *Sándor Vida:* L'activité de l'Association Hongroise pour la Protection de la propriété industrielle. — *L. T.:* Discussion sur les aspects de droit du travail de la juridiction sociale. — *L. F.:* La législation des Etats socialistes européens. — *Littérature: Sokolewicz, Wojciech:* Stefan Rozmaryn: La Constitution comme loi fondamentale de la République Populaire de Pologne. — — —: Nouveaux livres.

INHALT: *Mihály Samu:* Dis Ausbildung der Juristen und die Arbeit der Staatsverwaltung. — *György Haraszti:* Die Freiheit des internationalen Handels und der Gemeinsame Markt. — *Frau I. Hagelmayer:* Versetzung im Interesse der Volkswirtschaft. — *Sándor Orbán:* Aus dem Mitgliedsverhältnis der Produktionsgenossenschaften entstandene Rechtsstreitigkeiten. — *Frau L. Szabó:* Der Dogmatismus in der Strafverfahrenswissenschaft. — *Ferenc Vörös:* Reflexionen zum Diskussionsbeitrag: Die Abgrenzung des Werksvertrags und des Arbeitsvertrags. — *Rundschau; Ferenc Pecze:* Die IV. Aussprache der ungraischen und tschechoslowakischen Pfleger der Rechtsgeschichte. — *Imre Bérczi:* Die Vorträge der Staats- und Rechtswissenschaftlichen Untersektion der VI. Landeskonferenz der Wissenschaftlichen Studentenzirkel. — *Sándor Vida:* Über die Tätigkeit des Ungarischen Vereines für Gewerberechtsschutz. — *L. T.* Diskussion über die arbeitsrechtlichen Beziehungen der Kamaradschaftsgerichtsbarkeit im Ungarischen Juristenverband. — *L. F.:* Die Rechtsetzung in den europäischen sozialistischen Staaten (Sowjetunion). — *Rechtsliteratur: Sokolewicz, Wojciech:* Stefan Rozmaryn: Die Verfassung als das Grundgesetz der Polnischen Volksrepublik. — — —: Neue Bücher.

IX. új évfolyam 2. szám Budapest, 1964. február hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A jogászképzés és az államigazgatási munka*

Az államigazgatási munka tökéletesítésének egyik legfőbb módszere e munkát végző dolgozók szakmai és kulturális színvonalának emelése, mert „az igazgatáshoz, az állam vezetéséhez olyan emberekkel kell rendelkeznünk, akik alaposan ismerik az igazgatás technikáját, akiknek állami és gazdasági tapasztalataik vannak."[1]

Fejlett állami munka elképzelhetetlen magas kulturáltsággal rendelkező emberek nélkül. Az MSZMP VIII. Kongresszusa is aláhúzta, hogy „államhatalmi és igazgatási szerveinkben a demokratikus vonások erősítésével ... a *szaktudás és a hozzáértés fokozásával,* ... kell a munkát tovább javítani."[2]

Az államapparátus kulturáltságának egyik legfontosabb oldala a szakmai felkészültség magas színvonala. Ezt jelentősen ösztökéli a képesítési jogszabály [1021/1960. (IX. 4.) Korm. sz. hat.], amely előírja, hogy „a munka színvonalának további javítása érdekében a tanács végrehajtó bizottságok titkársága és szakigazgatási szervei vezető és ügyintéző munkakörének betöltését képesítéshez kell kötni", emellett azt is kimondja, hogy 1963. január 1-től az üres, vagy újonnan szervezett állásokba csak az előírt iskolai végzettséggel rendelkezőket lehet alkalmazni. Ennek az előírásnak állami szerveink még nem tudtak teljesen érvényt szerezni, azonban ezt tervszerű előkészítéssel és a követelmények növelésével meg lehet oldani.

1. Az államigazgatási munka színvonalának emelését szolgálja, ha az érettségizettek számát növeljük az államigazgatási apparátusban. A képesítési jogszabály megjelenése óta sok államigazgatási dolgozó érettségizett s ezeket az érettségit igénylő munkaköröket érettségizettekkel töltötték be. Jelenleg legtöbben — a statisztikai adatok bizonysága szerint — a közgazdasági technikumból kerülnek az érettségit megkövetelő munkakörökbe. Emiatt a közgazdasági technikumok anyagát abból a szempontból kell megvizsgálni és alakítani, hogy jobban képesítsenek állami munka végzésére. Emellett gondolkodni kellene azon: hasznos lenne-e az, ha államigazgatási középiskolákká alakítanánk át néhány közgazdasági technikumot? Amiképpen egyes foglalkozási ágak utánpótlásának biztosítására sajátos technikumokat létesítenek, ugyanúgy lehetne esetleg az államigazgatási utánpótlás egy részét államigazgatási technikumból biztosítani.

Felmerül azonban az a probléma, hogy elégséges-e bizonyos államigazgatási munkakörök betöltéséhez csupán érettségi? Az igazgatási munka követelményeinek a megismertetésére nem kellene-e külön igazgatási képzés? A szakmai színvonal emelése végett az államigazgatás alacsonyabb szintű szerveinek képesítési előírásaival kapcsolatban azt az általános követelést lehetne kialakítani, hogy az érettségivel rendelkezők részére külön igazgatási képzést biztosítsunk. A külön igazgatási képzésnek több módja elképzelhető: akár az, hogy érettségi után államigazgatási tanfolyam elvégzését írjuk elő, akár az, hogy főiskolai jellegű képzést (felsőfokú államigazgatási technikum kialakításával vagy a tanácsakadémiai képzés kiszélesítésével) alakítnánk ki.

Az államigazgatási képzésben jelenleg nagyon jelentékeny terület a tanácsakadémián folyó oktatás. A tanácsakadémiák a jelenlegi formában szükségesek. A későbbiekben azonban a tanácsakadémiák utóképző jellege helyett kialakulhat, hogy egyes államigazgatási munkakörökbe csakis ezen iskola képesít. Szükségszerű követelménynek föl lehetne állítani azt, hogy azok a fiatalok, akik államigazgatásban akarnak elhelyezkedni, érettségi után végezzék el a tanácsakadémiát. Így nem munkaközben és az államigazgatásban végzett munka során tudatlanságból egy sor hiba elkövetése után, hanem az államigazgatási munka megkezdése előtt sajátítanák el a szükséges ismereteket. (Ez egyébként minden sajátos foglalkozási ágban így van, csu-

* A hévízi jogászkongresszus államjogi és államigazgatási jogi szekciójában elhangzott korreferátum alapján. (Szerk.)

[1] Lenin Művei. 30. köt. 463. old.

[2] MSZMP VIII. Kongresszus jegyzőkönyve. Kossuth Kiadó, 1963. 31. old.

pán az államigazgatási munka kivétel. Kissé furcsának tűnne ma már, ha a különböző foglalkozási ágak zömében — a szükséghelyzetet, az átmeneti állapotokat kivéve — a szakismeretek elsajátítása nem a munkábaállás előtt történne.)

Az érettségit igénylő munkakörökkel kapcsolatos követelményt meg kellene emelni — az államigazgatási munkakörben való elhelyezkedés előtt a tanácsakadémiát, vagy egyéb államigazgatási iskolát végeztetnénk el. Az államigazgatás alacsony szintjén az utánpótlás nem csupán érettségivel lenne biztosítandó, hanem az érettségizettekből képzett szakmunkásutánpótlás oktatásához hasonlóan külön államigazgatási képzést iktathatnánk be az államigazgatási ismeretek elsajátításának biztosítása érdekében.

2. Az államigazgatási munka szakmai színvonalát alacsonyabb szinten a középiskolai végzettség előírása, magasabb szinten pedig az egyetemi végzettség megkövetelése szolgálja.

Bizonyos munkakörök egyetemi végzettséghez kötése állami és társadalmi szerveink munkájában a szakmai követelmények emelkedése folytán szükségszerű. Azonban egyes előírásokban ez nem pontos. Nincsen pontosan felmérve az, hogy az államigazgatás magasabb szintjein a különböző munkakörökbe milyen szakmai végzettség szükséges. Egyes esetekben bizonyos munkakörökbe vagylagosan írják elő a szakmai felkészültséget, holott helytelen az az elképzelés, hogy azonos jellegű képesítést ad egyik oldalról: a technikum vagy az egyetem, másik oldalról: a jogi, a közgazdasági, vagy az agráregyetem. A gyakorlatban azután a szerv vezetőjének józan megítélésétől, vagy az adott lehetőségtől függ, hogy milyen szakmájú és felkészültségű dolgozót alkalmaz. E jelenséggel kapcsolatban szociológiai követelésre kell utalni.

A munkaviszonyok területén nagyon lényeges elem az, hogy az adott dolgozó tudjon azonosulni munkájával. Nyilván nehezebben azonosul munkájával az, akit egyetemi végzettséggel tèchnikumi végzettséget igénylő munkakörbe osztanak, vagy az, akit közgazdász létére jogi jellegű munkakörbe állítanak, vagy fordítva. Emiatt követelményként jelentkezik az, hogy az egyes munkaköröket pontosabban mérjük fel a szakmai szükséglet színvonala és jellege szempontjából. Ez természetesen alapos kutatómunkát igényel, de jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy egyes munkakörökbe megfelelő képzettségű embereket állítsunk.

A munkakörök szakmai jellegének pontos felmérése az apparátus utánpótlásának megtervezését is segíti s kihat az egyetemek létszámhelyzetére, a társadalmi ösztöndíjak elosztására és az egyetemet végzett fiatalok tervszerű elhelyezésére.

A szakmai szükségletek fölmérése hozzájárulhat ahhoz is, hogy az egyetemi végzettséggel nem rendelkező, de annak elvégzésére kötelezett dolgozókat megfelelő egyetemre irányítsák. Nem helyes például az a tendencia, hogy a vb elnököknek a legtöbb esetben a jogi egyetemet ajánlják, szerintem azokat a tanácselnököket, akik mezőgazdasági kérdésekkel foglalkoznak — inkább az agráregyetemre (alacsonyabb szinten mezőgazdasági technikumba), az ipari terület tanácselnökét pedig a közgazdasági egyetemre (alacsonyabb szinten a közgazdasági technikumba) kellene javasolni.

Az államigazgatási munkában a munkakörök jellegének pontosabb meghatározása azt eredményezi, hogy bizonyos munkaköröket csak meghatározott szakemberek láthatnak el. Ennek előrevivő társadalmi hatása természetszerű. Ezzel kapcsolatosan vetek föl egy gondolatot.

Ma már szükségszerű, hogy felsőbb államigazgatási szerveinkben a mezőgazdasági, az építésügyi, egészségügyi, kereskedelmi osztályon, stb. szakemberek legyenek; a titkárságokon is kezd kialakulni az a helyzet, hogy elsősorban jogászokat alkalmaznak, viszont a választott tanácstitkárokkal szemben ilyen előírásunk nincsen. Nem lenne-e jobb az államigazgatási munka tökéletesítése és a szakmai színvonal emelése szempontjából, ha a tanácstitkárokra vonatkozóan ezt az előírást adnánk: a későbbiekben a választott tanácstitkár jogász legyen? A jogi képzettségű tanácstitkárok megválasztása nem megoldhatatlan. Ez a javaslat pontosabban a megyei, a városi és a járási tanácstitkárokra vonatkozna, a községi tanácstitkárokat alacsonyabbszintű államigazgatási iskolával (mondjuk: tanácsakadémiával) rendelkezők közül kellene megválasztani. Ennek a javaslatomnak az elfogadása befolyásolná az egész államigazgatási képzés irányát és anyagát is.

Az államigazgatási munka színvonalának emelését szolgálja tehát az egyetemi végzettséget igénylő munkakörök pontosabb felmérése és ennek alapján az egyes munkakörökbe megfelelő szakemberek beállítása, a vezetők megfelelő egyetemekre irányítása és a tanácstitkároknak a jogászok közül való választása.

3. Az államigazgatási munka tökéletesítése során nagyon fontos a szervező jogászutánpótlás nevelése. Ez a képzés a jogi karokon most van kialakulóban.

Az államigazgatási jogászok felsőfokú oktatásával kapcsolatban már több kísérlet volt és többféle javaslat merült fel. Az a kísérlet, amely az állam- és jogtudományi karokon az államigazgatási képzést külön szakon végezte — megbukott. Sok államigazgatási szakos bíró, vagy ügyész és sok jogi szakos tanácsi alkalmazott lett. Az a következtetésem, hogy ez a kísérlet azért is megbukott, mert az államigazgatás felsőbb szintjén nem általános államigazgatási képesítésű szakemberekre, hanem jogi, közgazdasági, mérnöki, orvosi képesítésű szakemberekre van szükség; emiatt az államigazgatási szakosokat is jogászokként lehetett alkalmazni.

Az állam- és jogtudományi karokon a bifurkált oktatás következményeiből levont tanulságok arra intenek, hogy ha még egyszer kí-

sérletezünk ilyesmivel, alaposan át kell gondolni, a körülményeket sokoldalúan kell elemezni.

Ez a figyelmeztetés nem az említett hibán és kudarcon alapszik csupán; az utóbbi időben néhány jogtudós ismét úgy értékelte, hogy a jogi oktatásban bifurkáció szükséges. Emellett van javaslat arra is, hogy külön államigazgatási főiskolát létesítsünk.[3]

A jogászképzésben elkülönített államigazgatási szak és az államigazgatási főiskola azt a követelményt kellene kielégítse, hogy jogi, közgazdasági, mezőgazdasági, orvosi, pedagógiai szakismereteket nyújt hallgatóinak; ez esetben nem lenne szükség arra, hogy a különböző egyetemekről biztosítsuk a szakember-utánpótlást. Ez az út nem a teljes szakmai felkészültségre épít, emiatt kétséges e törekvés helyes iránya.

Az államigazgatási főiskola javaslata pozitív módon csak olyan oldalról közelíthető meg, hogy az államigazgatás alacsonyabbszintű munkaköreibe a jelenleg érettségit igénylő munkára az utánpótlást magasabb államigazgatási képesítéssel biztosítsuk. E főiskolai végzettség tehát nem eredményezhetné azt, hogy az egyetemi végzettséget igénylő munkakörökbe képesít; ez csupán azt jelenthetné, hogy az alacsonyabb szintű érettségihez kötött munkakörökbe államigazgatási főiskolai végzettséget igényelnénk. Az egyetemi végzettséghez kötött munkakörben dolgozók részére inkább az államigazgatási továbbképzés formáit kell kidolgozni.

4. Az államigazgatási szakemberek továbbképzése két feladatot jelent. Egyrészt biztosítani kell azt, hogy szakmájukban továbbfejlődjenek, a tudomány fejlődésével lépést tartsanak. Nyilvánvaló: nem lehet jó államigazgatási szakember az a jogász, közgazdász, mérnök, pedagógus, vagy orvos, aki megreked az egyetemen tanult anyagnál és nem képezi tovább magát. A másik feladat: a specializáció folyamatát kell segíteni. Az a következtetésem, hogy az államigazgatásban dolgozó szakemberek sajátos specializációja következik be. Az egyetem elvégzése után rendszeresített szakvizsga akár a jogászoknál, akár az orvosoknál a további specializálódást jelenti. Ugyanúgy az államigazgatásban dolgozókat is specialistákká kell képezni. Ez a specializáció azt jelenti, hogy sajátos foglalkozási ágként, sajátos specialistaként jelentkezik az igazgatási jogász, mérnök, közgazdász stb. Ezek a foglalkozások azonban nem alakulnak ki ösztönösen, számukra bizonyos oktatási formákat kell kialakítani. Ebbe az irányba mutat a képesítési jogszabályok által előírt szakvizsga. Ez azonban csupán a kezdeti lépés, mert az igazgatási munkában szakszerű irányítás csakis az igazgatási-vezetési szakma elsajátítása alapján állhat. Nem bizhatjuk az igazgatási jogász, vagy mérnök munkáját csupán a jogszabályi keretekre és az irányítási ösztönre. A jogszabályi keretek mellé igazgatási szakmai alapot kell biztosítani.

A specializált igazgatási szakemberek kiképzésének és továbbképzésének problémája elsősorban a minisztériumokban alkalmazott szakemberek szakmai felkészültségének az emelésével kapcsolatos, aminek megoldása után az egész államapparátusban ki kell dolgozni a továbbképzés módjait és formáit. A specializáció szervezeti megoldása pedig függ a szervezéstudomány fejlődésétől és megfelelő differenciálódásától, ugyanis e szakemberek a szakigazgatási tevékenység során elsősorban e tudomány eredményeire alapozva válhatnak az igazgatás sajátos specialistáivá.

A specialisták képzése az igazgatási munka területén úgy mehet végbe, hogy a mérnök-közgazdász képzéshez hasonlóan az állam- és jogtudományi karokon is kialakítjuk az igazgatási jogász, közgazdász, mérnök stb. képzésének körvonalait.

Az állam- és jogtudományi karokon az államigazgatás specialistáinak képzése két vonalon haladhatna: az egyik az igazgatási jogász specialista kiképzése, a másik pedig a többi igazgatási specialista kialakítása. Megjegyzem, hogy a továbbképzésnek az egyetemhez való kapcsolása ma már kormányszinten elfogadott irányelv, ennek megfelelően a szakemberek továbbképzésének formáit az egyetemekhez kell kapcsolni. Így kell tehát számolni az igazgatásban dolgozó szakemberek továbbképzésével is. A specialisták képzése azonban nem oldható meg az államigazgatás felső szerveinek támogatása nélkül: az elméleti és gyakorlati igényekre figyelemmel a gyakorlati tapasztalatok elméleti feldolgozásával, az adott szakigazgatási ág elméleti törvényszerűségeinek kimunkálásával, valamint az elméleti és gyakorlati szakemberek együttes erőfeszítésével valósítható meg a specialisták képzése, az államigazgatási szakemberek továbbképzése.

5. Akár az államigazgatási főiskolára, akár az államigazgatásban dolgozók továbbképzésére gondolunk — beleütközünk az államigazgatási tudomány fejlettségének problémájába. Az államigazgatástudomány jelenleg nincs azon a szinten, hogy a különböző államigazgatási ágakban dolgozók képzésének alapjául szolgáljon. Éppen ez is indokolná az állami szervezéstan kifejlesztését,[4] az államigazgatástudomány további művelését és differenciálását.

Az államtudomány kialakításának szükségessége a társadalomtudományok rendszerében

[3] L. Szamel Lajos: Az államigazgatástudomány feladatai a szocialista országokban. Jogtudományi Közlöny, 1963. 6. sz. 313. l.

[4] Beér János fejtette ki, hogy a szervezéstudomány „kifejlesztése, eredményeinek gyakorlati alkalmazása kulcskérdése a további fejlődésnek, a szocialista építőmunka minden területén — az állami munka elvégzésében is." Beér János: A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon (1945—1960). Bpest, 1962. 489. l.

ma már egyre inkább hangot kap.[5] Ezt különösen az indokolja, hogy az állami élet jelenségeinek ne csupán a jogi oldalát vizsgáljuk, hanem az állami, társadalmi és politikai szerepének, viszonylagos önállóságának, belső mozgásának törvényszerűségeit is. Ez eddig teljesen fölöldódott a jogtudomány keretében. Az állami élet jelenséginek új oldalról való elméleti megközelítése és külön tudományos művelése a fejlődés következő lépése.

Az államtudomány kidolgozatlansága veti föl azt az igényt, hogy e tudomány kimunkálásának és további differenciálódásának intézményes feltételeit biztosítjuk. Az állami munka különböző ágai szervezésének törvényeit kutatandó, az egyes minisztériumok és vállalatok mellett szervezési intézetek és csoportok működnek. Ezeket szervezetileg koordinálni vagy egységbe foglalni lenne szükséges. A szétaprózott erők egyesítése a szervezéstudomány és az államigazgatástudomány kidolgozása érdekében szükségszerűnek látszik. Az egységesített szervezéstudományi kutatások eredményeinek többféle hatása lehet. Ez segíthetné elő elsősorban is azt, hogy az államigazgatási munka egyre egyszerűbbé és mindenki által elvégezhetővé váljon.

Az állami szervezéstan rendszerének a kialakítása megoldana még más problémákat is. A képesítési előírásban szereplő szakigazgatási képzés és különösen ennek tananyaga sok gondot okoz; eddig még csak néhány szakigazgatási ág területén van megfelelő tananyag, a legtöbb szakigazgatási szerv küszködik ezen előírás megvalósításával. E tudományos eredmények alapján megteremtődnének az egyetemi képzésnek és az igazgatási továbbképzésnek a feltételei is.

A szervezéstudomány kimunkálása tehát szerteágazó tudományos feladat, amelynek megoldása azt eredményezhetné, hogy a későbbiekben a többi egyetemeken is szerepeljen ilyen jellegű oktatási anyag. Az orvosképzésben szerepel az egészségügyi szervezés, ennek példájára ki kell munkálni a különböző egyetemeken az adott szakhoz kapcsolódó szervezéstant.

A különböző egyetemeken a szervezéstani oktatás bevezetése, illetőleg kiterjesztése elősegítené azt, hogy minden egyes foglalkozási ágban szükséges szervezést tudományosabb alapokra helyezzük. Az államigazgatásba kerülő szakemberek egyetemen szerzett szervezéstani ismereteit kell magasabb szintre emelnünk a továbbképzés keretében.

Az államigazgatási munkában a szakmai képzettség követelményeinek növelése nagyon jelentős társadalmi igény. A szakmai színvonal emelése elősegíti a bürokratikus jelenségek felszámolását, amelyek alapja legtöbb esetben a hozzá nem értés, a képzetlenség, a kulturálatlanság. Ezenkívül a tudomány és technika fejlődése egyre inkább megköveteli a szakképzett irányítást, ami csakis úgy biztosítható, hogy az államigazgatásban szakmailag felkészült és vezetésre képes emberek működnek. A szakképzettség növelése biztosítja az állami és társadalmi életünk demokratizmusának, a tömegek alkotó kezdeményezésének kibontakozását. Végülis: a szakképzettség növelése, a kulturális színvonal emelése, az egyik legfontosabb tényező abban, hogy az állami szervek eredményesen töltsék be a társadalom fejlődésével, a társadalmi élet gazdasági, politikai és kulturális viszonyainak fejlesztésével kapcsolatos feladatokat, és megteremtődnek a társadalmi önigazgatás kibontakozásának előfeltételei.

A korreferátum szűk keretei nem tették lehetővé e nagy horderejű kérdés többoldalú elemzését. Mégis ki kellett emelni ezt a néhány szempontot azért, hogy keressük a szakmai színvonal emeléséhez vezető módokat, az államigazgatás kulturáltságának fejlesztése érdekében, mert ennek alapján tudunk hatékonyabban hozzájárulni népünk életszínvonalának és magasabbszintű műveltségének növeléséhez.

Samu Mihály

[5] L. Satrov, V. P.: A politikai (államtani) tudományok szovjet társaságában. Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo, 1961. No 1. 143. p.

A nemzetközi kereskedelem szabadsága és a Közös Piac*

Herczegh Géza rendkívül érdekes előadása a nemzetközi kapcsolatok olyan területére irányítja rá a figyelmet, amellyel a magyar nemzetközi jogtudomány úgyszólván egyáltalán nem foglalkozott, de a külföld is csak eléggé rövid idő óta fedezte fel e terület fontosságát. Ennek folytán a nemzetközi gazdasági kapcsolatok nemzetközi jogi szabályozásának problémaköre a feltáratlan kérdések egész sorát vetíti a kutató elé.

Azok, akik a gazdasági kapcsolatok nemzetközi jogi szabályozását kutatják, rendszerint kizárólag a klasszikus nemzetközi jog fogalmaival felvértezve indulnak e terület felderítésére, ami azután többnyire azt eredményezi, hogy ebben a vonatkozásban a nemzetközi jog csődjére konkludálnak, vagyis azt álla-

* A Magyar Jogász Szövetség VI. Kongresszusán elhangzott korreferátum Herczegh Géza azonos című előadásához. (Az előadás szövegét ld. Jogtudományi Közlöny, 1963. 12. sz.) *(Szerk.)*

pítják meg, hogy e területet a nemzetközi jognak még alig sikerült szabályozási körébe vonnia. Pedig a nemzetközi jog az utóbbi évtizedekben, különösen a Nagy Októberi Szocialista Forradalom óta igen lényeges átalakuláson ment át és ha nem is lehet elfogadni Alvareznek, a néhány éve meghalt chilei burzsoá jogásznak roppant ködös tanításait egy teljesen új nemzetközi jogra vonatkozólag, amely még hozzá gyökerében szakítana az államok szuverenitásának tiszteletben tartásán felépülő nemzetközi jogi felfogással,[1] annyi bizonyos, hogy egész sor nemzetközi jogi kérdés tárgyalásánál vizsgálni kell, vajon az új fejlődés nem ingatta-e meg az arra vonatkozólag régebben hangoztatott álláspontok helyességét.

Talán abban lehetne összegezni az itt felvetett gondolat lényegét, hogy a nemzetközi jog új elvei, amelyeknek rögzítése az ENSZ Alapokmányában nagyjából megtörtént, szükségképpen magukban foglalnak egész sor olyan konkrét tételt, melyeket mindeddig nem tártak fel részletesen. Ezeket a nemzetközi jog alapelveiben mintegy bennrejlő, azokból szükségszerűen következő tételeket ki kell fejteni megfelelő érvényesülésük biztosítása érdekében. Mint ahogyan a Nemzetközi Bíróság is az ún. Bernadotte-ügyben az Alapokmány kifejezett rendelkezéseiből hámozta ki az ENSZ nemzetközi jogalanyiságának tételét és e jogalanyiság sajátos tartalmát,[2] úgy kell nekünk is levezetnünk egész sor olyan tételt, amely az Alapokmányban rögzített nemzetközi jogi elvekből szükségképpen következik. Véleményem szerint itt valamivel többről van szó, mint olyan elvekről, amelyeket Buza László több munkájában igen szemléltető módon „programjellegű norma" elnevezéssel illetett. Ezeknek a tételeknek már most túl kell jutniuk a programjellegűség szintjén, de érvényesülésüket egyéb okok mellett nagy mértékben gátolja azok kifejtetlen volta. Úgy gondolom, hogy a nemzetközi jog tudományának elsőrendű feladata ezeknek a nemzetközi jog általánosan elismert elveiből szükségszerűen következő tételeknek a kifejtése, mintegy a nemzetközi gyakorlat rendelkezésére bocsátása, és egyben a nemzetközi jog kodifikációja számára való előkészítése. Hogy erre mily nagy mértékben van szükség, azt bizonyítja az is, hogy az ENSZ Közgyűlésének napirendjén is szerepel immár másodízben csehszlovák kezdeményezésre — ha nem is egészen ebben a szövegezésben — a békés egymás mellett élés tartalmát kitevő elvek pontos meghatározása.

Ezek előrebocsátása után szeretnék néhány észrevételt fűzni a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának kérdéséhez és az Európai Gazdasági Közösség jogszerűségének vagy jogellenességének problémájához.

Herczegh Géza előadásában nagyon helyesen az ENSZ Alapokmányában foglalt alapvető elvekből igyekezett levezetni a nemzetközi kereskedelem szabadságára vonatkozó megállapításait. Nem akarom ezeket megismételni, de azt hiszem, hogy az Alapokmánynak az előadásban említett rendelkezései mellett még különösen ki kell emelnünk a praeambulumban foglaltakat, amelyek az ENSZ tagjai számára kötelezővé teszik a jószomszédként, békességben való együttélést és valamennyi nép gazdasági és szociális előrehaladásának biztosítását. Ez voltaképp a békés koegzisztenciára vonatkozó kötelezettség kifejezése, amely a mai nemzetközi jog alapjának tekinthető. Ne becsüljük le ezeknek a rendelkezéseknek a jelentőségét csak azért, mert azok a praeambulumban találhatók. A nemzetközi jog mai tudománya semmivel sem tulajdonít kisebb fontosságot a praeambulumnak, mint a szerződés rendelkező részének. Sőt, a kialakult gyakorlat szerint a praeambulum a szerződés egészére kiható jelentőségű, amennyiben a nemzetközi szerződés minden egyes rendelkezését a praeambulumban foglaltak világánál kell értelmezni.[3] Hiszen a praeambulum a szerződő felek szándékának határozott kifejtését adja és így a nemzetközi szerződés értelmezése és alkalmazása során a praeambulumban foglaltak különösen nagy fontosságúak. Ezt az álláspontot a Nemzetközi Bíróság több döntése is alátámasztja.[4]

Az Alapokmány tehát rögzíti a békés egymás mellett élés alapelvét, ez az elv pedig sohasem jelentett valamiféle kizárólag passzív magatartást, pusztán a háborútól való tartózkodást, hanem tényleges, aktív együttműködést. A békés egymás mellett élés elve — amint azt Tunkin professzor legújabb könyvében meggyőzően fejti ki, — többek között a teljes egyenjogúság és az egyenlő elbánás alapján történő gazdasági együttműködésre vonatkozó fontos kötelezettséget is tartalmazza.[5] Úgy hiszem, megállapíthatjuk, hogy ma a nemzetközi jog alapelvei, különösképpen a békés egymás mellett élés elve az államok konkrét kötelezettségévé teszi a gazdasági téren való együttműködés diszkrimináció nélküli megvalósítását.

Hogyan valósulhat meg ma a teljes egyenjogúság, az egyenlő elbánás elve a gazdasági

[1] Ld. különösen A. Alvarez: Le droit international nouveau dans ses rapports avec la vie actuelle des peuples. Paris, 1959.

[2] C. I. J. Recueil 1949. 182. old. és kk.

[3] Ld. ide vonatkozólag különösen Basdevant: La conclusion et la rédaction des traités et des instruments diplomatiques autres que les traités. Recueil des Cours, 15. kötet, 571. old.

[4] Utalunk itt az ENSZ Nemzetközi Bíróságának gyakorlatából az amerikai állampolgárok marokkói jogai tárgyában Franciaország és az Egyesült Államok között keletkezett jogvitát eldöntő ítéletre (C. I. J. Recueil 1952. 184. old.), valamint a Belgium és Hollandia közötti határvita kérdésében hozott ítéletre (C. I. J. Recueil 1959. 221. old.).

[5] G. I. Tunkin: Voproszi tyeorii mezsdunarodnovo prava. Moszkva, 1962. 53. old.

kapcsolatok terén? Herczegh Géza helyesen mutat rá arra, hogy ennek a leggyakorlatibb megvalósítási módja a legnagyobb kedvezmény elvének biztosítása az államok számára. De ha ez így van, vajon nem kellene-e túljutnunk az előadásban foglalt megállapításon, amely az egyes államok tetszésére bízza azt, hogy hajlandók-e valamely államnak megadni a legnagyobb kedvezmény elvét, vagy sem? Nem jelenti-e az államok kereskedelmi téren való egyenjogúságának, az egyenlő elbánásra való jogosultságnak a megsértését, ha az államok megtagadják egyes kereskedelmi partnereiktől a legnagyobb kedvezmény megadását?

Azt hiszem, itt szakítanunk kell a klasszikus nemzetközi jogi nézetekkel és el kell ismernünk, hogy az ENSZ Alapokmányában rögzített nemzetközi jogi elvek érvényesülése megkívánja annak a tételnek elismerését, hogy az államok gazdaságilag nem zárkózhatnak el egymástól, hanem tartoznak egymásnak a kölcsönös előnyök elvén alapuló egyenlő kereskedési lehetőségeket biztosítani, éspedig a diszkrimináció kizárásával, ez viszont ma másként, mint a legnagyobb kedvezmény elve alapján aligha lehetséges. A mai konkurrenciaharcban, amely a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok terén igen éles formában jelentkezik, a legnagyobb kedvezmény elvének megtagadása az egyik állammal szemben és ugyanennek az elvnek az elismerése egy másik állam számára lényegében az első államnak az áruk egész sora tekintetében a piacról való kiszorításával egyértelmű. Ha tehát az előadásban igen helyesen felállított nemzetközi jogi alapelvet tényleges tartalommal akarjuk kitölteni, akkor bizonyos jogi konzekvenciákat is le kell vonnunk, amelyek az elv gyakorlati érvényesülését biztosítják.

Ez a felfogás egyébként nem teljesen újkeletű. Már az előadó is utalt az amerikai Domkének és Hazardnak az egyik idevágó nyugatnémet munkát kommentáló megállapítására, amely szerint a legnagyobb kedvezmény elvének megadása a kereskedelmi kapcsolatokban „közhellyé vált" és bizonyos szokásjogi erőre tett szert.[6] Nem szeretnék itt annak vizsgálatába elmélyedni, hogy hol és mikor alkalmazták először a legnagyobb kedvezmény elvét nemzetközi szerződésekben: egyesek szerint ez a kikötés már a XI. században jelentkezik egyes városoknak adott privilégiumokban, mások szerint eredete egy XV. századi angol-burgundi kereskedelmi szerződésben keresendő.[7] Annyi azonban bizonyos, hogy az utóbbi kétszáz évben a modern értelemben vett legnagyobb kedvezmény elvének alkalmazása teljesen általánossá vált. Nolde szerint Angliának 1931-ben 45 kereskedelmi szerződése volt érvényben, amelyek közül 42 a közönséges, 3 pedig az ún. feltételes legnagyobb kedvezmény elvét tartalmazta. A kialakult gyakorlat alapján nevezi Nolde a legnagyobb kedvezmény, illetve az egyenlő elbánás elvét a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok általános szabályának. Hadd említsük még meg a Nemzetek Szövetsége által összehívott 1927. évi nemzetközi gazdasági értekezlet megállapítását, amely szerint a legnagyobb kedvezmény elvének kölcsönös és feltétlen megadása a kereskedelmi kapcsolatok szabad és normális fejlődésének lényeges eleme. Ennek alapján dolgozott ki a Nemzetek Szövetségének gazdasági bizottsága kodifikációs tervezetet a legnagyobb kedvezmény elvére vonatkozólag.

És ez még a régi nemzetközi jog keretei között ment végbe. Nem kell-e tehát ma, a nemzetközi jogban bekövetkezett messzemenő átalakulások után arra a következtetésre jutni, hogy a „legnagyobb kedvezmény vagy diszkrimináció" kérdésére adandó válaszunkban határozottan az előbbi mellett foglaljunk állást? Több burzsoá jogtudós, így például a nyugatnémet Erler már az egyenlő elbánás és a legnagyobb kedvezmény nemzetközi jogi alapelvéről beszél.[8] Úgy vélem, hogy anélkül, hogy valamiféle ún. szolidaritási elmélet hibáiba esnénk, bátran levonhatjuk a következtetést, hogy a mai nemzetközi jog alapelvei kizárják az államok közötti diszkriminációt kereskedelmi téren is, és így a legnagyobb kedvezmény elvét a mai nemzetközi jog alapelvein nyugvó általános jellegű tételnek kell tekinteni, amelynek valamely állammal szemben való megtagadása represszália címén alkalmazható. A Szovjetunió és a szocialista államok kitartóan hirdetik annak szükségességét, hogy az államok közötti kereskedelmi kapcsolatokat általánosan a legnagyobb kedvezmény elvére alapozzák és ezt a nemzetközi jog fejlődésének megfelelő konzekvenciát kellene levonnia az ENSZ által 1964-re összehívandó nemzetközi gazdasági értekezletnek, amelynek erre az elvre kell majd felépítenie az imperialista hatalmak által eddig megakadályozott Nemzetközi Kereskedelmi Szervezetet.

De ha arra az álláspontra helyezkedünk is, hogy a legnagyobb kedvezmény elvének megadására az államoknak egymással szemben jogigényük van, kétségtelen, hogy a kialakult gyakorlat szerint a vámunió esete kivételt alkot, vagyis azok az államok, amelyek egymással vámunióra lépnek, az egymásnak adott kedvezményben, tehát a vámok teljes eltörlésében, a vámunió teljes megvalósítását megelőző átmeneti időszakban pedig a vámok és egyéb korlátozások fokozatos csökkentésében nem köte-

[6] Domke—Hazard: State Trading and the Most-Favored-Nation Clause. The American Journal of International Law, 1958. évi 1. sz., 66. old.

[7] Vö. Nolde: La clause de la nation la plus favorisée et les tarifs préférentiels. Recueil des Cours, 39. kötet, 24. old. és kk.

[8] Erler: Grundprobleme des Internationalen Wirtschaftsrechts. Göttingen, 1956. 12. old.

lesek részesíteni a legnagyobb kedvezmény elvét élvező államokat. Ezzel kapcsolatban felvetődik a kérdés, mi a helyzet az Európai Gazdasági Közösséget illetően, valóban vámuniónak minősül-e ez az alakulat és megilleti-e valamiféle igény a kívülálló államokat a Közös Piac tagjaival szemben annak folytán, hogy ezek a Közösséget életre hívták.

Az kétségtelen, hogy az Európai Gazdasági Közösség vámuniót is jelent, minthogy tagjai kötelezték magukat a közöttük fennálló vámok és egyéb gazdasági korlátozások teljes megszüntetésére és ezen a téren már eddig is jelentős intézkedéseket tettek, sőt lépések történtek a kifelé, külső államokkal szemben alkalmazandó közös vámtarifa kialakítására is. Az előadás azonban már arra is rámutatott, hogy a vámunióra lépett államok nemcsak az egymás közötti vámokat kívánják lebontani, hanem egyben újabb, nehezebben leküzdhető akadályokat állítottak a nemzetközi kereskedelem útjába és így az előadó szavai szerint a Közös Piac nem olyan vámunió, amely jogszerű, jogilag elismert kivételt jelenthetne a legnagyobb kedvezmény elve alól. De ezen túlmenőleg rá kell véleményem szerint mutatni arra is, hogy a Közös Piac tulajdonképpen nem is csak és elsősorban nem is gazdasági tömörülést, vámuniót jelent. A szerződő felek nem pusztán arra törekedtek, hogy eltöröljék egymás között a kereskedelem útjában álló akadályokat, hanem céljuk ennél sokkal messzebb ment: teljes politikai, katonai és gazdasági tömböt akartak létrehozni, amelynek tulajdonképpeni célkitűzése a Nyugat és a Kelet közötti gazdasági kapcsolatok felbomlasztása, a világnak egymással ellenséges gazdasági tömbökre való szakítása volt. A Közös Piac egyben a NATO európai arzenálja és mint ilyen az imperialista agresszív célok szolgálatában áll. Úgy vélem, nem szükséges itt ezeket a közismert tényeket a koreferátum részére rendelkezésre álló rövid percek alatt bővebben alátámasztani, hanem elegendő lesz utalni a szovjet kormány közismert nyilatkozataira, amelyekben kifejtette a Közös Piacra vonatkozó értékelését. Talán csak egy kevésbé ismert okmányra hivatkoznám még itt, nevezetesen az Európai Gazdasági Közösség Bizottságának 1962. október 24-i memorandumára, amely a Közösség akcióprogramját fejti ki. Ez az okmány nem igyekszik titkot csinálni abból, hogy az európai integráció „lényegében politikai jelenség". A továbbiakban pedig rámutat arra, hogy az integrációnak a gazdasági vonalon kívül ki kell terjednie a kulturális politikára, a külpolitikára és katonai területre is.[9]

Itt tehát olyan jelenségről van szó, amelynek jellemzője korántsem a vámunió ténye, hanem az agresszív harci jelleg, mely a dolog természeténél fogva elsősorban a szocialista államok ellen irányul. Ezen mitsem változtat az a tény, hogy egyes kapitalista államok is nehezebb helyzetbe kerültek az Európai Gazdasági Közösség létrehozása következtében. A Közös Piacnak az előbbiekben vázolt jellege az oka annak, hogy a Szovjetunió mindeddig nem volt hajlandó elismerni az Európai Gazdasági Közösséget mint vámuniót. Az Európai Gazdasági Közösség mai formájában a fennálló nemzetközi jogi elvekkel ellentétes és akadályozza a nemzetközi gazdasági kapcsolatok kiépítését és fenntartását. Ezzel az Európai Gazdasági Közösség tagállamai is tisztában vannak és éppen ezért igyekeznek újabban különféle előnyök kilátásba helyezésével a szocialista államok, elsősorban a Szovjetunió részéről a Közösség elismerését elnyerni. Az Európai Gazdasági Közösség agresszív lényegén azonban mindeddig semmiféle változtatást sem eszközöltek.

Ez az agresszív, imperialista jelleg domborodik ki azokban a kapcsolatokban is, amelyeket az Európai Gazdasági Közösség a gyarmati sorból újonnan felszabadult afrikai országokkal tart fenn. Úgy gondolom, helyes lesz néhány szót itt erről a kérdésről is szólni, amely jogászi közvéleményünk előtt nagyon kevéssé ismert és az előadó is éppen csak utalt erre a problémára.

Az Európai Gazdasági Közösség a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokat bomlasztó tevékenységében nem áll meg az európai kontinens határainál, hanem a római szerződés 131—136. cikkei lehetővé teszik a tagállamok volt gyarmati területeinek a Közösséghez való társulását. Ennek alapján a volt francia, belga és olasz gyarmati, illetve gyámsági területeken alakult új államok legtöbbjével a római szerződés rendelkezéseinek alkalmazására vonatkozólag külön társulási egyezmény jött létre, amely mai formájában 1963-ban lépett hatályba. Ezek a rendelkezések lényegében a volt gyarmati területek gazdasági kizsákmányolásának további fenntartását biztosítják most már az Európai Gazdasági Közösség valamennyi tagállama számára és meg akarják akadályozni, hogy a többi állam egyenjogú kapcsolatokat létesíthessen ezekkel az országokkal.

A római szerződés 131. cikkének a volt gyarmati területek fejlesztésének célkitűzését hirdető hangzatos megállapításai után a 132. és a 133. cikk már félreérthetetlenül kimondja, a társulási egyezmény pedig részletesen kifejti, hogy az Európán kívüli országok az Európai Gazdasági Közösség minden tagállamának ugyanazokat a jogokat biztosítják a kereskedelmi forgalomban, amelyeket az az európai állam élvez, mellyel különleges kapcsolatokat tartanak fenn. Ez világosan utal arra a még mindig fennálló privilégizált gazdasági helyzetre, amelyet a volt gyarmattartó anyaország a maga számára különféle eszközökkel biztosított e területek szabaddá válása előtt. Jórészt erre a gazdasági függőségre gondolva beszélt Nkrumah ghanai elnök néhány évvel ezelőtt az

[9] Ld. International Legal Materials. 1963. évi 1. szám, 2. old. és kk.

ENSZ-ben a szóban forgó országok jórészének „vazallus függetlenségéről". Ez a függő viszony most a volt anyaországon kívül az Európai Gazdasági Közösség többi tagállamával szemben is bekövetkezik, amelyek ilyen módon szabad területet kapnak áruik és tőkefeleslegeik elhelyezésére. Ugyanakkor a 132. cikk és még inkább a külön egyezmény a szóban forgó területek nyersanyagexportját az Európai Gazdasági Közösség tagállamainak piacára irányítja. A szerződésben biztosított formális egyenlőség a valóságban a jól ismert függőséghez vezet, a gazdaságilag fejlett európai országok iparcikkeinek szabad beáramlása gátat vet az új államok szükséges iparosodásának és ilyen módon a szerződés és az egyezmény biztosítja a nyugateurópai államok tényleges gazdasági uralmát a közelmúltban felszabadult afrikai országok nagy része felett. Ezen mitsem változtat az az érintett afrikai országok számához viszonyítva nem magas összegű segély és kölcsön, amelyben ezeket az országokat az Europai Gazdasági Közösség tagállamai részesítik. Ez a gazdasági függőség azonban egyúttal politikai függőséget is eredményez, aminek kirívó példája volt az a nyomás, amelyet a bonni kormány a társulási egyezmény megkötése idején egyes afrikai államokra ki tudott fejteni az NDK elismerésének megakadályozása érdekében.

Ez a társulás tehát egyrészt megakadályozza az Európai Gazdasági Közösségen kívül álló államoknak az afrikai országok nagy részével a tényleges egyenjogúság alapján létesítendő gazdasági kapcsolatait, emellett a neokolonializmus megvalósításának eszközéül szolgál, és mint ilyen sérti a mai nemzetközi jognak a kolonializmust minden formájában elutasító alapelvét, amelyet az ENSZ Közgyűlése 1960. évi nagy jelentőségű határozatában rögzített.

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy az Európai Gazdasági Közösség mai formájában nem felel meg a vámunió nemzetközi jogilag elismert fogalmának, akadályozza a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok széleskörű kifejlődését és a nemzetközi jog több alapelvével ellentétes. A fejlődés a hidegháború megszüntetésével olyan kereskedelmi világszervezet létrehozását követeli, amely az összes államok egyenjogú gazdasági kapcsolatainak kiépítését teszi lehetővé. Ennek a szervezetnek a létrehozása, amint azt a KGST országok kommunista- és munkáspártjai központi bizottságai első titkárainak és kormányfőinek tanácskozásáról legutóbb kiadott közlemény is megállapítja,[10] az ENSZ által összehívandó nemzetközi gazdasági értekezlet egyik alapvető feladata.

Haraszti György

[10] Népszabadság, 1963. július 28-i szám.

Áthelyezés népgazdasági érdekből

A munkajogviszony keretein belül végzett munka sohasem öncél, mindig — közvetlenül vagy közvetve — valamely a társadalom számára hasznos eredmény létrehozásában való közreműködést jelent. Ez a közreműködés a szocialista jellegű államban tervszerű és szervezett. A népgazdasági terv teljesítését — mint minden munkaviszony létesítésének célját — csakis szervezett munka biztosíthatja, azaz a tervteljesítés alapvető feltétele a termelési tevékenység folyamatos előkészítése, anyagi, tárgyi és személyi feltételeinek megteremtése, illetve rendezése. Minthogy a szervezés feladata a vállalatra hárul, a vállalatnak széleskörű jogokat, bizonyos rendelkezési szabadságot kell biztosítani az anyagi javak, tárgyak és személyek fölött. Témánk szempontjából a személyi feltételek biztosításának módszerei, jogi formái kívánnak további megvilágítást. A személyi feltételek biztosításának egyik legfontosabb eszköze a munkaszerződés. Munkaszerződés útján vonja be a vállalat tevékenységi körébe a számára megfelelő dolgozókat. Minden egyes megállapodás azonban rögzíti a dolgozó munkakörét, esetleg munkahelyét is. A munkaszerződések sokaságával tehát a vállalat *statikus* állapotot hoz létre a munkaerő-állomány tekintetében. A termelés *dinamikája* pedig nem elégedhet meg ezzel a statikus állapottal, hiszen a munkafolyamatok fejlődése, új gépek beállítása, régi gépek korszerűsítése stb. (százával hozhatók fel a példák) szükségessé teheti az „A" munkakörben, illetőleg munkahelyen alkalmazott dolgozó foglalkoztatását „B" munkakörben, illetőleg munkahelyen, vagy feleslegessé teheti a dolgozót az adott munkakörben. Elengedhetetlen szükségszerűség tehát a vállalat számára olyan jogi eszközök biztosítása, amelyek segítségével a már vele munkajogviszonyban álló dolgozókat a szükséghez képest mozgásba hozhassa és a munkafolyamatban a megfelelő más helyre állíthassa, azaz meglevő munkaerő-állományával gazdálkodjék.

Minthogy azonban a közös megegyezéssel létrehozott munkaszerződésnek a vállalat egyoldalú jognyilatkozatával történő megváltoztatása sértheti a dolgozó érdekeit, a Mt. pontosan körülhatárolja azokat az eseteket, amelyekben a vállalat igazgatója a munkaszerződésben meghatározott munkakört, illetőleg munkahelyet megváltoztathatja. Ilyen jogot biztosít a Mt. az igazgatónak a helyettesítés, a kirendelés, az át-

irányítás és a népgazdasági érdekből való áthelyezés[1] elrendelésének a lehetőségével. Mielőtt a címben megjelölt témára áttérnénk, szükségesnek tartjuk a munkaszerződés módosításának e formáit röviden elhatárolni az áthelyezéstől. Az elhatárolás alapjául két szempont kínálkozik: *1.* a módosítás a munkaszerződésnek mely elemeit érintheti, (a munkakört, a munkahelyet vagy mindkettőt); *2.* milyen időtartamra történhet a változtatás (ideiglenesen vagy véglegesen).

Az *átirányítás a munkahely* ideiglenes változtatásának legtipikusabb esete. Tulajdonképpen nem is tekinthető a munkaszerződés egyoldalú módosításának, mivel a dolgozó a munkaviszony keletkezésekor eleve változó munkahelyre szegődött. Ha azonban a változó munkahelyen foglalkoztatott dolgozót úgy „irányítják át" egyik munkahelyről a másikra, hogy a munkakörét is megváltoztatják, az esetben már az áthelyezés szabályait kell alkalmazni.

A *kirendelés* az áthelyezéssel annyiban rokon, hogy mindkettő tartalmazhatja a dolgozó *munkahelyének* megváltoztatását úgy, hogy az új munkahely más vállalatnál vagy más helységben is kijelölhető. A munkáltatónak a dolgozó kirendeléséhez való jogát a Mt. 27. § és a Mt. V. 34. §-a biztosítja.[2] Bár a Mt. nem tartalmaz rendelkezést arra vonatkozóan, hogy a kirendelés milyen időtartamra szólhat (amit feltétlenül hibájaként kell felrónunk), a gyakorlat a hivatkozott törvényhelyet úgy értelmezi, hogy ebben az esetben a munkahely *ideiglenes* módosításáról van szó.

Külön jogszabály rendezi a *kiküldetést* és a *külszolgálatot.* A jogszabály adta fogalom-meghatározás lényege az, hogy mind a kiküldetésben, mind a külszolgálatban a dolgozó munkáját a munkáltató utasítására *ideiglenesen* telephelyén kívül végzi, tehát ezekben az esetekben a dolgozó állandó munkahelye megmarad (tulajdonképpen nem is változik meg) csak *egyes munkafeladatokat* más — munkahelyétől többé-kevésbé távolabb eső helyen — köteles végezni.[3] Az áthelyezés következtében viszont a dolgozó a régi munkahelyét végleg elhagyja és *állandóan az új munkahelyén* végzi munkáját.[4]

A *helyettesítés* elrendelésének a lehetőségét a Mt. nem szabályozza. Arról, hogy ennek ellenére elismeri a munkáltató jogát a hiányzó dolgozó munkakörének másik dolgozóval való betöltéséhez, úgy szerzünk tudomást, hogy „A munkabér" c. fejezetben rendezi a helyettesítés díjazását. Annak ellenére, hogy a helyettesítés az áthelyezéssel sok rokon vonást mutat, lényegesebbek a közöttük fennálló különbségek. Mind a helyettesítés, mind az áthelyezés elrendelése jelentheti a dolgozó *munkakörének* vagy *munkahelyének* esetleg mindkettőnek a megváltoztatását. Míg azonban az áthelyezéssel a dolgozó jogi helyzete megváltozik: előző munkahelyétől, illetve munkakörétől *feltétlenül és* általában *végleg* elszakad és új munkahelyhez, illetve munkakörhöz kötődik, addig a helyettesítő dolgozó *nem feltétlenül és csak ideiglenesen* szakad el saját munkakörétől, illetve munkahelyétől és nem kötődik az új munkakörhöz, illetve munkahelyhez, hanem azt csak *más helyett* látja el.[5] Az előző munkakörhöz való viszony kifejeződik az új munkabér megállapításában is. Az áthelyezést elrendelő határozatban meg kell határozni a dolgozó munkabérét is és az új munkakör szerinti munkabér független a dolgozó korábbi munkakörétől. A helyettesítő dolgozó munkabére viszont függ a saját vagy korábbi munkakörétől is.

Összegezve tehát nézőpontunkból a munkaszerződés módosításának fenti eseteit, a következő képet kapjuk: a *munkahely* módosítása *ideiglenesen* történhet átirányítás, helyettesítés, kirendelés, kiküldetés, külszolgálat és áthelyezés útján. *Véglegesen a munkahelyet csak áthelyezéssel lehet megváltoztatni.* A *munkakör ideiglenes* módosítása helyettesítéssel vagy áthelyezéssel rendelhető el. *Véglegesen a munkakört is csak áthelyezéssel lehet megváltoztani.*

A munkaerőgazdálkodás fent említett jogi formái közül tehát az áthelyezés szabályai biztosítják a legszélesebb körű jogokat a munkáltató számára. Népgazdasági érdekből a munkáltató áthelyezheti a dolgozót más munkahelyre, más munkakörbe, más vállalathoz, sőt más helységben levő munkahelyre, illetve vállalathoz is.[6] Hogy hogyan szabályozza munkajogunk a népgazdasági érdeket az áthelyezés szempontjából és e szabályok mennyire vannak figyelemmel a dolgozó érdeksérelmének lehetőségére, hogy hogyan értékeljük e szabályokat fejlődésünk mai szakaszán, ezekre a kérdésekre kísérelünk meg választ keresni a továbbiakban.

A népgazdasági érdekből való áthelyezés fogalmát — jelenlegi szabályaink alapján — a következőképpen határozhatjuk meg: a népgazdasági érdekből való áthelyezés a vállalat igazga-

[1] A továbbiakban: áthelyezés. Nem foglalkozunk ugyanis e tanulmányban a dolgozó kérelmére, a közös megegyezéssel és a Mt. kötelező rendelkezésére történő áthelyezéssel.

[2] „A dolgozó a vállalat igazgatójának rendelkezésére köteles állandó munkahelyén kívül is munkát végezni". Mt. 27. §. „A dolgozó más vállalatnál is köteles munkát végezni, ha ezt a vállalat igazgatója elrendeli." Mt. V. 34. § (1) bekezdése.

[3] 33/1951/I. 31. M. T. számú rendelet 2. § (1) és (2) bekezdése. Nincs egységes álláspont arra vonatkozóan, hogy a kiküldetés és a külszolgálat a Mt. mely rendelkezésén alapul és hogy e jogi formáknak milyen a viszonyuk a kirendeléshez, valamint a munkaszerződés módosításának egyéb formáihoz. Szükségesnek tartjuk e kérdések tisztázását jogszabályi szinten.

[4] Bár a kiküldetés és a külszolgálat nem azonos fogalmak, sőt lényeges eltérés van közöttük, elhatárolásukkal és elemzésükkel e tanulmányban nem foglalkozhatunk, mivel az áthelyezés szempontjából ez nem döntő jelentőségű kérdés.

[5] Vö. Román László: A munkáltatói utasítási jog terjedelme, Jogtudományi Közlöny, 1963. 6. sz. 337. old.

[6] Vö. Mt. 133. § (1) bekezdés b) pontja és (2) bekezdése.

tójának vagy a két érdekelt vállalat legközelebbi közös felügyeleti szervének olyan egyoldalú jognyilatkozata, amely a dolgozónak a munkaszerződésben meghatározott munkakörét, munkahelyét vagy munkáltatóját végleg megváltoztatja. Az áthelyezés tehát jogügylet, amelynek célja a munkaszerződés egyoldalú módosítása vagy a munkajogviszony megszüntetése és egyben új munkajogviszony létrehozása.[7] Az áthelyezésnek, amint az a meghatározásból is kitűnik, sok változata képzelhető el attól függően, hogy a módosítás a munkajogviszony mely elemeit érinti. Történhet pl. áthelyezés a vállalaton belül magasabb munkakörbe, magasabb munkabérrel; ez rendszerint nem ellenkezik a dolgozó akaratával sem. Lehetséges azonban olyan áthelyezés is, amelynek alapján a dolgozó alacsonyabb munkakörben, csökkentett munkabér mellett, esetleg más vállalatnál és más helységben köteles tovább folytatni a munkáját, függetlenül attól, hogy ez a dolgozó akaratával ellenkezik. Az ilyen áthelyezés természetesen sértheti a dolgozó érdekeit, mert a dolgozó akaratára tekintet nélkül módosít olyan lényeges mozzanatokat, amelyekben a felek eredetileg másként állapodtak meg. Erre tekintettel a Mt. számos olyan rendelkezést tartalmaz, amely a dolgozók érdekeinek védelmére hivatott az áthelyezéssel kapcsolatban. Ilyen pl. az áthelyezés közlésére vonatkozó szabály, amely szerint az áthelyezést a dolgozóval írásban és az új munkahely elfoglalására kitűzött határnap előtt legalább 15, 8, illetve 3 nappal kell közölni attól függően, hogy az áthelyezés milyen súlyosan érintheti a dolgozó érdekeit.[8] A Mt. 135. § (2) bekezdése szerint pedig az áthelyezést elrendelő határozatban közölni kell a dolgozó új munkakörét és munkabérét. Ha ugyanis ez nem történt meg, a dolgozó az új munkahely elfoglalását megtagadhatja. Korlátozza a törvény az áthelyezést egyes szakszervezeti funkcionáriusok vonatkozásában azzal, hogy csak a közvetlen felsőbb szakszervezeti szerv hozzájárulásával lehet őket áthelyezni.[9] A terhes és szoptató nőnek pedig védelmet nyújt azzal, hogy más helységben végzendő munkára csak beleegyezésével szabad áthelyezni.[10] Megtiltja a továbbtanuló dolgozónak olyan munkakörbe való áthelyezését, amely tanulmányai folytatásában gátolná.[11] Jelentős kedvezményt biztosít a Mt. annak leszögezésével is, hogy az áthelyezett dolgozó munkaviszonyát folyamatosnak kell tekinteni.[12] Külön gondoskodik a más helységbe áthelyezett dolgozó megfelelő életkörülményeiről, figyelembe véve azt, hogy ha a dolgozónak huzamosabb ideig családjától távol kell élnie, ez ránézve anyagi és egyéb hátrányokkal járhat. Ehhez képest a Mt. 137. §-a kötelezi a vállalatot lakás, illetve szállás biztosítására, költözködési illetmény, lakás hiányában pedig különélési díj megfizetésére, továbbá négy hetenként a dolgozónak a családjához való utazás költségének megtérítésére.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy ezeknek a rendelkezéseknek rendkívül nagy fontosságot tulajdonítunk. Nem tartjuk azonban elégségesnek ezzel a dolgozók érdekeinek védelmét. Elsősorban nem értünk egyet a Mt. biztosította azzal a lehetőséggel, hogy a munkáltató *egyoldalúlag véglegesen* alacsonyabb munkakörbe helyezheti a dolgozót, és azzal, hogy a két érdekelt vállalat közös felügyeleti hatósága megszüntetvén munkaviszonyát, *új munkaviszonyt létesíthet* a dolgozóval. Ezek a szabályok — amint e dolgozat második részében bővebben kifejtjük — nézetünk szerint nincsenek megfelelő összhangban a munka megválasztásának szabadságára vonatkozó elveinkkel.

A Mt. az elv mellőzésének még tágabb teret enged azáltal, hogy nem tartalmaz korlátozó rendelkezéseket az alacsonyabb munkakör kijelölésére. Így például nincs akadálya annak, hogy a dolgozót olyan munkakörbe helyezzék, ahol szakképzettségét és tapasztalatait egyáltalán nem hasznosíthatja. Nem követ el törvénysértést az igazgató, ha ügyintézőt ügyviteli vagy segédmunkás munkakörbe, szakmunkást pedig segédmunkás munkakörbe helyez át. És mindezeket a módosításokat a munkáltató véglegesen eszközölheti. Nem szabályozza a Mt. ui. az ideiglenes áthelyezést, nem szab időbeli határt a dolgozó érdekeit ilyen súlyosan érintő változtatásoknak. Pedig az ideiglenes áthelyezés jogszabályi rendezését igényli a gyakorlat is. Számos esetben fordul elő, hogy a dolgozó áthelyezését időlegesen felmerült foglalkoztatási akadály (pl. gépének javítása) teszi szükségessé. Az áthelyezést elrendelő igazgatói határozatok azonban legtöbbször ilyenkor sem szólnak az áthelyezés idejéről és nem vállalnak kötelezettséget a dolgozó visszahelyezésére arra az esetre, ha az akadály elhárult. Megtörténhet tehát, hogy a népgazdasági érdeket jelentő, az áthelyezést szükségessé tevő ok már megszűnt, a

[7] Román László hivatkozott tanulmányában az áthelyezés alatt olyan jogállapot-változást ért, „ami különböző jogi aktusokkal váltható ki". Szerinte „amiként a helyettesítésben stb. kifejeződő jogváltozást utasítás (mint jogi aktus, mint jognyilatkozat) hozza létre, ugyanúgy ... az áthelyezést is általában utasítás foganatosítja." Román Lászlónak ezzel a megállapításával csak annak kihangsúlyozása mellett érthetünk egyet, hogy az utasítás *lényege* annak meghatározása, hogy a dolgozó a *munkakörén belül* milyen konkrét munkafeladatokat, mikor és hogyan köteles elvégezni és a munkáltató csak *kivételesen* utasíthatja a dolgozót *munkakörébe nem tartozó* feladatok ellátására. Véleményünk tehát az, hogy a munkáltatói utasítás *általában* nem joghatás előidézését (azaz valamely jogi helyzet létrehozását, módosítását vagy megszüntetését) célozza, hanem a munkafeladatok konkretizálását. Ezzel szemben az *áthelyezés lényege* a fennálló jogi helyzet megváltoztatása: a munkajogviszony módosítása.

[8] Mt. 135. §. (1) bek.

[9] Mt. 134. §. (2) bek. és Mt. V. 232/A. §.

[10] Mt. 95. §. (2) bek.

[11] Mt. V. 213. §. (1) bek.

[12] Mt. 138. §.

dolgozót azonban „ott felejtik" új munkakörében, hiszen az igazgatót nem terheli a visszahelyezés kötelezettsége. De találunk példát arra is, hogy miután a dolgozó sérelmesnek találta az áthelyezést és panasszal fordult az egyeztető bizottsághoz, a vállalat módosította határozatát úgy, hogy az áthelyezést meghatározott időre rendelte el, és ehhez a dolgozó is hozzájárult.[13]

Különösen akkor szembetűnőek az áthelyezésre vonatkozó rendelkezések fogyatékosságai, ha összevetjük velük a fegyelmi büntetésként alacsonyabb munkakörbe helyezés szabályait. A Mt. 113. § (2) bek. alapján a munkáltató fegyelmi határozattal a dolgozót alacsonyabb munkakörbe helyezheti. E fegyelmi büntetés súlyos hátrányt jelent a dolgozónak, mert az alacsonyabb munkakör nem teszi lehetővé számára képzettségének és képességeinek teljes hasznosítását, ezenkívül az alacsonyabb munkakörben az esetek túlnyomó részében alacsonyabb a munkabér is. Ám a fegyelmi büntetésnek éppen az a feladata, hogy hátránnyal sújtsa a dolgozót, alkalmazásának feltétele ui. fegyelmi vétség elkövetése, a munkaviszonyból folyó kötelezettség *vétkes* megszegése. A hátrány kilátásba helyezésével, illetve alkalmazásával a jogalkotónak az a nevelő célja, hogy megelőzze a fegyelmi vétségek elkövetését. A hátrány okozása tehát „... nem öncél, csak másodlagos cél, amelyet egyedül a megelőzés biztosítása tesz szükségessé és tehet elfogadttá."[14] Éppen e cél elérése érdekében igen hatékonyan védi a Mt. a fegyelmi úton alacsonyabb munkakörbe helyezett dolgozó érdekét, sokkal hatékonyabban, mint a népgazdasági érdekből áthelyezett dolgozóét.

A fegyelmi büntetésként alacsonyabb munkakörbe helyezés esetén az alacsonyabb munkakört úgy kell kijelölni, hogy a dolgozó új munkakörében is hasznosíthassa tapasztalatait és szakképzettségét.[15] Ügyintézőt ügyviteli vagy segédmunkás munkakörbe, szakmunkást pedig segédmunkás munkakörbe fegyelmi határozattal nem szabad áthelyezni.[16] Mint már említettük, nem ír elő a Mt. olyan szabályt, amely szerint a népgazdasági érdekből áthelyezett dolgozó új munkaköre kijelölésénél figyelembe kellene venni a dolgozó szakképzettségét és tapasztalatait.

A fegyelmi határozattal alacsonyabb munkakörbe helyezés határozott időre, legfeljebb egy évre szólhat. Ennek leteltével a dolgozót vissza kell helyezni korábbi munkakörébe. Szintén nem védi ilyen korlátozás a népgazdasági érdekből áthelyezett dolgozót.

A fegyelmi büntetést kiszabó határozatot az igazgató indokolni köteles. Nincs indokolási kötelezettség a népgazdasági érdekből történő áthelyezést elrendelő határozatot illetően.

A jogszabályi rendelkezéseknek e puszta szembeállítása is nyilvánvalóvá teszi, hogy a két jogintézmény között ellentmondás van: az igazgatói határozat hátrányosabb helyzetbe hozhatja a dolgozót népgazdasági érdekre hivatkozással, mint alacsonyabb munkakörbe helyezéssel azt, aki súlyos fegyelmi vétséget követett el. Ezért is találkozunk gyakran az áthelyezést sérelmező beadványokban a változást *büntetésként* értelmező megfogalmazásokkal.

Sajátos problémát jelent ezzel kapcsolatban az az eset, amikor a népgazdasági érdekből történt áthelyezést valóban fegyelmi vétség miatt eszközölték. (A vállalatok gyakorlatában ugyanis gyakorivá vált, hogy egyes fegyelmi vétségek elkövetése esetén, mint pl. az összeférhetetlenség, vagy hanyag munkavégzés, népgazdasági érdekből való áthelyezést alkalmaznak fegyelmi büntetés helyett, mondván: a népgazdaságnak érdeke, hogy a dolgozó kikerüljön abból a környezetből, ahol nem tudja megfelelően gyümölcsöztetni munkaerejét, vagy magatartásával zavarja dolgozótársai munkáját, sőt a dolgozó számára is kedvezőbb a népgazdasági érdekből való áthelyezés, mint a negatív erkölcsi értékítélettel járó fegyelmi büntetés.) A fegyelmi vétséget általában az egyeztető bizottságok is elfogadják a népgazdasági érdekből való áthelyezés alapjaként. Mégis úgy érzem, szót kell emelnünk e gyakorlat ellen, mert törvénysértésre nyújt lehetőséget. A fegyelmi vétséget elkövető dolgozóval szemben ui. fegyelmi eljárást kell indítani. Ennek során a dolgozót meg kell hallgatni, közölni kell vele azokat a körülményeket, amelyek a fegyelmi vétség elkövetésének gyanúját felkeltették, és módot kell adni arra, hogy védekezését előterjessze.[17]

Mindezek, és még sorolhatnánk tovább, olyan garanciális szabályok, amelyektől elesik az a fegyelemsértést elkövető dolgozó, akit népgazdasági érdekből helyeznek át. Nem egyszer találkozunk az egyeztető bizottsághoz benyújtott panaszokban azzal a kifogással, hogy a dolgozót meg sem hallgatták, és így nem állott módjában bizonyítani vétlenségét. A fenti gyakorlat tehát nem helyeselhető, mert lehetővé teszi a fegyelmi eljárásra vonatkozó szabályok megkerülését.

Az áthelyezés szabályainak vizsgálata során felmerülő egyik legjelentősebb kérdés az, hogy milyen jogi eszköz áll a dolgozó rendelkezésére, ha az áthelyezést magára sérelmesnek tartja, és

[13] Bár a Mt. egyáltalán nem szól az áthelyezés időtartamáról, tehát a határozott időre szóló áthelyezést is lehetővé teszi. (Erre hívja fel a figyelmet a Munkaügyi Minisztérium 101. sz. munkajogi magyarázata is, amelyet a Munkaügyi Közlöny 1962. évi 8—9. számának mellékletében tettek közzé). Ez a puszta lehetőség azonban a gyakorlatban kevésnek bizonyul.

[14] Kertész István: A munkajogi fegyelmi felelősség alapvető kérdései. (Kandidátusi disszertáció) 54. old.

[15] Mt. 113. §. (3) bek.

[16] Mt. V. 175. §. (2) bek.

[17] Mt. 116. §, Mt. V. 179. §, Mt. V. 180. §.

az új munkakört, ill. munkahelyet nem akarja elfoglalni. A Mt. az áthelyezést elrendelő határozat ellen jogorvoslati lehetőséget biztosít: a dolgozó panasszal fordulhat a vállalati egyeztető bizottsághoz. Azokban az esetekben, amikor az áthelyezés a dolgozó érdekeit súlyosan érintheti (ha más helységbe vagy alacsonyabb munkakörbe helyezték át, ha egyetemi tanulmányokat folytat, vagy a dolgozók középiskolájának tanulója), a panasz első fokú elintézéséig nem köteles az új munkahelyét elfoglalni. Általában azonban az áthelyezett dolgozó új munkahelyét akkor is köteles elfoglalni, ha panaszt terjesztett elő.[18] Vizsgáljuk meg tehát, hogy a panasz elbírálását illetően milyen jogkörrel rendelkezik az egyeztető bizottság, hogyan védi a dolgozó érdekeit.

A problémát a hatáskör kérdése veti fel. A Mt. szerint az egyeztető bizottság az áthelyezést vagy helyben hagyja vagy hatályon kívül helyezi. Kérdés, hogy milyen alapon helyezheti hatályon kívül az e. b. az áthelyezésről rendelkező határozatot?

1. Ha a határozat nem felel meg a törvényben előírt követelményeknek (pl. nem illetékes személy rendelte el, nem tartották be a közlésre vonatkozó határidőket, vagy nem kérték a közvetlen szakszervezeti szerv hozzájárulását olyan dolgozó áthelyezéséhez, akinél ez kötelező lett volna stb.) az egyeztető bizottság az áthelyezést hatályon kívül helyezi. Ezzel azonban az áthelyezés kérdése érdemben még nem dőlt el. A vállalat ugyanis ez után szabályos, a törvényes előírásoknak megfelelő áthelyezési határozatot hozhat.

2. Vizsgálhatja-e az egyeztető bizottság érdemben az áthelyezés okát, mérlegelheti-e a vállalat, a népgazdaság, illetve a dolgozó érdekét és dönthet-e annak javára, akinél súlyosabb érdek forog fenn? A Mt. és végrehajtási rendelete a kérdést ilyen részletesen nem szabályozza. Nem adnak semmiféle támpontot a vállalati egyeztető bizottságok működésére vonatkozó irányelvek sem. Nézzük meg, milyen gyakorlatot követnek az egyeztető bizottságok ezekben a — dolgozók érdekeit jelentősen érintő — jogvitákban.

Budapest Főváros Területi Egyeztető Bizottsága gyakorlata során kikristályosodtak az áthelyezéssel kapcsolatos olyan alapvető elvek, amelyek az egységes gyakorlat kialakítását hivatottak szolgálni. Így pl. a TEB általános gyakorlata szerint az áthelyezés akkor nem tekinthető indokoltnak, ha a dolgozó szociális vagy családi helyzetét oly mértékben befolyásolja, hogy az áthelyezés miatt súlyos helyzetbe kerül.[19] Tehát a TEB vizsgálja azt a kérdést, hogy a dolgozó számára az áthelyezés milyen hátrányt jelent. Figyelembe veszi, hogy jelentősen csökkent-e a munkabére, vagy egyéb súlyos anyagi hátrány érte-e a dolgozót az áthelyezéssel. Figyelembe veszi továbbá a dolgozó szociális helyzetét, egészségi állapotát és életkorát. Ha e körülmények gondos mérlegelése alapján megálapítható, hogy a dolgozóra nézve az áthelyezés méltánytalanul súlyos hátrányt jelent, az igazgatói határozatot hatályon kívül helyezi. Következetesen alkalmazott elve a TEB-nek az is, hogy „a dolgozót nem lehet olyan munkakörbe áthelyezni, amelynek ellátására egészségi állapot, szakmai felkészültség vagy egyéb szempontból alkalmatlan." Ezek az elvek a viták eldöntése során valóban érvényesülnek, és nézetünk szerint helyes, hogy érvényesülnek. Nem mondhatjuk el azonban ugyanezt arról az általános elvről, miszerint „a munkaügyi vität eldöntő szervek nem vizsgálhatják azt a körülményt, hogy a népgazdasági érdek az áthelyezésnél fennáll-e."[20]

Ebből a tilalmat kifejező elvből számos nehézség adódik éppen a munkaügyi vität eldöntő szervek munkájában. Az esetek többségében ui. az egyeztető bizottság csak úgy tud igazságos határozatot hozni, ha a munkaügyi vitában szereplő *mindkét fél* érdekeit vizsgálja és mérlegeli, melyik oldalon áll fenn súlyosabb, nyomósabb, érdek. Álláspontunk igazolását látjuk abban is, hogy ez az elv a gyakorlatban nem érvényesül következetesen. Számos olyan határozat születik az egyeztető bizottságok gyakorlatában, amely vizsgálja a népgazdasági érdek mibenlétét és mérlegre teszi a dolgozó, illetve a vállalat érdekeit. Így pl. egy áthelyezett dolgozó panasszal fordult a Ganz Vagon- és Gépgyár Vállalati Egyeztető Bizottságához. Beadványából kitűnik, hogy takarítói munkakörben dolgozik és egyik üzemből a másikba helyezték, órabére 40 fillérrel csökkent és az új munkahelyén nehezebb a munkája. Az egyeztető bizottság a dolgozó sérelménél súlyosabbnak találta a vállalatnak azt az indokolását, hogy az egyik üzemben sok, a másikban viszont kevés a takarítók száma.[21]

Megerősíti álláspontunk helyességét az A—350.142/1962. sz. TEB határozat ellen emelt *ügyészi óvás,* amely éppen azt rója fel, hogy „. . . a TEB a munkaügyi vita tárgyalásakor csak a dolgozó kárára felmerült sérelmet vizsgálta". „Nem mellőzhető — mondja továbbá — a népgazdasági érdek vizsgálata sem . . ." Végül pedig megállapítja, hogy „a dolgozó részéről felmerült sérelmet a népgazdaságot ért sérelemmel összhangban kell vizsgálni."

Gyakori eset, hogy a TEB nem elégszik meg az áthelyezés konkrét okának megjelölésével, hanem megkívánja annak bizonyítását is, hogy az áthelyezésnél fennáll-e a népgazdasági érdek. Így a Szabolcs-Szatmár megyei TEB azért utasította el a panaszos fellebbezését, mert

[18] Mt. 136. §.

[19] L.: a TEB belső használatára készült Elvi Gyűjteményt.

[20] TEB Elvi Gyűjtemény.

[21] Ganz Vagon- és Gépgyár Vállalati Egyeztető Bizottsága 37/1961. sz. határozata.

„... az eljárása során bebizonyosodott a népgazdasági érdekből történt áthelyezés szükségessége."[22] A Vas Megyei TEB gyakorlatában is nem egy esetben találkozunk a népgazdasági érdek fennállásának bizonyításával. Pl. „I. G. áthelyezésével kapcsolatban a vállalat népgazdasági érdeket nem bizonyított, ugyanakkor a dolgozót sérelem érte, mert a bordajavító munkakörben illetménye alacsonyabb, továbbfejlődés szempontjából is hátrányos az alacsonyabb munkakörbe helyezés".[23] Hasonlóképpen foglal állást a Budapesti TEB is, amikor megállapítja: „Mivel a vállalat részéről a dolgozó áthelyezésére felhozott indokok nem nyertek bizonyítást, a bizottság a dolgozónak népgazdasági érdekből történt áthelyezését nem találta kellően megalapozottnak és ezért a vállalatot a dolgozó korábbi munkakörébe való visszahelyezésére kötelezte."[24]

Kérdés ezek után, hogy a népgazdasági érdek fennállásának vizsgálata a vállalat igazgatójának kizárólagos mérlegelésére tartozik-e, vagy az igazgató döntése e vonatkozásban is felülvizsgálható az egyeztető bizottság által.

Az áthelyezést elrendelő igazgatói határozat ellen a Mt. panaszjogot biztosít a dolgozó számára, az egyeztető bizottságnak pedig jogot ad a határozat tartalmi helyességének vizsgálatára. Nem rekeszti ki e vizsgálat lehetőségéből a népgazdasági érdek fennállásának vizsgálatát sem. Ennek kizárása lehetetlenné tenné annak bizonyítását, illetőleg megállapítását, hogy az igazgató jogát adott esetben nem rendeltetésszerűen gyakorolta, visszaélt a jogával, hogy a konkrét esetben a népgazdaságnak nem érdeke a dolgozó áthelyezése, sőt esetleg — mint helytelenül felfogott vállalati érdek — egyenesen káros a népgazdaságra. Ha a TEB-nek a népgazdasági érdek kérdésében bizonyítás és mérlegelés nélkül el kellene fogadnia a vállalat igazgatójának nyilatkozatát, nem lenne módja a fenti okokból *jogellenes* határozat hatályon kívül helyezésére.

Nézetünk szerint tehát lehetőséget kell adni az egyeztető bizottságnak arra, hogy vizsgálja a népgazdasági érdek fennállását és ha megállapítja, hogy a népgazdaságnak nem érdeke a dolgozó áthelyezése, ebből fakadó jogellenessége miatt hatályon kívül kell helyeznie az igazgatói határozatot. Mindez, mint már említettük, a Mt. 136. §-ából következik. Sőt, a Mt. még ennél is szélesebb hatáskört biztosít az egyeztető bizottságnak. Az lenne ugyanis a kevesebb, ha a dolgozónak csak a *népgazdasági érdek hiánya miatt* jogellenes áthelyezés esetére adna lehetőséget a panasz benyújtására. A Mt. azonban a panasz elé nem helyez semmiféle korlátot. Ez azt jelenti, hogy az egyeztető bizottság akkor is hatályon kívül helyezheti az áthelyezést, ha valóban népgazdasági érdek áll fenn, de a dolgozót az áthelyezés súlyos helyzetbe hozná.[25]

Mi a magyarázata mégis a népgazdasági érdek fennállásának vizsgálatát tiltó elvi álláspont kialakulásának? Az a nem vitatható tény, hogy a vállalat igazgatója, aki a vállalat működésének egészét áttekinti, irányítja, és felel a vállalat működésének eredményességéért, a leginkább képes annak megítélésére, hogy a termelés biztosításához vagy a termelés magasabb színvonalra emeléséhez szükség van-e dolgozók áthelyezésére, és a népgazdaságnak érdeke-e a dolgozó áthelyezése. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az egyeztető bizottság képtelen ennek belátására. Semmi sem indokolja, hogy a népgazdasági érdeket misztikum övezze, még az sem, hogy a népgazdasági érdek eléggé általános, elvont fogalom és hogy nem könnyű feladat feltárni, megismerni ezt az objektív érdeket.[26]

Mit tehát a népgazdasági érdek? A jogi szabályozás helyességének feltétele, hogy az az adott társadalom gazdasági törvényeihez igazodjék. Ha a szocializmusnak gazdasági törvénye a társadalom rendelkezésére álló munkaerő legcélszerűbb felhasználása (eszköz), a szükségletnek a lehetőségek által határolt maximális kielégítése érdekében (cél), akkor népgazdasági érdek az eszköz alárendelése a célnak. Azaz, *népgazdasági érdek a munkaerő elosztottságának olyan arányait létrehozni, amely arányok a szükségletek kielégítésének optimumát adják.*

Természetesen a népgazdasági érdek nem ilyen elvontan, hanem mindig konkrétan jelentkezik. Áthelyezésnél pl. népgazdasági érdek alatt azt a *közvetlen okot* értjük, *amely a dolgozó munkahelyének, illetve munkakörének megváltoztatását szükségessé teszi.* Ilyen gyakran felmerülő ok pl., ha a vállalat valamely részlegében huzamosabb ideig szünetel a munka, ha átszervezés történt (pl. vállalatokat vagy munkaköröket vontak össze), ha létszámhiány vagy létszámtöbblet van a vállalat valamely üzemében, ha az igazgató egy messzemenően jobb munkaerővel kívánja felcserélni a dolgozót (minőségi csere) stb. Az áthelyezést kiváltó ok azonban nemcsak a vállalat oldalán, hanem a dolgozó oldalán is felmerülhet, mint pl. magasabb képzettség szerzése, alkalmatlanság stb.

Más vonatkozásban, a szerint, hogy az áthe-

[22] Szabolcs-Szatmár megyei TEB 259—2/1963. sz. határozata.

[23] Vas megyei TEB 4325/1963. sz. határozata.

[24] Budapesti Fővárosi TEB B—350.762/962. sz. határozata.

[25] A TEB Elvi Gyűjtemény tehát önmagával kerül ellentétbe, amikor a többet elismeri, a kevesebbet pedig tagadja.

[26] Hogy mennyire nem könnyű, az abból is látszik, hogy számos határozat „vállalati érdekből" történő áthelyezéséről rendelkezik. Márpedig a vállalat érdeke — ha objektíve és általában azonos is a népgazdaság érdekével, eltérhet attól. Nem elegendő tehát csupán a vállalat szemszögéből vizsgálni az áthelyezés szükségességét és előnyös voltát, szükség van arra, hogy a vállalat vezetése ismerje a népgazdasági, társadalmi érdekeket, és tudjon cselekedni azok irányában. (Vö. Pongrácz László: Egyéni érdek, vállalati érdek, népgazdasági érdek. Munkaügyi Szemle, 1960. 12. sz. 4. old.).

lyezést előidéző ok hol merült fel, ott ahonnan a dolgozót áthelyezték, vagy ott, ahová áthelyezték, megkülönböztethetünk negatív és pozitív érdeket.[27] Negatív érdek áll fenn pl. abban az esetben, ha szünetel a munka, vagy ha a dolgozó alkalmatlan munkaköre ellátására, stb. Pozitív érdekből történik az áthelyezés akkor, ha a dolgozó magasabb képzettséget szerzett, vagy az új munkahelyén létszámhiány gátolta a termelést stb. Gyakran előfordul, hogy mind pozitív, mind negatív érdek fennforog az áthelyezésnél. (Pl. az új munkahelyen létszámhiány, a régi munkahelyen pedig létszámtöbblet mutatkozik.)

Az áthelyezést természetesen megalapozhatja akár pozitív, akár negatív érdek. Sőt, ha a munkakör-, illetve munkahelyváltozást mindkét oldalbeli ok indokolttá tette, akkor is csaknem minden esetben kimutatható, hogy a kettő közül melyik volt a főok, a súlyosabb érdek, amely *közvetlenül hatott* az áthelyezés irányába. Mindennek azért van jelentősége, mert az egyeztető bizottságnak sokoldalúan kell vizsgálnia a népgazdaság érdekét. Minden áthelyezés ellen benyújtott panasz esetében törekednie kell arra, hogy teljes mélységében feltárja az áthelyezést kiváltó tényleges okot és ennek az oknak a munkaszervezéssel, a termelés gazdaságosságával fennálló összefüggéseit. Az általunk támadott elv ui. valósággal ösztönzi a vállalat vezetőit a népgazdasági érdek mellőzésére, jogellenes határozatok hozatalára. És fordítva: ha az egyeztető bizottság vizsgálja a népgazdasági érdek fennállását, ezzel ösztönzi a vezetőket arra, hogy döntésüket az áthelyezésről nagyobb körültekintéssel, a vállalat és az egész népgazdaság érdekének gondos mérlegelésével hozzák meg. Ez a gyakorlat nagyban hozzájárulna a visszaélések csökkentéséhez.[28]

Újabb kérdésként merül azonban fel — és ezzel folytatjuk az áthelyezés szabályainak vizsgálatát —, hogy milyen lehetőséget nyújt a Mt. a dolgozónak akkor, ha az egyeztető bizottság a népgazdaság érdekét az ő sérelménél súlyosabbnak találja és az áthelyezést fenntartja. A Mt. biztosítja az áthelyezett dolgozó felmondáshoz való jogát két olyan esetben, amikor az áthelyezés a dolgozót, illetve családját rendkívül súlyos anyagi vagy szociális helyzetbe hozza.[29] E két esettől eltekintve az a szabály érvényesül, hogy „...az áthelyezett dolgozó köteles új munkahelyét elfoglalni, illetve ha már elfoglalta, azt továbbra is betölteni. Ha ezt megtagadja, úgy kell tekinteni, mint aki azonnali hatállyal önkényesen kilépett..."[30] A Mt.-nek ez a szigorú rendelkezése vitathatatlanul szembekerül a munka megválasztásának szabadságára vonatkozó elveinkkel. Rendkívül szűk korlátok közé szorítja ui. a felmondás lehetőségét, az általános szabály pedig teljesen figyelmen kívül hagyja a dolgozó akaratát. Nem engedi, hogy az áthelyezett dolgozó jogszerűen megválhasson attól a munkakörtől, ill. munkahelytől — amit nem maga választott, sőt ellenzett. Nem egyeztethető össze, hogy ugyanolyan súlyos hátrányokkal sújtjuk pl. a képességeinek és képzettségének megfelelő munkakörhöz való jogát érvényesíteni kívánó dolgozót, mint azt, akit súlyos fegyelmi vétség elkövetése miatt azonnali hatállyal elbocsátanak. Álláspontunk tehát az, hogy az áthelyezéssel kapcsolatban szélesíteni kell a dolgozó felmondási jogát úgy, hogy azt az áthelyezésre vonatkozó összes többi szabállyal és a munkaviszony megszüntetésének általános szabályaival összhangban kell megváltoztatni.

Bár az áthelyezésre vonatkozó szabályok vizsgálata közben utaltunk arra, hogy egyik másik rendelkezés szembehelyezkedik a munkajog alapelveivel, úgy véljük ezt a nézetünket bizonyítani, ill. indokolni kell.

II.

A munkajogi szabályozás egyik sajátossága a polgári jogi szabályozással szemben az, hogy a munkajogviszony tartalmát — tehát e jogviszony alanyainak jogait és kötelezettségeit — túlnyomórészt kogens szabályok állapítják meg. Weltner Andor a munkajogviszonynak a jogszabály által ilyen mellőzhetetlen erővel megállapított összes tartalmi elemeit „a munkajogviszony mellőzhetetlen tartalmának" nevezi.[31] E mellőzhetetlen tartalom a felek akaratától függetlenül (sőt a felek akarata-ellenére is) érvényesül. A jogviszony tartalmának megállapításában azonban a Mt. lehetőséget biztosít a feleknek is. Sőt a tvr. a munkakörben és a munkabérben való megállapodást kötelezően írja elő. Megállapodhatnak a felek továbbá a munkajogviszony kezdő időpontjában, a munkajogviszony időtartamában, a munka teljesítésének a helyében, próbaidőt köthetnek ki stb. A mun-

[27] Negatív érdeknek nevezzük azt, ha a dolgozóra a régi munkahelyén, illetve munkakörében a továbbiakban nincs szükség, pozitív érdeknek pedig azt, ha a dolgozóra az új munkahelyén, illetve munkakörben van szükség.

[28] E joggyakorlat elősegítené a MSZMP VII. kongresszusa határozatainak megvalósítását az adott területen, amely feladatként tűzi ki, hogy „A párt és gazdasági vezetők mindig tartsák szem előtt az egész ország politikai és gazdasági érdekeit és következetesen küzdjenek a társadalmi érdekek érvényesítéséért a gazdasági élet minden területén. Harcoljanak a szakmai vakság ellen, ne tűrjék, hogy a szűkebb minisztériumi, helyi vagy vállalati érdekek a társadalmi érdekek fölé kerekedjenek".

[29] A dolgozó felmondással megszüntetheti a határozatlan időre szóló munkaviszonyt, ha 1) alacsonyabb fizetéssel járó munkakörbe helyezték és az alapbércsökkenés 10%-nál nagyobb, 2) más helységbe helyezték és az áthelyezést követő hat hónap alatt új munkahelyén lakást nem kapott. Mt. 30. §. (1) bekezdés *c)* és *e)* pontja, valamint Mt. 137. §. (5) bek.

[30] Mt. 136. §. (4) bek.

[31] Weltner Andor: A magyar munkajog, egyetemi tankönyv, Budapest, 1960. I. k. 146. old., továbbá: Weltner: A szocialista munkajogviszony és az üzemi demokrácia, Budapest, 1962. 165. old.

kaszerződésnek azonban nem egyedüli funkciója a jogviszony tartalmának meghatározása. A Mt. 14. §-a munkajogviszonyt keletkeztető jogi ténnyé emeli a munkaszerződést, tehát a felek elsősorban a munkajogviszony létesítésére irányuló akaratukat nyilvánítják ki a szerződésben.

A felek akaratszabadságának érvényesítése szempontjából a fent vázolt kettősség alapján Kertész István a munkajogviszony lényegét abban látja, hogy „a szocialista munkajogviszony: akarati és kötöttségi viszony egysége... Akarati viszony annyiban, hogy a munkajogviszonyt a dolgozónak és a vállalatnak a munkakör és a munkahely, továbbá az időtartam kérdésében kialakult egybehangzó akaratnyilatkozata hozza létre. Kötöttségi viszony annyiban, hogy a munkajogviszony tartalmát alkotó jogokat, illetőleg kötelezettségeket — azaz szélesebb értelemben használva e szót: a munkafeltételeket — a felek akaratára figyelem nélkül közvetlenül a jogszabály állapítja meg. *Szabadság a munka megválasztásában, kötöttség a munkafeltételeket illetően:* az általunk vizsgált kérdéskörben ez a munkajogviszony dogmatikai lényege."[32]

Különösen akkor szembetűnő e megállapítás jelentősége, ha vele szembeállítjuk a polgári jogviszony hasonló szemszögből vizsgált természetét. A polgári jogviszony is szerződés útján keletkezik, amely szerződés „akaratnyilvánítások egybehangzása révén jön létre, ez pedig feltételezi a felek akaratának érvényesülését."[33] A szerződő felek ezentúl az általuk létesített jogviszony tartalmát is teljes egészében maguk állapíthatják meg, őket sem a tartalmi elemek vonatkozásában, sem a szerződés típus megválasztásában kötelező erejű szabály nem köti.[34] A polgári jogviszonyt ebből következően egységes akarati viszonynak foghatjuk fel, — mivel a felek akaratszabadsága nemcsak a jogviszony létesítésében, hanem a jogviszony *teljes tartalmának* a meghatározásában is érvényesül.[35]

A burzsoa munkajogászok között elterjedt az a nézet, hogy a munkaszerződés szerepe és jelentősége a történelmi fejlődés során létrejövő kogens szabályok előretörésével csökken, mert azok „korlátozzák a felek szerződési szabadságát."[36] Rivero és Savatier — két francia munkajogász — e folyamatról mint a szerződés lehanyatlásáról beszél a munkajogviszonyok terén.[37] Ezt a megállapítást csupán azzal a korrekcióval oszthatjuk, hogy a kapitalista munkaszerződésben a felek szerződési szabadsága csak az egyik fél, a tőkés szerződési szabadságát jelentette. Csupán ennek figyelembevételével beszélhetünk a „felek" szerződési szabadságának korlátozásáról is.

Vizsgáljuk meg ugyanebből a nézőpontból a szocialista munkaszerződés természetét, hiszen, ha kritika nélkül elfogadnánk a polgári munkajogászoknak azt a nézetét, hogy a kogens szabályok térhódításával a szerződési szabadság csökken, méginkább érvényesülne ez a szocialista társadalomban, ahol a munkafeltételek kogens jogi szabályozása csaknem teljessé válik.

A szocialista társadalomban a termelési eszközök társadalmi tulajdonná válásával a munkanélküliség megszűnésével a munkás kényszerhelyzete, gazdasági kiszolgáltatottsága lényegében megszűnik.[38] A dolgozó közvetlenül az egész társadalom számára végzi a munkát, ezért csak társadalmi szinten történhet a termelt javakból való részesedés mértékének a meghatározása is úgy, hogy a szocializmus törvényszerűsége — a munka szerinti elosztás — érvényre jusson. Ezek a tényezők teszik szükségszerűvé a szocialista társadalomban a munkafeltételek egységes és kötelező erejű szabályozását állami szinten. Azáltal, hogy a jogalkotó kirekeszti a tágabb értelemben vett munkafeltételeket a felek megállapodásának köréből, a munkaszerződés hatóköre valóban szűkül. Azonban ez nem jelenti a szerződő felek szerződési szabadságának korlátozását és a munkaszerződés szerepének a csökkenését. Ellenkezőleg. A kogens szabályoknak e viszonylagos teljessége biztosítja a *felek valódi akaratának* érvényesülését azoknak az elemeknek a vonatkozásában, amelyeket a szerződésnek tartalmaznia kell, ill. tartalmazhat. Ezek az elemek ui., mint fentebb már szóltunk róla, olyan mozzanatai a munkaszerződésnek, amelyek a dolgozó személyiségét közvetlenül érintik.

Azzal ui., hogy a dolgozó elvonatkoztat az anyagi és egyéb juttatásoktól, hogy az állam a munkafeltételek terén biztosítja számára azt a maximumot, amely a társadalom adott fejlettségi fokán lehetséges, és hogy a jobb munkafeltételekért nem kell osztályharcot folytatnia, szabaddá válik annak mérlegelésében, hogy az adott munkakör megfelel-e képességeinek, képzettségének, tehát valódi akaratát érvénye-

[32] Kertész István, id. m. 54—55. old.

[33] A magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve, 1959. 153. old. miniszteri indokolás.

[34] Eltekintünk itt azoktól a — vizsgálódásunk szempontjából jelentőséggel nem bíró — általános szabályoktól, amelyek megszegése a szerződés érvénytelenségét vonja maga után.

[35] Kivételt képeznek a fenti megállapítás alól a tervszerződések által létrejött polgári jogviszonyok, amelyek szintén mint akarati és kötöttségi viszonyok jellemezhetők, csak hogy itt a kötöttség más természetű, mint a munkajogviszony esetében. E kérdés részletesebb vizsgálatát azonban nem tekintjük feladatunknak.

[36] Vinczenti Gusztáv: A munka magánjogi szabályai, Budapest, 1942. 70. old.

[37] Rivero—Savatier: Munkajog, Párizs, 1956. 98. old.

[38] A munka kényszer jellege ugyanis teljesen csak akkor szűnik meg „...amikor a munka elszakad a létfenntartási szükségletek kielégítésétől". Garai László, A kommunizmus filozófiájáról, Valóság, a TIT Társadalomtudományi Közlönye, 1962. 1. sz. 24. old.

sítheti a szerződés megkötésében. Ez a szerződési forma jelenti az első lépést ahhoz, hogy a munka az ember számára önkéntes, szabadon választott tevékenység legyen, amelyben örömét leli és alkotó képességét a legteljesebben gyümölcsöztetheti. Kertész István e kérdés részletes elemzése eredményeként megállapítja, hogy „a munkavállalás fiktív szerződési szabadságából a szocializmusban a munkahely és a munkakör megválasztásának reális szabadsága lesz. Ezzel válik a munkavállalás valóban személyes joggá."[39] Weltner Andor a munkaszerződés szerepének vizsgálata során hangsúlyozza, hogy a dolgozóra kell rábízni, hogy kiválassza azt a vállalatot, ahol a legnemesebb emberi tulajdonságait, kezdeményező készségét és alkotó lendületét, személyes tulajdonságainak és körülményeinek, valamint a vállalat sajátosságainak megfelelően a legjobban kifejtheti. A vállalatnak is fontos érdeke, hogy kiválaszthassa azokat a dolgozókat, akiket a terv teljesítése érdekében a legmegfelelőbbnek tart. Erre egyedül a munkaszerződések rendszere alkalmas."[40] Hasonlóan méltatja a munkaszerződés szerepét és jelentőségét Chysky, J. csehszlovák munkajogász is megállapítván, hogy a munkaszerződés „... az alkalmazott részére annak a lehetőségét jelenti, hogy a munka fajtáját, a munka helyét szabadon megválassza, és ugyanakkor lehetővé teszi a polgár részére, hogy önkéntesen kapcsolódjék be a munkafolyamatba ott, ahol leginkább tud a társadalomnak szolgálni."[41]

A munkaszerződés szerepe és jelentősége tehát a szocializmusban nem csökken, ellenkezőleg, növekszik: mind a vállalat, mind a dolgozó szabad akaratát nyilvánítja a munkaszerződésben a munkajogviszony létesítésére és arra vonatkozóan, hogy a dolgozó milyen tevékenységgel vesz részt a társadalom munkájában. A munkaszerződés megkötésével realizálódik a dolgozó munkához való joga, pontosabban: a dolgozó joga a képzettségének és képességeinek megfelelő munkához.

Alekszandrov szovjet munkajogász a szocialista munkajog egyik legfontosabb elveként jelöli meg a *„munkaszerződés szabadságának elvét,* amely a munkábaállás szigorú önkéntességét, a más munkába állás szabadságát és azt a szabadságot jelenti, hogy a munkás vagy a tisztviselő saját kívánsága alapján elhagyhatja munkahelyét, más állandó munkát vállalhat, azonban mindezt csak a dolgozó beleegyezésével szabad megvalósítani."[42]

A munkaszerződés szabadságának az elve mint ahogy az Alekszandrov meghatározásából is kitűnik, nemcsak a munkajogviszony létesítésére, a munkaszerződés megkötésére vonatkozik, hanem annak érvényesülnie kell a *munkaviszony egész időtartama alatt,* sőt a munkaviszony megszűnésében is. Azt értjük ez alatt, hogy miként a jogviszony létesítésében a felek akarata dominál, úgy nem hagyható figyelmen kívül a felek akarata a jogviszony megváltoztatásában sem. A szerződés megkötésével ui. a felek megkötötték szabad akaratukat. Megállapodásuk által „... a szabad akarat kötött akarattá lesz"[43] és ennek a közös kötött akaratnak a megvalósulását az állam szankcióval biztosítja. Az következnék ebből, hogy a felek a munkaszerződést vagy annak egyes elemeit *csak közösen* változtathatják meg. Ilyen értelemben rendelkezik a Mt. 17. §-a is, mondván, hogy „a munkaszerződés megkötésére vonatkozó rendelkezéseket megfelelően alkalmazni kell a szerződés módosítására és kiegészítésére is." A szerződő felek tehát közös megegyezéssel a munkajogviszonynak mindazokat a tartalmi elemeit módosíthatják, amelyekben a munkaszerződés megkötésekor szabadon megállapodhatnak. Így pl. megváltoztathatják a dolgozó munkakörét, munkahelyét, a munkaviszony időtartamát és a munkabért is — jogszabály adta keretek között. E szabály alól azonban jelentős kivételek vannak. A Mt. több vonatkozásban lehetőséget ad arra, hogy a munkajogviszonyban szereplő két fél által közös akarattal megállapított tartalmi elemeket az egyik fél — a munkáltató — *egyoldalú* akaratnyilatkozattal megváltoztathassa. Ilyen pl. a vállalat igazgatójának a helyettesítés, kiküldetés, népgazdasági érdekből való áthelyezés elrendeléséhez való joga, amelyet korábban tárgyaltunk. Ezek szerint az igazgatónak a munkaszerződés egyoldalú módosítását biztosító minden joga sérti a munkaszerződés szabadságának elvét a dolgozó vonatkozásában? Igen. A polgári jogi értelemben vett szerződési szabadságot valóban sérti. A munkajogban azonban ez az elv sajátos elemekkel bővül. Bár nem vállalkozhatunk arra, hogy e tanulmány keretében akárcsak kísérletet is tegyünk e jelentős kérdés megoldására, úgy véljük, hogy ennek az eltérésnek egyik eredője a kétfajta szerződés társadalmi-gazdasági rendeltetése között fennálló különbség. *A munkaszerződés rendeltetése* a vállalat, ill. a társadalom szempontjából a népgazdasági terv teljesítéséhez szükséges munkaerő biztosítása, a dolgozó pedig a munkaszerződés megkötésével valósítja meg a munkához való jogát és kapcsolódik be a társadalom munkájába. Ahhoz, hogy a munkaszerződés, s az általa létesített munkajogviszony betöltse társadalmi-gazdasági rendeltetését, elengedhetetle-

[39] Kertész István, i. m. 54. old.

[40] Weltner: A magyar munkajog, egyetemi tankönyv, I. k. 1960. 182. old.

[41] Chysky, J.: Az egyéni munkaszerződés a csehszlovák alkotmányban lefektetett jogok szempontjából, Právnyik, 1958. évi 6. sz. A Munkaügyi Minisztérium irattárában.

[42] Alekszandrov, N. G.: A szovjet munkajog, Goszjurizdat, 1959. II. fejezet, Munkaügyi Minisztérium irattárában.

[43] Eörsi Gyula: Tervszerződések, Budapest, 1957. 29. old.

nül szükséges, hogy a munka irányítását, megszervezését és összehangolását végző igazgató bizonyos mértékben rendelkezzék a dolgozó munkaereje felett is. Hogy meddig terjedhet ez a rendelkezési jog, nézetünk szerint az a követelmény szabja meg, hogy az igazgató rendelkezése *ne sérthesse súlyosan* a dolgozó objektív érdekeit. Így pl. nem lehet súlyos érdeksérelemről szó a munkakör, munkahely *ideiglenes* megváltoztatása esetén (helyettesítés, kiküldetés stb.), de még a *munkahely* végleges megváltoztatása sem jelenthet súlyos érdeksérelmet, ha ugyanabban a helységben, ugyanannál a vállalatnál, sőt üzemen belül jelölik ki az új munkahelyet. Feltétlenül fennáll azonban a súlyos érdeksérelem lehetősége a népgazdasági érdekből való áthelyezés jelenlegi szabályai alapján azzal, hogy a dolgozó *más munkakörbe, más helységbe,* sőt *más vállalathoz is* áthelyezhető *véglegesen,* a dolgozó kifejezett akarata ellenére. A vállalat igazgatójának ez a széles jogköre a munkaszerződés elemeinek a módosításában még a legfontosabb munkajogi alapelv — a munkához való jog megsértésének a lehetőségét is magában hordozza. Nincs ugyanis korlátozás arra vonatkozóan, hogy az új munkakör kijelölésénél figyelembe kell venni a dolgozó képzettségét és képességeit.

Az elmondottak alapján — úgy véljük — levonhatjuk azt a következtetést, hogy az áthelyezés szabályai fejlődésünk mai szakaszán már túlságosan merevek. Nem biztosítják kellőképpen a dolgozó oldalán a munkaszerződés szabadsága elvének érvényesülését a munkaszerződés módosítása vonatkozásában, valamint a dolgozó képességének és képzettségének megfelelő munkához való jogát. — Lehetővé teszik közvetett szankció kilátásba helyezésével a dolgozó kötelezését olyan munka végzésére, amelyre vonatkozóan a munkaszerződésben nem állapodtak meg és amelyet a dolgozó végezni nem akar.

A Mt. megalkotásának idején, amikor népi demokráciánk első lépéseit tette a tervgazdálkodás útján, a termelés szervezettsége még alacsony színvonalon állott, szükség volt a vállalatok számára az áthelyezés olyan szabályozására, amely lehetővé tette a meglevő munkaerő csaknem szabad mozgatását. Különösen indokolta a fenti szabályokat az a nagy munkaerőhiány, amely ezt az időszakot jellemezte. Ma azonban túlhaladottnak kell tekintenünk ezeket a szabályokat. A legjobb bizonyítéka ennek a gyakorlat: egyes vállalatok csaknem teljesen mellőzik az áthelyezésnél a Mt. adta tág lehetőségeket és általában a dolgozó beleegyezésével módosítják a munkaszerződést. Álláspontunkat igazolja a Ganz Mávag Vagon és Gépgyár Munkaügyi Főosztálya is, amely a Munkaügyi Minisztériumnak adott véleményében helyteleníti, hogy a vállalat a munkaszerződést egyoldalúan megváltoztathatja a dolgozó hátrányára és a dolgozót a megváltoztatott feltételek mellett is a vállalathoz kötheti.

A Mt. megalkotása óta társadalmi viszonyaink magasabb fejlettségi fokot értek el: leraktuk a szocializmus alapjait. A társadalmi viszonyok fejlődését követnie kell a jogrend változásának: új jogszabályok keletkezésének, vagy a régi szabályok megváltoztatásának.

Arra a kérdésre, hogy — nézetünk szerint — mi legyen a népgazdasági érdekből történő áthelyezés új szabályozásának iránya, egy következő tanulmányban kísérelünk meg választ adni.

Hágelmayer Istvánné

A termelőszövetkezeti tagsági viszonyból eredő jogviták*

A termelőszövetkezeti jogi kodifikáció egyik különösen fontos területe a termelőszövetkezeti tagsági viszonyból eredő jogviták rendezése. Olyan terület ez, amely az érvényben levő 1959. évi 7. tvr.-ben (következőkben: Tvr) súlyához és jelentőségéhez képest nem nyert kielégítő szabályozást. A Tvr az átszervezés időpontjában annak megvalósítását, sikeres befejezését elősegíteni hivatott jogalkotás volt. Természetes, hogy elsősorban e célkitűzés megvalósítása szempontjából alapvető jogviszonyokat kellett kiemelten szabályoznia s így a jogviták eldöntésének szabályozása szükségképpen háttérbe szorult. Ebből adódóan ezen jogterület kodifikációja jelentős igényt támaszt a jogalkotókkal szemben.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése után most az alapvető célkitűzés a termelőszövetkezetek megszilárdítása és valóban fejlett szocialista nagyüzemekké fejlesztése. Ezen alapvető célkitűzés a termelőszövetkezeti tagsági viszonyból eredő jogviták szabályozásának területén kettős feladatot ró a jogalkotókra; egyrészt a jelentkező magasabb igényeknek megfelelően szabályozni ezen kérdéseket, másrészt, hogy ezen szabályozás a szövetkezeti tagság nevelésén, öntudatának fejlesztésén keresztül hatékonyan mozdítsa elő az egységes, művelt szocialista paraszti osztály mielőbbi kialakulását, melynek politikai és szervezeti feltételei már adva vannak. E célkitűzés megvalósítását a fennálló problémák elemzésén alapuló, a hibaforrásokat kiküszöbölő jogi szabályozás jelentős mértékben képes elősegíteni.

A felmerülő elméleti és gyakorlati problé-

* A Magyar Jogász Szövetség VI. Kongresszusán elhangzott korreferátum alapján. *(Szerk.)*

mákat a következő kérdések köré csoportosítva kívánom érinteni: *I.* Az önigazgatás érvényesítésének szükségessége; *II.* A belső eljárásra tartozó jogviták személyi köre; *III.* Hatásköri kérdések, *IV.* Az általános eljárási szabályok érvényesülésének biztosítása.

I.

A tagsági viszonyból eredő jogvitákkal kapcsolatban tényként állapíthatjuk meg, hogy ezen viták kisugárzó hatása összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint bármely más termelőszövetkezetet érintő jogvitáké. A jogviták intézése és eldöntése a tagság szemében a szövetkezeti demokrácia érvényesülésének egyik kulcskérdése. Ezen szemléletet az magyarázza, hogy a jogviták mikénti eldöntésében nemcsak a félként szereplő tag érdekelt erkölcsileg és anyagilag, hanem az egész tagság, már csak azért is, mert egyrészt esetenként rájuk is kihat a döntés anyagi vonatkozásban, másrészt hasonló jogviták felmerülési lehetősége személyüket érintően is fennáll.

Ebből következik, hogy a jogviták eldöntéséhez fontos politikai és gazdasági érdekek fűződnek, tekintettel arra, hogy a döntés soha sem egy személyt érint. Ez már önmagában véve is indokolja, hogy a tagsági viszonyból eredő viták eldöntése elsődlegesen mindig és az esetek többségében kizárólagosan is szövetkezeten belüli önigazgatási útra tartozzék. Az önigazgatás érvényesítése alkalmas eszköze a szövetkezeti és egyéni érdek összehangolásának, az alapszabály és jogszabályok megismertetésének, a tagság nevelésének, a tagi felelősségérzés fokozásának, elősegítője a munkafegyelem szilárdulásának, s mindezeken keresztül a szocialista embertípus kialakításának. Azt hiszem joggal állapíthatjuk meg, hogy a tagsági viszonyból származó jogviták szövetkezeten belüli eldöntése nemcsak része, tényezője, hanem egyidejűleg emelője, fejlesztője is a szövetkezeti demokráciának. Mindezeket figyelembe véve a kodifikációnak egyik célkitűzése kell legyen az önigazgatás aktivizálása, megerősítése.

Fentiek mellett továbbra is szükséges a hatékony állami irányítás fenntartása. Nem kétséges, hogy az állami irányítás és szövetkezeti demokrácia kötelező összhangjának szem előtt tartásával a szövetkezeti demokrácia szélesedése esetén — éppen ennek maradéktalan érvényesülése érdekében — biztosítékokra is szükség van. Az állami szerveknek azonban e jogvitákban elsősorban a biztosíték szerepét kell betölteniök a törvényesség és a szövetkezeti demokrácia érvényre juttatásával és nem szabad szövetkezeti hatáskörbe utalható ügyeket hatáskörükbe vonni. Olyan kérdésekben azonban, amelyekben a termelőszövetkezet szerveinek kizárólagos hatáskörébe való utalása egyes alapvető állampolgári jogok megsérthetőségének veszélyét hordaná magában, továbbra is szükséges az állami szervek hatáskörének biztosítása. Az állami szervek hatásköre jogbiztonságot nyújt a szövetkezeti tagoknak, ugyanakkor az egyes ügyekben a szövetkezeti szerveket az anyagi és eljárásjogi szabályok megtartására készteti.

Megítélésem szerint ezen elvi szempontok alapján szükséges a belső jogvitákkal kapcsolatos szabályok felülvizsgálása, egyes kérdések szabályozásának módosítása, kiegészítése. Olyan eljárásjogi szabályokra van szükség, amelyek az eddiginél egyszerűbbek, a szövetkezet számára is áttekinthetőbbek, elősegítik az önigazgatás aktivizálását és az ügyintézés biztosítása útján a tagsági jogok és kötelezettségek érvényesülését.

II.

A belső eljárásra tartozó jogviták személyi körének meghatározása terén a Tvr-ben mutatkoztak hiányosságok. Ezeket nagyrészt kiküszöbölte a Vhr. 108/A. §-a, amely a családtagokkal és pártolótagokkal kapcsolatos jogviták kérdését is tisztázta. A személyi kör szabályozása, illetve körülhatárolása nagyrészt ma is megfelel a követelményeknek. Néhány probléma felvetése mégis szükségesnek mutatkozik.

Mindenekelőtt célszerűnek látszik, hogy a belső eljárásra tartozó jogviták személyi köre a Tvr-ben legyen rögzítve és ne a Vhr-ben, de különösen ne különböző jogszabályokban. Ez nagymértékben megkönnyítené az áttekinthetőséget és megelőzné az e körüli vitákat.

Az alkalmazottak jogvitái nem tartoznak belső eljárásra és a kodifikáció során sem lenne célszerű ezen változtatni. Ezen személyekkel kapcsolatos jogvitákra az általános szabályok az irányadók, mégis — különös tekintettel arra, hogy többségük vezető munkakörben dolgozik (mezőgazdasági szakember, könyvelő) — e kérdést is érinteni kell a szabályozásnál, miután általában a szövetkezet valamelyik szervének határozata kapcsán keletkezik a jogvita. Így például az alkalmazás, fizetés megállapítása, munkakör meghatározása, munkaviszony megszüntetése stb. kérdésekben a tsz közgyűlésének kell döntenie, miért is célszerű kimondani, hogy az alkalmazott csak az ügyben hozott közgyűlési határozat ellen fordulhat az általános hatásköri szabályok szerint külső szervekhez.

A szövetkezet és a tag szövetkezetben dolgozó családtagjai közötti jogviták belső eljárásra tartoznak, melynek további fenntartása és esetleges kiterjesztése indokolt. Szükségesnek mutatkozik pl. a családtagokra is kiterjeszteni a fegyelmi felelősségi szabályokat. A dolgozó családtagokkal kapcsolatban nemigen vitatható a munkajogviszony létrejötte és ennek eredményeként a fegyelmi vétség elkövetésének lehetősége. Tény az, hogy a munkarend előírásai és

a munkafegyelem megtartása éppúgy kötelezők a családtagokra is, mint a tagokra. Az sem kétséges, hogy a munkafegyelem megsértése esetére alkalmazható intézkedések két vállfaja — a társadalmi rendszabály és fegyelmi felelősségrevonás — közül az egyik, a társadalmi rendszabály a családtaggal szemben is alkalmazható. Tekintettel arra, hogy tartalmában a társadalmi rendszabály alkalmazása is fegyelmi felelősségrevonás fegyelmi eljárás nélkül, nem látszik kellően megalapozottnak a családtag fegyelmi felelősségrevonási lehetőségének kizárása. Egyébként megjegyzem, hogy a bulgár szövetkezeti jog a családtagokra vonatkozóan is a tagokéval azonos vagyoni és fegyelmi felelősségi szabályokat alkalmazza, ha azok munkajogviszonyból erednek, ahogy ezt E. V. Tadzser: „A háztáji gazdaság családtagjainak jogi helyzete Bulgáriában" c. cikkében kifejti.

A belső eljárásra tartozó jogviták személyi körével kapcsolatban kell felvetni a tagok között — a tagsági viszonyhoz kapcsolódóan — felmerülő jogvitákat is. Ez — megítélésem szerint — olyan terület, mellyel a személyi kör és a hatáskör esetleges bővítése megfontolást kíván. Szükséges hangsúlyozni, hogy nem általában a tagok között felmerülő vitákról, hanem kizárólag csak a szövetkezeti tagsági viszonyhoz kapcsolódó, azzal összefüggő jogvitákról van szó.

Első áttekintésre úgy tűnhet, hogy ilyen elő sem fordulhat, hiszen a tagnak a szövetkezeti gazdálkodás és működés körében végzett minden tevékenysége mindig szorosan a tagsági viszonyhoz kapcsolódik, következésképpen végső soron mindig a szövetkezet és a tag között keletkezik vita.

Vannak azonban esetek, amikor vitatható, hogy a szövetkezet és tagja közötti jogvitáról van-e szó, vagy inkább — bár a tagsági viszonyhoz kapcsolódó — tagok közötti jogvitáról.

A problémát leginkább néhány példán keresztül lehet megvilágítani. Ilyen pl. a tagok közötti munkaegység megosztásával kapcsolatban keletkező vita egy előre meghatározott munkaegység fejében történő munkának együttes elvégzése esetén. Előfordul a gyakorlatban a szövetkezet által kimért háztáji terület összetévesztése is, amikor két tag ugyanazt a területet műveli. A szövetkezet ugyan a tekintetben eldönti a vitát, hogy kié a kérdéses terület, de az tovább folyik a végzett munkával kapcsolatban. Ilyenek részben azok a viták is, amelyek a belsőségben, zártkertben vissza nem tartható, más tagnak háztájiként kijelölt területek használata körében fordulnak elő. Esetenként a munkavégzés során is adódnak nézeteltérések, amelyek a munkafegyelem megsértésén túlmenően — magánindítvány alapján — büntető eljárás megindítását alapozzák meg (rágalmazás, becsületsértés).

A felhozott esetekben nem lehet mindig egyértelműen eldönteni, hogy a szövetkezet és a tagja közötti vagy inkább tagok közötti jogvitáról van-e szó. De amennyiben egyértelműen eldönthető is — például becsületsértés esetében —, hogy nem tagsági viszonyból eredő jogvita áll fenn, vajon kívánatos-e úgy a szövetkezet, mint a tagok szempontjából, hogy bírósághoz forduljanak, hiszen nem hagyható figyelmen kívül, hogy ezek a viták a szövetkezetet is közvetlenül érintik.

A probléma felvetését egyébként a kialakult gyakorlat is indokolja. A szövetkezetek nem egyszer döntenek olyan vitákban, amelyek nem tekinthetők kifejezetten tagsági viszonyból származóknak. Az érdekelt tagok ilyen esetekben is bizalommal fordulnak a vezetőséghez vagy közgyűléshez és többnyire el is fogadják a hozott döntéseket.

Ezen okok miatt — úgy vélem — megfontolás tárgyává kell tenni ennek szabályozását. Ezzel kapcsolatban utalni kívánok a szovjet szabályozásra. A „Kolhozok Elvtársi Bíróságainak Keretszabálya" 1. § *c)* pontja — többek között — a társadalmi bíróság (mely ott a mi fegyelmi bizottságunknak felel meg, nagyobb hatáskörrel) feladatává teszi a tagok között a szövetkezeti munkával kapcsolatban keletkező viták megvizsgálását is, lényegében ezeket az Elvtársi Bíróság hatáskörébe utalja. A mi viszonyaink között nem gondolok hasonló szabályozásra, különösen nem a fegyelmi bizottság hatáskörének bővítésére, de a belső eljárás alá vonás — ha korlátozott formában is — indokoltnak látszik márcsak a gyakorlat megfelelő keretbe történő terelése érdekében is. Ez egyébként is egybe esne a jogélet társadalmasodásának általános folyamatával, a kollektívák ügydöntő szerepének fokozódásával. Elég talán itt hivatkozni a Társadalmi Bíróságok szerepének és hatáskörének jelentős növekedésére. A Társadalmi Bíróságok hatásköre — köztudomásúan — a fegyelmi vétségeken túlmenően az egyazon munkahelyen dolgozók egyes polgári jogi sőt magánindítványos büntetőjogi jogvitáira, illetve felelősségrevonására is kiterjed. Szövetkezeti jog vonatkozásában kézenfekvőnek látszik, hogy legalább a tagsági viszonyhoz szorosan kapcsolódó tagok közötti jogviták kerüljenek a belső eljárás körébe. A meglevő szervek — az eddiginél hatékonyabb jogászi segítség mellett — alkalmasak, illetve alkalmassá tehetők ezen jogviták eldöntésére. A szövetkezetben általános kollektív érdekeltség és a tagok nevelésének célkitűzése is ezt teszi indokolttá.

III.

A hatásköri szabályok kodifikációjával kapcsolatban ugyancsak merülnek fel igények, mind a szövetkezeti, mind a külső szervek hatáskörét illetően.

1. A szövetkezeti szervek hatáskörével kapcsolatban — amint arra már utaltam — a tagsági viszonyból eredő jogvitákban ezen szervek hatáskörének elsődleges biztosítását, sőt szélesítését tartom szükségesnek. A vezetőség és a közgyűlés hatáskörének megoszlása terén azonban bizonyos változtatásokra és kiegészítésekre van szükség. Ennek megoldása nem könnyű feladat, márcsak azért sem, mert a szövetkezetek jelentős részében — mint közbeiktatott szervet — a küldöttgyűlést is létrehozták, melyre figyelemmel kell lenni.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a vezetőség részéről gyakran fordul elő hatásköri túllépés. Találkozunk olyan határozatokkal, amelyekben a vezetőség hatáskörét túllépve döntött (pl. földjáradék, 300,— Ft-on felüli károkozás, fegyelmi büntetésként háztáji csökkentése stb.). Az okok vizsgálata eredményeként megállapíthatjuk, hogy a hatásköri szabályok nem ismerésén kívül előidézője ennek az is, hogy a vezetőség részére biztosított hatáskör szűknek bizonyul, különösen ha figyelembe vesszük, hogy közgyűlések csak hosszú időközökben kerülnek megtartásra. Ez a körülmény is — nem egyszer a tag ösztönzésére —, arra készteti a vezetőséget, hogy közgyűlési hatáskörbe tartozó ügyben döntsön.

A vezetőség hatáskörének szélesítése különösen a vagyoni természetű jogvitákban, és ezen szűkebb fogalomba be nem illeszthető háztáji terület mértékének megállapítása terén látszik indokoltnak. A vagyoni természetű jogviták értékhatára felülvizsgálatra szorul — megítélésem szerint — az értékhatárt indokolt felemelni az eddigi 300,— Ft-ról 1000,— Ft-ra. Károkozás esetén is ezen értékhatárig lenne indokolt a vezetőségnek hatáskört biztosítani. Ugyancsak elsőfokon vezetőségi hatáskörbe célszerű utalni a szociális segélyekkel, juttatásokkal kapcsolatban felmerülő jogvitákat is értékhatárra tekintet nélkül. A jelenlegi azon szabályozás fenntartása, mely szerint a szociális segéllyel kapcsolatos jogvita 300,— Ft értékhatáron felül már elsőfokon is a közgyűléshez tartozzék, nem indokolt. Ezen említett viták előfordulása olyan gyakori, hogy eldöntésük céljából sorozatosan rendkívüli közgyűléseket kellene összehívni, hogy az ügyintézés ne szenvedjen késedelmet. A vezetőségi hatáskörbe utalással a tagot nem éri hátrány, mivel jogorvoslati úton ügye a közgyűléshez kerülhet.

Megfontolást kíván a háztáji területtel kapcsolatos hatáskör módosítása is. Ezt csak annyiban kívánatos továbbra is közgyűlési hatáskörben tartani, hogy nem személyre szólóan, hanem általában, a figyelembe veendő körülmények, szempontok alapján döntsön a közgyűlés a háztáji föld mértékéről, megállapítva a juttatás mértékének feltételeit. Ennek végrehajtása a vezetőség feladata, aki személyre szólóan megállapítja a jogosultság mértékét, a munkában való részvétel (munkaegység- teljesítés vagy egyéb értékhatár), a családtagok bevonása és egyéb ismert szempontok alapján.

Miután ezt a feladatot a gyakorlatban nem is a vezetőség, mint kollektív testület, hanem az elnök, mezőgazdász, vagy az adminisztratív dolgozók végzik, nem látom akadályát annak, hogy az ebből eredő jogviták elsőfokon a vezetőség hatáskörébe tartozzanak. Ebből következik, hogy a fegyelmi büntetések közül is a háztáji föld területének csökkentését — mint kiszabható fegyelmi büntetést — a vezetőség hatáskörébe látom indokoltnak utalni.

Itt kell említést tenni egy olyan problémáról, amely ugyancsak megoldásra vár. Köztudomású, hogy az idős, arra jogosult tagok nyugdíj, járadékigénylési kérelmét a szövetkezeteknek kell záradékolva az illetékes szervekhez felterjeszteni. Előfordul nemegyszer ennek az elnök, könyvelő részéről való megtagadása, annak ellenére, hogy a szövetkezet — amennyiben a jogosultság fennáll — ezt elvileg nem tagadhatja meg. Ebből számos jogvita adódik, mely hatáskörileg szabályozva nincs. Ésszerű, hogy az ügyben elsőfokon a vezetőségnek kell hatáskört biztosítani, a közgyűléshez való jogorvoslati lehetőséggel. A vita jellegére tekintettel azonban kívánatos lenne lehetővé tenni, hogy megtagadás esetén a tag kérelmét maga is felterjeszthesse az illetékes szervekhez, és az SZTK, ill. ONYI, államigazgatási szerv javaslata vagy saját helyszíni kivizsgálása alapján a szövetkezet javaslatának hiányában is dönthessen az ügyben.

A küldöttgyűlés hatáskörével kapcsolatban gyakorlati problémaként jelentkezik a közgyűlési hatáskör átruházása. Ritkán találkozunk olyan közgyűlési határozattal, amely tételesen megállapítaná — a Tvr. 51. §-a alapján — hogy a közgyűlés hatáskörét milyen mértékben, egészben vagy részben s utóbbi esetben milyen ügyekben ruházta át a küldöttgyűlésre. Általános az a gyakorlat, hogy a küldöttgyűlés minden közgyűlési hatáskörbe tartozó kérdésben határozatot hoz, anélkül, hogy a jogkör átruházására vonatkozóan közgyűlési határozat lenne. Nem szerencsés, hogy a Tvr. egyáltalán lehetővé tette a közgyűlés hatáskörének egészbeni átruházását. A tagsági viszonyból eredő jogviták többségében indokolt és szükséges is a hatáskör átruházása, de e téren sem egészben. A kodifikáció során célszerű lenne kimondani, hogy a hatáskör átruházása kérdésében a közgyűlés dönt, de az átruházott hatáskört tételesen fel kell sorolni és az átruházás lehetőségét megszorításokkal alkalmazni. A legfontosabb ügyekben, mint például az egész tagságot érintő kérdésekben (feloszlás, egyesülés, zárszámadás, tervjóváhagyás), valamint a felvétel, kizárás, vezető leváltása kérdésében a hatáskört kizárólagosan a közgyűlésnek indokolt fenntartani.

A közgyűlés hatáskörének módosítása, a változtatás szükségessége a vezetőségi hatáskör bővítéséből az ott kifejtetteknek megfelelően következik.

A közgyűlésekkel kapcsolatban egy szorosan ugyan nem ide tartozó, de a tagsági viszonyból eredő jogvitákban való döntést is akadályozó tényezőt kell megemlíteni. Gyakori probléma a közgyűlések határozatképességének hiánya. Vannak szövetkezetek, amelyekben általában csak az ugyanazon tárgykörben összehívott második közgyűlés a határozatképes, amikor a határozatképesség — a Tvr. 49. § (3) bekezdése alapján — már a megjelentek számától független. A nyugdíjas, járadékos és nem dolgozó tagok, valamint az állattenyésztésben dolgozók egy része a közgyűlésen nem vesz részt, vagy érdektelenség vagy elfoglaltság miatt. Hiányosság az is, hogy nincs lehetővé téve a távolmaradás igazolása. Tekintettel arra, hogy ez nagymértékben nehezíti a szövetkezetek működését, a kodifikáció során — a kétharmados jelenlét fenntartása mellett — változtatni szükséges abból a szempontból, hogy milyen taglétszám alapján kell a kétharmados létszámot megkívánni. Véleményem szerint a határozatképesség szempontjából alapul szolgáló taglétszámot a dolgozó tagok létszámára kívánatos leszorítani és lehetővé tenni a távolmaradás igazolását.

2. A külső szervek részére biztosított hatáskörrel kapcsolatban az állapítható meg, hogy a járási tanácsok végrehajtó bizottságai általában nem gyakorolják a termelőszövetkezeti tagsági jogvitákban rájuk ruházott hatáskört. Ezt támasztja alá az egyik megyében 1961-ben lefolytatott átfogó vizsgálat, mely azt állapította meg, hogy közel egy év alatt (1960. május 2 — 1961. április 12-ig) a járási végrehajtó bizottságok, mint testületi szervek egyetlen esetben sem hoztak ilyen jogvitában határozatot. Ezzel szemben 23 ügyben a vb. elnöke, vagy helyettese döntött határozatilag, 146 ügyben a vb. elnöke, helyettese, titkára, panaszügyi előadója határozathozatal nélkül intézkedett, holott mindezen ügyekben a vb-nak kellett volna másodfokon határozatot hozni. Ugyanezen idő alatt a járási mezőgazdasági osztályok 130 ügyben lépték túl hatáskörüket, határozatilag vagy más módon intézkedve a vb. hatáskörébe tartozó jogvitákban. Ezen osztályok további 176 olyan ügyben jártak el, amelyekben hatáskörileg szövetkezeti szerveknek kellett volna határozni, az ügyeket ezen szervek elé kellett volna utalni.

Ennek megszüntetése érdekében azóta hatékony intézkedések történtek és kétségtelenül lényeges változás is tapasztalható. Jelentős mértékben csökkent a törvénysértő esetek száma, a probléma azonban nem oldódott meg. Ez arra enged következtetni, hogy egyes járási végrehajtó bizottságok vezetői nem érzik eléggé a felelősséget, amely a tagsági jogviták eldöntésében őket terheli, másrészt nem tartják annyira fontosnak ezeket a vitákat, hogy a vb. elé vigyék. Ezen helyzet miatt is megfontolást igényel az eljáró tanácsi szerv meghatározása.

Fenti okok miatt egyetértek azzal az állásponttal, hogy indokolt a járási vb-ok tehermentesítése, s egyidejűleg a szakigazgatási szerv hatékonyabb és sokoldalúbb foglalkoztatása. Ennek a feltételei már nagyrészt adva vannak a járási mezőgazdasági osztályok megerősítésével s ennek keretében jogászok beállításával. Ezáltal lehetővé vált és egyben szükséges is a jogvitákban eddig vb. részére biztosított hatáskör döntő többségét a járási mezőgazdasági osztályra ruházni. Gyakorlatilag lényegesen több munkát és feladatot nem ró ez az eddigiekhez képest az osztályra, ha figyelembe vesszük, hogy eddig is ők végezték a jogvitákkal kapcsolatos ügyintézést, helyszíni vizsgálatokat és készítették a vb. részére a határozattervezetet.

Azt az elgondolást, hogy a jelenleg vb. hatáskörébe tartozó valamennyi jogvita a mezőgazdasági osztály hatáskörébe kerüljön, nem tudom magamévá tenni. Nemcsak azért, mert kívánatos, hogy fontosabb ügyekben a közgyűlés, mint kollektív szerv határozatát kollektív szerv bírálja felül, hanem azért sem, mert célszerű a hatáskör átadásában fokozatosságot betartani és teljes egészében csak akkor átadni, amikor a kollektív szemlélet szakigazgatási vonalon is fokozottabban érvényesül és a szakigazgatási apparátus ügyintézése még szakszerűbbé válik. Így például a tagok felvételével, kilépésének elfogadásával, kizárásával, átlépésével kapcsolatos közgyűlési határozatok elleni jogorvoslat elbírálását továbbra is indokolt vb. hatáskörben tartani. Ugyanakkor a vagyoni jogvitákkal kapcsolatos hatáskör — véleményem szerint — a vb. helyett az osztályra ruházható. A továbbra is vb. hatáskörben hagyni javasolt jogvitákban viszont célszerű lenne az osztálynak felfüggesztési lehetőséget biztosítani, amikor nem ért egyet a hozott határozattal, addig amíg az ügyben a vb. nem dönt.

Szükséges megjegyezni, hogy nem tévedésből említettem a felvétel elutasításával kapcsolatos jogorvoslati lehetőséget is. A jelenlegi szabályozással ellentétben ugyanis ennek lehetővé tételét szükségesnek tartom, tekintettel arra, hogy a közgyűlés számos esetben indokolatlanul zárkózik el a felvételtől. Gyakori ez idős parasztemberek, családtagként dolgozó nők, de előfordul jól gazdálkodó, munkabíró parasztemberek esetében is. Ennek igazi oka az esetek többségében befelé fordulás, a jövedelem, munkalehetőség indokolatlan féltése, de nem egyszer a tagság haragja, bosszúja. Kívánatos ezen tendenciák felszámolása, melyhez a meggyőző munkán kívül jogorvoslati lehetőség is szükségesnek mutatkozik. Nem gondolok olyan hatásköri szabályozásra, hogy jogorvoslat eredményeként más szerv dönthessen határozatilag a felvétel kérdésében, kizárólag azt látom szükségesnek, hogy a felvételi kérelem nyilvánvaló alaptalan, indokolatlan elutasítása esetén a járási vb. jogorvoslati úton felülvizsgálhassa, hatályon kívül helyezhesse a közgyűlési határozatot, az államigazgatási szerv kiküldöttjének

jelenléte mellett az ügy újratárgyalását rendelhesse el.

A tagsági jog érvényesülését gyakran gátolja ma, hogy a jelenlegi szabályozás alapján nincs lehetőség a tag javára szóló határozat kieszközlésére. A tagok jogos igényeit tartalmazó kérelmek ügyében esetenként egyáltalán nem hozatnak határozatot. Ennek megszüntetésére törvényi garancia látszik szükségesnek, akár új szerv létrehozása, akár a meglevő szervek hatáskörének biztosítása útján.

Ennek kapcsán lényegében az a kérdés vetődik fel, hogy indokolt esetben nem-e lenne célszerű lehetővé tenni a közgyűlési határozat pótlását. Számos esetben a tag igényét az elnök, vagy vezetőség közvetlenül elutasítja és többszöri kérelemre sem viszi közgyűlés elé. Egyesekkel ellentétben úgy vélem, hogy esetenként indokolt és szükséges lenne a közgyűlési határozat pótlásának lehetővé tétele, természetesen csak kollektív szerv, éspedig a járási vb. hatáskörében biztosítva. Amikor kétséget kizáróan megállapítható, hogy többszöri tanácsi felhívás ellenére az elnök vagy vezetőség szándékosan mulasztja el a jogvitának közgyűlés elé való terjesztését s ezzel elzárja a tagot a jogorvoslati lehetőségtől is, ilyen esetben szükségszerű a közgyűlési határozat pótlása. Végeredményben úgy is felfogható, hogy a közgyűlés elé való napirendretűzés kérelmének elutasításáról van szó, amely ellen a jogorvoslati lehetőség a határozat pótlásában realizálódna. Ez annak ellenére szükségesnek látszik, hogy a közgyűlés összehívását a járási vb. is kezdeményezheti. A közgyűlés összehívása ugyanis önmagában véve még nem biztosíték arra, hogy az ügyet napirendre is tűzik és abban határozatot is hoznak.

A bírósági hatáskört részleteiben érinteni nem kívánom, a jelenlegi szabályozás elveiben való fenntartása látszik célszerűnek. Amennyiben azonban a kártérítésre kötelezés ügyében bővülne a vezetőség hatásköre, csökkenne az elsőfokon közgyűlési hatáskörbe tartozó ügyek száma, ez következésképpen a bírósági útra kerülő ügyek számszerű csökkenését is eredményezné.

IV.

Befejezésül az általános eljárási szabályok érvényesülésének néhány problémájára kívánok utalni. Az eljárás megindítására, a határozatot hozó szerv tárgyalásának módjára, az érdekelt tag meghallgatására, határozat meghozatalára, kézbesítésére, a jogorvoslati lehetőség közlésére, a jogorvoslati kérelem jegyzőkönyvbe való felvételére, a beadvány tartalom szerinti minősítésére, iratok kiadására, a bizonyítási eljárás lefolytatására vonatkozó eljárási szabályok gyakran szenvednek sérelmet s ez a körülmény nehezíti az anyagi jogszabályok érvényesülését.

Általában nem érvényesül a tagnak a Vhr. 95/C. §-ban biztosított azon joga, hogy kérelmét jegyzőkönyvbe mondhatja. A személyesen megjelenő tagot többnyire felhívják, hogy írásban nyújthatja be kérelmét. Elvétve lehet csak találkozni szóban előadott, jegyzőkönyvbe vett kérelemmel.

Tanácsi szerveinknél hiányosság mutatkozik az 1957. évi IV. tv. 13. §-ának alkalmazása, nevezetesen a beadványok tartalom szerinti elbírálása, minősítése terén. A tagsági jogviszonyból származó jogvitákkal kapcsolatos beadványokat általában panaszként kezelik, esetenként elmulasztva annak vizsgálatát is, hogy a szövetkezet hatáskörrel rendelkező szervének határozata ellen irányul-e, illetve, hogy szövetkezeti szerv már hozott-e egyáltalán határozatot, többnyire saját hatáskörben tesznek intézkedést.

A szövetkezeti szervek részéről gyakori a Vhr. 95/C. § (3) bek. megsértése, nevezetesen a határozatot elmulasztják írásban kézbesíteni, de amennyiben ez meg is történik, többnyire hiányzik a határozatból a használható jogorvoslatra való figyelmeztetés, mely a tag jogának sérelmét eredményezheti. Éppen ezért — véleményem szerint — a jogorvoslati eljárásban ezen körülményt célszerű lenne a határidő mulasztásánál igazolásként elfogadni.

A jogvitában érdekelt tag — a Vhr. 12. § (2) bek. alapján — a közgyűlési határozatról jegyzőkönyvi kivonatot kérhet. Előfordul, hogy ilyen irányú kérelmét elutasítják, nehezítve ezzel a jogorvoslati lehetőségét. Kívánatos annak elérése, hogy a jogvitára vonatkozó jegyzőkönyvet már eleve másolattal készítsék és a tag azt minden további kérés nélkül kapja meg. Jogorvoslat esetén ez nagymértékben könnyítené úgy a tag jogainak érvényesíthetőségét, mint a másodfokú szervek munkáját.

A kodifikáció során a Vhr-ben szükséges ezen hiányosságok kiküszöbölése, a gátló tényezők felszámolásával biztosítani az általános eljárási szabályok érvényesülését. Úgy vélem, hogy a mulasztók szankcionálási lehetősége a problémákat nagyrészt megoldaná. Természetesen ennek szabályozása kellő megfontolást és részletes kimunkálást kíván. Az azonban nem lehet kétséges, hogy ezen — csak vázlatosan — felhozott hiányosságok kiküszöbölése is egyik feltétele annak, hogy a jogviták eldöntése, a gyors és kölcsönösen megnyugtató érdekkiegyenlítés, elősegítse a termelőszövetkezetek megszilárdulását.

Orbán Sándor

A dogmatizmus a büntető eljárási jog tudományában (I)*

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusa rendkívül fontos feladatot tűzött a társadalomtudományok elé. Hruscsov — a Szovjetunió Kommunista Pártjának feladatairól szólva — a kommunista társadalom építésében a társadalomtudományok feladatának lényegét az alábbiakban foglalta össze: „Erőteljesen kell fejleszteni a kutatómunkát a társadalmi fejlődés irányításának elméleti alapjául szolgáló társadalomtudományok terén. E tekintetben a legfontosabb a kommunista építés gyakorlatának a tanulmányozása és elméleti általánosítása a szocialista gazdasági, politikai és kulturális fejlődésére és a szocializmusnak kommunizmussá fejlődésére vonatkozó fő törvényszerűségek tanulmányozása, a kommunista nevelés problémáinak a kidolgozása... A társadalmi tudományoknak erélyesen tovább kell harcolniok a polgári ideológia, a jobboldali szocialista elmélet és gyakorlat ellen, a revizionizmus és a dogmatizmus ellen, meg kell védelmezniök a marxizmus—leninizmus elveinek a tisztaságát."[1]

A társadalmi tudományok elé tűzött feladat megvalósításában fontos szerepe van a jogtudománynak is. „A társadalmi tudományok e fontos ágának elméletileg kell általánosítania a jogszabályok alkalmazása során szerzett tapasztalatokat, tevékenyen kell segítenie a pártot és az államot a törvényhozás tökéletesítésében, mélyrehatóan fel kell tárni a szovjet törvények és más jogszabályok tartalmát, s elő kell segítenie a jogszabályok helyes, szigorú és következetes végrehajtását."[2]

Ezek a feladatok azonban nemcsak a szovjet társadalmi tudományok és ezen belül a szovjet jogtudomány vontakozásában szükségesek és helyesek, hanem egyben minden szocializmust építő ország társadalmi tudományának és jogtudományának fejlődési perspektíváját is jelentik. Ahhoz azonban, hogy a szocialista jogtudomány e feladatokat sikeresen oldhassa meg, elengedhetetlenül szükséges harcot folytatni minden — e területen még jelentkező — vagy létező káros nézettel, hibás elméleti tétellel és antimarxista módszerrel. A jogtudomány művelőinek tehát minden szocialista országban — így Magyarországon is — kötelességük, hogy a párt helyes politikai irányvonalának töretlen marxista—leninista ideológiája segítségével felszámolják a személyi kultusz időszakának politikai, ideológiai tévedéseiből származó hibás elméleti tételeket és módszereket.

Az MSZMP VIII. kongresszusa a marxizmus—leninizmus irányvonalának következetes érvényesítése és megvalósítása jegyében hazánkban is leszámolt a személyi kultusz politikájának az ideológiai maradványaival és pártunk politikáját megtisztította mindennemű revizionista, dogmatista örökségtől. Az MSZMP következetes és helyes, marxista—leninista elvekhez hű politikája lehetővé, sőt kötelezővé teszi, hogy a társadalmi tudományok — s így a jogtudomány — területén mutatkozó még meglevő hibákat gyökeresen felszámoljuk. Ezzel egyidejűleg a párt a társadalmi tudományok kötelességévé teszi, hogy az új szocialista társadalmi viszonyok mélyreható elemzése és vizsgálata segítségével, a fejlődés törvényszerűségeinek a figyelembevételével és feltárásával olyan szocialista tudományokká fejlődjenek, amelyek a társadalmunk és államunk elé tűzött hatalmas feladatnak — a szocializmus építése feladatának — megvalósításában aktív segítséget nyújtanak.

A büntető eljárási jog tudományában érvényre jutott dogmatizmus elemzéséhez alkalmas eszközül kínálkozik a Szovjetunióban észlelt jelenségekből és azok bírálatából kiindulni. Ez a kiindulás nem jelentheti azonban az ott tapasztaltak illetéktelen kritikáját, hanem a jelenségekből levonható következtetések általános jellegének a felhasználását a vizsgálat — legalább is viszonylagos — helyessége érdekében.

A szocialista jogtudomány az örökölt burzsoá jogtudománnyal vívott harcban alakult és alakulhat csak ki. Az új, szocialista jogtudomány kialakulásához azonban elengedhetetlen a burzsoá nézetek kritikáján kívül a társadalmi valóság megfigyelése és elemzése, a fejlődés törvényszerűségének a felismerése, s a már meglevő jogszabályoknak szakadatlan vizsgálata abból a célból, hogy bármely időszakban — a társadalmi fejlődés következtében — a meglevő jogszabályok alkalmasak-e még a szabályozások körébe vont társadalmi viszonyok pozitív fejlesztésére, és beválnak-e a gyakorlatban.

Az új, szocialista jogtudomány kialakulása tehát — éppen azért, mert a szocialista társadalom gazdasági alapkonstrukciója és fejlődésének a tendenciája gyökeresen eltér a kizsákmányoló társadalmi rendszer gazdasági konstrukciójától és fejlődési tendenciájától — a leghatározottabban megköveteli azt, hogy a kialakult, és kialakulóban levő elméleti tételeket állandóan alávessük a valóságos társadalmi viszonyok próbájának.

A személyi kultusz időszakának a legsúlyosabb tévedése éppen abban volt, hogy e feladat megoldását elhanyagolta, háttérbe szorította.

---

* Szerző készülő kandidátusi disszertációjából. — *(Szerk.)*

[1] N. Sz. Hruscsov: A Szovjetunió Kommunista Pártjának feladatai a kommunista társadalom építésében. A kommunizmus építőinek kongresszusa. Bp. 1961. 469—470. old.

[2] A személyi kultusz káros következményeinek teljes felszámolásáért a szovjet jogtudományban. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény. 1962. 2. sz. 179—184. old. (Megjelent: Szov. Gosz. Prav. 1962. 4. sz.) Idézet 180—181. old.

Ebből alakulhatott ki az — a szocialista társadalmi viszonyokkal össze nem egyeztethető — helyzet, hogy a társadalmi tudományok területén az elmélet és a gyakorlat egysége megbomlott. Az egyes elméleti tézisek nem a valóságos társadalmi viszonyok felmérésén, elemzésén és általánosításán alapultak, és a gyakorlati munka során — éppen ezért — a valóságos helyzetet figyelmen kívül hagyó elméleti téziseket igen gyakran félreértették.[3]

Ezek a fogyatékosságok jelentkeztek a jogtudományban, és a jogalkalmazás területén is. A gyakorlat és az elmélet közötti ellentét eredményezte egyrészről a jog szerepének a túlbecsülésével, a szocialista jog fetisizálásával, dogmatikus értelmezésével összefüggő téves elméleti tételeket, továbbá a helytelen dogmatikus módszer alkalmazását a jogtudományban, másrészről pedig a jog szerepének a lebecsülését, valamint a szocialista jog szabályainak a félretételét a gyakorlati munkában.

A személyi kultusz időszakának a szocialista jogszabály vonatkozásában jelentkezett hatásával szemben mindkét vonatkozásban fel kellett és ma is fel kell lépni.

A szocialista jog szerepének és jelentőségének a túlértékeléséből fakadó téves nézetek, és a jog fetisizálásával összefüggő helytelen, dogmatikus módszer elemzését és bírálatát, tehát a jelzett problematika egyik ágát, igyekszünk a következőkben kifejteni.

Ki kell emelni mindenek előtt, hogy az elemzés tárgya: a helytelen, a dogmatikus módszer egyáltalában nem azonos a jogtudományban — egyébként nem nélkülözhető elemző, jogdogmatikai módszerrel. A *dogmatikus nézetek* bírálata a dialektikus materializmustól eltérő egyoldalú, „örökérvényű"-nek hirdetett igazságokra és „megdönthetetlen" elméleti tételekre épülő hibás szemléleti módra és helytelen módszerre vonatkozik.

A cél: a büntető eljárás tudományának az elemzése és a vizsgálata, abban a kérdéskörben, vajon milyen helytelen nézetek jelentkeztek a személyi kultusz időszakában a jogtudomány területén, továbbá, vajon e nézetekben és elméleti tételekben hogyan tükröződik a dialektikus materialista koncepció *eltorzulása.*

Ennek kifejtéséhez szükséges némely általános — a büntető eljárásjog tudományának a területén kívül eső — anyaggal, elsősorban a helytelen dogmatikus módszer jellemző vonásainak a feltárásával és elemzésével is foglalkozni.

A téves nézetek és a helytelen, dogmatikus módszer érvényesülése elválaszthatatlanok egymástól, ezért a téves nézetek felszámolását a hibás, a dialektikus materializmus módszereitől eltérő dogmatista módszer elemzésével és bírálatával egyidejűleg kell végrehajtani.

[3] Lásd erről: Szabó András György: Sztálin filozófiai műveiről, Magyar Filozófiai Szemle, 1961. 6. sz. 853—884. old.

I.

Miben nyilvánult meg és hol jelentkezett a dogmatizmus a szocialista jogtudományban? Nem lehet a dogmatizmus érvényesülését csak a büntetőjog és a büntető eljárás területére korlátozni, bár kétségtelen, hogy e két tudományág területén hatott a legerőteljesebben. Bár a szakjogterületek számára az úgynevezett alaptéziseket a jogelmélet területén dolgozták ki annakidején, azonban e hibás, általános vagy alaptézisek — sajnálatos módon — a szocialista jogtudomány más területére is átkerültek. Állítható-e ezek után, hogy a dogmatizmus a jogtudományban *kizárólag* az említett helytelen jogelméleti tételekből és ezek általános hatásából alakult ki? Nem! A jogelméletben jelentkezett téves nézetek okok ugyan, de egyben okozatok is, éppen ezért elszigetelt vizsgálatuk nem segítheti elő egy, a még napjainkban is meglevő, a jogtudomány fejlődését károsan befolyásoló szemléletmód felszámolását.

Mit jelent tehát a dogmatizmus a jogtudományban? A szocialista jogban és jogtudományban érvényesülő dogmatizmus lényegének az összefoglalása a „Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo" című folyóirat 1962-ben megjelent szerkesztőségi tanulmányában olvasható, hogy: „az ideológiában a személyi kultusz elszakította az elméletet az élettől, a szocialista építőmunka gyakorlatától, leszűkítette a pártnak a tömegekre gyakorolt ideológiai befolyását". Ez a megállapítás vonatkozik a szovjet jogra is. A személyi kultusz elősegítette olyan légkör kialakítását, amely a törvényt mellőzhetőnek tartotta. A jogszabályokat gyakran és minden habozás nélkül megsértették. Az egyén jogainak a biztosítékait félretették és ez az önkényhez, a becsületes emberek elítéléséhez vezetett.[4]

A politikai és jogelméleti tényezők együttes hatása mutatható ki a jogtudomány dogmatizmusában. Ezt a „tudományos" módszert jellemző ismérvek elsősorban:

a) a hatályos jogi normák jelentőségének a túlértékelése, ezek feltétlen helyességének az igazolására való törekvés *(„nem bírálju a törvényt, mert a törvény helyes");*

b) az öncélú — a gyakorlati igényeket figyelmen kívül hagyó — jogszabályelemzés;

c) az előbbiekkel összefüggésben: a folytonosan változó, fejlődő gazdasági-társadalmi viszonyok vizsgálatának az elhanyagolása, a rendkívül sokrétű társadalmi jelenségek okai felkutatásának és a jogi szabályozás szempontjából releváns követelmények elemzésének és kidolgozásának a teljes vagy részleges hiánya és mindezek következtében olyan jogszabályok megalkotása, illetőleg elméleti indokolása, amelyek közül egyes rendelkezések már hatályba lépésük időszakában sem képesek a szabályozni kívánt társadalmi viszonyok szocialista fejlődését elősegíteni;

[4] A személyi kultusz káros... stb. i. m. 179. old.

d) olyan „örökérvényű", „abszolúte helyes" elméleti kategóriák kialakítása, amelyek a társadalmi valóságtól elszakadva alkalmasak a jogtudomány éppen létező tételeit egyszersmindenkorra helyesnek és igazoltnak feltüntetni és amelyek kialakításában a jogtudósokat igen gyakran a reális tények sem befolyásolták.

A jogtudományban érvényesülő dogmatizmus valóságos *gyökerei* a burzsoá pozitivista, illetőleg normativista jogbölcseleti tételek recipiálásában és a személyi kultusz időszakának káros politikai irányvonalában találhatók meg. E tényezők — természetesen — nem azonos hatásúak. Abból ugyanis, hogy egyes szerzők a burzsoá elméleti tanítások örökségét a szocialista jogtudományban érvényesítették és a burzsoá tudományos tételeket átvitték a szocialista jogtudományba, még nem szükségszerűen kellett volna következnie a dogmatista szemléletmód felülkerekedésének. Ehhez olyan politikai légkör megteremtése is kellett, amelynek igénye volt az áltudományos tételek leszögezésére és érdekében állt a téves tételek „megdönthetetlen igazságának" a meghirdetése. Ez az igény jelentkezett a jogtudományban is, ahol olyan elméleti konstrukciók kidolgozására volt szükség, amelyek alkalmasak voltak a személyi kultusz politikájának a jog területére történő átvitelére. Az így kialakított elméleti konstrukciók egyúttal a személyi kultusz politikájának a leplezésére és az alátámasztására is szolgáltak.

E tételek közül a büntető eljárási jog tudományának az elemzése során foglalkozni kell: a) *a jog lényegét, kizárólag kényszerítő szabályösszességként megfogalmazó elmélettel,* továbbá: b) *a szocialista jognak, mint a szocialista felépítmény egy részének társadalmi és gazdasági viszonyokat formáló ereje eltúlzásával összefüggő, a szocialista felépítmény dogmatikus, egyoldalú szemléletéből fakadó elmélettel.*

A jog, illetőleg a szocialista jog lényegének kizárólag kényszerítő szabályösszességként való megfogalmazásáról szóló tétel elsősorban A. J. Visinszkij nevéhez fűződik. Ennek az elméletnek a hibája abban van, hogy a szocialista jog fogalmi elemeként kizárólag a jog kényszerjellegét emeli ki és szükségtelennek tartja, tagadja a *jogviszonyokat,* valamint az alany jogát, a jogosítványt, mint a szocialista jog fogalmi jegyeit. E nézet szerint tehát a szocialista jog lényege a kötelezettségek összességében van, és a jog lényegéhez nem tartozik a jogosultság, a személyek joga. A jog szerepének a túlértékeléséről vallott felfogás pedig arról kívánta meggyőzni a jogtudomány művelőit, hogy a társadalmi jelenségek mélyreható és folyamatos vizsgálatának és fejlesztésének az igénye helyett elegendő a hatályos jog vizsgálata és önmagából történő fejlesztése, mert a hatályos jog szabályai „mindenkor" helyesek, tehát az ezekkel összefüggő jogviszonyok feltétlenül megfelelnek a szocialista társadalmi fejlődésnek.[5] E nézet politikai háttere is a személyi kultusz politikájának a csalhatatlanságát igazoló ideológiai nézetek elismerésében, továbbá a társadalmi jelenségek, a társadalmi viszonyok, a jogi jelenségek és a jogi viszonyok együttes elemzése során feltárható hibák és hiányosságok bírálatának a kizárására, és a kritika elfojtására irányuló törekvésben keresendő.

1. A jogtudomány területén súlyos következményekkel járt A. J. Visinszkij általános helyesség igényével fellépő jog-fogalom meghatározása. Nemcsak ő, hanem követői is a szocialista jog lényegéről vallott e felfogásnak megfelelően elsősorban a szankciót, a kényszer-jelleget hangsúlyozták és elhomályosították, háttérbe szorították a szocialista jog fogalmának kiemelkedő elemét: a személyek jogosítványait.

A személyi kultusz időszakának jogászideológusai a szocialista jog fogalmának a meghatározása során a történelmi materializmus helyes és a szocialista társadalom építése során beigazolódott tanításait a jog vonatkozásában elferdítve, eredeti értelmétől eltérő tendenciával érvényesítették, mégpedig félreértve vagy félremagyarázva a szocialista államról és jogról, a jog lényegéről, a jogban tükröződő népakaratról szóló dialektikus materializmuson alapuló nézeteket.

A proletár államban megtestesülő proletárdiktatúra és proletárdemokrácia viszonyáról Leninnél ugyanis ezt olvashatjuk: „Egyidejűleg a demokratizmus óriási arányú kiszélesítésével, amely először lesz a szegények, a nép demokráciája, és nem a gazdagok demokráciája, a proletár diktatúra a szabadságból való számos kirekesztést hoz a kizsákmányolók, az elnyomók, a kapitalisták számára. Ahhoz, hogy az emberiséget a bérrabszolgaságtól megszabadítsuk, ezeket (a kizsákmányolókat!) el kell nyomnunk, le kell törnünk, világos, hogy ott, ahol elnyomás, erőszak van, ott nincs szabadság, nincs demokrácia."[6] Lenin a proletár állam fejlődésének a vizsgálata során azonban hangsúlyozza, hogy a társadalmi viszonyok fejlődése, az ellentétes érdekű osztályok megszűnése (a kapitalistáknak, mint osztálynak a felszámolása), a proletár állam jellegét a demokrácia irányában fogja szükségképpen fejleszteni. „Ez az elnyomás (a kapitalisták, a kizsákmányolók elnyomása) összeegyeztethető a demokráciának a lakosság túlnyomó többségére való kiterjesztésével, hogy az elnyomásra szolgáló gépezet szükségessége kezd eltűnni."[7]

---

[5] A szocialista jognak, mint a szocialista gazdasági alapon nyugvó felépítmények helyessége természetesen általánosságban igaz és nem vitatható. A szocialista társadalmi berendezkedés alapjául szolgáló — mindent megelőző gazdasági alapokhoz képest minőségileg magasabbrendű — szocialista alapon szükségképpen szocialista, vagyis helyes felépítmény nyugszik, amelynek része a jog is.

[6] Lenin: Állam és forradalom. Szikra, Bp. 1949. 101. old.

[7] Lenin: uo. 103. old.

Az osztályok közötti antagonisztikus ellentétek megszűnése, a szocialista gazdasági, társadalmi és termelési viszonyok kialakulása és megszilárdulása objektíve, a társadalom tagjai gazdasági, kulturális színvonalának, politikai, erkölcsi érettségének magasabb szintje szubjektíve és a párt helyes — az együttesen jelentkező objektív és szubjektív feltételek kialakulását elősegítő és fejlesztő — politikája, lehetővé teszik a proletár demokrácia teljes megvalósítását. A teljes demokrácia megvalósítása — természetesen — nem jelenti az állam és a jog egyidejű felszámolását. „A demokrácia — írja Lenin — államforma, az állam egyik fajtája. Következésképpen a demokrácia — mint minden állam — nem más, mint az erőszakszervezet rendszeres alkalmazása emberekkel szemben. Ez a dolog egyik oldala. Másrészről azonban a demokrácia a polgárok közötti egyenlőségnek, *mindenki egyenlő* (kiemelés tőlem, Sz. L.-né) jogainak formális elismerését jelenti arra, hogy az állam berendezését és igazgatását meghatározzák."[8] A proletár-demokráciát megvalósító szocialista állam által alkotott, vagy szankcionált jog is szükségszerűen átalakul mind tartalmában, mind pedig szankciójában. A jog tartalmának a szocializmus építése során *a társadalom tagjai általános alanyi jogainak a kibővítése,* és érdekeinek a mind hathatósabb *biztosítása* irányába kell fejlődnie. Ez a fejlődés abban jut kifejezésre, hogy az erőszakszervezet rendszeres alkalmazása emberekkel szemben — a fejlődés magasabb szakaszában — nem az osztályuralomból folyó elnyomás, hanem az egész társaadlom érdekében történik.

Jól lehet 1936-ban a „Sztálini Alkotmány" már a szocialista társadalom jogi alapjait rögzítette, I. V. Sztálin helytelenül fejtette ki a szocialista társadalomban levő osztályoknak a viszonyáról, az osztályharcról, valamint a szocialista állam funkcióiról és szerepéről szóló marxista tételeket. Erről szólnak az osztályharc szocialista társadalomban való szakadatlan élesedésével összefüggő — azóta már megfelelően értékelt — nézetei.[9] Az osztályharc állandó élesedéséről szóló tétel az állam- és a jogelméletben olyan további tételek kifejtését igényelte, amelyek alkalmasak a személyi kultusz politikájából fakadó törvénytelenségeket, erőszakot a tudományosság látszatával alátámasztani.

Ezt olvashatjuk A. J. Visinszkijnél, amikor a jog lényegének a meghatározásánál kizárólag „az uralomnak és az alávetettségnek a jogban kifejeződésre jutó kapcsolatából" indul ki. A szocialista jog — szerinte — tehát nem a jogok és kötelezettségek dialektikus egysége, hanem csupán az uralkodó osztály akaratát kifejező, az állam által alkotott vagy szankcionált kényszerítő szabályok összessége, vagyis alanyi jogokat nem biztosító, csupán kötelező magatartást előíró parancs.[10] A szocialista jognak Visinszkijadta és dogmává avatott meghatározása megtalálható a személyi kultusz időszakában közreadott jogtudományi művek jelentékeny részében, s mint vitássá nem is tehető „tudományos tétel" e kérdésben hosszú ideig nyugvópontot jelentett a szocialista jog lényegének és helyes értelmezésének a feltárásában.[11]

A jog lényegének ilyen egyoldalú — csak, vagy elsősorban a kötelezettségekkel számoló — magyarázata „tudományosan" támasztotta alá a törvény útján történt törvénytelen erőszak alkalmazását, mert az alanyi jogok jelentőségének a háttérbe szorításával egyidejűleg megalapozta a szocialista állam abszolút, maximális hatalmáról szóló etatista elméletet.

Az etatista nézetre legjellemzőbb, hogy az államot, mint abszolút hatalmat, abszolút humánumot, továbbá mint az általános és egyben minden egyéni érdek hordozóját tünteti fel, és ilyen meggondolásból az egyéni érdekeket kifejező alanyi jogok garantálását szükségtelennek tartja. A szocialista állam az etatista értelmezés szerint abszolútumot jelent, amelynek az állampolgárok oldaláról abszolút alávetettség felel meg.

Az etatista felfogás hívei a szocialista államban és jogban kifejezésre jutó uralmat arra hivatkozva indokolták meg, hogy az uralom az uralkodó osztály, a munkásosztály akaratából fakad. Ezt a gondolatkört továbbfejlesztve jutottak arra a következtetésre, hogy a jog lényegének a meghatározásánál szükségtelen az alanyi jogokról külön említést tenni, illetve az alanyi jogok biztosítékait kidolgozni, mert a jog szükségszerűen és teljes egészében az államhatalom gazdáinak, a munkásságnak, illetve a dolgozó osztályoknak az érdekeit védi és szolgálja, az ő érdekeik védelme céljából keletkezik. Következésképpen: az egyéni érdek és a társadalmi érdek antagonisztikus ellentmondásának a megszűnése azt jelenti, hogy az *egyéni* a *társadalmiban* oldódik fel; a társadalmi érdek biztosítása tehát egyben az egyéni érdek biztosítása is, anélkül, hogy erről külön említést tenni. vagy intézkedni kellene.

Ez a gondolatmenet azonban eltorzítja a történelmi materializmusnak az egyéni és a társadalmi érdek viszonyáról szóló tanításait, mintha a szocialista társadalomban a társa-

[8] Lenin: u. o. 114. old.

[9] Az osztályharc élesedése elméletének filozófiai megalapozását Sztálin a dialektika törvényeinek tárgyalása során alapozta meg. A dialektika kérdéseinek összefoglalásánál tévesen fejti ki az ellentmondásokról szóló tanítást, kihagyja az ellentmondások egységét és csak az ellenmondások harcát tekinti a fejlődést elősegítő tényezőnek. J. V. Sztálin: A dialektikus és történelmi materializmusról. Leninizmus kérdései. Szikra, Bp. 1950. 637. old.

[10] A. J. Visinszkij: A szovjet állam és jogtudomány kérdései. (Két tanulmány). Bp. 1950. 83—87. old. Id. 84. old.

[11] Meg kell jegyezni, hogy Visiniszkitj saját általános „tézise" nem akadályozta meg abban, hogy a büntető eljárás — pontosabban a büntető per — vonatkozásában elismerje — legalább is formálisan — a jogviszonyok létezését. Vö. A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban. Bp. 1952. 185. és köv. old.

dalmi és az egyéni érdek között minden ellentmondás *általában* megszűnne. Erről azonban nyilvánvalóan a szocialista társadalomban sem lehet még szó, következésképpen arról sem, hogy az egyéni érdek a társadalmi érdekkel *azonosul,* illetőleg a társadalmi érdek maradéktalanul kifejezi az egyéni érdeket. A szocialista társadalomban is szükségképpen megvan az ellentmondás a társadalmi és az egyéni érdek között. A társadalmi érdek annyiban fejezi ki, foglalja magában az egyéni érdeket, amennyiben minden állampolgárnak végső soron érdekében áll a szocialista társadalom és a kommunista társadalom felépítése. Éppen ezért a szocializmusban a társadalmi fejlődés szükségképpen — perspektivikusan — a társadalmi és az egyéni érdekek közötti ellentmondások csökkenése felé tendál. Az ellentmondás csökkenésének azonban nem az egyéni érdekek háttérbe szorítását, hanem ellenkezőleg — és éppen ebben jelölhető meg elsősorban a szocialista társadalom magasabbrendűsége — az egyéni érdeknek mind szélesebb körű, teljesebb biztosítását kell maga után vonnia.

A társadalmi és az egyéni érdekek közötti antagonisztikus ellentmondás megszüntetése, illetőleg megszűnése azt jelenti, hogy az épülő vagy felépült szocializmus országában a proletárállam a jog eszközeivel is fellép minden olyan egyéni érdek ellen, amely az általános társadalmi érdekkel ellentétes, tilt és elnyom minden olyan törekvést, amely az egyéni érdek megvalósításának a jogcímén a szocialista állam társadalmi, gazdasági rendje, illetőleg az állampolgárok törvény által biztosított jogai, jogos érdekei ellen irányulnak. A proletár állam és jog a nem ilyen jellegű egyéni érdeket — vagyis a társadalom tagjai nagy többségének törvényben is biztosított jogait — tehát maximálisan *védi,* s a társadalmi fejlődésnek megfelelően szakadatlanul *fejleszti* és *bővíti.* Éppen ezért a szocialista jog elképzelhetetlen megfelelő terjedelmű alanyi jogok nélkül, mert az alanyi jogok az általános társadalmi érdekkel nem ellenkező egyéni érdeknek jogszabály útján történő biztosítását, védelmét jelentik.

Az alanyi jogokról szóló helyes elmélet azonban a személyi kultusz politikájának az adminisztratív intézkedéseivel, törvénysértéseivel ellentétben állott, meg „kellett" tehát hamisítani oly módon, hogy a hamis valódinak látszszék. Leninre hivatkoztak, aki sokoldalúan dolgozta ki a jogi törvényekben kifejezett szocialista osztály- és államakarat forrásainak és kialakulásának a kérdéseit is. „Az osztályakarat — mondotta Lenin — százezrek és milliók akarata, csak akkor nyilvánulhat meg és határozható meg, ha az osztálynak megvan a maga szervezete és ami a legfőbb: a maga pártja, amely a munkásosztály élcsapata. Éppen ezért, hogy egy meghatározott osztály tömegei megtanulhassák érteni érdekeiket, saját helyzetüket, megtanulják folytatni saját politikájukat, szükséges sürgősen az osztály élenjáró elemeinek a szervezete bármi áron is, ha kezdetben ezek az elemek az osztály jelentéktelen részét teszik is ki."[12]

A proletariátus pártjának az a feladata, hogy a társadalmi fejlődés törvényszerűségeit a dialektikus és a történelmi materializmus elméletének a fényében felismerje és a dolgozó osztályok, majd az egész társadalom tagjait megtanítsa gazdasági, társadalmi, politikai érdekeik felismerésére, saját helyzetük megértésére. E feladat maradéktalan megoldására azonban csak olyan párt képes, amely szilárdan és következetesen érvényesíti a marxizmus—leninizmus eszméit, felismeri a társadalmi fejlődés szükségszerűségeit, következésképpen a gazdasági és a társadalmi fejlődést — a dolgozók érdekeinek figyelembevételével — a dolgozók maximális támogatásával és bevonásával a helyes irányban tudja meggyorsítani.

A személyi kultusz politikája azonban elszakadt a tömegektől, és a társadalmi valóság vizsgálata helyett néhány száz vagy ezer ember akaratával kívánta helyettesíteni a pártnak és a munkásosztály millióinak az akaratát. Ezek az emberek éppen, mert a társadalmi jelenségek vizsgálatát, elemzését mellőzték, nem tudták és nem is tudhatták a valóságnak megfelelően meghatározni a társadalom és tagjai objektív érdekét. Szocializmust akartak építeni, de kihagyták elképzeléseikből éppen azt, akinek jobb sorsát megvalósítani a szocialista társadalom hivatott, akinek érdekeiért meg kellett dönteni a kapitalizmust és fel kell építeni a szocialista társadalmat: kihagyták a dolgozó embert.

2. A személyi kultusz politikája tükröződött azokban a nézetekben is, amelyek eltúlozták a szocialista felépítménynek, és ezen belül a jognak, mint a szocialista felépítmény egy részének a gazdasági alap vonatkozásában jelentkező aktív jellegét.

A szocialista forradalmi jogalkotás és általában a szocialista jogalkotás a gazdasági, társadalmi törvényszerűségek felismerésén nyugszik, éppen ezért a szocialista gazdasági, társadalmi viszonyok kialakításában és fejlesztésében a felépítményhez tartozó ideológiai formákkal együttesen aktívan vesz részt. Ahhoz azonban, hogy a szocialista jog aktív, társadalomformáló szerepét betölthesse, elengedhetetlenül szükséges a társadalmi jelenségeknek, a jogilag szabályozott és a jog területén kívül eső társadalmi viszonyoknak a szakadatlan vizsgálata és elemzése abból a célból, hogy a hatályos jogszabályok megfelelő keretül szolgálnak-e az emberek közötti viszonyok helyes alakításának, és alkalmasak-e a társadalmi fejlődés előmozdítására.

A dogmatizmus jogelméletbeli képviselői ehelyett azonban a szocialista jogtételek *mindenkori* helyességének az elméletéből indultak

[12] Lenin: Művei 19. köt. Szikra, Bp. 1959. 408. old.

ki. Arra hivatkoztak, hogy a szocialista jogot, mint felépítményt, a szocialista alap hozván létre, a szocialista jog minden tétele tehát szükségképpen helyes, hiszen visszatükrözi a szocialista gazdasági alapot.

A szocialista jog helyessége *általában*, és minden megelőző kizsákmányoló társadalmi rendszer jogához képest létező magasabbrendűsége elvitathatatlan. A dogmatizmus hívei azonban a szocialista jog egészére vonatkozó tételeket kivetítették az *egyes* jogszabályokra, sőt az egyes jogtételekre is, és a hatályos jog igazolását nem a norma egyes rendelkezései érvényesítésének a vizsgálata és elemzése alapján, hanem a szocialista jog mindenkori helyességének elméletéből kiindulva végezték el. Ilyen módon a jogszabályt elszakították a valóságos társadalmi viszonyoktól, amelyekre a jogi szabályozás vonatkozott, és elkülönítették a társadalom mozgástörvényei alapján létrejövő valamennyi jelenségtől, amelyek a szabályozni kívánt társadalmi viszonyokat szükségszerűen befolyásolják, módosítják és fejlesztik. (A társadalmi osztályok helyzetének az alakulása, a társadalom mozgástörvényei által meghatározott osztályon belüli tagozódás stb.)

A szociológiai kutatások mellőzése, az általános társadalmi helyzetkép feltárásának a hiánya alkalmas volt azt a látszatot kelteni, hogy a jog elméletének a területéhez a társadalmi viszonyoknak és jelenségeknek csak az a köre tartozik, amelyeket a jog szabályozni kívánt, és hogy ezek a jog által szabályozott — minden más társadalmi viszonytól és jelenségtől független — társadalmi viszonyok teljesen azonosak a normában rögzített jogviszonyokkal.

A valóságos termelési és társadalmi viszonyok vizsgálata mellőzhetőségének a jegyében felhasználták a jogviszonyok és a társadalmi viszonyok azonosításáról szóló nézeteket is.

A jogviszonyoknak a jogszabály által rendezett társadalmi viszonyokkal való azonosítása lényegében azt jelenti, hogy a jogviszonyok tulajdonképpen kifejezik, — éspedig maradéktalanul kifejezik — a szabályozásuk alapját képező társadalmi viszonyokat. A jogviszonyok és a társadalmi viszonyok azonosításáról szóló nézet fő hibája abban a tendenciában van, amely szerint nem, vagy nemcsak a társadalmi viszonyok határozzák meg a jogot, hanem a jog is meghatározhatja a társadalmi viszonyokat, következésképpen a jogviszonyok azonosak a jog, mint felépítményrész által szabályozott társadalmi viszonyokkal.[13]

Súlyos hiba lenne tagadni a jognak, különösen a szocialista jognak, mint felépítménynek aktív, társadalomformáló szerepét. A jogszabályok társadalmi hatása, különösen a kapitalizmus megdöntésének és az új, szocialista társadalmi viszonyok kialakításának az időszakában mutatkozik meg legerőteljesebben. A tulajdoni, a munkával kapcsolatos, stb. új társadalmi viszonyok kialakításának egyik legfontosabb biztosítékát a proletárállam megteremtése és a proletár állam által alkotott jogszabályok jelentették. Az így kialakult viszonyok azonban társadalmi viszonyok és nem jogviszonyok csupán. Az emberek közötti valóságos társadalmi viszonyokat elsőlegesen az objektíve létező gazdasági-termelési viszonyok határozzák meg. Ezzel szemben „a jogviszonyok mindig specifikus ideológiai-társadalmi viszonyok, olyan viszonyok, amelyek a felépítménybe tartoznak."[14] A társadalmi viszonyok a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek megfelelően fejlődnek. A jogviszonyok ezzel szemben csak az újabb és újabb jogszabályok alkotásával fejlődhetnek. Marx „A politikai gazdaságtan bírálatához" című műve előszavában világosan fejti ki a jogviszonyok és a jogi viszonyok alapját alkotó társadalmi viszonyok közötti különbözőséget. „Életünk társadalmi termelésében az emberek meghatározott, szükségszerű, akaratuktól független viszonyokba, termelési viszonyokba kerülnek egymással, amelyek anyagi termelőerőik meghatározott fejlődési fokának felelnek meg. A termelési viszonyok összessége alkotja a társadalom gazdasági szerkezetét, azt a reális alapot, amelyen a jogi, politikai felépítmény emelkedik és amelynek a társadalmi tudat meghatározott formái felelnek meg... A gazdasági alap változásával, lassabban vagy gyorsabban, forradalmi átalakuláson megy keresztül az egész óriási felépítmény. Az ilyen forradalmi átalakulások vizsgálatánál mindig különbséget kell tennünk a gazdasági, termelési feltételekben bekövetkezett anyagi, természettudományos pontossággal megállapítható forradalmi átalakulás, és a jogi, politikai, vallási, művészi vagy filozófiai átalakulás, röviden: az ideológiai formák között, amelyekben az emberek ezt az összütközést felismerik és végigharcolják."[15]

A jogi szabályozás alapját, tárgyát alkotó társadalmi viszonyok és a jogi norma konkretizálódása folytán keletkező jogviszonyok kap-

[13] A jogviszonyelmélet vulgármaterialista értelmezéséről a húszas években lásd: Peschka Vilmos: A jogviszonyelmélet alapvető kérdései. Bp. 1960. 41—48. old.; M. P. Kareva—A. M. Eisenberg: Jogszabályok és jogviszonyok. Moszkva, 1949. 50. old.; M. A. Sztrogovics: A büntető üldözés a szovjet büntető perben. (Kéziratos fordítás). „A jogszabály által szabályozott társadalmi viszonyok jogi viszonyok, vagy rövidebben jogviszonyok" (17—18. old.), utóbb nézetét módosította: A szovjet büntető eljárás néhány kérdése c. munkájában. (Szov. Gosz. Prav. 1952. 8. sz.); Leon Schaff: A népi Lengyelország büntető eljárása. Varsó, 1953. 14. és köv. old.; Bólya Lajos: A törvényesség és a bűncselekmény társadalomra veszélyességének kérdése ügyészségünk gyakorlatában. J. K. 1953. 2. sz. 67—74. old. „A jogrend jogviszonyok összessége. A jogrend fogalmába tartoznak azok az íratlan szabályok is, amelyeket a társadalmi együttélés szabályainak nevezünk. Vagy talán ezek nem olyan szabályok, amelyek mindannyiunknak jogokat adnak és mindannyiunkra kötelességeket rónak?" (72. old.).

[14] A. A. Piontkovszkij: Az általános állam és jogelmélet néhány kérdése. C. Gy. VI. 1956. 99—113. old. id. 108. old.

[15] A politikai gazdaságtan bírálatához. Marx—Engels Vál. Művei. Bp. 1949. 1. köt. 339—340. old.

csolata tehát nem jelentheti e két kategória azonosságát.

A társadalmi viszonyokat, a társadalmi viszonyok fejlődését és tartalmát elsőlegesen az objektíve létező termelési viszonyok határozzák meg. A gazdasági, termelési viszonyok — a termelőerőkkel együttesen — alkotják a társadalmi viszonyok összességeinek az alapját és — ezzel együttesen — a társadalmi viszonyok tartalmának és alakulásának legfőbb, alapvető okát. A termelőerőkön belül, illetve a termelőerők és a termelési viszonyok közötti egység és ellentmondás az egész társadalmi fejlődés döntő tényezője, amely az ellentmondás jellegétől függően előreviszi, stagnáltatja, vagy éppen hátráltatja az előrehaladást. A szocialista társadalomban először a termelő erők — mint döntő tényezők — fejlesztésére kerül szükségképpen sor. A termelőerők fejlesztésének alapvető feltétele a termelési eszközök társadalmasítása. E termelési eszközök társadalmasítása következtében megszűnik az antagonisztikus ellentmondás — illetve az a lehetőség, hogy az ellentmondás antagonisztikussá válhassék — az egyéni tulajdon és a társadalmi termelés, a társadalmi munka és az egyéni kisajátítás között. Megmarad azonban az ellentmondás — amely már nem antagonisztikus — a társadalmi termelés és az egyéni munka, a társadalmi érdek és az egyéni érdek között.

A szocialista viszonyok között a gazdasági, termelési viszonyok fejlődési tendenciájának a felismerése, vagyis a társadalmi törvényszerűségek, a társadalom objektív törvényeinek a felismerése lehetővé teszi, hogy az emberek ezeket a törvényszerűségeket befolyásolhassák. E körben a legközvetlenebbül nyilvánvalóan a jogi szabályozás hat a társadalmi fejlődésre. A szocialista jogban, a szocialista jogszabályokban tükröződniök kell a társadalmi fejlődés objektív törvényszerűségeinek. A társadalmi fejlődés objektív törvényszerűségeinek a felismerésén alapuló jogszabály tartalma éppen ezért — megalkotásának az időszakában egybeesik a szabályozás tárgyát képező társadalmi viszonyok tartalmával.

A jogszabály és a jogszabály alapját, tárgyát alkotó társadalmi viszonyok közötti azonosságnak azonban mindig relatív jellege van. Ez a relativitás az azonosság és a különbözőség dialektikus kapcsolatát tükrözi. A jogi norma alapján keletkező jogviszonyok és a norma szabályozásának a tárgyát alkotó társadalmi viszonyok közötti azonosság abban van, hogy a társadalomban jelentkező objektív magatartás vagy kapcsolat szükségképpen jogi formában jelentkezik, jogi relevanciával bír, ha valamely jogág szabályozásának a körébe vonja. Ez az azonosság akkor teljes, ha a jogi szabályozás az alapul szolgáló társadalmi viszonyok fejlődése törvényszerűségének felismerésén nyugvó, reális tartalmú.

A különbözőség, vagyis a jogviszony és a társadalmi viszony, mint forma és tartalom közötti ellentmondás alapja részben az a körülmény, hogy a jogszabály a szabályozás tárgyát képező társadalmi viszonyoknak csak a lényegi, szükségszerű vonásait emeli ki; (konkrét társadalmi viszony — absztrakt jogviszony — konkrét jogviszony), továbbá, hogy a jogi norma szabályai — szemben a norma szabályozásának alapjául szolgáló valóságos társadalmi jelenségekkel és viszonyokkal — nem változnak meg automatikusan a társadalmi fejlődés gazdasági, termelési tényezőinek a változása folytán, hanem csak újabb jogi szabályozás útján változtathatóak meg (időállóság — folytonos mozgás).

A jogszabály és a társadalmi viszonyok vonatkozásában tehát szükségképpen ellentmondás van: az egyes és az általános; a változó és az állandó; továbbá az objektív és a szubjektív tényezők között.

a) Az egyes és az általános közötti ellentmondás vonatkozásában az objektív egyest jelentik az objektív társadalmi viszonyok, amelyek egyrészt a gazdasági termelési viszonyok, másrészt a felépítmény különböző részeinek hatására keletkeznek. A szubjektív általános az a következtetés, amelyet a nagyszámú objektív egyesből a törvényalkotás során, mint általános — objektív tartalmú — következtetést levonnak, amely tehát tartalmazza a jogalkotónak az objektív társadalmi viszonyokra vonatkozó értékítéletét is. És végül szubjektív egyes a norma alapján keletkezett jogviszony, amelynek objektív tartalma a valóságos, társadalmi magatartás vagy kapcsolat, de amely egyben tartalmazza a jogszabályalkotó konkretizált értékítéletét is.

b) Az egyes és az általános dialektikus összefüggése azonban nem állandó, hanem változó, szakadatlan mozgásban levő körülmények között jelentkezik. A jogi szabályozás tárgyát képező társadalmi viszony fejlődésének a norma csak egyik — bár kétségtelenül nagyon jelentős — oka. A jogi szabályozás alá vont társadalmi viszonyok változásának, fejlődésének azonban a normán kívül még számos oka van, amelyek közül a legalapvetőbb ok a termelési viszonyok változása, fejlődése.

c) A fejlődés irányába ható okok egyideig kifejeződhetnek, érvényre juthatnak a kérdéses társadalmi viszonyt szabályozó jogviszony keretében. A fejlődés során azonban szükségképpen bekövetkezik az olyan helyzet, amikor a jogviszony objektív tartalma a korábban meghatározott keretbe már többé nem fér bele, amikor a jogviszony tartalma már olyan módosuláson ment keresztül, hogy a korábbi jogi értékítélet hiányossá, helytelenné, vagy hamissá válik. Mivel a szocialista törvényesség alapvető követelménye a törvények megtartásának és megtartatásának a biztosítása, a szocialista társadalmi viszonyok között a konkrét társadalmi viszonyok és a jogviszony, vagyis a jogviszony és a jogviszony társadalmi tartalma között keletkezett ellentmondás kizárólag jogalkalmazás út-

ján már nem oldható meg, tehát új jogszabályok alkotása válik szükségessé.

A társadalmi viszonyok és a jogviszonyok kapcsolata ezek után összefoglalható: A jogi szabályozás tárgyát képező társadalmi viszonyok fejlődésének az alapvető termelési-gazdasági tényezőn kívül számos, a felépítmény területéhez tartozó, oka van; ezek közül kiemelkedik a jogi szabályozás, amely nem más, mint a társadalmi viszonyokra vonatkozó — a társadalmi fejlődés felismerésén nyugvó és állami szankcióval kikényszeríthető — értékítélet. A jogi szabályozást követően a társadalmi viszonyok változását előidéző okok továbbra is hatnak, ez tükröződik a jogalkalmazás során is. Mindaddig, amíg a jogi norma szabályozása körébe vont társadalmi viszonyokban ezek az okok — a korábbi helyzethez képest — minőségi változást nem jelentenek, a jogviszonyok és a társadalmi viszonyok kapcsolatában az azonosság dominál a különbözőséggel szemben. Következésképpen a kérdéses társadalmi viszonyokra a jogszabályban foglalt általános értékítélet érvényesen, és a valóságnak megfelelően konkretizálható.

A fejlődés folyamán azonban a hatályos jogi szabályozáson alapuló jogviszonyokon belül kialakuló új társadalmi jelenségek, társadalmi viszonyok megbontják a jogviszony, mint jogi forma és a valóságos társadalmi viszonyok, mint tartalom közötti összhangot, s a kapcsolat jellegében az azonossággal szemben a különbözőségre, az ellentmondásra kerül a hangsúly. Ennek az ellentmondásnak a helyes feltárása és felismerése teszi lehetővé az objektív szükségszerűségnek megfelelő és a valóságos helyzet felmérésén alapuló új szabályozást.

A jogviszonyoknak és a társadalmi viszonyoknak kizárólag, vagy elsősorban az azonosságát hangsúlyozó, és a közöttük fennálló különbözőségét elhanyagoló tétel elméleti konzekvenciái — az elmondottakra tekintettel — két irányban is hibásak lehetnek.

a) Azoknak a jogágaknak a vonatkozásában, amelyek túlnyomóan kogens szabályokat tartalmaznak, és amelyek alapján keletkező jogviszonyok kapcsolata a szabályozni kívánt társadalmi viszonyokkal közvetlen az említett nézet alkalmas arra, hogy elméletileg megalapozza az *öncélú* jogdogmatikai vizsgálódások létjogosultságát, pontosabban a társadalmi viszonyok elemzése helyett vagy akár mellett is, de *elsősorban* a hatályos jogszabály által szabályozott jogviszonyok analizálását, magyarázatát és más jogszabályokkal való egybevetését.

A jogszabály elemzése és vizsgálata természetesen elengedhetetlenül szükséges a jog alkalmazásához és fejlesztéséhez. De ha ezt a munkát kizárólag a jogszabály szövegéből végezzük el, az így kapott eredmények helyessége és igazsága a legjobb akarat mellett is csak viszonylagos lehet. Helytelenné és igaztalanná válik azonban attól az időponttól kezdve, amikor a szabályozás alapjául szolgáló társadalmi viszonyok „kinövik" a jogszabályt, amely ennek következtében nem a társadalmi fejlődés ütemének meggyorsítása, hanem meglassítása irányában hat majd.

b) A jogviszonyok és a társadalmi viszonyok azonosságának az egyoldalú hangsúlyozásáról vallott nézet helytelen következtetések forrása lehet azoknak a jogágaknak a tudományában is, amelyekben a jogi norma, és a norma alapján keletkező jogviszonyok nem tapadnak szorosan valamely — a valóságban szükségképpen meglevő — társadalmi viszonyhoz. E jogágak közé sorolható a büntetőjog és a büntető eljárási jog is. A büntetőjog tudományában ez a tétel a büntetőjogviszonyok létezésének a tagadásában fejeződik ki, a büntető eljárási jog tudományában pedig részben a büntető eljárási jogviszonyok tagadásában, másrészt viszont a formáljogviszony-elmélet művelésében és helyeslésében.

II.

A dogmatista módszer és az e módszerrel összefüggő téves ideológiai és jogelméleti tételek elismerését és elfogadását számos elméleti jogásznál nem, vagy nem elsősorban a meggyőződés, hanem sok esetben a retorziótól való félelem, az elméleti opportunizmus indokolta. A dogmatizmus módszere kihatott már a témaválasztásra is. Az egyes jogi folyóiratok hasábjai tanúskodnak arról, hogy a dogmatizmus módszerének az alkalmazása már a tárgy megválasztásánál is rendszerint elválasztotta az elméletet a gyakorlattól, és vagy teljesen elvonatkoztatott, vagy kizárólag gyakorlatias kérdések felvetését és kidolgozását eredményezte úgy, hogy a szerzők az elméletből a gyakorlati megoldásra, vagy a gyakorlatból az elméletre, az általánosra nem is következtettek.

A személyi kultusz politikájából fakadó dogmatizmus a jogtudomány területén megakadályozta, de legalább is jelentékenyen nehezítette azt, hogy a hivatalos elméletekkel összefüggő tételekről általában, vagy konkrét formában vitatkozni lehessen. Ezért számosan, a könnyebb ellenállás felé haladva, inkább azokat a szerzőket bírálták, akik helyes meggyőződésükből kiindulva a dialektikus materializmus módszerének az alkalmazásával igyekeztek fellépni a dogmatizmust megalapozó, vagy ebből fakadó helytelen tételekkel szemben. Jellemző erre az irodalomban a büntető eljárás jogi természetének, tartalmának a meghatározásáról folytatott vita is. Gyakori jelenség volt, hogy egyes jogtudósok a lényeges kérdések megvitatása helyett tizedrangú részletkérdések felett folytattak éles harcot, vagy — jobb meggyőződésük ellenére is — elfogadtak olyan nézeteket, amelyek tévedéseit a „hivatalos tekintély" jótékony homálya eltakarta.

A szocialista országok kommunista pártjainak a személyi kultusz időszakát jellemző ideológiai és politikai hibák teljes felszámolásán alapuló, töretlen, marxista politikai irányvonala ma már azonban nemcsak lehetővé, hanem egyenesen kötelezővé teszi a társadalmi tudományok számára a múltból visszamaradt, vagy akár az új nézetekben jelentkező tételek megvitatását abból a szempontból, vajon helyesen, következetesen felelnek-e meg a marxizmus—leninizmus tanításainak, alkalmasak-e a szocializmus építéséből az egyes tudományágakra háruló feladatok megoldására. Ez a tennivaló — a társadalmi viszonyok szakadatlan fejlődése következtében — súlyos terhet ró az egyes tudományágakra. A marxista—leninista társadalmi tudományok tételei éppen ezért sohasem lehetnek befejezettek, abszolútumok, dogmák.

Mindez egyáltalában nem azt jelenti, hogy manapság minden régebbi tétel helyességét tagadnunk, vagy akár rosszallóan bírálnunk kell. A szocialista jogtudományban fel kell használni mindazokat az eredményeket, amelyek a marxizmus—leninizmus következetes érvényesítése mellett valamely időszak történelmi feltételeinek figyelembe vételével születtek. Felhasználhatóak még azok a tudományos eredmények is, amelyek bár részben hibásak, de más részükben nem tartalmaznak a dialektikus és történelmi materializmus tanításaival ellentétes megállapításokat. A személyi kultusz politikájától táplált jogdogmatista módszert azonban a szocialista jogtudományban nem szabad alkalmazni.

A dogmatizmusnak — mint szemléletmódnak — a tudomány, a törvényalkotás területéről történő száműzéséhez nem elegendő az elmúlt évtizedekben kialakult téves nézetek elméleti megcáfolása, sem helyesbítése. A dogmatizmus — mint módszer — nem azonos a téves tételekkel. A dogmatizmusnak, mint szemléletmódnak legfőbb ismérve és egyben legnagyobb hibája abban jelölhető meg, hogy általában lehetővé és megengedhetővé tette az „örök érvényű" alaptételek, „általánosan igaz" dogmák meghirdetését. Ezt legtöbbször arra a helyes tételre hivatkozással tették, hogy a szocialista társadalmi rendszer, a szocialista társadalmi viszonyok ledöntik azokat a történelmi korlátokat, amelyek az emberi megismerés elől az utat elzárják. Azonban megfeledkeztek arról, hogy „az igazságnak és tévedésnek, mint minden poláris elméletnek, csak rendkívül szűk területen van abszolút érvénye... mihelyt a jelzett szűk területen kívül alkalmazzuk az igazság és a tévedés ellentétét, viszonylagos (relatív) lesz, és így pontos tudományos kifejezésmódra használhatatlanná válik; ha pedig megkíséreljük, hogy ezt az ellentétet a jelzett területen kívül mint abszolút érvényűt alkalmazzuk, akkor vallunk csak igazán kudarcot: az ellentét két sarka saját ellentétébe csap át, az igazságból tévedés, a tévedésből igazság lesz."[16]

Az emberi gondolkodás, az emberi tudás abszolúte helyes jellegének feltételezése szükségszerűen gátja az ismeretek gyarapításának, mert arról, amit már egyszer végérvényesnek, abszolúte igaznak hittünk, tovább nem meditálunk, és nem igyekszünk további kutatásokkal alátámasztani. Így válik az eredetileg bizonyos konkrét társadalmi és történelmi feltételek között a helyes és az igaz, a történelmi és társadalmi viszonyok változása következtében nem igazzá, helytelenné. Amennyiben tisztában vagyunk azzal, hogy a tudományos tételekben tükröződő igazság — mégha valamely időszakban teljes igazság is — a fejlődés törvényszerűségeinek következtében — nem örökérvényű, nem olyan igazság, amely továbbfejlesztése, alakulása elképzelhetetlen, elkerüljük a szkepticizmusban és a dogmatizmusban kifejezésre jutó, az Engelstől imént idézett sorokban kifejezett — tévedéseket.

A személyi kultusz hibás politikai és ideológiai téren jelentkező dogmatizmusa a büntetőjogot érvényesítő büntető eljárási jog tudományában éreztette hatását legerőteljesebben. A büntetőjog és a büntető eljárási jog minden társadalmi rendszer államában — így a szocialista államban is — az osztályharc leghatásosabb eszköze az uralkodó osztály érdekeit megvalósítani hivatott állam kezében. Következésképpen az állam politikája a leghatásosabban a büntetőjog és a büntető eljárási jog elméletében, szabályaiban és e szabályok alkalmazásában kristályosodik ki. Az osztályharcnak a szocialista viszonyok közötti szakadatlan élesedéséről vallott hibás tétellel összefüggő politikai, ideológiai nézetek a szocialista társadalmi fejlődésnek egy szakaszában — amint arról már szó volt — az etatista, abszolút hatalmi elméletet alátámasztó nézetek előretörését vonták maguk után, amelyek szükségképpen és elsősorban a büntetőjog érvényesítésére hivatott büntető eljárás elméletében terjedtek el. Az etatista nézetek képviselői abból indultak ki, hogy a szocialista társadalmi, politikai és gazdasági rend ellen elkövetett — bűntett törvényi tényállását kimerítő — társadalomellenes cselekmények elkövetői — kivétel nélkül — a nép ellenségei, akikkel szemben a legkeményebb és leghatásosabb eszközzel, a büntetőjogi megtorlás eszközével kell harcolni.

Eszerint a büntető eljárás feladata elsődlegesen a bűntett elkövetőjének a bíróság elé állítása és megbüntetése, és csak másodlagosan — amennyiben a büntetőpolitika hathatós megvalósításával általában, vagy konkrét ügyben nem ütközik — lehetséges, illetve szükséges az eljárás alá vont személy alkotmányos jogainak a törvényi megfogalmazása és gyakorlati biztosítása. Ebből a meggondolásból tagadták a bün-

[16] Engels: Anti Dühring, Bp. 1950. 94. old.

tetőjogi és eljárási jogviszonyok létezését, amelyek kölcsönös jogok és kötelezettségek feltételezését jelentik, és ezzel végső soron az eljáró hatósági szerv belátására bízták, hogy a terheltet megillető törvényes jogosítványok az eset összes körülményeire tekintettel a büntető eljárásban hogyan, milyen mértékben érvényesüljenek. Az etatista nézetek tehát elméletileg igazolták a törvénytelenséget és az alanyi jogok korlátozását a büntető eljárás gyakorlatában és az osztályharc félremagyarázott jelentőségének a hangsúlyozásával már eleve menlevelet adtak az eljáró hatóság tagjai számára a terhelttel vagy az eljárás más magánszemélyeivel tanúsított önkényeskedés miatt.

Az osztályharcnak a szocialista társadalmi viszonyok közötti szakadatlan élesedéséről szóló téves tétel tükröződik továbbá a bírói ítélet igazságáról és a bírák jogtudatáról vallott hibás nézetekben is. E tételek arra irányultak, hogy az eljáró hatóság, elsősorban a bíróság, döntésénél „megkönnyítsék" a végleges határozat kialakulásának a folyamatát és — különösen a bűnösség megállapításának a vonatkozásában — félre tegyék a bíró lelkiismeretében jelentkező akadályokat is.

Ezek igazolása a büntető eljárásjog tudománya területén érvényesült dogmatizmus három — egyben leglényegesebb — téves tételének: 1. a cselekményösszességelméletnek; 2. a bírói ítéletben megállapítható „relatív" igazságnak; és 3. a bírói jogtudat jelentőségének a túlértékelését tartalmazó tételnek a vizsgálata és megcáfolása útján történhetik, aminek a kifejtésére legközelebb kerül sor.

Szabó Lászlóné

Reflexiók „A vállalkozási szerződés és a munkaszerződés elhatárolása" című vitacikkhez

I.

A munkajogászoknak, és ezeknek körén belül elsősorban a társadalombiztosítási kérdésekkel foglalkozó jogászoknak, igen gyakran felmerülő problémájáról ír Szelényi Dezső a Jogtudományi Közlöny 1963. május havi számában megjelent vitacikkében, amelyben a munkaszerződésnek a vállalkozási szerződéstől való elhatárolásának kérdéseit fejtegeti. A cikk elsősorban azzal a jogviszonytípussal foglalkozik, amelynél több személy árunak vagonból való kirakását vállalja métermázsánkénti vagy vagononkénti bérezéssel. Megállapítja, hogy az erre irányuló szerződés alapján meghatározott munka elvégzésére létesített munkaviszony jön létre csoportos teljesítménybérezéssel. A továbbiakban azután a szerző ezen álláspontjának alátámasztására hoz fel érveket és az elhatárolás alapvető szempontjait kívánja megadni.

A munkaviszonynak a munka végzésére irányuló polgári jogviszonyoktól való elhatárolásának kérdése igen széles területet átfogó probléma, mert a mindennapi életben számos olyan jogviszony létezik, amelyiknél vitássá válhatik, hogy melyik szerződéstípushoz tartozik. Elsősorban a vállalkozási szerződés és a megbízási szerződés az, amely szintén munkavégzést foglal magában és ennélfogva kérdéses lehet a most említett szerződéstípusok, vagy a munkaszerződés alá való tartozás. Mindenesetre leszögezhetjük, hogyha a szerződés tárgya fizikai munka végzése, akkor a vállalkozási szerződésként való minősülés, ha pedig a szerződés tárgya szellemi munka, vagy nem elsősorban fizikai erőkifejtést igénylő munka végzése, akkor a megbízási szerződésként való minősülés kérdése jöhet szóba olyan esetekben, amikor nem nyilvánvaló, hogy a szerződő felek között munkajogviszony áll fenn. Minthogy azonban a cikk írója csupán a vállalkozási szerződéstől való elhatárolással foglalkozik, ennélfogva mi sem kívánjuk érinteni azokat az elhatárolási kérdéseket, amelyek nem ezzel függenek össze.

Helyesnek tartjuk a cikkírónak azt az álláspontját, hogy a kiindulópontként alapulvett jogviszonytípus — szerződés vagonnak több személy által történő kirakodására — jelenlegi életviszonyaink között és azoknak további fejlődése során is csak munkaviszonynak minősülhet. Ez nemcsak helyes, hanem a szocialista jogszemlélet szerint annyira magától értetődő megállapítás, hogy érdemes egy kissé foglalkozni vele, milyen okokra vezethető vissza a szóbanforgó jogviszonytípus minősítésének kérdésessé válása.

A vitacikk tárgyává tett jogviszonytípus az életben rendszerint a következőképpen valósul meg:

A munkát igénylő fél, amely nagyobb ipari vagy kereskedelmi vállalat, vasúton vagy hajón nagyobb mennyiségű anyagot vagy árut kap. A vagon vagy uszály kirakodását saját állománybeli dolgozóival nem tudja elvégeztetni, mert vagy nincsenek erre alkalmas dolgozói, vagy pedig nem akarja dolgozóit más munka végzésétől elvonni. Szüksége van tehát olyan alkalmi munkásokra, akiket kizárólag a kirakodással kíván

foglalkoztatni. A munkát igénybevenni kívánó fél megbízottja ekkor megállapodik abban a rakodómunkások valamelyikével, rendszerint a közülük irányításra leginkább rátermett személlyel, hogy a beérkezett vagonokat vagy uszályt ki fogják rakni és ezért mázsánként vagy esetleg más mértékegység szerint megállapított munkadíjat fognak kapni. Ezután a megállapodást kötő munkásfél gondoskodik a szükséges számú személy munkába állításáról és a munka befejeztével felveszi az egész munka után járó munkadíjat, amelyet azután a munkások elosztanak egymás között.

A fent részletezett tényállásból származó jogviszonyokat nem azonos módon értelmezte a felszabadulás előtti, és az azt követő, főleg a Munka Törvénykönyvének hatása alatt kialakult joggyakorlat. E kettős értelmezésnek ma is lappangó maradványai az okozói annak, hogy napjainkban is kérdésessé válik több esetben a munkaviszonyként való minősülés és adott esetekben munkáltatói oldalon vállalkozási jogviszony fennállására hivatkoznak. Nézzük meg tehát közelebbről, miként minősült a szóbanforgó jogviszonytípus a felszabadulás előtti jogrendben.

Az 1928. évi magánjogi törvénykönyvjavaslatnak a bírói gyakorlat által is elfogadott és alkalmazott 1551. §-a a szolgálati szerződéssel kapcsolatban azt mondja ki, hogy „a szolgálatokat kétség esetén személyesen kell teljesíteni", az 1558. §. pedig a következőképpen rendelkezik: „Ha a munkavállaló a szolgálatokat egészben vagy részben harmadik személlyel (segédmunkással) végezteti és a munkaadó s munkavállaló és a segédmunkás között létesülő jogviszonyban bármiként, különösen a segédmunkások kiválasztása, munkakörének kijelölése vagy a felügyelet gyakorlása útján közreműködik, a munkaadó a segédmunkásnak a munkavállalótól járó munkabéréért készfizető kezesként felel." A magyar burzsoá jogrend tehát lehetőséget adott arra, hogy a munkavállaló az általa elvállalt munkát őáltala felfogadott más személyekkel végeztesse el és ebben az esetben szolgálati jogviszonyban a munkáltató csak a munkavállalóval állott, a munkavállaló által felfogadott segédmunkásokkal pedig csak akkor került jogviszonyba, amikor kezesként helyt kellett állania a munkavállaló (munkásvállalkozó) bérfizetési kötelezettségéért.

Ezeket a jogelveket következetesen alkalmazta a burzsoá bírói gyakorlat. Több ítéletben kifejtettek szerint „szolgálati viszony nem akadálya, hogy az alkalmazott a munkaadóval szemben vállalt kötelezettség részbeni teljesítésére mint önálló vállalkozó saját számlájára is létesítsen vállalatot s így ily minőségben maga is munkaadó lehessen".[1]

A burzsoá jogrend szerint tehát a kirakodást elvállaló munkásfél olyan vállalkozónak minősült, aki a vállalt kötelezettségét általa felfogadott segédmunkásokkal teljesítette, a segédmunkások bérét ő volt köteles kifizetni és a segédmunkások irányában a munkáltatót csak mögöttes felelősség terhelte: készfizető kezesként felelt a segédmunkásoknak a munkavállalótól járó munkabéréért.

Mindezekből pedig az következik, hogy a vállalkozás kérdése nem egészen egyértelműen vethető el, ha a felszabadulás előtti jogviszony megítéléséről van szó. Ilyen jogviszonyok elbírálásának kérdése pedig — figyelemmel a nyugdíjperek gyakorlatára — ma is felmerülhet, viszont az kétségtelen, hogy ezeket a ma elbírálásra kerülő jogviszonyokat a létezésük időpontjában hatályos jogszabályok és jogelvek szerint kell elbírálni.

II.

A történeti előzmények után most már vizsgáljuk meg, hogy miként minősül jelenlegi életviszonyaink között a vitacikk tárgyává tett jogviszonytípus azt a szerző által kiindulóponttá tett esetet alapulvéve, amikor dolgozói oldalon több személy szerepel, mégpedig úgy, hogy az egyik a tárgyaló fél, aki gondoskodik a többi személy munkábaállításáról és a többiek felett irányítást és felügyeletet gyakorol.

Nézzük meg a jogviszonyt először a munkáltató, a vállalat, és az egyszerűség kedvéért szerződő munkásfélnek nevezett személy egymáshoz való viszonyában. Egyetértünk Szelényi Dezső azon álláspontjával, hogy a szerződő munkásfél azért nem lehet vállalkozó, mert a munkásközvetítés és a munkástoborzás nem szabad vállalkozás tárgya, hanem szakszervezeti, illetve hatósági feladat. Ehhez még hozzá kell tennünk azt is, hogy büntetőtörvénykönyvbe ütköző cselekményt, a Btk. 236. §-ában meghatározott üzérkedés bűntettét követi el az, „aki megfelelő jogosítvány nélkül kereskedelmi tevékenységet folytat vagy ipari vállalkozást tart fenn". Az ipar gyakorlására vonatkozó rendelkezések értelmében pedig, iparengedély, illetőleg iparjogosítvány rakodás elvállalására nem adható ki, ilyen tevékenységet tehát magánszemély által vállalkozásszerűen folytatni nem lehet. Ha mindezeknek ellenére mégis létre jönne vállalkozási szerződés, akkor az — mint jogszabályba ütköző — a Ptk. 200. §. (1) bekezdése értelmében semmis szerződésnek minősül. Semmisség esetén pedig a Ptk. 234. §. (2) bekezdésének alkalmazása jöhet szóba. E jogszabály szerint „ha valamely semmis szerződés más szerződés érvényességi kellékeinek megfelel, az utóbbi érvényes, kivéve, ha ez a felek feltehető szándékával ellenkezik". Vagyis adott esetben azt kell vizsgálni, hogy a vállalkozási szerződésnek minősített szerződés megfelel-e a munkaszerződés érvényességi kellékeinek, és ha igen, munkaszerződésként kell minősíteni. Nyilvánvaló, hogy rendsze-

[1] Mf. XVII. 1570/1932, Mf. XIX. 1524/1931. és Mf. XVII. 1994/1932. számú ítéletek. Idézi Máthé István: Társadalombiztosítási jogszabályok és útmutató. 1948. évi kiadás, 36. old.

rint az lesz megállapítható, hogy a szerződő munkásfél és a vállalat közötti jogviszony megfelel a munkaszerződés érvényességi kellékeinek és azt sem lehet állítani, hogy a munkaszerződéskénti minősülés ellenkezne akár a vállalat, akár a munkásfél feltehető szándékával.

Egészen közelről tekintve a vállalat és a szerződő munkásfél közötti megállapodást, azt kell megállapítanunk, hogy a munkásfél tulajdonképpen nem a vállalkozási szerződést jellemző eredményre, hanem csupán az eredmény megvalósításában való közreműködésre vállal kötelezettséget. Vállalja tehát azt, hogy a munkában az eredmény megvalósultáig maga is résztvesz, gondoskodik megfelelő számú és alkalmas munkaerő munkábaállításáról, azoknak munkáját megszervezi, felettük felügyeletet gyakorol és mindezt az elérendő eredmény szem előtt tartásával végzi el.

A szerződő munkásfél tehát nem „munkával elérhető eredmény létrehozására" vállalt kötelezettséget, vagyis nem vállalkozó módjára szerződött, mert egyrészről kötelezettségei annál szélesebb körben vannak meghatározva, másrészt pedig jogviszonyában az eredménynek elsősorban mint a szerződés megszűntét meghatározó időpontnak van jelentősége. Viszont amennyiben a munkát végző fél tevékenységi köre nemcsupán az elérendő eredmény által van körülhatárolva, hanem — mint láttuk — ennél többet foglal magában (szervezés, felügyelet, irányítás), akkor ez a tevékenységi kör tulajdonképpen az Mt. 18. § (1) bekezdése szerinti munkakör fogalmának felel meg. A munkakör pedig speciálisan a munkaviszonyhoz tapadó viszonylag tág fogalom, amely a dolgozó által elvégzendő különféle és a legtöbb esetben előre pontosan meg nem határozható munkafeladatok átfogó megjelölése.

A polgári jog ismeri és a Ptk. a szerződés tárgyáról és tartalmáról rendelkező XX. fejezetében határozza meg a feltétel fogalmát. A Ptk. 227. § (2) bekezdése szerint, ha a felek a szerződés hatályának megszűntét bizonytalan jövőbeni eseménytől tették függővé (bontó feltétel), a feltétel bekövetkeztével a szerződés hatálya megszűnik. A Munka Törvénykönyve „A munkaviszony időtartama" címszó alatt a 20. § *c)* pontjában tesz említést arról, hogy munkaviszonyt meghatározott munka elvégzésére is lehet létesíteni. A meghatározott munka befejezése tehát sajátos munkajogi szerződésbontó feltétel. Nézetünk szerint ezen a ponton különül el legélesebben az eredmény jelentősége: vállalkozásnál a kötelem tárgya eredményszolgáltatás, munkaszerződésnél pedig a kötelem tárgya a munka végzése maga és az eredményszolgáltatás — adott esetben — csupán bontófeltételként minősülhet. Fejtegetéseink végső konklúziójaként tehát azt kell megállapítanunk, hogy a szóbanforgó esetben a szerződő munkásfélnek a vállalathoz való jogviszonya csak munkaviszony lehet.

Mi a helyzet a többi munkások egymásközötti, a szerződő munkásfélhez való és a vállalathoz való jogviszonyában? Három elméletileg elképzelhető megoldás lehetséges: ők is vállalkozók, alkalmazottjai a szerződő munkásfélnek, vagy alkalmazottjai a vállalatnak.

Vállalkozók (alvállalkozók) a többi munkások nem lehetnek azért, mert a vállalkozó „munkával elérhető eredmény létrehozására" (Ptk. 387. §.) vállal kötelezettséget, márpedig a munkások egyike sem vállalhatja külön-külön az eredmény létrehozását, mivel az több ember tevékenységének összegezéséből keletkezik. Helyes Szelényi Dezsőnek az az álláspontja, hogy a munkások azért sem lehetnek alvállalkozók, mert a Ptk 388. §. (2) bekezdése szerint a vállalkozó csak akkor jogosult alvállalkozó igénybevételére, „ha ezt a munka gazdaságos és szakszerű elvégzése indokolja", márpedig az egész művelet teljesítésének alvállalkozóra bízása nem egyeztethető össze sem a gazdaságosság, sem a szakszerűség követelményével. Felmerülhet még a „közös vállalkozás" már eleve erőltetettnek látszó konstrukciója, ami azonban azért nem állhat meg, mert ilyen „közös vállakozás" lényegében polgári jogi társaságnak minősülne, márpedig a Ptk. 571 §. (2) bekezdése szerint polgári jogi társaság kereskedelmi célokra nem alakulhat.

Az eddigiekből világosan kitűnik, hogy a többi munkásoknak a jogviszonya nem lehet más mint munkaviszony, s ennélfogva a továbbiakban csak az lehet kérdéses, hogy mint munkaviszonyban álló személyek kinek az alkalmazottjai: a szerződő munkásfélnek, vagy pedig a vállalatnak. Azt már leszögeztük és indokoltuk is azon álláspontunkat, hogy a szerződő munkásfél is munkaviszony alapján látja el a feladatát és ennélfogva vizsgálódásunk további tárgya csak az lehet, hogy munkaviszonyban álló személy felfogadhat-e alkalmazottakat a vállalt munka elvégzésére, a szerződő munkásfél által alkalmazott dolgozóknak tekinthetők-e a többi munkások. Mint láttuk ilyen megoldásra a felszabadulás előtti jogrendben volt lehetőség, szocialista viszonyokat alapulvéve azonban egyértelműen az a válaszunk, hogy a Munka Törvénykönyvén alapuló munkajogunk nem ad lehetőséget a munkaviszony keretében elvállalt munkának egészben vagy részben mással való elvégeztetésére. Ez ugyanis összeférhetetlen lenne a munkavégzés erkölcsi kötelezettségével.

Okfejtésünk végső láncszemeként tehát azt kell megállapítanunk, hogy a többi munkások nem vállalkozók, nem alkalmazottjai a szerződő munkásfélnek, hanem egyedül és kizárólag a vállalattal állanak jogviszonyban, mégpedig munkajogviszonyban. Osztjuk tehát Szelényi Dezsőnek azt az álláspontját, hogy a szóbanforgó jogviszonytípusnál munkaviszony jött létre úgy a szerződő munkásféllel, mint a többi munkásokkal szemben, mégpedig meghatározott munka elvégzésére létesített munkaviszony.

III.

A vitacikk első két fejezetében a szerző nézőszöge kizárólag az előzőekben említett rakodási munkával kapcsolatos jogviszonytípusra koncentrálódott, a további fejezetekben azonban ennél messzebb megy a szerző és szélesebb körre alkalmazhatóan kívánja meghatározni azokat a szempontokat, amelyek a szóbanforgó két jogviszonytípus egymáshoz való elhatárolására alkalmasak. Végső következtetésként jogi szempontból és társadalmi-gazdasági szempontból talál egy-egy az elhatárolásra kellő alapot nyújtó megoldást. A szerzőnek a jogi szempontból történő elhatárolásra vonatkozó fejtegetései a következőkben foglalhatók össze:

A Ptk. 388. §. (1) bekezdése szerint a vállalkozó a munkát saját költségén végzi el, a Ptk. 387. §-a értelmében pedig feladatának teljesítéséért díj jár számára a megrendelőtől. Ez a díj több mint a munkabér, a munkabér csupán kalkulációs hányada a díjnak. A vállalkozó tevékenysége szintén többből áll mint olyan munka elvégzéséből, amelynek költségét ő, a vállalkozó tartozik viselni. A vállalkozó a szerződés szerinti munkafeladatnak mint egésznek a szellemi irányítását, felügyeletét és megszervezését látja el, az azért kapott díj pedig a sajátmaga, vagy alkalmazottai által végzett fizikai munkák díját is magábanfoglalja. Végső összegezésében a szerző álláspontja a következőképpen hangzik: „vállalkozásnál az elvégzendő munka többre terjed, mint olyan munka végzésére, melyet — ha vállalkozó — saját költségén tartozik elvégezni".

A szerző tehát a jogi szempontból történő elhatárolás kiindulópontjává azt tette, hogy visel-e költséget a munkát végző fél, és ha igen, milyen mértékben. Éppen ezért szükségesnek tartjuk annak tisztázását, hogy mi értendő jogi értelemben „költség" alatt.

A Ptk. a vállalkozási szerződéssel foglalkozó részén kívül még számos más helyen is említést tesz a költségekről, így a kötelmi jog általános szabályainak a szerződések teljesítéséről szóló részében, továbbá — csupán példálódzóan megemlítve — a jogalapnélküli birtokossal, a jogalapnélküli gazdagodóval, a bérlővel, a megbízottal, a fuvarozóval, a bizományossal stb. kapcsolatban. Azonban ennek ellenére egyik helyen sem fejti ki bővebben, hogy mi értendő költség alatt, csupán a „szükséges" megjelölést használja és egyes esetekben megkülönböztet szükséges és hasznos költség között. Az indokolás egyes részeiből megállapítható, hogy a szükséges költség állagmegóvással, a hasznos költség pedig a dolog értékének növelésével kapcsolatos.

A jogviszonyok eltérő természete folytán ez a költségfogalom a vállalkozási jogviszonyra nem alkalmazható.

Jobban megközelíthetjük a vállalkozással kapcsolatos „költség" fogalmát, ha a vállalkozó kötelezettségéből indulunk ki. A vállalkozó — a szerző által is elfogadottan — feladata teljesítésének a megszervezését is köteles ellátni. Ez közelebbről azt jelenti, hogy a munkavégzés összes anyagi és technikai feltételeinek biztosítása a vállalkozót terheli. Ezek a feltételek pedig — a politikai gazdaságtannak a termelőeszközökre vonatkozó kategóriáit alapulvéve — a következők: maga az emberi munka, a munka tárgya, amelyre az ember ráhat, és a munka eszközei (szerszámok, gépek), „amelyeket a munkás önmaga és a munkatárgy közé iktat, s amelyek az e tárgyra ható tevékenységének vezető közegéül szolgálnak".[2]

Vizsgáljuk meg tehát, hogy a termelési folyamattal kapcsolatban a vállalkozót milyen kötelezettségek terhelik, mi az, ami költségként jelentkezik vagy jelentkezhetik.

A munka elvégzése kétségtelenül a vállalkozó kötelezettsége, hiszen „munkával elérhető eredmény" létrehozását vállalta. Nem köteles azonban maga dolgozni, mert — a Ptk. indokolása szerint — „nem kívánja meg kifejezetten a javaslat a vállalkozó személyes munkavégzését", sőt a Ptk. 388. §. (2) bekezdése szerint alvállalkozó is igénybe vehető.

A költség a Ptk. szóhasználata szerint költekezést jelent, vagyis nem költség az, amivel kapcsolatban a vállalkozónak kiadása nincs. Ilyen értelemben nem költség a vállalkozó saját munkája, mert annak megszerzése érdekében külön költekezni nem kell. Magát a vállalkozót megillető díjnak is két összetevője van: a munkadíj, amely a vállalkozó saját munkájának ellenértéke, és a költségek, amelyek együttesen teszik ki a vállalkozói díjat. Álláspontunkat alátámasztják a Ptk-nak a szintén elsősorban munkavégzést tartalmazó megbízási szerződéssel kapcsolatos rendelkezései is. A Ptk. 478. §. (3) bekezdése szerint ugyanis a megbízásnak teljesítés előtti megszűnése esetén a megbízott „a díjnak a tevékenységével arányos részét követelheti", továbbá a Ptk. 479. §. (1) bekezdése szerint „az ügy ellátásával felmerülő költségek a megbízót terhelik". E jogszabályok szövegezéséből az állapítható meg, hogy a díj a megbízotti munkavégzés ellenértéke és ezenfelül számítódik a költség, amely tehát nem a megbízott munkájának díja. Még egyértelműbben eldönti azonban ezt a kérdést a Ptk. 395. §. *a)* pontja, valamint az ehhez fűzött miniszteri indokolás. A felhívott jogszabály szerint ugyanis a mindkét fél érdekkörében vagy érdekkörén kívül felmerült lehetetlenülés esetén „a vállalkozót az elvégzett munka és költségei fejében a díj arányos része illeti meg", az idevonatkozó indokolás pedig „vállalkozói díj és költségek"-ről beszél. Tehát a vállalkozói díj két tényezőből tevődik össze: a vállalkozó saját munkájának munkadíja és a vállalkozó költségei. Szelényi Dezső ezzel kapcsolatban helytelen álláspontot foglal el, mert azt állítja, hogy „a vállalkozás sohasem állhat pusztán olyan munka végzéséből, amely-

[2] Marx: A tőke. I. kötet 171. old.

nek költségét ezen tétel (ti. a Ptk. 388. § (1) bekezdése) szerint ő, a vállalkozó tartozik viselni". A szerző tehát a vállalkozó saját munkájáért járó munkadíjat költségnek tekinti, ami az általunk kifejtettek szerint el nem fogadható nézet.

Költség viszont akkor a munka, ha a vállalkozónak alkalmazottja van, vagy pedig alvállalkozót vesz igénybe. Utóbbi esetben az alvállalkozói költség a munkadíjon kívül még további költségelemeket foglalhat magában. Költség továbbá az is, amelyet a munkafolyamat során felhasznált anyagok megvásárlására fordít a vállalkozó, bár nem ő köteles az anyagot szolgáltatni, azt a megrendelő is adhatja. Ezenkívül a vállalkozót terheli a munka eszközeiről való gondoskodás kötelezettsége is, tehát a vállalkozónak kell megfelelő szerszámokkal, esetleg gépekkel rendelkeznie. Ezeknek beszerzése és fenntartása a vállalkozó részére szintén költséget jelent.

A Ptk. 388. § (1) bekezdésében foglalt az a szabály, hogy a vállalkozó a munkát saját költségén köteles elvégezni, a Ptk. idevonatkozó indokolása szerint is diszpozitív jellegű, ennekfolytán a felek rendelkezhetnek úgy, hogy a megrendelő biztosítja a munkavégzés színhelyét és a szükséges szerszámokat is a vállalkozó rendelkezésére bocsátja, sőt az sem kizárt, hogy a megrendelő segítő munkaerőt is felfogad a vállalkozó részére, amikoris a segítő munkaerő a megrendelő alkalmazottja lesz. Ebben az esetben a vállalkozónak költsége nem lesz és a vállalkozói díj kizárólag munkadíjat foglal magában.

Szelényi Dezső — annak a téves feltételezésnek engedve, hogy a vállalkozó saját munkájának ellenértéke költségnek tekintendő — azt az álláspontot képviseli, hogy ilyen tényállás nem lehetséges, mert — és most újból idézzük Szelényi nézeteit — „a vállalkozás sohasem állhat pusztán olyan munka végzéséből, amelynek költségét ezen tétel [ti. Ptk. 388. § (1) bekezdése] szerint ő, a vállalkozó tartozik viselni". Vagyis Szelényi szerint, ha a jogviszony alapján teljesítendő munkából kifolyóan a munkavégzést elvállaló fél oldalán csupán munkaköltség jelentkezik, akkor vállalkozási jogviszony fennállása abszolúte kizárt.

A költségfogalom helytelen felépítése (amivel egyébként a szerző nem is foglalkozik, csupán gondolatmenetéből lehet következtetni rá) tehát abszolút helytelen eredményre vezetett, mert ha a munkát végző félnek munkaköltsége van, akkor ez azt jelenti, hogy alkalmazottja, megbízottja, vagy alvállalkozója van, tehát nem személyes munkateljesítésre kötelezte magát. Minthogy pedig jogrendszerünk — ellentétben a burzsoá magyar joggal — nem engedi meg a munkaviszony keretében elvállalt munkának mással való elvégeztetését, ennélfogva a vállalt munkának, vagy annak egyrészének alkalmazottal (teljesítési segéddel, Ptk. 315. §) való elvégeztetése esetén kizárólag vállalkozási (vagy megbízási) jogviszony állhat fenn.

Kíséreljük meg azonban a szerző gondolatmenetébe illeszkedni és nem azt nézni, amit kimondott, hanem amit ki akart mondani. A vállalkozó számára díj jár a megrendelőtől „az pedig lehetetlen" — mondja tovább a szerző — „hogy amit saját költségén tartozik teljesíteni, ugyanazért és csak azért a megrendelő díjat fizessen". Azt már kimutattuk, hogy ha a költség fogalmának a szerző által vett értelmében (munkadíj + munkaköltség) a költségben alkalmazotti munkabér is bentfoglaltatik, akkor csak vállalkozásról lehet szó. Így a továbbiak során már csak az az eset jöhet figyelembe, amikor a tévesen költségnek minősített díjtényező csupán a vállalkozó munkadíját foglalja magában. A szerző álláspontja szerint a munkadíj nem lehet azonos a vállalkozói díjjal, következésképpen amikor a szerződés tárgya csak fizikai munkavégzés, akkor csak munkaviszony állhat fenn.

Ámde számos példát lehet felhozni rá, amikor a jogviszonyban tevékenykedő fél csak munkát végez, tehát költsége nincs, mégsem munkaviszony áll fenn. Ilyen esetekkel — tehát amikor nem munkaviszony, hanem vállalkozási jogviszony áll fenn — főleg a magánszemély szükségletkielégítését célzó jogviszonyoknál találkozunk és példaként a következőket lehet megemlíteni: lakás egy alkalommal történő kitakarítása egyösszegbeni díj ellenében, ablaktisztítás vagy más meghatározott háztartási részmunka elvállalása egyösszegbeni díj ellenében, kisebb, pl. kézikocsival történő szállításoknak magánszemély által való elvállalása, kertfelásás, amelynél csak a teljesítés határideje van meghatározva, mosás, ha a mosónő hazaviszi a ruhát stb. Pusztán munkavégzést foglal magában az olyan bedolgozók jogviszonya, akik számottevő segédeszközt nem használnak (kézivarrónő, kézikötő stb.), márpedig a bedolgozót a Ptk. 388. §-ához fűzött miniszteri indokolás is vállalkozónak (alvállalkozónak) tekinti. Önálló iparos is vállalkozhat olyan formában, hogy minden költséget a megrendelő visel. Ilyen eset például az, amikor a géplakatosmester a gyárban kijavítja a gépet, az ehhez szükséges minden anyagot és az összes szerszámokat a rendelkezésére bocsátják, sőt még segítőket is a megrendelő ad.

A költség alapján történő elhatárolással kapcsolatban még arra is hivatkozik a szerző, hogy a vállalkozó „nem kaphat magáért a munkáért munkabért úgy, mint a munkaviszony dolgozója". Ez a megállapítás helyes, de semmi összefüggésben nem áll az okfejtés kiinduló pontjává tett Ptk. 388. § (1) bekezdésének rendelkezésével.

Álláspontunk szerint a következő okokból nem lehet azonos a vállalkozói díj azzal, amit ugyanannak a tevékenységnek munkaviszony

alapján történő elvégzése esetén a dolgozónak járna: *a)* A jogviszonyokban az anyagi társadalmi (termelési) viszonyok tükröződnek vissza, amelyeknek különböző fajtáit (tulajdonviszonyok, csereviszonyok, elosztási viszonyok, munkaviszonyok stb.) különböztethetjük meg. „Az anyagi társadalmi viszonyok körét alkotó különféle társadalmi viszonyok jellegének megfelelően alakulnak a jogviszonyfajták is",[3] tehát a vállalkozási jogviszonyban az árucsereviszony, a munkajogviszonyban pedig a társadalmi munkaviszony fejeződik ki jogviszony formájában. Az áruviszonyokban a szolgáltatásoknak és az ellenszolgáltatásoknak egyenértékűségének elve (Ptk. 201. §) érvényesül, míg ezzel szemben a munkabér a nemzeti jövedelem elosztási formája, amelynél az egyenértékűség nem közvetlenül a jogviszonyon keresztül, hanem társadalmi méretekben valósul meg.[4] Ezért nem lehet azonos a vállalkozói díj a munkabérrel. *b)* Azért sem lehet azonos a vállalkozói díj a munkabérrel, mert a vállalkozó többet nyújt a dolgozónál: felel a munkavégzés eredményéért, vagyis viseli az eredménytelenség kockázatát, ha ennek oka saját érdekkörében merül fel (Ptk. 395. § *b)* pont), viszont a munkaviszonyban álló dolgozónak csak a saját hibájából eredő selejtes termékért nem jár munkabér [Mt. 65. § (1) bek.]. *c)* Azért is több lesz a vállalkozó munkadíja, mert a vállalkozó ellátja a munka megszervezését, irányítását és felügyeletét is. Erre egyébként a szerző is rámutat. *d)* Végül az élethivatásszerűen vállalkozási tevékenységet folytató személynél azért is több a munkadíj, mert ez magában foglalja a vállalkozás folytatásával szükségképpen felmerülő költségeket (műhelybér, világítás, kárbiztosítás, adminisztráció stb.). Csupán kiegészítésképp jegyezzük meg, hogy ezek a költségek nem tartoznak a Ptk. 388. § (1) bekezdésében említett költség fogalma alá, és a munkadíjhoz számítódnak.[5]

Igaz tehát a szerző közbenső tétele, — amely szerint a díj azonos munkának vállalkozás és munkaviszony alapján történő elvégzése esetén nem azonos a munkabérrel — erre a megállapításra azonban alapot a szerzőnek a Ptk. 388. § (1) bekezdésére történt hivatkozása nem nyújt és helytelen a közbenső tételből vont végző következtetés is, miszerint a vállalkozó teendője „többre terjed ki, mint bizonyos testi munka elvégzésére". Előfordulhatnak olyan esetek — és a szerző nyilvánvalóan ezekre gondol — amikor a vállalkozó díjazásával kapcsolatban a fentebb kifejtett körülmények nem érvényesülnek, mert olyan egyszerű az elvégzendő munkafeladat, hogy az eredménytelenség kockázatával nem is lehet számolni, ennekfolytán a munka megszervezésének, irányításának, felügyeletének kérdése sem bír jelentőséggel és a munkát végző személy nem élethivatásszerűen vállalkozó. Az előzőekben említett, magánszemélyek szükségletkielégítését célzó, jogviszonyok ebbe a jogviszonytípus kategóriába tartoznak, mégsem lehet ezekre azt állítani, hogy nem vállalkozási jogviszonyok. Meg kell még jegyezni, hogy vállalat részére is elképzelhető kizárólag egyszerű munkafeladat, testi munka végzése vállalkozási jogviszony alapján és csupán egyéb — később részletezendő — körülményeknek a következménye az, hogy ilyen jogviszonyok létesítésére rendszerint nem kerül sor.

IV.

A vitacikk szerzője is elismeri, hogy a Ptk. 388. § (1) bekezdésében foglaltakon alapuló vizsgálódás önmagában még kellő alapot nem nyújt a szóbanforgó két jogviszonytípus egymástól való elhatárolására és ezért a továbbiakban még a jogviszony tartalmát képező társadalmi-gazdasági viszony vizsgálatát is szükségesnek tartja és e vizsgálat eredményében véli megtalálni az elhatárolásra elégséges alapot. Idevonatkozó fejtegetései a következőkben foglalhatók össze:

Az anyagi társadalmi (termelési) viszonyok és a jogviszonyok a tartalom és a forma viszonyában állanak egymással szemben: a tartalom a termelési viszony és ennek külső megnyilvánulási formája a jogviszony. A vállalkozónak a termelés területén betöltött helyzetére, termelési viszonyára, az jellemző, hogy a vállalkozó „bizonyos termelési célt egészben átfogó többrendbeli szellemi és fizikai munka egységbe foglalója és irányítója", a vállalkozó munkája „önálló egész, amely semmiféle termelési összességnek nem komponense". Ezzel szemben a munkaviszonyban álló dolgozó „a vállalat termelési körének komponensét tevő meghatározott művelet", „egy-egy szellemi vagy fizikai munkarész" elvégzésére van felfogadva, tehát „nem végez a munkáltató termelésétől független és önálló termelő munkát".

Mielőtt a szerző nézeteivel részletesebben foglalkoznánk, a következők kifejtését tartjuk szükségesnek:

Az emberek a szükségletkielégítési tevékenységük során más emberekkel, a társadalom többi tagjaival, meghatározott kapcsolatokba, vonatkozásokba kerülnek. E kapcsolatok közül az anyagi társadalmi viszonyok, a termelési viszonyok, az emberek tudatától és akaratától függetlenül jönnek létre. Ezzel szemben a jogviszonyok, mint ideológiai társadalmi viszonyok, kialakulásuk előtt az emberek akaratán, tehát tudati jelenségen mennek keresztül. A jogviszony a termelési viszony kifejeződési formája és egyben visszatükröződése a tartalmát kitevő társadalmi (termelési) viszonynak.[6]

Az elhatárolás tárgyát képező kétféle jogviszonynak a jellemző ismérveit a pozitív jog

[3] Peschka Vilmos: A jogviszonyelmélet alapvető kérdései. 182. old.

[4] Weltner Andor: A magyar munkajog. I. kötet. 131. old..

[5] Kisiparos vállalkozó a 27/1957 (V. 18.) Korm. sz. rendelet értelmében ún. rezsi-órabért számíthat fel.

[6] Vö. Peschka: I. m. 64—96. old.

szabályai megadják, vagy legalábbis abból levezethetők. Vannak olyan tényállásbeli körülmények, amelyek csak egyik, vagy másik jogviszonytípusra jellemzőek. Ha például a jogviszonyban szereplő felek úgy állapodtak meg, hogy a munkát végző fél napi 8 órás munkaidőben fog dolgozni a másik fél részére, akkor majdnem kizárt, hogy nem munkaviszony, hanem másféle (vállalkozási, megbízási) jogviszony jött létre, mert csak a munkaviszonyra vonatkozó jogi szabályozás ismeri a meghatározott munkaidőben történő munkavégzést és a számításba jöhető egyéb szerződéstípusokra vonatkozó jogszabályok még utalásszerűen sem tesznek említést arról, hogy a szerződés szerinti munkateljesítésnek meghatározott napi munkaidőben kell történnie.

Ennélfogva az általunk feltárt termelési viszonyban megnyilvánuló kapcsolat csak a jogszabályok világosságában nyer jogi értelmet, vagyis a termelési viszonynak egyes vonásai, oldalai csak akkor meghatározó jellegűek a jogviszonykénti minősülés szempontjából, ha a tételes jog ezeket a vonásokat, oldalakat a jogviszony tartalmi elemeként ismeri el. Tulajdonképpen Szelényi Dezső is — akarva, nem akarva — a jogi szabályozásban megnyilvánuló ismérveket tartotta szem előtt, amikor látszólag a termelési viszony síkjáról elindulva megtalálni vélte az elhatárolásra alkalmas ismérveket. Nézzük ezeket közelebbről.

„A vállalkozó bizonyos termelési célt egészben átfogó többrendbeli szellemi és fizikai munka egységbefoglalója és irányítója" — mondja a szerző, amely meghatározás mögött nem nehéz megtalálni a vállalkozónak a tételes jog által is kimondott eredményszolgáltatási kötelezettségét. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a „bizonyos termelési cél" azonos az eredménnyel, amelyet a vállalkozónak saját magának, bár nem személyesen, kell megvalósítania, tehát irányítani és megszervezni kell az eredményre irányuló szellemi és fizikai munkát.

Ugyancsak a vállalkozó által nyújtandó eredmény fogalmával összefüggésben a szerzőnek az a tétele, miszerint a vállalkozó munkája „önálló egész, amely semmiféle magasabb termelési összességnek nem komponense". Igaz az, hogy a vállalkozó munkája „önálló egész", mert az általa szolgáltatott eredmény valamely befejezett kész mű, vagy szolgáltatás, de nem értünk egyet a szerző további megállapításával. A vállalkozó által nyújtott eredmény ugyanis lehet komponense a szerző által vett értelemben valamely vállalat termelő munkájának. Gondoljunk itt az alvállalkozóra, aki a fővállalkozó, vagyis a vállalat, tevékenységi körével egybevágó, a fővállalkozó által egybefogott termelési cél megvalósításában működik közre, például építkezésnél a különféle szakipari munkák alvállalkozói (tetőfedő, szobafestő, villanyszerelő stb.). Az pedig kétségtelen, hogy a tetőfedő munkája, amely egyrészről „önálló egész", összetevője egy magasabb termelési összességnek, az épület létrehozásának.

Helyes viszont a szerzőnek az a meglátása, hogy a munkaviszony dolgozója „a vállalat termelési körének komponensét tevő meghatározott művelet"-et, „egy-egy szellemi vagy fizikai munkarész"-t végez el. Ebben a tételben az előbbi ellentétje jut kifejezésre, vagyis az, hogy a munkavállaló nem eredményt köteles szolgáltatni, hanem általában munkát végez, amely munkavégzés — a nagyüzemi vállalati kooperáció eredményeképpen — csupán részművelet a vállalat tevékenységi köréhez képest.

Ezzel eljutottunk az ún. tipikus munkaviszony fogalmához, „amelynél a tartalmát alkotó materiális viszony... meghatározó erővel kialakította a neki megfelelő jogi formát", és ilyen esetben „a munkajogi szabályozás mint a tartalom által meghatározott jogi forma szükségszerűen érvényesül".[7] A tipikus munkaviszony fogalmának megalkotása Weltner Andortól ered és Weltner ezzel kapcsolatban azt is kifejti, hogy a vállalati munkaszervezés keretén belül adódó legtöbb munkafeladat olyan, hogy azt csak egységesen összehangoltan, a vállalat termelő eszközeivel, a kapott utasítások alapján, a vállalat belső rendjének megfelelően, tehát „a munkaviszonyra sajátosan jellemző feltételek mellett" lehet megvalósítani. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy amikor eljutottunk a tipikus munkaviszony fogalmához, egészen messzire kerültünk az elhatárolás kérdéseitől. Ugyanis a vállalati kooperáció mechanizmusában csupán meghatározott részműveletet végző dolgozó tevékenységét illetően nyilván senkinek nem fog kételye felmerülni azirránt, hogy az illető munkaviszonyban álló dolgozó.

Vizsgáljuk meg végül a szerzőnek azt az állítását is, hogy a vállalkozó „termelő munkája nem komponense egy másik vállalat (megrendelő) termelő munkájának, hanem ilyentől merőben független és önálló termelő munkát végez". E tétellel kapcsolatban azt már kimutattuk, hogy a vállalkozó munkájának termelési szempontból nem kell függetlennek lenni a megrendelő termelő munkájától, mert például az alvállalkozó és a bedolgozó olyan munkát végeznek, amely kétségtelenül lényegi összetevője a vállalat termelő tevékenységének, vagyis munkájuk komponense a vállalat termelő munkájának. Megfordítva sem helytálló a megállapítás, mert a vállalattal munkaviszonyban állhatnak olyan személyek is, akik nem kifejezetten a vállalat termelési körével egybevágó munkát végeznek (pl. karbantartó, üzemi konyha személyzete stb.). Megmarad tehát a szerző meghatározásából annyi, hogy nem áll munkaviszonyban a vállalattal az, aki önálló termelő munkát végez, illetőleg — ahogy a szerző más helyen mondja — „munkája eredménye valamely saját önálló termelésének a része". Annak pontos meghatározását nem adja meg a szerző,

[7] Weltner: I. m. 125—126. old.

hogy mit ért „önálló termelő munka" alatt, azonban utal Marxnak az árutermelő munkával kapcsolatos megállapításaira, ahól Marx az árutermelőket nevezi önálló termelőknek. Az viszont nyilvánvaló, hogy ha a munkát végző személy mint árutermelő kerül kapcsolatba egy másik árutermelővel, a vállalattal, akkor árucsereviszony jön létre, tehát nem keletkezik társadalmi munkaviszony. A probléma viszont abban rejlik, hogy amikor az árutermelőnek az árutermelői mivolta nem jut kifejezésre olyan külsőleg is felismerhető jegyekben, mint például abban, hogy saját eszközeivel dolgozik, az általa előállított terméket cseréli el a piac közbeiktatása által stb., akkor nem lesz megállapítható az sem, hogy a végzett munka „önálló termelő munká"-nak tekinthető-e. Márpedig határesetekben rendszerint ilyen tényállással kell számolni és ennélfogva a szerző által adott meghatározás segítséget nem nyújt.

A szerző által adott elhatárolási szempontok tehát csak a tipikus munkaviszonyoknak az elhatárolására nyújtanak alapot, mert csak a tipikus munkaviszonyok olyanok, hogy az alapul fekvő anyagi társadalmi viszony mint tartalom szükségképpen igényli a munkajogviszonyt, mint a neki megfelelő jogi formát. Vitás kérdések, határesetek azonban sohasem a csupán vállalattal szemben fennálló tipikus munkaviszonyok esetében szoktak felmerülni, hanem azokban az esetekben, amikor a munkavégzés természete olyan, hogy az megoldható valamely polgári jogviszony formájában is. Elhatárolási probléma pedig nemcsak akkor merülhet fel, amikor a munkavégzést igénybevevő fél termelő tevékenységet kifejtő vállalat, hanem olyankor is, amikor a munkavégzés semmiféle összefüggésben nincs a munkát igénybevevő fél termelő tevékenységével, legyen az akár vállalat, akár magánszemély.

A szerzőnek az anyagi társadalmi viszonyoknak az elhatárolásra alkalmas mivoltára vonatkozó nézetével szemben tehát az álláspontunk az, hogy az anyagi társadalmi viszony csak akkor határozza meg egyértelműen a jogviszonyt, amikor tipikus vállalati munkajogviszony áll fenn, az ettől eltérő esetekben azonban a materiális tartalomnak többféle jogi visszatükröződése is lehet. Ennélfogva az elhatárolásra alkalmas ismérveket a jogi szabályozás rendszerében kell megtalálnunk, tehát azt kell kutatni, hogy melyik jogviszonytípus szabályai realizálódtak az adott jogviszonyban. Az anyagi társadalmi viszonynak az elhatárolás szempontjából az a jelentősége, hogy az anyagi társadalmi viszony magában viseli mindazokat a jellegzetességeket, vonásokat, amelyeket a pozitív jog a jogviszony tartalmi elemévé tesz. Ennekfolytán feltétlenül szükséges az anyagi társadalmi viszonynak az alapos megismerése, ami a gyakorlatban azt a követelményt vonja maga után, hogy a jogalkalmazónak minél szélesebb mederben fel kell derítenie a bizonyítás rendelkezésre álló eszközeivel a tényállást, mert — határesetektől lévén szó — csak valamennyi tényállásbeli elem gondos egybevetéséből állapítható meg a termelési viszonynak a jogviszonykénti minősülés szempontjából jelentőséggel bíró vonásai.

V.

A munkajogviszonynak és a vállalkozási jogviszonynak egymástól való elhatárolására alkalmas ismérveket úgy tudjuk megtalálni, hogy szembeállítjuk egymással a tételes jognak e két jogviszonyfajtára vonatkozó szabályait. Részben a jogi szabályozásban magában, részben pedig abból levezethetően fellelhetjük azokat a jellegzetességeket, amelyek csak az egyik vagy a másik jogviszonytípusra jellemzőek. Így az alább részletezendő megállapításokra juthatunk, amelyek a maguk összességében — álláspontunk szerint — kellő alapot nyújtanak az egyik vagy másik jogviszonytípushoz való tartozás tekintetében való döntéshez.

Munkaviszony fennállása esetén az adott munkakörön belül végzendő munkának az összes szükséges anyagi és technikai feltételeit a munkáltató tartozik biztosítani, sőt a munkáltató arról is tartozik gondoskodni, hogy a munkavállaló el legyen látva munkával. Ezek az elvek a tételes jog több rendelkezésében tükröződnek vissza, amelyek közül csak kettőre kívánunk rámutatni. Az egyik az Mt. 65. § (2) bekezdése, amely kötelezettségévé teszi a munkáltatónak „biztosítani az összes olyan műszaki és szervezeti előfeltételeket, amelyek a termékek selejtmentes előállításához szükségesek". A másik idevágó és említésre méltó rendelkezést az Mt. V. 138. § (1) bekezdésében találjuk. Ez a jogszabály a munkáltató bérfizetési kötelezettségét írja elő arra a kiesett időre, amely alatt a dolgozót munkával ellátni nem tudta.

Munkaviszony fennállása esetén a dolgozó állandó és folyamatos, a munkavégzés módjára is kiterjedő utasításoknak van alávetve. Ebben a vonatkozásban a tételes jog úgy rendelkezik, hogy a dolgozó „a vállalat igazgatójának utasítása szerint" köteles rendszeres munkát végezni (Mt. 14. §), kötelezően be kell tartani a vállalati munkarendet [Mt. 11. § (2) bek.] és amennyiben ezzel szemben álló, vagyis munkafegyelmet sértő magatartást tanúsít, akkor fegyelmi vétséget követ el (Mt. 112. § 3. pont), ami miatt fegyelmi büntetéssel sújtható. Az utasítások szerinti munkavégzési kötelezettség magábanfoglalja azt is, hogy a dolgozó utasítást kérhet is, tehát nemcsupán a saját szaktudására és kezdeményező képességére kell támaszkodnia a munkafeladatának elvégzése során.

Tekintsünk most a vállalkozó felé. A Ptk. 388. § (1) bekezdésében foglalt abból a rendelkezésből, hogy „a vállalkozó a munkát saját költségén végzi el", az következik, hogy a munkavégzés anyagi és technikai előfeltételeit, vagy legalábbis ezeknek az előfeltételeknek a legtöbb-

jét, a vállalkozó tartozik biztosítani. Még az ún. „tiszta vállalkozási szerződés" esetén is, tehát amikor a vállalkozó a megrendelő által adott anyaggal dolgozik, a vállalkozót terheli a munkahelyről és a munkaeszközökről való gondoskodás kötelezettsége. A munka megszervezése tekintetében tehát a különbség a vállalkozási szerződés és a munkaszerződés között abban foglalható össze, hogy a munka megszervezése vállalkozási szerződés esetén a munkát teljesítő felet, a vállalkozót, munkaszerződés esetén pedig a munkavégzést igénybevevő felet, a munkáltatót, terheli.

Utaltunk már arra, hogy a munkavállaló utasításoknak alávetve dolgozik. Ilyen megkötöttség nem terheli a vállalkozót. Nem tévesthet meg bennünket etekintetben a Ptk. 389. § (1) bekezdésének rendelkezése sem, amely szerint „a vállalkozó a megrendelő utasítása szerint köteles eljárni". Igen lényeges és mélyreható különbség van ugyanis a megrendelő és a munkáltató által adott utasítás között. A megrendelő utasításait rendszerint a szerződés megkötésekor közli a vállalkozóval, ezek az utasítások a szerződéssel megvalósítani szándékolt eredményre vonatkoznak, míg ezzel szemben a dolgozó a jogviszony egész fennállásának tartama alatt folytonosan alá van vetve utasításoknak, amelyek nemcsak a munkavégzés folyamataként előálló eredményre, hanem a munkavégzés helyére és módjára is vonatkoznak. A mindkét jogviszonyfajtában fellelhető utasítási elem ellenére tehát a vállalkozó tevékenységét az önállóság jellemzi, ami természetes is, mert a vállalkozó és a megrendelő egymásközötti viszonylatában a vállalkozó a szakember, aki a vele szerződő félnél rendszerint sokkal jobban tudja, hogy a szerződés teljesítése érdekében mit kell tenni.

A munkaviszony dolgozója utasítások szerinti „rendszeres munkát végez" (Mt. 14. §), a munkaszerződésben pedig „meg kell határozni a dolgozó munkakörét" (Mt. 18. §). A munkavállaló szerződésszerinti teljesítése tehát munkavégzés általában, amely bizonyos mértékig a munkakörben konkretizálódik. A munkavállaló tehát a teljesítési kötelezettségének azáltal tesz eleget, hogy munkát fejt ki, mégpedig legtöbbször anélkül, hogy valamely konkrét, önmagában lezárt, befejezettnek tekinthető munkaeredményt hozna létre. Ezzel szemben a vállalkozási szerződés legfőbb sajátossága, hogy a vállalkozó eredményt köteles szolgáltatni, teljesítési kötelezettségének a vállalkozó csak valamely dolog elkészítésével, feldolgozásával, átalakításával, megjavításával, vagy munkával elérhető más eredmény létrehozásával tesz eleget (Ptk. 387. §).

Említést kell még tennünk arról is, hogy a munkaviszony dolgozója „rendszeres" munkát köteles végezni (Mt. 14. §). Az Mt nem határozza meg közelebbről, hogy mi értendő rendszeres munkavégzés alatt, nyilvánvaló azonban, hogy rendszeresség alatt a munkavégzés időbeli meghatározottságát kell értenünk, amely két irányban áll fenn. A rendszeresség egyik oldala az, hogy a dolgozó állandóan, ismétlődően, folyamatosan végez munkát, nap mint nap megjelenik a munkahelyén munka végzése céljából. Másik oldala a rendszerességnek, hogy a dolgozó a napi munkáját nem tetszésétől függő időben, hanem a munkáltató által meghatározott időtartamban végzi. Másszóval a rendszeres munkavégzés azt jelenti, hogy a munkáltató tartósan igénybeveszi a dolgozó munkaerejét és rendelkezik a munkaideje felett.

Vállalkozási jogviszonynál a munkavégzés időbeli meghatározottsága csak annyiban jöhet szóba, hogy a felek teljesítési határidőben állapodnak meg, ezen belül pedig a vállalkozó saját elhatározásától függő időbeosztás szerint végzi a munkáját. A vállalkozót tehát nem terheli olyan értelemben rendszeres munkavégzési kötelezettség, mint a munkaviszony dolgozóját.

Már más helyen kifejtettük és ezért most csak utalunk arra, hogy a munkavállalónak személyesen kell elvégeznie a munkát, míg a vállalkozót ilyen kötelezettség rendszerint nem terheli.

Még egy lényeges körülményre ki kell térnünk, éspedig a munkateljesítés díjazásának kérdésére. A vállalkozót díj illeti meg, amelynek összegében a jogviszony létesítésekor állapodnak meg és amely a „vállalkozás teljesítésekor esedékes" (Ptk. 394. § (1) bek.). Tehát olyan díjról van szó, amelynek összegét előre, egy összegben meghatározták. A díj természetesen magábanfoglalja a vállalkozás költségelemeit is, de kifelé, a másik szerződő félhez való viszonylatában mint oszthatatlan egész jelentkezik.

Ezzel szemben a munkabér teljesítménybér vagy időbér (Mt. 60. § (1) bek.), a teljesítménybérrendszer alapja pedig a munkanorma (Mt. 61. § (1) bek.). A munkanorma úgy keletkezik, hogy a kész termék előállítására fordított emberi munkát résztevékenységek sorozatára, ún. műveletekre, bontják és megállapítják azt a munkaidőt, amely alatt a műveletet el kell végezni. A munkás a norma szerinti munkaidőnél rövidebb idő alatt is elvégezheti a műveletet és ennek arányában magasabb lész a munkabére, mert bérét nem a munkavégzésre ráfordított idő, hanem a munkanormában megállapított idő alapján kapja meg. A norma tehát mindig időn alapul, még akkor is, ha a munkással csak annyit közölnek, hogy a műveletért, vagy a termékdarabért pénzben mennyit fog kapni.[8] Az Mt. 74. § (1) bekezdése értelmében a munkabért utólag kell fizetni, azonban egy hónapnál hosszabb ideig tartó munkavégzés esetén havonta kell elszámolni és kifizetni, sőt arra az Mt. V. 144. § (2) bekezdése értelmében havonta egyszer

[8] A munkanormákról szóló 22/1961. Korm. sz. rendelet 15. § (2) bek. szerint: „a norma közölhető az időegység alatt elvégzendő munkamennyiségnek megjelölésével (teljesítménynorma), illetve az egységnyi munkamennyiség elvégzéséhez szükséges idő (időnorma) formájában".

részfizetést kell folyósítani. A munkabér tehát időmérték alapján elszámolásra kerülő szolgáltatás, amely huzamos jogviszony esetén időszakonként esedékes.

Fejtegetéseink összegezéseként tehát kialakult az a kép, amely magában foglalja a kétféle jogviszonytípus olyan jellegzetességeit, amelyek csak egyik, vagy másik jogviszonytípusban találhatók fel és ennélfogva elhatárolásra alkalmasak. Az így adódó ismérvek a következőkben foglalhatók össze: *a)* a vállalkozót terheli a munka megszervezése, a munkavégzés anyagi feltételeinek biztosítása, — munkaviszony esetén mindez a munkáltató kötelessége, *b)* a vállalkozó a munkafeladat ellátása során önállóan jár el — a munkaviszony dolgozója állandó és folyamatos utasításoknak alávetve dolgozik, *c)* a vállalkozónak utasítás általában csak az eredményre vonatkozóan adható, — a munkáltató ezzel szemben a dolgozó részére előírja a munkavégzés helyét, idejét és módját, *d)* a vállalkozó kötelessége eredményszolgáltatás — a dolgozó kötelezettsége munka végzése általában az eredmény közelebbi megjelölése nélkül, *e)* a vállalkozó saját időbeosztása szerint végzi a munkát — a dolgozó pedig a munkáltató időbeosztásának megfelelő rendszeres munkát köteles végezni, *f)* a vállalkozó igénybevehet alvállalkozót, alkalmazottja is lehet, — ezzel szemben a munkavállalót személyes munkavégzési kötelezettség terheli, *g)* a vállalkozó díja előre, egy összegben van megállapítva és teljesítéskor esedékes — a dolgozó munkabére időmérték alapján kerül elszámolásra és időszakonként esedékes.

Nem állítjuk azt, hogy felsorolásunk mindenben kimeríti a két jogviszonytípus ismérveit, azonban törekedtünk arra, hogy az elhatárolás szempontjából a legjellemzőbbeket kiragadjuk. Az elhatárolásnál a vizsgálatnak komplex módon kell történnie és eltérések a jellemzőnek talált ismérvektől elsősorban azért lehetségesek, mert a vállalkozási szerződésre vonatkozó szabályok diszpozitív jellegűek, az attól való eltérés pedig a munkajogviszonyhoz hozza közelállóvá a vállalkozási jogviszonyt. A munkaviszonykénti minősülés esetén pedig az okozhat problémát, hogy a munkaviszonyra jellemzőnek talált ismérvek, amelyek viszont kógens jellegű jogszabályokon alapulnak, adott esetben nem eléggé érzékelhetők, így pl. rövid ideig tartó munkaviszony esetén a munkavégzés rendszerességéről alig lehet szó, bár bizonyos megkötöttségnek itt is kell érvényesülnie.

VI.

Szelényi Dezső a cikkében nagy részére kitér azoknak a jellemző vonásoknak, amelyekben mi az elhatárolásra alkalmas ismérveket megtalálni véltük, azonban ezeknek meghatározó jelentőséget nem tulajdonít. Vizsgáljuk meg tehát közelebbről a szerző idevonatkozó nézeteit is.

Az eredményszolgáltatási kötelezettséggel kapcsolatban a következőket állapítja meg a szerző: „Nem különböztetheti meg (ti. a vállalkozási szerződést a munkaszerződéstől) mai felfogásunk szerint a meghatározott eredmény célzata sem, mert minden munkának van eredménye, ha nem is produkál mindig többlettermeket, melyben a munkaeredménynek tekintendő értéktöbblet megtestesül".

Ezzel az állásfoglalással több szempontból nem értünk egyet. Helytelen már a tétel felállítása is, mert „célzat"-ról beszél, holott a vállalkozó kötelezettsége az eredmény elérése, az eredmény szolgáltatása, ami kétségtelenül több az eredmény célzatánál. Az eredmény célzata vezeti például a megbízottat, aki feladata ellátása során nem eredményt, hanem csupán az eredmény elérésére irányuló gondos magatartást ígér. Az eredmény célzatát természetesen a munkavállalói munkavégzésből sem zárhatjuk ki, de kétségkívül nem ez a jellemzője a munkavállalói tevékenységnek.

Téves az a megállapítás is, hogy minden munkának van eredménye. Van eredménytelen, rosszulsikerült munkavégzés is. A különbség az, hogy — amint erre már korábban is utaltunk — a vállalkozó maga viseli az eredménytelenség kockázatát, ha a lehetetlenülés saját érdekkörében merült fel (Ptk. 395. § *b)* pont), viszont a munkaviszonyban álló dolgozónak csak a saját hibájából eredő selejtes termékért nem jár munkabér (Mt. 65. § (1) bek.).

A szerző további álláspontját illetően meg kell jegyeznünk, hogy a sikeres termelési folyamatban nemcsak többlettermék, hanem új érték jön létre, amelynek csupán egyik összetevője a többletmunkát megtestesítő többlettermék. Arra viszont a szerző is hivatkozik, hogy a vállalkozó új értéket hoz létre, azt szegezi azonban ezzel szembe, hogy „minden munka . . . használati értékek előállítására irányul".

A termelési folyamat kétségkívül értékképző tevékenység és azt sem szükséges bővebben kifejteni, hogy az új érték és a használati érték nem egymást kizáró fogalmak. Ezért az a megállapítás, hogy minden munka használati érték előállítására irányul, nem zárja ki annak megkülönböztethetőségét, hogy ki és hogyan vesz részt abban az értékképző folyamatban, amelynek célja az új érték létrehozása. A pozitív jog a vállalkozónak imputálja az új érték létrehozását, azt a vállalkozó szerződésszerinti kötelességévé teszi, a munkaviszony dolgozója ezzel szemben a munkaszerződésben nem új érték előállítására vállal kötelezettséget.

A szerző a továbbiakban az utasítási joggal foglalkozik és ezt azért nem találja elhatárolásra alkalmas ismérvnek, mert a megrendelőt is megilleti az utasítási jog. E cikkünk más helyén már kifejtettük, hogy igen mélyreható különbség van a munkáltatót és a megrendelőt

megillető utasítási jog között, ami különösen a jogviszony egész lefolyását tekintve szembetűnő.

Nem osztjuk a szerző álláspontját atekintetben sem, hogy az utasításoknak be nem tartása esetén a megrendelőnek kárigénye és eláll ási joga lenne. A megrendelő ugyanis utasításokat kizárólag az eredményre vonatkozóan adhat, tehát csupán abban a tekintetben, hogy a számára mindenben megfelelő és használható mű jöjjön létre. Ha a mű nem ilyen lesz, akkor ezért, és nem az utasítások be nem tartása miatt felel a vállalkozó. Felelősségét pedig a hibás teljesítésre vonatkozó szabályok szerint kell elbírálni, vagyis a megrendelőnek nemcsak elállási joga és kárigénye van, hanem enyhébb esetekben kijavítást vagy árleszállítást kérhet (Ptk. 305. § (1) bek. *a)* pont).

Igen figyelemreméltó a szerzőnek az a további megállapítása, amely szerint „az sem elhatároló különbség, hogy a munkaviszonyban nem valamely konkrét feladatot kell a dolgozónak teljesítenie, hanem bármilyen a munkakörrel összefüggő munkát, mert hiszen éppen az általunk tárgyalt meghatározott munka elvégzésére kötött munkaszerződésnél is konkrét feladat teljesítéséről van szó".

Az előzőekben már kifejtett álláspontunk szerint a „meghatározott munka elvégzése" megjelölés elsősorban a munkaviszony megszűnésére vonatkozó sajátos munkajogi időmeghatározást tartalmazó szerződésbontó feltétel. E feltétel bekövetkezésének szerződésmegszüntető hatálya van. Ezen túlmenően azonban a „meghatározott munka elvégzése" kitétel magábanfoglalhatja a szerződés tárgyát és tartalmát is, vagyis azt, hogy mit kell tenni a dolgozónak a szerződés szerinti teljesítés érdekében és miképpen kell a tevési kötelezettségét megvalósítani. A tevési kötelezettség meghatározása pedig lényegében nem más mint a munkakör megjelölése.

Szelényi Dezső is eljut odáig a gondolatmenetében, hogy a meghatározott munkában a szerződés tárgyát látja. A mi álláspontunk szerint azonban ez esetlegesség, mert nem minden esetben jelöli meg a meghatározott munka a szerződés tárgyát. Ez attól fog függeni, hogy a meghatározott munka elvégzésében egy vagy több személy és azonos munkával vesz-e részt. Például ha a meghatározott munka cséplés elvégzése, akkor ez a meghatározás nem jelöli meg a teljesítendő munkát, mert a cséplési munkában többféle módon lehet résztvenni (gépkezelő, etető, zsákoló stb.). De még ha a meghatározott munka olyan, hogy abban minden dolgozó egyforma munkával vesz részt, akkor is lehet közülük az egyik irányító, a többi pedig beosztott. Ha tehát a meghatározott munka elvégzésében több személy különféle módon vesz részt, akkor a munkameghatározás csak mint időmeghatározás érvényesül. Meg kell állapítanunk, hogy a jogszabály alkotónak sem volt ezen túlmenő célja a „meghatározott munka" kifejezés használatával.

Kétségtelen azonban, hogy a meghatárzott munka megjelölése adott esetben szükségképpen egybeeshet a munkakör megjelölésével. Például valakit három vagon burgonya kiválogatására alkalmaznak. Ebben a megjelölésben már benne van a munkakör is, vagyis az, hogy válogatást fog végezni az illető dolgozó.

Vegyük most már azt az esetet, amikor a meghatározott munka megjelölése egyben a munkakört is megjelöli. Ebben az esetben ha a meghatározott munka elvégzésében több személy vesz részt, a létrejövő munkaeredmény is közös tevékenységük gyümölcse lesz. A munkaeredményhez tehát másképpen fognak viszonyulni, mint a vállalkozó, mert egyikük sem megvalósítója saját személyében az eredménynek, egyiküknek sem szerződésszerinti kötelessége az eredménynek mint egésznek az elérése, míg ezzel szemben a vállalkozó maga köteles szolgáltatni az eredményt.

Az eredmény oldaláról nézve tehát problematikus csak akkor lesz az elhatárolás, ha a meghatározott munka elvégzésében csupán egyetlen dolgozó vesz részt. Ez esetben a meghatározott munka szükségképpen egybeesik a dolgozó munkörével és egyben a munkavégzés eredményét is megjelöli. Ez az az eset, amikor a munkaszerződés és a vállalkozási szerződés annyira közelesik egymáshoz, hogy csak alapos elemzés után lehet eldönteni, hogy az adott jogviszony melyik jogviszonykategória alá tartozik. Nehézzé az teszi az elhatárolást, hogy a munkaviszony állapotviszony, ennélfogva meghatározó jellegzetességei a munkaviszony folyamatában érvényesülnek, és ha a jogviszony rövid ideig tartott, akkor nehezebben lehet észrevenni a munkaviszony jellegzetességeit. Azonban még akkor is, ha a meghatározott munka végzésében egyetlen személy vesz részt, érvényesülni fognak a munkaviszony egyes jellemző ismérvei, mert például nyilván napi 8 órás munkaidőben fogja az illető végezni a meghatározott munkát. A probléma tehát mégjobban leszűkül arra az esetre, amikor a meghatározott munkát egyedül egy személy végzi és az rövid idő alatt elvégezhető. Csupán azért, mert ebben az esetben valóban egybeesik a vállalkozás szerinti eredmény a munkaszerződés tárgyával és tartalmával, — álláspontunk szerint — az eredményszolgáltatás kötelezettségét mint elhatárolásra alkalmas ismérvet elejtenünk nem szabad.

Az egymáshoz közeleső jogviszonytípusok elhatárolását komplex módon kell megoldani: a csupán egyik vagy másik jogviszonykategóriára jellemző ismérvek egybeesése esetén a többi ismérvre kell támaszkodnunk. Legalkalmasabb ezek közül az utasítások szerinti munkavégzés kötelezettsége időmérték szerinti díjazás alapján. Rövid ideig tartó munkavégzés esetén az utasítási elem is elhalványul, mert

elegendőnek mutatkozik az utasítások közlése a munka megkezdésekor és a vállalkozó is rendszerint csak a szerződés megkötésekor kap utasításokat. Fennmarad azonban elhatárolási ismérvként még mindig a díjazás módja. Ha a díjazás időmérték, tehát időbér vagy teljesítménybér alapján történik, akkor az ilyen díjazás csak a munkaviszonyra jellemző, tehát munkaviszonnyal állunk szemben. Ha még ez sem áll fenn és az utasítási elem sem érvényesül a munkaviszonyra jellemző módon, akkor viszont kétségtelen, hogy vállalkozási szerződés jött létre. A szerző által többször hivatkozott példa — vagonkirakás — ha azt több személy végzi, — mint már kifejtettük — kétségkívül munkaviszonyon alapuló munkavégzésnek minősül. Ha ezt a munkát csak egy személy végzi el, ami alig elképzelhető eset, akkor elsősorban azért fog munkaviszonynak minősülni, mert díjazása teljesítménybérrel, tehát kizárólag a munkaviszonyra jellemző díjazási forma szerint történik. Gyakorlatilag nyilvánvalóan csak teljesítménybérezés fog előfordulni, mert az állami vállalatok részére felügyeleti szerveik előírják, hogy milyen béreket fizethetnek rendkívüli vagonkirakási munkáért, ez pedig minden esetben teljesítménybér. Ha ilyen megkötöttség a munkát igénybevevő fél oldalán nem merül fel, akkor a felek ügylettípus megválasztása iránti akaratszabadsága fog előtérbe kerülni és megállapodásuktól fog függeni, hogy a munkavégzés munkajogviszony vagy vállalkozási jogviszony formájában történjék. A példabeli esetben is, ha történetesen előfordulna, hogy magánszemély részére érkezne vagonban termék, elvileg nincs semmi akadálya annak, hogy a magánszemély vállalkozási formában létesítsen megállapodást a kirakodást elvállaló személlyel.

Végső álláspontunk az elhatárolás kérdésében az, hogy a szóbanforgó jogviszonyok felismerése és egymástól való elhatárolása egy-két az elhatárolásra abszolút módon alkalmas ismérvre nem épülhet, hanem — főleg vitás, illetőleg határesetekben — az adott jogviszony minden lényeges tényezőnek felderítése és elemzése szükséges. Hogy melyek az elhatárolásra leginkább alkalmas ismérvek, ezzel már foglalkoztunk, és ahhoz csak azt kívánjuk hozzátenni, hogy az elhatárolási ismérvek köre természetszerűleg bővíthető, mi csak az általunk leglényegesebbeknek vélteket kívántuk megadni.

Vörös Ferenc

SZEMLE

A magyar és a csehszlovák jogtörténészek IV. vitaülése

I.

A két ország jogtörténészei az elmúlt években ismételten találkoztak közös ankétokon, s egyiken lengyel részről is tartottak előadást, amellett több ízben folytattak megbeszéléseket a kutató-munkatervek összehangolására. Egy évvel ezelőtt zajlott le nálunk a *III. magyar—csehszlovák* jogtörténeti konferencia,[1] amely alkalommal, a kitűzött témák megvitatása mellett, egyidejűleg megállapították a következő ülésszak programját is. Most pedig ennek megfelelően Csehszlovákiában a soronlevő, 1963. október 10—11-én tartott *IV. csehszlovák—magyar* kétoldalú hagyományos eszmecserén vett részt küldöttségünk.

A kezdeti időben, az első rendezvények *általános instrukticióra*, főleg a közös megtárgyalást igénylő és együttes kidolgozás lehetőségét kínáló témák körvonalazására, munkamódszerek taglalására szorítkoztak. A későbbiek viszont már mindinkább *meghatározott* múltbeli *jogintézmények érdemi vitájának* jellegét öltötték magukra. Újabban mindkét ország jogtörténészeit egyaránt érdeklő, előzetesen kitűzött témák szerepelnek a viták széles kibontakozását biztosító, jól előkészített napirenden. Hasonlóképpen történt ezen a legutóbb rendezett kétnapos ülésszakon is.

Ezúttal *Csizmadia Andor*, Kollár Ádám Ferenc jogtörténeti munkásságáról, *Kovács Kálmán*, a magyar népi demokrácia kialakulásáról előadást, *Pecze Ferenc*, a nemzeti bizottságokról korreferátumot tartottak; míg csehszlovák részről prof. *Václav Vaněček*, a prágai jogi jogi kar tanszékvezetője, a Csehszlovák Tudományos Akadémia lev. tagja, prof. *Karol Rebro*, a Szlovák Tudományos Akadémia munkatársa, prof. *Martin Vietor*, a Komensky Egyetem jogtörténeti tanszékvezetője, jogtörténészek; *Ján Tibenský* kandidátus, *Julius Mésároš* kandidátus, prof. *Peter Vajcik* történészek szólaltak fel. A vitaülésen résztvett továbbá és felszólalt még számos jogtörténész, történész, valamint a jogtudomány más ágazatainak több művelője.

II.

Az ülésszakot a Szlovák Nemzeti Múzeum tanácskozó termében, *K. Rebro* nyitotta meg, méltatva országaink jogtörténet-tudományai közös erőfeszítéseinek az elmúlt évek alatt elért eredményeit. Utalt arra, hogy szinte kimeríthetetlen a témák köre, amelyekben megvannak a kutatások egybehangolásának lehetőségei, sőt kívánatos azok megvitatása, egymás eredményeinek kölcsönös hasznosítása.

A munkaprogram első napján *Csizmadia Andor*, nagy érdeklődéssel kísért előadásában elemezte Kollár Ádám küzdelmét a feudális magyar nemesség ellen. Miközben *elsőként művelte a kor tudományának színvonalán a magyar jogtör-*

[1] Vargyai Gyula, a III. magyar—csehszlovák jogtörténettudományi konferencia. Jogtudományi Közlöny 1962. 12. sz.; Sik Ferenc, A MJSZ állam- és jogtörténeti szakosztályának 1962. II. félévi tevékenysége. Magyar Jog 1963. 2. sz.; Pecze Ferenc, Állam- és jogtörténetünk művelésének új vonásai. Jogtudományi Közlöny 1962. 11. sz.

ténetet, Kollár tudatosan hivatkozott szláv nemzetiségére, nagy gondot fordított a Duna-medencebeli *szlávok ősi társadalom- és hadszervezetének* tanulmányozására is. Munkáiban bizonyította, hogy a magyar királynak joga van az egyházi javadalmak megadóztatására, a rendek megkérdezése nélkül törvényhozási ügyekben döntés hozatalára, stb. Nézetei ugyan a feudalizmus ideológiájának keretei között mozogtak, de a rendek ellen szüntelenül harcolt, a városi polgárság törekvéseit segítette, a parasztságnak kedvező úrbéri pátens végrehajtását figyelemmel kísérte. A „De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra Apostolicorum Regum Ungariae" c. munkája miatt Kollárt élesen támadták az 1764. évi országgyűlésen. A rendek a szerző proskripcióját, valamint könyvének nyilvános elégettetését követelték, s az Rómában indexre került, Bécs pedig betiltotta terjesztését. De Kollár változatlanul az udvar kedvelt embere maradt, szakértelmét az államtanács számos jogi kérdésben továbbra is igénybe vette. Életművének elsősorban *jogtörténeti és közjogi* oldalát bemutató előadás gazdag levéltári forrásanyagra támaszkodva egyéb, *kultúrpolitikai* (Ratio educationis egyik főszerzője, stb) ténykedésére is utalt. Végül megállapította az előadó, hogy Kollár munkásságában tükröződtek a Habsburg-abszolútizmus ellentmondásai,[2] majd fejtegetéseit élénk vita követte.

Az előadáshoz terjedelmes hozzászólásban *J. Tibenský* rámutatott, hogy Kollár a felvilágosult abszolútizmus időszakának, részben már Bél Mátyásnál is észleltekhez hasonló újtípusú gondolkodója volt. Jelentős *tudományszervező munkát* fejtett ki, javasolta tudományos társulat (akadémia) alapítását, kapcsolatok fűzték az európai tudósokhoz, csehekhez (Dobner), a pétervári Akadémiához. Szerteágazó levelezésének egy része Budapesten, az Egyetemi Könyvtárban van. A *szlavisztika* úttörője volt, a szlovák nyelvet szláv dialektusnak tartotta, könyvtára bővelkedett orosz-, horvátnyelvű könyvekben. E fejtegetések mellett, a történész hozzászóló méltatta Kollár *jogászi irodalmi munkásságát* is. Kiemelte, hogy jogi konstrukciókkal védte a szlovákok egyenjogúságát, különösen pedig az autochtón jogaikat, és a magyar államhoz tartozásukat szerződéses-önkéntes alapon fogta fel. A „Privilegierte Anzeigen" c. lapban közzétett anonim tanulmányában, a hallei Tunnemann ellen, Schlözer nézeteivel azonosan foglalt állást, amire az Amoenitatesban is hivatkozik. A hozzászóló arra a következtetésre jutott, hogy Kollár szláv öntudata nem volt ellentétben magyar hazafiságával, s mindezekkel összekötött szociális követelései fokozták eszméinek haladó tartalmát.[3] *V. Vaněček* szükségesnek tartotta régi jogtörténészek *pozitív értékeinek* erőteljesebb feltárását, majd a közös munka szélesebb perspektívájára vonatkozó elgondolásait vázolta. Emlékeztetett az 1462—64-ben több európai állam közötti diplomáciai tárgyalások alapjául szolgáló, éppen fél-évezredes *béketervre,* aminek magyar vonatkozásai is voltak.[4] Indokolt — mondotta — *a nézetek megvitatása* és *összhangbahozatala,* mert a különböző országok kutatói, a rendelkezésükre álló források szerint más-más aspektusból és kiindulópontról közelíthetnek ugyanahhoz a kérdéshez. *Mária Jeršova* felszólalásában főleg Kollár *művelődéstörténeti* szempontból értékelhető tevékenységét emelte ki, foglalkozott azzal a felismerésével, hogy a legfontosabb szlovák művelődési tényező a nyelv, mivel írásos emlékek nem maradtak fenn. Javaslatai belső meggyőződésből fakadtak, mert könnyebb lett volna számára a nemesi ideológiához maradéktalan csatlakozás és alkalmazkodás, de nem ezt tette. *K. Rebro* rámutatott, hogy Kollár közéleti és tudósi emberi mivoltának legmarkánsabb jellemzője *állásfoglalásainak töretlen vonala,* s nemesi rangot is azért akart szerezni, hogy hatékonyabban küzdhessen a nemesség ellen. Így működése elsődleges fontosságú, különböző területeket érintő politikai és szakkérdéseinek feltárásán túlmenően, *morális profiljának ábrázolása* szintén figyelmet érdemel. *J. Mésároš* arra utalt, hogy a nemesek *nem törekedtek mindenáron földterületük kiterjesztésre,* és a földterület nagysága tekintetében számottevő különbség volt az ország északi, illetőleg déli részein. Általánosnak tartja viszont, hogy a *jobbágyoktól elvett földekből új birtokok nem keletkeztek,* csupán a meglevőek területe gyarapodott. Végül *Trochta* hozzászólása Kollár magánéletének és közéleti tevékenységének nemesi származása hiányából, anyagi körülményeiből fakadó összefüggéseivel foglalkozott.

A felszólalásokra és kérdésekre az előadó részletesen válaszolt, ami után az elnöki összegezés és zárszó rekesztette be az ülésszak első napján lebonyolított nívós, nagy tetszést aratott programot.

III.

Ugyancsak széles érdeklődést váltott ki az ülésszak második napján, a Komensky Egyetem jogi karán lebonyolított vita, amelyen jogtörténészeken és történészeken kívül résztvettek államjogászok és egyéb tudományszakok művelői. A program *M. Vietor* elnöki megnyitójával kezdődött, amelyben kidomborította a kölcsönösen hasznos eszmecserék jelentőségét.

Ezen a napon elsőként *Kovács Kálmán* a magyar népi demokrácia kialakulásáról szóló előadásában az új államiság keletkezésének kérdéseit, mindenekelőtt a felszabadulást követően létrejött *központi, országos államszervek,* közöttük az *ideiglenes nemzetgyűlés* működését vizsgálta behatóan. Mint az utóbbinak tagja, személyes élmények közvetlenségével is alátámasztott elemzésében vázolta a választások forradalmi jellegét, a szovjet hadsereg felszabadította területeken népi szervek alakulásának körülményeit. Bemutatta az egykorú felsőbb államszervek koalíciós alapon történt felépítését, azokban a Magyar Kommunista Párt kezde-

[2] Az előadás a lap egyik következő számában megjelenik, ezért részletesebb ismertetésétől eltekintünk.

[3] A hozzászóló idevágó gondolatainak több vonatkozását kifejtette a Schlözeres Bedeutung für die Ansichten über die Slawen c. munkájában. Lomonosov—Schlözer—Pallas. Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropas, Bd. XII. Berlin, 1962. klny.

[4] A felszólaló e kérdéssel több munkájában foglalkozott, így pl. Eine Weltfriedensorganisation nach den vorschlägen des Böhmischen Königs Georg von Podiebrad und nach den Ideen des Johannes Amos Comenius. Berlin. 1963.; Plan v zascsitu mira, predlozsennij v XV. vjeke. Mir Nauki; illetőleg A 15 th Century Plan for World Peace. Scientific World 1963. 2. sz.

ményező szerepét, valamint a dolgozó nép közreműködését. A nemzetgyűlés társadalmi osztályok, pártok szerinti összetételének taglalása után, megvilágította a debreceni ülésszak legfontosabb aktusait és azok jelentőségét. Eközben részletes áttekintést adott a szuverenitási nyilatkozatról, a politikai bizottságnak, a haladó erők túlsúlyát, államjogilag biztosító új szervnek a hatásköréről és tevékenységéről. Az államigazgatás legfelső szervének, az ideiglenes nemzeti kormánynak a nemzetgyűlés által való megválasztása — mondotta — szakítást jelentett a kormányalakítás burzsoá-alkotmányos módjával. Továbbá a nemzetgyűlés, a kormányzói intézmény visszaállításának mellőzésével *új utakat keresett az államfőt megillető bizonyos jogok* gyakorlására. A nemzetgyűlés elnökségének, mint kollektív szervnek idevágó hatáskörébe tartozott a magasrangú állami tisztviselők kinevezése, két ülésszak között megüresedő miniszterelnöki szék betöltése, a nemzetgyűlés törvényjellegű, de határozat elnevezésű jogforrásainak kihirdetése, amely utóbbi megoldás az 1848-as szabadságharc országgyűléseire emlékeztet. A referátum ezután kitért a nemzetgyűlés politikai bizottsága és a kormány 1945. január 21-i együttes rendelkezésével felállított nemzeti főtanács hatáskörére, összetételének sajátosságaira, ami által az államfői intézmény nem különült el szigorúan a *törvényhozás* szervétől. Noha az államforma kérdése törvényhozási úton az ideiglenes nemzetgyűlésnek sem a debreceni, sem a budapesti ülésszaka idején nem rendeződött, a felszabadult magyar nép a kezdettől elutasította a királyságot és e téren is új irányban haladt. Az államfői jogkör ideiglenes ellátására tett lépések, a nemzetgyűlés elnökségének hatásköre, a nemzeti főtanács felállítása, majd a „magyar királyi" jelző használatának eltörlése határozottan mutatja a *régi államformától való teljes elszakadást.* A felszabadulás után az *államforma gyakorlatilag köztársasági* jellegűvé vált, kiküszöbölődött a monarchia minden ismérve. Ennek összefoglaló jogszabályi keretet az 1946. I. tv. adott, amely Magyarország államformájaként a köztársaságot deklarálta, néhány más népi demokráciában (bulgár, jugoszláv, albán) a monarchia alkotmányos felszámolásával lényegileg egyidőben. Az előadó végezetül az új magyar államiság keletkezése szempontjából, az ideiglenes nemzetgyűlés megalakulásának első ülésszakának politikai és államjogi jelentőségét méltatta.

Ezután *Pecze Ferenc* a második világháború idején, a felszabadulással kapcsolatban létrejött hazai *nemzeti bizottságok* jellegéről, fejlődési fázis-változásairól, más szervekhez való viszonyukról korreferált Emlékeztetett az 1943. derekán helyenként alakult béke-, ill. békepárti bizottságokra, a szervezkedési-, gyülekezési- és szólásszabadságért folytatott küzdelem megnyilvánulásaira. A nemzeti bizottságokat *progresszív fejlődésvonal* tényezőivé tették a *magyar állam- és jogtörténetben* (1848—49, 1918—19) található elődeikhez, továbbá a *szomszédos népek korabeli* azonos rendeltetésű intézményeihez *hasonlóságuk,* valamint az új történelmi helyzetből, ill. hazai adottságokból szükségképpen fakadó *specifikumaik is.* Megteremtésük gondolatát a kommunisták felhívásai a nemzeti ellenállás helyi bizottságairól, 1944 elejére mind konkrétebben fogalmazták meg. Összetételük fő irányelve és feladatuk, hogy széles társadalmi alapon tömörítsék bármely osztályhoz, vagy párthoz tartozó hazafiakat, szervezzék a nép felfegyverzését stb. A hazafias-demokratikus erők, ellenállási alakulatok, antifasiszta csoportok háború alatti működése fontos feltétele volt a szovjet hadsereg hadműveletei nyomán széthullott burzsoá államgépezet helyébe lépő forradalmi szervek országszerte elterjedésének. A kezdetben hiányoztak a központi államszervek, s különösen a városok nemzeti bizottságai tettek sokat a némely vidéken mozaikszerű képet mutató szervezetek egyöntetű működése érdekében. Az első időszakban a nemzeti bizottságok voltak az *egyetlen jogalkotó* faktor, a *hatalmat. kizárólagosan gyakorolták,* majd az államszervek országos szinten történt kiépítése után felsőbb irányítással helyi feladatokat láttak el. De a haladás és a reakció közötti éles eszmei-politikai harcban a helyi államszervezet régi modell szerinti újjáélesztése elleni, az igazgatási bifurkáció felszámolását szorgalmazó, nemzetközi horizontokra is utaló pozitív állásfoglalások sem adtak egyértelmű, szakszerű választ a nemzeti bizottságok szerepéről. Később a jogszabályok helyüket az *államapparátuson kívüli* mezőben jelölik ki, tevékenységük körét *kezdeményezésre, szervezésre* és *ellenőrzésre* szűkítik. Bár hathatósan közreműködtek a régi önkormányzati formációk tartalmának átalakításában, a helyi igazgatási szervek tartoztak határozataikhoz alkalmazkodni, központi testületük, az országos nemzeti bizottság is létrejött, de nem válhattak az államszervezet részévé és *mindennaposan ismétlődő feladataikat elvonták,* így fokozatosan háttérbe szorulnak. Ez a túlzott központosítási tendenciákból táplálkozó megoldás nem szolgálhatta az igazgatás bürokratikus vonásainak kiküszöbölését, viszont átmenetileg növelte a népi demokratikus államban szükséges szilárd központi kormányzat gyengítésének lehetőségeit. A nemzeti bizottságok megszüntetésének deklarálását hamarosan követte az időközben a szocialista demokrácia fokozott kibontakozására szintén alkalmasnak bizonyult tanácsszervezet felépítése. Az előadás befejezésül a szomszédos országok megfelelő szervei tüzetesebb összehasonlításának szempontjait vázolta.

Az elhangzott előadásokat követő tartalmas vitában többen érintették a két ország és általában a népi demokráciák felszabadulás utáni államszervezeteinek közös jellemzőit, valamint a különbségeket. *M. Kropilák* docens hozzászólásában ismertette a *szlovák nemzeti* bizottságok létrejöttének körülményeit, amelynek alapján illegálisan működtek, központi szervük is alakult (1943-ban), de ez nem maradt fenn tartósan. Elterjedésük szorosan összefüggött a fegyveres ellenállással, aminek támogatásában valamint a fasiszta államapparátus lebontásában a kezdetben igen komoly szerepük volt, míg később munkájukban bürokratikus vonások jelentkeztek. A régi államgépezet lebontása nem követke-

zett be, *megmaradtak a járási főnökök*, akik azonban *a nemzeti bizottságok utasításait* követték. A nemzeti bizottságok gazdasági téren is intézkedtek, javakat konfiskáltak, helyenként államosításokat hajtottak végre, legfőbb jelentőségük az, hogy a *nép rajtuk keresztül tanulta az államvezetést.* A szlovákiai nemzeti bizottságok tevékenységének jellege a felszabadulás után a magyarországi rokonszervekével hasonlóvá vált, amikor sok közös ismérvet lehet találni. Igen lényeges volt a csehszlovákiai nemzeti bizottságok közreműködése 1948-ban a központi hatalomért vívott harcban. *Matoušek* docens nagyon időszerű feladatnak jelölte meg e szervek országonként közös és eltérő vonásai mélyreható feltárását. Külön foglalkozott a csehszlovákiai központi szervek és a nemzeti bizottságok egymásra gyakorolt hatásával. *K. Rebro* utalt arra, hogy a két ország nemzeti bizottságainak párhuzama *túlnyomólag specifikus vonásokat mutat,* de sok a közös jellegzetesség is. Rámutatott, hogy a népi demokratikus fejlődés előrevitele érdekében szükséges és helyes volt a régi államapparátus bizonyos helyi intézményeinek, technikai-, adminisztrációs anyagainak, tapasztalatainak átmeneti felhasználása. *Dr. Soltész* hozzászólásában behatóan, nagy apparátussal foglalkozott azzal a sajátságos körülménnyel, hogy a csehszlovák államnak a második világháború alatt *külföldön is volt nemzetközileg elismert képviselete.* Már a háború kellős közepén, a felszabadítási harcok idején különböző, *egymással szembenálló koncepciókat* dolgoztak ki a nemzeti bizottságokra vonatkozóan. Az egyik a kommunista párté volt, amelynek alapgondolata azon épült fel, hogy *a nemzeti bizottságok állami szervekké* váljanak, viszont a másik, a londoni kormányé, az előbbi megoldást ellenezte. Az éles vita, az ottani körülmények között, nehéz küzdelem árán végül az első elgondolás elfogadásához vezetett, ami még külföldön 1944-ben államelnöki dekrétumban jogi formát öltött. A csehszlovákiai nemzeti bizottságok az államszervezetben kaptak helyet és továbbfejlődve ma is annak fontos részét képezik.

Az egyidejű csehszlovákiai eseményeket és megfelelő intézményeket sokoldalúan megvilágító hozzászólásokkal párhuzamosan, a jelenlevők nagy érdeklődést tanúsítottak a magyar államszervek működése, jogalkotó tevékenysége iránt. A hivatalos tanácskozások szokásos feszesebb tartását csakhamar felváltó közvetlen légkörű eszmecserében az előadók számos kérdésre válaszoltak. Ezt követően az elnök összefoglalta és berekesztette a második nap kölcsönösen gazdag tapasztalatokat nyújtó munkáját, amivel a leendő ankétok napirendje s témái kitűzésére még hivatott megbeszéléseken kívüli repertoár, a szorosabban vett tudományos ülésszak végetért.

* * *

Az egész ülésszak mindkét napjának munkája, továbbá az egyéb tanácskozások egyaránt gyümölcsözőek voltak és komoly sikert hoztak. Egészében azt a meggyőződést nyújtották, hogy — noha egy-egy kérdés megítélésében tapasztalható eltérés — a jórészben különböző forrásokból táplálkozó kutatások eredményeinek egybevetése hasznos. A vitákat az álláspontok határozott, de az ellentétes nézetek iránt tisztelettel adózó hangnem és az objektív jelenségek lehető teljes megismerését elősegítő árnyalatok maradéktalan feltárásának készsége jellemezte. Mindezek megkönnyítik az állam- és jogtörténet kérdéseinek a szocialista tudományosság eszmei alapján nyugvó, a valóságos eseményeket leghívebben, az intézmények tényleges tartalmát és formáját pontosan tükröző kifejtését. Némelyiknek a lezárása még bizonyára további két- vagy többoldalú megvitatást igényel, ami szintén újabb termékeny gondolatok elindítójává válhat.

Megállapítható, hogy a kizárólag saját erőforrásokra támaszkodó, országonként egymástól elkülönítve végzett kutató-alkotó munkák az együttes érdeklődésre számottartó problémák[5] közösen való tisztázása irányuló törekvéssé terebélyesednek. Immár a gyakorlatban kaptak ismételten igenlő feleletet a különböző országok jogtörténettudományait reprezentáló vitapartnereknek a véleménycserék elmélyítésére és kiszélesítésére vonatkozó javaslatai. Az ilyen igény érthetően, különösen a földrajzilag közelebbfekvő, sok történeti kapcsolattal rendelkező népek vonatkozásában mind sűrűbben teljesülhet, ami azonban nem akadálya, hanem serkentője lehet még szélesebb kört magábanfoglaló ankétok megszervezésének.[6] Ugyanakkor át is kell lépni a plenáris viták, bár feltétlenül nélkülözhetetlen, sok tekintetben előnyösen rugalmas kereteit. Bizonyos részfeladatok együttes megoldása, közös publikációk, a szóbeli viták továbbgyűrűzése, a nézetek szabatosabb megfogalmazása a szaksajtóban, olyan további fórumok, amelyek sikerrel felhasználhatók. E téren szintén beszámolhatunk eredményekről,[7] de távolról sincsenek kimerítve az objektíve rendelkezésre álló, hasznosítható lehetőségek.

A magyar delegáció, amelyben résztvett az előadásokat tartókon kívül Czili Gyula, a MJSZ. Tudományos Bizottságának titkára is, az ülésszakon való közreműködés mellett megbeszéléseket folytatott az elkövetkező időszak közös munkatervéről.

A smolenicei tanácskozás, majd a prágai jogi karon folytatott eszmecserék konkretizálták a legközelebbi programot és körvonalazták a távolabbi jövőre vonatkozó elgondolásokat. Ezeknek értel-

[5] A sok között egyik nem elsődlegesen fontos, de mégis jelentős és általános érdeklődésű kérdésre, a polgári jogtörténetírás elavult fogalmait helyettesítő egyöntetű állam- és jogtörténeti terminológia kialakításának posztulátumára utalunk. Vö: Julius Bardach, Az egyetemes állam- és jogtörténetben alkalmazott összehasonlító módszer. Czasopismo Prawnohistoriczne 1962. 2. sz. (fordítás a Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény 1963. 3. sz.); Horváth Pál, Az egyetemes állam- és jogtörténet tananyagának korszerűsítésével kapcsolatban felmerülő problémák. ELTE Állam- és Jogtud. Kar. Acta 1963. Tom. IV. fasc. 1.

[6] Az eziránybban való általános haladásra nézve l.: Balázs Tibor, A nemzetközi kongresszusok és konferenciák történeti fejlődése. Tájékoztató a tudományos kutatás tervezésének. stb. Irodalmáról. MTA Könyvtára. 1963. 2—3. sz.

[7] L.: Pecze Ferenc, Együttműködés és viták szocialista országok jogtörténettudományai között. Magyar Jog, 1963. 10. sz. Legutóbb pedig, 1963. novemberében csehszlovák jogtörténészek smolenicei tanácskozásán értékesítették, és vitatták. Csizmadia Andor professzor, valamint Hanák Péter kandidátus írásbeli észrevételeit a kapitalizmus korszakáról (1848—1945) szóló, a szakemberek széles kollektivájának előkészületben levő szintéziséhez (sokszorosított kézirat-anyagok).

mében, 1964. tavaszán Magyarországon lesz a következő találkozó, amelynek napirendjén, a korábbiakhoz hasonlóan, ugyancsak több téma szerepel.

Pecze Ferenc

A VI. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Alszekciójának előadásai

I.

1. A felsőoktatási intézmények a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 46. évfordulója tiszteletére rendezték meg a legkiválóbb hallgatók részvételével a VI. Országos Tudományos Diákköri Konferenciát. A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottsága és a Művelődésügyi Minisztérium megbízásából a *megnyitó ünnepségre a József Attila Tudományegyetem* rendezésében *Szegeden* került sor, amelyen *dr. Antalffy György,* az Egyetem rektora üdvözölte a megjelenteket, majd *dr. Kovács Ferenc* főosztályvezető méltatta a tudományos diákkörök jelentőségét. *Király Andrásné* a KISZ Központi Bizottságának üdvözletét tolmácsolta és felszólalásában hangsúlyozta, hogy a KISZ a tudományos szakemberképzés egyik fontos eszközének tartja a diákköröket, amelyek a kutatómunka szeretetére, a tudományos elmélyülésre nevelik az egyetemen tanuló fiatalok legtehetségesebbjeit, az elért eredmények felmérése céljából ezért rendezi meg időszakonként a Művelődésügyi Minisztériummal együttesen ezeket a konferenciákat. Az *Állam- és Jogtudományi Alszekció* üléseire 1963. november 4—6-a között szintén Szegeden került sor.

2. A felszabadulást követő években — de jelenleg is — gyakran hangzik el az a jogos kritika, hogy az egyetemi végzettséggel rendelkezők többségénél hiányzik az a plusz, amelyet a kötelező tananyagon kívül egyetemi tanulmányi idejük alatt szakmájuk tökéletesebb ismerete, megbecsülése és szeretete, a hivatástudat elmélyítése érdekében megszerezhetnének. Az alaposabb ismeretek, a tudományosabb képzettség igényéből jött létre a tudományos diákkörök intézménye, mely természetesen csak egyik formája az említett igény kielégítésének. Egy évtizedes múltra tekint vissza ez a helyes kezdeményezés, amelynek alapvető feladata, hogy a hallgatók marxista—leninista szemléletű tudományos munkáját elősegítse, nevelje őket a szocialista építés gyakorlati kérdéseinek tudományos igényű kutatására, a kritikai szemlélet kialakítására, a tudomány szeretetére és szépségeinek megismerésére.

A tudományos diákkörök tíz esztendős munkája nem volt zökkenőmentes. Az előző konferenciák eredményeivel való összehasonlításból megállapítható, hogy jelentős az a tevékenység, amelyet a diákkörök fejtettek ki a hallgatók kommunista nevelése, az önálló munkára, gondolkodásra, az alkotó tevékenység minél szélesebb körben való kibontakoztatása területén. Korábban — az oktatók és különböző szerveink is — aránytalanul többet foglalkoztak a gyenge és közepes hallgatókkal, ugyanakkor a jobb képességűeket indokolatlanul mellőzték. Nem lehet eléggé hangsúlyozni ennek a gyakorlatnak helytelenségét, hiszen a mellőzés következtében jelentős szellemi energia ment veszendőbe. Az oktató-nevelő munka egyéb területei mellett a tudományos diákkörök célja, hogy ezeket az igen hasznos, ma még pontosan fel sem mérhető energiákat lekösse, megfelelő irányítással a legtehetségesebbek tudományos készségét kibontakoztassa, felkarolja azokat, akik alkotó munkára, átlagon felüli tanulásra képesek. Feltétlenül bizonyos ennek gyümölcsöző hatása, hiszen eddig is, de a jövőben még fokozottabban kívánatos olyan csoportok kialakítása, amelyek tanulmányi és magatartásbeli példájukkal jó hatást gyakorolnának az egész hallgatóságra. Ez is annak szükségességét hangsúlyozza, hogy KISZ szervezeteinknek és oktatóinknak még lelkiismeretesebben és intenzívebben kell foglalkozniuk a tudományos diákkörök munkájával.

3. A tudományos diákkörök munkájának mindig jelentős eseménye az országos konferencia, amelyen a három kar diákköreiben készült legjobb dolgozatok kerülnek bemutatásra. A konferencia Állam- és Jogtudományi Alszekciója A. B. és C. tagozatában a résztvevők 29 dolgozatot vitattak meg. Az A. tagozatban bemutatott dolgozatok közül 3—3 a családjog és a polgári jog, 4 a termelőszövetkezeti jog; a B. tagozatban 2—2 az állam- és jogelmélet, munkajog, valamint nemzetközi jog, 4 az államjog- és államigazgatási jog; a C. tagozatban 3—3 a büntetőjog és az eljárási jog, 2 a jogtörténet és 1 dolgozat a statisztika témakörébe tartozó problémával foglalkozott.

Az ismertetés — a teljesség igénye nélkül — a következőkben erre a rendszerezésre figyelemmel az elhangzott előadások sorrendjében történik.

II.

Dr. Kemenes Zsolt (Pécs): *Az apaság bírói megállapítása.* (Vitavezető: Dr. Pap Tibor tanszékvezető egyetemi tanár, Pécs.) A szerző dolgozatában részletesen elemezte a Csjt. 38. §-ának rendelkezéseit, amely meghatározza, hogy a bíróságnak az apasági perekben az eljárás során a tényállás pontos feldérítése érdekében milyen szempontokra kell figyelemmel lennie. A továbbiakban az anyagi jogszabályokkal szorosan összefüggő eljárási kérdéseket vizsgálva helyesen mutatott rá, hogy a származás megállapítása iránt indított perekben kívánatos néhány szabály módosítása. Így pl. indokolt volna olyan szabály felvétele, hogy ha fontos társadalmi ok, vagy a résztvevő felek érdeke megkívánja, az ügyész is indíthasson apaság megállapítása iránti keresetet. A jogirodalom alapos áttanulmányozása alapján foglalkozott azután a bizonyítási eszközökkel, illetve a szakértői bizonyítás kérdésével is.

Horváth Éva V. évf. joghallgató (Pécs): *A késedelem, különös tekintettel az adás-vételre.* (Vitavezető: Dr. Rudolf Lóránd tanszékvezető egyetemi tanár, Pécs.) Az alanyi jogok és kötelezettségek kérdéskomplexuma időszerű kérdés napjainkban is, s a problémát szerző nemcsupán a tételes jog keretei között, hanem a témával szorosan

összefüggő egyéb vonatkozásaival is vizsgálta. Az elemzést elsősorban az állam- és jogelmélet szemszögéből végezte el; vizsgálta az alanyi jogok mibenlétét, a jogviszonnyal való összefüggését és a jogképességgel való kapcsolatát. A továbbiakban részletesen szólt a késedelemről, mint szerződésszegést megvalósító és ezzel alanyi jogot és kötelezettséget módosító jogi tényről; majd jó rendszerezéssel ismertette a késedelem és joghatásainak tételes szabályait a kötelezetti, illetve jogosulti vonatkozásban. Dicsérendő, hogy elméleti fejtegetései konkretilázásaképpen példákkal illusztrálva az adás-vételi szerződésen keresztül bemutatta, hogy módosulnak késedelem esetén a felek jogai és kötelezettségei.

Bay László V. évf. joghallgató (Budapest): *A bankszámla szerződés.* (Dr. Eörsi Gyula egyetemi tanár akadémiai levelező tag külföldi tartózkodása miatt a vitát dr. Asztalos László egyetemi adjunktus (Budapest) vezette.) A dolgozat bevezető része rövid áttekintést ad a pénz és az ehhez kapcsolódó fontos intézmény, a bank kialakulásáról, amelyre a szocializmusban is feltétlenül szükség van. Vázolta, milyen feladatai vannak a bankszervezetnek, a pénzforgalom, a hitelellátás, a beruházások és a lakosság körében. A bank feladatait részben mint hatalmi jogosítványokkal felruházott államigazgatási szerv, részben mint a polgári jogi szerződések alanya, tehát mint „üzletfél" oldja meg. Hangsúlyozta, hogy e kétféle pozíció elválasztása nem könnyű, s a funkción keresztül vizsgálva kísérelte meg az elhatárolást, amely a kártérítésért való felelősség, illetve a jogérvényesítés módja szempontjából jelentős. Részletesen ismertette ezután a számlaszerződés alanyait, a szerződés létrejöttének módozatait és megfelelő csoportosításban a bank, valamint a számlatulajdonos jogait és kötelességeit. A jól felépített dolgozat befejezéséül a szerződésszegés kérdéseit vizsgálta.

Ficsor Mihály V. évf. joghallgató (Budapest): *A házastársak közös megegyezése, mint a házasság felbontásának alapja a szocialista jogrendszerekben.* (Vitavezető: dr. Asztalos László egyetemi adjunktus, Budapest.) A szerző tanulmányában olyan témát dolgozott fel, amely napjainkban társadalmunk legszélesebb körében élénk érdeklődés tárgya, hiszen a rádió, a televízió, a sajtó, a társadalmi szervek és a bíróságok nap mint nap foglalkoznak a család és a házasság védelmének kérdésével. A házassági bontóperek vizsgálata feltétlenül időszerű, kiváltképpen a közös megegyezés értékelése tekintetében megnyilvánuló nézetek, vélemények igen eltérőek.

A házastársi megegyezéssel kapcsolatos nézeteket négy csoportba osztotta. Az egyes nézetekkel szemben kifejtett érvei meggyőzőek, s helyes a végső következtetés is, amely egyező a jelenlegi törvényi szabályozással: lehetővé kell tenni a véglegesen megromlott házasság felbontását megegyezés esetén is, azonban ez nem lehet egyedüli ok a bontásra. Vizsgálni szükséges a megegyezés indokait, a kiváltó okokat s így biztosítva van, hogy a bíróság megfelelő nevelő funkciót fejtsen ki. A jövőt illetően végül hangsúlyozta: a család és a házasság jelentősége továbbra is megmarad, a kommunista emberek közötti szerelmi kapcsolatokat nem a szabadosság fogja jellemezni.

Külön említésre méltó s a szerző alapos kutatását bizonyítja az, hogy rendkívül gazdag hazai és külföldi irodalmat tanulmányozott át, emellett mégis sikerült egységes szerkezetbe tömörítenie a témát.

Dr. Garami Emil (Szeged): *A tartási kötelezettség a családjogi törvény alapján.* (Vitavezető: Dr. Kemenes Béla tanszékvezető egyetemi docens, Szeged.) E dolgozat is aktuális és gyakorlati szempontból jelentős kérdést tárgyal. A szerző megfelelő rendszerbe foglalva részletes áttekintést adott a házastársi és a rokoni tartásról, majd vázolta az apaság megállapítása nélküli tartási kötelezettség szabályait s kitért néhány eljárásjogi, valamint a tartási jogosultság büntetőjogi védelmével összefüggő kérdésre is. A házastársi tartásdíj megítélésével, az érdemtelenséggel, a szülő- és mostoha szülő, valamint a gyermektartással kapcsolatos okfejtései igen érdekesek és helytállóak; megállapításait átgondolt érvekkel támasztja alá. Ez tekinthető a dolgozat legnagyobb értékének is.

Dobozy Levente V. évf. joghallgató (Szeged): *Az újítói jog egyes kérdései.* (Vitavezető: Dr. Kemenes Béla tanszékvezető egyetemi docens, Szeged.) A szerző bevezetésként a jogszabályok bemutatásával ismertette az újítói jog 15 éves fejlődését, ezt követően néhány lényeges ismérv alapján az újítói jog jogrendszerbeli hovatartozását illetően csatlakozott ahhoz a nézethez, hogy az a polgári jogba tartozik. Ezek után a dolgozat harmadik részében az újítási eljárás hatályos szabályait elemezve vetett fel néhány elvi jelentőségű kérdést s a gyakorlati szükségességre hivatkozással megfontolásra érdemes észrevételt és javaslatot is tett. Elgondolása szerint az újítás fogalmának meghatározása revízióra szorul, kizárólag műszaki jellegű javaslatokat kellene újításnak minősíteni. Kívánatos volna a munkaköri kötelesség általános elvi kereteinek meghatározása; az újítók díjazásával felmerülő problémák megszüntetése érdekében a díjazási —, valamint a jogorvoslati rendszer módosítása. A téma kiválasztása, összeállítása, a javaslatok példákkal való illusztrálása a szerző elmélyült munkájáról tesz tanúságot.

Supala Iván IV. évf. joghallgató (Pécs): *A termelőszövetkezetek szervezeti rendjének kialakulása az egyesülések nyomán.* (Vitavezető: Dr. Földes Iván tanszékvezető egyetemi docens, Pécs.) A dolgozat bevezetőjében Baranya megyében folytatott vizsgálódásai eredményeképpen gazdasági, majd jogi vonatkozásaiban szerző rámutatott a nagy gazdaságok előnyére, majd a termelőszövetkezetek egyesülésével összefüggő jogi problémákat taglalva elhatárolást tett beolvadás és egyesülés között. Dolgozatában részletesen az utóbbival foglalkozott. A szervezeti változások kapcsán két problémát vetett fel: elvileg célszerűnek látszana a legfontosabb ügyeket minden esetben a küldöttgyűlés helyett a közgyűlésnek fenntartani döntés céljából; szükséges volna ezenkívül a küldöttek visszahívásának jogszabályi rendezése is. A tapasztalatok alapján leszögezte: a jelentkező szakemberhiány felszámolása érdekében történt átirányítás helyes lépés volt, az általa vizsgált területen biztosítottnak látszik minden irányban a szakszerű vezetés.

Az egyesüléssel változások következnek be a munkaszervezetet illetően és itt utalt néhány felmerült s az elkövetkezőkben kidolgozásra váró olyan problémára, mint pl. a jövedelemelosztás, brigádok és munkacsapatok szervezeti kérdése stb. A színvonalas dolgozat végén szerző is kívánatosnak tartotta, hogy ahol a politikai, társadalmi és gazdasági helyzet ezt lehetővé teszi, a termelőszövetkezet területén működő kisebb községeket egy közös tanácsi szervezetté alakítsák át.

Szekeres László V. évf. joghallgató (Szeged): *A tagsági jogviszonnyal kapcsolatos jogviták.* (Vitavezető: Dr. Nagy László tanszékvezető egyetemi tanár, Szeged.) A Csongrád megyei termelőszövetkezetekben végzett széleskörű anyaggyűjtésre felépített dolgozatban kiemelte a szerző, hogy a termelőszövetkezetek belső életében jelentős helyet foglalnak el a tagsági jogviszony megsértéséből keletkező viták. Tartalmi elemüket tekintve a következő csoportosítás tehető: *a)* jogviszony keletkezése és megszűnése, *b)* a munkajogviszonyból, *c)* belső igazgatási viszonyból, *d)* vagyoni természetű jogviszonyból eredő jogviták.

Statisztikai adatokkal bizonyította, mily nagy százalékban fordulnak a vita eldöntésére a tagok egyéb szervekhez — rádió, sajtó, társadalmi szervek — ami pedig igen gátolja a gyors ügyintézést. Felvetette: helyes lenne, ha a termelőszövetkezetekben a relatíve kisebb súlyú vitás ügyek elintézésére döntőbizottságot szerveznének. Vizsgálódásai alapján megállapította, hogy a gazdasági megerősödéssel egyre kisebb számban merül fel a tagsági jogviszony megszűnésével kapcsolatban vita; viszont a javadalmazás tekintetében mutatkozó fogyatékosságok felszámolására az ellenőrző bizottságoknak nagyobb aktivitást kellene kifejteniük.

Soós Ilona V. évf. joghallgató (Szeged): *A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok anyagi felelősségének néhány gyakorlati vonatkozású kérdése a Csongrád megyei termelőszövetkezetekben.* (Vitavezető: Dr. Nagy László tanszékvezető egyetemi tanár, Szeged.) A dolgozat kiemelte a szövetkezeti tulajdon védelmének jelentőségét, bemutatta a termelőszövetkezeti jogi felelősség alapvető kérdéseit. A szerző utalt arra, hogy gyakran fordulnak elő szövetkezeteinkben olyan esetek, amikor a kár többek közös magatartásának következtében keletkezik. Sajátos vonása a termelőszövetkezeti jogi felelősségnek, hogy elsősorban nem az egyetemlegesség, hanem az együttes részarányos felelősség alapján kell megtéríteni a kárt. A továbbiakban vizsgálta a termelőszövetkezeti tag — illetve pártoló tag, családtag, munkaviszonyban álló dolgozó, illetve kívülálló harmadik személy közösen elkövetett károkozásának eseteit.

Uttó György V. évf. joghallgató (Budapest): *A termelőszövetkezeti tervezés néhány kérdése.* (Vitavezető: Dr. Seres Imre tanszékvezető egyetemi docens, Budapest.) A szerző a tervezés szükségességének objektív követelményét hangsúlyozva megállapította, hogy a szocialista állam a termelés irányítója, ez irányú tevékenysége során főképpen a kötelező tervutasítás és a tervszerű befolyásolás eszközeit alkalmazza. A szövetkezeti szektorban az utóbbi jelentősége a döntöbb, s bár a termelőszövetkezet nem tervkötelezett, ez nem jelenti azt, hogy nincsen tervszerű gazdálkodásra kötelezve.

Részletesen elemezte ezután a termelőszövetkezeti terv, valamint a termelési és terméényértékesítési szerződés kapcsolatát, külön a megkötés és külön a teljesítés szakaszában. Az eddigi jó tapasztalatok alapján végül arra az álláspontra helyezkedett, hogy a 3 éves keretszerződéses rendszert a termelés és a tervezés biztonságának növelése érdekében tovább kell fejleszteni.

Dr. Bruhács János (Pécs): *Az állam nemzetközi felelőssége.* (Vitavezető: Dr. Haraszti György tanszékvezető egyetemi tanár, Pécs.) Jelentős külföldi irodalom áttanulmányozásával tartalmas dolgozatban számolt be szerző az állam nemzetközi felelősségének legalapvetőbb kérdéseiről. Dolgozatában leszögezte: a nemzetközi felelősség az egyöntetű nemzetközi gyakorlat által elismert jogintézmény, de rámutatott arra, hogy a felelősséget alkotó normarendszer bizonyos esetekben határozatlanságot mutat. A tanulmány vizsgálta a nemzetközi felelősséget keletkeztető forrásokat, megkülönböztet deliktuális és szerződéses felelősséget; majd további részében helyes gondolatvezetéssel behatóan foglalkozott a nemzetközi jogsértés három konjuktív feltételével. Kiemelendő a szerző jó stílusa és bátor kritikai hangvétele, amely az egész előadást jellemezte.

Valki László V. évf. joghallgató (Budapest): *A német békeszerződés kérdései.* (Vitavezető: Dr. Haraszti György tanszékvezető egyetemi tanár, Pécs.) Szerző a második világháborút követő időszak európai vonatkozású legjelentősebb és jellegénél fogva nagyon szerteágazó problémáját választotta tanulmányának témájául. Az I. fejezet hű kronológiai sorrendben átfogó, jól tagolt történeti ismertetését adta az 1943—1959-es időszak eseményeinek. A II. fejezetben először a szovjet békeszerződés-tervezet általános jellemzésére tért ki, kiemelvén annak fő célkitűzését: olyan feltételeket kell megállapítani, amelyek nem szolgálják a német nép elnyomását, ugyanakkor azonban megfelelő biztosítékot nyújtanak esetleges agressziós törekvések ellen.

Részletesen fejtegette a békeszerződés megkötésének szükségességét, majd ismertette, hogy a nyugati hatalmak a megkötést milyen ellenérvekkel kívánják elhalasztani. Különösen értékes az a rész, amely a békeszerződés nemzetközi jogi következményeivel, főleg a nyugat-berlini, illetőleg az egész megszállási rendszer felszámolásával, a határkérdéssel és az újraegyesítéssel foglalkozik.

Dr. Viszmegné dr. Koós Ilona (Szeged): *A társadalmi szervek szerepe a szocialista állam jogalkotó, jogalkalmazó tevékenységében.* (Vitavezető: Dr. Antalffy György tanszékvezető egyetemi tanár, Szeged.) A szocialista államok társadalmi szervezeteiben egyesül az egész nép és összességükben a társadalom politikai szervezetének rendszerét alkotják, hangsúlyozta bevezetésében a szerző, majd a továbbiakban a szervezési és működési eltérésekre figyelemmel osztályozta a társadalmi szerveket. A szovjet jogirodalom alapos áttanulmnyozásával azt a következ-

tetést vonta le, hogy leglényegesebb elhatároló ismérv a feladatok megoldásának módszere közti különbség; a társadalmi szerveknél a meggyőzés, az állami szerveknél a kényszer, de természetesen egyik oldalon sem kizárólagos érvényesüléssel. Arra kell törekedni, hogy minél szélesebb körben legyen tudatosítva a jogszabályok, normák önkéntes betartása; a jogalkalmazást illetően pedig még hatékonyabban kell bevonni a dolgozókat a feladatok megoldásába. Kiemelte végül, hogy a pártnak, — mint speciális társadalmi szervezetnek — nagyon fontos szerepe van a jogpolitika irányításában.

Dr. Halász Ágnes (Budapest): *Az össznépi állam az SZKP új programjában.* (Vitavezető: Dr. Vas Tibor tanszékvezető egyetemi tanár, Budapest.) A színvonalas tanulmány első része a szovjet állam fejlődésének szakaszait ismertette, míg a második részben a szocialista termelési viszonyoknak kommunista termelési viszonyokká való fejlődésének kérdéseit vizsgálta. A következőkben a marxizmus—leninizmus tanainak alapos ismeretében a szocialista állam fejlődését elemezte a kommunizmus építésének időszakában, méltatta az össznépi állam kialakulásának történelmi jelentőségét, behatóan elemezte azokat a körülményeket, amelyek következtében szükségtelenné válik a kommunizmus építésének idején a proletáriátus diktatúrája. Szerző vázolta azután a társadalmi szervek egyre növekvő funkcióit, a dolgozó tömegek szerepét a szocialista jog demokratizálásának területén, majd a magyarországi viszonyokra vonatkozólag értékes megállapításokat tett a pártprogram állam- és jogelméleti vonatkozásairól.

Dr. Kéry Tamás (Budapest): *A fegyelmi vétségek.* (Vitavezető: Dr. Weltner Andor tanszékvezető egyetemi tanár, Budapest.) A dolgozat három részre tagolódik. 1. A fegyelmi vétség fogalmát illetően a szerző álláspontja: fegyelmi vétség a dolgozó olyan vétkes magatartása, amely a termelés, a munkafolyamat közvetlen vagy közvetett megzavarásán keresztül veszélyes a társadalomra. 2. A fegyelmi vétségek körében a bűncselekmény és fegyelmi vétség viszonyának kérdését vizsgálta igen részletesen. 3. A fegyelmi büntetések tekintetében elvi és gyakorlati megfontolások alapján meggyőződése szerint a megfelelő biztosítékokkal övezett pénzbüntetés bevezetése indokolt volna.

Sal László V. évf. joghallgató (Szeged): *A munkajogviszony elhatárolása a munkavégzéssel kapcsolatos polgári jogi viszonyoktól.* (Vitavezető: Dr. Nagy László tanszékvezető egyetemi tanár, Szeged.) A feldolgozott témának eléggé szegényes az irodalma, azonban a mindennapi életben és a bírói gyakorlatban sokat szereplő probléma. A dolgozat több elvi kérdést is felvetett s azok helyes megoldása a gyakorlat számára is iránymutatónak mondható. A szerző színvonalas munkát készített, különösen dicsérendő a feldolgozás sajátos módszere kulturált stílusa, amellyel méltán érdemelte ki a KISZ Központi Bizottsága és a Művelődésügyi Minisztérium egyik első díját.

A tanulmány első része a munkaerő jellegével foglalkozik, összehasonlítást tett a kapitalista és a szocialista szabályozás között és áttekintést adott a munkavégzéssel kapcsolatos társadalmi viszonyok jogi szabályozásáról. Helyesek azok a megállapításai, amelyek a munkajogviszonnyá minősítés minimális feltételeiről szólnak. Fejtegetései során arra a következtetésre jutott, hogy a leglényegesebb az utasítási jogkör, amely mind terjedelmében, mind pedig minőségében is jelentősebb, mint a megbízóé, illetőleg megrendelőé. Befejezésül néhány „kisegítő" elhatároló ismérvet sorolt fel. Ilyen ismérv lehet pl. a munkakör, rendszeres munkavégzés, munkamérték.

Gál Zoltán V. évf. joghallgató (Budapest): *A képviselet és az igazgatási szervek hatáskörének elhatárolási kérdései a tanácsi szervezetben.* (Vitavezető: Dr. Beér János tanszékvezető egyetemi tanár, Budapest.) Szerző bevezetőjében rámutatott, hogy a felvetett probléma rendkívül aktuális és jelentős, mivel a hatáskörök rendezetlensége több vonatkozásban is akadálya a tanácsi munka színvonalemelkedésének. Az első rész néhány elméleti alapvetést tartalmaz; a hatáskör és a feladatkör fogalmának elemzése során az utóbbi primátusát hangsúlyozta; a továbbiakban történeti fejlődésében mutatta be a végrehajtó szervek szerepét.

A második részben a tanács és az igazgatási szervek hatáskörének viszonyát vizsgálta. A végrehajtó bizottságnak nagy szerepe van a tanács működésének meghatározásában, így pl. eldönti milyen kérdéseket tárgyaljon a képviseleti szerv. A képviseleti szervnek az elkövetkezőkben feltétlenül nagyobb hatáskört kell biztosítani, javasolta ezért a jogszabály megfelelő módosítását.

Dr. Mészáros Eszter (Szeged): *A gyámügyi igazgatás egyes kérdései.* (Vitavezető: Dr. Martonyi János tanszékvezető egyetemi tanár, Szeged.) A dolgozat a gyermek- és ifjúság védelem jelentőségét méltatva áttekintést adott a gyámügyi szervezet alakulásáról, majd a szülői felügyeletet nélkülöző kiskorúakról történő gondoskodással kapcsolatos feladatokat ismertette. Meggyőződése szerint egyik legelhanyagoltabb terület a preventív intézkedések, továbbá az utógondozás eszközeinek alkalmazása; e téren főleg a társadalmi szervek nagyobb arányú bekapcsolására volna szükség. Az irodalom és a joggyakorlat felhasználásával tárgyalta végül az eljárás során mutatkozó kisebb hiányosságokat, felvetette új jogszabály megalkotásának szükségességét.

Fürcht Pál IV. évf. joghallgató (Budapest): *Az állandó bizottságok és a szakigazgatási szervek kapcsolata, az állandó bizottságok fejlesztésének néhány problémája.* (Vitavezető: Dr. Berényi Sándor tanszékvezető egyetemi docens, Budapest.) A szerző a dolgozóknak a szakigazgatási munkába való bevonásának kérdését vizsgálta tanulmányában, elsősorban az állandó bizottságok vonatkozásában. Bemutatta az erre vonatkozó hatályos jogszabályokat; kiemelte az állandó bizottságok szerepét, de kifogásolta, hogy az albizottságok és a széles körben szervezett aktívahálózat munkáját megfelelő irányelvek nem segítik. A következő rész a szocialista országok állandó bizottságainak szervezetével és hatásköri szabályaival foglalkozott.

Végül vizsgálatai alapján kívánatosnak tartotta az állandó bizottságok továbbfejlesztését, így pl. nem tanácstagoknak bevonását, ügydöntő hatáskör megadását a bizottságok számára.

Dr. Nagy Árpád (Pécs): *A községfejlesztési tevékenység, különös tekintettel a Baranya megyei tapasztalatokra.* (Vitavezető: Dr. Szamel Lajos tanszékvezető egyetemi tanár, Pécs.) Az alapos, rendkívül széleskörű kutatómunkára felépített, kiváló dolgozatában szerző Baranya megyei vizsgálódásai alapján értékes következtetéseket vont le a községfejlesztés tapasztalatairól, mint tanácsaink feladatkörének szerves részét képező tevékenységéről. Értékes megállapítást tett a községfejlesztés elméleti és gyakorlati kérdéseit illetően. A jól összegyűjtött gazdag anyag foglalkozik a községfejlesztési terv készítésével, feldolgozásával, az elfogadás és végrehajtás kérdéseivel, a társadalmi munka jelentőségével; a termelőszövetkezetek és a tanácsok kapcsolatát illetően pedig messzemenő együttműködésre hívta fel a figyelmet. Végül összegezte a községfejlesztési munka terén még meglevő hiányosságokat és utalt a községfejlesztésre vonatkozó joganyag kodifikációjának szükségességére.

Borbély Béla IV. éves joghallgató (Pécs): *Összehasonlító anyagul szolgáló kézírások.* (Vitavezető: Dr. Varga László egyetemi docens, Pécs.) A szerző igen érdekes kérdést tesz vizsgálat tárgyává dolgozatában. Bevezetésként hangsúlyozta az összehasonlító anyagul szolgáló kézírások jelentőségét, a továbbiakban pedig az összehasonlításhoz szükséges anyagokat tárgyalta a következő felosztásban: a) inkriminált anyagok, b) spontán írások, c) próbaírások. Említésre méltó a feldolgozás módszere, helyes megállapításai, amely a dolgozat szerzőjének alapos munkáját tükrözi.

Tremmel Flórián V. évf. joghallgató (Pécs): *A közvetett bizonyítékok helye és szerepe a büntetőeljárásban.* (Vitavezető: Dr. Varga László egyetemi docens, Pécs.) A szerző a közvetett bizonyítékot, mint büntető eljárásjogi szempontból igen jelentős problémát dolgozott fel tanulmányában. Meghatározta a bizonyíték fogalmát, majd forrás, tárgy és a bizonyítandó tényhez való viszony szerint csoportosította a bizonyítékokat. Véleménye szerint a közvetett bizonyítékok következtetései alapot képeznek a bizonyítandó tény megállapítására, amely lehetővé teszi az érdemi döntés meghozatalát. A közvetett bizonyítékok megkülönböztetésének szükségességét a gyakorlat alakította ki és az elkövetkezőkben egyenértékűek lehetnek a közvetlen bizonyítékokkal, ezért nagy szerepük van az objektív igazság feltárásában.

Merényi Kálmán V. évf. lev. joghallgató (Szeged): *A fiatalkorúak bűnözésének egyes kérdései Csongrád és Bács-Kiskun megyében az 1962. évben.* (Az ülést vezette: Dr. Fonyó Antal tanszékvezető egyetemi tanár, Szeged.) Társadalmunk igen időszerű kérdését választotta tanulmánya tárgyául a szerző. Alapos elemző munka eredményeképpen kifejtette, hogy a fiatalkorúak bűnözését milyen okok és körülmények segítik elő; miért indokolt e problémával való behatóan foglalkozás. A sokoldalúan összeállított statisztikai adatok összehasonlításul szolgáltak a jelzett időszakra kiterjedően arra vonatkozóan, hogy milyen életkorú, milyen családi környezetű, iskolai végzettségű fiatalok követnek el leggyakrabban bűncselekményt. A jól kiválasztott példákkal illusztrált előadás élesen rámutatott a megoldandó feladatokra és iránymutatást adott azok gyakorlati végrehajtására is.

Bólya Lajos V. évf. joghallgató (Budapest): *A vegyes bűnösségű bűncselekmények.* (Vitavezető: Dr. Kádár Miklós tanszékvezető egyetemi tanár, Budapest.) Szerző a dolgozat I. részében meghatározta a vegyes bűnösség vagy praeterintentionalitás absztrakt fogalmát. A II. részben bemutatta, milyen felfogások ismeretesek az eredményért való felelősséget illetően. A III. rész a praeterintentionalitás egyes kérdéseit taglalta nagyon logikus rendszerezéssel és világos okfejtéssel. Részletesen vizsgálta, hogy a vegyes bűncselekmények önálló jogintézményt alkossanak-e vagy pedig a halmazat keretében kerüljön tárgyalásra. vizsgálta azt is, hogy milyen bűnösségi alakzathoz tartozzanak a vegyes bűncselekmények. A IV. rész a Btk. 18. §-át elemezte. Szerző véleménye szerint a jelenlegi szabályozásnál helyesebb volt a Btk. tervezetének szövegezése.

Gregus Márta IV. évf. joghallgató (Pécs): *A büntetőjogi kísérlet.* (Vitavezető: Dr. Földvári József egyetemi docens, Pécs.) A tanulmány rövid történeti ismertetése után a bűncselekmény megvalósulásának fázisait a következőkben jelölte meg: 1. szándék keletkezése, 2. előkészület, 3. kísérlet, 4. befejezett bűncselekmény. Egybevetve a kísérlet és befejezett bűntett fogalmát, kifejtette, hogy a kísérlet alanyi oldala megegyezik a befejezett bűncselekmény alanyi oldalával, a tárgyi oldal tekintetében azonban az annál kevesebb. A kísérlet és előkészület elhatárolása már komolyabb problémát okoz; foglalkozott az objektív és szubjektív elméletekkel, rámutatván, hogy nálunk mind az elmélet, mind a gyakorlat az objektív veszélyeztetés elméleti alapján áll. A kísérlet fogalmi elemeit felsorolva (szándékosság, mely a bevégzésre irányul, véghezvitel megkezdése, bevégzés elmaradása) csoportosította azokat a bűncselekményeket, amelyeknél kizárt a kísérlet. Szerző a továbbiakban az új Btk. rendelkezéseinek szem előtt tartásával a kísérlet büntetésének elméleti és gyakorlati jelentőségű kérdéseit vizsgálta. A tanulmány szerzője színvonalas munkát készített.

Szabó Pál V. évf. joghallgató (Budapest): *A házasságok megszűnése és a kormegoszlás közötti összefüggés statisztikai elemzése.* (Vitavezető: Dr. Kovacsics József tanszékvezető egyetemi docens, Budapest.) A dolgozat szerzője a statisztikai módszerek gyakorlati alkalmazásának adta szép példáját s a megvizsgált anyag alapján foglalkozott — a korábban is már kifejtett aktuális kérdéssel — s vont le helyes következtetéseket. Az első részben a házasság és a válás történeti fejlődését ismertette, a második részben vizsgálta a kor és a válás közötti összefüggést, ezután kitért a válások kor szerinti megoszlásának tárgyalására, a gyermekes és gyermektelen házasságok esetében, végül a válások számának csökkentésére al-

kalmas eszközök és módszerek problémáját elemezve néhány megfontolandó javaslatot tett.

Dalmadi György IV. évf. joghallgató (Pécs): *Egy mezőváros úriszéki bíráskodásának gyakorlata a XIX. században.* (Vitavezető: Dr. Csizmadia Andor tanszékvezető egyetemi tanár, Pécs.) Nagyon alapos levéltári kutatás alapján igen értékes tanulmányban számolt be szerző Boly mezőváros úriszéki bíráskodásának gyakorlatáról. (Boly a Batthyányi uradalom központja volt.) Az úriszékek XVIII—XIX. századi tevékenységéről a történeti és jogtörténeti szakirodalom csekély adattal rendelkezik, különösen hiányzik az úriszékek korabeli bírói gyakorlatának ismertetése. Az úriszéki bíráskodás e korszakban jelentősen átalakult, fontos tényezője a belpolitikai fejlődésnek, s a közigazgatás-történet tanulmányozása szempontjából is tanulságos. Szerző az úriszék általános jellemző vonásai után a hatásköri kérdéseket vizsgálta, majd ismertette az eljárási szabályokat. Ezután számos példával megvilágítva a büntető és a polgári ügyeket tárgyalta, végül bemutatott néhány igazgatási jellegű szabályt is. A dolgozatot nagy elismeréssel fogadta a konferencia hallgatósága.

Kállai István IV. évf. joghallgató (Budapest): *Az MSZMP és tagjai ellen lefolytatottt politikai és sajtóperek (1925—1927.).* (Vitavezető: Dr. Kovács Kálmán tanszékvezető egyetemi tanár, Budapest.) Élénk vitát váltott ki a konferencián a jelentős dokumentum-anyag felhasználásával készített tanulmány, amely a Horthy-korszak bíróságai által az MSZMP tagjai ellen lefolytatottt politikai és sajtópereket dolgozta fel. A szerző olyan dokumentumok felhasználásával állította össze dolgozatát, amelyek kevéssé ismeretesek a hallgatóság előtt és azonkívül tartalmánál, jelentőségénél fogva is hathatósan járult hozzá a hallgatók világnézetének megerősödéséhez. Érdeme még, hogy a gazdag forrásanyagból jól emelte ki a legfontosabb kérdéseket.

Pető Borbála V. évf. joghallgató (Budapest): *A törvényességi óvás a polgári eljárásban.* (Vitavezető: Dr. Névai László tanszékvezető egyetemi tanár, Budapest.) Szerző a bevezetőben hangsúlyozta a törvényességi óvás jelentőségét, majd rövid történeti vizsgálódás után foglalkozott a törvényességi óvás jogi természetével. Részletesen szólt az óvás céljáról, „alanyairól", tárgyáról, valamint az óvás előfeltételéről. Az óvás elbírálása szabályainak ismertetése után alapos indokolással értékes javaslatokat tett a Pp. XIV. fejezete egyes rendelkezéseinek módosítására.

III.

1. Az elhangzott előadások rövid ismertetése után szükséges a háromnapos konferencia általános értékelése, tartalmi és szervezési kérdések vizsgálata és ezzel összefüggésben néhány megfontolást kívánó javaslat felvetése.

Általános vélemény szerint örömmel állapíthatjuk meg, hogy a VI. Országos Tudományos Diákköri Konferencia rendkívül eredményesnek minősíthető mind az érdeklődés, mind a dolgozatok színvonala tekintetében. Az előző konferenciákhoz viszonyítva legnagyobb eredménynek a hallgatók vitakészségének emelkedését tarthatjuk. A hozzászólók igen színvonalasan fejtették ki véleményüket, akár elismerést, akár pedig ellenvéleményt vagy pedig bírálatot tartalmazott. Számos felszólaló igen figyelemreméltó elméleti és gyakorlati tájékozottságról tett tanúságot. Mindhárom tagozatra jellemző volt, hogy az előadások és korreferátumok elhangzása után több hozzászólás következett és sok esetben az idő előrehaladottságára tekintettel kellett a vitavezetőnek lezárni a vitát. A viták során számos gondolatébresztő észrevétel hangzott el, amelyek segítséget is nyújtanak a szerzőknek dolgozatuk továbbfejlesztéséhez.

2. A konferenciára történő felkészülés tekintetében is további fejlődés tapasztalható. Diákköreink munkatervében ugyanis évről-évre jobban kidomborodik az a törekvés, hogy jogéletünk fontos, időszerű elméleti és gyakorlati problémáit dolgozzák fel; a helyes irányvonal azután tükröződött a konferencia igen gazdag programjában is. Döntő többségükben hallgatóink olyan témákkal foglalkoztak, amelyek közvetlenül a gyakorlati élet szabta igényekhez igazodik; ez is bizonyítja, hogy az egyetemi ifjúság élénk figyelemmel kíséri a mai élet jelenségeit. Az egyes előadások szervesen egészítették ki egymást, s csupán általánosságokat tartalmazó és álproblémákkal való foglalkozás ma már csak elvétve akad.

További pozitívuma a felkészülésnek, hogy a dolgozatok szerzői a jogirodalom tanulmányozásán kívül az eddiginél szélesebb körben végeztek önálló kutatást a bíróságokon, tanácsoknál, levéltárakban, termelőszövetkezetekben. Örvendetes volt azt is tapasztalni, hogy a szocializmus építésének arányai és eredményei, a társadalmi életünkben végbemenő átalakulás üteme milyen jelentős nevelő hatással van hallgatóinkra, s ezt az optimizmust számos szerző és felszólaló a konferencián kifejezésre is juttatta. Az elmúlt konferencia értékelésénél jogos volt az a kritika, hogy a termelőszövetkezeti mozgalom jelentőségéhez mérten nem szerepelt kellő számú termelőszövetkezeti jogi problémát tárgyaló dolgozat, azonkívül öröklési jogi és családi jogi témájú sem.** Jelen ismertetésből is kitűnőleg — az öröklési jog kivételével — a konferencia ezt a hiányosságot pótolta.

3. A karok diákkörei közötti szorosabb kapcsolat kialakítására irányuló javaslat megvalósítására sajnos még ma sem történt olyan intézkedés, amely pedig a tapasztalatok, munkatervek és módszerek kicserélése tekintetében a jövő szempontjából feltétlenül hasznos volna.

Figyelemre méltó új vonása volt a konferenciának, hogy előadóként nyolc végzett hallgató is szerepelt; sikeres szereplésük indokolja a kezdeményezés továbbfejlesztését. Egyes diákköreink volt tagjaikat már korábban is meghívták egy-egy előadás tartására, akik mindig szíves örömmel tettek eleget a felkérésnek. A gyakorlati munkáról, feladatokról, tervekről szóló színes beszámolókat mindig élénk érdeklődés kísérte s igen jó nevelő ha-

** Nagy Árpád — Tamás Lajos ismertetése a Jogtudományi Közlöny 1962. évi 6. számában.

tással volt hallgatóinkra. A végzett hallgatókkal való szélesebb körű rendszeres kapcsolat bizonyára gyümölcsöző volna mind oktatóinkra, mind pedig fiatal diplomásainkra.

A tanulmányok publikálása megoldottnak mondható, azonban kívánatos volna, hogy a jövőben esetleg szakfolyóiratok is közzétennének egyes tanulmányokat, vagy azok részletét; ez is bizonyára segítené a színvonal emelkedését.

A 29 dolgozat szerzője közül 12 a budapesti, 9 a pécsi és 8 a szegedi kar diákköreinek tagja. Amíg korábban az alsóbb évfolyamok hallgatói is készítettek dolgozatot, addig most kizárólag a felsőbb évfolyamok hallgatói szerepeltek; 6 IV. éves, 15 V. éves és 8 végzett hallgató tartott előadást. Örvendetes, hogy nőhallgatóink is egyre jobban bekapcsolódnak a diákkörök munkájába. Az előző konferencián szerepelt hárommal szemben hét hallgatónő számolt be kutatásának eredményeiről.

4. A konferencia értékelésénél vitathatatlanul elsőrendű szempont a tartalmi kérdések vizsgálata, de ezzel szoros összefüggésben — mivel hatása bizonyos fokig érezhető volt — foglalkozni kell néhány szervezési, technikai problémával is. Az előző konferenciákhoz hasonlóan a rendező egyetem mindenre kiterjedő, gondos előkészítő tevékenységet fejtett ki, jól felhasználva a korábbi tapasztalatokat is. Itt azonban feltétlenül ki kell térni arra a szervezési jellegű problémának látszó, de — véleményünk szerint — a konferencia tartalmi vonatkozásait is érintő kérdésre, amely az előkészítéssel kapcsolatos. A legtökéletesebb megoldás az, ha a résztvevők előzetesen megkapják az előadások teljes anyagát, ami — különösen a hallgatók felkészülését illetően — feltétlenül előnyös. Ezen a konferencián technikai nehézségek miatt csupán az előadások tézisei kerültek szétosztásra, amely tézisek nem mindig tükrözték teljesen a dolgozat tartalmát, ezért ez a módszer a gyakorlatban nem bizonyult teljesen megfelelőnek. Ennek ellenére a „hivatalos" korreferenseken kívül számos előadást jól felépített, előre fel nem kért hozzászólás követte. A kifejtettek alapján mégis célszerűbbnek látszana, ha a következő konferencia előkészítése során a Karok a téziseken felül előzetesen a dolgozat egy példányát megkapnák.

A tudományos színvonal emelkedése mellett nem lehet figyelmen kívül hagyni viszont azt a tényt, hogy a tudományos diákkörök munkájában hallgatóink igen alacsony százaléka vesz csupán részt, jóllehet a diákkörök a jövő szempontjából igen jelentősek, a tudományos utánpótlásnak legfontosabb bázisai. A diákkörök munkájának értékelésénél, fejlesztésénél azt kell szem előtt tartani, hogy a mai egyetemi hallgatók a jövő nagy feladatainak lesznek a végrehajtói, ezért elsőrendű kötelesség a tudományos munka iránti általános érdeklődés felkeltése, a szakemberképzés színvonalának állandó emelése.

A KISZ Központi Bizottsága, a Művelődésügyi Minisztérium és az egyetemek ez alkalommal is magas jutalommal díjazták a dolgozatok szerzőit, kifejezésre juttatván ezzel azt, hogy államunk figyelemmel kíséri, megbecsüli és értékeli azt a munkát, amelyet hallgatóink a tudományos diákkörökben végeznek.

Bérczi Imre

A Magyar Iparjogvédelmi Egyesület munkájáról

A Magyar Iparjogvédelmi Egyesület három évvel ezelőtt alakult. Tagjai: jogászok, műszakiak, közgazdászok.

Az Egyesület létrehozását komoly előkészítő munka előzte meg: a megalakulás a különböző főfelügyeleti hatóságok és társadalmi szervek előzetes állásfoglalása alapján történt.[1]

Az Egyesület eleinte pénzügyi nehézségekkel küzdött. Ezeket csak az 1963. évben sikerült áthidalni. Ezért eredményes, alapszabályszerű tevékenységet csak az utóbbi évben tudott kifejteni.

Az Egyesület feladatait az alapszabályok három fő irányban határolják körül: *a)* előadásokat, vitaüléseket rendez; *b)* elősegíti az iparjogvédelmi kérdésekben a nemzetközi együttműködést; *c)* előmozdítja az ipari tulajdonra vonatkozó hazai jogalkotás munkáját, az iparjogvédelem területét érintő kodifikációs munka társadalmi bázisául szolgál.

A következőkben e feladatok szerinti csoportosításban számolunk be az Egyesület 1963. évi működéséről.

Előadások, vitaülések

Zelen Béla gépészmérnök, szabadalmi ügyvivő „A szabadalmi bejelentések előkészítése, szabadalomkutatás, újdonságvizsgálat" címmel tartott előadást.

Előadásában számos gyakorlati példával világította meg, hogy a találmány létrehozásával kapcsolatos szellemi alkotó munka, bármilyen magas színvonalú feltalálói tevékenységet képviseljen is, jogi védelem nélkül sem a feltaláló, sem a népgazdaság számára nem hozza meg a kívánt eredményt. Találmányok jogi oltalma csak szakszerű szabadalmi bejelentéssel biztosítható. A bejelentés szakszerűsége érdekében célszerű az előzetes ún. házi újdonságvizsgálat. Ezt követi a különböző országok szabadalmi hatóságai által hivatalból lefolytatott újdonságvizsgálat. — Szükséges ezen felül az exportra kerülő gyártmányok szempontjából figyelembe jövő külföldi találmányok ismerete. Ennek hiányában tisztázni kell, hogy az exportra kerülő gyártmányok nem ütköznek-e külföldi szabadalmi jogokba. (Patentreinheit.) Ennek érdekében célszerű az export szempontjából figyelembe jövő országok szabadalmi hatóságainál szabadalomkutatást végezni. Még a tetemes összegű szabadalomkutatási költség is jóval kisebb anyagi áldozatot jelent, mintha esetleges jogsértés miatt nagyösszegű kártérítést kell fizetni.

Bernauer Magda vegyész, szabadalmi ügyvivő „A védjegy általában; fejezetek a DANUBIA Szabadalmi Iroda gyakorlatából" című előadásában főként a védjegyek lajstromozása kapcsán felmerülő problémákkal foglalkozott. Ismertette a védjegyek lajstromozását gátló okokat, amelyek fennforgása esetén a védjegyként válasz-

[1] Dán Jenő: Megalakult a Magyar Iparjogvédelmi Egyesület. Magyar Jog, 1962. 381—382. old.

tott megjelölés (szó, ábra stb.) lajstromozásának törvényes akadálya van. Ezek az akadályok országonként különbözők, így tehát ugyanazt a védjegyet a különböző országok védjegyhatóságai különbözőképpen ítélik meg. Ezt számos színes példával szemléltette. Ugyanakkor rámutatott arra is, hogy a gondatlanul megválasztott védjegyek milyen hátrányokat okozhatnak, nevezetesen, ha harmadik személyek korábban szerzett jogaiba ütköznek. Új védjegyek bevezetése előtt tehát — különösen, ha a bevezetés külföldön történik — az előzetes védjegykutatás elengedhetetlen. Ismertette a védjegykutatási eredmények kiértékelésével kapcsolatos nehézségeket.

Dán Jenő jogtanácsos „Munkaköri kötelesség és műszaki fejlesztés" című előadásában az újításokkal kapcsolatos munkaköri kötelesség kérdéseit elemezte. Rámutatott a jelenlegi jogi szabályozás elégtelenségére és az e szabályozás továbbfejlesztésével kapcsolatos problematikát vázolta. Ennek keretében főként azt hangsúlyozta, hogy az újító munkaköri kötelességével kapcsolatos kérdések szabályozása csak a problémákör egyik oldalát érinti. Szükséges volna ezen felül az újítás elfogadásáért felelős vállalati dolgozók munkaköri kötelességével kapcsolatos kérdések szabályozása is, valamint e dolgozók anyagi ösztönzésére vonatkozó szabályok kidolgozása. Megemlékezett arról, hogy kívánatos volna a bírói hatáskört a munkaköri kötelesség kérdésére is kiterjeszteni. Befejezésül a tervszerződések és az újítások, valamint találmányok megvalósítására vonatkozó szerződések kapcsolatát tárgyalta.

M. M. Boguszlavszkij moszkvai professzor „Új jellemvonások a szovjet feltalálói jogban" című előadásában a szovjet jogszabályalkotás legújabb eredményeit ismertette: a Szovjetunió Minisztertanácsának a felfedezésekről, találmányokról és újítási javaslatokról szóló 1959. április 24-i rendeletét, valamint a Szovjetunió Polgári Törvényhozásának Alapjairól szóló törvény feltalálói jogi részét.

Foglalkozott még a szocialista országoknak a találmányi ügyekben kialakítandó együttműködése kérdésével. Az együttműködés egyik fontos előfeltételeként a KGST országok feltalálói jogának egymáshoz közelítését, összhangba hozatalát jelölte meg. Az e téren folyó munka ezidőszerint a felfedezésekkel, találmányokkal és újítási javaslatokkal összefüggő fontosabb jogi fogalmak egységesítésére irányul. Az előadó annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy a szocialista országok feltalálói joga alapvető rendelkezéseinek egységesítése lehetővé teszi majd egységes (nemzetközi) szerzői tanúsítvány létrehozását. Ez valamennyi szocialista országban jogi oltalmat biztosítana a találmányok számára. Az egységes (nemzetközi) szerzői tanúsítvány valamennyi szocialista országban elősegítené, hogy a többi országban kidolgozott találmányokat minél szélesebb körben felhasználják. Elősegítené továbbá a találmányokra vonatkozó műszaki információ hatásosságát, valamint nagyobb mértékben biztosítaná egyrészt az állam elsőbbségi jogát a találmányra, másrészt a feltalálói jogok védelmét. Az egységes (nemzetközi) szerzői tanúsítvánnyal védett találmányok a szocializmus alapelvei szerint az egész szocialista tábor érdekében lennének hasznosíthatók.

Bogdán Sándor, a Budapesti Fővárosi Bíróság tanácsvezető bírája „Az újítói és feltalálói jog vitái a bírói gyakorlatban" címmel tartott előadást.[2] Bevezetésként hatásköri kérdésekkel foglalkozott; ezek közül különösen azzal a vitatott kérdéssel, hogy a közreműködői díj bíróság előtt érvényesíthető-e vagy sem. Tárgyalta a szerzőségi (társszerzőségi) viták eldöntésével kapcsolatos rendelkezéseket. Ezek kapcsán foglalkozott az újító szerzőségi jogának terjedelmével, a társszerzőség megállapításának előfeltételeivel, végül pedig a vállalat (állami szerv) vezetője által társszerzőségi vitában hozott határozat alaki és tartalmi kellékeivel. — Ismertette azokat a vitákat, amelyekben azt kell a bíróságnak eldöntenie, hogy a benyújtott javaslat újításnak minősül-e vagy sem; melyik az újítást megvalósító vállalat; az újítás, illetve találmány tárgya azonos-e a megvalósítással; végül a legtöbb vitát kiváltó díjazási perekről emlékezett meg.

Batta János jogtanácsos. „Az iparesztétikai társadalmi jelentősége és gazdasági vonatkozásai" címmel tartott előadásában az iparművészet és iparesztétika fogalmainak történeti kialakulásáról, ezeknek a kapitalizmusban és a szocializmusban betöltött funkcióiról emlékezett meg. Elemezte az ipari termékekkel kapcsolatos esztétikai kérdések társadalmi jelentőségét; az ipari termelés, a kereskedelmi elosztás és a vásárló közönség szempontjainak feltárásával. — Az iparesztétika jogi vonatkozásainak tárgyalása során rámutatott a szerzői jog és a mintaoltalmi jog jelenleg hatályos rendelkezéseinek elégtelenségére. E rendelkezések nem felelnek már meg a szocialista társadalmi-gazdasági viszonyok szükségleteinek. Különösen az alkotó iparművészek jogvédelmének hiányosságára mutatott rá. Az iparművészeti alkotások díjazásával kapcsolatos kérdések rendezésre szorulnának, de nem kielégítőek maguknak az iparművészeti alkotásoknak jogi védelmét biztosító rendelkezések sem.

Valamennyi előadást jelentős számú hozzászólás és élénk vita követte.

Nemzetközi együttműködés

Az iparjogvédelmi kérdéseknek nemzetközi vonatkozásban különös jelentősége van. Ezért az Egyesület is egyik igen fontos feladatának tekintette, hogy a baráti szocialista országok hasonló egyesületeivel, szakembereivel kapcsolatot létesítsen. Felvette az Egyesület a kapcsolatot a szovjet *VOIR* (Feltalálók és Újítók Össz-szövetségi Egyesülete) elnevezésű társadalmi szervvel.

Különösen tanulságosnak bizonyult az a tapasztalatcsere, amelyet az Egyesület a VOIR Lett SZSZK-beli szervezete szabadalmi szakosztályának vezetőivel folytatott. A Lett SZSZK-ban kétéves levelező oktatás folyik szabadalmi ügyvivők társadalmi aktívaként történő képzésére. A kétéves levelező oktatás tematikája magas színvonalú, elméleti és gyakorlati szempontból világszínvonalon álló

[2] Az újítói-feltalálói jog vitái a bíróság gyakorlatában. Bogdán Sándor tanácsvezető bíró előadása. Újítók Lapja 1963. 24. sz. 7. old.

szabadalmi ügyvivők képzését biztosítja.

Kapcsolat létesült a népi demokratikus országok hasonló szerveivel, iparjogvédelmi szakembereivel is. Ezek közül különösen a Német Demokratikus Köztársaság és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság szakembereivel alakult ki termékeny kapcsolat.

Az Egyesületnek a szocialista táboron belüli tekintélyét jelentősen emelte az a körülmény, hogy 1963. június 3-án a *Nemzetközi Iparjogvédelmi Szövetség*[3] Nyugat-Berlini Kongresszusán a magyar nemzeti csoportot felvették e nemzetközi szervezet tagjai közé.

Ezt követően az Egyesület nemzetközi szakosztályt szervezett olyan jogász és műszaki szakemberekből, akik aktív részt vállaltak a nemzetközi vonatkozású iparjogvédelmi munkában. Az Egyesület nemzetközi szakosztálya, a Nemzetközi Iparjogvédelmi Szövetség munkarendjének megfelelően, ezidő szerint a következő kérdések feldolgozását tűzte feladatául:

Az ipari mintaoltalom nemzetközi egységesítése; a védjegyjog nemzetközi egységesítése; a szabadversenyt biztosító nemzeti vagy nemzetközi jogszabályok hatása az iparjogvédelemre; a nemzetközi kiállításokkal kapcsolatos iparjogvédelmi kérdések; a szabadalomtulajdonos jogai korlátozásának okai; szolgálati találmányok; a vállalati név oltalma.

A Nemzetközi Iparjogvédelmi Szövetségi egyik munkabizottsága, mely a szabadalomtulajdonos jogai korlátozásának okait tanulmányozza, 1963. november 4-én Zürichben ülést tartott. Ezen az ülésen az Egyesületet *Dán Jenő* képviselte, aki ott a szabadalmi kényszerengedélyre, valamint a szabadalom megvonására vonatkozó magyar felfogást ismertette.

Az Egyesület nemzetközi szakosztálya azon fáradozik, hogy a Nemzetközi Iparjogvédelmi Szövetség 1966. évi Tokio-i Kongresszusán a magyar álláspont valamennyi napirendi pont tekintetében megfelelően lehessen képviselve.

[3] A Nemzetközi Iparjogvédelmi Szövetség célkitűzéseiről és működéséről lásd: Vida Sándor: Nemzetközi szerződések előkészítése — az iparjogvédelem tükrében. Magyar Jog, 1962. 376—377. old.

A jogalkotás társadalmi elősegítése

Az Egyesületben rendezett előadások, vitaülések alkalmával sok gyakorlati és a jogalkotás szempontjából hasznosítható gondolat, javaslat, hozzászólás hangzik el. Ezért a jogszabályalkotásra hivatott főhatóságok képviselői is gyakran résztvesznek ezeken az előadásokon.

Ezen túlmenően azonban az Egyesület konkrét jogszabályelőkészítési munkát is végez.

Az *újításokról és találmányokról szóló kormányrendelet* módosítása tárgyában kiadandó jogszabály legfontosabb kérdéseinek megvitatására és ellentervezet készítésére az Egyesület a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetségével (METESZ) közösen hét munkacsoportot hozott létre. E munkacsoportok gazdasági és jogi szempontból is megfelelően alátámasztott állásfoglalásokat dolgoztak ki. Ezeknek az állásfoglalásoknak alapján az Egyesület a METESZszel együtt alakította ki saját véleményét.

Munkacsoportot létesített az Egyesület az *újítási ügyekben követett bírói gyakorlat* feldolgozására is. E munkacsoport feladata a bírói gyakorlat összegyűjtése, ismertetése, kritikai feldolgozása. A bírói gyakorlat ily módon való feldolgozása az újítási jog kódex-szerű kodifikációja alkalmával lenne hasznosítható.

Az Egyesület eddig végzett munkájáról adott szemelvények korántsem merítik ki azokat a célkitűzéseket, amelyeknek megvalósítására az Egyesület törekszik. A jogászi és műszaki közvélemény támogatása egyik fontos előfeltétele annak, hogy az Egyesület a jövőben is eredményes és a jelenleginél is szélesebbkörű munkát tudjon kifejteni.

Vida Sándor

Vita a társadalmi bíráskodás munkajogi vonatkozásairól a Magyar Jogász Szövetségben

A társadalmi bíráskodásról szóló jogszabályok számos munkajogi vonatkozású kérdésre nem adnak egyértelmű választ, és így a gyakorlatban ezzel kapcsolatban sok vitás kérdés merül fel. Ez tette indokolttá, hogy a Magyar Jogászszövetség e kérdések megvitatását napirendre tűzte, mire 1963. november 29. napján került sor. A vitaindító előadást *Dr. Deák László*, a Legfőbb Ügyészség osztályvezető ügyésze tartotta *„A társadalmi bíráskodás munkajogi vonatkozásai"* címen. Mindenekelőtt ismertette az újonnan megalakult társadalmi bíróságok működésének néhány alapvető vonását, majd rátért a jogági alapelvek érvényesülésének kérdésére a társadalmi bírósági eljárásban. Arra a következtetésre jutott, hogy az egyes jogágak és így a munkajog anyagi jogi szabályainak megtartását a társadalmi bírósági eljárásban mellőzni nem lehet. Ezt követően a társadalmi bíróságok gyakorlatában felmerülő fontosabb munkajogi vonatkozású kérdéseket elemezte. Így foglalkozott a munkaviszony felmondással való megszüntetésének és a társadalmi bírósági intézkedés kapcsolatának kérdésével, majd azt a kérdést tárgyalta, hogy a fegyelmi vétségnek nem minősülő magatartás társadalmi bírósági hatáskörben történő elbírálásához mennyiben van szükség a fegyelmi jogkör gyakorlójának hozzájárulására. Ezt követően rátért az ügyészség vagy bíróság által áttett bűnügy fegyelmi úton való elbírálásának problémáira, majd a társadalmi bírósági eljárás lehetőségét vizsgálta a büntető eljárásnak bűncselekmény vagy bebizonyítottság hiánya miatti megszüntetésénél, valamint a büntethetőséget megszüntető ok fennforgásánál. Kitért a társadalmi bíróság megrovásnál szigorúbb fegyelmi büntetés kiszabására vonatkozó javaslata jellegének kérdésére, úgyszintén a társadalmi bíróság külön alkalmazott szankciója (nyereségrészesedés csökkentése, jutalmazásból való kizárás) jogi természetére és a fegyelmi büntetés hátrányos jogkövetkezményei megszüntetésének problémájára. Az előadás további részében előadó a társadalmi bíróságot kártérítési ügyekben megillető jogkörével, a család eltartását elhanyagoló dolgozó munkabérének levonásával, a jutalék és célprémium elvonása kérdésével foglalkozott. Végül de lege ferenda javaslatait terjesztette elő a megol-

dást igénylő kérdések rendezésére.

Az előadás után vita következett, amelynek során többek között felszólaltak Dersi Gyula, Király István, Varga Gábor, Tóth Imre, Oláh József, Frischmann Edgár, Kisfalvi Gusztáv, Fejes József, Várkonyi Gyula, Máltás György és Prugberger Tamás.

Az előadásnak külön érdekességet adott, hogy azon DDDr Robert Rimpel a „Kammer für Arbeiter und Angestellte für Wien" tudományos munkatársa és a „Das Recht der Arbeit" című folyóirat felelős szerkesztője, valamint Dr. Eduard Rabofsky, ugyancsak az említett Kamara tudományos munkatársa is résztvettek, akik a Magyar Jogászszövetség vendégeiként tartózkodtak Magyarországon.

Az előadás tárgyánál, az érintett kérdések jellegénél fogva nemcsak a társadalmi bíráskodás tulajdonképpeni problémáinak megoldása szempontjából érdemel komoly figyelmet, hanem iránymutató lehet ennél szélesebb kérdések, a munkajogi ügyekben való eljárás általános elvi kérdéseinek tisztázása szempontjából is. Ezt támasztja alá egyebek között az a nagyszámú, értékes felszólalás, amelyek az előadó fejtegetéseit kísérték. Mindezekre tekintettel úgy véljük, hogy az előadás témája a jogászság legszélesebb köreiben komoly érdeklődésre tarthat számot.

T. L.

Az európai szocialista államok jogalkotásai

SZOVJETUNIÓ

1963. április 1-től 1963. december 31-ig terjedő időszakban az *államjog* területén meg kell említeni a Szovjetunió és a Magyar Népköztársaság kormányai között 1963. január 21-én kötött „a kettős állampolgárság eseteinek kiküszöböléséről" szóló egyezményt, amely jogilag is gátat kíván emelni a kettős állampolgárság keletkezésének útjába a két ország között és amely a Magyar Közlöny 1963. szeptember 14-i 63. számában is megjelent.

1963. augusztus 15-én a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának elnöksége törvényerejű rendeletet bocsátott ki a Szovjetunió Minisztertanácsa Sajtóügyi Állami Bizottsága felállításáról. A Minisztertanács Sajtóügyi Állami Bizottságának, amely mint szövetség köztársasági szerv működik, fő feladata a kiadóvállalatok és a könyvkereskedelem vezetésének és irányításának szervezettebbé tétele és további tökéletesítése. A törvényerejű rendelet a Szovjetunió Minisztertanácsát hatalmazza fel a Sajtóügyi Állami Bizottság alá rendelt vállalatok és szervezetek kijelölésére (V. V. Sz. 1963. augusztus 14-i 33. sz.).

Államjogi szempontból figyelemre méltó továbbá a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1963. október 16-án kelt törvényerejű rendelete, mely a Szovjetunió Népgazdasági Tanácsa mellett működő Kereskedelmi Állami Bizottságot a Szovjetunió Minisztertanácsa Kereskedelmi Állami Bizottságává és egyben szövetséges köztársasági szervvé szervezte át (V. V. Sz. 1963. október 23-i 43. sz.).

Ugyancsak itt kell megemlíteni a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének törvényerejű rendeletét (V. V. Sz. 1963. szeptember 26-i 39. sz.). a Kazah és az Üzbég SZSZK közötti határ részleges megváltoztatásáról.

Az *államigazgatási jog* területén figyelmet érdemel a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1963. május 8-án kelt törvényerejű rendelete, amely Moszkva és a moszkvai területen a személyi igazolvány-rendszer szabályainak megsértése esetén kiszabható államigazgatási bírságról rendelkezik. A tvr. kiegészíti a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1961. június 21-i törvényerejű rendeletének 13. cikkét, mely utóbbi az államigazgatási bírságok kiszabásának további korlátozásáról intézkedik. A jogszabály feljogosítja a rendőrség szerveit arra, hogy a Szovjetek végrehajtóbizottságai mellett működő államigazgatási bizottságok meghallgatása nélkül közvetlenül bírságolják meg azokat a személyeket, akik a személyi igazolvány-rendszer szabályait megsértik. (V. V. Sz. 1963. május 8-i 20. sz.).

Ehhez kapcsolódik a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1963. november 11-én kelt törvényerejű rendelete, mely az állategészségügyi szabályok, valamint az állatjárványok esetén elrendelt vesztegzár és a helyi szovjetek végrehajtó bizottságai által az állatjárványok leküzdése érdekében hozott határozatok megsértése esetén kiszabható államigazgatási bírságról rendelkezik. Ez a jogszabály szintén módosítja a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1961. június 21-én kelt „Az államigazgatási bírságok kiszabásának további korlátozásáról" szóló törvényerejű rendeletét, amennyiben lehetővé teszi, hogy az állami állategészségügyi ellenőrző szervek közvetlenül államigazgatási bírságokat róhatnak ki a fent említett szabályok megsértése esetén (V. V. Sz. 1963. november 20-i 47. sz.).

A *polgári jog* vonatkozásában megemlítendő a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1963. október 10-i törvényerejű rendelete, amely hatályon kívül helyez néhány, a magán- és a szövetkezeti lakásépítésről rendelkező és már elavult jogszabályt. Így hatályon kívül helyezi a Szovjetunió Központi Végrehajtóbizottsága és a Népbiztosok Tanácsának 1930. június 13-i együttes rendeletét. „A magánlakások építésére kiadott hitel után fizetendő kamat befizetésének időpontjáról", továbbá a Szovjetunió Központi Végrehajtóbizottsága és a Népbiztosok Tanácsának 1931. március 4-én kelt együttes rendeletét „A munkáslakások építésének hitelezésére felhasználható helyi pénzügyi eszközökről", s végül a Szovjetunió Központi Végrehajtóbizottsága és Népbiztosok Tanácsának 1937. október 17-i együttes rendelete második bekezdésében foglalt 4. és 7. cikkeket, amely „A lakásalap megőrzéséről és a városok lakásgazdálkodásának megjavításáról" rendelkezik (V. V. Sz. 1963. október 16-i 42. sz.).

Büntetőjogi szempontból figyelemre méltó a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa 1963. október 21-i törvényerejű rendelete, amely a vonatok önkényes, nyíltpályán történő megállítása esetén fennálló büntetőjogi felelősség fokozását írja elő (V. V. Sz. 1963. október 21-i 43. sz.).

Büntető eljárásjogi területen a

bűnözés elleni fokozottabb harc, a törvényesség megszilárdítása, valamint a szovjet igazságszolgáltatás demokratikus alapjainak kiszélesítése céljából a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége 1963. április 6-án kelt törvényerejű rendeletével a közrendvédelmi szervek részére biztosította az előzetes nyomozás jogát (V. V. Sz. 1963. április 6-i 16. sz.).

A *nemzetközi jog* területén a vizsgált időszakban a Szovjetunió nemzetközi kapcsolatainak kiszélesítését jelzi a nemzetközi jogi dokumentumok, szerződések és egyezmények számának emelkedése. Különös jelentőségű az atomfegyverkísérletek részleges betiltásáról szóló szerződés megkötése (V. V. Sz. 1963. október 16-i 42. sz.), továbbá a szocialista országok közötti kapcsolatok további kiszélesedését és elmélyülését jelző dokumentumok. Így pl. a szocialista országok között kötött egyezmény a vámügyi együttműködésről és kölcsönös segítségnyújtásról (V. V. Sz. 1963. május 1-i 18. sz.), valamint a Szovjetunió és a Magyar Népköztársaság között kötött egyezmény a társadalombiztosítás területén való együttműködésről (V. V. Sz. 1963. június 19-i 25. sz.). Itt kell megemlíteni a Szovjetunió és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság között kötött, barátsági és kölcsönös segítségnyújtási, valamint a háború utáni együttműködésről szóló egyezmény hatályának újabb húsz évre történő meghosszabbítását megerősítő törvényerejű rendeletet is (V. V. Sz. 1963. december 11-i 50. sz.). E területre is vonatkozik a Szovjetunió és a Magyar Népköztársaság kormánya között kötött „a kettős állampolgárság eseteinek kiküszöböléséről" szóló egyezmény.

A Szovjetunió és a gyarmati elnyomás alól felszabadult országok kapcsolatainak elmélyülését és a Szovjetunió által ezeknek az országoknak nyújtott segítség növekedését jelzik a Szovjetunió és ezek között az országok között létrejött nemzetközi egyezmények és szerződések. Ilyenek pl. a szovjet—ghanai és a szovjet—mali gazdasági és műszaki együttműködésről szóló egyezmények (V. V. Sz. 1963. július 17-i 29. sz.).

F. L.

JOGIRODALOM

Stefan Rozmaryn:
Az alkotmány mint a Lengyel Népköztársaság alaptörvénye

(Konstytucja jeko ustawa zasadnicza Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej), Warszava 1961. Panstwowe Wydawnicl wo Naukowe.

A szocialista országok államjoga az egyes országok társadalmi, gazdasági és politikai struktúrájában végbemenő változásokkal és fejlődéssel összhangban fejlődik. A legutóbbi évek során új alkotmányt iktattak törvénybe Mongóliában (1959), a Vietnami Demokratikus Köztársaságban (1960), Csehszlovákiában (1960), és Jugoszláviában (1963). Mint ismeretes, hivatalosan is bejelentették az alaptörvény módosítását a Szovjetunióban, Bulgáriában és Romániában. Ezzel függ össze az is, hogy fokozódik az érdeklődés a szocialista alkotmányok elméleti kérdései iránt, továbbá, hogy e bonyolult, de ugyanakkor igen érdekes problémakörrel országainkban egyre több tudós foglalkozik.[1]

Dr. Stefan Rozmaryn, a Lengyel Tudományos Akadémia tagja, a varsói egyetem professzora, a szocialista államjog nemzetközileg elismert művelője. Így egyáltalában nem tekinthető meglepőnek, hogy műve a lengyel és külföldi alkotmányjogászok figyelmének központjába került.[2] Szerző kifejezetten hangsúlyozza, hogy vizsgálatainak körét a Lengyel Népköztársaság alkotmányára, vagyis a hatályos lengyel tételes jogra korlátozza, egyben azonban utal arra is, hogy munkája figyelemmel van a mai szocialista országok államjogával kapcsolatos jogösszehasonlító kutatások szempontjából jelentős kérdésekre. Ezért a munka hasznos a szocialista jogösszehasonlítás módszereinek kialakítása szempontjából is.

A mű *hat fejezetből* áll: I. Alaptörvény különleges vonásai, II. Az alkotmányi normák, III. Az alkotmányi normák megvalósulása, IV. Az alkotmányi normák biztosítékai, V. Alkotmánymódosítás, VI. Az alkotmány magyarázata és alkalmazása. A külföldi olvasó szempontjából igen értékesek a munka érdemi tartalmának nagyterjedelmű, idegennyelvű — orosz és francia — összefoglalásai.

I. Szerző, miután rámutat arra, hogy az alkotmány alaptörvény jellegének kérdése nemcsak az államjogi kérdések összességének szempontjából fontos, hanem az egész jogrendszert érinti, részletesen (7. old.) megvilágítja az alkotmánynak mint alaptörvénynek fogalmát. E szerint az alkotmányok egyéb törvényektől főleg a következőkben különböznek: *1.* nevükben, *2.* a módosításuknál követendő különös eljárásban (ezt az eljárást maga az alkotmány határozza meg), *3.* hierarchikus magasabbrendűségükben, ami azzal a következménnyel jár, hogy: *a)* a törvényhozó köteles végrehajtani az alkotmány rendelkezéseit, *b)* az alkotmánnyal ellentétben álló törvényeket kiadni nem szabad, *4.* különös tartalmukban, vagyis azokban az érdemi rendelkezésekben, amelyeknek az alkotmányozó különös társadalompolitikai jelentőséget tulajdonít és éppen ezért emel az alkotmány tételei közé. S. Rozmaryn a Lengyel Népköztársaság alkotmányának elemzésével arra a megállapításra jut, hogy az alkotmányi szabályozás tárgyát mindenekelőtt a társadalom gazdasági és a politikai rendszere szempontjából döntő fontosságú intézmények, valamint azok az

* Az ismertetés a Jogtudományi Közlöny részére készült. Fordította: *Dr. Pfeifer Dániel. (Szerk.)*

[1] Magyarországon l. erről Kovács István „A szocialista alkotmányfejlődés új elemei" c. nagyterjedelmű monográfiáját. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962. 707. p.

[2] Lásd a következő ismertetéseket: K. Grzybowski: a „Panstwo i Prawo" 1961. évi 7. számában a 122–125. oldalon, J. Starosciak: a „Nowe Drogi" 1961. évi 6. számában, a 130–133. oldalon, K. M. Pospieszalski: a „Ruch Prawinczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 1962. évi 1. számában a 305–310. oldalon, F. Mirowski: a „Gospodarka i Administracja Terenowa" 1961. évi 10. számában a 33–35. oldalon (mind lengyelül); a szovjet irodalomban lásd A. H. Mahnenko ismertetését a „Szovjetszkoe Goszudarsztvo i Pravo" 1962. évi 4. számában a 144–147. oldalon (oroszul)

egyéb intézmények képezik, amelyeknek különös társadalompolitikai jelentőségük van egyfelől a politikai hatalom kifejtése, másfelől pedig az állampolgároknak az államban elfoglalt helyzete (státusa) szempontjából.

Az említett jellemvonások közül az első három — minthogy az alkotmány alaki kellékeit érinti — alárendelt szerepet játszik az érdemi tartalomra vonatkozó negyedikkel szemben. Ugyanakkor mindezen jellemvonások elválaszthatatlanok egymástól, és összességükben az „alaptörvény" rövidített kifejezésben testesülnek meg.

E jellemvonások nemcsak az alkotmányra mint olyanra érvényesek, hanem az abban foglalt összes jogi normákra is, amelyeket szerző „a rendszer jogi alapelveinek" tekint. Hasonlóképpen — az alkotmányban megállapított összes állampolgári jogoknak és kötelezettségeknek is alapvető jogok, illetve kötelezettségek jellege van.

II. Szerző szerint az alkotmány egész szövegét alaptörvénynek kell tekinteni, és ezzel kapcsolatban részletesen megindokolja azt a nézetét is, hogy az ún. preambulumnak szintén normatív jellege van, és az ebben felvett nézeteknek jogszabályalkotási alapot kell képezniök.[3] Az alkotmány (mint egész) tehát sem nem leírás, sem nem kizárólag politikai nyilatkozat, sem nem „csak program". S. Rozmaryn ezen utóbbi kérdéssel kapcsolatban megjegyzi, hogy végső soron minden jogi normának az a rendeltetése, hogy a jövőbeni emberi magatartásokat szabályozza, maga az a tény tehát, hogy az alkotmány rendelkezései belenyúlnak a jövőbe, nem foszthatja meg azokat a normatív jellegüktől. Szerző véleménye szerint az alkotmánynak a távolabbi jövőben elérendő célokra alkalmazandó utakra és megteendő fejlődési szakaszokra rámutató rendelkezései csak az alkotmány dinamikus jellegét erősítik. Ugyancsak nem foszthatja meg az alkotmány rendelkezéseit jogszabályi jellegüktől az a tény sem, hogy maga az alkotmány nem tartalmaz szankciókat. Azok az anyagi biztosítékok ugyanis, amelyeket az alkotmányba fel szokás venni, egyúttal jogintézmények is.

Az a körülmény viszont, hogy az alkotmányos rendelkezések nagyfokban elvontak, absztraktok, az alkotmánynak mint alaptörvénynek a jellegéből folyik és elősegíti az alkotmányi rendelkezések stabilitását.

Nincs olyan íratlan jogszabály, amely joghatályát tekintve az alkotmány rendelkezései fölött állna, vagy legalábbis azonos joghatállyal bírna, bár — a lengyel jogban — nincs akadálya a törvényekkel egyenrangú szokásjogi jogszabályok kialakulásának. Ezzel szemben — a legfelsőbb állami szervek viszonylag állandó gyakorlata alapján — alkotmányos szokások alakulnak ki, amelyek praecedensek is lévén, minden esetben praeter legem fundamentalem jelenségek, de soha sem állnak — contra legem.

III. Az alkotmány a törvényhozó tevékenységet érdemi tartalmát tekintve is meghatározza. A törvényekbe foglalt jogszabályoknak ugyanis az a rendeltetésük, hogy az alaptörvény rendelkezéseit azok összességében realizálják. Az alkotmány normáitól való eltérés — szerző véleménye szerint — csak olyan kivételes esetekben megengedett, hogyha erre explicite vagy implicite maga az alkotmány is provideál, ami további bizonyítéka annak, hogy az alkotmány a jogforrások rendszerében a legmagasabb helyet foglalja el. Különösen nincs helye eltéréseknek az alkotmányban meg nem határozott esetekben azon az alapon, hogy az alkotmányi szabályok magas fokon absztraktak.

Az alkotmánynak, mint alaptörvénynek jellegéből S. Rozmaryn levonja továbbá azt a következtetést is, hogy a törvények és az alkotmány viszonyának mérlegelésénél nem alkalmazható a lex posterior generalis non derogat anteriori speciali jogelv. Annak sincs semmiféle alapja, hogy különbséget tegyünk aszerint, hogy az egyes törvények milyen fokban állnak ellentétben az alkotmánnyal — „a törvény vagy ellenkezik az alkotmánnyal, vagy nem ellenkezik azzal" (178. old.).

IV. Szerző, miután mélyrehatóan elemezte az alkotmányos normák érdemi tartalmát, megállapítja, hogy a Lengyel Népköztársaság Alkotmánya nem teszi lehetővé a törvények, valamint a törvényerejű rendeletek alkotmányosságának bírósági ellenőrzését. A lengyel jog a pozitív törvényhozói tevékenység olyan biztosítékait sem ismeri, mint amilyen a bizottságok kezdeményezési joga a törvényhozás vonalán, vagy a referendum.

A törvényhozóval szembeni biztosítékot — S. Rozmaryn véleménye szerint — az képezi, hogy az alkotmány a képviselőket felelősekké teszi választóik felé, valamint biztosítja a bizottságok részére azt a jogot, hogy őrködjenek afölött, vajon a Szejm törvényhozói feladatait az alkotmánnyal összhangban látja-e el.

Az alkotmányjogi normák biztosításának kérdése szempontjából a legnagyobb társadalompolitikai jelentősége a Lengyel Egyesült Munkáspárt szerepének és tevékenységének van, amely gondosan őrködik a törvényesség szigorú megtartása felett.

V. Az alkotmány módosítására egyedül a Szejm jogosult, miközben a tételes lengyel alkotmányjog nem tesz különbséget a pouvoir constituant és a pouvoir législatif között. Az alkotmánymódosításra előírt különös, nehezebb eljárást a lehető legszigorúbban meg kell tartani az egyes alkotmányjogi rendelkezések megváltoztatásánál is.

Igaz ugyan, hogy az eddigi gyakorlat az alkotmánymódosítást csak szövegmódosítás formájában ismeri, szerző véleménye szerint még sem állja útját semmi annak sem, hogy a módosításra külön, önálló törvény formájában kerüljön sor, amelyet — természetesen — az alkotmánymódosításra előírt eljárásnak megfelelően kell meghozni. Kivételesen az is megengedhető tehát, hogy egyes alkotmányjogi rendelkezések magának az alaptörvénynek szövegén kívül helyezkedjenek el.

Az államszervezetre vonatkozó jogszabályok között S. Rozmaryn különös jelentőséget tulajdonít azon szabályoknak, amelyeket „viszonylagosan változatlanoknak"

[3] Bizonyos mértékig eltérő nézeten van e kérdésben A. Burda: „Polskie prawo panstwowe" (Lengyel államjog), c. munkájában PWN, Warszawa 1962. 111–113. old. (lengyelül).

nevez. Szerző ez alatt azt érti, hogy ezek az alkotmányjogi szabályok — társadalompolitikai tartalmukra tekintettel — csak egy bizonyos meghatározott irányban változtathatók meg. E vonatkozásban főképpen azokról az alapelvekről van szó, amelyek a Lengyel Népköztársaságot mint a dolgozó nép államát határozzák meg, továbbá amelyek a szocializmushoz vezető társadalomgazdasági szerkezetre vonatkoznak.[4]

VI. Az alkotmányban foglalt rendelkezéseket ugyanazon szabályok szerint kell magyarázni, mint amilyenek a törvénymagyarázatnál általában irányadók. A magyarázatnak itt azonban figyelembe kell vennie azt, hogy a legalapvetőbb normák optimálisan valósuljanak meg. Az Államtanácsot, amely fel van jogosítva a törvények általánosan kötelező magyarázatára, az alaptörvény vonatkozásában ez a jog — szerző véleménye szerző — nem illeti meg. Másrészt az állami szervek, amikor a törvényeket magyarázzák és alkalmazzák, kötelesek figyelembe venni az idevágó alkotmányi normákat. A szabály legyen az, hogy az államszervezetre vonatkozó jogelvek legyenek önállóan kötelezőek és azokat önállóan alkalmazzák, tehát nem a rendes törvények közvetítésével.

*

A Rozmaryn professzor könyvében tárgyalt problémákhoz ez a futólagos és lerövidített áttekintése mindenekelőtt azt a célt szolgálja, hogy érzékeltesse e munka jelentőségét a szocialista államjog tudományának fejlődése szempontjából. Nem mehetünk el azonban szó nélkül a műben alkalmazott módszer mellett sem. E tekintetben legfőbb érdeme: össze tudja kapcsolni a művészien finom jogászi elemzést a jog társadalmi kötöttségének tudatával általában, és a szocialista alkotmányok társadalmi jelentőségével különösen.

Sokolewicz, Wojciech

[4] Az alkotmánymódosítást illetően lásd még S. Rozmaryn: „Quelques remarques sur le systéme des règles juridiques de la République Populaire de Pologne". (Néhány megjegyzés a Lengyel Népköztársaság jogszabály-rendszeréről). „Droit Polonais Contemporain", 1963. évi 1. sz. 7–8. old. (franciául.)

Új könyvek:

Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletről. Szerk. Szabó Imre. Bp. Akad. Kiadó, 1963. 510 p.

Kriminalisztikai tanulmányok. [Közzéteszi az] Országos Kriminalisztikai Intézet. 2. köt. Szerk. Gödöny József. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 324 p.
[Bibliogr. 273—325. p.]

Das ungarische Zivilgesetzbuch in fünf Studien. Hrgs. von Redaktionskollegium der Zeitschrift Acta Juridica. Bp. Akad. Kiadó, 1963. 381 p.

Antalffy [György] Georges: Conférence sur l'histoire des doctrines politiques et juridiques. Szeged, Szegedi ny. 1963. 74 p. /Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica. Tomus 9. Fasc. 5./

Állam- és jogelmélet

Knapp, Viktor: O možnosti použiti kybernetických metod v právu. [A kibernetikai módszerek alkalmazásának lehetősége a jogban.] Praha, Nakl. Československé Akademie Ved, 1963. 252 p. ÁJI. 20.752

A munka a kibernetikának a jogtudományban való alkalmazásának lehetőségeit vizsgálja. Részletes ismertetésére vissza fogunk térni.

Kelsen, Hans: Der soziologische und der juristische Staatsbegriff. Kritische Unternehmung des Verhältnisses von Staat und Recht. 2. átd. kiad. [A szociológiai és a jogi államfogalom.] Aalen, Scientia Verl. 1962. 253 p. ÁJI. 20.804

A munka: Az állam és jog közötti viszony kritikai vizsgálata alcímmel, 1928-ban megjelent 2. kiadás új lenyomata. Az első fejezetben az államot mint társadalmi valóságot, a második fejezetben az államot mint normák rendszerét vizsgálja, a harmadik fejezetben az állam és a jog azonosságának kritikai bizonyítását mutatja be, a befejező, negyedik fejezet az állam és a jog dualizmusát vizsgálja a megismerés kritikai világában.

Vecchio, Giorgio: Humanité et unité du droit. Essais de philosophie juridique. [Humanizmus és a jog egysége.] Paris, Libraire Générale de Droit et de Jurisprudence, 1963. 310 p. ÁJI. 20.808

A jogfilozófiai tanulmányokat tartalmazó munka szerzőnek a tárgykörrel kapcsolatban különböző időközökben közzétett tanulmányait tartalmazza.

Volkmar, Dieter: Allgemeiner Rechssatz und Einzelakt. Versuch einer begrifflichen Abgrenzung. [Általános jogtétel és egyes jogcselekmények.] Berlin, Duncker & Humblot, 1962. 273 p. /Schriften zum öffentlichen Recht, Band 8./
[Bibl. 261—266. p.] ÁJI. 20.792

A bevezető részben az általános jogtétel és az egyes jogi aktusok közötti különbséggel kapcsolatos jelenlegi tudományos állásfoglalásokat mutatja be. A munka gerincét jelentő következő részben az általános jogtétel és az egyes jogi aktusok jogelméleti alapjait elemzi részletekbemenően, a befejező, harmadik részben pedig a kérdést a tételesjog alapján vizsgálja.

Betti, Emilio: Zur Grundlegung einer allgemeinen Auslegungslehre. [Az általános jogértelmezéstan alapjai.] Tübingen, J. C. B. Mohr, 1954. 168 p. ÁJI. 20.784

A Festschrift für Ernst Rabel második kötetéből készült különlenyomat.

Államjog. Alkotmányjog

Szovetszkie konsztitucii. Szpravocsnik. [A szovjet alkotmányok.] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 348 p. ÁJI. 20.767

Az ismeretterjesztő jellegű kézikönyv bevezetése V. I. *Lenin*nek a szovjet alkotmányról szóló írásaiból közöl rövid szemelvényeket. A következő fejezetekben a szovjet alkotmányokat (az OSZFSZK 1918. évi alkotmányai, a Szovjetunió 1924. és 36. évi alkotmányai és a szövetséges köztársaságok alkotmányai) mutatja be, rövid történeti áttekintések keretében vázolva az egyes

alkotmányok alapvető sajátosságait. A mellékletekben a legfontosabb tőkés országok (USA, Németország, Nagy-Britannia, Franciaország, Japán) alkotmányainak kritikai ismertetését adja.

Sz"ezdü szovetov Szojuza Szovetszkih Szocialiszticseszkih Reszpublik. [A Szovjetunió szovjetjeinek ülésszakai.] Szbornik dokumentov. 1923—1937. g. g. Tom. IV. Csaszt'/. Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 1210 p.

/Insztitut Goszudarsztva i Prava Akademii Nauk SzSzSzR./ ÁJI. 20.762

A hét kötetre tervezett forrásgyűjtemény 4. kötetének első félkötete az 1923—1937. esztendők anyagát tartalmazza.

Mahnenko, A. H.: Predsztavitel'nüe organü goszudarsztvennoj vlaszti Polszkoj Narodnoj Reszpubliki. [Az államhatalom képviseleti szervei a Lengyel Népköztársaságban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 226 p. ÁJI. 20.746

A történeti és a tételesjogi anyagot feldolgozó munka a bevezető részben a Szejm és a nemzeti tanácsok megalakulásának történetét mutatja be. A munka második része a Lengyel Népköztársaság Szejmjével, a harmadik rész pedig az Államtanáccsal foglalkozik. A befejező, negyedik fejezetben a nemzeti tanácsokat mint az államhatalom helyi szerveit tárgyalja.

Friedrich, Carl Joachim: Die politische Wissenschaft. [A politika tudománya.] München, Verl. Karl Albert Freiburg, 1961. XI. 450 p. /Sammlung Orbis./

[Bibl. 445—450. p.] ÁJI. 20.789

A tudományos problémák történetét dokumentumokban és összefoglalásokban közzétevő „Orbis Academicus" sorozatban megjelent munka bevezető részében a politika tudományának legfontosabb kérdéseivel (ismeretkör, módszertani kérdések elhatárolási problémák), valamint a politika tudományának jövőjével foglalkozik. A második részben a politika tudományának teljes történeti fejlődését mutatja be az őskortól kezdve, a legfontosabb középkori (Machiavelli, Althusius) valamint az újkori (Hobbes, Montesquieu, Hume, Kant, Mohl, Mosca, Bryce, Weber, Bentley és Merriam) szerzők nézeteinek és egyes tételeinek összefoglalásával.

The legislative system. Explorations in legislative behavior. [A törvényhozási rendszer.] New York, London, John Wiley and Sons, Inc. 1962. XII, 517 p.

ÁJI. 20.795

A törvényhozási tevékenység legfontosabb kérdéseivel foglalkozó, rövid tanulmányokból álló tanulmánygyűjtemény a törvényhozás elméletét és a módszer kérdéseit ismertető bevezető rész után a törvényhozói hivatással, a törvényhozói munkaterülettel, a törvényhozó szerepével, a törvényhozás rendszerével, valamint a törvényhozás stratégiájával és taktikájával foglalkozó fejezetben csoportosítja az anyagot.

Elias, T. O.: Ghana and Sierra Leone. The development of their laws and constitutions. [Ghana és Sierra Leone.] London. Stevens & Sons, Limited, 1962. XII, 334 p.

/The British Commonwealth./ ÁJI. 20.806

Két új afrikai ország megalakulásának történetét és jelenlegi legfontosabb alkotmányjogi intézményeit mutatja be.

Cole, G. D. H. — *Postgate*, Raymond: The British people 1746—1946. [A brit nép 1746—1946.] London—New York, University Paperbacks, Barnes & Noble, [1961.] X, 742 p. ÁJI. 20.724

Az angol munkásosztály legutóbbi kétszázéves történetéről készült összefoglalás.

Államigazgatási jog

Juridicseszkij szpravocsnik hozjajsztvennika. Red. Orlovszkij, P. E. [A gazdasági vezető jogi kézikönyve.] Moszkva, Izd. Moszkovszkogo Universziteta, 1963. 578 p. ÁJI. 20.733

A Szovjetunió gazdasági igazgatását szabályozó tételes jogi ismeretek rendszeres összefoglalása a mindennapos gyakorlat számára.

Maddox, Russel W. — *Fuquay*, Robert F.: State and local government. [Állami és helyi kormányzat.] Toronto, London. New York, D Van Nostrand Company, Inc. 1962. X, 712 p.

/Van Nostrand Political Science Series./ ÁJI. 20.794

Az Egyesült Államok helyi igazgatásának történetét bemutató részek után a legfontosabb állami és helyi igazgatási intézmények kérdéseit tárgyalja.

Rouast, André — *Durand*, Paul — *Dupeyroux*, Jean-Jaques: Sécurité sociale. [Társadalombiztosítás.] 3. éd. Paris, Dalloz, 1961. 679 p.

/Précis Dalloz./ ÁJI. 20.778

A társadalombiztosítással kapcsolatos tételesjogi anyagot feldolgozó munka első részében a társadalombiztosítás szervezetét mutatja be, második részében a társadalombiztosítás szolgáltatásait tárgyalja. A befejező, harmadik részben röviden áttekinti a társadalombiztosítás helyét a társadalmi élet szervezetében.

Koselev, A. Ja.: Licsnaja szobsztvennoszt' v szocialiszticseszkom obscsesztve. [A személyi tulajdon a szocialista társadalomban.] Moszkva, Szocékgiz, 1963. 176 p.

ÁJI. 20.741

Az ismeretterjesztő jellegű munka a következő fejezetekben tárgyalja az anyagot: a személyi tulajdon formái, a személyi tulajdon a szocializmusban, a személyi tulajdon sajátosságai, végül a személyi tulajdon a kommunizmus kibontakoztatott építésének időszakában.

Fedotovszkaja, Z. A.: Pravo licsnoj szobsztvennoszti na zsiloj dom. [A lakóház személyi tulajdona.] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 84. p.

/Vszeszojuznüj Insztitut Juridicseszkih Nauk./ ÁJI. 20.740

Ismeretterjesztő jellegű munka, a tételes jogszabályanyag rendszeres csoportosításával.

Ripert, Georges: Traité élémentaire de droit commercial. [Kereskedelmi jog.] 5. éd. Paris, Librairie Générale de Drait et de Jurisprudence, 1963. 974 p. ÁJI. 20.793

A klasszikussá vált mű legújabb kiadását René *Roblot* dolgozta át és tette közzé.

Rapports au colloque international de droit européen. [Az európai nemzetközi kolloquiomon bemutatott jelentések.] Bruxelles, Émile Bruylant, 1962. 412 p.

/Centre Interuniversitaire de Droit Comparé./ ÁJI. 20.798

A gyűjtemény az Európai Jog Belga Társasága (l'Association Belge pour le Droit Européen) által 1961. okt. 12—14 között tartott kongresszuson a polgári jog körében elhangzott előadások szövegét tartalmazza.

Azovkin, I. A.: Oblasztnoj (kraevoj) szovet deputatov trudjascsihszja. Pravovüe voproszü organizacii i dejatel'noszti. [A dolgozók területi (körzeti) szovjetjének küldöttei.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 205 p. /Insztitut Goszudarsztva i Prava Akademii Nauk SzSzSzR./ ÁJI. 20.700

A területi (körzeti) szovjetre mint az államhatalom helyi szervére vonatkozó elméleti kérdések bemutatása után rendszeresen tárgyalja a területi (körzeti) szovjetek küldötteinek jogait és kötelességeit és munkájuk megtervezését.

Smitel'szkij, I. L.—*Jaszinovszkij,* V. A.: Osznovü szovetszkogo morszkogo prava. [A szovjet tengerjog alapjai.] Moszkva, Izd. Morszkoj Transzport, 1963. 250 p. ÁJI. 20.691

A tengerészeti főiskolák hallgatói számára írt tankönyv, a vonatkozó legszükségesebb ismeretek rendszeres bemutatásával.

Witzel, Gustav: Gesetz zur Ordnung des Wasserhaushaltes (Wasserhaushaltsgesetz). [A vízgazdálkodás rendjét szabályozó törvény.] 4. Aufl. Berlin—Frankfurt a. M., Vahlen, 1963. VIII, 119 p. OK. 383.680

Az NSZK 1957. évi vízgazdálkodási törvényének magyarázatos kiadása.

Schwarzenbach, Hans Rudolf: Grundriss des allgemeinen Verwaltungsrechts. [Az általános közigazgatási jog vázlata.] Bern, Stampfli et Cie. 1957. VII. 140 p. PEK Államigazgatási jogi tanszék JI. 2227/4

A könyv célja vázlatot adni a svájci közigazgatási jogról, különös tekintettel arra, hogy a Svájci Államszövetség területén a szövetségi közigazgatási jog mellett 35 kantoni közigazgatási jog van érvényben. Az első részben a közigazgatási jogviszonyok természetével és alanyaival, valamint a közigazgatási aktusok kérdéseivel foglalkozik. Érdekes e rész harmadik fejezete, amelyben a svájci közigazgatási jog vezérelveivel, ezen belül a közigazgatás törvényességének alapelvével, a szabadságjogokkal, mint a közigazgatás korlátaival és a viszonosság alapelvével foglalkozik. A második részben a közigazgatás szervezetével, a harmadikban a közigazgatás működésének egyes kérdéseivel, míg az utolsó részben a jogvédelemmel, foglalkozik a szerző. Minden fejezet elején a kérdésre vonatkozó legújabb svájci irodalom jegyzékét adja.

Pénzügyi jog

Kovülin, V.: Nalog sz oborota po promüslennüm tovaram. [Az ipari áruk forgalmi adója.] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 239 p. ÁJI. 20.737

A tételes törvényanyag és az utasítási anyag alapján készült rendszeres összefoglalás a gyakorlati dolgozók számára.

Radusinszkij, I. G.: Valjutnoe zakonodatel'sztvo kapitaliszticseszkih goszudarsztv. [A tőkés államok valutatörvényhozása.] Moszkva, Vnestorgizdat 1,963. 347 p. ÁJI. 30.692

A munka világrészenként (nyugateurópai, ázsiai, afrikai, amerikai, ausztráliai) és ezen belül országonként mutatja be a legfontosabb tételesjogi rendelkezéseket a valuta szabályozásával kapcsolatban.

Polgári jog

Halfina, R. O.: Pravovoe regulirovanie posztavki produkcii v narodnom hozjajsztve. [Az áruk szállításának jogi szabályozása a népgazdaságban.] Moszkva, Izd. Akademii Nauk SzSzR. 1963. 266 p. /Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Goszudarsztva i Prava./ ÁJI. 20.720

A bevezetésben a szerződéssel, mint az áru szállításával kapcsolatos gazdasági viszony alapvető formájával foglalkozik. A következő fejezetekben a szállítást szabályozó normatív aktusokat, a szállítás tervezését, a szállítási szerződés megkötését, tartalmát, teljesítését, végül a szerződések teljesítésével kapcsolatos felelősség kérdéseit vizsgálja.

Szovetszkoe grazsdanszkoe pravo. — Szovetszkoe szemejnoe pravo. Bibliografija 1917—1960. [Szovjet polgári jog. — Szovjet családjog. Bibliográfia 1917—1960.] Red. I. V. Pavlov, G. M. Szverdlov. Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 663 p. OK. 372.449

A teljességre törekvő összeállítás a Szovjetunió területén orosz nyelven és a szövetséges köztársaságok nyelvein kiadott könyveket és folyóiratcikkeket tartalmazza a címben megjelölt jogágakban és időhatárok között.

Vovk, Ju.: Dogovornüe otnosenija kolhozov sz organizacijami i predprijatijami. [A kolhozok és az iparvállalatok közötti szerződéses viszony.] Moszkva, Izd. Goszjurizdat, 1963. 158 p. ÁJI. 20.713

Az ismeretterjesztő jellegű munka a szerződésekről adott általános ismeretek után az egyes szerződésfajták megkötése és végrehajtása kapcsán felmerülő gyakorlati kérdéseket mutatja be (építési szerződés, gépesítési szerződés stb.).

Coppola, Andrew J[oseph]—*Katz,* Harry: Business law: a CPA review. [Kereskedelmi jog.] New York—London, Wiley, 1963. X, 765 p. OK. 378.028

Kérdés-felelet formájában, a gyakorlati életből vett példákkal mutatja be az USA kereskedelmi jogának legfontosabb kérdéseit (a szerződéskötés, az eladás, a kezesség és garancia, az ügynökségek stb.).

Munkajog

Uluscsenie uszlovij truda rabocsih i szluzsascsih. [Munkások és alkalmazottak munkafeltételeinek megjavítása.] Provovüe voproszü. Red. Gincberg, L. Ja. Moszkva, Izd. Akad. Nauk SzSzSzR., 1963. 312 p.

/Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Goszudarsztva i Prava./ ÁJI. 20.748

Az önálló tanulmányokból összeállított gyűjteményes munka a munkafeltételek megjavításával kapcsolatos időszerű jogi kérdéseket mutatja be (a munkaidő csökkentése, a dolgozók szabad ideje, a munkavédelem kérdései, a nők és a fiatalkorúak munkái).

Nikolaeva, A. A.: Organizacija i dejatel'noszt' komiszszij po trudovüm szporam. [A munkaügyi egyeztetőbizottságok szervezete

és tevékenysége.] Alma-Ata, Izd. Akad. Nauk Kazahszkoj SzSzR, 1963. 150 p.

/Akademija Nauk Kazahszkoj SzSzR. Insztitut Filoszofii i Prava./ ÁJI. 20.749

A munka rövid történeti bevezetés után a Kazah SzSzK-ban az 1957-ben beállott és jelenleg is hatályos helyzetet vizsgálja (egyeztető bizottságok szervezete, hatásköri és illetékességi kérdései, az egyeztető bizottságok munkája, határozatai és a határozatok elleni jogorvoslatok).

Jadeson, S[amy]: Das Arbeitsrecht der Vereinigten Staaten. [Az Egyesült Államok munkajoga.] Geschichte und Grundzüge. München—Berlin, Beck, 1962. VIII, 135 p. [Bibl. 117—118.] PEK Polgári jog I. tanszék 9—2119.

A könyv az amerikai munkajog történetét és alapvető intézményeit foglalja össze. Az első fejezetben a munkajog fogalmát, a továbbiakban a munkaközvetítés rendszerét és szerveit, a munkaszerződést, ezen belül a munkaadó és a munkavállaló kötelezettségeit vázolja. Külön fejezet foglalkozik a munkavállalói és munkaadói szervezetekkel, azok történetével, és feladataival, valamint e szervezetek jogi szabályozásával. „A munkaügyi viták és azok elintézése" c. fejezetben az általános elveken kívül a döntőbíráskodás, a bírósági eljárás kérdéseit is érinti. Végül a társadalombiztosításról és a munkaügyi hatóságokról és bíróságokról találunk fejtegetéseket.

Mezőgazdasági és termelőszövetkezeti jog

Ruszkol, A. A. — *Liszkovec,* B. A.: Kolhoznoe pravo. [Kolhozjog.] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 154 p.

/Vszeszojuznüj Insztitut Juridicseszkih Nauk./ ÁJI. 20.745

Ismeretterjesztő jellegű munka a *népi ülnökök számára* a kohozjog legfontosabb alapvető ismereteiről.

Szemin, Sz. I.: Nedelenüe fondü i puti szblizsenija kolhoznogo-kooperativnoj szobsztvennoszti sz obszcsenarodnoj. [A fel nem osztott alapok és a szövetkezetikolhoz-tulajdon össznépi tulajdonná válás folyamatának útja.] Moszkva, Ékonomizdat, 1961. 181 p. ÁJI. 20.742

A kolhoz fel nem osztott alapjainak fogalmát kifejtő első fejezet után a kolhoz-termelés további fejlődése kapcsán kialakított fel nem osztható alapok jogi helyzetével foglalkozik. A befejező fejezetben a kolhozok közötti termelési szervezetek fejlődésének útjait vizsgálja.

Volkov, A. I.: O mezskolhoznüh organizacijah. [A kolhozok közötti szervezetek.] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 85. ÁJI. 20.711

A kérdés-feleletek alakjában összeállított munka a tételesjogi törvény alapján mutatja be a kolhozok közötti szervezetek legfontosabb kérdéseit.

Büntetőjog, bűnügyi tudományok

Ugolovnoe zakonodatel'sztvo Szojuza SzSzR i szojuznüh reszpublik. Tom 1—2. Red. Kalinücsev, F. I. [A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényhozása.] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 656; 639 p.

/Vazsnejsie zakonodatel'nüe aktü Szojuza SzSzR i szojuznüh reszpublik./ ÁJI. 20.753—20.754

A „Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok legfontosabb törvényhozási aktusai" c. sorozatban készült munka a szövetséges köztársaságok büntető törvénykönyveinek szövegét, valamint a legfontosabb normatív aktusait (utasítások stb.) tartalmazza. A munka tárgymutatója külön kötetben jelent meg.

Infracţiumi contra avutului obştesc. [A társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények.] Bucureşti, Edit. Acad. Republicii Populare Romîne. 1963. 481 p.

/Academia Republicii Populare Romîne. Institutul de Cercetări Juridice./ ÁJI. 20.751

Az RNK Jogi Intézetének munkatársai által írt munka három nagy fejezetben mutatja be a társadalmi tulajdonra vonatkozó teljes tételes jogszabályanyagot és ennek részletes elemzését, valamint a vonatkozó bírósági gyakorlatot. Az első fejezetben a társadalmi tulajdon védelmének büntetőjogi eszközeivel foglalkozik és részletes elméleti megalapozást ad a büntetőjogi védelem szükségességével és közvetlen céljaival kapcsolatos tételesjogi szabályozáshoz. A második fejezetben egyenként tárgyalja a társadalmi tulajdon ellen elkövetett bűncselekmények kérdéseit, elsősorban gyakorlati jellegű útmutatásokat adva (törvényi tényállási elemek elemzése, minősítési és büntetéskiszabási stb. kérdések). A harmadik részben a társadalmi tulajdon védelmével kapcsolatos eljárási kérdéseket tárgyalja. A munkát V. Dongoroz, S. Kahane, I. Oancea, I. Fodor és S. Petrovici állították össze.

Rebhan, Axel: Franz v. Liszt und die moderne „Défense sociale." [Franz v. Liszt és a modern társadalomvédelem.] Hamburg, Kriminalistik Verl. 1963. 104 p. /Kriminologische Schriftenreihe der Deutschen Kriminologischen Gesellschaft./ ÁJI. 20. 782

A bevezető részben Fr. Liszt legfontosabb jogbölcseleti nézeteit mutatja be, a következő fejezetben pedig a társadalomvédelmi irányzat alapvető tételeit és az egyes tételek fejlődését, valamint a társadalomvédelem gyakorlati követelményeit mutatja be. Ezt követőleg párhuzamot von Fr. Liszt nézetei és a társadalomvédelmi irányzat egybevágó, illetőleg ellentétes tételei között. A befejezésben a Társadalomvédelem Nemzetközi Társaságának minimális programját vázolja.

Engisch, Karl.: Die Lehre von der Willensfreiheit in der strafrechtsphilosophischen Doktrin der Gegenwart. [A szabad akaratról szóló tan a jelenkori büntetőjogi filozófia elméletében.]

Berlin, Walter de Gruyter & Co., 1963. 66 p.

/Schriftenreihe der Juristischen Gesellschaft e. V. Berlin. Heft 10./ ÁJI. 20.786

A Berlini Jogi Társaság 1962. május 4-én tartott ülésén elhangzott előadás.

Turner, J. W. Cecil: Kenny's outlines of criminal law.

[A büntetőjog alapelvei 21. kiadás.] Cambridge, University Press, 1962. XLVII. 658 p. ÁJI. 20.799

C. Kenny-nek az angol büntetőjog és eljárás alapvető kérdéseiről 1902-ben írt és klasszikussá vált kézikönyvének legújabb kiadását

J. W. Cecil *Turner* dolgozta át és egészítette ki az újabb anyaggal.

Gavet, Jean: Manuel de police scientifique. [A kriminalisztika kézikönyve.] Paris, Payot, 1961. 456 p.

ÁJI. 20.788

A gyakorlati jellegű munka a kriminalisztika legfontosabb gyakorlati kérdéseivel kapcsolatos alapismereteket (nyomtan, fegyver, szakértői vizsgálat, gyújtogatás és robbanás, okirathamisítás, pénzhamisítás) foglalja össze.

Ehrlich, Camillo: Einbrecher. [A betörő.] Aufzeichnungen eines Kriminalkommissars. Hamburg, Kriminalistik Verl. für kriminalistische Fachliteratur, 1963. 164 p.

ÁJI. 20.781

Egy bűnügyi nyomozó feljegyzésein keresztül mutat be a gyakorlatból vett különleges jogeseteket.

Vimmenberg, G. B.: Otvesztvennoszt' za szpekuljaciju. [Felelősség az üzérkedésért.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 108. p.

ÁJI. 20.705

Ismeretterjesztő munka, konkrét esetek kapcsán mutatja be népszerű formában az üzérkedés legfontosabb gyakorlati jogi kérdéseit.

Ljaszsz, I. V.: Normativnaja teorija v szovremennom burzsuaznom ugolovnom prave. [A normatív elmélet az új burzsoá büntetőjogban.] Leningrad, Izd. Leningradszkogo Universziteta, 1963. 76 p. /Leningradszkij Goszudarsztvennüj Universzitet im. A. A. Zsdanova./ ÁJI. 20.699

A normatív büntetőjogi elmélet bemutatása után, a finalista és az objektív elméletet ismerteti és bírálja.

Polgári eljárásjog

Bancsenko-Ljubimova, K. Sz.: Ucsasztie prokurora v szude pervoj i vtoroj insztancij po grazsdanszkim delam. Red. Klejman, A. F. [Az ügyész részvétele az első és másodfokú bíróságon polgári ügyekben.] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 86 p.

/Prokuratura Szojuza SzSzR. Metodicseszkij Szovet./ ÁJI. 20.722

A Szovjetunió Ügyészsége tanulmányi osztályának gondozásában kiadott gyakorlati jellegű munka, a teljes tételes jogszabályanyag összefoglalásával és megfelelő gyakorlati anyaggal (iratminták stb.)

Stutin, Ja. L.: Predmet dokazüvanija v szovetszkom grazsdanszkom proceszsze. [A bizonyítás tárgya a polgári eljárásjogban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 185 p. ÁJI. 20.714

A bizonyítás tárgyának fogalmát elemző bevezető fejezet után röviden foglalkozik a nem vitás kérdések bizonyításával összefüggő problémákkal. A munka jelentős részében a törvényi bizonyítási szabályokat: a vélelmek tanát tárgyalja. A befejező részben a praejudiciumok kérdésével foglalkozik.

Büntető eljárásjog

Zakonodatel'sztvo ob ugolovnom szudoproizvodsztve Szojuza SZSZR i szojuznüh reszpublik. [A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőeljárásáról szóló törvényhozás.] Tom. 1—2. Red Kalinücsev, F. J. Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 879, 910 p.

/Vazsnejsie zakonodatel'nüe aktü Szojuza SZSZR i szojuznüh reszpublik./ ÁJI. 20.756—20.757

„A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok legfontosabb törvényhozási aktusai" c. gyűjteménynek ismertetett kötetei a büntető eljárási törvénykönyveket, valamint a büntető eljárásra vonatkozó legfontosabb tételesjogi szabályokat (törvényerejű rendeletek, utasítások stb.) tartalmazzák.

Ugolovno-proceszszual'nüj kodeksz Uzbekszkoj SZSZR 1963. 247 p.

ÁJI. 20.763

Az 1959. május 21-én közzétett eljárási törvénykönyv szövegkiadása.

Pavlov, Sztefan: Proizvodsztvo v szude vtoroj insztancii bolgarszkomu narodno-demokraticseszkomu uglovnomu proceszszu. [A másodbírósági eljárás a bolgár népi demokratikus büntető eljárásban.] Moszkva, Izd. Inosztrannoj Literaturü, 1963. 362 p.

ÁJI. 20.725

Szerző 1954-ben kiadott munkájának átdolgozott, orosz nyelvű kiadása, amelyhez D. Sz. Karev professzor írt előszót.

Roggemann, Herwig: Das Tonband im Verfahrensrecht. [A hangfelvétel az eljárási jogban.] Göttingen, Verl. Otto Schwartz et Co. 1962. VII, 152 p.

/Göttinger rechtswissenschaftliche Studien, Band 44./

ÁJI. 20.785

A bevezető részben a hangfelvételt mint bizonyítási eszközt és mint bizonyítási segédeszközt tárgyalja, majd a meg nem engedett módon, illetőleg tikosan készült hangfelvételek felhasználhatóságának kérdéseit vizsgálja. A befejező részben a tárgyaláson, a rádióközvetítés stb. céljaira készített hangfelvételek jogi kérdéseit (nyilvánosság stb.) tárgyalja.

El'kind, P. Sz.: Szuscsnoszt' szovetszkogo ugolovno-proceszszual'nogo prava. [A szovjet büntetőeljárási jog lényege.] Leningrad, Izd. Leningradszkogo Universziteta, 1963. 172. p. /Leningradszkij Goszudarsztvennüj Universzitet im. A. A. Zsdanova./ ÁJI. 20.696

A szovjet büntetőeljárási jog tárgyát és módszerét bemutató fejezetek után a büntető eljárásjog helyét határozza meg a szocialista jog rendszerében. Külön-külön fejezetekben foglalkozik a büntetőeljárási jog tartalmával és formájával valamint a büntető eljárásjogi szabályok alkalmazásával.

Ob ugolovno-proceszszual'nom zakonodatel'sztve szojuznüh reszpublik. Red. Karev, D. Sz. [A szövetséges köztársaságok büntető eljárásjogi törvényhozása.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 437 p.

ÁJI. 20.701

A tanulmánygyűjtemény D. Sz. Karev professzor szerkesztésében a szövetséges köztársaságok új büntetőeljárási törvénykönyveit bemutató nagyobb tanulmányokat tartalmaz.

Davüdov, P. M.—*Mirkij*, D. Ja.: Prekrascsenie ugolovnüh del v szovetszkom ugolovnom proceszsze. [A büntetőügy megszüntetése.] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 99 p. ÁJI. 20.709

A tételesjogi anyag alapján a legfontosabb gyakorlati kérdéseket tárgyalja.

Szavgirova, N. N.: Predanie szudu. [A büntető ügy áttétele a bírósághoz.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 14 p. /Bibliotecska narodnogo zaszedatelja./ ÁJI. 20.712

A népi ülnök könyvtára c., füzetenként megjelenő sorozatban közzétett munka a tételesjogi rendelkezések alapján mutatja be azokat a legfontosabb gyakorlati ismereteket, amelyek a vizsgálat befejezése után a büntető ügynek a bírósághoz való felterjesztésével kapcsolatosak.

Nemzetközi jog

Mezsdunarodno-pravovüe formü szotrudnicsesztva szocialiszticseszkih goszudarsztv. [A szocialista országok együttműködésének nemzetközi jogi formái.] Red. Sursalov, V. M. Moszkva, Izd. Akademii Nauk SzSzSzR. 1962. 467 p. /Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Goszudarsztva i Prava./ ÁJI. 20.694

A kollektív munka bevezető részei a szocialista államok együttműködésének nemzetközi jogi elveit mutatják be, majd külön-külön fejezetben foglalkoznak a politikai és a gazdasági együttműködés nemzetközi jogi formáival. Ezt követőleg a szocialista országok nemzetközi gazdasági szervezeteit mutatja be, majd külön fejezetben foglalkozik a szocialista országok kulturális együttműködésének jogi formáival. A befejező részben a szocialista országok közötti konzuli viszonyokat elemzi.

Bogdanov, O[leg] V[aszil'evics]: Pravovüe voproszü prebüvanija OON v SzSA. [Az ENSZ Egyesült Államok-beli székhelyével kapcsolatos jogi kérdések.] Moszkva, Izd. IMO, 1962. 101 p. OK. 383.615

A nemzetközi szervezetek és különösen az ENSZ kiváltságait és mentességeit tárgyaló részek után közli az USA és az ENSZ között létrejött egyezményeket.

Uljanovszkij, R. A.: Neokolonializm SzSA i szlaborazvitüe sztranü Azii. [Az USA új-kolonializmusa és a gyengén fejlett ázsiai országok.] Moszkva, Izd. Vosztocsnoj Literaturü, 1963. 343 p. /Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Narodov Azii./ ÁJI. 20.690

A tőkekivitel, az elmaradt országok segélyezése és a háborús segélyek kapcsán kifejtett politikai törekvések bemutatása után két nagyobb fejezetben részletesen foglalkozik az amerikai új-kolonizációs törekvések tárgyával: Indiával és általában a Kennedy-külpolitika ázsiai törekvéseivel.

Schweizerisches Jahrbuch für internationales Recht. Hrsg. Schweizerische Vereinigung für internat. Recht. — Annuaire suisse de droit international 17. Bd. Zürich, Polygraphischer Verl. 1960. 332 p.

PEK Nemzetközi jogi tanszék JI. 2241/10

Az évkönyv első része a hágai nemzetközi jogi konferencia 9. ülésszakán elhangzott előadásokat, valamint a nemzetközi jog egyes problémáival kapcsolatos elméleti fejtegetéseket tartalmazza. (Pl. „A nemzetközi szerződések objektív magyarázata", „Néhány észrevétel a nemzetközi bíróság joggyakorlatához az állampolgári kérdésekben" stb.). A dokumentációs részben a nemzetközi közjog a nemzetközi magánjog és a nemzetközi adójog köréből a nemzetközi szerződések és megállapodások szövegét, illetve jegyzékét közli. A könyvet német és francia nyelvű tárgymutató egészíti ki.

Kimminich, Otto: Der internationale Rechtsstatus des Flüchtlings. [A menekültek nemzetközi jogállása.] Köln, Heymann, 1962. 492 p.

/München. Hochschule für Politische Wissenschaften. Schriftenreihe N. F. 1. H./
[Bibliogr. 437—474. p.] OK. 382.566

A menekültek fogalmának részletes elemzése után a monográfia a nemzetközi jog általános és különös részén keresztül vizsgálja a menekültek védelmének kérdését, végül ismerteti a menekültek helyzetét a Német Szövetséges Köztársaság alkotmányának rendelkezései alapján.

Nemzetközi magánjog

Greulich, Peter: Das Recht der Beförderung radioaktiver Stoffe. [Radioaktiv anyagok fuvarozási joga.] Göttingen, 1962. XXX, 222 p.

/Studien zum internationalen Wirtschaftsrecht und Atomenergierecht. 8./
[Bibliogr. IX—XXV. p.] OK. 382.673

Néhány ország (Német Szövetségi Köztársaság, Egyesült Államok, Kanada, Nagybritannia, Franciaország és Svájc) szállítási előírásainak ismertetése és összehasonlítása után a tanulmány az atomenergiajog keretébe tartozó nemzetközi fuvarozási szabályokkal foglalkozik.

Állam- és jogtörténet

Szidel'nikov, Sz. M.: Obrazovanie i dejatel'noszt' pervoj goszudarsztvennoj dumü. [Az első Állami Duma megalakulása és tevékenysége.] Moszkva, Izd. Moszkovszkogo Universziteta, 1962. 380 p. ÁJI. 20. 458

Az 1905. évi forradalom következményeinek bemutatása után a mű a Duma megalakulását megelőző jogszabályoknak történetét, a választások történetét, a Duma tevékenységét és feloszlatásának körülményeit tárgyalja.

Iszraeljan, V. L.—*Nezsinszkij*, L. N.: Novejsaja isztorija Vengrii 1918—1962 gg.) (Ucsebnoe poszobie). [Magyarország legújabb története.] Moszkva, IMO, 1962. 267 p, ÁJI. 20.573

Ismeretterjesztő jellegű munka Magyarország történetéről.

Schlesinger, Arthur M. jr.: The crisis of the old order. 1919—1933. 3. print. [A régi rend válsága. 1919—1933.] Boston, Houghton Mifflin Co. — Cambridge, Mass. The Riverside Press, 1959. 557 p. ÁJI. 20.488

F. D. Roosevelt korával foglalkozó terjedelmes mű első része az Egyesült Államok történetének legérdekesebb, Versaillestől Hitler uralomrajutásáig terjedő szakaszával foglalkozik.

E lapszám (XIX. új évfolyam 2.) szerzői: *Dr. Samu Mihály* egyetemi docens. — *Dr. Haraszti György* egyetemi tanár. — *Dr. Hágelmayer Istvánné* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Orbán Sándor* főiskolai adjunktus (Debrecen). — *Dr. Szabó Lászlóné* aspiráns. — *Dr. Vörös Ferenc* bíró. — *Dr. Pecze Ferenc* jogtanácsos. — *Dr. Bérczi Imre* egyetemi adjunktus (Szeged). — *Dr. Vida Sándor* vállalati jogtanácsos. — *Sokolevicz, Wojciech* a Lengyel Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének munkatársa (Varsó)

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Serkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 64.0346 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST
1964 APR - 3

XIX. új évfolyam 3. szám Budapest, 1964. március hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

BÚZA LÁSZLÓ:
Új formák az új szellemű nemzetközi jogszabályok kialakításában 137

SÁRÁNDI IMRE:
Az áruviszony, a kollektívák és a joggal való visszaélés 142

SZABÓ LÁSZLÓNÉ:
Dogmatizmus a büntető eljárási jog tudományában (II.) 147

SERES ANDRÁS:
Az előzetes letartóztatások foganatosításának törvényessége 159

SOLT KORNÉL:
Az érvénytelen szerződéskötéssel kapcsolatos néhány eljárásjogi kérdésről 168

JUHÁSZ KÁROLY:
A termelőszövetkezeti jogszabályok érvényesülésének tapasztalatai Szolnok megyében ... 172

Szemle:

SÁNDOR ISTVÁN TAMÁS:
A társadalmi bíróságok működésének néhány gyakorlati kérdéséről 175

P. Z.:
Tudományos konferencia az állam- és jogtudományok módszertani kérdéseiről 178

FÖLDES IVÁN—NAGY LÁSZLÓ:
A Firenzei Nemzetközi Agrárjogi Kongresszus . 187

N. I.:
Az európai szocialista államok jogalkotása ... 191

Jogirodalom:

HARASZTI GYÖRGY:
A gyarmati kérdés jogi arculata 193

— —:
Új könyvek 197

СОДЕРЖАНИЕ; *Ласло Буза:* Новые формы в выработке современных международно-правовых норм. — *Имре Шаранди:* Товарное отношение, коллективы и злоупотребление правом. — *Ласлоне Сабо:* Догматизм в правовой науке уголовного процесса (II). — *Андраш Шереш:* Законность проведения предварительного заключения. — *Корнель Шолт:* О некоторых процессуалных вопросах, связанных с недействительностью заключения договора. — *Карой Югас:* Опыт действия производственно-кооперативных правовых норм в области Солнок. — *Обзор: Иштван Тамаш Шандор:* О некоторых практических вопросах дейятельности общественных судов. — *З. П.* Научная конференция о методологических проблемах государственных и правовых наук. — *Иван Фельдеш — Ласло Надь:* Международный конгресс по аграрному праву во Флоренции. — *И. Н.:* Правотворчество европейских социалистических государств. — *Юридическая литература: Дьёрдь Гарасти:* Юридический аспект проблемы колониализма — — — Новые книги.

SOMMAIRE: *László Buza:* Nouvelles formes dans la construction des normes juridiques internationales d'un esprit nouveau. — *Imre Sárándi:* Le rapport de marchandises, les collectifs et l'abus de droit. — *Mme. L. Szabó:* Dogmatisme dans la science de procédure pénale. (II.) — *András Seres:* La légalité de l'effectuation de la détention préventive. — *Kornél Solt:* Quelques problèmes procéduraux relatifs aux contrats nuls. — *Károly Juhász:* Quelques expériences concernant la réalisation des règles de droit relatives aux coopératives agricoles dans le comitat Szolnok. — *Revue: István Tamás Sándor:* Quelques problèmes pratiques du fonctionnement des tribunaux sociaux. — *Z. P.:* Conférence sur les questions méthodologiques des sciences de l'Etat et du droit. — *Iván Földes—László Nagy:* Congrès international de droit agraire à Florence. — *I. N.:* La législation des Etats socialistes européens. — *Littérature: György Haraszti:* L'aspect juridique du problème colonial. — — —: Nouveaux livre.

INHALT: *László Buza:* Neue Formen bei der Ausgestaltung von neugesinnten Völkerrechtsnormen. — *Imre Sárándi:* Das Warenverhältnis, die Kollektiven und der Rechtsmissbrauch. — *Frau L. Szabó:* Dogmatismus in der Strafverfahrens-Rechtswissenschaft. (II.) — *András Seres:* Die Gesetzmässigkeit der Durchführung der Untersuchungshaft. — *Kornél Solt:* Über einige verfahrensrechtliche Fragen des ungültigen Vertragsschlusses. — *Károly Juhász:* Die Erfahrungen geltender produktionsgenossenschaftlicher Normen im Komitat Szolnok. — *Rundschau: István Tamás Sándor:* Über einige praktische Fragen der Tätigkeit der Kameradschaftsgerichte. — *Z. P.:* Eine wissenschaftliche Konferenz über die methodologischen Fragen der Staats- und Rechtswissenschaften. — *Iván Földes—László Nagy:* Internationaler Agrarrechtskongress in Florenz. — *I. N.:* Die Rechtssetzung in den europäischen sozialistischen Staaten. — *Rechtsliteratur: György Haraszti:* Die juristische Aspekte der Kolonialfrage. — — —: Neue Bücher.

XIX. új évfolyam 3. szám Budapest, 1964. március hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Új formák az újszellemű nemzetközi jogszabályok kialakításában

I.

Az államon belüli jogban mindig *egy* akarat jut kifejezésre, mely esetleg szembenálló akaratok összecsiszolásának eredménye, de végeredményben mindig egy állam jogilag meghatározott, egységes akaratként jelentkezik. Egészen más a helyzet a nemzetközi jogalkotásban. A nemzetközi jogszabályt nem egy, hanem szükségképpen több (legalább két) megegyező akarat hozza létre.

A nemzetközi jogszabály a jogalkotó államok között akaratmegegyezést tesz szükségessé s ez a nemzetközi jogalkotást sokszor nehézzé teszi. Nincs jogszabály, mely a különböző államok közötti megegyezést s így a jogszabály statuálásának jogi lehetőségét feltétlenül biztosítaná. A megegyezésnek még a kétoldalú nemzetközi szerződéseknél is megvannak a nehézségei, de különösen nagy a nehézség az univerzális nemzetközi jogszabályok megalkotásánál.

A nemzetközi jogalkotásban a szuverén államok a jogalkotók. A nemzetközi jogalkotás szabályait minden részében nem is a nemzetközi jog állapítja meg: a nemzetközi jog a jogalkotási eljárásban a jogalkotásra hivatott szervek kijelölését illetően kifejezetten az államok államon belüli jogára utal. Ezeket az államon belüli jogszabályokat a nemzetközi jog quasi saját részévé teszi. A nemzetközi jogalkotás jogi folyamatát nagyon sokszínű jogszabályok tömege határozza meg. Ez a nemzetközi jogalkotást még bonyolultabbá és nehézkesebbé teszi. Az igazi nehézséget persze nem az eljárási szabályok tarkasága okozza, hanem az, hogy az egyes államok részéről a nemzetközi jogszabályt statuáló akaratot azok különböző érdekeiket képviselő szervei fejezik ki. A nemzetközi életben az államok közt sokszor éles gazdasági és politikai érdekellentétek vannak. A kapitalista államok egymásközötti viszonyában az uralkodó osztály érdekei rendszerint nem azonosak, még élesebb az ellentét — az eltérő gazdasági és társadalmi rendszer folyamányaként, — a kapitalista és szocialista államok között. A szocialista államok egymás közötti viszonyában a gazdasági alap azonosságának következtében ilyen ellentétek nincsenek, ez a szocialista államok között a nemzetközi jogszabályok statuálását rendkívül megkönnyíti. A mai nemzetközi életben a két ellentétes gazdasági és politikai rendszert követő államok közötti feszültség folyamányaképpen különösen nehéz univerzális nemzetközi jogszabályok megalkotása.

Az államok megegyezésének szükségessége a nemzetközi jogalkotást már a régi ún. klasszikus nemzetközi jogban is rendkívül nehézzé tette. A nemzetközi jog kifejezetten merev jog, értve alatta azt, hogy a régi jogszabályok megváltoztatása s újak létrehozása a megegyezés szükségessége folytán rendkívül nehéz. Ezzel függ össze, hogy a régi nemzetközi jogban a jogszabályok statuálása rendszerint erőszak alkalmazásával történt. A kapitalista államokban az uralkodó osztály rendszerint erőszakot alkalmaz annak biztosítására is, hogy az államon belüli jogszabály az ő érdekeit szolgálja. De a nemzetközi jogban — a szocialista államok egymásközötti viszonyában érvényesülő jogszabályoktól eltekintve — az erőszak a nemzetközi jogszabály statuálásának szinte szükségképpeni velejárója. A megegyezést erőszak alkalmazása nélkül a legtöbb esetben nem lehet biztosítani.

Az erőszaknak különböző eszközei vannak. Legerősebb a fegyveres erőszak alkalmazása: a háború, mely az általa kialakított erőviszonyoknak megfelelő nemzetközi jogot hoz létre. Háború akkor van, ha a szembenálló felek egymásközti erőviszonya bizonytalan. A felek mindegyike bízik abban, hogy megfelelő szövetségesek bekapcsolásával a hatalom túlsúlyát sikerül a maga oldalán kialakítani. A békeszerződésben foglalt nemzetközi jogszabályok mindig a háború által alkalmazott erőszak útján jönnek létre. A háborús szövetség ereje, melyen a békeszerződésben foglalt nemzetközi jogszabályok nyugszanak, nem egységes hatalom, hanem a szövetségesek együttes hatalmi ereje, ez az erőszakkal alkotott nemzetközi jogszabályok

érvényesülését sokszor problematikussá teszi. A szövetség esetleges felbomlása új erőviszonyokat teremt s új nemzetközi jogszabályok keletkezését eredményezi. A „Macht geht vor Recht" tétel nem csak a jogszabályok megsértését, hanem azt is jelenti, hogy az erőhatalom a régi jogszabályok helyett újakat statuál.

A hatalom ott áll az államon belüli jogszabály mögött is, de ez a hatalom jogilag megszervezett s jogi aktusok formájában kifejezésre jutó hatalom. Ezzel szemben az államok egymásközötti életében érvényesülő hatalom nem a jogalkalmazás, hanem az erőszak formájában jelentkezik.

II.

A háború persze nem az egyetlen formája a nemzetközi életben jelentkező erőszaknak. Stabil erőviszonyok esetén, amikor egyes államok, illetőleg államszövetségek hatalmi túlsúlya kétségtelen, ez az állapot közvetlenül jelentkezik, mint olyan erő, mely a gyengébb államokat bizonyos nemzetközi jogszabályok elfogadására indítja. A nemzetközi életben is szerepet játszik a megfélemlítés, mint az erőszak alkalmazásának eszköze, mely egyes államokat szintén bizonyos jogszabályok elfogadására indít.

Az átalakulás mai állapotában levő nemzetközi jogban ezen a ponton két probléma jelentkezik: *1.* a hatályos nemzetközi jogszabályok betartását biztosító kényszer megfelelő kialakítása; *2.* az erőszak kiküszöbölése az új nemzetközi jogszabályok statuálásánál.

A. A hatályos nemzetközi jogszabályok betartását biztosító kényszer problémája a nemzetközi jognak igen nehéz kérdése. Kétségtelen, hogy a kényszert mint a jogszabály szükségképpeni velejáróját a nemzetközi jog sem nélkülözheti. Az az állapot azonban, hogy ezt a kényszert maga a megsértett állam alkalmazza, a megsértett jogrend helyreállítását, s a nemzetközi jogszabályok betartását nagyon kevéssé biztosítja. Az erőviszonyoktól függ, hogy a megsértett állam tud-e megfelelő represszáriát alkalmazni az elkövetett jogsértés utólagos megtorlására, az erőviszonyok nem mindig alkalmasak arra, hogy más államokat a nemzetközi jogszabályok megsértésétől visszatartsanak. Az újabb nemzetközi jogban bizonyos nemzetközi szervezetek a közösség erejével igyekeznek a nemzetközi jogszabályok betartását biztosítani. Ezt a célt szolgálják az ENSZ. Alapokmányban foglalt azok a rendelkezések, melyek a Biztonsági Tanácsnak kifejezett hatáskört biztosítanak az államok között felmerülő viszályok elintézésénél.

A Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya is tartalmazott ilyen természetű rendelkezést. Az Egyezségokmány értelmében a tagállamok, ha közöttük vita merült fel, kötelesek voltak az ügy békés elintézését megkísérelni. Ha nem terjesztették az ügyet megegyezéssel nemzetközi bíróság elé, a szembenálló államok bármelyike jogosult volt az ügyet egyoldalúan a Nemzetek Szövetsége Tanácsa elé vinni. A Tanács a vitás ügy békés elintézése érdekében közvetíteni igyekezett a felek között. Ha a vitás esetet nem lehetett elrendezni, a Tanács meghozta és nyilvánosságra hozta jelentését, melyben közölte a vitás eset tényállását és azokat az indítványokat, melyeket a kérdés megoldására nézve méltányosnak és megfelelőnek talált. A Tanács nem hozhatott a vitás esetre vonatkozólag a feleket kötelező határozatot, de az egyhangúlag hozott határozatnak mégis volt bizonyos jogi hatása. A Szövetség tagjai kötelezték magukat, hogy ha a Tanács jelentését — a vitában álló felek szavazatát nem számítva — a tagok egyhangúlag elfogadták, olyan fél ellen nem viselnek háborút, mely a jelentésben ajánlott megoldást elfogadta. A Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya tehát a Tanács kötelező közvetítése útján igyekezett az erőszak alkalmazását elkerülhetővé tenni, de ez a rendelkezés még nem zárta ki az erőszak alkalmazásának jogi lehetőségét.

Az ENSZ. Alapokmánya továbbmegy ezen az úton. A Biztonsági Tanácsot olyan hatáskörrel ruházza fel, mely a béke és a biztonság fenntartása érdekében az egyes államok részéről az erőszak alkalmazását jogilag kizárja. Valószínűnek látszik, hogy a nemzetközi jog még tovább fog fejlődni ebben az irányban s kialakul — ilyen rendelkezések szórványosan és főleg egyes konkrét esetekre vonatkozólag már ma is vannak —, hogy nemzetközi szervek fogják ellenőrizni a nemzetközi jogszabályok betartását. Az ellenőrzés fogalmilag nem áll ellentétben az állam szuverenitásával, csak azt teszi szükségessé, hogy az ellenőrzés olyan formában szerveztessék meg és gyakoroltassék, mely az államok szuverenitásával és egyenlőségével, mint a nemzetközi jog két alapvető princípiumával nem áll ellentétben.

A hatályos nemzetközi jog tényleg még ma sem tartalmaz olyan eljárást, amely a nemzetközi jogszabályoknak az érdekelt államok részéről való betartását biztosítaná. A szóbanforgó rendelkezéseket nem lehet úgy tekinteni, mint amelyek a jogszabályok érvényesüléséhez szükséges kényszert megszerveznék a nemzetközi jogban.

Az újszellemű nemzetközi jog, melynek elveit az ENSZ. Alapokmánya tartalmazza, baráti és jószomszédi viszonyt kíván az államok egymásközötti kapcsolatában kialakítani. Ezektől a kapcsolatoktól várja azoknak a jogszabályoknak kialakulását, melyeknek betartását az államok önként, minden kényszer nélkül foganatosítanák.

B. A két probléma közül, mely az erőhatalom kérdésével kapcsolatosan a mai nemzetközi jogban felmerül, a jogszabályok betartását biz-

tosító kényszernél fontosabb az erőszak kiküszöbölése a nemzetközi jogalkotásból és jogalkalmazásból.

A nemzetközi jogban már régebben is merültek fel olyan elgondolások, melyek a jogszabályok megváltoztatását megkönnyíteni igyekeztek. Ilyen volt a rebus sic stantibus clausula. E szerint az elmélet által kidolgozott clausula szerint minden nemzetközi jogi szerződés azzal a hallgatólagos clausulával köttetik, hogy a viszonyok megváltoztatása jogi lehetőséget ad a szerződés rendelkezéseinek megváltoztatására. Ez a clausula azonban a tételes jogban sohasem volt elismert. Bizonytalan volt magának a clausulának a tartalma is. Bizonytalan volt, hogy a viszonyok milyen megváltozása szükséges ahhoz, hogy a rebus sic stantibus clausula alkalmazható legyen. Bizonytalan volt az is, hogy a rebus sic stantibus clausula a szerződés egyoldalú módosítására ad-e jogi lehetőséget, vagy csak arra, hogy a szerződő felek közös megegyezéssel a szerződés újabb megvizsgálását kezdeményezhessék?

Ez az elmélet az erősebb állam érdekeit szolgálja, mert csak ő rendelkezik azzal az erővel, hogy a clausulára eredményesen hivatkozhassék. Így végeredményben az erőszakot juttatja új szerephez a nemzetközi jog statuálásában.

Ilyen célú rendelkezés volt a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmányában is. A 19. cikk értelmében a Közgyűlés időnként felhívhatta a Szövetség tagjait az alkalmazhatatlanná vált szerződéseknek és olyan nemzetközi állapotoknak újabb megvizsgálására, melyeknek fennmaradása a világbékét veszélyeztetné. Ez a rendelkezés a Közgyűlésnek a nemzetközi szerződések revíziójával kapcsolatosan előkészítő funkciót biztosított. A Közgyűlés — mint ismeretes — ezt a számára biztosított hatáskört egyszer sem vette igénybe. Ez a rendelkezés a szerződő felek közötti tárgyalásokat lett volna hivatva megindítani a megváltoztatáshoz szükséges megegyezés előkészítése érdekében. A 19. cikk nem zárta ki annak lehetőségét sem, hogy a Közgyűlés az érdekelt szerződő felek hozzájárulásával közvetítő szerepet töltsön be.

Az ENSZ. Alapokmányának idevonatkozó rendelkezései a Biztonsági Tanácsnak messzebbmenő hatáskört biztosítanak. Ez a hatáskör nemcsak az egyes felmerült konkrét viszályokra vonatkozik, hanem azokra az esetekre is, amelyekben nemzetközi szerződés illetőleg nemzetközi jogszabály megfelelő módosítására van szükség a béke és a biztonság fenntartása érdekében.

Az ENSZ. Alapokmánya az államok között olyan kapcsolatoknak kialakítására törekszik, mely a nemzetközi jogalkotásban is kizárja az erőszak alkalmazását és a vele való fenyegetést, azt célozza, hogy az államok tárgyalás útján egymás érdekeinek és szempontjainak kölcsönös figyelembevételével hozzanak egymással egyetértve nemzetközi jogszabályokat. Az újszellemű nemzetközi jog átalakítja a nemzetközi jogalkotás folyamatát is. Ma a nemzetközi jogban olyan jogszabályokra van szükség, melyek a tárgyalások útján való megegyezést megkönnyítik. A nemzetközi jogszabályok megalkotása ma már nem különleges állami szervek kizárólagos hatásköre: egyrészről a legtöbb állam államjogában és belpolitikai viszonyaiban olyan fejlődés mutatkozik, melynek eredményeként a külpolitikában s ehhez kapcsolódva a nemzetközi jogalkotásban kifejezésre jutó állami akarat többé nem egy kisebbséget alkotó uralkodó osztály kizárólagos akarata, hanem kialakítására a lakosság széles rétegei is befolyást gyakorolnak, másrészt ebben az irányban hat, — mint külső, nem államon belüli tényező —, a nemzetközi közvélemény is. A nemzetközi közvélemény megnyilvánulásának különböző formái vannak: beszélhetünk: *a)* az államok közvéleményéről; *b)* a társadalmi közvéleményről és *c)* a tudományos közvéleményről. Az államok közvéleménye nyilatkozik meg az ENSZ. Közgyűlésének rezolúcióiban, melyeket a tagállamok hoznak, de nem a jogalkotás formájában, olyan szervek útján, melyeknek nemzetközi jogszabályok megalkotására hatáskörük nincs. Társadalmi közvélemény jut kifejezésre pl. a békemozgalomban, mely nemcsak államon belüli akció lehet, hanem a társadalom világméretű megnyilatkozása is, aminő az 1962. évi moszkvai leszerelési és világbéke konferencia volt. Ebbe a kategóriába kell sorolni egyes államokon belül a politikai pártok állásfoglalását is, mely esetleg a parlamentben is kifejezésre jut és a jogalkotásra irányuló állami akarat kifejezésénél közvetlenül is szerepet játszhatik. Hasonló a helyzet a sajtóban közzétett megnyilatkozásoknál is. Természetesen annak a sajtónak a megnyilatkozásait, mely a kormány szócsöve és a kormány álláspontját juttatja kifejezésre, az államok részéről megnyilatkozó közvéleménynek kell minősítenünk. Társadalmi közvélemény nyilatkozik meg az egyes egyházi testületek állásfoglalásában is. A tudományos közvéleményt a különböző tudományos egyesületek fejezik ki. Ezek a tudományos egyesületek lehetnek nemzetiek és nemzetköziek.

Mindezek a tényezők a nemzetközi jog kérdéseivel rendszerint de lege ferenda foglalkoznak, jelentős szerepük van azonban a nemzetközi jogszabályok értelmezésénél is. Mindenesetre jelentős szerepet játszanak annak eldöntésénél, hogy miképpen jön létre az érdekelt államok között az a megegyező akarat, mely bizonyos nemzetközi jogszabályok kialakulásának, illetőleg érvényesítésének előfeltétele.

A nemzetközi jogszabályok megalkotásánál való közreműködésnek két típusa van. A közreműködés lehet technikai: a jogalkotó által megállapított tartalom szabatos megszövegezése és a tartalom kialakításában való aktív közreműködés. A közvélemény fent felsorolt típusának

mindegyike a tartalom megállapításában való közreműködés. A felsorolt tényezők megkönnyítik a nemzetközi jog alkotásához szükséges azonos tartalmú állami akaratok kényszer nélküli kialakítását.

III.

Megjelentek új formák is az újszellemű nemzetközi jogalkotás terén, hogy elősegítsék annak mielőbbi kialakulását.

Az a rendkívüli feszültség, amely a nemzetközi életben kelet és nyugat között fennáll, alapjában véve az új és a régi nemzetközi jog egymásközötti küzdelmének eredménye. Az átmeneti időben nem könnyű az akaratmegegyezést a különböző gazdasági és társadalmi rendszeren felépülő államok között biztosítani. A nemzetközi jog átalakulása csak fokozatosan következhetik be.

Előfordul, hogy az államok bizonyos elvekben és a végső célkitűzésében egyetértenek, anélkül azonban, hogy a megegyezés minden részletre kiterjedően teljes volna közöttük. Az elfogadott elveket nem azonosan értelmezik s eltérés van közöttük a végső cél kitűzéséhez vezető út tekintetében is.

Kialakulnak olyan helyzetek, melyekben a végső cél felé vezető úton egy bizonyos pontig elérhető az egyetértés, anélkül azonban, hogy az egész kérdés teljes, minden részletre kiterjedő jogi szabályozása már lehetséges volna.

Ez a körülmény alakította ki a jelenlegi átmeneti időszakban a nemzetközi jogalkotás új, különleges formáját: egyrészről az ún. programjellegű nemzetközi jogi normák intézményét, másrészről legújabban a további jogalkotást előkészítő nemzetközi szerződést.

A. A programjellegű normák az államok egymásközötti magatartására vonatkozó olyan szabályok, melyek az államok jövőbeni magatartásának bizonyos általános elveit formulázzák, alanyi jogokat azonban nem statuálnak és nemzetközi jogi eljárás útján kikényszeríthető kötelezettséget nem állapítanak meg.[1] Az államok ezeket az elveket, mint olyanokat ismerik el, melyeket eljárásukban figyelembevesznek és erre a figyelembevételre kötelezettséget is vállalnak. A programjellegű normáknál a jogalkotás kezdeti állapotban van, további feladat, hogy ezek a normák teljes értékű jogszabályokká tétessenek. A programjellegű normákat úgy tekinthetjük, mint vázat, melyre a teljes értékű jogszabályok rá fognak rakódni.

A programjellegű norma pl. a népek önrendelkezési joga, az alapvető emberi jogok minden ember számára való biztosítása és a békés egymás mellett élés. Ezeket az ENSZ. Alapokmány állítja fel. A programjellegű normák rendszerint csak elvi megállapítást tartalmaznak a kérdésre vonatkozólag. Ezek az elvek lényegesen különböznek azoktól a nemzetközi jogi elvektől, melyek a tételes nemzetközi jog rendelkezésein alapulnak s mint ilyenek a nemzetközi jogi normák különleges jogi természettel bíró kategóriái. Itt jogalkotási elvekről van szó, melyek csak a jövőben fognak tételes nemzetközi joggá kijegecesedni. Míg a nemzetközi jogi elvek a tételes jog alapján ezek megalkotása után állapíthatók meg, addig a programjellegű normákban foglalt elvek megelőzik a jogszabály alkotását és olyan bázis gyanánt tekinthetők, melyen a tételes nemzetközi jogszabályok később ki fognak alakulni. De éppen így különböznek a programjellegű nemzetközi jogi normák a jogalkotásra irányuló programoktól. Ezek a programok az államok jövő magatartását illetőleg állapítanak meg bizonyos elhatározásokat anélkül, hogy a jog jellegével bíró normákat alakítanának ki. Ilyen programokat tartalmaznak azok a megállapodások, melyek a II. világháború vége felé a szövetséges főhatalmak egymás közötti megegyezésével jöttek létre a jövőben tanúsítandó magatartásukat illetően. Ilyen az Atlanti-óceáni Alapokmány, az első moszkvai értekezlet által tett deklaráció, a kairói komüniké és a teheráni nyilatkozat.

A programjellegű normák teljes értékű jogszabályokká való kialakításának különböző fázisai vannak. A programjellegű normák teljes értékű jogszabályokká való átalakulása mindmáig egyetlen esetben sem következett be. Csak előkészületek: deklarációk, egyezménytervezetek készültek. Ez az eset az emberi jogokra és az alapvető szabadságokra vonatkozólag. A népek önrendelkezési jogára vonatkozó programjellegű normánál meg sem kezdődött annak teljes értékű nemzetközi jogszabállyá való átalakítása. A programjellegű norma ebben az esetben közvetlenül érvényesült a nemzetközi életben, így eredményezte a gyarmati népek felszabadulását. Ennek az eredménynek eléréséné nagy szerepe volt az ENSZ-nek, illetőleg azoknak a jelentéseknek, melyeket az érdekelt államok voltak kötelesek előterjeszteni az igazgatásuk alatt álló nem autonóm, illetőleg a gyámságuk alá tartozó területek helyzetéről.

A békés egymásmellett élés mint programjellegű norma az Alapokmány 2. cikkének 4. pontjában jelenik meg: „A Szervezet összes tagjainak nemzetközi érintkezéseik során más államok területi épsége, vagy politikai függetlensége ellen irányuló, vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő, bármely más módon nyilvánuló erőszakkal való fenyegetéstől, vagy erőszak alkalmazásától tartózkodniok kell."

A békés egymás mellett élésnek, mint programjellegű normának a fogalma lényegileg azonos az Alapokmány most idézett pontjában foglalt nemzetközi jogi rendelkezéssel. A békés egymásmellett élés terén törekvések vannak e

[1] *Búza László:* A törvényesség és az igazságosság elve a nemzetközi jogban. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. Tomus III. Fasciculus 1. Szeged, 1957. 19. s köv. old.

rendelkezések teljesebb értékű nemzetközi jogszabályokként való kialakítására. Ilyen értelemben nevezhetnők programjellegű normáknak. Ilyen törekvésként tekinthetjük az ún. Pancsa Silát és a bandungi nyilatkozatot. A békés egymás mellett élés kérdésével 1962-ben tartott 17-ik ülésszakán az ENSZ. Közgyűlése is foglalkozott. A Közgyűlés 1962. szeptember 24-i ülésén tűzte napirendre a kérdést a következő szövegezéssel: „Azoknak a nemzetközi jogi elveknek a vizsgálata, melyek az államok közötti békés kapcsolatokra és együttműködésre vonatkoznak az ENSZ. Alapokmánya értelmében." A Közgyűlés a kérdést a Hatodik Bizottsághoz tette át. A Bizottság beható tárgyalás alá vette az ügyet s jelentést terjesztett a Közgyűlés elé. A csehszlovák delegáció deklarációtervezetet nyújtott be, mely 19 pontban sorolja fel a békés kapcsolatokra és együttműködésre vonatkozó nemzetközi jogi elveket. A csehszlovák javaslaton kívül több ázsiai, illetőleg afrikai állam és Jugoszlávia is terjesztett elő közös határozati javaslatot: ez 6 pontban sorolja fel azokat az elveket, melyeknek az államok egymásközötti érintkezését és együttműködését irányítaniok kell. A Hatodik Bizottság 1962. szeptember 12-én elfogadta azt a határozati javaslatot, melyet 37 állam terjesztett elő. Ebben a Bizottság javasolta a Közgyűlésnek: a kérdés tűzessék ki a 18. ülésszak ideiglenes napirendjére s a tagállamok kéressenek fel, hogy 1963. július 1-e előtt közöljék a főtitkárral nézetüket és elhatározásukat e kérdésre vonatkozólag. A Hatodik Bizottság által előterjesztett javaslatot a Közgyűlés 1962. december 12-i ülésén elfogadta. Ilyen módon a békés egymás mellett élés kérdésében is megindult az eljárás a programjellegű normák teljes értékű nemzetközi jogszabályként való formulázására.

A programjellegű normákkal kapcsolatos fejlődés világosan mutatja, hogy ezek nemcsak nemzetközi jogi, hanem politikai normák is. A teljes értékű nemzetközi jogszabályként való formulázásnak tempója és sikere a politikai helyzet alakulásától függ. A programjellegű normák elősegítik a megfelelő politikai elvek és törekvéseknek kialakulását, s ezek viszont erősen kihatnak a programjellegű normák teljes értékű nemzetközi jogszabályként való kialakítására.

A leszerelés kérdését illetően is felmerült az a nézet, hogy a leszerelésre vonatkozólag az államokat nemzetközi jogi kötelezettség terheli. Nézetem szerint ilyen nemzetközi jogi kötelezettség nincs. A leszerelés kérdésében nincsenek az államokat kötelező teljes értékű nemzetközi jogszabályok. Tulajdonképpen itt még nem is programjellegű nemzetközi jogi normáról van szó, hanem csak az Alapokmányban foglalt bizonyos általános elvek szükségképpeni következményeiről. Ezek egyenlőre mint politikai elvek igyekeznek érvényesülni, de a nemzetközi jogalkotásban szerepük ugyanaz, mint a programjellegű normáké.

B. A programjellegű normáktól különbözik az újszellemű nemzetközi jog megvalósítására irányuló másik forma: a további jogszabályok kialakítását célzó nemzetközi szerződés. Ilyen az a nemzetközi szerződés, melyet 1963. augusztus 5-én Moszkvában írtak alá a Szovjetunió, az Egyesült Királyság és az Amerikai Egyesült Államok kormányának megbízottai. Ezeket a hatalmakat a szerződés első aláíróknak nevezi. A moszkvai szerződés nyílt szerződés: a 3. cikk értelmében utólagos csatlakozásra valamennyi állam előtt nyitva áll. A benne foglalt rendelkezések szerint.

1. A szerződésben részes mindegyik fél vállalja, hogy betilt, megakadályoz s nem hajt végre nukleáris fegyverrel történő semmiféle kísérleti robbantást és semmiféle más nukleáris robbantást a joghatósága alatt álló, vagy ellenőrzése alá tartozó semmilyen helyen; *a)* sem a légkörben, sem annak határain túl, beleértve a világűrt, sem víz alatt, beleértve a területi vizeket és a nyílt tengert; *b)* és semmilyen más környezetben,[2] ha az ilyen robbantás az azt végrehajtó állam joghatósága, vagy ellenőrzése alá tartozó területeken kívül rádioaktív lecsapódást eredményez. Ez alpont rendelkezései nem zárják ki olyan szerződés megkötését, amely minden nukleáris kísérleti robbantás, köztük minden földalatti robbantás végleges betiltására vezet és amelynek megkötése a Felek — miként a jelen Szerződés bevezetőjében kinyilvánították — törekedni fognak.

2. A jelen szerződésben részes mindegyik szerződő Fél vállalja, hogy tartózkodni fog nukleáris fegyverekkel történő mindenféle kísérlet és mindenféle más nukleáris robbantás előidézésétől, az arra való biztatástól, vagy annak végrehajtásában való bármilyen részvételtől, bárhol legyen is az, ha az ilyen robbantásra a felsorolt környezetek valamelyikében kerülne sor, vagy annak a jelen cikk 2. bekezdésében leírt következményei lennének."

A szerződés bevezetése megállapítja, hogy a kezdeményező felek legfőbb céljuknak nyilvánítják azt, hogy az ENSZ. céljaival összhangban a lehető leggyorsabban elérjék a szigorú nemzetközi ellenőrzéssel egybekötött általános és teljes leszerelési megállapodást, amely véget vetne a fegyverkezési versenynek és megszüntetne minden ösztönzést mindenféle fegyver, beleértve a nukleáris fegyverek gyártására és kipróbálására, arra törekednek, hogy mindörökre véget vessenek a nukleáris fegyverekkel folytatott minden kísérleti robbantásnak, el vannak határozva arra, hogy a tárgyalásokat e célból folytatják és végét kívánják vetni an-

[2] Az egyezménynek a Magyar Közlöny 1963. október 23-án megjelent 75. száma által közzétett szövegében a „közeg" kifejezés vagy sajtóhiba, vagy esetleg a „közeg" szónak a jogi nyelvben szokatlan és helytelen értelemben való olyan használata, mely a természettudományokban szokásos (pl. ott a halakkal kapcsolatosan a vizet közegnek nevezik).

nak, hogy az ember környezete radióaktív anyagokkal fertőződjék."

A szerződésből világosan kitűnik, hogy az ideiglenes és részleges megoldás olyan kérdésre vonatkozóan, amelyre nézve az Alapokmány rendelkezéseinek megfelelő további nemzetközi jogszabályok alakítandók.

Ezt a szerződést úgy kell tekinteni, mint első lépést az általános és teljes leszerelés irányában, mely — mint fentebb megállapítottam — az Alapokmányban foglalt rendelkezések szükségszerű következménye.

A két most ismertetett új forma: a programjellegű normák intézménye és a további szabályozást célzó nemzetközi szerződés megkötése szorosan összefügg. Politikailag mind a kettő bizonyos az új szellemű nemzetközi jogban foglalt elvek teljes értékű nemzetközi jogszabályokká való kialakítását célozza. Az atomcsend-egyezmény egy programjellegű normának teljes értékű nemzetközi joggá való alakítása útján határozott előrelépést jelent. Nem a programjellegű normának teljes értékű nemzetközi jogként való szabályozása, hanem olyan nemzetközi jogszabályt statuál, mely a kérdésnek csak egy részét rendezi, azonban kifejezetten azzal a megállapodással, hogy ezt a részbeni szabályozást további szabályozások fogják követni a végső cél: a teljes értékű és minden részletre kiterjedő jogi szabályozásának elérése.

Az atomcsend-egyezményt olyan államok is aláírták, melyek atomfegyverrel nem rendelkeznek, melyeknek tehát nincs lehetőségük az atomkísérletektől való tartózkodásra. Ezt nyilvánvalóan érthetővé teszi az a körülmény, hogy az államok nemcsak arra vállaltak kötelezettséget, hogy maguk nem hajtanak végre kísérleti robbantásokat, de arra is, hogy azokat eltiltják és megakadályozzák, hasonlóképpen ilyenekre nem ösztönöznek, nem bátorítanak és ilyenekben nem vesznek részt.

Az atomcsend-egyezmény élesen mutatja, hogy a programjellegű normák nemcsak jogi, hanem igen fontos politikai elvek is. A politikai elvek előmozdítják a jogszabályok kialakítását, a jogszabályok viszont erősen kihatnak a politikai erőviszonyokra. A nemzetközi jogszabályok alakulásánál az alap tulajdonképpen az államok egymásközötti hatalmi helyzete. E hatalmi viszonyok alakulásánál a gazdasági tényezők játszák a döntő szerepet, ez által válnak azok a gazdasági alap kifejezőivé. Tekintettel arra, hogy a jelenlegi átmeneti időszakban a nemzetközi életben különböző gazdasági és társadalmi rendszerű államok élnek egymás mellett s így a nemzetközi jog nem egységes gazdasági alapon épül fel, a gazdasági alap az államok egymásközötti kapcsolatában, azok politikai súlyát és helyzetét alakítja ki s a különböző rendszerű államok egymásközötti kapcsolatait rendező univerzális nemzetközi jogszabályok ezeken a különböző gazdasági alapokon felépült politikai erőviszonyokon nyugosznak.

Ugyanez a jelenség megvan a burzsoá államok belső életében is. Itt a politikai pártok erőviszonyai határozzák meg döntően a belpolitika és az államon belüli jogalkotás irányát. A politikai pártok pozícióját nagyon különböző tényezők alakítják ki, az végső fokon azon fordul meg, hogy az egyes pártok a parlamentben hány szavazattal rendelkeznek. Innen van a küzdelem a pártok közt a mandátumokért. A pártok választási programja tetszetős, de nem mindig őszinte jelszavakkal a kellő politikai öntudattal nem rendelkező választók megnyerését célozza, akik nem tudják reálisan felmérni saját egyéni és osztályérdekeiket. A burzsoá államokban gyakori pártkoalíciók a nemzetközi élet államok közötti szövetségéhez hasonlóak s gyakran éppen úgy kompromisszumokhoz vezetnek a politikában és a jogalkotásban, mint azok.

Az atomcsend-egyezménynek nagyobb a politikai, mint a nemzetközi jogi jelentősége. Az egyezmény aláírása tulajdonképpen állásfoglalás a követendő külpolitika tárgyában. A szerződés formájában a plebiscitum régi intézménye jelenik meg új területen: az államok egymásközötti kapcsolatában.

Búza László

Az áruviszony, a kollektívák és a joggal való visszaélés

A magyar szocialista polgári jogi irodalomban az utóbbi időben újabb tudományos érveket felsorakoztató és emiatt gondolkodásra késztető teória született *a joggal való visszaélésről.* Ez a teória *Eörsi Gyula* akadémikus nevéhez fűződik.[1] Elméletének alapjait kandidátusi disszertációm vitája során fejtette ki opponensi véleményében és az opponensi vélemény később kibővítve és átdolgozva nyomtatásban is megjelent.[3]

Eörsi szerint a joggal való visszaélés többékevésbé általános tilalma az alábbi feltételek *együttes* fennforgása esetén fejlődik ki.

---

* Az M. J. Sz. 1963. évi VI. Kongresszusán elhangzott korreferátum alapján. — *Szerk.*

[1] Eörsi Gyula: Joggal való visszaélés — rendeltetésszerű joggyakorlás. Állam- és Jogtudomány (A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata). Akadémiai Kiadó Budapest, VI. kötet 3. sz. 1963. 287—318. old.

[2] Sárándi Imre: A joggal való visszaélés. Megvédve: 1963. május 30.

[3] Mivel a tanulmányt az Állam- és Jogtudomány c. folyóirat tette közzé — amelynek olvasótábora jellegénél fogva a Jogtudományi Közlönyénél kisebb — szükségesnek látom a tanulmány-álláspontom szerint vitatható — tételeinek lényegét ismertetni.

a) Intenzív konfliktus helyzetek érdemi kollektívákat nem alkotó személyek között (szomszédsági viszony, üzleti viszony, lakásviszonyok, kereskedelmi társaságok viszonyai stb.).

b) Az uralkodó osztály arra irányuló érdekei, hogy az ilyen konfliktus helyzeteket érdekkiegyenlítéssel oldja meg.

c) Olyannyira kifejlett árutulajdon, hogy az alanyi jogok elvileg korlátlanok legyenek és kialakulhasson a gyakorlásukra vonatkozó általános korlátozás, ha ugyanis nincs elvileg korlátlan jogosultság, a visszaélés általános tilalma sem alakulhat ki.

Ezek a (társadalmi-gazdasági: jogpolitikai és dogmatikai) feltételek együtt csak a kapitalista társadalom viszonyai között jelennek meg. Ami a kapitalizmust megelőző társadalmi rendszereket illeti, a kapcsolatok vagy olyan kezdetlegesek voltak, hogy az érdekkiegyenlítést igénylő konfliktus helyzetek csak ritkán (rendszerint a szomszédok viszonyaiban) keletkeztek, vagy (pl. a feudális társadalomban) létre sem jöttek, illetőleg ha ilyen konfliktusok keletkeztek, azokat a feudális földtulajdonból folyó hatalmi önkény segítségével oldották meg.

A kifejlett burzsoá társadalomban, ahol az árutulajdon kizárólagossá vált, e társadalom monopolista szakaszában az érdekkiegyenlítés gondolata létrehozza az elvileg korlátlan alanyi jogok gyakorlásának általánosított korlátozását, a joggal való visszaélés tilalmát.

Ezzel szemben a szocialista társadalomban a helyzet alapvetően megváltozik.

a) A magántulajdon anarchikus viszonyait felváltja a társadalmi tulajdon (a termelőeszközökre) és a személyi tulajdon (a használati javakra).

b) A károkozás általános megengedettsége megszűnik és ennek következtében megszűnik a károkozás tilalmának többé-kevésbé általánosított kivétele.

c) A társadalmi-gazdasági élet nem az egymással való harc képét mutatja, hanem mindinkább a közös jóért való együttműködését.

Ilyen helyzetben a joggal való visszaélés intézménye is *megszűnik,* mert:

a) Sorsa a magántulajdonhoz van kötve. A joggal való visszaélés tilalma, a károkozások általános megengedettsége alóli többé-kevésbé általános kivétel osztja a magántulajdon sorsát: eltűnik. A magántulajdonnal együtt eltűnik a korlátlan alanyi jogosultság, amelynek alapján a konfliktus-helyzetek létrejönnek.

b) A társadalom *egységes kollektívává válik,* amelyen belül szervezetileg és tudatilag egységessé váló számtalan kisebb kollektíva működik, ennek következtében *csökken a konfliktus-helyzetek száma és intenzitása,* majd a konfliktus helyzetek *kiküszöbölődnek.*

Eddig Eörsi Gyula nézetei.[4]

[4] Vö. Eörsi Gyula: uo. 301—302. old.

II.

A rendeltetésszerű joggyakorlás és a joggal való visszaélés elméleti alapjaira nézve kifejtett állásponttal szemben a következő ellenvetéseket kell tennünk.

1. A joggal való visszaélés tilalmának kialakulása nem *egyszerűen és nem akármilyen magántulajdonhoz* kapcsolódik, a szocialista társadalomban pedig egyáltalán nincsen a magántulajdon létezéséhez kötve. Egyfelől a joggal való visszaélés tilalma, mint általánosodott szabály, a kapitalizmus *imperialista* szakaszán keletkezik, tehát a korlátlan szabadverseny korlátozásai közepette az imperialista kapitalizmus jogi fegyvertárának egyik eszközeként, másfelől a joggal való visszaélés tilalmát más jelleggel és más tartalommal a *szocialista jog is felhasználja* a társadalmi rendeltetéssel ellentétes joggyakorlás egyes eseteinek szankcionálására.

A jogok társadalmi rendeltetésének megfelelő joggyakorlás problémája s ezzel együtt a *joggal való visszaélés intézménye fennmarad a magántulajdon megszűnése után is.* A társadalmi rendeltetésnek megfelelő joggyakorlás és a joggal való visszaélés ugyanis sem létrejöttében, sem megszűnésében nem egyszerűen a magántulajdon sorsát osztja, hanem az áruviszonyét. Ameddig áruviszony, árutulajdon létezik, addig feltétlenül léteznek *konkrét fogalmazásukban korlátlan alanyi jogok,* amelyek rendeltetésszerű gyakorlását egyfelől a társadalmi rendeltetésnek megfelelő joggyakorlásra vonatkozó, másfelől a joggal való visszaélés tilalmát kimondó szabályok biztosítják.

Ugyanazon törvény különböző rendelkezései az absztrakció különböző fokának normatív kifejezései. Ami az egyik koordináta-rendszerben jogos (alacsonyabb szintű absztrakció talaján), a másikban (a magasabb szintű absztrakció talaján) jogtalan.

A Polgári Törvénykönyvre kivetítve: az egyes jogviszonyokra vonatkozó, a konkrét jogosultságokat és kötelezettségeket meghatározó normák az alacsonyabb, az illető jogviszony szintjén létrejött absztrakció eredményei, míg a „Bevezető rendelkezések"-ben foglalt alapelv jellegű normák a jogágazat vagy egyenesen az egységes szocialista jogrendszer szintjén álló absztrakció eredményei. A két végpont között természetesen közbülső „közvetítő", „összehangoló" szabályok is vannak, pl. az egyes szerződésekre vonatkozó és a bevezető rendelkezésekben foglalt normák között a szerződések általános szabályai (Ptk. 198—338. §., vagy a felelősség általános szabályai, (Ptk. 339—344. §) az egyes felelősségi esetek és a bevezető rendelkezések között.

Ennek következtében lehetséges, hogy valamely magatartás jogos a konkrét és a közvetítő szabály tükrében és jogtalanná csak az általános elveket kifejező norma szintjén lesz. (Például: egy épület több személy közös szemé-

lyi tulajdonában van. Egy vagy több tulajdonos a rendes gazdálkodás körét meghaladó mértékben kíván költeni az épületre, vagy haszonélvezetbe, használatba stb. kívánja adni. Mivel ezekhez egyhangú határozat szükséges (Ptk. 143. § *a), b)* pont), bármelyik tulajdonos, ha a tervezett lépés ellen szavaz, *e rendelkezés szintjén* jogosan jár el. Talán még az is megáll, hogy állásfoglalása személyes szükségleteinek kielégítését mozdítja elő (Ptk. 93. §). Így tehát a magatartás még a magasabb absztrakció, *a „közvetítő" szabály szintjén is* jogos. De ha azt találjuk, hogy a tagadó álláspontban kifejeződő magatartás a bevezető rendelkezésekbe, különösen a 2. § (2) bekezdésbe és a 4. §-ba ütközik és helyesnek látszik jogi szankciókkal is fellépni ellene, meg kell állapítani a Ptk. 5. § (1)—(2) bek. szerinti joggal való visszaélést és a megtagadott hozzájárulást, egyéb feltételek fennforgása esetén a bíróság ítéletével pótolhatja. (Ptk. 5. § (3) bek.)

Azt egyébként, hogy a joggal való visszaélés intézménye nem a magántulajdonhoz, hanem az áruviszonyhoz, az árutulajdonhoz kapcsolódik, a szocialista fejlődés eddigi menete is bebizonyította. A társadalmi rendeltetéssel ellentétes joggyakorlás, a joggal való visszaélés felüti és felütheti a fejét minden olyan viszonyban, ahol árutulajdonosok vagy termékeikkel árukként rendelkező személyek állanak egymással vagyoni viszonyban.

a) A Borforgalmi Vállalat bort szállított a Vendéglátóipari Vállalatnak. A bort saját hordójában küldte. A hordó értéke 140 Ft. A szerződés szerint az átvételtől számított 15 napig a megrendelő díjtalanul magánál tarthatja a hordót, utána azonban köteles visszaküldeni. Ha ezt nem teszi, a hordóért használati díjat fizet, éspedig az első hónapra 50 Ft-ot, a másodikra 100 Ft-ot, a harmadikra 200 Ft-ot, a negyedikre 400 Ft-ot és így tovább. A Vendéglátóipari Vállalat hosszabb időn keresztül nem szállítja vissza a Borforgalmi Vállalat hordóját. A Borforgalmi Vállalat hosszú ideig nem is szorgalmazza a hordó visszaküldését. Amikor azonban a „használati díj" összege a késedelem időtartamának figyelembevételével 13 000 Ft-ra emelkedik, felszólítja a Vendéglátóipari Vállalatot, hogy küldje vissza a hordót és *fizesse meg* az így felgyülemlett használati díjat. A használati díj kikötésének és érvényesítésének célja (társadalmi rendeltetése) a megrendelő gyors visszaszolgáltatásra való serkentése. E célt már nem szolgálhatja a csupán haszonszerzés miatti végtelen késlekedés. A Borforgalmi Vállalat magatartása *joggal való visszaélés.*

Az eset *az állami gazdálkodó szervek közötti* jogviszonyban példázza a joggal való visszaélést.

b) „A" mezőgazdasági termelőszövetkezet — mint földhasználó — „B" mezőgazdasági termelőszövetkezettel határos földje szélén több fasorból álló erdősávot létesít. Bár az ágak, gyökerek nem hajlanak, illetve nem nyúlnak át a szomszédos földre (Ptk. 101. § (2) bek.), a fák arra árnyékot vetnek. Emiatt a szomszéd földjének haszna a határos területen nagymértékben csökken. Megállapítható, hogy ha „A" termelőszövetkezet néhány méterrel odább — a saját területén beljebb — létesíti a fasort, azzal célját akkor is elérte volna. Így szükségtelenül sérti a másik szövetkezet jogait.

Ez az eset a *szövetkezetek egymásközötti viszonyában* példa a joggal való visszaélésre.

c) A termelőszövetkezet hizlaldájához közeleső területen ragályos sertésbetegség lép fel. A termelőszövetkezet disznai még nem fertőzöttek. A fertőzést — és elhullást — megelőzendő a szövetkezet egy-két nappal a hízók átadására megjelölt határnap előtt arra kéri az Állatforgalmi Vállalatot, vegye át korábban az egyébként szerződésszerű teljesítésre alkalmas állatokat. Az idő előtti teljesítéshez a jogosult beleegyezése szükséges (Ptk. 282. § (2) bek.). A vállalat kis utánjárással előbbre hozhatná a teljesítés idejét, de nem teszi.

A példa *az állami szervek és a szövetkezetek* közötti joggal való visszaélés lehetőségét mutatja be.

d) A vidékről Budapestre helyezett orvosnak egy megfelelő lakással rendelkező budapesti lakos balatoni nyaralójában van az állandó lakása. Az orvosnak módja nyílnék vidéki állandó lakását olyan budapesti személlyel elcserélni, aki egészségügyi okokból vidékre kíván költözni. A bérbeadó azzal az indokolással tagadja meg a lakáscseréhez való hozzájárulást, hogy a lakást *megüresedése esetén nyaralónak kívánja használni* (egyébként az egyedülálló bérbeadónak egy szoba most is erre a célra van fenntartva).

A nyilvánvaló visszaélés a *személyi tulajdon körében fordul elő.*

Szaporíthatnók még a bíróságok által feltárt vagy eddig még fel nem tárt rendeltetésellenes joggyakorlás, joggal való visszaélés eseteit a különböző variációkban, de példának talán elegendő ennyi is.

Azt, hogy a konfliktus-helyzetek nem feltétlenül a magántulajdonhoz kapcsolódnak Eörsi is elismeri. A konfliktus-helyzetek jelenlegi előfordulási példáiként ő is a szomszédsági viszonyt, a tulajdonközösséget és a lakásbérletet említi.[5]

Természetesen *nem közömbös,* hogy az árutulajdon magántulajdon-e vagy nem magántulajdon. Még az sem közömbös, hogy a magántulajdon milyen formájáról, fejlődési szakaszáról van szó. Az a körülmény, hogy szocialista viszonyok között az árutulajdon — elhanyagolható eseteket kivéve — nem magántulajdon, társadalmi méretekben csökkenti a szocialista értelemben felfogott társadalmi rendeltetéssel ellentétes joggyakorlásra való törekvés gyakoriságát. De a rendeltetésellenes joggyakorlás *lehetősége* és meggátlásának egyik eszköze, *a joggal való visszaélés intézménye, az áruviszonyok között mindvégig fennmarad.*

Azt a körülményt, hogy a polgári jogviszonyokban szereplő felek többé nem a magántulajdon anarchiájában lépnek fel egymással szemben, — végsőfokon — mint ellenségek, a rendeltetésszerű joggyakorlás megvalósulását illetően értékelni kell, de jelentőségét nem szabad eltúlozni. A törvényszerűség a rendeltetésellenes joggyakorlás és ezzel együtt a joggal való visszaélést tiltó szabály szerepének csök-

[5] Vö. Eörsi Gyula: uo. 308. old

kenése, de egyik sem szűnik meg, mindaddig, amíg az emberek, az emberek közösségei érdekeik kielégítése során az áruviszonyokat felhasználják. Adott körülmények között a konfliktusok kiéleződhetnek és a visszaélések egyes konfliktusokban igen intenzívvé válhatnak.

2. A szocialista viszonyok között az összeütköző *érdekek kiegyenlítése* az egyéni és a társadalmi érdek összhangjának elve alapján az uralkodó osztály törekvése.

Ha már most az árutulajdon ilyen összeütközések forrása lehet, és az uralkodó osztálynak a konfliktus-helyzetek (vagy adott helyzetben ezek elmérgesedésének) *jogi szankciók bevetésével* történő felszámolása, illetőleg megakadályozása érdeke, *a joggal való visszaélés intézménye mindaddig aktív, élő intézménye lesz a szocialista jognak, ameddig e két körülmény együttesen fennforog.*

III.

Eörsi a társadalmi rendeltetésnek megfelelő joggyakorlás megvalósítását és a joggal való visszaélés kiküszöbölését véli felfedezni abban, hogy *a szocialista társadalom egységes nagy kollektívává válik* és ezen az egységes nagy kollektíván belül szervezetileg és tudatilag egységessé váló *kisebb kollektívák* tevékenykednek.

Ezzel kapcsolatban azt kell megvizsgálnunk, hogy a kollektívák mennyiben minősülnek *érdemi* és mennyiben minősülnek *nem érdemi* kollektíváknak.

Az Eörsi-féle érdemi kollektíva minden bizonnyal olyan közösség, amely a kollektíván *belül kiküszöböli az áruviszonyt.* Eszerint az érdemi kollektíva az állampolgároknak, vagy az állampolgárok különböző szervezeteinek olyan közössége, ahol a közösség tagjai közötti *vagyoni* viszonyokban az áruelem hiányzik.

Ebből a szempontból vizsgálva a szocialista társadalomban létrejött különböző kollektívákat, azokat *érdemi* és *nem érdemi* kollektívákra oszthatjuk.

Az áruelemet a kollektíva *belső* viszonyában kikapcsolják az *érdemi kollektívák:*

a) Az állami gazdálkodó és költségvetési szervek kollektívái. A kollektíva tagjainak a kollektíván belüli egymás közötti vagyoni viszonyait a szocialista *elosztás* rendje határozza meg. A kollektíva és a kollektíva tagjának viszonyait ennek következtében nem is az áruviszonyokra épülő polgári jog, hanem a munkajog szabályozza.

b) A szövetkezeti kollektívák. Ezekre megint csak az a jellemző, hogy a belső viszonyban az árukapcsolatok mellőzésével történik (erre még visszatérünk) a kollektíva tagjainak egymás közötti, és a tag és a kollektíva egymáshoz való viszonyának rendezése.

Az áruelemet a kollektíva belső viszonyában *sem* kapcsolják ki a *nem érdemi kollektívák:*

a) A lakosság kollektíváinak egy része nem is fejez ki, legalább is ami a kollektíva tagjainak egymáshoz való viszonyát illeti, vagyoni viszonyokat, ennél fogva az áruelem, kiküszöböléséről szó sem lehet. (Társadalmi szervezetek; — KISZ, Szakszervezetek, — egyesületek stb.) E kollektívák tudati alakító hatását a rendeltetésszerű joggyakorlás elősegítésében és a joggal való visszaélés kiküszöbölésében természetesen nem szabad lebecsülni.

b) Vannak olyan kollektívák, amelyek *egyenesen az árukapcsolaton nyugszanak,* viszont a szocializmus építésének legalább is bizonyos időszakban velejárói (termelőszövetkezetek közötti együttműködés különböző formái, egyszerűbb gazdasági együttműködés, közös vállalkozás, a tulajdonközösség, társasház stb.). Tüstént kimondhatjuk azt is, hogy az áruviszonyt belső viszonylatban ki nem kapcsoló kollektívák a vagyoni viszonyok (tulajdon, csere) területén más kollektívákkal *mindig* áruviszonyban, az árutulajdon szintjén főleg mint elkülönült érdekek képviselői lépnek fel.

A *nem érdemi* kollektívákat a továbbiak során elhanyagolhatjuk.

A figyelmet arra kell fordítani, hogy az áruelemet *belső viszonyban kikapcsoló kollektívák hogyan viszonylanak egymáshoz?*

a) A saját kollektívában az áruviszonyt *kiküszöbölő* kollektíva része lehet egy magasabb szintű kollektívának olyképpen, hogy ez a kapcsolat a magasabb szintű kollektíva keretein belül *is kiküszöböli az árukapcsolatokat.* Ez a helyzet az állami gazdálkodó szervek körében a tröszt és egyesülés esetén, hasonlóképpen ha a szövetkezet felsőbbfokú szövetkezeti szerv tagjaként tevékenykedik.

Sajátos helyzet az utóbbi esetben, ha a szövetkezet másfajta (rokon, testvér) szövetkezet tagja. Ilyenkor az áruviszonyt részint kiküszöböli a kapcsolat, részint ez a kapcsolat fennmarad. (Pl. a mezőgazdasági termelőszövetkezet, mint a földművesszövetkezet tagja; a tagsági kapcsolat nem árujellegű, de kereskednek egymással és e minőségükben az áruviszonyban mint viszonylag elkülönült érdekek képviselői (elkülönült tulajdonosok) lépnek fel.

b) Az áruviszonyt belső viszonyban *kikapcsoló* kollektíva más kollektívával áruviszony formájában kifejeződő vagyoni kapcsolatokban is lehet. Az állami vállalatok, az állami gazdálkodó szervek egymás közötti szerződései, a szövetkezetek egymás közötti, más kollektívákkal és magánszemélyekkel való vagyoni kapcsolatai, az áruviszony formájában bonyolódnak le tömegükben.

Rá kell mutatni arra is, hogy azokban a kollektívákban, ahol a kollektíván belüli viszonyokban az áruviszonyt kiküszöbölték, kiküszöbölődik ugyan a joggal való visszaélés lehető-

sége *polgári jogi értelemben*, de *nem* küszöbölődik ki *általános értelemben*. Az egyén és a kollektíva egymáshoz való viszonya polgári jogi értelemben vett joggal való visszaélésre ugyan nem ad alkalmat (munka-, szövetkezeti tagsági viszony), de a joggal való visszaélés más formái előfordulhatnak. A munkajog területén a felmondási joggal, jutalmazási joggal, az újítói joggal való visszaéléssel találkozhatunk. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek kollektíváin belül előforduló tipikus visszaélési esetek, az öregségi járadékosok és nyugdíjas tsz. tagok háztáji gazdaságának indokolatlan mértékű csökkentése, a munkahelyre való beosztás jogával történő visszaélés, a szociális alap felhasználásának jogával való visszaélés. A társadalmasítás idején előfordult visszaélés a bevitt eszközök értékelésénél is.

A visszaélésnek ezek a fajtái természetesen nem a polgári jogi tudományos vizsgálódás tárgyát képezik, *de a joggal való visszaélés általános fogalmába beletartoznak*. A munkajog és a termelőszövetkezeti jog, röviden a „kollektívák jogágazatai"-ra (Eörsi kifejezése) vonatkozó tudományos vizsgálódásnak kell felderítenie azokat az eseteket, és módszereket, amelyekben és ahogyan a rendeltetésellenes joggyakorlás ellen fel kell és fel lehet lépni.

A teljesség kedvéért jegyzem meg, hogy azokban a kollektívákban, ahol a belső viszony fő jellemvonását nem az árujellegű viszonyok határozzák meg, érvényesülnek bizonyos áruelemet mutató jelenségek is. Ezek a *maradék áruviszonyok* jövőjüket tekintve a megszűnés, elhalás felé haladnak, de ma léteznek (földjáradék a mezőgazdasági termelőszövetkezetben, a termelőszövetkezetbe bevitt termelőeszközök, állatok stb. bevitelével keletkezett sajátos áruviszonyok, bérleti viszony, a tsz. és tagja között).

Az áruviszony — mint az az eddig vizsgálódásból kitűnik, — vagy a kollektíván belül vagy a kollektívák közötti kapcsolatban fennmarad. Mindezekből az következik, hogy Eörsi túlbecsüli a kollektívák szerepét az áruviszonyok kiküszöbölése és a joggal való visszaélés lehetőségeinek megszűnése szempontjából.

Az Eörsi Gyula által szem előtt tartott társadalmi rend (ti. ahol a joggal való visszaélés megszűnik) nézetem szerint *nem a szocialista, hanem a kommunista társadalom*. Eörsi sokszor messze lát, de közelre nem néz. A tendenciát helyesen fejti ki; végkövetkeztetései helyesek, de figyelmen kívül hagyja azt az utat, ameddig oda eljutunk. Az Eörsi által vázolt állapot majd kétségtelenül megvalósul. Az út, amelyen oda eljutunk azonban a most felvázolt módon járható meg; azaz ha elismerjük a korlátozott voltukban is korlátlan alanyi jogok létét és a joggyakorlás során a társadalmi élet változásaira reagálva gátat vetünk a jog társadalmi rendeltetésével ellentétes joggyakorlásnak. Ha a jog társadalmi rendeltetését az alanyi jog vonatkozásában *pozitív* meghatározó tényezőként, a joggal való visszaélés tilalmát pedig *negatív* gátló tényezőként továbbra is fenntartjuk.

A jog társadalmi rendeltetésének megfelelő joggyakorlás kötelezettsége pozitív irányban többet fejez ki, mint a joggal való visszaélés tilalma negatív irányban. A társadalmi rendeltetésnek megfelelő joggyakorlást a joggal való visszaélés tilalmán, mint szankciós helyzeten kívül elősegítik még a jog pozitív befolyásolást szolgáló egyéb szabályai, sőt más jogon kívüli normák is. A joggal való visszaélést tehát nem lehet egyszerűen a társadalmi rendeltetésről szóló szabály ellenpárjának tekinteni. Nem minden rendeltetésellenes joggyakorlás minősül ennek értelmében joggal való visszaélésnek, csak az olyan, amely ellen jogi szankcióval, — a joggal való visszaélés tilalmának felhasználásával — kívánatos fellépni.

Ebben az értelemben az alanyi jog határainak túllépése adott helyzetben azt jelenti, hogy egy bizonyos fokú absztrakció szintjén fogalmazott alanyi joggal visszaélnek a magasabb absztrakció szintjéhez mért konkrét esetben, de ennek szankcionálása csak a joggal való visszaélés tilalma fenntartásával, segítségével, a joggal való visszaélés tilalma adta módszerek és lehetőségek igénybevételével lehetséges.

IV.

A rendeltetésellenes joggyakorlást és ezzel együtt a joggal való visszaélés tilalmát mint a jogok társadalmi rendeltetésének megfelelő joggyakorlásra való nevelés egyik — de a polgári jog szempontjából kétségtelenül fontos eszközét — nem szünteti meg sem a magántulajdon megszűnése, sem a különböző kollektívák létrejötte, mert

a) a rendeltetésszerű joggyakorlás és a joggal való visszaélés tilalma, — legalább is ami a polgári jogot illeti, — az áruviszonyhoz kapcsolódik, továbbá:

b) a szem előtt tartott kollektívák nem alkalmasak az áruviszony — és ennek következtében az áruviszonyoknak megfelelő jogi szabályozás — teljes kiküszöbölésére napjainkban. Mellesleg a kollektívák — ritkábban persze — de egyáltalán nem elhanyagolható „primitív" konfliktusokba is keveredhetnek egymással; szomszédjog, egyszerű együttműködés a termelőszövetkezetek között stb.)

Ami pedig a végső következtetést illeti, úgy látom, hogy a joggal való visszaélés most bírálat tárgyává tett elmélete;

a) az áruviszonynak és a neki megfelelő jogi eszközök szocializmusban betöltött szerepének *lebecsüléséből*, és

b) a különböző kollektívák szerepének *túlbecsüléséből*, fakad.

ad a) Ma már egységes a politikai gazdaságtan tudományának álláspontja abban a kér-

désben, hogy a szocialista társadalomban a vagyoni forgalom fontos közvetítői az áruviszonyok. Ha pedig a szocialista társadalomnak velejárója az áruviszony léte, akkor az *áruviszonyoknak megfelelő jogi szabályozásnak is lennie kell.*

Meg lehet-e szüntetni állami paranccsal az áruviszonyokat? Lehet-e objektíve érvényesülő gazdasági törvényszerűséget jogi normákkal eltörölni, ha megszűnésük ideje objektíve még nem érkezett el? Ilyen kísérleteket lehet tenni, de ezek a kísérletek nem válhatnak — huzamos időt tekintve — a társadalom fejlődésének javára. Az áruviszonyt erőszakosan a szocialista társadalomban csak a vagyoni viszonyok egyes területein és — a történelem tapasztalatai szerint — csak válságos időkben, ennek megfelelően rövid ideig (pl. hadikommunizmus) küszöbölték ki.

Ha az áruviszonyokat, míg azok megszűnésének történelmi feltétele — a kommunista társadalom termékbősége — el nem érkezik, nem lehet kiküszöbölni; akkor a társadalmi viszonyok *jogi szabályozása körében is figyelembe kell venni őket.* (Más kérdés az, hogy az áruviszonyok megszűnése nem minden termény, termék és szolgáltatás vonatkozásában egy napon, egycsapásra történik.) Ez pedig közelebbről azt jelenti, hogy nem hanyagolhatjuk el az áruviszonynak azt az oldalát, hogy az áruviszonyban mindig két, többé-kevésbé ellenérdekű fél szerepel. Ezek a felek a szocialista viszonyok között rendszerint szorosan együttműködnek; egymásért és az egész társadalomért. Együttműködésük során azonban szükségképpen viszonylag különböző saját érdekeket *is* képviselnek, és ezeknek az érdekeknek az összeütközése során *konfliktus helyzet* keletkezhet.

Nyilvánvalóan mindenki üres fecsegésnek tartaná, ha pl. meg kívánnánk szüntetni a valóságban érvényesülni törekvő árukapcsolatokat kifejező szerződést az állami vállalatok egymás közötti viszonyában. Hasonló lenne a vélemény, ha ugyanerre törekednénk más kollektívák, a magánszemélyek egymás közötti stb. vagyoni viszonyaiban.

Az olyan jogi jelenségek esetében, mint a rendeltetésszerű joggyakorlás és ezzel kapcsolatban a joggal való visszaélés, amelyek az objektíve létező áruviszonyoktól viszonylag messzebb fekszenek; hatásuk az alapul fekvő társadalmi viszonyra távolabbi és csak áttételesen érvényesül — sem lehet ezeket a jogi jelenségeket elszakítani objektíve létező társadalmigazdasági alapjaiktól.

ad b) Ami a rész-kollektívákat illeti, kétségtelen, hogy jelentős szerepük van a szocialista társadalom életében. Ezek a kollektívák zömmel a *társadalmi tulajdonnak* a polgári jogban jogi személyként megjelenő *kezelői vagy tulajdonosai.* De vannak más kollektívák is. Ennélfogva a szocialista társadalomban létező közösségek igen sokfélék. Közös vonásuk, hogy a társadalom anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítése érdekében léteznek és tevékenykednek. Ezen túlmenően azonban rendkívül sok külön jegyük van, amelyeket eddig a jogtudomány részben felderített, részben nem. *Lényeges feladatuk az egységes társadalmi kollektíva megteremtése,* de hogy ez az egység milyen területen, hogyan, milyen jogi eszközökkel megragadható módon jön létre, javarészt a jövő tapasztalatainak és a tapasztalatok tudományos általánosításának kérdése. Mindenesetre azt az eddigiek alapján leszögezhetjük, hogy a szocialista társadalomban létező *kollektívák az áruviszonyok teljes kikapcsolására, az áruviszonyból, a kollektíva sajátos belső viszonyaiból fakadó konfliktusok és ennek következtében a jog társadalmi rendeltetésével ellentétes gyakorlásának és ezzel kapcsolatban a joggal való visszaélés megszüntetésének megvalósítására nem alkalmasak maradéktalanul.* A kollektívák belső állapotát, egymáshoz való viszonyát további tüzetes vizsgálódással kell felderíteni és a vizsgálódás alapján lehet — az eddigi eredményekre is támaszkodva — szerepüket megfelelően megérteni.

Sárándi Imre

Dogmatizmus a büntető eljárási jog tudományában. (II.)*

III.

A büntető eljárási jog tudományában érvényesült három alapvető *téves* és tehát legjellemzőbb tételnek egyenkénti elemzése és értékelése (cáfolása) a következő:

1. A cselekményösszesség-elmélet. A büntető eljárás elméletében annakidején kidolgozásra került a Visinszkij-féle koncepció, amely a jog lényegének a meghatározásából a jogviszonyokat kirekesztette. Régebbi munkáiban: Cselcov, Karev, Galunszkij, Malkevics a büntető eljárás meghatározásánál végső soron a hatalmi elméletből — „az uralomnak és az alávetettségnek" a jogban való kifejeződéséből jutottak el a cselekményösszesség-elmélet helyesléséhez. A büntető eljárás „jogi tartalma" — e nézet szerint államjogi, államigazgatási jogi, büntetőjogi jogszabályok által megállapított kötelezettségek-

* A Jogtudományi Közlöny 1964. évi 2. — februári — számában megjelent: „Dogmatizmus a büntető eljárási jog tudományában" című közlemény folytatása.

ből áll, amelyek tehát a büntető eljárási jog vonatkozásában ugyancsak egyoldalú kötelezettségeket állapítanak meg. Az eljárásban részvevők jogai tehát nem ipso iure érvényesülő eljárási alanyi jogokat jelentenek, hanem az államjog, államigazgatási jog stb. által szabályozott, a büntető eljárási hatóságok számára előírt olyan kötelezettségeket, hogy az eljárásban részvevő magánszemélyek — különösen a terhelt védekezéshez való — érdekeit figyelembe vegyék és biztosítsák.

A cselekményösszesség elméletének a helyességét Cselcov, Leninnek 1918-ban írt — a szovjet bíróságok feladatára vonatkozó — elvi útmutatásával igyekezett igazolni. „A szovjethatalom soronlévő feladatai" c. cikkből Cselcov az általa írt tankönyvben az alábbiakat idézi: „Nekünk szükségünk van az államra, szükségünk van a kényszerre. A szovjet bíróságoknak az ilyen kényszert megvalósító proletárállam szervének kell lennie. És ezekre a bíróságokra hárul az a roppant feladat, hogy a lakosságot munkafegyelemre neveljék."[1] Cselcov azonban figyelmen kívül hagyta, hogy Lenin elvi útmutatása 1918-ban készült, amikor a forradalom vívmányainak a biztosítása, a proletárforradalom következetes véghezvitele — elsősorban a kapitalisták restaurációs kísérleteivel szemben — a legteljesebb szigort követelte. Lenin azonban már 1918-ban is különválasztotta a volt kizsákmányolók elleni harc és a volt kizsákmányoltak és elnyomottak fegyelemre és önfegyelemre való nevelésének ügyét. A kapitalista restaurációs törekvésekkel szemben a proletárállam bíróságának *harcolnia* kellett a szó szorosan vett értelmében. A munkafegyelem, az önfegyelem biztosításában Lenin kifejezetten a bíróság *nevelő* feladatát helyezte előtérbe. „El kell érnünk — mondotta —, hogy a legszélesebb méretekben szervezzünk ilyen (szovjet) bíróságokat, kiterjesztve tevékenységüket az ország egész termelő életére. Csak az ilyen bíróságok tudják — persze, ha a dolgozó és a kizsákmányolt lakosság legszélesebb tömegei vesznek részt bennük — demokratikus formákban, a szovjethatalom elveivel összhangban elérni azt, hogy a fegyelem és önfegyelem óhaja ne maradjon meddő óhaj."[2]

Lenin tehát — egyfelől — nem korlátozta még a forradalom időszakában sem kizárólag az erőszak és a kényszer alkalmazására a büntető igazságszolgáltatás feladatát, hanem hangsúlyozta a bíróságok tevékenységének nevelő jellegét; másfelől — az erőszak és a kényszer alkalmazása vonatkozásában is, de különösen a nevelő funkció kibontakoztatásával kapcsolatban — Lenin az igazságszolgáltatás demokratikus formáinak a szükségességéről írt. A demokratikus formák viszont elképzelhetetlenek széleskörű, törvényben meghatározott alanyi jogok, és e jogok gyakorlati biztosítása nélkül.

A büntető eljárásnak az eljárásban részvevő hatósági személyek cselekményei összességeként való meghatározása olyan alaptézis, amely további téves elméleti tételek megállapítására vezethet, és ugyanakkor a gyakorlat viszonylatában az eljárás törvényességének és a döntés igazságosságának valamiféle szubjektív és erősen viszonylagos értékét jelenti.

Cselcov még 1951-ben megjelent tankönyvében is — amelyben az eljárási viszonyokról ugyan röviden említést tesz — így ír: „A szovjet eljárásban alapvető biztosíték maga az eljárás rendeltetése — azaz annak a szocialista törvénykezésnek a szolgálata, amely a szovjet állam igen erős eszköze a kommunista öntudat nevelésében. A szovjet igazságszolgáltatás funkcionáriusainak nem lehet törekvésük az, hogy ártatlanul ítéljenek el, vagy felesleges kényszerintézkedéseket tegyenek, avagy túlságosan szigorú büntetést szabjanak ki, másszóval olyant tegyenek, ami a burzsoá bíró és vizsgáló kezében a faji, a nemzeti, az osztálymegkülönböztetés eszköze."[3]

Ez a gondolat — bár tetszetős szavakba öltöztették — nagyon is hasonlít éppen az idézett szerző által több helyütt — éspedig helyesen és jogosan — bírált szubjektív idealista nézetekhez, amelyek képviselői a burzsoá büntető eljárásban hatékony garanciákat a „helyes jogérzettel" rendelkező, igazságos bíró közreműködésével kívánják helyettesíteni.

A szocialista igazságszolgáltatásban közreműködő szervek tagjainak szubjektív tulajdonságai (pártosság, objektivitás, kötelességtudás, lelkiismeretesség, szocialista jogtudat) vitássá nem is tehetően fontos tényezői a szocialista igazságszolgáltatásnak. Ahhoz azonban, hogy a nyomozóban, az ügyészben, a bíróban ezek az elengedhetetlen szubjektív tulajdonságok kellő szinten meg is legyenek, sőt erősödjenek, olyan törvények szükségesek, amelyek alkalmasak a szubjektív tulajdonságok kialakítására és fokozására, a felelősségérzet elmélyítésére és nem utolsó sorban — a szándékolt vagy szándék nélküli — önkényes intézkedés, illetőleg tévedés időben történő konstatálására és kijavítására. A szocialista törvényesség biztosítása — amely nélkül a szocialista büntető eljárás elképzelhetetlen — nemcsak az elkövetett bűntett feltárását, a bűntettes felderítését és vele szemben büntetés kiszabását jelenti, hanem azt is, hogy ez a folyamat a leghatékonyabb garanciák érvényesülése mellett történjék, s hogy ezek a garanciális rendelkezések az eljárásban mint az alanyokat megillető „ipso iure" eljárási jogok jelentkezzenek. Cselcov nézete a törvényesség utóbbi értelme alól húzza ki a talajt.

Amikor Cselcov a szocialista bírák, ügyészek és nyomozók jogtudatának a kiemelkedő szerepére utal, tulajdonképpen ugyanazt a tételt fejti ki a büntető eljárás vonatkozásában,

[1] Lenin Művei 27. köt. Szikra Bp. 1952. 197—213. old. id. 213. old.

[2] Lenin: uo. 213. old.

[3] M. A. Cselcov: A szovjet büntető eljárás. Bp. 1954. 10. old. Megjelent: Moszkva, 1951.

amit Visinszkij „A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban" című munkájában a bírák jogtudatáról általában szögezett le, és amelyet a Szovjetszkoe Goszudarsztvo i Pravo-ban megjelent, már idézett szerkesztőségi cikk is erőteljesen bírált: „Visinszkij munkáiban vannak olyan állítások — olvashatjuk ebben a cikkben —, amelyek alapul szolgálnak olyan állásfoglalásokhoz, hogy az ügy eldöntésénél a bíráknak nemannyira a törvény rendelkezései és utasításai, hanem saját jogtudatuk alapján kell eljárniok. Visinszkij véleménye szerint a bírák jogtudatának döntő szerepe van „a törvény formális követelménye és az élet követelményei közötti ellentmondás megoldásában".[4]

Visinszkij bírák jogtudatának szerepéről vallott nézeteiben egészen nyilvánvalóan tükröződik a burzsoá angol rendszerű bíráskodás és az angol rendszerű eljárás bírósági funkciója tartalmának — bár ki nem mondott — helyeslése. Az angol igazságszolgáltatásban a bíró szerepe — annak ellenére, hogy processzualiter ez az eljárás valósítja meg a funkciók elkülönítésének a legmerevebb formáját — a precedens jogra tekintettel, a büntetőjogi felelősség megállapítása területén alapvető jelentőségű. A túlnyomórészt precedenseken alapuló angol igazságszolgáltatásban a bíró nemcsak, sőt nem is elsősorban jogalkalmazó, hanem — a konkrét ügy kapcsán — jogalkotó is. Ezzel szemben a szocialista büntető eljárási jogban a bíróság feladata és tevékenysége kifejezetten és egyértelműen kizárólag a jog *alkalmazására* vonatkozik, a szocialista törvénynek a bíróra nézve ugyanolyan kötelező ereje van, mint más állami, illetőleg társadalmi szervekre, valamint az állampolgárokra.

A szocialista törvényesség a szocialista jogalkalmazó feladataira és funkcióira tekintettel elképzelhetetlen a szocialista törvények legszorosabb megtartásának a kötelezettsége nélkül. A szocialista jogalkalmazó szervek a törvényesség követelményeinek éppen ezért nemcsak az állampolgárokkal szemben kötelesek érvényt szerezni, hanem saját tevékenységükben maguk is a jogszabályokhoz és csak a jogszabályokhoz igazodhatnak. A jogalkalmazás természetesen nem korlátozódhatik — különösen a bírósági eljárásban — a jogszabályban foglalt absztrakt jogok és kötelességek mechanikus konkretizálására. Ahhoz, hogy a bíróság vagy — a nyomozati szakaszban — a nyomozó hatóság megállapíthassa, hogy a cselekmény, amelyet elkövettek, bűntett, hogy a bűntettet ki követte el, továbbá hogy az elkövető szubjektív adottságait is figyelembe véve, a cselekmény hogyan minősül, végül milyen büntetést vagy intézkedést von maga után, rendkívül bonyolult mérlegelő, értékelő tevékenység szükséges. A mérlegelés és értékelés eredménye az érdemi döntés, amely a szocialista jogtudaton alapuló belső meggyőződést tükrözi. A jogalkalmazó helyes jogtudatának tehát az ügy eldöntésében valóban nagy szerepe van. A jogtudat azonban nem törvénypótló, de még csak nem is törvénykiegészítő a szocialista társadalomban; a jogalkalmazó szocialista jogtudat nem ellenkezhetik a szocialista törvényekkel, amelyeken éppen alapulnia kell.[5]

A szocialista törvényesség biztosítása azonban nem eredményezheti a hatályos törvények rendelkezései *abszolút* helyességének a feltételezésén alapuló dogmatikus értelmezését. A jogtudatnak nagy jelentősége van a társadalmi viszonyok fejlődésének megfelelő és a fejlődést elősegítő új *jogszabályok* keletkeztetésében is.[6] A bírák jogtudatában nyilvánvalóan nemcsak a hatályos törvények helyes értelmezésének, pontos ismeretének kell tükröződnie, hanem a gyakorlati munka során szerzett tapasztalatok alapján a jogszabály netán meglevő hiányosságainak, pontatlanságainak is. A fogyatékosságok feltárása elősegíti a törvényhozás jobb és alaposabb munkáját. Emellett azonban a bíró a törvényt, amíg az hatályban van, fogyatékosságaival együtt köteles alkalmazni. Amennyiben a jogalkalmazónak jogszabálymódosító jogot engednénk a fogyatékosságok kiküszöbölése érdekében konkrét ügyekben, akkor úgy a korrigálás bekövetkezhetik, ha csak *vélt* hiányosságról van szó, vagy a jogalkalmazó jogtudata — például kellő elméleti megalapozottság hiányában — a jogi jelenségeknek csak a gyakorlati hasznosság szempontjából történő vizsgálatára szorítkozik.

---

[4] A személyi kultusz káros következményeinek teljes felszámolásáért a szovjet jogtudományában K. J. C. 1962. 2. sz. 179—1840. (Megjelent: SZGP 1962.

[5] A legújabb szocialista irodalomban a jogtudat helyes, és a korábbi egyoldalúságtól megtisztított elemzéséről lásd Szabó Imre: A szocialista jog. Bp. 1963. 314. és köv. old.; J. F. Farber: A szocialista jogtudat kérdése az SZKP XXII. kongresszusa határozatainak fényénél. K. J. C. II. 1962. 2. sz. 213—220. old.; Farber a jogtudat elemzése során az alábbi jellemvonásokat sorolja fel: *1.* a jogtudat a társadalmi tudat formája; *2.* a jogtudat fölöttébb általános jellegű jogi képzeteket és jogi érzeteket jelent, amelyeknek normatív jelentőségük van az emberek magatartását illetően és szabályozzák azt a magatartást a társadalom tagjainak jogai és kötelességei, valamint cselekmények jogossága vagy jogtalansága szempontjából; *3.* a jogtudat a jogi jelenségek ismerete; *4.* a jogtudat az embereknek a jogi jelenséghez való viszonya az állam törvényei, a bírósági eljárás igazságosságának vagy igazságtalanságának, a magatartás jogszerűségének stb. osztályjellegű megítélését fejezi ki; *5.* a jogtudat új jogi követelményeket tartalmaz a törvényhozó szervek számára a törvényhozás vagy módosítás tekintetében és az emberi magatartás számára, amelyet ezekkel a törvényekkel kell szabályozni (219—220. old.).

[6] A jogtudat meghatározását a jogi pszichológiát mint alkotórészt is figyelembe véve Farber az alábbiakban adja meg „A jogtudat a társadalmi tudat egyik formája, azoknak a jogi nézeteknek és érzeteknek összessége, amelyek normatív jelleggel rendelkeznek, és — magukban foglalják mind a jogi jelenségek ismeretét, mind azoknak (a jogi jelenségeknek) az osztályjellegű igazságosság szempontjából történő értékelését, úgyszintén azokat az ún. jogi követeléseket is, *amelyek a gazdasági politikai szükséghelyzet érdekeit tükrözik*". A szocialista jogtudat kérdései. i. m. 220. old.

Ez a veszély a büntető eljárásban, ahol a terhelt és védője számára biztosított garanciális jogok sok esetben akadályozni *látszanak* az eljárás lefolytatásának a gyorsaságát vagy megnehezíteni *látszanak* a bűnüldöző szervek által folyamatba tett bizonyítási eljárást, különösen közvetlen. A védekezési funkció — általában — nincs és nem is lehet ellentétben a büntető eljárás feladatával, tartalmával és alapelveivel. Hiszen a terhelt és a védője számára biztosított alanyi jogok egyenesen ezekből következnek. Mégis valamely ügyben eljáró hatósági személy jogtudatában például: az előzetes letartóztatás taxatíve felsorolt feltételei — mint a terhelt személyi szabadságjogainak a biztosítékai — a gyanított bűntett felderítésének az akadályozójaként jelentkezhetnek, esetleg jelentkeznek is. Nyilvánvaló, hogy ilyen esetben is köteles az eljáró hatósági személy — a saját maga által helyesnek vélt nézetei ellenére is — a törvényes rendelkezések hatályosulását biztosítani.

Kétségtelen, hogy a büntető eljárásban a határozatok meghozatala mindig mérlegelési tevékenységet tételez fel. A mérlegelés során az eldöntendő kérdéssel kapcsolatban kialakult belső meggyőződés szükségszerűen tükrözi az ügydöntő szerv, illetőleg személy szubjektív nézeteit is, ami tehát azzal jár, hogy a jogalkalmazó döntése a törvényből fakadó objektív jellemvonásokon kívül, illetőleg ezekkel együtt tükrözi a jogról, a jog intézményeiről, stb. meglevő általános és az ügyben alkalmazott jogszabályokról az ügy kapcsán kialakult szubjektív jogi nézeteket, illetőleg érzeteket is. A szocialista államban azonban — amelyben a szocialista törvényesség kötelező jellege minden jogterület vonatkozásában létezik — a jogalkalmazó szubjektív jogi nézetei csak akkor lehetnek helyesek, ha azok az objektív jelenségek valódi tartalmát tükrözik. Az ügyészi vagy a bírói döntés helyességének tehát objektív mértéke van: nevezetesen az objektív igazság és a szocialista törvényesség. A döntésben megnyilvánuló szubjektív nézetek helyessége másként, mint objektív mértékkel nem is mérhető, de az objektív mérce segítségével a szubjektív nézetekben az igazság és a törvényesség feltétlenül és teljes mértékben megvalósulhat.

A cselekményösszesség-elmélet, amely a büntető eljárásban részvevő hatósági szervek tagjai jogtudatának garanciális, jogviszonyt helyettesítő jellegéről vallott nézettel függ össze, a büntető eljárás területén egyenes folytatása a jog lényegéről vallott egyoldalú, alanyi jogokat korlátozó meghatározásnak. Jogelméleti síkon tehát Visinszkij elméletéhez vezethető vissza, ugyanakkor Visinszkijnek a büntető eljárás területéhez szorosan tartozó irodalmi műveiben kifejtett nézetekhez képest ellentétes állásfoglalást jelent.

Visinszkij ugyanis — az eljárás vonatkozásában — a tiszta processzuális szemléletmód érvényesítésével kívánta a tartalom és különösen a forma kérdéseit megvilágítani. Megállapította, hogy az eljárásban vannak jogviszonyok, de ezek csak a perben léteznek, csak a főszemélyek között léteznek, és végső soron a polgári perre is jellemző helyzet biztosítását jelentik a vádlott számára, hogy ez az ügyésszel egyenlő pozícióban védhesse magát.[7] A tiszta processzuális szemléletet tükrözi egyébként Visinszkijnek az a törekvése is, amely a polgári és a büntető eljárásra egyaránt jellemző általános eljárási jogviszonyok és *általános* peres felek meghatározásának a kialakítására irányul. Cselcov Visinszkij nézeteivel szemben tagadta — sőt bizonyos fokig újabb munkáiban is tagadja a jogviszonyelmélet jelentőségét, és azt fejtegeti, hogy a jogviszonyelmélet idegen a büntető eljárásban, mivel alkalmas polgári jogias szemlélet meghonosítására és a büntetőjog, a büntető politika jelentőségének elhomályosítására. Cselcov a jogviszonyelmélet létjogosultságának és helyességének a tagadása során azonban a Visinszkij által vallott tiszta processzuális szemléletmódon nyugvó formális jogviszonyelméletet tartja szem előtt. E nézet fogyatékosságaiból kiindulva jut el ahhoz a végső következtetéshez, hogy a büntető eljárás szocialista elmélete nem használhatja eredményesen a jogviszony-konstrukciót és az ezzel kapcsolatos egyes elméleti tételeket.

Egyet kell érteni Cselcovval annyiban, amennyiben a tiszta processzuális szemléletmód alkalmazását — és ezzel együtt a formális jogviszony-elméletet — helyteleníti. De nem lehet egyetérteni abban a kérdésben, amely szerint a tiszta processzuális szemléletmód alkalmazásából fakadó elméleti fogyatékosságok és téves nézetek orvoslásának az eszköze a jogviszonyelmélet általános tagadása, illetőleg a jogviszonyban rejlő — a kölcsönös jogokból és kötelezettségekből adódó — garanciális jelleg figyelmen kívül hagyása. Cselcov ugyanis elismeri és fejleszteni is törekszik a magánszemélyek jogait a büntető eljárásban, de szükségtelennek tartja a reális alapon — tehát a törvényben megfogalmazott kötelezettségeken — nyugvó maximális és konkrét garantáltság elméleti kidolgozását. Ehelyett csak általános garanciákról beszél: nevezetesen a büntető eljárás feladatáról, az igazságszolgáltatás feladatáról, a büntető eljárás általános elveiről, végül is a szocialista büntető eljárási szervek szocialista jogtudatáról.

Kétségtelen, hogy ezek az általános — a társadalom és az állam jellegéből folyó — garanciák a büntető eljárás tartalmára és tartalmának a fejlesztésére igen nagy befolyást gya-

[7] A. J. Visinszkij: A jogelmélet helyzetéről (oroszul). Moszkva, Goszjurizdat. 1937. 40. és köv. old.; A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban. Budapest, 1952. 290. és köv. old.

korolnak. Az általános elvekben valóban létező garanciák azonban — absztrakt jellegük miatt — nem tölthetik be konkrét alanyi jogok maximális biztosításának a feladatát. Ez utóbbi ugyanis csak akkor lehetséges, ha ezek az elvek emberközelségbe kerülnek a tényleges eljárással, és az elvont elveken nyugvó kötelezettségek a büntető eljárásban részvevő hatóságok tagjai számára konkrét büntető eljárási jogokat és kötelezettségeket kölcsönösen tartalmazó jogviszonyok keretében — mint reális jogakkal szemben fennálló reális kötelezettségek — jelentkeznek.

A büntető eljárás tartalmának a vizsgálatánál tehát nem lehet sem kizárólag az anyagi büntetőjogból, sem pedig egymagában a büntető eljárási jogból kiindulni. A büntető eljárási jog nem csupán formája az anyagi büntetőjognak, hanem önálló tartalommal bíró jogág, amely alapján speciális büntető eljárási jogviszonyok keletkeznek. A büntető eljárási jog önállóságának a tagadása (anyagi jogias szemlélet) vagy eltúlzása (tiszta processzuális szemlélet) — egyaránt akadályozza a szocialista büntető eljárási jognak a valóságos társadalmi viszonyokon alapuló továbbfejlesztését, a büntető eljárás szocialista tartalmának és formájának a kialakítását, illetőleg a fejlesztését.

A büntető eljárás tartalmát és formáját a szocialista társadalomban végbemenő változásoknak és előrehaladásnak megfelelően csak úgy lehet fejleszteni, ha a szocialista büntetőjog és eljárási jog feladatait, a szocialista büntetőpolitika érvényesítését összekapcsoljuk az állampolgárok törvényes jogainak a kiszélesítésével, maximális biztosításával, és kidolgozzuk vagy elmélyítjük azokat az intézményeket, amelyek e kettős cél elérését egyaránt szolgáltatják.

2. A bírói ítéletben megállapított igazság jellege. A büntető eljárás elméletében és gyakorlatában súlyos következményekkel járt az a tétel is, amely szerint az igazság megállapításának a követelménye az ítéletben nem vonatkozhat az ún. objektivitás követelményére, hanem csak az ítéletbe foglaltak valóságának maximális valószínűségére.

A bírói ítéletben megállapítható igazság jellegére vonatkozó helytelen meghatározás első irodalmi kifejtése Visinszkijnek 1937-ben megjelent „Bizonyítékok mérlegelésének a problémája a szovjet büntető eljárásban" című munkájában található.[8] Az álláspont lényege: a bírói ítéletben megállapított igazság nem azonos és nem is lehet azonos az abszolút igazsággal, hiszen az abszolút igazság mindig objektív, a bíró által megállapított igazság pedig a bíró szocialista jogtudatán alapuló szubjektív igazságként fogható csak fel. Visinszkij ezt a tételt „A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban" című munkájában lényegtelen módosítással fenntartotta. „1937-ben a bizonyítékok értékelésének a problémája a szovjet büntető eljárásban című cikkemben azt az álláspontot védtem — írja —, amely tagadja, hogy célszerű és lehetséges azt a követelményt állítani a bíróság elé, amely szerint a bíróságnak az abszolút igazságot kell megállapítania, mert — 'a bírósági tevékenység feltételei nem azt teszik a bíróság kötelességévé, hogy a kérdéseket az abszolút igazság szempontjából oldja meg, hanem a bírói értékelés alá eső tényezők lehető legnagyobb valószínűsége szempontjából' — (helyesebben bizonyosság szempontjából — A. J. V.). Ma is vallom ezt az álláspontot, az a követelmény, hogy a bíróság ítélete az abszolút igazság megtestesítője legyen, olyan feladatot állít a bíróság elé, amely a bírói tevékenység feltételei között teljesíthetetlen, teljesíthetetlen ezen felül azért is, mivel a bírósági peres eljárás feltételei között igen nehéz, sőt talán irreális az a kísérlet, amely határt akar vonni az abszolút és a viszonylagos igazság között.[9]

Visinszkij az objektív igazság megállapításával kapcsolatos elképzeléseiben és végső következtetéseiben — egészen nyilvánvalóan — két irányú kötelezettségnek akart eleget tenni: nevezetesen a személyi kultusz időszakában lefolytatott törvénytelen és igazságtalan perek és ítéletek helyességét bizonyítani, és ezzel egyidejűleg a félreértett, illetőleg félremagyarázott klasszikusok munkáinak a kiragadott idézeteivel olyan meggyőződést kelteni, mintha nézetének tartalma az egyetlen helyes megoldás lenne. Érdemes figyelmesen követni Visinszkijnek a bírói ítéletben foglalt igazságról szóló nézetét megelőző és követő — polemizáló, mindenki más nézetét élesen kritizáló — fejtegetéseit.

Mindenek előtt — Ferri objektivista nézeteinek a fogyatékosságait bírálva — azt vallja, hogy általános filozófiai szinten létezik objektív igazság. Idéz Lenin: „Materializmus és empiriokriticizmus"-ából és azt írja, hogy „az objektív igazság tagadása a valóság idealista felfogásának az ember és a természet, a tudat és az anyag közötti kölcsönös viszony tudománytalan, metafizikus szemléletének az eredménye, a világnak és a törvényszerűségnek megismerhetőségét vitássá tévő tudatlanság eredménye."[10] A megállapítás helyességéhez eddig nem is fér kétség. A gondolatmenet azonban így folytatódik: „Felmerül az a kérdés: ha van objektív igazság (és objektív igazság van), akkor milyen az az igazság, viszonylagos vagy abszolút? Más szóval: — mondta Visinszkij — ezt az igazságot kifejező emberi képzetek képesek-e azt egyszerre, teljesen feltétlenül, abszolút módon kifejezni, avagy csupán megközelítőleg, viszonylagosan?"[11] Csakhogy az idézet második megállapításában, amelyet Visinszkij „más szóval" kifejezéssel vezet be, egészen másról van szó, mint az elsőben. Az önkényes összekapcsolás követ-

[8] „A büntető politika problémái" IV. füzet. Moszkva, 1937. (oroszul).

[9] A. J. Visinszkij: A perbeli bizonyítás elmélete... i. m. 224. old.

[10] A. J. Visinszkij: uo. 212 .old.

[11] A. J. Visinszkij: uo. 215. old.

keztében Visinszkij két különböző kérdést hoz közös nevezőre: az emberi tudattól független, objektíve létező, valóságnak a megismerhetőségét, illetőleg a megismerhetőség fokozatosságát.

Visinszkij kérdésfeltevése kapcsán Lenin: „Materializmus és empiriokriticizmus" című munkájára teljesen alaptalanul hivatkozik. Bármilyen alaposan — betűről betűre — olvassuk Lenin említett munkáját, sehol nem találhatunk olyan fejtegetést, amely az objektív igazság — a tudattól függetlenül létező és elsődleges lét — vonatkozásában az abszolútság és a relativitás kérdését felvetné. *Lenin* Engels: „Ludwig Feuerbach" című munkájának az elemzése során megállapítja: „A filozófia két főiránya a materializmus és az idealizmus. A materializmus szerint a természet elsődleges, a szellem pedig másodlagos. A lét áll az első helyen, a gondolkodás pedig a másodikon. Az idealizmus szerint éppen fordítva van."[12] Szó sincs tehát arról, hogy az elsődleges objektív lét vonatkozásában felmerülne az abszolút, illetőleg a relatív jelleg. A természet és a társadalom jelenségei objektíve és abszolúte léteznek attól függetlenül, hogy az emberi ismeretek képesek-e ezeket az objektív jelenségeket helyesen, vagy egyáltalában feltárni és megismerni. Az abszolút és a relatív igazság tehát csak a második — az előbbihez kapcsolódó, de ettől mégis független — kérdés kapcsán vetődik fel: nevezetesen az objektíve létező igazság emberi megismerhetősége, illetőleg annak a mértéke vonatkozásában.

Lenin idézett munkájában ezt érthetően, világosan, minden kétséget kizáró módon fogalmazza meg. „Engels, aki a sarkalatos kérdéseknek megfelelően két nagy táborra osztja a filozófusokat, rámutat arra, hogy ennek a sarkalatos filozófiai kérdésnek van még egy másik oldala is, mégpedig „a bennünket körülvevő világról alkotott gondolatainknak ehhez a világhoz való viszonya. Képes-e gondolkodásunk arra, hogy megismerje a valóságos világot, képesek vagyunk-e arra, hogy a valóságos világról alkotott képzeleteinkben és fogalmainkban hű képét adjuk a valóságnak."[13]

Ez a kép — amelyet az emberi tudat tükröz az objektív valóságról — lehet helyes vagy helytelen, igaz vagy igaztalan, a tudás és az ismeret fokától függően.

„A mai materializmus, vagyis a marxizmus szempontjából — írja Lenin — csak az objektív, abszolút igazsághoz közeledő ismereteinknek vannak történelmileg feltételes határai, de az objektív abszolút igazság létezése feltétlen, s feltétlen az, hogy közeledünk hozzá. Történelmileg feltételesek a kép körvonalai, de feltétlen az, hogy ez a kép az objektíve létező modellt ábrázolja. Történelmileg feltételes az, hogy a dolgok lényegének a megismerésében mikor és milyen feltételek mellett jutottunk el odáig, hogy a kőszénkátrányban felfedeztük az alizarint, vagy az atomban az elektronokat, de feltétlen az, hogy minden egyes ilyen felfedezéssel közelebb jutunk a „feltétlenül objektív megismeréshez. Egyszóval minden ideológia történelmileg feltételes, de feltétlen az, hogy minden tudományos ideológia (eltérően például a vallásos ideológiától) összhangban van az objektív igazsággal, az abszolút természettel."[14]

Visinszkij a dialektikus materializmus klasszikusainak a megalapozott és helyes tanításaiból önkényesen ragad ki idézeteket, és összekeveri az emberi tudattól függetlenül létező objektív valóságot az emberek tudatában keletkezett — objektív valóságon alapuló — nézetekkel, vagyis a valóságot a valóság megismerésével. Miért volt erre Visinszkijnek szüksége? „A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban" című munka 1950-ben jelent meg, tehát két évvel a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogi Intézetében lefolytatott vita után, amelynek a tárgya — többek között — a bírói ítéletben megállapítható igazság jellegének a problematikája volt, vagyis az a kérdés, hogy az igazságszolgáltatás tevékenysége elé kitűzhető-e az objektív igazság elve megvalósításának a feladata. A vita során kétféle álláspont alakult ki: az egyik álláspont képviselői — Sztrogovics vezetésével — azt vallották, hogy az objektív igazság a bírói ítéletben abszolút jelleggel megvalósulhat, vagyis a bíróság képes és egyben köteles is a múltban elkövetett bűntettek összes objektív és szubjektív körülményeit teljes pontossággal kideríteni és megismerni. Ezzel szemben a jogtudósok másik csoportjának — különösen Tadevoszjánnak és Galunszkijnak álláspontja szerint a bíróságnak valamely ügyben elegendő a viszonylagos igazságot megállapítania, mert ha az abszolút igazság követelmény, akkor az ügyeket — jelentős részükben — nem lehet eldönteni, illetőleg a vádlottal bizonyíték hiánya címén fel kell menteni; az abszolút igazság megvalósíthatásának elmélete másrészt viszont azt eredményezné, hogy a bírák felmentve éreznék magukat a tervbe vett döntésük alapos és gondos vizsgálata alól, amelyre a döntés viszonylagos igazsága következtében őket lelkiismeretük kötelezi.[15]

Visinszkij — jól-lehet nyilvánvaló, hogy az utóbbi nézet helyességét ismeri el — mégis az eszme és a filozófia magasságából bírálja mindkét nézet képviselőinek a téziseit, hogy végül is saját *tévedésének* az igazát bizonyítsa be. Először is megállapítja, hogy a bíró nem elégedhetik meg valószínűséggel, és kifejti, hogy azzal a nézettel, amely szerint a bíróság nem juthat el az abszolút igazságig, nem ért egyet,

[12] Lenin: Materializmus és empiriokriticizmus. Bp. 1961. 112. old.

[13] Lenin: uo. 113. old.

[14] Lenin: uo. 158—159. old.

[15] Sz. A. Galunszkij: Valószínűség és bizonyosság a büntető perben. „A büntető politika problémái" IV. füz. Moszkva 1937. oroszul 61. old.; V. Sz. Tadevoszjan: Az anyagi igazság meghatározása kérdéséhez. SZGP. 1948. 6. sz. 68. old.

mert az abszolút igazság „minden emberi gondolkodás számára", tehát a bírák számára is elérhető; másodszor viszont azt bizonyítgatja, hogy mivel a bíróság az „abszolút igazság megközelítésének a feltételes határai között" fejti ki tevékenységét, nem lehet olyan követelménynyel fellépni a bírósággal szemben, hogy az gyakorlati munkájában „abszolút igazságokat" tárjon fel, mert ez az esetek túlnyomó többségében nem reális. Vagyis: a bírói ítéletben elérhető az abszolút igazság *in abstracto,* de a bírót nem lehet arra kötelezni, hogy az abszolút igazság elérésére törekedjék, illetőleg, hogy az abszolút igazságot döntésében — in concreto — meg is valósítsa.

Visinszkij az abszolút és a relatív igazság kérdéseinek a bírói ítélettel kapcsolatos felvetése során arra hivatkozik, hogy a szovjet jogászok nincsenek tisztában a marxista ismeretelmélet által megfogalmazott abszolút-relatív igazság tulajdonképpeni jelentésével, következésképpen ezeket az általános filozófiai kategóriákat tévesen alkalmazzák az igazságszolgáltatás vonatkozásában, ..A bíróság — írja — nem alapíthatja büntető vagy polgári ítéletét egyedül feltételezésekre, egyedül arra, hogy bizonyos cselekményeket és eseményeket lehetségesnek vagy valószínűnek tart. Azonban mi mást jelent az a követelmény, hogy a bíróság nem valószínű, hanem a valóságnak megfelelően megállapított tényekre és körülményekre támaszkodjék, mint azt a követelményt, hogy abszolúte pontos és valóságos adatokból induljon ki? Jelenti-e ez a követelmény a bíróságnak azt a kötelezettségét, hogy megállapítása annak feleljen meg, amiről a filozófia az abszolút igazság fogalmával kapcsolatban szól? Végül milyen fokon tekinthetjük a bíróság által megállapított anyagi igazságot abszolút vagy viszonylagos igazságnak a szó filozófiai értelmében? Megállapíthatjuk, hogy a jogászok több mindent összekavarnak akkor, amikor a bíróság bizonyítási tevékenységének a területére mechanikusan filozófiai kategóriákat hoznak át. Ezek a jogászok nyilván elfelejtik, hogy a bíróság az abszolút igazság megközelítésének a feltételes határai között fejti ki tevékenységét."[16]

A filozófiai kategóriák „összekavarásá"-ban a „legalaposabb" munkát Visinszkij végezte. Vizsgáljuk csak meg mire is jut ő a bírói ítélet igazság problémájának a „megoldásában". Visinszkij Lenin idézett — a megismerés határainak történelmi feltételeiről szóló — megállapítását sajátosan alkalmazza a bírói ítéletben megnyilvánulható igazság meghatározásánál. „Leninnek ezek a mélységesen bölcs szavai bármilyen kutatóterületre alkalmazhatóak", — írja az igazság megismerhetőségéről, a megismerhetőség fokáról és korlátairól szóló idézet kommentálása kapcsán. — „Alkalmazhatóak a bírói tevékenység területére is, figyelembe véve természetesen azokat a különleges sajátosságokat, amelyek a bírói tevékenységet jellemzik." A gondolatmenet eddig hibátlan, de ezután következik a „sajátos alkalmazás" egyéni kifejtése: „Ha a marxizmus elismeri összes ismeretei viszonylagosságát, márpedig elismeri, akkor a bírói munka eredményeként a bíróság által levont következtetések is viszonylagos jellegűek". Végül pedig ezután az áthidaló mondat után következik a zárótétel: „Ez a viszonylagosság azonban ugyanaz a dialektikus viszonylagosság, amely — mint a marxizmus—leninizmus tanítja — nem az objektív igazság tagadását jelenti, hanem csak abban az értelemben viszonylagos, hogy ismereteinkkel az objektív igazságot csupán történelmi feltételektől függően tudjuk megközelíteni."[17]

Tehát — e nézet szerint — a bírói ítélettől csak a viszonylagos igazság elérése és megállapítása követelhető meg, amely egyfelől a valóságos történéssel kapcsolatosan viszonylagos (rész) objektivitást fejez ki, másfelől szubjektíve — a bíró jogtudata alapján kialakult meggyőződés szempontjából — igazságot jelent. A szubjektív igazság — ezek szerint — szükségszerűen nem esik egybe a teljes vagy abszolút objektív igazsággal, mert a történelmi fejlődés korlátai azt lehetetlenné teszik.

A most idézett és kifejtett nézetben alkalmazott filozófiai tétel azonban igen jelentékenyen eltér attól, amit a marxizmus klasszikusai hirdetnek az objektív igazságról és az objektív igazság megismerhetőségéről. Visinszkij, aki másokat, sőt mindenki mást vádolt filozófiai tévedéssel, saját maga végez téves általánosítást az igazságszolgáltatás konkrét igazságmegállapítása és megállapíthatása, valamint a természet és a történelem általános fejlődéstörvényeinek és objektív jelenségeinek a megismerése és megismerhetése között. Míg az utóbbinál az abszolút ismeretek hirdetése az objektív igazság feltárásának akadályát és a dogmatizmust az örökké érvényes dogmák hirdetésének súlyos tévedéseit jelentik a természet és a társadalom törvényszerű fejlődése következtében, addig az igazságszolgáltatás vonatkozásában az abszolút megismerhetőség tagadása egyet jelent az igazságszolgáltatás célkitűzéseinek, illetőleg feladatainak a félreértésével, sőt szándékos félremagyarázásával.

Az SZKP XX. kongresszusát követően a szovjet irodalomban súlyos bírálatok hangzottak el Visinszkijnek és elméleti követőinek most tárgyalt nézeteiről. A. Bovin: „Igazság a jogszolgáltatásban" című cikkében e kérdés aktualitásának megfelelően éles szavakkal támad minden olyan nézetet, amely az igazságszolgáltatás valódi funkcióját és célját elferdítve filozófiai kételyeket, filozófiai téveszméket hirdet a bíróság által megállapítható igazság jellegéről. „Nem kell tudósnak lenni ahhoz — írja —,

[16] A. J. Visinszkij: A perbeli bizonyítás elmélete... i. m. 221. old.

[17] A. J. Visinszkij: uo. 221—222. old.

hogy megértsük: az igazság tündöklő csúcsainak a világegyetemre vonatkozó kimerítő ismeretekként értelmezve nincs közvetlen kapcsolatuk a bírói gyakorlattal. A bíróság feladata abból áll, hogy abszolúte pontosan, abszolúte hitelesen megállapítsa a tények szigorúan meghatározott csoportját, s helyes politikai és jogi értékelést adjon róluk. A tényeknek rendszerint a következő struktúrájuk van: valamely esemény ezen a helyen és időben történt. Lehetséges elvileg a megismerés? Igen, lehetséges. Megállapíthatóak feltétlen pontossággal ezek a tények? Igen, megállapíthatóak. Lenin ezzel kapcsolatban azt írta, hogy ha nem tudjuk bebizonyítani azon tétel hibás vagy pontatlan voltát, hogy „Napóleon 1821. május 5-én meghalt", akkor ezt igaznak ismerjük el. Ha nem erősítjük meg, hogy ezt a tételt a jövőben meg lehet cáfolni, akkor ezt az igazságot örökneк (abszolútnak) ismerjük el. Ebben van a dolog lényege."[18]

A. Bovin fejtegetéseivel egyet lehet érteni, azzal a kiegészítéssel, hogy természetesen a bíróságnak nemcsak a bűntett elkövetésének a tárgyi oldalát (hely, idő, stb.) kell abszolúte pontosan és hitelesen megállapítania, hanem mindazokat az alanyi oldalhoz tartozó *tényeket* is, (szándék, célzat, személy társadalomra veszélyességének a mértéke stb.), amelyek az objektív igazsághoz esszenciálisan hozzátartoznak, de amely szubjektív jellegű tények viszont objektív tények útján bizonyíthatóak is.

A viszonylagos igazság megállapításáról szóló tétel hibája tehát abban jelölhető meg, hogy *a büntető eljárás alapjául szolgáló büntetőjogviszony,* illetőleg *a polgári eljárás alapjául szolgáló polgári jogviszony megismerését olyan abszolút igényű feladatnak tekinti, amelyhez a relatív vagy részismereteken keresztül vezet el az út, de amelynek a teljesítése — történelmi feltételek miatt — nem lehetséges.* Az igazság megállapítása tehát a konkrét büntetőjogviszonyban vagy a konkrét polgári jogviszony vonatkozásában — hasonlóképpen a természet és a társadalom általános törvényszerűségeihez — nem közeli feladat, hanem távoli célkitűzés, amely felé csak törekedni lehet a konkrét teljesítés igénye nélkül. Ennek a megállapításnak súlyos következményei elsősorban az elbírálás tárgyát képező ügy kapcsán jelentkeznek, igazságtalan, önkényes döntések nagyobb fokú lehetőségének az alakjában.

Az ítéletben megállapítható igazság viszonylagosságáról szóló tézis hatása azonban túlnő ártatlan személyek elítélésén és bűnösök felmentésén is és végső soron az általános társadalmi jelenségek megismerhetőségének a tagadását is jelenti. Ugyanis, ha elismerjük, hogy a társadalmi jelenségek, a társadalmi viszonyok a jogtól, a jogi jelenségektől és a jogviszonyoktól különböző jelenségeket és viszonyokat jelentenek, ha tehát helyesen megkülönböztetjük a valóságot a valóságra vonatkozó jogi szabályozástól, akkor szükségszerűen előtérbe kerül a jogilag releváns tények (társadalmi jelenségek) megállapításának és vizsgálatának a különösen nagy jelentősége. A jogi megismerés ugyanis nem képzelhető el a jogban kifejezni kívánt, pontosabban: a jog által szabályozott társadalmi jelenségek, társadalmi viszonyok megismerése nélkül. „A jogi tartalom . . . azonos a jogi forma társadalmi tartalmával. A jog . . . érvényesülésében, tehát társadalmi jelenségeken keresztül ismerhető meg."[19]

Ahhoz, hogy az igazságszolgáltatási funkció tevékenységét ellátó bíró döntése objektíve helyes legyen, az szükséges, hogy a jogszabály és a jogszabályon alapuló konkrét jogviszony objektív társadalmi tartalmát a bíró felismerje és pontosan rögzítse. „A jogszabály mögött a társadalmi viszonyok általánossága áll, amely a különös viszonyokon — elsősorban az osztályviszonyokon és ezekből következő osztályakaraton keresztül — alakítja ki a jogi jelenségeket. Ugyanakkor az általános és különös társadalmi viszonyok állanak a konkrét jogesetek mögött is, csupán az egyéni életfeltételek által továbbalakítottan, egyediségben megnyilatkozva."[20] Az elmondottakra tekintettel úgy gondolom, hogy egyedi — a konkrét jogviszonyban megnyilvánuló — társadalmi jelenségek objektív tartalmának a megállapításáról való lemondás tehát azt is jelenti, hogy

a) lemondunk a jogszabály társadalmi tartalmának a helyes megállapításáról, mert hiszen a jogszabály társadalmi tartalmát a sok egyedi eset (jogviszony) valóságos tartalmának az absztrakciójaként ismerhetjük csak meg;

b) lemondunk a jog marxista — a társadalmi viszonyok fejlődésének, a társadalom mozgástörvényének a felismerésén alapuló továbbfejlesztés lehetőségéről, amelyhez elengedhetetlen a hatályos jog, illetőleg a jogszabály általános társadalmi tartalmának a helyes ismerete, vagyis az, hogy mit jelent a vizsgált jogszabály a gyakorlatban, képes-e elősegíteni a szocialista társadalmi viszonyok fejlődését és szilárdítását, megegyezik-e a szocialista társadalmi viszonyok fejlődésének az objektív törvényszerűségeivel.

Amennyiben tehát a konkrét jogi jelenségek társadalmi tartalmának a teljes megismerhetőségét tagadjuk — vagyis olyan abszolút igazságnak tekintjük, amely elérése felé csak törekedni szükséges és lehetséges, — lemondunk a marxista ismeretelmélet legfőbb alapjáról, a gyakorlat kritériumáról és belenyugszunk abba, hogy a tudatunktól független objektív igazság emberi elme számára megismerhetetlen. Innen már csak egy rövid lépés szükséges ahhoz, hogy az objektív igazság megismerhetetlenségébe belenyugodva, ennek a felkutatása

[18] A. Bovin: Igazság a jogszolgáltatásban. Izvesztija 1962. febr. 9. sz.

[19] Kulcsár Kálmán: A ténykutatás jelentősége a jogi norma megismerésében. A. J. I. Értesítője 1961. IV. köt. 4. sz. 498—532. old. id. 500. old.

[20] Kulcsár Kálmán: uo. 501. old.

helyett megelégedjünk az „emberileg elérhető" szubjektív igazsággal, vagyis a materializmus helyett az idealizmussal.

„Az ismeretelmélet első és főszempontjának az élet és a gyakorlat szempontjának kell lenni. És ez a szempont elkerülhetetlenül a materializmushoz vezet, és félrelöki a professzori skolasztika végnélküli kiemeléseit — írja Lenin. Emellett persze nem szabad elfelejtenünk — folytatja —, hogy a gyakorlat kritériuma a dolog lényegénél fogva sohasem igazolhat vagy cáfolhat meg teljesen semmiféle emberi képzetet. Ez a kritérium eléggé határozatlan ahhoz, hogy az emberi tudást ne engedje abszolútummá válni, de ugyanakkor eléggé határozott ahhoz, hogy könyörtelen harcot folytassunk az idealizmus és az agnoszticizmus minden válfaja ellen."[21]

Vissza kell térnünk most a bírói ítéletben megállapítható igazság jellegének a körülhatárolt kérdésére. A társadalmi viszonyok összessége és az egyedi társadalmi jelenségek, ugyanígy a jog általános társadalmi tartalma és az egyedi jogviszonyok társadalmi tartalma az általános és a speciális viszonyában állanak egymással. Minden jogi jelenség, pl. a bűntett elkövetése is, nemcsak jogi hatást (büntető jogviszony keletkezése, esetleg polgári jogi kártérítési viszony keletkezése stb.) vált ki, hanem elsősorban — mint társadalmi jelenség — társadalmi viszonyok, társadalmi jelenségek keletkezésének az oka, és — egyben — okozata is. Amennyiben tehát a bíró a bűntett és a bűntett elkövetőjének a vonatkozásában — mind társadalmi, mind jogi vonatkozásban — csak relatív vagy rész-objektív igazságok megállapítására lenne kötelezhető, ha tehát a konkrét megismerés is csak részleges lehetne, milyen eredményhez lehetne eljutni a konkrét ismeretek absztrakciója következtében? Nyilvánvalóan csakis torz eredményhez, hiszen a konkrét jelenségek absztrakciójából levont általános következtetések — a konkrét jelenségek igazságának a részlegessége miatt — nem tartalmazhatják valamely *történelmi feltételek közötti* igazságot, vagyis nem jelentenek előrelépést az általános objektív igazság megismerése felé. Következésképpen a helytelen általános eredmény — a jogszabály társadalmi tartalmáról nyert téves kép — újabb tévedések forrása lesz, éspedig mind elméletileg, mind gyakorlatilag. A megismerés folyamatába becsúszott tévedés tehát tévedések láncolatát alakítja ki akár a különösből az általánosba, akár az általánosból a különösbe haladva.

Az igazságszolgáltatás gyakorlatának a jogtudományra és a jogalkotásra gyakorolt hatása — éppen mert az absztrakt jogszabály valódi társadalmi tartalmának a feltárását jelenti — rendkívül jelentékeny a szocialista viszonyok között. A szocialista jog továbbfejlesztése a helyes jogszabályalkotás elképzelhetetlen konkrét jogi jelenségek vizsgálata és megismerése nélkül. A szocialista büntetőjogban kialakult és kialakulóban levő új általános jogi kategóriák és ezeknek megfelelő jogi rendelkezések, pl. a kisebb súlyú bűntettek fogalma vagy a megtévedtségé, a szocialista igazságszolgáltatás elemzéséből levont tapasztalatok általánosításának a termékei, megfogalmazásukat éppen a konkrét társadalmi jelenségek *pontos* feltárása tette lehetővé. A jogi gyakorlat természetesen nem lehet egyetlen forrása a jogszabályalkotásnak. A jogtudomány és a jog fejlesztéséhez az általános és a fő irányvonalakat a szocialista állam és a párt — marxista—leninista ideológián alapuló politikája adja meg. A jogtudomány fejlesztéséhez szükséges továbbá a többi szocialista társadalomtudományág — a filozófia, a politikai gazdaságtan, a szociológia stb. — által elért eredmények és kidolgozott helyes tételek felhasználása és alkalmazása is. Mindezeket a gyakorlat nem pótolja, de kiegészíti, speciális jogi vonatkozásban elmélyíti, és egyben kipróbálja. Nyilvánvaló, hogy ezt a szerepét a jogalkalmazás — közelebbről: az igazságszolgáltatás — csak akkor töltheti be, ha *abszolút pontossággal* tárja fel az ügyet és a meghozott döntés az *objektív igazság* megismerésén, felismerésén alapszik.

3. A bírói jogtudat. A bírói ítéletben megállapítható igazság meghatározásával kapcsolatos téves nézet szoros összefüggésben van a bírák jogtudata szerepének a *túlzott* értékelésével, vagy úgy is mondhatnánk, hogy az előbbi az utóbbiból következik.

„A bírónak az a meggyőződése, hogy az általa megállapított büntetés helyes, valamint maga az a meggyőződés is, hogy adott ténybeli körülmények között a büntetés szükségszerű, közvetlen kapcsolatban van a bíró jogtudatával, az igazságszolgáltatás feladataira, az adott bűncselekmény jelentőségére, a bűnözés elleni harc módszereire vonatkozó nézeteivel... Bizonyos feltételek között a szocialista jogtudat az egyetlen eszköz az esemény és a törvény helyes megközelítésére, annak a helyes felismerésére, hogyan kell az adott konkrét körülmények között az ügyet eldönteni, hogy a döntés megfeleljen a törvényeknek és a szocialista lelkiismeretnek is, amelyeknek azonosaknak kell lenniök, amelyek nem állhatnak szemben egymással. Végeredményben a bíró jogtudata tehát a szocialista társadalomban a bírónak — a szocialista társadalom építőjének — szocialista jogtudata határozza meg annak felismerését, hogy mi az igazságosság és mi az igazságos döntés."[22] — állapítja meg Visinszkij.

E nézet lényege:

a) a bírói döntésben legnagyobb jelentősége a szubjektív meggyőződésnek van, amely hidat alkot a tények és a jog, vagyis az élet jelenségei

[21] Lenin: Materializmus és empiriokriticizmus. i. m. 167. old.

[22] A. J. Visinszkij: A perbeli bizonyítás elmélete... i. m. 203. old.

és a törvény formális jelenségei között, amely tehát nem más, mint az objektíve létező tényekből és az objektíve létező törvényből levont szubjektív következtetés (másképpen: szubjektíve felfogott törvény);

b) a szubjektív meggyőződésnek objektív alapja van: a szocialista jogtudat, amelyet Visinszkij általában minden bírónál meglevő objektív jelenségnek tekint. „A szocialista jogtudatot — írja — a szocializmusnak az egész szovjet társadalom alapját alkotó elvei határozzák meg. A bíró benső meggyőződése mindig szervesen összefügg a maga világnézetével, jogtudatával, amely azonos az uralkodó társadalom jogtudatával."[23] A szocialista társadalomban tehát a jogtudat — legalább is a szocialista bíráknál — objektív jellegű;

c) a bírónak döntése helyességéről kialakult belső meggyőződéséhez, következésképpen, nem feltétlenül szükséges az abszolúte helyes, az objektív igazság feltárása, mert a jogtudat, mint objektív kategória helyettesíti és kiegészíti az objektív tényekből megállapítható objektív részigazságokat, és egyben a bíró meggyőződésének a kialakításában — a tévedéseket megakadályozó — objektív mérceként jelentkezik. A belső meggyőződés úgy viszonylik a bíró objektíve meghatározott, illetve meghatározható jogtudatához, mint a különös az általánoshoz.

Visinszkijnek a jogalkalmazó, különösen pedig a bíró jogtudatának a kiemelkedő szerepéről vallott nézeteiben sajátos módon keveredik a dogmatizmus módszere az egyes burzsoá és revizionista elméletekkel és az utóbbiak vonatkozásában a tisztán processzuális szemléletmód egyes tézisei a szubjektív jellegű anyagi jogias szemléletmód egyes tételeivel. Az objektív igazság teljes megismerhetőségének a tagadásánál — végső soron — Visinszkij, bár hallgatólagosan, az objektív valóságnak az emberi elme által történő teljes megismerhetősége tagadásából indul ki, és ugyancsak leplezve azt állítja, hogy a bírói igazság egyáltalában nem lehet azonos az objektív igazsággal. Minthogy pedig ezt a nézetet — a sorozatosan idézett marxista klasszikusok fejtegetéseivel összeegyeztetni nem lehet, Visinszkij keres és talál is — a jogtudat dogmatikus értelmezésével — olyan áthidaló megoldást, amelynek a segítségével az objektív valóságtól szükségszerűen eltérő szubjektív megismerésnek a speciálisan objektív alapját igazolja. Ezekhez képest a jogtudat — amely a jogról, a jogi jelenségekről, stb.-ről szóló nézeteket és érzületeket jelent, s mint ilyen, szükségszerűen szubjektív jellegű, — Visinszkijnél mint valamilyen kézzelfogható objektív realitás, abszolutum jelentkezik, mégpedig annak a következtében, hogy Visinszkij összekeveri a tudat lét által való meghatározottsága törvényszerűségének az objektivitását a tudat objektivitásával, illetőleg a lét objektív jellegét a tudat objektív jellegével.

[23] A. J. Viniszkij: uo. 198—199. old.

A történelmi materializmus a jogtudatot mint társadalmi tudatformát határozza meg. Ebből következik, hogy a jogtudatot mint a társadalmi tudat egyik formáját teljes mértékben jellemzik a társadalmi tudatformákra általánosan vonatkozó törvényszerűségek. Ezek a legáltalánosabb törvényszerűségek pedig: *1.* a társadalmi tudatot a társadalmi lét határozza meg; *2.* a társadalmi tudat az objektív társadalmi létet tükrözi vissza; *3.* a társadalmi tudat a létet viszszatükrözve, egyben visszahat a társadalmi létre.

A társadalmi lét és tudat viszonyában objektív *1.* a társadalmi lét, *2.* a lét és a tudat viszonyának törvényszerűségei, továbbá *3.* objektív jelleg tükröződik a társadalmi tudatban (jogtudatban) annyiban, amennyiben az az objektívet tükrözi vissza, azaz: amennyiben megfelel az objektív valóságnak.

A jogtudat fontos része a jogi ideológia, amely mint minden ideológia „történelmileg feltételes, de feltétlen az, hogy minden tudományos ideológia összhangban van az objektív igazsággal, az abszolút természettel anélkül, hogy ezzel azonosulna".[24] Visinszkijnél azonban a jogtudat mint társadalmi tudatforma egyet jelent a jogtudatban visszatükröződő objektív valósággal, sőt több annál: olyan általános érvényű, végleges és abszolúte kialakult objektív jelenség, amely a forradalom első napjaitól kezdve megvolt és megvan minden szocialista bíróban. „A jogtudat — írja Visinszkij — része az általános szocialista világszemléletnek, a világnézet alapja pedig a történelmi és dialektikus materializmus, amely a szocialista társadalom ‚élen járó embereinek' tudatában uralkodó filozófiai világszemlélet. Ilyen élenjáró emberek a leghaladóbb igazságszolgáltatás: a szocialista igazságszolgáltatás eszméinek és elveinek hordozói a bírák és a vizsgálati közegek, akik nem is lehetnek mások, mint élenjáró emberek. Ezért — állapítja meg Visinszkij — a bizonyítás szovjet elmélete olyan elmélet, amelynek kiindulási pontja a szocialista jogtudat elve. Ebben találja meg a bíróság és a vizsgálat az igazi módszert, a kulcsot a bírósági ügyek mélyén, az emberi jellemek mélyén az élet és egyes személyek bonyolult lelki alkatában rejlő sok titok megoldásához."[25]

A bírák jogtudata ilyen értelmezésének a reális alapja — hasonlóan a burzsoá jogirodalomban igen sokszor előforduló pártatlan, független, elfogulatlan, abszolúte igazságos bíróról szóló elméletekéhez — alaposan kétségbe vonható.

Visinszkij — bár a konkrét jelenségek abszolúte megismerhetőségének a tagadása során előbb csak két tényezőből: nevezetesen az objektív (tények) és a szubjektívből (tudat) indul ki, e két tényező viszonyának a „tisztázása" során már egy harmadik tényezőt is szerepeltet:

[24] Lenin: Materializmus és empiriokriticizmus. i. m. 159. old.

[25] Visinszkij: A perbeli bizonyítás elmélete... i. m. 204—206. old.

a jogtudatot, amelyet többé-kevésbé közös nevezőre hoz az objektív valósággal. Így aztán, ami szubjektív — mert a tudat területére tartozik — az Visinszkij elméletében objektív lesz, következésképpen az objektív szubjektívvé változik. Ilyen meggondolás alapján a bíró jogtudata — mint a társadalom uralkodó jogtudatának a része — ezek szerint objektív kategóriába, a bizonyítási eljárás során feltárt objektív tények pedig — amelyeket a bíró egyedül saját lelkiismeretével ellenőriz és mérlegel, állapít meg igaznak, vagy igaztalannak — szükségszerűen a szubjektív jellegű kategóriába sorolhatóak.

Visinszkij a jogtudatot tehát valamiféle „harmadiknak" tekinti. Erre a „harmadik" tényezőre nyilvánvalóan két okból volt szükség: egyfelől azért, hogy az objektív igazság megállapíthatóságával kapcsolatos filozófiai fejtegetéseinek a hellyel-közzel előbukkanó szubjektivista jellegét leplezze, másfelől annak az igazolására, hogy a szocialista büntető eljárás hatóságainak a tagjai (tehát mind a nyomozó hatóság, illetőleg az ügyészség, mind a bíróság) a törvény rendelkezéseitől függetlenül is — csak szocialista jogtudatuk alapján — sem hozhatnak másmilyen döntést, csakis olyant, amelyben az igazság érvényesül. Ily módon tehát a jogtudat helyettesítheti a tényleges jogi garanciákat, illetőleg pótolhatja ezeket és mint objektív jelenség egyben nélkülözhetővé teszi a jogszabályban rögzített alanyi jogokat is.

*

A jogalkalmazás, különösen a bírói jogalkalmazás, rendkívül bonyolult, összetett folyamat, amelyben együttesen jelentkeznek a szoros értelemben vett jogi problémák mellett a politikaiak és az ismeretelméletiek is.

Visinszkij nézeteiben éppen ezért nem azt kifogásoljuk, hogy igyekezett túlmutatni a szoros értelemben vett, pontosabban a mechanikusan értelmezett jogszabályalkalmazás feladatán, és megkísérelt rámutatni azokra a politikai, illetőleg ismeretelméleti tényezőkre is, amelyek a bírói tevékenységtől elválaszthatatlanul a jog alkalmazásával egyidejűleg jelentkeznek. A kérdés felvetése tehát — általában — helyes volt. Az elemzés és a végkövetkeztetések levonása során azonban Visinszkij azt a súlyos hibát követte el, hogy a dialektikus materializmus alaptételeit, a bírói ítéletre való irányzatok alkalmazhatóság kedvéért — a személyi kultusz politikai irányvonalának megfelelően — alárendelte a napi „büntetőpolitikai" célkitűzéseknek, sőt az általa szükségesnek vélt körben azokat el is ferdítette.

Ezzel magyarázható, hogy Visinszkijnél a jogalkalmazó bíró szocialista jogtudata, — amely a politikai célkitűzések megvalósításában — helyesen — elsődleges szerephez jut — mint objektív kategória jelentkezik, holott nyilvánvaló, hogy a jogtudat, mint a jogról, a jog intézményeiről és társadalmi tartalmáról vallott nézetek és érzületek összessége, mindig a konkrét személy tudatához kapcsolódik, tehát szükségképpen szubjektív. Továbbá a politikának az ismeretelmélet tételei elé való helyezése nyilvánult meg a bírói ítéletben megállapítható igazság szubjektív elemeinek a túlhangsúlyozásában is, amelyből Visinszkij levonta az objektív teljes igazságnak az ítéletben történő megvalósíthatására vonatkozó szkeptikus tételét: azt, hogy a bírói ítéletben megállapított igazság *sohasem lehet teljes igazság — de nem is kell, hogy az legyen* — mert a teljes vagy abszolút igazság csak *célkitűzés,* amely felé törekszünk, de amelyet csak a nem teljes, vagyis a részigazságok megállapítása segítségével közelíthetünk meg.

Visinszkij téves tételeiből — nyilvánvalóan — nem szabad olyan következtetésre jutnunk, hogy a bírói jogalkalmazás folyamatára nem állanak fenn az ismeretelmélet, a dialektikus materializmus alapvető tételei.

Kérdés tehát: hogyan vonatkozik a marxista ismeretelmélet a bírói megismerés folyamatára, a bírói ítélet igazságának a kérdésére?

A dialektikus materializmus alaptétele, hogy a tudattól függetlenül létező objektív igazság megismerhető. A megismerés folyamata a rész objektív igazságok megismerésén és megállapításán keresztül vezet az abszolút igazság megállapítása felé. A részigazságok objektív igazságot fejeznek ki; objektív, de nem teljes igazságot. A teljes igazság megismerése a történelmi, a társadalmi körülmények következtében feltételes, de feltétlen az, hogy az objektív részigazságok megismerésének a gyarapítása következtében az abszolút igazság megismerése felé közeledünk.

A jogi megismerés, a jogalkalmazás keretében megállapítható igazság vonatkozásában *a dialektikus materializmus ismeretelméleti tételei teljes egészükben érvényesülnek.* A jogi megismerés dialektikus folyamatának a bemutatása azonban nem lehetséges akkor, ha vizsgálódásunk megreked a konkrét ügy megismerésének, a konkrét ügyben hozott döntésnek az elemzésénél. Amennyiben ugyanis a bíróság elé kerülő ügyet, a konkrét jogviszonyt a jogszabály keletkezésének az alapját tevő absztrakt jogi normától és a norma alapján keletkező további számos konkrét jogviszonytól elszigetelten vizsgáljuk, valóban azt a hamis képet nyerjük, mintha a vizsgált egyedi jogviszony megismerésénél — pontosabban a jogviszony egyes elemei feltárásának és megismerésének a folyamatánál — a dialektikus materializmus tételeinek az érvényesülése a teljes megismerést, az abszolút igazság megismerését — mint történelmileg feltételes megismerést kizárná.

Az általános ismeretelméleti tételeket azonban nem lehet leszűkített körre, pontosabban egy egyedi, konkrét jogviszony megismerésére *mechanikusan* átvinni, következésképpen nem lehet a jogviszony társadalmi tartalmának az

egyes elemeit — mint ahogy azt Visinszkij tette — rész objektív igazságoknak, és a jogviszony valóságos társadalmi tartalmát abszolút igazságnak tekinteni, vagyis olyan célkitűzések, amelynek az elérése nyilvánvalóan nem lehetséges, hanem amely elérése felé a részigazságok, vagyis a jogviszony elemeinek a megismerésén keresztül csupán törekedni kell.

A bírói ítéletben megállapítható igazság jellegének a vizsgálatánál a jogszabály és a jogviszony egységéből, a jogszabály és a jogviszony tényleges kapcsolatának, (általános — egyedi) viszonyának a vizsgálatából kell kiindulni.

1. A jogi megismerés folyamatában abszolútum, abszolút igazság, amelynek a megismerése felé törekszünk, a jogszabály mint absztrakt norma által szabályozott társadalmi viszonyok összessége, vagyis a jogi norma társadalmi tartalma. Minthogy az abszolút megismerésnek történelmi, társadalmi korlátai vannak, továbbá a jogi norma által szabályozott társadalmi viszonyok az objektív társadalmi törvények alapján szakadatlanul továbbfejlődnek, nyilvánvaló, hogy a jogszabály társadalmi tartalmának a megismerése sohasem lehet befejezett, teljesen feltárt, hanem olyan folyamat, amely során — a konkrét megismerés alapján szerzett részismeretek segítségével — csak közeledhetünk a teljes, az abszolút igazság megismerése felé. Ebben a vonatkozásban tehát helyén való az abszolút igazság fogalmának a használata, már csak azért is, mert a marxista filozófia segítségével bizonyossá lesz az, hogy valamely jogi norma helyességének mindig történelmi határai vannak. A jogi norma tehát sohasem lehet abszolúte igaz, vagyis dogma.

2. A jogi norma által szabályozott társadalmi viszonyok illetőleg a jogszabály társadalmi tartalmának a megismerése felé tehát a konkrét jogviszonyok megismerésén, és a megismerés folyamatában szerzett rész objektív igazságok feltárásán keresztül vezet az út. A bíróság elé kerülő konkrét jogviszonyok társadalmi tartalmának a feltárása nem egyszeri, hanem tartós folyamat során történik. A rész objektív igazság megállapítására irányuló bírósági tevékenység olyan folyamat, amelynek a során a bíróság kötelezően aktív magatartást tanúsít annak az érdekében, hogy a konkrét jogviszony társadalmi tartalmát, az igazság megállapításához szükséges leglényegesebb, döntő ismérvek tisztázásával megállapíthassa. A per — illetőleg a büntetőjogviszony vonatkozásában az egész eljárás — tehát azt a célt szolgálja, hogy az eljáró hatóság fokozatosan tisztázza az eléje került és eldöntésre váró jogviszony elemeit és fokozatosan eljusson a konkrét ügy teljes megismeréséig. Mindaddig, amíg az eljáró hatóság, illetőleg a bíróság a teljes megismerésig el nem jut, — a szocialista igazságszolgáltatás alapelvei és tehát a törvényes rendelkezések szerint — a jogviszony kérdésében nem dönthet, vagy legalább is nem hozhat az eljárás alá vont személyre hátrányos, vagyis marasztaló döntést. A konkrét jogviszony kapcsán a teljes igazság megállapítása kötelező. A teljes igazság elérése azt jelenti, hogy a bíróság a létező társadalmi és történelmi viszonyoknak megfelelően a hatályos jogszabály alapján keletkezett konkrét jogviszony társadalmi tartalmát a lényeges ismérvek feltárásával és megállapításával megismeri és a hatályos jognak megfelelően — politikai, jogi meggyőződése és tudása segítségével — eldönti.

Ha a bíróság nem ismeri fel, és döntésénél nem veszi figyelembe a jogviszony társadalmi tartalmának a lényeges ismérveit, akkor ítélete nem igazságot, hanem hamisságot tartalmaz. Vagyis a konkrét jogviszony eldöntésénél — nézetünk szerint — nem beszélhetünk az igazság megállapításának az általános ismeretelméleti fokozatosságáról, nem beszélhetünk arról, hogy a bírói ítélet relatíve, vagy részben igaz lehet akkor, ha teljes egészében nem igaz. A bírói ítélet csak akkor igaz, csak akkor tartalmazza az objektív igazságot, ha teljes igazságot állapít meg.

A bírói ítélet igazságától el kell különíteni a valószínűség kérdését. A bírói ítélet igazsága objektív kategória: azt jelenti, hogy a bíróság az elbírálás végett eléje került jogviszony társadalmi tartalmának a lényeges jegyeit felismeri és ennek alapján dönt. Az ítélet objektíve helyes lehet akkor is, ha a bíróság nincs kellően meggyőződve arról, hogy amit megállapított, feltétlenül megfelel az objektív valóságnak, és megfordítva, az ítélet objektíve hamis lehet attól függetlenül, hogy igazságáról és helyességéről a bíró meg van győződve.

A valószínűség a bírói jogalkalmazás vonatkozásában — ezzel ellentétben — szubjektív kategória, a bíró belső meggyőződésén alapuló viszonyát jelenti az általa megállapított tényekhez, tényálláshoz és az általa meghozott döntés helyességéhez. A valószínűség azt fejezi ki, hogy a döntés a bíró belső meggyőződése szerint lehet igaz is, de lehet hibás, helytelen is. A valószínűségnek éppen ezért a jogalkalmazás vonatkozásában nem egymagában az igazság az ellentétpárja, hanem a belső meggyőződés a döntés igazságáról.

A bírói ítéletben megállapítható igazság jellegét akkor ismerhetjük meg, ha az elbírálás tárgyát képező konkrét jogviszonyt nem szakítjuk el a jogszabálytól, amely alapján keletkezett vagy keletkezik, hanem az absztrakt jogi norma és a konkrét jogviszonyok megismerésének az együttes folyamatára alkalmazzuk a dialektikus materializmus tételeit. A konkrét jogviszony bírói eldöntése során keletkezett ítéletben megállapítható igazság — a norma társadalmi tartalmának folyamatában — objektív részigazság megvalósítását jelenti, amelyhez a konkrét megismerés folyamatán keresztül vezet az út és amelynek ahhoz, hogy igazság, konkrét részigazság lehessen, *teljesnek* kell lennie.

Szabó Lászlóné

Az előzetes letartóztatások foganatosításának törvényessége

Szocialista államunk jogrendszere (a megelőzőekhez képest) határozott és elvi okokból a büntető eljárás alá vont egyén számára eleve előnyösebb helyzetet teremt, nemcsak az anyagi igazság megállapítása lehetőségének minden eddiginél jobban szavatolt biztosításával, hanem a terhelt eljárásbeli jogainak az eljárás megindulásától a végleges befejezéséig való törvényi szavatolásával. Kedvezőbb a feltétel ahhoz is, hogy a szocializmus építésében elért nagy vívmányunknak, a szocializmus alapjai lerakásának befejezésével összhangban a büntető eljárás egyes intézményei megfeleljenek eme magasabb általános nívó által támasztható maximális követelményeknek. A szabadságkorlátozó kényszerintézkedések törvényessége a szocialista törvényesség erősítésének lényeges kérdésköre és indokolt annak vizsgálata, hogy a törvényesség erősítésére milyen lehetőségek adódnak e fontos területen.

I.

A szabadságkorlátozó kényszerintézkedések — az őrizet, az előzetes letartóztatás, a lakhely elhagyási tilalom — elrendelésük előfeltételeiben, módjában, törvényi okaiban stb. hűen tükrözik a végbement fejlődést. Nem teljesen áll ez a foganatosítás hogyanjára, a végrehajtás módjára. Itt már nem annyira szembeötlő a különbség. Az előzetes letartóztatás lényegét tekintve a bűncselekmények üldözésével kapcsolatos jogszabályon alapuló ideiglenes szabadságkorlátozás, s mint ilyen jelentős fegyver a bűnüldöző hatóságok kezében. Nem mindegy hogyan élnek vele. Ez vonatkozik mind az elrendelés kérdésében való döntésre, mind pedig a foganatosítás módjára. A törvényből kitűnik, hogy nem büntetés és nem előlegezett szabadságvesztés. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy az előzetes letartóztatottal szemben nem szükséges és nem is lehet más intézkedéseket foganatosítani mint, amelyek a biztonságos őrzéssel állnak összefüggésben. Értvén a biztonságos őrizet alatt, hogy a letartóztatott a hatóság őrizetéből ki ne kerülhessen, de közte és a külvilág között a büntető eljárás eredményes voltát veszélyeztető kapcsolat se jöhessen létre.

Kérdés, vajon a biztonságos őrizet követelményét hangoztatva meddig lehet elmenni a letartóztatott jogainak korlátozásában annak veszélye nélkül, hogy az olyan érdek sérelmet eredményezne, ami ennek az intézkedésnek nem célja. Példával közelebb hozva a problémát: vannak ügyek amelyekben gyenge, nem egyértelmű a bizonyítottság. Akadhat olyan nyomozó, aki ilyen esetben az idejétmúlt és rossz nyomozói recept szerint a terhelt beismerő vallomásának megszerzésével próbálja bizonyítani azt, amit egyébként nem tudott. A terheltet előzetes letartóztatotti mivolta késztetheti a nyomozó kívánsága szerinti vallomás megtételére. Az előzetes letartóztatásban kerülhet olyan idegállapotba, melyben inkább hajlandó a tőle várt vallomás megtételére csak változást érhessen el a helyzetén. Az ilyen „beismerés"-re késztetés a szocialista büntetőljárásjog szempontjából mindenképpen megengedhetetlen. Valótlansága esetén azért, mert e vonatkozásban büntetlen ember áll mögötte, való volta esetén pedig, mert a terhelt törvényben rögzített védekezési jogának, a vallomás tételi szabadságának korlátozását jelenti.

Látható tehát, hogy a bűnözés elleni erélyes küzdelemhez fűződő társadalmi érdek és az egyes ember szabadságjogainak tiszteletbentartásához fűződő érdek összeegyeztetése szempontjából milyen jelentőséggel bír az előzetes letartóztatás mikénti végrehajtása. A nyomozás megszüntető határozattal befejezett büntető eljárások, valamint a felmentő ítélettel végződött büntető ügyek azt példázzák, hogy az összeegyeztetés nem mindig történik helyesen. Nem lehet minden egyes büntető eljárást úgy megindítani, hogy az valóban csak bizonyítható bűnösségű személy ellen folyjon. Ebből következően előzetes letartóztatásba is a személyek két csoportja kerülhet: *1.* akik valóban bűncselekményt követtek el és indokolt az előzetes letartóztatásuk, *2.* ártatlanok, vagy az ártatlanság vélelme alapján ártatlannak tekintendők, illetve, akiknek bűnösségükre tekintettel sem lett volna indokolt az előzetes letartóztatásuk.

Hasonló jelenségeket elemezve írja N. Mironov „Sajnos előfordulnak még törvénytelen letartóztatások és őrizetbevételek, megalapozatlan ítéletek és határozatok."[1] Számolva a fentebb hivatkozott nem mindenképpen indokolt előzetes letartóztatásokkal, a letartóztatások foganatosításának oly módon kell történnie, hogy ehelyütt is érvényesüljön a szocialista büntetőeljárás jellegzetes alapelve; az ártatlanság vélelme. Gyakorlatias az a megállapítás, hogy: „a letartóztató intézet kapujának becsukódása a valóban bűnös számára céltalanná teszi ugyan a tette következményei elől való menekvést és a bűntudata megerősödhetik, de az ártatlanoknál olyan pszichikai rövidzárlatot okozhat, amely az igazságtalannak tartott letartóztatás után kilátástalannak látja a védekezést."[2] Ez viszont nem segíti elő az ügy igazságos befejezését. Az ellenszer és az egyébként helyes eljárás az, ha már a letartóztatás

[1] N. Mironov: Pártélet. 1963. 4. sz. 69. old. „A szocialista törvényesség további megszilárdításának lényeges kérdései" c. tanulmány.

[2] Dr. Móra Mihály: Büntető eljárási jog. Budapest, 1960. 391. old.

foganatbavétele szemmelláthatóan különbözik a büntetéstől. A letartóztatottnak tudnia kell, hogy nem tekintik eleve elítéltnek és nem úgy bánnak vele. Ellene bűncselekmény gyanúja merült fel, amelyet prejudikáció nélküli tárgyilagos eljárás során tisztáznak. Az ilyen légkörben folytatott eljárás a gyanúba került ember számára, ha nem is elfogadható, de megérthető.

II.

Kiinduló elvként az rögzíthető, hogy az előzetes letartóztatottal szemben mindazt a törvényes korlátozó intézkedést meg kell tenni, ami a biztonságos őrizethez szükséges, de ezen túlmenő korlátozásnak — éppen az előzetes letartóztatás biztonsági intézkedés mivolta miatt — helye nincs. Az előzetes letartóztatás gyakorlati végrehajtásáról (az elmondottak többségükben az értelemszerű eltérésekkel az őrizetbevételre is érvényesek) a Bp. csak utalás jellegű általános rendelkezést tartalmazott.[3] Új büntetőeljárási törvényünk további lényeges rendelkezéseket hozott az előzetes letartóztatás törvényességének biztosítása érdekében. Elég ezek közül megemlíteni nem csak az előzetes letartóztatás elrendelésének, hanem megszüntetésének is ügyészi jóváhagyáshoz kötését; az előzetes letartóztatásról a terhelt által megjelölt hozzátartozó írásbeli értesítésének kötelezővé tételét. Ez utóbbi rendelkezésnek nyilvánvaló a humánus célon kívül a jogbiztonságot is fokozó jellege. Az előzetes letartóztatás foganatosításának, az előzetes letartóztatott fogvatartásának módját a jelenleg is hatályban levő Büntetésvégrehajtási Szabályzat részletezi.

A téma fontosságához mérten a jogtudomány nem munkálta ki úgymond az előzetes letartóztatás hatályosulásának kérdéseit. A magyar kriminalisztikai tankönyv[4] az őrizetbe veendő személy elfogásán túlmenően nem tárgyalja az előzetes letartóztatás kérdését. A büntetőeljárásjogi tankönyv ugyan felvázolja az előzetes letartóztatás több vonatkozását, de szintén nem tér ki a letartóztatás foganatosításának hogyanjára, a fogvatartás körülményeire és módjára, mindezek felügyeleti kérdéseire stb.

A jogi szabályozottság helyzete jobb. A belügyminiszteri rendelet alakjában megjelent Büntetésvégrehajtási Szabályzat ugyan nem általános érvényű és csak a börtönökben foganatosított előzetes letartóztatásokra irányadó. A rendőri szervek fogdahelyiségében foganatbavett előzetes letartóztatásokra a Fogdaszabályzat tartalmaz előírásokat.[5] A szabályozás bizonyos mértékig eltérő volta miatt a végrehajtásban kisebb eltérések adódnak (amelyet csak részben indokolhat a foganatosító szervek különbözősége) aszerint, hogy börtönben, vagy rendőrségi fogdában történik az előzetes fogvatartás. A rendőrség őrizetében elsőfokon el nem ítélt előzetes letartóztatottak állhatnak. A Bv. Szabályzat ezzel szemben az előzetes letartóztatottak két csoportjával számol, úgymint: *1.* elsőfokon még el nem ítélt; *2.* nem jogerős ítélettel elítélt előzetes letartóztatottak.

Az utóbbiak vonatkozásában lényegében a jogerős elítéltekre vonatkozó szabályok az irányadók.

Nagyon lényeges az előzetes letartóztatott elhelyezése, a vele való bánásmód, a részére biztosított jogok és kedvezmények köre, a vele szemben érvényesíthető korlátozások. A Be. törvényi követelményként a előzetes letartóztatásban levő terhelt másoktól lehetőleg (fiatalkorúaknál és bűntársak esetében pedig kötelezően) elkülönítve történő őrzését írja elő. A szocialista állam és jog intézményeinek fejlődésével állandóan lépést tartó letartóztató intézményeink gyakorlatában helyes és racionális elvek alakultak ki az előzetes letartóztatottaknak az elhelyezés szempontjából történő osztályozására. Egybeesne a fejlődés irányával, ha ennél az osztályozásnál elsődlegesen az első bűntényes és a visszaeső, vagy veszélyes bűnelkövető közötti disztinkció jutna érvényre, amint végigvonul ez az elv büntetőeljárásunk egészén. A differenciálás, mint a büntető politikánk végrehajtásának eszköze, ezt a két irányú elbánást jelenti. A legújabb szovjetjogi irodalomban tért hódít az a felfogás, hogy a bűnüldözés eszközeinek megválasztása végett a materialista pszichológia és a szociológia felhasználásával tanulmányozni kell a bűnöző egyéniségét. A. M. Jakovlev állapítja meg a különösen veszélyes visszaesőkről „A különösen veszélyes visszaeső bűnösök pszichológiájának jellemző vonása a tudatuk szilárd antiszociális beállítottsága." (A beállítottság „meghatározott módon és meghatározott irányban való cselekvésre irányuló kitartó készenlét".)[6] A beállítottságot mint pszichés jelenséget elemezve arra a következtetésre jut, hogy „az első ízben bűncselekményt elkövető személyeknél a bűnös beállítottság hiánya világos." Tehát amíg a különösen veszélyes visszaesőknél a beállítottság, s annak később már automatikus megjelenése előre meghatározza azt a gyorsaságot, amelyel újból elszánja magát a bűncselekményre —, addig a beállítottság hiánya miatt ilyen készenlétről az első bűntényesnél nem beszélhetünk. Más bánásmódot alapoz meg ezért ez a mozzanat az őrzési feltételek, elhelyezési körülmények stb. tekintetében.

[3] Vö. A büntető perrendtartásról szóló 1951 : III. tv. (Bp.) 102. §.

[4] Kriminalisztika: Általános rész. B. M. kiadványa: Budapest, 1961.

[5] Belügyminiszter helyettesi rendeletként megjelent 1959. okt. 1-én.

[6] A. M. Jakovlev: „A bűnöző egyéniségének tanulmányozásáról" c. tanulmánya. Megjelent a Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo 1962. novemberi számában.

Elsődleges, hogy az előzetes letartóztatás tartama alatt az első bűntényesek a visszaesőktől el legyenek különítve és csak első bűntényessel kerülhessenek össze. Valamennyien olvashattuk a Népszabadságnak az Üllői úti lakótelep „művész betörő"-jéről írt riportjában, hogy mit eredményezett az elsőízben megtévedt embernek a többszörösen büntetett „nehézsúlyú" bűnözőkkel együtt töltött előzetes letartóztatása, ahol biztatást, hamis romantikát és szakmai útbaigazítást kapott a bűnözésre. Különös, hogy erre az elkülönítésre sokan több gondot fordítanak a büntetőeljárás végrehajtási szakában, azaz az elítélteknél. Pedig nyilvánvalóan fontosabb lenne az előzetes letartóztatás során, mert lehet, hogy az első bűncselekménynyel gyanúsított személy nem is lesz elítélt, valamint azért is, mert a büntetésvégrehajtási szakaszban realizálódó nevelés esetleg még ellensúlyozhatja a visszaeső elítélttárs fertőző hatását, míg viszont az előzetes letartóztatás szakában ez sincs meg. S az ily módon való differenciálás humánusabb, s a büntető eljárás célját jobban biztosító, mint a felszabadulás előtt hatályba volt Bp. nyilvánvalóan osztály szempontokat érvényesíteni akaró rendelkezése, amely szerint az előzetesen letartóztatottak és a vizsgálati foglyok elhelyezésénél „... lehetőleg figyelem fordítandó a foglyok műveltségi fokára, társadalmi állására és a terhükre rótt bűncselekmény minőségére."[7] Noha adódhat olyan extrém eset, amikor a fentieken túlmenően célirányos lehet más körülményeket is, mint pl. foglalkozás, képzettség, bűncselekmény stb. az elhelyezésnél figyelembe venni és a konkrét megoldást aszerint megválasztani.

Az elhelyezéskori különbségtétel újabb differenciálási lehetőségeket teremt. Alkalom nyílik általa, hogy a visszaeső és veszélyes bűnözőknél a fokozottabb társadalomra veszélyesség miatt a társadalom érdekeit kiemelten helyezzük előtérbe és annak megfelelően állapítsuk meg az őrzési feltételeket. Nem a többszörösen büntetett megrögzött bűnözők fogvatartási feltételeihez kell szabni a mércét és azt alkalmazni mindenkire. Velük szemben kell az általános feltételeknél szigorúbbakat érvényesíteni. Az is megkívánja ezt, hogy a büntetőeljárást nem szabad úgy folytatni le, hogy a különböző szakaszait elhatároljuk egymástól figyelmenkívül hagyva, hogy a következőkben mi történik az adott ügyben. A büntető eljárás egységes folyamat, s a különböző szakaszai a megelőzőkön nyugszanak és függvényei annak. Függvényei olyan értelemben is, hogy a nyomozási (de természetesen a tárgyalási) szakban történtek is kihatnak arra, hogy a büntetés céljai miként érvényesülnek a végrehajtási szakaszban. Ebből kiindulva teljességgel nyilvánvaló, hogy az elkövető és cselekménye társadalomra veszélyességére és a büntető eljárás várható kimenetelére tekintettel az alkalmi elkövető és az első bűntényes, illetve a veszélyes bűnöző vonatkozásában a fogvatartás feltételeinél lehetséges és szükséges az eltérés.

Részint még az elhelyezéssel kapcsolatos kérdés, hogy az előzetes letartóztatott másokkal együtt, vagy egyedül legyen őrizetben. A Be. változtatás nélkül tartalmazza a Bp. ismert rendelkezését: „az előzetes letartóztatásban levő terheltet lehetőleg másoktól elkülönítve kell őrizni."[8] A Dr. Molnár László szerkesztette Bp. kommentár[9] szerint e szabályozás indoka az, hogy az előzetes letartóztatottak elhelyezésének és őrzésének módját kizárólag a büntetőeljárás lefolytatásának biztosítása szabja meg, ezért a fogvatartó nyomozó hatóság rendelkezik az elhelyezés módja felől. Kétségtelen, hogy az előzetes letartóztatás a szabadság korlátozás intézményének összekapcsolása a nyomozó tevékenységgel, de csak a törvényadta keretek között. Megengedhetetlen a nyomozás „eredményessége" érdekében való felhasználása. Az is törvénysértés, ha valamely kényszerintézkedést a jogszabályban előírton túlmenő céllal alkalmaznak. A Be. 120. § (1) bek. *c)* pontja meghatározza azt az egyetlen esetet, amikor az előzetes letartóztatás „igénybevehető" a nyomozás eredményességének biztosítására. Máskülönben ez szóba sem jöhet.

Amennyire az előzetes letartóztatásba helyezett személynek a törvény által nem kizárt kíméletét jelentheti, ha a letartóztatás első két-három napjában őrzése valóban más személyektől elkülönítve történik, úgy később ellenkezőjére fordulhat a helyzet. Főként az első ízben letartóztatottaknak az első napokban — felzaklatottságukra tekintettel jobb a magány. A későbbiekben azonban mind nehezebben viselhető az egyedüllét, s eljuthat egy olyan pontig, amikor az előzetes letartóztatás súlyosabbá válik, mint a börtönbüntetés. Első hallásra túlzásnak tűnhet ez. De gondoljuk csak el, hogy a szabadságvesztésbüntetés végrehajtása alatt magánelzárás csak azzal szemben alkalmazható, aki meglehetősen súlyos fegyelmi vétséget követett el. A börtönben tehát a másoktól elkülönítés, a magánelzárás további hátrányt jelent és ezért alkalmazzák fegyelmező eszközként. Továbbá kevesebb az időtartama az előzetes letartóztatásnál és meg sem hosszabbítható. Az elítélés alapján való szabadság elvonás több, mint az előzetes letartóztatás, s ha ott a magánelzárás, azaz a „másoktól elkülönítve őrizet" fegyelmibüntetés, akkor nem hogy a kötelező alkalmazásának meghagyása, hanem inkább megengedésének kivétellé tétele fontolandó meg az előzetes letartóztatás során. A huzamosabb időn át tartó másoktól elkülönítve

[7] 1896. évi XXXIII. tc. 152. §.

[8] A büntető eljárásról szóló 1962. évi 8. számú törvényerejű rendelet (Be.) 125. §. (2) bek.

[9] A Büntető perrendtartás kommentárja. Budapest, 1957. Szerkesztette: Dr. Molnár László és munkaközössége.

őrzés „büntetés" jellegét öltheti magára akár azáltal, hogy a nyomozó ezzel a hátránnyal akarja „őszinteségre" serkenteni a terheltet, akár csak azért, mert a terhelt maga hiszi úgy és érzi ezért „büntetésnek" az egyedül való őrizetét. Helyes és érdemes lenne figyelemmel kísérni, hogy az egyes terheltekből milyen hatást vált ki az előzetes letartóztatás és hasznosítani az így adódó tapasztalatokat. Bizonyára lehetne nem kívánt pszichés jelenségeket és idegrendszeri zavarokat kimutatni a viszonylag hosszabb időt egyedül eltöltött előzetes letartóztatottaknál. Mindezért változtatást igényel a jogi szabályozás és ennek megfelelően a jelenlegi gyakorlat.

III.

Hogy az előzetes letartóztatás nem jár-e a törvény előírásain túlmenő és ezért esetleg jogtalan korlátozásokkal, nagyrészt múlik azon, hogy a letartóztatásban levő terhelt jogainak, illetve kötelességének mit tekintenek. A Horthy-Magyarország letartóztató intézetei hírhedtek voltak a hihetetlenül silány élelmezési viszonyaikról, a letartóztatottakkal való durva és sokszor embertelen bánásmódról. Ma ilyen probléma nincs. A letartóztatottak élelmezése, tisztálkodása, orvosi felügyelete, télen a fogda helyiségek fűtése, szabadlevegőn való rendszeres mozgása (a napi séták alkalmával), emberi önérzetének tiszteletbe tartása biztosított. A határesetek az úgynevezett kedvezmények. A kedvezmény megadható, de megadása a nyomozó hatóság belátásához kötött és a kedvezmények döntik el, hogy mit tehet zárkájában az előzetes letartóztatott. A Fogdaszabályzat pl. kedvezménynek tekinti az olvasást, a dohányzást,[10] amit a Bv. Szabályzat helyesen nem sorol a kedvezmények közé, viszont mindkét szabályzat szerint az a tisztasági csomag, élelmiszer csomag fogadása, levélírás, stb. Érdemes itt elidőzni. Az előzetes letartóztatás ugyanis a törvény egységes általános értelmezése szerint nem előlegezett büntetés.

Nem lehet tehát mintegy megtorlásként alkalmazni. Nem lehet olyan hátrányként felfogni, amelyet a terheltnek elöljáróban el kell szenvedni a majdani büntetésen felül, amiért bűncselekményt követett el. Bár a köztudatban él egy ilyen értelmezés, amit elősegítenek az újságok bűnügyi riportjai is, amikor valamely bűncselekmény leleplezéséről szóló híradásukat oly fogalmazásban tálalják, hogy a befejezésként használt „... és a rendőrség XY.-t letartóztatta", teljesen hasonló érzelmi hatást kiváltó, mint a népmesékben az, hogy „... a gonosz pedig elnyerte a megérdemelt büntetést". A letartóztatást nem a cselekmény és különösen nem a terhelt megbélyegzése végett mint a társadalmi rosszallás egy speciális változatát alkalmazzuk, és nem elsődlegesen azért, mert elkövettek valamely bűncselekményt, hanem a törvényben rögzített büntetőeljárási célok érdekében. Mindennek ki kell fejeződni a letartóztatottal való bánásmódban. Találóan írja Király Tibor „A védelem és a védő a büntető ügyekben" c. elmélyült és méltán nagysikerű könyvében: Az eljáró szervnek az ártatlanság vélelme alapján is tudnia kell, hogy a terhelt még nem elítélt, még akkor sem az, ha esetleg meg van győződve a terhelt bűnösségéről. A törvény által megengedett relevancián (pl. terheltté nyilvánítás, vádirat kibocsátása stb.) túlmenően a bűnösségről való meggyőződés irreleváns. Azon túlmenően a terhelt ártatlan és úgy is kell vele bánni. Azontúl a szubjektív érzéseknek hallgatniok kell.[11]

Nos hát mit tehessen és mit ne az előzetes letartóztatásban levő terhelt? A következő ellentmondás jelentkezik. Egyik oldalról állhat olyan — talán rosszul értelmezett túlzott ügybuzgalomból fakadó — nyomozói szempont, amely a gyanúsított személy „megtörését" elsődleges feladatának tekinti. Ezért álláspontja szerint a „konok", tagadásban levő, vagy a nem várt mértékben beismerő terhelt semmi kedvezményt ne kaphasson, hadd irányuljon csak minden figyelme a cselekményére és ezzel is éledjen minél erősebben a felelősségérzete. Hozzátehető még ehhez az a valóban jogos igény, hogy a súlyos bűncselekményt elkövető vagy a társadalomra egyébként nagy fokban veszélyt jelentő bűnöző az előzetes letartóztatásban ne érezhesse magát privilegizált helyzetben. A másik oldal érvei szerint az előzetes letartóztatás fenntartásának hogyanja tekintetében is mértékadó az, hogy a bűnözés elleni küzdelem csak törvényes és méltó eszközökkel vívható és a bánásmódot az ártatlanság vélelméből folyó követelmények szabják meg. E kétirányú követelmény összeegyeztetése lehetséges. Ugyanis az ellentmondás viszonylagos, mert éppen az eljárás, a vele szemben tanúsított bánásmód törvényes, tárgyilagos volta ösztönözheti a terheltben a felelősségtudat felébredését, ami a tényleges bűnelkövetőt cselekményének megbánására és beismerő vallomástételére indíthatja és segítheti annak a folyamatnak a megindulását, amelynek célja a bűncselekményt elkövető személy átnevelése. Ugyan megválaszolatlan kérdés még az, hogyan egyeztessük össze az előzetes letartóztatás nem büntetés mivoltát a büntetőeljárás egészére érvényes generális és speciális preventív céllal.[12] A tapasztalatok szerint éppen a megfelelő foganatosítással többnyire együttjár és hasznosságát kár lenne tagadni.

Vegyük például a kedvezmények közül a könyvolvasás kérdését. Mivel a rendőrségi fog-

[10] Vö. Fogdaszabályzat 52. pont.

[11] Lásd: Király Tibor i. m. Budapest, 1962. 46—47. old.

[12] E témáról bővebben szerzőnek a Magyar Jog, 1962. évi 5. számában megjelent „Gondolatok igazságszolgáltatásunk szocialista jellegéről" c. cikke.

daszabályzat az őrizetes jogai között nem említi azt, hogy a letartóztatott olvashat, a kialakult értelmezés szerint az olvasás csak kedvezményként engedhető meg. Mi legyen tehát az ezzel kapcsolatos megoldás? Megítélésem szerint nemcsak humánus, hanem kriminháltaktikai szempontból is helyesebb az olvasás nemegyszer burkoltan törvénysértő megtiltása helyett, az őrizetesnek az olvasás engedélyezése. Először: a könyv és az olvasás lefoglalja az őrizeteseket, amely nélkül mi kényszerítjük, hogy végnélküli beszélgetésekkel „üssék agyon az időt", ami azt eredményezi, hogy — az ilyen beszélgetések leginkább az elkövetett bűncselekmények, a felelősségrevonás, az az alóli kibúvás körül forgván — korlátlan tapasztalatcserét „szervezünk" a visszaeső és első bűntényes, a tudatos és megtévedt, a konok és a bűntudatra ébredt stb. elkövetők között. Másodszor: megfelelően összeválogatott könyvanyag pozitív irányú érdeklődést felkeltő, nevelőhatású, sőt a terheltre kifejezetten előnyös befolyást gyakorló lehet. Ugyanis a letartóztatásban levő, külvilágtól elszigetelt, magára maradt terhelt érzelmileg fellazul, fogékonyabb helyzetben van és egy-egy jó könyv hatványozottabban érezteti a pozitív emberi értékekre és tulajdonságokra apelláló hatását.

Nem akarom ad absurdumig vinni a példát, de melyik nyomozó kerül előnyösebb lélektani helyzetben össze a letartóztatottal, aki négy fal között egyedül, könyv nélkül őrizteti a terheltet, vagy aki lehetőséget ad arra, hogy olvasson a terhelt és pl. Dosztojevszkij „Bűn és bűnhődés"-ét.

A Bv. Szabályzat, mint már említettem, nagyon helyesen rögzíti a letartóztatottnak azt a jogát, hogy a börtön könyvtárát igénybevehesse, még magánelzárás esetén is. Kevésbé érthető viszont az a rendelkezése, hogy az „ügyész megtilthatja, hogy az előzetes letartóztatott olvasson". Az olvasás mint emberi tevékenység, fogalmilag kizárt, hogy a biztonságos őrzést veszélyeztető legyen. Ennélfogva a letartóztatás törvényi céljával nem egyeztethető össze a megtiltása, még az ügyész részéről sem. Az is megfontolandó, hogy a könyvtől mint nevelési eszköztől való eltiltás bírhat-e büntetés, illetve racionális büntetés jellegével?

Az olvasással kapcsolatos téma az újságoké is. Míg az elítélt börtönújságot olvashat, az előzetes letartóztatott sajtótermékhez nem juthat hozzá. A helyzete ennyivel rosszabb. Akár azt a lehetőséget választjuk, hogy a letartóztatottból nem lesz elítélt és szabadlábra kerül, akár azt, hogy szabadságvesztés büntetést hajtanak rajta végre, mindkét esetben az előzetes letartóztatás megszűnése után olvashat újságot, tehát az ország és a nagyvilág eseményeiről tudomást szerezhet, megismerheti mi foglalkoztatja a közvéleményt. Mire jó a letartóztatás alatti kiesés? Vannak olyan társadalmi rétegek, melyek körében nem kielégítő az érdeklődés a közérdekű kérdések iránt és éppen ezért tájékozatlanok. A bűncselekményt elkövetők jelentős része ezek közé tartozik. Most, amikor állami fejlődésünkben előtérbe került a nevelési funkció, a tudatformálás feladata — mindenkinek keresnie kell a lehetőségeket, hogy a saját területén hogyan tud ehhez a nagy munkához hozzájárulni. Az új nevelési formák és eszközök keresése idején nem maradhat változatlanul a szintén bonyolult átformálást kívánó olyan fontos nevelési terület, mint a büntető eljárás alá vont személyek köre. Nem elzárni kell tehát a szükséges ismeretektől, hanem inkább meghagyni a hozzáférhetőséget.

További kedvezmény az élelmiszercsomagra való jogosultság. Az elítélt általában élhet ezzel a jogával, kivéve ha fegyelmi vétség elkövetése miatt fegyelmi büntetésként megvonták tőle meghatározott időre. A letartóztatott ezzel szemben akkor, ha a rendőrorvos ezt szükségesnek tartja. Mivel ez a kedvezmény havonta egyszer adható meg, gyakorlatilag az 1 hónapon túli, tehát viszonylag hosszabb tartamú előzetes letartóztatások esetében nyer jelentőséget. Az előzetes letartóztatás viszonylag huzamosabb volta pedig mindenképpen azt indokolja, hogy a terhelt olyan — nem egyszer rajtakívül álló — okból mint a nyomozás elhúzódó. késedelmes volta; ne kerüljön a szabadságvesztés büntetést töltő elítélthez képest hátrányosabb helyzetbe és az élelmiszercsomagra jogosultsága általános legyen, ne pedig rendőrorvosi javaslattól függő.

A jogosultságoknak, vagy ha úgy tetszik a kedvezményeknek rendkívüli hatásuk van a letartóztatottra. Már a velük élés puszta lehetősége bizonyos bizalomra hangolja a hatóságokkal szemben még az esetleg kevéssé bűnös terheltet is, mert azokban ő maga is a tárgyilagos bánásmódot fedezi fel és azt, hogy a hatóságok sem bánnak vele eleve elítélt módjára. A ténylegesen bűnös terhelt esetében sem szabad megengedni, hogy az előzetes letartóztatásban velünk ellenséges helyzetbe kerüljön, hogy ellenséget lásson a nyomozóban. Ez elriaszthatja a megbánás gondolatától. A megbánáshoz, a beismeréshez és a saját bűncselekménnyel való szembeforduláshoz csak a személyiség megőrzésén keresztül vezet az út. A terhelt becsületérzésének, egyéniségének lerombolásával pedig olyan kétségbeesett védekezési pozíció elfoglalására szoríthatjuk, amely egyaránt megnehezítheti a nyomozás eredményes lefolytatását és a kiszabásra kerülő büntetés nevelő céljának elérését. A társadalom és az egyén érdekei között itt is meg van az összefüggés, csak fel kell ismerni, hogy a büntető eljárásnak milyen eszközei vannak az összeegyeztetésre és azok hogyan használhatók fel a letartóztatás foganatosítása során. Elképzelhető az is, hogy a helyes bánásmód olyan magatartásra indítja az előzetes letartóztatottat, amelynek következtében nem szükséges a tárgyalásig való fogvatartása

és szabadlábra kerülhet. Semmi esetre sem negatív jelenség az, ha növekedik azon ügyek száma, ahol a terhelt előzetes letartóztatását a nyomozás befejezésekor megszüntetik (esetleg előbb is) és szabadlábon történik a tárgyalás.

A tisztasági csomagra való jogosultság kedvezményként való szabályozása nem helyes. Pl. a hatályos rendelkezés szerint a tisztasági csomag tartalmazhat fogport. Bizonyos szükségletek kielégítését nem kedvezmény formájában (amely megvonható), hanem megvonhatatlan jogként kell biztosítani, mint a rendszeres étkezéshez, vagy elemi ruházathoz való jogot. Az alapvető szükségleti cikkek fogalmának köre állandóan bővül. Jól szemlélteti a folyamatot a változás, mely a tartási kötelezettség elmulasztásával kapcsolatos bűntettnél a súlyos nélkülözés értelmezését illetően az utóbbi évtizedben végbement. Ezek után teljességgel érthető, hogy az emberek nagy részének elemi szükségleteihez tartozik a fogápolás. Márpedig az elemi szükségletek kielégítését a törvény nem kívánta korlátozni, s a végrehajtási szabályoknak a törvényhez kell igazodni.

IV.

A Legfőbb Ügyészség a leghatározottabb eréllyel törekszik arra, hogy az előzetes letartóztatás intézménye ne válhasson a személyes szabadsághoz való jog alaptalan korlátozásává. Világosan kitűnik ez a nyomozás törvényességének ügyészi felügyeletéről kiadott új legfőbb ügyészi utasításból, amely előírja, hogy a személyi szabadságot korlátozó kényszerintézkedések alkalmazására csak kivételesen és csak az okvetlenül szükséges időtartamban kerülhet sor.

A korábbi szabályozástól eltérően — amikor a Bv. Szabályzat §-ait kellett egységesen alkalmazni a rendőri szervek által foganatosított előzetes letartóztatásokra is — a hivatkozott utasítás az előzetes letartóztatottak őrizetére, jogaikra és kötelességeikre nézve a rendőrség Fogdaszabályzatában, illetve a Büntetésvégrehajtási Szabályzat Hivatalos Gyűjteményében foglalt rendelkezéseket tekinti irányadóknak. A Fogdaszabályzat hatálya kiterjed a budapesti és valamennyi megyei főkapitányság, valamennyi városi, járási, kerületi kapitányság fogdájára, a bűnügyi szervek őrizeteseire és előzetes letartóztatottjaira. A Bv. Szabályzat pedig a börtönökben foganatba vett előzetes letartóztatásokra érvényes.

A Btk. és a Be. megjelenése esedékessé tette a velük összhangban álló új büntetés végrehajtási szabályzat kiadását, ami mindezideig nem történt meg, s így a legfőbb ügyészi utasítás nem változtathatott alapvetően a kialakult helyzeten. Az új szabályzatban a legfőbb ügyészi utasítás vonatkozó cikkeinek egészén végig vonuló törvényességi kívánalomnak az a megoldás felelne meg a legjobban, ha egyezően rendeznék az előzetes letartóztatottak helyzetét a rendőrségi fogdában és a börtönben való foganatosítás esetén egyaránt, de az elítéltekétől általában kedvezőbb irányú eltéréssel.

A jogszabály a legkörültekintőbb törvényhozói tevékenység mellett is csak egyik feltétel a bánásmód törvényességéhez, míg a másik feltétel az őrizetet ellátók személyében adott. A fogdaőrség tagjai kiválasztásának ezért úgy helyes történnie, hogy azok a személyi állomány megbízható, nagy élettapasztalattal és emberismerettel rendelkező tagjai közül kerüljenek ki s legalább az őrparancsnok a bűnügyi munka alapvető kérdéseiben is járatos legyen. A kérdés nagy fontossága olyannyira elismert, hogy az ENSZ. 1955. évi genfi büntetésvégrehajtási kongresszusa önálló pontként tűzte napirendre az őrszemélyzet tagjainak kiválogatását. A börtönökben pedig arra tekintettel, hogy ugyanazon személyállomány foglalkozik nevelőként az elítéltekkel és az előzetes letartóztatottakkal — biztosítani szükséges, hogy speciálisan —, e feladat ellátására alkalmas, magas pedagógiai felkészültséggel, széleskörű pszichológiai ismeretekkel rendelkező személyek legyenek kiválasztva.

Az előzetes letartóztatottaknak más személyekkel való érintkezési lehetősége ugyancsak a kedvezmények körébe tartozik. A Be. azonban a védővel való érintkezést kiemelten szabályozza megvonhatatlan jogosultságként, de a nyomozó hatóság belátásától függ a nyomozás szakában, hogy az érintkezést engedélyezi-e, és milyen formában: ellenőrzéssel, vagy anélkül. Érdemes figyelmet szentelni erre a részletkérdésre, mert a vonatkozó gyakorlat még úgy jellemezhető, hogy: „Helyesen kezdik felismerni: az előzetes letartóztatásnak nem célja, hogy megfossza a terheltet a védelemtől, a védővel való érintkezés lehetőségétől."[13] Az 1961-ben hatálybalépett új OSZSZSZK. Bp. következetesen oldotta meg a problémát, amennyiben kimondta, hogy az ügy teljes anyagának betekintése során a terhelt védőjének joga van a terhelttel *négyszemközt* találkozni.[14] Senki sem vonja kétségbe, hogy védő közreműködése a büntető ügyekben nem hátráltatja, sőt elősegíti az igazságos ítélkezést és ezért egyenesen kívánatos. Hatványozottabban így van ez, amikor a terhelt előzetes letartóztatásban van. A letartóztatás ugyanis a terhelt védekezési jogát, vagy inkább lehetőségeit szükségképpen korlátozza. A szabadon levő terhelt a védekezését támogató adatokat felkutathatja, beszerezheti, rendszerezheti, a jogi képviselőjével korlátozás nélkül tanácskozhat stb. Nem kivételezett helyzet tehát, ha a fogvalevő terhelt találkozhat a védőjével. Nélküle a védő a

[13] Király Tibor i. m. 185. old.

[14] OSZSZSZK büntető eljárási törvénykönyve. Elfogadva az OSZSZSZK Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1960. okt. 27-én kelt határozatával: 202. §.

terhelt védekezésének tényleges ismerete hiányában nem tudja már a nyomozás szakában a bizonyítás kiegészítési indítványokat előterjeszteni és a kontradiktórius pernek elve kevesebb és gyengébb eszközökkel néz elé.

A másik, ami ennél néha talán több is, az az érintkezés pszichikai jelentősége. Bűnüldöző apparátusunk kellően felkészült és megedződött ahhoz, hogy a valóban bűnös terhelt számára a védői látogatás ne nyújthasson ravasz praktikákra alkalmat és azok révén ne bújhasson ki a felelősségrevonás alól. A bizonyításnak a szocialista törvényesség által megkövetelt olyan foka, amely az ügyben nem csupán a maximális valószínűségnek, hanem magának az objektív igazságnak a megállapításához elegendő: kudarcra kárhoztatja az ilyen kísérleteket. Az ártatlan, vagy a gyanúsítás mértékénél kisebb fokban (enyhébb, vagy kevesebb bűncselekményben bűnös, a bűnösség enyhébb, a kár összege kisebb stb.) bűnös személynek viszont a védővel történő találkozás nagyban előreviheti az ügye eredményes eldőlését.

A tárgyilagosság kedvéért ki kell térni arra, hogy a terhelttel való találkozás szorgalmazása védői részről is a nyomozás befejezése után és elsősorban a meghatalmazott védők részéről erőteljesebb. A védelem hatékonysága nem múlhat azon, hogy a terhelt védelmét meghatalmazás, vagy kirendelés alapján látják el. Az egyéb előfeltételek megléte esetén üdvös lenne olyan törvényi megoldás, amely a terhelt előzetes letartóztatásban létekor egyébként is kötelező tárgyalási védelmet előbbre hozná. Ahol a terheltnek nincs meghatalmazott védője és előreláthatólag a tárgyalásra a terhelt előzetes letartóztatásának fenntartása mellett kerül sor, ott a védőnek legalább a nyomozás befejező szakában való megjelenése sokkal emelné a védelem hatásosságát. Hogy mást ne említsek megszüntethető lenne, hogy a kirendelt védő a tárgyalás napjáig még nem találkozott esetleg a védencével. Alaposabb védelem és megnyugtatóbb ítélkezés —, komoly érvek a törvényi megoldás keresésére.

V.

Végezetül az előzetes letartóztatások foganatosításának ügyészi felügyeletére kell kitérni. Szerintem optimális az a gyakorlat, hogy a nyomozási felügyelet körében tevékenykedő ügyész látja el az előzetes letartóztatások törvényességi felügyeletét a rendőrség őrizetében levő terheltek esetében. A rendőrségi fogda ellenőrzések során a nyomozás felügyeleti ügyész a törvénysértések megszüntetésére és megelőzésére a büntetésvégrehajtási ügyészhez viszonyítva előnyösebb helyzetből intézkedhet. Rendelkezik bizonyos ismerettel a folyamatban levő ügyekről s így sokkal megalapozottabb a fogvatartások törvényességére irányuló ellenőrzése. Másrészt az ellenőrzések során felmerült kétségeit, vagy egyéb problémákat a nyomozás anyagába való betekintés útján is tisztázhatja. Tehát a törvénysértések orvoslására, illetve megelőzésére azonnal intézkedhet, mígha a büntetés végrehajtási ügyész látná el a rendőri fogda ellenőrzését, ez csak áttételek útján történhetne meg. Nem is beszélve arról, hogy az eleve korlátozott tájékozottsága miatt az észrevételei is inkább a felszínen mozognának. A börtönökben más a helyzet, mivel oda általában zömmel vádirat benyújtása után, sőt bírói határozat alapján (előkészítő ülési) kerülnek az előzetes letartóztatottak. A fogvatartás törvényessége tekintetében itt általában elegendő a vonatkozó okiratok felülvizsgálata, míg a rendőri fogdában levő előzetes letartóztatottak és főleg őrizetesek esetében szükségessé válhat a fogvatartás elrendeléséről szóló határozaton kívül az előzményi nyomozati iratok megvizsgálása is.

A fogvatartások törvényességét biztosítani hivatott ügyészi felügyelet nem csak az őrizet okmányainak megtekintésére, hanem a fogvatartás körülményeire és módjára is kiterjed. A felügyelet gyakorlásának ilyen módszerével szűrhetők ki a törvénysértések burkolt esetei, mint pl. a kedvezményektől való jogtalan elütés, amelyek később nemigen kerülnek felszínre, viszont a terhelt megsínyli azokat. Később ugyanis a terheltnek, a védőnek, de a bíróságnak is a tárgyalás kimenetele köti le a figyelmét és háttérbe kerülnek ilyen, akkor már tizedrangú problémák. Az ügyésznek kell vizsgálnia ezért, hogy a fogvatartott személyek részesülnek-e az őket megillető kedvezményekben, illetve, hogy kedvezmény elvonásra a jogszabályban meghatározott körülmények között kerül-e sor. Az új nyomozásfelügyeleti utasítás ezt kifejezetten az ügyész kötelességévé is teszi. A kedvezmény ügyészi engedélyezését illetően sajátosképpen az a megoldás alakult ki, hogy az ügyész a bíróság előtt vádemelés után adja le a börtönnek az általános kedvezményekben részesítésre vonatkozó engedélyét, mintegy a kedvezményekre fennálló tilalmat oldva fel ezzel az aktussal. A nyomozás tartama alatt nem gyakori kivétel ennek következtében a kedvezmény engedélyezése.

Az ügyész figyelmét fel kell hogy keltsék az elhúzódó ügyek, a hosszadalmas előzetes letartóztatások, hogy az esetleg kezdetben törvényes intézkedést a későbbiekben nem indokolatlanul tartják-e fenn, ezzel akarva támogatni a sikertelen nyomozást. Ezért mindazon alkalmakkor, amikor a terhelt előzetes letartóztatásának kérdése felülvizsgálatra kerül (határidő hosszabbítás, előkészítő ülésen fenntartás, panasz vagy szabadlábrahelyezési kérelem folytán felülbírálás stb.) kívánatos, hogy mindig érdemben elemezzék a letartóztatás megalapozottságát és szükségességét, de nem csupán az elrendelés, hanem különösen a felülvizsgálat, illetve a döntés meghozatalának időpontjában.

A szocialista eljárásjog alapelvei közé tartozik a gyorsaság elve. Ez általános érvényű követelmény és valamennyi ügyben az eljárás minden szakában érvényes. Mégis a büntető eljárás törvényi szabályozásának módjából kitűnik, hogy a nyomozás gyors lefolytatása és mielőbbi befejezése elsődlegesen azokban az ügyekben kell, hogy megtörténjen, amelyekben a terhelt fogva van, Megsértik a szocialista törvényességet és kormányunk büntető politikáját azok az egyre inkább elvétve található hivatalos személyek, akik a nem foglyos ügyekben ugyan buzgólkodnak a határidős befejezésen, de mihelyt a terhelt letartóztatásba került, erőt vesz rajtuk holmi furcsa nyugodtság. Úgy érzik, most már nem kell futkosniuk a bizonyítékok után, itt van a terhelt kéznél, majd szolgáltatja az azokat, csak ki kell várni türelemmel. A türelemnek ez a fajtája a szocialista igazságszolgáltatás lelkiismeretes és néphez hű alkalmazói előtt ismeretlen. Találkozni olyan szemlélettel is, amely szerint nem esik a törvényességen azáltal csorba, ha például a várható büntetés nagyságától való szökés veszélye miatt letartóztatott esetében aránylag rövid tartamú szabadságvesztés kiszabására kerül sor (ami ugyan utólag, de mégis mutathatja, hogy az előzetes letartóztatás törvényi előfeltétele nem állt fenn), de a letartóztatásban eltöltött idő nem haladja meg a kiszabott szabadságvesztés tartamát és így abba beszámítható.

Az indokolatlanul elhúzódó fogvatartások ellen azért is kell küzdeni, mert előadódhat olyan veszély, hogy az előzetes letartóztatásban levő terhelttel szemben a bíróság hajlamosabb szabadságvesztés büntetés kiszabására, ha annak tartama nem is haladhatja túl számottevően az előzetes fogvatartásban eltöltött időt. Amíg megvalósul a törvénysértések teljes kiküszöbölése, meg kell teremteni a feltételeket, hogy negatív hatásuk minimálisra legyen leszorítható. Az ügyészségen kívül a többi érdekelt szerv is egyaránt részt vállal ebből a munkából. Ahogy a szocialista törvényesség egységes fogalom és törvényeinket egységesen kell értelmezni, mert különben hiányozna a szocialista törvényesség egyik legfontosabb alapeleme —, úgy nem lehet valami különleges ügyészi és ettől eltérő sajátos nyomozói nézőpont létjogosultságát elismerni. Az ügyésznek nem is az a feladata, hogy koordináljon a törvényességi követelmény és esetleg más ellenkező irányú álláspont között, hanem annak biztosítása, hogy valamennyi hatóság a törvényt annak igazi tartalma szerint értelmezze és saját eljárásában következetesen megtartsa és megtartassa. Korábban elszigetelten észlelhető volt az előzetes letartóztatás elrendelése, illetve további fenntartása kérdésnél eltérő rendőri, illetve ügyészi szemléletet a döntésnél elfogadtatni akaró törekvés, de ma már a fejlődés túlhaladt ezen a stádiumon.

VI.

Az előzetes letartóztatások terén a törvényesség szilárdítására a fent kifejtetteken túlmenően az elrendelés kérdésében való állásfoglaláskor, vagy amint az idézett legfőbb ügyészi utasítás mondja — a kényszerintézkedés megválasztásakor nyílik további lehetőség. Közbevetőleg megjegyezve —, módszerbeli meggondolásokból tárgyalom az elrendelést a logikai sorrend szerint utóbb levő foganatosítás kérdéseit követően. Teszem ezt azért, mert előbb érzékeltetni kívántam az előzetes letartóztatást a maga teljes súlyában, hogy utána érthetőbb legyen miért is kell annyira megfontolni az elrendelést. Visszatérve a tárgyra, a Be. az előzetes letartóztatás elrendelését a törvényben taxatíve felsorolt okokból és kizárólag szabadságvesztéssel fenyegetett bűntett miatt engedi meg. Más szocialista államok büntető eljárási jogában találhatunk ezen túlmenő követelményeket felállító jogi elrendezést.

A szovjet-orosz Be. 91. cikk. előírja, hogy az előzetes biztonsági intézkedések (közöttük az előzetes letartóztatás) elrendelésének okain kívül az ügyész, illetve a nyomozó, a vizsgáló, vagy a bíróság köteles figyelembe venni az előzetes biztonsági intézkedés alkalmazásánál és annak megválasztásánál a cselekmény súlyát, a gyanúsított egyéniségét, foglalkozását, életkorát, egészségi állapotát, családi helyzetét és az egyéb körülményeket. Ez a rendelkezés — szerves összefüggésben a szovjet jog sok más elvi jelentőségű új hajtásával — folyománya az SZKP.-nak a szocialista törvényesség szigorú megtartása biztosításáért tett erőfeszítéseinek. Ha valamely ügyben felmerült a terhelt előzetes letartóztatásba helyezésének kérdése, valójában büntetőpolitikánk helyes alkalmazását könnyítené meg az, ha a döntésnél a törvényben írt okokon felül az egyéb körülményeket is mérlegelnénk.

Érdekes és figyelemre méltó eredményre vezetne például, ha vizsgálat alá vonnánk a letartóztatásban volt és jogerősen felmentett — beleértve a nyomozás megszüntetéseket is —, illetve a letartóztatásban volt, de nem végrehajtható szabadságvesztésre ítélt terheltek (tehát azokat, akiknél az előzetes letartóztatás vitatható) aszerint való megoszlását, hogy első bűntényeseknek avagy visszaesőknek tekintendők-e? Gyakorlati tapasztalatok szerint minden bizonnyal nem alaptalan az a feltételezés, hogy a visszaesők közül kevesebb előzetes letartóztatás után születik felmentő, vagy nem végrehajtható szabadságvesztés büntetést kimondó ítélet, míg ez az arány nagyobb az első bűntényesek esetében. Túlhaladja a téma kereteit mindazoknak az okoknak az elemzése, amelyek szerepet kapnak e jelenség előállásában, de ennek megtétele nélkül is megállapítható, hogy éppen annak a terhelti kategóriának szempontjából kell biztosítani az előzetes letartóztatások megalapozottságát, amelyre nézve büntetőpoli-

tikánk is a nevelő eszközök fokozott keresését írja elő. Ebben számunkra is útmutató a lenini tanítás: „Mindenekelőtt a meggyőzés eszközéhez kell folyamodnunk és csak azután a kényszerhez. Előbb minden áron a meggyőzés eszközéhez kell folyamodnunk és azután a kényszerhez."[15]

A feltételes szabadságra bocsátások, de még előbbre visszamenve az úgynevezett feltételes elítélések, azaz a kiszabott büntetések végrehajtásának felfüggesztései — általánosan elismerten többségükben igazolják a társadalom bizalmának jogosságát. Nagy dolog az egész büntető eljárás lefolytatása és jogerős ítélettel való lezárása után a büntetés végrehajtásának felfüggesztése. Ha mégis megtehető és a gyakorlat szerint érdemes, sőt szükséges megtenni, hasonló megoldásra miért ne kerülhetne sor az eljárás korábbi szakaszában. Az előzetes letartóztatásban jelentkező szabadság korlátozáshoz minden törvényes garancia betartása mellett is kevesebb bizonyosság kell, mint ahhoz a szabadság elvonáshoz, amelyet a bírói ítélet állapít meg. Következésképpen, ha valamely elkövetőre nézve mondható az, hogy bár a tettére szabadságvesztés büntetést érdemel a büntetőtörvény alapján és az eset összes körülményeire tekintettel, de a szabadságvesztés végrehajtása feltételesen felfüggeszthető —, úgy teljesen indokoltnak tűnik, hogy az előzetes szabadság elvonására is alkalmazható legyen ez a helytálló elv.

A gyakorlati kivitelezés szabályozása többféle megoldást tartalmazhat. Az új szovjet-orosz Be. lényegében az előzetes letartóztatást helyettesítő megoldásként ismeri a biztosítékadást, kezességvállalást (magánszemély, illetve társadalmi szervezetek által), katonák esetében a katonai parancsnokság felügyelete alá helyezést, végül a magyar jogban is meglevő lakhely elhagyási tilalom elrendelését. A nyomozó hatóságtól függ, hogy a felsorolt előzetes biztonsági intézkedések közül melyiket alkalmazza és nincs kötve az előzetes letartóztatás elrendeléséhez. Sőt a törvény 89. cikkhelye (amely az előzetes biztonsági intézkedések alkalmazásának eseteit a Be. 120. §-ában részletezett letartóztatási okokkal majdnem azonosan tartalmazza) az előzetes letartóztatás előtt sorol fel több előzetes biztonsági intézkedést. A törvény rendszere tehát arra utal, hogy az előzetes letartóztatást nem tekinti valami kivételezett biztonsági intézkedésnek, amelyet általában kell alkalmazni és csak kivételesen lehet más biztonsági intézkedést választani, hanem éppen ellenkezőleg!

Az ideiglenes biztonsági intézkedések közül a kezességvállalás és a biztosítékadás a magyar jogban nem ismeretlenek. A felszabadulás előtti Bűnvádi Perrendtartás 537. §-a megengedte a biztosíték mellett és a kezességvállalás mellett való szabadlábra helyezést.[16] A szovjet jogi megoldás azért új és több ennél, mert a régi magyar Bp. a már elrendelt előzetes letartóztatás megszüntetését tette csak lehetővé biztosítékadás, vagy kezességvállalás okából, de nem az eleve helyettesítést. Ezzel szemben a szovjet-orosz Be. alapján eleve bármelyik ideiglenes biztonsági intézkedés alkalmazható önállóan, nem pedig csak a már foganatba vett előzetes letartóztatás felváltásaként.

A bűnözés visszaszorításáért és kiirtásáért folytatott harc gyakorlata a Szovjetunióban és a többi szocialista országokban azt bizonyítja, hogy a szocialista törvényességet annál eredményesebben lehet védelmezni, minél jobban támaszkodnak a bűnüldözésben érdekelt szervek tevékenységük során a társadalomra. Hazánkban is több lépést tettünk ezirányba, főleg az utóbbi időben. Egyrészt a kevés számú „ideiglenes biztonsági intézkedés" körének bővítése, másrészt pedig a kényszer cselekmények hatásosságának a kollektíva bekapcsolása révén való fokozása végett érdemes lenne a kollektívák kezességét bevezetni. Azt jelentené ez az intézmény, hogy egy adott közösség, pl. egy szocialista brigád, vagy valamely társadalmi szervezet jótállása esetén néhány letartóztatási oknál a kollektíva hatása jelentené a terheltre a hatóság által kívánt magatartás tanúsítására késztető erőt. Nagy horderejű intézkedés lenne ez, és nemcsak az előzetes letartóztatások számának valamelyes csökkenése járna együtt vele, hanem a büntető eljárás továbbfolytatása és a büntetés céljainak elérése is kedvezőbb feltételek között történhetne. Felhozható ellenérvként, hogy történhet indokolatlan kezességvállalás és valaki hozzájuthat érdemtelenül ilyen kedvezményhez. De az, hogy fennáll a visszaélés lehetősége valamely intézmény esetében, nem kell, hogy ezért a benne rejlő jót is elvessük. A tanúkihallgatás intézményét nem vetjük el azért, mert akadnak hamis tanúk. Az elfajulások, a visszaélők ellen kell küzdeni, nem pedig az új útját zárni el.

Összefoglalva: amikor a bűnüldözési munka javításáról esik szó, sokan csak a meglevő technikai felkészültség fokozására, új eszközök és eljárások bevezetésére gondolnak. Nem rekeszthető ki pedig érdeklődési körünkből az sem, hogy a büntető eljárás egyes intézményeit milyen tartalommal töltjük ki, hogyan foganatosítjuk az egyes eljárási cselekményeket. Az előzetes letartóztatás foganatosítása sokban úgy történik, mint 4, vagy 8, esetleg 12 évvel ezelőtt. Az élet változásai minden területen megkövetelik a kialakult és részben átöröklött munkamódszerek állandó elemzését, s a szükségszerinti változtatását, illetve továbbfejlesztését. Pártunk Kongresszusának szelleme ezt a tanulságot adja számunkra, s ezért kísérli meg ez az írás felhívni a figyelmet a büntetőeljárás egyik legfontosabb rész területére.

Seres András

[15] V. I. Lenin: Művei 32. kötet 219. old.

[16] Hatályon kívül helyezve az 1363/1945. M. E. sz. rendelet 1. §-ával.

Az érvénytelen szerződéskötéssel kapcsolatos néhány eljárásjogi kérdésről

Az érvénytelen szerződéskötéssel kapcsolatos perek sajátos eljárásjogi kérdéseket vetnek fel. Az alábbiakban ezek közül kívánunk néhánnyal röviden foglalkozni.[1]

1. A polgári ítélkezés állandó — és, úgy véljük, helyes — gyakorlata az, hogy ha a bíróság a perben azt észleli, hogy az alapulfekvő szerződés érvénytelen, az érvénytelenség jogkövetkezményeit az előterjesztett kereseti kérelem és ellenkérelem korlátaitól függetlenül alkalmazza.[2]

Hasonló perekben — a rendelkezési elv szocialista tartalmának[3] megfelelően — a szerződés érvénytelensége folytán nem érvényesül a kérelemhez kötöttség.[4] A bíróság az eléje kerülő ügyekben az érvénytelenség jogkövetkezményei tekintetében hivatalból határoz.

E tekintetben a következő példára utalhatunk: A felperes hátrálékos albérleti díj megfizetése iránt indítja meg a pert. Az albérleti szerződés az egész lakás albérbeadásának tilalma folytán érvénytelen. Az alperes „albérlő" a lakásban lakik, lakáshasználati díjat nem fizet. A bíróság hivatalból észleli az albérleti szerződés érvénytelenségét és a kereseti kérelemtől és ellenkérelemtől függetlenül a Ptk. 237. §-ának (2) bekezdése értelmében a szerződést a határozathozatalig hatályossá nyilvánítja. Eddig az időpontig kötelezi az alperest az egyenértékűség elvének szem előtt tartása mellett a megfelelő lakáshasználati díj megfizetésére. A határozathozatalt követően pedig (kérelem hiányában is) kötelezi az alperest a lakás kiürítésére, s ennek megtörténtéig a jogcím nélküli lakáshasználattal kapcsolatos díj megfizetésére.

A bíróság hivatalból történő eljárása olyan mértékben érvényesül, hogy amikor pl. a felperes valamely szerinte érvényes szerződés teljesítése iránt indít pert, az alperes szerint azonban a szerződés érvénytelen és a Ptk. 237. §-ának (1) vagy (2) bekezdésében foglalt valamelyik rendelkezés alkalmazásával a felperest kellene marasztalni, szükségtelen, hogy az alperes ebből a célból a Pp. 147. §-ának (1) bekezdése szerinti viszontkeresetet terjesszen elő. A bíróság — ha ennek anyagi jogi feltételei adva vannak — viszontkereset nélkül is marasztalja a felperest. (Pl. PKKB. 89.743/1962/2. sz. ítélet.)

A kérelemhez kötöttség hiányával kapcsolatban azonban felmerül az a kérdés, hogy mennyiben megalapozott a bíróságok ezen helyesnek látszó gyakorlata tételesjogilag, az érvényes polgári eljárásjog szabályai szerint, figyelemmel a Pp. 4. és 215. §-ára.

A Pp. 4. §-ának első mondata szerint: „A bíróság a felek által előterjesztett kérelmekhez és jognyilatkozatokhoz általában kötve van." A Pp. 215. §-a értelmében pedig: „A döntés nem terjedhet túl a kereseti kérelmen, illetőleg az ellenkérelmen; . . ."

Nyilvánvaló, hogy a vonatkozó bírói gyakorlat ellentétes a Pp. idézett szabályaival.

A Pp. 4. és 215. §-ából az következnék, hogy amikor pl. a felek kérelmei szerint az alapulfekvő szerződés érvényes és a felperes ehhez képest keresetében olyan igényt érvényesít, amely szerinte őt megilleti, ez az igény azonban a szerződés érvénytelensége folytán nem jogszerű, a bíróság a keresetet a Ptk. 237. §-ában szabályozott jogkövetkezmények alkalmazása nélkül elutasítaná.

A kérdéses gyakorlat ellentétes a Pp. 4. és 215. §-ával, azonban a Ptk. hatálybalépése óta (és a gyakorlat törvényességét csupán ezen időtől kezdve vizsgáljuk) a Ptk. 237. §-ának (1), illetve (2) bekezdésén alapszik. A Ptk. 237. §-ának (1) bekezdése ugyanis úgy rendelkezik, hogy az eredeti állapot helyreállíthatósága esetén az érvénytelen szerződéskötés előtt fennállott helyzetet *kell* visszaállítani. Ugyanezen § (2) bekezdése pedig úgy szól, hogy ellenkező esetben a bíróság a szerződést hatályossá nyilvánítja és rendelkezik az ennek következetében ellenszolgáltatás nélkül maradó szolgáltatás tekintetében.[5]

---

[1] Nem térünk itt ki az állam javára marasztalás eljárásjogi kérdéseire. Ezzel a témakörrel behatóan foglalkozott Révai Tibor „Az állam javára marasztalás és az ügyész indítványa a polgári perben" c. cikkében. (Jogtudományi Közlöny, 1961. évf., 11—12. sz. 591. old.).

[2] A hivatalbóliság érvényesülésére mutat rá Bajory Pál: „Az érdemi döntés korlátai a polgári perben" c. cikkében. (Magyar Jog, 1960. évf., 10. sz. 416—420. old.). A cikk megállapítja: „A Pp. 215. §-ához fűzött ítélkezési gyakorlat szerint a szerződés érvénytelenítése esetén a bíróság hivatalból állítja vissza a szerződéskötés előtt fennállott helyzetet." (I. m. 418. old.).

A kérelemtől eltérő ítéleti döntések tekintetében a következő példákra utalunk: PKKB 9. P. 88.402/1960/7. sz., II., XI. és XII. ker. bir. P. II. 24.271/1961/4. sz. Főv. Bír. 55. Pf. 28.071/1961/11. sz., 55. Pf. 21.092/1962/17. sz., 55. Pf. 20.781/1963/14. sz., 55. Pf. 21.581/1963/17. sz., 55. Pf. 22.254/1963/15. sz., 55. Pf. 26.053/1963/3. sz. és 55. Pf. 27.062/1963/16. sz. ítéletek, valamint az 55. Pf. 22.717/1963/13. sz. végzés.

[3] A rendelkezési elv szocialista tartalmáról Bacsó—Beck—Móra—Névai: Magyar polgári eljárásjog, Bpest., 1962. 86—88. old.

[4] A kérelemhez kötöttség korlátozottan, mintegy negatíve, csupán annyiban érvényesül, hogy a bíróság nem vesz figyelembe a fél javára olyan, a szerződés érvénytelenségén alapuló igényt, amelyet a fél — megfeleló kioktatás ellenére — kifejezetten nem kíván érvényesíteni. Így pl. a Főv. Bír. előtt 55. Pf. 23.575/1961. sz. alatt folyamatban volt perben a felperesnek a szerződés érvénytelensége folytán joga nyílt arra, hogy a bíróság az alperest a lakás kiürítésére kötelezze. Ennek azonban azért nem volt helye, mert a felperes kifejezetten úgy nyilatkozott, hogy nem kéri az alperes kötelezését a lakás kiürítésére.

[5] Erről a témakörről lásd Vékás Lajos: „Az érvénytelen szerződés bírói hatályossányilvánítása", Magyar Jog, 1963. évf., 11. sz.; Józsa Mihály: „Az érvénytelen szerződés megkötése előtti helyzet visszaállítása-

A Ptk. 237. §-ának (1) és (2) bekezdése — úgy véljük — részlegesen áttöri a Pp. 4. és 215. §-át és azokat az említett körben módosítja.[6]

Ha azonban elfogadható is ez az álláspont, a szocialista törvényesség érvényesülése és a jogrendszer egysége érdekében helyes lenne a Ptk. 237. §-ára és a kérdéses bírói gyakorlatra figyelemmel a Pp. szabályait összhangba hozni a Ptk. 237. §-ával és a Pp. 4. §-a, valamint 215. §-a kapcsán a megfelelő kivételeket a polgári eljárásjogban is kodifikálni.

Továbbmenve: Kérdés az is, vajon az említett hivatalbóliság minden esetben kivétel nélkül érvényesül-e. Ismeretes, hogy gyakran jogerős ítélet — tévesen — csupán a szerződés érvénytelenségét állapítja meg anélkül, hogy a Ptk. 237. §-ában szabályozott jogkövetkezmények tekintetében döntött volna. Ezt az ítéletet követően az érdekelt fél most már összegszerűen határozottan megjelölt kereseti kérelem mellett kéri a Ptk. 237. §-ának megfelelő alkalmazását.

Vajon az ilyen perben most már töretlenül érvényesül-e a Pp. 215. §-a, vagy pedig ilyen esetben is a hivatalbóliság elve lép-e előtérbe? Lehet-e és kell-e adott esetben mást megítélni, mint amit a fél követel, ha a félnek ex lege más jár, mint amit kér? Pl. a fél — tévesen — a Ptk. 237. §-ának (1) bekezdésében szabályozott restitúciós igényt érvényesít, minthogy nincs figyelemmel arra, hogy az érvénytelen szerződéskötést megelőző helyzetet nem lehet visszaállítani. A bíróság álláspontja ezzel szemben az, hogy a felet nem az általa érvényesített, hanem a Ptk. 237. §-ának (2) bekezdésében szabályozott jog illeti meg. Mi a helyes eljárás ilyenkor? A kereset elutasítása, vagy a jogszabálynak megfelelő határozat meghozatala a kereset ellenére? Nézetünk szerint — bár eljárásjogi szempontból nem aggálytalan — mégis az utóbbi megoldás felel meg az ítélkezés egységének. Helytelen lenne eltérő ítélkezési gyakorlat követése attól függően, hogy a bíróság az eléje vitt perben észleli-e a szerződés érvénytelenségét és alkalmazza az érvénytelenség jogkövetkezményeit, vagy pedig az érvénytelenség kérdését már egy korábbi jogerős ítélet eldöntötte és a bíróság elé vitt perben már csupán az érvénytelenség jogkövetkezményei tekintetében kell dönteni. A hivatalbóliságnak az egységes ítélkezés érdekében mindkét esetben egyformán érvényesülnie kell.

2. Az eredeti kereseti kérelem — a kifejtettek szerint — szinte jelentőségét veszíti minden olyan esetben, amikor a bíróság a perben a szerződés érvénytelenségét észleli, minthogy a bíróság az érvénytelenség jogkövetkezményei tekintetében a kérelemtől függetlenül, hivatalból határoz.

Bizonyára ez az oka annak a bírói gyakorlatnak, hogy ha a felperes keresetét a szerződés érvényességére alapítja és pl. teljesítést vagy szavatossági jogokat érvényesít, a bíróság viszont a szerződés érvénytelenségét állapítja meg, akkor ítéletében — általában — csupán a szerződés érvénytelenségéről és a megfelelő jogkövetkezményekről rendelkezik anélkül, hogy a felperes keresetét kifejezetten elutasítaná.

Márpedig a Pp. 213. §-ának (1) bekezdése értelmében: „Az ítéletben foglalt döntésnek ki kell terjednie a perben... érvényesített valamennyi kereseti kérelemre."

Ezért szabatos megoldásnak az látszik, ha hasonló perekben az ítélet — azon túlmenően, hogy megállapítja a szerződés érvénytelenségét és alkalmazza az érvénytelenség jogkövetkezményeit — a felperes keresetét kifejezetten is elutasítja.[7]

3. Ha az érvénytelen szerződéskötéssel kapcsolatban teljesítés történt, a Ptk. 237. §-ának (1) vagy (2) bekezdése irányadó. Az ezen törvényhelyen alapuló igények azonban (az érvénytelenség ex tunc hatálya folytán) fogalmilag minden esetben lejárt követelések. Ilyen esetekben tehát a Pp. 123. §-a értelmében a követelés lejártsága folytán már ez okból nincs helye puszta megállapító ítélet hozatalának a szerződés érvénytelensége tekintetében.

Ebből is következik — a már kifejtetteken túlmenően —, hogy tévesek az olyan ítéletek, amelyek a Pp. 123. §-ában írt feltételek hiányában is csupán megállapítják valamely szerződés érvénytelenségét anélkül, hogy rendelkezést tartalmaznának a jogkövetkezmények tekintetében.

A szerződés érvénytelenségét megállapító és egyéb rendelkezést nem tartalmazó ítélet hozatalának csak akkor van helye egyéb, a Pp. 123. §-ában írt feltételek mellett, ha az érvénytelen szerződés alapján még nem történt teljesítés.

4. A Pp. 213. §-ának (3) bekezdése értelmében: „Ha a keresettel érvényesített jog fennállása és a felperest ennek alapján megillető követelés összege (mennyisége) tekintetében a vita elkülöníthető, a bíróság a jog fennállását ítélettel előzetesen is megállapíthatja (közbenső ítélet)."[8]

A polgári ítélkezés állandó gyakorlata — és nézetünk szerint helyes gyakorlata — az, hogyha a bíróság a perben, amelyben a fél az általa

nak a gyakorlat által felvetett elvi kérdései", Magyar Jog, 1963. évf. 12. sz. Solt Kornél: „Az érvénytelen szerződéskötés jogkövetkezményeiről. Jogtudományi Közlöny, 1963. évf. 7. sz. 392. old.; Solt Kornél: „Tipikus tényállások az érvénytelen szerződések hatályossá nyilvánítása köréből." Magyar Jog, 1964. 1. sz.

[6] A Ptk. eljárásjogi vonatkozásairól ld. Révai Tibor hivatkozott cikkét.

[7] Erre, természetesen, csak akkor van szükség, ha a megítélt jogkövetkezmény összegszerűen kevesebb a keresetben érvényesített igénynél. Előfordulhat ugyanis, hogy a megítélt összeg megfelel a követelt összegnek, csupán a jogalap eltérő. A felperesnek összegszerűen az jár a szerződés érvénytelensége címén, amit a szerződés érvényességét állítva igényelt. Ilyenkor az ítélet nem utasítja el összegszerűen a keresetet, ezért elutasító rendelkezést nem tartalmaz.

[8] A közbenső ítélet hozatalának lehetőségéről lásd Bajory Pál: A közbenső ítélet c. cikkét. (Magyar Jog, 1961. évf., 8. sz. 366. old.).

érvényesnek vélt szerződés alapján jogokat érvényesít, a szerződés érvénytelenségét észleli, a Ptk. 237. §-ában szabályozott jogkövetkezmények alkalmazása pedig még terjedelmes bizonyítás felvételét igényli, közbenső ítéletet hoz, amelyben a szerződés érvénytelenségét megállapítja és ezen döntésének jogerőre emelkedése után tárgyal a Ptk. 237. §-ában szabályozott jogkövetkezmények alkalmazása tekintetében.

Felmerül azonban a kérdés, hogy ez a gyakorlat érvényes polgári eljárásjogunk mely tételes rendelkezésén alapszik.

Az kétségtelen, hogy valamely szerződés érvénytelensége jogalapja a Ptk. 237. §-ában szabályozott jogkövetkezményeknek. Ez azonban önmagában nem teszi lehetővé közbenső ítélet hozatalát, minthogy a Pp. 213. §-ának (3) bekezdése azt is kötelezően előírja, hogy a közbenső ítélet „a keresettel érvényesített jog fennállását" állapítsa meg.

Ebből a szempontból problematikus az említett bírói gyakorlat tételes eljárásjogi megalapozottsága.

Valamely szerződés érvénytelenségét megállapító közbenső ítélet elvileg kétféle lehet: *a)* a szerződés érvénytelenítésére irányuló kereset kapcsán hozott közbenső ítélet, és *b)* olyan közbenső ítélet, amelyet a bíróság szerződés érvényességére alapított kereset kapcsán hoz.[9] A kereset szempontjából az előbbit nevezhetjük tevőleges (pozitív), az utóbbit nemleges (negatív) közbenső ítéletnek.

Nem vitás, hogy a pozitív közbenső ítélet minden tekintetben megfelel a Pp. 213. §-a (3) bekezdésének. A bíróság ilyen esetben valóban a keresettel érvényesített jog fennállását állapítja meg.

Más azonban a helyzet a negatív közbenső ítélet esetében. Kétségtelen, hogy ez a közbenső ítélet is megállapítja a Ptk. 237. §-ában szabályozott jogkövetkezmények jogalapját. Azonban nem a keresettel érvényesített jog fennállását, hanem — ellenkezőleg — annak fenn nem állását, illetve egy másik, a bíróság által hivatalból észlelt jog fennállását állapítja meg.

Ennélfogva — ha hasonló ítéletek hozatala elvileg helyesnek látszik is — ténylegesen hiányzik az a tételes polgári eljárásjogi rendelkezés, amelyre ezt a gyakorlatot alapítani lehet.[10] Célszerűnek látszanék ezért esetleg ennek a kérdésnek is jogszabályalkotással történő rendezése.

Továbbmenve:

Nézetünk szerint hiba az, ha a másodfokú bíróság az érvénytelenséget megállapító és e tekintetben helyes elsőfokú ítéletet közbenső ítélet hozatala nélkül hatályon kívül helyezi pusztán azért, mert az elsőfokú bíróság egyáltalában nem, vagy nem helyesen intézkedett az érvénytelenség jogkövetkezményei tekintetében. Ebben az esetben ugyanis nincs olyan jogerős bírói ítélet, amely az érvénytelenséget megállapítaná. A helyes tehát az, ha a bíróság ilyen esetben az elsőfokú bíróság ítéletét a jogalap tekintetében közbenső ítélettel helybenhagyja és az elsőfokú bíróságot csupán az érvénytelenség jogkövetkezményei tekintetében utasítja további eljárásra.

Megjegyzendő végül, hogy a közbenső ítélet csupán annak megállapítását tartalmazza, hogy a szerződés érvénytelen. A szerződés esetleges hatályossányilvánítása a Ptk. 237. §-ának (2) bekezdése alapján már nem a közbenső ítéletre, hanem az eljárást befejező ítéletre tartozik, minthogy ez a rendelkezés nem a jogalap, hanem a jogkövetkezmények körébe esik.

5. A Ptk. 237. §-ának (2) bekezdése értelmében, ha az érvénytelen szerződéskötés előtt fennállott helyzetet nem lehet visszaállítani, a bíróság az érvénytelen szerződést a határozathozatalig terjedő időre hatályossá nyilvánítja.

Ennek kapcsán felmerül az az eljárásjogi kérdés, hogy a hatályossányilvánítást — helyesen — az ítélet rendelkező része, vagy pedig az ítélet indokolása tartalmazza-e.

A gyakorlat kétségtelenül az, hogy a bíróságok az esetek túlnyomó részében az ítélet indokolásában nyilvánítják hatályossá az érvénytelen szerződést. Kérdéses azonban ennek a gyakorlatnak a helyessége.

A Ptk. 237. §-ának (2) bekezdése hatályossá*nyilvánításról* beszél. Ez a szóhasználat már egymagában utal arra, hogy a törvény e tekintetben a bíróság rendelkezését kívánja meg. Ezen túlmenően a hatályossányilvánítás *konstitutív*

[9] Pl.: A felek közt öröklési szerződés jött létre. A felperes ingatlana tekintetében az alperest jelölte ki örökösévé, aki vállalta a felperes tartását. Az alperes éveken keresztül ténylegesen tartotta a felperest. Ezt követően a tartást beszünteti. A felperes — a szerződés érvényességéből indulva ki — teljesítés iránt perel. A bíróság álláspontja szerint azonban az öröklési szerződés a szükséges alakiságok hiányában érvénytelen. A Ptk. 237. §-ának (2) bekezdésének alkalmazása, így annak megállapítása, hogy adott esetben az alperes milyen értékű tartást teljesített a felperes részére és esetleg milyen értékű beruházásokat eszközölt az ingatlanba, még terjedelmes bizonyítást igényel. Ezért a bíróság közbenső ítéletet hoz, amelyben csupán a szerződés érvénytelenségét állapítja meg.

Másik példa: A felperes vállalkozási szerződés kapcsán szavatossági jogokat érvényesít. A felperes álláspontja tehát az, hogy a szerződés érvényes. Az elsőfokú bíróság nem észleli a szerződés érvénytelenségét és a felperes keresetét — pl. elkésettség okából — elutasítja. A felperes fellebbezéssel él. A másodfokú bíróság hivatalból észleli a vállalkozási szerződés érvénytelenségét, minthogy az alperesnek nincs iparengedélye. Tekintve, hogy a Ptk. 237. §-ában szabályozott jogkövetkezmények alkalmazása még terjedelmes bizonyítást tesz szükségessé, közbenső ítéletet hoz, amelyben a szerződés érvénytelenségét állapítja meg és a jogkövetkezmények alkalmazása tekintetében az elsőfokú bíróságot további eljárásra utasítja.

[10] A Legfelsőbb Bíróság 38. sz. polgári kollégiumi állásfoglalása (B. H. 1959. évf., 12. sz. 364. old.) csupán a tartási szerződés megszüntetése esetén (tehát az alapulfekvő szerződés: érvényes!) teszi lehetővé közbenső ítélet hozatalát.

intézkedés, amely a felek közt eredetileg érvénytelenül létrejött jogviszony helyett egy formailag és esetleg tartalmilag is új, érvényes jogviszonyt *hoz létre*. A rendelkezés konstitutív jellege is amellett szól, hogy a bíróság a hatályossányilvánítás iránt az ítélet rendelkezőrészében határozzon. Ezt támasztja alá végül az a körülmény is, hogy a hatályossányilvánításnak, mint rendelkezésnek, kétségtelenül anyagi és alaki *jogereje* van. A hatályossányilvánítás jogerőre képes rendelkezés.

Mindezeknél fogva helyesebbnek látszanék olyan gyakorlat kialakítása, amely szerint a bíróságok az ítélet rendelkezőrészében nyilvánítanának valamely érvénytelen szerződést hatályossá.[11]

6. Az ítéletnek a Pp. 227. §-ában szabályozott jogereje kétségtelenül feltétlen akadálya lehet egy későbbi, a Ptk. 237. §-a (1) és (2) bekezdése szerinti ítélet meghozatalának. Ha pl. egy korábbi jogerős ítélet tévesen megállapította valamely szerződés érvényességét és utóbb a bíróság egy másik perben észleli a szerződés érvénytelenségét, a korábbi ítélet jogereje folytán nem intézkedhet a Ptk. 237. §-a (1) vagy (2) bekezdésének alkalmazása iránt.

A Ptk. 237. §-a érvényesülésének elvileg a részleges jogerő is útját állhatja, minthogy a Pp. 253. §-ának (3) bekezdése értelmében: „... a másodfokú bíróság az elsőfokú bíróság ítéletét csak a fellebbezési (csatlakozó fellebbezési) kérelem és a fellebbezési ellenkérelem korlátai között ... változtathatja meg."[12]

Ebből következik, hogy ha pl. az elsőfokú bíróság szerint a szerződés érvényes és az alperest a szerződés teljesítése címén 3000,— Ft megfiztésére kötelezte, a felperes fellebbezésében a marasztalási összeg felemelését kéri további 1000,— Ft-tal, az alperes pedig nem fellebbezett, és a másodfokú bíróság azt észleli, hogy a szerződés érvénytelen, s merőben más jogkövetkezményeket kellett volna alkalmazni, a marasztalás részleges jogereje folytán nem hozhat a törvénynek megfelelő ítéletet vagy közbenső ítéletet.

Ha azonban a Ptk. 237. §-ának (1) és (2) bekezdését eljárásjogi szabálynak is tekintjük, akkor nincs akadálya annak, hogy a másodfokú bíróság az elsőfokú bíróság ítéletét lényeges eljárási szabálysértés címén a Pp. 252. §-ának (2) bekezdése alapján megfelelő iránymutatás mellett teljes egészében, tehát a jogerős részre is kiterjedően hatályon kívül helyezze.[13]

7. Eljárásjogi vonatkozású végül az a gyakorlatban többször felmerülő kérdés, hogy köthetnek-e a felek a köztük létrejött érvénytelen szerződés kapcsán őket megillető jogaik tekintetében perbeli egyezséget a Ptk. 237. §-ában foglaltaktól eltérő tartalommal, és ezt az egyezséget a bíróság jóváhagyhatja-e a Pp. 148. §-ának (2) bekezdése alapján.

A kérdés elsősorban azon fordul meg, hogy a Ptk. 237. §-ának (1) és (2) bekezdése kógens vagy diszpozitív szabály-e.

Azon álláspont mellett, amely szerint a Ptk. e rendelkezései kógens szabályok, természetszerűen nem kerülhet sor egy, azoktól eltérő tartalmú, egyezség megkötésére, illetve jóváhagyására.

A Ptk. 200. §-ának (1) bekezdése szerint azonban: „A szerződés tartalmát a felek szabadon állapíthatják meg. A szerződésekre vonatkozó rendelkezésektől egyező akarattal eltérhetnek, ha jogszabály az eltérést nem tiltja." Minthogy pedig a Ptk. 237. §-ának (1) és (2) bekezdése is a szerződésekre vonatkozó rendelkezést tartalmaz, ennélfogva — nézetünk szerint — e rendelkezések is diszpozitívak és így perbeli egyezség megkötésének ezek tekintetében sincs elvi akadálya.

Az ilyen egyezségek jóváhagyásánál azonban fokozott óvatossággal kell eljárni. A felek ugyanis az érvénytelen szerződéskötéssel kapcsolatos igényeik tárgyában kötött egyezség keretében sem köthetnek ugyanazon vagy egyéb okból érvénytelen szerződést.

Például: A felperes három évre 1000,— Ft kölcsönt nyújtott az alperesnek évi 10%-os kamatra. Az alperes két évi 10%-os kamatot kifizetett, egy évre egyáltalában nem fizetett kamatot. A felperes az egy évre járó 10%-os kamatot perli. Az alperes a kereset elutasítását kéri.

Minthogy a kamat kikötése a Ptk. 232. §-ának (3) bekezdése folytán az évi 5%-ot meghaladó részében semmis és a szerződéskötés előtt fennállott helyzet e tekintetben visszaállítható, a felek eltérő egyezsége hiányában a Ptk. 237. §-ának (1) bekezdését kellene alkalmazni és a kereset elutasítása mellett hivatalból kellene kötelezni a felperest arra, hogy 50,— Ft-ot fizessen vissza az alperesnek.

A felek azonban a per során egyezséget kívánnak kötni. Ennek értelmében az alperes 50,— Ft megfizetésére kötelezi magát. Ez az egyezség nyilvánvalóan szintén érvénytelen, minthogy az alperes kötelezettségvállalása azt jelenti, hogy évi 5%-ot meghaladó kamatot fizet a felperesnek. A bíróság tehát az érvénytelen egyezséget nem hagyhatja jóvá, hanem a Ptk. 232. §-ának (3) bekezdése és 237. §-ának (1) bekezdése értelmében a fentiek szerint határoz.

Más példa: A felperes mint albérlő, albérleti szerződés alapján egy éven keresztül havi 300,— Ft albérleti díjat fizetett az alperesnek. A jogszerű albérleti díj havi 100,— Ft lett vol-

[11] Hasonló ítéletek konstitutív jellegét igen behatóan elemzi Vékás Lajos már hivatkozott cikkében.

[12] Ebben a témakörben lásd Bajory Pál: A másodfokú bíróság felülvizsgálatának korlátai c. cikkét. (Magyar Jog, 1959 évf., 11. sz. 341. old.).

[13] Az ezen pontban tárgyalt kérdéssel kapcsolatban említjük meg a Legfelsőbb Bíróság 2236. számú törvényesség érdekében hozott határozatát (B. H. 1959. évf., 3. sz. 92. old.), amely eldöntötte azt, hogy egy érvénytelen szerződéssel kapcsolatos ítélet jogereje nem jelent ítélt dolgot a korábbi perben el nem bírált restituciós igények tekintetében.

na. A felperes 2400,— Ft visszafizetése iránt indít pert az alperes ellen.

A 3/1960. (I. 10.) Korm. sz. rendelet 9. §-ának (1) bekezdése értelmében: „... a rendeletben meghatározott albérleti díjat meghaladó részében a szerződés semmis." A részleges semmisség kapcsán a részben érvénytelen szerződés megkötése előtt fennállott helyzetet e tekintetben vissza lehet állítani, ennélfogva a perben a Ptk. 237. §-ának (1) bekezdését kellene alkalmazni. A felperes igénye alapos. Az alperest 2400,— Ft visszafizetésére kellene kötelezni.

A felek azonban a perben olyan egyezséget kívánnak kötni, amely szerint a felperes restitúciós igényei teljes kielégítése fejében 1200,— Ft-ot elfogad az alperestől. Ha a bíróság ezt az egyezséget jóváhagyná, jogsegélyt nyújtana ahhoz, hogy az alperes a havi 100,— Ft-ban maximált albér helyett havi 200,— Ft albért tarthasson meg. Ezért a kérdéses egyezség érvénytelen. A bíróság azt nem hagyhatja jóvá. A bíróság akkor jár el helyesen, ha az egyezség jóváhagyásának megtagadásával a jogszabálynak megfelelő fenti határozatot hozza meg.

Solt Kornél

A termelőszövetkezeti jogszabályok érvényesülésének tapasztalatai Szolnok megyében*

Az utóbbi időben mind gyakrabban esik szó arról, hogy a mezőgazdaság szocialista átalakulása óta eltelt idő alatt elért fejlődés következtében feltétlenül szükség van új termelőszövetkezeti jogszabály megalkotására. Ez általában a véleménye mind az irányító szerveknek, mind maguknak a termelőszövetkezeteknek. Ezért úgy vélem, hogy helyes lenne legalább egy megye viszonylatában szólni röviden a jogszabályok érvényesülésének tapasztalatairól. Nézzük meg tehát ezt a kérdést Szolnok megye vonatkozásában.

Szolnok megye egyike volt azoknak a megyéknek, ahol a termelőszövetkezeti mozgalom elsőként beindult és már kezdetben komoly sikereket ért el. Ennek bizonysága többek között az, hogy az országban itt alakultak meg az első termelőszövetkezeti városok: Túrkeve, Karcag, Kisújszállás, Mezőtúr. Így a termelőszövetkezeti életnek Szolnok megyében már komoly hagyományai vannak, s ennek megfelelően eléggé bőséges tapasztalatokkal rendelkezünk a termelőszövetkezeti jogszabályok gyakorlati érvényesülésének kérdésében is.

Az első időkben, a mozgalom kezdetén, a termelőszövetkezeti közös gazdálkodás kereteit és tartalmát elsősorban az alapszabály határozta meg és sok tekintetben maga az élet, a gyakorlat alakította ki.

Több mint 10 év elteltével lényeges változás ment végbe. 1959. év tavaszán Szolnok megyében megtörtént a mezőgazdaság szocialista átalakulása: a megye termelőszövetkezeti megye lett. Ez az átalakulás még az 1959. évi 7. számú tvr. és az annak végrehajtása tárgyában kiadott 19/1959. (VII. 12.) FM számú rendelet megjelenése előtt történt meg, s így a termelőszövetkezeti életre vonatkozó új jogszabályok ismeretének hiányában nem mindenütt olyan feltételekkel, mint amilyeneket az említett törvényes rendelkezések előírtak.

Ez a körülmény a későbbiekben természetesen rányomta bélyegét a szövetkezeti jogszabályok érvényesülésére is. Az átszervezés során ugyanis a közösségi gazdálkodás feltételeire és különösen az egyes jogosultságokra vonatkozólag az addig egyénileg dolgozó parasztokat nem minden vonatkozásban úgy tájékoztatták, ahogyan azok az ezt követően megjelent jogszabályokkal szabályozva lettek. Amely kérdésekben a szervezéskor a termelőszövetkezetekbe tömörült parasztok előtt ismertetett feltételek a törvényben is azonos módon lettek szabályozva, azok érvényesülése csaknem maradéktalanul biztosítva volt. Így pl. a háztáji állatállomány, az élő és holt gazdasági felszerelés kérdései tekintetében.

Azokban a kérdésekben azonban, amelyekben a belépést megelőző agitáció során más feltételekkel ismertették meg a belépőket, a később kiadott jogszabályi intézkedések érvényre juttatása már lényegesen nehezebb volt, sőt azok részben a mai napig sem valósultak meg maradéktalanul. Emiatt van például még ma is sok vita egyes helyeken afelől, hogy mennyi lehet a visszatartható háztáji föld keretein belül a szőlő, gyümölcsös területe. A szervezésnél adott tájékoztatás ugyanis úgy szólt, hogy 1 kh terület tartható vissza háztáji címén, függetlenül attól, hogy az milyen művelési ágú. Nyilvánvaló, hogy a később kiadott rendeletek szerinti mértékre való visszaszorítás komoly nehézségekbe ütközik.

Egyébként különösen az átszervezés óta elmúlt négy esztendő tapasztalatai azt bizonyítják, hogy a jogszabályok érvényesülésének egyik alapvető feltétele, hogy az irányító szervek azok érvényesülését következetesen biztosítsák, másfelől, hogy a fontosabb jogszabályokat, illetve azok lényegesebb rendelkezéseit a termelőszövetkezetek vezetősége, szűkebb értelemben azok elnöke ismerje, s végül: legyen egy olyan szervezet, amelyik alkalmas a jogszabályokban foglalt jogok érvényesítésére és

* Az M. J. Sz. 1963. évi VI. Kongresszusán elhangzott korreferátum alapján. — *Szerk.*

a kötelezettségek teljesítésének biztosítására.

Az említett személyi előfeltételek mellett természetesen megvannak a jogszabályok érvényesülésének a tárgyi előfeltételei is. Ezek közül egyik az, hogy kevés és közérthető nyelven fogalmazott jogszabály szabályozza a termelőszövetkezetekkel kapcsolatos kérdéseket, a másik nem kevésbé fontos előfeltétele pedig az, hogy legyen megfelelő jogszabálygyűjtemény, amely a szerteágazó, sokrétű mezőgazdasági, illetve termelőszövetkezeti joganyagot áttekinthető, és a nem jogászok számára is könnyen kezelhető csoportosításban adja.

Szolnok megyében a jogellátással kapcsolatos rendszeres munka már 1954. év őszétől kezdve folyik. Ennek következményeképpen a termelőszövetkezetek részére ma már rendelkezésre áll egy eléggé stabilnak mondható jogászgárda, amely mindjobban ismeri a termelőszövetkezetek belső életét, a termelőszövetkezetekre vonatkozó jogszabályokat, tisztában van a termelőszövetkezetek jogaival és kötelezettségeivel. Már a jogellátás szervezete kiépítésének kezdetétől az volt a törekvés, hogy a termelőszövetkezeti jogászok ne felülről és kívülről jogászkodjanak, hanem hogy a jogi munka a termelőszövetkezetekben mindinkább „belterjessé" váljék, a jogász a termelőszövetkezetet, a termelőszövetkezet pedig a jogászt magáénak érezze. Ezen elgondolás lehetőség szerinti megvalósításának köszönhető az, hogy mind eredményesebben lehet kielégíteni a termelőszövetkezetek jogi vonatkozású igényeit és szükségleteit, mind kevesebb esetben fordul elő az, hogy tsz-szel szemben jogalap nélküli követeléssel lépnek fel, ugyanakkor a tsz-ek jogos követeléseinek érvényesítése szinte maradéktalanul megtörténik.

Már lényegesen több volt a hiányosság e vonatkozásban az irányító szervek munkájában. Ezek ugyanis elsősorban a termelés-irányítás kérdéseit igyekeztek a mindenkori szükségleteknek megfelelően megoldani, s így kevesebb módjuk és lehetőségük volt figyelemmel kísérni, vagy még inkább biztosítani a jogszabályok érvényesülését a termelőszövetkezetekben.

E tekintetben igen lényeges lépést jelentett előre a járási tanácsok mezőgazdasági osztályainál szervezett jogászi állások betöltése. Az itt működő jogászoknak, illetve azok jelentős részének ugyan még nincs és nem is lehet kellő ismerete és tapasztalata ezen a munkaterületen, de a még csak rövid ideje tartó tevékenységük is már sok vonatkozásban pozitív eredményekre vezetett. Eddig nem volt pl. a tanácsi szerveknél olyan dolgozó, aki a vezetőségi ülésekről, a közgyűlésekről készült jegyzőkönyveket felülvizsgálta, az azokban rögzített határozatokat elemezte volna. Világos, hogy így a termelőszövetkezetek sok törvénysértő, vagy legalábbis a törvényes rendelkezéseknek meg nem felelő határozata, intézkedése került végrehajtásra. A járási jogászok már eddig is sok ilyen intézkedés, vagy határozat végrehajtását akadályozták meg. A termelőszövetkezetek határozatainak törvényes mederbe terelése nagy lendületet adott a termelőszövetkezeti demokrácia fejlődésének, a belső rend megszilárdításának, a munkafegyelem megerősödésének. Azért a járási mezőgazdasági osztályok jogászainak működését, tevékenységét megfelelő figyelemmel kísérni és mindenki részéről — aki arra hivatott — segíteni minden vonatkozásban érdemes és hasznos lesz.

A személyi előfeltételek sorában a tapasztalat szerint a legnagyobb probléma a termelőszövetkezeti vezetők jogszabályi tájékozottsága tekintetében van. A termelőszövetkezeti vezetők továbbképzése általában csak a termelés és termelés-szervezés kérdéseit öleli fel, de lényegesen kisebb mértékben terjed ki a vezetés módszereire és alig-alig érinti az élő jogszabályok területét. A termelőszövetkezeti vezetők részéről előforduló jogszabálysértések éppen ezért rendszerint nem tudatosak, inkább a jogszabályi rendelkezések ismeretének hiányából adódnak. Innen van pl. az is, hogy bár Szolnok megyében gyakorlatilag minden termelőszövetkezetnek a jogellátása biztosított, egyes termelőszövetkezeti vezetők nem mindig látják szükségesnek igénybevenni még fontosabb kihatású, vagy komolyabb jogászi felkészültséget igénylő intézkedések megtételénél sem jogászuk közreműködését. Így születnek meg azután a jogszabályok előírásainak nem mindenben megfelelő, sőt nemegyszer azokkal ellentétes határozatok, intézkedések.

Ezért fordul elő az is — habár csak igen elvétve —, hogy a már bíróság, vagy tanácsi szervek előtt folyó jogvitás ügyekben a jogvédőt a tsz vezetősége nem, vagy nem kellőképpen tájékoztatja, egyes esetekben pedig a jogász közreműködését egyenesen terhesnek, feleslegesnek tekinti. Ezért is helyes lenne a minden érdekelt által várt új szövetkezeti törvény megjelenése után annak fontosabb rendelkezéseit a tsz-vezetők részére kötelezően beható tanulmányozás tárgyává tenni, a jogszabályok helyes irányban való érvényesülése érdekében.

A tárgyi előfeltételek biztosítására való törekvésnek — őszintén meg kell mondani — eddig nem túl sok jelét láttuk. Pedig erre a termelőszövetkezeti jog igen szerteágazó területének ismerete végett éppen a termelőszövetzetek érdekében és a termelőszövetkezetekbe tömörült parasztság új életformájának minél gyorsabb és teljesebb kialakítása és stabilizálódása érdekében is nagy szükség lett volna.

A kevés számú jogszabálygyűjtemény közül a gyakorlatban a leghasználhatóbbnak az 1962. évben megjelentetett Gavallér-féle gyűjtemény bizonyult, amelyet ma már a termelőszövetkezetekben is szívesen forgatnak, s a gyakorlati jogászok számára is hasznos kézikönyvnek ismertünk meg. Az új termelőszövetkezeti törvény megjelenése után üdvös lenne hasonló — lehetőleg magyarázatokkal és példákkal is ellátott gyűjteményt majd megjelentetni.

Amint a fentiekből láthatjuk, Szolnok megyében, de nyilván a többi megyékben sem érvényesültek a termelőszövetkezeti jogszabályok maradéktalanul, sem a törvényes rendelkezések betűszerinti értelmezése, sem azok szelleme szerint. Nézzük meg néhány mondat erejéig ezt a kérdést a termelőszövetkezeti tagok vonatkozásában.

A termelőszövetkezeti tagok eléggé gyorsan és jól megtanulták, hogy az egyes rendelkezések számukra milyen jogokat biztosítanak, de nem mindenki tanulta meg azt, hogy a tagsági viszonyból milyen kötelezettségek fakadnak. Különösen azok, akiknek a munkához való viszonya több-kevesebb kívánni valót hagy maga után, hamarosan tudták, hogy a termelőszövetkezetből három év után lehet kilépni. Arra azonban már nemigen terjedt ki az ilyen tagok figyelme, hogy a kilépésnek melyek az egyéb feltételei. Az ilyen tagok szemlélete szerint a munka csak jog, de nem kötelesség, miért is a jogok érvényesülését maximális mértékben igénylik a kötelezettségek minimális teljesítése mellett, vagy anélkül is. Ezért véleményem szerint az új törvénynek a jogok érvényesülését feltétlenül és minden vonatkozásban — a háztáji föld iránti igény vonatkozásában is — a kötelezettségek teljesítésétől kellene függővé tennie. A most érvényben levő rendelkezésekben ennek hiánya igen sok panasz és probléma forrása, azért ennek kiküszöbölése feltétlenül szükséges és időszerű.

Az állami irányítás kérdésének egyértelmű és határozott rendezése is elkerülhetetlen, éspedig megfelelően szankcionálva. Az állami irányítás érvényesülését a jelenlegi szankciók megfelelően nem biztosítják és éppen ezért nincs biztosítva a jogszabályok érvényesülése sem minden esetben és minden vonatkozásban. Az 1959. évi 7. sz. tvr. 72. és 73. §-aiban írt rendelkezések a gyakorlatban rendszerint megvalósíthatatlanok, s éppen ezért hatástalanok is. A jogszabályok érvényesülését elsősorban a vezetőség szankcionált felelősségével kellene biztosítani. A termelőszövetkezet maga mint jogi személy, csak akkor viseljen ilyen felelősséget, ha a vezetőség javaslatával és hangsúlyozott, kellőképpen megokolt álláspontjával szemben a közgyűlés hoz törvénysértő határozatot. Ez véleményem szerint a termelőszövetkezetekben a jogszabályok érvényesülésének *alapvető* feltétele.

Nem nehéz véleményem szerint a közösség és a tagság érdekeit egyirányúvá tenni, ha a tagok legfontosabb jogait és leglényegesebb kötelezettségeit a jogszabály konkretizálja, s mind a jogok érvényesülését, mind pedig a kötelezettségek teljesítését szankcionált formában biztosítja. Enélkül vagy a jogok maradéktalan érvényesülése, vagy a kötelezettségek tiszteletben tartása szenved csorbát, ennek pedig egyfelől a tagság, másfelől a közös gazdaság vallja kárát. A jogszabálynak mint felépítménynek, az alap megerősödését kell szolgálnia. Ez pedig csak akkor lehetséges, ha mindkét célt, tehát a jogok és kötelezettségek gyakorlati érvényesülését egyaránt biztosítja.

A termelőszövetkezeti közös gazdaság csak úgy erősödhet igazi nagyüzemi szocialista gazdasággá, ha a vezetőség és a tagság egésze ismeri és betartja kötelezettségeit. Viszont ennek előfeltétele, hogy a tagok jogai is maradéktalanul érvényre jussanak. Egyébként még jó gazdasági eredmények mellett is elégedetlenség, bizonytalanság lesz úrrá, a tagok nem érzik magukénak a közös gazdaságot, akkor pedig közömbössé válnak annak problémáival szemben.

Ezért nem lehet elmenni szó nélkül amellett a gyakorlati tapasztalat mellett, hogy a termelőszövetkezeti önigazgatás szervei által hozott törvénysértő határozatok ellen a tagokat nem védik a jogszabályok megfelelően. Az az igazság, hogy ezidőszerint nincs olyan fórum, amely az ilyen határozatok ellen hathatós védelmet nyújthatna. Ha ugyanis a közgyűlés által hozott határozatot az érdekelt tag panasza folytán a járási tanács vb. megsemmisíti és a termelőszövetkezet közgyűlését új határozat meghozatalára hívja fel, jogszabályi intézkedés hiányában ilyen új és a jogszabályoknak megfelelő határozat hozatalát kikényszeríteni nem lehet. A végrehajtóbizottság ilyen határozata tehát lényegében csak javaslat, egyszerű óhaj, ami vagy érvényesül, vagy nem.

Hasonló a helyzet a tagok javára szóló határozatok végrehajtásánál is. Lényegében nincs olyan szerv, amely az ilyen határozatokat a közgyűlés, vagy a vezetőség akarata ellenére végre tudná hajtani. Ezért is van az, hogy a különböző párt- és tanácsi, valamint társadalmi szervek sok-sok dolgozóját köti le a valódi, vagy vélt sérelmeket tartalmazó panaszlevelek olvasgatása s ezért kénytelenek ezek a szervek sokszor igen fontos közérdekű teendőik rovására is az ilyen ügyek vizsgálgatásával foglalkozni. Azért megfontolandónak tartom, hogy a megalkotásra kerülő új jogszabálynak nem kellene-e gondoskodnia arról, hogy az élet által felvetett követelményeknek megfelelően az említett kérdések is úgy szabályoztassanak, hogy az ezekre vonatkozó normák érvényesülése feltétlenül biztosítva legyen.

Az új termelőszövetkezeti jogszabály megjelenését mindannyian nagy érdeklődéssel várjuk, s bízunk abban, hogy a fejlődés követelményeinek megfelelően fogja rendezni a termelőszövetkezeti élet legfontosabb kérdéseit.

Juhász Károly

SZEMLE

A társadalmi bíróságok működésének néhány gyakorlati kérdéséről

A társadalmi bíráskodás — szocialista jogrendszerünk fejlődésének ezen jelentős és előremutató állomása — hazánkban még gyermekcipőben jár. Ez természetes. Jóllehet számos nagyobb vállalatnál, intézménynél már évek óta működtek (vagy legalábbis megalakultak) a társadalmi bíróságok, tevékenységük csupán 1963. január elseje, az 1962. évi 24. számú tvr. — továbbiakban: Tvr. — hatálybalépésével vált szervezetté és általánossá. Az alábbiakban a teljességre törekvés igénye nélkül kívánok felvetni néhány olyan észrevételt, kérdést, melyek a társadalmi bíróságok gyakorlati működésével kapcsolatosak.

1. Amint már céloztam rá, a társadalmi bíróságok formális létrejötte, megalakulása nem azonos a társadalmi bíróságok tényleges működésével. A kezdet legyőzendő nehézségeihez tartozik, hogy sokhelyütt még idegenkedés, húzódás tapasztalható a társadalmi bíróságok igénybevételétől az igazgatók, sőt szakszervezeti bizottságok részéről is. Ennek oka elsősorban az, hogy a társadalmi bíráskodás útja *új út,* járatlan út a fegyelmi eljárások megszokott, kitaposott útja helyett. Szerepet játszanak *kényelmi szempontok* is, hiszen a társadalmi bírósági tárgyalás jelentős adminisztratív pluszt jelent (helyiség, kellő nyilvánosság, munkaeszközök biztosítása, stb.) a „hagyományos" fegyelmi eljárással szemben, amikoris az igazgató általában egy rövid úton felvett meghallgatási jegyzőkönyv alapján hozza meg határozatát. Egyes vezetők részéről talán még hamisan értelmezett *presztizsféltés* is megnyilvánul a társadalmi bírósággal szemben, amelyben igazgatói jogkörük bizonyos vonatkozású csorbítását vélik látni.

Természetesen a társadalmi bíróságok részére biztosított *kizárólagos hatáskör* (Tvr. 11—12. §) folytán a társadalmi bíróságok működése a helyi vezetők részéről esetleg megnyilvánuló idegenkedés ellenére is „beindul", bár a legtöbb dolgozó még nem ismeri az idevonatkozó rendelkezést. Ebben a tekintetben erőteljes *jogpropagandára* van szükség, mely elsősorban a vállalati jogtanácsos feladata.

Felmerül az a kérdés, hogy mi történjék akkor, ha a szakszervezeti bizottság és az igazgató *nem ért egyet* valamely fegyelmi ügy társadalmi bíróság elé utalása tekintetében. A SZOT 56/1962. (X. 21.) számú határozatának 12. pontja szerint a szakszervezeti bizottságnak *a vállalat igazgatójával együttműködve* kell gondot fordítania a társadalmi bíróság elé kerülő ügyek kiválasztására, azonban ezen *együttműködési kívánalom* hiányának esetére a SZOT-határozat nem tartalmaz utalást. Bár perifériküs esetről beszélünk, a szituáció gyakorlatilag előfordulhat, elő is fordul. A Tvr. 9. § (3) bekezdése megkívánja az igazgató (fegyelmi hatóság) hozzájárulását azon ügyek társadalmi bíróság elé viteléhez, mely ügyeknek társadalmi bíróság elé terjesztésére a szakszervezeti bizottság jogosult (Tvr. 7. § a) pontja, Tvr. 9. § (1) és (2) bek.). A Tvr. 9. § (3) bekezdése tehát az igazgató részére bizonyos *vétó-jogot* biztosít a szakszervezeti bizottság kezdeményezésével szemben, — ugyanakkor viszont a Tvr. 7. §-a szerint a társadalmi bíróság *köteles eljárni* a szakszervezeti bizottság előterjesztése alapján. (Általában a Tvr. egyértelműen a szakszervezeti bizottságot teszi a társadalmi bíróság „gazdájává".) Kérdés: vizsgálhatja-e (illetve köteles-e vizsgálni) a társadalmi bíróság, hogy a szakszervezeti bizottság előterjesztésének megvan-e az igazgatói hozzájárulásban megkövetelt törvényi előfeltétele, s amennyiben ez hiányzik, jogosult-e (köteles-e) az eljárás lefolytatását a Tvr. 7. §-ának imperatív rendelkezése ellenére megtagadni? Továbbá: a szakszervezeti bizottság részéről igazgatói hozzájárulás nélkül, tehát törvénysértő módon előterjesztett ügyben hozott társadalmi bírósági határozat mennyiben tekinthető hatályosnak, s mennyiben befolyásolja a hatályosság kérdését az igazgató részéről utólag, a határozat meghozatala után adott hozzájárulás?

A Tvr. nem ír elő írásbeliséget sem a szakszervezeti bizottság előterjesztésére, sem az igazgató hozzájárulására nézve. Az esetleg szükségessé válható utólagos rekonstrukció érdekében helyes, ha a szakszervezeti bizottság mindenkor írásban terjeszti az ügyet a társadalmi bíróság elé (mégpedig nem csupán valamely ügyirat margójára írt széljegyzet formájában, ahogyan ez a gyakorlatban nem ritkán előfordul), s ugyanakkor az előterjesztő irat tartalmazza az igazgató írásbeli hozzájárulását is, legalább úgy, hogy a társadalmi bíróságnak címzett előterjesztést az igazgató kézjegyével látja el.

Idetartozik még a társadalmi bíróság elé kerülő — fegyelmi jellegű — ügyek *kiválasztásának* kérdése. Sok vállalatnál az a téves felfogás uralkodik, hogy csak a *súlyos* ügyek tartozhatnak társadalmi bíróság elé. Ezt a — nézetem szerint — téves álláspontot az a tapasztalat táplálja, hogy a megtévedt, fegyelmi vétséget elkövetett dolgozók általában valósággal irtóznak attól, hogy társadalmi bíróság elé álljanak és ott dolgozótársaik nyilvánossága előtt adjanak számot botlásukról, s inkább elfogadják egy rendes fegyelmi eljárás súlyosabb büntetését, mint a társadalmi bíróság esetleg enyhébb határozatát. (Pl. inkább vállalják az igazgató alacsonyabb munkakörbe helyező fegyelmi határozatát, mint a társadalmi bíróság nyilvános tárgyalást követően kihirdetett írásbeli megrovását, stb.). A felelősségrevonás előtt álló dolgozóknak ez a magatartása egyrészt a tettét megbánó ember egészséges szégyenérzetét tükrözi, másrészt — és ez nem kevésbé lényeges — mutatja a társadalmi bíróságok rövid idő alatt elért jelentős erkölcsi tekintélyét.

A kiválasztás kérdésével kapcsolatban azt a nézetet vallom, hogy *elsősorban* nem a „súlyos" fegyelmi vétségek tartoznak a társadalmi bíróság elé (természetesen azok *is*), hanem a *tipikus* jellegű vétségek, vagyis azok, amelyek adott helyen vagy adott időszakban különösen elterjedtek (pl. ittasság, munkavédelmi előírások megszegése, stb.) Nézetem szerint az ilyen nagyszámban előforduló, „tipikus" ügyek nyilvános tárgyalása szolgálja leginkább a *nevelés* és a nevelésen keresztül a *prevenció* érdekét.

A *nyilvánosság kérdésének* egyébként is döntő jelentősége van. Nem sokat ér szerintem az a tár-

sadalmi bírósági tárgyalás, ahol 3—4 főnyi „hallgatóság" lézeng. A társadalmi bíróság a Tvr. szerint (14. § (2) bek.) tárgyalását munkaidőn kívül tartja. Felvetem a kérdést: nem volna-e célszerű, ha lehetővé tennénk, hogy a nem közvetlen termelőmunkát végző szerveknél az igazgató és a szakszervezeti bizottság közösen engedélyezhessék a tárgyalásnak a munkaidő utolsó 30 percében történő megkezdését? Bár nyomatékos ellenérvek szólhatnak e javaslattal szemben, legyen szabad rámutatnom az alátámasztó érvekre. Tudjuk, hogy a dolgozók munkaidőn túl általában nem szívesen maradnak hivatalukban (nem közvetlenül termelő munkahelyről van szó!) és így a társadalmi bírósági tárgyalás kívánatos mértékű nyilvánosságának biztosítása kérdéses. Ha azonban a dolgozók — munkaidejük legutolsó perceiben — megjelenhetnek a tárgyaláson, nagyon valószínű, hogy a jól pergő tárgyalás „ott fogja" őket még akkor is, ha munkaidejük a tárgyalás folyamán ér véget. Egyébiránt nyilvánvalónak tartom, hogy az igazgató és a szakszervezeti bizottság az engedélyt csak olyan fegyelmi jellegű ügy tárgyalásánál adják meg, ahol — a helyi viszonyok ismeretében — a tárgyalás nevelő hatásától a munkaidő utolsó perceiben végzett munkánál jelentősebb eredményt várnak. Ennek eldöntésére pedig megfelelőeknek kell tartanunk azokat a helyi vezetőket, akiknek más, nagyobb horderejű kérdésekben is döntési joguk van.

De bárhogy alakuljon is a tárgyalások kezdési időpontja, az kétségtelen, hogy mindenképpen törekedni kell a maximális nyilvánosság biztosítására.

2. A vállalati jogtanácsos szerepét már röviden említettem a dolgozók körében folytatandó jogpropaganda kapcsán. A jogtanácsosnak a társadalmi bíróságokkal összefüggő szerepe, főként a kezdeti időszakban, igen jelentős. Nem tekinthető véletlennek, hogy a Tvr. 33. § (3) bekezdése kifejezetten *kötelezi* a jogtanácsosokat arra, hogy mindenben segítsék a társadalmi bíróságok munkáját. A társadalmi bíróságok általában *igénylik is* a jogtanácsos segítségét, közreműködését, hiszen rengeteg új, eddig ismeretlen problémával találják szembe magukat. Ez a sok új probléma részben azzal függ össze, hogy a társadalmi bíróságra — erre a *vállalati* szervre — a Tvr. *hatósági* jellegű jogkört ruházott (Tvr. 10—12, továbbá 20—23. §).

A jogtanácsos szerepének ismételt és erőteljes aláhúzása mellett mégis meg kell kockáztatnom egy — talán téves, talán népszerűtlen — megjegyzést. Nézetem szerint ugyanis hiba volna, ha a jogtanácsos szerepének kérdésében — divatos kifejezéssel élve — átesnénk a ló túlsó oldalára, azaz nem volna helyes a társadalmi bíróságok *túlzott* „eljogásziasítása". Mit értek a túlzott „eljogásziasítás" alatt? Néhány gyakorlati példával szeretnék erre megfelelni. Előfordul, hogy a jogtanácsos a társadalmi bíróság elnöke részére előre *leírja* a tárgyalásvezetés során használandó mondatokat. Van olyan vállalat, ahol a jogtanácsos — a sorra kerülő tárgyalás előtt — formálisan *lejátszatja* a tárgyalást a társadalmi bíróság tagjaival. Nem ritka, hogy a jogtanácsos nem csak az alkalmazandó jogszabályok alaki és anyagi rendelkezéseit ismerteti a társadalmi bírósággal, hanem felhívja a bíróságot a konkrét ügy mikénti elbírálására is.

Álláspontom szerint az említett és helyenként megmutatkozó gyakorlat helytelen. *A társadalmi bírósági eljárás lényegében a dolgozók túlnyomó többsége egészséges igazságérzetének egy általuk választott testület munkáján keresztül történő kifejezésre jutása.* A társadalmi bírósági tárgyalás nem színielőadás, hogy „premier előtti" főpróbát tartsunk belőle. Helytelen volna és könnyen a társadalmi bíróságok lejáratásához vezethetne, ha ezek a bíróságok mindenkor *az igazgatónak a jogtanácsos által közvetített akaratát* fejeznék ki.

Véleményem szerint a jogtanácsos helyesen értelmezett szerepe elsősorban segítő, tanácsadó jellegű, főként jogszabályismertetés és szövegezés vonatkozásában. A jogtanácsos *instruáljon,* de semmiesetre sem *irányítson.* Előfordulhat természetesen, hogy egy-egy társadalmi bírósági elnök felkészültsége, szókincse alatta marad az ilyen funkciót betöltő dolgozótól elvárható színvonalnak. Lehetséges, hogy valamely elnök — ha szabad ezzel a kifejezéssel élnem — valóságos „antitalentumnak" bizonyul. Ilyen extrém esetekben indokolhatóbb a jogtanácsos kezdeti fokozott „belefolyása" a társadalmi bírósági eljárásokba, azonban az idők folyamán ennek a „belefolyásnak" is halványulnia kell. De éppen az ilyen esetek figyelmeztetnek arra, hogy előregyártott szövegek és főpróbák tartása helyett inkább az elnök *személyét* kell helyesen megválasztani.

Azzal, amit a jogtanácsos szerepének *eltúlzásáról* írtam, nem állott szándékomban a legcsekélyebb mértékben sem csökkenteni a jogtanácsos szerepének *tényleges jelentőségét.* Csupán arra kívántam rámutatni, milyen veszélyes buktatót rejt magában, ha az igazgató egyik legközvetlenebb beosztottjaként ismert jogtanácsos túlzott beavatkozása folytán a dolgozók körében olyan nézet terjedne el, hogy adott helyen a társadalmi bíróság a vállalatvezetés akaratának testületi kihirdetője.

3. A társadalmi bíróság határozata ellen igénybevehető felülvizsgálat körében merült fel az a kérdés, hogy a járásbíróság határozata jogerős-e, vagy pedig van-e az elsőfokú bíróság határozata ellen fellebbezési lehetőség a másodfokú bírósághoz? Egyik, a társadalmi bíróságokkal kapcsolatos ankéton a kérdést úgy zárták le, mint amelyre majd a kialakuló bírósági gyakorlat ad választ. Ez az állásfoglalás nyilvánvalóan helytelen, hiszen a Tvr. 29. §-a e tekintetben világos rendelkezést tartalmaz („A járásbíróság... véglegesen dönt."). Nem lehet vitás, hogy a jogszabály szóhasználata („véglegesen") kizárja a másodfokú bírósági eljárás lehetőségét. Az egész kérdés csak azért érdemel említést, mert a társadalmi bíróság figyelmeztető, feddő vagy megrovó *határozata* — a vele szemben igénybevehető jogorvoslat (panasz) szempontjából — élesen különbözik attól az esettől, amikor a társadalmi bíróság *javaslata* alapján az *igazgató* hoz alacsonyabb munkakörbe helyező vagy elbocsátó határozatot, amely ellen a dolgozó — a Munka Törvénykönyve szabályainak megfelelően — fellebbezhet a VEB-hez, majd ennek határozatával szemben a járásbírósághoz for-

dulhat keresettel. Ebben az esetben helye van kétfokú bírósági eljárásnak, — csakhogy itt voltaképpen nem is társadalmi bírósági határozat megtámadásáról, hanem — ugyan a társadalmi bíróság javaslata alapján hozott — *igazgatói határozat elleni jogorvoslatról* van szó. Fegyelmi vonatkozásban az eljárás — „képletszerűen" — a következőként alakul. Szóbeli feddés vagy írásbeli megrovás esetén: társadalmi bíróság — szakszervezeti bizottság — társadalmi bíróság. Alacsonyabb munkakörbe helyezésre vagy elbocsátásra irányuló javaslatot elfogadó igazgatói határozat esetén: társadalmi bíróság — igazgató — VEB — járás-(városi, városi kerületi) bíróság — megyei (fővárosi) bíróság.

A Tvr. 28. § (1) bek. a) pontja szerint a társadalmi bíróság határozatának felülvizsgálását az kérheti a járásbíróságtól, akit a társadalmi bíróság bűntett miatt megrovásnál súlyosabb intézkedéssel sújtott. Itt valóban tág tere marad a jogszabályértelmezésnek, mert nem könnyű egyértelműen megválaszolni azt a kérdést, hogy mi tekintendő a megrovásnál „súlyosabb" intézkedésnek? Fegyelmi vétség esetén [Tvr. 20. § (2) bek.], de az eljárás alá vont dolgozó terhére róható számos más cselekmény esetén is [Tvr. 20. § (1) bek.] a társadalmi bíróság megrovásnál súlyosabb büntetési tételt nem alkalmazhat, ezzel szemben hozhat nyereségrészesedés vagy jutalom egy részének elvonására vonatkozó határozatot, pénzbírságot szabhat ki, kártérítésre kötelezhet. A felsorolt lehetőségek között, „súlyossági" szempontból, nehéz összehasonlítást tenni és sorrendet felállítani. Lehet, hogy egy dolgozó az 50,— Ft-os pénzbírságot a megrovásnál súlyosabb büntetésnek tartja, ugyanakkor egy másik dolgozó a megrovást érzi súlyosabbnak, mint a bírságot vagy jutalomcsökkentést. Ezt a kérdést — további jogszabályalkotói állásfoglalás hiányában — valóban csak az „élet", a kialakuló gyakorlat válaszolhatja meg. (A magam részéről arra hajlok, hogy a kumulatív büntetés tekinthető megrovásnál súlyosabbnak, vagyis ha a társadalmi bíróság él a Tvr. 20. § (4) bekezdésében, illetve a Tvr. 21. §-ában biztosított jogával.)

A fenntebb említett két „képlet" kibővül tehát egy harmadikkal, mely nem fegyelmi jellegű, hanem a Tvr. 28. §-ában taxative felsorolt ügyekre vonatkozik: társadalmi bíróság — járásbíróság.

Láthatjuk, hogy társadalmi bírósági határozattal kapcsolatban a vállalati egyeztető bizottságnak semminemű szerepe nincsen, s ezt az új jogszabály lényeges és pozitív vonásának tekinthetjük a társadalmi bíróságok erkölcsi súlyának megerősítése szempontjából.

A társadalmi bírósági határozat ellen „fellebbezésnek" soha sincsen helye, hanem egyes esetekben [Tvr. 26. § (1) bek.] „panasznak", más esetekben pedig [Tvr. 28. § (1) bek.] „felülvizsgálati kérelemnek". Mindegyik esetben a társadalmi bíróságon *kívül* csupán *egyetlen* fórum foglalkozik az üggyel. Felülvizsgálati kérelem esetén a bíróság felülvizsgálati határozata véglegesen lezárja az ügyet, — némiképp a döntőbizottsági eljáráshoz hasonlóan.

A Tvr. szerint a szakszervezeti bizottságnál emelhető panasz, illetve a járásbizottsághoz benyújtható felülvizsgálati kérelem előterjesztésének határideje egyaránt a határozat *„közlésétől"* számított 8 nap [Tvr. 26. § (1) bek., illetve 28. § (2) bek.] Itt felmerül a kérdés, hogy mi tekintendő „közlésnek": a határozatnak az eljárás alá vont előtt történő szóbeli *kihirdetése,* vagy az írásbafoglalt határozatnak a terhelt dolgozó részére történő *kézbesítése?* A jogszabály errenézve nem tartalmaz rendelkezést, itt tehát — per analogiam — vagy a Be., vagy a Pp. rendelkezéseihez kell fordulnunk, de e kettő éppen az ítélet ellen igénybevehető jogorvoslati lehetőség határideje tekintetében jelentősen eltérő szabályozást tartalmaz. Igazodjunk tehát a Be.-hez, azaz az eljárás alá vontnak nyomban az előtte történt kihirdetést követően be kelljen jelentenie jogorvoslati (a határozattól függően panasz- vagy felülvizsgálat kérési) szándékát (illetve erről a jogáról való lemondását), vagy a Pp.-hez, amikor is a határozat kézbesítésétől számítódna az említett 8 napos határidő?

A társadalmi bíróság nem hasonlítható kifejezetten sem a büntető, sem a polgári bírósághoz, hiszen „büntető-jellegű" fegyelmi ügyeken kívül „polgári-jellegű" ügyeket is hatáskörébe utal a törvény. A magam részéről helyesebbnek tartanám, ha a panasz, illetve felülvizsgálati kérelem előterjeszthetésére megállapított határidő a kézbesítéstől számítódna, ami elsősorban az eljárás alá vont dolgozó érdekét szolgálná. Elképzelhető — bár megengedem, nem gyakori eset-, hogy a szóban kihirdetett büntetési tételt, rendelkező részt (melyet a tárgyaláson általában igen szűkszavú indokolás követ) elfogadja a dolgozó, de az írásbafoglalt határozat indokolási részébe becsúszó valamely (esetleg szándéktalan vagy nem is jelentős) mondatot, megállapítást sérelmesnek tart és elkeseríti. Nézetem szerint módot kell adni a dolgozónak arra, hogy a határozat *egészének* ismeretében dönthessen a panasz (felülvizsgálati kérelem) tekintetében.

4. Érdekes gyakorlati kérdést vet fel a Tvr. 21. § c) pontja, mely szerint a társadalmi bíróság „kérelemre elrendelheti, hogy a családja eltartását elhanyagoló dolgozó munkabérének (egyéb járandóságának) egy részét a család számára valamely családtag vagy a gyermek gondozója kezéhez utalják ki. Az egyéb címen levont összegek után fennmaradó munkabér (egyéb járandóság) *felét* azonban mindenképpen a dolgozó kezéhez kell kifizetni". Mi a helyzet akkor, ha bírósági ítélet folytán a dolgozó munkabérének 50%-a tartásdíj címén (pl. korábbi házasságából vagy házasságaiból származott gyermekei tartásának javára) már amúgyis levonásra kerül? Levonható-e ebben az esetben társadalmi bírósági határozat alapján a fennmaradó 50% *további* 50%-a? (Tehát a dolgozó teljes munkabérének csupán 25%-át kapná közvetlenül kézhez.)

A Tvr. „az egyéb címen levont összegek után fennmaradó munkabér" 50%-áig engedélyezi a családtag, illetve a gyermek gondozójának kezéhez történő kifizetés elrendelését. Véleményem szerint a bírósági ítélettel megállapított tartási kötelezettség javára történő levonások „egyéb címen levont összegeknek" tekintendők, feltéve, hogy a tartási kötelezettség nem éppen azok javára nyert bírói megállapítást, akik javára a társadalmi

bíróságtól a más kezéhez történő kiutalást is kérik. (Pl. a dolgozó munkabérének 50%-át vonják le a különváltan élő feleségénél levő gyermekei tartásának javára, időközben újból összeköltöznek, s az asszony kéri a dolgozó fennmaradó munkabére 50%-ának is az ő kezéhez való kifizetését.)

Egyébként semmi akadálya nincs szerintem annak, hogy a bírói ítélet alapján eszközölt — akár 50%-os — levonás után fennmaradó bér további 50%-át a családtag kezéhez utalják ki. (Az előbbi példával: a dolgozó munkabérének 50%-át vonják le bírói ítélet alapján a különváltan élő feleségénél levő gyermekei tartásának javára. A dolgozó egy másik nővel él együtt, közös gyermekük születik, s a második nő fordul a társadalmi bírósághoz.)

Álláspontom szerint a Tvr. 21. § c) pontjának helyes értelmezésénél abból kell kiindulnunk, hogy a társadalmi bíróság nem egy idegen háztartás javára, hanem éppen a dolgozó *saját háztartásának javára* rendeli el a munkabér egy részének a családtag kezéhez való kifizetését. A kifizetés ebben az esetben *más kezéhez* történik ugyan, de végeredményben közvetlenül *a dolgozó javára* is. (Pl. a dolgozó rendszeresen elissza vagy elkártyázza keresetének nagy részét, nem járul hozzá a közös háztartáshoz, tehát végső soron *sajátmaga eltartásáról* sem gondoskodik. Ebben az esetben a családtag kezéhez kifizetett összeg nemcsak a család többi tagjának ellátását, hanem magának a dolgozónak az ellátását is szolgálja.)

A törvény szelleme és betűje nézetem szerint egyaránt alátámasztja azt, hogy — az említett szűk kivételtől eltekintve — helye van a bírói ítélettel megállapított tartásdíj levonása után fennmaradó munkabér további 50%-a más (családtag) kezéhez történő kifizetése elrendelésének, ha ezt az igen gondos vizsgálatra szoruló konkrét körülmények kellően indokolttá teszik.

5. A gyakorlati problémák sorában csak röviden szeretném érinteni a *tanúvallomás kikényszeríthetőségének* kérdését. A Tvr. 17. § (2) bekezdése a tanúvallomással kapcsolatban mindössze annyit tartalmaz, hogy meg *kell* hallgatni „mindazokat, akiknek közlései az ügy tisztázásához szükségesek". Az 56/1962. SZOT-határozat 20. pontja már részletesebben foglalkozik ezzel a kérdéssel, mondván, hogy „a vallomástételt alapos ok nélkül megtagadó tanúval szemben — súlyosabb esetekben — a szakszervezeti bizottság kezdeményezheti a fegyelmi, vagy a társadalmi bírósági eljárás lefolytatását". Eltekintve attól, hogy mi tekinthető „súlyosabb esetnek" (ez a fordulat egyáltalán a tárgyalt *ügy* súlyára, vagy a *tanúvallomás* megtagadásának körülményeire vonatkozik-e?), a kérdés: mi a helyzet akkor, ha a megidézett, de meg nem jelent, illetve a megjelent, de a vallomástételt megtagadó tanú idegen vállalat dolgozója, vagy esetleg nem is áll munkaviszonyban (önálló foglalkozású, háztartásbeli, nyugdíjas, stb.)? Milyen eszközök állanak ezekben az esetekben a társadalmi bíróság rendelkezésére?

Nyilvánvaló, hogy a tanúvallomás sok esetben döntő jelentőségű az ügy mikénti elbírálása tekintetében. Éppen ezért írja elő *imperatíven* a Tvr. az ügy tisztázásához szükséges tanúk meghallgatását (a Tvr. itt a „kell" szót használja!) A tanúvallomások sokszor döntő fontossága és a társadalmi bíróságok helyes működéséhez fűződő közérdek az a két alapvető szempont, amelyet a tanúvallomás biztosítása kérdésénél figyelembe kell vennünk. A SZOT-határozat idézett 20. pontja folytán a probléma csak idegen vállalat dolgozójánál, vagy munkaviszonyban nem álló személynél merül fel. Nézetem szerint az első esetnél könnyen lehet megoldást találni, ha a szakszervezeti bizottság megkeresése alapján a másik vállalat társadalmi bírósága (vagy igazgatója) *köteles lenne* a társadalmi bírósági (vagy fegyelmi) eljárást megindítani. (Bizonyos mértékig hasonlóan az Mt. V. 185. § (2) bekezdésében foglaltakhoz, amikoris — munkahelyváltozás esetén — az előző vállalat igazgatójának megkeresésére az új vállalat igazgatója köteles a fegyelmi eljárást lefolytatni.)

Nehezebb a kérdés akkor, ha munkaviszonyban nem lévő tanú meghallgatásának biztosításáról, illetve az indokolatlan vallomásmegtagadás mikénti megtorlásáról van szó. Ilyen esetre — nézetem szerint — olyan rendelkezés volna szükséges, mely szerint a társadalmi bíróságnak joga lenne a tárgyaláson idézés ellenére *igazolatlanul* meg nem jelenő, vagy a tanúvallomást *alapos ok nélkül* megtagadó személy lakóhelye szerinti tanácshoz (szabálysértési hatósághoz) fordulni, amely a társadalmi bíróság megkeresése alapján és utólagos értesítési kötelezettség mellett köteles lenne az illető személyt felelősségre vonni, s ennek kapcsán a meg nem jelenés vagy vallomásmegtagadás okát tisztázni.

Azok a nyomatékos érdekek, melyek a társadalmi bíróságok megfelelő működéséhez fűződnek, elengedhetetlenné teszik a tanúvallomások biztosításának rendezését.

Mint bevezetőben említettem, a teljességre törekvés igénye nélkül vázoltam fel néhány, a társadalmi bíróságok működésével kapcsolatos problémát. Úgy gondolom, nem csupán a magam, hanem valamennyi vállalati jogtanácsos kartársam nézetének adok kifejezést, amikor — sajnos már post festam — hiányolom a Tvr. megjelenés előtti vitára bocsátását. Úgy vélem, hogy fontos törvénytervezeteinknek a jogásztársadalom körében való vitárabocsátása eddig sem volt haszon nélküli, minden bizonynyal most sem lett volna az. „Több szem többet lát" — feltehetően nem egy jogászunk közreműködése tehette volna még csiszoltabbá a Tvr.-t.

A társadalmi bíráskodás ügye új és döntő lendületet kapott a korlátai ellenére is jelentősen előbbrevivő Tvr. hatálybalépésével. A társadalmi bíróságokra — és nem csekély mértékben a vállalati jogtanácsosokra! — hárul az a feladat, hogy a helyenként mutatkozó hézagokat a társadalmi érdekeknek megfelelő, a szocialista törvényesség és humanizmus talaján álló helyes joggyakorlattal töltsék ki.

Sándor István Tamás

Tudományos konferencia az állam- és jogtudományok módszertani kérdéseiről

A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és

Jogtudományi Kara december 22-én egész napos konferenciát rendelam- és Jogtudományi Kara és a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara december 22-én egész napos konferenciát rendezett „A magyar állam- és jogtudományok és a társadalmi gyakorlat" címmel. A konferencia anyaga a rendező szervek képviselői által készített és a résztvevőknek előzetesen szétküldött referátumok köré csoportosult, bár a vitában természeten más, a referátumokban nem, vagy alig érintett tudományelméleti és tudománypolitikai kérdések is felmerültek. Az alábbiakban elsősorban a referátumok gondolatmenetét ismertetjük, majd röviden összegezzük a vitában elhangzott felszólalások anyagát.

*

„A magyar állam- és jogtudományok és a társadalmi gyakorlat" c. referátum, amelyet az Állam- és Jogtudományi Intézet terjesztett elő, azokból a feladatokból indult ki, amelyeket szocialista átalakulásunk folyamatában a társadalomtudományoknak kell vállalniok az emberek tudatának formálása és a szocialista társadalom, a gazdasági és az állami élet kérdéseinek tudományos szintű kidolgozása terén. Minthogy az állam- és jogtudomány egyike a társadalmi gyakorlattal legszorosabban összefüggő tudományoknak, s alapvető funkciója mindenkor a gyakorlat tanulmányozásából fakadó elméleti általánosító következtetések levonása volt és marad, az állam- és jogtudomány napirenden levő feladata most is a társadalmi élet s ezen belül az állami és a jogi valóság elmélyültebb, sokoldalúbb vizsgálata. Ehhez mindenekelőtt az állam- és jogtudomány sajátos tárgyából és módszeréből fakadó konkrét következtetéseket kell levonni.

Minden tudomány továbbfejlődésének alapvető feltétele tulajdon tárgyának meghatározása, illetve e tárgynak az ismeretek bővülése alapján történő továbbfejlesztése. Napjainkban ez a továbbfejlesztés az állam- és jogtudományok tárgyának kiszélesítését, társadalmibbá tételét jelenti. Ez természetesen az állam- és jogtudományi kutatómunka során alkalmazott módszerek gazdagítását is igényli, valamint az állam- és jogtudománynak más tudományágakhoz, valamint a gyakorlathoz fűződő kapcsolatainak konkrét megvizsgálását. A tárgyi és metodikai kérdések és összefüggések elemzése, valamint a tudomány sajátosságaihoz alkalmazkodó elméleti alapvetés kidolgozása a távlati tudományos kutatási tervből az állam- és jogtudományra eső feladatok megvalósításának, a kutatómunkában megnyilvánuló ötletszerűség elkerülésének legfontosabb feltétele.

Az állam- és jogtudomány fejlődésének szocialista szakasza valamennyi szocialista országban a kezdeti időszak adottságaiból eredő vulgáris felfogástól és dogmatikus tárgyalásmódtól az alkotó jellegű állam- és jogtudomány koncepciójának kialakulása felé vezet. E folyamatban a marxista filozófia és a történelmi materializmus alaptételeiből az államra és jogra vonatkozó, deduktív úton levezetett tételek mellett mindinkább előtérbe kerül az induktív ismeretszerzés jelentőségének felismerése, ami az állami és jogi jelenségek, a joggyakorlat konkrét tanulmányozásán túl az államilag és jogilag releváns társadalmi gyakorlat általánosító vizsgálatát tűzi napirendre. Az állam- és jogtudomány tárgyának ezzel kapcsolatos kiszélesítése, a vizsgálatok körének kiterjesztése egyfelől a szocialista államra általában jellemző törvényszerűségek feltárását igényli, másfelől pedig az állami és a jogi jelenségek konkrét megjelenési formái kerülnek a vizsgálódás előterébe. Az állami és jogi jelenségek tanulmányozása — azok társadalmi összefüggéseiből következően — komplex szemléleti módot, más társadalomtudományok eredményeinek ismeretét igényli a kutatótól. Ez a komplexitás nem jelenti az állam- és jogtudomány sajátos jellegének elmosódását, más társadalomtudományi ágazatokban való feloldódását. A társadalomtudományok integrálódásának a polgári társadalomtudományban érvényesülő jelszava, amely az átfogó szociológia kialakulását, illetve különböző ágazati szociológiák létrejöttét rejti magában, az állam- és jogtudomány területén a sajátosan jogi elem elmosódását és a társadalmi tényezők túlzott, egyoldalú hangsúlyozását jelenti, ez pedig a marxista—leninista szemlélet számára elfogadhatatlan.

A konkrét tényfeltáró vizsgálatok szükségességének hangsúlyozása tehát állam- és jogtudományunk területén nem a szociológia térhódítását jelenti, s különösen nem azt, hogy az állam- és jogelmélet jogszociológiává változnék. A konkrét vizsgálatok nemcsak a társadalmi gyakorlat konkrét feltárását, hanem ezen belül a sajátosan állami és jogi vonatkozások kiemelését, a marxista filozófiai és társadalomtudományi szemlélet érvényesítését is tartalmazza. Az állam- és jogtudományok ugyanis filozófiai és szociológiai jellegű tudományok, sajátos tárgyuk filozófiailag s egyben szociológiailag közelíthető meg.

Mindez természetesen az állam- és jogtudomány egyes ágainak egymáshoz való viszonyát is befolyásolja. Az ún. elméleti jellegű tudományok és a tételes jogtudományok indokolatlan elszakítása egymástól abban a téves szemléletben gyökerezik, hogy az előbbiek, s elsősorban az állam- és jogelmélet, filozófiai jellegű tudomány, ennélfogva szükségszerűen el kell távolodnia a tételes jogtól és annak elméleti tanulmányozásától. E szemlélet másfelől a tételes jogot szűk szakmai ismeretek halmazának tekinti, s vizsgálódásaiban nem lép túl a tételes jog adta kereteken. A feladat most az, hogy e szemlélettel szemben érvényre kell juttatni az állam- és jogtudományok minden ágának egységes jellegét, vagyis azt, hogy ezeket csak fokozati, szintbeli, de nem jellegbeli különbségek választják el egymástól, vagyis egyfelől az állam- és jogelméletnek is a tételes jog a kiindulópontja és tárgya, másfelől az ágazati jogtudományoknak is ki kell dolgozniok saját jogáguk elméleti kérdéseit.

Az állam- és jogtudományok előtt álló feladatok megvalósítása nemcsak e tudományok tárgyának kiszélesítését és módszereinek gazdagítását igényli, hanem azoknak a kapcsolatoknak újszerű értelmezését is, amelyek az állam- és jogtudományoknak a tudományok rendszerében elfoglalt helyéből adódnak. Az állam- és jogtudomány sa-

játos kutatási tárgyából következően nem foglalkozhatik behatóbban a más társadalomtudományok tárgyát képező társadalmi jelenségekkel és viszonyokkal, feladata csupán az, hogy a más társadalomtudományoktól kapott ismereteket felhasználja az állam- és jogfejlődés irányának megállapítására, a fejlődési törvényszerűségek kidolgozására. Noha nem csökken az állam- és jogtudományoknak a filozófiával, a történelmi materializmussal, a történettudománnyal vagy a politikai gazdaságtannal való kapcsolata, most mégis különös jelentőséget nyernek az állam- és jogtudományoknak azokkal a társadalomtudományokkal való kapcsolatai, amelyek a nem-jogi társadalmi jelenségeket és viszonyokat közvetlen konkrétságukban vizsgálják, s ezeknek szűkebb terjedelmű, kevésbé általános törvényszerűségeit kutatják. Az állam- és jogtudományoknak tehát tisztázniuk kell a társadalmi, nem-jogi jellegű gyakorlat elemzését végző tudományágakkal való viszonyát. Ezek sorában elsősorban a szociológia kerül előtérbe. Az állam- és jogtudományoknak a szocialista társadalom legkülönbözőbb területein kialakuló társadalmi viszonyok konkrét alakulását, változását, sajátos megnyilvánulási módjait feltáró szociológiai vizsgálatok eredményeit kell felhasználniok, hiszen ezek nemcsak az adott terület jogi vetületének tudományos kutatását teszik lehetővé, hanem a kívánatos jogalkotási vagy jogalkalmazói gyakorlat kifejlődését is elősegítik. Elég e vonatkozásban pl. az üzemszociológia és a munkajog, a faluszociológia és a mezőgazdasági jog vagy a családszociológia és a családjog összefüggéseire utalni.

Az állam- és jogtudományoknak a közgazdaságtudománnyal való kapcsolata területén — a fentiek alapján — nem annyira a szocialista gazdasági viszonyok legáltalánosabb fejlődési törvényszerűségeit feltáró kutatások állnak előtérben, hanem inkább azok a közgazdasági vizsgálatok, amelyek a termelés, a fogyasztás és az elosztás egyes konkrét problémáit elemzik. E közgazdaságtudományi vizsgálatok jelentősen befolyásolhatják az adott gazdasági viszonyhoz kapcsolódó jogterület továbbfejlődését, illetve az e téren kialakuló jogalkotó és jogalkalmazó gyakorlatot.

Az állam- és jogtudományok és a szervezéstudomány kapcsolata főleg a társadalom általános szervezete területén megállapítható sajátos vonások és törvényszerűségek feltárása terén jelentkezik. Itt különösen az egyes társadalmi szervezési formáknak, elveknek és módszereknek a megfelelő állami és jogi szervezeti formákkal, elvekkel és módszerekkel való összehasonlítása áll előtérben.

Külön elemzést igényel az állam- és jogtudományoknak az ún. segédtudományokkal való kapcsolata. E tudományok egyrészt az állami és jogi jelenségek vonatkozásában folytatnak specifikus, tehát más tudományág szempontjainak megfelelő vizsgálatokat, másrészt nemállami és nem-jogi jelenségek területén elemeznek az állammal és joggal kapcsolatban felmerülő problémákat. Itt elsősorban a statisztika szerepe emelkedik ki, amely nemcsak az állami és jogi jelenségek statisztikai adatait szolgáltatja az állam- és jogtudomány területén végzett kutatómunka számára, hanem adataival más társadalmi jelenségekkel és viszonyokkal való kapcsolat tisztázását is előmozdítja.

A kriminológia, a kriminalisztika és a kriminál-pszichológia kutatási eredményei mind a büntetőjog társadalmi tartalmának feltárása, mind a büntetőjogi jogalkotás és jogalkalmazás tudományos alapokon való továbbfejlesztéséhez nélkülözhetetlen. E problémákkal kapcsolatban azonban a pszichológiával való összefüggések feltárása is előtérbe kerül, hiszen az állami és jogi jelenségek alakulásában az emberi tudat is fontos szerepet tölt be.

Végül az államépítésre vonatkozó tudományos ismeretek s ezen belül különösen az államapparátus szervezésére vonatkozó joganyag tudományos elemzése kerül napirendre, ami nélkülözhetetlen az államjog és az államigazgatási jog továbbfejlesztése szempontjából.

Az állam- és jogtudományok módszerét az határozza meg, hogy a jogi jelenségek társadalmilag meghatározottak, de sajátos formában fejeződnek ki. Ez a sajátos jogi forma eredményezte azt, hogy az állam- és jogtudományok módszertanában korábban elsősorban a logikai módszer érvényesült, és vált szinte kizárólagossá. Jelenleg tehát az állam- és jogtudományok módszertanának a szociológiai szemlélettel történő kiegészítése áll előtérben, ami nem jelenti a hagyományos jogászi módszerek mellőzését. A feladat tehát kettős: egyrészt tovább kell bővíteni a hagyományos módszereket, amelyek elsősorban a jog formai jellegű problémáinak megoldását segítik elő, másrészt ezzel karöltve fokozottabban kell érvényesíteni az állam és a jog társadalmi lényegének konkrét feltárását lehetővé tevő szociológiai módszereket. A hagyományos módszerek közül elsősorban a jogszabályok, jogi okmányok, dokumentumok tanulmányozása, valamint a szakirodalom rendszeres feldolgozása áll előtérben. A szociológiai módszerek közül mind elengedhetetlenebbé válik a statisztikai módszerek alkalmazása, az ezzel kapcsolatos tényvizsgálatok, kérdőívek alkalmazása, a matematikai módszerek alkalmazása részben az ún. mintavétel, részben az adatok feldolgozása területén, a közvetlen szociológiai módszerek közül pedig főleg a kikérdezés, a megfigyelés és a kísérlet szerepe emelhető ki. Az újonnan jelentkező kibernetikai módszerek alkalmazása jelenleg még kezdeti fokon áll, és további felkészülést igényel.

Az állam- és jogtudományok, valamint a gyakorlat kapcsolatának kérdését a referátum ama kiindulópont alapján vizsgálta, hogy társadalmi fejlődésünk napirendre tűzte a jog társadalmi jelenség-voltából eredő következtetések megfelelő szintű levonását. A jog társadalmi vonatkozásainak kutatása természetesen nem új gondolat a szocialista állam- és jogtudomány számára, de e mindig vallott, de nem következetesen érvényesített elméleti tétel alkalmazása különböző elméleti és gyakorlati következményekkel jár.

A jog társadalmi összefüggéseinek vizsgálata jelenleg lényegében a demokratizmus következetes kiszélesítésének társadalmi feladatával kapcsolódik össze, de természetesen nem szűkíthető le a jognak a kommunista társadalom egységes

magatartási szabályaiban való feloldódásával kapcsolatos problémákra. Korai volna tehát az állam- és jogtudomány felszámolásáról, valamiféle egységes társadalomtudományiba való beolvadásáról beszélni.

Az élő jog tanulmányozásának és továbbfejlesztésének igénye a jogi valóság differenciáltabb ismeretét előfeltételezi, ami csak a gyakorlat, mégpedig elsősorban a jogalkotó és jogalkalmazó szervek gyakorlatának vizsgálatán keresztül képzelhető el. A továbbiakban tehát mindenképpen szükséges és indokolt felszámolni azt a bizalmatlanságból és meg nem értésből fakadó légkört, amely állami szerveink és a tudomány művelőinek kapcsolatát egyes területeken még ma is jellemzi.

Az elmélet és a gyakorlat egymást kiegészítő tevékenységének kibontakozása az elmélet számára azt a következtetést is előtérbe helyezi, hogy mind nehezebbé válik az ún. alapkutatásoknak, tehát a vizsgált jelenségek legáltalánosabb törvényszerűségeit feltáró kutatásoknak az alkalmazott, tehát a gyakorlattal szorosabb kapcsolatban álló kutatásoktól való merev elhatárolása. A jog társadalmi szerepével kapcsolatos kutatások előrehaladásával párhuzamosan a kutatás eredményei közvetlenül befolyásolják a gyakorlat munkáját is, illetve abban konkrét formában is felhasználásra kerülnek.

A joggyakorlat számára a jog társadalmi szerepének sokoldalú kidolgozására irányuló munka főleg ott nyújt segítséget, hogy jogalkalmazó szerveinknek, általában a joggyakorlatnak mindinkább érvényesíteniök kell mindennapi munkájukban a szűk jogi technikán kívül eső és a jog egész tartalmi valóságát megragadó szempontokat is. A jogalkalmazás folyamatában tehát a jogszabályok szigorú érvényesítésén, vagyis a szocialista törvényesség következetes érvényesítésén túl, azt előfeltételezve, szükség van az egyes jogszabályok keletkezésének, az általuk védeni kívánt társadalmi érdekeknek, a társadalom tagjai nevelésében játszott szerepüknek és más, a jog társadalmi valóságának teljes megragadását jelentő tényezőknek figyelembevételére is, ami természetesen nem képzelhető el azoknak az általános átfogó törvényszerűségeknek ismerete nélkül, amelyeket a szocialista állam- és jogtudomány fogalmazott meg. A jogtudomány tehát nem kész jogalkalmazási formulákkal vagy konkrét jogesetek eldöntésével siet a gyakorlat segítségére, tehát nem a jogalkalmazó szervek helyett kívánja a konkrét feladatokat megoldani, hanem egy magasabb, elvi síkon történő együttműködés kialakítását sürgeti, amely a jogalkalmazót felvértezi a jog társadalmi összefüggéseinek teljesebb ismeretével, s ezáltal képessé teszi az adott jogeset különböző oldalait figyelembe vevő megoldás felismerésére.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara részéről *Világhy Miklós* egyetemi tanár terjesztett elő referátumot *„A népgazdaság és az állam- és jogtudományok"* címmel. A referátum abból indult ki, hogy a gazdasági élet jogi szabályozásának tudományos megismerése a szocialista állam- és jogtudományban három szakaszban ment, illetve megy végbe. Az első szakaszt az jellemezte, hogy a tudomány a gazdaság jogi formáinak egész területét egyetlen átfogó jogágazat, a gazdasági jog keretében kívánta megragadni, ami egyrészt a többi jogtudományi ágazat jelentőségét fokozta le, másrészt az objektív gazdasági viszonyok és a szubjektív jogi szabályozás értelmezésében súlyos vulgarizálások forrása lett. A gazdaság jogi szabályozásának differenciálatlan egységként való felfogása a gazdasági élet bonyolult szövedékét a szocialista állami vállalatok és a termelőszövetkezetek tulajdoni és forgalmi viszonyaival azonosította, a jogi szabályozás oldalán pedig figyelmen kívül hagyta annak viszonylagos önállóságát, különböző lehetőségeit. A második szakaszban, a vulgarizáló nézetek leküzdésével megkezdődik a gazdasági élet különböző területeire vonatkozó jogi szabályozás differenciált tanulmányozása, az egyes jogágazatok, intézmények részletes vizsgálata. E vizsgálódások azonban gyakran elszakadnak az inkább csak általános háttérként értelmezett gazdaságtól, fellép a jogi dogmatizmus veszélye. A harmadik szakasz, amely jövő feladatainkat jelzi, a gazdaság jogi szabályozásának differenciált egységként való felfogásához kapcsolódik, ami egyrészt a társadalomban végbemenő gazdasági folyamatok ismeretét, másrészt az ezeket szabályozó legfontosabb jogi formák lényegének, fejlődési törvényszerűségeinek helyes értelmezését előfeltételezi.

A referátum e módszertani kiindulópont következetes érvényesítésének igényével a tulajdonjog néhány elméleti kérdését, valamint a szerződés, különösen a szerződéses felelősség elméletének egyes problémáit vizsgálta.

A tulajdonjog mint a tulajdoni viszonyok elsődleges, éppen ezért alapvető jogi kifejezője, a társadalom képének legfontosabb vonásait fejezi ki. A szocialista jogtudomány eddig is lényeges előrehaladást tett a tulajdonjog marxista elméletének kidolgozása terén, hiányzik azonban, mégpedig elsősorban a marxista közgazdaságtudomány terhére róhatóan, a tulajdon mint objektív viszony elméletének kidolgozása. Ami most napirenden levő feladat, az a tulajdonjog elméletének az előbbiekben említett differenciált szemlélet alapján történő továbbfejlesztése. A társadalmi folyamat teljességének megragadása e téren a tulajdonjog, a munkaviszony és a közhatalom együttes elemzését jelenti. E jogágazatok egyike sem állhat meg önmagában, hanem benyomulnak egymás területére, és intézményeik helyesen csak mint egy egységen belül jelentkező különbözőségek értelmezhetők. Ez az összefonódottság a legvilágosabban a szocialista gazdaság alapvető szervezeti-jogi formája, a jogi személy elméleti kérdéseiben mutatkozik meg. A jogi személy alapvető elemét kétségkívül a tulajdoni viszonyok képezik, az operatív igazgatás azonban nem valósulhat meg munkajogviszonyok nélkül, a vállalatot mint a termelőeszközök tulajdonosát pedig a szocialista közhatalom szervezi és irányítja. A három elem egysége megtalálható a szövetkezeteknél is, hiszen ez a tulajdonközösség egyúttal munkaközösség is, s mert önmagát igazgatja, az igazgatási közösség jegyeit is viseli.

A tulajdonjog intézménye sajátosan jelentkezik a személyi tulajdon vonatkozásában, a személyi tulaj-

don ugyanis nemcsak a termelő folyamatok alapjául szolgál, hanem a szoros értelemben vett személyes fogyasztás alapját is képezi. A személyi tulajdon elméletének részleges kidolgozatlansága, mely a személyi tulajdoni forma jogi biztosítékainak elhanyagolásához mint gyakorlati következményhez vezet.

Az a felismerés, hogy a szerződés a csereviszonyok jogi kifejezésének legfontosabb eszköze, a szovjet szocialista jog fejlődésében csak viszonylag későn terjedt el. Szocialista jogunk és jogtudományunk ma már — a szovjet elméleti és gyakorlati tapasztalatok értékesítésével — teljesen egységes a szocialista szervezetek közötti termékforgalmi viszonyok áruviszony-jellegének elismerésében. Hiányzik azonban e viszonyok objektív természetének a politikai gazdaságtan által történő kidolgozása, enélkül pedig a jogtudomány nem tud olyan jogi formákat, megoldásokat kiépíteni, amelyek a fejlődést elősegítik. A politikai gazdaságtan és a jogtudomány komplex kutatásai szükségesek ahhoz, hogy a vagyonjogi szerződés által kifejezésre jutó csereviszonyok elmélete kidolgozást nyerjen.

A csereviszony és az ezt kifejező jogintézmény, a szerződés ismét a tulajdonjog, a munkajogviszony és a közhatalmi irányítás egységét mutatja. A csereviszonyt úgy lehet tekinteni, mint a munkaviszony folytatását és mint olyan folyamatot, amelyet az állam szervez. A csereviszonyt tehát a tulajdonjog következményének, a munkajogviszonyt pedig a tulajdonjog előzményének kell felfogni, a csere által kifejezett társadalmi mozgásban pedig a szocialista közhatalom, a tulajdonos funkcióit gyakorló állam jelentkezik. A három jogintézmény itt is megnyilvánuló egységének fel nem ismerése vezet a szerződési rendszer s általában a jogi tényező jelentőségének alábecsüléséhez. A három elem egységének felismerése azonban olyan alapvető tétel, amelynek elhanyagolása súlyos gyakorlati következményekkel is jár, pl. beruházási rendszerünk vonatkozásában, vagy nagy- és kiskereskedelmünk egymás közötti szerződéses kapcsolatainak alakulásában.

A referátum végül levonja azokat a záróköveztetéseket, amelyek a vizsgált civilisztikai problémákat a jogtudomány tárgyával és módszerével kapcsolatos problémákhoz kapcsolják. Ennek során leszögezi, hogy a népgazdaságban fellelhető objektív viszonyok behatóbb elemzése, mozgástörvényeik felderítése nem a jogtudomány, hanem a politikai gazdaságtan feladata, az objektív viszonyok természetének tisztázatlanságából vagy a gazdaságpolitika bizonytalanságából fakadó hibák miatt tehát nem a jogtudományt terheli elsősorban a felelősség. A gazdasági élet szabályozása szempontjából elsősorban számba jöhető jogi formák törvényszerűségeinek feltárása csak történeti-kritikai, összehasonlító és szociológiai módszerrel történhet. A jogi formából visszakövetkeztetve kell ugyanis megállapítanunk az általa kifejezett társadalmi valóságot, majd a valóság területéről ismét a jogi formához visszatérve kell a jogi norma hatását ellenőrizni, lehetőleg nemzetközi szinten. E munkában történeti, összehasonlító, dogmatikai és szociológiai elemek egyaránt felfedezhetők, a komplex módszer alkalmazása tehát elengedhetetlen.

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara részéről *Bihari Ottó* és *Szamel Lajos* professzorok tartottak referátumot *„A szocialista államépítés és az állam- és jogtudomány"* címmel. A referátum két önálló részből tevődött össze; az egyik a probléma államjogi, a másik pedig államigazgatási jogi vonatkozásait vizsgálta.

Bihari Ottó referátuma az államjogtudomány és a társadalmi gyakorlat kapcsolatában két kérdéscsoportot vizsgált: egyfelől az államjog és az államjogtudomány kutatási módszereinek kérdését, másfelől az államjogtudomány és segédtudományainak kapcsolatát.

Az államjog kiemelkedő szerepe a szocialista jogrendszeren belül abból fakad, hogy normáinak nagy része a szocialista állam alaptörvényébe, az alkotmányba foglalt jogszabály, így a jogszabályok hierarchiájában különösen magas helyet foglalnak el. Az alkotmány stabilitása iránt megnyilvánuló igény és a törvényesség ezen alapuló követelménye azonban még abban az esetben is tükröződik az államjogban és az államjogtudományban, ha a vizsgált norma nem közvetlenül kapcsolódik az alkotmányhoz. Ez a sajátosság nem véletlen, a szocialista államok alkotmányai ugyanis a közvetlen jogi szabályozáson túlmutató, hosszabb időre szóló programot is jelentenek, amelynek kiindulópontjában mindenkor felfedezhetők a politikai, valamint a világnézeti-filozófiai állásfoglalások is. E politikai és filozófiai alapok kialakulásánál gyakran játszanak nagy szerepet a szociológiai vizsgálatok s ezek eredményeinek általánosítása, bár az alkotmány kerettörvény-jellege a ténykutató vizsgálatok szerepét eleve szűkebb területre korlátozza, mint a kisebb jelentőségű társadalmi-politikai változásokra is érzékenyen reagáló szakjogtudományok vonatkozásában.

Jól mutatkozik a filozófiai és az ebből fakadó államelméleti alapok szerepe az olyan problémakörök alkotmányi szabályozásában is, mint a képviseleti rendszer, a helyi szervek hatásköre, az állami területi beosztás vagy a társadalmi önigazgatás intézményei. E területek részletes jogi szabályozásánál azonban az államelméletre jellemző módszerek mellett más metodika alkalmazására is szükség van, mert az e területeket szabályozó jogszabályok változékonyabbak, kevésbé merevek, mint az állami szervezetet átfogó módon rendező alkotmányi normák. E részletkérdések szabályozásánál tehát állandóan és rendszeresen fel kell vetni a gyakorlat szükségleteit, ami szociológiai, szervezéstudományi szempontok érvényesítésével jár a módszertan megválasztásában.

A referátum az államjogtudomány segédtudományai közül elsősorban a szociológiát, az általános szervezéstudományt, a politikai gazdaságtant és a gazdaságföldrajzot emelte ki. A politikai szociológia vizsgálódási köréből az uralmi viszonyok szociológiája, a községszociológia s bizonyos fokig a tömegkommunikáció szociológiája áll előtérben, de ide tartozik a bürokrácia vizsgálata, a kulturális területek, a társadalmi ellenőrzés szociológiája, valamint az ipari és az üzemi szociológia is. Az általános szervezéstudomány még korántsem kidolgozott vagy lezárt

problematikájában főleg az a kérdés vár feleletre, hogy lehetséges-e a szocialista államban egységes szervezési feltételek alapján működtetni az állami és társadalmi szervezeteket és intézményeket. Bár a különböző ágazatoknál szükségszerűen eltérő szervezési formák alkalmazásának szükségessége is felmerül, mégis el lehet és el kell érni a szervezési tudományos kérdések, elsősorban az általános szervezési alapelvek bizonyos egységét. Minthogy a leghaladottabb szervezési elvek éppen az iparban alakultak ki, feltehető, hogy a szocialista ipar szervezésének tapasztalatai az állami szervezés vonatkozásában is hasznosíthatók.

Mindez nem teszi szükségessé egy önálló államépítéstudomány kialakítását, hiszen a legfontosabb állami szervek mindennapi tevékenysége, gyakorlata szakadna el így az államjogtól és az államigazgatási jogtól, e jogtudományi ágazatokat a merev jogi pozitivizmusba süllyesztve.

Szamel Lajos abból a most már általánosan elismert igazságból indult ki, hogy az államigazgatás nem azonosítható a rá vonatkozó joganyaggal, az államigazgatástudomány és az államigazgatási jogtudomány közé tehát nem szabad egyenlőségjelet tenni. Mégis még korai volna e felismerés következményeinek teljes levonásáról beszélni, s csak egyes államigazgatási jogi munkák törekedtek arra, hogy az államigazgatási tevékenységet szervezési oldaláról is vizsgálják, s ezzel megteremtsék a kiindulópontot az államigazgatástudomány helyes műveléséhez, az államigazgatás és a jog egységes szemléletéhez.

Minthogy az államigazgatástudománynak egyrészt közvetlenül kell segítenie az államigazgatás gyakorlati munkáját, másrészt gondoskodnia kell az igazgatási apparátus továbbképzéséhez szükséges anyagok kidolgozásáról és összeállításáról, az államigazgatástudomány megismerési tárgya szükségszerűen bővebb az államigazgatási jogtudományéhoz képest. Nem tekinthető tehát szűkebb értelemben vett jogtudománynak, bár az állami szervező tevékenység természetesen elsősorban jogi bázison történik.

Az államigazgatás is az igazgatás általános fogalma alá tartozik, az egyéb adminisztrációktól azonban közhatalmi jogosítványai, alanyai és tárgya is elhatárolják. Az államigazgatás olyan szervező tevékenység, amelynek tárgya az egész, államilag szervezett társadalom, ha az államigazgatást egészében nézzük. Részeiben e szervező tevékenység tárgyát területi vagy célszerinti szervezetekben, illetve a társadalom különböző életviszonyaiban találhatjuk meg.

A szocialista államigazgatástudomány fejlődési irányát a társadalmasítás folyamata befolyásolja most elsősorban. A demokrácia egyre teljesebb kibontakozása, általános fejlesztése egy sor állami funkciónak a társadalmi szervekre történő átruházását is jelenti. Problémaként merül fel ezzel kapcsolatban, hogy az ilyen feladatok átvétele államigazgatási szervekké teszi-e az érintett társadalmi szerveket.

Ha a társadalmi szerv megkapja az átruházott funkciók ellátásához mindazokat a hatalmi jogosítványokat, amelyekkel az államigazgatási szerv rendelkezett, akkor a társadalmi szerv tevékenysége új területén quasi-államigazgatási szervként jár el, s ily módon az államigazgatás alanyává válik. Ha viszont a társadalmi szerv nem kap új funkciói megvalósításához hatósági jogkört, úgy az általa ellátott igazgatási funkció tisztán társadalmi igazgatásként folyik, a társadalmi önigazgatás egyik formáját képezi, s a társadalmi szerv sem válik államigazgatási szervvé.

Az igazgatás három nagy területe, a vállalati igazgatás, a társadalmi igazgatás és az államigazgatás egyaránt a szervezés funkciójához kapcsolódik, az államigazgatás tárgyára és módszerére vonatkozó vizsgálatok tehát szükségképpen a szervezéstudomány problematikájához vezetnek.

Nem kétséges, hogy ha lenne egy kialakultnak tekinthető szocialista általános igazgatástudomány, amelynek feladata az igazgatás minden fajtájára érvényes törvényszerűségek feltárása, úgy az államigazgatástudomány feladata csupán e törvényszerűségeknek az államigazgatásra való alkalmazása lenne. Ennek hiányában azonban, amikor még a szervezéstudomány mint általános igazgatás-tudomány megteremtésének lehetőségét is gyakran kétségbe vonják, minden további előrehaladásnak bizonyos lényeges előkérdések tisztázása a feltétele. E kérdések egyike a szervezés fogalma, amelyet úgy kell kidolgozni, hogy segítségével az adminisztráció mint szervezés elhatárolható legyen az egyes termelési munkafolyamatok szervezésétől, hiszen ez utóbbiak nem az adminisztrációra vonatkozó törvényszerűségeket alkalmaznak munkájuk során, hanem műszaki-technikai jellegűeket. Az általános szervezéstudomány fogalmának tehát csak a minden igazgatásra kiterjedő szervezési törvényszerűségeket kell magában foglalnia.

Az általános szervezéselmélet kibontakoztatása kétségtelenül gazdagítani fogja az államigazgatástudomány anyagát is. E tudományágak egymáshoz való viszonyának megállapításánál az a döntő kérdés, hogy a rendszer- vagy pedig a módszertani problémát állítjuk előtérbe. Az igazgatás világában számos olyan kérdés van, amelyek kizárólagos vizsgálatára egyik tudományág sem vállalkozhat, a különböző nézőpontok egybehangolására éppen az államigazgatástudomány hivatott. A fejlődés útja abban jelölhető meg, hogy az államigazgatástudomány feltárja az államigazgatásra vonatkozó fő törvényszerűségeket az általános szervezéselmélet számára, majd utóbb az általános szervezéselmélet által szintetizált törvényszerűségeket az államigazgatás területén alkalmazza. Az általános szervezéstudományhoz az út tehát a szervezés fő területeire vonatkozó elméleti törvényszerűségek feltárásán át vezet.

A társadalom átfogó törvényszerűségeinek kutatása nyilván nem az igazgatástudomány feladata, habár e törvényszerűségek felismeréséhez és alkalmazásához a maga eredményeivel hozzájárulhat. Ez egyúttal az igazgatástudomány és a szociológia kapcsolatát is meghatározza. Az államigazgatástudomány segédtudományai között természetesen helyet kaphatnak a különböző szakszociológiák is, a szociológia eredményei és vizsgálati módszerei pedig az államigazgatási

tevékenység társadalmi hatásainak megbízhatóbb felmérését eredményezhetik.

A szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara részéről *Fonyó Antal* egyetemi tanár terjesztett elő referátumot *„Büntetőpolitika és az állam- és jogtudomány"* címmel. Abból a növekvő igényből indult ki, amely a bűnözésnek mint társadalmi tömegjelenségnek megismerése, majd ennek alapján a bűnözés elleni átfogó jellegű küzdelem és a bűnözés felszámolása iránt jelentkezik a szocialista országokban. Ez nem jelenti a büntetőjog tárgyára vonatkozó eddigi ismereteink gyökeres módosítását, hiszen a büntetőjognak mindenkor vizsgálódási körébe tartozott a bűnözés problémáinak elemzése. A tudomány tárgyának meghatározására irányuló kutatásokat most az állítja előtérbe, hogy csak most vált lehetővé a bűnözés kérdésének mélyreható vizsgálata, elsősorban a kriminológiai és szociológiai módszerek alkalmazásával. E módszerek korábbi érvényesítésénél objektív akadályok is szerepet játszottak: így a népi demokratikus társadalmi és gazdasági rend kialakulása mind az egzisztenciális viszonyok területén, mind a társadalom osztályszerkezetében, mind pedig a széles tömegek politikai-erkölcsi tudatának alakulásában oly rohamos változásokat hozott, hogy a rendkívül időigényes kriminológiai és szociológiai vizsgálatok lefolytatására egyszerűen nem volt lehetőség. Közrejátszottak az elmaradásban az akkori „kétnyelvű" tételes jog összehangolásából adódó nehézségek, valamint az új, szocialista jog tudatosításával járó feladatok. Ma tehát nem annyira új tárgy és új módszerek jelentkeznek a büntetőjog vonatkozásában, mint inkább a már feltárt tárgy keretein belül a tudományszak teljes körű művelésére vonatkozó igény, főleg a módszerek kiszélesítése és komplex alkalmazása útján.

A büntetőjogtudomány egyik kutatási területén a jogi jelenségek kutatására irányuló munka elsősorban a történeti szemlélet hatékonyabb érvényesítése révén tehető teljesebbé, egyben eredményesebbé. A büntetőjog történetének feltárása a mai pozitív jog megértésének és továbbfejlesztésének fontos előfeltétele.

A büntetőjog tárgyából adódó másik kutatási terület a bűnözés elleni harc állami és társadalmi eszközei. E téren jelentékeny lemaradás mutatkozik, hiszen az eddigi kutatómunka lényegében az általános törvényszerűségekből deduktív úton levezetett következtetésekre, legjobb esetben pedig egyes elszigetelt vizsgálatok tapasztalatainak összegezésére szorítkozott. Nyilvánvaló azonban, hogy mind a büntetőjogi normák, mind a társadalmi valóság részét képező kriminalitás a büntetőjogtudomány egymásba kapcsolódó, egymást feltételező tárgyai, a két terület együttes kutatása tehát az eredményes munkához elengedhetetlen.

A bűnözés társadalmi vonatkozásainak kutatását erősen megnehezíti, hogy a tárgykör körvonalai még korántsem tisztázottak. Így a bűnözés, amely jogi szempontból a bűncselekmények összességét jelenti, a szociológiai vizsgálódás szempontjából csoportviselkedésként kezelt fogalom, s az általa felölelt magatartásoknak csupán egyik, esetleges ismérve a jogi szabályozottság. Minthogy mind a bűnözés, mind az ellene folyó küzdelem eszközei egyaránt kiterjednek a szociológiai, kriminológiai, valamint jogi vonatkozásokra, a határok megvonása fontos, gyakorlati jelentőségű feladat. A bűnözés fogalmának túlságosan széles értelmezése ugyanis „megfoghatatlan" anyagot szolgáltat a jogtudományi vizsgálódás számára, ami a várt objektív következtetések helyett szubjektív jellegű, spekulatív megállapításokhoz vezethet; a fogalom túlzott leszűkítése viszont a jogpolitikai igények kielégítését akadályozhatja.

A büntetőjogi vizsgálódás tárgyai csak az olyan jelenségek lehetnek, amelyek de lege lata vagy de lege ferenda a jogi szabályozás körébe esnek, mint a társadalomra, vagyis a jog által védett társadalmi viszonyokra veszélyes cselekmények. Ide tartoznak természetesen a büntetőjogszabályba foglalt magatartások kisebb jelentőségű változatai, illetve az azokkal összefüggő cselekmények is. Az alsó határ, a szabálysértések, valamint a fegyelmi vétségek egy része tekintetében a büntetőjog más jogágak anyagával érintkezik, a ténykutatások kordinálása tehát ugyancsak a megoldandó feladatok közé tartozik, hiszen büntetőpolitikánk egyik napirenden levő kérdése éppen a bűncselekmény alsó határa körül elhelyezkedő jelenségek klasszifikálása, továbbá a velük szemben alkalmazandó állami vagy társadalmi intézkedések meghatározása.

A tényvizsgálatok körében nélkülözhetetlen segítséget nyújtanak a büntetőjog számára a kriminológia, a kriminálpszichológia, illetve a pszichiátria eredményei. E fiatal tudományszakok azonban — éppen a szociológiai és pszichológiai alapkutatásoktól való függőség folytán — jelenleg még nem minden vonatkozásban képesek az igényeket kielégíteni, így a fejlődés jelenlegi fokán még korai volna a büntetőjogtudomány alapvető fogalmait gyökeres revízió alá vonni.

A büntetőjogtudomány legelmaradottabb területén, a büntetéstanban is arra van elsősorban szükség, hogy az eddigi, elsősorban az anyagi jogi vonatkozásokra korlátozódó vizsgálatokat a szociológia, kriminológia, a munkalélektan és a pedagógia eredményeinek felhasználása útján terjesszük ki.

A bűnözés elleni küzdelem állami és társadalmi eszközeinek kutatása terén e küzdelem két fő fázisa, a profilakció és a szankció problémái kerülnek előtérbe. Az előbbivel kapcsolatban a kriminológia által felvetett célszerűségi szempontok alapján a bűnözéshez vezető okok kiküszöbölését célzó állami vagy társadalmi intézkedések formáinak elemzése érdemel különös figyelmet. A szankciók alkalmazásának problémája viszont a büntetés céljával kapcsolatos, eddig tisztázatlan előkérdések megoldását előfeltételezi. Mindezek a problémák megnyugtató módon csak az említett segédtudományok eredményeinek felhasználásával válaszolhatók meg, hiszen csak a tényvizsgálatok eredményei szolgáltathatják az elméleti tételek bizonyítását. Az elmélet és a gyakorlat ilyen összekapcsolása a büntetőjogtudomány előrehaladásának nélkülözhetetlen előfeltétele.

*

A referátumokkal kapcsolatban élénk és tartalmas vita alakult ki, amelynek során számos értékes és a referátumokban foglaltakat továbbfejlesztő gondolat merült fel. A hozzászólások részletes ismertetésére természetesen e helyen nem vállalkozhatunk, csupán azok legfontosabb mondanivalóját foglaljuk össze.

Csanádi György — a polgári jogi referátummal bizonyos fokig polemizálva — az állam- és jogtudományoknak a politikai gazdasággtannal való kapcsolatát vizsgálta. Megállapította, hogy mind a politikai gazdaságtan, mind az állam- és jogtudományok a gazdaságpolitika áttételein keresztül kapcsolódnak a termelési viszonyokhoz, a jogalkotást megelőző gazdasági, illetve gazdaságpolitikai elemzés tehát nélkülözhetetlen előfeltétele a helyes jogalkotásnak és jogalkalmazásnak. E vizsgálatok elvégzését azonban az állam- és jogtudományok művelői már csak azért sem várhatják a politikai gazdaságtantól, mert e tudomány elsősorban nem az egyes gazdasági intézményeket, hanem a gazdasági folyamatokat tanulmányozza.

Eörsi Gyula az állam- és jogtudományi tevékenység általános sémáját úgy jellemezte, hogy az a jogilag reveláns társadalmi, gazdasági és ideológiai tények elemzéséből indul ki, közreműködik az általános politikából következő és a társadalmi viszonyok továbbfejlesztésére irányuló jogpolitika kidolgozásában, kiépíti, fejleszti és alkalmazza az e jogpolitikának megfelelő dogmatikát, végül megvizsgálja a jognak a társadalomra gyakorolt hatását. A ténykutató vizsgálatok jelentősége elsősorban e folyamat kiindulási és végpontjánál kerül előtérbe. E ténykutatásoknak a civilisztika területén jelentkező sajátossága abban áll, hogy sem a külvilágban jelentkező külső, sem a társadalmi tudatban, az egyének pszichikumában jelentkező belső tények vizsgálatára nem alakult ki a civilisztikának olyan segédtudománya, mint az államigazgatásijognak a jog külső, szervezési kutatásait vizsgáló szervezéstudomány, a büntetőjognak pedig a jog tudatformáló szerepét elemző kriminológia. A tágan értelmezett polgári jog minden ágazatának viszont szervező és nevelő, tehát mind a külvilág, mind a tudati szféra alakítására irányuló funkciót kell betöltenie, ami azt a követelményt állítja a tudomány elé, hogy tárja fel a jogilag releváns, tehát a jog alapjául szolgáló és a jog hatására létrejövő társadalmigazdasági tényeket. A civilisztika tehát nem nélkülözheti a ténykutatásokat mind különböző elképzelések, feltevések bizonyítására vagy cáfolására, mind a meglevő ismeretek konkrétabbá tételére. A probléma e ténykutatásokkal kapcsolatban mindenekelőtt úgy vetődik fel, hogy ezeket magának az állam- és jogtudománynak kell-e végeznie, vagy a tényeket más tudományok vizsgálódásai szolgáltatják. Az utóbbi vonatkozásban a felszólaló álláspontja szerint nemcsak a politikai gazdaságtan szerepe áll az előtérben, hanem az állam- és jogtudományok művelőinek közvetlenül a gazdasági alaphoz valamint a történelmi materializmus egész anyagához kell visszanyúlniok. Ami a ténykutatások tárgyát illeti, ezek egyaránt kiterjedhetnek a rendes, szabályszerű működés képét mutató folyamatokra, valamint az ún. konfliktus-helyzetekre. A módszer ismét többféle lehet: elképzelhető a közgazdaságtudomány vagy a szociológia saját szempontjai alapján végzett vizsgálatok eredményeinek átvétele, hasznosak lehetnek a komplex kutatások, végül maga az állam- és jogtudomány is végezhet ténykutató vizsgálatokat a saját szempontjai alapján. Kétségtelen, hogy ezzel kapcsolatban felmerülhet a sajátos állam- és jogtudományi jelleg feloldódásának veszélye, a ténykutatások objektív, a társadalmi fejlődés követelményei által felvetett igénye azonban szükségessé teszi ennek a — könnyebben kiküszöbölhető — kockázatnak a vállalását

Harrer Ferenc az állam- és jogtudományoknak a társadalmi gyakorlattal minden korban fennálló kapcsolatát hangsúlyozta. E kapcsolat fejlesztése terén különösen az államszervezet problémái állnak előtérben, így az államhatalom és az államigazgatás bifurkációja, a kettős alárendeltség problémája, a hatósági és operatív tevékenység viszonya, a jogorvoslati rendszer, végül a tömegek részvétele az igazgatásban.

Hajdú Gyula a referátumokból az állam- és jogtudomány mai helyzetének pontos és konkrét felmérését hiányolta. Utalt a pozitivista jogszemlélet veszélyeire, s bár elismerte a marxista szociológiai vizsgálatok szükségességét, mégis óvatosságot javasolt az újonnan jelentkező módszertani követelmények alkalmazásában. Az állam és jogtudományoknak a gyakorlattal való kapcsolata terén hangsúlyozta a tudomány és a törvényhozói, valamint a bírói gyakorlat közötti kapcsolat fontosságát; ehhez képest másodlagos fontosságúak a társadalomtudomány rendszertani problémái.

Kovacsics József felszólalásában az állam- és jogtudományok és az ún. segédtudományok viszonyát vizsgálta. A szervezéstudomány és a statisztika szociológiai megalapozására már megkezdődtek a konkrét kutatások és felmérések, most a matematikai és a kibernetikai módszerek alkalmazásának lehetőségeit kell tanulmányozni, ami bizonyos változtatásokat igényel a jogi oktatás jelenlegi egyetemi programjában is.

Horváth Tibor a büntetőjogi referátumnak a büntetőjogtudomány tárgyára és módszertanára vonatkozó megállapításait elemezve, alapvető feladatként jelölte meg a büntetőjogtudományban korábban uralkodó és még ma is jelentős szerepet játszó jogdogmatikától a társadalmi gyakorlat felé fordulást. A bűnözés teljes felszámolásáért vívott küzdelem a bűnözés társadalmi okainak feltárását előfeltételezi, ami a szociológiai jellegű tényfeltáró vizsgálatokat állítja előtérbe. A büntetőjogtudománynak mind a más diszciplinák által szolgáltatott eredmények, mind pedig saját szociológiai vizsgálódásai alapján kell a valóság helyes megragadására alkalmas tudományos modelleket és hipotéziseket kidolgoznia, ez utóbbi vonatkozásban most a segédtudományokkal, különösen a kriminalisztikával és a kriminológiával, valamint az eddig kevésbé vizsgált kriminálpszichológiával és kriminálstatisztikával való kapcsolat tisztázása válik sürgős feladattá. A tényvizsgálatok előtérbe kerülése jelentősen befo-

lyásolja a büntetőjogtudomány módszereire vonatkozó ismereteket is. Bár a büntetőjogi dogmatikára továbbra is szükség van, mégis a bűnözés dinamikájára, struktúraváltozásaira, valamint a jogi szabályozás várható hatásainak felmérésére vonatkozó vizsgálatok a kriminológiai és szociológiai szempontokat állítják előtérbe.

Búza László az általános referátumból a nemzetközi jogi problematika felvázolását hiányolta, ami lényegében arra vezethető vissza, hogy még ma sincs tisztázva a nemzetközi jog jellegének kérdése. A nemzetközi jog anyagának állandó változásai mindenesetre lehetetlenné teszik a referátumokban kiemelt ténykutató vizsgálatok közvetlen alkalmazhatóságát a nemzetközi jog területén. Megvalósítható feladat viszont a hatályos nemzetközi jog olyan szempontból való vizsgálata, hogy mennyiben állnak összhangban vagy szemben az egyes nemzetközi intézményekben érvényesülő normák az új szellemű nemzetközi joggal.

Vas Tibor felszólalásában a valóságkutató és a normatív módszerek alkalmazásának helyes arányaira hívta fel a figyelmet. Bár nincs önálló jogászi módszer, mégis szükség van a dialektikus materializmus módszertani követelményeinek az állam- és jogtudományok területén történő differenciált alkalmazására. Ennek az alapvető szempontnak a referátumokban felsorolt módszerek kibővítését kell eredményeznie.

Bónis György egyetértett az általános referátumnak az állam- és jogtörténet tudomány-rendszerbeli helyére vonatkozó megállapításaival, a jogtörténetben érvényesülő szükségszerűen történeti módszer alkalmazása ugyanis nem rekeszti ki a jogtörténetet az állam- és jogtudományok keretei közül. A társadalmi fejlődésünk által napirendre tűzött tudományelméleti követelmények a jogtörténet feladatává a múlt intézményeinek társadalmi jellegű kutatását teszik. Az ezzel kapcsolatban nemzetközi síkon is jelentkező igényeket csak a jogtörténészek és a tételes jogászok közös erőfeszítésével, ennek keretében például megfelelő szintű forráskiadásokkal lehet kielégíteni.

Weltner Andor felszólalásában a munkajognak a politikai gazdaságtanhoz, valamint az államigazgatási joghoz fűződő kapcsolatával foglalkozott. Hangsúlyozta, hogy a politikai gazdaságtan a gazdasági jelenségeket csak össztársadalmi szinten vizsgálja, a munkajog és a polgári jog művelőinek tehát maguknak kell kialakítaniok a jogágazatuk problémáinak társadalmi vizsgálatára alkalmas módszereket. Hozzászólása második részében a társadalmi szerveknek jogszabály által hatáskörükbe utalt államigazgatási feladatok ellátására irányuló tevékenységét elemezve, arra a következtetésre jutott, hogy e tevékenységben az államigazgatás fogalmától eltérő, sajátos jegyek dominálnak.

Márkus Ferenc bizonyos fenntartásokat hangoztatott az állam- és jogtudományok tárgyának kiterjesztésével kapcsolatban. Hangsúlyozta az egységes megközelítés szükségességét, s ebben a vonatkozásban nem tartotta indokoltnak az állam- és jogelmélet és a szakjogtudományok között húzódó éles határvonalat. Napirenden levő feladatként jelölte meg végül az állásfoglalástól való tartózkodás gyakorlatának felszámolását.

Beér János a konferencia rendezésében résztvevő szervek vállalkozásának jelentőségét többek között annak a gyakran félreismert igazságnak hangsúlyozásával is jellemezte, hogy az egyetemek az oktató és nevelő munka mellett tudományos kutató tevékenységet is ellátnak. Az állam- és jogtudományok rendszerével kapcsolatban egyetértett az államjogi referátumnak az államépítés tudományának önállóságát vitató megállapításaival. A szervezéstudomány jelentőségét nemcsak az államjog és az államigazgatási jog szempontjából tartja kétségtelennek, hanem más jogágak, sőt az egész társadalomtudomány szempontjából is, hiszen napjaink társadalmi fejlődése a kommunista társadalmi önigazgatás felé vezető utak kutatását állította előtérbe. Ugyanígy valamennyi társadalomtudományi ágazat számára nélkülözhetetlenek a szociológia eredményei; az állam- és jogtudományok számára ezek átvétele a jogalkotás és a jogalkalmazás kontrollját is jelenti.

Herczeg István hozzászólásában a polgári jogi referátumhoz kapcsolódott. Álláspontja szerint a szerződéses rendszer reformja önmagában nem elegendő a tervszerződések területén fennálló lazaságok felszámolásához. Minthogy a szerződéskötők nem érzik magukat tulajdonosnak, célszerű volna a gazdálkodó kollektívák hatáskörének kiszélesítése. Ugyanígy nem alkalmas a külkereskedelemmel kapcsolatos jogi rendezés sem a felelősség megállapítására.

Nagy Lajos az eljárástudomány feladataival kapcsolatban a szocialista országok új büntető eljárási törvénykönyveire utalt, amelyek többek között a bűnözés megelőzését és a bűnözés csökkentését is célkitűzéseik között tüntetik fel. A megelőzés szervezeti és eljárási kérdéseinek beható vizsgálata előfeltétele az eredményes törvényi megoldások kidolgozásának. Hozzászólása második részében a jogi könyvészet feladataival foglalkozott mint a jogalkotás és a jogalkalmazás folyamatát is jelentősen befolyásoló gyakorlati kérdéssel. A megfelelő színvonalú bibliográfiák összeállításához elengedhetetlennek tartja a tudományterület rendszertani kérdéseinek megoldását, s ezzel kapcsolatban az ún. határterületek anyagának elhatárolását az állam- és jogtudományok anyagától.

Schmidt Péter felszólalásában az állam- és jogtudományok alapvető feladatát a társadalmi valóság minél alaposabb megismerésében, illetve ezen belül a megfelelő kutatási módszerek feltárásában jelölte meg. Ezzel kapcsolatban utalt az állam- és jogtudományoknak más tudományágakhoz való kapcsolatára, az ún. segédtudományok szerepére, alapvetőnek mégis az állam- és jogtudományok saját módszereinek kidolgozását és elmélyítését tekinti. Példákat hozott fel annak bizonyítására, hogy egyes kérdéseket (pl. az egyesülési jog vagy a képviselet problémája) a jogtudománynak magának kell megoldania, s nem számíthat arra, hogy e megoldásokat más tudományoktól készen kapja meg.

A referátumok készítői közül Világhy Miklós és Szamel Lajos pro-

fesszorok válaszoltak a témájukhoz kapcsolódó hozzászólásokra, majd a konferencia Szabó Imre akadémikusnak a vita célkitűzéseit és néhány tanulságát összefoglaló zárszavával ért véget.

P. Z.

A Firenzei Nemzetközi Agrárjogi Kongresszus

•

I.

A Firenzei Nemzetközi és Összehasonlító Mezőgazdasági Jogi Intézet (Istituto di Diritto Agrario Internazionale e Comparato) még csak pár éves működésre tekinthet vissza, de egy ilyen jellegű intézet alapítására irányuló törekvés már korábbi keletű. A mezőgazdasági jog egyes nyugat-európai — különösen olasz és francia — művelői ismételten hangot adtak olyan kívánságuknak, hogy a mezőgazdasági jogi kutatások terén szorosabb nemzetközi kapcsolatot alakítsanak ki. E törekvéseket jelzik különböző kisebb nemzetközi konferenciák, amelyek kezdeményezése nyomán 1954-ben 38 ország több mint 200 résztvevőjével létrejött Firenzében az első nemzetközi mezőgazdasági jogi kongresszus. E kongresszus vitái nyomán már határozott formát öltöttek a nemzetközi együttműködés keretei. A kongresszus határozatban állapította meg, hogy szükség van olyan kutatási központ létrehozására, amely alkalmas bázist jelent a mezőgazdasági jog problémáinak elméleti kutatására, az egyes országokban folyó kutatások összefogására, valamint bibliográfia, statisztika és egyéb anyagok összegyűjtésére. A kongresszus ilyen értelmű határozata után 1955 októberében olasz jogászok egy csoportja összeült Firenzében a kongresszus határozatai megvalósításának megvitatása végett. Az általuk kidolgozott javaslatok alapján az olasz állam az 1957. február 13-i 87. számú törvénnyel elrendelte egy nemzetközi és összehasonlító mezőgazdasági jogi intézet alapítását. Mintegy két évi előkészítő és szervező munka után, az intézet 1959-ben kezdte meg működését.

1. A mezőgazdasági jog tudományának területén kialakuló mind szorosabb nemzetközi együttműködés — és magának a firenzei intézetnek a megalapítása is — tükröződése a kapitalista államok mezőgazdaságának fejlődése során mutatkozó ellentmondások mind erőteljesebb jelentkezésének.

A mezőgazdaság területén két fő ellentmondás jelentkezik. Az egyik a kapitalista verseny hatásaként a kisbirtokosok mind gyorsabb ütemben bekövetkező tönkremenése, a mezőgazdasági földterületeknek mind fokozattabb koncentrálódása. Ezt a spontán fejlődést számos országban állami intézkedésekkel is igyekeznek elősegíteni. (Így a földtulajdon szétdarabolását megakadályozó intézkedésekkel, földvásárlási hitelekkel, stb.) Ugyanakkor a kistermelők igyekeznek e folyamatot megállítani vagy legalábbis lelassítani. (Ezt jelzik a kisbirtokosok védelmét szolgáló moratoriumok követelése, stb.) A másik ellentmondás, amely különösen a dél-európai, valamint a latin-amerikai és ázsiai államokban mutatkozik, a hatalmas — és gyakran jelentős részükben parlagon heverő vagy alig megművelt — latifundiumok és a milliókra rúgó nincstelen mezőgazdasági lakosság közötti ellentét. Ezeket az ellentmondásokat mind jobban elmélyíti a különböző tőkés államok, illetőleg csoportok közötti gazdasági verseny, sőt a már meglevő ellentmondásokat újakkal tetézi. (Elég ezzel kapcsolatban példaként a Közös Piac államai között a mezőgazdaság kérdésében fennálló vitára vagy a Közös Piac államai és az Egyesült Államok között nemrégen kitört baromfiháborúra utalni.)

A mezőgazdaság területén mutatkozó ellentmondások kiéleződése mindinkább előtérbe állította a mezőgazdasági jogot. Azok az intézkedések, amelyek a jelentkező fejlődési tendenciák gyorsítására, illetőleg lassítására irányulnak vagy az ellentmondások megoldására törekszenek, nagyrészt jogi formában látnak napvilágot, többé-kevésbé jogi keretek között bonyolódnak le. (Példaként utalhatunk itt a tulajdonjogi korlátozásokra, a mezőgazdasági hitelekre vagy a földreformok lebonyolítására.) Ebből viszont következik az is, hogy a politikai és gazdasági küzdőtereken folyó harc résztvevői — akár különböző földbirtokos- vagy tőkéscsoportok, akár a földbirtokosok és a nincstelen mezőgazdasági dolgozók közötti küzdelemről van is szó, — igyekeztek és igyekeznek törekvéseiket vagy az általuk javasolt rendelkezéseket a jogtudomány érveivel is alátámasztani és azonos nézetek minél szélesebbkörű együttműködését és minél általánosabb érvényesülését biztosítani. Nem véletlen tehát, hogy az 1950-es évektől kezdve mind szélesebb körben talált visszhangra és támogatásra minden olyan javaslat, amely a mezőgazdasági jog művelőinek nemzetközi együttműködését sürgette. Az sem véletlen, hogy a mezőgazdasági jog tudományának művelői között az olasz jogászok jártak az élen a nemzetközi együttműködés kialakításában és az olasz állam teremtett lehetőségeket egy nemzetközi jellegű kutató intézet létrehozására. Olaszországban a mezőgazdaság ellentmondásai — akár a kisbirtokosok tönkremenését és a koncentrálódási folyamatot, akár a latifundiumok és nincstelen mezőgazdasági tömegek közötti ellentétet nézzük — a legkiélezettebb formákban találhatók meg. Amellett a Közös Piacon belül dúló mezőgazdasági harc mind sürgetőbbé teszi az uralkodó osztály részére a mezőgazdasági termelés termelékenységének fokozását, természetesen elsősorban saját gazdasági pozíciójának erősítése és profitjának növelése érdekében. E körülmények a mezőgazdasági jogot és ezen belül az elméleti kutatásokat előtérbe állítják és igen lényeges, mind önállóbbá váló jogi területté teszik.

2. A Firenzei Nemzetközi és Összehasonlító Mezőgazdasági Jogi Intézet (továbbiakban: Intézet) feladata és szervezete röviden a következőkben foglalható össze.

Az Intézet feladata:

a) előmozdítani és irányítani a mezőgazdasági jog jellegére és forrásaira a közgazdasággal, a politikai és szociális viszonyokkal, az egyes népek kulturális helyzetével, szokásaival való összefüggéseinek vizsgálatára vonatkozó kutatásokat,

b) tanulmányozni a jogág történetét és kialakulását,

c) együttműködni a mezőgazdasági jog kérdéseivel foglalkozó belés külföldi szervekkel,

d) tanulmányokat közzétenni,

e) nemzetközi szemináriumot szervezni.

Az Intézet élén az olasz kormány által kinevezett elnök, jelenleg Bolla professzor áll, akinek az Intézet megszervezésében is döntő szerepe volt. Az Intézetnek emellett a rendes és tiszteletbeli tagokból álló közgyűlése, a tagok közül választott tudományos bizottsága, valamint igazgatási bizottsága van. Miután azonban e szervek tagjai — az igazgatási bizottság kivételével — részben külföldiek, működésük igen szűkkörű. Az Intézet munkájának tényleges irányítója tehát az elnök és a főtitkár.

Azok a körülmények, amelyek az Intézet létrehozásánál közrehatottak, jórészt meghatározták az Intézet tevékenységének irányát is. Említettük, hogy a mezőgazdaság területén jelentkező fejlődés, illetőleg az annak befolyásolását célzó intézkedések vetülete a mezőgazdasági jog területén a tulajdonjog korlátozására, a mezőgazdasági hitelekre és a termelők különböző társulásaira vonatkozó szabályokban jutott kifejezésre. Kézenfekvő volt, hogy az Intézet kutatási munkája is elsősorban e területekre irányult. Nagyon jól mutatja ezt, hogy az Intézet 1960-ban tartott első közgyűlésének — amely lényegileg nemzetközi tudományos konferencia volt —, napirendjére a földtulajdon és a mezőgazdasági hitelek kérdését tűzték ki. Hasonlóképpen ezt tapasztaljuk, ha végignézzük az Intézet kiadványait. Mind az önálló keretben megjelent tanulmányok, mind az Intézet folyóiratának (Rivista di diritto agrario) cikkei nagyrészt a tulajdon és a hitel kérdései köré csoportosulnak. E két kérdés mellett, az utolsó egy-két évben újabb téma is erőteljesen jelentkezik: a mezőgazdasági termelés és értékesítés, illetőleg az ezekkel összefüggő jogi szabályozás problematikája. Ezt jelzi az 1963-ban tartott második közgyűlés témaválasztása is. E közgyűlés napirendjén — amint erre az alábbiakban kitérünk —, a mezőgazdasági termelés és értékesítés tervezése szerepelt.

Az Intézet egyik elsődleges célkitűzése, hogy a mezőgazdasági kutatásokat nemzetközi síkon folytassa, illetőleg az egyes országokban folyó ilyen jellegű kutatásokkal kapcsolatot teremtsen. E célt a kiadványok mellett, elsősorban az Intézet által rendezendő nemzetközi szeminárium, valamint az intézeti közgyűlés szolgálná. A nemzetközi szeminárium eddig nem került megrendezésre. Feladata az volna, hogy a különböző államokból összejött fiatal kutatók előtt a mezőgazdasági jogi kutatások problémáit és eredményeit ismertesse.

A közgyűlés — mint már említettük — *lényegét tekintve nemzetközi tudományos kongresszus,* amely a mezőgazdasági jogi kutatások egy-egy általános problémáját vitatja meg.

II.

1. Az eddig megtartott két közgyűlés igen jelentős nemzetközi érdeklődés mellett zajlott le. Az első közgyűlésen, 1960-ban 39 országból több mint 100 kutató vett részt.

Az Intézet ezidei, 1963. szeptember 29 — október 4. között megtartott közgyűlésének egyetlen főtémája volt: „A tervgazdálkodás a mezőgazdaságban, annak jogintézményei és hiteleszközei." Már az a tény, hogy a kongresszus a tervgazdálkodás problematikáját ilyen központi kérdéssé tette, különös figyelmet érdemel. Aligha tévedünk, ha a témaválasztásban az Európai Közös Piac jelentős befolyását véljük felfedezni. Hiszen eléggé közismert, hogy az Európai Közös Piac keretében milyen erőfeszítéseket tesznek elsősorban a tagállamok mezőgazdasági politikájának, ezen belül különösen az értékesítésnek és az áraknak az összehangolására; s egyáltalában nem jelentéktelen ezzel kapcsolatban az Angliával és az Egyesült Államokkal való kapcsolatok kialakítása sem.

A kongresszusra meghívást kapott és azon részt vett mintegy 30 ország több mint 100 agrárjoggal foglalkozó tudósa, kutatója, a szocialista országoktól kezdve — mondhatni — minden földrész, különösen Európa, valamint Észak- és Dél-Amerika képviselői. Legnépesebb természetesen a vendéglátó Olaszország delegációja volt, amelynek minden egyeteméről több professzor, mégpedig nemcsak az agrárjoggal, hanem a rokon jogágakkal, az államigazgatási-, a polgári- és a munkajoggal foglalkozó professzorok, oktatók, kutatók, sőt néhány gyakorlati szakember is. (Meg kell jegyeznünk, hogy az olasz egyetemeken vannak agrárjogi tanszékek, ezt a stúdiumot elkülönítetten — bár nem kötelező tantárgyként — oktatják. Itt említjük meg azt is, hogy az NSZK-ban a göttingeni egyetemen hozták létre az első mezőgazdasági jogi intézetet, Karl Kroeschell professzor vezetésével.) Az európai országokat — amelyek legtöbbje képviselve volt —, ezúttal nem részletezve, Argentína, Ausztrália, Brazília, Columbia, Equador, Ghana, India, Izrael, Mexikó, Urugúay, USA, Venezuela küldöttei vettek részt a kongresszuson —, hogy csak néhányat említsünk. A nemzetközi szervezetek közül a FAO (Az Egyesült Nemzetek Mezőgazdasági és Élelmezési Szervezete) és az Európai Közös Piac képviseltette magát.

A kongresszust ünnepélyesen Giangualberto Archi professzor, a fizenzei egyetem rektora, az egyetem aulájában nyitotta meg, majd az Intézet elnöke, Giangastone Bolla professzor tartotta meg bevezető előadását. Ebben utalt a kitűzött téma jelentőségére, az annak megoldása során mutatkozó nehézségekre és arra, hogy a kongresszus, a beküldött előadások, az elhangzó felszólalások alkalmasak lesznek arra, hogy egyengessék az utat a „laissez fair, laissez passer" és a tervgazdálkodás közötti ellentétes álláspontok kiegyenlítésére. Vázolta a tervnek, mint intézménynek tudományos vizsgálata során különböző konferenciákon elért eredményeket, ismertette saját álláspontját és javaslatait, végül az Intézet előtt álló feladatok megoldásának előmozdítása érdekében javasolta az Intézet keretében nemzetközi szeminárium létrehozását. Ezt követően G. Ugo Papi, a római egyetem rektora tartott előadást „Szükség van-e a tervezésre (tervgazdálkodásra) a mezőgazdaságban egy ország gazdasági fejlő-

dése érdekében" címmel. A megnyitó ülés a társadalmi szervezetek képviselői által tolmácsolt üdvözlésekkel ért véget.

A kongresszusra — megnyitása előtt három hónappal —, a résztvevők beküldték előadásaikat az öt hivatalos nyelv (olasz, angol, francia, német, spanyol) valamelyikén, s ezeket a résztvevőknek megérkezésük alkalmával kinyomtatva, az öt nyelven készült összefoglalókkal, azonnal kézbesítették. Ily módon a bejelentett 92 előadás közül a kongresszus megnyitásáig mintegy 60 előadás került kinyomtatásra és szétosztásra. A szocializmust építő országok közül Lengyelországból Andrzej Stelmachowsky: „A mezőgazdasági tervezés jogi szempontjai Lengyelországban" címmel; a Német Demokratikus Köztársaságból Rainer Arlt: „A mezőgazdasági termelés tervezésének jogi formái és a mezőgazdasági termékek forgalmának jogi biztosítékai a Német Demokratikus Köztársaságban" címmel; a Jugoszláv Népköztársaságból Borislav T. Blagojevic: „A termelés tervezésének és fejlesztésének jogi eszközei a jugoszláv mezőgazdaságban" címmel, Radomir Djurovic: „Az agrárszerződések új szerepe a jugoszláv jogban" címmel, Alojzij Finzgar: „A gabona és iparinövény kereskedelem, mint a szocialista szektor és az egyéni termelés közötti kapcsolat eszköze" címmel, Dimitar Pop Georgiev: „Az erdősítés szabályozásának és az erdők igazgatásának jogi eszközei" címmel, Dragoljub Stojanovic: „A szociális beavatkozás és a tervezés rendszabályai az egyéni gazdálkodók földjeinek megművelése során" címmel, végül Velimir Vasic: „A mezőgazdasági hitel szabályozásának jogi eszközei és intézményei" címmel küldtek be előadást. Magyarországról dr. Földes Iván: „A tervgazdálkodás a magyar mezőgazdaságban és annak jogintézményei" címmel és dr. Nagy László: „A tervszerű termelés ösztönzésének egyes jogi eszközei" címmel küldött be tanulmányt. Ezeknek az előadásoknak a címeiből is kitűnik, hogy a szocializmust építő országok képviselői által beküldött tanulmányok a kongresszus központi témája köré épülve, elég széleskörű és nagyban-egészben egységes képet adtak az országaink mezőgazdaságában végbemenő szocialista irányú fejlődésről.

2. A kapitalista országok képviselői által előadottak csak főbb vonalaikban tapadtak a kongresszus kitűzött fő témájához, emellett vagy ezenkívül főleg az országaikban a mezőgazdaság fejlesztése körül felmerülő problémákat vázolták. Ezek közül elsősorban a szép számban megjelent latin-amerikai államokról kell szólnunk, amelyek nagyrészében a földreform megvalósítása áll előtérben. Ezeknek az államoknak a képviselői kifejtették, hogy országaikban a mezőgazdaság fejlődésének elengedhetetlen feltétele a földreform végrehajtása. Érdekes megemlíteni, hogy a latin-amerikai államok követik a legszorosabban azt az Olaszországban, elsősorban az Intézet által kialakított álláspontot, miszerint az agrárjognak önálló jogágként kell kifejlődnie, sőt ezt a megfelelő agrárstruktúra kialakulása egyik legfontosabb eszközének tekintik (Rodolfo R. Carrera, Bernardino C. Horne, Juan Yepes Del Pozo, Adolfo Gelsi Bidard).

A nyugat-európai államok képviselőinek előadásaiban a tervgazdálkodással kapcsolatban mind a három lehető álláspont megnyilvánult: voltak — bár kis számban —, akik az egyéni „szabadság" védelmében kitartottak a „laissez fair, laissez passer" elve mellett, mások — és többen — határozottan a tervgazdálkodás mellett szálltak síkra, a harmadik csoport valamiféle „középutat" keresett. Az utóbbi két csoportba tartozók a tervgazdálkodás megvalósíthatásának lehetősége mellett, annak módszereit vizsgálták, természetesen szilárdan állva a magántulajdon talaján, mégis felvetve a rentábilisan működő és termelő mezőgazdasági üzem érdekében a tulajdonjog bizonyos korlátozásának szükségességét, a mezőgazdasági vállalat üzemi és jogi formáját; végül ugyanebben a keretben igen sokan foglalkoztak a mezőgazdasági hitel problémáival. Itt kell megjegyeznünk azt is, hogy a tervgazdálkodással kapcsolatban szinte valamennyi felszólaló felvetette, hogy minden körülmények között ügyelni kell a termelők, vállalkozók, a tulajdonosok „egyéni szabadságának" fenntartására. Mégis, a tervgazdálkodás valamilyen módja mellett felszólalók ezen a téren kisebb-nagyobb engedményeket téve, olyan megállapításokhoz jutottak, hogy a tervgazdálkodás jogi szabályozása nélkülözhetetlenné teszi — viszonyaik között — az egyén jogainak bizonyos fokú megnyírbálását. Ugyanakkor, amikor egyes felszólalók igyekeztek magukat elhatárolni a szocialista államok „totalitárius"-nak nevezett tervezési rendszerétől (ezért előfordult, hogy tervezés helyett programozásról vagy állami intervencióról beszéltek), a szocializmust építő országok képviselőinek felszólalásai nyomán többen (így az olasz Galloni, a francia Saint-Alary, az uruguayi Gelsi Bidart) elismerőleg hivatkoztak az előadottakra, kiemelve például, hogy a szocialista államokban mennyire előmozdítja a tervszerű gazdálkodást a szerződéses rendszer; ugyanezek a szövetkezeti forma helyes alkalmazhatóságáról szóltak, bár főleg a kereskedelmi tevékenységet kifejtő, a termelőket különböző szolgáltatásokkal segítő (pl. gépellátó) vagy a mezőgazdasági termelést szervező szövetkezetek vetődtek fel. Ez megfelel annak az álláspontnak, amely a mezőgazdaságban a tervgazdálkodást is elsősorban a forgalom, az értékesítés területén kívánja megvalósítani. S ez elég világosan érthető, ha az Európai Közös Piacnak — már említett — hatására utalunk, amely különösen a nyugat-európai részről tartott előadások nagyobb részében jelentkezett.

A tervgazdálkodás mellett felszólalók közül első helyen *Olaszország* képviselőinek jelentős részét kell kiemelnünk (ezek között az Intézet főtitkárát, Carlo Frassoldatit, Giovanni Gallonit, Antonio Carrozzát stb.). A *francia* tudósok legnagyobb része (Pierre Voirin, Michel de Juglart, Andre Cramois, Pierre Causse) bemutatták és jellemezték azt az új intézményt (SAFER), amelyet 1962-ben a földbirtokforgalom megkönnyítésére és életképes mezőgazdasági üzemek létrehozására, jelentékeny állami befektetéssel — és az ezzel együttjáró ellenőrzéssel — alapítottak; az intézmény vizsgálatával összefüggően tértek ki a tervgazdálkodás lehetőségeire és a mezőgazdasági

hitel problémáira. Érdemes megemlíteni, hogy *Izraelben* — ahol a beküldött előadás tanúsága szerint a föld 92,5%-a állami tulajdonban van —, világosan és határozottan a tervgazdálkodás mellett foglaltak állást, sőt azt a mezőgazdaság fejlődése, a lakosság ellátása érdekében elengedhetetlennek tartják.

Felvetődött néhány felszólalásban a mezőgazdasági tervgazdálkodás nemzetközileg egységes jogi szabályozásának gondolata is, azonban a felszólalók legnagyobb része ezt, mint megvalósíthatatlant, elvetette. Ezek között voltak a *nyugatnémet* tudósok is, akik egyébként legnagyobbrészt — az előbb említett — harmadik csoportba tartoztak, mondván, hogy a teljes szabadság és a teljes tervszerűség között a helyes középutat kell megkeresni.

A vállalati formák vizsgálata körében igen érdekes, elsősorban a speciálisan *angliai* helyzetet jellemezte D. R. Denman cambridgei professzor előadása az ún. „proprietary land unit" intézményéről. Ennek keretében két főcsoportot különböztetett meg: a származékos és a nem-származékos tulajdon csoportjait. A származékos tulajdon csoportjába sorolta a haszonélvezetet, valamint a szokásjogon és a szerződésen alapuló haszonbérletet, míg a nem-származékos tulajdon csoportjába a paraszti és a családi birtokokat, valamint a kapitalista nagybirtokokat. Egyebekben a mezőgazdaság vállalati formája tekintetében különböző, még ki nem jegecesedett lehetőségek merültek fel. A mezőgazdasági hitel kérdéseivel — bővebben vagy szűkebben — a tőkés országok képviselőinek legnagyobb része foglalkozott.

Említettük már, hogy az agrárjog előtérbe kerülése a tőkés országok mezőgazdasága terén uralkodó ellentmondások és az ezeket jellemző, szinte állandó válság következménye. Az agrárjog területén jelentkező elméletek, viták azoknak a különböző irányú próbálkozásoknak jogi vetületei, amelyekkel a kapitalista mezőgazdaság válságát igyekeznek megoldani. Ilyen hatásos — egyesek szerint egyetlen — orvosságnak mutatkozik a tervgazdálkodás bevezetése. A kapitalista országok mezőgazdasági szakértői — ideértve az agrárjog művelőit is — kénytelenek beismerni, hogy a mezőgazdaság problémái hatékonyabb közbelépés nélkül nem oldhatók meg. A megoldást a tervezés — elsősorban az értékesítés tervezése — megvalósításától remélik. A közgyűlés résztvevőinek nagy többsége is ezt vallotta. Ugyanakkor azonban a tervgazdálkodást a magántulajdon — bár esetleg szükségszerűen korlátozott — fenntartása mellett kívánnák bevetni, ami természetesen magában hordja saját ellentmondását. A tőkés állam által elrendelt és irányított tervezés időlegesen segíthet az értékesítés válságának megoldásánál, de nem szünteti meg a válság alapját képező ellentmondásokat, hanem azok leplezve tovább élesednek. Ezután sem ad földet a nincstelen parasztoknak, sőt a kisbirtokosok tönkremenésének állandó folyamata a nincstelenek számát még növeli. A tervgazdálkodás nyújtotta lehetőségek elsősorban a tőkeerős gazdaságok számára jelentenek előnyt, ami ismét a birtokkoncentráció irányába visz. A tervgazdálkodás tehát, amelyet a többség már „udvarképesnek" tekint, s mint szükséges rosszat elfogad, amelynek alkalmazását azonban a magántulajdon érdekeire figyelemmel csak igen szelíd formában és sok fenntartással javasolják, nem hozhatja meg a kívánt eredményt.

Nem jelenthet azonban megoldást az a másik, konzervatív szemlélet sem, amellyel e tanácskozás keretében is — bár már csak kismértékben — találkozhattunk, s amely az ellenkező irányban, a kisparaszti birtokok önállóságát fenntartva, a „laissez faire, laissez passez" klasszikus elvéhez való visszatérésben látja a megoldást. E szemlélet figyelmen kívül hagyja, hogy a termelőerők mai fejlettsége mellett az állandóan aprózódó paraszti parcellákon korszerű termelést folytatni, a modern technikát alkalmazni nem lehet. Ez pedig a paraszti gazdaságok elszegényedéséhez, tönkremenéséhez vezet.

A megoldást, amelyre a tőkés országok marxista pártjai ismételten rámutattak, a földreform, tehát a földeknek a parasztság kezébe adása és a parasztságnak a nagyüzemű gazdálkodást lehetővé tevő *termelőszövetkezetekbe* való tömörülése jelenti. Erről a megoldásról — a szocializmust építő országok képviselőinek felszólalásait kivéve — nem esett szó. Az a néhány felszólaló, aki a szövetkezeti formát felvetette, nem termelő, hanem értékesítő szövetkezetekről beszélt.

3. A szocializmust építő országok álláspontja elvi alapon nyugodott, az előadások és a felszólalások egymást kiegészítve, világos képet rajzoltak országaink mezőgazdaságában folyó tervszerű termelés és elosztás szilárdságáról, annak politikai és közgazdasági megalapozottságáról és a további fejlődés útjáról. Hazai vonatkozásban vázoltuk a lefolyt és befejezett szocialista átalakulás útját és annak eredményeit. Rámutattunk a két egymáshoz fokozatosan közeledő társadalmi tulajdoni forma jellegzetességeire — különösen a tervezés, a tervgazdálkodás szemszögéből —, valamint a gazdasági törvények érvényesülésére és hatására. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek tervszerű gazdálkodásával kapcsolatban mind a beküldött előadásokban, mind felszólalásainkban hangsúlyoztuk a szövetkezeti demokrácia elvét, annak — az állami irányítással összhangban — gyakorlati megvalósulását, a termelőszövetkezeti tagok jogait termelőszövetkezetük igazgatásában általában, a tervkészítésben és a terv jóváhagyásában különösen. A tőkés országok képviselőinek — korábban említett — felszólalásaira reflektálva, nyomatékosan rámutattunk arra, hogy szocialista államban az állam által irányított tervszerű gazdálkodás nem okozhat ellentmondást, ilyen ellentmondás elvileg és gyakorlatilag kizárt, s nem kell félnünk a termelők szabadságának sérelmétől, mert termelőszövetkezeti parasztságunk nemcsak a terv kialakításában, a tervezés munkájában vesz részt, hanem részese az államhatalomnak is.

Az egyes gazdasági egységek tervezésének irányítása körében rámutattunk a — tulajdoni formától is függő — különböző eszközökre és módszerekre. A termelőszövetkezetek tervszerű gazdálkodásával kapcsolatban kiemeltük, hogy mind szűkebb térre szorulnak a hatósági igazgatási aktusok, s mind

szélesebb teret nyernek a szervezési módszerek; ezzel összhangban fokozódik a gazdaságpolitikai eszközök alkalmazása, az ár-, hitel- és adópolitika, továbbá más gazdaságszervezési eszközök mellett, különösen a termelési és terményértékesítési (nevelési és hizlalási) szerződéseknek, mint az államigazgatási szervek által koordinált polgári jogi ügyleteknek a szerepe. Végül utaltunk a távlati tervezésre, annak jelentőségére mind a termelő üzemek, mind pedig a KGST-országok közötti együttműködés fejlesztése érdekében is.

4. Bár a kongresszuson számszerű többségben voltak a tőkés országok képviselői, részükről — mint már jeleztük — nem egyszer hangzott el pozitív értékelés a szocializmust építő országok képviselői által előadottakra vonatkozóan. Meg kell állapítani, hogy az egész kongresszust, annak vitáját az egymás álláspontját tiszteletben tartó magatartás jellemezte, ugyanakkor világosan és félreérthetetlenül kifejezésre jutottak az elvi eltérések, amelyek a szocialista és a tőkés társadalmi rendszer különbözőségéből fakadnak.

E rövid ismertetés után természetesen felvetődik a kérdés, hogyan értékelhetjük a firenzei Intézet működését, illetőleg hasznos és helyes-e annak munkájában való részvételünk.

Ami az első kérdést illeti, meg kell állapítanunk, hogy az Intézet rövid fennállása alatt jelentős tudományos munkát végzett. Jelzi ezt egyfelől a kiadványok nagy száma mellett az Intézet nívós folyóirata (Rivista di diritto agrario), másfelől a két, tudományos kongresszus formájában megrendezett közgyűlés. E közgyűlések jelentőségét különösen azért kell kiemelni, mert ezek módot nyújtanak a legkülönbözőbb állásfoglalású kutatók véleménycseréjére. A nemzetközi szeminárium beindulása ehhez további, újabb lehetőséget nyújthat. Kétségtelen, hogy az Intézet már eddigi működésével is a mezőgazdasági jog tudományának egyik igen jelentős, nemzetközi centrumává vált.

A második kérdés megválaszolásához az elsőből indulhatunk ki. Az Intézet munkájában való részvétel számunkra két szempontból is hasznos és szükséges. Egyrészt az Intézet munkáján keresztül megismerjük a kapitalista országok, de az új ázsiai és afrikai államok mezőgazdasági jogi problémáit, az ezekben mutatkozó fejlődés irányát, főbb állomásait. Másrészt — és ez jelentősebb — módunk nyílik arra, hogy mi is ismertethessük eredményeinket, mezőgazdaságunk és a mezőgazdasági jog fejlődését, annak intézményeit, bebizonyítsuk, hogy a szocialista mezőgazdaság, annak joga miként segíti az emberek jólétének emelését. E tevékenységünk megkönnyíheti a kapitalista országok haladó erőinek harcát és jelentős segítséget nyújthat a különböző nemzetközi jellegű jogtudományi megmozdulásokon mind nagyobb számban résztvevő ázsiai és afrikai országok jogászai számára.

Földes Iván
Nagy László

Az európai szocialista államok jogalkotása

LENGYEL NÉPKÖZTÁRSASÁG

Amikor ismét áttekintést kívánunk nyújtani a lengyel népi állam 1963. első félévi jogszabályalkotásáról, szembeötlő, hogy amíg egyes jogágakban egyszerre több fontos jogszabály megalkotására került sor, addig más területeken alig, vagy egyáltalán nem jelent meg jogszabály.

Államjogi és *államigazgatási* jellegű az a törvényi módosítás, amelyre az ország védelmi erejének növelése érdekében az általános hadkötelezettségről szóló 1959. évi törvénnyel kapcsolatban került sor (DzU. 1963. 14. sz. 74. t.). Ugyanakkor a Minisztertanács rendeletet bocsátott ki a területi védelmi rendszerben teljesítendő katonai szolgálatról (DzU. 1963. 14. sz. 75. t.).

E téren a legnagyobb fontosságú volt ezután az általános hadkötelezettségről szóló 1959. évi törvény egységes szövegben való kihirdetése (DzU. 1963. 20. sz. 108. t.). A jogszabály alapos, részletekbe menő módon foglalkozik a hadkötelezettség valamennyi lényeges kérdésével: a nyilvántartásba vétellel, sorozással, behívással, a tényleges katonai szolgálati kötelezettséggel, tartalékállománynyal békében, mozgósítás és háború idején. Utóbbi esetben a jogszabály alapján az arra alkalmas nők katonai szolgálatra való behívására is sor kerülhet. Törvényi szintű jogszabállyal állították fel a zászlósi rendfokozatot a szárazföldi és tengeri fegyveres erőknél, részletesen szabályozva a hozzáfűződő követelményeket és jogokat. (DzU. 1963. 15. sz. 78. t.)

Bár katonai bűntetőjogi vonatkozásai is vannak annak a törvénynek, amely a katonai fegyelem, a fegyelmi vétségért, a katonai becsület és méltóság megsértéséért való felelősség kérdéseit szabályozza, mégis itt teszünk említést róla (DzU. 1963. 22. sz. 114. t.). A törvény meghatározza a katonai fegyelmi ügyekben eljáró szerveket, köztük a katonai becsületbíróságot, a fegyelmi eljárás szabályait, a kiszabható fegyelmi büntetéseket és az azok alól való mentesítés módjait.

Az *államigazgatási jog* területéről elsősorban a területrendezéssel foglalkozó jogszabályokról teszünk említést. Több jogszabály jelent meg ugyanis járások, különböző helységek határainak megállapításáról. (DzU. 1963. 23. sz. 120., 121., 122., 123., 124., 125., 126., 127., 128., 129., 130., 131., 132. t.) Törvény szabályozta az idegen állampolgárok idegenellenőrzési kérdéseit. Az egyesületi igazgatás terén a Minisztertanács foglalkozott a Lengyel Nők Demokratikus Szövetségének kérdésével, az egyesületi törvény alapján rendkívül fontos megállapítást tett akkor, amikor kimagaslóan közhasznú egyesületnek nyilvánította azt, kifejezésre juttatva azt a megkülönböztető megbecsülést, amiben a népi állam a társadalmi szerveket részesíti. (DzU. 1963. 9. sz. 53. t.)

Az államigazgatás helyi szerveivel kapcsolatban jogszabályok láttak napvilágot a népi tanácsok elnökségei dolgozóinak állásával, illetményeivel kapcsolatban (DzU. 1963. 14. sz. 76. t.).

A népgazdaság közvetlen céljait több rendelkezés szolgálja az energiagazdálkodás terén, ahol különösen a fűtőenergia kérdése kerül a szabályozás előterébe. Több

jogág területére is kiható rendelkezések megalkotására került sor (DzU. 1963. 3. sz. 16., 17., 18. és 19. t.).

A mezőgazdaság, közelebbről a gabonaneműek és a burgonyatermelés fellendítését tűzte ki célul az a rendelet, amely az állami gazdaságokban a vetőmag és vetőburgonya tervszerű felújítását írja elő (DzU. 1963. 1. sz. 10. t.). Több rendelkezés látott napvilágot a mezőgazdasági termények különböző kártevői ellen való védekezés fokozásáról (DzU. 1963. 5. sz. 33., 34. t., 24. sz. 142. t.). Az állattenyésztés felvirágoztatása érdekében a földművelésügyi miniszter terjedelmes rendelettel szabályozta a tenyészállatok törzskönyvezésének fontos kérdését (DzU. 1963. 6. sz 58. t.).

Az iparigazgatás terén a műszaki felügyeletről szóló törvény alapján a Minisztertanács rendelettel szabályozta a bánya- és energiaügyi miniszter felügyelete alá tartozó műszaki felügyelet szerveit és speciális hatáskörét (DzU. 1963. 10. sz. 56. t.). A természeti kincsek feltárásának sikerét kívánja előmozdítani a Minisztertanács ázon rendelkezése, amely a földtani kutatások eredményes folytatása érdekében lehetővé teszi a polgári jogi szempontból is fontos belépést az ingatlanokra és az ingatlanoknak akár időleges elfoglalását is (DzU. 1963. 1. sz. 3. t.). A bányaműveléssel a termőtalajban, a vetésekben és megművelt földterületben okozott károkkal kapcsolatban a Minisztertanács rendelete megfelelő kártérítést ír elő (DzU. 1963. 1. sz. 1. t.).

Törvényi szinten szabályozta a népi állam a társadalmi tulajdonba nem vett gazdasági egységek iparengedélyét, kereskedelmi és egyéb szolgáltató tevékenysége engedélyezésének kérdését (DzU. 1963. 22. sz. 113. t.).

Ugyancsak törvény jelent meg a mérgező anyagok előállításáról, szállításáról és forgalombahozatáláról (DzU. 1963. 22. sz. 117. t.), melyeknek tengeri szállítását a hajózási miniszter szabályozta (DzU. 1963. 25. sz. 147. t.).

A Minisztertanács Elnökének rendelete a nemesfémek vizsgálatával kapcsolatos igazgatási, hatásköri és szervezeti kérdéseket szabályozta (DzU. 1963. 23. sz. 136. t.).

A közlekedés területén a közutak kérdésének fontossága domborodik ki a jogszabályalkotásban. A közutak műszaki védelmét kívánja biztosítani a közlekedési és községgazdálkodási miniszterek együttes rendelete, amely egyúttal meghatározza az útügyi műszaki szerveket, hatáskörüket és szervezetüket (DzU. 1963. 8. sz. 48. t.). A közlekedési miniszter elrendelte a felügyelete alá tartozó egyes közutak fásítását (DzU. 1963. 9. sz. 55. t.), a Minisztertanács rendelete pedig a közutak fenntartását kívánja előmozdítani (DzU. 1963. 17. sz. 93. t.).

Az Építésügyi, Városrendezési és Építészeti Bizottság elnökének rendelkezése az építési objektumokkal szemben megkövetelt műszaki feltételeket módosította (DzU. 1963. 6. sz. 37. t.), a Minisztertanács pedig rendelettel állapította meg az állami építésügy felügyeleti szerveit (DzU. 1963. 1. sz. 4. t.).

Több jogszabály látott napvilágot a lengyel nép, a lengyel népgazdaság számára rendkívül fontos tengerhajózás és tengeri halászat kérdésében, így a tengeri hajók lajstromáról (DzU. 1963. 10. sz. 57. t.), a lengyel hajókon vezetendő hajónaplóról (DzU. 1963. 19. sz. 104. t.), és törvény szabályozta a tengeri halászatot (DzU. 1963. 22. sz. 115. t.).

A művelődésügyi igazgatás területén több fontos jogszabály jelent meg, így többek között a Minisztertanács a műemlék védelme érdekében elrendelte, hogy központi nyilvántartást kell felállítani a műemlékekről (DzU. 1963. 19. sz. 101. t.). A közoktatásügyi miniszter rendelete (DzU. 1963. 21. sz. 111. t.) jutalmat helyez kilátásba azok számára, akik régészeti lelőhelyeket vagy leleteket találnak. A felsőoktatási intézmények további fejlesztése érdekében a Minisztertanács új műszaki főiskola létesítését határozta el (DzU. 1963. 26. sz. 153. t.).

A *pénzügyi jog* terén fontos lépést jelentett az 1946. évi adóügyi eljárásról szóló törvény egységes szövegének közzététele (DzU. 1963. 11. sz. 60. t.). A terjedelmes törvény pontosan meghatározza az adóügyi eljárásban előforduló fogalmakat, az adókiszabás módját, alapjait, az eljárás során eljáró szerveket és azok határozatait. A törvény egyes rendelkezéseinek végrehajtásáról a pénzügyminiszter rendeletet bocsátott ki (DzU. 1963. 12. sz. 67 t.). Ide tartozik még az a rendelkezés, amely a költségvetési hitelek megállapításánál és e hitelek felhasználása ellenőrzésénél a társadalmi szervek közreműködését állapítja meg (DzU. 1963. 4. sz. 23 t.).

A *polgári jog* vonatkozásában a szabadalmi jog szűkebb terén látott napvilágot több alapvető fontosságú rendelkezés. A Minisztertanácsnak az ízlés-mintákról szóló rendelete egyrészt pontosan meghatározza ennek fogalmát, másrészt ezzel kapcsolatban oltalmat biztosít és az ehhez szükséges eljárást is megállapítja (DzU. 1963. 8. sz. 45. t.). Egy későbbi rendelet az oltalmi díjakat is megállapítja (DzU. 1963. 8. sz. 46. t) a szabadalmak, használati minták és ipari minták védelmével kapcsolatban.

Törvényi szinten került sor a védjegykérdés szabályozására (DzU. 1963. 14. sz. 73. t.). A terjedelmes törvény részletesen megállapítja a belajstromozási eljárás szabályait, az eljáró hatóságokat, a belajstromozásból fakadó jogokat, végül pedig a büntető rendelkezéseket.

A szabadalmi joggal kapcsolatos vitás kérdések eljárásijogi szempontból is fontos, részletes szabályozásra kerültek. A Találmányi Hivatalnál folyó szabadalmi viták eldöntéséről minisztertanácsi rendelet jelent meg (DzU. 1963. 16. sz. 84. t.), a viták eldöntésére fellebbezési bizottságot is szervez a rendelet és megszabja a bizottság előtti eljárás módját. A Minisztertanács következő rendelete (DzU. 1963. 16. sz. 85. t.) pedig a Találmányi Hivatalnál döntőbizottságot hoz létre, megállapítva ennek hatáskörét és szervezetét. Végül a szabadalmak elsőbbségével kapcsolatban jelent meg rendelet a Minisztertanács elnökétől (DzU. 1963. 23. sz. 133. t.)

A *bírósági szervezet* terén kiemelkedő jelentőségű a még 1951-ből származó közjegyzői törvény egységes szövegének kihirdetése (DzU. 1963. 19. sz. 106. t.). A törvény meghatározza a közjegyző jogállását, rendelkezik beosztottjai kérdésében és megállapítja az állami közjegyzői irodák hatáskörét, aktusait és eljárását. Több bíróság áthelyezésére, átszervezésére és megszüntetésére is sor került (DzU. 1963. 6. sz. 35., 36. t.,; 24. sz. 140. t.; 25. sz. 145. t.; 26. sz. 154. t.) az elmúlt félévben.

Munkajogi vonatkozásban figyelemre méltó az az erőfeszítés, ami a tudományos munka eredményeinek fokozására irányul. Ezt többek közt a kitüntető címek adományozásával kívánja a Minisztertanács rendelete elősegíteni (DzU. 1963. 5. sz. 31. t.), amikor a kiemelkedő értékű tudományos munkát végző tudományos kutatók kitüntetésére lehetővé teszi a rendkívüli egyetemi tanári cím adományozását. Ugyancsak minisztertanácsi rendelet szabályozta a tudományos, műszaki és gazdasági tájékoztató szolgálat dokumentátorainak és a tudományos kutató intézetekben okleveles könyvtárosok alkalmazását (DzU. 1963. 19. sz. 103. t.). Ugyanakkor azonban a munkafegyelmet is biztosítani kívánja a tudományos munkaterületeken, és ennek érdekében a Minisztertanács rendelkezett a tudományos kutatóintézetekben alkalmazott tudományos dolgozók fegyelmi bizottságainak felállításáról, meghatározva a bizottságok előtti eljárást is (DzU. 1963. 2. sz. 14. t.).

A társadalombiztosítás terén a társadalombiztosítási alap terhére betegségi segély céljaira szolgáló hitelek összegét és elszámolási módját állapította meg a Minisztertanács (DzU. 1963. 10. sz. 58. t.)

Az általános egészségügyi feltételeknek az újonnan épített vagy építés alatt álló ipari üzemekben való biztosításáról szóló törvényt pedig módosítja a miniszter tanács rendelete (DzU. 1963. 18. sz. 97. t.).

A *nemzetközi jog* területén több egyezmény, illetve egyezmények ratifikálása tanúsítja azt, hogy a népi Lengyelország erősen kiveszi részét a békés kapcsolatok kialakításából, a békés egymás mellett élés elvének figyelembevételével. Konzuli egyezményt kötött a Bolgár Népköztársasággal (DzU. 1963. 2. sz. 11. t.), a kormány nyilatkozata pedig az egyezmény ratifikációs okmányainak kicseréléséről is tudósított (DzU. 1963. 2. sz. 12. t.). A két állam között ezen túlmenően 1961. évben kötött jogsegélyegyezmény kihirdetésére is sor került (DzU. 1963. 17. sz. 88. t.), a vonatkozó kormánynyilatkozat pedig beszámolt az egyezmény ratifikálásáról (DzU. 1963. 17. sz. 89. t.).

A Lengyel Népköztársaság és a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság között Varsóban 1960. évben kötött jogsegélyegyezmény közzétételére és ratifikálására is sor került (DzU. 1963. 27. sz. 162., 163. t.).

Ezen túlmenően több nemzetközi egyezményt ratifikáltak az időszakban; így ratifikálta Lengyelország az Egyetemes Posta Egyesületről szóló egyezményt és az ahhoz kapcsolódó öt megállapodást (DzU. 1963. 9. sz. 52. t.). Kormánynyilatkozat közölte a polgári eljárás tárgyában Hágában 1954-ben kötött egyezmény ratifikálását is (DzU. 1963. 17. sz. 90. t.). Ratifikálta a Lengyel Népköztársaság a nemzetközi atomenergia ügynökség 1956-ban New Yorkban elfogadott statutumát módosító egyezményt is (DzU. 1963. 21. sz. 109. t.), továbbá a nemzetközi polgári repülésről Chicagoban 1944. évben kötött egyezmény 1954. és 1961. évi módosító jegyzőkönyveit (DzU. 1963. 24. sz. 137. t.).

Rá kívánunk mutatni arra, hogy a kormánynyilatkozatok híven visszatükrözik azt a különös figyelmet, amelyet a népi Lengyelország tanúsít azokkal a rendkívüli fontosságú, sokoldalú nemzetközi szerződésekkel kapcsolatban, amelyeknek maga is részese. E kormánynyilatkozatok ugyanis rendszeresen hírül adják minden egyes — rendszerint újonnan alakult állam csatlakozását ezekhez az egyezményekhez.

N. I.

JOGIRODALOM

A gyarmati kérdés jogi arculata

Szemünk előtt megy végbe az újabb történelem egyik legnagyobb jelentőségű folyamata: az imperializmus gyarmati rendszerének teljes felbomlása. Ázsia, Afrika és Latin-Amerika hatalmas térségein nagyszerű harc bontakozott ki, amelynek az a célja, hogy végleg felszámolja az emberiség történelmének egyik leggyászosabb és legszégyenteljesebb intézményét, a kolonializmus rendszerét. Ez a harc a legkülönbözőbb eszközökkel folyik és a második világháború befejezése óta eltelt tizennyolc év alatt nagyszerű eredményekre vezetett, amelyek Földünk politikai térképét alapvetően megváltoztatták. A volt gyarmati területeken az említett időszak alatt mintegy félszáz önálló állam alakult, amelyeknek lakossága meghaladja a másfél milliárd főt, vagyis az egész emberiségnek kéreken felét teszi ki. Ugyanakkor azonban egyes területeken — habár erősen csökkenő számban — még mindig léteznek gyarmatok és így a kolonializmus kérdése még korántsem tekinthető véglegesen megoldott problémának.

A gyarmati rendszer összeomlása lényegében annak az átalakulási folyamatnak a következménye, amelyet a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme indított el és a szocialista világrendszer kialakulása lényegesen előre lendített. A kolonializmus bukásának közvetlen oka pedig az a nemzeti felszabadító harc, amelyet a gyarmati területek népei a szocialista országok támogatásával hősiesen folytatnak. Lenin világosan látta ennek a fejlődésnek a bekövetkeztét, amikor megállapította: „Kelet népei ráeszmélnek arra, hogy gyakorlatilag kell cselekedniök, s minden népnek részt kell vennie az egész emberiség sorsának eldöntésében."[1]

A gyarmatok felszabadítása terén tehát nyilván nem a jog előírásai játszották a döntő szerepet. Lehet-e vajon ilyen körülmények között mégis valamiféle tennivalója a jogásznak a kolonializmus rendszerének felszámolásával kapcsolatban? Erre a kérdésre határozott igennel kell felelnünk. A jogász számára nyilvánvalóan kettős feladat kínálkozik. Egyrészt kétségtelen az, hogy a jogrendszer egyik sajátos ága, a nemzetközi

[1] V. I. Lenin Művei, 30. kötet. Budapest, 1953. 147. old.

jog a maga eszközeivel nem jelentéktelen segítséget nyújtott és nyújt ma is a felszabadulásukért küzdő népeknek és nemzeteknek azáltal, hogy már a harc teljes kibontakozását megelőzően meghirdette az elnyomott népek és nemzetek számára az önrendelkezési jogot és ezzel igen számottevően elősegítette a nemzeti felszabadító harc folytatását. De az Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmánya, korunk e legfontosabb nemzetközi jogi dokumentuma emellett még más olyan jogi intézményeket is létrehozott, amelyek megkönnyítették a gyarmatok felszabadulásának folyamatát. A nemzetközi jogásznak nyilván előkelő feladata ezeknek a jogintézményeknek a vizsgálata és annak előmozdítása, hogy ezek az intézmények valóban teljes mértékben a nemzeti felszabadító harc sikeres folytatásának szolgálatába álljanak.

De a kolonializmus rendszerének megszűnése és a nemzetközi jog fejlődése között nemcsak a most vázolt kapcsolat áll fenn. Nyilvánvaló jelenség, hogy a gyarmati iga alól felszabadult népek önálló államiságának kialakulása, e népeknek a nemzetközi jogközösség tagjai közé való belépése jelentősen meggyorsítja a nemzetközi jog demokratizálódásának folyamatát, amelynek sikeréért a szocialista államok már megalakulásuk óta harcolnak. A nemzetközi jogásznak tehát kétségkívül fontos feladatai közé tartozik ennek az összefüggésnek a feltárása és annak megvizsgálása is, vajon milyen átalakulás ment, illetve megy végbe a nemzetközi jogban a gyarmati rendszer felszámolása következtében.

Herczegh Géza a gyarmati kérdés nemzetközi jogi vonatkozásairól írott igen figyelemre méltó könyvében a két feladat közül az elsőt ragadja meg és azt a kérdést vizsgálja, milyen jogintézményeket hozott létre a nemzetközi jog a múltban a gyarmati uralom biztosítására, majd utóbb e rendszer felszámolásának elősegítése érdekében.[2] A könyv tehát korunk nemzetközi jogának egyik legidőszerűbb kérdésével foglalkozik és már ezért is megérdemli, hogy azt nagy figyelemmel fogadjuk. Meg kell ugyan rögtön jegyezni, hogy a téma rendkívüli időszerűsége bizonyos hátrányos következményeket is von maga után, nevezetesen azt, hogy a könyvben vázolt egyes tények már a kézirat lezárása és a műnek a nyomdából való kikerülése közötti időben is, még inkább pedig a jelen recenzió megjelenéséig eltelt idő alatt túlhaladottakká váltak. Ugyanakkor éppen ezáltal döbben rá az olvasó, milyen rohamos gyorsasággal megy végbe a valóságban a gyarmati rendszer bomlása, hiszen a nem is oly régen megjelent könyvben még olyan problémákra akadunk, amelyeket szinte már csak történeti emlékként tartunk nyilván. Az említett veszélyt a szerző is világosan látja és arra az Utószóban eleve felhívja a figyelmet (215. old.). Mindez azonban mit sem von le a könyv jelentőségéből és a szerző igen helyesen nem riadt emiatt vissza a mű megírásától.

A könyv négy fejezetre tagolva tárgyalja témáját. Az első fejezetben a szerző visszanyúlik a gyarmatosítás nemzetközi jogának történetére, a második fejezet, amely „Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya és a gyarmatok" címet viseli, a mai kor nemzetközi jogának a gyarmatokra vonatkozó elveit és intézményeit ismerteti, a harmadik fejezet ezeknek az elveknek és intézményeknek gyakorlati érvényesülését vizsgálja, a negyedik fejezet pedig egy újszerű problémával, a gyarmati rendszer bomlása folyamán megjelent neokolonializmus kérdésével foglalkozik.

A történeti visszapillantást adó első fejezet anyagát a szerző három részre tagolja: először a feudalizmus és az eredeti tőkefelhalmozódás korának nemzetközi jogát vázolja, majd rátér a klasszikus kapitalizmus és az imperializmus korára, a harmadik részben pedig az Októberi Forradalomtól az Alapokmány létrehozásáig vezeti el az olvasót. Különösen ki kell emelni ezek közül az első részt, amelyben Herczegh Géza kitűnő összefoglaló képet ad a spanyol Francisco de Vitoriának a maga korában merész és haladó tanításairól. Jól vázolja a szerző Grotiusnak azokat a megállapításait is, amelyek e kor legnagyobb jogászának a gyarmatosítással kapcsolatos felfogását tükrözik.

A klasszikus kapitalizmus és az imperializmus korszakát tárgyaló részben a szerző többek között helyesen értékeli az oly sokat emlegetett Monroe-elvet, amelyre az amerikai politikusok részéről ma is gyakran történik hivatkozás. Kifogásolandónak tartjuk azonban, hogy a Monroe-elvnek csak egyik oldaláról emlékezik meg és semmit sem szól Monroe elnök üzenetének arról a részéről, amely az Egyesült Államoknak az európai kontinens országainak ügyeibe való beavatkozását tilalmazza. Ha a szerző helyesen idézi N. Sz., Hruscsov megállapítását arra vonatkozólag, hogy a Monroe-elv ma már túlhaladottnak tekinthető, akkor nem ártott volna arra sem rámutatni, hogy az Egyesült Államok maga is a Monroe-elv két összefüggő oldala közül az egyikről már régóta következetesen megfeledkezik. Ennek a közismert ténynek a rögzítését különösen fontosnak tartjuk azért, mert a könyv mint népszerű tudományos mű szélesebb körök számára íródott, akik előtt a Monroe-elv tartalma és lényege bizonyára nem áll teljesen világosan.

A történeti fejezet harmadik része alkalmat nyújt a szerzőnek arra, hogy vázolja az új szovjet állam nagy szerepét a nemzetek önrendelkezési jogának kialakítása és gyakorlati érvényre juttatása terén. Ez az Egyesült Nemzetek Szervezetének létrehozásáig terjedő rész ismerteti egyben a mandátum-rendszer lényegét is. Úgy gondoljuk, hogy a szerző ebben a részben túlbecsüli az Atlanti Karta jelentőségét, amennyiben szerinte ez az okmány „megpecsételte a gyarmati rendszer válságát" (68. old.). Az Atlanti Karta azonban, amint arra Herczegh is helyesen mutat rá, semmiféle határozott kötelezettséget nem tartalmazott a gyarmatok felszabadítására vonatkozólag, mint ahogyan megalkotóinak nem is volt ilyen szándékuk. Ha nem ez lett volna a helyzet, akkor nem kellett volna a Szovjet-

[2] Herczegh Géza: A gyarmati kérdés és a nemzetközi jog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962. 230 old. (Állam- és Jogtudományi Intézet Tudományos Könyvtára, 20. sz.).

uniónak oly kitartóan harcolnia az önrendelkezési jognak az Alapokmányban történő rögzítéséért.

A mű tulajdonképpeni gerincét a második és harmadik fejezet alkotja, amelyek párhuzamos felépítést mutatnak. Mindkét fejezetben hármas tagoltság található: a szerző külön tárgyalja először az önrendelkezési jog kérdését, majd ezt követőleg a gyarmatok, illetve — az Alapokmány eufemisztikus szóhasználatával élve — az önkormányzattal nem rendelkező területek problémáját, végül a gyámsági rendszer intézményét. A harmadik fejezetben ez a hármas felosztás még egy ponttal bővül, nevezetesen az ENSZ Közgyűlése által 1960. december 14-én elfogadott nagy jelentőségű határozat tárgyalásával. Ez a határozat megállapítja a gyarmati leigázás jogellenességét és követeli a kolonializmus rendszerének teljes felszámolását.

A szerző éles cezúrát kívánt vonni a szóban forgó két fejezet közé, amennyiben a most vázolt tagolás szerint előbb az Alapokmány elvi rendelkezéseit, majd a következő fejezetben az elvek gyakorlati alkalmazását óhajtotta tárgyalni. Ez a szétválasztás már eleve sem tűnik nagyon szerencsésnek, gyakorlati megvalósítása pedig a műben nem is sikerült teljes mértékben, ami azután azzal a hátrányos következménnyel járt, hogy pl. a szerző az önrendelkezési jog lényegét két különböző helyen fejti ki, és ez az olvasó eligazodását kétségkívül nehezíti. Úgy gondoljuk, hogy a két fejezet egybeolvasztása az anyaggal való megismerkedést — különösen a nem szakember olvasó számára — megkönnyítette volna.

Ami az önrendelkezési jog problémáját illeti, hangsúlyozni kívánjuk, hogy a szerző avatott kézzel nyúl ehhez a kérdéshez és nagyon helyesen arra az egyértelmű következtetésre jut, hogy az önrendelkezési jog a tételes nemzetközi jog része. Ezt a tételt már a második fejezetben rögzíti (74. old.), annak részletes kifejtését és megalapozását pedig a harmadik fejezetben adja. A szerzőnek azokat a fejtegetéseit, amelyekkel tételét alátámasztja és megcáfolja az önrendelkezési jogot pusztán politikai elvvé degradáló felfogást, a mű legértékesebb részei közé kell sorolni.

Mindamellett egy vonatkozásban nem tudok egyetérteni a szerzővel az önrendelkezési jogot illetően. Ki az önrendelkezési jog alanya? — veti fel a kérdést Herczegh Géza és erre a kérdésre ugyanazt a választ adja, mint jónéhány évvel előbb megjelent cikkében:[3] a népek és nemzetek önrendelkezési joga „nem az egyes népek, illetőleg nemzetek alanyi joga, mivel maguk a népek és nemzetek sem közvetlen alanyai a nemzetközi jognak" (119. old.), hanem „élvezői az e jog tiszteletben tartását az Egyesült Nemzetek tagjai számára előíró nemzetközi jogi kötelezettségnek" (120. old.). A belső állami jogból vett analógiával élve az Alapokmány idevágó rendelkezéseit a szerző azokhoz a polgári jogi szerződésekhez hasonlítja, amelyek harmadik személyek javára szólnak. De vajon ki az alanya a polgári jogi szerződésben harmadik személyek javára biztosított jogoknak? Nyilván a kedvezményes, aki általában közvetlenül szerez jogot a szerződés alapján az adóssal szemben. Az analógia tehát nem vezet arra az eredményre, amelyre a szerző el akart jutni.

Ha azonban ez a megoldás nem helyes, vajon mi a helyzet a nemzetek és népek önrendelkezési jogát illetően? Vajon valóban nincs alanya ennek a jognak? Arról nyilván nem lehet szó, hogy valamely államot tekintsünk a jog nemzetközi érvényesítésére feljogosítottnak. De ha a jog nemzetközi érvényesítésére senki sem volna jogosult, akkor mi is menthetetlenül eljutnánk ahhoz a felfogáshoz, amely szerint itt közvetlen jogosult hiányában ténylegesen nem érvényesíthető jogról van szó, ez pedig már valóban nem volna igazi jogosultságnak, hanem legjobb esetben csak valamiféle politikai elvnek tekinthető. Ezt a felfogást pedig maga a szerző is határozottan elveti.

Véleményem szerint Herczegh indokolatlanul riad vissza a kézenfekvő konklúzió levonásától, nevezetesen annak megállapításától, hogy az önrendelkezési jog közvetlen jogosultjainak az érdekelt népeket és nemzeteket kell tekinteni. A szerzőt itt az a felfogás zavarja meg, amely azt hirdeti, hogy a nemzetközi jog alanyai kizárólag az államok lehetnek. Ennek a felfogásnak a hívei azonban a nemzetközi jogalany fogalmát rendkívüli mértékben leszűkítik, amikor a nemzetközi jogalanyiság ismérveként egészen sajátos kritériumokat állítanak fel. A jogelmélet tanítása szerint, amelyet az egyes jogágak a maguk területére konkretizálnak, jogalany általában az a személy, akinek bizonyos alanyi jogai és kötelezettségei vannak, illetve lehetnek. A nemzetközi jog síkjára vetítve ezt a meghatározást arra a megállapításra jutunk, hogy e jog alanyai mindazok az egységek, amelyek a nemzetközi kapcsolatok terén jogok és kötelezettségek hordozói, vagyis amelyeknek bizonyos jogai és kötelezettségei nemzetközi szerződésekben vagy a nemzetközi szokásjog által nyernek szabályozást és nemzetközi síkon érvényesülnek. Ezzel szemben az állam kizárólagos nemzetközi jogalanyiságát valló felfogás szerint a nemzetközi jogalanyiság magában foglalja többek között a teljes függetlenséget, azt a képességet, hogy az illető jogalany saját tényei által szerezhessen nemzetközi jogokat, sőt egyesek szerint a nemzetközi jogalkotásra való képességet is. A szerző is ilyen módon leszűkített jogalanyfogalommal operál, majd ezt váratlanul azonosítja a tágabb jogalanyisággal, amelynek fogalmát a fentiekben vázoltuk és ilyen módon jut arra a következtetésre, hogy mindazok az egységek, amelyek a leszűkített értelemben vett jogalanyiság kellékeit nem mutatják fel, nemzetközi jogokkal egyáltalán nem is rendelkezhetnek. „Jogalanynak a nemzetközi jog szerint csak azt tekinthetjük, aki *saját cselekményeivel szerezhet* jogokat és kötelezettségeket" (119. old., kiemelés tőlem — *H. Gy.*), írja a szerző, aki egyúttal megállapítja, hogy mivel a népek és nemzetek nem közvetlen alanyai a nemzetközi jognak, az önrendelkezési jog sem lehet az egyes népek, illetve nemzetek alanyi joga. A logikai törés nyilvánvaló: a szerző érvelése egyáltalán nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a nemzetközi jogot létrehozó államok a né-

[3] Herczegh Géza: Az önrendelkezési jog és az Egyesült Nemzetek Alapokmánya. Jogtudományi Közlöny, 1956. évi 9. sz. 532. old.

peket és nemzeteket közvetlenül érvényesíthető önrendelkezési joggal ruházzák fel, amit egyébként az ENSZ Alapokmányában meg is tettek, annak ellenére, hogy az önrendelkezési jog részletes kifejtését az Alapokmány nem tartalmazza.

Ezek után már mellékes, inkább csak terminológiai kérdés, vajon azt mondjuk-e, hogy az önrendelkezési joggal felruházott népek és nemzetek valamiféle nemzetközi jogalanyisággal rendelkeznek vagy pedig csupán valamelyes korlátozott jogképességgel felruházottnak tekintjük-e őket, amint azt például Szperanszkaja az önrendelkezési joggal foglalkozó monográfiájában megállapítja.[4] A lényeg mindenesetre az, hogy a mai nemzetközi jog értelmében a népeket és nemzeteket megilleti az önrendelkezési jog, a népek és nemzetek ennek a nemzetközi síkon érvényesíthető jognak közvetlen alanyai. Ez a jogalanyiság tehát tartalmában egészen szűkkörű és nem is hasonlítható ahhoz a széleskörű, általános nemzetközi jogalanyisághoz, amelylyel az államok rendelkeznek. Emellett azonban az önrendelkezési jog még azt a sajátosságot is mutatja, hogy annak az önálló államiság megteremtésére irányuló gyakorlásával a függetlenségükért és államuk létrehozásáért harcoló népek és nemzetek széleskörű általános nemzetközi jogalanyiságot szereznek.[5]

Ha már a nemzetközi jogalanyiság fogalmát ilyen módon szükségképpen érintenünk kellett, szeretnénk ezen a helyen is rámutatni arra, hogy a nemzetközi jogalanyiság terjedelme nagyon különböző lehet. A mai nemzetközi jog értelmében a nemzetközi jog teljesjogú alanyai csakis az államok lehetnek, vagyis kizárólag az államok rendelkezhetnek a nemzetközi jog által elismert nemzetközi jogosultságok és kötelezettségek összességével,[6] ez azonban nem jelentheti azt, hogy az államokon kívül senkinek semmiféle közvetlenül érvényesíthető nemzetközi jogosultsága nem lehet. Nyilvánvaló, hogy az államok mint a nemzetközi jog elsőrendű, általános alanyai és mint a nemzetközi jogszabályok megalkotói bizonyos nemzetközi síkon érvényesíthető jogokkal más egységeket is felruházhatnak, amelyek ilyen módon az államok által meghatározott körben a reájuk ruházott jogok alanyaivá lesznek. Ha nemzetközi jogalanyiság alatt az általánosan kialakult jogalany-fogalomtól eltérően csak a teljes jogalanyiságot akarja valaki érteni, akkor továbbra is ragaszkodhatik az állam kizárólagos jogalanyiságának tételéhez, ellenkező esetben azonban el kell ismernie, hogy a nemzetközi jogalanyiságnak bizonyos fokozatai vannak: a jogalanyok hierarchiájának csúcsán az államok állnak, a hierarchia alsóbb fokozatain azonban az államok által bizonyos szűkebb körű és eleve körülírt nemzetközi jogokkal felruházott más jogalanyokkal is találkozunk.[7]

Visszatérve az önrendelkezési jog kérdésére, szükségesnek tartjuk még megemlíteni, hogy az újabb szocialista nemzetközi jogi irodalom általában egyetért abban a vonatkozásban, hogy minden nép és nemzet alanya az önrendelkezési jognak. Szperanszkaja és Bobrov fentebb már idézett munkáin kívül példaként utalunk még az utóbbi években az önrendelkezési jogról írott két szovjet monográfiára, amelyeknek szerzői, Sztarusenko és Baratasvili teljesen egyértelműen jutnak a fenti megállapításra.[8]

Nyilván nem érv a fenti felfogással szemben az sem, hogy „a nemzetnek, ha keretei nem azonosak valamely meglevő állam kereteivel, nincsenek olyan szervei, amelyek képesek, illetőleg jogosultak lennének a nemzetközi életben a nemzet nevében való fellépésre és nemzeti érdekeinek képviseletére" (119. old.). Ha a nemzetet megilleti az önrendelkezés joga, akkor szükségszerűen megilleti az a jog is, hogy megalkossa azokat a képviseleti szerveket, amelyek e jog érvényesítése érdekében felléphetnek. De nézzük csak meg az utóbbi két évtizedben szemünk előtt lezajlott eseményeket: az önrendelkezési jogukat érvényesíteni kívánó nemzetek mindenütt létrehozták ezeket a szerveket, még mielőtt önálló államiságuk kialakításáról szó lehetett volna.

Úgy véljük, hogy a fentiekkel ki kellett egészítenünk Herczegh Gézának az önrendelkezési jogra vonatkozó fejtegetéseit.

A szoros értelemben vett gyarmatok és gyámsági területek problémájának vizsgálata során a szerző nagyon helyesen mutat rá arra a hihetetlen elmaradottságra, amelyben ezek a területek politikai, gazdasági, szociális és kulturális vonatkozásban vannak. Talán még meggyőzőbbek lettek volna ide vonatkozó fejtegetései, ha ezt a megállapítását a gyarmattartó hatalmak által az ENSZ-nek adott tájékoztatások és jelentések tartalmával illusztrálta volna. Nyilvánvaló, hogy ezek az információk és jelentések erősen szépítik a tényleges helyzetet, de még így is megdöbbentő megállapításokkal találkozunk azokban. Ezek az adatszolgáltatások a valóságot megszépítő formájukban is a legsúlyosabb vádiratot jelentik a gyarmati rendszer ellen és nagyon sajnálatos, hogy a gyarmati kérdéssel foglalkozó marxista munkák általában kihasználatlanul hagyják ezt a tanulságos anyagot.

Régóta folyik vita az ENSZ különböző szerveiben arról a kérdésről, hogy a gyarmattartó hatalmak mikor szüntethetik meg az információk közlését gyarmati területeikre vonatkozólag. Köztudomású tény, hogy a gyarmati hatalmak igyekeztek mielőbb megszabadulni ettől a számukra terhes kötelességtől és ennek érdekében különböző manőverekhez folyamodtak. Különösen jól ismert Portugália eljárása, amellyel ez a gyarmatbirodalmához még mindig makacsul ragaszkodó állam oly módon igyekezett kibújni az Alapokmány értelmében őt terhelő kötelezettség alól, hogy afrikai gyarmatait az anyaországgal azonos helyzetben levő területeknek deklarálta. Ez a pusz-

[4] L. V. Szperanszkaja: Princip szamoopregyelenyija v mezsdunarodnom prave. Moszkva, 1961. 124—125. old.

[5] Vö. ide vonatkozólag G. I. Tunkin: Voproszi tyeorii mezsdunarodnovo prava. Moszkva, 1962. 47. old.; R. L. Bobrov: Szovremennoje mezsdunarodnoje pravo. Leningrád, 1962. 96. old.

[6] Ld. ide vonatkozólag a Nemzetközi Bíróság által az ún. Bernadotte ügyben adott tanácsadó véleményben foglaltakat (C. I. J. Recueil 1949. 179—180. old.)

[7] A nemzetközi jogalanyiság kérdésének részletesebb kifejtését illetően utalok „Du problème de la personnalité internationale" című tanulmányomra (Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio juridica. Tom. II. Bp. 1961. 37—65. old.)

[8] A. I. Baratasvili: Za szvobodu i nyezaviszimoszty narodov. Moszkva, 1960. 49. old. és kk.; G. B. Sztarusenko: Princip szamoopregyelenyija narodov i nacij vo vnyesnyej polityike szovjetszkovo goszudarsztva. Moszkva, 1960. 152. old. és kk.

ta kijelentés azonban mit sem változtatott a gyarmatok sorsán. Herczegh Géza könyvének érdeméül kell betudni, hogy világos és egyértelmű álláspontot foglal el abban a vitatott kérdésben, mikor tekinthető megszűntnek a gyarmattartó hatalom információs kötelessége az ENSZ irányában.

A szerző helyesen nyúl a ma már egyre szűkebb térre visszaszoruló gyámsági rendszer kérdéséhez is és átfogó képet ad az olvasónak a nemzetközi gyámság intézményének lényegéről. Hiányosságnak kell azonban itt minősítenünk azt, hogy a gyámsági területeken az Egyesült Államok által a múltban folytatott nukleáris fegyverkísérletek kérdését csak egészen futólag, rövid jegyzetben érinti (159. old.). Nézetünk szerint az Egyesült Államoknak ez az eljárása súlyosan sértette a gyámságot gyakorló állam kötelezettségeit, hiszen többek között egyes szigetek teljes lakosságának távoli területekre való áttelepítését tette szükségessé. Mindenesetre olyan eljárásról volt itt szó, amely a legerősebb megbélyegzést érdemli meg és amellyel a gyámsági rendszert éppen a nemzetközi jog oldaláról tárgyaló műnek behatóbban kellene foglalkoznia.

A mű negyedik fejezete a neokolonializmus kérdését tárgyalja. Az előző két alapos, jól dokumentált fejezet után a munkának ezt a részét kissé elnagyoltnak találjuk. Igaz ugyan, hogy a tételes nemzetközi jog szabályai kifejezetten még kevéssé foglalkoznak az imperialista hatalmaknak azokkal a mesterkedéseivel, amelyeknek eredményeként a gyarmati iga alól felszabadult államok jelentős része Nkrumah ghanai elnök szavaival élve egyelőre csak a „vazallus függetlenség" állapotában van, mindamellett éppen a neokolonialista törekvések hallatlanul káros következményeire való tekintettel ez a sajnálatos módon nagyon is időszerű kérdés kimerítőbb tárgyalást igényelt volna. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy N. Sz., Hruscsov megállapítása szerint „a felszabadult országok többségében az imperialista monopóliumok uralkodó pozíciókat tartanak még kézben"[9] és ez a tény jól rávilágít a neokolonialista törekvések rendkívül veszélyes voltára. Éppen ezért a szerzőnek mélyebben kellett volna behatolnia a neokolonializmus lényegébe és alaposabban fel kellett volna tárnia annak különböző megjelenési formáit.

A fentiekben a könyv gazdag anyagából kiemeltünk néhány olyan kérdést, amellyel kapcsolatban bizonyos fenntartást kellett tennünk. Ugyanakkor hangsúlyozni kívánjuk, hogy a szerző megállapításainak túlnyomó többsége helyes és kellően megalapozott. A könyv műfaját tekintve — mint már említettük — a népszerű tudományos irodalom terméke, ami annyit jelent, hogy közérthető módon széles körökhöz szól, tehát nemcsak a magyar nemzetközi jogászok sajnos nagyon is szűk rétegéhez. Ez magával hozza azt is, hogy a szerző olyan alapfogalmakat is megmagyaráz, amelyekkel mindenkinek, aki a nemzetközi joggal foglalkozik, szükségképpen tisztában kell lennie, ugyanakkor azonban ez a közérthetőség nem megy a tudományos színvonal rovására és a könyv mindig megőrzi a tudományos munka hangnemét. Összegezésül megállapíthatjuk, hogy Herczegh Géza könyve értékes hozzájárulás a gyarmati kérdéssel kapcsolatos nemzetközi jogi problémák tisztázásához és olyan munka, amelyet a jogászokon kívül a nemzetközi események iránt érdeklődő széles rétegek is haszonnal forgathatnak. Az olvasó kétségkívül magáévá fogja tenni a következtetést, amelyre a szerző a gyarmati kérdés fejlődésének elmélyült tanulmányozása alapján eljut: „nincs olyan erő, amely megállíthatná és feltartóztathatná a gyarmati rendszer teljes szétesését, és a még gyarmati sorban élő népek rövid időn belül bekövetkező felszabadulását".

Haraszti György

[9] Népszabadság, december 22-i sz. 1. old.

Új könyvek

Meznerics Iván: Bankügyletek a szociàlista gazdálkodásban.
Bp. Közgazdasági Kiadó, 1963. 317 p.

Petrov, G. I.: Szovjet államigazgatási jog. Általános rész.
Bp. Közgazdasági Kiadó, 1963. 382 p.

Tunkin, G. I. A nemzetközi jog elméleti kérdései.
Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 326 p.

Bauer Ilona: Az állammonopolista tulajdon fejlődése és osztályjellege a 2. világháború után a Német Szövetségi Köztársaságban.
Bp. Tankönyvkiadó, 1963. 73 p. /Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicate 29./

Földes Iván: A termelőszövetkezetek üzemi-gazdasági igazgatásának néhány problémája.
Bp. Tankönyvkiadó, 1963. 37 p. /Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 30./

Visky Károly: Az árszabályzó rendelkezések és alkalmazásuk a gyakorlatban. Lezárva: 1963. jún. 30.
Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 719 p.

Magyarország helységnévtára. 1962. Közzéteszi a Központi Statisztikai Hivatal.
Bp. Statisztikai Kiadó, 1963. 1044 p.

Az új ipari termékek áráról szóló jogszabályok. Közzéteszi az Országos Árhivatal.
Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 84 p.

Hajdu Gyula: Semlegesség a hidegháborúban.
Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 223 p.

Szüts Ervin—*Takács* György: Vállalati pénzügyi dolgozók kézikönyve. 4. átd. bőv. kiad.
Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 438 p.

Faluvégi Lajos: Költségvetési gazdálkodás.
Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 379 p.

Gazda István—*Kövesdi* Dezső—*Vida* Sándor: Találmányok, szabadalmak.
Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 307 p. /Vállalati kiskönyvtár./

Ozsvald László: A vállalati kollektíva anyagi ösztönzésének rendszere. Bp. Kossuth Kiadó. 1963. 209 p.

Bodrogi Károly: A hivatalos személy elleni erőszak.
Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 264 p.

Kriminalisztikai tanulmányok. Közzéteszi az Országos Kriminalisztikai Intézet. 2. [köt.] Szerk. Gödöny József.
Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 324 p.

I. [első] Országos Ügyvédkongresszus. 1962. aug. 24—25. [Debrecen]. Közzéteszi az Országos Ügyvédi Tanács.
Bp. Pest megyei ny. 1963. 183 p.

Vámkódex és utasítás a vámkezelésről.
Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 539 p.

Külföldi könyvek.

Osznovü teorii goszudarsztva i prava. [Az állam- és jogelmélet alapjai] Red. N. G. Alekszandrov. Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 563 p.
[Bibliogr. 555—559. p. OK. 384.407

A tankönyv a következő öt kérdéscsoport köré csoportosítja anyagát: az államnak és a jognak mint az osztálytársadalom különleges felépítményi jelenségeinek eredete és lényege; a kizsákmányoló osztályok állama és joga; a szocialista állam:, a szocialista jog és a szocialista törvényesség; a jelenkori burzsoá, reformista és revizionista állam- és jogelméleti nézetek bírálata.

Mogunova, M. A. — *Malin,* Sz. A.: Goszudarsztvennüj sztroj Danii. [Dánia államrendszere.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 72 p.
/Goszudarsztvennüj sztroj sztran mira./ OK. 384.378

A világ államainak államrendszereit bemutató sorozat jelen kötete Dánia államszerkezetének, alkotmányának fő vonásait, államhatalmi és önkormányzati szerveit és bírósági-ügyészi szervezetét ismerteti.

Harari, Maurice: Government and politics of the Middle East. [Kormányzat és politika Közel-Keleten.] [Publ.] American Association for Middle East Studies. Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1962. 179 p. Bibliogr. 171. p. és passim. OK. 384.632

A szerző az egyes országok alkotmányának fejlődését és a jelenlegi politikai és közjogi helyzetet vázolja. Külön fejezetben foglalkozik az iszlám hatásával a közel-keleti alkotmányok kialakítására. Az egyes országokra vonatkozóan bőséges bibliográfiát közöl.

Hrisztov, Naum: Etazsnata szobsztvenoszt po bölgarszkoto grazsdanszkogo prava. [A lakástulajdon a bolgár polgári jogban.] Szofija, Nauka i Izkusztvo, 1962. 162 p. OK. 384.268

A kérdés jogszabályi rendezésének történeti áttekintése után részletesen elemzi a vonatkozó bolgár jogszabályokat, összefüggéseiket, egymásrahatásukat és gyakorlati alkalmazásukat.

Kecsek'jan, Sz(tepan) F(edorovics): Goszudarsztvo i pravo drevnej Grecii. [Az ókori Görögország állama és joga.] Moszkva, 1963. 71 p.
/Moszkva. Universzitet. Juridicseszkij fakul'tet./
Bibliogr. 71—72. p. OK. 384.418

Elsősorban Athén és Spárta jogrendszerének és állami berendezkedésének ismertetésén és szembeállításán keresztül ad képet az i. e. VI—IV. századi görög társadalmi, állami és jogviszonyokról.

Ionaşcu, Traian—*Barasch, A.* Eugen: Teoria generală a contractelor economice. [A gazdasági szerződések általános elmélete.] Bucureşti, Editură Academiei Republicii Populare Romîne, 1963. 430 p. ÁJI. 20.669

Szerzők korábbi, gyakorlati jellegű munkáik alapján ebben a munkában egységes rendszerben tárgyalják a gazdasági szerződések általános elméletét. A részletes bevezetés (a gazdasági szerződés fogalma, a tervszerződések, történelmi áttekintés stb.) után öt nagy fejezetben tárgyalja a gazdasági szerződések elméletének anyagát (gazdasági szerződések megkötése, a szerződéskötési kötelezettség, a gazdasági szerződés formája és tartalma, a gazdasági szerződés semmissége.) A munka anyaggyűjtését 1962. nov. 15-vel zárja és feldolgozza nemcsak a teljes hazai irodalmat, továbbá a szovjet és a népi demokratikus országok irodalmának kiemelkedő jelentőségű munkáit, hanem a hazai döntőbíráskodási gyakorlat elemzésével támasztja alá részleteiben is elméleti megállapításait.

Juristen-Jahrbuch. [Jogászok évkönyve.] Hrsg. Gerhard Erdsiek. 2. Bd. 1961—[19]62.
Köln-Marienburg, Verl. Schmidt, (1961). XII, 314 p. OK. 359.213:2

Az évkönyv második kötete két tanulmányt közöl a német családjog legújabb fejlődéséről, közli a polgári jog reformja tárgyában kiküldött bizottság jelentését, továbbá a német büntetőeljárás reformjával, a nemzetközi magánjogi döntőbírósággal, a biztosítási jog kérdéseivel, valamint a közszolgálati jog fejlődési irányaival foglalkozó tanulmányokat. Függelékében felsorolja az egyes nyugatnémet bíróságokat és vezető tisztviselőiket, az egyetemek jogi karainak tanszemélyzetét és táblázatos kimutatást ad az 1959—1961 közötti nyugatnémet jogszabályalkotásról.

Statutory instruments. [Jogszabályok.] 1961. 3. P. (1. Sept.—31. Dec.) London, H. M. Stat. Office, 1962. CLII, 3381—3672. OK. 361.531:1961:3.

A kötet a Brit Birodalomban 1961 szeptember és december között kiadott jogszabályokat tartalmazza. A gyakorlati jellegű munka kezelhetőségét táblázatok, a helyi jellegű jogszabályok szakszerinti csoportosítása, a jogszabályok szám és tárgy szerinti felsorolása, végül a módosítások jegyzéke könnyítik meg.

Frede, Lothar: Vademecum latinum für Juristen und andere Humanisten. [Latin kalauz jogászok és más humán műveltséggel rendelkezők számára.] Zgest. u. erl. —. 2. Aufl. Stuttgart, Kohlhammer, (1961). 96 p. OK, 370.649

Közel 500 latin jogi kifejezés fogalom és gyakran idézett mondás német megfelelőjét adja az összeállítás, többnyire magyarázattal kiegészítve, a latin szavak betűrendjében csoportosítva. A függelékben közli néhány közkeletű latin rövidítés feloldását.

Festschrift für Eberhard Schmidt zum 70. Geburtstag. Hers. von Bockelman Paul — Gallas Wilhelm. [Emlékkönyv Schmidt Eberhard 70. születésnapjára.] Göttingen, Vandelhoeck & Ruprecht, 1961. 667 p. ÁJI. 19.072

E. Schmiedt 70 éves születésnapjára írt emlékkönyv, amelybe az ismert német büntetőjogász volt tanítványai írtak rövid tanulmányokat a büntetőjogból és a büntetőeljárásból.

Materialien zur Strafrechtsreform.

Reform des Strafvollzugsrecht. 8. Bd. Rechtsvergleichende Arbeiten. 3. Teil. *Grunau*, Theodor: Die Organisation des Vollzuges und der Vollzugsanstalten in einigen ausländischen Staaten. 9. Bd. Ausländische Vollzugsvorschriften. [Anyagok a büntetőjogi reformhoz. A büntetésvégrehajtási reform.] Bonn, Gedruckt im Bundesministerium der Justiz, 1960. 2 db. OK. 354.322:8—9

A sorozat befejező két füzete Franciaország, Belgium, Hollandia, Anglia, Svédország és Ausztria büntetésvégrehajtási szervezetével és intézményeivel, továbbá Dánia, Anglia, Franciaország, Hollandia, Norvégia, Svédország és Svájc büntetésvégrehajtási jogszabályaival foglalkozik.

Crime in America. [Bűnözés Amerikában.] Ed. Herbert A. Bloch. New York, Philosophical Library, [1961]. 355 p. [Bibliogr. passim] OK. 369.879

A tanulmánygyűjtemény első részében közölt tanulmányok a büntetések — köztük a sokat vitatott halálbüntetés — valamint a börtönügy egyes problémáival foglalkoznak. A második fejezet a bűnözés néhány sajátos kérdését, pl. a fegyveres erők kötelékében elkövetett bűncselekmények, a gyermekgyilkosság stb. kérdéseit tárgyalja. A harmadik rész a társadalom és erkölcs problémáiról szóló tanulmányokat foglalja magába, végül néhány tanulmány vegyes krimonológiai és kriminálszociológiai kérdéseket érint.

Beck, Carl: Contempt of Congress. A study of the prosecutions initiated by the Committee on Un-American Activities, 1945—1957. [A Kongresszus megsértése. Tanulmány az Amerikaellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság 1945—1957 közötti kezdeményezett vádjairól.] New Orleans, Hauser Press, [1959]. XII, [3], 263 p. [Bibliogr. 253—258. p.] OK. 359.847

A kiadvány célja az, hogy a második világháború után a Bizottságot ért nagyon sok bírálatot tisztázza. A kongresszus-megsértési eljárás történeti fejlődése és a Bizottság működésének ismertetése után a szerző egyes alkotmányjogi kérdésekkel (személyes szabadság, a szólásszabadság stb.) törvényhozási és jogalkalmazási szempontból foglalkozik.

The problem of delinquency. [A bűnözés problémája.] Ed. by Sheldon Glueck. Bostin, Hougton Mifflin Company, [1959]. XVI, 1183 p. [Bibliogr. passim] OK. 375.044

A kiadvány összefoglalja a fiatal korúak bűnözésének problematikáját az Amerikai Egyesült Államokban. Az első rész a bűnözés okainak kutatásával foglalkozó tudományok (bioszociológia, antropológia, biológia, pszichoanalizis szociológia stb.) elméleteit ismerteti, a második rész a fiatalkorúak bűnözésének társadalmi hátterével és a fiatalkorúak bíróságával foglalkozik. A harmadik rész a büntetőeljárás, a negyedik rész a bűnözés megelőzésének kérdéseit tárgyalja.

Annuaire de législation française et etrangère. Nouvelle série. Tome X. Année 1961. [A francia és a külföldi törvényhozás évkönyve. 1961.] Paris, Édit. du Centre Nationale de la Recherche Scientifique, 1963. 626 p.

ÁJI. 20.400

Az évkönyv szerkezetében a korábbi köteteket követi és a legfontosabb jogszabályok tartalmáról ad összefoglaló képet. Az 1961. évi anyagot tartalmazó legújabb kötet már 43 ország — köztük a Magyar Népköztársaság — egyéves tételesjogi fejlődését mutatja be.

Plano, Jack C.—*Greenberg*, Milton: The American political dictionary. [Amerikai politikai szótár.] New York, etc. Holt, Rinehart and Winston, 1962. XIII. 393 p.

ÁJI. 20.512

Az Egyesült Államok kormányzatával foglalkozó enciklopedikus munka.

Kecsekjan, Sz. F.: Goszudartsztvo i pravo drevnej Grecii. [Az ókori Görögország állama és joga.] [Publ.] Moszkovszkij Goszudarsztvennüj Universzitet, Juridicseszkij Fakul'tet. Moszkva, Izd. Moszkovszkogo Universziteta, 1963. ÁJI. 20.601

A jól ismert szerző újabb brosúrájában az ókori Görögország állam- és jogtörténete keretében a homéroszi Görögországgal és a két legkiemelkedőbb állam: Spárta és Athén kérdésével foglalkozik.

Institut International pour l'Unification du Droit Privé — International Institute for the Unification of Private law. L'unification du droit. Unification of Law. (Annuaire 1961 — Year Book 1961.) [A Polgári Jog Egységesítésének Nemzetközi Intézete. 1961. évi évkönyv.] Roma, Édit. „UNIDROIT" 1962. 479 p. [Bibliogr. 425—462. p.]

ÁJI. 20.601

Az intézet tevékenységéről szóló beszámoló és a nemzetközi jog egységesítése területén elért eredmények (skandináv államok törvényhozása, nemzetközi vasúti- és tengeri fuvarozás stb.) mellett részletes bibliográfiát közöl a nemzetközi polgári jogi egységesítési tevékenység irodalmáról.

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadásában jelent meg:

Dr. Meznerics Iván:
Bankügyletek a szocialista gazdálkodásban kötve 37,— Ft

G. I. Tunkin:
A nemzetközi jog elméletének kérdései kötve 47,— Ft

G. I. Petrov:
Szovjet államigazgatási jog kötve 53,— Ft

Dr. Pompéry Béla:
Irattározás 19,— Ft

Dr. Hajdú Gyula:
A semlegesség a hidegháborúban
(A pozitív semlegesség kialakulása) kötve 31,— Ft

Dr. Herczeg István:
A támadó háború eltiltása és az agresszió meghatározása kötve 25,— Ft

SAJTÓ ALATT:

Samu Mihály:
A szocialista jogrendszer tagozódásának alapja

Révai Gyula—Széll András
A tervezési szerződés

Tallós József—Király István:
Nemzetközi vonatkozású kérdések az igazságügyi szervek gyakorlatában

●

Árusítják a könyvesboltok.

Postán, utánvéttel történő szállításra megrendelhetők a FŐELÁRUSÍTÓKNÁL:

KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVESBOLT,
Budapest, V., Nádor utca 8.

EÖTVÖS LÓRÁND KÖNYVESBOLT,
Budapest, V., Kecskeméti utca 2.

E lapszám (XIX. új évfolyam 3.) szerzői: *Dr. Búza László* egyetemi tanár, akadémikus (Szeged). — *Dr. Sárándi Imre* egyetemi docens. — *Dr. Szabó Lászlóné* aspiráns. — *Dr. Seres András* megyei főügyész (Veszprém). — *Dr. Solt Kornél* fővárosi bírósági bíró. — *Dr. Juhász Károly* a Termelőszövetkezeti Tanács megyei megbízottja (Szolnok). — *Dr. Sándor István Tamás* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Földes Iván* tanszékvezető egyetemi docens (Pécs). — *Dr. Nagy László* egyetemi tanár (Szeged). — *Dr. Haraszti György* egyetemi tanár.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Serkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 64.0977 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

XIX. új évfolyam 4. szám Budapest, 1964. április hó

BUDAPEST KÖNYVTÁR

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

MARKÓJA IMRE:
Az állam- és jogtudományok helyzetéről és feladatairól 202

CSIZMADIA ANDOR:
Egy 200 év előtti országgyűlés évfordulójára 214

WEISS EMÍLIA:
Orvosolhatja-e a szerződés törvényes alaki kellék hiánya miatti semmisségét a teljesítés? 227

DEÁK LÁSZLÓ:
A társadalmi bíráskodás munkajogi vonatkozásai 237

IFJ. BÓLYA LAJOS:
A vegyes bűnösségű bűncselekmények 243

Szemle:

NAGY LAJOS:
Jogi könyvkiadásunk eredményei és feladatai 254

HORECZKY KÁROLY:
Eörsi Gyula: „A jogi felelősség alapproblémái. Polgári jogi felelősség" c. könyvének vitája 256

K. M.:
Az európai szocialista államok jogalkotása 260

Jogirodalom:

GYÖRGY ERNŐ:
A nemzetközi pénzügyi kapcsolatok jogi problémái 262

— —:
Új könyvek 267

СОДЕРЖАНИЕ: *Имре Маркоя:* О задачах и положении государственно — правовых наук. — *Андор Чизмадиа:* По случаю годовщины одного государственного собрания, состоящегося 200 лет тому назад. — *Эмилиа Вейсс:* Может ли исправить недействительность договора вследствие отсутствуя формальных законных условий его исполнение? — *Ласло Деак:* Трудого-правовые аспекты товарищеских судов, — *Лайош Боя млад.*: Преступления со смешанной виной. — *Обзор: Лайош Надь:* Результаты и задачи издания юридической литературы. — *Карой Хорецки:* Дискуссия по книге Дюла Эріши «Основные проблемы юридической ответственности. Гражданско-правовая ответственност.» — *К. М.:* Правотворчество европейских социалистических государств. — *Юридическая литература: Эрне Дьёрдь:* Юридические проблемы международных финансовых связел. — — — Новые книги,

---

SOMMAIRE: *Imre Markója:* La situation des sciences juridiques et politiques et leurs tâches. — *Andor Csizmadia:* A propos de l'anniversaire d'une Assemblée nationale il y a 200 ans. — *Mlle Emilia Weiss:* Est-ce que l'exécution du contrat peut remédier à sa nullité dérivant d'une vice de forme? — *László Deák:* Les aspects de droit du travail de la juridiction sociale. — *Lajos Bólya* jun.: Les infractions de culpabilité mixte. — *Revue: Lajos Nagy:* Les réalisations et les tâches de notre édition de livres juridiques. — *Károly Horeczky:* La discussion du livre de Gyula Eörsi: „Problèmes fondamentaux de la responsabilité juridique. La responsabilité civile." — *M. K.:* La législation des Etats socialistes européens. — *Littérature: Ernő György:* Problèmes juridiques des relations internationales financières. — — —: Nouveaux livres.

INHALT: *Imre Markója:* Über die Lage und Aufgaben der Staats- und Rechtswissenschaften. — *Andor Csizmadia:* Zum Jahrestag einer Staatsversammlung vor 200 Jahren. — *Emilia Weiss:* Kann die Nichtigkeit des Vertrages wegen gesetzlichen Formerfordernissen durch die Erfüllung abgeholfen werden? — *László Deák:* Die arbeitsrechtlichen Beziehungen der Kameradschaftsgerichtsbarkeit. — *Lajos Bólya* jun.: Verbrechen von verschiedener Schuld. — *Rundschau: Lajos Nagy:* Die Ergebnisse und die Aufgaben des Verlags juristischer Werke. — *Károly Horeczky:* Diskussion über das Buch von Gyula Eörsi: „Grundprobleme der rechtlichen Verantwortlichkeit. Zivilrechtliche Verantwortlichkeit.". — *M. K.:* Die Rechtssetzung in den europäischen sozialistischen Staaten. — (Bulgarische Volksrepublik). — *Rechtsliteratur: Ernő György:* Juristische Probleme der internationalen Finanzbeziehungen. — — —: Neue Bücher.

XIX. új évfolyam 4. szám Budapest, 1964. április hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Az állam és jogtudományok helyzetéről és feladatairól*

Mai aktívaülésünk célja az, hogy a társadalomtudományok helyzetéről a közelmúltban megjelent értékelés alapján megvizsgáljuk az állam és jogtudományok helyzetét és feladatait.

Nincs mód természetesen arra, hogy az előadás, s az ezt követő vita témánk minden részletkérdésére kiterjedjen. Csupán arra van lehetőség és meggyőződésem szerint szükség is, hogy a leglényegesebb vonásokat és összefüggéseket tárjuk fel, s a legjelentősebb tennivalókat határozzuk meg.

Előadásom, melynek elkészítéséhez nagy segítséget nyújtottak az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, az Állam és Jogtudományi Intézet e témával foglalkozó anyagai, valamint annak a vitaülésnek az anyaga, amely az egyetemek és az Intézet rendezésében a közelmúltban zajlott le „A magyar állam és jogtudomány és a társadalmi gyakorlat" címmel, 2 fő részből áll: I. Az állam és jogtudományok helyzetének értékelése; II. Az állam és jogtudományok előtt álló legfontosabb kutatási feladatok, s e feladatok megvalósításának néhány lényeges feltétele.

Mielőtt azonban áttérnék az előadás e két fő kérdésének ismertetésére, engedjék meg, hogy néhány szót szóljak *az állam és jogtudományok társadalmi szerepéről, jelentőségéről.*

Úgy vélem, nem kell bővebben magyarázni, hogy szocialista társadalmunk építésének milyen fontos tényezője államunk és jogunk fejlesztése. Ha pedig ez így van, akkor nyilvánvaló az állam és jogtudományok társadalmi szerepe, jelentősége, mivel e tudományág feladata: az államnak és a jognak, mint a társadalmi jelenségek e két, szorosan egybekapcsolódó fajának tanulmányozása.

Még inkább érzékelhetjük az állam- és jogtudományok társadalmi szerepét, jelentőségét, ha megkíséreljük lemérni azt a társadalmi hatást, melyet e tudományág színvonalas, marxista művelése eredményezhet.

Az állam és jogtudományok marxista igényű, színvonalas művelése jelentősen segítheti az ország életét, a szocialista fejlődést irányító és vezető párt általános politikájának kialakítását. Ismeretes valamennyiünk előtt, hogy e politika szerves részét képezi a szocialista állam és jog, a szocialista demokratizmus és a szocialista törvényesség fejlesztésével kapcsolatos irányok meghatározása. Nem kétséges, hogy e fejlődési irányok meghatározása megfelelő elméleti megalapozás nélkül nem lehetséges. Talán mondani sem kell, hogy nem utolsósorban az állam- és jogtudományok művelőinek kötelessége az, hogy a pártpolitika e területén a szükséges elméleti megalapozást alkotó módon elvégezzék.

De nem kevésbé jelentős az a hatás sem, melyet az állam és jogtudományok marxista igényű művelése a Párt, népi államunk politikájának végrehajtásánál gyakorolhat. Néhány példát erre:

E politika megvalósításának fontos eszköze a jogalkotói tevékenység, a politikai elképzelések, célkitűzések állami akarattá történő nyilvánítása. A jogalkotói tevékenység — bármilyen jogszabályi formáról is van szó — megkívánja a megfelelő elméleti előtanulmányok, kutatások elvégzését. A jogalkotás során elméletileg tanulmányozni kell többek között a konkrét jogalkotást szükségessé tevő politikai elképzelések célját, tartalmát; azokat a társadalmi, gazdasági viszonyokat, melyeket szabályozni akarunk; a szabályozás várható társadalmi hatását; és így tovább. Világos, hogy ezeknek az elméleti előtanulmányoknak, kutatásoknak az elvégzésében jelentős szerep hárul az állam- és jogtudományok művelőire.

A Párt és a Kormány politikájának következetes végrehajtása nem kis mértékben attól is függ, hogy a jogalkalmazói tevékenység milyen színvonalon mozog. Ezt viszont döntően az befolyásolja, hogy milyen a jogalkalmazó szervek vezetésének színvonala, az apparátusok szakmai-politikai felkészültsége, milyen szintet

* Az MSZMP Központi Bizottságának Tudományos és Közoktatási, Agitációs- és Propaganda, valamint Adminisztratív Osztálya által 1964. február 26-án tartott jogtudományi aktívaértekezleten elhangzott előadás.

ért el a jogalkalmazó szervek gyakorlati munkájának elméleti megalapozottsága. Amennyiben megfelelő az együttműködés, szoros a kapcsolat az elmélet és a gyakorlat között, ez esetben a tudomány a jogalkalmazás színvonalának állandó emeléséhez is igen nagy segítséget nyújthat.

A Párt politikájában foglalt célkitűzések megvalósításának jelentős tényezője az az eszmei harc, mely a marxizmus világnézetének általánossá válásáért, az állampolgárok legszélesebb tömegei szocialista tudatának kialakításáért folyik. E harcban szintén fontos szerep hárul az állam- és jogtudományokra, e tudományág művelőire. Az állam- és jogtudományok marxista szellemű művelése, a marxista szakemberképzés az egyetemeken, az állampolgárok szocialista jogtudatának fejlesztéséért folytatott konkrét munka, mind egy-egy formája lehet annak a tevékenységnek, mely az állam- és jogtudományok művelőinek aktív, segítő jellegű bekapcsolódását jelentheti a marxizmus eszmei offenzívájába.

Talán nem is szükséges tovább folytatni a példálózást ahhoz, hogy valamennyiünk előtt, legalábbis vázlatosan, kirajzolódjék az állam- és jogtudományok társadalmi szerepe, jelentősége. Összefoglalva megállapíthatjuk: ha az állam és jogtudományok művelése a marxista társadalomtudományokkal szemben felállított követelmények színvonalán folyik, e tudományág — a többi társadalomtudományokkal karöltve — jelentősen hozzájárulhat a szocialista társadalmi, gazdasági viszonyok fejlesztéséhez, a szocialista építés feladatainak megvalósításához.

I. *Az állam és jogtudományok helyzetének értékelése.*

Az előadás e részében 3 kérdéssel kívánok foglalkozni: *1.* rövid történeti visszapillantást kívánok tenni az állam- és jogtudományok fejlődésére a felszabadulástól az ellenforradalomig; *2.* néhány szóban jellemezni kívánom az állam- és jogtudományok 1957 utáni fejlődésének fővonásait; *3.* végül foglalkozom az állam- és jogtudományok jelen helyzete értékelésének néhány lényegesebb kérdésével.

ad 1. A felszabadulás időpontjában Magyarországon a feudálkapitalista társadalmi rendszer igényeit kielégítő állam- és jogtudomány volt. Ez nem jelenti természetesen azt, hogy a felszabadulást megelőző korszakok állam- és jogtudományában egyáltalán nem lelhetők fel haladó vonások. E haladó vonások azonban olyannyira esetileg, elszigetelten és az adott korszak társadalmi, gazdasági viszonyaiból fakadó korlátokkal jelentkeztek, hogy korukban számottevő jelentőségük nem volt. E megállapítás alól kivétel a Tanácsköztársaság idején megindult szocialista szellemű állam- és jogtudományi fejlődés, amely azonban a Tanácsköztársaság rövid fennállása folytán komolyabb eredményeket nem érhetett el.

A felszabadulás után tehát nem volt könnyű helyzete azoknak a marxista világnézetű, illetve haladó szellemű jogászoknak, akik a gazdasági-társadalmi-politikai viszonyok megváltozásával célul tűzték maguk elé az új, haladó szellemű, a marxista—leninista világnézeten alapuló szocialista állam- és jogtudományok megteremtését. Azért sem volt könnyű a helyzetük, mivel — amint ez az előzőekben elmondottakból kitűnik — saját haladó hagyományokra, tapasztalatokra nem támaszkodhattak, és azért sem, mivel marxista felkészültségük, a szocialista állam- és jogtudományokban való jártasságuk a dolog természeténél fogva hiányos volt.

E nehézségek ellenére is azonban, a felszabadulást követően rövidesen — a fordulat éve után viszonylag gyors ütemben — megindult a szocialista állam- és jogtudományok kialakulása. E fejlődés — mely a marxizmus—leninizmus elméletéből, a szovjet és más, a szocializmus útjára lépett országok jogtudományi tapasztalataiból s nem utolsósorban a magyar gazdasági-társadalmi viszonyok szocialista irányú fejlődéséből merítette erejét — szép és nem lebecsülendő eredményeket hozott. Ezt annál is inkább hangsúlyozni kell, mivel nem egyszer hajlamosak vagyunk arra, hogy az ellenforradalom előtt elkövetett súlyos hibák miatt, az elért eredményeket nem értékeljük kellően. Ez pedig nyilvánvalóan helytelen, hiszen a szocialista állam- és jogtudományok megteremtésében is az alapozó munkát ebben az időszakban végeztük el.

Ugyanakkor határozottan le kell szögezni azt is, hogy szocialista építésünknek ebben a korszakában bekövetkezett egy olyan időszak, amikor a most vázolt fejlődés megakadt, amikor az alapozás munkáját nem követhette az épület felhúzása, amikor kialakuló új szocialista állam- és jogtudományunk nem tudott tovább kibontakozni, nem tudta megfelelően betölteni hivatását. Ez az időszak a személyi kultusz időszaka volt.

Ebben az időszakban — különösen 1949 és 1953 között — az akkori pártvezetés, illetve annak szektás-dogmatikus politikája, a párt- és állami szervek szektás-dogmatikus irányban eltorzuló gyakorlati tevékenysége, — amely nagy károkat okozott a törvényesség területén is — bénítólag hatott az állam- és jogtudományok fejlődésére, illetve súlyos hibákat szült a jogtudományi munkában is. E hibák lényegét egy mondatban úgy lehetne meghatározni, hogy az állam- és jogtudomány művelése is a dogmatizmus béklyói közé szorult. Az 1953-as évet követően a politikai életben megindult egészséges fejlődés következményeként az állam- és jogtudományi tevékenység is felélénkült, az előbbi szóhasználattal élve: megkezdte kitörését a dogmatizmus béklyóiból. Teljes sikerre azon-

ban nem vezethetett ez a folyamat, mert részben a politikai életben nem történt meg a végleges és következetes szakítás a személyi kultusszal, másrészt viszont az elkövetett súlyos hibákat kihasználva egyre erőteljesebben léptek fel — politikai-ideológiai vonalon egyaránt — a revizionista elemek. Állam- és jogtudományunk tehát, alig, hogy megkezdte a dogmatizmustól való megszabadulást, máris újabb veszéllyel nézett szembe: a revizionizmussal. S hogy a revizionizmus valóban milyen veszélyt is jelentett állam- és jogtudományunk számára, azt mi sem bizonyítja jobban, mint a jogtudományi életben az ellenforradalmat közvetlen megelőzően és az ellenforradalom alatt bekövetkezett események. Ezek alatt természetesen nemcsak a bekövetkezett politikai jellegű eseményeket értem, hanem a jogi ideológiai élet eseményeit is, melyet ez időben a revizionista, sőt egyes esetekben a kifejezetten burzsoá ideológiai, politikai nézetek egyre gyakoribb felbukkanása jellemzett.

Nem mondanánk azonban ki a teljes igazságot, ha az ellenforradalmat megelőző évek állam- és jogtudományi fejlődésének megakadását, illetve az igen lassú fejlődést csak a mondott okokra vezetnénk vissza. Az állam- és jogtudományok művelésének antileninista felfogása és vonásai a hiányos marxista—leninista műveltségből, a marxista állam- és jogtudományok eredményeinek felszínes ismeretéből, egyes dogmatikus nézetek kritika nélküli átvételéből is adódtak.

Nagymértékben gátolta a fejlődést a gyakorlattal való megfelelő kapcsolat hiánya is. E kapcsolat hiánya — amelyért természetesen nemcsak a jogtudomány művelői voltak a felelősek — sok esetben valósággal megbénította az alkotó jellegű állam- és jogtudományi tevékenységet. És ez nem is lehetett másként, hiszen a gyakorlati élet állandó tanulmányozása, az adott időszakban végbemenő társadalmi, gazdasági folyamatokban jelentkező törvényszerűségek állandó elemzése nélkül alkotó tudományos munka elképzelhetetlen.

Károsan hatott ki az állam- és jogtudományok színvonalas művelésére az is, hogy valamennyiünk által közismerten egészségtelen légkör uralkodott a jogtudományi életben. A személyi ellentétek, a különböző intrikák, a klikkharcok nem eredményezhettek mást, mint szervezetlenséget, az erők szétforgácsolását, bátortalanságot és kritikátlanságot. Mindez pedig halálos betegség egy tudományág, a tudományos munka számára.

Az általános politikai nézetekben és gyakorlatban jelentkezett hibák mellett tehát ilyen és ehhez hasonló okok is közrejátszottak állam- és jogtudományunk szocialista fejlődésének lemaradásában. Azért is tartottam szükségesnek megemlíteni ezeket, hogy intő például szolgáljanak a jövőre nézve.

ad 2. Ami az ellenforradalom leverése utáni helyzetet, illetve állam- és jogtudományi fejlődést illeti, e fejlődés fő vonásait a következőkben kívánom jellemezni:

Általánosságban megállapíthatjuk, hogy 1957-ben új szakasz kezdődött az állam- és jogtudományok életében. Pártunk és népi hatalmunk az ellenforradalom fegyveres leverését követően szilárd, mindenfajta torzítástól mentes marxista—leninista ideológiai és politikai alapokra helyezkedett: gyökerében szakított a személyi kultusszal, a szektás-dogmatikus nézetekkel és módszerekkel, a lehetőségekhez képest jóvátette e korszak hibáit és bűneit; de gyökerében szakított a revizionizmussal is. Pártunk politikáját ma is és természetesen a jövőben is az jellemzi, hogy a hazai adottságok figyelembevételével következetes marxista—leninista politikát folytat, hogy a leghatározottabban fellép e politika mindenfajta torzítása ellen.

Úgy gondolom, nem kell különösebben bizonyítani, — mindannyian szemtanúi vagyunk ennek — hogy e következetesen lenini politika milyen eredményeket szült a társadalmi-gazdasági élet minden területén, így az állami és jogi élet területein is. Az ellenforradalom leverése óta eltelt években nagy lépésekkel haladtunk előre a szocialista társadalmi-gazdasági viszonyok fejlesztésében, s leraktuk hazánkban a szocializmus alapjait; a népgazdaság minden ágában, a tudomány és a kultura valamennyi területén határozott irányú fejlődést tapasztalhatunk, egyre inkább kibontakozik szocialista államunk demokratizmusa, a törvényesség szilárd, nemzetközi tekintélyünk mindjobban nő és erősödik.

Mindezek az ellenforradalom után bekövetkezett változások, eredmények teremtették meg az alapjait annak, hogy új fejlődési szakasz vehette kezdetét az állam- és jogtudományok művelésében. Ennek a fejlődésnek 2 fő jellemzője van:

a) Az állam- és jogtudományok területén is megtörtént a szakítás a szektás-dogmatikus, valamint a revizionista nézetekkel, s ma már elmondhatjuk, hogy az állam- és jogtudomány művelése alapvetően marxista—leninista módon történik.

b) Állam- és jogtudományunk elvileg és sok vonatkozásban a gyakorlatban is fokozatosan megtalálja az alkotó-kutató marxista—leninista jogtudomány művelésének helyes irányait és módszereit.

Ennek keretében külön kiemelést érdemel, hogy ha még nem is kielégítő mértékben, de ma már egyre többször olyan kérdések tanulmányozása felé fordul a jogtudományok művelőinek figyelme, amelyekkel való foglalkozás elősegítheti a jogalkotás, az államépítés, és a joggyakorlat további nagyarányú fejlődését. Dokumentálja e megállapítást és egyben a jogtudományi termésről is képet nyújt, ha megnézzük, hogy az elmúlt években az állam- és jogtudományok egyes ágainak művelői milyen jelentősebb témákat tanulmányoztak, illetve dolgoztak ki:

Az állam- és jogelmélet például eredményes lépéseket tett a burzsoá elméletek bírálata terén, ideértve mind a magyar burzsoá jogfilozófiának, mind a jelenkor imperialista elméleteinek a bírálatát. Kidolgozták a jogelmélet néhány fontos kérdését: a jogszabályok értelmezését, a jogviszonyelméletet, a jog nevelő szerepének egyes kérdéseit. Az államjog és az államigazgatási jog területén olyan kérdésekkel foglalkoztak, mint: az alkotmányos szabályozás elvei, a népképviseletek, különösen a tanácsok fejlesztésének kérdései, az államigazgatás helyi szerveinek rendszerére vonatkozó egyes elméleti problémák, a szocialista törvényesség jogi biztosítékai az államigazgatásban, a gazdasági igazgatás néhány jelentősebb elméleti kérdése. A polgári jog területén kidolgozott jelentékenyebb témák: a tulajdonjog egyes kérdései, a felelősség elméleti alapjai, a kötelmi jog néhány elméleti problémája. A munkajog területén említést érdemel a munkaviszony alapján dolgozó vállalati kollektíva jogállásának alapozó jellegű feldolgozása, az anyagi és fegyelmi felelősség elvi megalapozása, a munkaszerződés elméleti kérdéseinek kifejtése. A földjog, illetőleg a termelőszövetkezeti jog területén a földtulajdon a termelőszövetkezetben, a háztáji gazdaság, a kártérítési felelősség, a termelőszövetkezetek állami irányítása című témák a jelentősebbek. A büntetőjog területén az általános és a különös rész egyes kérdései (például a felelősség, az egység és a halmazat problémái, a fiatalkorúak bűnözésének, a nemi erkölcs elleni bűntetteknek, a közúti közlekedési balesetek elbírálásának egyes kérdései) nyertek említésre méltó feldolgozást; a büntetőeljárási jog területén pedig a fellebbezési rendszer és a védelem kérdései. A nemzetközi jogban a semlegesség, a szuverénitás, a leszerelés, a nemzetközi bíráskodás kérdései, a gyarmati rendszer felbomlásának jogi problémái kerültek feldolgozásra. A jogtörténetben elért eredmények: a Magyar Tanácsköztársaság jogának, a földközösségek egyetemes jogtörténetének, a magyar feudális tulajdonjognak, az állam és az egyházak kapcsolatai a polgári korszakban c. témának, valamint a Horthy korszak jogának a kutatása.

A jogtudományi produktumok e vázlatos áttekintése is alátámasztja tehát, hogy állam- és jogtudományunk valóban rálépett a magas színvonalon mozgó alkotó-kutató marxista—leninista állam- és jogtudomány kialakításának útjára, mely alapvető feladatának tekinti a szocializmus építésének jogi eszközökkel történő támogatását.

Természetesen nemcsak a megjelent jogtudományi művekből (egyetemi tankönyvekből, monográfiákból, tanulmányokból és cikkekből) lehet levonni ezt a következtetést. E következtetés levonásához lehet eljutni olyan tényekből is, mint például: állam- és jogtudományunk egyre fokozódó részvétele és kielégítő mértékű kezdeményező szerepe a nemzetközi szocialista jogtudományi életben; a jogtudományok képviselőinek az ellenforradalom előtti állapotokhoz képest lényegesen aktívabb bekapcsolódása a gyakorlati szervek tevékenységébe, így a kodifikációs munkába, a gyakorlati szervek által kezdeményezett elvi kérdések kidolgozásába, egy-egy jelentősebb kérdést érintő vizsgálat lebonyolításába; a szervezettség és tervszerűség észrevehető fokozódása a jogtudományi kutató munkában, így különösen egyik legjelentősebb jogtudományi műhelyünkben, az Állam és Jogtudományi Intézetben; és így tovább.

Mindezek az eredmények, melyeket állam- és jogtudományunk 1957 utáni fejlődése felmutathat, csak örömre adhatnak okot. Örömre, de nem megelégedettségre. S ezzel a megállapítással át is térnék az előadás e fejezetének harmadik kérdésére: a jelenlegi helyzet vázolására; elsősorban a meglevő problémák és hibák ismertetésére, mivel az elért eredményekről az előzőekben szóltam.

ad 3. Állam- és jogtudományunk feladata tulajdonképpen kettős. Az államról és a jogról szóló marxista—leninista tanítások alapján részleteiben ki kell dolgoznia, illetve fejlesztenie kell a marxista jogfelfogást, a szocialista jogi ideológiát a szocialista állam és jog egészét és egyes területeit, ágait illetően. Tanulmányoznia és általánosítania kell másrészt a hazánkban folyó államépítés tapasztalatait és perspektíváit, a szocialista jog intézményeit, a tételes jog szabályait s azok érvényesülését, kutatásokkal fel kell tárnia jogfejlődésünk törvényszerűségeit, s mindezzel egész közvetlenül is hozzá kell járulnia népi demokratikus államrendszerünk és jogrendszerünk, jogalkotásunk, jogalkalmazásunk, jogéletünk fejlődéséhez. Ennek megfelelően az egyik oldalon a filozófiai-ideológiai kérdések behatóbb tárgyalását lehet számon kérni a jogtudományoktól, a másik oldalon pedig a gyakorlat fokozottabb tanulmányozását, illetve a fokozottabb közvetlen segítséget a gyakorlat, az állami szervek számára.

Ami az *első fő feladatot* illeti, e kérdés kapcsán a következő problémákat kívánom érinteni:

a) Mint említettem, a követelmény itt az, hogy az államról és a jogról szóló marxista—leninista tanítások alapján a marxista jogfelfogás, a szocialista jogi ideológia a szocialista állam és jog egészét és egyes területeit, ágait illetően is részletes kidolgozást nyerjen. Mi a helyzet e téren? A kétségtelenül felmutatható eredmények mellett meg kell állapítani, hogy még sok a fehér folt. A szocialista állam és jog egészét illetően különösen súlyos a lemaradás az államelmélet területén. Ez nem jelenti természetesen azt, hogy a jogelmélet vonalán minden rendben van, nincs kidolgozásra váró kérdés (erre példákat még a későbbiekben, a tennivalók körében felhozok), de jelenti azt, hogy míg jogelméleti téren fokozatos fejlődés, növekvő aktivitás szemtanúi lehetünk, addig államelméleti

kutatómunkánk lényegében egyhelyben topog. Azt pedig úgy vélem, mondani sem kell, hogy a szocialista jogi ideológia kidolgozása egyaránt és egyforma súllyal megköveteli a jogelméleti problémák tanulmányozását épp úgy, mint az államelméleti kérdések kidolgozását.

Az állam- és jogtudomány, a szocialista állam és jog egyes területeit, ágait illetően is van még mit tenni a marxista jogfelfogás, a szocialista jogi ideológia kidolgozása érdekében. Vonatkozik ez mindenekelőtt azoknak az állam- és jogtudományi ágaknak a körére, melyek lényegében még a kialakulás stádiumában vannak, fejlődésüknek még csak a kezdeti lépéseit tették meg. Vonatkozik azonban a többi állam- és jogtudományi ágra is, amelyek területén szintén számos fundamentális elméleti kérdés vár tisztázásra és megoldásra. Talán meg lehet és meg is kell kockáztatni azt a kijelentést, hogy nem ártana, ha meggyorsulna a jogtudományok művelőinek ez irányú tevékenysége, annál is inkább, mivel a szocialista társadalmi-gazdasági viszonyok gyorsütemű változása, fejlődése napról napra újabb és újabb kérdés elméleti tisztázását, vagy átértékelését várja az állam- és jogtudományoktól, s nyilván e munka színvonalas és időben történő elvégzése nehezen lehetséges e követelmény megvalósítása nélkül.

b) A marxista jogfelfogás, a szocialista jogi ideológia részletes kidolgozásának s általában az állam- és jogtudományok marxista színvonala fejlesztésének célkitűzése csak a burzsoá ideológia elleni következetes harccal valósulhat meg. E harcnak fel kell ölelnie mind a múlt burzsoá jogfilozófiájának, jelentősebb jogi nézeteinek kritikai elemzését, mind pedig a jelenkor imperialista elméleteinek bírálatát, leleplezését.

Utaltam már arra, hogy különösen a jogelmélet tett eredményes lépéseket ez irányban az elmúlt években. Meg kell mondani azonban, hogy jelenleg még viszonylag szűk azoknak a köre jogtudományunkban, akik hajlandóságot és kellő képességeket is éreznek magukban ahhoz, hogy az eszmei harcnak e rendkívül fontos területén is tevékenykedjenek. Így azután — különösen az egyes jogágaknál, tudományágaknál — jelentékeny lemaradásokat is tapasztalhatunk. Nem utolsósorban e körülmények okozzák azt is, hogy a polgári ideológia, a burzsoá nézetek elleni harcunk esetenként felszínessé és frázisossá válik. A harc ilyen formájának pedig semmi értelme; ezzel csak a marxizmus—leninizmus tudományos igazságainak lejáratását érjük el.

Alapvető feladatunk tehát a burzsoá ideológia elleni harc személyi bázisának s ezzel témakörének bővítése, valamint színvonalának további növelése. A színvonalemelést, a munka irányát illetően megszívlelhetjük mi is azokat a gondolatokat, melyek a kommunista filozófusok értekezletén hangzottak el. Idézem: „A polgári filozófiát nem elegendő általában, tértől és időtől, szellemi életünk konkrét problémáitól függetlenül bírálni. Arra nincs sem erőnk, sem energiánk, hogy a polgári filozófia minden irányzatát egyforma súllyal és intenzitással bíráljuk. Ezért elsősorban azokkal az irányzatokkal kell foglalkozni, amelyek vagy a Horthykorszak örökségeként tovább élnek ma is, vagy Nyugatról szivárognak be szellemi életünkbe."

c) Miként a burzsoá, imperialista elméletek, a polgári ideológia kritikai elemzése, leleplezése nélkül nem lehetséges a marxista jogfelfogás, a szocialista jogi ideológia részletes kidolgozása és fejlesztése, úgy akkor sem képzelhető el e célkitűzés sikeres megvalósítása, ha az állam- és jogtudományok részéről nem folyik szívós és következetes küzdelem a hazai állami-jogi életben fel-fel bukkanó, a marxizmus—leninizmussal szembenálló vagy helytelen szakmai nézetek, szemlélet ellen.

Két kérdést lehet itt feltenni. Az egyik: vannak-e ilyen helytelen nézetek, szemléletek állami-jogi életünkben, beleértve az állam- és jogtudományokat is? A másik: az állam- és jogtudományok részéről folyik-e ezek ellen szívós és következetes küzdelem?

Az első kérdésre igennel lehet válaszolni. Megállapíthatjuk, hogy állami és jogi életünkben, a tudomány és a gyakorlat területén egyaránt — bár mégegyszer hangsúlyoznám azt, hogy alapvetően megtörtént a szakítás a burzsoá jogfilozófiával, jogi szemlélettel és joggyakorlattal, a szektás-dogmatikus nézetekkel, módszerekkel, valamint a revizionizmussal — e nézetek maradványai megtalálhatók. Ugyancsak találkozhatunk szakmailag helytelen nézetekkel is.

Nem lehet célja az előadásnak, hogy csokorba gyűjtve e helytelen nézeteket, kritikailag elemezze azokat. Szükségesnek tartom azonban néhány példát felhozni állításom igazolására. Gondoljunk mondjuk arra, hogy hányszor találkozhatunk ma még a jogalkotás folyamatában, a joggyakorlatban, a jogtudományok művelésében a formális jogszemlélet, a pozitivizmus maradványaival, azzal tehát, hogy egyesek az állami és jogi jelenségeket önmagukban vizsgálják, társadalmi összefüggéseikből kiszakítottan szemlélik, a konkrét ügyek elbírálása során csak a paragrafusok betűit látják, s a törvények szellemét, az ügyekben szereplő embereket „nem veszik észre", a jogvitát vagy a törvénysértést előidéző, illetve elősegítő okokat nem kutatják, az ügyek hátterének feltárását érdektelen, felesleges munkának tartják. Vagy gondoljunk arra, vajon nem tapasztalhatunk-e olyan, helytelen szemléletből fakadó jelenségeket, hogy egyesek bizonyos jogtudományi tételeket, kialakított jogelveket örökérvényű dogmákká kívánnak merevíteni, s nagyon nehezen veszik tudomásul, amikor a társadalmi-gazdasági viszonyok, az élet fejlődése áttöri ezeket a dogmákat s szükségessé teszi a tudományos álláspont megváltoztatását. S ennek ellentétele-

ként nem tapasztalhatjuk-e azt is, hogy néha a gyakorlatban a célszerűségi szempontok válnak uralkodóvá, ami nyilvánvaló éppoly veszélyes, mint az előbbi.

Nem találkozhatunk-e, ha nem is könyvekben vagy folyóiratokban, de a mindennapi életben a szocialista demokratizmus fejlesztésével s ennek keretében különösen a demokratikus centralizmus elvének érvényesítésével kapcsolatos helytelen nézetekkel? Olyanokkal is, melyek féltik az államhatalom erejét és szilárdságát, a központi irányítás hatékonyságát a szocialista demokratizmus további nagyarányú kibontakozása esetén, s olyanokkal is, melyek nem veszik kellően figyelembe, hogy a szocialista demokratizmus fejlesztésének követelménye nem jelentheti a centralizmus szükségességének tagadását, jelentőségének csökkenését, alábecsülését. Vagy nem találkozhatunk-e elvétve olyan jelenségekkel, hogy egyesek, például a parlamentarizmussal kapcsolatban csak a formális jegyeket kutatgatják, összehasonlításokat téve ebből a szempontból a burzsoá parlamentekkel, s így helytelen következtetésekre jutnak a parlamenti élet valóban szükségesnek mutatkozó további fejlesztésével kapcsolatban. S nincsenek-e ma még olyanok, akik nem tulajdonítanak megfelelő jelentőséget a szocialista demokratizmus fejlesztésében a formák és módszerek állandó kutatásának, s hangzatos jelszavakkal megoldottnak vélik e feladat teljesítését.

Nem találkozhatunk-e, nem is egyszer, a szocialista törvényesség olyan helytelen értelmezésével, amely a törvényesség szilárdságát vagy csak az állampolgári jogok érvényesülése, az állami szervek tevékenységének törvényessége szempontjából, vagy csak az állampolgári kötelességek teljesítése szempontjából nézi. Világos pedig, hogy csak e két tényező együttes vizsgálata adhat helyes képet a szocialista törvényesség helyzetéről. Vagy nem jelentkezik-e időnként problémaként — a jogalkotásban és a joggyakorlatban egyaránt — a társadalmi és egyéni érdekek összhangjának biztosítása? Nincs-e ma még olyan szemlélet és esetenként gyakorlat is, amely ezeket az érdekeket egymás rovására kívánja biztosítani? Nem tapasztalhatunk-e néha a bűnüldöző szervek tevékenységében olyan, szintén helytelen szemléletből fakadó jelenséget, hogy a bűncselekményt elkövetőt terhelő bizonyítékok gondos és körültekintő felderítése mellett, a terhelt javára szóló körülmények felderítése a szükségesnél kisebb mértékben történik meg, hogy az eljárásnak ebben a szakában nem tulajdonítanak nagy jelentőséget a védő közreműködésének? Nincsenek-e, vagy nem voltak-e időnként zavarok az ügyészi általános törvényességi felügyelet terjedelmének, tartalmának megítélését illetően? Vajon minden vonatkozásban tisztázott-e a fejekben a bírói függetlenség elvének helyes, marxista—leninista felfogása? Nincsenek-e ezzel kapcsolatban helytelen nézetek?

Talán elegendő ennyi is a példálózásból ahhoz, hogy arra a kérdésre adott igenlő válaszunk: vannak-e helytelen nézetek, szemléletek jogi életünkben, meggyőző legyen. Persze e helytelen nézetek nem nagy, vészharang kongatást szükségessé tevő számban fordulnak elő, úgy vélem azonban, hogy az ideológiai harc szempontjából nem az előfordulások számának mennyisége a mérvadó, hanem maga az a tény, hogy ilyen nézetek egyáltalán felbukkannak, ilyen szemlélet vagy gyakorlat egyáltalán fellelhető.

S ezzel talán megválaszolhatjuk második kérdésünket is: vajon folyik-e az állam- és jogtudományok részéről szívós és következetes küzdelem az állami-jogi életben megnyilvánuló egyes helytelen nézetekkel, szemléletekkel szemben? Ha őszinték akarunk lenni, a válasz csak tagadó lehet. A tagadó válasz nem azt jelenti, hogy semmi sem történt e vonatkozásban, de jelenti azt, hogy igen kevés, s ez nagyon messze áll a követelményektől.

Felmerülhet mindenkiben a kérdés: miért? Miért nem hangzanak el színvonalas előadások, miért nem íródnak színvonalas cikkek, amelyek a burzsoá jogszemlélet fellelhető maradványait ostorozzák? Miért nem történt meg a személyi kultusz időszakának, e szakasz szektás-dogmatikus jogi nézeteinek és gyakorlatának mélyreható kritikai elemzése? Miért nem került sor a jogi életben is szép számmal előfordult revizionista nézetek színvonalas elméleti bírálatára? Miért nem lép fel a jogtudomány konkrét bírálattal a dogmatizmus vagy a revizionizmus maradványaival, itt-ott megnyilvánuló új jelenségeivel, általában a politikailag vagy szakmailag helytelen nézetekkel szemben?

A sok miértre nehéz és bonyolult dolog választ adni. Vajon azért nem megfelelő a kritikai szellem, mert nem ismerik jogtudósaink a helytelen nézeteket, az idevonatkozó tényeket? Vagy nem kielégítő még mindig egyeseknél a marxista—leninista felkészültség? A kétségtelen javulás ellenére is, nem megfelelő még mindig a jogtudományi élet légköre a bírálathoz? Avagy mindez összességében jelentkezik?

Szükséges lenne őszintén szembenézni e kérdésekkel, tisztázni őket, mert az aktíva résztvevői előtt gondolom mondani sem kell, hogy lanyha kritikai szellem, vagy a bírálat teljes hiánya nem tesz lehetővé megfelelő ütemű fejlődést sem az elméletben, sem a gyakorlatban. Állam- és jogtudományunk mindaddig nem tudja a maga egészében betölteni hivatását, nem tud megfelelni a marxista társadalomtudományokkal szemben felállított követelményeknek, amíg e jelentős fogyatékosságát meg nem szünteti.

d) Végül meg szeretném említeni, hogy a marxizmus—leninizmuson alapuló és annak szerves részeként jelentkező szocialista jogi ideológia és felfogás részletes kidolgozása és rendszeres fejlesztése során nem nélkülözhető a szocialista országok ilyen irányú állam és jog-

tudományi eredményeinek tanulmányozása. E vonatkozásban, mint már említettem, nem állunk rosszul. Mégis, azért említem meg itt, a problémák között is, hogy a múlt tapasztalatai alapján leszögezzem: tanulmányozáson kritikai elemzést kell érteni, az elméleti és gyakorlati eredmények felhasználását illetően pedig tartózkodni kell mindenfajta mechanikus átvételtől, másolástól. A szocialista országok, különösen a Szovjetunió állam- és jogtudománya nagy segítséget nyújthatnak tudományos eredményeink fejlesztéséhez, de csak ily módon.

Tudatosan nem szóltam e kérdéscsoportban a marxista jogfelfogás, a szocialista jogi ideológia részletes kidolgozásának és állandó fejlesztésének alapvető jelentőségű feltételéről: hazánk társadalmi-gazdasági viszonyainak mélyreható tanulmányozásáról, a szocialista építés gyakorlatával való szoros kapcsolat szükségességéről, mivel e kérdést állam- és jogtudományunk második fő feladatával kapcsolatban kívánom érinteni. Hangsúlyozni szeretném azonban, hogy mindaz, amit problémaként, hiányosságként itt felvetek, nemcsak a második fő feladat maradéktalan teljesítését gátolja, hanem akadályozza, hátráltatja az első feladattal kapcsolatos tennivalók elvégzését is.

Ennek leszögezése után áttérek az állam- és jogtudományok *másik fő feladatának* elemzésére, illetve az itt fellelhető fogyatékosságok vázolására.

Az eredményekről már szóltam, s ennek keretében megállapítottam: örvendetes tény, hogy állam- és jogtudományunk művelőinek figyelme egyre többször fordul olyan kérdések tanulmányozása felé, amelyekkel való foglalkozás egész közvetlenül is elősegítheti az államépítés, a jogalkotás és a joggyakorlat további nagyarányú fejlődését. Egyre többször, de korántsem kielégítő mértékben és színvonalon. Sajnos, ma még nem mondhatjuk el — az ismertetett eredmények ellenére sem —, hogy a jogtudományok és a gyakorlat között kialakult volna a követelményeknek megfelelő termékeny kapcsolat, hogy az állam- és jogtudományok legalább megközelítőleg betöltenék azt a szerepüket, mely a gyakorlat segítésében reájuk vár.

Ha az elmúlt évek jogtudományi termését — elsősorban a jogi könyvkiadás és a jogi, jogtudományi folyóiratok tükrében — végignézzük, s ha e termést összehasonlítjuk azokkal az igényekkel, melyeket a gyakorlati élet fejlődése az elmélet vonatkozásában felvetett, nem juthatunk más következtetésre, mint arra, hogy igen nagy a száma azoknak a jelentős kérdéseknek, amelyekkel kapcsolatban teljes passzivitást észlelhettünk a jogtudományok művelői részéről. Ez annál is inkább feltűnő, mivel ugyanakkor szép számban akadtak olyan jogtudományi kutatások és értekezések, melyeknek elvont, spekulatív jellegük volt, melyek megrekedtek a jogi normák és fogalmak formális elemzése körében, vagy amelyek megrekedtek a múltnál. Nemcsak kapacitáshiányról van tehát szó akkor, amikor e hiányosság okát keressük.

Azután azt is elmondhatjuk e kérdés kapcsán — tallózva az elmúlt évek jogtudományi termésében —, hogy ama jogtudományi művek között viszont, melyek a gyakorlati tevékenység, a gyakorlat fejlődésének elméleti megalapozását kívánták szolgálni, nem egyszer találkozunk olyan munkákkal, melyek felszínesen, csak a felületi jelenségeket megragadva, a tanulmányozott jelenség mélyreható elemzése nélkül, kritikátlanul, javaslatokat nem téve tárgyalják az adott problémát. Tehát egyes esetekben a színvonallal is baj van.

Mi lehet mindennek az oka? Néhány lényegesebb okra rámutatnék:

a) mindenekelőtt azt szeretném kiemelni — teljesen egyetértve „A magyar állam- és jogtudomány és a társadalmi gyakorlat" című, már említett vitaanyaggal —, hogy igen hiányos állam- és jogtudományunkban a széles értelemben felfogott állami és jogi jelenségek konkrét vizsgálata. Mit jelent ez közelebbről? Idézek a vitaanyagból: „E fogalomba szükségszerűen beletartozik olyan társadalmi jelenségek bizonyos mélységű elemzése, amelyek az állami-jogi szabályozás és befolyásolás tárgyát képezik. A népgazdaság, a politikai szervezet, a munka és a vagyoni viszonyok, a család stb. az állam- és jogtudományokat azon a címen érintik, hogy ezek a jogi szabályozás és állami befolyásolás tárgyai; ahhoz azonban, hogy ennek a szabályozásnak és befolyásolásnak mikéntjét meg lehessen határozni, széles értelemben ismerni kell ezeket a jelenségeket, mégpedig konkrét valóságukban és mozgásukban kell megismerni azokat. Az említett jelenségeknek a jogi szabályozás egyik társadalmi megjelenési formája; tartalmi oldaluk elemzése nélkül azonban az állam- és jogtudományok formálisakká válnának, s megrekednének a leíró jellegnél."

E jelenségek lényegét és mozgását egyébként külön tudományok is tanulmányozzák, s e tekintetben az állam- és jogtudományok támaszkodhatnak és támaszkodniuk is kell e tudományok eredményeire. Ilyen tudományok a filozófia mellett különösen: a szociológia, a közgazdaságtudomány, a pszichológia, a statisztika, valamint az állam- és jogtudományok ún. segédtudományai, mint a kriminológia, a kriminalisztika, a kriminálpszichológia; ilyen tudományok lehetnek esetleg a majdan kialakítandó szervezéstudomány és államépítéstudomány. Persze e tudományok egy része még gyermekcipőben jár, sőt — mint említettem — egyiküknek-másikuknak a pontos körvonalai sem alakultak ki. Jelenleg tehát nehézségektől korántsem mentes e tudományokkal való együttműködés. Mégis hangsúlyozni kell az eddigieknél fokozottabb kapcsolat jelentőségét, mivel nyilvánvaló, hogy a különböző tudományágak, a marxizmus különböző ágainak egészséges kap-

csolata, kölcsönhatása, egymást megtermékenyítő együttműködése nélkül nem fejlődhet kielégítően a tudomány egy ága sem.

E tudományok eredményeire való fokozottabb támaszkodás tehát jelentős feladat az állam- és jogtudományok területén is. Hangsúlyozottan kell aláhúzni azonban, hogy a társ- és segédtudományokra való támaszkodás — akármilyen színvonalat is ér ez el — sohasem fogja mentesíteni az állam- és jogtudományok művelőit attól, hogy közvetlenül is vizsgálják azokat a társadalmi jelenségeket, amelyeknek jogi összefüggései vannak, hogy ilyen értelemben maguk is végezzenek komplex kutatásokat.

b) A hiányosságok másik fő oka, hogy állam- és jogtudományunk képviselői nem kielégítő színvonalon tanulmányozzák a konkrét jogalkotói és jogalkalmazási tevékenységet sem, illetve sokszor nem kielégítő színvonalon kapcsolódnak be e tevékenységbe.

Ami a kodifikációs tevékenység tanulmányozását s e tevékenységbe való bekapcsolódást illeti, igazságtalanok lennénk, ha azt mondanánk, hogy az ellenforradalom óta nincs itt számottevő fejlődés, hogy jogtudósaink nem adtak igen nagy segítséget egyes törvényalkotások, így különösen a Büntető Törvénykönyv és a Polgári Törvénykönyv elkészítéséhez. De nem mondanánk ki a teljes igazságot akkor sem, ha nem utalnánk arra, hogy jogtudományunk bizony mind ez ideig igen kevés időt szentelt a kodifikációs tevékenység általános elvi, elméleti, valamint módszertani problémáinak tanulmányozására.

De bajok vannak a konkrét kodifikációs munkákban való részvétel színvonalával is. Néhány kivételtől eltekintve, a tudomány képviselőinek e részvétele kimerül abban, hogy megjelennek a különböző kodifikációs bizottsági üléseken, ott a felvetődő elvi kérdésekkel kapcsolatban elmondják egyéni álláspontjukat, s közlik szövegezési észrevételeiket, javaslataikat. Nagyjában ugyanez a helyzet akkor is, amikor egyes jogszabály-tervezeteket észrevételezésre kapnak meg a jogtudomány képviselői. Félreértés ne essék, nem azt kifogásolom, hogy mindezt elvégzi a jogtudomány, hanem azt, hogy ennél többet csak ritkán tesz. Mi az a több, amire gondolok? Csak egy példát. A törvényszerkesztés helyes menetének úgy kell kezdődnie, hogy tanulmányozzuk, elemezzük azokat a társadalmi-gazdasági viszonyokat, melyek az adott jogi szabályozást igénylik. Azután folytatódnia kell azzal, hogy a jogi szabályozással kapcsolatos elvi-elméleti kérdéseket összegyűjtve, megfelelő tanulmányokat végzünk (a tanulmányokba beleértve a szocialista országok jogirodalmának megismerését is) e kérdések tisztázása, az esetleges elvi problémák megoldása érdekében. Felteszem a kérdést: vajon e tekintetben nyújt-e megfelelő segítséget a jogtudomány a kodifikációnak? Válaszunk a már említett néhány kivételtől eltekintve csak negatív lehet. S ez sajnálatos a kodifikációs tevékenység szempontjából épp úgy, mint a jogtudomány — többek között e lehetőség felhasználásával történő — fejlődése szempontjából is.

A jogalkalmazást illetően ugyancsak nem lehet túl rózsás képet festeni. A jogalkalmazói tevékenység gyakorlatának megismerése a jogtudomány részéről történhet önálló vizsgálódással, az állami szervek olyan vizsgálataiban és értekezletein, megbeszélésein való részvétellel, amelynek témája a jogalkalmazási gyakorlat értékelése, valamint az állami szervek által kiadott, a joggyakorlat egy-egy területét értékelő jelentés, tájékoztató tanulmányozásával.

Önálló vizsgálódás lefolytatására, vagy az állami szervek vizsgálataiba történő bekapcsolódásra — különösen államjogi-államigazgatási jogi vonalon — találhatunk szép példákat. Ezeket lehetne és kellene követni valamennyi jogág területén, s még államjogi, államigazgatási jogi vonalon is szélesíteni e tevékenységet. E vonatkozásban ugyanis a követelmények színvonalát illetően messze lemaradt a jogtudomány a kívánt és szükséges mértéktől.

A joggyakorlat megismerésének egyéb lehetőségeit (értekezleteken részvétel, jelentések tanulmányozása stb.) is csak részben használják ki a jogtudomány dolgozói. Az már más lapra tartozik, hogy a gyakorlat elég segítőkész-e e tekintetben, de erről majd később.

Összegezve, jelentős erőfeszítéseket kell tehát még tenni annak érdekében, hogy állam- és jogtudományunk kielégítő színvonalon tanulmányozza a jogalkotói és jogalkalmazói tevékenységet, s megfelelő színvonalon, a tudományos munkának is közvetlen hasznot hozó módon kapcsolódjék be a gyakorlati szervek munkájába.

c) A hiányosságok okaként — nevezetesen, hogy az állam- és jogtudományok még nem tudják a gyakorlatot kellő színvonalon szolgálni — kell megemlíteni a jogtudományi életben sokaknál tapasztalható bátortalanságot. Bátortalanságot abban, hogy ún. kényes, problematikus kérdésekkel is foglalkozzanak és bátortalanságot a gyakorlat kritizálása terén.

Előadásomban már foglalkoztam egyszer e kérdéssel. Megpróbáltam néhány kérdést feltenni a bátortalanság, a lanyha kritikai szellem okait illetően. Ezért ezt most ismételten nem teszem meg. Csupán itt is szeretném aláhúzni azt, hogy amíg e téren nem következik be határozott irányú javulás, nehezen vesz majd újabb és újabb lendületet a jogtudományok fejlődése, s nehezen fogja tudni betölteni a gyakorlatot szolgáló szerepét.

Jogtudományunk dolgozói közül egyesek a bátortalanság, kritikátlanság egyik indokaként azt hozzák fel, hogy az állami szervek sokszor nem lelkesednek azért, ha a jogtudomány kényesebb természetű kérdésekkel foglalkozik, vagy bírálja a jogalkotói, jogalkalmazói gyakorlatot. Lehet, sőt biztos, hogy ennek jelei né-

hány állami szervünknél fellelhetők, ez azonban semmiképpen sem szabad, hogy csüggedést, passzivitást okozzon a jogtudomány berkeiben. Már csak azért sem, mert a Párt határozott véleménye, hogy a gyakorlatnak nemhogy fékeznie, hanem — saját érdekében is — egyenesen elő kell mozdítania a tudományos bátorság és kritikai szellem fokozódását.

A kritika körében talán egy olyan terület akad, ahol bizonyosfokú óvatosságra van szükség: ez pedig a hatályos — főként új — jogszabályok kritikája. Itt sem arról van szó természetesen és ezt nyomatékosan aláhúznám, hogy hatályos jogszabályt nem szabad, vagy nem szükséges kritizálni, hanem csupán arról, hogy részben megfelelő gonddal kell megválasztani a kritika idejét és módját, másrészt, ha valahol, itt feltétlenül szükség van arra, hogy a kritika megalapozott és előremutató legyen.

d) Szólni kell a hiányosságok okai között bizonyos személyi vonatkozású kérdésekről is. Közelebbről arról, hogy néhány, a gyakorlat szempontjából igen jelentős állam- és jogtudományi ág személyi bázisa szűk, utánpótlásának helyzete aggasztó. De szólni kell arról is, hogy a jogtudományi dolgozók egy részének felkészültsége, ismeretei meglehetősen egyoldalúak. Különösen vonatkozik ez a fiatal tudományos dolgozókra, akiknek zöme az egyetem elvégzése után azonnal tudományos pályára került, gyakorlatban egyáltalán nem dolgozott, s így gyakorlati élettapasztalata, ismeretei, érzéke — igen hiányos. Csak zárójelben jegyezném meg, hogy nem utolsósorban ez adja a magyarázatát az egyetemi oktatás fő gyengeségének is, annak, hogy nem elég gyakorlatias az oktatás, hogy ma még az egyetemek nem tudják teljesen megvalósítani a gyakorlati életre, hivatástudatra való nevelés alapvető célkitűzéseit.

Nyilvánvaló, hogy mindkét fogyatékosságon sürgősen segíteni kell, nehogy a továbbiakban gátjai legyenek az előrehaladásnak. A segítség megfelelő módjait megtalálni — úgy gondolom — nem lesz nehéz. A káderbázis kiszélesítése például elméletileg képzett, tudományos koncepcióval is rendelkező gyakorlati szakemberek (ma már nem kevés ilyen szakemberünk van) tudatos és tervszerű aktivizálásával megoldható. Megoldható a tudományos dolgozók gyakorlati szakképzése is, mondjuk úgy, hogy e dolgozók időről-időre kimennek a gyakorlati szervekhez dolgozni. Mindkét megoldás egyébként a gyakorlat számára is igen hasznos lehet. A lényeg tehát: a gyakorlati szervek segítségével sürgősen hozzáfogni e fogyatékosságok kiküszöböléséhez.

e) A hiányosságok okai között nem lehet említés nélkül hagyni a tudományos munka tervezése, valamint irányítása és szervezése vonalán mutatkozó problémákat.

A tervezés, a tervszerűség terén kétségtelenül jelentős előrehaladás történt az elmúlt években, különösen azzal, hogy elkészült az állam- és jogtudományok távlati tudományos kutatási terve, ami azután alapul szolgálhatott és szolgálhat az egyes tudományos intézmények tervező munkájához. Kétségtelen az is, hogy e perspektivikus terv, illetve a részletmunkatervek alapján tervszerűbbé vált a tudományos tevékenység. Meg kell azonban azt is mondani, hogy e tervek, és itt mindenekelőtt a részletmunkatervekre gondolok, nincsenek megfelelően összehangolva a gyakorlat elképzeléseivel, terveivel, igényeivel, s így nem egyszer előfordul például, hogy túlságosan előreszalad vagy alaposan lekésik a tudomány. Nyilvánvaló, hogy ez káros a tudományos munka és a gyakorlat számára egyaránt.

De ugyancsak káros lehet az is, ha a tudományos munka irányítása és szervezése vonalán nincs minden rendben. Közismert, hogy az állam- és jogtudományokra a tudományos erők nagyfokú dekoncentráltsága a jellemző. Az is közismert, hogy csak kevés helyen és csak néhány jogágban alakult ki ütőképes tudóskollektíva. Látjuk, hogy milyen komoly problémákkal küzködik még a tudományos munka. Nos, ilyen körülmények között nem is kell különösképpen bizonyítani, milyen nagy szükség van a tudományos munka központosított irányítására, szervezésére. A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottsága, mely e feladat ellátására hivatott, jelenleg nem tudja betölteni a tudományos tevékenység elvi irányításával, koordinálásával, szervezésével kapcsolatos hivatását. E probléma rendezésére is sürgősséget mondanék ki, mivel — még egyszer hangsúlyoznám — a vázolt helyzet káros a tudomány fejlődésére nézve épp úgy, mint a gyakorlat számára, amely várja a tudomány eddigieknél hatékonyabb segítségét, koncentráltabb támogatását.

f) Végül — a hiányosságok okait kutatva — néhány szót kell ejteni a gyakorlati szervekről. Sajnos, részükről ma még nem egyszer tapasztalhatjuk az elmélet lebecsülését, s nem egyszer észlelhetünk szűklátókörű, csak a mának élő, prakticista szemléletet. Nyilvánvaló, hogy az ilyen helyeken egyáltalán nem igénylik az elmélet közreműködését. De azoknál a szerveknél sincs minden rendben, ahol már sikerült áttörni ezt a szemléletet, ahol már súlyt helyeznek a gyakorlati tevékenység elméleti megalapozására s ennek keretében a tudomány segítségére. E szerveknél sem gondolnak sokszor arra, hogy a tudomány hatékony közreműködésének vannak olyan kritériumai, mint: a gyakorlat terveiről a megfelelő tájékoztatás, a jogalkalmazási gyakorlatról a rendszeres információ (a statisztikai adatszolgáltatást is ideértve), a kellő idő biztosítása a kért tudományos elemzőmunka elvégzésére és így tovább.

Milyen következtetést vonhatunk tehát le a gyakorlati szerveket illetően? Alapvetően azt, hogy az elmélet és a gyakorlat közötti nem ki-

elégítő kapcsolatnak ők is részesei, s mindaddig nem valósulhatnak meg célkitűzéseink e tekintetben, amíg jónéhány gyakorlati szervünk vezetőinek és dolgozóinak szemléletében nem következik be fordulat, s amíg állami szerveink a maguk részéről nem biztosítják maradéktalanul a tudomány hatékony segítségének feltételeit.

II. Az állam- és jogtudományok előtt álló legfontosabb kutatási feladatok, s ezek megvalósításának néhány lényeges feltétele.

Az állam- és jogtudományok előtt álló kutatási feladatok irányát Pártunk VIII. Kongresszusának határozatai szabják meg. A VIII. Kongresszus határozatai leszögezték: leraktuk hazánkban a szocializmus alapjait, s ráléptünk a szocializmus teljes felépítésének útjára. A szocializmus teljes felépítése hatalmas feladatok megoldását teszi szükségessé társadalmi-gazdasági életünk minden területén. E feladatok megoldásának viszont egyik igen fontos eszköze: *szocialista államiságunk* állandó erősítése és fejlesztése.

S mivel ez az a téma, mely a Kongresszus határozataiból a legközvetlenebbül érinti állam- és jogtudományunkat, a szocialista államiság fejlesztésével kapcsolatos kongresszusi irányelvek adják a legfőbb útmutatást az állam- és jogtudományok előtt álló kutatási feladatok irányának meghatározásához, ezért indokolt ennek a kérdésnek vázlatos taglalása. Mit is jelent közelebbről a szocialista államiság állandó erősítésének és fejlesztésének követelménye? A kérdésre adandó válaszban a jogtudományok szempontjából is legjelentősebb két tényezőt emelném ki.

Jelenti mindenekelőtt a *szocialista demokratizmus* további erőteljes kibontakoztatását, melynek alapvető formái:

1. a dolgozók népképviseleti szervei — az országgyűlés és a tanácsok — tevékenységének további fejlesztése;

2. az üzemi és a termelőszövetkezeti demokrácia erőteljesebb kibontakoztatása;

3. a dolgozók társadalmi szervei, tömegszervezetei tevékenységi körének kiszélesítése, többek között azzal is, hogy jelenleg állami szervek hatáskörébe tartozó egyes feladatok fokozatosan e társadalmi szervek, tömegszervezetek hatáskörébe kerülnek át, de azzal is, hogy fokozzuk, illetve növeljük kezdeményező, javaslattevő szerepüket és jogukat a társadalmi élet minden területén;

4. olyan struktúrális és működési formák kialakítása az államapparátusban, melyek a centralizmus elvének megsértése nélkül, sőt hatékonyságának fokozásával méginkább elősegítik a szocialista demokratizmus érvényesülését.

A szocialista demokratizmus kibontakoztatásának ezek az alapvető formái (és természetesen egyéb formái is) végeredményben egy célt szolgálnak: az állampolgárok legszélesebb tömegeinek közvetlen bevonását az állami munkába, a gazdasági és kulturális építés vezetésébe, a közéleti tevékenységbe. Ma már mindenki előtt nyilvánvaló, hogy szocialista államunk ereje mindenekelőtt ebből táplálkozik, további fejlődésének alapja mindenekelőtt ez.

A szocialista államiság állandó erősítésének és tökéletesítésének követelménye — s ez a másik tényező, amit kiemelnék — a *szocialista törvényesség* következetes fejlesztését is jelenti.

Ez elsősorban *a szocialista jogrendszer* további építésének szükségességét veti fel, mivel országunkban — a társadalmi-gazdasági viszonyok jelenlegi fejlettségi fokának megfelelően — a szocialista jogrend alapjait raktuk csak le. Milyen fő tennivalók jelentkeznek a szocialista jogrend további építése terén?

1. Az elmúlt évek fejlődésének eredményeként hazánk társadalmi-gazdasági viszonyaiban olyan változások következtek be, amelyek elkerülhetetlenné teszik jónéhány alapvető fontosságú törvényünk, jogszabályunk módosítását. A cél nyilvánvaló: az elkövetkezendő években e törvényeinket, jogszabályainkat jobban összhangba kell hozni a társadalmi, gazdasági viszonyokkal, a szocialista építés követelményeivel. Ilyen törvények, jogszabályok például: az Alkotmány, a tanácstörvény és a Munka Törvénykönyve.

2. Jogszabályaink egy része az évek során az élet által is diktált sokszori módosításból, változtatásból adódóan rendkívül bonyolult, áttekinthetetlen. E jogszabályokban nemhogy az állampolgárok nem ismerik ki magukat (ami pedig alapvető követelmény egy szocialista államban), hanem sokszor még a jogászok sem. Természetes, hogy e helyzeten (amire konkrét példa — mondjuk — a társadalombiztosítási, vagy a szabálysértési joganyag) változtatni kell, méghozzá új kodifikációval.

3. Néhány jogszabályunk felszabadulás előtti múltra tekinthet vissza. E jogszabályokat fokozatosan új szocialista jogi szabályozással kell felváltanunk.

4. Végül törvényszerű, hogy szocialista építésünk elkövetkezendő korszaka a társadalmi-gazdasági folyamatok gyors és gyakori változásainak korszaka lesz. Ez olyan állandó jellegű feladatot ró jogalkotásunkra, hogy nyomon kísérve e változásokat, ahol szükséges, megfelelő jogi szabályozással segítse a szocialista társadalmi-gazdasági viszonyok megszilárdulását és további fejlődését.

Csupán utalni szeretnék arra, hogy a szocialista jogrend építése terén jelentkező — imént vázolt — feladatok végrehajtásának vannak olyan feltételei, amelyeket minden körülmény között biztosítanunk kell. Ilyenek például: az országban folyó törvényelőkészítő munka irányításának és koordinálásának megoldása; a törvényelőkészítő tevékenység helyes

és egységes elveinek és módszereinek kialakítása; a törvényelőkészítő munka demokratizmusának fokozása, az ezt elősegítő lehetőségek felmérése; a törvényhozás színvonalának növelése valamennyi jogszabályalkotásra hivatott szervnél.

A szocialista törvényesség fejlesztésének a szocialista jogrend építése mellett lényeges eleme a tudományosan megalapozott *jogpolitikai irányítás*. A jogpolitika ugyanis — a Párt és a Kormány általános politikája szerves részeként — megszabja, hogy a szocialista építés egy adott időszakában milyen fő elvi irányokat kövessenek tevékenységükben a jogszabályelőkészítő és a jogalkalmazó szervek. Mégpedig annak érdekében, hogy a leghathatósabban szolgálhassák a szocialista gazdaság és kultúra, a szocialista demokratizmus és törvényesség fejlesztésének ügyét.

Ismeretes valamennyiünk előtt, hogy elmélyült előkészítő munka után a közelmúltban jelentek meg a jogalkalmazás új jogpolitikai irányelvei. Ezek az irányelvek a VIII. Kongresszus határozatai alapján, fejlődésünk jelenlegi és elkövetkezendő szakaszának követelményeit messzemenően figyelembevéve szabják meg a munka fő irányait. Így remélhetőleg jelentősen hozzájárulnak majd ahhoz, hogy a jogalkotó és a jogalkalmazó tevékenység színvonala tovább növekedjék.

Nem szabad természetesen — s ez a fentebb mondottakból is következik — a most kibocsátott jogpolitikai irányelveket sem örökérvényű dogmáknak tekinteni. Amennyiben a társadalmi-gazdasági viszonyok változásai, a szocialista építés fejlődése ezt szükségessé teszi, az irányelveket is megfelelően módosítani, finomítani kell. Úgy vélem, nem kell különösebben bizonyítani, milyen lényeges feladat ez, s hogy e feladat szem elől tévesztésével jogpolitikánk nem tudná betölteni hivatását.

A szocialista törvényesség fejlesztésének további fontos tényezője *a jogalkalmazó szervek tevékenysége színvonalának állandó emelése*. E tevékenység színvonala akkor felel meg a követelményeknek: *1.* ha a jogalkalmazó szervek munkájában maradéktalanul érvényesül a törvényesség; *2.* ha a jogalkalmazás jogpolitikai elveit messzemenően figyelembe veszik tevékenységük során; *3.* ha szakszerűen, kulturáltan és bürokráciamentesen, az élettel, a dolgozókkal szoros kapcsolatban dolgoznak.

A színvonalnak ez a mértéke viszont csak akkor érhető el, ha valamennyi jogalkalmazó szervünknél növeljük — méghozzá jelentősen — a vezetés, valamint az apparátusok politikai, szakmai és általános kulturális színvonalát.

A jogalkalmazó szervek között külön említést érdemelnek a bűnüldöző és igazságügyi szervek, melyeknek fő hivatása a törvényesség megtartásának biztosítása az élet minden területén. E szervekkel szemben sincs más, valamiféle különlegesebb követelmény, mint amelyekről általában a jogalkalmazó szervekkel kapcsolatban szóltam. Azt azonban hangsúlyozni kell, hogy ha valahol, úgy e szerveknél — sajátos helyzetük, szerepük miatt — kétszeresen szükség van e követelmények elérésére.

Végül a szocialista törvényesség következetes fejlesztése megköveteli *az állampolgárok szocialista tudatának és ezen belül szocialista jogtudatának* fokozatos kialakítását is. Világos, hogy addig sem a szocialista demokrácia, sem a szocialista törvényesség nem teljesedhet ki maradéktalanul, amíg vannak elmaradott gondolkozású rétegek, olyanok, akik nem tekintik még teljes egészében sajátjukénak szocializmust építő hazánkat, s ezért passzívan szemlélik társadalmunk erőfeszítéseit, távol maradnak a közélettől, nem gyakorolják aktívan állampolgári jogaikat, vagy nem teljesítik állampolgári kötelezettségeiket, megsértik a törvényeket, nem tartják meg a szocialista együttélés szabályait. Mindent meg kell tenni ezért annak érdekében, hogy szívós és következetes nevelő munkával felemeljük e rétegeket a szocialista tudatosság színvonalára.

Az állam- és jogtudományok előtt álló kutatási feladatok irányát tehát a VIII. Kongresszus határozatai, e határozatokból az állami és jogi életre levont fenti következtetések, illetve e határozatok alapján kibocsátott jogpolitikai irányelvek szabják meg. *E keretek között nézzünk meg most néhány olyan konkrét témát is* — korántsem a teljesség igényével, inkább csak példaszerűen —, *melyeknek kutatása és tudományos feldolgozása hozzájárulhat a kongresszus határozatainak végrehajtásához s ezen belül mindenekelőtt szocialista államiságunk: a szocialista demokratizmus és a szocialista törvényesség fejlesztéséhez.* Ilyen témák:

— általában a szocialista állam, különösen a mi államunk lényegének, funkcióinak kérdései, különös tekintettel a VIII. Kongresszus idevonatkozó megállapítására: „A világ első szocialista államának, a Szovjetuniónak példája azt mutatja, hogy ha teljesen felépült a szocialista társadalom, és kialakult a szocialista társadalom erkölcsi és politikai egysége, akkor a szocialista állam fejlődésében új szakasz kezdődik: a proletárdiktatúra egyetemes népi állammá alakul át. — A szocializmus előttünk álló időszakában népi demokratikus államunk teljesíti a proletárdiktatúra történelmi hivatását, miközben fokozatosan kifejlődnek benne az egyetemes népi államra jellemző vonások";

— a szocialista államformák és államszervezetek olyan általánosító és összehasonlító elemzése, mely lehetőséget ad csak a szocialista államokra érvényes elméleti törvényszerűségek megállapítására;

— szocialista államunk választási rendszere tökéletesítésének, demokratizmusa fokozásának lehetőségei, formái;

— legfelsőbb államhatalmi — népképvi-

seleti szervünk, az országgyűlés tevékenysége fejlesztésének lehetőségei és módjai;

— a tanácsok államhatalmi és tömegszervezeti jellege erősítésének irányai;

— az állampolgárok legszélesebb tömegei közvetlen bevonásának lehetőségei és formái az állami munkába, a gazdasági és kultúrális élet vezetésébe, az állami munka ellenőrzésébe, általában a közéleti tevékenységbe;

— egyes állami feladatkörök társadalmi szervek, tömegszervezetek hatáskörébe való fokozatos átadásának kérdései; a társadalmi szervek és tömegszervezetek helye és szerepe a szocialista állam mechanizmusában;

— az államigazgatási munka tökéletesítésének módjai, mint például az államigazgatási területi beosztás perspektívájának kérdései, az államigazgatási munka helyes, a demokratikus centralizmus elvén alapuló szervezési és működési elvei, az irányítás és vezetés jogi eszközei az államigazgatási tevékenységben, az ügyviteli technika kérdései az államigazgatásban stb.;

— szocialista jogunk társadalmi szerepének, funkciójának szabatos meghatározásával és e jogi funkció differenciáltabb érvényesülésével kapcsolatos kérdések;

— a szocialista jogforráselmélet kérdései, jogforrási rendszerünk továbbfejlesztésének irányai;

— a jogi és az egyéb társadalmi normák, a szocialista erkölcs viszonyának kérdései, a társadalmi és a jogi kényszer összefüggései, különös tekintettel az állami tevékenység fokozatos társadalmasítására;

— kodifikációs munkánk fő irányai, a kodifikációs tevékenység tartalmi és módszerbeli kérdései, demokratizmusa továbbfejlesztésének lehetőségei; előkészítés alatt álló új, jelentősebb törvényeinkkel, jogszabályainkkal kapcsolatos elvi kérdések;

— a jogpolitika, mint a szocialista törvényesség fejlesztésének, a jogalkalmazás színvonala emelésének alapvető jelentőségű eleme;

— a szocialista jogalkalmazás elméletének kidolgozása: a jogalkalmazás logikai tartalmának, társadalmi hatásának, valamint azoknak a módozatoknak a feltárása, amelyekkel a jogalkalmazás egyedileg és társadalmilag hatékonyabbá tehető;

— a szocialista jog különböző ágaiban egyaránt jelentkező jogintézmények (például a jogi felelősség, a jogviszony, a szocialista jog szankciói) egységes elméletének kidolgozása;

— a tulajdonjog szocialista elméletének további kibontása; figyelemmel arra, hogy a társadalmi-gazdasági viszonyokban, a népgazdaság szerkezetében beállott változások, a szocializmus alapjainak lerakása a tulajdonjogi rend területén is nagyjelentőségű változásokra vezetett;

— a gazdaság irányítása szocialista rendszerének kutatása, a szocialista ipar és a termelőszövetkezetek irányításának kérdései, a gazdasági irányítás jogi formái;

— az iparirányítás és a vállalatok átszervezése, valamint a termelőszövetkezeti mozgalom általánossá válása folytán a jogi személy szocialista elméletének további kidolgozása: ezen belül az egész vállalati és termelőszövetkezeti jogi mechanizmus kutatása, ideértve a dolgozó kollektívák és az egyes dolgozók helyzetét a társadalmi tulajdon talaján, az üzemi és termelőszövetkezeti demokratizmus kérdéseit, valamint — itt említem meg, bár ez már a szocialista munkajogviszony elméletének keretébe tartozik — az egyedi munkajogviszony (tagsági viszony) kérdéseit is (különösen tekintettel a munkafegyelem további megszilárdításának követelményére);

— a szerződések szocialista jogi elméletének további kidolgozása, különösen azoknak a szerződési formációknak a kutatása, melyek a népgazdaság mechanizmusával kapcsolatosak. Ilyen kérdések például: a tervszerződések rendszerének, a város és a falu árukapcsolatai körében a termelőszövetkezetek szerződéses viszonyainak vagy olyan — a jogtudomány által eléggé elhanyagolt, de népgazdasági szempontból igen jelentős — formáknak kutatása, mint amilyen a fuvarozás és a szállítmányozás;

— a fogyasztás jogi kérdéseinek behatóbb kutatása. Ezek körében különösen a személyi tulajdonjog elmélete (ház és lakás tulajdonjoga, háztáji földtulajdonjog stb.) további kidolgozásának, valamint a lakosság ellátásával összefüggő jogi formák tökéletesítése kérdéseinek, mindenekelőtt a minőség problémáinak van nagy jelentősége;

— a szellemi alkotások jogának hatékonyabb kutatása, ahol különleges figyelmet érdemel a szerzői jog, az újítói, feltalálói és a védjegyjog;

— a szocialista világpiac jogi mechanizmusának (így a KGST mint szervezet jogi mechanizmusának, valamint a KGST államok gazdasági kapcsolatai jogi formáinak) kutatása.

A bűnözés, a jogsértések, a szocialista együttélés szabályaival szembehelyezkedők elleni hatékonyabb küzdelem érdekében ilyen kutatási témák lehetnek: *a)* a bűnözés állapotára, tendenciáira, dinamika- és formaváltozásaira, okaira vonatkozó kutatások; *b)* a bűnözés megelőzése büntetőjogi és nem büntetőjogi eszközeinek vizsgálata; *c)* a büntetőjogi intézmények hatékonyságának, valamint a büntetőjogi eszközök hatásosságának kutatása; *d)* a fiatalkorúak és a visszaesők kriminalitásának vizsgálata; *e)* egyes, az adott időszakban kiemelkedő társadalmi veszélyességű bűncselekményfajták büntetőjogi és kriminológiai problémáinak konkrét vizsgálata; *f)* a jogsértéseket, a jogvitákat, a szocialista együttélés szabályainak megsértését előidéző okok kutatása; *g)* a jogviták igazságos eldöntésére hívatott eszközök és módszerek hatásosságának vizsgálata és elemzése; *h)* a szélé-

sebb értelemben felfogott igazságszolgáltatási rendszer tökéletesítésének, demokratizmusa fejlesztésének lehetőségei; *i)* a bűnüldöző, igazságügyi szervek hatásköréből egyes feladatok társadalmi szervek hatáskörébe történő fokozatos átadásának kérdései, tehát a társadalom széles rétegei egész közvetlen bekapcsolódása lehetőségeinek vizsgálata a bűnüldöző és igazságszolgáltatási tevékenységbe, ezen belül a társadalmi bíráskodás problémáinak kutatása és így tovább.

Nem is folytatom tovább a felsorolást, mivel úgy gondolom, a példaszerűen elmondott témák is érzékeltetik: milyen jelentős konkrét tudományos kutatási feladatokat kell megoldania állam- és jogtudományunknak ahhoz, hogy hivatását betöltve, a maga részéről hozzájáruljon a VIII. Kongresszus által meghatározott célkitűzések valóraváltásához. E feladatokat természetesen csak úgy tudja megvalósítani, ha ehhez megteremti a szükséges *feltételeket* is. Mindazokat, amelyeknek többségéről a jogtudományok helyzetének értékelése során részletesen szóltam, és amelyeket épp ezért most már csak — némi kiegészítéssel — címszószerűen említek meg. E feltételek:

1. Állam- és jogtudományunk művelői tudományos tevékenységük során tekintsék központi feladatnak a széles értelemben felfogott állami és jogi jelenségek konkrét vizsgálatát, azoknak a társadalmi-gazdasági viszonyoknak, jelenségeknek folyamatos s elmélyült elemzését tehát, amelyek az állami-jogi szabályozás és befolyásolás tárgyai. E vizsgálódó-elemző munkában megfelelő módon támaszkodjanak a társ- és segédtudományokra; segítsék elő ezzel is a társadalomtudományok komplex egységének megteremtését.

2. Állam- és jogtudományunk az eddigieknél sokkal nagyobb mértékben és hatékonyabb módon tanulmányozza és elemezze a konkrét jogalkotói és jogalkalmazói tevékenységet, a jogalkotó és jogalkalmazó szervek gyakorlatát, s fokozottabban kapcsolódjon be a gyakorlati szervek tevékenységébe. Állami és társadalmi szerveink ennek feltételeit maradéktalanul biztosítsák.

3. Alakítsa ki jogtudományunk azokat a legcélravezetőbb szociológiai jellegű módszereket, bővítse és tökéletesítse azokat az ún. hagyományos jogi módszereket, melyek az első és második pontban foglalt követelmények valóraváltását a legjobban elősegíthetik.

4. A jelenleginél szélesebb területekre kiterjedő, szélesebb személyi bázisra támaszkodó és következetesebb, elméletileg megalapozottabb harcot folytasson a jogtudomány mind a múlt burzsoá jogfilozófiájának, jelentősebb jogi nézeteinek, mind pedig a jelenkor imperialista elméleteinek leleplezése érdekében. De lényegesen tevékenyebb és színvonalasabb harcot folytasson a nemzetközi munkásmozgalomban fellelhető és az állam és jog kérdéseit is érintő szektás-dogmatikus, valamint revizionista nézetek ellen is. Jelentős mértékben fokozza erőfeszítéseit annak érdekében, hogy feltárja és színvonalas kritikai elemzőmunkával leleplezze a hazai jogi életben még maradványaiban fellelhető, a marxizmus—leninizmussal szembenálló nézeteket és szemléleteket valamint a szakmailag helytelen nézeteket is.

5. Jogtudományunk művelői rendszeresen tanulmányozzák a szocialista országok államépítési, jogalkotói és jogalkalmazói gyakorlatát, jogtudományi eredményeit, s a tapasztalatok elmélyült feldolgozása útján segítsék elő ezek hasznosítását a hazai jogi életben. Állam- és jogtudományunk képviselői a továbbiakban is tegyenek meg mindent azért, hogy a szocialista államok jogtudósai és jogtudományi intézményei között minél szorosabb és termékenyebb legyen a kapcsolat.

6. Tovább kell javítani jogtudományi életünk légkörét. Teljesen száműzni kell a jogtudományi élet területéről a klikkérdekek és az elvtelen személyi érdekek érvényesülését, az intrikát, és minden erővel támogatni kell a tudományos bátorság, a vitakészség jelentős fokozódását, a kritikai szellem nagyarányú felélénkülését.

7. További erőfeszítéseket kell tenni a jogtudományi tevékenység tervezésének tökéletesítésére, főként abban a vonatkozásban, hogy — a fundamentális elméleti kutatásokat nem elhanyagolva — az állam- és jogtudományok perspektivikus és éves tervei jobban vegyék figyelembe a gyakorlat igényeit, elképzeléseit, terveit. Ehhez nélkülözhetetlen, hogy a gyakorlati szervek is rendelkezzenek megfelelő perspektivikus tervekkel, elképzelésekkel.

Ugyancsak további erőfeszítéseket kell tenni a tudományos munka irányításának és koordinálásának hatékonyabbá tételére is. Ennek érdekében felül kell vizsgálni a jelenlegi szervezeti formákat és a kialakult módszereket. A fő cél az, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságát a tudományos munka irányításának és szervezésének valóban hatékony szervévé tegyük.

8. Az eddigieknél energikusabban és gyorsabb ütemet diktálva kell hozzányúlni a jogtudományok káderproblémáinak megoldásához. A megoldás fő irányai: *a)* az állam- és jogtudományok valamennyi ágában a káderbázis kiszélesítése, mindenekelőtt a gyakorlatban dolgozó, elméletileg képzett s tudományos koncepcióval is rendelkező szakemberek tudatos és tervszerű aktivizálásával; *b)* azoknak a jogtudományi ágaknak a területén, ahol huzamosabb ideje komoly káderhiány uralkodik (például az egyetemes és a magyar jogtörténet, a római jog, a nemzetközi közjog és magánjog területén), sürgős intézkedések megtétele e káderhiány megszüntetése érdekében; *c)* nagyobb igényesség tanúsítása a káderutánpótlás kiválasztásánál, a követelmények erőteljes foko-

zása a káderképzés terén, ideértve az aspiránsképzést is; az eddigieknél nagyobb igényesség tanúsítása s a követelmények erőteljes fokozása a tudományos minősítések vonalán, a tudományos fokozatok megadása terén is; szervezetszerű biztosítása annak, hogy azok a tudományos dolgozók, akik a gyakorlatban még nem dolgoztak s gyakorlati ismereteik, élettapasztalataik rendkívül fogyatékosak, ezt a hiányt fokozatosan pótolhassák; *d)* a vezetés színvonalának további emelése a jogtudományi élet minden területén.

9. Növelni kell a jogi könyvkiadás és a jogi folyóiratok szerkesztésének színvonalát. A jelenlegi helyzeten gyökeresen változtatva, el kell érni, hogy jogi könyvkiadásunk és egyes jogi folyóirataink a passzív szemlélődésből, a spontaneitásból kilépve, aktív befolyásoló tényezői legyenek az állam- és jogtudományok helyes irányú fejlődésének, tudatos szerepet játsszanak a jogtudományi tevékenység fogyatékosságainak felszámolásában, az állam- és jogtudományok előtt álló feladatok teljesítésének elősegítésében.

10. Felül kell vizsgálni, s a lehetőségekhez képest fokozni kell az állam- és jogtudományok anyagi támogatását.

*

Úgy vélem, az eddig elmondottakból hozzávetőlegesen kirajzolódott az állam- és jogtudományok előtt álló feladatok nagysága. Meggyőződésem — s e meggyőződés az eddig elért eredményekből, a fejlődés biztató jeleiből táplálkozik —, hogy jogtudományunk túljut a meglevő nehézségeken, fokozatosan kijavítja a gyorsabb ütemű előrehaladást gátló fogyatékosságokat, teljes mértékben teljesíti kutatási feladatait, s így minden eddiginél hatékonyabban szolgálja a szocializmus teljes felépítésének ügyét. A Párt is ezt várja és kéri az állam- és jogtudományok valamennyi dolgozójától.

Markója Imre

Egy 200 év előtti országgyűlés évfordulójára*
A „Kollár contra Status et Ordines"

I

A XVIII. századi magyar országgyűlések legtöbbet vitatott tárgya az adó kérdése volt. A Habsburg-uralkodók és központi kormányszerveik az egész birodalom igényeit tekintve nem elégedtek meg a feudális kor régebbi szakaszain kialakult bevételekkel. A növekvő állami apparátus igényei, mindenekelőtt az állandó katonaság fenntartásának szükségletei kényszerítették az udvart a meglevő bevételi források kiterjesztésére. Különösen a VI. Károly császár (1711—1740) halálát és Mária Terézia (1741—1780) trónra lépését követő örökösödési háborúk költségei, de ezután is, a birodalom permanens hadiszükségletei igényelték a kincstár bevételeinek fokozását.

Az adó kérdése Mária Terézia uralkodása idején az az 1741. és 1751. évi országgyűlések alatt is napirenden volt, kivetésének és beszedésének rendszerezése az Államtanács (Staatsrath) 1760. évi felállítása után következett be. Az új szerv a Habsburg-jogar alatt álló valamennyi országra és tartományra kiterjedően nemcsak az állami bevételeket emelő, hanem a bevételeket egységesen kimunkáló adórendszert kívánt bevezetni. Erre lehetőséget nyújtott a XVIII. században az árutermelés jelentős növekedése, így az árutermelésben elsősorban érdekelt, s e miatt a majorsági gazdálkodásra áttérő nemesség bevételeinek fokozódása. Az emelkedő bevételekből az állam is részesedést kért. Alsóausztria és Stájerország rendjei az örökösödési háború után elvállalták az adófizetést,[1] s az udvar remélni akarta, hogy ezt a példát a birodalom legnagyobb országrésze, Magyarország is követni fogja.

A magyar országgyűléseken hangadó fő- és középnemesség — ide számítva az ország első rendjét képező főpapságot (praelati) is — azonban féltékenyen őrködött nemesi praerogatívái felett, melyek közül legkiválóbbnak tekintette a magyar nemesség bibliájának tartott Werbőczi-féle Tripartitum primae nonusának azon rendelkezését, hogy a nemesek minden néven nevezendő adó alól mentesek és csupán az ország védelme végett vannak katonai szolgálatra kötelezve.[2]

A nemesség az ország súlyos századaiban is ragaszkodott ezekhez a kiváltságokhoz, s ha a török elleni háborúkban maga is sokszor védte vérével birtokait, „házi tűzhelyeit és oltárait", az adófizetés tekintetében nem engedett. *Vitam*

* A IV. magyar—csehszlovák jogtörténeti konferencián Bratislavában elhangzott előadás.

[1] Eckhart Ferenc: A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában. Bp., 1922. 253. old.

[2] „Tertia est, quod, justis eorum juribus et omnibus proventibus intra terminos territoriorum suorum adjacentibus, liberam semper prout volunt, fruendi habent potestatem; ab omnique conditionaria servitute, ac datiarum et collectarum, tributorum, vectigalium, tricesimarumque solutione, per omnia immunes et exempti habentur; militare duntaxat pro regni defensione tenentur" Stephanus Werbőczi: Tripartitum Opus Juris Consuetudinarii Inclyti Regni Hungariae. Pars I. Tit. IX. §. 5.

et sangvinem pro rege nostra Maria Teresia kiáltották lelkesen a magyar rendek az örökösödési háború küszöbén, az 1741-i országgyűlésen, de mindjárt hozzátették, „*sed avenam non*", és erről később sem akartak hallani.

A magyar nemesség makacs elzárkózása nem kis gondot okozott a bécsi udvarnak. A mindig birodalmi méretekben és szinten gondolkodó államtanács nem hagyhatta a birodalomhoz tartozó egyetlen ország uralkodó osztályát sem merev negációban, különösen a magyart nem, amely kiváltságaira hivatkozással nemcsak az adófizetést tagadta meg, hanem ugyancsak kiváltságai alapján az eddigi jobbágyföldek mind nagyobb részét igyekezett magához vonni és majorsági földdé átalakítani. A háborúk folytán megnövekedett árutermelésben a majorsági birtok sokkal több hasznot hozott a földesúrnak, mint az úrbéres föld. A majorsági föld összes termése a földesúré volt, a jobbágyföld termésének csak egytizede (a kilencedik tized, az ún. nona) illette, s legfeljebb az egyházi decima bérlete útján egy másik tizedrészhez juthatott. Igaz, hogy a jobbágy úrbéres földje után robotban is szolgált a földesúrnak, s egyéb természetbeni szolgáltatásokat is adott, ez azonban korántsem jelentette azt a hasznot, amit a földesúr a földjétől megfosztott és zsellérré vált egykori telkes jobbágy munkaerejével a saját kezelésbe vett majorsági földeken biztosítani tudott. A majorsági földek állandó növekedése arra vezetett, hogy az állami adó egy-egy évre megszavazott összegét mind kevesebb úrbéres jobbágy viselte, akiknek adóterhe így egyre nőtt. Ehhez járultak ugyancsak növekedő mértékben a majorsági föld megműveléséhez a jobbágyokra és zsellérekre ráróható ingyenterhek, amelyeket a földesúri és gazdatiszti találékonyság minden elképzelhető eszköz igénybevételével a jobbágy vállára rakott.[3]

Az udvar már a század eleji országgyűléseken a majorsági gazdálkodás fellendülése előtt is megkísérelte az adót a telekkel kapcsolatba hozni, ám a Pragmatica Sanctio elfogadásának évében választmány ment a királyhoz annak kifejtésével, hogy az „onus non inhaeret fundo" alkotmányos elv, s minden ez ellen tett indítvány a haza alkotmányát gyökerestül felforgatja.[4]

Ekkor az udvar — az adó megszavazásának egyébként való biztosítása mellett — elállt a telekkel való kapcsolat keresztülerőszakolásától. 1741-ben viszont a rendek, kihasználva Mária Terézia szorult helyzetét, a hitlevélbe akarták az „alkotmányos elvet" beiktatni. Noha a királynő ezt a kívánságot nem teljesítette, nem zárkózhatott el azonban az elől, hogy a dekrétum más helyén be ne iktassák a nemesség ősi szokáson alapuló adómentességének megerősítését azzal, hogy a telekkel semmiképpen ne járjon együtt a közteher.[5]

Mária Terézia kezét e törvény megkötötte, s a későbbiek során, így az 1751. évi országgyűlésen sem léphetett fel az „alkotmányos elv" ellen, kénytelen volt megelégedni az évi adó hétszázezer forintos felemelésével és annak 3 200 000 Ft-os megállapításával.[6]

Ezzel a kérdés egyáltalán nem jutott nyugvópontra. Az államtanácsban és a gazdasági tanácsban, Mária Terézia birodalmának agytrösztjeiben ismételten megállapították, hogy a magyar nemesség elzárkózása az adófizetés elől a birodalom érdekeit mennyire veszélyezteti,[7] s ezért halaszthatatlannak tekintették, hogy a magyar nemesség is részt vállaljon az adózás terheiből. Erre alkalmul kínálkozott, hogy a legutolsó háborúk során már teljesen korszerűtlenné vált a felkelés (insurrectio), s ezért azt kívánták, hogy a nemesség a felkelés helyett vállalja el az állandó katonaság költségeit. Ezenkívül az udvar szemet vetett az óriási egyházi birtokok jövedelmeire, ezeknek feleslegét is meg akarták szerezni.

Idáig minden kísérlet meddőnek bizonyult. A nemesség az udvar érveivel szembe a Tripartitumot és a Corpus Jurist állította, a főpapság megtoldotta ezt a kánonokkal és nem fukarkodott a Szentírásból vett idézetekkel sem, melyeket a nemesség is rendre megtanult. A nemesi ellenállásnak az évtizedek során olyan látszólag logikus frazeológiája alakult ki, mely a maga „igaza" mellé a magyar törvények és a Tripartitum annyi dokumentumát sorakoztatta fel, hogy az államtanács belátta, ha az országgyűlésen s nem adminisztratív intézkedésekkel kívánják az adót felemelni s a nemességnek bármi kis részvételét igénylik, ehhez szükséges a jogi fegyverek felsorakoztatása és az udvarnak kedvező történeti dokumentumok feltárása.

A küszöbön álló országgyűlés előtt az udvarnak fel kellett készülnie a rendek megpuhítására. Ennek ideológiai előkészítését az államtanács az udvari könyvtár (Hofbibliothek) tudós első őrére (custos primarius) bízta, aki a megbízatásnak messzemenően megfelelt. Az udvari ideológia e megjelenítője *Kollár* Ádám Ferenc volt, s az ideológiát összefoglaló munka: „*De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra Apostolicorum Regum Ungariae*"[8] címet viselte. A munka 1764-ben a Habsburg-birodalom „bestsellere" lett.

II

Kollár Ádám Ferenc 1718. április 17-én született az akkori Trencsén vármegyének Terchova nevű falujában,[9] ahol az időben szülei is laktak.[10]

[3] l. a jobbágyterhekre Karol Rebro: Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. na Slovensku. Bratislava, 1959. Slov. Akad. Vied.

[4] Horváth Mihály: Kisebb történelmi munkái. Pest, 1868. I. köt. 381. old.

[5] „... ne onus publicum fundo quoquo modo inhaereat"... 1741 : 8. tc.

[6] Horváth Mihály i. m. 383. old.

[7] Eckhart Ferenc: i. m. 70 sk. old.

[8] Libellus singularis. Vindobonae, MDCCLXIV.

[9] Kollár egyik első életrajzírója Horányi Elek:

Ötéves lehetett Kollár, mikor a család Besztercebányára költözött, ahol az atya a bányakamaránál mint hajdú szolgált.[11] Az ifjú Kollár iskoláit a besztercebányai, selmecbányai, majd nagyszombati jezsuita intézetekben végzi, s 1737-ben, 19 éves korában Nagyszombatban a jezsuita rendbe lép. A jezsuiták a nagy tehetségű ifjút tanárrá képezik, s miután a két éves noviciátust követően elvégzi a tanárképzést szolgáló „repetitio humaniorum"-ot, elmerülve a klasszikus nyelvek szépségében, 1740—43. években a bécsi jezsuita kollégiumban filozófiai tanulmányokkal foglalkozik. A tanulmányokkal elkészülve Liptószentmiklóson kezdi meg tanári működését, de innen egy év után Bécsbe rendelik, hogy két évig csupán héberrel és keleti nyelvekkel foglalkozzék. Most került volna a sor a teológiára, de Kollár ennek megkezdése után 1784-ben megvált a rendtől.[12]

A világi pálya a bécsi udvari könyvtárhoz vezeti s ezentúl egész élete ott folyik. A sokoldalú Gerhard van Swieten, Mária Terézia felvilágosult udvari orvosa és a könyvtár igazgatója, egyidőben a bécsi egyetem orvosprofesszora örömmel fogadja az írnoki állásra ajánlkozó exjezsuitát, akiről barátai és ellenségei már akkor megállapították, hogy ritka jártassága van a keleti nyelvekben és a filozófiában.[13] Miután a rendből való elbocsátást Rómában elintézik, Kollár a Hofbibliothek írnoka (cancellista) lesz, aki főnökének orvostanhallgatóit Asklépios nyelvére tanítja.[14] A nagytehetségű és szorgalmas tudós a világi pályán gyorsan haladt előre. A királynő 1749-ben Spannagel helyébe II. osztályú könyvtárőrré, majd 1758-ban Nicolaus Forlosia helyébe I. osztályú könyvtárőrré nevezte ki. A könyvtárban hasznos irodalmi munkásságot is folytatott. 1761—62-ben megjelentette az *Analecta monumentorum omnis aevi Vindobonensia* c. köteteket, s több éven át folytatta *Lambecius Commentar*-jainak új kiadását, illetve kibővítését.[15]

A bibliográfiai és könyvtárosi munkán kívül rendkívül értékes számunkra Kollár történeti kutatói és ezen alapuló jogi munkássága. Különösen nagy lendületet vett ez a tevékenysége az államtanács felállítása után, mert ez új szervnek gyakran volt szüksége az egyes kérdések történeti gyökerének tisztázására és a kutatásban verzátus Kollár véleményét később gyakran kérik ki.[16] Kollár első magyar tárgyú történeti munkáját 1762-ben Bécsben jelenteti meg. A *Historia diplomatica juris patronatus apostolicorum Hungariae regum* c. munkája tárgyát a történész Szalay László megállapítása szerint „annyi történet- s törvénytudományi alapossággal fogá fel . . ., minővel előtte s utána a »magyar közjog« bármi pontját nem senki".[17] A forrásközlés és feldolgozás a következő időben is folytatódik. Még ez évben kiadja Ursinus Veliusnak *De bello Pannonico*, 1763-ban Oláh Miklós egykori esztergomi érseknek *Hungaria et Attila* c. munkáját. Ez utóbbihoz fűzött megjegyzéseiben tudatosan szláv nemzetiségünek vallja magát, s nem csekély büszkeséggel írja, hogy ha valaki az ő példáján indulva egy kevés fáradtságot szentel a különböző szláv népek tájszólásainak megtanulására, az e nyelvvel az Adriai Tengertől a „földkerekség északra fekvő tájain át a kínai birodalmi határáig eljuthat." Kollár meg is mondja, hogy saját nemzetének szánta e megjegyzést, hogy szeressék nyelvüket és népüket.[18]

Memoria Hungarorum et Provincialium Scriptis editis notorum c. munkájában (1776. II. P. 409. p.) Kollár egyik műve alapján, melyben magát neosoliensisnek (besztercebányainak) mondja,, azt következtette, hogy ottani születésű. Gyurikovics György egy 1823-ban a Tudományos Gyűjteményben közzétett munkájában („Keresztényi Kollár Ádámnak, a' Bétsi Császári Könyvtár' Felvigyázójának, 's Cs. Kir. Udvari Tanácsosnak élete, tudós munkáji, 's Kéziratok' Gyüjteménye". Tudományos Gyűjtemény, 1823. X köt. 3—26. old.) azonban az eredeti születési bejegyzés alapján kiderítette, hogy Kollár Terchován született és április 17-én a plébánia székhelyén Varin keresztelték meg. A keresztlevél szerint atyja Mathia Kollárik, anyja Regina Miszlovszky.

[10] Kollár maga később sokat kutatott a család származása után. Eredményei a Soproni Állami Levéltárban levő Kollár-iratoknál találhatók, „a Kollár-családra vonatkozó regeszták" között. E szerint a család 1593. márc. 1-én Rudolftól kapott már nemességet. A nemesítettek Kollár László és testvérei: György, Mátyás és Lénárd, valamint atyjuk János és anyjuk Banuszky Eufrózina. (1. reg.) Trencsén megye 1598-ban a nemeslevelet ki is hirdette. (2. reg.) Később a család elszármazott, s Liptó vármegye 1733-ban, majd 1772-ben tartott nemességi vizsgálatain Kollár Ádám ágának nemességét nem ismerte el. (3—4. reg.) Kollárnak hosszú levelezés után (5—9. reg.) sikerült a Liptó megyei alispán segítségét megszerezni, (10. reg.) s így azután 1772. dec. 31-én Liptó megye a nemességet el is ismerte. (11. reg.)

[11] Idősebb korában az úrvölgyi rézolvasztó kutatásoknál mint őr dolgozott.

[12] Életrajzi adatait Horányi és Gyurikovics említett művein kívül Csóka J. Lajos derítette fel: Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám. Pannonhalma, 1936. 7. sk. old. Munkásságának legújabb szlovákiai értékelésére l. Jan Tibenský: Schlözers Bedeutung für die in der Slowakei im 18. Jahrhundert herrschenden Ansichten über die Slawen. (Sonderdruck aus Lomonosov—Schlözer—Pallas· Quellen und Studien zur Geschichte Osteuropas, Bd. XII. Akademie Verl. Berlin, 1962.)

[13] A jezsuita kollégium feljegyzéseit, Marx Gratián és Garampi bécsi nuncius jelentéseit idézi Csóka i. m. 7—8. old. 2—3. jegyzetben.

[14] A rendből kiválásának és a könyvtárnál való elhelyezkedésének körülményeit maga is leírja Bécsben kiadott egyik munkájában: Supplementa ad Petri Lambecii Commentariorum ad Augusta Bibliotheca librum I. -um. p. 788.

[15] Ig. Fr. von Mosel: Geschichte der kaiserl. königl. Hofbibliothek zu Wien. Wien, 1835., 147—150. old. — Kollár egyéb munkáit felsorolja Szinnyei ismert gyűjteményében.

[16] Kollár e tevékenységéről ugyancsak Csóka Lajos ír· Kollár Ádám Ferenc hatása az államtanács magyar kamerális tárgyalásaira. Klebelsberg Kunó Magyar Történelemkutató Intézet Évkönyve V. évf. Bp., 1935. 150—173. old.

[17] Szalay László: Publicisticai dolgozatok. Pest, 1847. I. 11. old.

[18] Oláh, Nicolaus: Hungaria et Atila sive de originibus gentis regni Hungariae situ, habitu, oportunitatibus, et rebus bello paceque ab Atila gestis libri duo. Vindobonae, 1763. 91—92. old.

A következő évben Kollár jogtörténeti munkássága újabb magaslatokra jut. Ekkor, 1764-ben, az országgyűlés megnyitása előtt jelenik meg főmunkája a magyar királyok törvényhozó hatalmáról egyházi ügyekben.[19]

III

A királyok egyházi ügyekre vonatkozó hatalmáról szóló munka célja annak bebizonyítása, hogy a magyar királynak joga van egyházi ügyekben olyan mértékben rendelkezni, hogy e jogba az egyházi javak megadóztatása is beletartozzék. Ezen túlmenően a fejedelmi abszolútizmus tanának megfelelően kimutatni kívánja az uralkodó jogát, hogy a rendek megkérdezése nélkül is dönthet törvényhozási ügyekben, miként az egykori magyar uralkodók ezt gyakorolták. A rendek csupán a feudális anarchia idején ragadták magukhoz a király hatalmának egy részét, ezt az akkori állapotot rögzítette le Werbőczi Tripartitumában, s a nemesség azóta erre hivatkozva védi vélt jogait. A főtűz a könyvben az ország első rendjére irányul. E tekintetben csak alátámasztja a királynő által már 1763. november 27-ikén megkezdett akciót. Mária Terézia ekkor közölte Esterházy kancellárral azt az elhatározást, hogy a magyarországi várak fenntartásának terhe alól a magyar papság sem vonhatja ki magát. Ezért a jövőben „a magyarországi javadalmak adományozásakor a jövedelem egy része . . . a várak céljaira tartassék fenn." Ezt a fenntartást minden külön pápai engedély kieszközlése nélkül, saját királyi jogai alapján végezze. Mária Terézia látva a papság bekövetkező ellenállását — az ügy kellő előkészítésére szükségesnek látta, hogy „e királyi jogról alapos értekezés készüljön és azt közzétegyék."[20]

A munka elkészítését Kollár vállalta, amint arról egy 1764. július 16-án kelt francia nyelvű irata tudósít. Azt írja, hogy mielőtt a könyv kidolgozásához hozzáfogott, Borié államtanácsossal[21] konzultált, ez a kézirat egy részét át is néz-te. A kész kéziratot báró Bruckenthal és De Sperges bírálták meg, akiknek kedvező jelentése és Kőnig államtanácsos véleménye alapján a királynő a rendes cenzúra kikerülésével adta meg a kinyomatási engedélyt.[22]

A könyv a királyi abszolútizmus messzemenő bizonyítását tartalmazza és ezzel teljes alátámasztását adja az udvar adóztatási törekvéseinek. *A fejedelmi abszolútizmus,* melynek értékelésén ma a marxista történettudomány annyit fáradozik,[23] a feudális állam keretében jelentkezik akkor, amikor „az államhatalom mint látszólagos közvetítő pillanatnyilag bizonyos önállóságra tesz szert",[24] látszólag az osztályok fölé emelkedik, s az osztályok között bizonyos egyensúlyt hoz létre. Magyarországon a fejedelmi abszolútizmus legtisztábban II. József uralkodása alatt jelentkezett, de lényegében Mária Terézia államát is az abszolút uralom jellemezte. Ebben az államban azonban az Engels által karakterizált francia abszolút monarchiától eltérően az államhatalom nemcsak a nemességet és polgárságot tartotta egyensúlyban. A Habsburg uralom alatt ugyanis nem volt olyan erős a polgárság, hogy arra az uralkodói hatalom kizárólagosan támaszkodhatott volna. Mivel a polgárság még mind számbelileg, mind anyagilag gyenge és gazdaságilag fejletlen volt, a nemességgel szemben a másik, az alapvető elnyomott osztályra a parasztságra is támaszkodott s azt vette segítségül a nemesség elleni harcához.[25] Ez a támogatás azonban a feudális államrend keretén belül marad. Az államhatalom támogatta a nemesség elleni küzdelemben a polgárságot és parasztságot, bizonyos mértékben tűrte, sőt szította, kihasználta osztályharcát a nemesség ellen, mikor azonban ez az osztályharc a feudális

[19] Kollárnak ez után még két közjogi munkája látott napvilágot: Jurium Hungariae in Russiam minorem et Podoliam, Bohemiaeque in Oswicensem et Zatoriensem Ducatus Explicatio. Viennae, 1772. Ezért kapta meg 1777-ben a sopronmegyei Keresztény birtokot és a „Keresztényi" praedicatumot. A másik halála évében 1783-ban jelent meg: Historiae Jurisque publici Regni Hungariae Amoenitates. (Vindob. 1783. I—II.) c. munkája. Ennek harmadik kötetéről az a vélemény terjedt el, hogy még az Országos Széchenyi Könyvtár kézirattárában van, ez azonban tévedés, a kérdéses kézirat Kollárnak csak egy anyaggyűjtése s nem a mű harmadik kötete. Az országgyűlés alatt megjelent még egy Kollár Ádámnak tulajdonított munka: „Opinio circa reformationem regni Hungariae" címmel. E tanulmány elkészülte után sikerült az Opinio másolatát a bratislavai ev. líceum kézirattárában a Jeszenák-féle kéziratgyűjteményben fellelnem. Az Opinio-val más alkalommal kívánok foglalkozni.

[20] Fraknói Vilmos: A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Bp., 1895. Akadémia 484. old.

[21] Borié-ra l. Ember Győző: Egy katholikus államférfi a XVIII. században. Regnum, (Egyháztörténeti Évkönyv) 1936 (I) 327—345. old., uő.: Magyarország és az államtanács első tagjai. Századok, 1935 (LXIX). 554—664. old.

[22] Alfred Ritter von Arneth: Mária Theresia's letzte Regierungszeit (1763—1780) Wien, 1876. I. 118—119. old. A könyv cenzúrájára a Schermann Egyed: Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig. Bp., 1928. 40—41. old.

[23] Makkai László: Az abszolútizmus társadalmi bázisának kialakulása az osztrák Habsburgok országaiban. Történelmi Szemle, 1960. (III.) évf. 193—223. old., Az abszolútizmus elvi kérdéseiről rendezett vita anyagából. Történelmi Szemle, 1962. (V.) évf. 285—302. old., H. Balázs Éva: Az abszolútizmus történelmi kérdései. Századok 1962. 842—857. old., Ember Győző: A Habsburg abszolutizmus osztálypolitikája Magyarországon az 1760-as években. (Akadémiai székfoglaló ért.) A M. Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok osztályának közleményei. 1963. (XIII. kötet) 1—46. old.

[24] Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete. Marx—Engels: Válogatott művek. II. köt. Bp., 1949. 316. old.

[25] l. erre Ember Győző: A Habsburg abszolútizmus osztálypolitikája i. c. 42. old. — Az abszolútizmus értékelésével legújabban csehszlovák részről Jiri Klabouch: Osvícenské právní nauky v českých zemích (Praha, 1958. Československé Akademie Věd) c. munkája foglalkozik.

államrendet fenyegette, az abszolút monarchia nem habozott az „államrend" fenntartása érdekében katonai hatalmát a fenyegetett nemesség rendelkezésére bocsátani.[26]

A Habsburg-abszolútizmus államelméletéről legújabb történetkutatásunk, — különösen Ember Győző munkássága — megállapította, hogy az az uralkodói hatalmat nem isten kegyelméből származtatta, nem is a néptől, hanem önmagából, saját lényegéből, rendeltetéséből. Az elmélet szerint „az uralkodónak az a rendeltetése . . ., hogy alattvalóinak a jólétét szolgálja. Ugyanez az állam célja is: polgárai javát hivatott biztosítani. Uralkodó és állam, uralkodói hatalom és államhatalom a legszorosabban összefonódnak egymással. Az uralkodó rendeltetésének az állam révén tesz eleget, az állam célja az uralkodón keresztül valósul meg".

„Az állam és az uralkodó hatalmának rendeltetése e hatalom korlátait megszabja, csak az állampolgárok, az alattvalók javára szabad azt felhasználni. Nem isten parancsai, nem az uralkodó lelkiismerete, hanem a közjó, az államot alkotó közösség érdeke, a *bonum commune, das allgemeine Wohl* határozza meg, hogy mit tehet és mit nem az uralkodó."[27] Mivel pedig annak eldöntése, hogy mi az, ami a köz javát, a közösség érdekét szolgálja, csak az uralkodótól függött, az uralkodói és a vele azonos államhatalom elméletileg korlátlanul érvényesült, abszolút monarchia volt.[28]

A Habsburg abszolútizmus a maga harcát birodalma különböző országainak nemességével különböző időben sikerrel vívta meg. A legnagyobb harc a magyar nemességgel folyt, ez Mária Terézia uralma idején bontakozott ki s II. József kalapos királysága alatt kulminált.

Mária Terézia még nem a tipikus felvilágosult abszolútizmus képviselője, mivel vallásos egyénisége idegenül állt szemben a terjedő polgári filozófiával. Máskülönben érvényesülni engedte államtanácsa tagjainak felvilágosult elveit. E felvilágosult abszolútizmus állam- és jogbölcseletében, melynek prominens képviselői Sonnenfels és Martini bécsi egyetemi tanárok voltak, az a módosított természetjogi felfogás jutott érvényre, hogy az emberek a társadalmi szerződéssel „*minden* jogukat átadták az uralkodónak, nem pedig csak jogaiknak egy részét, amint azt a forradalmi természetjogi irány tanította. Az uralkodó e szerint minden jogot megszerzett, hatalma korlátlanná vált, s csak az istennek tartozott felelősséggel.[29] Kollár, a jogtörténész az abszolútizmus indokoltságát történeti érvekkel támasztja alá: a királyi hatalom korlátlanságát nem célszerűség, hanem a magyar királyság története dokumentálja. Visszautal I. Istvánra, kinek uralmát hasonlóan korlátlannak tartja, s felhasználja a XVIII. századi korlátlanságra törekvés történeti igazolására. A királyi hatalom — szerinte — az Árpádok alatt korlátlan egyeduralom, mely az aranybulla okozta krízist 1231-ben szerencsésen leküzdve, a 14. században indult csak romlásnak. Zsigmond idején arisztokratikus, sőt republikánus alkotmány lép már a törvényes monarchikus államforma helyébe. Ezt foglalta törvénykönyvbe Werbőczi, munkáját azonban a király nem szentesítette. Ennek a törvényellenes jogi alakulatnak véget kell vetni és vissza kell térni az ősi államformához, — ajánlja az 1764. évi országgyűlés megnyitása előtt az államtanácshoz benyújtott iratában.[30]

Sem Martini megfejelt természetjogi felfogása, sem Kollár egyeduralmi dokumentumai azonban nem találtak helyeslésre a magyar rendeknél. A rendek — mint Richwaldszky György esztergomi kanonoknak *Vexatio dat intellectum* c. névtelen röpirata megvallotta —, a természetjog alapján részesedést követeltek a szuverenitásból.[31] Noha a rendek látszólag a forradalmi természetjogi felfogást, vagyis azt hirdették, hogy a király Magyarországon csupán a szuverenitás egy részét kapta meg, ez azonban nem volt forradalmi nézet. Mindössze az uralkodó osztály osztózkodását jelentette a hatalomban, melyből a széles tömegek ki voltak zárva.

Az abszolút monarchia át akarta vinni ideológiáját a gyakorlatba. Az 1764. évi országgyűlés királyi propozícióiban a két legfontosabb kérdés: az adó emelése és az insurrectio korszerű átalakulása szerepelt.[32] Az államtanács ugyan az úrbérrendezést is tárgyaltatni akarta, de ezt nem vették a propozícióba, mert remélték, hogy a nemesség a jobbágyok anyagi kimerültségére fog hivatkozni és ekkor elő jöhet az udvar az úrbérrendezéssel.[33]

Az abszolút monarchia törekvéseit támasztja alá Kollár is vitatott művében. A mű címe szerint a király egyházi ügyekben érvényesülő törvényhozó hatalmáról szól, ezen túlmenően azonban az abszolútizmus centralizáló törekvéseinek megfelelően a királynak az alattvalók ér-

[26] Hadrovics László—Wellmann Imre: Parasztmozgalmak a 18. században Bp., 1951. — Vörös Károly: Az 1765—66-i parasztmozgalom és az úrbérrendezés Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon: 1711—1790. c. kötetben. Bp., 1953. Akadémia. — Csizmadia Andor: Az apátfalvi veszedelem. Kéziratban.

[27] Ember Győző i. c. 5. old.

[28] Ember Győző i. c. 6. old.

[29] Szabó Imre: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon. Bp., 1955. Akadémia. 35. old.

[30] St. R. 1272/1764. Közli kivonatosan Csóka Lajos: Kollár Ádám Ferenc hatása az államtanács magyar kameráliis tárgyalásaira. Bécsi Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. V. évf. Bp 1935. 168. old.

[31] A röpirat másolata az Országos Széchenyi Könyvtár kézirattárában Quart Lat. 2055. sz.

[32] A propozíciók az O. L.-ban Arch. Regni Lad. O. Litt. D. Diarium pp. 59—63.

Kivonatos ismertetése Stefancsik Benedek Konrád: Az 1764/65-i pozsonyi országgyűlés. Kassa, é. n. 11—12. old.

[33] Ember Győző: Magyarország és az államtanács első tagjai. Századok, 1935. 601—603. l. Stefancsik i. m. 13. old.

dekében más ügyekben is gyakorolt törvényhozó hatalmát dokumentálja.

Az egyházi rendet érintő királyi jogkör alátámasztására elismert írókra is hivatkozik, mindenek előtt *De Marca Péter* párizsi érsek: *De concordia sacerdotii et Imperii,*[34] nemkülönben a természetjogi elmélet atyjának elismert *Hugo Grotius: De imperio summarum potestatum circa sacra.*[35] c. munkájára. Különösen Grotiustól merít, aki a következő évtizedekben is nem egyszer szolgáltat érveket a haladás oldalán állók számára.[36]

Kollár mindenekelőtt azt kívánja bizonyítani, hogy királyaink a kereszténység kezdetétől mindig éltek a törvényhozó hatalommal.[37] Hogy mi a törvényhozó hatalom, azt Grotius nyomán határozza meg. Grotius szerint ugyanis a főhatalom aktusa vagy az egész közösségre vonatkozik, akkor törvényhozásnak nevezik, vagy egyesekre, vitás esetekben, akkor végrehajtó hatalomnak (jurisdictio).[38]

A törvényhozás tárgyai Grotius szerint lehetnek isteni törvény által meghatározva, vagy ezen kívül levő ügyek; vonatkozhatnak az egész vallásra, vagy annak részeire. A főhatalom ereje azonban semmiből sem látszik világosabban, mint abból, hogy tőle függ, melyik vallást lehet nyilvánosan gyakorolni.[39] Kollár az első királyok dekrétiumaival bizonyítja, hogy ez a joguk a magyar királyoknak is megvolt, s e jog érvényesül mind a mai napig.[40]

De Grotius szerint a főhatalom nemcsak az egész egyházi alkotmány elfogadását vagy elvetését mondhatja, hanem az alkotmány egyes részeire is vonatkozik, azt elfogadhatja, vagy elvetheti.[41] Kollár is bemutatja I. László, Kálmán, majd II. András dekrétumaival egyházi részletkérdések szabályozását,[42] sőt a királyoknak arra is joguk volt, hogy az isteni törvények által nem szabályozott egyházi vonatkozású kérdéseket maguk rendezzék.[43] Igaz, hogy a keresztény fejedelmek sokszor átvettek törvénykönyveikbe egyházi kánonokat is, de a törvénykönyvekben számos olyan törvényt is találunk, amelyek egyházi dolgokban a kánonoktól eltérően intézkedtek.[44]

Kollár ezután végigvezet a magyar királyok által az elmúlt századok során egyházi vonatkozásban kibocsátott dekrétumokon. Kimutatja, hogy nem a Szilveszter bulla alapján, tehát nem pápai felhatalmazás alapján gyakorolták a királyok ezeket a jogokat; e törvényhozó jogok uralkodói hatalmuknál fogva illették őket. Magát a Szilveszter bullát — előző könyvétől eltérően — hamisítványnak tartja. Meg is indokolja állásfoglalásának változtatását. Kerchelich Boldizsár zágrábi kanonok horvát történetíró világosította fel, hogy kezei között van a bulla feltalálójának, Levakovics Rafael fráternek néhány levele, melyek egyikéből kiderült, hogy ő adta ki a Szilveszter-levelet,[45] s használta fel a pápai udvar hűbéri jogainak alátámasztására.

A szerző megbírálja Werbőczi Istvánt is, aki gyűjteményéből igen sok dekrétumot kihagyott, noha másokat felvett; gyűjteményét csak kevéssé lehet minden honi törvény foglalatának, még kevésbé magyar törvénykönyvnek tartani.[46] Már a Quadripartitum szerzői[47] is megállapították, hogy Werbőczi Tripartitumából nem kevés dolog egészen hiányzik, amelyeket elhagyni nem kellett volna, vagy másképp vannak előadva, mint ahogy az isteni és természeti törvények igazsága és az ország régi szokása kívánja.[48] Kollár azonban Werbőczi legnagyobb bűnének azt tartja, hogy a közjogi tételeket vagy egyáltalán nem fejti ki, vagy csak éppen érinti. Különösen kifogásolja Werbőczinek azt az állítását, hogy a királyok egyházi beneficium adományozásához a római pápa megerősítését kell kikérni. Kollár azt bizonyítja, hogy a magyar főpapok a királyi kinevezés után azonnal élnek a jurisdictióval, csak a felszentelésért kell nekik Rómába fordulni s a lelki hatalom gyakorlásához kell a megerősítés.[49]

Maguk a kánonok, melyeket a királyok nem inkorporáltak az ország törvényei közé, csak tanácsként érvényesülnek, s nem válnak törvényekké.[50] Így történt a tridenti zsinat kánonjai-

[34] Francofurti, 1708. — és Dissertationes de Concordia Sacerdotii et Imperii seu de libertatibus Ecclesiae gallicanae. 1763.

[35] Parisiis, 1648.

[36] Vö. Szabó Imre: Hugo Grotius és a burzsoá jogbölcselet. Grotius: A háború és a béke jogáról. (Szerk. Hajdu Gyula) I. Bp., Akadémia, 1960. 68—69. old.

[37] „... nobis nunc quidem docuisse sufficiet, Sanctissimos quoque Reges nostros jam inde a primis divinae apud nos doctrinae exordiis eadem legislatoria potestate continenter esse usos." Kollar op. cit. p. 12.

[38] „Imperii actus aut in commune fertur; aut in singulos: In commune qui fertur, *Legislatio* dicitur; in singulos, si occasione contentionis, *Iurisdictio* vocatur..." Hugo Grotius: De imperio summarum potestatum circa sacra commentarius postumus. Ed. secunda, Parisiis, 1648. p. 198.

[39] „Ex iis liquet legem ferri super definitis lege divina, aut super indefinitis; super definitis quae feruntur leges, aut totam spectant religionem, aut eius partes. Nulla in re magis elucescit vis Summi Imperii, quam quod in eius arbitrio, quaenam religio publice exerceatur..." Grotius op. cit. pp. 198—199.

[40] Kollár op. cit. p. 13—15.

[41] „In ipsa autem vera Ecclesia non tantum circa totum religionis corpus, sed et circa partes singulares versari ius atque officium Summarum Potestatum..." Grotius op. cit. p. 205.

[42] Kollár op. cit. 15—16.

[43] Ilyenek voltak pl. Szent István törvényei a böjtről. Kollár op. cit. p. 16.

[44] Kollár op. cit. p. 17—18.

[45] Kollár op. cit. pp. 157—163.

[46] Kollár op. cit. p. 116.

[47] A Quadripartitum az 1548 : 21. tc. által kiküldött főpapokból és bárókból, részben előkelő nemesekből álló bizottság munkálata volt, mely négy részben tárgyalta az ország közjogát, a nemesi magánjogot, a peres eljárást és a partikuláris jogforrásokat, részben kiegészítette, részben revisio alá vette a Tripartitum anyagát.

[48] Kollár op. cit. pp. 116—117.

[49] Kollár op. cit. pp. 117—113.

[50] Kollár op. cit. p. 10.

val is. A királyok a *jus placeti*[51] segítségével még kihirdettetni sem engedtek minden egyházi törvényt, s egyházi dologról nem az egyházi végzések, hanem az ország haszna, dísze és szüksége szerint rendelkeztek.[52]

Mindezek messzemenően alátámasztották a királyi udvar törekvéseit, hogy az egyházi beneficiumokkal rendelkezzék, s ennek keretében az egyházi javadalmak bevételeinek feleslegéről disponáljon. Noha az eddigi fejtegetései csak a papságot érintették, Kollár kiterjeszkedik a nemesi adómentesség kérdéseire is. A nemesség köteles harcolni a haza védelméért, azért élvezi a kiváltságokat. Szent István a nemeseket (!) az ország védőinek nevezi. II. András dekrétuma pedig — mikor biztosítja a nemesek szabadságát, — kimondja, hogy ezért a királynak hűséggel és szolgálatokkal tartoznak.[53] Azok tehát, akik a királyoktól kapott szabadságot élvezik, csak akkor élvezhetik igazságosan, ha mindenek előtt a haza védelméről gondoskodnak. A nemesség most is teljesíti kötelességét, csakhogy a viszonyok megváltoztak: a nemesi felkelés már idejét múlta, az országot meg nem védheti. A paraszt pedig, aki ura helyett szolgál, s aki tegnap még az ekénél volt s ma már katona, teljesen járatlan a hadviselésben. Az ilyen katonákból álló hadsereg nem fogja megvédeni az országot. Nem a hadsereg nagysága dönti el a harcot, hanem a jól felfegyverzettség és begyakorlottság. Kétségtelen, hogy a felkelő sereg a francia és a porosz hadjáratokban bátorságának fényes tanújelét adta, sőt előnyöket is vívott ki, de a végleges győzelmet nem tudta megszerezni. 1715 óta van állandó hadsereg, s hogy ezt, valamint az alakítandó hadsereget fenntarthassák, szükséges, hogy a királynő újabb adókkal terhelje alattvalóit. Az előkelők azonban az immunitásra hivatkozva semmiféle terhet nem akarnak viselni, hanem mindent a szegény jobbágyra hárítanak. Ez a körülmény magyarázza meg, hogy a magyar jobbágy mindenütt jól érzi magát, csak a saját hazájában nem.[54]

Mindezekből megállapítja, hogy a nemesség kötelessége az ország érdekeiért harcolni, s a felkelést, ha már az ellenség harcmodorának nem felel meg, meg kell változtatni. 1602-ben is így történt, amikor a nemesség a *personalis insurrectio* helyébe behozta az *insurrecito substituta*-t. Most a viszonyok azt követelik, hogy e helyett állandó hadsereg legyen, ezt a terhet az egyháziaknak és a nemeseknek kell viselniök.[55]

Mindezek az elvek, az abszolutizmus megvalósítására törekvő monarchia elvei, a nemességet lázas izgalomba hozták. Bár a királyi propozíciókat a rendes szokástól eltérően a törvényhatóságok nem kapták meg előre, az udvar törekvése nem maradt titokban s a papság és nemesség alaposan felkészült jogainak védelmére. Kollár érveivel és dokumentumával nehéz volt érveket és dokumentumokat szembeállítani, annál több lehetőség volt az egyház köpenye mögé bújni, s a szentírásból vett idézetekkel és lelkiismeretükre hivatkozással hadakozva az adómentességüket megvédeni.

A főpapság különösen tevékenységbe lendült, s *Barkóczy* Ferenc hercegprímás nem késett még az országgyűlés megnyitása előtt Rómában lépéseket tenni Kollár munkájának indexre tétele érdekében.[56]

IV

A június 22-én Pozsonyban megnyílt *országgyűlésen* már Barkóczy prímásnak a trónbeszédre adott válaszából kicsendült a rendek merevsége, mert a királynő iránti összes hódolat kinyilvánítása mellett azonnal utalt a rendek nagy áldozatkészségére, melynek már többször fényes tanújelét adták. Ha tán most az áldozat a várakozásnak nem felelne meg, azt a királynő ne az akarat hiányának tulajdonítsa, hanem a mostoha körülményeknek.[57]

A történészek már feldolgozták az 1764/65. évi országgyűlés történetét.[58] Az országgyűlés lefolyására vonatkozó tudósításaik — különösen Horváth Mihályé — ma is használhatók, s ezeket nem akarom megismételni. Szükségesnek tartom azonban, hogy egyrészt saját kutatásaimmal a Kollár könyv körüli hajsza történetét kiegészítsem, másrészt rámutassak azokra a jogi és politikai szempontokra, melyek az országgyűlés után a Habsburg-abszolútizmus további alakulására döntőek voltak, s melyeknek alapját az országgyűlés tárgyalásai adták.

Az országgyűlés alsó táblájának 5. ülésén (július 9-én) még a királyi propozíciók tárgyalása előtt szóvátették Kollár könyvét. Ez a Kollár — mondja a rendek Diáriuma, „az ország törvényeit aljas értelmezéssel a kánonoknak és az ország kiváltságainak legnagyobb sérelmére és a

[51] A jus *placeti*-t Magyarországon Zsigmond vezette be. E jog alapján csak azt a pápai bullát, vagy rendelkezést lehetett kihirdetni, illetőleg végrehajtani, amelyhez a király előzetesen hozzájárult (placet).

[52] Kollár op. cit. pp. 131—132.

[53] Kollár op. cit. p. 151.

[54] Kollár op. .cit. p. 150.

[55] Kollár op. cit. pp. 152—153.

[56] Poloni Pinto, a prímás római ágense 1764. aug. 18-án jelentette, hogy az indexre tétel megtörtént. Bibliotheca Eccl. Metr. Strigon. Coll. Battyhányiana Nr. 1347/22.

[57] „non voluntatis, quae semper prompta, et alacris fuit, est et erit, sed aliter utrius facultatis vitium foret: proinde non minori nobis ipsis, quam Ssae Matti vrae maerori futurum, si qua in re B. votis, quae eadem fida desideria nostra sunt fortuna eventusque minus responderet." O. L. Archivum Regni, Lad O. Litt. D. N. 60. Diarium, 1764. július 5, pp. 56—58.

[58] A magyar történetírók között különösen Horváth Mihály: Kisebb történelmi munkái. Pest 1868 I. Az 1764-ki országgyűlés története. 377—422. old. u. ő. Magyarország történelme. Pest, 1863. V k. 207. sk. old. újabban Stefancsik Benedek Konrád: Az 1764/65-i pozsonyi országgyűlés Kassa é. n., az osztrák történetírók közül Arneth már idézett munkája, Franz Krones: Ungarn unter Maria Theresia und Joseph II. 1740—1790. Graz, 1871. 14. sk. old.

magyar kormányhatóság lebecsülésével, valamint a nemzet és a király között gyűlölet szításával, a legtudatlanabb módon elcsavarni merészkedik". A rendek úgy látják, hogy a könyv alapján külországokban a magyar nemzetről igen kedvezőtlen megítélések keletkeznek. Azt kívánják ezért, hogy a perszonális „a maga részéről is működjék közre a csalárdságok" elhárítására és ebből az ügyből folyóan „a nemzetre háramló minden hátrány és gyalázat távoltartására."[59]

Noha *Koller* Ferenc perszonális igyekezett lebeszélni a rendeket, hogy a könyvvel foglalkozzanak, azok nem tágítottak. Egyre hangosabb sürgetésükre kénytelen-kelletlen hozzájárult, hogy a főrendekkel is közöljék a könyvről észrevételeiket, addig a királyi propozíciókat sem tárgyalják.

A főrendek — különösen a főpapok — maguk is elítélik Kollár „gonosz törekvéseit", ezt a király elé akarják vinni, mivel ez az ember „vakmerőségével nemcsak a nemzet kiváltságait törekszik megtámadni, hanem aljas merészséggel a felség nyilvánvaló megsértésével művében úgy tünteti fel, mintha gonosz tette a királynő helyeslésével találkoznék."

Másnap újra előkerült a Kollár-ügy, s főleg a körül vitatkoztak, hogyan szerezzenek elégtételt. Voltak, akik a mű megégetését, a vérmesebbek — mint Rettegi említi naplójában[60] — magát a szerzőt is proskribáltatni kívánták. Mások „megelégedtek" volna száműzetéssel. A személynök hagyta a szidalmak áratatát, s mikor a rendek kellően kipanaszkodták magukat, abban egyeztek meg, hogy kérik a királynőt, semmisíttesse meg a művet, szerzőjét száműzzék s mindezt iktassák törvénybe. A főrendek mérsékeltebbek voltak: megelégedtek egy bizottság kiküldésével, amely összeállítja a könyv legsérelmesebb tételeit s ennek nyomán készítsék el a feliratot. Ebbe a javaslatba egyelőre a rendek is belementek, s még aznap mindkét tábla megalakította a közös bizottságot, melynek feladata lett a könyv sérelmes állításainak összefoglalása.[61]

Kollárt az országgyűlés színhelyéről július 10-én egyik barátja név nélkül[62] arról értesíti, hogy a rendek július 9-i ülésén a prímás hosszú beszédet tartott a munka ellen, „majdnem mindenki tapsolt neki". Nem maradnak a szavakon belül, hanem azt akarják, „hogy meg kell törni a férfi vakmerőségét, proskribálni szellemi gyermekével együtt és ez utóbbit — mivel válságba sodorta az ország nyugalmát — büntetésül el kell égetni." Hírt ad a bizottság kiküldéséről is[63]

A következő napok a bizottság lázas munkájával teltek s nem múlt el egy hét, a július 16-i tizedik ülésen Gustini János nyitrai püspök már beszámolt munkájukról. A főrendek ugyan alkalmasabbnak tartották volna, ha a felterjesztésben elvi alapon rendszerezik a kifogásolt részeket, a rendek azonban megmaradtak a bizottság eredeti, oldalankénti kifogásainál. Így kényelmesebb volt. A bizottság különösen a főpapság védelmét tűzte ki célul, mert Kollár is elsősorban azt támadja. Véleményük szerint a szerző vakmerően kevesbíteni akarja az egyház jogait s e célból meghamisítja, illetve elferdíti a törvényeket. A klérus tagjait leszólja, mint méltatlan tanítványokat. (56. l.) A szerencsétlen szerző eltévedt a hittől és tagadja az isteni eredetű egyházi hierarchiát, s annak egyházi ügyekben törvényhozó hatalmát. Ugyanakkor felnagyítja a király törvényhozó hatalmát, mert I. László dekrétuma, Bonfini, és a Hármaskönyv is bizonyítják, hogy a király az előkelőkkel együtt alkotott törvényeket, s ilyet a nép beleegyezése nélkül nem hozhat. Egyik legsúlyosabbnak ítélt tétel, hogy a király lefoglalhatja a fölösleges egyházi javakat, noha mindenki tudja, „hogy Magyarország törvényei szerint az egyházi javak az Isten vagyona, Krisztus birtoka, a király pedig azoknak védelmezője, őrzője, patrónusa". Magyarországon „az egyházi és a világi javakra ugyanazok a törvények és kiváltságok érvényesek és ugyanazon jogi eljárással ítélkeznek felettük".

Sérelmezi a bizottság egyes magyar törvények és Werbőczi kritikáját. Így Kollár nem tartja törvénynek Szent István Intelmeit[64]. II. András dekrétumát Bonfini koholmányának mondja. Kifogásolja Szent László zsinatának szent zsinatként való megjelölését. (70. l.) Nyilvánvaló rágalmazás az is a Corpus Iuris ellen, amit szerző a 37. lapon állít: „Bárcsak törvényeinknek eme legszebb emlékeit azután nagyobb hűséggel, tudással és gondossággal adnák ki:"

Nagy vakmerőség volt a nemesek bibliájának, a Hármaskönyvnek támadása, s Werbőczinek megrágalmazása, hogy mellőzte könyvében a közjogi tételeket, s „kora vastag sötétségébe burkolt majdnem minden kérdést, azt a keveset

[59] Diarium. 5. ülés. 1764. július 9.

[60] Rettegi György emlékiratai (Közzétette Torma Károly), Hazánk, 1885. III. köt. 124. old.

[61] A bizottságba a főrendek részéről Gustini János nyitrai püspök, Batthyány Imre kir. főasztalnokmester, Orczy Lőrinc báró tábornok, (Diarium p. 75.) az alsótábla részéről Pásztory László táblai assessor, Hermán József győri és Bartha István egri káptalani küldöttek, Luby György Liptó-, Dőry Ádám Tolna-, Zeltmaer Sebestyén Torna- és Budai Ferenc Máramaros-megyei követek, Fekete Mihály, mint távollévők követe, végül Kreskay János Székesfehérvár követe kerültek. Diarium 1764/65. júlus 10-i ülés. Diarium p. 74. Stefancsik az 1764/65-i országgyűlésről írt munkájában tévesen sorolja fel a bizottság tagjait (20. old. 11. jegyzet), ő egy július 5-én más tárgyban kiküldött bizottság névsorát közli, holott a Kollár-könyv ügyében július 10-én intézkedett az országgyűlés.

[62] Kollár a levél felső sarkára azt írta: Schwab.

[63] Az eredeti levél a Soproni Állami Levéltárban. Kollár Ádám iratai, fasc. IV. Nr. 164.

[64] A század elején a polgári Magyarországon is általánosan elfogadott tétellé vált, hogy az Intelmek nem törvénykönyv, azt csak önkényesen iktatták be a Corpus Jurisba. l. Závodszky Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bp., 1904. uott: a törvények helyes szövege.

is, melyet csak felületesen érint." (117. l.). „A vakmerő szerző" Werbőczit és követőit" sok helyütt megvetéssel kezeli és „tagadja, hogy a Hármaskönyv a köztörvény tekintélyére emelkedett." „Tűrhetetlen vakmerőség ez egy magánember részéről a közrend ellen", hiszen a törvények" ismételt alkalmakkor"..., „a Hármaskönyvet és kiváltságainak abban fekvő jogait *alapvető törvénynek* mondják." Helytelennek találják a szerzőnek Werbőczivel szemben tett azt az állítását is, hogy a római pápának Magyarországon nincs hatalma a püspökök megerősítésére, hanem csak a felszentelésre. (144. l)

„Az élő magyarok gyalázatára őseink szellemével mondatja a 148. oldalon — állapítja meg a bizottság — hogy nálunk sok szokást a szabadosság és a zavarok hoztak létre, s ezeknek (ti. a szokásoknak) kárhozatos ürügye alatt a legnemesebb ország üdve és élete nem egyszer végveszélybe jutott; ezt a legmakacsabb betegségnek nevezi. E szavak súlyos rágalmat jelentenek a magyar nemzet és annak szokásai ellen, és világosan felhívnak a törvények, a diplomák és eskük megváltoztatására."

Súlyos vétség volt a bizottság szemében az insurrectio lekicsinylése. Miképp állítja a szerző, hogy „magyarjainkban mindig hiányzott a jóakarat a biztonságról való gondoskodás terén a haza barbár ellenségeivel szemben". Ugyanakkor a legsúlyosabb gyalázkodással és tudatlansággal állítja, hogy „ha a legutóbbi felkelések eredményeit tekintjük, a magyar nemesi felkelésekbe semmi, vagy nagyon csekély reménységünket helyezhetjük." (149. l.).

De talán a legsérelmesebbnek találták a 150. oldal állításait az adózó nép bajairól. „A tehetősebbek mindnyájan vonakodnak viselni az adózás szükséges terhét, és az ősi mentességek drága színének leple alatt a szerencsétlen jobbágyot, akinek kemény és gyűlöletes életén kívül semmije sincs, sokszoros adófizetésre kényszerítik. Ez a legigazabb oka annak, hogy a koronának alávetett nép szívesebben élne bármely más nemzet között, mint a hazájában". S még vakmerőbb az a kérdése: „ki óhajtana, kérdezem, abban az országban élni és utódokról gondoskodni, ahol nem viselik igazságosan a közterheket, ahol az ország minden előnyét a hatalmasabbak maguknak követelik". (150. l.)

A bizottság „résen van". Ez az állítás arra megy, hogy a szerző — a Hármaskönyv és más köztörvények világos rendelkezései ellenére — a „közterhek viselése alá akarja juttatni az egyházi és világi rendeket".

Az országgyűlési küldöttség mindezek alapján a művet a köztörvényekre és a magyar nemzetre sérelmesnek, valamint a királyokra és a rendekre igazságtalannak ítélte, mert az alattvalókat a földesurak ellen, az uralkodót a rendek ellen izgatja. A véleményt az országgyűlés elé terjesztik.[65]

Július 16-án került a rendek elé a választmány munkálata. A rendek meg voltak elégedve s úgy határoztak, hogy azt a királyhoz intézett felirathoz csatolják.[66]

Míg a bizottság összeállította sérelmeit, maga Kollár sem volt tétlen. Amint könyvének nem várt visszhangjáról értesült, egyházi összeköttetéseit maga is felhasználta, hogy ennek a segítségével a vihart csendítse. Az udvar természetesen szintén mindent elkövetett az alsótáblán a személynök útján, a nádoron és a prímáson keresztül pedig a főrendeknél. Míg azonban a személynök az udvar állásfoglalását az egész országgyűlés alatt hűen igyekezett képviselni, nem lehet ezt mondani sem a nádorról, sem a prímásról. A királyi udvar törekvései a nemesi adómentesség felszámolására őket személyükben is érintették, s amit az udvar tisztségviselői — még kevésbé a király személye — ellen el nem mondhattak, azt kiöntötték Kollár könyve ellen. Úgy látszik, erről Kollár is értesült, mert nem közvetlenül a prímáshoz, hanem Batthyány József gróf kalocsai érsekhez fordult, s kérte, hogy személyes közbenjárással segítse a vihar elcsitulását.

Batthyány válaszol is Kollárnak. Mindenekelőtt részletesen kitér azokra a kifogásokra, amelyeket a rendek a könyvvel szemben felhoztak. Ennek egy részét valószínűleg ő maga szerkesztette. Ő úgy látja, hogy a könyvben hemzseg a gyalázkodás a rendek és az egész nemzet ellen: „E gyalázkodások kifejtésével és mentegetésével — írja — aligha lehet kiengesztelni őket a miatt, hogy a súlyos támadás egy magánember részéről érte őket. A megsértett tekintély, a megtépázott tisztesség elégtételért kiáltanak." Azt sem tudja, hogy lehetne egyáltalán mentegetni a pápa elleni, a törvénykönyv elleni, a rendek és a haza elleni rágalmakat. Ő maga nemcsak hivatalos szavakkal kíván szolgálni, hanem valójában is; arra törekszik, hogy kibékítse hazájával; ennek útjából el akar hárítani minden akadályt. Ennek érdekében nem lenne-e rá szükség, hogy egy szerény és tisztességes *apologiában,* illő stílusban a szerző kifejezze gondolkodását. Nem kellene-e elégtételt adni a megsértett hazának, amely nehezen viseli el, hogy Kollár büntetlenül terjessze a király kizárólagos törvényhozó hatalmáról szóló nézetet. Nem könnyű dolog a sokféle sértődöttségnek eleget tenni. Szeretné azt is tudni, mi volt az indítóoka a könyv kiadásának? A római kúria, az egész klérus semmi okot nem adott a vitára. Az apostoli király

[65] Diarium, 1764, július 16-i. ülés pp. 83—96. A Diarium a bizottsági véleményt teljes szövegével tartalmazza. Lásd még más, valószínűleg az egri jogakadémia tanárai által készített vélemény kéziratát az Egri Liceumi Könyvtár Kéziratgyűjteményében J. 2. V. 7. (14) sz. alatt. A kézirat az országgyűlési bizottság munkájával részben azonos szöveget tartalmaz, valószínűleg egyik ekkor készített tervezet volt.

[66] Horváth Mihály kisebb tört. munkái 389. l. O. L. Bpest, Arch. Regn. Lad O. — Litt. D. Diarium. p. 80, 114.

joghatóságából semmit sem vontak kétségbe, nem volt semmiféle bizalmatlanság. Az okokról tehát világosítsa fel és ő maga oldja meg kételyeit. A közölt cenzúra nem az érsek sajátja, hanem sokakéi. Ő szívesen segít, „amenynyire szabad és lehet", hogy szolgálataival használjon.[67]

Valóban az országgyűlésen mintha kissé csendesült volna a vihar. Kollár pozsonyi barátja július 23-án megküldi a bizottsági előterjesztés zárórészét,[68] s közli, hogy „a kedélyek ugyan még nem csillapultak le", neki „azonban egy kissé csendesebbnek tűnnek. Vannak már, akik gyűlöletes dolognak tartják, hogy az egész dicső nemzet dicstelenül összemérje erejét Kollárral". Úgy értesül, hogy Aszalay[69] a klérus tanácsaival megerősítve készíti a könyv cáfolatát.[70]

A királynő, kit kellemetlenül érintett a nagy vihar Kollár könyve körül, mellyel a nemesek elszabotálták az adóemelést, s melynek ürügye alatt az egész kérdést holtvágányra akarták vinni, sietett a könyv körüli vitát lezárni, a nélkül, hogy ezzel Kollárt, vagy az udvari törekvéseket dezavuálná. Megkérdezte *Migazzi* bíboros bécsi hercegérseket és *Kaunitz* államkancellárt, mit tanácsolnak. Migazzi, aki mint a váci püspökség adminisztrátora, maga is érdekelt volt a magyarországi egyházi javadalmak adóztatása kérdésében, nem mondott kedvező véleményt, s több, vallási szempontból kárhoztatható állításra mutatott rá.[71] Kaunitz úgy nyilatkozott, hogy kár volt a könyvet nyilvánosságra bocsátaniok. Most azonban már el kell kerülni minden mentegetődzést, csak arra szorítkozni, hogy Kollár kizárólag mint tudós írt, és munkáját ebben a vonatkozásban lehet nézni. Helyes lenne Kollárt felszólítani, hogy védje meg maga a könyvét, mert az országgyűlési bizottság a szerző sok megállapítását kiforgatta, s maga tud erre legjobban megfelelni. Azt is javasolja, hogy a királynő a kancelláriához olyan tartalmú kéziratot intézzen, melyben utalva a könyvben levő vallási vonatkozású kételyekre, azok alapos megvizsgálásáig a könyv árusítását felfüggeszti.[72]

A királynő a javaslatnak megfelelően intézkedett. Július 30-án kelt rescriptuma szerint Kollár műve „egyebek mellett az uralkodó vallással ellenkező elveket tartalmaz, ezért annak alapos vizsgálatáig Magyarországra való behozatalát megtiltja."[73]

A kancellária által továbbított rendelkezést a helytartótanács augusztus 1-én azzal küldte meg a törvényhatóságokhoz, hogy az eladott példányokat is be kell szedni s a helytartótanácshoz további intézkedésig beszolgáltatni.[74]

Maga a szerző a kívánt *Apologiát* július végén elkészítette. Mindenekelőtt kéri, ne ítéljék el, mielőtt meg nem hallgatják. Ezután sorra veszi a bizottság által kifogásolt részeket, igyekszik bemutatni, hogy állításait a hazai törvények mind alátámasztják. Ha a deputáció cenzúrája „ismertté válik a tudósok előtt", nagyon fél, hogy azok szívvel-lélekkel vele éreznének együtt, és sok olyan vonást hiányolnának cenzoraiban, amely vonásokat egyébként birtokolni szoktak azok az emberek, akik ítéletet akarnak mondani a tudósok munkáiról, — mondja finom iróniával. — Véleménye szerint a pápának és a zsinatoknak nem törvényszerző joguk van, mint a deputáció állítja, hanem kánonszerző joguk. Ezeket — ha hittételekről szólnak, — a királyok odaadással és készségesen tartoznak elfogadni és megtartani. Ha azonban egyházi fegyelemről, személyekről és dolgokról beszélnek, ezeket a királyok — Franciaország királyainak példájára — elfogadhatják, vagy elvethetik.

Valóban kifogásolta, hogy nem adták ki közhitelességgel a régi dekrétumokat, ezt az állítást is alá tudja támasztani. Van ugyanis a császári könyvtárban egy régi hártya-kódex, amely egykor az esztergomi káptalan könyvtáráé volt, ebben vannak Szent István, Szent László és Kálmán dekrétumai. Valahol Erdélyben lappang II. András 1222. évi aranypecséttel megerősített dekrétuma. Ő maga saját szemével látta I. Lajosnak és leányának Máriának eredeti dekrétumait. Tudja, hol őrzik Zsigmond, Albert, Utószülött László és a többi régi király egynéhány eredeti dekrétumát. Ezért joggal állította, hogy ezek bárcsak részben a régi, részben az eredeti és hiteles dekrétumokkal összehasonlítva és tudós jegyzetekkel megvilágítva megjelennének.

Megmagyarázza véleményét a király placetum-jogáról, amivel ő nem tagadja az egyházi hierarchia hatalmát. A főhatalom tényleg nem tűr társat, így a király sem saját országában. Ezt egyházjogászok is elismerik. Őt azonban ezért tudatlannak állítani s azt rábizonyítani, ahhoz „sokkalta hosszabb időre lesz szükség, mint az az idő volt, amit a deputáció fordított" állításai kipécézésére.

[67] Bibliotheca Eccles. Metr. Strig. Collectio Batthányiana. Nr. 1347. Fogalmazvány. A tisztázat a Soproni Állami Levéltárban: Kollár-iratok. Fasc. XIII. 542. sz.

[68] Valószínűleg az első részt már előbb megküldte, de ennek nincs nyoma Kollár iratai között.

[69] Aszalay József mint absentium ablegatus volt jelen az országgyűlésen.

[70] A cáfolatot nem Aszalay, hanem Richwaldszky György primási oldalkanonok készítette el. Schwab július 23-án kelt eredeti levele a Soproni Állami Levéltárban, Kollár Ádám iratai közt Fasc. IV. Nr. 165.

[71] C. Wolfsgruber: Kardinal Migazzi, Saulgau, 1890. 398. sk. old.

[72] Kaunitz 1764. július 26-án Bécsben kelt javaslatát közli Ferdinand Maas: Der Josephinismus. I. Verl. Herold. Wien, 1951. Nr. 85. 206—208. old.

[73] A királynő 1764. július 30-án kelt rescriptuma O. L. Kanc. osztály. Conceptus Expeditionum. 54/1764. aug. sz. alatt (fogalm.).

[74] A helytartótanácsi intézvény egy másolata OSZK. Fol. Lat. 2298. sz. alatt. A beszolgáltatásnak nem volt kézzel fogható eredménye. L. erre O. L. Helytartótanácsi osztály Misc. Fasc. 85. N. 594.

A Tripartitummal kapcsolatos kifogásokra azt válaszolta, hogy ő a könyv tekintélyét mindig tisztelte; Werbőczi tevékenysége azonban joggal váltotta ki kritikáját, ezt a Quadripartitum szerzői is megállapították.

Ami a régi szokások követését, vagy elvetését illeti, nem szemrehányást akart tenni az utódoknak, hanem a jószokások követését állítja eléjük ragyogó példaként. Ha ezért elítélik, nem könyörög semmiféle felmentésért, mert bizonyos benne, hogy bármilyen földre, vagy nép közé megy száműzetésbe, hazaszeretete mindig társa lesz és ártatlansága elkíséri.

Hiába állítja a Deputáció, hogy a jobbágyok nehéz állapotának ecsetelésével az összes rendeket adózás alá kívánja vettetni, erre azt feleli, hogy ez nem történhetik meg egy magánember szavaira. Ő tiszteli a klérust is, de a tisztelet nem terjedhet addig, hogy a közjavával rokon istennőjét, az igazságot ne tisztelje buzgóbban, vagy éppen rútul elhagyja. Ha tehát valami olyant hozott fel, amit kellemetlen olvasni, vagy hallani, azt az igazság és a haza törvényeinek számlájára kell írni.[75]

Az Apológiát már nem tárgyalta az országgyűlés, de a rendek tudomásul vették a királynő intézkedését, augusztus 16-án pedig anyai jóságáért hálafeliratban mondottak köszönetet.[76]

Noha viszonylag elcsendesül a könyv körüli vita, az udvar országgyűlési törekvései elleni küzdelem egyáltalán nem csitul el. A rendkívül gazdag országgyűlési röpirat[77] — és pasquillus — irodalomból kiemelkedik *Richwaldszky* György primási oldalkanonoknak: *Vexatio dat intellectum* című anonym műve.[78]

Richwaldszky a papság és a nemesség adófizetés elleni ellenállásának egyik leghangosabb szóvivője, aki a nemesség megadóztatását úgy tünteti fel, mint „irigy emberek rosszakaratú törekvését" „a jóságos, kegyes és igazságos" királynő felé, hogy rávegyék Magyarország egész kormányformájának megváltoztatására és a magyar szabadság maradványainak eltörlésére, jóllehet azt régi törvények és örök szokásjog szilárdították meg. Azokra a polgárokra tehát, akik hűek az Istenhez, a királyhoz és a hazához, az Isten előtt adandó számadásnak súlyos terhe alatt nehezedik a kötelesség, hogy álljanak ki Isten, a természet és a haza törvényei mellett, s a királyt őrizzék meg az esztelen és gonosz tanácsoktól, sőt „az evangélium parancsa szerint" vágassák le az ilyen tagokat. Ezután az „ősi jogok és szabadságok" megvédésére különböző biztosítékokat javasol. Hosszasan fejtegeti, hogy a király saját bevételeiből köteles megvédeni az országot. Azt akarja, hogy az adómentességet újabb törvényekkel erősítsék meg.

A munka éppen abban az időben jelent meg, mikor az országgyűlés legnagyobb vitáit folytatta az adó körül, s az udvarnál nagy megütközést keltett. Noha a szerző személye eleinte nem derült ki, a munka stílusa arra mutatott, hogy papi személy írta. A kancellária már október 24-én előterjesztést tett a Vexatioról,[79] mivel azonban a szerzőt nem sikerült kinyomozni, és a magyarok adózás iránti ellenállását sem sikerült megtörni, a királynő 1765. február 18-án a helytartótanács útján Pozsony város magistrátusának elrendelte, hogy a Vexatiot hóhér kezével elszaggattassa és elégettesse,[80] ugyanakkor a főhatóságokat és a királyi jogügyigazgatót utasította a nyomozásra.[81]

A királynő erélyes intézkedése és a Vexationak a pozsonyi piacon március 2-án a hóhér által végzett látványos elégettetése a nemességben és papságban megrettenést, de gyűlöletet is keltett. Erre mutat a *Vexatio Apologiája,* melyet valószínűleg szintén Richwaldszky írt, aki kárhoztatta Mária Terézia balga minisztereit, akik a helyett, hogy enyhítették volna a sértődöttséget, olajat öntöttek a tűzre. „Mi úgy vagyunk megszerkesztve, — írja az Apologia szerzője —, hogy csupán akkor teszünk rosszat, ha rosszul bánnak velünk s a lélek sebei eljutnak

[75] Kollár Apologiájának másolata az O. Sz. K. Kézirattárában Quart. Lat. 424. sz. — Másolati példány van a Bibliotheca Eccl. Metr. Strig. — Coll. Batthyányiana-ban Nr. 1347.

[76] Diarium, Sessio 16. p. 112—144. vö. Stefancsik i. m. 27. old.

[77] Számos pasquillust találunk Kolinovich Gábornak a Budapesti ELTE Egyetemi Könyvtár kézirattárában G 96 jelzetű kötetében. Több pasquillust közzé tett Rexa Dezső: Az 1764-i diéta irodalmi emlékeihez. Irodalomtörténeti Közlemények 1909, (19. évf.) 476—482. old., Czeizel János: Költemény az 1764. országgyűlésről. Egyetemes Philológiai Közlöny. 1903. (27. évf.) 445—446. old. — Harsányi István: Két költemény az 1764-iki diétáról. Irodalomtörténeti Közlemények, 1914 (24. évf.) 451—459. old. — Écsy Ö. István: Két XVIII. századi diétai pasquillus csurgói változatai. 297—300. old. Több pasquillust találunk az Orsz. Széchenyi Könyvtár (Budapest) Fol. Hung. 570. sz. kötetében is.

[78] A mű kézirata másolatban az Országos Széchenyi Könyvtárban (Budapest) Quart. Lat. 2055. sz. alatt, az Egyetemi Könyvtár (Budapest) Kézirattár G. 96. kötetében. Később nyomtatásban is megjelent: Vexatio dat intellectum. Manuscriptum sub diaeta Regni Hung. An. 1764. vulgatum et mox XII. kalend. Mart. An 1765. Posonii in foro publico per manus carnificis combustum: cum omnia illa, quae nunc regno huic accidunt, in eodem praedicta habeantur, una cum facta super eodem scripto apologia ad perpetuam rei memoriam nunc primum typis excusum. 1785. h. n. 4-rét 44. old. Polgári értékelése Concha Győzőtől (A „Vexatio dat intellectum" című röpirat 1765-ből. Hatvan év tudományos mozgalmai között. Összegyűjtött értekezései és bírálatai. Bp. 1928. Akadémia. I. 202—212. old.), aki a vitát abból a szempontból értékeli, hogy Kollár és az udvar a nemesi kiváltságok ellen, a rendek pedig azok védelmében foglaltak állást, ennek következtében a bécsi kormányzat szerepét egészében haladónak tartja. Concha a kérdést összefüggéseiből kiragadja s emiatt nem látja meg a nemességnek a gyarmati elnyomás elleni védekező szerepét. L. Concha bírálatára Kosáry Domokos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. Bp. 1954. II. köt. 189. old.

[79] O. L. Budapest. Kanc. osztály. Conceptus Referadarum 234/1764. sz.

[80] O. L. Budapest. Kanc. oszt. Conceptus Expeditionum. 47/1765, febr.

[81] O. L. Bp. Kanc. Oszt. Conc. Exp. 48 és 49/1765 febr.

a kardokig . . ." A kormányzásnak rossz mestere az erőszak és a félelem. A léleknek azonban nem lehet úgy parancsolni, mint a nyelvnek. Azt kívánja, „hogy megőrizve a hazai törvények szentségét a nemzetek irigy sokaságával szemben", legyenek mindnyájan egy szív, egy lélek s akkor elmondhatják: Quas insons patitur diras Vexatio flammas: extingues lacrimis, Austria saeva, tuis.[82]

Ha a Vexatio az udvar megbotránkozását váltotta ki, az Apologia extemporanea még nagyobb felháborodást keltett. Mária Terézia április 10-én szigorú vizsgálatot rendel a szerző kinyomozására.[83] A gyanú bizonyára Richwaldszky felé terelődik, aki ellen 1765-ben vizsgálat is indul. Az esztergomi prímási levéltárból ismerem Richwaldszky védekezését, aki egyrészt nem ismeri el a szerzőséget, másrészt hivatkozik az esztergomi érseki palotát megillető *immunitas*-ra, valamint az őt mint klerikust megillető *privilegium fori*-ra és *privilegium canonisra.*[84] A pert nem folytatták le a kanonok ellen. Noha 1765-ben a Richwaldszkyt támogató Barkóczy prímás hirtelen meghalt, további eljárásnak nincs nyoma.[85]

Az országgyűlés későbbi tárgyalásai alatt a Kollár-ügy is elcsitul. A királynő Kollárt mindvégig megtartja jóindulatában, sőt 1774-ben van Svieten helyében a könyvtár igazgatója és udvari tanácsos lesz. Az állomtanács is állandóan igénybe veszi fontos jogi és történeti kérdésekben.[86] Mária Terézia 1772-ben vele dolgoztatta ki a magyar királyok jogigényét az egykori Galicziára és Lodomériára,[87] ezért kapta 1777-ben a volt jezsuita birtokot, a Sopron megyei Keresztényt.[88] A legújabb történeti kutatások Kollárt mutatják be, mint a Ratio Educationisnak, Mária Terézia nagy tanügyi reformjainak főalkotóját; minden bizonnyal jelentős szerepe volt a Ratio Educationis előkészítésében.[89] Mint a felvilágosult abszolutizmus szószólója, maga is mindvégig támogatja a polgárság törekvéseit. Nagyvárad, Veszprém, Toplica és más városok polgársága hozzáfordul, hogy segítse felszabadulási küzdelmeiket, ezeket teljesíti. Védi a városokat a feudális urak elleni vitáikban,[90] s figyelemmel kíséri a parasztság sorsának könnyítését. A korszak sok jelentős magyarországi történészével s jogászával folytatott levelezésében a tudományos szervezés[91] mellett állandóan találkozunk a parasztság sorsának problémáival; éber figyelemmel kíséri az urbárium végrehajtását.[92] A feudális abszolutizmus királyi hatalmának megszilárdítása érdekében a nemesség elleni küzdelmet haláláig folytatta. Noha maga mint a sopronmegyei Keresztény község földesura a magyarországi birtokos nemességhez számítja magát, halála évében megjelent utolsó közjogi munkájában[93] el nem mulasztja, a nemesség ellen a királyi főtulajdonjog védelmét. A munka I. kötetében a régi magyarok Bölcs Leo nyomán közölt szokásai mellett a régi szlávok szokásait és hadügyét részletességgel tárgyalja, s ezzel kapcsolatban bizonyítja, hogy a szlávok Pannóniában őslakók és bennszülöttek. A munka második kötetében a vármegyék eredetét és intézményeit tárgyalva az elnyomott osztályok elkonfiskált jogait is védi. Ismét bemutatja, milyen széleskörű, szinte korlátlan jogai voltak a királyoknak a megyékben, miképp rendelkeztek a birtokok (egyházi birtokok) és alapítványok felett; ezek nem váltak a nemesek tényleges dominiumává, s feletttük a főtulajdonjogot a király mindig megtartotta.

Kollárnak az *Amoenitates*-ben kifejtett nézeteit az egyházi és világi nemesség halála után sem hagyja válaszolatlanul. A század végén az egykori jezsuita *Baerenkopf* Ignác esztergomi kanonok: *De dominio nobilium* c. munkájában[94] száll szembe az Amoenitates megállapításaival.

Kollár Ádám ekkor már régen a sírban pihent, de sokat vitatott nézetei termő talajba is hullottak. Igaz, évtizedekkel később, a reformkor nemzedéke tekinti magát szellemi örökösé-

---

[82] Az Apologia másolata az Országos Széchenyi Könyvtárban (Budapest) Quart. Lat. 424.

[83] O. L. Budapest. Kanc. oszt. Conceptus Referadarum. 76/1765. sz. és Conceptus Expeditionum 118/1765. ápr.

[84] Esztergomi prímási levéltár. Archivum vetus. Nr. 1400. „Humillima deprecatio fori" Richwaldszky védekezése. 1765. (?)

[85] Richwaldszky később (1776) előlép a kanonoki graduális promotio során, sőt a püspöki címet és a kapornaki javadalmas apátságot is megkapja. Itt is halt meg 1779-ben. (Életrajzára Kollányi Ferenc: Esztergomi kanonokok. 1100—1900. Esztergom, 1900. 374—375. old.)

[86] l. erre Csóka Lajos: Kollár Ádám Ferenc hatása az államtanács magyar kamerális tárgyalásaira. A Bécsi Magyar Történetkutató Intézet évkönyve. V. évf. Bp., 1935. 150—173. old.

[87] Iurium Hungariae in Russiam minorem et Podoliam Bohemiaeque in Oswicensem et Zatoriensem ducatus praevia explicatio. Vindobonae, 1772. Trattner.

[88] A birtokadományozásra vonatkozó oklevél eredetben és a vasvári káptalan bevezető oklevele a Soproni Állami Levéltárban. Kollár család iratai. Rézdoboz.

[89] l. Csóka J. Lajos: Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám. Pannonhalma, 1936. A Pannonhalmi Főiskola könyvei. 5. sz.

[90] Soproni ÁL. Kollár-iratok. Fasc. XIII. 626. Fasc. V. 197, Csóka Lajos: Kollár Ádám F. hatása az államtanács kamerális tárgyalásaira. I. m. 155. sk. old. vö. még Csizmadia Andor: Az egyházi mezővárosok jogállása és küzdelmük a felszabadulásért a XVIII. században. Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata. Nr. 24. Bp., 1962. 57—59. old.

[91] l. erre Csóka Lajos: A magyar tudományosság megszervezésének kísérletei a XVIII. században. Bp., 1942. Különlenyomat a Pannonhalmi Főiskola Évkönyveiből.

[92] l. különösen Benczur Józseffel évtizedeken át folytatott levelezését. Soproni Állami Levéltár. Kollár-iratok. Fasc. XIII. 546, 547, 548, 550, 556, 567, 568, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 579, 580, 585, 587, 588, 599, 600, 603, 605, 614, 618, 620, 622, 623, 624.

[93] Historiae Jurisque publici Regni Hungariae Amoenitates 1783. I—II.

[94] De dominio nobilium Hungariae deque Cladis ad Mohács causa vindiciae contra Adam Franc. Kollár. Posonii, 1790.

nek. Nem véletlen, hogy a történész Szalay László, a magyar doktrinairek egyik legképzettebb tagja a Magyar Tudományos Akadémián székfoglaló előadását Kollár Ádámnak szenteli.[95] Saját korában azonban a magyar nemesség ellenségesen fogadta törekvéseit. Ez a nemesség nem tudott áldozatot vállalni, s az 1764/65. országgyűlésen azt vetette a nemesi felkelés megváltását sürgető perszonálisnak, hogy az „irgalmas isten, ki az országot eddig annyi viszontagságok között fenntartotta, a veszélyeket is elfordítja, ad kegyelmesen időt, hogy a törvények által kijelölt esetekben mindig felülhessenek."[96] Darvas nógrádi követ ugyane tárgynál azzal érvelt, hogy a nemesi felkelés szabályozása már csak azért is veszedelmes volna, „mert feltehető, hogy az istennek, ki a népét megszámláló Dávidot mirigyhalállal büntette, a rendek sem tennének kedves szolgálatot."[97] Mikor pedig a rendek üzenetét vivő Bajzáth József esztergomi kanonok beszámolt a főrendi táblán tartott ékes beszédéről, egy rögtönző azonnal püspöksüveget szavazott meg számára, amely a karok és rendek hálás nézeteit fejezte ki:

„Orator Patriae, mitram tibi Patria vovet,
Vox tua, vox populi, vox sacra, voxque Dei est.[98]

Az istent általában sokat emlegették, s Máriássy szepesi követ nem átallotta esküvel bizonygatni, hogy „lelkének kárhozata nélkül nem járulhat az adó felemeléséhez", s azt hiszi, hogy a király még sem kívánja lelke kárhozatát."[99] Mikor végül is a nemesség az adó valamelyes felemelésébe beleegyezett, azt jobbágyai terhére tette, csakúgy, mint a testőrség tartását is azok vállára rakta.[100]

Az 1764. évi országgyűlés eredménytelensége után egyáltalán nem az következett, amit a magyar uralkodó osztályok vártak. Mária Teréziával e magatartás beláttatta, hogy országgyűlést nem érdemes, sőt veszélyes összehívnia, s élete hátralevő 16 esztendeje alatt a diétát mellőzte is. Országgyűlési tárgyakat, mint az adókivetést, vagy a tanügyi reformot, sőt az úrbérrendezést is királyi rendelettel (pátens) szabályozott. A leghátrányosabb azonban az volt az országra, hogy a nemesek teljes elzárkózása a terhek viselése elől az államtanács magyarellenes tanácsosainak malmára hajtotta a vizet. Ezek állandóan azt hangoztatták, hogy Magyarország nem járul erejéhez mérten az állam fenntartásához s ezért indokolták a monarchia gazdaságpolitikájában az ország gyarmati kezelését. Adókból és illetékekből Magyarország valóban csak jó ötödrésznyit viselt, kevesebbet mint Cseh-Morvaország. Azonban a sómonopólium és a vámjövedelem majdnem harmadrésznyi bevétele innen került ki, a kamarabirtokok hozadékának több mint fele, a bánya- és pénzverési jövedelmek négyötöde magyar területről folyt be. Az 1770-es években a Habsburg-országok hivatalos pénzbevételeinek 27.6%-a származott Magyarországról, pedig ezenkívül voltak más terhek is. Mai történetkutatásunk a monarchia terheiben 35%-ra becsüli az ország részesedését, s ez a gyarmati politikát egyáltalán nem indokolta.[101] Jellemző, hogy a terheket Magyarországon mind a jobbágyok viselték, s a felvilágosodott abszolutizmus jobbágypolitikájával és úrbérrendezésével csak a paraszti terhek rohamos emelését gátolta meg, lényeges segítséget nem tudott nyújtani.

*

Kollár Ádám Ferenc a felvilágosult abszolutizmus politikájának szószólója volt. „A Habsburg-abszolutizmus az 1760-as években heves, mondhatjuk azt is, hogy elkeseredett harcot vívott a magyar feudális uralkodó osztállyal, a nemességgel." De ez a harc mégsem volt osztályharc, hisz nem a feudalizmus megdöntéséért, az uralkodó osztály megsemmisítéséért folyt, hanem csak jogainak megnyirbálásáért, az abszolút hatalom kiterjesztése érdekében. Ha bármikor kenyértörésre került a sor a parasztfelkelések idején, s a feudalizmus megdöntéséről volt szó, a Habsburgok mindig alkalmazták a katonaságot a parasztság mozgalmának elfojtására.[102] Ennek ellenére találunk az abszolutizmus politikájában bizonyos haladó vonásokat. A magyar nemesség kiváltságait megnyirbálni törekedett, a polgárság és parasztság érdekében nem egy jelentős intézkedést hozott. Mivel azonban ez intézkedések végrehajtásában is kénytelen volt a hatalom helyi gyakorlójára, a nemességre támaszkodni, ez oly korlátokat jelentett, amelyek a célkitűzések érvényesülését legalább is részben meghiúsították. Mégis az abszolutizmus „az egyszerű — helyenként azonban már tőkés jelleget öltő — földesúri és — kisebb mértékben — paraszti árutermelésen alapuló feudális termelési viszonyokat szolgálni hivatott államhatalmi rendszer volt."[103] Politikája kétségkívül a termelőerők fejlesztését célozta. Ez azonban — mivel idegen abszolutizmus volt — elsősorban az örökös tartományok érdekeit szolgálta éppen Magyarország rovására, s üdvös reformjai Magyarországon csak kevéssé érvényesülhettek. Igaz, a magyar nemesség is része volt ez abszolutizmus állami

[95] Szalay László: Kollár Ferenc, mint publicista. Publicisticai dolgozatok. Pest, 1847. 3—17. old.
[96] Bacskády alispán szavai. Horváth Mihály i. m. 392. old.
[97] Szept. 27-i 36. ülés Horváthnál 397. old.
[98] Horváth i. m. 398. old.
[99] Horváth i. m. 406. old.
[100] Horváth i. m. 414. old.
[101] L. Eckhart Ferenc: A bécsi udvar gazdaság politikája Mária Terézia korában, Bp. 1922. legújabban: Magyarország története 1526—1790. A késői feudalizmus korszaka. Szerk.: H. Balázs Éva, Makkai László. Tankönyvkiadó, Bp., 1962. 493—496. old.
[102] Vö. Ember Győző: A Habsburg abszolútizmus osztálypolitikája i. e. 43. old.
[103] Ember i. c. 45. old.

mechanizmusának. A vármegyék az ő hatalmában voltak, a kormányszékek tisztviselői is közülük kerültek ki. A termelőerők fejlődésének előnyeit — bár kisebb mértékben — ők is élvezték. Magatartásuk azonban Dózsa után talán ebben a korszakban a legönzőbb, a legreakciósabb. A török elleni háborúk sok vért áldozó nemessége már nincs sehol, s a reformkor haladó nemességét még hiába keressük. Az árutermelést fokozó, majorsági gazdálkodást folytató nemesség a barokk életformában egyre növekvő igényével csak a jobbágy-veríték gyümölcseinek teljes kisajátításáért, saját kiváltságainak fenntartásáért harcol. Igaz, hogy ennek a küzdelemnek jelszava az idegen uralom ellen az ország jogainak és kiváltságainak védelme, a jelszó ebben a korban inkább csak ürügynek tekinthető. Mint a Richwaldszky-féle pamflet is bevallja, a nemes egyedül akarja élvezni dominiumát, melynek — nézete szerint — egész jövedelme őt illeti. A királynak legfeljebb jurisdictioja van, a paraszt munkája és bevételei a földesúr dominiumához tartoznak. Közigazgatás és bíróság leplezetlenül áll e korban a kizsákmányolás szolgálatában, s a jobbágy a növekedő kizsákmányolás ellen sérelmeinek orvoslását csak az abszolút királyi hatalomtól reméli; ahol néha támaszt is talál.

Kollár az abszolút hatalom mechanizmusának központi műhelyében, a bécsi Burgban él. Ennek birodalmi szemlélete csak bosszúsággal láthatja a kiváltságaihoz végsőkig ragaszkodó, maradi magyar nemességnek és vele azonos érdekű főpapságnak egocentrikus önzését s ez ellen hatalmas tudásának fegyvereivel száll harcba. A harc egyik fő szakasza, mint láttuk, az 1764. évi országgyűlés. „Jól tudom, — írja akkor megjelent munkája előszavában, — hogy igen sokaknak nem tetszik ez az én — amint mondják — régi pecsétes levelekben való bolond és esztelen fürkészésem," de én úgy „gondoltam, hogy egy jámbor polgár kötelességét teljesítem azzal, hogy ha sok esztendő fáradhatatlan munkája által összegyűjtöm a mi országunk alkotmányjogát megvilágosító dokumentumokat, királyomnak és hazámnak tollal katonáskodom, melyet, hogy nem elébb, hanem csak életem fogytával fogok letenni, szentül fogadom."[104]

Kollár Ádám Ferenc, a jelentős tudós és kultúrpolitikus, szláv patrióta, ugyanakkor *a magyar jogtörténet fáradhatatlan és első európai szintű kutatója* kezéből valóban csak a halál ragadta ki a tollat. Tudományából és szorgalmának gyümölcseiből sok tanulságot merít-het a mai kor nemzedéke is. Munkásságának értékét a Habsburg-abszolutizmus ellentmondásai határozzák meg, *quorum pars magna fuit.*

Csizmadia Andor

[104] De usu et perpetuo potestatis op. cit. pp. 6, 8.

Orvosolhatja-e a szerződés törvényes alaki kellék hiánya miatti semmisségét a teljesítés?

A Polgári Törvénykönyv előkészítő munkái, majd a törvénykönyv életbelépése és gyakorlati alkalmazása felkeltették az érdeklődést a szerződés érvénytelenségének kérdései iránt. Talán természetesnek mondható, hogy az érdeklődés homlokterébe azok a jogintézmények kerültek, amelyeket a Ptk. korábbi jogunkkal szemben új intézményekként vezetett be, ezek elméleti alapjait kereste a jogtudomány és gyakorlati alkalmazási körét igyekezett megvonni mind a tudomány, mind a gyakorlat. E két, az érdeklődés homlokterébe került új intézmény: az állam javára való marasztalás és az in integrum restitutio helyett, ha erre nincs lehetőség, az érvénytelen szerződésnek a bírói határozathozatalig való hatályossá nyilvánítása.

A figyelemnek az új intézmények felé fordulása természetesen nem teszi szükségtelenné a nem új, vagy legalábbis formájában nem új intézmények vizsgálatát sem, s a szerződés érvénytelenségének témakörében erre jogi irodalmunkban már számos elméleti és gyakorlati részletkérdésben sor is került. Az alábbiak szintén egy az érvénytelenségi tan körébe tartozó ilyen nem új, sőt igen régi keletű kérdésnek a vizsgálatát tűzték célul.[1]

1. A szerződés, a jognyilatkozatok kötelező alakszerűséghez kötésének gondolatával már az *ősi, primitív jogrendszerekben* találkozunk. Minthogy azonban a fejlődés e kezdeti fokán a szerződési *forma* nem megjelenési módja a felek szerződési akaratának, hanem a szerződés, *a szerződéses kötelezettség létesítője, fel sem*

[1] A cikk a polgári jogi szerződések közül csak az élők közötti szerződésekkel foglalkozik, a Ptk. 205. §-a jegyében nem rekesztve ki az élők közti egyoldalú jogügyleteket sem. Nem foglalkozik viszont a halál esetére szóló ügyletekkel, függetlenül attól, hogy azok szerződési formát öltenek-e, vagy végrendeletit. Az élők közti és a halál esetére szóló ügyletek a rendezendő életviszonyok különbözőségei folytán éppen az alakszerűségi szabályok vonatkozásában olyan eltérést mutatnak, hogy együtt tárgyalásuk nem lett volna célszerű.

Ugyancsak más elbírálás alá esik a felek által kikötött alakszerűség jogkövetkezményeinek mikénti rendezése általában, s az alábbiakban vizsgált kérdés szempontjából különösen is, erre tehát szintén nem térek ki.

merülhet a teljesítés orvosló hatályának problémája.

2. Mihelyt azonban a gazdasági viszonyok fejlődésével a kötelező *alakszerűség funkciója megváltozik,* s annak betartása csak egyik — talán nem is mindig a többiekkel egyenrangú — érvényességi kelléke lesz a szerződésnek, elvileg *nem kizárt* a teljesítés orvosló hatálya kérdésének *felmerülése,* bár ettől jogalkotás és jogi irodalom a római jogi regula Catoniana[2] tételét magáévá téve eléggé elzárkózik. Ehhez járul a XIX. század pandektista jogtudományában kidolgozott, de hatását még sokkal tovább, helyenként még napjainkban is éreztető tétel, amely a semmis ügyletet nem tartva jogügyletnek, ennek konvalidálódását logikailag kizártnak tartotta, mert — mint mondta — a semmi a körülmények utólagos megváltozásával sem válhat valamivé.

Az alaki hiba miatt semmis ügyletnél az orvoslás elismerésének további problémája lesz az, hogy míg a más okból semmis ügyletnél a konvalidálódás csak a semmisségi ok elhárulása után merülhet fel, a kötelező alakszerűség elmulasztása esetén, ha az érvénytelenségnek a teljesítéssel konvalidálódását elismerjük, nem az érvénytelenségi ok elhárulása utáni konvalidáló lehetőséget ismerünk el.

A kifejtettek ellenére — talán mert kevésbé tapadtak a római jogi hagyományokhoz — a *Porosz Landrecht* és az *Optk.* nagyban-egészben általános érvényű szabályt tartalmaznak arra, hogy az alaki hiba miatt érvénytelen szerződés alapján teljesített szolgáltatás nem követelhető vissza. A *Porosz Landrecht* arra az esetre, ha a szerződés tárgya ingó dolog, s a szerződés mindkét fél részéről azonnal teljesedésbe megy, kimondja, hogy ez az írásbeliség hiánya miatt nem támadható meg (I. rész 5. cím 146. §), általánosságban pedig arra az esetre, ha az egyik szerződő fél a másiktól a teljesítést már egészben vagy részben felvette, ennek a félnek biztosít választási lehetőséget a szerződésnek a maga részéről való teljesítése, a kapott szolgáltatás visszaadása, vagy megtérítése között (I. rész 5. cím 156. §). Emellett az I. rész 5. cím 161. § ennek valamelyest ellentmondó rendelkezést is tartalmaz, kimondva, hogy azokban az esetekben, amikor a szerződés írásba foglalása elmaradt, s az a fél, aki a szóbeli szerződést nem akarja teljesíteni, a másik szerződő félnek már adott valamit, ezt akár vissza is követelheti.

Az *Optk.* 1432. §-a szerint a csupán formahiba miatt érvénytelen kötelezettségből eredő fizetések éppúgy nem követelhetők vissza, mintha valaki tudva tartozatlan fizetést teljesít (függetlenül attól, hogy a teljesítő fél tudott-e az ügylet alaki hiba miatti semmisségéről). Bár a törvény szavai csak a fizetés visszakövetelését zárják ki, a bírói gyakorlat és az irodalom ennek a szabálynak — helyesen — általánosabb értelmet tulajdonít, hiszen az 1432. § tartalmából a törvényhozó szándéka világosan kitűnik, s nem volna helyes a törvény betű szerinti értelmezéséből eredő e logikai kettősségnek helyt adni.

A *Code civil* alig szabályoz olyan esetet, amelyben az alaki hiba elmulasztásához érvénytelenségi szankciót fűzne. Az ügyletek e szűk körére, ahol ezt mégis rendeli, a teljesítés konvalidáló hatályát kifejezetten ugyan nem ismeri el, de gyakran a törvény más szabályából a konvalidálódás lehetősége folyik. Ilyen alakszerűséget ugyanis a Cc. elsősorban az ajándékozási ígérethez kíván meg, a kész ajándékhoz azonban nem. Így az ajándékozási ígéret tényleges teljesítése voltaképpen kész ajándékba, és ezzel alaki szempontból formátlanul is érvényesen megkötheto ügyletbe fordítja át az ügyletet.

A *BGB,* amelyre a római jog a Gemeines Recht közvetítésével a kapitalista kodifikációk közül a legnagyobb befolyást gyakorolta, a teljesítésnek a formahibát konvalidáló hatályát nem ismeri el, illetve mindössze három esetben ismeri el, ezek közül is az egyik a Cc. ismertetett szabályához hasonlóan a szóbeli ajándékozási ígéret teljesítése (518., illetve 2301. §).

A svájci kötelmi törvény *(OR)* megoldása a BGB-éhez hasonló. Ebben is kivételes a teljesítés konvalidáló hatályának elismerése, s a Cc. és a BGB mintájára itt is megtaláljuk azt a szabályt, amely az írásbeli formához kötött ajándékígéretet a teljesítés után kész ajándéknak tekinti, s mint ilyent, az alaki kellékek betartása nélkül érvényesnek ismeri el [243. cikkely (3) bek.].

Ami a *magyar magánjogi törvénytervezeteket* és az Mtj.-t illeti, a Tervezet egyetlen szövege sem ismeri el a teljesítés általános konvalidáló hatását, bár mindegyik ismer egyes, kivételes szabályokat, amelyekben a teljesítésnek ilyen ereje van. Az *Mtj.* azonban, szemben a korábbi Tervezetekkel, úgy rendelkezik, hogy a meg nem felelő alakban kötött szerződés, hacsak a törvény mást nem rendel, érvényessé válik az elfogadott teljesítés által, amennyiben telekkönyvi bejegyzés is szükséges, a telekkönyvi bejegyzéssel megerősített teljesítés által (Mtj. 961. §).

3. Talán a Cc. kivételével mindazokban a jogrendszerekben, amelyek alaki hiba megsértése esetén a teljesítésnek nem tulajdonítanak konvalidáló hatályt, korábban vagy később, de mind a bírói gyakorlatban, mind a jogi irodalomban vita indult e szabályok helyessége, tarthatósága körül. A vitákban a szabályt helyeslő álláspontoktól, pl. a BGB vonatkozásában Planck—Strohal[3], az OR vonatkozásában Oser—Schönenberger[4], a teljesítéssel való konvalidá-

[2] Quod ab initio vitiosum est, non potest tractu temporis convalescere.

[3] Planck's Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. J. Guttentag, Verlagsbuchhandlung Berlin, 1913. 4. kiad. I. köt. 316. old. a 125. §-hoz fűzött 3. megjegyzés.

[4] Hugo Oser—Wilhelm Schönenberger: Das Obligationenrecht. Kommentar zum Schweizerischen Zivilgesetzbuch V. köt. Schulthess und Co. Zürich 1929. 30. és köv. old.

lódás teljes elismerése melletti állásfoglalásig, amit különösen a BGB vonatkozásában szamosan képviselnek, több átmeneti, közvetítő megoldást, illetve megoldási javaslatot találunk. A BGB irodalmában már alig néhány évvel a BGB életbelépése után vitatotta vállik a kérdés[9] és kb. a 30-as évek óta egyre inkább lazul a bírói gyakorlat is a teljesítés orvosló hatályának elismerése irányában, ami ismét megelenkíti az e kérdés körül folyó irodalmi vitát.

A kérdés vizsgálatánál a legtöbb szerző a kötelező alakszeruséget rendelő *jogszabály céljából* indul ki, de többen közülük, így pl. Lange[6], valamint Heldrich[7] e célokat elemezve arra az eredményre jutnak, hogy ezek mindig olyanok, amelyeknek védelmét a megtörtént teljesítés feleslegessé teszi. Mások, mint pl. Regelsberger[8], Reichel[9] vagy Merz[10] a teljesítés orvosló hatályát csak arra az esetre ismerik el, ahol ezt az a cél, amelyet a törvényhozó az alakszerűség előírásával el kívánt érni, indokolttá teszi, nem állítva, hogy ez minden esetben fennáll.

Különbözik továbbá az a *mód* is, ahogyan az egyes szerzők az általuk képviselt álláspont *törvényi alapját* keresik. Egyes szerzők különösen a BGB vonatkozásában azt kívánják mesterkélt, vagy kevésbé mesterkélt módon igazolni, hogy a teljesítés általános orvosló hatálya *a BGB szabályaiból folyik.*[11] Ezt a felfogást a gyakorlat nemigen tette magáévá, ehelyett további feltételek fennforgása esetén az alaki hiba folytán érvénytelen szerződés alapján teljesítő fél visszakövetelési igényével szemben a csalárdság kifogásának adott helyt, úgy, hogy a további feltételek elé egyre kevesebb követelményt állított, míg végül mind a német, mind a svájci elmélet és gyakorlat egyaránt eljutott ahhoz a jogi eszköznöz, amellyel az imperialista jogtudomány és joggyakorlat a legrugalmasabban idomítja a régi, számára eredeti tartalmában már nem megfelelő jogszabályokat tetszése szerintivé, a *Treu und Glauben* generálklauzulájához (BGB 242. §, ZGB 2. cikkely), kimondva, hogy az alaki hiba miatt semmis ügylet alapján teljesített szolgáltatás visszakövetelése a Treu und Glaubenbe ütközik.[12]

Ezen irányzatok és annak az időnként hangot kapó felfogásnak ellenére, amely szerint a jogügyletek alakisághoz kötése a tisztességes embert a nem tisztességes kezébe adja[13], a teljesítés orvosló hatálya *meg sem általánosan elismert.* Többen ellenzik a kérdésnek a Treu und Glauben-ba ütközés alapján való megoldását, s ezzel a teljesítés orvosló hatályának ilyen általános elismerését, s ezt arra az esetre korlátozzák, ha *a teljesítő fél tudott* a formahiba miatti érvénytelenségről és annak ellenére teljesített.[14] Egyesek ilyenkor a tudva fenn nem álló fizetett tartozás visszakövetelhetetlenségére alapítják a visszakövetelési igény megtagadását, mások a venire contra factum proprium elvével operálnak, amihez szintén feltételezik a formahiba ismertségét.[15]

A Treu und Glauben, a csalárdság kifogása jegyében előbb a bírói gyakorlatban, majd az irodalomban az a kérdés is felmerült, hogy vajon csak a megtörtént teljesítést emeljék-e jogerőre, vagy ezek a kifogások alkalmasak legyenek-e az alaki hiba miatt érvénytelen szerzodes alapján a *teljesítés kikényszerítésére* is. A német bírói gyakorlat elég széles körben alakított ki ez utóbbit is elismerő gyakorlatot, különösen a csalárdul, rosszhiszemüen előidézett formahiba esetére[16], de az irodalomban is akadt ennek a nézetnek képviselője. Így Enneccerus—Nipperdey, különösen arra az esetre, ha a formahiba figyelembevétele annak a félnek a javára, aki a szolgáltatást megtagadja, annak eddigi magatartása alapján az általános jogérzettel összeegyeztethetetlen. Ilyen esetnek tünteti fel pl., ha a formahibára hivatkozó fél hosszabb idő óta húzza a formahibás ügylet hasznait.[17] Nem egyenesen a semmis szerzodésből levezetve, de az igénynek Coing is helyt adna.[18] A német szerzők többsége, a svájci jogban pedig mind a joggyakorlat, mind

[5] L.: pl. Hans Reichel: Zur Behandlung formnichtiger Verpflichtungsgeschäfte. (§ 125 BGB). Archiv für die Civilistische Praxis (AcP) 104. köt. (1909) 1—150. old. és F. Regelsberger: Gesetz und Rechtsanwendung. Jherings Jahrbücher 58. köt. (1911) 171—172. old.

[6] Heinrich Lange: Die Eindämmung von Nichtigkeit und Anfechtbarkeit. AcP 144. köt. (1938) 149—164. old.

[7] Karl Heldrich: Die Form des Vertrages. AcP 147. köt. (1941) különösen 91—104. old.

[8] Regelsberger: i. m. i. h.

[9] Reichel: i. m. 32. és köv. old.

[10] Berner Kommentar. Kommentar zum schweizerischen Zivilrecht. Einleitung. Artikel 1—10 ZGB. Verlag Stämpfli und Cie. Bern. 1962. 453. old. a ZGB 2. cikkelyéhez fűzött 484. megjegyzés.

[11] L.: Reichel: i.m. 32—35. old.; Regelsberger: i. m. i. h., aki csak a törvény szelleméből vezeti ezt le, annak elismerése mellett, hogy a törvényhozói szándék más volt; Lange: i. m. 159—164. old., aki törvényi analógiával jut erre az eredményre. 1961. évi tankönyvében azonban már ezt az álláspontot nem vallja, de a teljesítés általános orvosló hatályának elismerését ebben is követelménynek tartja.

[12] Ennek egyik jellemző példája, hogy míg Oser—Schönenberger ezt a gondolatot meg kifejezetten elvetik (i. m. 30. old.), Merz a ZGB 2. cikkelyehez fűzött kommentárjában külön fejezetet szán a formahiba miatti semmisségre való meg nem engedett hivatkozásnak (i. m. 346—361. old.).

[13] L.: pl. Enneccerus—Nipperdey: Lehrbuch des Bürgerlichen Rechts. J. C. B. Mohr, Tübingen, 1960. 15. kiad. I/II. kötet. 954. old., Lange: i. m. 150. old.

[14] J. Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch (Erläutert von Helmuth Coing) J. Schweizer Verlag, Berlin 1957. 11. kiad. I. köt. 405. old. a 125. §-hoz fűzött 33. megjegyzés.

[15] L. pl. Riezler: Venire contra factum proprium. 1912. 139. és köv. old. és Lehmann: Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Gesetzbuches. Walter de Gruyter und Co, Berlin. 1957. 10. kiad. 209. old., aki erre a körre korlátozottan a Treu und Glaubenba ütközést is elismeri.

[16] L.: Staudinger—Coing i. m. 706. old. a 25. §-hoz fűzött 34. megjegyzés.

[17] Enneccerus—Nipperdey: i. m. 958. és köv. old.

[18] Staudinger—Coing: i. m. 707. old. a 25. §-hoz fűzött 34. megjegyzés.

az irodalom a Treu und Glaubenba ütközés elismerése ellenére ilyenkor a teljesítés perelhetőségét tagadva csak kártérítési igénynek adnak helyt, ezzel mintegy érzékeltetni kívánva azt a különbséget, ami a már foganatba ment és a még foganatba nem ment szerződés közt van.

4. Ami a *magyar magánjogot* illeti, már a Tervezet első szövegének Indokolása[19] felveti a kérdést, hogy nem volna-e célszerű a teljesítésnek általában a jogszabállyal előírt alak hiányát pótló hatályt tulajdonítani. A felvetett kérdést azonban menten el is utasítja azzal, hogy azokat a visszásságokat, amelyeket a jogügyletek kötelező formához kötése eredményezhet, a Tervezet már akkor figyelembe vette, amikor a formaszabadság mellett foglalt állást, s ezek a teljesítés általános konvalidáló hatálya elismerésének alapjául nem szolgálhatnak. A kérdés azonban ezzel nem került le a napirendről, hanem a Tervezet további tárgyalását előkészítő Főelőadmány egyik elvi kérdéseként ismét felmerült.[20] A Főelőadmány azonban megoldásként a Tervezet álláspontját tartotta fenn, álláspontja szerint ugyanis a formának a teljesítés által való pótolhatása utat nyitna ahhoz, hogy a teljesítés gyors keresztülhajtása által a rosszhiszemű hitelező megfoszthatná adósát attól a védelemtől, amelyet számára a törvény az írásos forma megkövetelésében, mint protektív intézkedésben felállít.

A törvény e rendelkezésének szigorát a Polgári Törvénykönyv javaslatához a kereskedelem érdekeire tekintettel készült vélemény és bírálat is kifogásolja, a bíráló a teljesítésnek az alakszerűséget pótló hatályának általánosságban való kimondását kívánja.[21]

A magyar *bírói gyakorlat* egyes esetekben már az Mtj. előtt is hajlott a teljesítés orvosló hatályának elismerésére, sőt 1926-ban már olyan ítélettel is találkozunk, amely indokolásában „kifejlődött bírói gyakorlatra" hivatkozik ebben a vonatkozásban.[22] Viszont az Mtj. után is találunk elvétve olyan ítéletet, amely a teljesítésnek nem tulajdonít konvalidáló hatályt. Ingatlan elidegenítés esetén egységes a gyakorlat abban, hogy a kellő alakban írásba nem foglalt jogügyletet akkor sem tartja érvényesnek, ha a vevő a vételárat kifizette és az ingatlant tényleges birtokába vette.

A *jogtudomány* álláspontja sem egységes. Az Mtj. előtt általánosabb az alaki hiba teljesítéssel való orvosolhatóságának el nem ismerése, az ilyen irányú kialakult gyakorlat támadása, annak contra legem volta miatt és attól tartva, hogy ez oda vezethet, hogy az alakszerűségnek a törvény által való megállapítása egyáltalán feleslegessé válik.[23] De akad ennek az álláspontnak az Mtj. után is képviselője.[24]

Ezzel szemben vannak akik legalábbis de lege ferenda már az Mtj. előtt a teljesítés orvosló hatálya mellett foglalnak állást, így elsősorban Fürst László, aki ezt a külső magatartáshoz való kötöttség elvéből vezeti le.[25] Az Mtj. után ez a nézet válik nem kivétel nélkülivé, de általánossá.[26] Az álláspont képviselői álláspontjuk kialakításánál a kötelező alakszerűség elrendelésének *céljából* indulnak ki, s ezt a teljesítéssel általában megvalósítottnak, s ilyen esetben a visszakövetelés megengedettségét a jóhiszeműségbe ütközőnek tartják. Azokra az esetekre, amelyekben az alakszerűség előírása mögött nem olyan ok van, amelynek védelme a teljesítés után fölöslegessé válik, a szabály alól kivételt statuálnak.

A főszabály megfordításával hasonló eredményre jut a felszabadulás után, de még a Ptk. előtt Nizsalovszky, aki a semmisségi szankciónak megfelelően főszabálynak a teljesített szolgáltatás visszakövetelhetőségét tekinti, hozzáteszi azonban, hogy ha az alakszerűség pusztán az ügylet komolyságát kívánta biztosítani, a teljesítés a komolyságnak elég bizonyítéka ahhoz, hogy a gyakorlat a visszakövetelést kizárja.[27]

5. A teljesítés orvosló hatályának el- vagy el nem ismerésében a szocialista törvénykönyvek sem képviselnek egységes álláspontot.

Kifejezetten nemleges álláspontot foglal el az *OSZFSZK Polgári Törvénykönyvének* 151. §-a azzal a pozitív tartalmú rendelkezésével, hogy az alaki hiba miatt érvénytelen szerződés szankciója — amennyiben teljesítés történt — az eredeti állapot helyreállítása, a *bolgár kötelmi törvény* 34. cikke, amely arra az esetre, ha a szerződés semmisségét többek között az alakiságok be nem tartása miatt megállapították, kimondja, hogy a felek mindegyike köteles a másiknak visszaszolgáltatni azt, amit tőle kapott. Nem tesznek külön említést a kérdésről az *1961. évi Szovjet Alapelvek,* de értelemszerűen az orvoslás tagadása következik belőlük (14. cikk 4.

[19] Indokolás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez. Grill. Budapest, 1901. III. köt. Kötelmi jog (I—VI. cím) 73. old.

[20] A Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetének további tárgyalását előkészítő Főelőadmány és a Tervezetre vonatkozó bírálati anyag. Grill. Budapest, 1905. VI. köt. 64. old. 156. sz. elvi kérdés.

[21] Halasi Béla: Vélemény és bírálat a Polgári Törvénykönyv Javaslatához, különös tekintettel a kereskedelem érdekeire. O. M. K. E. kiadás. Budapest, 1914. I. Kötelmi jog általános rész, 11. old.

[22] Budapesti Ítélőtábla 7. P. 10.538/1926.

[23] Schuster Rudolf: Szerződések alakszerűsége és a bírói gyakorlat. Magyar Jogi Szemle. VIII. évf. 1927. 1—6. old.

[24] Így pl. Vál Ottó: Magánjogi fejtegetések (a kötelező írásbeliség hiányának jogkövetkezményei és az utólagos teljesítés jogi hatálya). Budapest. 1930., különösen 12. old., Schwartz Tibor: Az alakszerűség hiányát pótolja-e a teljesítés elfogadása? Jogállam. XXXII. évf. 1933. 325—330. old., különösen 330. old.

[25] Fürst László: A teljesítés konvaleáló hatása formahibás ügyleteknél. Magyar Jogi Szemle VIII. évf. 1927. 152—159. old.

[26] Vö. Szladits Károly: Magyar magánjog. Grill. Budapest. 1941. I. 298. és köv. old.; Villányi László: A magyar magánjog rövid tankönyve. Grill. Budapest, 1941. 52. old.

[27] Nizsalovszky Endre: Magyar Polgári Jog. I. Általános rész. Egyetemi jegyzet. Budapest, 1950. 242. old.

bek.), s egyáltalán nem szabályozza a kérdést az 1950. évi *lengyel törvény* a Polgári Törvénykönyv általános részéről, amely az ügyleti érvénytelenségnek csak az eseteit rendezi, a jogkövetkezményeit nem.

A teljesítés orvosló hatályának elismerése kérdésében — a lengyel jogszabály hallgatását nem számítva — a *csehszlovák Ptk.* válik ki a többi közül. A csehszlovák Ptk. az alaptalan gazdagodás szabályai körében kimondja, hogy: nem kérhető vissza, amit... csak alaki hiány miatt érvénytelen tartozásra... szolgáltattak, amenynyiben a tartozásra nem cselekvőképtelen személy szolgáltatott (362. §). Hasonló szabályt ugyancsak az alaptalan gazdagodás körében az *új csehszlovák Polgári Törvénykönyv tervezete is* tartalmaz.

Nehéz volna és nyilvánvalóan mesterkéltnek tűnne a csehszlovák jognak a szovjet és a népi demokratikus jogoktól eltérő szabályát a szabály mögött meghúzódó társadalmi viszonyokból, azok különbözőségéből levezetni. Az ok szerintem nem is erre vezethető vissza, hanem arra, hogy a szocialista kodifikációk sem történelmi múlt nélküli fehér lappal indultak, nem tűzték maguk elé azt a célt, hogy mindent ami régi, csak azért mert régi, elejtsenek akkor is, ha a szocialista társadalmi-gazdasági renddel összeegyeztethető volna. A csehszlovák Polgári Törvénykönyv történelmi múltja az Optk, ami a törvénykönyv számos rendelkezésén kimutatható. Amikor a csehszlovák Ptk. alaki hiba esetén a teljesítésnek orvosló hatályt tulajdonít, ebben nézetem szerint az Optk. 1432. §-ában foglalt szabály megőrzését kell felfedezni, amely nyilván bevált az eddigi gyakorlatban és nem volt ok a félretételére.

Az imént a burzsoá jogfejlődés bemutatása során láttuk, hogy azokban az országokban, amelyek törvénykönyvei a formahiba miatti érvénytelenség esetén a teljesítés orvosló hatályát nem ismerik el, e problémát a bírói gyakorlat és a jogirodalom felveti. Hogy áll ez a kérdés a szocialista jogtudományban és a bírói gyakorlatban? A szovjet és a bolgár jog az, amelyekben erre a kérdésre a választ keresnünk kell.

A *bolgár* irodalomban Vasziljev foglalkozik egy igen részletes tanulmányában a szerződés érvénytelenségének kérdéseivel, különös figyelmet szentelve a bolgár kötelmi törvény nyomán kialakult bírói gyakorlatnak.[28] E tanulmány a tárgyalt kérdésben, talán a törvénykönyv teljesen egyértelmű, határozott rendelkezése folytán, a törvénykönyv álláspontját észrevétel nélkül magáévá teszi, fel sem vetve, hogy részben vagy egészben más megoldás is elképzelhető volna.

Kevésbé egyértelmű már a *szovjet* irodalom és bírói gyakorlat állásfoglalása a törvény rendelkezéseinek szigorú tiszteletbentartásában. A bírói gyakorlat különösen az OSZFSZK Polgári Törvénykönyvének 138. §-ában foglalt azt a rendelkezést, amely az 1000 rubelt meghaladó ajándékozási szerződés érvényességéhez közokirati formát kíván meg, életszerűtlennek tartja, különösen abban az esetben, ha az ajándékozás közeli hozzátartozók közt történt. Ismételten elő is fordul, hogy az ilyen ügyletek érvényességét el is ismeri. E nézetnek a jogi irodalomban is vannak képviselői, akik szerint az adásvételhez hasonlóan az ingyenes ügyletekre is ki kellene terjeszteni az alakszerűségi szabály alól való feloldást arra az esetre, ha a szerződést megkötésekor nyomban teljesítik.[29]

6. Ami a *magyar jogot* illeti, első látszatra talán kétséget hagyhat fenn annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a Ptk. elismeri-e a formahiba miatt érvénytelen ügylet teljesítés útján való orvoslását, vagy sem.

A Ptk. 218. § (3) bekezdésének második mondata így hangzik: „A szerződésnek a megszabott alak mellőzésével történt megszüntetése vagy felbontása is érvényes, ha az annak megfelelő tényleges állapot a felek egyező akaratából létrejött." Ez a szabály, a teljesítést is a szerződés megszüntetésének módjai közé sorolva, a teljesítés orvosló hatályának elismerését jelentené, azzal a korlátozással, hogy annak a felek egyező akaratából kellett létrejönnie.

Ha azonban a 218. § (3) bekezdésének második mondatát nem összefüggéseiből kiragadva vizsgáljuk, már erősen kétségessé válik, hogy lehet-e ennek a szabálynak ilyen értelmet tulajdonítani. A szabály ilyen értelmezése ellen szólnak a következők: a 218. § (3) bekezdésének első mondata, amelynek a második mondat nyilván folytatása (mert ha önálló rendelkezést tartalmazna, ez a törvény szerkesztési módját figyelembe véve legalább is új bekezdést igényelne), olyan esetekben, amikor jogszabály vagy a felek megállapodása a szerződés érvényességét megszabott alakhoz köti, szemben korábbi jogunkkal kiterjeszti az alakszerűség követelményét az ilyen alakban kötött szerződés megszüntetésére vagy felbontására is. Ennek a mondatnak a folytatása az imént idézett, s ennek folytán joggal merül fel a kérdés, hogy vajon nemcsak ennek a szabálynak a merevségét kívánja-e a rendelkezés enyhíteni, amikor *ilyen esetre* és *nem általában* tulajdonít a szerződésnek az alakszerűség mellőzésével történt megszüntetésének vagy felbontásának orvosló hatályt.[30] Már pedig, hogy ebben az értelemben a teljesítés nem sorolható a szerződés megszüntetésének esetei közé, ahhoz kétség sem férhet, hiszen a teljesítési

[28] L. Vasziljev: Az érvénytelen ügyletek kérdései a bíróságok és a döntőbíróságok gyakorlatában. Pravna Miszel 1960. 5. szám, 115—143. old. és 6. sz. 87—118. old. (bolgárul).

[29] L.: N. V. Rabinovics: A jogügyletek érvénytelensége és annak következményei. A leningrádi egyetem kiadója 1960. (oroszul) 84. old. és az általa idézett I. B. Zakirov és F. H. Szejfullajev álláspontját.

[30] Ezt az értelmet tulajdonítja a rendelkezésnek Világhy is: Világhy Miklós—Eörsi Gyula: Magyar polgári jog. Egyetemi tankönyv. Tankönyvkiadó, Budapest, 1962. I. köt. 195. old.

cselekmény szűk kivételektől eltekintve nyilvánvalóan nem lehet alakisághoz kötve.

A 218. § (3) bek. második mondatának általános orvoslást kimondó értelmezése ellen további, a törvény rendelkezéseiből és rendszeréből folyó érvek is szólnak. Így nevezetesen, ha a törvény a felek egyező akaratából létrejött teljesítésnek általános orvosló hatályt kívánt volna tulajdonítani, semmi értelme sem volna a 217. § (2) bekezdés második mondatának, amely a felek által érvényességi kellékül kikötött alak esetére rendelkezik úgy, hogy a teljesítésnek vagy egy részének elfogadásával a szerződés akkor is érvényessé válik, ha az alakiságot mellőzték. További érvként hozható fel, hogy a Ptk. — bár indokolásában elismeri, hogy a szerződéses viszonyok megszűnésének legáltalánosabb és gazdaságilag legjelentősebb formája a teljesítés[31] — szerkezeti felépítésében a teljesítést és a szerződés megszűnésének többi eseteit teljesen különválasztja és a szerződésnek a felek megegyezésével való megszűnésének eseteiként (amire nyilván a 218. § (3) bekezdésének mindkét mondata céloz) éppen a megszüntetést és a felbontást jelöli meg (319. §).

A kifejtettek alapján abból kell kiindulni, hogy *Polgári Törvénykönyvünk a teljesítésnek* a törvény által előírt alaki szabály mellőzése miatt érvénytelen ügyletnél *általában nem kíván orvosló hatályt tulajdonítani.*

A bírói gyakorlatban a teljesítés orvosló hatályának kérdése már a Ptk. megalkotása előtt felmerült a Csjté. 8. § (1) bekezdésének azzal a szabályával kapcsolatban, amely a házassági vagyonközösségnek a házassági életközösség megszűnése esetére szóló megosztását csak közokirati formában engedi meg a házasfeleknek. Mint ismeretes, a szabály merevségét korábbi ingadozó bírói gyakorlat után a Legfelsőbb Bíróság P. K. 232. sz. állásfoglalása (BH. 1956. 3. sz.) oldotta fel azzal, hogy kimondta, hogy a különélő házastársak között az életközösség megszakadása után ingókra vonatkozóan létrejött és foganatbament vagyonközösség megosztás közokiratba foglalás nélkül is hatályos, ezt a felek utólag csak az általános szabályok szerint, pl. kényszer, tévedés, megtévesztés stb. címén támadhatják meg. E határozatban nem vitásan a teljesítés orvosló hatályának elismerése nyert kimondást.[32]

De a polgári jog területén is merültek fel a bírói gyakorlatban az alakszerűség elmulasztása ellenére teljesített, vagy részben teljesített ügyletek kapcsán jogviták, különösen az ingatlan adásvétel, a tartási és életjáradéki, valamint a lakásbérleti szerződés körében.

Az a körülmény, hogy mint láttuk, a szocialista polgári jogban sem szükségszerű az alaki hiba miatt érvénytelen szerződésnek teljesítéssel való orvoslása előli elzárkózás, s hogy a bírói gyakorlatot is foglalkoztatja a probléma, jogossá teszi annak elemzését, hogy a *Ptk. alapján milyen körben van helye a teljesítés orvosló hatálya elismerésének,* hogy nem volna-e indokolt a teljesítés visszakövetelhetését szélesebb körben megtagadni, mint ezt a Ptk. érvénytelenségi szabályai lehetővé teszik, s ha igen, mi a megoldás kulcsa. Ha az akarati hiányok körében is — különösen a már megtörtént teljesítés után — joggal merül fel az érvénytelenség szigorú dogmatikájának fellazítására irányuló igény,[33] méginkább indokolt lehet ez az alaki fogyatékosságok esetén.[34]

A kérdés megválaszolásához véleményem szerint annak vizsgálatából kell kiindulnunk, hogy vajon *azok az okok, amelyek a törvényhozót az alaki szabályok megsértése esetére a semmisség megállapítására vezették,* ugyanúgy *indokolják-e hogy ez a semmisség az önkéntes teljesítéssel nem orvosolható semmiséget eredményezzen,* mint a semmisség többi eseteinél. Hogy a törvénybe, a dolgozó nép érdekeibe ütköző szerződésnél, az uzsorás szerződésnél, de a cselekvőképtelen, vagy korlátozottan cselekvőképes ügyleteénél is a teljesítés orvosló hatályának elismerése abszurd volna, a törvény által védett érdek meghiúsulását jelentené, az kézenfekvő. De kérdés, áll-e ez az alaki hiba miatti érvénytelenségre is?

A feltett kérdés megválaszolásához azt az induktív módszert választottam, hogy megkíséreltem ebből a szempontból egyenként sorravenni mindazokat az eseteket, amelyekben Polgári Törvénykönyvünk érvényességi kellékül kötelező alaki formát ír elő, hogy azután ennek

[31] A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1959. 241. old

[32] A P. K. állásfoglalás, főleg a gyakorlat képviselői körében nem aratott osztatlan tetszést, nemcsak contra legem volta miatt, de többen a vagyonközösség megosztásából kifolyólag utóbb eléjük kerülő jogviták okát a vagyonközösség megosztásánál az egyik fél oldalán jelentkező olyan kényszerhelyzetben vagy nem kellő átgondoltságban látták, amely — e nézetek szerint — a közokiratba foglalással elkerülhető lett volna. A Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiuma a családjogi elvi döntések és P. K. állásfoglalások felülvizsgálata során (B. H. 1961. évi 4. sz. 795. sz. P. K. állásfoglalás) az ismertetett határozatot változatlanul fenntartotta.

[33] L.: Eörsi Gyula: Tulajdonosok és kollektívák jogágazatai: differenciálódás és integrálódás a szocialista jogrendszerben. A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-történeti tudományok osztályának közleményei, XIII. köt. 1—2. sz. 109—110. old.

[34] Mindamellett meg kívánom jegyezni, hogy amikor a formahiba megszegése miatt érvénytelen ügylet esetén a teljesítés konvalidáló hatályának kiterjesztése mellett foglalok állást, ezzel nem kívánok egyben állást foglalni abban a kérdésben, hogy helyes-e az újabb jogirodalomban egyre élesebben felmerülő az az álláspont, amely a már foganatba ment érvénytelen ügylet esetén a 237. § (1) bekezdés rendelkezését csaknem mindig a 237. § (2) bekezdésével váltaná fel. (L. különösen Solt Kornél: Tipikus tényállások az érvénytelen szerződések hatályossá nyilvánítása köréből. Magyar Jog. 1964. 20—25. old., de hasonló tendenciát mutat már ugyanezen szerzőnek: Az érvénytelen szerződés jogkövetkezményei című cikke. JK. 1963. 392—397. old.) A formahibás ügyletnél a teljesítés konvalidáló hatályának elismerése más elvi alapokon nyugszik.

eredményeként néhány általános következtetést vonjak le:

a) Mindenekelőtt vannak olyan alakszerűséget igénylő jognyilatkozatok, amelyeknél a jogviszony természetéből következik, hogy az írásbeliség elmulasztásából folyó érvénytelenségre *csak a teljesítés előtt lehet hivatkozni, a teljesítés konvalidáló hatálya azonban fel sem merülhet.* Ezek: a *tartozáselismerés* és a törvényes *elévülési idő megrövidítésére, vagy meghosszabbítására* irányuló szerződés. Az első esetben a teljesítéssel való konvalidálódás azért nem merül fel, mert nem a tartozáselismerés a teljesítés jogcíme, a másodikban mert az elévülési idő lejárta ellenére való teljesítés jogos és viszszakövetelhetetlen. Megítélésem szerint ebbe a körbe vonható még a *tulajdonjog fenntartásának kikötése* is.

b) A kötelező alakszerűség be nem tartásának jelentősége szempontjából nem állnak messze a most említettektől a Ptk.-nak az *elővásárlási, visszavásárlási és a vételi jog* kikötéséhez írásbeliséget rendelő szabályai. Ha a visszavásárlási és a vételi jog gyakorlója e szerződések alaki hibája miatt érvénytelen jog alapján szólítja fel a tulajdonost az adásvételi szerződés megkötésére, a tulajdonos ezzel szemben joggal élhet a szerződés érvénytelenségének kifogásával, kérdés azonban, ha a tulajdonos ezzel a kifogással nem él, hanem megköti a szerződést, ennek a szerződésnek jogcíme marad-e az alapjául szolgált érvénytelen visszavásárlási vagy vételi jog olyan értelemben, hogy ennek érvénytelensége címén a megkötött adásvételi szerződést is érvényteleníteni lehet. Véleményem szerint nem, tehát voltaképpen a teljesítés itt sem az érvénytelen ügyletet orvosolja. Az elővásárlási jog ettől csak abban különbözik, hogy ott maga az elővásárlási jog jogosultja teszi meg — az elővételre vonatkozó megállapodás alaki hibája ellenére — a vételi ajánlatot, amit ha a jog jogosultja elfogad, a vételi szerződés éppúgy függetlenül az elővásárlási jogtól, mint a viszszavásárlási és vételi jog esetén.

c) Körülbelül egyenlő súllyal merül fel az orvosló hatály elismerésének kérdése a kizárólag a felek valamelyikét vagy esetleg mindkettőt védő alaki szabályok megszegése esetén a következő esetekben: a kötelem szerződéses biztosítékai körében előírt alaki szabályok közül a *kötbérkikötésnél,* a *jogvesztés kikötésénél,* a *kezességvállalásnál* és a *zálogtárgyból bírói út nélküli kielégítésben való megállapodásnál,*[35] valamint *a lakásbérleti és a mezőgazdasági ingatlan haszonbérleti jogviszony felmondásánál* a kötelező alakszerűség be nem tartása esetén.

A szerződés, illetve a jognyilatkozat írásbeliséghez kötésének oka a szerződés biztosítékainál általában a kötelezett védelme, bár Eörsi szerint a kezességvállalás írásba foglalásának követelménye a jogosult védelmét szolgálja, egyrészt a kezességvállalás utólagos letagadása, másrészt az olyan kétértelmű nyilatkozatok okozta zavarok ellen, amelyekből a jogosult kezességvállalásra következtethet, de valójában nem tartalmaznak kezességvállalást.[36] A lakásbérleti és mezőgazdasági haszonbérleti szerződésnek akár a bérbeadó, akár a bérlő részéről való felmondásánál az írásbeliség célja a másik fél védelme mellett a jogbizonytalanság kiküszöbölése és a meggondolásra ösztönzés.[37]

A felsorolt esetekben véleményem szerint egyenlő választ kíván az a kérdés, hogy vajon az a védelem, amelyet a törvény az alakszerűségnek érvényességi kellékül való előírásával akár a kötelezettnek, akár a jogosultnak nyújtani kíván, indokolt-e még az önkéntes teljesítés után is. Vagyis másszóval, a jognyilatkozat vagy szerződés alaki hiba miatti érvénytelenségére hivatkozással visszakövetelheti-e a kötelezett az általa önként kifizetett kötbért azon a címen, hogy a kötbérkikötés nem volt írásba foglalva, visszakövetelheti-e a kezes az általa ugyancsak önként teljesített szolgáltatást ugyanezen a címen? Ha a felek a kötelezettség lejárta után a zálogtárgyat — anélkül, hogy ebben írásban megállapodtak volna — közösen értékesítik, hivatkozhat-e a kötelezett utóbb a zálogtárgyat elidegenítő ügylet semmisségére, avagy amennyiben a jogvesztés olyan jellegű, hogy a kötelezettre nézve teljesítési kötelezettséget hoz létre és ezt a kötelezett teljesíti is, hivatkozhat-e utóbb ezen teljesítési cselekménye érvénytelenségére és visszakövetelheti-e azt, amit teljesített? Kívánhatja-e a lakás bérlője, vagy a mezőgazdasági ingatlan haszonbérlője az eredeti állapot helyreállítása címén abba a lakásba vagy mezőgazdasági ingatlanba való visszahelyezését, amelyet annak ellenére hagyott el és adott viszsza, hogy akár a bérbeadó (illetve haszonbérbe-

[35] A kötelem szerződéses biztosítékai körében előírt alaki szabályok közül nem vonhatók ugyanezen elbírálás alá a Ptk. 260. § (1) bekezdésében és a 266. § (2) bekezdésében szabályozott esetek. Az előbbi jellegzetessége, hogy ott a „teljesítő cselekményt" nem a kötelezett végzi, hanem ő csak tűri, mégpedig — az alakilag hibás szerződés esetén — nem érvényes beleegyezése alapján. Itt tehát a jogosult részéről, akinek érdekét a megállapodás közokiratba foglalása védeni hivatott, nem történik olyan önkéntes teljesítés, ami a formahiba orvoslásának alapjául szolgálhatna. (Más kérdés, hogy az érvénytelen végrehajtó okirat alapján foganatosított végrehajtás esetén a jóhiszemű árverési vevő mennyiben élvez védelmet és mennyiben teszi ezzel lehetetlenné az eredeti állapot természetbeni visszaállítását.) — A jelzálogszerződés írásba foglalásának elmulasztása viszont azt a kérdést veti fel, hogy vajon lehetséges-e enélkül egyáltalán teljesítésről beszélni. A jelzálogszerződés „teljesítése" jogunk szerint voltaképpen éppen a telekkönyvi bejegyzésre alkalmas okirat kiadásában áll, amely mögött írásbeli szerződésnek kell állnia. Ebben az esetben tehát teljesítés sincs a kötelező alaki szabályok betartása nélkül, s így az orvosló hatály kérdése fel sem merülhet.

[36] Világhy Miklós—Eörsi Gyula: Magyar polgári jog. Egyetemi tankönyv. Tankönyvkiadó. Budapest, 1962. I. 452. old.

[37] A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve id. kiad. 355. old.

adó), akár ő maga a megfelelő alakszerűségi szabályok betartása nélkül mondott fel, illetve kívánhatja-e ugyanezt a bérbeadó vagy haszonbérbeadó, ha ő a lakást illetve a mezőgazdasági ingatlant a felmondás után önként kiköltöző bérlőtől, illetve az ingatlant rendelkezésére bocsátó haszonbérlőtől átvette? Változtat-e a kérdés megítélésén, hogy a kötelezett tudott vagy nem tudott arról, hogy a formahibás szerződés alapján nem lett volna köteles teljesíteni? Vagy menjünk tovább, a semmisség abszolút jellegéből kifolyólag érvényesítheti-e a visszakövetelési igényt, vagy a bérleménybe való visszahelyezés iránti igényt olyan harmadik személy is, akinek valaminő érdeke fűződik ahhoz, hogy a teljesítő kötelezett vagyona ne csökkenjen, vagy a lakásbérleti, illetve haszonbérleti jog a volt bérlőt vagy haszonbérlőt továbbra is megillesse? Vagy lesz-e bíró, aki pusztán az alaki hiba miatt — és nem azért, mert pl. a kikötött kötbér túl magas, a jogvesztésként kikötött hátrány túl súlyos vagy egyébként az egyik fél jogait súlyosan kijátszották, vagy esetleg az állam érdekeit megkárosították — a kötelezett teljesítése után hivatalból meg fogja állapítani az ügylet semmisségét és el fogja rendelni az eredeti állapot helyreállítását?

Ha a kérdéseket a Ptk.-nak a szerződés érvénytelenségét rendező szabályai alapján akarjuk megválaszolni, csaknem valamennyire igennel kell válaszolni. De azt hiszem, ez az igenlő válasz sokakat vagy talán senkit sem elégítene ki. Kielégítő választ úgy vélem csak akkor kaphatunk, ha az érvénytelenségi szabályok mellett — látszólag bizonyos fokig azok ellenére — a Ptk. alapelveit is figyelembe vesszük. Az ilyen körülmények között jogot érvényesítővel szemben — *ha jogát pusztán az alaki hiba miatti érvénytelenségre alapítja* — rendszerint a Ptk. 2. § (2) bekezdését kell majd felhívnunk, amely a jogok gyakorlását csak a jogok társadalmi rendeltetésének megfelelően biztosítja. De adott esetben nem lehet kizárt a Ptk. 4. § (1) bekezdésének és (3) bekezdése első fordulatának, sőt esetleg 5. §-ának felhívása sem.

d) Önálló szempontok szerint igényel elbírálást a *mezőgazdasági ingatlanok haszonbérletére* irányuló szerződés. Társadalmi berendezkedésünk a mezőgazdasági ingatlanok forgalmában és ezzel együtt haszonbérlet útján való hasznosításában is elsősorban a birtokmaximumból folyó korlátokat állít fel, de ezen túlmenően más szempontokból is szükségessé válhat ezekben a szerződésekben a társadalmi érdekek fokozottabb szem előtt tartása. Erre utal a Ptk. indokolása is, amikor a szerződéshez rendelt alakszerűséget azzal indokolja, hogy ez megkönnyíti e szerződéses viszonyok állami ellenőrzését.[38] Kérdés, vajon ez a cél is olyan-e, amely a szerződés teljesítése után elveszti jelentőségét, vagy fordítva, ha a teljesítés orvosló erejét erre az esetre is elismerjük, ez éppen a törvény által szem előtt tartott cél meghiúsulására vezethet. Álláspontom az utóbbi, különösen ha hozzátesszük, hogy a teljesítés orvosló erejének elismerése még külön serkentőleg hathat a felekre, hogy az érvénytelen szerződést mielőbb a megvalósítás stádiumába juttassák.[39]

Nem kizárt természetesen, hogy a szerződés foganatba menetele után valamelyik fél részéről az alaki érvénytelenségre való hivatkozás itt is rendeltetésellenes joggyakorlásnak fog tűnni, de míg az előbb tárgyalt esetekben ez volt az általános, a tipikus, itt ez lesz a kivételes, az atipikus.

e) A mezőgazdaság körében maradva, Polgári Törvénykönyvünk érvényességi kellékül írja elő az írásbafoglalást a *termelési és terményértékesítési szerződésekre.* Ennek célja egyrészt az, hogy a termelési és terményértékesítési szerződésekre megállapított és hatóságilag jóváhagyott kötelező feltételeket a felek betartsák, másrészt, hogy a részletes szerződési feltételekről a jogban rendszerint járatlanabb, tájékozatlanabb termelők kellő módon tudomást szerezhessenek.

Annak a kérdésnek megválaszolásához, hogy a nem megfelelő alakban létrejött szerződés (ideértve azt az esetet is, ha a szerződést nem az arra jogosult írja alá) esetén mindkét fél teljesítésének vagy esetleg már a teljesítés mindkét fél részéről való megkezdésének biztosítson-e jogunk orvosló hatályt, ismét csak azt kell vizsgálnunk, hogy az a cél, amely a szerződéskötéskor az alakiság kötelezővé tételét indokolta, megvalósult-e azzal, hogy a szerződés a teljesítés stádiumába lépett, vagy nem. A válasz csak nemleges lehet, de helyeselni kell Eörsi megállapítását, hogy a szerződés ilyenkor vállalkozási, vagy adásvételi szerződésként megállhat.[40]

f) Annyiban hogy az írásbeliség kötelezővé tételével a szerződő fél számára kívánja a feltételek pontos megismerését biztosítani, s hogy a szerződés rendszerint előre megállapított feltételek alapján jön létre, a *biztosítási szerződés* formakényszere a termelési szerződéséhez hasonlít. E szerződés körében azonban az alaki hibától igen lényeges vonatkozásban maga a törvény tekint el, amikor elismeri, hogy a szerződés a szerződő fél ajánlata alapján a biztosító nyilatkozata nélkül is létrejön [537. § (2) bek.].

Azt azonban, hogy legalább a szerződő fél részéről írásbeli ajánlattétel történjék, a felek érdekén túlmenően az általános jogbiztonság, a forgalombiztonság is megköveteli. Ennélfogva

[38] A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve id. kiad. 350. old.

[39] Már nem az érvénytelenség okának, hanem a jogviszony természetének következménye lesz, hogy az érvénytelenség jogkövetkezményeit a teljesítés megkezdése után rendszerint a Ptk. 237. § (2) és nem az (1) bekezdés alapján leszünk kénytelenek megvonni.

[40] Világhy Miklós—Eörsi Gyula: Magyar polgári jog. Egyetemi tankönyv. Tankönyvkiadó. Budapest, 1962. II. 77. old.

álláspontom szerint a mindkét fél részéről csak szóban kötött biztosítási szerződés még akkor sem válik érvényessé, ha annak alapján a szerződő fél díjfizetéseit a biztosító elfogadja. Más kérdés, hogy adott esetben a biztosítónak ez a magatartása eredményez-e és ha igen, milyen címen kártérítési kötelezettséget.

g) Az eddig tárgyaltaktól az alaki hibában szenvedő *ingatlan adásvételi és ajándékozási szerződés* egy lényeges vonatkozásban eltér. Az alapkérdést nem lehet ugyanis úgy feltenni, hogy az alakszerűség elrendelése céljából kiindulva helyes-e arra a következtetésre jutni, hogy a teljesítés orvosolhatja-e a formahibát vagy sem. Fennálló szabályaink értelmében ugyanis mindkét szerződés teljesítési cselekményének egyik lényeges eleme, nevezetesen a tulajdonátruházás, másként mint írásbeli szerződés alapján nem jöhet létre. Adásvételnél az eladó részéről való birtokbabocsátás, a vevő részéről való birtokbalépés és a vételár kifizetése, ajándékozásnál az ajándékozó részéről való birtokbaadás és a megajándékozott részéről való birtokbalépés a teljesítést még nem teszi befejezetté. A kérdés tehát az, vajon az alaki hibában szenvedő ingatlan adásvételi vagy ajándékozási ügyletnél bírhatnak-e a most felsorolt teljesítési cselekmények a szerződést orvosló erővel. Elmélet és gyakorlat ettől eddig mereven elzárkózott, e szerződéseknek az írásbeliség hagyományosan annyira lényeges elemévé vált, hogy a jogi közfelfogás szerint az alakszerűség által védeni kívánt célt a legmélyebben sértené akár az eladónak, akár a vevőnek, akár az ajándékozónak a szerződés írásbafoglalására, vagyis megkötésére kötelezése, akkor is, ha az adásvételnek, illetve az ajándékozásnak megfelelő tényleges állapot (ideértve azt is, hogy az eladó a vételárat felvette) a felek között megvalósult (mégpedig, ha az ingatlannak akár elidegenítői oldalon több tulajdonosa, akár megszerzői oldalon több jogosultja van, valamennyiük önkéntes közös megegyezésével), és már hosszabb idő óta fennáll. Ha 10 éven át az érdekeltek egyike sem bolygatja ezt a tényleges állapotot, a vevő, illetve a megajándékozott elbirtoklással tulajdonjogot szerezhet, de 10 éven belül sem a vevő nincs védve az eladóval vagy örököseivel, vagy akár harmadik személyekkel szemben, hogy azok nem fogják a szerződés érvénytelenségéből folyó jogaikat érvényesíteni, sem az eladó azzal szemben, hogy a vevő vagy örökösei nem fogják-e az ingatlan birtokát visszaadni kívánni, s egyidejűleg a kifizetett vételárat visszakövetelni.

Igaz, hogy erre joggal lehet azzal érvelni, hogy ez a törvény szankciója, amiért a felek annak szabályait megszegték, annál is inkább, mert szemben az imént bemutatott szerződéstípusok zömével, nyugodtan állítható, hogy az, hogy ezek a szerződések írásbeliséget igényelnek, köztudott. Mégis meg merem kockáztatni azt a kérdést, vajon ez a szankció számos esetben nem olyan személynek jelent-e meg nem érdemelt előnyt, aki a szerződés érvénytelenségében ugyanolyan hibás, vagy esetleg hibásabb mint a másik fél, s az írásbeliség elmulasztásának ürügyével, de valójában egészen más okból kíván a szerződéstől szabadulni. Lehet, hogy merésznek tűnik az általam képviselt álláspont, de nem látom indokoltnak, hogy a rendeltetésellenes joggyakorlás kifogásától, — amely a Ptk. alapelvein nyugvó szabály — ha annak feltételei egyébként fennforognak, miért éppen ebben az esetben üssük el az érdekeltet. E jogi eszköz alkalmazásával, mint minden ilyen általános jellegű szabállyal, természetesen óvatosan kell bánni, de teljes kirekesztése indokolatlan volna.

h) A *tartási és életjáradéki szerződésekre* kötelező alaki szabályok elmulasztása esetére maga a Ptk. [586. § (2) bek.] biztosítja az orvosló hatályt, ha az egyik fél a tartást ellenszolgáltatás fejében hosszabb időn át szolgáltatta. Az a kérdés, hogy szóbeli szerződés esetén mikor van helye az orvosló hatály elismerésének, bővebb megtárgyalást igényelne.

A jogi gyakorlatban és ennek nyomán az elméletben is vita merült fel, hogy vajon van-e ennek helye akkor, ha a tartás fejében járó ellenszolgáltatás ingatlan. Az uralkodó felfogás a kérdést igenlően dönti el.[41]

Nem alakultak még ki egységesnek mondható elvek abban a tekintetben, hogy mi tekintendő „hosszabb időn át" szolgáltatott tartásnak. Erre a kérdésre természetesen nem is volna helyes általános szabályt felállítani, sőt az idő mérése szempontjából talán az sem lehetne közömbös, hogy a tartás a felek valamelyikének akaratából szakadt-e meg, s ez hivatkozik a szóbeli szerződés érvénytelenségére, vagy a felek valamelyikének, rendszerint az eltartottnak a halála folytán, s ennek örököse lép fel a szerződés érvénytelenítése iránti igénnyel.

Az a körülmény, hogy az elszámolás még minden érdeksérelem nélkül megtörténhet — véleményem szerint — még nem kell hogy az orvosló hatály elismerésének megtagadásához vezessen.[42]

i) A kötelező alakszerűség hiánya kivételesen jóváhagyással fog orvoslást nyerni, ha ezt az alakszerűséget igénylő *meghatalmazásnál* mulasztják el. Az érvénytelen meghatalmazás alapján eljáró felet joggal tekinthetjük álképviselőnek, akinek ügyletét az álképviselt helybenhagyhatja.

j) A kötelező alakszerűség eseteinek sorravételében hátra van még egy el nem hanyagolható kérdés. A Ptk. 218. § (2) bekezdése minden olyan esetben, amikor jogszabály írásbeli alakot

[41] L.: Benedek Károly—Világhy Miklós: A Polgári Törvénykönyv a gyakorlatban. Magyar Jog. 1962. 311. és köv. old., Berényi József: Szerződésen alapuló tartási viszonyok. Közgazdasági- és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1962. 76. és köv. old.

[42] Az ellenkezőjét l.: Benedek Károly—Világhy Miklós: id. cikk. 313. old.

rendel, a szerződés érvényességéhez közokiratot, vagy teljes bizonyító erejű magánokiratot kíván arra az esetre, ha *a szerződő fél nem tud, vagy nem képes írni.* A szabály célja nyilvánvaló: fokozottabb védelmet nyújtani mind az írástudatlannak, mind az írni nem képes személynek az esetleges visszaélések ellen, de ezenkívül az írástudatlannak általában, az írni nem képesnek esetleg (attól függően, hogy írásképtelenségét mi idézi elő) ügyei vitelében a társadalom többi tagjához képest hátrányosabb helyzetben léte és ennek folytán könnyebb kihasználhatósága ellen.

Ha ezeket a körülményeket figyelembe véve tesszük fel a kérdést, vajon helyes-e ilyen esetekben az előírt alakszerűség mellőzésével kötött szerződések, illetve tett jognyilatkozatok esetén a teljesítés orvosló hatályát elismerni, már óvatosabbaknak kell lennünk a válaszszal. Úgy vélem indokoltabb volna az orvosló hatályt általában megtagadni, de néhány korrektívummal. Mindenekelőtt szem előtt kellene tartani, hogy az egyszerű magánokiratnál szigorúbb alakszerűséget a törvény az írástudatlan vagy írásképtelen fél védelmében kívánja meg, tehát a másik felet itt sem illetheti több jog, mint az egyszerű magánokirat elmulasztása ellenére történt teljesítésnél. A jogi védelem formája tehát a viszonylagos semmisség lehetne, amelyre csak az írástudatlan vagy írásképtelen személy hivatkozhatna, illetve az ő érdekében lehetne hivatkozni.

Az írásképtelen személy továbbá — írásképtelensége okától függően — lehet hogy csak a nyilatkozat megtételénél előfordulható visszaélések ellen szorul fokozottabb védelemre, ügyei vitelében általában, így teljesítő cselekményében nincs azonban különös védelmet igénylő olyan hátrányosabb helyzetben, amely az általánostól eltérő elbírálás alá vonását indokolná. Abból kiindulva, hogy mégis ez az atipikus és az előbb írt a tipikus eset, a szabályt a tipikus eset szem előtt tartásával kellene felállítani, s az atipikus, a kivételes esetére szükség esetén a rendeltetésellenes joggyakorlás kifogását megengedni.

Erősen elgondolkoztató, hogy vajon az írástudatlan, vagy írásképtelen személynek a teljesítés orvosló hatályának megtagadásával nyújtott védelmet kiterjessze-e a jog ezek örököseire is, ez esetben természetesen velük szemben is megengedve — mégpedig az előbb említettnél szélesebb körben — a rendeltetésellenes joggyakorlás kifogását, vagy korlátozódjék ez a védelem az írástudatlan, illetve írásképtelen személyére, az örökösöknek csak akkor jogi védelmet nyújtva, ha bizonyítják, hogy az írástudatlan vagy írásképtelen tájékozatlanságát vagy egyébként hátrányos helyzetét kihasználták.

A kötelező alakszerűséget rendelő jogszabályoknak a fentiekben történt áttekintése nem teljes annyiban, hogy a Polgári Törvénykönyvön kívül más polgári jogi jogszabályok is írnak elő kötelező alakszerűséget. Mégis annak figyelembevételével, hogy a szerződések kötelező alakhoz kötésénél ezek a szabályok is nyilván hasonló szempontokat tartanak szem előtt, jogosnak tartok az elmondottakból olyan általános következtetéseket levonni, amelyeket az élők közötti vagyoni ügyletekre függetlenül attól helyesnek tartok, hogy magát az ügyletet a Ptk. rendezi-e vagy más jogszabály, illetve hogy a kötelező alakszerűséget a Ptk. rendeli-e el vagy más jogszabály.

Következtetéseimet az alábbiakban vonnám le:

1. Mindazokban az esetekben, amelyekben megkívánt alakszerűségként *egyszerű magánokiratot* ír elő a törvény, és ez nem hatósági jóváhagyás, ellenőrzés vagy kötelező szerződési feltételek kikötését és betartását célozza, *a teljesítés orvosló hatályát el kell ismerni.* Ennek *jogi formája* ma csak a visszakövetelési igénnyel szemben biztosított *rendeltetésellenes joggyakorlás, vagy esetleg a Ptk. más alapelvére támaszkodó kifogás* lehet.

2. Amennyiben az okiratba foglalást *hatóság jóváhagyó vagy ellenőrző szerepének biztosítása,* vagy *kötelező szerződési feltételek betartása* indokolja, *a teljesítésnek általában nincs orvosló hatálya.*

3. Azokban az esetekben, amelyekben *az alakszerűség betartása a teljesítési cselekmény részét képezi,* befejezett teljesítés hiányában *a teljesítés orvosló hatályának elismerése nem jöhet szóba.* Az érvénytelenségből eredő igények érvényesítésével szemben azonban *kivételesen itt is helye lehet a rendeltetésellenes joggyakorlás kifogásának.*

4. Azokban az esetekben, amelyekben a törvény *közokiratot vagy teljes bizonyító erejű magánokiratot rendel,* a formahiba ellenére történt *teljesítésnek általában nincs orvosló hatálya.* Teljesítés után azonban az ügylet formahibás voltára csak *az a fél hivatkozhat,* illetve annak érdekében lehet hivatkozni, *akinek védelmét a közokirat vagy teljes bizonyító erejű magánokirat előírása szolgálta.* A rendeltetésellenes joggyakorlás kifogása kivételesen ezzel a féllel szemben is felhozható lehet.

5. *Jogszabály* kifejezett rendelkezése adott esetre a teljesítés orvosló hatályát *korlátozhatja* vagy *kiterjesztheti.* [Ilyen kiterjesztést tartalmaz a Ptk. 586. § (2) bekezdése.]

Weiss Emília

A társadalmi bíráskodás munkajogi vonatkozásai*

A szocializmus építése befejezésének időszakában fontos feladat a szocialista demokrácia fejlesztése, az állampolgárok bevonása a gazdasági és kulturális célkitűzések megvalósításába. Sok olyan funkciót, amelyet ma még állami szervek látnak el, fokozatosan társadalmi szervek vesznek át. A társadalmi szervek mind nagyobb szerepet fognak betölteni az állampolgárok szocialista nevelésében, a közrend és az állampolgárok jogainak védelmében, a társadalomellenes megnyilvánulások, bűncselekmények megelőzésében és elhárításában.

Az állampolgáraink nagy eredményeket érnek el a szocializmus építésének minden területén, kis számú kivétellel megtartják Népköztársaságunk törvényeit és tiszteletben tartják a szocialista társadalmi együttélés írott és íratlan szabályait.

A szocialista törvényesség megszilárdításában elért eredmények ellenére nagy figyelmet kell fordítani a bűncselekmények elkövetőire és a különböző társadalmi együttélési szabályok megsértőire. Az ilyen megnyilvánulások zavarják az állampolgárok nyugodt életét, munkáját és kárt okoznak a társadalomnak. A szocialista törvényesség és a szocialista együttélési szabályok megsértői ellen határozottan fel kell lépni, de nem indokolt minden esetben az igazgatási úton való megbirságolásuk vagy büntetőeljárás során a megbüntetésük. A kollektíva ereje sok esetben megjavíthatja ezeket az embereket és segítheti a szocialista gondolkodás, magatartás általános érvényesülését.

Az ügyek társadalmi úton történő elbírálása tekintetében a kezdeti lépéseket megtettük. A dolgozóknak az állami és társadalmi feladatok megoldásába való bevonását szolgálta a társadalmi bíróság intézménye. Az 1041/1956. (V. 30.) minisztertanácsi határozat elvi célkitűzése volt, hogy a dolgozókat a munkafegyelem megsértői és a társadalmi tulajdon megkárosítói ellen hatékony védekezésre mozgósítsa. A társadalmi bíráskodás a jogágak közül csak a munkajog területét érintette. A társadalmi bíróságok a szakszervezet szervezési, irányítási és ellenőrzési joga mellett a 300 főt elérő üzemekben alakultak meg és hatáskörükbe a következő fegyelmi vétségek tartoztak: *a)* munkafegyelem megsértése; *b)* a társadalmi tulajdon megkárosítása; *c)* a szocialista együttélés szabályainak üzemen belüli megsértése; *d)* a személyi tulajdon sérelmére az üzemen belül elkövetett cselekmények.

A társadalmi bíróság által alkalmazott szankciók azonosak voltak a Munka Törvénykönyv két enyhébb fegyelmi büntetési nemével, az alacsonyabb munkakörbe helyezésre és azonnali hatályú elbocsátásra, esetleg büntető eljárás kezdeményezésére, vagy kártérítési eljárás megindítására javaslatot tehettek a vállalat igazgatójának.

Az MSZMP VIII. Kongresszusán hozott határozat szerint szocialista államunk továbbfejlesztésének kulcskérdése a szocialista demokrácia mind szélesebb körű kibontakoztatása. A határozat megállapította, hogy időszerű a népi ellenőrzés és a társadalmi bíráskodás továbbfejlesztése.

E határozat gyakorlati végrehajtását jelenti a Népköztársaság Elnöki Tanácsának a társadalmi bíróságokról szóló 1962. évi 24. számú törvényerejű rendelete. (Továbbiakban: Tvr.)

Az újonnan megalakult társadalmi bíróságok működésének néhány alapvető vonása:

Vállalati szinten jönnek létre, az adott üzem demokratikus alapon választott bíróságai, az állami igazságszolgáltatás szerveitől függetlenül járnak el. Általában a 100-nál több dolgozót foglalkoztató vállalatoknál alakultak meg.

A társadalmi bíróság hatáskörébe tartozik: *a)* a szakszervezeti bizottság előterjesztése alapján a munkafegyelem és a szocialista együttélés szabályainak megsértése, valamint a munkahelyen elkövetett egyes szabálysértések; *b)* az ügyész vagy a bíróság által elbírálásra áttett kisebb jelentőségű bűntettek; *c)* a vállalat dolgozói között felmerült becsületsértés, rágalmazás és könnyű testi sértés; *d)* a vállalat dolgozóinak egyes anyagi természetű vitás ügyei.

Feladatuk, hogy neveljék a dolgozókat a munka öntudatos, fegyelmezett végzésére, a társadalmi tulajdon védelmére, elősegítsék a dolgozók emberi méltóságának, továbbá tulajdonának és egyéb jogainak kölcsönös tiszteletben tartását. A szervezés, működtetés és irányítás felső szinten a Szakszervezetek Országos Tanácsának, helyileg a szakszervezeti bizottság hatáskörébe tartozik. A szakszervezeti feladatok köre tehát bővül. A társadalmi bíróság eljárásának célja a felelősségre vont személy és a többi dolgozó nevelése.

A társadalmi bíróság rendszerint nyilvános tárgyaláson, a kollektíva tagjainak aktív részvétele mellett hozza meg határozatát.

A döntés ellen panasznak van helye a szakszervezeti bizottsághoz, vagy taxatíve felsorolt esetekben felülvizsgálati kérelemnek a járásbírósághoz. A panasz lehetőségét kizárja, ha a társadalmi bíróság határozatának felülvizsgálatát a járásbíróságnál kérték.

I.

A jogi szaklapjainkban különböző tanulmányok jelentek meg, amelyek a társadalmi bíróságról szóló Tvr. jogági sajátosságait elemezték. A munkajogi kérdésekkel eddig behatóbban nem foglalkoztak, ezért időszerűnek látszik, hogy a

* A Magyar Jogász Szövetség Tudományos Bizottsága mellett működő Munkajogi Albizottság rendezésében 1963. november hó 29. napján megtartott előadás.

problematikus jogszabályi rendelkezések egységesebb értelmezését megkísérelve elvi segítséget adjunk a jogszabályokban kevésbé jártas társadalmi bíróságok, valamint az őket patronáló jogászok számára.

A társadalmi bíróságok lényegesen kibővített hatásköre az egységes szocialista jogrendszerünk több fontos jogágát érinti. A büntetőjog, az államigazgatási jog, a polgári jog és a munkajog az Alkotmányból mint alaptörvényből kiindulva, tételesjogi szabályaiban számos olyan speciális jogági alapelvet tartalmaz, amelyekből külön-külön és együttesen felismerhetők a szocialista jog kritériumai. A szocialista jog pedig egészében és részlet szabályaival egyaránt felépítményi jellegének megfelelően a szocialista termelési visszonyok összességének, a gazdasági alapnak a fejlődését segíti elő.

A szocialista munkajogunk tételesjogi rendelkezései a szocializmus építését követve — más jogágakhoz hasonlóan — egyre hatékonyabban és következetesebben valósítják meg a jogági alapelveket.

A szocialista munkajogunk alapelvei közül példaként felsorolok néhányat:

A munkához való jog és a társadalom munkájában való részvétel követelménye, a munkafegyelem megtartásának kötelezettsége, a végzett munka mennyiségének és minőségének megfelelő díjazáshoz való jog, a pihenéshez és az üdüléshez, az egészséges és biztonságos munkafeltételekhez való jog, a dolgozók bevonása a munka társadalmi megszervezésébe és ellenőrzésébe, a társadalmi tulajdon védelmének kötelezettsége stb.

Néhány speciális vagy esetleg közös, de más összefüggésben felismerhető jogági alapelvnek, pl. a társadalmi tulajdon védelmének kötelezettsége, a jogalkalmazó társadalmi bíróságok működésében is irányadónak kell lennie, s ezek az alapelvek a társadalmi bíróságokról szóló Tvr. egyes rendelkezéseiből egyértelműen kitűnnek.

A munkajognál maradva pl. társadalmi bíróság elé lehet állítani azt a dolgozót, aki a munkafegyelmet vagy a szocialista együttélés szabályait megsértette, aki a munkáját az anyagot pazarolva végezte, de azt a gazdasági vezetőt is, aki dolgozók egészségét, vagy testi épségét védő szabályokat nem tartotta be.

A jogági alapelvek figyelembevétele nem öncélú jogelméleti kérdés, hanem a jogalkalmazásban is fontos szerepet tölt be. A társadalmi bíráskodás tételesjogi rendelkezéseinek értelmezése és magyarázata csak a jogági alapelvek segítségével történhet. Ha tehát a társadalmi bíráskodás vitás elvi kérdéseit elemezzük, a munkajogi problémák megoldásánál a szocialista munkajogunk alapelveiből kell kiindulnunk és figyelemmel kell lennünk az új jogintézmény sajátosságaira is.

A szocialista jogági alapelvek fontosabb tételes jogi szabályokkal kiegészített ismerete fontos része lenne a szocialista jogtudatnak, ezért úgy vélem, hogy a társadalmi bíróságok tevékenységét segítő jogpropagandánál a Tvr.-ből kitűnő jogági alapelvek megmagyarázására nagyobb gondot kellene fordítanunk.

a) A társadalmi bírósági ügyekkel foglalkozó jogászaink részéről többször elhangzott az a kifogás, hogy a társadalmi bíróságokról szóló Tvr. a társadalmi bírósági eljárás szabályait részletesen nem határozta meg. Olyan nézettel is találkoztunk, hogy büntető ügyekben célszerű volna a büntető eljárásjog, polgári ügyekben a polgári eljárásjog, fegyelmi ügyekben a fegyelmi eljárás Munka Törvénykönyvében előírt szabályait alkalmazni.

Úgy gondolom, hogy ezek a jogászaink talán még nem értették meg teljesen a társadalmi bíráskodás lényegét és olyan követelményeket támasztanának a társadalmi bíróságokkal szemben, amelyek nem szolgálnák a szocialista törvényesség biztosításához fűződő érdekeket.

A társadalmi bíróság az állam által átadott jogkörben eljáró, de az állam igazságszolgáltatási szervein kívül álló társadalmi szerv, amelynek eljárásjogi szempontból elsődleges feladata: az objektív igazság felderítése. Emellett természetesen a társadalmi bíróságokról szóló Tvr. igen fontos garanciális eljárásjogi szabályait is be kell tartani. Pl. a tárgyalás nyilvánossága, az érintett dolgozó részvételének joga, nyilatkozat tételének biztosítása az eljárás alapját képező magatartás kapcsán, a tényállás felderítésének, a határozat írásbeli rögzítésének és közlésének kötelezettsége, a jogorvoslati jog stb.

Az egyes jogági eljárások tételes jogi rendelkezéseinek megtartása nem követelhető meg a társadalmi bírósági eljárásban, az eljárásjogi alapelveket azonban a lehetőséghez képest figyelembe kell venni.

b) Az eljárásjogot érintően felvetődött az a kérdés, hogy a társadalmi bíróság határozatának meghozatalánál a tanúk vallomásán túl (pl. fegyelmi ügyben) a kollektíva véleményét köteles-e figyelembe venni? A megoldást a társadalmi bírósági eljárás jellegéből kiindulva kell keresnünk. Ha a társadalmi bírósági tárgyaláson a kollektíva tagjai véleményt nyilvánítanak és az elősegíti a társadalmi bíróság elé állított dolgozó egyéniségének, magatartásának alaposabb megismerését, az üzemi közvélemény helyes erkölcsi felfogását tükrözi, a társadalmi bíróság mérlegelési jogkörén belül a határozatában e körülményeket figyelembe veheti. A jegyzőkönyvben azonban célszerű rögzíteni a hozzászólások lényegét, hogy az esetleges jogorvoslati eljárás során a határozat megalapozottsága az iratokból kitűnjön.

c) Az egyes jogágak — és így a munkajog — anyagi jogi szabályainak betartását mellőzni nem lehet. Ha az anyagi jogi megkötöttséget feloldanánk, társadalmi bíróságaink nem segítenék elő a szocialista törvényesség megszilárdulását és jogi ellentmondások keletkeznének. Pl. ha a fegyelmi vétség az Mt. V. 190. §-a értelmében szubjektív vagy objektív okból elévült, a fegyelmi hatóság már nem vonhatja felelősségre

a dolgozót, ellenben a társadalmi bíróság marasztaló határozatot hozhatna az ügyében.

A példából is egyértelműen kitűnik tehát, hogy a munkajogi elévülésre vonatkozó rendelkezéseket a társadalmi bírósági eljárásban alkalmazni kell.

Az eddigi tapasztalatok szerint a társadalmi bíróságok tagjainak a tárgyalásvezetés módszerein kívül elsősorban a Tvr. által érintett legfontosabb anyagi jogi szabályok megismeréséhez kell rendszeres segítséget nyújtani. Pl. a vétkesség fogalma, fegyelmi vétségek, büntetések, elévülés, munkajogi anyagi felelősség, nyereségrészesedés, prémium, jutalom, munkabér stb.

II.

Az újonnan megalakult társadalmi bíróság gyakorlatában több elvi kérdés merült fel, melyek eldöntése a társadalmi bíróságok egységes állásfoglalása céljából indokolt. Iránymutatást igényelnek néhány kérdésben a munkaügyi vitában eljáró szervek is, mert intézkedésük kapcsolatban áll a társadalmi bíróság eljárásával.

a) Az egyik ilyen kérdés, hogy az Mt. 29. § (1) bek. *c)* pontjának első fordulatára alapított felmondásnál (a dolgozó munkáját ismételten nem végzi el megfelelően) a joggyakorlatban megkívánt figyelmeztetések egyike lehet-e a társadalmi bíróság marasztaló határozata. Hogyan kell értékelnünk, ha a társadalmi bíróság a dolgozó felelősségének megállapítása esetén mellőzi az intézkedés hozatalát, mert úgy találja, hogy az ügy tárgyalása önmagában is elérte a kívánt célt?

Van olyan nézet, hogy a társadalmi bírósági eljárás nincs összefüggésben az igazgatói intézkedéssel, attól teljesen független. Az igazgató ezért a felmondási jog gyakorlatánál nem hivatkozhat a társadalmi bíróság intézkedésére mint a dolgozó munkájával kapcsolatos egyik figyelmeztetésre.

Ha ezt az álláspontot akceptálnánk, a társadalmi bíróság előtt felelősségre vont pl. kisebb üzemi tolvajlást elkövető dolgozó kedvezőbb helyzetbe kerülne, mint az a munkatársa, akit az igazgató hasonló cselekményéért fegyelmi büntetésben részesített és újabb figyelmeztetés után a munkajogviszonyát törvénysértés nélkül felmondással megszüntette.

Véleményem szerint abból kell kiindulni, hogy a társadalmi bíróság bizonyos esetekben az igazgató, bíróság, ügyészség által átadott jogkörben jár el. Ha a dolgozó munkájával kapcsolatos okból hozott marasztaló határozatot a társadalmi bíróság, e körülmény az Mt. 29. § (1) bek. *c)* pontjának említett esetében figyelmeztetésnek tekinthető.

Abban az esetben azonban, ha a társadalmi bíróság a dolgozó felelősségének megállapítása mellett mellőzte intézkedés hozatalát — mert egymagában a társadalmi bírósági tárgyalástól is kellő nevelő hatást várt —, a felmondással kapcsolatos munkaügyi vitában gondosan mérlegelni kell, hogy az említett felelősség megállapítás a dolgozó munkájával összefüggésben történt-e és ha igen, az Mt. 29. § (1) bek. *c)* pontjának alkalmazása szempontjából figyelmeztetésnek minősül-e.

A felmondás jogszerűségének elbírálásánál tehát a vitatott esetben azt kell vizsgálni, hogy a dolgozót munkavégzését érintően ismételten és eredménytelenül figyelmeztetésben részesítették-e. A felmondás jogszerű akkor is, ha a figyelmeztetésnek számító intézkedést a társadalmi bíróság tette meg.

A problematikus kérdések többsége a fegyelmi ügyekkel kapcsolatos.

b) A jogászok körében is többen tévesen értelmezik a Tvr. 9. § (3) bekezdését. A jogszabály ugyanis kimondja, hogy a szakszervezeti bizottság vagy a saját kezdeményezésből, vagy a vállalat igazgatójának, bármely dolgozójának vagy az érdekelteknek a javaslatára terjeszti az ügyet társadalmi bíróság elé. Az előterjesztéshez annak a személynek (szervnek) a hozzájárulása szükséges, aki a felelősségre vont dolgozó ellen fegyelmi eljárásra jogosult lenne.

A téves értelmezés nem alaptalan. A 9. § (1) bekezdésében felsorolt tényállások egy része fegyelmi vétséget nem valósít meg, mert a munkajogviszony keretein kívül esik. Pl. segédmunkás gyermeke neveléséről, eltartásáról nem gondoskodik, vagy támogatásra szoruló szüleinek a segítését megtagadja, erkölcsileg bármennyire is elítéljük e magatartását, nem állíthatjuk, hogy az Mt. 112. § 4. pontja értelmében munkakörének ellátására méltatlan.

A törvényhozó szándéka azonban — feltehetően a jogalkalmazás egyszerűsítése érdekében — az volt, hogy a 9. § (1) bekezdésében felsorolt esetekben a szakszervezeti bizottság a fegyelmi hatóság hozzájárulásával terjessze az ügyet a társadalmi bíróság elé.

A jogszabályszerkesztés célszerűségi megoldásának helyessége elvileg vitatható, mert a fegyelmi vétséget nem képező fentebb említett magatartások esetén a fegyelmi hatóság nem járhatna el. Az ilyen jellegű ügyeknek a társadalmi bíróság elé terjesztése mégis a véleményétől, illetőleg a hozzájárulásától függ.

c) Az olyan kisebb jelentőségű bűntett miatt indult ügyekben, amelyeket az ügyész vagy a bíróság tesz át elbírálásra a társadalmi bírósághoz, fegyelmi büntetés alkalmazásának nincs törvényes akadálya, ha a cselekmény egyben fegyelmi vétségnek is minősül. A fegyelmi hatóság hozzájárulására ezekben az ügyekben nincs szükség, mert a szakszervezeti bizottság a fegyelmi hatóság előterjesztésétől, illetőleg hozzájárulásától függetlenül, az ügyészi vagy bírósági áttétel ténye meghatározza a társadalmi bíróság hatáskörét.

d) A bűncselekmény hiányára alapított nyomozás megszüntetése vagy megtagadás esetén azonos tényállású cselekmény csak akkor ter-

jeszthető a szakszervezeti bizottság útján a társadalmi bíróság elé, ha a bűncselekménynek nem minősülő magatartás fegyelmi vétséget valósít meg.

A bebizonyítottság hiányára alapított, s előbb említett nyomozó hatósági intézkedés után már nehezebben képzelhető el, hogy azonos tényállású magatartás a társadalmi bírósági eljárás keretében fegyelmi vétségként bizonyítható legyen, s a szakszervezeti bizottság az adott ügyet a jelzett okból társadalmi bíróság elé terjeszthesse.

Annak azonban már nem lehet törvényes akadálya, hogy a nyomozás megszüntető vagy megtagadó határozatban nem érintett és fegyelmi vétséget megvalósító ún. maradék cselekmény miatt a dolgozót térsadalmi bíróság elé állítsák. Pl. a nyomozó hatóság megállapítása szerint a dolgozó üzemi lopást nem követett el, munkaidő alatt azonban leittasodott. Az utóbbi fegyelmi vétséget megvalósító magatartása miatt az előterjesztés joga a szakszervezeti bizottságot illeti meg és — az általános szabályok szerint — a Tvr. 9. § (3) bekezdésében foglaltaknak megfelelően a fegyelmi hatóság előzetes hozzájárulása nem mellőzhető.

e) Problematikusabb kérdésnek látszik a büntethetőséget megszüntető okok közül az egyéni kegyelem (abolicio, pertörlés) és a közkegyelem címén történt büntető eljárás megszüntetés. A büntetőjogi és a munkajogi szabályaink egybevetéséből arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a kegyelmi elhatározás ténye csak a büntetőjogi jogkövetkezmények alól mentesít. A kegyelem alá eső cselekmény azonban fegyelmi vétséget képezhet és ettől eltérő munkajogi vagy társadalmi bírósági jogszabályi rendelkezés hiányában nem kifogásolható, ha az ügyet a szakszervezeti bizottság fegyelmi hatósági hozzájárulással a társadalmi bíróság elé terjeszti. Az Mt. V. 190. §-ában foglaltakra, vagyis a fegyelmi vétség elévülésének anyagi jogi szabályaira azonban figyelemmel kell lenni.

f) Többször tapasztalható, hogy bűncselekmény elkövetésének alapos gyanúja miatt az igazgató feljelentést tesz és egyúttal az Mt. V. 179. § (1) bekezdésében foglaltakra tekintettel a fegyelmi eljárást a büntető eljárás jogerős befejezéséig felfüggeszti. Az ügyészség azonban a nyomozást megtagadja vagy megszünteti és a kisebb jelentőségű bűntettet elbírálás végett a társadalmi bírósághoz teszi át. Bírósági áttételnél is hasonló kérdés merülhet fel. Nem lehet vitás, hogy az ügyészi vagy bírói áttétel eldönti a hatásköri problémát és a fegyelmi hatóság a felfüggesztett fegyelmi eljárást nem folytathatja. Az áttétel konstitutív jellege azonban a fegyelmi hatóság részére kötelezővé teszi a fegyelmi eljárás megszüntetését azzal az indokolással, hogy a bűntettet is megvalósító fegyelmi vétség elbírálása társadalmi bírósági hatáskörébe került.

g) Ha a társadalmi bíróság fegyelmi ügyben javaslatot terjeszt az igazgatóhoz súlyosabb fegyelmi büntetés kiszabására, kérdés, hogy a javaslat kötelező-e az igazgatóra, és ha szükségesnek tartja az ügyben a további bizonyítást, elrendelheti-e?

A Tvr. 27. § (1) bekezdésében foglaltakból következik, hogy csak a társadalmi bírósági tárgyaláson elhangzott nyilatkozat irányadó az igazgatóra, ha a társadalmi bíróság alacsonyabb munkakörbe helyezésre vagy azonnali hatályú elbocsátásra irányuló javaslatával egyetértett. Egyébként a tárgyaláson elhangzottakat kell csak figyelembe vennie, a tényállást önállóan állapítja meg, bizonyításkiegészítést rendelhet el és a fegyelmi büntetést mérlegelési jogkörben eljárva szabja ki. A fegyelmi határozatát azonban a társadalmi bíróság határozatának közlésétől számított 8 napon belül kell meghozni.

h) A Tvr. a fegyelmi vétséget elkövető dolgozókkal szemben több olyan szankció alkalmazására ad lehetőséget (nyereségrészesedés csökkentése, jutalmazásból kizárás meghatározott időre stb.), amelyek a Munka Törvénykönyv fegyelmi büntetési skálájában nem találhatók. Kérdés, hogy az említett intézkedések önálló fegyelmi büntetési nemnek tekinthetők-e, vagy csak a Munka Törvénykönyv fegyelmi büntetései mellett kiegészítő jellegűek? Helyes állásfoglalásnak az látszik e kérdésben, hogy a társadalmi bírósági jogszabály a Munka Törvénykönyv fegyelmi büntetési rendszerét nem érintette, mint ahogy a nyereségrészesedés felosztására vonatkozó üzemi szabályzat is csak a jogerős fegyelmi büntetésekhez kötött bizonyos jogkövetkezményeket. A nyereségrészesedés és jutalom elvonás tulajdonképpen sui generis társadalmi bírósági intézkedés, de nem fegyelmi büntetés.

i) A Tvr. 28. § (1) bek. *a)* pontja értelmében a társadalmi bíróság határozatának felülvizsgálatát kérheti a járásbíróságtól az a dolgozó, akit a társadalmi bíróság bűntett miatt megrovásnál súlyosabb intézkedéssel sújtott. A megrovásnál súlyosabb intézkedésnek tekinthető — véleményem szerint — a nyereségrészesedés vagy ilyen jellegű jutalom, továbbá az igazgató által adható jutalom meghatározott időre történt megvonása, a kártérítésre kötelezés és egyéb anyagi természetű joghátrány.

j) Ha a társadalmi bíróság fegyelmi büntetést szabott ki, a hátrányos jogkövetkezmények megszüntetésére — ezzel kapcsolatos kifejezett jogszabályi rendelkezés hiányában — nem jogosult. A munkajogi rehabilitálás tehát igazgatói hatáskörbe tartozik.

III.

A társadalmi bíróságok hatásköri szabályainak tanulmányozása során a Tvr. 7—12. §-aiból arra lehet következtetni, hogy a felsorolás taxatív. Mégis a dolgozó munkajogviszonyával összefüggő kártérítésre kötelezésére csak a 21. § *a)* pontjában találunk jogszabályi rendelkezést.

Ehelyütt is érdekes módon nem az okozott kár, hanem a kártérítés összegszerűsége, az 1000,— forint szerepel felső határként. Véleményem szerint a Tvr. intézkedésekről szóló és fentebb említett IV. fejezetében elrejtve hatásköri szabály található, s hogy munkajogi anyagi felelősségről van szó, az a SZOT végrehajtási határozat 23. pontjából világosan kitűnik. A Tvr. érintett 21. § *a)* pontja a kártérítésre kötelezést járulékos intézkedésnek tekinti, tehát feltételezi, hogy a dolgozó felelősségét bűntett, fegyelmi vétség, szabálysértés miatt meg kellett állapítani.

a) A társadalmi bíróság a Tvr. 21. § *a)* pontja alapján járulékos intézkedésként elrendelheti, hogy a felelősségre vont dolgozó 1000,— forint értékhatárig az általa megrongált dolgot saját munkájával hozza helyre. E rendelkezést nem volna helyes a selejt kártérítésre kiterjeszteni, mert a Munka Törvénykönyv szerint is a selejtes termék előállítása általában csak a munkabért csökkenti. A törvényhozó nyilván olyan esetre gondolhatott, amikor pl. a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés bűntettével összefüggésben a dolgozó olyan ingó vagy ingatlan dologrongálást követett el, melyet saját munkájával helyre tud állítani.

b) Az Mt. V. 191. § (3) bekezdése szerint a teljes kár erejéig lehet felelőssé tenni a dolgozót, ha a kárt okozó magatartás bűncselekménynek minősül, és ezért a bíróság jogerősen elítélte. Felvetődött az a kérdés, hogy a társadalmi bíróság pl. a társadalmi tulajdon sérelmére a munkahelyen elkövetett kisebb súlyú bűntetteket ügyészi vagy bírósági áttétel kapcsán elbírálhat és ha a dolgozó felelősségét megállapítja, e körülmény azonosnak tekinthető-e a munkajogi anyagi felelősség szempontjából a jogerős bírói ítélettel, illetve a jogerős elítélés tényével.

A probléma csak a gondatlanságból elkövetett bűncselekményeknél jelentkezhet, mert a szándékos károkozásnál vagy valamely dolog elidegenítésénél az Mt. V. 191. § (4) bekezdésében foglalt fokozott anyagi felelősségi szabály a ténylegesen felmerült kár megtérítésére kellő biztosítékot nyújt.

Véleményem szerint a Legfelsőbb Bíróság feladata, hogy egy konkrét ügyet magához vonva elvi iránymutatást adjon a járásbíróságok számára.

c) A nyereségrészesedés felosztására vonatkozó SZOT irányelv és az ennek figyelembevételével kiadott, a munkaügyi viták elbírálásánál jogszabály jellegűnek tekinthető üzemi szabályzatok fegyelmi vétség elkövetése esetén általában csak az esedékes nyereségrészesedés 10—20%-os csökkentését írják elő. A társadalmi bíróság intézkedéseit ismertető Tvr. 20. § (1) bek. azonban a legközelebb kifizetésre kerülő nyereségrészesedés 50%-os elvonására is módot ad. Az üzemi nyereségrészesedési szabályzatok és a Tvr. e szakaszának összehasonlításából úgy tűnik, hogy a társadalmi bíróságot nem köti a vállalat demokratikus szerve, az üzemi tanács által meghozott szabályzat.

Véleményem szerint a SZOT feladata volna, hogy a Tvr. és a SZOT szabályzat között mutatkozó ellentmondást az irányelvek bizonyos módosításával megszüntesse.

d) Ugyancsak a Tvr. 20. § (1) bekezdése lehetővé teszi, hogy a társadalmi bíróság intézkedésében a már említett nyereségrészesedésen kívül az igazgató által esetenként adható jutalmat meghatározott időre, de legfeljebb 1 évre elvonja. Az ún. jutalékos dolgozók munkabér helyett, vagy esetleg kombinált formában, az alapbér kiegészítéseként a forgalomtól vagy teljesítménytől függően kapják a járandóságukat. A helyes állásfoglalásnak az látszik, hogy a jutalék jellegét tekintve nem nyereségrészesedés és nem jutalom, hanem a munkabér része és így társadalmi bírósági elvonásra nem kerülhet.

A prémiumok tekintetében különbséget kell tenni az egyes tervfeladatok végrehajtásáért járó célprémiumok és a mérlegelési jogkörben adható eseti prémiumok között. Ha a dolgozó a célprémium kitűzésekor meghatározott feladatokat maradéktalanul teljesítette, a végzett munkája alapján a célprémiumra alanyi joga van és azt tőle elvonni nem lehet. A mérlegelési jogkörben megállapított prémium azonban az elvonás lehetősége szempontjából jutalomnak tekinthető.

A Magyar Jogász Szövetség Munkajogi Szakosztályában 1963. november hó 29. napján folytatott vita során a felszólalók közül többen nem osztották ezt az álláspontot. Azzal érveltek, hogy a 37/1954. (VI. 30.) M. T. számú rendelet 2. §-a jelenleg is hatályban van. Erre figyelemmel, ha a dolgozónak járó prémiumot a vállalat igazgatója olyan kötelességek mulasztása miatt vonta meg, amely prémiumfeltételként nem szerepelt, az egyeztető bizottság, vagy a bíróság csak azt vizsgálhatja, hogy a vállalat igazgatója által a megvonás okául felhozott mulasztás megtörtént-e vagy sem. A bíróság, egyeztető bizottság annak vizsgálatával nem foglalkozhat, hogy a prémium megvonása arányban áll-e az elkövetett mulasztással. Ennek a szabálynak irányadónak kell lennie a társadalmi bírósági eljárásban is.

Véleményem szerint az adott esetben nem az esedékes prémium valamilyen okból való igazgatói megvonásáról van szó, hanem azt kell eldönteni, hogy mi „a nyereségrészesedés jellegű jutalom", és így in konkreto mit vonhat el társadalmi bíróság. E körbe sorolnám a mérlegelési jogkörben adható, a jutalomhoz leginkább közel álló prémiumot, de nem ide tartozónak látszik az olyan prémium, amely előre meghatározott munkateljesítmény eléréséért illeti meg a dolgozót. (Pl. célprémium.)

A 37/1954. (VI. 30.) M. T. számú rendelet 2. §-ában biztosított jogával nem vitásan élhet az igazgató, de ha a prémiumot valamilyen, a prémiumfeltételek között nem szereplő mulasztás címén megvonta, a társadalmi bírósági határozat sem lesz végrehajtható, mivel a dolgozót

az anyagi természetű többlet járandóságból kizárták. Az eldöntést igénylő probléma tehát csak akkor merülhet fel, ha az igazgató a prémium kifizetését egyébként engedélyezné, azonban a társadalmi bírósági elvonás következtében csak korlátozott kifizetésre kerülhet sor.

Az előadást követő vitában felvetődött az a kérdés is, hogy a társadalmi bírósági elvonás lehet-e az egyes munkahelyen dolgozók természetbeni járandósága és a hűségjutalom?

A természetbeni juttatás jellegét tekintve hasonló a nyereségrészesedéshez, mivel a vállalat dolgozói a feltételek teljesítése esetén, illetve kizáró ok hiányában a munkabéren felül kapják. Általában az a vélemény alakult ki tehát, hogy a természetbeni juttatás a társadalmi bíróság által a jogszabályi keretek között, legfeljebb feléig elvonható.

A hűségjutalom — a feltételek megállapítása mellett — nem mérlegelési jogkörben adható az igazgató részéről, hanem arra a dolgozónak alanyi joga van, s ezért a társadalmi bíróság részéről elvonni sem lehet.

e) A Tvr. 21. § *c)* pontjának értelmezése kapcsán kérdés, hogy az egyéb címen levont összegek után fennmaradó munkabér felét kell-e a dolgozó részére kifizetni, vagy a végrehajtásról szóló 1955. évi 21. számú tvr. 136. § (2) bek. rendelkezései szerint a munkabére 50%-át kézhez kell kapnia.

A jogszabály szövegéből következik, hogy a dolgozó munkabérének egyéb címen levont összegek után fennmaradó 50%-át lehet a család részére letiltani. A dolgozónak tehát legalább a munkabére 25%-át kézhez kell kapnia. In konkréto ugyanis nem a munkabér levonására, hanem a munkabér átvételére kerül sor, ami nemcsak a család, hanem a dolgozó érdekét is szolgálja, mivel általában a család tagjainak átadott munkabér az együtt élő dolgozó eltartására is szolgál.

f) A társadalmi bírósági eljárásban tanúként vagy szakértőként meghallgatott dolgozó kiesett munkabérét az Mt. 69. § *a)* pontja alapján a vállalatnak kell megtéríteni, mert állampolgári kötelességét teljesítve maradt távol munkahelyétől. Ha vállalati dolgozó a tanú és meghallgatására fegyelmi ügyben van szükség (érteni kell ez alatt a fegyelmi vétségnek minősülő bűntettet és szabálysértést is), a vállalat kötelessége, hogy a felmerülő költségeket megtérítse.

Eldöntést igénylő kérdés, hogy a vállalat dolgozói között felmerülő anyagi természetű vitás ügyben, továbbá a társadalmi bírósághoz áttett, de fegyelmi vétséget meg nem valósító kisebb súlyú bűntettek, pl. önbíráskodás esetén, továbbá, ha a tanú nem vállalati dolgozó, vagy ha nem áll munkajogviszonyban és költsége merül fel, ezeket kinek, vagy melyik szervnek kell viselnie. Figyelemmel arra, hogy a problémának elszámolási oldala is van, a jogszabályi rendezés látszik indokoltnak.

IV.

A társadalmi bíráskodás eddigi tapasztalataiból megállapítható, hogy az intézmény hatékony nevelő szerepet tölt be azoknál a vállalatoknál, ahol az ügyek társadalmi úton való elintézésének jelentőségét a vállalat illetékes vezetői felismerték és a szakszervezeti bizottsággal együttműködve az arra alkalmas fegyelmi ügyeket társadalmi bírósági hatáskörbe utalják.

A társadalmi bíróságok egy része azonban csak megalakult, de érdemi munkát nem végez.

Jelenleg fő feladat a nem működő, vagy gyengén tevékenykedő társadalmi bíróságok aktivizálása.

A társadalmi bíráskodás mostani helyzete nem teszi időszerűvé a feladataikat meghatározó jogszabályi rendelkezések módosítását. Mégis de lege ferenda néhány gondolat érintése nem látszik feleslegesnek.

Általánosságban annyit, hogy a társadalmi bíráskodás kérdéseivel foglalkozó jogszabálynak áttekinthetőbbnek, egyszerűbbnek, könnyebben alkalmazhatónak kell lennie. Nem szabad annyi nyitott kérdést hagyni, amelyek még a jogászok között is viszonylag sok vitára adhatnak alkalmat.

A társadalmi bírósági határozat kapcsán a rehabilitálás kérdését meg kellene oldani, mert ennek a társadalmi bíróság által elmarasztalt dolgozó nevelése szempontjából nagy jelentősége lenne. Esetleg a vállalati szűkebb kollektíva feladatává lehetne tenni, hogy a társadalmi bíróság részéről marasztalt dolgozó munkáját, magatartását kísérje figyelemmel. A rehabilitálási kérelmet a dolgozó, az üzemi kollektíva terjeszthetné elő, de a társadalmi bíróság saját elhatározása alapján is intézkedhetne.

Idővel társadalmi bírósági hatáskörbe lehetne utalni a két súlyosabb fegyelmi büntetés kiszabását. A szakszervezeti bizottságot általános elsőfokú jogorvoslati fórummá kellene nyilvánítani, s utána — a jelentősebb ügyekben — a bírói út igénybevételére lehetőséget adni.

A társadalmi bíróság, mint társadalmi szerv felett az ügyészség az általános törvényességi felügyelet keretében sajátos módon gyakorolja jogait. A Tvr. 33. § (1) bek. szerint az ügyészség figyelemmel kíséri a törvényesség megtartását, felhívja a figyelmet a tapasztalt hiányosságokra és segítséget nyújt a hibák kijavításához.

Ez a törvényi rendelkezés tekintettel volt a társadalmi eljárás sajátosságaira és helyesen nem ad lehetőséget az államhatalom képviselőjének a közvetlen fellépésre. Az ügyészségek ezt az elvet követve a tárgyaláson nem szólalnak fel és ott nem irányítják állami szervként a társadalmi bíróság munkáját. A tárgyalás előtt és után azonban jogi tanácsadással, vélemény nyilvánítással teljesítik a Tvr. 33. §. (1) bekezdésében meghatározott feladatukat.

Az állami és társadalmi élet minden területén a törvényesség betartásához fűződő érdekekre figyelemmel azonban lehetőséget kellene

adni arra, hogy az ügyész a társadalmi bíróság jogerőre emelkedett, súlyosan törvénysértő határozatát óvással támadja meg. Téves az a nézet, hogy az ügyészi intézkedés sértené a társadalmi bíróság tekintélyét. Ellenkezőleg, ma már a dolgozók előbb-utóbb maguk is felismerik, hogy törvénysértés történt és éppen az ügyészi intézkedés volna hivatott arra, hogy letörölje a törvénysértés bélyegét. (Megjegyzem, hogy a Szovjetunióban és több szocialista országban a jogi szabályozás a társadalmi bírósági ügyekben az ügyészi óvás lehetőségét nem korlátozta.)

A napokban került kezembe a következő ügy. A Fejér megyei Bauxitbánya társadalmi bírósága tárgyalta K. I. dolgozó ügyét, aki három napig szabályszerűen táppénzes állományban volt. A negyedik napon is azonban távol maradt munkahelyétől, s hogy munkafegyelemsértését elpalástolja, a táppénzes utalványon a táppénzes állomány időtartamát okirathamisítással egy nappal meghosszabbította.

A társadalmi bíróság javasolta az igazgatónak, hogy a K. I. dolgozó táppénzét az egész táppénzes állomány időtartamára vonja meg. Az igazgató a társadalmi bíróság határozatát végrehajtotta. A szakszervezeti bizottság a Tvr. 26. § (2) bekezdés alapján felülvizsgálatot nem kezdeményezett, mert a törvénysértést nem észlelte. A dolgozó az előírt határidőn belül a szakszervezeti bizottságnál nem emelt panaszt, de a határozat járásbírósági felülvizsgálatát sem kérte, s így a határozat jogerőssé vált.

Az adott esetben tehát a társadalmi bíróság bűncselekménynek minősülő ügyet törvénysértő határozattal fejezett be. A jogszabály nem teszi lehetővé a törvénysértő határozat megváltoztatását. Az ilyen jellegű, érdemben törvénysértő társadalmi bíróság határozat ügyészi óvással való megtámadása indokolt volna.

Azt is el tudnám képzelni — ha nálunk az ügyészi felügyelettel kapcsolatos jelenlegi jogi konstrukció fenntartásához ragaszkodunk, — hogy az ügyész a Tvr. 26. § (2) bekezdésében meghatározott 30 napos határidőn túl, 1 évig a szakszervezeti bizottságnál kezdeményezhesse a kirivóan és érdemben törvénysértő, s más formában meg nem változtatható társadalmi bírósági határozat felülvizsgálatát. Ez a megoldás összhangban állna az ügyészi óvási gyakorlat általános 1 éves határidejével, s bár az óvásnál gyengébb jogi eszközzel, de a felülvizsgálat kezdeményezési jog gyakorlásán keresztül mégis biztosíthatná a szocialista törvényesség maradéktalan érvényesülését.

Befejezésül annyit, hogy a társadalmi bíróságok munkájával kapcsolatos problémák ellenére ez az intézmény nagyon fontos szerepet tölt be a dolgozók nevelésében. A jövőt tekintve a társadalmi önigazgatás egyes kezdeti jelei felismerhetők e társadalmi szerv munkájában és ezért tanácsadással, iránymutatással való segítésük minden szocialista jogász egyik legfontosabb és megtisztelő feladata.

Deák László

A vegyes bűnösségű bűncselekmények

I.

A minősítő eredménnyel kapcsolatos büntetőjogi felelősség kérdései nagyobbrészt az ún. vegyes vagy praeterintentionális bűntettek körében merülnek fel. Ennek következménye, hogy egyes büntetőtörvénykönyvekben e bűntettek külön szabályozást nyernek. A minősítő eredményért való felelősség a gyakorlatban is túlnyomórészt a praeterintentionalitás kérdéseként jelentkezik.

Mindenekelőtt szükséges az ilyen bűncselekmények fogalmának absztrakt meghatározása.

A szándékos bűncselekmények nem *szándékolt eredményei, mint minősítő körülmények jelentkeznek* — ez az általánosan elfogadott meghatározása a praeterintentionális alakzatoknak.

Ezen bűncselekmények általános képlete tehát a következő lehet: 1. az alapbűncselekmény szándékos; 2. a felelősségi többlet a minősített esetben jelentkezik; 3. a minősítő körülmény csak eredmény lehet; 4. az eredmény nem szándékos.

ad 1. Azok a törvénykönyvek, amelyek — akár általános, akár különös részükben — a praeterintentionális bűncselekményekkel foglalkoznak vagy ilyen vegyes tényállásokat állapítanak meg, egységesen csak az alapcselekmény szándékos megvalósítása folyományaként létrejött — már nem szándékolt — eredményt értékelik ilyen jellegű minősítő körülményként. Gyakorta a törvény maga — a szándékontúliság terminus technikusának beiktatásával — kirekesztette ebből a körből a gondatlan alapcselekmény által létrejött különleges eredmény vizsgálatát. Erre egyébként a kifejezés nyelvtani jelentése is utal.

ad 2. Gramatikailag a praeterintentionalitás szóhangzat minden olyan eredményt jelent, amelyet szándék nem fog át, de amelyeknek büntethetőséget megalapozó vagy fokozó hatása van. Így tehát nemcsak a minősített esetre vonatkozhat, hanem az alapesetre is. A praeterintentionalitásnak ilyen tág értelmezése azonban szükségtelen, mert nincs olyan eset, hogy az eredmény az alaptényállás vonatkozásában a bűnösséget fokozná, illetve a törvényhozó — éppen azáltal, hogy az alaptényállásba vette fel — azt

már megfelelően értékelte. Amennyiben pedig a nem szándékolt eredmény a bűnösséget megalapítja, ez egyszerű gondatlanság, mely az arra vonatkozó szabályok szerint vizsgálandó. Gyakorlatilag tehát csak akkor lehet szó praeterintentionalitásról, ha az eredmény a minősített esetben jelentkezik.

ad 3. Az eredmény az általános törvényi tényállás eshetőleges eleme. A törvényhozó a büntetőtörvény különös részében pönalizált bűntettek nagy részénél megelégszik a büntetőjogi rosszallással fenyegetett magatartás (tevékenység vagy mulasztás) leírásával, néhány esetben azonban a bűncselekmény befejezettségéhez bizonyos (vagy bizonyos módon megvalósított) eredményt kíván meg. Jóval gyakoribb azonban az az eset, amikor a bekövetkező súlyosabb eredmény, mint minősítő körülmény jelentkezik.

Az eredmény a külvilágnak, a bűncselekmény tárgyának olyan megváltoztatása, amely veszélyes a társadalomra, s aki ezt a jogellenes következményt létrehozza, az felel ezért.[1]

ad 4. A praeterintentionális bűncselekmények ilyen általános, absztrakt (inkább formai, mint materiális) fogalommeghatározása csak annyit mond, hogy a létrejött eredmény nem szándékos.

Binding szerint csak azok a cselekmények praeterintentionális bűncselekmények, amelyekben a szándékon túli minősítő eredmény a dolózus alapbűncselekmény jellegzetes eredményéhez képest heterogén.[2] Az ugyanolyan minőségű — csak kvantitatíve más — eredménymegvalósítás szerinte nem tartozik a praeterintentionalitás fogalomkörébe. Így pl. a súlyos testi sértés fokozatának a megvalósítása nem ilyen bűncselekmény, mert az alapcselekménnyel tartalmilag megegyezik; de ha már halált okoz akkor praeterintentionális, mert más normát sért. Binding-nek ez a felfogása kizárja a szándékosság lehetőségét a minősítő körülmény vonatkozásában, mert ha a más normát sértő magatartás szándékos, akkor nyilván más törvényhely szerint büntetendő (vö. az előbbi példában: emberölés).

Mint később látni fogjuk, a konkrét materiális értékelésnél a szándékot a következmény tekintetében a praeterintentionalitásnál megállapítani nem lehet. Binding meghatározása szűk — a gyakorlatban nehézségekre vezető — volta miatt nem tartható fenn.

II.

Az eredményért való felelősség alakulásának útja az objektív alapon álló büntetési rendszerektől — melyek a puszta okozati kapcsolatot elegendőnek tekintették — a bűnösség elvét valló értékeléshez vezet, mely a cselekmény lélektani, szubjektív mozzanatait is figyelembe veszi.[3]

A praeterintentionális bűncselekmények értékelésében a társadalmi-történeti fejlődésnek megfelelően három jellemző felfogással találkozunk. Ezek: 1. a „versari in re illicata" maximája; 2. az „eredmény szerint minősülő bűncselekmények" koncepciója; 3. a bűnösségi elv érvényesülése.

ad 1. A XIII. század elején keletkezett kánonjogi szabály lényegében azt az elvet deklarálta, hogy, *aki tiltott cselekményt követ el, felel azért, hogy ezzel „rosszat okozott"*. Más szóval, ha cselekménye (mai terminussal) jogellenes volt, felelt minden következményért, ami magatartásával kapcsolatban volt. Ez a formula még mindig progresszív volt az ezt megelőző eredményfelelősségi koncepcióhoz mérten, amikor az objektív felelősség alapján *pusztán* az ártalmas eredmény okozása miatt bűntettek, mellőzve még annak a vizsgálatát is, hogy ezt a következményt létrehozó magatartás tiltott volt-e vagy sem.

A „versari . . ." elvet azonban szintén igen szigorúan értelmezték. (Ilyen volt annak az elkövetőnek az esete, aki „törvénytelen cselekményt" követett el azzal, hogy lova megbokrosodott s így felelősségre vonták emberölés miatt, mert a ló halálra taposott valakit.)

Ebben az időszakban Suarez már nem elégedett meg a jogellenes alapcselekmény és az eredmény puszta kauzalitásával, hanem szükségesnek tartotta vizsgálni „. . . azt a buzgalmat, igyekezetet, vagy gondatlanságot . . .", amely az eredmény vonatkozásában fennállott. Ezzel a tételével négy évszázaddal megelőzte korát s elsőnek mondotta ki a nagyjából ma is érvényesülő helyes megoldást.

ad 2. Az „eredmény szerint minősülő bűntettek" intézményének vizsgálatára az elmúlt század német törvényhozása mutatkozik a legalkalmasabbnak. Az eredmény által minősített bűncselekmények viszonylatában két nézet alakult ki.

a) Feuerbach — később módosított — tétele szerint, minden ilyen esetben meg kellett követelni az elkövetőtől a súlyosabb eredmény előrelátását. Ezt a kisebbségi — helyes — álláspontot védelmezték később Binding, Schütze, Halschner stb.

b) Ezzel szemben a német kriminalisták többsége — így Liszt, Mayer, Löffler — az „Erfolgsqualifizierte Delikte" (eredmény szerint minősülő bűntettek) mellett tört lándzsát. Nézetük szerint a praeterintentionális cselekményeknél az objektív felelősség elvét kell alkalmazni, annak a körülménynek a figyelembevé-

[1] Kádár M.: Büntetőjog, Általános rész, Egyetemi jegyzet, 1959, 119. old.

[2] Binding, H.: Normen und ihre Übertretungen. I—III. 1877. II. 419—422. old.

[3] Munkám e részében Asua, L. J. de: L' infraction préterintentionelle (Revue de Science Criminelle et de Droit Comparé, 1960. IV. 567—577. old.) című munkájára támaszkodtam.

tele nélkül, hogy az elkövető a következményt előre látta-e vagy sem.

Haladóbb álláspontot foglalt el ebben az időben az olasz törvényhozás és jogtudomány.

Az 1853. évi toscánai Btk. 311. és 312. §-a a praeterintentionális emberölés megállapítását attól tette függővé, hogy a halálos eredmény előreláthatóvolt-e és a büntetés aszerint változott, hogy a testi sértést előre megfontolták-e, illetve a halál okozása a cselekménynek „valószínű vagy lehetséges" következménye volt-e. Ez esetben a cselekmény szándékosnak minősült.

Carrara az ilyen jellegű bűncselekményeket „dolo misto a colpa" (gondatlansággal vegyes szándék) néven szándékosnak tekinti. Carrara helyes alaptételből végül is helytelen következtetést von le, amikor azt állítja, hogy ha csak az előreláthatóság volt meg az eredmény tekintetében, akkor a cselekmény szándékon túli, ha az elkövető viszont előre látta, de nem szándékolta azt, akkor cselekménye (az eredményre vonatkozóan) szándékos.

Ebben a korszakban voltak tehát akik az *eredmény szerint minősülő bűntettek* mellett foglaltak állást (német jogtudomány) s a büntetés szükségességét az eredményből vonták le, figyelmen kívül hagyva a szubjektív oldalt, a következmény előreláthatását. A másik (olasz hagyományokon alapuló) nézet elismerte a praeterintentionalis bűncselekményeket s a büntetést a *következmény előreláthatásához* kötötte.

Az 1900-ban Strassburgban és az 1902-ben Brémában tartott büntetőjogi kongresszuson Seuffert követelte az objektív felelősség elvének a törvényhozásból való kiküszöbölését s a praeterintentionális bűncselekményeknek a bűnösségi elv alá vonását. A kongresszus határozatot fogadott el, mely kimondja, hogy a súlyosabb eredményért csak akkor lehet az elkövetőt felelősségre vonni, ha a következményt előre látta, vagy láthatta.

ad 3. A bűnösség elve érvényesült az 1909-es és 1930-as német Btk. tervezetekben az eredmény szerint minősülő deliktumok vonatkozásában s ennek hatására az európai államok nagy része is szakított a merev objektív formulával. Azonban ezek a törvénykönyvek nem általános érvénnyel mondották ki a bűnösség elvét, hanem a különös részben minden egyes ilyen jellegű tényállásnál külön-külön, mint a büntethetőség feltételét említik az eredmény előreláthatóságát.

Ezen a konstrukción túlmegy a nyugatnémet 1953. 3. Btk. reform, amely az általános részben a praeterintentionális bűncselekményeket a következőképpen határozza meg: „... amíg a törvény a cselekmény bizonyos meghatározott következményeit nem rendeli súlyosabban büntetni, az elkövető nem büntethető súlyosabban, ha a következményt gondatlanságból idézte elő."

Habár ez a szabály a problémát negatív oldaláról közelíti meg s expressis verbis nem szól arról, hogy mikor büntethető az elkövető az ilyen eredményért, a törvény logikai értelmezése alapján arra a következtetésre is juthatunk, hogy amennyiben a törvény egy cselekmény meghatározott következményét súlyosabban rendeli büntetni, ha az elkövető az eredményt gondatlanul hozta létre, e törvényhely alapján büntetendő.

Az olasz jogalkotás viszont a helyes hagyományokat félretéve az objektív alapon álló eredményfelelősségi rendszert melegíti fel. Az 1931. évi 2. tv. 43. §-a így szól: „Praeterintentionalis a bűncselekmény..., ha a tevékenység vagy mulasztás veszélyesebb vagy károsabb következményre vezet, mint az az elkövető szándékában volt."

A szubjektív oldalról nem szól, tehát az előreláthatóság kérdésében negatív álláspontra helyezkedik. Ezt magyarázza úgy az olasz jogtudomány néhány képviselője, hogy a praeterintentionalitás a bűnösség egy harmadik ,új formája, amely a szándékosság és a gondatlanság között helyezkedik el. Mások a szándékontúliságot az eredményre megállapított büntetés enyhítő körülményének tekintik, ismét mások — a contrario — az eredetileg szándékolt cselekmény súlyosbító körülményének.

A jogfejlődés általában — az olasz utat kivéve — a *praeterintentionális bűncselekményekkel kapcsolatban* — éppúgy, mint a többi bűntetteknél — *a bűnösség alapján történő felelősségrevonás* irányában halad.

*

A magyarországi fejlődés lényegében megfelelt a külföldön követett útnak.

Az 1843. évi javaslat a gondatlanságot tekintette az ilyen jellegű bűncselekmények alapjának s így pl. a halált okozó testi sértést létrehozó elkövető gondatlan emberölésért felelt volna.

Megfordította a kérdés szabályozását az 1878. V. tc.

Néhány példa a gyakorlatból. A Cúria halált okozó testi sértést állapított meg annál az elkövetőnél, aki a sértettet mellbelökte, az megcsúszott s dézsába fejét beleütve koponyaalapi törés következtében meghalt (XI. 138.); aki a kertjéből menekülő gyümölcstolvaj után sörétes puskával lőtt s azt megölte (VIII. 359.).

Az 1878. évi Btk tehát objektív alapra helyezkedett a szándékontúliság kérdésében s a puszta okozati kapcsolat megléte esetén már kimondotta az elkövető bűnösségét a következmény vonatkozásában is. Erre a szabályozására nyilvánvalóan hatott a korabeli német jogalkotás, amelynek konstrukcióját vette át.

Sem a magyar törvényhozás, sem a jogalkalmazás nem kívánta meg, hogy az elkövető legalábbis gondatlan legyen az eredmény tekintetében. Ezt az is bizonyítja, hogy egyes különös-részi tényállásoknál [421. § (1), 431. § (2)]

gondatlanságot látszik megkívánni, bár a miniszteri indoklás azt deklarálja, hogy a büntetés nem emiatt fokozódik, hanem absztrakt előreláthatóságot említ ennek okául. A 421. § szerint, ha az elkövető beláthatta, hogy „a szándékosan felgyújtott helyiségben valaki van, ... és cselekménye gyilkosságot nem képez ... súlyosabban büntetendő". Ez pedig gondatlanságot kíván meg. Amennyiben a jogalkotó minden minősített eredményhez meg kívánta volna legalábbis a gondatlanságot, akkor a megfelelő különös törvényi tényállásokba felvette volna azt. Ezt azonban nem teszi, mert — az előbbi esetek kivételével — a súlyosabb eredmény vonatkozásában a bűnösség vizsgálatát nem követeli meg.

A felszabadulás után még a bűnösség princípiumát elismerő Btk. hatálybalépte sem változtatott ezen a helyzeten. A judikatúra is eléggnek tekintette a szándékos magatartás és annak következménye vizsgálatában az okozati összefüggés fennforgását. Így megállapították a halál okozásáért a fokozottabb büntetést, amikor a gépkocsivezető szabályszegése következtében a sértett lába megsérült s a műtét következményeként fellépő embóliában meghalt. „... A vádlott ... a rajta kívül eső okból bekövetkezett eredményért is felelős" mondja ki a Legfelsőbb Bíróság egy másik ítélete (B. H. 1957. 4. 1895.). Ez világosan tükrözi a gyakorlat egységes álláspontját, mely az elkövetett bűntett és az okozott eredmény kauzalitása esetén a súlyosabb következményt felrótta.

Büntetőjogunkba a bűnösség elvét a praeterintentionalitás vonatkozásában az 1961. V. tv. vezette be. Megfelelő rendelkezéséről később lesz szó.

III.

1. Mi a helyes álláspont a prater intentionem létrehozott eredményért való felelősség kérdésében?

A tárgyi felelősséget — mint törvényhozási alapelvet — el kell vetnünk, mert az a szocialista jog legalapvetőbb elveivel — így a demokratizmussal, a szocialista törvényességgel és a szocialista humanizmussal — ellentétben áll. Hívei nézetüket a társadalomra veszélyesség kategóriájának egyoldalú hangsúlyozásával támasztják alá. Az ilyen szemlélet az értékelés köréből elhagyja az embert, mely a büntetőjogban igényli a legnagyobb figyelmet. A bűnösségi elv elvetése az ember kiiktatása a bűntetőjogból, ez pedig a bűntetőjog elvetését jelentené a szocialista társadalomban.

Láthattuk, hogy mind a mai napig vannak azonban olyan törvényhozások és tudományos álláspontok, melyek — általánosságban a bűnösséget, mint princípiumot elismerve — a témánkhoz tartozó bűntettek körében az eredmény objektíve kiható jellege mellett törnek lándzsát.

Az objektív, erkölcsi színezettség nélküli értékelés mellett szólhat az a gyakorlatból kiinduló nézet, hogy az ilyen cselekményeknél az esetek nagyobb számánál fellelhető a különleges súlyos eredmény. Eszerint tehát az ilyen cselekmények eredményre menő tendenciája igazolná annak általános jellegű beszámítását az elkövető terhére. Egyesek e tétel továbbfejlesztésénél egyenesen odáig mennek, hogy éppen azért, mert a minősítő eredmény megvalósulása gyakori, az elkövető akkor, amikor az alapcselekményt megvalósítja, a következménybe belenyugszik, így szándéka eventuális.

Ezt azonban el kell vetnünk, mert ez nem indoka az objektíve minősítő jogállapotoknak, hanem azoknak legfeljebb magyarázata, adalék ahhoz, hogy miért volt szükséges egyáltalán a súlyosabb eredményt minősítő körülményként értékelni.

Arról, hogy jogosult-e a büntetés ott, ahol a szubjektumban még a legkisebb fokú — büntetést érdemlő — erkölcsi hiba sincs meg, ez az elképzelés nem szól.

Más oldalról közelíti meg a kérdést az az álláspont, mely generálpreventív okokból tartja kívánatosnak az objektíve minősítő jelleget. Azt hisszük, hogy ez az érvelés csak ott állhat meg, ahol az egész jogrend az erkölcsi színezettség nélküli felelősségrevonás alapján áll. A bűnösségi alapon álló jogrendnél a generálpreventív szempont már általánosan figyelembe vétetett s nem lehet speciálisan, bizonyos bűncselekményi körben az alapvető bűnösségi princípiumot áttörni, mert ellenmondás keletkezne egyfelől az erkölcsileg színezett büntetőjog, másfelől a bűnösség nélküli eredményi mozzanatok értékelése között.

Ha a jogrend a bűnösség alapján áll, az objektíve minősítő eredmény idegen test ebben a rendszerben és semmilyen szempontok nem indokolják ennek fenntartását. Az eredménynek a bűnösség fokára kiható voltához meg kell kívánni legalább a felelősségrevonhatóság szubjektív minimumát, a gondatlanságot.

2. Szükségesnek látszik megvizsgálni a praeterintentionális bűncselekmények kérdését a halmazat vonatkozásában is.

Arról van szó, hogy a vegyes bűncselekmények önálló jogintézményt alkossanak-e vagy pedig az anyagi halmazat intézményi rendszerében helyezkedjenek el. Ez a kérdés nem tisztán törvényszerkesztési kérdés, mert a lényeg az, hogy súlyosabb büntetést érdemel-e a szándékos cselekménnyel komplementer gondatlanság, mint az a halmazat szabályai szerint indokolt lenne. Azonban az előbb említett dogmatikai szempont is jelentős, hiszen ahol a minősített eredmény ugyanolyan fogalomkörbe tartozik, a halmazati szabályok — a jelenlegi rendezés mellett — nem alkalmazhatók. Ilyen megoldás esetén a szándékos testi sértőt, aki gondatlanul maradandó testi fogyatékosságot vagy súlyos egészségromlást idéz elő a Btk. 257. § (3) bek. helyett a 257. § (1) bek. máso-

dik tétele (a súlyos testi sértés alapesete) és a 257. § (5) bek. második fordulata (minősített eredményt létrehozó gondatlan súlyos testi sértés) konkurzusában kellene büntetni. Ez pedig nem anyagi halmazat. A halmazati megoldás mellett felhozható az, hogy így valóban megfelelő bűnösségű cselekményekért van felelősségrevonás, az elkövető a szándékos bűntettért és a gondatlan eredménylétrehozásért is bűnhődik, hiszen mind a két bűnösségi forma megtalálható a szubjektumában és a bűntett tárgyi momentumait is megvalósította. Ennél azonban figyelemreméltóbb az, hogy a tilalmazott szándékos cselekmény általi gondatlan eredményokozás büntetésérdemlősége érzelmi mozzanataiban nagyobb, mint a szándékos és gondatlan jogsértés *puszta egymásutánjáé*. Ennek alapján a különböző kódexek általában a szándékos alapcselekmény által létrehozott gondatlan eredményért való felelősséget külön jogintézményként szabályozzák s a halmazati szabályoknál súlyosabban engednek büntetni e bűncselekmények vonatkozásában.

3. További kérdés, hol a helye a praeterintentionálitásnak, milyen bűnösségi alakzat ez?

A középkorban alakult ki a „dolus indirectus" fogalma, amely szerint a tiltott cselekmény elkövetője a nem szándékolt eredményért felel, de ez a következmény a cselekménynek általában várható, nem szokatlan következménye kell legyen. Látható, hogy e meghatározás szerint, amely sokáig tartotta magát, a súlyosabb eredményt nem szándékosan létrehozó elkövető szándékos bűncselekményért felel. A „dolus indirectus"-al új szándékfogalmat alkottak s így a praeterintentionális bűncselekményeket besorozták a szándékos bűntettek körébe. Az a korrektivum, ami ehhez az indirekt szándékfogalomhoz járul — vagyis, hogy az eredmény a cselekmények általában várható következménye kell legyen — már kilendülni látszik a szándék általános meghatározásának keretei közül. Másrészt — ha az eredményokozást szándékosnak tekintjük — hogyan büntetendő az, akinek cselekménye által praeter intentionem létrejött következmény más jogtárgyat sért, mint pl. a halált okozó testi sértés esetében. A „dolus indirectus"-al operálva csak a másik — nagyobb védelmet igénylő — jogtárgysértés miatt lehetséges felelősségrevonás; példánkban tehát szándékos emberölés miatt.

E fogalom alapján alakult ki az a nézet, amely szándékos cselekménnyel létrehozott gondatlan eredményokozást egy új — harmadik — bűnösségi alakzatnak tekinti.

Az olasz törvényhozás és jogi közfelfogás általában ezt az álláspontot vallja. Az olasz Btk. 48. §-a, amely „a bűncselekmény lélektani elemei" címet viseli, így szól:

„Praeterintentionális a bűncselekmény avagy az a szándékon kívül esik, ha a tevékenység vagy mulasztás károsabb vagy veszélyesebb eredményre vezet, mint amely az elkövető szándékában volt."[4]

E fogalmazásból két következtetést vonhatunk le: *a)* A „praeterintentionális a bűncselekmény..." szóhasználat arra utal, hogy azt mint külön bűnösségi formát fogják fel (v. ö. „szándékos a bűntett...", „gondatlan a bűntett..."). Ezt az alakzatot a „...károsabb, veszélyesebb..." eredménnyel határozzák meg. *b)* Nincs szó arról, hogy e veszélyesebb vagy károsabb eredmény létrehozásában a gondatlanságot meg kell-e kívánni, tehát a puszta okozatosságot elegendőnek tartják annak megállapításához.

E törvényi megoldásra támaszkodva alakították ki az olasz büntetőjogászok a bűnösség harmadik formáját: a szándékon-kívüliséget.[5] Úgy véljük, ez a konstrukció nem tartható fenn. Ha megpróbáljuk ezt az új bűnösségfogalmat elhatárolni a másik kettőtől, a mesterkélt megoldás összeomlik. Nézetünk szerint az a körülmény, hogy a bűnösséget itt a veszélyesebb vagy károsabb eredmény határozza meg, kizárja ezt a „bűnösségi formát" a bűnösségi alakzatok közül. A definícióban minden van, csak éppen „lélektani elemek" nincsenek, a meghatározás — a károsabb vagy veszélyesebb eredmény — csak objektív elemekből áll. Az olasz törvény szerint az eredményokozás szándékon túli, tehát a szándékos bűnösséget maga a törvény kizárja. Gondatlanságról sem beszél az elkövetési magatartás és az okozott eredmény kapcsolatát illetően. Tehát akkor mi határozza meg ezt a fajta bűnösséget? A „veszélyesebb vagy károsabb következmény". Ez pedig nem szubjektív mozzanat, hanem szigorúan objektív. Bűnösséget — amely éppen a büntetőjog erkölcsi színezettsége — tárgyi körülmények nem állapíthatnak meg.

Úgy véljük, hogy az egyébként bűnösségi alapon álló olasz törvényhozás ki akarta küszöbölni az objektív felelősségi megoldást, de nem egyszerűen elhagyta, hanem kísérletet tett arra, hogy új bűnösségi alakzattal az eredményfelelősségi szabályozást szubjektív köntösbe öltöztesse.

Hol tehát a helye a praeterintentionalitásnak? Ezt az alakzatot *nem lehet homogénnak* tekinteni. Ez összetett, kettős alakzat, mintahogy az okozott súlyosabb eredmény tekintetében a bűnösség vizsgálata is kettős. Bűnösség az alapcselekményben, bűnösség a következmény létrehozásában. Mit jelent ez a szándékontúliság vonatkozásában? *Szándékosság az alapcselekményben, amely az eredetileg intentionált következmény vonatkozásában tudatosan jogellenes, s gondatlanság a beállott súlyosabb eredmény tekintetében.*

---

[4] Már az 1937. évi olasz büntetőtörvénykönyv is ilyen megoldást tartalmaz. Angyal—Rácz: Az olasz büntetőtörvény. Bp. 1937.

[5] Battaglini, G.: Diritto penale, 1949. Padova, 244—245. old. Ugyanígy: Galli, L.: La Responsabilita penale per la consequenze non volute di una condotta dolosa. Milano, 1949.

E kétfokú alakzat elemei: a szándékosság és a gondatlanság. Az ilyen cselekmények vizsgálatánál mindkét bűnösségi fajtát figyelembe kell venni: szándékot az alapcselekményben s ha ez megvan, külön meg kell követelni az okozott következményben a gondatlanságot.

4. Sem az irodalom, sem az egyes államok törvényhozásai nem szólnak arról, mi történik, ha valaki gondatlan alapcselekményével okoz olyan sérelmet, mely minősítő körülmény. Pl. a csehszlovák büntető törvénykönyv — amely a praeterintentionalitás kérdését megnyugtatóan szabályozza — csak a szándékosan elkövetett bűntett következményeire vonatkozóan kívánja meg a gondatlanság jelenlétére kiterjedő vizsgálatot.

A praeterintentionalitás — szándékontúliság — gramatikailag kizárja a gondatlan alapelkövetést; de ugyanígy a vegyes bűnösségi elnevezés — melyben éppen a szándék és a gondatlanság egymásmellettisége a vegyesség — sem engedi fogalomkörébe ezt.

Milyen képet mutat tehát a gondatlan alapcselekmény minősített következménye?

Elképzelhető, hogy egyesek a gondatlanságnak a szándéknál tágabb fogalmából kiindulva a gondatlan alapcselekmény által létrehozott eredményben eo ipso bűnösnek tekintik az elkövetőt. Mi lehet ennek az indoka? A gondatlanság fogalma a szándékénál jóval bővebb. Az előrelátás vagy az előrelátás lehetősége az egyes magatartások sokkal nagyobb körét vonhatja a büntetőjogi értékelésbe, mint a szándék, amely mindig célzott vagy legalábbis a szükségszerű következménybe váló belenyugvás. Amennyiben tehát a jogalkotó büntetni rendel valamely gondatlan cselekményt s ennek következményére minősített esetet konstruál, ez önmagában bekövetkezésének lehetőségére utal, vagyis arra, hogy az elkövető azt előre láthatta vagy legalábbis előre kellett volna látnia. E gondolatsor konkluziója: *a)* a gondatlanság tág volta miatt, ha az előrelátás vagy annak lehetősége fennállott az alapcselekmény tekintetében, ebbe a gondatlanságba belefér a súlyosabb következmény okozásának az előrelátása, *b)* ha a súlyosabb eredményt a törvény minősített esetként értékelte, ez arra mutat, hogy az a gondatlan cselekménynek előrelátható következménye.

Annyit valóban el kell ismernünk, hogy igen gyakori a súlyos sérelmet okozó gondatlan magatartások száma. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy a gyakoriság miatt a súlyosabb eredmény beszámítását általános érvénnyel mondjuk ki. A szocialista büntetőjog csak a valóban meglevő tudattartalmat vonja értékelési körébe. Az előbb vázolt nézet ismét az objektív felelősség veszélyét idézi fel. Különösen szembetűnő ez az olyan eredményfelelősségi bűntetteknél, amelyekben a bekövetkezett minősítő eredmény már más jogtárgyat sért.

Mi a helyes álláspont a gondatlan bűntettel okozott súlyosabb következmény kérdésében?

Az eddigiek alapján azt a választ adhatjuk, hogy az elkövető csak akkor felel, ha a gondatlanság az eredmény tekintetében is kimutatható. Ez a vizsgálódás aspektusának megfelelhet, de a kérdés korántsem ilyen egysíkú. A kérdés megközelítéséhez szükséges a gondatlanság fogalmának tisztázása.

A Btk. a gondatlanságot a következőképpen határozza meg: „Gondatlanul követi el a bűntettet, aki előre látja magatartásának következményeit, de könnyelműen bízik azok elmaradásában, úgyszintén az is, aki ezt a lehetőséget azért nem látja előre, mert a tőle elvárható figyelmet, vagy körültekintést elmulasztotta." (17. §)

Mint ismeretes, a Btk. lényegében a „Vorsatztheorie" néven ismert bűnösségi elméletet tette magáévá, mely a szándékos bűnösség megállapításához a társadalomraveszélyesség tényleges tudatát kívánja meg. Az ezen kívüleső tudattartalmú magatartások — amennyiben egyéb feltételek is fennforognak — már csak gondatlan bűntettek.

Így tehát a gondatlan bűnösség nélkülözi a társadalomra veszélyes következmények tényleges tudatát.[6]

A további kérdés az, hogy a gondatlanság két fajtája miként jelenik meg az elkövető tudatában?

A szándékos bűncselekményeknél legyőzött közösségi motívum hogyan jelenik meg a gondatlan bűnösség formációiban, vagy megjelenik-e egyáltalán?

A társadalomraveszélyesség tudata és a közösségi motívum nem szükségszerűen együtt jelenik meg. A szándékos bűnösségnél jelen van mind a kettő: a társadalomraveszélyesség tényleges tudata mellett legyőzésre kerül a közösségi motívum. A gondatlan bűnösség esetén, ha az elkövetés luxuriozus, a közösségi motívum megjelenik ugyan, de mivel a társadalomraveszélyesség tudata hiányzik, motívumharc nincs. A nem tudatos gondatlanság esetén mindkettő hiányzik.[7]

Ezek után marad a kérdés: mi okozza a társadalomraveszélyesség tudatának hiányát? Nyilvánvalóan az előrelátás hiánya.[8]

A gondatlan bűntettek jobbára akaratlagos magatartások: a gondatlanság akarati hiba folytán következik be. Az elkövető téved az akaratlagos magatartásával okozott gondatlan következmény tekintetében. A gondatlan eredménybűntetteknél — ahol az okozati összefüggés normatív elem — a kauzális folyamat felismertsége vagy felismerhetősége is szükséges a bűnösséghez. A negligens elkövető tehát téved tettének következményeiben. A gondatlanságért való felelősség alapját így e tévedés felróhatósága

[6] Kádár M.: A gondatlan bűnösség és a gondatlan bűncselekményért való felelősség, Jogtudományi Közlöny 1961. 1—2. sz. 4. old.

[7] Uo.

[8] Uo.

adja.[9] Ez a felróhatóság nem mindenkire kiterjedő, általános — mint a szándékos bűnösségnél — hanem bizonyos fokig személyhez kapcsolt; a magatartás már nem felróható, ha az elkövetőtől semmiképpen nem várható el a kellő felismerés.

Különös élességgel vetődik fel ez a kérdés a témánkhoz tartozó bűntettek tekintetében, mert nyilvánvalóan kevesebb szükséges valamely társadalomraveszélyes magatartás felismeréséhez, mint ahhoz, hogy valamely magatartás milyen — esetleg súlyosabb — következményekkel jár.

Ez ahhoz a következtetéshez vezethet, hogy a nem tudatos gondatlanság esetében az elkövető — éppen, mert cselekménye következményét egyáltalában nem látta — nem láthatta a súlyosabb következményt sem, amelyet a törvény a minősített esetben megjelöl. Tehát a negligens cselekmény elkövetőjének bűnössége soha nem terjed ki a súlyosabb eredményre. Az elkövető tudatában nem merül fel az alaptényállás létrehozásának a lehetősége sem (ámbár nagyobb körültekintéssel azt előreláthatta volna). Ha ezt a — kisebbfokú sérelmet előidéző — következményt sem látta, az ezen jóval túlmenő súlyosabb eredményt eo ipso nem láthatta.

Vizsgáljuk meg ezt a koncepciót a Btk. egyes tényállásainak tükrében.

A Btk. 224. §-a a „gazdálkodással kapcsolatos kötelességek megszegése" cím alatt tárgyalja azt az esetet, ha valaki termékkel vagy terménnyel kapcsolatban jogszabályon alapuló kötelességeit megszegve számottevő gazdasági hátrányt okoz. A bűntett egyik minősítő körülménye a népgazdaság érdekeinek súlyos sérelme. A törvény szerint mind az alapesetet, mind a minősítettet szándékosan és gondatlanul is el lehet követni. Ha az elkövető jogszabályon alapuló kötelességét negligensen szegte meg (pl. nem tudta, hogy neki a jogszabály milyen magatartás tanúsítását írja elő, de erről hivatalból tájékozódnia kellett volna), az *alapeset jellege* kizárja azt, hogy a minősítő körülményekre nézve is létrejöjjön a bűnösség. Egészen szembetűnően példázza a minősítő körülményre ki nem terjedhető negligentiát a Btk. 230. §-ában inculpált tevékenység. A tényállásban leírt egyik fordulat azt az esetet tartalmazza, amikor az elkövető a rossz minőségű termék jó minőségűként való forgalombahozatala iránt intézkedik. Nyilvánvaló, hogy a nem tudatosan gondatlan elkövető jóhiszeműen cselekszik, amikor a rossz termékről azt hiszi, hogy az jó — habár tévedése felróható is. A népgazdaság súlyos sérelmét — mint minősítő körülményt — neki betudni ilyen körülmények között a puszta okozáson nyugvó felelősségrevonást jelentené, mert a cselekmény elkövetése, a tényállásban leírt magatartás olyan, mely — gondatlan elkövetés esetén — kizárja a minősített eset előrelátásának a lehetőségét. Lényegében ugyanezt mondhatjuk a pazarló gazdálkodás (Btk. 225. §) gondatlan alakzatáról is. Ezeknél a bűntetteknél a minősített eset negligens elkövetése kizárt.

Vizsgáljuk meg azonban a gondatlanul elkövethető bűntettek egy másik csoportját. A Btk. 258. §-ában leírt, foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés bűntette már egészen más képet mutat. Itt az alapbűncselekmény nemhogy kizárja a minősítő következmény előrelátását, hanem az alaptényállás megvalósításának szükségképpeni tartalma a minősítő eredmény előrelátása, vagy előrelátásának konkrét lehetősége. Ez a bűntett veszélyeztetési bűntett. A közvetlen veszély az életre, testi épségre, egészségre nézve áll be. Ezek károsodása esetén a minősített eset kerül alkalmazásra, tehát a veszélyhelyzet a minősítő körülményekre vonatkozóan jön létre. Az elkövető a közvetlen veszélyhelyzet létrehozásával megteremtette annak a lehetőségét, hogy az életben, testi épségben stb. károsodás keletkezzen s az hogy ez bekövetkezik, vagy hogy milyen mértékben következik be, tőle teljesen független. A gondatlanul gyorshajtó elüt valakit. Az szerencsésen esik, semmilyen károsodása nem történik, a vezető a Btk. 258. § alapesete szerint felel; ha a sértett lába eltörik, már a minősített eset alapján vonható felelősségre; halálos következmény esetén még súlyosabb büntetés vár az elkövetőre. A károsodás beállta, illetőleg annak foka teljesen független az elkövetőtől. A veszélyhelyzet létrehozása megindította azt az okfolyamatot, amely az előbb említett eredményekre vezethet. Amikor a tettes a közvetlen veszélyt létrehozza, létrehozza a minősítő körülmények bekövetkezésének konkrét lehetőségét, tehát a veszély éppen azokra nézve jön létre.

Mi a közvetlen veszély definíciója? Teljes mértékben elfogadható a következő meghatározás: „A közvetlen veszély: objektív helyzet, amelyben *a)* a káros következményre közvetlenül vezető kauzális folyamat megindult, vagy *b)* a folyamatot közvetlenül elősegítő ok már létezik, illetőleg a folyamatot gátló ok elhárult".[10]

Eszerint, ha az okfolyamat megindulása a veszélyhelyzet létrejötte, a folyamat továbbhaladása — amely az elkövetőtől független — a minősítő eredmény bekövetkezése. Az elkövető az okfolyamatot éppen a káros következményre nézve indította meg. Ha a kauzális folyamat megindult, a megindító a káros következmény tekintetében — legalábbis — gondatlan.

Ennek a nézetnek tagadása esetén a veszélyeztetés minősítő körülményeit pusztán okozáson alapulóknak kellene tekintenünk. Ha nem tekintjük a veszélyhelyzet létrehozását olyannak, amely a minősítő következményre nézve jön létre, akkor pusztán a sérelem fokától ten-

[9] Uo. 5. old.

[10] Uo. 9. old.

nénk függővé a büntetés súlyosságát, mert ez esetben a sérelmek az elkövetőtől független körülmények folytán jönnek létre.

Így tehát az elkövető negligentiája lehet magára a minősítő körülményre „irányzott". Gondoljunk a rongálás (Btk. 302. §) esetére, ahol könnyen elképzelhető, hogy az elkövető a társadalmi tulajdonban különösen nagy kárt okoz anélkül, hogy bármiféle károkozást előrelátott volna. De ha a tőle elvárható körültekintést tanúsítja, a különösen nagy kár lehetőségét is előrelátta volna. Tegyük fel, hogy a Btk. 298. §-a (hanyag kezelés) szerint tevékenykedő társadalmi vagyon kezelésével megbízott személy csak olyan dolgokkal van kapcsolatban, amelyek 300 000 Ft értékűek. Kötelességét elhanyagolja és különösen nagy kár következik be. A gondatlansága itt közvetlenül a különösen nagy kárra — a minősítő következményre — „irányzott". Az alaptényállás vizsgálata, mivel csak nagy értékről van szó, nem szükséges.

Ha a gondatlanság létrejön a minősítő körülmény tekintetében, nem kell az alaptényállást vizsgálnunk, s nem kell szétválasztanunk, kettőssé tennünk egy bűnösségi fajtát azért, mert a törvény külön alapesetet és külön minősített esetet konstruál. Gondoljunk azokra a — gondatlanul is elkövethető — bűntettekre, amelyeknél már az *alaptényállás* megvalósulásához *súlyosabb* következmény beállta szükséges. Itt is van egy átlagos fokú sérelem, amelyet a törvény még nem rendel büntetni, s ha ezen túl már kizárnánk a gondatlanságot a súlyosabb, — de itt az alaptényállásban szereplő — következmény tekintetében, szükségtelen lenne ilyen cselekmények inkriminációja.

Végső válaszul megismételjük e kérdés tárgyalásának kezdetén említett alapállásunkat: Annak ellenére, hogy egyes bűntettek esetében a negligentia sohasem, más esetekben mindig kiterjed a minősítő eredményre, azt kell mondanunk tehát, hogy a gondatlanság vizsgálata a minősítő eredmény vonatkozásában a konkrét ítélkezés részéről megoldandó feladat, jogalkalmazási kérdés. Felelősségnek csak akkor van helye, ha a vizsgálat a következményben is bűnösnek mutatja az elkövetőt. A gondatlanság a törvényen kívül esik.[11] Amely előrelátás az egyik elkövetőnél természetes, az a másiktól már nem várható el. A negligentia szubjektív fogalom, személyhez tapadt. Az elvárhatóságnak, a következményekben, az okozatosságban való tévedés felróhatóságának megállapítása nagyfokú individualizációt igényel. Ezért helyesebb a Btknál a Csehszlovák Szocialista Köztársaság büntető törvénykönyvének rendelkezése a gondatlanságért való felelősséget illetően. A nem tudatos gondatlan cselekmény büntethetőségi feltétele, hogy az elkövetőnek cselekménye következményeit" ... a körülményekre és személyi viszonyaira tekintettel tudnia kellett volna és tudhatta" (5. § b) pont).[12] A gondatlanságért való felelősség objektív alapjait is meghatározza azáltal, hogy utal a tettes körülményeire és személyi viszonyaira.

5. Az eredményfelelősségi bűntetteket felosztatjuk aszerint, hogy milyen jogtárgyat sért az elkövetett bűntett, illetve annak eredménye.

Eszerint vannak bűntettek; *a)* amelyeknek minősített esete ugyanannak a jogtárgynak nagyobb fokú megsértését kívánja meg, mint az alapbűntettben; *b)* amelyek által egy másik — nagyobb védelmet igénylő — jogtárgy szenved sérelmet az alapbűntett következményeként.

ad a) E bűntettek csoportjánál a büntetőjogilag védett tárgyat kisebb illetve nagyobb mértékben meg lehet sérteni. Legszembetűnőbb példái ennek a kárt okozó büntetendő magatartások. A társadalmi tulajdont fosztogató cselekményeknek, és a rongálásnak is tényálláseleme a kár okozása. Ezeknél a cselekményeknél a minősítő körülmény létrejötte — a különösen nagy kár — ugyanannak a jogtárgynak nagyobb fokú, kvantitatív megsértése. Az elkövető ugyanazt a jogtárgyat támadja szándékos alapcselekményével, mint amit a minősített eset véd fokozottabban. Minőségileg nem, de mennyiségileg más a következmény s ezért szükséges, hogy az ilyen minősített eredményben is külön vizsgáljuk: kiterjed-e reá a bűnösség. Pl. a rongáló, azért hogy az ajtót betörje, egy nehéz követ odavág s a ház ennek következtében összedül.

Az is elhatárolja ezeket a bűntetteket a következőkben tárgyalandó, más jogtárgyat sértő eredményfelelősségi bűncselekményektől, hogy itt a következményt szándékosan is létre lehet hozni. Pl. a sikkasztó szándéka nyilvánvalóan az általa okozott különösen nagy kárra irányult. Az eredményt szándékosan hozta létre, így semmilyen összetett vagy vegyes bűnösségi alakzatról nem lehet szó. Erről a Btk. 18. §-ának tárgyalásánál bővebben lesz szó.

ad b) A másik csoportot alkotják azok a bűntettek — s a gyakorlatban leggyakrabban itt merül fel a praeterintentionalitás kérdése — ahol az alapcselekmény más jogtárgyat sért, minőségileg is más eredményt hoz létre. Ilyen kvalitatíve más minősítő körülmény jobbára csak a halál okozása. Pl. a Btk. 257. §-ában pönalizált testi sértés elkövetője bántalmazni akar, szándéka az ember testi épségét — mint jogtárgyat — támadni, de cselekményével a sértettet megöli, s így — intencióján túl — más jogtárgyat (az emberi életet) sért meg. Az *a)* pontban említett — kvalitatíve ugyanolyan — súlyosabb eredményt az elkövető szándékosan is létrehozhatja. Erről itt szó sem lehet. Miért nem? Tegyük fel, hogy az előbbi példánkban az elkövető direkt szándékkal testi sértést követ el, de eventuálisan a halál okozásában is dolozus. Nyilván szó sem lehet halált okozó testi sértés meg-

[11] Uo. 7. old.

[12] Prenosil, G.—Tolar, J.: Nad novymi trestnimi kodexy, Pravnik, 1962. 2. sz. 88—113. old.

állapításáról, hanem emberölésről. Ha az elkövető szándéka a nagyobb védelemben részesített jogtárgyra nézve is megállapítható, ez a bűntette konzumálja a kisebb súlyút. Így az előbbi példában az emberölés kizárja az értékelés köréből a testi sértést. Ez nem azt jelenti, hogy a halmazati szabályok alkalmazásáról egyáltalán nem lehet szó. Ha a magzatelhajtó szándéka (mondjuk eventuálisan) kiterjedt a halál okozására, akkor ez az emberölés és a magzatelhajtás *alapesetének* halmazatában büntetendő. Tehát megáll az előbbi tétel: a szándékos emberölés elnyeli a minősített esetet, az ugyanolyan jogtárgyat sértő szándékos elkövetést.

Nézzük meg mi a helyzet a minőségileg más eredményt létrehozó bűncselekményeknél, ha az alapeset gondatlan? Általánosságban azt mondhatjuk, hogy olyan minősített gondatlanság, amely más jogtárgyat sért, nincsen.

A nagyobb büntetőjogi védelmet élvező jogtárgy elleni gondatlan bűnelkövetést — még ha a jogrend nem is helyezkedik a gondatlanság generális pönalizációjának az alapjára — mindig büntetni rendeli a jogalkotó. Tehát a gondatlan alapcselekmények nyomán létrejött gondatlan eredmény már más törvényhelyen inculpálva van. Miért? A gondatlanság homogén fogalom, s ha a cselekmény vizsgálatánál nyilvánvalóvá válik, hogy a gondatlanság az eredményre is kiterjed, akkor az alaptényállás megvalósítása az értékelés köréből kimarad. A gondatlan eredményfelelősségi bűntetteknél a következő a láncolat: gondatlanság — alapcselekmény — a súlyosabb eredmény. Ha tehát a gondatlanság az eredmény tekintetében megállapítható, az alaptényállás kiesik a láncolatból, mert az alapgondatlanság már a minősített követelménnyel van közvetlen kapcsolatban. Egy példával megvilágítva: Az elkövető gondatlan testi sértése nyomán a sértett meghal. A testi sértésre nézve a gondatlanság nyilvánvaló. A vizsgálat során kiderül, hogy gondatlansága a sértett halálára is kiterjeszkedett, s mivel így gondatlanul embert ölt, gondatlan emberölésért felel.

Hasonló eset ez, mint az *a)* pontban tárgyalt cselekmények minősített eseteinek szándékos létrehozásánál. Azonban, míg azokat a minősített esetek konzumálják, addig a gondatlan alapcselekménnyel megvalósított gondatlan súlyosabb eredmény nincs minősített esetként a törvénybe felvéve, mert ez ugyanannak a cselekménynek a kétszeri inculpálása lenne.

Ez ellen a megállapítás ellen azt lehetne ellenvetni, hogy a Btk. 258. § (2) bek. *b)* pontja ezt nem igazolja, mert itt a gondatlan veszélyeztetés következményeképpen a gondatlan halálokozás nem a Btk. 253. § (4) bekezdésében inculpált gondatlan emberölés szerint büntettetik. Ugyanolyan jogtárgy szenvedett sérelmet, ugyanolyan bűnösségű a megvalósítás, itt a más jogtárgyat sértő minősített gondatlanság mégis fellelhető. Ez az ellenvetés nem áll meg, mert a Btk. 258. §-ában leírt foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés — egyébként is problematikus — bűntette különböző jogtárgyakat véd. Ha elfogadjuk azt a nézetet, hogy a veszély beállta — mint a külvilág társadalomra veszélyes megváltozása — a bűntett eredménye,[13] akkor a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés *alapesetének* jogi tárgyát, nézetünk szerint, a következőkben határozhatjuk meg: az emberek életének, testi épségének, egészségének a *biztonsága.* Tehát nem maga az élet, testi épség, egészség. Az elkövető szándéka vagy gondatlansága a veszélyhelyzet létrehozására irányul s nem az élet stb. megsértésére.

Az elkövető a minősített eset megvalósításával már más jogtárgyat sért. Így ha a foglalkozási szabályok megsértése testi sértést vagy halált okoz, az elkövető gondatlansága már nem pusztán a veszélyeztetésre terjed ki, hanem ezen következmények okozására. Így valójában más jogtárgyat sért, de a törvény itt egységet konstruál, mégpedig egy összefoglalt bűncselekményt alkot a gondatlan veszélyeztetés és a gondatlan emberölés bűntettek részvételével.

Így tehát helyes az előbb említett megállapítás, hogy más jogtárgyat sértő minősített gondatlanság nincs, de csak akkor nincs, ha *csak* más jogtárgyat sért.

Összefoglalva: *a)* vannak az *ugyanazt a jogtárgyat sértő,* csak mennyiségileg nagyobb eredményt létrehozó *bűntettek,* amelyeknél mind az *alap,* mind a *minősített esetet szándékosan és gondatlanul* is létre lehet hozni; *b)* a másik csoportot azok a bűntettek alkotják, amelyeknél az elkövető *csak szándékos alapcselekményével csak gondatlan következményt* hozhat létre, mert ha alapbűntettének szándéka vagy gondatlansága a minősítő eredményre is kiterjedne, már más törvényhely szerint felelne.

IV

Nézzük meg, hogyan szabályozza a magyar Btk. a felvetődött kérdéseket s milyen álláspontot foglal el a praeterintentionalitás rendezésében. „Az eredményhez — mint a bűntett minősítő körülményéhez — a törvény által fűzött súlyosabb következmények akkor alkalmazhatók, ha az elkövetőt az eredmény tekintetében szándékosság vagy gondatlanság terheli." — mondja a Btk. 18. §-a. A törvény hatályosulási köre tehát kiterjed *a)* a minőségileg azonos, de ugyanazon jogtárgynak nagyobb sérelmet okozó összetett bűntettekre, ahol akár az alapcselekmény akár a következmény létrehozása szándékos és gondatlan is lehet; *b)* a kvalitatíve más eredményt létrehozó bűntettekre, ahol a praeter intetnionem létrehozott eredmény más jogtárgyat sért.

[13] Kádár M.—Fonyó A.: A közúti közlekedés körében előforduló bűncselekmények problematikája, Jogtudományi Közlöny. 1963. 1. sz.

Ezzel szemben *a)* a törvényben megállapított súlyosabb büntetés nem alkalmazható, ha az elkövető az eredmény vonatkozásában vétlen volt, tehát még gondatlanság sem terheli; *b)* amennyiben a szándékos alapcselekmény olyan gondatlan eredményt hoz létre, amelyet a törvény nem rendel büntetni, súlyosabb következmények nem hárulnak az elkövetőre.

Milyen választ ad a Btk. 18. §-a a felvetődött elméleti és gyakorlati problémákra?

1. A Btk. teljes egészében a „bűnösség nélkül nincs felelősségrevonás" elve alapján áll s ez az elv érvényes a szándékon túli bűncselekményekre is. A Btk. 18. §-ának miniszteri indoklása megállapítja, hogy az eddigi bírói gyakorlat következetesen objektív alapra helyezkedett: az elkövetési magatartás és a minősítő eredmény puszta kauzalitása esetén a súlyosabb következményt felrótta az elkövetőnek. Az új Btk. a régi törvénynek ezt a tárgyi felelősségen alapuló intézményét kiküszöbölte.

2. A törvény a vegyes bűncselekményeket külön jogintézményként szabályozza s nem a halmazati büntetés körébe utalja. Ezzel a bűnös alapcselekménnyel létrehozott gondatlan eredménynek nagyobb büntetéstérdemlőséget tulajdonít mint a két alakzat puszta egymásutánjának. Így, ha a szándékos testi sértésnek gondatlan következménye a sértett halála, az elkövetőt a Btk. 257. § (4) bekezdése 2—8 évig terjedő szabadságvesztéssel fenyegeti. Ha a halmazat szabályai szerint járnánk el, akkor a Btk. 66. §-a szerint a súlyosabb szabadságvesztés felső határát legfeljebb a felével emelhetjük, így a súlyos testi sértés és a Btk. 250. § (4) bek. (gondatlan emberölés) konkurzusának a legmagasabb határa 7 $^1/_2$ év, tehát az előbbinél kevesebb.

3. A praeterintetionalitás helyét a bűnösségi alakzatok között helyesen állapítja meg a törvény. Nem alkot új bűnösségi fajtát, s elhelyezésével — a két bűnösségfajta meghatározása után tárgyalja — arra a megnyugtató felismerésre utal, hogy ezeket a bűntetteket heterogén, vegyes struktúrájúaknak tekinti, ahol a szándék és a gondatlanság együtt jelenik meg.

4. Vannak olyan elképzelések, amelyek a Btk. 18. §-t nagyon kiterjesztően értelmezik. Ezek szerint a törvényben szereplő „eredmény" kifejezés csak exemplifikatív jelentőségű, s e rendelkezés általában a minősítő körülményekkel foglalkozik. Ezt a tág értelmezést azért találják szükségesnek, hogy bevonják a 18. § hatályosulási körébe az olyan bűncselekményeket, amelyeknek minősített esete nem eredményt tartalmaz, de a büntetési tétel valamilyen objektív körülmény szerint változik. E körülmény előrelátásához vagy előreláthatásához fűznék csak a súlyosabb következményeket.

Ezt a véleményt nem oszthatjuk, mert a Btk. 18. §-ában az „eredmény" kitétel nem példálódzó jelleggel szerepel, hanem éppen ellenkezőleg stricte kiemelt, s kizárja más minősítő körülményeknek e törvényhely szerinti értékelését.

Az előbbi nézet hívei szerint a Btk. 18. §-ának szövegében nem érvényesül következetesen a bűnösségi princípium: az elkövető felel olyan objektíve ható körülményekért, amelyekre nézve gondatlan sem volt.

A kérdésre választ adhatunk úgy is, hogy az ilyen bűncselekmények minősített eseteit leszakítjuk és önállóan vizsgáljuk. Így a bűncselekmény tárgyi oldala is elénktárul, ahol bizonyos objektív feltételek szükségesek a bűncselekménnyé váláshoz.

Ilyen tárgyi körülmény a minősítő következmény is. Pl. a Btk. 172. §-ának (hamis vád) büntetési tétele aszerint változik, hogy a vádolás milyen súlyú bűntettre vonatkozik. Így ezek objektíve ható minősítő körülményeknek tűnnek, de ha külön tényállásba foglalnánk mindegyiket, akkor egyszerű bűntetteket kapnánk, ahol a szubjektív oldal a vádolás szándéka, a tárgyi oldalon pedig a megfelelő bűntett áll. Így van ez a testi sértésnél, ahol a büntetési tétel — és a cselekmény minősítése — aszerint változik, hogy a bántalmazó mennyire eredményesen végezte munkáját. Tehát egyáltalán a bűntetté váláshoz szükségesek bizonyos tárgyi körülmények.

Ez a válasz azonban lényegében az objektív büntethetőségi feltételek elismerését jelenti. Úgy véljük, ez a szigorúan bűnösségi alapon álló Btk.-ban nemigen lehetséges, mert az elkövetőtől meg kell kívánni a tárgyi elemek tudatát is. Anélkül, hogy részletesebben belemennénk a kérdésbe, úgy véljük, ha valaki hamisan vádol, szándéka *határozatlanul* és *eventuálisan* kiterjed a súlyosabb büntetési tételekre. Indokolatlan, hogy a bűnösség elvének szűk értelmezésével felmentést adjunk az ilyen jellegű bűncselekmények elkövetőinek. Természetesen ez az indirekt eventuális szándék nem mindenkinél található meg, s amennyiben ezek a körülmények és az egyén tudata olyan kapcsolatban állanak, hogy értük felelősségrevonás nem lehetséges, a tévedésre vonatkozó szabályozások a bűnösségi elv maradéktalan érvényesülését biztosítják.

5. Anélkül, hogy a Btk. 18. §-át indokolatlanul kiterjesztően értelmeznénk, azt is meg kell vizsgálnunk, hogy az említett törvényhely — mint princípiumot kimondó szakasz — hogyan hat más, nem kifejezetten hatálya alá tartozó bűntettekre.

Vannak egyes bűncselekményfajták, amelyeknél a súlyosabb eredmény nem minősíthető körülményként szerepel, hanem egyáltalán a bűntetté minősítéshez súlyosabb következmény létrejötte szükséges. Így a Btk. 224. § (4) bek.-ében leírt, a gazdálkodással kapcsolatos kötelezettségek megszegése elnevezésű bűntett az elkövetési magatartás véghezvitele után csak akkor lesz tényállásszerű, ha az okozott hátrány

számottevő. Ugyanígy a Btk 225. § (3) bek.-ében pönalizált pazarló gazdálkodás csak akkor valósul meg, ha a tanúsított magatartás következménye jelentős pénz-, anyag-, energia- vagy munkaerőpazarlás.

A kérdés megoldása csak látszólag nem tartozik a Btk. 18. §-ának hatálya alá. Ha a törvény itt már bármilyen kisfokú sérelem okozása esetén büntetni rendelné a leírt magatartásokat, mindjárt teljesen rájuk illene a Btk. 18. §-a. Gondoljunk olyan esetre, ha valaki a Btk. 224. §-ában leírt elkövetési magatartást szándékosan tanúsítja, azonban szándéka csak jelentéktelen sérelem okozására irányult s a számottevő hátrány okozásában csak gondatlan vagy még az sem. Tehát itt az ún. alaptényállás körében merülhet fel a szándékontúliság s a tényállásszerűen véghezvitt elkövetési magatartás következményei tekintetében is szükséges a bűnösségi kapcsolat vizsgálata. Az elkövetési magatartás és valamely hátrány okozása lép itt az „alaptényállás" helyére, ezt azonban a törvény — csekély társadalomra veszélyességére való tekintettel — nem rendeli büntetni. Előáll azonban a számottevő hátrány, amely ennek a nembűntettnek „minősített esete" s ekkor már vizsgálnunk kell, hogy a bűnösség kiterjeszkedett-e a bűntetté kvalifikáláshoz szükséges súlyosabb következményekre.

Nem végzünk tehát erőltetett kiterjesztést, ha az ilyen jellegű bűntettre nézve is hatályosnak tartjuk a Btk. 18. §-át.

Ez a törvényhely az *eredményről* rendelkezik általános érvénnyel s az elkövetési magatartás és az okozott eredmény közti bűnösségi kapcsolatot *mindig* vizsgálni rendeli.

6. A Btk. 18. §-a nemcsak a praeterintentionális bűntetteket szabályozza, hanem a szándékosan megvalósított minősítő következményekre és a gondatlan alapelkövetés nyomán létrejövő eredményre is kiterjesztette hatályosulási körét.

Véleményünk szerint a szándékosság szó kitétele az eredmény szempontjából felesleges. A minősítő eredményre irányuló szándék — mint arról már volt szó — csak azoknál a bűntetteknél lelhető fel, ahol a minősített következmény létrejötte ugyanazt a jogtárgyat sérti mennyiségileg nagyobb mértékben, mint az alapbűntett. A vegyes bűncselekmények másik csoportjánál az eredményre kiható szándék lehetetlen, mert az más törvényhely értékelése alá esik. A következők miatt nem tartjuk szükségesnek a szándékra utalást az eredmény tekintetében:

a) A szándékosan megvalósított minősítő eredményél semmiféle vegyesség illetőleg szándékontúliság nincs. Ez még azonban nem jelent semmit, mert a törvény nem szól arról, hogy csak a vegyes bűncselekményeket kívánná rendezni e szakaszon belül. Ebben az esetben azonban nincs semmilyen összetett bűnösségi forma. Ha a szándék egyenesen a következményre irányult, kiesik az alaptényállás, szükségtelen az alapelkövetés és az eredmény közti pszichikus viszony vizsgálata. Tehát nem arról van szó, hogy kiterjed-e az alapeset bűnössége a minősítettére, hanem arról, hogy csak arra terjed ki.

b) A szándékosságra utalás felesleges, interpretatív momentum. A Btk. 2. §-a értelmében, ha valaki szándékosan megvalósít olyan társadalomra veszélyes cselekményt, melyet a törvény büntetni rendel, ez minden esetben büntetendő lesz. Ezért a szándékosság felvétele a 18. §-ban egy már elhangzott principium indokolatlan megismétlése.

c) A kialakult fogalmakat a szándékosság kitétele megzavarhatja. Így a Btk. 18. §-a elvileg vonatkozhat a szándékos bűntettek olyan minősítő eredményére, mely más jogtárgyat sért. Már láttuk, hogy ez lehetetlen, mert ebben az esetben már nem a Btk. 18. § körébe tartozó bűntett jön létre, hanem egy másik, súlyosabb bűncselekmény alapesete.

d) Ha a törvény mellőzné a „szándékosság" felvételét a 18. §-ban, irányt mutathatna a gyakorlatnak a szándékosan, illetve a gondatlanul létrehozott minősített esetek elkülönítésére a büntetéstérdemlőség szempontjából. Nyilvánvaló, hogy helytelen lenne parifikálni olyan elkövetők cselekményeit, akik ugyanazt az alapelkövetést hajtják végre, de egyik az eredményt szándékolta, a másik azonban csak gondatlanul hozta létre a következményt. Az idézett törvényhelyen egymás mellett álló „szándékosság vagy gondatlanság" kitétel nem tesz disztinkciót s így elvileg egyforma büntetés lehetőségét nyújtja. Amennyiben a törvényhely elhagyná a szándékosság kitételét — amelyről előzőleg már rendelkezett — határvonalat húzna a kétféle eredmény-okozás között.

e) Vannak egyes bűncselekményfajták, amelyeknek kísérlete esetében nem lehet megállapítani, hogy az elkövető szándéka vagy a gondatlansága terjedt ki a minősítő eredményre, mivel a bűntett a kísérleti szakban rekedt s így eredmény nem jött létre. A szándékosan gyújtogató például az alapeset szerinti gyújtogatás kísérletéért feleljen-e vagy a minősítő, különösen nagy kár okozásának kísérletéért, ha a tüzet még az eredmény bekövetkezése előtt eloltották. Ebben az esetben annak a vizsgálata, hogy a lehetséges súlyosabb következmény okozásában az elkövető gondatlan lett volna, nem lehetséges, mert az csak a szándékos alapelkövetésig jutott el, tehát az előbbi példában csak a felgyújtani szándékolt tárgy megsértésének kísérletéig. Mivel eredmény nem következett be, cselekvősége megmaradt a bűntett szándékos megkezdésénél s nem terjedt ki olyan területekre, ahol ezen túl még gondatlansága is vizsgálható lenne. Az még ugyan állítható, hogy már a kísérleti szakban előrelátható volt a súlyosabb következmény

okozásának a lehetősége. Azonban a gondatlanság kísérlete kizárt, s így szándékos cselekménnyel létrehozott gondolat eredménybekövetkezés kísérletéért az elkövető felelősségre nem vonható. Méltánytalan lenne azonban, ha olyan bűntett kísérlete esetében, amikor a minősítő eredmény bekövetkezése nyilvánvaló, az elkövető csak az alapeset kísérletéért felelne.

Mindezek ellenére a szándékosság ilyen — a gondatlansággal egyenlő erejű — kiemelése mégsem indokolt, jóllehet ez a probléma az eredményfelelősségi bűntettek kísérleteinél felmerül.

7. A Btk. 18. §-a expressis verbis nem szól a gondatlan alapcselekmények következtében beállott minősítő eredmények büntetendőségéről. Abból, hogy mellőzi az alapbűncselekmény szándékosságának a kiemelését — a contrárió — következik, hogy a jogalkotó ezeket is a 18. § körébe kívánja vonni. Nézetünk szerint helyes a gondatlan alapcselekményű eredménybűntetteket itt szabályozni. Habár ezeket vegyes bűntetteknek aligha tekinthetjük, mert nincs bennük két bűnösségfajta, de a praeterintentionalitáshoz hasonló jellegük, valamint jogalkalmazásai szempontok indokolják, hogy őket a Btk. 18. § fogalomkörébe helyezzük. Mindkét forma az eredmény vonatkozásában gondatlanságot követel meg. Külön szabályozásuk indokolatlan lenne törvénytechnikai szempontból is, mert ha már a törvény deklarálja azt, hogy a szándékos alapcselekmény által létrehozott szándékontúli minősített eredményhez fűzött súlyosabb jogkövetkezmények csak az eredményben mutatkozó gondatlanság esetén állnak fenn, akkor a törvény szelleméből nyilvánvalóan az következik, hogy a gondatlan bűntett eredmény szerint minősülő következményei is csak az eredményre kiterjedő gondatlanság esetén jönnek létre. Ezt külön törvényhelyen kimondani felesleges. A praterintentionalitás melletti szabályozás dogmatikailag zavaróan nem hat, mert éppúgy mint a vegyes bűncselekményeknél csak a gondatlanság szükséges a minősítő eredmények vonatkozásában, hiszen itt szándék fogalmilag is kizárt. A praeterintentionális alakzatoknak ezt a féltestvérét tehát velük együtt kell szabályozni. Ez nem jelent kétszeres rendezést sem — mint a szándékosság kitétele — mert törvényünk nem helyezkedik a gondatlanság generális pönalizációjára.

8. Az előbbiekkel együtt a praeterintentionális vagy vegyes bűntetteket nevezhetjük eredményfelelősségi bűntetteknek. Habár ez az elnevezés sem fedi pontosan e bűncselekmények fogalmát, de az eddigi elnevezések mindenképpen szűknek bizonyultak. Az eredményfelelősség elnevezés ugyan vonatkozhat minden eredménybűntettre, de valamely tényállás alapesetére vonatkoztatnunk ezt szükségtelen, mert arra az általános szabályok vonatkoznak.

9. Ha a megfelelő törvényi fogalmazást keressük, azt találjuk, hogy a helyesebb meghatározást a Btk. tervezete adta a következőképpen: „Az eredményhez — mint a bűntett minősítő körülményéhez — a törvény által fűzött súlyosabb következmények nem alkalmazhatók, ha az elkövetőt az eredmény tekintetében még gondatlanság sem terheli" (Btk. Tervezet, 18. §).

Ez a fogalmazás pontosabban utal azokra a bűntettekre, amelyeket a jogalkotó a Btk. 18. §-ának hatálya alá kívánt vonni, mert a gondatlan elkövetést — mint az ilyen bűntetteknél tipikusat — kiemeli.

Természetesen ez csak dogmatikai szempont. A szándékosság és a gondatlanság egyforma erejű kiemelésével a Btk. sem következetlen, hanem csak megismétli önmagát, megerősíti az előzőkben már leszögezett elvet.

*

Témánk végéhez érve mégegyszer hangoztatjuk azt, ami vizsgálódásaink alapelve volt: felelősség csak a bűnösen létrehozott tettért jöjjön létre.

A bűnösségi elv olyan szükségszerűség, amelyet a modern törvényhozás felismer s minden bűncselekményre érvényesnek tart, így — mint ezt láttuk — a praeterintentionális bűntettek körére is.

ifj. Bólya Lajos

SZEMLE

Jogi könyvkiadásunk eredményei és feladatai

Az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete a Közgazdasági és Jogi Könyv- és Folyóiratkiadó Szerkesztőségi tanácsának felkérésére 1963. évi szeptember hó 23-án ankétot rendezett jogi könyvkiadásunk helyzetéről és feladatairól. Az értekezleten részt vettek egyrészt mindazoknak az állami és társadalmi szerveknek és intézményeknek, vállalatoknak a képviselői, amelyek a jogi könyvkiadás szellemi előkészítésében, magában a kiadási tevékenységben és a könyvterjesztésben részt vesznek, másrészt pedig azoknak a szerveknek képviselői, amelyeknek dolgozói a jogi könyveket a mindennapos jogalkalmazói gyakorlatban mint munkaeszközt használják. Az ankéton így a jogi könyvkiadásunk helyzetét és feladatait az igazságügyi szervek részéről az Igazságügyminisztérium, a Legfelsőbb Bíróság, a Legfőbb Ügyészség, a Fővárosi Bíróság, a központi államigazgatási szervek részéről a Minisztertanács tanácsszervek osztályának, a jogi könyvkiadásban érdekelt minisztériumok titkárságainak vagy jogi csoportjainak képviselői, az egyetemek állam- és jogtudományi karainak, végül a Kiadói Főigazgatóságnak, illetőleg a jogi könyvkiadó- és terjesztő feladatokat ellátó állami vállalatoknak meghívott képviselői vitatták meg.

Az értekezlet részletesen megtárgyalta azt az előkészítő anyagot, amelyet az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete terjesztett elő. Az Intézet ugyanis megelőzőleg jogáganként és a legfontosabb kiadvány-típusokra bontva értékelte a legutóbbi öt esztendő (1957—1962) jogi kiadványait, előre megállapított egységes szempontok szerint bírálva el az eredményeket. Ennek alapján az előkészítő anyag részletesen érintette a könyvkiadásban mutatkozó hiányosságokat és állást foglalt a jogi könyvkiadás legközelebbi feladataival kapcsolatban. A megvizsgált anyag időbeli elhatárolásánál az szolgált alapul, hogy ezeknek az éveknek kiadói tevékenységét az eredmények értékelésénél és a tervezésnél azért lehet irányadónak tekinteni, mert ebben az időszakban lényegileg lezárult szocialista kodifikációnk jelentős szakasza és a társadalmi fejlődés is egyenletes, folyamatos, zökkenésmentes volt. Az előkészítő anyag megállapításait a következőkben lehet összefoglalni:

Az 1957—1962. évek kiadási eredményeinek alapján általánosságban megállapítható, hogy a jogi könyvkiadás helyesen ismerte fel a gyakorlati és elméleti szükségleteket és megfelelően reagált a szocialista jogalkotási tevékenység eredményeire. A jogi könyvkiadás területén mind a tartalmi, mind pedig a műszaki színvonal emelkedett ebben az időszakban.

A vitaanyag ezután részletesen, jogáganként elemezte a könyvkiadás eredményeit, a legfontosabb illetőleg a leggyakoribb kiadási formák szerint (tételes jogszabályanyagot, illetőleg a jogalkalmazási szervek gyakorlatát közlő művek, tudományos és elméleti művek, népszerűsítő kiadványok, idegen nyelven közzétett hazai jogi kiadványok). Röviden érintette a vitaanyag a jogi könyvterjesztés kérdéseit is, megfelelő új könyvterjesztési formák (sorozatoknak rendszeres időközben történt kiadása, előfizetéses terjesztés stb.) megvitatását, illetőleg — ennek eredményeként — bevezetését javasolja. A hiányosságok között a tételes szövegkiadások terén egyes esetekben mutatkozó lemaradásokat, illetőleg a sokszor kevésnek bizonyult példányszámot, a hosszú átfutási időt stb. említette meg a vitaanyag. A közvetlen tennivalók közül az előterjesztés elsősorban a jogalkalmazói munkahelyekre vitt feldolgozásokat: a gyakorlati jellegű színvonalas szakági kézikönyveket, a jogalkalmazói gyakorlat rendszeres összefoglalásait, az olcsó jogi szövegkiadásokat és sorozatokat stb. javasolta.

A vita előkészítő anyaga nem foglalkozott a jogi kiadási tevékenységnek egyes kiadók közötti elhatárolásával és az egyes megjelent művekről közzétett ismertetések, illetőleg bírálatok kérdésével, csupán annak megállapítására szorítkozott, hogy mindkét probléma fontos és a jogi könyvkiadás fejlődésével közvetlen kapcsolatban álló kérdés, amelyet feltétlenül szükséges megfelelő szinten elemezni.

A vitaértekezletet *Szabó* Imre, az Intézet igazgatója nyitotta meg, röviden elemezve jogi könyvkiadásunk néhány sajátosságát. Kiemelte azt a polarizációs folyamatot, amely könyvkiadásunkban a legutóbbi időszakban jelentkezett és amelynek eredményeként egyrészt jelentős monográfia — irodalmunk van, másrészt nagyszámú, csupán jogszabály-szöveget közlő munka jelenik meg, de hiányzik az átmeneti típus: a gyakorlatot közvetlenül, elvi irányítással segítő munka. Legközelebbi tennivalónak a jogalkotói és jogalkalmazói gyakorlat számára elméleti igénnyel megírt, szakági munkák közreadását tartotta, amelyek elvi irányítást adnak az összeállított jogszabályanyag mindennapos gyakorlati alkalmazásához. Ezek mellett néhány fontos kiadási problémára is felhívta a figyelmet (általános jogi műveltséget emelő munkák, a burzsoá jogrendszerek kritikai feldolgozása, jognépszerűsítő munkák stb.)

A vitaülés résztvevői általában elfogadták az Intézet előterjesztésének végkövetkeztetéseit és az értekezlet ezzel egybehangzóan végeredményben pozitíve értékelte a megvizsgált könyvkiadási tevékenységet, amely — amint ezt a vita résztvevői egyenként is megállapították — mind tartalmilag, mind pedig műszakilag a vizsgált időszakban állandóan fejlődő irányzatot mutatott. Az általában kiegészítő jellegű hozzászólások a jogi könyvkiadás egyes részletkérdéseit vizsgálták és ezekkel kapcsolatban az előterjesztés tételeit módosító, illetőleg kiegészítő megállapításokat tettek.

A *Szabó* akadémikus bevezetését követő közel négyórás vitában *Beck* Salamon ny. egyetemi tanár, *Beér* János, *Bihari* Ottó, *Hajdú* Gyula, *Világhy* Miklós egyetemi tanárok, *Gellért* György igazságügyminisztériumi főosztályvezető, *Hartai* László legfelsőbb bírósági bíró, *Neményi* Béla és *Máltás* György fővárosi bírósági tanácsvezető bírák, *Mikó* István, a KGM Titkárságának vezetője, *Siklós* Margit, a Kiadói Főigazgatóság h. vezetője és *Fonyó* Gyula a Minisztertanács tanácsszervek osztályának munkatársa szólalt fel. A felszólalásokban kifejtett és a jogi könyvkiadással szemben támasztott igények, tehát — ezek alapján — a tervezési szempontokat is érintő megállapítások közül a tételes jogszabályanyagot összefoglaló és magas elvi szinten magyarázó, gyakorlati jellegű művek, valamint a nagyterjedelmű tudományos feldolgozások kiadását, a monografikus irodalom színvonalának emelését, a bírói gyakorlat új, kritikai közzétételi formáját, a népszerűsítő jogi irodalom fejlesztését, az idegen nyelvű hazai jogi könyvkiadást, a jogi könyvek terjesztését, a lexikális művek kiadását stb. kell kiemelni. Több hozzászóló egybehangzóan kifogásolta a kritika, a bírálat szinte teljes hiányát a jogi könyvkiadással kapcsolatban.

A vitaanyagban foglalt, illetőleg az értekezleten felvetett kérdésekkel kapcsolatban *Siklós* Margit és *Popovics* Béla, a Közgazdasági és Jogi Kiadó főszerkesztője adott részletes felvilágosítást, illetőleg választ, amelyet a felszólalók tudomásul vettek.

A vitaülést *Szilbereky* Jenő igazságügyi miniszterhelyettes, a Jogi Szerkesztőségi Tanács elnöke zárta be, aki zárószavában az egész értekezlet eredményeként megállapította, hogy a jogi könyvkiadás a megvizsgált időszakban általános, egyenletes vonalú fejlődést mutat. Elemezte a megállapított hiányosságok felszámolásával, az indokolt szükségletek kielégítésével és általában a kiadói tevékenység megjavításával, továbbfejlesztésével

kapcsolatban a Tanácsra váró feladatokat (az egyes kiadási formák közötti helyesebb arányok kialakítása a tervszerűség fokozása, a népszerűsítő kiadványok kérdése, a jogi kiadói tevékenység koordinálása, olcsó jogi kiadványok közzététele, a terjesztés formáinak felülvizsgálása stb.). Végül bejelentette, hogy a Jogi Szerkesztőségi Tanács még az év folyamán ülést fog tartani, amelyen részletesen is meg fogja tárgyalni a vitaértekezlet megállapításait, illetőleg javaslatait.

A jogi művek rendkívül jelentős szerepet töltenek be a szocialista társadalom építésében. Amellett, hogy a tervszerű jogi könyvkiadásnak, a megfelelően átgondolt kiadási politikának eredményei természetszerűen kihatnak a felelős állami szervek jogalkotási és jogalkalmazási tevékenységére, a jogi könyvkiadás még további területeken is betölt, egyre fokozódó jelentőségű szerepet. A szocialista társadalom építésének mostani szakaszában egyre növekszik a társadalmi szervek és ezen keresztül a dolgozók közvetlen részvétele mind a jogalkotási, mind pedig a jogalkalmazási tevékenységben. Egyrészt ezzel, másrészt pedig, — mindennek előfeltételeként — az állampolgárok szocialista jogtudatának kialakításával s ezen keresztül szocialista emberi magatartásuk irányításával kapcsolatban igen lényeges a jogismertető, jogi ismeretterjesztő jognépszerűsítő tevékenység. Ezen a téren pedig feladatok kellő értékelésének hiánya és teljesítésükben bizonyos fokú lemaradás állapítható meg. A jogi írásműveknek a jogalkotásban és — főleg a most következő fejlődési szakaszban — a jogalkalmazásban betöltendő feladatai mellett tehát fokozott figyelmet kell fordítani a kiadói tevékenységnek ezekre a területeire is.

A vitaértekezlet időszerűségét az a körülmény indokolta, hogy alapvető szocialista törvénykönyveink megalkotásával jogfejlődésünk jelentős időszaka zárult le. A jogalkotási tevékenység eredményeinek a gyakorlati életben való érvényesítése, a jogalkalmazási tevékenység most újabb feladatokat ró a jogi könyvkiadás egész szervezetére. Az értekezlet jelentősége az, hogy ez volt hazánkban az első, ilyen jellegű tanácskozás, amely az összes érdekeltek bevonásával, részletesen elemezte a kérdést és a konkrét eredményeket, valamint az igazságszolgáltatásra, váró feladatokat és mindezek alapján vizsgálta meg az eredményeket és tett javaslatokat a könyvkiadás tervezését irányító felelős szerveknek. Az értekezleten résztvevő szervek képviselői általában közös elvi alapokra jutottak a jogi könyvkiadás továbbfejlesztésének irányvonalát illetően és az értekezlet állásfoglalásai minden bizonnyal értékesíthetők a jogi könyvkiadás tervezésével kapcsolatban.

Nagy Lajos

Eörsi Gyula: „A jogi felelősség alapproblémái. Polgári jogi felelősség" c. könyvének vitája

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara Tudományos Bizottságának rendezésében 1964. január 24-én du 3. órai kezdettel került sor Eörsi Gyula egyetemi tanár, az MTA levelező tagja „A jogi felelősség alapproblémái. Polgári jogi felelősség." c. könyvének vitájára. A vita mintegy 2 évvel követte a munka megjelenését, amelyről már nálunk is jelent meg recenzió — bár kevesebb mint külföldön — de széleskörű vitára eddig nem került sor, pedig éppen a most vázlatosan ismertetendő vitaülés bizonyította be, hogy érdemes és kell erről a könyvről vitatkozni, hiszen a felelősség eddig axiomatikus tételeit támadja nagyerejű okfejtéssel és magas tudományos színvonalon. A szerző — aki mint mondotta: már könyve esetleges hiányosságainak tulajdonította az erőteljes visszhang hiányát — jogos elégtételt kapott ezen a vitán, nemcsak azért, mert a felszólalók és korreferensek nagyon magasra értékelték munkáját, hanem azért is, mert felkészültségről tanúskodó hozzászólásaik és ellenérveik azt mutatták, hogy a szakmai közönség felfogta és értékelte a könyv gondolatgazdagságát és újszerűségét.

A korreferensek és felszólalók egyöntetű állásfoglalása az volt, hogy a munka a felelősséget, mint a jogrendszer egyik központi problémáját érdekesen, sokrétűen és a polgári jog kereteit messze túllépő összefüggéseiben tárgyalja. Eörsi Gyula könyve magas színvonalon elemzi azt a kérdést; hogyan tehetjük hatékonyabbá jogrendszerünket a dolgozók nevelése és a társadalom szervezése terén, igyekezve megtalálni a felelősség — amely az egyes jogágazatokon belül és a jogágazatok között jelentős eltéréseket és elvi különbségeket mutat — általános közös alapját, mindvégig természetesen elsődleges tekintettel a polgári jogra. Megállapítást nyert, hogy a mű vitatott tételei ellenére is a felszabadulás utáni jogtudományunk egyik kiugró alkotása és Kemenes Béla szavai szerint: Marton Géza után az első, a felelősség intézményét elvileg átfogó munka, figyelembevéve természetesen, hogy a szerző egészen más társadalmi alapból kiindulva és gyökeresen eltérő módszereket használva vizsgálja a felelősség intézményét. Bátran és biztosan nyúl a tételes jogon bizonyos fokig kívülálló filozófiai problémákhoz, anélkül azonban, hogy letérne a marxizmus—leninizmus világnézetének talajáról. A vitában résztvevők kiemelték az ilyen átfogó, a régi szemlélet ellen bátran hadakozó, koncepcióval telített munkák szükségességét és fontosságát, ugyanis amellett, hogy új gondolatokkal gazdagítják az állam- és jogtudományokat, alkalmasak a jogásztársadalom érdeklődésének felkeltésére, a tudományt előbbrevivő viták kiváltására. Érdekesség azonban; bár a résztvevők őszintén és meggyőződéssel tették a fenti általános megállapításokat, mégis a munkát sok alapvető tételében vitatták, ami abból fakadt, hogy a könyv gondolati felépítése rendkívül logikus, az egyes tételek szoros összefüggésben vannak és ahogy az egyik felszólaló megállapította: ha elfogadjuk Eörsi Gyula kiinduló tételét, akkor csaknem az egész koncepcióját maradéktalanul el kell fogadnunk, mert az egyes gondolatok olyan zártságban kapcsolódnak egymáshoz, és érvekkel olyan alaposan körülbástyázottak, hogy azokon rendkívüli nehéz rést ütni. Viszont, aki nem tudja osztani teljes mértékben Eörsi Gyula munkájának alapgondolatát és kiindulópontját — azaz a felelősség és egyben a polgári jogi felelősség Eörsi

által megfogalmazott általános alapját — az összeütközésbe kerülhet a többi tételekkel is. Összefoglalva az általános értékelést, azt mondhatjuk, hogy senki sem vizsgálhatja tanulmányozhatja a polgári jogi és egyben az általános felelősséget anélkül, hogy ne vegye figyelembe Eörsi Gyula könyvét, akár egyetértve megállapításaival, akár vitatva azokat.

Ezek után tárgyi összefüggésükben vázlatosan ismertetném a korreferensek — Weltner Andor egyetemi tanár, Vas Tibor egyetemi tanár és Földvári József egyetemi docens — és a felszólalók által felvetett gondolatokat, álláspontokat, ellenérveket.

I.

Komoly vitát váltott ki Eörsi Gyula könyvének azon alapvető megállapítása, hogy a felelősség általános fogalma és egyben polgári jogi definíciója is a következő: represszív jogi szankció kilátásba helyezése, felróható kötelességszegés esetére.

Kemenes Béla egyetemi docens aggályokat támasztott ezen megfogalmazás polgári jogi érvényesülését illetően. Ugyanis ezzel Eörsi Gyula azokat, az eddig a felelősség intézményébe tartozó helytállási kötelezettségeket, amelyek függetlenek a felróhatóságtól, kívülhelyezi a felelősség intézményén. (Pl. objektív szerződésszegés, személyi jogok objektív megsértése, fel nem róhatóan érvénytelen szerződés jogkövetkezményei stb.) Kemenes szerint ezt a szétválasztást nagyban megzavarja az a tény, hogy a felróható és fel nem róható szerződésszegés esetén is jelentkeznek ugyanazon szankciók, tehát kérdéses, hogyan lehetséges kidomborítani; mikor van szó felelősségről és mikor pusztán helytállásról? Eörsi szerint a bírói ítélet indokolásában kell erre utalni. Kemenes véleménye szerint ez nem elegendő elválasztási vonal, egyébként az objektív szankciók is, mint pl. a szavatosság szintén alkalmasak a nevelésre, noha Eörsi szerint a felelősség körén kívül helyezkednek el. Kemenes Béla álláspontja az, hogy a polgári jogi felelősség a megbontott egyenérték-viszonyok helyreállítása irányában hat és ez is a feladata. A nevelés másodlagos jelentőségű, ezért nem is különböztet a polgári jog (legalább is ritkán) szándékos és gondatlan jogellenesség között. Eörsi koncepciójának gyakorlati következménye az lenne, hogy ugyanazon tényállás és ugyanazon szankciók mellett egyszer beszélhetünk felelősségről, máskor pedig nem. Eörsi egységesítési törekvése tehát a gyakorlatban a bomlasztás irányába hathatna. Az eddig egységes helytállást két részre bontaná: helytállásra és felelősségre. Ez kétféle rendszert és kétféle általános részt vonna maga után. Kemenes nem tagadja a vétkesség fontosságát, mint felelősségi alapot, de szerinte Eörsi Gyula túlzott jelentőséget tulajdonít ezen tényezőnek. Nem tudja elfogadni Eörsi álláspontját abban a vonatkozásban sem, hogy a jogellenességet a kötelességszegéssel helyettesíti.

Vas Tibor a felróhatóság fogalmával való operálást különösen a veszélyes üzemek felelőssége területén tartja aggályosnak. Felveti azt a kérdést is, hogy hol van a különleges védekezés ki nem fejtésének a határa.

Csanádi György egyetemi tanár szerint a felróhatóság a polgári jog területén nem lehet egyedüli felelősségi alap, mert a polgári jogban erősen jelentkezik a kockázatviselés is. Eörsi Gyula azon felfogásából kiindulva, hogy a felelősség kötelességszegés esetén áll be, kérdést intézett a szerzőhöz: vajon a mulasztás ezek szerint csak akkor represszionálható, ha a cselekvést külön jogszabály kötelezővé teszi? Ugyanis a gyakorlatban ez figyelhető meg.

Eörsi Gyula válaszában annak a nézetének adott kifejezést, hogy a határesetek elenyésznek a koncepció szintjén és csak mint a szabályerősítő kivételek jelentkeznek. Meggyőződése, hogy a jogi felelősség része a társadalmi felelősségnek. A felelősségnek csak ott van helye, ahol hatni kell és ahol hatni lehet, minden más magatartásnak, amely nem változtatható meg, illetve nem befolyásolható jogi eszközökkel, kívül kell kerülnie a felelősség körén. Szerinte Kemenes Béla egyoldalúan csak az elosztási viszonyok helyes rendjének biztosításában látja a polgári jogi felelősség lényegét. A másik fő feladat a nevelés, a jogsértőé az átélésen, az egész társadalomé pedig a tudomásszerzésen keresztül. A jog két főfunkciója a szervezés és a nevelés, ezek között nem lehet elsőbbségi sorrendet megállapítani. A szubjektív és objektív felelősségi kategóriák messze meghaladottak már; a 339. § alá tartozó esetek a felróhatóság alapján állnak és a különleges védekezést igénylő magatartásokért való felelősség vegyes természetű, nem lehet az objektív és szubjektív felelősség hagyományos terminusába beleszorítani. Konkluziójában túlment a 2 évvel ezelőtt megjelent könyve koncepcióján, álláspontja szerint ugyanis a polgári jogi felelősségnek közelednie kell alapját és formáját tekintve a büntetőjogihoz, tényállásszerűsödnie kell. A tipikus károkokat kell keresni és a kimentő okok segítségével elhatárolni az egyes tényállásokat. Egyébként fenntartotta munkájának idevágó tételeit. A mulasztással elkövetett polgári jogi jogellenesség kapcsán kifejtette, hogy nem teszünk elvileg különbséget tevéssel és mulasztással elkövetett jogellenes magatartás között, nem kell tehát kifejezett cselekvési kötelesség azért, hogy a mulasztási felelősség beálljon, a mulasztásra azonban egyelőre kevésbé tudunk hatni polgári jogi eszközökkel. Tehát a tevés és a mulasztás között a befolyásolhatóság foka tekintetében van csak különbség, ami azonban a fejlődéssel változik.

II

Földvári József büntetőjogász korreferens Eörsi Gyula könyvének azon tételét támadta, amely szerint a szerző nem lát különbséget a büntetőjogban sem jogellenesség és objektív társadalomra veszélyesség között. Mint Eörsi mondja, éppen azért jogellenes a magatartás, mert valamely jogágazaton belül elér egy bizonyos fokú társadalomra veszélyességet. Ezért helytelen különbséget tenni a cselekmény társadalomra veszélyessége és jogellenessége között. Ugyanígy helytelenítí Eörsi Gyula azt is, hogy a büntetőjog megkülönbözteti a tet-

tes társadalomra veszélyességét és a bűnösségének fokát. Ez szerinte a tettesbüntetőjog kialakulására adhat alapot. A tettes társadalomra veszélyességének elválasztása a bűnösségtől önkényeskedésre adhat lehetőséget. Egyes bírák a gyakorlatban az indokolást sokszor a tettes társadalomra veszélyességére való felületes hivatkozással helyettesítik.

Földvári József arra mutatott rá, hogy a jogellenesség fogalma a nullum crimen elvével kapcsolatos. Jogellenes büntetőjogilag az a magatartás, amely valamely tényállásba ütközik, illetve kimeríti valamely tényállást. Ugyanakkor lehetséges, hogy az társadalmilag nem veszélyes, mert a jogellenesség egy konstans állandó fogalom. A cselekmény társadalomra veszélyessége viszont változik, külső belső tényezők, a jogpolitika függvénye. A jogellenesség alaki ismérv, a társadalomra veszélyesség tartalmi, ez az értelmezés közvetlenül testet öltött az új Btk.-ban is.

Nem tud egyetérteni Eörsivel a szubjektív társadalomra veszélyesség, mint a bűnösségtől elhatárolható és elhatárolt kategória tagadásában sem. Az a tény, hogy a bíróságok sokszor konkrét indokolás helyett általánosságban a tettes társadalomra veszélyességére hivatkoznak, nem változtat azon, hogy mind a büntetőjog tudománya, mind a tételes büntetőjog elválasztja egymástól a két fogalmat. Másképpen nem lenne alapja az elmebeteg elkövetővel szembeni intézkedésnek. Itt megvan a társadalomra veszélyesség szubjektív értelemben, de nincs bűnösség. Földvári szerint a felróhatóság mint kategória, nem alkalmas arra, hogy kifejezze a büntetőjogban a tettéshez tapadó összes személyi körülményeket.

Weltner Andor szerint a társadalomra veszélyesség, mint a jogellenesség előfeltétele a munkajogban túlzott lenne sok esetben. Ezért a szocialista együttélés és együttműködés megsértésének fogalmával lehetne helyettesíteni a társadalomra veszélyességet, mint a jogellenesség előfeltételét, mert ez egyesítené magában a súlyos és a csak kis mértékben súlyos cselekményeket.

Eörsi Gyula válaszában fenntartotta a könyvében kifejtett álláspontját, hangoztatva, hogy az elmebeteg személyek által elkövetett cselekmény kívüláll a jog körén, az orvostudomány vizsgálati körébe tartozik és szerinte olyan jogi kategóriákat, mint a társadalomra veszélyesség, nem lehet alkalmazni, az ilyen „elkövetők" esetében.

III.

A legnagyobb vitát nem is éppen jogi, illetve nem elsődlegesen jogi probléma vetette fel. Eörsi Gyula munkájában, amelyben a felelősség intézménye, mint az ember átnevelésének eszköze jelentkezik, felvetődik az akaratszabadság problémája. Eörsi Gyula szerint az akarat teljesen determinált, meghatározott külső és belső tényezők eredője. A választási lehetőség „a jó és a rossz" között puszta illúzió, mert a lehetőségek közül objektíve nem választhatott mást a felelősségre vont egyén, mint amit választott. A represszió jelentősége éppen az, hogy mint külső hatás az erkölcsi normákkal együtt maga is résztvesz az akarat, illetve a magatartás determinálásában. A vita ebben a kérdésben rendkívül heves volt.

Mádl Ferenc szinte szenvedélyes hangú polémiájában vitatta Eörsi álláspontját. Elfogadja az általános determinizmust, de Eörsi álláspontját mechanisztikusnak tartja, ugyanis kívül hagy két tényezőt: *a)* a külső hatás a tudat tükröződésén keresztül hat, *b)* az agynak konstruktív szerepe van.

A visszatükröződés mindig alkotó jellegű. Már a külső hatás előtt is van agytevékenység. A motívumokat nem lehet kikapcsolni. Van bizonyos választási lehetőség, ha korlátozott is. A felelősség alapja tehát az, hogy másként is lehet cselekedni. A bírált koncepció szerint ugyanis nincs alanyi bűnösség, a természetet szankcionáljuk. Az elmélet próbaköve a gyakorlat, a teljes determinizmus mechanisztikus átvitele a jogi felelősség területére megszünteti a cselekmények értékelhetőségét. Az ilyen elmélet mellett az önnevelés szinte kizárt. Bírálja Eörsi azon kitételét, amely szerint a kommunizmusban éppen azért szűnik meg a bűnözés, mert hiányoznak az erre determináló külső tényezők és ha elvetjük a teljes determinizmust, akkor ezzel azon álláspontot fogadjuk el, hogy a kommunizmusban is megmarad a bűnözés, mint lehetőség. Mádl szerint a bűnözés nem szüntethető meg teljesen, mert tudati aberrátió is okozhatja, nemcsak külső tényezők. A kommunizmusban a tudat is magasabb szintű lesz és a kedvező külső tényezőkkel együtt fogja nagyban felszámolni a bűnözést.

Peschka Vilmos adjunktus elismeri az akarat determinizmusát, de ezt szerinte nem lehet kivetíteni maradéktalanul a jogi felelősség területére. A felelősség társadalmi jelenség és társadalmi mértékekkel mérik, nem az individuum mértékével. A jogi norma társadalmi szükségszerűség, amelyhez képest van bizonyos akaratszabadság.

Vas Tibor felveti azt a kérdést a szerző felé, hogy a jogi és erkölcsi norma hatására feltételes reflex alakul-e ki az emberben, vagy a tudatnak is van aktív szerepe. Eörsi bár elismeri az ész és a lelkiismeret szerepét, mégis véleménye szerint túlzottan lebecsüli a szubjektív tényezőket és így közeljut egy mechanisztikus felfogáshoz.

Farkas Endre annak a véleményének adott kifejezést, hogy Eörsi Gyula és Földesi Tamás — aki a szerző álláspontját osztotta a vitában — az általános determinizmus helyes tételét helytelen összefüggésben alkalmazza.

A jogi felelősség területére a teljes (általános) determinizmust nem lehet ilyen mechanisztikusan átvinni, mert a felelősség fogalma többoldalú jelenség. Jelenti: a beszámíthatóságot, a felelősségrevonást és jelent egyben felelősségtudatot is. A szabad akarat problémája nem a felelősségre vonás, hanem a felelősségtudat területére vág. Az általános determinizmus igaz, de a társadalomban sajátságosan érvényesül, az objektívum és a szubjektívum sajátos viszonyban van. A jogi norma külső tényező és a külső tényezőkhöz képest a szubjektumnak van bizonyos önállósága. Még a belső fiziológiai tényezőkhöz viszonyítva is van bizonyos tudati elkülönültség, van ugyanis önmeghatározás. Az

ember éppen ezáltal tud visszahatni a külső környezetre. Erre a viszonylagos önállóságra épül a felelősség és nem a teljes determinizmusra. A felelősség az egyén és a közösség viszonya. Eörsi maga sem tudta teljes egészében kizárni a választási lehetőséget — noha ezt általánosságban tagadta —, mert munkájának egyes részeiben mégis csak előbukkan („másként cselekedni").

Földesi Tamás Mádl Ferenccel vitatkozva Eörsi Gyula álláspontját támogatja. A teljes determinizmus szerinte nem azt jelenti, hogy tagadjuk az akaratot csak más szerepet tulajdonítunk neki. mint amit Mádl és Farkas tulajdonított.

A determinizmus egyáltalán nem „lealázó" — mondotta, hiszen a tudat is anyagi. Eörsi álláspontjának ellenzői elismerik, hogy van teljes, illetve általános determinizmus, mégis az akarat létrejötte előtti fázisba motívumok címén irracionális elemeket igyekeznek bevinni és ezzel valami olyan álláspontra jutnak, hogy az akarat determinált, de csak az akarat létrejötte után, előtte nem teljesen. Ez ellentmondásos.

A kibernetikus gépek működése vitathatatlanul teljes mértékben determinált, ezt senki sem tagadja, holott az egyes gépek fantasztikus teljesítményekre képesek és kérdés: hol van a határa ezek teljesítőképességének?

Senki sem állítja, hogy az akarat puszta reflexio. Tehát a tudat és a dolgok determináltsága közé nem lehet egyenlőségjelet tenni és ilyen egyenlőségjelet Eörsi Gyula sem tett.

Vitatkozik azzal a felfogással, hogy a teljes determinizmus elmélete a jogi felelősség területére kivetítve társadalmilag káros. Ez a felfogás helytelen, egyébként is ez nem változtat a tétel igaz voltán. Nem ért egyet azonban Eörsi Gyula azon álláspontjával, hogy a választás puszta illúzió. Általános szempontból minden determinált, az élet azonban több variációt vet fel, bár a választás mindig objektív.

Eörsi Gyula válaszában kifejtette, hogy a teljes determinizmus olyan tétel, amelyet ha el is fogadnak, annak következetes végigvezetése ellen sokszor mintegy érzelmi okokból tiltakoznak és ebbe a hibába esett Mádl és Farkas is. Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy minden meghatározott, akkor lehet-e azt választani, ami kevésbé „motivált"? — teszi fel a kérdést.

Farkas szétszakítja szerinte az embert, különbséget téve külső hatás — belső fiziológiai adottság — és valaminő önmeghatározó képesség között; megáll ott, hogy a külső nem teljesen determinálja a cselekvést, és nem megy el annak eldöntéséig, hogy a belső tényezők — a külsőkkel együtt — nem determinálnak-e teljesen.

Peschkával vitatkozva annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy a felelősségről nem lehet társadalmi-általánosságban beszélni, mert a pszichikai oldal vizsgálata határozza meg, hogy lehet-e hatni és ha lehet milyen eszközökkel.

IV.

A megvitatott könyvnek az okozati összefüggésről szóló tételeit is többen támadták. Eörsi álláspontjának lényege az, hogy az okozati összefüggés szempontjából a represszióval kedvezően befolyásolható ok a releváns, ez a jogi ok. Eörsi szerint a jelenség okainak, tehát a felelősség megállapítása során *a)* először magát az eseménysorozatot kell elszigetelni, *b)* meg kell keresni a jogilag releváns okot, ez pedig a szankcióval befolyásolható ok.

Földvári József egyetért ezzel a felfogással annyiban, amennyiben ez kiemeli azt a tényt, hogy nem elég a magatartás és az eredmény közötti kapcsolatot vizsgálni, hanem ki kell kutatni a bűnös magatartás okait is, amelyhez képest a magatartás okozatnak tekinthető. Ez azonban a kriminológia körébe tartozik, bár a büntetőjogban is jelentős. Az, hogy magát a magatartást milyen okok hozták létre, a bűnösség, tehát a felelősség másik előfeltételének vizsgálati körébe tartozik és nem az okozati összefüggés körébe. Eörsi — szerinte — a bűnösségi szemlélettel oldja meg az okozatiság kérdését és nézete ellen felhozhatók mindazon érvek, amelyeket már korábban felhoztak az adekvák-teoria ellen, bár Eörsi elhatárolta magát ettől az elmélettől.

Földvári véleménye szerint először azt kell tisztázni, hogy a magatartás és az eredmény között van-e objektív összefüggés és ha igen (akár szükségszerű, akár véletlen összefüggés) akkor rátérhetünk a bűnösség vizsgálatára, tehát annak felderítésére, hogy a szankció kiválthatja-e a szükséges kedvező hatást. Véleménye szerint a büntetőjogban a részesek felelősségét csak így lehet megoldani.

Weltner Andor úgy látta, hogy Eörsi általános-társadalmi szinten vizsgálta a jogilag releváns okot, a jogpolitika és a jogalkotás szintjén. Az egyes konkrét esetekben azonban az okozati összefüggés különböző formáinak nagy jelentősége van (törvényszerű-véletlen, közvetett-közvetlen kapcsolat).

Vas Tibor szerint Eörsi az okkiválasztási elméletek területére lépett, az okozatiságot is a várható szankció szempontjából vizsgálja. Az okozatiság ténykérdés, ahol csak a természettudományi oksági szemléletből indulhatunk ki. A jogilag releváns ok kiválasztása a minősítés feladata.

Csanádi György hangsúlyozta, hogy a polgári jog nem tekintheti csak azt jogilag releváns oknak, amely alkalmas kedvező irányban való befolyásolásra, hanem objektív oldalról is kénytelen válogatni. Eörsi koncepciója kiindulópont lehet a törvényalkotás szempontjából, de a gyakorlatban nehéz alkalmazni.

A szerző válaszában fenntartotta azt a véleményét, hogy az okozati összefüggések vizsgálatánál kell hogy értékelő elemet használjunk, különben a sine qua non elmélet alapjára helyezkedünk. Egy okozati összefüggésnek sok aspektusa van és más oldaláról vizsgálja az adott objektív összefüggést egy adott eset kapcsán, az orvos, a szakértő és a jogász. A jogászt azon ok érdekli, amire hatni tud és eleve ebből a szempontból vizsgálja az okozati összefüggést is. Ugyanakkor elhatárolja magát az adekvát teoriától, amely az előreláthatóság fogalmát kiszakítva használja fel.

V.

A vita tehát a már ismertetett négy fő tétel körül folyt, emellett azonban felvetődtek egyéb kérdések is természetesen, de ezek kívül kerültek a vita gyújtópontján. Így György Júlia értékes gondolatokat

vetett fel a bűnözéstől visszatartó és a bűnözésre csábító belső tényezőkről, valamint a jelenlegi büntetésvégrehajtási rendszer, illetve gyakorlat színvonaláról.

A vitáról elmondható — amint azt az elnöklő Beér János egyetemi tanár zárószavában megállapította —, hogy az utóbbi idők kiemelkedően legszínvonalasabb ilyen jellegű összejövetele volt, ahol az érveket nem a személyeskedés, hanem az őszinte tudományos meggyőződés sugalta. Reméljük, hogy ez a minden vonatkozásban példamutató vitaülés elindítója lesz egy általános gyakorlatnak.

Horeczky Károly

Az európai szocialista államok jogalkotása

BOLGÁR NÉPKÖZTÁRSASÁG

1963. első félévében a Bolgár Népköztársaságban több jelentős jogszabály jelent meg, ezek közül a legfontosabbakat az alábbiakban ismertetjük.

Az *államjog* területén rendeletet hozott a Nemzetgyűlés elnöksége, amely szerint a Nemzetgyűlés elnöksége által kiadott és *törvényekre és rendeletekre* vonatkozó minden *magyarázó és értelmező határozat* mindenkire nézve kötelező, és megállapította az erre vonatkozó eljárás szabályait. (Drzsaven Vesztnik, 1963. május 17-i 39. sz.)

Az *államigazgatási jog* területén megjelent a *polgári légi közlekedésre* vonatkozó *törvény* (Dr. Vesztnik, 1963. január 4-i sz.), amelynek célja a légi közlekedés fejlesztése, a biztonság fokozása, a légi szállítási tervek teljesítése és egyéb gazdasági és kulturális feladatok megoldása, a szocialista országok közötti együttműködés fokozása érdekében.

Lakóhelyek tervszerinti alapítására vonatkozó 1962. december 25-i *törvényt* a hivatalos lap január 4-i 1. számában közzétett *újabb törvény egészíti ki és módosítja,* éspedig, kisajátításra vonatkozó újabb rendelkezésekkel, az állami, szövetkezeti és magánkezdeményezés nyomán meginduló építkezések támogatására szolgáló intézkedésekkel stb.

A Nemzetgyűlés elnökségének 1963. május 7-i 36. számában közzétett utasítása *ittas embereknek intézetben való kijózanítása* tárgyában tartalmaz fontos rendelkezéseket. A szemmel láthatóan magukkal tehetetlen, alkoholmámorban levő személyeket legfeljebb 24 óráig saját költségükre — amelynek tarifáját a Közegészségügyi és Szociálisügyi Miniszter, valamint a Pénzügyminiszter állapítja meg — intézetben kell elhelyezni. Amennyiben az ittas személynek hosszasabb orvosi kezelésre van szüksége, akkor gyógyintézetbe utalják. Ha a költségeket kijózanítás után nem tudja azonnal kifizetni az érintett személy, a költségekkel a munkáltató vállalatot, hivatalt vagy szervezetet terhelik meg, ha pedig az ittas ember nem állami, vagy szocialista szervezetnél végez munkát, a vele kapcsolatban felmerülő költségeket tőle közadók módjára kell behajtani. Népi tanácsok és társadalmi szervezetek az egészségügyi szervekkel és a népi rendőrséggel együttműködve utalják a részegeskedőket intézetbe elvonókúra végett.

A Minisztertanács állandóan a gazdasági élet ütőerén tartja a kezét és határozatokat hozott: a takarmánytermelés fejlesztéséről (Dr. Vesztnik, 1963. február 1-i 9. sz.); a divatáruk gyártásának és értékesítésének megszervezéséről (Dr. Vesztnik, 1963. február 1-i 9. sz.); a kenyérgyártás megjavításának módszereiről (Dr. Vesztnik, 1963. február 5-i 10. sz.); az ipari energiatermelés és energiakontroll állami felügyeletéről (Dr. Vesztnik, 1963. február 22-i 15. sz.); a cukorrépatermelés javításáról (Dr. Vesztnik, 1963. március 15-i 21. sz.); ideiglenes és télen végzett építkezési normákról (Dr. Vesztnik, 1963. március 15-i 21. sz.); a kereskedelmi hálózat szervezésének javításáról (Dr. Vesztnik, 1963. április 12-i 29. sz.); az állami bányászati felügyeletről (Dr. Vesztnik, 1963. április 19-i 31. sz.).

Ide sorolható az *ipari esztétika és iparcikkek művészi tervezésének,* konstruálásának és külalakjának problémáiról szóló rendelet is, amely szerint ezzel 1963. július 1-től a Tudományos és Műszaki Fejlesztési Állami Bizottság mellett szervezendő művészi-műszaki tanács foglalkozik (Dr. Vesztnik, 1963. június 7-i 44. sz.).

A hivatalos lap 1963. május 31-i 42. számában közzétett *árrendelet* meghatározza az árak tervezésének, az árképzésnek, az árpolitika érvényesítésének alapelveit, körülhatárolja a különböző árhatóságok hatáskörét és feladatkörét. Ezek szerint az árszabályozás legfőbb állami irányítását, alapelveinek meghatározását a Minisztertanács hatáskörébe utalja.

A Minisztertanács feladatát képezi a legfontosabb és népgazdasági szempontból legjelentősebb termékek árainak meghatározása. Ilyenek például: növénytermelési és állattenyésztési termékek felvásárlási árainak megszabása, alapvető élelmiszerek, gyümölcs- és zöldség, tüzelőanyag, közlekedési eszközök, kultúrcikkek, vegyi cikkek és építési anyagok, faáruk, textilgyártmányok, nyomdaipari termékek és újságok fogyasztói árának megállapítása.

Az árpolitika érvényesítésének gyakorlati munkáját az Állami Tervbizottság mellett működő Árbizottság végzi. Ez tanulmányozza az áraknak az iparfejlesztésre, fogyasztásra és az életszínvonal alakulására gyakorolt hatását, stb. Közgazdasági tanulmányokat folytat az árak kidolgozása és a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa munkája közötti összefüggések feltárása érdekében. Módszertanilag irányítja az árszabályozásra feljogosított többi szervek munkáját.

A Minisztertanács által nem szabályozott cikkek árait általában az Árbizottság, helyi ipari termékeknek árait a népi tanácsok és egyes különös esetekben, az irányító szervek által gyártott vagy forgalombahozott termékek árait az illetékes termelő vagy értékesítő szerv felett főfelügyeletet gyakorló minisztérium állapítja meg. Általában az Árbizottság állapítja meg a javításokért és szolgáltatásokért felszámítható költségeket is. Művészeti termékeknek, festményeknek, szobroknak, kézimunkával készített dekorációs anyagoknak, iparművészeti cikkeknek, művészi kéziszőtteseknek és kerámiaáruknak, valamint egyes egyéb áruknak, mint például művirág, nemzeti viseleti ruháknak, stb. nincs szabott áruk, ezek szabad megállapodás alapján értékesíthetők. Az árszabályozásra vonatkozó rendelkezések megsértésének büntetőjogi következményei vannak.

A *Minisztertanács* 51. sz. *határozata* (Dr. Vesztnik, 1963. május 7-i 36. sz.) a szófiai *lakásszükséglet* és *igények* kielégítése céljából elrendelte, hogy 1963—1966 között 32 000 állami és szövetkezeti lakóházat kell felépíteni. Végül a *Tudományos és Műszaki Fejlesztési Állami Bizottság* működési szabályzata a hivatalos lap 1963. június 21-i 48. számában jelent meg.

A *pénzügyi jog* területén a Minisztertanács a hivatalos lap 1963. évi március 5-i, 8-i és 12-i 18. 19. és 20. számában tette közzé az időközi módosításokkal kiegészített *beruházási rendeletet, mely együttesen* rendezi az új létesítmények, rekonstrukciók, bővítések és helyreállításokkal kapcsolatos beruházási tevékenységet, meghatározza az intézkedésre hivatott hatóságok és szervek hatáskörét. Beruházások előtt kötelező elvégezni a szükséges távlati és tervezési tanulmányokat, meghatározni és műszaki-közgazdasági jelentésben feltárni a tervezési feladatokat. Ezt a munkát a beruházó hatóságoknak és tervező intézeteknek együttesen kell elvégezniök. Két millió leva feletti beruházások terveit a Minisztertanács hagyja jóvá, ezen alul az érdekelt fôhatóság vezetője. A jóváhagyott műszaki-közgazdasági jelentés alapján kell elkészíteni az elméleti, majd a műszaki és a kivitelezési tervezeteket. Rendszeresen ismétlődő beruházásokra típusterveket kell készíteni, amelyek általában nem módosíthatók. A jogszabály részletes utasításokat ad a tervezés és számlázás bonyolítására, a szerződéskötés rendjére. Szabályozza az eljárást azokra az esetekre, ha építkezés közben a terveket mólosítani kell; ha a beruházás közben az anyagárak módosulása vagy egyéb okok miatt az anyagi források kimerülnek, hogyan kell elszámolni az elvégzett munkát, a késedelmi kötbéreket és megállapít egyéb szankciókat. Nem szerződésszerű teljesítés, vagy nem kellő időben való fizetés miatt bírság követelhető.

A jogszabály rendezi a fővállalkozó és alvállalkozó közötti jogviszonyt, a kész beruházások átadás-átvételi szabályait a beruházó és kivitelező között. Külön szabályok szerint kell eljárni gépeknek és berendezéseknek az átadás alkalmával történő kipróbálásánál. A szavatossági idő a beruházó által kijelölt bizottság által eszközölt és az általa felvett jegyzőkönyvben rögzített átvételtől kezdődik és általában 6—12 hónap, kivételesen, például nagy vízgyűjtőkkel kapcsolatos beruházásnál 2 év.

A beruházási munkákat ellenőrzi: a) szerzői ellenőrzési jogon a tervezőintézet, a tervek betartása, azok jóminőségű és gazdaságos teljesítése, a beruházási költségek csökkentési lehetőségei és a beruházások hatékonyságának fokozása érdekében; b) az állami műszaki ellenőrzés fentieken kívül az építőanyagok minőségét, berendezések-konstrukciók célszerűségét is ellenőrzi, továbbá, hogy a tervezésnél betartották-e az előírásokat; c) pénzügyi szempontból a finanszírozó bank végzi az ellenőrzést.

A beruházásokról szóló rendelet függelékei részletes szabályozást tartalmaznak 1. a beruházási munka finanszírozásáról, az előzetes tanulmányozási és tervezési munka végrehajtásáról; 2. az építési és szerelési munka számlaértékeinek meghatározásáról, 3. a kiegészítő költségek normáiról; 4. szabályok és minták igazolásáról, 5. az építkezési szervezet és az építési és szerelési munka terveinek összeállításáról; 6. normatívákat tartalmaznak továbbá az ideiglenes épületek és berendezések felállításáról; 7. a télen végzendő építkezési szabályzatról; 8. gépek és berendezések szállítási és átvételi feltételeiről; 9. az építési és szerelési munkákkal kapcsolatos beruházások önköltségéről; 10. a beruházásoknak a Bolgár Beruházási Bank által való finanszírozásáról, meghitelezéséről és pénzügyi ellenőrzéséről; 11. a mezőgazdasági termelőszövetkezetek beruházásairól; 12. a tervező intézetek szerzői felügyeletéről; stb.

Polgári jog területén a Nemzetgyűlés elnöksége szabályozta a *katonai szolgálatot teljesítők vagyonjogi felelősségét.* Ha a kárt számviteli munkában foglalkoztatott katona okozta, a vagyoni felelősséget a pénzügyi ellenőrzési törvény szabályozza. Egyébként a katonai szolgálatot teljesítő személy az általa szolgálatban vétkesen okozott kárt köteles megtéríteni, ennek maximális mértéke három havi bruttó járandósága, minimális mértéke havi bruttó járandóságának $^1/_3$ része. Bűncselekmény által okozott kár teljes mértékben megtérítendő. A kártérítés kérdésében a vizsgálat lefolytatására jogosult katonai egység parancsnoka határoz, határozata ellen annak közlésétől számított 7 nap alatt fellebbezni lehet a felsőbb parancsnoksághoz. Ezen kártérítés érvényesítése a károkozástól számított 3 év alatt évül el. (Dr. Vesztnik, 1963. V. 3-i 35. sz.)

Büntetőjogi vonatkozású a Nemzetgyűlés elnökségének *határozata,* mely módosította azt az 1956. április 29-i utasítást, mely *tiltott határátlépés bűncselekménye miatti bűntetés kitöltése alóli mentesítésre vonatkozott.* A módosítás szerint mentesülnek a tiltott határátlépés miatti büntetés kitöltése alól azok, akik 1944. szeptember 9-e után léptek át a határt, de külföldről önként visszatértek. A népi tanácsoknak segíteniök kell az ilyen visszatért személyeket abban, hogy megfelelő munkát kapjanak.

A *munkajog* területén gazdag a félév joganyaga. A Pénzügyminisztérium a nyugdíjtörvény módosítására és kiegészítésére vonatkozó törvény alapján *utasítást* adott ki (Dr. Vesztnik, 1963. január 8-i 2. sz.) a legalacsonyabb nyugdíjak felemelésére és a nyugdíjak minimális összegét havi 62,50 levában állapította meg.

A Minisztertanács szabályozta a *kisipari termelőszövetkezeti tagok minimális munkabérének biztosítására* szolgáló Állami Szövetkezeti Alap eszközeinek felhasználására vonatkozó eljárást és ennek alapelveit (Dr. Vesztnik, 1963. január 25-i 7. sz.).

A Közoktatás és Kulturálisügyi Minisztérium, a Bolgár Tudományos Akadémia és a Mezőgazdasági Tudományos Akadémia együttes rendeletet adott ki (Dr. Vesztnik, 1963. március 19-i 22. sz.) *a státusban levő tudományos munkatársak alkalmazásáról,* jogairól és kötelezettségeiről.

Ugyancsak a tudományos dolgozókat érintette a Tudományos és Műszaki Fejlesztési Állami Bizottság, a Közoktatási és Kulturális Minisztérium, Közegészségügyi és Szociálisügyi Minisztérium, Bolgár Tudományos Akadémia és Mezőgazdasági Tudományos Akadémia együttesen kiadott rendelete (Dr.

Vesztnik, 1963. március 22-i 23. sz.) a *felsőfokú tudományos intézeteknél*, a Bolgár Tudományos Akadémiánál, Mezőgazdasági Tudományos Akadémiánál és a miniszteriális tudományos kutatóintézeteknél *foglalkoztatott tudományos dolgozók speciálizációjáról*, ennek megszervezéséről, irányításáról és ellenőrzéséről.

A *Munka- és Bérbizottság* (Dr. Vesztnik, 1963. március 19-i 22. sz.) *az építőiparban* a terv teljesítése és túlteljesítése, határidő előtti teljesítése esetén *fizetendő prémiumokat és teljesítménybéreket szabályozta* (Dr. Vesztnik, 1963. március 19-i 22. sz.)

A Nemzetgyűlés elnöksége törvényes felhatalmazás alapján *módosította a Munkatörvénykönyv egyes rendelkezéseit* (Dr. Vesztnik, 1963. március 26-i 24. sz.). A módosítás kimondja, hogy ha az egészségügyi szervek javaslata alapján a dolgozó betegszabadságot vett igénybe, erre az időre bér helyett részére kártalanítás jár, melynek mértéke a betöltött szolgálati időtől függően fizetésének 60—80%-a, üzemi baleset után 90%-a. Állami gazdaságokban, mezőgazdasági termelőszövetkezetekben dolgozók, akik az állami társadalombiztosításhoz tartoznak, ideiglenes munkaképtelenségük első három napja után nem kapnak kártalanítást, a továbbiakban betöltött munkaviszonyuk idejétől függően fizetésüknek 30—40%-át kapják. Ideiglenesen munkaképtelenek részére a kártalanítás mellett járó segélyt és családipótlékot munkaadó szervezetük fizeti ki a társadalombiztosító intézet számlája terhére, de a szakszervezet előzetes engedélye alapján.

A Munka-törvénykönyv fenti módosításának végrehajtására a Közegészségügyi és Szociálisügyi Minisztérium és a Szakszervezetek Központi Tanácsa végrehajtási utasítást adott ki (Dr. Vesztnik, 1963. április 26-i 33. sz.) arról, hogy az ideiglenesen munkaképteleneknek mikor és hogyan kell kiadni a beteglapot.

A Nemzetgyűlés elnöksége a *Munka-törvénykönyv 150. §-ának kiegészítésére* újabb rendeletet bocsátott ki (Dr. Vesztnik, 1963. május 7-i 36. sz.), mely szerint üzemi baleset, szakmai megbetegedés esetén a kártalanítás már a munkaképtelenség első napjától jár.

A Munka- és Bérbizottság és a Szakszervezetek Központi Tanácsa rendelete (Dr. Vesztnik, 1963. május 14-i 38. sz.) a munkaerők elosztásánál *az anyagi érdekeltség megteremtését* szabályozza, éspedig elsősorban a munkaerő fluktuáció korlátozása érdekében. Így pl. ha a bányászok öt évig megszakítás nélkül föld alatt dolgoznak, egy havi alapfizetésüket kapják jutalmul. A többi népgazdasági ágazatban dolgozóknak általában 10—15 évi megszakítás nélküli szolgálat után jár ez a jutalom.

Jelentős módosítások történtek a nyugdíjkérdés területén is. A Nemzetgyűlés elnöksége *rendeletet* hozott *a nyugdíjkérdéssel összefüggő néhány probléma rendezésére* (Dr. Vesztnik, 1963. május 21-i 40. sz.). A jogszabály szerint, akiknek szolgálati viszonya betegség miatt vagy szolgálati érdekből szűnt meg, a nyugdíj korhatár elérése után kaphatnak nyugdíjat. A Nemzeti Színház, Opera, Zenekarok, cirkuszok és művészi együttesek tagjai közül a jogszabályban felsorolt foglalkozású személyek közül egyes kategóriák 20 évi szolgálati viszony után korhatárra tekintet nélkül megszerzik nyugdíjjogosultságukat, mások 20 éves szolgálati idő után, de a nők 45 éves, férfiak 50 éves koruk betöltésével — ismét mások 20 éves szolgálati idő után, de a nők 50 éves, a férfiak 55 éves korban érik el a nyugdíjjogosultságot.

A Szakszervezetek Központi Tanácsa olyan utasítást bocsátott ki, hogy a *szakszervezeti szervek és társadalombiztosítási aktívák vegyék ki részüket a Munka Törvénykönyve és mellékleteinek módosításával kapcsolatosan előálló munkákból* és megállapította ennek módozatait is.

Ugyancsak a *nyugdíjkérdést szabályozta* a Nemzetgyűlés elnökségének rendelete (Dr. Vesztnik, 1963. június 28-i 50. sz.), amely szerint kisipari termelőszövetkezeti tagok kölcsönös Biztosítási Tanácsának költségvetését be kell kapcsolni az állami költségvetésbe és a nyugdíjazásokkal kapcsolatos minden tevékenységüket át kell adniok a Nyugdíjigazgatóságnak.

A *nemzetközi jog* területén meg kell említeni a Nemzetgyűlés elnökségének *határozatát* (Dr. Vesztnik, 1963. január 22-i 6. sz.), mely kimondja, hogy Bulgária csatlakozott *az oktatás terén megnyilvánuló diszkrimináció elleni* harc tárgyában 1960. december 14-én Párizsban kötött nemzetközi egyezményhez.

Ugyancsak csatlakozott Bulgária az UNESCO 1958. december 3-i párizsi konferenciáján kötött és *a kiadványok nemzetközi cseréjére* vonatkozó nemzetközi egyezményhez. (Dr. Vesztnik, 1963. január 22-i 6. sz.).

A Nemzetgyűlés elnöksége közzétette a Bolgár és a Lengyel Népköztársaság között kötött *konzuli egyezményt* (Dr. Vesztnik, 1963. április 5-i 27. sz.) és a polgári, családjogi és büntetőjogi *jogsegélyegyezmény megerősítését* (Dr. Vesztnik, 1963. május 10-i 37. sz.).

K. M.

JOGIRODALOM

A nemzetközi pénzügyi kapcsolatok jogi problémái

A szocialista országok által kiépített valutamonopólium, a belés külföldi pénzügyi kapcsolatok ehhez fűződő rendszere, a figyelmet érdemlő, fontos jogi problémák egész sorát veti fel. Ennek ellenére e témakör a jogalkotásnak és jogirodalomnak meglehetősen elhanyagolt területe. *Bratus* utal[1] ezzel kapcsolatosan arra a körülményre, hogy amikor a szocialista vállalatok forgóeszközeinek normativáiról esik szó, rendszerint meg van a hajlandóság arra, hogy figyelmen kívül hagyják azokat a szabályokat, amelyek a fizetési eszközökről, a Nemzeti Bank hiteltevékenységről stb. rendelkeznek. E számos vonatkozásban fontos, a problémák egész sorát felvető joganyagnak ez az elhanyagoltsága önmagában véve is ráirányítja a figyelmet a szocialista jogirodalomnak oly megnyilatkozásaira, amelyek e témakört átfogó

[1] Gazdaság és jog. Kommuniszt. 1936. 13. sz.

módon, a nemzetközi vonatkozások megfelelő kidomborításával tárgyalják. Ily jellegű terjedelmesebb monográfia *Spiller* hallei professzornak a valutamonopólium és a nemzetközi pénzügy kapcsolatok problémakörét[2] a belföldi és a nemzetközi joghatások vázolására kiterjedően tárgyaló munkája. Szerző a munka bevezetőjében hangsúlyozza, hogy a szocialista országok devizatörvényei, valamint az állami valutamonopólium szabályozási rendszere azonos elvi alapon nyugszanak, a demokratikus nemzetközi jog követelményeinek kielégítésére hivatottak s így különösen alkalmasak arra is, hogy az új nemzeti államok számára politikai és gazdasági függetlenségü kialakításához megfelelő elméleti és gyakorlati segítséget nyújtsanak. Ezzel kapcsolatosan komoly figyelmet érdemlőnek tartjuk azt a gondolat felvetést, hogy a pénzügyi jogi szabályoknak jelenlegi különböző, csaknem áttekinthetetlen szabályozásokba szóródott rendelkezéseit: a költségvetési jogot, a bank és hiteltörvényeket, a biztosítás kérdésére vonatkozó szabályokat — perspektivikus vonatkozásban — kívánatos lenne a szocialista jog követelményeinek megfelelő, egységes, átfogó pénzügyi szabályozás keretébe foglalni. E számos problémát felölelő koncepció kialakításához e munka több vonatkozásban figyelemreméltó szempont felvetésével nyújt értékes hozzájárulást.

A munka négy részre csoportosítottan tárgyalja a szocialista országok nemzetközi pénzügyi kapcsolatainak joganyagát. A belföldi szabályozási rendszer különböző vonatkozásainak, a fizetési és elszámolási kérdések elvi vonatkozásainak vázolása kiterjeszkedik a szocialista országok külföldön levő vagyontárgyainak, valamint a szocialista országokban levő külföldi vagyontárgyaknak problémakörére is s közelebbről tárgyalja az állami valutamonopólium legfontosabb joghatásait. Ezen túlmenően a második részben behatóbban tárgyalja a valuta monopóliumnak, mint a szocialista országok szuverénitási körébe eső intézménynek jellegzetes vonásait. A mű harmadik része foglalkozik az egyes államok pénzügyi vonatkozású szuverénitásának nemzetközi jogi elismerésével és ennek kereteivel. A befejező rész a pénzügyi vonatkozású szuverénitás megsértések jogkövetkezményeinek kérdését tárgyalja.

E széleskörű anyag teljességre törekvő vázolásának mellőzésével, a következőkben néhány a munkában felvetett kérdésre kívánunk szorítkozni, ezekhez fűzve észrevételeinket.

Figyelmet érdemlőnek tartjuk azokat a megállapításokat, amelyek a belföldi pénzügyi rendszer szükségképpeni nemzetközi kihatásai tekintetében utalnak arra, hogy minden nemzetközi pénzügyi kapcsolat egyben a belföldi pénzügyek alakulását is érinti. Ez az összefüggés nemcsak a szocialista gazdálkodás körére vonatkozóan áll fenn, hanem az egyes polgárok nemzetközi jellegű ügyletei tekintetében is, minthogy az állami valuta monopólium által irányítani kívánt társadalomgazdasági kapcsolatok körébe e vonatkozások is bele tartoznak. A devizával való tervszerű gazdálkodás biztosításának egyik fontos alapelve jut kifejezésre több szocialista ország, így Magyarország devizajogi szabályozásának abban a rendelkezésében, amely a devizahatóság engedélye nélkül kötött ügyletek semmisségét állapítja meg. Réczei László Nemzetközi Magánjogában[3] utal arra, hogy az NDK devizatörvénye az ebbe ütköző ügyletet nem szankcionálja semmisséggel. Bár Spiller szerint ily kifejezett rendelkezés hiányában is a törvénybe ütköző jogügylet semmissége a különböző jogágak körében kialakult, általánosan érvényesülő elvnek tekintendő, a maga részéről is de lege ferenda ily rendelkezésnek az NDK devizajogi szabályozásába történő felvételét, minden kétség kizárása érdekében, helyénvalónak tartja. Figyelmet érdemlőek azok a fejtegetések, amelyek szerint a valuta monopólium, amely a belföldi jogi szabályozás körébe esik, mint gazdaság szervező tényező nemzetközi vonatkozásban is érezteti hatását. Szerző kidomborítja e részben azt a szempontot, hogy a különböző államok között felmerülő pénzkapcsolatok tekintetében minden esetben érvényesül a nemzetközi elem, az állami valuta monopólium irányító és ellenőrző befolyása, függetlenül az elszámolás módjától, hogy az készpénzfizetés, beszámítás útján vagy egyéb módon történik-e.

A szocialista országok gazdálkodási rendszerében különleges problémaként jelentkezik a valuta és a külkereskedelmi monopólium egymás közötti kapcsolatának kérdése. A szocialista jogirodalomban e részben nem alakult ki egyöntetű álláspont, különböző felfogások megnyilvánulásával találkozunk. A fennálló szoros kapcsolódásokra való tekintettel, a külkereskedelem kidomborodó népgazdasági jelentőségének figyelembevételével, különösen a szovjet jogirodalomban találkozunk szélesebb körben oly felfogás megnyilvánulásával, hogy az állami valuta monopólium voltaképpen a külkereskedelmi monopóliumnak egyik eleme. E felfogással szemben a jogirodalom számos megnyilatkozásában, a szovjet jogirodalom körében is, kifejezésre jut az az itt tárgyalt munkában is kihangsúlyozott ellenvetés, hogy a valuta kapcsolatok nem kizárólag a külkereskedelem körét érintik, hanem a valutáris és pénzügyi kapcsolatok teljességét ölelik fel s a valutának az államnál való összpontosítását teljes következetességgel érvényesítik. A külkereskedelmi és valuta monopólium közti kölcsönhatások kérdése, a valutáris kihatásoknak a külkereskedelmi forgalom irányítása és ellenőrzése szempontjából kifejezésre jutó szerepe, oly körülmények, amelyek e két monopólium egymáshoz való kapcsolódásának helyes megítélése szempontjából megfelelő figyelmet érdemelnek. E kérdés tekintetében, annak elvi és gyakorlati jelentőségénél fogva, a szocialista jogfelfogás egységes rendszeri kialakítása feltétlenül kívánatosnak mutatkoznék.

A szocialista országok körében általában, de az egyes országokon belül sem teljesen tisztázott a jóváhagyott valuta terv megsértésével létrejött ügyletek joghatályosságának kérdése. A kiindulási

[2] Valutamonopol und Internationale Finanzbeziehungen. Berlin. 1963.

[3] Második kiadás. Budapest. 1959. 259. l.

pont, amire a mű is utal, nyilvánvalóan annak az elvnek az érvényesítése, hogy minden devizális vonatkozásban rendelkezni jogosult szerv a jóváhagyott állami valuta terv keretei között, a tervszerű felhasználás elvének megfelelően éljen a deviza felett való rendelkezés jogosultságával. Minthogy e kérdés a tőkés országokkal lebonyolódó külkereskedelmi forgalom körében bír gyakorlati jelentőséggel, figyelmet érdemlőnek tartjuk az NDK import szállítási feltételek 18. §-ának szabályozási rendszerét. Eszerint a tőkés országokból beszerzésre kerülő import áruk vételárának kiegyenlítésére szolgáló valuta tekintetében a Külkereskedelmi Minisztérium előzetes hozzájárulását kell megszerezni. Az import szerződések csak e valuta engedély megadásával válnak joghatályossá, s a rendelkezésre bocsátott valuta kizárólag az engedélyben megjelölt célra nyerhet felhasználást. E szabály be nem tartásából eredő, belföldi vonatkozásokat érintő kérdéseken túlmenően a megoldásnak valóban kényes oldala a külföldi partnerrel szemben fennálló vonatkozásban jut kifejezésre. Szerző szerint a külföldi felet, aki valamelyik külkereskedelmi vállalattal a valuta szabályozásba ütköző ügyletet kötött, az ügylet semmisségének hátrányos kihatásai nem érintik, minthogy az NDK e részben irányadó polgári jogi szabályai szerint a külkereskedelmi vállalat a külföldi félnek az ügylet meghiusulásából felmerülő kárát megtéríteni köteles. Úgy véljük azonban, s e szempont jelentőségét a mű is kihangsúlyozza, hogy ez a kérdés nem zárható le kizárólagosan a jogi megfontolások vonalán. Jogi vonatkozásban sem tekinthető kétségen kívül állónak, vajon adott esetben a teljesítés helyett nyújtott kártérítés a teljes érdekkiegyenlítéssel egyértelmű megoldás-e. Ezen túlmenően azonban az adottságoknak megfelelően figyelembe jövő politikai és gazdasági megfontolások, a jövőbeni kapcsolatok fenntartásához fűződő nyomatékos érdekek egyaránt amellett szólhatnak, hogy az ügylet lebonyolítása fennakadás nélkül megtörténjen, az ehhez szükségelt terven felüli valuta rendelkezésre bocsájtásra kerüljön, esetleg, mint erre a mű utal, a valutáris rendelkezéseket sértő vállalatnál elérhető devizamegtakarítások útján. Az eddigi tapasztalatok és a devizális gazdálkodásban résztvevő szervezetek megfelelő színvonalon történt kialakítása, a felelősségi szempontok nyomatékos érvényesítése, e probléma felvetését nyilvánvalóan az eseteknek egészen kivételesen szűk körére szorítja. Ennek figyelembe vételével is, a nemzetközi kereskedelmi forgalomban érvényesülő bizalmi, presztizs szempontokhoz fűződő érdekek feltétlenül kívánatossá teszik, hogy az ügyletkötésre jogosított fél által kötött ügyletek teljesítését a belföldi fél szempontjából kötelező devizális előírások kérdése a lehetőséghez képest ne érintse.

A nemzetközi jog elveivel összhangban álló szocialista jogfelfogás jut kifejezésre azokban a fejtegetésekben, amelyek szerint minden állam azon jogának elismerése, hogy a saját rendszerének gazdasági alapjait belátása szerint, szabadon alakíthassa ki, a békés egymás mellett élési elv valóra váltásának alapvető előfeltétele. Minthogy az állam a tulajdonkategóriák jellegének és egész gazdasági rendszerének megfelelően a pénz segítségével rendelkezik az államnak és polgárainak anyagi értékei felett, szerző szerint ennek szükségképeni következménye, hogy az állami szuverenitás elve kiterjed a pénz és valutarendszer meghatározásának jogára. Ez az elv minden, a gyakorlatban felmerülő részletkérdésre kiterjedő elismerést igényel. Annak kihatása szempontjából azonban a nemzetközi kapcsolatok körében az egyenértékűség elvét kell szigorúan figyelembe venni. Az egyenértékűség követelményének ez a kihangsúlyozása vezeti a szerzőt annak a kérdésnek a feltevéséhez, hogy a valutáris, pénzvonatkozásokra kiterjedő állami szuverenitás abszolút jellegű, minden korlátozástól mentes jogosultságnak tekinthető-e? E vonatkozásban a nemzetközi kihatásaiban is nagy jelentőségű inflációs pénzügyi megoldások tekintetében arra a megállapításra jut, hogy valamely állam gazdasági vonatkozású szuverenitása más állam részéről elismerést csak akkor nyerhet, ha ez a kölcsönös kapcsolatok körében nem sérti az egyenértékűség elvét. Szerző szerint a polgári közgazdaságtan nominalisztikus elve, amely a külföldi vonatkozású kötelezettségek leróvása tekintetében is az eredetileg kikötött, de az infláció következtében erősen lecsökkent értékű pénzben történő teljesítés joghatályosságát állapítja meg, az ennek következtében az államközi kihatásokban is érvényesülő leértékelés, sérti az értékegyenlőség elvét, a leértékelő állam számára jogosulatlan előnyt biztosít a vele gazdasági kapcsolatban álló ország terhére. A demokratikus nemzetközi jog — szerző felfogása szerint — más államnak ilyen egyoldalú megkárosítását semmiképpen sem fogadhatja el, bármi volt is egyébként az infláció indoka. Nem tartja e részben elfogadhatónak azt a tőkés országok egyes nemzetközi jogászai részéről érvényesített felfogást, mely szerint az inflációs pénzleértékelések nemzetközi hatályossága csak akkor tekintendő a nemzetközi jog elveibe ütközőnek, ha az ily szabályozás célzatában tudatosság, más államok vagy azok polgárainak megkárosítására irányuló célzat ismerhető fel. Nyilvánvaló, hogy a kérdésnek e kritérium érvényesítése alapján történő megítélése a gyakorlatban csaknem megoldhatatlan helyzetek kialakulására vezet s már ez okból is helytállónak mutatkozik az a megállapítás, hogy államközi vonatkozásokban e kérdés elbírálásánál csak az objektív körülmények, megjelenési formák vehetők alapul. A szocialista országok a nominalizmussal szemben a nemzetközi jog és a békés egymás mellett élés elveivel összhangban álló értékegyenlőség elvét követik a gyakorlatban is, aminek konkrét példájaként hivatkozik a mű a Szovjetunió 1961-ben végrehajtott valutáris reformjára, amely a nemzetközi gazdasági forgalomban a pénzkötelezettségekkel kapcsolatosan semmiben sem sértette az értékegyenlőség elvét, a külföldi partner, e reform végrehajtásától függetlenül, az eredetileg megállapított egyenértékhez jutott.

Szerzőnek itt vázolt állásfogla-

lása tekintetében a meggondolások nem annyira az elvi síkon, mint inkább abban a vonatkozásban merülnek fel, hogy a valuta leértékelések káros nemzetközi kihatásaival szemben hogyan lehet eredményesen védekezni. Minthogy ez a kérdés, szerző szerint is, a szocialista országok szempontjából a kapitalista országokkal fennálló gazdasági kapcsolatok körében merül fel, az a nehézség, amely valamely rendelkezés nemzetközi jogba ütköző voltából levonható következmények érvényesítési lehetősége szempontjából amúgyis fennáll, itt még fokozott súllyal jelentkezik. A Nemzetközi Bíróság statutumának 38. szakasza a nemzetközi jog forrásainak az államközi szerződéseket valamint a „civilizált országok által elfogadott általános jogelveket" tekinti. Ily jellegű kérdések ugyan a Nemzetközi Bíróság elé amúgy sem kerülnek, de ha ilyen ritka eset mégis előfordulna, elképzelhető-e, hogy a szerző által kihangsúlyozott, de a tőkés országok által elfogadottnak nem tekinthető, az értékegyenlőség szempontját érvényesítő, az inflációs rendelkezések nemzetközi jogi szempontból való hatálytalanságát megállapító döntés elérhető volna. Alapvetően más a helyzet oly államközi szerződés létezése esetén, amely az értékegyenlőség elvét sértő pénzügyi rendelkezéseknek a másik államra kiterjedő hatályosságát kizárja, illetve e viszonylatban ez elv érvényesítését állapítja meg. Hogy az ilyen államközi megállapodás, a pénzleértékeléssel járó károsodás megelőzésének, e veszély lehetőség kiküszöbölésének hatékony és még a szocialista országok egymás közötti kapcsolatában is igénybe is vett eszköze, arra éppen szerző hivatkozik egy másik, az itt tárgyalt témakörhöz bizonyos mértékben kapcsolódó tanulmánya[4] keretében, amikor említést tesz „az inflációhoz való szuverenitás" elvének elvetésével arról, hogy a szocialista országok — a felhozott konkrét példa szerint — a közöttük létrejövő fizetési egyezményekben az értékegyenlőség betartására kifejezett kötelezettséget vállalnak. A KGST kötelékébe tartozó országok szempontjából egyébként a kérdés az 1964. január 1-ével hatályba lépett, az átszámítási rubelben eszközlendő, multilaterális elszámolási rendszer bevezetésével, valamint a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank életrehívásával megfelelő megoldást nyert.

Változatlanul nyitva marad azonban az a gyakorlati kihatásai szempontjából, így különösen a gyarmati sorból most felszabadult országokkal kialakuló kereskedelmi kapcsolatok körében komoly jelentőségűnek mutatkozó kérdés, hogy az értékegyenlőség elvét sértő valutáris rendszabályokkal szemben hogyan lehet a megelőzés, elhárítás megfelelő eszközét megtalálni. A már említett általános jellegű megoldást biztosító államközi szerződés megkötésének lehetőségei más síkon alakulnak ki, több és más jellegű feltételhez kötöttek, mint az eseti, konkrét üzletkötések. Az ezekkel kapcsolatos megoldásnak az ügyleti megállapodások rendjén alkalmazott értékállandósági záradékok bizonyultak, amelyek a pénzkötelem kiróvó pozíciójának megfelelő a lehetőséghez képest arany értékben történő megállapításával irányulnak a pénzromlás kockázatának kiküszöbölésére. Ily záradék alkalmazására hosszabb időre nyúló, hitelezésekkel kapcsolatos ügyletkötéseknél a szocialista országok részéről is számos esetben kerül sor, aminthogy e megoldást a szocialista országok jogirodalmi megnyilatkozásai is a szocialista és tőkés országok közti kapcsolatok jobb kialakítására alkalmas eszköznek tekintik.[5] E vonatkozásban természetesen szembe kell nézni azzal a kérdéssel, vajon az egyes országok joga megengedi-e ily kikötés alkalmazását. Szerző itt hivatkozik arra, hogy a kapitalista országok gyakorlatában találkozunk oly jogszabályi rendelkezésekkel, amelyek, a saját valutájukkal való manipulációs lehetőségek biztosítása érdekében, az ilyen záradékok hatályosságát nem ismerik el. Erre akad ugyan példa, de a kérdés közelebbi vizsgálata során, különböző országok ezirányú szabályozási rendszerének figyelembevételéből, mint ez *Mezneric Ivánnak* a banküglyletekről szóló művében[6] foglalt, több tőkés ország ezirányú jogi szabályozásának ismertetéséből megállapítható, az tűnik ki, hogy az értékállandósági, aranyzáradék alkalmazása általában tilos belföldi vonatkozásban, de számos országban megengedett a külföldi féllel létrejövő, idegen valutában teljesítendő fizetések tekintetében. Így a szerző által a nemzetközi jog általános elveként feltüntetett megoldás a gyakorlatban rendszerint polgári jogi síkon, a megfelelő kikötés alkalmazásával érhető el.

Elvi és gyakorlati jelentőségüknél fogva különösebb figyelmet érdemelnek azok a fejtegetések, amelyek az állami szuverenitás valutáris vonatkozásban jelentkező sérelmeinek jogkövetkezményeivel foglalkoznak. Az állami valutamonopólium elvéből folyóan, szerző szerint, a nemzetközi jogi elismerésnek ki kell terjeszkednie a nemzetközi cserekapcsolatok körében is az egyes országok valutáris rendszerének külső beavatkozásokkal és korlátozásokkal szemben való megvédésére. Az idegen országok valutájának aktív védelmével találkozunk az 1929-ben létrejött, a pénzhamisítások leküzdésére irányuló multilaterális államközi szerződésben, amelynek rendelkezéseihez képest a csatlakozó államok kötelezettséget vállaltak arra vonatkozóan, hogy büntetőjogilag üldözik más országok pénzének meghamisítását, s államközi együttműködést fejtenek ki a pénzhamisítási bűncselekmények leküzdése tekintetében. Indokoltan mutat itt szerző arra, hogy más országok valutáris vonatkozású szuverenitásának, mint a békés egymás mellett élés elvének elismerése nem merülhet ki az idegen ország pénze meghamisításának büntetőjogi üldözésével. Ez elv következetes érvényesítése annak oly irányban történő kiterjesztését teszi szükségessé, hogy az egyes országok valutáját

[4] Die objektive Tendenz zur Internationalisierung des Wirtschaftslebens und die Rechtsentwicklung. Staat und Recht. 1963. 7–8. sz.

[5] Szerző is hivatkozik e részben *Wassilewnek* a Fragen des internationalen Privatrechts. Berlin. 1958. tanulmánykötetben megjelent dolgozatára.

[6] Banküglyletek a szocialista gazdálkodásban. Budapest. 1963.

meg kell védeni az ezirányú szabályozással ellentétben álló, annak rendelkezéseit sértő, spekulatív célokat szolgáló eljárásokkal szemben. Az egyes országok valutáris szuverenitását sérelem ily esetben lényegében éppen oly kihatású, mint a pénzhamisítással elkövetett bűncselekmény esetén. A külföldi devizajog alkalmazásának kérdése tekintetében a különböző országok gyakorlatában és a jogirodalomban az eltérő felfogások széleskörű megnyilvánulásával találkozunk.[7]

Az e részben kialakult gyakorlat, a jogi álláspontok, a nemzetközi jogi és nemzetközi magánjogi elvek eltérő alkalmazása, így különösen a közrendi klauzula igen sok bizonytalansági elemet tartalmazó elvének mikénti figyelembevétele, mind arra utalnak, hogy e kérdés tekintetében számos esetben egyoldalú, más országok érdekeit sértő megoldásokkal, bírói döntésekkel találkozunk. Az így meghozott sérelmes döntések részben azon az alapon mellőzik az idegen állam devizajogának alkalmazását, hogy az közjogi jellegű szabály lévén, csak territoriális alkalmazásra kerülhet, részben az ordre public, a közrendi klauzula alkalmazásával jutnak arra a megállapításra, hogy egyes országok spoliatív jellegű devizaszabályai nem egyeztethetők össze a konkrét ügyet elbíráló ország jogfelfogásának alapelveivel. A szocialista országok körén kívülesően e tekintetben némi előrehaladást jelentett a Nemzetközi Pénzalap-International Monetary Found létesítése tárgyában létrejött 1944 évi Bretton Woods-i egyezmény, amelynek rendelkezéséhez képest oly devizaszerződések, amelyek valamely tagállam valutáját érintik és ellentétben állnak az Egyezmény rendelkezéseivel, más tagállamok területén nem érvényesíthetők.

A Bretton Woods-i egyezmény kihatásai kifejezésre jutnak több ország bírói gyakorlatában, de elsősorban és csaknem kizárólag az egyezmény körébe tartozó államok devizajogi vonatkozású ügyeinek elbírálásánál. Arra a joggal sérelmezett, az NDK jogait sértő gyakorlatra, amely deviza vonatkozású ügyek elbírálásánál a Német Szövetségi Köztársaság bíróságai részéről megnyilvánul, élesen rávilágíthatnak azok az idézett döntések és az azokhoz fűzött fejtegetések, amelyekkel így nem szocialista nyugatnémet jogásznak, *Wengler* professzornak, az országa joggyakorlatát tárgyaló cikkében találkozunk.[8]

Wengler bírálja és alapos revízió körébe vonandónak tartja a Német Szövetségi Köztársaság legfelső bíróságának azt az 1959-ben meghozott döntését (N. W. 1960. 1101.) amely kimondja, hogy olyan külföldi jogszabályokat, „amelyek nem az érdekeltek védelmét igénylő magán vonatkozásainak kiegyenlítésére, hanem a jogalkotó állam politikai és gazdasági célkitűzéseinek megvalósítására irányulnak", még akkor sem lehet a nemzetközi magánjog elvei szerint elbírálni, hogyha e szabályok a magánszemélyek jogait és kötelezettségeit érintik. E döntés szerint az ily jellegű szabályok a nemzetközi igazgatási jog, a közjogi kollizió elve szerint bírálandók el, ami lényegében azt jelenti, hogy az ily külföldi törvény alkalmazására a Német Szövetségi Köztársaságban csak abban az esetben lehetne szó, ha maga a idegen ország volna abban a helyzetben, hogy az általa hozott rendelkezések végrehajtásáról gondoskodni tudjon. Ez alól kivételnek csak abban az esetben van helye, ha ezt államközi szerződés, mint például a Bretton Woods-i egyezmény, állapítja meg. Wenglernek egészen rövidre szabott, az ily jellegű döntések politikai jellegű megalapozottságára utaló megjegyzésének kétségen kívülálló helytállóságát minden érvelésnél hatásosabban támasztja alá az itt tárgyalt döntésnek egy másik, ugyanebben a vonatkozásban tárgyalt (BGH 21. 12. 1960. N. W. 1961. 822.) bírói ítélettel való szembeállítása. Ez utóbbi döntés egy egyébként nyilvánvalóan a német jog hatálya alá eső vételi szerződés jó erkölcsbe ütköző voltát és ennek folytán annak semmisségét állapította meg azon az alapon, hogy a szerződő felek célzata arra irányult, hogy az Észak amerikai Egyesült Államoknak oly törvényét, amely a szocialista országoknak bizonyos áruval történő ellátását tilalmazza, kijátszák. Az itt vázolt esetben — fűzhetjük hozzá e döntéshez — amikor nyilvánvalóan diszkriminációló, minden kétséget kizáróan politikai rendeltetésű szabályozás figyelembevételéről volt szó, a bíróság megtalálta a módját annak, hogy az idegen ország által hozott rendelkezések betartása biztosítva legyen.

Joggal sérelmezi *Spiller* a nyugatnémet bíróságnak azt az állandósult gyakorlatát, amely az elbírálás alá kerülő követelések és tartozások mértékének megállapításánál nem a hivatalos árfolyam szerinti kulcsot, hanem a zúgforgalomban kialakult 1:4 arányt veszi alapul. Az ily döntések nemcsak a közvetlenül érdekelt polgárokat és vállalatokat, hanem anyagi, és erkölcsi kihatásaiban egyaránt, az államot közvetlenül is érintik. Az itt értelmezett bírói gyakorlat egyébként ellentétben áll a Német Szövetségi Köztársaság és az NDK között a kereskedelmi kapcsolatok tekintetében fennálló államközi megállapodással, amely a két ország jegybankjai közötti elszámolások tekintetében 1:1 arányt állapít meg.

A mű záró fejtegetéseiben foglalkozik a pénzügyi vonalon kifejezésre jutó szuverenitási sérelmek jogkövetkezményeinek kérdésével s az állam közvetlen felelősségét tartja megállapítandónak más ország valutáris törvényének megsértéséért, így az abba ütköző, spekulatív jellegű magánforgalomban kifejezésre jutó leértékelés elismeréséért.

György Ernő

[7] E kérdés tekintetében részletes anyagot tartalmaz *Meznerics Ivánnak:* A devizajog figyelembe vétele külföldi bíróságok által c. tanulmánya. Megjelent a Nemzetközi kapcsolatok jogi problémái c. kötetben. Budapest. 1963.

[8] Megjelent a Journal du Droit International 1963. évi 2. sz. 496. l.

Új könyvek:

Kertész István: A fegyelmi felelősség alapkérdései a munkajogban.
Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 371 p.

Buza László: A nemzetközi jogi normák kialakulásának útja. A fejlődésnek az ENSZ alapokmányában meghatározott iránya a békés egymás mellett élés s a jószomszédi és baráti együttműködés szellemében.
Szeged, Szegedi ny, 1963. 50 p.
/Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta juridica et politica. Tom. 10. Fasc. 1./

Maday Pál: A falusi tisztségviselők hivatali esküje a gyulai uradaban.
Szeged, Szegedi ny. 1963. 50 p.
/Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta juridice et politica. Tom. 10. Fasc. 3./

Horváth Róbert: Kossuth haladó gondolatai a londoni egyetemen tartott elméleti közgazdaságtani előadásaiban.
Szeged, Szegedi ny. 1963. 34 p.
/Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta juridica et politica. Tom. 10. Fasc. 3./

Nagy Károly: A nemzetközi szerződések hiteles értelmezése.
/Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta juridica et politica. Tom. 10. Fasc. 4./

Pólay Elemér: A stipulatio szerepe az erdélyi viaszostáblák okiratanyagában.
Szeged, Szegedi ny. 1963. 34 p.
/Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta juridica et politica. Tom 10. Fasc. 5./

Bíró János: Kollégiumok a római Dáciában. Szeged, Szegedi ny. 1963. 34 p.
/Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta juridica et politica. Tom. 10. Fasc. 6./

Both Ödön: A beszámítást kizáró és a büntetést megszüntető okok Szeged város reformkori büntetőjogában.
Szeged, Szegedi ny. 1963. 137 p.
/Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta juridica et politica. Tom. 10. Fasc. 7./

Olgyai Andor—*Szerdahelyi* Kálmán: A bíróságok büntető eljárásának és ítélkezésének törvényességi felügyelete.
Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 83 p.
/Ügyészi kisktár 14./

Horváth János—*Nagy* Emil: A polgári jogi igény érvényesítése a büntető eljárásban.
Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 88 p.
/Ügyészi kisktár 13./

A magyar büntetőjog kézikönyve. 1. Általános rész. [Írta] Békés Imre.
Bp. Belügyminisztérium, 1963. 395 p.

Antalffy György: Esquisse de la pensée politique hongroise jusqu' à la révolution hongroise de 1848—49.
Lublin, Uniwersytet Marii Curie-Sklodowskiej, 1963. [79]—127. p.
/Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska. Sectio G. Vol. 10. 3./

Városi tanácstagok kézikönyve. Szerk. Szamel Lajos.
Pécs, Szikra ny. 1963. 348 p.

Kanyar József: Elsikkasztott földreform — megvalósult földosztás Somogyban. (1920, 1945.)
Bp. Akad. Kiadó, 1963. 166 p.
/Értekezések a történeti tudományok köréből. U. S. 33./

Szanyi Jenő—*Gulyás* József—*Antal Endre:* A külkereskedelem technikája és szervezése.
Bp. Tankönyvkiadó, 1963. 389 p.
/Egyetemi tankönyv 4523./

Állam- és jogelmélet

Razvitie marksziszt szko—leninszkoj teorii goszudarsztva i prava XXII. sz"ezdom KPSzSz. [A marxista—leninista állam- és jogelmélet fejlődése a XII. kongresszus nyomán.] Red. N. G. Alekszandrov, Sz. N. Bratusz'. Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 301 p.
/Vszeszojuznüj Insztitut Juridicseszkih Nauk./ OK. 384.974

A gyűjteményes munka egyes tanulmányai a következő témakörökkel foglalkoznak: a kommunizmus és az állam fejlődése; a szocialista demokráciáról szóló marxista—leninista tanítás fejlődése; a szocialista törvényesség a kommunizmus építésének szakaszában, a kommunista együttélés jogi normái és szabályai; a közgazdaságtan és a jog kölcsönhatása a kommunizmus építésének jelenlegi szakaszában; a jog és a kommunista nevelés; néhány, a szocialista demokráciáról, a szovjet államról és jogról szóló antikommunista „elmélet" kritikája.

Shuman, Samuel I.: Legal positivism. [A jogi pozitivizmus.] Detroit, Wayne State University Press, 1963. VI, 265 p. ÁJI 20.973

A jogi pozitivizmussal összefüggésben néhány állandó alapproblémát vizsgál, mint pl. a jogi és erkölcsi normák összefüggése, a jog erkölcsi jellege, a kell és a van viszonya, a természetjog és a pozitivizmus kérdése, stb.

Law and sociology. Exploratory essays. [Jog és szociológia.] Ed. by William M. Evan. (New York,) The Free Press of Glencoe, (1962.) XII, 235 p. ÁJI 20.971

William M. Evan szerkesztésében napvilágot látott tanulmánygyűjtemény a jog és a szociológia összefüggéseit vizsgálja.

Államigazgatási jog

Laptev, V[ladimir] V[iktorovics]: Pravovo polozsenie goszudarsztvennüh predprijatij v SzSzSzR. [Az állami ipari vállalatok jogi helyzete.] Moszkva, 1963. 286 p.
/Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Goszudarsztva i Prava./

Foglalkozik a vállalatokkal, mint jogalanyokkal, a vállalati vagyon jogi vonatkozásaival, a vállalat állami vezetésének jogi formáival, a vállalat irányításának rendjével, valamint a vállalat belső rendjének jogi szabályozásával.

Das neue Aussenwirtschaftsrecht. [Az új külkereskedelmi jog.] Lose-Blatt-Handlexikon der für die Aussenwirtschaft massgeblichen Gesetze, Verordnungen, Erlasse, Richtlinien und sonstigen Ver-Waltungsanordnungen der Bundesrepublik Deutschland. Hrsg. Joachim Wapenhensch. (Berlin-Bielefeld-München), Schmidt, (1963). OK. 378.164

A szabadlapos formában kiadott kézikönyv az NSZK külkereskedelmére vonatkozó hatályos törvények, rendelkezések, érvényes előírások stb. együtt-tartására.

Polgári jog

Spaić, Vojislav: Osnovi grasdanskog prava. Opsti dio. [A polgári jog alapjai. Általános rész.] 3 dop. i izm. izd. Sarajevo, Veselin Maslesa, 1961. 356 p. OK. 384.795

A jugoszláv polgári jog alapjaival foglalkozó összefoglaló jellegű mű. Részletes tárgymutatóval és az idézett jogszabályok mutatójával.

Riedel, Hermann: Fotorecht für die Praxis. Unt. bes. Berücksichtigung des deutschen und österreichischen Urheberrechts. [Gyakorlati foto-jog. Különös tekintettel a német és az osztrák szerzői jogra.] München, Grossbild-Technik Verl. (1961). 286 p. OK. 384.322

A fényképezéssel kapcsolatban felmerülő elsősorban szerzői jogi, és egyéb, (pl. sajtójogi, vámjogi stb.) problémákat tárgyalja a mű több ország vonatkozó jogszabályainak figyelembevételével.

Családjog

Tolstoy, D[imitry]: The law and practice of divorce and matrimonial causes including proceedings in magistrates' courts. [Házassági jog és bontóperi gyakorlat. Bírói kazuisztika.] 5. ed. London, Sweet and Maxwell, 1963. LXI, 604 p. OK. 384.867

A mű 1958-ban megjelent 4. kiadása óta hat új, az angol házassági jogot érintő jogszabály lépett hatályba — ezek közül a legjelentősebb az 1960-as házassági eljárási jogi törvény — és számos kiegészítő rendelkezés is megjelent az eddigi jogszabályokhoz. Az új kiadás már ezeket a szabályokat is feldolgozza. A kötet függelékében közli is a legfontosabb angol családjogi szabályokat, a jogesetmutatót és a jogszabálymutatót.

Munkajog

Andreev, V(italij) Sz(emenovics): Material'noe obeszpecsenie grazsdan SzSzSzR v sztaroszti, v szlucsae invalidnoszti i vremennoj netrudnoszposzobnoszti. /Pravovüe voproszü./ [Anyagi gondoskodás a Szovjetunió állampolgárairól öregségi, rokkantsági és időleges munkaképtelenség esetén. /Jogi kérdések./] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 161 p. OK. 385.000

A társadalombiztosítási jog fogalmával, jogi formáival, szerveivel és a társadalombiztosítás során kialakuló jogviszonyokkal foglalkozó mű.

Falcone, Nicholas S.: Labor law. [Munkajog.] New York, London, Wiley, (1962). XI, 502 p.

Az angol munkajog rövid történeti áttekintése után az amerikai munkajogi fejlődést kíséri nyomon a legfontosabb jogszabályok elemzésén keresztül. Jogesetmutató, tárgymutató és a legjelentősebb hatályos munkajogi jogszabályok egészítik ki a kötetet.

Büntetőjog

Mihajlenko, P(etr) P(etrovics) — *Gel'fand,* I(oszif) A(ronovics): Ugolovnopravovaja ohrana szocializszticseszkogo szel'szkogo hozjajsztva. [A szocialista mezőgazdaság büntetőjogi védelme.] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 164 p. OK. 390.052

A szerzők a szovjet szocialista mezőgazdaság vonatkozásában vizsgálják a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények, a hivatali és a gazdasági bűncselekmények, valamint a munkakerülők elleni védekezés kérdéseit.

Sociology of crime. [A bűnözés szociológiája.] Ed. by Joseph S. Roucek. London, Peter Owen, 1962. 551. p. ÁJI. 20.825

A cseh származású, jelenleg Amerikában élő szociológus által szerkesztett tanulmánykötet több szempontból közelíti meg a bűnözés és a bűnüldözés szociológiai problémáit. Érdeklődésre tarthat számot a szociológia és a bűncselekményről, a fiatalkorú bűnözésről, a bűncselekmény ideológiai aspektusairól, a rendőrség szociológiájáról stb. szóló tanulmány.

Törvénykezési szervezet

Judicial decision-making. [A bírói határozathozatal.] Ed. by Glendon Schubert. (New York,) The Free Press of Glencoe, (1963.) IX, 278 p.
/The international yearbook of political behavior research 4./
[Bibliogr. 257—265. p.] ÁJI. 20.974

A bírói határozathozatal kérdéseit tárgyaló tanulmánykötet egyes tanulmányai statisztikai és matematikai eszközökkel vizsgálják az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának elsősorban politikai szempontból is jelentős döntéseit. Az egyes tanulmányokat a politikai és jogi területen alkalmazott statisztika olyan úttörői írták, mint a szerkesztő Glendon Schubert, vagy Fred Kort, Stuart Nagel stb.

Nemzetközi jog

Fouilloux, Gerard: La nationalisation et le droit international public. [Az államosítás és a nemzetközi közjog.] Paris, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence. VII, 475 p.
/Bibliothèque de droit international 22./ OK. 384.871

A problematikát a szerző két nagy kérdéscsoport: az államosítás nemzetközi joghatálya és az államosítás nemzetközi jogi vonatkozásai, nemzetközi kihatásai köré csoportosítva tárgyalja.

Talalaev, A(natolij) N(ikolaevics): Juridicseszkaja priroda mezsdunarodnogo dogovora. [A nemzetközi szerződés jogi természete.] Moszkva, Izdat. IMO, 1963. 262 p. OK. 390.003

A nemzetközi szerződés fogalmával, a nemzetközi szerződéssel mint a nemzetközi jog forrásával, a nemzetközi szerződés érvényességével foglalkozik a mű, különösen gondot fordítva a kérdéssel kapcsolatos burzsoá elméletek és gyakorlat kritikájára.

Jahrbuch des Europäisches Parlament, 1961—1962. [Az Európai Parlament 1961—1962-es évkönyve.] Luxemburg, 1962. 777 p.
/Europäisches Parlament. Hauptabteilung Parlamentarische Dokumentation und Information./ OK. 363.926

Az Európai Közösséget alkotó három szervezet (az Európai Szén- és Acélközösség, az Európai Gazdasági Közösség és az Euratom) közös szervének, az Európai Parlamentnek évkönyve egyrészt az egyes szervezetek felépítéséről, működéséről, tisztviselőiről stb. ad számot, másrészt ismerteti a szervezetek által kötött szerződéseket.

E lapszám (XIX. új évfolyam 4.) szerzői: *Dr. Markója Imre* igazságügyminiszterhelyettes. — *Dr. Csizmadia Andor* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Weiss Emília* egyetemi adjunktus. — *Dr. Deák László* osztályvezető ügyész. — *ifj. Bólya Lajos.* — *Dr. Nagy Lajos* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos fő-munkatársa. — *Dr. Horeczky Károly* egyetemi tanársegéd. — *Dr. György Ernő* vállalati jogtanácsos.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Serkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 64.1815 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

XIX. új évfolyam 5. szám Budapest, 1964. május hó

BUDAPEST KÖNYVTÁR 1964 MAJ 29

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

EÖRSI GYULA:
A jogpolitikai elvek és a jogászi tevékenység elvi kérdései 269

SERES IMRE:
A termelőszövetkezeti tulajdonosi birtoklási jog 277

TÖRŐ KÁROLY:
A polgári jogi veszélyviselés elvi alapja és néhány sajátossága 287

NOVÁK ISTVÁN:
A polgári per hatásköri szabályainak elvi alapjai 294

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ:
A munkaviszony szünetelése 302

Szemle:

CZILI GYULA:
A Demokratikus Jogászok Nemzetközi Szövetségének VIII. Kongresszusa Budapesten 311

T. L.:
Az európai szocialista országok jogalkotása 313

Jogirodalom:

BOTH ÖDÖN:
Az 1848/49-i magyar választási rendszer történetéhez 317

BESENYEI LAJOS:
Zoltán Ödön: Vállalkozási szerződés 323

MURÁNYI ALBERT:
Zivsz, Sz. L.: A jogi formák fejlődése a mai imperialista államokban 326

NAGY LAJOS:
Ionascu-Barasch: A gazdasági szerződések általános elmélete 329

— —:
Új könyvek 331

СОДЕРЖАНИЕ: *Дюла Эрши:* Принципы правовой политики и принципиальные вопросы юридической деятельности. — *Имре Шереш:* Право владения производственно-кооперативного собственника. — *Карой Тэрё:* Принципиальная основа несения риска в гражданском праве и его некоторые особенности. — *Иштван Новак:* Принципиальные основы норм, относящихся к компетенции в процессе по гражданскому делу. — *Ласло Трочани:* Перерыв в трудовом отношении. — *Обзор: Дюла Цили:* Восьмой съезд Международной Ассоциации Юристов-Демократов в Будапеште. — *Л. Т:* Правотворчество европейских социалистических государств. — *Юридическая литература: Эден Бот:* К устории венгерской избирательной системы 1848 — 1849 гг. — *Лайош Бешенеи:* Эден Золтан: «Договор подряда». — *Алберт Мурани:* Зивс С. Л. «Развитие формы права в современных империалистических государствах». — *Лайош Надь:* Ионашку — Бараш: «Обжая теория хозяйственных договоров». — — —: Новые книги.

SOMMAIRE: *Gyula Eörsi:* Les principes de la politique juridique et les questions de principe de l'activité des juristes. — *Imre Seres:* Le droit de possession du propriétaire selon le droit des coopératives de production. — *Károly Törő:* Les principes fondamentaux et quelques particularités du risque à supporter selon le droit civil. — *István Novák:* Les principes fondamentaux des règles de compétence du proces civil. — *László Trócsányi:* La suspension du rapport de travail. — *Revue: Gyula Czili:* Le VIII.e Congrès de l'Association Internationale de Juristes Démocrates à Budapest. — *L. T.:* La législation des pays socialistes européens. — *Littérature: Ödön Both:* L'histoire du système électoral hongrois dans les années 1848/49. — *Lajos Besenyei:* Ödön Zoltán: Le contrat d'entreprise. — *Albert Murányi:* Zivsz, S. L.: Le développement des formes juridiques dans les Etats impérialistes contemporains — *Lajos Nagy:* Ionascu—Barasch: La théorie générale des contrats économiques. — — —: Nouveaux livres.

INHALT: *Gyula Eörsi:* Rechtspolitische Grundsätze und die prinzipiellen Fragen der juristischen Tätigkeit. — *Imre Seres:* Besitzrecht des produktionsgenossenschaftlichen Eigentümers. — *Károly Törő:* Prinzipielle Grundlagen und einige Eigenartigkeiten der zivilrechtlichen Gefahrtragung. — *István Novák:* Prinzipielle Grundlagen der Kompetenzregeln des Zivilprozesses. — *László Trócsányi:* Das Ruhen des Arbeitsverhältnisses. — *Rundschau: Gyula Czili:* Der VIII. Kongress der Internationalen Vereinigung Demokratischer Juristen. — *L. T.* Rechtsetzung der europäischen sozialistischen Länder. — *Rechtsliteratur: Ödön Both:* Zur Geschichte des ungarischen Wahlsystems vom J. 1848/49. — *Lajos Besenyei:* Ödön Zoltán: Werkvertrag. — *Albert Murányi:* Ziws, S. L.: Die Entwicklung der juristischen Formen in den heutigen imperialistischen Staaten. — *Lajos Nagy:* Ionascu—Barasch: Allgemeine Theorie der Wirtschaftsverträge. — — —: Neue Bücher.

XIX. új évfolyam 5. szám Budapest, 1964. május hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A jogpolitikai elvek és a jogászi tevékenység elvi kérdései

A büntető és polgári ítélkezés jogpolitikai elveivel kapcsolatosan talán hasznos lesz felvetni a jogászi tevékenységnek, mint társadalmi szervező és nevelő tevékenységnek néhány elvi kérdését, és ennek keretében foglalkozni azzal a kérdéssel is, hogy mi voltaképpen a jogpolitikai elvek helye és szerepe ebben a tevékenységben.[1]

I.

1. Az átgondolt társadalmi tevékenység legáltalánosabb sémája a következő:

a) annak a *helyzetnek* a megvizsgálása, elemzése, amelyre a tevékenység vonatkozik,

b) azoknak a *céloknak* a kitűzése, amelyek az adott helyzet megváltoztatására irányulnak,

c) azoknak az *eszközöknek* a megkeresése és alkalmazása, amelyek a célok megvalósítására alkalmasak,

d) annak a *hatásnak* az elemzése, a célhoz való hozzámérése, amelyet az eszközök alkalmazása gyakorolt; ez egyben kiindulópont az új cselekvéshez.

Ez a nagyonis általános séma a jogászi tevékenységre is érvényes.

a) Mivel a jog a társadalmi-gazdasági-tudati viszonyok átalakítására (adott viszonyok között konzerválására) irányul, a „helyzet" megvizsgálása *az adott társadalmi-gazdasági-ideológiai viszonyok feltárását és elemzését* igényli.

b) A célok kitűzése a *jogpolitika* kidolgozását jelenti. A jogpolitika az általános politika megnyilvánulása jogi téren: az általános politika tételeit fejezi ki azokon a területeken, amelyek jogi eszközökkel befolyásolhatók, olyan formában, amely alkalmas a jogi tevékenység elvi irányítására. Az idevágó tételek közül a legfontosabbak, legállandóbbak a kódexekbe is belekerülnek, *alapelvek, bevezető rendelkezések* stb. formájában.

c) Az alapulfekvő viszonyok alakítására irányuló célok megvalósításának eszközeit a *jogi dogmatika* adja. Ennek kidolgozása és gyakorlati alkalmazása útján kerül sor a célok megvalósítására.

d) Végül: a jog gyakorlati érvényesülésének *hatását* szociológiai, statisztikai stb. módszerekkel elemezni kell. Ennek a *jogra* nézve ellenőrző, korrekciókra indító hatása van, *az alapulfekvő viszonyokra* nézve pedig új célkitűzések, új cselekvések kiindulópontjául szolgál.

Ennek a sémának az érvényesülése a legkézenfekvőbb a *jogalkotási* folyamatban. Sokkal vitatottabb az alkalmazása a *jogalkalmazásban* és a *tudományos munka* területén.

3. A *jogalkalmazásban* már fennálló jogszabályok alapján kell az esetek igen széles körében egyedi jogviszonyokat elbírálni.

a) Ezen a területen úgy tűnhet, hogy az alapul szolgáló tények felderítése csak a tényállásmegállapítást jelenti, a hatás vizsgálata pedig az adott ügy további sorsának figyelemmel kísérését. Egy ilyen nézet a jogesetben csupán egyedi jelenséget látna, noha az egyedi jogeset a társadalmi folyamat egy kiszakított darabja, és mint ilyen, egyik tünete a társadalmi folyamatnak: ennek megfelelően a jogalkalmazás az adott ügy eldöntése mellett, ezáltal társadalomalakító tevékenység is. Ezért sem a tényállásmegállapítás, sem a hatásvizsgálat nem szorítkozik az egyedi ügyre. A részletekkel a továbbiakban még foglalkozunk.

b) A jogalkalmazás a már fennálló jogszabályok alapján megy végbe. Úgy tűnik tehát, mintha a jogpolitikai célkitűzéseknek a jogi dogmatikát alakító szerepe csak a jogalkotásra korlátozódnék, és a jogpolitikai célkitűzések vagy a már adott dogmatikai kereteknek alárendelten vagy esetleg azok mellett jutnának szerephez. Egy ilyen felfogásnak részigazsága kétségkívül van; azért csak rész-igazsága, mert a jogalkalmazás „rész"-ét elszakítja az egész

[1] Kifejtéseink során nem térünk ki olyan kérdésekre, amelyekkel *Csendes Károly* és *Szilbereky Jenő* foglalkoztak. Magyar Jog, 1963. 10. sz. 433—450. old.

jogi tevékenységtől. Valójában a — még kiegészítendő — séma szerint: a jogalkotás a jogpolitikai céloknak megfelelő dogmatikai rendszert kialakítja, a jogalkalmazáshoz képest általános szinten. Ez az „általános" normatív erejénél fogva kötelező a jogalkalmazásra. A jogalkalmazás szintjén azonban a kötelezően megadott kör megvonta határok között az egyedi viszonyokra nézve reprodukálódik az, ami végbement a jogalkotás általános szintjén: a jogpolitikai célkitűzéseknek megfelelően kell a rendelkezésre álló dogmatikai anyagot alkalmazni; az adott tényállástípusra vonatkozó, az eset egyedi jellegzetességeinek megfelelően korrigált jogpolitikai célkitűzések döntik el tehát azt, hogy — az adott keretek között — részleteiben milyen megoldásra kerüljön sor. Ez az egyedi szinten végbemenő reprodukció kötöttebb, mint a jogalkotás szintjén. Ott a kötöttséget „csak" *az objektív társadalmi-gazdasági törvényszerűségek* jelentik, amelyek a szabályozandó terület objektív és szubjektív elemeire vonatkoznak, magukban foglalják a már addig kialakult jogrendszer relatív önállóságából folyó követelményeket, bizonyosfajta tradíciók felhasználhatóságát stb., itt azonban a mozgási kört már adott *normák* is szűkítik. A jogalkotás szintjén a társadalmi-gazdasági törvényszerűségek felismerése bizonyos célok kitűzésére, és ezeknek megfelelő jogszabályok lefektetésére vezet; a jogalkalmazás szintjén pedig az így létrejött jogszabályok arra tekintet nélkül kötelezőek, hogy helyesen ismerték-e fel a társadalmi-gazdasági törvényszerűségeket. Ez azonban nem zárja ki a jogpolitikai elvek irányadó mivoltát a jogalkalmazás terén; ezeknek az elveknek egyik legfontosabb rendeltetése éppen az, hogy a jogalkalmazás mindennapi gyakorlatává váljanak. Ezt megkönnyíti, hogy a kódexek — alapelvek, alapelvszerű rendelkezések révén — a legátfogóbb jogpolitikai elveket normatív formában tartalmazzák. Ezen túlmenően pedig különösen az Alkotmány 41. §-a, amely a bíróságok feladatait meghatározza, a polgári jog területén pedig a ptk. 1. §-ának (2) bekezdése, amely előírja, hogy a törvény rendelkezéseit a Magyar Népköztársaság gazdasági és társadalmi rendjével összhangban kell értelmezni, egyenesen jogilag kötelezővé teszi azoknak a külön normativitással fel nem ruházott jogpolitikai elveknek értelmezési elvekként való alkalmazását a fennálló jogszabályok keretei között, amelyekben gazdasági, társadalmi, politikai rendünk továbbfejlődésének tendenciái nyilvánulnak meg. Különösen áll ez az olyan jogpolitikai elvekre, amelyeket — noha nem jogszabály formájában — az állam állapított meg, mert hiszen a fejlődés előmozdításában az állam az egyik leghatékonyabb és legfelelősebb szervezet.

4. A *tudományos* munka területén a séma egyes elemeinek aránya, súlya, az elemzés szintje, a jogtudományok ágai szerint nagymértékben változik, de a séma — olyan érvénnyel, amellyel egy séma általában rendelkezhet — itt is megnyilvánul. Ezzel kapcsolatosan azonban felmerülhet egy elvi kérdés. A tudomány a valóság objektív törvényszerűségeit kutatja, azokat a mozgásformákat, amelyek az adott tudományág által vizsgált területen érvényesülnek. Nem jelent-e ettől szubjektivista-voluntarista irányba való eltérést az a séma, amely a sajátosan jogi eszközök, a dogmatika kiépítését a jogpolitikai célkitűzésekből vezeti le?

Nézetünk szerint nem. A személyi kultusz idején eluralkodott szubjektivizmust és voluntarizmust, amely politikai és jogpolitikai célokat az objektív, meghatározó folyamatoktól gyakran elszakadva tűzött ki, változtatott meg, és mindent alárendelt az így kialakított, gyakran tiszavirágéletű céloknak, leküzdöttük. Tudjuk, hogy a politikai (és jogpolitikai) célkitűzések nem szubjektíve, voluntarista módon választhatók meg, hanem teljes mértékben meghatározottak. Meghatározottságuk azt jelenti, hogy helytelen felismerésük a társadalmi-gazdasági fejlődést hátráltatja. Ennek következtében a jogpolitikai célkitűzés nem jelent egyebet, mint a fennálló viszonyok jogi eszközökkel kedvező irányba való alakítása stratégiájának és taktikájának a megállapítását, *az objektíve egyaránt létező objektív és szubjektív elemek mozgásának objektív törvényszerűségei alapján, a sajátos jogi-társadalmi mozgásformáknak megfelelően.* E célkitűzések művészete abban áll, hogy helyesen ismerjük fel a társadalmi folyamatokat a maguk történelmiségében, és a lehetőségeknek és szükségleteknek megfelelően helyesen tűzzük ki a követendő utat. Ennek során előfordulhatnak voluntarista, szubjektivista hibák, de a módszer nem az. Ez az eljárás megfelel a marxizmus ama követelményének, hogy a gyakorlatból kiindulva kell a törvényszerűségekhez eljutni, és onnan vissza kell térni a gyakorlatba. Ez a követelmény a *tevékenység*-oldalt helyezi az előtérbe, az ismert Feuerbach-tézisnek megfelelően, amely a világ megváltoztatását tűzi a tudomány céljául. Mit jelent a tevékenység oldalának előtérbe helyezése? Semmiesetre sem annak tagadását, hogy az objektív elemek a meghatározó jelentőségűek. Annak hangsúlyozását jelenti csupán, hogy az objektív folyamatok *szubjektív cselekvések útján* valósulnak meg, és eközben a helytelen cselekvések az objektív folyamatokat hátráltatják. A jog területén ennek különösen nagy jelentősége van, mert a jog a maga bármilyen irányú társadalmi hatását a pszichikumon keresztül fejti ki: az emberi magatartást befolyásolja, akaratkialakítás motiválása útján hat. Ennek pedig a célkitűzés igen lényeges eleme; elegendő, ha itt *Marx*nak a legrosszabb építőmesterről és a méhről szóló hasonlatára utalok, és arra a szerepre, amely-

hez a marxista pszichológia a cselekvés területén a célkitűzést juttatja.

Az a megállapítás tehát, hogy az alapulfekvő viszonyok elemzése célkitűzésre, ez pedig eszközök megválasztására és cselekvésre indít, nem szubjektivizmus, nem voluntarizmus, hanem megfelel a marxizmus módszerének. Ma már többet kell mondanunk az olyan igaz általánosságoknál, hogy a tudomány az adott terület mozgásformáit deríti fel: meg kell pl. mondani, hogy milyen *hatásmechanizmust* mondhat az adott terület a magáénak. E mozgásformákról és felderítésükről van szó akkor, amikor kiindulunk abból, hogy ezekben a mozgásformákban a meghatározó objektív elemek *szubjektív cselekvések útján érvényesülnek,* hogy a jog a maga hatását a meggyőzés és kényszer rá jellemző sajátos módján a szubjektív elemekre gyakorolt hatás útján fejti ki,[2] és hogy e cselekvések szempontjából, ezek mechanizmusában kiemelkedő jelentősége van az ugyancsak objektíve meghatározott *célkitűzés* elemének. A politikai és jogpolitikai célkitűzés az objektív fejlődési tendencia kifejlődése a szocialista társadalomban, és jobbára osztályérdekű szembeszegülés a hanyatló társadalmakban, vagyis *kifejezi az objektív fejlődési tendenciára vonatkoztatott objektív osztályérdeket.* Jogi specifikuma abban áll, hogy a hatás *objektív és szubjektív lehetőségeinek* vizsgálata során azt vizsgálja, hogy *specifikus* jogi eszközökkel mit lehet befolyásolni, mit nem, és ennek alapján vonja meg azt a kört, amelyre a jogpolitikai célkitűzéseknek ki kell terjedniök. Az a célkitűzés, amely tudományos pontossággal számot vet az adott objektív és szubjektív elemekkel, ezek súlyával, viszonyával, az eszközök helyes megválasztása, a társadalmi fejlődéssel összhangban álló cselekvés szempontjából döntő jelentőségű, amelyik pedig téved a fenti elemzés során, az rossz eszközmegválasztásra, a társadalmi fejlődéssel szemben ható cselekvésre vezet. Vagyis: az objektív törvényszerűségek érvényesülésében jelentős, viszonylag önálló szerepe van a szubjektív mozzanatoknak, és ezek között különösen a célkitűzés mozzanatának, a politika kialakításának.

Nem elég tehát csupán a mozgásformákról szólni általában. Nem vezet kielégítő eredményre, ha az objektív törvényszerűségek feltárásánál az objektív és szubjektív mozzanatok kölcsönhatásából csak az objektívekre vagyunk tekintettel (pl. a polgári jog által szabályozott vagyoni viszonyok jogát csupán a politikai gazdaságtan által feltárt vagy feltárandó törvényszerűségekre vezetjük vissza). A meghatározó természetesen a gazdasági alap, de főként a szubjektív elemek viszonylag nagy jelentősége folytán a marxista társadalomtudományok más ágai körében feltárt törvényszerűségek is lényeges szerephez jutnak. *A feltárandó objektív törvényszerűségek egyaránt vonatkoznak a társadalmi folyamat meghatározó objektív és viszonylag önálló szubjektív mozzanataira.*

5. A jog tehát objektív és szubjektív tényezők befolyásolására irányul, annak megfelelően, hogy a társadalmi folyamatok objektíve meghatározottan, szubjektív cselekvések útján mennek végbe. Ennek a ténynek felel meg az is, hogy az állam funkcióját a marxizmus a külső védelmi és belső elnyomó funkció mellett a *szervező* és a *nevelő* funkcióban látja. A szervező funkció az objektív elemekre irányul, a nevelő funkció a szubjektívekre; ami a védelmi és elnyomó funkciót illeti, az itt most nem tárgyalt módon mindkettőre egyaránt.

A szervező és nevelő funkciónak felel meg az, hogy a fenti sémához visszatérve *az alapulfekvő viszonyok elemzése* során az objektív és a szubjektív elemeket egyaránt elemezni kell: a gazdasági-társadalmi folyamat külső oldalát és a társadalmi tudatot; a *jogpolitikai célkitűzéseknél* mindkét elemre tekintettel a külső és a tudati viszonyokra nézve kell kidolgozni a teendők fő vonalait; a *dogmatika* kiépítésénél tekintettel kell lenni arra, hogy a jognak a külső és a belső irányú célok szolgálatára egyaránt alkalmasnak kell lennie; a *hatás* vizsgálatánál pedig mindkétirányú hatást egyaránt kutatni kell.

A jogi tevékenység során tehát igen nagy jelentősége van az objektív és az objektíve ugyancsak létező szubjektív, *a „külső" és a „belső" mozzanat megkülönböztetésének,* és egyben egységük, az alapvető objektív mozzanatok általi végső meghatározottságuk, még tárgyalandó összefonódottságuk szem előtt tartásának. A külső és belső mozzanat megkülönböztetése *funkcionális* jelentőségű, és — főként a dogmatika területén — strukturális következményekkel jár.

II

6. Visszatérve ezek után az alapul vett sémára: az alapulfekvő *társadalmi-gazdasági viszonyok kutatása,* a tudomány, jogalkotás, jogalkalmazás területein különböző szinteken megy végbe. Minden szinten jelentősége van azonban az említett „belső" és „külső" mozzanatok elkülönítő és integráló vizsgálatának: megkülönböztetésüknek, majd kölcsönhatásuk elemzésének.

Ez történik például akkor, amikor a tudomány a jogágazatok kérdését vizsgálja, keresi a „társadalmi viszonyok"-nak azt az egységét, amely egy-egy jogágazat alapjául szolgál. Ilyen módon — legalábbis bizonyos jogágazatok területén — kielemezhető egy arra a jogágazatra jellemző társadalmi-gazdasági alapmodell, amely az objektív és szubjektív jellegű mozzanatok egysége. A *munkajog* szabályozási körébe tartozó viszonyok alapmodellje a saját tulajdonnal

[2] Az utóbbi irodalomban ezt hangsúlyozza *N. Sz. Brátusz* (Gazdaság és jog, Kommunyiszt, 1963. 3. sz. 94. old., l. Staat und Recht, 1963. 11. sz. 1198. old.)

nem rendelkező munkavégző kollektíva, amelynél meghatározott, jellegzetes szervezeti és tudati formákra vezet éppen az, hogy a szocializmus építésének meghatározott szakaszában működő, tulajdonjog nélküli munkavégző kollektíváról van szó; amely általános szinten kiindulópontot ad a továbbfejlesztés, vagyis a jogpolitika számára; amely eleve meghatározza a dogmatikai eszközök bizonyos körét stb. Ugyanez a helyzet a mezőgazdasági termeléssel foglalkozó tulajdonosi és munkavégző kollektíva jogágazatában, a *mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogban* vagy a családi kollektíva jogágazatában, a *családjogban.* A polgári jogalkalmazás jogpolitikai irányelveiben említett növekvő felelősségtudat családjogi követelménye pl. objektív és szubjektív gyökereit abban az ellentmondásban leli, amely a családi kollektíva szervezeti és tudati elemeinek az általános társadalmi szervezettségtől, tudattól való bizonyosfokú elmaradása folytán állt elő, valamint arra a funkcióra vezethető vissza, amelyet a családnak a társadalmunkban be kell töltenie. Ugyanilyen alapmodell található továbbá a *polgári jog* által szabályozott viszonyok területén: itt az adott viszonyt szervezettség és tudatállapot szempontjából az jellemzi, hogy a felek nem valamely kollektíva-viszony keretében állnak kapcsolatban, és ezért mintegy „kívülről" kell ebbe a viszonyba belevinni a szocialista szervezettség és tudat elemeit.

A most vázolt megkülönböztetéseknek különös jelentőséget ad az, hogy az egyes kollektíva-típusú jogi szabályozásnak kérdése nagymértékben előtérbe került, a kollektívák szervezeti és tudati megerősödése folytán; ez ugyanis lehetővé teszi, hogy egyes állami funkciókat átvegyenek és mind nagyobb szerepet töltsenek be a társadalmi tudat fejlesztésében is (pl. a felelősség terén). Ezen a területen sok a teendő. A kollektíva belső szervezetének, belső tulajdoni viszonyainak a kérdéseit a mezőgazdasági termelőszövetkezetek kivételével alig vonják a jog körébe; a vállalati belső szervezést sem a polgári jog, sem a munkajog, sem az államigazgatási jog valójában „nem vállalja".

Az alapulfekvő társadalmi-gazdasági-ideológiai viszonyok vizsgálatának egy másik sajátos területe: a *konfliktushelyzetek* vizsgálata, vagyis azoknak a csomópontoknak a felderítése, amelyek körül a *jogsértések* sűrűsödnek, mert itt túlságosan nagy erő hat a társadalmi érdekeknek megfelelő irányú, átlagos teherbíróképességű motiváció ellen, sokan várnak a jogsértéstől nagyobb előnyt, vagy kisebb hátrányt, mint a jogszerű magatartástól. Az ilyen konfliktus-helyzeteknek is többnyire vegyesen vannak „külső" és „belső" okai, amelyek együttesen hatnak, de megkülönböztetendők, mert másmás eszközök együtthatását igénylik. Ezen a területen a jogi tevékenység fő célja: *a konfliktus-helyzetek visszaszorítása, tompítása, optimális jogi megoldásuk megtalálása.* (Azért nem beszélünk itt ezek felszámolásáról, mert a konfliktushelyzetek társadalmi-gazdasági tényezőkre vezethetők vissza és kizárólag jogi eszközökkel ki nem küszöbölhetők.) Ezeket a konfliktus-helyzeteket a bűncselekmények területén a krimininológia kutatja; a civilisztika területén azonban ezek szervezett és céltudatos felkutatása csak a kezdeteknél tart. Inkább spontán módon tudjuk, hogy a lakásviszonyok, a közös tulajdon viszonyai, a szomszédsági viszonyok ilyen konfliktus-helyzetekre vezetnek; bizonyos ismereteink vannak arról, hogy az anyagi ösztönzés adott konkrét rendszere az egyéni és a kollektíva ösztönzése szintjén egyaránt létrehoz olyan helyzeteket, amelyekben anyagilag előnyösebbnek látszik a jogsértés vagy az alaptalan pereskedés, mint a jogszerű magatartás stb. Az ilyenfajta helyzetek tudományos szintű vizsgálatára azonban eddig alig került sor.

Az alapulfekvő viszonyok vizsgálata tehát az adott tényállás felderítésén túl megkívánja az adott jogsértés-típus ismeretét is. Ezen túlmenően azonban az egész társadalmi-gazdasági-ideológiai mozgást látni kell. Ezt különösen az egyedi konfliktusok ügyében döntő jogalkalmazóknak kell hangsúlyozni, mert ők vannak erre a legkevésbé rákényszerülve és ők vannak a leginkább kitéve annak, hogy a szemléletüket deformálja az, hogy mindig csak jogsértésekkel foglalkoznak, és ettől nem látják kellően az egész társadalmi folyamatot.

7. *Jogpolitikai* célkitűzésekkel — mint már utaltunk rá — minden szinten találkozunk. Vannak közöttük egy egész történelmi korszakra szólók és teljesen átfogóak, vannak csupán egy részterületre szólók és eleve rövid időhöz kötöttek. Ilyen körülmények között igaz az a megállapítás, hogy nem csupán a dogmatikai megoldások *előtt* járhatnak, mint sémánkban, de *mellettük* is.

Ez a körülmény nemcsak a jogpolitikai célok eltérő szintje miatt áll fenn, de, mint említettük, a jogi tevékenység szintjei miatt is. A jogalkalmazás során figyelembevett jogpolitikai elvek a jogalkotás során létrehozott, kötelező erejű tételes jog keretein belül érvényesülnek, de ugyanakkor előtte járnak e kereteken belül az egyedi ügy megoldására választott jogi megoldásnak.

Végül a dogmatikai megoldáshoz való viszonyt az is befolyásolja, hogy a jogpolitikai meggondolások nemcsak célkitűzések lehetnek, tehát nemcsak a „mit" kérdésre adhatnak választ, de a politika szintjén a „hogyan" kérdésre is; ezek a kérdések össze is fonódhatnak. A szocialista együttélés követelményeinek megvalósítása például a „mit" és a „hogyan" kérdésére egyaránt felel, a tulajdon védelmének elve azonban a jogpolitika síkján alapjában „mit"-típusú kérdés. Mármost ha egy már megadott jogosultság gyakorlásának a mikéntjéről van szó, a jogpolitikai elv „hogyan"-típusú oldala a már meg-

levő tételesjogi szabály „mellett' és nem az „előtt' hat.

Ez azonban nem érinti a tárgyalt séma érvényét. Az nem lép fel azzal az igénnyel, hogy a jogpolitikai elvek helyzetét a maguk teljességében tisztázza, annyi viszont kétségtelen, hogy a legátfogóbb jogpolitikai elvek — akár megjelennek-e a kódexben mint azok alapelvei, akár nem — alakítóan hatnak a jogi eszköztárra és cselekvésre. Kétségtelen, hogy az objektív fejlődési tendenciának az objektív érdekek szerinti és az objektív lehetőségekhez igazodó befolyásolására vonatkozó célkitűzések alapjában előtte járnak az eszközök kiépítésének, annál is inkább, mert az objektív lehetőségek megállapítása eleve magában foglalja annak eldöntését, hogy mit lehet és mit nem lehet jogi eszközökkel befolyásolni, mi lehet, mi nem lehet jogilag releváns.

Ami pedig ezeket a jogpolitikai célkitűzéseket illeti, ezek is „külsők" vagy „belsők". Külső pl. annak biztosítása, hogy jobban zárják el a pénzt, jobban őrizzék az üzemet, ne alkalmazzanak pénztárosnak vagyoni bűncselekmények miatt elítélt személyeket, szigeteljék el a társadalomtól az őrülteket, ne hagyjanak érvényesülni állami érdekekbe ütköző szerződéseket, ne hagyjanak ellenszolgáltatás nélkül visszatérhessen nyújtott szolgáltatásokat stb. Belső célkitűzés viszont a társadalmi tudat magasabb szintre emelése, a társadalom érdekeinek megfelelő magatartás szokásszerűvé tétele, mintegy automatizálása, az anyagi és erkölcsi ösztönzés stb.

A belső és külső jogpolitikai célkitűzések megkülönböztetése az állam szervező és nevelő funkciójával a legszorosabb kapcsolatban van: társadalmi téren egy funkció nem merőben objektív mozgások útján érvényesül, de célkitűzések, akaratelhatározások, cselekvések révén.

8. Ami ezt a cselekvést illeti, ez eszközöket igényel: a *jogi dogmatika,* az egyes jogágazatok viszonylag önálló dogmatikája kiépítését. A jogpolitikai célok objektív fejlődési tendenciákat fejeznek ki jól-rosszul, a dogmatika pedig ezeknek a céloknak többé-kevésbé adekvát jogi eszközeit nyújtja.

A jogi dogmatika kiépítésének *funkcionális* követelménye az, hogy az adott jogágazat jellegzetességeihez képest mind a külső, mind a belső hatás kifejtésére alkalmas legyen. Ez bizonyos esetekben úgy tűnik, konfliktusra vezet a *„funkcionális"* és az *„ágazati"* elv között.

A „belső", tehát nevelő funkció egyik fő jogi eszköze pl. a jogi felelősség, vagyis a represszív szankció felróhatóan tanúsított, társadalomra veszélyessége miatt jogellenessé nyilvánított magatartásért. A jogi felelősségnek ez a sajátossága minden jogágazatban. Ez a közös a jogi felelősségben, a nevelő funkció e fontos jogi intézményében. Ez azonban nem gátolja meg azt, hogy a jogi felelősség az egyes jogágazatokban más és másképpen alakul: a különféle jogágazatokban részben eltérő a konfliktushelyzet modellje, mindenképpen mások a dogmatikai eszközök és ezek hatása az érintett egyénre és a társadalomra; ennek következtében pedig a jogi felelősség intézménye ágazati specifikumokkal rendelkezik az egyes jogágazatokban.

A „funkcionális" és az átvitt értelemben vett „ágazati" elv ütközése másképpen is felmerül. A polgári jogban pl. a jogsértésnek fő „ágazatai" a következők: a személyhez fűződő jogok megsértése, a vagyoni jogok megsértése, és ezen belül: érvénytelen szerződések kötése; jogalap nélküli birtoklás és gazdagodás; szerződésszegés illetve szerzői jogbitorlás, találmány-, szabadalom- és védjegybitorlás; károkozás. Mindezeknek a tipikus jogsértési tényállásoknak megvan a maguk szankciórendszere, akárcsak pl. a károkozáson belül megvan a maga szankció- és kimentési okrendszere az egyes tipikus károkozás-fajtáknak (veszélyes üzem, vétőképtelen, alkalmazott, épület stb.) Ennek a szankciórendszernek az a funkciója, hogy a külső és belső hatás megvalósuljon. Ennek érdekében ott, ahol a külső hatás biztosításáról van szó, a felróhatóságtól független, nem represszióra szánt szankciók kerülnek alkalmazásra, ahol pedig a belső hatás biztosításáról van szó, ott jelen van a felelősség keretében a felróhatóság mozzanata és a szankció egyenesen a represszióra irányul. Vagyis: az egyes *„ágazatokon" belül érvényesül a funkcionális szempont:* minden „ágazati" jogsértésfajta szankciói úgy helyezkednek el, hogy egyrészük a felróhatóság független, külső hatásra irányul, más részük a felróhatóság alapján áll be és belső hatásra irányul. Az „ágazati" csoportokon belül tehát megkülönböztethető a külső és belső, a „szervező" és nevelő, a nem-felelősségi és a felelősségi szankciók csoportja. Hadd hozzunk fel itt egy példát ezek összefonódására és a jogintézmény egységén belül való éles szétválására. Valaki azért nem fizet lakbért, mert anyagi viszonyai ezt nem teszik lehetővé. Felmondják a lakásbérleti szerződést, a per folyamata alatt álláshoz jut és kiegyenlíti a lakbért. Amíg lakbérhátráléka van, szolgáltatást vesz igénybe, amelyért nem ad ellenszolgáltatást. Magatartásának felróhatósága közömbös: helyre kell állítani a szolgáltatás és ellenszolgáltatás egyensúlyát és fel kell számolni ezt az egyoldalú helyzetet. Annak ellenére tehát, hogy az adott lakásviszonyok közepette a felmondás súlyos „represszív" hatással jár, külső hatás kifejtéséről van szó: a szolgáltatás és ellenszolgáltatás egyensúlyának helyreállításáról, a felbomlott egyensúlyú viszony felszámolásáról, tekintet nélkül a felróhatóság mozzanatára. Amikor azonban a lakbér kiegyenlítésre került, akkor már ez a mozzanat nem játszik szerepet: külső hatás kifejtésére többé nincs szükség, a szolgáltatás és ellenszolgáltatás egyensúlya helyreállt. A lakásbérleti jogviszony sorsa már attól függ, hogy van-e felróhatóság, van-e szükség felelősségi jellegű szankcióra. Ha van, a felmondás érvényességét ki kell mondani, és most már

ugyanaz a szankció represszív irányú lesz és felróhatóságon alapul. Ha azonban felróhatóság nincs, mint a feltételezett esetben, akkor a felmondás érvényességének kimondása felesleges: a külső hatás kifejtésének a szempontja ezt már nem kívánja, a belső hatásé pedig felróhatóság hiányában egyáltalán nem kívánja. Ugyanaz a szankció tehát lehet a külső hatás eszköze, és lehet a belső hatásé, — a vázolt példában aszerint, hogy a beavatkozást a szolgáltatás és ellenszolgáltatás egyensúlyának helyreállítása kívánja-e, illetve ha nem kívánja, van-e felróhatóság vagy nincs.[3]

Itt tehát nem jogintézmények mesterkélt kettéshasításáról, hanem *differenciált egységről, különféle elemek szerves egységéről kell beszélnünk.* A funkcionális struktúra egysége nem zavarja az „ágazati" struktúra egységét, — ugyanúgy nem, ahogyan az állam szervező és nevelő funkciójának a kettőssége — most is figyelmen kívül hagyjuk a védelmi és elnyomó funkciót — nem hasítja ketté az államot, a jogot, a jogágazatokat, a jogintézményeket, amelyek e két funkciót megvalósítják anélkül, hogy mindig meg lehetne mondani: ez a jogintézmény nevel, emez pedig szervező hatású.

9. Ha a jogi tevékenység *hatását* vizsgáljuk, azt találjuk, hogy a belső és a külső hatás összefonódva jelentkezik. Ennek az összefonódásnak az első oka az, hogy egyfelől a külső hatás mechanizmusának is elengedhetetlen eleme az emberi cselekvés, vagyis a belső mozzanat itt is szerephez jut, másfelől a belső hatás is végeredményben a társadalmi viszonyok megváltoztatására, továbbfejlesztésére, tehát nagymértékben külső hatásra irányul. Ha a jogszabály elrendeli vagyontárgyak zárt helyiségben tartását (külső hatás), ez úgy válik valóra, hogy az erre illetékes szervek megfelelő rendelkezéseket adnak ki, vagyis a külső hatás a tudatukon keresztül érvényesül. Ha a szankció egyéni és társadalmi nevelő hatásra (belső hatás) irányul, ez nem öncélú, hanem végső fokon azt célozza, hogy a szükségletkielégítés színvonala növekedjék, a társadalom tagjai közötti együttélési viszonyok magasabb szintre emelkedjenek, vagyis külső hatások is keverednek a célkitűzésbe.

Az összefonódás másik oka éppen itt keresendő. A belső hatásnak van további külső hatása, a külső hatásnak pedig további belső hatása. Ha jól megszervezik a személyi és vagyonbiztonságot, ez belső hatást is kivált: növekszik a biztonságérzet a potenciális áldozatokban és növekszik az ellenkezője a potenciális támadókban. Ha a társadalmi tudat szintje emelkedik, megjavulnak az objektív viszonyok, és nem egyszer feleslegessé válnak olyan külső hatásra irányuló előírások, amelyeket csak a tudati elmaradottság tett szükségessé.

Az összefonódás további oka, hogy egyazon intézkedésnek, szankciónak stb. egyaránt van külső és belső hatás-oldala. A szocialista munkabérrendszer pl. a dolgozókat szükségleteik kielégítése céljára személyi tulajdonhoz juttatja (külső hatás), és anyagi ösztönzés útján serkenti (belső hatás). Az elpusztított dologért fizetett kártérítés reparációt nyújt (külső hatás) és a károkozónak vagyoni veszteséget okozva nevel (külső hatás).

Ez az összefonódás azonban csak annak a következménye, hogy a társadalmi folyamatokban az objektív és szubjektív mozzanatok együttesen hatnak. Együttes hatásuk, összefonódásuk éppen úgy nem teszi feleslegessé a társadalmi tevékenység céljára való szétválasztásukat, ahogyan a jogágazatok együtthatása sem vezet arra, hogy e jogágazatok különállása pl. a gazdasági jog koncepciójában felolvadjon. Az egységben ható elemek különválasztása azért szükséges, hogy az egységes hatás intenzitása növelhető legyen: minden elemből kihozhatók legyenek utolsó tartalékaik is.

Az ilyen célú szétválasztás egyáltalán nem okoz lényeges nehézséget, és világosabbá teszi az egész jogi tevékenységet. Az esetek túlnyomó többségében minden kétséget kizáróan meg lehet mondani, hogy a domináns hatás mire irányul, ugyanígy a hatás vizsgálata során is bizonyos fokig mesterségesen külön kell tartani a külső és belső hatás vizsgálatát, és az eredményt kölcsönhatásukban kell értékelni.

III.

10. A fentiekben kifejtett koncepció erőteljesen a cselekvésre, a „világ megváltoztatásá"-ra orientált. Az objektív törvényszerűségek érvényesülésének szubjektív oldalát emeli ki, mert a jog a szubjektumon keresztül hat, segítve vagy gátolva a meghatározó objektív folyamatok lefolyását. Ebből ered a kifejtetteknek az a jellegzetessége, hogy az alapulfekvő objektív és szubjektív mozzanatokból álló társadalmi-gazdasági-ideológiai helyzet vizsgálata, az erre vonatkozó célkitűzés (a jogpolitika) és a jog társadalmi hatásának vizsgálata olyan nagy jelentőséget kapott a fentiek során.

Kérdés, hogy ha ezeknek az elemeknek ilyen nagy jelentősége van, változatlanok maradnak-e a *módszerek.* Ezt a kérdést különösen a civilisztika vonatkozásában kell felvetni. Feltűnő ugyanis, hogy míg az államigazgatási jog pl. a szervezéstudományt, a büntetőjog pedig a kriminológiát veszi igénybe feladatai megoldására, addig a civilisztikának ilyen jellegű segédtudománya nem alakult ki. Nemcsak azért említem éppen ezt a két jogágazatot, mert kiemelkedő és átfogó jelentőségük van a jogrendszerben, hanem azért, mert az *államigazgatási jog* alapvetően és döntő mértékben a *külső* hatás jogágazata, a *büntetőjog* pedig a *belső* hatásé:

[3] L. a B. H. 1963. 7. sz. 3622/VII. sz. jogesetet, továbbá — más indokolással — a Fővárosi Bíróság Elnökének 28. sz. tájékoztatóját a polgári ítélkezési gyakorlatról, 803. sz. eset.

az államigazgatási jog területe a szervezés területe, még ha a nevelő hatás területére eső következmények is fakadnak belőle, a büntetőjog területe pedig a *nevelésé,* még ha külső hatással jár is pl. valakinek a társadalomtól való elszigetelése. Ennek megfelelően a szervezéstudomány alapjában a külső tények tudománya, a kriminológia pedig a belső tényeké, még akkor is, ha a bűnözés okai között meghatározó jelentőséget tulajdonít az objektív tényezőknek. A szervezéstudomány alapvető célja a legjobb *szervezési modellek, sémák, megoldások kiépítése* (külső hatás), a kriminológiáé pedig elsősorban az, hogy a bűnözés okainak feltárásával hozzájáruljon *a motivációs struktúra átalakulásához* (belső hatás).

A civilisztika azonban nem rendelkezik sem szervezési, sem nevelési jellegű segédtudományokkal, sem „civilisztikai szervezéstudomány"-nyal, sem „civilisztikai kriminológiá"-val. Ennek a feltűnő jelenségnek az okát abban látom, hogy a szocializmus előtti civilisztika az *anarchikus árutermelés* jogágazata volt, amelytől *egyaránt idegen a társadalmat átfogó nevelés és szervezés.* Ez főként a burzsoá civiljog és civilisztika három jellegzetességére vezethető vissza:

a) Az anarchikus áruviszonyok egymástól *elszigeteltek.* Tulajdonosok szervezetlen halmazatát anarchikusan és időlegesen kapcsolja össze a szerződések halmaza. Ilyen körülmények között az ezekkel a tulajdoni, szerződési viszonyokkal foglalkozó jogágazat szabályrendszerének tudatos szervező hatásáról nem lehet szó. Ez nem hozott létre talajt egy *szervezési* típusú segédtudomány számára.

b) Az anarchikus áruviszonyok közepette *nem annyira a magatartás, mint inkább az eredmény* áll az előtérben. A vétkesség-gondolat bevezetése, amely szintén az áruviszonyok kialakulására vezethető vissza, jelentőssé tette ugyan a magatartást is, de nem a megjavítás célkitűzésével, hanem annak meghatározása érdekében, hogy beállnak-e reparatív, restitutív (külső hatására irányuló) szankciók, illetve milyen szankciók állnak be. Vagyis ahol a magatartás minősége releváns volt, a relevancia a külső következményekre (pl. a kártérítésre) vonatkozott. Az anarchikus áruviszonyok lebonyolításának természetesen volt ugyan spontán nevelő hatása pl. a pacta sunt servanda elvének érvényesülésére, de arról nem lehet szó, hogy ezeknek az anarchikus áruviszonyoknak a lebonyolítása során a magánjog kifejezett tudatos nevelő hatásra törekedett volna. Ilyen körülmények között pedig *nevelő* profilú segédtudomány — pl. a szerződésszegések „kriminológiája" — nem alakulhatott ki. Ami mégis a fejlődés monopolkapitalista szakaszán kialakult — pl. balesetvédelmi célzatú kutatások — vagy az elkülönülő munkajoggal vagy biztosítóintézetek üzleti politikájával álltak kapcsolatban, vagy teljesen tekintet nélkül voltak jogi vonatkozásokra.

c) Végül az anarchikus áruviszonyok táplálták elsősorban a civilisztika területén a *jogászi formalizmust,* amelynek egyik legfontosabb megnyilvánulása az, hogy leszűkül az absztrakt jogi tények és jogkövetkezmények világára, közömbös azok iránt a reális társadalmi-gazdasági tartalmak iránt, amelyek a jogviszonyok felülete mögött feszülnek. E szemlélet formállogikai szubszumpciói teljesen közömbösek mind a szervező, mind a nevelő hatások iránt, a „fiat iustitia et pereat mundus" jegyében, az igazság akkori szimbólumának megfelelően vakon alkalmazva a jogot. A jogászi formalizmus világában nincs keresnivalója a valóságos társadalmi-gazdasági folyamatokat elemző tevékenységnek.

A civilisztika helyzete azonban gyökeresen megváltozott. Szocialista viszonyok között — alapjában a társadalmi tulajdon kialakulása következtében, annak folytán, hogy a társadalmi tulajdon összeköt, és ezzel rendkívül kedvező objektív feltételeket teremt a szervezésre és nevelésre — a civilisztika körébe tartozó, vagy történeti okokból e címszó alatt együtt emlegetett tudományok egyaránt betöltenek szervező és nevelő funkciókat. Igaz, nem egyforma súlylyal és mértékben: a magánjogból kivált azok a jogágazatok, amelyek egy-egy kollektívatípus viszonyait szabályozzák, mint pl. a munkajog, a termelőszövetkezeti jog vagy a családjog — éppen mert szervezett és messzemenően közös tudatelemekkel rendelkező kollektíva a tárgyuk — nagyobb mértékben töltenek be ilyen funkciókat, mint a polgári jog, amelyen belül különösen a szervező funkció betöltésének az állami tulajdon körén belül vagy általában a szocialista termelés szektorán belül nagyobb súlya van, mint egyebütt. Mégis: *az egész „civiljog" területére áll az, hogy szervező és nevelő funkciókat tölt be, tudatosan irányul külső és belső hatások kifejtésére, és ez azt a követelményt támasztja a tudomány iránt, hogy tárja fel a jogilag releváns társadalmi-gazdasági tényeket, amelyek a jog alapjául szolgálnak és a jog hatására létrejönnek.*

11. Azt jelenti-e ez, hogy a civilisztikának is külön segédtudományokra van szüksége? Egyáltalán nem. Azt azonban jelenti, hogy ténykutatásokra szüksége van, mind az alapulfekvő tények, mind a hatásként jelentkező tények vonatkozásában, továbbá mind a külső (a tág értelemben vett szervezés szempontjából releváns), mind pedig a belső (a tág értelemben vett nevelés szempontjából jelentős) tények vonatkozásában. Szükség van tehát az említett kiindulóponton is és az említett végponton is olyan ténykutatásokra, amelyek a fenti értelemben „államigazgatási" típusúak és amelyek „büntetőjogi" típusúak.

A társadalmi-gazdasági tényekre vonatkozó konkrét ismeretekre van a civilisztika területén is szükség, mind meglevő sejtéseink igazolására vagy cáfolatára, mind pedig ismereteink konkréttá tételére. A házasságfelbontás okainak vizsgálata során pl. azt hittük, jelentős tényező a

gyermekszületések számának jelentős csökkenése, mert sok gyermektelen házasságra vezet, a gyermektelen házasság pedig könnyebben bomlik fel, mint az, amelyből gyermek született. A számok tüzetesebb vizsgálata azonban megmutatta, hogy ez a tényező alig hat, mert a születések számának csökkenése nem azt jelenti, hogy *sok a gyermektelen* házaspár, hanem hogy *kevés a sokgyermekes.* Általános az a vélemény, hogy a kötbérfizetésnek nincs számottevő hatása a vállalatra. Ezt vizsgálatok igazolták és konkrétabbá tették: tudjuk pl., hogy egy megvizsgált iparágban a kötbértételek egyenlege átlagosan 0,22 napi munkabér erejéig befolyásolta a nyereségrészesedést.

A ténykutatások annak a közbenső láncszemnek vagy tagnak a keresését jelentik, amely a dialektikus és történelmi materializmus általános tételei, a politikai gazdaságtan elméletének hasznos absztrakciói, valamint a jogi és jogtudományi tevékenység között van. A társadalmi-gazdasági realitás tényei nélkül a marxizmus—leninizmus tételeiből levezetett állam- és jogtudományi tételek kevéssé lehetnek konkrétek és — ennek folytán — kevésbé felelhetnek meg a marxizmus—leninizmus követelményeinek. Módszeri oldalról: a marxizmus—leninizmus általános tételeiből való dedukciót ki kell egészíteni a társadalmi-gazdasági tényekből való indukcióval. A ténykutatások ilyen módon a marxizmus—leninizmus általános tételeinek az állam- és jogtudományok területén való alkalmazását segítik elő, teszik sokoldalúbbá, gazdagabbá.

12. A kérdés csupán az, hogy a társadalmi-gazdasági tényeket *kívülről kell-e kapnia* az állam- és jogtudományoknak, hogy ezeket más tudományoknak kell-e szállítaniok, vagypedig — legalábbis részben — *maguknak* az állam- és jogtudományoknak *kell-e felkutatniok* azt a tényanyagot, amelyre tevékenységük során szükségük van.

A társtudományok eredményeire nyilvánvalóan a legnagyobb mértékben támaszkodni kell. Bizonyos információkat azonban ezek területéről magának a jogtudományi tevékenységnek kell beszereznie. A politikai gazdaságtan pl. nincs tekintettel a sajátosan jogi kérdésfeltevésekre, funkciókra és módszerekre. Megvannak a saját törvényszerűségei, kérdésfeltevései, módszerei, és amint már utaltunk rá, — eredményei a jogi és jogtudományi tevékenység szempontjából igen lényegesek, de a jog és jogtudomány feltesz olyan kérdéseket, amelyekre a legmagasabb színvonalú politikai gazdaságtan sem válaszol, mert a kérdésnek saját gondolatrendszerében, saját funkcióit tekintve nincsen jelentősége. *A jogi jelentőségű tényekre vonatkozó kérdések jó részére tehát a politikai gazdaságtan nem válaszol;* itt a jogtudomány feladata a kérdések helyes megfogalmazása is és jórészt ezeknek ténykutatások útján való megválaszolása is.

Ebből azonban az következik, hogy a gazdasági folyamatokra vonatkozó induktív tevékenység a politikai gazdaságtannak nem kizárólagos feladata. A jogtudománynak is van itt szerepe; ilyen irányú tevékenységének a határa pedig ott van, *ahol a jogi relevanciájú kérdésfeltevések határa húzódik:* a jogtudomány nem olvadhat fel valami „általános társadalomtudomány"-ban, legfeljebb a jognak nem joggá válása útján járhat. Azok között a határok között kell tehát maradni, *amelyeket az állam- és jogtudományi tevékenység rendeltetése megvon:* az állam- és jogtudományi ténykutatásoknak ugyanakkor, amikor társadalmi-gazdasági tényekre vonatkoznak, az állam- és jogtudományi tevékenység körében kell maradniok, az e tudomány számára releváns kérdések körére kell szorítkozniok, és alá kell rendelődniök e tudomány sajátos igényeinek, módszereinek, hatásmechanizmusának. Ez a kérdéskör azonban eléggé tág, ha abból indulunk ki, hogy az állam- és jogtudományi tevékenység rendeltetése egész általánosan szólva a *társadalomfejlesztés* a sajátosan állami és jogi eszközökkel. Csak utalunk ehelyütt arra, hogy ezeket a határokat még tágítja az állam és jog *fejlődési perspektívája:* a közvetlen társadalmi tevékenységbe való átmenet, amelynek során az állami és jogi tevékenység közvetlenül szervező és nevelő tevékenységbe megy át.

Végeredményben tehát

a) a társadalmi, gazdasági, ideológiai viszonyok egész területén lehetnek olyan ténykomplexumok, amelyeknek jogi relevanciájuk lehet, amelyek konkrét megismerése az állam- és jogtudományi tevékenység szempontjából lényeges;

b) ezeket a tényeket az állam- és jogtudománynak *bizonyos esetekben magának kell felkutatnia,* mert a kérdésfeltevések olyan specifikus jellegűek, hogy azokra más társadalomtudomány még kifogástalan színvonalat feltételezve sem adhat választ. Ez az állam- és jogtudományoknak a társadalomtudományokon belül megmutatkozó, csak rá jellemző specifikus sajátosságaiból fakad.

c) Mindezek nem jelentik azt, hogy az állam- és jogtudományok szempontjából ne volna *alapvető jelentősége a történelmi materializmus és a politikai gazdaságtan eredményeinek,* és ne lehetne kiválóan hasznosítani *más tudományok* — a közgazdaságtudomány vagy a szociológia — *ténykutatásainak eredményét.*

13. Hátra van még a *„hogyan"* kérdése a civilisztika körében.

a) Hasznosítható azoknak a ténykutatásoknak egyik-másik eredménye, amelyeket *a közgazdaságtudomány vagy a szociológia a saját szempontjai, saját kérdésfeltevései szerint* végzett el. Innen azonban gyakran véletlenszerűen lehet egy-egy adatot, adatcsoportot vagy következtetést meríteni, illetőleg bizonyos jogi szempontból túl általános, a jogi igényekhez nem adaptált kiindulópontot lehet innen kapni, mert az ilyen kutatások eleve nem jogszempontúak, nincsenek tekintettel az állam- és jogtudományok specifikumaira.

b) Egy másik módszer az, ha a közgazdaság-

tudomány vagy a szociológia bizonyos kutatásaiba *belevisszük egynémely saját szempontunkat is,* és ily módon a kutatást komplexszé — jogszempontúvá is tesszük. Ebben az esetben a kutatási tervbe más jellegű kérdések mellett beépülnek olyan kérdések is, amelyekre specifikusan a jogász kíváncsi.

c) Végül tág tere van *a „saját vállalkozásban" lebonyolított ténykutatásoknak,* amelyek során a jogi relevancia által meghatározott kérdéseket tesszük fel, és más „hatáskörrel bíró" tudomány hiányában magunk igyekszünk a választ a társadalmi-gazdasági tényektől kicsikarni. Biztos, hogy ezen a területen sokat kell még tanulnunk, nagyon valószínű, hogy hibákat is el fogunk követni — néhol pl. túlterjeszkedünk feladatkörünkön, másutt nem töltjük ki azt —, de mindezek ellenére erre a kutatási tevékenységre szükség van.

14. A jog és a társadalom, a jogtudományok és a társadalomtudományok közelebbhozataláról van szó. A ténykutatások segítségével gazdagítani kell azt a konkrét ismeretanyagot, amely a jogi tevékenység alapjául szolgáló és a jogi tevékenység eredményeként mutatkozó területre vonatkozik. Gazdagítani kell azt a társadalmi-gazdasági ismeretanyagot, amely nélkül a marxizmus—leninizmus tételeinek alkalmazása túl elvont és szegényes lesz, és amely nélkül a marxizmus—leninizmus egyik legfontosabb tétele csak csonkán kerülhet alkalmazásra: az, hogy a társadalmi gyakorlatból kell kiindulni az elméleti tevékenység során és oda is kell visszatérni.

Egyesek felteszik a kérdést: nem félő-e, hogy a ténykutatásokból divat lesz, hogy a ténykutatások túl fognak terjedni az állam- és jogtudományok által indokolt körön és ezáltal e tudományok feloldódására, specifikumainak elhanyagolására fognak vezetni.

Ilyen veszélyek fennállanak, de ez nem szünteti meg a ténykutatások objektív igényét. A határokon való túlterjeszkedés ellen — ha a veszély ismeretes — lehet védekezni, a divattá válás kockázatát pedig vállalni kell. Ami ma divat, abból holnapra kihull, ami csak divat és fennmarad, ami tartós, ami a fejlődés irányába mutat. Az elemi erővel feltörő jelenségek éppen nagy energiájuknál fogva gyakran jelentkeznek divat formájában és szinte mindig magukkal görgetnek múló jellegű jelenségeket is. Amikor fellépnek, gyakran nincs olyan lakmuszpapír, amelynek segítségével a múló elemek a maradandóktól megkülönböztethetők volnának. Ha tehát a ténykutatások területén esetleg bizonyos divatnak nézünk elébe, elég, ha a *divat* ellen harcolunk, de nem kell a *ténykutatások* ellen harcolnunk. A divat bizonyos korlátok között kibontakozik, lezajlik, elvonul; ami gyorsan múló volt benne, feledésbe megy, ami tartós, fennmarad és elfeledteti, hogy valaha egy divathullám hátán indult meg.

Eörsi Gyula

A termelőszövetkezeti tulajdonosi birtoklási jog*

I.

1. A birtok jogintézményét a burzsoá jogtudományban évszázadokon át igen alapos, beható vizsgálat alá vetették a birtokelmélet különféle képviselői. Ennek eredményeként igen sok olyan tudományos munka látott napvilágot, amelyek kisebb-nagyobb mértékben hozzájárultak egy-egy kiemelkedő, uralkodóvá lett birtokjogi nézet kialakulásához és továbbfejlesztéséhez; a fejlődés által túlhaladott nézetek tudatos vagy ösztönös kritikai felszámolásához és a fejlődésnek megfelelő új nézetek kidolgozásához és elterjedéséhez.

A burzsoá birtokelméletnek ez a kiemelkedő produktivitása tulajdonképpen a burzsoá társadalom fejlődésének igényeit igyekezett kielégíteni ezen a területen annak ellenére, hogy formailag az esetek túlnyomó többségében a római jog birtokfogalmát, a római birtokjog által felvetett problémákat boncolgatta.

Ennek során elsősorban azok a birtokelméleti nézetek váltak leginkább általánossá, amelyek a legjobban kifejezték az adott fejlődési szakaszban a burzsoá társadalom igényeit; így különösen a kapitalizmus fejlődésének kezdeti időszakában Savigny a modern szubjektív birtokelméletével; majd később a kapitalizmus imperialista fejlődési szakaszában Jhering a modern objektív birtokelmélettel. Savigny a gazdasági hatalommal már igen, de a politikai hatalommal még nem rendelkező burzsoázia osztályakaratát fejezi ki, míg Jhering a már gazdaságilag és politikailag is uralkodó burzsoázia saját gazdasági és társadalmi valóságát, annak belső ellentmondásait. A burzsoá társadalom fejlődésének mai szakaszában viszont a mai modern burzsoá birtokelmélet látszólag már elszakad Jheringtól és Savignyhez nyúl vissza, s annak akaratelméletéből — természetesen nem véletlenül — kifejleszti az érdekeit ma leginkább védeni látszó „békeelméletet" a burzsoá társadalomban „meglevő" birtokviszonyok védelme érdekében. A burzsoá birtokelmélet fejlődésének mai eredménye szinte egyenes következménye annak, hogy a burzsoázia a maga gazdasági és politikai hatalmát egyre jobban félti a po-

---

* Részlet a szerzőnek „A termelőszövetkezeti tulajdonjog" c. készülő monográfiájából. Ezért a szerző itt nem a termelőszövetkezeti birtokjog egészének a problematikájával, hanem csak a termelőszövetkezeti tulajdonosi birtokjog kérdéseivel foglalkozik.

litikai és gazdasági hatalmat egyaránt követelő, s azt egyre több országban meg is valósító proletáriátustól, valamint a gyarmati és félgyarmati elnyomás alól felszabaduló országok nemzeti mozgalmaitól.[1]

2. A burzsoá birtokelmélet eredményei különösen a birtokvédelem eszközeit illetően — értelemszerűen hatással vannak a szocialista jogtudományra és jogalkotásra is, pontosabban kifejezve a szocialista jogtudomány és a jogalkotás a burzsoá birtokelmélet eredményeinek birtokában fejleszti tovább, illetőleg alakítja ki a szocialista birtokelméletet és szabályozza a birtokvédelem eszközeit.

A szocialista jogfejlődésben ezen a területen az a fejlődési jelenség figyelhető meg, hogy a jogalkotás ilyen vagy olyan formában, de a legtöbb szocialista államban szabályozza a birtokvédelem eszközeit — mivel a szocialista építés gyakorlata ezt szinte kezdettől fogva megkívánja — vagy új szabályozás formájában, vagy pedig a régi birtokvédelmi eszközök idomított alkalmazásával. (Itt kell megjegyezni, hogy a szovjet jog régebben nem ismerte a birtok fogalmát és védelmét az általunk ismert vagy ahhoz hasonló értelemben, de az utóbbi időben a szovjet jog figyelme is ráterelődött erre a problémára.) Ezzel szemben a szocialista birtokelmélet kialakulása és fejlődése lassúbb, fokozatosan alakulnak ki az egyes birtokelméleti megállapítások, s talán nem túlzás az az általános megállapítás, hogy a szocialista jog tudományos irodalmából még hiányzanak azok az átfogó igényű munkák, amelyek kritikailag feldolgozzák a burzsoá birtokelmélet fejlődését és a birtok szocialista elméletét ugyancsak átfogó igénnyel igyekeznek feldolgozni. Természetesen az ilyen átfogó igényű munkák megszületéséhez számos ún. előmunkálat, alap- vagy részkérdéseket elemző tanulmány szükséges, amelyekre támaszkodva az átfogó igényű munka megszülethet.

Ezek az általános megállapítások egészében véve a magyar szocialista jog birtokelméletének fejlődésére is vonatkoznak. Mindebből felületesen levonható egy olyan következtetés, hogy a szocialista társadalomban a birtokjog, illetőleg a birtokelmélet közel sem olyan jelentős, mint a burzsoá társadalomban. Valójában ennek talán éppen az ellenkezője az igaz. Emellett szinte első látásra megállapítható az is, hogy a szocializmusban a birtok elméleti és gyakorlati problémái nem oldhatók meg a burzsoá birtokelmélet eredményeinek mechanikus, sőt kritikai alkalmazásával sem, mert a szocialista társadalomban a birtok számos olyan elméleti és gyakorlati problémát vet fel, amelyek a burzsoá társadalomban fel sem merülhettek. Ezeknek az általános jellegű megállapításoknak az igazolására itt elegendő csupán az állami szocialista tulajdon birtokjogi problémáira, valamint a birtokjognak a termelőszövetkezeti közös gazdálkodásban játszott szerepére, illetőleg az itt felvetődő — és ma még egészében véve kidolgozatlan — problémáira utalni.

A szocialista birtokelmélet ilyen állása azonban semmiképpen sem lehet akadálya annak, hogy a magyar szocialista birtokelmélet eredményeire támaszkodva megvizsgáljuk a termelőszövetkezeti tulajdon birtoklási jogát, amely ugyan csak egy részterülete a szocialista birtokjog egészének, de olyan részterülete, amelynek jelentősége kétségtelenül igen nagy, de amelyre a szocialista birtokelmélet eddig aránylag kevés figyelmet fordított, behatóbb vizsgálatát elhanyagolta.

II.

1. A termelőszövetkezeti tulajdon birtoklási jogának vizsgálatánál *a birtok funkciójából helyes kiindulni.* A birtok funkcója nem egyszersmindenkorra adott. Eörsi Gyula szerint a jog kialakulása előtti időben a birtok nem jogi értelemben, hanem közvetlen hatalom formájában biztosította a dolog használatát, s ebből a közvetlen hatalmú birtoklásból fejlődik ki a tulajdonjog, amikor már a birtoklás azt jelenti, hogy valaki egy dolgot ténylegesen hatalmában tart és ennek a ténynek jogi következményei vannak. A birtok így külön jogintézménnyé válik, de nem a tulajdonjogtól függetlenül, hanem annak alapján. A kezdeti fejlődési szakaszban a birtoknak *uralmi funkciója* van, a dolog megtartásának biztonságát szolgálja, később, az árutermelés fejlődésével a birtok a dolog megtartásának biztosítása helyett vagy mellett mindinkább a dolog megszerzésének biztonságát szolgálja, vagyis előtérbe kerül a birtok áruforgalmi funkciója. Ez lényegében azt jelenti, hogy a birtok uralmi funkciója mellett előtérbe kerül a birtok *látszatfunkciója.*

Mindebből látható, hogy *a birtok funkciójának fejlődése a termelés fejlődésének függvénye* az ősközösségtől kezdve a legfejlettebb árutermelő burzsoá társadalomig.[2] Ha pedig ez így van, akkor a birtok funkciója fejlődésének ez az általános törvényszerűsége olyan általános jellegű törvényszerűség, amelynek érvényesülnie kell a szocialista társadalomban is a szocializmusból folyó termelés és az árutermelés jellegének, sajátosságainak megfelelően.

a) A következő — jogilag igen lényeges — sajátossága a birtok jogintézményének az, hogy a birtok mint jogintézmény sajátos önállóságra tett szert, de nem a tulajdonjogtól függetlenül, hanem annak alapján. A burzsoá birtokelmélet ennek megfelelően a birtok jogintézményét el-

[1] A burzsoá birtokelmélet fejlődésének igen jó, tömör, kritikai jellegű áttekintését nyújtja Világhy Miklós „A birtokvédelem problémája" c. tanulmányában. (MTA Az Állam- és Jogtudományi Intézet ÉRTESÍTŐJE, 1958. I. kötet 2. szám.)

[2] Eörsi Gyula: A tulajdonjog fejlődése. Bp. 1951. I. kötet 30—37. old.

sősorban erről az alapról vizsgálta, mégpedig annyira makacsul ragaszkodva ehhez a szemlélethez, hogy nem kis mértékben éppen ezért nem tudott megbirkózni a birtok általános fogalmával. Szemléletük érthetően helyezte előtérbe a tulajdont, mint árutulajdont a birtokelméletben is, de ezt az árutulajdont a birtokelméletben is annyira „mindenek fölött" állónak és „abszolútnak" tekintették, hogy az ebből származó egyéb jogok és az azokkal kapcsolatos származékos birtokok erejét, adott esetben a tulajdonosi birtoklási joggal szemben is meglevő erősebb mivoltát semmiképpen sem tudták egy általános birtok fogalomban közös nevezőre hozni a tulajdonosi birtokkal. A jogi valóság azonban a burzsoá társadalomban is reálisabb volt mint a birtokelmélet hasztalan törekvése egy általános birtokfogalom megalkotására. Reálisabb volt azért, mert az árutermelés sokrétűségének megfelelően a tulajdonosi birtok mellett kialakította a tulajdonjogból származó, ún. származékos jogcímeken alapuló birtokeseteket is, s éppen a származékos birtokesetek vezettek oda, hogy a tulajdonjog megjelenésével a birtok nem oldódott fel teljesen a tulajdonjogban, nem olvadt bele teljesen a tulajdonjogba mint annak egyik fontos részjogosultsága, hanem ezen túlmenően — de értelemszerűen nem a tulajdonjogtól függetlenül — sajátos, önálló jogintézménnyé fejlődött. Másként a termelés és az árutermelés igényeit a jog nem tudta volna kielégíteni.

b) A szocialista társadalomban a birtok szintén a tulajdonjog alapján önálló jogintézmény. A szocialista birtokelmélet szemlélete azonban nem lehet annyira „tulajdoni szemléletű", mint a burzsoá birtokelmélet. Nem lehet azért, mert a szocialista társadalomban a tulajdon jelentős része nem árutulajdon, a termelés pedig nem anarchikus árutermelés, hanem tervszerű termelés, s így szocialista viszonyok között a birtoknak is elsődleges funkciója a tervszerű termelés elősegítése, biztosítása, illetőleg általánosabban; a dolog rendeltetésszerű használatának elősegítése.

Mindezek mellett a szocialista viszonyok között a birtokelmélet szempontjából külön jelentősége van annak, hogy a dolgok zöme — elsősorban a termelőeszközök — társadalmi, kollektív tulajdonban vannak. A társadalmi tulajdonban levő vagyon tervszerű termelési céllal történő hasznosítása viszont — különösen az állami társadalmi tulajdon esetében — valamilyen származékos jogcímen történő birtokláson keresztül valósul meg. Ez másképpen kifejezve és általánosítva azt jelenti, hogy *szocialista viszonyok között a birtok termelési funkciója következtében a tényleges birtok kerül előtérbe* annak ellenére, hogy e tényleges birtok igen gyakran — az állami tulajdon esetében úgyszólván kizárólagosan — származékos birtok.

Ebből viszont az is következik, hogy a birtok uralmi funkciója a dolog felett szocialista viszonyok között elsődlegesen a termelési érdekeket szolgálva a dolog termelési célra történő megtartását hivatott biztosítani, s így *az uralmi funkció azonos erővel kell hogy érvényesüljön mind a tulajdonosi birtok, mind a származékos birtok esetében.* (A birtok fogalmát itt minden esetben abban az értelemben használjuk, hogy az jogilag nem más, mint jogilag biztosított hatalom a dolog felett.) Sőt, ettől tovább is mehetünk, mivel a szocialista viszonyok között a birtok tervszerű termelési célt szolgáló funkciója annyira erős, a szocialista államhatalom ennek annyira erősen érvényt szerez, hogy annak megvalósulását, gyakorlati érvényesülését adott esetben a tulajdonosi birtok, a tulajdonjog rovására is biztosítja. Másképpen kifejezve ez azt jelenti, hogy *a birtok termelési funkciójának érvényesítése a termelési célt szolgáló egyes dolgok felett kötelessége mind a tulajdonosnak, mind a származékos birtokosnak,* mert ellenkező esetben az állam állami kényszereszközökkel változtatja meg a tényleges birtokállapotot azért, hogy a dolog termelési célra történő használata megvalósuljon. (Pl. elhagyott, parlagon heverő föld kényszerhasznosítása a tanácsi szervek útján.)

A birtok uralmi funkciója a dolog termelési célra történő biztosítása mellett egyben a dolog megtartásának biztosítását is szolgálja, sőt, mivel a szocialista társadalomban is sajátos árutermelés folyik, a birtoknak ezek mellett megvan az áruforgalmi funkciója is. A birtok áruforgalmi vagy látszatfunkciója azonban szocialista viszonyok között *szűkebb körben érvényesül,* mint az uralmi funkció. Szocialista viszonyok között ugyanis meghatározott dolgok esetében a birtoknak csak termelési célt szolgáló uralmi funkciója van, egyéb dolgok esetében viszont mind az uralmi, mind a látszatfunkció megtalálható. Következménye ez annak, hogy a szocialista viszonyok között bizonyos dolgok, elsősorban az alapvető termelőeszközök valamilyen jogi formában kikerültek az áruforgalomból, s így az áruforgalomban részt nem vevő dolgok birtoklása esetén a birtoknak értelemszerűen nem is lehet meg az áruforgalmat biztosító látszatfunkciója.

c) Az elmondottakból szükségszerűen bontakozik ki egy olyan kép, hogy szocialista viszonyok között — ellentétben a burzsoá viszonyokkal — *a birtok funkciói tulajdonképpen két nagyobb csoportra oszthatók,* éspedig a birtoknak megvan a maga belső, befelé ható funkciója *a termelési funkció* és megvan a külső, kifelé ható funkciója, amely részben az uralmi funkciónak *a dolog megtartását biztosító* szolgálatából, részben pedig a dolog megszerzésének biztonságát szolgáló *áruforgalmi vagy látszatfunkcióból* tevődik össze.

A birtok belső és külső funkciója a szocializmus viszonyai között a természetes személyek esetén együttesen jelentkezik, jogilag nem különül el egymástól függetlenül attól, hogy tulajdonosi birtokról vagy származékos birtokról van-e szó. Ezzel szemben jogilag is elkülönül a birtok belső és külső funkciója a jogi személyek

birtoka esetében, ugyancsak függetlenül attól, hogy tulajdonosi vagy származékos birtokról van-e szó.

Miben jelentkezik a birtok belső és külső funkciójának jogi elkülönülése? Ennek az elkülönülésnek a lényege abban van, hogy a birtok belső funkciója a jogi személyen belül, a kollektíván, a tulajdonosi vagy kezelői kollektíván belül jelentkezik, e kollektíva belső jogviszonyaiban van szerepe és jelentősége, s ennek megfelelően e „belső birtokjog" jellegét illetően már nem is tekinthető kifejezetten polgári jogi jellegű birtokviszonynak, hanem pl. adott esetben földjogi vagy szövetkezeti jogi jellegűnek tekinthető, illetőleg nagy általánosságban véve a komplexitás jellemzi a belső birtokjogot. Ezzel szemben a birtok külső funkciója a jogi személyek esetében is a polgári jogi birtokjogi szabályok szerint alakul, ilyen jellegű jogviszonyt hoz létre a jogviszony alanyai között a dolog birtoklása vonatkozásában. A komplexitás azonban bizonyos értelmeben a külső birtokjogi szabályok esetében is érvényesül e jogviszony polgári jogi jellege ellenére is, éspedig a birtokvédelem esetében, ahol a polgári eljárást megelőzi az államigazgatási úton történő birtokvédelem a magyar jogban.

2. Mi következik mindebből a termelőszövetkezeti tulajdon birtoklási jogának funkcióját illetően? Lényegében az, hogy a termelőszövetkezet mint kolektív tulajdonos birtokjoga esetében igen szemléletesen érvényesül a birtok külső és belső funkciója. A termelőszövetkezeti tulajdon birtoklási jogának külső funkciója elvileg a termelőszövetkezet tulajdonát képező minden tulajdoni tárgy vonatkozásában érvényesül, azonban ténylegesen a termelőszövetkezeti tulajdon tárgyainak körét ebből a szempontból két nagyobb csoportra lehet és kell is osztani.

a) Az egyik nagyobb csoportot a termelőszövetkezeti tulajdonjog olyan tárgyai alkotják, amelyek alapvető termelőeszközök (föld, mezőgazdasági nagygépek stb.), illetőleg a termelőszövetkezeti közös gazdaság beruházott vagyonát képezik. A termelőszövetkezeti tulajdon tárgyainak ennél a csoportjánál a birtok külső funkcióját illetően az uralmi funkció, — pontosabban az uralmi funkciónak a dolog megtartását biztosító szolgálata dominál annak ellenére, hogy jogilag ezeknél a tulajdoni tárgyaknál is megvan a dolog megszerzésének biztonságát szolgáló áruforgalmi vagy látszatfunkció. A külső funkció *súlypontjának* ilyen alakulása a termelőszövetkezeti tulajdonjog tárgyainak ennél a csoportjánál abból következik, hogy e tulajdoni tárgyak egy része — mint alapvető termelőeszközök — csak nagyon korlátozottan vehetnek részt az áruforgalomban (föld, mezőgazdasági nagygépek), másrészt olyan beruházott vagyontárgyak, amelyeknek elsődleges céljuk a termelőszövetkezeti közös gazdaság termelő és funkciójából folyó egyéb feladatai teljesítésének materiális megalapozása és biztosítása.

b) A termelőszövetkezeti tulajdonjog birtoklási jogának külső funkciója érvényesülése szempontjából a másik nagyobb csoportot a termelőszövetkezeti tulajdonjog *egyéb vagyontárgyai* alkotják. Ezek a vagyontárgyak részben a termeléshez szükséges, de a termelés során általában el is használódó vagyontárgyakból — általában forgóalapba tartozó dolgokból —, részben pedig a termelőszövetkezeti közös gazdálkodás eredményéből, illetőleg a termelőszövetkezet termelő tevékenységének produktumaiból tevődnek össze. Ennek megfelelően tehát ebbe a csoportba általában olyan dolgok, olyan tulajdoni tárgyak tartoznak, amelyek ilyen vagy olyan formában, de általában részt vesznek az áruforgalomban részben úgy, hogy a termelőszövetkezet szerzi be mint más által előállított és forgalomba hozott termékeket, részben pedig úgy, hogy a termelőszövetkezet idegeníti el mint a saját gazdálkodó tevékenységének termékeit. Az ebbe a csoportba tartozó tulajdoni tárgyak zömét a termelőszövetkezeti közös gazdálkodás produktumai teszik ki.

Mindebből viszont az következik, hogy a termelőszövetkezeti tulajdon tárgyainak ennél a csoportjánál a dolog megtartását szolgáló uralmi funkció mellett *a külső funkció súlypontja a dolog megszerzésének biztonságát szolgáló áruforgalmi vagy látszatfunkcióra tevődik át,* különösen azoknál a tulajdoni tárgyaknál, amelyek a termelőszövetkezeti közös gazdálkodás produktumai, s amelyek túlnyomórészt termelési és terményértékesítési, állatnevelési és hizlalási, felvásárlási stb. szerződéseken keresztül *tervszerűen* kerülnek be az áruforgalomba.

Az eddigiek tehát egyértelműen azt mutatják, hogy *a termelőszövetkezeti tulajdon birtoklási jogának külső funkciója esetében a funkció súlypontja lényegében attól függ, hogy a dolog hogyan, milyen mértékben vehet és vesz is részt az áruforgalomban.*

c) Úgy gondolom azonban, hogy ez önmagában még nem mutatja teljes egészében azt a változást, amely a burzsoá birtokjoghoz viszonyítottan a szocialista társadalmi tulajdonjog esetében a birtokjogban is bekövetkezett. A bekövetkezett változásnak ugyanis — véleményem szerint — igen lényeges sajátossága az, hogy a tulajdonosi birtoklási jog már tárgyalt külső funkciói szocialista viszonyok között meghatározott *tervszerű rendben* érvényesülnek, illetőleg a tervszerű gazdálkodás szolgálatában állanak. Egyértelműen így van ez az állami szocialista tulajdon esetében az állami népgazdasági terv szerint, de lényegében így kell ennek lennie a termelőszövetkezeti tulajdon esetében is a termelőszövetkezet által megállapított, de az állami népgazdasági tervvel összhangban levő tervgazdálkodás szerint is.

Ha pedig ez így igaz, abban az esetben a termelőszövetkezeti tulajdon birtoklási jogának külső funkciói is, tehát mind az uralmi, mind a látszatfunkció a tervgazdálkodás érdekében és

annak keretei között kell hogy betöltse a dolog megtartását biztosító szolgálatát és a dolog *tervszerű* megszerzése biztonságának szolgálatát. Külön ki kell emelni, hogy a termelőszövetkezeti tulajdon birtoklási jogának külső funkciói között a tervgazdálkodás szempontjából elsősorban a dolog *tervszerű* megszerzésének biztonságát szolgáló *tervszerű* áruforgalmi vagy látszatfunkciónak van nagyobb jelentősége. Ezzel szemben az uralmi funkciónak a tervgazdálkodás szempontjából csupán abban van a szerepe és jelentősége, hogy biztosítsa a dolog megtartását a termelés érdekében harmadik személyekkel szemben, de magának a termelési funkciónak az érvényesülése közvetlenül már a birtoklási jog belső funkcióját hozza előtérbe a tervgazdálkodás szempontjából is.

d) A termelőszövetkezeti tulajdon birtoklási jogának külső funkciója — mint már szó volt róla — jogilag a birtok külső oldalát mutatja, s ennek megfelelően e külső birtokjogi szabályok e jogviszonyokat egészében véve polgári jogi jellegű viszonyként szabályozzák. E külső birtokjogi viszonyok polgári jogi jellegét általában nem is igen vitatják sem a tulajdonosi birtok, sem pedig a származékos birtok esetében, mivel ezek a birtokviszonyok egymástól elkülönült személyek között jönnek létre meghatározott dolog birtoklását illetően. Úgy vélem azonban, hogy e jogviszonyok kétségtelen polgári jogi jellege mellett szocialista viszonyok között — nem beszélve most a származékos birtok különböző eseteiről — általában a társadalmi tulajdon egyes tárgyai esetében, így a termelőszövetkezeti tulajdon egyes tárgyai esetében is megfigyelhető az államigazgatási jog jellege is. Kérdés, hogy a burzsoá birtokjogi viszonyok kifejezetten magánjogi jellegével szemben minek a következménye a szocialista társadalmi tulajdon külső birtokjogi viszonyainak polgári jogi jellege mellett az államigazgatási jogi jelleg megjelenése?

Véleményem szerint az államigazgatási jogi jelleg megjelenése e külső birtokjogi viszonyokban tulajdonképpen két lényeges tényezőre vezethető vissza;

Az egyik ilyen lényeges tényező az, hogy *a tulajdoni tárgy mennyire áruforgalomképes.* Amennyiben ugyanis a tulajdoni tárgy nem, vagy csak nagyon korlátozottan vehet részt az áruforgalomban, abban az esetben a külső birtokjogi viszonyokban erősebben érvényesül az államigazgatási jogi jelleg, — míg ellenkező esetben értelemszerűen a polgári jogi jelleg az uralkodó.

A másik ilyen lényeges tényező *az állam gazdasági szervező funkciója.* A szocialista állam lényegéhez hozzátartozik a tervszerű gazdálkodás megszervezése és biztosítása, amelyből értelemszerűen következik az is, hogy a tervgazdálkodást folytató jogi személyek esetében, így a tervszerű gazdálkodást folytató termelőszövetkezetek esetében is a külső birtokjogi jogviszonyok az esetek többségében nem jelentkezhetnek csak polgári jellegű jogviszonyokként, hanem azokban — a tervgazdálkodás érdekeinek megfelelően — jelentős mértékben érvényesülnie kell az államigazgatási jogi jellegnek is.

Különösen így van ez az állami társadalmi tulajdonjog birtokviszonyai esetében, de kisebb mértékben ugyanúgy megfigyelhető az államigazgatási jogi jelleg a termelőszövetkezeti tulajdon birtokviszonyai esetében is. Ez ismételten csak azt mutatja, hogy szocialista viszonyok között a társadalmi tulajdonjog birtoklási joga — bár látszólag a burzsoá birtokelmélet által kimunkált módon és formában is jelentkezik — tartalmában és céljában merőben más mint a burzsoá birtokjog.

e) A termelőszövetkezeti jogi irodalom a termelőszövetkezeti tulajdonjog birtoklási jogát illetően a legutóbbi időkig általánosan arra az álláspontra helyezkedett, hogy az lényegében ugyanúgy jelentkezik, mint a szocialista tulajdonjogi rendszerben ismert többi tulajdoni forma esetében. Ennek megfelelően ezzel a problémával a polgári jog foglalkozik behatóbban, s az ott kiművelt birtokelméleti eredmények értelemszerűen vonatkoznak a termelőszövetkezeti tulajdonra is.

Ezen az általános termelőszövetkezeti jogászi szemléleten lép túl I. V. Pavlov, amikor megkísérli elemezni azt a kérdést, hogy az általános birtokelméleti eredmények mellett, illetőleg azokon túlmenően miben jelentkezik a termelőszövetkezeti tulajdon birtoklási jogának sajátossága. (Törekvése különösen a szovjet birtokelmélet jelenlegi helyzetéhez képest tekintendő elismerésre méltó tudományos igényű vállalkozásnak.[3]

I. V. Pavlov lényegében két olyan tényezőt jelöl meg, amely a szövetkezeti-kolhoztulajdon birtoklási jogának specifikumaként jelentkezik a Szovjetunióban.

Az egyik ilyen lényeges megkülönböztető tényezőnek azt tartja, hogy a kolhoz tulajdonjogilag nem birtokolhat minden vagyontárgyat, hanem csak azokat, amelyek az állami tulajdonnak nem kizárólagos tárgyai. Igaz, hogy a Szovjetunióban a fejlődés tendenciája a kolhoztulajdon tárgyai körének bővülése (pl. a mezőgazdasági nagygépek elidegenítése a kolhozoknak stb.), ez azonban az előbbi megállapítás helyességét alapjában nem érinti, illetőleg nem dönti meg.

I. V. Pavlov a kolhoztulajdon birtoklási jogának másik specifikumaként azt jelöli meg, hogy a kolhoznak mint szocialista szervezetnek nemcsak joga, hanem kötelesége is az, hogy meghatározott vagyontárgyakat birtokoljon. Ezzel kapcsolatban levon egy olyan következtetést

[3] I. V. Pavlov: A kolhoztulajdonjog tartalma. (A kolhoztulajdonjog, Goszjurizdat 1961. 255—259. oldal. Oroszul.)

is, hogy a birtoklási jognak a birtoklás tényére kell támaszkodni.

Az melített tényezők igazak. Tény, hogy az állami tulajdon kizárólagos tárgyai nem lehetnek a kolhoz tulajdonában, s ahhoz, hogy a kolhoz a maga gazdasági és egyéb céljainak eleget tudjon tenni, a birtokába adott állami tulajdont képező vagyontárgyakon kívül rendelkeznie kell saját tulajdont képező vagyonnal is, éspedig egyre nagyobb mennyiségben és egyre szélesebb körben. Mindez azonban — véleményem szerint — nem olyan „specifikum", amely lényeges megkülönböztető sajátossága lenne a szövetkezeti-kolhoztulajdon birtoklási jogának. Nem lehet ilyen lényeges specifikum azért, mert pl. ami csak az állam tulajdonában lehet, az nemcsak a kolhoz tulajdonában nem lehet, de nem lehet más szövetkezeti szervezetek tulajdonában sem és nem lehet személyi tulajdonban sem, vagyis ez a negatív kizárólagosság a szocialista tulajdonjogi rendszerben az állami tulajdonon kívül ismert többi tulajdoni formára egyaránt vonatkozik. Az a tény, hogy a kolhoznak rendelkeznie kell saját tulajdont képező vagyonnal céljának megvalósításához, szintén olyan sajátosság. amely tulajdonképpen minden olyan gazdasági és egyéb céllal működő jogi személyre jellemző a szocializmusban, amelyek nem kizárólag állami vállalatként működnek.

Az I. V. Pavlov által említett birtoklási specifikumok tehát nem annyira a kolhoztulajdon birtoklási jogának specifikumai, mint inkább e tulajdon tárgyi körét érintő lényeges tényezők. Mégis miért jelöli I. V. Pavlov ezeket a tényezőket a kolhoztulajdon birtoklási joga specifikumaként is? Erre a kérdésre a valószínű magyarázatot abban a birtokfogalomban kell keresnünk, amelyből Pavlov kiindul. Szerinte ugyanis a birtoklási jog mint a kolhoztulajdonos jogosultsága alatt azt a jogi *lehetőséget* kell érteni, hogy a kolhoz ilyen vagy olyan anyagi értékeket *megszerezhet* mint tulajdonos, amelyeket nemcsak birtokolhat és használhat, de azokkal mint teljhatalmú gazda rendelkezhet is.[4]

Pavlovnál tehát a kolhoz tulajdonosi birtoklási lehetősége azonos a kolhoztulajdonjog tárgyi körének jogi lehetőségével — ami teljesen érthető is — de ezt a jogi lehetőséget nem szabad összetéveszteni a jogi valósággal. *Más dolog a tulajdonosi birtoklás lehetősége és ismét más dolog a tulajdonosi birtoklás jogi ténye.* A birtokelméletben a gyakorlat számára is használható birtokfogalmat nem nagyon helyes a jogi lehetőségből megkonstruálni, mert az gyakorlatilag — és elvileg is — sok ferde következtetésre adhat lehetőséget. Így pl. e jogi lehetőség alapján álló birtokfogalomnak megfelelően nagyon nehéz megkonstruálni a kolhoz tulajdonjog birtokvédelmi eszközeit, mivel e birtokvédelemnek az említett birtokfogalom szerint nem csupán a kolhoztulajdonjog alapján álló, vagy abból valamely jogcímen létrejött származékos birtok tényének és jogcímének védelmére kellene kiterjednie, hanem ezen túlmenően — tény és jogcím nélkül — a jogi lehetőség védelmére is, ami természetesen már kívül esik a birtokvédelem körén.

Az I. V. Pavlov fejtegetéseivel kapcsolatban elmondottakból azt a következtetést kell levonnunk, hogy bár az ő törekvése helyes és indokolt arra vonatkozóan, hogy megkeresse a termelőszövetkezeti-kolhoz tulajdonjog birtoklási jogának specifikumait, ezeket a sajátosságokat nem a tulajdonosi birtoklási jog külső oldalánál, a külső birtokjogban kell keresni — mivel itt az általános, tehát a többi tulajdoni formára is általában érvényes szabályok az uralkodóak —, hanem a tulajdonosi birtoklási jog belső oldalánál, a belső birtokjogban.

f) Mielőtt azonban erre rátérnénk, röviden foglalkozni kell a termelőszövetkezeti tulajdon birtoklási jogának, e birtokjog külső oldalának a védelmével. Ismeretes, hogy jogunk a termelőszövetkezetet mint tulajdonost is birtokvédelemben részesíti, illetőleg számára a birtokvédelem eszközeinek igénybevételét lehetővé teszi mind a tulajdonosi birtok, mind a származékos birtok vonatkozásában.

A termelőszövetkezet tulajdonosi birtokának védelme érdekében elvileg a jogunkban biztosított bármely birtokvédelmi eszközt igénybe veheti. Ezek a birtokvédelmi eszközök a következők: *a)* önhatalom [Ptk. 190. § (1), (2) bek.]; *b)* birtokvédelem államigazgatási úton [Ptk. 191. § (1) bek.]; *c)* birtokper [Ptk. 192. § (1), (2) bek.)

A birtokvédelem felsorolt eszközeinek elvi és gyakorlati problémáival behatóbban a polgári jog foglalkozik. s így azokra itt részletesebben nem térünk ki. Ennek ellenére a termelőszövetkezet tulajdonosi birtokának védelme szempontjából e birtokvédelmi eszközökkel kapcsolatban is meg kell tennünk két megjegyzést:

Az első megjegyzés az önhatalommal mint birtokvédelmi eszközzel kapcsolatos. A polgári jogi tankönyv szerint: „A tilos önhatalommal szemben való védekezés lehetősége annak számára áll nyitva, aki a törvény értelmében birtokosnak minősül. Ebből a szempontból azonban nem mindegy, hogy a birtokos saját vagy idegen birtokos. A főszabály az, hogy a birtokost a birtokvédelem mindenkivel szemben megilleti, annak kivételével, akitől a birtokot tilos önhatalommal szerezte [Ptk. 188. § (2) bek.]. Ha azonban a birtokos birtokát mástól származtatja (tehát pl. bérlő, haszonbérlő, földhasználati jogosult stb.), jogcíme szerint részesül birtokvédelemben azzal szemben, akitől a birtokát származtatja [Ptk. 188. § (3) bek.].[5]

[4] I. V. Pavlov: A kolhoztulajdonjog tartalma. (A kolhoztulajdonjog. Goszjurizdat, 1961. 256. old. Oroszul.)

[5] Világhy Miklós—Eörsi Gyula: Magyar polgári jog. I. kötet. 329. oldal. (Tankönyvkiadó, Budapest, 1962.)

A termelőszövetkezeti tulajdon esetében a törvény szerint a termelőszövetkezet mint jogi személy tekintendő saját birtokosnak. A termelőszövetkezet azonban mint jogi személy, az önhatalommal mint birtokvédelmi eszközzel csak saját szervein, illetőleg tagjain és alkalmazottain keresztül, ezek révén élhet. Ez egyébként általában minden jogi személy tulajdonos esetében így van.

A termelőszövetkezet tulajdonosi birtoka ellen tilos önhatalmú birtokháborítás azonban nemcsak a termelőszövetkezeten kívülálló harmadik személyek részéről fordulhat elő, de előfordulhat a termelőszövetkezet tagjai részéről is, akik viszont más oldalról maguk is tulajdonos tagjai annak a tulajdonosi kollektívának, amely a termelőszövetkezet mint jogi személy mögött áll. (Pl. a termelőszövetkezeti tag hazaviszi a termelőszövetkezet tulajdonába általa (társadalmasított) bevitt szekeret. (Kérdés, hogy ez birtokháborításnak minősül-e, ha igen belső vagy külső birtokháborítás-e, s ennek megfelelően ellene milyen birtokvédelmi eszközökkel lehet fellépni?

Mindenekelőtt nem vitás az, hogy a termelőszövetkezet tagja által elkövetett tilos önhatalmú birtokelvonás vagy a birtoklás zavarása is birtokháborításnak minősül annak ellenére, hogy ő is tagja a termelőszövetkezetnek mint tulajdonosi kollektívának. A termelőszövetkezeti tulajdonjog a termelőszövetkezeti tagság kollektíváját illeti meg és nem az egyes tagokat, s így a tag tilos önhatalmú birtokháborítását nem menti az, hogy ő is tagja a tulajdonosi kollektívának. A tag által elkövetett tilos önhatalmú birtokháborítás érintheti a belső és a külső birtokjogot is. A kettő között a határvonalat talán leginkább ott lehetne megvonni, hogy a termelőszövetkezeti tulajdonosi birtok ellen a tag által elkövetett tilos önhatalmú birtokháborítás csak abban az esetben tekintendő külső birtokháborításnak, ha az a tagsági jogviszonytól függetlenül jött létre, egyben a tulajdonjogot is érinti, s így az ellene alkalmazott birtokvédelem egyben a tulajdonjog védelmét is szolgálja. Ebben az esetben a Ptk. által szabályozott birtokvédelmi eszközökkel élhet a termelőszövetkezet.

A második megjegyzés az államigazgatási úton végbemenő birtokvédelemmel kapcsolatos, de érinti a birtokpert is mint birtokvédelmi eszközt. A megjegyzés lényegét abban lehetne összesűríteni, hogy a termelőszövetkezeti tulajdonosi birtok védelme gyakorlatilag — eltekintve most az önhatalomtól — az esetek többségében államigazgatási úton eredményesen megvalósul, befejeződik és így birtokperre viszonylag ritkán kerül sor. Ennek oka nemcsak abban van, hogy az államigazgatási út időrendben és jogilag is megelőzi a bírói utat, hanem emellett az államigazgatási úton végbemenő birtokvédelem gyakorlati tartalmában. A helyzet ugyanis az, hogy az államigazgatási úton végbemenő birtokvédelemtől a jog csupán azt várja el, hogy az illetékes államigazgatási szerv általában a birtoklás ténye alapján határozzon és a birtokláshoz való jogosultságot ne vizsgálja. Ezzel szemben az illetékes államigazgatási szervek a birtokvédelmi eljárás során gyakorlatilag nemcsak a birtoklás ténye alapján hozzák meg a határozatukat, hanem az esetek többségében viszonylag rövid úton tisztázzák a birtokláshoz való jogosultságot is, s ennek birtokában hozzák meg a határozatukat. A birtoklási jogosultságot is tisztázó államigazgatási birtokvédelmi határozat pedig értelemszerűen feleslegessé teszi a birtokpert.

Bár kellő statisztikai adatok országos viszonylatban nem állnak rendelkezésre, egyes helyi felmérések alapján levonhatónak látszik olyan általános következtetés, hogy általában a társadalmi tulajdon tulajdonosi birtoklása esetében a birtokvédelem általánosnak és ugyanilyen értelemben eredményesnek is mondható eszköze az államigazgatási úton megvalósuló birtokvédelem, amely után viszonylag ritkán kerül sor bírói úton végbemenő birtokvédelemre, birtokperre, az is leginkább magánszemélyekkel kapcsolatosan.

3. Ezek után térjünk át a termelőszövetkezeti tulajdonosi birtok belső oldalának, e birtok belső funkciójának, illetőleg általában a termelőszövetkezeti tulajdonosi belső birtokjognak a vizsgálatára.

a) A termelőszövekezeti tulajdonosi birtok *belső funkciója* — mint már szó volt róla — lényegében a *tervszerű termelés biztosítása* a termelőszövetkezetben, mint korszerű nagyüzemi termelést folytató szövetkezeti mezőgazdasági nagyüzemben. A termelőszövetkezeti tulajdonosi birtok legfontosabb belső funkciója kétségtelenül a tervszerű termelés biztosítása, de e funkció értelemszerűen nem önmagáért való, hanem arra, hogy ennek eredményeként különféle áttételeken keresztül megvalósuljon a termelőszövetkezeti parasztság anyagi és kulturális szükségleteinek emelkedő tendenciájú kielégítése.

A termelőszövetkezet azonban olyan sajátos mezőgazdasági nagyüzem, amely a termelőszövetkezeti tagság kollektívájának tulajdona és közös munkája alapján úgy fejti ki tevékenységét, hogy annak közvetlen pozitívumai és negatívumai is ezt a kolektívát érintik, vagyis működésének kockázatait önmaga vállalja. A termelőszövetkezet működésének pozitív és negatív eredményei egyaránt a termelőszövetkezeten belül jelentkeznek a tagság, a kollektíva vonatkozásában, ami értelemszerűen kihatással van a termelőszövetkezeti tulajdonosi birtokra is. Ez a kihatás pedig abban jelentkezik, hogy a termelőszövetkezeti tulajdonosi birtok, e belső birtokjog legfontosabb belső funkciója, a tervszerű termelés biztosítását szolgáló funkciója mellett e belső birtokjognak van egy másik belső funkciója is, éspedig az *elosztás biztosításának a funkciója*, amely elsősorban és döntően a termelőszövetkezeti tagok közötti jövedelemelosztását hivatott szolgálni. A birtok elosztást biz-

tosító funkciója elsősorban a természetben; jövedelemelosztásnál kerül előtérbe, ezen belül is különösen a családi művelésre kiadott növények termékei, valamint a termelési terv túlteljesítéséhez kötött természetbeni juttatások eseteiben.

A termelőszövetkezeti tulajdonosi birtok belső funkciója tehát *a termelést és elosztást biztosító funkció.* Jellegét illetően mindkét belső funkció olyan, hogy a dolog feletti jogi hatalom mellett a dolog feletti tényleges hatalmat is megkívánja. A termelőszövetkezeti tulajdonosi belső birtokjog e kettős funkcióját ugyanis csak abban az esetben tudja eredményesen betölteni, ha e tulajdonosi birtokjog egyben a birtok tényére is támaszkodik, vagyis ténylegesen is a termelőszövetkezet birtokában van az a dolog, amely az ő tulajdonát képezi. Véleményem szerint itt és ebben az értelemben van helye I. V. Pavlov már említett azon megállapításának, hogy a kolhoznak (a termelőszövetkezetnek) nem csak joga, de egyben kötelessége is, hogy meghatározott vagyontárgyakat birtokoljon. Pontosabban ezt a tételt úgy lehetne megfogalmazni a termelőszövetkezeti tulajdon körére szűkítve, hogy a termelőszövetkezetnek nemcsak joga, de egyben kötelessége is, hogy a tulajdonát képező dolgokat általában ténylegesen is ő maga birtokolja, tehát a dolog feletti jogi és tényleges hatalom is a termelőszövetkezetnél legyen. Ebben az értelemben helye van annak a megállapításnak is, hogy a termelőszövetkezeti birtokjognak főszabályaként a termelőszövetkezeti birtoklás tényére kell támaszkodnia.

A termelőszövetkezeti tulajdonosi birtok már említett kettős belső funkciója azonban nem egyformán érvényesül minden, a termelőszövetkezet tulajdonát képező dolog, illetőleg termelőszövetkezeti tulajdoni tárgy esetében. E belső funkciók érvényesülése ugyanis annak függvénye, hogy az adott termelőszövetkezeti tulajdoni tárgy mennyire termelési és mennyire egyéb célokat szolgál, illetőleg ennek megfelelően e tulajdoni tárgyak mennyire áruforgalomképesek. Ettől függően a belső funkcióknak nemcsak a súlypontja tolódik el egyik vagy másik belső funkció javára, hanem e funkciók adott esetben eléggé egyértelműen elkülönülnek egymástól, vagyis vagy az egyik, vagy a másik belső funkció érvényesül a termelőszövetkezet tulajdonát képező adott dolog belső birtoklása vonatkozásában.

A termelőszövetkezeti tulajdonosi birtok belső funkcióinak elkülönülése abban jelentkezik, hogy a belső termelési funkció — elsősorban és lényegében kizárólagosan — a termelőszövetkezet tulajdonát képező olyan dolgoknál érvényesül, amelyek alapvető termelőeszközök, illetőleg a termelőszövetkezet beruházott és kifejezetten termelési célt szolgáló vagyonát képezik. Még szélesebb értelemben véve és másképpen kifejezve ez az a vagyontömeg, amely a termelőszövetkezet oszthatatlan vagyonából a termelőszövetkezet tulajdonát képezi.

Ezzel szemben a birtok belső elosztási funkciója a termelőszövetkezet tulajdonát képező olyan dolgoknál érvényesül, amelyek a termelőszövetkezet termelő tevékenységének eredményeként állanak elő. Ez a vagyonmennyiség a termelőszövetkezet osztható vagyonaként jelentkezik, amely teljes egészében a termelőszövetkezet tulajdonát képezi. A birtoklási jog belső elosztási funkciója a termelőszövetkezet jövedelemelosztásának elvei szerint kell hogy érvényesüljön, tehát azonos elvi alapon, de gyakorlatilag számos varriációban valósul meg.

A birtok belső elosztási funkciójának gyakorlati érvényesülése viszont egyben azt is maga után vonja, hogy a termelőszövetkezet osztható vagyona egy részét illetően megszűnik a termelőszövetkezet tulajdonjoga, mivel ez a vagyonmennyiség a jövedelemelosztás során a termelőszövetkezeti tagok személyi tulajdonába kerül.

b) A termelőszövetkezeti tulajdonosi birtok belső oldalának, a belső birtokjognak a jellege — mint már említettük — más, mint a külső birtokjog jellege. *A belső birtokjog már nem polgári jogi jellegű, hanem kifejezetten termelőszövetkezeti jogi jellegű.* A belső birtokviszonyok szervesen összefüggnek a termelőszövetkezeti tagsági viszonnyal, annak alapján léteznek, s ennek megfelelően a termelőszövetkezeten belül is oldódnak meg.

Ezek a belső birtokjogi viszonyok a termelőszövetkezet és tagjai között, illetőleg a termelőszövetkezeti tagok között jöhetnek és jönnek is létre, de minden esetben a termelőszövetkezeti tagsági jogviszony alapján. Ez elvileg és gyakorlatilag is azt jelenti, hogy az ebben a keretben mozgó birtokháborítás csak a dolog tényleges birtokát és a ezzel kapcsolatos belső birtokjogi jogcímet sértheti, de magát a termelőszövetkezeti tulajdonjogot általában nem, legfeljebb a belső birtokjog elosztási funkciójával kapcsolatosan. Abban az esetben ugyanis, ha a termelőszövetkezeti tag által elkövetett, de a termelőszövetkezeti tagsági viszonytól független birtokháborítás egyben a tulajdonjogot is érinti, már nem belső birtokháborítással, hanem külső — a polgári jog területére tartozó — birtokháborítással állunk szemben.

Hogy a belső birtokjogviszony a tagsági jogviszony alapján kik között jön létre, az lényegében annak függvénye, hogy milyen dologról van szó. Amennyiben ugyanis az áruforgalomban nem, vagy csak korlátozottan résztvevő dolog, vagyis a termelőszövetkezet beruházott, termelési célt szolgáló vagyontárgyi vonatkozásában jön létre a birtokjogviszony, az létrejöhet a termelőszövetkezet és a termelőszövetkezet tagja, ileltőleg a termelőszövetkezet tagjai között. Abban az esetben azonban, ha a birtokjogviszony a termelőszövetkezet osztható vagyonát képező dolgok vonatkozásában jön létre, ez a birtokjogviszony tipikusan a termelőszövetkezet és az egyes termelőszövetkezeti tagok (vagy a termelőszövetkezeti tagok egy csoportja, mun-

kacsapat, munkabrigád, üzemegység kollektíva stb.) között jön létre. Az előbbi esetben a tag vagy tagok által elkövetett birtokháborítás általában nem érinti a tulajdonjogot, míg az utóbbi esetben a birtokháborítás általában a tulajdonjogot is érinti. Ennek ellenére az utóbbi eset nem tekinthető külső birtokháborításnak, mivel tulajdonjogot is érint ugyan, de nem a tagsági jogviszonytól függetlenül, hanem annak alapján, általában a munkavégzéshez igazodó jövedelemelosztással kapcsolatosan.

c) A belső birtokjog szempontjából a termelőszövetkezeti tulajdonosi birtokfogalom külön meghatározása feleslegesnek tűnik. Feleslegesnek tűnik azért, mert ugyanarról a birtokról, tulajdonosi birtokról van szó, amely kifelé, a külső birtokjogban is jelentkezik, vagyis ugyanannak a tulajdonosi birtoknak a két oldaláról.

A magyar termelőszövetkezeti jog a termelőszövetkezeti tulajdonosi birtok belső védelmére külön belső birtokvédelmi eszközöket nem ismer abban az értelemben, hogy azok kifejezetten a belső birtokvédelem eszközeiként lennének érvényben a magyar termelőszövetkezeti jogban. (Meg kell jegyeznem, hogy ilyen belső birtokvédelmi eszközöket a többi szocialista állam termelőszövetkezeti joga sem ismer, közöttük a szovjet kolhozjog sem.)

Ennek ellenére, ha külön és kifejezetten csak belső birtokvédelmi eszközöket nem ismer a termelőszövetkezeti jog, ténylegesen vannak olyan termelőszövetkezeti jogi szabályok, amelyek a fő céljuk mellett egyben a belső birtokvédelmi feladatokat is ellátják, illetve erre is alkalmasak. Ezek mellett a termelőszövetkezeti belső birtokvédelem eszközeként is alkalmazható a Ptk. által szabályozott önhatalom.

Az önhatalom mellett a termelőszövetkezeti jogi intézmények közül belső birtokvédelmi eszköznek lehet és kell is tekinteni (egyéb céljuk mellett) a fegyelmi felelősségi és a kártérítési felelősségi eljárást. Ezek a belső birtokvédelmi eszközök természetesen nem csupán a termelőszövetkezeti tulajdonosi birtok belső védelmét szolgálják, hanem általában a termelőszövetkezeti birtok védelmét a termelőszövetkezeten belül a tagsági jogviszony alapján. Így a belső birtokvédelemmel kapcsolatos birtokjogviszonyok fő szabályaként a termelőszövetkezeten belül keletkeznek, ott is oldódnak meg, s csak nagyon kivételesen kerülhet arra sor, hogy a termelőszövetkezeten kívül záruljanak le; éspedig kártérítési eljárás során és leginkább a bíróság előtt. Azonban ez a kivétel is olyan, hogy a belső birtokvédelem nem külső birtokvédelmi útra megy át, nem lesz belőle államigazgatási birtokvédelmi eljárás vagy birtokper, hanem járulékosan annak a kártérítési eljárásnak a során és részeként oldódik meg, amely termelőszövetkezeti jogi jellege ellenére a jogszabály adta lehetőségeknek megfelelően bírói útra került és ott is nyer befejezést.

Mindebből viszont az is következik, hogy — eltekintve most az önhatalomtól — a termelőszövetkezeti belső birtokvédelmi eljárások során a vezetőségi vagy közgyűlési határozat meghozatalánál mind a birtoklás tényét, mind annak belső jogcímét vizsgálni kell. A belső fegyelmi és kártérítési eljárás között a birtokvédelem szempontjából nem lehet olyan különbséget tenni, mint amilyen különbséget tesz a jog a külső birtokvédelmi eszközök közül az államigazgatási, illetőleg a bírói úton megvalósuló birtokvédelem között.

Az említett két belső birtokvédelmi eljárás között a különbséget tulajdonképpen az adja meg általában, hogy a belső birtokháborítás párosul-e anyagi kárral vagy sem. Ha igen, abban az esetben elsődlegesen anyagi kártérítési eljárásnak van helye, ha nem, abban az esetben fegyelmi eljárás útján oldható meg a belső birtokvédelem.

d) A termelőszövetkezeti belső birtokvédelmi eljárások során többek között eléggé sok problémát okozhat *a birtoklás belső jogcímének a megállapítása.* A külső birtokviszonyok esetén a származékos jogcímek egyértelműen kialakultak, s ott a probléma így nem is merülhet fel. Ezzel szemben a termelőszövetkezeteken belül a tagsági jogviszony alapján sem alakultak ki olyan belső birtoklási jogcímek, amelyek adott esetben megkönnyíthetnék a vitás kérdések megoldását. A termelőszövetkezeti tulajdon tárgyainak belső birtoklása a belső működés függvénye, s így a birtoklási „jogcím" lényegében abban jelentkezik, hogy egy dolog a termelőszövetkezet valamely kollektív vagy egyedi vezető szervének a döntése alapján kinek vagy kiknek, meddig és miért legyen a birtokában, illetőleg véglegesen mi legyen a dolog belső birtoksorsa stb.

Elvileg természetesen a dolog belső birtoklása is meghatározott terv szerint kell hogy történjen mind a termelési, mind az elosztási célra szánt tárgyak vonatkozásában, de gyakorlatilag ehhez minden esetben kapcsolódnia kell a belső igazgatási aktusnak is, amely egyben a belső birtoklás jogcíme is. Ez másképpen azt is jelenti, hogy *a birtok belső funkciói lényegében magukban hordják, meghatározzák a belső birtoklás jogcímét képező belső igazgatási aktusokat is.*

A kérdés lényege tehát tulajdonképpen a termelőszövetkezet belső üzemszervezési rendjétől, egész működésének belső felépítésétől függ. (Pl. a termelőszövetkezet tulajdonát képező dolgok, vagyontárgyak átadása a brigádok, munkacsapatok, segéd- és feldolgozó üzemek stb. birtokába és használatába.) A termelőszövetkezet üzemszervezési felépítése lehet ágazati, területi, mindkettő vegyesen stb., de a tulajdonjog szempontjából, illetőleg a termelőszövetkezeti tulajdonosi belső birtoklás szempontjából igen lényeges az, hogy a belső működés során egyre jobban tért hódít az üzemen belüli gazdasági önelszámolás rendszere. Az üzemen belüli gazdasági önelszámolás rendszere ugyanis nagyon egyér-

telmű és szigorúan betartandó tényleges birtoklást tételez fel az egyes üzemegységek részéről.

De az üzemen belüli gazdasági önelszámolás rendszerétől függetlenül általános tételként megállapítható, az hogy általánosságban a termelőszövetkezet belső üzemszervezésének függvénye a termelőszövetkezet tulajdonát képező dolgok belső birtoklása. Az így *tervszerűen kialakított belső birtokrend* megtartásához a termelőszövetkezeti kollektíván belül olyan alapvető érdekek fűződnek, hogy az esetleges belső birtokháborításokkal szemben e belső birtokrend védelmét a jognak feltétlenül biztosítania kell.

4. A termelőszövetkezeti tulajdonosi birtok problémái között végezetül ki kell térni annak a kérdésnek az áttekintésére, hogy a termelőszövetkezeti tulajdonjog tartalmán belül *a birtoklási jog milyen kapcsolatban van a tulajdonjog tartalmának többi részjogosultságával;* a használati, rendelkezési és igazgatási jogosultságokkal.

a) A termelőszövetkezeti tulajdonosi *birtoklási és használati jog* között sajátosan szoros a kapcsolat. E szoros kapcsolat lényege abban jelentkezik, hogy a tulajdonosi használat megvalósításához feltétlenül szükséges a dolog tényleges birtoklására támaszkodó birtoklási jog, Ellenkező esetben ugyanis, ha a tulajdonosi birtoklási jog nem támaszkodhat a tulajdonosi birtoklás tényére, a tulajdonosi használati jog gyakorlása nem valósulhat meg. Más szavakkal kifejezve ez azt jelenti, hogy *a tulajdonosi birtoklás előfeltétele a tulajdonosi használatnak.*

Ebből viszont az is következik, hogy a termelőszövetkezeti tulajdonosi birtoklási jog és a használati jog közötti kapcsolat a tulajdonjog tartalmán belül, ún. *belső kapcsolat,* amely közvetlenül és önállóan a külső tulajdonjogi viszonyokban nem jelentkezik. Miből következik ennek a kapcsolatnak belső jellege. Véleményem szerint mindenekelőtt abból, hogy a tulajdonosi használati jog kifejezetten belső jellegű tulajdonjogi tartalmi elem, amely kifelé, a külső tulajdonjogi viszonyokban csak áttételesen, más tulajdonjogi tartalmi elemeken keresztül jelentkezik. E kifejezetten belső jellegű tartalmi elemnek pedig — mint már szó volt róla — a tulajdonosi birtoklási jog alá van rendelve, s így a kettő kapcsolatát alapvetően a használati jog egészének jellege határozza meg. Ismeretes azonban, hogy a tulajdonosi birtoklási jog nemcsak a tulajdonjog tartalmán belül, tehát befelé, hanem kifelé is jelentkezik, megvan a külső oldala is. Ennek következtében a birtoklási és használati jog kapcsolata tulajdonképpen *a használati jog és a belső birtokjog közvetlen kapcsolataként jelentkezik.* Itt azonban meg kell jegyezni azt is, hogy a tulajdonosi birtokjog és a használati jog között a közvetlen kapcsolat elemei a származékos használat eseteiben is jelentkeznek, azonban ott nem domináló, hanem mögöttes elemként és nem a tulajdonosi birtoklás tényére, hanem a tulajdonjogi birtok jogcímére támaszkodva.

b) A termelőszövetkezeti tulajdonosi *birtoklási jognak a rendelkezési joggal* való kapcsolata ugyancsak igen szoros, de mégis másként jelentkezik, mint a használati jog esetében. Igaz, hogy a tulajdonosi rendelkezési jog gyakorlása abban az esetben a legkönnyebb, ha a tulajdonosi birtoklási jog egyben a tulajdonosi birtoklás tényére is támaszkodik, vagyis a dolog, amely fölött a termelőszövetkezet mint tulajdonos rendelkezni kíván, ténylegesen is az ő birtokában van. Ennek ellenére nem volna helyes egy olyan általános tétel felállítása, hogy a termelőszövetkezet csak azokkal a tulajdonát képező dolgokkal rendelkezhet, amelyek egyben ténylegesen is az ő birtokában vannak. *A rendelkezési jog gyakorlása ugyanis* nem közvetlenül a tényleges tulajdonosi birtoklást, hanem *a tulajdonosi birtoklási jogot kívánja meg előfeltételként.*

Mi ennek az oka? Véleményem szerint erre a kérdésre a feleletet ott kell keresni, hogy a rendelkezési jog, mint tulajdonjogi tartalmi elem kifelé, a külső tulajdonjogi jogviszonyokban jelentkezik egészében véve. A külső tulajdonjogi jogviszonyok pedig a tulajdonos tevékenysége eredményeként létrejöhetnek és változhatnak abban az esetben is, ha a dolog nincs is a tulajdonos birtokában ténylegesen, de az jogilag nem vitásan a termelőszövetkezet tulajdonát képezi.

Mindezek ellenére *a termelőszövetkezeti tulajdonosi birtokjog és a rendelkezési jog közötti kapcsolat* nem közvetlen, hanem *áttételes.* Áttételes azért, mert a termelőszövetkezet mint jogi személy a tulajdonosi alanyi jogait a saját szervein keresztül gyakorolja stb., stb., vagyis a termelőszövetkezeti tulajdonjog tartalmán belül kialakult és igen lényeges szerepet játszik a tulajdonosi igazgatási jog. A fenti vonatkozásban az igazgatási jog szerepe abban jelentkezik, hogy a birtoklási és a rendelkezési jog közötti kapcsolatot az igazgatási jog közvetíti, e kapcsolat az igazgatási jogon keresztül valósul meg, mivel az igazgatási jog az a tartalmi részjogosultság, amely a termelőszövetkezeti tulajdonjog egész mozgását, működését biztosítja.

c) A használati és a rendelkezési joggal való kapcsolatától bizonyos fokig eltérő *a tulajdonosi birtoklási jognak a tulajdonosi igazgatási joggal való kapcsolata.* A tulajdonosi igazgatási jog kifejezetten befelé, a tulajdonjog tartalmán belül, a belső tulajdonjogi viszonyokban érvényesülő tartalmi elem, de olyan, amely egyben a külső tulajdonjogi jogviszonyokat is előkészíti. A tulajdonosi igazgatási jognak ez a sajátos szerepe határozza meg a birtoklási joggal való kapcsolatát is. Ez a kapcsolat ugyanis részben közvetlen, részben pedig áttételes. A közvetlen kapcsolat kifejezetten a belső jogviszonyokban érvényesül, az áttételes pedig befelé és kifelé is hat annak ellenére, hogy egészében véve az is a termelőszövetkezeten belül érvényesül és közvetlenül a külső tulajdonjogi jogviszonyokban nem jelentkezik

Közvetlen a birtoklási jog és az igazgatási jog kapcsolata a belső birtokjogviszonyokban, különösen a belső birtokvédelem területén, hiszen a fegyelmi és kártérítési eljárás során végbemenő belső birtokvédelem lényegileg a tulajdonjog tartalmán belül a tulajdonosi igazgatási jog gyakorlati érvényesülésének egyik lényeges megjelenési formája.

Közvetett, illetőleg áttételes a birtoklási jog és az igazgatási jog kapcsolata minden más esetben. Pontosabban meghatározva ez azt jelenti, hogy áttételes ez a kapcsolat minden olyan esetben, amikor a tulajdonosi igazgatás a dolog birtoklását a dolog használatával, illetőleg a dologgal való rendelkezéssel kapcsolatban, azokon keresztül érinti.

Általánosítva tehát megállapítható, hogy a tulajdonosi igazgatási jog a tulajdonosi birtokjog vonatkozásában is annak mozgását, gyakorlati érvényesülését biztosítja a belső tulajdonjogi viszonyok területén, de egyben a külső birtokjogi viszonyok megalapozását is szolgálja.

Befejezésül meg kell jegyeznem, hogy a termelőszövetkezeti tulajdonosi birtokjog fontosabb kérdéseinek vizsgálatánál nem tértem ki a háztáji gazdasággal és a termelőszövetkezeti közös vállalkozásokkal kapcsolatos termelőszövetkezeti tulajdonosi birtokjogi kérdésekre. Ezeket azért láttam mellőzhetőnek, mert így a kérdést tipikus és alapvetően jellemző megjelenési formájában lehetett vizsgálni, másrészt a vizsgálódás során jelenleg mellőzött kérdések olyanok, amelyek színesítik és tovább viszik ugyan az adott probléma gyakorlati megjelenését, de — úgy gondolom —, hogy az alapvető elvi megállapításokat a termelőszövetkezeti tulajdonosi birtokjog vonatkozásában lényegesen nem befolyásolják.

Seres Imre

A polgári jogi veszélyviselés elvi alapja és néhány sajátossága

I. A Ptk megjelenése szükségszerűen írja elő, hogy az egyes jogintézményekkel kapcsolatos nézeteket újra kell értékelni. A Ptk által szabályozott jogviszonyok, jogintézmények alapvetően új elveken épülnek fel, indokolt ezért, hogy az egyes jogintézményekre vonatkozó rendelkezések értelmezése is új, haladóbb elvek alapján történjék. Különösen vonatkozik ez az olyan átfogó jelentőségű kérdésekre, mint a veszélyviselés értelmezése és elhatárolása más jogintézményektől. A Ptk hatálybalépése előtti jogunkban hiányzott ezen a téren a határok szabatos, pontos megvonása, ami a kérdéses jogintézmény jelentőségét lényegesen csökkentette. A határok elmosódtak, és egyik jogintézmény sem tudta sajátos szerepét, rendeltetését betölteni. Szükséges ezért a kérdéses jogintézmény helyének és szerepének egységes elvek szerinti meghatározása, az ellentmondások kiküszöbölése a Ptk rendelkezései alapján.

II. *1.* A veszély közönséges értelemben azt jelenti, hogy valaminek a megrongálódásával, pusztulásával előre számolni kell.[1] A veszély jogi fogalma további ismérveket is tartalmaz. Polgári jogi értelemben veszélyről csak akkor beszélhetünk, ha ez a polgári jog által védett tárgyra vonatkozik. Ilyen tárgy általában a birtokbavehető és forgalomképes dolog, ha valakinek a tulajdonában van, illetőleg valamely szerződésben kikötött szolgáltatásként szerepel. A polgári jog védi az emberek személyéhez fűződő jogokat. Tehát a személyi jog tárgyával kapcsolatban is lehet polgári jogi értelemben veszélyről beszélni.

A veszély természeti jelenség, az emberek akaratától függetlenül fennálló lehetősége a dolgok pusztulásának. A jog eszközeivel nem lehet kiküszöbölni. Legfeljebb a tudomány és a technika fejlesztésével lehet szűkebb körre szorítani, de teljesen fel nem számolható. A jogszabályok, a jogi normák lényegében az emberekhez intézett parancsok, az emberek akaratára kívánnak hatni, és ezzel az emberek magatartását akarják befolyásolni. Az emberek magatartásán kívül eső veszély ezért jogi szabályozás alá nem vonható. Következményeiben mégis érinti a jogi szabályozást.

2. A jog által célbavett anyagi és kulturális szükségletek tervszerű kielégítését befolyásolja a javak pusztulása, megrongálódása, ami az egyén károsodásán felül az egész társadalomra is kihat. Javak előállítása a társadalmi munkamegosztás keretében történik. Javak létrehozására egyedül az emberi munka képes.[2] Ha javak elpusztulnak, megrongálódnak, társadalmi-gazdasági rendeltetésüket nem tudják betölteni, akkor mindig emberi munka megy veszendőbe. Ha a társadalom rendelkezésére álló javak az emberek akaratától függetlenül elpusztulnak, ez a tény a jogrendszer által védett termékelosztás biztosítását akadályozza. Ezért a veszély fennállásának tényét a jogrendszer nem hagyhatja figyelmen kívül a jogi szabályozásnál, amikor meghatározza a társadalmi termékelosztás rendjét, illetőleg annak a kereteit. A veszély következményeinek a viselése a jogi szabályozás körébe vonandó.

[1] Nem szabad azonosítani a veszélyt a már beállott kárral. Dr. Beck Salamon: Érdekeszme töredékek. Glosszák Grosschmid Béni Fejezetek kötelmi jogunk köréből című munkájához. Budapest, 1933. II. köt. 1. rész.

[2] Lenin: A marxizmus három forrása és három alkotórésze. II.

A veszélyviselés polgári jogi szempontból a veszély felmerülésével kapcsolatos jogi rendezést jelenti. Tehát annak a meghatározását, hogy kinek kell viselnie a vétlenül előállott károsodás következményeit. A szabályozás nem azért történik, hogy a jövőben ilyen károsodás ne következzen be, mert ezt jogszabályokkal nem lehet kiküszöbölni. Azt sem tűzheti ki célul a jogszabály, hogy ezeket a következményeket utólag elhárítsa, mert erre sem képes. Csupán a termékelosztás rendjében mutatkozó megzavart egyensúly *viszonylagos* rendezése lehet a cél. Előre pontosan meg kell jelölni, hogy az emberi magatartástól függetlenül bekövetkező károsodás veszélyét ki viselje. Csak így biztosítható a társadalom anyagi és kulturális szükségleteinek a tervszerű kielégítése.

A veszélyviselésre vonatkozó szabályozás emberek közötti, a jog által elismert életviszonyokat rendez.[3] A veszély és a jogi értelemben vett veszélyviselés fogalmának a felcserélését jelenti Tury Sándor Kornél arra vonatkozó kijelentése, hogy a veszélyviselés természeti adottság, minden jogi vonatkozástól független.[4] A veszély és a veszélyviselés nem azonos fogalmak. A veszély valóban természeti adottság, a veszélyviselés viszont társadalmi jellegű, a jogi szabályozás körébe vonható.

3. A személyhez fűződő testi épséget érintő jogokat és érdekeket ért veszély szorosan és kizárólag a személyhez tapad, azt kizárólag a személy viseli. Ilyen vonatkozásban a jog rendező szerepéről nem lehet beszélni. Viszont közvetlenül a személyhez fűződő érdekeket és jogokat ért károsodásnak is lehetnek anyagi következményei.[5] Az ilyen károsodás is befolyásolhatja a rendelkezésre álló javak tervszerű felhasználását. Ebben az esetben a személyt ért károsodás (egészségromlás, baleset) is kapcsolatba kerül a dolgokkal. A társadalom rendelkezésére álló javak szempontjából éppúgy kárbaveszett az a dolog, amit azért nem lehet az emberi szükségletek tervszerű kielégítésére felhasználni, mert a káresemény következtében előálló sérelem viszonylagos elhárítására, csökkentésére kell fordítani, mint ami elpusztult. Az ilyen károsodás veszélyének a viselése is a polgári jogi értelemben vett veszélyviselés körébe tartozik.

III. A veszélyviselés mikénti szabályozása terén két szélsőséges álláspont lehetséges.

Az egyik szerint a veszély kívül esik a jog területén, ezért jogi szabályozásnak nincs helye. Viselje a veszélyt az, akit ért, akire a következmények közvetlenül hárultak. Ez a felfogás a kezdetleges társadalmi rendszerek gondolkodásának felel meg, ahol jelentős szerepet tulajdonítottak a végzetnek, az eleve elrendelésnek. Fejlettebb társadalmi rendszerekben, bonyolultabb életviszonyok között ez a jogi felfogás túlhaladottá vált. Az olyan társadalmi rendszerben ahol az emberről való legteljesebb gondoskodás elve uralkodik, nem lehet az egyént magára hagyni az esetleges erején és teljesítő képességén felüli vétlen károsodásoknál. Nem bízhatja a jogrendszer a véletlenre, hogy az emberi magatartás által nem befolyásolható káresemények következményeit ki viselje.

A másik szélsőséges felfogás szerint a jog eszközeivel nem befolyásolható okból létrejött károsodás a társadalom rendelkezésére álló javak összességét, összértékét csökkenti, társadalmi kárnak minősül, tehát ennek a veszélyét a közösségnek kell viselnie. Ez a felfogás fejlődésünk jelenlegi szakaszában még nem valósítható meg. Aránytalan terhet róna a társadalomra, és kényelemszeretetre nevelné az embereket. Figyelembe kell venni egyrészt azt, hogy bár a természeti katasztrófák, véletlen események véglegesen soha sem küszöbölhetők ki, mégis érvényesülésük a technika, a tudomány fejlődésével szűkebb körre szorítható. Ezt a fejlődést gátolná az egyéni érdekeltség háttérbe szorítása. Másrészt nehéz megvonni a határt az emberi magatartással befolyásolható és nem befolyásolható tények között. Ha a közösségre lehetne hárítani mindazt a kárt, amelynél kétségtelen módon nem bizonyítható, hogy előidézésében emberi magatartás játszott közre, akkor a határok könnyen elmosódnának, ami a polgári jogi felelősségi rendszer megingatására vezetne.

Szükség van tehát a veszélyviselés kérdésének a jogi szabályozására, de a szabályozásnak az esetleges védekezési lehetőség, az egyéni érdekeltség (esetleg talán néha a méltányosság) figyelembevételével kell történnie. A veszély elhárításában való érdekeltség mozdíthatja elő, és az érdekeltséggel együttjáró vagyoni erő teszi lehetővé azt a törekvést, hogy az egyén a jogi és erkölcsi parancsol túl is törekedjék a veszély szűkebb körre szorítására: a technikai védekezési eszközök fejlesztésével vagy biztosítási szerződés kötésével, ami a kárelosztás társadalmasítását jelenti. Bármiféle védekezés előfeltétele, hogy a jogszabályok előre pontosan meghatározzák, ki az, aki az esetleg bekövetkező vétlen károsodás következményeit viselni fogja.[6]

IV. *1.* A veszély általában a birtokbavehető dolgot érinti. A dolog a polgári jogban a tulajdonjog gyakorlásának, vagy valamely kötele-

[3] A veszély csak ott nyerhet jogi relevanciát, ahol elvileg egyaránt terhelhet két vagy több meghatározott személyt, ahol tehát a veszély viselése jogi szabályozást igényel. Dr. Boytha György: Veszélyviselés a polgári jogban. Budapest. 1963. Magyar Jogász Szövetség kiadványa. 1. szám. 24. old.

[4] Dr. Tury Sándor Kornél: A „veszély" és a „felelősség" viszonya Grosschmid tanításában. Budapest. 1939. 28. old.

[5] Ezért csak ezzel a korrekcióval lehet elfogadni Dr. Boytha Györgynek azt a felfogását, hogy a személyiségi jogokkal kapcsolatban nem beszélhetünk polgári jogi értelemben vett veszélyviselésről. — Boytha idézett munkája. 24. old.

[6] Nehézséget jelent a szabályozás területén, hogy a veszélyviselés terjedelmének a várható alakulása előre teljesen ismeretlen előttünk. Erre utal Boytha is. Idézett munka 10—11. old.

zettség teljesítésének a tárgya, de nem szerepelhet sem a tulajdoni sem a kötelmi viszony alanyaként.[7] Az önálló akarattal nem bíró dolgokkal szemben jogokat és kötelezettségeket megállapítani nem lehet. Mivel a dolog nem alanya, csak tárgya a jogviszonynak, ezért a dolog elpusztulásával a hozzákapcsolódó jogok is csak tárgytalanná válnak, de nem feltétlenül szűnik meg a jogviszony a jogalanyok között. A jogrendszer gondoskodhat arról, hogy más jog és kötelezettség lépjen a tárgytalanná vált jogok és kötelezettségek helyébe. Ez független attól, hogy a jogviszony kötelmi vagy tulajdonjogi. Ebből a szempontból a különbség a kettő között annyi, hogy a kötelmi jogviszony mindkét alanya mindig pontosan meghatározott személy, a tulajdonjog alanya bárki lehet, mint kötelezett, mert mindenki tartozik a tulajdonjog érvényesülését biztosítani.[8] A tulajdonjog is emberek közötti viszonyt jelent, mert a javak feletti uralom elválaszthatatlan mások kizárásától, másokhoz való viszonytól. Tulajdonjog és kötelmi jog egyaránt a jogalkotó társadalmi rend akaratát képezi, érdekét szolgálja. Ettől az akarattól függ, hogy a tárgytalanná vált jogok helyébe mikor lépnek új jogok, másfajta jogok, kötelezettségek.

2. Felválthatja a kötelezettséget a felelősség — függetlenül attól, hogy ez a kötelezettség milyen jogviszonyból fakad. Így pl. szerződéses jogviszony keretében az adós hibájából történt lehetetlenülés esetén a szolgáltatásra vonatkozó kötelezettség helyébe léphet a szerződésszegésért való felelősség, a kártérítés. Ugyanez szerződéses jogviszony nélkül is bekövetkezhet. Másoknak a jog által biztosított tulajdonát mindenki köteles tiszteletben tartani. Ha valakinek a jogellenes és felróható magatartása miatt a tulajdon tárgya elpusztul, akkor ez a kötelezettség többé nem érvényesülhet. Ilyenkor ezt a kötelezettséget is felválthatja a felelősség, a szerződésen kívüli kártérítés. Ugyanez a helyzet, ha valamely személyi érdekkörbe eső tilalom megsértése jár vagyoni következményekkel.

Ha a felelősség szabályait nem lehet alkalmazni, és kockázatvállalás sem történt, akkor lép előtérbe a törvény által szabályozott veszélyviselés. Ilyenkor is felválthatja a tárgytalanná vált jogokat és kötelezettségeket új jog és új kötelezettség — függetlenül a jogviszony jellegétől. A szabályozás nem egyértelmű. A veszélyviselés kettőt jelent, pozitív és negatív szabályozást. Negatív szabályozásnál a jog nem kívánja megváltoztatni a tényleges helyzetet. Egyszerűen kimondja, hogy a veszélyt az viseli, akit az ért, mert ez felel meg a veszélyviselés szabályainak. Pozitív rendezésre akkor van szükség, ha a veszély következményeiben ténylegesen nem annak az oldalán jelentkezik, akinek a veszélyt a jog előírásai alapján viselnie kell.[9] Ez a pozitív rendezés nem a felelősségen alapszik, hanem a veszélyviselés szabályain. Viszont a veszélyviselés szabályainak, mint törvényes parancsoknak a megsértése már felvetheti a felelősség kérdését is.

V. *1.* Nem fogadható el az az álláspont, amelyik a veszély fogalmát le akarja szűkíteni a kötelmi jog területére. A Ptk a polgári jogviszonyokat egységes elvek szerint rendezi. Ilyen felfogás mellett nem lehet elmerülni a részletkérdések egyoldalú szemléletében. Szükség van a részletek tüzetes vizsgálatára, de nem szabad figyelmen kívül hagyni az általános összefüggéseket, a különbségek mellett az azonosságot. Így észre kell venni, hogy a kártérítés jogintézménye mindig azonos elveken épül fel, akár szerződésből eredő, akár szerződésen kívüli kártérítés történt. Ugyanígy a veszélyviselés szabályait is egységes szempontok szerint kell vizsgálni és rendszerbefoglalni. A részletkérdésekben mutatkozó eltérések alapján nem lehet a veszélyviselést kizárólag a szerződéses jogviszony területére vagy még azon belül is csupán egy bizonyos veszélyviselésre korlátozni.

Grosschmid és követői ezzel ellentétes szemlélete nem fogadható el. Grosschmid szerint a veszély kizárólag a kötelmi jogviszonyhoz, sőt ezen belül is a kétoldalú szerződésekhez kapcsolódik, csak a szolgáltatás és ellenszolgáltatás keretében vizsgálható, ezért a szolgáltatás teljesítése után még kötelmi jogviszonynál sincs veszélyviselés.[10] Ez a szemlélet sem történelmileg sem elméletileg nem indokolt. Már az európai modern jogrendszerek alapját képező római jog is ismerte a szerződéstől függetlenül fennálló dologveszély (periculum rei) fogalmát. Keletkezése idejében is ellentétes volt a jogi szabályozással és a joggyakorlattal. Elméletileg az elha-

[7] Egyes nyugati jogászok a dolgok közötti viszonyokat is a jogviszonyok közé kívánják sorozni. Valóságos polgári jogi viszony csak személyek között alakulhat ki. D. M. Genkin: A polgári jogi viszony. Szovjet polgári jog, Moszkva. 1950. I. köt. IV. fejezet, 85. old. Dr. Világhy Miklós—Dr. Eörsi Gyula: Magyar polgári jog; Budapest. 1962. I. kötet. 229. old.

[8] Genkin szerint csak a kötelezett alanyok meghatározása és a kötelezettség tartalma tekintetében van különbség. D. M. Genkin idézett műve IV. fejezet 4. § 1. pont. Bővebben foglalkozik ezzel a kérdéssel: Eörsi Gyula: A tulajdonjog fejlődése. Budapest, 1951. I. kötet 11 oldal. Dr. Világhy—Dr. Eörsi idézett műve 92. old.

[9] Nem tudunk egyetérteni azzal a felfogással, hogy a jog csupán a fennálló társadalmi rendet fenyegető és az egyeseknek egyébként is jogilag szabályozott viszonyai kapcsán felmerülő veszélyek vonatkozásában hozhat szabályokat. Boytha idézett munkája 13. oldal. Lehetnek a társadalmi rendet nem fenyegető egyéni érdeksérelmek, amelyeknek a veszélye fennáll, és szükséges a veszélyviselés rendezése. Ez felmerülhet egyébként jogilag nem szabályozott viszonyok kapcsán, lehet, hogy a veszélyviselés szabályai eredményeznek jogviszonyt. Amikor a veszély lehetősége fennáll, akkor a veszély viselésének a kérdését minden esetben rendezni kell legalább nagy általánosságban, akár a tényleges helyzet alakulásának megfelelően, akár pozitív jellegű rendező szabályok útján.

[10] Grossschmid Béni: Fejezetek kötelmi jogunk köréből. II. rész 59. f. pont. II. rész 90. pont (2) bekezdése.

tárolás nem lényeges szempontok szerint történt. Attól tették függővé a veszélyviselés megállapítását, hogy a hitelezőt vagy az adóst terheli-e a szolgáltatás vétlen lehetetlenülése. Nem számoltak azzal, hogy a tulajdonos számára teljesen azonos, ha a tulajdon tárgyára vonatkozó kötelmi szerződés esetén vagy ilyen szerződés nélkül kell viselnie a tulajdon tárgyát ért károsodás veszélyét. Nem vették figyelembe, hogy ugyanaz a veszély a rendezés tárgya akkor is, ha a vétlen károsodás következményei az adósra, és akkor is, ha a hitelezőre hárulnak.

A téves felfogás oka a jogintézmények elszigetelt szemlélete volt. Nem látták vagy nem akarták látni az egészet, a lényeget, az összefüggéseket, az azonosságot.[11] Még aki világosan felismerte az összefüggéseket, az sem volt következetes. Dr. Tury Sándor Kornél észrevette, hogy kétoldalú kötelem nélkül is van veszélyviselés, azonban oly módon kívánta áthidalni aggályait, hogy ezt a veszélyviselést nem igazi veszélyviselésnek nyilvánította.[12] Ilyen következetlen állásfoglalás mai jogi irodalmunkban lehetetlen.

VI. A veszély polgári jogi fogalmának a tüzetes megvilágításához szükséges a veszélyviselés elhatárolása a felelősségtől, illetőleg a veszély elhatározása a kockázattól.

1. A polgári jogi felelősség kérdése akkor vetődik fel, ha valakinek a jogait. törvényes érdekeit sértő esemény előidézésében, bekövetkezésében a jog eszközeivel befolyásolható emberi magatartás játszott közre.[13] A jog parancsai az emberek akaratára kívánnak hatni, szükség esetén kényszer kilátásba helyezésével, esetleg alkalmazásával. A jogi rendezésnek alapvetően fontos része a tényleges megvalósulás lehetősége. A jogszabályok valóságos érvényesülésének egyik biztosítéka a felelősség jogintézménye. A polgári jogi felelősség célja a normatív szabályok betartásának a biztosítása, elsődleges szerepe a megelőzés. Ezért a felelősség azt jelenti, hogy a cselekvő ember magatartásáért köteles helytállni, cselekvésének vagy mulasztásának a következményeit köteles viselni. A felelősség sajátos polgári jogi eszköze, a jóvátétel, az okozott kár megtérítése.

Ezzel szemben a polgári jogi veszélyviselés azt jelenti, hogy valakinek viselnie kell olyan tények, illetve események következményeit, amelyek előidézésében a jog eszközeivel befolyásolható emberi magatartásnak nem volt szerepe. A veszély kérdése Szladits szerint is arra vonatkozik, hogy valamely vétlen körülménynek a hátránya melyik félre hárul.[14] A veszélyviselés szabályozásának a célja nem a megelőzés, nem a visszatartás, hanem kizárólag a rendezés: a termékelosztás megzavart jogi rendjében az egyensúly viszonylagos helyreállítása. Egyesek tévesen a kár áthárításának a lehetőségétől függően kívánják megvonni a határt a két jogintézmény között.[15] Ez azért nem helyes felfogás, mert egyrészt lehetséges, hogy valaki azért köteles a kárát viselni, mert az saját felróható magatartásával okozta, amikor az önhiba közrejátszik a felelősség szabályai szerint is. Adásvétel esetén, ha a vételár kifizetése után a még át nem vett dolog vétlen körülmények folytán elpusztul, akkor a vevő a dolog szolgáltatását többé nem követelheti. Tehát a teljesítés vétlen lehetetlenülésének a veszélye elsősorban őt érinti. Mégis lehetőség van kárának legalább részbeni áthárítására, mert a kifizetett vételárat visszakövetelheti.[16] A teljesítésre kötelezett oldaláról szemlélve a kérdést: a teljesítésre szánt dolog vétlen elpusztulásának a veszélye átadásig a kötelezettet, mint tulajdonost érinti. Hitelezőkésedelem esetén függetlenül attól, hogy a késedelem a hitelezőnek felróható-e, a kötelezett kárát áthárithatja a jogosítottra, mert teljesítés nélkül követelheti az ellenszolgáltatást.[17]

---

[11] Dr. Baumgarten Nándor Grosschmid hatására a kétoldalú szerződés hitelezőjének a veszélyviselésén kívüli veszélyviselést bevett szólásmódnak, jogi szállóigének, semmitmondó szóhasználatnak nevezi. Később azonban saját maga cáfolja meg mindezt, amikor arról beszél, hogy nem három különféle fogalmat jelent az a veszély, ami a kétoldalú kötelmeknél, az egyoldalú kötelmek esetén vagy kötelmi viszony nélkül áll fenn, hanem egyazon jelenség három oldala. — Dr. Baumgarten Nándor: Fejtegetések a veszély és a felelősség egymáshozi viszonyáról. Fent idézett Glosszák II. rész 615. old.

[12] Thury Sándor Kornél fent idézett munkája szerint.

[13] Eörsi Gyula: Kísérlet egy egységes polgári jogi felelősségi rendszer felvázolására. Budapest, 1961.

[14] Dr. Szladits Károly: A kötelem lebonyolítása. Magyar Magánjog. Kötelmi Jog. 30. §. Ezzel szemben a veszély és a veszélyviselés fogalmának a felcserélését jelenti a jogi értelemben vett veszélyviselés azonosítása a felelősséggel azon a címen, hogy a felelősség jogi, a veszély nem jogi fogalom. — Dr. Kauser Lipót: A veszély és a felelősség viszonyáról. Budapest, 1941. 17—18. old. Ez az álláspont kétségtelenül félreértésből ered. A veszély nem a jogból nyeri létét, mint ahogy sok egyéb jogkeletkeztető tény is független keletkezésében a jogi szabályozástól. A veszélyviselés viszont már emberek közötti viszonyt jelent, társadalmi jellegű, jogi rendezés tárgya lehet. Felesleges és téves ezt a jogi rendezést azonosítani. A felelősség előfeltétele a jog eszközeivel befolyásolható emberi magatartás, ami viszont a veszélyviselés körében hiányzik. Az a tény pedig, hogy a veszélyviselés alakulásánál és szabályozásánál nagy szerepe van a veszély elhárításában való érdekeltségnek, ezért sem vonhatja a veszélyviselést a vétlen felelősség körébe, ahogy arra Boytha utal. (Idézett munka 27. old.) Nincs ugyanis olyan felelősségi alakzat, amelynél az emberi magatartásnak szerepe ne volna. Van eset, amikor a jog megköveteli a magatartás vétkességének az igazolását. Van eset, amikor a kártokozóra hárítja a vétlenség bizonyítását. Vannak olyan esetek is, amikor a jog a felelősség megalapozásához megelégszik a jogellenes magatartással, a vétkesség, felróhatóság kérdése fel sem vetődhet. Az emberi magatartás értékelése azonban elmaradhatatlan. Az emberi magatartásnak a veszélyes üzem felelőssége esetén is jelentősége van [bár nincs szükség kifejezetten a jogellenes magatartás igazolására, ahogy erről később még szó lesz, IX. pont (2) bekezdés]. A veszélyviselés rendezése ezzel szemben teljesen független az emberi magatartástól.

[15] Szladits idézett munkája 30. § 6. pont.

[16] Ptk. 30. §, 319. § (2).

[17] Ptk. 302. §, 303. § (2) *b)* pont.

2. A kockázat és a veszély elkülönítése a legnehezebb. A Ptk hatálybalépése előtti jogunkban hiányzott a veszély és a kockázat szabatos, pontos elhatárolása. Grosschmid tanítása szerint veszélyről akkor beszélhetünk, ha az adós az őt terhelő kötelezettség alól lehetetlenülés címén felszabadul, ami a késedelmes hitelező terhére esik. Viszont a késedelmes adós kockázatot visel, ami lényegében a felelősség szigorítását jelenti.[18] Ez az elhatárolás nem fogadható el, mert nem a lényeges szempontokat emeli ki. Mindkét eset a vétlenül bekövetkezett lehetetlenülés következményei viselésére vonatkozik. Mindkét rendezés szerződéssel kapcsolatos. A különbség csupán az, hogy a veszély a hitelezőt vagy az adóst terheli. Ezen az alapon nem indokolt egy fogalomból két fogalmat szerkeszteni. Az elhatárolás nem is következetes. Grosschmid maga sem mindig azonos értelemben használja a két fogalommeghatározást. Az általa hivatkozott római jogforrások sem pontosan ugyanazt jelentik.[19]

Helyesebb a kockázat és a veszély fogalmának az összemérésénél az akarati elemek figyelembevétele. Fokozati szempontból a kockázat helye a felelősség és a veszély között van. A veszély az emberi akarattól és magatartástól független, a felelősség szigorúan az emberi magatartáshoz kapcsolódik. A kockázat egyrészt a veszélyhez áll közelebb, mert olyan káros események következményeinek a viselését jelenti, amelyek közvetlenül függetlenek az emberi magatartástól. Másrészt közeledik a felelősséghez, mert itt már az emberi akaratnak is van szerepe. Nem ugyan a káreset előidézésében, hanem a kárviselés életrehívásában. Valamely pontosan előre nem látható káros esemény következményeinek a viselése, mint kockázat akkor terheli a személyt, ha a kockázatot önként előre elvállalta, vagy valamely tudatos cselekményével magára hárította. Így kockázatvállalást jelent, ha a megbízó jogosulatlanul veszi igénybe más személy közreműködését. Ezzel a tudatos cselekedetével akaratosan hárítja magára mindazon vétlenül, akaratától függetlenül bekövetkezett károknak a következményeit, amelyek e nélkül nem valósultak volna meg. [Ptk. 475. § (3) bek.] A biztosító sem felelősség alapján köteles a vétlenül előállott káresemény következményeit viselni. Tévesen jelölik meg a kárbiztosítást szerződésben elvállalt felelősségnek. A káreseménynyel kapcsolatban a biztosító semmiféle magatartást nem fejt ki, jogellenesség, felróhatóság a terhére nem írható. Vele szemben szó sem lehet a jog eszközeivel befolyásolható emberi magatartásról. A biztosítási szerződés nem felelősségvállalás, hanem kockázatvállalás. Nem azonos a veszélyviseléssel sem, amely általában az érdekeltséghez kapcsolódik, a biztosítási esemény sohasem a biztosító, mindig a biztosított érdekkörében következik be. Nem teljesen független a kárviselés a kötelezett akaratától, hiszen a kockázatot a biztosító kifejezetten magára vállalta.

VII. Ősrégi elv, hogy a dolog vétlen pusztulásának a veszélye a tulajdonost sújtja. A tulajdon materialis értelemben a javak elsajátítását jelenti.[20] A javak előállítása a termelés során társadalmi munkamegosztás keretében történik. A termelés mindig társadalmi jellegű, feltételezi mások munkáját is. Ezért a javak feletti uralom, a tulajdonjog elválaszthatatlan mások kizárásától, a másokhoz való viszonytól,[21] amely viszony a jogi rendezés folytán jogviszonyként szerepel. Ennek a jogviszonynak az alanyai alapforma szerint a tulajdonosok és a nemtulajdonosok.[22] Kétségtelen, hogy a kettő közül a tulajdonos az, aki érdekelt a tulajdonjog tárgyának a károsodásában, azért viseli a vétlen károsodás veszélyét. A tulajdon értéke, haszna az azt élvező tulajdonost indíthatja arra, hogy az elvárhatóság, a jogi és erkölcsi parancsok követelményein túl is törekedjék megfelelő műszaki intézkedésekkel a veszély csökkentésére. A tulajdonosnak van lehetősége a kár megelőzésére szolgáló, a kárveszély mértékével arányban álló, a dolog hasznához, értékéhez igazodó biztonsági intézkedések foganatosítására, pl. biztosítási szerződés kötésére.

A tulajdonos veszélyviselése nem korlátlan, vannak határai. A dolog, amit a veszély érint, a tulajdonjog tárgya. De tárgya lehet valamely kötelmi jogviszonynak is, mint szolgáltatás. A szerződéses jogviszony módosíthatja az érdekeltséget és ezáltal a veszélyviselést. De módosulhat a veszélyviselés szerződéstől függetlenül is. Eltérő rendezést indokolhat az a tény, hogy egyes esetekben a tulajdoni viszonyok és a tényleges birtokviszonyok nem fedik egymást. A tulajdonos veszélyviselése főszabály szerint a tulajdon megszerzésével[23] kezdődik, és a tulajdon megszűnésével végződik. Ingatlan tulajdonának megszerzéséhez a tulajdon átruházására vonatkozó érvényes szerződés vagy egyéb jogcím és a tényleges birtokbaadás mellett a tulajdon telekkönyvi bejegyzése is szükséges. A telekkönyvi bejegyzés a tulajdoni viszonyok áttekinthetősé-

[18] Grosschmid B. id. műve. II. 90. § (2).

[19] Grosschmid B. id. műve 59. § f. pont.

[20] Dr. Világhy Miklós—Dr. Eörsi Gyula: Magyar Polgári Jog. Bp. 1962. I. köt. 221. old.

[21] Eörsi Gyula: A tulajdonjog fejlődése. Bp. 1951. I. köt. 38. old.

[22] Genkin ugyan csak azokról a meghatározhatatlan számú személyekről beszél, akik a tulajdonos környezetében vannak. Ilyen azonban végeredményben bárki lehet. Szovjet polgári jog. Moszkva. 1950. I. köt. XIII. fej.

[23] A tulajdon megszerzése rendszerint átruházás útján történik, kivételesen azonban eredeti szerzésmódnak (elbirtoklás, találás, elsajátítás, kisajátítás, növedék, vadászat-halászat, feldolgozás, egyesítés, túlépítés, ráépítés, államosítás stb.) is helye lehet. Ezek további problémákat vethetnek fel. Külön sajátos tulajdonszerzési mód az öröklés. Az örökös a hagyatékot az örökhagyó halálával ipso iure szerzi meg. Tehát a veszélyviselés is a hagyaték megnyílásakor száll át az örökösre. (Ptk. 673. §.)

ge, a forgalom biztonsága végett indokolt. Társadalmi rendünkben azonban a forgalmi szempontok egyre inkább háttérbe szorulnak, mai jogunkban az ingatlant egyre kevéssé lehet árunak tekinteni, egyre teljesebben a termelés és szükségletkielégítés céljait szolgálja.[24] Ezért a jogcímmel megerősített birtoklás leronthatja a formális telekkönyvi tulajdont. Aki tulajdonszerzésre érvényes jogcím alapján birtokba lép, ettől kezdve — a tulajdonjog telekkönyvi bejegyzése előtt is — viseli az ingatlan senkinek fel nem róható károsodásának a veszélyét.[25] Ilyenkor ugyanis a birtokos joghelyzete egészen közel áll a tulajdonosi joghelyzethez. Saját érdekében használja a dolgot, szedi annak a hasznait, viseli a terheket. Korlátozott mértékben rendelkezési joga is van. Elidegenítheti az ingatlant, ha utólag el tudja hárítani a tulajdonszerzés akadályát (Ptk. 372. §). Érdekeltsége ugyanaz, mintha a tulajdonjogot megszerezte volna. Ebből az indokból fakad, ezen a tényen alapszik a veszélyviselés. Részletvétel[26] esetén az eladó a tulajdonjogot fenntarthatja. [Ptk. 370. § (1) bek.] Ilyenkor sem a tulajdonost, hanem a dolgot ténylegesen birtokban tartó vevőt terheli a dolog elpusztulásának vagy értékcsökkenésének a veszélye. [Ptk. 381. § (4) bek.] A tényleges birtokos ilyenkor is a saját nevében, saját érdekében, saját jogán használja a dolgot, helyzete az elidegenítési korlátozástól [Ptk. 370. § (2) bek.] eltekintve azonos a tulajdonos joghelyzetével. A tulajdonjog fenntartása lényegében csupán a vételár kifizetésének a biztosítását szolgálja.[27]

A tulajdonjog tartalma sokrétű. Vannak esetek, amikor az egyes tulajdonosi részjogosultságok önálló létet nyernek azáltal, hogy a tulajdonostól esetleg független részjogosított ezeket abszolút (dologi) hatállyal a mindenkori tulajdonossal szemben gyakorolja.[28] Ez is alapja lehet a veszélyviselésnek. Így a használati jogosult önálló dologi hatályú jogosultságához önálló veszélyviselés is kapcsolódik. Mindig fennáll annak a lehetősége, hogy előre nem látható és senkinek fel nem róható káresemény folytán a használati jog (haszonélvezet, használat) gyakorlása akadályokba ütközik, ezáltal az önálló jogosultság egészben vagy részben tárgytalanná válik. Ennek a veszélyét kizárólag a használati jogosult viseli. Dologi joga alapján megtérítést senkitől nem követelhet, kárát másra nem háríthatja át. [Ptk. 161. § (1), (3) bek, 163. § (2) bek.] A zálogjog vonatkozásában is önálló veszélyviselés társul az önálló jogosítványhoz. A zálogtárgy elpusztulása vagy értékcsökkenése esetén a zálogjogosult is maga viseli annak a veszélyét, hogy követelésének kielégítése ebből a tárgyból lehetlenné válik. Dologi joga alapján kárát nem háríthatja át a tulajdonosra. [Ptk. 253. § (1), (2) bek.]

VIII. *1.* A felek közötti kötelmi jogviszony a szolgáltatás tárgyát képező dologgal kapcsolatban sajátos veszélyviselési szabályokat tesz indokolttá. A kiinduló pont itt is az érdekeltség. A kötelmi jogviszony területén azonban az érdekeltség megállapítása sokkal bonyolultabb. Ezért a veszélyviselés szabályozása is sokrétűbb. Nem fogadhatók el azok az egységesítő irányzatok, amelyek az általános elveken túl részleteiben is azonos szabályozást kívánnak. Nem lehet elfogadni a „casus nocet domino" elv mintájára szabott „casus nocet debitori" elvet, amely szerint a veszély az adóst terheli. A helytelen kiinduló pont az a téves feltételezés, hogy mindaddig, amíg a teljesítés meg nem történik, egyedül az adós érdekelt a szolgáltatás tárgya tekintetében. Jelenlegi jogszemléletünktől távol áll az a felfogás, hogy a hitelezőre csak a követelés elfogadása tartozik, számára közömbös, hogy az adós milyen áldozatok árán, milyen lehetőségek között tud vagy nem tud teljesíteni.[29] Polgári Törvénykönyvünknek a kölcsönös együttműködés minden jogviszonyra kiterjedő alapelve, amely kötelmi jogviszonynál fokozottabban érvényes. [Ptk. 277. § (2) bek.] Ugyanis a tulajdonjog kötelezettjei, amíg jogsértés nincsen, személytelenek. A kötelmi jogviszony viszont sajátos személyes kapcsolatot teremt a jogalanyok között. A kölcsönös együttműködés megköveteli, hogy a jogosított a teljesítés követelésén túl is érdekeltnek érezze magát a szerződésszerű teljesítés elősegítésében. A kötelezett azért érdekelt a szolgáltatás tárgyát fenyegető veszély vonatkozásában, mert a szolgáltatás teljesítése által szabadul kötelezettsége alól. A jogosított azért érdekelt, mert az ő számára történik a teljesítés. Kötelmi jogviszonynál az érdekeltség összefonódása miatt a veszélyviselést nem lehet egysíkú módon szabályozni.

2. A kötelmi jogviszony nem szünteti meg a tulajdonos veszélyviselését, csak kiegészíti, módosítja azt. Közös kauzán alapuló kétoldalú szerződéseknél a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás összefüggése hatással van a veszélyviselés alakulására. Teljesítésig elsősorban a kötelezett viseli a veszélyt, ami azt jelenti, hogyha a teljesítésre szánt dolog vétlen pusztulása folytán a szolgáltatás lehetetlenné válik, akkor ellenszolgáltatást nem követelhet, sőt a már teljesített szolgáltatás is visszajár. [Ptk. 309. §, 379. § (2) bek.] Teljesítésig a dolog rendszerint a kötelezett tulajdonában van, tehát általában ilyenkor is a tulajdonos viseli a veszélyt. Eltérést eredményez, ha a kötelezett nem

[24] Ptk. 117. § (2), (3). — Ptk. Min. Ind. 95. old.

[25] Ptk. 371., 386. §.

[26] Ptk. 381. § (1) bek.

[27] Dr. Beck Salamon szerint a tulajdonfenntartás lényegében az ingó jelzálogjog hiányzó intézményét pótolja, tehát nem jelent igazi eltérést a rendes adásvétel tulajdoni viszonyaitól. Dr. B. S. id. műve 21. oldal.

[28] Ptk. Min. Ind. XII. 116. old.

[29] Szladits pl. azt tanította, hogy a hitelező az adóssal szemben nem áll kötelezettségi viszonyban. Dr. Szladits Károly: Magyar magánjog vázlata. Bp. 1937. II. 76.

azonos a tulajdonossal, ha a teljesítés és a tulajdonátruházás aktusa nem esik egybe. Mástól és jövőben beszerzendő dolog is lehet a szolgáltatás tárgya; bekövetkezhet a szolgáltatás lehetetlenülése anélkül, hogy a dolog a kötelezett tulajdonába került volna. Ebben az esetben a kérdéses kötelmi jogviszony vonatkozásában ennek a jogviszonynak a kötelezettje viseli a veszélyt, bár nem tulajdonos. Viszont e kötelezett és a tulajdonos közötti viszonylatban a közöttük levő másik jogviszony dönti el a veszélyviselést. Vannak esetek, amikor a teljesítési hely nem azonos a tényleges átadás helyével, tehát a teljesítés nem azonos a birtokbaadással, és így tulajdonátruházást nem eredményezhet. Ha a szolgáltatás tárgyát a kötelezett székhelyétől különböző helyre kell küldeni (helykülönbségi vétel), akkor az elküldéssel (szállítmányozónak, fuvarozónak átadással) vagy az árunak a külön kikötött teljesítési helyre való érkezésével megtörténik a teljesítés és veszélyátszállás — függetlenül a tényleges tulajdonba, birtokbaadástól. [Ptk. 278. § (2) bek.] Nemzetközi áruforgalomban egyes szállítási klauzulák szerint a teljesítéshez, tehát veszélyátszálláshoz elegendő, ha az áru áthalad a hajó párkányvonalán.[30]

Módosítja a veszélyviselést a hitelező késedelme. Ha a teljesítés a jogosított késedelme (Ptk. 302. §) folytán hiúsult meg, akkor a jogosított viseli a teljesítésre szánt dolog megsemmisülésének, elveszésének vagy megrongálódásának a veszélyét. [Ptk. 302. § (2) bek. *b)* pont.] A veszélyátszállás a késedelem objektív tényéhez fűződik függetlenül attól, hogy a jogosított ki tudná-e magát menteni. Nem lehet továbbra is a kötelezett érdekkörébe utalni azokat a károsodásokat, amelyek azután következtek be, amikor már a kötelezett mindent megtett a teljesítés érdekében, és a teljesítés rajta kívül álló okból nem következett be. Még akkor sem, ha ez a kívül álló ok a jogosítottnak nem róható fel. Feltétel csupán, hogy pontosan meg lehessen állapítani, mely tárgyakra vonatkozik a veszélyátszállás. Ez az egyedkötelem és az ún. zártfajú kötelem esete (Ptk. 289. §), valamint az olyan fajlagos kötelem, ahol a koncentráció (304. §) már megtörtént.

Egyoldalú szerződéseknél a kötelezetti veszélyviselés további módosulást szenved. A szolgáltatás lehetetlenülése a késedelemtől függetlenül viszi át a veszélyt a jogosítottra. A lehetetlenüléssel ugyanis a kötelezettség megszűnik, az adós felszabadul, tehát a hitelező elesik a kikötött szolgáltatástól. Ellenszolgáltatási kötelezettsége nincs, így a lehetetlenülést követően a kötelezett számára érdektelen a teljesítésre szánt dolog pusztulása.

További sajátossága a kötelmi jogviszonynak, hogy a tulajdonosi veszélyviselés egysíkú szabályától eltérően kétoldalú kölcsönös szerződéseknél soha sem kizárólag a kötelezett viseli a veszélyt. A szerződés teljesítése mindkét fél érdeke, a lehetetlenülés mindkét felet érinti. Ha a szolgáltatás lehetetlenné válik, akkor a jogosított teljesítést nem követelhet, ami feltétlenül hátrányt jelent a számára. Ezt csak részben egyensúlyozza ki, hogy nem köteles ellenszolgáltatást fizetni. Egyéb kárának a megtérítését senkitől sem igényelheti. Így a jogosított saját maga viseli az ügylet megkötésével kapcsolatban felmerült költségeit, idő, munkaveszteségét, és elesik attól a törvényesen elérhető haszontól, amely őt az ügylet lehetetlenülése nélkül megillette volna.[31] Ezért szokták egyesek megkülönböztetni a dologveszélyt a kötelmi ügylet veszélyétől.[32]

3. Az egyes kötelmek közül a bérleti jogviszony sajátos vonása, hogy egyrészt a bérlő érdekeltsége csak a használatra terjed, ezért a dolog állagával kapcsolatos veszély mindig a bérbeadót terheli. Másik sajátossága, hogy a bérbeadó kötelezettsége folyamatos, nem átadásra, hanem használatbaadásra köteles, ami magában foglalja, hogy a bérlet egész fennállása alatt tartozik a használat lehetőségét biztosítani. Ha ez bármikor hiányzik, nincs teljesítés, nem hárulhat át a kárveszély a jogosítottra. Arra az időre, amely alatt a bérlő a bérbeadott dolgot rajta kívül álló okból nem használhatja, bér — tehát ellenszolgáltatás — nem jár. [Ptk. 428. § (1) bek.] Természetesen ezen túlmenően a jogosított egyéb senkinek fel nem róható kára megtérítését nem követelheti. Tehát bizonyosfajta veszélyt a bérlő is visel. Senkire át nem hárítható károsodást jelenthet a bérlő számára önmagában az a körülmény is, hogy nincs lehetősége a bérelt dolgot bérleti díj ellenében használni, ha a dolog a feleken kívül álló okból elpusztult, és új dolgot a régi helyett nem követelhet. A jogosított veszélyviselését jelenti az is, hogy pl. haszonbérletnél a gazdálkodás eredménytelensége miatt a bérlő sem kártérítést, sem bérelengedést nem igényelhet. Kivételesen akkor lehet helye méltányos mérséklésnek, ha elemi csapás vagy más rendkívüli esemény miatt az átlagos termés kétharmadát sem érte el. Az ilyen rendkívüli ok ugyanis nemcsak a haszonbérlő érdekkörébe eső gazdálkodás, hanem a bérelt földterület veszélye is, tehát a bérbeadó érdekkörét is érinti. [Ptk. 455. § (2) bek.][33]

Különleges helyet foglal el az egyes kötelmek körében a megbízás és a vállalkozás. Mindkettő lényegében bizonyos munka szolgáltatására irányul. Ezért az elsősorban dologi szolgáltatásra szabott veszélyviselési szabályok ezek-

[30] Dr. Boytha György: A kárveszélyviselés néhány kérdése a nemzetközi adásvétel klauzulái körében. Jogtudományi Közlöny. 1961. évi 5. sz.

[31] Grosschmid Béni: Fejezetek kötelmi jogunk köréből. II. 127. §. 983. old. Dr. Tury Sándor Kornél id. munkája 22. old. 7. pont.

[32] A francia jog megkülönbözteti az ún. risque du contrat és a risque de la chose fogalmát. — L. Hemard: Precis de droit civil. II. 182.

[33] Egészen más szempontok szerint vizsgálja a kérdést dr. Stern István: A veszélyviselés kérdése a bérletnél és haszonbérletnél c. könyve Bp. 1917.

nél csak megszorításokkal alkalmazhatók. Vállalkozásnál a részben vagy teljesen elkészült és még át nem adott mű, illetőleg az előkészületi munka és költségei veszélyének a viselése az érdekkörök szerint alakul. Azt terheli a veszély, akinek az érdekkörében bekövetkezett a vétlen károsodás oka.[34] Ettől függően kap vagy nem kap a vállalkozó ellenszolgáltatást. Ha az ok mindkét fél érdekkörében vagy érdekkörén kívül merült fel, illetőleg nem állapítható meg az ok eredete, akkor a veszélyviselés megoszlik. A vállalkozó nem követelheti a teljes díjat, de a megrendelő köteles megfizetni az elvégzett munka ellenértékét és a felmerült költségeket. Ezzel a rendezéssel szemben a szerződés teljesítéséhez szükséges anyagokra és eszközökre nézve, mivel ezek átadása egyszerű dologszolgáltatásnak minősül, az általános szabályok az irányadók. [Ptk .396. § (3) bek.] A megbízásra nézve nincsenek külön veszélyviselési szabályok a Ptk-ben. A megbízás jellegzetessége, hogy nem eredményszolgáltatásra irányul. Így itt a szolgáltatás teljesítésének nincs olyan határvonala, amelyhez a veszélyviselés kapcsolódhatna. A vállalkozás analógiájára a legcélszerűbbnek látszik az érdekkörök szerint eldönteni a kérdést. A megbízó lényegében csak a díj vonatkozásában érdekelt, tehát annyiban visel veszélyt, hogy a szerződés vétlen meghiúsulása esetén a díjat nem szerezheti meg. Egyébként a megbízás teljesítése elsősorban a megbízó ügye, érdeke. A megbízás teljesítésével kapcsolatban felmerült költségek vonatkozásában a veszély a megbízót terheli, az ellátandó ügy sorsával, meghiúsulásával kapcsolatos veszély szintén. Nyitott kérdés, hogy a megbízó érdekének és utasításainak megfelelő tevékenység során a megbízottat ért vétlen, másra át nem hárítható károsodás következményeit a megbízó vagy a megbízott tartozik-e viselni. Alá vonható-e ez a szükséges költségek fogalma alá? [Ptk. 479. § (3) bek.][35]

IX. A fokozott veszélyforrások az érdekkörükön kívül álló személyekre és tárgyakra nézve is el nem hárítható veszélyt jelentenek. Ezért indokolt a veszélyes üzem különleges kártérítési kötelezettsége. Ez a kártérítési kötelezettség nem kívánja meg a felróhatóság bizonyítását, sőt jogellenes magatartás igazolására sincs szükség. Elegendő a fokozottan veszélyes tevékenységgel okozati összefüggésben bekövetkezett káros eredmény. Ezért felvetődhet a kérdés, hogy egyáltalán lehet-e ilyenkor felelősségről beszélni, a veszélyes üzem kártérítési kötelezettsége nem vonható-e inkább a polgári jogi veszélyviselés fogalomkörébe. A veszélyviselés szabályaira utal, hogy a felróható és jogellenes magatartás vizsgálata helyett azt kell vizsgálni, hogy a káros eredményt előidéző veszély oka kinek az érdekkörébe esik. Egyrészről, hogy a kár okozati összefüggésben van-e a veszélyes tevékenységgel, másrészről, hogy a kárt a fokozott veszélyforráson kívül álló ok idézte-e elő.[36]

A kérdés mélyebb elemzése esetén mégis kétségtelenné válik, hogy ezt a kártérítési kötelezettséget nem lehet polgárijogi veszélyviselésnek minősíteni. A veszélyes üzem által okozott kár megtérítésére vonatkozó szabályozás nem jelent egyszerűen csak kárrendezési szabályokat. A jogintézmény célját és rendeltetését tekintve túlmutat az egyszerű rendezésen, és preventív jelentőséget nyer. A veszélyes üzemre vonatkozó szabályozás felelősségi szabályozást jelent, az emberi magatartáshoz kapcsolódik. Gyakorlatilag ugyanis itt is feltétlenül szerepe van az emberi magatartásnak. Az üzem önmagában nem veszélyforrás. „Sohasem az energia vagy a gép a veszélyes, hanem az azt működtető emberi tevékenység."[37] Legfeljebb arról lehet szó, hogy célszerűségi okokból, bizonyítási nehézségek miatt nem kutatjuk, illetve nem vagyunk képesek felismerni ezt az emberi magatartást. Mégsem mondhatunk le az emberi tevékenység befolyásolására hivatott felelősség jogintézményének a nevelő szerepéről.

Törő Károly

[34] A vállalkozási szerződéssel kapcsolatos veszélyviselési problémákra lásd dr. Kemenes Béla: Veszélyviselés a vállalkozási szerződés körében c. cikkét. Magyar Jog. 1958. évi 8. sz.

[35] Erre vonatkozó fejtegetéseket tartalmaz dr. Csanádi György: A megbízási jogviszony c. könyve. Budapest, 1959. 190—192. old.

[36] Ptk. 345. §.

[37] B. Sz. Antyimonov: Polgári jogi felelősség a fokozott veszélyforrás által okozott kárckért. Moszkva. 1953.

A polgári per hatásköri szabályainak elvi alapjai*

1. *A bírósági szervezet felépítésének elvi rendje*

A bírósági szervezet felépítésének gyakorlati módozatai és elvi megoldásai a legkülönfélébbek lehetnek. Ez attól függ, vajon az adott történelmi korszakban az adott gazdasági, társadalmi és politikai viszonyok között milyen szervezeti formák mutatkoznak a legalkalmasabbaknak arra, hogy az államhatalom és az osztályuralom ezzel az eszközzel is a legeredményesebben és a legszilárdabban fenntartható legyen. A szervezeti formák sokféleségéből a legmegfelelőbb kiválasztása aszerint történik,

* Vitacikk — *Szerk.*

vajon a sok közül melyik nyújt legtöbb garanciát a már említett célok biztosítására.[1]

A megoldás sokféleségének — természetszerűleg — megvannak a szükségképpen kialakított elvi alapjai is. Ezek — éppenúgy mint a szervezeti formák —, aszerint módosulnak, kerülnek előtérbe, vagy tűnnek el a bírósági szervezet felépítésének alkalmazási köréből, ahogyan adott viszonyok között reájuk szükség van, illetve szükségtelenné, vagy használhatatlanná válnak. A bírósági szervezet felépítésének elvi alapjait körültekintően felsorolni és velük egyenként foglalkozni e tanulmány keretében aligha volna lehetséges és aligha volna szükséges is. A csoportonként is sokféle változatban jelentkező elvi megoldások közül mégis szükségesnek látszik két jellegzetes szervezeti felépítési módot megemlíteni. Egyik a *pertárgy értékéhez* igazodó szervezeti felépítés, a másik a *területi elvet* valló organizációs forma. Mindkettő annyira jellegzetes és annyira magán viseli a hátamögött álló államhatalom sajátos jellegét, hogy röviden meg kell emlékeznünk róluk.

A bíróság szervezeti felépítésének a *pertárgy értékéhez* igazodó elvi alapja lényegében arra fekteti a súlyt, hogy az egyes bírósági fórumok igénybevétele csak akkor váljék lehetségessé, ha a perbevitt jogkérdés tárgyának értéke bizonyos értékhatárt elér. Ennek az „elvnek" következetes keresztülvitele egészen odáig is elmegy, hogy a bírósági szervezetet egyáltalában csak egy bizonyos — minimális — érték fennállása esetében engedi igénybe venni, s ha a perérték ezen alól maradna, a jogvitát teljes mértékben elhárítja a bírósági szervezet elől. Van azonban olyan megoldás is, amely ezt a minimális alsó határt nem ismeri, és értékre tekintet nélkül engedi az elsőfokú bíróság igénybevételét. Ugyanekkor a további bírósági fórumokat aszerint alakítja ki, hogy egy-egy bírósági fokozat csak meghatározott érték megléte esetén foglalkozhatik a felek közötti vitás ügyekkel. Egyidejűleg kivételként biztosítja ugyan, hogy egyes ügyek értékre tekintet nélkül kerülhessenek magasabb bírói fórum elé, de a szabályozásnak ez a módja nem alapvető, csupán kisegítő jellegű, s a bírósági szervezet és a perorvoslati lehetőségek kialakításánál az értéktényezők dominálnak.[2]

A szervezeti felépítés *területi elve* ezzel szemben azt a gondolatot fejezi ki, hogy a bírósági szervezetet úgy kell megalkotni, hogy annak igénybevétele a dolgozók részéről semmi nehézségbe ne ütközzék. A területi elven alapuló — és általában a szocialista országokra jellemző — bírósági szervezeti felépítés igyekszik minden ügyet a dolgozók lakóhelyéhez közel eső alapfokú bírósághoz utalni, és ettől csak bizonyos kivételes esetekben enged eltérést. Ehhez képest a bírósági szervezet is egészen egyszerű, s a felépítés tagoltsága voltaképpen a perorvoslati lehetőség biztosítását szolgálja.[3]

2. *A hatáskör kérdésének rendezése, mint az igazságszolgáltatás egyik alappillére*

Az igazságszolgáltatás mint állami feladat megvalósításához nemcsak meghatározott bírósági szervezet, hanem ezen túlmenően annak eldöntése is szükséges, hogy a megalkotott igazságszolgáltatási apparátus milyen tevékenységet fog kifejteni, mi lesz az a kör, amelyen belül eljárni hivatott, illetve köteles lesz.[4] Az igazságszolgáltatás tartalmi adottságainak megvalósításánál tehát egyfelől arra kell választ adnia e kérdésben döntésre hivatott tényezőnek (alkotmány, bírósági szervezeti törvény stb.), hogy egyáltalában melyek lesznek azok az ügyek, amelyeknek eldöntésére a bíróság joghatósága kiterjed, másfelől pedig e körön belől meg kell határozni az ügyekkel való foglalkozás rendjét, azaz közelebbről: szabályozni kell a bírósági szervezet egyes fórumainak egymás közötti viszonyát, így tehát: a bírósági hatáskört.

Ami a probléma első részét illeti, azt nevezetesen, vajon egy államon belül adott körülmények között milyen módon van szabályozva a bíróság és más államhatalmi tényezők joghatósága — úgy véljük —, ezzel ezúttal különösebben részletesen nem kell foglalkoznunk, minthogy az itt mutatkozó kérdések feltárása merőben távol áll felvetett témánk egész tartalmától. Annál inkább figyelmet igényelhet az a további kérdés, amely a hatáskör megoszlásával kapcsolatos.

Első pillanatra úgy látszik, mintha annak a kérdésnek vizsgálata, vajon egy adott állam adott bírósági szervezetén belül a bíróság elé vihető ügyek hogyan, milyen rendszer szerint oszlanak meg, és ennek a megoszlásnak melyek az elvi vagy rendszerbeli szabályai, érdeklődésre nem tarthat számot. Behatóbb vizsgálódás után azonban kitűnik, hogy a kérdés mikénti rendezése nemhogy egyáltalában nem közömbös, de voltaképpen egyenesen sarkalatos tétele az adott állami és társadalmi rendszer helyes és jó, vagy téves és hibás igazságszolgáltatási tevékenységének. Az igazságszolgáltatás helyességének és célravezető voltának — egyéb tényezőktől eltekintve — egyik lényeges próbaköve a

[1] A kizsákmányoló, de különösen a burzsoá bíróságok sajátos szerepéről részletesen szól *Lenin.* Művei 26. kötet Bp. 1952. 480. és köv. old.

[2] Ld. részletesen *Magyary Géza:* Magyar polgári perjog c. művének 95—112. lapjain írottakat. Bp. é. n. 2. kiadás.

[3] *Névai László:* Magyar törvénykezési szervezeti jog. Bp. 1961. 73—74. old.

[4] „Az igazságszolgáltatás a szocialista államban az egységes államhatalom egyik tevékenysége. Ennek végzésével a szocialista állam elkülönített módon megszervezett állami szerveket, bíróságokat bíz meg." *Névai László:* A magyar polgári perjog alapelvei. — A magyar polgári perjog főbb kérdései c. gyűjteményes kiadványban. Bp. 1953. 18. old.

hatáskör problémája, ezen belül is a hatásköri megoszlás szabályozása.

Megállapításunk helyességének alátámasztására — a részletes kifejtést itt is szükségképpen mellőzve — a következőket tartjuk szükségesnek előadni.

Meghatározott állami berendezkedés meghatározott elvi és politikai célkitűzések szolgálatába állítva képzelhető csak el. Hogy ezek a célkitűzések igazságügyi vonatkozásban az államcélt mennyiben tudják helyesen és eredményesen szolgálni, az elsődlegesen a hatásköri rendezés módjától függ. Már önmagában azzal a kezdeti kérdéssel is, vajon a különböző nemű vagy különbözőképpen szervezett bíróságok közül melyiket minősíti az adott állam- és jogrend elsőfokú bíróságnak, elhatározó jelleggel rendezheti az igazságszolgáltatás egész rendjét és működését. A hatáskör széles alapokra helyezett megoldása, az tehát, hogy elsőfokú bíróságként a bírósági szervezet legalsó fokán álló bírósági fórum működjék, és vagy egyáltalában nem vagy csak kivételesen lásson el elsőfokú bírósági tevékenységet a bírósági szervezet második vagy esetleg magasabb lépcsőjén álló bírói hatóság, általában arra utal, hogy az állam politikai, gazdasági és társadalmi berendezkedése demokratikus elveket követ, vagy legalábbis igyekszik ezeket az elveket gyakorlatilag is kifejezésre juttatni. Az ilyen állam bírósági szervezete tehát — egyéb gátló tényezőket most ide nem értve —, alkalmas lehet arra, hogy igazságszolgáltatási politikája a széles néptömegek érdekét szolgálhassa, és a bíróság igénybevétele általában minden állampolgár számára akadályok és nagyobb nehézségek nélkül lehetségessé váljék. Ismételjük azonban: az adott államnak módja van ugyanekkor más eszközökkel erőteljesen megakadályozni a hatáskör ilyen szabályozásában jelentkező általános előnyöket. Ezeket a gátló tényezőket itt — szükségképpen — nem taglalhatjuk.

A most említett megoldással szemben viszont minden olyan szabályozás, amely a hatáskör vonatkozásában nem kizárólag vagy nem túlnyomórészt a bírósági szervezet első lépcsőjén álló bírói fórumra épít, több vagy kevesebb mértékben általában a széles dolgozó rétegek érdekeivel ellentétes igazságügyi politikát folytat, mert éppen a hatáskör ilyen szabályozásával gondoskodik arról, hogy a bíróság igénybevétele vagy nehezebbé váljék, vagy — főleg anyagilag kevésbé tehetősek számára — egyáltalában lehetetlenné legyen téve.

3. *A Magyar Népköztársaság bírósági szervezetének felépítése és a területi elv*

A Magyar Népköztársaság a dolgozó magyar nép állama. Ebben az államban a munkásosztály van uralmon, amely osztály a vele szövetséges dolgozó parasztsággal az egész dolgozó magyar nép érdekében gyakorolja az államhatalmat. A magyar államnak ilyen jellege tehát már önmagában elhatározó tényező — minden egyébtől eltekintve —, abban a vonatkozásban is, hogy ennek az államnak bírósági szervezetét is ugyanazok az elvi és gyakorlati szempontok szabályozzák, amelyek az egész államszervezetre döntő módon jellemzőek.

A dolgozó nép államának bírósági szervezetét szükségképpen kell, hogy jellemezze a dolgozó nép érdekeinek szem előtt tartása. Ez a fontos szempont — több egyéb mellett — elsősorban is azt jelenti, hogy magának a bírósági szervezetnek egyszerűnek, könnyen hozzáférhetőnek, másodsorban pedig olyannak kell lennie, amely szervezet nagyjában-egészében az állam igazgatási szervezetéhez is alkalmazkodik.

Ami e követelményeket illeti, aligha lehet kétséges, hogy a magyar bírósági szervezet mindkét irányú igénynek igen eredményesen eleget tesz. Szervezeti felépítése valóban egyszerű és könnyen áttekinthető, ugyanakkor tökéletesen igazodik az államigazgatás szervezeti felépítéséhez is.

Mindebből természetszerűleg következik, hogy a Magyar Népköztársaság bírósági rendszerének felépítésénél elvi alapként a *területi elv* került alkalmazásra. Ez hazánk viszonylatában azt jelenti, hogy a konkrét ítélkezést, az igazságszolgáltatás gyakorlati munkáját — kevés kivételtől eltekintve — igyekszik általában egészen közel hozni a dolgozó néphez, azokhoz az állampolgárokhoz, akiknek érdekében és akiknek „szolgálatára" az egész bírósági apparátus felállíttatott.

Jelenti ez az elv továbbmenően azt is, hogy az egyes ügyek elbírálása abban a *környezetben és abban a légkörben* történik, amely környezet és légkör az ügyeket létrehozta. Ennek a megoldásnak sokirányú előnyei vitathatatlanok.

A területi elv gyakorlati alkalmazásával jelentkezik az a további következmény is, hogy a polgári perben nélkülözhetetlen bizonyítékok beszerzése ezzel a módszerrel jóval *egyszerűbbé és biztosabbá* is válik. A perben a félnek tényállításait — hacsak azok a köztudomással, vagy a bíróság hivatalos tudomásával nem egyezőek — bizonyítani kell.[5] Ez a bizonyítás akkor lesz legeredményesebb és legmegbízhatóbb, ha a bizonyítékokkal maga a perbíróság foglalkozhatik, azaz a bizonyítást maga a perbíróság „veheti fel".

Végül — de talán nem utolsó sorban — meg kell említenünk a területi elvnek azt a további gyakorlati következményét is, hogy a bírósági eljárás *olcsóbbá tételét* is jelentékeny mértékben szolgálja. Köztudomású, hogy a bírósági eljárás bizonyos költségekkel, kiadásokkal jár. A szocialista igazságszolgáltatás egyik jellemzője, hogy ezeket a költségeket igyekszik minél alacsonyabb szintre szorítani. Ez a törekvés — a költségmentesség és illetékmentesség széles-skálájú rend-

[5] Ezt a gondolatot fejezi ki tételesen — más törvény helyek mellett — különösen a Pp. 163—164. §.

szerének kiépítése mellett — abban is jelentkezik, hogy a bíróság felépítése olyan legyen, hogy az ügyek elbírálásához szükséges bizonyítékok produkálása minél kisebb mértékben vegye igénybe a peres felek anyagi erejét, röviden tehát: az igazságszolgáltatás minél olcsóbbá váljék.

Mindezekből a követelményekből, illetve ezek gyakorlati megvalósításából további — és jelentőségüket tekintve: nem elhanyagolható — előnyök származnak. Közülük különösen ki kell emelnünk két tényezőt: az ítélkezés nevelő hatását és társadalmi ellenőrzését.

A Magyar Népköztársaság bíróságai számára mind az Alkotmánytörvényben, mind a bírósági szervezeti törvényben parancsként előírt rendelkezés, hogy egész működésükkel, jelesül tehát a konkrét ítélkezéssel, *neveljék a dolgozókat* a szocialista társadalmi együttélés betartására.[6] Ennek a követelménynek a bíróság kétféle módon tehet eleget: az ügyek elbírálásával és a bírósági eljárás nyilvánosságával. Egy-egy bírósági döntés meggyőző ereje önmagában rendkívül hatásos nevelő eszköz lehet, ha azt az igazság: azaz tehát a helyes tényállás és a jogszabály helyes alkalmazása, mint két irányadó tényező, támogatja. A társadalmi meggyőzésnek ez a módja azonban csak egészen szűk körre szorítkozhatik, mert közvetlenül csak azokat érinti, akik a perben mint érdekeltek, mint peres felek részt vettek. A társadalmi tudatformálás, a szocialista együttélés szabályainak kialakítása és meghonosítása terén azonban van a bíróságnak egy további és az előzőnél jóval szélesebbkörű nevelő módszere is. Az a tény ugyanis, hogy a bíróság a dolgozók széles rétegeinek közvetlen közelében, nyilvánosság előtt, elvileg bárki által hozzáférhető módon tárgyalja és dönti el az eléje vitt vitás ügyeket, valamint ugyanakkor az is, hogy magában az eljáró bíróságban — az ülnökök személyében — a dolgozó nép nem hivatásos bíró tagjai is résztvesznek, olyan széles lehetőséget állít a bíróság rendelkezésére, hogy ennek igénybevételével a dolgozók százai és ezrei létesíthetnek kapcsolatot a bírósággal és tapasztalhatják a bíróság munkájának tudatformáló hatását. A területi elv gyakorlati megvalósítása ily módon ad egészen közvetlen lehetőségeket a törvényben előírt nevelő funkció betöltésére.

Közvetlen a dolgozó nép körében, tehát a „területen" végzett bírói munka a nevelő funkció ellátása mellett egyidejűleg — szinte a dolgok természetes rendjéből fakadólag — arra is lehetőséget nyújt, hogy a bíróság munkája a *társadalmi ellenőrzés* állandó reflektorfényében álljon. A társadalmi, a népi ellenőrzésnek a szocialista államban különösen nagy jelentősége van. Ezt a jelentőséget a jelen adottságai mellett a jövő fejlődésének törvényszerű iránya is jellegzetesen értékessé teszi. Ma, amikor mind a szovjet államon, mind a magyar államon belül felismerhetők azok a jelenségek, amelyek az össznépi államot létrehozták, illetve ennek kialakulásához a jövőben elvezetnek,[7] különösen értékesnek kell tartanunk a bíróságok társadalmi ellenőrzésének azt a lehetőségét, amelyet a területi elv gyakorlati megvalósítása biztosít. Az egykor majd önmagát igazgató nép ma a társadalmi ellenőrzés kapcsán is megismerkedik azokkal a funkciókkal, amelyeket a jövőben egészében véve neki kell ellátnia. Ehhez mindenesetre igen alkalmas gyakorló eszköz — többek között — a bíróságok munkájának társadalmi ellenőrzése.

4. *Területi elv és hatáskör*

Köztudomású, hogy a Pp. megalkotása óta két ízben is novelláris módosításban részesült. Előbb az 1954. évi VI. törvény — az I. Ppn. —, utóbb az 1957. évi VIII. törvény — az II. Ppn. — alakított és változtatott a polgári peres eljárás egyes rendelkezésein. E novelláris módosítások azonban a Pp. egész szerkezetét, alapvető elveit, valamint rendszerét egyáltalában nem érintették. Így nem történt változás abban a törvényben eredetileg meglevő elgondolásban és ehhez fűződő tételes rendekezésben sem, hogy a bírósági szervezet fórumai között az *általános hatáskörű bíróság a járásbíróság*, az a bírósági szerv tehát, amely az organizmus alapját alkotja, amely ily módon legközelebb áll a dolgozó néphez. A területi elvnek ilyen gyakorlati megvalósítása tehát mintegy *sarkalatos tétele* polgári eljárásjogunknak, és ehhez képest, illetve ezen belül a bíróságok hatásköri kérdései rendezésének is. Ami azonban ennek az elvnek töretlen és érintetlen volta mellett a konkrét gyakorlati kivitelezést illeti, meglehetősen változatos az az út, amelyet e vonatkozásban a Pp. — a kettős novelláris módosítás közvetítésével — a megalkotása óta eltelt több mint tíz év alatt bejárt.

Magának a törvénynek eredeti szövege a járásbíróság hatáskörének megvonásával részletesebb rendelkezést nem nyújtott, mert csak a már említett azt a generális szabályt tartalmazta, hogy amit a törvény nem utal a megyei bíróság hatáskörébe, az a per a járásbíróság előtt indítandó meg. A Pp. első novellája ezen a megoldáson gyökeresen változtatott, és a generális elv fenntartásával, illetve a Legfelsőbb Bíróság hatáskörére is utaló bővítésével egyidejűleg a járásbírósági hatáskört részletesen szabályozta.[8]

[6] 1949. évi XX. tv. 41. §.

[7] A SZKP XXII. Kongresszusa. Bp. 1962. 228—235. old.

[8] Az I. Ppn. szövegezése szerint a járásbíróság hatáskörébe tartoznak „értékhatárra tekintet nélkül: *a)* a munkaviszonyból származó perek, amennyiben nem tartoznak a Munka Törvénykönyve értelmében az egyeztető bizottság hatáskörébe; *b)* a hagyatéki perek; *c)* a társadalombiztosítási jogviszonyból származó perek; *d)* a lakás (épület, épületrész) bérletére és használatára vonatkozó jogviszonyból származó perek; *e)* a szerződéses termelésből származó perek, végül a végrehajtási igényperek abban az esetben is, ha az egyik fél a 23. § b) pontján megjelölt állami szerv."

Külön kell megemlékeznünk a hatásköri változásoknak arról a sajátosságáról, amely a *személyállapottal* kapcsolatos perek vonatkozásában igen jellegzetes alakulást mutat. Azok a változások, amelyek e téren a Pp. megalkotása óta megmutatkoztak, számos, értékes vonását mutatják annak a határozottan felismerhető törekvésnek, amely a járásbíróság általános hatásköri jellegének minél szélesebb megalapozottságát húzzák alá.[9] Mindez igen szemléltetően jelzi a járásbírósági hatáskör fokozatos és hovatovább természetes folyamatnak ható bővülését.

A hatásköri változásokkal kapcsolatosan az eddig említettek mellett külön kell megemlékeznünk arról a módozatról, amely bizonyos *perértékváltozással* tágított jelentős mértékben a járásbírósági hatáskörön, és mozdította elő ily módon a területi elv még kötetlenebb érvényesülését.

A Pp. eredeti szövegezésében „az állam, az államhatalom helyi szervei, az állam intézményei és vállalatai, továbbá a társadalmi szervezetek, végül a szövetkezetek és szövetkezeti központok által vagy ellen indított azok a perek, amelyek tárgyának értéke ötezer forintot meghalad", a megyei bíróság hatáskörébe tartoztak.[10] A fejlődés későbbi éveiben ez az. értékhatár fokozatosan magasabbá válik. Az I. Ppn. szövegezésében a választóvonalat tízezer forint érték jelzi,[11] a II. Ppn. szabályozásában pedig ez az érték már húszezer forint,[12] míg a legújabb módosító rendelkezés szerint az említett percsoportba tartozó jogviták csak akkor tartoznak a megyi bíróság hatáskörébe, ha a per tárgyának értéke háromszázezer forintot meghalad.[13] A fejlődés ilyen irányára tekintettel aligha lesz tagadható, hogy a törvényi szabályozás itt feltárt módosulásaiban egészen határozottan a területi elv tör fokozatosan és egyre szélesebb keretek között előre.

Röviden szólnunk kell még arról is, hogy a korábbi állapottal szemben, amikor is a *kisajátítási kártalanítási perek* a megyei bíróság hatáskörébe tartoztak,[14] a legújabb szabályozás szerint ezeket a pereket is — értékre tekintet nélkül — a járásbíróságok hivatottak elsőfokon elbírálni.[15] Ez a szabály is újólag aláhúzza a jogfejlődésben egyre erőteljesebb teret hódító területi elv gyakorlati érvényesülését.

Ezek alapulvételével egészen jelentéktelen körre zsugorodik az a terület, amelynek peres ügyeiben a megyei bíróság eljárhat.[16] Ha tehát a megyei bíróság és a járásbíróság hatáskörét egymás mellé állítjuk és mind terjedelem, mind súly és jelentőség vonatkozásában összehasonlítjuk, világossá válik az a feltűnően jelentékeny eltérés, amely a két hatáskör között a járásbíróság javára fennáll. Ennek az összehasonlításnak nemcsak abban van jelentősége, hogy a járásbíróság elé utalt ügyek köre — a percsoportok jóval szélesebb skálája folytán — számbelileg, illetve terjedelem dolgában is jóval szélesebb, mint a megyei bíróságé, de abból a szempontból is különösen figyelmet érdemel, vajon az egyes percsoportokon belül milyen gyakori a perek száma, milyen arányokat mutatnak ezek a percsoportok azoknak a percsoportoknak a számadataival szemben, amelyeket első fokon a megyei bíróság hivatott elbírálni. A vizsgálódást

[9] A Pp. eredeti szövege szerint a személyállapottal kapcsolatos perek — az apasági és származás megállapítása iránti egyéb perek kivételével — a megyei bíróság hatáskörébe tartoztak. Ezen a megoldáson lényegében az I. Ppn. sem változtatott, legfeljebb azt tette hozzá, hogy a személyállapottal kapcsolatos perek alatt az örökbefogadás felbontására irányuló pereket is érteni kellett. Jelentős fordulat állott be e téren a II. Ppn. hatálybalépésével. Ez a törvényi rendezés a személyállapotra vonatkozó pereket — ideértve az örökbefogadás felbontására vonatkozó pereket is, — a megyei bíróság székhelyén levő járásbíróság, Budapesten a pesti központi kerületi bíróság hatáskörébe utalta. További lényeges változás végül akkor következett be, midőn a Pp. egyes hatásköri szabályai módosításának kérdése 1961-ben ismét előtérbe került. Ez a legújabb és ezidőszerint is hatályban levő szabályozás a személyállapotra vonatkozó pereket — ideértve ismét az örökbefogadás felbontására vonatkozó pereket is, — a járásbíróság, tehát minden járásbíróság hatáskörébe utalta és ezzel megszüntette a megyei bíróság székhelyén szervezett járásbíróság e vonatkozásban eddig meglevő különös jogállását, külön hatáskörét, amely már lényegében illetékességet is jelentett. Csupán a teljesség kedvéért jegyezzük meg, hogy az apaság és a származás megállapítása iránt folyamatba tett egyéb perek (apaság vélelmének megdöntése, anyaság megállapítása iránti perek) a Pp. megalkotása óta változatlanul a járásbíróság hatáskörébe tartoznak és oda tartoztak akkor is, midőn a személyállapotra vonatkozó pereket kizárólag a megyei székhelyen működő járásbíróság volt jogosult elbírálni.

[10] Pp. 23. § b) pontja a törvény eredeti szövegezése szerint.

[11] Pp. 23. § b) pontja az I. Ppn. szövegezése szerint.

[12] Pp. 23. § b) pontja a II. Ppn. szövegezése szerint.

[13] 1961. évi 14. sz. tvr. 2. §-a.

[14] Pp. 23. § a) pontja a II. Ppn szövegezése szerint.

[15] 1961. évi 14. sz. tvr. 1. §-a.

[16] A jelenlegi törvényi szabályozás szerint a következő percsoportok tartoznak a megyei bíróság hatáskörébe: *a)* az állam, az államhatalom helyi szervei, az állami vállalatok és egyéb állami gazdálkodó szervek, az állami költségvetési szervek, a szövetkezetek, a szövetkezeti vállalatok, a szövetkezetek szövetségei és központjai, végül a társadalmi szervezetek által, vagy ellen indított azok a vagyonjogi perek, amelyek tárgyának értéke háromszázezer forintot meghaladja, kivéve azokat a pereket, amelyeket a 22. § a járásbíróság vagy jogszabály a döntőbizottság hatáskörébe utal; *b)* azok a perek, amelyeket a hatósági jogkört gyakorló személyek által a hivatalos eljárásukban okozott károk megtérítése iránt ellenük, jogutódaik vagy az állam (állami szerv) ellen indítanak; *c)* szerzői jogi perek; *d)* iparjogvédelmi (szabadalmi) stb. perek; *e)* a végrehajtás vagy zárlat megszüntetése vagy korlátozása iránt indított perek, ha a végrehajtási eljárást a megyei bíróság indította meg; *f)* azok a perek, amelyeket a Pp. kihirdetése után hatálybalépett törvény vagy törvényerejű rendelet a megyei bíróság hatáskörébe utal. Kiegészítésként még azt látszik szükségesnek megemlítenünk, hogy az állampolgársági bizonyítvány ténymegállapításainak megtámadásával kapcsolatos perek a megyei bíróságok közül is egy, meghatározott bíróság: a budapesti fővárosi bíróság hatáskörébe tartoznak.

ilyen értelemben is végrehajtva, azt kell tapasztalnunk, hogy amíg a járásbíróság hatáskörébe utalt percsoportok önmagukban is általában — egészen kevés kivételtől eltekintve — jelentős mennyiséget mutatnak, és ehhez képest a járásbíróság munkaterhét alaposan növelik, addig a megyei bírósági hatáskörbe tartozó perek általában csak ritkán, hasonlíthatatlanul kisebb számban lépnek fel.

5. *Néhány gondolat a hatásköri rendezés következetesebbé tételéről de lege ferenda*

Megállapításaink eddigi rendjéből szükségképpen következik annak felismerése, hogy a megyei bíróság mint elsőfokú bíróság hatásköre mind terjedelemben, mind ezen belül az ügyek gyakorisága tekintetében egyaránt *elsorvadt,* és szinte jelentéktelen ahhoz a széles és az ügyek számát tekintve is jóval nagyobb terjedelmű hatáskörhöz képest, amely ez idő szerint a járásbíróságot megilleti. Ezt a körülményt, valamint azt a további tényt is figyelembe véve, hogy ez a járásbíróság javára mutatkozó eltolódás lényegében egy nem is olyan hosszú időre visszatekintő fejlődés eredménye, azt a gondolatot látszanak erősíteni és ezzel összefüggésben azt a kérdést — bizonyos aláhúzott indokoltsággal — feltenni, vajon nem lenne-e célszerű és a már megkezdett folyamatot is befejező olyan szabályozás, amely a megyei bíróság elsőfokú ügyintézését teljesen megszüntetné, és *valamennyi polgári peres ügyet első folyamodásban a járásbíróság hatáskörébe utalna?*

A kérdésre adandó válasznál annak a előkérdésnek elintézéséből kell kiindulnunk, vajon mi az oka annak, hogy polgári peres eljárásjogunk a hatásköri megoszlásnak ez idő szerint is fennálló kettősségét ismeri és fenntartja?

Általánosan elfogadott nézet szerint egyfelől az ügyek — ti. a megyei bíróság hatáskörébe utalt ügyek — súlyossága, másfelől a megyei bíróság személyi összetétele az oka e most említett kettősségnek. Lássuk ezeket kissé közelebbről.

A megyei bíróság mint elsőfokú bíróság hatáskörébe ez idő szerint elsősorban is azok a vagyonjogi perek tartoznak, amelyeket az állam, az államhatalom helyi szervei, intézmények, vállalatok, társadalmi szervezetek, szövetkezeti központok stb. indítanak, vagy amelyeket mások indítottak ellenük, és mindkét esetben a per tárgyának értéke a háromszázezer forintot meghaladja. Ennek a szabályozásnak lényeges része — amely feltehetőleg az ügy „súlyát" is jelenti —, hogy az említett érték a háromszázezer forinton felül legyen.

Nem kétséges, hogy háromszázezer, illetve ezen felüli forintösszeg jelentős érték, amely felett való bírósági döntés kialakítása komoly megfontolást és körültekintést igényel. Az itt elkövethető hibák, vagy tévedések hatásaikat esetleg a népgazdaság rendjében is hátrányosan éreztethetik.

Elhagyva itt annak kifejtését, hogy adott körülmények között jelentéktelennek látszó, egészen csekély értéket jelentő per is lehet igen fontos, életbevágó és emberi sorsokat eligazító jellegű, és csupán utalva arra, hogy a bíróság számára sem elvileg, sem gyakorlatilag nem lehetnek fontos, vagy kevésbé fontos ügyek, úgy véljük, magának a „nagyobb értéknek" a jelenlétéhez nem fűzhetők azok a következtetések, amelyek nyomán a megyei bírósági hatáskör különösebben indokoltnak volna mondható. Ez a „nagyobb érték" ugyanis nem kizárólag a megyei bíróság hatáskörébe utalt és most megjelölt ügycsoporton belül jelentkezhetik, hanem felléphet azoknál az ügyeknél is, amelyeket — értékre tekintet nélkül — a járásbíróság hivatott elsőfokon elbírálni.

Ha a járásbíróság ma már egészen szélesre méretezett hatásköri szabályozását áttekintjük, azt kell tapasztalnunk, hogy akadnak itt ügycsoportok, amelyekben sem elvileg, sem gyakorlatilag nem kizárt a „nagyobb értékű", tehát az olyan per, amely tárgyának értéke a háromszázezer forintot — esetleg jelentős mértékben is — meghaladja. A társadalombiztosítási jogviszonyból, a szerződéses termelésből és a baleseti kártérítésből származó perek elérhetik, sőt meghaladhatják azt a „nagyobb értéket", amelyet e vonatkozásban a jelenleg megyei bírósági hatáskörbe utalt fenti perek tárgyának mértékeként a törvény háromszázezer forintban jelöl meg. Gyakoriság és ismétlődöttség vonatkozásában is azt lehet megállapítanunk, hogy ezek a járásbírósági hatáskörbe tartozó, magasabb értékű perek országszerte nagyobb számban fordulnak elő, mint azok a jogviták, amelyek a Pp. 23. § (1) bekezdésének *b)* pontja szerint — háromszázezer forintot meghaladólag — a megyei bíróság hatáskörébe tartoznak. Mindez kétségkívül arra utal, hogy a szabályozás e módjánál az ezzel kapcsolatosan kifejtett elvi alap gyakorlatilag csak kis részben van meg. Ez az indok tehát a jelenleg megyei bírósági hatáskörbe utalt ügyek idetartozását megnyugtató módon nem támasztja alá.

Tovább vizsgálva a megyei bíróság hatáskörét, a Pp. rendelkezései szerint ide tartoznak azok a perek, amelyeket a hatósági jogkört gyakorló személyek által a hivatalos eljárásukban okozott károk megtérítése iránt ellenük, jogutódaik vagy az állam, illetve állami szerv ellen indítanak.[17]

Tagadhatatlan, hogy ezeknek a most felsorolt ügyeknek helyes és megnyugtató elbírálásához nagy körültekintés és alapos felkészültség szükséges. Mégis egyfelől az a körülmény, hogy az ilyen természetű ügyek tényállása általában nem bonyolult, másfelől pedig az a tény, hogy az ilyen típusú ügyek egészen szórványosan for-

[17] Pp. 23. § (1) bekezdésének c) pontja.

dulnak elő és ehhez képest súlyuk és jelentőségük egészen csekély, arra engednek következtetni, hogy igazságszolgáltatásunk rendjét egyáltalában nem zavarná, mégcsak nem is érintené, ha ezeknek a pereknek a tárgyalását a törvényalkotó rábízná a járásbíróságokra. Úgy véljük, semmi komoly gyakorlati érv nem szól amellett, hogy ezek a perek a megyei bíróság hatáskörébe tartozzanak.

Lényegében ugyanezeket a megállapításokat tehetjük a szerzői jog, iparjogvédelmi, valamint a végrehajtás vagy zárlat megszüntetése vagy korlátozása iránt indított perekre vonatkozólag is, de ugyanilyen elbírálás alá vonhatók azok a perek is, amelyeket külön törvény vagy törvényerejű rendelet utal a megyei bíróság elsőfokú ügyintézése elé.[18] E most említett percsoportok egyikéről sem állítható, mintha a megyei bíróságok elsőfokú munkáját túlságosan gyakran vagy feltűnően nagy számban vennék igénybe. Ugyanakkor egyik, most említett percsoport sem olyan természetű, amelynek ellátásához különleges jogszabályismeret és felkészültség lenne szükséges.

Mindebből — összefoglalólag — az tűnik ki, hogy ezeknek az ügyeknek a megyei bíróság hatáskörébe való utalását *döntő jelentőségű szempont nem támogatja,* a hatáskör ilyen megoszlásának elhatározó jellegű indokai nincsenek.

Lássuk most, vajon mennyiben áll meg a hatásköri szabályozás ez idő szerinti módozatának alátámasztására felhívott az a másik érv, amely arra támaszkodik, hogy a megyei bíróság ügyintézőinek sorában jóval több a tapasztaltabb, nagyobb gyakorlattal és szélesebb szakmai felkészültséggel rendelkező bíró.

Aligha volna tagadható, hogy a megyei bíróságok személyi összetételére vonatkozó ez a megállapítás nagyjában-egészében helytálló. Ha azonban a járásbírósági hatáskörbe utalt ügyeket mind súlyban, mind gyakoriság dolgában a megyei bírósági hatáskörbe utalt ügyekkel egybevetjük, nem lehet kétséges, hogy a járásbírósági hatáskörbe utalt ügycsoportok között is több olyan pertípus akad, amely a bíróság, közelebbről tehát: a tanácsvezető bíró szakmai felkészültségét, jó jogászi tudását alaposan próbára teheti. Csak kiragadott példaként utalunk a munkaviszonyból származó, a társadalombiztosítási vagy a hagyatéki perek elbírálásánál fellépő sokágú jogi problémára. Ezeknek a pereknek megnyugtató elbírálásához aligha kell csak valamivel is kevesebb szakmai felkészültség és jogszabályismeret, mint a megyei bírósági hatáskörbe tartozó bármelyik percsoport ügyeinek eldöntéséhez. Ha pedig ez így van — és a gyakorlat megállapításaink helyessége mellett szól —, úgy nem látszik tarthatónak ez a második érv sem annak a megoldásnak helyessége mellett, amely a megyei bíróságon működő ügyintézők magasabb felkészültségét, nagyobb szakmai tudását és gyakorlati ismereteit állítja előtérbe.

Témánk feldolgozásának eddigi rendjén arra a megállapításra jutottunk, hogy a hatásköri szabályozás elvi és gyakorlati vonatkozásban akkor válnék következetesebbé és teljessé, ha az elkövetkezendő törvényalkotás a megyei bíróságok hatáskörének teljes felszámolásával a járásbíróságokat minden vonatkozásban valóságos alapbírósággá változtatná. Ezzel a megoldással jelentkeznének csorbítatlanul azok az előnyök és jellegzetes értékek, amelyekre előzőleg — a területi elvvel kapcsolatosan — már részletesen kitértünk.

A megoldásnak ez a módja természetszerűleg lényeges változásokat eredményezne a Legfelsőbb Bíróság feladatkörének vonatkozásában is. Az a körülmény, hogy a bíróság elé vihető valamennyi polgári ügyet a járásbíróság lenne hivatva elbírálni, gyakorlatilag és eljárásjogilag is azt jelentené, hogy a megyei bíróság működését csupán mint fellebbviteli bíróság fejtené ki. Ebből továbbmenően az is következnék, hogy a Legfelsőbb Bíróság — a törvényességi óvások folytán eléje kerülő ügyeket leszámítva — konkrét ítélkezési tevékenységet egyáltalában nem fejtene ki. A megoldásnak ilyen módozatából több, jellegzetes és figyelemreméltó hatás származnék.

Egyik ilyen sajátos következményként jelentkeznék az, hogy a megyei bíróságok mint ügyintéző *másodfokú bíróságok irányító tevékenysége lényegesen súlyosabbá válnék,* mint amilyen súly és jelentőség ma ennél a bíróságnál a polgári ítélkezés vonatkozásában tapasztalható. Nem kétséges, hogy a megyei bíróságokon ez idő szerint is működnek a polgári kollégiumok, amelyeknek egyik legfontosabb feladata a járásbíróságok gyakorlatának irányítása, egységesebbé és elvszerűbbé tétele. Ámde ezt a tevékenységet a kollégiumok ez idő szerint nem úgy fejtik ki, ahogyan ezt a jogszabályalkotó elgondolta. Az időszakonként összeülő polgári kollégiumok foglalkoznak ugyan bizonyos — és rendszerint az igazságügyminisztérium által előírt problémacsoportokkal, amelyek a gyakorlati ítélkezés egy-egy területét ölelik fel, azonban e tevékenységüknek tényleges értéke nagyjában-egészében megmarad a regisztrálás, a helyzet- és problémafelmérés síkján, és a tényleges irányítás munkája lényegében a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának ügykörébe megy át.

A hatásköri rendezésnek általunk említett módozata mellett viszont ez a tevékenység megváltoznék. Annak folytán ugyanis, hogy a megyei bíróság e rendezés szerint csupán másodfokú ítélkezési gyakorlatot folytatna, egyfelől az ügyek fellebbezési szakban történő elbírálásával, másrészt a járásbíróságok fokozottabban megvalósítandó tényleges ellenőrzésével jóval szélesebb körben kapcsolódhatnék be a járásbíróságok érdemi ügyintézési munkájának egész menetébe. A járásbíróságok érdemi munkájának gyakori és folyamatos ellenőrzése kétségkívül feltárná azokat az ítélkezési hiányosságokat és

[18] Pp. 23. § (1) bekezdésének d)—g) pontja.

téves állásfoglalásokat, amelyek a hatásköri rendezés mai formája mellett soktekintetben rejtve maradnak a megyei bíróság, közelebbről pedig: a megyei bíróság polgári kollégiuma előtt. El kellene végre jutnunk annak a törvényi célnak megvalósításához, hogy a megyei bíróságnak az eddiginél jóval több ideje és lehetősége nyíljék arra, hogy a járásbíróságok ítélkezési munkáját rendszeres vizsgálatokkal és az ellenőrzés és patronálás jóval szélesebb körben mozgó gyakorlásával egészen közelről megismerhesse. Mindez olyan adatokat szolgáltathatna a megyei bíróság polgári kollégiumának, amelyek alapján a kollégium a megye területén folyó polgári ítélkezés egészéről valóságos képet kaphatna, és ennek nyomán rendre állást foglalhatna azokban a problémákban, amelyek a megye elsőfokú bíróságainál az ítélkezés kapcsán felmerültek, és amelyek — éppen az egységes gyakorlat kialakítása érdekében — megoldást is igényelnek.[19] Ezzel lehetővé válnék, hogy a megye területén folyó ítélkezési gyakorlat ellenőrzésének és egységessé tételének munkáját az a szerv: — a polgári kollégium — gyakorolja, amely a jelenlegi szabályozás szerint is elsősorban erre hivatott. Ezek a megyei bírósági polgári kollégiumi állásfoglalások természetesen éppenúgy csak irányító és eligazító jellegűek volnának, mint amilyenek ezidőszerint a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának állásfoglalásai, azaz: nélkülöznék a kötelező erőt. Egy lényeges változás azonban kétségkívül volna, az nevezetesen, hogy a megyei bírósági polgári kollégiumi állásfoglalások nem szorulnának a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának felülbírálására és hatásukat ettől függetlenül fejtenék ki.

E megoldással szemben érvként kétségkívül felhozható az, hogy a rendezés ilyen módja mellett az országos bírói gyakorlat egységessé tétele voltaképpen kicsúsznék a Legfelsőbb Bíróság kezéből s a különböző megyei bíróságok különböző álláspontot elfoglaló polgári kollégiumai legfeljebb egy-egy megye területére biztosítanák úgyahogy a kívánatos egységes ítélkezést, míg országos viszonylatokban a helyzet lényegesen oldottabbá, szétesőbbé, tehát végső soron súlyosabbá és zavarosabbá válnék.

Ez az ellenérv azonban nem mutatkozik helytállónak, ha a szabályozás ilyen tartalmát — amint ezt a továbbiakban kifejtjük — következetesen végigvisszük és kifejlesztjük.

A megyei bíróságok polgári kollégiumainak állásfoglalásait a Legfelsőbb Bíróság állandóan és rendszeresen figyelemmel kísérné. Egyfelől a polgári kollégiumok ülésein a Legfelsőbb Bíróság minden esetben kötelezően képviseltetné magát, másfelől az említett állásfoglalások — nem ugyan jóváhagyás végett — minden esetben felterjesztendők lennének a Legfelsőbb Bírósághoz. Mindezekből a legfelsőbb bírói testület állandóan és folyamatosan tájékozódhatnék a polgári peres eljárásban országszerte uralkodó gyakorlatról, és amennyiben egy-egy kérdésben ezt a gyakorlatot szerteágazónak, törvénysértőnek találná, nem kollégiumi állásfoglalással, hanem *elvi döntéssel* adna — kötelező erejű — útmutatást és irányítást az elsőfokú bíróságok számára. A megoldás ilyen módozatából kettős előny származnék.

Egyfelől megszűnnék a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumi állásfoglalásainak az a számban már ezret megközelítő és így az átlagos figyelmet és felfogóképességet régen meghaladott, bőséges áradása, amely ez idő szerint már önmagát fékezve teszi hatástalanná a polgári kollégium tevékenységét. Ugyanekkor megszűnnék az a helyzet is, hogy a Legfelsőbb Bíróság sorozatosan meghozott polgári kollégiumi állásfoglalásai — éppen a kötelező erő hiányában — csak lehetőségét adják az irányításnak, és ezeknek az állásfoglalásoknak hatályossága attól legyen függővé téve, vajon az ügyintéző bíróság helyesnek vagy helytelennek látja azok gyakorlati alkalmazását.

Másfelől megerősödnének és végre az Alkotmány és a bírósági szervezeti törvény által meghatározott méltó helyre kerülne a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenysége is, mert az elvi döntések megalkotásával elnyerné azt a kötelező erőt, amely ily módon valóban képes lenne a bírói gyakorlat egységének szilárd és következetes megvalósítására.

Ellenérvként könnyen felhozhatónak látszik az, hogy az általunk javasolt ilyen megoldás lényegében csak azzal járna, hogy a jelenlegi polgári kollégiumi állásfoglalások nagy része elvi döntéssé alakulna, ezek száma rendkívül felszaporodna, és így lényeges változás nem, csupán a kollégiumi állásfoglalások felől az elvi döntések irányába bekövetkező számszerű eltolódás mutatkoznék, ami gyakorlati értéket tulajdonképpen nem jelentene. Ez az érv azonban nem helytálló.

A hatásköri szabályozásnak általunk előadott módjával — amint kifejtettük — kétségkívül velejárna az a szükségképpeni követelmény és ezzel összefüggésben az az előnyös következmény, hogy a megyei bíróság az alája rendelt járásbíróságok ítélkezési tevékenységét az eddiginél jóval behatóbban ellenőrizné. Így tehát a járásbíróságok gyakorlatában mutatkozó eltérések egységes mederbe terelése érdekében megalkotott megyei bírósági polgári kollégiumi állásfoglalások — még kötelező erő hiányában is — alkalmasak lehetnének a megye polgári ítélkezéseinek egységesebbé tételére. Az így egységesebbé váló joggyakorlat kevésbé igényelné a Legfelsőbb Bíróság elvi irányítását. Ugyanakkor azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a gyakorlati problémák, az ítélkezés kapcsán felmerült kérdések megoldásai sem egyöntetűen és

[19] A Szovjetunió bíróságainak ezirányú tevékenységével kapcsolatosan ld. *Janovszkij:* A másodfokú bíróság jogköre a polgári ügyek elbírálásánál. — Cikkgyűjtemény a külföldi jogi irodalom köréből. 1956. 369—372. old.

azonos módon lépnek fel minden megyében. Vannak olyan megyei bíróságok, amelyek területén teljesen ismeretlenek azok a kérdések, amelyek más megyei bíróság polgári ítélkezését gyakorta foglalkoztatják. Ebből viszont az következik, hogy ha a megyék egy részében kialakított polgári kollégiumi állásfoglalások a törvényeknek és a jogszabályoknak megfelelnek, ugyanakkor pedig más megyei bíróságok területén ezek a problémák fel sem merülnek, elvi döntés megalkotása merőben szükségtelen.

Ugyanígy nem indokolt elvi döntés hozatala akkor sem, ha a bírósági gyakorlat a megyei polgári kollégiumi állásfoglalások tükrében általában egységes és azonos képet mutat. Mindezek a körülmények odavezetnek, hogy a megalkotásra kerülő elvi döntések száma korántsem lesz olyan jelentékeny, mint amilyen nagy számban vált szükségessé ezideig a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumi állásfoglalásainak létrehozása.

De bármennyire is fennmarad, vagy csak szűkebb keretek között érvényesül az elvi döntések útján jelentkező irányító tevékenység, nem hallgatható el ennek a megoldásnak az a kétségtelen óriási előnye, hogy az elvi döntések a bíróságokra nézve kötelezőek. Még olyan nagyszámú elvi döntés is jóval eredményesebben szolgálja az igazságszolgáltatás egységének megvalósulását, mint bármilyen mennyiségű, de kötelező erővel nem bíró kollégiumi állásfoglalás.

Nem hallgatható el, hogy a hatáskör jelenlegi szabályozása és a Legfelsőbb Bíróság irányító tevékenysége között ez idő szerint is van bizonyos feszültség, mert — a korábban már érintett okok folytán — a legfelsőbb bírói testület már a jelenlegi törvényi rendelkezések mellett is nagyrészt el van zárva a konkrét ítélkezési munkában való részvételtől. Ezt a feszültséget csak részben enyhíti a törvényességi óvások gyakori jelentkezése, amely jelenség viszont gyakorlatilag abban a vonatkozásban mondható egészségtelennek, hogy egy rendkívüli perorvoslati formát vált át lényegében rendszeresen és következetesen alkalmazott perorvoslati eszközzé. Az általunk javasolt megoldás viszont ezt a feszültséget csak növelni látszik, és a törvényességi óvásokkal kapcsolatos eltorzuláson sem módosít. Ez a megállapítás azonban nem alapos.

Álláspontunk szerint a bírósági gyakorlat egységességének megvalósítását a Legfelsőbb Bíróság *nem elsősorban konkrét ítélkezéssel hivatott elérni,* sőt úgy véljük, hogy az irányításnak ez a formája nem szükségképpen nélkülözhetetlen, hogy az említett munkát a legfelsőbb bírói testület eredményesen és jól elláthassa. Ilyen nézőpontból kiindulva viszont a már említett feszültségnek voltaképpen nincs gyakorlati jelentősége, mert az irányító munkához a konkrét ítélkezés nem feltétlenül szükséges. Ha pedig ilyen tevékenységre mégis szükség lenne, ez a lehetőség a törvényességi óvások elbírálásában rendelkezésre állhat.

Egyébként a törvényességi óvásokkal összefüggésben röviden érintenünk kell azt a kérdést is, vajon az általunk előadott hatásköri módosítás és az ezzel járó következmények tükrében milyen szerep várhat erre a rendkívüli perorvoslati módra

Első pillanatra az látszik megállapíthatónak, hogy az általunk feltárt megoldással a törvényességi óvások száma egyáltalában nem fog csökkenni, sőt — éppen a megyei bíróságok polgári kollégiumainak esetleges eltérő állásfoglalásai nyomán — ez a szám szaporodni is fog. Úgy véljük, ezzel a veszéllyel nem, sőt ennek az ellenkezőjével kell számolnunk.

Ha abból indulunk ki, hogy a Legfelsőbb Bíróság elvi döntésének meghozatalával kapcsolatos tevékenysége a mainál jóval szélesebb és kiterjedtebb jelleget ölt, úgy a törvénysértések számának jelentős csökkenésére lehet számítanunk. Ha ugyanis a bíróságok számára éppen a vitás, bizonytalan, többféle megoldás lehetőségével járó kérdésekben rendelkezésre fog állni a kötelező erejű elvi döntés, jóval kevesebb lesz azoknak az érdemi határozatoknak a száma, amelyeket törvényességi óvással lehet, illetve kell megtámadni. Így ez a perorvoslati mód hovatovább egyre inkább visszatér eredeti medrébe és azzá válik, amivé a törvényhozó voltaképpen megalkotta: rendkívüli, csak kivételesen igénybevehető eszközzé, amely már nem is annyira a törvénysértő, mintsem a megalapozatlan határozatok orvoslását célozza. A határozatok megalapozatlansága viszont már nem olyan probléma, amelynek megoldása érdekében elvi irányító munkára, hanem sokkal inkább alapos és körültekintő konkrét bírósági tevékenységre van és lesz szükség.

Novák István

A munkaviszony szünetelése*

Gyakran előfordul, hogy a munkaviszony fennáll, de a felek valamelyike rövidebb vagy hosszabb ideig nem tud eleget tenni a munkaviszonyból folyó kötelezettségeinek. Így, ha a dolgozó bevonul katonai szolgálatra, fizetés nélküli szabadságot vesz igénybe, javító-nevelő munka büntetését tölti, letartóztatásba helyezik, tanulmányi szabadságon van. De vannak más esetek is, amikor a dolgozó véletlen körülményre, jogos indokokra, jogszabályi rendelkezésekre hivatkozással nem tud eleget tenni bizonyos időn

* A tanulmány a szerző által a Magyar Jogászszövetségben 1964. március 20. napján tartott előadás anyagának felhasználásával készült.

keresztül a munkaviszonyból folyóan őt terhelő kötelezettségeknek.

Ezeknek a helyzeteknek a jog eszközeivel való felmérése, a megfelelő következtetések levonása sokszor nem könnyű feladat. A munkát az is nehezíti, hogy a kérdések átfogó szabályozása hiányzik, az elméleti alapok kimunkálatlanok. A Munka Törvénykönyve a munkaviszony szüneteléséről semmiféle rendelkezést nem tartalmaz, és a végrehajtási rendelet is csak két helyen említi a munkaviszony szüneteléséét.[1] A legtöbb szünetelési tényállás nem is munkajogi szabályokban szerepel, hanem különböző jogágakhoz tartozó jogszabályokban, ami lehetetlenné tette, hogy a munkaviszony szüneteléséének egységes fogalmi elemei kialakuljanak. A meglevő szabályozás kazuisztikus és az elvi megalapozást teljesen nélkülözi.[2]

Ilyen körülmények között időszerűnek mutatkozik azoknak a szempontoknak a kimunkálása, amelyek ennek az intézménynek a tisztázását és megfelelő elvi alapokra helyezését elősegítik. Úgy véljük, helyesek azok a nézetek, amelyek szerint bizonyos tipikus tényállások kialakítására kell törekedni és a jogkövetkezményeket ezeknek megfelelően kell csoportosítani.[3]

Amikor tehát most az alábbiakban megkíséreljük a munkaviszony szüneteléséének egyes típusait kialakítani, mindenekelőtt abból indulunk ki, hogy *a munkaviszony szüneteléséét* el kell választani *a munkavégzési kötelezettség szüneteléséétől,* minthogy nemcsak valamely szociológiai és jogi jelenségre vonatkozó nézetek különbözősége okozhat félreértéseket, hanem a különböző helyzetekre alkalmazott kifejezések hasonlósága is.

A munkavégzési kötelezettség szüneteléséénél a dolgozó valamely oknál fogva mentesül az alól a kötelezettség alól, hogy munkát végezzen, viszont a munkáltatót rendszerint továbbra is terheli a munkabérfizetési kötelezettség, valamint a munkaviszony alapján fennálló egyéb szolgáltatások teljesítéséének kötelezettsége.[4] Így pl. a munkavégzési kötelezettség szüneteléséével állunk szemben pihenőidő, rendes és rendkívüli szabadság, állampolgári kötelezettségek teljesítéséének időtartama alatt. Ilyenkor tehát a munkaviszonynak csak egyik *tartalmi eleme* szünetel, szemben a munkaviszony szüneteléséével, amikor a munkaviszony a maga egészében, a belőle fakadó összes jogokkal és kötelezettségekkel együtt szünetel. Természetesen ez a megállapítás csak nagyban-egészben érvényes, mert vannak — amint a továbbiakban látni fogjuk — a munkaviszony szüneteléséének is olyan esetei, amikor bizonyos jogok és kötelezettségek tovább élnek. Éppen ezért van olyan nézet is, hogy az utóbbi esetben nem is beszélhetünk a munkaviszonynak a szó tulajdonképpeni értelmében vett szüneteléséről, hanem legfeljebb a munkaviszony részleges szüneteléséről,[5] és ennek terminológiailag is kifejezésre kell jutnia.[6]

A továbbiakban az eljárásnak azt a módszerét választjuk, hogy mindenekelőtt azokat az eseteket kívánjuk megvizsgálni, amikor a munkaviszony szüneteléséének oka a *dolgozó oldalán* merül fel. Majd rátérünk azoknak az eseteknek a vizsgálatára, amikor a munkaviszony szüneteléséének oka a *vállalat oldalán* jelentkezik. Ehhez kapcsolódva kívánjuk tárgyalni a munkaviszony külső körülmények okozta szüneteléséének egyes eseteit.[7] Végül általános következte-

[1] Választásnál az alkalmazás napjától a jóváhagyásig a dolgozó korábbi munkaviszonya szünetel. (Mt. V. 20. § 3. bek.), továbbá a dolgozó előzetes letartóztatásával kapcsolatban mondja ki a jogszabály a munkaviszony szüneteléséét (Mt. V. 183. § 1. bek.).

[2] A munkaviszony szüneteléséének kérdése a nyugati államokban is élénk vita tárgya, mutatott rá *Szőgyényi Zoltán* (Földművelésügyi Minisztérium) az említett előadást követő vitában, ahol ezt az intézményt főleg a dekonjunktúra idején rendszerint elkerülhetetlenné váló elbocsátások megelőzéseképpen kívánják alkalmazni. A szünetelés intézményének tartalma ezekben az országokban is vita tárgya, jóllehet e fogalmat használják az egyes jogszabályok, a bírói gyakorlat is kénytelen számolni vele, a tudományos művekben is elvétve szerepel e fogalom. V. ö. *Toshio Yamaguchi:* La théorie de la suspension du contrat du travail et ses applications pratiques dans le droit des pays membres de la communauté européenne. Paris, 1963. Librairie générale de droit et de jurisprudence. R. Pichon et R. Durand-Auzias. 2. old.

[3] Vö. *Weltner Andor* felszólalásával az említett vitában. Nevezett még hozzáfűzte fentiekhez, hogy ugyanakkor nem lehet a centrális szabályozást részletekbe menően alkalmazni, hanem teret kell engedni a minisztériumi-szakszervezeti jogszabályalkotás praxisának. Ez azt jelenti, hogy törvényi szinten csak a legfontosabb kérdéseket kellene szabályozni, és a részletek tekintetében az egyes minisztériumoknak kellene rendelkezniök az illetékes szakszervezetekkel egyetértésben az illető gazdasági ágazat konkrét adottságaira figyelemmel. A megfelelő csoportosítás mellett foglalt állást *Eörsi Gyula* is a tanulmányi téziseinek kérdéséről az MTA Állam és Jogtudományi Intézetében 1963. december 10. napján tartott vita alkalmával.

[4] *Weltner Andor:* A magyar munkajog. I. köt. Tankönyvkiadó. 1960. 158. old.

[5] Vö. *Szabó Mihály* (Közlekedési és Postaügyi Minisztérium) felszólalásával az említett vitában.

[6] A szóbanforgó jelenség lényegének meghatározása a nyugati irodalomban sem egyértelmű. A *belga* álláspont a szerződés által megállapított kötelezettségek teljesítésének felfüggesztéséről beszél. A *francia* álláspont szerint a szerződés felfüggesztésével állunk szemben, anélkül, hogy a szerződési viszony véget érne. A *holland* felfogás viszont igen találóan mutat rá arra, hogy a szerződés felfüggesztésének hipotézise nem áll meg, mert a felek kötelezettségei nem szűnnek meg teljesen és a munkáltató gyakran köteles a munkabért bizonyos ideig teljesen vagy részben fizetni. Legfeljebb arról van szó, hogy a szerződési viszony lassított életet folytat. *Toshio Yamaguchi,* i. m. 8. old.

[7] *Miholics Tivadarnak* (Munkaügyi Minisztérium) az említett vita során előterjesztett javaslata szerint a következő eseteket kellene megkülönböztetni: *1.* a munkaviszony szünetelése a dolgozónak felróható, *2.* a munkaviszony szünetelése a dolgozónak nem róható fel, a szünetelési ok a vállalat körében jelentkezik. Ilyenkor differenciálni lehet aszerint, hogy a szünetelés a vállalatnak felróható vagy sem. *3.* A munkaviszony szünetelése külső okra vezethető vissza (ide kívánja sorolni a munkaviszony katonai szolgálat, külföldi munkavállalás, stb. esetében történő szüneteléséének tényállásait is). A kategorizálásnak azért van jelentősége, mert eltérően

téseket kívánunk levonni a munkaviszony szünetelése szabályozásának esetleges távlati perspektívájára tekintettel.

I.

Amikor a munkaviszony szünetelésének oka a dolgozó oldalán merül fel, lényegében véve két esetet kell megkülönböztetni, nevezetesen, hogy a szünetelés a dolgozónak felróható-e vagy sem. Az utóbbi kategória sajátos fajtájaként lehet tekinteni a szünetelésnek azt az esetét, amikor a szünetelést a felek megállapodása idézi elő, amikor tehát felróhatóságról szintén nem beszélhetünk, de a tényállás mégis bizonyos mértékben más, mint a munkaviszony ex lege szünetelésének eseteiben. E felosztást alapul véve mindenekelőtt azokat az eseteket fogjuk vizsgálni, amikor a munkaviszony szünetelése a dolgozónak nem róható fel.

1. Ex lege szünetel a munkaviszony a dolgozó katonai szolgálata,[8] külföldi munkavállalás,[9] tanulmányi szabadság,[10] valamely funkcióra megválasztás[11] esetén. Kíséreljük meg ezekben az esetekben a munkaviszony szünetelésének tartalmát kialakítani az alábbi szempontok szerint:

a) A munkaviszony szünetelése esetén egyik legfontosabb kérdés, hogy a szünetelés időtartama beszámít-e a munkaviszony időtartamába, aminek az egyes előnyök (kedvezmények) alapjául szolgáló folyamatos munkaviszony időtartamának, valamint az egyes társadalombiztosítási szolgáltatások feltételét alkotó szolgálati idő tartalmának számítása szempontjából van jelentősége.[12] Magától értetődő lenne, hogy olyankor, amikor a munkaviszony a dolgozónak fel nem róható okokból szünetel, hogy a szünetelés időtartamát a jogszabály munkában eltöltött időnek tekintse, mind az egyes munkajogi előnyök (pótszabadság, jubileumi jutalom iránti igény stb.) mind a társadalombiztosítási igények, elsősorban a nyugdíjigény keletkezése szempontjából. Ezt a jogszabály kifejezetten külföldi munkavállalás [4/1963. (III. 17.) korm. sz. rendelet 2. §.] és katonai szolgálat esetére (3050/1949. korm. sz. rendelet 6. §.) biztosítja is. Viszont az ösztöndíjjal folytatott tanulmányok ideje a munkavégzéshez fűződő jogok szempontjából nem tekinthető munkaviszonyban töltött időnek [1/1961. (XI. 17.) Mü. M.—M. M. számú rendelet 7. §-a] és nem tekinthető annak a nyugdíjigény megállapítása szempontjából sem a 67/1958. (XII. 24.) Korm. sz. rendelet 24. § (1) bek. *f)* pontja értelmében. A Munkaügyi Minisztérium továbbá 52. sz. állásfoglalásában[13] a 2071/1956. (V. 30.) Mt. h. III/1. pontjával kapcsolatban kimondotta, hogy a szakérettségis tanfolyam és ennek folytatásaként az egyetemek és főiskolák nappali tagozatán töltött tanulmányi időt nem lehet munkaviszonyban töltött időnek tekinteni. Nyilvánvalóan nem tekinthető annak társadalombiztosítási szempontból sem. Kivételt képeznek a párt, állami és tömegszervezeti ösztöndíjasok, akiknél a tanulmányi ösztöndíjat munkabérnek kell tekinteni [1001/1962. (I. 13.) számú hat.], aminek következménye az, hogy utóbbiak tanulmányi szabadságát mind a munkajogi kedvezmények, mind a társadalombiztosítási szolgáltatások szempontjából munkaviszonyban töltött időnek kell tekinteni.

b) További fontos probléma a szünetelő munkaviszony védelmének kérdése, ami lényegében azt a problémát jelenti, hogy a szünetelő munkaviszony a munkáltató részéről felmondással megszüntethető-e. Ha a munkaviszony katonai szolgálat, vagy ösztöndíjjal folytatott tanulmányok miatt szünetel, kifejezett jogszabályi rendelkezés tiltja a munkaviszonynak felmondással való megszüntetését [honvédelmi törvény 47. § 3. bek., illetve Mt. V. 37. § 1. bek. *e)* pontja]. Viszont nincs kifejezett rendelkezés arra az esetre, ha a munkaviszony külföldi munkavállalás miatt olyankor szünetel, amikor magyar állampolgár magyar külkereskedelmi szervek által kötött szerződés végrehajtásaképpen vállal külföldön munkát. A 46/1962. (XII. 24.) számú korm. rendelet 1. § *j)* pontjának második fordulata a felmondási tilalmat csak államközi egyezmény végrehajtásaképpen történő külföldi munkavállalás tekintetében mondja ki, ennek

fognak alakulni a szünetelés egyes konzekvenciái aszerint, hogy a tényállás melyik csoportba tartozik.

Lengvári Anna (Könnyűipari Minisztérium) a szünetelés eseteit aszerint kívánja csoportosítani, hogy a munkaviszony szünetelésére a dolgozó hibájából (pl. javító-nevelő munka), a vállalat üzemkörébe eső okból (pl. fagyszabadság), a dolgozó érdekében, de központi rendelkezés alapján (pl. gyermek gondozására, vagy külföldi kiküldetés esetére engedélyezett fizetés nélküli szabadság), vagy a dolgozó egyéni érdekében (pl. Mt. 57. § 1. bek. alapján engedélyezett fizetés nélküli szabadság) került sor

[8] Az 1960 : IV. tv. (honvédelmi törvény) 46. § 1. bek.

[9] 4/1963. (III. 17.) korm. rendelet 2. § 1. bek.

[10] A társadalmi tanulmányi ösztöndíjasok munkaviszonyával és társadalombiztosításával kapcsolatos egyes kérdések rendezéséről szóló 1/1961. (XI. 17.) Mü. M.—M. M. sz. együttes rendelet 2. § 1. bek.

[11] Mt. V. 20. § 3. bek. E szünetelési tényállással — miután viszonylag ritkán fordul elő — közelebbről nem foglalkozunk. Csupán annyit kívánunk megjegyezni, hogy ilyenkor a szünetelő munkaviszony minden szempontból munkában töltött időnek tekintendő, ha azonban a felügyeleti szerv jóváhagyása megtörténik, ennek ex tunc hatálya lévén a korábbi munkaviszonynak is ex tunc hatállyal kellene megszűnnie. A szünetelés ilyenkor a választás útján létrejött munkaviszony tárgyában való határozat meghozataláig tart. Ha a jóváhagyás megtörténik, a szünetelő munkaviszony megszűnik (ex tunc), ha a jóváhagyást megtagadják, a korábbi munkaviszony feléled.

[12] *Weltner Andor:* A magyar munkajog, I. köt. 1960. old.

[13] Összeállítás a Munkaügyi Minisztérium, az Országos Munkabér Bizottság, valamint a Minisztertanács Bértitkársága által 1961. január 31-ig kiadott munkajogi magyarázatokról, tájékoztatásokról. Melléklet a Munkaügyi Közlöny 1962. évi 8—9. számához, 13. old.

ellenére aligha férhet ahhoz kétség, hogy a külkereskedelmi szervek által kötött szerződések végrehajtásaképpen történő munkavállalás esetén is a munkaviszony ugyanilyen védelem alá esik. Ezzel összefüggésben csupán annyit kívánunk megjegyezni, hogy a munkaviszony kölcsönös megegyezéssel való megszüntetésének természetesen nincsen akadálya, csupán a munkáltató részéről gyakorolható felmondási jog szenved korlátozást.

c) Jóllehet a munkaviszony szüneteléseénél a munkaviszony tartalmát képező jogok gyakorlása, illetve kötelezettségek teljesítése elvileg a maga egészében szünetel, mégis előfordulhat, hogy a dolgozót egyes járandóságok a munkaviszony szüneteléseének tartama alatt is megilletik. Így a katonai szolgálatot teljesítő hadkötelest térítés, illetve bizonyos járandóságok illetik,[14] az ösztöndíjas eredeti munkáltatójától szociális és kulturális szolgáltatásokban, valamint segélyben részesülhet.[15] A külföldi munkavállaló részére rendkívül indokolt esetekben a belföldi vállalat munkabért fizethet.[16] Ezek a járandóságok azonban egyfelől a munkabérpótló vagy járulékos jellegűek, másfelől egészen kivételesek, úgy hogy azon az alapvető konstrukción, hogy a munkaviszony szünetelése a munkaviszony tartalmi megvalósulásának felfüggesztését jelenti, nem változtatnak.[17]

2. Vizsgáljuk meg most a másik esetcsoportot, nevezetesen, amikor a munkaviszony szünetelése a dolgozónak felróható okból következik be. Ezzel kapcsolatban az előzetes letartóztatással, szabadságvesztés büntetéssel,[18] és a javítónevelő munkával,[19] mint szünetelést előidéző okkal kívánunk foglalkozni lényegében az előbb említett szempontok szerint.

a) Ami azt a kérdést illeti, hogy a szüneteléS tartama munkaviszonyban töltött időnek tekintendő-e, különbséget kell tenni az előzetes letartóztatás, illetve szabadságvesztés büntetés és a javító-nevelő munka címén történő szüneteléS között.

Előzetes letartóztatás, illetve szabadságvesztés büntetés esetén az az idő, amely alatt a dolgozó előzetes letartóztatásban van, vagy szabadságvesztés büntetését tölti, általában nem tekinthető munkaviszonyban töltött időnek, kivéve a nyugdíj megállapítása szempontjából irányadó szolgálati idő számításánál bizonyos feltételek fennforgása esetén, nevezetesen előzetes letartóztatásnál, ha a dolgozót a bíróság az ellene emelt vád alól jogerősen felmentette, illetőleg, ha a büntető eljárást megszüntették, és az előzetes letartóztatás a munkaviszony tartama alatt történt, továbbá szabadságvesztés büntetés esetén, ha utóbb a bíróság az elítéltet jogerősen felmentette és a letartóztatás a munkaviszony tartama alatt történt [67/1958. korm. sz. rendelet 24. § 2. bek. *c)* és *d)* pont]. Ha azonban e kivételeket közelebbről nézzük, látni fogjuk, hogy itt tulajdonképpen olyan esetekről van szó, amikor a munkaviszony szünetelése a dolgozónak már nem is róható fel, miután a büntető eljárásban ártatlansága kiderült, ennek konzekvenciáit büntető jogi vonatkozásban levonták, így tehát nézetünk szerint nemcsak társadalombiztosítási vonatkozásban kell levonni azt a következtetést, hogy az említett idő munkaviszonyban töltött időnek tekintendő, amint ezt a jogszabály kifejezetten kimondja, hanem általában az egész munkajog szempontjából is.

A javító-nevelő munka alkalmazásáról és végrehajtásáról szóló 7/1962. I. M. számú rendelet 12. §. 3. bekezdése úgy rendelkezik, hogy a javító-nevelő munka tartama annak végrehajtása után sem tekinthető munkaviszonyban töltött időnek (szabadság stb. szempontjából), kivéve a nyugdíjigény megállapítása szempontjából, minthogy a szolgálati idő számításánál a javító-nevelő munkában töltött időt mindig figye-

[14] Vö. pl. 1960: IV. tv. (honvédelmi törvény) 47. §-ával, továbbá a katonai szolgálatot teljesítő tartalékos hadkötelesek családi segélyéről szóló 10/1962. (III. 25.) korm. rend. 7. § 1. bekezdésével. Lásd továbbá *Kunos József:* Munkabér munkateljesítés nélkül, a munkaidőkiesés idejére járó bér egyes problémái. Munkaügyi Szemle 1964. 3. sz. 35—36. old.

[15] 1/1961. (XI. 17.) Mü. M.—M. M. rend. 2. § 3. bek.

[16] 4/1963. (III. 17.) számú korm. rend. 3. § 1. bek.

[17] Két további részproblémáról kell még a fentiekkel összefüggésben röviden említést tenni. Az egyik a munkaviszony újjáéledése kezdő időpontjának meghatározása. Ha a munkaviszony szüneteléseének oka megszűnik, tényleges katonai szolgálat esetén a dolgozó leszerelése után 14 nap alatt köteles munkáltatójánál szolgálattételre jelentkezni (3050/1949. korm. rend. 2. § 3. bek.). Ugyanez érvényes analógia útján nézetünk szerint a tartalékos katonai szolgálatot teljesítő személyekre is. Külföldi munkavállalás esetén a dolgozó hazaérkezésétől számított 3 napon — egy éven túli időn át, vagy családosan külföldön tartózkodás esetén 15 napon belül köteles belföldi vállalatánál továbbfoglalkoztatás végett jelentkezni. Az ösztöndíjasnak tanulmányai befejezésétől számított 30 napon belül kell munkáltatójánál jelentkeznie. Már ebből az egyszerű felsorolásból is kitűnik a szabályozás különbözősége, úgyhogy az egységesebb szabályozás lehetőségét ebben a tekintetben mindenképpen fontolóra kellene venni. — További kérdés, hogy az újraéledő munkaviszonyra a szüneteléS milyen kihatással van. Már említettük, hogy az olyan esetekben, amikor a szüneteléS a dolgozónak nem róható fel, a szüneteléS időtartamát általában munkaviszonyban töltött időnek kell tekinteni. Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés helyes-e a Munkaügyi Minisztérium 61. sz. állásfoglalása, amely szerint a szabadság kiadása szempontjából a tartalékos katonai szolgálat úgy tekintendő ugyan, mintha a dolgozó a vállalatnál dolgozott volna, viszont sorkatonai szolgálat esetén a dolgozót csak a sorkatonai szolgálatból történt visszatérése után munkában töltött ideje alapján illeti meg szabadság. Nézetünk szerint elvileg mindenképpen kifogásolható, ha a sorkatonai szolgálat előtt munkában töltött idő a munkajogi kedvezmények szempontjából figyelmen kívül marad. Amennyiben a szóbanforgó határozatnak nem ez lenne az értelme, akkor azt félreértések elkerülése céljából pontosabban kellene megszövegezni.

[18] Az Mt. V. 183. §-a a munkaviszony szüneteléséről csak előzetes letartóztatás esetén beszél, de nyilvánvalóan szünetel a munkaviszony a szabadságvesztés büntetés letöltésének ideje alatt is, amennyiben az a Munka Törvénykönyve szerint nem szűnt meg.

[19] Vö. az 1962. évi 10. sz. tvr. (Btké) 17. §-ával, illetve a 7/1962. (VI. 28.) I. M. számú rendelettel.

lembe kell venni [67/1958. korm. sz. rendelet 24. §. 2. bek, *f)* pont]. Nem érinti továbbá a javítónevelő munka a szövetkezeti tagsági viszonyt, ami azt jelenti, hogy a szövetkezeten belül végzett javító-nevelő munka idejét tagsági viszonyban töltött időnek kell tekinteni.[20]

b) Ami a munkaviszony védettségét illeti, előzetes letartóztatás, illetve szabadságvesztésbüntetés esetén a munkaviszony megszüntetésére nemcsak fegyelmi úton, hanem felmondás útján is lehetőség van. Bonyolultabb a munkaviszony felmondás útján való megszüntetésének problémája javító-nevelő munka esetén. Nézzük mindenekelőtt azt az esetet, amikor a dolgozó a javító-nevelő munka büntetését annál a vállalatnál tölti, ahol korábban dolgozott. A munkáltató és a dolgozó között a javító-nevelő munka tartamára büntetésvégrehajtási viszony jön létre, amely a szünetelő munkaviszony helyébe lép. Ez alatt az idő alatt a vállalat a dolgozót — hacsak tovább foglalkoztatása a munkafegyelmet nem veszélyezteti — nem távolíthatja el, hanem őt foglalkoztatni köteles mindaddig, amíg a javító-nevelő büntetést le nem tölti. Tehát a felmondási jog hatályosulásának a büntetésvégrehajtási viszony útjában áll, ami azt jelenti, hogy ha a vállalat a javító-nevelő munkát végző dolgozójának fel is mondana, tovább lenne kénytelen foglalkoztatni a büntetésvégrehajtási viszony keretében. Ilyen helyzetben pedig a felmondási jog gyakorlásának nem lenne értelme, eltekintve attól, hogy a munkaviszony felmondás útján való megszüntetése nevelési szempontból is sérelmes lenne, mert a büntetés célján túlmenő többlethátrányt jelentene és a dolgozó helyzetét bizonytalanná tenné.[21]

Vizsgáljuk meg most azt az esetet, amikor a dolgozó a javító-nevelő munka büntetését nem annál a vállalatnál tölti, amelynél korábban dolgozott. A gyakorlatban ilyen helyzet rendszerint akkor áll elő, amikor az eddigi környezet a dolgozó erkölcsi átnevelését nem tudja elősegíteni és így indokolt, hogy az elítélt a javító-nevelő munka büntetését más vállalatnál töltse le. Ennek legtöbbször velejárója, hogy a régi munkaviszonyt a dolgozó, vagy a vállalat még a javítónevelő munka megkezdése előtt megszünteti, esetleg azt a felek közös egyetértéssel megszüntetik és a dolgozó az új vállalatnál a javító-nevelő munkát úgy végzi, hogy ott nem áll munkaviszonyban és így a munkaviszony szüneteléséinek kérdése nem is merül fel. Olyan eset a gyakorlatban nemigen fordul elő, hogy a régi munkaviszony fennmarad és a dolgozó más vállalatnál tölti a javító-nevelő munka büntetését, majd újból régi vállalatához tér vissza. De ha ilyen eset mégis előfordulna, fentemlített nevelési zempontokra tekintettel ilyenkor sem tartanánk megengedhetőnek, hogy a munkaviszonyt a vállalat a javító-nevelő büntetés tartama alatt felmondással megszüntesse.

Ezzel kapcsolatban röviden azt a kérdést szeretnénk érinteni, hogy olyankor, amikor az igazgató a javító-nevelő munkára ítélt személyt a vállalattól a munkafegyelmet veszélyeztető magatartás miatt eltávolítja, ez munkajogi, vagy büntetésvégrehajtási intézkedés-e. A 7/1962. (VI. 28.) I. M. számú rendelet 15. § 2. bek. szerint az igazgató az ilyen személyt a javító-nevelő munka szabadságvesztésre átváltoztatásának kérdését eldöntő határozat meghozataláig *ideiglenesen eltávolíthatja* a munkahelyről. Tehát nem munkaviszonyát szünteti meg, hanem őt csak ideiglenesen eltávolítja. A büntetés átváltoztatásának kérdésében azonban a bíróság rendszerint nem nyomban foglal állást, hanem az e tárgyban való döntés meghozataláig hosszabb-rövidebb idő eltelik és így óhatatlan, hogy a dolgozó megélhetésének biztosítása céljából közben más munkaalkalom után nézzen. Hogyan alakuljon ilyenkor munkaviszonya? A megoldás vagy az lehet, hogy a felek a munkaviszonyt közös megegyezéssel megszüntetik, aminek ilyenkor sincsen akadálya. Annak sem látnánk akadályát, hogy a munkaviszonyt a dolgozó szüntesse meg felmondással, feltéve, hogy ehhez a vállalat hozzájárul, azt azonban ilyen tényállás mellett sem tartanánk lehetségesnek, hogy a munkaviszonyt felmondással a vállalat szüntesse meg, miután elvileg nem tekinthető kizártnak, hogy a bíróság a javító-nevelő munka büntetését szabadságvesztés büntetésre nem változtatja át (pl. a magatartást nem minősíti olyannak, amely a munkafegyelem veszélyeztetésére alkalmas lenne).

Visszatérve most arra a felvetett kérdésre, hogy az igazgatónak az az intézkedése, amellyel a dolgozót az említett jogszabályi rendelkezés alapján a vállalattól eltávolítja, munkajogi vagy büntetésvégrehajtási intézkedés-e, azt kell válaszolni, hogy ez az intézkedés ugyan a büntetésvégrehajtási intézkedések közé tartozik, mert az egyik büntetési nemnek a másik büntetési nemre való átváltoztatása céljából történik és önmagában véve a munkaviszony megszüntetését nem eredményezi. Ezt az intézkedést azonban munkajogi eszközök igénybevétele követheti, nevezetesen a munkaviszonynak az említett módok valamelyikén való megszüntetése.[22]

---

[20] E különbség elvi alapja a munkaviszony és a szövetkezeti tagsági viszony eltérő jellegén alapul. A jogszabályalkotó ugyanis nem akarta az elítéltet a bércsökkentésen, a javító-nevelő munka esetleges szabadságvesztés büntetésre való átváltoztathatóságával való fenyegetettségen stb. túlmenő hátrányokkal sújtani, amelyek a tagsági viszonyon alapuló egyéb — a vállalati munkaviszony kereteit meghaladó — jogok szünetelése esetén szükségképpen beállnának.

[21] *Gláser István* (Legfőbb Ügyészség) a tanulmány téziseinek megvitatásánál szintén azt az álláspontot képviselte, hogy a javító-nevelő munka büntetését töltő dolgozónak a vállalat nem mondhat fel.

[22] *Máltás György* idevonatkozóan a vita során a jogszabályi rendezés szükségességére mutatott rá. Konkrét esetben az ideiglenesen eltávolított dolgozó kikérte a vállalattól a munkakönyvét, és minthogy nem kapta meg, a dolgozó perrel lépett fel és kártérítést kö-

c) A tárgyalt esetekben egyes jogok gyakorlása, illetve kötelezettségek teljesítése szintén előfordulhat. Így pl. a dolgozónak előzetes letartóztatás esetén négy heti munkabér megfizetésére lehet igénye (Mt. V. 183. § 2. bek.). Erre a munkabérre azonban a dolgozónak a bírói gyakorlat szerint csak akkor van igénye, ha felmentették, vagy ügyében megszüntető határozatot hoztak.[23] Javító-nevelő munka esetén a vállalatot és a dolgozót különböző jogok illetik, illetve kötelezettségek terhelik, ezek azonban nem a szünetelő munkaviszony tartalmi elemeinek, hanem a vállalat és az elítélt között a büntetés végrehajtása során létrejött sajátos jogviszony elemeinek tekintendők és így azokkal részletesebben nem kívánunk foglalkozni.[24] Csupán arra a kérdésre szeretnénk röviden utalni, hogy járnak-e a 7/1962. (VI. 28.) IM. sz. rendelet 9. §-ában említett szolgáltatások az elítéltnek akkor, ha korábban munkaviszonyban nem volt. Ez a családi pótlék és a különélési díj tekintetében lehet gyakorlati. Nézetünk az, hogy a javító-nevelő büntetést töltő személytől ezeknek a nagyrészben szociális elemeket tartalmazó juttatásoknak az elvonása ilyenkor sem lenne helyénvaló.[25]

3. Amint erre már utalás történt, külön kívánunk foglalkozni azzal az esettel, amikor a munkaviszony a felek megállapodása alapján szünetel. Ennek gyakorlati példája a 30 napnál hosszabb fizetésnélküli szabadság esete, amelyet a munkakönyvek kiállításáról szóló 2/1963. Mü. M. sz, rendelet 15/D. § (1. bek.) a szünetelési tényállások között sorol fel.

a) Fizetésnélküli szabadságot a dolgozó többféle címen kérhet. Ehhez képest differenciál a gyakorlat abból a szempontból, hogy a fizetésnélküli szabadság idejét munkaviszonyban töltött időnek tekinti-e vagy sem. Így a Munkaügyi Minisztérium a nődolgozónak az Mt. 98. §. 4. bek. (mód. 1962. : 26. sz. tvr. 2. §-ával), valamint az Mt. 98/A. § 2. bek. alapján adott fizetésnélküli szabadságot olyannak tekinti, mintha a fizetésnélküli szabadság idején munkahelyén dolgozott volna (62. sz. állásfoglalás).[26] A 11/1963. számú korm. rend, 2. §-a úgy rendelkezik, hogy a nyugdíj szempontjából figyelembe veendő szolgálati idő számításánál csak a dolgozó nő szülési szabadságának a szülést megelőzően igénybe vett idejét, valamint munkaviszonyának a szülést követő hat hónap tartamát, továbbá a tíz évesnél fiatalabb *beteg* gyermek ápolása címén engedélyezett fizetésnélküli szabadság idejét lehet beszámítani. E jogszabályi rendezés a gyakorlatban sokszor zavarokat okoz. Amíg ugyanis a munkajogi kedvezmények szempontjából az ilyen fizetésnélküli szabadság idejét arra való tekintet nélkül, hogy a gyermek beteg-e vagy sem, munkaviszonyban töltött időnek kell tekinteni, a társadalombiztosítási szolgáltatások szempontjából a hat hónapnál hosszabb fizetésnélküli szabadság idejét csak akkor lehet ilyennek tekinteni, ha ezt beteg gyermek gondozása címén engedélyezték. A kétféle szabályozás összhangba hozatala sok félreértés forrását küszöbölné ki.[27]

---

vetelt. El lehet foglalni olyan álláspontot, hogy a munkakönyv kiadása iránti kérelem magában foglalja a dolgozónak arra irányuló akaratnyilatkozatát, hogy a munkaviszonyt meg akarja szüntetni és ehhez a vállalat járuljon hozzá. Mindenesetre helyesebb lenne a megfelelő jogszabályi rendezés.

[23] *Kunos* József i. m. 35. old.

[24] Idevonatkozóan egyébként utalunk a javító-nevelő munkával kapcsolatban a Magyar Jog hasábjain kialakult vita anyagára. Lásd különösen a következő cikkeket: *Mátai* Pál: Néhány javaslat a javító-nevelő munka végrehajtásának szabályozásához. MJ. 1962. 5. sz. 193—195. old.; *Zsombory* László: A javító-nevelő munka végrehajtásának egyes kérdései. M. J. 1962. 12. sz. 554—559. old.; *Kadocsa* György: A javító-nevelő munka munkajogi vonatkozásai. M. J. 1963. 1. sz. 23—28. old.; *Kemény* József: Még egyszer a javító-nevelő munkáról, M. J. 1963. 6. sz. 259—261. old. *Sárai* András: A javító-nevelő munka végrehajtásával kapcsolatos néhány észrevétel M. J. 1963. 9. sz. 400—401. old.

[25] Itt is utalni szeretnénk mindenekelőtt arra a kérdésre, hogy a szünetelő munkaviszony melyik időponttal éled újjá. A munkaviszonynak előzetes letartóztatás, szabadságvesztés büntetés címén való szünetelése addig tart, amíg a dolgozó szolgálattételre nem jelentkezik. Ennek a Legfelsőbb Bíróság gyakorlata szerint mihelyt lehetséges meg kell történnie. A javító-nevelő munka kitöltésével a munkaviszony szünetelése nyomban végetér, és a munkaviszony eredeti tartalma feléled, amennyiben e büntetést a dolgozó saját vállalatánál töltötte. Ha e büntetés letöltésére más vállalatot jelöltek ki, a dolgozónak a büntetés letöltése után szintén mihelyt lehetséges saját vállalatánál a munka felvétele végett jelentkeznie kell, amennyiben munkaviszonya nem szűnt meg. Ezzel kapcsolatban csupán azt kívánjuk megjegyezni, hogy bizonyos határidők megállapítása itt is kívánatos lenne. — Felmerül továbbá a kérdés, hogy a munkaviszony szünetelését a folytatódó munkaviszony szempontjából hogyan kell megítélni akkor, ha a szünetelés tartama nem tekinthető munkában töltött időnek. Álláspontunk az, hogy ilyenkor a szünetelés előtti munkaviszony folytatódik és a munkaviszony folyamatosságát a szünetelés nem érinti. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy a munkaviszony időtartamának számításánál a szünetelés előtti és utáni időket össze kell adni és a folyamatos munkaviszonyhoz fűződő jogok ehhez az időtartamhoz fognak igazodni. Ezzel kapcsolatban viták merülhetnek fel abban a tekintetben, hogy ha a szünetelés időtartama 1 évnél rövidebb, hogyan kell eljárni a szolgálati idő alapján járó pótszabadság, vagy korpótlék kiszámításánál. Nézetünk szerint az Mt. V. 93. § 4. bek. anagoliájára olyan álláspont kialakítására kell törekedni, hogy a félévi vagy az azt meghaladó büntetést a pótszabadság mértéke szempontjából egész évként kell számításba venni, míg a félévet el nem érő büntetést figyelmen kívül kell hagyni. Ugyanez érvényes a korpótlék számításánál is.

[26] *Berecz* Kálmán a vita során felvetette, hogy a 62. sz. állásfoglalás értelemszerűen alkalmazható-e három éves fizetés nélküli szabadság esetében is. A helyes állásfoglalás nézetünk szerint az, hogy a három éves fizetés nélküli szabadságot munkában töltött időnek kell tekinteni.

[27] *Lengvári* Anna rámutatott arra a körülményre, hogy amikor a dolgozó nő három évesnél fiatalabb gyermekének gondozására fizetés nélküli szabadságot vesz igénybe, a fizetés nélküli szabadság ideje más-más elbírálás alá esik munkajogi, betegségi biztosítási szempontból és nyugdíj szempontjából. Ez a helyzet csak felesleges bonyodalmakat okoz. Így munkajogi szempontból munkaviszonyban töltött időnek tekintendő (jubileumi jutalom, pótszabadság, stb. szempontjából).

Amennyiben a fizetésnélküli szabadság egyéb eseteiről van szó, vagyis lényegileg amikor a fizetésnélküli szabadsághoz a dolgozónak alanyi joga nincsen, a fizetésnélküli szabadság idejét nem lehet munkaviszonyban töltött időnek tekinteni, ami azt jelenti, hogy a szünetelés időtartama a munkajogi és társadalombiztosítási előnyök szempontjából kiesik. Itt is azonban a fizetésnélküli szabadság időtartama lényeges tényező az említett következtetés levonása szempontjából.

b) Hasonló megfontolások érvényesülnek a fizetésnélküli szabadságon levő dolgozó munkaviszonyának védelme tekintetében is. Az Mt. V. 37. § 1. bek. *h)* pontja szerint nem lehet felmondással megszüntetni munkaviszonyát annak a dolgozó nőnek, akit beteg gyermekének ápolására táppénzes állományba helyeztek, vagy aki ilyen célból fizetésnélküli szabadságot kapott a táppénzes állomány, illetőleg a fizetésnélküli szabadság tartama alatt és az azt követő 15 napon belül. Felmerülhet a kérdés, hogy ha a nő a fizetésnélküli szabadságot az 1962 : 26. sz. tvr-rel módosított Mt. 98. § 4. bekezdése alapján kapta, tehát nem beteg gyermek ápolása céljából, hanem általában a gondozás biztosítása végett, van-e munkaviszony felmondására lehetőség. A 46/1962. (XII. 24.) számú korm. rend. 1 §-a szerint a munkaviszony felmondására ilyenkor sincs lehetőség, mert ez a dolgozó nők fokozott védelméhez fűződő érdekekbe ütköznék. Egyéb címeken engedélyezett fizetésnélküli szabadság esetén azonban a munkaviszony megszüntetésének nézetünk szerint az általános szabályok szerint akadálya nincsen.

c) A munkaviszony szünetelése a fizetés nélküli szabadság lejártával véget ér és a dolgozó a munka folytatása végett a munkáltatónál nyomban jelentkezni köteles. Ha a fizetés nélküli szabadság ideje munkaviszonyban töltött időnek nem tekinthető, felmerül a már fent más vonatkozásban említett probléma, nevezetesen, hogy a fél évnél rövidebb fizetés nélküli szabadságot a pótszabadság mértékének kiszámítása szempontjából hogyan kell elbírálni. A Munkaügyi Minisztérium 62. sz. állásfoglalása szerint a fizetés nélküli szabadságon töltött idő után a dolgozónak fizetett szabadság általában nem jár, ezt az állásfoglalást azonban a már kifejtetteknek megfelelően azzal kellene kiegészíteni, hogy a hat hónapnál rövidebb fizetés nélküli szabadság a pótszabadság mértékének számítása szempontjából munkában töltött időnek tekintendő.

Látjuk tehát, hogy a munkaviszonynak fizetés nélküli szabadság esetén való szünetelése bizonyos mértékben speciális jellegű, mert ugyan felróhatóságról a dolgozó oldalán itt sem lehet szó, mégis a főszabály az, hogy a fizetés nélküli szabadság ideje munkaviszonyban töltött időnek nem tekinthető, a munkaviszony felmondására is lehetőség van, tehát a munkaviszony — egyes kivételes esetektől eltekintve — nem részesül olyan mértékű védelemben, mint azok az ex lege szünetelési esetek, amelyek a dolgozónak egyébként nem róhatók fel.

II.

Eddig a munkaviszony szünetelését a dolgozó oldaláról vizsgáltuk, nevezetesen, hogy a munkaviszony a dolgozónak felróható-e vagy sem. Felmerülhet azonban a kérdés, elképzelhető-e, hogy a munkaviszony szünetelését kiváltó ok a vállalat oldalán merül fel, pl. úgy, hogy a munkaviszony szünetelése a vállalat jogellenes magatartására vezethető vissza, vagy pedig úgy, hogy a vállalatnak a munkaviszony szünetelése nem róható fel.

1. Az első kategóriánál abból a tényállásból induljunk ki, amikor a vállalat a dolgozó részére a munkaszerződés megszegésével hosszabb időn keresztül nem teszi lehetővé, hogy munkába álljon, mert a munkavégzés előfeltételeit nem teremti meg, nem ad neki beosztást, vagy munkaviszonyát jogellenesen megszünteti. További eset: a dolgozót a két érdekelt szerv közös felügyeleti hatósága egyik szervtől a másikhoz áthelyezi, de az új intézmény vezetője nem állítja munkába, pl. azzal az indokolással, hogy a munkakör betöltésére alkalmatlan.

Ha ezeket az eseteket közelebbről vizsgáljuk, látni fogjuk, hogy itt tulajdonképpen nem is a munkaviszony szünetelésének esete forog fenn. A vállalat jogellenes magatartásának következménye ugyanis az, hogy a dolgozó panaszára a munkaügyi viták eldöntésére hivatott szervek a sérelmet orvosolni fogják, azaz, ha a vállalat a dolgozó munkaviszonyát jogtalanul szüntette meg, az Mt. 35. §. 1. bek. értelmében a munkaviszonyt helyre kell állítani és a dolgozó részére a megfelelően kiszámított átlagkeresetet meg kell téríteni (a dolgozót természetesen kárenyhítési kötelezettség terheli), valamint meg kell téríteni azoknak a társadalombiztosítási szolgáltatásoknak az ellenértékét is, amelyektől a munkaviszony jogellenes megszüntetése miatt elesett (tényleg felmerült gyógykezeltetési költségek, kórházi ápolási költség, családi pótlék, táppénz arra az időre, amelyre a munkaviszony fennállása esetén jogosult lett volna.) Lényegileg hasonló helyzettel állunk szemben akkor, amikor a vállalat jogellenesen akadályozza a dolgozót abban, hogy munkavégzési kötelezettségének eleget tegyen, pl. az által, hogy a munkavégzéshez szükséges feltételeket nem teremti meg, mert ezáltal a vállalat foglal-

---

Társadalombiztosítási szempontból táppénznél előzménynek tekintendő (vagyis 1 illetőleg 2 éves táppénzes idő számításánál úgy kell tekinteni, mintha ezen idő alatt táppénzt kapott volna). Magasabb (75%-os) táppénzre való igényjogosultság megállapításánál munkaviszonyban töltött időnek számít. Nyugdíj szempontjából nem tekinthető munkaviszonyban töltött időnek. Az 5 éves megszakításba is beleszámít, ez alól csak elismerési díj fizetésével lehet mentesülni.

koztatási kötelezettségét szegi meg, aminek következményei hasonlóak, mint a munkaviszonyjogellenes megszüntetése esetén. Ezekben az esetekben tehát nem a munkaviszony szüneteléséről van szó, mert a munkaviszony tartalmát képező jogok és kötelezettségek közül csupán az egyik, a dolgozó munkavégzési kötelezettségének teljesítése ütközik a vállalat jogellenes magatartására visszavezethető akadályba, a munkaviszony tartalmát képező jogok és kötelezettségek egyébként változatlanul fennállanak.

Olyan esetek, amikor a vállalat a dolgozót részére felróható okból hosszabb ideig nem tudja foglalkoztatni, és így beáll a munkaviszony szünetelése, alig képzelhető el a tervgazdálkodás feltételei között. Ilyen okok egyébként csak a vállalat működési körén belül felmerülő okok lehetnek, pl. a vállalat nem köti meg idejében a szállítási szerződést és ezért hiányzik a termeléshez szükséges anyag, a dolgozónak fel nem róható géphiba hosszú időn keresztül akadályozza a termelést stb. és ezért rendkívüli üzemszünet áll be. A munkának ilyen okokból való szünetelése, amelyet állásidőnek is neveznek, rendszerint csak rövidebb ideig tart, és általában nem érinti a dolgozók nagyobb számát, aminél fogva az üzemen belüli átirányítással a kérdés legtöbbször megoldható. Tehát a munkaviszony szünetelése konstrukciójának szükségessége nem is merülhet fel. Ilyenkor szintén a *munkavégzési kötelezettségnek* a vállalat jogellenes magatartása miatt bekövetkezett *szüneteléséről* lehet legfeljebb szó.[28]

2. Azok a helyzetek, amikor a vállalat a dolgozót számára fel nem róható okból hosszabb időn keresztül nem tudja foglalkoztatni és így a munkaviszony szüntelésének feltételei fennforognak, a *vállalat működési körén kívül eső* okokra vezetők vissza. Így az építőiparban foglalkoztatott dolgozót a munkaszerződés lejárta előtt is *fagyszünetre* lehet bocsátani. Ebben az esetben a vállalat a dolgozó kívánságára külön szerződésben is kötelezheti magát arra, hogy a fagyszünet lejártával a dolgozót munkába állítja, aminek azért van jelentősége, mert a fagyszünet tartama alatt a dolgozó munkakönyv nélkül is munkaviszonyt létesíthet más vállalattal, amennyiben a fagyszüneti szerződést felmutatja [Mt. V. 215. § 1. bek. *c)* pont]. A fagyszünet alatt a dolgozó eredeti munkaviszonya szünetel, a dolgozó a vállalattól a szünetelés alatt munkabért nem kap.[29]

Másik eset, amikor a vállalat a dolgozót számára fel nem róható okból nem tudja foglalkoztatni, *egészségügyi zárlatnak* járványos megbetegedések miatt történő elrendelésekor fordul elő. Erre a tényállásra ez idő szerint kifejezett szabályozás nincsen, az a megoldás, hogy a dolgozót keresőképtelennek minősítik és táppénzben részesítik,[30] nem teljesen illik arra a tényállásra, amikor a dolgozó a zárlat alá vett objektumot nem közelítheti meg, és így munkavégzési kötelezettségének esetleg hosszabb ideig nem tud eleget tenni, aminek folytán a munkaviszony szünetelése konstrukciójának alkalmazása indokolttá válhat.

A munkaviszony szünetelésének sajátos esete ebben a körben a *mezőgazdasági gépállomások dolgozói munkaviszonyának munkahiány, valamint időjárási viszonyok miatti szünetelése.* A korábbi jogszabályi rendezések szerint a dolgozók erre az időre munkabért nem kaptak, ami nem kívánatos fluktuáláshoz vezetett. Éppen ezért a legújabb rendelkezések részükre a január—júniusig terjedő hónapokra, valamint decemberre olyan összegű átalánybért állapítanak meg, hogy társadalombiztosítási állományban maradhassanak.[31]

Előfordulhat az az eset is, hogy a dolgozók *hófúvás* miatt nem tudnak munkahelyükön megjelenni, bár a munkavégzésnek ez az akadályoztatása hazánkban rendszerint legfeljebb csak napokig tart és így a munkaviszony szünetelésének fogalmi köréből ez az eset általában kiesik.[32]

Mindezekben az esetekben — amennyiben a munkaviszony szünetel — a szünetelés idejét munkajogi és társadalombiztosítási szempontból munkaviszonyban töltött időnek kell tekinteni, ami arra a meggondolásra vezethető vissza, hogy a szünetelés a dolgozónak nem róható fel és így hátrányos helyzetbe nem kerülhet. Már több oldalú mérlegelést igényel ilyen esetben a munkaviszony felmondás útján való megszüntetésének kérdése a vállalat részéről. Nem tartanánk lehetségesnek, hogy a vállalat a munkaviszonyt az Mt. 29. §. 1. bek. *c)* pontja alapján olyankor

[28] *Toshio Yamaguchi* említett munkájában több helyen is részletesen tárgyalja azokat az eseteket, amikor a vállalat működését a munkáltató vétkesen akadályozza, aminek következtében beáll a munkaviszony szünetelésének esete. Így pl. a munkáltató a munkahelyet, vagy a gépeket nem tartotta karban, vagy megszegte a bérügyi rendelkezéseket, aminek folytán a hatóságok az üzemet bezárták. (279—280. old.). Más eset: a vállalat vezetősége gazdasági megfontolásokból kiindulva szándékosan fékezi, vagy gátolja a vállalat működését. (289. oldal.) Az ilyen esetek feltételeink között természetesen gyakorlati jelentőséggel nem bírnak.

[29] Ezt az esetet meg kell különböztetni a fagy, esőzés miatti állásidőtől, amikor is a dolgozónak rövidebb időre csupán munkavégzési kötelezettsége szünetel, a vállalat pedig az állásidőt a dolgozó személyi besorolása szerinti időbér 50%-ával díjazza.

[30] Keresőképtelen az a dolgozó, akit közegészségügyi okból foglalkozásától eltiltanak és más beosztást nem kap, vagy akit hatóságilag elkülönítenek (71/1955 XII. 31.) M. T. számú rendelet 14 § b) pont.

[31] 2/1964. (Mg. É. 1.) FM. sz. utasítás a gépállomások és a gépjavító állomások munkásállományú dolgozói, valamint a gépállomások brigádvezetői bérezéséről és premizálásáról.

[32] Van olyan gyakorlat, amely a dolgozóknak ilyen címen történő hiányzását ugyan igazolt mulasztásnak tekinti, munkabért azonban erre az időre nem fizetnek. Kereskedelmi Értesítő, 1956. 9. sz. 165. old. Más álláspont szerint ilyenkor a dolgozót a kiesett időre személyi alapbére, illetve a vállalat felett felügyeletet gyakorló miniszter által megállapított térítés illeti meg. *Kunos* József i. m. 35. old.

szüntesse meg, amikor a munkaviszony szünetel, mert ez az idő annak megállapítására, hogy a dolgozó munkáját ismételten nem végzi el megfelelően, vagy annak ellátására nem alkalmas, alapul nem szolgálhat. Annak azonban nem látnánk akadályát, hogy a munkáltató a munkaviszonyt a vállalat, vagy a termelés igazolt átszervezése címén ilyenkor megszüntesse, mert a dolgozó munkaviszonyának szünetelése önmagában véve nem biztosíthat a dolgozó számára kedvezőbb helyzetet, mint amelyben azok a dolgozók vannak, akiknek munkaviszonya nem szünetel. Az a fokozott védelem, amelyről fentebb beszéltünk, csak egyes meghatározott szünetelési tényállásokhoz kapcsolódik olyankor, amikor ezt szociális vagy egyéb figyelemre méltó szempontok indokolttá teszik.

III.

Befejezésül a tárgyalt szünetelési esetek figyelembevételével néhány általános következtetést szeretnénk levonni a munkaviszony szünetelése szabályozásának esetleges perspektívájára tekintettel.

Abból kell kiindulni, hogy a munkaviszony szünetelésének értelme a munkaviszony védelme olyan idő alatt, amikor a munka végzését valamely körülmény hosszabb időn keresztül akadályozza és nyomós okok szólnak a munkaviszony fenntartása mellett. Ezek az okok szolgálhatják a dolgozó érdekét, vagyis hogy az akadályozó körülmények megszűnése után megélhetése biztosítva legyen, másfelől a vállalat érdekét, pl. hogy a bevált szakembereket ne veszítse el, hanem a munka végzését akadályozó körülmények megszűnése után őket ismét a termelésbe be tudja állítani. Ezeket a megfontolásokat szem előtt tartva a munkaviszony szünetelését az alábbi elvi alapokon lehetne szabályozni:

1. A munkaviszony szünetelésének előfeltétele, hogy a munka végzését valamely akadályozó körülmény hosszabb ideig gátolja. Megfontolandó, nem kellene-e általánossá tenni a 30 napos határidőt, úgy ahogyan ezt hatályos jogunk egyes tényállásoknál már alapul is vette.

2. A munkaviszony szünetelése nem jelenti a munkaviszony folyamatosságának megszakadását, a munkaviszony folyamatosságának megszakadása a szünetelésnél fogalmilag kizárt, mert a szünetelés megszűnése után ugyanaz a munkaviszony folytatódik. Ennek elvi kimondása esetén a szünetelési tényállások felvétele a folyamatosság megszakítását kizáró okok között feleslegesnek mutatkozik.[33]

3. Általános szabályként ki kellene mondani, hogy a munkaviszony szünetelését munkaviszonyban töltött időnek kell tekinteni, ha a szünetelés a dolgozónak fel nem róható okból következik be. Az egyes indokolt kivételeket pedig a jogszabálynak kellene meghatároznia.

4. Nem lenne nézetünk szerint akadálya olyan álláspont kialakításának, hogy a szünetelő munkaviszonyt a vállalat felmondással általában megszüntethesse, kivéve ha felmondási tilalom áll fenn.

5. Nincs akadálya annak, hogy a dolgozó a munkaviszony szünetelése alatt külön jogszabályi rendelkezés alapján munkabérpótló szolgáltatásokban részesüljön. A dolgozó részére továbbá a munkaviszony szünetelésének tartama alatt is biztosítani kell az egyes szociális és kulturális szolgáltatásokat, amennyiben azok igénybevételét a szünetelés jellege lehetővé teszi. A dolgozó és a vállalat közötti kapcsolat fennállása ebben is kifejezésre juthat.

6. Egységesen kellene szabályozni, hogy a dolgozó a szünetelést előidéző ok megszűnésétől számított bizonyos idő alatt korábbi munkáltatójánál a munka felvétele végett jelentkezni köteles. A kivételeket a jogszabálynak kellene megállapítania.

7. Ki kellene mondani, hogy abban az esetben, ha a munkaviszony szünetelése munkaviszonyban töltött időnek nem tekinthető, a félévi, vagy azt meghaladó szünetelés a pótszabadság, kórpótlék stb. számítása szempontjából egész évként jön számításba, a félévet meg nem haladó szünetelés pedig figyelmen kívül marad.

8. Ha a vállalat a munkaviszony felelesztésére irányuló kötelezettségének nem tesz eleget, ez foglalkoztatási kötelezettségének megszegését jelenti és ennek következményei ugyanúgy a vállalatra hárulnak, mintha a munkaviszonyt jogellenesen szüntette volna meg. A vállalat a dolgozó részére a munkaviszony szünetelésének megszűnése után ugyanazt a munkakört köteles biztosítani, mint amelyet a munkaviszony szünetelése előtt betöltött.

9. Ha a dolgozó a munkaviszony szünetelése után munkáltatójánál a munka felvétele végett a megállapított idő alatt nem jelentkezik és elmaradását nem menti ki, amennyiben a munkaviszony a Munka Törvénykönyvének megfelelően nem szűnt meg, önkényes kilépőnek fog minősülni.[34]

10. Megfontolandó a munkajogi és a társadalombiztosítási szabályok megfelelő összhangba hozatala, hogy az úgyis eléggé bonyolult szabályozásban az eligazodás könnyebbé váljék.

Trócsányi László

[33] A Mt. V. 93. §-a egyes szünetelési tényállásokat is tartalmaz, ami szükségtelenné válik, ha a munkaviszony szüneteléséhez általánosságban ilyen joghatást fűzünk.

[34] Van olyan álláspont is, hogy a dolgozó ilyen magatartása önkényes kilépésnek nem tekinthető, hanem fegyelmi eljárást kell ellene indítani és azonnali hatályú elbocsátás büntetését kell kiszabni. Nézetünk szerint erre szükség nincsen, annál kevésbé, mert az ügy elintézését szükségtelenül bonyolítaná és a fegyelmi eljárás nevelő célzatának sem tudna eleget tenni.

SZEMLE

A Demokratikus Jogászok Nemzetközi Szövetségének VIII. Kongresszusa Budapesten

A Demokratikus Jogászok Nemzetközi Szövetsége (DJNSZ) 1946-ban alakult meg Párizsban. A világ demokratikusan gondolkodó, haladó jogászai a párizsi alakuló ülésen elfogadott Alapszabályban a DJNSZ célkitűzéseit abban határozták meg, hogy „elő kell segíteni a kapcsolatok megteremtését, a kölcsönös megértést és a jóakaratot, az alkotó véleménycserét a világ jogászai között, ösztönözni kell a jogászokat együttes cselekvésre az Egyesült Nemzetek Szervezete Alapokmányában lefektetett célok megvalósítása érdekében, összpontosítani kell a jogászok erejét a béke fenntartására, a nemzetek közötti együttműködés támogatására, a demokratikus jogok, az egyéni szabadságjogok védelmére és továbbfejlesztésére, a nemzeti függetlenség tiszteletbentartására és e függetlenséget bármilyen formában érintő korlátozás elleni határozott fellépésre."

A második világháború után a jogászokat saját tapasztalataik vezették arra a felismerésre, hogy az imperializmus közvetlenül fenyegeti azokat a jogokat, amelyeknek érvényesüléséért az állami élet szférájában éppúgy, mint az egyes állampolgárok életében elsősorban a jogászoknak kötelességük erőfeszítéseket tenni. A jogászok kell, hogy harcoljanak azért, hogy a nemzetközi szerződésekből folyó erkölcsi — politikai és nemzetközi jogi kötelezettségeket az államok betartsák. Ez garanciája a nemzetközi törvényességnek, az államok közötti kapcsolatokban nélkülözhetetlen bizalomnak. Fontos tényezője ez a nemzetközi biztonságnak, az államok viszonyában a békés egymás mellett élés elve érvényesülésének is.

A DJNSZ megalakulásától kezdve eltelt 18 esztendő alatt híven igyekezett eleget tenni az Alapszabályban vállalt célkitűzéseknek. A DJNSZ fellépett és fellép minden olyan esetben, amikor az Alapszabályban lefektetett alapelveket valamilyen kormány intézkedése sérti, vagy ha a törvények és a törvények alkalmazása, illetve bírói ítéletek foglalnak magukban olyan rendelkezéseket, amelyek sértik, vagy ellentétben állnak ezekkel az elvekkel. A DJNSZ fellépései részben kommunikék, deklarációk, tiltakozó levelek elküldése útján történik. Sok esetben személyes intervenciók, vizsgálóbizottságok kiküldése, sajtótájékoztatók, nemzetközi konferenciák és más nemzetközi akciók útján valósulnak meg. Többször gondoskodik a DJNSZ egyes alaptalanul, törvényellenesen letartóztatott, bírói ítélet hiányában fogvatartott, internált, polgári, vagy katonai bíróság elé idézett személyek büntetőjogi védelmének ellátásáról. A legutóbbi időkben határozatában elítélte a béke híveinek üldözését és bebörtönzését Nyugat-Németországban és más államokban. Több nemzetközi akciót indított a spanyol és portugál politikai foglyok amnesztiájáért. Megszervezte Manolisz Glezosznak a bíróság előtti védelmét, támogatta a „Szabadságot Manolisz Glezosznak" nemzetközi akciót.

A legutóbbi években a DJNSZ leleplezte az Észak-atlanti Egyezmény támadó jellegét. Sürgette az atomfegyverek és a tömeges pusztításra alkalmas más eszközök eltiltását. Felemelte tiltakozó szavát a még gyarmati és függő országokban uralkodó törvénytelenségek és önkény ellen.

A nemzetek közötti békés egymás mellett élés elve a legkülönbözőbb nemzetközi részproblémák kidolgozásának szükségességét veti fel. Ezek közé tartoznak azok is, amelyek a békés egymás mellett élés jogi problémáit jelentik. A DJNSZ munkájában szem előtt tartja azt, hogy a jogászok nemzetközi összefogásával segítenie kell az új nemzetközi jog kialakítását.

A DJNSZ keretei között a világ demokratikusan gondolkodó jogászainak együttműködése eddig főkép két területen valósult meg: az emberi jogok, és a demokratikus szabadságjogok védelme területén. Jelenleg a DJNSZ keretei között erőteljes munka folyik a békés egymás mellett élésre, a nemzetek közötti békés kapcsolatok kialakítására és fejlesztésére vonatkozó elvek és normák kidolgozására, az agresszív imperialista államok cselszövéseinek, — különösen a volt gyarmati és gyengén fejlett országok vonatkozásában — leleplezésére. Ezzel függ össze a népek nemzeti felszabadításáért vívott harc jogi támogatása is.

A DJNSZ alapszabályának megfelelően négy évenként világkongresszust tart. Így került sor Budapesten 1964. március 31. április 5. között a DJNSZ VIII. Kongresszusára.

A legutóbbi kongresszus óta, amely 1960-ban Szófiában volt, olyan kedvező fejlődés zajlott le a világban, amely egyre határozottabban tárja fel annak lehetőségét, hogy megvalósulhat a két különböző társadalmi rendhez tartozó államok békés együttélése. A szocialista országok, a nemzetközi munkásosztály és a világ haladó erőinek harca és összefogása eredményeként kedvező lehetőség nyílik mindenütt a gyarmati iga végső lerázására, a neokolonialista és más imperialista törekvések megfékezésére, a demokratikus emberi és szabadságjogok mind szélesebbkörű érvényesülésére. A lehetőségek egyben a jogászok számára kötelezettséget is jelentenek arra, hogy a maguk eszközeivel segítsék elő e folyamatokat. Ezt tükrözi a DJNSZ VIII. kongresszusának programmja is.

A kongresszus plenáris ülésein elhangzott Joe Nordmann főtitkár beszámolója a Szövetség tevékenységéről. A beszámoló felölelte a szófiai kongresszus óta eltelt időszak munkáját. Különös hangsúlylyal emelte ki azokat az állomásokat, amelyek a jövő feladatai szempontjából megalapozó jellegűek voltak. A plenáris üléseken két nagy, átfogó jellegű előadás hangzott el. Az egyiket Pierre Cot, a DJNSZ elnöke, a másikat Rudolf Bystricki a DJNSZ társelnöke tartotta. A két előadás átfogta mindazokat a problémákat, amelyekkel a VIII. Kongresszus később bizottsági ülések keretében foglalkozott. Ezen kívül a plenáris üléseken elhangzottak beszámolók egyes országok, sőt kontinensek demokratikus, haladó jogászainak tevékenységéről, harcáról. Kiemelkedett e körből Duarte Pereira titkár beszámolója a haladó latin-amerikai jogászok tevékenységéről.

A plenáris ülésen felvetett témákat a kongresszus delegátusai hat bizottságban tárgyalták három na-

pon keresztül. A bizottságok témái a következők voltak:

I. Bizottság:
1. A népek nemzeti felszabadító harcának és függetlenségének jogi kérdései.
2. Az imperializmus, a gyarmatosítás és a neokolonializmus elleni harc jogi kérdései.
3. A semlegesség fogalmának új fejlődése.

II. Bizottság:
1. A békés egymás mellett élés elvei a különböző társadalmi rendszerű országok között.
2. Az általános és teljes leszerelés jogi kérdései.
3. Az agresszió elleni védelem jogi problémái.

III. Bizottság:
1. Az államok szuverén egyenlőségének elve és a népek önrendelkezési joga.
2. A benemavatkozás problémája.
3. Az idegen területen levő katonai bázisokból származó problémák.

IV. Bizottság:
1. Nemzetközi együttműködés a kölcsönös előnyök alapján.
2. Gazdasági csoportosulások kialakításából és létezéséből folyó problémák.

V. Bizottság:
1. A törvényesség alapelve a mai világban.
2. Az emberi jogok védelme, a fajok egyenlősége, a demokratikus szabadságjogok.

VI. Bizottság:
Az állampolgárok részvétele az igazságszolgáltatásban.

A kongresszus mintegy 400 küldötte, — egyetemi tanárok, bírák, ügyészek, ügyvédek — nagy felkészültséggel foglalkozott a fenti témákkal a bizottsági ülések keretében. A 22 európai, 20 afrikai, 13 ázsiai és 6 latin-amerikai ország nemzeti tagozatának jelenléte, valamint az Amerikai Egyesült Államok és Kanada jogász képviselőinek megjelenése biztosította, hogy a kongresszus eredményes munkát tudott végezni e problémák végső kifejtését és megoldását célozva a kérdések megvitatásával. A bizottsági témák sorrendjét figyelembevéve megállapíthatjuk, hogy a legexponáltabb és legvitatottabb kérdések a következők voltak:

A semlegesség fogalmának fejlődése, a semlegességnek, illetve az el nem kötelezettségnek összefüggése gazdaságpolitikai kérdésekkel. Elsősorban az újonnan felszabadult államok képviselői hangoztatták, hogy igazi el nem kötelezettség csak kizsákmányolás, gazdasági elnyomás és elmaradottság nélkül képzelhető el. Nagy vita folyt a nemzeti felszabadító harcok problématikája körül. A küldöttek egyhangúlag ítélték el és leplezték le azokat a népirtó módszereket, amelyeket az imperialista agresszorok követnek el Dél-Vietnám, Dél-Korea és más ázsiai, afrikai és latin-amerikai országok népeivel szemben. A küldöttek leleplezték a neokolonializmus különböző formáit és azokat a jogi csapdákat, amelyek különösen az új államokra erőszakolt egyes szerződések formájában jelennek meg.

A küldöttek döntő többsége egységesen foglalt állást a békés egymás mellett élés elvének elfogadása mellett. A békés egymás mellett élés megvalósításáért küzdve, az előre vivő jogi formák sokaságát javasolták az egyes országok jogászai. Kiemelték azt a nagy szerepet, amit a Szovjetunió és más szocialista országok töltenek be az új nemzetközi jog kialakításában, az ENSZ hivatásának és tartalmi munkájának újfajta kialakításáért vívott harcban. Összefüggésbe hozták a békés egymás mellett élés jogi problematikáját az általános és teljes leszerelés elősegítésének jogi eszközeivel és döntő többségük a küldötteknek elutasította azokat a támadásokat, amelyek a békés egymásmellett élés politikáját tűzték ki támadási célpontul és ennek kapcsán tagadták a moszkvai atomcsendegyezményt, valamint az általános és teljes leszerelésért vívott harc egyes sikeres állomásait. A bizottságok foglalkoztak az agresszió meghatározásának problémájával, a szuverenitás kérdésével, annak összefüggéseivel a népek önrendelkezési jogával.

Az államok együttműködésének alapvető tartalmát az államok gazdasági együttműködése kell hogy jelentse. Ezért foglalkozott a kongresszus nyomatékosan e kérdéssel. A Kongresszus IV. Bizottságában megvitatták a küldöttek a világon mutatkozó jelenlegi gazdasági csoportosulások létjogosultságát és jellegét. Síkraszálltak a mellett, hogy ki kell küszöbölni a gazdasági együttműködést zavaró diszkriminatív intézkedéseket, meg kell szüntetni az egyes gazdasági csoportosulások zártságát. Nyomatékos állásfoglalások hangzottak el arról, hogy szükség van egy egységes kereskedelmi világszervezetre és egységes nemzetközi jogi normákra a világkereskedelem lebonyolítására.

A Kongresszus V. Bizottságában az egyes országok előadói részletesen ismertették és leleplezték azokat a ma még fennálló törvényeket, amelyek elősegítik a világ különböző pontjain a faji üldözést, sértik az emberi jogokat és védelmüket, valamint lehetetlenné teszik a demokratikus szabadságjogok érvényesülését. A szocialista országok képviselőinek előadásai és felszólalásai nyomán a küldöttek előtt széles körben ismertté váltak a szocialista törvényesség alapvető követelményei és érvényesülésének módjai. Hatásuk különösen nagynak és hasznosnak mutatkozott az újonnan felszabadult államok képviselői előtt, akiknek feladatuk az elnyomó imperialista jogi kötöttségek lerázása, az új tartalmú nemzeti joguk kialakítása.

A kongresszus VI. Bizottságában a témát magyar előadás vezette be. Dr. Markója Imre igazságügyminiszterhelyettes tartott előadást igazságszolgáltatásunk és jogalkotásunk demokratizmusáról, a dolgozók részvételéről hazánk igazságszolgáltatásában. A tárggyal kapcsolatban lezajlott élénk vita széles körre terjesztette ki a téma jelentőségét. A tőkés országokból érkező jogászok közül sokan fejtették ki, hogy az igazságszolgáltatás demokratizmusának kérdése milyen nagymértékben áll összefüggésben az imperialista országokban a munkásosztály harcával. Az igazságszolgáltatás demokratizálásáért vívott harc a munkásosztály harci feladata.

A VIII. Kongresszus a bizottsági ülések közötti időszakban és utána is tartott több plenáris ülést. A plenáris ülések keretében a DJNSZ általános tevékenységére, a nemze-

ti tagozatok munkájára és a kongresszusra vonatkozó általános vita zajlott le. Ez az általános vita természetesen szorosan kapcsolódott — mint már fentebb említettük — azokhoz a témákhoz, amelyek a bizottsági üléseken nyertek részletes tárgyalást és kifejtést. Az általános vita betöltötte azt a funkcióját is, hogy annak alapján a DJNSZ kongresszusa meg tudta határozni a Szövetség további munkájának programját és meg tudta szilárdítani a jövőre nézve szervezeti kereteit. A kongresszus újólag megválasztotta vezető szerveit és tisztségviselőit. A DJNSZ elnöke továbbra is Pierre Cot, főtitkára pedig Joe Nordmann. A kongresszus vezető szerveibe új képviseletet kaptak Ázsia, Afrika és Latinamerika olyan államai, ahol nemrégiben alakultak nemzeti tagozatok, vagy pedig az arányos képviseleti megoszlás az új államok alakulásával felvetette e probléma megoldását.

A VIII. Kongresszus tanácskozása eredményeként határozatot fogadott el. A határozat leszögezi, hogy a jelenlegi nemzetközi körülmények között szükséges a haladó jogászok tevékeny részvétele abban a harcban, amely a béke megvédéséért, a népek nemzeti függetlenségéért, az alapvető emberi jogok elismeréséért és a demokratikus szabadságjogok kivívásáért folyik az imperializmus, a kolonializmus és neokolonializmus ellen. A haladó jogászok tiltakoznak e határozatban az ellen, hogy a világon több helyen megsértik a nemzetközi jog alapelveit, fegyveres támadást folytatnak Vietnám és más népek szabadsága, függetlensége és egysége ellen. Figyelmen kívül hagyják az ENSZ. alapokmányának rendelkezéseit, erőszakkal fenyegetőznek egyes imperialista hatalmak, hogy megakadályozzák a népek önrendelkezési jogának érvényesülését. A határozat elítéli az idegen területeken törvényellenesen fenntartott katonai támaszpontok rendszerét, amelyekkel sértik az államok szuverenitását. A határozat megállapítja, hogy a világ haladó jogászainak feladata védeni bíróságok és más állami hatóságok előtt az ember alapvető jogait és a demokratikus szabadságjogokat. A haladó jogászoknak védelmezniök kell azokat, akik fellépnek a demokratikus szabadságjogok mellett és emiatt velük szemben megtorlást alkalmaznak. A határozat összegezi a kongresszus munkabizottságaiban lezajlott viták eredményeit és ennek alapján sürgeti az ENSZ. közgyűlése által 1961-ben megszavazott, a gyarmati országok függetlenségére vonatkozó határozat végrehajtását, követeli a kolonializmus azonnali felszámolását és elítéli a hagyományos gyarmatosító formákon túl az új gyarmatosítási törekvéseket takaró, elleplező egyenlőtlen gazdasági stb. szerződéseket. A kongresszus sürgeti a szuverén egyenlőségen és a kölcsönös előnyök alapján a nemzetközi gazdasági kapcsolatok kiépítését. Elsősorban a gyengén fejlett államok gazdasági fejlődésének előmozdítása érdekében. A határozat felhívja a DJNSZ titkárságát, hogy kísérje gondos figyelemmel a jelenleg Genfben ülésező gazdasági konferencia munkálatait. A határozat örömmel állapítja meg, hogy a kongresszuson hatékony eszmecsere folyt a törvényesség fogalmának fejlődésével foglalkozó elméleti tételek körül. Ez elősegíti azt, hogy a haladó jogászok eredményesebben küzdjenek mindenfajta reakciós és tudománytalan elmélet ellen, amelyek meg akarják őrizni a szociális és politikai konzervativizmust mind a nemzetközi jog, mind az egyes országok joga területén.

A határozat örömmel állapítja meg, hogy a küldöttek egyetértenek azoknak a lépéseknek a szükségességével, amelyeket a demokratikus jogászoknak kell tenniök a békeharc és a nemzeti függetlenségért folyó küzdelem területén. A küldöttek kifejezésre juttatták azt a véleményüket, hogy tovább kell folytatni a harcot az általános és teljes leszerelésért, az atomfegyverkísérletek beszüntetéséért, az atomfegyverek gyártásának betiltásáért és e fegyverek fokozatos és teljes megsemmisítéséért. A határozat a továbbiakban kifejezi annak szükségességét, hogy a DJNSZ-nek feladatai vannak a jogászok közötti szolidaritás ápolásában, tekintet nélkül a világnézeti és politikai felfogások közötti esetleges különbségekre. A jogászok közötti szolidaritás nélkül ugyanis lehetetlen a jog eszközeivel való eredményes harc az alapvető emberi jogok védelmében.

A magyar jogásztársadalmat és a Magyar Jogász Szövetséget rendkívül nagy megtiszteltetés érte azzal, hogy szervezője és házigazdája lehetett a DJNSZ. VIII. Világkongresszusának. Az a kölcsönös megbecsülés, ami a DJNSZ. vezető szervei, egyes nemzeti tagozatai és a Magyar Jogász Szövetség között van, újabb fontos állomásához érkezett. Úgy érezzük, hogy szocialista hazánk eredményeivel, állami és jogrendünk szilárdságával, a szocialista törvényesség maradéktalan érvényesülésével, az egyre jobban kibontakozó szocialista demokrácia légkörével, konkrét segítséget tudunk adni a DJNSZ.-nek munkájához. Ezt fejezte ki dr. Nezvál Ferenc igazságügyminiszter elvtárs is, amikor a kongresszus első napján a Kormány nevében üdvözölte a kongresszus résztvevőit és tájékoztatta őket szocializmust építő országunk eredményeiről, állami és jogi életünk fejlődéséről. A magyar jogászoknak a kongresszus munkájával való egyetértését pedig dr. Szalay József, a Legfelsőbb Bíróság elnöke záróbeszédében fejezte ki.

Czili Gyula

Az európai szocialista országok jogalkotása

CSEHSZLOVÁK SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG

Az 1963. év második fele arra az időszakra esik, amikor nagyfontosságú, alapvető törvénykönyvek kibocsátása vette kezdetét. A csehszlovák jogrendszer nagyarányú továbbfejlesztésének lehetünk szemtanúi több jogág vonatkozásában.

Az *államjog* és az *államigazgatási jog* területén ebben az időszakban* mindenekelőtt *a nemzetgyűlés, a Szlovák Nemzeti Tanács és a nemzeti bizottságok választási időszakának lejártáról szóló 75/1963. számú alkotmánytörvényről* kell megemlékezni. Abból a célból, hogy a Csehszlovák Szocialista Köztársaság alkotmányával összhangban a nemzetgyűlés, a Szlovák Nemzeti

* A feldolgozás alapjául a Sbírka zákonů 1963. évi 38—59. számai szolgálnak.

Tanács és a nemzeti bizottságok választási időszakát egységesítsék, a jogszabály úgy rendelkezik, hogy az említett szervek választási időszaka 1964. június 12. napján ér véget. Említésre méltó továbbá az *Állami Bérbizottságokról szóló 84/1963. számú törvényerejű rendelet*, amely úgy rendelkezik, hogy az Állami Bérbizottság, mint a kormány központi szerve irányítja a bérpolitikát a kormány irányelveinek megfelelően és a Szakszervezetek Központi Tanácsával egyetértésben. Az Állami Bérbizottság elnökét és további tagjait a kormány nevezi ki és menti fel. A miniszterek és a központi szervek egyéb vezetői jogkörükön belül a bérpolitika végrehajtásáért felelősséggel tartoznak.

A nemzeti bizottságok vonatkozásában figyelemre méltó *a nemzeti bizottságok lakásgazdálkodási szervezetéről szóló 80/1963. számú hirdetmény*. A nemzeti bizottságok feladata az új lakásépítkezésekkel egyidejűleg az általuk kezelt lakásvagyon igazgatásának és szabályszerű karbantartásának biztosítása. Ezeket a feladatokat a nemzeti bizottságok lakásgazdálkodási szervezeteik útján, vagy kisebb terjedelmű lakásvagyon esetén közvetlenül látják el.

A szakigazgatás köréből a *102/1963. számú halászati törvényt* és *annak 103/1963. számú végrehajtási utasítását, a műemlék jellegű rezervációk létesítésének és gondozásának szabályozásáról szóló 78/1963. számú hirdetményt*, valamint a *közúti vámszabályzat kibocsátásáról szóló 106/1963. számú hirdetményt kell kiemelni.*

A *polgári jog* körébe eső fontos jogszabály a *nemzetközi kereskedelmi forgalom jogviszonyairól szóló 101/1963. számú törvény (külkereskedelmi kódex)*, amely ugyan részben nemzetközi magánjogi elemeket is tartalmaz, mégis jellegénél fogva elsősorban a polgári jog körébe tartozik. A törvény bevezető rendelkezéseiben (első fejezet) meghatározza a szabályozás tárgyát. A nemzetközi kereskedelmi forgalomban keletkező viszonyoknak kell tekinteni a törvény értelmében: a) azokat a vagyoni viszonyokat, amelyek alapján bármely formában nyújtott ellenérték fejében dologi, kötelmi vagy más jog, avagy gazdasági érték átruházására kerül sor nem ugyanannak az államnak a területén székhellyel (lakóhellyel) rendelkező személyek között, b) azokat a vagyoni viszonyokat, amelyeknek tárgya olyan állam területén megvalósuló dologhasználat, vagy joggal való élés, ahol a felek valamelyike székhellyel (lakóhellyel) nem rendelkezik, c) azokat a vagyoni viszonyokat, amelyeknek tárgya valamely tevékenység, vagy tevékenységtől való tartózkodás, amennyiben az összes résztvevőknek nem ugyanannak az államnak a területén van székhelyük (lakóhelyük), d) küldemények tengeri fuvarozásból, hajók bérletéből, vagy hajók üzemeltetésére vonatkozó szerződések kötéséből eredő jogviszonyokat, e) egyéb fuvarozásokból eredő vagyoni viszonyokat, ha a feladási vagy rendeltetési hely nem ugyanannak az államnak a területén van, vagy olyan állam területén fekszik, ahol a felek valamelyike székhellyel (lakóhellyel) nem rendelkezik, f) a bankforgalomból eredő viszonyokat, ha a résztvevőknek nem ugyanannak az államnak a területén van székhelyük (lakóhelyük), g) azokat a vagyoni viszonyokat, amelyek a most tárgyalt jogviszonyokkal összefüggésben keletkező károk elleni biztosításból keletkeznek, h) azokat a vagyoni viszonyokat, amelyeknek tárgya az itt szabályozott jogviszonyokkal összefüggésben végzett ellenőrzési tevékenység, i) a fenti jogviszonyok valamelyikével összefüggésben, különösen azok módosulása, vagy megszűnése, valamely cselekmény érvénytelensége, megtámadhatósága stb. következtében keletkező egyéb vagyoni viszonyokat, j) nem ugyanannak az államnak a területén lakóhellyel (székhellyel) rendelkező kereskedők között létrejött vagyoni viszonyokat. A törvény ingatlanok szerzésére nem vonatkozik.

A törvény a következőkben közös rendelkezéseket tartalmaz a személyekről, dolgokról, jogokról és jogi cselekményekről. Az utóbbiakkal kapcsolatban szabályozza a cselekmények érvénytelenségét, megtámadhatóságát, továbbá a jogok keletkezésének, módosításának és megszűnésének feltétel teljesítéséhez kötését. E részben találunk részletes szabályokat a képviseletről és a meghatalmazásról, az időszámításról, az elévülésről és az elbirtoklásról (második fejezet).

A kötelmi viszonyokról szóló általános rendelkezések sorában (harmadik fejezet) a jogszabály mindenekelőtt a kötelmi viszony keletkezésével foglalkozik, majd a szerződések keletkezéséről és tartalmáról szóló rendelkezések után a kötelmi jogviszonyok résztvevőire, a kötelmek biztosítására, a kötelmek teljesítés útján való megszűnésére, a kötelmek nemteljesítésére és azok következményeire, továbbá a kötelmek megszűnésének egyéb módjaira vonatkozó rendelkezések következnek.

A törvény további részében (negyedik fejezet) rendelkezéseket találunk a vételi szerződésről, a vételi szerződés különleges kikötéseiről, a vételi szerződéssel összefüggésben kötött egyes szerződésekről, a csereszerződésről, a kölcsönszerződésről, a bérleti szerződésről, a letéti szerződésről, a raktározási szerződésről, dolgoknak harmadik személyre bízásáról szóló szerződésről (az utóbbi szerződésről akkor van szó, amikor a felek valamely dolgot, amelyre vonatkozóan közöttük vita van, harmadik személyre bíznak és ez velük szemben arra vállal kötelezettséget, hogy a dolgot annak adja ki, akinek javára a vita eldől), a vállalkozási szerződésről, a megbízási szerződésről, a bizományosi szerződésről, az ellenőrzési szerződésről (ezzel az ellenőrzést végző személy arra kötelezi magát, hogy elfogulatlanul fogja az áru minőségét és mennyiségét, vagy a munkát ellenőrizni és arról a való helyzetnek megfelelő bizonyítványt fog kiállítani és az ellenőrzés megrendelője ezért díjazás fizetésére kötelezi magát), a fuvarozási szerződésről, a biztosítási szerződésről, a társasági szerződésről, egyes banküglyletekkel kapcsolatos szerződésről, a kártalanítási ígéretről (ezzel az ígéretet tevő személy arra kötelezi magát, hogy annak, akivel szemben ígéretet tesz, megtéríti a kárt, amely az ígéretet tevő kívánságára végzett cselekményből származik; a kártalanítási ígéret akkor válik kötelezővé, mihelyt a másik fél az ajánlatot elfogadta), a nyilvános versenyről és a díjkitűzésről, a megbízás nélküli ügyvitelről, az alaptalan gazdagodásról, a

más javára történő dologhasználatról, a kártérítési kötelezettségről.

A törvény utolsó része (ötödik fejezet) átmeneti és záró rendelkezéseket tartalmaz.

A *családjog* területén nagyfontosságú a *94/1963. számú törvény a családról.* A törvény elsősorban az alapelveket rögzíti le. Így többek között kimondja, hogy a házasság alapvető társadalmi célja a családalapítás és a gyermekek rendes nevelése. A szülők a társadalomnak felelősek gyermekeik sokoldalú szellemi és testi fejlődéséért és főleg rendes neveléséért. A család valamennyi tagja köteles egymást kölcsönösen segíteni, valamint képességei és lehetőségei szerint biztosítani a család anyagi és kulturális színvonalának emelését.

A törvény első része, amely a házassággal foglalkozik, mindenekelőtt a házasság keletkezésére vonatkozó rendelkezéseket tartalmazza (első fejezet). A házasságot a férfi és a nő olyan irányú önkéntes elhatározása alapján kötik, hogy harmonikus, szilárd és tartós életközösséget hozzanak létre. Azoknak a polgároknak, akik egymással házasságot kívánnak kötni, kölcsönösen ismerniök kell egymás jellembeli tulajdonságait, egészségi állapotát, hogy olyan házasságot alapíthassanak, amely társadalmi céljának eleget tesz. A házasság kötésére vonatkozó nyilatkozatot a férfi és a nő az anyakönyv vezetésével arra a körzetre vonatkozóan megbízott helyi nemzeti bizottság előtt teszi meg, amelyben egyiküknek lakóhelye van.

A polgárok a házasság megkötésekor kötelesek a házasságkötésben közreműködő helyi nemzeti bizottság előtt egybehangzóan kijelenteni, hogy egyikük vezetékneve lesz-e közös vezetéknevük, vagy pedig eddigi vezetéknevüket kívánják megtartani. Amennyiben eddigi vezetéknevüket tartják meg, kijelentik, hogy közös gyermekeik melyik házasfél vezetéknevét fogják viselni. A törvény első részének további fejezetei a házasságkötést kizáró körülményeket, a házastársak közötti viszonyokat, a házasság megszűnését halál vagy holtnak nyilvánítás következtében és a házasság felbontását szabályozzák. Az utóbbi rendelkezések keretében a jogszabály kimondja, hogy az állami szervek a társadalmi szervezetekkel és valamennyi polgárral együttműködésben kötelesek a házasság és a család megszilárdítását elősegíteni, főként azáltal, hogy megelőzik azokat az okokat, amelyek a házasság és a család kapcsolatai szilárdságának és tartósságának megbontásához vezethetnek. A házasságnak bontás útján való megszüntetésére csak társadalmilag indokolt esetekben kerülhet sor. A bíróság a házastársak egyikének indítványára a házasságot csak akkor bonthatja fel, ha a házastársak közötti kapcsolatok olyan súlyosan feldúltak, hogy a házasság társadalmi céljának nem tud eleget tenni. A bíróság köteles megállapítani azokat az okokat, amelyek a házasság súlyos feldúlásához vezettek.

A törvény második része a szülők és a gyermekek közötti viszonyokkal foglalkozik. Ezzel kapcsolatban rendelkezéseket tartalmaz a gyermekek neveléséről, a szülők és a gyermekek jogairól és kötelezettségeiről, a társadalom részvételéről a szülők jogainak gyakorlásában és kötelességeinek teljesítésében, az apaság megállapításáról és az örökbefogadásról, valamint az olyan kiskorúak neveléséről és képviseletéről, akiknek szülei nem gyakorolhatják jogaikat és nem teljesíthetik kötelezettségeiket.

A törvény harmadik része a tartásdíjak kérdését szabályozza és rendelkezéseket tartalmaz a szülők és gyermekek kölcsönös tartási kötelezettségéről, a többi rokonok közötti tartási kötelezettségről, a házastársak közötti tartási kötelezettségről, az elvált házastárs megélhetéséhez való hozzájárulásról, a nemférjezett anya megélhetéséhez való hozzájárulásról és egyes költségeinek fedezéséről.

A törvény negyedik része záró rendelkezéseket tartalmaz.

A *polgári eljárási jog* területén számottevő alkotás a *polgári eljárásról szóló 99/1963. számú törvény,* amely az eddigi szabályokhoz képest több lényeges egyszerűsítést tartalmaz. Már terjedelménél fogva is jóval rövidebb, mint a korábban hatályban volt 142/1950. számú törvény. Amíg ugyanis a régi jogszabály összesen 679 §-t tartalmazott (v.ö. a polgári eljárásnak a későbbi módosításokra figyelemmel egységes szerkezetbe foglalt és a 70/1959. számú hirdetménnyel közzétett szövegével), az új törvény 376 §-t tartalmaz. Szerkezeti felépítése is sokkal áttekinthetőbb az előző jogszabályokénál. Amíg ugyanis az előző törvény konstrukciója az volt, hogy meghatározta az eljárás alaptípusát és külön fejezetekben állapította meg az eljárások egyes különleges típusaira vonatkozó szabályokat, amelyek közé tartozott többek között a peres eljárás is, az új jogszabály e téren is jelentős változtatásokat hozott magával.

A törvény hat részből áll, amelyeknek címei a következők: általános rendelkezések, a bíróság tevékenysége az eljárás megindítása előtt, az elsőfokú eljárás, a jogorvoslatok, a határozatok végrehajtása, záró rendelkezések. Nézzük az egyes részeket közelebbről:

Az első részben rendelkezéseket találunk a bíróságok hatásköréről és illetékességéről, a bírák kizárásáról, az eljárásban résztvevő személyekről, a résztvevők képviseletéről, az ügyésznek az eljárásban való részvételéről. Itt szabályozza a törvény a nemzeti bizottság és a társadalmi szervezetek részvételét a polgári eljárásban. E részben találhatók továbbá rendelkezések a bíróság és a résztvevők cselekményeiről, a kézbesítésről, az idézésről, a rendbírságról.

A törvény második része a bíróságnak az eljárás megindítása előtti tevékenységét szabályozza. Így rendelkezéseket tartalmaz a viták megelőzéséről és az előzetes eljárásról, amelyhez tartozik a házastársak békéltetése iránti eljárás is. Mint különleges eljárás ebben a keretben foglal helyet az apaság megállapítására vonatkozó eljárás a szülők egyező nyilatkozata esetén. Rendelkezéseket tartalmaz továbbá a jogszabály ebben a részben az ideiglenes intézkedésekről és a bizonyítékok biztosításáról.

Az elsőfokú eljárásról szóló harmadik rész tartalmazza az eljárás megindításának és lefolytatásának általános szabályait, továbbá az eljárást akadályozó körülményekről, az ügyek egyesítéséről, és a tárgyalás előkészítéséről rendelkezik. Ezután a bizonyítási eljárás szabályai következnek (bizonyítási kötelezettség, bizonyításfelvétel, bizonyítási eszközök, a bizonyítékok mérlegelése), majd az eljárás költségeire

vonatkozóan találunk rendelkezéseket. A határozatról szóló fejezetben a törvény részletesen szabályozza, mikor kell ítéletet, végzést és fizetési meghagyást hozni, végül különleges rendelkezések következnek a kiskorúakról történő bírósági gondoskodás körébe tartozó intézkedésekről, az örökbefogadási eljárásról, valamely személy cselekvőképességével, cselekvőképességének korlátozásával, megfosztásával, és annak visszaadásával kapcsolatos eljárásról, a gondnok kirendelése iránti eljárásról, a házasság megkötésének engedélyezése iránti eljárásról, és a holtnak nyilvánítási eljárásról.

A jogorvoslatokról szóló negyedik rész mindenekelőtt a fellebbezési eljárást szabályozza. Külön fejezetekben tárgyalja a perújítás, a törvény megsértése miatt benyújtott panasz alapján indult eljárás, és végül más szervek határozatainak felülvizsgálatára irányuló eljárás szabályait.

A törvény ötödik része a határozatok végrehajtására vonatkozóan tartalmaz rendelkezéseket és külön fejezetek tárgyalják a végrehajtás elrendelését és foganatosítását, a munkabérből való levonást, a végrehajtásnak pénzintézeti számláról való átutalás útján történő foganatosítását, ingó dolgok és ingatlanok eladása elrendelésének, mint végrehajtási intézkedésnek feltételeit, a nem pénzbeli teljesítésre irányuló jogok kielégítésének kérdését és végül a vagyon felszámolásának szabályait.

A törvény hatodik része átmeneti, felhatalmazási és hatálytalanító rendelkezéseket tartalmaz.

A polgári jog területével kapcsolatos *a nemzetközi kereskedelmi forgalomban a választott bírósági eljárásról és a választott bírósági határozatok végrehajtásáról szóló 98/1963. számú törvény,* amely szintén tartalmaz nemzetközi magánjogi rendelkezéseket is. A törvény mindenekelőtt a választott bírósági szerződésre vonatkozóan úgy rendelkezik, hogy a felek a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokból származó viták eldöntését — amelyeknek elintézése egyébként a bíróság hatáskörébe tartoznék — megállapodás útján egy vagy több választott bíróra bízhatják. Majd rendelkezések következnek a választott bírákról, az eljárás megindítási iránt előterjesztett indítványról, a választott bírósági eljárásról, a választott bírósági határozatról, a választott bírósági határozatnak a bíróság részéről történő hatálytalanításáról, az elrendelt végrehajtás felfüggesztésétől, és az állandó választott bíróságokról. Külön cím alatt tárgyalja a törvény a külföldi választott bírósági határozat elismerésének és végrehajthatóságának feltételeit.

A *büntető eljárási jog* területén két rövidebb jogszabályról kell megemlékezni. Ezek: *a bűnügyi eljárás költségeinek átalányösszegben való megállapításáról szóló 91/1963. számú,* továbbá *a letartóztatás és a szabadságvesztés büntetés végrehajtásával kapcsolatos költségek díjtételeinek meghatározásáról szóló 92/1963. számú hirdetmények.*

Az *igazságügyi szervezet* érinti *az állami közjegyzőségekről és az állami közjegyzőségek előtti eljárásról szóló 95/1963. számú törvény (közjegyzői rendtartás).* A törvény mindenekelőtt általános rendelkezéseket tartalmaz az állami közjegyzőségek feladatairól és tevékenységéről, majd szabályozza az állami közjegyzőségek szervezetét. Ezután a közjegyzőség előtti eljárás általános szabályai következnek (illetékesség, az eljáró személyek kizárása, a nyilvánosság részvétele, a résztvevők képviselete, az eljárás költségei, határozathozatal, jogorvoslatok), majd az eljárás különleges fajtáira vonatkozóan találunk rendelkezéseket (öröködési eljárás, okiratok megsemmisítése iránti eljárás, szerződések bejegyzése iránti eljárás, letéti eljárás, ingatlanok eladása, mint végrehajtási intézkedés foganatosítása iránti eljárás). Végül a törvény az állami közjegyzőségek egyéb tevékenységére vonatkozóan tartalmaz rendelkezéseket.

A *nemzetközi jog* területéről a tárgyalt időszakban említésre méltó *a légkörben, világűrben és a víz alatt végzett nukleáris fegyverkísérletek betiltásáról szóló egyezmény közzététele* (90/1963. számú hirdetmény), *a külföldi áruk származási helye hamis megjelölésének megakadályozása* tárgyában Madridban, 1891. április 14. napján kelt, Washingtonban 1911. június 2.-án, Hágában 1925. november 6-án, Londonban 1934. június 2.-án és Lisszabonban 1958. október 31. napján felülvizsgált nemzetközi megállapodás hatálybaléptetése (64/1963. számú hirdetmény), *az ipari és kereskedelmi védjegyek oltalma alatt álló termékek és szolgáltatások nemzetközi osztályozásáról* szóló nizzai megállapodás hatálybaléptetése (64/1963. számú hirdetmény), a Csehszlovák Szocialista Köztársaság kormánya és a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság kormánya közötti megállapodás a *nemzetközi közúti közlekedés egyes kérdéseinek szabályozásáról* (72/1963. számú hirdetmény), továbbá a Csehszlovák Szocialista Köztársaság és a Szovjetunió között 1943. december 12. napján kötött *barátsági, kölcsönös segélynyújtási és együttműködési szerződés hatályának meghosszabbításáról* szóló jegyzőkönyv közzététele (105/1963. számú hirdetmény).

Végül a *nemzetközi magánjog* alaptörvényéről, *a nemzetközi magánjogról és eljárási jogról szóló 97/1963. számú törvényről* kell megemlékezni, amely a nemzetközi és a területközi magánjogról, valamint a külföldieket a magánjog körében megillető jogállásáról szóló 41/1948. számú törvény helyébe lépett. A törvény bevezető rendelkezésében meghatározza a törvény célját, majd kollíziós rendelkezéseket tartalmaz és a külföldiek jogállását szabályozza. E rendelkezései igen széles területet érintenek, így a dologi jogot, kötelmi jogot, öröködési jogot, munkajogot, családjogot. A nemzetközi eljárási jogról szóló rész mindenekelőtt joghatósági kérdéseket tárgyal, majd eljárási rendelkezések következnek. Végül részletszabályokat találunk a külföldi határozatok elismeréséről és végrehajtásáról.

T. L.

JOGIRODALOM

Az 1848/49-i magyar választási rendszer történetéhez*

I.

Alig akad kezünkbe olyan jogtörténeti mű, amelynek bevezető fejtegetéseiben ne arról olvashatnánk, hogy a magyar jogtörténetírás valamilyen vonatkozásban a többi történeti szaktudományokhoz képest elmaradott állapotban sínylődik, hogy olyan mulasztásokat kell pótolnia, amelyek nélkül helyzetében nem következhetik be kedvező, tudományágunk egészét előrevivő változás. Ezek a nemegyszer mentegetőző megállapítások sajnos annyira helytállóak, hogy még a népünk történetében döntő jelentőségű korszakok, a forradalmakat előkészítő és a forradalmi évek, évtizedek jogtörténeti problémáit tárgyaló tanulmányok, monográfiák szerzői is megalapozottan hivatkozhatnak arra: *töretlen úton indultak el ismeretlen terület felfedezésére.* Ilyen okok miatt csak a legnagyobb elismerés hangján szólhatunk azokról, akik vállalva a pionírokat eltöltő örömök mellett a járatlan út által tartogatott buktatókat is, nem ugyan a műkedvelő dilettánsok vakmerőségével, hanem a hivatott kutató elszántságával, jogászi, jogtörténészi szemlélettel, a jog- és történettudományok már elért eredményeinek birtokában látnak munkához, hogy erőfeszítéseik gyümölcseiként saját szakmájuk fejlesztésén túl a mát és a jövőt szolgálóan hozzájárulhassanak népünk múltjának mind hívebb megismertetéséhez.

Úttörő feladat megoldására vállalkozott a recenziónk alapjául szolgáló monográfia írója, *Csizmadia Andor* pécsi jogtörténész professzor is, aki szakavatott kutatóra vallóan csak akkor szánta el magát a gondos vizsgálódások eredményeit szintetizáló kötetének közzétételére, amikor már jóval korábban, 1954-ben, *Beér János* egyetemi tanárral társszerzőségben publikálta *Az 1848—49. évi első népképviseleti országgyűlés* című, mintaszerű forráskiadványát. Az elmúlt közel egy évtized alatt szerzőnk tovább folytatta búvárkodásait a különböző levéltári állagokban, kivált az 1848—49-es Belügyminisztérium Levéltárában, s figyelmét legtöbbször a korabeli sajtótermékek felhasználható adatai sem kerülték el. A lelkiismeretes kutatások, az összegyűjtött forrásanyag érlelése, az önfegyelem jeleként a postamunkáról való lemondás, az ügyszeretet és a mesterségbeli tudás együttesen olyan eredményeket szültek, amelyek megítélésünk szerint hosszabb távlatban is kiállják a könyörtelenül rostáló idő próbáját. Egyes részletkérdéseket illetően módosulhatnak, főként bővülhetnek ismereteink az 1848—49-i magyar választási rendszerről, de a Csizmadia Andor által felvázolt kép ezáltal legfeljebb csak árnyaltabbá, még életszerűbbé válhat.

II.

Az ismertetésre és bírálásra reánk bízott mű négy részből, az első három részen belül egymást logikusan követő tizenegy fejezetből és egy függelékből áll. Az első rész arról a küzdelemről tájékoztat, amely a demokratikus választójogért folyt egyrészt az annak idején fejlettebb nyugati országokban, másrészt Magyarországon, a második az 1848. évi népképviseleti választásokról szól, a harmadik a képviselői igazolásokkal és a választási bíráskodással kapcsolatos problémákat taglalja ugyancsak a külföldi fejlődésre figyelemmel és végül a negyedik az összeférhetetlenség kérdését vizsgálja az 1848—49. évi országgyűlésen. Az önmagában is tanulmányozásra érdemes függelék a képviselők névsorát és legfontosabb személyi adatait, a választásra vonatkozó jogszabályokat, valamint azt a kimutatást tartalmazza, amely az 1848: V. tc. alapján összeírt választójoggal rendelkezőkről készült. A recenzeálás során mondanivalóinkat abban a rendszerben adjuk elő, amelyet a szerző választott magának monográfiája tagolására, mert ezzel is kifejezésre szeretnénk juttatni azt a meggyőződésünket, hogy a túlzás nélkül hézagpótlónak nevezhető, értékes könyv írója a rendszerezés vonatkozásában csakúgy követésre méltót alkotott, miként sok más téren.

1. Tartalmas kötetének *Küzdelem a demokratikus választójogért* címet viselő I. részében a szerző örvendetesen szakít a nemegy történeti műre még napjainkban is jellemző hungarocentricus szemléletmóddal, minek könnyen érzékelhető jeleként nemcsak azt az eszmei síkon vívott harcot mutatja be olvasóinak, amely Magyarországon folyt a népképviselet megteremtéséért, hanem teret szentel a népképviselet mikénti megvalósulásának vázolására is a *nyugati polgári államokban,* s ilyen módon a hazai fejlődés megértéséhez kiválóan felhasználható analógiákat tár az olvasó elé. Jó történészi érzékkel észleli, hogy a népképviselet megvalósításához a polgári formális jogegyenlőség elismerésén keresztül vezetett el az út, de *valódi* népképviselet a burzsoá államokban nem születhetett meg, mert a burzsoázia a *rendi* kiváltságokat, valamint a *feudális* politikai monopóliumokat csupán úgy semmisítette meg, hogy azokat vagy forradalmával egyidejűleg, vagy azt hamarosan követően a *pénz* kiváltságával és monopóliumával cserélte fel. Megfigyeléseinek igazolására szép számmal hoz fel meggyőző bizonyítékokat Anglia, Franciaország, az USA és a német államok alkotmánytörténetéből, csak sajnálhatjuk azonban, hogy nyilván a szűkre szabott terjedelem miatt nem kaphatunk több vonatkozásban bővebb kifejtést.

Haszonnal olvashattunk volna például arról, hogy a világtörténelem első országos méretű és politikai célzatú proletármozgalma, az angol chartista mozgalom, amelynek a célkitűzéseiről tudomást szerezhetünk a monográfiából, többek között éppen azért bontakozott ki, mert az 1832. évi választójogi reformtörvény igen szűkmarkúan járt el a szavazati jog kiterjesztésében. Nem lett volna érdektelen megemlíteni azt sem, hogy Poroszországban a berlini forradalom hatására megszületett és a szerzőnk által ismertetett 1848. április 8-i választójogi törvény rendelkezéseit, amelyek közvetett (kétfokú) választások mellett ugyan, de lényegileg

* Csizmadia Andor: *A magyar választási rendszer 1848/49-ben (Az első népképviseleti választások)* (Budapest, 1963. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 366 old.).

általános férfi választójogot biztosítottak, az ellenforradalmi erők győzelme következtében alig egy évvel később rendeleti úton a velejéig reakciós, jó félévszázaddal később még a cári Oroszország számára is „példamutató", ún. *háromosztályos választási rendszer* váltotta fel (Bónis György-Sarlós Márton: *Egyetemes állam- és jogtörténet*, Bp., 1957, 392—3., 456—7. old.). Úgy véljük, hogy helyes lett volna, ha a szerző az Amerikai Egyesült Államok vonatkozásában nemcsak a szövetségi alkotmányra utal, amely a tagállamok törvényhozására bízta a választójog feltételeinek megállapítását, hanem egyik-másik tagállam alkotmányát is vizsgálódásai körébe vonja. Néhány tagállam alkotmányának konkrét formában való felvetését kivált azért hiányoljuk, mert közülük bizonyára nemegy a reformkor magyarjai előtt sem maradt ismeretlen. Hogy csak egy példát említsünk meg állításunk bizonyítékaként, *Bölöni Farkas Sándor* nagyhatású könyvében, az *Útazás Észak Amerikában* című, 1834-ben Kolozsvárott kinyomtatott műben (140—158. old.) teljes terjedelmében közli *New Hampshire* állam 1784. évi alkotmányát, amely „A' Nép jussai"-ról szóló első részének 11. pontjában kimondja, hogy „minden választásnak szabadnak kell lenni, és ezen státus minden polgárainak, — bírván a' szükséges tulajdonokkal, — egyenlő jussuk van a' közönséges hivatalokra választani, — és választatni", második részének a szenátussal, illetve a követek házával foglalkozó fejezetei pedig 1. szakaszaikban választójoggal ruházzák fel az állam minden 21. életévét betöltött birtokosát és megtelepedett lakóját, kivéve azokat, akik „mint Szegények, önnön kérelmökre a' köz terhek alól kivétettek". Még egy apró megjegyzést, az 1791. szeptember 3-i francia alkotmány a korai burzsoá alkotmányok egyik legjelentősebbike ugyan, de mégis sommás fogalmazásúnak kell tekintenünk a szerző azon megállapítását, hogy ez volt Európa *első írott* alkotmánya, mert hiszen közel másfél évszázaddal megelőzték azt a Cromwell-i alkotmányok és néhány hónappal az 1791. május 3-i lengyel alkotmány is.

Ami a monográfiának a népképviselet *magyarországi* megteremtéséért vívott küzdelmekről szóló fejtegetéseit illeti, szerzőnk mindenekelőtt a magyar jakobinusok álláspontjára hívja fel kellő nyomatékkal a figyelmet, akik közül *Hajnóczy József De comitiis Regni Hungariae...* c. művében felveti a népképviseleti országgyűlés gondolatát, *Martinovics Ignác* pedig előbb csak a király és a nemesség mellé számarányában a népnek, mint harmadik rendnek a képviselőit is beengedné az egykamarás országgyűlésbe, később azonban már különbség nélkül minden (állam)polgár számára biztosítaná mind az aktív, mind a passzív választójogot. A magyar jakobinusok tanításainak eredményekben gazdag ismertetését követően részletes és meggyőző bizonyítását adja annak, hogy a népképviselet elvének gyakorlati megvalósításáért folyó harc vonalába estek azok az országgyűlési viták és irodalmi megnyilatkozások, amelyek a szabad királyi városok országgyűlési állásának rendezését célozták. E kérdéskörön belül éles szemű megfigyelőre vallóan rámutat arra, hogy a városok szavazati jogának problematikáját a nemesség szószólói valamilyen formában mindig összekapcsolták azok belső szervezeti reformjának követelésével. E helyütt rövid utalásokat találunk még abban a vonatkozásban, hogy a népképviselet eszméje a politikai életben nemcsak a városok szavazati jogával kapcsolatosan jelentkezett, hanem általánosabb értelemben is, de a liberális nemesség részéről ilyen formájában sem foglalta magába az általános választójogot.

Bíráló megjegyzéseink kifejtésében abból szeretnénk kiindulni, hogy magunk is a népképviseletért vívott küzdelem egyik fontos láncszemének tekintjük azt a harcot, amely a szabad királyi városok országgyűlési szavazati jogának — hangsúlyozzuk — *rendi keretek* között való kiterjesztésére irányult. Ezt a szerzőével lényeges vonásaiban megegyező felfogásunkat *Irányi József*, a későbbi „márciusi ifjúság" egyike is alátámasztja, aki 1847-ben annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a városi ügy többek között az országgyűlés reformjának az ügye (*Az országgyűlés rendezéséről*, Pest, 1847. 5. old.). Mindezek ellenére, s noha jól tudjuk, hogy Csizmadia Andor a magyarországi városok jogtörténeti problémáinak avatott tollú szakértője, több e tárgykörben mozgó, nagybecsű tanulmánya bizonyság erre, az adott esetben azonban mégsem érthetünk egészen egyet azzal a felfogásával, amely a városi települések országgyűlési helyzetével összefüggő kérdéseknek olyan mértékben tulajdonít művében *domináló* jelentőséget, hogy e számára érthetően kedves témával huszonhét oldalon keresztül a feltétlenül szükségesnél részletesebben foglalkozik, de ugyanakkor a tárgykörébe eső más problémakomplexumok felvázolására már csak hat oldalnyi teret szán. Ebből az utóbb említett hat oldalból majd három a magyar jakobinusok megnyilatkozásainak igen sikeres bemutatására jut, s így csupán a még fennmaradó néhány (3) oldalt szentelheti arra, hogy legalább utalásszerűen ismertesse a reformkor legjobbjainak a szoros értelemben vett népképviseletért folytatott áldozatos küzdelmét a megyékben, egyéb politikai, társadalmi fórumokon és az irodalomban.

Távol áll tőlünk, hogy e műtől várjuk el a népképviseletért hazánkban vívott küzdelem *valamennyi* állomásának a hozzáférhető levéltári, hírlapi és irodalmi forrásanyag *egészére* alapozott bemutatását, ami a korlátozott terjedelem mellett és ráadásul bevezető jellegű fejtegetések keretében nyilván nem lehetett a szerző feladata, de néhány — megítélésünk szerint — jelentős részletkérdés tárgyalásának a mellőzését mégis kifogásolnunk kell. Ilyen mellőzött problémák például: a) miért akarták felváltani ellenzéki (reform) politikusaink a rendi képviseletet népképviselettel, b) hogyan és mikor alakult át a kicsiny számú, többé-kevésbé elszigetelt gondolkozóknak idevágó „jámbor óhaja" tömegek, párt követelésévé, c) milyen fejlődésen ment keresztül a differenciáltan jelentkező (municipalista és centralista) ellenzék politikája a népképviselet gyakorlati megvalósításának a mikéntjét illetően. Alkalmasint egypár szót ér-

demelt volna az, hogy a „szabadelvű felekezethez" tartozók már a rendszeres munkálatoknak az 1830-as évek elején lezajlott megvitatása alkalmával egyes megyékben bátran hangoztatták „a' nemzeti képviselés(nek) a' nemzet' minden osztályára" való kiterjesztését (Sréter János: *Visszaemlékezések*, Buda, 1842. 214. old.). Legalább egy bekezdés erejéig kitérhetett volna még szerzőnk az újért gúnyolni, a régi, elavult rosszat rombolni merőknek a rendi képviselet rendszerét elmarasztaló állásfoglalásaira is, akik közül az egyik maró iróniájú azt állapította meg a „honatyákról", hogy azok állnak, ülnek, sétálnak, nyújtózkodnak, játszanak, legtöbbször azonban szépen szónokolnak, „'s miután mindent elszónokoltak majd, haza jönnek, 's az ország' dolgai lesznek úgy, a' mint voltak" (*Camera obscura*, I. Lipcse, 1844. 73—74. old.). Sajnáljuk, hogy a monográfia nem foglalhatja magába annak az anonym szerző tollából, *Népképviselet* címmel megjelent, közel másfélszáz oldal terjedelmű politikai tanulmánynak az ismertetését sem, melynek írója a választási cenzus létjogosultságát a jelek szerint pusztán azért ismerte el, mert így remélte „a nemzeti újjá születésünk egyetlen alapja: a népképviselet" eszméjének elfogadását a hatalmon levőktől. Erre vall az a tény, hogy mély humanizmustól eltelve, bizonyos mértékig talán az utópista szocialisták tanításainak hatása alatt állva emelt szót a „vén Európa" ellen, amely a sziklafészkekről, valamint a különböző feudális kiváltságlevelekről „a börzepalotákra és a teljes értékű bankjegyekre" vitte át tiszteletét, s „fölötte csodálatos logiká"-val csak azt tekinti valódi embernek, csupán azt kívánja felruházni politikai jogokkal, akinek pénze van. (*Magyar szózatok*, Hamburg, 1847. 265—410., az idézetek a 314., 400. old.)

2. Anyaggazdagságában, tárgyalásmódjában, koncepciójában és mindezek egyenes következményeként eredményeiben kiemelkedő értékű a monográfiának *A népképviseleti választások 1848-ban* c. II. része, amely előbb az 1848: V. tc. gondos jogtörténeti elemzését adja, azután bemutatja a választási előkészületeket, valamint a választások lebonyolítását, majd nyomon követ néhány választási küzdelmet és végül magába foglalja a választások eredményével összefüggő jelentősebb problémák feldolgozását. A törvénycikkről megállapítja a szerző, hogy egyrészt forradalmi változást jelentett a rendi képviselettel szemben, másrészt azonban gondoskodott a liberális nemesség hatalmának polgári formák között való megőrzéséről. Nem kerüli el a figyelmét az a tény sem, hogy a forradalom balszárnyának képviselői elítélően nyilatkoztak a választójoggal kapcsolatos magas cenzus és nemesi (polgári) előjog fenntartása ellen, de az általános választójog követelésében még közülük is csak igen kevesen vettek részt. A *választási előkészületeket* illetően kellő hangsúllyal utal arra, hogy az első népképviseleti országgyűlés mielőbbi összehívása szempontjából igen jelentős tényezőnek bizonyult a baloldal, s különleges kérdéseket vetett fel Erdély képviselőinek kiküldése ebbe az országgyűlésbe. Nagybecsűek azok a fejtegetései, amelyek tényekre támaszkodva meggyőzően bizonyítják, hogy a radikálisok előkészületei és a pecsovicsok mesterkedései ellenére a kormány — a választási apparátus birtokában (újonnan kinevezett liberális főispánok és liberális többségű megyei bizottmányok) — nyugodtan várhatta a választásoknak számára kedvező kimenetelét, politikai elképzeléseit támogató képviselőjelöltek győzelmét.

A választási előkészületek egyéb kérdései sorából kiemelve és a szerző által választott szerkezeti felépítéssel összhangban, kissé részletesebben kívánjuk ismertetni a monográfiának azokat az eredményeit, amelyek a *választói összeírások* problematikájával kapcsolatosak. Tér hiányában közülük természetesen csak a legfőbbekre utalhatunk, de véleményünk szerint ezek is elegendő nyomatékkal bizonyítják azt, hogy a recenzeált kötet írója nem sikertelenül fáradozott. Példálózó felsorolásban pusztán a szerző alábbi jelentős megfigyeléseire és következtetéseire hívhatjuk fel a figyelmet: a) a szavazásra jogosultak, kivált a falvakban és a nemzetiségi vidékeken — a legnagyobb dologidő, illetve a reakció ügynökeinek gátlástalan izgatása miatt —, nagyon gyér számban jelentkeztek az összeíró bizottságok előtt a választói névjegyzékbe való felvételük céljából, b) a birtokos nemesség az összeíró küldöttségek segítségével, amelyek munkájában osztályérdek érvényesült, meg akarta és tudta szorítani a választójogot, c) erre az adott lehetőséget, hogy a jogszabályok szép számban tartalmaztak magyarázatra szoruló rendelkezéseket és bőven engedtek kibúvókat, d) sok probléma adódott egyik-másik összeíró bizottság eljárása, mint pl. az összeírás helyének a megválasztása, a bányászok, favágók, kertészközségek lakói, napszámosok, nagycsaládi közösségben élők és nemesek választójogának megadása vagy megtagadása, valamint az egynegyed telek mikénti figyelembevétele vonatkozásában, e) a megyei és városi hatóságok között több esetben összeütközésekre került sor az illetékesség tekintetében, f) az elkészült névjegyzékekben foglaltak ellen igen kevesen szólaltak fel, mivel a lakosság széles rétegéből még hiányzott a politikai öntudat s a rendelkezéseket sem ismerték kellőképpen, g) viszonylag kicsiny volt azoknak a száma is, akik jelentkeztek ugyan, de nem kapták meg a választójogot, minthogy a dolgozó osztályok részéről hiányzott a nagyobb érdeklődés az összeírások iránt, h) jelentős haladás mutatójaként a lakosság 7—9 %-a rendelkezett választójoggal a korábbi legfeljebb 1,7 %-a helyett.

Meggyőződésünk szerint maradandók lesznek Csizmadia Andornak az első magyar népképviseleti *választások lefolyására* vonatkozó leírásai és megállapításai is, amelyek közül ismét csak néhányra emlékeztethetünk. A választások időpontját a központi választmányok tipikusan nem munkaszüneti, hanem hétköznapra tűzték ki. A szavazóknak a törvény vagy a megyei közgyűlés által meghatározott kerületi székhelyen kellett megjelenniük, ha választójogukkal élni kívántak vagy kényszerültek, ahol csak a választók által előzetesen ajánlott jelöltekre adhatták le voksaikat. A választások többsége egyhangú volt, a szavazás

pedig nyílt. A választási elnökök nemegyszer visszaéltek hatalmukkal: a választókat abban a sorrendben bocsátották szavazásra, amelyik pártjuknak előnyösebb volt, önkényesen ebédszünetet rendeltek el az ellentábor kifárasztása céljából, tetszésük szerint állapították meg a választások záróráját stb. Azokban a választókerületekben, amelyekben a többséget meg lehetett állapítani, a képviselő számára megbízólevélül is szolgáló jegyzőkönyvet állítottak ki, amelyekben nem, ott viszont pótválasztást tartottak. A képviselők megválasztásuk előtt, vagy közvetlenül azt követően hitvallást tettek politikai nézeteikről és állásfoglalásukról, egyes helyeken azonban követutasítást kaptak, amely alól a képviselőház felszólítására s mandátumuk elvesztésének a terhe alatt fel kellett oldoztatniok magukat.

Néhány jellegzetes választási küzdelem történetének kidolgozását követően, monográfiája II. részének lezárásaként a szerző a *választások eredményeit* teszi alapos elemzés tárgyává. Abból a megfigyelésből indul ki, hogy a választások nem hoztak forradalmi változást az országgyűlés összetételében, bizonyos eredménnyel azonban mégis jártak: a) a képviselők túlnyomó többsége a márciusi forradalmat vezető és az országnak kormányt adó liberális „párthoz" tartozott, b) a konzervatívok nagyon meggyengültek, csaknem teljesen kiszorultak a törvényhozó testületből, c) a baloldali radikálisok, valamint a velük tartó politikusok pedig, ha egyelőre csak mint „törpe minoritás", de a rendkívül laza összetételű kormánypárttól eltérően homogén csoportot alkottak, amelyre az alsóbb néposztályok törekvéseinek szolgálatában még jelentős szerep várhatott. A választási eredmények leírásán messze túlmenően, az okok feltárása közben megállapítja, hogy a kormányt támogató többség választási győzelme törvényszerű volt, mert egyrészt az újonnan alkotott törvények mögött felsorakozott az ország választóinak legnagyobb része, másrészt mivel a megyei szervek, a sajtó és a választásokhoz szükséges propaganda eszközök birtokában a reformországgyűlések választási harcaiban megedződött, a politikai élet iskoláját kijárt birtokosság olyan hatalommal és befolyással rendelkezett, amely szinte kilátástalanná tette más párt esélyeit. A konzervatív párt felőrlődésének az okait ugyanazon körülményekben találja meg, amelyek ellenkező előjellel a „ministerialis" jelölteket segítették győzelemre. Részletesen foglalkozik még a baloldal választási (részleges) vereségét előidéző tényezőkkel, amelyek közül helyesen nemcsak annak tulajdonít jelentőséget, hogy a megyei és városi apparátus sokat megtett a nemnemesek választójogának elkonfiskálása, valamint a népből jött ismeretlen vagy radikálisnak ismert képviselőjelölt megválasztásának megakadályozása érdekében, hanem a választásra jogosultak nemtörődömségének, a klerikális reakció befolyásának, a baloldali jelöltek viszonylag igen kicsiny számának, szervezetlenségüknek és közülük egyesek nem eléggé következetes parasztpolitikájának is.

Kiegészítő, illetve néhány részletkérdésben némileg módosító megjegyzéseinket mindenekelőtt a kormánynak az 1848: V. tc. végrehajtását kezdeményező tevékenységével kapcsolatosan tesszük meg. A szerző álláspontja szerint a kormányt bizonyos mértékben mulasztás terheli a szükséges rendelkezések késedelmes kiadása, továbbá az országgyűlés összehívásának elhúzódása vonatkozásában. Hivatkozik arra, hogy a megyék és a városok a kormány utasításai nélkül, már a törvény ismeretében, tehát öntevékenyen láttak hozzá a választások előkészítéséhez. Bizonyítékként megemlíti, hogy a belügyminiszter csak 1848. május 22-én bocsátotta ki 1960/1848. sz. választási körrendeletét. Az igaz, hogy a törvényhatóságok e rendelet kézhezvétele előtt, május elején hozzáfogtak a népképviseletről szóló törvény végrehajtásához, Csanád vármegye például 1-én és 2-án *(O. lt. Büm. Ált. irat. 1848: 955., 957.)*, de nem önálló kezdeményezésük alapján. A kormány április 16-án jelentette be az ügyek vezetésének átvételét, s Szemere Bertalan belügyminiszter rendeleti formában már április 19-én felszólította a törvényhatóságok elnökeit arra, hogy közgyűlést hirdessenek május első napjaira, melynek intézkednie kell a választókerületek kijelölése és a választási központi választmány kiküldése tárgyában. Egyöntetű eljárás biztosítása érdekében választói névsor-mintát is csatolt a rendelethez és közölte, hogy a választók összeírására vonatkozóan, ha szükségesnek látja, újabb utasítást ad. A rendelet preambuluma jól tükrözi a belügyminiszternek azokat az általános követelményeit is, amelyeket a törvények végrehajtását illetően támasztott: „A' felelős kormány' természete szerint a' törvények' *szigorú, pontos, részletes* megtartását kívánom — írta —, szigorúbb, pontosb, részletesb megtartását, mint eddigelé történt hazánkban. Mert a' törvény fölöttünk, és mi annak csak engedelmes és köteles szolgái vagyunk." *(O. lt. Büm. Ált. irat. 1848: 1259.)*

Egyetértünk a szerző azon álláspontjával, hogy az országgyűlés összehívásában ösztönzően hatottak a kormányra a baloldalnak sajtó útján terjesztett sürgetései és a Nemzeti Múzeum előtt tartott május 12-i népgyűlés ilyen irányú követelése. Ezt a megfigyelést csupán annyival szeretnénk kiegészíteni, hogy egyesek a jobboldalról ugyanakkor negatív irányú hatást is próbáltak gyakorolni a minisztériumra. Bizonyítékként utalhatunk Asztalos (Pál?) 1848. május 26-án Kolozsvárról keltezett levelére, amelyben a levélíró így kérlelte a belügyminisztert: „Édes Bertikém, kíméljétek a' municipalitást, itt van nektek általunk, megdönthetetlen támaszotok, nem a' pesti bourgeoisiban, se nem a' scriblerekben. Hidd el mentöl tovább gondolkozom új választási törvényünkön, s az utasítás eltörlésén, annál inkább meggyőződöm, 's erős hitem, hogy a' vész nem az illirtől tottol, oláhtol, vagy a' muszka czártol jő; hanem a' választásban és azon sok követben van elrejtve a' vész csírája, melly elnyomandja törvény hozás útján a' szabadságot". *(O. lt. Büm. Eln. 1848: 254.)*

Helyesen mutat rá a szerző arra, hogy a választások előkészítésére alakított központi választmányok és az újonnan kinevezett főispánok jelentős mértékben biztosították a birtokos liberális nemesség számára a hatalom megőrzését. A központi választmányok azért, mert

birtokos nemesi többségűek voltak, a főispánok pedig azért, mivel a kormány támogatását kötelességüknek érezték. A központi választmányok nemesi többségének igazolására alkalmasint még szembetűnőbb lett volna Ugocsa helyett Szatmár vármegye példája, ahol választókerületenként 4 nemes és csak 2 nemnemes, összesen 42 személyből tevődött össze ez a fontos szerv *(O. lt. Büm. Eln. 1848: 211.)*. A főispánok kormánypárti magatartásának bizonyítékaként megemlíthetjük Szentiványi Ödön 1848. május 31-én kelt baráti hangú levelét Szemere Bertalanhoz, aki még főispáni kinevezése előtt arról biztosítja a belügyminisztert, hogy megyéje, Liptó vármegye „honfi, igaz magyar jellemű 's a' magyar kormány iránt loyalis tiszta érzelmű követet küldend" *(O. lt. Büm. Eln. 1848: 187.)*.

A választásra jogosultak összeírásával kapcsolatos kérdéskör tárgyalása során megemlíthetjük, hogy Egernél jóval nagyobb városban, Pesten is házról házra járva végezte munkáját az összeíró bizottság, amelynek jövetelét nyomtatott hirdetménnyel az összeírást megelőző napon közölték a ház tulajdonosával és lakóival, akiket felelet terhe alatt délelőtt 9 órától 12 óráig, szükség esetén még délután 3 órától 6 óráig tartó otthontartózkodásra szólítottak fel *(O. lt. Büm. Ált. irat. 1848: 318.)*. Az összeíró bizottmányoknak — például Cegléden — eljárásuk megkönnyítése céljából rendelkezésére bocsátották a hatóságok az adó- és a polgárlajstromot, valamint más adatokat *(O. lt. Büm. Ált. irat. 1848: 1503.)*. A paraszti tömegek sok helyütt valóban távoltartották magukat az összeíróktól, s ebben a magatartásában, nemtörődömségében, miként a nemzetőri összeírások szabotálásában, alighanem jelentős szerepet játszott jogos szociális követeléseinek ki nem elégítése, az annyira várt földosztás elmaradása *(O. lt. Büm. Eln. 1848: 302.)*. Nem érdektelen megjegyeznünk, hogy egyes választók vonatkozásában probléma merült fel, vajon hol vegyék választói névjegyzékbe azokat, akik több választókerületben is rendelkeznek választóképességgel. A belügyminiszter rendelkezése értelmében ott, ahol az ilyen személyek kívánják, de mindenesetre csak egy helyen, mert a több választói névjegyzékbe való beiratkozás „azon törvényellenes szándokát árulná el a választónak, mi szerint választási jogát mások hasonló jogának rovására és az 1848: 5. t. cz. 26ik §ja ellenére több kerületekben kívánná gyakorlani" *(O. lt. Büm. Ált. irat. 1848: 1723.)*, más fogalmazásban, de érdemileg azonosan, mivel a választójog két helyen való gyakorlása ellentétben áll „a népszámi képviselet valódi értelmével; sőt elkerülhetlen visszaélésekre vezet" *(O. lt. Büm. Ált. irat. 1848: 3470.)*

Az összeíró bizottságoknak a választójog odaítélésében követett gyakorlatát illetően — kiegészítésként — megemlíthetjük, hogy Csongrád vármegye „követválasztási ügyeket vezérlő bizottmánya" el akarta ütni a gazdatiszteket választójoguktól, ugyanakkor viszont szavazásra jogosultnak minősítette az özvegy anya 20. életévét betöltött legidősebb fiát, ha a — nyilván törvényben megszabott nagyságú — gazdaságot családfő minőségben ő vezeti, a bűncselekménynyel vádolt, de kezességen szabadlábon levő, különben választóképességgel rendelkező egyéneket, a negyed teleknél kisebb, más természetű vagyonban azonban hasonló értéket felmutató személyeket, a szerződéses kertészeket, ha vagy 200 pengőforint haszonbért fizetnek, vagy legalább 4000 váltóforint értékű vagyonuk van, a kézműveseket még abban az esetben is, ha segéd helyett inast tartanak. Jellemző a belügyminisztérium 1848. május 20-i állásfoglalása, amely szerint a gazdatisztek a többi törvényszabta feltétel teljesülése esetén választóképesek, mivel szolgálatuk nem olyan természetű, „mely a szavazó függetlenségét elnyomja, sem a gazdai hatalomnak szükséges alárendeltséget nem föltételezi", a szerződéses kertészek csak akkor, ha saját birtokukból vagy tőkéjükből 100 ezüstforint évi állandó jövedelmük van, a kézműveseknél a segédet cenzusként nem helyettesítheti az inas, csupán az egynegyed telek nagyságú ingatlan birtok fogadható el. *(O. lt. Büm. Ált. irat. 1848: 1383.)* Figyelemre méltó, hogy Krassó vármegye a gazdatiszteken kívül még a megyei tisztviselőket is elmozdította választójoguktól, amelyhez azonban a belügyminiszter június 19-én nem járult hozzá *(O. lt. Büm. Ált. irat. 1848: 3422/3199.)*.

A megyei és városi hatóságok között az összeírás során illetékesség kérdésében keletkezett összetűzésekre további adatok találhatók az 1848-i belügyminisztérium levéltárában, amelyek arról tanúskodnak, hogy a belügyminiszter a választójogi törvény szellemében nemegyszer a városok javára döntött. Így például május 8-án és 24-én, két alkalommal is utasította Békés vármegyét, hogy Békés, Csaba, Gyula és Szarvas városokra a képviselőválasztások előkészítését tárgyazó intézkedéseit ne terjessze ki *(O. lt. Büm. Ált. irat. 1848: 914., 1737.)*. Hasonló értelemben írt le május 15-én Bars vármegyéhez, amely Újbánya szabad királyi bányaváros jogait csorbította meg *(O. lt. Büm. Ált. irat. 1848: 1289.)*.

A monográfia II. részéhez még csak egy rövid megjegyzést szeretnénk tenni. A szerző igen plasztikusan mutat rá arra, hogy a választások alkalmával a nemzetiségi vidékeken (Krassó, Nyitra, Szatmár megye) komoly összetűzésekre került sor, az egyébként jól válogatott példák közül azonban éppen a legsúlyosabb és legsajnálatosabb következményekkel járó összecsapás ismertetése kimaradt. A június 26-i újvidéki választásról van szó, amely alig félóráig tartott. A kezdetben csendben folyó választás e kurta félóra eltelte után, Csernovits Péter királyi biztos jelentése szerint, a magyarok gyilkolásába, tömegméretű öldöklésbe fulladt, amelybe a szerb ajkú lakosság és a „rejtve tartott fegyveres szerviánusok" mellett a rend fenntartására hívatott nemzetőrök is bekapcsolódtak. *(O. lt. Büm. Eln. 1848: 475.* Vö.: Thim József: *A magyarországi 1848—49-iki szerb fölkelés története*, Bp., 1930—1940. II. kötet 467. old.)

3. Rendkívül tanulságos Csizmadia Andor művének az *igazolásokról* és a *választási bíráskodásról* szóló III. része is, amelynek az értékét csak fokozza az a körül-

mény, hogy a szerző kényszerűen rövid, de igen szemléletes áttekintést ad az igazolási és választási bíráskodási rendszerek fejlődéséről a korabeli burzsoá államokban. Megállapítja, hogy a legtöbb országban az uralkodó osztály a parlamentre bízta a képviselők igazolását és a választási bíráskodást, néhány állam azonban, mint például Anglia, bíróság feladatává tette a választási jogviták eldöntését. A külföldi analógiák mellett felhívja a figyelmet arra, hogy Magyarországon már a kései feudalizmus korában szokásjogi úton kialakult az a joggyakorlat, amely szerint a legitimatio kérdésében az országgyűlés határoz. Ezt erősítette meg az 1848: V. tc. 47. §-a, majd pedig a házszabályok rendelkeztek részletesen mind az igazolás, mind a verificatio anyagi és eljárási szabályait illetően.

A sikerült monográfiának e részét sem ismertethetjük kimerítően, csupán arra van lehetőségünk, hogy néhány legfőbb eredményére utaljunk. Ilyenek például az alábbiak: Első népképviseleti országgyűlésünk képviselőháza mindössze 23 esetben semmisítette meg a választásokat, közülük tizenkettőt hivatalból, tizenegyet petíció alapján. A hivatalból való megsemmisítések tipikusan a konzervatív, ritkábban a nemzetiségi nemnemes követek mandátumai ellen irányultak a liberális nemesség osztályérdekeinek szolgálatában. Néhányszor, de mindig csak akkor, ha nagyszámú választó adott be petíciót valamelyik választás ellen, vizsgálatot rendelt el a képviselőház, a kiküldött biztosok azonban (Petőfi Sándor szabadszállási választása ügyében 3 tagú bizottság), kivéve a galgóci városbíró, Szidor Ferenc esetét, nem teljesítették kötelességüket. Több alkalommal került sor a választások megsemmisítésére a választókerületek törvényellenes megalakítása, a választások előkészítésekor elkövetett törvénysértések (a választók előzetes megfélemlítése), a választási székhely jogtalan áthelyezése, a választási eljárási szabályok lényeges megsértése (bizalmiak hiánya, választójoggal nem rendelkezők választói névjegyzékbe vétele, jogosultak kihagyása a jegyzékről, az erről kimaradtak leszavazása), nyílt erőszakoskodások, választási csalások, vesztegetés és a megválasztott egyén személyében rejlő ok (korhiány, a magyar nyelv nem tudása) miatt.

4. Nincs könnyű helyzete a recenzensnek, midőn a kötetnek *Az összeférhetetlenség kérdése az 1848/49. évi országgyűlésen* c. IV. részét bírálja. A nehézséget az okozza, hogy a szerző olyan jogintézményről ír, amelynek a megléte az első magyar népképviseleti országgyűlésen a legjobb esetben erősen vitatható, de talán még közelebb járunk az igazsághoz, ha nyíltan kimondjuk: olyan jogintézményt tárgyal, amely hazánkban akkor még valójában nem létezett. Az nem kétséges, miként erről e műből is meggyőződhetünk, hogy a korabeli burzsoá alkotmányjogok, legkorábban az angol, már intézkednek az összeférhetetlenség kérdésében, de Magyarországon legfeljebb csak az összeférhetetlenség szabályozására irányuló kívánságokkal és törekvésekkel találkozhatunk. A monográfia írója maga mondja, hogy „az összeférhetetlenségi ügyek az országgyűlés egész folyama alatt mint igazolási ügyek szerepelnek" (239. old.). Ennek bizonyára az a magyarázata, hogy az országgyűlés felfogása szerint nincsenek „összeférhetetlenségi", csak igazolási esetek.

A szerző véleménye szerint az összeférhetetlenségnek két változata alakult ki az országgyűlés alatt: a tisztviselői és a távolléti összeférhetetlenség. A tisztviselői „összeférhetetlenséggel" kapcsolatosan — egy álláspontját alátámasztó kivétellel — csak olyan negatív következtetés levonására alkalmas forrásokra tud hivatkozni, amelyek arról tanúskodnak, hogy egyes törvényhatóságok a belügyminiszter vagy az országgyűlés ellenállása következtében *sikertelen kísérletet* tettek a képviselővé választott törvényhatósági tisztviselő állásának felszabadítása, illetve mással való végleges betöltése érdekében. Az összeférhetetlenségnek, mint jogintézménynek a meglétére utaló egyetlen kivételes eset Szemere Bertalannak a Közlöny 1849. június 26-i számában közzétett és a szegedi országgyűlés által július 21-én jóváhagyott, tehát rendkívül kései rendelkezése, amely sajátos módon a *kormány* nevében mondja ki, hogy azoknak a képviselőknek a mandátuma, akiket hivatalra alkalmaztak, ismét választás alá kerüljön. Ami a távolléti „összeférhetetlenséget" illeti, mi inkább Polner Ödön és Buza László állásfoglalását tudjuk a magunkévá tenni, akik a távollét alapján lefolytatott eljárásban nem összeférhetetlenségi eljárást, hanem a ház *fegyelmi jog*ának gyakorlását látták. Az elmondottakra figyelemmel véleményünk szerint szerencsésebb lett volna, ha a mű írója nem az összeférhetetlenség címszó alatt dolgozza fel az egyébként e helyütt tárgyalásra érdemes forrásanyagát.

III.

Recenziónk végéhez érve még csak az a feladat vár reánk, hogy legalább röviden összegezzük a monográfiára vonatkozó értékelésünket. A szerző megállapítása szerint az 1848/49-es forradalmi évek népképviseleti választási rendszere és az ezen alapuló választások lefolyása, melynek feltárására oly sokáig, e mű elkészültéig várnunk kellett, tanulságul szolgálnak, sőt „száz év távlatából a haladás fáklyájának fényét vetítik felfelé ívelő útunkra" (257. old.). Egyik legnagyobb érdeme a recenzeált kötetnek éppen az, hogy megszületett és születése tényével hozzájárult népünk haladó hagyományainak gazdagításához. Másik hangsúlyozást érdemlő pozitívuma, hogy olyan szerző tollának nyomait viseli magán, aki szerencsésen ötvözte az államjogászi és jogtörténészi szemléletet, illetve kutatási módszert. Nem hagyhatjuk említetlenül azt sem, hogy a gondos forrástanulmányok és az elmélyült elemzés következtében, amely figyelemmel volt az osztályharcra, az osztályok mozgására, összességében történetileg hiteles képet tár fel. Felhívja a figyelmet, olykor egyenesen alapvető érdemeit nem csorbító hiányosságaival, azokra a területekre is, amelyeken tovább lehet és kell folytatni a kutatásokat. Fogyatékosságai az első megköze-

lítés, a részlettanulmányok hiányának tudhatók be elsődlegesen. Mindezek alapján csak annak a kívánságunknak adhatunk hangot, hogy a pécsi jogtörténész professzor keze alól még minél több *ilyen értékes mű* kerüljön az olvasó asztalára, s hogy a jövőben is akadjon olyan jogtörténeti tanulmány közzétételére vállalkozó, áldozatkész kiadó, mint a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, amely a monográfia érdemeihez méltó formát biztosított.

Both Ödön

Zoltán Ödön: Vállalkozási szerződés*

Igen örvendetes az a tény, hogy az utóbbi időben több monográfia jelent meg az egyes szerződések köréből. Ebben a körben a szerző második monográfiájával jelentkezik, amely két téma igen sok rokonvonása ellenére is lényegesen különbözik egymástól.[1]

A szocialista polgári jog azon tételéből kiindulva, hogy az áruviszonyok és ezen keresztül a szerződéseknek alapvető funkciója a szükségletkielégítés, az következik, hogy a termékelosztás mellett a termékelőállítás különös súlyt kap. Ennek a változásnak pedig az a következménye, hogy a termékelosztást szabályozó ügyletek mellett a termék előállítására vonatkozó ügyletek is különös súlyt kapnak. Míg korábban az egyes szerződések alaptípusa az adásvétel volt, addig jelenlegi viszonyaink között — a fentiekből következően — a vállalkozási szerződés is fontos helyet foglal el, mint a termékelőállításra vonatkozó ügyletek alaptípusa. Úgy vélem, különösebb indokolást nem igényel az az állításunk, hogy igen sok szerződésfajtánál — szállítási, építési, termelési szerződések stb. — legalább olyan súllyal esnek latba a vállalkozási szerződés elemei, mint az adásvételi szerződésé.

Ha figyelembe vesszük, hogy a jogtudománynak az a feladata, hogy azokat a kérdéseket vizsgálja, amelyek a társadalmi továbbfejlődést előmozdítják, nyugodtan elmondhatjuk, hogy a szerző témaválasztása szerencsés.

Az elmondottakból a téma jelentőségén túlmenően levonható mindjárt az a követelmény is, amelyet a művel szemben támasztani lehet. Ebből a szempontból — figyelemmel a mű kézikönyv jellegére — az az alapvető követelmény támasztható, hogy mutassa be a jelenleg hatályos szabályozást, a vonatkozó bírói gyakorlatot, érzékeltesse azokat a vitás kérdéseket, amelyek megoldásra várnak és ezekre adjon megoldási lehetőséget.

Ezen szempontok alapján már most nyugodtan mondhatjuk, hogy a szerző könyvével a feladatoknak eleget tesz: magas színvonalon, bátor probléma felvetéssel és igen figyelemre méltó megoldási javaslatokkal dolgozza fel a kiválasztott témát.

Egy adott terjedelmű recensio természetesen nem pótolhatja a könyv elolvasását; végeredményben nem is ez a célja. Megpróbálom ezért felvázolni a szerző gondolatmenetét és egy-két helyen polemizálni, ahol úgy érzem, hogy a szerző álláspontja vitatható.

A könyv tíz fejezetre oszlik.

Az első fejezetben bemutatást nyer a vállalkozási szerződés gazdasági háttere, vagyis mint az áruviszonyoknak egyik sajátos formája. Ebben a részben alapvetően a szocialista politikai gazdaságtanának az áruviszonyok funkciójára vonatkozó tételei nyernek feldolgozást. Itt nyernek továbbá bemutatást a vállalkozási szerződés alapelvei is.

A második fejezetben bemutatja a szerző a vállalkozási szerződés fogalmát és az elhatárolásnál felmerülő problémákat.

Az elhatárolással kapcsolatban rámutat arra, hogy általában a művészeti alkotásokra is a vállalkozási szerződés szabályait kell alkalmazni, amit azzal indokol, hogy egyrészt igen sok vállalkozói munkában van művészi elem, másrészt pont ennek folytán igen nehéz volna a jogalkalmazás során a merev elhatárolás. Részletesen foglalkozik a vállalkozási szerződésnek a munkaszerződéstől való elhatárolásával. Ez után tárgyalja a szerző az úgynevezett vegyes szerződéseket. Ezekkel kapcsolatosan arra az álláspontra helyezkedik, hogy az ilyen szerződésből eredő jogvitáknál mindig figyelemmel kell lenni a szerződés céljára és a felek akaratára.

A harmadik fejezetben a vállalkozási szerződés alanyaival (több alanyúság stb.) foglalkozik.

A negyedik fejezetben tárgyalja a szerző a vállalkozási szerződés tárgyát, itt történik említés arról is, hogy milyen tevékenység gyakorlásához van szükség iparjogosítványra.

Az ötödik fejezetben a szerződés megkötésének és a jognyilatkozatok értelmezésének problémakörét dolgozza fel a szerző. Itt veti fel azt az érdekes problémát, hogy a kisiparos alkalmazottja mennyiben jogosult a kisiparos képviseletében vállalkozási szerződés megkötésére. (86. old.) Ez a kérdés végeredményben további problémát is felvet. Nevezetesen: az alkalmazott mennyiben tekinthető harmadik személy részéről az alkalmazó megbízottjának, vagyis az alkalmazott által kötött ügylet mikor és milyen esetekben lesz kötelező az alkalmazóra nézve.

A szerző csak a kérdés első felét vizsgálja és arra az álláspontra helyezkedik, hogy nincs akadálya annak, hogy az alkalmazó meghatalmazást adjon — akár ráutaló magatartással is — az alkalmazottnak, feltéve, hogy a meghatalmazáshoz a jogszabályilag megkívánt kellékek megvannak.

Ami a kérdés másik részét illeti, véleményem szerint a forgalmi biztonság követelményéből kiindulva az alkalmazott által kötött szerződés — függetlenül az ő belső viszonyuktól — általában véve kötelező lesz az alkalmazóra, mivel a kívülálló harmadik személy joggal tekintheti őt a kisiparos megbízottjának, nem kutathatja — nem is áll módjában — azt, hogy vajon volt-e meghatalmazás az alkalmazott és az alkalmazó között.

Természetszerűleg nem áll ez akkor, ha a megrendelő nyilvánvalóan rosszhiszemű volt, vagy olyan nagy jelentőségű ügyletről volt szó, amikor a körülményekből következően számolhat azzal, hogy az alkalmazó erre nem adna meghatalmazást (pl. különlegesen nagyértékű munka elvégzésére vonatkozó megállapodás. Ilyen lehet az az

---

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1963. 398 old.

[1] Előbbi munkája: Adásvétel és csere. Közgazd. és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1962. 364 old.

eset, ha a segéd köti meg egy családi ház építésére vonatkozó szerződést).

Az külön kérdés, hogy a kisiparos és az alkalmazott között ilyen esetben milyen jogviszony keletkezik. E vonatkozásban a kérdés első felére adott válasz megfelelő eligazítást nyújt, vagyis a meghatalmazás a két fél között ráutaló magatartással is létre jöhet.

A hatodik fejezetben a szerződés érvénytelenségének a témaköre nyer bemutatást. Ebben a körben foglalkozik a szerző a semmisséggel, megtámadhatósággal és az állam javára való marasztalással. Az utóbbival kapcsolatban nyomatékosan utal arra, hogy az állam javára való marasztalásnál a bíróságnak mindig mérlegelnie kell az eset körülményeit, nehogy ítéletével az egyik felet méltánytalan helyzetbe hozza.

Igen érdekes fejtegetéseket tartalmaz e fejezet 2. pontja, ahol azt a problémakört vizsgálja, hogy mi a jogi megoldás akkor, ha a vállalkozó harmadik személy tulajdonában levő anyagot használ fel a mű elkészítéséhez.

A problémát négy kérdés, illetve eset köré csoportosítja: *1.* A vállalkozó az egész művet harmadik személy tulajdonában levő dologból készíti el; *2.* A vállalkozó a mű elkészítéséhez részben saját, részben harmadik személy tulajdonában levő anyagot használ fel; *3.* A vállalkozó részben a megrendelő, részben pedig a harmadik személy tulajdonában levő anyagot használ fel; *4.* A mű elkészítésében részben saját, részben a megrendelő és részben harmadik személy tulajdonában levő anyagot dolgoz fel.

Abban az esetben, ha a nem tulajdonostól való tulajdonszerzés feltételei fennforognak — mondja a szerző — különösebb probléma nem adódik, mert a megrendelő megszerzi a dolognak a tulajdonjogát és esetleg majd a vállalkozó fog helytállással tartozni az anyag tulajdonosával szemben.

Akkor, ha a nem tulajdonostól való tulajdonszerzés feltételei nem forognak fenn, a szerző véleménye szerint a feldolgozás szabályait kell alkalmazni.

Az 1. alatti példában azt a véleményt fejti ki, hogy az idegen anyag tulajdonosa a megrendelővel szemben léphet fel, azzal szemben érvényesítheti a feldolgozásból eredő jogait, de a megrendelő is fordulhat a vállalkozóval szemben jogszavatossági igényeivel. A feldolgozás szabályainak itteni alkalmazása ellen szólhat az, hogy a feldolgozásnak a Ptk-beli szabályai az anyagtulajdonos és a feldolgozó viszonyára vonatkozik. Ezért talán megfontolandó volna olyan megoldás, hogy az anyagtulajdonos — feldolgozás alapján — csak a vállalkozó ellen fordulhasson.

Végső következtetésben ugyanez a meggondolás alkalmazható a további 2—4 alatti esetekben is.

Természetszerűleg nem szabad megfeledkezni arról, hogy a megrendelő tulajdonjogot nem szerez, tehát jogszavatossági igényt a vállalkozóval szemben érvényesíthet.

Abban az esetben, ha a vállalkozó idegen anyagot valamely ingatlanba épít be és a megrendelő valamilyen okból kifolyólag nem szerez a dolgon tulajdonjogot a szerző álláspontja szerint a beépítés szabályait kell alkalmazni.

Ezt követően részletesen foglalkozik és igen gazdag ítéletanyagot dolgoz fel az értesítési és figyelmeztetési kötelezettséggel kapcsolatos problémakör tárgyalásánál.

A hetedik fejezetben foglalkozik a szerző a megrendelő legfontosabb jogaival és kötelezettségeivel. Itt tárgyalja a vállakozói díj meghatározásával kapcsolatos problémákat is. E körben érdemes foglalkozni a szerző által ismertetett és a Legfelsőbb Bíróság által Pf. II. 22140/1961. sz. alatt elbírált per tényállásával, amely szerint felperesi Ktsz. 27 000 Ft-ért elvállalta alperes lakóházának tetőfedő és ácsmunkáit, holott ennek a munkának a valóságos értéke 38 000 Ft volt. A Legfelsőbb Bíróság — bár azzal a kérdéssel nem foglalkozott, hogy adott esetben hatóságilag megállapított díjról van-e szó — az ítéletében megállapította, hogy az említett két összeg közötti különbség — több mint 40%-os eltérés — olyan nagy aránytalanság, amely indokolttá teszi a Ptk. 201. § (2) bekezdésében foglalt rendelkezés alkalmazását, tehát a felperes a szerződést megtámadhatta. (180. old.)

Felvetődik a kérdés, hogy menynyiben helyes ez az álláspont. A vállalkozó, aki mint szakember a munka elvállalásakor fel tudja mérni az elvégzendő munka menynyiségét, ismeri a szükséges anyag és egész költségeket, tehát tudja, hogy neki mibe fog az épület „kerülni", ennek ellenére a valóságosnál alacsonyabb árat állapít meg, akkor — feltételezve persze, hogy a „valóságos érték" meghatározása valóban helyes — az esetek nagy részében a szerződés megkötésekor elmulasztotta azt a gondosságot kifejteni, amelyre köteles, tehát felróható magatartást tanúsított. Ha ez így van, akkor pedig helye lehet a Ptk. 4. § (3) bekezdésének az alkalmazására, amely szerint saját felróható magatartására előnyök szerzése végett senki sem hivatkozhat. Természetszerűleg előfordulhat olyan eset, hogy a legnagyobb gondosságot tanúsították a felek, és mégis lényeges értékkülönbség van a kikötött vállalkozói díj és a vállalkozói munka valóságos értéke között, akkor alkalmazható a Ptk. 201. § (2) bekezdésében biztosított megtámadási lehetőség.

A bíróságnak kell mindig pontosan a tényállást felderíteni és megállapítani azt, hogy a felek a szerződés megkötése során kifejtették-e azt a gondosságot, ami az adott helyzetben általában elvárható, és ennek ismeretében lehet eldönteni, hogy a Ptk. melyik — 201. §, 2. bek. vagy 4. § (3) bek. — rendelkezését kell alkalmazni.

A könyv nyolcadik fejezete tárgyalja a vállalkozási szerződés megszegését, részletezve annak egyes eseteit.

Ebben a körben nyernek elhelyezést a vállalkozási szerződés hibás teljesítéséből folyó felelősségének a szabályai.

E körben tárgyalja a jog és kellékszavatossági intézményét. Tekintettel arra, hogy a jogszavatosság intézménye a vállalkozási szerződés körében túl nagy gyakorlati jelentőséggel nem bír, úgy vélem, hogy az ezzel foglalkozó kilenc oldal terjedelem kissé túlzott annál is inkább, mert mint a szerző maga is utal rá, ezt a kérdést az Adásvétel és a csere c. munkájában részletesen kifejtette.

A kellékszavatossággal kapcsolatban kifejtésre kerül a kellékszavatosság tartalma, nevezetesen, hogy a kötelezett vétkességétől függetlenül helytállási kötelezettséggel

tartozik azért, hogy az árunak (műnek) megvannak a törvényben és a szerződésben kikötött tulajdonságai. Ebben a körben érinti a szerző a bizonyítási teher kérdését és arra az álláspontra helyezkedik, hogy mindig a jogosultnak kell bizonyítani azt, hogy a dolog hibás és azt is, hogy a hiba oka az átadáskor már meg volt. (248. old.) Az nem vitatható, hogy a hiba tényét mindig a jogosultnak kell bizonyítani. Véleményem szerint azonban vitatható az a tétel, hogy a jogosultnak kell bizonyítani azt is, hogy a hiba oka az átadáskor már benne volt a dologban, illetve a műben. A kérdéssel kapcsolatosan meg kell jegyezni, hogy a Ptk. kifejezetten nem rendelkezik a bizonyítási teher kérdéséről, tehát a jogtudománynak kell a helyes megoldást megtalálni, természetszerűleg összhangban a Ptk. általános elveivel és egyes konkrét rendelkezéseivel.

A szerző álláspontját azzal indokolja, hogy a bizonyítási tehernek a kötelezettre való hárítása súlyos méltánytalanságot eredményezne, mivel a dolog átadása után az kikerül az ő hatalmából, a jogosult a dolgon elvileg bármit csinálhat, a kötelezett nem tudja, hogy a jogosult nem rendeltetésszerűen használta-e a dolgot stb.

Megjegyzendő, hogy ez az indokolás meg is fordítható, mert a jogosult sem tudja a dolog átvételekor megállapítani, hogy az valóban hibátlan-e?

Véleményem szerint a bizonyítási tehernek a kötelezettre való áthárítása nem jelent méltánytalanságot, mert a megrendelő (jogosult) általában nem szakember, egyes hiba észlelésekor a dolgot általában visszaviszi a kötelezettnek. A kötelezett a dolgot kijavítja és rendszerint csak ezután merül fel a felek között a kellékszavatosság kérdésében a vita, nevezetesen, hogy a kijavításért a jogosultnak kell-e fizetni vagy sem. Ha a bizonyítási teher a jogosultat terhelné, ez igen sok esetben számára igen nehézkes lenne, mivel megfelelő szakértelemmel nem rendelkezik.

A kötelezett, — aki mindig szakember — ismeri, hogy általában milyen jellegű hibának mi szokott az oka lenni, sokkal könnyebben tud esetleges szakértői véleménynyel szemben is állástfoglalni, esetleg annak egyes tételeit megcáfolni. Végső soron pedig a nem bizonyítható körülmények következményeit neki kell viselni, amit ő rendszerint a vállalkozói díjba már eleve bekalkulált.

A jogdogmatikai megfontolások véleményem szerint szintén amellett szólnak, hogy a bizonyítási teher a kötelezettet terhelje.

Közismert dolog, hogy a szavatosi felelősség fokozott felelősség. Az is közismert, hogy a Ptk. általánossá tette a kártérítés vonatkozásában a kimentési rendszert. Ha formális megítélésnek is tűnik, nem hagyható figyelmen kívül, hogy ha az általános felelősségnél a kimentési rendszert alkalmazzuk, — ez a felelősség lényegesen enyhébb a szavatosi felelősségnél — , akkor nem volna helyes és nem állna összhangban a Ptk. általános elgondolásával a szigorított alakzatoknál ezt nem alkalmazni, mert ezzel lényegében a szigorított felelősség sokat veszítene hatóerejéből és gyengítéséhez vezetne.

Végül figyelembe kell venni azt a körülményt is, hogy a Ptk. egész rendszerében a felelősség általános szigorítására törekedett, tehát egy ilyen megoldási mód nyilvánvalóan nem állna összhangban ezzel a tendenciával. Elismerem, hogy ez az álláspont is vitatható, de úgy vélem, ez a megoldás jobban összhangban van a felek méltányos érdekével és jobban megfelel a Ptk. rendelkezéseinek is.[2]

Ezt követően az egyes szavatossági jogok nyernek részletes bemutatást, valamint az igény érvényesítésének a módja.

A kilencedik fejezet a vállalkozási szerződés megszűnésével foglalkozik. Ebben a körben a szerződés megszűnésének egyes eseteit vizsgálja a vállalkozási szerződés sajátosságaira figyelemmel.

Az utolsó tizedik fejezet a vállalkozással kapcsolatos külön szabályokat tárgyalja. Ebben a körben 17 speciális esetet tárgyal, amelyek valamilyen oldalról közel állnak a vállalkozási szerződéshez. Itt foglalkozik például a mezőgazdasági tsz-ek beruházásaival, a családi és szövetkezeti lakóházépítkezésekkel stb. A téma természetéből kifolyólag az idevágó anyagrésznél a szerző lényegében a legfontosabb jogszabályok felsorolására és rövid ismertetésére szorítkozik; ennek ellenére a gyakorlat számára az anyag rendkívül hasznos, mivel egy sor szerződésfajtánál pontosan mutatja a hatályos joganyagot és a legfontosabb kérdésekben bemutatja a tényleges helyzetet.

Mint az elmondottakból is kitűnt, a feldolgozás uralkodó módszere az, hogy a Ptk-nak a szerződések általános szabályait figyelembe véve, azokat a vállalkozási szerződésre való alkalmazásával ismerteti. Természetszerűleg a vállalkozási szerződés különös részbeni szabályait is részletesen tárgyalja.

Ez a feldolgozási mód szükségképpen odavezet, hogy ki kell fejteni a szerződések általános szabályainak teljes joganyagát. Ez viszont felveti azt a kérdést, hogy az általános szabályok ilyen jellegű bemutatására egyes szerződéstípusok tárgyalásánál szükség van-e.

Véleményem szerint az általános rész ilyen részletekbemenő bemutatása nem a legszerencsésebb, mivel egyrészt a terjedelem szabta korlátok miatt amúgy is csak vázlatosan lehet a kérdést tárgyalni, másrészt olyan következményekre vezet, mint pl. spekulatív jellegű probléma felvetés, stb. Sajnos, pont a módszer következtében itt is találkozunk ilyenekkel, pl. a 230. oldalon, nem mondható életszerűnek az a példa, hogy a vállalkozó a díj átvételével kapcsolatban késedelembeesik és a kötelezett azt elkülönítve tartja, a kárveszély átszáll a vállalkozóra. Éppen spekulatív jellegénél fogva dogmatikailag vitatható is. Lényegében ugyanez a helyzet azon jogtételek bemutatásánál, amelyek az adott témával csak közvetett kapcsolatban vannak. A közvetett jogtételek bemutatása aránytalanságra vezet és elveszi a figyelmet a téma egyes részeinél a megfontoltabb kidolgozástól. Így fordulhat elő egy-két apró jellegű inkább szépséghiba, mint pl. a 122. oldalon beépítés helyett ráépítésről beszél a szerző, a 69. oldalon a cum és pró viribus felelősség felcserélése, az 54. oldalon több alanyúságról tesz említést a vállalkozói oldalon. Ez véleményem szerint nem igen fordulhat elő. A szerző által felhozott példa — hogy öt vállalkozó tartozik 1000 db mű-

[2] El kell ismerni, hogy az irodalomban is vitás ez a kérdés és egyáltalán nem mondható megoldottnak. E helyütt azonban erről részletesebb kifejtésbe bocsátkozni nem volna helyénvaló.

anyagkarika szállítására — nem mondható túl életszerűnek.

Ez a kérdés annál is inkább felvetődik az olvasóban, mivel a szerző korábbi munkájában az Adásvétel és csere c. könyvében a szerződések általános kérdéseit áttekintette.

Helyesebbnek tűnik az a megoldás, hogy csak azokat az általános kérdéseket kellene bemutatni, amelyek egyrészt közvetlen kapcsolatban vannak az adott szerződéssel, másrészt ezek közül is csak azokat a jogtételeket, amelyek az általánoshoz képest az adott szerződés szempontjából speciálisak.

Ezek szerint feltétlenül tárgyalandó pl. a kellékszavatosság, elállás stb., de elhagyható a többalanyúság, jogszavatosság stb.

Az elmondottakat összefoglalva: úgy vélem joggal mondhatom, hogy a szerző a választott témát elsősorban a gyakorlat által felvetett problémákat figyelembevéve magas színvonalon dolgozta fel és alkalmas elősegíteni a jogalkalmazásban a kérdéssel kapcsolatban felmerült problémák helyes megoldását.

Külön ki kell emelni, hogy a szerző az egész könyvén keresztül érdekesebbnél érdekesebb problémát vet fel és nem tér ki azok megválaszolása elől; sok esetben rendkívül figyelemre méltó érdekes megoldásokat is ad, mint pl. a vállalkozási szerződés elhatárolásánál.

Igen nagy pozitívuma a munkának az, hogy az e körbe vágó szinte valamennyi Legfelsőbb Bírósági állásfoglalást feldolgozza és emellett igen sok konkrét alsóbírósági ítélettel is foglalkozik.

Itt azonban úgy vélem, helyes lett volna egy-két vidéki bíróság anyagát is feldolgozni, ami még nívósabbá tette volna könyvét.

Végezetül a könyv végén elhelyezett jogszabály és tárgymutató nagyban elősegíti a könyv gyakorlati alkalmazhatóságát.

Besenyei Lajos

Zivsz: A jogi formák fejlődése a mai imperialista államokban[1]

Igen érdekes és hasznos témával ismerkedhetünk meg a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó jóvoltából, midőn Zivsz szovjet jogtudósnak a jogi formák fejlődéséről szóló munkáját tanulmányozzuk.

A jogi formák fejlődése tulajdonképpen az egyes jogforrások fejlődését jelenti, vagyis a törvény, a rendelet, a bírói jogalkotás fejlődését, jelentőségüknek alakulását a polgári államokban: a téma feldolgozása során különös tekintettel van a legújabb fejlődési szakaszra, az imperializmus korára. Zivsz valóban óriási tényanyagot, igen sok jogszabályt, bírói döntést dolgoz fel, s bemutatja a három vezető polgári nagyhatalom: az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország egész jogrendszerének vázát. A könyv hiánypótló jelentőségű, éppen arról tájékozódhatunk segítségével, amiről eddig inkább csak általánosítva olvashattunk: a vezető polgári államok jogrendszerének konkrét formában is bemutatott jogrendszeréről.

„A burzsoá jog tartalma és formája közötti kapcsolat kérdése igen érdekes tudományos probléma, és politikai szempontból is rendkívül aktuális kérdés."[2] A könyv e kezdő mondata ehhez képest világosan mutatja is a munka célkitűzését, és jelzi elméletileg alapvető következtetését is, ami egyébként megfelel a marxizmus régi filozófiai megállapításának, hogy a tartalom a jogi forma vonatkozásában is meghatározó tényező. Ennek az elméleti alaptételnek megfelelően száll szembe Zivsz azokkal a polgári vagy szociáldemokrata elméleti megállapításokkal, amelyek szerint a forma a jog területén a tartalomtól független és amelyek további gyakorlati következménye a szocialista jogi forma sajátosságainak tagadása, és méginkább egyes tényleg meglevő formai azonosságok nyomán azonos lényegre való következtetés, a nyugati eszmékhez való közeledés, hangoztatása stb.

Helyesen állapítja tehát meg Zivsz, hogy „teljesen alaptalan minden olyan próbálkozás, amely egyes jogtételek bizonyos formális hasonlóságában a szocialista országok jogintézményeinek a burzsoá államok jogintézményeivel való azonosítására keres alapot. A kérdésnek ebben a megközelítésében is az mutatkozik meg, hogy a burzsoá jogászok kutatásaiból hiányzik a forma és a tartalom egységének igazán tudományos kritériuma, hogy a burzsoá jogászok kutatásaikban figyelmen kívül hagyják a tartalomnak a jogrendszer jellege szempontjából döntő és meghatározó jelentőségét."[3] De figyelemmel van arra is, hogy a tartalom és a forma viszonyában sem lehet azt állítani, hogy a jellemző társadalmi-gazdasági tendenciákat a jogi formák minden vonatkozásban közvetlenül és egyenesen tükrözik, hiszen „egy és ugyanazon tartalom, a jog fejlődésének ugyanazok a fejlődési tendenciái különböző formákban jelentkezhetnek. Nem beszélhetünk ezért a jog tartalmának és formájának automatikusan fennálló összhangjáról, sem pedig arról, hogy a jog fejlődésében jelentkező meghatározott tendencia feltétlenül egy meghatározott forma választását határozza meg."[4]

Zivsznek az első fejezetben adott elméleti fejtegetései, amelyeknek csak a lényegét mutattuk be, helytállóak. Egy hiányosságot azonban nem szabad említés nélkül hagynunk. Rámutattunk már arra, hogy a mű a jogi formákon lényegében a jogforrásokat érti. A könyv további fejezetei egyértelműen azok fejlődési sajátosságaival foglalkoznak. Az első fejezetből azonban hiányik a tartalomnak és a formának a jog területén érvényesülő sokrétűségének bemutatása, vagy akár az erre való utalás. Amidőn Zivsz pl. a már említett polgári (a szocialista és a burzsoá jogrendszert lényegében azonos módon felfogó) nézetek ellen küzd, fejtegetéseiben a forma szemmelláthatóan nem azt jelenti, mint a könyv későbbi fejezeteiben, hanem inkább a jogrendszert magát, a jogrendszer intézményeit.

Így az olvasó nem lát tisztán, amidőn észreveszi, hogy a forma már a tartalomjegyzék alapján is a mű egésze számára mást jelent. Ez a bizonytalanság azután a szerző érvelését is gyengíti, hiszen világos, hogy az olyan formai elemek, mint a törvény, a rendelet stb., amelyek a szocialista jogrendszerben is megvannak, fejlődése más, mint az egyes jogrendszernek mint formának fejlődése és sajátosságainak

---

[1] Sz. L. Zivsz: A jogi formák fejlődése a mai imperialista államokban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp. 1962. 256 old.

[2] Uo. 5. old.

[3] Uo. 12. old.

[4] Uo. 15. old.

kibontakozása. Szerzőnek az a gondolata, amelyet úgy fogalmaz meg, hogy a „burzsoá jog formáinak vizsgálatánál annak tisztázása a legfontosabb, hogy az állami és a jogi intézmények segítségével a finánctőke érdekében megvalósított gazdasági irányítás egyre növekvő igénybevétele hogyan hat a jogi formára."[5] Legalább kétféleképpen érthető:

1. hogy a gazdasági irányítás hogyan hat a jogrendszerre mint formára, új jogágak kialakulására, régiek közötti határok elmosódására, pl. a közjog és a magánjog között;

2. hogy ezen irányítás hogyan hat a jogforrás formái (a törvény, a rendeletalkotás stb.) közötti viszonyra, egyensúlyuk felbomlására stb., egyszóval mindarra, amelyet a könyv további fejezetei feldolgoznak.

Igaz, hogy a két kérdés összefügg, az első folyamat jelentkezhet a második formájában, sőt ténylegesen így is megy végbe, de éppen ezért kell világosan megkülönböztetni azokat a viszonyokat, amelyekben a jogi forma a tartalommal összefüggésben lehet. Hiszen ha az utóbbi értelemben használjuk a forma kifejezést, azaz jogforrási formaként (a törvény, rendelet stb. értelmében) akkor a forma közvetlen tartalma az első értelemben vett forma, a jogrendszer, és a társadalmi viszonyok már azáltal közvetítve jelennek meg benne. Így azután könnyen érthető, miért fejeződnek ki azonos társadalmi folyamatok az egyes jogrendszerek közvetítettségében eltérő formában.

Az alapvető társadalmi folyamatok hatása a most már világosan, tehát a törvény, rendelet stb. értelmében vett jogi formára, az esetleges eltéréseken túl, amelyek a jogrendszerek történelmi kialakulásában tapasztalható, illetőleg annak következtében létrejött különbségekkel függenek össze, mégis világosan felismerhető azonos tendenciákat hozott létre. A szerző e tendenciák bemutatásának szenteli a munka további fejezeteit.

Az összes vezető burzsoá államokban felismerhető folyamat — a kormány által végzett rendeletalkotás előtérbe kerülése: az a helyzet, hogy „a végrehajtó hatalom aktusai szerepének fokozódó növekedése mellett csökken a törvény jelentősége és aránylagos súlya."[6]

Zivsz helyesen rámutat arra is, hogy ebben a jelenségben a polgári demokrácia további korlátozására irányuló folyamatok tükröződnek. A francia köztársaságra vonatkozó, de szélesebb érvényű megállapítása is igaz: „a parlament hatásköre csak olyan törvények meghozatalára korlátozódik, amelyek mindössze a legáltalánosabb alapelveket állapítják meg, de nem rögzítik még a leglényegesebb részletkérdéseket sem."[7] Szerző egyébként igen hasznos módon bemutatja Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok rendeletalkotásának helyzetét, a végrehajtó hatalom, illetőleg a legkülönbözőbb kormányszervek által kiadott rendeletek igen sokféle típusát, mindazokat a rendeletalkotási módokat, amelyek segítségével a végrehajtó hatalom a parlamentet megkerülheti és amelyek segítségével általában saját céljainak megfelelő mozgékonyabb jogalkotást végezhet. Ez a konkrét bemutatás a további kutatások szempontjából is rendkívül hasznos, mert megkönnyíti az említett államok jogrendszerének alaposabb megismerését.

Kérdés azonban az, hogy milyen társadalmi folyamatot tükröz a rendeletalkotás előtérbe nyomulása, a végrehajtó hatalom nyilvánvalóan mindinkább erősödő helyzete?

Szerző erre meglehetősen általános választ ad, amennyiben utal a burzsoá törvényesség bomlására, a demokratizmus, a parlament háttérbe szorulására, az államhatalom hármasmegosztási elvének gyakorlati széttörésére. A politika oldaláról való megközelítés esetén magyarázatként az osztályharc kiéleződése szolgál, amelynek következtében a kormányzat kötetlenebb cselekvésre és jogalkotásra kényszerül. Mindez igaz, de ezt a helyzetet másik oldalról is meg kellett volna vizsgálni. A rendeletalkotás központi helyét tükröző társadalmi folyamatokat talán úgy lehetett volna megközelíteni, hogy a szerző következetesebben alkalmazta volna saját kiinduló tételét, a jogi formát a jogi, és az azt is meghatározó társadalmi tartalommal együtt vizsgálta volna. Az igen érdekes formai tipizálás mellett szükség lett volna a rendeletalkotás tartalmi megközelítésére is, be kellett volna mutatni, hogy a rendeletalkotás a társadalmi élet mely területeit érinti. Lehetséges, hogy ilymódon konkréten bizonyított összefüggést lehetett volna találni a rendeletalkotás és (a közvetlenül belpolitikai, elnyomó jellegű politika összefüggésén túl) a polgári állam fokozódó gazdaságpolitikai tevékenysége a gazdasági életben való fokozódó beavatkozás között stb. Így szerző utalása erre a tényre konkrétebb tartalmat kaphatott volna.

„A mai imperialista államokban megfigyelhető szakadatlan folyamat, hogy az állami szervek egész rendszerének és egyes láncszemeinek tevékenysége hozzáidomul a konkrét társadalmi — gazdasági feltételekhez. Ez konkrétan az államapparátus folytonos újjászervezésében, a meglevő állami szervek funkcióinak módosításában és törvényességük jogi formáinak fejlődésében jut kifejezésre."[8] Zivsz e megállapítása, amellyel a harmadik fejezet kezdődik, különösen jól illik a bíróságok tevékenységére. E fejezet tárgya a bírósági aktusok megváltozott helye a jogforrások rendszerében: szerző meggyőzően mutatja meg a bíróságok szerepének növekedését az állami életben, a gazdasági irányításban stb., és elemzi azokat a formákat, amelyekben a bíróságok jogalkotása bekövetkezik; ábrázolja az Egyesült Államokban elfogadott rendet, amelyben az eljárásjogi jogszabályokat a bíróságok alakítják ki. A bíróságok által alkotott jogszabályok (mint a delegált jogalkotás tipikus esetei) — jogi erejüket tekintve — a törvénnyel egyenlő aktusok. Emellett bemutatja a precedensrendszer angliai és amerikai fejlődésében bekövetkezett változásokat.

Szerző ilyenformán csupán Anglia és az Egyesült Államok bírói gyakorlatát elemzi, ám megvizsgálja, a nyugat-európai kontinentális jogtudományt is a bírói jogalkotás elméleti indoklás szempontjából. A bírói gyakorlatról vallott ilyen

[5] Uo. 16. old.

[6] Uo. 29. old.

[7] Uo. 41. old.

[8] Uo. 88. old.

újabb felfogás (amely egyébként csak a klasszikus francia polgári jogtudomány törvényt piedesztálra emelő nézeteivel szemben új), okát szerző abban látja, hogy az imperialista burzsoá politikai gondolkozása és gyakorlata általános támadást indított a XX. század közepén a burzsoá parlamentarizmus alapelvei ellen és a törvény szupremáciájának eszméje ellen.[9] Kár, hogy a bírói jogalkotás problémáját a polgári jogelméleti irodalomban kialakult felületes vizsgálat módnak megfelelően tárgyalja és úgyszólván csak a parlamentarizmus ellen indított támadás egyik eszközét látja benne. Kétségtelen, hogy a bírói mechanizmus segítségével rejtettebben lehet elérni bizonyos változásokat a jogrendszerben, mint a parlamentáris törvényhozás meglehetősen napfényben levő gyakorlatában. Az is igaz azonban, hogy ilyen célokra sokkal alkalmasabb mód áll rendelkezésre (amit a szerző is bőven elemezett) a végrehajtó — igazgatási apparátus rendeletalkotása: ez kikapcsolja az elvileg független bíráskodás szervezeti és eljárási sajátosságaiban rejlő bizonytalansági tényezőt. A bírói jogalkotás kérdése tehát általánosabb probléma, mint ahogyan arra szerző utal, a bírói aktusok eseti jellegű elvi érvényű jogforrásként való hallgatólagos, vagy kifejezett elismerése nem csupán és talán nem is elsősorban politikai probléma a polgári államokban. Ennek a kérdésnek elméletibb szinten való vizsgálata adná meg a pontos választ arra, amit a szerző a precedens rendszer fejlődésének problémáival kapcsolatban ellentmondásos jelenségként ábrázol. Amíg ugyanis a hagyományos bírói jogalkotás területe a törvény- és rendeletalkotás következtében egyre inkább összeszűkül (s mint szerző hangsúlyozza ebben az irányban hat a bírói határozatok számának óriási mértékű szaporodása is, amely fokozottan nehézzé teszi a precedensek között az eligazodást, viszont lehetővé teszi az ellentétes értelmezést, és az ellentétes alkalmazást) addig a precedensek jelentősége mégis megmarad, és különösen abban a vonatkozásában, „hogy a precedensjog jelentős részében a jogszabályok értelmezésére és alkalmazására vonatkozó általános tételeket, érveket és hagyományos szabályokat foglalja magában."[10] Nem csupán arról van szó, hogy az Egyesült Államok vagy Anglia szociális strukturája lehetővé teszi-e a precedens rendszer kiküszöbölését, hanem arról, hogy az a jelenség, amelyet szerző a törvényeknek a precedensekben foglalt szabályok alapján való értelmezéseként jelöl meg, nem jelenti-e az angolszász történeti fejlődés során különösen kihangsúlyozódott általános vonását: a jogszabályoknak a bírósági alkalmazás során való többé-kevésbé kikerülhetetlen módosulását.

A munka negyedik fejezete — a burzsoá jog fejlődési irányzatainak visszatükröződése a kodifikációs tevékenységben. A szerző álláspontja az, hogy a mai burzsoá törvényesség válságának általános jelenségeivel, sőt a kodifikáció technikája is a törvényesség bomlásának célját szolgálja. A kodifikáció tehát „semmiképpen sem befolyásolja a burzsoá törvények általános labilitását, maga a kodifikáció folyamata is a törvények labilitásának megnyilvánulása".[11] Ez az igen érdekes megállapítás a szerző további fejtegetéseiben annyiban kétségkívül beigazolódott, hogy a kodifikáció segítségével valóban végre lehet hajtani bizonyos változtatásokat a joganyagban, és technikai okokra való hivatkozással el lehet érni hasonló eredményeket esetleg a törvényhozási út mellőzésével is. A kodifikáció lehetővé teszi azt is, hogy amint ezt szerző állítja — „sok olyan törvény, amely a néptömegek szemében gyűlöletes, és amelynek meghozatala az állampolgárok politikai jogai ellen intézett támadások eredménye volt, mintegy beleolvadjon a kodifikált törvények szakaszainak és paragrafusainak tömegébe."[12] A fejezet egyébként igen érdekes fejtegetéseiben azonban szerző ezen túlmenően nem tudta kiinduló tételét alátámasztani. Az összefüggést talán nem is ilyen módon kell keresni. A kodifikáció folyamata bizonyos mértékben ugyanazt jelenti, mint a rendeletalkotás központba kerülése, azaz a végrehajtó hatalom fokozódó jelentőségét és szerepét az államapparátuson belül. A végrehajtó hatalom tud manőverezni a kodifikáció során a technikai szempontokkal: emellett az egységes rendszerbe foglalt törvények áttekinthetősége, kezelhetősége szintén a végrehajtó hatalom súlyát domborítja ki. E fejezet leíró jellegű anyaga nem is szerző már említett eléggé nem igazolt megállapítása miatt érdemel figyelmet. Sokkal hasznosabbnak tartjuk magát a tényanyagot, az angol, az amerikai és a francia törvények tömegében való eligazodást lehetővé tévő rendszerezést, a kodifikáció technikai problémáinak elemzését.

Befejezésül: a munka a polgári törvények fejlődésének néhány általános vonását foglalja össze. Ilyenként említi a csupán általános elveket megállapító, a részletszabályozással nem törődő törvények, a kivételes, időhöz kötött törvények elterjedését, valamint a törvényalkotás központosítására és egységesítésére irányuló tendenciát. Az első vonással kapcsolatban a szerző nagyon helyesen összefüggést talál az európai jogi integrációra való törekvéssel, az általános jogelvek integrációjára való törekvéssel.[13] És utal e jogelvek, valamint a természetjogi elképzelések kapcsolatára is. A második vonással kapcsolatban hangsúlyozza az időhöz kötött, kivételes törvények szerepét bizonyos elveknek, módszereknek a törvénykezésbe való becsempészése terén, míg a harmadik vonás, a törvényhozás egységére és központosítására irányuló törekvéseket a föderatív államok gyakorlatában állapítja meg. Igen érdekes e fejezet negyedik pontja is, amelyben szerző az alkotmányosság ellenőrzésének problémájával foglalkozik, elsősorban az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának ilyen irányú gyakorlatával. Az alkotmányosság bírói ellenőrzésének tartalmát az amerikai jogászok abban látják, hogy az „alkotmány határozatlan, általános rendelkezéseinek az állandóan váltakozó társadalmi viszonyokhoz való alkalmazása a Legfelsőbb Bíróság feladata."[14] Ilyen szempontból fejlesztik is az alkotmányi normákat, ahogyan R. Jackson szavaival a szerző megál-

[9] Uo. 109. old.

[10] Uo. 126. old.
[11] Uo. 141—142. old.
[12] Uo. 195. old.

[13] Uo. 209—214. old.
[14] Uo. 245. old.

lapítja: „A Legfelsőbb Bíróság" az alkotmány rendelkezéseinek a mindennapi parancsokra való lefordítását megvalósító intézmény".[15] Ilyen gyakorlat, ahogyan azt a szerző kifejti, természetesen elsősorban az uralkodó osztály rugalmas szolgálatát jelenti, de előfordulhat, hogy objektíve is haladó, a proletariátus érdekeit szolgáló határozatok is keletkeznek. Ilyen például az Egyesült Államokban a faji megkülönböztetés ellen hozott legfelsőbb bírósági határozat, vagy a belső biztonságról szóló törvény túlzásai ellen való fellépést jelentő határozatok.

Összegezésül: megállapíthatjuk, hogy Sz. L. Zivsz könyve igen érdekes, használható anyagot tartalmaz; szerzett ismereteinket kiszélesíti a polgári államok jogrendszerének sajátosságairól, és ezzel a jogászi műveltségét jelentősen bővíti. Elméleti megállapításai ugyan többségében nem elég elemzőek, s a társadalmi viszonyok és a jogi sajátosságok közötti konkrétabb kapcsolatok kimunkálása sem elég, mély, elméleti szempontból nem teljesen rendezett. E monográfia addig föl nem dolgozott nyersanyag marxista megközelítését adja, s mint első marxista — úttörő kísérlet, s alkalmas arra, hogy gondolkozásra késztessen, további kutatásokra ösztönözzön, és újabb elemzésre sarkaljon.

Murányi Albert

Traian Ionascu—E. A. Barasch: A gazdasági szerződés általános elmélete

Traian *Ionaşcu* és Eugen A. *Barasch* akadémikusok már több mint egy évtizede foglalkoznak a szocialista tervgazdálkodás egyik legjelentősebb jogi problémájának: a gazdasági szerződések jogi kérdéseinek feldolgozásával. Korábban megjelent munkájukban (Teoria şi practica litigiilor precontractuale — A szerződéskötési viták elmélete és gyakorlata. Bucarest, Editura Academiei Populare Romine, 1962. 411 p.) feldolgozták a döntőbíráskodási gyakorlatnak azokat a megoldásait, amelyek a gazdasági szerződések egyik igen nagy gyakorlati jelentőségű problémakörét: a szerződéskötést érintik. Mostani művükben — amely első kötete a gazdasági szerződések teljes elméletét feldolgozó monográfiának — ehhez a korábbi munkájukhoz kapcsolódva, annak megállapításait kiegészítve és egész anyagát a mostani monográfia szerkezetébe iktatva dolgozzák fel a gazdasági szerződések általános elméletének kérdéseit.

A hatalmas munka most megjelent első kötete a bevezető fejezetek után négy nagy részre tagozódik (a gazdasági szerződések létrejötte, a szerződéskötési kötelezettség, a szerződések megkötése, a szerződések semmissége). A munka részletes ismertetése, a részletkérdésekben alkalmazott megoldások bemutatása vagy éppen az eredményeket jelző megállapítások indokolásának kifejtése természetesen meghaladná az ismertetés kereteit. A továbbiakban tehát csupán a munka egész gondolatmenetét, szerkezetét vázoljuk, néhány fontosabb és az egész munka megoldásait tükröző, elvi állásfoglalását is érintve.

A *bevezető* fejezetek igen fontos és a munka további szerkezetére, kidolgozási szempontjaira kiható elvi állásfoglalásokat tartalmaznak. Így mindenekelőtt — a szocialista jogi irodalomban legújabban folytatott viták eredményeit részletesen elemezve — a szerzők állást foglalnak abban a kérdésben, hogy a szocialista jogrendszerben tekinthető-e önálló jogágnak a gazdasági jog? A részletes elemzés, az ellenérvek cáfolata után szerzők végkövetkeztetése az, hogy az ún. *gazdasági jog nem lehet más, mint a polgári jognak egy része.* A szocialista szervezetek közötti viszonyoknak — írják — lehet ugyan külön szabályozása és ez szükséges is. Ez a szabályozás azonban nem lehet önálló, autonóm, jogágaktól független szabályozás. A gazdasági jog tehát a szocialista jog rendszerében nem lehet önálló jogág. A munka a gazdasági szerződések általános elméletét ebben a keretben — a polgári jog elméleti kérdéseként — tárgyalja.

Ugyancsak ezekben a bevezető fejezetekben határozzák meg a szerzők a munka közelebbi tárgykörét is. A gazdasági szerződés felfogásuk szerint áruszállításra, vállalkozás vagy szolgáltatás teljesítésére irányul. A gazdasági szerződések két válfaját különböztetik meg: a tervszerződést és az ún. „szabályozott" szerződést (contract reglementat). A tervszerződés csak a terv alapján jöhet létre, ebben az esetben tehát a tervezési szervek a szocialista gazdasági szervek számára konkrét tervfeladatokat jelölnek ki. A szabályozott szerződések esetében nincsen szükség megfelelő tervrendelkezésre, előírásra mint adminisztratív aktusra. Az ilyen szerződések a szocialista szervezetek *saját kezdeményezése* folytán jönnek létre. A munka célkitűzése általában a gazdasági szerződések elméletének kidolgozása, tehát a kétfajta szerződés általános, közös problémáinak részletes, rendszeres elemzése. Itt közbevetőleg megjegyezzük, hogy ennek a gondolatmenetnek megfelelően a továbbiak során a munka az általános — e két szerződésfajtát egyaránt érintő megállapítások után — rendszerint külön-külön fejezetekben tárgyalja az egyes szerződésfajtáknak az általános szabályozástól eltérő részletkérdés is.

Figyelemreméltóak még a bevezető részben a tervgazdálkodásról, valamint a tervgazdálkodásban érvényesülő demokratikus centralizmusról szóló megállapítások. Ezeket a megállapításokat a mű a részletkérdések kidolgozásánál kiinduló pontoknak tekinti.

Az I. rész: *A gazdasági szerződés létrejötte* (a kötelmek keletkezése) címet viseli, de a rész ennél sokkal szélesebb körben jelentkező kérdéseket érint. A gazdasági szerződésnek a munkában tárgyalt két fajtájával: a tervszerződéssel és a „szabályozott" szerződéssel kapcsolatos részletkérdések (tartalmuk, szerepük a szocialista gazdálkodásban, szükségességük, kötelező jellegük) tárgyalása során foglalkozik a tervszerződéssel, mint a tervfeladat konkretizálására irányuló jogi aktussal kapcsolatos kérdésekkel, valamint a szerződéseknek a tervfeladatok végrehajtását ellenőrző szerepével.

[15] Uo. 247. old.

[1] IONAŞCU, Traian – BARASCH, A. Eugen: Teoria generală a contractelor economice. Vol. 1. Bucureşti, Editura Academmiei Republicii Populare Romîne, 1963. 430 p.

A munka II. része a *szerződéskötési kötelezettséggel* foglalkozik. A szerződéskötési kötelezettség fogalmának kettős arculatából (államigazgatási és polgári jogi kötelezettség) kiindulva, igen részletesen tárgyalja a kötelezettség tartalmi jegyeit (a szerződéselőkészítési kötelezettség, a szerződéskötési kötelezettség forrásai stb.), valamint egyéb jogi kérdéseit (a tervszerződés és a tervfeladat viszonya, a szerződéses viszonyok központosított szabályozása, a szállítási alapfeltételek, a kogens jogi szabályok — egyes kötelező szerződési kikötések — alkalmazása, a gazdaságpolitikai irányelvek érvényesülése a szerződéskötéseknél). A rész két utolsó fejezetében a központi gazdasági szervek által a szerződéses viszonyok megszervezése terén kifejtett tevékenységet és az államigazgatási jognak — a szerződéskötéssel kapcsolatosan — a polgári jogra gyakorolt hatásával összefüggő kérdéseket elemzi.

A III. rész címe: *A szerződés megkötése* (a felek megegyezése vagy döntőbirósági határozat útján). Itt külön-külön vizsgálja meg először a tervszerződés és a szabályozott szerződés megkötésével kapcsolatos kérdéseket akkor, ha a szerződés a felek megegyezése alapján jön létre. A tervszerződések megkötésével kapcsolatosan külön-külön tárgyalja a tervhatáridők alatt és a határidők lejárta után kötött szerződéseket. Ezt követően a döntőbizottsági szervek határozata alapján létrejött gazdasági szerződéseket tárgyalja, itt is külön-külön foglalkozva a tervszerződésekkel, illetőleg a kötelezően szabályozott szerződésekkel. A tervszerződésekkel kapcsolatban külön-külön fejezetben foglalkozik a szerződéskötést megelőző viták problémájával, valamint a tervszerződés megkötésének elmulasztásával kapcsolatos felelősség kérdéseivel. Ugyanitt tárgyalja végül a szerződéskötési kötelezettség megsértésével kapcsolatos pénzbírságok kérdését is.

Gyakorlatilag talán legfontosabb a következő IV. rész, amely *A gazdasági szerződés formáját és tartalmát* tárgyalja. A gazdasági szerződések kötelező írásbeliségével, illetőleg az írásbeliség hiányának következményeivel kapcsolatos kérdések, valamint az egyszerűbb szerződési formák áttekintése után külön-külön fejezetekben foglalkozik az előszerződésekkel és a szerződés kötelező elemeivel kapcsolatos általános kérdésekkel, valamint a kötbérekre vonatkozó kikötésekkel. A szerződés kiegészítését tárgyaló — és viszonylag rövid — részek után igen behatóan foglalkozik azokkal a kikötésekkel, amelyeknek szerződésbe foglalása kizárt (törvénytelenségi kifogás, a szerződés érvényességének korlátozása, előleg, hitelnyújtás, részletfizetés, pénzbeli biztosítékok, egyetemlegességi kikötések, a szerződés felbontása, megszüntetése, a vagyoni felelősség kizárása, korlátozása vagy fokozása).

A kötetet befejező V. rész *A gazdasági szerződések semmisségének* kérdéseivel foglalkozik. Ebben a részben a szerzők előbb röviden kifejtik a szocialista jognak a jogügyletek semmisségéről alkotott fogalmát, majd részletezik a szocialista szervezetek közötti jogviszonyokkal kapcsolatos semmisségi okokat. A továbbiakban a teljes és részleges semmisség egyes konkrét eseteit, illetőleg az ilyen esetek gyakorlati következményeit tárgyalják.

A munka a fent csak nagy vonásokban vázolt szerkezetében összefoglalja a döntőbizottsági gyakorlatnak az egyes konkrét kérdésekben hozott döntéseit és elemzi a döntőbizottsági gyakorlatban kialakított elvi állásfoglalásokat, valamint a hazai és külföldi jogi irodalomban kifejtett nézeteket. Anyaggyűjtését 1962. nov. 15-vel zárja.

Amint előrebocsátottuk, a munka anyagáról a fentiekben vázlatosan adott áttekintés csupán a munka szerkezetének, az érintett problémáknak bemutatására, de nem a kidolgozott részletmegoldások elemzésére vagy bírálatára — mint az ismertetés kereteit és lehetőségeit jóval meghaladó feladatra — vállalkozott. Ezeknek értékét természetesen csak majd a gyakorlat: a javasolt megoldásoknak, a kifejtett elvi álláspontoknak a szocialista szervezetek közötti jogviszonyokra való alkalmazhatósága, célszerűsége fogja megmutatni. Kétségtelen, hogy a gyakorlat még tovább fogja bontani, finomítani, csiszolni azokat a részletmegoldásokat, amelyeket a korábbi teljes gyakorlatnak igen lelkiismeretes, részletes feldolgozása és elemzése alapján szerzők — akik maguk is hosszú éveket töltöttek a döntőbizottsági gyakorlatban — a könyvükben kialakítottak. Kétségtelen viszont az is, hogy a munka egész célkitűzése: a szocialista tervgazdálkodás legfontosabb intézménye: a gazdasági szerződés általános elméletének kidolgozása olyan, egységes szemléleten nyugvó elvi alapot jelent a gyakorlat számára, amely meg fogja könnyíteni mindezeknek a részletkérdéseknek áttekintését és elvi irányítást ad a gyakorlatban adódó feladatok megoldásánál. Nemcsak az illusztris szerzők személye és eddigi tudományos munkássága, de a nagy lelkiismeretességgel összegyűjtött anyag s annak világos, áttekinthető rendszerezése, szabatos tárgyalási módja, a kialakított álláspont melletti érvelések s az ellenkező álláspontok helyességét cáfoló bírálat meggyőző volta biztosítéka annak, hogy a munka ezt a célt — a vállalt feladatok sokrétűsége, a megoldási lehetőségek keresésével járó nehézségek ellenére is — jól fogja szolgálni.

Nagy Lajos

Új könyvek

Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. 1963. Közzéteszi az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány titkársága. Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 438 p.

Herczeg István: A támadó háború eltiltása és az agresszió meghatározása. Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 188 p. [Bibliogr. 173—175 p. Orosz, francianyelvű kivonattal.]

Kertész István: A fegyelmi felelősség alapkérdései a munkajogban. Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 371 p.

Révai Gyula — *Széll* András: A tervezési szerződés. Lezárva: 1963. jan. 1. Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 274, [2] p.

Mezőgazdasági termelőszövetkezetek ellenőrzése. Szerk. Almási Gábor. 1—2. köt. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 228, 195 p. /Gazdasági ellenőrzés könyvtára./

A népgazdaság és a vállalat. Írták: Varga György, Marosi Miklós stb. Szerk. Tiszai István. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 374 p. /A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat közgazdasági kiadványa./

A dolgozók társadalombiztosítási nyugdíjára vonatkozó hatályos jogszabályok. Összeáll.: Munkaügyi Minisztérium Társadalombiztosítási Osztályának munkaköz. Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 226 p.

Csikós-Nagy Béla: Árpolitika a mai kapitalizmusban. Bp. Kossuth Kiadó, 1964. 295 p.

Biró Gertrud: Az Európai Közös Piac hatása a nemzetközi kapcsolatokra. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1963. 99 p. /Nemzetközi gazdasági kérdések./

Pompéry Béla: Irattározás. Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 133. [3] p. [Bibliogr.: 132 p.]

Morus [Thomas Sir]: Utópia. Ford., az utószót és a jegyz. írta Kardos Tibor. Ill. Hincz Gyula. Bp. Magyar Helikon, 1963. 143, [5] p.

Vasz'kov, P. T.: Goszudarsztvennaja diszciplina v SzSzSzR. [Állami fegyelem a Szovjetunióban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 144 p. ÁJI. 18.518

Az állami fegyelem fogalmának és jelentőségének tárgyalása után az állami fegyelem biztosításának szervezési-jogi módszereit és eszközeit tárgyalja. A befejező részben a dolgozó rétegeknek az állami fegyelem megszilárdításában való szerepét mutatja be.

Szocialiszticseszkaja zakonnoszt' v dejatel'noszti mesztnüh szovetov BSzSzR. (1917—1958 gg.) Ocserki. Red. Karpik, V. Sz. [A szocialista törvényesség a Bjelorussz Szovjet Szövetséges Köztársaság helyi tanácsainak tevékenységében.] Moszkva, Izd. Akad. Nauk BSzSzR. 1960. 317 p. /Akademija Nauk Beloruszszkoj SzSzSzR. Otdel Pravovüh Nauk./ ÁJI. 18.366

A gyűjtemény 8 önálló tanulmányt közöl, amelyek Bjelorussz Szövetséges Köztársaság egyes fejlődési szakaszai szerint foglalják össze a helyi tanácsoknak a törvényesség érvényrejuttatásával kapcsolatos tevékenységét.

Ucsasztie obszcsesztvennoszti v rabote mesztnüh szovetov. (Szbornik dokumentov) [A társadalom részvétele a helyi tanácsok munkájában.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 246 p. ÁJI. 18.269

Az 1959. október 1-én hatályos normatív anyag szövegét tartalmazó gyűjtemény a dolgozóknak a helyi tanácsokban való részvételével kapcsolatos anyagot foglalja össze.

Bettermann, Karl August—*Nipperdey,* Hans Carl—*Scheuner,* Ulrich: Die Grundrechte. Handbuch der Theorie und Praxis der Grundrechte. 2. Bd. [Az alapjogok elméletének és gyakorlatának kézikönyve.] Berlin, Duncker & Humblot, 1960. XX, 535 p. ÁJI. 18.422

Az ismert sorozat legújabb kötete a lelkiismereti szabadsággal, vallásszabadsággal, szülői jogokkal stb. kapcsolatos anyagot tartalmazza.

Barüsev, M. I.: Zakonodatel'sztvo po zsiliszcsnomu sztroitel'sztvu. [Lakásépítési törvények.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 126 p. ÁJI. 18.324

Gyakorlati jellegű kézikönyv az állampolgárok számára szükséges lakásügyi ismeretekről.

Pravovüe voproszü sztroitel'sztva v SzSzSzR. Red. Braude, I. L. [Az építés jogi kérdései a Szovjetunióban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 264 p. ÁJI. 18.278

Az építési és tervezési intézetek dolgozói, vállalati jogászai, továbbá a döntőbizottsági szervek részére írt munka az építőipar általános feladatainak vázolása után az ide kapcsolódó tevékenység jogi szabályozásának alapelveit foglalja össze. Külön-külön fejezetekben foglalkozik az építőipari szervezetek kérdéseivel, az építkezések pénzügyi ellátásával, az építkezési szerződésekkel, az építkezések anyagi-műszaki ellátásával, az építkezések elszámolásával, az állami szerveknek az építkezési szerződések végrehajtásával kapcsolatos vagyonjogi felelősségével. A befejezésben külön foglalja össze a kolhoz-építkezésekre vonatkozó sajátos rendelkezéseket.

Szovetszkoe adminisztrativnoe pravo. Red. Lunev, A. E. [Szovjet államigazgatási jog.] Moszkva, ny. é. n. 478 p. /Miniszterszvo Vüszszego i Szrednogo Szpecial'nogo Obrazovanija RSzFSzR Vszeszojuznüj Juridicseszkij Zaocsnüj Insztitut./ ÁJI. 18.507

Tankönyv a jogi főiskolák számára.

Vlaszov, V. A.: Osznovü szovetszkogo goszudarsztvennogo upravlenija. Ucsebnoe poszobie. [A szovjet államigazgatás alapjai.] Moszkva, Izd. VPS. 1960. 288 p. ÁJI. 18.511

A SZKP Pártfőiskolájának hallgatói száma írt tankönyv az államigazgatás elméleti alapjaival kapcsolatos kérdéscsoportokat dolgozza fel a következő részletezéssel: az államigazgatás fogalma, a lenini elvek az államigazgatásban, az államigazgatás szervei, az államigazgatási szolgálat, az államigazgatási aktusok, a gazdasági igazgatás és szociális-kulturális igazgatás, végül a politikai igazgatás alapjai.

Pollack, Ervin H[arold]: Fundamentals of legal research. [A jogi kutatás alapjai.] 2. ed. Brooklyn, The Foundation Press, 1962. XXII, 575 p. OK. 378.261

A kézikönyv megismerteti a kutatót az amerikai jogi kutatás és tájékozódás forrásaival, segédeszközeivel, a különböző törvénytá-

rakkal, határozat-, ítélet-, szerződésgyűjteményekkel, enciklopédiákkal, szakfolyóiratokkal, indexekkel, stb. Ezek felépítésének rendszerének, használatának bemutatásán túl módszertani segítséget is nyújt a kutatáshoz.

Juridicseszkij szpravocsnik deputata mesztnogo szoveta. Red. Kareva, D. Sz. [A helyi tanácsi küldött jogi kézikönyve.] Moszkva, Izd. Moszkovszkogo Universziteta, 1960. 381 p. ÁJI. 18.452/1—2

A helyi szovjetek képviselőinek jogait és kötelességeit, valamint az egyes igazgatási ágakban kifejtett tevékenységhez szükséges alapismereteket tartalmazza.

Ananov, I. N.: Miniszterszztva v SzSzSzR. [Minisztériumok a Szovjetunióban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 287 p. ÁJI. 18.396

Az államigazgatás legfontosabb szerveiről adott összefoglaló jellegű ismertetés után két részben tárgyalja a minisztériumok helyét a szovjet föderatív rendszerben és a minisztériumok szervezetének és tevékenységének alapjait.

Gsovski, Vladimir—*Grzybowski,* Kazimierz: Government, law and courts in the Soviet Union and Eastern Europe. [Kormányzat, jog és bíróságok a Szovjetunióban és Kelet-Európában.] London, Stevens & Sons Ltd. 1959. 1—2. köt. XXXII, 917; XV, 921—2067 p. ÁJI. 18.309 : 1—2.

A Szovjetunió és a népi demokratikus országok ellen irányuló gyűtemény két nagy kötetben tárgyalja és mutatja be a szocialista államot és jogot. Célja nyilvánvalóan támadó. Az első részben történelmi bevezetést ad, a második részben az igazságszolgáltatás fejlődését, a harmadik részben az eljárásokat mutatja be országonként. A 2. kötetben külön-külön mutatja be a büntetőjog és a polgári jog fejlődését. A két utolsó fejezetben szociográfiai igényű bemutatást ad a munkásság, illetőleg a parasztság helyzetéről. A minden ízében tendenciózusan ellenséges munka részletes kritikájára visszatérünk.

SzSzSzR. Administrativno-territorial'noe delenie Szojuznüh Reszpublik. Na 1 aprelja 1960 goda. [Az SzSzSzR. A szövetséges köztársaságok igazgatási-területi felosztása.] Moszkva, Izd. Izvesztija Szovetov Deputatov Trudjaszcsihszja SzSzSzR, 1960. 624. p. 2 térk. ÁJI. 18.417

A helységnévtár az 1960. április 1-i állapotot tünteti fel.

Fedorov, I. L.: Pravovoe polozsenie szovetov narodnogo hozjajsztva. Red. Romaskin, P. Sz. [A népgazdasági tanácsok jogi helyzete.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 126 p. ÁJI. 18.272

A munka első része a népgazdasági tanácsok szervezetével és tevékenységével, második része pedig a népgazdasági tanácsok hatásköri kérdéseivel foglalkozik. A befejező harmadik részben a népgazdasági tanácsok aktusainak jogi természetét vizsgálja. Külön értéke a könyvnek a mellékletként közölt és a népgazdasági tanácsok szervezetére vonatkozó rendelkezéseket tartalmazó dokumentumanyag.

Konsztitucii goszudarsztv jugovosztocsnoj Azii i Tihogo Okeana. [A Délkelet-Ázsia és a csendes-óceáni terület alkotmányai.] Red. Lukovnikovüj, Z. I. Moszkva, Izd. Unosztrannoj Literaturü, 1960. 738 p. ÁJI. 18.510

Az egyes államok alkotmányának szövegét közli.

Gutnova, E. V.: Vozniknovenie anglijszkogo parlamente. [Az angol parlament keletkezése.] Moszkva, Izd. Moszkovszkogo Universziteta, 1960. 576 p. ÁJI. 18.475

Az angol társadalom XIII. századbeli fejlődésének bemutatásával tárgyalja az angol parlament történeti kialakulását.

E lapszám (XIX. új évfolyam 5.) szerzői: *Dr. Eörsi Gyula* egyetemi tanár. — *Dr. Seres Imre* egyetemi tanszékvezető docens. — *Dr. Törő Károly* igazságügyminisztériumi főelőadó. — *Dr. Novák István* megyei bírósági tanácsvezető (Miskolc). — *Dr. Trócsányi László* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Czili Gyula* a Magyar Jogász Szövetség titkára. — *Dr. Both Ödön* egyetemi docens (Szeged). — *Dr. Besenyei Lajos* egyetemi adjunktus (Szeged). — *Dr. Murányi Albert* egyetemi adjunktus. — *Dr. Nagy Lajos* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Serkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 64.2388 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

XIX. új évfolyam 6. szám Budapest, 1964. június hó

EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST
1964 JUL 04

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

WELTNER ANDOR:
A munkáltatói jogalanyiság 333

RÉVAI TIBOR:
Népi ülnökök a polgári eljárásban 342

HERCZEG ISTVÁN:
Az ENSZ közgyűlési határozatainak jogi természete 352

VIDA SÁNDOR:
Az iparjogvédelmi ügyekben folytatott magyar bírói gyakorlat nemzetközi magánjogi vonatkozásai 359

Szemle:

K. M.:
Az európai szocialista államok jogalkotása ... 365

Jogirodalom:

BECK SALAMON:
Szelényi Zoltán: A szabványosítás jogi kérdései 367

POSGAY ISTVÁN:
Viski—Imre—Ternai: Közúti közlekedési balesetek elbírálása 371

BARNA PÉTER—SZABÓ LÁSZLÓNÉ:
P. Sz. Elkind: A szovjet büntető eljárási jog tartalma 374

HERCZEGH GÉZA:
Kopal, Vladimir: Az ENSZ fegyveres erőinek problémája 376

— —:
Új könyvek 378

MELLÉKELVE: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ; *Андор Велтнер:* Правосубъектность нанимателя. — *Тибор Реваи:* Народные заседатели в гражданском процессе. — *Иштван Херцег:* Юридический характер решений Генеральной Ассамблеи ООН. — *Шандор Вида:* Международно частно-правовые аспекты венгерской судебной практики, осуществленной по делам о защите промышленных прав. — *Обзор: К. М.:* Правотворгество европейских социалистических государств. — *Юридическая литература: Шаламон Бек:* Золтан Селени; Юридические вопросы стандартизации. — *Пошгаи Иштван:* Вишки — Имре — Тернаи: Расследование несчастных слугаев дорожного транспорта. — *Петер Барна — Ласлоне Сабо:* П. С. Элькинд; Содержание советского уголовно-процессуального права. — *Геза Херцег:* Владимир Копал: Проблема вооруженных сил ООН. — — — Новые книги.

SOMMAIRE: *Andor Weltner:* La qualité de sujet de droit de l'employeur. — *Tibor Révai:* Les assesseurs populaires dans la procédure civile. — *Herczeg István:* La nature juridique des décisions prises par l'Assemblée générale de l'O.N.U. — *Sándor Vida:* Les aspects de droit international privé de la juridiction hongroise en matière de la protection de la propriété industrielle. — *Revue: M. K.:* La législation des Etats socialistes européens. — *Littérature: Salamon Beck:* Zoltán Szelényi: Les questions juridiques de la standardisation. — *István Posgay:* Viski—Imre—Tarnai: L'appréciation des accidents de circulation routière. — *Péter Barna—Mme L. Szabó:* Elkind, P. Sz.: Le contenu de la procédure pénale soviétique: — *Géza Herczegh:* Kopal, Vladimir: Le problème des forces armées de l'O. N. U. — — —: Nouveaux livres.

INHALT: *Andor Weltner:* Rechtssubjektivität des Arbeitsgebers. — *Tibor Révai:* Schöffen im Zivilverfahren. — *István Herczeg:* Die rechtliche Natur der Beschlüsse der UNO Vollversammlung. — *Sándor Vida:* Die ungarische Gerichtspraxis in Gewerbeschutzangelegenheiten und ihre Beziehungen im internationalen Privatrecht. — *Rundschau: M. K.:* Die Rechtssetzung in den europäischen sozialistischen Staaten. (Bulgarien). — *Rechtsliteratur: Salamon Beck:* Zoltán Szelényi: Die rechtlichen Fragen der Standardisierung. — *István Posgay:* Viski—Imre—Tarnai: Die Beurteilung von Verkehrsunfällen. — *Péter Barna—Frau L. Szabó:* Elkind, P. S.: Der Inhalt des sowjetischen Strafverfahrensrechts. — *Géza Herczegh:* Kopal, Vladimir: Das Problem der bewaffneten Kräfte der UNO. — — —: Neue Bücher.

XIX. új évfolyam 6. szám Budapest, 1964. június hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A munkáltatói jogalanyiság

I. A munkáltatói jogalanyiság gazdasági-társadalmi rendeltetése

1. A munkajog által szabályozott társadalmi viszonyok körében különbséget kell tennünk egyfelől a dolgozói és a munkáltatói jogalanyiság között, másfelől pedig abból indulhatunk ki, hogy nagyon szoros összefüggés áll fenn a dolgozói és a munkáltatói jogalanyiság gazdasági-társadalmi rendeltetése között. A dolgozói jogalanyiság gazdasági-társadalmi tartalmának a lényegére vonatkozóan arra a következtetésre jutottunk, hogy a dolgozói jogalanyiság mint jogi forma a társadalom munkájában való részvétel, a nemzeti jövedelemből való részesedés, és a vállalati tevékenység irányításában, megszervezésében és ellenőrzésében való részvétel megvalósulását szolgálja.[1] A munkáltatói jogalanyiság vizsgálatát is gazdasági-társadalmi tartalmából kiindulva kell megkezdenünk.

A szocialista gazdálkodó szerv feladata az, hogy teljesítse a népgazdasági tervből reá kiosztott részt. Ehhez arra van szükség, hogy a rendelkezésére bocsátott termelési eszközöket mozgásba hozhassa. A munkáltató jogalanyiság tehát lényegében azt szolgálja, hogy a gazdálkodó szerv a vállalati kollektíva létrehozása érdekében munkaszerződések megkötésével, illetve munkajogviszonyok létesítésével dolgozókat alkalmazhasson. A munkáltatói jogalanyiság gazdasági-társadalmi tartalmának a lényegét azonban nem tudnánk elég mélyen feltárni, ha azt csak a gazdálkodó szerv és a dolgozók viszonyában vizsgálnánk. Szükség van arra is, hogy a munkáltatói jogalanyiságot a gazdálkodó szerv és az állam viszonyában is elemzés tárgyává tegyük.

A gazdálkodó szervet nem általában, nem abszolút értelemben illeti meg a munkáltatói jogalanyiság, hanem csak gazdasági-társadalmi rendeltetésének megfelelően. Az állammal fennálló jogviszonya alapján munkáltatói jogalanyiságát konkrét formában az határozza meg, az teszi relatív jellegűvé és korlátozott terjedelművé, hogy csak annyi és csak olyan dolgozókat alkalmazhat, akiknek a segítségével a lehető legjobban tudja feladatait megvalósítani. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy köteles megtartani a munkaerőtervet, az átlagbérre és a létszámkeretre vonatkozó rendelkezéseket, a szervezeti és működési szabályzatának a rendelkezéseit, az alkalmazás személyi feltételeit stb. A vállalatot és az igazgatót az állam irányában államigazgatási jogi felelősség terheli ezeknek a kötelezettségeknek a megtartásáért.

A munkáltatói jogalanyiság továbbá jogosultságot is jelent az állam irányában, mert meghatározza, hogy a gazdálkodó szerv az operatív igazgatás körében hány és milyen dolgozót jogosult alkalmazni. A másik oldalon viszont kötelezettséget is jelent, és éppen ennek a kötelezettségnek van különös jelentősége a dolgozói és a munkáltatói jogalanyiság összefüggése szempontjából. Máshol már kifejtettük, hogy a vállalat mint a népgazdasági terv egy részének a teljesítésére jogosított és kötelezett gazdálkodó szerv a dolgozók vonatkozásában úgy jelentkezik, mint a társadalom munkájában való részvételüknek, a nemzeti jövedelemből való részesedésüknek és a vállalati tevékenység irányításába, megszervezésébe és ellenőrzésébe való bevonásuknak az állami-társadalmi szerve. Ebből pedig az is következik, hogy a munkáltatói jogalanyiság alapján a vállalatot az állam irányában az a kötelezettség is terheli, hogy a dolgozóknak a munkához, a nemzeti jövedelemből való részesedéséhez, továbbá a vállalati tevékenység irányításában, megszervezésében és ellenőrzésében történő részvételéhez való jogát a dolgozók alkalmazásával lehetővé tegye. Megállapíthatjuk tehát, hogy különbséget kell tennünk ugyan dolgozói és munkáltatói jogalanyiság között, de mégis sokkal nagyobb jelentősége van a két jogalanyiság gazdasági- társadalmi tar-

[1] Weltner: A magyar munkajog egyetemi tankönyv, 1960, I. köt. 136. és k. old. és A szocialista munkajogviszony és az üzemi demokrácia, 1962, 161. és k. old.

talma között fennálló összefüggésnek. Úgy gondoljuk, hogy a munkáltatói jogalanyiság dogmatikai vonatkozásainak az elemzésével kapcsolatban ezekből a megállapításokból kell majd kiindulnunk. Fejtegetéseinkben általában az állami vállalatot vizsgáljuk. Az egyéb munkáltatókkal csak annyiban foglalkozunk, amennyiben ezt valamely lényegesebb sajátosság indokolja.

2. Annak érdekében, hogy a szocialista gazdálkodó szerv gazdasági-társadalmi rendeltetését betölthesse, nagyon sokféle, különböző fajta társadalmi viszonyban kell jogalanyként fellépnie.

Elsősorban arra szükség van, hogy a gazdálkodó szerv olyan államigazgatási és pénzügyi jogi jogviszonyok alanyává váljék, amelyek biztosítják részére céljának, vagyis a tervének teljesítéséhez szükséges termelési eszközöket és az egyéb tárgyi feltételeket, az elkülönített vagyont, az erre vonatkozó operatív igazgatás jogosultságával és kötelezettségével, állandó szervezetet stb. Ezek az államigazgatási és pénzügyi jogi jogviszonyok határozzák meg tehát a vállalat és az állam között fennálló különböző kapcsolatokat, ideértve a vállalat keletkezését, irányítását és ellenőrzését, a termelési eszközökkel való ellátottságát, személyi állományának a kialakítását stb. Ebben a körben tehát a vállalatot fel kell ruházni államigazgatási jogalanyisággal.

Másodsorban arra van szükség, hogy a gazdálkodó szerv munkajogi, illetve munkáltatói jogalanyisággal is rendelkezzék, mert a vállalat a maga feladatait — mint erre már utaltunk — csak úgy tudja ellátni, ha dolgozókat alkalmazhat a vállalati kollektíva kialakítása érdekében.

Harmadsorban pedig arra van szükség, hogy a vállalat polgári jogi jogalanyisággal is rendelkezzék, mert a vállalat a feladatait csak úgy tudja ellátni, ha vagyoni jogai és kötelezettségei lehetnek, ha polgári jogi jogviszonyokra léphet más vállalatokkal és az állampolgárokkal.

Az állami gazdálkodó szerv tehát többféle ágazati jogalanyisággal is rendelkezik, vagy másképpen kifejezve, jogalanyisága komplex jellegű.

Lényeges kérdés az is, hogy milyen összefüggés áll fenn a gazdálkodó szerv különböző jogágazatok területén kialakuló jogalanyiságai között. Így például N. G. Alexandrov különbséget tesz a jogi személyek polgári jogi jogalanyisága és „munkáltatói" jogalanyisága között. Felfogása szerint a munkáltatói jogalanyiság terjedelmét és keletkezésének az időpontját más jogszabályok határozzák meg, éspedig eltérő módon. Kifejti ugyanis, hogy a jogi személy polgári jogi alanyisága akkor keletkezik, amikor alapszabályát megerősítették. Azokban az esetekben pedig, amikor a törvény megköveteli a jogi személy bejegyzését, jogalanyisága a bejegyzés időpontjában jön létre. Ezzel szemben az állami gazdálkodó szervek és intézmények munkáltatói jogalanyiságának az az előfeltétele, hogy a jogszabályban megállapított módon biztosítsák számukra a személyi létszámkeretet és a munkabéralapot.[2]

Venediktov viszont fontosnak tartja az állampolgárt és a jogi személyeket megillető ágazati jogalanyiságok egyes fajtái között fennálló kölcsönös kapcsolatok feltárását is.[3] Így például a munkához való jogot nem csupán a munkajogi, hanem a polgári jogi jogalanyiság legfontosabb előfeltételének és alapjának is tekinti. Vagy például — ami a munkáltatói jogalanyiság szempontjából még fontosabb —, kifejti, hogy munkajogi jogalanyisággal, mint a törvény által elismert lehetőséggel és kötelességgel arra, hogy a polgárok részére munkát biztosítsanak,[4] nem minden állami szerv rendelkezik, hanem csak azok, amelyeknek polgári jogaalnyiságát a szovjet törvényhozás ilyen vagy amolyan formában elismeri. Álláspontja szerint csupán azok az állami gazdálkodó szervek alkalmazhatnak önállóan munkásokat és alkalmazottakat, amelyeket meghatározott eljárással elláttak saját forgóeszközökkel, azaz amelyeket a teljes önálló gazdasági elszámolás rendszerébe vittek át, és amelyek az 1931. évi törvényhozás értelmében polgári jogi jogalanyisággal rendelkeznek.[5]

Lényegében ugyanez az álláspontja Venediktovnak a költségvetési intézmenyekkel kapcsolatban is, tehát munkajogi jogalanyisággal csak azok a költségvetési intézmények rendelkeznek, amelyeknek polgári jogi jogalanyiságuk van, mert önálló költségelőirányzattal rendelkeznek és a vezetőket megilleti a rendelkezési jog a hitelek felett.[6]

N. G. Alekszandrov tehát inkább arra törekszik, hogy a polgári és a munkajogi jogalanyiságot elhatárolja, illetve a közöttük fennálló különbségeket feltárja. Venediktov pedig az összefüggésekre hívja fel a figyelmet. Megítélésünk szerint is fontos feladat a munkáltatói jogalanyiság és a polgári jogi jogalanyiság között fennálló különbségek elemzése, de legalább annyira lényeges követelmény az összefüggések kidolgozása. Lényeges ez annál is inkább, mert a polgári jogi és a munkáltatói jogalanyiság gyakorlatilag is feltételezik egymást. Egyfelől ugyanis a gazdálkodó szerv nem képes terveit teljesíteni, ha nincs felruházva a tervek teljesítéséhez szükséges munkaerő biztosítását szolgáló munkáltatói jogalanyisággal. Másfelől viszont azt is megállapíthatjuk, hogy az állam gazdálkodó szervei közül munkáltatói jogalanyisággal csak azok ruházhatók fel, amelyek polgári jogi alanyok, mert csak ezek rendelkeznek azokkal az anyagi eszközökkel, amelyekkel a munkáltatói kötelezett-

[2] N. G. Alekszandrov: Szovjet munkajog, Moszkva, 1950.

[3] A. V. Venediktov: A szocialista jogviszonyok alanyairól, Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1955. évi 6. sz. Cikkgyűjtemény, 1955. évi 12. sz.

[4] N. G. Alekszandrov: Szovjet munkajog, Moszkva, 1954.

[5] Venediktov i. m. V. pont.

[6] Vö. Venediktov, i. m. V. pont.

ségek teljesíthetők, csak a polgári jogalanyisággal rendelkező szerv szintjén valósítható meg a már tárgyalt összhang a termelési és a munkabér-tervek között is. Gyakorlati szempontok is azt igénylik, hogy a munkáltatói jogalanyiság és a polgári jogi jogalanyiság egymástól elválaszthatatlanok legyenek. Végeredményben tehát megállapíthatjuk, hogy e két jogalanyiság egymástól elválaszthatatlan, egymást kölcsönösen feltételezik.

Lényegében azonos meggondolások alapján hasonló megoldásokra van szükség az államigazgatási szervek munkáltatói jogalanyiságával kapcsolatban is.

Az állam ugyanis a maga államigazgatási funkcióit is rendszerint jogi személy formájában megszervezett, munkáltatói jogalanyisággal is felruházott szervei útján látja el. Kivételes jelenség tehát, hogy az állam nem szervei útján, hanem közvetlenül saját maga lép fel mint munkáltató. A szabály tehát az, hogy az állam államigazgatási szervei szerepelnek munkáltatóként az ún. közszolgálati munkajogviszonyokban.

A polgári jog szabályai szerint jogi személyek, vagyis polgári jogi jogalanyisággal rendelkeznek azok az állami szervek, intézetek és intézmények, amelyek önálló költségvetési előirányzat alapján gazdálkodnak. Egymagában ez a körülmény azonban még nem tenné feltétlenül szükségessé, hogy a munkáltatói jogalanyiság ebben a körben is egybe essék a polgári jogi jogalanyisággal. Ezt a megoldást azonban elméleti és gyakorlati meggondolások is indokolttá teszik. Azt ugyanis, hogy egy államhatalmi vagy államigazgatási szerv önállóan szerepel-e a költségvetésben, tehát viszonylag önállóan gazdálkodhat-e, ugyanaz a körülmény dönti el, mint azt a kérdést is, hogy rendelkezzék-e munkáltatói jogalanyisággal, nevezetesen az, hogy a szervnek viszonylag önálló feladatköre van-e. Ebben az esetben ugyanis indokolt, hogy ennek a szervnek a vezetője választhassa ki és alkalmazhassa a dolgozókat. Indokolt, hogy reá bízzuk a dolgozók politikai és szakmai továbbképzését, előléptetését, jutalmazását, velük szemben a fegyelmi jogkör gyakorlását stb., vagyis általában mindazokat a funkciókat, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a vezetés feladatait ellathassa és az ehhez szükséges intézkedési jogkörrel rendelkezzék. E jogok nélkül ugyanis senki sem lehet felelős vezető, mert a jogkör és a felelősség terjedelmének mindig összhangban kell állnia. Minthogy pedig a felsorolt funkciók kifejtése éppen a munkajogviszony keretei között történik, feltétlenül szükséges, hogy az ilyen szerv munkáltatói jogalanyisággal rendelkezzék. Hasonló meggondolások döntik el azt is, hogy az ilyen államigazgatási szervek saját költségvetési előirányzattal rendelkezzenek. Ahhoz ugyanis, hogy viszonylag önálló feladatkörüket betölthessék és az ehhez szükséges dolgozói létszámot a maguk részére biztosíthassák, saját költségvetési előirányzatra van szükségük.

Megállapíthatjuk tehát, hogy az államhatalmi és az államigazgatási szervek, intézetek és intézmények körében is a helyes megoldás akkor valósul meg, ha a munkáltatói jogalanyiság és a polgári jogi jogalanyiság egybe esik.

A jogi személy tehát mint jogalany — ahogyan Venediktov is kifejti — a jog egységes alanya, amely a jogviszonyok különböző területein más-más, az illető jogágazatnak, sőt ezen belül esetleg még az egyes jogviszonyoknak megfelelően és ezek jellege szerint is eltérő tartalmú jogalanyisággal rendelkezik. Mindez azonban nem bontja meg, de nem is bonthatja meg a jogi személy komplex, de lényegében mégiscsak egységes jellegét, mint ahogyan az életben is egységként jelentkezik a gazdálkodó szerv mint jogi személy, akár államigazgatási, akár munkajogi, akár polgári jogi jogviszonyok alanyaként lép fel. Ezek a különböző ágazati jogalanyiságok kölcsönösen fel is tételezik egymást. A szocialista vállalatok látják el a termelés, a csere, a termékek és áruk mozgatásának a feladatait, sőt a nemzeti jövedelem egy részének az elosztását is. Ezt azonban csak úgy képesek megtenni, ha egyfelől megfelelő államigazgatási jogviszonyok útján kapcsolatban állanak az irányító szervekkel, végső fokon pedig az állammal, illetve a társadalommal, másfelől pedig a munkajogviszonyok felhasználásával kereteik közé tömöríthetik a dolgozók bizonyos számát, a vállalati dolgozók kollektíváját. Szükség van arra is, hogy a vállalat polgári jogviszonyokat létesíthessen más vállalatokkal és az állampolgárokkal. Az állami vállalat tehát csomópontja nagyon sokféle társadalmi, illetve jogviszonynak, államigazgatási, pénzügyi jogi, polgári jogi, eljárási jogi, valamint munkaügyi jogviszonyoknak stb. Mindegyik jogviszony egyben feltételezi — közvetlenül vagy közvetve — a másik fennállását vagy fennállásának a lehetőségét is.[7]

[7] Hasonló következtetésre jut Kovárik is, amidőn kifejti, hogy „a szocialista állam által képviselt szocialista társadalom nem igazgathatja az állami szocialista tulajdont egyedül, hanem mindenekelőtt állami szervek és szervezetek útján.. Ugyanez vonatkozik a társadalmi munkafolyamat megvalósítására, amely felöleli a szocialista társadalom tagjai munkájának megtervezését és irányítását, mind országos méretekben, mind a szocialista állam egyes gazdasági és költségvetési szervezeteiben. Ebből a célból a szocialista állam gazdasági és költségvetési szervezeteket hoz létre, amelyek konkrét formaként szolgálnak a dolgozóknak az állam által szervezett kollektívái számára, élén a vezetővel (vezetőséggel), amelyeknek az állam, mint a termelési eszközök tulajdonosa, a nemzeti vagyon bizonyos részét kezelésébe adja. A gazdasági és költségvetési szervezetek képezik azt a különleges formát, amelynek útján a szocialista nagyüzemi termelés állami formájának megvalósítására sor kerül. Ezek a szervezetek szolgálnak egyfelől a nemzeti vagyon igazgatására, másfelől a polgárok munkatevékenységének megszervezésére. Az első esetben vagyoni, igazgatási jogi stb. viszonyokról van szó, a második esetben munkaviszonyokról, amelyek egymással szorosan összefüggnek. A nemzeti vagyon részét képező termelési eszközök igazgatása ugyanis nem felelhet meg célkitűzésének, ha ezekkel az eszközökkel a polgárok munkaereje nem jut kapcsolatba, és a polgárok nem dolgozhatnak a társa-

Mindebből pedig az is következik, hogy a jogi személy államigazgatási, munkajogi és polgári jogi jogalanyiságai is feltételezik egymást, egymás nélkül értelmüket vesztik, tehát kölcsönösen befolyásolják és meghatározzák egymást. Ezen a komplex egységen belül vethető csak fel az a kérdés, hogy az egyes ágazati jogalanyiságok között milyen összefüggések és esetleges eltérések szükségesek, például a terjedelem vagy a keletkezés tekintetében.

3. Vizsgáljuk meg először a különböző ágazati jogalanyiságok összefüggéseinek a kérdését.

A „Magyar Polgári Jog" c. egyetemi tankönyv megállapítása, illetve a Ptk. szabályai szerint jogi személy keletkezésének három módja lehetséges, éspedig a jogszabály közvetlen parancsa, hatósági rendelkezés vagy önkéntes társulás és ennek állami elismerése. Mind a három keletkezési módnak közös jellegzetessége, hogy az állami rendelkezésnek, illetve elismerésnek valamilyen formája feltétlenül szükséges a jogi személy létrejöttéhez.[8]

N. G. Alekszandrov már ismertetett nézete szerint a munkáltatói jogalanyiság elnyeréséhez nem elegendő a jogi személyiség és ezzel a polgári jogi alanyiság létrejötte, hanem arra is szükség van, hogy a személyi létszámkeretet és a béralapot is meghatározzák. A mi véleményünk szerint is az állami fegyelem, különösen pedig a létszám- és a bérgazdálkodás érdekei valóban azt igénylik, hogy a vállalat csak akkor kezdje meg a dolgozók alkalmazását, a vállalati kollektíva kialakítását, ha a felsőbb szervek már meghatározták, illetve jóváhagyták a létszámkeretet, illetve a béralapot (átlagbért). Megítélésünk szerint azonban ez az érdek csak odáig terjedhet, hogy a vállalatot nem a dolgozók, hanem csak az állam irányában terheli az a kötelezettség, hogy ne alkalmazzon dolgozókat a létszámkeret és a béralap meghatározása előtt. El lehetne persze rendelni azt is, hogy a jogi személy létrehozására irányuló elhatározás írásbeli alakjának minimális tartalmában ne csak a jogi személy neve, tárgya, székhelye és a képviselő neve szerepeljen [Ptk. 29. § (2) bek.], hanem a létszámkeret és a béralap, illetve az átlagbér is, és ha az utóbbiak még meghatározva nincsenek, ne is kerülhessen sor a konstitutív hatályú nyilvántartásba vételre. Erre azonban megítélésünk szerint azért sincs szükség, mert ma már a létszám- és bérgazdálkodás területén a vállalatokat nagyobb önállóság illeti meg. Semmiképpen sem lenne helyes a dolgozók irányában is tilosnak vagy szabálytalannak tekinteni azokat a munkaszerződéseket, amelyeket a béralap, illetve a létszámkeret meghatározása előtt kötöttek meg. Nem lenne helyes — a már korábban kifejtett összefüggésekre való tekintettel sem — a vállalatot eltérő időpontokban felruházni a különböző ágazati jogalanyiságokkal. Álláspontunk szerint tehát egyidőben keletkezik a vállalat államigazgatási, polgári jogi és munkajogi jogalanyisága.[9]

4. Más jellegű problémákat vet fel az a kérdés, hogy kiket és milyen szervezeteket kell, illetve szabad munkáltatói jogalanyisággal felruházni? Ez elsősorban nem dogmatikai, hanem nagyon fontos gazdasági-társadalmi, sőt jogpolitikai kérdés, amely szoros összefüggésben áll a termelés eszközeire vonatkozó tulajdoni viszonyokkal. A munkáltatói jogalanyiság ugyanis — egészen általánosságban és csak a formai, a jogi oldalát kiemelve — a személynek (embernek, jogi személynek) az a jogilag biztosított képessége, amelynek alapján mint munkáltató munkajogviszonyban állhat. Ez a jogi forma azonban lényegesen más gazdasági-társadalmi tartalommal jelentkezik egyfelől a kapitalizmusban, másfelől a mi viszonyaink között, ami — bizonyos fokig — a munkáltatói jogalanyiság elnyerését, terjedelmét és jogi tartalmát is eltérő módon alakítja.

Mindkét társadalmi rendre jellemző, hogy a jogrendszer a munkáltatói jogalanyiságot nem akárhogyan, és nem elsősorban a dogmatikai követelményeknek, hanem az uralkodó osztály érdekeinek megfelelően szabályozza. A tőkés termelés azt igényli, hogy mindenki, akinek termelő eszköze lehet, munkáltatói jogalanyisággal is rendelkezzék, hogy a munkaerőt a termelés eszközeivel összekapcsolhassa és azokat mozgásba hozhassa. A tőkés társadalomban nem lehet

dalom javára, és ezáltal saját maguk részére is, amíg nem hozzák mozgásba a termelési eszközöket. Ezzel a munkajog és a polgári jog, továbbá az államigazgatási jog stb. között a szocialista társadalomban szoros összefüggés alakul ki". Kovarik J. A munkaszerződés szerepe és fogalma a szocialista társadalomban, Stát á právo, 1963. 8. sz., 49. old.

[8] Világhy—Eörsi: Magyar Polgári Jog. Egyetemi tankönyv, 1962, 120. old.

[9] Kovárik is erre az összefüggésre utal, amidőn kifejti, hogy „a nemzeti vállalat mindenekelőtt mint jogi személy jön létre, amelynek az igazgatón, illetve egyes más dolgozókon kívül nem kell még dolgozói kollektívával rendelkeznie. Azt is mondhatjuk, hogy a nemzeti vállalat mint jogi személy megalapításával keletkezési folyamatának első szakasza lezárult. Ezzel létrejön annak feltétele is, hogy ez a jogi személy, mint a jogviszonyok önálló alanya saját nevében lépjen fel, természetes személyekkel az igazgató, mint felelős vezető révén tárgyaljon, és jogviszonyokba lépjen, éspedig mind polgári jogi, mind munkajogi viszonyokba. Ebben az első szakaszban, amikor a vállalat jogi személyként létrejött, nem maradhat korlátlan ideig, minthogy nem teljesíthetné azt a funkciót, amelynek céljából megalapították. Nem tudná kezelni ugyanis a reábízott nemzeti vagyont úgy, hogy az az egész nép javát szolgálja azáltal, hogy az állami népgazdaságfejlesztési terv egyes részfeladatait teljesíti. Egyszóval a konkrét vállalat nem működhetik, és nem teljesítheti a reábízott feladatokat a polgárok munkaereje, a dolgozók elengedhetetlen kollektívája nélkül. Knapp professzor ezt a tényt találóan jellemezte a következő szavakkal: „A nemzeti vállalat, amely jogi személyként már létrejött, jogi személy ugyan, de még nem nemzeti vállalat. Nemzeti vállalat csak akkor, ha a munkások és egyéb alkalmazottak kollektívája már létezik." (V. Knapp, A tulajdon a népi demokratikus országokban, Prága, Orbis, 1952. 293. old.) Kovárik, J., A munkaszerződés szerepe és fogalma a szocialista társadalomban, Stát a právo, 1963. 8. sz., 50. old.

előre tudni, hogy kinek a tulajdonában lesznek termelő eszközök. Ha a tőkés tönkre megy, megszűnik munkáltató lenni, sőt esetleg munkavállaló lesz, de munkáltatói jogalanyiságát nem veszíti el, mert arra ismét szüksége lehet, ha újból termelő eszközökre tesz szert. Elvileg bármely ember bármikor munkáltatóvá válhat, ha termelő eszközök tulajdonosává válik. Biztosítani kell tehát, hogy mindenki munkáltatói jogalanyisággal rendelkezzék, akinek termelő eszközei vannak vagy lehetnek. Minthogy a kapitalizmusban minden magánjogi jogalanynak lehetnek termelő eszközei, a munkáltatói jogalanyiság szükségképpen és teljesen egybeesik a magánjogi jogalanyisággal. Szükségképpen azonos a magánjogi és a munkáltatói jogalanyiság keletkezése, tartalma és terjedelme is, mert a kapitalista termelési mód megköveteli, hogy bárki, akinek termelőeszközök vannak a birtokában, korlátlanul alkalmazhasson munkavállalókat a termelőeszközök mozgásba hozása érdekében. Munkáltatói jogalanyisággal rendelkezik tehát minden fizikai és jogi személy,[10] tehát nincs szükség arra, hogy különbséget tegyenek magánjogi és munkajogi jogalanyiság között, ez utóbbin belül pedig ember és jogi személy között.

A munkáltatói jogalanyiságnak ez az absztrakt jellegű szabályozása teljesen megfelel a kapitalizmusban uralkodó osztályok érdekeinek, a formális jogegyenlőség követelményeinek. Munkáltatói jogalanyisággal ugyanis mindenki rendelkezik, de munkáltatói jogalanyiságát csak az realizálhatja, csak az gyakorolhatja, akinek a tulajdonában termelő eszközök is vannak. A termelő eszközöktől megfosztott munkás is rendelkezik tehát munkáltatói jogalanyisággal, de ennek nincsen sok gyakorlati jelentősége.

A fentiekből következik, hogy a burzsoá irodalomban a munkaadói jogalanyisággal kapcsolatban alig merül fel jogi probléma. Vincenti véleménye szerint például „munkabéri" (szolgálati) szerződést munkaadói minőségben bármely jogképes személy köthet, akár természetes, akár jogi személy.[11]

A Hueck—Nipperdey-féle munkajogi tankönyv szerint a munkajog értelmében mindenki munkaadó, aki munkavállalót alkalmaz. Ebből a szempontból közömbös az elvégzendő munka faja, valamint az is, hogy a munkaadó fizikai vagy jogi személy, magánjogi vagy közjogi személy. Arra sincs szükség, hogy a munkaadó ipart folytasson, üzemnek vagy vállalatnak a tulajdonosa legyen.[12]

Ez a megoldás a kapitalizmus viszonyai között egészen természetes, mert a burzsoá jogrend nem kívánja a kizsákmányolás lehetőségét megakadályozni vagy korlátozni, tehát minden természetes személy és minden jogi személy számára korlátlanul biztosítja a munkaadói jogalanyiságot.

Nikisch is a munkavállaló fogalmából vezeti le a munkaadó fogalmát: „ha munkavállaló az, akit másnak a szolgálatában foglalkoztatnak, akkor munkaadó az, akinek a szolgálatában a munkavállaló áll... Elegendő ahhoz, hogy valaki munkavállaló legyen, hogy másnak a munkaereje felett a rendelkezést megszerezte."[13]

Érdekes, hogy egyik szerző sem tekinti a munkaadói jogalanyiságot olyan lehetőségnek, amelynek a megszerzése jogszabálytól függhet, hanem egyszerűen tényleges állapotnak tekintik a munkaadói minőséget, amely munkavállaló alkalmazásával kezdődik és az utolsó munkavállaló elbocsátásával megszűnik. Ez a szemlélet is abból fakad, hogy a már kifejtettek szerint, a burzsoá állam nem kívánja korlátozni a kizsákmányolást a munkaadói minőség korlátozásával.

Egészen más képet mutat a munkáltatói jogalanyiság szabályozása a szocializmusban, illetve a szocializmust építő társadalmakban.

Milyen törvényszerűségek és követelmények határozzák meg a „munkáltatás" társadalmi feltételeit, és ennek megfelelően milyen jogpolitikát követ a szocialista állam a munkáltatói jogalanyiság szabályozásával kapcsolatban?

A szocialista társadalomban a termelés eszközei társadalmi tulajdonban állnak, és szükség van arra, hogy az állami gazdálkodó szervek és bizonyos körben a szövetkezetek is munkáltatói jogalanyisággal rendelkezzenek, mert különben feladataikat nem tudnák ellátni. Ugyanez vonatkozik a különböző társadalmi szervekre is. Ebből következik egyfelől, hogy az arra illetékes államigazgatási szervek kötelesek az operatív igazgatás körében biztosítani a vállalatok részére azt a létszámkeretet, illetve átlagbért, amely lehetővé teszi a tervek teljesítését. Másfelől viszont az következik, hogy az állam irányában a vállalatot csak a feladatainak ellátásához szükséges létszámkeret, illetve átlagbér keretei között illeti meg munkáltatói jogalanyiság.

Nagyon fontos azonban egy másik törvényszerűség, illetve követelmény kiemelése is. A szocializmusban a kizsákmányolás megszűnt, de ügyelni kell arra, hogy a kizsákmányolás lehetőségének a forrásai továbbra is el legyenek zárva. Ezt szolgálja az a jogi szabályozás, amely kizárja a munkáltatói jogalanyiságot abból a körből, amelyen belül a munkajogviszony értéktöbblet magán elsajátítását eredményezhetné. Nincs szükség ilyen rendelkezésre a szocialista szektoron belül, ahol a munkajogviszonyok jellege, és az ezekre vonatkozó szabályozás eleve kizárja a kizsákmányolás lehetőségét. Ebből következik, hogy a Szovjetunióban munkáltatói jogalanyiság csak az államot, a jogi személyeket, tehát a társadalmi tulajdonban álló termelési eszközökkel gazdálkodó állami vállalatokat, a hivatalokat, a

[10] Nem jellemző az, hogy a tőkés állam a külföldi állampolgárok munkáltatói jogalanyiságát és a külföldi jogi személyek működését bizonyos feltételekhez köti. Ezzel a kérdéssel tehát nem foglalkozunk.

[11] Vincent Gusztáv: A munka magánjogi szabályai, 1942. 47. old.

[12] Hueck—Nipperdey: Lehrbuch des Arbeitsrechts, I. köt. 77. és k. old.

[13] Nikisch: Arbeitsrecht, I. köt. 119. old.

társadalmi szervezeteket és a szövetkezeteket illeti meg, embernek pedig csak a háztartása körében lehet munkáltatói jogalanyisága.

A szövetkezetek általában tagjaik közreműködésével oldják meg feladataikat. Kivételesen azonban szükség lehet arra, hogy külső dolgozókat is alkalmazzanak. Ezért a jogszabály kifejezetten meghatározza, hogy milyen munkák elvégzésére, és a tagok létszámához viszonyítva hány dolgozót alkalmazhat egy szövetkezet. A szövetkezetek munkáltatói jogalanyisága tehát a célhoz kötöttségen túlmenően is korlátozott.

Másképpen alakulnak a követelmények és így a rendelkezések is az állampolgárok tekintetében. Ebben a körben a munkáltatói jogalanyiság szabályozása ma még szükségképpen eltérően alakul egyfelől a Szovjetunióban, másfelől pedig Magyarországon és általában a többi szocialista országban is. Ezekben az országokban ugyanis a termelőeszközök zöme társadalmi tulajdonban van már, de termelő eszközök még állampolgárok tulajdonában is lehetnek. Ebből következik, hogy az állampolgár még különböző fajta munkajogviszonyokat létesíthet. Ha azért alkalmaz valakit, hogy termelőeszközeit mozgásba hozza, ez a munkajogviszony szükségképpen kizsákmányoló tartalmú és jellegű lesz, még ha a jogszabály korlátozza is a kizsákmányolás terjedelmét. Ha azonban az állampolgár nem azért alkalmaz valakit, hogy munkaerejét termelésre használja fel, hanem csak háztartásában kívánja foglalkoztatni, és így a munkáját saját munkájával szerzett keresetéből díjazza, az így létrejött munkajogviszony nem válhat kizsákmányoló jellegűvé, mert értéktöbbletet nem hoz létre.

A Szovjetunióban, ahol termelő eszközök magántulajdonban már nincsenek és nem lehetnek, az állampolgárt is csak személyes háztartása körén belül illeti meg a munkáltatói jogalanyiság. A szovjet állam és jog tehát csak olyan személyeknek adja meg a munkáltatói jogalanyiságot, akik kizsákmányoló jellegű munkajogviszonyokat nem létesíthetnek, illetve az állampolgároknak csak olyan körben (személyes háztartás) adja meg a munkáltatói jogalanyiságot, amelyen belül kizsákmányoló jellegű munkajogviszonyok nem jöhetnek létre.

A többi szocialista országban viszont, és így Magyarországon is, a termelőeszközök zöme ugyan társadalmi tulajdonban van, de munka- és termelőeszközök felett magánszemélyek is rendelkezhetnek, és ezek működtetése érdekében dolgozókat is alkalmazhatnak, és a dolgozók alkalmazása során kizsákmányoló jellegű munkajogviszonyok jönnek létre. Az állampolgár munkáltatói jogalanyisága tehát ma még kiterjed nemcsak a személyes háztartás körére, hanem a gazdálkodás területére is. A szocialista állam azonban a gazdálkodás területén különböző gazdasági, szervezési és jogi eszközökkel is korlátozza, egyre szűkebb keretek közé szorítja az értéktöbblet elsajátításának a lehetőségét és terjedelmét. Ez a politika nyilvánul meg a magánmunkáltató jogalanyiságát érintő azokban a szabályokban is, amelyek meghatározzák, hogy a magánmunkáltató (kisiparos, kiskereskedő) hány dolgozót foglalkoztathat. A magánmunkáltató tehát rendelkezik munkáltatói jogalanyisággal a gazdálkodás területén is, de a jogszabály meghatározott számú dolgozóra korlátozza a munkáltatói jogalanyiság terjedelmét.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a különböző jogi személyek és állampolgárok csak akkor és csak olyan mértékben rendelkeznek munkáltatói jogalanyisággal, amikor és amennyiben ezt a szocialista társadalom törvényszerűségeinek és követelményeinek megfelelően a szocialista állam megengedi. Ebben a vonatkozásban is tehát lényeges különbség áll fenn a dolgozói és a munkáltatói jogalanyiság között. Míg a dolgozói jogalanyiság az ember alapvető, el nem idegeníthető joga, addig a munkáltatói jogalanyiság természete egészen más. Egyenesen a kizsákmányolás megszüntetésének, vagy — átmenetileg — korlátozásának a követelménye, tehát lényegében egy másik alapvető emberi jog, a kizsákmányolástól való mentességre irányuló jog igényli, hogy az állam ne ismerje el a munkáltatói jogalanyiságot azon a területen, ahol annak a gyakorlása kizsákmányolásra vezet.

II. *A munkáltatói jogalanyiság tételes jogi szabályozása*

1. A munkáltatói jogalanyiság terjedelmét meghatározó gazdasági-társadalmi törvényszerűségek és követelmények elemzése után vizsgáljuk meg azt is, hogyan jutnak ezek kifejezésre jogszabályainkban.

A Mt. nem sorolja fel azokat, akiknek munkáltatói jogalanyisága van, és az állampolgárok munkáltatói jogalanyiságának most ismertetett korlátozásáról sem tesz említést, hanem külön jogszabályok állapítják meg, hogy az állampolgár gazdasági tevékenységének a kifejtése érdekében hány dolgozót foglalkoztathat. Nem utal a jogszabály arra sem, hogy a szocialista igazgatási és gazdálkodó szervezetek munkáltatói jogalanyisága a szocialista állam irányában relatív, illetve korlátozott, vagyis csak a feladataik által meghatározott körben alkalmazhatnak dolgozókat. Nem rendelkezik az Mt., de külön jogszabály sem afelől, hogy az állampolgár személyes háztartása körében hány dolgozót alkalmazhat.

Mindezeket a kérdéseket tehát egy újabb kódexnek rendeznie kellene. Vizsgáljuk meg az egyes problémákat külön-külön.

2. Kifejtettük már, hogy milyen szoros összefüggés áll fenn egyfelől a polgári jogi és az államigazgatási jogi jogalanyiság, másfelől a munkajogi jogalanyiság között, és arra a következtetésre jutottunk, hogy munkáltatói jogalanyisággal kell rendelkeznie minden polgári jogi és államigazgatási jogalanynak, mert különben feladataikat nem tudják ellátni. A Ptk. 28. § (1) bekezdése szerint az állam az erre irányadó jogszabályok szerint jogi személynek ismeri el az

állami, gazdasági és társadalmi szerveket és szervezeteket, ha feladataik szükségessé teszik, hogy vagyoni jogaik és kötelezettségeik legyenek. A 28. § (2) bekezdés szerint pedig a jogi személy a Magyar Népköztársaságban betöltött rendeltetése és a szocialista együttműködés követelményei által meghatározott körben jogképes.

Melyek közlebbről az állam által jogi személyeknek elismert állami, gazdasági és társadalmi szervek, illetve szervezetek? A Ptk. 31. § (1) bekezdése szerint az állami vállalat jogi személy. A Ptk. 39. §-a pedig kimondja, hogy az egyéb állami gazdálkodó szervek jogi személyiségére is az állami vállalatra vonatkozó szabályok az irányadók, ha a jogszabály másként nem rendelkezik. A 39. §-hoz fűzött miniszteri indokolás szerint ilyen más gazdálkodó szerveknek kell tekinteni az önálló elszámolás rendszerében működő szervezeti egységeket, így elsősorban a középfokú irányító szerveket (trösztök, egyesülések, központok), a gazdasági irodákat stb. Nem tartoznak viszont ezek körébe a költségvetési előirányzat alapján működő szervek, még ha esetleg a gazdasági irányítással foglalkoznak is, és nem tartoznak ezek körébe az állami tulajdonban álló kereskedelmi társaságok (rt. stb.), mert ezekre teljes egészükben más jogszabályok vonatkoznak.

Jogi személyek a Ptk. 40. §-a szerint a költségvetési szervek (intézetek és intézmények) is. A miniszteri indokolás szerint ide tartoznak azok az államhatalmi és államigazgatási szervek, állami intézetek és intézmények, amelyek az állami költségvetésben önállóan szerepelnek (iskolák, bíróságok, kórházak, tudományos intézetek stb.), tekintet nélkül arra, hogy a fölérendelt szerv esetleg szintén rendelkezik jogi személyiséggel. Idetartoznak a tanácsok is, amelyeknek a jogi személyiségét a tanácsokról szóló 1954 : X. tv. 5. § (1) bekezdése kifejezetten meg is állapítja. Jogi személyek továbbá az önálló költségvetési előirányzattal rendelkező tanácsi szakigazgatási szervek (a vb. egyes osztályai) is, ellenben — önálló költségvetés hiányában — nem jogi személyek a végrehajtó bizottságok, amelyek csak a tanácsok nevében vehetnek részt a polgári jogi forgalomban. A költségvetési szervek területén tehát a jogalanyiság — érthető módon — az önálló költségvetési előirányzathoz fűződik, mert ez adja meg a vagyoni önállóságának azt a minimumát, amelyre feltétlenül szükség van ahhoz, hogy egy szervezet jogi személyként és mindjárt hozzáfűzhetjük azt is, hogy munkáltatóként működhessék.

A Ptk. 43. §-a szerint jogi személy a szövetkezet is.

Jogi személyek a Ptk. 68. §-a értelmében a dolgozóknak az alkotmányban említett politikai szervezetei, szakszervezetei, női- és ifjúsági, valamint egyéb társadalmi szervezetei is.

Jogi személyek végül a Ptk. 71. §-a szerint a társadalmi, kulturális és egyéb tevékenység fejlesztése érdekében a dolgozók által alkotmányos joguknál fogva létesített egyesületek is.

Kérdés, szükség van-e arra, hogy egy új jogszabály mindezeket mint munkáltatói jogalanyokat felsorolja? Megítélésünk szerint erre szükség nincs, teljesen elegendő, ha a jogszabály csak annak a megállapítására szorítkozik, hogy munkáltató lehet minden jogi személynek elismert szocialista szerv és szervezet. Ez a megfogalmazás magában foglalja mindazokat a polgári és államigazgatási jogi jogalanyokat, szervezeteket stb., amelyeknek feladataik ellátása érdekében dolgozókat alkalmazniok kell, így tehát az állami vállalatokat és az egyéb állami gazdálkodó szerveket, a költségvetési előirányzat alapján működő szerveket, az állami tulajdonban álló kereskedelmi társaságokat, valamint a dolgozóknak az alkotmányban említett politikai szervezeteit, a szakszervezeteket, a női és ifjúsági, valamint az egyéb társadalmi szervezeteket. Ez a megfogalmazás magában foglalja azokat a jogi személyeket is, amelyeket a Ptk. külön nem is szabályoz, így például azokat a megfelelő állandósággal rendelkező különböző fajta személyi, illetve munkaközösségeket is, amelyeket az állam jogi személyiséggel ruházott fel, mint például az ügyvédi munkaközösségeket, a zene- és táncoktatói munkaközösségeket stb.

Kifejtettük már azonban, hogy a termelőszövetkezetek a maguk feladatait elsősorban tagjaik közreműködésével valósítják meg és külső dolgozókat csak kivételesen és csak szűk körben alkalmazhatnak. Más meggondolásból ugyanez vonatkozik az állampolgárokra, egyesületeikre és munkaközösségeikre is. Kifejezésre kell tehát juttatni a jogszabályokban azt is, hogy a termelőszövetkezetek, az egyesületek, a munkaközösségek és az állampolgárok csak a jogszabály által meghatározott keretek között lehetnek munkáltatók, és külön jogszabályban vagy a Mt. végrehajtási utasításában kellene meghatározni azt, hogy a termelőszövetkezetek és az állampolgárok milyen keretek között léphetnek fel mint munkáltatók.

Sajátos problémát jelent a Ptk. 571. és az azt követő §-ban szabályozott ún. polgári jogi társaság. A Ptk. persze ezeket a társaságokat a polgári jog szempontjából szabályozza. Kérdés, hogy ezeknek a jogi személyiséggel nem rendelkező társaságoknak szükségük van-e munkáltatói jogalanyiságra? A társaságnak is szüksége lehet arra, hogy megengedett céljainak a megvalósítása érdekében dolgozót alkalmazzon, például adminisztrátort, gépírónőt, fűtőt, kertészt, takarító személyt stb. Indokolt tehát, hogy a társaság tagjai is rendelkezzenek munkáltatói jogalanyisággal. Ügyelni kell azonban arra, hogy ez a lehetőség kizsákmányolásra ne vezethessen. Ezért a tagok munkáltatói jogalanyiságát is lényegében ugyanolyan korlátok közé kell szorítani, mint az állampolgárok munkáltatói jogalanyiságát.

3. A kifejtett gondolatokból következik tehát, hogy a jogalanyisággal való felruházás kérdésében lényegében azonos megoldásra jutottunk, mint a polgári jog, mert azt a következte-

tést vontuk le, hogy a munkáltatói jogalanyisággal fel kell ruházni az államot, az embert, a jogi személyeket és a polgári jogi társaság tagjait is. Kiderült az is, hogy a munkáltatói jogalanyiság is célhoz kötött, és ennek következtében relatív jellegű jogalanyiság, amely különböző nagyon fontos korlátozásoknak van alávetve.

Vizsgáljuk meg közelebbről is ezeket a kérdéseket, éspedig először a relatív jelleg problémáját.

A Magyar Polgári Jog című egyetemi tankönyv megállapítása szerint a szocialista jogtudomány és az egész szocialista törvényhozás egységesen a jogi személy relatív jogképességének elve alapján áll, vagyis a jogi személyek jogképességének tartalmát azok a konkrét célok és feladatok határozzák meg, amelyeknek elérése véget a kérdéses jogi személyek megalakultak. Erre való tekintettel a jogi személy jogképessége két irányban korlátozott: egyrészt nem léphet érvényesen olyan jogviszonyba, amely természeténél fogva az ember személyéhez van kötve, másrészt nem léphet olyan jogviszonyba, amely szabályszerű céljának megvalósításához nem szükséges.

Ebből következik, hogy érvénytelenek azok a jogviszonyok, amelyeket a jogi személyek a jogképesség korlátain túlmenően, szabályzatukkal ellentétesen létesítenek. Kifejtik azonban a szerzők, hogy a célhoz kötöttség elvét nem szabad mereven értelmezni. Nem lehet felsorolni sem azokat a jogviszonyokat, amelyeket érvényesen nem létesíthetnek. Éppen ezért a jogi személyek célját nem taxatív felsorolások, hanem csupán általános körülírások vagy esetleg példálózó felsorolások határozzák meg. Adott esetben tehát a kérdéses jogviszonyok elbírálására hivatott szervek, különösen a bíróságok és a döntőbíróságok döntik el azt, hogy a jogi személy célja körében maradt-e, amikor jogviszonyt létesített vagy sem.[14]

A munkáltatói jogalanyiság vonatkozásában más módon merül fel a célhoz kötöttség, a relatív jelleg, illetőleg a korlátozottság problémája. A munkáltatói jogalanyiság — a polgári jogi jogalanyisággal ellentétben — csak egyféle szerződés, a munkaszerződés megkötésére, illetve csak egyféle jogviszony, a munkajogviszony létesítésére biztosít jogi lehetőséget. Minden másfajta szerződés, illetve jogviszony esetén a vállalat mint a polgári jog vagy az államigazgatási jog jogalanya lép fel, így például a munkajogviszonyhoz közel álló megbízási vagy vállalkozási jogviszony esetén. Fel sem merülhet tehát az a kérdés, hogy a vállalat mint munkáltató olyan jogviszonyra lép, amely reá nézve „ember személyéhez van kötve". Ez a probléma csak a dolgozói jogalanyisággal kapcsolatban merül fel, mert „dolgozó" jogi személy nem lehet.

Nem merülhet fel az a kérdés sem, hogy érvényesek-e az olyan szerződések, amelyek a vállalat céljával össze nem egyeztethető jellegű jogviszonyok létesítésére irányulnak, mert mint már kifejtettük, a munkáltatói jogalanyiság ebben a vonatkozásban sem nem általános, sem nem különös, hanem csak egyedi jellegű jogalanyiság, tehát munkajogviszony létesítése — legalábbis általában — mindig összefér a vállalat céljával. A célhoz kötöttség, a relatív jelleg, illetőleg a korlátozottság kérdése tehát sokkal szűkebb körben merül fel, mint a polgári jog területén. Ennek a különbségnek majd különösen az érvényesség, illetve az érvénytelenség kérdésével kapcsolatban lesz jelentősége. Vizsgáljuk meg azonban először azt, hogy a munkajogviszonyok megkötése tekintetében korlátozott-e a gazdálkodó szerv munkáltatói jogalanyisága, és ha igen, akkor milyen vonatkozásban érvényesülnek korlátozások.

a) Az állami gazdálkodó szerv csak annyi dolgozót alkalmazhat, amennyire feladatainak az ellátása érdekében — a jóváhagyott munkaerő-terv alapján — szüksége van.

b) Ha számára létszámkeretet állapítottak meg, ezt nem szabad túllépnie.

c) Közvetve ugyan, de kihat a létszámra az a korlátozás is, hogy a vállalat köteles a megállapított átlagbért megtartani.

d) A vállalat a szervezeti és a működési szabályzathoz is köteles alkalmazkodni, vagyis csak olyan munkakörre alkalmazhat dolgozókat, amelyek a szervezeti szabályzatban szerepelnek, és csak olyan feladatok ellátására, amelyek a működési szabályzatban mint a vállalat feladatai jelentkeznek.

e) Köteles megtartani a vállalat az alkalmazás jogszabályban meghatározott személyi feltételeit is.

4. Kérdés azonban, hogy — a polgári jog megoldásával azonos módon — érvényteleneknek lehet-e minősíteni azokat a munkaszerződéseket, amelyeket a munkáltató a munkáltatói jogalanyiságának most ismertetett kereteit túllépve kötött meg?

A munkaszerződés érvénytelenségének a problémájával máshol már részletesen foglalkoztunk.[15] Ezért az ott már kifejtett megállapításokra utalva a következő meggondolásokból indulunk ki. Nagyon fontos társadalmi érdek fűződik ahhoz, hogy a munkáltatók megtartsák a munkáltatói jogalanyiság korlátozásából folyó szerződéskötési tilalmakat. A másik oldalon viszont a munkához való jog védelme nem engedi meg, hogy a jóhiszemű dolgozó viselje annak az állam irányában jogellenes magatartásnak a következményeit, amelyet a munkáltató tanúsított. A munkáltatói jogalanyiság terjedelmére vonatkozó korlátozások tiszteletben tartása ugyanis a munkáltatót az állam irányában terhelő kötelezettség, és a dolgozó nem vizsgálhatja, hogy a vállalat nem lépte-e túl a reá megszabott kereteket. Ilyen vizsgálódás nem is várható el a dol-

[14] Világhy—Eörsi: Magyar polgári jog. Egyetemi tankönyv, Tankönyvkiadó, Budapest, 1962. 119. old.

[15] Weltner, Az érvénytelenség és orvoslása a munkajogban, Közgazdasági és Jogi Kiadó, Bp. 1960.

gozótól. Több munkaszerződés egyidejű megkötése esetén azt sem lehetne megállapítani, hogy melyik az, amelyik a megengedett kereteken kívül esik. A dolgozó csalárd jellegű tudatos rosszhiszeműségétől eltekintve tehát, a túllépésnek a jogkövetkezménye érvénytelenség nem lehet.

Fenntarthatók-e azonban az ilyen munkaszerződés alapján létre jött munkajogviszonyok a jövőre nézve? A szovjet munkajog álláspontja szerint, ha a vállalat stb. a jogalanyiság gyakorlására vonatkozóan megállapított határok megsértésével kötötte meg a munkaszerződést, a munkajogviszonyt a felmondásra vonatkozó általános szabályok szerint a jövőre vonatkozóan meg kell szüntetni, a vállalat részéről vétkes dolgozót pedig felelősségre kell vonni.[16] Ugyanezt a megoldást kell alkalmaznunk akkor is, ha szövetkezet, állampolgár vagy polgári jogi társaság tagjai lépik túl jogalanyiságuk kereteit. Ezek azonban nem állnak állami irányítás alatt, tehát előfordulhat, hogy nem akarják megszüntetni a törvényes tilalomba ütköző munkajogviszonyt. Megítélésünk szerint indokolt, hogy ebben a körben ügyészi beavatkozásra lehetőséget teremtsünk, abban a formában, hogy az ügyész igényelheti az ilyen jogviszonyok megszüntetését az egyeztető bizottság, illetve a bíróság előtt.

Kérdés végül, hogy a munkáltatói jogalanyiságnak az állam irányában fennálló relatív jellegét kifejezésre juttassa-e a jogszabály, különös tekintettel arra, hogy ez a relatív jelleg a dolgozó irányában nem a munkaszerződés érvénytelenségét vonja maga után, hanem legfeljebb csak arra ad lehetőséget, hogy a vállalat a munkajogviszonyt megszüntethesse?

Mindenképpen helyes lenne, ha egy új kódex kimondaná, hogy az állami gazdálkodó szervek stb. feladataik teljesítése és a dolgozók munkához való jogának megvalósítása érdekében rendeltetésüknek megfelelően és a jogszabály által meghatározott körben munkajogviszonyokat létesíthetnek. Egy ilyen fajta rendelkezés ugyanis utalna arra is, hogy a munkáltatói jogalanyisággal felruházott szervezetek és személyek az állam irányában kötelesek tartózkodni attól, hogy az ismertetett korlátozó rendelkezéseket túllépjék. Az indokolásban viszont rá kellene mutatni arra, hogy ezeknek a rendelkezéseknek a megszegése — csalárdságtól eltekintve — nem vonja maga után a munkaszerződés érvénytelenségét, hanem a dolgozó irányában csak arra jogosítja fel, az állam irányában pedig arra kötelezi a munkáltatót, hogy felmondással megszüntesse a munkajogviszonyt, ha annak fenntartása az ismertetett rendelkezésekbe ütközik. Ugyanitt utalni kellene arra is, hogy ilyen esetekben a jogellenes megszüntetésre vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni, persze a munkajogviszony helyreállítására vonatkozó kötelezettség nélkül.

5. A munkáltatót az a különös kötelezettség is terheli, hogy rendeltetésének megfelelően előmozdítsa egyes dolgozói kategóriák munkához való jogának a megvalósulását. Helyes lenne, ha egy új kódex a munkáltatói jogalanyiságot, illetve az annak a terjedelmét szabályozó rendelkezés után a jogalanyiságnak nemcsak a jogosultságokat, hanem a kötelezettségeket tartalmazó oldalára is utalna, és — mintegy csokorba kötve — felsorolná azokat a kötelezettségeket, amelyek a vállalatot az állam irányában általában, a terhes és szoptató nők, a rokkantak és egyéb csökkent munkaképességű személyek, a leszerelt katonák és a börtönből szabadult személyek alkalmazására vonatkozóan pedig különösen terhelik.[17]

6. Sajátos jogi helyzetben vannak a vállalat igazgatója és helyettesei. A vállalat igazgatója és helyettesei is tagjai a kollektívának, mint minden más dolgozó, tehát a vállalat részéről mindazok a szolgáltatások megilletik őket, mint a többi dolgozót. A munkáltatói jogokat viszont szükségképpen a felügyeleti szerv gyakorolja az igazgató irányában. Helyettesei vonatkozásában annyiban bonyolultabb a helyzet, hogy a főmérnök, a főkönyvelő stb. tekintetében a munkáltatói jogosultságok megoszlanak a felügyeleti szerv és a vállalat között. Az igazgatóra és helyetteseire vonatkozóan a Mt. V. 19. §-a csak annyit mond, hogy a vállalat igazgatójának és helyettesének alkalmazása a felügyeleti szerv vezetőjének hatáskörébe tartozik, kivéve, ha valamely jogszabály az alkalmazás jogát más szervre ruházta. A Mt. 111. §-a szerint a vállalat igazgatója és helyettese felett a fegyelmi jogkör a közvetlen felügyeletet gyakorló szerv vezetőjét illeti meg. Ő dönt a felmondás és az áthelyezés kérdésében is a Mt. 149. §-a értelmében. További részletes rendelkezéseket tartalmaznak az igazgatóra, a főmérnökre és a főkönyvelőre vonatkozó rendelkezések. Ezekkel a rendelkezésekkel itt nem foglalkozunk, hanem csak azt vizsgáljuk, hogy a Mt. és a Mt. V. idézett rendelkezései mennyiben érintik a vállalat munkáltatói jogalanyiságát.

Megítélésünk szerint a Mt. és a Mt. V. idézett rendelkezései nem egyszerűen csak alkalmazási tilalmat tartalmaznak, hanem magát a munkáltatói jogalanyiságot korlátozzák. Ha analógiát keresünk, azt mondhatjuk, hogy miként a vállalat nem lehet tulajdonosa az állam tulajdonában álló termelési eszközöknek, úgy a vállalatot sem illetheti meg munkáltatói jogalanyiság az igazgató és helyetteseinek az alkalmazása tekintetében, mert ez ellentétben állna a szocialista vállalatnak társadalmunkban, népgazdaságunkban és jogrendszerünkben elfoglalt helyzetével; megszüntetné a demokratikus centralizmus keretei

[16] N. G. Alekszandrov, i. m. 113. old. A magyar fordításban szereplő szöveg némileg eltér az ismertetett gondolattól; úgy véljük, hogy fordítási pontatlanságról van szó és a helyes gondolatot az általunk adott szöveg tükrözi.

[17] L. részletesebben: Weltner: A munkához való jognak, mint személyiségi jognak a védelme, Jogtudományi Közlöny, 1963, 2. sz. 106. és k. old.

között azt a jelenleg szükségszerű jogi kapcsolatot az állam és a vállalat között, amely az állami központi irányítást a vállalat irányában közvetíti és biztosítja. Valójában tehát nem is analógiáról van szó, hanem lényegében annak a jelenleg szükségszerű összefüggésnek és összhangnak a megnyilvánulásáról, amely a tulajdoni viszonyok és az azokra épülő, valamint az általuk meghatározott gazdálkodási viszonyok, továbbá a munka megszervezésének a viszonyai között áll fenn. A vállalat vagyona ugyanis az állam tulajdonában áll, és a vállalat az állam által meghatározott népgazdasági terv szerint köteles működni. Ez pedig csak úgy biztosítható, hogy az állam fenntartja magának az igazgató alkalmazásának, sőt általában vele szemben a munkáltatói jogosultságok gyakorlásának a jogát, és ennek megfelelően ebben a körben korlátozza a vállalat munkáltatói jogalanyiságát. Ennek a megkülönböztetésnek egyfelől az alkalmazási tilalmak, másfelől pedig a jogalanyiság korlátozottsága, illetve hiánya között nagyon lényeges gyakorlati megnyilvánulása van. Az alkalmazási tilalom ellenére kötött szerződések ugyanis számos esetben — minden további nélkül, vagy megfelelő orvoslás után — érvényesek maradnak, illetve a munkajogviszony létre jön és csak felmondással szüntethető meg. Az ismertetett esetekben viszont munkaszerződés — munkáltatói jogalanyiság hiányában — létre sem jöhet.

Megítélésünk szerint tehát indokolt lenne, ha a jogszabály — a jelenlegi szabályozáson túlmenően — kimondaná, hogy az igazgatót csak a felügyeleti szerv alkalmazhatja, és hogy az igazgató a felügyeleti szervvel áll munkajogviszonyban.

Eltérő jogi helyzetben van a főmérnök és a főkönyvelő. Az állam az ő alkalmazásuknak a jogát és munkaviszonyuk megszüntetésének a jogát is fenntartotta, éspedig két okból. Egyfelől azért, hogy befolyását reájuk vonatkozóan is biztosítsa, másfelől azért, hogy részükre az igazgatóval szemben bizonyos függetlenséget nyújtson. A főmérnök és a főkönyvelő azonban a vállalattal állnak munkajogviszonyban és a munkáltatói jogosultságokat velük szemben — az ismertetett korlátozásoktól eltekintve — az igazgató gyakorolja. A vállalat azonban velük sem köthet munkaszerződést, ilyen munkaszerződés érvényesen létre sem jöhet.

Weltner Andor

Népi ülnökök a polgári eljárásban

A népi ülnök, mint a lakosság által közvetlenül vagy a néphatalmi szervek útján választott[1] nem hivatásos *bíró,* a hivatásos bíróval *együtt* általában első fokon vesz részt a polgári ügyek tárgyalásában és eldöntésében, ugyanúgy, mint a büntető eljárásban. Csak kivételesen találkozunk népi ülnökökkel a másodfokú eljárásban egyes szocialista országokban (Csehszlovákiában, a Német Demokratikus Köztársaságban).

Ha a népi ülnökrendszer előnyeit kívánnánk kifejteni, jobbára csak annak ismétlésére vagy összefoglalására vállalkozhatnánk, ami eddig a jogi irodalomban és a sajtóban már kifejezésre jutott.[2] Feladatul azonban nem azt tűzzük ki, hogy a népi ülnökrendszerrel általános vonatkozásokban foglalkozzunk, hanem az ezzel összefüggő szervezeti és működési problémákat a *polgári ügyekkel kapcsolatban* kívánjuk vizsgálat tárgyává tenni. A választott téma kiindulási pontjaként le kell azonban szögeznünk, hogy a népi ülnökök részvétele az igazságszolgáltatásban azért jelentős, mert

a) a népi ülnökök a *néphatalmat* juttatják kifejezésre az igazságszolgáltatásban, tevékenységükkel a demokrácia elmélyítését mozdítják elő, a bíróságot mint állami szervet a lakosság tömegeihez hozzák közelebb;

b) a népi ülnökök a bíróságon kifejezésre juttatják *a közvéleményt,* kinyilvánítják a lakosság igényeit a bíróság működésével szemben; a népi ülnökök részvétele az igazságszolgáltatásban egyben hozzájárul ahhoz, hogy a bíróság munkája *közismertté* váljék;

c) a népi ülnökök alkalmat nyernek arra, hogy fokozott mértékben *megismerjék* a magatartási *szabályokat,* a különböző törvényeket és egyéb előírásokat, megismerik a jogalkalmazásra vonatkozó jogpolitikai elveket, s főleg a tevékenységükről szóló beszámolók útján terjesztik mindezt el a lakosság széles köreiben.

A népi ülnökrendszer a Magyar Népköztársaságban a büntető eljárásban 1950. január 1-től,[3] a polgári eljárásban pedig 1953. január 1.

---

[1] *Közvetlenül* történik a népi ülnökök választása a *Szovjetunióban* (l. a Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok bírósági szervezetének alapjairól szóló 1958. évi törvény 7. §-t. A Szovjetunió 1958. évi büntetőjogi szabályai. Budapest, 1959. 75. old.), *Csehszlovákiában* (l. a csehszlovák 1961. június 26-i bírósági szervezeti törvény 40. §-át, Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1962. évi 1. sz. 163. old.), az *NDK*-ban (l. az NDK 1963. április 18-i bírósági szervezeti törvényének 64. §-át, Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1963. évi 4. sz. 695. old.); a többi szocialista államban, így Bulgáriában, Lengyelországban, Romániában, miként nálunk, a népi ülnökök választása közvetve a tanácsok útján valósul meg.

[2] L. többek között: *Dr. Névai László:* Magyar törvénykezési szervezeti jog. Egyetemi tankönyv. Budapest, 1961. 77—85. old.; *Dr. Nezvál Ferenc:* Ülnökbíráskodásunk tíz éve. Népszabadság, 1960. március 4-i sz.; *Dr. Szakács Ödön:* Az ülnökbíráskodás tíz éve. Magyar Jog, 1959. évi 12. sz. 336—341. old.; *Dr. Nezvál Ferenc:* A Magyar Népköztársaság igazságszolgáltatásáról. Magyar Jog, 1963. évi 6. sz. 241—246. old.

[3] Az 1949: XI. tv. rendelkezései folytán.

napjától[4] valósult meg. A népi ülnökrendszer több mint évtizedes hazai tapasztalataival rendelkezünk tehát. Ezek a tapasztalatok általában a népi ülnökrendszer előnyeit támasztják alá, egyben azonban a néprészvétel eme formájának igazságszolgáltatásbeli megvalósítása kapcsán némi *hiányosságokat* is jeleznek.[5] A tapasztalatok és eredmények nem egyformák a büntető és a polgári ügyekben. A büntető ügyekben általában a népi ülnökök aktivitása tapasztalható, ami a büntetőügyek tárgyalásán többek között abban nyilvánul meg, hogy gyakran tesznek fel kérdéseket a terhelthez, tanúkhoz stb. Egyes polgári perkategóriákban, mint pl. a személyi állapotra vonatkozó perekben, munkajogi vitákban, termelési szerződésekkel kapcsolatos perekben a bírói gyakorlat ugyancsak a népi ülnöki közreműködés hatékonyságát mutatja, aktivitásuk azonban egyébként a polgári eljárásban sokszor a büntető eljárásban tapasztalható érdeklődésük mögött marad, és ez hátráltatja a polgári ügyekben azoknak az előnyöknek az érvényrejutását, amelyek a népi ülnökrendszerből folynak.

Annak érdekében, hogy a demokratizmus az igazságszolgáltatásban egyre jobban érvényesüljön, a népi ülnökrendszert fejleszteni, tökéletesíteni kell mind a büntető, mind a polgári eljárásban. Minden bírósági ítélet, büntető és polgári ügyben egyaránt, a Népköztársaság nevében szól az érdekeltekhez, s rajtuk keresztül a társadalom többi tagjához. Minden polgári ügy eldöntése is fontos láncszem abban a folyamatban, amely a törvényesség megszilárdulását, a szocialista szervezetek és az állampolgárok jogainak megvalósulását, a jogsértések csökkentését, illetőleg kiküszöbölését célozza a polgári ügyek által érintett széles területen.

A polgári eljárás a jogalkalmazás olyan *fontos jogpolitikai elveit* hivatott szolgálni, mint a népgazdaság erősítése, valamint az állampolgárok jogainak védelme végett a követelmények fokozása; a társadalmi és egyéni érdekek összhangjának biztosítása; a szocialista tudat fejlesztése.[6] E jogpolitikai elvek érvényrejutását többek között épp a népi ülnökök közreműködésével lehet biztosítani. Nem szabad tehát közömbösen elmenni a népi ülnökrendszerrel kapcsolatban a polgári ügyek tárgyalása során szerzett olyan tapasztalat mellett, amely a népi ülnöki aktivitás kisebb fokára utal. Meg kell keresni a kedvezőtlen jelenségek okát, s kutatni azok megszüntetésének útját. A felvetődő elméleti és gyakorlati kérdések elemzése eredményeként a hatályos jogi szabályozás keretében vagy ennek esetleges tökéletesítése útján meg kell találni a módját annak, hogy a népi ülnökrendszer polgári eljárásunkban a maga tökéletességében éreztesse hatását.

A polgári eljárásbeli népi ülnökrendszer több kérdés vizsgálatát teszi szükségessé. A már érintett kisebb aktivitás *okain* kívül elemzést igényelnek azok a *módszerek,* amelyek révén a népi ülnökök a hivatásos bíróval együttműködve megvalósítják a polgári eljárás feladatait. Vizsgálni kell *a népképviselet megvalósulásának elveit s módszereit* a népi ülnökök útján a polgári eljárásban. Vizsgálat tárgyává kell tenni az ülnökrendszerrel (laikus elemek részvételével) szembeni *burzsoá* álláspont okait, s el kell határolni a burzsoá polgári eljárásban helyenként előforduló ülnökrendszertől a szocialista népi ülnökrendszert.

E kérdések közül e tanulmány keretében a népi ülnökök polgári eljárásbeli részvételének egyes *módszereivel* kívánunk foglalkozni a néprészvétel *fejlesztése* szempontjából. Ennek érdekében egyrészt *szervezeti,* másrészt *eljárási* kérdéseket vetünk fel a *hatályos* hazai szabályozás keretei között, törvénymódosítást csak olyan esetekben javasolva, amikor a felvetett kérdés a hatályos jog keretében nem látszik megoldhatónak, s ez egyben a polgári eljárás *egyszerűsítésével* és *gyorsításával* párosul.[7]

I.

Témánk szempontjából különös tekintettel a polgári eljárásra mindenek előtt a népi ülnökrendszerrel kapcsolatos egyes *szervezeti* kérdéseket vesszük szemügyre.

1. A népi ülnökké választás feltételei egyenlő aktív és passzív választási jogot biztosítanak minden állampolgár számára. A népi ülnökké való jelölés és választás területén valamennyi szocialista államban egyaránt érvényesül a széleskörű demokratizmus. A népi ülnökké való jelölésnek és választásnak akként kell történnie, hogy a dolgozók széles rétegei hallassák szavukat, s juttassák érvényre akaratukat az

[4] A hatályos Pp. 11. § (1) bek. folytán.

[5] L. a 2. sz. lábjegyzetben idézett munkák egyes utalásait.

[6] A jogalkalmazás jogpolitikai elveinek elemzését l. *Dr. Szilbereky Jenő:* A polgári jogalkalmazás jogpolitikai kérdéseiről. Magyar Jog, 1963. évi 10. sz. 442—450. old.; *Dr. Névai László:* A jogalkalmazás jopolitikai elvei és a polgári eljárás. Jogtudományi Közlöny, 1963. évi 12. sz. 623—630. old.

[7] Egyes polgári eljárásjogi rendelkezéseink módosításának gondolatával kapcsolatban utalni kell több szocialista ország polgári eljárásjogának a jelenlegi időszakban folyó vagy már meg is történt új szabályozására. Saját polgári eljárásjogunk újabb kodifikációját akkor lesz célszerű napirendre tűzni, amikor már kialakulnak, ismertté és felhasználhatóvá válnak az érintett több szocialista ország tapasztalatai új polgári eljárásjoguk gyakorlati alkalmazása terén. E szocialista országok közül elsősorban a Szovjetuniót említjük meg, ahol a Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok polgári eljárási alapjairól szóló törvény 1962. május 1-i életbelépését követően az egyes szovjet köztársaságok egymás után alkotják meg új polgári eljárásjogi kódexeiket, így pl. az Ukrán SZSZK-ban 1964. január 1-én léptették életbe az új Pe-t, az OSZFSZK törvényelőkészítő bizottsága elfogadta és a Legfelsőbb Tanács elé terjesztette az új Pe tervezetét. Csehszlovákiában 1964. április 1. óta új Pp van hatályban. A polgári eljárásjog új kodifikálásával foglalkoznak Lengyelországban és az NDK-ban is.

igazságszolgáltatás megvalósítására hivatott személyekkel kapcsolatban. Az igazi néprészvétel megkívánja, hogy bárki jelölhető s megválasztható legyen népi ülnökké, függetlenül mindama megszoritásoktól, cenzusoktól, amelyek az ún. laikus elemek igazságszolgáltatásbeli részvételével kapcsolatban a burzsoá államokban ismeretesek.

A *jogi képzettség* nem előfeltétele, de nem is akadálya a népi ülnökké való jelölésnek, illetőleg választásnak, ha az adott személy nem működik hivatásszerűen a törvénykezés területén. Hivatásánál fogva összeférhetetlenséget kell a népi ülnöki funkcióval kapcsolatban pl. az ügyvédre, jogtanácsosra vonatkozólag megállapítani.

A népi ülnökké való jelölés és választás feltételei között a vonatkozó jogszabályok nem jelölik meg a bírói tevékenységre való *alkalmasság* követelményét. A szocialista rendszer azonban, amely mindenkitől képességeinek megfelelő munkát igényel, illetőleg mindenki számára ilyen munkát biztosít, nemcsak a munkaviszony vagy szerződés alapján betöltött hivatásoknál teszi szükségessé a hivatás ellátására való képesség vizsgálatát, hanem a társadalmi funkciókkal kapcsolatban is általános követelményként hozza előtérbe a funkció ellátására való képesség, az *alkalmasság* kérdését. Mint minden tevékenység ellátásánál, a népi ülnök munkájánál is figyelemmel kell tehát lenni arra, hogy a népi ülnöki funkcióba olyan állampolgár kerüljön, aki annak ellátására előreláthatólag alkalmas. E követelmény figyelembe vételére a jelölés és a választás, a fontos két aktus előkészítése a széleskörű demokratizmus talaján tág lehetőséget nyújt. A dolgozók társadalmi szervezetei, amelyek működési területükön a dolgozókat általában minden tulajdonságukkal ismerik, olyan javaslatokat terjeszthetnek a jelölő gyűlések elé, amelyek a népi ülnöki funkcióra való alkalmasság követelményére is figyelemmel vannak.

A népi ülnöki funkcióra való alkalmasság szempontjából számításba jön a jelölt érdeklődési köre, ennek keretében az a szempont, hogy van-e hajlama jogi vonatkozású kérdésekkel foglalkozni. A jogi kérdések iránti érdeklődésre következtetni lehet a jelölt nyilatkozataiból egyes jogi kérdésekkel, jogsértésekkel, a dolgozók közti nézeteltérésekkel kapcsolatban. Az ilyen nyilatkozatok támpontul szolgálhatnak arra a következtetésre, hogy az adott személynek van-e ítélőképessége, igyekszik-e elfogulatlanul véleményt nyilvánítani, nyílt bírálatot gyakorolni.

Különösen fontos az alkalmasság kérdése *a polgári jogvitákkal* kapcsolatban, mert ezek megvizsgálása és eldöntése fokozott mértékben igényli a szerteágazó életviszonyok ismeretét, az olykor bonyolult jogszabályok tartalmának és értelmének megértését, a rendelkezések gyakorlati alkalmazására való készséget.

A jelölésnél és a választásnál a törvényben előírt feltételek mellett az alkalmasság megvizsgálása döntő szempont, s nem szabad annak előfordulnia, hogy népi ülnöknek a könnyen nélkülözhetőket jelölik. A népi ülnökké választásnál, mint általában az állami és társadalmi tisztségek választás útján való betöltésénél a legaktívabb dolgozók, a leghaladóbb gondolkozásúak, a társadalmi fejlődés kérdéseiben leginkább eligazodni tudók jönnek előtérbe.

A jelölés és választás egyik általános szempontja, hogy kellő számú *női* népi ülnök, továbbá *fiatalok* is kerüljenek az igazságszolgáltatást megvalósító népi funkcionáriusok körébe. Arányos helyet kell biztosítani a *nyugdíjasok* számára is, különösen meghatározott szakmákat illetően, mert alkalmasak lehetnek arra, hogy bőséges szakmai tapasztalataikat az igazságszolgáltatás megvalósításában gyümölcsöztessék.

Nem lehet egyetérteni az olyan jelölési módszerrel, amely nem helyez súlyt arra, hogy a jelölt a jelölést elfogadja. Alapvető követelménynek kell tartani, hogy a jelölt a népi ülnökké való jelölését *elfogadja*, kinyilvánítva ezáltal készségét arra, hogy résztvegyen az igazságszolgáltatás gyakorlásában.

Egy-egy bíróság működési területén a népi ülnökök jelölésének és választásának további követelménye, hogy a különböző foglalkozási ágak, *szakmák* széles területe legyen a népi ülnökök által képviselve. Ha a népi ülnökök különböző szakterületekről kerülnek ki, a bíróságnak a népi ülnökök igénybevételénél lehetősége nyílik arra, hogy egy-egy ügy tárgyalásába olyan népi ülnököt vonjon be, aki a per által érintett területen kellő szakismeretekkel rendelkezik. A *szakülnökök* közreműködése különösen alkalmas arra, hogy hatékonnyá tegye az igazságszolgáltatás eredményeit. A szakülnökök bevonása mellett a népi ülnökök polgári eljárásbeli részvétele sohasem lesz passzív, mert a jogvita az ügy megvizsgálásában közreműködő népi ülnök számára annál érdekesebb, minél közelebb van a per anyaga azokhoz az életviszonyokhoz, amelyekben a népi ülnök mindennapos munkáját kifejti.[8]

2. A bíróság cselekményei társasbírósági ténykedések esetén a bírák együttes tevékenységének eredményei. A hivatásos bíróból mint elnökből és két népi ülnökből álló tanács tagjai között a jogok s kötelességek egyenlősége mellett egyenlőtlen a helyzet a jogi tudás, a bíráskodásban szerzett tapasztalat és gyakorlat szempontjából. A hivatásos bíró jogi szakképzettsége, gazdag ítélkezési tapasztalata és bőséges gya-

[8] Szakülnökökről kötelezően az ún. iparjogvédelmi perekben az 1/1958. (II. 16.) I. M. sz. rendelet rendelkezik. E szakülnökök voltaképp — szervezetileg tekintve — nem népi ülnökök, hanem az Országos Találmányi Hivatal iparjogvédelmi tanácsának tagjai közül kerülnek ki. Kifejezett törvényi előírás nélkül is adva van annak lehetősége, hogy a bíróság a polgári ügy által érintett szakterületről válassza ki az ülnököket különösen olyan esetekben, amikor ezt az ügy jellege célszerűvé teszi.

korlata folytán gyorsabban és könnyebben fogja át a tárgyalásra kerülő polgári ügy tényállását, s választja ki abból az ügy eldöntése szempontjából lényeges körülményeket; ugyancsak gyorsabban és könnyebben tudja az ügy körülményeit jogilag értékelni. Ahhoz tehát, hogy a népi ülnök a bírósági tanácson belül a hivatásos bíróval egyenlően gyakorolja bírói jogát és kötelességeit, különösen a széles jogterületet érintő polgári ügyekben, fontos, hogy kellő tájékoztatást nyerjen az ügy egyrészt ténybeli, másrészt jogi oldaláról. Mivel a társasbíróság keretén belül működő bírák együttes tevékenységéről van szó, kölcsönösen elvárható egymás ismereteinek kiegészítése, Ahogyan a népi ülnök a szakmája körében szerzett tapasztalatokkal, eleven és gazdag életismereteivel gyarapítja a bírósági tanács vizsgálódási körét, úgy a hivatásos bírótól elvárható, hogy a népi ülnököket a ténybeli és jogi tájékoztatás vonalán segítse az ügy megvizsgálásában.

A hivatásos bíró és a népi ülnökök *együttműködési kötelességéről* kell tehát beszélnünk. A jogok és kötelességek egyenlősége minden kérdés tekintetében akkor jut érvényre, ha a hivatásos bíró jogi képzettsége, tapasztalata és gyakorlata alapján nem helyezi magát a népi ülnökök fölé. Egyenlő ítélkező társként kell az ítélkezés minden ténybeli és jogi problémáját a népi ülnökök számára érthető és megvitatható szinten megközelíteni. Csakis ezen az úton tud viszont eljutni a népi ülnökök részéről ahhoz a segítséghez, amely szorosabbá teszi az ítélkezés kapcsolatát a társadalmi fejlődéssel. A hivatásos bíró olyan törekvése, amely a népi ülnökökkel való őszinte együttműködésre irányul, kibontakoztatja a népi ülnökök aktivitását, s kialakítja bennük azt az elhatározást, hogy munka- és élettapasztalataikat a bíróság rendelkezésére bocsássák, az ügy anyagába elmélyüljenek, s elősegítsék annak igazságos eldöntését.

Van olyan szocialista eljárásjogi törvényhozás, amely törvény formájában írja elő a hivatásos bíró együttműködését a népi ülnökökkel (a Német Demokratikus Köztársaság 1963. április 18-i bíróság szervezeti törvényének 46. §-a szerint az NDK bírói kötelesek „szorosan együttműködni a népi ülnökökkel . . .").[9] Hazai jogunkban lényegileg azonos rendelkezéseket tartalmaz a 114/1963. (I. K. 13.) I. M. sz. utasítás, amely a 117/1960. (I. K. 1961. 1.) I. M. sz. igazságügyminiszteri utasítás helyébe lépett.[10]

A hivatásos bíró és a népi ülnökök együttműködésének elvét tehát a szocialista eljárásjogi törvényhozás megfelelő szabályokban is rögzíti.

3. A szervezeti kérdések keretében vizsgáljuk meg azt a kérdést, hogy van-e, s milyen keretekben szükség a népi ülnökök számára ítélkezési feladatuk ellátásához *jogi ismeretek* biztosítására. A kötelező magatartási szabály ismerete nélkül elképzelhetetlen valamely magatartás szabályszerű vagy szabálytalan voltának megítélése. Az előzőkben épp a hivatásos bírónak arról a feladatáról beszéltünk, amelynek keretében a tárgyalásra kerülő ügyek ténybeli anyaga mellett az ügy által érintett jogszabályról is köteles a népi ülnöknek tájékoztatást adni. Más kérdés azonban az, hogy kell-e rendszeres jogi oktatást biztosítani a népi ülnökök számára. Nem szükséges különleges érvekkel alátámasztani e kérdésre adandó tagadó választ. A rendszeres népi ülnöki jogi oktatás sok esetben fárasztólag hatna, fokozatosan jogászokká tenné őket, s kialakítaná bennük azt a jogi rutint, amely kisebb vagy nagyobb mértékben egyes hivatásos bírák szemléletét merevvé teszi a valóságos életviszonyok megítélésében.

Ha a népi ülnökök rendszeres oktatását feleslegessé nyilvánítjuk, ez nem jelenti azt, hogy feleslegesnek tartjuk meghatározott, általános jellegű ismeretek megszerzését a népi ülnökök számára. Olyan általános jellegű jogi ismeretekre gondolunk, amelyek a *jogi kulturáltság* alapfokával jelölhetők meg. Ennek körében szükséges, s mint az alábbiakban kimutatjuk, lehetséges is, hogy a népi ülnökök megértsék és elsajátítsák: *a)* Alkotmányunk elveit s fontosabb tételeit; *b)* eljárásjogunk alapelveit s az azokat tükröző legfőbb rendelkezéseket; *c)* a bírósági eljárással érintett jogágak, így a polgári ügyek területére eső polgári jog, családjog, munkajog, termelőszövetkezeti jog alapelveit s az azokat tükröző legfőbb rendelkezéseket.

Mindezek az ismeretek megszerezhetők beszélgetések, konzultációk formájában, s nem teszik szükségessé a népi ülnökök számára esetleg fárasztónak tűnő rendszeres előadássorozatok látogatását. Ezt általános elvnek, olyan elvnek kell azonban tekinteni, amely alól kivétel lehetséges. Az általános elv nem zárja ki s nem teszi feleslegessé, hogy társadalmi szerveink ismeretterjesztő munkájuk során a népi ülnökök számára előadássorozatokat szervezzenek azzal, hogy azok látogatása számunkra nem kötelező. Ilyen előadássorozatok folynak az igazságügyi dolgozók és a jogpropaganda-szervek közreműködésével *a népi ülnöki akadémiákon,* amelyek alkalmasak arra, hogy a népi ülnökök általános jogi ismereteit fokozatosan fejlesszék.[11]

[9] L. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény 1963. évi 4. sz. 693. old.

[10] Az idézett igazságügyminiszteri rendelet szerint a hivatásos bírák kötelesek a népi ülnökök munkáját minden lehetséges vonatkozásban elősegíteni. A népi ülnökök beosztásánál gondoskodni kell arról, hogy hetenként legfeljebb négy napot töltsenek tárgyalással (18. pont). Módot kell nyújtani nekik arra, hogy a tárgyalásra kerülő ügyeket megismerjék, az ügyek iratait tanulmányozzák. A hivatásos bírótól mint a tanács elnökétől lehetőleg a tárgyalást megelőző napon, vagy, ha erre nincs lehetőség, közvetlenül a tárgyalás megkezdése előtt ténybeli és jogi tájékoztatást kell kapniuk az ügyről, annak társadalmi és gazdasági összefüggéseiről.

[11] L. többek között a népi ülnöki akadémiák munkáját illetően *Dr. Piros Sándor:* Néhány gondolat a bírósági népi ülnökök között folyó ismeretterjesztő

A részletekbe menő szabályokról tájékoztatást kap minden népi ülnök egy-egy konkrét ügy kapcsán a hivatásos bírótól.

A részletesebb szabályok kifejthetők egyes jogi témaköröket népszerűen feldolgozó füzetekben, népszerűsítő füzetekben, amelyek nemcsak a népi ülnökök számára, hanem egész lakosságunk rendelkezésére bocsátják szocialista jogszabályaink ismeretét. A *népszerűsítő jogi irodalom* szükségessége népi demokráciánk viszonyai között már rég megérett. Szinte alig találunk olyan irodalmi alkotást, amely népi demokráciánk szocialista jogszabályait népszerű formában dolgozná fel akként, hogy a jogszabály tartalma és értelme minden egyszerű dolgozó számára érthető legyen. Azok az irodalmi alkotások tehát, amelyek közérthető formában jogunk alapvető rendelkezéseit a népi ülnökök számára dolgoznák fel, széles körben elterjedhetnek a lakosság körében is, biztosítva ezáltal a valóban hatékony jogpropagandát.[12]

4. A népi ülnökrendszer lényege nemcsak abban áll, hogy a népi ülnökök részt vesznek az igazságszolgáltatásban, hanem abban is, hogy rajtuk mint széles csatornarendszeren keresztül elterjed a lakosság körében *a szocialista jog ismerete.* A szocialista tudat fejlesztésének egyik előfeltétele, hogy az állampolgárok tisztában legyenek a szocialista jog szabályaiban foglalt magatartási követelményekkel. A polgári eljárásban ténykedő népi ülnökök tapasztalataik terjesztésével elősegítik a polgári jog által szabályozott vagyoni és személyiségi viszonyok, a családi és házassági viszonyok, a munkajogi viszonyok, a mezőgazdasági termelőszövetkezeti stb. viszonyok megfelelő alakulását, hiszen rá tudnak mutatni a követendő helyes magatartásra, a szabályszerű magatartástól eltérő jelenséget észlelve előre látják s ezért figyelmeztetni tudnak a jogkövetkezményekre. A népi ülnöki tapasztalatok elterjesztését szervezeti vonatkozásban is segíteni, fejleszteni lehet.

A népi ülnöki tapasztalatok elterjesztésének fő *formái: a)* a népi ülnök *alkalomszerű beszélgetései; b)* beszámolói népi ülnöki tevékenységéről az őt jelölő dolgozók és a választó szerv előtt; *c) a társadalmi bíróság* munkájában való részvétel, akár ennek tagjaként, akár annak tárgyalásán felszólaló hallgatóként.

Bírósági élményei maradandó emlékként élnek a népi ülnök tudatában. Mindennapi életében felfigyel azokra a körülményekre, amelyek azonosak vagy hasonlóak a bíróságon általa megvizsgáltakkal, s mindennapi tevékenységével, beszélgetéseivel igyekezik az érdekelteket a helyes magatartás irányában befolyásolni, a jogvitát, a jogsértést megelőzni. De jogsértő jelenségek észlelése nélkül is beszél bírósági tapasztalatairól környezetének, barátainak, munkatársainak.

Beszámolója, ha érdekes, tanulságos, helyesen, igazságosan megoldott esetekről szól, megvilágítva a konkrét polgári ügyek joganyagát, hátterét, okait, következményeit, nagy hatást érhet el. Ha a kb. 19 000 hazai népi ülnök közül évenként nem is mindegyik vesz részt polgári eljárásban, magunk elé képzelhetjük a népi ülnöki polgári eljárásbeli részvétel *tömeghatását,* hiszen rajtuk keresztül a lakosság széles körei gyarapítják a polgári jog, családjog, munkajog, stb. szabályaira vonatkozó ismereteiket, egy-egy lépést téve előre a szocialista tudat fejlesztéséhez vezető úton; növekszik ezáltal általában a lakosság jogi kulturáltsága, erősödik a jogrend, visszatartó hatás nyilvánul meg a polgári és egyéb jogágak területén a jogsértésekkel szemben.

Sokat nyerhetnek a népi ülnökök tapasztalataiból a társadalmi bíróságok, tagjaik funkcióit épp a népi ülnökök hivatottak ellátni, de a tárgyaláson hozzászóló hallgatóként is segíthetik a tárgyalás és a határozat nevelő hatását. A népi ülnökök ekként hol az állami szerv keretén belül a hivatásos bíró *mellett,* hol pedig állami kereteken kívül a társadalmi szerv — a társadalmi bíróság munkájában az állami bíróság *helyett* tevékenykednek a különböző jogsértések kiküszöbölése és megelőzése érdekében.

A tárgyaláson kívüli népi ülnöki tevékenység formáinak hatékony érvényesülése szervezeti vonatkozásban a következő módszerekkel mozdítható elő: *a) a népi ülnök és a hivatásos bíró közti kapcsolat, b)* a bíróságon működő *népi ülnökök egymásközti kapcsolata,* s *c) a munkahelyen* dolgozó *népi ülnökök közti kapcsolat* biztosítása útján.

A hivatásos bíró és a népi ülnök közti már említett együttműködési kötelességből folyik a hivatásos bírónak az a feladata, hogy eleven kapcsolatot tartson a hozzá beosztott népi ülnökökkel a tárgyalások közti napokon, szünetekben, s a kiemelkedőbb jelentőségű és érdekesebb esetekre a tárgyalt vagy tárgyalandó ügyek közül külön felhívja figyelmüket.

A népi ülnökök bírósági beosztásuk időszakában egy-két alkalommal megbeszélhetik egymással beszámolóikat a hivatásos bíró közreműködésével, aki itt kiegészítheti és kijavíthatja az ilyen beszámolókat.

Jobbá teheti a népi ülnöki működést, ha az ugyanazon munkahelyen működő népi ülnökök egymással folyamatosan közlik bírósági tapasztalataikat. Anélkül, hogy mindenütt és mindig kötelezően valaminő népi ülnöki társadalmi szervek alakulnának, egy-egy munkahelyen a népi ülnökök számától függően egy-két népi ülnök minimális szervezéssel biztosíthatja bizonyos időszakokban való összejövetelüket, beszélgetéseiket, egymás jogi ismereteinek, tapasztalatainak átadását, a társadalmi bíróságok munkájának támogatását. Az ilyen társadalmi

munka továbbfejlesztéséről. Jogi Tájékoztató — a TIT Országos Jogi Választmányának közlönye. 1963. évi 2. sz. 47—52. old.

[12] Ilyen jellegű munka, de csakis a népi ülnöki tevékenység céljait szolgálja: A népi ülnök kézikönyve. Közzétette az Igazságügyminisztérium, Budapest, 1963.

kezdeményezés jelentőségét tükrözi a Szovjetunióban elterjedt népi ülnöki tanácsok munkája, amelynek példájára hazai viszonylatban is hivatkozhatunk.[13]

II.

Ha a népi ülnökök *működése* szempontjából vizsgáljuk a bíróság polgári eljárási cselekményeit, számos olyan eljárási cselekményt találunk, amely a jogszabály és joggyakorlat gondos tanulmányozását, a jogszabály értelmezését, az ügy anyagának alapos megvizsgálását, a bizonyítékok és egyéb körülmények körültekintő mérlegelését igényli, s végeredményben az ügy érdemi eldöntésével függ össze. Ugyanakkor nagy számban találkozunk a polgári eljárásban olyan kérdésekkel, amelyek ilyen tevékenységet vagy egyáltalán nem, vagy csak kisebb mértékben kívánnak. Más szóval a most kitűzött szempontból kiindulva megkülönböztethetünk *tágabb* értelemben vett *ítélkező* tevékenységet, ideértve minden eljárási cselekményt, a *szűkebb* értelemben vett *ítélkezéstől,* ahova az értelmezést, értékelést, mérlegelést, döntést tartalmazó cselekményeket soroljuk.

Ezt a megkülönböztetést a népi ülnökrendszer megvalósítása szempontjából azért kívánatos felvetni, mert a szűkebb értelemben vett ítélkezés a népi ülnöki részvételt feltétlenül megkívánja, míg az e körön kívül eső cselekményeket elvégezheti a hivatásos bíró egyszemélyileg népi ülnöki részvétel nélkül. Az utóbbiakban való részvétel a népi ülnökök számára általában érdektelen, az igazságszolgáltatás szempontjából szükségtelen, a hivatásos bíró szempontjából az együttműködés ilyen kérdésekben fölöslegesnek tűnhet.

A népi ülnöki részvétel hatékonysága szempontjából tehát e részvétel tartamára, nevezetesen a tárgyalásra kell *koncentrálni* az ítélkezés szűkebb értelemben vett köréhez tartozó cselekményeket, míg az e körön kívül eső cselekmények elvégzését a hivatásos bíró egyszemélyi feladatává kell tenni.

A hazai hatályos Pp 11. §-a Népköztársasági Alkotmányunk 37. §-ának és a Bsz. 8. § (1) bekezdésének megfelelően úgy rendelkezik, hogy a polgári ügyekben első fokon eljáró bíróság egy hivatásos bíróból és két népi ülnökből álló tanácsban *ítélkezik.* Az itt rögzített szabály kivételt nem tartalmaz. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a Pp minden bírósági perbeli cselekményt az előírt összetételű tanács jogkörébe utal. Vannak bírósági cselekmények, amelyeket a tanács elnöke népi ülnökök közreműködése nélkül végez. Általános szabályt az ilyen egyszemélyileg a hivatásos bíró által végzett cselekmények vonatkozásában a Pp-ben nem találunk. Az ilyen esetek konkrétan vannak polgári eljárásjogi törvényünkben megjelölve, s a *tanács elnöke* jogkörébe utalva.

1. Milyen eljárási cselekményeket lehet, illetőleg kell a népi ülnöki részvételt nem kívánó cselekmények körébe utalni?

a) Vannak bírósági cselekmények, amelyek pusztán *technikai* jellegűek, mint pl. valamely irat beszerzésének elrendelése, valamely beadvány megvizsgálása az előírt kellékek megléte szempontjából. Nem szükséges különösebb indokolás annak megállapításához, hogy az ilyen cselekmények a népi ülnökök részvételét nem kívánják.

A hazai Pp szerint a keresetlevél kézhezvétele után a tanács elnöke *vizsgálja meg a keresetlevelet,* s teszi meg a Pp 124. § (1) bekezdésében felsorolt intézkedéseket, nevezetesen *hiánypótlás végett visszaadhatja a keresetlevelet* (95. §), elrendelheti az ügy *áttételét* más bírósághoz vagy hatósághoz (129. §), az elnök *vizsgálja meg* a keresetlevelet abból a szempontból is, hogy nincs-e helye a keresetlevél idézés kibocsátása nélkül való elutasításának, de az ekként való elutasítás már kizárólag az elnökből és két népi ülnökből álló tanács feladata a Pp 130. §-a szerint. A tárgyalást az elnök *vezeti.* Az elnök szabja meg a cselekmények *sorrendjét* a tárgyaláson [Pp 131. § (1) bek.] A tárgyalást a kitűzött határnap előtt az elnök *elhalaszthatja* [Pp 151. § (1) bek.]

A fellebbezési eljárásban a tanács elnöke intézkedik az esetleges hiányok pótlása iránt [240. § (1) bek.]. A fellebbezés visszavonása esetén ugyancsak a tanács elnöke küldi vissza az ügyet az elsőfokú bíróságnak, az esetleges költségek kérdésében tanács határoz [Pp 241. § (2) bek.].

b) Nem tartoznak az említett, szűkebb értelemben vett ítélkezés fogalmi körébe azok a bírósági cselekmények sem, amelyek a tárgyalás, vagyis az ítélkezés *előkészítését* szolgálják. A büntető ügyek tárgyalását általában nyomozati eljárás előzi meg, amelynek során a nyomozó szervek feladataikhoz képest a büntető ügy bírósági megvizsgálását és eldöntését előkészítik. A polgári eljárás területén nem találkozunk olyan bíróságon kívüli szervvel, amelyre a tárgyalás előkészítésének feladata hárulna. Magára a bíróságra hárul az a feladat, hogy a polgári per tárgyalásának előkészítését biztosítsa. Ennek az előkészítésnek a során találkozunk számos olyan cselekménnyel (a felek meghallgatásával, a bizonyítás biztosítására hivatott előzetes bizonyítással, helyszíni szemlével stb.), amely már meghaladja a pertechnikai cselekmények körét, de a népi ülnökök részvételét mégis feleslegessé teszi, mert nem ítélkezést, hanem annak csupán előkészítését jelenti.

Hazai polgári perrendtartásunk szerint a tár-

[13] A szovjet jogi folyóirat irodalom gyakran foglalkozik a népi ülnöki tanácsok tevékenységével. L. többek között *V. Rubasenkov—K. Szadcsikov:* A népi ülnöki tanácsok a bíróság aktív segítői. Szovjetszkaja jusztyicija, 1962. évi 2. sz. 19. old.; *V. Priluckaja:* A népi ülnöki tanács tevékenykedik. Szovjetszkaja jusztyicija, 1964. évi 4. sz. 24. old. stb.

gyalás előkészítését célzó intézkedéseket a tanács elnöke maga teszi meg [Pp 124. § (2)—(4) bek.].

c) A tárgyalási *rend fenntartása,* s az ennek érdekében szükséges intézkedések megtétele, ideértve bizonyos szankciók alkalmazását is, ugyancsak olyan tevékenység, amely a szűkebb értelemben vett ítélkezés fogalmi körébe nem tartozik, s ezért a népi ülnökök részvételét szükségtelenné teszi. Ennek megfelelően magán a tárgyaláson is, ahol a bíróság hivatásos bíróból mint elnökből és két népi ülnökből álló összetételben tárgyal, az elnök egyszemélyileg teszi meg a rend fenntartását célzó intézkedéseket.

Hazai polgári eljárásjogunk szerint az elnök gondoskodik a tárgyalás rendjének fenntartásáról, ennek kapcsán rendzavarás esetén *rendreutasítást* alkalmazhat, de pénzbírság kiszabása már a tanács hatáskörébe tartozik [Pp 134. § (1) bek.].

d) A *bizonyítás felvétele* (tanúk, szakértő meghallgatása), ha az a tárgyaláson kívül történik, vagyis közvetlenül nem követi az ügy eldöntése, szintén olyan bírósági cselekmények sorozatából állhat, amelyekkel kapcsolatban a népi ülnök részvétele esetén akarva-nemakarva passzivitásra lenne kárhoztatva.

Hazai polgári eljárásjogunk szerint általában tanács végzi a tárgyaláson a bizonyítási cselekményeket [Pp 201. § (1) bek.], megkeresés esetén azonban a *megkeresett bíróság* népi ülnökök nélkül jár el [Pp 202. § (2) bek.]. A tárgyalás előkészítése során az elnök *előzetes* bizonyítást folytathat le [a Pp 124. § (3) bek.], és a Pp 203. §-a is utal az elnök által népi ülnökök nélkül lefolytatható bizonyításra. Ugyanakkor az előzetes bizonyítás elrendelése és lefolytatása a per során — a tárgyalás előkészítésének szakától eltekintve — a tanács jogkörébe tartozik (Pp 207. § és köv.).

e) A szűkebb értelemben vett ítélkezés fogalmi körén kívül esik a bíróság tevékenysége akkor is, ha a felek a bírósági tárgyaláson kívül *egyezséget* kötnek, s azt bírói egyezség erejére kérik emelni. A szocialista tárgyalási és rendelkezési elv érvényesülése arra kötelezi a bíróságot, hogy a felek egyezségét mechanikusan ne vegye tudomásul, hanem vizsgálja meg annak elfogadhatóságát a jogszabályok és a felek érdekei szempontjából, de e vizsgálat is olyan cselekmény, amely csak ritkán eredményezi az egyezség jóváhagyásának megtagadását.

A hazai Pp 148. §-a az egyezség jóváhagyását minden esetben a tanács jogkörébe utalja.

E felsorolással, s ennek kapcsán hazai polgári eljárásjogunk egyes rendelkezéseire való utalással, amelyet a teljesség igénye nélkül tettünk, azt kívánjuk kimutatni, hogy a Pp sem írja elő meghatározott perbeli cselekmények tekintetében a népi ülnökök részvételét. Az elnök egyszemélyi jogkörébe utalt perbeli cselekmények szintén a bíróság cselekményei; ezek közös vonása, hogy döntést az ügy érdemében nem tartalmaznak, az érdemi döntéssel csupán *közvetve* függnek össze.

Tartalmukat tekintve a hazai szabályozás szerint az elnöki egyszemélyi jogkörbe utalt perbeli cselekmények között megtalálhatók tehát a népi ülnöki részvételt nem kívánó *a) pertechnikai* jellegű, *b)* a polgári per tárgyalását *előkészítő* cselekmények, *c) a rendfenntartással, d)* a *bizonyítás felvételével* kapcsolatos cselekmények, amelyeknek célja szintén a tárgyalás előkészítése, végül *e)* az olyan cselekmények, amelyek a per tulajdonképpeni eldöntéséhez képest a perrel összefüggő, *járulékos jellegű* kérdések eldöntését foglalják magukban (az áttétel elrendelése, költségkedvezmények engedélyezése stb.).

Mind e cselekmények elvégzésére feltétlenül indokolt és célszerű a hivatásos bírót egyszemélyileg feljogosítani, akit egyben azzal a joggal is fel kell ruházni, hogy a fenti cselekményekbe is bevonhasson népi ülnököket, ha azt a körülményekre tekintettel szükségesnek tartja.

A per eldöntése, vagyis ítélet hozatala és a bíróság ezt megelőző tárgyalása mindig népi ülnökök részvételével történik. A tanács elnöke népi ülnök részvétele nélkül ítéletet nem hozhat.

2. A népi ülnökök részvételével működő tanácsnak és a tanács elnökének a jogköre közti eme megkülönböztetés jellegén nem változtatnak a Pp következő rendelkezései sem.

a) A Pp egyes szakaszai akként épülnek fel, hogy meghatározott kérdéseket egyes rendelkezések szerint a tanács elnöke, más rendelkezések szerint pedig a népi ülnökök részvételével működő bíróság dönt el. Így pl. a Pp 26. §-a szerint a per tárgyának az értékét megfelelő esetekben a bíróság határozza meg, viszont az előkészítő intézkedések kapcsán a 124. § (4) bekezdése szerint a pertárgy értékének meghatározása a tanács elnökének a feladata. Ugyancsak a hivatásos bíró a tárgyalás előkészítése során előzetes bizonyítást folytathat le [Pp 124. § (3) bek.], amit egyébként a Pp 209. § (1) bekezdése szerint a bíróság rendel el. Ezt a kétféle szabályozást úgy kell értelmeznünk, hogy a tanács elnökének jogkörét a törvényhozó a tárgyalás előkészítése során biztosítja, míg az azonos kérdések eldöntését a népi ülnökök közreműködésével eljáró tanácsra olyan esetekben bízza, amikor e kérdések a tárgyaláson merülnek fel.

b) Lényegileg a tárgyalás előkészítése történik a házastársak kibékülésének megkísérlése kapcsán a bontóperbeli első tárgyaláson [Pp 285. § (2) bek.]. Azzal a rendelkezéssel szemben, amely a tárgyalás előkészítését általában a tanács elnökének feladatkörébe utalja (Pp 124. §-a), a törvényhozó a bontóperben a felek meghallgatását és kibékítésük megkísérlését egyrészt olyan eljárási cselekménynek nyilvánítja, amely a per tárgyalásának részét alkotja, másrészt a népi ülnökök közreműködésétől feltehetően a felek kibékülése szempontjából kedvező hatást vár.

c) A Pp az egyezségi kísérletre szóló idézéssel kapcsolatos eljárást is [Pp 127. § (2) bek.] szintén az elnökből mint hivatásos bíróból és két népi ülnökből álló tanácsra bízza, s az ilyen eljárásban netán létrejövő egyezséget is az említett összetételű bíróság hagyja jóvá a Pp 148. §-a szerint.

Az itt felsorolt valamennyi cselekmény tárgyaláson kívül abba a körbe sorolható, amelyen belül a tanács elnöke vagy más hivatásos bíró az igazságszolgáltatás feladatait egyszemélyileg teljesen megvalósíthatja. A fenti a)—c) alatti rendelkezések olyan eljárásjogi normákat érintenek azonban, amelyekre vonatkozólag a Pp jövőbeni fejlesztése során témánk szempontjából meghatározott módosítást látunk lehetségesnek. Mielőtt azonban erre vonatkozó elképzeléseinket kifejtenénk, röviden megvizsgáljuk a népi ülnökrendszer kérdését egyes más szocialista államokban.

3. A külföldi szocialista államok témánkkal kapcsolatos jogi szabályozása tekintetében a legújabb szocialista polgári eljárásjogi rendelkezésekkel, nevezetesen a Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok polgári eljárásának Alapjairól szóló 1961. december 8-i törvény (a továbbiakban szovjet Alapok),[14] továbbá a Csehszlovák Szocialista Köztársaság 1963. december 4-i 99/1963. Sb.[15] sz. polgári perrendtartásának (a továbbiakban csehszlovák Pp), valamint az NDK 1963. április 18-i bírósági szervezeti törvényének (a továbbiakban az NDK Bsz-e)[16] néhány rendelkezését kívánjuk megvizsgálni.

A szovjet Alapok 8. §-ának (2) bekezdése szerint a polgári ügyeket elsőfokon valamennyi bíróságon egy bíróból és két népi ülnökből álló tanács tárgyalja. Az Alapokban találunk olyan rendelkezéseket, amelyek egyesbírói intézkedésekről szólnak. Így a 31. § szerint a népbíró egyesbíróként határoz a keresetlevél elfogadásának megtagadása tárgyában (ez a mi hatályos polgári eljárásjogunk szerint a keresetlevél idézés kibocsátása nélkül való elutasításával [Pp 130. § (1) bek.] egyenlő hatású). A szovjet Alapok 32. §-a szerint egyesbíró rendeli el a kereset biztosítását (a mi hatályos jogunk szerint az 1955 : 21. tvr-ben szabályozott biztosítási intézkedéseket). A tárgyalás előkészítése az Alapok 33. §-a szerint szintén egyesbíró feladata. A bírósági végrehajtás kapcsán az Alapok 56. §-a egyesbírói jogkörbe utalja a bírósági ítéletek helyes és kellő időben történő végrehajtásának az ellenőrzését.[17]

A csehszlovák Pp 36. §-ának (1) bekezdése szerint a bíróság az ügyeket tanácsban tárgyalja és dönti el. Ugyanezen § (2) bekezdése szerint a tanács elnöke vagy más hivatásos bíró maga olyan cselekményeket végezhet, amelyek döntést nem tartalmaznak; a tanács elnöke vagy más hivatásos bíró döntést csak akkor hozhat, ha ezt a törvény megengedi. Az ilyen külön, egyesbírói jogkörbe utalt cselekmények tekintetében utalhatunk a csehszlovák Pp 59. §-ára, amely általában a tanács elnökének a jogkörébe utalja azokat a cselekményeket, amelyeknek célja a per megelőzése, s ennek érdekében megfelelő intézkedések megtétele. Ilyen cselekmények tekintetében a tanács elnöke a tanácsot akkor hívja össze, ha ezt az eset körülményeire tekintettel célszerűnek tartja. A tanács elnöke folytatja le az új csehszlovák Pp-ben bevezetett békéltető eljárást, amelynek célja az, hogy a felek egyezséget kössenek (68. §), a tanács elnöke rendeli el az ideiglenes intézkedést (78. §), az előzetes bizonyítást a tanács elnöke foganatosítja (78. §). A tanács elnökének feladata a tárgyalás előkészítése is (114. §).

Az NDK Bsz-e a járásbíróság összetételéről rendelkezve azt a szabályt tartalmazza, hogy a tárgyaláson kívül a hivatásos bíró egymaga határoz, amennyiben a törvény ilyen esetekben népi ülnökök közreműködését nem írja elő [39. § (3) bek-e].

A többi szocialista ország törvényhozásában általában a bírósági szervezeti törvényekben találunk olyan rendelkezést, hogy az ügyeket első fokon egy hivatásos bíróból és két népi ülnökből álló tanács tárgyalja. Így a bolgár Bsz 15. §-a ezt az összetételt a tárgyalásra írja elő, a lengyel Bsz 7. §-a általában így rendelkezik a bíróság összetételéről első fokon, a román Bsz 11. §-a ugyancsak ilyen tartalmú általános rendelkezést tartalmaz az első fokon eljáró bíróság összetételére vonatkozólag. Mindhárom Bsz az ötvenes évek elején került kibocsátásra.

Az áttekintés azt mutatja, hogy az *újabb* szocialista polgári eljárásjogi kodifikáció *részletesebben* szabályozza a hivatásos bíró perbeli cselekmények végzésére irányuló jogkörét s arra *törekszik*, hogy a népi ülnöki részvételt az általunk szűkebb értelemben vett ítélkezés területére írja elő.

4. Mint láttuk, az újabb szocialista polgári eljárásjogi normák a hazai szabályozásnál pontosabban és tágabban vonják meg a hivatásos bíró által egyszemélyileg végezhető cselekmények körét. Ezek után felvetődik a kérdés, lehetséges-e a hazai Pp alapján a jellegüknél fogva csupán egyesbírói ténykedést kívánó cselekményeket a tárgyaláson kívüli területre különíteni és *a jogvita teljes anyagát* a tárgyalásra *koncentrálni*, amikor a hivatásos bíró és a népi ülnökök a jogi tudás és a szakismeretek, illető-

[14] A szovjet polgári eljárás alapjairól szóló törvény magyar nyelvű szövegét l. A Szovjetunió polgári törvényhozásának alapjai és polgári eljárásának Alapjai c. gyűjteményben, Budapest, 1962. 99—135. old.

[15] Az új csehszlovák Pp-t a Sbírka zákonů ČSSR 1963. évi 56. sz. tartalmazza.

[16] Az NDK Bsz-e magyar nyelven a Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény 1963. évi 4. számában jelent meg, 686—697. old.

[17] Hazai törvényhozásunktól eltérőleg a többi szocialista ország polgári eljárásjogi törvénykönyve a végrehajtási eljárásra vonatkozó szabályokat is magában foglalja. Tanulmányunk keretében ezúttal csak a polgári peres eljárásban vizsgáljuk a népi ülnöki részvételt.

leg az élettapasztalatok segítségével megvizsgálják és eldöntik az ügyet? A kérdésre a hatályos perjogi szabályok keretében is határozott *igennel* lehet válaszolni, s ezt *a tárgyalás előkészítésének intézménye* teszi lehetővé. A szocialista jog a tárgyalásnak buzsoá rendszerű két részre: formális perfelvételre és érdemi tárgyalásra osztása helyett a tárgyalás egységét biztosítja, s ennek minden lehetséges eljárási intézkedéssel való előkészítését írja elő.

A tárgyalás előkészítése kettős célt valósíthat meg: *a)* biztosítja a per ténybeli és bizonyítási anyagának a tárgyalás előtt történő intézkedésekkel *a tárgyalásra való koncentrálását,* s ennek révén az ügy minél *gyorsabb* s minél *alaposabb* elbírálását lehetőleg egy tárgyaláson; *b)* lehetővé teszi, hogy a bíróság elé kerülő ügyek közül az arra alkalmasak tárgyalás nélkül *befejezést nyerjenek, s tárgyalásra* valóban csak *jogviták* kerüljenek.

Vizsgáljuk meg elsősorban az *a)* pont szerinti célkitűzéssel kapcsolatos jogi helyzetet hazai polgári eljárásjogunk szerint.

A tanács elnökének *kötelessége* a tárgyalás megfelelő előkészítése. Kötelességként írja ezt elő a hatályos hazai Pp 124. § (1) bekezdése is. Ugyanezen § következő bekezdései a tárgyalás előkészítését célzó intézkedéseket mint *lehetséges* intézkedéseket jelölik meg, s nyilván ez egyik oka annak, hogy a gyakorlatban a tárgyalás előkészítése a legtöbb ügyben még nem valósul meg.[18] A polgári ügyek gyakorlata azt mutatja, hogy egy-egy ügyben az elsőfokú ítélet meghozatala előtt általában két vagy több tárgyalást tart a bíróság, s ennek egyik oka a tárgyalás előkészítésének teljes elmaradása vagy a nem megfelelő előkészítés. A tárgyalások szaporodása nemcsak az ügyek elhúzódását jelenti, ami önmagában véve káros jelenség, hanem aláássa a törvényesség megvalósításába vetett hitet. A feleket türelmetlenné teszi, csökkenti a hozandó ítélet időszerűségét, nevelő hatását.

E kedvezőtlen következmények nagyrészt elkerülhetők a tárgyalás megfelelő előkészítésével. A *hivatásos bíró* már a kereset tartalmánál fogva gyakorlati tapasztalatai alapján fel tudja mérni az eljárás folyamán figyelembe veendő szempontokat mindkét fél részéről, ezért élnie kell a törvényadta lehetőséggel, s még a tárgyalás előtt kell tisztáznia, mi vitás és nem vitás a felek között, milyen bizonyítékok állnak rendelkezésre és ezeket a tárgyalásra elő kell készítenie. Ha pl. valamely dolgozó jogellenes felmondás után munkaviszonya helyreállítását követőleg kiesett munkabére iránt nyújt be keresetet a bírósághoz, a hivatásos bírónak figyelemmel kell lennie, hogy az ilyen természetű ügyekben a vita általában a dolgozó kárenyhítési kötelezettségének tisztázása körül forog; már a tárgyalás előkészítése során megállapíthatja e kérdés tekintetében mindkét fél álláspontját, mindkét fél előadását, a vitás körülményeket és az azok tekintetében rendelkezésre álló bizonyítékokat. Ha a hivatásos bíró mint a tanács elnöke ezeket az adatokat a tárgyalás előkészítése során tisztázza, az ügy anyaga egy tárgyaláson kimeríthető. Ha viszont a tárgyalás ekként való előkészítéséről nem gondoskodik, a népi ülnökökkel együtt kell majd több tárgyaláson elvégeznie ugyanezt a feladatot. A különbség nemcsak az ügyre fordított időben jelentkezik, hanem abban is, hogy az ügy nemcsak a felek, hanem a népi ülnökök számára is elsekélyesedik, s feleslegesen veszi igénybe a felek, a bírák, beleértve a népi ülnökök, s egyéb érdekeltek értékes munkaóráit.

A tárgyalás előkészítése tekintetében megfelelő rendelkezéseket tartalmaz a hatályos Pp 124. §-a. A gyakorlatnak helyes mederbe tereléséhez polgári eljárásunk jellegének és a hatályos törvényhozásnak megfelelően elegendő volna, ha a Legfelsőbb Bíróság a tapasztalatok általánosítása alapján elvi döntéssel foglalkoznék a tárgyalás előkészítésével, s adna az elsőfokon eljáró bíróságoknak megfelelő iránymutatást. Ennek kapcsán kellene rávilágítani arra, hogy az előkészítés nemcsak a keresetlevél benyújtása után kitűzendő első tárgyalás, hanem annak elhalasztása esetén a további tárgyalás előtt is szükséges. Hiszen ha az első tárgyalás előkészítése fontos az ügynek az adott tárgyaláson való törvényszerű eldöntése szempontjából, ugyanilyen fontos ez a kényszerűségből vagy bármely más okból tartott további tárgyalás vonatkozásában is.

5. Azok a cselekmények, amelyeket a tanács elnöke a tárgyalás előkészítése során végez, lehetővé teszik számára annak tisztázását, hogy *mely kérdésekben van ellentét* a felek között, s mely kérdésekben van *összhang* közöttük. Ez az összhang a felek között konkrét esetekben már a tárgyalás előkészítése során kiküszöbölheti a jogvitát.

A tanács elnökének a tárgyalás előkészítése során módjában áll a felek közti nézeteltérések hiányát maguk a felek számára is kimutatni, s a köztük levő összhangot felszínre hozni. Ez az összhang kezdetben csupán ténybeli kérdésekben jelentkezhetik, a jogi értékelésben eltérő maradhat a felek álláspontja a jog nemtudása folytán vagy más okból. A hivatásos bírótól ka-

[18] A tárgyalás előkészítésének hazai irodalma tekintetében l. A tárgyalás előkészítésének kérdése, előkészítő eljárás (szerkesztette *Dr. Szilbereky Jenő).* A Magyar Jogász Szövetség 1955. évi hévízi vándorgyűlésének anyaga. A munka a kérdéssel foglalkozó hazai irodalmi anyagot feldolgozva részletesen elemzi a polgári per tárgyalásának előkészítésével foglalkozó kérdéseket. Gyakorlati tapasztalatokra támaszkodva utal *Dr. Névai László* arra, hogy a tárgyalás előkészítése kérdésében csupán mérsékelt eredményeket mutat a gyakorlat fejlődése. L. *Dr. Névai László* a 6. sz. lábjegyzetben id. tanulmány. A külföldi szocialista polgári eljárásjogi irodalom is hangsúlyozza a tárgyalás előkészítésének jelentőségét, s egyben utal a még nem kielégítő eredményekre e téren. L. *P. V. Loginov:* A polgári ügyek előkészítése. Moszkva, 1960.

pott jogi kioktatás azonban összhangot érhet el a jogi értékelésben is, így a hivatásos bíró a feleket egyezség kötésére hívhatja fel, s ez ténylegesen perbeli egyezség kötését hozhatja létre.

Hatályos polgári eljárásjogunk azonban az egyezség jóváhagyását a tanács jogkörébe utalja (Pp 148. §), ezért a tárgyalás előkészítése során létrejövő egyezséget a jelenleg hatályos Pp szerint népi ülnökök részvételével tényked tanács elé kell utalni.

Hazai polgári eljárásjogunk szerint arra sincs lehetőség, hogy a tanács elnöke vagy más hivatásos bíró a keresetlevél megvizsgálása eredményeképpen azt egyszemélyileg idézés kibocsátása nélkül elutasítsa, vagy a pert a tárgyalálás előkészítése során, avagy egyébként a tárgyaláson kívül egyszemélyileg megszüntesse, mivel a keresetlevél idézés kibocsátása nélkül való elutasítása, valamint a per megszüntetése tanácsi jogkörbe tartozik a Pp 130., illetőleg 157. §-a szerint.

Így jutunk el azokhoz a gondolatokhoz, amelyek de lege ferenda érintik a népi ülnöki részvétel kérdését a tanácsi és az egyesbírói jogkörbe tartozó cselekmények elválasztása szempontjából.

6. A polgári eljárásjogi törvényben rögzíteni kellene azt a tételt, amely szerint a polgári ügyeket egy hivatásos bíróból, mint elnökből és két népi ülnökből álló tanácsa *tárgyalja és dönti el.* A *tárgyaláson kívüli* polgári eljárásjogi cselekményekre és határozathozatalra a tanács elnökét vagy más hivatásos bírót kellene feljogosítani azzal, hogy a tárgyaláson kívüli esetekben is jogosult a polgári ügyet tanács elé terjeszteni. Az ilyen értelemben történő szabályozás megfelelő határvonalat teremtene az egyesbírói és tanácsi cselekmények között, és biztosítaná, hogy a népi ülnökök részvételével tartandó tárgyalásra valóban jogviták kerüljenek megfelelően előkészített peranyaggal.

A tárgyalás *előkészítését* ennek megfelelően — egyébként az eddigi szabályozáshoz hasonlóan — a hivatásos bíró feladatává kell tenni az eddigi szabályozás olyan változtatásával, amely minden korlátozás és megkülönböztetés nélkül jogosítja fel a tanács elnökét a tárgyalás előkészítése során bármely fél vagy mindkét fél meghallgatására. El kellene hagyni tehát a Pp. 124. § (2) bek. *b)* pontja szerint azt a megszorítást, amely ez idő szerint az alperes meghallgatását az előkészítés során csak bonyolult esetekben teszi lehetővé.

Hivatásos bíró a fenti szabályozásnak megfelelően a tárgyalás előkészítése során vagy egyébként a tárgyaláson kívül létrejövő perbeli *egyezséget* jóváhagyhatja. Az egyezségi kísérletre irányuló eljárást maga lefolytathatja.

Kívánatos annak a tételnek a törvényi rögzítése is, hogy a tárgyalás előkészítése során a hivatásos bíró a *felek között egyezség kötését* kísérelje meg.

A tárgyalás előkészítésének keretében oldható meg a házassági bontópert megelőzően a házastársak békéltetése is, amelyet a hatályos Pp a tárgyalás részeként jelöl meg [285. § (2) bek.].

A tárgyalás előkészítésének egyik *biztosítékát* lehetne megteremteni annak törvényi kimondásával, hogy a hivatásos bíró, mint a tanács elnöke köteles a tárgyalás megnyitása után a felperes keresetének előadása, illetőleg ismertetése kapcsán *beszámolni* a tárgyalás előkészítése során tett intézkedésekről és azok eredményéről, nem utolsó sorban azért, hogy a felek ezzel kapcsolatban észrevételeiket megtehessék.

Nem nagy terjedelmű törvénymódosítás gondolatát vetjük fel, mégis úgy véljük, hogy ez a módosítás lehetővé tenné annak elérését, hogy a népi ülnökök részvételével működő bírósági tanács elé valóban jogvita kerüljön, olyan jogvita, amelyben nem pertechnikai jellegű, nem sablonos intézkedésekről van szó, amely a szó szoros értelmében ítélkezést igényel, a népi ülnökök figyelmét a jogvita anyaga felé irányítja, s aktivitásukat kibontakoztatja.

A felvetett gondolatok megvalósítása nézetünk szerint hatékonyabbá tenné a népi ülnökök részvételét a polgári ügyekben. A népi ülnökök is végezhetnének egyes előkészítő cselekményeket (pl. valamely szervnél, állami vállalatnál, társadalmi szervezetnél való tudakozódást).

A népi ülnökök rendelkezésére kell bocsátani az előkészítés eredményeképpen szerzett anyagot. Annak tanulmányozása alapján a népi ülnökök tudatában filmkockaszerűen kialakul élettapasztalataikra figyelemmel a perbeli vita megoldási lehetősége, és a tárgyaláson fokozott figyelemmel igyekeznek e filmkocka elemeit megerősíteni vagy az esetleg hiányzókat pótolni. A tárgyalás előkészítése egyben a bíró felkészülése a tárgyalásra, bíró alatt értve természetesen a hivatásos bírót és a népi ülnököt egyaránt. A felkészülés pedig minden tevékenységet hatékonyabbá, eredményesebbé tesz.

A javasolt módosítás megvalósítása ugyanakkor egyszerűbbé tenné a polgári eljárást, mert a tárgyalásra kerülő anyagot a tanács elnöke vagy más hivatásos bíró megfelelően megszűrné, s biztosítaná a tárgyalás egyenletesebb lefolyását, elejét véve ezáltal a jelenleg olykor többszöri tárgyaláselhalasztásnak. Az eljárás meggyorsításának is egyik eszköze lenne tehát.

Külön elemzést kíván a népi ülnöki részvétel a polgári peres eljárás fellebbezési szakában, továbbá a nemperes és a végrehajtási eljárásban. Ez azonban már meghaladja e cikk kereteit.

Révai Tibor

Az ENSZ közgyűlési határozatainak jogi természete

A nemzetközi jog tudományában és gyakorlatában egyre gyakrabban merül fel a probléma, vajon lehet-e az Egyesült Nemzetek Szervezete közgyűlési határozatainak valamiféle jogi hatályt tulajdonítani, ehhez képest lehet-e a közgyűlési határozatokra, mint olyan kötelező magatartási szabályokra hivatkozni, melyekkel való szembehelyezkedés bizonyos szankciókat is von maga után? A kérdés felvetődése természetes, hiszen az ENSZ az összes eddig létezett nemzetközi szervezetek közül a legtekintélyesebb és legnagyobb súllyal bíró nemzetközi szervezet, melynek ugyan ma sem tagjai a Föld összes államai, de közgyűlésén képviselve van úgy a szocialista, mint a kapitalista, továbbá az el nem kötelezett országok túlnyomó többsége, határozatainak jelentősége tehát már ebből az okból is túlnő minden korábbi nemzetközi szervezet határozatainak jelentőségén, és ennek a körülménynek egyszerű tagadása egyértelmű lenne a haladással való szembehelyezkedéssel, a visszahúzó törekvések támogatásával.

Ez az utóbbi megállapítás azonban még egyáltalában nem oldja meg a problémát. Azzal, hogy elismerjük az ENSZ egyes iránymutató határozatainak — mint pl. az emberi jogokról szóló 217 (III.), a gyarmati rendszer felszámolására vonatkozó 1514 (XV.) vagy a világűrtevékenységet tárgyazó 1721 (XVI.) sz. határozatok — *erkölcsi* jelentőségét, még nem adtunk választ arra a kérdésre, van-e valamiféle *jogi* erejük. Erre az utóbbi kérdésre csupán alapos jogi elemzés útján lehet megfelelő feleletet keresni, és erre a jogi elemzésre annál is inkább szükség van, mert hiszen itt nem akármilyen csekély érdekességű kérdéssel, hanem a modern nemzetközi jogfejlődés egyik döntő problémájával állunk szemben.

I.

A részletesebb vizsgálatnál az ENSZ jellegéből és természetesen Alapokmányának rendelkezéseiből kell kiindulnunk. Az ENSZ tudvalevően nem államok feletti szervezet és nem is szuperállam, közgyűlése pedig már csak azért sem lehet világparlament vagy univerzális törvényeket hozó testület, mert máig sincs benne képviselve a Föld minden állama. Az ENSZ elsősorban a nemzetközi béke és biztonság megóvására alakult, preambuluma elsőnek említi a jövő nemzedéknek a háború borzalmaitól való megmentésére irányuló elhatározást, 1. cikkének 1. pontja pedig elsődleges célként a nemzetközi béke és biztonság fenntartását, evégből hathatós együttes intézkedések megtételét a békét fenyegető cselekmények megelőzésére és megszüntetésére, a támadó cselekményeknek vagy a béke más módon történő megbontásának elnyomására. Ám még a nemzetközi béke és biztonság megóvását illetően is az Alapokmány értelmében az ENSZ szervei közül csak a Biztonsági Tanácsnak van monopol-hatásköre: a 24. cikk 1. pontja szerint a tagok a nemzetközi béke és biztonság fenntartásáért a fő felelősséget a Biztonsági Tanácsra ruházták és elismerték, hogy e vonatkozásban az ő nevükben jár el, a 25. cikkben pedig megegyeztek abban, hogy a Biztonsági Tanács határozatait elfogadják és végrehajtják. Az Alapokmány 2. cikk 6. pontja értelmében ugyan a Szervezet azt is biztosítja, hogy amennyiben a nemzetközi béke és biztonság fenntartása érdekében szükséges, azok az államok is, melyek az Egyesült Nemzeteknek nem tagjai, a 2. cikkben foglalt elveknek megfelelően — tehát az erőszakkal való fenyegetéstől és erőszak alkalmazásától való tartózkodás jegyében — járjanak el, de ez az ENSZ tagállamain túlsugárzó feladat egyrészt szorosan csak a nemzetközi béke és biztonság fenntartására vonatkozik, másrészt ha ebben a körben cselekvésre is van szükség, ezt a 11. cikk 2. pontjának utolsó mondata értelmében ismét kizárólag a Biztonsági Tanács teheti meg.

Az ENSZ esetében lényegileg tehát az történt, hogy ami az erőszak gyakorlására vonatkozó és régebben az államokat korlátozás nélkül, majd a Nemzetek Szövetsége idejében annak tagjait az Egyezségokmány szerinti bizonyos korlátozásokkal megillető jogot illeti, *ebben a vonatkozásban* az ENSZ-tagállamok önként korlátozták szuverénitásukat és ezt a jogukat — az önvédelem jogának kivételével — átruházták egy meghatározott szervre, a Biztonsági Tanácsra, mely ezt a funkcióját az Alapokmány 39. cikke által megjelölt esetekben a 41. vagy 42. cikk szerinti kollektív kényszerítő akciók elrendelése útján gyakorolhatja. *Más tekintetben* viszont — s így a nemzetközi jogszabályalkotás terén sem — a tagállamok nem korlátozták szuverénitásukat és nem is ruházták azt át a Szervezetre, sőt az Alapokmány 2. cikk 1. pontjában kifejezetten kiemelték valamennyi tag szuverén egyenlőségének elvét, ugyanazon cikk 7. pontjában pedig egyenesen kizárták a Szervezet beavatkozási jogát olyan ügyekbe, melyek lényegileg valamely állam belső joghatósági körébe tartoznak.

Az ENSZ másik legfőbb szervét, a Közgyűlést úgy a nemzetközi béke és biztonság fenntartását illetően, mint egyéb vonatkozásokban is az Alapokmány szerint csupán ajánlási jog illeti meg és szervezeti kérdések kivételével (költségvetés, tagfelvétel, kizárás, választások) más kérdésekben kötelező döntéseket nem hozhat. A 11. cik 1. pontja szerint „megvizsgálhatja a nemzetközi béke és biztonság fenntartására irányuló együttműködés általános elveit", és ilyen elvek tekintetében ajánlásokat tehet a Szervezet tagjainak vagy a Biztonsági Tanácsnak. A 14. cikk értelmében — a Biztonsági Ta-

nács jogkörének érintetlenül hagyása mellett — megfelelő intézkedéseket ajánlhat minden olyan helyzet békés rendezése érdekében, mely a nemzetek általános jólétének vagy a közöttük fennálló baráti kapcsolatoknak gyengítésére vezethet. Igaz ugyan, hogy más cikkek *kiterjedésben* szélesebb hatáskört biztosítanak a Közgyűlésnek, mint a Biztonsági Tanácsnak, de *hatóerőben* semmivel se többet, mint a már említett cikkek. A 10. cikk szerint a Közgyűlés az Alapokmányban meghatározott célok körébe tartozó *minden* kérdést vagy ügyet megvitathat, de ilyen kérdésekben vagy ügyekben is csak ajánlásokat tehet. A 13. cikk 1. pontja értelmében tanulmányozást kezdeményezhet a nemzetközi együttműködés politikai téren való előmozdítására, valamint a nemzetközi jog fejlődésének és kodifikálásának támogatására is, de e vonatkozásokban is csak ajánlásokig mehet.

Az Alapokmány részletekbe menő, tételes vizsgálata tehát első pillantásra mindenképpen ellentmond annak a feltevésnek, mintha a Közgyűlés bármilyen tárgykörben hozott bármilyen határozata akár csak a tagállamokra nézve is kötelező magatartási normákat állapíthatna meg. Az Alapokmány megalkotása óta azonban immár tizenkilenc év telt el, s így a végleges ítéletkialakítás előtt megfelelő elemzés alá kell vonnunk e közel két évtized tényleges gyakorlatát is.

II.

Mint tudjuk, a Biztonsági Tanács érdemi határozatainak érvényes létrejöttéhez a 27. cikk 3. pontja értelmében olyan hét igenlő szavazat szükséges, mely magában foglalja az összes állandó tagok — Szovjetunió, USA, Nagy-Britannia, Franciaország, Kína — egybevágó szavazatait is. A nagyhatalmak egyetértésének a hidegháború folytán történt megrendülése és a Biztonsági Tanácsban így ismételten előállt határozatképtelenség az V. Közgyűlésen arra indították a vezető kapitalista államokat, hogy az akkoriban még rendelkezésükre álló szavazógépezet segítségével 1950. november 3-án „Uniting for Peace" („Egyesülés a békéért") cím alatt elfogadtassák a 377 (V.) közgyűlési határozatot, és ezzel megkíséreljék a Biztonsági Tanács monopol-jogkörének átruházását a Közgyűlésre, ill. a Közgyűlés $^2/_3$ többségére. A határozat szerint: „ha a Biztonsági Tanács állandó tagjai egyhangúságának hiánya miatt nem gyakorolja a nemzetközi béke és biztonság fenntartásával vagy bármely más olyan esettel kapcsolatos elsődleges felelősségét, mely a béke elleni fenyegetésnek, a béke megszegésének vagy agressziós cselekménynek tűnik", a Közgyűlésnek kell azonnal megvizsgálnia az ügyet azzal a céllal, hogy megfelelő ajánlásokat tegyen a tagoknak kollektív rendszabályokra, beleértve a béke megszegése vagy agressziós cselekmény esetén fegyveres erő használatát is, ha ez szükséges a nemzetközi béke és biztonság fenntartása vagy helyreállítása érdekében. Ha a Közgyűlés éppen nem ülésezik, az erre vonatkozó kérés előterjesztésétől 24 órán belül sürgős rendkívüli ülésszakra kell összehívni, még pedig akár a Biztonsági Tanács *bármely* hét tagjának, akár az ENSZ-tagállamok egyszerű többségének kérésére.[1]

Ez a határozat a maga idejében — kezdeményezőinek törekvése szerint is — a Biztonsági Tanácsnak a nemzetközi béke és biztonság fenntartásával kapcsolatos kizáró hatásköre csorbítását, valamint a Szovjetuniónak az ekkor még engedelmesen működő és $^2/_3$ többséget kitevő szavazógépezet segítségével a legfontosabb érdemi döntésekből való kikapcsolását célozta. Ám az idők, a politikai körülmények és az erőviszonyok a későbbi évek során igen jelentős módon megváltoztak. E változások következményeként az eredetileg tisztán nyugati érdekeket szolgáló 377 (V.) sz. határozat hatásában visszájára fordult, és egyre gyakrabban történt meg, hogy imperialista békebontások vagy beavatkozások ügye éppen a Szovjetunió kezdeményezésére vagy legalábbis hozzájárulásával került az imperialista ellenszavazatok folytán érdemben határozni nem tudó Biztonsági Tanácstól a nemzetközi közvélemény szélesebb fórumát jelentő Közgyűléshez.

Ez játszódott le az 1956. évi emlékezetes szuezi agresszió esetében is. A Biztonsági Tanács október 30-i ülésén a Szovjetuniónak az a javaslata, mely fel kívánta hívni Izraelt csapatainak azonnali visszavonására és Izraelt meg Egyiptomot azonnali tűzszünet elrendelésére, továbbá az Egyesült Államoknak az a javaslata, mely szintén fel kívánta szólítani Izraelt csapatainak visszavonására, és az összes tagállamokat az erőszakkal való fenyegetéstől, valamint az erőszak gyakorlásától tartózkodásra ebben az övezetben, két állandó tag — Nagy-Britannia és Franciaország — ellenszavazata folytán egyaránt nem válhatott határozattá.[2] Ezek után Jugoszlávia indítványozta az ügynek a Közgyűlés elé vitelét, ezt az indítványt a Szovjetunió is támogatta, és így jött létre 1956. október 31-én 7 igenlő szavazattal 2 ellenében, 2 tartózkodás mellett a Biztonsági Tanács következő határozata, melynél — eljárási kérdésről lévén szó — az Alapokmány 27. cikkének 2. pontja értelmében nem volt szükség az *összes* állandó tagok igenlő szavazatára: „A Biztonsági Tanács ..... figyelembe véve, hogy állandó tagjai egyhangúságának hiánya megakadályozta a nemzetközi béke és biztonság fenntartására vonatkozó elsődleges felelősségének gyakorlásában ..... elhatározza a 377 (V.) sz. közgyűlési határozat értelmében a Közgyűlés rendkívüli ülésszakának sürgős összehívását, hogy az megfelelő ajánlásokat tegyen."[3] Ilyen előzmények után került sor a Közgyűlés rendkí-

[1] Vö. „Yearbook of the United Nations", 1950. — 193—194. old.
[2] Doc. S/3710. és S/3717.
[3] Doc. S/3721.

vüli ülésszakán 1956. november 2-án az összes szocialista tagok pozitív szavazatával — egyébként 64 : 5 : 6 arányban — elfogadott 997 (ES-I) sz. határozatra, mely sürgette, hogy a szuezi övezetben ellenségeskedésbe bonyolódott összes felek egyezzenek meg azonnali tűzszünetben, és azonnal vonják vissza csapataikat a fegyverszüneti vonalak mögé. A Közgyűlés később megismételte ezt a felhívást 1956. november 4-én az összes szocialista tagállamok igenlő szavazata mellett 59 : 5 : 12 arányban meghozott 999 (ES-I) sz. határozatával, és mint tudjuk, nem eredménytelenül.[4]

1958. május 22-én újabb veszélyes nemzetközi feszültség keletkezett: Libanon a Biztonsági Tanácshoz fordult azzal a panasszal, hogy az Egyesült Arab Köztársaság beavatkozik Libanon belügyeibe. A Biztonsági Tanács megfigyelő csoport kiküldését határozta el, eközben azonban az USA az akkori libanoni kormány kérésére és az Alapokmánynak az önvédelemről szóló 51. cikkére történt alaptalan hivatkozással csapatokat szállított Libanonba. 1958. július 17-én Jordánia is hasonló tartalmú panaszt tett az EAK ellen, erre hivatkozással Jordániába viszont angol csapatok mentek. A Biztonsági Tanács 1958. július 17-i ülésén úgy határozott, hogy most már a libanoni és jordániai panaszt együttesen tárgyalja. Az állandó tagok egyhangúságának hiánya folytán azonban érdemi döntés nem jöhetett létre, és ezúttal maga a Szovjetunió tett javaslatot arra, hogy a Biztonsági Tanács határozza el a Közgyűlés rendkívüli ülésszakának összehívását.[5] 1958. augusztus 7-én a Biztonsági Tanács el is határozta az összehívást, állandó tagjai egyhangúságának hiányára való hivatkozással, de ezúttal a 377 (V.) sz. közgyűlési határozat kifejezett megemlítése nélkül.[6] Az így összehívott Közgyűlés többnapos tanácskozás után 1958. augusztus 21-én 1237 (ES-III.) sz. alatt végül is egyhangú határozatot hozott, melyben *1.* üdvözölte az arab államok által adott újabb biztosítékokat, hogy az Arab Liga Paktumának 8. cikke értelmében annak minden tagja tiszteletben fogja tartani a többi tagállamban létező kormányrendszert, ezt a kérdést az illető állam kizárólagos belső ügyének tekinti, és tartózkodni fog minden olyan akciótól, mely más tagállam kormányrendszerének megváltoztatására irányul; *2.* felhívta az ENSZ összes tagállamait, cselekedjenek az egymás területi épségének és szuverénitásának kölcsönös tiszteletbentartására, az agresszió mellőzésére és egymás belügyeibe való be nem avatkozásra vonatkozó elveknek megfelelően.[7] Mint tudjuk, e határozatot követő időszakban az USA csapatait Libanonból visszavonták, és időközben ott olyan más kormányrendszer jutott uralomra, mely egyáltalában nem kért a külföldi beavatkozásból.

A mindenki számára ma is emlékezetes kongói ügyben 1960. folyamán, éspedig július 14-én, július 22-én, valamint augusztus 9-én a Biztonsági Tanács három határozatot hozott.[8] Bár ezek a határozatok kifejezetten érdemi döntések voltak, végrehajtásuk kétértelműsége 1960. szeptember 16-án mégis arra késztette a Biztonsági Tanácsot, hogy az ügyet a Közgyűlés elé is terjessze. Így jött létre 1960. szeptember 20-án a Közgyűlés rendkívüli ülésszakának 70 : 0 : 11 arányban elfogadott 1474 (ES-IV.) sz. határozata, mely annak kimondása mellett, hogy támogatja a Biztonsági Tanács előző döntéseit, kérte: *a)* minden állam tartózkodjék olyan akcióktól, melyek megakadályozhatnák a törvényesség és rend helyreállítását, valamint a Kongói Köztársaság kormánya joghatóságának gyakorlását, továbbá olyan akcióktól, melyek aláásnák a Kongói Köztársaság egységét, területi épségét és függetlenségét; *b)* minden tagállam fogadja el és hajtsa végre az Alapokmány 25. és 49. cikkének megfelelően a Biztonsági Tanács határozatait; *c)* tartózkodjék fegyverek, egyéb hadianyagok, katonai személyzet vagy egyéb katonai célokat szolgáló segítség Kongóba való közvetlen vagy közvetett küldésétől.[9] S miután a Biztonsági Tanács 1961. február 21-i határozatával ismételten hiába rendelte el mindazon idegen katonai személyek, valamint politikai tanácsadók haladéktalan kivonását Kongóból, akik nem tartoznak az ENSZ ottani parancsnoksága alá, a Közgyűlés 1961. április 15-i rendes ülésén 61 : 5 : 33 szavazatarányban hozott 1599 (XV.) sz. határozatában most már szükségesnek látta Belgium kifejezett megbélyegzését: felhívta, ismerje fel az ENSZ tagságából folyó felelősségét és alkalmazkodjék a Biztonsági Tanács, valamint a Közgyűlés ismételt határozataihoz.[10]

Az ENSZ közel két évtizedes gyakorlatának áttekintése tehát azt a látszatot kelti, mintha bizonyos súlypont-eltolódás következett volna be — még a nemzetközi béke és biztonság megóvásával kapcsolatos kérdések megtárgyalásánál is — a Biztonsági Tanácstól a Közgyűlés felé. Ha azonban így lenne, akkor is csak *politikai* súlypont-eltolódásról lehet szó, mert *jogi* szempontból semmiféle hatáskör-átruházás nem történhetett: az Alapokmány tételes rendelkezésein kívül maga a sokszor hivatkozott 377 (V.) sz. közgyűlési határozat is csupán ajánlási jogot biztosított a Közgyűlésnek, és az ennek alapján hozott későbbi közgyűlési rezolúciók is csupán ajánlásokat tartalmaztak, melyeknek ugyan megvan a maguk politikai jelentősége, de jogilag kötelező erejükhöz hiányzik minden tételes alap. Ehhez képest kollektív intézkedések foganatosí-

[4] Vö. „Yearbook of the United Nations", 1956. — 34—35. old.

[5] Doc. S/4057.

[6] Doc. S/4083.

[7] Vö. „Yearbook of the United Nations", 1958. — 50—51. old.

[8] Vö. Herczeg István: „Az ENSZ kongói akciója." — Magyar Jog. 1961. évi 9. sz.

[9] Vö. „Yearbook of the United Nations." 1960. — 100. old.

[10] Vö. I. h. 1960 .— 106. old.

tását ma is — változatlanul — csupán a Biztonsági Tanács, az Alapokmányban előírt eljárás útján rendelheti el.

III.

Mindezideig azonban a Közgyűlésnek csak azokat a határozatait vizsgáltuk meg, melyek a nemzetközi béke és biztonság fenntartásával kapcsolatos egyes eseti intézkedéseket igénylő *konkrét* ügyekben születtek. Következő kérdésként az vetődik fel, vajon a Közgyűlésnek olyan határozatai, melyek nem egy konkrét kérdésre vagy vitára vonatkoznak, hanem az államok számára a jövőre nézve valamilyen általános magatartásra állítanak fel zsinórmértéket, és ezzel a nemzetközi jog fejlesztését kívánják szolgálni, — mint a bevezetőben már példaként említett Emberi Jogok Egyetemes Deklarációja, a gyarmati rendszer teljes felszámolása, a világűrtevékenység jogi szabályozása stb. —, szintén csupán ajánlásoknak vagy új jogi normáknak tekintendők-e?

Ebben a kérdésben a felfogások igen szerteágazók. A magyar szerzők közül Búza László éppen azokat a szabályokat, melyek az államok jövőbeli magatartásának bizonyos általános elveit formulázzák, „programjellegű normáknak" nevezi.[11] Véleménye szerint az ilyen programjellegű normák alanyi jogot nem statuálnak, és nemzetközi jogi eljárás útján kikényszeríthető kötelezettséget nem állapítanak meg. „Az államok ezeket az elveket, mint olyanokat ismerik el, melyeket eljárásukban figyelembe vesznek, erre kötelezettséget is vállalnak... A programjellegű normákban jogilag kötelező ígéret van... Olyan kérdésekre vonatkoznak, melyeknél a jogi szabályozás szüksége jelentkezik anélkül, hogy máris konkrét jogi kötelezettséget statuáló jogszabályok volnának alkothatók... E normáknál a jogalkotás kezdeti állapotban van... Az államnak a programjellegű normákban helyesnek elismert magatartása később vagy megfelelő egyezmény kötéséhez vezet, vagy az államok következetes eljárása útján nemzetközi szokásjogot hoz létre."[12] Búza László szerint vannak deklarációk, melyek egész kiterjedésükben programjellegű normákat tartalmaznak — ilyen pl. az 1948. december 10-én született Emberi Jogok Egyetemes Deklarációja —, de ami általában az ENSZ Közgyűlésének határozatait illeti, ezekre vonatkozóan határozottan azt az álláspontot képviseli, hogy „a programjellegű normák megjelenési formáiként nem tekinthetők", majd tovább: „A Közgyűlésnek jogalkotó hatalma nincs."[13]

Ezzel ellentétes álláspontot foglal el Hajdú Gyula. A leszerelésre vonatkozó 41 (I.) és 1378 (XIV.) közgyűlési határozatok, valamint az Alapokmány elemzése után megállapítja: „azzal, hogy az ENSZ Közgyűlése a Szervezet céljainak, elveinek és Alapokmánya rendelkezéseinek megfelelően elhatározta az általános és teljes leszerelés elvének elfogadását és ilyen értelmű ajánlásokat tett a tagoknak és a Biztonsági Tanácsnak, ezzel az általános és teljes leszerelés elvének követése *az államok jogi kötelezettségévé vált.*"[14] Bokorné Szegő Hanna viszont még az Emberi Jogok Egyetemes Deklarációjával kapcsolatban is azt a nézetét fejti ki, hogy az államok számára jogi kötelezettséget csak annyiban jelent, amennyiben rendszeres, súlyos megsértése már a nemzetközi béke és biztonság fenntartását is veszélyezteti.[15]

Egyfelől a szovjet, másfelől a burzsoá jogi irodalomban jelentkező eltérő felfogásokra gazdag anyaggal mutat rá Tunkin.[16] Idézi Korovint, aki 1957-ben ezt írta: „Bizonyos mértékben a nemzetközi jog forrásainak lehet tekinteni a nemzetközi szervek és a nemzetközi szervezetek határozatait, ha nemzetközi elismerést nyertek." Némileg más álláspontra helyezkedett Kozsevnyikov: „A Közgyűlés határozatai általában csak ajánlás jellegűek .... azonban .... az ENSZ e szervének egyhangúlag hozott határozatai kiléphnek az egyszerű ajánlások keretei közül, és jogilag kötelező erőre tesznek szert."[17] A nyugati szerzők közül Lauterpacht szerint az ENSZ közgyűlési határozatai „jóllehet megfelelő körülmények között a tagállamok számára jogalapot jelentenek az esetben, ha egyénileg vagy kollektíve az ajánlásokkal összhangban szándékoznak eljárni, de nem teremtenek végrehajtásukra vonatkozó jogi kötelezettséget". Más angolszász jogászok viszont — így pl. Johnson és Sloan — a közgyűlési határozatoknak jogilag kötelező erőt tulajdonítanak.[18]

Maga Tunkin a nemzetközi jogalkotás módjainak és folyamatának igen mélyreható elemzése, továbbá az Alapokmány előkészítő munkálatainak vizsgálata után arra a megállapításra jut, hogy megkülönböztetést kell tenni ajánlás és jogilag kötelező határozat között: az előbbi óhajt fejez ki, az utóbbi jogi kötelezettséget létesít. „A Közgyűlés határozatai azoknak az államoknak egybehangzó akaratát fejezik ki, melyek a szóbanforgó határozatot megszavazták, de ez az akarat-megegyezés általában nem arra irányul, hogy az ilyen határozatban foglalt rendelkezéseket nemzetközi jogszabályként ismerjék el. Külön kell szólni azonban az ENSZ Közgyűlésének azokról a határozatairól, melyek az ENSZ Alap-

[11] Buza László: „A törvényesség és az igazságosság elve a nemzetközi jogban." — Acta Universitatis Szegediensis, Tomus III. Fasc. I. — Szeged, 1957. — 19. old.

[12] Uo.

[13] I. m. 20. old.

[14] Hajdú Gyula: „A leszerelés." — Budapest, 1961. — 210. old.

[15] Vö. Bokorné Szegő Hanna: „Az emberi jogok kérdése és a nemzetközi jog." (Kiadás alatt.)

[16] G. I. Tunkin: „A nemzetközi jog elméletének kérdései". Budapest, 1963.

[17] I. m. 125. old.

[18] I. m. 127—129. old.

okmányának értelmezésére vonatkoznak." A San Francisco-i konferencia IV. bizottsága 2. albizottságának jelentése megállapította, hogy ha az ENSZ Alapokmányának az ENSZ egyik vagy másik szerve által adott értelmezése általános elfogadásra talál, akkor az kötelező erőre tesz szert. „Ezért mondhatjuk azt, hogy a Közgyűlésnek azok az egyhangúlag elfogadott határozatai, melyek az ENSZ Alapokmánya egyik vagy másik rendelkezésére vonatkoznak, jogilag kötelezőek az ENSZ tagállamaira."[19] Összefoglalásul Tunkin kifejti: „Ami a Közgyűlés által elfogadott ajánlás-határozatokat illeti, az ENSZ Alapokmánya keretében, az ilyen határozatok óhajtásoknak bizonyulnak és .... nem rónak az ENSZ tagállamaira jogi kötelezettségeket, kivéve az ENSZ Alapokmánya rendelkezéseinek értelmezésére vonatkozó, egyhangúlag hozott határozatokat. Az ENSZ Közgyűlésének határozatai azonban .... bizonyos fokig közrejátszanak a nemzetközi jogi szabályok szokásjogi úton való kialakulásának folyamatában. A nemzetközi szervezetek ajánlás-határozatai — mindenekelőtt az ENSZ Közgyűlésének azok a határozatai, melyeket az Alapokmánnyal összhangban fogadtak el, és amelyekre mindkét rendszer államai leadták szavazatukat (ez nagyon fontos, hiszen az általános nemzetközi jog szabályainak kialakulásáról van szó) — jelentős szerepet töltenek be a nemzetközi jog szokásjogi szabályainak kialakulási folyamatában. Az ENSZ Közgyűlésének határozataiban bizonyos szabályok, az államok magatartásának normái nyernek megszövegezést. Ezek még nem szabályai a nemzetközi jognak, de azokká változnak ugyanazon az úton, melyen a nemzetközi jog szokásjogi szabályai alakulnak ki."[20] Nem mellőzhetjük azt az észrevételt, hogy Tunkin itt idézett utolsó mondata és Búza Lászlónak a programjellegű normákra vonatkozó felfogása között igen sok hasonlóságot lehet felfedezni, mégis azzal a jelentős különbséggel, hogy — mint láttuk — Búza a Közgyűlés határozatait általában nem tekintette még programjellegű normáknak sem.

Brierly azonban éppen az ilyen jellegű normákkal kapcsolatban állapította meg: „Az autoritatív törvényhozó gépezet hiányának természetes következménye, hogy a nemzetközi jog számos elve, sőt az elfogadott elvek részletes alkalmazási köre is bizonytalan ... Ám semmilyen jognak sem sajátossága, hogy matematikailag biztos megoldásokról gondoskodjék a felmerülő problémákra; a bizonytalanságot a jogból nem lehet kiküszöbölni mindaddig, míg a tények kapcsolódása végtelenül változatos marad. Bár ebben a vonatkozásban fontos különbség van a nemzetközi jog és a belső jog között, de ez csak fokozatbeli és nem minőségi különbség."[21]

A Brierly által igazolni megkísérelt bizonytalanságba azonban éppen a modern nemzetközi jogfejlődés számára annyira döntő kérdésben, mint az ENSZ normatív határozatainak jogi természete, nézetünk szerint belenyugodni nem lehet, ezért folytatnunk kell a vizsgálódást mindaddig, míg ebben a vonatkozásban pontosan meghatározott, kellő jogi megalapozással alátámasztott eredményekre nem juthatunk.

IV.

E további vizsgálódásnál semmiesetre sem hagyhatjuk figyelmem kívül azt a tényt, hogy a nemzetközi jog általánosan elismert forrása csupán a nemzetközi szerződés és a szokás, mint az államok akaratmegegyezésének két formája. Ha tehát az ENSZ normatív közgyűlési határozatainak általánosan kötelező jogi erejét kutatjuk, akkor egyedül és kizárólag azt vehetjük szemügyre, mennyiben vonhatók az említett jellegű közgyűlési határozatok akár a szerződés, akár a szokás fogalmi körébe. Minthogy úgy a szerződés, mint a szokás államközi akaratmegegyezés, természetes, hogy kötelező erejük nem terjedhet ki azokra az államokra, melyek bár az akaratmegegyezés időszakában a nemzetközi közösség tagjaiként már léteztek, a megegyezésben mégsem vettek részt, ahhoz sem kifejezetten, sem hallgatólag nem járultak hozzá. Ebből pedig okszerűen következik problémakörünk első szűkítése: *az ENSZ normatív közgyűlési határozatai nem lehetnek kötelezők a nem-tagokra, melyek azok meghozatalában egyáltalában nem vettek részt, s ehhez képest azok nem is lehetnek általános nemzetközi jogszabályok,* ilyenekké legfeljebb későbbi általános gyakorlatbavétel útján válhatnak.

Ám még mindig fennáll a kérdés abban a vonatkozásban, hogy a normatív közgyűlési határozatok kötelezőek-e a tagokra annak ellenére, hogy csupán ajánlást fejeznek ki? Az ezzel kapcsolatos feleletnél viszont nem mellőzhetjük azt a szempontot, hogy az államok akaratának nem csupán egybehangzónak kell lennie a magatartási szabálynak jogi normaként való elfogadása tekintetében, hanem ezek az akaratok kölcsönösen fel is tételezik egymást olyan értelemben, hogy az egyiknek az akarata csak azzal a feltétellel irányul normaalkotásra, ha a többinek az akarata is ugyanerre irányul.[22] Fordítsuk le ezt a merőben elméleti megállapítást a nemzetközi szerződések tényleges gyakorlatának nyelvére: e gyakorlat szerint—melyet a Nemzetközi Bíróság 1951. május 28-i tanácsadó-véleménye is támogat —, ha egy többoldalú nemzetközi egyezmény több aláírója közül akár az aláírás, akár a ratifikálás alkalmával A vagy B állam fenntartással él, akkor a többiek mindegyike szuverénül dönthet abban a tekintetben, hogy A vagy B államot fenntartása ellenére egyáltalában hajlandó-e az

[19] I. m. 130. old.
[20] I. m. 134. old.
[21] J. L. Brierly: „The Law of Nations". — VI. kiadás, Oxford, 1963. — 76. old.
[22] Vö. Tunkin i. m. 167. old.

egyezmény részesének tekinteni.[23] A többi állam akarata tehát azzal a feltétellel irányult normaalkotásra — ez esetben A-ra és B-re kiterjedően —, ha A és B fenntartás nélkül ugyanazt a normát kívánja létrehozni. Ebből pedig a mi tárgyunkkal kapcsolatban az a következtetés származik: ha egy közgyűlési határozathoz igenlő szavazattal történő hozzájárulást egyáltalában normaalkotási szándéknak tekinthetjük, akkor is jelentősége van annak a kérdésnek, hogy a határozat végül is csupán szótöbbséggel vagy egyhangúan jött-e létre. S itt érkezünk el problémakörünk második szűkítéséhez: *még a tagállamokra is legfeljebb csak az olyan normatív közgyűlési határozatok lehetnek jogilag kötelezők, melyek egyhangúan jöttek létre;* a szótöbbséges közgyűlési határozatok ui. már eleve nem lehetnek kötelezők az ellene szavazókra ellenszavazatuk folytán, a többiekre pedig annak folytán, mert igenlő szavazatukat abban a feltevésben adták le, hogy az összes tagokra kötelező normatív határozat fog születni.

Mindeddig azonban csak eljárási szempontból, a határozat létrejöttének *módja* szemszögéből vizsgáltuk a problémát és szűkítettük a kört; szükséges viszont érdemi szempontból annak felderítése is, hogy egyáltalában milyen *tárgykörben* születhetnek normatív közgyűlési határozatok. Tunkin már ismertetett meggyőző érvelése alapján elfogadhatjuk, hogy az ENSZ tagállamaira nézve kötelezők az olyan egyhangú közgyűlési határozatok, melyek az Alapokmány egyik vagy másik rendelkezésének értelmezésére vonatkoznak. Úgy véljük azonban, hogy ennél a pontnál nem lehet megállni. Maga Tunkin is érzi, hogy bizonyos határozatok esetében tovább kell menni, és a következőket írja: „Az ENSZ Közgyűlésének ama határozatai közül, melyek az ENSZ alapelveit értelmezik, továbbá megerősítik, konkretizálják, értelmezik, továbbfejlesztik a nemzetközi jog *más* hatályos elveit és szabályait, példaként hivatkozhatunk a Közgyűlésnek arra a határozatára, mely a függetlenség megadásáról szól a gyarmati országok és népek számára (1960. december 14-i határozat). E határozat mellett 89 állam szavazott, 9 állam — lényegében csak a gyarmattartó hatalmak — tartózkodott a szavazástól, és egyetlen állam sem szavazott ellene. Ez a történeti nevezetességű deklaráció a népek akaratát fejezi ki és ez a körülmény különleges erőt biztosít számára. Természetes, hogy az ENSZ Közgyűlésének *ilyen határozata jóval több puszta ajánlásnál.*"[24] Léteznek azonban más normatív jellegű közgyűlési határozatok is, melyek a népek akaratát fejezik ki: ilyen pl. — egyes fogyatékosságai ellenére — a már többször említett 217 (III.) sz. határozat az emberi jogokról, továbbá a 110 (II.) sz. határozat a háborús propaganda eltiltásáról, az 1378 (XIV.) sz. határozat az általános és teljes leszerelésről, az 1721 (XVI.) sz. határozat a világűrtevékenység szabályozásáról, majd az 1963. december 13-i deklaráció a világűrtevékenység jogi alapelveiről. Vajon ezek a szintén egyhangú közgyűlési határozatok is többet jelentenek-e puszta ajánlásoknál, és ha igen, mennyivel jelentenek többet?

Ismét a határozatok *tárgya* szerint kell különbséget tennünk, Az Emberi Jogok Egyetemes Deklarációja az Alapokmány 1. cikk 3. pontjában és a 76. cikk *c)* pontjában foglalt rendelkezésekre figyelemmel lényegében az Alapokmány e rendelkezéseit értelmező határozatnak tekinthető, míg a többi fent felsorolt határozatok egyik része a nemzetközi béke és biztonság megóvásával áll kapcsolatban. Ami viszont a nemzetközi béke és biztonság megóvásával kapcsolatos kérdéseket illeti, éppen e tanulmány I. részében mutattuk ki, hogy az Alapokmány szerinti *intézkedések* megtételére csupán a Biztonsági Tanácsnak van monopol-hatásköre. De vajon nem kell-e újabb megfontolás alá venni ezt a véleményünket, mikor nem konkrét intézkedésről, hanem normatív jellegű, vagyis általános magatartási zsinórmértéket tartalmazó és egyhangúan elfogadott közgyűlési határozatról van szó?

Az Alapokmány 11. cikkének 1. pontja biztosítja a Közgyűlés számára azt a jogot, hogy megvizsgálhatja a nemzetközi béke és biztonság fenntartására irányuló együttműködés *általános elveit.* Ha ebben a tárgykörben *egyhangú* határozat jön létre, akkor nem az „Uniting for Peace" c. határozat szerinti hatáskör-áttolás történik a Biztonsági Tanácstól a Közgyűléshez, mert hiszen a határozat egyhangúságából önként következik, hogy ahhoz igenlő szavazattal kellett hozzájárulnia a Biztonsági Tanács tagjainak, és közöttük összes állandó tagjainak is. Ha ez adott esetben valóban így van — tehát a Közgyűlésen jelen volt és szavazott a Biztonsági Tanács legalább hét tagja s köztük összes állandó tagjai — akkor *ezzel lényegében megvalósult az Alapokmány 27. cikkének 3. pontja által a Biztonsági Tanács határozathozatalára előírt eljárás, s ennek folytán alkalmazhatóvá válik az Alapokmány 25. cikke, melynek értelmében az így érvényesen létrejött határozatot a tagok elfogadják és végrehajtják.* Ez az értelmezés nem sérti az Alapokmányt, hanem egyenesen következik abból, és ha ehhez még hozzáfűzzük azt a döntő fontosságú körülményt, hogy ilyen esetben szükségszerűen olyan határozatról van szó, melyre mindkét fennálló társadalmi rendszer államai leadták szavazatukat,[25] akkor véleményünk sze-

[23] L. bővebben Haraszti György: „A Nemzetközi Bíróság joggyakorlata", Budapest, 1958. — 130—132. old. Bokorné Szegő Hanna: „A nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartások", — Budapest, 1961.

[24] Tunkin i. m. 136—137. old. (a szövegbeli kiemelések tőlem — *H. I.*)

[25] Vö. Tunkin i. m. 135. old.: „...az ENSZ Közgyűlésének azok a határozatai, melyeket egyhangúlag vagy az Alapokmány által előírt többséggel fogadtak el, beleértve mindkét rendszer államait, az e határozatokban deklarált új nemzetközi jogi elvek és szabályok keletkezését, létrehozását jelenthetik."

rint semmiféle lényeges szerepe nincs annak a tisztán formai szempontnak, hogy a határozat nem a Biztonsági Tanács szűkebb, hanem a Közgyűlés tágabb keretében jött létre, sőt az összes tagállamok aktív részvétele alkalmas arra, hogy a határozatnak még vitathatatlanabb súlyt kölcsönözzön.

Mindez azonban csak a nemzetközi béke és biztonság fenntartásával kapcsolatos egyhangú közgyűlési határozatokra vonatkozik, mert az Alapokmány 25. cikke csupán a Biztonsági Tanács ilyen tartalmú határozataira mondja ki az elfogadás és végrehajtás kötelezettségét. A Közgyűlés viszont a 10. cikk értelmében az Alapokmányban meghatározott célok körébe tartozó minden kérdést megvitathat, sőt a 13. cikk 1. pontja szerint ajánlásokat tehet a nemzetközi jog fokozatos fejlődésének és kodifikálásának támogatására is. Hogyan állunk tehát az olyan egyhangú közgyűlési határozatok jogi erejével, melyek nem a nemzetközi béke és biztonság fenntartásával kapcsolatos, hanem egyéb tárgykörben születtek?

Mindenekelőtt nyomatékosan hangsúlyoznunk kell azt a feltételt, hogy még egyhangú közgyűlési határozat esetén is csak akkor lehet bármiféle jogi erőről beszélni, ha az az Alapokmány szerinti feladatkörben jött létre. Az Alapokmány 2. cikkének 7. pontja kifejezetten kizárja az ENSZ jogát arra, hogy olyan ügyekbe avatkozzék, melyek lényegileg valamely állam belső joghatósági körébe tartoznak; így még egyhangúság esetén sem lehet az ilyen tartalmú határozatoknak bármilyen jogi jelentőséget tulajdonítani. Ha azonban az Alapokmány szerinti feladatkörbe tartozó egyhangú határozatról van szó, akkor a tagállamoknak ezzel kapcsolatos magatartási kérdését ismét csak a nemzetközi szerződések létrejöttének analógiájából kiindulva közelíthetjük meg.

Úgy gondoljuk, hogy egy állam hivatalos képviselőjének egy közgyűlési határozathoz igenlő szavazattal történő hozzájárulása egyenértékű egy nemzetközi szerződés tervezetének egy állam meghatalmazottja részéről való aláírásával. Szándékosan beszélünk itt nemzetközi szerződés *tervezetéről:* bizonyos kivételektől eltekintve ui. általában elfogadott tétel a nemzetközi jogban, hogy valamely szerződés az államra nézve nem az aláírás, hanem csak a ratifikálás által válik kötelezővé, tehát tulajdonképpeni szerződéssé. Ezt a tételt mondta ki már az 1878. évi berlini, majd az 1928. évi havannai kongresszus, 1951-ben pedig a Nemzetközi Bíróság egyik ítélete is.[26] Viszont ugyanúgy régebben kialakult elv az is — melyet alátámaszt a görög—török vegyesbíróságnak az ún. Megalidis-ügyben hozott döntése[27] —, hogy az aláírás és a ratifikálás közti időszakban egyik aláíró állam se tanúsíthat olyan magatartást, mely a szerződés későbbi hatályosulását bármely másik aláíró állam részére lehetetlenné tenné. Ha már most alkalmazzuk az előrebocsátott analógiát és a szerződéstervezet aláírását egyhangú közgyűlési határozat esetén leadott igenlő szavazattal helyettesítjük, akkor önként adódik az a következtetés: *a normatív jellegű egyhangú közgyűlési határozathoz a maga képviselőjének szavazatával hozzájáruló állam olyan magatartásra köteles, mely nem teszi lehetetlenné a közgyűlési határozat alapulvételével nemzetközi egyezmény vagy szokásjogi szabály későbbi létrejöttét.* Amíg tehát az Alapokmány értelmezésével, valamint a nemzetközi béke és biztonság fenntartásával kapcsolatos egyhangú közgyűlési határozat esetén az államok bizonyos pozitív magatartási kötelezettsége látszik kirajzolhatónak, addig az Alapokmány szerinti más feladatkörben meghozott határozat esetén csupán negatív kötelezettség: az ellenkező irányú magatartástól való tartózkodás kötelezettsége.[28]

Félreértések elkerülése céljából újból hangsúlyoznunk kell, hogy mindvégig csupán a közgyűlési határozatok, mint uno actu jelenségek jogi természetéről volt szó, és nem foglalkoztunk sem a normaalkotási folyamatban egyébként betöltött szerepükkel, sem pedig azzal az esettel, mikor a közgyűlési határozat olyan deklarációt tartalmaz, melynek magukra nézve kötelező voltát az államok külön kifejezetten is elismerik, mert ez a külön nyilatkozat folytán bír az elismerő államok egymásközti viszonyában quasi nemzetközi egyezmény erejével.

Ennek előrebocsátása után gondolatainkat és következtetéseinket az alábbiakban foglalhatjuk össze: *1.* Önmagában meghozatala tényénél fogva az ENSZ egyetlen normatív közgyűlési határozata sem lehet kötelező a nem-tagokra, és ennek folytán nem is lehet általános nemzetközi jogszabálynak tekinteni. *2.* Ami a normatív közgyűlési határozatoknak a tagállamokkal szemben fennálló kötelező erejét illeti, megkülönböztetést kell tenni egyrészt létrejöttük módja, másrészt tárgykörük szerint. *3.* Szótöbbséggel létrejött normatív jellegű közgyűlési határozatokat kizárólag csak ajánlásoknak lehet tekinteni. *4.* Az olyan egyhangú közgyűlési határozatok, melyek az Alapokmány valamely rendelkezésének értelmezésével vagy a nemzetközi béke és biztonság fenntartásával kapcsolatban mondanak ki bizonyos magatartási normákat, arra kötelezik a tagállamokat, hogy e normáknak megfelelő magatartást tanúsítsanak. *5.* Az olyan egyhangú köz-

[26] L. bővebben Herczeg István: „Vitás kérdések a nemzetközi szerződések problémaköréből." — Jogtudományi Közlöny, 1963. évi 8. sz.

[27] Recueil des décisions des tribunaux arbitraux mixtes, VIII. köt. 390. old.

[28] Pl. a világűrtevékenységre vonatkozó 1721/XVI. sz. közgyűlési határozat kimondta, hogy a világűrt és az égitesteket minden állam szabadon használhatja. Ennek következtében nem köteles ugyan egyetlen állam sem olyan intézkedést tenni, mely a szabad használatot mások számára ténylegesen biztosítja, viszont köteles minden tagállam olyan magatartástól tartózkodni, mely a szabad használat *lehetőségét* is eleve kizárná.

gyűlési határozatok, melyek az Alapokmányban meghatározott más célokkal kapcsolatban mondanak ki bizonyos magatartási normákat, csupán arra kötelezik a tagállamokat, hogy ne tanúsítsanak olyan magatartást, mely e normáknak — akár szerződéses, akár szokásjogi úton — általános nemzetközi jogszabállyá való kifejlődését megakadályozhatná.

Herczeg István

Az iparjogvédelmi ügyekben folytatott magyar bírói gyakorlat nemzetközi magánjogi vonatkozásai*

Az iparjogvédelmi ügyekben folytatott bírói gyakorlat a jognak olyan területe, amelyről a jogász olvasó viszonylag ritkán kap tájékoztatást. Még ritkábban találkozhatunk az ilyen ügyekben követett joggyakorlat nemzetközi magánjogi vonatkozásainak feldolgozásával. Ennek magyarázata egyszerű: a nemzetközi magánjogi vonatkozású bírói határozatok elsősorban a külföldi jogkereső közönség érdeklődésére tartanak számot. Ez az oka annak is, hogy az alábbiakban ismertetendő magyar bírói döntések többsége eddig csak idegen nyelven lett közzétéve.

Úgy véljük azonban, hogy még ha az ismertetés tárgyául választott anyag gyakorlati szempontból csak a jogászok kisebb részének érdeklődésére tarthat is számot, az egyes bírói határozatok alapján felvetődő elméleti kérdések már szélesebb köröket érdekelhetnek. Úgy gondoljuk, hogy az egyes ítéletekben kifejezésre jutó téves felfogások, értelmezések elméleti szempontból való vizsgálata, elemzése és bírálata szélesebb körű érdeklődés felkeltésére alkalmas. A jogtudomány feladata éppen abban áll, hogy elméleti eszközökkel segítse a gyakorlatot, a jogalkalmazás munkáját. Erre pedig a bírói gyakorlat ismertetése kitűnő alkalmat szolgáltat.

Az ismertetendő bírói határozatokat három csoportban tárgyaljuk: háborús intézkedésekkel kapcsolatos határozatok, az Uniós Egyezmény rendelkezéseinek alkalmazásával kapcsolatos határozatok és végül a kötelmi természetű jogviták kapcsán hozott határozatok. Ez utóbbi fejezetben néhány a szerzői jog területére és nem az iparjogvédelem területére tartozó, iparművészeti vonatkozású bírói határozatról is megemlékezünk. Reméljük, hogy az olvasó e kis kitérés miatt elnéző lesz velünk szemben. Az iparjogvédelem és a szerzői jogvédelem szoros rokonságán felül, a jogtárgyak hasonlósága, valamint a felvetődő nemzetközi magánjogi kérdések azonossága indokolja a szerzői jog területére történő rövid „kirándulásunkat".

Háborús intézkedésekkel kapcsolatos határozatok

I.

A második világháborút megelőző időben Magyarországon különösen sok német szabadalmat és védjegyet lajstromoztattak. E német szabadalmak és védjegyek a Potsdami Egyezmény értelmében előbb a Szovjetunió tulajdonába mentek át, majd államközi szerződés alapján a Magyar Államra szálltak.

A német szabadalmak és védjegyek helyzetének rendezését a második világháborút követően több jogszabály és néhány nemzetközi szerződés kívánta előmozdítani. Akad azonban néhány olyan bírói döntés is, amely témánk szempontjából figyelemreméltó. Ilyen az alábbi eset:

1. Az 1947. évi XVIII. törvénnyel becikkelyezett párizsi békeszerződés végrehajtása tárgyában kiadott 8780/1948. (VIII. 24.) Korm. sz. rendelet 9. §-ának (3) bek. szerint az a harmadik személy, aki a békeszerződés hatálya alá eső valamely szabadalom gyakorlatbavételéhez a 20 éves oltalmi idő lejárta után, de e rendelet hatálybalépése előtt hozzáfogott, e gyakorlat folytatására, vagyis a szóbanforgó szabadalom továbbhasználatára jogosult.

Ugyanezen rendelet 9. § (2) bek. szerint a békeszerződés ipari tulajdonjogokra vonatkozó rendelkezései alkalmazása szempontjából az ellenkező bizonyításáig jóhiszeműnek kell tekinteni azt, aki abban az időpontban, amikor valamely találmány gyakorlatbavételéhez hozzáfogott, vagy azt ténylegesen gyakorlatba vette, a találmányhoz fűződő ipari tulajdonjogra magára vonatkozó és harmadik személyek részére is hozzáférhető hivatalos adatokból jogosan azt következtethette, hogy az említett jog érvényét veszítette, és ezért a találmány köztulajdonná vált.

A „Bútorrugóbetétek" elnevezésű szabadalom a második világháború alatt német cég javára volt bejegyezve, s a szabadalom oltalmi ideje 1947. március 1. után járt le. A felperes a 20 éves oltalmi idő eltelte után, de a 8780/1948. (VIII. 24.) Korm. sz. rendelet életbelépése előtt

* A Magyar Jogászszövetség Nemzetközi Magánjogi Szakosztályában 1963. november 8-án tartott előadás.

gyakorlatba vette a szabadalmat. E jogszabály hatálybalépése után a felperes pert indított a bútorrugóbetétekre vonatkozó továbbhasználati jogosultsága megállapítása iránt.

A Legfelsőbb Bíróság a továbbhasználati jogosultság megállapítása iránti keresetet elutasította.

A Legfelsőbb Bíróság álláspontja szerint a szabadalommal védett találmány gyakorlatbavételének időpontjában a felperes nem volt jóhiszemű a szabadalmi védettség megszűnését illetően. A napi sajtóból is közismert Potsdami Egyezmény ugyanis a magyarországi német javak tulajdonjogát a Szovjetunióra ruházta. Így tehát amikor a felperes a szabadalmi lajstrom adatait vizsgálta, szükségszerűen következtetnie kellett volna, arra, hogy a német szabadalom most már oly tulajdonosé, aki hadiállapotban állt Magyarországgal. Felperesnek semmi oka sem lehetett annak feltételezésére, hogy a Szovjetunió az értékes szabadalomról lemondott volna. Kétség esetén azonban a szabadalmi lajstromba bejegyzett magyar használati engedélyeshez, vagy a szabadalom tulajdonosának a lajstromba bejegyzett képviselőjéhez fordulhatott volna. Ezt azonban elmulasztotta. Ezenfelül a felperesnek tudnia kellett azt is, hogy a trianoni békeszerződés ugyancsak meghosszabbította az első világháború által érintett szabadalmak oltalmi idejét és az elmulasztott cselekmények joghatályos teljesítésére póthatáridőket állapított meg. Ezért számolnia kellett volna azzal, hogy a második világháborút követően is történik hasonló jogi rendezés.

Nem vette figyelembe a Legfelsőbb Bíróság a felperesnek azt az érvelését, hogy a szabadalom oltalmi idejének a békeszerződés következtében történő meghosszabbítása a szabadalmi lajstromba nem volt feljegyezve. A felperes rosszhiszeműségét állapította meg végül a Legfelsőbb Bíróság abból a körülményből, hogy a Szabadalmi Bíróság végzésében figyelmeztette felperes megbízottját annak lehetőségére, hogy a háborús évekre tekintettel az oltalmi időt meghosszabbítják. (P. II. 8109/1951.)

A Legfelsőbb Bíróság ítéletének helyessége vitatható. Ha ugyanis a törvényhozó abból indult volna ki, hogy a Potsdami Egyezmény vagyonjogi vonatkozású rendelkezéseiről mindenkinek tudnia kell, a jóhiszeműség jogszabályban történő meghatározását nem is tartotta volna szükségesnek. Ezért a Legfelsőbb Bíróságnak az az álláspontja, amely ezt a vélelmet praesumptio iuris et de jure formájában rögzítette, szerény véleményem szerint nem meggyőző.[1]

2. A Potsdami Egyezmény hatálya alá eső, végső soron a Magyar Állam tulajdonába átment volt német védjegyek tulajdonosai közül többen kísérletet tettek arra, hogy újbóli lajstromozással szerezzék vissza háborús elkobzás alá esett védjegyüket. Nyugatnémet védjegybejelentők az 1959—1962 közötti időben tettek nagyobb számban ilyen kísérleteket.[2] Minthogy az ilyen kísérletek a Magyar Állam érdekeit sértették, az Országos Találmányi Hivatal a nemzetközi szerződések megkerülését célzó és a védjegyjognak kerülő úton való helyreállítására irányuló lajstromozási kérelmeket teljesítette ugyan, de nem a lajstromozást kérő német bejelentő, hanem a Magyar Állam javára. Az ügyek ilyen elintézésénél az Országos Találmányi Hivatal abból indult ki, hogy a hatályos nemzetközi szerződések értelmében e védjegyek tulajdonjoga a Magyar Államot illeti.

Az ilyen tényállású ügyek közül különösen érdekes a „Travis" védjegy esete. Az 1927. évben eredetileg műselyemre lajstromozott német eredetű „Travis" nemzetközi védjegyet ugyanis tulajdonosa az 1961. évben az eredetitől eltérő és egyúttal korszerű árujegyzékkel újralajstromoztatta. Az új védjegy árujegyzékében szereplő áruk többek között: textilrostok, szövetek, különböző ruházati cikkek, cipők, köteles áruk, nemez, fémkábelek stb. (22—26, 6. áruosztályok). A védjegy tulajdonosa ezenfelül a lajstromozási eljárás során árujegyzékét korlátozta és arra hivatkozott, hogy ez a korlátozás élesen elhatárolja a két védjegy áruit és ezáltal a Magyar Állam jogai nem csorbulnak. Nevezetesen a későbbi védjegy árujegyzékét olyan textilárukra és ruházati cikkekre korlátozta, amelyeket ma már műselyemből nem készítenek, továbbá fenntartotta azokat az árunemeket, amelyek műselyemből nem állíthatók elő, pl. cipők, gombok, nemez, fémkábelek stb.

Az Országos Találmányi Hivatal azonban a nyugatnémet eredetű későbbi „Travis" nemzetközi védjegytől megtagadta a magyarországi oltalmat.

A határozat indokolása hivatkozik arra, hogy az 1927. július 25-én lajstromozott német eredetű „Travis" védjegy háborús elkobzás alá esett és a Szovjetunióra, majd utóbb államközi szerződés alapján a Magyar Államra szállt át. E védjegy oltalma a 730/1949. (I. 22.) Korm. sz. rendelet 2. §-a értelmében nem szűnt meg és az érvényes védjegyként a Magyar Állam tulajdonában áll.

Megállapítja továbbá a határozat a két védjegy árujegyzékének hasonlóságát is, arra való hivatkozással, hogy a Magyar Állam tulajdonában álló védjegy árujegyzékében szereplő mesterséges selymet általában divatcikkek készítésénél használják fel. Ezért az Országos Találmányi Hivatal az Uniós Egyezmény 6. cikke 1. pontjára való utalással a védjegyek azonosságára és az árunemek hasonlóságára tekintettel a magyarországi oltalmat megtagadta.

[1] Az ítélet ismertetése kapcsán ezen az álláspontón volt *Boytha György*. — *Beck Salamon* és *Dán Jenő* azt hangsúlyozták, hogy az ítélet indokolásának az a része, amely a felperes rosszhiszeműségével foglalkozik, nem eléggé megalapozott, ami az ítélet helyességét vitathatóvá teszi.

[2] Aussenwirtschaftsdienst des Betriebsberaters 1960. 134. old.

A fellebbezési eljárás során a nyugatnémet kérelmező — a német védjegyekre vonatkozó nemzetközi szerződés lehetőségeivel élve — a Magyar Állam tulajdonát képező „Travis" védjegyet visszavásárolta.

Ezért a Budapesti Fővárosi Bíróság e tény tudomásulvétele mellett csupán annyit állapított meg, hogy ilyen körülmények között a „Travis" védjegy oltalma a Magyar Állam érdekeit nem sértheti és így az I. fokú végzést hatályon kívül helyezte. (25 P. 25. 724/1962.)[3]

II. Az Uniós Egyezmény rendelkezéseinek alkalmazásával kapcsolatos határozatok

Magyarország az 1909. év óta tagja a Nemzetközi Iparjogvédelmi Unióról szóló egyezménynek. Az Uniós Egyezmény magyar viszonylatban irányadó londoni szövegének ratifikálása tárgyában az 1962. évi 17. tvr. intézkedik.[4]

Az Uniós Egyezmény Magyarországra különböző kötelezettségeket ró. Az alábbiakban e nemzetközi jogi kötelezettségek teljesítésével kapcsolatos két döntésről számolunk be: az egyik döntés az uniós elsőbbség elismerésével, a másik pedig az általánosan ismert védjegy oltalmának biztosításával kapcsolatos.

1. Az Uniós Egyezmény hágai szövegének végrehajtásáról szóló és ma is hatályban levő magyar jogszabály a 4.300/1932 ME. sz. rendelet. Ennek 5. §-a úgy rendelkezik, hogy az uniós elsőbbségi jogot Magyarországon csak az veheti igénybe, aki erre irányuló nyilatkozatát abban a beadványban teszi meg, amelyben a találmányt szabadalmaztatásra, védjegyét vagy ipari mintáját lajstromozásra bejelentette.[5]

Az Uniós elsőbbség igénylésével kapcsolatosan a magyar és a német jog közötti eltérés szolgáltatta alapját az alábbi jogesetnek:

„Eljárás a piramido — (4,5—d) — piramidin új származékainak előállítására" elnevezésű találmányra vonatkozó bejelentési kérelmével egyidejűleg a külföldi bejelentő nem terjesztett elő határozott nyilatkozatot az uniós elsőbbség igénylésére, bár kérelmében feltüntette a Német Szövetségi Köztársaságbeli elsőbbség napját. A bejelentést követő napon a bejelentő újabb kérelmet terjesztett elő, amelyben kifejezetten igényelte a Német Szövetségi Köztársaságbeli elsőbbséget. Két héttel később pedig a bejelentés hiányait pótolta és az uniós elsőbbségre való jogának elismerését kérte.

Az Országos Találmányi Hivatal az uniós elsőbbségre való jog elismerését megtagadta. E határozat ellen beadott fellebbezés folytán a Budapesti Fővárosi Bíróság az Országos Találmányi Hivatal végzését hatályon kívül helyezte és az I. fokot a szabadalom engedélyezési eljárás lefolytatására utasította.

Az indokolás szerint helytelen a szabadalmi bejelentés elsőbbségének kérdését az eljárás során vizsgálandó többi kérdés közül/ kiragadva, elkülönítetten bírálni. Az uniós elsőbbség kérdésében a szabadalom engedélyezése tárgyában kialakítandó állásfoglalással egyidejűleg kell határozni. Az újdonságvizsgálat során felmerült, valamint az esetleges felszólalásokban felhozott adatok alkalmasak lehetnek az uniós elsőbbséggel kapcsolatos vita jelentőségének mérlegelésére. Ha a szabadalom megadása tárgyában hozott határozatban a bejelentőt olyan sérelem érné, amely az elsőbbség napjának a kérelemtől eltérő megállapításából ered, ez ellen bejelentőnek fellebbezési lehetősége van. Ha viszont a határozat érdemére az elsőbbség napjának megállapítása nincs befolyással, — például a szabadalmat az igényelt uniós elsőbbség napja előtti újdonságrontó adat alapján tagadják meg — felesleges az uniós elsőbbség kérdésében II. fokon elkülönítetten állást foglalni. (25 P. 24. 240/ 1961.)

E döntésben első tekintetre a pergazdaságosság szempontjai jutnak kifejezésre. Úgy vélem azonban nem elégedhetünk meg a döntés jogi értékelésével, azt jogpolitikai szempontból is értékelnünk kell. Az adott esetben a bíróságnak módjában lett volna a fellebbezést elutasítani. Az a körülmény, hogy a bíróság mégsem ezt a formát választotta, arra enged következtetni, hogy a bíróság az Uniós Egyezmény célkitűzéseit, valamint a békés egymás mellett élés külpolitikai elvét tartotta szem előtt. Ilyen szempontok vezethették a bíróságot, amikor a fellebbezés elutasítása helyett részletkérdéssé minősítette az uniós elsőbbség kérdését, oly részletkérdéssé, melyben csak akkor szükséges állást foglalni, ha annak ügydöntő jelentősége van.

E jogeset, amelyhez hasonlóak az Uniós Egyezmény 4. cikk D. pontja (1) bek.-ének végrehajtására vonatkozó és a különböző országokban eltérő belső szabályozás következtében másutt is elképzelhetők, az ismertetett döntés megnyugtató eredménye ellenére is bizonyos gondolatokat ébreszt.

Nevezetesen felvetődik a kérdés, nem kellene-e arra törekedni, hogy az Uniós Egyezmény 4. cikk D pontja (1) bek.-ének utolsó mondata helyett egy határozott, konkrét és vala-

[3] *Bernauer Magda* az előadás kapcsán írásban kifejtett álláspontjában arra mutat rá, hogy — az eredeti védjegynek a nemzetközi szerződés alapján történt visszavásárlása következtében — védjegyjogi szempontból végülis eldöntetlen maradt, hogy a magyar jogfelfogás szerint egyrészről a műselyem, másrészről a cipő, gomb és fémkábel között meg kell-e állapítani az áruhasonlóságot vagy sem.

[4] Magyar Közlöny 1962. évi 56. szám. — A törvényerejű rendelet végrehajtása tárgyában a 2/1962 (VII. 20.) OT sz. rendelet intézkedik.

[5] Ilyen előírások más uniós országokban is vannak: ugyanígy rendelkezik Csehszlovákia, Belgium, Japán és az Egyesült Arab Köztársaság joga is. Más uniós országokban ezzel szemben az uniós elsőbbséget a bejelentést követő meghatározott időn belül lehet igényelni. Bővebben lásd: Gazda—Kövesdi—Vida: Találmányok, szabadalmak. Budapest 1963. 160—161. old.

mennyi uniós országra nézve egységes rendelkezés vétessék fel az uniós egyezmény szövegébe. Úgy gondolom, hogy a különböző uniós országok jogának e kérdésben történő egységesítése növelné az uniós elsőbbség értékét és az uniós elsőbbségi jog érvényesítésének lehetőségét. Ez pedig, ha csekély mértékben is, de talán mégis hozzájárulna az Uniós Egyezmény vonzerejének növeléséhez, a nemzetközi méretű jogbiztonság megteremtéséhez.

2. Az Uniós Egyezmény 6bis cikke rendelkezik az általánosan ismert védjegyek lajstromozás nélküli oltalmáról. Eszerint hivatalból, vagy pedig az érdekelt kérelmére megtagadható, vagy hatálytalanítható annak a gyári vagy kereskedelmi védjegynek lajstromozása, amely összetévesztésre alkalmas másolata, utánzata, vagy fordítása olyan védjegynek, amely a lajstromozó ország illetékes hatóságának megítélése szerint ebben az országban általánosan ismert.

Az Uniós Egyezmény 6bis cikkében foglalt nemzetközi jogi kötelezettség alapján hivatalból tagadta meg az Országos Találmányi Hivatal a tápszerekre és gyógyszerekre belajstromozott magyar eredetü „Novomalt" védjegy lajstromozását az általánosan ismert svájci „Ovomaltin" védjeggyel való hasonlósága miatt. A határozat indokolása szerint a „Novomalt" szó lajstromozása esetén az volna a látszat, hogy a forgalomba hozott készítmények egy másik vállalat, a svájci Wander gyár hasonló nevű gyártmányaival azonosak, ami a fogyasztóközönség megtévesztésére vezetne. Az Uniós Egyezmény 6bis cikke értelmében viszont az olyan védjegyek, amelyekről Magyarországon köztudomású, hogy az Uniós Egyezmény egy másik szerződő országa polgárának tulajdonát képezik és azonos vagy hasonló áruk megjelölésére szolgálnak, a lajstromozásból ki vannak zárva. (287/1957.)

Az ismertetett döntés nem bírói, hanem államigazgatási határozat. Az tehát még kevésbé léphet fel jogforrás igényével, mint az ismertetett bírói határozatok. E határozat azonban annak magas erkölcsi színvonala miatt, mint a nemzetközi jogi kötelezettségek korrekt teljesítésére való törekvés példája váltott ki figyelemreméltó nemzetközi érdeklődést. Nevezetesen a határozatnak magyar részről történt francia nyelvű közlését követően amerikai és nyugatnémet szaklapok is átvették azt.[6]

III. Kötelmi természetű jogviták

1. A találmány belföldi megvalósítására vonatkozó szerződés, továbbá a találmány megvalósítása alapján kötött belföldi szállítási szerződés, végül pedig az áruexportra irányuló külkereskedelmi szerződés között gyakoriak az átnyúló joghatások. Ezek az átnyúló joghatások a szerződésellenes magatartások esetén nyernek jogi jelentőséget és a szerződésellenes magatartások szankcionálása ilyen esetben az egymással összefüggő szerződések láncolatán vonulhat keresztül. Ilyen problémákat felvető perben hozott ítéletet a Legfelsőbb Bíróság:

Egy gyógyszergyár szerződést kötött a feltalálóval, aki egyben szabadalomtulajdonos is volt, arra vonatkozólag, hogy nevezett átadja a vállalatnak a Per-Abrodil készítmény leírását, a gyár munkásait betanítja és az esetleg felmerülő gyártási problémákban tanácsot ad a vállalatnak. Ennek fejében a gyógyszergyár 3,5% licenciadíj fizetésére vállalt 3 évre kötelezettséget. Az első évben a gyógyszergyár által a külkereskedelemnek leszállított készítmények után a licenciadíjat kifizették. A külföldi vevő azonban a szállítmány bizonyos része után minőségi kifogást jelentett be. Ennek alapján a Döntőbizottság kötelezte a gyógyszergyárat a külföldi vevő által kifogásolt áru egy részének visszavételére. A gyár a visszavett áru miatt pert indított a feltaláló ellen a kifizetett lincenciadíj visszatérítése iránt.

A Budapesti Fővárosi Bíróság a keresetnek helyt adott és kötelezte a feltalálót 4305 Ft licenciadíj visszafizetésére, mert a bíróság szerint licenciadíj csak a ténylegesen teljesített és foganatba ment ügyletek után jár, s így a törölt ügylet után korábban felvett licenciadíj is visszafizetendő.[7]

A Legfelsőbb Bíróság az I. fokú ítéletet hatályon kívül helyezte és a gyógyszergyár keresetét elutasította.

A II. fokú ítélet megállapítja, hogy a licenciaszerződés nem tartalmaz rendelkezést arról, hogy amennyiben minőségi kifogás folytán vagy egyéb okból az eladási ügyletet stornírozták, mi történjék a már kifizetett licenciadíjjal. Ezért az összes körülmények mérlegelésével kell eldönteni, hogy a licenciadíj visszakövetelhető-e vagy sem.

A továbbiakban a Legfelsőbb Bíróság arra mutatott rá, hogy a szerződésből folyó kötelezettségeket mindkét félnek a lehető legnagyobb gondossággal kell teljesítenie és ennek során mindegyik fél felelősséggel tartozik a másiknak, ha azt az ő hibájából éri kásorodás. Ennek megfelelően a gyógyszergyár felelős a feltalálóval szemben azért, ha valamely ügylet akár utólagosan az ő ti. a gyógyszergyár hibájából hiúsult meg, vagy került törlésre.

A Legfelsőbb Bíróság szerint a licenciadíj csak akkor követelhető vissza, ha a foganatba ment ügylet utólagos stornírozása nem a Per-Abrodilt előállító gyógyszergyár hibájából történt. Az ellenkező álláspont arra vezetne, hogy a szállítási szerződésnek akár közös megállapodással történt hatálytalanítása, akár valamely

[6] La Propriété Industrielle 1958. 118—119 old. — The Trade Mark Reporter 1958. 935. old. — Gewerblicher Rechtschutz und Urheberrecht. Ausl. 1958. 606. old. Fortl. Ber. 2128.

[7] Az I. fokú ítéletet lásd: La Propriété Industrielle 1956. 19—20 old.

szerződő fél hibájából történt felbontása esetén a feltaláló mindig köteles volna a már felvett lineciadíjat visszafizetni, s teljes bizonytalanságban volna arra vonatkozólag, hogy azt saját céljaira felhasználhatja-e.

A Döntőbizottsági eljárás adatai alapján a Legfelsőbb Bíróság megállapította, hogy a gyógyszergyár által szállított árunál szennyezés volt megállapítható, ami minőségi hiányosságot jelent. A Döntőbizottság e tekintetben a gyógyszergyár vétkességét állapította meg, azt nevezett el is ismerte, s vállalkozott a termék kicserélésére is. A kicserélésre azonban a gyógyszergyár magatartása következtében nem került sor, s ezért a Döntőbizottság a szállítási szerződésnek a gyógyszergyár hibájából való meghiúsulását állapította meg. Ilyen körülmények között a gyógyszergyár a licenciadíj visszatérítését jogosan nem követelheti. (Pf. IV. 20.602/1955.)

2. Egy másik per a belföldi által belföldi terhére külföldön elkövetett szabadalombitorlás jogi szankcionálásának kérdését vetette fel. Sajnálatos és a felek jogi képviselőinek nemzetközi magánjogi tájékozatlanságára vezethető vissza, hogy ezt a problémát a felperes jogi képviselője nem is exponálta és így ebben az érdekes nemzetközi magánjogi kérdésben a bíróság nem is foglalt állást. A következmény a jogkereső felperes anyagi károsodása volt.

Az ügy tényállása a következő volt:

Egy orvos 1932-ben három különféle szülőfájást mérő műszert talált fel, amelyeket Magyarországon és különböző más országokban is szabadalmaztatott. 1952-ben a feltaláló a találmány megvalósítására vonatkozóan szerződést kötött az egyik szövetkezettel. A szövetkezet által gyártott műszereket az illetékes külkereskedelmi vállalat értékesítette külföldön. A szerződés megkötésekor a felek abból indultak ki, hogy a találmányok szabadalmi oltalom alatt állnak. Utóbb azonban megállapítást nyert, hogy a szabadalmi oltalom Magyarországon, Svájcban, Nagybritanniában és más országokban már megszűnt és az már csak a Német Szövetségi Köztársaságban és az Amerikai Egyesült Államokban áll fenn. Ezért a szövetkezet a feltalálói díj helyett csak az annál sokkal alacsonyabb újítási díjat fizette meg a feltalálónak. A feltaláló az újítási díj és a feltalálói díj közötti különbözetre való igényét érvényesítette a bíróság előtt a találmányt megvalósító szövetkezettel, valamint a műszert külföldön forgalombahozó külkereskedelmi vállalattal szemben.

A külkereskedelmi vállalattal szemben keresetét arra alapította, hogy a műszert külföldön nevezett hozza forgalomba, s ezért az élvezi az ő feltalálói munkájának gyümölcsét is. Hivatkozott még arra is, hogy a külkereskedelmi vállalat fizette a külföldi szabadalmak fenntartásának illetékét, továbbá, hogy a külföldi szabadalmak egyes országokban azért szűntek meg, mert a külkereskedelmi vállalat az illeték fizetését elmulasztotta, valamint hogy a külföldi szabadalmak megszűnésére tekintettel a találmányt más külföldi vállat is megvalósította.

A Budapesti Fővárosi Bíróság a külkereskedelmi vállalattal szemben támasztott keresetet elutasította.

Az ítélet indokolása számos érdekes ténymegállapítást tartalmaz. Nevezetesen megállapította a bíróság, hogy a műszer külföldi értékesítése a feltaláló nevének megjelölésével „Dr. Lóránd Patent" „Dr. Lóránd System" megjelölésével történt.

Megállapította továbbá a bíróság, hogy a külkereskedelmi vállalat az Amerikai Egyesült Államokba is szállított bizonyos kisebb mennyiségű szülőfájást mérő műszert a feltaláló nevének, ill. szabadalmának feltüntetésével és hasznosította azt a vagyoni előnyt, amelyet a felperes korábban szerzett szabadalmaival és tudományos hírnevével.

Megállapította végül a bíróság azt is, hogy a szabadalmi oltalom több országban azért szűnt meg, mert a külkereskedelmi vállalat a szabadalmi illetékeket nem fizette. A bíróság azonban azt is megállapította, hogy a külkereskedelmi vállalatnak nem állott fenn kötelezettsége a külföldi szabadalmak fenntartására nézve, így a szabadalmak nem az ő hibájából szűntek ugyan meg, de végeredményben mégis az ő magatartása folytán.

Mérlegelte a bíróság azt is, hogy a korábban fennállott és ily módon megszűnt külföldi szabadalmaknak kétségkívül jelentősége volt abban a tekintetben, hogy a készüléket külföldön megismerjék, valamint hogy az exportlehetőség biztosítva legyen.

E körülmények ellenére sem marasztalta azonban a bíróság a külkereskedelmi vállalatot, arra való hivatkozással, hogy a szabadalom tulajdonosa nem áll szerződéses jogviszonyban a külkereskedelmi vállalattal. Ezért a bíróság csak a megvalósító szövetkezetet kötelezte a feltalálói díj és az ujítói díj közötti különbözet megfizetésére. (16. P. 37.648/1957)[8].

Úgy véljük, hogy ha a felperesi képviselő nemzetközi magánjogi tájékozatlansága miatt a tényállásban meghúzódó nemzetközi magánjogi kérdés nem is nyert elbírálást, célszerű, ha legalább mi mondjuk el véleményünket:

A magyar külkereskedelmi vállalat által az Amerikai Egyesült Államokban és a Német Szövetségi Köztársaságban történt forgalombahozatal az ott fennálló szabadalmi jogokat sértette. Minthogy pedig a *lex loci delicti comissi* szabálya értelmében a külföldön elkövetett szabadalombitorlások tekintetében a külföldi szabadalmi jog alkalmazandó, az amerikai és a német szabadalmi jog alapján a magyar külkereske-

[8] Az ítélet a külkereskedelmi vállalat viszonylatában jogerőre emelkedett. Minthogy azonban a Legfelsőbb Bíróság az I. fokú ítéletnek a szövetkezetet marasztaló részét is hatályon kívül helyezte, a szabadalom tulajdonosa végeredményben egyik alperestől sem kapott feltalálói díjat. — A Legfelsőbb Bíróság ítéletét lásd: La Propriété Industrielle 1960. 223. old.

delmi vállalat kártérítési felelősségét meg kellett volna állapítani.

E nézetünk összhangban van a szocialista országok nemzetközi magánjogi irodalmának felfogásával. A külföldön elkövetett jogellenes cselekmények külföldi jog alkalmazásával történő belföldi szankcionálásának a magyar jogfelfogás szerint egyetlen korlátja van csupán: ha a cselekmény a magyar jog szerint nem jogellenes.[9] A szabadalombitorlás azonban a magyar jog szerint jogellenes cselekmény. Ezért az amerikai és német szabadalmakból folyó jogok megsértésére alapított kártérítési igényt a magyar bíróságnak honorálnia kellett volna.

3. Belföldi által belföldi terhére külföldön elkövetett szerzői jogbitorlásokat bíróságaink ismételten szankcionáltak. Ezekben az ügyekben mégcsak fel sem merült olyan kétség, hogy a magyar bíróságnak az ügyre vonatkozólag nem volna joghatósága.

A szerzői jog területére tartozó jogesetek ismertetését — amint azt a jelen tanulmány bevezetőjében említettük — az iparjogvédelem és a szerzői jogi védelem közötti rokonságon felül indokolja a jogtárgy hasonlósága, valamint az esetek által felvetett nemzetközi magánjogi kérdések *(lex loci delicti commissi* szabályának alkalmazása) azonossága.

Az alábbiakban iparművészeti művekre vonatkozó *szerzői jogok* bitorlásával kapcsolatos néhány jogesetet ismertetünk:

Az 1937. évi párizsi világkiállítás magyar vendéglőjének étlapjához megvásárolták és sokszorosították a felperes szellemi alkotását képező színes rajzot. Egy másik magyar vállalat e régi kliséket beszerezte a volt párizsi vendéglő üzembentartójától. Ezek alapján az 1955., 1956., valamint az 1957. évi lipcsei vásár magyar vendéglőjének étlapkártyáján felhasználta a felperes színes rajzát anélkül, hogy ehhez a festőművész hozzájárulását megszerezte volna.

A Legfelsőbb Bíróság a szerzői jog bitorlása miatt kártérítés fizetésére kötelezte az alperesi vállalatot.

Az ítélet indokolása szerint a szerzői jog átruházására vonatkozó megállapodást megszorítóan kell értelmezni. Ezért a festőművész által annakidején megrendelésre készített színes rajz felhasználásának joga területileg az 1937. évi párizsi világkiállításra korlátozódik. Amennyiben pedig a felhasználás terjedelmére vonatkozóan a felek ettől eltérően állapodtak volna meg, úgy ennek bizonyítása az alperest terhelte volna.

Minthogy az alperesi vállalatot a bitorlásban sem szándékosság, sem gondatlanság nem terhelte, ezért felelősségét csupán saját gazdagodása erejéig állapította meg a bíróság és olyan összeg megtérítésére kötelezte, amilyen összeget megtakarított azáltal, hogy a felperes festőművésztől nem kért előzetesen engedélyt a külföldi felhasználásra és nem fizette meg az ilyen esetben szokásos szerzői jogdíjat. (Pf. II. 22.897/1957)[10]

4. Egy másik per alapját a grafikus felperes által szerkesztett „mesekvartett" elnevezésű gyermekjáték képezte.

A kártyajáték Háry János elbeszéléseit dolgozta fel olymódon, hogy négy összetartozó kártyalap ugyanannak a mesének egy-egy képe, a mese rövid szövegével. A kártyajáték előállítási és belföldi forgalombahozatali jogát a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Vállalat szerezte meg.

Az egyik külkereskedelmi vállalat a szerzők hozzájárulása nélkül lefordíttatta a mesék szövegét angol nyelvre és a játékot külföldön forgalomba hozta.

A Legfelsőbb Bíróság a külföldi forgalombahozatal miatt szerzői jogdíj fizetésére kötelezte a külkereskedelmi vállalatot. (Pf.IV.21.193/1962)[11]

A bíróság mindkét perben a *lex fori*-t, vagyis a magyar jogot tekintette irányadó jognak. Figyelemmel arra, hogy a *lex fori*-nak a jogalap tekintetében való alkalmazása esetén az eredmény azonos azzal, mintha a bíróság a *lex loci delicti comissi*-t alkalmazta volna, a magyar jognak a jogalap tekintetében történő alkalmazása — ilyen tényállás mellett — csak helyeselhető.

Komolyabb megfontolást érdemelne azonban a *lex fori* alkalmazása a kártérítési igény összegszerűsége kérdésében. Megjegyzendő, hogy az ismertetett perekben a felek képviselői nem is terjesztettek elő olyan kérelmet, hogy a kártérítés összegszerűsége a jogellenes cselekmény elkövetésének helye, a *lex loci delicti commisi* szerint legyen megállapítva,, holott nemcsak a magyar, hanem más szocialista országok nemzetközi magánjogi irodalmában is ez a javasolt megoldás.[12] A szocialista nemzetközi magánjogi irodalom szerint tehát az ismertetett perekben a kártérítés összegét a Német Demokratikus Köztársaság, Nagy-Britannia stb. jogának figyelembevételével — természetesen forintban — kellett volna megállapítani. Ez esetben pedig a szerzők esetleg lényegesen magasabb összegű kártérítést kaphattak volna, mint amit a bíróság megítélt.

Álláspontunk szerint a *lex loci delicti commissi* szabályának, mint a kártérítés összegszerűségének meghatározásánál irányadó jognak alkalmazandósága, vagy legalábbis figyelembevétele mellett szól az a szempont, hogy a felperes nem kerülhet hátrányosabb helyzetbe (nem kaphat alacsonyabb összegű kártérítést) pusztán azért, mert követelését nem a külföldi, hanem a magyar bíróság előtt érvényesíti. A *lex loci de-*

[9] Réczei László: Nemzetközi magánjog. Budapest, 1961. 275 old.

[10] Le Droit d'Auteur 1959. 125. old.

[11] Le Droit d'Auteur 1963. 133. old.

[12] Réczei: id. mű 276. old.

licti commissi szabályának teljes figyelmen kívül hagyása ugyanis alkalmas arra, hogy az iparművészeket, feltalálókat arra ösztönözze, hogy követeléseiket ne a magyar, hanem külföldi bíróság előtt érvényesítsék, ha a külföldi jog magasabb összegű kártérítést biztosít számukra.[13]

5. Közvetve tartalmaz külföldi elemet az alábbi jogeset:

Az 1954. évben az alperes külkereskedelmi célokra fényképpapír- és filmprospektust készíttetett, amelyet a következő évben megjelentetett.

Öt év múlva az alperes külkereskedelmi vállalat e prospektusát ismét kiadta újabb nyelveken és némi változtatással. Az új kiadáshoz felhasználta a korábbi prospektus grafikájának hozzávetőleg a felét, anélkül, hogy engedélyt kért volna a grafikustól, vagy fizetett volna érte.

A Budapesti Fővárosi Bíróság kártérítésre kötelezte a külkereskedelmi vállalatot.

Ítéletének indokolásában rámutatott arra, hogy a külkereskedelmi vállalat a szerző engedélye nélkül, tehát jogosulatlanul használta fel újból a szerző grafikáit, ezért kártérítéssel tartozik. A szerzői jogi védelem szempontjából közömbös, hogy a grafikai művet milyen célra használják fel, s ennek a díjazás szempontjából sincs döntő jelentősége. A grafikai művek igen nagy része hírverés (reklám) célját szolgálja, tehát közvetlen bevételt nem hoz. Igen viszás lenne, ha a külföldi terjesztésre szolgáló, tehát az átlagosnál jelentősebb grafikák szerzői hátrányosabb helyzetbe kerülnének más hasonló rajzok szerzőivel szemben. (16. P. 31.696 1960.)

*

Az ismertetett jogesetekben a külföldi elem különböző formában jelenik meg. Még nagyobb különbséget mutatnak az ismeretett bírói döntésekben felvetett polgári jogi kérdések.

Felmerül a kérdés, lehet-e ilyen sokszínű anyagból valamiféle általános következtetést levonni.

Úgy hisszük, igen.

Az ismertetett jogesetek közös jellemzője, hogy azokban a kollízió kérdése nem vetődik fel olyan élesen, mint a családjog vagy a polgári jog egyéb területein. E döntések a nemzetközi magánjog viszonylag konszolidált területéről adnak képet.

E jogesetek példát szolgáltatnak arra is, hogy az iparjogvédelem és a szerzői jog kérdéseit rendező nemzetközi szerződések — ha nem is küszöbölik ki a kollízió lehetőségét —, de nagymértékben leegyszerűsítik az alkalmazandó jog meghatározását —, tehát elősegítik, megkönnyítik a jogalkalmazó munkát.

E megállapítás még további általánosításra is lehetőséget ad. Nevezetesen mindebből végső fokon arra kell következtetnünk, hogy a családjog és polgári jog különböző területeinek, nemzetközi szerződésekkel történő szabályozása végeredményben a jogbiztonság növelését mozdíthatná elő.

Vida Sándor

[13] Hozzászólásában ellenkező álláspontot foglalt el *Boytha György*. Nézete szerint az ismertetett két esetben a jogellenes cselekmény elkövetésének súlypontja Magyarországon volt még akkor is, ha a külföldi terjesztéseket külföldi elkövetési helyű bitorlásnak fognánk is fel, újabb cselekményként. Ezért nézete szerint nemcsak a jogalap, hanem az összegszerűség kérdésében is a magyar jogot kell alkalmazni. Nézete szerint a kártérítés összege nem haladhatja meg azt az összeget, amelyet a károsult a magyar jog szerint követelhetne. A külföldi jognak a kártérítés összegszerűsége tekintetében való alkalmazása ugyanis a magyar közrendbe ütköznék. Ezt az elvet mondotta ki a Kuria 646/1902 Dt. 3 XX. II. 130 sz. határozata, továbbá ez az álláspontja a Szászy-féle nemzetközi magánjogi törvényjavaslatnak is.

SZEMLE

Az európai szocialista országok jogalkotása

BOLGÁR NÉPKÖZTÁRSASÁG

A Bolgár Népköztársaság Nemzetgyűlésének hivatalos lapjában 1963. II. félévében az alábbi jelentősebb jogszabályok jelentek meg:

Az *államjog* területén a Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottságának és a Minisztertanácsnak közös határozata jóváhagyta azt a szabályzatot, amely a Bolgár Kommunista Párt központi vezetősége és a Minisztertanács és annak szervei mellett működő Állami Ellenőrző Bizottság szervezetét, feladatait és jogait állapítja meg. Az Ellenőrző Bizottságot a VIII. pártkongresszus határozatai alapján szervezték meg és alapvető feladata, hogy aktívan támogassa a pártot és a kormányt, a párt központi vezetőségének és a Minisztertanács határozatainak végrehajtásában, hogy rendszeresen és állandóan ellenőrizze a határozatok végrehajtását, és hogy a továbbiak során is közreműködjék a szocializmus építésének tökéletesítésében, a szocialista közgazdaság sokoldalú és magas színvonalra való emelésében, hogy segítse a párt és állami fegyelem és a szocialista törvényesség megtartását. Az Ellenőrző Bizottságnak tevékenységét olyan irányban kell folytatni, hogy feltárja a hibákat és hiányosságokat és küzdjön ezek kiküszöbölése érdekében, harcoljon mindenekelőtt a szocialista törvényesség megsértése, a visszaélések, a nem gazdaságos tevékenység ellen, és vigyázzon a káderek képzésére és fejlődésére. Ebbe a munkába a legaktívabban és legszélesebben be kell vonnia a kommunistákat és pártonkívülieket, a nőket és fiatalokat, hogy az Ellenőrző Bizottság a társadalmi ellenőrzés központjává váljon. Az ellenőrzésének eredményeit sajtóban, rádióban, televízióban és filmekben ismertetnie kell a dolgozók legszélesebb rétegeivel. A legnagyobb figyelemmel követnie kell a dolgozók panaszainak, bejelentéseinek

és jelzéseinek sorsát (Dr. Veszt. 1963. július 2-i 51. sz.).

A Dr. Vesztnik 1963. október 25-i 83. számában jelent meg a bolgár állampolgárságról szóló törvény módosítása. E jogszabály szerint az igazságügyminiszter előzetes engedélye alapján csak azok vesztik el a bolgár állampolgárságot, akik külföldi állampolgárságot vesznek fel. Ez különösen a fiatal- és nemteljeskorúakra nézve fontos. Egyébként az állampolgársági kérdésekkel a törvény módosítása szerint a jövőben nem a Belügyminisztérium, hanem az Igazságügyminisztérium foglalkozik.

Az *államigazgatási jog* területén a Nemzetgyűlés módosította a miniszterek, hatóságok vezetői és a kerületi tanácsok végrehajtó bizottságainak vezetői részére biztosított egyes jogokról szóló törvényt. Ezek a módosítások különös jogokat biztosítanak pl. a pénzügyminiszternek, a forgalmi adó, általános jövedelmi adó stb. területén; az igazságügyminisztert feljogosítják arra, hogy az Állami Döntőbíróság határozatainak végrehajtása alól különleges esetekben egészen vagy részletesen mentesítést adjon, vagy a teljesítési határidőt módosítsa, stb. (Dr. Veszt. 1963. december 20-i 99. sz.).

Számos szervezeti változás történt Bulgáriában ebben a félévben. Így új jogszabály látott napvilágot a Szállítási és Távközlési Minisztérium szervezete és feladatai tárgyában (Dr. Veszt. 1963. okt. 4-i 77. sz.) és újabb szabályozást nyertek a Minisztertanács mellett működő Könnyűipari Bizottság, Vegyi- és Kohászati Bizottság, Geológiai és Bányakincseket védő Főigazgatóság, Kerületi Vízgazdálkodási Igazgatóságok, az Állami Tervbizottság mellett működő Vízügyi Tanácsok, amelyeknek szervezetét, feladatait a különböző rendeletek szabályozták. Az Állami Tervbizottság az Árbizottság felállításáról, feladatairól és működéséről intézkedett (Dr. Veszt. 1963. aug. 2-i 60. sz.).

Említésre méltóak a Tudományos és Műszaki Fejlesztési Állami Bizottságnak e témakört érintő jogszabályai is. Az egyik a Gépesítési és Automatizálási Igazgatóság szervezetét, tevékenységét és feladatait rendezi (Dr. Veszt. 1963. júl. 9. és 12-i 53. és 54. sz.); a másik a tudományos és műszaki tájékoztató szolgálat szervezetét, feladatait és működését szabályozta (Dr. Veszt. 1963. nov. 22-i 91. sz.), végül a harmadik a vállalatok és szocialista szervezetek műszaki fejlesztésére szolgáló alapok, szervezetek feladatait körvonalazta (Dr. Veszt. 1963. szept. 20-i 73. szám). Ez utóbbi a Minisztertanácsnak 1963. augusztus 2-i határozatához kapcsolódik, amely az anyagi-műszaki ellátás szervezetének javítását tűzte ki célul (Dr. Veszt. 1963. 60. sz.); a Minisztertanácsnak egy még korábbi határozata pedig az egész tervezési munka módszereinek és szervezésének javítására irányuló feladatokat rögzítette (Dr. Veszt. 1963. júl. 5-i és 13-i 52. és 69. sz.). Idesorolható egy további minisztertanácsi határozat is, amely a vállalati munkába nyúlt bele és az egyes vállalatok, igazgatóságok és mezőgazdasági termelőszövetkezetek főkönyvelőinek pénzügyi és közgazdasági téren kifejtett munkájának javítását rögzítette le (Dr. Veszt. 1963. júl. 19-i 56. sz.).

Az államigazgatás területét érinti két további új törvény: az egyik a levegőnek, víznek és a talajnak szennyeződéstől való megakadályozásáról; a másik törvény pedig a bányákról és kőfejtőkről szól (Dr. Veszt. 1963. okt. 29-i 84.).

A *pénzügyi jog* területét is érinti a Pénzügyminisztérium és az Állami Építési Bizottság közös rendelete, amely az állami lakóház alaphoz tartozó lakóházak eladásával kapcsolatos jogkört átruházta a Népi Tanácsokra (Dr. Veszt. 1963. dec. 24-i 100. sz.) Erről a területről meg kell még említeni a következő jogszabályokat: a Minisztertanácsi határozat kiegészítette az adók és illetékek behajtásáról szóló utasítást (Dr. Veszt. 1963. júl. 30. 59. sz.), majd a helyi adókról és illetékekről szóló törvény kiegészítésére és módosítására is sor került (Dr. Veszt. 1963. nov. 1-i 85. sz.). A pénzügyminiszter rendelete szabályozta az államot megillető követelések behajtásának eljárási szabályait. (Dr. Veszt. 1963. aug. 27-i 67. sz.) és kiegészítette és módosította a lakóház építésekre fordítható hitelekről szóló rendeletét (Dr. Veszt. 1963. szept. 3-i 69. sz.). Végül említsük meg azt a minisztertanácsi határozatot, amely intézkedett az állami mezőgazdaságokat ért elemi károknak a költségvetésből történő megtérítése iránt (Dr. Veszt. 1963. nov. 8-i 87. sz.)

A *polgári jog* területén mindösszesze egyetlen egy új jogszabályt, éspedig a szocialista szervezetek közötti szállítási szerződésekről szóló új törvényt kell megemlítsük, amely részleteiben szabályozza a tervszerződések megkötését, a szerződések módosítását, kiegészítését, a szerződések tartalmát, teljesítését, a szerződések nem teljesítéséhez fűződő következményeket, a hosszú határidőre szóló szerződéseket és az általános szerződéseket (Dr. Veszt. 1963. nov. 1-i 85. sz.).

A *büntetőjog* területén módosításra és kiegészítésre került a Büntetőtörvénykönyv. A huliganizmus miatt kiszabható szabadságvesztés büntetés mértékét 5—15 évben állapította meg. Egyes különös esetekben, így ha 16 éven alulival szemben követnek el erőszakot, ha ennek következtében a sértett meghal, öngyilkosságot követ el, vagy állandó öntudatzavarba esik, tehát a legsúlyosabb esetekben, a büntetés minimuma 10 év, de halálbüntetés is kiszabható (Dr. Veszt. 1963. dec. 17-i 98. sz.).

Ugyancsak a huliganizmus, éspedig a kisebbfokú huliganizmus elleni harcról szól a Nemzetgyűlés Elnökségének rendelete. Amennyiben a bűncselekményt 16 évet betöltött személy követi el, vele szemben igazgatási intézkedést kell alkalmazni, amely a Belügyminisztérium hatáskörébe tartozik, büntetése pedig 15 napig terjedhető elzárásból és 5—50 leváig terjedő bírságból állhat. Kisebbfajta huligánság alatt érti a jogszabály a nyilvános helyen, több személy jelenlétében elkövetett káromkodást, köpködést, szitkozódást, az államhatalmi szervek vagy társadalmi szervek szidalmazását, verekedést vagy ehhez hasonló cselekményt, amely megzavarja a lakosság békés nyugalmát, amelynek következtében megvalósul a büntető törvénykönyv 283. §-ába ütköző az állam biztonsága elleni kisebb fokú bűncselekmény. Amennyiben az ilyen kisebbfokú huligánságot fiatalkorúak és elsőízben követik el, nem kell alkalmazni az igazgatási intézkedést vagy büntetést, hanem ezeket közölni kell az illetékes kommunista

ifjúsági vagy más társadalmi szervezettel, esetleg iskolai hatóságokkal, hogy azok tegyék meg a szükséges intézkedéseket. (Dr. Veszt. 1963. december 31-i 102. sz.)

A *mezőgazdasági termelőszövetkezeti* jog területén a Minisztertanács határozata intézkedik arról, hogy hogyan kell kiküszöbölni a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a káderek kihelyezése terén tapasztalt egyes hiányosságokat (Dr. Veszt. 1963. szept. 24-i 74. sz.)

Rendezésre került a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben dolgozó adminisztratív és mérnök-műszaki személyzet, továbbá gépészek jogai is, ez a Szakszervezetek Központi Tanácsának és a pénzügyminiszternek, valamint a mezőgazdasági miniszternek közös határozatával történt (Dr. Veszt. 1963. aug. 9-i 62. sz.).

A *munkajog* területén a legfontosabb megemlítenünk azt, hogy módosultak és kiegészültek a Munka Törvénykönyvének egyes rendelkezései. Így pl. az alacsonyabb munkakörbe való áthelyezés időtartama 3 hónap lett. A munkától indokolatlanul 3 napig távol levő, vagy a munkáját több mint 5 napig megszakító dolgozó egy naptári évig elveszti a jogát a 14 napi fizetett szabadságon felüli szabadságra. Az egyeztető bizottság határozata ellen 7 nap alatt a szakszervezeti bizottsághoz lehet fellebbezni, amely a munkaügyi vitát lényegében eldöntheti. A Szakszervezeti Bizottság határozata ellen 7 nap alatt lehet fellebbezni a bírósághoz, amely 10 nap alatt véglegesen eldönti a munkajogi pert, stb. (Dr. Veszt. 1963. nov. 26-i 92. sz.). A Minisztertanács határozatot hozott a csökkent munkaképességűek munkába állításáról (Dr. Veszt. 1963. dec. 27-i 101. sz.).

Említsünk meg még három jogszabályt, amely e jogterületet érinti. A Nemzetgyűlés Elnöksége utasításban módosította a nyugdíjrendeletet a polgári légi forgalom dolgozói vonatkozásában, lehetővé tette részükre az egyszeri pénzbeli segély kifizetését és ha a dolgozók a szolgálat közben hunytak el, temetésükről az állam gondoskodik (Dr. Veszt. 1963. júl. 26-i 28. sz.).

A Minisztertanács rendeletben szabályozta azoknak a tudományos dolgozóknak, gazdasági vezetőknek, mérnök-műszaki és termelési dolgozóknak premizálását, akik eredményeket értek el a tudományos és műszaki fejlesztés terén, erre a célra műszaki fejlesztési alapot létesített (Dr. Veszt. 1963. nov. 5-i 86. sz.).

A Bolgár Kommunista Párt Központi Vezetősége és a Minisztertanács együttes határozatot hozott a munkaerő-fluktuáció megszüntetésére, a munka-, termelési és állami fegyelem megszilárdítása érdekében (Dr. Veszt. 1963. nov. 26-i 92. sz.).

Végül a *tudományos élet* területéről említsük meg még a Minisztertanács által kibocsátott jogszabályt, amely az egyes minisztériumok irányítása alatt működő tudományos kutatóintézetek és tudományos tervező intézetek szervezetét és működését szabályozta (Dr. Veszt. 1963. nov. 26-i 92. sz.)

K. M.

JOGIRODALOM

Szelényi Zoltán: A szabványosítás jogi kérdései*

A könyv a szerző tudatos intentiójából többet nyújt, mint az egyenesen a szabvány alkotására, használatára megszerkesztett jogszabályok egybefoglalását, azoknak rendszerező és elemző tárgyalását, ami már önmagában is érdemes munka lenne. Az erre korlátozott anyag szerző számára csak kiindulópontul szolgál. A jogász-szerző ambitiójából a könyv kiterjed — éspedig nemcsak kiegészítőként, hanem egyenrangú témaként a gazdasági-, technikai-, munkavédelmi összefüggésekre is és — ami a jogászi feldolgozás szempontjából még jelentősebb — a jogi érintkező területek egybevetéséből eredő, szükségszerű synthezist is bevonja vizsgálódási körébe.

A könyv szerző munkájának alakilag második kiadása. Az újabb kiadást nem csak az tette szükséges, hogy a könyv első kiadása elfogyott — ami egymagában a közönség részéről szóló kedvező fogadtatást tanúsítja, hanem főként az, hogy a jogforrási anyag időközben igen alapos, és széleskörű változáson ment át, és így gyakorlati felhasználás szempotjából az első kiadás részben antiquálttá vált. Így a szerzőnek szinte erkölcsi kötelességévé vált, hogy Petőfivel szólva, „amit nem egészen dicstelenül kezdett", — azt saját személyében folytassa — „a teljes dicsőség" várásával. A joganyag szükségszerű újrafeldolgozása mellett szerző az első kiadás alapelveit és rendszeri beosztását nagyjában fenntartotta.

A téma feldolgozása megírójától három főirányban kívánt tájékozottságot: a joganyag ismerete mellett a szabványügy közgazdasági és műszaki vonatkozásai terén. Ami a joganyagot illeti, persze elsősorban a szabványügy szabályozását célzó — ma már igen terjedelmes jogforrásanyag ismeretét jelentené, de szerző tökéletesen tisztában van a jog universalitásnak gondolatával és — noha a téma a jogi periferiájára esik — a szerző törekedett arra, hogy könyve ne legyen szelvényjogászszerű. Örömmel állapítom meg, hogy a szerző rendelkezik azzal a széleskörű, a jogrend átfogó egészére kiterjedő műveltséggel, amely nem csak képessé tette őt arra, hogy ne vesszen el a szelvényjogászat hínárjában, sőt hasznosítani tudja a „sub specie totius" szemlélet módját, ami legfőképp azon a területen teljesített a szerző és könyve javára szolgálatot, amikor különböző egymással nem teljesen harmonizáló szabályok, nézőpontok dolgában kellett rendet teremteni és a mindenkor súlyosabb, érvényesülésre, hatályosulásra leginkább érdemes megoldást kikeresni, megtalálni. Bár a könyv megírásának egyik vezető szempontja volt, hogy a joganyagban nem járatos, de annak ismeretére rászoruló olvasóközönség kezébe oktató könyvet adjon, és ez a szerző kötelességévé azt tette, hogy a szabályanyagot (a sokfelé ágazó anyagra tekintettel ez nem lebecsülendő munka) egybegyűjtse és így egybegyűjtve közvetítse olvasójához, a szerző nem kötötte magát a relata refero egyébként hasznos és értékes módszeré-

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

hez, hanem az előbb említett sub specie totius szemlélete alapján a tudományos értékkel bíróan, az ismertetett jogszabályok analízisét, jogszabály-ismertetést túlhaladóan rejtettebb tartalmának felfedését is adja, és még tovább haladva a jogszabályok interpretálásán is érzéke van a lex lata kívánatos túllépésére és sokszor a lex ferenda irányában is ad mindenkor értékes és a legtöbb esetben nézetem szerint is megszívlelendő javaslatokat.

A könyv stílusa általában igen világos; nem törekszik stilisztikai bravúrokra és főcélja a lehetőleg kételyt nem támasztó megértetésre irányuló igyekezete, ami a stílus szabatosságára ösztönözte és ezzel szinte tankönyvszerűvé tette munkáját, amit a könyv érdeméül kell betudni, mert a könyv hivatása elsősorban mégis csak tanító jellegű. A könyv olvasóközönségét tekintve ez helyes is. A könyv ugyan, amely egy részterületet dolgoz fel, ennek folytán monografikus jellegű, de míg a monografikus munka szerzői olvasóiknak tárgyismeretét már feltételezik, addig szerző számára adott helyzet volt, hogy olvasóközönsége nagyobb részben az ő könyve alapján keresi a szükséges anyagismeret megszerzését.

A könyv — szerzőjének jogász volta és jogászi egyénisége következéseként — jogi munka. A könyv eminenter jogászi jellege nem feledtette el a szerzővel, hogy a szabványügyet át meg áthatja, talán a szokásosnál nagyobb mértékben, sok közgazdasági és műszaki vonatkozás. Itt igen nagy szolgálatot jelentett a szerző számára, hogy ő a szabványügy gyakorlati munkása is, aki hogy úgy mondjam közvetlen életközelségből az eleven élettől első kézben kapja a gyakorlatban felmerült és felmerülő problémákat. A könyv mindenütt hasznosítani tudja a közgazdasági és műszaki vonatkozásokat éppenúgy, mint ahogy a könyv több fejezete az összefüggő jogintézményeknek a szabványügyet érintő kapcsolatait is feldolgozza, ami újabb megnyilvánulása a sub specie totius szemléletnek, a szerzőnek a szabványügyön kívüli, de vele összefüggő joganyag figyelembevételének.

Rendszeri szempontból az anyagnak a csoportosítása megfelelő. Az olvasó szempontjából, tehát gyakorlati okokból a rendszerezés azt a jószolgálatot is teszi, hogy az olvasót, aki valamely kérdés iránt speciálisan érdeklődik, megfelelően tájékoztatja és itt a szerző munkájának értékéül tudom be, hogy az egyes fejezetek tartalmát ugyan a mindenkori speciális részletkérdés adja meg, de ugyanakkor — megint csak a már általában tett, a jogi szemlélet egyetemességére vonatkozó megjegyzésemnek felel meg a szerzőnek az a rendszeresen követett eljárása, hogy azt az olvasóját is, aki esetleg csak a fejezetcímek alapján, amit az adott eset jelöl ki az olvasó számára, figyelmezteti az olvasót a könyv egyéb olyan fejezeteire, amelyek a megkeresett fejezetnek más fejezetekben foglalt fejtegetéseire hívja fel a figyelmet, és ezzel olvasóját megmenti az esetleg egyoldalú — a könyv más fejezetekben foglalt fejtegetésektől elkülönülő állásfoglalásoktól.

Az előszó hű tükörképet nyújt a szabványozásra vonatkozó jogalkotás egyes etappjairól. Ezzel a ma érvényes joganyagot feldolgozó könyv hasznos kiegészítést kap a vonatkozó jogalkotás történelmi hátterének megfejtésével. Sokszor — és ez nem csak a szabványügyre vonatkozó megállapítás — a már hatályon kívül helyezett régi joganyag ad értékes adatokat a ma hatályos jogszabály értelmi megvilágítására.

Az első fejezet ugyancsak történelmi áttekintést nyújt a szabványügy jogi szabályozására. Ugyane fejezetben a szerző igen helyes összevetést tesz a kapitalista és a szocialista szabványügy eltéréseiről, anélkül, hogy szüksége volna hatást kereső szólamokra. A kézirat 12. oldalán, miután ismerteti a szabványjel lényegét, rámutat arra, hogy a kollektív védjegy autonóm tömörülések érdekeit szolgálta a kapitalista világban, amivel szemben a szabványjel nem valamely különálló csoport sajátlagos érdekeltségére utal. Ugyancsak helyesnek tartom — ami a részletes fejtegetések során adatszerű tételes illusztrálást is kap — hogy szerző már ezen bevezető fejezetben utal a szabványjogalkotás számára mindenkor irányadó munkásvédelmi érdekekre. A fejezet a szabvány, mint jogintézmény létével velejáró jogi problémák bevezető akkordjait üti meg.

A II. fejezet szükségszerűen foglalkozik a szabvány definíciójával. A rokonintézményektől való elkülönítés érdekében helyesnek tartom a szerző munkamódszerét, hogy lépésről lépésre szűkíti a megvizsgált anyagot és végeredményképpen vonja le, illetve sűríti össze definícióvá a maga fejtegetéseit. Helyesen emeli ki a szerző, hogy a szabvány tételes jogi alkotás. Ugyancsak helyes, hogy a szabvány maga elkülönül az alkalmazását rendelő szabálytól és maga a szabvány csupán az előírást tartalmazza a szabvány alkalmazása esetére. Itt foglalkozik a szerző az építésügyi típusterveknek a szabványhoz való viszonyával. Tételes különbség, hogy az építkezési típusterv kibocsátása nem a szabványalkotásra általában hivatott Szabványügyi Hivatal ügykörébe, hanem az építésügyi miniszter ügykörébe tartozik. A jogalkotó fórumok különválása ellenére is az építészeti típusterv lényegében egyébként szabvány, úgyhogy a szabványügynek legtöbb szabálya még csak nem is analógia alapján, a típustervekre is alkalmazható. Szerző idézi a szabványnak a rendeletben megszabott definícióját egy inkorporatív utalással: „a (2) bekezdésben meghatározott tárgykörben"; talán jobb lett volna, ha a definíció az inkorporatív utalást felbontotta volna és ezzel magát a definíciót tette volna teljesebbé. E keretben foglalkozik szerző a tipizáláshoz való viszonnyal, valamint az „etalon"-nal, amelyre helyesen állapítja meg, hogy tulajdonképpen „megmintázott termék".

A III. fejezet a szabvány tárgykörére vonatkozik. Ez az egyetlen fejezetcím, amely kifogás alá esik az olvasóval való megértetés szempontjából. Megemlítem, hogy ezzel kapcsolatosan a szerző felhasználja az alkalmat a hatáskör általános jogi fogalmának pedáns megszövegezésére. Ugyancsak a hatáskör vonatkozásában említem meg, hogy szerző álláspontja szerint a hatáskör túllépéssel kibocsátott szabvány nem érvényes.

Itt szól a szerző arról is, hogy egyes, mindenkor megjelölt területre alkotott szabvány esetleg egy másik szabvány területével is érint-

kezik, még pedig azzal nem teljesen egyezően. A szerzőt kiegészítve helyes volna, ha a szabványalkotás során akár a teljes, de még inkább egy másik szabványra kiható részleges hatályonkívül helyezésre positive kitérne az új szabványalkotás, viszont helyesen emeli ki a szerző ama korábban már érintett megkülönböztetésével összhangban, hogy más a szabvány és más a szabvány alkalmazását kötelezően előíró jogszabály és hogy a szabványban nincs jogszabály. Itt tér ki a szerző az egyébként is tárgyalandó rejtett hiba kérdésére, ami a megvizsgálásnál a vizsgálat szabályainak betartása ellenére sem tűnt ki. Rámutat a szerző arra, hogy a tulajdonképpeni gyártásra vonatkozó előírásokon felül a szabvány rendelkezhetik a fuvareszközre, a tartósságra, a szabatosságra és csomagolásra vonatkozóan is. Utal arra, hogy a szabvány maga az ár megszabásával nem foglalkozik, de hogy az ár megszabásánál a természetszerűen fontossághoz jutó egyéb tényezők mellett a szabvány rendelkezéseire is figyelemmel kell lenni.

A mérésügyet illetően helyes a szerző álláspontja, hogy a mérésügy nem a szabványosítás feladata és helyes az arra való utalás is, hogy ez nem fogalmi okokból történt, hanem praktikus érdekből. Azt is helyesen emeli ki azonban a szerző, hogy a mérőeszköz gyártására igen is lehetséges szabványalkotás.

A szabványügy szervezetével foglalkozó negyedik fejezet kiemeli, hogy a szabványügy főhatósága a Magyar Szabványügyi Hivatal, és a Hivatal feladatait is helyesen jelöli meg, különösen helyes, hogy utal arra, hogy más hatóságoknak a kooperációra való aktivizálása és más hatóságoknak szabványügyi felvilágosítás nyújtása is a Hivatal hatáskörébe tartozik. E fejezetben emlékezik meg szerző az egyes szakterületekre létesült, illetőleg létesíthető ún. szabványosító bázisokról is.

Szigorúbban jogi kérdésekkel foglalkozik az V. fejezet, amely a szabvány hatályát és kötelező erejét tárgyalja. Szerző itt utal az országos szabvány, a minisztériumi szabvány és az üzemi szabvány, valamint a szabványként nem tekintendő üzemi gyártási utasítás különbségére. A minisztériumi — szakmai — szabvány kötelező ereje korlátoltabb abban a vonatkozásban, hogy ennek alkalmazása a minisztérium felügyelete alá tartozó vállalatokra terjed ki. Érzésem szerint a minisztériumok egymás közötti ügybeosztásában sok olyan szempont érvényesül, ami a szabványügyben semleges, sőt esetleg helytelen is. Gondolok arra az eshetőségre, hogy valamely szakmai szabványként megállapított előírás nem csak a szabványt kibocsátó miniszter felügyelete alá tartozó vállalatokra érdekes, hanem más miniszter alá tartozó vállalatra is, amelyekre azonban a szabvány pusztán azon okból nem terjed ki, mert azt nem a vállalat saját minisztériuma bocsátotta ki. Szerző több helyütt említést tesz olyan esetekről, amikor valamely szabálykibocsátása több hatóság egyetértésével történik. Erre gondolva lehetőséget kellene teremteni arra, egyrészt, hogy már a szabvány kibocsátása alkalmából több miniszter egyetértés alapján bocsássa ki az egyébként szakmai szabványt, vagy pedig másrészt hogy a csupán egyik miniszter által kibocsátott szabványt a másik miniszter az ő felügyelete alá tartozó vállalatokra is kiterjessze, amennyiben e vállalatokra a szabvány alkalmazása kívánatos. Gondolom, hogy erre vonatkozó indítvány a szerző könyvében is jó szolgálatot tett volna.

VI. fejezet a Műszaki Feltételekről ír. Helyes a szerző álláspontja, hogy a Műszaki Feltételek lényegileg nem jelentenek szabványt, de ugyancsak helyes a szerzőnek az a korrektúrája, hogy a „Műszaki Feltételek" szabvány — surrogatum. A szerző ezen álláspontját támasztja alá az is, amiről a szerző később fejtegetéseiben számot ad, hogy a Műszaki Feltételek alkalmazása kötelező és például a teljesítés vonatkozásában a Műszaki Feltételek be nem tartása ugyanolyan jogi következményekkel jár, mint a szabvány megsértése. A szabványhoz hasonlóan a Műszaki Feltételekben helye nyílik több minőség esetére a választék előírásának. Itt említi meg szerző, hogy a szabványalkotás, illetőleg Műszaki Feltételek kibocsátása nincs figyelemmel arra, hogy az ügyre vonatkozó régi jogszabályok vannak és helyes szerzőnek az a megállapítása, hogy a régi jogszabályokhoz való ellentét esetén a szabvány kibocsátását úgy kell tekinteni, mint amely csendesen, nem kifejezetten a régi jogszabályt hatályon kívül helyezi —, ami azonban hatásköri összeütközés veszélyével járhat.

Ugyane fejezetben tér ki a szerző az ún. ajánlott szabványra, amelynek betartása nem kötelező, viszont az ajánlott szabvány jogi ereje megnövelhető egyes esetekben a felek között létrejött szerződéssel. Ezt az álláspontot még megerősíti a KDB gyakorlatából idézett döntés, hogy az ajánlott szabvány is szerződéses kikötés nélkül irányadó lehet azon alapon, hogy az ajánlott szabvány úgy tekintendő mint a szerződő felet kötelező, átlagosnál jobb minőségben eszközlendő teljesítés. Finom szerző kifejtése a jogszabályok általános dispozitív hatálya és az ajánlott szabvány közötti különbségre. Éppen e gondolat helyessége tenné szükségessé, ha a szerző egy-két mondattal vonatkozó fejtegetését még kiélesítené.

Szerző ehelyütt is, de egyéb helyeken is megemlíti a nyelvi megjelölés helyességének, a szabványbeli nyelvi kifejezés használatának kötelező voltát. Igen helytálló a szerzőnek arravaló utalása, hogy a nyelvi megjelölés pongyolasága, a szabványban foglalt nyelvi megjelölés használatának mellőzése igen sokszor a szerződésből folyó kötelezettség alóli kibúvásra használható fel, ami a gazdasági fegyelem szempontjából semmiként sem kívánatos. Helyes, hogy a szerző amellett, hogy kiemeli, hogy a szabvány betartása kötelező — ha csak az erre jogosult hatóság az eltérésre engedélyt nem ad — de mégis lehetséges, hogy a szabvány mellőzése ne legyen kötelező, amint szerző egy későbbi fejtegetésében ezzel kapcsolatban utal is arra, hogy a minőségi bizonylatban kifejezetten feltüntetendő, hogy nem szabványszerint készült termékről van szó. Itt is — mint több más esetben — a szerző éppen a gyakorlatban szerzett járatossága alapján igen helyesen példázza meg az elméleti jellegű fejtegetéseket és például megemlíti, hogy iskolapadot csak szabványszerint lehet gyártani, ami külön magyarázatra nem is

szorul, míg például konyhabútor készíthető az idevágó szabvány mellőzésével is. Ezzel kapcsolatban említem meg, hogy szerző tájékoztat afelől is, hogy az országos szabvány betartása a kisiparra is kötelező, de ugyanakkor rámutat tétele enyhítéséül arra, hogy azok a szabványok, amelyek a nagyüzem testére vannak szabva (gépi erő, stb.) a kisiparra a maga alacsonyabb technikai felkészültsége folytán nem is tehető kötelezővé.

Szerző reámutat arra, hogy a jelenlegi szabályozás szerint a szabvány hatálybalépésének időpontja úgy a gyártóra, mint a forgalombahozóra egységesen van megállapítva. Helyes szerzőnek az a gondolata, hogy bizonyos átmeneti idő — ami a jogélet egyéb területén Schonzeit néven ismeretes, álljon rendelkezésre, abban az értelemben, hogy számolni kell azzal, hogy a szabvány hatálybalépése előtt is gyártották az utóbb szabványosítás alá vont cikket, sőt ugyanez megtörténhetik szabvány módosítása esetén is, hogy a korábbi szabványnak megfelelően történt a gyártás és ha a szabvány hatálybalépése azzal a szigorúsággal volna értendő, hogy a hatálybalépés után a már korábban elkészült termékek, mint a szabványnak meg nem felelők, a forgalombahozás vonatkozásában tilalom alá esnének. A Schonzeit gondolatnak jutott is érvényesülési terület a szerző által hivatkozott 44/1959. (XI. 19.) Korm. számú rendeletben. Újból kiegészítve szerző fejtegetését helyes volna a Schonzeit gondolatát általánossá tenni mindazon esetekre, amikor ennek aktualitása adódik. Így rögtön foglalkozik a szerző azzal, hogy alkatrész-szabványosítás esetén a régi alkatrészek továbbhasználatára is helye van ilyen kíméleti idő megállapításának. A hatály kérdésében a szabály az, hogy a szabvány a magánszektorra is kötelező, amint azt szerző a mai tételes rendelkezésekkel egyezően kifejti. Felvetődik a kérdés, hogy a szabály ezzel a szigorúságával kiterjed-e a felhasználóra is. Az biztos, hogy a forgalombahozóra kiterjed. Szerző több vonatkozásban utal arra, hogy egészségvédő szabványintézkedéseknél a szabály szigorúbb, és e gondolat jegyében az utólag megalkotott szabvány a termékszabvány előtti megvásárlójára, felhasználójára is terjedjen ki. Megemlíti a szerző, amiről már szó volt, hogy a szabvány hatálya alól a kisebb technikai készültségre tekintettel a kisiparos számára kivétel engedélyezhető.

Egy másik kisiparos vonatkozás, hogy a kisiparos sokszor a terméket hulladékanyag felhasználásával készíti el. A szerző a tájékoztatás érdekében többször említi, itt-ott csak megkívánja a terméken az ilyenféle termelési adat feltüntetését. Nézetem szerint itt is meggondolandó, hogy szinte általános szabállyá kellene tenni a tájékoztatás érdekében szükséges feltüntetés kötelezettségét, mint ahogyan maga a szerző is utal arra a mezőgazdasági termény vonatkozásában, ahol többféle minőségi fokról van szó, hogy a szabványon aluli minőség feltüntetése kötelező. Alkalmilag említem itt meg, hogy igen kitűnő példákat sorol fel a szerző, ami a mindenkori tételes jogszabály tartalmát világosabbá teszi.

VI. fejezet a szabvány alóli kivételek kérdésével foglalkozik. A kiinduló pont, hogy a szabvány a technika fejlődése folytán nem örökéletű, igen helyes. De minthogy a szabványnak új szabvánnyal való felváltása és ezzel a régi szabvány elejtése nem mutatkoznék mindig célszerűnek, helyes az is, hogy a szabvány hatálya idején indokolt esetben a szabványtól való eltérés engedélyezhető. Itt szerző utal arra, hogy múló okok nem lehetnek az eltérés alapja. Ha ez a múló ok egy rövid ideig tartó átmenet, úgy a szerző tétele ellen kifogás nem emelhető, de meglehetősen ruganyos természetű kifejezés és ha az ok múló, átmenet is, még mindig nagyobb időtartamot ölelhet fel, ami a merev értelmezést nem teszi kívánatossá. Itt említem meg, hogy a szabványtól való eltérés engedélyezése szintén olyan termelési adat, amelynek tájékoztató ereje a feltüntetést megkívánja. Ennek ellenére az engedélytől való eltérés csak az eltérést engedélyező hivatali elnök külön erre vonatkozó rendelkezése alapján kötelező. Sőt ezt a gondolatot még megtoldanám azzal is, hogy a szerződő partnerrel folytatott szerződéskötést célzó tárgyalások (alku) során is a gyártó vállalat köteles legyen közölni a másik féllel, hogy a szabványtól való eltérésre engedélye van. Igen értékesek szerzőnek a jótállásnak a jogirodalomban tárgyalt, de távolról sem kimerített témájára vonatkozó fejtegetései.

Nemcsak egy netáni későbbi perre, de már a felek ténykedései során is nagyjelentőségű a vizsgálati módszer előírása, egyebek között az ún. szúrópróbára vonatkozó jogszabályok ismertetése. A hibafeltüntetés témáját illetően utalok arra, hogy egyes rendeletek esetileg a hiba feltüntetést kötelezővé teszik; a vonatkozó rendeleteket a szerző idézi is. Hiba elkövethető a csomagolás körül is. Szerző megemlíti, hogy a KDB gyakorlata szerint a csomagolási hiba úgy értékelendő, mint minőségi hiba és ennek folytán kötbér alá esik akkor is, ha kárt nem is okozott. Ugyanez a probléma más tényállás-környezetben is visszatér, nevezetesen külkereskedelmi viszonylatban a külkereskedelmi vállalat belföldi partnere — exportügyletről van szó — kötbér-kötelezettség alá eshetik, noha a külkereskedelmi vállalatot külföldi partnerével szemben semmi hátrány a belföldi partner hibája következtében nem fogja terhelni. Itt talán kívánatos volna az a megoldás, hogy a hiba elkövetője terheltessék ugyan meg kötbérrel, de — amint egy belkereskedelmi rendeletben meg is történt — nem a kárt nem valló szerződő partner javára, hanem az állam javára. Ilyen irányban azonban a szerző kritikát nem gyakorol.

IX. fejezet felvetne egy olyan problémát, amelynek a megoldása semmiképp, de talán a megemlítése sem tartozik a mégis csak a szabványügyre szorítkozó könyvre. Nevezetesen a tervszerződési rendszer azon életbeli jelenségéről van szó, hogy a terv céljának megvalósítását két egymástól különállónak, függetlennek tekintett szerződés oldja meg, ami legélesebben a külkereskedelmi ügyletnél jelentkezik; itt ugyanis arról van szó, hogy a külkereskedelmi vállalat két külön szerződést köt, egyet a külföldi partnerrel és egyet a belföldivel — export és import esetén egyaránt — gazdaságilag a két szerződés összefüggése kézenfekvő, a mai jogi elrendezés két különálló szerződés gondolatára helyezkedik és csak

részben teremt kapcsolatot az egymástól elkülönülő, alanyilag sem egyező szerződés között. Mindenesetre örvendetes, hogy szerző erős érzékkel bír a szocialista gazdasági rendszernek a formailag elszigetelten két szerződésben jelentkező aktus összefüggésére és úgy a tételes jogszabályokból, mint a KDB gyakorlatából kiemeli éppen azon jellemző eseteket, amikor akár a jogszabályban, akár az ítélkezési gyakorlatban mégis csak érvényesül a két szerződés külön állása mellett is a két szerződés összefüggése. Ezzel a kérdéssel György—Katona—Ujlaki könyve („Külkereskedelmi vonatkozású tervszerződések") is behatóan foglalkozik.

A szerződésre vonatkozó fejtegetései során utal a szerző a PTK 283. §-ának szabályára, hogy az átlagosnál jobb minőség szállítására van a szállító kötelezve. A szocialista rendszerben „az átlagosnál jobb" kifejezés lényegileg egy folytonos archimedesi csavar, hiszen éppen azzal, hogy a szállításra kerülő termék mindenkor az „átlagosnál jobb" már rövid idő elteltével is az átlagos szükségszerűen egyre magasabbra emelkedik.

Igen helyes a szabvány népgazdasági értékelése szempontjából, hogy a termékek szabványszerűsége egyúttal a fogyasztói közérdeket is szolgálja.

A XI. fejezet a minőségi bizonyítvány ügyét tárgyalja. Kiindul, abból, hogy a minőségi bizonyítvány, amelyet a termelő vállalat állít ki, magánokirat. A minőségi bizonyítvány azonban a nagykereskedelemre is kötelező lehet, sőt importáru esetén is, amire vonatkozóan helyes, hogy a külkereskedelmi vállalat köteles a külföldi partnerétől kapott bizonyítványt a belföldi megrendelőjének továbbadni. A fejtegetések során a szerző kissé túl tömören fogalmazza meg azt a mondatát, hogy a minőségi bizonyítvány törvényes kellék.

A XII. fejezet a márkázás intézményét ismerteti. Bevezetőjében helyes a „márka" szónak, mint terminus technikusnak egybevetése a „védjegy"-gyel, amelynek régi német egyenértéke „Marke", bár az újabb német jogi nyelv Warenzeichen-ről és Warenzeichenschutzról beszél Marke és Markenschutz helyett. Szerző utal arra, hogy bár ipari termék is márkacikké nyilvánítható, ha az fokozott bizalomra érdemes, de tulajdonképpeni területe a mezőgazdasági termék. Itt alkalom nyílott volna, amit kis mértékben a szerző teljesít is, annak kifejtésére, hogy a szabvány abszolút hatályú, amely azt kívánja meg, hogy minden termék megfeleljen a szabványnak. Ezzel szemben a mezőgazdasági termelés terén a termelő a termék minőségét képes ugyan befolyásolni, de a természeti tényezőknek a termékek minőségére való közrehatását kizárni nem tudja.

A könyv bő tartalmi ismertetése — a hozzáfűzött kritikai megjegyzéseket is figyelembevéve — indokolja azt a méltányló elismerést, amit a bevezetésben is előrebocsátottam.

Beck Salamon

Viski—Imre—Ternai: Közúti közlekedési balesetek elbírálása*

Régen várt, hézagpótló mű megírását és kiadását üdvözölhetjük Viski—Imre—Ternai: Közúti közlekedési balesetek elbírálása c. munkájának kézbevétele alkalmával.

A szerzők célkitűzéseiket az előszó végén azzal foglalják össze, hogy jogi és műszaki tudnivalókat összefoglaló kézikönyvet kívántak adni a balesetek megítélését végző jogászok, az ebben közreműködő szakértők kezébe, s annak a reményüknek adnak kifejezést, hogy a műben mondottak a közúti közlekedés valamennyi résztvevője számára is hasznos ismereteket közvetíthetnek.

A fentiekben összegezett célkitűzések megvalósítása a sokoldalú igényeket is figyelembe véve színvonalasan sikerült.

A mű egyik kiemelkedő erénye az, hogy egyaránt kielégíti a gyakorló jogász, a műszaki szakember, de nem utolsó sorban a közúti közlekedésben résztvevő járművezető, s a közúti közlekedés iránt általában érdeklődést tanúsítók igényeit. A jogalkalmazó számára különösen az előnyös, hogy a mű magában foglalja a közúti balesetek elbírálásához kapcsolódó büntető és polgári joganyagot, ezen túlmenően pedig — figyelemmel az új KRESZ, valamint a Btk. közelmúltban történt hatálybalépésére — először nyújt segítséget a vonatkozó jogszabályok egységes értelmezése, alkalmazása, az addig kialakult gyakorlat átértékelése révén a gyakorlati jogalkalmazás problémáinak helyes megoldásához.

A szerzők a rövid bevezetésben a közúti baleset fogalommeghatározása mellett felvázolják a balesetért való jogi felelősség különböző formáit.

A mű első fejezete a közúti közlekedési baleset előidézésének büntetőjogi következményeit taglalja. Az első cím főként azok részére tartalmaz hasznos útmutatást, akik nem jogászi érdeklődéstől vezettetve veszik kezükbe a munkát. Ki kell emelni az idetartozó fejtegetések köréből azt, amit a szerző a közúti közlekedési balesetek előidézőinek büntetőjogi felelősségre vonása indokairól mond. Az okfejtés logikája, meggyőző ereje, a gyakorlati élethez való szoros kapcsolata a nem jogász olvasók számára rendkívül elgondolkoztató, propagatív hatása sem lebecsülhető.

A büntetőjogi felelősség alapfogalmainak közérthetően történő magyarázata a jogászi képzettséggel nem rendelkező számára is világossá és érthetővé teszi nemcsak a mondanivalót, hanem az ezt követő második címben foglaltakat is.

A második cím a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés, az ittas vezetés, a közlekedés biztonsága elleni bűntett, a segítségnyújtás elmulasztása, a társadalmi tulajdon gondatlan megrongálása és a gondatlan emberölés bűntette törvényi tényállásainak elemzését tartalmazza, s ennek során foglalkozik e bűntettek elbírálása során felmerülő jogalkalmazási kérdésekkel.

Az ismertetés terjedelme sajnos nem teszi lehetővé, hogy az első fejezet második címének mondanivalójával olyan mértékben foglalkozhassunk, amely méltó a szerzői igényességhez, alapossághoz. Mindenek előtt azonban feltétlenül szükséges rámutatni arra, hogy a bírói gyakorlat átfogó bemutatása, a gyakorlat ingadozásainak, a helytelen eseti döntéseknek megalapozott bírálata, s az elvi iránymutatások megfelelő kiemelése a jogalkalmazás számára nélkülözhetetlen segítséget jelent.

* Bp. Közgazd. Kiadó, 1963. 534 p.

Különösen figyelemre méltónak tartom az e címben kifejtettek köréből a szabályszegésre, a közvetlen veszély fogalmára, az okozati összefüggésre vonatkozó magyarázatokat.

A szerző igen helyesen visszatérően méltatja a közúti közlekedési szabályok megtartásával kapcsolatban a „ne veszélyeztess" generális parancsának mint általános szabálynak jelentőségét.

A közvetlen veszély fogalmának magyarázata a mű egyik legértékesebb része. A szerző határozottan állást foglal a közvetlen veszély fogalmának tágító értelmezése ellen, s ez az állásfoglalás mindenben korszerű és helyes. Álláspontja végső megfogalmazásánál a reális veszélyből indul ki, s helyesen mutat rá arra, hogy a pusztán dologi károkkal járó balesetek ténye önmagában nem jelenti a közvetlen veszély megvalósulásának tényelemét. Senki előtt sem lehet kétséges ennek az állásfoglalásnak mind elméleti, mind gyakorlati igazsága, különösen ha közúti közlekedésünk rohamos fejlődésére gondolunk.

Az okozati összefüggés kérdéseinek tárgyalása során a szerző az elméleti viták lényegére való rövid utalással jelzi a probléma sokrétetűségét és a megoldás helyes, vagy helytelen voltának alapvető jelentőségét. Gondolatmenetéből kiemelendők ama fejtegetései, amelyek az objektív szempontoknak a szubjektív felelősségi elemektől való különtartására, a jogi relevanciára, a baleset oka, illetve feltétele közötti differenciálásra vonatkoznak. Mondanivalóját helyesen kiválasztott példákkal, jogesetekkel illusztrálja, amelyek gondolatmenetének megértését jótékonyan segítik elő, bár az itt kifejtettek természetszerűleg elsősorban jogászoknak szólnak. Számukra hasznos tanulságul szolgálhat az a gondolat, amellyel szerző az okozati összefüggés problematikáját zárja, nevezetesen amikor rámutat az okozatosság kategóriája helyes jogi alkalmazásának jelentőségére.

A következőkben a szerző a közvetlen veszélyhelyzet bűnös előidézésével kapcsolatban először a gondatlan, majd a szándékos veszélyeztetéssel foglalkozik. Helyesen mutat rá a gondossági kötelezettség mércéjének a közúti közlekedésben megkívánt magas fokára. Ugyanakkor azonban teljes mértékben egyet kell értenünk a szerzőnek azzal az okfejtésével is, amely hangsúlyozza a pszichikai realitások figyelembevételének követelményét, az objektív jellegű követelmény további korrekcióját képező szubjektív feltételek vizsgálatának jelentőségét. Az e kérdésben megnyilvánuló helytelen nézetek éles kritikájával mindenben egyet kell érteni.

A szándékos veszélyeztetést illetően hasznos útmutatásul szolgálnak az ölési és testi sértéses cselekményektől való elhatárolás szempontjai, a dolus principalis mibenlétére való utalás, illetve az eventualiter elkövetés tagadását bíráló fejtegetések. Messzemenően egyet kell érteni a szerzőnek azzal a megállapításával, hogy a szándékos veszélyeztetés éppen megvalósulásának feltételeit tekintve teljes joggal tekinthető atipikus, súlyosan kriminális magatartásnak, amelynek a törvény szigorával való erélyes üldözése elsőrendű jogalkalmazói feladat.

A foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés bűntettének minősített eseteit elemzi ezután a szerző, majd foglalkozik a jogalkalmazási gyakorlatban nem egyszer gondot okozó azokkal az esetekkel, amikor a közvetlen veszélyhelyzet előidézésében több elkövető hatott közre. Az általánosan ismert tételek mellett ki kell emelni az ún. „bizalmi elv" mibenlétének és a balesetekért való felelősség elbírálása rendjén történő alkalmazásának kérdésére vonatkozó gondolatokat. A szerző gyakorlati igényeket szem előtt tartva állít fel eset-típusokat, amelyek tekintetében a megkívánható gondosság mellett mások szabálytalan magatartásával számolni kell. Az eset-típusok kiválasztásával egyet kell értenünk, a szerző figyelemmel van mind a közúti közlekedés rendjének biztonságához, mind a forgalom zökkenőmentes lebonyolításához fűződő érdekekre.

Az ittas vezetés cím alatt tárgyalt „járművezetés ittas állapotban" bűntettének elemzése, s az idevonatkozó megjegyzések elsősorban a gépjárművezetők számára tartalmaznak hasznos útbaigazítást a büntetőjogi elbírálás kérdésében. E tekintetben szerző annak az álláspontjának ad kifejezést, hogy közúti közlekedési baleset kapcsán a segítségnyújtást elmulasztó személy mindig a Btk. 259. §. (3) bekezdésben foglalt súlyosabb bűntetést kilátásba helyező büntető rendelkezések alapján felelős, miután a KRESZ 40. §-a értelmében a közúti közlekedési baleset okozója, illetve bekövetkezésének, következményeinek észlelője általában segítségnyújtásra kötelezett. A szerző álláspontja szerint a Btk. 259. §. (3) bekezdés szövegezése (a segítségnyújtásra „egyébként is köteles") a KRESZ rendelkezéseire való visszautalást is jelenti. A fenti álláspont vitatható. Kétségtelen, hogy a KRESZ 40. §-a követelményeket támaszt a segítségnyújtást illetően, azonban a Btk. 259. §-hoz fűzött miniszteri indokolás kétségeket támaszt a tekintetben, hogy a KRESZ igazgatás-rendészeti jellegű előírásai olyanok-e, amelyek „egyébként" köteleznék a baleset következményeit észlelőt a segítségnyújtásra. A szerző álláspontja azonban kiindulópontja lehet olyan gyakorlat kialakításának, amely messzemenően figyelembe veszi a szocialista erkölcsi normákat, s a törvény szigorú értelmezésével is hatni kíván az emberek tudatára.

A társadalmi tulajdon gondatlan rongálásának bűntettére vonatkozó magyarázatok közül kiemeljük a szerzőnek azt az álláspontját, amely szerint fel kell számolni azt a helyzetet, hogy míg a közúti közlekedés szabályainak megsértésével csak szabálysértés valósul meg a közvetlen veszély tényelemének hiányában, addig a társadalmi tulajdon gondatlan rongálásának bűntette miatt az elkövetővel szemben bűntető eljárás is indul. A szerzőnek az az álláspontja, hogy a társadalmi tulajdon gondatlan rongálásának bűntette csak akkor valósul meg, ha a balesetet okozó cselekmény maga is bűntett, nézetünk szerint a probléma megoldásának csak kiindulópontja. Egyetértünk a szerzővel abban, hogy közlekedési szabálysértés esetén a társadalmi tulajdonban bekövetkezett és a szabálysértési értékhatárt meghaladó összegű kár esetén sem valósuljon meg a társadalmi tulajdon gondatlan megrongálásának bűntette. Abban az esetben, ha a balesetet oko-

zó magatartás kimeríti a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés bűntettét, a bűnhalmazat kérdésében a Legfelsőbb Bíróság által az utóbbi időszakban folytatott gyakorlat elveit figyelembe véve felmerülhet az a kérdés, vajon a balesetet okozó, a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés bűntette nem abszorbeálja-e az azzal bűnhalmazatban eddig megállapított társadalmi tulajdon gondatlan rongálásának bűntettét. Hasznos volna, ha ezekben a kérdésekben a bírói gyakorlat kellő iránymutatást kapna, hiszen mindennap előforduló, s a bűnüldöző szerveknek nem kis gondot okozó ügyekről van szó.

Az első fejezet harmadik címe a büntetésekről és a büntetéskiszabásról szól. A mű a jogirodalomban ismeretes állásfoglalások helyes összeválogatásával vázolja fel a problémát, majd gyakorlati példákkal illusztrálva ismerteti a bírói gyakorlatban a büntetéskiszabás tekintetében kialakult elveket.

Különösen tanulságosak a szerzőnek azok a gondolatai, amelyek az ún. személyiség vizsgálattal kapcsolatban az elkövető társadalomra veszélyességének figyelembevételére vonatkoznak. A személyiség vizsgálat jelentőségére való rámutatás a bűnüldöző szervek számára is hasznos és intő tanulság.

A mű második fejezete két címben foglalkozik a közúti közlekedési baleset polgári jogi és munkajogi következményeivel. A bevezetőben áttekintést ad a különböző felelősségi rendszerekről, majd a bírói gyakorlatból vett példákkal szemléltetve magyarázza a baleseti kártérítésre vonatkozó polgári anyagi jogi szabályokat. Külön és kiemelten foglalkozik e körben természetesen a fokozott veszéllyel járó tevékenység folytatásából eredő kártérítési szabályokkal.

A szerző mondanivalója jól hasznosítható a jogalkalmazás körében is, különösen „Az alkalmazott kártérítési felelőssége a munkáltatóval szemben" című részben, de a kártérítési szabályok alapos ismertetése eligazítja a nem jogász olvasót is olyan jelentős kérdésekben mint a kármegosztás, az együttes károkozók felelőssége, a kártérítés módja és mértéke, az elévülés, a büntetőbírói ítélet hatálya, az illetékmentesség, a társadalombiztosítással kapcsolatos megtérítések, illetve a polgári jogi igény keretében érvényesített kártérítési igény.

Érdeme a második fejezetnek az, hogy a bírói gyakorlat, a Legfelsőbb Bíróság kollégiumi állásfoglalásainak csokorba gyűjtésével és magyarázatával hatékonyan segíti elő a jogalkalmazás munkáját, különös tekintettel arra is, hogy a gyakorlati tapasztalatok szerint a büntető eljárások során érvényesített kártérítési igények elbírálása rendjén nem egyszer volt észlelhető bizonytalanság éppen az idevonatkozó bírói gyakorlat és elvi iránymutatások nem elegendő ismerete miatt.

Helyeselhető az, hogy e fejezetben a szerző foglalkozik a gépjárművek szavatossági biztosításának szabályaival, s teljessé tette volna e fejezetet az, ha ugyanilyen terjedelemben kitért volna az önkéntes biztosítás szabályainak rövid ismertetésére is.

A szerzők önálló fejezetben foglalkoznak a közúti közlekedés szabályainak értelmezésével. Helyesen mutatnak rá a KRESZ szabályok értelmezésének jelentőségére, az egységes értelmezés követelményére. E tekintetben nyugodtan elmondhatjuk, hogy az e fejezetben kifejtett értelmezési elvek megvalósították a szerzőknek azt az óhaját, hogy az egységes értelmezéshez munkájukkal hozzájáruljanak.

E fejezetben érintett kérdések valóban a közúti közlekedés rendjét biztosító legfontosabb és a gyakorlatban leginkább megszegett szabályaival kapcsolatosak (párhuzamos közlekedés, menetirányváltoztatás, kanyarodás, irányjelzés, közlekedés gyalogátkelőhelyeknél, áthaladási elsőbbség, követési távolság, előzés és kikerülés stb.).

Anélkül, hogy e helyütt a szerzők értelmezési állásfoglalásaival részletesen foglalkoznánk, megállapíthatjuk, hogy a korábbi szabályértelmezéseket, a várható új problémákat rendkívüli alapossággal, elmélyült szakmai és a gépjárművezetési gyakorlat problémáit is figyelembe vevő tudással vizsgálták meg, s ehhez képest alakították ki azokat az állásfoglalásokat, amelyekkel a jogalkalmazás is egyetérthet. E fejezetben foglaltak megítélésünk szerint jól hasznosíthatók a gépjárművezetőképzésben is.

A mű második része a gépjármű balesetek műszaki vizsgálatával foglalkozik.

A második részt a szerző öt fejezetre tagolja. Az elsőben a baleset utáni teendőkkel, a másodikban a baleset előtti helyzet feltárásával, a harmadikban a balesetek műszaki okaival, a negyedikben a balesetek műszaki kárainak megállapításával, míg az ötödikben a közúti balesetek csökkentése érdekében szükségesnek tartott intézkedésekkel kapcsolatos nézeteit ismerteti.

A szerző gazdag igazságügyi szakértői tapasztalatait is hasznosítva elsősorban a műszaki szakértőkhöz szól, de mondanivalóját gyümölcsöztethetik a rendőri, ügyészi szervek és a közúti balesetek ügyeiben ítélkező bíróságok. Nyilvánvaló, — amint arra a szerző a második rész bevezetőjében is utal — hogy a kifejtettek feltételezik azokat a műszaki ismereteket, amelyek nélkülözhetetlenek a közúti balesetek műszaki vizsgálatával kapcsolatos számítások megértéséhez.

Az első fejezetben a szerző rendkívül hasznos útmutatást ad a balesetek helyszíni szemléjének helyes foganatosításához. Ki kell emelni a helyszínrajz készítéséhez adott iránymutatásokat.

A második fejezet a baleset előtti helyzet feltárásának módszertanát illetően számítási példákkal, táblázatokkal és ábrákkal gazdagon illusztrálva ismerteti azokat a szakértői eljárásokat, amelyek révén az elbírálást elősegítendő, rekonstruálni lehet a közúti baleset lefolyását. Az itt elmondottak — főként pedig a nagy körültekintéssel összeállított táblázatok — komoly segítséget nyújtanak a műszaki szakértelemmel nem rendelkező jogalkalmazó számára. A szerző feltár egy sor, a közúti balesetek elbírálásával rendszeresen foglalkozó számára is kevésbé ismert olyan tényezőt, amely a közúti balesetek előidézésében közrehat. Különösen, érdekes e szempontból a tapadási tényezők ítélkelése, a megcsúszási és felborulási sebességek számítása a kanyarban, a szélerő hatása a közlekedési baleseteknél című fejtegetések.

A balesetek műszaki okairól szóló részben a szerző az általánosságban is ismert okokat elemezve olyan gyakorlati tanácsokat ad, amelyeket a gépjárművezetőknek, különösen a kezdőknek megszívlelni igen ajánlatos.

Különösen figyelemre méltóak a szerzőnek a közúti balesetek csökkentése érdekében teendő intézkedésekről vallott nézetei. A hazai és a külföldi tapasztalatok birtokában a baleseti okok kiküszöbölésére tett javaslatait az illetékesek figyelmébe ajánljuk. Teljesen osztani kell a szerző véleményét az oktatópálya építésének szükségessége tekintetében, amely a reformra váró gépjárművezetőképzés korszerűsítése érdekében komoly lépést jelentene.

A rendelkezésre álló terjedelem a mű részletesebb ismertetését, még kevésbé annak a teljességre törekvő értékelését nem teszi lehetővé. Kétségtelen, hogy a szerzők munkája jelentősen hozzájárult a közúti balesetek elleni társadalmi méretű küzdelem eredményességéhez.

Posgay István

P. Sz. Elkind: A szovjet büntető eljárási jog tartalma*

P. Sz. Elkind leningrádi büntető eljárás jogász fenti munkáját az jellemzi elsősorban, hogy nemcsak hangoztatja a lényeget, hanem valóban törekszik a problémák mélyére hatolni. Azokkal a kérdésekkel foglalkozik, amelyek a büntető eljárás szabályozásának legalapvetőbb elméleti problémái. Tárgyalja: *1.* a büntető eljárási jog tárgyának (az eljárási jogviszonyoknak és a cselekményeknek); *2.* a büntető eljárási jog szabályozása módszerének; *3.* a büntető eljárási jog külső és belső formájának kérdéseit.

A szerző e kérdések felvetése és elemzése során feldolgozta a vonatkozó irodalmat és több alapvető kérdésben polemizál a különböző nézetekkel. Foglalkozik Sztrogovics, valamint Sztrogovics újabb követői által vallott nézetekkel, megkülönböztetve ezeket Visinszkij-Poljanszkij, illetve Cselcov-Karev nézeteitől.

A munka két szempontból tartalmaz igen jelentős elméleti fejtegetéseket: *1.* a büntető eljárási jogviszonyelmélet fejlesztése területén, *2.* a büntető eljárási cselekmények, illetve a büntető eljárási funkciók tárgyalása kapcsán.

A munka első fejezetében a szerző a büntető eljárási jog szabályozásának tárgyát vizsgálja. Ennek megfelelően a jogviszony, pontosabban a büntető eljárási jogviszony tartalmának kifejtése során Elkind arra törekszik, hogy elhatárolja a büntető eljárási jogviszonyokat a büntető anyagi jogviszonyoktól. Ezzel egyidejűleg kifejti a büntető jogviszonyok mibenlétéről vallott nézeteit is. A tényleges büntető eljárást figyelembe véve arra törekszik, hogy az absztrakt jogviszonyelméletet a büntető eljárási jogra alkalmazhatóvá tegye. A szerző szerint a büntető eljárási szabályozás a szocialista állam jogi befolyásának speciális formája a társadalmi viszonyok hordozóinak olyan magatartására, amely a büntető eljárás területén keletkezik, fejlődik ki, módosul és szűnik meg. Következésképpen tehát a büntető eljárási jognak is — ugyanúgy, mint más szocialista jogágnak — a tárgya a szabályozás körébe vont társadalmi viszonyoknak egy csoportja, pontosabban a társadalmi viszonyok hordozóinak magatartása. A társadalmi viszonyok a nyomozás, a vizsgálat, az ügy eldöntése keretében jönnek létre az alanyok között (6. old.).

A büntető eljárási viszonyok fő jellemvonásai — Elkind szerint —: *1.* csak jogviszony formájában jelentkezhetnek; *2.* szerves kapcsolatban vannak a büntetőjogi jogviszonyokkal (de ezekkel nem azonosak); *3.* keletkezésük, fejlődésük, módosulásuk és megszűnésük elválaszthatatlan a büntető eljárási tevékenységtől; *4.* e jogviszonyokat az alanyok meghatározott köre és *5.* ezen alanyok speciális jogainak és kötelezettségeinek milyensége jellemzi (7. old.) Elkind szerint csak eme ismérvek vizsgálata alapján lehetséges a büntető eljárási jogban keletkező jogviszonyokat elemezni, más jogághoz tartozó jogviszonyoktól elhatárolni és e viszonyok közötti csoportosítást eszközölni.

I.

A szerző kiemelten foglalkozik a büntető eljárási jogviszonyoknak az 1. pontban említett sajátosságaival (hogy ezek a viszonyok csak jogviszony formájában létezhetnek). A büntető eljárási jogviszonyoknak ez a sajátossága ugyanis — amely szoros összefüggésben van a szocialista törvényességgel — alkalmas azt a látszatot kelteni, mintha a büntető eljárás keretében a társadalmi viszonyok és a jogviszonyok azonosak lennének, vagyis a büntető eljárási norma alkotná meg a büntető eljárás keretébe tartozó viszonyokat. Elkind szerint a büntető eljárási viszonyok nem azonosak a büntető eljárási joggal, hanem éppen a jogi szabályozás tárgyát képezik, hiszen a büntető eljárási norma nem alkotja meg a magatartásokat, hanem csak szabályozza azokat, kifejezve az állam akaratát (9. old.).

Kétségtelen azonban — és ezt Elkind is kifejti —, hogy a büntető eljárási jog jellegében lényegesen nagyobb szerepet játszik az akaratlagos, vagyis a szubjektív elem, éppen azért, mert a büntető eljárási viszonyok keletkezése minden esetben normához, jogi szabályozáshoz fűződik. (Ellentétben például a polgári jogi viszonyokkal, amelyek normán kívül, vagyis jogi szabályozást megelőzően is keletkezhetnek.)

A büntető eljárási jogviszonyok további jellemzője — és egyben a csoportosítás egyik alapja — hogy jelentékeny részükben alá-fölérendeltséget (hatalmi jelleget) kifejező jogviszonyok. A szerző szerint a büntető eljárási viszonyok között különbséget kell tenni aszerint is tehát, hogy a jogviszony alá-fölérendeltséget vagy mellérendeltséget fejez ki. A büntető eljárásban keletkező, illetve létező jogviszonyok közül azok, amelyeknek egyik alanya hatósági szerv (ügydöntő hatósági szerv), mindig alá-fölérendeltségű jellegűek, de a büntető eljárásban Elkind szerint — ellentétben Cselcov és mások nézetével — vannak mellérendeltséget kifejező viszonyok is (például magánvádlóvádlott; magánjogi alperes, magánjogi felperes között). Ez utóbbi viszonyoknak Elkind azért tulajdonít különös jelentőséget, mert úgy véli, hogy e viszonyok szükségszerű következményei a kontradiktórius elv érvényesülésének és megfordítva: a kontradiktórius elv csak akkor érvényesülhet, ha e mellérendeltségi viszonyok a büntető eljárásban megtalálhatók.

A büntető eljárási jogviszonyok elemzése során Elkind szembehelyezkedik azokkal a nézetekkel, amelyek a büntető jogviszony és a

* Leningrád, 1963.

büntető eljárási jogviszony közötti különbséget tagadják. Elkind vitázik Alexejevvel, aki szerint a büntető eljárási jogviszonyok tárgya maga a büntetőjog. (Így hát végső soron Alexejev is tagadja a büntető jogviszonyok és a büntető eljárási jogviszonyok közötti különbséget). Továbbá vitázik Galkinnal is, aki szerint a büntetőjog és a büntető eljárási jog tárgya azonos és e két jogág között a különböző csak a szabályozás módszerében van.

Elkind a büntetőjogviszonyok és a büntető eljárási jogviszonyok közötti különbözőségek kifejtését két irányban folytatja le. Elsősorban e jogágak tárgyát vizsgálja különkülön, másodsorban a jogviszonyok alanyainak körét. Megállapítja, hogy „ha a jogviszony tárgyán azt értjük, amire a jogok és kötelezettségek irányulnak, akkor a büntetőjogviszony általános tárgya a büntetés és a nevelés ... A büntető eljárási viszonyok általános tárgya: a bűncselekmény gyors és alapos feltárása, az objektív igazság megvalósítása." (14. old.)

Elkind ezzel egyidejűleg hangsúlyozza az anyagi és az eljárási viszonyok közötti szoros kapcsolatot. Az eljárási viszonyok — állapítja meg — szolgálati szerepet töltenek be az anyagi viszonyok mellett. Mégsem lehet a büntetőjogi hatalmat az eljárási viszonyok tárgyaként tekinteni, mert 1. ez a büntető eljárási viszonyok céljában és tárgyában meglevő különbözőség, 2. az egyes jogviszonyok közvetlen feladatai ismérveinek és ezek tárgyának lebecsülését jelentené. A büntető eljárási viszonyok mindig az anyagi viszonyokkal kapcsolatban keletkeznek, mindig ezek alapján jönnek létre, de a jogviszony tárgya nem az, aminek alapján keletkezik, és nem is az, amire a jogviszonyok végső soron irányulnak, hanem az, amelyre az adott jogviszony közvetlenül irányul. (15. old.)

A büntető jogviszonyok és a büntető eljárási jogviszonyok végül is, az alanyok köre tekintetében is különböznek egymástól. A büntető jogviszony alanyai — Elkind szerint — az álllam és bűncselekmény elkövetője. Ezzel szemben a büntető eljárás alanyai közé az államot képviselő hatósági szervek és a terhelten kívül más — a büntető anyagi jog szempontjából „érdekteien" személyek is sorolhatók (tanú, szakértő, tolmács, stb. — 34—36. old.). Továbbá: a büntető jogviszony alanya *1. az állam, 2. az elkövető.* A büntető eljárási jogviszony alanyai: *1. állami szerv tagja, illetve tagjai, 2. a feltételezett elkövető.*

A büntető eljárási viszonyoknak a büntetőjogi viszonyoktól való elhatárolása és az ezzel kapcsolatos fejtegetések elméletileg megalapozottak és nagyobb részt helyeselhetők. E körben mégis vitatható Elkindnek az az állítása, amely szerint a büntető jogviszony alanyait a büntető eljárási viszonyok alanyaitól elsősorban az anyagi érdekeltség megléte vagy hiánya különböztetné meg (lásd erről a 15. oldalt). A szerző lényegében szűkre szabja mind a büntető jogviszonyok alanyainak körét (kihagyja a sértettet), mind a büntető jogviszony tárgyát.

II.

A mű értékei közé tartoznak a büntető eljárási jogviszonyok és a büntető eljárási cselekmények összefüggéseivel kapcsolatos fejtegetések is. A büntető eljárási jog irodalmában ugyanis a büntető eljárási cselekmények értékelése gyakran a büntető eljárási viszonyoktól elszakítva történt (például Cselcovnál), és ennek tudható be, hogy számos munkában a büntető eljárási cselekmények és jogviszonyok problémája egymástól különválasztva és mereven elhatárolva került megtárgyalásra.

Elkind szerint a büntető eljárási cselekmények és a büntető eljárási jogviszonyok elválaszthatatlan kapcsolatban vannak. A büntető eljárási cselekmények ismérvei *1.* a jogi jelleg (a törvény pontosan szabályozza ezeket); *2.* a cselekményekben részt vevők egyben a büntető eljárási jogok és kötelezettségek alanyai; *3.* az eljárási cselekményekkel ezek az alanyok eljárási jogaikat — kötelességeiket teljesítik; *4.* az eljárási cselekményeknek eljárási jogviszonyt keletkeztető, módosító, illetve megszüntető hatásuk van (28. old.).

Elkind végső soron a jogviszonyt mint statikus jellegű lehetőséget, a lehetőség kereteit (jogokat, kötelezettségeket) határozza meg, amelyek konkrét realizálása a cselekmények teljesítése (vagy nem teljesítése) következtében történik.

III.

A szerző részletesen vizsgálja a büntető eljárási viszonyok alanyainak kérdéseit (29—36. old.). Megállapítja, hogy a büntető eljárási jogviszonyokra is vonatkoznak az általános jogelméleti tételek (alanyok, tárgy, tartalom). A büntető eljárási viszonyok általában többalanyú viszonyok, de két-alanyú viszonyok is lehetnek. A büntető eljárási viszonyok hatalmi jellegű viszonyok, amelyekben az eljáró hatóság, mint alany, feltétlenül benne van. Ez nem zárja ki azt, hogy az eljárásban részt vevők között eljárási jogviszonyok létezzenek. Az eljárási viszonyok felépítése: eljáró hatóság — részt vevők (alá-fölérendeltség), a részt vevők egymás közötti kapcsolata (mellérendeltség). A magánszemélyek közötti kölcsönös viszonyból eredő jogok és kötelezettségek csak a hatósági szerv közbejöttével realizálhatók. A jogegyenlőség a büntető eljárásban csak eljárási egyenlőség, *a)* amely nem zárja ki az alanyok jogi helyzetének a különbözőségét, *b)* önmaga is hatalmi viszony eredménye (31. old.). A büntető eljárási viszonyok között az elsődleges és alapvető viszony a bíróság és a vádlott közötti viszony. A nyomozó hatóság széles körű jogai ezt az elsődlegességet nem befolyásolják. Ez az elsődlegesség azon alapszik, hogy az igazságszolgáltatás csak a bíróság útján valósítható meg.

A büntető eljárásban részt vevő hatósági szervek *nem mint szervek* alanyai a büntető eljárásnak, hanem az alanyi jogokat és kötelezettségeket az eljárási tevékenység ellátásával megbízott nyomozó (vizsgáló), illetve az eljáró bíróság valósítja meg (33. old.).

E fejtegetésben vitatható az az állítás, amely szerint az elsődleges büntető eljárási viszony az a viszony, illetve csak az a viszony, amelynek alanyai a bíróság és a terhelt. Felfogásunk szerint a nyomozási szakaszban a nyomozó hatóság, illetve az ügyész ugyanúgy érdemi, ügydöntő teendőt valósít meg, mint a bírói szakaszban a bíróság, azzal a különbséggel, hogy a nyomozó hatóság, illetve az

ügyész tevékenysége alapján keletkezett döntés jogerőhatással nem rendelkezik. Mégis — és ezt a szovjet törvényhozás is igazolja — a nyomozóhatóságnak és az ügyésznek a nyomozati szakaszban ugyanolyan jellegű jogai és kötelezettségei vanak, mint a bíróságnak a tárgyalási szakaszban.

IV.

A büntető eljárási jogok és kötelezettségek sajátosságairól Elkind megállapítja: *1.* A büntető eljárási jogviszonyok tartalma a büntető eljárási jogok és kötelezettségek, amelyek a törvényben, mint lehetséges jog és előírt kötelezettség nyernek megfogalmazást. *2.* A büntető eljárási jogok és kötelezettségek jellege és terjedelme a szocialista demokratizmus és humanizmus kifejeződései a büntető igazságszolgáltatásban (az eljáró hatóság széles körű jogosultsága, az eljárásban részt vevők széles körű jogosultsága). *3.* A büntető eljárási jogviszonyok tartalma nemcsak az eljáró hatóság kötelezettségét jelenti a részt vevők jogainak biztosítására. Az alanyi jogok tartalma nemcsak abban jelölhető meg ugyanis, hogy az alany a jogviszony másik alanyával szemben valamitől tartózkodni köteles, hanem abban is, hogy önálló alanyi jog illeti meg. *4.* Eljárási jogok és kötelezettségek nemcsak az alanyok közötti jogok és kötelezettségek együttlétezését jelentik, hanem azt is, hogy egy meghatározott részt vevő vonatkozásában a jogok kötelezettségekkel függenek össze és megfordítva (36—37. old.).

V.

A büntető eljárási cselekmények és jogviszonyok összefüggésén túl Elkind foglalkozik a büntető eljárási funkciók kérdésével is. A büntető eljárási funkciók meghatározása során nem ért egyet Sztrogovics nézeteivel (Sztrogovics által vallott funkcióelmélettel). Elkind szerint ez az ún. hagyományos funkciómegosztás-elmélet nem ad magyarázatot a büntető eljárás egyes alanyai (például polgári jogi felperes tanú, szakértő stb.) cselekményeinek mibenlétére és merev elhatárolást jelent a büntető eljárásban résztvevő főszemélyek tevékenységének értékelése során. Elkind szerint a büntető eljárási funkciókat nem lehet a büntető eljárási cselekményektől különválasztani. A funkciókat tehát úgy kell meghatározni, hogy a büntető eljárásban részt vevő minden személy cselekménye releváns legyen valamely eljárási funkció megvalósításában.

Ezek szerint a funkciómegosztás szempontjai: *a)* az eljárási jogok és kötelezettségek kerete és tartalma; *b)* az alanyok jogai és kötelezettségei csak eljárási eredetűek vagy egyben hivatali kötelezettségek is; *c)* a büntető eljárási viszonyokba állami parancs alapján (vádló), társadalmi kötelezettség alapján (társadalmi vádló, társadalmi védő), vagy saját mérlegelés alapján (polgári jogi igény érvényesítője) kerül-e az alany; *d)* az egyes alanyoknak milyen erkölcsi vagy jogi érdekeltségük van az ügy kimenetele szempontjából: személyes (vádlott, magánvádló), államihivatalbóli (eljáró hatóság tagjai), társadalmi (társadalmi vádló, stb.), anyagi érdekeltség (felperes), *e)* pótolhatóak-e (védő, vádló) vagy nem pótohatóak (vádlott, sértett), *f)* milyen formában és módszerrel vesznek részt az ügyben (59. old.). E kérdések eldöntése alapján Elkind hat funkciót különböztet meg *1.* a büntető ügy keletkezése, ellenőrzése és vizsgálata, részei: *a)* a nyomozati, a vizsgálati, az ügyészségi szerveknek a nyomozás megindítása kérdésében való döntése; *b)* a nyomozás és a vizsgálat lefolytatása. *2.* Vádfunkció. *3.* Védelem funkciója. *4.* Az ügy bírósági megvizsgálásának és eldöntésének funkciója. *5.* Segítő funkció. [Ezt a funkciót az egész eljárás vonatkozásában olyan alanyok valósítják meg, akiknek nincs más funkciójuk a segítő funkción kívül]. Ide tartoznak: *a)* a bizonyítékok forrásai, *b)* képviselő, tolmács stb. *6.* Mellékfunkció (polgári alperes és felperes tevékenysége).

A funkcióról vallott Elkind-féle nézet igen eredeti és újszerű. A funkciók hasonló felfogását elsőnek Rahunovnál láthatjuk. (Szintén hat funkció: *1.* nyomozás, *2.* vád, *3.* védelem, *4.* polgári jogi igény emelése, *5.* védekezés a polgári jogi igénnyel szemben, *6.* döntés). (Lásd Rahunov: Ucsasztnyiki ugolovno-proceszszualnoj gyejatyelynosztyi. Moszkva, Goszjurizdat 1961. 10—11. old.)

Elkind funkcióelmélete problematikus a büntető eljárás tartalmának és formájának együttes vizsgálata, illetve fejlesztése kapcsán. A hagyományos funkciómegosztási elmélet — amelyet Sztrogovics is képvisel — ugyanis alkalmasabb a büntető eljárás formájának és tartalmának továbbfejlesztésére, és különösen a védelem jogának hathatósabb biztosítására. Az ítélkezés — védekezés — vádolás hármas tagolása a szocialista büntető eljárásban nem jelent merev elhatárolást, de garanciális szempontból nagyobb jelentőségű, mint az Elkind által javasolt feladat-megosztás.

Összefoglalva: A szerző sikeresen törekedett arra, hogy kilépjen a büntető eljárási jogtudomány hagyományos keretei közül. Ötletes, gondolatgazdag és mégis tömör művet alkotott, amely nemcsak a feldolgozott részkérdésekben kialakított véleményének, hanem a szocialista büntető eljárási jog lényegéről alkotott, marxista—leninista felfogásának is hű tükörképe. A szerző művét doktori értekezésként védte meg.

Barna Péter — Szabó Lászlóné

Kopal, Vladimir: Az ENSZ fegyveres erőinek problémája*

A szerző, a prágai Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa, olyan probléma vizsgálatát tűzte ki céljául, mely különböző formákban újból és újból felbukkant az ENSZ több mint másfél évtizedes történelme során. Számos kísérletnek voltunk tanúi, amelyek az Egyesült Nemzetek égisze alatt fegyveres erők létrehozására irányultak és amelyeknek beható elemzése, bírálata a Szervezet legfontosabb feladatának, a béke és biztonság megőrzésének kulcskérdéseihez vezet el bennünket. A szerző tanulmánya az Alapokmány rendelkezéseiből kiindulva mérlegre veti ezeket a kísérleteket, hogy megállapíthassa mennyiben térnek

* Praha, Nakladatelstvi Ceskoslovenské Akademie Ved. 1961. 162 p.

el az irányadó jogszabályoktól, jelenthetik-e azok helyes alkalmazását, az Alapokmány által létrehozott kollektív biztonsági rendszer érvényesülését.

Erre az alapvető kérdésre a szerző természetesen nemleges választ kell hogy adjon, végkövetkeztetései előtt azonban röviden vázolnunk kell könyvének problematikáját, ismertetnünk főbb megállapításait, amelyekkel az olvasót végig vezeti az ENSZ fegyveres erőinek egész kérdéskörén. Művének első fejezetében az Alapokmány idevágó rendelkezéseit elemzi. Megállapítja, hogy a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmányával ellentétben az új nemzetközi szervezet megalkotói elhatározták, hogy a tagállamok a kollektív biztonság rendszerének fejlettebb formájaként szárazföldi, tengeri és légi fegyveres erőket fognak speciális egyezmények útján a Biztonsági Tanács rendelkezésére bocsátani. Az Alapokmány 43. cikke tehát a „Pactum de contrahendo" egyik fajtája, amelyben a kezdeményezés a Biztonsági Tanácsot illeti meg. Az Alapokmány értelmében a felállítandó ENSZ-erők nem tekinthetők nemzetközi hadseregnek, vagy rendőrségnek, hanem — annak következtében, hogy az ENSZ szuverén és egyenlő államok szervezete — a tagállamok erői, amelyeket a Biztonsági Tanács által elrendelt kényszerítő intézkedések végrehajtása érdekében előzetesen a Szervezet rendelkezésére bocsátanak. Egységeik nem szűnnek meg tagállamok nemzeti haderői részei lenni, nem kerülnek ki szuverenitásuk alól. A továbbiak során a szerző ismerteti a fegyveres erők felállítása érdekében 1946—47-ben folytatott sikertelen tárgyalásokat és a Szovjetuniónak e kérdésekben elfoglalt álláspontját, amely — mint megállapítja — teljes összhangban állt az Alapokmány szellemével és szövegével, majd felveti a kérdést, mi maradt meg az eredetileg tervezett biztonsági rendszerből és milyen lehetőségek állanak a Szervezet rendelkezésére a béke veszélyeztetése, megszegése vagy támadó cselekmény elkövetése esetén? Válaszában néhány konkrét esetre hivatkozva kifejti, hogy a tagállamok eddig még nem juttatták megfelelő formában kifejezésre azt a felfogásukat, hogy az Alapokmány 43—47-i cikkeit megszűntnek kellene tekinteni és ezért a belőlük folyó jogok és kötelességek továbbra is fennállanak.

A könyv II. fejezete azokkal a kísérletekkel foglalkozik, amelyek 1948—1952 között az ENSZ fegyveres erőknek az Alapokmánnyal ellentétes módon való létrehozatalára irányultak, az USA-nak azzal a törekvésével, hogy az ENSZ-t teljes mértékben saját politikai céljainak szolgálatába állítsa és erőszakos cselekményeit a Szervezet nevével fedezze. E politika lényege abban állt, hogy a Biztonsági Tanács funkcióit, amelyben az amerikai irányvonal az ún. vétójog miatt nem érvényesülhetett, fokozatosan az ENSZ-nek azokra a szerveire — elsősorban a Közgyűlésre és a Főtitkárra — ruházzák, amelyek amerikai befolyás alatt állottak. Ezek sorába tartozott Trygve Lie-nek a Közgyűlés III. ülésszakán benyújtott javaslata az ún. ENSZ-gárda (United Nations Guard) felállítása ügyében, mely azután a fegyveres erők magvát alkotta volna. Ezen nem változtat az sem, hogy a Főtitkár az elhangzott ellenvetések nyomán módosította javaslatát — gárda helyett „megfigyelői testület"-et emlegetett —, melyet azután a következő ülésszakon a Közgyűlés numerikus többsége el is fogadott. (297/IV.) Különösen megélénkültek ezek az akciók a koreai háború következtében. Az USA, kihasználva a Szovjetunió képviselőjének távollétét, a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság ellen tett intézkedéseit különböző határozatok segítségével ENSZ-akciónak tüntette fel, az ún. ENSZ-erők azonban lényegében amerikai vezetés alatt álló amerikai csapatok voltak, amelyekhez néhány, az USA-val szoros kapcsolatban álló vagy tőle függő ország csekély számú kontingense csatlakozott. „Az amerikaiknak az Egyesült Nemzetek égisze alatt végrehajtott intervenciója Koreában következésképpen intő példa azokkal a rendkívül veszélyes következményekkel szemben, amelyeket további ilyen „akciók" jelentenének az Egyesült Nemzetek léte és hatékonysága szempontjából . . ." — írja a szerző, majd kimutatja, hogy az úgynevezett „Egyesülve a békéért" határozat és különösen az ennek alapján felállított Kollektív Intézkedések Bizottsága, mely a Közgyűlés irányítása alatt a fegyveres erők szervezeti kérdéseivel foglalkozott volna, ellentétben állott az Alapokmány rendelkezéseivel és a béke fenntartásának igazi érdekeivel.

Az amerikai intervenció kudarca Koreában azonban megpecsételte a Kollektív Intézkedések Bizottságának jövőjét, és nem várt különb sors Trygve Lie-nek az Egyesült Nemzetek önkéntesekből álló tartalékára vonatkozó tervére sem, mely szerzőjének a főtitkári székből való távozásával végleg lekerült a napirendről.

A mű következő fejezete ezért az ún. ENSZ-Rendkívüli Erő (United Nations Emergency Force) létrehozásával, szervezetével és működésével, különösen pedig jogi alapjuk kérdésével foglalkozik, amelyek a Szuezi válság, az Egyiptom elleni angol—francia agresszió időszakában jöttek létre, kivételes és ideiglenes jelleggel és úgy kellett őket felhasználni, hogy ne befolyásolják a viszályban álló felek katonai helyzetét és az ügy politikai kimenetelét. Nem nemzetközi haderőről volt szó, hanem a tagállamok által a Szervezet rendelkezésére bocsátott egységekről, amelyeknek státusát a Közgyűlés határozatai, a Főtitkár ezek alapján kiadott szabályzata, és a közvetlenül érdekelt államokkal kötött megállapodások rendezték.

Miután az amerikaiaknak nem sikerült az ENSZ fegyveres erőit saját elképzeléseik alapján létrehozniok, olyan javaslatokkal léptek elő, amelyek nemzetközi hadsereg helyett kisebb jelentőségű, alárendeltebb szerepet játszó fegyveres testület felállítását célozták, azért, hogy elkerüljék az Alapokmánynak a Biztonsági Tanács megkerülésében kifejezésre jutó megsértését. Ez a konstrukció is számos jogi problémát vetett fel. Kétségtelen, hogy az Alapokmány a Biztonsági Tanácsra ruházta a béke és a biztonság fenntartása tekintetében a hatáskört, és nem a Közgyűlésre, a fegyveres erők szervezése és irányítása tehát a Biztonsági Tanács hatáskörébe kell, hogy tartozzon és a Főtitkárnak bizonyos funkciókkal való megbízása sem mehet el addig, hogy az ENSZ valamelyik fő szervének kizárólagos feladatát

kisajátítsa. Az ún. rendkívüli erők tehát nem illeszthetők be jogszerűen az Alapokmány által létrehozott szervezeti rendszerbe.

Külön fejezetetet szentel a szerző az Egyesült Nemzetek nemzetközi rendőrségének létrehozására irányuló tervek bemutatására, amelyeknek — mint kimutatja — az lett volna a céljuk, hogy jelenlétükkel lelassítsák a gyarmatbirodalmak széthullását és az amerikai érdekek szempontjából kedvező preventív hatást fejtsenek ki az események alakulására. Számos hivatalos és magánjellegű kezdeményezés után ismerteti Hammarskjöld főtitkár nyilatkozatait, aki hangsúlyozta, hogy ezek az erők nem abba a típusba tartoznának, amelyeket az Alapokmány VII. fejezete szabályoz, és kimutatja, hogy „a nemzetközi rendőrség még puszta gépezet formájában is veszélyeztetné a nemzetek szuverenitását és függetlenségét, ha az ENSZ titkárságának irányítása alatt állanak, mely egyoldalúan a nyugati hatalmak állampolgáraiból tevődik össze". A kivételes, ideiglenes jellegű szervezetnek az Alapokmány rendelkezései ellenére történő állandósítása — amelyet a tagállamok jelentős része határozottan elutasított —, kétségtelenül jogellenes volt, és ezért a Közgyűlés XIII. ülésszakán az amerikai kormányzat és a Főtitkár arra irányuló közös akciója teljesen megbukott.

Részletesen foglalkozik a mű V. fejezete az ENSZ erők kongói szereplésével és — kimutatva, hogy a Főtitkár milyen módon hamisította meg és torzította el a végrehajtás során a Biztonsági Tanács idevágó határozatait — megállapítja, hogy az adott körülmények között, azaz az ENSZ szervek jelenlegi összetétele mellett, a fegyveres erők felállítása, még abban az esetben is, ha főleg semleges államok kontigenseiből tevődik össze, nem vezethet a Szervezet feladatainak megoldásához és valamennyi tagállam közös érdekeinek védelméhez. Ez az erő többé vagy kevésbé az imperialista politika eszközévé válna, és ezért módosításokat kell eszközölni elsősorban azoknak a szerveknek az összetételében, amelyek adott esetben az ENSZ erők alakítására és felhasználására hivatottak.

Az utolsó kérdéskör, amelyet a tanulmány elemez, a leszerelés és az ENSZ erők kapcsolatának problémája. A nemzetközi erőviszonyok megváltozása következtében ma már a nyugati hatalmak sem zárkóznak el mereven a leszerelés elvének elfogadásától, de megkísérlik, hogy a leszerelés kérdését nemzetközi rendőrség létesítésével kapcsolják össze, olyan nemzetközi haderők felállításával, mely kényszerintézkedéseket alkalmazna a leszerelési kötelezettségeket megsértő államokkal szemben. A fegyveres erők azonban nem gyorsítanák, hanem ellenkezőleg lelassítanák, sőt esetleg meg is állítanák a leszerelés végrehajtását, másrészt pedig ezekkel az erőkkel kapcsolatban is fennáll az a veszély, hogy egy államcsoportosulás kezében más államok szuverenitása és függetlensége ellen kerülnének felhasználásra. Végkövetkeztetése: az általános és teljes leszerelés megvalósítása, elősegítené, hogy az Alapokmány 43. és következő cikkeiben említett fegyveres erők a Biztonsági Tanács határozatai és irányítása alapján — az egyedül jogszerű módon — a béke és biztonság érdekében megalakíthatók és felhasználhatók legyenek.

Kopal Vladimir könyve az ENSZ fegyveres erők problémakörének tehát igen alapos és elmélyült feldolgozása, mely jól áttekinthető rendszerbe csoportosítja és világítja meg az idetartozó kérdéseket. Az Alapokmány VII. fejezetének behatóelemzésével, rendelkezéseinek átfogó értelmezésével az ENSZ fegyveres erők mikénti létrehozásával és alkalmazásával kapcsolatos politikai problémák között biztos iránymutatást ad a jogász számára. Számos tétele és érve természetesen jól ismert a szocialista nemzetközi jogászok előtt, hiszen ezekkel az elmúlt évek nemzetközi problémáinak megvitatása során többször is találkozunk, a szocialista országok álláspontjának összefoglalásával és nemzetközi jogi megalapozásának kifejtésével a szerző mégis igen fontos és hasznos munkát végzett. Műve éppen ezért feltétlenül megérdemli, hogy legalább rendszerével és fontosabb tételeivel a magyar jogászok is megismerkedjenek.

Herczegh Géza

Új könyvek:

Hatályos kormányrendeletek és kormányhatározatok. 1945—1963. Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 835 p.

Samu Mihály: A szocialista jogrendszer tagozódásának alapja. Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 268 p. [Orosz, német nyelvű kivonattal.]

Tallós József—*Király* István: Nemzetközi vonatkozású kérdések az igazságügyi szervek gyakorlatában. Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 252 p.

Károlyi Mihály válogatott írásai. 1920—1946. Vál. és sajtó alá rend. *Kiss* Szilvia. Jegyz. Kiss György. 1—2. köt. Bp. Gondolat, 1964. 512, 679 p.

Jogi ismeretek. Írták *Erdei* József, *Mikó* István stb. 7. átd. kiad. Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 371 p. /Az okleveles könyvvizsgálói és mérlegképes könyvelői tanfolyam tananyaga./

A mai kapitalizmus problémái és a munkásosztály. (Problemü szovremennogo kapitalizma i rabocsij klaszsz.) Szerk. A. A. Arzumanjan — A. M. Rumjancev. Ford. Ábrahám András, Földi Tamás stb. Kossuth Kiadó, 1964. 799 p.

Általános államigazgatási ismeretek. Szerk. Károlyi József. 2. kiad. Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 329 p.

Tóth Antal: A termelőszövetkezeti tulajdon fejlődésének néhány kérdése. Bp. Kossuth Kiadó, 1964. 292 p.

Ságvári Ágnes: Tömegmozgalmak és politikai küzdelmek Budapesten 1945—1947. Bp. Kossuth Kiadó, 1963. 327 p.

Sylvester Domokos: Termelőszövetkezeti jog. Lezárva: 1963. ápr. 30. Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 146 p. /Az okleveles könyvvizsgálói és mérlegképes könyvelői tanfolyam tananyaga./

Állam- és jogelmélet

Razvitie teorii goszudarsztva i prava XXII Sz"ezdom KPSzSz. Red. Alekszandrov, N. G.—Bratusz, Sz. N. [Az állam- és jogelmélet fejlesztése a Szovjetunió XXII. kongresszusán.] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 302 p.

ÁJI. 21.022

A tanulmánygyűjtemény 7 tanulmányt közöl neves szovjet jogászok tollából. (Alekszandrov, N. G., Miskevics, A. V., Szamoscsenko, I. Sz., Lejszt, O. Z., Bratusz', Sz. N., Javics, A. Sz., Pigolkij, A. Sz.).

Ioffe, O[limpiad] Sz[olomonovics] — *Korolev*, A[lekszej] I[vanovics]: Szuscsnoszt' szocialisztiszkogo goszudarsztva i prava. [A szocialista állam és jog lényege.] Leningrad, Izd. Univ. 1963. 77, [2] p.

/Leningradszkij ... Goszudarsztvennüj Universzitet im. A. A. Zsdanova./ PEK Államjogi tanszék 3—3434.

A könyv alapvetően három fontos elméleti kérdéssel foglalkozik: a proletárdiktatúra államának és jogának történelmi szükségessége és lényege, az össznépi államba való átnövés folyamatának szükségszerűsége valamint az össznépi állam és jog lényege és végül az állam és a jog általános meghatározásának elméleti kérdései.

Szamoscsenko, I. Sz.: Ponjatie pravonarusenija po szovetszkomu zakonodatel'sztvu. [A jogsértés fogalma a szovjet törvényhozásban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 285 p.

ÁJI. feldolgozás alatt.

A jogsértés fogalmának bemutatása után külön-külön fejezetekben foglalkozik a jogsértés társadalmi tartalmával, objektív és szubjektív oldalával, valamint a bűncselekmények sajátos alapvető vonásaival. A befejező fejezetben a jogsértések felszámolásának alapjait tárgyalja.

Radbruch, Gustav: Der Mensch im Recht. [Az ember a jogban.] 2. unveränderte Auflage. Göttingen, Vandenhoeck et Ruprecht, 1961. 130. p. ÁJI. feldolgozás alatt.

G. Radbruch különböző időszakokban tartott és az ember, valamint a jog alapkérdéseit tárgyaló cikkeinek, előadásainak gyűjteménye.

Morris, Herbert: Freedom and responsibility. Readings in philosophy and law. [Szabadság és felelősség.] California, Stanford University Press, 1961. IX, 547 p. [Bibl. 529—547. p.]

ÁJI feldolgozás alatt

A lexikonszerű jogfilozófiai munka egyes fejezeteiben neves szerzők nézeteit mutatja be a felelősség, az akarat, a cselekmény, a célzat, a mulasztás, az okozati összefüggés a gondatlanság, a legal insanity, a szabad akarat és a szankció kérdéseivel kapcsolatban.

Államjog. Alkotmányjog

Konsztitucionne pravo szocialisztiszkogo szkih sztran. Szbornik sztatej Red. Kotok, V. F., Farberov, N. P. [A szocialista országok alkotmányjoga.] ÁJI. feldolgozás alatt.

A tanulmánygyűjtemény egyes cikkeit Kotok, V. F. Farberov, N. P., Mahnenko, A. H., Topornin, B. N., Csirkin, V. E., Safir, M. A. írták.

Il Parlamento Italiano. 1946—1963. [Az olasz parlament.] Una ricerca diretta da Giovanni Sartori. Napoli, Ed. Scientifiche Italiane, (1963). XI. 386 p.

/La societa moderna 3./

OK. 378. 481

Az olasz parlament történetével, fejlődésével, a törvényhozás szervezetével foglalkozó művet sok statisztikai táblázat — elsősorban képviselőkre vonatkozó összehasonlító adatok — egészíti ki.

Die österreichischen Bundespräsidenten. [Az osztrák köztársasági elnökök.] Mit Beitragen von Günther Winkler, Richard Charmatz, [etc.] (Vorw. Adolf Schärf.) Wien, Bergland, (1963.) 131 p. 6 t. /Österreich—Reihe. 198—200. Bd./ [Bibl. passim.] OK. 390. 406

A köztársasági elnök jogállásával foglalkozó fejezet után az eddigi köztársasági elnökök életét és munkásságát ismerteti.

Chester, D. N. — *Browning*, Nona: Questions is Parliament. [Kérdések a parlamentben.] Oxford, Clarendon Press, 1962. 335 p. [Bibl. 317—325. p.]

ÁJI. feldolgozás alatt.

A parlament szervezetével és működésével kapcsolatos kérdéseket tárgyalja, rövid történeti bevezetés után az 1902-től kezdődő időszak anyagát mutatva be.

Marriott, John A. R.: English political institutions. An introductory study. ed. Oxford, Clarendon [Angol politikai intézmények.] 4. ed. Oxford, Claredon Press, 1955. XXXV, 348 p. [Bibl. 336—340. p.]

ÁJI. feldolgozás alatt.

Az angol alkotmányjog és a főbb államjogi intézmények (a kormány, a végrehajtó hatalom, a törvényhozó hatalom házai, a helyi közigazgatás, igazságszolgáltatás) rövid történeti áttekintését adja.

Cranston, Maurice: What are human rights? [Mik az emberi jogok?] New York, Basic Books, 1962. IX, 105 p. [Bibl. 103—105. p.]

ÁJI. feldolgozás alatt.

A bevezetésben „politikai filozófusnak" nevezett szerző rövid fejezetekben (az emberi jogok fogalma, jog és erkölcs, az emberi jogok nyilatkozata, az emberi jogokról szóló megállapodások értelmezési problémái) mutatja be az emberi jogok időszerű kérdéseit.

Egger, Rowland — *Harris*, Joseph P.: The President and Congress. [Elnök és a kongresszus.] New York /San Francisco/ Toronto/ London, McGraw—Hill Book Comp. 1963. 128 p. /Foundations of American Government and Political Science./

ÁJI. feldolgozás alatt.

Ismeretterjesztő jellegű munka az elnök és a kongresszus hatáskörét szabályozó jog anyagról.

Államigazgatási jog

Kultura. Sborník právnich předpisu. [Művelődésügyi jogszabálygyűjtemény.] Uspoř. Karel Neumann, 1. sv. Praha, Orbis, 1963. 773 p.

/Sborniky právnich předpisu./

OK. 390. 269: 1

A csehszlovák művelődésügyi jogszabályokat felölelő gyűjtemény első kötete a következő fejezetekre tagolódik: alapvető rendelkezések, a művelődési igazgatás szerveire vonatkozó jogszabályok, a kulturális kapcsolatokkal, a szerzői joggal és végül a részben vagy egészben művelődési jellegű művészeti ágakkal (zene, tánc, irodalom, színművészet stb.) foglalkozó jogszabályok.

Richter, Hans — *Reichert*, Heinz — *Ewald*, Egon: Die Sozialfürsorge in der Deutschen Demokrati-

schen Republik. [Szociális gondozás a Német Demokratikus Köztársaságban.] Erl. der gesetzlichen Bestimmungen der Sozialfürsorge von — —. Berlin, Staatsverl. [1963.] 384 p.

OK. 390. 459

Az általános jellegű bevezetés után a mű a gyermekgondozással, az öregekről történő gondoskodással, az éjjeli szanatóriumokkal, a néphadseregbe behívottak hozzátartozóiról történő gondoskodás kérdésével, az eltartási kötelezettség érvényesítésével, a családi pótlékkal, végül az NSZK-ból s Berlinből visszatelepültek segélyezésével kapcsolatos tételesjogi szabályokat magyarázza.

Corson, John J. — *Harris,* Joseph P.: Public administration in modern society. [Közigazgatás a modern társadalomban.] New York /San Francisco/ Toronto/ London, McGraw. Hill Book Company, Inc. 1963. 155 p.

ÁJI. feldolgozás alatt.

Ismeretterjesztő jellegű munka az államigazgatás néhány általános kérdéséről és a legfontosabb államigazgatási ágakról (honvédelem, gazdaság, magánvállalatok).

Händel, Konrad: Jugend im Strassenverkehr. Ein Wegweiser für die Verkehrserziehung Minderjähriger. [Fiatalkorúak a közúti forgalomban.] Berlin, Hermann Luchterhand Verl. 1960. X, 181 p. /Jugend im Blickpunkt./

ÁJI. feldolgozás alatt.

Az első fejezetben a gyermekeket és a fiatalkorúakat mint a közlekedésben résztvevő személyeket mutatja be. A második fejezetben a gyermek — és fiatalkorúakkal, mint a közúti közlekedési balesetek sértettjeivel kapcsolatos kérdéseket tárgyalja. Külön fejezetben foglalkozik a közlekedés biztonságát szolgáló védő és nevelő intézkedésekkel. A befejezésben a vonatkozó jogszabályok gyűjteményét közli.

Polgári jog

Bratusz', Sz[ergej] N[ikitics.]: Predmet i szisztema szovetszkogo grazsdanszkogo prava. [A szovjet polgári jog tárgya és rendszere.] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 196, [2] p. /Kursz szovetszkogo grazsdanszkogo prava./

PEK Polgári jog I. tanszék 9—2771

A tulajdonjog fogalmát a tulajdonviszonyokból kiindulva határozza meg és elemzi a polgári jog által szabályozott vagyoni és nemvagyoni viszonyokat. A továbbiakban a polgári jognak a szovjet jog rendszerén belüli helyét, más jogágakkal való kapcsolatát és azzal összefüggésben a polgári jog meghatározását vizsgálja. Az utolsó két fejezetben az ún. gazdasági jog elméletével és annak kritikájával, valamint a szovjet polgári jog rendszerével foglalkozik.

Alekszeev, Sz. Sz.: Grazsdanszkoe pravo v period razvernutogo sztroitel'sztva kommunizma. [A polgári jog a kommunizmus kibontakoztatott építésének időszakában.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 281 [2] p.

PEK Polgáéri jog I .tanszék.

9—2680

Az első fejezetben a szovjet polgári jog fejlődésének törvényszerűségeit és a fejlődés általános tendenciáit, valamint a polgári jogi szabályozás tartalmának és formáinak fejlődését vizsgálja. A második fejezetben a szocialista gazdaság polgári jogi szabályozásával kapcsolatos kérdéseket taglalja.

Cserepahin, B[orisz] B[oriszovics]: Pravopreemsztvo po szovetszkomu grazsdanszkomu pravu. [A jogutódlás a szovjet polgári jogban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 160, [2] p.

PEK Polgári jog II. tanszék

13—2792

Az első fejezet a jogutódlás általános kérdéseivel, fogalmával, alapjaival, alkalmazási területével és fajaival foglalkozik. A második rész a „szinguláris jogutódlás" kérdésével (a tulajdonjogban, a szerzői és feltalálói jogban, a kötelemben aktív és passzív oldalon), a harmadik rész az „egyetemes jogutódlás" jogi kérdéseivel (egyetemes jogutódlás a jogi személyek átszervezésénél, és vagyonnak polgárok általi öröklésénél) foglalkozik.

Gribanov, V[eniamin] P[etrovics] — *Dul'neva,* L[judmilla] A[ndreevna]: Pravo licsnoj szobsztvennoszti v period razvernutogo sztroitel'sztva kommunizma. [A személyi tulajdon joga a kommunizmus teljes felépítésének időszakában.] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 49 p. /Bibliotecska szlusatelja narodnogo universziteta pravovüh znanij./

OK. 390. 580

Az ismeretterjesztő jellegű mű a személyi tulajdonnal kapcsolatos kérdéseket a következő csoportosításban tárgyalja: a személyi tulajdon fogalma és tartalma, mint a szükségletek kielégítésének egyik formája, megvalósításának határai és védelme.

Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog. Földjog

[Dvadcat' vtoroj] XXII. sz"ezd KPSzSz i problemü kolhoznego i zemel'nogo prava. [A SZKP XXII. kongresszusa és a kolhozés földjog problémái.] Szbornik sztatej. Red. Kozür', M. I. Moszkva, Goszjurizdat. 1962. 329 [2] p.

PEK Mezőgazdasági jogi tanszék

2—564

A gyűjteménynek általános kérdéseket érintő fontosabb tanulmányai: Oszipov, N. T., Kalandadze, A. M. munkája a kolhozok és szovhozok állami irányításának aktuális kérdéáseiről, Kozür, M. I. és Pankratov, I. F. munkái az össznépi és a kolhoztulajdon közeledésének jogi formáiról. A további tanulmányok a kolhozon belüli irányítás és ellenőrzés kérdéseivel, a kolhozdemokrácia fejlődésének jogi szabályozásával, valamint a munkabérfizetés jogi szabályozásának problémáival foglalkoznak. A könyv második részében egy-egy részkérdéssel foglalkozó négy tanulmányt közöl.

Munkajog

Karinszkij, Sz. Sz.: Pravovoe regulirovanie zarabotnoj platü. [A munkabér jogi szabályozása.] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 20 [3.] p.

ÁJI. 21. 029

A munkabérre vonatkozó hatályok tételesjogi szabályok rendszeres gyűjteménye.

E lapszám (XIX. új évfolyam 6.) szerzői: *Dr. Weltner Andor* egyetemi tanár. — *Dr. Révai Tibor* egyetemi docens. — *Dr. Herczeg István* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Vida Sándor* jogtanácsos. — *Dr. Beck Salamon* ny. egyetemi tanár. — *Dr Posgay István* osztályvezető ügyész. — *Dr. Barna Péter* egyetemi tanár. — *Dr. Szabó Lászlóné* aspiráns. — *Dr. Herczegh Géza* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 64.3011 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

XIX. új évfolyam 7. szám Budapest, 1964. július hó

EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST 1964 AUG 4

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

RÉCZEI LÁSZLÓ:
Az egyetemes és egységes jog kérdése a hágai értekezleten 381

RUDOLF LORÁNT:
A munkajogi értelmezés és szabályozás néhány aktuális jogpolitikai kérdéséről 388

MÁRTONFFY ANDRÁS:
Szünetelés a munkajogban 391

RÓNAI RÓBERT:
A társadalmi bíróság határozatának jogereje a bűntettek elbírálása szempontjából 401

GYÖRGY ERNŐ:
A vállalati együttműködés újabb követelményei 408

Szemle:

L. M.:
Az európai szocialista országok jogalkotása 413

VARGYAI GYULA:
Az V. magyar—csehszlovák jogtörténettudományi konferencia 415

VALKI LÁSZLÓ:
Hajdú Gyula: „A semlegesség a hidegháborúban" c. könyvének vitája 421

Jogirodalom:

SARLÓS MÁRTON:
Egy cseh jogász jobbágy-jogtörténeti könyvről és a feudális földtulajdonjog marxista elemzéséről 424

— —:
Új könyvek: 428

СОДЕРЖАНИЕ: *Ласло Рецеи:* Вопрос всеобщего и единого права на гаагской конференции. — *Лорант Рудолф:* О некоторых актуальных юридико-политических вопросах толкования и регулирования трудового прва. — *Андраш Мартонфи:* Перерыв в трудовом праве. — *Роберт Ронаи:* Юридическая сила решения общественного суда с точки эрения оценки преступления. — *Энне Дьердь:* Новейшие требования в области сотрудничества предприятий. — *Обзор: М. Л.:* Правотворчество европейских социалистических государств. — *Дюла Вардяи:* 5-я венгеро-чехословацкая конференция по науке истории права. — *Ласло Валки:* Обсуждение книги Дюла Хайду «Нейтралитет в холодной войне» — *Юридическая литература: Мартон Шарлош:* О книге одного чешского юриста по истории права крепостничества и о марксистском анализе феодального права земельной собственности. — — — Новые книги.

INHALT: *László Réczei:* Die Frage des universellen und einheitlichen Rechts auf der Konferenz in Haag. — *Loránt Rudolf:* Über einige aktuelle rechtspolitische Fragen der Auslegung und Regelung auf dem Gebiete des Arbeitsrechts. — *András Mártonffy:* Das Ruhen im Arbeitsrecht. — *Róbert Rónai:* Die Rechtskraft der Entscheidungen der Kameradschaftgerichte aus dem Gesichtspunkte der Beurteilung von Straftaten. — *Ernő György:* Die neuesten Forderungen der betrieblichen Zusammenarbeit. — *Rundschau: M. L.:* Die Rechtssetzung in den europäischen sozialistischen Staaten. (Rumänische Volksrepublik) — *Gyula Vargyai:* Die V. ungarisch—tschechoslowakische Konferenz der Rechtsgeschichtswissenschaftler. — *László Valki:* Die Diskussion über das Buch „Die Neutralität im kalten Krieg" von Gyula Hajdu. — *Rechtsliteratur: Márton Sarlós:* Über das leibeigene-rechtsgeschichtliche Werk eines tschechischen Juristen und über die marxistische Analyse des feudalen Grunideigentums. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *László Réczei:* Le problème du droit universel et unifié à la conmérence de La Haye. — *Loránt Rudolf:* Quelques problèmes de politique juridique actuel de l'interprétation et de la réglementation dans le droit du travail. — *András Mártonffy:* Suspension en droit du travail. — *Robert Rónai:* La force de chose jugée dans les décisions des tribunaux sociaux du point de vue de l'appréciation des délits. — *Ernő György:* Nouvelles exigences concernant la coopération des entreprises. — *Revue: M. L.:* La législation des pays socialistes européens. (Républiques Populaire Roumaine) — *Gyula Várgyai:* Le Ve Congrès hungaro-tchécoslovaque de la science de l'histoire du droit. — *László Valki:* Discussion sur le livre de Gyula Hajdu: „Neutralité dans la guerre froide". — *Littérature: Márton Sarlós:* Un ouvrage tchèque du domains de l'histoire du droit traitant du servage et l'analyse marxiste du droit de propriété terrienne féodale. — — —: Nouveaux livres.

XIX. új évfolyam 7. szám Budapest, 1964. július hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Az egyetemes és egységes jog kérdése a hágai értekezleten

Az összehasonlító jog, — a jogtudományi kutatás egyik legifjabb ága — célját nem önmagában hordja, noha művelői kezdetben ilyen célok hangoztatásával magyarázták létjogosultságát. Úgy vélték, hogy más országok jogának megismerése elősegíti a kölcsönös megértést, a jogi megoldások felhasználása a belső jogot tökéletesíti, — az öncélúságot elvető ambíciózusabb magyarázatok az „emberiség közös jogára" kívántak rábukkanni, vagy „világjogot" kihámozni az összehasonlító tanulmányok alapján. Mielőtt azonban az összehasonlító tanulmányok ezúton a túlhaladott természetjogot új életre keltették volna, az emberi társadalom fejlődése tudatossá tette a jog egyes területei egységesítésének szükségességét, s ezzel az összehasonlító jog öncélú, vagy ábrándokat kergető tudománya elé hasznos és praktikus célt állított: keresni az azonos jogviszonyokat rendező belső jogok különbözőségeit és azonosságait s ezzel elősegíteni az azonos jogviszonyok azonos szabályozását a lehető legtöbb országban.

Ez a szükségesség nem erkölcsi követelmény, nem azon alapszik, hogy a humanizmus eszméi és a civilizált emberiség erkölcsi normái túlnőttek az államok határain, — a szükségesség onnan ered, hogy maguk a jogviszonyok váltak nemzetközivé és ellentmondásba kerültek a határok közé szorított belső joggal, amelyen alapultak. Ezt az ellentmondást a nemzetközi magánjog csak tünetileg, esetenként tudta feloldani s megoldásként ismét csak belső jogot tudott ajánlani. Mivel a nemzetközi magánjog szabályai is a belső jogba tartoznak s országonként eltéréseket mutatnak, a jogösszeütközések megoldása nem enyhített a jogbizonytalanságon. Nem vitás tehát annak a felismerésnek a helyessége, hogy a nemzetközi kapcsolatnak szilárd jogi alapot csak az anyagi jog nemzetközi szintű egységes megalkotása adhat.

Amint a jog egységesítése célként jelent meg az összehasonlító jogtudomány előtt, a komparatisták univerzalitásra törő optimizmusa az ellenkező szélsőségbe csapott át. Csak rokon kultúrájú vagy azonos származású népek között láttak erre lehetőséget, tanulmányozták, hogy a latin eredetű népek, vagy a római-katolikus kultúrán nevelt népek jogát miként lehet egységesíteni. Földrajzi közelséget vettek fontolóra és társadalmi struktúrák rokonsága szerint kívántak a megoldáshoz közeledni.

E törekvéseknek természetesen van tényleli alapjuk. Sok példa van arra, hogy földrajzilag egymáshoz közelfekvő, rokon kultúrájú és vallású népek azonos törvényekkel szabályozták a jogviszonyok bizonyos területét. Ha azonban ezt a jelenséget a törvényszerűség lényegének fognánk fel, nem találnánk magyarázatot arra, hogy miért áll meg ez a fejlődés néhány ország határán, vagy miért vált be Törökországban a svájci Obligationenrecht törvénybe iktatása.

A jog egységesítésének a lehetőségét maguk a szabályozandó viszonyok határozzák meg. Ez vonatkozik a jogviszonyok körére ugyanúgy, mint az egységes szabályozás földrajzi határaira. A váltó nem ismer fajt, vallást, kultúrát és földrajzi határt. Bárhol állítják ki, eljuthat a világ bármely részébe. Érthető, hogy az egységesítés egyik első és legszélesebbkörű eredménye a váltójog nemzetközi szabályozása volt. A tengeri-, szárazföldi- és légifuvarozás, az ipari és szellemi tulajdon védelme stb. mutatják a jogviszonyoknak azt a körét, ahol az egységesítés időszerű és végrehajtható, de mutatják azt is, hogy az egységes szabályok elfogadása nem függ más tényezőtől, mint attól, hogy valamely állam a saját polgárainak érdekében állónak lát-e olyan kompromisszumot, amely nemzetközileg jogbiztonságot teremt a hazai tradíciókról való lemondás árán.

Az egységesítés eddigi eredményei alapján az összehasonlító jog művelői úgyszólván egyöntetűen elfogadják azt, hogy ez idő szerint csupán a nemzetközi kereskedelem, a kötelmi jog, a polgári jog ezzel kapcsolatos területein értek meg a regionális kereteken túlérő nemzetközi méretű egységesítés feltételei.[1]

[1] Rapports géneraux au Ve Congres international de droit Comparé. Bruxelles 1960, — 193. s. köv. old.

Ezért időszerűnek látszott a holland kormánynak az a kezdeményezése, hogy 1964. április 2—25. között diplomáciai konferenciát hívott össze a nemzetközi vétel szabályainak egységesítése céljából. A konferencia két tervezettel foglalkozott: „Az áruk nemzetközi adásvételére vonatkozó egységes törvény" és „Az áruk nemzetközi adásvételére vonatkozó szerződéskötés egységes törvénye" tervezeteivel.

A konferencia előkészítése magában foglalta mindazokat az étape-okat, amelyeket Gutteridge alapvető munkájában a jog egységesítéséhez szükségesnek lát.[2] Az étape préparatoire és étape redactionelle munkáját a római Institut pour l'unification de droit civil vállalta magára és végezte el nagy hozzáértéssel, az étape operative során külön bizottság dolgozta fel a kormányok észrevételeit, végül az étape finale fejezte be Hágában a kitűzött feladatot.

A kérdés azonban éppen az, hogy befejezte-e? Erre két kérdés tisztázása ad választ: *a)* biztosította-e a konferencia a két tervezet univerzalitását és *b)* elérte-e a két tervezet azt, hogy egységesen alkalmazzák minden általuk szabályozott jogviszonyra.

A) Az egyezmények univerzalitása

A „jog" univerzalitása: utópia, „világjog" soha nem valósulhat meg. Erre törekedni céltalan, de értelmetlen is. Ha a *másik* megvalósíthatatlan utópia, a „világállam" vagy „világkormány" létrejönne, a „jog" akkor sem válna egységessé, és univerzálissá. Egyszerűen azért, mert az emberiségnek nincs és nem lesz szüksége arra, hogy egy államban és egy jogrendszer uralma alatt éljen. Állam addig szükséges az emberi társadalom számára, amíg egynél *többre* van belőle szükség. A jog mai értelemben vett jellege is megszűnik, ha az állam megszűnésével ennek kényszerítő ereje nem áll mögötte. A jog által megőrzött tradíciók és a benne kifejezett erkölcsi nézetek hosszú időn át túlélik magát a jogot és rendezői maradnak az emberi kapcsolatok jelentős részének.

Az emberi kapcsolatok, viszonyok más része azonban a mi korunkban s a szemünk előtt törte át a földrajzi és tradicionális határokat, nemzetközi jelleget nyertek és nemzetközi érvényű jogi rendezést követelnek. Ezek között számban és súlyban a nemzetközi adásvétellel kapcsolatos viszonyok a legjelentősebbek, mert ezek *kivétel nélkül* a föld *minden* országát érintik. A nemzetközi kereskedelem talaján keletkezett jogviszonyok összessége vált *univerzálissá*, szétfeszítik a belső jogok kereteit és univerzális érvényű jogi rendezést *követelnek*. E rendezés módja az egységes törvény, amely akkor tesz maradéktalanul eleget az őt létrehozó követelménynek, ha mindenütt érvényes, ahol nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok keletkeznek.

Világos, hogy minden országnak áldozat és felelősségteljes elhatározás saját jogáról és jogi tradícióiról lemondani és új jogi rendezést elfogadni. A saját joghoz való alkalmazkodás, a kereskedelmi tranzakcióknak a belső jog szerinti lebonyolítása rutinjává vált a kereskedőknek, akik ezt a jog tételes ismerete nélkül is, gyakorlatuk révén helyesen alkalmazzák. De a rutinként elsajátított jog talaját veszti, amint a jogviszony másféle jog uralma alá kerül és más jog szerint nyer elbírálást.

Az egységes szabályozás követelménye tehát nem úgy jelenik meg, hogy *nekünk* ajánlatos szakítanunk a *saját* jogunkkal, hanem úgy, hogy *mások*, a külföldi üzletfelek adják fel saját jogukat és fogadjanak el olyan rendezést, amelyben megszűnik az az állapot, hogy a jog országról-országra eltérő. *Nekünk* ideális megoldás volna, ha a mi jogunk töltené be az egységes jog szerepét, de mivel ez lehetetlen kívánság, a kompromisszum ára, hogy mi is feladjuk jogunkat egy harmadik (kompromisszumos) jog ellenében. Az *érdek*, amit ki kell elégíteni tehát az, hogy *mindenki más* egy egységes törvényt fogadjon el, a kielégítés *ára*, hogy mi is elfogadjuk ezt a törvényt.

Ebből következik, hogy minden országnak, amely tényezője a nemzetközi kereskedelemnek, az az érdeke, hogy ez az egységes jog nyerjen mindenütt alkalmazást, vagyis a legteljesebb univerzalitás biztosítása. Ahová a kereskedelmi kapcsolatok elérnek, ott *azonos* jogi rendezés fogadja azokat, nem azért, mert ez annak az egy országnak érdeke, hanem azért, mert ez valamennyi ország *közös* érdeke.

Ez a nézet jutott kifejezésre a holland kormány által még a konferencia megnyitása előtt készített és a meghívott kormányoknak szétküldött egyezmény-tervezetben. E tervezet II. cikke az egyezményhez való csatlakozást az alábbiak szerint rendezi: „A jelen egyezmény aláírásra nyitva áll bármely állam számára . . ."

A konferencia megnyitását követően azonban újabb tervezetet osztottak szét a delegációk között, amelyet a holland és nyugatnémet delegációk együttesen terjesztettek elő, s amelynek III-ik cikke az alábbiakat tartalmazta: „A jelen egyezményhez az ENSZ-nek vagy az ENSZ bármely szakosított szervezetének tagállamai csatlakozhatnak."

A konferencia nagy szótöbbséggel ezt a rendezést fogadta el s ezzel a nemzetközi vétellel kapcsolatos két egységes törvény univerzalitását maga a diplomáciai konferencia akadályozta meg.

Szükségtelen az egyezmények jogi jelentőségével foglalkozva sok szót vesztegetni arra, hogy a Konferencia fenti határozata a hidegháború maradványa. Arra azonban rá kell mutatni, hogy a nemzetközi kereskedelem szabályozásának az igényével fellépő egységes törvény nem

[2] Gutteridge: Le droit comparé. Paris, 1953, 65—66. old.

a kormányok akaratából lenne általános többoldalú egyezmény, hanem a szabályozott jogviszonyok belső természete, a körülmények *kényszere* folytán. S ebben ez az egyezmény különbözik minden más olyan egyezménytől, amely hasonló hidegháborús klauzulával akadályozta meg, hogy ahhoz az államok közösségének minden tagja csatlakozzék. Csak példaképp említem meg, hogy a bécsi konzuli és diplomáciai egyezmények hasonló klauzulái csak azt eredményezik, hogy néhány állam nem ratifikálhatja az érvényes nemzetközi jognak kodifikált formáját, anélkül, hogy kétség támadna a tekintetben, hogy a diplomáciai kapcsolatok felvétele esetén ezt a jogot a csatlakozó és nem csatlakozó országok egyaránt figyelembe veszik.

De a nemzetközi vételre vonatkozó egységes törvény *új* jogszabály. Ezt csak ott alkalmazzák, ahol ratifikációja megtörtént. Olyan jogviszonyokat szabályoz, amelyek létrejötte nem, vagy csak korlátozottan függ az államok akaratától. A francia vállalat üzleti kapcsolatba kerülhet NDK-beli vállalattal. Milyen francia gazdasági érdeket szolgál, ha az NDK-ban folyó perben az egységes jog helyett a helyi német jogot fogja a bíró alkalmazni? Azt hiszem ez esetben a gazdasági érdek áldozatául esett a politikai koncepciónak.

B) A konferencián készült jogszabályok egységes jellege

A tapasztalat mutatja, hogy minden nemzetközi egyezmény hatálybalépése, illetve alkalmazása pillanatától kezdve kezd különbözni önmagától. Az egyezményben részes országok értelmezési szabályai és metódusai különbözők, az egyik jogrendszer azonos kifejezésen mást ért, mint a másik jogrendszer, a gyakorlatban felmerülnek a jogszabályban előre nem tipizált tényállások, amelyre különböző módon alkalmazzák, vagy nem alkalmazzák az egyezményt, s. i. t. Az egymásnak ellentmondó értelmezés veszélye és lehetősége fokozott az olyan nemzetközi egyezményeknél, amelyeket nem kormányok hajtanak végre, hanem bíróságok alkalmaznak. Egy országon belül még mód van a helyi bíróságok ellentétes értelmezéseit a legfelső bíróság állásfoglalásának segítségével összhangba hozni, ez azonban a nemzetközi szinten ellentmondó értelmezést nem küszöbölheti ki. Ugyanígy nincs mód a választott bíróságok eltérő értelmezésének a korrigálására, még ugyanazon az országon belül sem.

A jogértelmezés azonban csak az egyik veszélyforrása annak, hogy ugyanazon szövegből mást olvasnak egyik bíróságon és mást a másik bíróságon. További — nem lebecsülhető — veszélyforrás a nemzetközi egyezmény *alkalmazásában* mutatkozó különbségek, vagyis az, hogy egyik csatlakozó ország olyan megszorításokkal, feltételekkel alkalmazza az egyezményt, amelyeket a többi csatlakozó ország szükségtelennek tart kikötni; még bonyolultabbá válik az alkalmazásban mutatkozó eltérés, ha különböző megszorítások és feltételek között lehet válogatni. Az egyezmények alkalmazásában mutatkozó uniformitást tehát elsősorban (s leghatékonyabban) a csatlakozó országok fenntartásai ássák alá.

Minden nemzetközi szintű anyagi jogi szabályozásnak kettős előnye van. Egyrészt megszünteti az egyes országok anyagi jogában fennálló különbségeket, mert azonos tényállásokat azonos jog rendez, — másrészt feleslegessé teszi az országonként ugyancsak különböző kolliziós szabályok alkalmazását, mert akármelyik csatlakozó állam jogára mutat a kolliziós szabály, ez ugyanaz a törvény, ami a bíró hazájában is érvényes.

Az egyezmény ratifikálása során tett különböző fenntartások eredményeként az egyezményben részes országokban más és más megszorításokkal és feltételekkel kerül az egyezmény alkalmazásra. Ily esetben a kolliziós szabályok — az egységes anyagi jogi szabályozás ellenére — nem mellőzhetők. A per bírájának ugyanis meg kell vizsgálnia, hogy nem olyan esetre alkalmazza-e az egységes törvényt, amely esetben az nem kerülne alkalmazásra abban az országban, amelynek jogára mutat a kolliziós szabály. Azok a fenntartások tehát, amelyek az egységes törvény alkalmazását országonként eltérő módon megszorítják vagy feltételekhez kötik, nem küszöbölik ki, hanem permanenssé teszik azt a nemzetközi jogbizonytalanságot, amit az egyes országok kolliziós szabályainak különbözősége okoz.

Minden egyeséges nemzetközi szabályozás *egyetlen* célját a nevében hordja: a nemzetközivé vált jogviszonyokat a nemzeti határok között maradt bíróságok azonos szövegű törvény alkalmazásával bírálják el, bárhol is van a bíró székhelye és bárhol élnek a peres felek. Más célja nincs. A törvény egységét veszélyeztetik az értelmezés, az alkalmazás terjedelmét megszorító fenntartások és az egyezményeket módosító későbbi konferenciák, ha nem minden részes állam ratifikálja a módosított szöveget. Ezért az uniformitásra következetesen törekvő egyezmények már úgy rendelkeznek, hogy az egyezmény hatálya megszűnik azokkal az országokkal szemben, amelyek az újabb szöveget nem ratifikálják.[3]

A nemzetközi vételre vonatkozó egységes törvényeket készítő konferencia bátortalannak mutatkozott abban, hogy a tervezetek egységét (uniformitását) megvédje. Ennek első látható eredménye az, hogy a törvény a nemzetközi adásvételre alkalmazandó szabályok sorában saját rendelkezései szerint már az induláskor a negyedik helyre került. Az egyezmények szövegéből az derül ki, hogy ez a negyedik hely is

[3] l. Egyetemes Posta Unió, az 1952. évi berni Vasúti fuvarozási Egy. 67. cikk 2. §. stb.

feltételektől függ és nincs szükség erősebb ellenszélre ahhoz, hogy egyáltalán ne kerüljön alkalmazásra.

Az egységes törvény szerint a felek szerződésében foglalt rendelkezések — helyesen — megelőzik a törvény alkalmazását. A kötelmi jog szabályai általában diszpozitív szabályok, az egységes törvény is csak diszpozitív szabályokat tartalmaz. Azokban a kérdésekben tehát, amelyekben a felek megállapodtak, nem a törvény, hanem a megállapodás az irányadó.

A törvény lehetőséget ad arra is, hogy a felek teljesen kizárják az egységes törvény alkalmazását. A konferencia e tekintetben liberálisabbnak bizonyult, mint a konferenciát előkészítő speciális bizottság. A konferencia elé vitt bizottsági tervezet az egységes törvény kizárását ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a felek kifejezetten kikötik annak az országnak a jogát, amelyet az egységes törvény helyett alkalmazni kívánnak.[4] A konferencia ezt a kizárást további vélelem felállításával is elősegitette. Kimondja, hogy ha a felek olyan standard szállítási feltételekre hivatkoznak, amelyek valamely ország belső jogán alapulnak, ezt úgy kell tekinteni, mint ez ország jogának a kikötését. Ez a vélelem praesumptio iuris et de iure, mert ellenbizonyításnak nincs helye.

E vélelem nyersen fogalmazva azt jelenti, hogy a szerződő felek egész másról beszélnek, a következmény mégis az, hogy az egységes törvény nem nyer alkalmazást.

A szerződő feleket kötik azok a szokványok (usages), amelyekre kifejezetten vagy hallgatólag hivatkoztak;

ugyanígy kötik a feleket a közöttük kialakult gyakorlat és szokások.[5]

Ezek a rendelkezések a szokványok és a gyakorlat kötelező erejét nem korlátozzák a törvény által nem szabályozott esetre, amiből önként következik, hogy ezek sorrendben megelőzik az egységes törvényt. Ez utóbbi tehát csak azokra az esetekre nyer alkalmazást, amelyekre a kifejezetten, vagy hallgatólag alkalmazandó szokvány, vagy a felek közötti gyakorlat nem ad megoldást.

A 14-ik cikk fenti szabálya látszólag természetes és magától értetődő. A kereskedelem egyes ágaiban kialakult szokványok eddig is a törvények előtt jöttek figyelembe, mi indokolná ennek a prioritásnak az elvonását az egységes jog kedvéért?

Ez az érvelés alapos, de mi lesz ennek a hatása az uniformitásra?

A szokványok nemcsak kereskedelmi ágak (árunemek) szerint különböznek, hanem az egyes árufajtákra vonatkozó szokványok piacok, kikötők és tőzsdék szerint is különböznek egymástól. Ha ezek a szokványok a felek „hallgatólagos" hivatkozása mellett is alkalmazandók, akkor a törvény egységesítése előtt az egyes árufajtákra irányadó szokványokat kellett volna egységesíteni, ahogyan arra a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara a széles körben elfogadott „Incoterms" megalkotásával sikeres példát mutatott. Ha erre nincs mód és idő, akkor legalább korlátozni kellett volna a szokvány prioritását arra az esetre, ha a felek kifejezetten kikötik. Az egyezmények — mint látni fogjuk — lehetőséget adnak olyan fenntartásra, hogy valamely ország az egységes *törvényt* csak akkor alkalmazza, ha a felek ezt *kifejezetten* kikötik. Ezt a „detronizációt" a szokványok is kibírták volna, amelyek kétségtelenül alacsonyabb rendű jogforrások, mint a törvényként kihirdetett — bár diszpozitív — jogszabály.

Nem szabad természetesen szem elől tévesztenünk azt, hogy a szokványok eddig is különbözők voltak és eddig is prioritásuk volt minden diszpozitív jog előtt. Ez azonban ugyanakkor jelentősen hozzájárult a jogbizonytalansághoz, mert fokozta azoknak az egymástól különböző szabályoknak a számát, amelyeket a nemzetközi kereskedelemben alkalmaztak. Ha a szokvány megelőzi a jogot, a jog egységesítő hatása mindaddig nem érvényesül, amíg a szokványok különbözők. Az egységesítésre törekvés tehát nem lehet sikeres, ha nem fordít figyelmet a szokványok zavaró hatására. És ha ezt a jog egységesítésének munkája során nem is lehet kiküszöbölni, de lehetett volna korlátok közé szorítani. A szokványnak nincs „szerzett joga" arra, hogy hallgatólag is alkalmazzák.

Az egységes törvény tehát elég szerény helyet biztosít önmagának, de még ezt is nehezen foglalhatja el, ha figyelembe vesszük az Egyezményeknek azokat a cikkeit, amelyek az alkalmazás megszorítására, fenntartások útján, lehetőséget adnak.

Az egységes törvényekhez való csatlakozást szabályozó egyezmények a fenntartások alapján hat különböző módon tesznek eltéréseket lehetővé. A megengedett hatféle fenntartás mindegyike szűkíti az egységes törvény alkalmazási eseteit, ha pedig valamely csatlakozó állam valamennyi fenntartási lehetőséggel él, akkor részesévé teszi magát egy olyan egyetemes egyezménynek, amelynek alkalmazására a gyakorlatban aligha kerül sor.

Az egyezmények elé kitűzött cél, a jogegységesítés, a készült két egységes törvény belső természetéből folyó követelmény: az egyetemesség. Ezeket szembeállítva a szerződésekben megengedett fenntartásokkal, meg kell vizsgálnunk azt a kérdést, hogy milyen fenntartások tekinthetők megengedettnek?

A „fenntartás" szót a szerződésekben lehetővé tett korlátozások megjelölésére nem tudományos kategóriaként, hanem a rövidség kedvéért használom. Valójában a szerződések alábbi rendelkezései nem mind fenntartások, van közöttük alternatív klauzula, területi korlátozó klauzula stb. Ezek közös megjelölésére — mint genus proprium — a „fenntartás" szó önként kí-

[4] Article 6. al. 1.
[5] Article 14.

nálkozik, mert a szerződések feltűnő szemérmességgel kerülték e kifejezést.

Korábban uralkodó volt az a nézet, hogy ha a szerződés nem tett említést fenntartásokról, a csatlakozó állam élhetett ugyan fenntartással, de a részes államok ellenvetése esetén a csatlakozás nem volt hatályos. (Egyhangúság elve, unanimity rule). Ez az elv a Genocide egyezmény ismert esete óta ma már túlhaladott.[6] Az urakodó elv az államok szuverenitásából vezeti le az egyezmény által ki nem zárt fenntartások megengedhetőségét, feltéve, hogy az nem hiúsítja meg az egyezmény tárgyát és célját. (Limited or conditional principle).

Kevesebb gondot fordított az elmélet azokra a fenntartásokra, amelyeket maga az egyezmény kifejezetten megengedett. Ez természetes is; ha az egyezményt kötő államok *egymásnak* kölcsönösen fenntartásokat tesznek lehetővé, milyen jogi problémát okoz, ha valamelyik vagy mindegyik állam él ezzel a lehetőséggel?

Ha még mindig a „unanimity rule" uralkodnék a szerződésben nem provideált fenntartások területén, valóban nem lehetne ilyen problémát felvetni. Mert a szerződés szerint megengedett fenntartás nem volna más, mint az esetleges ellenvetés előre kizárása, az egyhangúság előre biztosítása.

De a Nemzetközi Bíróságnak a Genocide egyezménnyel kapcsolatos tanácsadó véleménye s az azóta kialakult gyakorlat az „egyhangúság" védelmének *formális* kritériuma helyébe *matériális,* tartalmi kritériumot állított: *meg kell védeni az egyezményt olyan fenntartásokkal szemben, amelyek annak tárgyát és célját veszélyeztetik.* Az egyezmény valamit *rendez,* valamilyen *célt* el akar érni. Ezekkel össze nem férő, ezeket gátló vagy meghiúsító fenntartások nem engedhetők meg. Semmi sem mutatja jobban ennek az elvnek helyességét, mint az, hogy egy csapásra túlhaladottá tette az „egyhangúsági" elvet.

Ez az elv azonban *eddig* csak a szerződésben *nem* provideált fenntartásokat érinti. Az 1964. évi hágai konferencián készült egyezmények felvetik azt a kérdést: megengedhetnek-e *önmaguknak* a szerződő felek olyan fenntartásokat, amelyek a szerződés *céljával* ellenkeznek s amelyek *lényegesen* leszűkítik vagy korlátozzák az egyezménynek azt a hatását, hogy jogviszonyokat *rendezzen,* — egyszóval lehetséges-e úgy egyezményt kötni, hogy abból gyakorlatilag semmit sem vagy alig valamit kell végrehajtani.

Ha a kérdést a szerződéses szabadságnak a polgári jogi aspektusából közelítjük meg, akkor a feltett kérdésre csak igenlő választ adhatunk. A szerződő felek jogviszonyaikat szabadon rendezik, — még inkább a szuverén szerződő felek. A szuverének szerződési szabadsága azonban a jelen esetben nem aggálytalan érvelés. A hágai konferencia törvénytervezetei nem a szerződő felek közötti jogviszonyok rendezését tűzik ki célul, hanem állampolgáraik és a velük kapcsolatba kerülő külföldi felek jogviszonyait. Nem államok, hanem polgárok között kerülnek a törvények alkalmazásra. Nem saját elhatározásuk ültette az államokat a tárgyaló asztalhoz, — noha így vélik, — hanem az a nemzetközileg rendezetlen jogállapot, aminek hátrányait polgáraik viselik.

Mégis a nemzetközi jog mai fejlődési szakaszában tartalma miatt nem lehet valamely fenntartásos klauzula jogi érvényét tagadni. De éppen a klauzulák vetik fel annak szükségességét, hogy a szerződés tárgya és célja a formailag *megengedett* fenntartásokkal szemben is védve legyen. De hogyan valósul meg ez a cél a szerződő felek akarata nélkül? A kérdés maga feloldhatatlannak látszó ellentmondás: védelem jogilag megengedett eljárással szemben. A nemzetközi egyezmények kötésének hagyományos módja mellett ez nem biztosítható. A szerződés szövege a konferencia többségi határozatával készül; a kisebbség elfogadja vagy otthagyja. Ha a többség jónak látja, hogy olyan fenntartási klauzulákat alkalmazzon, amelyek a szerződés céljának elérését akadályozzák, ez okozhat csalódást, de nem okoz jogsértést. Mert nincs jogi eszköz arra, hogy már a tárgyalások stádiumában védelemben részesüljön az a cél, ami a feleket a tárgyaló asztalhoz vonzotta. Ez esetben tehát kizárólag a szerződő országok jóhiszeműsége és mérséklete az egyetlen védelem. Érvényesnek kell lennie annak az elvnek, hogy „a fenntartást tevő állam akkor jár el helyesen, ha valóban csak olyan fenntartást tesz, amely nem áll ellentétben a szerződés céljával és amelyet feltétlenül szükségesnek tart. Így lehetővé teszi, hogy a szerződés közte és minél több állam között hatályba léphessen."[7]

A tradíciók ellen ható viszonyok kényszere és a saját joghoz való nacionalista ragaszkodás közötti konfliktus fejeződik ki a hágai egyezmények fenntartásos klauzuláiban. De kifejeződik bennük a vezető tőkés országok között meghúzódó ellentmondás is. A jogegységesítési törekvések iránya az, hogy a kevésbé fejlett országok a vezető imperialista országok jogára alapított egységes jogot fogadjanak el.[8] Így az egyetemes jog fejlődésének elvont eszméje valójában a legfejlettebb tőkés államok jogrendszerének az elterjesztését jelenti. A kapitalizmus expanziójának ez a jogi oldala.[9]

De a legnagyobb tőkés országok jogrendszerei is messzemenően különböznek egymástól. Ezért egymással szemben is küzdenek azért, hogy melyikük joga legyen, a modell, melyikük

[6] D. R. Anderson: Reservations to multilateral Conventions; The Int. and Comp. Law Quarterly, 1964. évf. 450. s. köv. old.

[7] Bokorné dr. Szegő Hanna: A nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartások. Bpest, 1961. 135. old.

[8] Szabó: La science comparative du droit. (Annales Universitatis Budapestiensis, 1964. 98. old.)

[9] uo.

joga szolgáltassa az egységes jog legtöbb vagy legfőbb megoldásait. Mert minél kevesebb változást jelent az egységes jog bevezetése a hazai joghoz képest, annál kisebb gazdasági veszélyt jelent az egyezményhez való csatlakozás. Másrészről, ha a legnagyobb tőkés államok vagy egy részük nem ratifikálja az egyezményt, akkor aligha lehet számítani arra, hogy a kevésbé fejlett országok ahhoz csatlakoznak.

A vezető tőkés országok tehát joguk expanzióját akkor tudják megvalósítani, ha egymás között olyan törvényszövegben tudnak megegyezni, amely valamennyiük számára elfogadhatónak látszik. Az expanziós modell csak *közös* modell lehet. Az egységes törvény azonban ennek a feltételnek csak a kompromisszumok szövevényén keresztül tud eleget tenni. Kompromisszumos megoldásokban nem is volt hiány, ezek azonban olyan „egységes" szöveget eredményeztek, amelyek lényegesen eltértek a delegációk célkitűzéseitől. A nagy exportáló tőkés országok közötti egyetértés látszatát azonban biztosítani kellett s ezért mutatott a konferencia oly nagy találékonyságot a saját törvényének hatóterületét szűkítő fenntartások lehetővé tételében.

Az Egyezményekbe foglalt fenntartási záradékok között vannak olyanok, amelyek — bár korlátozzák a törvények hatályát, — önmagukban mégsem tekinthetők olyanoknak, mint amelyek az egyezmény céljába ütköznek. Az az általános szabály, hogy a jogokat jóhiszeműen kell gyakorolni, elegendő védelemnek látszik arra, hogy szövegezésük hiányossága ne vezessen a fenntartások visszaélésszerű alkalmazására. Ez vonatkozik különösen a II. cikk 1. és 2. paragrafusában foglalt fenntartási záradékokra.

A II. cikk 1. paragrafusa szerint két vagy több szerződő ország egyetértő nyilatkozattal kizárhatja az egységes törvény egymás közötti alkalmazását, mivel a nemzetközi adásvételt jelenleg szabályozó joguk azonos vagy rokon.

A szövegezés fogyatékossága, hogy az alkalmazás kizárásának alapja nem az a tény, hogy a jogok azonosak vagy rokonok, hanem az erre vonatkozó nyilatkozat. A közös nyilatkozat folytán akkor is ki van zárva az egységes törvény alkalmazása, ha azt olyan országok teszik, amelyeknek a joga nincs rokonságban.

A fenntartási jog jóhiszemű gyakorlását feltételezve is előrelátható, hogy a Brit Nemzetközösség és az Egyesült Államok, a skandináv államok és a szocialista országok fenntartásai az egyezmény bizonyos fokú területi korlátozásra fognak vezetni.

A II. cikk e rendelkezése érinti az egységes törvény alkalmazási területét, de nem érinti annak célját. Ellenkezőleg, kifejezése annak, hogy az egységes törvény létrejötte nem e fenntartással élő országok közötti jogbizonytalanság eredménye. Ahol a jogegységesítés partikulárisan rendezést nyert, ott szükségtelen a gyakorlatban bevált jogot az új kedvéért félretenni. A külkereskedelmüket tervgazdálkodás alapján folytató országok egymásközötti üzleti kapcsolatait rendező jog tartalmaz olyan speciális szabályokat, amelyek más országok viszonylatában szükségtelenek, — de amelyekről ezek az országok nem mondhatnak le.

A II. cikk 2. paragrafusa hasonló hatályú egyoldalú nyilatkozatot enged olyan államokra vonatkozóan, amelyek nem részesei az egyezménynek. Bármely csatlakozó állam bármely nem csatlakozó állammal szemben kizárhatja a törvény alkalmazását, ha kijelenti, hogy azoknak a vételre vonatkozó joga rokon az ő jogával. Ezzel a lehetőséggel azért nem lehet visszaélni, mert az Egyezmény III. cikke egyébként is lehetőséget ad olyan fenntartásra, hogy a szerződő állam csak oly esetekben alkalmazza az egységes törvényt, amelyekben az érdekelt felek mindegyikének ugyancsak szerződő államban van a telephelye vagy lakhelye.

Ez már eléggé korlátozza az egységes törvénynek az alkalmazását, mert a nemzetközi adásvételre irányadó minden belső törvény változatlanul hatályban marad. Minden ratifikáló országnak két törvénye lesz, amelyek szimultán érvényesek. A nem szerződő államban lakó, vagy ott telephellyel nem bíró fél esetében a belső jogot kell alkalmazni, feltéve, hogy a jogszabályösszeütközésnek ez a megoldása. Nem válnak tehát feleslegessé a nemzetközi magánjogi szabályok sem.

Egyébként a nemzetközi adásvételből eredő jogszabályösszeütközéseket rendező nemzetközi magánjogi egyezmények is megelőzik az uniform törvény alkalmazását. Az Egyezmények IV. cikke szerint ilyen tárgyú egyezményben részes állam kijelentheti, hogy az egységes törvényt csak akkor alkalmazza, ha azt a korábban kötött nemzetközi magánjogi egyezménye alapján alkalmaznia kell.

Az Egyezmény III. és IV. cikkeinek összevetéséből az ellenkező következtetésre kellett volna jutni, arra, hogy az egységes törvényt megelőző nemzetközi magánjogi egyezmények nem hatályosak olyan országok között, amelyek mindegyike részese az egységes törvényre vonatkozó egyezménynek. Ezt megvilágítja az alábbi példa:

A, B és C országok között nemzetközi magánjogi egyezmény van érvényben. Ha mindhárom csatlakozik az egységes törvényről szóló egyezményhez, — ezzel egymás között a kollizió lehetőségét kizárták, nincs szükség olyan egyezmény érvényben tartására, amely fel *nem* merülő kolliziókat old meg. Ha csak A és B állam fogadja el az egységes törvényt, C állam kívülmarad, úgy a III. cikk szerint megengedett fenntartás elegendő ahhoz, hogy C állambelivel szemben ne az egységes törvény, hanem az a törvény nyerjen alkalmazást, amit a korábbi nemzetközi magánjogi egyezmény szerint kell alkalmazni. A IV. cikk eredménye az, hogy A és B szerződő államok polgárai közötti jogvitá-

ban is csak akkor alkalmazható az egységes törvény, ha korábbi egyezmény szerint nem kell harmadik — nem csatlakozó — ország törvényét alkalmazni.

Olyan korlátozás ez, amit semmi nem indokol. Emellett felvet még egy problémát, amelyet a bírói gyakorlat esetleg az egységes törvény rovására oldhat meg. Általánosan elfogadott nézet az, hogy a kolliziós szabály *nemzeti, belső* állami jogra mutat s több belső jog közül a külföldi bíró azt a polgári jogot veszi figyelembe, amelyet az állam területén ténylegesen és *általánosan* alkalmaznak.[10]

A fenntartás által elsőbbséget nyert nemzetközi magánjogi egyezmények tehát ez elv szerint nem az egységes törvényre mutatnak, mert az nem belső törvény, hanem nemzetközi eredetű s csak a ratifikálás során jelenik meg a belső törvényhozás részeként. Emellett az egységes törvény nem „általánosan" nyer alkalmazást, hanem csak a törvényben meghatározott esetekben, amelyek köre és területi terjedelme attól függ, hogy a részes állam milyen fenntartásokat látott szükségesnek. Az érvényes belső jog *mellé* lép tehát az Egységes Törvény, de ez utóbbi alkalmazása korlátozott és kivételes, a jelenleg érvényes belső jog marad az *általánosan* alkalmazott jog. Az egyezmény IV. cikkének *helyes* értelmezése a bírói gyakorlattól függ.

A XIII. cikk tartalmazza az ún. „gyarmati záradékot", amely — úgy látszik — hatalmas támogatói révén túl akarja élni a kolonializmust. E záradék szerint ismét lehetőség nyílik arra, hogy az egységes törvények területi hatályát korlátozzák.

Végül a vételre vonatkozó Egyezmény lehetőséget ad a következő fenntartásra: „A jelen Egyezmény ratifikálásakor vagy ahhoz való csatlakozáskor bármely állam kijelentheti, hogy az Egyezményt csupán olyan szerződések esetében fogja alkalmazni, amelyekben az érdekelt felek az Egységes Törvény 4. cikke értelmében ezt a törvényt *választották* a szerződésükre irányadó törvénynek."

Az Egységes Törvény 4. cikke a következő rendelkezést tartalmazza: „A jelen törvényt kell alkalmazni akkor is, ha a felek ezt szerződésükre irányadó törvényül választották, akár különböző államok területén van üzleti telepük vagy rendes lakhelyük, akár nem, tekintet nélkül arra, hogy államaik részesei az egyezménynek vagy nem..."

Az Egységes Törvény 4-ik cikke tulajdonképpen az egyetlen rendelkezése a törvénynek, amely a törvény hatókörét bővíti; ha a szerződő felek *kikötik* az Egységes törvényt, ez felér államaik csatlakozásával: alkalmazni kell.

A fenntartás jelentőségének felmérése még egy rendelkezés részbeni idézését teszi szükségessé; az Egyezmény I. cikk 1. paragrafusa kimondja: „Minden szerződő állam vállalja, hogy alkotmányos eljárása szerint, saját törvényei közé iktatja... az Egységes törvényt..."

Ugyanezen cikk 2. paragrafusa szerint: „Az Egységes törvényt minden Szerződő Állam vagy valamelyik hiteles szövege szerint vagy saját nyelvére vagy nyelveire fordítva iktathatja törvényei közé."

A fentiekből világosan következik, hogy az Egységes Törvények a Szerződő Államok belső törvényhozásának részeivé válnak, minden más jogszabállyal egy rangban.[11]

Sajnos le kell írnom azt a közhelyet, hogy a világ minden törvénye csak azáltal jogszabály, hogy az állam szervei azt *hivatalból* alkalmazzák, akár kívánják ezt az érdekelt magánfelek, akár nem, — akár kényszerítő, akár diszpozitív szabályokat foglal a törvény magában. A különbség a diszpozitív szabály esetében az, hogy a felek szerződésében rendezett kérdésekben a szerződés és nem a diszpozitív szabály irányadó. Azokat a kérdéseket, amelyeket a felek szerződése nem rendez, a törvény alkalmazásával *kell* eldönteni. Nincs tehát kétféle (kényszerítő és diszpozitív) *törvény*. Minden törvény egyformán kényszerítő, de *tartalmazhat* diszpozitív *rendelkezéseket*.

Az a szerződő állam tehát, amely csak azt vállalja, hogy az Egységes törvényt akkor alkalmazza, ha a szerződő felek ezt a törvényt *választják* a szerződésükre irányadó törvényként, — már e fenntartása által megtagadja az Egységes törvénytől a jogszabály jelleget. Ha ki is hirdetné törvényei között, jellege szerint nem volna több, mint ajánlás, egyfajta általános szállítási feltétel, amivel a felek tetszésük szerint kiegészítik szerződésüket. Kötelező ereje nem lesz, annyit fog érni, mint pl. az Európai Gazdasági Bizottság által néhány árucikkre kidolgozott szállítási feltételek. Egyszóval jogi eszközök segítségével sikerült elérni azt az eredményt, hogy az Egységes Törvény nem törvény.

Az Egységes Törvény fentidézett 4. cikke lehetőséget ad a *nem szerződő* országokban székhellyel bíró feleknek, hogy ügyletükre irányadó jogként az Egységes törvényt válasszák. Az Egyezményben biztosított ez a fenntartás lehetővé teszi, hogy szerződő országokban székhelylyel bíró felek ügyleteire az Egységes Törvényt csupán akkor alkalmazzák, ha a felek ezt választják. Mi a különbség tehát a szerződő és nem szerződő országok között, mi a különbség a felek szerződő vagy nem szerződő ország területén levő székhelye között?

Az Egységes Törvény *kötelező erejét* tekintve: *semmi*.

Mit ér tehát az a fenntartás, amely lehetőséget ad olyan helyzet teremtésére, amelyben a szerződő állam jogállapota egyenlő a nem szerződő állam jogállapotával?

[10] Gerhard Kegel: IPR. München, 1960. 7—8—9. old. „Im Gebiet eines Staates tatsächlich allgemein angewandt..."

[11] Oly szerződő államban, amelynek Alkotmánya a nemzetközi szerződés primátusát a belső törvény előtt elismeri, megelőzi a belső jogszabályokat.

C) Következtetések

Nem foglalom össze az eddig elmondottakat. Inkább képzeletben beülök egyik szerződő állam bírájának a székébe és bízva abban, hogy az Egyetemes és Egységes Törvény felszámolta a jogbizonytalanságot, kiküszöbölte a jogösszeütközéseket, magam elé teszem a per iratait.

A törvény alkalmazása *előtt* azonban meg kell vizsgálnom:

1. A peres felek mindegyike szerződő állam területén él-e. Ha igen: *2.* Van-e szokvány a felek ügyletére s ha egynél több van, melyik az, amit a felek hallgatólag választottak; *3.* Van-e a felek eddigi üzleti kapcsolatai során közöttük kialakult gyakorlat; *4.* Szerződésükben kizárták-e az Egységes Törvényt azáltal, hogy más törvényt választottak irányadó jogként; *5.* Hivatkoztak-e standard szállítási feltételekre s kétségtelen-e, hogy azok valamely ország belső jogán alapulnak; *6.* ha igen, ez az ország szerződő ország-e, vagy nem; *7.* Van-e a peres felek országai között nemzetközi magánjogi Egyezmény és ennek rendelkezései szerint alkalmazandó-e az Egységes törvény; *8.* Azonos vagy rokon törvényhozásra hivatkozva, nincs-e kizárva a peres felek országai között az Egységes Törvény alkalmazása; *9.* ha a két állam nem egyidőben csalakozott, tett-e az először aláíró egyoldalú nyilatkozatot s a később csatlakozó azt jóváhagyta-e; *10.* Kikötötte-e a peres felek egyikének állama, hogy az Egységes Törvényt csak a felek választása esetén alkalmazza; *11.* Választották-e a felek ez esetben az Egységes törvényt.

Ha a felek egyike vagy egyike sem él szerződő országban, megvizsgálandó még: *12.* Kikötötték-e a felek az Egységes Törvény alkalmazását; *13.* A bíró országa nem tartotta-e fenn magának a jogot, hogy az Egységes Törvényt csak szerződő országban élő felek ügyeire fogja alkalmazni.

Ha az Egységes Törvény e 13 akadályt sikeresen átugrotta: a bíró alkalmazni fogja. Nem merem állítani, hogy a hágai konferencia a nemzetközi kereskedelemben mutatkozó bonyolult jogi helyzetet észrevehetően egyszerűsítette.

Réczei László

A munkajogi értelmezés és szabályozás néhány aktuális jogpolitikai kérdéséről

1. A munkaügyi viták elintézéséről, majd a dolgozók egészsége és testi épsége védelméről szóló, gyors egymásutánban nyilvános vitára bocsátott munkaügyi minisztériumi új jogszabálytervezetek a felületes szemlélőben azt látszik igazolni, hogy az összes felmerülő munkajogi problémák csak további új szabályozással oldhatók meg.

E felfogás álláspontunk szerint alapjaiban helytelen, mégpedig elsősorban azért, mert tagadja a jogszabályértelmezés jelentőségét, amelyet pedig nemrég a jogalkalmazás jogpolitikai elveiről szóló májusi kormányhatározat is erőteljesen kihangsúlyozott.

Felületes e szemlélet nemcsak azért is, mert e bírálók figyelmen kívül hagyják, hogy ezt a törvénykönyvet soha sem előzte meg magyar munkajogi kódextervezet, haladó jellegű magyar munkajogi irodalom, — hanem *döntő*en azért is, mert még a leggondosabban előkészített kódexekben, kódexszövegekben is előfordulnak mindig itt-ott nem világos rendelkezések. Utalok itt a BGB.-nak a több, nagy vaskos kötetet kitevő, előkészítő munkáira egyrészről, és másrészről arra a nagy terjedelmű irodalomra, amely a BGB. hatályba lépte után annak egyes tételeit a legkülönbözőképp értelmezi.

Sok esetben téves az a bírálat is, amely helytelenítve a mai megoldást, új szabályozást sürget, mégpedig téves azért, mert a mai szabályozás fenntartásával az előbb említett kormányhatározat jogpolitikai elveit követve helyes értelmezéssel a hipotézishez meg tudjuk teremteni a megfelelő diszpozíciót — még joghézag esetén is. Néhány ilyen esetet szeretnék az alábbiakban kiemelni, valamennyi a gyakorlatban az utóbbi időkben vetődött fel és az irodalom, illetve a Legfelsőbb Bíróság még nem tárgyalt problémát ölel fel.

2. Mt 30 §-a szerint a dolgozó felmondással többek közt megszüntetheti a határozatlan időre szóló munkaviszonyt, ha családi viszonyaira, egészségi állapotára, más személyi körülményeire tekintettel vagy egyéb okból fontos érdeke fűződik, hogy a munkaviszonyt megszüntesse. A munkaviszonyt azonban csak a vállalat igazgatójának hozzájárulásával lehet megszüntetni.

Ezzel kapcsolatban mindinkább kezd elterjedni az, hogy bár a dolgozó fontos érdeke fennforog, a vállalat több ízben hosszú időn át állandóan megtagadja a hozzájárulást létszámhiánynyal indokolva döntését.

A létszámhiány elkerülése kétségkívül közérdek és erre tekintettel felvetődhet, hogy a személyi és társadalmi érdek közösségi elvének azt a tételét kell alkalmaznunk, hogy a társadalmi érdek elöljár és esetleges érdekösszeütközés esetén ez utóbbit kell előnyben részesítenünk, és így a hozzájárulás ez alapon ismételten és hosszú időn át megtagadható.

Az érdekközösség elvének helyességéhez kétség nem férhet és a most megbeszélt esetnél

is érvényesülnie kell. Mindebből azonban korántsem következik az, hogy a most vázolt következtetés is helyes. Ugyanis rendkívül kevés azoknak az eseteknek a száma, amikor huzamosabb ideig nem lehet valamely fellépő létszámhiányt pótolni. Ez pedig azt jelenti, hogy a hozzájárulás csak bizonyos ideig tagadható meg. Az időtartamát az szabja meg, amelyen belül arra a meghatározott állásra általában megfelelő személyt a vállalat be tud állítani. Nyilván ez nem lehet túlhosszú idő, hisz a felmondással élő dolgozó elhunyta esetén is meg tudná oldani a munkaadó a személy pótlását, mert meg kellene oldania.

A létszámhiányra való hivatkozás huzamosabb időn át azért sem fogadható el, mert így tulajdonképp a dolgozó alanyi joga a felmondásra teljesen megszűnne és ez a jogi helyzet maradéktalanul átalakulna megállapodásos felmondásra. Ez pedig ellenkezne a jogszabályalkotó akaratával, amely abban fejeződött ki, hogy a megállapodásos felmondás mellett megalkotta a szóbanforgó 30 §-ának *f)* pontját és (4) bekezdését is. A májusi kormányhatározat jogpolitikai elveivel is ellenkeznék ez a megoldás, hisz a kormányhatározat a dolgozók munkaviszonyából származó jogok védelmét hangsúlyozottan kiemeli. Létszámhiány alapján a hozzájárulás megtagadása ugyanis huzamosabb időn át végsősorban a dolgozó alanyi jogát szünteti meg a felmondáshoz.

A fentiek alapján azt a tételt tartjuk helyesnek, hogy az esetben, ha a dolgozónak fontos érdeke fűződik a munkaviszony megszüntetéséhez és ezt igazolja, általában a vállalat köteles a hozzájárulást megadni. Az esetben pedig, ha a hozzájárulás azonnali megadása létszámhiány folytán a munkáltatói terv folyamatosságát megzavarná, a munkáltató megfelelő határidőt köteles tűzni hozzájárulása megadására.

A most kifejtettek igazolják, hogy a mai tételes szabályaink tudományos értelmezésével — tehát minden külön új jogi szabályozás nélkül is — a felvetett problémát meg tudjuk oldani.

3. A második kiemelt gyakorlati példánk a Mt 113. § (4) bekezdésével függ össze, amely kimondja, hogy fegyelmi határozattal alacsonyabb munkakörbe csak egy hónaptól egy évig terjedő időre lehet a dolgozót áthelyezni.

Nagyon gyakori eset, hogy a fegyelmi büntetés letelte után nem helyezik vissza, mégpedig különösen a vezető állásúakat. Ezt általában oly formában oldják meg, hogy „népgazdasági érdekre" hivatkozással a fegyelmi büntetés leteltének időpontjától kezdődően áthelyezik a dolgozót.

Felmerült oly nézet, hogy ez a gyakorlat a törvény kijátszását valósítja meg. E gyakorlatot folytatók viszont arra hivatkoznak, hogy nem élvezhet a fegyelmileg büntetett személy nagyobb előnyöket, mint a többi dolgozó, márpedig ez utóbbiakat népgazdasági érdekből korlátozás nélkül át lehet helyezni.

Ez az utóbbi érv igen súlyos és eldönti nézetünk szerint a kérdést, tehát álláspontunk szerint lehetséges, hogy a fegyelmileg alacsonyabb munkakörbe helyezett személyt fegyelmi büntetésének letelte után népgazdasági érdekből áthelyezzék.

Ez a tétel azonban korántsem bizonyítja, hogy a mai gyakorlat helyes, mert igen sok esetben a népgazdasági érdekből való áthelyezés csupán ama megfontoláson alapszik, hogy akit fegyelmileg büntettek, az vezetőállásra már nem alkalmas és népgazdasági érdek az, hogy a vezetőállású példamutatása ösztönözze a többi dolgozót kollektív szellemre, jobb, lendületesebb munkára. Ezt a tételt ugyanis mechanikusan alkalmazni nem lehet. Lehetséges, hogy egészen egyedül álló eseti magatartás volt az alapja a fegyelmi büntetésnek. Ily esetben pedig méltánytalan, a szocialista jogszemlélettel ellentétes, a munkajog nevelő hatását gátló, ha a fegyelmileg büntetett személyt áthelyezik. Ellentétes a Mt. 113 §-ának rendelkezéseivel is, amely korlátokat szab az alacsonyabb munkakörbe helyezésnek.

Felmerülhet ugyan az a kívánság, hogy a mai szabályozás megváltoztatásával az áthelyezést ily esetben az egyeztető bizottságra, vagy pl. az üzemi tanácsra bízzuk. Nézetünk szerint erre szükség nincs. Kellő biztosítékot jelent, hogy az áthelyezés ellen panasszal élhet a dolgozó. Ez a panasz ugyanis rászorítja a munkáltatót, hogy csak indokolt esetben éljen e jogával és egyben rászorítja, hogy ezt az indokot a dolgozó előtt ki is fejtse.

A jogpolitikai elvek nagy súlyt helyeznek az alanyi jogok védelmére, nézetünk szerint az alanyi jogok védelmében igen nagy szerepet játszik *az írásbeli indoklási kötelezettség is* és ezért általában ezt — a mai gyakorlattal szemben — meg kellene kívánnunk. Tehát nemcsak a most szóban forgó esetben. Az írásbeli indoklási kötelezettség megkívánása azért is szolgálná a jogpolitikai elvek megvalósulását, mert nevelő hatást gyakorolna a dolgozókra, a vállalati kollektívára. Természetesen rövid, pár soros indokolásra gondolunk csupán, mégpedig annak feltüntetésére, hogy mi is bírta rá konkréten az igazgatót az áthelyezésre.

Az indoklási kötelezettség előírásán kívül a most kifejtettek szerint — semmi más új szabályozást — indokoltnak nem találunk.

4. Gyakorta felmerül az is, ha jogerős TEB határozat kimondja, hogy a felmondás érvénytelen volt és így a dolgozó kérésére a munkaviszonyt helyre kell állítani, ezt a helyreállítást a munkáltató akként hajtja végre, hogy a dolgozó korábbi munkakörénél alacsonyabb munkakörbe kívánja visszahelyezni, illetve helyezi vissza.

A kérdés általában a dolgozó kárelhárítási kötelezettségével kapcsolatos, mégpedig akként, hogy a dolgozó az alacsonyabb munkakört nem fogadja el és e bérkiesésért perli a munkáltatót.

Az alacsonyabb munkakörbe helyezés, illetve ily munkakörnek a felajánlása, *önmagában*

kétségkívül jogtalan és így a dolgozót kárelhárítási kötelezettség nem terheli. Azonban fennforoghat ezzel kapcsolatban is a népgazdasági érdekből való áthelyezés szükségessége, amely jogszerűvé teszi a munkáltató intézkedését. Eddig az eredményig a dogmatikus gondolkozás el is jut.

De vajon megfelel-e ez az eredmény a dogmatikus gondolkozás elleni annak a küzdelemnek, amelyet a jogpolitikai elvek ugyancsak kifejeznek?

A munkahelyére visszahelyezett dolgozó és a többi dolgozók tudatában is az fog élni, hogy először a dolgozónak jogtalanul felmondtak és a jogerős visszahelyező határozatot a vállalat roszszul értelmezett presztizs okokból nem akarja végrehajtani.

Ennek még a látszatát is el kell kerülni.

Törvényhozói útra tartozik ez? Nézetünk szerint nem, mert lehetséges, hogy az áthelyezés szükségessége fennforog és így a mai szabályozást megváltoztatni helytelen volna. Így tehát az értelmezésre hárul, hogy csak oly esetben tűrje meg a gyakorlat a népgazdasági érdekből való áthelyezést, ha arra rendkívüli indokok forognak fenn, mert különben a szocialista törvényesség érvényesülése csorbát szenvedne.

Kiegészítőképp meg kell említenünk azt is, hogy az áthelyezésről szóló Mt 133. §-át sem tartjuk alapjában megváltoztatandónak, hisz a társadalmi tulajdon védelmében ennek szükségessége fennforoghat. Szükségesnek csupán a dolgozó felmondásának megkönnyítését tartjuk áthelyezés esetén.

5. Még egy példával kívánjuk röviden illusztrálni, hogy sok esetben nem kell új szabályozás annak ellenére, hogy egyes nézetek ezt sürgetik.

Ezt a példánkat a pénztárosok, pénzkezelők, értékkezelők felelősségének köréből vesszük.

Elég gyakori jelenség, hogy a jegykezelő elveszti a kezelésébe átadott jegyeket, jegytömböket. Bíróságaink Mt. V. 192. §-ának (1) és (2) bekezdése alapján azt a gyakorlatot folytatják, hogy az elvesztett jegyek, jegytömbök eladási áráért teszik felelőssé a dolgozót hacsak nem igazolódik, hogy a hiány erőhatalom, véletlen vagy egyéb, a dolgozón kívül álló okból következett be. E legutóbbi esetcsoportba tartozik az is, ha igazolja a dolgozó, hogy a jegytömböket tőle ellopták.

E gyakorlat alapján furcsa helyzetek adódhatnak: a mozi, a színház, a cirkusz pénztárosa nem tudja mentesíteni magát, hogy a jövő hét egyik napjára szóló jegytömbök nagy részét elvesztette. Bekövetkezik az előadási nap, az elvesztett jegytömbök helyein senkisem ül, holott kellő időben pótjegyek kiadásáról is gondoskodtak, de azok nem keltek el. Nyilván itt kára a munkáltatónak nincs. Vagy például a Busz kalauzno elveszít vonaljegytömböket, vagy gondatlanságból beledobja a folyóba. E legutóbbi esetben sem származhat kára a vállalatnak hisz a jegyek megsemmisültek. Az elvesztésnél is a kár felmerültének kis valószínűsége van, ha előreváltás nincs az adott helységben, ahol az elveszett jegyformát használják.

Gyakorlatunk ennek ellenére sem vizsgálja a kár felmerültét. Álláspontunk szerint meg kell engedni annak bizonyítását, hogy az elvesztés ellenére sem származott a vállalatnak kára.

A mai szabályozást tehát e vonatkozásban is jónak kell minősítenünk és csak az értelmezésre vár a helyes megoldás megkeresése.

6. Nem akarjuk a fentiekkel azonban korántsem azt állítani, hogy munkajogunk valamennyi tételes rendelkezése „örökéletre" volna szánva. Ennek illusztrálására ezúttal csak a személyi alapbérnek az alsó és felső bérhatár közti csökkentésével kívánok röviden foglalkozni.

Közismert az a tétel, hogy a bértétel határai közt az igazgató tetszése szerint állapíthatja meg a bért és e döntését panasszal megtámadni sikeresen nem is lehet. Ebből a tételből a contrario azt a következtetést vonták le, hogy a már megállapított bért e keretben az igazgató saját belátása szerint — a panaszjogot kizárva — le is szállíthatja.

Ez az állásfoglalás és gyakorlat nézetünk szerint alapvetően törvénysértő volt, mert külön jogszabályi rendelkezés nélkül a besorolási jog annak gyakorlásával kimerült. Ez a jog éppúgy megszűnik, miként bármely választási jog a választással.

A besorolás jogi természetének vizsgálata alapján is erre az eredményre kell jutnunk, mert a besorolás — ideértve természetesen az alsó és a felső bérhatár között mozgó fix bérösszeg meghatározását is — a felek megállapodásán nyugvó alakító jog. — A munkaszerződésben ugyanis a felek megállapodhatnak a bérösszegben, de történhetik a munkajogviszony létesítése akként is, hogy a felek fix bérösszegben nem állapodnak meg, amely esetben érvényesülnek a besorolásra vonatkozó szabályok. Ez pedig lényegében azt jelenti, hogy a dolgozó a megállapodás alapján azt a jogot biztosítja a munkáltatónak, hogy egyoldalú — de megtámadható — nyilatkozatával állapítsa meg a munkaviszony egyik főelemét: a bért. Általánosan elfogadott tétel, hogy az alakító jog gyakorlásával az alakító jog újból nem gyakorolható, az megszűnik. A besorolási jog pedig a fentiekből kitűnően alakító jog.

A szocialista törvényességet sértő ezt az értelmezést a vállalati alkalmazottak munkaköri bértáblázatáról szóló 132/1961(23) Mü. M. számú utasítás 7. pontjának b—d) alpontjaiban foglalt rendelkezések a vállalati alkalmazottak vonatkozásában felszámolták. Kimondotta az utasítás e helyeken ugyanis, hogy a vállalat igazgatója a szakszervezeti bizottsággal egyetértésben a személyi alapbért a munkakörre meghatározott alsó és felső bérhatár között csökkentheti, ha az alkalmazott figyelmeztetés ellenére ismételten mulasztást követ el. A bércsökkentést az esedékesség előtt 15 nappal írásban közölni kell.

A közlésben félreérthetetlenül meg kell jelölni a bércsökkentés okát.

A 7/c—d pontjai pedig kimondják, hogy az alkalmazott a bércsökkentés ellen panasszal fordulhat az egyeztető bizottsághoz, az azonban csak a bércsökkentés alapjául szolgáló ok valódiságát vizsgálhatja, a csökkentés mértékét — a Mt. V. 237. §. rendelkezése folytán — azonban nem. Kimondja továbbá, hogy ha az alapbércsökkentés mértéke 10%-nál nagyobb, az alkalmazottat megilleti az Mt 30 § (1) bekezdés *c)* pontja alapján a felmondás joga.

Ennek az új rendelkezésnek jogi lényegét vizsgálva ki kell emelnünk:

a) hogy ez az utasítás a korábban kifejlődött törvénysértő értelmezést kizárólag a vállalati alkalmazottak munkajogviszonyával kapcsolatban szüntette meg;

b) a bérleszállítás jogának tényállása fegyelmi jellegű tényállás. Bizonyítja ezt a jelleget, hogy megköveteli az ismételt figyelmeztetést, megköveteli a mulasztást, tehát a vétkességet, illetve annak bizonyos fokozatát. Lényeges eleme a tényállásnak a mulasztás is abban az értelemben, mint a munkavégzési kötelezettségnek a megsértése.

c) a közfelfogás, de különösen a vállalati kollektíva felfogása szerint ily bércsökkentés diffamáló jellegű és hatásában azonos a fegyelmi határozat ily jellegével;

d) a dolgozót súlyosabban érinti az ily bérleszállítás, mint az alacsonyabb munkakörbe helyezés fegyelmi úton, hisz ez utóbbi időbelileg korlátolt, az előbbi pedig végleges. E súlyossága ellenére is az utasítás csak egyeztető bizottsági jogorvoslati utat nyit meg, de a bíróit nem.

Mindezekre tekintettel az utasítás ilyen formában a jövőben nem tartható fenn, hanem bele kell építeni fegyelmi jogunk büntetései közé megadva a rövidebb időre szóló bérleszállítás lehetőségét is.

7. A fent kiemelt pár eset megtárgyalásával csupán annak bizonyítása volt a célunk, hogy — a májusi kormányhatározat jogpolitikai elveit követve sok esetben új szabályozás nélkül is helyes értelmezéssel meg tudjuk oldani a felmerült problémákat.

De korántsem állítjuk azt, hogy semmiféle vonatkozásban új szabályozásra szükség nincs, — hogy feleslegesek azok a tervezetek, amelyeket legutóbb is a munkaügyi minisztérium közzétett és nagyon helyesen nyilvános vitára bocsátott, — és hogy nincs szükség az új kódexet előkészítő olyan újabb tervezetekre, amelyek az időközi gazdasági-társadalmi fejlődésünket hívebben tükrözik, a szocializmus lényegét jobban kifejezésre juttatják és az eddigi megoldásoknál jobb konstrukciókat biztosítva hatékonyabban szolgálják majd gazdasági alapjukat.

Rudolf Loránt

Szünetelés a munkajogban*

A mindennapi szóhasználat szerint a szünetelés azt jelenti, hogy az időben folyó eseménysor egyes egymást követő részelemeinek folyamatosságában megállás következik be, amely az események folyását átmenetileg függőben tartja, majd bizonyos idő után az eseménysor ott folytatódik, ahol előzőleg abbamaradt. Ezzel megegyezik a szünetelés — vagy nyugvás — jogi fogalma is, szemben a jogi megszakadás fogalmával, amikoris az időfolyamat továbbfolytatása már nem lehetséges, hanem annak elölről kezdése válik szükségessé.

A címben felvetett téma — amellyel a szakirodalom részletesen még nem foglalkozott — szoros összefüggésben áll a munkaviszony folyamatosságának kérdésével és ebből következően tehát az idő kategóriájával is.

Köztudomású az időnek, mint jogi ténynek a jelentősége a jog minden ágában. Így pl. minden jogterületen igen nagy szerepet játszanak a kezdő és végső határidők. A polgári jogban ismerünk olyan feltételes jogügyleteket, amelyeknek keletkezése vagy megszűnése bizonyos időhatározástól függ; ennek folyományaként függő jogi helyzet áll elő, amilyen pl. a váromány is. A polgári jogi igények érvényesíthetősége terén pedig a jogvesztő határidővel és az elévüléssel találkozunk, mint amely fogalmak szoros kapcsolatban vannak az idő múlásával.

Meg kell jegyezni, hogy az emberi magatartástól független, külső körülményként jelentkező időmúlás, mint jogi tény a polgári jogban keletkeztető, módosító vagy megszüntető hatást gyakorol. Ilyen vonatkozásban azonban az időmúlás folyamatában megszakításról, vagy szünetelésről nem lehet szó, kivéve az elévülés eseténél, ahol a törvény által meghatározott körülmények között bekövetkezhetik az elévülés nyugvása (szünetelése) vagy megszakadása. (Ptk. 326. és 327. §-ok.)

Egyébként a polgári jogviszonyok területén gyakorlatilag az időfolyamat egy megszakítás nélküli egységet alkot és a fenti értelemben vett szünetelés sem képzelhető el. Ha ugyanis a jogviszonyban szereplő felek jogaikat átmenetileg nem gyakorolják, ez még nem jelenti a polgári jogviszony szünetelését. A kötelezettségek nem teljesítése, illetve szünetelése pedig nem az egész jogviszony szünetelését eredményezi, hanem egyéb következményeket von maga után.

Ezen általános érvényű megállapítás alól legújabb jogalkotásunkban egy figyelemre mél-

* Részlet egy készülő nagyobb tanulmányból.

tó kivétel látott napvilágot, egy viszonylag újtípusú szerződési alakzat körében. A társadalmi tanulmányi ösztöndíjról szóló 22/1963. (IX. 21.) Korm. sz. rendelet 13. és 15. §-ai értelmében, bizonyos esetekben az „ösztöndíjszerződést" szüneteltetni kell; a szünetelés legfeljebb két évig terjedhet, ami után a szerződés hatályát veszti.

Ettől a kivételtől eltekintve — amelyet, nézetünk szerint a szóbanforgó szerződéstípus munkajogi vonatkozásai és kihatásai indokolnak — a polgári anyagi jog területén a szünetelés fogalmával nem találkozunk olyan értelemben, hogy az az egész jogviszony szünetelését jelentené.

A polgári eljárásjogban viszont a szünetelés fontos intézménnyé vált és a törvényben megjelölt esetekben a folyamatban levő és jogerősen még be nem fejezett eljárást átmenetileg függőben tartja. Egy éven belül, általában 4 hónap után, a pert folytatni lehet, azonban egy évi szünetelés után a per megszűnik. (Pp. 137. §.)

Ezek szerint tehát a szünetelés nem annyira anyagi jogi — csak kivételesen az elévülésnél és legújabban a társadalmi tanulmányi ösztöndíj-szerződésnél fordul elő —, mint inkább eljárásjogi fogalom. Ha figyelembe veszszük, hogy az elévülés is végeredményben mindig a polgári jogigény érvényesítésével kapcsolatban merül fel, akkor az elévülés szünetelését is szoros összefüggésbe kell hoznunk a polgári eljárási joggal. Ezzel szemben a munkajogban a szünetelés elég gyakori jelenség és mindig anyagi jogi kategóriaként lép fel. Ennek oka a munkajogviszony sajátos voltában keresendő.

I. A munkajogi szünetelés fogalma

A szakirodalom részletekbe menően foglalkozik a munkajogviszonynak a polgári jogi jogviszonyoktól, különösen a vállalkozási és a megbízási jogviszonytól való elhatárolásának kérdésével. A szerzők, többek között, a *rendszeres munkavégzést* is olyan kritériumnak minősítik, amely általában csak a munkajogviszonyra jellemző. Kivételesen fordulhat csak elő, hogy nem rendszeres munkavégzés mellett létesül munkaviszony, pl. előadóművészek esetében. Egyébként csakis a dolgozók rendszeres munkavégzési kötelezettsége biztosíthatja a vállalatoknak azt a másik kötelezettségét, amely a tervteljesítésre vonatkozik. (Vö. Weltner Andor: A magyar munkajog. 1960. I. köt. 128. old.)

Úgy gondoljuk, nem tévedünk, ha a szünetelésnek par excellence anyagi jogi kategóriaként való alkalmazását a munkajogban, éppen a munkaviszonyra jellemző *rendszeres* munkavégzés követelményéből származtatjuk. A munkaviszonyban álló dolgozó köteles rendszeres — állandó és folyamatos — munkát végezni és ha ennek a kötelezettségteljesítésnek átmeneti, esetleg hosszantartó időleges akadálya van, úgy ez nem vonja ugyan maga után a jogviszony megszűnését, de általában a munkaadó kötelezettségeinek a nyugvását is szükségszerűen eredményezi. Vagyis a jogok és kötelezettségek mindkét fél részéről szünetelnek, tehát az egész jogviszony is szünetel mindaddig, amíg az akadály el nem hárul és a munkajogviszony ott folytatódik, ahol abbamaradt.

Itt már jegyezzük meg, hogy éles különbséget kell tenni egyrészről az egész munkajogviszony szünetelése és másrészről a munkavégzési kötelezettség, illetve a foglalkoztatási kötelezettség szünetelése között. Ez utóbbi esetekben ugyanis, anélkül, hogy a munkaviszony szünetelne, a dolgozó mégsem köteles munkát végezni, a vállalatot azonban általában továbbra is terheli a munkabérfizetési kötelezettség és az egyéb törvényes szolgáltatások teljesítésének a kötelezettsége, kivéve, ha a dolgozónak felróható okból szünetel a munka. Ilyen pl. jogszabály alapján a pihenőidő, a fizetett szabadság, betegség vagy az állampolgári kötelezettségek teljesítésének az esete; a felek megállapodása alapján a rendkívüli és a rövidebb fizetésnélküli szabadság; egyoldalú jognyilatkozat alapján a fegyelmi eljárás kapcsán történt felfüggesztés; a vállalat jogellenes magatartása (felmondás) folytán is kerülhet a dolgozó olyan helyzetbe, amikor mentesül a munkavégzési kötelezettsége alól, de okozhatja ezt a felek akaratától független külső körülmény is, áramszünet, vagy elemi csapás is. A vállalat részéről fennálló foglalkoztatási kötelezettség is szünetel üzemzavarok vagy megfelelő munka hiánya miatt, amikoris saját hibáján kívül rövid ideig nem tudja foglalkoztatni a dolgozót, akinek a kiesett munkaidőre mégis munkabér jár. Mindezek az esetek nem vonják maguk után az egész munkaviszony szünetelését, hanem csak azt jelentik, hogy a felek valamelyike a kötelezettség teljesítése alól átmenetileg rövidebb időtartamra mentesül. Ez az időtartam általában a munkajogviszony tartamába beleszámít és annak folytonosságát nem érinti. (Vö. Weltner: im. 158. és 162. old.)

Ebben a vonatkozásban hasonló a helyzet a polgári jogi jogviszonyok esetében, ahol a jogok gyakorlásának vagy a kötelezettségek teljesítésének az elmaradása szintén nem okozhatja magának a jogviszonynak a szünetelését, legfeljebb egyéb következményekkel járhat.[1]

Az idő, mint polgári jogi tény keletkeztető, módosító vagy megszüntető — aktív — hatást gyakorolhat a polgári jogi jogviszonyokra. A munkajogviszony szünetelésében — hasonlóan a perjogi szüneteléshez — a szünetelési idő éppen ellenkezőleg, mondhatnók passzíve viselkedik, semmilyen hatást nem gyakorol, egyes esetekben olybá tekintendő, mintha megállt volna az érintett munkajogviszony szempontjából, tehát általában a munkajogviszony idejébe sem

[1] (Ld.: Weltner Andor: A szocialista munkajogviszony és az üzemi demokrácia. 1962. 167. old.)

számít bele. Más esetekben a szünetelési idő beszámít ugyan a munkajogviszony, illetve a szolgálati idő folyamatosságába, azonban semmiben sem befolyásolja a munkajogviszony fennállásának tényét és hatályát.

Voltaképpen a munkajogviszony szünetelése is egy függő jogi helyzetet teremt, de ennek egészen más a természete, mint a polgári jogi függő helyzetnek. Ez utóbbinál ugyanis az időbelileg különvált és egymást követően megvalósuló tényálláselemek egy szukcesszív tényállásra vezetnek, és csak az utolsó tényálláselem bekövetkezésével létesül a jogviszony. „A nem teljes, de kiegészítésre alkalmas, folyamatos tényállás függő jogi helyzetet teremt. A függő jogi helyzet annyit jelent, hogy egyelőre a jogviszony keletkezéséhez szükséges tényeknek csak egy része valósul meg, más részére nézve pedig bizonytalan, hogy az bekövetkezik-e vagy sem." (Világhy—Eörsi: Magyar Polgári Jog. 1962. I. köt. 182. old.)

A munkajogviszony szünetelésénél a függőhelyzet egy már létrejött jogviszonyon belül áll elő, tehát a jogviszony fennállását nem érinti sem ex tunc, sem ex nunc hatállyal.

A szünetelés tehát nemcsak, hogy nem szünteti meg a munkajogviszonyt és egyoldalú megszüntetésre sem ad lehetőséget, hanem a szünetelés időtartama alatt a munkaviszony megszüntetésének ugyanazok a feltételei állnak fenn, mintha a jogviszony nem is szünetelne, hacsak jogszabály másképpen nem rendelkezik. Bizonytalanság legfeljebb csak abban a tekintetben marad, hogy a szünetelés befejeződésével a dolgozó jelentkezik-e az előírt határidőn belül a munka felvételére, vagy sem? De ez már a szünetelésen kívül eső probléma és nem a szünetelési idő múlásának, mint jogi ténynek a következménye, ha emiatt — a szünetelés után — megszűnik a munkaviszony. A szünetelési ok elhárulása után, tehát a dolgozónak éppen úgy kötelessége a munkára való jelentkezés és a munkavégzés folytatása, mint a vállalatnak a munkába állítás és továbbfoglalkoztatás.

Abból a szempontból mégis függőhelyzetet teremt a munkajogviszony szünetelése is, hogy a felek jogai és kötelezettségei nyugvóhelyzetben, latens állapotban vannak és bármikor újraéledhetnek.

A munkajogviszony szünetelésének időtartamát tételes jogszabály nem korlátozza — ebben különbözik az eljárásjogi szüneteléstől és az ösztöndíj-szerződés szünetelésétől — és így elvileg korlátlan terjedelmű szünetelés is elképzelhető.

II. A munkajogi szünetelés terjedelme és a folyamatosság kérdése

Előfordulhatnak olyan esetek, amikor a munkajogviszony szünetelése igen hosszú időre, esetleg évekre kiterjed. Felmerül az a gyakorlati kérdés, hogy nem lenne-e célszerű a szünetelésnek tételes jogilag határt szabni, mondjuk öt évben, amely alól esetleg indokolt esetekben kivételeket lehetne megállapítani.

Az ötéves szünetelési időtartam-maximumot azért javasoljuk, hogy ezáltal bizonyos összhangot lehetne teremteni a nyugdíjtörvény egyes rendelkezéseivel. A Tny. 25. §-a és az Rny. 27. §-ának (1) bekezdése ugyanis azt az elvet rögzítik, hogy ha a szolgálati időben egyhuzamban öt évet meghaladó megszakítás van, a megszakítást megelőző szolgálati időt a nyugellátásra jogosultság szempontjából számításba venni nem lehet.

Kivételesen elképzelhető, hogy a munkajogviszony szünetelése öt évnél hosszabb időre is terjedhet, azonban gyakorlatilag csekély jelentőséggel bírna a szünetelés öt éven túli fenntartása, ha a leglényegesebb szempontból, a nyugdíjigény vonatkozásában, ez amúgy is az előző szolgálati idő beszámíthatóságát kizárná.

Eddig azt mondottuk, hogy a munkajogviszony szünetelése nem érinti a jogviszony fennállását és a szünetelés után a jogviszony ott folytatódik, ahol abbamaradt, még akkor is, ha a szünetelés időtartama a szolgálati időbe nem számítható be. Ezek szerint az öt évet meghaladó szünetelés sem befolyásolhatná a nyugdíjigény alakulását, legfeljebb csak annyiban, hogy a szolgálati idő számításánál a szünetelés időtartamát figyelmen kívül kellene hagyni. Ezzel azonban ellentétes álláspontot fejez ki az Rny. 24. §-a (1) bekezdésének *f)* pontjában és az előbb idézett 27. §-ban foglaltaknak az egybevetése. A hivatkozott *f)* pont szerint ugyanis a szolgálati idő számításánál nem lehet figyelembe venni az olyan munkaviszonyban töltött időnek 30 napon felüli tartamát, amelynek során a dolgozó munkabérben, a betegségi biztosítás alapján munkabérpótló készpénzszolgáltatásban (táppénzben, terhességi-gyermekágyi segélyben) vagy kórházi ápolásban nem részesült. A 27. § pedig a *szolgálati idő* (és nem a munkaviszony) egyhuzamban öt évet meghaladó megszakításáról beszél, mint amely tény kizárja a megszakítást megelőző szolgálati idő számításba vételének a lehetőségét. Márpedig — az általunk elképzelt esetben — az öt évet meghaladó jogviszonyszünetelés a szolgálati időből való kizárása révén a szolgálati időnek öt évet meghaladó megszakítását eredményezi, tehát a 27. §-ban rögzített jogvesztési következményekkel jár, annak ellenére, hogy maga a munkajogviszony nem szakadt meg, csupán szünetelt.

Ennek a valóságos vagy vélt ellentétnek a feloldását szolgálná a munkajogviszony szünetelési időtartamának a maximális öt évre való korlátozása. Természetesen továbbra is lehetőséget kellene biztosítani az indokolt kivételek érvényesülésére az öt évet meghaladó szünetelés eseteiben is, mint ahogy a jelenlegi szabályozás szerint is pl. a társadalmi tanulmányi ösztöndíjasként eltöltött idő öt évet meghaladó szünetelésnél sem számít az Rny. 27. §-ának (1) bekez-

désében említett megszakításnak. (1/1961. MüM. —MM. sz. együttes rendelet 11. §-a.)

Az itt felmerült probléma kapcsán ki kell térnünk a munkaviszony folyamatossága és a szolgálati idő folyamatossága közötti megkülönböztetés szükségességére, mivel ez a két fogalom egymást helyettesítő módon került a munkajogi szóhasználatba, sőt a jogszabályok szövegébe is. Ez a körülmény azután bonyolult helyzetek megteremtésére adhat és ad is okot, mint ahogy az előbbi példa is mutatja, ahol a munkaviszony nem szakad meg ugyan a szünetelés miatt — tehát folyamatos —, de az öt éven túli szünetelés — a jogszabályalkotta egyes kivételektől eltekintve — a nyugdíjjogosultságot érintő szolgálati idő folyamatosságát viszont megszakítja.

Ebben a gondolatmenetben, véleményünk szerint, célszerű lenne a munkaviszony folyamatosságát szabályozó Mt. V. 93. §-a (2) bekezdésének szóhasználatát felülvizsgálni. Eszerint ugyanis [*b)* pont] az áthelyezés, valamint az Mt. hatálybalépése előtt a két vállalat közös megegyezésével történt átvétel a *munkaviszony* folyamatosságát nem szakítja meg. Kétségtelen, hogy áthelyezésnél nem ugyanazon munkaviszony automatikus folytatásáról van szó, hiszen az egyik munkaviszony megszűnt és egy másik kezdődött (a szerződő felek személyében is változás állt be a munkaadó vonatkozásában), hanem két különböző munkaviszonyban töltött szolgálati idő egybeszámításáról, vagyis a *szolgálati idő* folyamatosságáról beszélhetnénk inkább. Ugyanez vonatkozik az *e)* pontra is, amely szerint a munkaviszony folyamatosságát nem szakítja meg a munkaviszonynak foglalkozási betegség vagy üzemi baleset, illetőleg az élelmezési iparban tbc. vagy tífuszgyanú következtében történt megszakítása. Még pregnánsabban mutatkozik mindez a *g)* pont esetében, amikor is az 1953. évi szeptember hó 1. napja utáni időben a felmondással, hozzájárulással vagy a munkaszerződés lejártával megszüntetett *munkaviszony* folyamatossága nem szakad meg, ha a dolgozó 30 napon belül — amely határidő alól annak elmulasztása esetén nincs kimentési lehetőség — *újabb munkaviszonyba* lép. (Kiegészítő jogszabályok ezt a védettségi időközt bizonyos esetekben hat hónapra, illetve egy évre terjesztik ki.) Ezzel a jelenséggel a későbbiekben még foglalkozni fogunk.

Nézetünk szerint helyesebb lenne talán mindezekben az esetekben inkább a *szolgálati idő* folyamatosságáról beszélni, ami az esetleges félreértéseket és elvi ellentmondásokat kiküszöbölné azáltal, hogy a munkaviszony folyamatosságának fogalmát csak a szünetelő munkajogviszony eseteire tartaná fent, mint pl. éppen a 93. § (2) bekezdésének *c), d)* és *f)* pontjaiban foglaltakkal kapcsolatban (jogtalan elbocsátás, katonai szolgálat, hadifogság, szabadságvesztés).

Megjegyezzük, hogy a szóbanforgó § *a)* pontjában foglaltak nem idetartozó esetet képviselnek, mert a vállalat tulajdonába beállott változás (pl. államosítás) vagy a vállalatnak más vállalattal történő egyesítése nem jelent az érdekelt dolgozók számára egy újabb munkaviszonyt, mivel a szerződő felek szempontjából csak annyi változás állott elő, hogy a munkaadó oldalán tulajdonosi, illetve munkaadói jogutódlás keletkezett. Ez azonban a munkajogviszony fennállását nem érinti, annak folyamatosságát nem szakítja meg; még kevésbé a szolgálati idő folyamatosságát.

Ezek szerint tehát a 93. § (2) bekezdése az alábbi különböző kategóriákat tartalmazza: *1.* Az *a)* pont esete, amelyben a munkajogviszony sem nem szakadt meg, sem nem szünetel, természetszerűen folyamatos. *2.* A *b), e)* és *g)* pontok esetei, amikor a munkajogviszony megszakadt, más munkajogviszony kezdődött — szünetelésről tehát a fogalom tipikus értelme szerint nem lehet szó —, de a szolgálati idő folyamatos. *3.* A *c), d)* és *f)* pontok eseteiben viszont kifejezetten a munkajogviszony szünetelésének egyes tipikus formái jelentkeznek, amelyek tehát a munkajogviszonyt nem szakítják meg, de esetleg — mint pl. az *f)* pont szerinti előzetes letartóztatás és a szabadságvesztés büntetés — a szolgálati időbe nem számíthatók bele, illetve a szolgálati idő teljes következményekkel járó megszakadását eredményezik (pl. öt éven felüli szabadságvesztés).

Most azután más kérdés az, hogy a szünetelő munkajogviszony időtartama beszámít-e vagy sem a szolgálati időbe.

A szünetelési időnek a szolgálati idő folyamatosságába történő beszámítását vagy kizárását egyes esetekben már tételes jogszabályok tartalmazzák ugyan, de e speciális jogforrások szétszórtsága az áttekinthetőséget megnehezíti, hézagos jellegüknél fogva pedig bizonytalanságra vezetnek. A kérdésnek egyre növekvő gyakorisága folytán egyébként is felmerül az az igény, hogy a Munka Törvénykönyvének a szünetelésre vonatkozó hiányos rendelkezései egy újabb kodifikálás során a probléma jelentőségéhez mérten megfelelő kiegészítést nyerjenek. Ezúton nyílnék lehetőség az alapvető kérdés végleges tisztázására is, amelyet abban látunk, hogy — tételes szabályozás hiányában — jelenleg a gyakorlatban nem mindig érzékelhető pontosan a különbség az egész munkajogviszony szünetelése és a munkavégzési kötelezettség szünetelése között, amely megkülönböztetést, mint már jeleztük, elméletileg és gyakorlatilag egyaránt szükséges megtenni.

A két fogalom elhatárolásánál, véleményünk szerint, két kritérium jöhetne számításba, nevezetesen a szünetelés időbeli terjedelme és a vállalat szolgáltatási kötelezettségének fennállása. Harmadik kritériumként említhetnők a szünetelési időnek a szolgálati idő folyamatosságába történő beszámítását, illetve kizárását, azonban ez a szempont már nem tekinthető kizárólagos jellemzőként egyik vagy másik szünetelési alakzatra, mint ahogy ezt a konkrét esetek részletes tárgyalásánál látni fogjuk.

A munkajogviszony szünetelésénél ugyanis

a speciális tételes jogszabályok szerint, egyaránt előfordul a szolgálati időbe való beszámítás esete és ennek kizártsága is. A munkavégzési kötelezettség szünetelése esetén, ennek időtartama jelenleg általában munkában eltöltött időnek számít ugyan, de az irodalomban már most felmerülnek olyan megoldási javaslatok, amelyek értelmében szükséges lenne itt is egyes esetekre vonatkozóan a beszámítást kizárni, vagy legalábbis korlátozni.[2]

Nézetünk szerint a bonyodalmak megszüntetését az szolgálná leghatásosabban, ha a munkajogviszony szünetelésének tételes jogi meghatározásánál a majdani kodifikátor az előbb említett két jellemző tényező — időbeli terjedelem és a mindkét oldali szolgáltatási kötelezettségek szünetelése — kombinációját venné alapkritériumként. Ennek értelmében az egész munkajogviszony szünetelésének az esete akkor állna fenn, ha a dolgozó munkavégzési kötelezettségének szünetelése együttjár a vállalat bérfizetési kötelezettségének a szünetelésével is és ez az időtartam a 30 napot meghaladja, (de — az előbb már kifejtett másik javaslatunk szerint — az öt évet nem lépheti túl, mert ez már a munkajogviszony megszűnésére vezetne). Lényegében tehát a munkajogviszony szünetelésének indítványozunk alsó- és felsőhatárt szabni.

Az itt javasolt 30 napos alsóhatár rögzítését az indokolná, hogy egyes hatályos jogszabályok a munkajogviszony szünetelésének bizonyos eseteivel kapcsolatban jelenleg is ezt az időtartamot veszik alapul; tehát ennek általános érvényű kimondása egységesítené a meglehetősen szerteágazó kérdéskomplexumot. De gyakorlatilag a 30 napnál rövidebb tartamú munkajogviszonyszünetelésnek amúgy sincs túlzott jelentősége, ezenkívül munkatöbbletet is okozna a nyilvántartásokba és munkakönyvekbe való bejegyzések miatt és különben is megoldható a munkavégzési kötelezettség szünetelésének a kategóriájával.

Ennek az elképzelésnek az értelmében tehát 30 napig csakis a munkavégzési kötelezettség szüneteléséről lehetne beszélni, amivel — Weltner professzor javaslata szerint — esetektől függően együtt jár a vállalat szolgáltatási kötelezettségének teljesítése vagy szünetelése a felróhatóság fogalmának szem előtt tartása mellett. Harminc napon túl viszont már csak az egész munkajogviszony szüneteléséről lehetne szó, amikor egyik felet sem terheli szolgáltatási kötelezettség. Nem tartozik ide tehát természetesen a 30 napot meghaladó rendes (pót-) és rendkívüli szabadság, valamint a szülési szabadság stb. esete, amikor a munkaadó részére — illetve helyette az SZTK részére — a térítési kötelezettség fennáll; ilyenkor továbbra is (30 napon túl is) csak a munkavégzési kötelezettség szünetelése jöhetne szóba.

[2] (Ld.: Weltner: A szocialista munkajogviszony. 169. old.)

A szolgálati idő folyamatossága pedig akként alakulhatna, hogy a munkavégzési kötelezettség szünetelése általában mindig munkában töltött időnek számít, a munkajogviszony szünetelésének beszámítása pedig — a felróhatóság figyelembevételével — esetenkénti szabályozást igényel.

Az általunk előadott javaslat kétségtelenül vitákra adhat okot, de éppen ezek során nyílnék lehetőség a munkajogviszonyszünetelés fogalmának és az erre vonatkozó egyéb kérdések eddig kissé elhanyagolt problémáinak megnyugtató tisztázására.

Az elméleti fejtegetések után, vizsgáljuk most meg hatályos jogszabályainknak a munkajogi szünetelésre vonatkozó jelenlegi tételes rendelkezéseit. A munkajogi szünetelés fogalma két alakzatot foglal magában: a munkavégzési (és foglalkoztatási) kötelezettség szünetelését és a teljes munkajogviszony szünetelését.

III. A munkavégzési kötelezettség szünetelése

Ebbe a szünetelési alakzatba tartozó eseteket aszerint csoportosítjuk, hogy a szünetelés oka milyen eredetű: kifejezett jogszabályi előírás vagy valamelyik félnek felróható magatartás, esetleg ezeknek a kombinációja.

1. A dolgozó munkavégzési kötelezettsége szünetel mindazokban az esetekben, amelyek a pihenés törvényből fakadó jogát hivatottak biztosítani.

Ezen kívül törvényeink nemcsak biztosítják a dolgozó részére a különféle tanulási lehetőségeket, de egyenesen buzdítják őket a szakmai és művelődési továbbképzés módozatainak kihasználására. Ehhez képest a Munka Törvénykönyve a továbbtanuló dolgozók számára, akik munkájuk ellátása mellett iskolai, szakiskolai vagy főiskolai tanulmányokat folytatnak lényeges kedvezményeket ír elő (Mt. 130. §. Mt. V. 211—213. §§). Ezek között szerepel a tanulmányi (és vizsga) szabadság, valamint a munkaidőkedvezmény és az átlagkeresettel fizetett igazolt távollét is, melyeknek feltételeit és mértékét külön szabályok határozzák meg és amelyek a munkavégzési kötelezettség szünetelését eredményezik.

Természetesen a különböző címeken járó szabadságidők szempontjából nem jöhet szóba az egész munkajogviszony szünetelése, még akkor sem, ha a pótszabadság vagy a rendkívüli szabadság mértéke a 30 napot meghaladja, mert a pihenéssel és tanulással eltöltött időre — kivéve a fizetésnélküli szabadság esetét — a dolgozó munkabérben részesül (Mt. 70. §), tehát a vállalat bérfizetési és egyéb szolgáltatási kötelezettségei nem szünetelnek. Ez lenne tehát az egyik kivétel (és ennek analógiájára a táppénzes állományban töltött betegségi idő) az általunk javasolt 30 napi időtartam elhatároló jellege alól, mert az Mt. V. 87. §-ának (1) bekezdése szerinti tudományos oktató-, valamint ne-

velőmunkát végző dolgozóknak járó 36 munkanap pótszabadság, vagy az Mt. 56. §-a alapján engedélyezett fizetett rendkívüli szabadság esetleg 30 napon túli ideje nem szünteti meg a vállalat szolgáltatási kötelezettségeit.

Ezekben az esetekben tehát, függetlenül a 30 napon túl terjedő időtartamtól, csakis a munkavégzési kötelezettség szünetel, éppen úgy, mint a tanulmányi igazolt távollét, munkaidőkedvezmény és tanulmányi szabadság eseteiben. A tanulmányi szabadságnál fordul elő, hogy az alapszabadsággal együtt a 30 napos időtartam messze túlléphető, egészen 78 napig is.[3]

A munkavégzési kötelezettség szüneteléséről kell beszélnünk, a vállalat által, vagy a vállalat hozzájárulásával más szervek által olyan iskolára, tanfolyamra vagy ösztöndíjas külföldi tanulmányútra küldött dolgozó esetében, amelynek időtartama alatt a dolgozót a munka végzése alól felmentik, feltéve, hogy ez az idő a 30 napot nem haladja meg. Ellenkező esetben itt is a munkaviszony teljes szünetelése áll be, hacsak a 30 napot meghaladó időre is nem részesül a dolgozó térítésben, amikor ismét csak a munkavégzési kötelezettség szüneteléséről lehet szó.

Itt említjük még a nyelvtudási pótlék rendszeresítéséről szóló 274/13/1951. N. T. számú határozat végrehajtására kiadott 5882/1951. O. M. B. számú határozat 4/*b)* pontjában foglalt rendelkezést, amely szerint az előírt állami nyelvvizsga idejére a dolgozót munkája alól fel kell menteni. Ennek a munkavégzési kötelezettség szüneteléseinek az esetére azonban a jogszabály hallgat a bérezést illetően. Sőt legújabban ezeket a jogszabályokat az idegen nyelvtudás anyagi elismeréséről szóló 110/1964. MüM. sz. utasítás hatályon kívül is helyezte 1964. április hó 1-től kezdődően, anélkül, hogy a nyelvvizsga idejére történő munkamentesítésről intézkedett volna.

Tekintve azonban, hogy egy pár órás szünetelésről és olyan ténykedésről van szó, amelyet a dolgozó a vállalat érdekében is fejt ki, azt a megállapítást kell tennünk, hogy a nyelvvizsga idejére a dolgozót — munkája alóli mentesítés mellett — az átlagkeresete megilleti, a tanulmányi igazolt távollét analógiájára.

Szünetel a munkavégzési kötelezettség a levelező aspiráns részére heti egy, a munkáltató által fizetett kutatónapon a 20/1963. Korm. sz. rendelet 13. §-ának (1) bekezdése és 14. §-ának (3) bekezdése alapján.

Ugyancsak 30 nap rendkívüli tanulmányi szabadság illeti meg az évi rendes alapszabadságidőn kívül a levelező aspiránst — összesen tehát 42 nap — a 20/1963. Korm. sz. rendelet 13. §-ának (2) bekezdése és 14. §-ának (4) bekezdése alapján.

Az itt elmondottak vonatkoznak a Munka Törvénykönyvének az 1962. évi 26. sz. tvr-el módosított 97. §-ában szabályozott szülési szabadságra is; tehát ezt is — habár nem pihenési célokat szolgál — a munkavégzési kötelezettség szüneteléseinek ezen esetei között tárgyaljuk, jóllehet időtartama jóval meghaladja a 30 napot. (A terhes, illetőleg a szülő nőt húsz hét szülési szabadság illeti meg. A szülési szabadság rendellenes szülés esetében, hatósági orvosi javaslatra négy héttel meghosszabbítható.) Megjegyezzük itt, hogy a szülési szabadság tartamára a dolgozó nő nem bérfizetésben részesül a vállalat részéről, mint a szabadságidők más eseteiben, hanem a társadalombiztosítási szabályok szerint terhességi-gyermekágyi segélyezésben, amit az SZTK folyósít részére. Ez a körülmény esetleg indokolná, hogy a szülési szabadság esetét a munkaviszony szüneteléseinek esetei közé soroljuk, azonban mégis célszerűbbnek látszik ezen a helyen tárgyalni, hogy ne bontsuk meg az ellenértékkel elszámolt szabadságidők egységes rendszerét.

A fizetés nélküli szabadság esetében viszont már alkalmaznunk kell a 30 napos elhatároló időtartam következményeit, vagyis a 30 napot meg nem haladó fizetés nélküli szabadságot a munkavégzési kötelezettség szüneteléseinek, míg az ezt meghaladó fizetés nélküli szabadságot, illetve annak 30 napon túli részét már a munkajogviszony szüneteléseinek kell tekintenünk. Éppen ezért a fizetés nélküli szabadság kérdését a munkajogviszony szüneteléseinek esetei között fogjuk tárgyalni.

2. A második csoportba azok az esetek tartoznak, amelyek az állampolgári kötelességek teljesítése, vagy a dolgozó hibáján kívüli egyéb okok miatt szüneteltetik a munkavégzési kötelezettséget. Ezek időtartama általában pár órás vagy legfeljebb pár napos munkakiesésre terjed, kivételesen egy hónapra, pl. a népi ülnök esetében, tehát a 30 napot nem haladja túl és a dolgozót térítés illeti meg.

Az állampolgári kötelességek felsorolását az Mt. 69. §-ának *a)* pontja csak exemplifikatív módon tartalmazza („pl. sorozás, szavazás, tanúskodás stb."), de az Mt. V. 139. §-a (1) bekezdésének *a)* és *b)* pontja már formailag teljesen kimerítő taxatív felsorolást ad és a mulasztott időre átlagkeresetet [*a)* pont] vagy időbért [*b)* pont] biztosít a dolgozó részére.[4]

[3] Az idevonatkozó jogszabályok szétszórtsága miatt végül is szükségessé vált olyan közlemény közzététele, amely az egybedolgozott érvényes jogszabályok szövegét adta a Munkaügyi Minisztérium, a Művelődésügyi Minisztérium és a SZOT együttes állásfoglalásával és a mellékletként csatolt táblázattal együtt. (Megjelent a Pénzügyi Közlöny 1962. évi március 20-i 7. számában, „A továbbtanuló dolgozók tanulmányi kedvezményeivel kapcsolatos kérdések értelmezése" cím alatt.)

[4] Mt. V. 139. §. (1) a) szavazás, hatósági és bírósági idézésre tanúként való megjelenés, munkásőrként, tanácstagként, népi ellenőrzési bizottság tagjaként, illetőleg népi ellenőrként, népi ülnökként való eljárás, kötelező orvosi és rendőrorvosi vizsgálat, valamint véradásra való rendkívüli berendelés; b) sorozás és katonai nyilvántartásba vétel.

A felsorolás természetszerűen csak formailag taxatív jellegű, mert ilyen kötelezettségek más vonatkozásban is felmerülhetnek, amelyeket külön jogszabályok mondanak ki. Ilyen a honvédelemről szóló 1960. évi IV. törvény (Ht.) 84—86. §-aiban szabályozott személyes légoltalmi kötelezettség is. Az 1964. évi 1. számú tvr. 2. §-ának (1) bekezdése értelmében a személyes légoltalmi kötelezettség helyébe polgári védelmi kötelezettség lép. A polgári védelmi kötelezettség szabályozásáról szóló 6/1964. (II. 21.) Korm. számú rendelet 12. § (1) bekezdésének *a)* pontja értelmében a polgári védelmi gyakorlaton résztvevő személyt a gyakorlat miatt kieső munkaidőre, ha munkaviszonyban áll, munkáltatójától az átlagkereset megtérítése illeti meg.

Itt említjük meg továbbá az Mt. 139. §-ban foglalt időleges munkakötelezettség esetét, amikor elemi csapás, valamint a népgazdaság, illetőleg az ország érdekét fenyegető egyéb veszély elhárítása érdekében el lehet rendelni az állampolgárok munkájának időleges igénybevételét. Ez idő alatt természetesen a munkajogviszonyon alapuló munkavégzési kötelezettség szünetel éppen úgy, mint a Ht. 95—97. §-ai alapján elrendelhető honvédelmi ideiglenes (alkalmi) munkakötelezettség esetében is. Az egész munkajogviszony szüneteléséről csakis akkor beszélhetnénk, ha az említett állampolgári kötelezettségek teljesítése a 30 napot meghaladná.

Ebbe a csoportba tartoznak azok az esetek is, amikor a dolgozó hibáján kívül egyéb okból — neki nem felróhatóan — szünetel a munkavégzési kötelezettség, általában ugyancsak pár órás vagy pár napos időre. Ilyen esetre intézkedik az Mt. V. 138. §-nak (1) bekezdése: Ha a dolgozót a vállalat munkával ellátni nem tudja (pl. elemi csapás stb. következtében), a kiesett munkaidőre időbért kell fizetnie.[5] — Továbbá az Mt. V. 139. §-a (1) bekezdésének *c)* pontja: közeli hozzátartozó (házastárs, gyermek vagy szülő) halála esetén 8 órára időbér jár.

Ugyancsak ide kell sorolnunk a dolgozó betegállományban töltött idejét, azzal az eltéréssel, hogy ebben az esetben már nem a vállalatot terheli a térítési kötelezettség, mert ez idő alatt az SZTK folyósít táppénzt. A szabadságidő analógiájára a 30 napon túli betegség idejét is a munkavégzési kötelezettség szüneteléseinek esetei közé soroljuk és az egész munkajogviszony szüneteléséét csak akkor tartjuk megállapíthatónak, ha a dolgozó táppénzre való jogosultságát időbelileg már kimerítette, de betegsége miatt még mindig munkaképtelen, tehát sem táppénzben vagy kórházi ápolásban, sem munkabérben nem részesül; erre a megfelelő helyen még visszatérünk.

A táppénzes betegállománnyal egy tekintet alá esik — a munkavégzési kötelezettség szünetelése szempontjából is — az egy évesnél fiatalabb beteg gyermekét ápoló dolgozó nő kérelmére történő táppénzes állományba helyezése is. Ugyanez megilleti az egyedül álló dolgozó nőt akkor is, ha a gyermek egy évesnél idősebb, de két évesnél fiatalabb, azzal a megszorítással, hogy egy éven belül összesen legfeljebb csak 60 napra jár a táppénz. (Mt. 98/A. §). Annak a dolgozó nőnek, aki legalább két 14 évesnél fiatalabb gyermekét gondozza — kérelmére —, a háztartás ellátása érdekében havonként egy fizetés nélküli szabadnapot kell engedélyezni. (Mt. 98/B §.)

Szünetel a munkavégzési kötelezettség a szoptatási idő alatt az Mt. 98. §-a alapján, a szoptatás első 6 hónapjában naponta kétszer fél óra, illetve kétszer háromnegyed óra, ezt követően a 9. hónap végéig, naponta egyszer fél óra, illetve háromnegyed óra időtartamra, aszerint, hogy a szoptatás az anya munkahelyéhez közel vagy távolabb eső helyen történik. Ikrek szoptatása esetén, ezek számának arányában jár a munkaidőkedvezmény. A szoptatási idő — kívánságra — a munkaidő kezdetén vagy végén egyszerre is kiadható; egyébként munkaidőnek számít, és arra átlagkereset jár.

A közelmúltban, a dolgozók egészsége és testi épsége védelmével kapcsolatos kérdések szabályozásáról megjelent jogszabályok (1963. évi 34. számú tvr., 39/1963. Korm. sz. rend., 2/1963. SZOT. számú szabályzat — Magyar Közlöny 92. szám 1963. december 26.) szintén tartalmaznak rendelkezést a munkavégzési kötelezettség szünetelése tárgyában. (Ezek a jogszabályok 1964. április hó 1. napján léptek hatályba.) Így a SZOT. szabályzat 11. §-a szerint a dolgozó részére a munkavédelmi oktatás, illetőleg a vizsga letétele miatt kieső időre átlagkereset jár.

Az Mt. V. 162. §-ának a fent hivatkozott 39/1963. Korm. sz. rendelettel módosított szövege szerint (1. bekezdés c) pontja) a szakszervezeti ellenőrző szerv tagja, a munkavédelmi felügyelő köteles megtiltani az egészségvédelmi és biztonsági szabályok megszegésével, illetőleg az előírt balesetelhárítási és egészségvédelmi oktatás mellőzésével foglalkoztatott egyes dolgozók további foglalkoztatását. A SZOT. szabályzat 16. §-a pedig kimondja, hogy ha az Mt. V. 162. §. (1) bekezdés c) pontjában meghatározott követelmények megszegése a vállalatnak felróható okból következik be és a munkavédelmi felügyelő ezért tiltja el a dolgozót a munkavégzéstől, részére az emiatt kiesett időre az átlagkeresetet kell a vállalatnak megtérítenie. Ellenkező esetben a dolgozó részére — az Mt. 68. §, (2) bekezdésének megfelelően — munkabér nem fizethető.. Itt már olyan esetekkel találkozunk, amikor a munkavégzési kötelezettség szünetelése vagy a

[5] A döntőbizottságok gyakorlatából (619. sz. jogeset. Döntőbíráskodás 1963. évi 12. sz. 460. old.) merített precedens alapján az áramszünet idejére kifizetett munkabért és közterheit a vállalat tényleges kárként, az objektív felelősség szabályai szerint, jogszerűen követelheti az áramszolgáltatást nyújtó alperestől, — feltéve, hogy a Ptk. 340. § (1) bekezdésében előírt kárenyhítési kötelezettségének eleget tett.

vállalatnak, vagy a dolgozónak felróható okból áll elő. Az utóbbi esettel, vagyis a dolgozónak felróható okokkal az alábbi 4. pontban foglalkozunk. ;

Az itt megjelölt, vállalatnak felróható okon kívül szünetelhet a dolgozó munkavégzési kötelezettsége a vállalat egyéb jogellenes magatartása miatt is, ha pl. a dolgozót jogellenesen akadályozzák a munkaviszony megkezdésében, illetve a munkája végzésében, vagy „ha a vállalat törvényes tilalomba ütköző munka elvégzésére utasítja a dolgozót, és annak teljesítését a dolgozó jogosan megtagadja". (Weltner: A magyar munkajog. 1960. I. köt. 158. old.) Gyakoribbak azok az esetek, amikor a dolgozó munkavégzési kötelezettsége a vállalat részéről történt jogellenes munkaviszonymegszüntetés okából szünetel, azonban ezeket, a rendszerint 30 napnál hosszabb időre húzódó jogviták miatt az egész munkajogviszony szünetelésének az esetei között tárgyaljuk.

3. Külön pontban említjük a munkavégzési kötelezettség esetleges szünetelését a felmondási idő alatt. Jóllehet a felmondás oka egyes esetekben visszavezethető a dolgozónak felróható magatartására, — Mt. 29. § (1) bekezdésének c) pontja — mégis figyelemmel éppen a felmondási járandóság sajátos természetére, a 15 napos felmondási időre általában minden esetben a dolgozót teljes térítésben kell részesíteni. Kivétel csak az — és ilyenkor a dolgozót nem illeti meg a felmondási illetmény — ha a felmondási időnek megfelelő időszak alatt egyébként sem végezne munkát. (pl. munkahelyétől való önkényes távolmaradása folytán igazolatlanul mulaszt, börtönbüntetését tölti).

Az általános szabályt az Mt. 31. §-ának (3) bekezdése deklarálja, mely szerint a dolgozó a felmondási idő alatt is köteles munkát teljesíteni, kivéve, ha a vállalat igazgatója ez alól felmenti. Viszont az Mt. V. 42. §-a mellőzhetetlen hatállyal mondja ki, hogy ha a munkaviszonyt a vállalat igazgatója szünteti meg felmondással, *köteles* a felmondás közlésével egyidejűleg a dolgozó részére a már megdolgozott időre, valamint a felmondási időre járó munkabért kifizetni, munkakönyvét kiadni és *a dolgozót a munka teljesítése alól felmenteni.*

Az igazgató mérlegelési jogkörébe a felmondási idő alatt a munkavégzési kötelezettség alóli felmentés megadása vagy megtagadása csupán abban az esetben tartozik, — az Mt. V. 43. §-a értelmében — ha a munkaviszonyt a dolgozó szünteti meg felmondással. Ekkor ugyanis a dolgozót kérelmére — elhelyezkedése érdekében — a vállalat igazgatója a felmondási idő alatt a munka alól részben vagy egészben *felmentheti.* Erre az időre az átlagkeresetet kell elszámolni.

Tekintve, hogy a vállalati felmondás esetében minden további nélkül biztosítani kell a dolgozó munkavégzési kötelezettségének a szünetelését, a dolgozó részéről történő felmondásnál pedig ugyanez eshetőlegesen biztosítható, így voltaképpen az Mt. 31. §-ának (3) bekezdésében foglalt fentebb idézett rendelkezés az általános szabály jellegét elvesztette és inkább kivételes tételként maradt fenn. A munkavégzési kötelezettség szünetelése szempontjából tehát az itt tárgyalt esetekben közömbössé válik, hogy a felmondásra és ennek folyományaként a munkavégzési kötelezettség szünetelésére a vállalatnak vagy a dolgozónak felróható magatartás miatt került-e sor, vagy esetleg ez a magatartás egyik fél részére sem felróható. Ezért láttuk indokoltnak a felmondási idő alatti munkavégzési kötelezettség szünetelésének esetével elkülönítve foglalkozni, mintegy átmenetként a vállalatnak felróhatóan és a dolgozó hibájából előálló szünetelési okok között.

Nem közömbös a felróhatóság kérdése, mint láttuk, a felmondási illetmény kifizetésére nézve, mert ha a dolgozó egyébként sem dolgoznék a felmondási idő alatt igazolatlan mulasztás vagy szabadságvesztés miatt — tehát neki alaposan felróható ok miatt — úgy a felmondási illetményre nem jogosult.

4. Egy külön csoportba sorolhatjuk a munkavégzési kötelezettség szüneteléseinek azokat az eseteit, amikor a dolgozó saját hibájából, illetve neki felróható okból nem végez munkát. Ilyenkor a dolgozónak térítés nem jár. (Mt. 68. § (2) bek.). Ide tartoznak azok az esetek, amikor a dolgozót bíróság, illetve hatóság terheltként, sértettként, félként (felperesként, vagy alperesként) idézi meg. (Mt. V. 139. § (2) bek.). Továbbá azok az esetek, mikor a dolgozónak a munkavégzési kötelezettség szünetelésével kapcsolatos magatartása kifejezetten valamilyen jogellenes elemet tartalmaz.

Ilyen az egészségvédelemmel kapcsolatban fentebb idézett 1963. évi 34. sz. tvr. rendelkezése, mely szerint, ha a dolgozó az előírt és részére biztosított védőberendezést, védőeszközt stb. figyelmeztetés ellenére nem használja, a munkavégzéstől el kell tiltani. (Mt. módosított 85. §-ának (4) bekezdése). Az Mt. módosított 86. §-ának (2) bekezdése és 87. §-a hasonló rendelkezést tartalmaz az előírt orvosi vizsgálaton, illetve balesetvédelmi oktatáson és vizsgán való meg nem jelenés esetére. A kiesett munkaidőre bér nem fizethető (SZOT szabályzat 4., 5. és 10. §-a.)

A dolgozó egyéb jogellenes magatartása miatt is szünetelhet a munkavégzési kötelezettség, pl. igazolatlan hiányzás vagy jogtalan munkamegtagadás esetén is, amikor nemcsak hogy díjazás nem jár a dolgozónak, hanem fegyelmi és egyéb súlyos következmények is előállhatnak (fegyelmi büntetés, fizetett szabadságból történő levonás, munkaviszony megszüntetése.)

A fegyelmi eljárás során is keletkezhetik olyan eset, amikor a dolgozó munkavégzési kötelezettsége szünetel, mégpedig a felfüggesztés alkalmával, amely legfeljebb négy hétre terjedhet.

Megjegyzendő, hogy a fegyelmi felfüggesztés esete némileg eltér a munkavégzési kötelezettség szünetelésének egyéb eseteitől abban a tekintetben, hogy a felfüggesztés idejére a dolgozót általában csak munkabérének a fele illeti

meg. Az eddig tárgyalt esetekben ugyanis a dolgozó vagy teljes térítést kapott, vagy egyáltalán nem volt jogosult térítésre a munkavégzési kötelezettség szünetelésének idejére.

Természetszerűen a fegyelmi felfüggesztés átmeneti jellegű intézkedés, amelynek végleges sorsa a jogerős fegyelmi határozattól függ. (Mt. V. 182. §-a)

IV. Egy határeset és még egyszer a folyamatosság kérdése

Külön kell foglalkoznunk az Mt. V. 93. §-a (2) bekezdésének *g)* pontjában szabályozott esettel. E szerint a munkaviszony folyamatosságát nem szakítja meg a munkaviszonynak az 1953. évi szeptember hó 1. napja után történő megszűnése, feltéve, hogy a dolgozó legkésőbb a megszűnést követő 30 napon belül új munkaviszonyba lép. Ezt a rendelkezést nem lehet alkalmazni ha a dolgozó munkaviszonya önkényes kilépés, fegyelmi elbocsátás, vagy bírói ítélet következtében szűnt meg. (Vö. Mártonffy András: Az önkényes kilépés jogkövetkezményei. Magyar Jog 1961. évi 10. sz. 468. és köv. old.)

Az említett 30 napos türelmi vagy védettségi idő alatt tehát a dolgozó nem köteles munkát végezni, mert hiszen ez alatt nincs is olyan munkaadó, akivel munkajogviszonyban állna, hanem a 30 napon belüli munkábalépés ténye visszamenő hatállyal olyan fiktív helyzetet teremt, mintha a dolgozó munkajogviszonya szünetelt volna. Természetesen erre az időre a dolgozó díjazásban nem részesül (az esetleges két heti felmondási illetmény más rendeltetésű és más jogi természetű) és a két munkaviszony közötti idő a munkában töltött időbe sem számít bele.

Voltaképpen ez már egy határeset a munkavégzési kötelezettség szünetelése és az egész munkajogviszony szünetelése között, mert az eset természeténél fogva a munkavégzési kötelezettséget nem is lenne, hogy kivel szemben teljesítse a dolgozó, másrészről azonban a munkaviszony szünetelése is csak egy fikció lehet, nemcsak azért, mert nem terjed 30 napon túlra, hanem azért is, mert az egész munkajogviszony szünetelése feltételezi ugyanazt a munkaadót a szünetelés előtti és utáni időszakban. Vagyis a teljes szünetelés egy egységes munkajogviszonyban beálló nyugvást jelent. Az itt tárgyalt esetben pedig két különböző munkajogviszony közötti időt kell úgy tekinteni, mintha megszakítás nem állott volna be.

Annak bizonyítására, hogy egyrészről a szóbanlevő eset mennyire a két munkajogi szünetelési alakzat határterületén fekszik, de másrészről annak igazolására is, hogy a munkaviszony folyamatossága helyett mennyire helyesebb lenne a szolgálati idő folyamatosságáról beszélni az adott helyzetben, idézzük a Munkaügyi Minisztérium, az Országos Munkabér Bizottság, valamint a Minisztertanács Bértitkársága által kiadott munkajogi magyarázatokat tartalmazó Összeállítás (melléklet a Munkaügyi Közlöny 1962. évi 8—9 számához; a továbbiakban: Összeállítás) 58. pontjában foglaltakat: „Az a körülmény, hogy a munkaviszony „folyamatos"-nak tekinthető, nem jelenti azt, hogy a munkában nem töltött időt (pl.: Mt. 93. § (2) bek. g.) pontja szerinti 30 napos időkieséseket) munkában töltött időként lehet számításba venni. Tehát munkahelyváltoztatás esetén a dolgozó új munkavállalónak tekintendő akkor is, ha az Mt. V. 93. § (2) bek. vagy egyéb jogszabály rendelkezése folytán a munkaviszonyának folyamatossága fennmarad. Ezért az első naptári év folyamán szabadságot csak a munkában eltöltött teljes naptári hónapok első munkanapjától az utolsó munkanapjáig terjedő idő arányában és csak az Mt. V. 98. §. (1) és 102. § (2) bekezdésében szabályozott módon kaphat. Ez alól csak az a kivétel, ha a dolgozó áthelyezés folytán került új munkahelyre."

A *g) pont szerinti „folyamatosság" tehát nem* teljes értékű és nem is egyenértékű az „áthelyezéses folyamatossággal", ami alapjában elképzelhetetlen, ha a munkaviszony folyamatosságának egységes elvéből kellene kiindulnunk; vagy pedig a folyamatos munkaviszonynak többféle változatát és fokozatát kell elméletileg is megkonstruálnunk.

Egyébként a 30 napos védettségi időt egyes jogszabályok átmenetileg, meghatározott időben kiterjesztették 6 hónapra, illetve egy évre az ún. racionalizálások alkalmával.

Különleges alkalmazását látjuk a fenti szabálynak bizonyos esetekben a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagként — tehát nem munkaviszonyban — töltött idő vonatkozásában az átcsoportosított szakemberek tekintetében (1010/1959. Korm. számú határozat 4. pontja) és a más szocialista országokban töltött munkaviszony idejének beszámítása terén (Összeállítás 54. pontja).

Ezek az esetek mind csak egyes különböző változatai az Mt. V. 93. §-a (2) bekezdésének *g)* pontjában meghatározott alapesetnek. Vagyis bizonyos feltételek fennforgása alkalmával, két jól megkülönböztethető munkajogviszony közötti nem munkaviszonyban töltött idő (általában legfeljebb 30 nap) a munkaviszony folyamatosságát, illetve helyesebben a szolgálati idő folyamatosságát — anélkül, hogy abba beleszámítana — nem szakítja meg, a szünetelés látszatát keltve (fiktív szünetelés), amely egyébként is a kétféle munkajogi szünetelési alakzat között, a már kifejtettek szerint, határesetként jelentkezik.

Elkerülhetetlennek látszik, hogy ezzel kapcsolatban fel ne merüljön mégegyszer a folyamatosság problémája, illetve a munkajogviszony szünetelése és folyamatossága közötti kapcsolat kérdése. Egy előző fejezetben már érintettük ezt, a nyugdíjigény szempontjából figyelembe vehető szolgálati idő vonatkozásában és felvetettük a munkaviszony folyamatossága és a szol-

gálati idő folyamatossága közötti megkülönböztetés szükségességét, már csak az ott jelentkező elvi ellentmondás kiküszöbölése érdekében is. Véleményünk az volt, hogy a munkaviszony folyamatosságának fogalmát kizárólag a munkajogviszony szüneteléseinek tipikus eseteire kellene fenntartani, — amely esetekkel a későbbiekben részletesen fogunk foglalkozni —, egyébként pedig a szolgálati idő folyamatosságának fogalmát kellene használni minden olyan alkalommal, amikor különböző munkaviszonyok idejét rendeli valamely jogszabály egybeszámítani, így a jelen fejezetben tárgyalt, általunk fiktív szünetelésnek nevezett esetben is, amelyet az Mt. V. 93. §-a (2) bekezdésének g) pontja statuál.

Itt ugyanis világosan kifejezésre jut, hogy munkajogunkban nem lehet a munkajogviszony folyamatosságának *egységes* elvéről beszélni. Már az eddigiekből is kitűnt, hogy a szünetelő, tehát folyamatos munkaviszonyt meg kell különböztetni a nyugdíjjogosultság szempontjából érvényes folyamatosságtól (az öt éves megszakítás tekintetében). Ezen kívül még más folyamatossági fogalmak is ismeretesek.

Mint láttuk, az áthelyezéssel megszűnő munkaviszonnyal együttjáró folyamatosság (Mt. V. 93. §. (2) bek. *b)* pont) nem egyenértékű a most tárgyalt *g)* pont szerinti folyamatossággal (Összeállítás 58. pontja), mert a szabadság kiadása szempontjából az utóbbi esetben, a folyamatosság ellenére a dolgozó új munkavállalónak tekintendő. Ezen kívül további disztinkciókat is kell tenni.

Sajátos folyamatossági fogalom kerül alkalmazásra a közszolgálatban, ideértve a MÁV és a Posta területét is, a korpótlék, illetőleg a rangfokozat megállapítása szempontjából, figyelemmel a szabad pályán töltött szolgálati idő beszámítására, a 81/1950. M. T. számú rendelet alapján. (Az egészségügyi dolgozókra vonatkozóan a 26/1960. Eü. M. számú utasítás 6. §-a alapján.) Az eszerint számított időt rendeli figyelembe venni az Mt. V. 94. §-a a pótszabadság szempontjából is. Ez tehát eltér az Mt. V. 93. §-ában szabályozott folyamatosságtól, amely a vállalati dolgozók pótszabadsága mértékének kiszámítására és — az Mt. V. 196. §-a (1) bekezdésének utalása értelmében — a jubileumi jutalommal kapcsolatos folyamatos munkaviszony megállapítására vonatkozik. A Legfelsőbb Bíróság ki is fejtette egy konkrét jogeset kapcsán, hogy a közszolgálatba szabadságidő és korpótlék szempontjából a 81/1950. M. T. számú rendelet alapján beszámított időt a jubileumi jutalomra való jogosultság szempontjából csak annyiban lehet figyelembe venni, amennyiben a beszámított munkaviszony a beszámítástól függetlenül az Mt. V. 93. § (2) bekezdésében kimerítően felsorolt okok valamelyike alapján is folyamatosnak tekintendő. (2636. sz. jogeset. B. H. 1960. évi 6. sz.)

Eddig tehát jónéhány folyamatossági fogalommal találkoztunk, ezzel azonban még nincs kimerítve a változatok bősége. Még ha figyelmen kívül hagyjuk az egyes vállalati szabályzatoknak a nyereségrészesedési jogosultságra vonatkozó folyamatossági rendelkezéseit (lásd: Mártonffy András: A nyereségrészesedéssel kapcsolatos jogorvoslat kérdéseiről. Magyar Jog 1961. évi 7. sz. Az önkényes kilépés jogkövetkezményei. Magyar Jog 1961. évi 10. sz.), okvetlenül meg kell említenünk a társadalombiztosítás különböző folyamatossági fogalmait is. Túl messze vezetne ezeknek részletes taglalása — amelynek során át is csúsznánk a munkajoggal szomszédos társadalombiztosítási jog területére —, ezért csak utalunk dr. Abonyi Géza „A társadalombiztosítás és a nyugdíj gyakorlati kérdései, figyelemmel a vállalati és peres gyakorlatra" című kéziratos összefoglaló tájékoztatójára, amely a Magyar Jogász Szövetség továbbképző tanfolyamának VI. előadásaként (1963/64. év) jelent meg. Ebben a kiváló munkában a szerző tüzetesen foglalkozik többek között a betegségi biztosítási szolgáltatásoknál felmerülő *megszakítatlan munkaviszony* fogalmával — a passzív tagsággal és a 75%-os táppénzre való jogosultsággal kapcsolatban — és a *folyamatos munkaviszony* fogalmával — a táppénzre jogosultság időtartamával kapcsolatban. — Mindkét fogalom lényegében különbözik az eddig ismertetett folyamatossági fogalmaktól. („Az Mt. V. 93. §-ban szereplő folyamatosság, amely — mint ismeretes — a pótszabadság és a jubileumi jutalom szempontjából tartalmaz rendelkezést, a betegségi biztosítási szolgáltatásoknál semmilyen szempontból nem alkalmazható." I. m. 16. old.).

Jelenleg tehát a következő „embarras de richesse" mutatkozik a folyamatosságok erdejében: *1.* munkaviszony folyamatossága szünetelésnél; *2.* munkaviszony folyamatossága áthelyezésnél; *3.* munkaviszony folyamatossága *g)* pont alapján; *4.* munkaviszony folyamatossága korpótlék szempontjából; *5.* nyereségrészesedési jogosultsággal kapcsolatos folyamatosság; *6.* folyamatos munkaviszony a betegségi biztosításban a táppénzre jogosultság időtartamával kapcsolatban; *7.* megszakítatlan munkaviszony a 75%-os táppénzre jogosultság vonatkozásában; *8.* megszakítatlan munkaviszony a betegségi biztosítási passzív tagság tekintetében; *9.* nyugdíjjogosultság szempontjából folyamatos szolgálati idő joggyarapító és *10.* jogfenntartó jelleggel.

Nyilvánvaló, hogy ez a változatos kép nem éppen kedvező a bonyodalommentes áttekinthetőség és jogalkalmazás síkján. Nem lenne-e vajon lehetőség a kérdés olyan irányú rendezésére, még a hosszú ideje megszokott fogalmak revideálása árán is, hogy a munkajogviszony folyamatosságának fogalmát egységesen csak a (30 naptól 5 évig terjedhető) munkaviszonyszünetelés eseteire alkalmaznánk, egyébként pedig — munkajogászok és társadalombiztosítási jogászok közös erőfeszítésével — valamilyen egységesebb fogalom esetleg néhány természetszerű változat-

tal, kerülne kialakításra a szolgálati idő folyamatossági fogalmát illetően? Úgy gondoljuk, hogy az ilyen erőfeszítések, még a távolabbi eredmények reményében is, megérnék a fáradtságot, a tisztultabb fogalmak megteremtése érdekében. A folyamatosság egyes kérdéseit még a jelen témánkkal kapcsolatos további vizsgálódásaink során is érintenünk kell.

Ezek után rátérhetünk a következőkben a munkajogviszony szünetelése egyes konkrét eseteinek vizsgálatára.

Mártonffy András

A társadalmi bíróság határozatának jogereje a bűntettek elbírálása szempontjából

I. A szocializmus alapjainak lerakása belátható közelségbe hozta a kommunizmus felépítését. A kommunizmus felépítése az anyagi-technikai bázis megteremtése mellett — ezzel egysorban — megköveteli a szocialista embertípus kiformálását. E két folyamat kölcsönösen feltételezi egymást, egymással párhuzamosan halad előre megoldásuk is, még hozzá úgy, hogy kölcsönösen visszahatnak egymásra. Az anyagi-technikai bázis kiépülése megadja az anyagi alapot azoknak az emberi vonásoknak a kialakulásához, amelyek a kommunizmus emberének jellemző vonásai. E jellemvonások fokozatos kialakulása viszont visszahat az anyagi-technikai bázis kiépülésére, gyorsítja annak ütemét. A dolgozók öntudatos fegyelme, a társadalmi tulajdon védelme, egymás emberi méltóságának és jogainak tiszteletbentartása — olyan jellemvonások, amelyek általánossá válásukkal a jólét és biztonság növekedését segítik elő a kommunizmust építő társadalomban.

Ezeknek az emberi tulajdonságoknak a kibontakozását segíti elő többek között a társadalmi bíróságok gyakorlata. A kollektíva nevelőereje a kommunista társadalom legfőbb ereje lesz, mely állami erőszak alkalmazása nélkül képes lesz rendezni az emberi viszonylatok egész szövevényes rendszerét. A társadalmi bíróság az a fórum, ahol a termelő kollektívák dolgozói tevékenyen bekapcsolódnak a kollektíva közvetlen nevelő tevékenységébe. A társadalmi bíróságok tagjai, a társadalmi bírósági eljárás hallgatói és nem utolsó sorban azok, akiket társadalmi bíróság elé állítanak, szereplőivé válnak a kollektíva nevelő folyamatának.

A társadalmi bíróság előmozdítója egy olyan mechanizmus kialakulásának, amely a kommunizmus egyik sajátos jellemzője. Ez a társadalmi önigazgatás, vagyis olyan tevékenységi körök társadalmi tevékenységgé válása, amelyek ma külön erre a célra rendelt állami szervek feladatkörébe tartoznak.

A társadalmi bíróságok jelentősége azonban nemcsak a kommunizmus felépítésének távolabbi jövője szempontjából kiemelkedő, hanem már ennek előkészítése, a máris napirenden levő kérdés: az össznépi állam kiépülésének szempontjából is.

A társadalmi bíróság jelentősége több irányban is olyan, hogy jövőbeni hatását nem lehet eléggé felbecsülni. Épp ezért mindazoknak a szerveknek — legyenek akár társadalmiak, akár államiak — amelyek a társadalmi bíróságokkal összefüggő tevékenységet fejtenek ki, kötelességük azok tekintélyét szüntelenül erősíteni.

A társadalmi bíróságok tekintélye természetesen számos tényezőtől függ. Így nagyméretekben azon fordul meg, hogy az erre hivatott szervek milyen mértékig tudják biztosítani a társadalmi bíróságok kellő összetételét, tehát azt, hogy a társadalmi bíróságok tagjai közé a dolgozók bizalmát élvező, határozott, emberséges, köztiszteletben álló tagok kerüljenek. Függ továbbá a társadalmi bíróságok tekintélye attól is, hogy tagjai kellően elsajátítsák a társadalmi bíróság eljárási szabályait, alaposan ismerjék azt az ügyet, melynek tárgyalásán résztvesznek stb. Nem kis mértékben függ a társadalmi bíróság tekintélye azoknak az ügyeknek a kiválasztásától is, amelyeket elbírálásra elé terjesztenek. Természetesen, ha az ügy — lényegét tekintve — nem olyan, amely társadalmi bírósági eljárásra alkalmas, akkor az ügy tárgyalása a társadalmi bíróság minden erőfeszítése ellenére sem növeli majd tekintélyét. Épp így nem növeli azonban a társadalmi bíróság tekintélyét, ha a vállalat vezetője kényelemszeretetből inkább fegyelmi hatáskörben bírálja el az ügyet, bár annak elbírálása a társadalmi bíróság hatáskörébe tartozna.

Végül a társadalmi bíróság tekintélye egyenes arányban áll hozott határozatainak tekintélyével. A társadalmi bírósági határozat tekintélye attól függ, hogy mennyire elégíti ki a dolgozók igazságérzetét, vagyis mennyire sikerült feltárnia az objektív valóságot és milyen fokig áll arányban az alkalmazott intézkedés az elbírált társadalomellenes magatartással, valamint az elkövető vétkességi fokával. A határozat tekintélye végül attól is függ azonban, hogy milyen mértékig jelenti az ügy végleges elbírálását. Nyilvánvalóan nem sok tekintélyre tarthat számot az a határozat, amelyet egyéb intézkedések megváltoztathatnak, bár az eljárás alapjául szolgáló tényállás mit sem változott. És megfordítva: bármely határozat tekintélyét nagymértékben növeli az a köztudomás, hogy a határozat által törvényesen elbírált tényállás semmilyen további eljárás alapjául nem szolgálhat, azt ismételten elbírálni többé nem lehet.

A most érintett kérdés nem más, mint az anyagi jogerő kérdése. Az alábbiakban az olyan társadalmi bírósági határozatok jogerejének kérdéséről lesz szó, melyek bűntettet bírálnak el.

II. A társadalmi bírósági határozat jogerejére vonatkozó kiinduló pont az 1962 : 24. tvr. (továbbiakban: Tvr.) 8. § (2) bekezdése. E rendelkezés tartalma kettős. — Egyfelől kizárja a társadalmi bírósági eljárást azokban az ügyekben, amelyekben bíróság, szabálysértési, vagy fegyelmi hatóság már érdemi határozatot hozott. E rendelkezés meggátolja a társadalmi bíróságoknak formális módon való foglalkoztatását, olyan ügyekkel, amelyeket arra hivatott szerv érdemben már elbírált. E rendelkezés azonban arra is inti a társadalmi bíróságokkal foglalkozó szerveket, hogy döntéseiket alaposan mérlegeljék, mert ha egyszer társadalmi bíróság által is elbírálható ügyet más szerv (fegyelmi, szabálysértési, stb.) elé utaltak, akkor ez utóbbinak érdemben hozott döntése után mulasztásukat többé nem korrigálhatják, az ügyet utóbb már nem terjeszthetik társadalmi bíróság elé. Másfelől azonban a 8. § (2) bekezdésének másik rendelkezése szerint a társadalmi bíróság törvényes hatáskörébe hozott döntésének alapjául szolgáló tényállás más eljárásnak többé nem lehet tárgya. A vizsgált kérdés szempontjából ez utóbbi rendelkezés a jelentősebb.

A Tvr. 8. § (2) bekezdése tehát a társadalmi bírósági határozat jogerejét ahhoz a feltételhez fűzi, hogy a társadalmi bíróság törvényes hatáskörében járjon el. A társadalmi bíróság hatáskörét a Tvr. 7. §-a szabályozza. Miután e cikk keretében csak a bűncselekmények ügyében hozott társadalmi bírósági határozat jogerejének kérdése kap helyet, ezért csupán a Tvr. 7. § *b)* és *c)* pontjában szabályozott törvényes hatáskör vizsgálandó.

III. 1. A 7. § *b)* pontja értelmében hatáskörében jár el a társadalmi bíróság, ha a Tvr. 10. §-ában felsorolt olyan kisebb jelentőségű bűntett miatt indult ügyet bírál el, melyet a bíróság vagy az ügyész tett át elbírálásra a társadalmi bírósághoz.

A 10. § a társadalmi bíróság előtti eljárást az olyan ügyekben teszi lehetővé, amelyek alapjául szolgáló magatartás bűntett törvényi tényállását valósította ugyan meg, de az ügy egyéb körülményei a bűntetti elbírálást nem teszik szükségessé. A 10. § kiemeli azokat a leggyakrabban előforduló bűntetteket, amelyeknek elkövetése esetén a társadalmi bírósági eljárás szóbajöhet. Álláspontunk szerint az ügyész, vagy a bíróság bármely bűntett miatt indult ügyet áttehet a társadalmi bírósághoz elbírálására, ha:

a) *az ügy egyszerű jogi és ténybeli megítélésű,* valamint ennek megfelelően bizonyítása is egyszerű. (Elképzelhető ugyanis, hogy viszonylag egyszerű jogi és ténybeli megítélésű ügy bizonyítása széleskörű bizonyítási eljárást tesz szükségessé, esetleg a bizonyítékok egész sorának olyan egybevetését, melynek keretében egyes bizonyítékok értékéből más bizonyítékok értékére nézve kell következtetést vonni, stb. Az ilyen ügynek társadalmi bíróság elé terjesztése a Tvr. 25. § (2) bekezdésére figyelemmel akkor sem volna célszerű, ha egyébként nem volna akadálya a társadalmi bírósági elbírálásnak.)

b) *tárgyi súlyára* figyelemmel az ügy társadalmi bíróság elé tartozhat. A Be. 105. és 161. §-ai szerint a társadalmi bíróságokhoz történő áttétel előfeltétele, hogy a büntető eljárás mellőzését jogszabály megengedje. A Be. megalkotása idején ilyen jogszabály csupán egy volt, az 1956 : 11. sz. tvr. 5. §-a, illetve az ezt felváltó Btké. 36. §-a, mely a kisebbsúlyú társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények elbírálását fegyelmi hatáskörben is megengedte, tehát lehetővé tette a büntető eljárás mellőzését. A Tvr. 10. §-ának azon általánosító megfogalmazásából, amely a cselekmény csekély súlyában, az elkövető társadalmi veszélyességének csekély voltában jelöli meg a büntető eljárás mellőzésének feltételét és ezután olyan bűntettekre is utal, amelyeknek büntető eljáráson kívüli elbírálására eddig jogszabályi rendelkezés nem volt, (Btk. 258., 304., 305. §, — de a 219. §-nak is csak szabálysértési elbírálása volt lehetséges, fegyelmi, illetve társadalmi bírósági elbírálása nem.) sőt ezt az utalást kifejezetten *példálózva* teszi: azt a következtetést kell levonni, hogy itt a Be. 105. és 161. §-ában említett *általános* jogszabályi engedéllyel van dolgunk, hiszen a példálózó felsorolással a Tvr. tulajdonképpen elvileg *minden* bűntettet bevon a társadalmi bíróság elé utalható bűntettek körébe. Míg tehát a szabálysértési és fegyelmi úton elbírálható bűntetti tényállások köre zárt marad, mert ezeket taxatív jogszabályi rendelkezések körvonalazzák, addig a társadalmi bíróság elé utalható bűntettek körét a Tvr. 10. §-a elvileg korlátlanná tette, csupán a tárgyi súly és az elkövetők alanyi társadalmi veszélyessége oldaláról határolta el ezeket.

Az alanyi társadalmi veszélyesség kérdéséről általánosságban aligha lehet többet mondani, mint hogy a társadalmi bíróság útján történő elbírálás előfeltétele a bűncselekmény elkövetéséig folytatott becsületes életmód, (mely távolról sem merül ki a büntetlen előéletben) és az a vélelem, hogy az elbírálás ilyen módja is elégséges az újabb bűncselekménytől való általános és speciális visszatartásra.

A csekély tárgyi súly megítélésében mindenekelőtt az adott bűntettre vonatkozó törvényi büntetési keretből kell kiindulni. Így társadalmi bíróság elé utalható minden olyan ügy, amelynek tárgya pénzbüntetéssel fenyegetett bűntett. A konkrét esetben társadalmi bíróság elé terjeszthető az olyan bűntett miatt indult ügy is, melynek törvényi büntetési tétele ugyan javító-nevelő munka, vagy szabadságvesztés, de a Btk. 68. § (2) bek. *e)* pontjának, illetve (3) bekezdésének alkalmazásával pénzbüntetés is ki-

szabható. Végül a társadalmi bíróság elé terjeszthető minden olyan ügy, amelyben a Btk. 60. § alkalmazásának lenne helye. — A Btk. 60. §-a ugyanis tisztán erkölcsi „büntetés", mely azzal a hátránnyal jár az elkövetőre nézve, hogy őt erkölcsi rosszallás, megrovás éri. E rosszallás kifejezésére a társadalmi bíróság — éppen az elkövetőt közvetlenül ismerők nagyobb számban való jelenléte miatt — nem kevésbé alkalmas, mint a nyomozó hatóságok és a bíróság.

2. A 7. § c) pontja a társadalmi bíróságok hatáskörébe utalja az ugyanazon vállalatnál dolgozók között elkövetett becsületsértés, rágalmazás és könnyű testi sértés miatt indult ügyek elbírálását. A társadalmi bíróság eme hatásköre kizárólagos, az ilyen ügyet a bíróság a társadalmi bírósághoz teszi át. Ez alól csak a Tvr. 25. § (2) bekezdésében körülírt az az eset lehet kivétel, amikor a társadalmi bíróság megállapítja, hogy valamilyen okból az ügy körülményeit nem tudja tisztázni. A bíróság azonban ilyen esetben is csak az után járhat el, ha a társadalmi bíróság ilyen okból már előbb elhárította magától az ügy elbírálását.

IV. Nem lehet kizárni annak a lehetőségét, hogy a társadalmi bíróság esetleg olyan bűntettet bírál el, melyet nem az ügyész, vagy a bíróság terjesztett elé. Kérdés, hogy ilyen esetben pusztán e ténynél fogva meg kell-e állapítani, hogy a társadalmi bíróság hatáskörét túllépte, ennek folytán más eljárásnak még helye lehet? Nézetünk szerint a 7. § b) pontjával kapcsolatban előadottak döntik el ilyen esetben is a további eljárási tilalom beálltát. A 29. § (2) bekezdésének első fordulata szerint ugyanis a bíróság csak abban az esetben helyezi hatályon kívül a társadalmi bíróság határozatát, ha javító-nevelő munka, vagy szabadságvesztés kiszabását látja indokoltnak. Ettől az esettől eltekintve azonban a társadalmi bíróság *érdemben* olyan ügyben járt el, mely hatáskörébe tartozott, ezért pusztán alaki okból — csak azért mert nem az ügyész, vagy a bíróság terjesztette az ügyet a társadalmi bíróság elé — hatályon kívül helyezésre nincs tényleges alap. Ilyen esetben tehát az ügyész, vagy a bíróság akkor jár el helyesen, ha megállapítja, hogy a Btk. 34. és 64. §-ának szem előtt tartásával pénzbüntetésnél nem súlyosabb büntetés lett volna arányban a bűntett tárgyi súlyával és ezért a társadalmi bíróság határozata érdemben törvényes, az eljárási szabályszegésre pedig a szakszervezeti bizottság figyelmét felhívja.

Ezzel az állásfoglalással ellentétben állónak látszik a Tvr. 29. § (2) bekezdésének az a rendelkezése, hogy ha a becsületsértés, rágalmazás, vagy könnyű testi sértésként elbírált cselekmény más bűntettet valósít meg, akkor a bíróság a társadalmi bírósági határozatot hatályon kívül helyezi. A Tvr. szövege e fordulatnál nem emeli ki, hogy hatályon kívül helyezésre csak akkor van szükség, ha javító-nevelő munka, vagy szabadságvesztés kiszabása látszik szükségesnek (bár a becsületsértés alapesetét kivéve mindhárom bűntettnél szóbakerülhet még a szabadságvesztés kiszabása is), hanem e mérlegelés nélkül rendeli hatályon kívül helyezni a társadalmi bírósági határozatot akkor, ha az elbírált cselekmény más bűntett, nem pedig olyan, mint amilyenként elbírálták.[1] Ez a törvényi megoldás azért tűnhet ellentétesnek az imént kifejtett álláspontnak, mert a rendelkezés alapja az első tekintetre az lehet, hogy az így elbírált cselekmény a vélt magánvádas bűntettek helyett a valóságban közvádra üldözendő, azt pedig sem az ügyész, sem a járásbíróság nem utalta a társadalmi bíróság elé. E rendelkezésnek azonban meggyőződésünk szerint inkább tartalmi és nem ilyen formális oka van. Ha ugyanis a tényállás felderítése nem a valóban elkövetett bűntettre irányul, hanem a vélt becsületsértés, rágalmazás, vagy könnyű testi sértés tényállásának feltárására, úgy szükségképpen felderítetlenül maradnak olyan körülmények, amelyeknek ismerete nélkül még abban a kérdésben sem lehet biztonsággal állást foglalni, hogy egyáltalában tényleg elkövetésre került-e *bűntett;* melyek voltak az elkövetés indító okai, milyenek voltak az elkövetési körülmények; milyen jellegű az okozott sérelem, milyen ennek magassága; tehát abban a kérdésben sem lehet állástfoglalni, hogy a társadalmi védekezésnek melyik intézkedése szükséges az adott esetben. Csak *felderített* ügyben dönthető el az a kérdés, hogy a társadalmi bíróság határozata érdemben helyes volt-e, elégséges volt-e a szankció, melyet alkalmazott, vagy esetleg javító-nevelő munka, sőt szabadságvesztés lett volna kiszabandó.

V. Mint láttuk a Tvr. 10. §-a az olyan ügyek áttételét engedi meg a társadalmi bírósághoz, amelyekben a büntető eljárás lefolytatása nem szükséges. E szükségesség kérdésében az ügyész és a bíróság természetesen csak az általa, az áttétel időpontjáig megismert tények alapján dönthet. Előfordulhat azonban, hogy a társadalmi bírósági eljárásban derül fény olyan körülményekre, amelyek a sérelem nagyságát, az elkövetés módját, az elkövető társadalmi veszélyességét, stb. olyan mértékben teszik más megítélésűvé az ügyész vagy a bíróság által elbírált körülményekhez képest, hogy azok a büntető úton való elbírálást teszik szükségessé. A 25. § (1) bek. b) pontja erre az esetre kötelességévé teszi a társadalmi bíróságnak, hogy az ügyet haladéktalanul tegye át az ügyészhez anélkül,

[1] A becsületsértésként, rágalmazásként, vagy könnyű testi sértésként elbírált más bűntett a gyakorlatban légtöbbször a következő lehet: rágalmazás esetén — hamis vád, esetleg rémhírterjesztés; becsületsértés esetén — izgatás, közösség megsértése, garázdaság, vagy a nemi erkölcs elleni bűntettek némelyike; könnyű testi sértés esetén — súlyos testi sértés, emberölés kísérlete, esetleg a nemi erkölcs vagy a vagyon elleni bűntettek közül az erőszakos cselekmények kísérlete, stb.

E bűntettek példázó felsorolásából is világos, hogy a tényállás felderítése alapvető kérdéseket kell, hogy figyelmen kívül hagyjon, ha nem a valóban elkövetett bűntett felderítésére irányul.

hogy abban érdemi határozatot hozna. A 25. § (1) bek. a) pontja alapján ugyanezt kell tennie a társadalmi bíróságnak, ha a szakszervezeti bizottság által elé terjesztett cselekmény bűntett, vagy ha a becsületsértés, rágalmazás, vagy könnyű testi sértésként eléje vitt cselekmény más bűntettet valósít meg. Mi történik azonban akkor, ha a társadalmi bíróság nem tulajdonít olyan jelentőséget az előtte felmerült új körülményeknek, hogy azok alapján a büntető eljárás lefolytatását látná indokoltnak, holott az valóban indokolt? Mi történik abban az esetben, ha a társadalmi bíróság nem ismeri fel azt, hogy a szakszervezeti bizottság által eléterjesztett cselekmény bűntett, vagy a becsületsértés, rágalmazás, vagy könnyű testi sértésként elé vitt cselekmény más bűntettet valósít meg? Milyen módon orvosolható a bíróság vagy az ügyész téves határozata, amely olyan ügyet utal társadalmi bíróság elé, amely súlyánál fogva csak bűntetti úton lett volna elbírálható, vagy amely valójában nem becsületsértés, stb., bár azt a bíróság vagy az ügyész annak vélte.[2] Mi az eljárás akkor, ha ilyen esetekben a társadalmi bíróság a Tvr. rendelkezései ellenére érdemi határozatot hoz? Hogyan orvosolható e törvénysértés?

Határozatának meghozatalától számított 30 napon belül a társadalmi bíróság a szakszervezeti bizottság kezdeményezésére saját határozatát megváltoztathatja és a törvénynek megfelelő határozatot hozhat. E 30 nap elteltével azonban ez a megoldás már nem jöhet szóba. Felmerülhet az az egyszerűnek tűnő megoldás, hogy a Tvr. 26. § (1) bekezdésében írt 30 napos határidőt az SZB. *tudomásszerzésétől* és nem a TB. határozat meghozatalától kell számítani, hiszen az eljárásjogok általában az érdekeltek tudomásszerzésétől kiindulva számítják a jogvesztő határidőket. (Ez az érv azonban azért sem vág ide, mert az SZB. a TB. eljárásban nem *érdekelt*, hanem felügyeletet gyakorló szerv.)

A Tvr. 26. § (1) bekezdésének szövege — ha a kapcsolódó szövegrészek tartalmától elszigetelten vizsgáljuk — engedhet esetleg ilyen következtetést. Ha azonban elfogadjuk ezt a magyarázatot, állást kell foglalni abban a további kérdésben is, hogy az SZB. milyen időhatárok között élhet a felülvizsgálatra való visszaadás jogával. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ez a jog még ilyen értelmezés mellett is korlátozást igényel, ellenkező esetben évek múlva is felülvizsgálható lenne bármely TB. határozat azon az alapon, hogy csak ekkor jutott az SZB. tudomására. E jog gyakorlásának időhatárok közé szorítása azonban a cáfolt álláspont elfoglalása mellett — a Tvr. keretei között nem oldható meg. Az az esetleges megoldás, hogy ez a határ a fegyelmi eljárás vagy az ügyészi óvás időhatárait alapulvéve 1 évben volna megállapítható — merőben önkényes.

A kérdést egyébként a Tvr. végrehajtása tárgyában kiadott 56/1963. SZOT. határozat 29. pontja félre nem érthető módon eldönti. A Tvr. 34. §-a értelmében a SZOT. határozat autentikus magyarázata a Tvr.-nek. Így tehát ez az út nem járható, nem vezethet a kérdés megoldásához.

A Tvr. 29. § (2) bekezdését már több ízben idéztük. E rendelkezés megfelelő eszköznek látszik az esetleges tévedések nyomán született törvénysértő társadalmi bírósági határozatok orvoslására. Az első tekintetre azonban a Tvr. azt a látszatot kelti, mintha a járásbíróság csupán a társadalmi bírósági határozat felülvizsgálatát célzó *kérelem* alapján kerülhetne abba a helyzetbe, hogy a 29. § (2) bek. rendelkezései szerint járjon el. A Tvr. 28. § (2) bekezdése értelmében pedig a társadalmi bírósági határozat felülvizsgálatát a közléstől számított 8 napon belül csak azok kérhetik, akiket a 28. § (1) bekezdése felsorol. Ha tehát a fentebb említett 30 napos határidő eltelt, úgy ezen belül ez utóbb említett 8 napos határidő is lejárt már, így ha helyes volna a Tvr. szövegének az az értelmezése, hogy a járásbíróság csak a 28. § (1) bekezdésben felsoroltak kérelmére vizsgálhatja felül a társadalmi bírósági határozatot, akkor ennek megfelelően a bíróság többé azt nem bírálhatná felül a szóbanforgó esetben.

Mivel pedig Tvr. 33. § (1) bekezdése az ügyészi felügyeletet a társadalmi bíróságok munkája felett arra korlátozza, hogy az ügyész kísérje figyelemmel a törvényesség megtartását, hívja fel a figyelmet a tapasztalt hiányosságokra és nyújtson segítséget a hibák kijavításához — amint látható ebben a felsorolásban az ügyészi óvás nincs benne —: nem adódnék egyéb következtetés, minthogy a törvénysértő társadalmi bírósági határozat többé semmilyen módon nem orvosolható.

Ez a következtetés azonban téves. A társadalmi bíróság *társadalmi szerv*, ezért tevékenysége felett az ügyész csak az 1959 : 9. tvr. II. fejezetében szabályozott általános törvényességi felügyeletet gyakorolhatja. Társadalmi szervvel kapcsolatban egyéb ügyészi felügyelet nem is

[2] A kérdés felvetése nem tisztán elméleti. A társadalmi bíróságok nem hosszú gyakorlatában mindkét esetre akadt már példa. Az egyik kerületi ügyészség a társadalmi bírósághoz tette át annak a gépkocsivezetőnek az ügyét, aki hibás fékjének megjavítása céljából beállt gépkocsijával a szerelőcsarnokba, beállás közben azonban a megengedett sebességet túllépve elvesztette uralmát a gépkocsi felett és az egyik szerelőt úgy nyomta neki a falnak, hogy az mindkét lábán többszörös törést szenvedett, kb. fél évig tartott a gyógyulása. Nyilvánvaló, hogy az ügy tárgyi súlya a büntető eljárást nem teszi mellőzhetővé, mert szabadságvesztésen kívül aligha kerülhet szóba más büntetés kiszabása.

Vagy: — Az egyik kerületi bíróság a társadalmi bírósághoz tette át azt az ügyet kizárólagos hatáskör okából, amelyben a sértett rágalmazásért tett feljelentést munkatársa ellen, aki bejelentette a gyári rendészeti osztályon, hogy a feljelentő a gyártól lopott szivattyúmotort használ lakásán; a rendészeti osztály megállapította, hogy a bejelentés alaptalan. Ez a tényállás a Btk. 172. § (1) bek. a) pontjaba ütköző hamis vád megállapítására alkalmas. A társadalmi bíróság a bíróság áttételi határozata nyomán rágalmazásként bírálta el az ügyet.

jöhet szóba. A Tvr. 33. § (1) bekezdése tehát, amikor az ügyészi felügyelet gyakorlásáról rendelkezik, akkor az ügyészi *általános* felügyelet mikénti gyakorlására tartalmaz útmutatást a társadalmi bíróságok tevékenysége felett. A Tvr. e rendelkezése azonban nem érinti az ügyész ama kötelezettségét, melyet az 1959 : 9. sz. tvr. 12. § (1) bek. a) pontja ró az ügyészre és amely szerint az ügyész köteles biztosítani a büntető eljárás megindítását a bűntettesek ellen. Ha tehát az ügyész olyan bűntett nyomára bukkan, amelyet a törvénynek megfelelően még nem bíráltak el, úgy köteles vádat emelni. Márpedig az olyan társadalmi bírósági határozat, mely a Tvr. 25. § (1) bekezdésében foglaltak ellenére jött létre, — nem jelenti az ügy törvényes elbírálását. Ennek folytán az ügyész az ilyen ügyben köteles vádat emelni.

A most kifejtett álláspontot támasztja alá a Tvr. 29. §-ának az a rendelkezése, amely szerint a járásbíróság a megfelelő esetben a társadalmi bíróság határozatának hatályon kívül helyezésével egyidejűleg az ügyet büntető eljárásra utalja. Mikor van a járásbíróság abban a helyzetben, hogy valamely ügyet büntető eljárásra *utaljon?* Ha az ügy addig nem büntető eljárás keretében került elbírálásra, a járásbíróság — az eljárás természetétől függően — vagy a Be. 98. § (1) bekezdése értelmében, vagy a Be. 224. §-a alapján — átteheti az ügyészhez, érdemben azonban nem dönthet a büntető eljárásra utalása kérdésében.[3] Az ügyészhez való áttétel azonban nem „büntető eljárásra utalás". Az „utalja" kifejezés egyértelműen ügydöntő, imperatív, kötelező állásfoglalást jelent. A bíróság részéről történő áttétel az ügyészhez azonban eljárásjogi szempontból nem más, mint a hatóság által tett feljelentés, mely az érdemi döntés tekintetében nem is köti inkább az ügyészt, mint bármely más feljelentés — vagyis semennyiben sem köti. — S hogy itt nem az *ügyészhez való áttételt* kell érteni a „büntető eljárásra utalás" alatt, az annál inkább bizonyos, mert a Tvr. másutt (a 25. §-ban) használja is ezt a kifejezést, márpedig a törvényszerkesztés egyik alapvető

[3] Kivéve a magánvádas ügyeket, ezek azonban itt csak a következő keretek között jöhetnek szóba:

A Tvr. 30. §-a szerint a becsületsértés, rágalmazás és könnyű testi sértés sértettje által előterjesztett felülvizsgálati kérelem nyomán a járásbíróság a Tvr-ben felsorolt intézkedések közül nem alkalmazhat ugyan súlyosabbat, de ha adott esetben úgy találja, hogy javító-nevelő munka, vagy szabadságvesztés kiszabása szükséges, úgy a társadalmi bíróság határozatát a 29. § (2) bek. első fordulata alapján *ez okból* hatályon kívül helyezi. A Tvr. 30. §-a ugyanis csak a társadalmi bíróság által alkalmazható szankciók közötti válogatást tilalmazza, de nem érinti a 25. § (1) bek. b) pontjában foglalt szabályt, amely érdemi határozat hozatala nélkül áttenni rendeli az ügyet, ha javító-nevelő munka, vagy szabadságvesztés kiszabása látszik indokoltnak. Ha a járásbíróság ilyen esetben hatályon kívül helyezi a társadalmi bíróság határozatát, akkor valóban büntető eljárásra is *utalja* az ügyet. (Lásd 14/1962. I. M. sz. rendelet 6. §). Ez azonban a 29. § (2) bek. által átfogott összes eseteknek csupán egyetlen kivételes csoportja és nem érinti az alább kifejtendők helyességét.

követelménye, hogy ugyanazon eljárást következetesen ugyanazon kifejezéssel is jelöljön meg a törvény. Ha tehát itt nem az „ügyészhez való áttétel" kifejezést használja, akkor nem is ezt célozza a törvényhely.

A bírósági eljárásnak egyetlen olyan szakasza van, amikor a járásbíróság valóban érdemben *dönt,* abban a kérdésben, hogy az elé került ügyet büntető eljárásra utalja-e, vagy más módon intézze el.

Ez az eljárási szak az előkészítő ülés, melyen a Be. 178. és 179. §-a alapján a járásbíróság valóban büntető eljárásra utalja az ügyet, amikor tárgyalásra kitűzi, illetve eltereli a büntető útról, amikor átteszi vagy megszünteti. A büntető eljárásra utalás (a tárgyalás kitűzése) ebben a szakban valóban ügydöntő, imperatív, kötelező határozat, méghozzá olyan, amely ellen fellebbezésnek nincs helye, tehát valóban a szó szoros értelmében „büntető eljárásra *utalás*".

Az előbb kifejtettek szempontjából ennek a meggondolásnak azért van jelentősége, mert hiszen a járásbíróság előkészítő ülésen csak olyan ügy további sorsa felett dönthet, amelyben az ügyész vádat emelt. Ebből az következik, hogy ha a Tvr. 29. § (2) bekezdése a járásbíróságot úgy említi, mint amely az ügy büntető eljárásra utalása felől dönthet, akkor éppen ezt az eljárási szakot tartja szem előtt, tehát előfeltételezi, hogy az ügyész vádat emelt. Ellenkező esetben a büntető eljárásra „utalás" kifejezés nélkülözné a konkrét tartalmat.

A Tvr. 28. §-ának fenti értelmezését támasztja alá az a megfontolás is, hogy az ellenkező értelmezés a Tvr. egyéb rendelkezéseivel és jogrendszerünk egészével is ellentétben állna. A 28. § (1) bek. *a)* és *d)* pontja értelmében a becsületsértés, stb. sértettjén kívül csak az kérheti az ügy járásbírósági felülbírálását, akit a társadalmi bíróság határozata elmarasztalt. Ha a 29. §-nak olyan értelmet tulajdonítunk, hogy az abban írt intézkedést a járásbíróság csak a 28. §-ban felsoroltak kérelme alapján teheti meg, akkor ez azt jelenti, hogy ugyanazon tényállás és minősítés alapján a *kizárólag enyhítésre szolgáló* jogorvoslati eljárás során nyitva áll a lényegesen súlyosabb — bűntetti — marasztalás lehetősége.

Ez a megoldás azonban jogrendszerünkben ismeretlen. A szabálysértési eljárásban ugyanis az ügyészi óvás eszközével, illetve a szabálysértési elbírálástól független vádemeléssel ez a lehetőség a marasztalt fellebbezése *nélkül* is nyitva áll, ezért közömbös, hogy a másodfokú szabálysértési hatóság adott esetben a marasztalt fellebbezése nyomán, vagy felügyeleti jogkörében eljárva jut arra a következtetésre, hogy változatlan tényállás mellett a büntető úton való felelősségrevonás lett volna indokolt. A hangsúly éppen azon van, hogy a társadalmi bírósági eljárásban — ha a most cáfolt álláspont volna a helyes — ez a lehetőség *kizárólag* a marasztalt *enyhítésre irányuló* felülvizsgálati ké-

relme nyomán nyílnék meg és semmilyen más úton nem.

Jogrendszerünkben egyetlen — a most tárgyalttal látszólag — analóg megoldás van, éspedig a Be. 192. §-a kapcsán szóbajöhető tárgyalás kitűzésére irányuló vádlotti kérelem.[4] Párhuzamosságuk abban áll, hogy itt (Tvr. 28. §) a járásbírósági felülvizsgálatra irányuló kérelem, ott pedig (Be. 195. § (2) bek.) a tárgyalás kitűzésére irányuló kérelem nyitja meg a súlyosabb marasztalás lehetőségét, mindkettőben tehát a marasztalt *egyoldalú* jogi ténykedése, olyan jogorvoslati kérelem, mellyel, ha a cáfolt álláspont helyes volna — *kizárólag* a marasztalt élhet, senki más. Ez az analógia azonban csak látszólagos. A Be. 192. §-a alapján folyó eljárásban — ha a vádlott tárgyalás kitűzését kérte — nincs ugyan kizárva a súlyosabb büntetés kiszabásának lehetősége,[5] de erre nyilvánvalóan csak akkor kerül sor, ha a tárgyaláson olyan *új tények* tárulnak fel, melyek a vádlott bűnösségét súlyosabb megítélésűnek mutatják, (a tényállás bővülését itt figyelmen kívül hagyhatjuk, hiszen ahhoz *ügyészi* ténykedés — vád kiterjesztés — nélkül nem fűződhetnek súlyosabb konzekvenciák, ez pedig már nem a vádlott *egyoldalú* ténykedése) addig a Tvr. 29. §.) (2) bek. első fordulata éppen azt az esetet tartja szem előtt, amikor *változatlan* bűnösségi körülmények alapján súlyosabb intézkedés szükséges. (ti. *büntetés* az eddigi intézkedés helyett.)

Megjegyzendő, hogy a súlyosbítás tilalma máskülönben a Tvr. keretében talán még következetesebben érvényesül, mint a büntető eljárásban. A Tvr. 30. §-a értelmében ugyanis a járásbíróság nem alkalmazhat a Tvr-ben felsorolt intézkedések közül szigorúbbat, mint amilyent a társadalmi bíróság alkalmazott — még akkor sem, ha a felülvizsgálati kérelmet a becsületsértés stb. sértettje terjesztette elő, amikor tehát a felülvizsgálati kérelem — átvitt értelemben — a *marasztalt terhére* szóló fellebbezésnek volna tekinthető. A most idézett rendelkezéssel összevetve még tarthatatlanabbnak látszik a cáfolt álláspont, vagyis az a jogmagyarázat, hogy a járásbíróság a Tvr. 29. §. (2) bekezdés alkalmazására csak a 28. § (1) bekezdésében felsoroltak felülvizsgálati kérelme alapján kaphat lehetőséget.

A kiindulópontként feltett kérdésre tehát álláspontunk szerint a helyes válasz az, hogy ha eltelt az a 30 napos határidő, amely alatt a Szakszervezeti Bizottság kezdeményezésére a társadalmi bíróság saját határozatát megváltoztathatja és a határozat törvénysértő, mert azt a társadalmi bíróság nem hatáskörében eljárva hozta, akkor a Tvr. 29. § (2) bekezdése alapján történő hatályon kívül helyezésre és büntető eljárásra utalásra *ügyészi vádemelés alapján* kerülhet sor.[6]

Az okfejtésből önként adódik az a kérdés, hogy mi a teendő akkor, ha a járásbíróság csupán a 28. § (1) bekezdésében felsoroltak felülvizsgálati kérelme alapján jár el és így jut arra a következtetésre, hogy a 29. § (2) bekezdésének alkalmazására van szükség. Ebben az esetben az alábbi megoldások kínálkoznak:

a) ha a társadalmi bíróság által elbírált ügyet eredetileg az *ügyész tett át* a társadalmi bírósághoz és a társadalmi bíróság határozata ugyanazon a tényálláson alapszik, mint amely az ügyészi áttételi határozat alapja is volt, akkor a járásbíróság állásfoglalása — hogy ti. a 29. § (2) bekezdése alapján a társadalmi bírósági határozatot hatályon kívül kell helyezni és büntető eljárást lefolytatni — lényegében az ügyészi állásfoglalás helytelenítését jelenti. Minthogy az ügyész saját megtagadó, vagy megszüntető határozatához nincs kötve, ezért ha a bíróság állásfoglalását magáévá teszi, akkor vádat emel (természetesen a nyomozás lefolytatása után, ha az ügyet eredetileg a nyomozás megtagadásával tett át a társadalmi bírósághoz). Ha viszont megtagadó, vagy megszüntető határozatát változatlanul helyesnek tartja, úgy akkor jár el helyesen, ha a felügyeleti panasz elintézésének analógiájára — az ügyet elbírálásra a felettes ügyészhez terjeszti fel állásfoglalás céljából;

b) ha az ügyet az *ügyész tette át* a társadalmi bírósághoz, a társadalmi bírósági eljárás folyamán azonban a tényállás lényegesen *megváltozott,* úgy a bíróság állásfoglalása 29. § (2) bekezdésének alkalmazására tulajdonképpen a Be. 98. § (1) bekezdése értelmében tett új feljelentés;

c) végül, ha az ilyen ügyet *nem* az ügyész, vagy a bíróság tette át elbírálásra a társadalmi bírósághoz, és a járásbíróság a 29. § (2) bekezdésének alkalmazásával hatályon kívül kívánja helyezni az ügyet, úgy a helyzet ugyanaz, mint a *b)* pont esetében.

Mindezekben az esetekben álláspontunk szerint a bíróság akkor jár el helyesen, ha a tanács elnöke a 14/1962. I. M. sz. rendelet 2. § (1) bekezdésében foglalt értesítési kötelezettségének teljesítésén túl azokat a tényeket is közli az

[4] A Be. 185. § (3) bek. alapján előterjesztett tárgyalás kitűzésére irányuló vádlotti kérelem ezért nem jöhet szóba, mert a Be. 179. § (1) bek. a) pontja alapján alkalmazott figyelmeztetés miatt az ügyész fellebbezési óvással élhet, míg a Be. 192. § alkalmazásával pénzbüntetést kiszabó végzés ellen nem élhet fellebbezési óvással.

[5] Megjegyzendő azonban, hogy még ez a súlyosabb marasztalás sem különbözik *minőségileg* az előkészítő ülésen kiszabott pénzbüntetéstől, hiszen mindkettő *bűntetti* büntetés.

[6] A kifejtett álláspontot osztotta a Fővárosi Bíróság Bf. XXVIII. 5579/1963. sz. ítélete, melyben hatályon kívül helyezte a kerületi bíróság megszüntető végzését. A megszüntető végzés indoka az volt, hogy a kerületi ügyész által vád tárgyává tett tényállást megelőzőleg már társadalmi bíróság elbírálta. A Fővárosi Bíróság hatályon kívül helyező végzése tehát elismerte annak a — cikkünkben kifejtett — jogértelmezésnek a helyességét, hogy büntető ügyben — hatáskörének túllépésével, tehát törvénysértően — hozott társadalmi bírósági határozat korrekciójának egyik módja az ügyészi a vádemelés.

ügyésszel, melyek a bíróság álláspontja szerint a 29. § (2) bekezdésének alkalmazásával való hatályon kívül helyezésre vezethetnek, hogy az ügyésznek módjában álljon állást foglalni a vádemelés kérdésében, még *mielőtt* a felülvizsgálati kérelmet a bíróság érdemben elbírálja. Máskülönben előállhat az a helyzet, hogy a bíróság hatályon kívül helyezi a társadalmi bíróság határozatát a 29. § (2) bekezdésében írt okokból, az ügyész azonban utóbb, valamilyen oknál fogva mégsem emel vádat. Ez végül is arra vezetne, hogy az adott ügy elbírálatlan marad, a cselekmény elkövetőjét semmilyen joghátrány nem éri.[7]

Ha a 28. § (1) bekezdésében felsoroltak, valamelyikének felülvizsgálati kérelme olyan ügyre vonatkozik, amelyben az ügyész a felülvizsgálati kérelemmel egyidejűleg már vádat emelt, akkor nincs külön probléma, a megoldás ugyanaz, mint az alapkérdésre adott válasz.

Szólni kell még arról a kérdésről, hogy mi a bíróság eljárása, ha a vádemeléssel egyidejűleg tudomására jut az, hogy az ügyész által vád tárgyává tett tényeket társadalmi bíróság már elbírálta. Ez esetben álláspontunk szerint a bíróságnak a Be. 172. § (1) bek. *d)* pontja alapján előkészítő ülésen kell elbírálnia azt az előzetes kérdést, hogy nincs-e helye a Be. 179. § (1) bek. *b)* pontjában megjelölt megszüntetésnek, ha pedig ezt a kérdést nemlegesen dönti el, akkor az előkészítő ülésen kell olyan határozatot hoznia, mely a társadalmi bíróság hatáskörét túllépő határozatát a Tvr. 29. § (2) bekezdése alapján hatályon kívül helyezi és az ügyet tárgyalás kitűzésével büntető eljárásra utalja.

Ha viszont tárgyalás közben derül fény arra, hogy a vád tárgyává tett tényeket társadalmi bíróság már megelőzően elbírálta, akkor a bíróság a Be. 221. § (1) bekezdésére figyelemmel a Be. 178. § (1) bek. *a)* pontja és (2) bekezdése alapján kell, hogy elbírálja a társadalmi bírósági határozat hatályon kívül helyezésének kérdését. Ha ilyenkor a bíróság arra a következtetésre jut, hogy a társadalmi bíróság a Tvr. 25. § (1) bek. *b)* vagy *c)* pontjában foglalt tilalom megsértésével hatáskörét túllépve hozta meg döntését, akkor a Tvr. 29. § (2) bekezdése értelmében a határozatot hatályon kívül helyezi és a büntető eljárást tovább folytatja. Ezzel szemben, ha arra a következtetésre jut, hogy a társadalmi bíróság határozata nem sértette a Tvr. 25. § (1) bek. *b)* vagy *c)* pontjában foglalt tilalmat — tehát a IV. pontban kifejtettek szerint érdemben hatáskörében járt el — akkor a büntető eljárást a Be. 221. § (2) bek. *a)* pontja alapján megszünteti. Ebben az esetben a Be. 221. § (2) bek. *e)* pontja alapján történő megszüntetésére azért nem kerülhet sor, mert a társadalmi bírósági határozat büntető eljárási szempontból nem res iudicatat teremt,[8] hanem a Btk. 30. § *d)* pontjára figyelemmel történik a megszüntetés, hiszen a Tvr. 8. § (2) bekezdésében foglalt rendelkezés tartalmilag nem más, mint a büntethetőséget megszüntető okok egyike.

VI. Befejezésül vissza kell utalnunk arra, amit a bevezetőben a társadalmi bírósági határozatok tekintélyével kapcsolatban mondottunk. A társadalmi bírósági határozat tekintélyét nem az rontja, ha a téves határozatot a törvénynek megfelelő határozat váltja fel, hanem az, ha ilyen határozat egyáltalán létrejön. És megfordítva: nem az a bíró vagy ügyész tesz jó szolgálatot a társadalmi bírósági határozatok tekintélye ügyének, aki az elé került ügyben szemet huny afelett, hogy a társadalmi bíróság hatáskörének túllépésével hozta meg határozatát, hanem az, aki erejéhez mérten megelőzi az ilyen határozatok létrejöttét.

Az 56/1962. SZOT. Eln. számú határozat 17. pontja a társadalmi bíróságokat arra kötelezi, hogy az ügyészt minden esetben előre értesítsék a társadalmi bíróság kitűzött tárgyalásáról. A társadalmi bíróságok eme kötelezettsége még túl is megy a Tvr. 15. § (2) bekezdésében foglaltakon, amely csak azt a kötelezettségeket rója a társadalmi bíróságokra, hogy tárgyalásukról azt a szervet értesítsék, amely az ügyet a társadalmi bírósághoz áttette. A SZOT határozatának rendelkezése tehát lehetővé teszi, hogy az ügyész olyan ügyről is tudomást szerezzen, amelyet nem ő terjesztett a társadalmi bíróság elé, s így még idejében közbeléphet, elhárítva ezzel olyan ügy elbírálását, amely nem tartozott volna társadalmi bírósági elbírálásra. Az általános felügyeleti munkakörben dolgozó ügyész tehát — amikor a társadalmi bírósági munka figyelemmel kísérésével kapcsolatos hivatali kötelességének tesz eleget — egyben fontos politikai feladatot is teljesít: előmozdítja a társadalmi bíróságok jövőt alakító, nagy jelentőségű szerepének kibontakozását.

Rónai Róbert

[7] Lásd 14/1962. I. M. sz. rendelet 11. §-át. Visszautalunk most a 405. oldalon előadottakra. A fent kifejtett meggondolás ugyanis rávilágít annak az álláspontnak a legsebezhetőbb pontjára, mely szerint a „büntető eljárásra utalja" kifejezésben a hangsúly a 105. oldalon kifejtettekkel ellentétben — nem az „utalja" kifejezésen van, hanem azon, hogy az ügy a továbbiakban nem a társadalmi bíráskodás szabályai, hanem a *büntető eljárás* (a Be.) szabályai szerint kerül elbírálásra.

A Be. szabályai szerint folyó eljárásba azonban a nyomozás megtagadása és megszüntetése is beletartozik. Ilyen értelmezés mellett tehát éppen a bíróság határozata nyitná meg a sokkal enyhébb — jogkövetkezmények nélküli — elbírálás lehetőségét (anélkül, hogy az eljárás ilyen befejezésére maga bármilyen hatást is gyakorolhatna) akkor, amikor pedig intézkedésének — a hatályon kívül helyezésnek — az alapja az a meggyőződés, hogy a rosszalt magatartás bűntetti *büntetést* érdemelne. Éppen ez történt a Pesti Központi Kerületi Bíróság 16. B. 22. 617/1963. sz. ügyében. A társadalmi bíróság határozatának hatályon kívül helyezése után az ügyészség a nyomozás elrendelését megtagadta.

[8] Lásd erre nézve a Legfelsőbb Bíróság Büntető és Katonai Kollégiumának 377. számú állásfoglalásában kifejtetteket. Az ott kifejtettek értelemszerűen a társadalmi bíróság határozatára is vonatkoznak.

A vállalati együttműködés újabb követelményei

I.

A vállalati együttműködés kérdésének vizsgálatánál, az e vonatkozásban felmerülő problémák elbírálásánál abból kell kiindulnunk, hogy a szocialista jogban, a polgári jogviszonyok tekintetében, az *együttműködési kötelezettség* alapvető elvként, a szocialista szervezetek tervszerződési kapcsolataira vonatkozóan pedig külön is kiemelt hangsúllyal érvényesül. Ennek jelentőségére utal a szocialista jogirodalom számos megnyilatkozása, így Sz. Sz. Alekszejev a tervszerződési kötelezettségek felei közötti együttműködésről és kölcsönös segélynyújtásról szóló tanulmányában[1] rámutat arra, hogy az együttműködés és kölcsönös segítségnyújtás a vagyoni viszonyok jogi szabályozásának egyik legnagyobbszerű és legfontosabb sajátossága. Az együttműködés nemcsak polgári jogi vonatkozásokban nyer szabályozást. E kötelezettség egyben államigazgatási jogi jellegű is. Érvényesítésének jogi eszközei eljárási és egyes szocialista országok szabályozási rendszerében, a fegyelmi felelősséget érintően, munkajogi vonatkozásokban is kifejezésre jutnak.

Hazai jogunkban a PTK bevezető rendelkezéseiben foglalt 4. §. a jogok gyakorlásának és a kötelezettségek teljesítésének egyik irányító elveként emeli ki a polgári jogviszonyokban való kölcsönös együttműködést. Ennek objektív lehetőségeit a tulajdonviszonyok alapvető megváltozása, a társadalom tagjai között ez alapon fennálló érdekellentétek, konkurrenciális helyzetpozíciók megszüntetése teremtette meg. Az együttműködési kötelezettség külön is kiemelt szabályozásával a szerződések teljesítési szakára vonatkozóan a PTK 277. §-ában, valamint a szállítási szerződési jogszabály — 50/1955. M. T. sz. r. — 15. §-ának ezzel azonos rendelkezésében találkozunk. E jogszabályok a teljesítésnél fennálló együttműködési követelményként jelölik meg, hogy a kötelezettnek mindent, ami tőle elvárható, meg kell tennie a szerződés teljesítése érdekében, a jogosultnak pedig ugyanígy kell a teljesítést elősegíteni.

Az állami vállalatok tervszerződési kapcsolatai körében két különösebb jelentőségű szempont kihangsúlyozását tartjuk szükségesnek. Az egyik az, hogy az együttműködés nem korlátozható a jogszabályban kiemelt teljesítés körére, az ugyanilyen súlyú követelményként érvényesül *a szerződés minden létszakában.* Eörsi megállapítása szerint[2] az együttműködési kötelezettség jogszabályban leszögezett általános jogtétel, amely konkrét tényállásokra, a magatartások egész sorára külön nevesítést is nyert. Az általános érvényű jogi szabályozásokon túlmenően az együttműködési kötelezettségnek közelebbről szabályozott, széleskörű megnyilvánulásaival főképp a különböző termékekre vonatkozó szállítási alapfeltételek rendelkezéseiben találkozunk.

A másik alapvető jelentőségű szempont abban a vonatkozásban érvényesül, hogy az együttműködés *nem korlátozható az egymással közvetlen szerződési kapcsolatban álló felek körére,* azok érdek szempontjaira. A szerződések által is biztosítani kívánt eredmények csaknem minden esetben az egyéb szerződések, az ügyleti kapcsolatok egymásba fonódó láncolata útján érhetők el. Így a népgazdasági eredmény elérése szempontjából az együttműködés körébe kell vonni mindazokat a vállalatokat, amelyeknek közreműködése a végtermék előállításához szükséges, de ugyanígy a felhasználásnál, forgalombahozatalnál érdekelt vállalatokat is. A forgalombahozó vállalatok, a fogyasztói szempontok érvényesítése útján, az együttműködés körében a végső felhasználói, fogyasztói szempontok érvényesítésére hivatottak.

De az együttműködés elve nem korlátozható az adott esetben figyelembejövő érdekelteknek még erre a szélesebb körére sem.

Hogy a vállalatok szerződési együttműködése, a közvetlenül érdekelt felek körén túlmenő, fontos népgazdasági érdekek érvényesítésére hivatott elv, kifejezésre jut az 50/1955. M. T. sz. r. már idézett 15. §-ának abban az együttműködési kötelezettség megállapítását követő rendelkezésében, amely a felek kötelességévé teszi, hogy a társadalmi tulajdon megóvása és gyarapítása érdekében a legnagyobb gondossággal járjanak el. Ez a szocialista gazdasági és jogrendszer alapvető követelményét érvényesítő rendelkezés szabja meg azokat a kereteket, amelyek között a szocialista szervezetek, mint szerződő felek, együttműködni kötelesek. Bár a társadalmi tulajdon megóvása és gyarapítása, negatív és pozitív vonatkozásban egyaránt, széles körülhatárolást jelent, úgy véljük, hogy e fogalomkör az együttműködés rendszeri kialakításánál még átfogóbb, kiterjesztettebb értelmezést igényel. A felek együttműködésének a népgazdaságilag kiemelt jelentőségű, más megoldásokkal is megvalósítani kívánt célkitűzések érvényesülését kell előmozdítani. E követelményeknek az alapvető jelentőségű gazdasági és műszaki vonatkozások mellett, jogi téren, a vállalatok szerződési kapcsolatai körében is kifejezésre kell jutniok.

Az itt kialakuló együttműködés tekintetében különösebb figyelmet érdemel az a kérdés, hogy a szerződési kapcsolatok körében a szállítói és megrendelői, termelői és fogyasztói, felhasználói érdekek *összhangja* hogyan alakul. A termelői és fogyasztói, eladói és vevői szempontok ütközése a kapitalista gazdálkodásban a

[1] Megjelent a Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo 1961. évi 10. sz.-ban; magyar fordítása a Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény 1962. évi 1. sz.

[2] A Tervszerződések 1957. 418. old.

magántulajdon rendszerével összefüggő érdekellentéteken alapszik. Jó konjunktúra idején — ár és egyéb vonatkozásokban — az eladó uralja a piacot, míg a konjunktúra kedvezőtlenebbre fordulása, az ezzel járó kiélesedő konkurrencia, a fogyasztó felé fordítja a mérleg nyelvét.

Bár nem az érdekellentétek talajából fakadóan, a kínálat és kereslet vonalán beálló eltolódásokkal a szocialista gazdaság adottságai között is találkozunk. A vásárló erő széleskörű növekedése, a fogyasztói igények ezzel kapcsolatos fokozódása és differenciáltabbá válása, a fogyasztói kereslet és a rendelkezésre álló kínálat vonalán több esetben vezet egyensúly zavarokra, a jelentkező szükségletek hiányos kielégítésére. Nem egy esetben a vállalati együttműködés hiányosságaiból, valamint a gazdasági mechanizmusban rejlő és szervezési okoknál fogva állnak elő a termelői és felhasználói egyensúly szempontjából ily nem kívánatos, kiküszöbölést igénylő eltolódások.

E gazdasági kihatásaiban nagy jelentőségű problémakör tekintetében több, a fejlődés további útjára is reámutató megállapítás, itt tárgyalt témánk szempontjából is különösebb figyelmet érdemel. E kérdés lényegét az 1963 decemberében megtartott kommunista közgazdász aktíva ülésén Nyers Rezső elnöki összefoglalójában[3] abban jelölte meg, hogy bár a szocialista gazdaság sokkal inkább szükségletre termel, mint a kapitalista gazdaság, ez nem teljesen és nem oly mértékben megy végbe, amilyen mértékben ez a szocializmus követelményeiből adódik. Péter György felszólalásában hivatkozott a fölös készletek felhalmozódásában kifejezésre jutó kóros jelenségre, aminek oka az, hogy az ipari termelés termék-összetétele, választéka, minősége nem mindenben felel meg a szükségletnek. E bajok oka, hogy a tervezés, irányítás jelenlegi formája mellett az ipari vállalatok figyelme elterelődik a termék végső felhasználásáról, a munka sokszor inkább a terveljesítés végett folyik.

Az itt elhangzó diagnosztikus jellegű megállapításokon túlmenően az orvoslás módjának megjelölésével is találkozhattunk az e vonatkozásban kialakított álláspontot kifejezésre juttató pénzügyminiszteri expozéban, amely az országgyűlés ez év január 30-iki ülésén hangzott el. Ez expozé fontos körülményként emeli ki *a szükségletek, a felhasználók, a vevők érdekeinek fokozott érvényesítését a termelésben.* Minthogy a gyengébb minőségű, korszerűtlen áruk eladása — bel- és külföldön egyaránt — egyre fokozódó nehézségekbe ütközik, és sok esetben fölös készletek felhalmozódására vezet, ennek elkerülése érdekében is a megfelelő színvonal elérését biztosító minőség megjavítására, a felhasználói igények fokozottabb kielégítésére kell törekedni. Ez a célkitűzés azt jelenti, hogy a jövőben fokozottabb lehetőséget kell biztosítani a felhasználók számára, a termelés kialakításánál, hogy ez irányú aktív közreműködésüket több vonatkozásban is megfelelően érvényesíthessék.

Ez az időszerű feladatokat kijelölő, kormányprogramként elhangzó megállapítás az állami vállalatok jövőbeni szerződési kapcsolatainak, mikénti együttműködésüknek alakulása szempontjából is a problémák egész sorát veti fel. Az e részben kialakítandó megoldások szempontjából alapvető jelentőségű a *gazdasági mechanizmus* rendszeri alakulásának figyelembe vétele, az e körben végbement változások, az esetleg még mutatkozó hiányosságok kihatásainak lemérése. Itt elsősorban az államigazgatási jellegű *tervezési* vonatkozások érdemelnek figyelmet. A tervezési metodika a korábbi helyzettel szemben oly irányban fejlődött, hogy ez a felek szerződési konszenzusának, az azt megalapozó együttműködésüknek tágabb teret biztosít. A *globális tervszám* megállapítási rendszer, a kötelező tervmutatók számának csökkentése, az a körülmény, hogy az Országos Tervhivatal csak meghatározott, kiemelt árucikket foglal az éves népgazdasági tervbe, a többire főárucsoportok szerinti keretszámokat állapít meg, a szerződési feltételek kialakítására a feleknek, a korábbi tervezési rendszerhez képest, jóval messzebbmenő lehetőségeket biztosít.

A termékek minőségi színvonalának emelésére, a felhasználói szempontok fokozottabb kielégítésére irányuló, programszerű célkitűzésnek mielőbbi és minél szélesebb körű valóra váltását még mindig nehezíti a terveljesítés rendszerében *a mennyiségi szemlélet* egyoldalú érvényesülése. Sok esetben, az anyagi érdekeltség kihatásainál fogva is, ez akadályozza vagy legalább is nehezíti az új termékek, gyártási módok bevezetését, a kisebb értékű, de népgazdaságilag nagy fontosságú termékek, így különösen a pótalkatrészek előállítását, amelyek pedig a felhasználói igények kielégítése, a termelés zavartalan folytonosságának biztosítása szempontjából különleges jelentőségűek. A termelő és fogyasztói érdek egyensúly megvalósítása érdekében igen kívánatos volna a terveljesítés rendszerének a szerződési vonatkozásokat közvetlenül is érintő módosítása, mely az egyoldalú mennyiségi szemlélet háttérbe szorításával a minőségi vonatkozások fokozottabb kidomborítására irányulva, az együttműködő vállalatok kiszélesült körére való tekintettel a kooperációs szerződések pontos, soronkívüli teljesítését a terveljesítés elbírálásánál különleges szempontként értékelné. E vonatkozásban figyelemreméltó szabályozásokkal találkozunk több szocialista ország, így a Szovjetunió, az NDK, e kérdés jelentőségét kifejezésre juttató rendszeri megoldása körében. A nálunk is megindult gépipari gyártmányszakosítás, a profilgazda rendszerének bevezetése, e kérdés megoldását különösebben aktuálissá is teszi, aminthogy a

[3] Ez aktíva ülés tanácskozási anyaga megjelent a Közgazdasági Szemle 1964. 2. sz.

vonatkozó jogszabály rendelkezéséhez képest a profilgazdának és a profiltársaknak az 1970-ig terjedő időszakra vonatkozóan ki kell dolgozniok az adott termék termelésére és fejlesztésére vonatkozó együttműködési javaslatukat.

II.

Amikor a következőkben az állami vállalatok együttműködési kötelezettségét az előzőkben kihangsúlyozott célkitűzés, a felhasználói érdekek fokozottabb figyelembevétele, a termékek minőségi színvonalának és korszerűségének fokozására alkalmas megoldások szempontjából vizsgáljuk, úgy itt a szerződés teljes létszakából, annak szerteágazó, számos problémát felvető anyagából csak néhány olyan mozzanatot kívánunk kiemelni, amelyek, felfogásunk szerint, az itt érintett szempontból különösebb nyomatékkal jönnek figyelembe. Igen kívánatosnak, hasznosnak tartanánk az együttműködés körében kifejezésre jutó újabb kívánalmaknak a vizsgálódás körébe vonását az itt nem tárgyalt kérdések tekintetében is.

Az itt felvetett szempontból különösebb jelentőségűek a *szerződés kötését megelőző* aktusok, majd azt követően a *szerződéskötés* egyes mozzanatai, a szerződési feltételeknek főleg a minőséget és a határidő megállapítást érintő vonatkozásai.

1. A szükségletek gyors ütemű változására való tekintettel a *piackutatás* jelentősége, úgy bel- mint külföldi vonatkozásban, egyre nagyobb nyomatékkal domborodik ki. A piaci igények, a műszaki fejlődés követelményeinek minél megfelelőbb felmérése érdekében fokozottabb súlyt kellene helyezni a felek helyesen megszervezett együttműködésére. Az itt figyelembejövő adottságoknak különböző nézőpontból történő felmérése, a termelői és felhasználói érdekek lehető egyensúlyát biztosíthatná, de az ily irányú együttműködés további előnye abban is jelentkezne, hogy a létrejövő szerződés minőségi, választéki, műszaki vonatkozású feltételeinek megállapítása az eltérő felfogások ütközése nélkül mehetne végbe. Bár a piackutatás, valamint az ehhez kapcsolódó eladási propaganda, úgy bel- mint külföldi vonatkozásban, voltaképpen a megrendelő feladatkörébe tartozik, az együttműködés előnyei itt is valamennyi érdekelt fél számára mutatkoznának. Példaszerűen utalhatunk itt az Exportszállítási Alapfeltételek 110. §-a rendelkezéseire. E szabályozás körében a feladatok oly módon oszlanak meg, hogy a külföldi piackutatás és az eladási propaganda a megrendelő külkereskedelmi vállalat feladata, reá hárul a költségek viselésének terhe, valamint a szállító vállalattal szemben a rendszeres tájékoztatás kötelezettsége. A szállító kötelessége, hogy a külkereskedelmi vállalat részére a szükséges tájékoztatást, adatokat, rajzokat, stb. rendelkezésre bocsássa. Az élet, a szükségletek felmérésén épülő gyakorlat, a piackutatás együttműködési vonatkozásai körében számos esetben túlmegy az e szabályozásban foglalt határokon. A műszaki fejlesztés követelményeinek megismerése sok esetben teszi kívánatossá, hogy a külföldi piackutatás munkájában a szállító termelő vállalat közvetlenül is résztvegyen, módja legyen megismerni a megfelelő műszaki felkészültséget igénylő adottságokat, hogy az így nyert közvetlen tájékoztatás alapján azokat megfelelően fel is használhassa. Az ezzel kapcsolatos költségek viselésének kérdése ily esetekben a felek külön megegyezése alapján nyer megoldást. A külföldi propaganda tekintetében is több esetben merül fel a szállító gyártó mű közvetlen külföldi közreműködésének szükségessége. Így a külföldi kiállításokon való részvétel tekintetében a népgazdasági kívánalom, az e részben kialakult nemzetközi gyakorlatnak is megfelelően az, hogy a legfontosabb profilú, márkájukkal nemzetközileg is ismert gyártó művek mint önálló, az érdekelt külkereskedelmi vállalattal együttműködő kiállító alanyok jelentkezzenek. Az itt vázolt irányú, elsősorban a piackutatás vonalán jelentkező együttműködés, a nemzetközi színvonal, a versenyképesség biztosítása és a felhasználói igények alaposabb megismerése szempontjából, a szabályozás jelenlegi rendszerén túlmenően is elmélyíthető volna. Bár e feladat ellátása elsődlegesen továbbra is a megrendelő külkereskedelmi vállalatra hárulna, tágabb körű lehetőséget kellene a szállító vállalatok számára is biztosítani abban a vonatkozásban, hogy a külföldi piackutatásban, főképp az egyes termelési, műszaki vonatkozások közelebbi megismerése végett, közvetlenül is résztvehessenek.

A belföldi piacon az igények közvetlen felmérését jelentő piackutatás elsősorban és főképp a fogyasztókkal közvetlen kapcsolatban álló kiskereskedelemre hárul. Ennek jogi vonatkozásban tágabb körű lehetőséget biztosít a tervezés rendszerének oly irányú újabb alakulása, amely a szűk körben megadott irányszámok mellett, az igények meghatározása tekintetében, a felek megfelelő szerződési konszenzusának kialakítására messzebbmenő lehetőségeket biztosít. A felhasználói és termelési érdekek összhangjának biztosítása azonban csak úgy érhető el, hogy ha a szerződési kapcsolatok kialakításánál a termelés fokozottabb mértékben alkalmazkodik a felhasználói követelményekhez. Ennek legegészségesebb és leghatékonyabb útja a vállalatok ezirányú, megfelelően kialakított együttműködése. E piackutatás hatályosulásánál, a fogyasztói igények fokozottabb érvényesítésénél azonban számolnunk kell azzal a nehézséggel, hogy a jelenlegi rendszeri adottságok között a termelő és a felhasználó, illetve a forgalombahozatal feladatkörét ellátó vállalatok között az esetek nagy számában nem áll fenn közvetlen kapcsolat. A külkereskedelmi forgalomban a külföldi féllel a külkereskedelmi vállalat szerződik; belföldön a kiskereskedelem igénybejelentései általában a nagykereskedelemnél fut-

nak össze, amely a nem mindig összhangzatos adatokból belátása szerint alakítja ki az eredményt. A szerződések egymásba kapcsolódó láncolatában az együttműködésnek, az igény érvényesítés hatályosulásának biztosítása e vonatkozásban új rendszer kialakítását tenné kívánatossá. A szovjet jogban e kérdés megoldása a kiskereskedelmi vállalatok tekintetében a részesi szerződésforma kialakítására vezetett. Ennek lényege az, hogy bár az áru szállítójával a nagykereskedelmi funkciót ellátó kereskedelmi iroda áll közvetlen jogviszonyban, az irodának átadott megrendeléseket az egyes kiskereskedelmi vállalatok is aláírják, s ennek folytán a gyártó mű és az egyes kiskereskedelmi vállalatok között is közvetlen kapcsolat alakul ki.

A szerződések egymásba kapcsolódása útján is alátámasztott együttműködésnek e lehetőségei kétségen kívül komoly figyelmet érdemelnek. Ha ez külkereskedelmi vonatkozásokban, a külkereskedelmi monopólium elvénél fogva, mint erre Ujlaki László mutat reá a külkereskedelmi vonatkozású tervszerződések együttműködési problémáit tárgyaló fejtegetéseiben,[1] csak közvetlen jogi kapcsolódás nélkül történhet, az együttműködés megfelelő kialakításával, a szerződések jó összehangolásával és az ebből folyó gyakorlati keresztülvitellel biztosítható a szerződések láncolatában a felek egy irányban ható aktivitásának érvényesülése.

2. A tervezési metodikának az előzőkben vázolt újabb alakulása — a központi tervezés szűkebb körre szorításával — lényegesen meszszebbmenő lehetőségeket biztosít a felek együttműködésén alapuló konszenzus kialakításának. Ott, ahol a szerződést a szerződő felekre, a termék közelebbi lényeges meghatározására is kiterjedő tervszám állapítja meg, a felek az így meghatározott tartalommal a szerződést megkötni kötelesek. A globális tervszámok rendszerében azonban a terv nem határozza meg a szerződés tartalmát, nem foglal magában közelebbi megállapításokat meghatározott termék szállítása vagy szolgáltatás nyújtása tekintetében. Ily esetekben a szerződés léte, amint erre a Ptknak a tervszerződésre vonatkozó indokolása utal, nem folyik közvetlenül a népgazdasági tervből. Így itt a felek együttműködési készségén, adottságaik mikénti megítélésén múlik az, hogy a vett felhívás folytán ajánlat adására, szerződéskötésre vállalkoznak-e. Mindebben — különösen az egymással állandó kapcsolatban álló vállalatok között — a népgazdasági szempontokat szem előtt tartó, megfelelően kialakított együttműködési követelmények nagymértékben hozzájárulhatnak a helyes megoldásokhoz. Emellett figyelembe kell venni a gazdasági mechanizmusban rejlő befolyásoló körülmények kihatásait: így a tervteljesítés tekintetében a mennyiségi szemlélet túlzott mértékű érvényesülését, az újabb, nagyobb erőfeszítéseket igénylő gyártási módokkal szemben nem egy esetben tapasztalható elzárkózást. Az együttműködésnek a magasabb műszaki színvonal, a felhasználói érdekek szempontjából történő biztosítása, kívánatossá teszi az együttműködés oly rendszerének kialakítását, amely a szerződési kapcsolatok létrejöttét, a fontos szükségletek kielégítését a szocialista szervezetek részéről, a lehetőség határain belül, oly esetekben is biztosítja, amikor a globális tervszámra való tekintettel az egyes szerződések léte nem folyik közvetlenül a népgazdasági tervből. Az ily irányú együttműködés intézményes biztosítása szempontjából komoly figyelmet érdemelhet oly jogszabályi rendelkezések életrehívása, amelyek egyes, gazdaságilag kiemelt jelentőségű ügyletek körére vonatkozóan a szerződési konszenzus lehető létrejöttét, az ezt megalapozó együttműködés hatályosulását biztosítják. Áll ez elsősorban a *kooperációs szállítások körére*, ahol az alszállítók megfelelő közreműködése, a gyártáshoz szükséges anyagoknak, alkatrészeknek kellő időben és megfelelő minőségben történő leszállítása, alapvető előfeltétele a végtermék tekintetében létrejött szerződés pontos teljesítésének. E vonatkozásban a szerződéskötési kötelezettség elve, az idevonatkozó tervszám hiányában is, az e részben mutatkozó szükséglet jellegére való tekintettel, az adottságoknak megfelelő keretben alkalmazást kellene, hogy nyerjen. Több szocialista ország ezirányú jogalkotásában találkozunk ily jellegű, hatékony rendelkezésekkel a kooperáció körébe eső termékek szerződés kötési és soronkívüli teljesítési kötelezettség tekintetében. A szerződés kötését a vállalatok általában csak kellően indokolt esetben tagadhatják meg. Egyes jogszabályok taxatíve is körülhatárolják azokat az okokat, amelyeknek fennforgása esetén a szerződés kötésre való kötelezés mellőzhető. Az együttműködésnek ily irányú alátámasztása a gazdaságszervezeti jellegű megoldások körében, a profilgazda és profiltársak együttműködésének kialakításánál, nálunk is megfelelő figyelmet érdemelhet.

Az együttműködés szempontjából lényeges jelentőségű egyes ügylettípusok tekintetében a továbbiak során szerződéses kapcsolatba kerülő vállalatok között az egyedi termékekre vonatkozó *ajánlattétel*. Áll ez elsősorban a külkereskedelmi forgalom tekintetében. A külkereskedelmi vállalat csak a belföldi gyártó mű ajánlata alapján van abban a helyzetben, hogy külföldi üzletfeleivel a szóbanforgó termék leszállítása tekintetében érdemleges tárgyalásokat folytathasson. Az Exportszállítási alapfeltételek 15—18. §-ai részletes rendelkezéseket tartalmaznak az ajánlattétel tekintetében. Körvonalazzák a határidőket s az ajánlat hatályosságának tartamát, annak legfontosabb tartalmi elemeit. Az Importszállítási alapfeltételek 14. §-a is tartalmaz oly irányú rendelkezéseket, hogy az egyedi termékek tekintetében a szállító külkereskedelmi vállalat mily határidőben köteles az ajánlatot megtenni. E szabályozásnak az együttmű-

[1] György—Katona—Ujlaki: Külkereskedelmi vonatkozású tervszerződések. Budapest, 1963.

ködés és szerződés hatályosulás vonalán megnyilvánuló gyengéje azonban az, hogy az ajánlattétel elmulasztását az említett alapfeltételek egyike sem szankcionálja. Ha az ajánlattétel szempontjából figyelembejövő vállalatok azt közlik, hogy ajánlatot adni nem tudnak, vagy az ajánlat adását elmulasztják, magatartásuk semmiféle hátrányos jogkövetkezménnyel nem jár. Az NDK exportszállítási feltételekben az ajánlat késedelmes adása esetére előírt késedelmi kötbér alkalmazása kétségtelenül hozzájárulhat az ezirányú együttműködés hatályossá tételéhez. Ezen túlmenően azonban megfontolást érdemelne az export szállítások vonalán a kötelező ajánlatadás rendszerének bevezetése oly módon, mint arra fentebb, a kooperációs szerződések tekintetében fennálló szerződéskötési kötelezettség intézményesítésénél utaltunk.

3. A szerződési feltételek megállapításának széles változatú problémaköréből mint az együttműködési vonatkozásokban is különösebb figyelmet érdemlő kérdést, említhetjük meg a különböző jellegű *határidők* megállapítását. Nagyobb beruházások, hosszabb gyártási tartamú termékek tekintetében szükségesnek mutatkozik oly szerződéstípus kialakítása, amely a tervévhez kötöttség mellőzésével a felek között több évre átnyúló szerződési kapcsolat kialakítását biztosítja. Ennek példájaként hivatkozhatunk a beruházások rendjét szabályozó 45/1961. Korm. rend. 21. §-ának az egyéb szocialista országok szabályozási körében is ismert, a kapacitási szerződésformát intézményesítő rendelkezésére, a több éven át megvalósuló értékhatár feletti beruházások tekintetében. Itt tárgyalt témánk szempontjából külön figyelmet érdemlőnek tartjuk az idézett jogszabálynak azt a rendelkezését, amely előírja, hogy e szerződésben *a felek együttműködési feltételeiben* is meg kell állapodni. E rendelkezés is arra utal, hogy egy ilyen tartós jellegű, több évre szóló szerződési kapcsolat az érdekelt felek között az együttműködésnek több irányú, különleges jellegű rendszeri kialakítását igényli, a szem előtt tartandó feladatok megvalósítása érdekében.

Határidő vonatkozásokban az együttműködés különleges követelményei jutnak kifejezésre oly termékek szállításával kapcsolatosan, amelyek rövidebb idő alatt állíthatók elő s amelyeknél a kereslet alakulása szempontjából az igények, a piaci helyzet, a divat változásával kell számolni. Különleges jelentőségű e vonatkozásban a külkereskedelmi kapcsolatok kérdése, a nemzetközi piaci helyzethez, az ott kifejezésre jutó igényekhez való alkalmazkodás. Az ily jellegű termékekre vonatkozó szerződéskötésnél a határidő vonatkozásokban igen gyakori a megrendelői és szállítói szempontok ütközése. A szállító érdeke az, hogy a részletes specifikációra minél korábbi időpontban, lehetőleg magában a megkötött, gyakran egy évre szóló szerződésben kerüljön a sor. A megrendelő ezzel szemben a mindenkori piaci helyzethez való alkalmazkodás és így a megfelelő kereslet biztosítása érdekében arra törekszik, hogy a minőségi választéki specifikáció megadására lehetőleg a tényleges leszállításhoz minél közelebb eső, tehát a szerződés megkötését rövidebb-hosszabb tartammal követő időpontban kerüljön sor. E szempontok egyeztetése, a termelői és felhasználói érdek egyensúlynak e vonatkozásban történő biztosítása, több irányú megoldás alkalmazását igényli. Gazdasági vonatkozásban igen nagy fontosságú a készletgazdálkodás megfelelő anyag készlettel, félgyártmánnyal, alkatrészekkel történő ellátása, amely lehetőséget nyújt arra, hogy a végleges specifikáció megadása és a teljesítés időpontja között az idő különbség a lehető legkisebb tartamra csökkenthető és ezáltal a változó igényű kereslet minél megfelelőbben kielégíthető legyen. A műszaki technikai adottságok mellett nem kevéssé fontos az *együttműködés megfelelő rendszeri kialakítása.* Ehhez nagymértékben hozzájárulhat a szerződési jog vonalán a hosszabb, több éves tartamú, megfelelő fokozatossággal létrejövő szerződéstípusok életrehívása.[5]

De ezen túlmenően, az együttműködés megfelelő rendszerének a szerződés előkészítése stádiumában, a termelés különböző fázisaira, megfelelő minták idejében történő rendelkezésre bocsátására, a figyelembejövő megoldások együttes megállapítására irányuló kialakítása, megfelelő fokon a főhatósággal létrejövő kapcsolatok állandósítása és elmélyítése, nagymértékben hozzájárulhat a termelői és fogyasztói érdekek összhangjának biztosításához.

A termelési és gazdasági adottságoknál fogva a teljesítést érintően az együttműködés szempontjából figyelembe jövő vállalatok köre nem szorítható a végső szállításban közvetlenül érdekelt felekre, az „együtt" kifejezés nyilvánvalóan az igénybevett közreműködőket is magában kell, hogy foglalja. Ez a kapcsolódás felelősségi vontakozásokban megfelelően kifejezésré is jut az 50/1955. M. T. sz. r. 28. §-ának abban a rendelkezésében, amely a szerződő feleknek a *közreműködőért* való felelősségét állapítja meg. E rendelkezés nemcsak szankciós, hanem preventív kihatásaiban is érezteti hatását, miután a közreműködőt igénybevevő felet arra ösztönzi, hogy az egyes rész-szállítások megfelelő voltát — a 28. §-ból folyó hátrányok elkerülése érdekében — kellően ellenőrizze. Az együttműködés jogi megalapozása azonban, a gazdasági élet követelményeit érvényesítő kikötések tekintetében, a felelősségi vonatkozásokon túlmenő megoldást igényel. E szempontból különösebb figyelmet érdemlő témakörként itt a *jótállás* kérdésére utalhatunk, amely a termékek széles körére, berendezésekre, gépekre, a nagy számú felhasználót érdeklő tartós fogyasz-

[5] Ez új szerződéstípusok problémakörével közelebbről foglalkozik szerzőnek a megjelenés előtt álló Tanulmányok a tervszerződések köréből című tanulmánykötetben foglalt dolgozata.

tási cikkekre kiterjedően, a nemzetközi forgalom adottságainál és a szocialista minőségvédelem elvénél fogva, egyre nagyobb jelentőséget nyer. E szempontok érvényesítése érdekében a szocialista jogban széles körben érvényesül a jótállásnak *kötelező jellegű,* jogszabállyal történő megalapozása. Ilyen megoldásokkal találkozunk államközi szerződésekben, így az ÁSZF 23. §-ában, az ipari exporttermékekre vonatkozó szállítási alapfeltétel rendelkezéseiben. Ha a kötelező jótállások jogi konstrukcióját vizsgáljuk, úgy arra a megállapításra jutunk, hogy a jótállásra való kötelezés, mint ez az export szállítási alapfeltételek idézett szakaszából is kitűnik, csupán a végterméket leszállító félre kötelező hatályú, de nem terjed ki a közreműködő alszállítók szállításaira. Az így mutatkozó eltérő jogi helyzetnek bizonyos határig terjedő kiküszöbölésére irányul a KDB 126. E. H.-ban érvényesített az az állásfoglalás, mely szerint az alszállítók részéről történő garancia vállalást lehetőleg összhangba kell hozni a szállító által vállalt garanciával. Ha ez az összehangolás azonban nem sikerül, úgy a késztermékет előállító vállalatot lehet az indokoltnak mutatkozó garanciális idő vállalására kötelezni. E jogi helyzet együttműködési hiányosságait megnyugtató módon csak oly megoldás küszöbölheti ki, amely minden oly esetben, amikor a gazdasági adottságok a kötelező jótállás vállalását a szállító részéről indokolttá teszik — megfelelő keretek között — ugyanezt a kötelezettségvállalást intézményesítené az alszállítók szállításai tekintetében is. Ez a megoldás nemcsak azért mutatkozik helyénvalónak és kívánatosnak, mert a végtermék szállítóját mentesítené a mások által leszállított alkatrészek vagy egyéb rész szállítások tekintetében csak reá háruló jótállási kötelezettség többlet terhe alól, hanem, ami gazdasági kihatásaiban még fontosabb, az őket is terhelő jótállás követelménye elvárhatóan a közreműködő alszállítók fokozott gondosságát eredményezné.

Míg hazai jogunkban a különböző kooperációs valamint fővállalkozói jogviszonyt szabályozó jogszabályok és szállítási alapfeltételek az alszállítói jótállás vállalás kötelező jellegének kimondását mellőzik, egyéb szocialista országok jogalkotásában e részben, együttműködési vonatkozásokban is különösebb figyelemreméltó szabályozási rendszerrel találkozunk. Az alszállítókra kiterjedő jótállásra való kötelezés következetes rendszeri megvalósítását tartalmazza az NDK 1960-ban kibocsátott alszállítói jótállási rendelete (GBI. I. 515. l.)[6] A szocialista szervezetek körére kiterjedő szabályozás a végtermék szállítójával szerződéses kapcsolatban álló „első alszállítót" kötelezi a szállítóval azonos jótállás vállalására. Ez a jótállásra kötelezett alszállító is jogosított azonban arra, hogy az ő szállítóitól ugyancsak azonos tartamú jótállás vállalást követelhesse. E rendelkezés értelmében a szállítások láncolatában résztvevő *valamennyi szállító* kötelezhető a jótállás vállalásra. Figyelmet érdemel e vonatkozásban hogy a kiadott Szerződési Bírósági utasítás szerint ily jótállásra kötelezhető alszállítóknak tekinthetők nemcsak az ipari, hanem a kereskedelmi vállalatok is, amint hogy a jótállás vállalás kötelezettsége kiterjed a tömegtermékekre, valamint a csomagolási anyagra is, amennyiben azok azonossága a konkrét szállítás tekintetében megállapítható. Az együttműködés követelményének érvényesítése szempontjából figyelmet érdemel az a rendelkezés, amely szerint a jótállás vállalása iránt igényt támasztó félnek a végtermék *rendeltetését* az alszállítóval közölnie kell. Ez hatályossági előfeltétele az alszállítói jótállás vállalásnak s az ezirányú közlés, az egyes szállítások megtörténtéig, ki is kényszeríthető. Nincs szükség a végtermék rendeltetésének közlésére abban az esetben, ha ez a felek közötti állandó kapcsolat adottságaiból valamint a szállítandó termék, alkatrész jellegéből amúgy is világosan kitűnik.

A jótállás kérdésének az itt vázolt módon történő megoldása, a szállítók teljes körét érintő kötelezettség megállapításával, az együttműködés komoly elmélyítését jelenti s alkalmas eszköznek bizonyulhat a minőségvédelem fokozott megalapozására.

György Ernő

[6] E jogszabály mikénti alkalmazása tekintetében az Állami Szerződési Bíróság 1963. I. 12-i I/13. sz. utasítása tartalmaz közelebbi megállapításokat

SZEMLE

Az európai szocialista országok jogalkotása

ROMÁN NÉPKÖZTÁRSASÁG

A Román Népköztársaság 1963 második felének jogszabályalkotásából az alábbiak érdemelnek említést.

Az *államigazgatási jog* területén jelentős jogszabály a 425/1963. sz. tvr., amely módosítja a *Könnyűipari Minisztérium szervezetéről* szóló 97/1961. sz. tvr. 4. szakaszát. A tvr. az egyes iparágak alapján hét főigazgatóságot, a különböző feladatcsoportok alapján pedig különböző igazgatóságokat és egyéb szerveket állít fel. (Bul. Of. 1963. augusztus 10-i 15. sz.)

A Kohászati- és Gépipari Minisztérium átszervezéséről szóló 689/ 1963. sz. tvr. egy szakaszt tartalmaz. Ebben elrendeli a minisztérium átszervezését akként, hogy külön Kohászati és külön Gépipari Minisztériumot kell létesíteni. (Bul. Of. 1963. október 31-i 20. sz.).

A 191/1963. sz. minisztertanácsi rendelet részletes rendelkezéseket tartalmaz a *tervezési tevékenység profilirozásának a megszervezéséről;* intézkedik a tervezési szervek munkakapacitásának a növeléséről és tevékenységük megjavításának a módjairól. Részletezi a tervezéssel

foglalkozó szerveket. Ilyenek: a minisztériumoknak, más központi szerveknek, a bukaresti tanácsnak alárendelt tervező intézetek, a tartományi tanácsoknak és Konstanca város tanácsának alárendelt községfejlesztési- építőművészeti- és építési tervezési igazgatóságok; továbbá ezekhez kapcsolódóan a megfelelő szervek tervezési osztályai és irodái. A minisztertanácsi határozat, a specializálás elve alapján profilírozza az egyes szervek működését. Az 1. sz. mellékletében részletezi az egyes tervezési szerveket és ezek megfelelő profiljait. A rendelet meghatározza az Állami Tervezési Bizottság és az Építési-, Építőművészeti- és Községfejlesztési Bizottság kapcsolatos teendőit. A 2. sz. táblázat a gépek, felszerelések és berendezések tervezésére, szabályozására és egyszerűsítésére vonatkozó intézkedéseket tartalmaz. (Col. Hot. 1963. július 6-i 21. sz.) Ezt a minisztertanácsi rendeletet néhány nem jelentős részletében módosítja a 828/1963. minisztertanácsi rendelet (Col. Hot. 1963. október 25-i 35. sz.).

A 693/1963. sz. tvr. *a kötelező katonai szolgálatról* szóló 468/1957. sz. tvr. 12. szakaszát módosítja. Eszerint a katonai szolgálat időtartama minden fegyvernemben két év. Szükség esetén ez 9 hónappal meghosszabbítható, éspedig az első 3 hónapra a Fegyveres Erők miniszterének rendelkezésével, további 6 hónapra pedig a Minisztertanács rendeletével. A főiskolai hallgatók a kötelező katonai szolgálatot a tanulmányi idő folyamán teljesítik, a Minisztertanács rendeletével megállapítandó feltételeknek, illetve szabályoknak megfelelően. (Bul. Of. 1963. október 31-i 20. sz.)

A 250/1963. sz. minisztertanácsi rendelet *az államhatár átlépésére jogosító iratok és vízumok kiadásáról,* valamint *a határátlépési ellenőrzési pontok szervezéséről és működéséről rendelkezik.* Általános intézkedéseket tartalmaz a határ átlépésének feltételeiről külföldre utazás vagy külföldön lakás eseteire. Megállapítja a Belügyminisztérium és a Külügyminisztérium hatáskörét. Rendelkezik arról, hogy a fizikai személyeknek kérelmükkel a milícia mely szerveihez kell fordulniok. A Fegyveres Erők Minisztériumához és a Belügyminisztériumhoz tartozó tisztek és altisztek a határátlépési iratokat és vízumokat csak azon a minisztériumon keresztül kérhetik, amelyhez tartoznak. Általában a kérelmek intézésére a Belügyminisztériumban működő útlevél- és vízumbizottságnak van hatásköre. De megfelelő bizottság működik a Külügyminisztériumban is, a rendeletben meghatározott esetekre, illetve személyekre. A kormány útlevél- és vízumbizottságának irányító és ellenőrző hatásköre van az összes útlevél- és vízumügyekben eljáró szervek felett és felülvizsgálja a kérelmeket elutasító határozatokat. A határátlépési ellenőrző pontokat a Fegyveres Erők Minisztériuma a belügyi és más minisztériumokkal egyetértésben állapítja meg. A rendelet felsorolja az országúti, vasúti, kikötői és légi ellenőrzési pontokat. Külön felsorolja az utasok határátlépésére rendelt /határátlépési pontokat. (Col. Hot. 1963. július 13-i 22. sz.)

A 780/1963. sz. tvr. módosítja a *Román Népköztársaság területén fényképészeti, filmezési és képzőművészeti munkák végrehajtásának a feltételeiről* szóló 332/1958. sz. tvr. rendelkezéseit. Eszerint a Belügyminisztérium különleges engedélye nélkül ilyen munkákat végezni tilos, ha azok a) a honvédelemhez szükséges termékeket előállító vállalatokra; b) továbbá — a díszszemlén bemutatott tárgyakat kivéve — katonai fegyverzetre és a harci technikára; *c)* bármilyen katonai építményre, lőterekre repülőterekre és katonai kikötőkre vonatkoznak. A rendelet értelmében a Belügyminisztérium utasítást fog kibocsátani az ezekkel kapcsolatos szabálysértések szankcionálása tárgyában. (Bul. Of. 1963. december 25-i 23. sz.)

A 780/1963. sz. minisztertanácsi rendelet prémiumok juttatását engedélyezi azok részére, akik új, *hasznos ásványi lelőhelyeket fedeznek fel,* úgyszintén azok részére, akik már ismert lelőhelyeken olyan ásványi anyagokat tárnak fel, amelyek gazdaságilag különösen hasznosak és kiaknázás tárgyát képezhetik. A prémium megilleti a geológiai vállalatok és szakintézetek munkásait, vezetőit, s egyéb dolgozóit, valamint más dolgozó állampolgárokat is, akik személyes felfedezésükkel vagy a munkálatok szükségességének a megalapozásával, végrehajtásával lényegesen hozzájárulnak a feltáráshoz és értékesítéshez (Col. Hot. 1963. október 26-i 36. sz.).

A 928/1963. sz. minisztertanácsi rendelet létesíti a „Göngyöleg Hivatalt". Ezt a szervet a Minisztertanács mellett működő Találmányi-Mérték és Szabványügyi Főigazgatóság keretében állították fel. (Col. Hot. 1963. december 3-i 43. sz.).

A 697/1963. sz. minisztertanácsi rendelet intézkedéseket tartalmaz a *közforgalom biztosítása* tekintetében, az erdőgazdasági-, ásványolaj- és bányászati kitermelések, valamint más gazdasági egységek működéséhez szükséges közutakon. A rendelet azokat a minisztériumokat, egyéb központi szerveket és tanácsi végrehajtóbizottságokat, amelyek ilyen kitermeléseket indítanak, avagy ipari, mezőgazdasági vagy egyéb gazdasági egységeket létesítenek vagy fejlesztenek arra kötelezi, hogy már a vonatkozó technikai dokumentációban az összes szükséges ilyen munkálatokat is irányozzák elő. A rendelet intézkedik a pénzügyi alapok és más kérdések tekintetében. Végül megbízza a Közlekedési- és Távközlési Minisztériumot, hogy e tárgyban — a rendeletben megjelölt más minisztériumok véleményezése mellett — végrehajtási utasítást bocsásson ki. (Col. Hot. 1963. szeptember 27-i 28. sz.)

A tárgyalt időszakban a Minisztertanács egységes szövegezésben közzé tette az *általános-, művészeti és pedagógiai iskolák tanulóinak ösztöndíjáról és segélyezésének egyéb módjairól* szóló 1053/1962. sz. minisztertanácsi rendeletet (Col. Hot. 1963. december 27-i 45. sz.), továbbá a *nappali tagozatok diákjainak ösztöndíjáról és segélyezésének egyéb módjairól* szóló 1054/1962. sz. minisztertanácsi rendeletet. (Col. Hot. 1963. december 27-i 45. sz.).

Egy jogszabályt kell kiemelnünk a *pénzügyi jog* területén ez a 710/1963. sz. minisztertanácsi rendelet, amely intézkedéseket tartalmaz a *bankhitelek szélesebb körű felhasználásáról,* éspedig a kisgépekkel való felszerelés és más, a beruházási tervben előirányzott, produktív munkálatok céljára, amelyek gazdaságilag hatékonyak és rövid idő alatt térülnek meg. A rendelet fel-

tételei szerint ezek olyan munkálatok, amelyek a hitelezés folyósításának a megkezdésétől számított 6 hónapon belül megvalósíthatók. Ezek a hitelek általában 3 év alatt térítendők vissza. A termelési többlet elhelyezésének biztosítottnak kell lennie. A hitelek nagysága három, illetve más esetekben két millió lei. (Col. Hot. 1963. szeptember 28-i 29. sz.).

A *polgári jog* területén jelentős jogszabály az 532/1963. sz. minisztertanácsi rendelet a *társadalmi tulajdonban okozott kár megállapításának a módjáról* olyan javak esetében, amelyeknek nincsen jogszabály által megállapított kiskereskedelmi ára. A rendelet különböző intézkedéseket tartalmaz a kár kiszámításának a módjáról. Így a kár kiszámítási módja — a megfelelő esetben — a nagykereskedelmi ár alapján történik, a rendelet mellékletében feltüntetett arányszámok alkalmazásával. Ahol nagykereskedelmi árról a dolog természeténél fogva nem lehet szó, ott a rendelet a kiszámítás más módozatait írja elő. (Col. Hot. 1963. július 26-i 24. sz.).

Ugyancsak egy jogszabályt emelünk ki a *büntetőjog* területén, ez az 545/1963. sz. minisztertanácsi rendelet, amely *a terheltté nyilvánított és elítélt személyek nyilvántartásáról* szóló 956/1952. sz. tvrnek a végrehajtási utasítása. Ez a rendelet meghatározza a nyilvántartandó személyek körét, a nyilvántartás módját, a nyilvántartó szerveket, az ügyészség és bíróság ezzel kapcsolatos feladatait, továbbá más szervek kötelezettségeit a nyilvántartó szerv tájékoztatása tekintetében. Előírja a nyilvántartási lapokon eszközlendő bevezetéseket és változtatásokat, úgyszintén meghatározza a nyilvántartólap megsemmisítésének az eseteit stb. (Col. Hot. 1963. szeptember 3-i 26. sz.)

A *munkajog* területén jelentős jogszabály a 885/1963. sz. minisztertanácsi rendelet, amely módosítja a *társadalombiztosítási nyugdíjról* szóló 292/1959. sz. tvr.-nek 1081/1959. minisztertanácsi számú végrehajtási utasítását. A rendelkezés a teljes szolgálati idő alapján nyugdíjazott öregségi nyugdíjasokra, továbbá az ún. „szolgálati nyugdíjasokra"[1], valamint a különleges érdemek alapján nyugdíjat élvező személyekre vonatkozik. Az intézkedés szerint a munkáltató-egység részére feltétlenül szükséges és szolgálatban visszatartott, illetve visszahelyezett nyugdíjasok együtt élvezhetik a nyugdíjat és a fizetést abban az esetben, ha

a) mint magas képzettségű munkások vagy szakemberek dolgoznak, avagy olyan állást töltenek be, amelyhez nagy szakmai tapasztalat szükséges;

b) szolgálati- vagy őrszemélyzetként dolgoznak. (Col. Hot. 1963. november 9-i 38. sz.).

A *nemzetközi jog* területén számos jogszabály meghozatalára került sor a tárgyalt időszakban. Így az RNK csatlakozott *a moszkvai atomcsend-egyezményhez.* Erről szól az e szerződés ratifikálása tárgyában hozott 686/1963. sz. tvr. (Bul. Of. 1963. október 31-i 20. sz.).

Az RNK egyéb nemzetközi egyezményekhez is csatlakozott. Ilyen tárgyú jogszabályok:

a 428/1963. sz. tvr. az RNK csatlakozásáról a *közúti közlekedési jelzésekre* vonatkozó Európai Egyezményhez. (Bul. Of. 1963. szeptember 5-i 16. sz.);

a 427/1963. sz. tvr. az RNK csatlakozásáról *az ipari tulajdon védelmére* vonatkozó 1883. évi Párizsi Egyezményhez, annak 1925-ben Hágában, 1934-ben Londonban és 1958-ban Lisszabonban felülvizsgált formájában; továbbá a *gyári és kereskedelmi védjegyek nemzetközi bejegyzésére* vonatkozó 1891. évi Madridi Megállapodáshoz, annak Hágában 1925-ben és Londonban 1934-ben felülvizsgált formájában. (Bul. Of. 1963. október 19-i 19. sz.);

a 429/1963. sz. tvr. az RNK csatlakozásáról a Genfben 1959. január 15-én, a *nemzetközi szállítások* tárgyában, kötött egyezményhez (TIR Egyezmény). (Bul. Of. 1963. szeptember 11-i 7. sz.);

a 694/1963. sz. tvr. az RNK csatlakozásáról a kiállításokra, vásárokra, kongresszusokra és más hasonló rendezvényekre rendelt áruk importjának megkönnyítését szolgáló Vámügyi Egyezményhez. (Bul. Of. 1963. november 11-i 21. sz.).

Az RNK a 391/1963. sz. tvr.-el ratifikálta az 1962. július 5-i Berlinben kötött, a *vámügyi kérdésekben való együttműködésről és kölcsönös segélyről szóló egyezményt.* Az Egyezmény szerint, a Szerződő Felek célja a vámügyi kérdésekben a baráti és együttműködési viszony sokoldalú fejlesztése, a résztvevő államok vám- és devizaügyi szabályai betartásának biztosítása és ellenőrzése, valamint az áru-, utas- és postaforgalomban maximális könnyítések létrehozása. (Bul. Of. 1963. július 12-i 14. sz.).

Az RNK kétoldalú egyezményekre vonatkozó jogszabályai közül említést érdemelnek a következők:

az RNK és az Osztrák Köztársaság között a *függőben levő pénzügyi kérdések szabályozása* tárgyában kötött egyezmény ratifikálásáról szóló 784/1963. sz. tvr. (Bul. Of. 1963. december 31-i 25. sz.); továbbá az RNK és a Brazíliai Egyesült Államok között kötött *fizetési és gazdasági együttműködési kereskedelmi egyezmény* ratifikálásáról szóló 476/1963. sz. tvr. (Bul. Of. 1963. szeptember 5-i 16. sz.)

L. M.

Az V. magyar—csehszlovák jogtörténettudományi konferencia

1964. áprilisában került megrendezésre Budapesten a csehszlovák és magyar jogtörténészek eredményekben gazdag kapcsolatának újabb állomásaként az V. magyar—csehszlovák jogtörténettudományi konferencia, amely újabb jelentősebb eredményekkel gazdagította a csehszlovák és magyar jogtörténészek közös tevékenységét.

A konferencia első napján *Kovács Kálmán* egyetemi tanár (Budapest) elnöki megnyitója után *Sarlós Márton* ny. egyetemi tanár (Budapest) tartott vitabevezető előadást, *„A szabad paraszti birtok Széchenyi jogi reformrendszerében"* címmel.

Sarlós Márton előadásában először arról szólt, hogy milyen keretek között kíván foglalkozni a problémával, majd a földesúri földtulajdonjog és az úrbéri telek tulajdonjogi helyzetét vizsgálta a Stádium megjelenésének idején. A jogi szabályozás ismertetésénél Szleme-

[1] Ilyenek a 292/1959. sz. tvr. 24. szakaszában említett polgári légiforgalom hivatásos navigációs személyzete és a művészeti intézmények művészeti személyzete, továbbá a 293/1959. sz. tvr.-ben említett katonai személyek.

nics Pál megállapításaiból indult ki, amelyek tükrözték azokat a változásokat, amelyek a Tripartitum földesúri tulajdonjogán mentek végbe a 18. sz.-i törvények és az Urbárium hatásaként. Sarlós Márton hangoztatta: az Urbáriumnak a kibecslést törvényes okokra korlátozó rendelkezése magában foglalja azt is, hogy a Tripartitum szerinti magántulajdoni kibecslés megszűnt, a megmaradt kibecslési jog pedig nem a telekkel sajátjaként való rendelkezést jelenti, hanem a dominica potestasban foglalt államhatalmi jog alapján az alkalmatlanná vált adózó leváltását és mással való kicserélését úrbéres per útján. A 18. sz. törvények és az Urbárium az úrbéri telekkel sajátjaként való rendelkezés jogát a Tripartitum földtulajdonjogából végleg kiütötték. Ezután Sarlós professzor Széchenyi földtulajdonjogi nézeteit ismertette: e nézetekben a szentkorona birtoktan nyert kifejezést, amely felfogás nem ismert paraszti tulajdont a session. Széchenyi a földesúri tulajdonjog kérdésében Werbőczi felfogását vallotta, s ez determinálólag hatott az örökváltság kérdésében elfoglalt álláspontjára is. Sarlós professzor megállapította: Széchenyinek a földesúri tulajdon fenségéről és sérthetetlenségéről vallott Stádiumbeli felfogása nem Szlemenics tanításain alapult. Ezután az előadó azt vizsgálta, hogy milyen reformokat javasolt Széchenyi a szabad paraszti birtok érdekében, s megállapította: *kizárólag az incapacitás megszüntetését, a ius proprietatis megadását* javasolta, semmi egyebet. Előadó polemizált e kérdésben az egyetemi történeti tankönyv megállapításaival; amely megállapítások az önkéntes örökváltság követelését olvasták ki a Stádiumból. Majd Sarlós Márton a sessió tulajdonjogi kérdéseivel foglalkozott. Utalt egy korábbi előadására, ahol a sessió vonatkozásában azt állapította meg, hogy a feudális földesúri tulajdonjog- a civilis tulajdonjog egyes elemei plusz az úri hatalom. Majd a sessió e duális jellegéről szólva elmondotta, hogy ezt a különválasztást megtették azok a törvényhozások is, amelyek 1848-ig a jobbágyszolgálatok megszüntetésével foglalkoztak. Ezt a distinkciót Frank Ignác is alkalmazta, s a tulajdonjog ilyen elmélete mellett arra az eredményre jutott, hogy a magyar földesúr tulajdonos a magyar jog szerint, de nem a római jognak megfelelően. A hatalmi és vagyoni elemek szétválasztásának módszerét követte Marx is, amikor a jobbágyföldtulajdon jogászi értékelését kívánta adni. Marx tételében olyan irányú állásfoglalás van, hogy a jobbágy az elnyomástól függetlenül földtulajdonos lehet — mondotta az előadó, s megállapította: a magyar jobbágy helyzete az urbárium alapján az elmozdíthatás és az újratelepítés szempontjából megfelelt annak a jogi helyzetnek, amelyet Marx a 18. sz. végén — Mirabeau nyomán — Szilériában talált. Az örökös jobbágyságot pedig Magyarországon II. József, majd az 1791 : 35. tc. megszüntette. Ha Marx a legteljesebb személyi függésű jobbágyot is bizonyos helyzetben már a földje tulajdonosának tekinti, akkor ez megerősít abban — mondotta Sarlós Márton — hogy a 19. sz.-i magyar jobbágyot ugyancsak az úrbéri telek szolgáltatásköteles tulajdonosának tekintsük, már 1832 előtt is. Az 1836-os törvényhozásról szólva megállapította: ez a törvényhozás a földesúri tulajdonjogot a sessióra végleg megsemmisítette és abból nem maradt több, mint a jog a szolgáltatásokra, de megmaradtak a földesúri hatalmi jogok. Az 1832—36-os országgyűlés végnapjain pedig autentikus elismerésre is került a progresszív álláspont a kisajátítási törvényben: a sessión a földesúri tulajdonjog kizárólag a szolgáltatások igénylésére korlátozódott. Ezután az előadó az 1832—36-os országgyűlés néhány kérdéséről, Deák országyűlési tevékenységéről beszélt, s újra hangsúlyozta a földtulajdonjogi és örökváltsági nézetek összefüggését. A Werbőczi-felfogású földtulajdon hívének szükségszerűen örökváltságellenesnek is kellett lennie, az örökváltság hívei pedig csak azok lehettek, akik a jobbágytulajdont legalábbis már abban a kérdő formában felvetették, hogy az állam, a jobbágy, vagy a földesúr-e a sessió tulajdonosa — mondotta az előadó. Majd azt vizsgálta Sarlós Márton, hogy Széchenyi Stádiumbeli nézetei mutatnak-e valamilyen továbbfejlődést. Erről szólva hangoztatta, hogy tulajdonjogi felfogását Széchenyi soha nyilvánosan nem módosította, s ebben az értelemben elemezte Széchenyi 1840. március 9-i beszédét is. Végül előadása befejező részében azt elemezte, hogy milyen lett volna a tényleges helyzet, ha Széchenyinek a Stádiumban kifejtett földtulajdonjogi javaslatai megvalósulnak.

Sarlós Márton előadásához elsőnek *Karol Rebro* professzor, a Szlovák Tudományos Akadémia munkatársa (Bratislava) szólt hozzá. Előrebocsátotta, hogy ő már többször vitázott Sarlós Mártonnal e kérdésről, de a jobbágytelektulajdon problémáit tekintve még mindig sok tisztáznivalót lát. Elmondotta, hogy a kérdésnek gyakorlati oldala is volt 1918-ig, hiszen azt hangoztatták, hogy a telektulajdon kérdésében bekövetkezett változások a nemesség joglemondásának következtében álltak elő. Karol Rebro megállapította, hogy Sarlós Márton referátuma egy lépéssel közelebb vitte a kérdést a megoldáshoz. Nem vitás az, hogy a Tripartitum III. 30. bizonyos részeiben a 19. sz.-ban is fennállt, s hogy az 1836-os törvényhozás jelentős változásokat hozott. Az 1836-os törvényekkel a földesúri jog megszorítást szenvedett, de ugyanezek a törvények védelmükben is részesítették a földesúri jogot. Karol Rebro nem értett egyet azzal a nézettel, amely szerint ahogy csökkent a földesúri jog, úgy nőtt az úrbéresek jogainak köre, de elfogadta Sarlós Márton megállapítását: 1836 után a törvények kibővítették a jobbágy jogkörét, de ezt a jogkiterjesztést nem elég csak általánosságban megállapítani, hanem ezt minősíteni is kell. Véleménye szerint a jobbágy nem lett tulajdonos 1836 után, bár helyzetének jogi minősítése szempontjából elfogadta Frank Ignác álláspontját, de megjegyezte: nem ért egyet azzal, hogy Frank miért nem fejthette ki messzebbmenőkig álláspontját. Majd vizsgálta a Sarlós professzor által idézett Marx-helyet: Marx a kérdést elsősorban gazdasági és nem jogi oldalról szemlélte — mondotta — majd azzal a véleménnyel foglalkozott, amelyet Prohaska és néhány lengyel történész fejtett ki, akik a feudális és civilis tulajdon közt úgy tettek különbséget, hogy azt állították: a feudális tulajdonos az államhatalmat is reprezentálja. S noha szűknek tartja Prohaska nézetét, elfogadja állítását azzal a

megjegyzéssel, hogy kérdéses: ez a földesúri jogokból következett, vagy ezt az államhatalom ruházta a földesúrra. Az ő véleménye szerint a földesúr tulajdonos volt, s ezért léphetett fel, mint az államhatalom reprezentánsa. Karol Rebro Frank Ignác állítására hivatkozva — a földesúr a feudális s nem civilis jog szerinti tulajdonos — polemizált Sarlós Márton állításával, majd elmondotta: a judicatura nem koncedálja a jobbágy tulajdonjogát, a praktikum azt mutatja, hogy a földesúr földjével azt tehet, amit akar, pedig a földesúr hatalmi jogosítványai nem is jutottak kifejezésre az ilyen jellegű ítéletekben. Érvelt továbbá az incapacitást megszüntető tc.-vel is, majd a jobbágyörökjog kérdésével bizonyítva álláspontját, kifejtette, hogy ami nem volt tulajdon, az nem lehetett hagyaték, így ha a jobbágy tulajdonos lett volna, ennek az örökjogi praktikumban meg kellene mutatkoznia. Karol Rebro végül arról beszélt, hogy 1836 után a jobbágy jogai kiszélesedtek ugyan a törvényhozásban, de a gyakorlat azt nem mindig, sőt alig mutatja. 1836 és 1848 között az idő rövidsége nem tette lehetővé azt, hogy a praxis mutassa az 1836-os legislatio hatását. „S bár a törvényhozás javított a jobbágy helyzetén, a jobbágy nem lett tulajdonos" összegezte nézetét a csehszlovák jogtörténész.

Maday Pál tanszékvezető docens (Szeged) felszólalásában a Stádium elemzése kapcsán hozott érveket Széchenyi álláspontjának tisztázásához. A Stádium 1958-as kiadásának előszavával vitatkozott, amely szerint Széchenyi koncepciójában a munka és termékjáradék pénzjáradékká alakul át, vagyis a személyi függőségű kapcsolatok dologi kapcsolatokká, nem tartva lehetségesnek a személyi oldal sajátosságainak teljes kiiktatását a dologi viszonyra redukált földesúr —jobbágy viszonyból. Maday Pál Széchenyi más megnyilvánulásai alapján is elemezte koncepciójának további alakulását, és sürgette a reformkor más vezető politikai személyeinél is ennek a munkának az elvégzését, amely feltárna a korabeli nézeteket a földtulajdonjogról. Maday Pál felhívta végül a figyelmet arra, hogy a feudális földtulajdon reformkori problémája nem oldható meg levéltári kutatások nélkül.

Skorka György (Budapest) hozzászólása után *Wellmann Imre* kandidátus (Budapest) hangoztatta, hogy felszólalásában a történészek és jogtörténészek több vonatkozásban eltérő álláspontjait kívánja közelebb hozni egymáshoz. Rámutatott a történészek és jogtörténészek eltérő álláspontja keletkezésének okaira, majd kifejtette: a jobbágytelket illető törvényhozásban a bécsi udvar és a magyar rendek hatalmi küzdelmének mindenkori erőviszonyai tükröződnek. Reformkori belemagyarázásnak minősítette, hogy az 1723 : 18. tc. megtiltotta a sessió allodizációját, mert erről a törvénycikkben nincs szó, s így nem helyes az, hogy általa a nemesi tulajdonjogból kiesett a jobbágytelekkel sajátjaként való rendelkezés joga. Az 1790—91-es országgyűlésen is hangoztatták a rendek, hogy az urbárium törvénybeiktatása csupán ideiglenes jelleggel, az ország alaptörvényeinek csorbulása nélkül történik, s a sessió a földesúrhoz tartozik. A hagyományos nemesi jogfelfogás a reformkor idején is azt vallotta, hogy a földesúr dominium directummal rendelkezik, s e tulajdonjogot még a bevont telek pótlásának kötelezettsége sem terheli, amit a praxis meg is valósított. Wellmann Imre vitatta, hogy az 1836-os törvényhozás a földesúr tulajdonjogát végleg megsemmisítette volna, mert a haszonvétel átruházásnak kimondása nem volt egyértelmű azzal, hogy a földesúr számára csak a jobbágyszolgáltatásokhoz való jog maradt meg. Felhívta a figyelmet: Széchenyi az úriszék eltörlésének követelésével a sessió tulajdonjogi kérdéseit is érintette, s az értékelésnél erről nem szabad megfeledkezni. Vitatkozott még Wellmann Sarlós Mártonnal abban is, hogy nem lehet Széchenyi jogi reformrendszerét úgy elemezni, hogy nézeteit csak a sessióra korlátozva vizsgáljuk, ezt ki kell terjeszteni a jobbágygazdaság körébe tartozó egyéb földekre is.

Vargyai Gyula (Pécs) felszólalásában egyetértett Sarlós Mártonnal abban, hogy a Stádium IV. törvényében nincs helye az örökváltság problémájának, s úgy vélte, hogy Széchenyinek a Stádiumban megjelenő agrárelképzelései nem mennek túl az értéktörvény érvényrejuttatásának szükségességén, de csak ex nunc hatállyal, csak úgy, hogy az általában a feudalizmustól, különösen az úrbériségtől determinált viszonyok minden visszaható érvényű változtatástól mentesek maradjanak. Egyetértett Wellmann Imrével, hogy Széchenyi álláspontjának tisztázásához és értékeléséhez nemcsak a legszűkebb értelemben vett jogi nézeteket kell figyelembe venni. Majd Wesselényi álláspontját ismertette ebben a kérdésben, s vitatkozott Sarlós Mártonnal, hogy a földtulajdonjog kérdésében elfoglalt álláspont nem mindig döntő az örökváltság kérdésében létrejött álláspont meghatározásában. A reformkori sessió tulajdonjogi kérdéseinek vizsgálatánál elengedhetetlennek tartotta a praxis feldolgozását. Végül az irtványváltságösszeg, valamint a dominium directum és utile jogtudományi keletkezésének kérdéséről tett néhány megjegyzést, s Lukács Móric nézeteivel is bizonyította: az, hogy a földesurat csak fictione iuris tulajdonosnak tekintette — még önmagában nem járult hozzá egy progresszív álláspont kialakításához, bár Lukács 1844-ben eljutott a kötelező örökváltság óvatosan megfogalmazott helyesléséig.

Sápi Vilmos kandidátus (Budapest) felszólalásában is az a kérdés állt, hogy a praxis feldolgozása eredményezheti csak a kérdés megoldását. Megoldatlan kérdésként említette a session dolgozó nemes problémáját, a parasztság rétegződését, amely a tulajdonjog alakulására is hatást gyakorolt, s azt, hogy a pereknek igen csekély hányada került csak az úriszék elé, mert vagy az oppidum bírósága, vagy a falusi bíró ítélt a perek többségében.

Degré Alajos kandidátus (Zalaegerszeg) azt hangoztatta, hogy az úriszék szervezetét az 1836: 10. tc. szabályozta ugyan, de ez a praktikumban nem jelentkezett, s ebből a megállapításból vont le következtetést a sessió tulajdonjogára vonatkozó törvényhozás és praxis eltérésére.

A korreferátumokra és hozzászólásokra Sarlós Márton röviden reflektált. Polemizált Karol Rebro néhány megállapításával, s hangoztatta: a vita igen hasznosnak bizonyult.

Az első napi ülés *Kovács Kálmán* professzor zárószavaival ért véget.

A konferencia második ülésnapját *Csizmadia Andor* egyetemi tanár (Pécs) nyitotta meg, majd *Martin Vietor* egyetemi tanszékvezető (Bratislava) tartotta meg előadását „A náci megszálló szervek rendszere és közös feladatai" címmel. Az előadó emlékeztetett arra, hogy a hitleri Németország 25 évvel ezelőtt fogott hozzá expanziós imperialista terveinek megvalósításához, s hangsúlyozta, hogy a náci megszállásnak nem lett volna átmeneti jellege, amint azt ma néhány nyugatnémet történész állítja, nem szűnt volna meg a háború befejeztével, hanem ellenkezőleg: előre meghatározott, hosszúlejáratú agresszív tervek megvalósítását szolgálta. Természetesen a stratégiai célok megvalósítása nem történhetett meg a pillanatnyi helyzetből adódó taktikai változtatások nélkül, s a megszállt államokban gyakran váratlanul, rögtönözve változtak a taktikai tervek, de nem az alapvető kérdésekben. Az előadó foglalkozott a német megszállás keletkezésének kérdéseivel a különböző megszállás alá került államokban, atipikus jellegűnek minősítve Olaszország és Magyarország megszállását. Martin Vietor ezután a náci megszállás különböző formáiról beszélt: a megszállt területek egy része *annektálva* lett, s ennek a célnak szolgálatába állt a Cseh-Morva protektorátus és a lengyel főkormányzóság is, amelyek látszatönkormányzattal rendelkeztek. A protektorátus „önkormányzatát" azután fokozatosan leépítették a német polgári igazgatás javára, s a germanizációval párhuzamosan készítették elő az annexiót. Hasonlóan alakult a lengyel főkormányzóság kérdése is. Átmeneti jellege volt annak a megszállási formának is, amelyet főleg a Szovjetunió területén alkalmaztak: a megszállt szovjet területen alakult „Reichskommissariat Ostland" fennhatósága alatt állottak az annexióra váró balti államok, a leningrádi térség egy része, továbbá a „Reichskommissariat Ukrajna" alá tartoztak Ukrajna egyes részei és Bjelorusszia egy része. A Reichskomissariatok a keleti megszállt területek minisztériumának, személyesen Alfred Rosenbergnek voltak alárendelve. Az annektálásra nem szánt területek katonai vagy vegyes igazgatás alatt maradtak, ahol *megszállási* és *operációs zónákat* létesítettek. Jugoszláviában pl. három megszállási zóna jött létre, de ilyen jelleget mutatott Nyugat-Ukrajna egy része is, de ezt a megszállási formát nyugaton is alkalmazták. Megszállási zóna alakult Olaszországban is 1943-ban, s 1944-ben Magyarországon. A megszállási zónák fő feladata az volt, hogy biztosítsák a nácik közvetlen politikai és gazdasági ellenőrzését. Külön jelentőségekkel bírtak a vazallus államoknak megítélt idegen területek — emelte ki Martin Vietor, ahol leginkább a megszállás *közvetett formái* alakultak ki. A vazallus államok létrehozása tekintetében különösen fontos szerepet töltött be az ún. szlovák állam, ui. az ott kialakított viszonyok modellként szolgáltak a németek számára, s e sikerült prototípus előnyeit fokozatosan felhasználták a helyi viszonyok lehetőségei szerint Horvátországban, Romániában, Bulgáriában, Norvégiában s Magyarországon is. Majd azt hangoztatta az előadó, hogy a különböző formájú megszállási rendszerek elvben *azonos* feladatok megvalósítását végezték. Az első számú feladat az volt, hogy a megszállt országokban az annektált, lecsatolt, katonai és polgári igazgatás alatt álló részeken, leigázott nemzetek állami önállósága és önálló nemzeti léte *végleg megszűnjön*, amely törekvés a vazallus államok vonatkozásában is érvényesült. A megszállási rendszerek feladata volt az *„alacsonyabb* rendű fajok" *kiirtása* is, s hogy teljesítsék a *germanizációs* és *telepítési terveket*. A különböző megszállási rezsimek további igen fontos közös feladata abban állott, hogy biztosítsák a megszállt területek széleskörű *gazdasági kizsákmányolását*. Ezeket a közös feladatokat a megszállási szervek három csoportja végezte: a *német katonai rendészeti* és *polgári szervek*, a *kollaboráns kormányok és csoportok, s végül a megszállt területek német kisebbségeinek szervezetei.*

Az egyes csoportoknak nem volt külön megállapított hatáskörük, a közös feladatokat egyenlően teljesítették és inkább csak a módszerek tekintetében különböztek egymástól. Az egyes megszállási formáknál egyszer a katonai, máskor a polgári szervek voltak túlsúlyban, helyenként a német, másutt a kollaboráns szervek domináltak. Majd foglalkozott az előadó az annektált, a fokozatosan annexióra ítélt területek, a hadműveleti és megszállási zónák szervezeti kérdéseivel, s a vazallus államok problémájával, ez utóbbiakról megállapítva, hogy a megszállási rezsimek közös feladatait itt elsősorban a kollaboráns kormányok és államapparátusok látták el. A német megszállási szerveket a nácik csak olyan mértékben használták fel, amennyire biztosítaniok kellett, hogy a kollaboráns fasiszta rezsim kormányformáját úgy alakítsa, ahogy azt a Reich érdekei megkívánták. E kérdésben igen sok eszköz állt a németek rendelkezésére: egyenlőtlen szerződések, a német kisebbség szervezetei stb. Befejezésül azt emelte ki az előadó, hogy a különböző megszállási szerveknek nemcsak közös feladataik voltak, de a különböző megszállási rendszerek közös feladatait is egymás módszerével végezték. E módszer a nyílt terror volt. Martin Vietor előadása után *Csizmadia Andor* egyetemi tanár (Pécs) tartotta meg korreferátumát *„A fasiszta állami szervezet egyes jellegzetességei a második világháború idején"* címmel. A korreferátum a fasiszta államok közjogi szempontjából jellegzetes vonásainak kiemelésére törekedett, az egyes államok fasiszta kormányrendszerének közös elemeit vizsgálta. Csizmadia professzor beszélt arról, hogy a fasiszta állam szakított a burzsoázia sokat hangoztatott, s Montesquieure visszamenő hatalommegosztási elvével: a fasiszta államban teljesen *félretették a hatalmi ágak elválasztásának látszatát is*, a legtöbb alkotmányban egyrészt nyíltan is biztosították az *államfő* és *kormányelnök személyi egységét, másrészt a törvényhozás is mindinkább a végrehajtás eddigi szerveihez került.* Ezt a harmadik birodalomban az 1934. aug 1-én alkotott tv. valósította meg, de megtalálható a vichy-i alkotmányban is, ahol Petain tábornagyot a francia nemzetgyűlés teljhatalommal ruházta fel, s lett Petain a francia állam feje, a törvényhozó és végrehajtó hatalom kizárólagos birtokosa. Franco is államfő és kormányfő volt egy személyben az 1939. aug. 5-én kelt rendelet alapján. Hasonló helyzetet teremtett Magyarországon az 1944: X.

tc. is. Csizmadia professzor a fasiszta államberendezkedés másik sajátosságát abban látta, hogy a *parlamentek és kormányok viszonyában eltolódás figyelhető meg a kormányok javára.* Ez a jelenség már az imperializmus korában létrejött, de a fasiszta kormányformában egyszerűen mellőzhetetlennek bizonyult. Olaszországban a korporációs alapon újjászervezett országgyűlés a kormánynak igen sok széleskörű felhatalmazást adott, Németországban pedig már a weimari alkotmány is szükségrendeletkiadási jogot biztosított a kormánynak. Az 1959. aug. 5-i spanyol alkotmány teljesen eltörölte a parlamentet, s helyébe a Falange szerveit állította. *Majd a választási rendszer területén megnyilvánuló sajátosságokat* elemezte az előadó. Németországban az 1934. febr. 14-i tv. a Reichsrat-ot eltörölte, a Reichstag megmaradt ugyan, de tagja csak a NSDAP tagja, vagy a pártlistára felvett személy lehetett. Az osztrák alkotmány az állami szervezetet hivatásrendi alapokra fektette, s a tanácsadásra korlátozott képviseleti szervek választását közvetett módon oldotta meg. Előadó a *helyi szervek vonatkozásában* is elemezte a legfőbb fasiszta jellegzetességeket: megemlítette „a birodalom újjáalakításáról szóló törvényt", amely megszüntette az egyes országok képviseletét, az országos kormányokat a birodalmi kormány alá rendelte, s az olasz helyi igazgatás kérdéseit, majd a hivatásrendi szervezetek problémáiról szólt.

Ezután a fasizmus *bírósági szervezetének, büntető és munkajogának* problémáiról beszélt. Befejezésként arról szólt, hogy a fasiszta államok a *különböző pártokat is felszámolták,* megteremtették a monopóliumok érdekvédelmét biztosító egyetlen pártot, amely szervesen beépült az állami mechanizmusba, s ott dominanciához jutott. „Az egész rendszer a monopolkapitalizmus vigasztalan útkeresése, amely nem mint ideológusai hirdetik, a közös származásból és közös mediterrán kultúrából folyó hasonló lelki beállítottság terméke, hanem a monopolkapitalisták terrorisztikus kísérlete uralmuk fenntartására" — fejezte be korreferátumát Csizmadia professzor.

Kovács Kálmán egyetemi tanár (Budapest) korreferátuma a tárgyalt korszak magyarországi államtörténetéből vett adatokkal támasztotta alá Martin Vietor előadásának egyes megállapításait. Bevezetőben a politikatörténeti előzményekkel foglalkozott. Hitlerék magyarországi perspektivikus céljait így foglalta össze: Gau-Ungarn létrehozása. Ismertette a Volksbund szerepét a német megszállás előkészítésében és kiszolgálásában s utalt a németek különféle titkos és nyílt, politikai és katonai jellegű behatolási és irányítási módszereire, amelyeket magyarországi vonatkozásban alkalmaztak. Majd a magyar vezetőkörök állásfoglalását körvonalazta, beszélt a német gazdasági expanziónak a magyar uralkodóosztályokra gyakorolt kettős hatásáról s Kállay Miklós politikai vonalvezetésének, a „hintapolitikának" lényegéről, amelynek célját a magyar tőkés és nagybirtokos rendszer átmentésében jelölte meg. Foglalkozott 1944. március 19.-ének kérdésével: a szövetséges Magyarország egyben megszállt országgá vált, amely a Sztójay-kormány intézkedései folytán nagy léptekkel haladt a totális fasizmusra való áttérés útján. A korreferátum második részében az 1944. október 15-i események és Horthy felelősségének elemzése után az előadó a német fegyverekkel hatalomra juttatott Szálasi-rezsim közjogi aktusait ismertette, amelyekkel — a legalitás látszatára még ügyelve — az 1937: XIX. tv. alapján összehívott Országtanácsra és a szélsőjobboldali parlament — maradványra támaszkodva a nyílt fasiszta kormányformákra jellemző változtatásokat hajtottak végre a magyar államszervezetben, mint pl. az államfői és a kormányelnöki jogkör egy kézben egyesítése a „nemzetvezetői" tisztség létrehozása útján. Ennek kapcsán a korreferátum az 1944: X. tc. keletkezés-történetét és rendelkezéseinek jellegét, majd az ún. kormányzótanács szerepét és a kormány szervezetében megvalósított változásokat vizsgálta, ezt követően pedig vázolta a Szálasi-féle kormányprogramot, amely a kormányt nyíltan a parlament fölé kívánta helyezni. Részletesen taglalta az előadó a Törvényhozók Nemzeti Szövetsége és a nyilas parlament soproni „munkáját", amely a legtöbb esetben a paródia szintjén mozgott. Szálasi a legnagyobb horderejűnek szánt rendelkezéseket is, így pl. az osztályharc „megszüntetését" célzó fasiszta hivatásrendek létrehozását, a parlament teljes kikapcsolásával, sőt saját kormánya egyhangú ellenzése dacára, rendeleti úton léptette életbe. — Befejező részében a korreferátum a Szálasi-rendszer politikai-társadalmi bázisának kérdésével foglalkozott, ismertette a „hungarista" egypártrendszer kiépítésének mozzanatait, valamint azokat a törekvéseket, amelyekkel az államapparátust és a hadsereget a nyilaskeresztes pártnak rendelték alá.

Kovács professzor végül a csehszlovák, a magyar és más érintett országok jogtörténészeinek egyik fontos közös feladataként jelölte meg a náci megszálló szervek működésére, valamint a hitleri vazallus államokban különböző formában létrehozott totális fasiszta rendszerek problémáira vonatkozó további kutatásokat, amelyekhez Martin Vietor széles területeket felölelő referátuma értékes segítséget adott.

Buzás József (Budapest) felszólalásában kiemelte: az állam és jogtörténetírás eddig még alig szólalt meg azokban a kérdésekben, amelyeket Martin Vietor előadásában érintett. Buzás József a kollaboráló erők társadalmi kérdéseivel foglalkozott, s kitért a Machtergreifung végrehajtásának társadalmi problémáira is. Beszélt a Göbbels-féle propagandagépezeteknek a kispolgárságra gyakorolt hatásáról.

Tilkovszky Lóránt kandidátus (Budapest) a Teleki kormány időszakának kérdéseiről beszélt, majd foglalkozott Martin Vietor előadásának leglényegesebb problémáival. Felhívta a figyelmet arra, hogy bizonyos különbség mutatkozik a megszállás problémáinak területén is az NSDAP és az államapparátus vonala között, s ezt a különbséget úgy jellemezte, hogy az NSDAP vonalvezetésére inkább volt jellemző egy sajátos értelmű dogmatizmus. Elmondotta, hogy a keleti területekkel kapcsolatos tervek a párttól származtak, majd azzal foglalkozott, hogyan viszonyult a Reich a magyar birodalmi gondolathoz, illetve azzal, hogy a nyilasok birodalmi koncepciója milyen problémákat vetett fel. A náci külpolitika fő elvét az elvtelenségben jelölte

meg, s újból különbséget tett az NSDAP dogmatikus vonalvezetése és az államapparátus elképzelései között a nemzetiségekkel folytatott politika vonatkozásában a meghódított területeken. Beszélt a Volksbund és a nyilasok viszonyáról, amely kérdésben polemizált Kovács Kálmán megállapításával; véleménye szerint csupán látszat volt a Volksbund és a nyilasok közti egyetértés.

Vargyai Gyula (Pécs) arról beszélt, hogy a klasszikus értelemben vett államtörténet módszereivel nem vizsgálhatók a megszállás problémái, inkább intézménytörténeti kérdések adják meg a probléma karakterisztikumát. Ha van államtörténet: az legfeljebb paródia — legalábbis Magyarországon, s mint analógiára emlékeztetett Friedrich István nyilatkozatára, amelyben önmagát jogforrásnak deklarálta, valamint Szálasinak hasonló aktusaira. Véleménye szerint Magyarországon rá kell mutatni a kollaborálás különböző fokozataira, s határozottan különbséget kell tenni a Sztójay—Szálasi, illetve a Kállay—Lakatos vonal között, mint amiről eddig a magyar történetírás nem adott árnyalt képet. Majd a Lakatos-kormány kinevezése körüli kérdésekről, s az ellenállás polgári szárnyának problémáiról beszélt. Felhívta a figyelmet: a német kisebbségek történetének vizsgálatával hasznos lenne foglalkozni Kozma Miklós 1936 decemberi berlini útjával. Végül azzal foglalkozott, hogy Magyarországon a fasiszta sajátosságok a közjogtudományban elég későn jelentkeztek, amely sajátosságnak az okát a történeti szemlélet mértéktelen elburjánzásában jelölte meg, de azt állította, hogy a közjogtudományban a történeti iskola mégis jó előkészítőnek bizonyult a fasiszta eszmék majd eszmerendszerek recepciójához — amikor a jobboldali nézetek akceptálására is képtelen magyar közjogtudomány különböző mítoszokat és misztifikációkat hozott létre, éppen a történeti iskola sajátosságainak megfelelően.

Martin Vietor válaszában köszönetet mondott a felszólalóknak, majd arról beszélt, hogy 1944. március 19.-e után megtalálhatók-e Magyarországon a katonai igazgatás sajátosságai. Véleménye szerint ez megvolt, de — bizonyos okok miatt — nem jelentkezett élesen. Egyetértett Tilkovszkyval az NSDAP-államapparátus disztinkciójában, majd arról beszélt: további vizsgálat tárgyává kell tenni: van-e összefüggés a náci Grossraumwirtschaft és a Közös Európa mai német célkitűzései között.

A konferencia második ülésnapja *Csizmadia Andor* professzor elnöki zárszavaival ért végett.

A konferencia harmadik napjának ülését *Sarlós Márton* professzor nyitja meg, majd *Lederer Emma* egyetemi tanár, a történettudományok doktora üdvözölte a Történeti Társulat nevében a harmadik ülésnap előadóját, *Václav Vaněček* professzort, a Csehszlovák Tudományos Akadémia levelező tagját, a prágai Károly Egyetem jogtörténeti tanszékének vezetőjét, aki „Egy általános békeszervezet tervezetéről folyó cseh—magyar tárgyalások ötszázadik évfordulója" címmel tartott előadást. Vaněček professzor elmondotta, hogy 1464 április havának elején elutazott a magyar királyi udvarból György cseh király követe, Antonius Marini — azzal a megbízással, hogy a magyar király nevében is tárgyaljon XI. Lajossal a keresztény uralkodók kongresszusának egybehívásáról. Marini igen nehéz tárgyalások után hagyta el Mátyás udvarát. Ő maga közölte ezt XI. Lajossal: a magas klérus képviselői igen erős ellenállást tanúsítottak törekvéseivel szemben Magyarországon, voltak akik még arra is el voltak szánva, hogy őt „in die Acht geben wollten". Vaněček professzor felhívta a figyelmet e tény fontosságára, majd arról beszélt, hogy R. Heck lengyel történész a lengyel királyi udvari kancellária anyagai között megtalálta, s közzé is tette azt az okmányt, amely végre autentikusan tudósít György király tervéről, s amely terv megvalósítása volt Marini utazásainak is a célja. A tervezetre, amely a keresztény államok új szervezetének létrehozására vonatkozólag körvonalazta György király elképzeléseit — már a 20. sz. elején felfigyelt a nemzetközi jogi irodalom, s az UNESCO 1962. évi konferenciája is felvette a tervezetet az 1964. évi jelentős történelmi évfordulói közé. Majd Vaněček professzor ismertette Mátyás állásfoglalását György király tervével kapcsolatban. Mátyás válaszából kifejezésre jutott az, hogy Marini Magyarországon egyidejűleg a cseh és francia király követe is volt s a tervezet kérdésén túl más kérdésekben is tárgyalt a magyar királlyal. Mátyás elmondta Marininek, hogy az a tervezet, amelyről a követ beszélt, számára új, s rendkívül meglepőnek tűnik, hogy Mátyás válaszának megadása előtt arra hivatkozott, hogy e kérdésben még tájékozódnia s konzultálnia kell. Mátyás magatartásának oka az volt, hogy ő a tervezetnek egy törökellenes élt tartalmazó korábbi formájáról volt informálva, amelynek a helyébe most egy általános békeszervezet megteremtése lett állítva, s amely Magyarországnak nyilván nem volt olyan érdeke, mint a cseh királynak. Vaněček professzor a magyar álláspont létrejötténél figyelembe vette a klérus befolyásának érvényesülését, s azt, hogy György király tervezete nem számolt Mátyás szövetségeseivel. Ugyanakkor Vaněček professzor megállapította: Mátyás a tervezetet nem utasította el, sőt kifejezetten elismerőleg szólt róla, de kifejezte azt a szándékát, hogy konkrét válasza előtt megbeszéléseket kell folytatnia a pápával és a császárral. „Kétségtelen, hogy ezt az álláspontot a prelátusok kényszerítették rá az udvarra" — mondotta az előadó. S ebben a megfigyelésben lehet megtalálni a magyarázatát annak, hogy egy negyedévvel később Antonius Marini a cseh küldöttség ünnepélyes fogadtatásán a francia király előtt a magyar uralkodó nevében is beszélt, s a megbízatásáról szóló oklevelet XI. Lajosnak bemutatta. A felmerült ellentmondást Vaněček professzor viszonylagosan könnyen megválaszolhatónak tartotta: jóllehet a tervezet a keresztény uralkodók általános kongresszusáról beszélt, mégis két koncepció állt egymással szembe. Egyrészt a török elleni közös harc programját valló elképzelés, másrészt a kollektív biztonság, a háború kizárásának, s a kereszténység egy új, egységes, *világi* szervezete létrehozásának gondolata, amely utóbbiban a törökellenes harc természetesen háttérbe szorult. De ez a szituáció lehetségessé tette, hogy Antonius Marini Magyarországon is oly megbízást nyerjen, amely lehetővé tette számára, hogy a Prágából a fran-

cia udvarba utazó követség élén a magyar király nevében is megtehette javaslatait — fejezte be előadását Vanecek professzor.

Az előadáshoz elsőnek *Búza László* tanszékvezető egyetemi tanár, akadémikus (Szeged) szólt hozzá. Hangoztatta, hogy a történeti anyagnak igen nagy jelentősége van a nemzetközi jogban, s bár nehéz feladat a nemzetközi jogot a mozgás, a változás állapotában vizsgálni, bizonyos, hogy ez az egyetlen tudományos szemlélet. Buza professzor kiemelte, hogy a cseh király tervezetének a nemzetközi jog története szempontjából van igen nagy jelentősége. Olyan elvek első megjelenéséről van itt szó, amelyek azóta hatalmas arányú fejlődést nyertek és éppen napjainkban vannak megvalósulóban. György király tervezete nem lett tételes nemzetközi joggá, de mégis nagyjelentőségű, mint a tételes nemzetközi jog megalkotására irányuló akció — mondotta Búza professzor, majd arról beszélt, hogy a béke megvalósításának az elve az államok egymásközti viszonyában nem a cseh király tervezetében merült fel először, de őt megelőzően ezt csak elméleti emberek hangoztatták, György király tervezetében pedig ez a gondolat úgy jelentkezik, mint egy jelentős politikai személyiség javaslata, aki azt a nemzetközi politika alapelvévé kívánja tenni. Majd Búza professzor megállapította, hogy a tervezetben kifejezett gondolat állandóan foglalkoztatja azóta is a nemzetközi közvéleményt, majd felhívta a figyelmet: Vaněček professzor tette a legtöbbet annak tisztázására, hogy mi volt a tervezet közvetlen indoka cseh részről: az az élet-halál küzdelem, amelyet a cseh király a pápával folytatott. A konfliktusban a huszitizmus eredményeiről volt szó. György király tervében nemzetközi jogi szempontból az volt a lényeges, hogy a tervezet nemzetközi szervezetet kívánt létrehozni, éspedig a pápa nélkül, a béke biztosításának a megvalósítására. A tervezet fő politikai célja a pápai hatalom kizárása volt a nemzetközi élet vezető tényezői közül. Végül azt vizsgálta Búza professzor, hogy a nemzetközi jog jelenleg hatályban levő elvei mennyiben foglaltatnak benne György király tervezetében.

Degré Alajos kandidátus (Zalaegerszeg) arról beszélt, hogy a rendi képviseleti monarchia keretei között milyen szűkek voltak azok a lehetőségek, amelyek a háborúk kiiktatására irányultak, s ezeknek is mily primitív szervezeti formái jöttek létre. Majd különböző univerzalisztikus igényű tervek ismertetése után elmondotta, hogy III. Ince pápa kísérlete után György király politikai ellenfele, II. Pius már új alapon kívánta a respublica christiana világszervezetét létrehozni az önálló keresztény fejedelmekkel kötött szövetségek révén, amely természetesen az ő vezetése alatt működött volna. Ez a terv azonban megbukott. Degré Alajos feltételezte, hogy II. Pius terve a másfél évszázaddal korábban kelt francia utópisztikus elgondoláson, Pierre Dubois ötletén alapult. Elemezte Dubois elképzeléseit, s leszögezte: Dubois terve annyiban előzménye Podjebrád tervének, hogy nem az univerzalizmus gondolatából indul ki, hanem a szabad és egyenjogú fejedelmek önkéntes társulásából. Majd Pázmány Péter tervezetéről beszélt. Egyetértett Vaněček professzorral abban, hogy György király tervezete nagyobb szabású Dubois-énál, s nagyszabású újítása az, hogy a pápának nemhogy vezetőszerepet nem kívánt adni, de teljesen ki is hagyja őt a szövetkezők sorából. Majd a cseh király tervezetének politikai célkitűzéseivel foglalkozott, s azzal, hogy a tervezet szervezeti alapelveinél nem szolgált-e például a cseh képviseleti monarchia berendezése, amelynek lehetőségét tagadta. Ezután a kérdés magyar vonatkozásait vizsgálta: rá kell mutatni a magyar történetírásnak egy többször megismételt tévedésére, amely szerint Mátyás eleve elutasította apósa tervét, s a tényleges külpolitikai viszonyokban kereste Mátyás magatartásának okát, s rektifikálva Fraknói Vilmos, valamint Horváth Jenő nézeteit, kijelentette: „... el kell ismernünk, hogy a terv megvalósítását ... nem Mátyás király akadályozta meg".

Václav Vaněček professzor válaszában megköszönte a hozzászólásokat, s koncedálta: Györgynek konkrét politikai céljai voltak a tervezettel, a huszitizmus eredményeit nem háborúval, hanem diplomáciai lépéssel kívánta megmenteni. Egyetértett Degré Alajossal a Dubois tervezettel kapcsolatban, de újra hangoztatta György tervének a legtöbb vonatkozásban teljesen újat hozó jellegét.

A konferencia *Sarlós Márton* professzor elnöki zárszavával ért véget.

Úgy véljük, közös véleménynek adunk helyet, amikor kifejezzük azt, hogy a konferencia méltó továbbfejlesztője volt a csehszlovák és magyar jogtörténészek rendszeres együttműködésének. Ez az együttműködés már nemcsak közös munkában, de igen jelentős eredmények elérésében is jelentkezik.

Vargyai Gyula

Hajdu Gyula: „A semlegesség a hidegháborúban" c. könyvének vitája

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Tudományos Bizottsága a közelmúltban vitát rendezett *Hajdu Gyula* tanszékvezető egyetemi tanár, az állam- és jogtudományok doktora *„A semlegesség a hidegháborúban"* c. könyvéről. A vitán az egyetem számos oktatója mellett jelen volt a szegedi és a pécsi kar, továbbá az Állam- és Jogtudományi Intézet, valamint a Külügyminisztérium több munkatársa is.

Mind a korreferensek, mind a felszólalók nagy elismeréssel nyilatkoztak a munkáról. Általános volt az a vélemény, hogy Hajdu professzor körültekintő alapossággal, magas tudományos színvonalon dolgozta fel a nemzetközi jog egyik legaktuálisabb kérdését. Az utóbbi években egyre nagyobb szerepet játszanak a világpolitikában azok az államok, amelyek „el nem kötelezettnek" vallják magukat, azaz nem kívánnak csatlakozni egyetlen katonai szövetséghez, vagy gazdasági integrációs szervezethez sem, hanem semleges külpolitikát akarnak folytatni. Ez a semlegesség azonban jelentősen eltér a korábbi formáktól — a háborúban való eseti semlegességtől, illetve az állandó semlegességtől. Az eltérés oka kettős. Egyrészt a hidegháború korszakában kívánják az említett államok ezt a külpolitikát folytatni, tehát a semlegesség nem egy konkrét háborúra való tekintettel jött létre. Másrészt ez a semlegesség nem nemzetközi megállapodás eredményeképpen, hanem egyoldalú aka-

ratnyilatkozattal keletkezett. Mindez számos politikai és nemzetközi jogi problémát vet fel. A vita résztvevőinek megállapítása szerint a szerző e problémákat alapjaiban helyesen oldotta meg, így ellentétes vélemények csupán részletkérdésekben merültek fel. A könyv egyébként Hajdu professzornak már a második munkája, amelyben a semlegességgel foglalkozik. Az első 1958-ban jelent meg „Semlegesség" címmel, de ez a fő figyelmet a semlegesség általános kérdéseinek szenteli, míg a hidegháborúban létrejött neutralizmus problematikáját csupán érinti.

A vitát *Beér János,* tanszékvezető egyetemi tanár, a Tudományos Bizottság elnöke nyitotta meg, majd a felkért korreferensek, *Búza László,* tanszékvezető egyetemi tanár, akadémikus és *Herczegh Géza,* az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa értékelték Hajdu professzor könyvét.

Búza László megállapította, hogy a munka „nagyon értékes, és rendkívül érdekes". A nemzetközi jogszabály jellemző tulajdonságait vázolva, különbséget tett a teljes értékű tételes nemzetközi jogszabályok és azok között, amelyeket programjellegű normáknak nevezhetünk. Ez utóbbinak bizonyos általános jogelveket határoznak meg anélkül, hogy kikényszeríthető pozitív jogszabályokat tartalmaznának. Búza professzor ezután feltette a kérdést: vajon a könyv külpolitikai vagy nemzetközi jogi tanulmány? Válasza: feltétlenül nemzetközi jogi, de a semlegesség kérdését kialakulásának és mozgásának állapotában vizsgálja, tehát az egyedüli helyes módszert alkalmazza. Nem lehet ugyanis a nemzetközi jogot statikus helyzetében vizsgálat tárgyává tenni, hiszen ez nem volna más, mint egy adott időpontban hatályban levő szabályok dogmatikus feldolgozása, figyelmen kívül hagyva, hogyan érvényesülnek ezek a valóságban. Hajdu Gyula könyve — folytatta Búza László — példát mutat a nemzetközi jog problémái feldolgozásának helyes módszerére. Búza László a könyv egyes megállapításait általában elfogadhatónak tartotta. Nem találta azonban szerencsésnek a „hidegháború" megjelölést, mert ez arra a téves értelmezésre vezethet, hogy a hidegháborúra — a háború eme különleges formájára — nem vonatkoznak a nemzetközi jog tiltó rendelkezései. Álláspontja szerint helyes volna olyan elnevezést használni, amely az új szellemű nemzetközi jogot magában foglaló ENSZ Alapokmány terminológiájának megfelel. Hasonlóképpen foglalt állást az államok három csoportjának (szocialista tábor — kapitalista tábor — el nem kötelezett országok) elnevezése tekintetében is. Az államcsoportoknak szintén helyesebb lenne az Alapokmány szellemében olyan elnevezést adni, amely nemzetközi jogi helyzetüket pontosabban juttatná kifejezésre.

Búza László befejezésül meleg szavakkal méltatta azt a szerepet, amelyet Hajdú Gyula a magyar szocialista nemzetközi jog tudományának kialakításában és továbbfejlesztésében játszott.

Herczegh Géza korreferátuma bevezetőjében elismerően nyilatkozott a könyv élvezetes és fordulatos stílusáról. Ez is hozzájárul ahhoz, hogy a könyv mindvégig leköti az olvasó figyelmét. A könyv egyik legfőbb érdemének tartja, hogy nem elégszik meg a semlegességet tárgyaló nemzetközi jogi szabályok ismertetésével és elemzésével, hanem részletesen foglalkozik e jogszabályok létrejöttének gazdasági, politikai hátterével is. Különösen kiemelkedőnek tartja azokat a részeket, amelyekben a szerző bemutatja a második világháború utáni helyzetet, az ún. hidegháború kialakulását, fejlődését, és mindazokat a politikai problémákat, amelyek ebben az időszakban a semlegességgel kapcsolatban felmerültek. Herczegh Géza szerint ez a bemutatás még sikerültebb, mint Hajdú professzor egy korábbi munkájában, mert itt a szerző tömörebb formában, a leglényegesebb eseményeket ragadja ki s igen jellemző képet fest erről a korszakról, jelentősen megkönnyítve ezzel az olvasók számára a bonyolult nemzetközi jogi problémák megértését. Hajdú professzor könyve többek között felhívja a figyelmet arra is — hangoztatta Herczegh Géza —, hogy a szűkebb értelemben vett nemzetközi jogi kutatások mellett milyen nagy jelentősége van egy probléma komplex — tehát politikai, szociológiai, gazdasági vonatkozásokkal is kiegészített — feldolgozásának. Hajdú Gyula könyve a legteljesebb mértékben megfelel az e téren támasztható igényeknek.

A korreferens a továbbiakban kijelentetette, nem kíván részletekbe menően foglalkozni a könyvben foglalt egyes fejezetekkel, csupán a — nézete szerinti — legvitathatóbb megállapítással kapcsolatban szeretné álláspontját kifejteni. Idézte Hajdú Gyula egyik meghatározását, amely szerint „a pozitív neutralizmus annak az államnak a státusza, amely a hidegháború korszakában, tehát a jogi értelemben vett béke idején olyan magatartást tanúsít, amely távoltartja azt attól, hogy a két táborra szakított világ bármelyik táborának másik ellen irányuló akcióiban részt vegyen" (166. old.). Herczegh Géza nézete szerint nem lehet a neutralizmusról, mint valamely állam státuszáról beszélni. Egy állam státuszát ugyanis nemzetközi jogi szempontból azok a jogok és kötelezettségek határozzák meg, amelyek az illető államot megilletik, illetőleg terhelik. Valamely állam különleges státuszáról csak akkor beszélhetünk, ha a jogok és kötelezettségek eltérnek a többiétől, azaz más az állam nemzetközi jogi helyzete. Az ún. el nem kötelezett, neutralista államok pedig ilyen eltérő jogokkal és kötelezettségekkel nem rendelkeznek. Bármikor megtehetik ugyanis, hogy a nemzetközi jog megsértése nélkül bármelyik államcsoportosuláshoz csatlakozzanak. Neutralizmusuk tehát nem határozza meg státuszukat, hanem csak általános politikai irányvonalukat fejezi ki, amelyet követni szándékoznak. Külön státuszról — folytatja Herczegh Géza — csak a nemzetközi megállapodással állandó jelleggel semlegesített államok (Svájc, Ausztria, Laosz) esetében lehet beszélni. Befejezésül hangsúlyozta a korreferens, hogy ez a megkülönböztetés nem szavakkal való játék, hanem a kérdés tudományos vizsgálata szempontjából döntő jelentőséggel bír.

A korreferátumok után több felszólalás hangzott el.

Sebestyén Pál, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa felhívta a figyelmet arra, hogy helytelen lenne a Laosz semlegességét kimondó nemzetközi jogi megállapodást túlértékelni. Nem jogosíthat fel ugyanis bennünket ez a szerződés túlzott reményekre a jövőt illetően, hiszen je-

lenleg nincsenek meg az objektív feltételek ahhoz, hogy ilyen szerződések széles körben létrejöjjenek. Ami pedig e szerződések betartottságának kérdését illeti, inkább lehet esetükben — Búza László elnevezésével élve — programszerű normákról beszélni, mintsem ténylegesen érvényesüló nemzetközi jogi szabályokról.

Beér János megállapította, hogy a könyvben foglaltak alapján kétféle semlegességről lehet szó, jogi és politikai semlegességről. Azzal a kérdéssel fordult a szerzőhöz, vajon lát-e lehetőséget arra, hogy a két kategóriát közelebb hozzák egymáshoz. A továbbiakban vitába szállt Búza László álláspontjával. Búza profeszor egy kérdés kapcsán kifejtette, hogy nézete szerint az a konkrét megegyezés, amelyet Laosszal kapcsolatban kötöttek, többet jelent, mint az ENSZ Alapokmányának idevágó rendelkezése, jóllehet azt a szerződés végeredményben csupán megismétli. Beér János szerint a konkrét esetben igaza lehet Búza Lászlónak, de a jogszabályok egyszerű ismétlése általában inkább gyengíti a jogszabály tartalmát, erejét. *Búza László* válaszában kifejtette, hogy nem annyira gyengítésről van szó, mint inkább arról, hogy az ismétlés arra mutat, hogy az eredeti jogszabály rendelkezése nem érvényesült a gyakorlatban.

Búza László egyébként figyelemreméltónak tartotta azt a tényt, hogy az el nem kötelezett államok feltűnő aktivitással hangsúlyozzák az ENSZ Alapokmányához való hűségüket. Ennek nemcsak nemzetközi jogi, hanem politikai szempontból is nagy jelentősége van, hiszen az Egyesült Államok hidegháborús magatartása teljesen ellentétes az Alapokmány rendelkezéseivel.

Beér János egy további megjegyzést fűzött a státusz kérdéséhez. Azt mondotta, ő sem tekinti a neutralizmust jogi státusznak, hiszen jogviszony nem jön létre az illető állam és más államok között. Ez azonban mégsem ennyire egyértelmű, mert — polgári jogi analógiával élve — az államok ráutaló magatartásának feltétlenül vannak bizonyos jogi relevanciái.

Herczegh Géza, ugyancsak a státuszkérdéssel kapcsolatban, kiegészítette álláspontját. Megjegyezte, hogy nemcsak abban áll a különbség az el nem kötelezett államok, illetőleg az állandóan semleges államok között, hogy az utóbbiak nem csatlakozhatnak különböző agresszív katonai tömbökhöz, — amelyek létezése sérti az Alapokmányt —, hanem kizárt számukra az Alapokmánynak megfelelően létrehozott regionális szervezetekhez való csatlakozás is. A neutralista államok számára mindkét út nyitva áll.

Hajdú Gyula a hozzászólások elhangzása után válaszolt a korreferátumokra és foglalkozott a vita során felmerült egyes kérdésekkel is. Elmondotta, hogy nem lehet, de nem is szükséges azt a kérdést megválaszolni, hogy valamely tanulmány politikai vagy jogi-e? A kettőt ugyanis elválasztani egymástól lehetetlen. Nézetének alátámasztása végett röviden kitért a nemzetközi jog és a külpolitika viszonyára. Kifejtette, hogy a külpolitika feladata más nemzetekkel olyan kapcsolatok létrehozása, amelyek az illető állam céljainak megfelelnek. E kapcsolatok pedig a nemzetközi jogi szerződésekben, megállapodásokban — mint jogilag szabályozott kapcsolatok — nyernek kifejezést. Az állam külpolitikai célja ezek szerint a számára megfelelő nemzetközi jog létrehozása. Az a tanulmány tehát, amely csak a politikai, vagy csak a nemzetközi jogi vonatkozásokkal foglalkozik, az egyoldalúság hibájába esik és nem derítheti fel a valódi helyzetet. Ami a „hidegháború" elnevezést illeti, Hajdú professzor elismerte, hogy ez nem tartozik a legszerencsésebbek közé. Mivel azonban már a közhasználatban széles körben elterjedt s mindenki helyes értelemben használja, indokolt ilyen jellegű munkákban is alkalmazni. Véleménye szerint hasonló a helyzet a három államcsoport megjelölésével is. Hercegh Géza azon bírálatával kapcsolatban, hogy a neutralizmus nem tekinthető státusznak, Hajdú profeszor megjegyezte, különbséget kell tenni státusz és jogi státusz között. A „státusz" szó állapotot, helyzetet jelöl, s ezt ő ebben az értelemben s nem a jogi státusz értelmében használta. Kétségtelen azonban, hogy a „státusz" ilyen használata könnyen vezethet félreértésre. Sebestyén Pálnak azzal a véleményével kapcsolatban, hogy nem szabad a laoszi szerződést a jövőt illetően túlértékelni, Hajdú profeszor kifejtette, hogy a szerződésnek ő elsősorban abból a szempontból tulajdonít nagy jelentőséget, hogy a nemzetközi jog történetében első alkalommal határozta meg, mit jelent az állandó semlegesség, jogokban és kötelezettségekben. Hozzátette, hogy egyetért Búza Lászlóval abban, hogy az ismételt szabályozás az első végrehajtásának elégtelenségét és nem a szabályozás gyengeségét jelzi.

Beér János kérdésével kapcsolatban kijelentette, a politikai és a jogi semlegesség csak összehangolva érvényesülhetnek. Megfelelő politika nélkül a jogi értelemben vett semlegesség nem valósulhat meg.

Befejezésül Hajdú Gyula — ugyancsak Beér János megjegyzéséhez kapcsolódva — néhány mondatba összefoglalta a könyv mondanivalójának lényegét. Megállapította, hogy amennyiben egy állam a konkrét háborúban kijelenti, semleges kíván maradni, ez jogviszonyt hoz létre közte és más államok között. Azok az államok azonban, amelyek most a hidegháború korszakában jelentik ki ugyanezt, nem kerülnek automatikusan jogviszonyba másokkal. A Laoszra vonatkozó megállapodás — szabályozva a semleges állam jogait és kötelességeit — olyan jogokat és kötelességeket állapított meg, amelyek az Alapokmány értelmében az összes tagállamokat — tehát gyakorlatilag minden államot — megilletik, illetve terhelik. Annak a nagyszámú államnak a kijelentése tehát, hogy ők a semlegesség állapotát kívánják elfoglalni, tulajdonképpen nem jelent mást, mint megerősítését azon elhatározásuknak, hogy az Alapokmány rendelkezéseit be fogják tartani. A semlegesség pozitív illetőleg aktív jelzővel való megjelölése pedig azt tartalmazza, hogy az említett államok nem érik be azzal, hogy passzív módon tartózkodnak a semlegességet sértő minden magatartástól, hanem egyben aktív tevékenységet kívánnak kifejteni, abból a célból, hogy a hidegháború felszámolásával az Alapokmány rendelkezései ténylegesen érvényesüljenek.

Beér János zárószavában megállapította, hogy a vita igen hasznos és gondolatébresztő volt és jelentős mértékben hozzájárult e fontos és bonyolult kérdésben a helyes szemlélet kialakításához. *Valki László*

JOGIRODALOM

Egy cseh jobbágy-jogtörténeti könyvről és a feudális földtulajdonjog marxista elemzéséről

1. Az utóbbi évek folyamán széles terjedelemben tárgyalták a csehszlovák jogtörténelem és történelem művelői a jobbágyföldek, különösen az örökhaszonbéres (ún. zakoupena, -eingekauft) jobbágyföld tulajdonjogi viszonyait. E tudományos vitában új forrásanyag föltárásával illeszkedett bele a csehszlovák tudományos akadémia kiadásában legújabban megjelent mű, Vladimir *Procházka* könyve: *„A cseh jobbágyföld a 16. és 17. század telekkönyveiben.”* (Česká poddanská nevomitost v pozemkovych knichách 16. a 17 stoleti. Praha, 1963. 585 old.)

Procházka szerint a csehországi falusi telekkönyveket — összehasonlítva a más európai országokban helyenként előforduló ingatlan-nyilvántartó feljegyzésekkel —, eredeti cseh intézménynek tekinthetjük. A legrégibb csehül vezetett telekkönyv a 15. század végéről való — de általánossá válik a vezetésük a 16. század második felében.

A telekkönyvek vezetése eltérő a német és a cseh vidékeken — az előbbiekben általában időrendi sorrendben történtek a bevezetések, míg a cseh nyelv-vidékeken általában a telekkönyvi betét formája az uralkodó, amelyben minden telek részére néhány lap van fenntartva. A bevezetések elsősorban a felek neveit tartalmazzák, ezt követőleg az átruházás feltételeit — a második rész tartalmazza az ingatlan terheit —, a harmadik különböző záradékokat — biztosítékról, alattvalói esküről, végül következnek időrendben sorolva a részletfizetések. A bevezetések rendszerint okirat alapján történtek, de gyakran szóbeli tárgyalás eredményeképp is — a felek, tanúk, különösen a bíró vagy esküdtek előadásai alapján. A modern telekkönyvi jogi alapelvek közül csak a bevezetés kötelező jellege érvényesült, de nem ismerték a bevezetés joglétesítő hatását. Az ingatlanra vonatkozó jog létrejött a szerződéssel — függetlenül a bevezetéstől, amelynek tehát csak kötelező nyilvántartó jellege volt.

A könyvnek a falusi telekkönyvek formáját és berendezését ismertető részét követi a paraszt-ingatlanoknak különböző fajtáit, a jobbágyoknak azokra vonatkozó jogait, majd e jogok földesúri korlátozásait fejtegető II. és III. Rész, míg a IV. Rész a jobbágyoknak az ingatlannal rendelkező szerződéseit, azok formai kellékeit, az egyes szerződésfajtáknak (vétel, zálog, ajándékozás, megterhelés stb.) szokásszerű tartalmát — végül az V. és VI. Rész az ingatlanra vonatkozó családi vagyonjogi viszonyokat és öröklési szokásokat tárgyalja. Két évszázad falusi telekkönyveiben kimeríthetetlen anyag felkutatására vállalkozott a szerző és évek munkájának kimeríthetetlenül gazdag eredményeit tárja elénk könyvében. Fotokópiák, szövegmásolatok segítik az olvasót abban, hogy a telekkönyveket maga elé képzelje. A halott betűkből 300—400 év előtti falusi élet néz reánk, sokoldalú kép a parasztok társadalmi, nemzetiségi viszonyairól is, de különösen jogi viszonyaikról egymással és a földesúrral szemben. Alig néhány sor akárhányszor elénk vetíti egy parasztcsalád helyzetének alakulását. Ha csak annyit olvasunk, (485. old.) hogy a gazda elhunytakor a harmadrészben öröklésre jogosult özvegy az ingóságok megosztásakor a hagyatéki 9 tehénből őt illető 3 tehén helyett megelégszik kettővel — hogy mindegyik gyermeknek 1—1 tehén jusson —, az író megkonstruálhatja a negyedfél évszázad előtti parasztcsalád képét — a jogász pedig megkapja Procházka könyvében az adatok tömegével alátámasztott jogi megállapításokat.

2. Kiváló példa Procházka munkája arra, milyen jogtörténeti eredményeket produkálhat a kutatási készséggel párosult alapos jogtudományi képzettség és jogászi készség. Nem találjuk e könyvben a marxista terminológia ornamentikus kihasználását — de annál mélyebben érvényesül az egyes jogintézmények méltatásánál a marxista jogász értékelő ítélete. A szerződési, családi jogi, öröklési viszonyokat tárgyaló részek inkább a parasztok egymásközti kapcsolatait világítják meg. Jogtörténetileg a legnevezetesebbek a jobbágynak a földhöz való jogait és a földesúrnak ezeket korlátozó hatalmát fejtegető részek. Ezeket és az ezeket elemző módszert a magyar jogtörténet szemszögéből is érdemes és szükséges részletesebben megtekintenünk, egyrészt azért, mert a jobbágytelek tulajdoni viszonyaival a magyar jogtudomány és jogtörténet a legújabb időkig nem foglalkozott, hanem e részben is egyszerűen magáévá tette a feudális nemesi jogtudomány régi tanításait — amelyek megfeleltek a Horthy-kor „gentry-szellemű közvéleményének” (neves történész szava 1931-ből) — és jogtörténettudományának is. De érdemes és szükséges Procházka idevonatkozó eredményeit taglalnunk a jogtörténeti összehasonlítás szempontjából azért is, mert — ha a Procházka tárgyalta 16—17. századi viszonyokra összehasonlítást tenni a magyar viszonyok kellő felkutatásának hiányában nem is lehet módunkban — de a későbbi korban —, az 1723: 18. tcikk és Mária Terézia magyországi úrbéri rendelete után a magyar (szlovák) jogterületeken az úrbéri telek tulajdonjogi helyzete a Csehországban legáltalánosabb örökhaszonbéres (zakoupena) ingatlanéhoz döntő vonásokban hasonlóvá — az 1836. és 1840. évi törvények alapján pedig majdnem teljesen azonossá vált.

Szerzőnk szerint az örökhaszonbéres ingatlan tulajdonjogi viszonyainak a problémája nem könnyen oldható meg. Történettudományban és jogtudományban a jobbágynak a telekre vonatkozó jogai tekintetében rendszerint olyan megszokott kifejezéseket használtak — olyan koroknak —, a római jognak és az újabb jognak a kifejezéseit, amelyek a feudális kor körülményeinek nem feleltek meg. Már pedig szerzőnk szerint a feudalizmusban olyan tulajdoni és más dologi jogi különlegességek fordultak elő, amelyek tartalma a szokásos jogelméleti meghatározásoktól és kifejezésektől lényegesen eltért. A probléma legfőbb nehézségét pedig Procházka abban látja, hogy a feudális vagyonjogi intézmény formája közjogi viszonyokat foglal magában — vagyis az államigazgatási szervezet vagyonjogi formában jelentkezik: a földesuraság

együttal az államigazgatás legalsó foka. Ismerteti a szerző az alattvalónak a telket illető jogairól szóló különböző elméleteket — az osztott tulajdoni —, az emphyteusis, használati tulajdon stb. elméletét és végső állásfoglalás nélkül, ezek tekintetében kifejti meddig mehetünk a kutatások jelenlegi állása mellett. E szerint annyit lehet megállapítani hogy az örökhaszonbéres ingatlanra a jobbágyot széles körű dologi jog illette és ez a jog magában foglalt kiterjedt rendelkezési jogokat élők közt és halál esetére, amelyek messze túlhaladnak a haszonélvezeti jogon, úgy, hogy *a jobbágy jogára a tulajdonjog egyes tipikus vonásai a jellegzetesek.* (96., 97. old.) Itt megáll a szerzőnk. A különböző elméleteknek az analízisét, a jobbágyoknak az örökhaszonbéres telekhez való viszonyának a végleges értékelését a további történeti forrásoknak sokoldalú kutatása és feltárása után a jövő feladatai közé utalja és ehhez kívánt a szerzőnk anyagot szolgáltatni a jelen monografiájával is.

Nem tartom lehetetlennek, hogy ebben a lényegileg kitérő álláspontban a szerzőt befolyásolta az a könyvében (97. old. 10 jzt) említett szakkonferencia is, amelyet a Csehszlovák Akadémia Állam- és Jogtörténeti Intézete az 1960. évben rendezett cseh és szlovák jogtörténészek széles körű részvételével — és amely arra a megállapításra jutott, hogy a jobbágytelek tulajdonjogi helyzete az eddigi kutatások alapján még el nem dönthető. Nem igényelhetünk magunknak olyan fokú tájékozottságot, hogy Procházka könyvének adatai alapján eldöntsük, amit ő maga még eldönthetőnek nem tart. De ha szerzőnk ennél a pontnál meg is állott — az ő végső következtetései megerősíthetnek bennünket abban, hogy a feudális földtulajdonjog analízisének módszere és elvi kérdései tekintetében el kell mozdulnunk erről a pontról. Procházkának az a végső megállapítása, hogy a telekre vonatkozó paraszti jogra a *tulajdonjog egyes tipikus vonásai a jellemzők* önmagában is messzemenő elvi következtetések levonására alkalmas a feudális földtulajdonjog analízise során. Mert ha a parasztnak ilyen jogai voltak — amint hogy voltak —, akkor a feudális földesúri tulajdonjog elemzésénél nem lehet alap és nem lehet kiinduló pont Sztálinnak a feudális termelő viszonyokról szóló híres meghatározása —. (a hűbérúr *tulajdonosa* a földnek és *nem teljes tulajdonosa* az azon dolgozó jobbágynak). Nem lehet azért sem, mert ezt a tételt a jogtörténésznek nyomban ki kell egészítenie azzal, hogy a feudális földtulajdonjog egy dologilag korlátozott, de politikai hatalommal tetézett jog —, és a jogtörténeti analízisnek ezeknél a korlátozásoknál és ezek tartalmánál elölről kell kezdődnie. Viszont magunkévá tehetjük Procházkának azt a fent kiemelt elvi értékelését, hogy a *feudális vagyonjogi intézmények formája közjogi viszonyokat, államigazgatási funkciókat foglal magában* — ami bennünket már Marxhoz utal, aki Procházkának ezt a jogi felépítményi értékelését úgy fejezte ki, hogy a feudális termelő viszonyok közt a *tulajdoni viszony együttal mint közvetlen uralmi- és szolgálati viszony kell hogy jelentkezzék.*[1]

3. Bizonyos az, hogy bármennyire halmozzuk is még a jövőben a forráskutatási anyagot, annál a pontnál — ahol Procházka megállott — egyes tipikus tulajdonjogi vonások megállapítása a parasztnál — nem juthatunk továbbá a feudális földtulajdonjog analízisében, ha azt az elvi irányt nem követjük, amely Marx elvi tételéből és Procházka értékeléséből szükségszerűen következik: az elemezni kívánt „tulajdonviszonyokat", „vagyonjogi viszonyokat" a velük összekapcsolt „uralmi és szolgálati viszonyoktól", Procházka terminológiája szerint „közjogi viszonyoktól, államigazgatási funkcióktól" elkülönítve kell vizsgálnunk. Az elvi szétválasztást és a paraszti tulajdonjognak elkülönített értékelését pedig megtette a jogászi képzettségű Marx akkor, amikor a *Tőkében* a jobbágytulajdonjogról céltudatosan jogászi értékelést kívánt adni.

Ugyanis nem véletlennek, hanem céltudatos jogászi értékelésnek kell tekintenünk Marx ismert tételét a „Leibeigener", tehát a röghöz kötött — a régi magyar jogi nyelv szerint „örökös" jobbágy földtulajdon-jogáról —, amely tételére példakép a 18. sz. végi sziléziai örökös jobbágy helyzetét hozta fel.

Utaltam e tételre 1959. évi két tanulmányomban, hivatkozott rá a III. magyar—csehszlovák jogtörténeti konferencia történész-előadója, Varga János is — de nem mentünk túl az egyszerű utaláson. Minthogy azonban azon az úton, amelyen Procházka az analízis terén elindult, nem állhatunk meg és nyilván szerzőnk sem kíván megállni az általa felállított határkőnél, — a továbbhaladásra pedig éppen a Marxnak e tételében foglalt módszeri és elvi megállapítások irányadók, megkísérlem ezúttal ezeknek részletes kifejtését.

A tétel, amelyet Marx felállít, így szól: „Sohasem szabad megfeledkeznünk arról, hogy még a röghöz kötött jobbágy is nemcsak a házához tartozó földparcellának volt a *tulajdonosa,* habár szolgáltatásokra kötelezett tulajdonosa, hanem *társtulajdonosa volt a községi földeknek* is." Ez után a teljes általánosságban tett megállapítás után Marx áttér Mirabeau általa idézett munkája nyomán a sziléziai paraszt helyzetére a következőképp: „A paraszt ott (Sziléziában) röghöz kötött jobbágy." Mindazonáltal ezeknek a serf-eknek (röghöz kötött jobbágyoknak) *községi birtokaik* vannak. „A sziléziaiakat eddig még nem lehetett rávenni, a a községi birtokok felosztására, míg a Neumark-ban alig van falu, ahol ezt a felosztást a legnagyobb sikerrel keresztül nem vitték volna." (Mirabeau: De la Monarchie Prussienne. London 1788. II. köt. 125., 126. old.)"[2]

[1] Marx: Das Kapital, Berlin 1953. III. köt. 841. old.

[2] „Man muss nie vergessen, dass selbst der Leibeigene nicht nur *Eigentümer,* — wenn auch tributpflichtiger Eigentümer der zu seinem Haus gehörigen Bodenstellen war, sondern auch *Miteigentümer des Gemeindelandes.* „Der Bauer ist dort (in Schlesien) Leibeigener." Nichtsdestoweniger besitzen diese serfs (Leibeigener) *Gemeindegüter.* „Man konnte bisher die Schlesier noch nicht zur Teilung der Gemeindegüter veranlassen, während es in der Neumark kaum ein Dorf gibt, in dem diese Teilung nicht mit grösstem Erfolg durchgeführt wäre." *(Mirabeau:* De la Monarchie Prussienne. London, 1788. Bd II. S. 125, 126.)"

Itt és a következő Marx-idézetben a német kiadást kellett használnom (Das Kapital, Dietz Nachf. Berlin 1947. I. köt. 755. old.) saját fordításomban, — mert a magyar fordítás jogtörténeti hiányossága, — (pl. „selbst der Leibeigene" helyett: „maga a jobbágy") — nem adja az eredetinek helyes értelmét.

Sajátságos, hogy *Mirabeau* művének a Magyar Tud. Akadémia könyvtárában levő példányában *(De la Monarchie Prussienne sous Frédéric le Grand,* London, 1788. I—II) nem a Kapi-

Eddig a Marx megállapítások. Iránymutatóknak tekinthetjük — mert nem véletlen az, hogy Marx e megállapításokban a *tulajdonos*, — *társtulajdonos* kifejezéseket ismételten aláhúzta — kiemelten használta. Állásfoglalás van e tételekben két irányban: a feudális földtulajdon jogtörténeti vizsgálatának *módszere* tekintetében — másrészt *elvileg* a parasztnak az elnyomástól független földtulajdonosi minősége tekintetében.

Az elemzés módszere: Marx a feudális földtulajdon tartalmában megkülönbözteti és szétválasztja a földesúri hatalomtól a civilis földtulajdonjogi elemeket. Nem lehet kétes, hogy a parasztot Marx tulajdonosnak csak civilis értelemben tekinti — a földesúr feudális földtulajdonjogának ' civilis jogi tartalmából pedig csak a föld dologi terheire való igényt tekinti föntmaradtnak —, az elnyomó hatalom sértetlensége mellett is. Ennek a kettőt — civilis jogi elemeket és hatalmi elemeket — szétválasztó módszernek a jogtörténeti és elméleti alapjaival Frank Ignác tanításai kapcsán alább foglalkozom. Azt azonban, hogy milyen tényállás nyomán jutott Marx ezekre az iránymutató módszeri és elvi megállapításokra — megtalálhatjuk abban a forrásban, amelyet Marx használt, tehát *Mirabeau* munkájában.

A paraszt személyi függőségének a mértékétől Mirabeau nem ad részletes leírást — de a könyvében található általános jellemzés elegendő:

„Régebben a paraszt rabszolga volt Sziléziában, körülbelül úgy mint Lengyelországban. II. Frigyes nem találta helyén levőnek, hogy teljes szabadságot adjon neki — de jelentősen korlátozta a földesurak deszpotízmusát... Méltányos szabadságuknak... a puszta gondolata is bántja a földesurakat, akiknek meg van a joguk, hogy igavonó baromként bánjanak a hozzájuk hasonlókkal." (Mirabeau I. köt. 245. old.)

Hasztalan vetik fel az uraknak a paraszti megváltás gondolatát, „győz a zsarnokságban való gyönyörködés és megmarad a szolgaság" — mondja Mirabeau (I. köt. 240. old.).

A paraszt személyi függőségéről a Marx által is idézett két mondaton kívül mindössze ennyit — a paraszt földjogi helyzetéről pedig két megállapítást találunk Mirabeau munkájában: II. Frigyes apja, I. Frigyes Vilmos 1749-ben elrendelte, hogy a parasztot kellő ok nélkül nem lehet a földről kitenni, — II. Frigyes 1756. évi rendelete szerint pedig az alapos okból kimozdított paraszt földjére a földesúr köteles más parasztot telepíteni. (Mirabeau I. köt. 103. old.)

A földesúri—jobbágyi viszony általános vonásai mellett ez a két intézkedés — az eltávolítás jogi szabályozása és az újra-betelepítés kötelezettsége — hatásában ténylegesen megszüntette a földesúr civilis földtulajdonjogát. Ez a nézet nyilvánul meg *Grünberg* alapvető munkájában is.[3] Ugyanígy fogta fel e kérdést Marx is és amint láttuk — a Mirabeau szerinti zsarnoksággal, szolgasággal és igavonó baromi, örökös jobbágyi helyzettel, — összeférhetőnek tartotta a jobbágyi civilis földtulajdonjogot. Procházka szépen megvilágítja könyvében (72. old.) idevonatkozólag, hogy ugyanazon régi törvényes szabályok mellett a gyakorlat, az alkalmazás lényegesen súlyosbíthatja a jobbágyok életszínvonalát. Ámde a feudális önkény, önbíráskodás, anarchia bármilyen foka sem érinti önmagában a jogi helyzetet; ha a porosz junker vagy a magyar vármegye nem tartja meg II. Frigyes vagy Mária Terézia rendeletét — ezzel nem változik meg a jobbágy törvényes állása. Mindevvel szemben és Marxnak a felfogásával szemben nem állhat meg az a felfogás, amelynek a csehszlovák jogtörténelemben is vannak képviselői, hogy a jobbágy telkére földtulajdonjogát kizárja a jogegyenlőség hiánya és a kiszolgáltatottság.

4. Ha Marxnak a fenti tételét határozott jogászi értékelésnek tekintjük, nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a Tőke III. kötetében a VI. Szakasz 47. Fejezetében ismételten előfordul a feudális termelésben szembenálló két félnek „tulajdonosként" és „birtokosként" való megjelölése. De Marx e fejezetben a feudális termelőrendszerrel a földjáradék keletkezése szempontjából foglalkozik és már ennek a *VI. Szakasznak* a *Bevezetőjében*, tehát az *egész Szakaszra* és így a benne foglalt *47. Fejezetre* is kiható célzattal, előrebocsátja, hogy a földtulajdon *különböző történeti formáinak a vizsgálata kívül esik művének a keretein.* Evvel csak annyiban foglalkozik; amennyiben a tőke által létrehozott értéktöbblet egy része a földtulajdonosnak jut.[4] A 47. Fejezetben pedig a „földjáradék legegyszerűbb formáját, a munkajáradékot" vizsgálva ezt úgy határozza meg, hogy: „a közvetlen termelő a hét egy részében olyan munkaeszközökkel, (ekével, igásállattal stb.), amelyek ténylegesen vagy jogilag az övéi, műveli azt a földet, amely ténylegesen az övé, a hét többi napján pedig a földesúr jószágán ingyen dolgozik a földesúrnak."[5]

Ez általános meghatározásban elkerüli tehát a jogi terminológia használatát. Ezt követőleg ugyanabban a bekezdésben beszél Marx a föld „tulajdonosáról", valamint arról, hogy a közvetlen termelő ebben a formában „birtokosa" a termelési munkafeltételeknek, de *idézőjelbe teszi a „tulajdonos", „birtokos" szavakat,* sőt kifejezetten „névleges földesúrnak, névleges földtulajdonosnak" nevezi azt, aki számára a gazdaságon kívüli kény-

---

talban hivatkozott oldalakon. — hanem más helyütt találhatók a Marx által idézett mondatok, — és pedig: a „La Silésie" c. IV. fejezetnek „Constitution rurale" c. alfejezetében a következőképp: *„D'abord il faut observer que le paysan y est serf."* (Mirabeau I. köt. 389. old.) Utóbb: *„On n'a pas pu encore engager les Silésiens au partage des communes tandis que das la nouvelle-Marche, il n'y a guère de village ou ce partage ne soit exécuté avec le plus grand succès."* (Mirabeau: I. köt. 390. old.) Nehéz lenne kideríteni, miért szerepelnek a Kapital-ban ugyanezen mondatok más kötet és oldalszámhivatkozással.

[3] Grünberg, Karl: Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlesien Leipzig 1894. I. 274: „das Besitzrecht des eingekauften Rusticalwirtes zu einem wirklichen Eigentumsrechte entwickelten, auf dem nur gewisse Reallasten, Frohndienste und Zinsungen ruhten." — állapítja meg a kimozdítást szabályozó törvényes intézkedésekről.

[4] Marx: Das Kapital, Berlin, 1953. III. köt. 662. old.

[5] uo. 850. o. az eredeti szöveg: „der unmittelbare Produzent einen Teil der Woche mit faktisch oder juristisch ihm gehörigen Arbeitswerkzeugen (Pflug, Vieh, etc.) den ihm faktisch gehörigen Boden bearbeitet und in andern Tagen der Woche auf dem Gute des Grundherrn arbeitet, unentgeltlich." (Nem hinném, hogy helyes lenne Marx kifejezéseit jogi tartalmú kifejezésekkel „birtok", „tulajdon" értelmező módon helyettesíteni, — amint az a magyar kiadásban történt.)

szereszközökkel a többletmunkát kifacsarják. És ha később nem is teszi e két kifejezést mindenütt idézőjelbe, akkor is áll az a *Bevezetőbeli* figyelmeztetése, hogy itt nem a földtulajdonjog történeti formáinak az analízisével kíván foglalkozni, tehát nem a jogtudomány szempontjából, hanem a politikai gazdaságtan céljaira jelöli meg az egyes feleket akár idézőjelben, akár idézőjel nélkül. Ezek a szóhasználatok tehát nem érintik a jobbágytulajdonról kijelentett fentebb taglalt jogi felfogását.

5. Részletesen tárgyalja Procházka könyve a paraszti földjogoknak a földesúri korlátozásait. Az ő meghatározása szerint a paraszti jogokat korlátozza „a földesúri tulajdonjog". Ennek a földesúri tulajdonjognak jellemzője szerinte, hogy „a közönséges vagyonjogi tulajdonjoggal szemben" olyan elemek bővítik — amelyek a „földesúrnak, mint az állami szervezet legalsó tagjának a funkcióiból folynak. (98. old.) Mindezeket a hatalmi állásból folyó jogokat részletesen tárgyalja (földesúri öröklés, kimozdítás, úri haszonvételek, engedélyezések stb. — 177—252. old.), — nem találtam azonban könyvében sehol annak meghatározását, *vajon milyen elemek maradtak meg a „földesúri tulajdonjogban"* abból a Procházka szerinti „közönséges vagyonjogi tulajdonjogból" — amelyet én a fentiekben „civilis jogi tulajdonjognak" neveztem. Már pedig, ha az egyik oldalon eljutott Procházka kétségtelenül helyesen — odáig, hogy a paraszti földjogokban „a tulajdonjog egyes tipikus vonásai" megtalálhatók — akkor a földesúri tulajdonjog tartalmából ezeknek a „tipikus vonásoknak" szükségszerűen hiányozniok kell. Azon a kritikus ponton tehát mindenképpen túl kell haladni! és pedig megint csak a civilis tulajdonjognak — „közönséges vagyonjogi tulajdonjognak" és a hatalmi jognak az elkülönített vizsgálata útján. *Frank Ignác* adta meg már 1845-ben e vizsgálat módszerét a feudális jogtudomány kereteiben. Frank módszerének alapelvei: Külön tárgyalja a földesúr hatalmi jogait *„A személyes szabadságrul"* szóló részben és külön választva tárgyalja a telekre vonatkozó jobbágyi jogokat *„A vagyonrul"* szóló részben.[6] A tulajdonjogról megállapítja, hogy mi annak a tartalma (bírhatás, használhatás, szabad intézkedés, visszakövetelés) de hozzáteszi az ingatlantulajdonjognak számos „megszorítása" van, pl a jobbágytelek, az ősi jószág, az adományi jószág tekintetében. Felveti a kérdést, mennyire mehetnek a megszorítások, hogy a tulajdonos az is maradjon és tulajdonjoga meg ne szünjön. És felel is a kérdésre, így: Ezt a törvény állapítja meg. (I. köt. 214., 215. old.) A tulajdonjog ilyen elmélete mellett Frank arra az eredményre jutott, hogy a magyar földesúr tulajdonos a magyar (feudális) jog szerint — de nem a római (civilis) jog szerint (I. köt. 277. old.). Itt a tudós kutató Frank Ignácnak meg kellett állnia — határkövet állított neki az egyetemi oktató Frank —, aki nem térhetett rá olyan kérdésfelvetésre, vajon civilis jogi tulajdonos-e a jobbágy. Procházkát és bennünket semmi sem gátol abban, hogy Frank Ignác módszere szerint először különválasszuk a hatalmi elemeket, azután továbbhaladva, megvizsgáljuk a (cseh) parasztra jutó „tipikus földtulajdonjogi vonások" után maradt-e valami és mi ez a maradvány a földesúr „közönséges vagyonjogi (civilis) tulajdonjogában". Frank erre nem felelhetett. De felelt fentebb Marx és hasonlóan felelt a magyar rendi országgyűlés már 1840-ben a megegyezéses örökváltsági törvénnyel: *ez a maradvány a jobbágyi tartozások és semmi más.* (Ebben a magyar rendi törvényben a rendi tábla ellenzéke jogászi rabulisztikával mesteri módon oldotta meg, miképpen lehet megteremteni feudális, rendi terminológiával, „úrbéri örökös kötéssel", „az úri joghatóság" fenntartása mellett, formailag az Urbárium kereteiben, a paraszt szabad polgári földtulajdonjogát a tartozások megváltása útján.)

Már feudális jogászainkat, *Pfahler*-éket és társaikat foglalkoztatták olyan, ma tán meddő kérdések, volt-e a jobbágynak dominium utile-je, vagy sui generis haszonélvezeti emfiteuzisi stb. joga. Ma azonban jogtudományi és nálunk politikai történeti szempontokból is a jogtörténelem elsőrendű feladatának tartom annak földerítését, milyen fázisokon keresztül jutott a feudalizmusban a paraszt oda, hogy még a röghöz kötött jobbágyot is földjében „tributpfichtiger Eigentümer"-nek minősítette Marx. Kétségtelen, hogy a hűbérúr civilis földtulajdonjogáról nem lehet szó többé, mihelyt érvényesült a jogszabályokban az az elv, hogy a parasztföldet az össz-parasztságtól elvenni, az egyes parasztot pedig törvényes ok nélkül kimozdítani nem lehet. Ez a helyzet — amelyet Marx Porosz-Sziléziában Mirabeau könyve alapján II. Frigyes 1756.-i rendeletével bekövetkezettnek látott —, Mária Terézia rendeleteivel bekövetkezett Csehországban (1751), Morvaországban (1769), Osztrák-Sziléziában (1771) és Magyarországon (1767) egyaránt. Végül az úrbériség megszüntetése is mind a magyar (szlovák), mind pedig a cseh (morva, sziléziai) jogterületeken tökéletesen azonos földtulajdonjogi alapelvek szerint következett be: abból kiindulva, hogy a földtulajdonjog a parasztot, a feudális járadék a földesurat illeti. Az első bécsi Reichstag 1848. szept. 7-i törvénye szerint és az utolsó pozsonyi rendi gyűlés 1848: IX. törvénye szerint nem *nemesi* földtulajdon *elvétele* — hanem *paraszti* földtulajdon *tehermentesítése* történt a feudális járadékok megszüntetésével. Az előbb megjelölt jogtörténelmi feladat terén tehát a parasztföld sorsának ez a párhuzamossága is az együttműködés útjára utalja a magyar, cseh és szlovák jogtörténészeket. Procházka könyve jelentős haladás e jogtörténeti feladat megoldása felé. A magam részéről pedig örülnék, ha ez úton észrevételeimmel egy lépést tenni sikerült volna.

Sarlós Márton

[6] Frank Ignác: A közigazság törvénye Magyarhonban. Buda 1845. I. köt. 127—135. old. — továbbá 374—428. old. Ugyanilyen szétválasztás korábbi munkájában: Principia Juris Hungarici Buda, 1829. I. köt. 70. §. és 158—168. §.

Új könyvek:

Szászy István: Private international law in the european peoples democraties. Bp. Akad. Kiadó—Publishing House of the Hungarian Academy of Sciences, 1964. 403 p.
[Bibl.] 380—401. p.

Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio iuridica. Tomus 5. 1964. Redigit J[ános] Beér—L[ászló] Névai—I[mre] Szabó, Bp. Állami ny. 1964. 180 p. [Bibl. 161—180. p.]

Igazságügyi orvostan. Szerk. Somogyi Endre. Bp. Medicina Kiadó: 1964. 523 p.
[Bibl. passim]

Informacija ob usztrojsztve goszudarsztva i szisztemeprava Vengerszkoj Narodnoj Reszpubliki. Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 73 p.

Information sur l'organisme étatique et sur le système juridique populaire hongroise. [Tájékoztató a Magyar Népköztársaság államszervezetéről és jogrendszeréről. Közzéteszi a Magyar Jogász Szövetség.]
Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 81 p.

Information on the legal system and state organisation of the Hungarian People's Republic. [Tájékoztató a Magyar Népköztársaság államszervezetéről és jogrendszeréről. Közzéteszi a Magyar Jogász Szövetség.] Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 69 p.

Francev, J. P.: A mai burzsoá szociológia válsága. [Krizisz szovremennoj burzsoaznoj szociologii.] Ford. Tiboldi László. Bp. Kossuht Kiadó, 1964. 110 p.
/Korunk világnézeti kérdései./

A filozófia története. 4. [köt.] Szerk. M. A. [Dünnik] Dinnyik—M. J. Jovcsuk—B. M. Kedrov stb. Ford. Zalai Edvin.
Bp. Gondolat Kiadó, 1964. 535 p.

* * *

Állam- és jogelmélet

Pound, Roscoe: Jurisprudence. [Jogtudomány.] Volume 1—5. St. Paul, Minn. West Publishing Co. 1959. XXVII, 547, XV, 855 p.
ÁJI feldolgozás alatt

Az ismert amerikai jogfilozófus kézikönyvének 1. kötete a jogtudományt és a jog megszűnését, a 2. kötet a jog természetét, a 3. kötet a jog célját, tartalmát, forrásait, formáit, a 4. kötet a jogalkalmazást és a főbb jogi fogalmak elemzését, a befejező kötet pedig a jogrendszert tárgyalja. Ugyancsak a befejező kötetben van az egész munka nagy terjedelmű mutatója. ,

Államjog, alkotmányjog

Constitution of the Republic of Venezuela. [A Venezuelai Köztársaság alkotmánya.] (Reprint.) Washington. Pan American Union, 1963. IV, 48 p. OK. 378,600

Az 1961-es venezuelai alkotmány szövegének angol nyelvű fordítása.

Államigazgatási jog

Baszin, Ju[rij] G[rigor'evics]: Pravovüe voproszü proektirovanija v sztroitel'sztve. [Az építési munka tervezésének jogi kérdései.] Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 160 p. OK. 390,806

A kötet az alábbi fejezetek alatt tárgyalja az építőipari tervezés jogi kérdéseit: A tervezési kötelezettségek keletkezése, tárgya, oldalai, a tervező szervek és a megrendelők jogai és kötelességei, valamint felelősségük.

Polgári jog

Cristian, Iosif: Teoria persoanei juridice. [A jogi személyek elmélete.] Bucureşti, Editura Academiei RPR. 1964. 378 p.
ÁJI feldolgozás alatt

A monográfia a jogi személyek fogalmáról szóló bevezető rész után három nagy részre tagozódik. Az első részben a jogi személyek főbb típusait és formáit mutatja be a román jog történetében (eredet, feudális jog, átmeneti típusok, burzsoá jog), ezt követőleg a szocialista jognak a jogi személyek főbb típusairól, (állam, szocialista gazdasági szervezetek, szövetkezetek, egyéb kollektívák) szóló rendelkezéseit ismerteti. A jogi személy fogalmáról szóló második részben a jogi személyt mint a polgári jogok kollektív alanyát és a jogi személy megalakulásának folyamatát mutatja be. Gyakorlatilag a munka harmadik része a legfontosabb, amelyben a jogi személy működésének feltételeivel és jogképességével kapcsolatos kérdéseket tárgyalja. A munkát orosz és francia nyelvű tartalmi kivonat és tárgymutató egészíti ki.

Munkajog

Miller, Leonid: Răspunderea materială a angajaţilor. [A dolgozók anyagi felelőssége.] Bucureşti, Editura Academiei RPR. 1964. 318 p.
ÁJI feldolgozás alatt

A Román Tudományos Akadémia Jogi Kutatóintézetének gondozásában megjelent monográfia az alapvető fogalmakról (a károkozó magatartás fogalma, meghatározása) szóló bevezető rész után a károkozó magatartás egyes elemeit, majd az egyes magatartási fajtákat (cselekmény, mulasztás, közös cselekmény stb.) vizsgálja. Gyakorlati szempontból fontos a munka következő fejezete, amely az anyagi felelősséget kizáró okokat (kötelezettség végrehajtása, törvényes jog védelme, kockázat stb.) tárgyalja. A befejező fejezetben a károkozó magatartás bizonyításával összefüggő eljárásjogi kérdéseket foglalja össze. A munka anyaggyűjtését 1963. július 31-vel zárja, és a gyűjtési határidőben megjelent tételesjogi szabályokat, utasításokat, valamint a bírói gyakorlatot is feldolgozza a teljes román irodalmi anyag, valamint egyes szocialista országok jelentősebb műveinek figyelembevétele mellett.

Uszenin, V. I.—*Baglai* M. V.: Pravovoe regulirovanie truda v kapitaliszticseszkih sztranah. [A munka jogi szabályozása a tőkés országokban.]
Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 214 p. ÁJI feldolgozás alatt

A művet az OSZFSZK Felső- és Szakoktatási Minisztériuma adta ki a jogi főiskolák és jogi karok hallgatói részére segédkönyvül. A három részből álló munka első fejezete a burzsoá munkajogi szabályozás kizsákmányoló jellegét, a második fejezet pedig a burzsoá munkajog legfontosabb intézményeit mutatja be. A befejező harmadik fejezetben rövid áttekintést ad a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet tevékenységéről.

E lapszám (XIX. évfolyam 7.) szerzői: *Dr. Réczei László* egyetemi tanár. — *Dr. Rudolf Loránt* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Mártonffy András* vállalati vezető jogtanácsos. — *Dr. Rónai Róbert* a Fővárosi Főügyészség csoportvezető főügyésze. — *Dr. György Ernő* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Vargyai Gyula* egyetemi adjunktus (Pécs). — *Dr. Valki László* egyetemi gyakornok. — *Dr. Sarlós Márton* ny. egyetemi tanár.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 64.3694 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

XIX. új évfolyam 8. szám Budapest, 1964. augusztus hó

BUDAPEST KÖNYVTÁR 1964 SZEP 3

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

NAGY LAJOS:
Tanúbizonyítási kérdések a másodfokú büntető eljárás gyakorlatában 429

POSCH, MARTIN:
A polgári jogszabályok egységesítése a szocialista államok együttműködésének keretében 438

BESNYŐ KÁROLY:
Az országgyűlési bizottságok működéséről ... 445

HÁMORI VILMOS:
A pertársaság és a beavatkozás egyes kérdései 453

Szemle:

MÁRKUS FERENC:
Egy könyv tudományos vitájának margójára 463

A. G.:
Az európai szocialista államok jogalkotása 465

Jogirodalom:

KOVACSICS JÓZSEF:
Horváth Róbert: Hatvani István professzor és a magyar statisztikai tudomány kezdetei 469

— —:
Új könyvek 472

СОДЕРЖАНИЕ: *Лайош Надь* Вопросы свидетельских доказательсть в практике уголовного процесса второй инстанции. — *Мартин Пош:* Унификация гражданских норм в рамках сотрудничества социалистических государств — *Карой Бешне:* О деятельности комиссий Государственного собрания. — *Вилмош Хамори:* Некоторые вопросы процесуального соучастия и вмешатнльства. — *Обзор: Ференц Маркуш:* Заметки в связи с научной дисскусией по одной книге. — *Г. А.:* Правотворчество европейских социалистических государств. — *Юридическая литература Йожеф Ковачич:* Роберт Хорват: Профессор Иштван Хатвани и начала венгерской статистической науки — —: Новые книги.

SOMMAIRE: *Lajos Nagy:* Problèmes des preuves par témoins dans la pratique de la procédure pénale de deuxième instance. — *Martin, Posch:* L'unification des régles de droit civil dans le cadre de la coopération des Etats socialistes. — *Károly Besnyő:* L'activité des commissions de l'Assemblée nationale. — *Vilmos Hámori:* La communauté des plaideurs et certains problèmes de l' intervention. — *Revus: Ferenc Márkus:* En marge d'une discussion scientifique d'un ouvrage. — *G. A.:* La législation des Etats socialistes européens. — *Littérature: József Kovacsics:* Róbert Horváth: Le professeur István Hatvani et les commencements de la science hongroise de statistique. — —: Nouveaux livres.

INHALT: *Lajos Nagy:* Die Fragen des Zeugenbeweises in der Praxis des Strafgerichtsverfahrens zweiter Instanz. — *Martin, Posch:* Die Vereinheitlichung von Zivilrechtsnormen im Rahmen der Zusammenarbeit der socialistischen Staaten. — *Károly Besnyő:* Über die Tätigkeit der Parlamentsausschüsse. — *Vilmos Hámori:* Einige Fragen der Streitgenossenschaft und des Eintritts in den Prozess. — *Rundchau: Ferenc Márkus:* Zur wissenschaftlichen Diskussion eines Buches. — *G. A.:* Die Rechtssetzung in den europäischen socialistischen Staaten (Deutsche Demokratische Republik.) — *Rechtsliteratur: Josef Kovacsics:* Róbert Horváth: Professor István Hatvani und die Anfänge der ungarischen statistischen Wissenschaft. — —: Neue Bücher.

XIX. új évfolyam 8. szám Budapest, 1964. augusztus hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Tanúbizonyítási kérdések a másodfokú büntető eljárás gyakorlatában

A tanúbizonyítással kapcsolatban a két alapvető perorvoslati rendszernek: a kasszatórius és a reformatórius perorvoslati eljárásnak jellegzetes megoldásait alkalmazó szocialista perorvoslati rendszerekben a másodfokú bíróság tevékenysége rendszerint két síkon jelentkezik. A perorvoslati bíróságok elsődleges feladata ezekben a perorvoslati rendszerekben a tanúbizonyítással kapcsolatban is az elsőfokú bíróság ítélkezésének felülbírálata: megalapozottságának és törvényességének ellenőrzése. Ez a felülbírálati tevékenység a tanúbizonyítással kapcsolatban is számos eljárási problémát vet fel s ez alkotja az első kérdéskört. A kasszatórius jellegű perorvoslati rendszerekben a revízió eredménye csak az elsőfokú ítéletet hatálybantartó vagy hatálytalanító másodbírósági döntés lehet s ezzel a perorvoslati szak — esetleg csupán egyidőre — le is záruL. A reformatórius jellegű perorvoslati rendszerekben azonban, amennyiben a felülbírálatnak eredményeképpen a másodfokú bíróság az alapfokon hozott ítéletet nem kívánja hatálytalanítani, de mégsem tartja azt érdemi döntése alapjául teljes mértékben elfogadhatónak, maga veszi fel — a törvény által meghatározott keretek között — a tanúbizonyítást. A másodfokon közvetlenül felvett tanúbizonyítás jelenti tehát a másik problémakört. A másodfokú eljárásban a tanúbizonyítás kérdéseit ennek a két megoldási lehetőségnek keretei között vizsgáljuk, közbeiktatva a gyakorlatilag igen lényeges és elméletileg az önálló bizonyítás körébe tartozó megoldást: a tanúbizonyítás kiegészítését, illetőleg helyesbítését.

A tanulmány keretei nem tették lehetővé, hogy a másodfokú tanúbizonyítás számos további kérdésével — ilyen pl. a tanúbizonyítás során az elsőfokú eljárásban elkövetett eljárási szabálysértés, tanúbizonyítás a megismételt eljárásban stb. — is foglalkozzunk, hanem csupán az érintett és gyakorlatilag jelentősebb kérdéseket foglaljuk össze.

1. A tanúvallomás első fokon történt mérlegelésének felülbírálása.

A másodfokú bíróság felülbírálati tevékenysége: a revízió a szocialista perorvoslati rendszerekben kialakult, sajátos ellenőrző tevékenység, amely a tanúbizonyítás vonatkozásában is számos, különleges problémát vet fel.

A hazai tételes jogunkban a fellebbezési eljárásnak a Be. indokolásában (IX. fej. 1. pont) is kiemelt sajátossága, hogy a másodfokú bíróság nem első ízben határoz az ügyben, hanem felülbírál. A felülbírálat (revízió) a Be. rendszerében is a másodfokú bíróság hivatalból végzett tevékenysége, amelynek során a bíróság — az arra jogosult fellebbezése alapján — a törvényben meghatározott szempontok: a megalapozottság és a törvényesség ellenőrzése végett az eljárási törvényben részletesen megvont keretek között, a maga egészében átvizsgálja, ellenőrzi az egész elsőbírói ítélkezést: a határozathozatalt megelőző egész eljárást és magát a határozatot.[1] A külföldi szocialista országok perorvoslati rendszerében a perorvoslati eljárások általános vonásai ugyanezen az elvi alapon állanak.[2]

[1] Ld. részletesebben Fellebbezés a büntetőperben (Bp. Közgazd. Kiadó, 1960. 192—198. old.) c. munkámat és Büntető fellebbezési rendszerünk módosítása c. tanulmányomat (JK. XVII—1962. 442. old.)

[2] A szocialista országok perorvoslati rendszereinek általános és közös jellegzetessége, hogy a másodfokú bíróságok az elsőfokú ítélkezés törvényességét és megalapozottságát bírálják felül. Ezen túlmenően a szocialista eljárások perorvoslati rendszere két csoportba sorolható. Az első csoportba az elsősorban kasszatórius jellegű perorvoslati rendszerek tartoznak, amelyekben az elsőfokú bizonyítás semmiféle kiegészítésének nincsen helye. Ebbe a csoportba sorolható a *szovjet* eljárásokon kívül a *bolgár* eljárás.

A második csoportba azokat az eljárásokat soroljuk, amelyekben — az elsőfokú bíróság ítéletének revíziója alapján — másodfokon bizonyos keretek között kiegészíthető az elsőfokú bíróság által megállapított tényállás s ebből a célból a másodfokú bíróság esetleg maga is foganatosíthat tanúkihallgatást. Ebbe a csoportba a *csehszlovák*, a *német* és a *román* eljárás tartozik.

A másodfokú bíróság felülbírálati tevékenysége során az eljárás addigi teljes anyaga alapján végigköveti és ellenőrzi az elsőfokú bíróságnak a tanúvallomásokra alapított ténymegállapításait is. Ennek során megvizsgálja egyebek között azt is, hogy az elsőbíróságnak a tanúvallomásokban foglalt adatok alapján tett ténymegállapításai mennyiben teszik az ítéletet megalapozottá: tehát az ítéleti ténymegállapítás hiánytalan, iratszerű és helyes ténybeli következtetéseken alapul-e, felderíti-e a büntetőügy összes vonatkozásait és a bíróság logikusan indokolta-e meg azt, hogy a vallomás egyes adatait miért fogadta el ténymegállapításai alapjának: bizonyítéknak, másokat pedig miért vetett el? (Be. 254. § 2. bek. és 231. § 3. bek.)

Az elsőfokú bíróság az általa felvett tanúbizonyítást saját hatáskörében mérlegeli: megállapítja az egyes tanúvallomások tartalmát, értékeli az abban foglalt adatokat, elbírálja a vallomás hiteltérdemlőségét és mindezek alapján, az adott ügy összes többi bizonyítékának figyelembevételével hozza meg döntését a tényállásmegállapítás vonatkozásában. A másodfokú bíróság — egyrészt a felülbírálatnak, másrészt pedig az elsőbírósági mérlegelésnek már kifejtett fogalmát véve alapul — *felülbírálja, revideálja az elsőfokú bíróságnak a tanúvallomásokat mérlegelő tevékenységét is,* abban az értelemben, hogy ellenőrzi az egész tanúbizonyítási folyamatnak a menetét és eredményét, ideértve a vallomások hiteltérdemlőségével kapcsolatos elsőbírósági állásfoglalásnak indokoltságát is.

Az így végzett felülbírálási tevékenységnek *az eredménye azonban törvényileg korlátozott:* csak annak megállapításáig terjedhet, hogy az elsőbírósági mérlegelés megfelel-e mindazoknak a követelményeknek, amelyek az ésszerű belső meggyőződés kialakításához szükségesek és elegendőek. Ettől a megállapítástól függően fogadja el az elsőfokú bíróság tanúvallomásra alapított ténymegállapítását ítélkező tevékenysége folyamatában a soronkövetkező műveletnek: érdemi ítélkezésének alapjául vagy pedig ennek eredményeként mondja ki az elsőfokú ítélet megalapozatlanságát. A másodfokú bíróság azonban a felülbírálat körében az ilyen értelmű — elfogadó vagy elvető — megállapításon túl semmi esetre sem terjedhet: *nem helyettesítheti az elsőbírósági mérlegelést a saját mérlegelésével.*[3]

A külföldi szocialista országok irodalmában az elsőfokú mérlegelés másodfokú felülbírálásával kapcsolatos fenti álláspont általában elfogadottnak tekinthető.[4] Ugyanez az álláspont érvényesült az új szovjet büntetőeljárási törvényekben is.[5] A hazai irodalomban is csupán ez az álláspont nyert kifejtést.[6]

Az elsőfokú bizonyítás felülbírálásával kapcsolatos kérdéseket a továbbiakban a felülbírálati tevékenységnek ebből a fogalmából kiindulva vizsgáljuk. A részletes elemzés előtt — a hazai bírói gyakorlat alapján —[7] néhány, fogalmi kérdéssel is összefüggő szóhasználati kérdést kell tisztázni.

A „felülbírálati" tevékenységnek általunk kiindulási pontként tekintett fogalma — amely tehát a másodfokú bíróságnak az érdemi elbírálást megelőző ellenőrző, revizonális tevékenységét fejezi ki, s e tevékenységnek *egyik* eredménye lehet az, hogy a másodfokú bíróság az ügy érdemi elbírálásával is foglalkozni fog — nézetünk szerint a tételes törvény szóhasználata (Be. 241. § 1. bek.) és a törvényjavaslat indokolása szerint is helytálló. Hazai bírói gyakorlatunk azonban nem teljesen egységes ebben a vonatkozásban, bár igen sok esetben használja a „felülbírálat" megjelölést ilyen értelemben.[8] Olyan döntéseket is láttunk, amelyekben

[3] A hazai bíróságok gyakori szóhasználata szerint — erre még visszatérünk — *nem mérlegelheti felül* az elsőbírósági mérlegelést. (Ld. pl. Legf. Bír. törv. B. II. 156/1963. BH. 3645. stb., stb.) az ügyészi gyakorlat az „újra mérlegelés" kifejezést is használja. (Pl. a 82/1962. sz. legf. ügyészi iránymutatás-állásfoglalás. ÜK. XI—1963. 49—50. old. A továbbiakban — nem érintve iránymutatás-állásfoglalás megjelölés helyessége körüli vitát — csak az abban kifejtett álláspontra történik hivatkozás.)

[4] A Szovjetunióban a kiindulópontot ebben a vonatkozásban — még a jelenlegi hatályos büntetőeljárási törvénykönyvek előtt — a SZU. Legf. Bír. 1950. dec. 1-i teljes ülési határozata jelenti. Az ezzel kapcsolatos irodalmi anyagra és bírói gyakorlatra ld. Fellebbezés a büntetőperben 233. s köv. old.

[5] A hatályos szovjet büntetőeljárási törvénykönyvek szövegezése — elvi értékű kijelentés nélkül — a mérlegelési tevékenység fogalomkörébe eső okok (pl. szovjetorosz Bp. 344. § a mérlegelés teljessége, indokolatlanság, téves ténybeli következtetés, ellentmondásosság stb.) felülbírálását utalja a másodbíróság hatáskörébe. Az új eljárási törvénykönyvekkel kapcsolatban CSELCOV, M. A. tankönyve (Szovetszkij ugolovnüj processzs. Izd. 4. iszpravl. i pererab. Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 439—441. old.) éppen a szovjetorosz Bp. 344. §-ának elemzésén keresztül mutatja be az elsőfokú mérlegelés felülbírálásával kapcsolatos problémákat. *Cselcov* itt egyébként a SZU. Legf. Bír. 1950. dec. 1-i előbb idézett és a mérlegelés felülbírálásával kapcsolatban alapvető teljes ülési határozatát érvényben levőnek tekinti, az előbb felhívott és e döntést alapul vevő irodalmi fejtegetések tehát a hatályos eljárási törvények értelmében is helytállóak.

[6] Vö. — részletes irodalmi hivatkozásokkal Fellebbezés a büntetőperben 233. s köv. old., továbbá — a másodbírósági felülbírálati és határozathozatali tevékenység elhatárolásával kapcsolatban a Be. hatálya alatt —: Büntető fellebbezési rendszerünk módosítása c. tanulmányomat (JK. XVII—1962. 442—443. old.).

[7] A hazai bírói gyakorlatból a Legfelsőbb Bíróság 1962—1963. évi ítélkezésének anyagát tekintettük át. A Bp. hatálya alatt hozott döntésekből azokra hivatkozunk — külön utalás nélkül —, amelyek a Be. alapján is érvényeseknek tekinthetők.

[8] Pl. „A Legf Bír. a fellebbezések alapján felülbírálta az elsőfokú bíróság ítéletét és az azt megelőző egész bírósági eljárást. Az elsőfokú bíróság a tényállást a tárgyalás adatainak megfelelően, azokkal összhangban állapította meg". (Legf. Bír. Bf. VI. 1072/1961/6. sz. ítélet). „A Legf. Bír. a fellebbezések elbírálása során mindenekelőtt a fellebbezéssel megtámadott ítéletben foglalt tényállást bírálta felül és megállapította, hogy az elsőfokú bíróság nem tárgyalta ki-

egyrészt az ebben az értelemben vett „felülbírálati", másrészt pedig az érdemi elbírálási tevékenységet a bíróság egymástól világosan elhatárolta, akár a tényállásmegállapítási tevékenység,[9] akár pedig a jogkövetkezmények elbírálásával kapcsolatban.[10] Gyakorlatilag mindez azt jelenti, hogy a másodfokú bíróság ellenőrizte — szóhasználatunkban felülbírálta — az elsőfokú bíróság mérlegelésének megalapozottságát és ennek alapján minősíti alaptalannak az elsőbírósági mérlegelés ellen irányuló támadást. Ez a szemlélet a bíróságaink ítélkezési gyakorlatában is sokszor érvényre jut.[11]

A bírói gyakorlat azonban igen sokszor most is a: felülbírálatra alkalmas... nem alkalmas"[12] kifejezést használja a felülbírálati tevékenység (Be. 241. § 1. bek.) eredményével kapcsolatos állásfoglalásának megjelölésére. Ebből néha visszás vagy értelemzavaró szókapcsolatok is származnak.[13] Zavart okoz néha a „felülbírálat" és „felülmérlegelés" vagy „újramérlegelés" szinonimaként való használata is.[14]

Rátérve ezután a másodbírósági felülbírálati tevékenység részletkérdéseire, mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy a tételes törvény az elsőfokú bírósági ténymegállapítások kötőerejének a másodbírósági eljárásra vonatkozóan érvényes (Be. 254. § 2. bek.) szabálya alapján és a közvetlenség követelményének megfelelően külön rendelkezésben is biztosítja azt, hogy az elsőbírósági mérlegelést a másodfokú bíróság saját, a mérlegés lényegét megváltoztató érdemi döntéssel még részben sem helyettesítheti.[15] A tételesjogi rendelkezés összefüggésben van a másodfokú bíróság előtt lefolytatott bizonyítási eljárással, amelynek alapján az általános szabály alól kivételnek lehet helye. A szabálynak ez utóbbi vonatkozásaira alább térünk vissza (ld. 3. alpont). A Legfelsőbb Bíróság egyébként rámutatott arra, hogy a Be. értelmében a másodfokú bíróságnak részbizonyítás felvétele nélkül még az ítélet megalapozatlansága esetén sincs joga az elsőfokú bíróság által értékelt bizonyítékoknak vagy azok egyrészének mérlegelési eredményt megváltoztató mérlegelésére, a Legf. Bíróság szóhasználatában: „felülmérlegelésére". A törvény tehát nem oldotta fel az elsőfokú mérlegelés *eredményét megváltoztató mérlegelés tilalmát: a felülmérlegelési tilalmat*, nem jogosítja fel a másodfokú bíróságot arra, hogy az elsőfokú bíróság által ellentétes bizonyítékok mérlegelése alapján tett tényállásmegállapításokkal szemben *más tényt* állapítson meg.[16]

E törvényhely alapján a bírói gyakorlat sorozatos eseti döntéseket hoz, amelyekben egyrészt — az érdemi okok vizsgálata nélkül — az elsőbírósági mérlegelés ellen irányuló támadást elutasítja azzal, hogy a fellebbezési eljárásban a bizonyítékok újraértékelése kizárt.[17] Másrészt viszont az ilyen alapon hozott elutasító határozatok mellett számos olyan bírósági döntést ismerünk, amelyekben a másodfokú bíróság ítéletének indokolásában több-kevesebb részletességgel kifejti, hogy az elsőfokú mérlegelést *miért fogadja el*,[18] illetőleg — ezen felül

merítően az ügyet, ügydöntő tényeket nem derített fel és a Bp. 184. § 3. bek-ben foglalt indokolási kötelezettségnek sem tett mindenben eleget". (Bf. VI. 1149/1961/26. sz. ítélet).

[9] Pl. „Az eljárt bíróságok nem derítették fel az ügyet, a ténymegállapítás részben hiányos, az ügy ezért az érdemi elbírálásra alkalmatlan". (Legf. Bír. B. törv. V. 1963/1961/3. sz. határozata). Más esetben a Legf. Bír. megállapította, hogy az elsőfokú bíróság ítélete megalapozatlan „... és ezért érdemi felülbírálásra nem alkalmas". (Bf. V. 211/1962/8. sz. végzés). A Bf. IV. 732/1962/47. sz. ítéletben: „A Legf. Bír. felülvizsgálva az elsőfokú bíróság által megállapított tényállást... az ítéletet... nem találta szükségesnek újból hatályon kívül helyezni, hanem az ügyet... érdemben bírálta el".

[10] Legf. Bír. Bf. III. 1821/1961/92. sz. végzése: „... a büntetés kiszabását felülbírálva, a bűnösségi körülményeket vizsgálva..." stb.

[11] Így pl. a következő ítéleti indokolásban: „A védelemnek a ... tényállást támadó fellebbezése kifejezetten a bizonyítékok mérlegelése ellen irányult. Az elsőfokú bíróság viszont a bizonyítékok mikénti mérlegeléséről indokolásában számot adott. Kifejtette, hogy azokat miért fogadta el. A Legf. Bír. ezért a tényállást támadó fellebbezést mint alaptalant elutasította". (Bf. III. 473/1962/16. sz. ítélet.)

[12] „A Legf. Bír. Bp. 197. § 1. bek. alapján az elsőfokú ítéletet és az azt megelőző egész bírósági eljárást a felülbírálat körébe vonta. A felülvizsgálat eredményeként úgy látta, hogy az elsőfokú ítélet felülbírálatra alkalmas, annak részbeni hatályon kívül helyezése nem szükséges, a tényállásban észlelt hibák a Bp. 203. § 3. és 4. bek. alapján helyesbíthetők" (Legf. Bír. Bf. II. 317/1961/138. sz. ítélete stb., stb.).

[13] Így pl. a Legf. Bír. Bf. IV. 1932/1961/8. sz. ítéletben.

[14] A „felülbírálat" tehát ezek szerint nem azonos a „felülmérlegeléssel" vagy az „újra mérlegeléssel". A felülbírálat csak ellenőrzi a mérlegelést s azt elfogadja vagy nem fogadja el. A felülmérlegelés — bíróságaink szóhasználatában (pl. a Legf. Bír. törv. B. II. 156/1963. BH. 3645. stb., stb.) — az elsőbírósági mérlegelés *helyett*, azt *megváltoztató* másodbírósági mérlegelést jelent, ami hatályos perorvoslati rendszerünkben kizárt.

[15] A megismételt eljárásban az elsőfokú bíróság P. I. tanúnak terhelő vallomását nem fogadta el, álláspontját kimerítő részletességgel meg is indokolta. A megyei bíróság nem tette magáévá az elsőbíróság okfejtését, és hivatkozva más tanúk vallomására, lényegében az elsőfokú bírósággal ellentétesen mérlegelte a bizonyítás anyagát, elfogadta P. I. tanúnak a vallomását is és így az elsőfokú ítélettel szemben azt állapította meg, hogy a vádlott elkövette a vád tárgyává tett bűntettet. A Legf. Bír. szerint a másodfokú ítélet törvénysértő, mert a Be. nem jogosítja fel a másodfokú bíróságot, hogy csupán az iratok alapján eltérő megállapítást tegyen olyan tényekkel szemben, amelyeket az elsőfokú bíróság ellentmondó bizonyítékok mérlegelése alapján állapított meg (Legf. Bír. törv. B. II. 156/1963. BH. 3645.

[16] A Legf. Bír. törv. II. 156/1963. sz. határozat. BH. 3645.

[17] „A tényállást ebben a részben támadó védelmi fellebbezés kifejezetten az elsőbírósági mérlegelés helyességét vitatja és a bizonyítékoknak az elsőbíróságtól eltérő értelmezését kéri. Erre azonban a fellebbezési eljárás során lehetőség nincs". (Legf. Bír. Bf. V. 1930/1961/2. sz. ítélet és Bf. V. 2088/1961/11. sz. ítélet stb., stb.)

[18] A Legf. Bír. pl. a Bf. III. 2086/1961/11. sz. ítéletében észlelte, hogy S. I.-né tanú a vádlottat és családját, valamint a sértettet és családját a vádbeli esetig nem ismerte. Ezzel szemben sértettek éppen e minő-

— miért tekinti alaptalanoknak az elsőbírósági mérlegelés megdöntésére irányuló támadást.[19] Mindez pedig nem képzelhető el az elsőbírósági mérlegelésnél alapul vett adatoknak, a mérlegelés körének és eredményének, valamint indokoltságának megvizsgálása, ellenőrzése, szóhasználatunkban — a már vázolt értelemben — „felülbírálása" nélkül.

A másodfokú bíróság mérlegelést felülbíráló tevékenysége általában két alapvető szempontra irányul. Az elsődleges szempont az elsőbírósági mérlegelés teljességének, mindenoldalúságának: annak ellenőrzése, hogy az elsőfokú bíróság minden felmerült adatot bevont-e mérlegelésének körébe és azokat hiánytalanul és összefüggéseikben is elbírálta-e?[20] További szempont annak ellenőrzése, hogy az ezekkel kapcsolatos okfejtésekkel eleget tett-e az elsőfokú bíróság törvényes indokolási kötelezettségének? Erre a két oldalra egyébként bírói gyakorlatunkban történik is utalás.[21] Az alábbiakban e két felülbírálati szemponttal kapcsolatosan mutatunk be néhány bírósági döntést.

A mérlegelés mindenoldalúságának, a mérlegelési kör teljességének ellenőrzése a tanúvallomás vonatkozásában elsősorban a tanúvallomás belső ellentmondásai, illetőleg a több tanú nem egybehangzó vallomása közötti ellentmondások feloldási kötelezettségét jelenti. A bírói gyakorlatban sorozatosan találunk olyan döntéseket, amelyekben a másodfokú bíróság akár a nyomozás és a tárgyalás során tett vallomások közötti ellentmondások[22], akár a bíróság előtt tett különböző vallomások közötti ellentétek feloldatlansága[23] miatt hatálytalanította — megalapozatlanság címén — az elsőbírósági ítéletet. A megalapozatlanság itt sem vezet minden esetben szükségképpen a hatálytalanításra, hanem csupán akkor, ha a megalapozatlanság a bűnösség megállapítására vagy a büntetés kiszabására lényeges kihatással volt (Be. 255. § 1. bek.).

Az elsőfokú bíróság mérlegelésének okszerű indokolását, logikai megalapozottságát — a

ségüknél fogva elfogulatlanoknak nem tekintendők. Ilyen körülmények között pedig az érdektelen S. I.-né tanúnak a nyomozás és a tárgyalás során egyes részkörülmények tekintetében tett, teljesen egybehangzó vallomását minden indokolás nélkül figyelmen kívül hagyni nem lehet, különös tekintettel arra is, hogy számos egyéb lényeges ténykörülményre vonatkozóan az elsőfokú bíróság a tényállást a sértettnek vallomásával és vádlott nyomozati beismerésével szemben lényegében e tanú vallomására alapította". A tényállás ellen irányuló fellebbezés — mondja a Legf. Bír. indokolása más esetben — kifejezetten a bizonyítékok mérlegelését támadja. A fellebbezési eljárásban azonban a bizonyítékok újraértékelése kizárt. Az elsőfokú bíróság, — az ... új eljárásban — felderítette mindazokat a lényeges tényeket, amelyek a bűnügy helyes elbírálása szempontjából lényegesek. Éppen ezért a tényállás ellen irányuló fellebbezés nem vezethetett sikerre". (Legf. Bír. Bf. III. 1946/1961/22. sz.).

[19] Az elsőfokon eljárt bíróság jogerős felmentő ítélete ellen a legf. ügyész törvényességi óvást jelentett be amiatt, hogy az elsőfokú bíróság nem minden bizonyítékot vont be mérlegelési körébe és ennek megfelelően nem valamennyi bizonyíték értékelése során jutott arra az eredményre, hogy a terhelt bűnössége nem bizonyítható. A Legf. Bír. a törvényességi óvást elutasító határozatának indokolásában részletesen kifejtette, hogy az elsőfokú bíróság milyen tények tekintetében és hogyan értékelte két tanúnak a vallomását, amely vallomások értékelését az óvás támadta. Ennek alapján megállapította, hogy: „... Mindezekre tekintettel téves a törvényességi óvásban foglalt az az álláspont, amely szerint az eljárt bíróság N. J.-né és N. J.-né tanúk vallomásával nem foglalkozott és azoknak értékelése nélkül jutott a mondott eredményekre. E vallomások mérlegelésének eredménye az eljárt bíróság ítéletében foglaltakról eltérő eredményekre a Legf. Bír. álláspontja szerint nem vezethetett." (Legf. Bír. B. törv. I. 387/1962/2. sz. ítélet). Itt a Legf. Bír.-nak tehát ellenőriznie kellett a tanúvallomások elsőbírósági mérlegelését is, mert csak ezek alapján volt megállapítható az, hogy a törvényességi óvásban felajánlott bizonyítás sem vezethetett volna az elsőbírósági ítéletben foglaltaktól eltérő eredményre.

[20] A Legf. Bír. egy korábbi — még a Bp. hatálya alatt hozott, de a Be. alapján is érvényesnek tekinthető — döntésében kimondotta, hogy a másodfokú bíróság felülbírálni köteles, hogy az elsőbíróság igénybe vette-e a rendelkezésre álló valamennyi bizonyítási eszközt, felderítette-e ehhez képest az ügyet, figyelembe vette-e az összes terhelő és mentő adatokat, és végül, hogy a bizonyítékokat a maguk összességében értékelte-e? (Legf. Bír. Bf. I. 1967/1955. BH. 1120.).

[21] „Az elsőfokú bíróság ... a tényállás megállapításánál a bizonyítékokat mérlegelési körébe vonta és indokát adta annak, hogy azok közül melyiket miért fogadta el". (Legf. Bír. Bf. VI. 1072/1961/6. sz. ítélet).

[22] Egyes tanúknak a nyomozás, illetőleg a tárgyalás során tett vallomását az elsőfokú bíróság mérlegelési körébe nem vonta, egyes tanúk vallomását mellőzte és mindezt nem indokolta meg, továbbá egyes tanúkat — eltérő vallomásaik ellenére — nem szembesített. A Legf. Bír. az elsőfokú ítéletet megalapozatlanság miatt (Bp. 203. § 1. bek.) hatálytalanította. (Bf. VI. 28/1961/14.). Az elsőfokon eljárt bíróság mellőzte több tanú nyomozati vallomása és a tárgyalás során tett vallomása közötti eltérések tisztázását. A másodfokú bíróság emiatt az ítéletet megalapozatlannak (Bp. 184. § 3. bek.) tekintette. (Legf. Bír. törv. V. 1763/1961/3. sz. határozat). A tanúvallomások közötti ellentmondások tisztázásának elmulasztása, valamint a nyomozás során és a tárgyaláson tett vallomások közötti ellentétek tisztázásának mellőzése miatt az elsőfokú ítélet megalapozatlanságát mondotta ki a Legf. Bír. Bf. I. 715/1962/23. sz. ítéletében. Az elsőfokú bíróság a tanú kihallgatásánál nem tisztázta a nyomozás során és a tárgyaláson tett vallomások közötti eltéréseket, nem kérdezte egyik tanút sem, hogy melyik vallomása felel meg a valóságnak és ítéletében nem indokolta meg, hogy egyes tanúknak melyik vallomását fogadta el ténymegállapításainak alapjául. A Legf. Bír. az ítéletet megalapozatlanság miatt hatálytalanította és az elsőfokú bíróságot új eljárásra utasította. (Bf. V. 652/1962/3. sz. végzés).

[23] A Legf. Bír. Bf. III. 2086/1961/11. sz. ítéletében észlelte, hogy az elsőfokú ítélet indokolása szerint a tanúvallomások között eltérés volt. Az elsőfokú bíróság lényeges kérdésekben sértettek vallomásával, sőt a vádlott nyomozati vallomásával szemben S. S.-né érdektelen tanú vallomását fogadta el a tényállásmegállapítás alapjául. Ezen túlmenően azonban nagyon lényeges ellentét van a tanúk vallomásai között a tényállásnak szinte minden részlete tekintetében. Az elsőfokú bíróság azonban nem adta indokát annak, hogy ezeket a vallomásokat miként értelmezte, illetve, hogy azok közül egyrészt miért a sértett, másrészt miért J. J.-né tanú vallomására alapította a ténymegállapításait. A Legf. Bír. ezután részletesen felsorolja mindazokat a körülményeket, amelyeket tisztázni kell és az ítéletet hatálytalanítva az elsőfokú bíróságot új eljárásra utasította.

már említett felülbírálati tevékenysége során — a másodfokú bíróság szintén megvizsgálja s ennek eredményéről saját határozatának indokolásában beszámol.[24] A mérlegelés kellő indokoltságának hiánya miatt az elsőfokú ítélet megalapozatlan lehet a tanúbizonyítással kapcsolatban észlelt hiányosságok miatt is, ahol szintén világosan fel kell tüntetni, hogy melyik ténymegállapítás milyen bizonyítékon alapul.[25] Ezt a követelményt a külföldi elmélet és gyakorlat is felállítja.[26] Az indokolási kötelezettség megsértése akkor forog fenn, ha nem állapítható meg, hogy a bíróság döntését mire alapozta.[27] Az indokolási kötelezettség megsértése egyébként csupán akkor vezet az elsőfokú ítélet hatálytalanításához, ha kihatott az ügy érdemi elbírálására.[28] Az indokolási kötelezettség felülbírálatával kapcsolatban a másodfokú bíróságok — nézetünk szerint talán kissé túlságosan széles körben, és egészen érdemi kérdésekben is — élnek az indokolásnak az iratok alapján való kiegészítési lehetőségeivel és hatálytalanítás helyett kijavítják az elsőfokú ítélet hiányosságait. Erre ugyanis még olyan esetben is sor került, amikor az elsőfokú bíróság magának az elkövetési cselekménynek bizonyítékait sem sorolta fel és a másodfokú bíróság ezzel is kiegészítette az ítélet indokolását.[29] Nézetem szerint ez az irányzat megszorítandó.

---

[24] A Legf. Bír. már egy korábbi döntésében kimondotta, hogy nem felel meg az indokolási kötelezettségnek a tanúk neveinek egyszerű felsorolása, ha vallomásaik eltérnek egymástól. (Legf. Bír. B. I. 313/1955. BH. 794.) Más esetben kimondotta, hogy: „...az elsőfokú bíróság a tárgyalás közvetlensége és a belső bírói meggyőződés alapján értékelte a tárgyaláson megvizsgált bizonyítékokat, azokat mind mérlegelési körébe vonta és részletesen megindokolta, hogy melyik bizonyítékokat miért fogadta el, másokat pedig miért mellőzött. Ez az indokolás okszerű, ellentmondásoktól mentes és megfelel a logika szabályainak". (Legf. Bír. Bf. VI. 320/1962/64. sz.).

[25] Az elsőfokú bíróság — a Legf. Bír. megállapítása szerint — arra is utalt, hogy a fel nem sorolt „többi tanúk vallomásait azon részükben fogadta el, amennyiben azok a fent megállapított tényállást alátámasztották". Az elsőfokú bíróság részéről — mondja tovább a Legf. Bíróság — a bizonyítékoknak ilyen módon való mérlegelése, illetve a mérlegelésről történt be nem számolása az ítéletet megalapozatlanná teszi, mert nem lehet megállapítani, hogy a bíróság mely tanúk vallomását miért fogadta el, illetve melyiket miért nem fogadta el, valamint egyes tanúk vallomásainak egyes részeit miért nem fogadta el, míg más részeit miért tette magáévá. (Legf. Bír. Bf. VI. 1149/1961/26. sz., az elsőfokú ítéletet hatálytalanító végzés). Az elsőfokú bíróság előtt S. K., Cs. F. és H. L. tanúk egybehangzó nyomozati és tárgyalási vallomása szerint a terhelt által vezetett személygépkocsi 25—30 km-es sebességgel haladt és a keresztezés előtt nem lassított. Az elsőfokú bíróság nem indokolta meg, hogy ezekkel az adatokkal szemben miért a terhelt — ezekkel az adatokkal részben ellentétes — vallomását fogadta el. A Legf. Bíróság emiatt — és egyéb tisztázatlan körülmények miatt — az alapfokon eljárt bírósági ítéleteket hiányosság és iratellenesség címén hatályon kívül helyezte. (B. törv. V. 1610/1961/3. sz. határozat).

[26] A SZU Legf. Bír. büntető kollégiuma 1962. jan. 27-i határozatában ugyanezen az elvi alapon mondotta ki, hogy ha a bíróság ténymegállapításait egyes tanúk vallomására alapozza, ugyanakkor pedig elveti más tanúk vallomását, a bizonyítékok mérlegelését köteles meggyőzően megindokolni. (Bjuleten' Vernovnogo Szuda 1962. 2. sz. 33—36. old.)

[27] A külföldi gyakorlatot illetően: F. MERZ az Association Internationale de Droit Pénal athéni kongresszusán tartott referátumában rámutatott arra, hogy a Lengyel Legfelső Bíróság gyakorlata szerint nem törvényszerű (lengyel Bp. 339. § *a)* pont) az olyan elsőbírósági indokolás, amely a tényállás leírása után felsorolja a bizonyítékokat, annak részletezése nélkül, hogy az egyes megállapításokat melyik bizonyítékra alapozták (Revue Internationale de Droit Pénal, XXXI—1960. 234. old.).

[28] A nyomozás során és a tárgyaláson tett tanúvallomások közötti lényeges eltéréseket az elsőfokú bíróság nem tisztázta és nem indokolta meg, hogy az eltérő vallomások közül melyiket fogadja el valónak. A Legf. Bíróság Bf. IV. 1911/1961/9. sz. ítéletében azonban az indokolási kötelezettség elmulasztását nem értékelte úgy, hogy az az ítélet hatálytalanítására okul szolgált, mert az iratok tartalmából megállapította, hogy az első bíróság a tanú nyomozati vallomását vette ténymegállapítási alapul. Minthogy az első bíróság által megállapított tényállás egyéb vonatkozásban megfelelt, a Legf. Bíróság azt ítélkezése alapjául elfogadta. A Legf. Bíróság Bf. I. 677/1962/20. sz. ítéletében megállapította ugyan, hogy az elsőfokú bíróság indokolási kötelezettségének csak hiányosan tett eleget: nem rögzítette, hogy milyen bizonyítékok alapján állapította meg a vádlottárs tagadásával szemben a tényállást. Az iratokból nyilvánvalóan kitűnik, hogy e tények megállapítása K. J. vádlott önmagát is terhelő-beismerő vallomása alapján történt, amelyet a bíróság minden vonatkozásban elfogadott. Minthogy pedig ennek a tényállásrésznek tekintetében megállapítható volt, hogy az elsőfokú bíróság ítéletét mire alapozta, az ítélet hatálytalanítását a Legf. Bíróság nem látta szükségesnek.

A Legf. Bíróság Bf. II. 22/1962/7. sz. ítélete szerint az elsőfokú bíróság ítéletében részletesen megindokolta, hogy a vádlottnak, a vádlott feleségének és M. J. tanúnak vallomását miért nem fogadta el hiteltérdemlőnek, illetve, hogy a H. P. tanú vonatkozó nyilatkozatának miért nem tulajdonított jelentőséget, csupán a rendőri jelentés adatainak és N. J. tanú által a nyomozás során tett vallomás mikénti értékelését mulasztotta el kifejteni. Ez a rendelkezési hiányosság azonban az ügy érdemi elbírálására nincs kihatással, az ítélet ennekfolytán még nem megalapozatlan.

[29] V. D. vádlott védője azért támadta az elsőfokú bíróság ítéleti ténymegállapításait, mert az elsőfokú bíróság azt nem V. D.-né és A. I. tanúk vallomásának alapulvételével állapította meg: „Az kétségtelen, hogy az elsőfokú bíróság ítéletének indokolásában nem utal arra, hogy V. D.-né és H. I. tanúk vallomását nem fogadta el. Az ítélet részletes indokolása azonban nem hagy kétséget az iránt, hogy e tekintetben a bíróság H. F. I. r. vádlott vallomása alapján állapította meg a tényállást, amely vallomást egyrészt M. J. minden vonatkozásban elfogadott vallomása is alátámaszt, másrészt pedig felsorolja az elsőbíróság V. D. vádlott vallomását erőtlenítő közvetlen bizonyítékokat is." (Legf. Bír. Bf. I. 677/1962/20. sz. ítélet.)

A Legf. Bíróság Bf. I. 786/1962/12. sz. ítéletében megállapította, hogy az elsőfokú bíróság ítéletének indokolásában mellőzte a felsorolni azokat a bizonyítékokat, amelyek igazolják, hogy *sértettet a vádlott szúrta meg* [az én kiemelésem]. Az ítéleti tényállásból és a bűnügy egyéb irataiból azonban kétségtelenül megállapítható volt — a Legf. Bíróság szerint —, hogy az elsőfokú bíróság ezt a tényt K. F., P. Sz. és V. J. tanúk egybehangzó vallomása alapján állapította meg. Az indokolási kötelezettség elmulasztása az ítéletet nem tette megalapozatlanná, mivel kétséget kizáróan megállapítható volt, hogy az elsőfokú bíróság az ítéleti tényállást ezeknek a tanúknak a vallomására alapította. Mindkét esetben tehát a másodfokú bíróság indokolta meg végeredményben az elsőfokú döntést.

A másodfokú bíróságnak mindezek mellett jogában áll mellőzni még az elsőfokú ítélet nem helytálló, ellentmondó vagy téves indokolását is.[30] Mindez — nézetünk szerint, a már kifejtettek alapján — szintén csupán az elsőbírósági mérlegelés felülbírálása alapján történik meg.

A megvizsgált esetekben tehát a *másodfokú bíróság részletesen ellenőrizte, „felülbírálta" az elsőbírósági mérlegelés folyamatát, illetőleg annak egyes elemeit* (felderítettség, mindenoldalúság, indokoltság) *s az elsőbírósági ítélkezést ezeknek a műveleteknek alapján tekintette megalapozottnak, illetőleg megalapozatlannak, anélkül, hogy — a maga részéről el nem fogadott mérlegelés helyett — saját mérlegelése (felülmérlegelés, újramérlegelés) alapján tett volna megváltoztató ténymegállapítást.* A másodbírósági *„felülbírálati"* tevékenységnek — az ellenőrző, felülvizsgálati tevékenységre leszűkített e fogalomköre: egyrészt a felülbírálati, másrészt pedig az érdemi elbírálási, döntési (a „felülmérlegelési", „újra mérlegelési") tevékenység egymástól történt elhatárolása a kifejtettek szerint a tételes törvényen alapul, a gyakorlatban is célszerű és az ennek megfelelő egységes szóhasználatnak is a fogalmak világos megkülönböztetésén kell alapulnia.

2. *A tanúvallomás kiegészítése és helyesbítése a másodfokú eljárásban az iratok alapján*

A másodfokú bíróság ítélkezését a ténymegállapítás vonatkozásában mindenekelőtt az elsőbírósági ténymegállapításokhoz való kötöttség elve határozza meg, amely hatályos eljárás jogunkban is — számos kivétellel áttört, de mindezek ellenére — alapvető szabály.[31] Amennyiben azonban a másodfokú bíróság felülbírálati tevékenysége során nem észlel olyan megalapozatlansági okot, amely miatt az elsőfokú ítéletet hatályon kívül kell helyeznie, kivételképpen — ezt a Be. indokolása külön is hangsúlyozza —, tételes törvényünk is megengedi az elsőfokú ítélet hiányos, iratellenes vagy helytelen ténybeli következtetésre alapított ténymegállapításainak kiegészítését illetőleg helyesbítését, amennyiben: *a)* a hiánytalan illetőleg a helyes tényállás az iratok tartalma, vagy helyes ténybeli következtetés vagy *b)* a másodfokú bíróság által — az alábbi törvényi korlátok között — felvett bizonyítás alapján kétségtelenül megállapítható (Be. 255. § 1. bek.).

Az iratok alapján tett másodfokú ténybeli reformáció gyakorlatilag jelentős megoldás fellebbezési rendszerünkben; lényege, hogy a másodfokú bíróság az ügy iratainak — elsősorban a bírósági tárgyalás jegyzőkönyvének — alapján[32] nemcsak felülbírálja az elsőfokú ítélkezést, hanem — ugyancsak az ügyiratok alapján — az elsőfokú ténymegállapításokat helyesbítő, kiegészítő, tehát lényegében nem módosító, de bizonyos mértékben mégis átformáló, megváltoztató határozatot hoz.

Nincs terünk a másodfokú bíróság kiegészítő, illetőleg helyesbítő tevékenységének jellegével kapcsolatos elméleti álláspont bővebb kifejtésére. A továbbiakban abból indulunk ki, hogy a másodfokon eszközölt kiegészítés, illetőleg helyesbítés — amelynek során a másodfokú bíróság az ügyiratok alapján állapít meg olyan tényeket, amelyeket az adatok alapján már az elsőbíróságnak meg kellett volna állapítania —, lényegileg a bizonyítási tevékenységhez tartozó művelet,[33] amelyben a másodfokú bíróság csupán befejezi az elsőbírósági bizonyítási eljárást. Nem foglalkozhatunk bővebben a helyesbítés, illetőleg kiegészítés perjogi fogalmával sem, itt is csupán a már korábban kifejtett álláspontunkra hivatkozunk.[34]

Hazai bírói gyakorlatunk szerint a tanúvallomás alapján eszközölt kiegészítés körébe tartozik általában minden, az iratokra — közöttük a tanúvallomásokról készített jegyzőkönyvekre — alapítható és elsőfokon meg nem állapított, az egészhez viszonyítva, kiegészítő jellegű ténymegállapítás.[35] A kiegészítést igen gyakran, kü-

---

[30] Az elsőfokú bíróság ítéletének indokolásában a Legf. Bír. ellentétet látott két, a jogos védelem fennforgására utaló — részben tanúvallomásra alapított — ténymegállapítás között. Az első megállapítás szerint jogos védelemre a vádlott nem hivatkozhatott, a második megállapítás szerint a vádlott a jogos védelem határát túllépte. A Legf. Bíróság által is elfogadott irányadó tényállás szerint vádlott már nem volt jogos védelmi helyzetben, az elsőfokú bíróság tehát törvényszerűen tekintett el a jogos védelem megállapításától. Az ezzel ellentétes téves okfejtést ennekfolytán a Legf. Bíróság ítéletében mellőzte. (Bf. III. 757/1962/11. sz. ítélet.)

[31] Az elsőbírósági ténymegállapításhoz való kötöttség elvére mint a fellebbezési eljárás fő elvére utal a Legf. Bíróság B. törv. eln. tan. 1134/1962/6. sz. határozata, valamint a legf. ügyész álláspontja (ÜK. XI—1963. 49. p. 82. sz.).

[32] SZTROGOVICS (Kursz 465. old.) rámutat arra, hogy az elsőfokú bíróság az ítéletét nem a jegyzőkönyv, hanem közvetlen észlelése alapján hozza: az elsőbírósági tárgyalás jegyzőkönyve tehát tulajdonképpen nem az első-, hanem a másodfokú bíróság — illetőleg az esetleg még később eljáró bíróságok — számára készül. A tárgyalási jegyzőkönyv jelentőségére a szovjet irodalomban ld. még TETERIN, B. Sz.: Protokol' szudebnogo zaszedanija po ugolovnomu delu. Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 5—6. old. és — különösen a tanúvallomásokat illetően — RAHUNOV, D. R.: Szvidetel'szkije pokazanie v szovetszkom ugolovnom processze. Moszkva, 1955. 120. s köv. old. A jegyzőkönyv bizonyítóerejéről — ebben a vonatkozásban — tételesjogi szabály van a *német* Bp.-ben, amely szerint a tárgyalási jegyzőkönyv szolgál alapul a felsőbíróságok előtt az ítélet ténybeli megállapításainak megítélésénél (230. § 2. bek.).

[33] Ez világosan jelentkezik pl. olyan esetekben, amikor a másodfokú bíróság az iratok alapján a kár összegszerűségét (Legf. Bír. Bf. V. 1927/1961/16. sz. ítélet, Bf. V. 636/1961/35. sz. ítélet stb., stb.), a bűnjel adatait, méreteit (pl. Legf. Bír. Bf. VI. 1921/1961/13. Bf. II. 938/1962/9. sz. ítélet stb., stb.) egészítette ki, illetőleg helyesbítette.

[34] Ld. részletesebben: A bizonyítékok mérlegelésének felülbírálata c. dolgozatom (JK. XIV—1959. 123—124. old. és Fellebbezés 304—307. old.).

[35] A Legf. Bíróság a tárgyalási jegyzőkönyv —

lönösen bonyolult tényállású ügyekben, sokszor számos részcselekmény vonatkozásában — más bizonyítékok mellett — tanúvallomások alapján is alkalmazza a gyakorlat.

Tételes törvényünk mindezekkel kapcsolatban azonban nem oldotta fel a korábban hatályos Bp-nek azt a tilalmát, hogy a másodfokú bíróság a kiegészítés, illetőleg helyesbítés körében — *csupán az iratok alapján* sem mérlegelheti az elsőfokú bíróságtól eltérően az eljárás adatait és ilyen mérlegelés alapján sem tehet az elsőbíróság által mérlegelt bizonyítékok alapján tett ténymegállapítástól eltérő ténymegállapítást. Ezt a szabályt a bírói gyakorlatunk — éppen a tanúvallomások eltérő mérlegelése alapján tett megváltoztató ténymegállapítás esetében — külön is elvi éllel leszögezte.[36]

A külföldi szocialista eljárásokban az elsőfokú ténymegállapítás kiegészítése, illetőleg helyesbítése tekintetében eléggé eltérő megoldásokat ismerünk.[37] Meg kell említeni a *csehszlovák* eljárásnak azt a rendelkezését, amely — a hatálytalanítás, mint általános szabály mellett — a kiegészítést az elsőfokú bíróságok közbenjöttével is lehetővé teszi.[38]

3. *Tanúbizonyítás a másodfokú bíróság előtt*

A büntető eljárásban a perorvoslati rendszer kiépítése az eljárás fejlődésének szükségszerű velejárója volt. A perorvoslati rendszer fejlődése, az alkalmazott megoldások differenciálódása során elkerülhetetlenül felvetődött annak a megoldásnak szükségszerűsége, hogy — amennyiben a másodfokú bíróság úgy találta, hogy az elsőfokú bíróság tényállásmegállapítása hiányos vagy egyébként nem felelt meg a törvényes követelményeknek —, *saját maga is vehessen fel bizonyítást* és ítéletében akár teljesen új bizonyításra felépített tényállásmegállapítást tegyen, akár pedig az elsőfokú bizonyítást — a hibásnak talált részeiben, ugyancsak új bizonyítás alapján — kiegészítse, illetőleg helyesbítse. Hazai tételesjogi fejlődésünkben a többirányú elintézési, megoldási lehetőségeket biztosító szabályozás gyakorlati szükségszerűsége — az 1954. évi V. törvénnyel bevezetett kasszatórius jellegtől kezdve az 1958. évi 16. sz. tvrvel bevezetett és a Be-ben megerősített reformatórius elemeken keresztül — jól megfigyelhető.

A továbbiakban a perorvoslati eljárásban felvehető bizonyítás kérdéseit csak annyiban érintjük, amennyiben azok a tanúbizonyítással összefüggenek. A szocialista országok eljárásában a közvetlenség *mellett* az írásbeliség is érvényesül annyiban, hogy a tárgyaláson történtek lényegét — így a tanúvallomás tartalmát is — írásbafoglalják, a későbbi eljárás számára rögzítik. Maga ez a tevékenység azonban annyira pontatlan lehet, hogy a rögzítés alapján új, az elsőfokú eljárás eredményét megváltoztató határozat meghozatala ellen számos alapos érv hozható fel. A szocialista országok eljárásai a rögzített tanúvallomást általában csak a tanúbizonyítás ellenőrzésének eszközeként kezelik. A másodfokú bíróság ezekben az országokban — az egész bizonyítási eljárás ellenőrzése során — az elsőfokú iratok alapján bírálja felül azt, hogy tanúbizonyítást a törvényben előírt szabályok megtartásával folytatták-e le és — a tanúvallomás mérlegelésének ellenőrzése során — ugyancsak felülbírálja azt is, hogy az egyes tanúvallomások mérlegelésének eredményeként tett ténymegállapításokkal kapcsolatban nem forognak-e fenn olyan okok (pl. hiányosság, iratellenesség, helytelen ténybeli következtetés, felderítetlenség stb.), amelyek miatt az elsőfokú ítélet megalapozatlan. Bizonyos előfeltételek

---

tanúvallomások — adatai alapján egészítette ki például az elsőfokú ítéleti ténymegállapításokat a bűncselekmény elbírálása szempontjából jelentős tényadatok tekintetében (a sértett vállalat központja és telepei közötti távolság, a telepeken nevelt állatállomány stb., Legf. Bír. Bf. III. 728/1962/9. sz. ítélet.) Más esetben a Legf. Bíróság szerint Sz. M.-né tanú vallomásának lényeges ténykörülményeket tartalmazó részét („... vádlott a már földön fekvő sértettnek fejére ütött kétszerháromszor akkorát, amilyent az ember elbír") az elsőfokú bíróság ítéletének ténymegállapítása nem tartalmazza, ezért azzal a Legf. Bíróság a bizonyítékként elfogadott tanúvallomás alapján az elsőbírósági ténymegállapítást kiegészítette (Bf. IV. 496/1962/14. sz. ítélet).

[36] Az adott esetben az elsőfokú bíróság P. I. tanú vallomását — részletesen megindokolva — nem fogadta el. A fellebbezési bíróság az elsőfokú bíróság okfejtését elvetve és P. I. tanúnak, továbbá két más tanúnak vallomása alapján az elsőfokú bíróság ténymegállapításával ellentétes tényt állapított meg. A Legf. Bír. tanácsa szerint az ítélet törvénysértő, mert a Be. értelmében a másodfokú bíróság a bizonyítékokat csak azokkal a tényekkel kapcsolatban mérlegelheti, amelyekre részbizonyítást vett fel. Következésképpen részbizonyítás felvétele nélkül a másodfokú bíróságnak még az ítélet megalapozatlansága esetén sincsen joga az elsőfokú bíróságok által értékelt bizonyítékoknak vagy azok egyrészének felülmérlegelésére. Az adott esetben azonban a másodfokú bíróság részbizonyítás felvétele nélkül felismerhetően felülmérlegelte az elsőfokú bíróság kimerítő értékelését és új tényállást állapított meg. Emiatt az ítélet a Legf. Bíróság szerint törvénysértő (Legf. Bír. B. II. 156/1963. sz. törvényességi határozata. BH. 3645.).

[37] Több külföldi szocialista ország tételes jogában — pl. *csehszlovák, német, román* Bp. — nincs a hazai kiegészítéshez, illetőleg helyesbítéshez hasonló intézmény, ehelyett megfelelő rendelkezések vannak arra, hogy a másodfokú bíróság csakis az általa felvett bizonyítás alapján egészítheti ki, illetőleg helyesbítheti az elsőfokú ténymegállapításokat. Nézetünk szerint itt nincs az elvi álláspontban eltérés: amit a hazai törvény az iratok alapján végzett kiegészítésnek, illetőleg helyesbítésnek tart, az a tevékenység az említett országokban a másodfokon felvett bizonyítás körébe tartozik. Ez a tételesjogi helyzet további érv a hazai eljárásban szabályozott kiegészítést és helyesbítést is bizonyítási tevékenységnek tekintő felfogás mellett.

[38] A *csehszlovák* Bp. szerint, ha a megtámadott ítéletben csupán bizonyos rendelkezések hiányosak vagy nem teljesek, a másodfokú bíróság hatálytalanítás nélkül visszaküldheti az ügyet az elsőfokú bíróságnak azzal az utasítással, hogy a hiányzó részről határozzon vagy a fogyatékos rendelkezést egészítse ki (259. § 2. bek.).

mellett az iratok alapján kiegészíthető, illetőleg helyesbíthető a tanúvallomás (l. 2. alpont). Ha azonban mindez nem lehetséges és a felülvizsgálatnak eredményeként szükségesnek mutatkozik a bizonyítás, azt — a meghatározott keretek között — a másodbíróság közvetlenül maga veszi fel.

A másodfokon lefolytatható tanúbizonyítás kérdéseit a tételes törvény a szocialista országokban eléggé eltérő módokon szabályozza.

Hazai vonatkozásban a másodfokon felvehető tanúbizonyítás kérdésében külön rendelkezés nincsen, ebben a kérdésben is a másodfokon lefolytatott bizonyítást általában szabályozó rendelkezéseket kell alkalmazni. A már előrebocsátottak szerint hatályos fellebbezési rendszerünkben az elsőbírósági ténymegállapításokhoz való kötöttség elve (Be. 254. § 2. bek.) alóli további *kivételként* a törvény (Be. 255. § 1. bek.) ugyanis lehetővé teszi azt is, hogy a másodfokú bíróság — a tételes törvény korlátai között — kiegészítő jellegű[39] bizonyítást vegyen fel, amelyet maga a törvény is „kisterjedelmű részbizonyításnak" nevez.

Nem érintve most a kisterjedelmű részbizonyítás fogalmi elemeit, a továbbiakban abból indulunk ki, hogy ebben a keretben általában tanúbizonyítás is elrendelhető s másodfokú bíróságaink — a részbizonyítás keretei között —, más bizonyítási módszerek mellett[40] tanúbizonyítást is foganatosítanak a másodfokú eljárás keretében. Az ezzel kapcsolatos gyakorlati kérdések az alábbiakban foglalhatók össze:

A bírói gyakorlatban nem ismerünk elvi jellegű határozatot sem a kisterjedelmű részbizonyítás fogalmával, sem pedig azzal kapcsolatban, hogy a tanúbizonyítás mikor tekinthető kisterjedelmű részbizonyításnak. Nézetünk szerint — a célszerűségi szempontoktól (pl. nagy utazási távolságok, megjelenési nehézségek stb. figyelembevétele) eltekintve — a tanúbizonyítás esetében sem képzelhető el az általános keretektől eltérő szabály.

A tanúkihallgatás másodfokon való elrendelése iránti kérést rendszerint a fellebbezésben adják elő, a bíróság azonban hivatalból is elrendelheti a kihallgatást. A kihallgatás elrendelésének a hazai tételesjog szerint nem előfeltétele, hogy a tanú kihallgatását az érdekelt fél már az elsőfokú tárgyaláson kérje,[41] illetőleg annak tartalmát valószínűsítse.

A bíróságnak a kérés alapján, illetőleg hivatalból is állást kell foglalnia az első fokon ki nem hallgatott vagy az ott már kihallgatott, de bizonyos vonatkozásokban hiányos vallomást tett tanú újbóli kihallgatásának szükségességével kapcsolatban. Amennyiben a bíróság az ilyen tanú kihallgatását, vagy újbóli kihallgatását szükségesnek tartja — amint erre már az 1. alpontban utaltunk —, emiatt esetleg hatálytalaníthatja az elsőfokú ítéletet, esetleg azonban annak lehetősége is fennforog, hogy a bíróság a tanú kihallgatásával maga tudja pótolni az elsőfokú tanúvallomás hiányosságait. Ezt a lehetőséget a másodfokú bíróságnak tüzetesen meg kell vizsgálnia.

A másodfokú részbizonyítás elrendelését eleve kizáró eseteket már tárgyaltuk. Ezeken túlmenően azonban a másodfokú tanúbizonyítás elrendelése előtt még további szempontok figyelembevétele is szükséges.

A másodfokon — kivételképpen, meghatározott feltételek mellett (Be. 248. § 1. bek.) — elrendelhető tanúbizonyítás megengedhetőségénél mindenekelőtt arra kell figyelemmel lenni, hogy a részbizonyítás elsődleges célja: a felesleges vagy elkerülhető hatálytalanítás okainak kiküszöbölése.[42] Nincs helye tehát ilyen részbizonyítás elrendelésének, ha a bizonyítás lényeges részét kell megismételni vagy egyes vádpontok teljes tényállására vonatkozóan kell új bizonyítást felvenni. A hazai bírói gyakorlat szerint pl. a részbizonyítás érinti az elsőfokú bírósági mérlegelést, ha arra vonatkozik, hogy a vádlott, cselekményének társadalomra veszélyessége tekintetében tévedésben volt-e vagy sem.[43] Nem lehet végül részbizonyítást elrendelni rendszerint akkor sem, ha az kétségtelenül az első fokon felvett — különösen a bizonyítékok hiteltérdemlőségét érintő — bizonyítás újramérlegelését teszi szükségessé. Ebben az esetben az elsőfokú ítéletet hatálytalanítani kell.[44]

---

[39] A kivételes jellegre ld. részletesebben: Büntető fellebbezési rendszerünk módosítása című tanulmányomat. (JK. XVI—1962. 445. old.). A legfőbb ügyész (ÜK. XI—1963. 50. old.) külön is felhívja a figyelmet arra, hogy az elsőfokú ítélet megalapozatlansága esetén a főszabály a hatálytalanítás. Minthogy azonban az eljárás megismétlése tetemes időveszteséggel jár és ennek folytán nem is kívánatos, a törvény olyan *kivételes* [ered. kiemelés] eszközöket is ismer, mint amilyen a Be. 248. § 1. bek. szerinti részbizonyítás, illetve a bírósági ténymegállapításnak e réven való megalapozottá tétele. Ez a kivételes rendelkezés tehát kiterjesztőleg nem értelmezhető, hanem azt csakis az iránymutatásban részletezett — és a tanulmányban megfelelő helyekre beiktatott — szempontok szigorú megtartásával lehet alkalmazni.

[40] Nemcsak megyei bíróságaink, hanem a Legf. Bíróság is rendel el tanúbizonyítást a másodfokú eljárásban. Így pl. a szándékos emberölés bűntettének kísérlete stb. miatt R. D. ellen indított Bf. IV. 511/1962. sz. ügyben a Legf. Bír. három tanút hallgatott ki stb.

[41] A Be-nek a fellebbezés tartalmát szabályozó 236. §-a (1. bek.) már nem tartalmazza a Bp-ben foglalt — de a gyakorlatban amúgy sem alkalmazott — azt a megszorítást, hogy csak olyan új bizonyítékra lehet hivatkozni, amelyet a fellebbező az elsőfokú eljárás során hibáján kívül nem érvényesíthetett.

[42] A legf. ügyész álláspontja (ÜK. XI—1963. 49. old. 82. sz.) szerint megalapozatlanság esetén a fő szabály az, hogy az elsőfokú ítéletet hatálytalanítani kell és az elsőfokú bíróságot új eljárásra kell utasítani. A másodfokon történő bizonyítás elrendelése „kivételes eszköz arra a célra, hogy a felesleges vagy elkerülhető hatályon kívül helyezések kiküszöbölhetők legyenek".

[43] Kecskeméti megyei bíróság Bf. II. 1384/1963. BH. 4026

[44] A legf. ügyész álláspontja (ÜK. XI—1963. 50. old. 82 sz.) értelmében az ügyésznek az elsőfokú ítélet hatálytalanítását kell indítványoznia akkor, amikor olyan bizonyítás felvétele válik szükségessé, amely előrelátható módon az elsőfokon felvett bizonyítás újramérlegelését vonja maga után. Tipikusan ilyenek

Az újramérlegelést szükségessé tevő tanúbizonyítást kizáró szabály azonban csak azokra az esetekre vonatkozik, amikor kétségtelen, hogy az indítványban megjelölt adatok felderítése következtében az új mérlegelés és annak alapján az új állásfoglalás szükségszerű.[45] Ha viszont a bíróság a rendelkezésre álló adatokból nem tud meggyőződést kialakítani sem abban a vonatkozásban, hogy az indítványban foglalt adatok szerint az újramérlegelés elkerülhetetlen, sem pedig abban, hogy — figyelembe véve ezeket az adatokat is — az elsőfokú mérlegelés alapján hozott döntés kétségtelenül megalapozott, ennek a kétségnek eloszlatása céljából el kell rendelnie az új bizonyítást, még abban az esetben is, ha annak előrelátható célja, hogy a másodfokú bíróság (pl. a foganatosított tanúkihallgatás alapján) megállapithassa az elsőfokú ítélet megalapozatlanságát és ennek következtében kimondja annak hatálytalanítását. Ilyen bizonyítéknak tekintendő a tanúvallomás vonatkozásában általában minden olyan adat, amelynek alapján a tanúvallomásnak az elsőbíróság által mérlegelt hiteltérdemlőségét támadni lehet, tehát az a bizonyítás, amely pl. az első fokon elhangzott tanúvallomás hiteltérdemlőségét cáfolja, amennyiben a bíróság a hiteltérdemlőség tekintetében kíván állást foglalni és a felvett új bizonyítás ezzel kapcsolatos megállapítására alapot adhat. Ha azonban a másodfokon felvett bizonyítás eredménye sem oszlatja el a kételyeket, nem tisztázza az ellentéteket és az elsőfokú bíróságnak mérlegelés alapján tett ténymegállapításával ellentétes ténymegállapítást tenne szükségessé, a másodfokú bíróságnak hatálytalanító döntést kell hoznia a *részbizonyítás felvétele után is.*[46]

A másodfokon elrendelhető bizonyítás mértéke a tanúbizonyítás vonatkozásában is mindig az eljárásban addig már beszerzett bizonyítékokhoz igazodik. Erre maga a Be. indokolása is kifejezetten utal. Más mértékkel kell alkalmazni azt a bonyolult tényállású ügyben, amelyben esetleg több vonatkozásban is elképzelhető a célravezető, a tanúkihallgatás útján végzett másodfokú bizonyításkiegészítés. Így pl. nézetünk szerint ilyennek tekinthető a még nem indítványozott vagy az olyan tanúk kihallgatása — ugyancsak ennek a mértéknek a keretei között —, akiknek kihallgatását az elsőfokú bíróság — helytelenül — mellőzte, továbbá a már kihallgatott tanúk újbóli kihallgatása egyes, fel nem derített részletekre.

Ismét más a mérték azonban a kiegészítés fogalomkörét meghaladó vagy az olyan, egyébként egyszerű történeti tényállású ügyben, ahol a még szükséges bizonyításkiegészítés jelentős részét tenné ki a teljes bizonyítási anyagnak. Semmi esetre sem lehet helye tehát ilyen alapon pl. jelentős számú tanú kihallgatásának, s általában kizárt minden olyan eset, ami meghaladja a bizonyításkiegészítés fogalmi körét: a nagyobb terjedelmű bizonyítási anyag teljessé tételét viszonylag kisebb terjedelmű anyag segítségével.

További előfeltétele a másodfokon elrendelhető tanúbizonyításnak az ilyen bizonyítás konkrét célszerűsége: másodfokon bizonyításkiegészítésnek csak akkor lehet helye, ha remélhető, hogy az elsőfokú bíróság ténymegállapítása kiegészítéssel vagy pótlással, az ügy hiányzó adatainak előrelátható felderítésével alapja lehet a másodfokú érdemi határozathozatalnak vagy pedig ellenkezőleg: az ilyen irányú kétség eloszlatásával a hatálytalanító másodbírósági döntésnek.

Másodfokon a tanúbizonyítás elrendelése az iratoknak a másodfokú bírósághoz való áttételével egyidejűleg, a másodfokú tárgyalást megelőzően zárt ülésben[47] vagy a másodfokú tárgyaláson történik (Be. 248. § 2. bek.). Az előbbi két lehetőség gyakorlati értékére — minthogy annak kihasználása elősegíti az eljárás gyorsabb lefolytatását — a figyelmet ismételten szükséges felhívni.

A másodfokú bíróság által felvett tanúbizonyítás mérlegelése ismét néhány sajátos szempont figyelembevételét követeli meg.

A másodfokon kihallgatott tanú vallomásának mérlegelésével kapcsolatban a tételes törvény nem ismétli meg a Bp-ben foglalt rendelkezést: a másodbírósági mérlegelés *általános* tilalmát az elsőbírósági mérlegeléssel szemben, amely tehát *minden* elsőbírósági mérlegeléstől való eltérést tiltott (Be. 203. § 3. bek.). A Be. — a közvetlenség és a kétoldalú meghallgatás, továbbá a megalapozott elsőbírósági ténymegállapításokhoz való kötöttség követelményének fenntartásával — tovább ment a másodbírósági ténybeli reformáció lehetőségének vonalán és kimondotta, hogy a másodfokú bíróság mérlegelheti ugyan a bizonyítékokat, de csak azokkal

az első fokon felvett bizonyítékok hiteltérdemlőségét alátámasztó vagy cáfoló bizonyítékok.

[45] A legf. ügyész álláspontja (ÜK. XI—1963. 49—50. old. 82. sz.) szerint — egyéb feltételek mellett is — csak akkor van helye a másodfokú bizonyításnak, ha a bizonyítás nem teszi szükségessé az elsőfokon felvett bizonyítás újra mérlegelését. Ha viszont a bizonyítás eredménye alapján az első fokon felvett bizonyítás anyagának teljes egészében vagy túlnyomó részében újra való mérlegelése lenne szükséges ilyen esetben az ügyésznek, — még másodfokon felvett bizonyítás után is — az elsőfokú ítélet hatálytalanítását kell indítványoznia.

[46] A hazai bírói gyakorlatban pl. a másodfokon felvett részbizonyítás után hatálytalanította az elsőfokú ítéletet a kecskeméti megyei bíróság Bf. II. 1384/1963. sz. ítéletével (BH. 4026).

[47] A legf. ügyész álláspontja (ÜK. XI—1963. 50. old. 82. sz.) szerint, ha a másodfokon eljáró ügyész olyan hiányosságot, részbeni felderítetlenséget észlel, amely részbizonyítás alapján történő kiegészítéssel kiküszöbölhető, már az iratoknak a másodfokú bírósághoz való megküldése során köteles részletes írásbeli indítványt tenni arra, hogy a ténymegállapításokat milyen tények tekintetében kell kiegészíteni és milyen részbizonyítás szükséges. A kivételes jellegű részbizonyítást — ha arra sor kerülhet — már a zárt ülésen kell indítványozni, hogy a fellebbezési eljárás lehetőleg egy tárgyaláson befejezhető legyen.

a tényekkel kapcsolatban, amelyekre bizonyítást foganatosított (Be. 255. § 1. bek.).[48]

Hatályos jogunk szerint a másodfokon felvett részbizonyítás mérlegelésével kapcsolatban is töretlenül érvényben van az a szabály, hogy az ilyen bizonyítás mérlegelésének eredménye nem állhat *ellentétben* az elsőfokú bíróság által végzett mérlegelés eredményével. Ha tehát a másodfokú bíróság az általa felvett bizonyítás eredményeként megállapítja, hogy pl. az újonnan kihallgatott tanú vallomása olyan adatot tartalmaz, amely a mérlegelés eredményére kihat és amely — egyéb, más bizonyítékokkal együtt értékelve — az elsőfokú bíróság által megállapított tényállástól eltérő tényállást eredményezhet, a helyes tényállást az iratok tartalma és a részbizonyítás alapján nem állapíthatja meg, hanem ilyenkor az elsőfokú bíróság ítéletét hatálytalanítani kell.[49]

A másodfokú bíróság által felvett bizonyítás önálló mérlegelésével kapcsolatban még szükséges annyit megjegyezni, hogy a bíróságnak meggyőződése kialakításánál figyelemmel kell lennie arra is, hogy az újabb anyag, a frissen, közvetlenül észlelt vallomás szükségképpen erősebben hat a bíróságra, mint a már nem közvetlenül, hanem csupán az iratanyag felolvasásán keresztül megismert régebbi adat. Ez minden bizonyításkiegészítésnek szükségképpeni jellemzője, amelynek felismerése az összes bizonyítékok egybefüggő értékelésénél a kellő súlyra, megfelelő szintre szállítja le a másodfokon is közvetlenül észlelt tanúvallomás bizonyító erejét.

A külföldi szocialista országok tételesjogában a *szovjet* eljárások szerint a másodfokú tanúbizonyítás kizárt. A másodfokon felvehető bizonyítást több szocialista ország büntető eljárásjoga kivételes intézménynek tekinti, de megengedi. Ezekben az országokban általános szabály az is, hogy a másodfokú bíróság az elsőfokú ítéletet csak az általa felvett bizonyítás alapján egészítheti ki, illetőleg helyesbítheti.[50] Ellenkező szabályozást is ismerünk.[51]

A másodfokon teljesítendő tanúkihallgatásra a külföldi országok tételesjogi anyagában alig találunk utalást. A *német* Bp-nek e tekintetben példálózóan felhozott szabálya talán az egyetlen kivétel ebben a vonatkozásban. Általában azonban azok a rendszerek, amelyek a másodfokú — korlátozott és kivételes jellegű — bizonyításfelvételt megengedik, a másodfokon lefolytatott tanúbizonyítást is lehetővé teszik.[52] Külön felemlítendő a *román* és a *lengyel* Bp-nek az a szabálya, amely a másodfokú bizonyításfelvétel tekintetében különbséget tesz a szabályozást illetően a másodfokon eljáró Legfelsőbb Bíróság és a tartományi, illetőleg vajdasági bíróságok között.[53]

Nagy Lajos

[48] Fentebb (ld. 2. alpont) már utaltunk a Legf. Bír. törv. B. II. 156/1963. BH. 3645. sz. határozatára, amelyben a Legf. Bíróság kimondotta, hogy a Be. nem jogosította fel a másodfokú bíróságot arra, hogy csupán az iratok tartalma alapján eltérő megállapítást tegyen olyan tényekkel szemben, amelyeket az elsőfokú bíróság ellentmondó bizonyítékok mérlegelése alapján állapított meg.

[49] A Be. 254. § *a)* és *b)* pont miatt a Be. 255. § 2. bek. alapján kimondott hatálytalanítás. Legf. Bír. Bf. IV. 656/1962. BH. 3375.

[50] A *csehszlovák* Bp. (259. § 3. bek.). A *német* Bp. (292. § 1. bek.).

[51] A *román* Bp. szerint a másodfokú bíróságnak a törvénysértő vagy megalapozatlan ítélet esetében — amennyiben nincsen szükség új bizonyítás felvételére — a másodfokú bíróság az ügyben felvett bizonyítékokat újból értékelheti (406. § II. pont I. alpont, utolsó bekezdés).

[52] A *csehszlovák* Bp. általános szabálya, hogy bizonyítást a másodfokú bíróság előtt rendszerint nem foganatosítanak. A másodfokú bíróság csak kivételesen egészítheti ki az eljárást olyan bizonyítékokkal, amelyek a fellebbezéssel kapcsolatos határozathozatal szempontjából nélkülözhetetlenek (263. § 6. bek.). A *német* Bp. szerint a másodfokú bíróság új adatok felhasználásával maga is vehet fel bizonyítást; kivételképpen tanúkihallgatás vagy helyszíni szemle útján is kiegészítheti a bizonyítást új adatokkal, amennyiben az célravezető és ha a vádlott jelen van (289. § 4. bek.).

[53] A *lengyel* Bp. szerint lehetséges másodfokon az ügy érdemével kacsolatos bizonyítás (Bp. 389. § szakasz 2. §), a Legfelső Bíróság előtt azonban csak okirati bizonyításnak van helye (a Bp. 389. szakaszának az 1958. évi márc. 28-i törvénnyel módosított 3. §-a). A *román* Bp. szerint, amennyiben a másodfokú bíróság az elsőfokú ítéletet hatálytalanítja és új bizonyítás felvételét rendeli el, a bizonyításfelvételt a másodfokú bíróság foganatosítja. Ha azonban másodfokon a Legfelső Bíróság jár el, az ügyet mindig vissza kell küldeni az elsőfokú bírósághoz (406. § II. pont, 2. alpont, 2. bek.).

A polgári jogszabályok egységesítése a szocialista államok együttműködésének keretében*

A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) keretében együttműködő államok közvéleménye előtt ma már széles körben ismeretes tény, hogy milyen nemzetközi jelentőséggel bír és történelmileg mennyire szükségszerű a résztvevő államok gazdasági potenciái fejlődésének tervszerű egybehangolása. Közrehat ebben a felismerésben a kérdéses folyamat előmozdítása a vezető kommunista- és munkáspártok részéről, valamint országainknak a nemzetközi szocialista együttműködés elvei által meghatározott kül- és belpolitikája. De csakúgy,

* E cikket szerző, a jenai Friedrich Schiller egyetem állam- és jogtudományi karának dékánja, a Jogtudományi Közlöny számára írta. — *Szerk.*

mint a szocialista államon belüli gazdasági együttműködés, az államok közötti nemzetközi gazdasági együttműködés is meghatározott jogi formákat igényel. A kapcsolatok célszerű jogi szabályozása a nemzetközi együttműködés feladata.

Államaink gazdasági nemzetközi együttműködése megköveteli tehát a törvényhozás és a joggyakorlat megfelelő együttműködését is.

A résztvevő országok szocialista jogtudománya számára ebből az a feladat adódik, hogy külön-külön, vagy együttesen tegye a fennálló jogi helyzetet arra vonatkozólag vizsgálat tárgyává, mennyiben felel az meg azoknak a követelményeknek, amelyeket a KGST országok közötti gazdasági együttműködés kiszélesedése fog támasztani. Ezen az alapon elméleti és gyakorlati következtetéseket kell levonni a szocialista jogrendek továbbfejlődése szempontjából.

A szocialista országok közötti együttműködés jogi formái növekvő jelentőségének felismerése folytán a tudomány többízben is behatóan vizsgálta az ennek során adódó nemzetközi jogi problémákat, különösen a KGST feladatait, szerkezetét és tevékenységét illetően. Ezzel szemben mindeddig kevés figyelmet szenteltek — a szocialista államok gazdasági együttműködésének nemzetközivé válására tekintettel — az államon belüli jogrendek koordinálásával kapcsolatos kérdéseknek. Minden megszorítás nélkül vonatkozik ez a megállapítás a polgári jogra, amely ezen együttműködés tekintetében nagy jelentőséggel bír.

A polgári jog jelenlegi fejlődésére nem annyira a szocialista együttműködés kiszélesedésének a folyamata jellemző, mint inkább az új, esetenként a polgári jog egész területének túlnyomó részét felölelő, átfogó kodifikációk azok, amelyek a KGST legtöbb tagállamában vagy előkészületben vannak, avagy, mint Magyarországon, illetve a Szovjetunióban csak a legutóbbi években léptek hatályba.

Ezek a polgári törvénykönyvek beható, a szocializmushoz és a kommunizmushoz vezető közös út tapasztalatai és követelményei által meghatározott előmunkálatok eredményei. Ezen előmunkálatok során csakúgy, mint az európai népi demokráciák eddigi jogfejlődése során esetenként nemcsak a saját ország elméleti és gyakorlati tapasztalatait hasznosították, hanem — ha különböző mértékben is — figyelembe vették és értékelték a Szovjetunió és az európai népi demokráciák jogtudományának és joggyakorlatának fejlődését is. Ezek a kodifikációk ennek folytán már figyelemreméltó lépést jelentenek a szocialista polgári jogok közelítése (Annäherung) tekintetében. Nemcsak a társadalmi rend, a szocializmusban ható objektív történelmi törvényszerűségek, az államrendszerek, a szocialista jog ebből adódó elveinek, valamint a politikai és gazdasági célkitűzések közösségén alapulnak. Ezen túlmenően bevált intézmények és szabályok, különösen a gazdasági szerződések és a szocialista tulajdonjog területére tartozó intézmények és szabályok értékelésének és átvételének az eredményei is felmutatnak mind rendszeri felépítésük terén, mind pedig az általános jogintézmények megfogalmazása tekintetében, különösen az általános részt és a kötelmi jog általános tételeit, valamint a részletkérdések igen nagy számát illetően.

A kodifikációk az elkövetkező időszak tartamára egyidejűleg *rögzítik* az egyes államok szocialista polgári joga közelítésének eddig elért állapotát és a fennálló különbözőségeket és egyben az elméletet és a gyakorlatot az új jog feldolgozására veszik igénybe.

A többi szocialista ország tapasztalatainak értékelését és átvételét célzó fáradozások kevésbé irányultak arra, hogy a szocialista jogokat egymáshoz közelítsék, mint inkább azt célozták, hogy hasznosítható ösztönzést szolgáltassanak a saját belső jogfejlődés számára. Ugyanúgy, mint korábban az egyes népgazdaságok fejlődését, úgy a szocialista jogágak fejlődését, különösen a polgári jog fejlődését is lényegében tisztán belső ügynek tekintették (amikor is eltekintünk a nemzetközi magánjogtól).

Az egyes népgazdaságok fejlődésének a KGST tagállamok összessége szempontjából betöltött növekvő jelentősége ma már arra is kényszerít, hogy az eddiginél fokozottabb mértékben vegyük figyelembe az egyes szocialista államok belső jogrendje — különösen polgári joga — fejlődésének nemzetközi aspektusait. A jogi megoldások kölcsönös értékelését és átvételét a jövőben fokozott mértékben kell, hogy meghatározza a szocialista jogrendek céltudatos koordinálására irányuló törekvés és kevésbé szorítkozhat csupán a saját jogrend számára legalkalmasabb megoldások kutatására.

A szocialista polgári törvénykönyvek között felépítésük, általános rendelkezéseik, általános és különös jogintézményeik, jogi fogalmaik és részletszabályaik tekintetében fennálló különbözőségek csak részben alapulnak a tulajdonviszonyok és a gazdasági fejlettség színvonala, vagy meghatározott történelmi hagyományok terén jelentkező speciális nemzeti adottságokon és sajátosságokon. Ezek messzemenően esetleges jellegűek és sajátos jogi nézetek, valamint szokások eredményei. Ezek az inkább véletlen, a történelmi fejlődéssel nem szükségszerűen összefüggő, formális, fogalmi és módszertani sajátosságok[1] helyt kell, hogy adjanak a jogegységesítésnek vagy a jogközelítésnek, mindenekelőtt azon joganyagok tekintetében, amelyek a jelenlegi vagy az elkövetkező együttműködés szempontjából közvetlen vagy közvetett jelentőséggel bírnak.

A gazdasági együttműködés kiszélesítése megköveteli a jogrendeknek jogegységesítés vagy jogközelítés útján megvalósuló közeledé-

[1] Így pl. a jogi személyek jogi helyzetének, s jogügyletek formáinak, az érvénytelenségi okoknak, a megtámadásnak, az elévülésnek a sajátos kialakítása.

sét is, különösen a polgári jog anyagát illetően.

Az eddigi államközi szocialista együttműködésre vonatkozó egyezmények többségét ugyan kétoldalú megállapodások tartalmazzák, amelyek már eddig is sok rokonvonást mutatnak. A szocialista államok közötti kétoldalú együttműködés azonban úgy gazdasági, mint jogi területen csupán első lépcsőfoka a nemzetközi kapcsolatoknak. Mindinkább előtérbe lép a kollektív többoldalú együttműködés, amely az e szempontból tekintetbe veendő jogi normák további egységesítéséhez fog vezetni. Ez távolról sem zárja ki a további kétoldalú együttműködést, de ezek a kétoldalú egyezmények mindinkább csak kiegészítőivé válnak a többoldalú egyezményeknek és azok megvalósítását szolgálják.

Az egységesítés, azaz a közös jogalkotás nemzetközi-jogi egyezmények keretei között, avagy azonos hangzású jogi normák kibocsátása igaz egyelőre csak a *polgári jog* (ugyanígy a pénzügyi jog, a vámjog, a nem polgári jogi közlekedési előírások, az állami szabványok stb.) részterületeit illetően jöhet számításba. Egy átfogó jogegységesítésnek azonban jelenleg sem a szükséglete, sem az előfeltételei nincsenek adva.

Az eddigi jogegységesítés lényegében nemzetközi tényállások, mindenekelőtt államközi gazdasági kapcsolatok szabályozására korlátozódik.

Vonatkozik ez a polgári jogi rendelkezések egységesítésének legfontosabb komplexumára: a KGST tagállamaiban működő külkereskedelmi vállalatok közötti áruszállítások tekintetében 1958-ban megalkotott általános szállítási feltételekre (KGST — ÁSZF) a szerelési és egyéb műszaki szolgáltatások tekintetében gépek és felszerelések kölcsönös szállítására vonatkozólag 1962-ben megalkotott általános feltételekre (KGST — ÁMSZF), valamint a KGST tagállamainak külkereskedelmi vállalatai között szállított gépek, felszerelések és egyéb készítmények vevőszolgálata tekintetében 1962-ben létrejött általános feltételekre (KGST — ÁVSZF).

E komplexum magját a KGST általános szállítási feltételei alkotják a külkereskedelmi vétel jogának egységesítése révén, amelynek újrafogalmazása jelenleg van folyamatban. Az ÁMSZF-t és a ÁVSZF-t előbbinek példájára alakították ki és azok utalnak is rá. A szerződéskötésre, a felek jogaira és kötelességeire, a tulajdon és a veszélyviselés átszállására, a szerződésszegés jogkövetkezményeire, a választott bíróságok illetékességére, ezek határozatainak kötelező voltára vonatkozó részletekbemenő szabályai részben jelentékenyen eltérnek azoktól a szabályoktól, amelyeket az egyes jogrendek a megfelelő államon belüli viszonyokra nézve tartalmaznak és tartalmaz ezen felül egy sor olyan specifikus jogi fogalmat, amelyek tartalma különbözik egyes jogrendek analóg fogalmaitól. Ezek a különbségek csak részben folynak a szabályozás sajátos tárgyából,[2] ezen felül azonban messzemenően elkerülhetetlenek az egyes szocialista polgári jogok meglevő eltérései következtében, annál is inkább, mivel az említett általános feltételek az anyagok oly beható szabályozására törekednek, hogy ezáltal a gyakorlatban felmerülő jogi problémák túlnyomó többségét felöleljék.

Messzemenő jogegységesítést tartalmaznak a szocialista államok között a vasutak együttműködését szolgáló szervezet keretében (OSZZSFD) a nemzetközi személyforgalomra vonatkozólag (SZMPSZ) és a nemzetközi vasúti teherfuvar tekintetében (SZMGSZ)[2a] 1951-ben létrejött és többszöri módosítás után jelenleg az 1960-as szövegezésben hatályos többoldalú egyezmények.

Ezek az egységesített anyagok szabályaikban, amelyeknek a szocialista országok belső állami jogrendjeinek különbözősége folytán szükségszerűen különbözniük kell ezektől, tartalmaznak egész sor általános polgári jogi, különösen kötelmi jogi elvet és fogalmat is, amelyek a szocialista jogrendekben ugyancsak nem egyeznek (pl. a felelősség, a vétkességi elv, a felelősség alóli mentesülés okainak konkrét kialakítása terén).[2b]

Amennyiben a fogalmi tartalom nem tárható fel magának az egységesített normának a komplexumából, úgy az exakt értelmezés kérdése nem válaszolható meg minden további nélkül. Ez a helyzet azon törekvés ellenére sem volt elkerülhető, hogy például a KGST ÁSZF-ben használt számos jogfogalmat röviden maga a törvény értelmez, mivel a kérdéses anyag kidolgozásával megbízott szakértő bizottságoknak nem tartozott feladatkörébe, hogy az anyagokhoz szükséges általános fogalmakat és jogintézményeket egységesített módon újra feldolgozzák és nem is támaszkodhattak ezirányban mutató tudományos előmunkálatokra.

Az egységesített normák fogalmazásukban tekintettel vannak a gyakorlat által közvetlenül támasztott szükségletekre. Nincsenek ugyanakkor figyelemmel a polgári jog e szempontból tekintetbe jövő területeire vonatkozó jogegységesítés előrelátó koncepciójának igényére, amely egészen az egységes jogalkalmazáshoz szükséges egységes jogfogalmakig és általános

[2] Így például a külkereskedelem terén specifikus tényállások szabályozása a szállítás, a határátlépés, a tranzit, az akkreditív általi biztosítás, a fizetési eljárás tekintetében; vonatkozik ez azonban a külkereskedelem bizonyos jogintézményei által betöltött funkciók eltérésére is, szemben azok belső funkcióival a szocialista népgazdaságon belül, így pl. a kötbér esetében. Találóan utalnak erre Kempa, Kemper, Rüster: Für eine neue Qualität der rechtlichen Regelung der Aussenhandelsverträge. Recht im Aussenhandel 1963. 4. sz. 2. old.

[2a] Ennek nem európai szocialista országok is részesei.

[2b] Ld. pl. KGST ÁSzF 46. sköv. §§; KGST ÁMSzF 45. §.

intézményekig hatol, amelyekre a kötelmi jog egyes szerződésfajtáinak és a polgári jog más területeire tartozó intézményeknek szabályaikban szükségszerűen utalniok kell. De éppen ehhez van szükség a terjedelmes tudományos előmunkálatokra, amelyeket csakis együttesen lehet és kell elvégezni. Éppen erre vonatkozólag nyújthatnak ismét értékes támpontokat az említett általános feltételek, azok átdolgozása és alkalmazásuknak a gyakorlata.

Átfogó és alapos előkészület folyik jelenleg az újítói jog, a szabadalmi jog, a minta- és védjegyoltalom egységesítése terén, amikoris hozzákezdtek az elkövetkező szabályozás elveinek és alapfogalmainak tisztázásához. A jogegységesítésre e téren irányuló céltudatos előkészületeket különösen a tudomány és a technika terén fennálló együttműködés új formái teszik szükségessé. Ezek az egységesítési törekvések nem korlátozódnak csupán a nemzetközi tényállásokra, de közvetlenül átfognak olyan viszonyokat is, amelyeket eddig csak a belső jog szabályozott. Ez a szabadalmi és a védjegyjog területén igen kézenfekvő, mivel ezeknek az anyagoknak a belső jog általi szabályozása sokrétű és közvetlen kihatással van a nemzetközi tudományos-technikai együttműködésre.

Eltekintve az olyan államon belüli jogviszonyoktól, amelyek a gyakorlatban gyakran azonnali vagy későbbi külföldi érintkezéshez vezetnek, a polgári jog területére vonatkozó egységesítési törekvések lényegében nemzetközi tényállásokra vonatkoznak, azaz az anyagi nemzetközi magánjogra.

Ezek mellett az egységesített tételes normák mellett tartalmaz az egységesített polgári jog kollíziós normákat is, amelyek olyan kivételes esetekre vonatkoznak, amikor a közvetlen anyagi jogi szabályozás szándékolt teljessége hézagokat mutat. A KGST—ÁSZF 74. §-a és a KGST—ÁVSZF 31. §-a értelmében hézagok esetében az eladó ország anyagi jogát, a KGST—ÁMSZF 48. §-a értelmében pedig a megbízást elvállaló ország anyagi jogát kell alkalmazni. Egységesített kollíziós normákat tartalmaznak az SZMPSZ és az SZMGSZ[3] is.

További anyagok előrehaladó jogegységesítése megfelelő terjedelemben szűkíti a nemzetközi magánjog kollíziós normáinak alkalmazási területét. A jogegységesítésnek azonban hosszú távra hézagosnak kell maradnia, ezáltal pedig egyelőre továbbra is probléma marad a hézagkitöltés, ami egyaránt foglalkoztatja az elméletet és a gyakorlatot. Az egységesített tételes szabályok kiegészítése egységes kollíziós normák által a gyakorlatban nem bizonyul kielégítőnek, mivel a kollíziós norma mindenkor az egyes szocialista jogrendek egyikére utal és ezek különbözősége miatt eltérő megoldások alkalmazására kényszerül.

[3] Pl. d SZMPSZ 45. cikkely 2. §, SZMGSZ 5. cikkely 1. §, 8. cikkely 8. §.

Egyesek[4] ezért azt javasolják, hogy a KGST—ÁSZF elkövetkező újrafogalmazása során le kell mondani a kollíziós szabályról és ezzel együtt a nemzeti jogrend kisegítő alkalmazásának lehetőségéről. Abból a célból, hogy minden választott bíróság egységes gyakorlatra jusson e helyett az általános feltételeket kellene e felfogás szerint tökéletesebbé tenni és még meglevő lényeges hézagokat (pl. az elévülésre vonatkozó rendelkezések) kellene kiküszöbölni, e mellett be kellene iktatni egy értelmezési szabályt, amely a hézag kitöltését csak magukból az általános feltételekből levont törvényi és jogi analógia révén tenné lehetővé.

Aligha lesz azonban lehetséges az általános feltételeket olyannyira tökéletesíteni, hogy minden megmutatkozó hézag az általános feltételek alapján levont törvényi és jogi analógia révén legyen kiküszöbölhető. A gyakorlatnak azonban ezekre az esetekre is irányt kell mutatni. Lehetséges volna egy kisegítő kollíziós norma alkalmazhatóságát azokra az esetekre korlátozni, amelyekre vonatkozólag az általános feltételek, vagy valamely más egységesített norma nem tartalmaz analóg szabályt, vagy ilyen elveik egyikéből sem vonható le.

Egy kiegészítő kollíziós norma teljes elejtése ezzel szemben szükségessé teszi egy nemzetközi (másodfokú) választott bíróság, vagy egy nemzetközi szakértő bizottság létrehozását, hogy ily módon az egységes jogalkalmazás érdekében biztosítható legyen az egységes irányítás. Ennek a szervnek lehetne feladata, hogy az egyes hézagok kitöltését szolgáló elvek kidolgozásával meghatározott keretek között továbbfejlessze és kiegészítse a nemzetközileg egységesített jogot. Azt az igényt, hogy létesítsenek egy nemzetközi másodfokú (revíziós) fórumot, többek között Kemper és Kirsten vetették fel.[5] Egy ilyen intézmény előreláthatólag hatékony biztosítékot jelentene az egységes jogalkalmazás szempontjából. A Spiller által kifejezésre juttatott azon meggondolás mellett,[6] hogy vajon megérett-e már ehhez az idő, további eshetőleges negatív kihatásokra is tekintettel kellene azonban lenni. Így egy második fórum bekapcsolása — amennyiben nem mondunk le a jogorvoslatról — lerontaná a választott bíróságok határozatainak azonnali jogerejét, ezzel pedig a végleges döntések gyors meghozatalának a gazdaság által értékelt előnyét is elveszítenénk.

[4] Mindenekelőtt Kemper, Schiedsrichterkonferenz des Schiedsgerichts bei der Kammer für Aussenhandel der DDR, Strohbach és Rudolph beszámolója, Recht im Aussenhandel, 1963. 8. sz. 5. old.; ld. úgyszintén Kempa, Kemper, Durch Vervollkommnung der AB/RGW zur endgültigen Lösung der Frage des subsidiär anwendbaren Rechts, Recht im Aussenhandel 1963. 3. sz. 1. sköv. old., 4. sz. 1. sköv. old.

[5] Rechtsfrangen der Tätigkeit des RGW, Staat und Recht, 1962. 12. sz. 2187. old.

[6] Die objektive Tendenz zur Internationalisierung des Wirtschaftslebens und die Rechtsentwicklung, Staat und Recht, 1963. 7—8. sz. 1175., 1188. old.

Ezek a meggondolások nem hozhatók azonban fel egy nemzetközi bíróság ellen. Működése kapcsolódhatna az újabban már alkalmazott azon gyakorlathoz, amely szerint a választott bíróságok elnökeinek konferenciája, mint a KGST mellett működő állandó intézmény[7] együttes kötelező értelmezést alkalmaz, a feladatok terjedelmére tekintettel azonban aligha végezhetné ezt maga az elnöki konferencia. A KGST mellett alakítandó szakértő bizottságot már most meg lehetne bízni azzal a feladattal, hogy készítsen szakértői véleményeket, amelyek, ha nem is korrigálnak már meghozott, eltérő határozatokat, mégis irányt mutatnak az egyes választott bíróságok jövő gyakorlata számára az egységes jogalkalmazáshoz és lényeges hozzájárulást jelenthetnek a jogegységesítés további folyamata számára.

Míg egyrészt a jogegységesítés kiszélesedésével és tökéletesedésével általában szűkül a kollíziós normák, különösen pedig az egységesített anyagokban található, a hézagpótlást szolgáló szubszidiárius kollíziós normák alkalmazási területe, addig másrészt azon területek számára, amelyek — legalábbis egyelőre — a jogegységesítés szempontjából nem jönnek figyelembe, a nemzetközi szocialista érintkezés fokozott súlyának és növekvő sokrétűségének megfelelően növekszik a kollíziós jog jelentősége.

Érintetlen marad továbbá a szocialista államok kollíziós jogának alkalmazási területe azon viszonylatokban, amelyek a KGST államok körén kívüli jogrendszerek vonatkozásában merülnek fel.

Mindez a KGST államok kollíziós jogának egységesítése mellett szól. A kollíziós jogok különbözőségén alapuló, rendkívül bonyolult elméleti és gyakorlati jogi problémák kiküszöböléséből a szocialista államok együttműködése és a világpiacon való egységes pozíciójuk szempontjából adódó előnyök kézenfekvőek. E téren nem szabadna időt vesztegetni, mivel a különbözőségek minden további, nemzeti kodifikációkban történő rögzítése megnehezíti az egységesítés elkövetkező megvalósulását.

Az egységesített joganyagoknak mind tételes szabályai, mind kollíziós normái elvileg kötelező jellegűek.[8] A megengedő szabály[9] a kivétel.[10] Ahol tehát a szabály szövegéből, vagy értelméből nem állapítható meg, hogy az diszpozitív, vagy kogens rendelkezést tartalmaz, azt utóbbi körébe tartozónak kell tekinteni.[11] Folyik ez az általános feltételek preambulumából, amelyek azonban — eltérően a kogens belső állami jogtól — eltérő megállapodásokat azzal a feltétellel engedélyeznek, hogy a felek szerződéskötéskor meghatározzák, hogy az eltérésre az áru sajátos jellege, a szállítás (a kivitelezendő szerelési munkálatok, a vevőszolgálat eszközlésének) különlegessége miatt van szükség. A szerződő felek ezen megállapításának objektíve megokoltnak kell lennie és annak objektív előfeltételeit a választott bíróságoknak határozataik meghozatala során vizsgálniok kell.[12]

A szabályozás itt választott módszere különösképpen előmozdítja a nemzetközi együttműködés jogi alapjainak, az egységesített jog aktív szerepének hatékonyságát és egységes alkalmazását. Ez a szabályozás ugyanakkor — annak ellenére, hogy messzemenően korlátozza a felek autonómiáját — rugalmassága révén alkalmas arra, hogy a gyakorlatban előforduló sajátos esetekre is alkalmazható legyen. Ajánlatos tehát, hogy ezt a módszert elvileg a további jogegységesítés számára fenntartsuk.[13]

Ha azonban elkövetkező egyezmények során fenntartások merülnek fel egyes elvileg kötelező nemzetközi szabályok létesítésével szemben, úgy akkor is előnyben kell majd részesíteni a messzemenően diszpozitív szabályozást a megfelelő norma bevezetéséről való lemondással szemben, ha egyes államok szempontjából és tapasztalata alapján több szólna a kötelező kialakítás mellett.

A gazdasági együttműködés céljait szolgáló jogegységesítés rendszeres továbbépítéséhez egységes koordinálásra van szükség. A legközelebbről vonatkozik ez a külföldi elemet tartalmazó megfelelő jogviszonyok szabályozására, továbbá azonban olyan belső jogviszonyok egységes, vagy lényegében megegyező szabályozására, amelyek a külfölddel való érintkezés felé tendálnak (különösen a szabadalmi, védjegy- és szerzői jog). A jogegységesítésre irá-

[7] Spitzner beszámolója a választott bírák konferenciáján. Strohach és Rudolph, i. m. 3. sköv. old.

[8] Ezzel szemben az ismert — eddig az államoknak és a monopolista csoportoknak a tőkés gazdaságra jellemző ellentétes érdekei következtében meghiusult — a nemzetközi vételi jog egységesítését célzó tervezetek úgy a kolliziós jog vonatkozásában (a hatályba nem lépett, az 1951. évi VII. hágai nemzetközi magánjogi konferencián elfogadott egyezmény az ingó dolgokra vonatkozó nemzetközi vétel esetében alkalmazandó jogról), mint az anyagi jog vonatkozásában (egy egységes vételi törvény 1956. évi javaslata) csak *diszpozitív* szabályokat prevideáltak.

[9] Így pl. az 1958. évi KGST ÁSzF 33. § 1. és 2. bekezdése; 46. § 2. bekezdése, 61. § 1. bekezdése.

[10] Ez vonatkozik az egységesített közlekedési jogra is.

[11] A szabályozásnak ez a módszere szemben áll a szerződésekre vonatkozó legtöbb államon belüli törvényhozással — eltekintve a szocialista gazdasági szerződésre vonatkozó speciális rendelkezésektől. (Pl. a magyar Ptk. 200. § (1) bekezdése szerint „A szerződés tartalmát a felek szabadon állapíthatják meg. A szerződésekre vonatkozó rendelkezésektől egyező akarattal eltérhetnek, ha jogszabály az eltérést nem tiltja").

[12] Így az elnöki konferencia megállapítása is. Strohbach és Rudolph i. m. 4. old.

[13] Ez nem zárja ki a diszpozitív jog fenntartásának, részben pedig kiterjesztésének szükségességét, ahol egy túlmerev kogens szabályozás hátrányos következményekhez vezetne, vagy már vezetett is, mint pl. a speciális garanciális idők kogens szabályozása esetében a KGST ÁSzF 23. § 1. bekezdése által, ami a belkereskedelemben sem célszerű.

nyuló mindezeket az előmunkálatokat, különösen az áruforgalom, a fizetési-, elszámolási-, hitel- és biztosítási viszonyok, valamint a közlekedés terén a KGST-nál létező[14] vagy alakítandó szerveknek kellene koordinálniok.

A KGST-nak az a szerve, amelyet a jogegységesítésre irányuló munkálatok koordinálásával kellene megbízni, szorosan együttműködhetne egy nemzetközi választott bírósággal, mint második fórummal, avagy egy nemzetközi szakértő bizottsággal, amennyiben e szervek egyikét vagy másikát megalakítanák.

Ez a koordinálás azért látszik szükségesnek, hogy megvalósuljon e munkálatok tervezése. Szükség van rá továbbá azért, hogy biztosítható legyen mindazon különböző területek vonatkozásában, amelyeken sor kerül a jogegységesítésre, az egységes koncepció. El kell kerülni azt a veszélyt, hogy a jogegységesítés a különböző területeken eltérő fogalmakból és jogi elvekből induljon ki (pl. a nemteljesítésért, és a nem megfelelő teljesítésért való felelősség és ennek előfeltételei, a harmadik személyekért való felelősség, a kár és a kötbér egymáshoz való viszonya vonatkozásában). Így például a KGST—ÁSZF 46. § 2. pontja megállapítja: „Egyéb körülmények bekövetkezése esetén (arról van szó, hogy vis majoron kívül — *P. M.*) mentesülnek a szerződő felek a felelősség alól, ha ez kétoldalú egyezményekből, vagy a szerződésből, vagy az eladó országának a kérdéses szerződésre alkalmazott jogából folyik." Ez tehát azt jelenti, hogy az általános feltételek a gyakorlatilag legjelentősebb mentesítő okokat nem szabályozzák. Egymástól eltérő további szabályozást tartalmaznak a KGST—ÁSZF-et kiegészítő néhány kétoldalú jegyzőkönyvek.[15]

Ezzel szemben az SZMPSZ III. cikkelye 3. §-ának *b)* pontja értelmében akkor mentesülnek a részt vevő vasutak és hajózási vállalatok utasok és teherszállítmányok fuvarozására irányuló kötelezettségük alól, ha a szállítást olyan körülmények akadályozzák, amelyeket a vasút, vagy hajózási vállalat nem háríthatott el és nem is küszöbölhetett ki. A 32. cikkely 2. §-a értelmében akkor mentesül a rakomány teljes vagy részleges megsemmisüléséért, avagy károsodásáért őt terhelő felelősség alól, ha azt többek között az utas vagy a feladó, illetve a címzett vétkessége, avagy elővigyázatlansága idézte elő, amikoris az SZMPSZ más rendelkezéseivel összhangban, hasonlóan az SZMGSZ-hez — szemben a KGST—ÁSZF-el — kimerítő szabályozásban részesülnek a felelősség alóli mentesülés okai.

Ha a további munkálatokat nem koordinálják, úgy várható, hogy az egységesített jog különböző területei közötti eltérések szaporodni fognak.

A polgári jogi anyagok egységesítésének további folyamata szempontjából különös figyelmet érdemel az ennek során választandó eljárás. Az egységesítendő polgári jogi és más joganyagok szükségszerűen növekvő sokasága és az ugyancsak mind gyakoribbá váló egyéb egyezmények (specializáló egyezmények stb.) sokrétűsége csak a többoldalú egyezmények alapján küszöbölendő és küszöbölhető ki, de csak nehezen valósítható ez meg esetről esetre a hagyományos formák között mindenkor újonnan kötendő külön egyezmény révén.[16] A gyakorlat e tekintetben már célszerűbb megoldásra jutott. A Tanácsnak az ÁSZF, az ÁMSZF és a ÁVSZF során alkalmazott eljárása mutatja, hogy a tagállamok azokat az ajánlásokat, amelyek tartalmazzák a már készen megfogalmazott normákat, a KGST alapokmányával összhangban többnek tekintik, mint egyszerű ösztönzést a belső törvényhozás számára. Így a KGST—ÁSZF-nél 1958-ban alkalmazott eljárásnak megfelelően az 1962. évi ÁVSZF-t is jóváhagyta a KGST állandó külkereskedelmi bizottsága (az ÁMSZF-t, továbbmenően a KGST külkereskedelmi állandó bizottsága általi jóváhagyás után jóváhagyta a KGST-ben az országok képviselőinek tanácsa is), hogy azt elfogadásra javasolja a tagállamoknak. Ezt követően az általános feltételek három csoportját az egyes országok szakminisztériumai esetenként utasításokban, vagy hasonló aktusokban nyilvánították kötelezővé.

Így a Német Demokratikus Köztársaságban nem hirdették ki ezeket az általános feltételeket a hivatalos közlönyben, hanem a Külkereskedelmi- és Belnémet Kereskedelmi miniszter utasításban nyilvánította azokat alkalmazhatóvá és tette közzé. Az általános feltételeket tehát nem az egyébként — loi uniforme általi egységesítés során is — szokásos módon, a belső jog normájaként hozták meg, hanem mint nemzetközileg egységesített normákat minisz-

[14] A KGST illetékessége e tekintetben nem folyik ugyan közvetlenül az alapokmányból, de mégis levezethető belőle, hogy a tanács a gazdasági és technikai együttműködést célzó, az alapokmányban felsorolt intézkedéseken felül az alapokmány III. cikkelye 1. bekezdés *a)* pontja értelmében „egyéb intézkedéseket" is foganatosíthat „Amelyek a tanács céljának eléréséhez szükségesek". Ezek az intézkedések gyakran túlmutathatnak és túl is kell mutatniok közvetlen gazdasági kérdéseken. Ilyen intézkedések a KGST említett általános feltételeinek ajánlásai és mint ahogyan a tanács e területen ajánlásai révén már gyakorolja is a törvényhozási kezdeményezést, ugyanígy semmi sem áll annak útjában, hogy koordinálja ezeket az előkészítő munkálatokat. Éppen újabbkeletű egyezmények egyébként már tartalmaznak bizonyos joganyagok fokozottabb egységesítésére irányuló konkrét feladatokat, így pl. az 1961. évi varsói egyezmény a hajózási járművek technikai ellenőrzése és azok osztályozása tekintetében, valamint az 1962. évi egyezmény a vámügyi kérdésekben való együttműködésről és kölcsönös segélynyújtásról.

[15] Így pl. az NDK és a Szovjetunió között (a teljesítési segédért való felelősségről), valamint az NDK és Magyarország között (a teljesítési segédért való felelősségre vonatkozó megállapodás hiánya a 46. § 2. bekezdés kiegészítő szabályozásában).

[16] Ld. úgyszintén Spiller, im. 1185. old.

teri utasítással szankcionálták államon belül. Hasonló az eljárás más népi demokráciákban is.

Ennek az eljárásnak az alapján eltérő vélemények jutottak kifejezésre a nemzetközi szocialista irodalomban az ajánlások és az általános feltételek jogi természetét illetően. A szerzők egy része vagy az ajánlásoknak a KGST állandó bizottsága általi elfogadását tekinti nemzetközi egyezménynek és az ajánlás államon belüli kötelező voltára vonatkozó, a tagállamok szakminisztereitől származó megfelelő intézkedést végrehajtó aktusnak tekinti, avagy csupán a címzett államban történő hatálybalépéssel tekinti azokat egyezményeknek.[17] Ehhez részben hozzákapcsolják a belső joggá történő ilyen transzformálás kritikáját, valamint azt a követelményt, hogy az ajánlásokat a címzett államoknak illetékes szervei tárgyalják és fogadják el.[18]

Az ellentétes felfogás abból indul ki, hogy az említett ajánlások egyelőre csupán ösztönzések a törvényhozó számára, amelyeket az államoknak erkölcsi-politikai szemszögből figyelembe kell venniük, amelyeket azonban nem jogi kötelezettség alapján vesznek át.[19]

A KGST (azaz állandó bizottságainak, mint szerveinek) ajánlásai a tagállamokhoz szólnak, ezáltal még nem kötelezőek, azonban már az alapokmány értelmében létrehozzák azt a nemközi jogi kötelezettségeket, hogy velük a részt vevő országok foglalkozzanak.[20] Ezen túlmenően erkölcsi parancs, hogy az ajánlásokat, amelyek megalkotásában minden tagállam képviselője közreműködött[21] ezután el is fogadják. Az elfogadással az ajánlások nemzetközi egyezmények hatályára emelkednek.

Az ajánlott jogi normák elfogadásának aktusa egyben a belső joggá való transzformálásnak az aktusa is. E transzformálás módját minden ország maga határozza meg jogrendjével összhangban.

Mivel az általános feltételeket a tagállamokban egyezően miniszteri utasításokban (igazgatási aktusokban) nyilvánították kötelező erejűvé, felmerül az a kérdés, hogy szabályaiknak mi a normatív hatásuk. A tagállamokban csupán a szakminiszterek egyezően kötelező utasításait jelentik-e a nékik alárendelt külkereskedelmi vállalatokhoz (és a külkereskedelmi monopólium következtében más szóbajöhető vállalatokhoz) arra nézve, hogy az általános feltételeket tegyék a megjelölt szerződések tartalmává? Hogyan viszonyulnak az így egységesített szabályozások a belső törvényekhez, különösen azok kötelező rendelkezéseihez?

Sem az irodalom, sem a gyakorlat nem vitatja, hogy a szabályok jogi normák, és túlnyomó részben elfogadják, hogy a kollíziós joggal szemben a nemzetközi magánjog magasabb szintjét képviselik.[22] De vajon azáltal, hogy miniszteri utasítások belső joggá transzformálják őket, a belső törvényekkel egyenlő rangú normákká válnak?

Habár a transzformálás választott módozata az egyenrangúság ellen szól, a gyakorlat ezeket a normákat mégis egyenrangú normákként kezeli.

Az itt tárgyalt jogegységesítés — eredeti elképzelésekkel szemben — nem szorítkozott olyan normákra, amelyeket az államok eddig diszpozitív normáknak tekintettek. Nem tehette ezt és további előrehaladása során még kevésbé tehetné. Egy ilyen megszorítás nyilvanvalóan szembenállana a szocialista nemzetközi együttműködés fejlődéséből adódó követelményekkel.

Mivel azonban az összes tagállamok által — úgy keletkezésük, mint életbeléptetésük során — közösen egységesített normák nem állnak meg a kötelező polgári jogi rendelkezések előtt, már maga ez a folyamat bizonyítja a közösen kidolgozott szabályoknak a hatályos joghoz való viszonylatában az államok által szándékolt egyenrangúságát. Ezek a szabályok tehát, ahol a kötelező belső jogtól eltérnek, legtöbbször lex speciális-ként viszonyulnak ahhoz. Ha az 1958. évi KGST—ÁSZF 65. §-a kizárja az általános illetékességet, úgy ez a rendelkezés a bírói út törvényi kizárásának hatásával bír. A választott bíróságok ezért nem is kerülnek abba a helyzetbe, hogy vizsgálják, vajon az egységesített normák az egyes országokban ténylegesen hatályos joggá váltak-e, hogy azokkal nem állanak-e szemben eltérő kötelező rendelkezések.[23]

Emellett szól továbbá, hogy a választott bíróság az általános feltételeket akkor is alkalmazza a külföldi és a belföldi külkereskedelmi vállalatra, ha azokat nem nyilvánították a szerződés tartalmává, vagy azokkal szembenálló

[17] Uszenko szerint ezek az ajánlások nemzetközi megállapodás jellegével bírnak. (A népgazdasági tervek koordinálásának nemzetközi jogi formái a világra kiterjedő szocialista együttműködés során. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1962. 8. sz. 78. köv. old.). Ld. úgyszintén Topalov: Adás-vétel a KGST tagállamok külkereskedelmi vállalatai között. A Bolgár Népköztársaság külkereskedelmének jogi kérdései c. gyűjteményes műben, Szófia, 1963. 106. old.

[18] Kemper, Kirsten, i. m. 2180. old.

[19] Így Morozov: A KGST szervei tevékenységének jogi aspektusai. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1961. 10. sz. 150. old.

[20] A KGST alapokmánya, IV. cikkely, 1. és 3. pontja.

[21] Az alapokmány IV. cikkely 3. pontjának 1. bekezdése.

[22] Ez jelenti L. A. Lunc szerint (Internationales Privatrecht Bd. I. Berlin, 1961. 13. köv. old.) a szabályozás magasabb formáját, szemben a belső jogra történő kolliziós-jogi utalással. Ld. úgyszintén Boguszlavszkij: Die Zivilrechtsverhältnisse zwischen den sozialistischen Ländern, Berlin, 1959. 16. köv. old.

[23] Stalev úgy véli, hogy nemzetközileg megegyező igazgatási aktusok révén az egyes államokban „törvény-alatti" jogi normákká transzformálódnak (a KGST tagállamok külkereskedelmi vállalatai közötti szállításokra vonatkozó általános feltételek jogi természete. Pravna Miszl, 1958. 5. sz. 37—38. old.).

megállapodásokat létesítettek, azaz, hogy feltételezi és fel kell tételeznie, miszerint e normák megfelelő kötelező erővel bírnak a másik fél államában is.

Valószínűleg megfelel mind a ténylegesen gyakorolt eljárásnak, mind a fejlődés követelményeinek, hogy a KGST által a tevékenysége alapjául szolgáló nemzetközi jogi egyezmények figyelembevételével egységes jogi normákra tett ajánlásokat az egyes államok egységes törvényhozásának előlépcsőjeként tekintsük. A tagállamoknak alkalmazásra ajánlott általános feltételek már feltételes hatállyal bíró egységesített jogi normákat alkotnak, amelyeknek életbeléptetéséhez a szuverénitás elvének fenntartása mellett szükség van a tárgyszerinti érvényesülési körnek megfelelően illetékes állami szerv jóváhagyására. Ennek felelnek meg azok a továbbmutató törekvések is, hogy az ajánlásokat kötelezővé nyilvánítsák, ha a címzett államok hatvan napon belül nem nyújtanak be tiltakozást.[24]

Végeredményben a gyakorlat mindenesetre olyan úton halad, amely elvben kétségkívül megfelel az állandóan mélyülő nemzetközi együttműködés követelményeinek és lehetővé teszi a jogegységesítés időt kímélő leegyszerűsítését és megkönnyítését. De éppen ez szól a már egységesített jogi normák erejének a belső jog kogens szabályaival szembeni korlátozása ellen. Ha a KGST által elfogadásra ajánlott jogszabályokat az egységes törvényhozás előlépcsőjének tekintjük, amelyeknek az egyes államokban való életbeléptetéséhez a tárgyszerinti érvényesülési körnek megfelelően illetékes állami szerv hozzájárulása szükséges, akkor a gyakorlat követelményeivel és eljárásával megegyezően a miniszteri utasítással transzformált egységes normákat a létező polgári jogi törvényekkel azonos hatályúaknak tekinthetjük. Mégis mérlegelni kell a kérdéses normák forma szerint is egyenlő rangú kibocsátását, ami aligha nehezítené a jogegységesítés folyamatát.[25]

Ebben az összefüggésben azonban figyelmet érdemel a nemzetközi szocialista jogegységesítésnek a közlekedési jog területén alkalmazott eltérő eljárása: a miniszteri konferencia, mint a vasutak együttműködését célzó szervezet vezető szerve (OSZZSD), amelynek a szocialista tagállamok vasútjaiért felelős miniszterek a tagjai, az egyhangúság elve alapján hoz kötelező határozatokat. Ezek a határozatok az OSZZSD alapokmányának 2. cikkely 4. pontja értelmében ugyan nem kötelezik közvetlenül az országok kormányait, annál inkább magukat a minisztereket, akiknek a miniszteri konferencián hozott határozatokat a számukra a nemzeti jog által biztosított jogosítványok keretei között meg kell valósítaniok. Amennyiben azok túlmennek jogosítványaik körén, úgy az egyes tagállamok kormányainak kell őket jóváhagyniok. Ezt az eljárást a kérdéses terület vonatkozásában az OSZZSD alapokmánya kifejezetten prevideálja. Emellett figyelembe kell venni, hogy az OSZZSD keretei között megkötött közlekedési egyezmények nem csupán a vasutakra, hanem az utasokra és a küldemények feladóira és címzettjeire nézve is kötelező előírásokat tartalmaznak.[26]

Posch, Martin

[24] Ld. ehhez Kemper, Kirsten, i. m. 2181. old. és Spiller, i. h.

[25] Ez pl. az NDK-ban amellett szólna, hogy legalábbis az illetékes miniszter rendeletével szankcionálják őket (mint ahogy a belső jog megfelelő normáit is rendeletek útján alkotják meg; így pl. a kereskedelem- és ellátásügyi miniszter 1960. VII. 10-i rendelete, a szocialista belkereskedelem általános szállítási feltételeiről. GBl, II. 262. old.) vagy minisztertanácsi rendeletben és ennek megfelelően kerüljenek kihirdetésre is.

[26] Az OSZZSD keretében elfogadott egységesített jogszabályokat az NDK-ban pl. a Tarifa és Közlekedési Közlönyben teszik közzé és ezáltal nemcsupán a Közlekedési Minisztériumnak alárendelt közlekedési vállalatok, tehát kiváltképpen a vasutak számára bírnak a belső jog hatályával, hanem az utasok, a küldemények feladói és címzettjei számára is a nemzetközi forgalom tekintetében.

Az országgyűlési bizottságok működéséről

Az országgyűlési állandó és ideiglenes bizottságok, mint az országgyűlés munkaszervei közreműködnek az államhatalom központi irányító tevékenységében. Javaslataikkal, szakszerű véleményükkel, valamint az ellenőrzésben való közreműködésükkel közvetlen részesei a legfelsőbb államhatalmi szerv munkájának.

Az országgyűlés ügyrendje széles körben meghatározza az állandó bizottságok feladatkörét: „Mindazokkal a kérdésekkel foglalkozhatnak, amelyeket az állami és társadalmi élet adott területén alapvető jelentőségűnek tartanak," továbbá feladatuk: „... a törvénytervezetek és javaslatok tárgyalásának előkészítése, valamint az országgyűlés, a Népköztársasaság Elnöki Tanácsa és az országgyűlés elnöke által eléjük terjesztett ügyek tanulmányozása és tárgyalása."[1]

Az ideiglenes bizottságokról pedig az Alkotmány 17. § (1) bekezdése rendelkezik: „Az országgyűlés a szükséghez képest bármely kérdés megvizsgálására tagjaiból bizottságot küldhet ki."

A felszabadulás utáni országgyűlés bizottságai csaknem húsz éves múltra tekinthetnek visz-

[1] Országgyűlés ügyrendje 15. § (4) és (5) bek.

sza. Munkamódszereik az elmúlt időben jelentős változáson mentek át. Feladataikat mindenkor érvényben levő ügyrend állapítja meg.

Az állandó bizottságok aktivitását nem a gazdasági és a társadalmi szükségszerűség, hanem a politikai adottságok segítik elő, vagy akadályozzák meg.[1]/a. Az országgyűlés állandó bizottságainak hatásköre — az államhatalom legfelsőbb szerve tevékenységének megfelelően — a törvényalkotás területére terjed ki s kevésbé a végrehajtás ellenőrzésére. Az utóbbi területen az elmúlt néhány évben azonban jelentős fejlődést tapasztalhattunk; megnőtt a területi ellenőrzési munka jelentősége, szorosabbá vált az országgyűlési képviselők és a tanácsok kapcsolata. A képviselők területi munkájának szervezett formájaként létrehozták a megyei képviselőcsoportokat,[2] s várható, hogy az országgyűlési bizottságoknak az államhatalom helyi szerveivel való kapcsolata a jövőben ugyancsak közeledést eredményez.

A szocialista demokratizmus szélesítésével a közvéleményt is fokozottabban érdekli az országgyűlés bizottságainak munkája, növekvő aktivitása. Az országgyűlési bizottságoknak az állami mechanizmuson belüli e fokozódó szerepe több, eddig nem, vagy nem elég részletességgel kimunkált elvi és gyakorlati kérdés tisztázását igényli. A következőkben néhány olyan összefüggéssel kívánunk foglalkozni, amely e kérdések tisztázásához véleményünk szerint nélkülözhetetlenek.

1. Első kérdésként említjük meg azt a problémát, amiben ezideig nem sikerült egységes álláspontra jutni: az országgyűlés mellett az ügyek milyen körére válasszanak állandó bizottságot, s hány tagja legyen egy-egy bizottságnak? Országgyűlésünk ügyrendjének ugyanis egyik legtöbbet módosított szakasza az állandó bizottságok fajtáival és létszámával foglalkozó rendelkezés.

Ha közelebbről megvizsgáljuk ennek okát, arra a magyarázatra jutunk, hogy nem tisztázott az országgyűlési bizottságok munkája iránti igény, továbbá elvileg nincs meghatározva, hogy minisztériumok vagy népgazdasági ágak szerint, illetve más felosztásnak megfelelően szervezendők-e a bizottságok. Ezért gyakori átalakításuk, összevonásuk, vagy szétválasztásuk. E változások nagymértékben befolyásolják természetesen a munka végzését, hiszen mindenfajta kollektív munkának hasznára válik, ha a kérdéses területtel régóta foglalkozó személyek szervezetileg is stabil keretek közt fejthetik ki közérdekű tevékenységüket.[3]

Érthető tehát, hogy az elmúlt évek során a legeredményesebben azok az országgyűlési állandó bizottságok munkálkodtak és fejlődtek, amelyeknél nem volt gyakori változás. A zavaróan sűrű szervezeti változásra a legkirívóbb példa az 1946-ban létesült közigazgatási állandó bizottság: 1950-ben jogi bizottsággá alakult át, 1956-ban jogi-igazgatási és igazságügyi lett, 1957-ben szétvált és külön államigazgatási bizottságként működött; 1963. III. 21-től ismét megszűnt az államigazgatási bizottság, s ettől kezdve ismét jogi-igazgatási és igazságügyi bizottságként működik.

Mind az előbb részletezett, mind a korábban végrehajtott változtatásokra alapos elvi magyarázatot egyik esetben sem könnyű adni. A szocialista államok legfelsőbb államhatalmi szervei mellett működő bizottságok fejlődésének irányait vizsgáló Kovács István professzor[4] arra a megállapításra jutott, hogy „Általános tendenciaként érvényesül a bizottságok differenciáltabb rendszerének kiépítésére irányuló törekvés. A differenciálódás minden esetben a szakmai szempontok, a szakszerűség minél mélyebb érvényesítését célozza . . ." Nálunk ezt az irányt az 1963. III. 21-i országgyűlési bizottsági választásokig követték. Ennek az elvnek az érvényesülése, amikor 13 bizottság helyett 10 bizottságot választottak,[5] megszűnt (másik bizottsággal olvadt össze a munkaügyi, az államigazgatási és építésügyi). Ez utóbbit érdemes megemlíteni abból a szempontból is, hogy olyan egymáshoz sajátos problematikájuk miatt sem eléggé kapcsolódó feladatokkal bíró munkaterületeket kapcsoltak össze, mint a Nehéz-, a Könnyűipari-, továbbá a Közlekedési-, a Munkaügyi-, valamint az Építésügyi Minisztérium feladatkörét. A legújabb gyakorlat tehát eltér a bizottságok szakosodási tendenciájáról vallott, szerintünk is helyes nézettől.[6]

---

[1]/a A 3 és az 5 éves tervek kialakításához és megvalósításához például nagy segítséget jelentett volna az országgyűlési bizottságok munkája, az akkori politikai vezetés azonban nem igényelte tevékenységüket.

[2] A szerzőnek „A megyei képviselőcsoportok kapcsolata az államhatalom helyi szerveivel" című tanulmánya megjelent az Állam és Igazgatás 1964. évi május havi számában.

[3] Az államhatalom helyi szerveinél jobb a helyzet. Ennek az a magyarázata, hogy itt nincsenek ugyan kötelezően megállapítva azok a feladatok, amelyek ellátására bizottságokat létre kell hozni, azonban a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1954. évi 18. számú határozata felsorolja a fővárosi, a megyei, a megyei jogú városi, a járási, a járási jogú városi és a fővárosi kerületi; az 1954. évi 19. számú határozat pedig a községi állandó bizottságokat. E jogszabályokban szereplő állandó bizottságokat nem kötelező mindenütt megszervezni, hanem célszerűen ajánlja az Elnöki Tanács. A helyi szervek ezt — kisebb eltérésekkel — magukévá tették.

[4] Kovács István: A szocialista alkotmány fejlődés új elemei. Akadémiai Kiadó 1962. (283 old.)

[5] Az országgyűlés bizottságaiban 1950 óta történt jelentősebb változások szemléltetésére az alábbi összeállítást közöljük:

1950. V. 8. Jogi-. Gazdasági pénzügyi-, Külügyi-, Kulturális bizottság. *1953.* év. Jog-, Gazdasági- pénzügyi-, Külügyi-, Kulturális bizottság. *1956. VII.* 2. Jogi-igazgatási és igazságügyi-, Külügyi-, Honvédelmi-, Terv- és költségvetési-, Mezőgazdasági-, Ipari-, (közlekedési)-, Kereskedelmi-, Kulturális-, Szociális-, Mentelmi és összeférhetetlenségi bizottság. *1957. VI. 1-től.* Munkaügyi-, Államigazgatási-, Építésügyi bizottság. *1963. III. 21.* Honvédelmi-, Ipari-, Jogi- igazgatási és igazságügyi-, Kereskedelmi-, Kulturális-, Külügyi-, Mezőgazdasági-, Szociális és egészségügyi-, Terv és költségvetési-, Mentelmi és összeférhetetlenségi bizottság.

[6] Kovács István könyve 1962-ben jelent meg, az említett változás pedig 1963-ban zajlott le.

Véleményünk szerint lehetőleg hosszabb időre el kell határozni, hogy milyen alapelvek szerint létesítsék az állandó bizottságokat. Így elképzelhető alapelvként kimondani, hogy az országgyűlési állandó bizottságok a mindenkori minisztériumi felosztást kövessék. Az országgyűlés állandó bizottságainak differenciáltsága alapvetően meghatározza munkájuk hatékonyságát. A mai megnövekedett feladatok eredményes ellátása — sok éves tapasztalat s az országgyűlési képviselőkkel való konzultálás alapján is mi úgy látjuk — igényli a nagyobb differenciáltságot és az ezzel együtt járó szakosítást.

A bizottságok jelenlegi, alacsonyabb létszámát eredményesen lehet emelni az albizottságok szervezése útján is, s ennek politikai jelentőségét, hasznosságát nem kell hangsúlyozni. Ha fontosnak tartjuk, hogy a legfőbb államhatalmi szerv tagjai minél átfogóbb és ugyanakkor mennél konkrétabb ismeretekkel bírjanak az államügyekben, akkor az is világos, hogy ehhez kitűnő lehetőséget teremt számukra a szakbizottságokban, albizottságokban végzett rendszeres munka. Ezideig az országgyűlés állandó bizottságai nem éltek eléggé az albizottsági hálózat kialakításának lehetőségével; az elmúlt ciklus alatt például mindössze 5 albizottság tevékenykedett. Érdemes megemlíteni ezzel kapcsolatban a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsát, ahol a Nemzetiségi Tanácsban például a gazdasági bizottságnak 12 albizottsága működött. Az albizottsági munkamegosztásnak az az előnye, hogy ott szakszerűség szempontjából a problémákat mélyebben, s alaposabban lehet kidolgozni és felvetni.[7] Egyes országokban az országgyűlés ügyrendje rendelkezik az albizottságokról is.

A bizottságok működésének megjavítását szolgálja továbbá a Minisztertanácshoz s a Népköztársaság Elnöki Tanácsához való kapcsolatuk szabályozása. Az országgyűlés ügyrendjének 48. §. (7) bekezdése egyébként elő is írja, hogy „a bizottságok részletes eljárási szabályzataikat, az országgyűlés ügyrendje által meghatározott keretekben, maguk dolgozzák ki." Ennek a részletes szabályzatnak a kidolgozására azonban még nem került sor. (A szabályozás hiányából származó problémákat külön tanulmányban fejtem ki részletesen.)

A bizottságok szervezeti változásaival egyidejűleg jelentős változások történtek az egyes bizottságok tagsági létszámában is. Csak a legutóbbi változást említjük e helyen; amíg 1956 óta egy bizottságban 11—31 képviselő tevékenykedett, 1963. III. 21-től 9—13 főre csökkentették a bizottságok tagjainak számát. A bizottságok létszámának csökkentése nincs összhangban a szocialista demokratizmus szélesítését szolgáló azzal az irányzattal, hogy minél több képviselőt — a terület főbb problémáihoz értő képviselőt — vonjuk be az állami élet munkájába. Az országgyűlési bizottsági tagok számának gyakori változtatása hatással van a képviselők tevékenységére; a nagy és sűrű változások negatívan befolyásolják munkájuk folyamatosságát és eredményességét is.

Baráti, szocialista államoknál a legtöbb helyen az országgyűlés tagjainak túlnyomó többsége részt vesz az állandó bizottsági munkában.[8]

[7] A Csehszlovák Szocialista Köztársaság Nemzetgyűlésének ügyrendje (28. §) kimondja, hogy — az albizottság elnökévé a bizottság valamelyik tagját lehet kijelölni. Az albizottság többi tagjának nem kell bizottsági tagnak lennie.

[8] Érdemes összevetni a szocializmust építő államok legfelsőbb népképviseleti szerveinek bizottsági szervezetét. (1962. évi állapot).

A Bolgár Nemzetgyűlés bizottságai: A tagok számát a Nemzetgyűlés állapítja meg; jelenleg 15 és 43 között. *1.* Népgazdasági és pénzügyi-, (43 tag) *2.* Törvényelőkészítő-, (21 tag) *3.* Népegészségügyi, munkaügyi és szociális-, (15 tag) *4.* Oktatási és kulturális-, (15 tag) *5.* Külügyi-, (19 tag) *6.* Mandátumvizsgáló bizottság (15 tag)

A Csehszlovák Szocialista Köztársaság Nemzetgyűlésének bizottságai. (A Nemzetgyűlés ügy és munkarendjéről 107 tv. 25. §.) A bizottságok tagjainak száma 11—15 között) *1.* Mandátumvizsgáló-, *2.* Alkotmányjogi-, *3.* Ipari-, *4.* Terv és költségvetési-, *5.* Külügyi-, *6.* Kulturális-, *7.* Egészségügyi-, *8.* Mezőgazdasági bizottság, *9.* Nemzetibizottságok ügyeivel foglalkozó valamint szükség esetén létrehozott bizottságok.

A Jugoszláv Népszkupstina bizottságai: 1. Adminisztratív-, *2.* Választási-, *3.* Törvény és más aktus szövegének hitelességét vizsgáló-, *4.* Törvényértelmezési bizottság.

a) A Szövetségi Tanácsban: *1.* Külügyi-, *2.* Közhatalom szervezési-, *3.* Népgazdasági-, *4.* Szociálpolitikai és népegészségügyi-, *5.* Művelődésügyi-, *6.* Költségvetési-, *7.* Törvényhozási-, *8.* Mandátumvizsgáló és mentelmi-, *9.* Beadvány és panaszügyi bizottság.

b) A Termelők Tanácsában: 1. Népgazdasági-, *2.* Gazdasági szervezetek-, *3.* Munkaügyi és társadalombiztosítási-, *4.* Költségvetési-, *5.* Törvényhozási-, *6.* Mandátumvizsgáló és mentelmi-, *7.* Beadvány és panaszügyi bizottság.

A Lengyel Szejm bizottságai: A bizottság tagjainak száma 11—40 között. *1.* Építési és kommunális gazdálkodásügyi-, *2.* Tengergazdasági és hajózási-, *3.* Belkereskedelmi-, *4.* Külkereskedelmi-, *5.* Közlekedés és postaügyi-, *6* Kulturális és művészeti-, *7.* Erdőgazdasági és faipari-, *8* Mandátumvizsgáló és eljárási-, *9.* Honvédelmi-, *10.* Népművelési és tudományos-, *11.* Terv-költségvetési és pénzügyi-, *12.* Munkaügyi és szociális-, *13.* Nehézipari, vegyipari és bányászati-, *14.* Könnyűipari, kisipari és szövetkezeti-, *15.* Mezőgazdasági és élelmiszeripari-, *16.* Belügyi-, *17.* Külügyi-, *18.* Igazságügyi-, *19.* Egészségügyi és testnevelési bizottság.

A Román Népköztársaság Nagy Nemzetgyűlése bizottságai: (A Román Népköztársaság Nagy Nemzetgyűlésének működési szabályzata megjelent 1957. III. 28-án a román hivatalos közlönyben.) *1.* Gazdasági-pénzügyi-, (29 tag) *2.* Mezőgazdasági és erdészeti-, (23 tag) *3.* Külpolitikai-, (15 tag) *4.* Honvédelmi-, (15 tag) *5.* Államigazgatási-, (23 tag) *6.* Művelődésügyi és tanügyi-, (21 tag) *7.* Egészségügyi, népjóléti és társadalompolitikai (17 tag) *8.* Jogügyi bizottság (15 tag).

A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának bizottságai: (Megválasztásra kerültek 1962. április 23-án)

a) A Szövetségi Tanácsban: 1. Törvényelőkészítő-, (31 tag) *2.* Költségvetési-, (39 tag) *3.* Külügyi Bizottság (23 tag)

b) A Nemzetiségi Tanácsban: 1. Törvényelőkészítő-, (31 tag) *2.* Költségvetési-, (39 tag) *3.* Külügyi-, (23 tag) *4.* Gazdasági bizottság (31 tag) (Az Izvesztyija 1962. április 24. számából) (Ipari, építésügyi és híradásügyi albizottság továbbá mezőgazdasági és begyűjtési, kulturális, egészségügyi, lakás- és községgazdálkodási, kereskedelmi és a lakosság jövedelmével foglalkozó albizottságot választottak (Izvesztyija 1962. IV. 28.)

Jelenlegi helyzetünk ilyen szempontból egyedülálló; 340 képviselőből csupán 90 tagja az állandó bizottságoknak.[9] Figyelemre méltó a lengyel szejm bizottsági szervezete, ahol a 460 képviselőre a 19 bizottságban 550 bizottsági tagság jut. Egy-egy bizottságnak 12—44 tagja van és sok képviselő két bizottságban is tevékenykedik. A Bolgár Népköztársaság Nemzetgyűlésének 128 képviselője tagja a bizottságoknak. A Román Nemzetgyűlés ügyrendje előírja, hogy egy képviselő legfeljebb két bizottságnak lehet a tagja; a bizottságok tagjainak száma 158 képviselő. Az Ukrán Legfelsőbb Szovjet állandó bizottságainak számát az 1963. évi választásoknál 4-ről 14-re emelték.[10] A Szövetséges Köztársaságok Legfelsőbb Szovjetjeinek állandó bizottságairól M. G. Kiricsenko: „A szövetséges köztársaság legmagasabb államhatalmi szervei" című munkájában[11] a költségvetési-, a törvényelőkészítői-, a külügyi, valamint a gazdasági és szociális-kulturális bizottságokról emlékezett meg.

2. Az országgyűlés állandó bizottságainak kapcsolatai kétirányúak: *a)* állandó kapcsolat szakvonalon a minisztériumokkal; *b)* időnkénti eszmecsere a fővárosi, a megyei és a megyei jogú városi tanácsokkal, azok állandó bizottságaival.

A *b)* pont alatti munkakapcsolat újabb keletű, mint a bizottságok és a miniszterek (minisztériumok) közötti, bizonyos útkeresés jellege van s formáiban, módszereiben sem egységes.

A következőkben az országgyűlés bizottságai és az államhatalom helyi szervei között kialakulóban levő kapcsolat néhány jellemző kérdésével foglalkozunk.[12]

Az eddigi tapasztalatok, különösen pedig az elmúlt évek képviselői tevékenysége alapján megállapíthatjuk, hogy az országgyűlés állandó bizottságainak és a képviselőknek a területen végzett munkája közötti távolság — az adott terület konkrét ügyeivel való foglalkozás szempontjából — állandóan csökken. Nyilvánvaló ugyanis, hogy bár a bizottságok nem területi szervek, kapcsolataiknak a helyi hatóságokkal, szervekkel folyamatosnak és állandónak kell lenniök.

Ami eddig e téren történt, azt röviden így foglalhatnánk össze: az országgyűlés bizottságainak a területen tartott ülései, valamint az ellenőrzési munka során a tanácsi állandó bizottságokkal való szorosabb kapcsolat, továbbá egyes megyei tanácsok állandó bizottsági elnökeinek meghívása az országgyűlési bizottság ülésére[13] jelentették ezideig azokat a munkakapcsolatokat, amelyeket az országgyűlési bizottságok a helyi tanácsokkal kiépítettek.

Az országgyűlés állandó bizottságainak munkatervében az 1963. évi választások után találkoztunk első ízben olyan napirendi pontokkal, amelyeknek megtárgyalása — az állandó bizottságok megítélése szerint is — a területen célszerűbb. A megyei szervek is felismerték az országgyűlési bizottságok ilyen irányú terveinek, tevékenységének jelentőségét, s több ízben maguk kezdeményezték javaslataikkal az állandó bizottságok helyszíni tárgyalásait. A történeti hűség kedvéért azonban meg kell említenünk, hogy több országgyűlési állandó bizottság részéről már korábban is sor került néhány igen jó tapasztalatot hozó „kiszállásra".[14]

Az országgyűlési bizottságoknak a helyi tanácsokkal való szorosabb kapcsolatát jól szolgálhatja ez a gyakorlat, amely azonban hazánkban még csak szórványos, kivételnek számít. A külföldi irodalomból tudjuk, hogy az együttműködés a területi szervekkel több szocialista országban már rendszeressé vált. A. G. Stepanov és Junevicsjusz: „A szövetséges köztársaságok legfelsőbb tanácsainak állandó bizottságai a fejlődés új szakaszában" című értekezésében[15] a többi között ezt írja: „Néhány köztársaságban kialakult az a gyakorlat, hogy a Legfelsőbb Tanács állandó bizottságai a helyszínen és a helyi tanácsok állandó bizottságaival együttes üléseken tanácskoznak... Kapcsolataik mindinkább erősödnek az azonos területi helyi tanácsi állandó bizottságokkal."

Az országgyűlés állandó bizottságainak közeledése a helyi tanácsok hasonló állandó bizottságaihoz nem egy-egy ország elszigetelt jelensége; valamennyi szocializmust építő államban — kifejlettebb vagy kevésbé előrehaladott

[9] Újabb állásfoglalás szerint az országgyűlési bizottságok tagjai létszámának csökkenése ellensúlyozható azzal, ha a nem bizottsági tag képviselők gyakrabban résztvennének az üléseken tanácskozási joggal. Az országgyűlés ügyrendje (50. § 5 pont) erre lehetőséget is biztosít, amikor kimondja: „Az állandó bizottságok ülései a képviselők számára nyilvánosak." Gyakorlati akadályt jelent, hogy a bizottsági ülések időpontja nem kerül nyilvánosságra. Ennek áthidalására született egy javaslat: kérdezzék meg a képviselőcsoportok útján a képviselőket, hogy melyik bizottság munkájában óhajtanak részt venni. A jelentkezések alapján a képviselők a bizottság üléseire rendszeresen kapnának meghívót.

[10] A Minisztertanács Tanácsszervek Osztálya Ukrajnában járt delegációjának 1963. évben készült feljegyzése, 3. old. IV/2.

[11] Megjelent Moszkvában, a Jogi Irodalom Állami Kiadójánál, 1958-ban.

[12] Az országgyűlésnek az államhatalom helyi szervei irányításával kapcsolatos tevékenységéről külön munkában fejtem ki álláspontomat.

[13] Az országgyűlés egészségügyi és szociális állandó bizottságának 1962. IX. 24-én tartott ülésére, amelynek napirendjén „Az egészségügyi felvilágosítás és propaganda munka" szerepelt külön meghívták a Fővárosi, a Pest, a Hajdú—Bihar, a Somogy megyei Tanács egészségügyi állandó bizottságának elnökét és titkárát. Az 1963. VIII. 26.-i ülésre pedig — fogyatékos gyermekek helyzetének tárgyalásához — a Fővárosi, a Fejér, a Vas és a Pest megyei Tanács egészségügyi állandó bizottságának elnökét és a szakigazgatási szerv vezetőit.

[14] 1960. június 6-án az építésügyi állandó bizottság az óbudai kísérleti lakótelepen tartotta ülését; 1960. október 26-án Dunaújvárosban a városi és falusi lakásépítési albizottság számolt be tapasztalatairól.

[15] Megjelent a Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo 1962. évi 10. számában.

formában — megtalálhatjuk. Tanulmányútunk[16] alkalmával például Lengyelországban hallottuk, hogy 1963 tavaszán a szejm kereskedelmi állandó bizottsága az üdülésre való felkészülést a Mazuri tavak üdülési központjában, az olsztyni vajdaságban, a vajdasági tanácsok kereskedelmi állandó bizottságainak elnökeivel együtt vitatták meg.

A Csehszlovák Szocialista Köztársaságban a Nemzetgyűlés állandó bizottságai munkatervük kialakítása során figyelembe veszik a nemzetgyűlési képviselők területi csoportjainak javaslatait is. Így az állandó bizottságok a területről jövő javaslatokat már napirendjük meghatározásánál eredményesen felhasználhatják.

Az országgyűlési bizottságok helyszíni ülésein kívül meg kell emlékeznünk területi ellenőrző tevékenységükről. A bizottság saját elhatározása, vagy az országgyűlés megbízatása alapján tarthat ellenőrzést. (Nálunk ez utóbbira még nem került sor.)

A vizsgálatok tárgyának kiválasztása nem könnyű, de helyeselhető az országgyűlés terv- és költségvetési állandó bizottságnak 1962. évi munkatervében szerepelt egyik célkitűzése, amely szerint Pest és Komárom megyében vizsgálatot folytatnak — a tanácsi állandó bizottságok bevonásával — a helyi tanácsok bevételei alakulásáról.

Az országgyűlési bizottságok területi munkája eredményesen gazdagítható. Két ilyen fontos elemet említenénk: a téma helyes kiválasztását és a helyi állandó bizottságok munkájának igénylését. „Burzsoá hatalom — néphatalom" című könyvében dr. Halász József ugyanezen az állásponton van, amikor kifejezésre juttatta, hogy: „Az országgyűlési állandó bizottságok munkamódszereinek alapos tanulmányozása hasznos tanulságokat eredményezhet a tanácsok állandó bizottságai munkájának megjavításához is".[17]

Az államhatalom helyi szerveinek, a tanácsi állandó bizottságoknak az országgyűlés állandó bizottságai — területi üléseik útján — új munkamódszerek kialakításához is ösztönzést adhatnak. A központi és a helyi állandó bizottságok kapcsolata jogszabály útján rendezetlen. Mégis az eddigi munkakapcsolatok kialakítását egyértelműen helyeselnünk kell, mert mindkét szerv számára célravezető módszerekhez s ezeken keresztül eredményes munkához vezethet anélkül, hogy alá- és fölérendeltségi viszony állna fenn köztük a munka során megtalálják a közös nyelvet, s együttműködésük mindkét államhatalmi szerv javára válik.

Figyelemreméltó a Csehszlovák Szocialista Köztársaság Nemzetgyűlése 107/1960. számú törvényének rendelkezése, amely a nemzetgyűlés ügy- és munkarendjét tartalmazza; ennek 28. §-a a többi között a nemzetgyűlés állandó bizottságainak feladatává teszi, hogy az államigazgatás területén felmerülő — a tevékenységi körükbe eső — összes fontos kérdéseket megtárgyalják és megállapításaikkal az illetékes állami szervekhez forduljanak. Ez a módszer a központi államhatalmi szerv és a helyi szervek kapcsolatának további kiszélesítését segíti elő és lehetőséget teremt az országgyűlés irányító szerepének növeléséhez.

3. Az országgyűlési bizottságok helyes, eredményes tevékenysége nem alakul ki egyik napról a másikra. Változásokra az államhatalmi munka fejlődésével együtt szükség van, azonban a változásokat tisztázott elvi álláspontok kialakulása után célszerű végrehajtani. Nem helyes például olyasmire hivatkozni, hogy *az aktívan dolgozó állandó bizottságok csökkentik a plénum aktivitását.* Véleményünk szerint ugyanis a bizottságok vitakészsége és rendszeres tevékenysége nem gátolja, hanem elősegíti az országgyűlés munkáját, s plénumának aktivitását. Bihari professzornak azt a megállapítását, amely szerint „a viták egy részét a bizottságok helyett a plénumon kellene lefolytatni"[18], szerintünk nem úgy kell értelmezni, hogy soknak találja a bizottságokban folyó tevékenységet, hanem kevesli a plénum vitáit.

A szocialista demokratizmus szélesítésének egyetlen híve sem mondhat ellent a bizottságok aktív működésének; azt nem korlátozni, hanem elősegíteni kell a jövőben is. Kállai Gyula miniszterelnökhelyettes az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Akadémiáján tartott előadásában hangsúlyozta: „Fokozni kell a vitaszellemet, arra kell törekedni, hogy az egyes napirendek mélyreható érdemi vitája az országgyűlés plénuma előtt történjék, s ehhez nyújtsanak segítséget az állandó bizottságok vitái."[19]

A bizottságok természetéből folyik, hogy ott részletesebben, alaposabban megtárgyalják az előterjesztéseket, véleményt alkotnak és javaslatokat fűznek azokhoz. Tehát munkájukat akkor végzik jól, ha szélesebbkörű vitákat folytatnak. Az országgyűlés előtt már csak a fő kérdések megvitatására, illetőleg eldöntésére kellene, hogy sor kerüljön. A bizottságok aktivitása nincs ellentmondásban a plénumon történő aktivitással.

4. Az országgyűlési bizottságoknak a jogszabályok előkészítése elsőrendű feladatuk. Minden törvénytervezet alkotásánál biztosítva van az illetékes bizottság véleményének kifejtése, s annak figyelembe vétele. Jogosult továbbá az állandó bizottság törvény vagy törvényerejű rendelet kiadását kezdeményezni.

A lakosság széles körét érintő törvények esetében helyes módszernek tartanánk, ha az

[16] Lásd bővebben az Országgyűlési Iroda a lengyel szejm meghívására Varsóba kiküldött delegációjának jelentését. (1963. április)

[17] Kossuth Könyvkiadó 1958. 100 old.

[18] Bihari Ottó: A képviseleti szervek tömegbázisának kiszélesedése. Állam és Igazgatás 1963. évi 4. sz. 247. old.

[19] Kállai Gyula: Az állam és a szocialista demokrácia fejlődésének egyes kérdései. Kossuth 1963, 23. old.

érintett állandó bizottság a helyi tanácsokkal való szoros együttműködés eredményeképpen nyilvánítana véleményt. A tanácsülésen, vagy a tanács állandó bizottságainak ülésein gyakran hangzanak el olyan észrevételek, amelyeket a meglevő jogszabályok végrehajtása során szereztek, vagy éppen a kérdés jogi szabályozásának hiányában vetik fel a képviselők jelenlétében. Különösen külföldi tapasztalataink (Lengyel Népköztársaság, Német Demokratikus Köztársaság stb.) bizonyítják: sokfelé gyakori már, hogy az államhatalom helyi szervei megkeresik az állandó bizottságokat javaslataikkal, jogszabályt alkotó vagy módosító kedvezményezéseikkel.

Ha külön vizsgálat tárgyává tesszük az országgyűlés által alkotott tanácstörvényeket, a választási törvényt, valamint az államhatalom helyi szervei irányításának fontosabb jogszabályait, láthatjuk, hogy a jogi bizottság csak formálisan vette ki részét azokból, szerepe nem volt kellő súlyú a törvényhozásban. A tanácsokról szóló 1950. évi I. törvény országgyűlési előadója a jogi bizottság részéről csak a törvényjavaslat jelentőségével foglalkozott. A második tanácstörvény előterjesztése során, 1954-ben a jogi bizottság elnöke már ismertette a törvénytervezet országos vitájának eredményeit, és több pontban javasolta a törvénytervezet módosítását. Kétségtelen tény, hogy a bizottságok a tanácsoknak szóló jogszabályok összeállításában még nagyobb tartalékkal rendelkeznek; hozzáértésüket, gazdag tapasztalataikat a köz érdekében bátrabban kellene a jogszabály-tervezetnél, az előkészítő munkában is gyümölcsöztetni.

5. Az országgyűlés bizottságai — mint az országgyűlés szervei — közreműködnek a legfelsőbb államhatalmi munkában, anélkül azonban, hogy állásfoglalásaiknak jogi hatálya lenne. Az országgyűlési bizottságok speciális helyzetéből adódóan azonban véleményük, javaslataik befolyásolják mind a minisztériumok, mind a helyi szervek munkáját.

Ezen a területen a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban és a Lengyel Népköztársaságban a mi gyakorlatunktól eltérően járnak el: a Csehszlovák Szocialista Köztársaság Nemzetgyűlésének állandó bizottságai határozataikkal az illetékes állami szervekhez fordulhatnak, s ezek a határozattal kapcsolatban 30 napon belül nyilatkoznak. (Ügyrend 33. §.) A lengyel szejm bizottságainak bevált kapcsolati formája a minisztériumokkal a dezideratum kiküldése, amelyek tulajdonképpen egyes hibákra és hiányosságokra való figyelem-felhívást tartalmaznak. A minisztérium a dezideratumra köteles válaszolni, de a képviselő kívánsága nem kötelezi a címzettet. A szejm bizottságainak nagy aktivitását mutatja, hogy az elmúlt ciklus során a szejm bizottságok összesen 2539 dezideratumot küldtek az illetékes szervekhez.

Hazánkban az országgyűlési állandó bizottságok tekintélyéből következik, hogy álláspontjuk a megvitatott kérdések körében a tanácsok munkájára — kötelező erő nélkül is — iránymutatást jelent.

Az országgyűlés állandó bizottságainak munkájában növekszik a vélemény-nyilvánítás jelentősége. Beér—Kovács—Szamel: Magyar Államjog (1960)[20] című egyetemi tankönyvében még azzal a megállapítással találkozunk: „Csak kivételesen fordul elő, hogy az állandó bizottságok az országgyűlésen kívül is véleményt nyilvánítanak . . .” A kivételesség az azóta eltelt időben gyakorlattá vált. A bizottságok aktivitása, továbbá a képviselők tapasztalatai és a hozzájuk érkezett bejelentések számának növekedése következtében már nem ritkán foglalnak állást, mondanak véleményt a bizottságok országos és helyi kérdésekben, s álláspontjukat az illetékes szervekhez eljuttatják. A bizottságok állásfoglalása nem kötelező erejű, mégis iránymutatásként szolgálnak: a bizottságok véleményét az államhatalmi s az államigazgatási szervek figyelembe veszik, munkájukat ahhoz idomítják.

6. Az országgyűlés állandó bizottságai nem egyenlő mértékben tartanak fenn kapcsolatot az államhatalom helyi szerveivel. A bizottságok közül néhány közelebb áll az államhatalom helyi szerveihez, mint a többiek.

A mi viszonyaink között a jogi, igazgatási és igazságügyi bizottságon kívül a terv és költségvetési bizottságnak van szorosabb kapcsolata a tanácsi munkával. Pedig — talán a külügyi bizottság kivételével — valamennyi bizottság munkája érinti az államhatalom helyi szerveinek tevékenységét valamilyen formában. A bizottságok leggyakrabban a költségvetés megállapításának során foglalkoznak a mezőgazdasági, a kulturális vagy más vonatkozásban az államhatalom helyi szerveinek tevékenységével.

Az országgyűlés állandó bizottságainak tárgyalásai egyelőre csak közvetve hatnak a tanácsok tevékenységére. Ez is olyan munkaterület, amelyen a szorosabb együttműködésnek a lehetőségei nincsenek kellőképpen kihasználva. Az országgyűlési bizottságoknak a helyi problémákkal foglalkozó ülései mindkét szerv számára értékesek, hasznosak. A bizottság ülésein gyakran a helyi szervek vezetői tesznek országosan is megvalósítható javaslatokat. Anélkül, hogy az országgyűlési bizottságok kötelező erejű határozatokat hozhatnának a napirenden tárgyalt kérdések megoldásában, közreműködésük eredményesnek bizonyult. Az államhatalom helyi szervei és bizottságai vezetőinek részvétele az országgyűlés állandó bizottságainak bizonyos fontos kérdéseket tárgyaló ülésein ráirányítja a figyelmet olyan országos feladatokra, amelyekkel a helyi szerveknek is behatóbban kell foglalkozniok.

Az eddigi gyakorlat azt mutatja, hogy az országgyűlési bizottságok tanácskozásainak napirendje igen változatos. Az állandó bizottságokat

[20] 263. oldalon.

foglalkoztató kérdések szemléltetően fejezik ki tevékenységük terjedelmét. Ennek szemléltetésére az alábbi táblázatban az 1959—1962. években megtárgyalt napirendeket dolgoztuk fel:

Bizottság neve	Költségvetés	Zárszámadás	Terv-munkaterv	Törvénytervezet	Egyéb napirend
Mezőgazdasági	1959. II. 5 1960. I. 23 1961. II. 15. 1962. II. 17.	1959. VII. 20. 1960. VII. 29. 1961. X. 4. 1962. VI. 27.	1958. XII. 22 1959. II. 5. 1961. X. 4 1962. II. 17, III. 23.	1959. I. 19. 1961. XII. 11.	1958. XII. 22. 1960. IV. 5, XI. 20. 1961. IV. 13.
Ipari és közlekedési	1959. II. 4 1960. I. 25. 1961. II. 15 1962. II. 6, IV. 27.	1959. VII. 18 1960. VII. 27. 1961. X. 4.	1962. II. 6.	1960. XI. 25. 1960. XII. 7. 1962. X. 24.	1959. II. 5. 1961. IV. 29.
Kereskedelmi	1960. I. 23 1961. II. 13. 1962. II. 12.	1959. VII. 18. 1960. VII. 25. 1961. X. 2. 1962. VI. 26.	1961. II. 23.		1959. II. 5. 1961. II. 23. 1962. V. 7, X. 8.
Államigazgatási	1961. II. 10. 1962. II. 10.	1960. VII. 29. 1961. IX. 30.	1961. IX. 30. 1962. II. 10, VI. 25.	1962. X. 24.	1962. II. 10.
Jogi és igazságügyi	1959. III. 20. 1960. I. 20. 1961. II. 15, X. 3. 1962. II. 5.	1960. VII. 26. 1962. II. 5.		1959. III. 20, VII. 10. VII. 25. 1961. XII. 8. 1962. II. 5. 1962. X. 24.	1959. II. 4. 1961. XI. 24. 1961. XII. 8.
Kulturális	1959. II. 6. 1960. I. 22. 1961. II. 14. 1962. II. 6.	1959. VII. 18. 1960. VII. 28. 1961. X. 5. 1962. VI. 26.	1961. X. 5.	1961. X. 5.	
Egészségügyi/szoc. pol.	1959. II. 3. 1960. I. 25. VII 28. 1961. II. 11. 1962. II. 8.	1959. VII. 21. 1962. VI. 28.	1961. X. 3.		1960. XI. 11. 1961. V. 4. 1962. IX. 24.
Terv-költségvetés	1959. II. 7. 1960. I. 26. 1961. II. 18. 1962. II. 13.	1959. VII. 22. 1960. VII. 30. 1961. X. 6. 1962. VI. 29.	1961. X. 6. 1962. II. 13		1962. VI. 29.
Építésügyi	1959. II. 16. 1960. I. 22. 1962. II. 12.	1959. VII. 17. 1960. VII. 27. 1961. II. 11. 1961. X. 2.	1960. IV. 29. 1961. X. 2. 1962. II. 12.		1960. VII. 6. 1960. X. 26.
Munkaügyi	1959. II. 3. 1960. I. 22. 1961. II. 10. 1962. II. 6.	1959. VII. 17 1960. VI. 26. 1961. IX. 30. 1962. VI. 25.	1962. II. 6.	1958. XII. 19. 1962. VI. 25.	1961. XII. 12.

Elsőrendű szerep hárul a gazdasági ügyekkel foglalkozó bizottságok közül a terv- és költségvetési bizottságra. Mióta az országgyűlés külön tanácsi költségvetési keretszámokat hagy jóvá, nagy jelentőségű a terv és költségvetési bizottság állásfoglalása, s ezen belül a tanácsok tevékenységét érintő vagy értékelő véleménye. A terv- és költségvetési bizottság kiemelt szerepét még növeli, hogy az országgyűlési bizottságok álláspontjainak összehangolásában is jelentős feladata van.[21]

[21] Az 1963. évi választások után ez kifejezésre jutott a terv és költségvetési bizottság összetételében is, mivel az állandó bizottsági elnökök a tervbizottság tagjai.

Valamennyi bizottság észrevételét, javaslatát a költségvetési és a tervtörvény vitája során ez a bizottság hangolja össze és terjeszti az országgyűlés elé. A bizottság mind a költségvetés, mind a terv és zárszámadás tárgyalásakor határozott módon kifejezi véleményét a pénzügyminiszter, illetve az Országos Tervhivatal elnöke által előterjesztett törvény-tervezetekhez. Bírálatán túl, módosító javaslataival és kezdeményezéseivel jelentős szerepe van az országgyűlés gazdasági természetű döntéseinek kialakításában s ezen belül az államhatalom helyi szervei gazdasági tevékenységének befolyásolásában. Az országgyűlés 1964. évi január 30-i plénumán a terv és költségvetési bizottság elnöke a költségvetés-

nek a bizottságokban való megvitatását a következőképpen értékelte: „A vita során sok, állami szerveink munkájának javítását, tökéletesítését célzó és általuk feltétlenül megszívlelendő javaslat, észrevétel és bírálat hangzott el."[22]

A terv- és költségvetési bizottság a rábízott munkaterület sajátossága miatt a tervek teljesítésének és a költségvetés végrehajtásának ellenőrzésében is fokozottabban veszi ki részét, mint a többi országgyűlési bizottság.

A bizottságok, s így a terv- és költségvetési bizottság munkájában is nehéz kialakítani az ellenőrzés helyes arányát. Véleményünk szerint ebben a bizottságban a jogszabályalkotás a kevesebb, míg a végrehajtás ellenőrzése a munka nagyobb részét kellene, hogy képezze.

Jellemzőként említjük, hogy az egyik képviselő a terv és költségvetési állandó bizottság 1962. évi munkatervének tárgyalása alkalmával[23] felszólalásában az ellenőrző vizsgálatok sűrűsége miatt aggodalmának adott kifejezést: „Meggondolandó lenne a tanácsokra kiterjedő vizsgálat. Más állandó bizottság munkatervének is körülbelül a fele a tanácsok vizsgálatára terjed ki. Meggondolandónak tartom, hogy ilyen sűrűn és ilyen sok vizsgálatot tartsunk a tanácsoknál." A gyakorlat rácáfolt az aggodalomra; bebizonyosodott, maguk a tanácsi vezetők is elismerik, hogy ezek az ellenőrző vizsgálatok igen sok segítséget adtak a tanácsi munkához. De örvendetes az ilyen irányú fejlődés azért is, mert a helyszíni ellenőrzés a bizottságok leggyengébb oldala, s ezzel eddig csak kivételes esetben találkoztunk.

Az országgyűlési állandó bizottságokban a terv és költségvetés vitájának élénkségét mutatja, hogy az 1963. évi költségvetés megtárgyalásakor a 7 bizottság ülésén 44 hozzászólás hangzott el.[24] A terv és költségvetési bizottság elnöke a költségvetésnek az előzetes megvitatásáról felszólalásában a többi között a következőt mondotta: „A bizottsági megvitatás eredménye abban összegezhető, hogy mind a költségvetési előirányzatokat, mind a költségvetés alapjául szolgáló népgazdasági terveket, mindazokat a gazdaságpolitikai törekvéseket, amelyeket a költségvetés végrehajtására vonatkozóan a pénzügyminiszter elvtárs kifejtett, illetőleg az indokolás tartalmaz, a bizottságok egyértelműen helyeslik."[25]

8. Az országgyűlés egy régi problémát oldott meg akkor, amikor 1957-ben létrehozta az önálló államigazgatási bizottságot. A megválasztott bizottság hivatott lett volna a tanácsok, valamint az államigazgatás egészét érintő és az országgyűlés hatáskörébe tartozó irányító tevékenységet elősegíteni. A bizottságba megválasztott képviselőket állandóan foglalkoztatta az a gondolat, hogy miképpen tudnák hasznosabban végezni tevékenységüket.

Az államigazgatási bizottság egyik ülésén találó megjegyzés hangzott el: „Az államigazgatási állandó bizottság lényegében elvileg kell, hogy tárgyalja a tanácsok munkáját, a községfejlesztést és sok más olyan kérdést, ami a tanácsokkal összefügg. Ami itt (a bizottság ülésén) elhangzik, az hasznos dolog, de bizonyára ugyancsak elhangzott a szociális, az egészségügyi, az igazságügyi, a jogügyi meg a többi állandó bizottságokban. A legtöbb kérdés úgyis odavág: nálunk, a mi bizottságunkban éppen e kérdések elvi vagy politikai vetülete kellene, hogy szót kapjon."[26]

Valóban, az országgyűlés központi irányító tevékenységét hasznos módon elősegítené egy jól működő államigazgatási bizottság, amely az államhatalom és államigazgatás központi szervei mellett, azok helyi szerveinek munkáját kísérné figyelemmel és összehangolná a különböző fokozatú szervek munkáját; javaslatokat dolgozhatna ki jogszabálytervezetekre, amelyek a helyi tanácsok fejlődését szolgálnák. Az államigazgatási állandó bizottságot eredetileg ilyen célok érdekében hozták létre, de a továbbiakban nem érvényesült olyan ösztönző, dinamikus erő, amely e célkitűzések megvalósítására mozgósította volna e bizottságot.

Az államigazgatási bizottság munkaterülete fennállása alatt a tanácsok költségvetéséről és zárszámadásáról szóló beszámoló megvitatására korlátozódott. Ezek az ülések valóban élénk vita-fórumokká váltak; a bizottság 14—15 megyéből összejött tagjai, mint a tanácsok jó ismerői szóltak a költségvetéshez és véleményüknek nemegyszer az országgyűlés plénumán is sikeresen hangot adtak, javaslatukra többször jelentős változtatásokra került sor. A bizottság azonban megszűnt anélkül, hogy az államhatalom és az államigazgatás problémáival behatóbban foglalkozott volna.

9. A teljesség kedvéért e helyen szólni kell az országgyűlés ideiglenes bizottságainak szerepéről is. Az ideiglenes bizottság részt vehet a legfelsőbb szervnek mind a rendelkező, mind a végrehajtó tevékenységében attól függően, hogy az országgyűlés milyen megbízatással hozza létre. A későbbiek során az ideiglenes bizottságokra az államhatalom helyi szervei és az országgyűlés közötti szorosabb kapcsolat létesítése területén is nagy lehetőségek állnak. Sajnálatos, hogy az országgyűlés ez ideig nem vette igénybe ezt az intézményét, s tagjait rajta keresztül nem vonta be ülésen kívüli munkába. Egy-egy problémának a tanácsi vagy az államigazgatási munka megvizsgálására igen alkalmas szerv az ideiglenes bizottság.

---

[22] Az országgyűlés 1964. I. 30-i jegyzőkönyve 432 lap (Friss István felszólalása.)

[23] Az 1962. február 13-i ülés jegyzőkönyve, 144—150 old. (Putnoki László felszólalása)

[24] Az 1961. évi költségvetés tárgyalásán a 12 állandó bizottságban a 292 bizottsági tag közül 121 képviselő szólalt fel.

[25] Országgyűlési Napló 1963. III. 25. 41. old.

[26] Az országgyűlés államigazgatási bizottságának 1960. július 29-i ülése. (Jakab Sándor felszólalása)

10. Összegezve: Az országgyűlési bizottságok az országgyűlés fontos szervei, amelyeken keresztül legfőbb államhatalmi szervünk a minisztériumokkal és az államhatalom helyi szerveivel tart fenn kapcsolatot.

Az utóbbi munkaterületen a kapcsolatok tartalmasabbá tételére még nagy lehetőségek állnak kihasználatlanul. Az országgyűlési állandó bizottságok szakosítása a képviselők lehető legnagyobb arányú közreműködésének biztosítása nagy mértékben fejlesztené, tartalmilag gazdagítaná az országgyűlés és az alárendelt szervek közötti viszonyt. Ez egyben az országgyűlés törvényalkotó és végrehajtó tevékenységére is jó hatással lenne.

Fontos közérdek fűződik ahhoz, hogy az országgyűlés és a tanácsok közötti harmonikus, rendszeres kapcsolatok kialakulását akadályozó szervezési és módszerbeni hiányok megszűnjenek. Erre azért is nagy szükség van, mert így a legfelsőbb népképviseleti szerv munkájában nagyobb szerepet kapnak a lakosságot közvetlenül foglalkoztató kérdések és számíthatunk arra, hogy — éppen a tanácsokkal, mint helyi népképviseleti szervekkel való erősödő kapcsolatok révén — színvonalasabb, eredményesebb megvitatásra kerülnek e kérdések az országgyűlésben is.

Nehéz a bizottságok feladatait rangsorolni. Mégis, különös jelentőséget tulajdonítunk az országgyűlés kiforrott munkastílusa, a tartalmasabb, eredményesebb képviselői tevékenység szempontjából is annak, hogy gyakorlattá váljék az országgyűlés napirendi anyagainak alapos előkészítése, feldolgozása, szakszerű észrevételekkel való ellátása, valamint a jogszabályok előkészítése és végrehajtásuk ellenőrzése. Nagy segítséget jelentene a bizottságok munkájához, ha az országgyűlés időnként egy-egy bizottság tevékenységét megvitatná. Munkaterveiknek jóváhagyásra való bemutatása is elősegítené tevékenységük kibontakozását, tekintélyük növelését. A szocializmus építésének megnövekedett feladatai nagyon is indokolttá és szükségessé teszik, hogy az országgyűlés kollektívájában meglevő konstruktív erőket egész társadalmi rendszerünk, szocialista államépítésünk javára gazdaságosan kihasználjuk.

Besnyő Károly

A pertársaság és a beavatkozás egyes kérdései*

I. A Polgári Perrendtartásunk IV. Fejezete „A felek és más perbeli személyek" cím alatt a felek perképessége után két jogintézményt szabályoz: a pertársaságot és a perbe való beavatkozást. Mindkettőt főleg dogmatikai szempontból szokták vizsgálni, másodlagos célok vonatkozásából, pedig a perbeli jogintézményeknek is a per feladatának a teljesítését: a szocialista törvényesség és igazságosság megvalósítását kell minél inkább elősegíteniök. Az alábbiakban ebből a szempontból kíséreljük meg párhuzamosan vizsgálni a pertársaság és a beavatkozás lényegét, az előidéző okokat, jogi hatásukat és az ennek következtében szükséges eljárásjogi megoldásokat.

Mint általában az eljárásjognak, ennek a két jogintézménynek a kialakulása is szoros kapcsolatban van az anyagi jog fejlődésével: a kezdetleges anyagi jogot érvényesítő legis actio-k kétszemélyes peréből az áruforgalom fejlődésével fejlődött ki a több személyes pertársaság, majd az elperlés elhárítására a beavatkozás.

Az első szocialista polgári perrendtartás: az OSZFSZK 1923. évi polgári eljárásjogi törvénye a pertársaság (163. §) esetén az egyetemleges kötelezettséget kivéve a pertársak önállóságát mondotta ki (164. §). A jogilag érdekeltek részére biztosította bármelyik oldalon a „perbe lépést" (168. §), az önálló igénynek pedig külön keresettel való érvényesítését (169. §). A perbe-hívást általában lehetővé, állami vállalat vagy intézmény esetében pedig a bíróság részére kötelezővé tette (172. §). A munkavállaló jogtalan elbocsátása iránt intézkedőt a perbehívás kapcsán a munkaviszony helyreállítása iránti perben a munkaadó javára kártérítésre lehetett kötelezni (172. §).

A Szovjetunió és Szövetséges Köztársaságok polgári eljárásának 1961. évben megalkotott Alapjai ugyancsak a pertársak önállósága alapján teszi lehetővé a pertársaság létesítését (25. cikk). A 27. cikk megengedi a perbe való belépést mind a per tárgya iránt önálló igénnyel fellépő harmadik személynek [megilletik őt a felperes jogai és terhelik a kötelességei: (1) bek.], mind annak, akinek a jogait vagy kötelességeit az ítélet valamelyik fél irányában befolyásolhatja (megilletik a fél eljárási jogai és kötelességei a rendelkezők kivételével); az ilyen személy perbe is vonható a felek és az ügyész kérelmére, valamint a bíróság kezdeményezésére [(2) bek.].

II. *1.* A régebbi és az újabb tőkés perjogi irodalom a pertársaság *alap*jául az ügyek gyorsabb elbírálásának és az ellentétes határozatok elkerülésének a biztosítását tekinti,[1] a beavat-

* Vitacikk — *Szerk.*

[1] Magyary Géza—Nizsalovszky Endre: Magyar polgári perjog. III. kiadás. (Budapest, 1939.) 176. old.; J. W. Planck: Die Mehrheit der Rechtsstreitigkeiten im Prozeszrecht. (Göttingen, 1844.) 1. old.

kozás indokául pedig a jogilag érdekelt személy részére nyújtott jogvédelemre való alkalmasságot hozzák fel,[2] vagy mindkettőben pertechnikai intézményt látnak.[3] Találkozunk olyan felfogással is, amely a pergazdaságosság mellett a per helyesebb eldöntését és az igazságosság hathatósabb érvényre juttatását hangsúlyozza.[4]

A pertársaság Abramov szerint is az eljárás egyszerűsítését és gyorsítását, a bíróság és a felek munkájának a csökkentését, valamint az ellentmondó ítéletek elkerülését célozza, a mellékbeavatkozás pedig a harmadik személy jogvédelmét.[5] A német szocialista perjogi irodalomban Franz Niethammer mutatott rá arra, hogy a pertársaság célja a több polgárt érdeklő ügynek koncentrált kivizsgálása a közreműködésükkel történő tárgyalás, bizonyításfelvétel és döntés útján, a kényszerű pertársaság pedig a több személyt érintő igény mindenkire kiterjedő, egységes eldöntését biztosítja.[6] Nálunk Beck Salamon elsősorban a többalanyú kötelem polgári jogi fogalmának a perjogi visszaverődését látja a pertársaságban, amely részben célszerűségen, részben kényszerűségen alapszik.[7]

2. A tágyalt jogintézmények lényegének a tisztázásánál a polgári per már említett fogalmából kell kiindulnunk: a nevelés mellett a szocialista törvényesség védelméből és érvényrejuttatásából, vagyis a szocialista igazságosság megvalósításából, ami konkrét esetben az adott jogvitának ilyen értelemben való eldöntését jelenti.[8] Az igazságos, a törvényességnek megfelelő döntés a való tényállás megállapításából és az anyagi jogszabály alkalmazásából áll. Ehhez csatlakozik annak a feltétlen szükségessége, hogy a pernek olyan stádiumba kell eljutnia, amelyben a hozott ítélet véglegessé válik. Általános perjogi elv viszont, hogy az ítélet csak a perben részt vevő felekre terjed ki. Az eljárásjogi szabályozásnak tehát messzemenően tekintettel kell lennie arra, hogy az eldöntendő kérdésben az anyagi jog szerint közvetlenül vagy közvetve csak két személy érdekelt-e vagy több és hogy milyen ez a jogi kapcsolat.

3. „A polgári eljárásban a bíróság az anyagi jogból eredő valamely alanyi jog (jogosítvány) érvényesülését biztosítja..."[9] Rendszerint nemcsak egy alanyi jog — alanyi kötelezettség-pár áll fenn, hanem több kapcsolódik össze, részben egyidejűleg, részben successive, amint azt a jogszabályi rendelkezések folytán a társadalmi viszonyok előidézik.[10]

A jog-kötelezettség pár ellentéte mindig két — természetes vagy jogi — személy között feszül és egyben két személyt foglal ezáltal egységbe. Ezeket az ellentét-párokat azonban nem lehet egymástól mereven elválasztani (mint azt az ún. „kétszemélyes elmélet" teszi). Amint az alanyi jog szorosan összefügg az alanyi kötelezettséggel, ugyanúgy az ugyanazon jogviszonyon belüli ilyen ellentét-párok is szoros egységben állanak egymással.

Lazább a kapcsolat, amidőn a jogok és kötelezettségek — esetleg ugyanazon a jogviszonyon belül is — csak egy részben kapcsolódnak: a hitelező vagy az adós személyében és a teljesítés tárgyában (egyetemlegesség). Lehet az is, hogy az egyik jog-kötelezettség pár, vagyis jogviszony létrejötte jogi szükségességgel maga után vonja egy másik jogviszony létrejöttét vagy előfeltétele annak.

4. Nézzük ezeket a kérdéseket a peres eljárásra vetítve.

Az a kérdés, hogy valamely jogviszony létrejött-e és fennáll-e, vagy megszűnt-e, a törvényességnek megfelelően csak egyféleképpen dönthető el. A bíróság a döntés alapjául szolgáló tényekről rendszerint csak a peres felek és az általuk bejelentett tanúk, bizonyítékok útján szerez tudomást, tehát szükséges a jogviszony valamennyi alanyának az eljárásban való közreműködése. Rendszerint ez a helyzet akkor is, ha valamely jogviszony (pl. ingatlan tulajdonközösség) megszüntetése képezi a per tárgyát.

A jogviszonyban meg kell különböztetnünk a jogviszonyt magát, mint egységet a belőle folyó jogoktól és kötelezettségektől. Ezek a jogok és kötelezettségek egészen különbözőek lehetnek a jogviszony egyes alanyai között és főleg különbözőképpen érinthetik a jogviszony többi alanyát. Eltérően vetődhetnek fel a perben is. Így pl. az ingatlan egyes tulajdonostársai közötti birtokháborítási vita csak őket érinti. Ha azonban az addigi birtoklás megváltoztatása a per tárgya (pl. lakás vagy lakrész átadása), vagy az egyik tulajdonostárs a házra vonatkozó teljes elszámolás iránt indít pert, az már nem csak a két személy közötti jogviszony kérdése, hanem szoros kapcsolatban áll magával a tulajdonközösséggel és valamennyi tulajdonost érinti.

Az a kérdés tehát, hogy valamely jogviszonyból az egyik jogosultnak milyen követelé-

---

[2] Magyary—Nizsalovszky: Id. m. 187. old.

[3] Erwin Aschwenden: Die Prozeszintervention im aargauischen Zivilprozeszrecht. (Lachen, 1937.) 7. old.

[4] Francesco Carnelutti: Sistema del diritto processuale civile. Tome I. (Roma, 1936.) 909., 923. old.

[5] Sz. N. Abramov: Szovjet polgári eljárás. (Moszkva, 1952.) V. és VI. fejezet; v. ö. A. F. Kleinmann: Az európai népi demokratikus országok polgári eljárása. (Moszkva, 1960.) 51. old. Ismerteti Névai László: Polgári eljárásjogi problémák a népi demokratikus országokban. Külföldi jogi cikkgyűjtemény. I. évf. (1961.) 480. old.

[6] Hans Nathan (Red.): Das Zivilprozeszrecht der Deutschen Demokratischen Republik. Bd. I. (Berlin, 1957.) 371—372. old.

[7] Bacsó Ferenc—Beck Salamon—Móra Mihály—Névai László: Magyar polgári eljárásjog. Egyetemi tankönyv. (Budapest, 1959.) 136. old.

[8] V. ö. Névai László: A magyar polgári perjog alapelvei. A magyar polgári perjog főbb kérdései. (Budapest, 1953.) 25—26. old.

[9] Bacsó—Beck—Móra—Névai: Id. m. 13. old.

[10] V. ö. Peschka Vilmos: A jogviszonyelmélet alapvető kérdései. (Budapest, 1960.) 129. old.; Világhy Miklós—Eörsi Gyula: Magyar polgári jog. I. kötet. (Budapest, 1962.) 91. old.

se áll fenn valamelyik kötelezettel szemben, a többitől elkülönítve is eldönthető, de addig, amíg *csak* a kettejük közötti viszony képezi a döntés tárgyát. (Vö. az özvegyi joggal kapcsolatban B. H. 1957., 4., 1952. sz.) Ha tehát akár csak előkérdésként is szerepel a jogviszony fennállása, vagy annak terjedelme, vagy egyéb, valamennyi érdekeltre kiterjedő kérdés, a perbe vitt jogkérdés eldöntéséhez legalábbis célszerű valamennyiük perben állása.[11] Nem engedhető meg ugyanis, hogy ugyanazon kérdésben, mégha az „csak" előkérdés is, egymástól eltérő döntések jöjjenek létre. Jogszabályi rendelkezés hiányában ez jelenleg nem feltétlenül és minden esetben kötelező.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy az együttes döntés terjedelme nem teljesen azonos a több alanyú *kötelem* fogalmával. Egyrészt bővebb annál, mert az alap általában a több alanyú *jogviszony*, másrészt szűkebb, mert esetleg akkor sem szükséges, ha több alanyú kötelem képezi a per jogalapját. A kényszerű, vagy talán inkább egységes, illetve kötelező pertársaság kritériumaként tehát nem elég azt megjelölnünk, hogy „több fél ugyanazon jogviszony alapján van — rendszerint egyetemlegesen — jogosítva, illetve kötelezve", hanem azt kell kiemelnünk, hogy „a kettőnél több érdekelt jogviszonyának elrendezése, jogvitájának eldöntése csak valamennyi érdekeltre együttesen eszközölhető".[12] Ez pedig akkor forog fenn, ha az alap-jogviszony képezi a per tárgyát, vagy az abból a jogviszony valamennyi alanyára kiterjedő jog-kötelesség létrejötte, terjedelme.

5. A Pp. 51. § *a)* pontja a csak egységesen eldönthető közös jogot, illetve kötelezettséget és azt az esetet tartalmazza, „ha a perben hozott döntés a pertársakra a perben való részvétel nélkül is kiterjedne". Utóbbinak jelenleg a telekkönyvi perbejegyzés utáni tulajdonosváltozás a fő esete [54/1960. (XI. 27.) Korm. sz. r. 19. § (1) bek.]. Az előbbit a fentiekben az alapul szolgáló jogviszony vonatkozásában ismertük meg. Az abból, tehát az ugyanazon jogviszonyból származó követelésekre viszont a *b)* pont csak lehetővé teszi a pertársaság létesítését.

Míg az *a)* pont esetében feltétlenül szükséges az együttes eldöntése, a *b)* pont esetében erről nincs szó, de az is bármikor bekövetkezhet, ha maga a jogviszony válik vitássá. Még mindig fennáll azonban, mint összekötő kapocs az alapjogviszony, miértis az együttes elbírálás nemcsak csökkenti a bíróság munkáját, de elősegíti a törvényességnek megfelelő döntés hozatalát. Ezzel kapcsolatban talán elegendő utalnunk a többek által való károkozás (Ptk. 344. §) esetén valamennyi károkozónak alpereskénti perbevonásából, vagy a lakásból, épületből való kidobással stb. okozott kárnál a Ptk. 352. § (2) bekezdése alapján mindkét jogcímen felelősséggel tartozó személyek együttes perléséből a tényállás felderítése során előálló előnyre.

A *c)* pont alapján való együttes perlésnél már ez a kapocs is hiányzik, inkább csak technikai, pergazdaságossági előnyökkel jár, bár a több személy részvétele még ilyenkor is eredményezhet alaposabb döntést.

A Pp. 49. § (4) bekezdése által előírt esetben viszont nemcsak a jogviszony, hanem a követelés is azonos, a cél pedig az, hogy a jogosult a saját közreműködésével is biztosítsa a helyes döntést és neki is meg legyen a lehetősége az érdekei védelmére. Hasonló jogszabályi rendelkezés [Pp. 295. § (2)—(3) bek.] írja elő az apasági perekben a pertársaság létesítését, a Vht. pedig az igényperben.

6. Az egy jogviszony alanyaira vonatkozó jogkérdések eldöntésénél megvan a lehetőség arra, hogy a jogviszony valamennyi, vagy legalábbis érdekelt alanya valamelyik érdekállásban, tehát felperesként vagy — marasztalási kérelem hiányában tűrésre kötelezés végett — alperesként részt vegyen a perben. Nem ez azonban a helyzet akkor, ha a jogviszonyok csak kapcsolódnak egymással. Pl. a megrendelő a kivitelező fővállalkozóval van jogviszonyban, azt perli kijavítás stb. iránt. A közöttük levő jogviszony szoros kapcsolatban van a fő- és alvállalkozó közöttivel. Az alvállalkozónak is érdeke, hogy a fővállalkozó a pert megnyerje és éppen ő ismeri az általa végzett munkára vonatkozó, a perben releváns tényállást. Szükséges tehát, hogy ilyenkor lehetőséget adjunk a harmadik személynek is a perben való részvételre és ez által az a saját érdekében segítséget nyújtson a peres félnek, egyben előmozdítsa a tényállás tisztázását és a törvényességnek megfelelő ítélet meghozatalát. Ezt teszi lehetővé a beavatkozás.

A Pp. 54. § (1) bekezdésében foglalt „jogi érdek" elsődleges esete az, amidőn a harmadik személy a perben elbírálás tárgyát képező jogviszonyhoz kapcsolódó másik jogviszony alanya, de akkor sem zárható ki, ha éppen a perbevitt jogviszony egyik alanya, akit nem vontak félként perbe.[13]

---

[11] Adolf Baumbach—Wolfgang Lauterbach kézikönyve [Zivilprozeszordnung. 25. Auflage.) München-Berlin, 1959.) 112. old.] a német ZPO. 62. §-a alapján megkülönbözteti azt az esetet, amidőn a jogviszony egységes megállapítása teszi szükségessé a pertársaság létesítését, attól, amidőn az egységes jogérvényesítés szükséges.

[12] Bacsó—Beck—Móra—Névai: Id. m. 136., illetve 137. old.

[13] A francia eljárásjogi elmélet és gyakorlat a morális érdek esetében is megengedi a beavatkozást. [E. Garsonnet: Traité théorique et pratique de procédure. Tome II. (Paris, 1885.) 675. s köv. old.], míg a hozzá legközelebb álló olasz perjogban jogi érdekre van szükség. (Carnelutti: Id. m. I. 383. old.) A per a jogok eldöntésére van hivatva, ez a jogosult és kötelezett viszonyára tartozik, így morális érdekből való beavatkozásnak nem lehet helye, de még pusztán gazdasági érdekből, vagyis azért sem, hogy a támogatott fél pernyerése útján a végrehajtható vagyon gyarapodjon vagy legalább ne csökkenjen.

III. Az anyagi jogi alap után lássuk, előidéz-e és milyen változást a két jogintézmény a polgári *per szerkezetében*?

1. a) A legrégibb, már a római jogra visszanyúló kérdés az, hogy pertársaság esetén egy vagy több perrel állunk-e szemben? A Planck óta a tőkés perjogi irodalomban több-kevesebb megszorítással uralkodóvá vált nézet az individualista beállítottság következtében annyi külön pert lát pertársaság esetén, ahány érdekelt van egy-egy oldalon.[14] Ez a szemlélet abból indul ki, hogy az ítéletben a bíróság mindig két személy, két jogalany közötti vitát dönt el, így azt a helyes meglátást, hogy a perbeli felek két szemben álló oldalon helyezkednek el, absztrahálja és egy-egy oldalt egy-egy személyre szűkít le. A hangsúlyt azonban nem is erre kell helyezni, illetve a kérdés feltétele nem megfelelő.

A per ugyanis formális fogalom: a keresetlevélben foglalt kérelmeket kell a bíróságnak eldöntenie, tehát amíg egy részüket el nem különíti, az egy per marad, akárhány kereseti és viszontkereseti kérelmet foglal magába. Ha pedig a bíróság több pert egyesít, azok ezzel egy perré válnak. Ugyanilyen formális körülmény az is, hogy kik kerülnek a perben az egyik oldalra. A keresetet beadó több felperes között még rendszerint van bizonyos megegyezés, az alperesek azonban sokszor éles ellentétben állanak egymással és csak az közöttük a hasonlóság, hogy mindannyian alperesek (pl. tulajdonközösség-megszüntetési perben). A pernek ez a — meglehetősen formális egysége — egységbe foglalja az abban részt vevő valamennyi személy perjogi jogviszonyát.

A pertől azonban meg kell különböztetnünk a benne előadott kereseti (viszont-kereseti) kérelmeket. Ezeket kell a bíróságnak az egy peren belül külön-külön elbírálnia és eldöntenie. Kereseti kérelem pedig valóban legalább annyi van, ahány felperes, illetve alperes van a perben. Azt kell tehát vizsgálnunk, hogy ezeknek a kérelmeknek az elbírálása független-e egymástól.

Bizonyos esetekben, amidőn a perbevitt jogkérdés több személyre nézve csak egységesen dönthető el, szükséges valamennyi érdekelt perben-állása, hogy az ügy elbírálása a törvényesség követelményének minél nagyobb mértékben feleljen meg és végleges legyen. Ilyen esetben viszont a pertársak által vagy ellen előterjesztett kérelmek a legszorosabb összefüggésben állnak egymással. De ilyen szoros összefüggés áll fenn akkor is, ha a jogszabály nem írja ugyan elő az együttes érvényesítést, de az mégis megtörténik és az érvényesített követelések szorosan összefüggenek. A Ptk. 344. § (1) bekezdése alapján pl. a sérült a kárát az őt bántalmazó bármelyik személytől teljes összegben követelheti, tehát nincs szükség valamennyi kártokozó perben-állására. Ha azonban a károsult több személy ellen indítja meg a pert, az egy-egy alperes elleni kereseti kérelmek a legszorosabban összefüggenek.

Mindannyiszor meg kell tehát állapítanunk a kereseti kérelmek szoros összefüggését, amidőn és amily mértékben azt az anyagi jog egysége szükségessé teszi. Más kérdés az, hogy esetleg valamelyik pertársnak olyan ellenjoga, vagy további kötelezettsége van, amely miatt a vele szemben, illetve az általa perbe vitt követelés nem érvényesíthető. Ez a szoros összefüggés a kereseti kérelmeket különállásuk ellenére is a peren belül egységes egészbe foglalja össze. Helyes szabályozás esetén tehát az egységes perben-állás nem valami véletlen, esetleges, legfeljebb az, hogy az egyes érdekelt személyek melyik oldalon vesznek részt a perben.

A kereseti kérelmeknek ezzel az egységével szemben a Pp. 54. § *c)* és — rendszerint — *b)* pontja alapján egymástól független kereseti kérelmek kerülnek egy perben elbírálás alá. Ilyenkor tényleg kereset-*halmazattal* (Klagenhäufung) állunk szemben, mivel a kereseti kérelmeket kizárólag a per formai egysége foglalja össze, de azok egymástól függetlenül is elbírálhatók.

b) A Pp. által külön nem szabályozott, de a 40. § (2) bekezdéséből kitűnően meg sem szüntetett ún. „főbeavatkozási" pernek a főperrel való egyesítése esetén két egymástól eltérő, de ugyanarra a pertárgyra (dologra, jogra) vonatkozó kereseti kérelem van a perben. A két kérelem közötti szoros összefüggés ebben az esetben is fennáll. Míg azonban a pertársaságnál ez az összefüggés az azonos elbírálást teszi — legalább megfelelő részben — szükségessé, addig ilyenkor az egyik kereseti kérelem teljesítése egyben és a teljesítés által adott mértékben a másiknak az elutasítását vonja maga után.

Az egyszerű beavatkozás esetén egyáltalán nincs szó *külön* kereseti vagy egyéb kérelemről. Amennyiben az eljárásjogi szabályok lehetővé teszik, hogy a beavatkozó az általa támogatott fél — rendszerint a felperes — mellett maga is félként lépjen be a perbe, úgy a pertársasággal kapcsolatban mondottak állanak reá. Minthogy ugyanarról a pertárgyról van szó, a két kérelem között a legszorosabb a kapcsolat.

2. A per szerkezetével összefüggő másik kérdés a perben részt vevőknek a bírósághoz és egymáshoz való perjogi kapcsolata, viszonya.

a) Minthogy szempontunkból a szembenálló felek közötti perjogi viszony nem bír jelentőséggel, induljunk ki abból az elfogadottnak tekinthető álláspontból, hogy a folyamatban levő perben a bíróságot és a peres feleket a perből kifolyólag kölcsönösen különböző jogok il-

[14] V. ö. Magyary—Nizsalovszky: Id. m. 177. old. 1. jegyzet; Kovács Marcell: A polgári perrendtartás magyarázata. II. kiadás. (Budapest, 1927.) 291. old.; Max Guldner: Das schweizerische Zivilprozeszrecht. I. Bd. (Zürich, 1947.) 24—25. old.

letik meg és kötelezettségek terhelik. Ebből a szempontból a felekkel egy tekintet alá esik a beavatkozó is.

Pertársaság esetében mindegyik pertárs a saját személyében válik eljárásjogilag jogosulttá és kötelezetté a bírósággal szemben. Egy-egy oldalon tehát annyi jogviszony jön létre, ahányan abban az érdek-állásban részt vesznek a perben. Ez a külön-külön fennálló jogviszony azonban nem jelenti azt, hogy azok egymástól függetlenek is.

A beavatkozó szintén önállóan kerül a bírósággal eljárásjogi jogviszonyba, de ez mindig szorosan kapcsolódik az általa támogatott peres féléhez, a beavatkozás is csak addig állhat fenn, amíg a per folyik és a felperes elállása esetén még olyan jogrendszerekben is rendszerint megszűnik a per, ahol a felperes mellett beavatkozó felperessé válhat.

b) A perben részt vevő felek és más személyek közötti kapcsolatot elsősorban a perbevitt jogkérdés és annak eldöntése határozza meg.

Bár a polgári perjog tudományának újabb álláspontja szerint a per létrejöttéhez nincs feltétlenül szükség jogvitára, a tipikus a perbeálló felek közötti érdekellentét, mégpedig nemcsak azon formális okból, hogy ellentétes perbeni pozícióban állnak, hanem materialiter, az előterjesztett kérelmek tekintetében is. Egyedül az az eset képez kivételt, amidőn jogszabály peres eljáráshoz köti valamely jogviszony rendezését (pl. házasság felbontása, apasági vélelem megtámadása).

Ha a perben mindkét érdekállásban csak egy-egy személy vesz részt, vagy csak a felperesi oldalon van több személy, ez az ellentét a két érdekállás között áll fenn. Alperesi pertársaság esetén azonban, amennyiben a perbevitt jogkérdés csak valamennyi érdekelt perbenállása mellett dönthető el, előfordulhat, hogy a felperes csak ezért von egyes érdekelteket perbe, és az érdekellentét nemcsak a két perbeni oldal között áll fenn, hanem az alperesi oldalon állók között is. Ennek talán a leggyakoribb esete, amidőn az ingatlantulajdonosok közül egyesek meg akarják szüntetni a tulajdonközösséget, de illetékmegtakarítás végett csak egyikük indítja meg a pert, a többi alperesként vesz abban részt, jóllehet csak az egyik ellenzi a kereset teljesítését.

A beavatkozó érdeke a perbevitt kérdés vonatkozásában azonos lévén az általa támogatott félével — érdekellentét legfeljebb a kapcsolódó jogviszonyból kifolyólag áll fenn közöttük[15] —, perbelépése nem jelent ezen a téren változást. Az ún. főbeavatkozó kereseti kérelme viszont rendszerint épp a felperesi keresettel ellentétes.

c) A peres felek és a perben résztvevő beavatkozó közötti kapcsolat tekintetében az a leglényegesebb, hogy a bíróság döntése kik között, mily mértékben és joghatállyal rendezi a jogi helyzetet.

IV. Ebben a vonatkozásban az tisztázandó, hogy mire nézve tartalmazhat az *ítélet* döntést *és* kikre terjed ki annak *jogereje*?

1. A jelenlegi tételes jogunk szerint az az általános szabály, hogy a perben csak az ellenérdekű (ellenkező oldalon álló) felek vonatkozásában hozható *ítéleti döntés,* de a pertársak egymás közötti viszonyában, vagy a fél és a beavatkozó viszonyában nem, legfeljebb ha a bíróság folyamatban levő pereket egyesít, vagy ha az ítélet az anyagi jog szabályai alapján terjed ki rá. [A döntőbizottsági eljárásban a 15/1962. (V. 6.) Korm. sz. r. 32. § (2) bekezdése egyéb feltételek fennforgása esetén lehetővé teszi a döntőbizottságnak a fél és a szavatos közötti igénynek az eldöntését is a szavatosnak félként való perbevonása mellett.] Elképzelhető ugyan, hogy valamelyik alperes keresetet terjeszt elő a pertárs vagy a beavatkozó ellen pervesztése esetére. A Pp. azonban csak a viszontkeresetet ismeri el (147. §), így jogszabályi rendelkezés hiányában ilyen kereseti kérelem csak külön perben terjeszthető elő és legfeljebb egyesítés folytán történhet meg az egységes elbírálás. Azonkívül a marasztalás iránti kereseti kérelem a Pp. 122. § (1) bekezdésére tekintettel időelőttinek látszik és feltétlenül fennáll annak a veszélye, hogy ha az alperesi pertársak, illetve a perbehívó a pert megnyeri, legalább az illeték veszendőbe megy.

A jelenlegi szabályozás mellett is előállhat azonban olyan helyzet, hogy a bíróságnak a pertársak közötti jogviszony tekintetében is döntést kell hoznia. Így az ügyész által a Ptk. 202. § (3) bekezdése, 237. § (1) bekezdése, vagy a 361. § (3) bekezdése alapján az állam javára való marasztalás iránt előterjesztett kereset vagy indítvány esetében a bíróságnak nemcsak a marasztalás előfeltételeinek a fennforgását kell elbírálnia, hanem a szerződéskötés, illetve gazdagodás előtti állapot helyreállítása során a szerződő felek közötti jogi helyzetet is rendeznie kell arra való tekintet nélkül, hogy azok esetleg ugyanabban a perbeli pozícióban vannak. Hasonló helyzetet találunk a tulajdonközösség megszüntetése iránti perben is. Árverés útján való értékesítés esetén ugyanis meg kell állapítani azt is, hogy a tulajdonostársak — akár alperesek, akár felperesek — egyenként hogyan részesülnek az árverési vételárból.

2. A Pp. 229. § (1) bekezdése értelmében az ítélet csak a peres felek és jogutódaik irányában emelkedik jogerőre, ide értve a (2) bekezdés szerint azt az esetet is, ha a perben az ügyész, illetve a Pp. 2. §-ában megjelölt szerv keresete alapján hozott a bíróság ítéletet, de az a fél (anyagijogi jogosult) részére is szabályszerűen ki lett kézbesítve és a 228. § alapján vele szemben is jogerős.

[15] Nem elég tehát csak azt megállapítanunk, hogy a mellékbeavatkozónak „nincs a peres felektől eltérő érdeke" (Kovács Marcel: Id. m. 315. old.), de az sem, hogy „a mellékbeavatkozás... mindenkép a mellékbeavatkozó saját (a pertől különálló) érdekén alapszik..." (Beck Salamon: Négy értekezés.) Budapest, 1941. (169. old.)

Miként továbbá az ítélet a kereseti kérelmen és ellenkérelmen nem terjedhet túl, ugyanúgy csak „a keresettel érvényesített jog tárgyában" hozott ítélet válik anyagi jogerőssé. Általában nem dönti el tehát a pertársak közötti viszonyt és nem emelkedik ebben a tekintetben jogerőre. Előfordulhat, hogy az ítélet az alpereseket különböző jogalapokon egyetemlegesen marasztalja, pl. mint „főadóst" és mint kezest. Ez nem lehet akadálya annak, hogy a közöttük levő jogviszony alapján a volt alperesek közötti perben a bíróság utóbb ettől eltérő döntést hozzon. Az egyik kártérítési perben pl. a bíróság az I. r. alperest a Ptk. 339. § (1) bekezdése alapján, a II. r.-t pedig a 355. § (2) bekezdése alapján marasztalta a károsult javára. Ez nem zárta el az I. r. alperest attól, hogy utóbb azon az alapon követelje a kifezetett kártérítés részbeni megtérítését a II. r. alperestől, mert annak a vétkes magatartása is közrehatott a kár bekövetkeztében.

Más a helyzet ezen a téren is akkor, ha a jogviszony egysége folytán az ítélet ki kell, hogy terjedjen az azonos oldalon álló peres felek egymásközti viszonyára is. Így pl. a már említett tulajdonközösség megszüntetése iránti perben a tulajdonostársak részére az árverési vételárból járó és ítéletileg megállapított összeg utóbb semmiféle vonatkozásban sem tehető a peres felek között per tárgyává.

A beavatkozó a jogerő szempontjából a perben való részvétele ellenére is „idegen" (alius) személy, akire külön törvényi rendelkezés hiányában az ítélet jogereje még reflex-hatásában sem terjed ki, tehát még annyiban sem, hogy az ítéletben eldöntött kérdést ne tehesse vita tárgyává. A szavatos és az ellenfél közötti viszonylatban történő jogerőre emelkedésről említést tesz ugyan az 57. § (1) bekezdése, de azt a Pp. nem szabályozza részletesebben, így elsősorban a szinguláris jogutódlás jöhet tekintetbe, különösen ingatlanokra a már említett „perövó" bejegyzés folytán. Jelenlegi jogunk szerint tehát a beavatkozásnak az az egyetlen következménye, hogy ha a beavatkozó által támogatott fél pernyertes lesz, az érvényesíthető igény hiányában nem fog a beavatkozó ellen fordulni. Az exceptio mali processus alkalmazására tehát nem kerülhet sor.[16] [A Legfelsőbb Bíróság egy konkrét perbeni (B. H. 1961., 10., 2981. sz.) perbehívással kapcsolatos állásfoglalása szerint „Mivel a Pp.-ből hiányzik az 1911 : I. tv. 402. §-ában foglalt szabály, a korábbi és későbbi per közötti kapcsolat legfeljebb annyiban értékelhető, hogy a bíróság a korábbi per ténymegállapításaitól a későbbi perben megalapozatlanul nem térhet el, de nincs akadálya annak, hogy a későbbi per bírósága új, vagy további bizonyítást vegyen fel a korábbi perben már felmerült ténykörülményekre is és az új bizonyítási adatok mérlegelésével más tényállást állapítson meg a korábbi perben elfogadott tényállással szemben."]

3. Ezekután *de lege ferenda* szempontból vizsgáljuk meg, helyes-e a jelenlegi szabályozás.

Ez alapjában két római jogi tétellel van kapcsolatban: Az első szerint „judex ne eat ultra petita partium", a másik szerint pedig „res judicata jus facit *inter partes*", illetve másik oldalról: „res inter alios judicata aliis nec nocet, nec prodest..." Találunk olyan felfogást is, amely ezen úgy segít, hogy egyszerűen félnek tekinti a beavatkozót is, mint pl. Garsonnet.[17] A szocialista perjogi irodalomban a praejudiciális hatást szűkítő tendenciát tapasztalunk, amennyiben hivatkozva a res judicata pro veritate habetur tétel helytelenségére és az igazság kiderítésének a szükségességére a kötöttséget az objektív igazság feltárásának a kötelezettségével ellentétben állónak látják.[18]

Az ítéletnek igazság*ként* felfogása már az eredeti római jogi szövegezés szerint is csak mint megdönthetetlen vélelem szerepelt. Egész természetes, hogy valamely állításnak bírói ítéletbe foglalása még nem jelenti feltétlenül annak helyességét, ide értve mind a tény- és jogkérdésbeni állásfoglalást, mind a döntést. A bíróságnak pedig valóban a Pp. 1. és 3. §-ában kifejezésre jutó kötelessége az igazság érvényre juttatása. Ámde — azt hisszük — joggal vethető fel — talán kissé túlzottan is kiélezve — a kérdés, hogy a bíróságnak ez a kötelessége csak az utóbb eldöntésre kerülő perben áll-e fenn, vagy az elsőben is. Nyilván mindkettőben. A bíróság eljárása viszont a felek közreműködése nélkül valóban a bekötött szemű Justitia-é, különösen a tényállást illetően, de sokszor a jogalkalmazásban is, hiszen a tényeket és azok bizonyítékait a bíróság rendszerint *csak* a felektől tudja meg, és vannak esetek, amidőn a jogszabály mikénti értelmezése is vitatható. Az igazság kiderítése céljából szükséges tehát mindazoknak a perbeni hathatós közreműködését biztosítani, akiknek a per kimeneteléhez jogi érdekük fűződik.

Az igazság kiderítése szempontjából ez megkívánja, hogy a bíróság a több személyre is kiterjedő jogkérdéseket egy perben bírálja el, és hogy a perben mindazok részt vegyenek, akik az ítéletben eldöntött ügyben jogilag érdekelve vannak. A hathatós közreműködés legfőbb biztosítéka pedig éppen az, hogy az ítélet jogereje

[16] Nem tudunk ezért egyetérteni Magyary Gézának az 1911:I. tv. hasonló szabályozására alapozott álláspontjával, hogy a német ZPO. 68. §-ához hasonlóan a magyar perben a beavatkozó nem támadhatja az alapítéletben eldöntött kérdést. Szerinte ez „...a dolog természetéből folyik. Ha valaki a perbe befolyik, mégis szükséges az, hogy valamely következmény abból reá is származzék, kivéve ha ez a következmény reá anélkül is beállott volna." (Magyary—Nizsalovszky: Id. m. 192—193. old.) De lege ferenda azonban feltétlenül helyes ez az érvelés. Ugyanez vonatkozik Magyarynak a perbehívással kapcsolatos álláspontjára. (195. old.)

[17] Garsonet: Id. m. Tome II. 683—684. old.

[18] V. ö. legutóbb Kilényi Géza: A bírói ítéletek jogi hatása az államigazgatási eljárásban. Jogtudományi Közlöny XVIII. (1963.) 115. old.

mindenkire kiterjed, aki a perben résztvesz, vagy akinek a részvétele konkréten biztosítva van. Enélkül ugyanis a nem közvetlen fél nyugodtan helyezkedhet arra a kényelmes és a saját szempontjából esetleg célszerű álláspontra, hogy a vele kapcsolatban álló fél boldoguljon az alapperben úgy, ahogy tud, majd ha utóbb a vesztes ő ellene indít pert, megfelelő késedelmeskedéssel beterjeszti a bizonyítékait, ezzel is elhúzza a kötelezettségének a teljesítését. Az ilyen magatartás szöges ellentétben áll a jóhiszemű pervitel elvével és az igazságkiderítésének a feladatával is. Az egyszer már lefolytatott bizonyítás megismétlése, főleg a tanúk újbóli kihallgatása feleslegesen veszi igénybe nemcsak a bíróságot, de a tanúkat is és késlelteti az ügyek végleges befejezését, nyugvópontra juttatását. Amennyiben pedig az újabb perben a bíróság csak ismerteti az előző per anyagát és annak alapján határoz, hiányzik a közvetlenség és egyáltalán nem valószínű eltérő döntés. Igaz, a jelenlegi szabályozás mellett új bizonyíték is felhozható. Az igazság kiderítésére való törekvés azonban éppen azt teszi szükségessé, hogy ez a bizonyíték már az előző perben is fel legyen használva. Az igazság kiderítésének a feladatával tehát éppen nem áll ellentétben a praejudicium megfelelő kautélák melletti elfogadása. Hozzátehetjük azt is, hogy ha a megfelelő jogvédelmi eszközök rendelkezésre állnak, úgy nem tekinthető az előző per a beavatkozó szempontjából sem mint „res inter alios acta", még kevésbé a pertársakra nézve egymás vonatkozásában.

Az ítélet egyébként nemcsak parancsot tartalmaz, hanem annak a megállapítását is, hogy a konkrét perben mely tényállás mellett mi a jogi helyzet, vagyis lényegében igazság-megállapítást. Ez nem lehet más, mint az objektív valóság helyes tükrözése. Már pedig ugyanarra az ügyre nézve, ugyanabban a vonatkozásban ez csak egy lehet. A logika ellentmondási (Fogarasi Béla szerint: nem-ellentmondási[19]) elvébe ütközne a két ellenkező megállapítás. Ez viszont megkívánja, hogy a bíróságok ne hozzanak ugyanabban a vonatkozásban olyan ítéleteket, amelyek egymásnak ellentmondanak vagy akár egymástól eltérnek. Megkívánja tehát a kérdés végleges lezárását is.

Ez elsősorban szükségessé teszi, hogy a perben résztvevő felek és más személyek által többé ne legyen vita tárgyává tehető. A pertársakra nézve ez már jelenleg is fennáll, de kimondandó lenne a perbe beavatkozóra és a szavatosként perbehívottra is. Az ítélet jogereje ki kellene zárja azt, hogy az alapperben eldöntött jogkérdést a perbehívott, illetve a perbe beavatkozó és az érdekelt peres fél között utóbb meginduló perben bármelyik vita tárgyává tehesse, mégpedig nemcsak a rendelkező részben foglalt marasztalás vagy elutasítás tekintetében, hanem az annak alapjául szolgáló tényállást és jogi állásfoglalást illetően is. Ez a jogerő-kiterjesztés még nem teszi szükségessé azt is, hogy a beavatkozót peres félnek tekintsük.

A peres felek egymáshoz való viszonyának már tárgyalt felfogása mellett felmerül a kérdés: nem lenne-e célszerű és szükséges az ítéleti döntés határainak a kiterjesztése? Ebből a szempontból a pertársak egymáshoz való viszonyának a rendezése jön először tekintetbe. Ki kellene ezzel kapcsolatban mondani, hogy ha a kereseti kérelem teljesítése szükségessé teszi, a bíróság ebben a körben a pertársak közötti jogviszonyt is jogerőképesen rendezheti.

A Ptk. 338. § (1) bekezdése és a 355. § (2) bekezdése alapján indult és előbbiekben említett két per viszont arra mutat, hogy lehetővé kellene tenni bármelyik pertársnak a perben olyan kérelem előterjesztését, hogy a keresetnek helytadó ítéletben a bíróság a pertársak közötti jogviszonyt is rendezze. Ez elejét venné további pereknek és elősegítené a folyamatban levő per behatóbb letárgyalását, a tényállás alaposabb tisztázását, hiszen a perbevitt jogkérdés mind ténybeli, mind jogi szempontból több oldalú megvilágítást nyerne. Az ilyen kérelem a keresetlevél kellékeivel kellene rendelkezzen, keresetnek lenne tekintendő és előterjesztése határidőhöz lenne kötendő (első tárgyalás, vagy azt követő 15 nap), nehogy a pert elhúzza. Az ítéleti eldöntésnek is előfeltétele kellene, hogy legyen, hogy ne járjon a per elhúzásával. Ebben az esetben a bíróság az ítéletben vagy külön végzésben mellőzhetné a kérelem elbírálását, ilyenkor külön per indításának lenne helye. A mellőzést kimondó határozat ellen ugyanezért céltalan lenne perorvoslatot engedni, de az ítélet hatályon kívül helyezése az ide vonatkozó rendelkezés hatályon kívül helyezését is jelentené. Célszerű lenne az ilyen kérelmet illetékmentességben részesíteni.

Ugyanez a megoldás minden további nélkül alkalmazható és alkalmazandó lenne akkor is, ha a beavatkozás olyan személy részéről történik, akinek a perbeni részvétele szükséges, amidőn tehát a beavatkozónak tulajdonképpen pertársnak kellene lennie.

Vitathatóbb már az, hogy előterjeszthet-e a fél a döntőbizottsági eljáráshoz hasonlóan a polgári perben is pervesztése esetére keresetet a beavatkozó, illetve a szavatosként perbehívott ellen. Míg a pertársak közötti jogi helyzet rendezése ugyanazon, a perben elbírált jogviszonyon alapul, addig a beavatkozó az előbb említett esettől eltekintve új, másik jogviszony révén kapcsolódik az alapperbelihez, ami rendszerint azon túlterjedő tényállás megállapítását és ezzel kapcsolatban bizonyítást is szükségessé tesz. Ez utóbbi körülmény erősen kétségessé teszi az ilyen összekapcsolás célszerűségét annál is inkább, mert amíg az alapügybeni döntés bizonytalan, nincs értelme az annak kimenetelétől

[19] Fogarasi Béla: Logika. IV. kiadás. (Budapest, 1958.) 78. old.

feltételezett ügy vizsgálatába bocsátkozni. Az előbbi tisztázása után szükségtelen addig várni az ítélethozatallal, amíg a második kérdés is döntésre érett. A pertársak közötti viszony rendezése az alapjogviszony behatóbb megvizsgálását is elősegíti, az utóbbi esetben a kapcsolás inkább perelhúzást idézne elő.

Ide csatlakozik a „közvetlen kereset" indításának Beck Salamon professzor által több ízben tárgyalt kérdése.[20] A probléma szinte kizárólag a kötelmi jog területén merül fel. Két jogviszonyt az köt össze, hogy van olyan személy, aki annyiban és oly mértékben jogosult az egyik jogviszonyban, amennyiben és amily mértékben kötelezett a másikban. A kérdés az, hogy ezen utóbbi jogviszony jogosultja perelheti-e közvetlenül az előző jogviszony kötelezettjét. Ki kell kapcsolnunk azokat az eseteket, amidőn külön, kifejezett jogszabály [pl. Vht. 152. § (1) bekezdése, 72. § (1) bekezdése stb.] jogot ad a közvetlen perlésre. Ilyenkor ugyanis a jogszabályi rendelkezés egyben jogviszonyt is létesít. Ugyanilyen jogviszony jön létre közvetett károkozás esetében is (pl. a kiskorú gyermek apját elüti a gépkocsi).

Ilyen külön jogszabály nélkül a perlés alapjául szolgáló jogviszony nem állapítható meg, bármennyire forogjon fenn szoros, „materiális" kapcsolat. A nehézség akkor szokott felmerülni, ha a jogosult maga sincs tisztában azzal, hogy kivel áll jogviszonyban, vagy ha a „közvetlen" kötelezett anyagilag „nem jó".

De lege ferenda lehetőséget kellene biztosítani a bíróság részére, hogy az egymásba kapcsolódó jogviszonyok végső kötelezettjét közvetlenül az első jogosult javára marasztalja. Ez ugyanis elejét vehetné felesleges perléseknek, költségeknek, a tényleges teljesítés útját megrövidítené, meggyorsítaná. Ennek azonban előfeltétele kellene, hogy legyen valamennyi közvetlen kötelezettnek a perbeni részvétele, mivel az utolsó jogosult joga csak a közbensőkön keresztül jut el az első adóshoz, így a kötelezettség csak valamennyire nézve egységesen bírálható el.

V. Az ítéleti döntésnek és a jogerőhatásnak ez a terjedelme szükségessé teszi annak a vizsgálatát, hogy *mivel biztosítható* az eldöntésre kerülő jogkérdésben érdekelt személyeknek a *perbeni részvétele* és mi legyen a következménye annak, ha ez elmarad. Mivel a jelenlegi tételesjogi szabályozás az előbbi vonatkozásban a bíróságnak elég kis szerepet biztosít, előbb a második kérdést vizsgáljuk.

1. Az eddigiek során láttuk, hogy több személynek a perbeli részvételére sor kerülhet azért, mert *1.* a perbe vitt jogkérdés egységes valamennyire, vagy *2.* a külön jogviszonyok összefüggése a perbeli jogkérdést kapcsolatba hozza valamely más jogkérdéssel, de *3.* lehet, hogy az azonos jogviszonyból származás, vagy hasonló ténybeli és jogi alap csak mintegy technikai szempontból teszi azt célszerűvé. Az utóbbi esetben egymástól független kérdések eldöntéséről lévén szó, az külön perben is megtörténhet, az egy perbe való összevonás elmaradása tehát nem járhat semmiféle jogkövetkezménnyel.

Az első esetben azonban a döntés egysége feltétlenül megkívánja azt, hogy valamennyi érdekelt részt vegyen a perben, mégpedig a jelenlegi szabályozás szerint peres félként, mert csak úgy terjed ki reá az ítélet jogerő-hatása. A Pp. csak elvétve tartalmaz erre kifejezett rendelkezést. [Így a 49. § (4) bekezdés, a 295. § (2) bekezdés.] Az 51. § *a)* pontja csak mint a pertársaság egyik alapját jelöli meg azt az esetet, ha olyan közös jog vagy kötelezettség a per tárgya, amely „csak egységesen dönthető el". Az egyéb jogszabályok közül pl. a Vht. 78. §-a a házassági vagyonközösségen alapuló igényperbe alperesként rendeli perbevonni az adós házastársat. Végül a kárbiztosítás kapcsán meg kell említenünk a Ptk. 560. § (4) bekezdésének különleges rendelkezését.

Egyik jogszabály sem tartalmaz intézkedést arra nézve, mi történjen akkor, ha elmarad a perbevonás. A bírói gyakorlat szerint ez a kereset elutasítására vezet legitimáció hiánya folytán, mivel ilyenkor „több személy mint felperes vagy alperes csak együttesen van legitimálva a perbenállásra".[21] Az ilyen okból hozott elutasító ítélet azonban nem jelent végleges döntést, nem érdemi ítélet (Sachurteil), csak „ügybeni ítélet" (Processurteil), amely nem akadálya annak, hogy ugyanaz a felperes vagy ugyanazok a felperesek ugyanazon tényállás alapján újból beadják keresetüket, de a hiányzó személyeket is perbe vonva. Ebben a különbözik az időelőttiségen alapuló elutasítástól, mivel ott változnia kell a tényállásnak, nevezetesen el kell telnie a jogerős határozatban megjelölt időnek. De különbözik a legitimáció hiányán alapuló egyéb ítéletektől is, mert az azokban foglalt elutasítás az illető személyek vonatkozásában végleges, tehát a legitimációval nem rendelkező felperes által, illetve a nem legitimált alperes ellen nem indítható újabb per.

Tulajdonképpen azonban a legitimáció a mi esetünkben nem hiányzik, hanem nem teljes, még pedig nem a perbevont egyes személyek szempontjából, hanem magának a pernek a vonatkozásában. Voltaképpen tehát perelőfeltétellel állunk szemben, amelynek jelenlegi szabályo-

[20] Beck Salamon: Több személyes magánjogi helyzet. (Szeged, 1935.); Ugyanő: Négy értekezés. Közvetlen kereset a magyar jogban. (Budapest, 1941.) 161. old.

[21] Magyary—Nizsalovszky: Id. m. 182. old.; Max Guldner: Id. m. Bd. I. 223. old. A bírói gyakorlat annak az elvnek az alapján jutott erre a megoldásra, hogy a kötelező perbenállás nem perjogi, hanem polgári jogi szabály. (V. ö. Beck Salamon: Ítélet — végzés? Magyar Jog X. évf.) 1963. (272. old.) A polgári jog szabályai azonban csak az okát képezhetik és képezik a perjogi szabályozásnak, de azt, hogy milyen esetben kötelező valakinek a perbenállása, már a perjog kell, hogy megállapítsa.

zása eléggé következetlen. A Pp. ugyanis általában kiküszöbölte az ún. „ügybeni ítéleteket" — a 212. § (1) bekezdése szerint a bíróság a per *érdemében* dönt ítélettel — és a legalább időlegesen anyagi jogerőképesen elbírálható körülmény: az időelőttiség is a 130. § (1) bekezdés *b)* pontja szerint perelőfeltétel. Kétségtelen azonban, hogy a 130. § (1) bekezdésében foglalt taxáció folytán csak ítélet hozható.

Mindezekre tekintettel de lege ferenda perelőfeltételként lenne szabályozandó az, hogy kötelező pertársaság esetén az érdekelt valamennyi személy felperesi vagy alperesi oldalon perbe legyen vonva, és ez a 130. § (1) bek. *b)* pontjának 2. fordulataként vagy következő pontként lenne felveendő. Ebben az esetben a bíróságnak nemcsak a kioktatási joga és kötelessége állana fenn, hanem módja lenne a 95. § (1) bekezdése alapján felhívni a felperest keresetének megfelelő kiterjesztésére, és ugyanígy kellene eljárnia akkor is, ha ennek szükségessége csak a per folyamán merülne fel.

2. A per érdemi elbírálása szempontjából azonban ennél lényegesen fontosabb kérdés annak a tényleges biztosítása, mégpedig pozitív módon, hogy a perben mindazok részt vegyenek, akiknek a közreműködése feltétlenül szükséges, de azok is, akiké az előadottak szerint célszerű. A keresetnek „ügybeni ítélet"-tel vagy a keresetlevélnek idézés kibocsátása nélküli elutasítása ugyanis csak az első csoportban alkalmazható és csak szankció, ami egyben a pernek érdemi elbírálás nélküli megszűnését eredményezi, tehát legfeljebb közvetve fejthet ki hatást. A megfelelő kioktatás kötelező ugyan (B. H. 1957., 11., 1799. sz.), de nem feltétlenül eredményes.

Előfordulhat az is, hogy a per folyamán merül fel az egységes elbírálás szükségessége, pl. az alperes védekezése folytán. Ilyenkor a perbevonás elmaradása esetén már nem lehet szó másról, mint a per megszüntetéséről, vagy a perbevonásig való szünetelésről.

Arra is jogot kellene tehát adni a bíróságnak, hogy ha a jogviszonynak a perbelivel fennálló szoros kapcsolata folytán az szükségesnek látszik, a perben még nem szereplő, de ekként jogilag érdekelt felet hivatalból is perbe vonhassa, amint azt a 41/1954. (I. K. 15.) IM. sz. r. 5. §-a az állami és társadalmi szervek egymás elleni perében lehetővé teszi. Amennyiben ez az ítéleti jogerő kiterjesztését is jelentené, a peres félkénti perbevonást is pótolhatná.

Különösen fontos a perbevonás olyankor, amidőn a perben résztvevő félnek nincs közvetlen tudomása az alapul szolgáló tényekről, vagy a tudomással bírónak nem érdeke azok feltárása. (Ilyen pl. az apaság vélelmének a megtámadása iránti perben az anya által nemzőként megjelölt férfinak a jelenleg kizárt perbenállása. Államigazgatási határozat megtámadása iránti perben viszont a határozat jogosítottjának a perbe való beavatkozása biztosítva van: B. H. 1959. 12. sz. ad Pp. 54. §).

VI. Abból a szempontból, hogy a tárgyalt két jogintézmény mennyire tudja betölteni feladatát, az előbbihez hasonló jelentőségű a pertársak, illetőleg a beavatkozó és a peres felek *perbeli cselekményeinek egymáshoz való viszonya,* egymásra való hatása.

Ezen a téren a római jog óta két ellentétes felfogás alakult ki: a pertársak függetlenségének az individualista szemléleten alapuló elve szerint az egyik pertárs cselekménye nem hat ki a másikéra, a függőségi elv szerint viszont kihat, vagy legalábbis pótolja azt. Mintegy ennek megfelelően a perjogok a beavatkozó cselekményeinek is szűkebb vagy tágabb hatást biztosítanak az általa támogatott fél tevékenységével vagy mulasztásával szemben, egészen a pertársi pozíció biztosításáig.

A kérdés mikénti megoldása szoros kapcsolatban van a perbeli rendelkezési elvről vallott felfogással. Az az álláspont ugyanis, amely a magánautonómia abszolútizáltságának megfelelően a fél akaraturalmát feltétlenül biztosítandónak látja, természetszerűen nem tartja ezzel összeegyeztethetőnek azt, hogy egyik peres fél a másik akarata ellenére járjon el, legfeljebb a másik mulasztásának a pótlását teszi lehetővé; a beavatkozás pedig szerinte idegen ügybe való beleszólás, tehát csak a félnek való segítségnyújtást hajlandó a beavatkozónak biztosítani.

A szocialista perjog rendelkezési elve lehetővé teszi a feleknek az anyagi jogaik védelméhez szükséges szabad rendelkezést, de nem absztrahálja azt, hanem épp a biztosítása és a közérdekkel való összhangba hozatala végett összekapcsolja az ügyészség és az arra feljogosított más szervek jogaival. Ennek figyelembe vételével nyer már jelenleg is szabályozást a pertársak és beavatkozók perbeli cselekményeinek egymásra való hatása és ezt kell tovább fejlesztenünk.

A Pp. az 53. §-ban a nem kötelező pertársaság esetére a pertársak függetlenségének az elvét valósítja meg. Az 52. § (1) bekezdése szerint viszont „az 51. § *a)* pontja alá eső pertársaság esetében bármelyik pertárs perbeli cselekményei — az egyezséget, az elismerést és a jogról való lemondást kivéve — arra a pertársra is kihatnak, aki valamely határidőt, határnapot vagy cselekményt elmulasztott, feltéve, hogy mulasztását utóbb nem pótolja". Eltérő perbeli cselekmények vagy előadások esetén a bíróság azokat a per egyéb adatait is figyelembe véve bírálja el [(2) bek.]. Lényegében hasonlóan rendelkezik az ügyész vagy más perlésre jogosult szervezet és az anyagi jogi jogosult viszonyára a 49. § (4) bekezdése.

Ezzel párhuzamosan az 57. § (1) bekezdése a beavatkozónak biztosít mintegy az általa támogatott fél javára hasonló jogokat, de csak addig, amíg cselekményei nem állanak ellentétben a fél cselekményeivel, mert az utóbbi esetben csak akkor vehetők figyelembe, ha a perben

hozott ítélet jogereje az ellenféllel szemben fennálló jogviszonyára is kiterjed.

Ezek a rendelkezések azokra a perbeli cselekményekre vonatkoznak, amelyek kifejezetten valamely eljárásjogi joghatást céloznak és ezeket a Pp. egyéb szabályaival, különösen az 1. §-ban és a 3. § (1) bekezdésében, valamint a 4. §-ban foglaltakkal összhangban kell értelmezni.

Mindenekelőtt arra kell rámutatnunk, hogy egyezséget csak az köthet, aki a per tárgyáról az anyagi jog szabályai szerint rendelkezhet és annyiban, amennyiben ehhez joga van. A Pp. 51. § *a)* pontjában írt pertársaság esetén csak valamennyi pertársnak együttesen áll fenn ez a joga. Hasonló a helyzet az ellenféllel közvetlen jogviszonyban nem álló beavatkozóval.

Az elismerésnek a Pp. nem tulajdonít az 1911 : I. tv. 390. §-ához hasonlóan a bíróságot is kötelező hatályt. Ha tehát az első tárgyaláson az egyik alperes nem jelenik meg, a másik elismer, a 136. § az irányadó. A további tárgyalásokon a pertársak irányában az elismerésnek csak a tényelőadási része vehető figyelembe, mint bizonyíték az előző bekezdésben mondottakra is figyelemmel. Lényegében hasonló a helyzet a beavatkozónál.

Az eltérő, illetve ellentétes perbeli előadások és cselekmények mikénti elbírálására a Pp. nem tartalmaz rendelkezést. A fentebb hivatkozott §-ok folytán azonban a perben résztvevők tényelőadásainak bizonyos reflex-hatásai vannak.

Így a 163. § (2) bekezdése csak akkor teszi lehetővé az ott írt feltételek mellett is a bizonyítás nélküli ténymegállapítást, ha a bíróságnak „azok tekintetében kételye nem merül fel"; a 164. § (2) bekezdése értelmében pedig „a bíróság az általa szükségesnek talált bizonyítást hivatalból is elrendelheti". A „kételyek" okát a törvény nem határozza meg közelebbről, csakúgy, mint a bizonyítékok eredetét sem. Ha tehát az 51. § *b)* vagy *c)* pontja szerinti pertársa vagy akár a beavatkozó ellentétes tényelőadást tesz, azt az 1. §-ra tekintettel a bíróságnak figyelembe kell vennie és a rendelkezésre álló bizonyítékokat be kell szereznie. Minden esetre vitatható, hogy — az 51. § *a)* pontja esetén kívül — az egyszerű tagadás maga után vonhatja-e a közvetlenül érdekelt fél indokolt beismerésével szemben valamely költséges vagy hosszadalmas bizonyítás szükségességét. A beavatkozó azonban — különösen, ha a jogerőhatás kiterjed reá — semmi esetre sem zárható el az ellenbizonyítástól, de ha a fél előadása megalapozottnak látszik, a költségek előlegezésére kötelezendő.

A kereseti kérelem korlátaitól eltekintve a bíróság a 4. § értelmében nincs teljesen kötve a felek joglemondásához és elismeréséhez. Ha tehát az előbbiek szerinti előadás azt indokolja, a szükséges és rendelkezésre álló bizonyítást fel kell vennie. Ez megfelelő esetben oda vezethet, hogy a 148. § (2) bekezdése alapján a megkötött egyezség jóváhagyását meg kell tagadnia.

Ezek figyelembe vételével a 49. § (4) bekezdése, az 52. § (2) bekezdése és az 57. § (1) bekezdése esetében a felek, illetve a beavatkozó ellentétes vagy eltérő előadása olyan döntésre kell, hogy vezessen, amely mellett a tényállás behatóbb tisztázására, a ténybeli és jogi igazság nagyobb mérvű felderítésére és felülbírálására van lehetőség. Ha tehát az egyik pertárs beismerésével a másik tagadása áll szemben, a bizonyítás lefolytatandó, a fellebbezés pedig akkor is elbírálandó, ha a másik pertárs ezen jogáról lemondott stb. A pertársak függetlenségének az elve tehát jelentősen háttérbe szorult, egyik pertárs eljárása akkor is kihatással lehet a másikra, ha nem is nyer perbeli rendelkezési jogot. A kényszerű pertársaság esetében pedig éppen a „res" szűnik meg „inter alios acta" lenni.[22]

A pertársak viszonyában a Pp. ismertetett rendelkezései lényegében megfelelően biztosítják az 1. §-ban megjelölt cél érvényesülését. Csupán arra nézve hiányzik a rendelkezés, mi történjen akkor, ha egységes pertársaság esetében a felperes valamennyi érdekelt ellen beadta ugyan a keresetét, de az elutasító ítéletet csak egyesekkel szemben fellebbezte meg, a másodfokú bíróság viszont úgy látja, hogy érdemi döntés csak valamennyivel szemben hozható. Ilyen esetre módot kellene adni a fellebbezés hatályának a kiterjesztésére. [Vö. 117/1955 (I. K. 13.) IM sz. utasítás 10. §.]

Annál vitathatóbb de lege ferenda ez a beavatkozó vonatkozásban. A jelenlegi szabályozás ugyanis teljes mértékben abból indul ki, hogy a beavatkozónak csak segítői szerepe van, így cselekményei nem kerülhetnek ellentétbe az általa támogatott félével. Minthogy a jogerőhatás nem terjed ki reá, ez nem is okoz nagyobb bajt. Az előbbiekben azonban kimutattuk, hogy az ítélet jogerőhatása a beavatkozóra is kiterjeszthető lenne. Ebben az esetben azonban a Pp. megoldása már nem látszik helyesnek.

Az elmondottakból kitűnően a per során megtehető előadásokat a bíróság bizonyos körben akkor is figyelembe kell, hogy vegye, ha azok nem a közvetlenül érdekelt féltől származnak. Külön szabályozás tehát csak a perbeli rendelkező cselekményekre szükséges. Ezek közül a keresettől való elállás, illetve az ahhoz való hozzájárulás nem eredményez érdemi döntést, csak a per megszüntetését és a rendelkezési elvnek megfelelően azt csak az ügyész joga korlátozhatja, így a beavatkozó számára sem biztosítható abba beleszólás. Ugyanez a helyzet a szüneteléssel is.

Két lényeges perbeli cselekmény rendezendő tehát: a fellebbezés és az egyezség. Utóbbinak a célja egyebek között éppen a per gyorsabb, kevesebb költséggel és rendszerint a bizonyításfelvétel mellőzésével való, a felek méltá-

[22] V. ö. Beck Salamon: A pertársak függetlenségének elve. Jogtudományi Közlöny. VII. évf. (1952.) 181—183. old.

nyos érdekeit és a bizonyítási nehézségeket is figyelembe vevő befejezése. Nem tehető tehát függővé a perbeli jogviszonyban közvetlenül részt nem vevő beavatkozó egyszerű akaratkijelentéséből. Amennyiben a felvett bizonyítás eredménye szerint az egyezség ellentétben áll a fél méltányos érdekeivel, a jóváhagyást úgyis meg kell tagadni. Minthogy azonban az egyezség jóváhagyása ilyen módon nem tesz szükségessé oly bírói vizsgálatot, mint az ítéleti döntés, annak jogereje csak akkor terjedhet ki a beavatkozóra, ha az hozzájárult a megkötéséhez. Ezért az egyezséget jóváhagyó végzés ellen a beavatkozó részére nem lenne fellebbezés adandó

Egyéb vonatkozásban azonban a beavatkozónak minden olyan cselekményét az általa támogatott féllel szemben is hatályosnak kellene tekinteni, amely a per. előbbrevitelét, a tényállás tisztázását célozza. A rendelkező cselekmények közül csak a felebbezési jog lenne az előbbi kivétellel részére biztosítandó. Ezt ugyanis a helytelen pervitel kifogása sem pótolhatja, mert az ellene vagy az általa indított perben eljáró bíróság nem bírálhatja felül az előző perben eljárt bíróság ítéletének sem a ténymegállapításait, sem a jogi döntését, amire a fellebbezési eljárás során megvan a lehetőség. Más kérdés, hogy ha csak a beavatkozó fellebbez, ki kellene mondani az ítélet előzetes végrehajthatóságát.

VII. Az eddigieket összefoglalva azt kell látnunk, hogy csekély kivételtől eltekintve a pertársak között egy részről, a peres fél és a beavatkozó között pedig más részről szoros kapcsolat áll fenn és ebben hasonlóságot mutat a két jogintézmény. Ezzel nem válik egyik sem a másik képviselőjévé, hanem önállóságukat megőrizve, saját érdekükből eljárva segítik a pertárs, illetve a támogatott fél pernyerését és helyes szabályozás mellett az igazság polgári perben érvényre juttatását. Ezzel az egyéni érdek és cél érvényesülése is az igazságszolgáltatás céljainak a szolgálatába állítható. Egyben elérhető, hogy az igazságosság megvalósítása a jogviszonyok, illetve jogviták mind szélesebb terjedelmű rendezésével nemcsak, hogy nem kerül ellentétbe, hanem a Beck Salamon által említett kompromisszumszerű megoldáson[23] túlmenően megvalósításuk egymást kölcsönösen elősegíti, előmozdítja.

Hámori Vilmos

[23] Beck Salamon: Az ítéleti indokolás jogerejének kérdése. Jogtudományi Közlöny XVIII. évf. (1963.) 406. old.

SZEMLE

Egy könyv tudományos vitájának margójára

A Jogtudományi Közlöny 1964. júliusi száma közli Valki László ismertetését arról a tudományos vitáról, amelyet az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán 1964. május 25-én rendeztek Hajdú Gyula „A semlegesség a hidegháborúban" (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1963. 225 p.) c. könyvéről. A vitában — amelynek lefolyását az ismertetés lényegében helyesen tükrözi — a felmerült kérdések közül a két legjelentősebb kérdésben nem alakult ki olyan határozott állásfoglalás, amely hozzájárulhatott volna a tisztázásukhoz. E két kérdés a következő: *1.* Búza László akadémikus referátuma alapján felvetett az a kérdés, vajon az aktív semlegességet kinyilvánító államok az ezirányú nyilatkozataikkal csak a hatályban levő és az ENSZ Alapokmányában foglalt nemzetközi jogi elveket és szabályokat ismételten statuálják, avagy valami újat alkotnak; és *2.* Herczegh Géza referátumában érintett az a kérdés, vajon az aktív semlegesség külön joghelyzetet, külön státuszt jelent-e az államok számára, vagy csak az ez idő szerint követett politikájukat fejezik ki, anélkül, hogy az aktív semlegességből bármilyen jogok és kötelességek következnének.

Az a körülmény, hogy e kérdések helyes megoldása igen nagyjelentőségű abból a szempontból, hogy megfelelően értékeljük és megértsük a nemzetközi jog egyik fontos intézményének, a semlegességnek a jelenkorban betöltött szerepét, arra indított, hogy visszatérjek e könyv vitájára és az alábbiak során szeretnék hozzájárulni a fenti két kérdés tisztázásához. Ezt annál is inkább fontosnak tartom, mert a semlegesség, és ezen belül az aktív semlegesség is, a jelenkori nemzetközi jog egyik nagy jelentőségű olyan intézménye, amely komoly szerepet tölt be e jog általánosan kötelező szabályainak érvényrejuttatásában, s különösen a világbéke biztosításában.

Nincs szükség arra, hogy külön kihangsúlyozzuk a nemzetközi jogban napjainkban annak következtében végbemenő nagy változást, hogy az ma már nem ismeri el az államok jogát a háborúhoz s a legfőbb alapelve a békés egymás mellett élés lett. A háborúhoz való jog megszűntét megállapítja mind a szerző a könyvében, mind pedig a két referens is. S mégis e tényből a semlegesség mint a nemzetközi jog intézménye vonakozásában az összes következtetéseket csak Hajdú elvtárs vonta le. A legújabb könyvének legfőbb érdeme éppen abban van, hogy részletesen és meggyőzően kimutatja azt a változást, amely a semlegesség intézményén az aktív semlegesség kialakulásával végbement, vagy legalább is a szemünk előtt végbe megy. A semlegesség a múltban a háborúra tekintettel alakult ki a nemzetközi jog intézményeként. Világos tehát, hogy akkor, amikor a háborúhoz való jog megszűnt és háború csak úgy képzelhető el, hogy az egyik fél agresszorként lép fel, a másik fél pedig az önvédelem jogát gyakorolja, óriási változásnak kell bekövetkeznie a semlegességben, mint a nemzetközi jog intézményében. A klasszikus értelemben vett semlegesség, ide számítva az állandó semlegességet is, ma már csak kivételes jelenség lehet és a mai kornak az aktív semlegesség, a békés egymás mellett élés elvét kötelezőnek elismerő, a támadó háborút elítélő, az abban

való teljes részvétlenséget megtagadó semlegesség lehet megfelelő. Hogy ez így van, világosan mutatják azok a különbségek, amelyek Svájc, Ausztria és Laosz, mint állandóan semlegesnek elismert államok joghelyzetében fennállnak. Svájc nem lépett be az ENSZ-be, mert azt annakidején ellentétben állónak tekintette az állandó semlegességével; Ausztria, amely az állandó semlegességét később nyilvánította ki, már nem látott ilyen akadályt és tagja lett az ENSZ-nek, és végül Laosz, mint állandóan semleges állam esetében már a jogai és kötelességei úgy nyertek megállapítást, hogy azt — amint a szerző helyesen kifejti — a hidegháborúban való semlegesség, az aktív semlegesség nemzetközi elismerésének lehet tekinteni, a Laosz semlegességéről szóló egyezség ennek az intézménynek a kialakulását jelzi.

Ezek után áttérek a vitában felvetett kérdésekre, éspedig először Herczegh Géza kérdésfelvetését vizsgálom, mert annak helyes megválaszolása kihat az első kérdés eldöntésére. Herczegh Géza referátumában a következőket állapította meg: „...a semlegesség, mint valamely állam státusza csak nemzetközi megegyezés útján állandó jelleggel semlegesített államokra vonatkozik, míg a többiekre nézve nem státusz, hanem politikai irányvonal, amely a szóban forgó államoknak nem a nemzetközi jogi helyzetét határozza meg, hanem további kötelezettség nélkül ez idő szerint követett politikájukat jellemzi". És a továbbiakban: „.... ezt a kifejezést (már mint a státuszt — *M. F.*), ezt a jogi kategóriát az állandóan semlegesített államok számára kell fenntartani. A többi államra nézve a neutralizmus nem státusz, hanem politikai irányvonal, és ez a megkülönböztetés — hangsúlyozni szeretném — *nem szavakkal való játék* (az én aláhúzásom — *M. F.*), hanem igen lényeges, az államok helyzetének, nemzetközi jogainak és kötelezettségeinek tudományos vizsgálata szempontjából döntő jelentőségű eltérést jelent."

Herczegh Géza fenti megállapításával annyiban egyet értek, hogy itt valóban nem szavakkal való játékról van szó, csak azt nem tudom, hogy következetesen végig gondolta-e Herczegh Géza, hogy miben áll az a döntő jelentőségű eltérés, amelyet ez a megkülönböztetés az államok helyzetének tudományos vizsgálata szempontjából jelent. Ez a megállapítás azt jelenti ugyanis, hogy az aktív semlegesség nem jár az államok számára semmilyen jogokkal és kötelezettségekkel, azaz mindaz az új, amit Hajdú Gyula a könyvében a jelenkori nemzetközi jog alapvető elveivel és fejlődési tendenciájával összhangban kifejt, amiről tulajdonképpen az egész könyve szól, a nemzetközi jog szempontjából a semmivel egyenértékű. Világos tehát, hogy érdemben nem lehet egyetérteni Herczegh Gézával. Nagyon helyes a könyv szerzőjének az az álláspontja, hogy az aktív semlegesség az államok meghatározott státuszát, meghatározott jogokkal és kötelességekkel együttjáró joghelyzetét jelenti (más kérdés, hogy a kötelességeik közül az egyik legjelentősebb a politikájuk irányvonalára vonatkozik) és Hajdú Gyula egyik legnagyobb érdeme éppen abban áll, hogy elsőnek dolgozta fel ezt a kérdést monografikus munkában.

Ezekután legyen szabad e kérdésben a szovjet irodalomra hivatkozni. Így D. I. Baratasvili: „Pozitív semlegesség a jelenkori nemzetközi jogban" c. cikkében a Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo, 1963. 6. sz-ban a következőket írja: „A pozitív semlegesség vagy el nem kötelezettség, a szuverén államnak, mint a nemzetközi jog alanyának olyan teljesen új politikai álláspontja és *új nemzetközi joghelyzete* (a kiemelés tőlem — *M. F.*), amilyenhez hasonlót a nemzetközi viszonyok története és a nemzetközi jog eddig nem ismert, bár a semlegesség fogalma és intézménye már régtől fogva ismeretes volt" (95. p.). „A pozitív semlegességnek, mint csak egyes államok politikai és nemzetközi jogi *státuszának* (a kiemelés tőlem — *M. F.*) a kialakulása általában egybeesik a nemzetközi jog számos, általánosan elismert alapelve és intézménye kialakulásának folyamatával" (97. p.). „A pozitív semlegesség már jelenleg is mind az ilyen semlegességet követő államok számát és jelentőségét, mind pedig e semlegességnek számos más — szocialista és tőkés — állam általi elismerését tekintve (többek között nemzetközi egyezményekben is) a jelenkori nemzetközi jog egyik fontos új intéményévé alakul" (99. p.).

O. N. Hlesztov: „A Laoszról szóló genfi egyezségek fontos lépést jelentenek a semlegesség jelenkori fogalmának kialakulásában" c. cikkében (Szovetszkoe Goszurdarsztvo i Pravo, 1963. 5. sz.) többek között a következőket állapítja meg: „Tehát azok az államok, amelyek a neutralizmus útjára léptek, s következésképpen a semleges állam *státuszát* (az én aláhúzásom — *M. F.*) választották békeidőben, kötelesek aktívan harcolni a béke megszilárdításáért, a békés egymás mellett élés elveinek megvalósításáért, a kolonializmus felszámolásáért, kötelesek ápolni és fejleszteni valamennyi állammal a kereskedelmi és más gazdasági kapcsolatokat, az egész emberiség érdekében elősegíteni a jelenkor alapvető problémáinak a megoldását" (95. p.).

Folytathatnám ezeknek az idézeteknek a felsorolását, de talán ennyi is teljesen elegendő. Szóba kell hozni azonban Herczegh Géza megállapításával kapcsolatban egy olyan szövegezési pontatlanságát, amely ugyan nem érinti az itt felvetett kérdés érdemét, mégis rendkívül helytelen, és a mai nemzetközi jog alapvető elveivel ellentétes következtetésekre adhat okot. Herczegh Géza ugyanis nem semleges, hanem semlegesített államokról beszél, ami az állam vonatkozásában alapvetően helytelen. Az államot, mint a nemzetközi jog szuverén alanyát ugyanis nem lehet akarata ellenére semlegesíteni, ezért a semlegesítés kifejezést csak az állam egyes területrészei vonatkozásában lehet alkalmazni.[1]

Foglalkozni kell még az aktív semlegesség kinyilvánítását illetően Búza László akadémikus referátuma kapcsán felvetődött azzal a kérdéssel, hogy hoz-e létre az ilyen nyilatkozat új szabályokat, vagy pedig csak a hatályban levő szabályok ismételt statuálását jelenti. Mindenekelőtt rá kell mutatni arra, hogy a kérdés ilyen felvetése

[1] Ld. B. M. Klimenko: Demilitarizacija i nejtralizacija v mezsdunarodnom prave, IMO, Moszkva, 1963. 20. p.

teljesen rossz irányba viszi Hajdú Gyula monográfiájában kifejtett és megvilágított, s Búza akadémikus szerint is helyesen megoldott problematikát. Búza László akadémikus a referátumában ugyanis több helyen *programjellegű* normákról beszél a nemzetközi jogban, mint amelyeknek szükségük van érvényességük biztosítása vagy megerősítése érdekében az újbóli statuálásra. Itt szeretném kihangsúlyozni, hogy általában is helytelen a nemzetközi jogban programjellegű normákról beszélni (legfeljebb csak kialakulófélben levő és már kialakult szabályokról beszélhetünk), de különösen helytelen ez a nemzetközi jognak az ENSZ Alapokmányában foglalt alapvető elvei és szabályai kapcsán (a szóban levő kérdésben ugyanis ezekről van szó). Így G. I. Morozov „Az egyesült Nemzetek Szervezete"[2] c. munkájában az ENSZ Alapokmányáról a következő megállapítást teszi: „Az ENSZ Alapokmányának, mint nemzetközi szerződésnek jogi jellegét jellemezve rá kell mutatni a nemzetközi jognak ott rögzített elvei különleges erejére és jelentőségére, amelyek a jelenkori nemzetközi jog alapvető elvei és szabályai" (162. p.). A nemzetközi jog normáinak, s különösen az ENSZ Alapokmányában foglalt szabályoknak programjellegű szabályokként és olyan szabályokként való minősítése, mint amelyek az érvényesülésükhöz további megerősítésre, ismételt statuálásra szorulnak, egyértelmű lenne azok hatályosságának kétségbe vonásával, és az ilyen álláspont csak azoknak a dolgát könnyítené meg, akik a nemzetközi törvényesség aláásására, annak megtagadására törekednek. A nemzetközi jognak az ENSZ Alapokmányában foglalt szabályai hatályosságához nem férhet semmi kétség, s ezért nem beszélhetünk azok ismételt statuálásáról.

Hajdú Gyula monográfiájában nem erről van szó. Hajdú Gyula azt a kérdést vizsgálja, vajon az aktív semleges államok egyoldalú nyilatkozatukkal az aktív semlegesség státuszába helyezhetik-e magukat. Ennek kapcsán vizsgálja azt, hogy az aktív semlegességből folyó jogok és kötelezettségek összhangban állnak-e az ENSZ Alapokmányának rendelkezéseivel, s mivel arra a megállapításra jut, hogy az ilyen összhang fennáll, azt a következtetést vonja le, hogy az aktív semlegesség joghelyzetének létrejöttéhez nincs szükség arra, hogy a többi állam azt kifejezetten külön elismerje. Itt tehát egyáltalán nem az ENSZ Alapokmányában foglalt általánosan kötelező szabályok ismételt statuálásáról van szó. Legyen szabad ennek kapcsán Hajdú Gyula álláspontja helyességének alátámasztására idézni B. V. Ganjuskin szovjet szerző „A jelenkori semlegesség"[3] c. munkájából: „A semlegességi politikát folytató országok neutralizmusa tiszteletben tartásának kötelezettsége az összes többi államok számára a nemzetközi jognak az ENSZ Alapokmányában foglalt alapvető elveiből és rendelkezéseiből következik, amelyek arra kötelezik az összes többi országokat, hogy tartsák tiszteletben más államok szuverenitását és tartózkodjanak egymás belügyeibe való beavatkozástól. Ami pedig magát a semleges államot illeti, reánézve a semlegességi politika folytatására irányúló egyoldalú nyilatkozata hoz létre meghatározott kötelezettségeket" (29. p.).

Márkus Ferenc

Az európai szocialista államok jogalkotása

NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁG

Bár a Német Demokratikus Köztársaságban ebben az évnegyedben nem jelentek meg olyan nagy horderejű jogszabályok, mint az elmúlt félévben, a jogszabályalkotási tevékenység mindazonáltal élénknek és gazdagnak mondható.

Elég bőséges anyagról adhatunk számot e félévben az *államjog* területéről. Említsük meg első helyen *a Népi Kamara ügyrendjét*, amelyet a legfelső államhatalmi szerv 1963. november 14-én fogadott el. A 11 fejezetből álló ügyrend az alapvető rendelkezések után részletesen foglalkozik a teljes ülésre vonatkozó szabályokkal, lerögzíti a képviselők jogait és kötelességeit, a képviselői csoportok alakításának körülményeit, a Népi Kamara elnökségének szervezetét és feladatait, az elnökség tagjaiból és a csoportok elnökeiből alakult tanács feladatait, az Államtanácsnak a Népi Kamara vonatkozásában jelentkező tevékenységét. Felállít 13 bizottságot, meghatározza ezek szervezetét, működését és feladatait. Lefekteti a teljes ülések ügymenetét, ezen belül a tárgyalási menetet, a felszólalásokkal kapcsolatos kérdéseket, a szavazás módját stb., végül a mandátumvizsgálattal összefüggő kérdéseket és a Népi Kamara archívumának szerepét rögzíti. (GDDR. I. 1963. 16. sz. 170. p.)

Az Államtanács a fenti vonatkozásban külön hirdetményben szabályozta a *képviselői igazolványok kiadásának* kérdését (GDDR. I., 1963. 17. sz. 177. p.). Népi Kamarai határozat 4 évben állapította meg az *Államtanács megválasztásának időtartamát* és ezt összhangba hozta a népi kamarai választásokkal olymódon, hogy az Államtanács megválasztásának mindig az újonnan megválasztott Népi Kamara első ülésén kell megtörténnie (GDDR. I. 1963. 16. sz. 169. p.).

Jelentős jogszabályokkal találkozunk a választójog területén is. Így 1963. július 7-én kelt a *Német Demokratikus Köztársaság új választási törvénye* (GDDR. I. 1963. 8. sz. 97. p.), amely csupán kerettörvény és az új választások megtartásával kapcsolatos valamennyi részletkérdést az Államtanácsnak *a népi kamarai választásokról és a helyi népképviseleti választásokról* szóló törvényerejű rendelete tartalmazza. (GDDR. I. 1963. 8. sz. 99. p.) Maguknak a választásoknak a megtartására az Államtanács egy másik határozata (GDDR. I. 1963. 8. sz. 107. p.) 1963. október 20. napját tűzte ki. Az új választási törvény alapján további államtanácsi határozatok állapították meg a választásra jogosultak számának figyelembevétele alapján a *választókerületeket* és az egyes választókerületekben *megválasztandó népi kamarai képviselők*, valamint *a kerületi tanácstagok számát*. (GDDR. I. 1963. 8. sz. 107. és 108. p.) Az Államtanács még két határozata érinti a választások problémáját, az

---

[2] G. I. Morozov: Organizacija Ob'edinennüh Nacij, IMO, Moszkva, 1962. 511. p.

[3] B. B. Ganjuskin: Szovremennüj nejtralitet, IMO, Moszkva, 1958. 164. p.

egyik jóváhagyta a *Német Demokratikus Köztársaság választási bizottságának összetételét*, a másik pedig a *kerületi választási bizottságok összetételét* rögzítette (GDDR. I. 1963. 12. sz. 139. és 140. p.)

Az *államigazgatási jog* területéről bevezetésképpen említsük meg az *1964. évre vonatkozó népgazdasági tervről* szóló törvényerejű rendeletet. A törvény már figyelembe veszi azt a minisztertanácsi irányelvet, amely *a népgazdaság tervezése és irányítása új közgazdasági rendszerének alapelveit* fektette le. (GDDR. II. 1963. 64. sz. 453. p) E jelentőségében és volumenében is hatalmas jogszabály részletes ismertetése — véleményünk szerint — elsősorban közgazdászaink feladata és ezért itt elégedjünk meg annak valóban csak áttekinthető bemutatásával. A jogszabály bevezetője, mint már említettük, rámutat arra, hogy 1964. évvel veszi kezdetét a népgazdaság tervezése és irányítása új közgazdasági rendszerének érvényesítése és ezáltal a szocializmus közgazdasági törvényeinek mind az egész társadalom, mindpedig minden egyes dolgozó hasznára való ekzaktabb alkalmazása, hogy ezáltal megvalósuljon az az alapelv, „ami hasznos a társadalomnak, annak hasznosnak kell lennie a szocialista üzemek és az üzemek dolgozói számára is". Abból a célból, hogy a Német Demokratikus Köztársaság, mint modern szocialista ipari állam tovább erősödjék, a legfontosabb a produktív akkumuláció növelése. Ez megköveteli a termelőeszközök gyorsabb növekedését, amelyek fajtájuk és minőségük és a termelési határidők szempontjából meg kell hogy feleljenek a népgazdaság egyre fokozódó követelményeinek. 1964-ben a társadalmi összterméknek 157 milliárd Német Márkáról 164 milliárd Német Márkára kell emelkednie, a nemzeti jövedelemnek pedig további 3 milliárddal kell nőnie, éspedig 82,7 miliárd Német Márkára — az ipari árutermelést 5,4%-al, ezen belül a termelőeszközök gyártását 6,5%-kal és a fogyasztási javak előállítását 4,0%-kal kell emelni. A termelés közgazdasági hatékonyságának emelése céljából a terven felüli készleteket tovább kell csökkenteni és el kell érni a betervezett készletszintet mind az anyagok, mind a felszerelések terén. A jogszabály külön részletezi a gyáripar, a mező- és erdőgazdaság, a szállítás és hírszolgálat, a beruházás és építkezés, a nemzetközi szocialista munkamegosztás és külkereskedelem, a közellátás, a lakás és városi központok építése, valamint a szociális és kulturális életviszonyok terén elérendő tervfeladatokat 1964. évben (GDDR. I. 1963. 14. sz. 143—160. p.).

A népgazdaság tervezése és irányítása új közgazdasági rendszerének elvei azonban nemcsak a tervtörvényben jelentkeztek, hanem a statisztikai tevékenység területén is. A *Központi Statisztikai Igazgatóság felelősségének és főfeladatainak alapelvei a népgazdaság tervezésének és irányításának új közgazdasági rendszerében* címet viselő minisztertanácsi határozat új alapvető koncepciót állapított meg a statisztika továbbfejlesztése területén és lerögzítette azokat a feladatokat, amelyeket a statisztikának meg kell oldania a tájékoztató mérlegek rendszere, a munkatermelékenységi statisztika, a beruházások statisztikája, az ipari statisztika, az agrárstatisztika, a lakosság ellátása terén, és ezen túlmenően új fokozott követelményeket állított fel a Központi Statisztikai Igazgatóság egész működése területén (GDDR. II. 1963. 104. sz. 805—811. p.).

Minisztertanácsi rendelettel bevezetésre kerültek a Német Demokratikus Köztársaságban a *rendbírságok* az enyhébb fegyelmi vétségek vagy enyhébb szabálysértések megtorlása céljából. A jogszabály rendelkezései nem vonatkoznak az árszabályozás területére, továbbá a bíróságok és a döntőbígokra, de különleges szabályokat állapít meg ugyanakkor a fegyveres testületek tagjaira nézve. A jogszabály egyébként részletesen meghatározza a rendbírságok kiszabására jogosult szerveket, az eljárás, a jogorvoslat és a végrehajtás módját, és végülis kétféle rendbírságot létesít: a feddést és a 10—500 N. M.-ig kivételesen, vagy ismétlődés esetén 1000 N. M.-ig terjedhető pénzbírságot (GDDR. II. 1963. 98. sz. 773—776. p.).

Ennél a jogterületnél kell megemlíteni azt a minisztertanácsi rendeletet is, amely a *személyi igazolványok* témakörét érinti. Tulajdonképpen itt is két jogszabályról van szó, az egyik meghosszabbítja a személyi igazolványok érvényességi idejét és átcserélésének határidejét (GDDR. II. 1963. 88. sz. 699—700. p.), a másik a személyi igazolványok fajtáival, kiállításának módjaival és használatával összefüggő különböző kérdésekkel foglalkozik. Amíg nálunk minden 16. életévét betöltött személynek ilyen igazolvánnyal kell rendelkeznie, addig a Német Demokratikus Köztársaságban a korhatár 14. életév. (GDDR. II. 1963. 88. sz. 700—702. p.) Itt említjük meg az *útlevél-törvény végrehajtása* tárgyában kiadott utasítást is, amely nemcsak az utazási, de az idegenforgalom szempontjából is fontos kérdéseket szabályoz (GDDR. II. 1963. 87. sz. 691—693. p.).

Az egyes konkrét igazgatási ágakra rátérve, említsük meg az 1962. évi vámtörvény végrehajtásához kibocsátott végrehajtási utasítást, *a behozatali és kiviteli eljárás kérdéseinek szabályozásáról.* (GDDR. II. 1963. 100. sz. 785—792. p.) Újabb jogszabály szabályozta az *ipari tevékenységet a magángazdaságban*, (GDDR. II. 1963. 60. sz. 417—419. p.) és minisztertanácsi rendelet továbbépítette a *műszaki ellenőrzési szervezetet* az állami termelő üzemekben az ipari termékek minőségének javítása céljából. E jogszabály az építőipar területére is kiterjed (GDDR. II. 1963. 112. sz. 881—885. p.). Az építőipar vonatkozásában, amely a Német Demokratikus Köztársaságban is igen fontos terület, még két további jogszabályra is fel kell hívnunk a figyelmet; az egyik az a minisztertanácsi határozat, amelyik a *népgazdaság tervezésének és irányításának új közgazdasági rendszerére vonatkozó alapelveket az építőiparban is alkalmazni rendeli* (GDDR. II. 1963. 63. sz. 437—452. p.), a másik minisztertanácsi rendelet, amely az építkezések meggyorsítása és folyamatos menetének biztosítása érdekében *az építőüzemek és építőanyagot előállító üzemek folyamatos termelését* készíti elő és valósítja meg tél idején is. (GDDR. II. 1963. 93. sz. 733—736. p.).

A mezőgazdaság területéről is meg kell említenünk néhány fontosabb jogszabályt: ezek közül *az aratás és az őszi mezőgazdasági munkálatok előkészítéséről és elvégzéséről* szóló minisztertanácsi irányelv (GDDR. II. 1963. 58. sz. 405—411. p.) áll az első helyen. A mezőgazdasági munkák szakszerű és korszerű végzését szolgálja annak a minisztertanácsi határozatnak a kiegészítése, amely *a mezőgazdasági szakkáderek képzéséről, feladatairól, alkalmazásáról és elosztásáról szól.* (GDDR. II. 1963. 112. sz. 887—888. p.). Két további rendelet közül amelyek szervezeti kérdéseket szabályoznak, az egyik *az Állami Állattenyésztési Szövetség alapszabályát* teszi közzé (GDDR. II. 1963. 87. sz. 693—695. p.); a másik pedig a *Vízgazdasági Intézet* alapszabályát tartalmazza (GDDR. II. 1963. 99. sz. 781—783. p.). Módosítás alá került az *erdőgazdaság irányításáról* szóló törvényerejű rendelet is (GDDR. II. 1963. 93. sz. 731—732. p.), amelyet a hivatalos lap azonban csak kivonatosan közöl.

Nagyobbszabású jogalkotásról adhatunk számot a közlekedés területén. Megjelent ugyanis az *új polgári légi közlekedési törvény,* amelynek aktualitását misem bizonyítja jobban, mint az, hogy hatálybalépésével két, még a második világháború előtt, éspedig 1922-ben és 1936-ban, kiadott jogszabályt helyezett hatályon kívül. A törvény, amely 11 fejezetre oszlik, a légiforgalom valamennyi fontos kérdését felöleli. Az I. fejezet a légi felségjog, a légitér hasznosításának és az alkalmazandó jog kérdéseit tartalmazza. A II. fejezet az általános rendelkezések keretében a légi közlekedés feladatait, a Közlekedésügyi Minisztérium hatáskörét, és a minisztériumnak más állami szervekkel való együttműködését tárgyalja. A tervezés és a szerződési rendszer alkalmazásával a polgári légi közlekedésben foglalkozik a III. fejezet; a légi szállítással kapcsolatos kérdések pedig a IV. fejezetben találhatók. A törvény legrövidebb fejezete az V., amely a sportrepülésről szól. A VI. fejezet a légiforgalmi személyzet különböző kategóriáival, kiképzésükkel, feladataikkal stb. foglalkozik. Ezután a légi közlekedési eszközök fogalmi meghatározásának, a légi közlekedési eszközök üzembehelyezésének és nyilvántartásba vételének kérdéseit tartalmazza a VII. fejezet. A két következő fejezet a polgári repülőterek és az üzemelés legkülönbözőbb kérdéseit szabályozza. Igen részletes intézkedéseket találunk a károkozás, kártérítés, az elévülés stb. vonatkozásában a törvénynek az anyagi felelősségről szóló fejezetében. A jogszabály végrehajtása a közlekedésügyi miniszter hatáskörébe tartozik, ő adja ki az illetékes állami szervekkel egyetértésben a végrehajtás tárgyában szükséges utasításokat, állapítja meg a törvény 68. §-a (GDDR. I. 1963. 9. sz. 113—121. p.). A légi közlekedéssel kapcsolatos egyéb részletkérdéseket a rendelet formájában megjelent *légi közlekedési szabályzat* tartalmazza (GDDR. II. 1963. 74. sz. 579—589. p.)

Az oktatásügy területén első helyen azokról a jogszabályokról kívánunk megemlékezni, amelyek az elmélet és a gyakorlat összehangolását segítik elő. A *politechnikai oktatás további kiépítésének,* a szakmai alapképzés fokozatos bevezetésének és különleges iskolák és osztályok kialakításának alapelveit tartalmazta az a minisztertanácsi határozat, amely 1963. július 3-án látott napvilágot (GDDR. II. 1963. 65. sz. 501—508. p.). Ugyanebbe a témakörbe tartozik az *ipari üzemeknek támogatása az egyetemek, főiskolák, felsőfokú technikumok, természettudományi és műszaki intézetei által, amelyről* ugyancsak jogszabályi intézkedés történt (GDDR. II. 1963. 66. sz. 514. p.). A harmadik, hasonló témakörben mozgó jogszabály pedig *az egyetemi és főiskolai ipari intézetek feladatait és szervezetét rögzítette.* (GDDR. II. 1963. 90. sz. 708—710. p.) A következő, említésreméltó két jogszabály szervezeti kérdésekkel foglalkozik, az egyik a *Kulturálisügyi Minisztérium alapszabályát* fektette le (GDDR. II. 1963. 110. sz. 865—871. p.), a másik a *Felsőfokú Szakoktatási Intézet alapszabályát* tartalmazza (GDDR. II. 1963. 90. sz. 710—711. p.). További kiegészítést tartalmaz *a katonai oktatási intézmények által nyújtott képesítések* vonalán az 1963. VIII. 8-án megjelent utasítás, amely igen részletes és egyben összehasonlító képet nyújt a fenti kérdésben (GDDR. II. 1963. 77. sz. 599—606. p.). Az általános iskolai oktatást két kiegészítő jellegű jogszabály szabályozza, éspedig az egyik *a szülői munkaközösségek szervezetéről* szól (GDDR. II. 1963. 93. sz. 736. p.), a másik az *iskolakötelezettségek teljesítését* szabályozza arra az esetre, ha a szülők külföldön teljesítenek szolgálatot (GDDR. II. 1963. 70. sz. 551. p.). Végül minisztertanácsi határozat átfogó jelleggel szabályozta a *központi úttörő táborokkal* kapcsolatos kérdéseket (GDDR. II. 1963. 71. sz. 559—561. p.).

Az egészségügyi igazgatás területéről először ugyancsak a szervezeti kérdésekkel foglalkozó jogszabályokat említjük meg. Megjelent a *Német Orvostovábbképző Akadémia alapszabálya* (GDDR. II. 1963. 62. sz. 431—434. p.), valamint a *Sportorvosi Szolgálat* alapszabálya. (GDDR. II. 1963. 87. sz. 695. p.) Az orvosképzés, illetve továbbképzés területén szintén két jogszabály tarthat érdeklődésre számot. Az első *a szakorvosok képzéséről és állami elismeréséről* (GDDR. II. 1963. 75. sz. 594. p.), a másik *az orvosoknak és fogorvosoknak* (az állami egészségügyi intézményekben történő) *továbbképzéséről működéséről* szól. (GDDR. II. 1963. 111. sz. 873—876. p.). Konkrét egészségügyi intézkedéseket tartalmaznak a *közétkeztetés szolgálatában álló konyhák egészségügyi berendezéseiről* és *azok ellenőrzéséről* (GDDR. II. 1963. 106. sz. 833—838. p.), a *gyermekbénulás megelőzéséről* (GDDR. II. 1963. 111. sz. 878—879. p.) és az *élelmiszer-törvény végrehajtásáról* (GDDR. II. 1963. 106. sz. 821—826. p.) szóló jogszabályok.

Lényegesen kevesebb jogszabálylyal találkozunk a *pénzügyi jog* területén. Az 1964. évre vonatkozó tervtörvénnyel egyidejűleg és azonos kelettel látott napvilágot a Német Demokratikus Köztársaság *1964. évi költségvetéséről* szóló törvényerejű rendelet, amely teljes egészében fedezetet biztosít a népgazdasági tervtörvényben foglalt feladatok pénzügyi szükségletei számára. A költségvetés 56,881,1 millió Német Márka bevétellt irányoz elő, és 75,0 millió német márka felesleggel zárul (GDDR. I.,

1963. 14. sz. 161—165. p.). Még az év folyamán megjelent a költségvetési törvény első végrehajtási utasítása is. (GDDR. II. 1963. 95. sz. 755. p.) Jelentős jogszabály még ezen a területen az a minisztertanácsi rendelet, amely a Népgazdasági Tanácsnak alárendelt Állami Vállalatok Szövetségének és az ehhez tartozó *vállalatok finanszírozásának újbóli szabályozásáról* szól. (GDDR. II. 1963. 84. sz. 651. p.) Végül említsük meg még a Minisztertanácsnak azt a rendeletét, amely a Német Demokratikus Köztársaság *állami takarékpénztárainak alapszabályát* tartalmazza. (GDDR. II., 1963. 72. sz. 567. p.)

A *polgári jog* vonatkozásában igen fontos jogszabályként a *szabadalmi törvény módosítását* kell kiemelnünk. Azok a módosítások, amelyeket az új törvény megvalósít, elsősorban a gazdasági szabadalmak használatával, az azokért fizetendő díjakkal, a szabadalmaknak a Német Demokratikus Köztársaság területén kívül történő bejelentésével, a Szabadalmi Hivatallal, a titkos szabadalmakkal és a szabadalmi eljárással függnek össze (GDDR. I. 1963. 9. sz. 121—123. p.). Ezen kívül minisztertanácsi rendeletben közzétételre került a Német Demokratikus Köztársaság *Találmányi és Szabadalmi Hivatalának alapszabálya.* (GDDR. II. 1963. 68. sz. 547. p.) Ugyancsak minisztertanácsi rendelet szabályozta kimerítő részletességgel *az újító mozgalom előmozdításával és irányításával* összefüggő kérdéseket. A hat fejezetből álló terjedelmes jogszabály számos, ebben a kérdésben korábban kiadott jogszabályt helyezett hatályon kívül (GDDR. II. 1963. 68. sz. 525—536. p.). Végül még két jogszabályról kell itt megemlékeznünk, amelyek a beszállásolással és a katonai célokra történő igénybevétellel kapcsolatos térítésekkel foglalkoznak. Az említett két jogszabály *különböző szolgáltatások és teljesítmények ellenértékének megtérítése a honvédelmi törvény szerint* címet viseli. (GDDR. II. 1963. 85. sz. 667—674 és 674—677. p.)

Amíg a *büntetőjog* köréből ebben a félévben csupán egy jelentősebb jogszabályt tudunk kiemelni, amely *a szabadon bocsátott személyeknek a társadalmi életbe történő újbóli bekapcsolásáról szól* (GDDR. II. 1963. 71. sz. 561. p.), addig az *igazságügyi szervezeti jog* körében több jogszabályt tárgyalhatunk. Ezek között is első helyen áll a *kerületi bíróságok bíráinak és népi ülnökeinek választásáról* szóló államtanácsi határozat. E szerint 1964. január 20-ig bezárólag kell megválasztani a kerületi bírósági bírákat és népi ülnököket. A választás a kerületi gyűléseken történik. Az igazságügyminiszter e célból külön választási szabályzatot köteles kibocsátani. A választások előkészítését az igazságügyminiszter mellett és minden kerületben felállított választási iroda végzi. Az igazságügyminiszter jelentést köteles tenni az Államtanácsnak, a Minisztertanácsot pedig tájékoztatni tartozik a választások előkészítéséről és lebonyolításáról (GDDR. I. 1963. 18. sz. 179. p.) A választási szabályzatot az igazságügyminiszter 1963. december hó 2-i kelettel tette közzé (GDDR. II. 1963. 101. sz. 793—795. p.). A Német Demokratikus Köztársaság Népgazdasági Tanácsának elnöke külön rendelettel szabályozta *a jogtanácsosok helyzetét, feladatait és működésüket* a Népgazdasági Tanács alá tartozó vállalatoknál (GDDR. II. 1963. 96. sz. 765—768. p.). Végül említsük meg, hogy minisztertanácsi rendelet *új fegyelmi szabályzatot* léptetett életbe a bírák számára, amely természetszerűleg az egész fegyelmi eljárást is újbóli szabályozás alá vonta. (GDDR. II. 1963. 98. sz. 776—780. p.)

A *munkajogi* jogszabályok közül említésre méltó az a rendelet, amely a kerületi, illetve a járásbíróságokon működő *munkaügyi tanácsok és kamarák* illetékességét szabályozta. (GDDR. II. 1963. 67. sz. 518. p.) Minisztertanácsi határozat újabb intézkedéseket léptetett életbe *a dolgozók életszínvonalának javítására* (GDDR. II. 1963. 69. sz. 549—550. p.) A határozat lényege, hogy a dolgozóknak és a nyugdíjasoknak az illetményeit 1963 október 1-től kezdve a rendeletben részletezett összegben és kategóriák szerint emeli. Minisztertanácsi rendelet intézkedett *a terhességi és szoptatási szabadság meghosszabbítása* tárgyában (GDDR. II. 1963. 82. sz. 636. p.). Végül még három minisztertanácsi rendeletet kell megemlítenünk. Az első egyes üzemekben a teljesítménytől függően *pótszabadság engedélyezését* írta elő (GDDR. II. 1963. 82. sz. 643. p.); a második a *társadalombiztosítási nyugdíjakat emelte fel* (GDDR. II. 1963. 82. sz. 639. p.) és a harmadik *a műszakok szerinti premizálást* vezette be (GDDR. II. 1963. 82. sz. 635. p.).

Nem sok jogszabállyal találkozunk ebben a félévben a *nemzetközi jog* területén sem. Első helyen említsük meg azt az államtanácsi határozatot, amely a levegőben, a kozmikus térségben és a víz alatt történő *atomfegyverkísérletek tilalmáról* szóló szerződést erősítette meg (GDDR. I. 1963. 15. sz. 167. p.). Közzétételre került még az év elején a Német Demokratikus Köztársaság és a Mongol Népköztársaság között kötött *konzuli egyezmény* (GDDR. I. 1963. 10. sz. 125 p.), és hatályba lépett *a nemzetközi légi forgalomban történő szállítások szabályainak egyszerűsítéséről* szóló egyezmény módosítása (GDDR. I. 1963. 11. sz. 137. p.).

Jogszabályismertetésünkről adott kép nem volna teljes, ha nem említenénk meg azokat a jogszabályokat, amelyek a *tudományos élet* kérdéseit érintik. Minisztertanácsi hirdetménnyel közzétételre került *a Berlini Német Tudományos Akadémia alapszabálya* (GDDR. II. 1963. 73. sz. 571. p.). A Német Demokratikus Köztársaságban *a tájékoztatás és a dokumentáció fennálló rendszerének további kiépítését* minisztertanácsi határozat rendelte el mind a tudomány és technika, mindpedig a közgazdaság területén (GDDR. II. 1963. 80. sz. 623. p.), és e jogszabályhoz kapcsolódva került felállításra a *Központi Tájékoztatási és Dokumentációs Intézet,* Berlin székhellyel, amely az Állami Tervbizottságnak van alárendelve. (GDDR. II. 1963. 93. sz. 737. p.)

Az elmúlt félévben regisztrált élénk jogszabályalkotási tevékenység természetesen azzal is együttjárt, hogy az állami élet minden területén több jogszabályt helyeztek hatályon kívül, amelyekről részben maguk az új jogszabályok, részben pedig külön e célból kibocsátott jogszabályok intézkedtek.

A. G.

JOGIRODALOM

*Horváth Róbert: Hatvani István professzor és a magyar statisztikai tudomány kezdetei**

A statisztikai tudomány eredetét illetően még olyan kiváló tudósok körében is, mint Mohl, Roscher, Gabaglio — tartott az a nézet, mely szerint kialakulását a német egyetemi statisztikának köszönheti. Különös hangsúlyt kapott ez a felfogás a magyar statisztikai tudomány egyetemi reprezentánsainál, így Koneknél, Bozókynál, Kenéznél, sőt bizonyos értelemben Lakynál is. Napjainkban amikor a valószínűségszámítás, a matematikai statisztika elemei, a trendszámítás, a korrelációszámítás a legszorosabban összefonódnak a statisztikai tudománnyal, aligha tehetjük magunkévá ezt a megállapítást. A mai modern statisztika eredetét vizsgáló kutatónak sokkal nehezebb feladat jut osztályrészül, mint a leíró statisztika áttekintése. Azt a hosszú, több évszázadot átfogó érési folyamatot, amelynek eredményeképpen a mai statisztika kialakult, aligha lehet megközelíteni az államtudományon keresztül. Vitathatatlanul része van benne a „Notitia Rerum Politicarum"-nak, de ezen túlmenően igen fontos helyet foglal el benne a politikai aritmetika, a valószínűségszámítás, sokat merített a méréssel foglalkozó tudományokból, így a geodéziából, asztronómiából, a meteorológiából, amelyekhez elválaszthatatlanul hozzákapcsolhatók a fizika, a földrajz és a matematika egyes ágai. Elegendő csupán néhány nevet mint Halley, Bernoulli, Laplace, Herschel, Quetelet — említeni, hogy megvilágosodjék a művelt ember elméjében e tudományoknak a statisztikai tudománnyal való kölcsönhatása.

Rendkívül értékes tudományos eredménnyel járna azoknak az összetevőknek a kutatása, amelyek hozzájárultak a modern statisztika épületének kialakításához. Statisztika történetünk azonban nemcsak, hogy eddig nem jutott el, nem történt átfogó kísérlet a hazai politikai aritmetikai irodalom feldolgozására sem, pedig ez az államtudományi iránnyal együtt a statisztikai gondolkodás egész külön fejezetét alkotja.

Horváth Róbertnek a Közgazdasági és Jogi Kiadónál megjelent munkája a statisztikai tudomány egyik igen fontos gyökerét, a politikai aritmetikát veszi Hatvani István XVIII. századi debreceni professzor munkásságának az értékelésén keresztül bonckés alá. Hatvani Istvánban a magyar politikai aritmetikának egy olyan képviselőjét mutatja be, aki hogy kiemelkedhessék köznemesi osztálya korlátaiból, a papi pályát választva a hazai tudományos ismeretek elsajátítása után külföldre megy s ott korának legjobbjaitól, többek között Bernoulli János és Dánieltől sajátítja el tudományos ismereteit. Kimagasló képességeivel; a valószínűségszámítási ismeretek első hazai összefoglalásával és alkalmazásával jelentősen növelte hazája hírnevét, a magyar tudomány nemzetközi tekintélyét, ugyanakkor nagy hatást fejtett ki hazájában a közegészségügyi és kulturális viszonyok megjavítása érdekében is. A politikai aritmetika XVIII. századi megnyilvánulása kapcsán egészen más megvilágításba kerül a hazai statisztikai tudomány színvonala is. Könyvében a szerző azonban nemcsak ezt a kérdést érinti, fény derül a magyar kapitalizmus kifejlődésének főbb kérdéseire, nemcsak népességtörténeti, hanem gazdaságtörténeti vonatkozásban is. A politikai aritmetika tanulmányozásának tudománytörténeti jelentősége azért is nagy, mert a kérdéskör kapcsán a magyar matematika történetének, a biztosításügynek, a szerző adatközlései nyomán a magyar egészségügynek a helyzetére is fontos adalékokat kapunk.

A statisztikai tudomány nem mindig töretlen útjának megfejtése teszi világossá a jelent és segít ahhoz, hogy a múlt haladó hagyományainak az ismeretében őrködni tudjunk a tudomány tisztasága felett és becsülni tudjuk a tudomány eredményeit.

II.

A mű hat fejezetben tárgyalja az érintett témát. A bevezető utal Hatvani munkássága tanulmányozásának a jelentőségére. Az első fejezet „A Statisztikai tudomány és a politikai aritmetika" címet viseli. E fejezetben a szerző érinti a leíró irányzat kialakulását, helyesen mutatva rá, hogy az új tudományban Conring nyomán a filozófia és a politika tanítása mellett hangsúlyt kapott az egyházi joggal szemben a római jog, különösen pedig az államjog, továbbá a földrajz, történelem és a jogtörténet. Az államtudomány tárgya az állam a maga egészében, az állami tevékenységnek minden vonatkozása. A feldolgozás legtöbbször öncélú. Nem kutatják a jelenségek okait és összefüggéseit. Fejlődést Schlözer elmélete jelent, aki egyrészt a történelmi elem hangsúlyozásával a fejlődés, változás, az összehasonlítás gondolatát viszi bele a statisztikába, másrészt elindítója a statisztikai okkutatásnak.

Helyesen értékeli a szerző a leíró irányzat társadalomtudományi felfogását, amikor rámutat arra, hogy bár kapcsolatban volt a renaissance és a felvilágosodás filozófiájával, mégsem volt teljes egészében haladó jellegű, feudális hagyományokkal, volt terhes, a feltörekvő kapitalizmus filozófiájából, annak leghaladóbb megnyilatkozásaiból nem sokat merített.

Az angol politikai aritmetikai iskola tanaira ezek a megállapítások már nem érvényesek, mert ez felhasználta az angol polgári filozófiát és általában a haladó tudomány legfőbb eredményeit. Gyökerei között megtalálhatók Lockenak az alkotmányos monarchiára vonatkozó tanai, Hobbes tanítása, de még inkább Renatus Cartesius hatása, aki matematikus, fizikus, filozófus is egyben, aki megteremti az analitikus geometriát, alapvetően járul hozzá az algebra kifejlődéséhez, egyben új alapokra helyezi a fizikát. Cartezius művei kapcsán barátkoznak meg a modern elmélkedők a gondolattal, hogy a valósat meghatározni és értékelni lehet mennyiségileg, ha számokon, adatokon keresztül vizsgáljuk a természet, a társadalom vagy a gazdasági élet jelenségeit. Helyesen vizsgálja a szerző azt, hogy a politikai aritmetika kifejlődésének első impulzusát a gyors gazdasági fejlődésnek indult London közegészségügyi viszonyainak a tanulmányozása indította meg. A londoni

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1963. 323 old.

születések és halálozások tanulmányozásával kapcsolatban fejti ki a szerző Petty nézeteit, hangsúlyozva, hogy Petty nem csupán quantitatív vizsgálatokat végzett, csodálatos éleslátásával a halottakat nem, kor, betegségek szerint osztályozta, homogén csoportokba sorolta s ezáltal lehetővé vált a jelenségek minőségi viszonyainak a tanulmányozása.

A könyv második fejezete Hatvani életével és korával foglalkozik. Ebben a szerző ismerteti Debrecen XVII—XVIII. századi gazdasági, iskolázási viszonyait, a debreceni kollégiumban és a közéletben uralkodó politikai-filozófiai nézeteket. Ismerteti Hatvani utazásait, majd családi és gazdasági viszonyait. Bemutatja Hatvani tudományos működését, kiemelve a földrajztanítás, általában a XVIII. századi oktatás megreformálását, a nemzeti népiskolák kialakítása terén kifejtett munkásságát.

A könyv harmadik fejezete Hatvani főművét: az Introductio ad Principia philosophiae solidioris c. Debrecenben 1757-ben megjelent munkáját ismerteti. E fejezetben kifejtett tanokra, valamint a könyv IV. fejezetére, melyben a szerző Hatvani politikai artimetikai tanainak az elemzésével foglalkozik részletesebben térünk vissza, miután e fejezetek képezik a munka gerincét, tartalmazzák a téma szempontjából legfontosabb mondanivalót.

Az V. fejezet Hatvani politikai aritmetikai munkásságának kihatását méri fel Hatvani tanítványain Veszprémi István, Csapó József, Tessedik Sámuel és Ercsey Dániel munkásságán keresztül.

A szerző érdemeként kell megállapítanunk azt a módszert, amelylyel bemutatja a politikai aritmetikának és a kor filozófiájának kölcsönhatásait. Így pl. Petty működését elemezve rámutat, hogy a meggazdagodott angol kereskedőosztály tagjai gyakorlati vizsgálódásokból kiindulva az angol felvilágosodott filozófia alapján vizsgálták koruk gazdasági és társadalmi kérdéseit és eközben jutottak el alapvető megállapításaikhoz. Petty megfordította azokat az összefüggéseket, amelyeket Hobbes filozófiája képviselt és a matematikai módszert a tényezőkből kiindulva induktív irányban alkalmazta.

Petty módszerének a helyességére Marx megállapítását is idézve rámutat a szerző, hogy Petty módszere nem a hagyományos módszer, ahelyett, hogy egész sor közép és felsőfokú jelzőt és spekulatív érvet hordott volna össze, arra vállalkozott, hogy számokban, súlyokban vagy mértékekben beszéljen, kizárólag érzéki tapasztalatokból levezetett érveket használjon, amelyeknek megvan a látható alapjuk a természetben. A munka helyesen mutat rá, hogy az államismereti irány osztálybázisát az a hivatalnoki réteg és értelmiség képezte mind német, osztrák, mind magyar viszonylatban, mely túlnyomórészt a feudális állam konzerválásának a szolgálatában fejtette ki tevékenységét. A politikai aritmetika képviselői viszont a valódi polgári osztály képviselői, az üzleti emberek és a polgári nemzeti állam célkitűzéseivel egyetértő tudományos rétegek, akiknek erőfeszítései arra irányultak, hogy a polgári haladás érdekében a feudalizmusnál jobbat teremtsenek. Hatvani tudományos nézeteinek elemzése kapcsán is helyesen mutat rá a szerző azokra a filozófiai nézetekre, amelyek debreceni tanulmányai közben, majd külföldön hatással voltak nézeteinek a kialakulására, így a pietizmus majd a kartéziánus filozófia hatására.

„Hatvani a valószínűségszámításról adott tételek kifejtését túlnyomóan Bernoulli „Ars conjectandi"-ja alapján adja és ez a kifejtés sokkal hívebben, sokkal színvonalasabban követi ennek az alapvető műnek a gondolatmenetét, mint akár s'Gravesande, akár Gessner munkái".

s'Gravasande fejtegetései lényegesen kezdetlegesebb fokon állnak nemcsak a valószínűségszámítás és a filozófiai kérdések kapcsolatát illetően Hatvani fejtegetéseinél, hanem matematikai apparátusuk is erősen elmarad Hatvanié mögött. s'Gravesande lényegesen kevesebbet használt fel Bernoulli művéből mint Hatvani.

A tudományos követelményeknek megfelelően rámutat a szerző arra a filozófiai különbségre is, amely Bernoulli és Hatvaninak a valószínűség fogalmára vonatkozó filozófiai nézetei terén fennállott. Nevezetesen Bernoulli a valószínűség fogalmát szubjektív kategóriaként definiálta és csupán utalt arra, hogy a valószínűség objektív is lehet. Bernoulli protestáns theológus lévén tanításait a vallás tanítására vezette vissza, és objektív igazságnak, abszolút bizonyosságnak tekintette magát a kinyilatkoztatást is.

Helyesen értékeli a szerző azt a hatást, amelyet Gessner munkája gyakorolt Hatvanira, amikor megállapítja, hogy Hatvani sokat merített munkájából, azonban nem szolgaian, hanem jól átgondolt eltérésekkel és rövidítésekkel és egyidejűleg igen alapvető továbbfejlesztéssel és kibővítéssel." Utóbbira vonatkozóan kiemelhetjük a klimatérikus évekre vonatkozó táblázathoz fűzött megjegyzéseit a debreceni gyermekhalandóság adatainak a felhasználását s ezen keresztül a valószínűségszámítás anyagának helyi viszonyokra való alkalmazását, népszerűsítését, a közegészségügy szolgálatába állítását, hasznosítását. Ennek a jelentősége nem volt kicsi akkor, amikor Hatvani szerint Debrecenben az újszülött népesség fele 1—7 év között halálozott el. Nem volt lekicsinylendő feladat Hatvani idejében ezen adatoknak a beszerzése, rendszerezése sem. Világviszonylatban is kiemelkedő teljesítményt nyújtott Hatvani a maga idejében a csecsemőhalálozás adatainak az évre terjedő begyűjtésével és rendszerezésével. De Hatvani nemcsak ezt a munkát végezte el, az adatok közötti összefüggések felkutatásával, a leggyakoribb halálokok kimutatásával, majd az orvostudomány figyelmének e halálokokra való irányításával jelentős közegészségügyi, népesedéspolitikai eredményt ért el.

Elismeréssel kell szólnunk arról a törekvésről, amellyel a szerző igyekezett felmérni azt a hatást, amit Hatvani a magyar statisztikai tudományra és tanítványaira gyakorolt. Kevésbé nevezhető szerencsésnek, hogy akkor, amikor tanítványai munkásságát elemezve nem tud közvetlen hatást kimutatni Németh Lászlónál, Szendrey Weress Dávidnál véli a politikai aritmetika hatását felfedezni. Németh László munkája (Németh László: Az európai nevezetesebb országoknak rövid leírása, 1797. Sopron). Schlözer

hatását tükrözi, aki bár említést tesz művében Pettyről, Süssmilchről, aligha nevezhető a politikai aritmetika képviselőjének. Németh László adatai kizárólag az állónépességre vonatkoznak — amint ezt a szerző maga is megállapítja. A népmozgalmi adatok teljesen hiányoznak. Nincs utalás Némethnél sem a halandósági táblákra, sem a valószínűségszámításra vonatkozóan.

Ami Szendrey Weress Dávidnak a munkáját illeti (Szendrey Weress Dávid: A statisztika tárgyainak és tanítási módjainak megismerésére vezető útmutatás, Bécs, 1797.) arról maga a szerző is azt állítja, hogy Hatvani tanításaiból semmit sem találunk meg a rövidre szabott és igen elemi színvonalon tartott munkában. Nem fedezhető fel Hatvani hatása Schwartner Mártonnál, a leíró statisztika első kimagasló képviselőjénél sem.

Tudományos meggyőződésem kötelez, hogy a mű említett értékeinek kiemelése mellett rámutassak annak hibáira is. Szerző Hatvani valószínűségszámítási nézeteit vizsgálva inkább a hatásokat, Hatvani nézeteinek a kialakulását vizsgálja semmint tudományos nézeteinek a bírálatát adja. A munka értékét nagy mértékben emelte volna, ha a szerző Hatvaninak a valószínűségszámításra vonatkozó eredményeit összeveti a modern eredményekkel, definícióit kritikailag is vizsgálat alá veszi. Fontos ez annál is inkább, mert a valószínűségszámítás a matematikának viszonylag fiatal ága; alapfogalmainak a tisztázása éppen a világnézeti kérdések tisztázatlan volta miatt csak nemrégen történt meg, A valószínűség kapcsán nemcsak matematikai fogalmakról van szó, hanem bizonyos elvi, ismeretelméleti, filozófiai kérdésekről is, ahol lehetőség kínálkozott volna annak bemutatására, hogy Hatvani világnézeti kérdések tisztázása nélkül miért nem tudott a valószínűségszámítás terén továbbjutni.

Hatvani szerint a valószínűség szubjektív kategória, amely nem magukra a dolgokra, hanem ismereteinkre vonatkozik. A természetben lejátszódó jelenségek ok és okozati összefüggésben vannak egymással. Azonban e jelenségek okait, az összefüggések törvényszerűségeit nem ismerjük minden esetben teljes biztonsággal. Itt tehát egy esemény bekövetkezését, illetve be nem következését vagy azt, hogy a többféle eset közül — pl., hogy a születendő gyermek férfi lesz-e vagy nő, a feldobott kocka melyik oldala marad felül — tehát, hogy melyik eset fog bekövetkezni, nem tudjuk előre. Ez azonban nem azt jelenti, hogy az ilyen véletlen eseményeknek nincsenek determináló okai, törvényszerűségei.

A materialista álláspont szerint a valószínűség a megfigyelő tudásától független érték (melyet az „esemény" határoz meg, éspedig azt mutatja, hogy nagyszámú kísérletet végezve, az esemény a kísérleteknek kb. hány százalékában fog bekövetkezni. Igaz ugyan, hogy egyszeri eseményeknél csak szubjektív ítélet lehetséges az esemény valószínűségére vonatkozóan, a valószínűség tárgyát éppen azért csak tömegjelenségek képezhetik).

Hatvani még nem tett különbséget az azonos körülmények között megismételhetetlen ún. egyszeri véletlen jelenségek és a valószínűségszámítás tulajdonképpeni tárgyát képező véletlen tömegjelenségek között. A szerző nem fejti ki ezzel kapcsolatban Hatvaninak a valószínűségszámítással kapcsolatos hibás nézeteit. Nevezetesen azt, hogy valószínűséget csak eseménykategóriáknak és nem egyszeri eseményeknek tulajdoníthatunk. Tudománytalan arról beszélni, hogy mi a valószínűsége annak, hogy az egy éves Titius, tehát egy meghatározott Titius — 10 év múlva még életben lesz. (Horváth : i.m. 284. old.) Ugyanígy Antónius igazmondására vonatkozóan felhozott példa sem képezheti a valószínűségszámítás tárgyát, mert Antónius igazmondása nem véletlen esemény. Hasonlóan a tanúvallomások értékelése sem a valószínűségszámítás körébe tartozik, hiszen egy tanúnak egy bizonyos ügyre vonatkozó vallomása nem tekinthető tömegjelenségnek.

Az Introductio 195. §-ában Hatvani az egész népességre vonatkozó halandósági arányszám kiszámításával foglalkozik. E rész kapcsán Halley nyomán kifejti: „az összes élők száma e táblázat szerint az első évtől a századikig 34 000, az 1 éveseké pedig, akik életük első felében élnek 1000. Miután azonban a 34 000 élő közül évenként meghal 1000, — tehát 34 emberből hal meg 1..."

Hatvani Halley fenti adatmegállapításait elemezve érthetetlen módon a következőket állapítja meg: „bármely tetszésszerinti évben bármely városnak vagy országnak 1/34 része rendszerint meghal. Ha pedig úgy vesszük, hogy az első évben 1000 ember születik ugyan, ebből azonban a következő évben csak 855 kétéves marad meg." (I.m. 293. old.) Ha minden 34 emberből 1 hal meg egy évben, nem világos Hatvani következtetése, miért hal meg 1000-ből 145. A szerző e probléma fölött elsiklik, pedig ilyen és ehhez hasonló megállapítások kritikájára szükség lett volna Hatvani művében (l. 293. old.). A könyv értékét feltétlen emelte volna, ha Hatvaninak ezeket a nézeteit is bírálat alá vette volna a szerző.

Nem fogadható el a szerzőnek az a megállapítása, hogy a magyar statisztikai tudomány a leíró államismereti irány kérdéseit maximálisan csak a magyar polgári társadalom anyagi és társadalmi erőinek a részletproblémájaként s azzal összefüggésben vizsgálta és nem fordított gondot arra, hogy a magyar statisztikai tudomány nemzetközi történetének megfelelő irányaiból, illetve azok emlőin táplálkozott. Már Láng Lajos statisztikai története is inkább a külföldi hatásokat, Malthust és előde it, Quetelet munkásságát vizsgálja, legyen szabad személyemnek e tárgykörbe vágó „Államtudomány és statisztika" c, dolgozatomra utalnom, melyben a leíró statisztikának a magyar egyetemi statisztikára gyakorolt hatását vizsgálom, azt, hogy Conringtól, Achenwalltól, Schlőzertől kapták statisztikai műveltségüket a XVIII. századvégi és XIX. századeleji magyar kutatók. Bél, Schmeitzel, Berzeviczy, Michnay a göttingai, hallei, illetve a jénai egyetem tanításaiból ismeri meg a statisztikát. Itt ismerkedtek meg a felvilágosodás és racionalizmus szellemével.

Nem érthetek egyet a szerzőnek azzal a megállapításával sem, hogy Hatvani saját nézeteinek kifejtésénél azért nem támaszkodhatott statisztikai összeírásokra, mert *ilyenek „nem voltak"*. Hivatkozik a szerző

az adóösszeírásokra, melyek pénzügyi célt szolgáltak és valóban nem voltak alkalmasak népességi számításokra, másrészt hozzáférhetetlenek voltak. Már vitába kell szállnom azonban azzal a megállapítással, hogy „A felvilágosodott abszolutizmusnak az a populacionista politikája, amely a népességi igazgatás és nyilvántartás megindulásával volt kapcsolatban a XVIII. század közepetáján Magyarország szempontjából, *nem produkált közelebbi eredményeket.*" Ráth Zoltán megállapításaira is hivatkozik, s kijelenti, hogy az 1754-ben megkezdődött és az egyházi anyakönyvekre támaszkodó összeírások csak *az osztrák örökös tartományokra terjedtek ki, Magyarországra nem.*

A szerző állításait a következőkkel szeretném cáfolni: A Numerus Animárim címet viselő állami-egyházi népösszeírások a XVIII. század első évtizedeiben kezdődnek, elsősorban állami célokra készült összeírások, melyek nemcsak a népesség éveleji számát, hanem népmozgalmi adatokat is tartalmaznak. Történeti demográfiai kutatásaim során több egyházmegye levéltárában találtam társadalmi megoszlást is tartalmazó népmozgalmi kimutatásokat. A XIX. század első évtizedeiben a kimutatások rovatai kibővülnek amennyiben a népesség számát befolyásoló tényezőkről így a ki és bevándorlásról, járványok pusztításairól is találhatók az összeírások „Observationes" rovataiban feljegyzések. Ugyancsak értékes népmozgalmi adatforrás az ún. „Historia domus" c. egyházigazgatási dokumentum, amely a plébániák fontosabb eseménytörténeti adatait örökítette meg, közöttük természetesen a születések, házasságkötések és halálozások adatait.

A „Conscriptio animárum" c. történeti statisztikai forráscsoport az elhaltaknak és a házasságkötő feleknek már nemcsak a számát, hanem korát és foglalkozási megoszlását is megadja. A szerző annak okát, hogy a XVIII. század politikai aritmetikai irány nálunk nem fejlődött ki az adatok hiánya mellett az államhatalom ellenkezésében — és az egyházzal szemben fennálló konfliktusban látja. Miután a haladó tudósaink, statisztikusaink nagy része protestáns volt, kétségtelen, hogy a katolikus egyház adatai nehezen voltak számukra hozzáférhetők. Véleményem szerint a skolasztikus dogmatikus gondolkozásmód nemcsak a politikai aritmetikát gátolta, a leíró statisztikát képviselő Schwartner Márton, Németh László, Magda Pál, Fényes Elek ugyancsak eleget panaszkodnak a cenzúra miatt, s azért, hogy „legfontosabb adataink „statustitok" gyanánt őriztetnek. A magyar nem örömest ismerteté meg erejét, mert nem akará, hogy az ellenségei által megméressenek." írja Fényes Elek: Magyarország Statisztikája, Pesten, 1842-ben megjelent munkájában.

Az abszolutizmus elnyomása mellett a statisztikai műveltség hiánya, az alacsony általános kultúrszínvonal, ezzel együtt a rossz iskolapolitika a legfontosabb oka annak, hogy nálunk a kutató statisztikát nem művelték. Ezt a megállapítást lényegében a szerző is magáévá teszi akkor, amikor Finánczira hivatkozva azt írja „a magyarországi protestáns főiskolákon nincs nemzeti vagy hazafiúi oktatás, hanem csupán az egyház iránti szeretetre és tiszteletre nevelik a diákokat".

Ezt az állítást a Magyar Jakobinus mozgalom statisztikus képviselőjének a pesti egyetem első statisztika tanárának, Barits Adalbertnek a nézeteivel is igazolhatjuk. Barits szerint: a szerzetesi nevelés fő célja, az, hogy minél több ifjút nyerjenek meg a papi pályára. A tanítás — írja Barits — egyházi célokat szolgál, a világi pályákra való nevelést teljesen elhanyagolják (Barits Adalbert: Nonnihil de educatione inventutis scholasticae Pampelonae 1792.).

Összefoglalva az elmondottakat, megállapítható, hogy a szerző Hatvani István professzor politikai aritmetikai munkásságának az ismertetésével hasznos munkát végzett. Ha helytelenítjük, túlzásnak, indokolatlannak is tartjuk a szerző azon végkövetkeztetését, amely szerint Hatvani helyét Schwartner, Fényes, Kőrösy és Jordan mellett vonja meg, azt elismerjük, hogy Hatvani a maga idejében korának kiemelkedő polihisztora volt. Méltán megérdemli, hogy munkásságát az ismeretlenség homályából kiragadjuk.

Kovacsics József

Új könyvek:

B. Tóth Matild:
A nők jogainak fejlődése.. Bp. Táncsics Kiadó, 1964. 133 p.

Fazekas Ferenc — *Hárshegyi* Frigyes — *Simon* Mihály:
A vállalati társadalombiztosítási ügyintézés belső ellenőrzése. [Közzéteszi a] Szakszervezetek Országos Tanácsa. Bp. [Táncsics Kiadó], 1964. 109 p.

Nemes Dezső:
A Bethlen-kormány külpolitikája 1927—1931-ben. Az „Aktív külpolitika" fejlődése és kudarca. Bp. Kossuth Kiadó, 1964. 420 p.

Magyar pokol. A magyarországi fehérterror betiltott és üldözött kiadványok tükrében. Válogatta és összeáll. Markovits Györgyi. Bp. Magvető, 1964. 453 p.

Munkajog

Andreev, V. Sz.: Material'noe obeszpecsenie grazsdan SzSzSzR v sztaroszti, v szlucsae invalidnoszti i vremennoj netrudoszposzonoszti. (Pravovüe voproszü.) [A Szovjetunió állampolgárainak anyagi biztosítása öregség, rokkantság és ideiglenes munkaképtelenség esetére.] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 162 p. ÁJI. feldolgozás alatt.

A munka a tételesjogi törvényhozás alapján ad választ a felvetődő gyakorlati jogi kérdésekre.

Goszudarsztvennüe penszii i poszobija. [Állami nyugdíjak és segélyek.] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 428 p. ÁJI. 21. 015

A társadalombiztosításban dolgozók gyakorlati segédkönyve, a hatályos tételesjogi anyagot tartalmazza.

Mironov, V[iktor] K[uz'mics]: Trudovoe pravo evropejszkih szocia-

liszticseszkih sztran. [Az európai szocialista országok munkajoga.] Moszkva, Izd. Juridicseszkaja Lit. 1963. 265 p.
/Moszkva. Universzitet. Juridicseszkij Fakul'tet./ OK. 390. 598

Összehasonlító jellegű mű az európai népi demokráciák munkaügyi jogszabályairól.

Uszenin, V[ladiszlav] I[vanovics] — *Baglaj*, N[arat] V[iktorovics]: Pravovoe regulirovanie truda v kapitaliszticseszkih sztranah. [A munka jogi szabályozása a kapitalista országokban.] Moszkva, 1963. 212 [4] p.
PEK Polgári jog I. tanszék
9—2770

A könyv első része elméleti jellegű kérdésekkel foglalkozik (a burzsoá magánjognak mint jogágnak a kérdései, a munkajogi szabályozásra vonatkozó mai burzsoá és reformista nézetek bírálata). A második rész, amely „A burzsoá munkajogi szabályozás alapvető intézményei" címet viseli, a legfontosabb munkajogi intézményeket tárgyalja: a kapitalista munkaszerződést, a munka- és pihenő időt, a munkabér jogi szabályozását, a munkavédelem, a munkaügyi viták jogi szabályozásának és a szociális biztosításnak kérdéseit. A harmadik rész a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet munkajogi törvényalkotási tevékenységét vizsgálja.

Büntetőjog

Kudrjavcev, V. N.: Teoreticseszkie osznovü kvalifikacii presztuplenij. [A bűncselekmény minősítésének elméleti alapjai.] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 323 p.
ÁJI. 21. 021

A minősítés fogalmát tárgyaló bevezető fejezet után a módszertani kérdéseket vizsgálja, majd a bűncselekmény minősítésének jogi alapjait, logikai formáit, a minősítés elemeit, a minősítés formáját mutatja be. Külön fejezetben foglalkozik a szabályok összeütközésével. A befejező fejezetben néhány bűncselekmény minősítését mutatja be.

Perlov, I. D.: Iszpolnenie prigovora v szovetszkom ugolovnom processze. [Az ítélet végrehajtása a szovjet büntetőjogban.] Moszkva, Izd. Juridicseszkaja Literatura, 1963. 226 p. [2] sztl.
ÁJI. 21. 006

A munka a szerzőnek a büntetés végrehajtásával kapcsolatos korábban közzétett tanulmányait foglalja rendszeres egészbe.

Oszobo opasznüe goszudarsztvennüe presztuplenija. Red. Kurljanszkij, V. I., Mihajlov, M. P. [Különösen veszélyes államellenes bűncselekmények.] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 215 p.
[Bibl. 211—213. p.] ÁJI. 21. 027

A tanulmánygyűjtemény egyes fejezeteit Kurljanszkij, V. I., Busuev, I. A., Szmirnov, E. A., Mihajlov, M. P., Ignatov, A. N., Kurljanszkij, V. I., Bohatikov, D. I. írták.

[Szolovjev] Szolov'ev, V. I.: Bor'ba sz dolzsnosztnümi zloupotreblenijami, obmanom goszudarsztva i pripiszkami po szovetszkomu ugolovnomu pravu. [Harc a hivatali visszaélések, az állam sérelmére elkövetett csalások és okirathamisítások ellen.] Moszkva, Goszjuriszdat, 1963. 144 p.
ÁJI feldolgozás alatt

A hivatali bűncselekmények elleni küzdelem jelentőségét tárgyaló bevezető rész után a hivatali bűncselekmény alanyát és tárgyát mutatja be, majd az egyes hivatali bűncselekmények sajátosságát és formáit tárgyalja.

Polgári eljárásjog

Bancsenko—Ljubimova, K. Sz.: Ucsasztie prokurora v szude pervoj i vtoroj insztancij po grazsdanszkim delam. [Az ügyész részvétele az első és másodfokú bíróságon polgári ügyekben.] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 85 [3]. p. ÁJI. feldolgozás alatt.

A Szovjetunió Ügyészségének módszertani tanácsa által kiadott munka az ügyészségi gyakorlatban előforduló kérdésekre ad útmutatást és a leggyakoribb ügyészi beadványokhoz szükséges mintákat közli.

Guasp, Jaime: Derecho procesual civil. [Polgári eljárásjog.] 2. ed. corr. Madrid, Instituto de Estudios, 1961. 1632 p. OK. 378. 257

Összefoglaló spanyol polgári eljárásjogi mű.

Büntető eljárásjog

Codigos de procedimientos penales. [Büntető perrendtartási törvénykönyvek.] 5. ed. Mexico, Porrua, 1963. 422 p.
/Leyes y codigos de Mexico. Coleccion Porrua./
OK. 380. 894

A Mexikói Egyesült Államok szövetségi területeinek és kerületeinek büntető eljárási törvényeit, a szövetségi büntető perrendtartást és a kiegészítő jogszabályokat tartalmazza.

Cohnitz, Wolf—Günther: Der Verteidiger in Jugendsachen. [A védő a fiatalkorúak ügyeiben.] Berlin, Hermann Luchterhand Verl. é. n. VIII, 88 p.
ÁJI. feldolgozás alatt.

Az ügyvédi gyakorlat számára készített vezérfonal.

Nemzetközi jog

[Anzilotti] Ancilotti, D.: Kursz mezsdunarodnogo prava. [A nemzetközi jog tankönyve.] Tom. 1. Moszkva, Izd. Inosztrannoj Literaturü, 1961. 447 p.
ÁJI. 21.005

Anzilotti tankönyvének 4. (1955. évi) kiadásáról készült fordítás. Az 1. kötet a bevezetést, valamint a nemzetközi jog általános elveiről írott részt tartalmazza.

Mezsdunarodno-pravovüe formü szotrudnicsesztva szocialiszticseszkih goszudarsztv. [A szocialista államok együttműködésének nemzetközi jogi formái.] Red. Surmalov, V. M. Moszkva, Izd. Akad. Nauk, 1962. 466, [2] p.
PEK Nemzetközi jogi tanszék
J35954/10

A munka szerkezete a következő: A szocialista államok együttműködésének nemzetközi jogi elvei, a politikai, a gazdasági, a kulturális és tudományos együttműködés nemzetközi jogi formái és szervei.

Usakov, N[ikolaj] A[lekszandrovics]: Szuverenitet v szovremennom mezsdunarodnom prave. [Szuverenitás a jelenkori nemzetközi jogban.] Moszkva, Izd. IMO, 1963. 270 p.
[Bibl. 251—269. p.] OK. 390. 395

A monográfia elsősorban az állami szuverenitás fogalmát, társadalmi-politikai természetét, az állam jogi ismérveit és az államok

közötti kapcsolatok kérdéseit tárgyalja. Bírálja a kérdéssel kapcsolatos ismertebb burzsoá elméleteket és különös figyelmet szentel az állami szuverenitás és a gazdasági függetlenség összefüggésének.

Mezsdunarodnoe pravo i Latinszkaja Amerika. [A nemzetközi jog és Latin-Amerika.] Red. Sz[emen] A[lekszandrovics] Gonionszkij. Moszkva, Izd. IMO, 1962. 269 [2] p.
PEK Nemzetközi jogi tanszék J35953/10

A tanulmánygyűjtemény nyolc szerző hét tanulmányát, valamint a kérdéssel kapcsolatos dokumentumanyagot tartalmazza. A tanulmányok tüzetesen vizsgálják az USA-nak latin-amerikával kapcsolatos politikáját, ezzel kapcsolatban a „Monroe"-elv érvényesülését és az Amerikai Államok Szervezetének tevékenységét. A nemzetközi jog alapvető szempontjából elemzik az AÁSZ Kuba-ellenes határozatait és az USA guantanamói katonai támaszpontjának fenntartásával kapcsolatos kérdéseket. Külön-külön tanulmányok foglalkoznak a diplomáciai és a konzuli jog kérdésével, valamint Alejandro Alvarez chilei nemzetközi jogi szakértő könyvének ismertetésével. A dokumentokat tartalmazó rész közli az első és a második havannai Nyilatkozatot, valamint a Mexikóban 1961. márciusában tartott latinamerikai konferencia határozatait.

Szovremennüe problemü koszmicseszkogo prava. [Az űrjog jelenlegi problémái.] Szbornik sztatej. (Red. A. L. Larinov) Moszkva, Izdat. Inosztrannoj Lit. 1963. 398 p. OK. 390.861

A cikkgyűjtemény 13, kapitalista országokból származó szerzőtől közöl cikkeket a világűr és az égitestek kutatásának és használatának jogi szabályozásával kapcsolatos elvi kérédésekről.

Nemzetközi magánjog

Lunc, L.: Mezsdunarodnoe csasztnoe pravo. Oszobennaja csaszt'. [Nemzetközi magánjog. Különös rész.] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 362 p. ÁJI. 20. 920

A nemzetközi magánjog legújabb tankönyve az Össz-szövetségi Jogtudományi Intézet gondozásában jelent meg.

Boguszlavszkij, M. M.: Pravovüe voproszü tehnicseszkoj pomoscsi SzSzSzR inosztrannüm goszudarsztvam i licenzionnüe dogovorü. [A Szovjetunió által idegen államoknak adott műszaki segítség jogi kérdései és a licencia-szerződések.] Moszkva, Izd. Akademii Nauk SzSzSzR., 1963. 245 [2] p. ÁJI. 21. 028

Külön fejezetben mutatja be a kérdést a szocialista, a gyengén fejlett és a kapitalista országok viszonylatában. A mellékletben néhány jogszabályt (licenc-szerződés megkötése, a licenc-vételi szerződés típusa) közöl.

[Boguszlavszkij] Boguszlawski, M. M.: Internationale Rechtsprobleme der Erfindungswesen. [Feltalálói jog nemzetközi problémái.] Übersetzt von E. v. Rambach. Berlin, Staatsverlag der Deutschen Republik, 1963. VII, 294 p. ÁJI feldolgozás alatt

A szovjet Akadémiai Kiadó gondozásában 1962-ben megjelent mű fordítása.

Állam- és jogtörténet

Isztorija goszudarsztva i prava SzSzSzR. 2. csaszt' Isztorija szovetszkogo goszudarsztva i prava. [Az állam és jog története a Szovjetunióban. 2. rész. A szovjet állam és jog története.] Red. Szofronenko, K. A. Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 443 p.
/Moszkovszkij Goszudarsztvennüj Universzitet im. M. V. Lomonoszova./ PEK Jogtörténeti tanszék JI2010/8.

A mű a szovjet egyetemeken használt jogtörténeti tankönyv második része, amely 1917-től napjainkig vizsgálja a szovjet állam- és jog fejlődését. Kilenc nagy szakaszra osztja a tárgyalt időszakot a szovjet állam előtt álló feladatok alapján. Az anyag, az egyes fejezeteken belül is erősen tagolt. Az egyes részekben a vizsgált időszak sajátosságainak megfelelően veti fel a jogfejlődés kérdéseit. Általában mindig a nemzetközi és a belső helyzet elemzéséből indul ki. A fejezeteken belül részletesen foglalkozik az alkotmányfejlődés és a szovjet állami apparátus fejlődésének kérdéseivel.

Thomas, Daniel H. — *Case*, Lynn M.: Guide to the diplomatic archives of Western Europe. [A Nyugat-európai diplomáciai levéltárak kalauza.] Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1959. XII, 389 p. ÁJI. feldolgozás alatt.

Különböző társszerzők által írt rövid bevezetők országonként adják meg a felvilágosításokat az egyes országok, illetőleg nemzetközi szervezetek diplomáciai levéltárainak állapotáról, rendszeréről és a legfontosabb irodalomról. A műben feldolgozott országok: Ausztria, Belgium, Dánia, Franciaország, Németország, Olaszország, Hollandia, Norvégia, Portugália, Svédország, Svájc, Vatikán állam, Bajorország, a Nemzetek Szövetsége és az Egyesült Nemzetek, UNESCO.

Croce, Benedetto: History of Europe in the nineteenth century. [Európa története a XIX. században.] New York, Berlungame, A Harbinger Book, 1963. 375 p. ÁJI. feldolgozás alatt.

Az 1931-ben tartott előadássorozat angolnyelvű fordítása.

Weissel, Bernhard: Von wem die Gewalt in den Staaten herrührt. [Kitől függ a hatalom az államokban.] Berlin, Rütten et Loening, 1963. 336 p.
/Schriftenreihe des Instituts für allgemeine Geschichte an der Humboldt—Universität Berlin. Band 7./ ÁJI feldolgozás alatt

A Berlini Humboldt Egyetem Egyetemes Történeti Intézete által kiadott sorozatban megjelent mű azt vizsgálja, hogy a 18. század utolsó negyedében milyen hatást gyakoroltak Németországban J. J. Rousseaunak az államról és a társadalomról alkotott elméletei.

Vegyes

Polska bibliografia prawnicza 1944—1959. Zeszyt 3. [Lengyel jogi bibliográfia 1944—1959.] 3. köt. Warszawa, Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, 1963. 689—1193. p. /Polska Akademia Nauk. Instytut Nauk Prawnych./ ÁJI. 20.989

A már ismert bibliográfia 3. és

egyben befejező kötete az előbbiek rendszerében (lengyel eredeti nyelvű címek és francia nyelvű címfordítások) közli az anyagot. Ebben a kötetben a polgári jogi, polgári eljárásjogi, munkajogi, földjogi, az igazságügyi szervezeti jogi, végül az egyházjogi anyag van. A záró fejezetben a vegyes anyagot (bibliográfiák, életrajzok, intézmények, oktatás stb.) közli.

Matteucci, Mario: Dictionnaire juridique français-italien, italien-français. [Francia—olasz, olasz—francia jogi szótár.] Préf. Jules Basdevant. Paris, Éd. de Navarre, 1963. 510 p.

OK. 378.332

A szakszótár a jog, a pénzügy, a kereskedelem, a vámügy, a biztosításügy és az államigazgatás területén alkalmazott kifejezéseket öleli fel.

Ucsenüe zapiszki. Vüpuszk 16. [Tudományos dolgozatok.] Glavn. redaktor Sz. N. Bratusz', Moszkva, Tip. im. Vorovszkogo 1963. 195 p. ÁJI feldolgozás alatt

Az Össz-szövetségi Jogtudományi Intézet gondozásában megjelent sorozat 16. füzete. T. N. Dobrovol'szkaja (A szovjet szocialista igazságszolgáltatás fogalma), M. P. Ring (A polgári eljárásjogi jogviszonyok kérdéséhez), Z. A. Vüsinszkaja (A jogos védelem néhány kérdése a szovjet jogban), T. B. Mal'cman (A családbefogadás vitás kérdései), Sz. Sz. Karinszkij (A szolgálati idő után járó pótlék szerepe, feladata és jogi természete) és O. A. Gavrilov (A logika törvényei és a bizonyítékok értékelése a vádbeszédben) tanulmányait, végül O. Sz. Kolbaszov-nak szemlecikkét (A földjog és a mezőgazdasági jog tudományának feladatai) tartalmazza.

Ucsenüe zapiszki. Vüpuszk 17. [Tudományos dolgozatok] Glavn. redaktor Sz N. Bratusz'. Moszkva, Tip. im. Vorovszkogo. 1963. 200 p. ÁJI feldolgozás alatt

Az Össz-szövetségi Jogtudományi Intézet tudományos értekezleteket tartalmazó sorozatának 17. füzetében A. Sz. Pigolkin (A jogi norma — a társadalmi viszonyok szabályozója), L. Sz. Szamoscsenko (A jogellenes mulasztással elkövetett kár), G. E. Petuhov (A gazdasági tanácsok helye a szovjet állam szerveinek rendszerében), P. Sz. Kallisztratov (A döntőbírósági per résztvevőinek kérdéséhez), O. N. Szadikov (A behozatali áruk vasúti szállításával kapcsolatos viták az állami döntőbíráskodás gyakorlatában), N. G. Katanjan (Az autótaxi-bérleti szerződések), E. A. Prjaisnikov (A nyomozó tevékenységének elemzése és a nyomozási terv) és P. Sz. Gracianszkij (Sz. E. Desznickij az állam, a jog, a család és a magántulajdon eredetéről) közöltek tanulmányokat.

MEGJELENT!

a KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ kiadásában
Dr. Brósz Róbert
NEM TELJESJOGÚ POLGÁROK A RÓMAI JOGFORRÁSOKBAN
c. műve

A szerző a római szabad népesség, polgárság azon kategóriáit tárgyalja, akik polgárjoguk ellenére sem voltak teljes jogúak. Ebből a szempontból sorra veszi az „alacsonyrendűek"-et, a libertínusokat, a nőket, a kultuszok, vallásuk miatt hátrányos helyzetben levőket, a kézműveseket és kereskedőket, a bérlőket (colonusok) és a curialisokat. Nemcsak anyagi, hanem politikai vonatkozású is ez a nem teljes jogúság. A szerző mondanivalóját konkrét forrásszövegekre építi, úgy hogy műve a sok tényanyag miatt hasznos forrásmunka nemcsak a jogászok, hanem a történészek és az ideológusok részére is.

304 oldal Ára: 43,— Ft.

Árusítják a könyvesboltok
Főelárusítók:
KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVESBOLT,
Budapest, V., Nádor u. 8.,
EÖTVÖS LORÁND KÖNYVESBOLT,
Budapest, V., Kecskeméti u. 2.

A KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ KIADÁSÁBAN JELENT MEG:

A Központi Döntőbizottság Elvi Határozatai és Iránymutatásai 1948—1962 122,— Ft

Polgári Jogi Döntvénytár (Bírósági Határozatok 1953—1963) 101,— Ft

A dolgozók társadalombiztosítási nyugdíjára vonatkozó hatályos jogszabályok 15,— Ft

Hatályos kormányrendeletek és kormányhatározatok 1945—1963 133,— Ft

Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1963 68,— Ft

Dr. Tallós József—Dr. Király István:
Nemzetközi vonatkozású kérdések az igazságügyi szervek gyakorlatában 18,50 Ft

Dr. Révai Gyula—Dr. Széll András:
A tervezési szerződés 30,— Ft

Sajtó alatt:

Dr. Baczonyi Zoltán—Dr. Isépy István— Dr. Uhlyarik György:
Árufuvarozási jog

Büntetőjogi Döntvénytár (Bírósági Határozatok 1953—1963)

Árusítják a könyvesboltok.

Főelárusítók:

KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVESBOLT,
Budapest, V., Nádor u. 8.

EÖTVÖS LORÁND KÖNYVESBOLT,
Budapest, V., Kecskeméti u. 2.

E lapszám (XIX. új évfolyam 8.) szerzői: *Dr. Nagy Lajos* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. — *D. Posch, Martin* egyetemi tanár (Jena). — *Dr. Besnyő Károly* a NET titkárságának munkatársa. — *Dr. Hámori Vilmos* kerületi bírósági tanácsvezető. — *Dr. Márkus Ferenc* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Kovacsics József* tanszékvezető egyetemi docens.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 64.4306 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

XIX. új évfolyam 9. szám Budapest, 1964. szeptember hó

EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST
1964 SZEP 29

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

NAGY LÁSZLÓ:
A szövetkezeti elvek szocialista értelmezése 477

ASZTALOS LÁSZLÓ:
A polgári jogi felelősség és a szankciós reparáció 484

PASKOV, A. Sz.:
Az üzemen belüli tanulói szerződés lényege a szovjet jog szerint 494

ROMÁN LÁSZLÓ:
A tekintély mint a munkáltatói joggyakorlás alapja 500

HABERMANN GUSZTÁV:
A sértettről 509

Szemle:

BECK SALAMON:
Volt házastársak közötti (vissza)követelési igény 516

N. I.:
Az európai szocialista államok jogalkotása 519

Jogirodalom:

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ:
Luby, S.: A szerzői jogokkal rokon jogok 521

— —:
Új könyvek 523

СОДЕРЖАНИЕ: Ласло Надь: Социалистическое толкование цринципов кооперации. — *Ласло Асталош:* Гражданско-правовая отвественность и санкционная репарация. — *А. С. Пашков:* Сущность договора о производственном ученичестве по советскому праву. — *Ласло Роман:* Авторитет как основа осуществления права предпринимателя. — *Густав Хаберманн:* О потерпевшем. — *Обзор: Шаламои Бек:* (Регрессное) требование между бывшими супругами. — *И. Н.:* Правотворчество европейских социалистических государств. — *Юридическая литература: Ласло Трочани:* Ш. Луби: Родственные с авторскими правами права. — — Новые книги.

SOMMAIRE: *László Nagy:* L'interprétation socialiste des principes de coopération. — *László Asztalos:* La responsabilité civile et la réparation ayant le caractère de sanction. — *A. S., Pachkov:* L'essence des contrats d'apprentissage dans les entreprises selon le droit soviétique. — *László Román:* L'autorité comme base de l'exercice des droits de l'employeur. — *Gusztáv Habermann:* De la personne lésée. — *Revue: Salamon Beck:* Le droit à la restitution des anciens époux. — *I. N.:* Législation des Etats socialistes européens. — *Littérature: László Trócsányi:* Luby, S.: Les droits voisins aux droits d'auteur. — — —: Nouveaux livres.

INHALT: *László Nagy:* Die sozialistische Auslegung der genossenschaftlichen Prinzipien. — *László Asztalos:* Die zivilrechtliche Verantwortlichkeit und die sanktionierte reparation. — *Paschkov, A. S.:* Das Wesen des innerbetrieblichen Ausbildungsvertrags nach dem sowjetischen Recht. — *László Román:* Das Ansehen als die Grundlage der Rechtsausübung des Arbeit gebers. — *Gusztáv Habermann:* Der Verletzte. — *Rundschau: Salamon Beck:* Der Rückforderungsanspru h zwischen einstigen Ehegatten. — *I. N.:* Die Rechtssetzung in den europäischen sozialistischen Staaten. — *Rechtsliteratur: László Trócsányi:* Luby, S.: Mit den Urheberrechten verwandte Rechte. — — —: Neue Bücher.

XIX. új évfolyam 9. szám Budapest, 1964. szeptember hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A szövetkezeti elvek szocialista értelmezése[1]

1. A szövetkezeti elvek olyan irodalma, amely azokat a szocialista termelési viszonyok közepette összefüggéseiben tárná fel, viszonylag szegényes mind a szocialista agrárgazdaságtan, mind a jogtudomány területét illetően. Ez a megállapítás vonatkozik mind a mezőgazdasági termelő — mind a mezőgazdasági fogyasztó —, mind pedig a kisipari termelőszövetkezeti ágazatokra. Ezen túlmenően az ún. klasszikus rochedalei szövetkezeti elvek viszonyát a szocialista szövetkezeti mozgalom építéséhez meg sem kíséreltük felderíteni mélyrehatóan. Sőt, az ún. klasszikus alapelveket sommásan, mint burzsoá elveket elvetve, az elmélet sem tulajdonított e problémakörnek nagyobb jelentőséget. Azonban az élet a kérdéskört akarva-akaratlanul felvetette s a szocialista szövetkezeti elvek párthatározatokban, jogszabályokban általában kifejezésre is jutottak, anélkül azonban, hogy a tudomány az elméleti általánosítást elvégezte volna, illetőleg hogy az elméleti általánosítás hozzásegítette volna jogszabályalkotó és jogalkalmazó szerveinket ahhoz, hogy a szocialista szövetkezeti elvek *még következetesebben* ültetődjenek át a gyakorlat konkrét területeire. Az utóbbi években azonban láthatóan növekszik az érdeklődés és egyre gyakrabban tapasztalhatjuk egy-egy alapelv külön monografikus feldolgozását. Minthogy hosszú éveken keresztül — s egyes szerzőknél még ma is — a szocialista szövetkezeti alapelvek kimerültek az önkéntesség, fokozatosság, állami irányítás és támogatás, valamint a szövetkezeti demokrácia alapelveiben, természetes, hogy az irodalmi tevékenység is e problémakörök feldolgozására irányult. Az állami irányítással hazai összefüggésekben Földes Iván[2], Takács Imre[3] foglalkozik. E témának viszonylag nagy a nemzetközi irodalma is. A szövetkezeti demokrácia belső oldaláról, a szövetkezeti önigazgatásról Bak József[4] nagyobb tanulmánya ismeretes, s a szovjet irodalomban ugyanezt a témakört I. V. Pavlov[5] professzor elemzi részletesen. E munkák elsősorban jogi, igazgatási szemszögből boncolgatják az említett szövetkezeti elveket. Gyenes Antal[6] a fokozatosság elvével elsősorban agrárpolitikai (ezen belül is főleg fogalomalkotó) szemszögből foglalkozik. A szocialista szövetkezeti alapelvek egészét — a rochedalei elvekkel összefüggésben is — pedig elsőnek a lengyel Henryk Landesberg[7] boncolja. Általános jelenség azonban mind a hazai, mind a külföldi irodalomban a komplex jellegű közgazdasági agrárpolitikai és jogi szempontokat egyaránt érvényesítő munkák hiánya. Ez talán a szocialista társadalmak fejlődésével s e fejlődést korábban bizonyos mértékig hátráltató, a tudományos életre, a vitákra negatív hatást gyakorló személyi kultusszal függött össze, hiszen az irodalmi tevékenység — mint a társadalomtudományok sok más területén — itt is az SZKP XX., illetőleg a XXII. kongresszusa után lendült fel. Azóta több szerző nyomatékosabban hangsúlyozza az alapelvek fontosságát, így pl. a Kazancev[8] szerkesztésében megjelenő 1962. évi szovjet kolhozjogi egyetemi tankönyv a korábbi tankönyveknél mélyrehatóbban vizsgálja az alapelveket, s azok közé felveszi a kolhoztagok anyagi érdekeltségének elvét is.

Jelen munkában feladatunknak tekintjük

[1] Részlet a szerző „Szövetkezeti elvek mezőgazdasági mozgalmukban" című előkészületben levő művéből.

[2] Földes Iván: A termelőszövetkezetek állami irányítása. Bp. 1962.

[3] Takács Imre: A járási tanácsok feladatai. Közg. Kiadó. Bp. 1963.

[4] Bak József: A szövetkezetek belső igazgatása. (Kandidátusi disszertáció.)

[5] I. V. Pavlov: Pravovoje upravlenyija gyelangije v kolhoza. Goszjurizdat. Moszkva 1955.

[6] Gyenes Antal: A fokozatosságról (kand. disszertáció)

[7] Henryk Landesberg: A szövetkezet (Lásd Szövosz Szöv. Kut. Csop. Kiadványai)

[8] N. D. Kazancev: Kolhozjogi tankönyv. Moszkva, 1962. (oroszul) 21—39. oldal. — A tankönyv a szövetkezeti elveket a kolhozépítés elvei címen tárgyalja s a következő elveket veszi sorra: *a)* a kolhozba való belépés önkéntessége, *b)* a kolhozépítés fejlődésének megfelelő formák kialakítása, *c)* a közösségi és az egyéni érdek összhangja, *d)* a szocialista állami irányítás és támogatás, *e)* a kolhozdemokrácia tiszteletbentartása, *f)* gazdasági önállóság a terv alapján, *g)* a kolhoztagok anyagi érdekeltsége.

annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy *vannak-e a szocialista szövetkezeti mozgalomnak alapelvei, azaz vannak-e nálunk szövetkezeti alapelvek,* ha vannak, bírnak-e olyan jelentőséggel a szocialista szövetkezeti mozgalom fejlődésében, mint a kapitalista szövetkezeti alapelvek a kapitalista szövetkezeti mozgalomban. Ha abból a feltevésből indulunk ki, hogy a szocialista szövetkezeti mozgalom is elveken nyugvó mozgalom, további kutatásunk kettős irányú lehet: *mennyiben azonosak a szocialista szövetkezeti mozgalom elvei a szocialista társadalomépítés általános elveivel,* s hol mutatkoznak *sajátos vonásai,* azaz miért sajátos szövetkezeti elvek. A továbbiakban még azt kell vizsgálnunk, hogy a szocializmus termelési viszonyai között *egységes szocialista szövetkezeti elvekről* kell-e beszélnünk? Vagy pedig a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom alapelveiről, illetőleg más szövetkezeti ágazatok elveiről. Végül foglalkoznunk kell azzal is, hogy *van-e valami kapcsolat a rochedalei alapelvek s a szocialista szövetkezeti mozgalom alapelvei között,* s ha van, miben áll e kapcsolat lényege. Ez utóbbi tekintetében didaktikailag azt a módszert követjük, hogy a részletes válaszokat az egyes fejezetekben nyújtjuk. E módszert az indokolja, hogy egyes ún. szövetkezeti elvek és a szocialista társadalomépítés elvei részben *azonosak,* mások pedig csak szövetkezeti elvként jelentkeznek. De hát akkor — teszi fel az olvasó a kérdést — miért nem foglalkozunk csak a szigorúan vett szövetkezeti elvekkel. A kérdésre a válasz nem is olyan bonyolult. Azért, mert a csak szövetkezeti elvek mechanikus összegezése nem nyújthatja a szövetkezeti mozgalmak elvi alapját, mert ezáltal épp azoktól a vonásoktól fosztanánk meg, amelyek összekapcsolják az állami szocialista szektorral.

A kérdéskomplexum vizsgálatánál tehát abból kell kiindulnunk, hogy *más a szövetkezet lényege a szocializmusban, s más a tőkés társadalmakban.* Minthogy eltűntek azok a társadalmi viszonyok, amelyekkel szemben a szövetkezet önvédelmi funkciót töltött be, olyan új viszonyok keletkeztek, amelyekben a hatalom a munkások és parasztok *érdekazonosságon* alapuló szövetségén nyugszik. A szocialista szövetkezetek alapvető feladata tehát nem az önvédelem. A szocialista államokban a szövetkezetek *olyan személyi, munka- és vagyoni egyesülések,* amelyek mozgalomban egyesülve jelentős társadalmi célkitűzésekkel is rendelkeznek. Ezen általános s minden szövetkezetre alkalmazható formula legplasztikusabban talán a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom céljaiban jut kifejezésre: a termelőszövetkezeti mozgalom nyiltan vallott célja, hogy a mezőgazdaságban is kialakuljanak a szocialista termelési viszonyok, amelyek lehetővé teszik a *korszerű nagyüzemi gazdálkodást,* és emellett az is célja, hogy ezen az anyagi bázison egységes, kulturált és jómódban élő *szocialista parasztosztály* kovácsolódjék ki. A szövetkezet tehát egyfelől kollektív tulajdonon alapuló kollektív jellegű *gazdálkodási egység (vállalat),* másfelől a kollektíva tagjainak *tömegszervezete.* Ezzel tulajdonképpen azt is kifejezésre juttatjuk, hogy a szövetkezeti mozgalom fő erőfeszítései a szocialista társadalomban a *falura* összpontosulnak, s a falusi szövetkezeti mozgalom, ezen belül is a termelőszövetkezeti mozgalom volumenét tekintve is kiemelkedő szerepet tölt be országunk összszövetkezeti mozgalmában. Ennélfogva a szövetkezeti elvek jellegét *a szocialista társadalmakban legplasztikusabban a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom területén lehet elemezni.* Ezzel korántsincs szándékunkban negligálni a falusi fogyasztási, vagy a városi kisipari termelőszövetkezeteket; ezekre a formákban ható elvekkel külön kell majd foglalkozni. Nézetünk szerint nem a priori kell megállapítani, hogy a különböző szövetkezeti ágazatok közös elveken nyugszanak-e vagy sem, hanem mindegyiknél előbb saját területe vonatkozásában kell kimunkálni azt, s a végső eredmények ismeretében lehet az általánosítást elvégezni. Egyoldalúságba esnénk azonban, ha tagadnánk, hogy a magyar gazdasági életben tevékenykedő szövetkezeti ágazatokban a gazdaságpolitikai célkitűzések vonatkozásában éppúgy, mint a szervezeti keretek tekintetében, nem volna sok azonos vonás, következésképpen a szövetkezeti elvek tekintetében is sok azonosságot lehet feltételezni. Így pl. az Alkotmány 7. § (2) bekezdése értelmében a szocialista szövetkezetek minden fajtája a magántulajdon teljes és fokozatos felszámolását tűzi ki célul.

Mi azonban a jelen munkában nem lépünk fel azzal az igénnyel, hogy az egész magyar szövetkezeti mozgalomban ható elveket mutassunk be, hanem arra törekszünk, *hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom megszervezésében és építésében érvényesülő alapelveket tárgyaljuk,* s csak annyiban érintünk más szövetkezeti ágazatokat — elsősorban a falu egyéb szövetkezeteit —, amennyiben a termelés és fogyasztás területén működő szövetkezetek tevékenysége valamely módon öszekapcsolódik. Az egységes szövetkezeti elvek tekintetében való álláspont kialakításához külön kutatómunkát kell folytatni a kisipari termelőszövetkezetekben, a kereskedelem szférájában működő, vagy a dolgozók szükségleteire alapított szövetkezetekben, és csak a külön kutatás után lehet az általánosítást elvégezni. Ezzel az állítással szembevethető, hogy a Ptk. 43—67. §-ában foglalt rendelkezések minden szövetkezetre egyformán érvényesek, s többé-kevésbé kiindulási alapot nyújthatnának. Ez így igaz, de valamely jogszabály szövegéből épp a jogszabály lényegét meghatározó elvekre általánosítani nem biztos, hogy eredményre vezetne.

Ha a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom az előbbiekben említett fontos célkitűzések szolgálatában áll kétségtelen, hogy tevékenysége csak szilárd elvi alapokon nyugodhat. Következésképp a szocialista termelőszövetkezeti mozgalomnak is meg vannak az *ún. szövetke-*

zeti elvei amelyek egyfelől az állam és a szövetkezet közötti viszonyt, másfelől a szövetkezeti és a tagjai közötti viszony tartalmát határozzák meg, következésképp elvi alapjait képezik a szövetkezet működésének. Jelen munka célja ezeket bemutatni.

További fontos tételként kell leszögeznünk, hogy az a kettősség, (a kapitalizmusban működő szövetkezetek *szervezeti elvei* az esetek többségében szembekerülnek a szövetkezők *gazdaságpolitikai* célkitűzéseivel), amely a kapitalista társadalomban a szövetkezeti elvek tekintetében fennáll, a szocialista társadalmakban feloldódik, egybesimul. A gazdaságpolitikai elvek a szövetkezeti forma létrehívását és megerősödését szolgálják, mint ahogyan a szövetkezeti forma erősödése is a társadalom objektív viszonyait kifejező gazdaságpolitikai célkitűzéseket erősíti. A gazdaságpolitikának és a szervezet mechanizmusának a szövetkezeti elvekben kifejezésre jutó e dialektikus egysége a szocialista állam és a szövetkezet viszonyából következik s kifejezésre juttatja azt, hogy e dialektikus egység biztosítéka az állam és a szövetkezet kapcsolatán keresztül a társadalmi és a szövetkezeti célkitűzések érdekazonosságának, összhangjának.

A szövetkezeti elvek objektív voltának hangsúlyozása és azok jelentőségének aláhúzása egyben azt is kifejezésre juttatja, hogy egyaránt valljuk a szövetkezeti elvek szerepének kiemelkedő voltát a szocialista mezőgazdaság *megteremtése,* és *megszilárdítása* idején is. Az elvek jelentőségét az is dokumentálja, hogy bár a klasszikusok e problémakör feldolgozásával viszonylag keveset foglalkoztak, mégis Lenin a szövetkezeti tervében különös gonddal foglalkozott a szövetkezeti mozgalom *megszervezésének* néhány fontos alapelvével. Az irodalmat viszont e téren bizonyos mértékig a citológia jellemezte (a Lenin által megfogalmazott néhány szervezési *elv* idézése) s a bátortalanságát a szövetkezetek működését meghatározó elvek további feltárásában a társadalomtudományok terén tapasztalt korábbi dogmatizmussal magyarázhatjuk. Nem véletlen az sem, hogy az MDP agrárpolitikájában a szövetkezeti elvek alkalmazása néhány esetben formális volt; az elvek s a gazdasági voluntarizmus nem túlságosan jó társak. Nyugodtan állíthatjuk, hogy a szövetkezeti elvek *átfogó* alkalmazása hazánk mezőgazdasági politikájában *elsősorban az MSZMP elvi alapokon nyugvó agrárpolitikájában jutott kifejezésre.* Mi tehát éppen az MSZMP agrárpolitikája elemzése alapján jutottunk arra a következtetésre, hogy a szocialista termelőszövetkezeti mozgalomnak is meg vannak a saját alapelvei, s ezek tiszteletben tartása agrárpolitikánk sikerének egyik záloga volt. Az elméletnek azonban még igen sok a tennivalója az elvek teljes feldolgozása kapcsán.

Végül foglalkoznunk kell azzal a kérdéssel is, hogy ún. klasszikus szövetkezeti elvek és a szocialista termelőszövetkezeti mozgalom elvei között milyen kapcsolat van. Abból kell kiindulnunk, hogy a rochedalei elvek sommás elvetése nem helyes. El kell ismernünk, hogy van bizonyos rokonság a rochedalei alapelvek és a szocialista szövetkezeti alapelvek között. A rokonság nem a gazdaságpolitikai elvek tekintetében, hanem a szervezeti működés területén lelhető fel. Tehát annyiban van azonosság vagy legalább is hasonloság az elvek vonatkozásában amennyiben van azonosság, illetve hasonlóság a kapitalizmusban kialakult szövetkezeti *forma* és a szocialista szövetkezeti *forma* között. „A szövetkezet óriási kulturális örökség, amelyet meg kell becsülnünk és fel kell használnunk" — mondja Lenin.[9] Ez a rokonság azonban *nem tartalmi azonosságban,* hanem bizonyos esetekben szervezeti hasonlóságban nyilvánul meg: a szervezeti működés néhány jogintézményében. Jolen esetben tehát a szövetkezetek során a jogi technika, a jogi kultúra, a szervezéstudomány fejlődése által kialakult intézményeket az újonnan kialakult társadalmi viszonyok szabályozására használjuk fel. „A szocializmus nem valósulhatna meg, ha nem tanulná meg annak a technikának, annak a kultúrának, annak az apparátusnak a felhasználását, amelyet a burzsoá kultúra, a kapitalizmus kultúrája hozott létre. Ehhez az apparátushoz tartoznak a szövetkezetek . . ." hangsúlyozta már Lenin.[10] A félreértés itt abban van, hogy a legtöbb esetben nem tudatosodik, hogy a régi forma új tartalmat szolgál. A tartalmi kérdésekben azonban a szövetkezeteink funkciójából következően alapvető különbségek vannak.

Miként mások a szocialista szövetkezetek funkciói és szervezeti formái — állapítja meg Erdei Ferenc[11] — az úgynevezett klasszikus elvek (rochedalei elvek) is megváltoztak a szocialista országokban, mind a tagok és a szövetkezetek, mind a szövetkezetek és az állam viszonylatában lényegesen átalakultak. Ezen túlmenően a szocialista szövetkezeti mozgalom talaján olyan *új elvek* keletkeztek, amelyek a kapitalista szövetkezeti mozgalomban ismeretlenek voltak. A szövetkezeti elvek lényeges változása — nézetünk szerint — a szocialista viszonyok között alapvetően két körülményre vezethető vissza: *a)* a kapitalista társadalom szövetkezeti alapelvei nem termelőszövetkezeti, hanem inkább fogyasztási, beszerző és értékesítő szövetkezetek alapelvei, és *b)* a kapitalista szövetkezetek és a kapitalista állam viszonya alapvetően más, mint a szocialista szövetkezetek és a szocialista állam viszonya. Erdei Ferenc szerint a különbség azonban e vonatkozásban az, hogy míg a tőkés szövetkezeti politikusok és szövetkezeti jogászok mereven ragaszkodnak a klasszikus szövetkezeti elvek fikciójához (bár egyre kevesebben) a szocialista szövetkezeti mozgalomban elvileg levontuk a fejlődés megkívánta következtetéseket.

[9] Lenin: A szövetkezetekről. 47. old.
[10] Lenin: A szövetkezetekről. 146. old.
[11] Erdei Ferenc: Mezőgazdaság és szövetkezet Budapest, 1951.

Ehhez talán annyit, hogy ez a különben helyes megállapítás elsősorban államunk politikai vezetésére vonatkozik, de kevésbé alkalmazható egyértelműen a tudományos tevékenységre.

2. A „szövetkezeti elv" általános fogalma alkalmazható a szövetkezeti tevékenység minden ágára. A szövetkezeti elvek konkrét megnyilvánulásai azonban különbözhetnek a szövetkezeti mozgalom egyes ágaitól függően. A szövetkezeti elv általános meghatározását a következőkben nyújtjuk: *A szocialista szövetkezeti alapelvek alatt általánosságban a szövetkezeti mozgalom (és az egyes szövetkezetek) megszervezésének, működésének és fejlődésének, ebből következően a szövetkezetek életviszonyait pártajánlások illetőleg állami rendelkezések formájában átfogó az objektív társadalmi-gazdasági viszonyok követelményeit kifejező, irányító eszméket értünk.* Az alapelvek jelentőségét két oldalról lehet megközelíteni. Egyik oldalról ezek olyan *gazdaságpolitikai* alapelvek, amelyeknek döntő szerepük van a kérdéses társadalmi-termelési viszonyok létrehozásában és stabilizálásában. Következésképp a szövetkezeti elvek fejezik ki a szövetkezet életviszonyait szabályozó valamennyi jogágazat tartalma szempontjából az adott társadalmi viszonyok által meghatározott politikai és jogi nézeteket és egyben alapját képezhetik valamely jogág intézményeinek. Az objektív társadalmi viszonyokból fakadó eszmék tehát a szövetkezetek társadalmi termelési viszonyait rendező normák tartalmát alapvetően meghatározzák. Ha ebből az aspektusból vizsgáljuk a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalomban ható szövetkezeti elveket, akkor itt is hangsúlyoznunk kell, hogy a szocialista termelőszövetkezeti mozgalom alapelvei sem a prioriak, gyökerük a valóságban van, kifejezésre juttatják a marxizmus—leninizmusnak a mezőgazdaság fejlődéséről szóló tételeit. A szövetkezeti alapelvek — a mezőgazdaság területén éppúgy mint a gazdasági élet más szférájában — tehát objektíve meghatározottak, ezek az adott termelési viszonyból fakadnak. Többek között ezért is tudománytalan álláspontot fejez ki az a követelés, hogy a szocialista termelőszövetkezeti mozgalom fenntartás nélkül alkalmazza a rochedalei alapelveket. Sőt azt sem lehet állítani, hogy egy társadalmon belül örökéletűek volnának a szövetkezeti alapelvek. Ezzel tulajdonképpen arra is rámutattunk, hogy a szövetkezeti elvek *történeti* jellegűek, mint ahogyan maga a szövetkezeti mozgalom is történeti jellegű. Az egyes elvek a termelési viszonyok változásával megszűnnek hatni, mások a termelési viszonyok fejlődése következtében utat törnek maguknak. Következésképp azt is le kell szögeznünk, hogy a jelen műben boncolt alapelvek a szocialista társadalom felépítésének időszakára vonatkozó alapelvek.

Eddig azt hangsúlyoztuk, hogy a szövetkezeti alapelvek gazdaságpolitikai alapelvek. Most arra is rá kell mutatnunk, hogy ezek egyben a szövetkezet *szervezeti működését* is rendező alapelvek, mely alatt értendő a szervezeti felépítés éppúgy mint a szervezet működésének mechanizmusa. Landesberg[12] nyilván erre az oldalra helyezte a hangsúlyt amikor a szövetkezeti elvek fogalmát ugy határozta meg, hogy a szövetkezeti alapelvek *azok a tevékenységi jellemzők és módszerek együttese, amelyek sajátos jellegűek az adott mozgalom szempontjából és lehetővé teszik a mozgalom számára célkitűzéseik megvalósítását.* Elvben a szerzőnek igazat kell adnunk, de hiányosságaként kell felrónunk, hogy az alapelveket túlnyomó mértékben a szervezeti működési alapelvekre szűkíti le. Holott a szocialista szövetkezeti mozgalom alapelvei — azon túlmenően hogy gazdaságpolitikai jellegűek is — nemcsak a szervezeti tevékenységre vonatkoznak, hanem a szövetkezetnek, mint *kollektív termelővállalatnak* tevékenységére is hatnak. S a szövetkezetek megszilárdulásának időszakában különösen ezek kerülnek előtérbe.

Ha az elmondottakat összegezzük, nyugodtan állíthatjuk, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalomban ható szövetkezeti alapelvek egyben jogi alapelvek is, a magyar jogrendszer nem régi jogágának, a *termelőszövetkezeti jognak is alapelvei.* Jogi alapelvek is, mert a jogi alapelvek sem a prioriak, s mert a marxista jogtudomány a termelési viszonyokat kifejező jogi viszonyokból állapítja meg alapelveit, amelyeknek azután normatív jellegük van. S ezeknek az alapelveknek a *normatív* szabályozás felé meghatározó szerepük van. A szocialista szövetkezeti elvek tehát összetett komplexumot jelentenek: *politikai alapelvek, a szervezeti forma működési elvei, amelyek a jogszabályozásban jogi alapelvként testesülnek meg.* Az elvek kimunkálásának és alkalmazásának a politikai, a gazdasági és jogi élet területén nagy *gyakorlati* jelentőségük van.

a) Ha elismerjük, hogy a szövetkezeti elvek nem a prioriak, hogy azok objektíve meghatározottak és ezek az adott termelési viszonyokból fakadnak, akkor jelentőségük elsősorban a termelőerők és termelési viszonyok összhangját egyengető, *agrárpolitika kialakításában, de legfőképpen annak egységes értelmezésében jelölhetők meg.* Az objektív elveken nyugvó egységes értelmezés nagymértékben elejét veheti a „bal" és jobboldali torzításoknak éppúgy, mint ahogy helyes alkalmazásuk a konkrét napi gyakorlati munka megjavulásában is kifejezésre jut. Nem véletlen, hogy az MSZMP agrárpolitikájában kezdettől fogva nagy súlyt helyezett a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalomban a szövetkezeti elvek kialakítására, éppúgy, mint egységes értelmezésére. 1959 őszén az MSZMP Központi Bizottsága az 1958/59. évi tömeges belépésének harmadik forrásául (a párt politikája iránti bizalom, az önkéntesség betartása mellett) az 1958. évi decemberi határozat alapján kialakított *elvi politikai egységet* jelölte meg.[13] Ha az

[12] H. Landesberg: im.

[13] MSZMP KB. 1958. decemberi határozatában több fontos szövetkezeti elv tekintetében (önkéntesség, fokozatosság) alakította ki a helyes álláspontot.

egységes értelmezés körül nem kellett volna a párt és állami szerveknek számos „baloldali" és jobboldali túlzás ellen nap, mint nap szívósan harcolni, agrárpolitikánk eredményei még számosabbak lennének. Az egységes értelmezés kialakítása éppúgy harci kérdés volt a *fokozatosság* helyes alkalmazásában mint az anyagi érdekeltség — *anyagi felelősség* elvének *megvalósításában.* Elég utalnunk arra, hogy az 1959. évi 7. tvr. — a szövetkezeti törvény — már lehetővé tette az anyagi érdekeltséget jobban tükröző munkadíjazási formák bevezetését akkor, amikor a 42. § (2) bekezdése úgy rendelkezett, hogy a „munkaegységgel való értékelés módszerét az elosztás szocialista alapelveinek megfelelően a termelőszövetkezet közgyűlési határozattal továbbfejlesztheti...", mégis a Földművelésügyi Minisztérium volt Szövetkezetpolitikai Főosztályának a tvr. megjelenését nemsokkal követően kiadott alapszabálymintája *visszalépett* amikor kategorikusan kimondotta, hogy „a tagok és családtagjaik tevékenységét a végzett munka mennyiségét és minőségét kifejező munkaegységekkel mérjük". E visszalépést a technikai megoldással is alátámasztották, amennyiben a mintaalapszabályban egyéb helyen szokásos pontozott részt sem hagytak üresen, nehogy valakinek is kedve legyen a munkaegységrendszerről más formára áttérni. Példát a másik oldalról is lehet idézni, mert a Termelőszövetkezet c. lap egyik cikkírója a fejlesztés lehetőségét viszont úgy fogta fel, hogy *„megdőlt a munkaegység bálványa".* A helyes elvi alapok tisztánlátása elkerülhetővé tette volna a két szélsőségre való időnkénti átcsúszást, de még inkább könnyebbé tette volna az alsóbb szervek egyes helyeken történő ellenállásának leküzdését, pl. a progresszív jövedelemelosztási formákkal szemben. Fehér Lajos az MSZMP Központi Bizottsága 1962. márciusi ülésén elmondott beszédében megállapította, hogy „a párt agrárpolitikájának egységes értelmezése tekintetében jelentős előrehaladás történt" de ugyanakkor továbbra is bírálja azokat akik akár jobb, akár „baloldali" nézőpontból, nem érvényesítik kellőképpen az anyagi érdekeltség elvét, nem tekintik a termelőszövetkezet lényegéhez tartozónak a demokratikus önigazgatást stb., stb.[14]

b) Közismert az a tétel, hogy a *jog az uralkodó osztály törvényerőre emelt akarata,*[15] s az is, hogy a jogszabályban kifejezésre jutó osztályakarat egyúttal formája a mögötte rejlő termelési viszonyoknak is. Az objektív valóságot azonban nem statikusan egyszerű fényképként tükrözi, hanem azt fejlődésében ragadja meg, s ezzel gyakorol aktív hatást a termelési viszonyok fejlődésére. Találó kifejezéssel a jogszabály *aktív és dinamikus absztrakció.*[16] A jogszabállyal szemben azonban az a követelmény is támasztandó, hogy az aktív és dinamikus szemlélet határait betartsa, s a ma és holnap kívánalma helyett ne a holnapután igényeit tükrözze, mert ilyenkor a jogszabály elősegítő helyett akadályozóvá válhat (miként az előbbi példában az említett alapszabályminta idézett szakasza). A termelési viszonyok fejlődése során azonban bekövetkezik a holnapután is, s az a jogszabály, amely a gazdasági társadalmi fejlődés során adott szakaszán még adekvát kifejezési forma, egyszer megszűnik az lenni. Az említett két ellentmondás velejárója a kodifikációs munkának, s az említett ellentmondások legkevésbé oldhatók meg ösztönösen, csak szilárd elvi alap biztosíthatja az ellentmondások feloldásának útját.[17] A tudatosság egyik biztos pillére az alapelvek követelményeinek érvényesítése; *az alapelvek jelentősége és funkciója tehát másodsorban a kodifikáció területén nyilvánul meg.* Következésképp: a szövetkezeti alapelveknek át kell hatni a termelőszövetkezetek életviszonyait szabályozó egész törvényhozásunkat, amely azzal a követelménnyel egyenértékű, *hogy az alapelveket állami akarati formába, tehát jogszabályba kell önteni.* Ez elképzelhető úgy is, hogy egy-egy alapelvet egy-egy norma is kifejezésre juttat, de átfogóbb és mélyebb az a módszer, ha az alapelv a különböző jogszabályi rendelkezések zsinórmértéke. Ahhoz tehát, hogy a jogszabály dinamikusan és aktívan absztrahálja termelési viszonyainkat, tehát megfelelően fejezze ki a társadalomnak a jogszabállyal szemben támasztott követelményeit, talán sehol sem szükséges a hármas lépcső betartása úgy, mint a mezőgazdasági termelőszövetkezetek életviszonyainak szabályozásánál. A jogszabálynak aktívan és dinamikusan tükrözni kell *a termelési viszonyok fejlődésének* adott szintjét (termelési viszonyok összefüggéseinek ismerete), ismerni kell azokat az *elveket,* amelyek a termelési viszonyokból fakadóan az agrárpolitika pillérei (ez biztosítja a viszonylagos jogszabálystabilitást), s csak végül, harmadik lépcsőként alakulhat ki a szintézis, a *jogi norma.*

Az elmondottakkal kapcsolatban vissza kell térnünk egy másik kérdésre is. Van-e különbség a szövetkezeti elvek és a termelőszövetkezeti jogi alapelvek között. Mennyiben jogi elvek tehát a szövetkezeti elvek. Amikor mi a szövetkezeti elvek jelentőségét ennyire aláhúztuk, akkor ezzel azt akartuk dokumentálni, hogy ezek egyben a termelőszövetkezeti jognak, mint önálló jogágnak is a legfontosabb alapelvei. Ezzel természetesen nem akartuk azt állítani, hogy a termelőszövetkezeti jognak nincsenek önálló jogelvei, amelyek a jog viszonylagos önállóságaként nyilvánulnak meg. Ezzel kapcsolatban azonban kettejük viszonya az egész és a rész viszonyaként határozhatók meg. A résznek itt a viszonylagos

[14] Fehér Lajos: A mezőgazdaság helyzetéről és a további feladatokról. Bp. 1962. 55—56. old.

[15] Marx—Engels: Kommunista Kiáltvány. Bp. Szikra, 1952. 51. old.

[16] Kulcsár Kálmán: A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban. Bp. 1961. 88. old.

[17] dr. Timár István: A kodifikáció néhány kérdése. MTA. társadalom-történeti osztályok közleményei XII. kötet 3—4 szám 316—317 old.

önállósága mellett — még pontosabban, abból következően — az *egész* érvényrejuttatása az elsődleges feladata, s leginkább azzal, hogy önálló nomatív formát nyer. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogban ható jogelvek azonban rendszerint nemcsak termelőszövetkezeti jogelvek, hanem más jogágaknak is elvei. Így pl. az egy tag, egy szavazat elve, nemcsak a termelőszövetkezeti jog elve, hanem minden olyan jogágé is, amely a szocialista demokratizmus alapján a kollektívák életviszonyait szabályozza. Ez az elv érvényes a munkajogban éppúgy, mint az államigazgatási jogban, de a polgári jogban is, amikor az egyesületek működési viszonyait szabályozza. Hogy e munka a gyakorlatnak is megfelelő segítséget nyújtson, az elvek részletes vizsgálatánál ezekkel is részletesen foglalkozunk.

c) Az 1959. évi 7. sz. tvr. — általános elnevezéssel szövetkezeti törvény-, illetőleg az azt kiegészítő más fontosabb állami rendelkezések a termelőszövetkezeti életviszonyoknak csak a legfontosabb oldalait alakítják ki, következésképp csak azokat a legfontosabb normákat tartalmazzák, amelyek garanciális jellegűek, ennélfogva amelyeket a termelőszövetkezetek mindegyikének kötelessége betartani. Ugyanakkor a tvr. felhatalmazza a termelőszövetkezeteket arra, hogy a törvényi rendelkezések keretei között *a szövetkezeti tagokra nézve általános magatartási szabályokat állítsanak fel, más szavakkal arra, hogy maga a szövetkezeti tagság készítse el a szövetkezet alapszabályát, s a jogszabályi keretek között a taggyűlés maga hozzon normatív jellegű szabályokat.* Nem kívánunk annak fejtegetésébe bocsátkozni, hogy az alapszabály jogi természete miként határozható meg, mindössze annyit jegyeznénk meg, hogy az nem a non jus területére tartozik, azt a termelőszövetkezeti tagok közös elhatározása folytán létrejött olyan megállapodásnak kell tekinteni, amely az államigazgatási szerv jóváhagyása által sajátos *társadalmi szabállyá* — jogforrási szempontból a termelőszövetkezeti jogviszonyok partikuláris érvényű másodlagos forrásává válik.[18] Az alapszabályt kétségtelenül a közgyűlés alkotja, de az állam számára — a társadalmi fejlődés szempontjából — nem közömbös, hogy a termelőszövetkezetek alapszabályai által tartalmazott magatartási szabályok milyen irányúak, merre fejlődnek, s eseti törvényi rendelkezés hiányában az űrt hogyan töltik ki a termelőszövetkezetek. Általános szabály kell tehát legyen, *hogy a termelőszövetkezetek alapszabálya éppúgy, mint a szövetkezet vezetőszerveinek más normatív határozata nem kerülhet ellentétbe a szövetkezeti elvekkel.*[19]

d) A szövetkezeti alapelvek *mind a szövetkezeti szervezés, mind a jogalkalmazás szempontjából értelmező és hézagpótló jelentőségűek.* Ennek különös jelentősége van a termelőszövetkezeti jogban. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek termelési viszonyai sokkal gyorsabban fejlődnek, mint tegyük fel egy másik jog ág mögött (pl. a büntetőjog mögött) álló életviszonyok, s a termelőszövetkezeti jogra fokozott mértékben áll az a tétel, hogy egyetlen kódex sem láthatja előre az életjelentőségek sokféleségét, nem foghatja át a szabályzandó, de pontosan előre meg nem állapítható viszonyokat, illetőleg személyi kört. Ezért a hézagokat a jogban elkerülhetetlennek kell tekintenünk. Amikor a szovjet jogászok ezt az általános tételt kialakították, Leninnek arra az ismert tételére hivatkoztak, hogy „olyan receptet, vagy olyan általános szabályt... kidolgozni, amely minden esetre érvényes lenne, badarság. Az embernek a saját fejével kell gondolkoznia, hogy minden egyes esetben el tudjon igazodni".[20] Mindezekre figyelemmel a szocialista jog újabban nem tagadja meg a *joghézag* létezését, csak különféleképp értelmezi. Mi elfogadhatónak tartjuk Szabó Imre kettős felosztását a joghézagról, amely szerint van eredeti és van később támadt joghézag, attól függően, hogy a jogalkotó szándéka néha valamely társadalmi viszony átfogóbb szabályozására irányult, ám ezt a viszonyt nem szabályozta teljességgel, vagy mert az adott viszonyoknak ez a formája később a társadalmi, s a jogfejlődés során jelent meg.[21] A termelőszövetkezeti jogban különösen a *később* támadt joghézagnak van jelentősége, — s azt számos konkrét példa bizonyítja. Említhetjük azt, hogy a termelőszövetkezetek jövedelemelosztásának továbbfejlesztésénél a különböző formák kikísérletezésénél jogszabályi tételes rendelkezés hiányában a MSZMP több határozatában kifejezésre jutó szövetkezeti alapelvek nyújtanak támpontot arra, hogy az a forma alkalmas-e arra, hogy a szövetkezet céljait megvalósítsa stb., stb. — Vagy pl. a termelőszövetkezetek egymásközötti termelési kapcsolatát szabályozó 10/1961. (IV. 30.) F. M. sz. rendelet kereteiben nem jöhetett létre olyan kooperációs forma, amely a szövetkezetek tömeges együttműködését tenné lehetővé. Azonban a szabályozatlanság ellenére is számos ilyen együttműködési forma alakult ki. Utalnunk kell

[18] Az irodalomban az alapszabály természetét illetően az álláspontok különböznek. Arlt szerint a termelőszövetkezet alapszabályai jogi norma erejével bírnak (Rainer Arlt—Klaus Heuer: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog kodifikációjának alapkérdései. Staat und Recht. 1958. évf. 16. sz. (W. E. Tadzser szerint az alapszabály nem bír a tárgyi jog forrásának erejével, s ezért azt több partner közötti szerződésnek nevezi. (W. E. Tadzser: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog új törvényalkotás néhány kérdése a Bulgár Népköztársaságban. Staat und Recht. 1958. évf. 7. sz.)

[19] Hasonló jellegű rendelkezést tartalmazott az 5/1958. (I. 15.) Korm. sz. rendelet 3. §-a is: „A mezőgazdasági termelőszövetkezetek a 2. §-ban foglalt alapszabályok megtartásával, a helyi viszonyoknak megfelelően, az érvényben levő jogszabályokkal kiegészített, illetőleg módosított mintaalapszabály egyes rendelkezéseit kiegészítheti és módosíthatja."

[20] Lenin: Művei, 31. kötet. Budapest, 1951. 57. old.

[21] Szabó Imre: A jogszabályok értelmezése. Közgazdasági és Jogi kiadó, Budapest, 1960. 366—367. old.

pl. a Heves megyei szövetkezetek baromfi keltető állomására, amelyet 108 termelőszövetkezet alapított.

A termelőszövetkezetek termelési-társadalmi viszonyai gyorsan fejlődnek, s az életviszonyok újabb és újabb oldalai alakulnak ki, amelyeket jogszabály még nem rendezett, s ellenkezne a kodifikációs felfogással is, hogy minden új életviszony kialakulására a jogalkotó új jogszabállyal feleljen. Különben is a mezőgazdaság az a terület, amelyet az elmúlt években a jogszabályok különösen nagy tömege árasztott el, s a legnagyobb jóakarattal sem lehet kívánnunk termelőszövetkezeteink tagjaitól és vezetőitől annak részletes ismeretét. Nos, az ilyen kialakulóban levő, de még nem szabályozott életviszonyok helyes irányban történő fejlesztését az elvek nagymértékben segíthetik, sőt azt is hozzátehetjük, hogy csak elvek biztosíthatják objektív, általános voltuk miatt azt, *hogy ezek az életviszonyok ne kerüljenek ellentmondásba a fejlődés általános tendenciáival.* Hogy ilyenek is adódhatnak, elég ha a háztáji földek mértéktelen felduzzasztását célzó tendenciákra utalunk.

Az értelmező és hézagpótló funkciónak tehát több területen van jelentősége:

Társadalomépítésünk tudatossága megkívánja, hogy a szövetkezetben kialakult, vagy kialakulóban levő, de jogilag még nem szabályozott életviszonyokat *az általános társadalmi fejlődés irányába egyengessük.* Rendkívül tanulságos ebből a szempontból az a törekvés, amely 1957-ben több termelőszövetkezetünkben tapasztalható volt. Köztudott, hogy 1957—58-ban — az ellenforradalom buktatói után is megmaradt — szövetkezetek több vonatkozásban törekedtek az akkori ún. mintaalapszabály fogyatékos rendelkezéseinek kiegészítésére. Rendkívüli figyelemre méltó kezdeményezés volt, hogy az anyagi érdekeltség egyes formáinak meghonosítása mellett kísérletet tettek a tagok és a vezetők anyagi felelősségének is a rendezésére. A dolog természeténél fogva ezekben — a saját alapszabályokban rögzített kezdeményezésekben nem tettek kellő mértékben különbséget a civiljogi és a büntetőjogi felelősség között, mégis a dolog lényege az volt, hogy a szövetkezetek helyesen igyekeztek pótolni azt az űrt, amely a felelősségi viszonyok szabályozása hiányában keletkezett.[22] Ilyen jellegű kezdeményezés mindig tapasztalható szövetkezeteinkben, s nem lehet közömbös, hogy ezek a tendenciák milyen irányban fejlődnek.

A szövetkezeti elvek iránymutató jellegűek a szövetkezetek *alapszabályainak felülvizsgálatánál.* Mint már említettük a szövetkezeti törvény felhatalmazása alapján maguk a termelőszövetkezetek készítik el saját alapszabályukat a jogszabályi keretek között. Azonban a szövetkezeti tvr. azt is előírja, hogy a közgyűlés által elfogadott alapszabályt a működési engedély kiadása, illetőleg a nyilvántartásba való felvétel előtt a járási tanács vb. köteles felülvizsgálni. A felülvizsgálatnak ki kell terjednie, arra, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezet által megvalósítani kívánt gazdasági tevékenység nem ütközik-e hatályos jogszabályi rendelkezésekbe, hogy nincs-e az alapszabályban olyan rendelkezés, amely a kizsákmányolás elemeit tartalmazza, vagy kizsákmányolásra vezethet, végül, hogy az alapszabály nem ellentétes-e a hatályos jogszabályok rendelkezéseivel. Minthogy a szövetkezeti tvr. rendelkezései lényegében keretrendelkezések a megerősítésnél, nézetünk szerint az elveket elsősorban szem előtt kell tartani.

A termelőszövetkezetek *jogvitáinak* elbírálásánál szintén hasznos segítséget nyújthatnak az elvek. Az értelmezésnél analógia alkalmazása a termelőszövetkezeti életviszonyoknál ugyanis nem mindig kielégítő, éppen az egyre gyorsabb ütemben kialakuló életviszonyok új volta miatt, vagy ha lehetőség is lenne az analógiára, sokszor az erőltetettnek bizonyulna a hézag betöltésére. A gyakorlati jogalkalmazás is azt bizonyítja, hogy a termelőszövetkezeti jogviták elbírálására hivatott szervek (vezetés, államigazgatás, bíróság) ítélkezési gyakorlata sokkal megnyugtatóbb, ha az eseti döntéseket egy magasabbrendű és általános jellegű elvi alaphoz igazítják.

3. Az eddig elmondottak megalapozzák azon feltevésünket, amely szerint a szocialista mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalomnak is megvannak az ún. szövetkezeti elvei, s jelentőségük mélyebb értelmű, mint a kapitalista szövetkezeti mozgalomnak szövetkezeti elvei. Vizsgálódásunkat az elmondottakon kívül az is indokolja, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezése *nem teszi egyik évről a másikra fix munkahelyen dolgozó, s jövedelmét kizárólag a közös gazdaságból élvező réteggé, a tegnap még egyénileg gazdálkodó, magántulajdonosi szemlélet-átitatott parasztságot.* Ez csak fokozatosan valósul meg. Parasztságunk még messze van attól, hogy zömében alkalmazotti réteggé váljék, hosszú éveken keresztül még „gazdálkodó", amelynek jövedelme több forrásból táplálkozik, s gazdálkodása éppen a szövetkezeti tulajdonviszonyokon alapul. Következésképp még hosszú ideig nagyjából-egészéből, a szocialista társadalom teljes felépítéséig, a kommunista társadalom győzelméig szükséges a szövetkezeti jellegű viszonyokat, illetőleg a szövetkezeti elveket tiszteletben tartani és alkalmazni. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalomban ható szocialista szövetkezeti elveknek vizsgálatát tartalmazó munkánkat olyan kísérletnek tekintjük, amely remélhetőleg kiváltja szakemberek egyetértését vagy ellenvéleményét. A viták majd tisztázzák, hogy helyes-e az a taxació, amelyben mi a magyar mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom szövetkezeti elveit összefoglaltuk:

a) Az *önkéntesség* elvének különösen a szövet-

[22] Nagy László: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek alapszabályairól. Jogtudományi Közlöny 1957. 1—3. szám. 33. old.

kezetszervezés időszakában van jelentősége. Hat azonban továbbra is, bár e fejlődés során fokozatosan feloldódik a szövetkezeti demokráciában. *b) A fokozatosság* biztosítja — az adott termelési és tudati szinthez igazodóan — a szövetkezeti forma egyre teljesebbé válását. A fokozatosságnak egyes formákon belül is lényeges szerepe van. *c)* A *személyes közreműködés* a termelő szövetkezet tagjának munkavégzését, vagyoni hozzájárulását (és részesedését) valamint szervezeti közreműködését alapozza meg. *d)* Az *anyagi érdekeltség-anyagi felelősség* egységének elve a szövetkezet és tagja, valamint a szövetkezet és az állam közötti viszony egyik lényeges meghatározója. *e) A szövetkezeti demokrácia* — a belső igazgatás demokratizmusa és a demokratikus önigazgatás megvalósítása által a szövetkezet szervezeti működésének legfontosabb zsinórmértéke. *f)* A *vállalati önállóság* a szövetkezet gazdálkodásának szervezeti és jogi kereteit alapozza meg. *g)* Minthogy a szövetkezet a parasztság legátfogóbb tömegszervezete napjainkban különös jelentősége van a *szövetkezeti nevelés* elvének. *h)* Végül az *állami irányítás* elve hivatott biztosítani, hogy szövetkezeti gazdálkodásunk szervesen beilleszkedjék a népgazdaság egészébe és fejlődése lépést tartson a gazdasági élet egészének fejlődésével.

Nagy László

A polgári jogi felelősség és a szankciós reparáció

1. A szocialista polgári jognak, s így a magyar polgári jognak is egyik sokat vitatott kérdése a felelősség. A szocialista felelősségi elméletek központi kérdése a felelősség mibenlétének, irányító eszméjének kutatása. A megelőzés gondolata, mint a polgári jogi, s általában a jogi felelősség centrális kérdése mellett másodlagosként kerül értékelésre a reparáció, Azzal, hogy a felelősség dogmatikájának kidolgozása a prevenció mellett, ettől függő másodlagos kérdésnek jelöli a reparációt,[1] még nem mondhatjuk el, hogy ez a felfogás a polgári jog egészére nézve uralkodóvá vált volna.[2] Nézetem szerint a polgári jogi felelősség jelenleg még legnehezebben megoldott, a burzsoá ideológiától örökölt, de kellően fel nem számolt kérdése éppen a felelősség kettős (tágabb és szűkebb) értelme, valamint a felelősség és a reparáció viszonyának teljes tisztázása.

A tágabb és a szűkebb értelemben vett felelősség elemzése mellett azonban a felelősségnek a reparációhoz való viszonya csak érintőlegesen kap említést. A reparációnak a felelősséghez, vagy a polgári jogi szankcióhoz viszonyított felvetése átfogó értékeléshez alig jutott.

Kétségtelen, hogy a szocialista polgári jogban igen erős történeti és dogmatikai hagyományai vannak annak a koncepciónak, amely a vagyoni viszonyok szankcionálásának sajátosságát elsősorban a reparációban, a jóvátételben látja.[3] Annyira, hogy egyesek a reparatív (helyreállító) szankciót, — a felek mellérendeltsége mellett — a polgári jogi szabályozás egyik jellemző vonásának tartják.[4]

Ahhoz, hogy a szocialista polgári jogban a reparatív szankciónak, mint a szankció bizonyos formájának a helyét megtaláljuk, röviden utalni kell azokra a történeti és dogmatikai tényezőkre, amelyek mint akadályok ma is gátolják e kérdés tisztázását. A kérdés pedig — lényegét tekintve — a felelősség és a reparáció viszonya.

2. Történetileg tekintve ahhoz, hogy a kártérítés az általános magánjogi reparáció funkcióját betölthesse, az elkülönült magántulajdoni renden túlmenően (— amely még csak esetleg az in integrum restitutiot igényli —) az áruviszonyok olyan fejlődésének is be kell következnie, amely az értéktörvény általános érvényesülése mellett[5] a mindennek közös mérőeszközben való értékelését is lehetővé teszi.

A szocialista polgári jog felelősségi elmélete rámutatott arra, hogy a primitív államtársadalmak „felelősségi" joga: egységes, homogén eredményfelelősség.[6] A büntetőjog és a magánjog különválása előtti egységes felelősség, amely az áruviszonyok fejletlensége folytán a szubjektív tényezők értékeléséig nem is jut el, nem büntetőjogi felelősség és egyáltalán nem felelősség abban az értelemben, amely a felelősség szűkebb értelmét jelenti. Ez a „felelősség" olyan ered-

[1] Eörsi Gyula: A jogi felelősség alapproblémái. A polgári jogi felelősség. Bpest, 1961. 35. s köv. old. — Eörsi: Kísérlet egy egységes polgári jogi felelősségi rendszer felvázolására. MTA társadalmi-történeti tudományok osztályának Közleményei IX/2. (1959) 120., 131. s köv. old.

[2] Így Kemenes kifejezetten a reparációval azonosítja a felelősséget. Horeczky Károly: Eörsi Gyula: „A jogi felelősség alapproblémái. Polgári jogi felelősség" c. könyvének vitája. J. K. 1964. 4. sz. 257. old.

[3] Világhy Miklós — Eörsi Gyula: Magyar polgári jog. I—II. Egyetemi tankönyv. Bpest, 1962. I. 74. old. — Tagadja a reparáció másodlagosságát Zoltán Ödön: A jogellenes károkozásért való felelősség a Polgári Törvénykönyv tervezetében. M. J. 1957. 10. sz. 283. o.

[4] Csanádi György: Polgári jog. Egyetemi tankönyv. Bpest, 1960. 9. old.

[5] Eörsi: A jogi felelősség. 421. old.

[6] Eörsi: Kártérítés jogellenes magatartásért. Bpest, 1958. 8—10. old. — Mádl Ferenc: Az objektív felelősség történetéhez. ÁJI-Ért. 1959. 1—2. sz. 101. köv. old. — Marton, G: Les fodements de la responsabilité civile. Révision de la doctrine essai d'un systeme unitaire. Paris. 1938. 34. p. — Marton a Szladits szerk. Magyar magánjog. IV. 783. köv. old.

ményért való helytállást fejez ki, amely a reparációt és a szubjektívum figyelembevétele nélküli repressziót szolgálja.

Az áruviszonyok kifejlődése azzal a hatással jár, hogy a magánjogi szankció felelősségi formájának alapjai szubjektivizálódnak, a reparáció pedig objektivizálódik.[7] Ez lényegében a feltételek vonatkozásában a szubjektív elem figyelembevételét jelenti, a reparáció vonatkozásában pedig — az értéktörvény hatására — az egyenértékben való mérték előtérbenyomulását. A római magánjogban ez együttjár a büntetés és a jóvátétel elválásával, ugyanakkor a gazdasági-társadalmi alapok korlátoltsága folytán soha nem lépheti át azt a korlátot, amelyet a magándeliktumok rendszere jelent.

A kapitalizmust megelőző államtársadalmak jogában tehát — már amennyire elkülönült magánjogról egyáltalán beszélni lehet — a tág értelemben vett *reparáció határozza* meg a jellegzetes *magánjogi szankciókat.* Az elkülönült tulajdonjogból folyik az in integrum restitutio alkalmazása, s mellette a reparációt is magában foglaló más, az egységes eredmény-„felelősség"-hez idomuló szankciók létrejövetele. A többszörös kártérítés reparatív és represszív jellege a magántulajdonjog adott fejlődéséhez mért leghatásosabb védelmi eszközt jelenti. A szubjektív, tudati és akarati elemek figyelembevételét követelő áruviszonyok kifejlődése vonja maga után a felelősségi elemek kialakulását és egyúttal — egyes esetekben — a reparáció mértékének az egyenértékre csökkenését.

A kapitalista termelési, társadalmi viszonyokkal nyílik meg a lehetősége annak, hogy az ún. felelősségi kártérítés reparatív formája az egyenérték mértékére szálljon le. A kapitalizmus fejlődésével ugyanakkor — s a szocialista jogtudomány is értékelésében ezt az utat követi — a felelősség tana lép előtérbe. A reparáció hosszú időn keresztül úgy néz ki, mint amely csak a felelősségi kártérítés módszere, s lényegében csak az imperializmus időszakában, amikor a felelősség irányító eszméinek felvetése is megkezdődik, s amikor a preventio kérdése is előtérbe kerül, merül fel a felelősség körén belül a reparáció és a preventio egymáshoz való viszonyának vizsgálata.

A felelősség és a reparáció viszonyának a vizsgálatánál abból kell kiindulni, hogy kettőjük kapcsolatában a felelősség egységként jelenik meg, jóllehet a reparáció teljességének kiszolgálását ellátó felelősség jelentős differenciálódáson megy keresztül.

A magyar burzsoá fejlődésre olyan nagy hatást gyakorló német pozitivizmus elméletében is lemérhető az átalakulás. Thon még elsődlegesnek a teljesítési kényszert tartja, s csak a teljesítés lehetetlenülése esetére ismeri el a reparációs átfordulást.[8] Binding nem különböztet teljesítés és reparáció között,[9] Schlossmann pedig már a nemteljesítéshez, a szerződésszegéshez elsődleges jogkövetkezményként a vagyoni kártérítést (reparációt) fűzi.[10] Az a folyamat, amely elméletileg Jheringgel indul[11] és az actios rendszerű német szabályozás keretei között a reparáció általánossá tételére törekszik, a századforduló idejében már eljut odáig, hogy — elsősorban a büntetőjoggal való szembeállítás területén — a kártérítést azonosítja a reparációval,[12] amely a tiltott cselekmény puszta vagyoni reflexe.[13] Így a német irodalomban (s persze a magyarban is) a kártérítés (valójában a reparáció) a szolgáltatás egyik különös fajtájává válik.[14] A kártérítésnek általános magánjogi szankcióvá alakulása, a felelősség és a szankció azonosulása, egyúttal a magánjogi szankció azonosulását is jelenti a kártérítéssel, s általában a reparációval. A Bindingtől szinte egyenesvonalú német fejlődés a francia jogban is megtalálható,[15] s hasonló jelenségnek vagyunk tanúi a legújabb angol állásfoglalásokban is.[16] *A polgári jog elsődlegesen reparál.*

A prevenciós gondolat előtérbe kerülése előtt a prevenció és a reparáció viszonyának

[7] Eörsi: Kártérítés. 10—13. old. — Mádl uo.

[8] Thon, A.: Rechtsnorm und subjectives Recht. Untersuchungen zur allgemeinen Rechtslehre. Weimar, 1878. 40., 50. sköv. old. — Jhering, R.: Der Zweck im Recht. I—II. 4. kiad. Leipzig. 1904—1905. I. 200—203. old.

[9] Binding, K.: Die Normen und ihre Übertretung. I—II. Leipzig, 1872, 1877. I. 207., 229. old.

[10] Schlossmann, S.: Der Vertrag. Leipzig. 1876. 288—289., 311. old.

[11] I. m. I. 384—385. old. a büntetőjogban is az egyenértékűséget hangsúlyozza. — Jhering, R.: Das Schuldmoment im römischen Privatrecht. Giessen, 1867. 6., 40. sköv. old.

[12] Már Thonnál Ausgleichung és Bestrafung. i. m. 41. old. — Merkel, A.: Kriminalistische Abhandlungen, I—II. Leipzig. 1867. (I. Zur Lehre von den Grundeintheilungen des Unrechts und seiner Rechtsfolgen) 43. sköv. old. — Kelsen, H.: Hauptprobleme der Staatsrechtslehre. 2. kiad. Berlin 1923. 305—306. old. — Grosschmid Béni: Fejezetek kötelmi jogunk köréből. I—II/1—2. Jubileumi kiadás. Bpest, 1932, 1933. I. 602—604. old. II/2. 838—852. old. — Marton: Büntetés és kártérítés. Klny. az Angyal Emlékkönyvből. Bpest, 1933. — Marton: Magánjogi és büntetőjogi szankciók. Klny. a Magyar Jogászegyleti Értekezések és Egyéb Tanulmányok-ból. Bpest, 1936. — Marton: Les fondements. 92—94. p. — Oftinger, K.: Schweizerisches Haftpflichtrecht. 2. átdolg. kiad. I. Allgemeiner Teil. Zürich. 1958. 29. o.

[13] Almási Antal: A tilos cselekmény a magánjogban. Bpest, 1907. 68—69. old.

[14] Grosschmid i. m. I. 593. sköv. old. — Marton a Szladits szerk. Magyar magánjog. III. 358. sköv. old. — Szladits Károly: A magyar magánjog vázlata. I—II. 5. kiad. Bpest, 1937. II. 69. sköv. old. — Nizsalovszky Endre: Kötelmi jog. I. Általános tanok. Bpest, é. n. 114. sköv. old. — Larenz, K.: Lehrbuch des Schuldrechts. I—II. München—Berlin, 1953. I. 105. sköv. old. — Enneccerus—Kipp—Wolff: Lehrbuch des Bürgerlichen Rechts. III. Recht der Schuldverhältnisse. 14. kiad. Átdolg.: Lehmann, H. Tübingen, 1954. 55. sköv. old. — Esser, J.: Schuldrecht. 2. kiad. Karlsruhe, 1960. 158. sköv. old. — Bírálatára Eörsi: A jogi felelősség. 251. sköv. old.

[15] Ripert, G. — Boulanger, J.: Traité de droit civil. (D'après le traité de Planiol.) I—II. Paris. 1956, 1957. II. 921. p.

[16] Eörsi i. m. 379. old.

kérdése alig merül fel.[17] Grosschmid még azt vizsgálja, hogy milyen causákon nyugszik a kártérítés,[18] amely nála gyakorlatilag egyet jelent a reparációval, s a felelősség azonos a szankció alatt állással. A német és a magyar magánjogban is uralkodóvá válik a kártérítésnek az a kettős tárgyalása, amely egyrészt mint a szolgáltatás különös fajtája, (tehát a reparáció), másrészt mint a tiltott cselekményekből, vagy más jogellenes magatartásból fakadó felelősség alapján keletkező kártérítési kötelezettség között tesz különbséget.[19] A kártérítés lényege szerint pedig kiegyenlítés.[20]

Marton, aki a prevenciós gondolat európai-hírű hirdetője, sem tud szabadulni a reparációs befolyástól. Jóllehet a szankciós jellegű kártérítésnél elsődleges elvvé a prevenciót állítja,[21] ez az elv, mivel csak kisegítő jelleggel ismeri el a vétkességet, csak a vétkességi esetekben képes hatni preventív módon az emberek tudatára és magatartására, s az ilyen szubjektív feltétellel nem rendelkező kártérítési kötelezettségnél lényegében a reparációt szolgálja. Mivel nem tud szabadulni a reparáció kapitalista szükségességétől, Tervezetében a szankciókötelmek mellett elismeri a nem szankciós jellegű kártérítési kötelezettséget, amely lehet szerződési felvállaláson alapuló, de lehet „a helyes (igazságos, méltányos) kárelrendezés célját szolgáló egyéb törvényi kirovás" is.[22] Ilyen körülmények között még Martonnál is elsődlegessé válik a reparáció, s csupán olyan esetekben kerülhet sorra a prevenció, amikor erre a reparációs elv lehetőséget nyújt.

Kapitalista viszonyok között a jogviszonyok rendellenes megoldásának legáltalánosabb szankciója a reparáció, amelynek csak egyik formája a felelősség. A kettő közötti viszony azonban elvi tisztázásra nem jut. Annál kevésbé, mert a felelősségi szankció és a nem felelősségi jóvátétel általában egyként a kártérítést használja fel a reparációra.

3. Jelenlegi polgári jogunkban a reparáció és a felelősség egymáshoz való viszonya sem egyértelmű. Egyesek szerint a polgári jogi szankciókban elsősorban a reparáció elve érvényesül,[23] összhangban azzal, hogy e felfogás lényegében minden jogellenes magatartást kötelezettségszegésnek tart, s ennél fogva a hozzá fűződő szankció a tág értelemben vett felelősség.[24] A polgári jogi szankció és a felelősség határai tehát erősen egybeesnek. Mások szerint viszont a felelősség besorolása a reparatív kötelmek közé olyan dogmatikai megoldás, amely vagy feloldja a felelősséget a károlosztásban, vagy csak belső ellentmondással képes a felróható reparációs szankció mibenlétére válaszolni.[25] Ennek folytán — az objektív és a szubjektív (felelősségi) szankciók elhatárolására támaszkodva — a felelősség (szűkebb, valódi értelemben) csak a jogellenes, kötelezettségszegő és felróható magatartások olyan polgári jogi szankciója, ahol a jogi befolyásolás, a nevelés, a megelőzés szempontjai mellett a reparáció csak másodlagos, a megállapított felelősség mértékét meghatározó tényező.[26] Ezzel azonban még nem adtunk arra választ, hogy van-e és mikor jut szerephez a nem felelősségi reparatív szankció? Milyen feltételek mellett van létjogosultsága az ilyen, nem felelősségi reparatív szankcióknak a szocialista polgári jogban?

A felelősség egységes szubjektív szankciókénti kidolgozása, amely a jogellenes, kötelezettségszegő és felróható magatartás szankcionálását jelenti, mindig lehetőséget jelent arra, hogy adott esetben, ilyen objektív és szubjektív feltételek mellett, meghatározott szankció nyerjen realizálást. Eörsi felfogása szerint az ilyen felelősségnek a szankciója — most eltekintve a személyhez fűződő jogok felróhatósági megsértéséért járó, túlnyomórészt társadalmi hatást kifejtő szankcióktól — restitutio elvonásában, vagy reparáció nyújtásában állhat.[27] A restitutio elvonása az érvénytelen jogviszonykeletkezés szankcionálása. A reparáció nyújtása viszont legáltalánosabb formájában mint kártérítés jelentkezik.

Nézetem szerint ezzel nem merül ki a felelősség realizálandó szankcióinak köre.

Míg a felelősség a felróható, tehát szubjektív szankciók lehetőségi állapotának egységes megjelölésére alkalmas, addig ez az integrálódás a megvalósulás szakaszában már differenciálódik. Differenciálódik pedig éppen a realizálódó szankciók oldalán. A felelősség realizálódó szankciói lehetnek: *a)* személyiség megsértésénél társadalmi hatást kifejtő szankciók; *b)* restitutio elvonása; *c)* reparáció nyújtása; *aa)* kártérítés, *bb)* kötbér, *cc)* egyenérték csökkentése a gazda-

[17] A prevenció csak a kártérítés (reparáció) mellékhatása. Jhering: Schuldmoment. 24. old.

[18] Fejezetek. I. 593. sköv. old.

[19] Enneccerus—Lehmann i. m. 55. sköv., 890. sköv. old. — Esser i. m. 158. sköv., 826. sköv. old. — Larenz i. m. I. 105. sköv., II. 325. sköv. old. — Marton a Szladits szerk. Magyar magánjog. III. és IV. köt.-ben — Szladits: Vázlat. II. 69. sköv., 286. sköv. old., stb.

[20] Így már Schwarz Gusztáv szerint „a magánjog pedig, amelynek igazsága nem az akarat jutalmazásában vagy fenyítésében, hanem a gazdasági kiegyenlítésben áll..." (Újabb magánjogi fejtegetések. Bpest, 1901. 218. old.) — Dezső Gyula: Az objektív kártérítés tana. Bpest, 1917. 38., 51. old. — A reparáció elsődlegességét vallja még Balás P. Elemér: A kártérítés a magánjogi törvénykönyv javaslatában. Magyar Jogászegyleti Értekezések és Egyéb Tanulmányok 1934. 1. sz. 49. old. — Istvánffy László: A tárgyi kártérítési felelősség múltja és jövője. Jogászegyleti Értekezések. 1937. 1. sz. 107., 112. sköv. old.

[21] Les fondements. 108—112. p. — Marton: Tervezet egy polgári jogi törvénykönyv kártérítési fejezetéhez. Kézirat. 1945—1946. 31. sköv. old.

[22] Tervezet. 26. sköv. old.

[23] Világhy a Világhy—Eörsi i. m. I. 74. old. — Zoltán: Eörsi Gyulának „A jogi felelősség alapproblémái. A polgári jogi felelősség" című könyvéről. M. J. 1962. 5. sz. 235—236. old.

[24] Világhy i. m. 159. old.

[25] Eörsi: A jogi felelősség. 415. old.

[26] Eörsi: i. m., különösen 416. sköv. old.

[27] Eörsi uo.

godásra (pl. 134. § (2) bek.); c) jogviszony megszüntetése (szankciós felmondás pl. 432. § (2) bek.).

Ezek közül a legjelentősebb a kártérítés, amely viszont túlterjed azon, hogy csak a felelősség realizált szankciója legyen. Ezek szerint egymást átfedő körökkel állunk szemben, amikor a felelősségi szankció kártérítési realizálásáról beszélünk. A felváltó szankciók között a felelősségi szankció döntő formája a kártérítés és emellett másodlagos a szerződési kötbér.

4. Ha most a *kártérítést*, mint realizálódó szankciót nézzük, akkor azt látjuk, hogy a kártérítés a jogellenes károkozáshoz fűződik.[28] De ezzel nem merül ki. Nevezetesen a kártérítés, mint a szankció meghatározott módszere, bár túlnyomó többségében felelősségi szankcióként jelentkezik, kivételes esetekben objektív szankcióként is alkalmazásra kerül, anélkül, hogy felelősségi, vagy (pl. „méltányossági felelősségnél") quasi-felelősségi szankció lenne.

Objektív alapú, tehát nem felelősségi *„kártérítési" szankcióval* állunk szemben akkor, ha a tulajdonjogi jogviszony olyan rendellenes megoldása jön létre, amely az eddigi tulajdonos tulajdonjogának megszűnését eredményezi, s ugyanakkor a jogellenes magatartás a jogsértő oldalán vagyongyarapodásra vezet. Éppen ezért a tulajdonjog olyan módosulása, amely rá-, be-, túlépítésben, egyesülésben vagy feldolgozásban jelentkezik, a jogszerzés elismerése mellett, a sérelmet szenvedő tulajdonossal szemben a jogellenesség következtében „kártérítési" igényt is alapít. Ez a kártérítési igény nem szubjektív alapú. A feldolgozó, egyesítő, rá-, be-, túlépítő tulajdonszerzése, ha magatartása tulajdonszerzésre vezet, egyúttal gazdagodást is jelent az ő oldalán. A tulajdonjog védelme tehát ezekben a vonatkozásokban úgy jelentkezik, hogy ha a jogsértő oldalán a jogsértés, az objektív jogellenesség, felróhatóság nélkül is tulajdonjog keletkezésére vezet, egyúttal a csereértékben vagy a használati értékben való teljes megtérítés igényét nyitja meg. A polgári jognak a szocialista társadalomban irányadó egyenértékűségi elve a szankcióban is érezteti hatását úgy, hogy a tulajdonszerzés az egyik oldalon, a másik féllel szembeni jogellenes magatartás eredményeként az egyenérték megtérítésére való kötelezettséget vonja maga után.

Az ilyen természetű megtérítés jogi természete azonban nem egyértelmű. A Ptk. egyes esetekben kártalanításról (110. § (1) bek., 111. § (1) bek. a) pontja, 134. § (1) bek., 136. § (2) bek.), más esetekben megtérítésről (133. § (1) és (2) bek., 137. § (1) és (2) bek., 138. § (3) bek.) rendelkezik. Kártérítésről tehát egyik esetben sincs szó. Ezzel szemben a szocialista polgári jogban kialakuló nomenclaturák alapján megállapítható, hogy kártalanításról vagy megtérítésről csak akkor beszélünk, „ha a kárt *nem jogellenesen* okozták"[29] (Ptk. 108. § (2) bek., 172. § (2) bek., 173. § stb.) Jóllehet a Ptk. indokolása — nézetem szerint helyesen — hangsúlyozza, pl. hogy „a túlépítés mindig jogellenes",[30] s a tulajdonszerzés említett eseteivel kapcsolatosan többszörösen is hivatkozik az alkalmazandó jogkövetkezmények szankciós jellegére — nem kötve azt csak a rosszhiszemhez,[31] — a törvény szövegéből mégis az derül ki, hogy ezek a tulajdonszerzési módok a tulajdonjog megsértése szempontjából nem volnának jogellenesek.

A kártérítés kifejezés használata a jogellenesen okozott károk megtérítésére vált egyöntetűvé, azzal a kiegészítéssel, hogy ezek túlnyomórészt jogilag befolyásolható, tehát felróható magatartást kívánnak meg. A felelősség tehát a jogellenes (és kötelezettségszegő), valamint a felróható magatartáshoz fűződik. E vonatkozásban tehát ha: a) a kártérítés a jogellenes magatartás szankciója és b) a kártalanítás vagy megtérítés a jogos magatartásé, akkor a Ptk. idevonatkozó eseteiben kártérítésről van szó s nem kártalanításról. Természetesen csak akkor, ha a jogsértő magatartás tanúsítója — mint tulajdonszerző — a kár megtérítésére kötelezett. Ha a sérelmet szenvedő — éppen a többlettulajdonjog megszerzése folytán — megtérítést fizet, esetleg csak a gazdagodás erejéig, ez soha nem kártérítés, hanem mindig csak megtérítés. A tulajdonszerzés itt tárgyalt módozatainál tehát a szankció jellege elsősorban a választási jog alapján tulajdont szerző sérelmet szenvedő vagy jogsértő minőségétől függ.

Ha azonban a kártérítés kifejezést lefoglaljuk a felelősség vagy quasi-felelősség (méltányossági felelősség) kártérítési esetcsoportjaira, akkor a tulajdonszerzés vitatott eseteire megfelelő elnevezéssel nem rendelkezünk. A jogellenes magatartás folytán kártalanításról vagy megtérítésről (persze csak a jogsértő tulajdonszerzésénél) beszélni nem lehet, mivel pedig nem felelősségi szankció áll előttünk, a kártérítés sem volna használható.

Nézetem szerint abból, hogy a felelősség a szubjektív, represszív szankciók lehetőségi szakaszának is összefoglaló megjelölése, amely realizálódva kártérítés (vagy kötbér), vagy más szankciós jogkövetkezmény beállását jelenti (pl. a rosszhiszemű feldolgozó, átalakító az anyag tulajdonosának tulajdonjogot választása esetében csak a gazdagodásra tarthat igényt), korántsem következik az, hogy a kártérítés csak a felelősségi lehetőség realizált szankciója lehet.[32] A kártérítés a reparáció módszerének legáltalánosabb fajlagosan felváltó formája, amely egyúttal kifejezi azt is, hogy a *reparáció alapja jogellenes* magatartás volt.

Eltér ettől az a reparáció, amelyet a szerződési érdek kielégítését biztosító mellékkikö-

[28] Világhy—Eörsi i. m. I. 470—472. old. — Eörsi i. m. 319—320. old.

[29] Eörsi a Világhy — Eörsi i. m. I. 472. old.

[30] Ptk. indokolása. 87. old.

[31] Ptk. indokolása. 88—89., 109—110. old.

[32] Ellenkező Eörsi i. m. 265. old.

tések nyújtanak. A szerződő felek viszonylatában realizálódó zálogjog és óvadék a szerződésszegés *objektív*, a jogosulti érdek *értékbeli reparációját* szolgáló szankció. A kezesség lényegében a kötelezettek s így a szankcionálható alanyok körének kiterjesztése. Abban azonban megegyezik a zálogjoggal és az óvadékkal is, hogy — elsősorban persze a kötelezettség teljesítésére irányulóan, de — gyakorlatilag mégis a reparatív szankciót biztosítja, ha nem is közvetlenül értékből, hanem személyre háruló kielégítési lehetőség nyújtásával.

A reparációs oldal ezen túlmenően megtalálható még a jogalap nélküli gazdagodásnál is, ha az eltérő feltételek folytán e szubszidiárius jogintézményünket nem is szoktuk egy sorba állítani az előzőkkel. A reparáció tehát nem a felelősséghez kötött eszköze a polgári jognak.

A jogviszony megszűnéséhez kapcsolódó reparatív szankciókat általánosságban négy csoportba oszthatjuk: *a)* olyan szankciókra, amelyek a tulajdonjogi jogviszony megszűnéséhez fűződnek úgy, hogy az egyik oldalon gazdagodás áll elő, amelyet meg kell téríteni (objektív, szerződésen kívüli reparáció); *b)* olyan szankciókra, amelyek előzetes szerződési kikötés alapján biztosítják a szerződésszegés esetén a jogosulti érdek értékkielégítését (objektív, szerződési érdek kielégítését biztosító értékreparáció); *c)* olyan szankciókra, amelyek (akár szerződésszegés folytán, akár szerződésen kívül okozva) jogellenes, kötelezettségszegő és felróható magatartás eredményéhez fűződnek (általában szubjektív, kártérítési felelősségi reparáció); *d)* olyan szankciókra, amelyek a jogilag nem védett vagyoneltolódásokhoz fűződnek (szubszidiarius, alapjában objektív, jogalap nélküli gazdagodás).

Reparatív jellege mellett sem minősíthető sem kártérítésnek, sem szankciónak pl. a biztosítási szerződés alapján járó megtérítés, a kisajátítási kártalanítás, a szükséghelyzetben okozott károk megtérítése stb. Ezeknél rendszerint hiányzik a jogellenes magatartás, illetve a biztosítási szerződés alapján a reparációs kötelezettség esetlegesen más személy jogellenes magatartása folytán áll be.

Mindebből következik, hogy a felváltó szankciók, amelyek a jogviszony megszűnéséhez fűződnek, részben objektív, részben szubjektív formában jelentkezhetnek. Objektív feltételű felváltó szankció a szerződési kikötés alapján a szerződési érdek kielégítésének biztosítására szolgáló zálogjog, kezesség és óvadék, és objektív, de kártérítési szankció az, amely az egyenérték egyensúlyának fenntartása érdekében a jogsértő tulajdonszerzésénél az új tulajdonossal szemben megtérítésre kötelez.

A szubjektív, represszív, felelősségi szankció viszont, mint felváltó szankció ezeken túlmenően a tulajdonjog és a szerződés olyan jogellenes megsértéséhez fűződik, ahol az egyedi gazdasági rendeltetés betöltésére többé mód nincs, de ennek felváltásaképpen, éppen a szubjektív feltétel folytán, a felelősségi kártérítés reparatív szankcióval befolyásolja a jogsértő magatartását és tudatát. Figyelemmel arra, hogy a szubjektív feltételű kártérítési szankciónak, ha a tulajdonjog megsértéséhez fűződik, feltétele a tulajdonjog állagsérelme, vagy a tulajdonos oldalán a használati érték jelentős csökkenése, ezekben az esetekben elősegítő igények (tulajdoni igény, birtokvédelem) helyébe lépő felváltó szankcióról van szó. (Ez persze gyakorlatilag nem mindig érvényesül, mert éppen a szerződésen kívül okozott károk esetében eleve állagpusztulással állunk szemben.) Ugyancsak felváltó szankció jelentkezik a tulajdonjog állagátalakulása (feldolgozás, beépítés stb.) mellett, de most már objektív alapon akkor, ha a jogellenes magatartás egyúttal *vagyongyarapodást* is jelentett a jogsértő oldalán. Nem szankcionált ellenben az olyan tulajdonjog megsértése, ahol a tulajdonjog állaga vagy használati értéke is elpusztul, gazdagodás a jogsértő oldalán nincs és a jogsértőt felróhatóság sem terheli.

A szerződésszegések területén hasonlóképpen alakul a helyzet. Míg a szerződés szabályszerű lebonyolítására mód van, az alkalmazható polgári jogi szankciók ennek elősegítését szolgálják. Ha a reális teljesítés már meghiúsult, akkor a szerződés reális teljesítésének objektív meghiúsulása rendszerint csak felszámolásra vezethet (Ptk. 309. §). Kivétel a szerződési érdek kielégítésének biztosítására lekötött szankciók realizálása, amelyek objektív feltételek mellett is helyet kapnak. A szerződés megszegésének olyan eseteiben, amikor a szerződési érdek kielégítésének biztosítására objektív szankció lekötve nincs, a meghiúsuláshoz csak akkor fűződik felváltó, reparatív-represszív szankció, mint felelősségi jogkövetkezmény, ha annak szubjektív feltételei is megvannak. (Nem minősíthető szankciónak a residuum és a surrogatum — ellenszolgáltatás fejében történő — átengedésének kötelezettsége. Ptk. 312. §).

5. Kétségtelen, hogy a szocialista polgári jog is ismer olyan nem felelősségi reparatív szankciókat, amelyek — a szubjektív feltétel hiányában — kívül esnek a felelősségi kártérítésen. A megoldás tehát — nézetem szerint — nem az, hogy az ilyen objektív reparatív szankciókról nem veszünk tudomást, hanem az, hogy ezeknek a szankcióknak a felelősséghez való viszonyát tisztázzuk.

Ennek során elsősorban arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy *a felelősség és a reparatív szankciók között szakaszbeli eltérés áll fenn. A felelősség a represszív, szubjektív feltételű szankciók lehetőségi állapotának és az alkalmazandó szankcióknak* (rendszerint csak a kártérítésnek) *összefoglaló megjelölése.* A felelősség mint lehetőség nem feltétlenül a kártérítésben, a reparáció nyújtásában realizálódik (hanem pl. az állam javára való marasztalásban is). Ezzel szemben a *reparatív szankciók,* s azok között is a kártérítés *mindig csak a szankció realizálódásának szakaszát jelentik.*

S ha már most a kártérítés a reparáció egyik formája, akkor mindazokban az esetekben, amikor formailag reparáció nyújtásával (pars pro toto kártérítéssel) állunk szemben, meg kell vizsgálni a reparációs formák lehetőségi szakaszát ahhoz, hogy az egységbefoglalásnak tartalmat adjunk. Azzal ugyanis, hogy dogmatikusnak minősítjük a reparáció szerinti megkülönböztetést, még nem válaszoltunk arra, hogy mi ennek a jóllehet formális egységnek a gazdasági-társadalmi alapja, s van-e egyáltalán ilyen alap?

Egyenlőre elfogadva azt a kiindulást, hogy a reparáció a jogviszony rendellenes megszűnéséhez fűződő fajlagosan felváltó szankció (s egyúttal kirekesztve a nem szankciós reparációt, pl. biztosítási szerződés alapján való teljesítést, vagy a felbontó szerződés alapján történő restituálást, de idevonva a jogalap nélküli gazdagodást), e szankció realizálásának feltételeiből kell kiindulni. Akár kártérítésről, akár pl. a zálogjog, vagy óvadék érvényesítéséről legyen is szó, éppen a jogviszony rendellenes megoldásává válásának *feltétele a rendellenes eredmény* és az azt előidéző *rendellenes magatartás*. Ez pedig jelentkezik legáltalánosabban abban a kárban, amely valakit ér (tulajdonjog elpusztulása, állagcsorbulás, szerződésszegés, személyiséget érő vagyoni kár, elmaradt jövedelem, költség stb.), s abban a jogellenes vagy (önhibánál) jogilag nem védett magatartásban, amely ezt az eredményt okozta. A rendellenes eredmény — akár anyagi, akár ideológiai — mindig külső hatásban, illetve meghatározott külső eredmény elmaradásában (elmaradt jövedelem) realizálódik. Az eredmény rendellenessége mellett az előidéző magatartás is objektíve rendellenes. Ez a két feltétel azonban kevés még ahhoz, hogy a rendellenes megoldás reparatív szankcióban részesüljön. (A felszámoló szankcióhoz (pl. elálláshoz) a rendellenes eredmény és a rendellenes magatartás elegendő). Attól függően ugyanis, hogy a jogsértő és a sérelmet szenvedő oldalán milyen további tényezők szükségesek, alkalmazható a reparatív szankció adott fajtája.

A reparatív szankció legáltalánosabb formája a felelősségi szankció realizálódása, amely lehet kártérítés, kötbér vagy csökkent értékmegtérítés (rosszhiszemű feldolgozó csak a másik fél gazdagodását kapja meg; rosszhiszemű birtokos csak a jogalap nélküli gazdagodás szabályai szerint követelheti költségei megtérítését). A felelősségi szankció realizálódásához tehát, mint minden represszív szankcióéhoz az szükséges, hogy az előidéző magatartás felróható legyen. Azaz szubjektíve is rendellenes legyen az objektíve jogellenes magatartás. Ebben a vonatkozásban pedig nincs különbség az ún. szerződésszegés és az ún. szerződésen kívül (tehát a tulajdonjogban, jogilag védett érdekekben, vagy a személyiségben) okozott károk között.

Kivételesen kerülhet alkalmazásra nem felelősségi reparatív szankció mind a szerződéses, mind a szerződésen kívüli jogviszonyok rendellenes megoldásánál. A szerződéses jogviszonyok rendellenes megoldásához fűződő felváltó jellegű reparatív szankció a szerződési érdeket biztosító zálogjog és óvadék, amelyek objektív feltételűek. Ezek alkalmazásához azonban általában előzetes szerződési kötelezettségvállalás szükséges. Ami a felelősségi szankcióknál a felróhatóság többlete, az ezeknél az objektív szankcióknál a szerződési vállalás. (Kivételesen törvényi biztosítottság; zálogjog, amely elsősorban a kielégítés biztosítottságát fokozza.)

Az ún. szerződésen kívüli jogviszonyok rendellenes megoldásának objektív feltételű szankciója az a kártérítés, amely a volt tulajdonossal szembeni jogellenes tulajdonszerzéshez fűződik, s amelynek feltétele — ha a jogsértő szerzi meg a tulajdonjogot, mert a másik fél nem igényli azt — a jogellenes magatartás tanúsítójának „gazdagodása".

Ha a dogmatikai egybefoglalás mögött megnézzük a meghatározó gazdasági-társadalmi tényezőket és azoknak a jogpolitikai elveken keresztüli érvényesülését, akkor azt tapasztaljuk, hogy a felelősség nevelő, ösztönző és megelőző funkciója mellett, csökkentebb formában a szerződési érdek kielégítésénél elsősorban a szerződésileg (törvényileg) biztosított jogosulti érdekkielégítés, a tulajdonszerzésnél pedig az egyenérték eltolódásának tényezője lesz a meghatározó. Mindkettő tehát a felelősség társadalmi és egyéni hatása helyett pusztán az egyéni érdeksérelem reparálására törekszik. Természetesen az is szankció, hogy kit illet a választási jog, s esetleg — rosszhiszeműnél — a csökkentebb, gazdagodási érdek-megtérítés is szankció. A társadalomra veszélyesség eltérő foka, valamint a gazdasági indokoltság persze kivételeket állíthat. (Így a beépítő csak az anyag állami tulajdona esetén, ha az állam az ingatlantulajdonjogot választja, kap csökkentett, tehát gazdagodási értéket.)

Mindebből pedig következik, hogy a jogviszony rendellenes megszűnéséhez fűződő reparatív szankciók csak formálisan — a módszer tekintetében — azonosak. A formális egység mellett alapvető az objektív és szubjektív feltételek szerinti megkülönböztetés. *Az objektív reparatív szankciók* — ebben az esetben is — *a vagyoni viszonyok rendjét védik.* De csak olyan *többlet-feltétellel*, amely jelentkezik egyrészt a szerződési lekötésben, másrészt az esetleges értékeltolódásban, ahol már az egyenértékűség teszi indokolttá a szankcionálást. Ez pedig nem egyéb, mint *a jogellenes mozgás hatályban tartása.*

Jóllehet a reparáció nyújtása a jogviszony rendellenes megoldásához fűződő legáltalánosabb szankció, az alapvető felelősségi és nem felelősségi szankciók megkülönböztetése foly-

tán a reparáció realizálása nem független attól, hogy milyen lehetőségi állapotú szankció megvalósulásaként kerül alkalmazásra. A felelősségi szankcióknál a nevelés, ösztönzés, megelőzés, általában jogi befolyásolhatóság lesz mindig az elsődleges kérdés.

Azoknál a reparatív szankcióknál, amelyek nem felelősségi alapúak, a szankció jogpolitikai indokoltságát a vagyoni viszonyok rendje, biztonsága és egyensúlya alapozza meg. Ezt követően pedig az alkalmazandó reparatív szankció a szerződési érdek kielégítésénél a sérelmet szenvedő reparációs igényétől, a kiemelt tulajdonszerződéseknél pedig elsősorban a választási jogtól függ. Ezek után, ezt tetézően érvényesülhet az objektív jogellenesség szubjektív minősége, elsősorban akkor, ha a választásra jogosult tartozik gazdagodását megtéríteni. Jóllehet e vonatkozásban a sérelmet szenvedő oldalán kezdődik a reparáció mértékének meghatározása, az mégis — éppen a felelősségi jelleg folytán — a forgalmi érték és a gazdagodási érték különbségének elvesztésében a jogsértőre üt vissza. Míg azonban a felelősségi szankciónál mindig a szubjektív feltételek minősége (az objektíven túlmenően) teszi lehetővé a reparáció adott mértékét (a polgári jogban csökkenően csak kivételesen befolyásolja — 339. § (2) bek.), addig az eleve objektív feltételű, a vagyoni viszonyok rendjét és egyensúlyát védő reparatív szankcióknál ez csak másodlagosan, többlet-szankció (felelősségi szankció) nyújtásával válik lehetővé. Ezekben az esetekben az objektív helyzet dönt, egyes esetekben a tudat- és akaratállapot (pl. nem állami anyag beépítésénél) teljesen közömbös. A kiemelt tulajdonszerzéseknél a rendellenes szubjektív minőségnek kétféle formában lehet jelentősége. Jelentkezhet eleve a terhesebb szankcióban (csak a gazdagodás megtérítése), s jelentkezhet úgy, hogy az alapvető objektív szankción (megtérítésen) túlmenően szerződésen kívüli kártérítésre adja meg a lehetőséget, ha ilyen többlet-kár igazolást nyer.

Mindebből pedig következik, hogy nemcsak a felelősségi, hanem a nem-felelősségi, objektív reparatív szankcióknál is *elsődlegesen a szankció alkalmazhatásának lehetőségét kell megállapítani,* s csak ezután kerülhet sor a reparatív szankcióra, s főleg mértékének meghatározására.

6. Összefoglalva a felelősség és a reparáció egymáshoz való viszonyát azt állapíthatjuk meg, hogy: *a)* a felelősség, mint a jogellenes, kötelezettségszegő és felróható magatartás okozta rendellenes eredmény szankcióinak lehetőségi állapota és megvalósulási szakasza reparációs szankcióban is realizálódhat; *b)* a reparáció a szankció realizálódásának formája és eszköze, amely általában felelősségi, kivételesen objektív lehetőségi állapotú szankcióként a jogviszony rendellenes megoldásához fűződik; *c)* a szankció lehetőségi és megvalósulási szakaszában is a döntő a felelősségi vagy nem felelősségi jelleg, s csak másodlagos a realizálódó szankció módszere; *d)* a felelősség nem azonos a szankcióval, s nem azonos a reparációval sem; *e)* a felelősség tudat- és magatartásformáló jellegénél fogva mindig társadalmi és egyéni hatásokra törekszik és ilyen hatásokat is valósít meg, míg a reparáció elsősorban a jogalanyok között megbillent vagyoni egyensúly helyreállításának módszere.

7. A reparáció a szocialista polgári jogban elsősorban *a polgári jogi szankció egyik eszközeként* áll előttünk. A reparáció, mint a szankció eszköze leggyakrabban a jogellenes magatartáshoz fűződő kártérítésben jelentkezik. De a kártérítés ugyanakkor mégsem azonos a reparációval.

A reparáció a tág értelemben vett restitutio egyik formája. A restitutio a megsértett, a sérelmet szenvedett vagyoncsorbulásának helyrepótlása. Ennek sajátos formája — a szerződés érvénytelenségét követő mozgásnál — az in integrum restitutio. A restituálásnak azonban — különösen a kapitalista áru- és értékgazdálkodás körében — változatos formái alakulnak ki, amelyek az egyedi használati értéket helyreállító in integrum restitutio mellé, és főleg helyébe az értékbeli megtérítés különböző reparációs formáit fejlesztik ki.[33] *Ennek a reparációnak lesz legáltalánosabb formája a kártérítés.* Ez a kártérítés pedig már nemcsak az ún. szerződésen kívül, vagy éppen szerződésszegéssel okozott károk megtérítésének formája, hanem minden, az adott társadalom jogi berendezkedése által elismert reparatio legáltalánosabb formája. Elválik egymástól a kártérítés, mint causa és a kártérítés, mint szolgáltatás, mint a reparáció legáltalánosabb formája.

A kártérítés, mint felelősségi szankció a tulajdonjog és a személyiség megsértésének védelmére, továbbá a szerződésszegésből fakadó károk megtérítésére szolgál. Mindegyik esetben szükséges a jogellenes magatartás, kötelezettségszegés és felróhatóság mellett annak a jogellenes eredménynek a bekövetkezte is, amely éppen a tulajdonjognál és a szerződésszegésnél a közvetlen vagyoncsorbulásban, a személyiség megsértésénél pedig a közvetett vagyoni károkozásban jelentkezik. Ez a jogellenes eredmény akár vagyoni kár, akár elmaradt haszon, akár ezek kiküszöbölésére fordított költekezés is legyen (358. § (1) bek.), a sérelmet szenvedő oldalán jelentkező vagyoncsorbulást jelenti. Ennek a felelősségi szankciónak nem feltétele, hogy a jogsértő oldalán bárminemű vagyongyarapodás álljon elő, vagy maradjon. Ilyennek a felmerülése az elszámolást érintheti (pl. káronszerzés), de nem magát a felelősséget.

Ezzel szemben az a kártérítési szankció, amely szintén a jogellenességhez és a kötelezettségszegéshez fűződik, de a sérelmet szen-

[33] Eörsi i. m. 421. old.

vedő választása folytán a jogsértő *oldalán* vagyoni *előnyök szerzését* is jelenti, ezekhez a vagyoni előnyökhöz méri a kártérítés terjedelmét. Viszont, ha a *sérelmet szenvedő* jut vagyoni előnyhöz — választása folytán — a reparáció mértéke már erősen igazodik a jogsértő szubjektív minőségéhez. A szerződésen kívüli kártérítés körében is jelentkezhet a vétkesség fokának a szankció mértékét befolyásoló szerepe. Itt ez a szerep a választásra jogosult választásától és a jogsértő tudatától, mint együttes feltételtől függ. Tehát a felelősségi szankciónál a jogellenes eredmény a sérelmet szenvedő oldalán jelentkező rendellenes eredményben mérődik — ha a felelősség már megállapítást nyert. A nem felelősségi reparációnál viszont nem lehet figyelmen kívül hagyni a jogsértésen túlmenően, a választástól függően, azt a vagyoni előnyt, amely a sérelmet okozó, vagy a sérelmet szenvedő oldalán jelentkezik.

A kártérítés reparatív szankció természete azonban nemcsak magára a fő kötelezettség felváltására áll, hanem ez a reparatív szankció esetleg a főkötelezettség megmaradása mellett különböző, *másodlagos mellékkötelezettségek felváltásaképpen* is alkalmazásra kerül. Így lehetséges, hogy a főkötelezettség megsértése (birtokelvonás) elősegítő szankció folytán helyrebillen, de erre az időre mégis a sérelmet szenvedő oldalán jelentkezik egy másodlagos reparatív igény. Az ilyen másodlagos kötelezettségek megsértéséhez fűződő reparatív kártérítési igénynél is jelentkezik az a kettősség, amely a reparáció objektív és szubjektív formáinál már tapasztalható volt. Így pl. a jogalap nélküli birtoklásnál a rosszhiszeműség felelősségi szankciót von maga után. A jóhiszeműség viszont csak ingyenesség esetében kötelez a meglevő hasznok kiadására (195. § (1) bek.). De ha ezek a járulékok elpusztulnak, akkor már reparatív szankciós jogkövetkezmények nem tetézik az objektíve jogellenes vagyonmozgást (195. § (2) bek.).

A *kártérítés,* mint a reparáció eszköze *eltérő terjedelmű* aszerint, hogy felelősségi kártérítésről vagy objektív alapú reparációról van szó. A felelősségi kártérítésnél a reparáció csak akkor merülhet fel, ha már a felelősség fennállása igenlegesen dőlt el. Az objektív alapú reparatív kártérítésnél egyéb tényezőknek a megléte (szerződési kikötés és szerződésszegés, tulajdonszerzés és gazdagodás) szükséges. A felelősségi és az objektív alapú reparáció különtartása azonban a reparációnál, mint eszköznél is jelentős. E vonatkozásban elsősorban *a reparáció mértékére* nézve hat ki az a körülmény, hogy milyen alapon jár reparáció.

A felelősségi kártérítésnél, ha egyszer a felelősség megállapítást nyert, akkor a lehető teljes reparációra való törekvéssel állunk szemben. Jogpolitikai szempontok azonban csökkenthetik a teljes reparáció mértékét. E vonatkozásban nézetem szerint határozottan különbséget kell tenni *a felelősséget csökkentő* és a *reparációt csökkentő* tényezők között. Történetileg a vétkesség különböző fokozatai, továbbá a bírói mérlegelés lehetővé tétele kihatással voltak a „felelősség mértékére". Nézetem szerint a szocialista jogban határozottan elkülönül az, hogy pl. a Ptk. 339. § (2) bek. szerint a reparáció mértéke csökken, vagy pl. a 340. § (1) bek.-e, illetve a 345. § (3) bek.-e alapján a felelősség csökken. Jóllehet mindkét kérdés a reparáció mértékére hat ki, az mégsem ugyanabban a síkban jelentkezik. Itt pedig a Ptk. szóhasználata sem következetes.

A Ptk. 339. § (2) bek. szerint a bíróság a kárért felelős személyt rendkívüli méltánylást érdemlő körülmények alapján a felelősség alól részben mentesítheti. Nézetem szerint ez a megfogalmazás téves. A polgári jogi felelősségi kártérítés, ha egyszer a felelősség megállapítást nyert, a lehető teljes reparáció. Amikor a bíróság a rendkívüli méltánylást érdemlő körülményekre tekintettel részben mentesít, akkor nem a felelősséget csökkenti, — ez már megállapítást nyert, — hanem a reparáció mértékét. A felelősség és a reparáció mértékének összefüggése tehát itt úgy jelentkezik, hogy a teljes felelősség mellett, mert nézetem szerint éppen a beláthatási képességgel kapcsolatos szakaszosság kizárására is tekintettel itt nem ismerünk korlátozott felelősséget — a reparáció válik korlátozottá. A 339. § (2) bek.-ben biztosított rendkívüli mérséklés tehát lényegében a Ptk. XXXI. fejezetébe tartozik.

Ezzel szemben azokban az esetekben, amikor a károsult is felróható módon közrehatott (önhiba), akár a 340. § (1) bek. akár a 345. § (3) bek. alapján, akkor a felelősség csökkentéséről van szó, azaz arról, hogy a felelősség mértéke a károsult felróható közrehatása következtében korlátozódik. Ez természetesen kihat a reparáció mértékére is. De itt a korlátozódás *már a felelősség kérdésénél felmerül,* s ennek csak következménye az, hogy a reparáció nem lesz teljes.

Így a felelősségi kártérítésnél a méltányosság nem a felelősséget mérséklő, hanem a reparációt mérséklő tényező, viszont az önhiba felelősségmérséklő tényező.

Ezzel szemben valódi korlátozott felelősség, s ennek következtében korlátozott reparáció jelentkezik a kollektívákon belüli (munkajogi, termelőszövetkezeti jogi) felelősségnél. Itt az eltérő termelési, tulajdoni viszonyok, eltérő felelősséget alakítanak ki. Így pl. az 1959. évi 7. tvr. 14. § (1) és (2) bek.-e a vétkesség mértékéhez szabott felelősség határát határozza meg, a (3) bek. viszont a reparáció mértékének megállapítására ad útmutatást. (Hasonló megkülönböztetéssel találkozunk a Mt. 121. § (1) bek.-e és a Mt. V. 191. §-ban foglalt rendelkezésekben.)

Eltér ettől a nem felelősségi reparáció kimérése. Itt ugyanis — nem lévén felelősségi feltétel — egyéb tényezők állapítják meg a reparáció indokoltságát. Ilyenek meglétében

ugyancsak a teljes reparáció jelentkezik, mint a reparáció mértéke. Csökkentő tényezőként pedig, a reparáció mértékére kihatóan (csak a gazdagodás erejéig) jelentkezik a felelősségi szankció, illetve további szerződésen kívüli kártérítés alapja lehet. A helyzet tehát megfordul. Ezeknél alapvető az objektív alapú teljes reparáció, amelyet a felelősségi tényezők csökkenthetnek, illetve tetézhetnek.

8. A tág értelemben vett in integrum restitutio magában foglalja az eredeti állapot *egyedi* restitutioját (in integrum restitutio szűkebb értelemben, pl. dolog visszaadása) és a reparáció különböző formáit.[34] Ebben az értelemben a Ptk. 356. §-ának az a rendelkezése, amely szerint a kárért felelős személy köteles az eredeti állapotot helyreállítani, a legtágabb értelemben vett in integrum restitutiot foglalja magában. Ez a tág értelemben vett in integrum restitutio, mint kártérítés, akár csak mint felelősségi kártérítés is, a szűkebb értelemben vett in integrum restitutio formájában azért nem képzelhető el, mert ha pl. a tulajdonjog birtokelvonásban jelentkező megsértésével állunk szemben, akkor — nézetem szerint — elsősorban a visszaadás, a (szűkebb értelemben vett) in integrum restitutio szankciója használhat csak fel. (Ptk. 115. § (2) bek., 193. § (1) bek.). Ha már a tulajdonjog megszűnt (pl. a feldolgozás, egyesülés, stb. folytán), a dolog elpusztult, vagy a tulajdonos részére a használati érték jelentősen lecsökkent (a kabátot elhordták), akkor fordul csak át a szűkebb értelemben vett in integrum restitutio kártérítési reparatív kötelezettséggé.

Ebből következik viszont, hogy a szűkebb értelemben vett in integrum restitutio, mint reparáció nyújtása eltér a kártérítési reparációtól. A 356. § ugyanis a *reparáció nyújtásának általános szabályát,* a 357. § (1) bek.-e pedig a *kártérítési reparáció* módozatait foglalja magában. Erre utal a Legfelsőbb Bíróság 804/12. sz. polg. kollégiumi állásfoglalása, amikor kimondja: „kártérítésre csak akkor kerülhet sor, ha az eredeti állapot helyreállítása nem lehetséges, vagy a károsult azt alapos okból nem kívánja." Így a tágabb értelemben vett in integrum restitutioba sorolható: *a)* in integrum restitutio egyedileg (ez kizárt éppen a jogviszony rendellenes megoldásánál); *b)* kijavítás[35] és *c)* fajlagos reparáció (kártérítés) nyújtása. Ez a reparatív kötelezettség pedig lehet: kicserélés, természetbeni kártérítés és pénzbeli kártérítés.

Az elhatárolás a kijavítás és a szűkebb értelemben vett in integrum restitutió között vethető fel. Nézetem szerint mégis a határok elsősorban a kijavítás és a természetbeni kártérítés között mosódnak el. Ugyanis a megrongált ruha kijavítása épp annyira természetbeni kártérítés (pl. ha a jogsértő szabóiparos), mint amennyire in integrum restitutio. Az elhatárolás elsősorban attól függ, hogy a dologban esett károknál (mert csak itt fordulhat elő, s egészen kivételesen a személyben esett károknál pl. plasztikai műtétnél), mennyiben kötődik egyik vagy másik forma a dolog teljes vagy részleges pusztulásához. Szűkebb értelemben in integrum restituálni csak akkor lehet a dolgot, ha a birtokállapot, tulajdonosi állapot visszaállításáról van szó. Kijavításnál viszont mindig feltételezzük, hogy a megsérült dolognak egy része épen maradt, mert másképpen kijavítani való nincs. Ezzel szemben a természetbeni (s persze a pénzbeli) kártérítésnél is elsősorban a dolog egészének (vagy elkülönült részének) állagpusztulása áll előttünk. A természetbeni kártérítés, mint azt a Ptk. 357. § (1) bek.-e kimondja, akkor lehet indokolt, ha a kártérítés tárgyát a károkozó maga termeli vagy az egyébként rendelkezésére áll. Ez a természetbeni kártérítés tehát mindig feltételezi az elpusztult dolog természetbeni pótlását. (Még akkor is, ha a dolog csak részben pusztult el, s a károkozó azon a káronszerzés alapján tulajdonjogot szerez.) A Ptk. adott megfogalmazásába nem fér bele a kijavítás, mint természetbeni kártérítés. A természetbeni kártérítés törvényi megfogalmazása ugyanis az árutulajdon természetbeni pótlásáról, restituálásáról rendelkezik, s lényegében nem szűkebb értelemben vett in integrum restitutióról vagy kijavításról van szó, hanem egy új dolog (dologrész) szolgáltatásáról. (Így a kijavítás és a kártérítés a tágabb értelemben vett reparáció fogalma alá vonható.) A fajlagosság folytán viszont a hibás teljesítésnél alkalmazható kicserélés természetbeni, fajlagos reparáció, állagpusztulás nélkül.

Éppen ezért a Ptk. 356. §-nak rendelkezése minden, s nemcsak a felelősségi reparatív, kártérítési kötelezettségekre vonatkozó legáltalánosabb szabályt tartalmazza, ezzel szemben a 357. § (1) bek.-e a szűkebb értelemben vett reparációra utal. Nincs külön kiemelve a kijavítás, mint a reparáció módja, ez azonban a 356. § tág restitutiója alá minden további nélkül odafoglalható. (Kérdés azonban, hogy megítélhető-e, ha pl. a károsult tiltakozik a kárt okozó szabó kisiparos munkája ellen? Nézetem szerint ilyenkor nincs helye csak pénzbeli kártérítésnek. — 356. §.)

A tág értelemben vett in integrum restitutio lényegében szankciófajták szerint is kétféle realizálást nyerhet: *a)* szűkebb értelemben vett in integrum restitutio és *b)* reparáció. *Az in integrum restitutio* elsősorban a jogviszonykeletkezéshez fűződő érvénytelenséget követő vagyonmozgás objektív feltételű szankciója, valamint azoknak az elősegítő szankcióknak a módszere, amelyek a jogviszony rendellenes fejlődésében, illetve a jogviszony felszámolása folytán elsősorban a birtokállapot helyreállítását célozzák. Ezek a restitutív szankciók lényegében mindig feltételezik az állag meglétét. Ugyanígy feltételezi az állag meglétét a kija-

[34] Eörsi u. o.

[35] Eörsi a kijavítást a szűkebb értelemben vett in integrum restitutionak tekinti. I. m. 428—429. old.

vítás is (pl. hibás teljesítésnél), de itt az állag megléte mellett éppen annak a hibás volta teszi lehetővé a kijavítást. Mind az egyedi in integrum restitutio, mind a kijavítás alapformájában objektív feltételű.

Ezzel szemben a szűkebb értelemben vett reparáció sajátossága, hogy akkor alkalmazható, ha az elősegítő szankciók (pl. kijavítás, kicserélés) már nem vezetnek sikerre, vagy ezek alkalmazására (pl. állagpusztulás, tulajdonjog megszűnése, stb. folytán) nincs is mód. (Természetesen a másodlagos jogsérelmek kiküszöbölésére megfelelően alkalmazandó ez a szabály.) Ezek a szankciók az eredeti kötelezettség megsértése folytán *mindig felváltó* jellegűek, s eleve feltételezik, hogy az eredeti — akár szabályszerű, akár szankciós — kötelezettséget realizálni nem lehet.

Ha a szűkebb értelemben vett in integrum restitutiót egyedi reparációnak tekintem, akkor a szűkebb értelemben vett *reparáció mindig fajlagosan felváltó* szankció. Ez a fajlagosság vitán felül áll a pénzbeli és a természetbeni (pl. csereingatlannal, kicseréléssel való) reparálásnál. Éppen ezért egyedi (species) kártérítés esetében is — gazdaságilag — fajlagos szolgáltatásra kerül sor, mert hiszen felváltó reparációra csak állagpusztulás folytán van mód.[36]

E kétféle restitutio a kapitalista jogban, az áruviszonyok jellege és a pénz mindent helyettesítő volta következtében úgy tolódott el, hogy a fajlagosan felváltó reparáció került előtérbe. A fajlagos reparáción belül pedig — a munkamegosztás és a pénz legfajlagosabb jellegének természetes következményeképpen — a pénzbeli reparáció lett a döntő. Minden reparációnál a használati érték reparálásáról van szó, csak az egyiknél ez a használati érték egyedileg is megmaradó dologban jelentkezik, a másiknál csereértéken keresztüli közvetítésben. Kapitalista viszonyok között, amikor a használati érték csak az értéken keresztül realizálódhat, ez egészen természetes fejlődési folyamat.

Szocialista viszonyok között a társadalmi-termelési viszonyok alapvető megváltozása következtében a használati, termelési érték kerül előtérbe. Ezt igazolja az is, hogy amíg egyedi in integrum restitutióra, tehát a használati érték egyedi helyreállítására mód van, addig felváltó, fajlagosan reparatív szankció nem alkalmazható. De a reparáció fajlagos formája is átalakul. Elsősorban használati érték pótlását kell, hogy ellássa. Ezért pl. az állam (110. § (3) bek., 138. § (4) bek.) a túlépítkezésnél és a ráépítésnél csereingatlannal kártalaníthat, de a sérelmet szenvedő is — éppen választása alapján — igényt tarthat természetbeni kártérítésre a túlépítővel szemben (110. § (1) bek. *a)* pontja.) A hibás teljesítésnél elsősorban kijavítás és kicserélés (illetve árleszállítás, mint egyenérték reparáció) alkalmazható, s csak ezek elégtelensége esetén az elállás.

A kártérítés természetbeni és pénzbeli formái közül elsődlegesnek a pénzbelit kell tekinteni (357. § (1) bek.), jóllehet a reparációt a természetbeni kártérítés — elsősorban a használati érték reparálását figyelembe véve — teljesebben képes betölteni.[37] Ugyanakkor a károkozó oldaláról nézve a kérdést, a munkamegosztás szocialista formái között mind szűkebb körre szorul annak lehetősége, hogy valaki — anélkül, hogy előbb piacon beszerezze a természetbeni reparáció fajlagosan meghatározott tárgyát — a kártérítést természetben teljesítse. A kár természetben való megtérítése esetében fajlagos megtérítésről van szó és nem egyedi eredeti állapot helyreállításáról, jóllehet a sérelmet szenvedő oldalán ennek a kártérítésnek az eredeti állapot helyreállítását kell eredményeznie. A sérelmet szenvedő oldalán ez a természetbeni helyreállítás, akár maga termelte dologgal, akár rendelkezésére álló dologgal történik, a reparáció oldaláról nézve eredeti. Eredeti pedig azért, mert ugyanazt a használati értéket biztosítja a sérelmet szenvedőnek, mint amellyel a károkozás előtt rendelkezett. A károkozó oldaláról viszont a kár megtérítése mindig fajlagos, abban az értelemben, hogy nem ugyanannak az egyednek vagy egyedeknek a visszaszolgáltatásáról van szó, még akkor sem, ha természetben termelt javak, vagy egyébként rendelkezésére álló jószágok átadásában jelentkezik is a kártérítés. Ha pénzbeli kártérítésre kerül sor, akkor mind a károsult, mind a károkozó oldaláról a reparáció fajlagos. A pénznek, mint a legfajlagosabb jószágnak az átadása csak közvetve nyújt lehetőséget arra, hogy a károsult esetleg a nem is restituálható értékek pótlásáról gondoskodjék (pl. munkaképesség-csökkenés következtében jelentkező többletkiadások), esetleg közvetve nyújt lehetőséget arra, hogy maga a károsult az elpusztult használati értéket egy új egyedben megszerezze annak folytán, hogy fajlagos pénzbeli reparációhoz jutott.

A kártérítési szankció sajátossága reparatív jellegénél fogva az, hogy áruviszonyok között az *értékkel rendelkező használati értékek restituálására* alkalmas. Az olyan javaknál, ahol a szocialista gazdaságban csak a használati érték marad meg (pl. termelőszövetkezeti földeknél), ott a reparáció csak természetbeni eszközök segítségével lehetséges, s elesik a pénzbeli reparáció lehetősége.

Ez a reparáció mindig a sérelmet szenvedő javára jár (hiszen az elkülönült tulajdonjog és az áruviszonyok következménye) ezért a magántulajdoni rend elsőrendű szankciója. Így a kártérítés reparatív szankciója a kapitalista társadalomban annyira elsődlegessé válik, hogy minden más felváltó szankció helyébe lép, sőt

[36] Grosschmid i. m. I. 638. old. még nem tesz megkülönböztetést a természetbeni megtérítés és pl. a levágott mesgye visszaállítása között.

[37] Eörsi uo.

az elősegítő szankcióknál is jelentősebb szerepet kap. Nem helytálló viszont az olyan felfogás, amely a reparációt általános polgári jogi szankciónak tartja. Az ilyen szankciós szemlélet lényegében háttérbe szorítja a megelőző (pl. érvénytelenség) és az elősegítő (pl. késedelmi kötbér, hibás teljesítés szankcióinak többsége) szankciók jelentőségét és az egyéni érdekvédelem talaján gátolja a nem felváltó szankciók érvényesülését azzal, hogy elősegíti a reparatív felváltó szankciók érvényesülését. A rendellenes megoldáshoz fűződő szankciók területén azonban kétségtelen, hogy a reparáció ma is a felszámolás mellett a legáltalánosabb polgári jogi szankció. A reparáció azonban elsősorban mint az adott objektív vagy felelősségi szankció módszere, eszköze jelentős.

Asztalos László

Az üzemen belüli tanulói szerződés lényege a szovjet jog szerint

1. Az üzemen belüli képzéssel kapcsolatos viszonyok jogi szabályozásának feltétlenül figyelembe kell vennie a dolgozók személyes érdekeit és szakmai hajlamait. Az SZKP Programjának egyik követelménye, hogy biztosítani kell a foglalkozási fajta és a szakma megválasztásának szabadságát. Egy meghatározott szakma vagy tudományág megtanulása annál sikeresebb, minél nagyobb mértékben fedi az adott dolgozó akaratának irányát és figyelembe veszi annak személyes érdekeit. A társadalmi és egyéni érdekek összhangját a foglalkozás megválasztásánál a legjobban a tanulói viszony szerződéses létrehozásával lehet elérni.

Ugyanakkor a szövetséges köztársaságok Munkatörvénykönyvei nem hogy nem adják meg a tanulói szerződés meghatározását, hanem még csak említést sem tesznek e szerződésről. A tanulói jogviszonyok létesítésével kapcsolatos akarati momentumok lebecsülése észlelhető az 1963. május 10-i szabályzatban is.[1] Ez a szabályzat foglalja magában azokat a szabályokat, amelyeknek megfelelően a tanulókat oktatás céljából felveszik, és bár arról is rendelkezik, hogy az idevonatkozó utasításokat még a szakszervezetekkel is össze kell egyeztetni, teljesen nyitva hagyja azt a kérdést, hogy a szakképzésre való felvételről szóló intézkedéseknél figyelembe kell-e venni az oktatásra felvett munkások vagy alkalmazottak akaratát, vagy sem. Ez a mulasztás rendkívül sajnálatos már csak azért is, mert a szakképzés során szilárdan kialakult az a gyakorlat, amely szerint a szakképzési jogviszonyok a dolgozók önkéntes akaratnyilvánítása alapján jönnek létre.

A fent említett szabályzat ugyan kötelezi a vállalatok vezetőségét arra, hogy a szakképzés megkezdése előtt tájékoztassa a tanulót az előtte álló munka jellegéről, feltételeiről, az előrehaladás lehetőségeiről, de e kötelezettség semmiben sem függ a tanuló akaratkijelentésétől; az ilyen kötelezettség általában áll fenn a szakképzésre felvett új munkások irányában.

A munkajogi irodalomban rámutattak arra, hogy a tanulói szerződésen kívül van még egy másik jogalapja is a tanulói jogviszonyok keletkezésének — éspedig a vezetőség rendelete.[2] A kérdést érintő szerző véleménye szerint ezt a jogalapot olyan szakképzetlen munkások irányában alkalmazzák, akiket szervezett munkásfelvétel során vesznek fel és részesítik szakképzésben.

A munkaerő szervezett felvétele során kötött munkaszerződések ténylegesen tartalmazhatnak olyan feltételt, amely szerint előzetesen szakképzésen kell résztvenni. Ebben az esetben sem lehet azonban a tanulói jogviszony létesítésének valamilyen új, szerződésen kívüli alapjáról beszélni. A vezetőségnek azt a rendeletét, amely az újonnan felvett dolgozóknak egy meghatározott foglalkozásra vagy szakmára való kiképzését írja elő, a munkások szervezett felvételéről szóló szerződéssel összhangban adják ki. Ezért ez nem önálló jogkeletkeztető tény, hanem csak a felek között megkötött egyesség kísérő jelensége.

K. P. Urzsinszkijnak igaza van abban, hogy a szakképzetlen munkások szervezett felvétele alkalmával nem feltétlenül kell önálló szerződéseket kötni a szakképzésről. De nincs igaza akkor, amikor azt állítja, hogy a szervezett munkásfelvételről szóló szerződés csak a tanulói jogviszonyok keletkezésének *lehetőségét* teremti meg, amely lehetőség a vezetőség belátásától függ. Az a körülmény, hogy e szerződésben rendelkeznek a munkások képzésének a feltételeiről, nem csak jogot keletkeztet a vezetőség számára a kétoldalú megegyezésben meghatározott szakképzés megszervezésére, hanem egyben kötelezi is a vezetőséget. Igen gyakori az az eset, amikor a dolgozók a szerződés megkötése alkalmával éppen a szakma megtanulását tekintik a szervezett munkásfelvétel feltételei közül fő célnak, ezért az a körülmény, hogy a vezetőség

---

[1] Ld. a dolgozók üzemen belüli képzéséről és szakképzettségük növeléséről szóló 1963 május 10-i szabályzatot. A Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő munka- és bérbizottság hivatalos lapja, 1963. évi 5. sz.

[2] Ld. K. P. Urzsinszkij: Tanulói szerződés. Pravovedenie c. folyóirat, 1961. évi 3. sz. 67. old.

megtagadja a szakképzés megszervezését, ellentétben áll a szerződés akarati tartalmával. Olyankor, amikor felmerül annak szükségessége, hogy az újonnan felvett dolgozókat olyan szakmákban foglalkoztassák, amelyre nézve nincs meg a szakképzettségük és amelyben való kiképzésüket nem kötötték előre ki, ilyen képzésük csak hozzájárulásukkal történhet, azaz tanulói szerződés megkötése útján, ugyan úgy, mint a vállalat rendes létszámában levő dolgozóknak új szakmára való oktatása esetén is.

A tanulói szerződés jogi szabályozását az is szükségessé teszi, hogy a szakképzés megszervezésével és a szakképzett káderek felhasználásával kapcsolatos kérdéseket általában a dolgozóval való megegyezés alapján döntik el, és ugyanakkor az ilyen megegyezésekkel kapcsolatos gyakorlat rendkívül ellentétes.

A tanulói szerződés, mint a foglalkozás szabad megválasztásának és a tanulók szakképzése és munkafeltételei szabályozásának jogi formája, az üzemen belüli szakképzés intézményének központi kategóriája, így tehát megfelelő helyet kell kapnia a munkaügyi törvényhozás rendszerében.

2. Elméleti és gyakorlati jelentősége elsősorban annak a kérdésnek van, hogyan kell meghatározni a tanulói szerződés fogalmát és mi a jogi természete. A feladat abban áll, hogy világosan, pontosan körül kell írni ennek a szerződésnek a helyét a szovjet munkajog intézményeinek a rendszerében, fel kell tárni a tartalmát és az általa felölelt viszonyok körét, meg kell határozni a szerződéses kötelezettségek megvalósítását szolgáló jogi és társadalmi-erkölcsi eszközöket. Gyakorlati jelentőségű továbbá az is, hogy megfelelő összhang alakuljon ki az általános munkaügyi törvényhozás és a munkások és alkalmazottak szakképzését szabályozó speciális jogszabályok között.

Annak ellenére, hogy az utóbbi évek folyamán e kérdésekben számos speciális jogszabályt alkottak és hogy egészbe véve megjavult a tanulóviszony jogi szabályozása, a szakoktatás gyakorlatában felmerül egy néhány olyan vitás tétel, amely egységes megoldásra szorul (pl. a tanulói szerződés felbontásának a rendje, áthelyezés más munkakörbe az oktatás ideje alatt stb.).

A tanulói szerződés lényegének kérdésében a szovjet munkajog tudományában két álláspont alakult ki. Az első álláspont szerint a tanulói szerződés a munkaszerződés válfaja.[3] Az a nézet, amely szerint a tanulói szerződés a munkaszerződés egyik fajtája, az egyes népi demokratikus országok irodalmában is helyet kapott.[4] Ez az uralkodó álláspont azt a tényt tükrözi, hogy a tanulói szerződéshez rendszerint kapcsolódik a munkaügyi törvényhozás által szabályozott viszonyok keletkezése vagy módosulása. Ez az álláspont annak előfeltételezéséből indul ki, hogy a munkajog csak olyan viszonyokat szabályozhat, amelyek a munka kifejtésével kapcsolatosak és a munkaszerződésből folynak, és kizárja a munkajogviszonynak más jogalapból való keletkezése lehetőségét.

A mi nézetünk szerint a tanulói szerződés ilyen jellemzése egyoldalú és nem ragadja meg a specifikumát. Ahogyan a szovjet irodalomban erre helyesen rámutattak,[5] azzal az állítással, hogy a tanulói szerződés a munkaszerződés válfaja, még nem világítottuk meg teljes mértékben a tanulói szerződésben szereplő felek jogait és kötelezettségeit, a kölcsönös viszonyaik jellegét.

Az üzemen belüli szakképzés kapcsolata a vállalatatnál folyó termelő munkával kétségtelenül fennáll. Ezt az vonja maga után, hogy a tanulót attól a pillanattól kezdve, amikor felvették oktatásra, besorolják a vállalat személyi létszámába, és magát az oktatást az adott vállalat erejével szervezik meg saját eszközök terhére. Az üzemen belüli szakképzés olyan formái, mint az egyedi és brigádi tanulóviszonyok, közvetlenül az oktató vagy oktatott személy munkahelyén valósulnak meg. A gyakorlati szakképzés folyamán a tanuló meghatározott tanulási-termelési feladatokat teljesít az általa tanult szakmának megfelelően. Ebből a szempontból a tanulói viszony mintegy a munkaviszony burkában jelentkezik.

Mindazonáltal az üzemen belüli szakképzés kapcsolata a munkafolyamattal még nem nyújt alapot arra, hogy azonosítsuk a tanulói viszonyokat a munka kifejtésének a viszonyaival. A tanulói viszonynak a célja nem a „munkaerő rendelkezésre bocsátása", ahogyan ez a munkaszerződésnél fennáll, hanem meghatározott tevékenységi fajta területén a szakmunkára való előkészítés.[6]

A tanulói szerződés tartalma alapvetően a feleknek a szakképzés megszervezésére irányuló

[3] Ld. A. J. Pasersztnyik: A munkához való jog, A Szovjetunió Tud. Akad. Kiadója. Moszkva, 1951. 147. old.; V. M. Dogadov: A szovjet munkajog harcban a népgazdasági tervért. A Leningrádi Egyetem tudományos füzetei, jogtudományi sorozat 4. kiadvány, 1953. 83. old.; J. Asztrachan—Sz. Karinszkij—A. Sztavceva: A szovjet munkajog szerepe a káderek tervszerű biztosításában a népgazdaság számára. Moszkva, Goszjurizdat, 1955. 96. old.; K. P. Urzsinszkij: Tanulói szerződés. Pravovedenie c. folyóirat 1961. évi 3. sz. 73. old; A. F. Trosin: A munkások és alkalmazottak joghelyzete a termelő munkájukkal egyidejűleg tanulásuk esetén. Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 24—30. old.; N. G. Alekszandrov: Szovjet munkajog. Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 339. old.

[4] Ld. pl. L. Radoilszki: A Bolgár Népköztársaság munkajoga, „Nauka i izkusztvo" kiadó, Szófia, 1957. 283. old. A szerző a tanulói szerződést úgy határozza meg, mint olyan szerződést, amellyel az a fél, amely számára rendelkezésre bocsátják a munkaerőt, kötelezi magát arra, hogy egy meghatározott foglalkozásra vagy szakmára kitanítja a dolgozót.

[5] Ld. V. Sz. Andrejev—D. P. Orlovszkij: A továbbtanulást a termelő munkával együtt megvalósító személyek joghelyzete. A Szovjetunió Tud. Akad. Kiadója, Moszkva, 1961. 73. old.

[6] Ld. pl. J. Ponczyk: A szakmára való kiképzésről szóló szerződések, P. i. P. 1961. 2. sz.

kötelezettségeiből, és a dolgozó ama kötelezettségéből áll, hogy elsajátítsa a vállalat számára szükséges szakmát. Viszont a munka az oktatás folyamán eszközül szolgál a szerződési kötelezettségek teljesítésére és alá van rendelve az oktatás céljainak. A tanuló gyakorlati munkájának mennyiségét és tartalmát nem a munkafunkció szabja meg, hanem az oktatási terv és az üzemen belüli szakképzés programja.

A tanulói szerződés sajátossága abban áll, hogy a tanuló mentesítve van az általában meghatározott munkamennyiség teljesítése alól (a teljesítmény-normák, az előírt számú munkagépek kiszolgálása stb., stb. alól). Csak a szakképzés befejeztével támasztják vele szemben azt a követelményt, hogy teljesítse a megállapított teljesítmény-normákat. Meghatározott időközökben, amikor a tanulók az elméleti tárgyakat tanulják vagy amikor nem a termelőmunka keretében foglalkoznak velük, egyáltalán nem vesznek részt a vállalatnál végzett termelőmunkában. Azt, hogy teljesítik-e a szerződéses kötelezettségeiket, nem a kifejtett munka mennyiségének a figyelembevételével határozzák meg, hanem aszerint milyen fokban sajátították el a tanulmányi programot, s ezen belül az elméleti ismereteket is. A tanulási kötelezettségek teljesítésének a mércéje az, hogy a tanuló elsajátította-e a szerződésben előírt határidőben az új szakmát. S ugyanakkor a tanítás egész menetét, a tanulók elméleti és gyakorlati oktatásának egymásutáni sorrendjét nem annyira a munkabeosztás határozza meg, mint inkább az oktatási terv és a tanítás rendje.

Ezen felül, bár az oktatás idején a tanulók illetményeit munkadíj formájában fizetik, annak összege azonban mégsem kapcsolódik közvetlenül a kifejtett munka mennyiségéhez. A tanulók számára, tekintet nélkül arra, hogy milyen munkát végeztek a vállalat számára, biztosítva van egy meghatározott minimális díjazás, amely az I. fokozatba tartozó időbér tarifadíjszabásának meghatározott százalékában van megállapítva. Ez oknál fogva az üzemen belüli képzésben részesülő tanulókra nem terjed ki a munkások és alkalmazottak számára megállapított minimális munkadíj. A termelőmunka megszakítása mellett történő képzés esetén a tanulóknak számos esetben ösztöndíjat fizetnek.

A tanulói szerződés fenti elemzése arról tanúskodik, hogy a tanuló kötelezettségeinek a tartalma lényegesen különbözik a munkások és alkalmazottak, mint a munkajogviszonyok résztvevői kötelezettségeitől. És ugyanakkor a tanulói szerződés és a munkaszerződés közötti különbségek nem másodrendű ismérvekre vonatkoznak, e különbségek az adott szerződéseket jellemző fajlagos jegyek vonalába esnek, és mindenekelőtt a szabályozás tárgyát illetően. A munkaszerződés olyan meghatározó ismérvei, mint amilyen az adott vállalatnál meghatározott munkafunkció teljesítése, a megállapított munka mértékének a megtartása, a munkakifejtés tényleges mennyiségének megfelelő díjazás, amint ez a fentiekből kitűnik, nem jellemzőek a tanulói szerződésre.

Minthogy a tanulói szerződés alapvető célja az, hogy felkészítse a dolgozót a szakmai tevékenységre, a képzés megszervezése a szerződés alapvető tárgyává lép elő, és így ezt nem lehet a munkaszerződés egyik kiegészítő feltételének tekinteni. Ez szolgál alapul számunkra annak állítására, hogy azok a viszonyok, amelyek a vállalatoknál a dolgozók termelési és műszaki képzése okából keletkeznek, a munkajog által szabályozott társadalmi viszonyok sajátos fajtáját alkotják.

A Csehszlovák Szocialista Köztársaságban a tanulókról szóló 1958. évi december 12-i törvény[7] kihangsúlyozza a tanulói szerződés tárgyának a munkaviszonyoktól való eltérő voltát és kimondja, hogy a vállalat és a tanuló között kötött tanulói szerződés tanulói viszonyt hoz létre (3. §). A NDK 1961. április 12-i Munkatörvénykönyve a tanulói szerződést ugyancsak úgy határozza meg, mint a vállalat és a tanuló között kötött olyan szerződést, amely alapján a kiválasztott szakmának a megállapított program szerinti megtanulására irányuló tanulói viszony (Lehrverhältnis) jön létre (62. §).[8]

A szovjet munkaügyi törvényhozás ugyancsak figyelembe veszi a tanulói szerződéssel keletkezett tanulói viszonyok sajátosságait; az OSZSZSZK Munkatörvénykönyve és a többi szövetséges köztársaság munkatörvénykönyvei nem a „munkaszerződés" című fejezetben tartalmazzák a tanulói viszonyra vonatkozó rendelkezéseket, hanem azt külön fejezetbe foglalják, mint a szovjet munkajog külön intézményét.

Hasonló a helyzet a polgári jogi viszonyok területén is. A polgári jog tárgyát képező vagyoni viszonyok különböző szerződések alapján keletkezhetnek: adás-vétel, vállalkozás, letét stb.; a felsorolt szerződések mindegyikének meg van a saját szabályozási tárgya, a maga sajátos tartalma, és ezért ténylegesen a valóságban nincsen egységes polgári jogi szerződés — a szerződések mindegyike önállóan és egymástól függetlenül jelentkezik.

A jogviszonyok különböző csoportjainak egységes kategóriába való ilyen egyesítése még kevésbé alkalmazható a munkajog területén, amely azoknak a kapcsolatoknak a sokrétűségével tűnik ki, amelyekben a munkások és alkalmazottak a munka folyamata során állnak. Az irodalomban már rámutattak arra, hogy indokolatlan a konkrét munkajogviszony olyan nagymérvű kiterjesztése, hogy az kivétel nélkül kiterjedjen a szovjet munkaügyi törvényhozás által szabályozott összes alanyi jogokra és jogi kötelezettségekre.[9]

---

[7] Sbírka Zákonů, 1958. 37. tétel 99. sz.

[8] Ld. Unser neues Gesetzbuch der Arbeit. Berlin VEB Deutscher Zentralverl. 1961. 222. old.

[9] Ld. A. J. Pasersztnyik: A szovjet munkajog hatályának területéről és elveiről. SZGP. 1957. 10. sz. 94.

A munkások és alkalmazottak munkájának kifejtése során a tartalmukat és az alanyi összetételüket tekintve rendkívül különböző társadalmi viszonyok keletkeznek és ezeket csak absztrakció eredményeként lehet egységes jogviszonnyá egyesíteni. A már említett szakképzési viszonyokon kívül a munkajog tárgykörébe tartoznak a szakszervezetek és a gazdasági szervek között a munkafeltételek megállapítása és alkalmazása okából keletkező kollektívszerződési viszonyok, a vállalatoknál felmerülő munkaügyi viták elbírálására és a munka területén jelentkező jogsértések megelőzésére irányuló eljárási viszonyok, a munkások és alkalmazottak öntevékenységi szervezetei és a vezetőség között a termelés irányításában való részvételt illetően keletkező viszonyok, a munkások és alkalmazottak anyagi biztosítására irányuló viszonyok munkaképességük elvesztése esetén stb. Az említett viszonyok közös vonásokkal bírnak: mindezek a viszonyok a munkások és alkalmazottak munkájának a szocialista munkakooperáció keretén belüli kifejtése talaján keletkeznek, mindazonáltal nem foglalhatók össze egységes tartalommal — az OSZSZSZK Munkatörvénykönyve 27. cikke értelmében „a munkaerő rendelkezésre bocsátásával".

A. F. Trosin igyekszik megindokolni a munkaszerződés és a tanulói szerződés hasonnemű ségét és elemzésnek veti alá e szerződések szükségszerű feltételeit; ennek során arra a következtetésre jut, hogy a különbség közöttük csak egyben nyilvánul meg: „a dolgozóknak a szakmája és szakképzettségi foka szerinti munkavállalására vonatkozó megegyezés helyett a felek tanulói szerződés megkötése alkalmával abban egyeznek meg, hogy a megállapított határidőn belül a tanuló egy meghatározott szakképzettséget szerez, amely szakmában fog azután dolgozni az adott vállalatnál".[10] Minden nehézség nélkül észre vehetjük, hogy ez az „egyedüli" különbség éppen a munkaszerződés alapvető fajlagos ismérvére vonatkozik, egy meghatározott munkafunkció teljesítésére. A. F. Trosin azt írja, hogy a tanulói szerződés esetén a felek nem munkafunkciót, *hanem tanulási-munkafunkciót* [az én kiemelésem — *A. P.*] kötnek ki és hogy az üzemen belüli képzés eredményeképpen minőségi ugrás megy végbe egyik funkcióból a másikba.[11] De ha a szerződések tartalmukat tekintve az alapvető funkciókban minőségileg különböznek egymástól, nyilvánvaló, hogy nem lehet ezeket azonos fajtájú jogi kategóriába sorolni.

Kételyeket vált ki az A. F. Trosin által alkalmazott bizonyítás módja is. A munkaszerződés és a tanulói szerződés szükségszerű feltételeinek egybevetése lehetővé teszi a megkötésük (érvényességük elnyerése) rendjének és a megfelelő jogviszonyok tartalmát megszabó szerződéses rendelkezések körének feltárását. De a szükségszerű feltételek azonossága és eltérő volta még semmit sem mond a szerződések jogi természetéről, mivel azok a feltételek, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a szerződést megkötöttnek lehessen tekinteni, nem azonosak a szerződés fajlagos jegyeivel. Lehet közös elemeket felfedezni a munkaszerződés és a vállalkozási szerződés megkötésének rendjében, de az egyáltalán nem jelenti azt, hogy e szerződések a jogi természetüket tekintve azonos típusúak.

Amikor kihangsúlyozzuk a tanulói szerződés mint a munkajog külön intézménye önállóságát, nem tagadjuk összefüggéseit a munkaszerződéssel. Ha szakképzésre olyan áliampolgárt vesznek fel, aki nem volt a vállalattal munkaviszonyban, a tanulói szerződés olyan szakképzési jogviszonyokat keletkeztet, amelyek csak előfeltételei a munkajogviszonynak. Viszont az olyan esetben, amikor a tanulói szerződést már a vállalat létszámába tartozó dolgozóval kötik meg, a szerződés novációja megy végbe — a korábbi munkaszerződés helyébe a tanulói szerződés lép.[12] Ha az üzemen belüli oktatás csak a munkaszerződés kiegészítő feltétele lenne, nem volna szükség a szerződés novációjára.

Azok, akik azt vallják, hogy a tanulói szerződés a munkaszerződés válfaja, ellentmondásba keverednek, amikor azt állítják, hogy a tanulói szerződést a munkaszerződéssel *egyidejűleg* kötik.[13] Ha a tanulói szerződés a munkaszerződés válfaja, érthetetlen, miért kell két azonos típusú szerződést kötni. Nincs szükség két különböző jogalapra ahhoz, hogy ugyanazt a jogviszonyt létrehozzák. Az üzemen belüli szakképzés befejezése után szintén nem kötnek új szerződést az adott vállalatnál való munkábalépésről. A munkaügyi törvényhozás nem állapít meg ilyen kötelezettséget és nem állapít meg olyan okokat, amelyek alapján a szakképzést sikeresen kiállott tanulók számára meg lehetne tagadni a felvételt a munkába. Következésképpen a törvényhozás abból az elgondolásból indul ki, hogy a munkajogviszony a tanulói szerződés megkötésekor jön létre.[14]

old.; Sz. Sz. Alekszejev: A szovjet jogrendszer általános elméleti problémái. Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 107. old.

[10] A. F. Trosin: A munkások és alkalmazottak joghelyzete továbbtanulásuk esetén. Moszkva, Goszjurizdat, 1962. 25. old.

[11] Ugyanott 26. old.

[12] Ld. K. P. Urzsinszkij: A munkások képzésének és továbbképzésének jogi kérdései az állami vállalatoknál. Kandidátusi disszertáció autoreferátuma. Leningrád, 1956. 9. old.

[13] Ld. pl. J. Asztrachan—Sz. Karinszkij—A. Sztavceva, im. 96—97. old.

[14] A munkajogviszonyoknak a tanulói szerződés alapján való létrejöttére vonatkozó vélelem a csehszlovák törvényhozásban nyert elismerést. Így a fiatal kadereknek szakképzéséről szóló 1958 december 12-i törvény (tanulói törvény) megállapítja a vállalatnak azt a kötelezettségét, hogy a tanulói viszony befejeztével a tanulóval olyan munkaviszonyt létesítsen, amely megfelel a szakképzettségének és amely lehetővé teszi a további szakmai fejlődését; de ha a tanuló a vallalat tudtával folytatja a munkát, a munkajogviszonyt létrejöttnek kell tekinteni (Sbírka zákonů, 1958. 37. sz. 89. tétel). A munkaviszony létesítésének a meg-

3. Egy másik végletbe esnek a második álláspont hívei, akik lényegében tagadják a tanulói viszonyok és a munkaviszonyok közötti kapcsolatot. Így, O. V. Szmirnov[15] a tanulói szerződés és a munkaszerződés között a különbséget abban látja, hogy a tanulói szerződés az állampolgárok művelődéséhez való joga megvalósításának eszközéül szolgál, viszont a munkaszerződés a munkához való jog megvalósításának eszköze. Ez a vélemény ellentmond a munka és tanulás közötti összhang elvének, amely áthatja a dolgozók általános és szakmai képzésének összes formáit. Így még kevésbé fogadható el a munkások és alkalmazottak üzemen belüli képzésével kapcsolatban, amely a vállalatoknál valósul meg a munkatevékenység folyamán.

Az üzemen belüli szakképzés a tanműhelyekben, kísérleti területeken, tanrészlegeknél és tanuló járatokban, továbbá a munkahelyen az oktatók vezetése alatt végzett munkán alapul. Az oktatás folyamán a munkások és alkalmazottak meghatározott tanulási-termelési feladatokat teljesítenek, alá vannak rendelve a vállalat belső munkarendjének és az önállóan teljesített munkáért a megállapított díjszabások szerinti díjazásban részesülnek. Mind az elméleti foglalkozás, mind pedig a gyakorlati képzés a munkaügyi törvényhozás által megállapított munkanap keretein belül történik a tanulók életkorától és szakmájától függően. A tanulói szerződés magában foglalja a vállalatnak azt a kötelezettségét, hogy vegye igénybe a tanulók munkáját az általuk tanult szakmának megfelelően. Következésképpen a tanulói szerződés egyidejűleg az állampolgárok munkához való jogának a megvalósítására irányuló eszköz is egy meghatározott foglalkozás vagy szakma területén.

O. V. Szmirnov álláspontja nem ad választ arra a kérdésre, milyen aktus alapján jön létre a tanuló és a vállalat közötti munkajogviszony, érvényesül a tanuló arra irányuló joga, hogy a kitanult foglalkozásnak vagy szakmának megfelelő munkát kapjon.

A tanulói szerződés és a munkaszerződés közötti különbség O. V. Szmirnov szerint abban is áll, hogy a tanulói szerződést nem lehet azzal a feltétellel kötni, hogy a tanulónak előzetesen ki kell állnia a próbaidőt. De ez a kritérium rendkívül viszonylagos, mivel a próbaidő nem szükségszerű feltétele minden munkaszerződésnek. Ezen felül nem szabad megfeledkezni arról, hogy a tanulói szerződésnek is lehet feltételes jellege. Pl. arra az esetre, ha a tanuló nem teszi le a szakvizsgát, a szerződés más munkát is jelölhet olyan munkaként, amelyet az adott vállalatnál az esetben végezni fog. Amennyiben kitűnik, hogy a tanuló alkalmatlan arra, hogy az adott szakmát kitanulja, a szerződést — a szerző megállapítása szerint is — a munkára való alkalmatlanság okából határidő előtt fel lehet bontani. Ez azt jelenti, hogy a tanulói szerződésből folyó kötelezettségek teljesítésének elmulasztása ugyan olyan következményeket von maga után, mint a munkaszerződés szerint vállalt kötelezettségek megszegése.

Nem lehet elhatárolni e szerződéseket az alanyaikat tekintve sem. O. V. Szmirnov úgy véli, hogy a tanulói szerződés nem kétoldalú, hanem háromoldalú jellegű kötelmeket keletkeztet (a tanuló, az oktatók és a vezetőség között). Ezzel a tétellel nehéz egyet érteni. A vezetőség és az oktatók (az instruáló munkás, az elméleti tárgyak előadója) annak a vállalatnak, intézménynek a képviselői, amelynél a szakképzés folyik, és éppen ezért nem léphetnek fel, nem szerepelhetnek a tanulói viszony önálló alanyaként. Amennyiben megsértik a szerződéses kötelezettségeiket (helytelenül számítják ki a járandóságot, nem a szakma szerint használják fel a tanulót stb.), a megfelelő követeléseket magával a vállalattal (intézménnyel) szemben kell támasztani és nem az oktatókkal szemben. Ez utóbbiak nem a tanuló irányában vannak kötelezve és nem vele szemben tartoznak felelősséggel, hanem a vállalat irányában, amellyel munkajogviszonyban állnak.

Ezeket a kötelezettségeket nem a tanulói szerződés állapítja meg, hanem a vállalat vezetősége és az üzemen belüli szakképzést végző személyek között kötött speciális munkaszerződések. Amennyiben más álláspontot foglalnánk el, akkor a tanulói viszonyba annyi alany lépne fel, ahány oktató és vezető vesz részt a szakképzés megszervezésében.

Az üzemen belüli szakképzéssel kapcsolatos viszonyok elválaszthatatlanul összefüggnek a dolgozó és az adott vállalat között keletkezett munkaviszonnyal. Ez a kapcsolat először is abban nyilvánul meg, hogy a munkaviszony szükségszerű alapját képezi az oktatási viszonyok keletkezésének, és másodszor abban, hogy a szakképzés abból a célból történik, hogy felkészítsék a dolgozót az adott vállalat számára szükséges és a munkajogviszony tárgyát képező munkatevékenységre.

A tanulói szerződés alapján keletkező jogviszony összetett konstrukcióját a jogi irodalomban elismerték. Így, K. P. Urzsinszkij a tanulói szerződés jogi jelentőségét elemezve megállapítja, hogy ez a szerződés „jogalapja a munka- és tanulói viszonyok keletkezésének és fennállásának", „részben meghatározza a munka- és tanulói jogviszonyok tartalmát"[16] A tanulói viszonyok és a munkaviszonyok közötti kapcsolatot az NDK munkajogi irodalmában is kihangsúlyozzák.[17]

tagadása csak kivételesen lehetséges és csak az üzemi szakszervezeti bizottság és a kerületi nemzeti bizottság végrehajtó szerve előzetes hozzájárulásával.

[15] O. V. Szmirnov: Az új dolgozók képzésének jogi szabályozása. A Turkmén Állami Egyetem tudományos füzetei, VIII. kiadvány, 1956. 205. old.

[16] K. P. Urzsinszkij: Tanulói szerződés. Pravovedenie, 1961. évi 3. sz. 75. old.

[17] Ld. Unser neues Gesetzbuch der Arbeit. Veb. Deutscher Zentralverl. Berlin, 1961. 107. old.

A. F. Troskin nem tartja helyesnek ezt a konstrukciót és úgy véli, hogy a tanulói és munkajogviszony egyidejű fennállása fikció.[18] Fentebb már rámutattunk arra, hogy a tanulói képzés a munkaviszony keretein belül valósul meg akként, hogy a tanuló a vállalati kollektívába tartozik. A tanuló egyik kötelezettsége az, hogy a brigádon belül vagy az instruktor irányítása alatt termelési feladatokat teljesítsen a vállalat számára. A szaképzés folyamán nem két párhuzamosan fennálló egymástól független jogviszony keletkezik, hanem egy összetett szakképzési jogviszony, amely magában foglalja a munkajogviszony elemeit is. Ez a jogviszony dinamikus fejlődés állapotában van: ahogyan növekednek a szakmai ismeretek és hozzáértés, annak megfelelően növekednek a munkajogviszony elemei is és a képzés befejezése után ezek teljes mértékben kiszorítják a tanulási és képzési kötelezettségeket és jogokat. S ugyanakkor a szakképzés befejezése után a munkajogok és kötelezettségek szintén a tanulói szerződés alapján jönnek létre.

4. A tanulói szerződéshez közel áll a szakképzettség növelésére irányuló szerződés. Mindkét szerződés egynemű jogviszonyokat keletkeztett az üzemen belüli szakképzés területén; az e szerződések alapján keletkező tanulási kötelezettség a dolgozó munkatevékenysége folyamán valósul meg, meghatározott munkarend szabályai szerint.

E szerződések közötti különbség lényegében a rendeltetésükben, céljukban és az oktatás szervezeti formájában van. A tanulói szerződésnek az a célja, hogy készítse fel a dolgozót a számára új szakmában végzendő munkára; a szakképzés növelésére irányuló szerződés a dolgozó alapfoglalkozása (szakmája) keretein belül irányul a tudásának és készségeinek az emelésére. Azok a személyek, akik növelték a szakképzettségüket, a képzésük befejezése után továbbra is ugyan abban a szakmában dolgoznak, amelyet a munkába való felvétel alkalmával meghatároztak.

K. K. Urzsinszkij, aki először fejtette ki és támasztotta alá azt az álláspontot, amely szerint a szakképzettség emelésére irányuló szerződés önálló, ezt a szerződést a munkaszerződés válfajának tekinti.[19] A. F. Trosin szintén úgy véli, hogy azok a viszonyok, amelyek a szakképzettség növelése okából jönnek létre, a lényegüket tekintve munkaviszonyok.[20] Mindazonáltal a szakképzettség emelésének fogalmából magából ez a következtetés még nem vonható le, mert a szakképzettség növeléséről szóló szerződés megkötése nem jár együtt munkajogviszony keletkezésével, sem e viszony módosításával, vagy megszűnésével. A szakképzettségüket növelő személyek munkakötelezettségeinek a tartalmában és terjedelmében nem áll be lényeges változás, és következésképpen a joghelyzetükben sem. A szakképzettség emelése nem kötelező eleme a munkajogviszonynak, sőt több, néha a szakképzettség emelését a vállalat keretein kívül érik el (pl. a munkások és alkalmazottak esti általános iskolájában). Nem véletlen, hogy a munkásoknak üzemen belüli képzéséről és szakképzésének növeléséről szóló 1963. évi május 10-i szabályzatnak vannak olyan általános fejezetei, amelyek egyenlő mértékben vonatkoznak mind az új munkások képzésére, mindpedig a szakképzettség emelésére (pl. „A szakképzés megszervezése", „A munkások képzésének és szakképzettségük növelésének irányítása"). Közösek az üzemen belüli szakképzés egyes szervezeti formái is. Mivel a tanulói szerződés és a szakképzettség növeléséről szóló szerződés tárgyát egyaránt olyan oktatási-szervezeti viszonyok alkotják, amelyeket a munkások és alkalmazottak munkatevékenysége folyamán kell megvalósítani, e szerződések az üzemen belüli képzés hasonnemű jogviszonyainak két különböző jogalapját képezik.

Ezek szerint az üzemen belüli képzésről szóló szerződés a szovjet jog által szabályozott önálló (sui generis) szerződési fajta. Ennek a szerződésnek a sajátossága abban áll, hogy külön tárgya van, éspedig olyan szakképzési-szervezeti viszonyok, amelyek a tanulónak a vállalat kollektívájába való felvétele és egy meghatározott munkarendnek való alárendelése körülményei közepette valósulnak meg. Ezzel lehet magyarázni azt, hogy a tanulókra nézve alkalmazni kell a munkások és alkalmazottak munkájára vonatkozó szabályokat a különleges szabályokban megállapított kivételekkel.

A fentiek figyelembe vétele mellett a *tanulói szerződést* olyan megegyezésként lehet meghatározni, amelynek értelmében a felek egyike (a tanuló) kötelezettséget vállal arra, hogy a kikötött határidőn belül elsajátít a munkatevékenység folyamán és elméleti oktatás keretein belül valamely új szakmát, a másik fél (a vállalat) pedig arra vállal kötelezettséget, hogy megszervezi a képzést, a megállapított szabályok szerint díjazásban részesíti a tanulókat és biztosítja számukra a szóbanlevő szakmában az elhelyezkedést.

Paskov, A. Sz.

[18] A. F. Trosin: im 29. old.
[19] K. P. Urzsinszkij: im. 72. old.
[20] A. F. Trosin: im. 52. old.

A tekintély mint a munkáltatói joggyakorlás alapja

A tekintély kérdésének a jogi szaklap hasábjain való felvetése annak ellenére jelentős, hogy a tekintély problémája kifejezetten nem jogi kérdés. Köztudott, hogy a szocialista vállalat vezetése, a vezetés minősége nagymértékben függ a *jogi ráhatástól* is. Ebből a szempontból pedig a tekintély kérdése nem elhanyagolható probléma, hiszen szorosan összefügg a vezetés mikéntjével: a tekintély a vezetés alapja. A munkáltatói joggyakorlás pedig alapvetően vezetői ténykedés,[1] tehát a tekintély lényegében a munkáltatói joggyakorlásnak is alapja. Ebben az összefüggésben a jogász számára az a kérdés vetődik fel, hogy milyen mértékben lehetséges és szükséges a vezetői tekintély jogi befolyásolása. Ugyanez az összefüggés a munkáltató mint vezetői *jogokat gyakorló* személy számára pedig annak a kérdésnek a részleteit világíthatja meg, vajon a vezető tekintélye hogyan hat ki jogainak gyakorlására. Az ezirányú vizsgálódást a tekintély mibenlétének megvilágításával célszerű elkezdeni.

1. A tekintély kérdésével foglalkozó irodalom szerfelett csekély. A hozzáférhető irodalom egyértelműen *a vezetési* illetőleg az *alárendeltségi viszonnyal* hozza kapcsolatba a tekintély fogalmát. — Marx például a tekintély *kényszerítő erejét* emeli ki olyan fogalomként mutatva be azt, ami az akarat alárendelését kívánja meg.[2] Engels pedig ezt írja: „Tekintély... azt jelenti, hogy valakire rákényszerítjük a magunk akaratát. A tekintély tehát a másik oldalon alárendeltséget tételez fel."[3] Ugyancsak Engels mondja másutt: „Aki... együttes tevékenységről beszél, szervezetről is beszél. Mármost lehetséges-e szervezet tekintély nélkül?"[4] Engelsnek ebben a megállapításában a tekintély fogalma, mintha a vezetés fogalmával *azonosulna.* Behatóbb vizsgálat után azonban kitűnik, hogy ebben a megfogalmazásban a tekintély mint a vezetés alapja nyer értelmet. — A vezetéstudomány magyar irodalmában Varga József úgy véli, hogy „Előttünk *tekintélye annak van, akinek a felsőbbségét elismerjük.*"[5]

2. Mielőtt ezekre az irodalmi nézetekre reflektálnánk, tekintsük át röviden a tekintély legfontosabbnak vélt *tartalmi elemeit,* hogy alapot teremtsünk későbbi következtetéseinkhez. — A vezetés olyan funkció lévén, amely több ember *akarategységét* hivatott biztosítani, ezért a tekintély mindenekelőtt rátermettséget jelent a szervezet akarategységének a megteremtésére. Ez az adottság — szűkebb értelemben — a *vezetői rátermettség.* A gyakorlati tevékenység során a vezetői rátermettség, a szűkebb értelemben vett vezetői készség természetesen nem önmagában, nem izoláltan jelentkezik; általában nem lehet érteni a célkitűzéshez, általában nem lehet szó helyzetfelismerési, elhatározási stb. készségről. A vezetői rátermettség meglétének felismeréséhez akkor jutunk el, ha az valamely adott helyzetben, *konkrét* körülmények között megnyilvánul. A munkaszervezet vezetése szempontjából ezt a konkrét meghatározottságot főként az a szakterület jelenti, amelyet a vezetett szervezet rendeltetése fejez ki. E speciális terület nem kellő ismerése esetén a vezető — legyen akármilyen rátermettsége a vezetésre általában — nélkülözni fogja a tekintélyt *ebben* a szakmai ágban. Kellő szakmai rátermettség hiányában rendszerint az általában vett vezetői készség sem nyilvánulhat meg, ami gyakran azt a látszatot kelti, hogy a kérdéses személy nem is rendelkezik ilyen készséggel, hogy a szóbanforgó egyén *semmiféle* szakterületen nem alkalmas vezetésre. Ez teljesen nyilvánvaló, hiszen az a személy, aki nem vagy nem magasszintűen ismeri a kérdéses *szakterület mechanizmusát,* az ott érvényesülő *törvényszerűségeket,* képtelen lesz kinyilvánítni olyan benne rejlő képességeket, mint például a *határozottság, következetesség, a tárgyilagosság* (a vezetői készség egy-egy összetevőjéről van szó) stb. A vezetői viszonyban, ahol a tekintély kérdése szóba kerül, a vezető más emberek *fölé rendelt* személy. Ebből következik, hogy a tekintély fogalmának szakmai eleme sem valamiféle *átlagos* rátermettséget tételez fel. A szakmai rátermettségnek ill. felkészültségnek egyfelől azért kell *kiemelkedőnek* len-

[1] A munkáltatói joggyakorlásról mint vezetői ténykedésről mind gyakrabban megemlékezik a szocialista munkajogtudomány. Vö. pl. Weltner: A szocialista munkajogviszony és az üzemi demokrácia Bp. 1962. pl. a 113—138. old.; Kertész: A munkafegyelem alapvető kérdései a munkajogban, Bp. 1964. 55—61. old; Román: Az engedelmességi kötelezettség és a diszkrecionális jogkör problematikája a munkajogban, Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 31. Bp. 1964. 31—43. Utóbbi tanulmány röviden a tekintély és a vezetés összefüggésével is foglalkozik. Vö. 12. old.

[2] Vö. Marx: A tőke I. köt. Bp. Szikra 1955. 334—336. old.

[3] Engels: A tekintélyről, Marx—Engels: Vál. Műv. I. köt. Bp. Szikra, 1949. 617. old.

[4] Engels: Uo. 618. old. Itt jegyezzük meg, hogy a tekintély kifejezést Marx és Engels is különböző értelemben használja. Engels például a „gőz tekintélyéről", „politikai tekintélyről", a forradalomról mint a „felfegyverzett nép tekintélyéről" stb. beszél (Vö. A tekintélyről 618. és 620. old.) —Marxnál a kifejezés hasonló differenciálását figyelhetjük meg: a *tőkés* tekintélye mellett említi a *konkurrencia* tekintélyét ill. általában „a természeti törvény rendíthetetlen tekintélyét" (Vö. Marx: Im. 334. és 336. old.) A tekintély még ebben a tág értelemben is az akarat *alárendelését* jelzi. A jelen tanulmányban azonban a tekintélyt csak abban a szűkebb értelmében tanulmányozzuk, amenynyiben az *közvetlenül vezetési* viszony eleme.

[5] Ld. Dr. Varga József: A vezetés alapvető kérdései. Bp. 1947. (A Mérnöki Továbbképző Intézet kiadása 18. old.) — További külön hivatkozások mellőzése érdekében megjegyezzük, hogy Varga József az itt jelzett műben (18—26. old.) a tekintély sok olyan részletkérdésével foglalkozik, amelyekre a jelen tanulmányban nem térhetünk ki.

nie, mert a *vezetői funkció természete* ezt tételezi fel, másfelől azért, mert nem *élenjáró* az, aki a többségével azonos adottságokkal rendelkezik.[6] Anélkül, hogy élenjáró volna a vezetői funkcióba állított személy — nem tud helyesen *dönteni:* a helyes *célt* kitűzni, a cél elérésének leghelyesebb *módját* megtalálni, a cél elérésére a *legalkalmasabb személyt* kiválasztani; de nem tudja teljesíteni *ellenőrzési* feladatát sem. Végeredményben tehát nem lesz képes a szervezet akarategységét maradéktalanul biztosítani ill. annak beteljesedéséről magának képet alkotni.

A vezetői rátermettség megnyilvánulásának szükséges, de nem elégséges feltétele a szakmai felkészültség. A vezetőnek *politikailag* is rátermettnek kell lennie ahhoz, hogy vezetői készségét bizonyítani tudja. E követelmény nyilvánvalósága bizonyosodik be, ha akár a vezetői *célkitűzési* feladat összetettségére vagy éppen a *személy-kiválasztás* bonyolultságára gondolunk. Ami a szervezet által elérendő cél kitűzését illeti, nem kell feltétlenül olyan szervezetre hivatkoznunk, amelynek rendeltetése kifejezetten valamilyen *politikai jellegű munkafolyamat* megvalósítása (pl. az államigazgatási munkaszervezetekre); a gazdasági rendeltetésű munkaszervezetek vezetése egyúttal politikai jellegű funkció is. A kapitalizmus gazdasági rendeltetésű vállalatainál legalábbis a vezető és vezetettek *érdekantagonizmusa,* a szocializmus gazdasági jellegű munkaszervezeteiben pedig az a tény teszi politikai jellegűvé a vezetési funkciót, hogy a gazdasági tevékenység végső célja a népjólét fokozása, tehát éppen a vezetési viszony feleinek *érdekazonossága.* A vezetői célkitűzés szempontjából oly fontos momentumnak, mint amilyen a „döntő láncszem" kiválasztása — politikai jellege ill. feltétele is van. A személy-kiválasztásnál — hasonlóképpen — nemcsak az a szempont követendő a vezető által, hogy a kiválasztani kívánt személy szakmailag képes legyen a feladat teljesítésére, hanem ugyanez a várakozás fennáll politikailag is a kiválasztással szemben. A vezető személyében — mármost — a politikai rátermettség többféle forrásból származhat; a vezető *osztályhelyzete* fontos tényező lehet ilyen vonatkozásban, de ez sem nem feltétele kifejezetten a tekintélynek, sem nem elsődleges kívánalom. A legfontosabb kritériumnak ebből a szempontból a vezető *világnézetét* ill. kiemelkedő *ideológiai felkészültségét* érezzük, aminek mindennapi tevékenységében is meg kell nyilvánulnia.

A politikai rátermettséggel különösen szorosan összefüggő további tartalmi eleme a tekintélynek a vezető *erkölcsi rátermettsége.* Az a személy, aki vezetői készséggel és szakmai, politikai rátermettséggel rendelkezik, még nem biztos, hogy tekintélynek örvend a vezetettek részéről. Az erkölcsi rátermettség jelentőségét külön aláhúzza az a tény, hogy az erkölcs — miként a politika — *osztályjellegű* s ezért más lesz a vezető erkölcsi rátermettségével szembeni követelmény az osztálytársadalmak munkaszervezeteiben, mint egy szocialista munkaszervezetnél. A szocialista vezető legáltalánosabb erkölcsi tulajdonságaként említhetjük meg talán a mértéktartást, a szerénységet, az őszinteséget, a lelkiismeretességet, a tárgyilagosságot, általában mások érdekei tiszteletben tartásának készségét; fejlett érzékkel kell rendelkeznie a vezetőnek az alárendeltek ügyes-bajos dolgainak felkarolására, észrevételeik meghallgatására; a fejlett kritikai készség egyenesen az egyik legfontosabb — főként — erkölcsi eleme a tekintélynek. Ugyanakkor ha azt fenntartás nélkül nem is állíthatjuk, hogy pl. a *tőkés osztály erkölcse* szerint éppen az említett tulajdonságok ellenkezőjét tartalmazza a tekintély, azt mindenesetre elmondhatjuk, hogy a kapitalizmus uralkodó erkölcse szerint az említett vonások nem kötelező tartalmi elemei a tekintélynek.

A szocializmusban a tekintély erkölcsi eleme mindenekelőtt az igazságosság, a becsületesség, az emberségesség követelményét állítja fel. A vezetővel szemben támasztott erkölcsi követelmény azonban ugyancsak túlnő ezeken a minden ember számára előírt kívánalmakon. Éppen, mert a vezető a *munkaszervezet* élén álló személy, erkölcsi vonatkozásban is *élen kell járnia.* Erkölcsi téren a vezetői élenjárásnak csak minimális elemeként fogadhatjuk el a vezető teljes feddhetetlenségét. *Mint vezetőnek* is erkölcsösnek kell lennie. A tárgyilagosságon túlmenően, ami részben maga is erkölcsi posztulátum, mindenekelőtt egyenrangú emberként, előítélettől mentesen kell kezelnie valamennyi alárendeltjét beosztásuktól függetlenül. A szocialista munkaszervezetben ez a *kiindulási* alapja a vezető viszonyának beosztottaihoz. Ez a norma azonban a vezetés gyakorlatában sokszor ellentétén keresztül valósul meg éppen azért, mert *objektív mértéket* jelent az alárendeltek megítéléséhez. A tekintélyét jó értelemben féltő szocialista vezetőnek jól kell tudnia és főleg alkalmaznia a marxi tételt: „... az

[6] Megjegyzendő, hogy az itt említett vezetői élenjárást nem szabad abszolút követelményként értelmezni: az alárendeltek *többségének* tudását meghaladó felkészültséggel kell rendelkeznie a vezetőnek. A modern munkaszervezetben *hierarchikusan tagozódik* a vezetői funkció, miértis az élenjárás követelménye szakmailag azt írja elő, hogy a vezető szaktudása a vezetettek többségének ismereteit meghaladja. A szakmai kiemelkedés követelménye csak azt írja elő, hogy a szervezet különböző munkafolyamatainak lényegét, a különböző szakmák alapvető törvényszerűségeit jól ismerje, de nem azt, hogy az összes szakmát jobban ismerje mint a megfelelő szakemberek. Mindez nem tagadása a kiemelkedésnek, hanem csak annak *relatív* voltára utal. A szakmai kiemelkedés tehát azt jelenti, hogy a vezetőnek szakmai *polihisztor*-félének kell lennie azonkívül, hogy *egy bizonyos* speciális területen külön felsőfokú tudással is kell rendelkeznie. A szakmailag egyenrangú beosztottakhoz viszonyítva különösen jelentős eleme lehet a tekintélynek a szoros értelemben vett *vezetői* készség kiemelkedő volta; más — lentebb tárgyalt — tekintély-elemek ugyancsak elősegíthetik a felsőbb vezető tekintélyének megalapozását.

egyenlőség abban van, hogy *egyenlő mértékkel*... mérnek... A jog természeténél fogva, csak egyenlő mérték alkalmazásában állhat."[7] Mindezt azért kívánatos fokozott megvilágitásba helyezni, mert a szocialista épités hevében éppen ezen a ponton kopik meg sok vezető tekintélye. A munkáltatói jogok gyakorlása szempontjából pedig azért fontos külön aláhúzni ezt az erkölcsi előírást, mert bőségesen van példa arra, hogy a vezető sokszor beéri azzal: döntése ne sértse kifejezetten a törvény betűjét. Ha pedig arra gondolunk, hogy éppen a munkáltatói jogok sokszor kifejezett korlátok nélkül kerülnek megfogalmazásra, amikoris csak az erkölcsi normák szabnak gátat a vezetői cselekvésnek, akkor a szocializmusban nemcsak a tekintélynek, de a *törvényességnek* is fontos eleme lesz az erkölcsi előírás. A munkáltatói jogok gyakorlása során tehát nemcsak a jogszabályok, a formális törvényesség betartására, hanem az erkölcsi előírásra, a *törvényességre tartalmilag* is törekednie kell a vezetőnek tekintélye megóvása szempontjából is.[8]

A tekintély fentebb vázolt elemei nem minden tekintély-viszonyban azonos jelentőségűek, illetőleg az emberek közötti viszony konkrét formáitól függően nem is kell azok mindegyikének adva lennie, hogy tekintélyről beszélhessünk (pl. a tudós tekintélyét alapvetően szakmai eredményei támasztják alá és ezt egyáltalán nem csökkenti, ha pl. *vezetői* adottságokkal nem rendelkezik; hasonlóképpen nem vagy alig érinti tekintélyét a kifogásolható erkölcsi életmód; ezért ily esetben valójában rész-tekintélyről beszélhetünk, nevezetesen *szakmai* tekintélyről stb.). A tekintély egyes elemeit tehát meg lehet fogalmazni egymástól izoláltan, de ugyanakkor meg kell látni azok szoros *összetartozását* is éppen a munkaszervezet vezetésének folyamatában. Nézzük például a vezetői élenjárás egyik fontos követelményét, a *bátorság* tanúsítását. A kezdeményező szerepen túlmenően a *veszélyes* munkafeladatok megvalósításában is határozott fellépést kell tanúsítania a szervezet vezetőjének. Ezzel rokon követelmény *a felelősségvállalásban* tanúsítandó indokolt merészség: nem szabad a vezetőnek húzódoznia kockázatos cselekedetektől, indokolatlanul *másra* hárítania a felelősségteljes tennivalókat. A *vezetői* rátermettség és az erkölcsi példamutatás szoros összefonódását jelzi az az általános norma is, ami szerint a vezető nem követelhet többet alárendeltjeitől, mint amire „futja erejükből", mint amit hasonló helyzetben maga a vezető tesz vagy amit megvalósítani képes. Ez a tétel nemcsak a maximalista követelmények felállítását tilalmazza a beosztottak részére, hanem egyidejűleg — a kiemelkedés stabilizálása jegyében — az *önképzés* folytonosságát is előírja a vezető számára. A vezetői tekintélynek ez az eleme — másfelől — nemcsak a vezetettek uszályában sodródást nem tűri el, hanem éppen a vezetőnek önmaga példájával kell egyenesen *ösztönöznie* az elérendőt, a követendőt. Ezek az erkölcsi minimumnak számító kívánalmak a burzsoá erkölcs szerint legalábbis másodrendűek.

A tekintély *tartalmi* elemei lényegében tehát az emberek képességéből, képzettségéből, világnézeti beállítottságából és jellembeli tulajdonságaiból adódnak. A vezetői rátermettség követelményének azonban *formai* jegyei is vannak. A tekintély ezen formai elemei között említhető *a vezetői munkahely* olyan megválasztása, ami alkalmas a vezetői *élenjárás* demonstrálására. A tekintély formai eleme, továbbá, a vezető *megjelenése, viselkedése, ruházkodása* stb. Ezek a formai elemek segíthetik a tekintély megerősödését, betetőzését, de önmagukban nem képesek tekintélyessé tenni a vezetőt. Ezek többségének hiánya azonban tekintélyromboló lehet. A tekintély formai kritériumainak bizonyos hiányai azonban nem feltétlenül vagy nem azonnal eredményezik a tekintélynélküliség állapotát, ámde a formai tényezők *túlhajtásával* a materiálisan rátermettnek látszó személy is elvesztheti tekintélyét éppenúgy, mint a formai kellékek elhanyagolásával. A formai elemek túlzott érvényesítése (a megközelíthetetlenség; ama bizonyos „3 lépés" túlzottan „következetes" betartása stb.) ugyanis ellentétébe billentheti át a tekintélyt, sokszor egyenesen a vezető erkölcsi fogyatékosságára világítva rá. Végeredményben a tekintély formai elemeinek tökéletlensége rendszerint visszavezethető a *tartalmi* elemek egyikének vagy másikának elégtelenségére ill. hiányára.[9]

3. Miután a tekintély legfontosabbnak vélt elemeit áttekintettük, most kívánatos újból egy

[7] Ld. Marx: A góthai program kritikája, Marx—Engels: Vál. Műv. II. köt. 17. old.

[8] Számos példát lehetne megemlíteni ebben a vonatkozásban különösen a vállalati átszervezések végrehajtása köréből. Ha pusztán a tételes rendelkezéseket vesszük alapul, nem emelhető kifogás pl. az olyan átszervezéses felmondás ellen, amikor egy kis fizetésű, három gyermek eltartásáról gondoskodó dolgozó munkaviszonyát szüntetik meg takarékossági okból. Az *emberségesség* követelménye azonban felszínre tör az ilyen esetekben; az erkölcsi normából az a kívánalom érződik, hogy az ilyen dolgozó részére új állás szerzésében *maga a vezető* is működjön közre és ne felmondásos megszüntetéssel, hanem áthelyezéssel biztosítsa dolgozója egzisztenciáját. Aligha lehet kétséges, hogy felvetődik a lelkiismeretlenség vádja, ami tekintélyromboló, ha az ilyen dolgozót egyszerűen kitennék az utcára, mit sem törődve további sorsával, azzal, vajon talál-e magának *azonnal* új megfelelő kereseti leheget. Ugyanezt éri el az a vezető, aki a hatáskörbe nem tartozás ürügyén *közömbösséget* tanúsít a „kis ügyek" iránt, távoltartja magától a vezetettek sokszor életbevágóan fontos magánügyeit. Az ilyen vezetői megnyilvánulásban is „példamutatás" rejlik akarva-akaratlan: a *többi vezető* is „feladatának" érzi legtöbbször a hasonló „nagyvonalúság" tanúsítását. — Vö. Vadász Ferenc: „Kis ügyek súlya" c. cikkével — Népszabadság 1964. június 18-iki szám.

[9] Erről a kérdésről is részletesen ír Varga József, im. 20—21. old.

pillantást vetni a tekintély fogalmáról a jelen tanulmány elején exponált irodalmi felfogásokra. A tekintélyelemek vázolása során abból indultunk ki, hogy a tekintély valamely személy *belső* tulajdonságaiból illetve meghatározott magatartásából (a továbbiakban e két jellemzőt a fogalom külső ismérveivel való összehasonlításban belső tulajdonságként említjük) összetevődő fogalom. Lényegében ezek a tulajdonságok olyan „mozaik kockák", amelyek többékevésbé együttesen adják a tekintélyt. E tulajdonságok megléte, mondhatni, automatikusan a vezetői rendelkezések teljesítését eredményezi ill. megfordítva: a vezetettek akaratának önkéntes, meggyőződésből fakadó alárendeléséhez rendszerint ezek a vezetői tulajdonságok teremtenek alapot. Vargával ellentétben tehát úgy vélem, hogy a tekintély fogalmának kritériumaként nem vehető fel az alárendelt *egyéni megítélése*. Vargánál ugyanis az alárendelt egyéni megítélése mint a fogalom külső jegye lényegében olyan *szubjektív* meghatározást eredményez, ami a tekintélyt az emberi fejben létező fogalommá egyszerűsíti le.[10] A tekintély, értelmezésünk szerint, *személyhez* tapadó tulajdonságokból tevődik össze ugyan és így a vezetési funkció szempontjából kétségtelenül szubjektív: a vezetés *szubjektív alapja*. A tekintély a vezetési viszonyban szereplő két alany szempontjából azonban mégsem tekinthető szubjektívnek, minthogy az egyén, az alárendelt *tudatától és akaratától független* tényezőről van szó. Aligha állítható, hogy a tekintély egyéni megítéléstől függne, hiszen még azon kivételes esetekben is, amikor egyvalaki, vagy kevesek előtt van valakinek tekintélye (pl. az erősnek a gyenge számára), még akkor is az *egyén tudatától független tulajdonság* határozza meg a tekintélyt. Indokoltnak érezzük tehát azt állítani, hogy a tekintély nem a tudatunkban létező, hanem a tudatunkban *tükröződő* tényező. Abból a felfogásból, amely az egyéni megítélést kirekeszti a tekintély fogalmi jegyei közül, nem következik annak tagadása is, hogy a tekintély *emberek közötti viszonyban* nyer értelmet. Az említett emberi tulajdonságok *hatnak* az alárendeltre és ezen tulajdonságok megléte vagy hiánya az alapvető indítéka valamely vezetői *ténykedés* elismerésének vagy tagadásának, bizonyítéka vagy cáfolata a vezetés *tekintélyességének*.[11]

[10] Ebből a szempontból Varga József így vélekedik az általa adott meghatározásról: ... a tekintély szubjektív fogalom, mert egyéni megítéléstől függ." (Im. 18. old.) Itt meg kell jegyezni, hogy a marxista filozófia szerint *formailag* minden fogalom szubjektív, mert az objektív valóság *tudati* tükröződése; *tartalmilag* azonban objektív, mert azt tükrözi a tudat, ami *rajta kívül* és *tőle függetlenül* létezik. Meghatározásunk tehát annyiban tér el Varga Józsefétől, amennyiben *tartalmilag* objektív fogalomként fogjuk fel a tekintélyt, nempedig egyéni megítélés függvényeként. Ide kívánkozik még egy kifogás, amit Varga József meghatározása ellen azért kell tenni, mert az élenjárás, a kiemelkedés kritériumát a felsőbbség fogalmával helyettesíti. Ez az ismérv különösen a szocialista vezető tekintélyének megfogalmazását tenné kétségessé: a felsőbbség jelenthet szellemi, tudásbeli, sőt képességbeli felsőbbséget, de kifejezhet *társadalmi rangkülönbséget* is; utóbbi értelemben pedig nem vonható a *tulajdonképpeni* tekintély fogalma alá. A „felsőbbség" kritériuma tehát nem biztosíthatja a meghatározás precizitását.

[11] Akkor, amikor alapvetően a marxizmus klasszikusainak korábban idézett álláspontját vettük alapul a tekintély lényegének jellemzésénél, gondolnunk kell arra is, hogy a tekintélyt elhatároljuk a leginkább határos fogalmaktól. Ilyennek érezzük mindenekelőtt a *tisztelet* fogalmát; a tekintély és tisztelet a köznapi beszédben is gyakorta szinonimaként használt kifejezések. Elhatárolásuk érdekében ismét Engelsnek egy közismert mondásából indulunk ki: „A civilizált állam leghitványobb rendőrszolgájának több a „tekintélye", mint a nemzetségi társadalom valamennyi szervének együttvéve. De a civilizált állam leghatalmasabb fejedelme és legnagyobb államférfija vagy hadvezére is megirigyelheti a legkisebb nemzetségfőt azért a kényszertől mentes és magától értetődő tiszteletért, amellyel körülveszik." (Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete, Marx—Engels: Vál. Műv. II. köt. Szikra, 1949. 316. old.) — Ebben az idézetben a tekintély az eddigiektől eltérő értelemben szerepel, ugyanakkor a tisztelet fogalma, hasonlóan a tekintélyhez, *alá-fölé rendeltségi* viszonyt tár elénk. Engelsnek ezt a szóhasználatát mégsem látjuk ellentétben levőnek a fentebb mondottakkal. A tekintély kifejezést ugyanis idézőjelben használja Engels, tehát a szó igazi értelmében nem tekinti tekintélynek azt a hatalmat, amelynek jelzésére használja itt e kifejezést; a vezetői hatalomnak *jogi*, illetőleg *politikai* kényszerrel való aláfestését érti itt tekintély alatt. (Vö. a 4. sz. lj-ben mondottakkal). A tekintély kifejezésnek idézőjeles használata azt erősíti meg, hogy Engels tekintélyen *igazi értelemben* éppen a *külső kényszertől mentes* vezetői hatalmat érti. — Ami pedig a *tisztelet* kifejezés értelmét illeti, az — megítélésem szerint — olyan reláció megjelölésére szolgál, amelyben főként az emberi méltóság, a magasfokú jellemesség elismerése jut kifejezésre. Más olyan személyi tulajdonságok elismerése is kifejeződik a tisztelet foglamában, amelyek nem vagy nem kizárólag a tekintély elemei (pl. az idős kor stb.). Eszerint a tisztelet részben tágabb, részben szűkebb a tekintély fogalmánál. Fentebb utalás történt arra, hogy a tekintély is magában foglal kiemelkedő erkölcsi tulajdonságokat. Ennek következménye az, hogy az a vezető örvend tekintélynek, akit tisztelet is övez. Lényegében erre történik hallgatólagosan utalás Engelsnél is, ahol a tisztelet kifejezés a tekintély személyi jellegére mutat rá a politikai tekintéllyel történő összehasonlításban. A tisztelet tehát mint fogalom független a vezetési viszonytól, nem tételez fel alá-fölérendeltséget. — A tekintély, sőt a tisztelet kifejezéssel rokon még a *bizalom* fogalma is. A bizalom — értelmezésük szerint — egy olyan feltevést jelent, ami szerint valaki képes valamely meghatározott várakozásnak megfelelni. Eszerint a bizalom fogalma is rejt magában erkölcsi elemet, noha ez nem kifejezetten etikai kategória. Alapvetően azt jelzi, hogy valaki képességeinél, képzettségénél fogva alkalmas valamely feladat ellátására, mégha ez a feladat egy nem kvalifikált embert kíván is. A bizalom erkölcsi elemeként alapvetően a *hűség* és a *jóhiszem* dominál: valakit olyannak ítélnek meg mások, aki legjobb tudását latba vetve fog közreműködni a felkészültségéhez mért feladat teljesítésében. A bizalomnak tehát át kell hatnia minden, a *legtágabb* értelemben vett *megbízatást*, köztük is különösen a munkaviszonyokat. A bizalom fogalma korántsem csak a különösen felelős, vagy éppen a fokozott titoktartást kívánó munkaviszonyok velejárója, mint ahogy erre látszik utalni a joggyakorlatunkban sokszor használt „bizalmi állás" vagy „bizalmi viszony" kifejezés. Ezekben az esetek-

Amiként Robinson szótárában nem szerepelhet a vezetés fogalma, ugyanúgy a tekintély is emberi viszonyt fejez ki. Ha pedig a tekintély — viszony, akkor nem lehet kétséges, hogy fogalma *külső* ismérvet is tartalmaz. Ez a kritérium azonban semmiképpen sem az *egyéni* megítélés. Ezzel szemben az egyéni elismerés, ami a tekintély lényegének *objektivitását* nem zárja ki, a *szervezetek* vezetőinek tekintélye szempontjából semmitmondó kritérium;; kétségtelen, hogy bizonyos emberi tulajdonságok nem egyformán hatnak más emberekre s így előfordulhat, hogy a kollektíva egyes tagjai előtt tekintélye van annak a vezetőnek, aki a többség számára nem tekintély. A szervezeti vezetők tekintélye szempontjából ezért az egyéni elismerés helyett a *kollektív elismerés* jöhet számításba külső ismérvként. Mindemellett a tekintélynek nem egyedüli külső ismertető jegye az elismerés (kollektív ill. egyéni) sem. Miről is van itt szó? A külső kritériumnak lényegében azt a kérdést kell tisztáznia, hogy milyen körülmények, milyen okok határozzák meg közvetlenül a vezetői tulajdonságokat; mi a *mércéje* annak, hogy ilyen s nem amolyan tulajdonsággal kell rendelkeznie a vezetőnek, hogy milyen szintű tudással, felkészültséggel kell bírnia annak a személynek, aki tekintélyre kíván szert tenni. Minden ember meghatározott tulajdonságokkal rendelkezik. Ezek a tulajdonságok (ill. az egyes ember tudása, felkészültsége) a külső ismérvek segítségével differenciálódnak tekintélyt eredményező vagy csökkentő ill. a tekintély szempontjából közömbös belső jellemzőkre. A szakmai rátermettség mértékét pl. a kérdéses szakterület, az irányított munkafolyamat *objektív törvényszerűségei,* a szakma *fejlettségi foka,* sőt az adott vezetői munkakörnek a *szervezeti hierarchiában elfoglalt helye* határozza meg alapvetően. Nem feledhetjük azonban, hogy a vezetéstan maga is szakma és így a *szervezet nagyságától* függően esetleg nem lesz elég a tekintélyhez pusztán a vezetői érzék, hanem meghatározott fokú vezetői képesítést is feltételez a tekintély egy bizonyos szervezet keretei között. Ez a tény külön is jelzi, hogy a szorosan vett vezetői rátermettség mértékét mindenekelőtt a *vezetői funkció természete* határozza meg. A vezető politikai rátermettségének mértékét mint a tekintély elemét meghatározó egyik fontos momentum lehet a *munkafolyamat jellege,* a vezetői funkció *hierarchikus elhelyezkedése* stb. Fejlettebb politikai érzék és nagyobbfokú politikai felkészültség szükséges egy *politikai rendeltetésű* szervezet vezetésének tekintélyességéhez ill. egy magasabbfokú vezetői funkció betöltéséhez, mint fordítva. Hasonlóképpen differenciálódhatnak az erkölcsi posztulátumok is a vezetői tekintély szempontjából (a párttitkárral szemben pl. magasabb az erkölcsi-politikai rátermettség mértéke, mint akár a gazdasági szervezet igazgatójával szemben).

Az előbb említett kritériumok (a szervezet rendeltetése stb.) és a *kollektív elismerés* a szervezeti vezető tekintélyének külső ismertető jegyei. A kollektív elismerésben (egy meghatározott osztály ill. társadalom gazdasági, politikai, elrkölcsi nézeteiben) a tekintély társadalmi viszony jellege külön is kifejezésre jut: osztálytársadalomban a tekintély *osztályjellegű.* Jellemző erre, de egyben a kollektív elismerésnek mint a tekintély külső fogalmi jegyének fontosságára is, hogy pl. *azonos* szervezeti rendeltetés, *azonos* tartalmú munkafolyamat esetén *más és más tartalma* lesz a vezetői rátermettségnek a különböző társadalmi osztályok nézetei következtében. A tőkés üzletemberi rátermettség, a készség és felkészültség a kizsákmányolás maximális biztosítására — például — olyan kritériuma a tekintélynek, ami a burzsoázia gazdasági, sőt részben politikai és erkölcsi nézeteit testesíti meg. A tőkés vezető hatalmának feltétlensége mint monarchisztikus vezetési elv alapvetően a burzsoázia politikai nézeteit fejezi ki. Ez a vezetési elv a tekintély tartalmára is kihat: a tőkés osztály nézetei szerint a bírálat *tekintélyromboló* megnyilvánulás. Ezzel szemben a szocialista szervezeteknél a vezetés egyik legalapvetőbb elve a társadalom politikai, erkölcsi és részben gazdasági nézeteit kifejező demokrácia. Ennek megfelelően a tekintély és a bírálat elidegenedése megszűnik; a vezetői funkciónak egymást feltételező jellemzői lesznek a szocializmusban.

A tekintély két különböző típusú külső ismérve (a szervezeti-technikai és az elismerésben kifejeződő társadalmi jellegű kritériumok) szorosan összefüggnek. Erre jellemző, hogy például a *vezetés természete* által megkívánt *kiemelkedés,* a vezetői élenjárás követelménye a már említett módosulásokon kívül is eltérő a különböző társadalmak ill. osztályok különböző nézetei hatására. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a vezetés természete a tekintélynek lényegében *nem osztályjellegű* külső kritériuma; ennek megfelelően a kapitalizmusban ugyanolyan kihatással kellene lennie a tekintélyre mint bármely más társadalmi viszonyok között. Azt, hogy ez mégsem pontosan így van, közvetlenül a kollektív elismerés számlájára írhatjuk. A tőkés, amennyiben maga vezeti vállalatát, *osztályhelyzete* s nem vezetői rátermettsége következtében lesz vezető. A tőkés osztálynak a társadalom gazdasági viszonyai által meghatározott nézetei szerint az ilyen gyáros mégis tekintélyes *vezető* lesz annak ellenére, hogy

---

ben a feladat fontossága folytán *fokozott* bizalomról helyes beszélni, mint ahogy a tekintély *feltételezése* alapozza meg azt a fokozott bizalmat is, aminek alapján olyan valaki kap vezetői funkcióba kinevezést, akinek tekintélye kétséget kizáróan még nem nyilvánulhatott meg. — Mindezek alapján arra a következtetésre lehetne jutni, hogy a tekintély, a tisztelet, a bizalom egymást átható, egymással szorosan összefüggő, de mindemellett *önálló meghatározottsággal* bíró fogalmak: egyikről sem állítható, hogy kizárólag valamelyik másik alkatelemeként létezne csupán.

esetleg hiányzik nála a vezetői készség (amiértis *mint vezető* nem örvend tekintélynek az alárendeltek részéről). Ugyanakkor a *beosztott vezetői gárda* kiválasztásánál már létfontosságú érdeke a tulajdonos vezetőnek, hogy a vezetői funkció természetéből adódó tekintély-követelményeket messzemenően figyelembe vegye. A beosztott vezető tehát a burzsoázia nézetei alapján is rendszerint akkor lesz tekintélyes, ha kiemelkedő adottságokkal rendelkezik (nem szólva most külön a kiemelkedés már említett társadalmi tartalmáról). Végeredményben a társadalom ill. az osztály közvéleménye azt a vezetőt ismeri el tekintélyesnek, aki nézetei szerint rátermett arra, hogy az adott helyzetben másokat vezessen.

A kérdés most már az, hogy a *munkaszervezet* vezetése kapcsán keletkező tekintélyi viszony mint *legáltalánosabban* vett vezetői viszony milyen jellegű kapcsolat. A fentiek szerint a tekintélyt alapvetően *személyi hatalomnak véljük,* amelyet az *erkölcs normái* erősítenek meg. A tekintély tehát az *erkölcs normái* által megerősítve „lép színre" a vezetés-alárendelés viszonyában és attól függően lesz a vezetői funkció legszámottevőbb alapja, vagy viszonylag jelentéktelen tényezője, hogy *melyik osztály* nézeteit testesíti meg ill. hogy osztályszempontból érdekazonosság vagy érdekantagonizmus áll-e fenn vezetők és vezetettek között. A tekintély — erkölcsi biztosítéka következtében — osztálytársadalomban alapvetően csak a kérdéses *osztályon belül* hatásos (hiába bélyegezne meg a tőkés vezetők osztálya egy rendelkezést megtagadó alárendeltet, ez az erkölcsi marasztalás nem hozná meg a várt eredményt, amennyiben a proletariátus nézetei szerint a kérdéses rendelkezés nem tükrözi a tekintély kellékeit). Azt a tényt, hogy az utasításmegtagadás nem jellemzője a burzsoá munkajogviszonynak, mindenekelőtt a tőkés *gazdasági hatalmára* ill. a proletariátus tulajdonnélküliségére vezethetjük vissza. Mindehhez járul az a *politikai tekintély,* amit a tőkés vezetői működésének *jogi* megerősítése jelent. A vezetők és vezetetteknek az osztálytársadalomban meglevő érdekantagonizmusával magyarázza Engels egyik megállapítása is a személyi tekintély és a politikai tekintély ellentétbe kerülését ill. egymás mellett létezésének indokait: „A közhatalom ... birtokában a hivatalnokok most már a társadalomnak a társadalom *fölött* álló szerveivé váltak. A szabad, önkéntes tisztelet, amellyel a nemzetségi társadalom övezte szerveit, őket már nem elégíti ki, mégha meg is kaphatnák azt. Minthogy a társadalomtól elidegenedő hatalom hordozói, tekintélyüket kivételes törvényekkel kell megteremteni, amelyek különleges tiszteletet és sérthetetlenséget biztosítanak számukra.[12] Azért van tehát szükség a kapitalizmusban e különleges tekintélyt biztosító eszközökre az államapparátuson kívül is, mert az alárendeltek mércéje szerint igazi értelemben vett tekintéllyel a tőkés tulajdonos-vezető nem rendelkezik. Az alárendeltek szempontjából a „tőke funkcionáriusának" (Marx) a „tekintélye" egyrészt a jog által megerősített *gazdasági hatalmában,* másrészt a tőkésnek *mint vezetőnek külön* is biztosított jogi hatalomban rejlik.[13]

A szocialista társadalom munkaszervezeteinek vezetői a munkásosztálynak uralkodóvá, majd kizárólagossá váló nézetei szerint kerülnek funkciójukba, vagyis tényleges rátermettségük, tehát tekintélyük alapján.[14] Azt a körülményt, hogy a szocialista társadalomban is megtaláljuk a tekintély biztosítását *jogi* hatalommal — alapvetően az állam létezését szükségessé tevő kö-

[12] Ld. Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete, I. m. 316. old.

[13] Meg kell jegyeznünk, hogy kivételként van példa az uralkodó osztályhoz tartozó, de a kizsákmányolt osztály tagjai előtt is tekintélynek örvendő vezetőre (a magyar feudalizmus történetében pl. ilyen nagytekintélyű vezető Hunyadi János, aki hadvezéri zsenialitása mellett mélységes hazaszeretete és humanitása következtében tesz szert abban a korban szokatlanul nagy tekintélyre). Ugyanígy elképzelhető a munkások előtt is tekintélyes tőkés tulajdonos. Az ilyen tekintély azonban *korántsem teljesen* ill. nem feltétlenül vág egybe a szocialista értelemben vett tekintély tartalmával. Másrészt igen gyakori, a vezetés hatékonyabbá tétele érdekében, a *tekintély-hajhászás* a tőkés üzemvezetőknél; ilyenkor a tekintélynek az alárendeltek nézetei által „kidolgozott" egyes elemeit látjuk megnyilvánulni a *lényegében tőkés* vezetői tulajdonságok leplezése céljából. Egy ilyen tőkés vezetőről lest képet. E. Zola a „Germinál"-ban Paul Négrel aknamérnök személyében. Ezt írja róla: „Hegyes orrával, élénk tekintetével leginkább kedves, örökösen gyanakvó okos menyétre emlékeztet; de ha munkással állt szemben, kedvessége menten *nyers fensőbbséggé* változott. Olyan *ruhát* viselt mint a bányászok, ő is maszatos volt a *szénportól,* s hogy tekintélyt szerezzen előttük, vakmerő *bátorságot* tanúsított, a *legveszélyesebb* helyeken jött-ment, mindig ő érkezett *elsőnek,* ha földomlás volt vagy bányalég tört be." (Germinál Bp. Ok. sorozat 1960. I. köt. 76. old.) — Némileg más tekintélyt képvisel a V. Hugo által megrajzolt Lantenac márki személye, aki nagyon jó ismerője a vezetés fortélyainak, akaratát mégis alapvetően az ellenforradalom fegyvereire támaszkodva tudja érvényre juttatni. Bár Lantenac márki forradalmi folyamat szereplője, mégis *általánosítható* vonásokat testesít meg vezetői ténykedésében: a kegyetlenséggel határos szigort, az alárendeltek sorsa iránti közönyt, a leereszkedésben megnyilvánuló lenézést, a megvetést a nép iránt. (Vö. V. Hugo: 1793. Bp, Táncsics 1958. különösen 48—50. old.) — Tökéletes ellentéte Lantenac márkinak a Szimonov: Élők és holtak c. regényének egyik főalakja, a Nagy Honvédő Háború katonai vezetőjét megtestesítő Szerpilin tábornok. Ezt olvashatjuk róla — többek között: megértette katonái félelmét és egyidejűleg bátorította őket. Akkor sem leverten mentek el tőle a katonák, ha szigorúan beszélt velük. „Igazságos volt: nem mentette fel őket a vétség alól, de nem is hárította teljes egészében rájuk. Érezték ezt (ti. a katonák — R. L.) és meg akarták mutatni, hogy igaza van" ... „kifogyhatatlan, nyugodt türelemmel kezeli Szerpilin az embereket." (Bp. Európa, 1962. 127—128. old.) — G. Nyikolajeva pedig „Útközben" című regényében Bahirjov főmérnök és Valgan igazgató viszonyában eleveníti meg a szocialista gazdasági vezetővel szemben támasztott tekintély-követelményeket, ill. mutatja be a szocialista vezető naponként megújuló „harcát" a tekintélyért. (Bp. Táncsics, 1960. I—II. köt.)

rülmények indokolják. A szocializmus *munkaszervezeteiben* pedig különösen a *kapitalizmus* tudati *öröksége* indokolja a vezetés jogi alátámasztását. Ennek a politikai tekintélynek a szükségességét indokolja az a tény is, hogy a szocialista társadalomban akadnak olyan személyek, akik a szocializmus által nyújtott társadalmi felszabadítást a *tekintély alóli mentesítésként* értelmezik és ezen túlzott „öntudat" eredményezi esetenként az erkölcsi biztosíték, a személyi tekintély elégtelenségét. A jogi hatalom azonban csupán *kiegészítő* alapja a vezetésnek; a vezetői funkciónak a személyi tekintély *mellett* létező *külön* alapja.[15] A szocialista munkaszervezet vezetőjének jogi hatalma azonkívül, hogy *végső* megoldásként biztosítékot nyújtson a szervezet zavartalan működéséhez, arra is hivatva van, hogy a kapitalizmus tudati maradványait irtsa, az individualista szemlélet káros hajtásait nyesegesse.

A szocialista társadalom dologozóinak többségével szemben elegendőnek bizonyul a vezető tekintélye a munkaszervezetre háruló feladatok kifogástalan teljesítéséhez.[15a] Nem érdektelen ezzel kapcsolatban arról is megemlékezni, hogy a jogi (ill. általában az adminisztratív) hatalommal rendelkező vezető tekintélye látszólag főként ezen a külső hatalmi biztosítékon nyugszik. Nem nehéz belátni azonban, hogy az adminisztratív hatalommal való fenyegetettség révén elért alárendelés nem fejez ki semmiféle elismerést a *vezető* irányában; az adminisztratív kényszerrel elért akarat- alárendelés a politikai, a jogi hátránytól való *tartózkodás* szándékát fejezi ki csupán. A vezető személyén *kívüli* hatalmi biztosíték a vezetettek oldalán inkább félelmet szül, semmint elismerést. Jellemző a jogi biztosíték *kiegészítő* szerepére, hogy az a kapitalista munkajogviszonyban sem érne semmit, ha nem a lényegében *gazdasági hatalmon* nyugvó vezetés kiegészítő alapja volna. A társadalmi helyzeten mint *extern* tényezőn alapuló vezetői pozíció (ti. osztálytársadalomban) — az alárendeltek nézete szerint — még akkor sem jelent tekintélyt, ha utóbbinak constans elemei (a vezetői, szakmai élenjárás) egyébként többé-kevésbé adva vannak. Az akarat alárendelését itt elsősorban a *társadalmi kiszolgáltatottság*, a munkanélküliségtől való félelem eredményezi. Az ilyen alárendelődésben kifejeződő „elismerés" a gazdasági ill. az adminisztratív hatalomnak szól, nem pedig e hatalom élvezőjének, a tőkés vezetőnek. Ebben az értelemben vett tekintélyt legfeljebb *dologi* tekintélynek foghatjuk fel, élesen elhatárolva azt a *személyi* tekintélytől.[16] A szocialista társadalomban lényegében megszűnik az ellentét a vezető adminisztratív hatalma és személyi tekintélye között. A jogi szankciók kilátásbahelyezése elsősorban a *nevelést* célozza és azok alkalmazása éppen ezért egyre inkább háttérbe szorul a személyi tekintély erkölcsileg kényszerítő erejével szemben.

---

[14] Megjegyezzük, hogy a szocialista forradalom után amikor a proletariátus még nem rendelkezik szakmailag és politikailag egyaránt képzett vezető káderekkel — megfelelő mennyiségben, a vezetői kiválasztás alapjául a politikai rátermettség kerülhet előtérbe.

[15] Sokszor olyan személyek is felhatalmazást kapnak vezetői ténykedésre (a legkülönbözőbb okok alapján), akik nem tudnak megfelelni az irányukban megnyilvánult bizalomnak, mert nemcsak kezdetben nélkülözik a tekintélyt, de arra működésük folyamán sem tudnak szert tenni. Az ilyen személyek ideig-óráig vergődnek, a kezükbe adott jogi hatalom birtokában valameddig fenntarthatják magukat, de előbb-utóbb lehetetlenné válik további működésük e funkciójukban. Erre az esetre jellemző példát tartalmaz a Baranya megyei TEB. 9/1/1964. sz. ügyirata, amely szerint a TEB. Jogosnak ismerte el a vállalat részéről eszközölt „c" pontos felmondást *vezetői rátermettség* hiánya (tehát alkalmatlanság) címén. A TEB. határozata lényegében arra épül, hogy a panaszos ugyan elismerten jó szakmunkás, de műszaki vezetői munkakörben vezetői készséggel is rendelkeznie kellene. Utóbbi hiánya pedig bebizonyosodott annak révén, hogy nem tudta alárendeltjei munkáját összefogni; beosztottjai nem teljesítették utasításait, hanem egy másik beosztott véleményét kérték ki (!) Nem tudta felszámolni azt az állapotot sem, hogy a felsőbb vezetés — panaszos tekintélyének hiánya miatt — sokszor közvetlen utasításokat adott beosztottjainak.

[15/a] A fenti megállapításokból azonban nem következik az, hogy a tekintély (beleértve a jogi hatalomban rejlő tekintélyt is) elegendő alap volna általában a szervezet működéséhez, a vezetés eredményességéhez. Ehhez szükséges a vezetettek tettrekészsége, dolgozni akarása, lelkesedése is. Ebből a szempontból azonban a tekintélynek fontos eleme a vezető hivatástudata ill. az a készsége, hogy a vezetetteket a folytatott tevékenység megkedvelésére nevelje.

[16] Nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül Varga József ama felfogását, miszerint a tekintély mind az említett *személyi* tulajdonságokat mind pedig a *jogi* hatalmat magában kell, hogy foglalja. Ezért az *autoritást* tekinti igazi értelemben tekintélynek, míg a személyi tulajdonságokat (akár külön-külön is) *presztízs*nek nevezi. Bár eziránnyú megállapításaiban ellentmondást érzünk, úgy véljük, hogy ez a kategorizálás nem felel meg az általa adott (a 10. lj-ben idézett) meghatározásnak, de a másutt tett legtöbb megállapításának sem. Egy helyütt pl. ezt írja: „Akinek kellő tekintélye van, annak elég csak *óhaját* nyilvánítania és a másik már teljesíti ezt... annak szelíd és csendes beszédét *is komolyan veszik. Talán komolyabban azokénál, akik* ridegen követelnek és csak a *hatalom* külső eszközeire támaszkodnak". (Im. 23. old. — kiemelések tőlem — R. L.) — Az autoritás és presztízs — nézetünk szerint — úgy választható el egymástól, hogy utóbbit csupán egy-egy tekintély-elem megjelölésére használjuk, amelyek önmagukban nem nyújtanak elegendő alapot a vezetéshez. Másfelől az autoritás inkább a *politikai tekintély* megjelölésére szolgáló kifejezés. — Úgy tűnik, hogy Vargánál ez az osztályozás más tekintetben is zavart okoz, feltehetően azon az alapon, hogy a vezető kinevezéssel vagy választással nyeri a *jogi* hatalmat, amit aztán részben maga is átruházhat. — Többek között ilyen, a tekintély helyes értelmével össze nem egyeztethető megállapításokat tesz: „Demokratikus rendszerben... a vezetők a tekintélyt (autoritást) alulról *kapják*, választás útján. Tekintélyt szerezhet azonban egy alsóbbfokú vezető azáltal is, hogy felettese ezt megbízás révén *ráruházza.*" (Im. 21. old. — a kiemelések tőlem — R. L.) — Utóbbihoz csak azt a megjegyzést kell fűznünk, hogy a mi meghatározásunk szerint a tekintély átruházása lehetetlen; fáradságos munkával, sokszor erős akarattal lehet arra szert tenni ill. lehet azt megőrizni. Vargánál eszerint nem a tekintély, hanem a *jog*, a *hatáskör* átruházásáról van szó, ami *felhatalmazással* történhet.

A tekintély-problémához tartozik még annak konstatálása is, hogy a tekintély nemcsak vezetői funkcióban levő személyeknél adott. Ellenkezőleg! A vezetői tisztségre való *kiválasztásnál* már többé-kevésbé felismerhetőnek kell lennie a jelölt személyében. Eszerint a tekintély nemcsak a már vezetettek, hanem a *lehetőség szerint* irányítottak vonatkozásában is használható fogalom. Ebből pedig következik már az, hogy a tekintély nemcsak szorosan véve valamely *tényleges* alárendeltségi viszonyban hat. E megvilágításban a tekintélyről fentebb mondottakat csak annyiban kell pontosabbá tenni, amennyiben azt kívánatos aláhúzni, hogy a tekintély mindig legalább *lehetőség szerint* a vezetés-alárendelés viszonyát kifejező fogalom. Az *alárendeltnek* is lehet tekintélye a vezető előtt, sőt *mellérendeltségben* levő személyek viszonylatában is használható kifejezés ez: A tekintély fogalmának tehát mindig éreztetnie kell a *vezetés-alárendelés viszonyát* legalább olyan értelemben, hogy valamilyen vonatkozásban, esetleg egy bizonyos kérdésben valaki *kész alárendelni akaratát* a másik fél akaratának; a tekintély élenjárást fejez ki más valakihez, másokhoz való viszonyban.

4. A tekintély elemeinek vizsgálata során a fentiekben a munkaszervezet vezetőjének, különösen pedig a szocialista munkaszervezet vezetőjének a tekintélyét tartottuk szem előtt. A továbbiakban a tekintélynek és a vezetés *demokratizmusának* — már jelzett — kapcsolatát helyezve előtérbe azt vizsgáljuk meg, vajon a *jog* milyen hatással lehet a tekintélyre. Fentebb említettük, hogy a tekintély nem eleve abszolút hatalom. A tekintély ellenzése a szocializmus viszonyai között éppen abból a tévhitből fakad, miszerint az egy feltétlenséget kívánó (sőt *adminisztratív* eszközökkel) kényszerítő hatalom. A kapitalizmus valóban feltétlen tekintélyével[17] szemben a szocialista társadalom éppen olyan tekintélyi viszonyt hoz létre, ami nem zárja ki a vezető *bírálatának* lehetőségét. Míg a kapitalizmusban a munkavállaló nemcsak nincs jogosítva bírálatra, hanem ilyen irányú megnyilatkozása eleve *illetéktelen beavatkozásnak* minősülne a vezető magánügyeibe,[18] a szocialista társadalomban *kifejezetten jogosítva van* a dolgozó a vezetői cselekedetek bírálatára. A bírálat joga tehát nemcsak nem mond ellene a tekintélynek, és nem egyszerűen összeegyeztethető e két fogalom, hanem a bírálati készség (mások részéről eszközölt bírálat megfontolása, illetőleg elfogadása és a vezetői önbírálat) egyenesen olyan követelmény, ami a tekintély tartalmi eleme.

A tekintély abszolútizálóinak egyik kétségkívül legsúlyosabb tévedése az az elképzelés, miszerint a vezetőnek címzett bírálat és a vezetői önbírálat tekintélyromboló hatású. A szocializmusban a *tekintély* és *demokratizmus* ill. utóbbinak bennünket most közelebbről érdeklő eleme, a bírálat szoros összefüggésben, kölcsönhatásban van: az *ember véges lény,* egyfelől tehát ésszerű a bírálatban rejlő segítség igénylése ill. negatíve — ha a vezető emberi tökéletlensége ellenére elfojtja a bírálatot, ezzel szerénytelensége, önhittsége stb. bizonyosodik be; így hát éppen ez a negatív „élenjárás" lesz tekintélyromboló. Másfelől a vezetettek is közvetve a tulajdon alanyai, tehát a tulajdon igazgatásában történő részvétel — többek között éppen a vezetésbe való beleszólás lehetősége — elsősorban a bírálat formájában kell, hogy biztosítva legyen. A vezető és vezetett érdekazonossága talaján ilyen alapon lesz a tekintélyi viszony többszörösen nélkülözhetetlen eleme a bírálat eltűrése, sőt előmozdítása. A szocialista munkaszervezetben ezért a vezetőnek mindenekelőtt erkölcsi kötelessége a bírálat eltűrése és az önbírálat gyakorlása. Ezt az eredetileg erkölcsi előírást a *jog* is nyomatékkal látja el — többek között — éppen a bírálatot joggá,[19] illetőleg — közvetve — az önbírálatot kötelességgé téve. A tekintély és bírálat összefüggése abban is megnyilvánul, hogy előbbi tartalmi elemei körvonalazzák a bírálat *kiindulópontját* is; a tekintély követelményeitől való eltávolodás — a legáltalánosabb értelemben a bírálati jog feléledését vonja maga után.

Jobban megközelítve a kérdést, azt látjuk, hogy a tekintély nem egyforma jelentőségű a különböző vezetői cselekvéseknél. A tekintély leginkább a *munkavégzési kötelezettség* meghatározásánál jelentős. A munkaszervezetnek mint egésznek a vezetése azonban nemcsak közvetlenül a munkavégzésre vonatkozó rendelkezéseket igényli, hanem olyan vezetői aktusokat is, amelyek *közvetve* hatnak ki a munkafolyamat eredményességére. Sőt, a munkavégzést közvetlenül rendező vezetői aktusok között is találunk olyanokat, amelyek a munkavégzés legáltalánosabb vonásait foglalják össze és hosszabb idő-

[17] Marx erről így ír: „A munka manufaktúraszerű megosztása feltételezi a tőkés *feltétlen tekintélyét* emberek felett..." (Im. 334. old. — kiemelés tőlem — R. L.). Ezzel kapcsolatban kell megjegyeznünk, hogy első pillanatra úgy tűnik, mintha nem a tőkés tekintélye, inkább *vezetői jogköre* volna feltétlen ill. amennyiben ez a jogkör feltétlen, annyiban ez a tőkés *gazdasági és jogi* hatalmából, nem pedig a szó igazi értelmében vett tekintélyéből következik. Kétségtelen, hogy a vezetői jogkör feltétlenségét alapvetően és végső fokon a gazdasági alapból lehet és kell levezetni. Nem hagyható ugyanakkor figyelmen kívül az a tény sem, hogy a kapitalizmus gazdasági alapjából eredő érdekantagonizmus közvetlen kifejeződéseként a *burzsoá erkölcs* eleve a vezetői cselekvés sérthetetlenségét, a *feltétlen alárendelést* kívánja meg; ez pedig már nem más mint magának a szoros értelemben vett *tekintélynek* a feltétlensége.

[18] Kertész István így ír ezzel kapcsolatban: „A tőkés munkajog szerint... a dolgozó bírálata illetéktelen beavatkozás a munkáltató jogkörébe..." (A fegyelmi felelősség alapkérdései a munkajogban, Bp. 1964. 87. old.)

[19] Kertész István is megállapítja (Im. 86. old.), hogy a szocialista munkaviszonyban „új jog jelenik meg: *a bírálat* joga".

tartamú *szabályzatként* kerülnek kiadásra. E szabályzatok keretei között történik az utasításadás, mintegy a szabályzatok által el nem érhető mozzanatok, résztevékenységek irányításának megvalósításaként. Azt, hogy a tekintély a vezetésnek e mozzanatánál a legjelentősebb, Engels is aláhúzza, amikor ezt írja: „... kezdettől szükség van arra, hogy a munkások a munka idejében megegyezzenek és mihelyt ez az idő le van rögzítve, kivétel nélkül mindenkinek ehhez kell tartania magát. Azután minden helyen és minden percben részletkérdések merülnek fel a termelési módszer, az anyagelosztás stb. körül, olyan kérdések, amelyeket, ha nem akarják kockáztatni az egész termelés hirtelen megbénulását, azonnal meg kell oldani. ... ezeket a kérdéseket tekintélyi alapon oldják meg."[20] Ilyen, a termelés szükségletei által diktált és sürgős döntésre váró problémák megoldásánál a tekintélynek főként olyan mozaikjai számottevőek, mint a *gyors helyzetmegítélés* és a *rendkívüli határozottság készsége,* nem kevésbé a *tárgyilagosság,* amely messzemenően számol a vezetettek egyéni érdekével is. Részint ebből a szempontból nagy fontosságú a tekintély a vezetőnek biztosított *jogi hátrány* alkalmazása tekintetében is. A fegyelmezést körültekintő, megfontolt értékeléssel kell végeznie a vezetőnek. A tárgyilagos, az adott esethez illő és habozás nélküli *büntetéskiszabás* öregbíti a vezető tekintélyét éppenúgy, amennyire hiábavaló a vezető adminisztratív hatalma, ha nincs tékintélye. A tekintély különös jelentőségét az utasításadás és a fegyelmezés terén az a tény fémjelzi, hogy hibás utasításadás, téves büntetéskiszabás a legsúlyosabb zavarokat idézheti elő a munkafolyamatban. Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy a vezetőnek olyan egyedi aktusok kiadásával is bizonyítania kell tekintélyét, amelyek nem közvetlenül irányulnak a munkafolyamatra. Gondolunk itt főként a *bérek megállapítására,* az *előléptetésre,* a *jutalmazásra,* egyéb vagyoni *szolgáltatások odaítélésére* és így tovább. Az ilyen tartalmú vezetői aktusok megvalósulása *közvetlenül* azért nem függvénye a tekintélynek, mert ezek teljesítése a vállalat által történik; ezek az aktusok nem az alárendeltek *magatartására* irányulnak. Ha azonban az ilyen tartalmú vezetői aktusok nem tükrözik a vezetői rátermettségét — és ebben van a közvetettség — ez a tény olyan kihatással lehet a vezető tekintélyére, ami előbb-utóbb az utasításadásnál is érezteti káros hatását, fegyelmezetlenséget vonhat maga után, ismétlődés esetén pedig lehetetlenné is teheti a vezetőt, mint ilyent. Ha pedig arra a kérdésre keressük a választ, hogy mily tekintély-elemeknek kell tükröződniök az említett szolgáltatástartalmú vezetői aktusokban, mindenekelőtt a vezető *arányérzéke, minősítési készsége* és nem utolsó sorban *tárgyilagossága* jön számításba. Különösen ezeknél a szolgáltatásoknál nagy fontosságú a vezetői cselekvés *elvszerűsége.* Az elvszerűség és az *objektivitás* azonos értelmű jellemzői a vezetésnek; a vezetőnek el kell tudni vonatkoztatnia az érintett beosztottakhoz fűződő szubjektív viszonyától. Ha az objektivitás nem előírt, vagy nem szigorúan megkövetelt jellemzője a vezetésnek, akkor az irányítottak nem rendelkeznek olyan mércével, amelynek birtokában képesek *előre látni* a vezető várható cselekvését egy-egy jövőbeni esetben; de a leghátrányosabb következménye az elvszerűség hiányának az, hogy szertefoszlik a *bírálati jog tényleges alapja;* az a veszély fenyeget, hogy a bírálat joga látszat joggá degradálódik. Az objektivitás természetesen nem azt jelenti, hogy mindenki számára teljesen meggyőzőnek, mindenki által teljesen elfogadottnak kell lennie valamely konkrét vezetői cselekvésnek. Az objektivitás csupán a *közvélemény egyetértését* tételezi fel s nem jelent abszolút helyességet. Mivel pedig ennyiben „csak" *relatíve* kell helyesnek lennie a vezetői cselekvésnek, éberen kell őrködni afölött, nehogy liberalizmus vezessen, szubjektivizmusba csapjon át a vezetői működés. Éppen ezért az objektivitás követelménye a lehető *leghelyesebbre, legméltányosabbra,* a lehető *legigazságosabbra* való törekvést kívánja meg a vezetőtől. A szocializmusban a vezetői működés objektivitása a társadalom alapjából levezethető kritérium, ezért van reális alapja a bírálati jog kimondásának és biztosításának.

A bírálat különböző formában nyilvánulhat meg a szocialista munkajogviszonyban; ezek a formák aszerint is változhatnak, hogy éppen milyen vezetői aktust illetnek bírálattal, hogy mi a bírálat tárgya. A munkáltatói utasításokkal szemben alkalmazható bírálati formákról már egy másik tanulmányban szóltunk.[21] A vezető egyéb konkrét aktusainak a bírálata megnyilvánulhat az *egyén* és a *szakszervezet* részéről ill. az *igazságszolgáltatási fórum:* az egyeztető bizottság vagy a bíróság döntése formájában; sőt a felügyeleti szerv valamilyen aktusában is. A tekintély (lévén vezető és vezetett viszonya) szempontjából különösen azok a bírálati formák jelentősek, mikoris az érintett személy igazságszolgáltató fórumok közvetítésével bírál; minden ilyen esetben a kérdéses igazságszolgáltató fórum (a továbbiakban csak az egyeztető bizottságot említjük) hatálytalanító döntésében az egyén által gyakorolt bírálat mellett a döntést hozó szerv bírálata is bennefoglaltatik. Ebben a formában már jelenlegi jogunkban is széles körben biztosított a bírálat lehetősége. Ez a tény is hozzájárul annak a gyakorlatban sokszor problémát okozó kérdésnek a felvetődéséhez, vajon az egyeztető bizottság hatálytalanító határozata

[20] Ld. Engels: A tekintélyről — Im. 618. old.

[21] Vö. a jelen tanulmány szerzőjének az 1. lj-ben hivatkozott tanulmányával, amelyben a 45—46. l-n a bírálati jognak a szocialista munkaviszonyban elfoglalt helyét, e jogosítvány tartalmát vizsgálja a szerző, különösen a munkáltatói utasításadást illetően. —

nem rontja-e a vezető tekintélyét. Nem lehet kétséges, hogy a vezetői döntés hatálytalanítása semmiképpen sem erősíti a vezető tekintélyét. Az ilyen egyeztető bizottsági határozat ugyanis kifejezi azt, hogy a vezető megfelelő körültekintéssel, nagyobb alapossággal hozhatott volna olyan határozatot is, amely nem változtatta volna ki a hatálytalanító döntésben kifejezésre jutó éles bírálatot.

Vajon mit lehet tenni annak érdekében, hogy ez a némileg ellenkező előjelű két törekvés, a tekintély óvása és a vezető bírálhatóságának jogi elismerése, a leghelyesebben legyen összhangba hozható. A munkáltatói joggyakorlásnak igazságszolgáltatói fórumok általi ellenőrzése márcsak a bírálati jog szempontjából is fenntartandó, sőt erősítendő tendencia kell legyen mindaddig, amíg a munkaviszonyok jogi szabályozására és egyáltalán a vezetői hatáskör, a tekintély jogi alátámasztására szükség lesz.[22] Ahhoz, hogy a fenti kérdésre pozitíve válaszolhassunk, a munkaügyi viták valamennyi okát elemeznünk kellene, hiszen azt kellene megoldani, hogy *minél kevesebb bírálat* érje a vezetői működést éppen igazságszolgáltató szervek határozatai révén. Egy ilyen szűk terjedelmű tanulmány keretei között erre nem lévén lehetőség, egyfelől a munkaügyi viták lehetséges okai közül csupán azt ragadjuk ki, ami a feltett kérdésre adandó válaszhoz megközelítőleg elvezethet, másfelől a sokrétű kérdésnek csupán legfontosabb mozzanatára van módunk válaszolni.

Hatályos munkajogunkban a munkáltatói jogok igen tekintélyes része olyan megszövegezésben olvasható, ami nem tartalmaz kifejezett korlátokat a joggyakorlás számára. Mégis aligha lehet állítani, hogy az olyan munkáltatói aktusok kiadásáért, amelyek szubjektív mozzanatokat tartalmaznak vagy más okból jogellenesek és amelyeket ezért hatálytalanított az igazságszolgáltató fórum — a vezetőt vétlennek lehetne elismerni. Megjegyzendő azonban, hogy szubjektív vonások nem általában jellemzik egy-egy vezető működését, hanem *esetenként*, rendszerint *meghatározott személyekkel* kapcsolatban (akikkel különösen szimpatizálnak vagy akikre haragszanak). Általában tehát megvan a vezetők adottsága ahhoz, hogy a lehető leghelyesebb döntést hozzák egy-egy esetben. A munkáltatói jogok de lege ferenda olyan megfogalmazása mégis, amely *kifejezetten* jelzi, hogy a vezető adott joga *nem korlátlan* — igen jelentős lehet a munkáltatói joggyakorlás szempontjából. *Figyelmezteti* a vezetőt a joggyakorlással kapcsolatos tennivalóira és a *felelősség* árnyékát vetíti előre a korlátok áthágásáért. A legfontosabb tennivalója tehát — nézetem szerint — éppen a jogalkotónak volna ezen a téren, éspedig a munkáltatói jogok korlátok közé szorításának elvégzése révén. E kívánalom teljesítése nemcsak a tekintély óvását volna képes szolgálni, de egyidejűleg a bírálati jogot is hatékonyabbá lehet tenni ilyen megoldással, hiszen ebben az esetben közvetlenül a jogok törvényi korlátaiból indulhatna ki a bírálat.

A munkáltatói jogoknak az említett keretek közé szorítása többféle formában illetőleg módszerrel történhet, amely változatokat ezúttal nincs módunk még hozzávetőlegesen sem áttekinteni.[23] Ama nézetünknek kívánunk csupán hangot adni még, hogy a munkáltatói jogok korlátok közé szorításának, e jogok diszkréciótól mentessé tételének közvetett, de mindenesetre egyik legelső követelménye a munkáltatói cselekvés *indokoláshoz* kötése általában. Ennek a kívánalomnak rendkívüli fontosságát az a tény külön is alátámasztja, hogy igen sok munkáltatói jog tekintetében nem képzelhető el a bírálat gyakorlása *igazságszolgáltató fórum* közvetítésével. Ilyen esetekben a vezetői cselekvésnek indokoláshoz kötöttsége konkrét alapot adna ahhoz, hogy a bírálat a felügyeleti szerv közbeiktatásával legalább alá-fölérendeltségi úton történhessen meg. Ugyanakkor ezáltal a bírálat e formája az igazságszolgáltató szervek nyújtotta jogvédelemhez hasonló jelentőségűvé válhatna.

Román László

[22] A jelen tanulmány keretei között nincs lehetőség a tekintély történelmi fejlődését behatóbban vizsgálni.

[23] A munkáltatói joggyakorlás részletkérdéseivel egy külön tanulmányban foglalkozik a szerző.

A sértettről

1962. július hó elsején új büntetőtörvénykönyv lépett életbe hazánkban.[1] Ez újabb lépést jelentett a Magyar Népköztársaság tételes jogrendszerének kiépítése terén és befejezését annak a kodifikációs munkának, amelynek célja volt büntető jogunkat szocialista alapokon felépíteni. A törvény előkészítésében elméleti és gyakorlati jogászok, az Igazságügyminisztérium törvényelőkészítő apparátusa, majd széleskörű nyilvános vitában az ország gyakorlati szakemberei és sokan mások is részt vettek, ezzel a jogszabályalkotásnak sajátos szocialista módszerét honosítva meg.

[1] Vö. a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről szóló 1961. évi 5. tvr. a továbbiakban: Btk., életbeléptette a Büntető Törvénykönyv hatálybalépéséről, végrehajtásáról és egyes szabálysértésekről szóló 1962. évi 10. számú tvr.

A törvénnyé vált harmadik „javaslat elkészítésénél az az elv érvényesült, hogy a létező gazdasági, politikai és társadalmi viszonyoknak megfelelően, a hatályos jogi szabályozást és a magyarországi jogfejlődést figyelembevéve, olyan kódex megalkotására kerüljön a sor, amely egyaránt alkalmas arra, hogy a szocializmus sikeres építését, valamint a szocialista társadalom védelmét hosszabb időre hatékonyan szolgálja."[2] A kódex szocialista jogalkotás, melynek feladata, „hogy védje a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi és gazdasági rendjét, az állampolgárok személyét és jogait, neveljen a szocialista társadalmi együttélés szabályainak megtartására, valamint az állampolgári fegyelemre."[3]

További vizsgálataink szempontjából talán még azt kívánatos előrebocsátani, hogy a törvény célja a bűntettek és az azokra alkalmazandó büntetések meghatározása, mely cél elérése érdekében a bűntettet akként határozza meg, hogy az a társadalomra veszélyes cselekmény, amelyre a törvény büntetés kiszabását rendeli.[4] A büntetés célja pedig a társadalom védelmében joghátrány alkalmazása, az elkövető megjavítása és a társadalom tagjainak a bűnözéstől való visszatartása érdekében.[5]

Mindennek helyes alkalmazása szükségszerűen vonta maga után, mélyreható változásokat tartalmazó, új büntető eljárási jogszabály életbeléptetését, hiszen a büntető eljárás jogszabályai „nem önállóak az anyagi jog által szabályozott társadalmi viszonyokhoz képest, mert valójában azoknak perjogi vetületei, perjogi megfelelői."[6] E jogszabály[7] eddigi hatályos eljárási jogunk alapvető elveinek érintetlenül hagyása mellett, az eljárást az új Büntetőtörvénykönyv új rendelkezéseihez idomította, igyekszik az eljárást egyszerűsíteni és gyorsítani, a szocialista törvényességet fokozottabban érvényrejuttatni.[8] Vizsgálódásaink szempontjából érdemes még megemlíteni, hogy azokat a korábbi hatályos jogból átvett rendelkezéseket, melyeket változatlan szöveggel, illetve tartalommal vett át, nem kívánja indokolni, amiből szükségképpen következik, hogy e rendelkezések magyarázatánál — kétség esetén — az előző jogszabály azonos rendelkezéséhez fűzött indokolását kell segítségül hívni, abban a megvilágításban, amelybe azokat az új Büntetőtörvénykönyv és Büntető Eljárás egységes és egymást kiegészítő szemlélete helyezi.

E két új kódex magától értetődően teszi kívánatossá az eljárási jognak egyes fontosabb jogintézményeinek újraértékelését.

Az alábbiakban ebből a kérdéskomplexumból a sértett személyét kívánjuk kiragadni, egyenlőre azokkal a szabályokkal foglalkozva, amelyek büntetőperbeli fellépésével kapcsolatosak.

I.

A sértettet, az eljárásban való fellépése és jogainak gyakorlása szerint, más-más megjelöléssel említi a jogszabály. Így sértett lehet a feljelentő,[9] akkor is, ha egyéb jogok nem illetik vagy egyéb jogot nem gyakorol az eljárás keretében.[10] Rendszerint sértett a magánindítvány előterjesztője,[11] a magánvádló,[12] és az a magánfél, aki a büntető eljárásban polgári jogi igényét érvényesíti.[13]

A téma szükségképpen kívánja meg a sértett fogalmának meghatározását. Erre négy forrás áll rendelkezésünkre, nevezetesen a *1.* Büntetőtörvénykönyv, *2.* a Büntető Eljárás, *3.* a bírói gyakorlat és *4.* a jogtudomány meghatározása.

ad. 1. A Btk. tulajdonképpen nem a sértett, hanem a sértés fogalmát határozza meg, (valójában ezt sem határozza meg, mert a bűntett fogalma a sértés fogalmával nem azonos) és így csak a sértésből visszakövetkeztetve jutunk el a sértettnek büntetőjogi meghatározásához. Eszerint sértés minden olyan a társadalomra veszélyes tevékenység, vagy mulasztás, amely a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi vagy gazdasági rendjét, illetve az állampolgárok személyét vagy jogait sérti vagy veszélyezteti.[14] Ebből következik, hogy — büntető anyagi és eljárási jogi szempontból — sértett az a természetes vagy jogi személy (?) akinek jogait (rendjét) társadalomra veszélyes cselekménnyel sértik vagy veszélyeztetik. Hogy ez a meghatározás mennyi problémát vet fel, arra itt elég csak utalnunk, az ezzel való foglalkozás külön tanulmányt igényel.

ad. 2. Nem sokkal szerencsésebb a Be. meghatározása sem, holott e jogszabály természete szerint a meghatározást itt kellene feltalálnunk. Eszerint a sértett meghatározását nem is „A sértett" cím alatt találjuk meg,[15] hanem „A magánfél" címe alatt,[16] egyébként egy és ugyanazon fejezetben, ami már egymagában is utal arra, hogy a sértett helyzete az eljárásban, ha csak mint sértett lép fel és nem mint magánfél, alárendelt. Itt említést igényel az, hogy

[2] Vö. Btk, Mi, Ái. III. 1.
[3] Vö.: Btk. 1. §.
[4] Vö.: Btk. 2. §. (1) bek.
[5] Vö.: Btk. 34. §.
[6] Vö.: Szabó Imre: A szocialista jog, 1963. 336. lap. Figyelmet érdemel még P. Sz. Elkind: A szovjet büntető eljárási jog tartalma, Leningrád, 1963. című munkája ismerteti Barna Péter és Szabó Lászlóné a Jogtudományi Közlöny XIX. 1964. évf. 6. szám 374—6. old.
[7] Vö. a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1962. évi 8. sz. törvényerejű rendelete a Büntető Eljárásról, továbbiakban: Be.
[8] Vö. Be. Mi. Ai. 2. pont.

[9] Vö. Be. 99. §.
[10] Vö. Be. 41—43. §.
[11] Vö. Be. 99. § (3) bek.
[12] Vö. Be. 32—34. §.
[13] Vö. Be. 42. §.
[14] Vö. Btk. 2. §.
[15] Vö. Be. III. fej. 43. § címe.
[16] Vö. Be. 42. §.

a Be. előző jogszabályok sorozatának terminológiáját örökölve és átvéve a szabályozás módját is — a sértett személyét és jogi helyzetét szétesően, nem rendszerezően szabályozza, ami bár csak formai módszer, mégis a sértett anyagijogi helyzetére is súlyosan kihat.

Visszatérve magára a sértett fogalmára, a Be. szerint magánfél az a sértett, aki az eljárás során polgári jogi igényt érvényesít.[17] Látjuk tehát, hogy itt is — mint a Btk-ban — a sértett személyét indirekte közelíti meg a jogszabály. Egyébként a sértettnek csak egyes jogait szabályozza anélkül, hogy a sértett személyével tovább foglalkozna. Sajnálatos, hogy úgy az anyagi, mint pedig az alaki tételes büntetőjog a sértett személyével ennyire mellékesen foglalkozik, mert a sértett személyének meghatározása, az esetek egy részében nem könnyű feladat, személyének bagatelizálása sok eljárási szabálysértésre vezet és mindezen túlmenően olyan következményekkel jár, amelyeknek megfelelő feltárása és taglalása ugyancsak messze túlnő e rövid bevezető tanulmány keretén.

ad. 3. A sértett fogalmának meghatározásával — elkülönítve — a felszabadulás utáni bírói gyakorlatban sem igen találkozunk. Ez érthető is, mert bíróságaink — különösen a régi Btk. életbeléptetésétől kezdve kialakult bírói gyakorlat állásfoglalásai után — a sértett személyével csak konkrét bűncselekmények kapcsán foglalkoztak és lényegében csak abban a keretben, amelyben azt az elkövetett bűncselekmény által okozott sérelem „passzív alanyának"[18] beazonosítása szükségessé tette. Így eme állásfoglalásokból megállapíthatjuk ugyan azt, hogy a konkrét esetben mennyi gondot okozhat a sértettnek tekintendő személy meghatározása, de többet, mint a sértett — sértés viszonyt és ennek problémáit megismernünk nem sikerül. Rámutat azonban a bírói gyakorlat nem egy esetben arra, hogy különösen becsületsértési és rágalmazási bűncselekményeknél, a sértett meghatározásának lehetetlenülése, egyben az elítélést is kizárhatja.[19]

ad. 4. Az előrebocsátottakból nyilvánvaló, hogy a sértett meghatározása, fogalmának körülhatárolása tételesjogi és a bírói gyakorlatban előforduló állásfoglalás hiányában a jogtudományra hárul, amint ezt egyébként egyikmásik kézikönyv szerzője kifejezetten is kiemeli.[20]

Kit kell tehát a jogtudomány megállapításai szerint — a büntető alaki és anyagi jog szempontjából — sértettnek tekinteni?

Ezzel a kérdéssel minden büntető eljárásjogi és sok büntetőjogi tankönyv, továbbá néhány tanulmány is foglalkozik. A monografikus irodalom szinte teljesen hiányzik.[21] A fogalommeghatározások, amelyeket eme irodalmi állásfoglalások adnak nem egységesek, bár lényegében azonos tartalmúak és csak egyik-másik elem tekintetében térnek el egymástól. Mindegyiknek jellemzője, hogy a sértett meghatározását a tételesjogi szabályozás oldaláról közelíti meg, mellőzi a sértett fogalmának önálló tudományos meghatározását attól függetlenül, hogy a konkrét tételes jog szabályozása milyen fogalommeghatározáshoz kalauzol el.

Tekintsünk át néhány fogalommeghatározást a magyar jogtudomány reprezentánsai meghatározásában, azok történeti sorrendjében. Pauler Tivadar egyszerűen még csak „károsult" „sértett" illetve „kárvallott" kifejezéseket használ, mindössze annyiban emlékezve meg perjogi helyzetéről, hogy eredetileg az eljárásban jogok nem illették, később azonban a felsőbb törvényszékek úgy a terhelt bűnösségének megállapítása, mint pedig a kár kérdésében elismerték fellebbezési jogát azzal, hogy az ítéletet a kár kérdésében való állásfoglalása végett a sértett részére is kézbesíteni rendelték.[22]

Balogh Jenő, A sértett fél jogköre a büntetőjogban (1887.) című művének egyedül megjelent első részében, külön kiemeli, hogy „nem helyeselhetjük az újabb törvényeknek azon eljárását, hogy a sértett fél fogalmának meghatározását tökéletesen elmulasztják" és úgy határozza meg fogalmát, hogy „sértettnek (indítványozására jogosítottnak) az tekinthető, aki az elkövetett büntetendő cselekmény által jogaiban közvetlenül sértve vagy veszélyeztetve lett, 16. életévét betöltötte és gondnokság alatt nem áll."[23] Később ezt a fogalmat kitágította mikor is szerinte „sértett alatt a közvetlenül sértett értendő, ti. az, akinek bármely, tehát nem csupán vagyoni, hanem intellektuális vagy kegyeleti stb. jogát sértette, vagy veszélyeztette az elkövetett vagy megkísérlett büntetendő cselekmény."[24] Fayer László, sértett alatt azt érti, „akinek bármely jogát sértette, vagy veszélyeztette a bűncselekmény". Hozzáfűzi, hogy itt figyelembe kell venni a Csemegi féle kódex javaslatának 7. §-ában adott meghatározást is. Eszerint „károsítottnak tekintendők mindazok, akiknek élete, testi épsége, személyes szabadsága, polgári állása, vagyoni vagy más joga ellen követtetett el a büntetendő cselekmény, habár azon cselekményből rájuk vagy törvényszerinti képviselőjükre sérelem vagy kár nem is következett be." Sértett alatt, — mondja tovább, más

[17] Vö. Be. 42. § (1) bek.

[18] Vö. Bírósági Határozatok, továbbiakban B. H. VI. — 1958. — évf. 11. szám. 326. old. 2100 sz. jogeset.

[19] Vö. 18. jegyzet alatti jogeset megállapítását és 812. sz. E. H.-ot hatályon kívül helyezte a Lfb. Elvi, 12850/1950. sz. határozata, azzal, hogy fenntartása az állandó azonos gyakorlat folytán felesleges. L.: Nizsalovszky E.: A Legfelsőbb Bíróság Elvi Tanácsának határozatai, Bp. 1952. II. K. 222. old. 344. tétel.

[20] Vö. Alapy Gyula: A Büntető Perrendtartás, Bp. 1952. 68. old.

[21] Balogh Jenő: A sértett fél jogköre a büntetőjogban, Bp. 1887. torso maradt, második kötete nem jelent meg.

[22] Vö. Pauler Tivadar: Büntetőjogtan, Pest, 1869. II. k. 446. old. 663. §.

[23] Vö. 21. jegyzetben id. m. I. k. 218—19. old.

[24] Vö. Balogh Jenő: Magyar Bűnvádi eljárási jog, Bp. 1906. 6, 181. old.

helyen Fayer — „ennek törvényes képviselője és a magánindítványra jogosult is értendő". A sértett meghatározásával foglalkozó további előadásai itt mellőzhetők.[25]

Balás P. Elemér tankönyvében, amelyben egyébként „a magyar alaki büntetőjog"-gal is foglalkozik, így fogalmaz: „sértett, vagy sértett fél az, akinek bármely jogát sértette, vagy veszélyeztette az elkövetett, vagy megkísérlett bűncselekmény. Sértett alatt az ő törvényes képviselője és ha nincs külön felemlítve, a magánindítványra jogosult is értendő." Érdekessége miatt külön érdemes megemlíteni, hogy később — más helyen — kiemeli, hogy „azt a sértettet, vagy jogutódját pedig, aki csupán (?) magánjogi kártérítési stb. igényének érvényesítése végett csatlakozott a bűnvádi eljáráshoz, a törvány magánfélnek nevezi."[26] Itt külön felhívjuk a figyelmet az általunk megkérdőjelezett „csupán" szó feltűnő elhelyezésére, amely — szerintünk joggal — a sértettet, mint valóban sértett egyént, magasabbra helyezi eljárásjogilag, mint azt a sértettet, aki csak magánjogi igényének érvényesítése végett csatlakozik az eljáráshoz. Ez a megkülönböztetés jogszabályainkból és judikatúránkból egyszerűen hiányzik.

Angyal Pál így jellemez: „sértett alatt általában az a személy értendő, akinek bármely jogát sértette vagy veszélyeztette az elkövetett vagy megkísérelt bűncselekmény."[27]

Finkey Ferenc megemlíti, hogy „a sértett fogalma és köre a legnehezebben elhatárolható kérdések egyike. Előbbi gyakorlatunk e részben felette ingadozott. A Bp. a lehető legszabatosabban igyekezett ugyan ezt meghatározni, de így is sok ingadozás van etekintetben a gyakorlatban, különösen a pótmagánváddal kapcsolatban."[28]

Irk Albert szerint „sértett az, akinek bármely jogát sértette vagy veszélyeztette az elkövetett, vagy megkísérelt bűncselekmény. Sértett alatt ennek törvényes képviselője, s ha nincs külön megemlítve a magánindítványra jogosult is értendő."[29] Heller Erik is foglalkozott röviden a sértett személyével. Szerinte „A bűncselekmény tárgyától, különösen annak tevékenységi tárgyától meg kell különböztetni a bűncselekmény passzív alanyát, azaz azt a személyt, akinek valamely jogát sérti, vagy veszélyezteti a bűncselekmény". Érdekesek további fejtegetései is, melyek szerint „passzív alanya tehát nincs mindig bűncselekménynek, hanem csak akkor, ha az nem csak valamely tevékenységi tárgy ellen, hanem egyúttal valamely alanyi jog ellen is irányul. A passzív alany esetleg egybeesik a tevékenységi tárggyal (pl. ölés, vagy testi sértés esetében, ilyenkor tehát a tevékenységi tárgy személy), de nem szükségképpen (pl. becsületsértés esetében tevékenységi tárgy a becsület, passzív alany az, akinek a becsületéről van szó)". Külön is kiemeli, hogy „valamely bűncselekménynek passzív alanya nemcsak természetes, hanem jogi személy is lehet, ha annak valamely materiális (pl. lopás) vagy immateriális (pl. hitelrontás) javát támadja meg a bűncselekmény."[30]

Bizonyára nem érdektelen áttekinteni eme a felszabadulás előtti tételes jogra támaszkodó véleményeket és ezt követően vizsgálni meg az új — lényegesen megváltozott — alapokra felépített, magyar tételes büntető jogra (anyagi és alaki) épített tudományos fogalommeghatározásokat.

II.

Ebben az időszakban elsősorban Móra Mihály meghatározásait kell felemlíteni. Sok érdekes fejtegetésére itt most — mint nem idetartozóra — nem térhetünk ki, azokra majd más alkalommal visszatérünk és csak a sértett meghatározására utalunk. Szerinte a sértett meghatározásánál szűkebb és tágabb keretet kell felállítani. Rámutat arra, hogy „a sértett tágabb értelemben az a személy, akinek jogát vagy jogos érdekét a befejezett vagy megkísérelt bűncselekmény sértette vagy veszélyeztette. A sértetti minőség körének ilyen tág megfogalmazására közömbös, hogy a jogsértés vagy veszélyeztetés közvetlen-e. A sértettnek ez a fogalma lényegileg az anyagi jogra támaszkodik. A Bp. nem határozza meg a sértett fogalmát, hanem mint ismertet feltételezi. A fenti meghatározás irodalmunkban általánosan elfogadottnak tekinthető." A tágabb meghatározással szemben Móra szerint „az a sértett, aki sem a vádat nem képviseli, sem polgárijogi igényt nem érvényesít, a szűkebb értelembe vett sértett." Látjuk tehát, hogy a rendszerezés ellenére, lényegében a sértett meghatározását a korábbi jogirodalmi állásfoglalásra alapítottan és ugyanazon meghatározásban adja a megváltozott anyagi és alaki jogi alapra építetten is. Más helyen még megemlíti, hogy ha a sértett magánvádlóként, vagy magánfélként lép fel, úgy „a büntető per fő személyei közé tartozó ügyfél. Ha azonban ilyenként nem lép fel, egyszerű sértettként a büntető per ügyfél minőségét nélkülöző mellék személy marad."[31] Kocsis Mihály szerint „sértett — elvileg — az, akinek bármely jogát sértette, vagy veszélyeztette a befejezett vagy megkísérelt bűncselekmény."[32] Végül Kádár Miklós úgy vé-

[25] Vö. Fayer László: A magyar bűnvádi perrendtartás vezérfonala, 4. kiadás, Bp. 1905. 186. old.

[26] Vö. Balás P. Elemér: A Magyar Büntetőjog tankönyve, 2. kiadás, Bp. 1910. II. Rész I. szakasz A. a. 269. old.

[27] Vö. Angyal Pál: A Magyar Büntető eljárásjog tankönyve Bp. 1915. 197. old.

[28] Vö. Finkey Ferenc: A magyar büntető perjog tankönyve Bp. 1916. 223. old.

[29] Vö.: Irk Albert: A magyar büntető perjog vezérfonala, Pécs, 1931. 30. old.

[30] Vö. Heller Erik: A magyar büntetőjog általános tanai, Szeged. 1937. 140. old. III.

[31] Vö. Móra Mihály: A magyar büntető eljárásjog, Bp. 1961. 127. 169—170, 563. old. 5. jegyzet.

[32] Vö. Móra Mihály szerk: Büntető eljárási jog, Egyetemi jegyzet, Bp. 1956. I. félév, 122. old.

li, „hogy ki tekinthető sértettnek, az az illető bűntett természetétől, fogalmától függ. Általában sértett az, akinek valamely a jog által védett érdekét a bűntett sértette vagy veszélyeztette."[33]

Amikor tehát azt látjuk, hogy bár megváltoztak az anyagi és eljárásjogi jogszabályaink — ha nem is éppen a sértett meghatározása vonatkozásában — a sértett foglamát mégis az eredeti értelemben fogalmazzák, nem lehet elmulasztani annak megemlítését, hogy a szovjet jog ebben a vonatkozásban is lényeges fejlődés képét mutatja. Miután azonban most csak a magyar jog szabályait vizsgáljuk és csak az egyszerű sértett vonatkozásában, ennek megemlítésén túl nem terjeszkedhetünk.

E fogalommeghatározások megfelelnek tételes jogi rendelkezéseinknek. Elfogadva Móra ezirányú megállapítását, e tanulmányunk a sértettet szűkebb értelmű meghatározásában állítja elénk, szemben ama tágabb értelmű meghatározással, amely a sértett személyét abban a metamorfózisban is tárgyalja, amelyet tételes jogszabályaik a magánvádlóként, vagy magánfélként fellépő sértett esetében szemelőtt tartanak. Azok a jogok azonban, amelyeket tételes jogszabályaink a magánvádló, illetve magánfél részére biztosítanak, kívül esnek a sértett szűkebb fogalmán, mert a pusztán sértett személy a büntető perben nem ügyfél, míg a magánvádló, illetve magánfél abban ügyfélként szerepel.

A sértett jogai ezek szerint két irányúak éspedig egyrészt olyanok, amelyeket a sértett anélkül gyakorolhat, hogy egyben, mint magánvádló vagy mint magánfél is fellépne (szűkebb fogalom) és másrészt olyanok, amelyeket mint magánvádló vagy magánfél gyakorolhat az eljárások keretében.

Egyébként a sértett személyének és fogalmának most közölt meghatározásával még távolról sem oldódnak meg azok a problémák, amelyek elméletileg és gyakorlatilag egyaránt lépésről-lépésre elénk kerülnek a sértett személyével és annak jogaival való foglalkozás kapcsán. Így — a teljességre való minden törekvés szándéka és lehetősége nélkül — pl. megemlíthetjük, hogy a sértett által tanúsítandó perbeli magatartás (kötelességek) és gyakorolható jogok, elhatárolása szempontjából nem elég határvonalat húzni a sértett felől egyrészről és a magánvádló, illetve a magánfél részéről másrészről (amely határvonal meghúzása egyébként tételesjogi szabályozásból eredő, elméletileg nem helyeselhető kényszerűség), hanem még el kell határolni a sértett személyét a pusztán feljelentő személyétől és a sértettnek tanúként való fellépése szerepétől is. Míg a pusztán feljelentő olyan bűntettet hoz a hatóság tudomására, amelyből maga jogsérelmet nem szenvedett, addig a sértett feljelentő sérelmet panaszol. Az pedig, hogy a sértettnek személyét külön kell választani a sértettnek mint tanúnak a személyétől, az nyilvánvalóan következik azokból a tételes jogi szabályokból, melyek a sértett tanúkénti fellépését külön szabályozzák, de a dolog természetéből is, mert összeütközésbe kerülhet a sértett, mint perbeli érdekelt (nem ügyfél) és mint tanúságot tevő, vagy megtagadó egyén.

III.

Egyébként a sértettnek, a feljelentőtől való elkülönítése vezethet át most bennünket a sértés fogalmának vizsgálatára. Ha elfogadjuk ezt a meghatározást, hogy a sértettet a feljelentőtől az különbözteti meg, hogy a feljelentő, személyében nem konkretizálható sérelmet tesz a feljelentés tárgyává, akkor a sértett fellépését a büntető eljárásban éppen a személyét érintő sérelem határozza meg. Mint láttuk ezt a felismerést hasznosítja a Btk. és Be. egyaránt a sértettről való rendelkezés tekintetében.

Ha azonban fentebb azt állapíthattuk meg, hogy a sértett fogalmának meghatározása nem könnyű feladat, úgy most ugyanezt elmondhatjuk a sértésről is. Bár a Btk. átfogó meghatározása nem hagy fenn kétséget a tekintetben, hogy büntetőjogilag — általában — mit kell sértésnek tekinteni, és az esetek nagy részében a Btk. különös részében büntetni rendelt cselekmények is útmutatást adnak a konkrét sértések meghatározását illetőleg, mégis látnunk kell, hogy a bűncselekmény vagy annak kísérlete által előidézett sérelemnek elenyésző része az, amelyről jogszabályaink említést tesznek, ha a sértés meghatározását nem a vádlott oldaláról közelítjük meg, hanem a sértett oldaláról. És itt legyen szabad közbevetőleg megemlíteni, hogy minden büntetőtörvénynek, akár beismeri azt, akár nem, mégis csak rendeltetése, legalábbis elméletileg az is, hogy a sértettnek az elszenvedett sértés tekintetében elégtételt nyújtson. Ennek az elégtételnek és nem megtorlásnak — hiszen a két fogalomnak kell, hogy egymástól lényegesen elütő értelme legyen — a biztosítása az újabb tételes anyagi jogszabályokban szinte teljesen háttérbe szorul és helyébe a kártérítés lép, amelynek anyagias jellege, a polgári jogi igény érvényesítésével kapcsolatos szabályozásnál, szinte egyedüli szurrogátumává lép elő, a megkísérelt, vagy véghezvitt bűntett által okozott sérelmek orvoslásának. Messze túlmenne a fejtegetések keretén, ha most a sértés ilyetén meghatározásának boncolgatásába fognánk, ez itt most nem is cél. Ezúttal nem vizsgálhatunk mást, mint azt, hogy tételes jogi szabályozásunk szerint, mi az, amit sértésnek nevezhetünk a büntető eljárásban fellépő sértett és vádlott szempontjából.

E vonatkozásban az első kérdés az, hogy a büntető eljárásban tulajdonképpen mi teszi a sérelmet szenvedettet sértetté. Bizonyára nem

[33] Vö. Kádár Miklós: Büntetőjog, általános rész, Ep. 1960. 265. old.

az, hogy valaki az eljárásban sértettként lép fel. Gyakran megtörténik a büntető eljárás keretében lefolytatott bizonyítás során, hogy a bíróság sértettként fellépő személyt nem fogja sértetnek elismerni. Így pl. nyilvánvaló ez olyan esetekben, amikor a sérelmet a bűntettel okozati összefüggésbe hozni nem lehet, bár a sértés a bűncselekménnyel egyébként összefüggésben áll.[34] Az nem kétséges, hogy nem tesz valakit sértetté az, hogy az eljárás során a hatóságok sértettként megidézték. Gyakran történik meg ennek viszont az ellenkezője, hogy pl. élet és testi épség elleni bűncselekményeknél, ahol a bűntett a „sértett" halálát okozta, bíróságaink mellőzik az elhalt házastársának, vagy kiskorú gyermekeinek sértettkénti megidézését, holott a sérelem nem utolsó sorban őket érte és sértetti — és nem sértett örökösei — minőségüket a bírói gyakorlat régen elismerte. Elvileg tehát a sértettet ért sértés ellentéte annak, amit a büntető eljárásban a sértett, mint polgári jogi igényt érvényesíthet. Hogy ez a tételesjogi meghatározás nem lehet sem kimerítő, sem elméletileg megalapozott, de még csak tételesjogilag sem szerencsés megfogalmazás az eléggé nyilvánvaló. Mindebből arra a következtetésre lehet jutnunk, hogy a sértés meghatározása túlmutat a tételes büntetőjog és büntető eljárási jog keretén, annak meghatározása a jogtudományra hárul és e meghatározás megalkotásánál nyilván sok más tudományágnak is jelentős szerepe lesz. Amíg ezek a kérdések nem kerülnek megfelelő kidolgozásra, meg kell elégednünk a sértésnek olyan meghatározásával, amely a tételes jogi rendelkezésnek megfelel annál is inkább, mert ennél többre jutni a büntető eljárásban — ellenkező értelmű szabályozás folytán — jelenleg nem lehet. Megkísérelték a jogtudományban a sértés legalább büntetőjogi meghatározását adni. Eszerint a sértés az a társadalomra veszélyes, büntetőjogilag üldözendő cselekmény által okozott sérelem, amelyet a bűntett a tárgyán — Verbrechensobjekt — okoz. Az a behatás, amelyet e vonatkozásban a bűntett előidéz lehet megsemmisítő, károsító jellegű és maga a sértés sok más vonatkozásban is vizsgálható.[35]

IV.

Áttérve annak vizsgálatára, hogy a sértett a büntető eljárásban milyen jogokat gyakorolhat és őt esetleg milyen kötelességek terhelik, ebben a vonatkozásban most már tételes jogi szabályozásra és a bírói gyakorlatra kell szorítkoznunk. Abból indulunk ki, hogy „a szocialista jogviszonyokban rendszerint a felek mindegyikét jogok is illetik meg és kötelességek is terhelik."[36] Nem látszik kérdésesnek, hogy a büntető jogszabályok áthágása folytán több vonatkozású és így a sértett és a tettes között is jogviszony jön létre[37], amelyre a fenti megállapítás vonatkozik. Ha tehát alapul fogadjuk el azt, hogy a büntető eljárásban egy meghatározott jogviszonyból fakadóan a büntető jogszabályok alkalmazása során fellépő sértett bizonyos magatartásra kényszerül, vagy vállalkozik, úgy kézenfekvőnek látszik olyan felosztás alkalmazása, mely egyrészt a sértett e magatartásait egyfelől jogokra, másfelől kötelességekre tagolja, másrészt — miután tételes jogi szabályok vizsgálatáról van szó — követi, bizonyos rendszerezéssel, a tételes jogi szabályozás beosztását és sorrendjét.

Amikor azonban ezt a felosztást a tételes jogszabályok vonalán alkalmazni kíséreljük meg, azt is látni fogjuk, hogy ez a rendszerezés — egymagában — nem kielégítő. Találkozni fogunk ugyanis olyan szabályozásokkal, amelyek sem a jogok, sem a kötelességek kategóriájába nem sorolhatók, amelyek inkább hiányosságokként jelentkeznek, abból kifolyólag, hogy a jogszabály alkotója a gyakorlatnak nem minden kívánalmát ismerte fel és vonta szabályozása körébe. Találkozni fogunk olyan szabályokkal is, amelyek a sértettnek is rendelkezésére állanak, még sem szabályozza azokat a jogszabály oly módon, mintha azok a sértett jogai vagy kötelességei lennének. Tapasztalni fogjuk, hogy a sértettnek olyan lehetőségeket is biztosít a törvény, amelyek magából a tételes jogszabályból csak értelemszerűen olvashatók ki, de szabályozást a tételes jogban nem nyertek. E felismerés a jogszabályok több kategóriájú osztályozását teszi szükségessé, amely osztályozást az alábbiakban kíséreljük meg megadni anélkül, hogy ezt a felosztást akár a tételes jog helyesebb megismerése okából, akár elméleti szempontból is kifogástalannak, vagy kimerítőnek kívánnánk tekinteni.

V.

A. Az első kategória tehát, amelyet a sértettre vonatkozó jogszabályok vizsgálata során felállítandónak tartunk: a sértettet illető jogok és a sértettet terhelő kötelességek kategóriája. Ez a kategória nemcsak eljárási jogszabályokat ölel fel, hanem anyagi jogi jogszabályokat is. Ugyanis ma sincsen végleg eldöntve — csak a tételes jogi rendezés foglalt el ebben a kérdésben, feltételezhetően időlegesen, bár már hosszú idő óta egységesen határozott álláspontot — hogy pl. magánindítványi jog és annak

[34] Vö. B. H. 1961. év. 10. sz. 297—8. old. 2968. jogeset.

[35] Vö. Kühlig Gerhard: Die objektive Seite des Verbrechens, közölve: Gerats—Lekschas-Renneberg szerk.: Lehrbuch des Stafrechts der Deutschen Demokratischen Republik, Berlin, 1957, 339—40.

[36] Vö. Antalffy—Halász: Társadalom, állam, jog, Bp. 1963. 258. old.

[37] Vö. Szabó Imre: A szocialista jog, Bp. 1963. 335—9. old. érdekes, iránymutató fejtegetéseit.

egész komplexuma a büntető, vagy a büntető eljárás jog területére tartozik-e. Jelenleg a kérdést a büntetőjog szabályozza és pedig úgy az általános, mint pedig a különös részében és úgy anyagi jogi, mint pedig — bizonyos vonatkozásokban — eljárási jogi vonatkozásban. A sértett e jogai és kötelességeinek meghatározásánál tehát mindkét jogterületről kell szabályokat összeállítanunk. Ez a felismerés önkéntelenül visszamutat arra az időre, és azokra az állásfoglalásokra, amelyek a büntető anyagi és eljárási jogot, egységes jogterületnek vették, amely felfogáshoz közel áll Szabó Imre ama meghatározása, hogy az eljárási jogok „annyiban „önállóan" jogiak, amennyiben csak is perjogi jogviszonyokként fogjuk fel őket, vagyis ilyen, eljárásjogi viszonyokként a jog hozza létre azokat, de nem önállóak az anyagi joghoz, az anyagi jog által szabályozott társadalmi viszonyokhoz képest, mert valójában azoknak perjogi vetületei, perjogi megfelelői"[38]

Nem kívánunk ebben a kérdésben e helyen állást foglalni annál kevésbé, mert ez a kérdés sokkal mélyebb alapról indul, nevezetesen az anyag és a forma kérdéséről, amikor a formát általában a — pusztán — anyagnál magasabb rendű megjelenésnek kell tekinteni. Ebbe persze belejátszik itt az is, hogy az anyag itt már egyszer magában a büntetőjogban is formát ölt. Mégis érezzük a jogalkalmazásban, hogy munkánk helyes elvégzése szempontjából, mennyire elsődleges jelentőségű a büntető eljárási szabályok tökéletes ismerete és helyes alkalmazásuknak maradéktalan biztosítása, mert enélkül maga a büntetőjog szabálya nem érvényesülhet a törvényalkotó valódi akaratának megfelelően.

B. Az anyag más felosztási módja és rendszerezése a tételes jogszabály ama módszeréből adódik, amellyel a sértett jogait aszerint szabályozza, hogy a sértett az eljárásban miként szerepel. Elavult módszernek tekintjük, amely a sértett személyét háttérbe helyezi, meghatározását homályossá teszi és igazságtalanságukhoz vezet. Ennek ellenére közel 100 év óta a tételes jogi helyzet változatlan.

E felosztás különbséget tesz az eljárásban fellépő egyszerű sértett, a magánfél, magánvádló és a magánindítványt előterjesztő, illetve tanúként szereplő sértett között. E megkülönböztetés szerint más és más jogokat és kötelességeket biztosít, illetve ró a jogszabály a sértettre és azután az eljárásban e jogok gyakorlóját a fenti módon más-másként nevezi meg, legritkábban sértettnek és ez a sértetti jogok érvényesítésére, azok átértésére, felismerésére is hátrányosan hat vissza. Még megemlíthetjük. hogy mindeme tételes jogi felsoroláson kívül a sértett még olyan jogokat is gyakorolhat, amelyeket az eljárásban szereplő és a tételes jog szerint „egyéb érdekeltek" gyakorolhatnak, és bár ez az érdekeltségi kategória az, amelyet az eljárásban rendszerint legszűkösebben megvont jogok illetnek a pusztán sértettként fellépő személy — tehát nem magánfél, magánvádló, magánindítványt előterjesztő stb. — rendszerint csak az e személyek részére biztosított jogokat gyakorolhatja.

C. A sértett részére biztosított jogok további rendszerét ugyancsak a tételes jogszabály adja meg akkor, amikor az egyes anyagi és eljárási jogokat, az eljárás egyes szakaszaiban külön határozza meg. Ezen a felosztáson mindössze annyit érdemes változtatni, hogy az egyes eljárásokban, tehát pl. a nyomozási szak rendőrhatósági vonalán, annak ügyészség előtti szakaszában, majd bíróság előtti tárgyalás előtti szakában, az elsőfokú tárgyalási szakában és végül a fellebbezési eljárásban szabályozott, egynemű jogokat és kötelességeket igyekeznünk kell közös nevezőre hozni.

D. További kategóriát jelent a tételes jogszabályoknak az a hiányossága, amely abból adódik, hogy az egész büntető eljárást az elkövetett bűntettre és a tettesre építi fel, a sértettet csak mellékesen szerepelteti, majdnem azt mondhatnánk, — hogy az ugyancsak elavultnak tartott polgári jogi igény érvényesítésére vonatkozó jogszabályok keretén kívül — észre sem veszi és ennek folytán még a részére elvileg biztosított szűkkörű jogok mellett is elmulasztja olyan jogok biztosítását, amelyek magából az eljárásból is önként értetődően adódnának. Ide kell sorolni továbbá azokat a jogokat is, amelyek a sértettet ugyan megilletik — ez a jogszabály értelméből is nyilvánvaló — azonban e jogok gyakorlását a jogszabály még sem a sértett személyével hozza összefüggésbe és így kihámozásuk és felismerésük szorgos kutatást igényel.

E. Mindezen túlmenően pedig a sértett is felhívhatja a figyelmet a hivatalból is észlelendő körülményekre és megilletik olyan jogok, amelyeket a tételes jogszabály az indítvány és felszólalásként jelöl meg, de amelyek csak a jogszabály mindenegyes paragrafusának külön elemzése útján ismerhetők fel, olyan eljárások, amelyek nincsenek ugyan szabályozva a büntető eljárásban, de más jogszabály és a mindennapi élet gyakorlata biztosítja vagy alakította ki. A most tárgyalt anyagfelosztás lényegében magából a tételes jog anyagából adódik közvetlenül vagy közvetve. Általában a büntető anyagi és eljárási jog anyagából, de nem egyszer — mint azt egyes kategóriáknál látni — nem is a büntető jog szabályaiból, hanem polgári jogi, családjogi, munkajogi stb. anyagi jogi, másrészt államigazgatási és polgári eljárási tételes jogi szabályokból.

Kategórizálási lehetőségek adódnak, s teszik az anyag más szempontok szerinti felosztá-

[38] Vö. 37. alatti mű 336. old.

sát elkerülhetetlenné, azáltal, hogy a sértett jogait és érdekeinek védelmét a tételes jog nem a sértett oldaláról vizsgálva szabályozta, a sértett személyét és jogait, érdekeit, a tételes jogi szabályozásnak évszázados fejlődése során az egyik végletből a másikba víve, egyszerűen elfelejtette, túlzásba vitte a jogszabályban az elméleti felismerések hasznosítását, és általában a büntető jogot — anyagi és alaki szabályait egyaránt — bizonyos mértékben élettelenné, elméletivé tette. Csak újabban kezdi a szovjet jog szorgalmazni a sértett elégtételi jogának visszaállítását.[39] E jog egyik leglényegesebb része — véleményünk szerint — az új szocialista jogrendezésnek, amelynek keretében a sértett rendszerint közület, állami vállalat, szövetkezet stb., tehát nemcsak magánszemély. E kategóriának még egy igen lényeges jellemvonása lesz az is, hogy a sértett elégtételi jogát elsősorban nem a kártérítésben véli meghatározni, hanem a szocialista, majd kommunista erkölcs vonalán felismerhető etikai, eszmei értékekben és ezeknek megfelelő elégtétel adásban, miáltal az egyáltalán nem kívánatos és nem is a büntető jogba való, anyagias kártérítési igény és módszer nemcsak az eljárásban, hanem ami még ennél sokkal fontosabb, az egyes ember, a sértett tudatában fog háttérbe szorulni és újabb, tisztultabb elégtételi rendszernek ad helyet. Ezáltal a nevelés fontos szempontja nem csak a tettes, hanem a sértett vonatkozásában is megfelelően érvényesülhet.

*

E néhány szerény gondolat nem céloz mást, mint felvázolni a sértett jogi helyzetének újrarendezési lehetőségeinek némelyikét. A részletes kidolgozás, későbbi feladat és talán meg is haladja egyetlen ember munkájának kereteit.

Habermann Gusztáv

[39] Vö. M. A. Cselcov: A szovjet büntető eljárás, Bp. 1954. 98—109.

SZEMLE

Volt házastársak közötti (vissza)követelési igény*

Egy, a gyakorlatban ismételten adódó jogkérdés ugyanazon per keretében kétízben is foglalkoztatta a Legfelsőbb Bíróságot — másodízben már mint szuperóvás, az Elnökségi Tanácsot.

A szuperóvási határozat (P. törv. eln. 20. 194/1964. sz.) alapján az előzményeket és a per történetét az alábbiakban ismertetjük.

Felperes 1959. febr. 4-én megvásárolta telekkönyvi bejegyzésre nem alkalmas szerződéssel a perbeli II. r. alperestől egy házingatlannak a II. r. alperes tulajdonát képező ingatlan $1/3$ illetőségét. A „végleges" szerződés megkötését a vételár teljes kifizetése utáni időre halasztották. Közbül felperes és I. r. alperes elhatározták, hogy házasságot fognak kötni. A jegyesség tartama alatt jött létre a végleges szerződés, amelyben azonban vevőként már nem egyedül a felperes, hanem a felperes és I. r. alperes szerepeltek és a szerződésben a vételár megtörtént teljes kifizetése alapján az eladó a telekkönyvi bejegyzési engedélyt is megadta a két vevő javára. A telekkönyvi bejegyzés azonban a peradatok szerint nem történt meg. (Az I. r. alperesnek a határozatban idézett levele — nyilván tájékozatlanságból — úgy tüntette fel a helyzetet, mintha a közös névre történt telekkönyvezés már megtörtént volna.) Röviddel a végleges szerződés megkötése után felperes és I. r. alperes 1959. április 2-án házasságot kötöttek. A házassági együttélés azonban már 1959. június első napjaiban véglegesen megszűnt, sőt a járásbíróság a házasságot jogerőssé vált ítéletében már 1959 október 28-án felbontotta.

A felperes és I. r. alperes között levélváltás folyt az ingatlan kérdését illetően. I. r. alperes 1959. november 10-én a felperes ügyvédjéhez írott levelében kijelentette, hogy az ajándékba kapott ingatlant hajlandó „visszaajándékozni", azzal a feltétellel, hogy az általa 5590,— Ft-ban felszámított költségeit a felperes megfizeti. A költségmegtérítés ügyében azonban a felek között egyezség nem jött létre és a felperes 1961. október 25-én megindította a pert, kifejtve, hogy az I. r. alperes az ajándékozásra érdemtelenné vált, ennek folytán kérte a szerződésnek az I. r. alperesre vonatkozó része hatálytalanítását és I. r. alperes annak tűrésére kötelezését, hogy az $1/3$ illetőség tulajdonjoga egyedül az ő (felperes) javára jegyeztessék be. A keresetet az eladó mint II. r. alperes ellen is benyújtotta azzal, hogy II. r. alperes perbenállása szükséges, de költséget II. r. alperestől nem igényel. A II. r. alperes a perben nem is védekezett.

Az I. r. alperes változóan védekezett. A már hivatkozott levelére utalással a kereset jogalapját elismerte, de egyúttal 5500,— Ft-ra leszállított költségei „beszámítását" (?) kérte, és a felperesnek azonos összegű marasztalását is. Később I. r. alperes azt adta elő, hogy ő viszontkereseti kérelmet nem terjesztett elő csak beszámítást kért és igényét 5000,— Ft-ra mérsékelte.

Az elsőbíróság azt vizsgálta — a kereset is érdemtelenséget emlegetett —, hogy I. r. alperes elkövetett-e „súlyos jogsértést". Ez a kifejezés egyezik a Ptk. 582. § 2. bek. szerinti fogalmazással, és meg is állapította, hogy a házasság felbomlásának oka a felperes durva és goromba magatartása volt, és az I. r. alperest csak egy megbocsátott sértés terheli. Ezért a keresetet elutasította. A II. fok az ítéletet érdemben helybenhagyta, csak a perköltséget mérsékelte és a tényállás megállapításán is némi változtatást eszközölt. A II. fok újból használja a „súlyos jogsértés" kifejezést azzal, hogy az I. r. alperest a megváltoztatott tényállás

[1] A „vissza" zárójelbe helyezése elméleti fenntartást jelez, ami a további szövegben nyer magyarázatot.

mellett sem terheli súlyos jogsértés és kifejezetten utal az 582. § 2. bekezdésére.

Az ítélet ellen a Legfelsőbb Bíróság elnöke óvással élt. Az óvási tanács elfogadta az óvási indítvány kifejtését, hogy az 582. § nem terjed ki az életben és az ítélkezési gyakorlatban sorozatosan felvetődő arra a kérdésre, hogy miként alakul a házastársak között a házasságkötés előtt, vagy után létrejött ajándékozási szerződés jogi sorsa akkor, ha a házassági együttélés megszűnik, vagy a házasságot a bíróság felbontja. Közelebbről azonban az 582. § 2. bekezdésének ezt a megszorító értelmezését sem az óvás, sem az óvási határozat nem fejtegeti. Az óvási határozat szerint Csjt. erre nézve nem tartalmaz rendelkezést és így a kérdést a Ptk. további rendelkezései szerint kell elbírálni, mondja a határozat. Ilyen további szabályként utal a határozat a Ptk. 210. § 3. bekezdésére, amelynek értelmében a szerződést (tehát általában a szerződést, nemcsak az ajándékozást B. S.) bármelyik fél megtámadhatja, ha a felek a szerződéskötéskor ugyanazon téves feltevésben voltak. A határozat a megtámadási jog korlátjaként hivatkozik a PTK 4. §-ára, hogy „a saját felróható magatartására előnyök szerzése végett senkisem hivatkozhat", viszont a megszorítást megszorítja azzal, hogy „a másik fél felróható magatartására az is hivatkozhat, aki maga is vétkes". (Itt tehát a határozat visszacsúszik az egyébként elejtett vétkességi — felróhatósági szempontra.) E jogelvek figyelembevételével eseti okokból úgy látta az óvási határozat, hogy a házasság felbontására nem a felperes kizárólagos hibás magatartása vezetett és a megtámadási jogot a felperes javára fennállottnak találta volna —, azonban az óvást elkésettség okából elutasította azzal, hogy a felperes keresetét nemcsak a jogerős ítélettől, de a PTK 1960. május 1-én történt életbeléptétől számítottan is egy éven túl indította meg. (PTK) 236. § 1. bek.)

Az óvási határozat ellen az LFB elnöke újabb törvényességi óvással élt, az óvásra rendelt 1 éves határidő utolsó napján. Ez a superóvás teljes sikerrel járt. Az elnökségi tanács az előző óvási határozatnak az elkésettségre alapított döntését tévesnek mondotta és indokolásában utalt a PTK 236. § 1. bekezdésére, és kiemelve a törvény rendelkezésének azt a mondatát, hogy az ott előírt 1 éves határidő jogvesztő ereje csak akkor hatályosul, ha a fél a megtámadást az ellenféllel közölte és a közlés eredménytelen volt, de ha a közlés eredményes volt — a konkrét esetben lásd az I. r. alperesnek 1959. nov. 10-iki, a felperes igényét elismerő levelét —, akkor nem az egyéves határidőn, hanem az általános elévülési határidőn belül indíthatja meg keresetét.

A felperes igényét tehát az új határozat alaposnak mondotta és megállapította a szerződés visszamenő érvénytelenségét. A határozat mégis új eljárásra utasította az elsőfokú bíróságot, az I. r. alperes kérelmével kapcsolatosan, „minthogy az eredeti állapot visszaállítása felőli döntéshez szükséges tények az alperesi megtérítési igény vonatkozásában a periratok alapján nem állapíthatók meg". A superóvási határozatnak az elrendelt új eljárásra vonatkozó utasításában történt meg az eseti helyzet különösségéhez igazodó szabatosítás. A határozat utasítást ad arra, hogy a bíróság állapítsa meg, hogy illeti-e és milyen összegű követelés az I. r. alperest, aminek korábbi megállapítását az elutasító rendelkezés tárgytalanná tette és ehhez kapcsolódóan — itt következik az említett szabatosítás — elrendelte, hogy a felperes az esetleg megítélendő alperesi követelés kielégítése és a kielégítés igazolása ellenében jogosíttassék fel arra, hogy a szerződés alapján a megvett $1/3$ illetőségre a tulajdonjog egyedül az ő javára jegyeztessék be telekkönyvileg.

A superóvási határozatról meg kell állapítani, hogy tisztázott, és tegyük hozzá megfelelő helyzetet teremt a vitás jogkérdésben. A helyes álláspont ismertté tétele munkáját a „Bírósági Határozatokban" feltehetően leendő közzététele egymagában teljesíteni fogja. E sorok célkitűzése csak annyi, mint a képtári kalauzé, aki a látogató figyelmét a sok kép közül valamelyikre ráirányítja. A cikkíró ezen a szerény feladaton felül néhány kiegészítő megjegyzést is kíván tenni.

Az óvási határozat fejrésze a kereset tartalmát akként jelöli meg, hogy az „ingatlan illetőség tulajdona iránt" indult meg. A kereseti petitum efajta rövidített megjelölése sokszor nem pontos. Az adott esetben a kereseti petitum megfogalmazása úgy tűnik fel az óvási határozatból (magát a keresetlevelet nem láttam) — a bíróságot sem zavarta a helyes megítélésben (lásd az óvási határozatnak a tulajdonjog bejegyzésére adott már hivatkozott utasítását).

Mégis a kereset rövidített megnevezése élesen felveti az elvi kérdést, vajon valójában „tulajdon" iránt indult-e a per. Ez jelentheti a már fennálló tulajdonjogra alapított pert éppúgy, mint a tulajdonjog megszerzésére irányuló pert, amely tehát valamelyik a tulajdonjog megszerzésére alapot adó kötelmi jogcím fennállását jelenti. A rómaiak nyelvén úgy fogalmaznók meg az érintett különbséget: „dominii retinendi", ill. „adipiscendi causa". Egy korábbi cikkemben (Polgári Jog 1921. évf. (32. l. és 147. l.) ezt a különbséget az itteninél tágabb terjedelemben „Támadó és védő igények" néven emlegettem, amiről röviden szólni fogok. Egyelőre a per eseti konkrétumára kívánnék utalni. A felperes és az alperesek között létrejött szerződés a tulajdonjog bejegyzésére csak jogot adott, de a bejegyzés meg nem története folytán sem felperes, sem I. r. alperes javára tulajdonjogot még nem teremtett. A kereset az adott helyzethez igazodóan az I. r. alperes javára a szerződéssel létesült kötelmi jogcím (ajándékozás) hatálytalanítására irányult és a kereset megfogalmazása kérte is az óvási határozat ismertetése szerint „annak megállapítását, hogy a szerződésnek az I. r. alperesre vonatkozó része hatálytalan" — bár ezt az I. r. alperes érdemtelenségére alapította, az óvási határozat szerint szükségtelenül, sőt helytelenül. Az itt kiemelt eseti különösség jelentőséghez jut a PTK-nak a per során aktuálissá vált 582. §-a vonatkozásában, illetve az 580. §-al való egybevetési vonalán. Az 582. § 2. bek. a már teljesedésbe ment ajándékozás esetére a visszakövetelésre (recuperandi causa, hogy a római jogi fogalmazásra utaljunk) ad sza-

bályt a súlyos jogsértés megkívánásával. Ezzel szemben az 580. § a még nem teljesített ajándékozás megtagadására ad jogot „a körülmények különösen a megajándékozotthoz való viszonyban beállott lényeges változás alapján, hogy többé tőle a teljesítés nem várható". Itt tehát nincs feltételül kikötve a „súlyos jogsértés".

Az óvási határozat teljesen mellőzi az alsóbírósági állásfoglalásokban döntő szerepet játszott 582. §-t és egyedül a 210. § 3. bek., — a feltevés meghiúsulása — alapján ejtette meg a döntést. Ha védő—támadó igény elkülönülése alapján vetjük össze az 580. és 582. § szabályait, úgy nehézség nélkül jutunk el ahhoz az eredményhez, hogy az „580. § védőigény", (amelynek jogrendi funkciója, hogy a vagyontárgy az én vagyonkörömből ne vonassék el), míg az 582. § 2. bek. a „támadó igény" esete), amelynek jogrendi funkciója, hogy a más vagyontárgya — amely esetileg előbb az én vagyontárgyam lehetett — az én vagyoni körömbe vonassék, illetőleg esetileg kerüljön vissza. Levonható a két eset tényállási különbségének az a jogi rendezés során mutatkozó következése, hogy a védőigény sikere könnyebb-kevesebb előfeltételhez, a támadó igény súlyosabb, nehezebb feltételekhez van kötve, úgy amint ugyanezt a már említett cikkemben egyéb jogterületről vett példákkal igyekeztem, annyira amennyire általános tünetként kimutatni. A perbeli konkrét esetnek, a védő vagy támadó igény csoportjába való besorolása már nem megy egyöntetű határozottsággal. Kétségtelennek látom, hogy a perbeli felperesi igény nem minősülhet támadó igénynek, hiszen a vitás vagyontárgy, a megvett ingatlanilletőség fele, nincs a II. r. alperes vagyonkörében, legalábbis akkor, ha a vagyonkörbe tartozást a tulajdonjog alapján tartanók elbírálandónak, de ugyanígy nincs a felperes vagyonkörében sem, ha a tulajdonjog vonalán keresnők a döntést. De sem az életviszonyoknak, sem azok jogi értékelésének nem felelne meg, hogy döntőnek fogadjuk el egyedül a tulajdonjogi helyzetet. A dologi jog (tulajdonjog) abszolút jellege és a kötelmi jog relatív jellege teljességgel nem hanyagolható el. A tulajdonjog (legalábbis átmenetileg) statikus helyzet, a kötelmi jog dinamikus, mozgásban levő helyzet. De ezenfelül kiélezhető a kérdés abban az életben ritkább alakulásban, amikor nem egy tulajdonjogra alkalmas vagyonjog mozgásáról, vagy stabil helyzetéről van szó, ahol a tulajdonjogi fennálló helyzet esetleg nehézségek árán — és itt nemcsak a perbeli bizonyítás nehézségeire gondolok, hanem a jogi állásfoglalás bizonytalanságára is —, valahogyan tisztázható, hanem ahol tulajdonjogváltozást nem célzó szolgáltatásról (pl. munkateljesítményről) van szó. Az igény védő, illetve támadó igényként való besorolása ilyenkor a tulajdonjog alapján inaktuális a perbeli igény besorolásánál is, minthogy egyelőre sem felperest, sem alperest nem illeti a tulajdonjog. És egyik fél sem hozhatja fel maga mellett azt az érvet, hogy ő a vagyonköréből való (tulajdonaköréből) elvonás ellen védekeznék. A védőigény jogrendi előnyösítését az igazságérzet követelményének is látom, bár a hasonló szellemű római jogi tételt — melior est conditio possidentis — helytállóan a kapitalista jognak az erősebb favorizálása iránti törekvés hatja át, amire a szocialista jogirodalom helyesen utal. Ezzel kapcsolatban érdemes az ajándék szavának ismert elméleti, de egyben a tételes-szabályozásban is kifejezésre jutó kettősségére, az ajándék-ígéret és a készajándék megkülönböztetésére felhívni a figyelmet. Ez a kettősség szólal meg a PTK 580. és 582. §-beli szabályozás fentebb már tárgyalt eltérésében is.

Amit már most a konkrét perbeli igénynek védő vagy támadó igényként való besorolására végső véleményként leszűrhetek, az a védőigényhez közelebb állónak tartja a perbeli igényt, mint ahogyan a Legfelsőbb Bíróság, amely természetszerűen a fenti elméleti fejtegetésekről nem szól, a védő—támadó igény jelentőségét mégis csak megérezte. Talán érdemes — túlhaladottsága ellenére is — az első óvási határozatnak a megtámadási határidő kérdésében elfoglalt álláspontjára röviden kitérni. Amint említettem, az első óvási határozat is magáévá tette az első óvási indítványban kifejtett álláspontot, amely a vitás kérdést a PTK 210. § 3. bek. szabályára (a két fél előtt egyaránt ismert feltevés utólagos meghiúsulására) kívánta a döntő állásfoglalást alapítani. Érdemes megemlíteni, a PTK indokolásának a feltevéssel kapcsolatosan kifejtett egyik mondatát. „Egyik szempontnak (az előző fejtegetésekre való utalás, amelyek a lényeges tévedésre és a helytelen jogi szakértői felvilágosításra vonatkoztak) sincs súlya, ha mindkét fél azonos téves feltevésben volt és ezért *ez a körülmény egymagában elegendő a megtámadáshoz.*" A PTK-nak a megtámadás határidejéről szóló szabályai nem adnak szabályt arra, hogy a téves feltevésre alapított megtámadás érvényesítési határideje mikor kezdődik, holott a megtámadás egyéb eseteire, a határidő megkezdésére van szabály. A superóvás — mint mondottam — inaktuálissá tette a megtámadási határidőt a konkrét esetre, minthogy az óvás helyesen kifejtett álláspontja folytán az adott esetben nincs szó „eredménytelen közlésről". A jövőre az életben nyilván jelentkezni fog hasonló eset, azzal az eltérő tényállással, hogy a megtámadás közlése „eredménytelen" volt, az ellenfél az igényt nem ismerte el. Erre a tényállási variánsra tekintettel indokoltnak tartom a PTK szabályozásának fentemlített hézagosságára, arra, hogy a feltevésre alapított megtámadás esetén az érvényesítésre megszabott határidő kezdőpontjára nem adott szabályt, reámutatni. Ezt a hézagot a gyakorlat nyilván pótolhatja azon a módon, hogy a közlés eredménytelensége esetén a megtámadási határidő akkor kezdődik, amikor a feltevés tévessége a megtámadással élni kívánó fél előtt határozottan (esetleg lehetnek úszó határok, amik bizonytalanságot kelthetnek) felismerhetővé válhattak.

Az anyagi jogi kérdésben való elvi állásfoglaláson felül reá kell mutatni az óvási határozat ugyancsak helyeslendő perjogi állásfoglalására is. Az óvási határozat noha a felperesi igény helytállóságát vitán felül megállapítja, még erre vonatkozólag sem hozott döntést, hanem e tekintetben is (a felperesi igényre vonatkozóan) a döntés

meghozatalát az alperesi igénynek az újabb eljárás során bekövetkezendő elbírálása utáni időre tolta ki. Ez a perjogi álláspont kimerítő indokolásban nem részesül, csupán a PTK 237. §-ában elrendelt eredeti állapot visszaállítására történt utalás és ennek keretében rendelte el az óvási határozat, hogy az új eljárásban tisztáztassék az alperesi igény és ennek netáni megítélése esetén a megítélt igény teljesítéséhez, illetve annak bíróság előtti igazolásához kötötte a felperes feljogosítását a telekkönyvi bejegyzés kérésére. Már régóta fennálló gyakorlat, hogy az eredeti állapot visszaállítása esetén (még a felek kérelmére való tekintet nélkül is, tehát ultra petitum) együtt, egyszerre kell dönteni az eredeti állapot visszaállításával kapcsolatos minden kérdésben, másképpen fogalmazva nincs helye a már végleg tisztázottnak látszó egyik igényre vonatkozólag sem részítélet hozatalának. A részítélet kizártsága az összes felek érdekeit arányosan kívánja szolgálni és a konkrét eset is mutatja, hogy ez mennyire igazságos, mennyire megfelel a suum cuique tribuere szellemének. Ha ugyanis az óvási határozat elrendelte volna már most a felperes javára a telekkönyvi bejegyzés kérésére való jogosultságot, akkor az alperes későbbi esetleg megítélendő ellenkövetelés kielégítése meghiúsulhatna akkor, ha a felperes a tulajdonjog javára történt bejegyzésével élve (visszaélve) az ingatlan illetőségét elidegenítené és így elvonná az alperestől a neki később megítélt követelés behajtási lehetőségét. Mindenképpen helyeslendő tehát, hogy az óvási határozat részítélet helyett az új eljárás feladatává tette, hogy az alperes részéről emelt követelést tisztázza és a netán megítélendő ellenkövetelés kielégítéséhez kötötte a telekkönyvi bejegyzés kérésére való jogosultságot, vagyis perjogi nyelven szólva, a kötött marasztalás jogtechnikai megoldási eszközéhez nyúl.

Záradékul még legyen szabad megemlíteni, hogy az óvási határozat érthető, de a mellőzésre mégsem kényszerítő erejű okból nem tért ki korábbi házassági törvényünk 3—4., illetve 89. §-ának rendelkezésére (amelyek az óvási határozattal ellentétben vétkességi szelleműek), sem a római jognak még a mai jogi felfogásban is élő tételére, a conditio causa data — causa non secuta tételére, ami lényegileg a Legfelsőbb Bíróság által is alapul vett feltevési esetnek csak egyik variánsa.

Beck Salamon

Az európai szocialista államok jogalkotása

LENGYEL NÉPKÖZTÁRSASÁG

A Lengyel Népköztársaságban az 1963. esztendő második felében több jelentős jogszabály megalkotására került sor.

Az államjog és az államigazgatási jog területét egyaránt érinti az a törvény, amely az 1958. évi tanácstörvény módosítását tartalmazza (DzU. 1963. 28. sz. 164 t.). A módosítások elsősorban a tanácsok tervezési munkásságára, a tanácsoknak az alájuk nem rendelt vállalatokkal, üzemekkel való együttműködésére, a szövetkezeti tevékenység koordinálására vonatkoznak. A tanácsi állandó bizottságok új, megnövekedett szerepét emeli ki a törvény akkor, amikor ezek feladatává teszi a dolgozó tömegeknek az államhatalommal való együttműködése terén ennek elősegítését, a társadalmi kezdeményező erő megszervezését és megfelelő felhasználását, a tanácsi vállalatok, üzemek, intézmények tevékenységének ellenőrzését. Megnöveli a törvény az állandó bizottságok hatáskörét akkor, amikor ellenőrzési jogkört biztosít számukra a tanács alá nem rendelt népi államhatalmi szervek, intézetek és gazdasági szervek irányában, a népi ellenőrzés feladatainak betöltését bízva rájuk.

A tanácstörvény módosításával kapcsolatban vált szükségessé a tanácstörveny egységes szövegének közzététele (DzU. 1963. 29. sz. 172. t.). Az általános rendelkezések után a törvény meghatározza a tanácsok feladatait, rendelkezik a tanácsülésekről, a tanácsok bizottságairól. Megállapítja a tanácstagok jogait és kötelezettségeit, rendelkezéseket tartalmaz a tanácsok elnökségeiről, az osztályokról, a tanácsi munka felügyeletéről. Végül pedig szabályozza a törvény a különböző városi bizottságokat (kerületi bizottságok, utcabizottságok, lakóbizottságok), a falusi gyűléseket és a falusi államigazgatás vezetését.

A tanácsoknak a megbízatását a törvény az alkotmány 34. szakaszának módosításával négy esztendőben állapította meg (DzU. 1963. 57. sz. 306. t.). Ugyanakkor a választói jogot szabályozó rendelkezéseknek a módosításával a törvény a Szejm megbízatását is négy évben szabta meg a választások napjától kezdve (DzU. 1963. 57. sz. 307. t.).

Az általános hadkötelezettségi törvény kiegészítéseként a belügyminiszter és a nemzetvédelmi miniszter együttes rendelettel szabályozta a sorozás, a tényleges katonai szolgálat elhalasztása és a családfenntartó katonai szolgálatának kérdését (DzU. 1963. 39. sz. 220. t.). Ezzel kapcsolatban részletes szabályok jelentek meg a sorozásról, a sorozóbizottságokról, az állítási kötelezettségről, a sorozással kapcsolatos orvosi vizsgálatról, az önkéntesekről és a pótsorozásról. A rendelet a továbbiakban a tényleges katonai szolgálat elhalasztásának a feltételeit határozza meg (egészségi állapot, családfenntartás, tanulmányok folytatása stb.) és a családfenntartó katonák kérdését szabályozza. Módosították a tisztek katonai szolgálatáról szóló törvényt is (DzU. 1963. 50. sz. 277. t.). A katonai szolgálattal kapcsolatban részletes rendelkezés látott napvilágot a besorozottaknak katonai szolgálatra való behívásáról és a szolgálat alól való mentesítésről, a tartalékos szolgálatról, az egyetemi és főiskolai hallgatók behívásáról, a mozgósítás és háború esetén való behívásokról, végül pedig a nők behívásáról. (DzU. 1963. 53. sz. 290. t.). Ide kapcsolódik az a törvény is, amely a hivatásos katonák nyugellátásával összefüggő kérdéseket módosítja (DzU. 1963. 50. sz. 278. t.). E törvény nyomán vált szükségessé a hivatásos katonák és családjuk nyugellátását szabályozó törvény egységes szövegének a publikálása (DzU. 1963. 55. sz. 299. t.). Meg kell emlékezni e körben a nemzetvédelmi miniszter azon rendeletéről,

amely a katonák és családtagjaik részére baleseti kártérítés nyújtását és kifizetési módját szabályozza (DzU. 1963. 53. 291. t.). Végül pedig az a miniszteri rendelet érdemel említést, amely a fegyveres erők elszállásolására helyiségek kijelölésének módját állapítja meg (DzU. 1963. 40. sz. 221. t.).

Az államigazgatási jogszabályok között sok olyan rendelkezést hoztak, amelyek a népgazdasági kérdések szabályozását szolgálják.

Mezőgazdasági vonatkozású az a rendelkezés, amely a mezőgazdasági társulások gazdálkodásáról szól (DzU. 1963. 28. sz. 169. t.) és a szántóföldekkel, erdőkkel és vizekkel összefüggő kérdéseket szabályozza. Tulajdonjogi szempontból is jelentős intézkedés, hogy ezeket az ingatlanokat csak a járási tanács hozzájárulásával lehet eladni, elcserélni. Törvény intézkedik a vízlecsapolás által történő talajjavításnak a mezőgazdaság érdekében való elősegítéséről (DzU. 1963. 28. sz. 170. t.). A minisztertanács rendelete kötelezővé teszi a terményeknek jégkár és árvíz ellen való biztosítását, (DzU. 1963. 31. sz. 176. t.) valamint a háziállatok kötelező biztosítását (DzU. 1963. 33. sz. 191. t.). Megemlítjük, hogy fontos rendelkezés látott napvilágot a mezőgazdasági ingatlanok felosztásának korlátozásáról, ezt azonban a polgári jogi jogszabályok között ismertetjük (DzU. 1963. 28. sz. 168. t.).

Az iparigazgatás körében a bánya- és energiaügyi miniszter rendelettel szabályozta az állandó nyomású tartályok építési és felhasználási kérdéseit, valamint ezeknek a műszaki felügyeletét (DzU. 1963. 41. sz. 230. t.) Ilyen szabályozás látott napvilágot a gőzkazánokkal, szállítható nyomótartályokkal kapcsolatban (DzU. 1963. 46. sz. 257. t.) is. Szabályozásra kerültek a daruk építésével és használatával, műszaki felügyeletével kapcsolatos kérdések is (DzU. 1963. 46. sz. 258. t., DzU. 1963. 53. sz. 294. t.).

Rendelkezés jelent meg az Állami Építési Felügyeletre vonatkozó szabályok módosításáról (DzU. 1963. 38. sz. 218. t.), külön rendelet írja elő a mauzóleumok, emlékművek, szobrok stb. terveinek művészi szempontból való jóváhagyását (DzU. 1963. 45. sz. 254. t.).

A nyersanyagbázis szélesítése szempontjából igen fontos geológiai kutatások elősegítése érdekében rendelettel szabályozták azoknak az egyéneknek a képesítését, akik földtani kutatási tervek elkészítésére, földtani dokumentációra, földtani felügyelet ellátására jogosultak (DzU. 1963. 35. sz. 204. t.). Engedélyhez kötötték azonban a nem állami gazdasági szervek részére történő földtani munkálatok végzését (DzU. 1963. 41. sz. 228. t.).

A közlekedésügy területén miniszteri rendelet foglalkozik a nemzetközi közúti szállításoknak lengyel gépjárművekkel való lebonyolításával (DzU. 1963. 45. sz. 253. t.). A közlekedési miniszter rendelettel szabályozta a nemzetközi repülések kérdését, valamint a lengyel légi járművek állandó külföldi tartózkodását (DzU. 1963. 31. sz. 177. t.), továbbá a légi járművek és légi berendezések jeleinek és feliratainak állami nyilvántartását (DzU. 1963. 31. sz. 178. t.).

A tűzrendészet területén rendelet módosítja a mesterséges folyékony fűtőanyagtelepek tűzvédelmét (DzU. 1963. 51. sz. 285. t.). A tűzvédelemről szóló 1960. évi törvény alapján kibocsátott minisztertanácsi rendelet lehetővé teszi az olyan károknak az államkincstár terhére történő megtérítését, amelyek a mentési munkálatok során a vasúti gördülőanyagban, és felépítményben, a házakban levő ingóságokban, üzemanyagban, továbbá a mentésben résztvevők ruházatában stb. keletkeztek (DzU. 1963. 37. sz. 214. t.).

Az idegenrendészet körében az előző félévben kibocsátott törvény (DzU. 1963. 15. sz. 77. t.) alapján kiadott belügyminiszteri rendelet a külföldiek bejelentési kötelezettségének teljesítését kívánja elősegíteni, más személyeket is felelőssé tévén a bejelentés végrehajtásáért (DzU. 1963. 43. sz. 241. t.), mint pl. a lakások bérlőit, a szállodaigazgatókat, campingtáborok vezetőit stb. Ide kapcsolódik a népmozgalom nyilvántartása és ellenőrzése tárgyában kibocsátott törvény alapján kiadott belügyminiszteri rendelet is, amely a bejelentési kötelezettség teljesítéséről, valamint a népesség nyilvántartásáról rendelkezik (DzU. 1963. 32. sz. 180. t.).

A művelődésügyi igazgatás területén is több jelentős jogszabály megalkotására került sor. Kiemelkedő jelentőségű a Tudományos és Műszaki Bizottság (Komitet Nauki i Techniki) létesítéséről szóló törvény (DzU. 1963. 28. sz. 165. t.). Az 1960. évi törvénnyel létesített Műszaki Bizottság örökébe lépő nagyjelentőségű új államigazgatási szerv hatásköre a tudomány és technika általános fejlesztési alapelveinek kidolgozására, a fejlődés irányainak kijelölésére terjed ki. Fejlesztenie kell e feladatok megoldásához szükséges anyagi—technikai alapot. Különös jelentőséget kell tulajdonítania a népgazdaság számára alapvetően fontos tudományoknak a gyakorlati élet javára való felhasználásának. Fontos szerep vár az új bizottságra a Lengyel Tudományos Akadémia, a felsőoktatás tudományos-kutatási tevékenységének koordinálásában.

Ezek az intézkedések is megokolják, hogy a több vonatkozásban érintett Lengyel Tudományos Akadémia alapszabályainak a módosítására is sor került (DzU. 1963. 28. sz. 166. t.). Ezt követően a minisztertanács rendelettel szabályozta azokat az alapelveket, amelyek szerint az új Tudományos és Műszaki Bizottságnak a Tervbizottsággal, a Lengyel Tudományos Akadémiával, a miniszterekkel együtt kell működnie (DzU. 1963. 28. sz. 171. t.).

A művelődésügyi igazgatás több ágában hajtottak végre illetményváltoztatást is (DzU. 1963. 47. sz. 262. t.; DzU. 1963. 47. sz. 261. t.; DzU. 1963. 47. sz. 263. t.).

Az egészségügyi-szociális igazgatás terén sem tétlenkedett a törvényhozó. Egészségügyi ellátásra jogosító igazolvánnyal látják el a nemzeti felszabadító harcok egykori résztvevőit (DzU. 1963. 30. sz. 174. t.), a Lengyel Újságírószövetség tagjait (DzU. 1963. 38. sz. 215. t.), végül több rendelkezés módosította az egészségügyi dolgozók illetményeit (DzU. 1963. 43. sz. 238. t.; DzU. 1963. 43. sz., 240. t.).

Törvény szabályozta a fertőző betegségek elleni küzdelmet (DzU. 1963. 50. sz. 279. t.). Ezt követően pedig a minisztertanácsi rendelet megállapította a fertőző betegségek jegyzékét (DzU. 1963. 58. sz. 315. t.), az egészségügyi és társadalombiztosítási miniszter pedig elrendelte

a gümőkóros esetek bejelentését (DzU. 1963. 58. sz. 317. t.).

A polgári jog területén jelentős korlátozást vezet be az a törvény, amely a mezőgazdasági ingatlanok felosztásának korlátozásáról szól. (DzU. 1963. 28. sz. 168. t.). A mezőgazdasági ingatlanokon folyó termelés gazdaságossága érdekében csak abban az esetben lehet ezeket felosztani vagy kisebbíteni, ha az adásvétel, öröklési osztály, vagy csere után is életképes, bizonyos normáknak megfelelő ingatlanok maradnak, vagy alakulnak. A törvény ennek érdekében szűkíti az öröklésre jogosultak körét.

A személyi állapot kérdéseivel összefüggően említsük meg a névváltoztatásról szóló 1956. évi törvény módosítását (DzU. 1963. 50. sz. 281. t.), amelynek nyomán azután sor került a törvény egységes szövegének a kibocsátására (DzU. 1963. 59. sz. 328. t.) is.

Szabadalmi jogi vonatkozású az a minisztertanácsi rendelet, amely a külföldön szabadalmaztatandó találmányok bejelentését írja elő, ez rendelkezik a külföldön bejegyzett szabadalmakból eredő jogok gyakorlásáról, és a Lengyelországban bejegyzett szabadalmaknak külföldiektől való megvételéről (DzU. 1963. 41. sz. 227. t.).

A pénzügyi jog területén említésre méltó rendelkezések a pénzügyi büntetőjog módosításáról szóló törvény (DzU. 1963. 28. sz. 167. t.), amely az elzárás büntetési tételét 3—5 évre emeli fel. A pénzügyminiszter rendelettel módosította egyes arany- és platinakészítményekkel való gazdálkodásról szóló rendelkezéseket (DzU. 1963. 34. sz. 200. t.). Módosításra került a beruházási adókedvezményről szóló törvény is (DzU. 1963. 50. sz. 280. t.). Minisztertanácsi rendelet jelent meg a tudományos kutatóintézetek pénzügyi gazdálkodásáról (DzU. 1963. 49. sz. 275. t.). Nagyjelentőségű intézkedés a műszaki-gazdasági fejlesztési alap létesítéséről szóló minisztertanácsi rendelet (DzU. 1963. 49. sz. 274. t.).

A bírósági szervezet vonatkozásában említésre méltó az az igazságügyminiszteri rendelet, amely a társadalombiztosítási kerületi bíróságról és a Társadalombiztosítási Felsőbíróság belső ügyrendjéről rendelkezik (DzU. 1963. 30. sz. 175. t.). A rendelet meghatározza, hogyan érintkezhet e bíróság a többi bíróságokkal, az államhatalmi és államigazgatási szervekkel, valamint a külföldi bíróságokkal. Külön fejezet intézkedik a bíróság elnökéről, osztályairól, csoportjairól, ezeknek a vezetőiről, az ülnökökről, a bírósági ügyvitelről. A rendelet második része a Felsőbíróság kérdéseit szabályozza.

A Minisztertanács szabályozta az Állami Döntőbizottságnál joggyakorlatot folytató dolgozók munkakörét, képesítését, illetményeit (DzU. 1963. 44. sz. 247. t.). Törvénynyel módosították az általános bírósági szervezet szabályait (DzU. 1963. 57. sz. 308. t.).

Terjedelmes törvény szabályozza az ügyvédség szervezetét (DzU. 1963. 57. sz. 309. t.). Ez a törvény többek között intézkedik az ügyvédi munkaközösségekről, a vajdasági ügyvédi kamarákról, az ügyvédi névjegyzékről, a fegyelmi felelősségről stb.

A nemzetközi kapcsolatok terén is több fontos nemzetközi szerződés érdemel említést. Így a Lengyel Népköztársaság és a Román Népköztársaság között Bukarestben 1962. október 5-én aláírt konzuli egyezmény (DzU. 1963. 37. 212. t.). Lengyelország is csatlakozott az atomfegyver kísérleteknek a levegőben, a kozmikus térségben és a víz alatt való eltiltása tárgyában Moszkvában 1963. augusztus 5-én kötött nemzetközi szerződéshez (DzU. 1963. 52. sz. 288. t.). Moszkvában 1963. április 22-én pedig egyezmény jött létre a Szovjetunió és a Lengyel Népköztársaság között a lengyel vonatszerelvényeknek a Szovjetunió vasútvonalain való közlekedése tárgyában (DzU. 1963. 54. sz. 295. t.). N. I.

JOGIRODALOM

Luby, Š.:

*A szerzői jogokkal rokon jogok**

A könyv a szerzői jogokkal rokon jogok körében a következő jogokat tárgyalja: az előadóművészek jogai, a hang- és képfelvételhez való jog, a rádió és televízió vállalatok jogai, a személyi jellegű iratokhoz való jog és a képmáshoz való jog. A szerző álláspontja szerint egyeseknél a hasonlóság, másoknál az összefüggés alapja annak, hogy e jogokat a szerzői jogokkal rokon jogoknak lehet tekinteni, és mint ilyenek, a polgári jog körébe tartoznak. Ugyanakkor e jogok szabályozása — sokoldalú társadalmi jelentőségükre tekintettel — a polgári jog határain túl terjeszkedik, és nemcsak a polgári jog, hanem az államjog, munkajog, eljárási jog, büntetőjog, pénzügyi jog stb. által biztosított komplex szabályozássá bővül.

A szerző a fenti jogokat egységes szempontok szerint vizsgálja, éspedig a jog fogalma, védelmének fejlődése, jellege, alanyai, tárgya, tartalma, keletkezése, átruházhatósága, megszűnése és a jog megszegése esetén beálló felelősség szabályozása szerint. A továbbiakban a szerzőnek e szempontokhoz kapcsolódó néhány olyan megállapítását szeretném kiemelni, amelyek a tárgyalt jogok elvi alapjainak megvilágításához hasznos útmutatásul szolgálhatnak.

A *művészi teljesítmény védelme* — mondja a szerző — arra a megfontolásra vezethető vissza, hogy a szocialista jog minden hasznos munkateljesítményt társadalmi értéke szerint védelemben részesít és így a művészi teljesítményt is oltalmazza. Az általánosan elfogadott felfogás szerint a művészi teljesítmények olyan kizárólagos jogok tárgyát alkotják, amelyek tartalmukat tekintve a szerzői jogokhoz hasonlóak, természetesen abból a tényből folyó eltéréssel, hogy nem szerzői alkotáshoz, hanem valamely előadáshoz kapcsolódnak. A művészi teljesítményhez fűződő jogok alanya az előadó művész, tehát az a természetes személy, aki művészi módon valamely irodalmi, zenei, cho-

* Práva príbuzné právam autorským. Rozpravi Československé Akademia Věd. Ročník 73—Sešit 5. Praha, Csehszlovák Tudományos Akadémia Kiadója. 80 old.

reografiai stb. alkotást nyilvánosan interpretál. A művészi teljesítményhez fűződő jog alanyának fogalmi ismérve, hogy az előadó művész a mű nyilvános előadásánál szólistaként lépjen fel. Annak a kérdésnek az eldöntésénél, hogy adott esetben szólistáról van-e szó vagy sem, nem a közreműködők száma a döntő, hanem a művészi előadás módja. E szerint szólisták az irodalmi mű előadói, az önálló szerepekben fellépő színészek, énekesek és táncosok, zenemű előadásánál a hangversenyt adó művészek- ideértve a kamaraegyüttesek tagjait. Ha zenekarról, ének- vagy táncegyüttesről van szó, előadóművész a karmester, karvezető, illetve a balettmester. Ebből látható, hogy a művészi teljesítményhez fűződő jogok alanya olyan művész is lehet, aki kollektívában lép fel, de teljesítményének sajátos személyi jellegének kell lennie, nem szabad elvesztenie egyediségét annak következtében, hogy az kollektív teljesítmény részét alkotja.

A művészi teljesítmény védelme nemcsak a hivatásos művészeket illeti meg, hanem a műkedvelőket is.

A művészi teljesítmény nem szerzői alkotás. A szerzői alkotástól igen lényegbevágóan az által tér el, hogy tartalma nem eredeti, hanem idegen alkotó gondolatot juttat kifejezésre. A legmagasabb művészi teljesítmény is csak idegen műnek az interpretálása. De ha nem is szerzői alkotás, a szerzői műhöz sok szempontból hasonlít. Mindenekelőtt abban, hogy alkotó szellemi tevékenység eredménye. Ha ez az alkotó jellege nincs meg, művészi teljesítményről nem is beszélhetünk, mégha egyébként jelentős társadalmi értékről van is szó (pl. egy sportteljesítménynél). A művészi teljesítménynek továbbá magán kell viselnie alakítójának egyéniségét. Végül nem hagyható figyelmen kívül, hogy az előadott mű társadalmilag hasznossá csak művészi tolmácsolás révén válik. Mindezeknél fogva az előadó művészt különböző jogosítványok illetik meg, amely jogok nyilvános előadás által keletkeznek, anélkül, hogy keletkezésükhöz még valamely további tényre vagy formaságra lenne szükség. Viszont nem jönnek e jogok létre, ha az előadás nem volt nyilvános (pl. név szerint meghívott személyek körében, színházi próba alkalmával stb. tartották).

A *hang- és képfelvételhez való jognak* sajátos jelleget az a körülmény ad, hogy a hang- és képfelvételt rögzítő ipari termékek felhasználása nemcsak a késztermékekkel való rendelkezést jelenti, hanem a rögzített szerzői alkotással és művészi teljesítménnyel való rendelkezést is. Erre az összefüggésre figyelemmel szabályozzák egyes jogok a hang- és képfelvételhez való jogot a szerzői jogokkal és a művészi teljesítményhez való jogokkal kapcsolatban az ún. rokon jogok keretében.

A felvételhez való jog a következő részjogosítványokat öleli fel: a felvételek nyilvános előadásához való jogot, a felvételnek rádió vagy televízió útján való közvetítéséhez való jogot, a felvételeknek az említett módokon való felhasználására az engedély megadásához való jogot, végül a felvételeknek az említett módokon való felhasználásáért a díjazáshoz való jogot. A felvételhez kapcsolódó jogok az első felvétel (eredeti) elkészítésével keletkeznek, tehát e jogok keletkezésének nem feltétele a felvételek sokszorosítása, nyilvánosságra hozatala, avagy terjesztése (előadása).

A *rádió és televízió-vállalatok* közvetítési tevékenysége rendszerint szerzői alkotások és művészi teljesítmények felhasználása útján valósul meg, és ezért megalapozott e vállalatok jogainak a szerzői jogokkal kapcsolatos szabályozása, éspedig a szerzői jogokkal rokon jogok formájában. A közvetítés fogalma a szerző szerint a következő cselekményekre terjed ki: a felvételre, azaz a hang és kép rögzítésére, a reprodukcióra és a közvetítésre elektromagnetikus hullámok segítségével. E három aktussal a közvetítés bevégződött, és ami ezután következik, már a közvetítés védelmének fogalmi körébe tartozik. Vitás, hogy a közvetítés lényegét tekintve a szerzői alkotások és művészi teljesítmények közzététele, sokszorosítása, vagy terjesztése-e. A szerző nézete szerint a közvetítés a szerzői művek és művészi teljesítmények terjesztésének sajátos módja.

A *személyi jellegű iratokhoz való jogokkal* kapcsolatban a szerző felveti e jogok átruházhatóságának kérdését. Van olyan nézet, hogy itt személyi jellegű részjogosítványok átruházásáról van szó. Ezt a felfogást a szerző nem tartja helyesnek, mert a személyi jellegű jogosítványok mindig átruházhatatlanok. Mások szerint olyan vegyes jogosítványokról van szó,[1] amelyek átruházhatóak. A szerző szerint ez ismét nem helytálló, mert olyan személyi jellegű jogosítvánnyal állunk szemben, amelynek tárgya a vagyonjogi elemeket teljességgel nélkülöző magatartás. Végül van olyan álláspont, hogy az idevonatkozó engedély megadása átruházhatatlan személyi részjogosítványok korlátozott gyakorlására való feljogosítás jelent. A szerző álláspontja szerint az utóbbi megoldás a legelfogadhatóbb, különösen a személyi jellegű jogok megfelelő védelme szempontjából. Ebből következik, hogy a személyi iratokhoz való jogoknál nem is jogok átruházásáról, hanem annak a jognak az elismeréséről van szó, hogy más személy bizonyos személyi jellegű jogokat gyakorolhat.

A *képmáshoz való joggal* kapcsolatban a szerző részletesen elemzi, hogy mi tekinthető képmásnak, és mi nem, továbbá, hogy mely esetekben nincs szükség a képmáshoz való jog alanyának beleegyezésére a képmás közzétételéhez. Ilyen esetek lehetnek, ha a közzététel sajtóban, tudományos vagy művészeti célból és végül hivatalos használatra történik.

Vitás, hogy ez a jog megszűnik-e az ábrázolt személy engedélyével történő közzététellel. Egyesek e kérdésben igenlő álláspontot foglalnak el. Ezt Luby helytelennek tartja, mert a védelem nem csupán a közzé nem tett képmásra, hanem minden képmásra vonatkozik. Ezért ha valaki más által korábban már közzétett vagy terjesztett képmást kíván terjeszteni, ehhez a jogosult alany engedélyére van szüksége.

Luby munkája az 1962-ben megjelent „Szerzői jog" c. munka ki-

[1] Az ún. vegyes szerzői jogok kategóriájáról a csehszlovák jogban ld. Luby, S. „Szerzői jog" című munkájának recenzióját, Állam- és Jogtudomány 1963. 1. sz. 133. old.

egészítésének tekintendő.[2] Olyan területekre irányítja a figyelmet, amelyek a polgári jogi kutatások körén rendszerint kívül esnek. Feldolgozási módszere, hogy visszapillantást ad az egyes intézmények történeti kialakulására, a polgári és a szocialista jogrendszerekben betöltött szerepére, valamint nemzetközi szabályozására is. Ezzel a tárgyalt kérdéseknek a csehszlovák jog kereteit meghaladó perspektívát ad. A munka a tárgyalt kérdések iránt érdeklődők számára az egyes problémák megoldásainak keresésénél nálunk is hasznos útmutatásul szolgálhat.

Trócsányi László

[2] Luby, S.: Szerzői jogi Autorské právo. Bratislava, Szlovák Tudományos Akadémia Kiadója, 1962. 404. old.

Új könyvek:

Görgey Mihály—*Havasi* Győző: A Központi Döntőbizottság elvi határozatai és iránymutatásai (1948—1962).
Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 895 p.

A magyar büntetőjog kézikönyve. 2. [köt.] Különös rész. Írták: Bodgál Zoltán—Bodrogi Károly—Fenyves László—Lágler Imre—Szalma László. [Közzéteszi a] Belügyminisztérium tanulmány- és kiképzési csoportfőnöksége.
Bp. Zrínyi ny. 1964. 592 p.

A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1956—1962. [Közzéteszi az] MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete.
Bp. Kossuth Kiadó, 1964. 621 p.

Nemes Dezső: A Bethlen-kormány külpolitikája 1927—1931-ben. Az „aktív külpolitika" fejlődése és kudarca.
Bp. Kossuth Kiadó, 1964. 420 p.

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1929. [Közzéteszi a] Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete.
Bp. Kossuth Kiadó, 1964. 513 p.

Varga Gyula: Az ügyviteli rend szervezése az építőiparban. [Közzéteszi az] Építésügyi Minisztérium és a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium.
Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 117 p.

* * *

Nedavnij, Alekszej L'avrent'evics: Ohran prav grazsdan mesztnümi szovetami. [A helyi szovjetek szerepe a polgárok jogainak védelmében.] Moszkva, 1963. 107 p. /K[ommunisztics eszkaja] P[artija] Sz[ovetszkogo] Sz[ojuza]. C[entral'nüj] K[omitet]. Vüszszaja Partijnaja Skola pri —. Kafedra goszudarsztvennogo prava i szovetszkogo sztroitel'sztva./ OK. 391.347

A helyi szovjetek tevékenységét vizsgálja a polgárok társadalmi-politikai jogainak és szabadságának, szociális és gazdasági jogainak biztosítása, valamint személyi-, tulajdon- és egyéb jogainak védelme területén.

Ucsasztie obscsesztvennoszti v upravlenii goszudarsztvom v evropejszkih sztranah narodnoj demokratii. [A társadalom részvétele az államigazgatásban az európai népi demokráciákban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 125 p. OK. 391.349

A dolgozók részvétele az államigazgatási és államhatalmi szervek munkájában a szocialista gazdaság irányításában, a kultúra, a nevelés és a sport területén, valamint a szocialista törvényesség védelmében.

Werhahn, Jürgen W.: Bibliographie des Film- und Fernsehrechtes. 1896—1962. [Film- és televízió-jogi bibliográfia az 1896—1962 között megjelent művekről.] Bearb. —. Baden-Baden, Verl. für angewandte Wissenschaften, 1963. 124 p.
/München. Archiv für Urheber-, Film-, Funk- und Theaterrecht. Schriftenreihe 27. H./ OK. 391.293

A bibliográfia három részre oszlik: az első a német és az osztrák jog, a második a nemzetközi jog, míg a harmadik egyes országok jogából öleli fel a témára vonatkozó könyveket és folyóiratcikkeket.

Janulov, Ilija: Obscsesztveno oszigurjavane pri kapitalizma i szocializma. [Társadalombiztosítás a kapitalizmusban és a szocializmusban.] Szofija, 1964. 407 p. /Bölgarszka Akademija na Naukite. Ikonomicseszki Insztitut./ OK. 391.442

A kapitalista országok társadalombiztosításának összehasonlítása után ismerteti a társadalombiztosítás rendszerének fejlődését Oroszországban és a Szovjetunióban, a kapitalista és a szocialista Bulgáriában, valamint az európai és ázsiai szocialista országokban. Foglalkozik a társadalombiztosítás fejlődésének nemzetközi vonatkozásaival, a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal eziránnyú tevékenységével.

Presztupnoszt' v kapitaliszticseszkom mire poszle vtoroj mirovoj vojnü. [Bűnözés a kapitalista országokban a második világháború után.] (Otv. red. A. A. Gercenzon.) Moszkva, 1963. 123 p.
/Akademija Nauk SzSzSzR, Insztitut Goszudarsztva i Prava./
[Bibliogr. 126. p.] OK. 391.350

A kérdés általános áttekintése után a bűncselekmények fajai szerint közli az egyes kapitalista országokban a bűnözés alakulását évenként.

Probleme der Strafrechtsreform. [A büntetőjogi reform problémái.] Vorträge von Walter Erbe, Wolfgang Stammberger, etc. Stuttgart, Deutsche Verl. (1963.) 192 p.
/Friedrich Naumann-Stiftung zur Politik und Zeitgeschichte. Schriftenreihe 5./ OK. 391.438

A kötet hét tanulmányt tartalmaz az NSZK büntetőjogi reformjával és 1962-es büntetőtörvénykönyv tervezetével kapcsolatban.

Szovetszkoe grazsdanszkoe processzual'noe pravo. [Szovjet polgári eljárásjog.] Otv. red. M. A. Gurvics. [Moszkva], Vüszszaja Skola, 1964. 536 p. 1 t.
[Bibliogr. passim.] OK. 391.494

Szovjet polgári eljárásjogi tankönyv. Az egyes fejezetek után bőséges irodalmat közöl.

Aufgaben und Arbeitweise der Rechtspflegeorgane. [A törvénykezési szervek feladatai és munkája.] Hrsg. Ministerium der Justiz. Berlin, Staatsverl. 1963. 367 p. OK. 381.010

A Német Demokratikus Köztársaság törvénykezési szervezetére vonatkozó jogszabályok gyűjteménye az 1963. szeptember 1-i állapot szerint.

Verhovn[üj] Szud. Plenum. Szbornik posztanovlenij. [A Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága teljes ülési határozatainak gyűjteménye.] (Otv. red. V. I. Terevilov.) Moszkva, Izvesztija Szovetov deputatov trudjascsihszja SzSzSzR, 1964. 479 p. OK. 391.517

A kötet azokat a határozatokat gyűjti össze, amelyek elvi állásfoglalásokat tartalmaznak. Csoportosítása az anyagi és az eljárásjogi ágazatai szerint történt, időrendi és betűrendes mutatóval.

Enciclopedia forense. [Igazságügyi enciklopédia.] 1—7. vol. Dir. Gaetano Azzariti, Ernesto Battaglini, Francesco Santoro-Passarelli. Milano, Vallardi, (1958—1962.) 7. db. OK. 378.667

A nagyobb átfogóbb jogi, igazságügyi fogalmak esetében a magyarázaton kívül utalást ad a vonatkozó olasz jogszabályokra és bibliográfiát is közöl.

Changing law in developing countries. [A jog változása a fejlődő országokban.] Ed. J. N. D. Anderson. London, Alen and Unwin, (1963). 292 p. /Studies on modern Asia and Africa 2./ OK. 391.213

Tanulmánykötet az angol gyarmati uralom alól felszabadult ázsiai és afrikai országok jogrendszere köréből.

Law in Japan. The legal order in a changing society. [A jog Japánban. Jogrend egy változó társadalomban.] Ed. Arthur Taylor Harvard Univ. Press, 1963. von Mehren. Cambridge, Mass, XXXVIII. 706 p. OK. 378.767

Vegyes tanulmányok a japán jogrendszer köréből.

A Központi Döntőbizottság elvi határozatai és iránymutatásai 1948—1962

Összeállította: dr. Görgey Mihály és dr. Havasi Győző.
A gyűjtemény tartalmazza a Központi Döntőbizottság elvi döntéseit, elvi határozatait, kollégiumának, osztályvezetői és egyéb értekezleteinek állásfoglalásait s a döntőbizottságok körzeti értekezleteinek megállapodásait.

896 oldal Ára 122,— Ft

Polgári Jogi Döntvénytár

(Bírósági Határozatok 1953—1963)
A kötetet a Legfelsőbb Bíróság munkaközössége állította össze.
A kötet magában foglalja az 1963. októberéig megjelent és ma is irányadónak tekinthető polgári döntéseket, éspedig a Legfelsőbb Bíróság elvi döntéseit, kollégiumi állásfoglalásait, valamint a Legfelsőbb Bíróság olyan eseti döntéseit és törvényességi határozatait, amelyek az elvi iránymutatás szempontjából jelentősek.

736 oldal Ára 101,— Ft

Megjelent a KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ kiadásában

Árusítják a könyvesboltok.

Főelárusítók:

KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVESBOLT,
Budapest, V., Nádor u. 8.

EÖTVÖS LÓRÁND KÖNYVESBOLT,
Budapest, V., Kecskeméti u. 2.

E lapszám (XIX. évfolyam 9.) szerzői: *Dr. Nagy László* egyetemi docens. — *Dr. Asztalos László* egyetemi docens. — *Paskov, A. Sz.* egyetemi tanár (Leningrád). — *Dr. Román László* egyetemi adjunktus (Pécs). — *Dr. Habermann Gusztáv* ügyvéd (Szeged). — *Dr. Beck Salamon* ny. egyetemi tanár. — *Dr. Trócsányi László* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 64.4990 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

XIX. új évfolyam 10. szám Budapest, 1964. október hó

BUDAPEST KÖNYVTÁR 1964 NOV 9

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

NAGY LÁSZLÓ:
A kártérítés csökkentése a dolgozók anyagi felelőssége esetén 525

POSCH, MARTIN:
Polgári jogi anyagok kölcsönös közelítése a szocialista államokban 537

MÁRKUS FERENC:
Külföldi büntetőítélet jogkövetkezményei a hazai jog szempontjából, különös tekintettel a nemzetközi jogra 544

BÓCZ ENDRE—STAUBER JÓZSEF:
A fellebbezési óvás alapja, tartalma és a felülbírálat terjedelme az egy vádlott ellen több büntett miatt folyó büntető eljárásban 551

TÓTH JÁNOS:
A költségvetési törvényről 562

Szemle:

TÖRÖK LAJOS:
Állami ellenőrzés a Bolgár Népköztársaságban 569

F. L.:
Az európai szocialista államok jogalkotása 578

Jogirodalom:

CSIZMADIA ANDOR:
Magyarország történeti demográfiája 579

— —:
Új könyvek 581

MELLÉKELVE: A DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Ласло Надь:* Снижение возмещения убытков в случае материальной отвественности работников. — *Мартин Пош:* Взаимное сближение гражданско-праоввого материала в социалистических государствах. — *Ференц Маркуш:* Юридические последствия зарубежных уголовных приговоров с точки зрения нашего права, обращая особое внимание на международное право. — *Ендре Боц — Йожеф Штаубер:* Основа кассационного протеста, содержание и обьем пересмотра в уголовоном процессе против одного обвиняемого по нескольким преступлениям. — *Янош Тот:* О бюджетном законе. — *Обзор: Лайош Терек:* Государственный контроль в Болгарской Народной Республике. — *Л. ф.:* Правотворчество европейских социалистических государств. — *Юридическая литература: Андор Чизмадия:* Историческая демография Венгрии. — — — Новые книги.

INHALT: *László Nagy:* Die Herabsetzung des Schadenerzatzes bei materieller Verantwortlichkeit der Werktätigen. — *Martin, Posch:* Die gegenseitige annäherung zivilrechtlicher Materien in den sozialistischen Ländern. — *Ferenc Márkus:* Die Rechtsfolgen ausländischer Strafurteile aus dem Gesichtspunkte des einheimischen Rechts, mit besonderer Rücksicht auf das Völkererecht. — *Endre Bócz—József Stauber:* Die Grundlage und der Inhalt des Berufungsprotestes sowie der Umfang der Nachprüfung im Strafverfahren, der gegen einen Beschuldigten wegen mehreren Straftaten läuft. — *János, Tóth:* Über das Staatshaushaltsgesetz. — *Rundschau: Lajos Török:* Die staatliche Aufsicht in der Bulgarischen Volksrepublik. — *L. F.:* Die Rechtssetzung in den europäischen sozialistischen Staaten. (UdSSR) — *Rechtsliteratur: Andor Csizmadia:* Die geschichtliche Demographie von Ungarn. — — —: Neue Bucher.

SOMMAIRE: *László Nagy:* La réduction du dommages-- intérèts dans le domaine de la responsabilité matérielle des travailleurs. — *Martin, Posch:* Le rapprochement réciproque de la législation de droit civil dans les Etats socialistes. — *Ferenc Márkus:* Les conséquences juridiques du jugement pénal étranger du point de vue du droit interne, en égard au droit international. — *Endre Bócz—József Stauber:* Le fondement et la contenu de la protestation d'appel et l'extension de la révision dans la procédure pénale engagée à l'encontra d'un prévenu ayant commis plusieurs délits. — *János Tóth:* Sur la loi de finances. — *Revue: Lajos Török:* La contrôle exercé par l'Etat dans la République Populaire Bulgare. — *L. F.:* La législation des Etats socialistes européens. — *Littérature: Andor Csizmadia:* La démographie historique de la Hongrie. — — —: Nouveaux livres.

XIX. új évfolyam 10. szám Budapest, 1964. október hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A kártérítés csökkentése a dolgozók anyagi felelőssége esetén

I.

A dolgozók anyagi felelősségére vonatkozó szabályok alkalmazásával kapcsolatban a gyakorlatban sok vitára ad okot a kártérítés csökkentésének kérdése. A vita több irányú. Egyrészt vitatott, hogy helye lehet-e csökkentésének a felelősség összes esetében vagy csak a vétkességen alapulóknál, a megőrzésért fennálló felelősségnél pedig nem. Másrészt vitatott a csökkentés alkalmazásának módja, különösen az hogy milyen indokokra tekintettel lehet helye csökkentésnek. A következőkben szeretnék e vitához, ill. a nézetek tisztázásához néhány gondolattal hozzájárulni.

Mielőtt azonban a felvetett kérdések tárgyalására rátérnénk, nem lesz érdektelen bemutatni, hogy a kártérítés csökkentése milyen súllyal jelentkezik a dolgozók anyagi felelőssége esetén. Teljes, minden ügyre kiterjedő összeállítást erről nehéz volna készíteni. Egyes vállalati vizsgálatok és az ítélkezés figyelemmel kísérése alapján azonban azt a megállapitást tehetjük, hogy vállalati szinten az esetek mintegy felében[1] a munkaügyi vitát eldöntő szervek pedig még további jelentős mértékben élnek a kártérítés csökkentésének lehetőségével.[1a] Ezeken az átlagokon belül azonban eltérő a helyzet a károkozások különböző csoportjainál. Az előbb már idézett vállalati vizsgálat például a gondatlanul okozott károkért való felelősségrevonás tekintetében a következő képet mutatja:

Gondatlanul okozott károk	A vállalat				Összesen %
	mellőzte kártérítés kiszabását	a kár teljes összegét, ill. ha ez a jogszabályi korlátozásnál több, a korlátozás mint lehetséges legmagasabb összeget róta ki kártérítésként	A kiroható összeg		
			$^2/_3$-át állapította meg kártérítésként	$^1/_3$-át állapította meg kártérítésként	
	az esetek %-ában				
Selejtes munkával okozott kár	7,4	19,7	9,6	63,3	100
Dologrongálás	2,3	53,2	19,1	25,4	100
A vállalat számára fizetési kötelezettséget eredményező magatartás	42,8	52,4	2,4	2	100

II.

1. Ha a kártérítés csökkentésével kapcsolatos vitás kérdéseket tisztázni akarjuk, elsősorban magának a kártérítés csökkentésének jellegével, az anyagi felelősség körében elfoglalt helyzetével kell foglalkoznunk. Ennek érdekében elsősorban azokat az okokat kell tisztáznunk, amelyek a dolgozók anyagi felelőssége körében a felelősség széleskörű korlátozását eredményezték.

A felelősség terjedelmének korlátozása a dolgozói anyagi felelősség egyik legjellemzőbb vonása. Az anyagi felelősség kérdéseivel foglalkozó szerzők a felelősség korlátozásának indokát elsősorban a dolgozó megélhetésének biztosításában látják.[2] Egyesek arra utalnak, hogy

[1] Egy több iparágra kiterjedő — mintegy 50 vállalatot felölelő vizsgálat azt mutatta, hogy az előfordult károkozások 53%-ában szabták ki a jogszabály szerint megállapítható összeget, 11%-ában ennek a $^2/_3$-át, 29% esetén ennek az $^1/_3$-át, 7%-nál pedig teljesen mellőzték a kártérítés kiszabását.

[1a] Az 1. lábjegyzetben említett esetek közül a kártérítésre kötelezettek mintegy 10%-a fordult az egyeztető bizottsághoz. Az egyeztető bizottságok az eléjük került ügyek 57%-ában elutasították a dolgozó panaszát, 14%-ában csökkentették a kártérítés mértékét és további 29%-ában mentesítették a dolgozót a kártérítés alól.

[2] Witz: A dolgozó által a vállalatnak okozott kárért fennálló anyagi felelősség tartalmának és mértékének kérdései (Stat a pravo, 1959. évi 5. szám). Karinszkij: A munkások és alkalmazottak anyagi felelőssége (Moszkva, 1955.). Koszlov: Pénzügyi ellenőrzés

a munkabér túlzott megterhelése csökkentené annak ösztönző hatását[3] és a dolgozókat vándorlásra is ösztönözné, mert ily módon próbálnának megszabadulni a reájuk nehezedő kártérítés levonásától.[4] Mások arra hivatkoznak, hogy a munkaviszonyok körében azért is szükséges a felelősség korlátozása, mert a munka végzése során nagy a károkozás kockázata.[5] Ezek az indokok valóban szerepet játszanak a felelősség korlátozásánál, de nem jelentik a korlátozás összes indokait. Az indokok teljes körének a feltárása feltétlenül szükséges, mert ennek hiánya könnyen a gyakorlat eltorzulását is eredményezheti.

A dolgozói felelősség korlátozásának indokai két nagy csoportba oszthatók. Az első csoportba tartozók általánosabb jellegűek, míg a második csoportot a munkaviszony speciális körülményeiből adódó okok alkotják.

Az első csoportban elsősorban kell említeni azt a körülményt, hogy a dolgozók megélhetésének alapja a munkabér. Ha ezt jelentős mértékű kártérítéssel megterheljük, ez nehézzé teszi a dolgozó és családja megélhetését, ami esetleg nem a károkozó nevelését, hanem éppen ezzel ellentétes hatást fog eredményezni. Hozzájárul ehhez az is, hogy nagyösszegű kártérítés esetén úgysem lehet mód hosszú időn keresztül újabb kártérítés levonására, ami a dolgozót közömbössé is teszi. A károkozó dolgozó teherbíró képességéhez túlzott kártérítésnek tehát nem lenne kellő nevelő hatása.

Az előbb említetthez kapcsolódik az az indok, amely a polgári jogi felelősség korlátozására irányuló törekvéseknél is szerepet játszik, tehát a nagy károk okozásának fokozott lehetősége. Ez a munkaviszony keretében még erőteljesebben hat, mint a polgári jogi viszonyok területén. A termelő munkában való állandó részvétel sokkal könnyebben lehetővé teszi a károkozásokat, amelyek a figyelem egy pillanatnyi ellankadása során bekövetkezhetnek.

Ezeken — a minden államporgárt többé-kevésbé érintő — okokon felül jelentkeznek a speciális indokok. Éppen ezek adnak magyarázatot arra, hogy miért szélesebb körű a felelősség-korlátozás szemben a polgári joggal, ahol ez csak kivétel. Ezek az indokok a következőkben foglalhatók össze.

Elsősorban számolni kell a munkaviszony sajátos jellegével. Ez általában hosszú, tartós kapcsolat, amelynek során a dolgozó rendszerint egy kollektíva keretében végzi munkáját. Ennek keretében alkalom nyílik a dolgozó igen alapos megismerésére. (Ez éppen a kapcsolat jellegénél fogva szélesebbkörű és mélyebb lesz, mint a polgári jogi károkozás esetén esetleg lefolytatott környezettanulmány stb. eredménye.) Amellett a tartós kapcsolat keretében számtalan nevelőeszköz áll rendelkezésre a dolgozó befolyásolására. Ennél nemcsak a jogi (fegyelmi felelősség, a különböző bérformák, jutalmazás, stb.), hanem a különböző jogon kívüli eszközökre és nem utolsó sorban a kollektíva nevelő hatására is kell gondolnunk. Ezek összehangolt megfontolt alkalmazásával a dolgozókra megfelelő befolyást lehet gyakorolni akkor is, ha az anyagi felelősség terén kevésbé szigorú módszereket alkalmazunk.

Másodsorban tekintettel kell lenni arra, hogy a munkabérnek nemcsak a dolgozó megélhetését biztosító funkciója van, hanem igen jelentős ösztönző eszköz is. Ha a kártérítéssel a munkabért hosszú időre jelentősen lecsökkentjük, akkor ezzel az ösztönző funkcióját is nagymértékben elvesztené, már nem lehet reá nézve következménye.

Harmadsorban tekintettel kell lenni arra, hogy a dolgozó a társadalmi tulajdonban okoz kárt. A károsult a társadalom, illetőleg közvetlenül ennek egy kisebb egysége. Ez könnyebben el tudja viselni a károkozás folytán bekövetkezett veszteség részbeni megtérítését, ha ez a további károkozások megelőzésére való nevelés érdekében helyesnek mutatkozik. (Végeredményben a kollektíva vállal egy áldozatot abban a reményben, hogy ennek folytán a jövőben kisebb lesz a károkozásból eredő teher, illetőleg a kollektíva ma még nem kellően fegyelmezett tagjai fegyelmezettebbé, gondosabbá válnak.[6]) E körülményre tekintettel az anyagi felelősségen belül erőteljesebben jelentkezik a szankciós, nevelő oldal. Ez viszont — amint az előbbiek mutatták — egyéb eszközökkel is elősegíthető, ill. helyettesíthető.

A felsoroltak együttesen indokolják a dolgozói anyagi felelősség esetében a felelősség terjedelmének széleskörű korlátozását. Ezek az in-

és anyagi felelősség. (A szófiai egyetem évkönyve XLVII. kötet, Szófia, 1955.) Flitan: A korlátolt anyagi felelősség a szocialista jog sajátos intézménye. (Studii si cercetari juridice, 1957. évi 2. szám.) Schneider: A munkások és alkalmazottak anyagi felelőssége a szocialista üzemekben. (Berlin, 1954.)

[3] Hrivnák: A dolgozók munkaviszonyból folyó kötelezettségének megszegésével okozott kárért való felelősség új szabályozása. (Právny Obzor, 1959. évi 6. szám.)

[4] Witz: A dolgozók által a vállalatnak okozott károkért fennálló anyagi felelősség tartalma és mértéke. (Stát a pravo, 1959. évi 5. szám.)

[5] Weltner: A magyar munkajog II. kötet (Budapest, 1962.) Schneider: A munkások és alkalmazottak anyagi felelőssége a szocialista üzemekben (Berlin, 1954.)

[6] Amikor a kollektíva áldozatvállalásáról beszélek, nem csupán arra a távoli kapcsolatra gondolok, amely abban áll, hogy a társadalom rendelkezésére álló javakban bekövetkező veszteség lassítja az életszínvonal emelését, hanem arra a kapcsolatra, amely az anyagi ösztönzés különböző formáin keresztül (nyereségrészesedés, önköltségcsökkentésért járó prémium, stb.) a vállalat, műhely kollektívájára közvetlenül is kivetíti a károkozások folytán bekövetkező veszteség hatását. Ez azonban a kollektívára magára is hat abban az irányban, hogy igyekezzen a hasonló veszteségek kiküszöbölése érdekében a károkozási lehetőségeket kiküszöbölni. (Lásd: Eörsi: Tulajdonosok és kollektívák jogágazatai; differenciálódás és integrálódás a szocialista jogrendszerben. — MTA Társadalmi—történeti tudományok osztályának közleményei, XIII. kötet 1—2. szám.)

dokok világosan mutatják, hogy a dolgozói felelősség területén alkalmazott megoldások nem teszik szükségessé a munkajog egész területén — így pl. a vállalati anyagi felelősséggel kapcsolatban — a felelősség terjedelmének korlátozását.

A most vázolt körülmények indokolják, hogy a munkajog, a polgári jogtól eltérően, már eleve jogszabállyal korlátozza a felelősség terjedelmét. (Megjegyzem, hogy ez a korlátozás relatív jellegű. Ugyanis a felelősség terjedelmét nem a kárhoz, hanem a károkozó munkabérhez viszonyítva korlátozza. Így, ha a kár összege e határon belül van, a jogszabályi korlátozás nem érvényesül.) A felelősségnek ez a jogszabályi korlátozása érvényesül minden esetben, kivéve, ha a dolgozó súlyos kötelezettségszegést követ el (így pl. szándékosan okoz kárt, vagy károkozó magatartása bűncselekményt képez), vagy ha — bizonyos kivételektől eltekintve — a megőrzésre átadott dolgokban keletkezik hiány. A most tárgyalt esetek kapcsán azonban felvetődik az a kérdés, hogy ha azok az indokok, amellyel a felelősség korlátozásának a helyességét alátámasztottuk, valóban fennállnak, miért nem alkalmazzuk a korlátozást a dolgozói felelősség minden esetében.

Világossá válik ennek a helyzetnek az indokoltsága, ha megvizsgáljuk, hogy azok az indokok, amelyeket a felelősség korlátozásának alátámasztására felsoroltunk, hogyan hatnak az előbb említett esetekben. Azt mondottuk, hogy a túlzott kártérítés a megélhetést veszélyezteti, közömbössé tesz; a munkaviszony keretében nagyobb a károkozás kockázata, a dolgozó éppen a munkája ellátására tekintettel kevésbé kerülheti el ezeket a lehetőségeket; a munkabér ösztönző jellege csökken; stb. Ezen indokok közül a súlyos kötelezettségszegés és a megőrzés eseteiben egyesek veszítenek jelentőségükből. Így igaz, hogy a munkaviszony keretében nagyobb a károkozás lehetősége, ill. kisebb a károkozás elkerülésének lehetősége, de ez nem áll arra, aki saját maga keresi szándékosan a károkozás lehetőségét vagy pedig olyan súlyosan gondatlan, hogy ez már bűncselekményt képez. Ugyanígy nem áll fenn a fokozott károkozási veszély annál, aki megőrzésre vesz át dolgokat. miután azokat a saját felügyelete alatt tarthatja, onnan kizárhatja másnak a behatását, ill. olyan körülményeket teremthet, amelyek a saját maga által történő károkozás lehetőségét is kiküszöbölik vagy legalább is lényegesen csökkentik. (Hozzá kell még ehhez tenni azt is, hogy megőrzés esetén a dolgozónak egy többlet kötelezettsége is van. A hiány előállása esetén lényegében kétszeres kötelezettségszegést követ el. Megsérti egyszer azt, a minden dolgozóra a munkaviszonyból folyóan kiterjedő kötelezettséget, hogy a társadalmi tulajdont óvja, megsérti másodsorban azt a munkaköréből folyó kötelességét, amely szerint az átvett dolgot meg kell őriznie.) Igaz az is, hogy a munkaviszony keretében több a nevelési, befolyásolási lehetőség, de valószínű az is, hogy azzal szemben, aki szándékosan, vagy bűncselekményt megvalósító magatartással okoz kárt, hatékonyabb. erőteljesebb eszközöket kell alkalmazni. Helyes, ha éppen a megelőzés érdekében ezeknek az erőteljesebb eszközöknek az alkalmazását már a jogszabály kilátásba helyezi. Ezek a most említett körülmények teszik szükségessé, ill. indokolják, hogy ne alkalmazzuk a felelősség korlátozását. Tehát a súlyos kötelességsértések, valamint a megőrzés esetében sokkal kisebb súllyal jelentkeznek a felelősség korlátozását indokoló körülmények és ez magyarázza a jogszabályi korlátozás mellőzését. (Az elmondottak választ adnak arra is, hogy miért indokolt a leltárhiányoknál — legalább is annak tipikus eseteinél — a felelősség korlátozása. A raktárakban és a kereskedelmi üzletekben a dolgozók helyzete bizonyos mértékig eltérő azokétól, akik csak megőrzésre vesznek át valamely dolgot. Egyrészt ezekben az esetekben a dolgozó nemcsak megőrzi az árut, hanem eladással vagy azok ismételt kiadásával és beszedésével — pl. egy üzemi szerszám vagy anyagraktárban — is foglalkozik, másrészt az ezzel kapcsolatos forgalomra, vásárlók, stb. ki és bejárására tekintettel, a megőrzés nehezebb, kockázatosabb, mint egyéb esetekben. E körülmények indokolják a felelősség korlátozását a leltárhiányokkal kapcsolatban. Ugyanakkor viszont e körön belül is indokolt a kivétel, tehát a korlátozás mellőzése azokban az esetekben, amikor a megőrzésnek most említett nehézségei kevésbé jelentkeznek, pl. a mozgóárusoknál.)

A munkajog tehát a károkozók, illetve a károkozások speciális körülményeire tekintettel az esetek széles körében korlátozandónak tartja a dolgozói anyagi felelősséget és ezt a korlátozást jogszabállyal meg is valósítja.[7] Ez a jogszabályi korlátozás feltétlenül helyes, mert biztonságot ad a dolgozóknak. Ugyanakkor azonban nem juttatja teljes mértékben érvényre azokat a körülményeket, amelyeket a felelősség korlátozásával kapcsolatban említettem. Így a felelősség korlátozását indokló körülményként jelöltem meg, hogy a munkaviszony sajátos jellegű, tartós kapcsolat, amelynek keretében jobban megismerik a dolgozót, jobban meg tudják ítélni, hogy pillanatnyi figyelemkihagyásról volt-e szó; a vállalaton belül a nevelő eszközöknek igen széles skálája áll rendelkezésre, stb. A most említett körülményeknek azonban az adott esetben jelentkező felhasználási lehetősége igen különböző. Szerepet játszik a felelősség terjedelmének korlátozásánál az is, hogy a túlzott mértékű kártérítésre kötelezés ne jelentsen elviselhetetlen terhet a dolgozókra. A felelősség

[7] A korlátozás általában a dolgozó munkabéréhez igazodik, de a mértéke tekintetében a különböző szocialista országokban igen eltérő képet mutat. Az alapbér 15%-ától a havi munkabér háromszorosáig terjed.

terjedelmének jogszabályi korlátozása ezen azonban csak részben segít. A dolgozó anyagi helyzetétől, családi körülményeitől függően a jogszabályban meghatározott korlátozás lehet túl szigorú, de lehet megfelelő is. (Egy nőtlen, egyedül álló dolgozó esetében a korlátozásnak egy havi munkabérben való megállapítása megfelelő lehet. Ugyanez egy többgyermekes család esetében már súlyos terhet jelent.) Különösen erőteljesen jelentkezik a jogi szabályozás merevsége és az élet változatossága közötti szakadék azokban az esetekben, amikor a felelősség terjedelme nincs korlátozva — tehát pl. a szándékos károkozásnál —. Az a körülmény, hogy a súlyos kötelességszegéssel elkövetett károkozások esetében helyes erélyesebb szankciók kilátásba helyezése és ezért a felelősség korlátozásának mellőzése, általában igaz, de ennek nem mond ellent, hogy adott esetben pl. egyéb nevelő eszközökkel is hatékonyan — esetleg hatékonyabban — lehet befolyásolni a dolgozót.

Miután a cél az, hogy minden esetben a legmegfelelőbb szankciót alkalmazzuk — tehát a kelleténél nem súlyosabbat és az adott helyzetben leghatékonyabb jelleggel bírót —, módot kell adni a jogszabály merev kereteinek fellazítására. *Ezt valósítják meg azok a rendelkezések, amelyek a vállalat igazgatóját, ill. a kártérítéssel kapcsolatos vitában döntő szervet feljogosítják arra, hogy a teljes kárnál, ill. a felelősség korlátozása esetében a megállapított határnál alacsonyabban határozhassák meg a kártérítés összegét.* (Eltérő jellegű a csökkentés szerepe a kereskedelmi dolgozók leltárhiány miatti felelőssége esetében. Erre a következőkben még visszatérek.)

A dolgozó anyagi felelőssége esetén tehát *a felelősség terjedelme korlátozásának két fő módszere érvényesül.* Egyrészt maga *a jogszabály alkalmaz egy elsődleges korlátozást.* Másrészt *felhatalmazást nyer a kártérítés megállapítója, hogy a jogszabály által adott lehetőségeknél alacsonyabban állapítsa meg a kártérítést.* Ez a kettős módszer biztosítja, hogy az anyagi felelősség a rendelkezésre álló egyéb nevelőeszközökkel összhangban a legjobb hatásfokkal kerülhessen alkalmazásra.

2. Az eddigi fejtegetésekből nyilvánvaló, hogy a kártérítés csökkentésének általános jellegűnek kell lennie, tehát azt a dolgozói felelősség minden formájánál alkalmazni kell, sőt különösképpen szükség van alkalmazására ott, ahol a jogszabály nem alkalmaz korlátozást. A jogszabály merevsége ugyanis éppen ezekben az esetekben teheti leginkább szükségessé a nevelés érdekében a csökkentést. Ennek ellenére a gyakorlatban vitatott, hogy a Mt. V. 192. §-ának (1) és (2) bekezdése esetében — tehát a megőrzési felelősség körében — lehet-e helye a csökkentés alkalmazásának.

A bírói gyakorlat szerint ezekben az esetekben nem lehet helye csökkentésnek. Ezt az álláspontját a Mt. V. 191. §-ának és 192. §-ának eltérő szövegére alapítja. A Mt. V. 191. §-ának szövege a dolgozó felelősségének felső határára utal. Az (1) bekezdés: „... alapbérének 15%-a erejéig felel...". A (2) bekezdés: „... hat heti munkabére erejéig felel...". A (3) bekezdés: „... a teljes kár erejéig lehet felelőssé tenni...". A (4) bekezdés: „... a teljes kár kétszeres összegéig tehető felelőssé...". A Mt. V. 192. §-ának szövege szerint viszont a dolgozó ... „a hiányokért teljes mértékben felel...". A bírói gyakorlatban kifejezésre jutó álláspont szerint a Mt. V. 192. §-ának eltérő szövegezése nyilvánvalóan azt kívánta kifejezésre juttatni, hogy az idetartozó esetekben csökkentésnek helye nem lehet. Álláspontjuk alátámasztására felhozzák azt is, hogy ezekben az esetekben a megőrzés elmulasztásáról van szól. Ez — különösen a Mt. V. 192. §-ának (2) bekezdésében felsoroltaknál (pénztáros, értékkezelő, stb.) — gyakran takar eltulajdonítást. Ha tehát ezekben az esetekben is módot adnánk a kártérítés csökkentésére, ez visszaélésekre ösztönözne és ekként lazítaná a társadalmi tulajdon védelmét.

Az tény, hogy a Mt. V. 192. §-ának szövegezése eltér a 191. §-étól. Ebből azonban — úgy gondolom — még sem kell azt a következtetést levonni, hogy a 192. § alá tartozó esetekben nem lehet helye a kártérítés csökkentésének. Valamely szöveg értelmezésénél nem szabad pusztán a nyelvtani magyarázatból kiindulni. Elsősorban az illető jogintézmény elveit kell alapul venni. A dolgozói anyagi felelősségnek — amint az előzőekben erre rámutattam — általános elve a kártérítés csökkentése. Sőt rámutattam arra is, hogy erre éppen ott van elsősorban szükség, ahol a jogszabály nem korlátozta a felelősség terjedelmét. Éppen ezért a kártérítés csökkentésének kizárása a Mt. V. 192. §-a eseteiben teljes mértékben ellentmondana a dolgozói anyagi felelősség elveinek.

Azzal az érvvel kapcsolatban, hogy a hiány gyakran visszaélést takarhat, elsősorban arra szeretnék utalni, hogy a megőrzésért fennálló felelősség nem vétkességen alapuló felelősség. Ebből következőleg nem is vizsgáljuk a dolgozó magatartását. Így — bár nyilván okoznak hiányt visszaéléssel, eltulajdonítják a megóvásra átadott dolgot, stb. — mégis az esetek jelentős részében mégsem ezzel állunk szemben. A felelősség a megőrzésre átadott dolgokban mutatkozó hiányért azon alapul, hogy a dolgozó részére objektíve fennáll a lehetőség a hiánymentes megőrzésre. A felelősség célja éppen az, hogy ezzel mozgósítsuk a dolgozót arra, hogy kutassa fel azokat a lehetőségeket, amelyek a hiánymentes megőrzést lehetővé teszik. (Így pl. a raktár vezetője szervezze meg jobban az anyagok átvételét, pontosan vezesse a nyilvántartásokat, ellenőrizze beosztottait, stb.) Miután tehát a felelős dolgozó befolyásolása a cél, ezt adott esetben egyéb eszközökkel is elő lehet segíteni, tehát nem feltétlenül szükséges az anyagi felelősség által nyújtott szankciót teljes mértékben igény-

be venni. Amellett lehet, hogy a kártérítés csökkentése elvének alkalmazását indokoló egyéb tényezők is előfordulnak (így pl. a kártérítés aránytalanul nagy terhet jelentene), és ezek szintén a csökkentés alkalmazását indokolnák.

A kártérítés csökkentése lehetőségét tagadók álláspontjának és különösen a visszaélésre való hivatkozásnak következetlenségét még jobban alátámasztja, ha figyelembe vesszük, hogy a csökkentés lehetősége fennáll a szándékosan vagy bűncselekménnyel elkövetett károkozások esetén is. Ezekben az esetekben pedig a dolgozó igen súlyos megítélés alá eső, helytelen magatartást tanúsított és az esetek jelentős részében jogtalan vagyoni előnyhöz is jutott, míg a hiánynál, tehát a megőrzés elmulasztása esetén ezek gyakran nem állnak fenn.

Végeredményben tehát — véleményem szerint — a dolgozói anyagi felelősség minden esetében és így a megőrzési felelősséggel kapcsolatban is, helye van a kártérítés csökkentésének. További kérdés az, amire még rátérek, hogy ezzel a csökkentési lehetőséggel milyen esetekben és hogyan lehet és kell élni. Ennek során kell figyelembe venni azokat az aggályokat, amelyeket a csökkentés ellenzői felhoznak.

3. Eltérő a csökkentés jellege a kereskedelmi dolgozók leltárhiány miatt fennálló felelősségével kapcsolatban. E rendelkezés szerint csak az a leltárhiány, aminek az oka ismeretlen. Ebből következőleg, ha arra történik hivatkozás, hogy valamilyen hiányt egy külső ok, vagy maga a vállalat idézett elő, ez már eleve kikerül a leltárhiány köréből és azért a dolgozó nem lesz felelős. Előfordul azonban, hogy a körülmények arra utalnak, hogy a leltárhiány létrejöttében közrehatott valamely külső ok, vagy a vállalat magatartása, de azt, hogy a hiányból mekkora rész állhatott elő emiatt, megállapítani nem lehet. Erre tekintettel a szabályozás módot ad a dolgozó által viselendő kártérítés csökkentésére. Ezzel a lehetőséggel mind a vállalatok igazgatói, mind a bíróságok élnek is. A kártérítés ilyen címen történő csökkentése lényegét — jogi természetét-tekintve, részben mentesítés a felelősség alól, részben kármegosztás, attól függően, hogy külső ok, vagy a vállalat közrehatásáról van szó. Tulajdonképpen egy átalányszerűen, becsléssel megállapított mentesítés, ill. kármegosztás. (Hasonló eszköz, mint az általános kár. Annál is arról van szó, hogy azért kell ehhez a megoldáshoz fordulnunk, mert a kár összege pontosan nem állapítható meg.) A különbség a dolgozói anyagi felelősség általános esetében alkalmazott csökkentéssel szemben a következő. Az első esetben tehát az általános felelősségnél, nem vitás, hogy a dolgozó okozta a kárt és azt a jogszabálynak megfelelően teljesen vagy részben meg kellene térítenie. Ennek egy részét engedi el a kártérítés megállapítója a csökkentés során. A második esetben a hiánynak egy részét nem a dolgozó okozta, hanem az a vállalat magatartására vagy valamely külső ok, esetleg másik dolgozó tevékenységére vezethető vissza. Csak az nem tisztázható pontosan, hogy a hiány melyik része állt elő emiatt. Ezt a részt, mintegy becsléssel juttatjuk kifejezésre a csökkentés során. (Lényegét tekintve ez az alap akkor is, amikor azért történik a csökkentés, mert a dolgozó pl. betegség miatt hosszabb időn át távol volt az üzlettől. Ilyenkor ugyanis feltételezzük, hogy nem lehetett teljes mértékben befolyása az áruk kezelésére és ekként a hiány előállása részben nem az ő magatartására vezethető vissza.) Az első esetben tehát a dolgozó teljes mértékben okozó és felelős a kárért, de a nevelés érdekében nem követeljük tőle a jogszabályban előírt kártérítést, az utóbbi esetben mind a dolgozó mind a vállalat okozója a hiánynak és ezért a dolgozót csak részben tesszük azért felelőssé.

Valószínű, hogy a leltárhiányról rendelkező szabályok hatására kezd a bírói gyakorlatban jelentkezni olyan felfogás, amely szerint a dolgozók anyagi felelőssége esetében nincs helye kármegosztás alkalmazásának, hanem az erre okot adó körülményeket a kártérítés csökkentésével kell érvényre juttatni. Következetesen érvényesül ez a felfogás a Fővárosi Bíróságnak az utóbbi időben hozott ítéleteiben.[8]

Ez a felfogás, amely ellentétben áll a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatával is,[9] helytelen, a kármegosztást és a kártérítés csökkentését összekeveri. Nem támasztják alá e gyakorlatot a jogszabály rendelkezései sem. Igaz, hogy a Munka Törvénykönyve, ill. a végrehajtási rendelet nem tartalmaz — a Ptk-hoz hasonlóan — olyan kifejezett rendelkezést, amely a károsult közrehatásának következményeiről szólna, de a Mt. 121. §-a világosan arról beszél, hogy a dolgozó „a vállalatnak ... okozott kárért ..." tartozik felelősséggel. A kártérítés megállapításánál tehát vizsgálni kell, hogy a dolgozó okozta-e a kárt. Márpedig a közrehatás azt jelenti, hogy a dolgozó csak egyik okozója a kárnak. A kármegosztás esetében erre tekintettel megállapítjuk a kárnak azt a részét, amelyért felelőssé tesszük. A Mt. V. 191. §-a a felelősség terjedelmét szabályozza és sehol sem tartalmaz sem ez, sem a kártérítés megállapításáról szóló Mt. 122. §, illetve Mt. V. 193. § olyan rendelkezést, amely szerint az okozás kérdéseit a kártérítés terjedelmének megállapításánál kellene rendezni.

De nemcsak elvileg helytelen ez a megoldás, hanem gyakorlati szempontból is. Figyelemmel kell lenni arra, hogy a kármegosztás — mint az előbb erre már utaltam — azt jelenti, hogy a dolgozó a kár egy részének nem okozója. Ha ez így van, akkor a vállalat oldalán az ügynek azzal kell folytatódnia, hogy megkeresik a vállalati közrehatásért felelős személyt és ha ez vétkes, ellene megfelelő anyagi — és eset-

[8] Fővárosi Bíróság 49 Pf. 21624/1964., 41. Pf. 27214/1963., 41. Pf 31327/1962., 41. Pf. 31453/1962., 41. Pf. 29968/1962. szám.

[9] Legfelsőbb Bíróság Pf. II. 21994/1961. szám.

leg fegyelmi — felelősségrevonást kezdeményeznek és ezen túlmenően is megteszik a szükséges intézkedéseket a jövőbeli hasonló esetek megakadályozására. Amennyiben a bíróság a közrehatás mértékét világosan nem tisztázza, hanem csak a csökkentés okai között felemlíti a vállalati közrehatást is — amint ez több ítéletben tapasztalható —, rendszerint egyben elmossa az alapjait a közrehatás folytán megindítandó intézkedéseknek. A sok egyéb tényező — a magatartás társadalmi veszélyessége, a dolgozó családi körülményei, vétkességének foka, munkához való viszonya, stb. — között nem kap kellő súlyt a vállalati közrehatás és ezért esetleg el is sikkad a felelősségrevonás. De, ha a vállalat indít is a közrehatásért felelős ellen eljárást, az anyagi felelősségrevonást nagymértékben akadályozza az, hogy nem tisztázott, milyen mértékben tekintette a bíróság közrehatónak a vállalatot, tehát milyen összegű kár az, amelyért a közrehatásban vétkes személy felelőssé tehető. (Ebben az esetben ugyanis a kár az az összeg, amelynek megfizetése alól a bíróság a közrehatásra tekintettel mentesítette a dolgozót.) Hiába folytat le a vállalat vizsgálatot, a felelőssé tett dolgozó védekezhet azzal, hogy a megállapított összeg túlzott, mert a bíróság nem a közrehatásra, hanem az egyéb körülményekre tekintettel csökkentette nagyobb mértékben a kártérítést. Azt viszont utóbb már nem lehet tisztázni, hogy a bíróság a csökkentésnél, melyik tényezőt milyen súllyal vette figyelembe.

Megnehezíti azonban a kármegosztásnak ez a mellőzése magának a kártérítés csökkentésének helyes elbírálását is. A károkozó magatartás értékelésénél, valamint annak megállapításánál, hogy a kár megtérítése milyen megterhelést ró a károkozóra, igen lényeges az okozott kár nagysága. Ez viszont szintén csak akkor állapítható meg, ha tisztázzuk, hogy mekkora valóságban a dolgozó által okozott kár. Ezt csak akkor tudjuk meg, ha az esetleges közrehatásnak megfelelően kármegosztást alkalmazunk. Ennek hiányában esetleg a dolgozó terhére eső tényezőként értékeljük az okozott kár nagyságát, holott a kármegosztás során kiderülhet, hogy ebből nagyobb rész esik a vállalatra és a dolgozó a valóságban nem okozott nagy összegű kárt. Ugyanígy a kármegosztás után kiderülhet, hogy a kár megtérítése nem jelentene túlzott terhet a dolgozóra.

Végül nem helyeselhető az említett gyakorlat azért sem, mert az eljáró szervek (egyeztető bizottság, TEB, bíróság,) számára enged bizonyos felületességet, lehetővé teszi az ügy részletes tisztázásának részbeni mellőzését. (Hasonló ez ahhoz, ahogy az általános kár alkalmazása is időnként bizonyítás körüli kényelmességet takar.) Ha csak a kártérítés csökkentésének egyik — és nagyságrendileg meg nem határozott — tényezője a vállalat közrehatása, akkor a bizonyítás során meg lehet elégedni azzal, hogy ennek fennforgása igazolt legyen és további kérdéseket, ennek mértékét, stb. már nem vagy csak kevéssé kell vizsgálnunk.

Az előbbi példák világosan mutatják, hogy a kármegosztás mellőzése milyen helytelen eredményekre vezethet. Ezzel kapcsolatban fel lehetne hozni azt az érvet, hogy a kereskedelmi dolgozók leltárhiány miatti anyagi felelőssége esetében a jogszabály mégis ezt a megoldást választotta, ha pedig ott helyes a kármegosztás mellőzése, miért ne lehetne ezt a dolgozók anyagi felelőssége minden esetében alkalmazni.

A kereskedelmi dolgozók leltárhiány miatti felelősségénél — mint erre az előbb rámutattam — valóban a kármegosztás a kártérítési összeg csökkentéseként realizálódik. A jogszabálynak ez a megoldása — véleményem szerint — elméletileg nem helyeselhető. Ennek ellenére sokkal kevésbé aggályos, mint a dolgozói felelősség általános eseteinél. Ennek oka két körülményben rejlik. Egyrészt a kereskedelmi dolgozók leltárhiány miatti felelőssége esetén a csökkentésnek csak a dolgozó munkájával összefüggő körülmények alapján van helye. Ezek jelentős része — mint a bírói gyakorlat is mutatja — olyan körülmény, amely egyúttal valamilyen, a vállalat oldalán felmerülő hiányosságot, mulasztást jelent. A csökkentésnél tehát a szubjektív tényezők (a dolgozó személyi és családi körülményei, nevelhetősége stb.) általában figyelmen kívül maradnak. Emiatt tehát kevésbé sikkadnak el a csökkentés nyomán a további vállalati felelősségrevonás alapjai. (Bizonyos nehézség itt is fennmarad, de kisebb, mint az általános felelősség esetében lenne.) A másik ok a leltárhiány speciális körülményeiben rejlik. Az történik ugyanis, hogy egy adott egység dolgozói hosszabb időn keresztül vesznek át megőrzésre, eladásra árukat. A leltáridőszak végén veszik ezeket számba, közben azonban nem vizsgálják a megőrzés, kezelés körülményeit, kivéve, ha a dolgozó azt külön kéri (pl. bejelenti, hogy elromlott a zár, rossz a mérleg), vagy a vállalat valamilyen körülmény észlelése folytán azt szükségesnek tartja. Ilyenkor sem rögzítik mindig pontosan hogy az esetleg megállapított vagy orvosolt rendellenesség, hiányosság a hiánytalan kezelés lehetőségét milyen mértékben befolyásolja. E körülményekre tekintettel a leltárhiány megállapítása után már elég nehéz lenne teljes pontossággal megállapítani, hogy a vállalati közrehatás a hiány mekkora részét okozta. Meg kell tehát elégedni egy becslésszerű megállapítással és ennek a megtérítendő összeg csökkentésében való kifejezésével. (További kérdés, hogy helyesebb volna a csökkentés során kifejezetten megmondani, hogy ennek mely része történt a vállalat terhére eső körülmények folytán). A dolgozói felelősség általános eseteiben ilyen körülmények nem állnak fenn és nem indokolnak a leltárhiány miatti felelősséghez hasonló megoldást.

A kifejtettek — úgy gondolom — kellőképpen alátámasztják azt a felfogást, amely szerint

a dolgozói anyagi felelősség esetében a vállalati közrehatás kérdését önállóan kell elbírálni. Az esetleges közrehatás megállapítása után kármegosztást kell alkalmazni. Az így fennmaradó rész a dolgozót terhelő kár és ezt lehet, ha ennek a feltételei fennállnak, csökkenteni.

III.

1. Az előzőkben tisztáztuk a kártérítés csökkentésének jellegét. A következőkben vizsgáljuk meg a csökkentés alkalmazásának elveit, valamint ezek érvényesülését a bírói gyakorlatban. E kérdés tárgyalásánál abból a megállapításból kell kiindulni, hogy a kártérítés csökkentésének lehetősége a jogi szabályozás merevségét oldja fel, tehát annak a felismerésnek köszönheti létét, hogy azok a körülmények, amelyek a felelősség terjedelmének a korlátozását indokolják (a nevelés ellen ható túlzott megterhelés, gyakori és nagyösszegű károkozási lehetőség, többféle nevelő eszköz, stb.), az életben rendkívül összetetten, változatosan jelentkeznek és ezt a változatosságot nem lehet jogszabályba foglalni. Ez tehát olyan eszközt ad a kártérítés megállapítójának kezébe, amellyel ez a nevelés érdekében figyelembe tudja venni az adott esetben jelentkező egyedi vonásokat. Ebből a megállapításból két következtetés adódik. Az egyik az, hogy a kártérítés csökkentése csak lehetőséget jelent. Alkalmazásának előfeltétele, hogy az adott esetben jelentkezzenek olyan körülmények, amelyek a jogszabály megalkotásánál figyelembe vett tényezőkön túlmenőleg a nevelés érdekében a felelősség korlátozását, ill. további korlátozását indokolják. A másik pedig az, hogy ha ilyen körülmények nem merülnek fel, a teljes kár, ill. a korlátozásként felállított határnak megfelelő része térítendő meg.

Bírói gyakorlatunkban a most említett elvektől való eltérés mutatkozik. A kártérítés megállapítását bizonyos mértékig pénzbüntetésszerűen kezelik. Erre utalnak azok a bírósági ítéletek, amelyek szerint a „felelősségnek a felső határán belül kell megállapítani azt az összeget", amelyet a dolgozó fizetni köteles[10] vagy „... az idézett szakasznak[11] mind a (4), mind a (3) bekezdése a bíróság belátására bízza („lehet"), hogy adott esetben milyen mértékű kártérítésre kötelezést alkalmazzon[12], vagy „az a körülmény, hogy a bíróság a teljes kár keretén belül a dolgozók kártérítési felelősségét milyen összegben állapítja meg, a bíróság mérlegelésétől függő kérdés"[13]. Nem abból indulnak ki a bíróságok, hogy a dolgozónak a jogszabálynál fogva meg kell térítenie a teljes kárt, ill. korlátozás esetén az ennek megfelelő részét, hanem a jogszabály rendelkezését úgy tekintik, mint amely egy keretet határoz meg. Ennek alsó határa a kártérítés kirovásának mellőzése, a felső határa a teljes kár, ill. korlátozás esetén a jogszabályban megállapított határ. Nem azt vizsgálják tehát, hogy van-e olyan körülmény, amely a kártérítés csökkentését indokolja, hanem az eset körülményeinek mérlegelése során azt keresik, hogy az alsó és felső határ között milyen összegben lenne helyes megállapítani a kártérítést. Talán leegyszerűsítve úgy lehetne ezt kifejezni, hogy nem azt nézik, hogy szükséges-e eltérni a teljes kár megtérítésétől, ill. a jogszabályban meghatározott mértéktől, hanem abból indulnak ki, hogy a dolgozónak valamit téritenie kell, és igyekeznek ezt a körülményekre figyelemmel helyesen meghatározni. A különbség az, hogy az egyik esetben, ha nem mutatkozik csökkentést indokoló körülmény, a dolgozónak meg kell térítenie a jogszabályi előírásnak megfelelő mértékben a kárt. A szabály tehát a jogszabályban előírt mérték (ez lehet már eleve korlátozott mérték), míg a kivétel, az eltérés, a csökkentés. Ezzel szemben a másik — a bírói gyakorlatban jelentkező — esetben a szabály a keretek között valahol elhelyezkedő kártérítés, míg a kivétel a jogszabályban meghatározott mérték megtérítése. Tény, hogy eredményében a két eljárás között gyakran nem lesz különbség, ennek ellenére a második módszer, amellyel a bírói gyakorlatban ismételten találkozhatunk, elvileg helytelen. Az anyagi felelősséget éppen az különbözteti meg az egyéb felelősségi alakzatoktól — így pl. a büntető, vagy a fegyelmi felelősségtől —, hogy a kiindulás mindig a jóvátételi oldal, tehát az okozott kár meg nem történtté tétele és ennek érvényesülése korlátozódik a nevelés érdekében. Ha erről a kiindulásról lemondunk és a kártérítést egy — a kár összegében maximált és az eset körülményeire tekintettel megállapítandó — pénzbüntetésnek tekintjük, az anyagi felelősséget valójában fel is számoljuk. Ez a felfogás az elvi megfontoláson túlmenően a gyakorlat alakulása tekintetében is komoly veszélyeket rejt magában. Alkalmas arra, hogy a kártérítés megállapításánál erősen szubjektív, a nevelést nem megfelelően szolgáló irányzatot juttasson érvényre.

2/a. Az előzőkben megállapítottuk, hogy a kártérítés csökkentése akkor kerülhet sorra, ha azok a tényezők, amelyeket a felelősség korlátozásának indokaként soroltunk fel, nagyobb mértékben, vagy eltérő módon jelentkeznek, mint ahogyan azt a jogszabály megalkotásakor, mint tipikus megnyilvánulást, számításba vették, vagy olyan körülmények jelentkeznek, amelyekkel a jogszabály megalkotásakor számolni nem lehetett. A kártérítés csökkentésére okot adó tényezők köre igen széles. A következőkben ezért az esetek főbb típusait fogom csak vizsgálni. Ennek során elsősorban azokra a körülményekre leszek tekintettel, amelyeket a felelősség korlátozása indokaként soroltam fel.

Szeretném hangsúlyozni, hogy az egyes

[10] Legfelsőbb Bíróság Pf. IV. 21699/1961. szám.
[11] Mt. V. 191. §.
[12] Legfelsőbb Bíróság P. törv. I. 20639/1961. szám.
[13] Budapesti II—XII. ker. Bíróság P. II. 20753/1961. szám.

csökkentést indokoló tényezőknek külön-külön történő vizsgálata mindig mesterséges elszigetelést jelent. Az életben az az átlagos eset, az a típus, amely a jogszabályban kitejezésre került, ilyen tisztán alig található meg. A valóságban előforduló károkozásoknál találunk pozitív és negatív irányban eltéréseket. A kártérítés csökkentése mindig ezeknek a különböző tényezőknek az együttes mérlegelése alapján történik. (Tehát azt, hogy sor kerül-e a kártérítés csökkentésére és ha igen, milyen mértékben, az dönti el, hogy az összes körülmények között milyen súllyal jelentkeznek azok, amelyek csökkentésre vezethetnek.) Ennek ellenére szükséges külön-külön történő elemzése a kártérítés csökkentését eredményező okok főbb típusainak, mert csak egyes okok vizsgálata után kerülhet sor az egyes tényezők együttes hatásának mérlegelésére.

b) A felelősség jogszabályi korlátozásának indokaként említettem azt a körülményt, hogy az anyagi felelősség csak olyan mértékű lehet, amely nem ró túlzott terhet a dolgozóra. A dolgozóknak ezt a korlátozott teherbíró képességét, ill. azt, hogy munkabérükből, amely megélhetésüket szolgálja, kell a kártérítést megfizetniök, az anyagi felelősségre vonatkozó jogszabály már figyelembe veszi. Ez a figyelembevétel, ill. e körülmény értékelése nemcsak abban az esetben történik meg, amikor a jogszabály a felelősséget korlátozza, hanem akkor is, amikor teljes felelősséget ír elő. A jogszabály ugyanis a korlátozott teherbíróképesség ismeretében írja elő a teljes kár megtérítését is. Ebből viszont következik, hogy a dolgozó túlzott megterhelésére való hivatkozás csak akkor ad lehetőséget a kártérítés csökkentésére, ha valamilyen — az átlagostól eltérő — helyzet áll elő. Ezt több körülmény idézheti elő.

Előfordulhat, hogy a kár összege igen nagy — pl. több százezer forint —, és így még átlagon felüli anyagi helyzetben levő dolgozó esetében is hosszú ideig, rendkívül nagy megterhelést jelentene a kár megtérítése, esetleg élete végéig sem tudná a kártérítést megfizetni. Miután a korlátozott felelősség esetében már maga a jogszabály korlátozta a felelősség terjedelmét, tehát figyelembevette a túlzott megterhelés elkerülésének szempontját, ilyenkor pusztán a kártérítés összegének nagysága miatt a túlzott megterhelésre hivatkozással a kártérítés csökkentésének nem lehet helye. Helyesen állapította meg ezért a bíróság, hogy egy áruházi osztályvezető esetében, akit a Mt. V. 191. § (2) bekezdés alapján hat heti munkabére erejéig lehetett felelőssé tenni, a 800 Ft-os kártérítésre kötelezés nem tekinthető túlzottnak.[14] Ugyanúgy helyesen utasította el a bíróság a dolgozó csökkentés iránti kérelmét akkor, amikor a felelős beosztású dolgozót az igazgató az üzemanyag felhasználás és a gépjavítások ellenőrzésének elmulasztása folytán keletkezett kár miatt 4 heti munkabérének megfizetésére kötelezte.[15] Ugyanakkor viszont nem látszik meggyőzőnek az az ítélet, amely egy főkönyvelő esetében, aki második állásában okozott kárt, a kártérítésnek — felére — 500 Ft-ra csökkentését többek között azzal indokolta, hogy a kártérítés felemésztené a második állásban történt alkalmazás idejére kapott jövedelmét.[16] Ugyancsak helytelen az az ítélet, amely a büntetőbíróság által 1 évi börtönre ítélt, halálos balesetet okozó gépkocsivezető esetében a 3900 Ft-os kártérítést többek közt azzal az indokkal csökkentette 1500 Ft-ra, hogy az SZTK regressz igénye folytán további károk felmerülésével kell számolni.[17] Az SZTK igénye nyomán a vállalat által a dolgozó ellen indított kártérítési ügyben kell ugyanis majd azzal foglalkozni, hogy a dolgozóra az újabb kártérítés túlzott terhet jelentene-e vagy sem. Ebben az ügyben az erre tekintettel történő csökkentés azért is helytelen, mert lehet, hogy a túlterhelés körülményeit már a vállalat igazgatója mérlegelni fogja és egyáltalában nem vagy csak kis összegű kártérítést fog kiróni.

Előfordulhat, hogy az okozott kár, ill. a megállapított kártérítés nem nagy összegű, ennek ellenére túlzott terhet róna a dolgozóra, mert annak rossz az anyagi helyzete. Ezt okozhatja pl. betegség. Ennél azonban csak olyan betegség jöhet figyelembe, amely tartós jellegű és hosszabb időn át okoz keresetveszteséget vagy többletkiadást. Rövid, átmeneti jellegű megbetegedés nem szolgálhat alapul a csökkentésre. Helyes az az ítélet, amely a több év óta tüdőbeteg és emiatt állandó kezelés alatt álló dolgozó esetében a körülményt kellő indoknak tartotta a kártérítés csökkentésére.[18]

Lehet, hogy a dolgozónak nagy családot kell eltartania és emiatt jelentene reá túlzott megterhelést a kártérítés. Erre tekintettel nem indokolt csökkentési okként figyelembevenni azt, hogy a dolgozónak kereső feleség mellett egy gyermeke[19] vagy különösképpen, amikor a kereső feleség mellett egy nagykorú gyermeke van.[20] Helyes ezzel szemben az az ítélet, amely beteg feleség és egy gyermek esetében csökkentést alkalmazott.[21] Ugyancsak helyes csökkentést indokoló körülményként figyelembevenni, ha a dolgozónak két gyermeke van[22] vagy családja eltartásán felül nevelőszülőjét is rendszeresen támogatja.[23]

Abban a kérdésben, hogy a dolgozóra a kár-

[14] Fővárosi Bíróság 49. Pf. 20673/1963. szám.

[15] Fővárosi Bíróság 49. Pf. 30997/1962. szám.

[16] Legfelsőbb Bíróság Pf. IV. 21763/1960. szám.

[17] Fővárosi Bíróság 41. Pf. 27214/1963. szám.

[18] Legfelsőbb Bíróság Pf. I. 22064/1960. szám.

[19] Legfelsőbb Bíróság P. törv. I. 20572/1962. szám, Fővárosi Bíróság 41. Pf. 31917/1963. szám.

[20] Fővárosi Bíróság 41. Pf. 29513/1963. szám.

[21] Győri megyei bíróság Pf. 20797/1963. szám.

[22] Fővárosi Bíróság 53. Pf. 20418/1964. 41. Pf. 28836/1963. szám, Győri megyei bíróság Pf. 20881/1962. szám, Legfelsőbb Bíróság P. törv. 20597/1962. és P. törv. 20597/1962. és P. törv. IV. 21794/1960. szám.

[23] Fővárosi Bíróság 41. Pf. 27783/1963. szám.

térítés túlzott terhet ró-e, rendszerint csak a dolgozó anyagi helyzetének gondos felderítése után lehet dönteni. A tapasztalat azt mutatja, hogy a gyakorlat e téren nem kielégítő. Így pl. igen gyakran a dolgozó jövedelmeként csak az alapbérét tüntetik fel.[24]

A károkozó dolgozó anyagi helyzetének figyelembevételével kapcsolatban fel szeretném hívni a figyelmet arra, hogy itt nem arról — a polgári jogból ismert — gyakorlatról van szó, amely a kártérítés esetleges méltányosságból történő csökkentésénél abból indul ki, hogy a gazdaságilag sokkal erősebb károsult jobban elbírja a károkozó cselekmény folytán előállt veszteséget, mint a károkozó. Ezekben az esetekben a bíróságnak csakis a felelősségre vont anyagi helyzetét kell figyelembe vennie és nem mindkét oldalét.

c) A felelősség jogszabályi korlátozásának egyik indoka az is, hogy a technika fejlődésével nagy mértékben növekszik a károkozások lehetősége és ezen belül is a munkaviszony keretében ez még inkább fennáll, mert a dolgozó a munkavégzés során nehezebben kerülheti el a károkozás veszélyét. A jogszabály megalkotásánál a nagyobb és gyakori károkozás lehetősége már figyelembevételre került. (Részben úgy, hogy erre tekintettel korlátozták a felelősséget, részben úgy, hogy ennek ellenére maradt a teljes felelősség.) Ha azonban a munkakörülmények az átlagosnál nagyobb károkozási veszélyt rejtenek magukban, ez indokolhatja a jogszabályi határoktól való eltérést, a kártérítés csökkentését.

Ilyen csökkentésre okot adó körülmény, ha a dolgozó az átlagosnál kimerítőbb, rendezetlenebb körülmények között kénytelen végezni a munkáját. Ezt természetesen nem általában, egy átlagos dolgozóhoz, hanem a dolgozó által betöltött munkakör szokásos körülményeihez hasonlítva kell megállapítani. Így helyesen vette figyelembe a bíróság a kártérítés csökkentését indokoló körülményként a vállalatnak más egységgel történő összevonásával kapcsolatos nehézségeket és szervezetlenséget.[25] Nem vehető figyelembe az átlagostól eltérő körülmény, ha azt a dolgozó elkerülhette volna, ill. maga is közrejátszott e körülmények bekövetkezésében. Így pl. nem hivatkozhat a nagy fáradtságra az a gépkocsivezető, akinek módja lett volna a munkát megszakítani és magát kipihenni, de ezt nem tette.[26]

A most tárgyaltakhoz hasonló az az eset, amikor a dolgozó a munkaviszonyán kívül bekövetkezett olyan körülményekre hivatkozik — pl. a gyermeke betegségével kapcsolatos izgalom és fáradtság[27] —, amelyek a munkája megfelelő elvégzésében gátolták. Ezzel kapcsolatban különösen figyelemmel kell lenni arra, hogy a dolgozónak általában módjában áll, sőt kötelessége is bejelenteni, ha a munkaviszonyon kívül bekövetkezett események (betegség, fáradtság stb.) folytán a munkáját előreláthatólag nem fogja tudni megfelelően ellátni és kérnie kell a munka ellátása alól való felmentését.[28] Ha ezt nem teszi, maga teremt olyan körülményeket, amelyek mellett a szokásosnál nagyobb a károkozási veszély.

d) A felelősség terjedelmének jogszabályi korlátozásánál egyik lényeges indok, hogy a munkaviszony sajátos jellegű kapcsolat, amelynek keretében számos egyéb — az anyagi felelősségen, sőt a jogon kívüli — nevelőeszköz is rendelkezésre áll és ez lehetővé teszi az anyagi felelősség kevésbé szigorú alkalmazását. Már szó volt arról, hogy éppen a nevelés lehetősége az a tényező, amely az egyes esetekben rendkívül eltérő, ezért ennek a kártérítés csökkentésénél igen nagy szerepe van. Az ezzel kapcsolatban jelentkező csökkentést indokoló, ill. befolyásoló tényezők három csoportba tartoznak. Egyrészt a károkozó magatartás jellege, súlya, másrészt a dolgozónak az egyénisége és végül a rendelkezésre álló egyéb nevelési lehetőség.

A károkozó magatartás súlyát, jellegét már maga a jogszabály mérlegeli bizonyos mértékig, amikor a bűncselekménnyel okozott károk esetében mellőzi a felelősség korlátozását, szándékosság esetén pedig kétszeres kártérítést ír elő. Ezen az elhatároláson belül azonban a károkozó magatartás társadalmi veszélyességének foka különböző és ez részben a csökkentést kizáró, részben csökkentést indokoló tényező lehet attól függően, hogy a magatartás társadalmi veszélyessége nagyfokú vagy csak csekély. Hasonló a helyzet a vétkességgel kapcsolatban is. Bírói ítélkezésünkben a most említett szempontok nem mindig érvényesülnek kielégítően. Számos bírói ítélet kifejti, hogy a magatartás fokozott társadalmi veszélyessége a kártérítés csökkentése ellen hat.[29] Ugyanakkor viszont igen gyakran a társadalmi veszélyességnek nem tulajdonítanak kellő jelentőséget. Így pl. egy országos sportszervezetnél a sportpályák építésének vezetésével és végzésével megbízott dolgozó összejátszva a szervezet egyes munkatársaival, valamint a munkákban résztvevő kisiparosokkal és fuvarosokkal, az építkezés céljára kiutalt anyagokat részben saját maga magánosoknak eladta, részben az ellenőrzés elmulasztásával, szabálytalan eljárásokkal hozzájárult, hogy mások ilyen anyagokat eladjanak. Ezzel 30 000 Ft kárt okozott. A büntetőbíróság a dolgozót bűnösnek mondotta ki, mint bűnsegédet, társadalmi tulajdon sérelmére csalással ismételten elkövetett bűntettben és 10 hónapi szabadságvesztésre ítélte. A dolgozó ellen indított kártérítési ügyben a bíróság csak 15 000 Ft kártérítést ítélt meg

[24] Fővárosi Bíróság 41. Pf. 21708/1964. 41. Pf. 27783/1963., 41. Pf. 28836/1963. és 41. Pf. 31917/1963. szám.

[25] Fővárosi Bíróság 49. Pf. 29659/1963. szám.

[26] Fővárosi Bíróság 41. Pf. 31241/1963. szám. Győri megyei bíróság Pf. 20177/1964. és 20717/1963. szám.

[27] Legfelsőbb Bíróság Pf. I. 20306/1961. szám.

[28] Fővárosi Bíróság 41. Pf. 31917/1963. szám.

[29] Fővárosi Bíróság 41. Pf. 29432/1962. szám.

azzal az indokolással, hogy a dolgozó nem tettesként, hanem csak bűnsegédként hatott közre a kár okozásában és 240 Ft-ot meghaladó saját anyagi haszonszerzés nem volt bizonyítható. Támogató indokként felhozza még a bírói ítélet azt is, hogy a dolgozónak két gyermeke van és az elkövetés az ellenforradalom utáni zavaros munkakörülmények között történt. Ez az ítélet semmiképpen sem alkalmas a társadalmi tulajdon védelmének a megszilárdítására és természetszerű következménye az is, hogy ha egy becsületes dolgozónak gondatlanul elkövetett károkozásával kapcsolatban kell dönteni, ezzel az üggyel párhuzamba hozva, majdnem indokolatlannak látszik kártérítés megítélése. Ami egyébként az ellenforradalom utáni munkakörülményekre való hivatkozást illeti, véleményem szerint az fordított irányban áll. Ti. az akkori helyzet éppen bátorítást adott a hasonló bűncselekmények elkövetésére, tehát ennek kihasználása éppen még súlyosabb megítélést kell, hogy maga után vonjon. (Megjegyzem a bíróság helytelenül hivatkozik a Mt. V. 191. §-ának (3) bekezdésére, mert ebben az esetben — legalábbis részben — szándékos károkozásról van szó és a Mt. V. 191. §-a (4) bekezdését kell alkalmazni.[30]) Egy másik ügyben a szállítási vállalat javítóműhelyében alkalmazott gépkocsiszerelő, aki gépkocsivezetői jogosítvánnyal nem rendelkezett, és a műhelytől 500 méterre levő irodába akart átmenni, beült a műhelyben javítás alatt álló pótkocsis tehergépkocsiba és azt elindította. A kb. 30 km-es sebességgel menő gépkocsit a műhely kapujánál le akarta fékezni, miután azonban a pótkocsi fékberendezését a javítás során leszerelték, a fékezés nem sikerült és a gépkocsi a műhely kerítésének ütközött. A gépkocsiban 2260 Ft kár keletkezett. A bíróság a dolgozóval szemben csak 1100 Ft-os kártérítést ítélt meg, annak ellenére, hogy az ítélet megállapítása szerint a dolgozó cselekménye társadalmilag súlyosan veszélyes.[31] E magatartással szemben az, hogy a dolgozó már 8 éve a vállalatnál van és jó munkát végez, továbbá a havi 1890 Ft-os keresete mellett eltartott 5 éves gyermek semmiesetre sem eshetnek olyan súllyal latba, hogy a csökkentést indokolják.

Egy másik ügyben a károkozás oly módon történt, hogy a felelőssé tett gépkocsivezető nem kielégítő látási viszonyok mellett az általa vezetett tehergépkocsival előzött egy pótkocsis tehergépkocsit. Előzés közben észrevette, hogy szemben gépkocsi közeledik. Az összeütközés elkerülése érdekében oly módon tért vissza a menetirány szerinti jobboldalra, hogy a pótkocsis tehergépkocsit kormányának jobbra fordítására és fékezésre kényszerítette, aminek következtében az nekiütközött egy várakozó személygépkocsinak, amelyben 5692 Ft kárt okozott. A büntetőbíróság a szabálytalanul előző gépkocsivezetőt 10 hónapi javító-nevelő munkára ítélte. A kártérítési ügyben a bíróság a dolgozóval szemben csak a kár 25%-át ítélte meg kártérítésként. Indokolásában arra hivatkozott, hogy „a magatartás társadalmi veszélyessége kisebb súlyú. Az elkövetés körülményei is azt támasztják alá, hogy alperes a veszélyhelyzet kiküszöbölésére törekedett. Alperes ugyanis a nem kielégítő látási viszonyok mellett azért tért vissza a megengedettnél korábban a menetiránya szerint jobb oldalra, mert közben egy szemközt közeledő gépkocsit vett észre." Felhozza még az indokolás, hogy a dolgozó hosszabb idő óta kifogástalanul végzi munkáját, 1800 Ft-os jövedelemmel rendelkezik, felesége havi 900—1000 Ft-ot keres és egy nagykorú gyermeke van.[32] Az ítélet indokolatlanul enyhíti a magatartás súlyát. Arra hivatkozik, hogy a dolgozó veszélyhelyzetet igyekezett elkerülni, arról azonban nem szól, hogy szabálytalan előzésével éppen ő idézte fel ezt a helyzetet. A magatartás súlyával szemben a felemlített személyi és családi körülmények nem indokolják a kártérítés nagyarányú csökkentését. Egy további ügyben a 12 000 Ft-os összeget elsikkasztó és saját vallomása szerint is italra és kártyára költő raktárost a bíróság csak 6000 Ft kár megtérítésére kötelezte, arra hivatkozva, hogy a dolgozó vagyontalan, és munkaképtelen.[33] (A Legfelsőbb Bíróság az ítéletet megváltoztatva megállapította, hogy a munkaképtelenségre és vagyontalanságra utalás megalapozatlan, sőt az iratokkal is ellentétes, mert a dolgozó maga vallotta, hogy $^1/_2$ háza, 800 □-öl szőlője és 2100 □-öl beltelke van.[34]) Különösképpen jelentkezik a magatartás súlyának lebecsülése azokban az ügyekben, amelyekben a bíróság vagy az ügyészség a cselekmény csekélyebb súlyára tekintettel a büntető eljárást megszüntette.[35] Helytelen az az álláspont is, amely szerint a kártérítés csökkentésére okot adó körülmény az, hogy a miatta indított büntető eljárás közkegyelem alá esett.[36]

A cselekmény súlyának, jellegének megítélésénél figyelembejövő másik tényező a vétkesség foka. A jogszabály — mint erre már utaltam — a vétkesség két foka, a szándékosság és a gondatlanság között különböztet. Az előbbi esetben fokozott — kétszeres —, az utóbbiban — a bűncselekmény esetét kivéve — korlátozott a felelősség. Ezen az osztályozáson belül a jogszabály nem tesz különbséget. Az enyhe gondatlanság és a szándékosság között azonban a vétkességnek számtalan fokozata, árnyalata helyezkedik el. Bár a jogi szabályozás ezeket követni nem tudja, az egyes esetek egyedi vizsgálatánál már mód van ilyen árnyalati különbségek figyelembevételére is. Ezért a kártérítés csökkentésénél a vétkesség foka komoly súllyal esik latba. Ezzel kapcsolatban is hangsúlyozni

[30] Fővárosi Bíróság 53. Pf. 20418/1964. szám.
[31] Fővárosi Bíróság 41. Pf. 30268/1962. szám.
[32] Fővárosi Bíróság 41. Pf. 29513/1963 .szám.
[33] Szerencsi járásbíróság P. 20437/1963. szám.
[34] Legfelsőbb Bíróság P. törv. IV. 21324/1963. szám.
[35] Így pl. Fővárosi Bíróság 41. Pf. 29350/1963. 41. Pf. 29450/1963. szám.
[36] Fővárosi Bíróság 41. Pf. 28836/1963. szám.

kell, hogy a kártérítés csökkentése azoknak az eltéréseknek, többleteknek a figyelembevételére kíván lehetőséget biztosítani, amelyekre a jogszabály nem lehetett tekintettel. Tehát pl. az átlagosnál enyhébb gondatlanságra, miután a szabályozás csak az átlagosból indulhat ki. Magát azt a körülményt azonban, hogy a magatartás gondatlan vagy szándékos, a jogszabály értékeli és ettől függően állapítja meg, hogy az eset a fokozott, ill. a korlátozott felelősség alá esik-e. Következik ebből, hogy a korlátozott felelősség körében az a tény, hogy a magatartás nem szándékos, hanem gondatlan, nem szolgálhat a csökkentés alapjául. Helytelenek tehát azok az ítéletek, amelyek gondatlan károkozások esetében a kártérítés csökkentésének indokaként azt hozzák fel, hogy a dolgozó „csak" gondatlan volt a károkozás elkövetésekor.[37] [Nem helyes ez a hivatkozás akkor sem, ha bűncselekményről van szó, mert a jogszabály különböztet a szándékos és a gondatlan bűncselekmény között, az előbbi a Mt. V. 191. § (4), az utóbbi a (3) bekezdés alá tartozik.]

Nem érinti a cselekmény súlyát az a körülmény, hogy a felmerült kárral kapcsolatban a vállalat más dolgozójának vagy kívülálló személyeknek is van közreható magatartása.[38] Ez maga után vonhat esetleg kármegosztást, ill. a dolgozót terhelő kárrész csökkentését. Helytelenek azok az ítéletek, amelyek ilyen körülményt a kártérítés csökkentését indokoló tényezők között sorolnak fel.[39]

A nevelés lehetőségének vizsgálatánál a figyelembeveendő tényezők második csoportja a dolgozó egyéniségének értékelése. Ennek során figyelembejönnek személyes tulajdonságai, a munkához való viszonya, korábbi kötelességsértései.

A munkával kapcsolatos károkozásoknál a dolgozó személyes tulajdonságai közül elsősorban szakképzettsége, gyakorlottsága jön figyelembe. A szakképzettség, gyakorlottság hiánya vagy nem kielégítő mértéke indok lehet a kártérítés csökkentésére, azonban két megszorítással. Egyrészt az átlagosnál lényegesen kisebb szakképzettségről, gyakorlatról legyen szó. Helyes ebből a szempontból az az ítélet, amely a 3 havi gépkocsivezetői gyakorlatot csökkentési okként értékelte.[40] Másrészt nem lehet figyelembevenni a szakképzettség hiányát — amint erre a fővárosi bíróság helyesen rámutat[41] —, ha a dolgozó ennek ellenére vállalta a munka elvégzését. Nem megnyugtató ezért az az ítélet, amely a terményfelvásárlással foglalkozó dolgozó esetében a kellő szakismeret hiányát a kártérítés csökkentése egyik indokaként figyelembe veszi anélkül, hogy tisztázná a munkakör elvállalásának körülményeit.[42] A személyi körülmények figyelembevétele során ügyelni kell arra, hogy ne kerüljön sorra ugyanazon körülménynek kétszeres értékelése. Így pl. helytelen a kevés szakmai gyakorlatnak a csökkentés indokául való felhozatala, ha ez a vétkesség megállapításánál, ill. a vétkesség fokának a csökentés során való értékelésénél már egyszer elbírálásra került.

A személyi körülményekkel kapcsolatban lényeges tényező a dolgozó munkához való viszonya. Ennél ismét utalni kell az átlagtól való eltérésre. Tehát az átlagosnál jobb, fegyelmezettebb stb. munka ad csak okot a csökkentésre. Helyes tehát a csökkentés abban az esetben, amikor a dolgozó elismerő oklevelet kapott, többször részesült pénzjutalomban,[43] kiváló dolgozó kitüntetésben részesült,[44] vagy amikor sok éves munkaviszonya alatt kiváló munkát végzett, kifogás egész idő alatt nem merült fel ellene[45]. A most mondottak ellenkező oldalára mutatnak rá helyesen azok az ítéletek, amelyek kifejtik, hogy a beosztottakkal való meg nem felelő bánásmód, a beosztott nődolgozóval való erőszakoskodás[46], hosszú idő óta elkövetett visszaélés[47] a kártérítés csökkentése ellen ható tényezők. Erre figyelemmel indokolatlan a 102 Ft-os kártérítésnek 50 Ft-ra való csökkentése azzal a boltvezetővel szemben, aki elmulasztotta a romlott gyümölcs naponkénti kiválogatását, ami a gyümölcs nagyfokú romlását eredményezte.[48] Ugyancsak nem indokolt a kártérítés csökkentésére okot adó körülményként a dolgozó büntetlen előéletére hivatkozni.[49] Ez a büntető ügyben valóban figyelembejöhet,, a kártérítési ügyben azonban olyan átlagos magatartást jelent, amely nem vonhatja maga után a kártérítés csökkentését. Hasonlóképpen helytelen a veszély kiküszöbölésére való hivatkozás a csökkentés indokaként[50], amikor a veszélyt éppen a károkozó dolgozó idézte fel korábbi helytelen magatartásával. Nem helyes a dolgozó jó munkáját, ill. a kártérítés csökkentését indokoló körülményként azt felhozni, hogy a dolgozó a vállalat érdekében végezte munkáját.[51] A munkaviszony keretében természetes, hogy a dolgozó tevékenysége a vállalati feladatok elvégzésére irányul.

A nevelési lehetőség vizsgálatánál értékelendő kérdések harmadik csoportja keretében a

[37] Legfelsőbb Bíróság P. törv. I. 20572/1962., P. törv. I. 20597/1962., P. törv. IV. 21492/1961., P. törv. IV. 21794/1960., Pf. II. 21994/1961. szám.

[38] Helyesen mutat erre rá a Fővárosi Bíróság 49. Pf. 23390/1964. számú ítélete.

[39] Fővárosi Bíróság 41. Pf. 21708/1964. és 49. Pf. 29642/1962. szám Győri megyei bíróság Pf. 20881/1962. szám, Legfelsőbb Bíróság Pf. I. 22064/1960. szám.

[40] Legfelsőbb Bíróság P. törv. I. 20572/1962. szám.

[41] Fővárosi Bíróság 49. Pf. 21670/1959. szám.

[42] Legfelsőbb Bíróság P. törv. II. 21664/1961. szám.

[43] Legfelsőbb Bíróság Pf. II. 21994/1961. szám.

[44] Fővárosi Bíróság 41. Pf. 31241/1963. szám.

[45] Fővárosi Bíróság 41. Pf. 30268/1962. szám. Legfelsőbb Bíróság Pf. I. 22064/1960. szám.

[46] Fővárosi Bíróság 49. Pf. 20480/1963. szám.

[47] Fővárosi Bíróság 49. Pf. 20183/1963. szám.

[48] Fővárosi Bíróság 49. Pf. 27186/1963. szám.

[49] Győri megyei bíróság Pf. 20797/1963. szám.

[50] Fővárosi Bíróság 41. Pf. 29513/1963. szám.

[51] Budapesti IV—XV. ker. Bíróság P. IV. 21030/1963. szám (Az ítéletet a Fővárosi Bíróság 49. Pf. 25778/1963. számú ítélete helyesen megváltoztatta.)

vállalati körülményeknek és a károkozásnak, ill. az ennek nyomán teendő intézkedéseknek a vállalat többi dolgozóira való hatását kell figyelembevenni. Az anyagi felelősség alkalmazása során a közvetlen cél — a jóvátétel mellett — a károkozó nevelése, közvetett cél azonban az ő példáján keresztül a társadalom többi tagjának a nevelése is. Ezért a csökkentés alkalmazása során nem elegendő a dolgozó helyzetét figyelembevenni.

A nevelés lehetőségét jelentősen befolyásolja a vállalati kollektíva fegyelmezettsége, öntudata. Fegyelmezett kollektíva keretében enyhébb szankció is hatásos lehet, mert maguknak a dolgozótársaknak a nemtetszése, rosszalló véleménye nagymértékben befolyásolhatja a dolgozót és visszatarthatja a jövőbeli hasonló magatartásoktól. Ezzel szemben olyan esetben, amikor a vállalatnál rossz a munkafegyelem, nagyon elterjedt a selejtes munka, napirenden vannak a kisebb lopások, rongálások, az enyhe felelősségrevonásnak valószínűleg nem lesz kellő befolyásoló hatása, mert nem párosul a kollektíva nevelő munkájával, és nem lesz kellő visszatartó hatása a többi hasonló magatartást tanúsító dolgozóra sem. E körülmények az ítélkezés során igen kevéssé jutnak szerephez. A kártérítés csökkentésének indokai között megtaláljuk — mint az előzőkből is kitűnt — a legkülönbözőbb tényezőket, így a dolgozó személyi és családi körülményeit, vétkességének fokát, a cselekmény társadalmi veszélyességét stb., de arról, hogy a vállalat belső helyzetére, a dolgozók fegyelmére stb. tekintettel az adott mértékű kártérítés kellő nevelő és visszatartó hatású lesz-e, általában nem esik szó.

IV.

A kártérítés csökkentésének szélesebb vagy kevésbé széles körű alkalmazása természetesen bizonyos mértékig tájékoztat a felelősségrevonás következetességéről s az egyes csökkentésre alapul szolgáló tényezők vizsgálata bemutatja azok értékelésének szempontjait, egyik sem ad azonban arról képet, hogy a kártérítés csökkentésére okul szolgáló tényezők együttes mérlegelésük helyesen történik-e. Az I. részben bemutatott vállalati vizsgálat adataiból az a következtetés levonható, hogy igen jelentős mértékben figyelembeveszik a károkozás lehetőségének a termelő munka során természetszerűleg előforduló nagyobb lehetőségét. Erre mutat a selejtes munkával okozott károknál a felelősségrevonás enyhébb volta. (Ebben szerepet játszik annak figyelembevétele is, hogy a dolgozó a selejtes termékért nem kap bért.) Ugyanakkor az adatok további elemzése arra mutat, hogy a vállalatok gyakorlatában igen jelentős egyenlősítő tendencia érvényesül. Így pl. az előbb említett vállalati vizsgálat adatai a gondatlan károkozások esetében azt mutatják, hogy amíg a 300 Ft-on alúli károknál a vállalat az esetek 65%-ában kihasználja a jogszabály adta lehetőséget és az esetek 5%-ában szab ki a jogszabály adta lehetőséget $^2/_3$-adánál ill. 23%-ában $^1/_3$-adánál kisebb kártérítést, addig a 300 Ft-on felüli károknál a jogszabályadta lehetőség kihisználása 20%-ra csökken, míg a $^2/_3$-adnál alacsonyabbaké 63%-ra emelkedik. Ezekből az adatokból kitűnőleg a nagyobb összegű károknál nem merítik ki ugyanígy a jogszabály adta lehetőséget, mint a kisebb összegűeknél.

A bírói gyakorlat vizsgálata, amint az előző részben közölt példák is jelezték, azt mutatja, hogy a kártérítés csökkentésének mérlegelése során az esetek jelentős részében a dolgozó anyagi helyzete, tehát a túlzott megterhelés vizsgálata kerül előtérbe és az egyéb tényezők bizonyos mértékig másodlagos helyzetbe kerülnek, egyesek pedig — így különösen a vállalati körülmények és a vállalat többi dolgozóira való hatás — nagyon gyakran teljesen figyelmen kívül maradnak. Különösen jól megfigyelhető ez, ha olyan ügycsoportot veszünk szemügyre, amelynél a dolgozó anyagi helyzetén kívüli körülményeknek jelentős szerepe lenne.

Vizsgáljuk meg a Fővárosi Bíróság által tárgyalt azokat az ügyeket, amelyekben gépkocsivezetők bűncselekménnyel okoztak kárt. Az elmúlt mintegy egyéves időszak alatt 15 ilyen ügyet találhatunk. Ezek az ügyek elég jól összehasonlíthatók. Mindegyik esetben a teljes kár megtérítésére kötelezhetők a dolgozók, akiknek munkaköre azonos, keresetük magatartásuk társadalmi, személyi, családi körülményei lényeges különbségeket nem mutatnak. Az ügyek

A kár összege				A kártérítés a kárhoz viszonyítva			A kártérítés a dolgozó havi keresetéhez viszonyítva					
3000 Ft-ig	3000—10 000 Ft	10 000—20 000 Ft	20 000 Ft felett	$^1/_3$-nál kevesebb	$^1/_3$—$^2/_3$ között	$^2/_3$ felett	$^1/_3$-nál	$^1/_3$—$^2/_3$ között	$^2/_3$ felett	1—3 havi között	4—6 havi között	6 havinál több
az esetek száma				az esetek száma			az esetek száma					
3	6	3	3	7	8	—	1	2	5	3	2	2
az összes eset %-ában				az összes eset %-ában			az összes eset %-ában					
20%	40%	20%	20%	46%	54%	—	1%	14%	32%	20%	14%	14%

a károk összegét és a megállapított kártérítést tekintve a következő képet mutatják:
A fenti táblázatból kitűnőleg a megítélt kártérítés egy esetben sem haladja meg a kár 60%-át, ezen belül is nagyrészt a kár 1/3-a alatt marad, a dolgozók keresetéhez viszonyítva pedig az esetek több, mint felében a kártérítés az egy havi keresetet nem éri el. Ezekből az ügyekből tehát az a kép alakul ki, hogy bíróságaink általában a jogszabályadta lehetőség felét meg nem haladó kártérítést ítélnek meg. Ez az irányzat kitűnik a gondatlan bűncselekménnyel kapcsolatos egyéb ügyekből is. A gyakorlatban tehát kialakult a bűncselekménnyel okozott károknál egy felső határ a kár 25—50%-ában és leggyakrabban a dolgozó egy havi keresetét meg nem haladóan. (Ez alacsonynak látszik még akkor is, ha egyébként helyesnek tartom, hogy a gondatlan bűncselekménnyel okozott kár esetén a felelősség terjedelme ne érje el a teljes felelősséget.)

Véleményem szerint a tényezők mérlegelésénél feltétlenül nagyobb súllyal kellene figyelembevenni a magatartás társadalmi veszélyességét, a vállalati körülményeket és a vállalat többi dolgozóra való hatást. Amilyen helyes lehet az egyébként példamutató, fegyelmezett munkás által egy egyszer előforduló, enyhe gondatlansággal okozott kárnál a jelentős mérséklés, annyira indokolatlan az ismételten hanyagul dolgozó, fegyelmezetlen dolgozóknál az enyhe elbírálás. Különösen vitatható egy ilyen gyakorlat helyessége azokban az esetekben, amikor a büntető eljárás megszüntetése éppen abban a reményben történik, hogy a munkaviszony keretében alkalmazott szankciók a kellő nevelő hatást biztosítani fogják.

Elősegítené a helyesebb gyakorlat kialakulását — a vállalatoknál is —, ha megszűnne a kártérítésnek pénzbírságszerű alkalmazása és bíróságaink mindenkor a jóvátétel oldaláról indulnának ki, tehát abból, hogy a dolgozónak a teljes kárt, illetve a jogszabályban meghatározott felső határnak megfelelő összeget kell megtérítenie és ettől csak akkor lehet eltérni, ha valóban jelentkeznek csökkentést indokló körülmények.

Meg kell jegyezni azt is, hogy semmiesetre sem elegendő egyszerűen csak utalni a csökkentést eredményező körülményekre, mintegy felsorolni ezeket, amint ez igen gyakran történik, hanem tüzetesen ki kell fejteni a csökkentés indokait. Ez egyébként elengedhetetlenül szükséges lenne a kártérítés alkalmazásának nevelő szerepe érdekében is.

V.

E tanulmány keretében csak a kártérítés csökkentésének kérdésével kívántam foglalkozni. Meg szeretném azonban jegyezni, hogy a gyakorlat helyes alakítása érdekében szükséges lenne a jogi szabályozásnak is megfelelő segítséget nyújtania. Így pl. helyes lenne a Mt. V. 192. §-a szövegének megfelelő módosítása vagy a gondatlan bűncselekménnyel okozott károkra vonatkozó felelősség terjedelmének korlátozása. (Ennek mértékét a dolgozó 3 havi és egy évi munkabére között kellene meghatározni a cselekmény súlyához viszonyítottan.)

Az anyagi felelősség az egyik leghatékonyabb és legrugalmasabb, a körülményekhez legjobban alkalmazkodó nevelő, befolyásoló eszköz. Alkalmazási lehetősége sokkal szélesebbkörű, mint a fegyelmi felelősségé, amellett számos esetben hatásosabb is. Éppen ezért igen fontos, hogy ennek alkalmazása során helyes, valóban nevelő jellegű gyakorlat alakuljon ki. Ezért kell komoly figyelmet fordítanunk a kártérítés csökkentésére és az alkalmazása során jelentkező hiányosságokra.

Nagy László

Polgári jogi anyagok kölcsönös közelítése a szocialista államokban*

A szocialista országok közötti nemzetközi együttműködés tervezett továbbfejlesztése előreláthatólag az egységesített normák számának kibővülését, az általuk felölelt anyagok kiszélesedését és alkalmazásuk fokozódó gyakoriságát fogja eredményezni. Ezáltal növekedni fognak a követelmények aziránt, hogy a nemzetközileg egységesített jog és a belső jogok szabályozásai a gazdasági igényeknek megfelelően egymásba kapcsolódjanak.

Vonatkozik ez mindenekelőtt az export során egyrészt az előállító ország belső joga által szabályozott, az előállító és a külkereskedelmi vállalat között fennálló szerződéses viszonyok, másrészt az érintett országok külkereskedelmi vállalatai közötti, a KGST/ASZF (illetve KGST/AVSZF) által szabályozott viszonyok összefüggésére, az import során pedig e viszonyok összefüggésére az importáló külkereskedelmi vállalat és a megrendelő között fennálló, a másik jog által szabályozott szerződésekkel. Vonatkozik ez továbbá közvetve a szállító és a fogyasztó közötti szállítási láncolat határos szerződési viszonyaira is.

Minden résztvevő szocialista ország esetében közös vonás, hogy tervszerűen hasznosítják

* Szerzőnek, a jénai Friedrich Schiller egyetem dékánjának itt közölt tanulmánya — melyet a Jogtudományi Közlöny számára írt — szervesen kapcsolódik lapunk folyó évi 8. számában közzétett „A polgári jogszabályok egységesítése a szocialista államok együttműködésének keretében" c. dolgozatához. — *Szerk.*

a gazdasági fejlődés érdekében az objektív gazdasági törvények érvényesülését, hogy törekednek az ebből adódó lehetőségeket minden objektív és szubjektív erő optimális együttműködésének érdekében kimeríteni. Ennek során lehetőleg kerülni kell azt, hogy egyoldalú gazdasági intézkedések, vagy a különböző tekintetbe jövő jogi szabályozások hiányos koordinálása következtében a szállítások és szolgáltatások láncolatában valahol is megsértsék a gazdaságos számvetés elveit, az összes résztvevő üzem anyagi érdekeltségének elvét és a résztvevő államok nemzetgazdaságainak követelményeit. Az e téren találkozó jogi szabályozásokban a kialakításuk és fejlesztésük során adódó hiányos koordinálás azt eredményezheti, hogy az érdekek sérelmet szenvednek és megnehezítik az együttműködést úgy a külkereskedelmi vállalatok, mint pedig a velük együttműködő üzemek között. A határos, országon belüli kooperációs viszonyokban szereplő szerződő felek jogaira és kötelességeire vonatkozó szabályok és ezeknek az egységesített KGST/ASZF, KGST/AVSZF jogszabályokban történő rendezése között[1] nem teremthető meg az összhang azáltal, hogy közvetlenül átviszik az államon belüli viszonyokra az egységesített szabályozásokat, mivel a szabályozás tárgya nem azonos, de szükséges az egységes tartalmi alkalmazkodás. Ha például a szállítások vagy szolgáltatások láncolatának egy résztvevőjét kötbér, vagy kártérítés fizetésére kötelezik szerződésszegés következtében, amelyet azonban nem ő, hanem egy másik résztvevő idézett elő, és ha a jogrendszerben mutatkozó különbözőségek következtében ezt a szankciót nem hárithatja át, vagy nem hárithatja át teljes összegében, úgy az ilyen jogi szabályozás igazságtalan, és hátrányos kihatásai lehetnek.

Ennek során persze tudomásul kell venni, hogy nem minden kár hárítható vissza regresszus révén végig az egész szállítási láncolaton. A regresszusnak ott kell határt szabni, ahol a kárfelszámítás és további felszámítás igazgatási költségei már nem állanak arányban a kártérítés gazdasági funkciójával (kárkiegyenlítés), a gazdasági irányítás tekintetében betöltött funkciójával (szignalizálás) és prevenciós funkciójával. Ezekben az esetekben a kárkiegyenlítésnek tapasztalatilag megállapított átalányértékben kell bekövetkeznie, míg a kárfelszámítás egyéb funkcióit más, itt nem tárgyalandó módszereknek kell átvenniök.

További nehézségek is adódnak a joggyakorlat számára, ha hiányzik a koordinálás az egységesített jog fejlődése és a belső állami jogrendek fejlődése között, nevezetesen az egységesített jognak nincs saját, önmagában zárt rendszerű felépítése. Különösen azok a területek hiányoznak belőle, amelyeket az egyes állami törvényhozások az általános részre vonatkozó rendelkezések, valamint a kötelmi viszonyokról szóló általános rendelkezések keretei között tartalmaznak, de ugyanígy nélkülözi a jogellenes magatartással kapcsolatos normaanyagot, az alaptalan gazdagodásra vonatkozó előírásokat stb. Az egységesitett jog lényegében egyes kötelmi szerződések igen speciális szabályozására szorítkozik, amikoris különös tekintettel van az ilyen jellegű szerződések megkötése és teljesítése során felmerülő tipikus jogi kérdésekre. Egyes kötelmi viszonyok ilyen specialis szabályozásának egy meghatározott jogrend általánosabb szabályain kell alapulnia. Ennek a szükségessége egyelőre mint a hézagpótlás problémája jelentkezik, mivel — az elkerülhetetlenül hézagos — nemzetközileg megalkotott részszabályozás nem képezi valamely meghatározott jogrend szerves alkotórészét. A részszabályozást a mindenkor alkalmazandó kolliziós jog így hozza esetről esetre kapcsolatba valamely más jogrenddel és utóbbi különbözőségétől függően más-más értelmezést nyer. A jogkiválasztás problémája akkor eshetne el teljesen, ha az egységesített szabályok egy zárt, egységesített jogrendbe ágyazódnának bele, amelynek alkotó részét képeznék. Nehézségek még akkor sem lesznek elkerülhetők, ha egy másodfokú nemzetközi választott bíróság, vagy egy nemzetközi szakértői bizottság gondoskodik az alkalmazás egységességéről, még akkor sem, ha háttérbe szorulnak, vagy kiiktatódnak a szubszidiárius kolliziós normák, ezzel együtt pedig korlátozódik, illetve megszűnik a belső állami polgári jog alkalmazhatósága az egységesített jog értelmezése és a hézagpótlás során.[2] Mindez nem kapcsolhatja ki az egymástól különböző belső állami jogok, az eltérő joggyakorlat és a különböző nézetek befolyását.

Idővel ugyan tökéletesebbé tehető az egységesített jog, ha kialakulnak általánosabb alapelvei. Sem nem kívánatos, sem nem valószínű azonban, hogy a szocialista államok egységesített anyagi nemzetközi magánjoga és további egységesített jogalanyai külön önmagában zárt, az egyes államok jogrendjétől teljesen elkülönült jogrendszerré fejlődjenek. Egy ilyen fejlődés csak kiélezné az ezen anyagok között és a belső állami jogrendek között fennálló dualizmust, ahelyett, hogy azt enyhítse és bonyolítaná a joggyakorlatot. A megoldást sokkalta inkább a belső állami szabályozások állandó egymáshoz való közelítésében kell keresni. A belső állami szabályozások és a nemzetközileg egységesített jog koordinálása ennek során az érintett államok közös problémája, ezen túlmenően pedig csak részproblémája belső állami jogrendjeik kölcsönös koordinálásának.

Minél kevésbé térnek el egymástól a belső

[1] Ide tartozik még: a felelősség előfeltételei és tartalma, az egyes szankciók előfeltételei és kialakítása, beleértve a szavatossági és garanciaigényeket, a szankciók egymáshoz való viszonya, valamint a regresszus előfeltételei és megvalósítása.

[2] Ld. szerzőtől „A polgári jogszabályok egységesítése a szocialista államok együttműködésének keretében. Jogtudományi Közlöny, 1964. 8. sz. 441. old.

állami szabályozások, annál könnyebben alakítható ki egy egységes joggyakorlat és annál hatékonyabban állítható a jog a nemzetközi együttműködés szolgálatába.

Az egyes résztvevő országok jogrendjei fokozatos közelítésének értelmében felfogott hasonítás nemcsak azokat a közvetlen gazdasági viszonyokat érinti, amelyeknek szocialista üzemek a résztvevői, de szolgálja az érintett országok állampolgárainak érdekeit is. A gazdasági együttműködés elmélyülésével fokozódó forgalom mind gyakrabban hozza érintkezésbe az állampolgárokat a baráti államok jogrendjeivel. Vonatkozik ez mindenekelőtt huzamosabb külföldi tartózkodások esetére (polgári jogi, esetleg munkajogi, államigazgatási jogi jogok és kötelezettségek keletkezése), de figyelembe jön utazás alkalmával bekövetkező külföldi tartózkodás esetére is (például szerződésen alapuló, vagy tiltott cselekményből fakadó kártérítési igények) és családi jogi kötelékek problematikájáig elvezethet.

Az, a lényegileg a jogsegélyegyezményekben egybenhangzóan rögzített alapelv, amely szerint a szerződő állam polgárai ugyanolyan jogállást élveznek és ugyanolyan jogvédelemben részesülnek, mint a saját állampolgárok, kétoldalú megállapodások síkján már messzemenően kiépült és kiterjed a munkajog és a társadalombiztosítás területére is.[3]

A szocialista országok közötti nemzetközi gazdasági együttműködés elmélyítésének folyamatában és a közlekedési lehetőségek ezzel összefüggő kiterjesztése és hasznosítása következtében, mely utóbbinak úgy üzemek, mint állampolgárok egyaránt részesei, ezért az e szempontból figyelembejövő jogterületek egységesítése mellett a belső jog további anyagainak rendszeres hasonítása is elkerülhetetlenné válik. Minél korábban és minél célratörőbben nyer megoldást ez a feladat, annál hatékonyabban tudja az egyes jogrendek fejlődése a történelmi folyamatot előmozdítani, minél később kerül ez felismerésre, annál nagyobb annak a veszélye, hogy a jogi felaprózódás gátolja a fejlődést.

Ennek folytán az egyes államon belüli jogrendek alapelvei tartalmának és formájának kialakítása fokozott mértékben nyer nemzetközi jelentőséget. Gyakrabban kell majd megvizsgálni, hogy a mindenkor választandó jogi szabályozás mennyiben alkalmas egyben a nemzetközi együttműködés és a szocialista jogrendek hasonításának előmozdítására is. Míg a jogegységesítés egyelőre speciális anyagok felé fordult és általánosabb problémák közös tisztázására csak ezt követően kerül sor, addig a belső jogrendek hasonítása során kézenfekvő, hogy az egyaránt kiterjedjen alapvető jogintézményekre, nevezetesen az általános részre és a kötelmi jog általános rendelkezéseire (mint például az állampolgárok, a jogi személyek jogállása, a szerződési jog, a felelősség alapelvei) és részszabályozásokra is (mint például formai előírások, képviselet, meghatalmazás, határidőszámítás, elévülés). Részletszabályozások formális hasonítása az alapjukul szolgáló fogalmak és alapelvek eltérése mellett mindenesetre sem a jogegységesítés tekintetében, sem pedig a belső jogok közelítése tekintetében nem lehet hosszú távra elegendő.

Egy gondos jogösszehasonlítás és a belső jogrendek fejlődési sajátosságait előidéző okok gondos vizsgálata további számos olyan anyag közelítését fogja lehetővé tenni, amelyek nem bírnak közvetlen jelentőséggel a nemzetközi együttműködés szempontjából.[4] Ennek során kerülni kell azt, hogy csupán gazdasági aspektusokra korlátozódjunk és figyelmen kívül maradjanak a polgároknak a gazdasági együttműködés elmélyítéséből adódó személyes viszonyai. Korai lenne még megszabni a joghasonítás lehetőségeinek határait és abból esetleg eleve kizárni a családi és öröklési jog fejlődését. A családi jog területén, aholis a családnak és a házasságnak minden szocialista állam számára közös és a szocialista társadalmi renden alapuló elvei minden olyan régi jogi szabályozás kiküszöbölését kell, hogy eredményezzék, amely a házastársak egyenjogúságának ellentmond, már eddig is szükségszerű volt az újonnan kialakuló jogi tételek messzemenő közelítése.[5] Közös problémák adódnak az öröklési jog területén is a szocialista országok tulajdoni viszonyainak és családi jogának közös módosulásai következtében.

Nyilvánvalóan elhibázott dolog lenne arra törekedni, hogy mindenáron megvalósuljon az egyes joganyagok átfogó hasonítása. E folyamat során egyrészt türelmet kell tanúsítani. Másrészt valamely állam jogtudománya, vagy joggyakorlata részéről aggályok merülhetnek fel azirán, hogy valamely megoldás egy másik országban célszerűen alkalmazható-e, avagy hogy annak átvétele valóban előmozdítaná-e a saját jogfejlődést. A saját hagyományok értékelése során ezen felül különböztetni kell olyan sajátos jogi nézetek között, amelyek okai gyakorta a kérdéses ország polgári jogának és más joganyagainak tör-

[3] A nemzetközi magánjog azon alapelveinek messzemenő *egységesítése* többoldalú egyezmények révén, amelyeket az említett kétoldalú egyezmények tartalmaznak, kívánatos hozzájárulás lenne a nemzetközi magánjog egységesítéséhez és előmozdítaná a nemzeti jogrendek hasonítását is.

[4] Kivülrekednek ezen egyelőre olyan anyagok, amelyek jogi szabályozása alig gyakorol valamilyen hatást az együttműködésre. Így a földjog és a termelőszövetkezeti jog, amelyek esetében ezen felül az eltérő nemzeti előfeltételek (fejlettségi fok, gazdasági struktúra stb.) különös jelentőséggel bírnak.

[5] Egyébként az északi államok e téren haladó polgári törvényhozása — igaz, hogy megfelelő kodifikációk hiánya által is támogatva — sokat tett a jog, különösen pedig a családi jog kölcsönös hasonítása érdekében. A joghasonítás előkészítése céljára ott alkalmazott módszerek, nevezetesen az előkészítő tudományos munkák kidolgozásának, a törvényhozási együttműködésnek, a modell-törvényeknek az állami törvényhozási autonómia fenntartása melletti kidolgozásában jelentkező módszere helyes megoldásoknak bizonyultak.

ténelmi fejlődésében rejlenek és gyakran inkább csak formai természetűek, valamint olyan jogi nézetek között, amelyek valóban élnek a lakosság körében. Míg az előbbi nézetek gyakran inkább esetleges természetűek, addig utóbbiakra a jogegységesítés és a joghasonítás kérdéskörében különös figyelmet kell fordítani.

A joghasonításnak továbbá nem szabad azzal az igénnyel fellépnie, hogy hosszú távra rögzítse a törvényhozás egyszer már elért állapotát, nem szabad a jognak minden szocialista országban ható fejlődési tendenciáját akadályoznia, nem szabad tehát a jogfejlődés stagnálásához vezetnie. Ezért számolni kell azzal a lehetőséggel, hogy egyik vagy másik ország eltávolodik valamely, már a hasonítás eredményeképpen létrejött szabályozástól és új szabályokat alkot, mivel a korábbi megoldás a kérdéses országban nem vált be, avagy már nem felel meg a fejlődés követelményeinek. Ez még akkor is bekövetkezhetik, ha az éppen elvetett szabályozást időközben más országok át is vették. Az e téren kiszélesedő együttműködés során azonban az ilyen lépésekre lehetőleg csak a résztvevő államok megfelelő szerveivel való tanácskozás és egyeztetés után kerülhet majd sor, legalábbis ott, ahol államközi jelentőségű szabályozásokról van szó. A normák több érintett állam között már elért hasonítása tehát nem gátolhatja a jog továbbfejlesztését. A továbbfejlesztést lehetőleg közös tanácskozások alapján, közösen kellene megvalósítani. Továbbra sincs azonban kizárva az, hogy az egyik országban szerzett meghatározott tapasztalatok alapján ismét saját eltérő megoldások keresése látsszék szükségesnek.

Az egyes joganyagoknak az egyes államokban történő egymáshoz és a már egységesített joghoz való hasonítása megtörténhet valamely egyedülálló állam egyoldalú törvényhozása révén, avagy kétoldalúan, illetve többoldalúan egyeztetett törvényhozás útján (akár loi uniforme alakjában, akár asszimilált szabályozás formájában). Mindenkor elsősorban olyan területek jönnek számításba, amelyek államon belüli újraszabályozása — akár csak egy országban, akár több államban — szükségessé válik, amelyek hasonítása tekintetében a résztvevő országokban nem mutatkoznak elvi nézeteltérések és amelyek egyeztetése továbbá a nemzetközi együttműködés szempontjából közvetlenül, vagy közvetve, jelenleg vagy a jövőben jelentősnek látszik. Ezek a lehetőségek a polgári jog, különösen a kötelmi jog általános rendelkezéseitől kezdve számos szerződési viszony és egyéb intézmény szabályozásáig terjednek, anélkül, hogy e tekintetben már most bárminő határvonalat kívánnánk megvonni, bárha olyan anyagok, amelyek rendszeres hasonítása a szocialista országok közötti nemzetközi érintkezés szempontjából csekély jelentőséggel bír (mint például a földjog, vagy a termelőszövetkezeti jog esetében), egyelőre figyelmen kívül hagyhatók.

Habár a különböző joganyagok hasonítása csak fokozatosan valósítható meg, mégis a törvényhozó részleges újraszabályozásuk alkalmával is hatékonyan előmozdíthatja ezt a folyamatot, ha különböző kínálkozó megoldások közül azt részesíti előnyben, amely a legmesszebbmenő hasonítást tartalmazza, és ha ügyelnek arra, hogy elkerüljék az egyes országok jogi szabályozásának kialakítása során az *indokolatlan* sajátosságokat.

A jogrendek ilyen lépésről lépésre történő hasonítása érdekében — szöges ellentétben az egységesített normákkal — az utóbbi időben semmilyen nemzetközi előmunkálatokat nem végeztek, amelyek esetleg modell-törvények, vagy közösen kidolgozott koncepciók, illetve alapelvek, mint közös példa-megoldások formájában az érintett országok törvényhozása számára tájékoztatásul szolgálhatnának, vagy akár csupán ösztönzőleg hatnának. Az egyes országok törvényhozásában egyelőre önálló nemzeti megoldásokat keresnek és dolgoznak ki — hasznosítva a külföldi tapasztalatokat, amelyeket azonban éppen ezen, egy állam kereteire korlátozódó célkitűzéseik következtében nem szánják nemzetközi példamutató megoldásoknak és ilyenekül nem is szolgálhatnak.

Elképzelhető lenne ugyan egyes jogintézményeknek egyik vagy másik törvényhozásból való átvétele, ha ezek nem állanának ellentétben a saját jog struktúrájával és annak egyes intézményeivel. Aligha tekinthető azonban valamely meglevő törvényhozás alkalmasnak arra, hogy azt a többi ország recepció során teljes egészében átvegye. A joghasonítás folyamatába sokkal inkább minden szocialista ország tapasztalatának bele kellene torkollnia. Ennek során a szovjet törvényhozás eredményei és tapasztalatai — csakúgy mint eddig — különösen figyelemreméltóak lesznek, de nagy figyelmet kell fordítani más országok törvényhozásaira, valamint sajátos tapasztalataira is, mint például Csehszlovákia tapasztalataira a polgári jog újszerű rendszerezése terén.

A polgári jog, mindenekelőtt a kötelmi jog meghatározott területeit illetően figyelembe jön az államon belüli szabályozásnak a polgári jog már eddig is egységesített anyagaihoz történő illeszkedése, hogy ezáltal lehetővé váljék az egységesített normák és az egyes jogrendek súrlódásmentes egymásbakapcsolódása.[6] Továbbmenve mérlegelés tárgyát képezhetné az is, hogy a már egységesített jog, különösen a KGST/ÁSZF, ÁMSZF és ÁVSZF egész anyaga a joghasonítás kikristályosodási pontjaként szolgálhatna. Habár ezek a normák nemzetközi tényállásokat szabályoznak és ennekfolytán ellentétben az államok belső jogrendjével, a társadalmi viszonyok sajátos területei alkotják tárgyukat, mégis levonhatók belőlük következtetések általánosabb jogfogalmak és szabályozások kialakítása céljára is. Ez a lehetőség ennek az egysége-

[6] Ld. fentebb.

sített joganyagnak a további kiépítése során még bővülhetne.

Azt a lehetőséget, hogy a már egységesített normákat modellnek válasszák és a bennük tartalmazott általános alapelveket, intézményeket és fogalmakat kimunkálják és azokat az államok belső jogrendjébe átvegyék, illetőleg az államon belüli jogrendeket velük egyeztessék, ezideig aligha vették számításba. A hasonítás ezen említett útja mellett szól az, hogy olyan normák felé tereli a figyelmet, amelyeket a szocialista államok már közösen munkáltak ki és amelyek már a szocialista államok összes belső jogrendszereinek közös alkotó részeivé váltak. Az említett általános feltételek egész sor olyan kiindulási pontot tartalmaznak, amelyek különösen a kötelmi jog általános rendelkezései szempontjából lennének általánosíthatók. Ugyanez vonatkozik az SZMPSZ-re és az SZMGSZ-re, amelyek az említett általános feltételeken túlmenően egyes rendelkezéseket is tartalmaznak, például harmadik személyekért való felelősségről (például az SZMPSZ 37. cikkelye), a meghatalmazásról (38. cikkely 4. §), az elévülésről, stb. Az SZMPSZ elévülési rendelkezései — szemben a Német Demokratikus Köztársaság belső szabályozásával, de részben egyezően például a kérdés magyar szabályozásával — a szovjet jognak megfelelő keresetelévülés intézményén alapszanak; már itt felmerülne az NDK valamely olyan bírósága számára, amely előtt az SZMPSZ-n alapuló igényt érvényesítenének, annak a szükségessége, hogy az érvényesített igény elévülése esetén — eltérőleg a polgári jog általános rendelkezéseitől — hivatalból alkalmazza a hatályos német jog számára egyébként idegen keresetelévülés elvét.

Ezek szerint tehát például kézenfekvő volna, hogy az elévülési rendelkezéseket az egyes jogrendekben a keresetelévülés elve szerint alakítsák ki.

Az a lehetőség, hogy a már egységesített jog egészéből, mint a joghasonítás számára iránytmutató anyagból induljunk ki, mégis igen szűkre korlátozott. Először is ezeket a normákat a külkereskedelmi, illetve közlekedési, stb. szakemberek dolgozták ki. A bennük alkalmazott, vagy körülírt általános jellegű jogfogalmakat (amelyek másjellegű szerződések, vagy a polgári jog egyéb intézményei szempontjából is figyelmet érdemelnek) a szabályozott szerződési fajták sajátos követelményeinek megfelelően alakították ki. Ha ezek az általánosabb fogalmak a mindenkori szerződésfajta szempontjából célszerűeknek és alkalmasaknak is bizonyulnak, mégis elkerülhetetlen, hogy a polgári jog más területein történő alkalmazásuk korrekciókra szoruljon. Ahhoz tehát, hogy az egységesített jogból általánosabb fogalmakat lehessen levezetni, szélesebbkörű előmunkálatokra, tudományos vitára van szükség, arra, hogy rendszeres értékelésben részesüljenek azok az elméleti és gyakorlati előmunkálatok, amelyeket ezideig végeztek a szocialista államokban ezeknek az általánosabb jogintézményeknek és fogalmaknak a rögzítése érdekében. Megnehezítőleg hat továbbá az is, hogy a már egységesített jog sajnos önmagában sem homogén.

A már egységesített közlekedési jog részszabályai és a külkereskedelmi vételre vonatkozó már egységesített jog részletszabályai ezzel szemben azt tanusítják, hogy mindkét egységesítési törekvés egymástól elszigetelten valósult meg és, hogy e jog egész koncepciójában (eltekintve az általános feltételek három csoportja között meglevő homogenitástól) nem található több közös vonás, mint esetleg a különböző nemzeti jogrendek között azok egymáshoz való viszonyítása során. Így említettük már az elévülésre vonatkozó rendelkezéseket, amelyeket tartalmazza ugyan az egységesített közlekedési jog, de amelyek nem találhatók a külkereskedelmi vételre vonatkozó egységesített jogban. A felelősség alóli mentesülés az általános szállítási feltételek közvetlen szabályai értelmében az erőhatalomra korlátozódik, míg az egységesített közlekedési jog számos kimentési ok kimerítő felsorolását adja. Mindkét normakomplexum egész felépítésében alig fordulnak elő olyan közös mozzanatok, amelyek a már egységesített jognak egységes arculatot kölcsönöznének.

Ha eltekintünk a részszabályok recipiálásának, vagy az államon belüli jog és az egységesített jog egyoldalú törvényhozási aktusok útján történő egyeztetésének korlátozott lehetőségeitől, úgy a további joghasonításnak gyakran egyetlen útja kínálkozik: nevezetesen olyan szabályozások átvétele, amelyek a külföldi szocialista jogokban már a leginkább elterjedtek. Ezáltal a joghasonítás kiindulási pontjai több országra terjedően nyernek kiterjesztést. Bármennyire eredményekkel kecsegtető is gyakran ez az út, mégsem szabad azt a már említett körülményt figyelmen kívül hagyni, hogy egy belső állami jogrendben — amennyiben az még nem nemzetközi vita vagy közös előmunkálatok eredményeként jött létre — a leghaladóbb megoldás egyelőre továbbra is az egy államon belüli szabályozás marad. Éppen ilyenkor lesz kézenfekvő, hogy ezt a megoldást válasszák példaképül. Azt az elvet, hogy lehetőség szerint a leginkább elterjedt megoldások és szabályozások felé orientálódjanak nem szabad tehát egyszerűen olyan követelményként felállítani, amely gátolhatná az államon belüli jog fejlődésének előrehaladását.

Amíg a jogegységesítés terén a törvényi kezdeményezést túlnyomó részben a KGST szervei gyakorolják és maga a jogegységesítés az illetékes szerveken belüli erre irányuló nemzetközi együttműködés eredménye, addig az egyes jogrendek fokozatos egymáshoz való közelítése és ezek egybehangolása az egységesített joggal egyelőre a nemzeti törvényhozások feladata marad. Amíg a jogegységesítés előkészítését ellátó szervek feladatukhoz híven jogszabályokat dolgoznak ki a nemzetközi együttműködés előmoz-

dítása érdekében, addig a nemzeti törvényhozásoktól aligha lehet a belső állami joganyagok nemzetközi közelítése tekintetében többet elvárni, mint a tudományos előmunkálatok elvégzését. Annál inkább így van ez, mivel ezeknek az anyagoknak a rendszeres további közelítése sokkal nehezebben lesz megoldható, mint a fentebb említett, számbajövő területek jogegységesítése.

A szocialista államok hatályos, vagy előkészület alatt álló polgári törvénykönyvei aligha nehezítik meg a jogegységesítést, mindaddig, amíg az lényegében nemzetközi tényállások szabályozására vonatkozik. A speciálisabb nemzetközi magánjogi tételes szabályok eltérő egységesítése nem helyezi a kodifikált szabályokat, amelyek leges generales, hatályon kívül.[7]

Ezzel szemben az államon belüli polgári jogi rendelkezések fokozatos közelítése legtöbbször megköveteli a kodifikált jog módosítását. Annál nagyobb jelentőséget kell tulajdonítani a jogközelítés céljait szolgáló közös nemzetközi előmunkálatoknak, nevezetesen tervezetek, vagy résztervezetek nemzetközi részvétel melletti kidolgozásának, a kétoldalú, vagy egyéb regionális hasonítás vagy egységesítés kipróbálásának. Ezek a módszerek lehetővé teszik, hogy a nemzetközi erőtartalékokat egy közös jogfejlődés állandó előrehaladásának szolgálatába állítsák. Ezek nem vezetnek máról holnapra kézzel fogható eredményekhez, ellenkezőleg éppen a belső jogrendek, különösen a polgári jogok átfogó joghasonításának ezen a területén alapos és több évre terjedő munkára és együttműködésre van szükség. Ez az együttműködés célul tűzhetné maga elé — kiindulva résztervezetekből, egyes anyagok, mindenekelőtt olyan anyagok hasonításából, amelyeket a kodifikációk nem tartalmaznak, avagy a kodifikációk által átfogott szabályozásokat kiegészítő hasonításokból —, hogy előkészítse a polgári jog átfogóbb hasonításait. Az ilyen előmunkálatok során arra irányulhat a résztvevő államok, szerveik és tudósaik közös erőfeszítése, hogy necsak a már elértet általánosítsák, hanem, hogy közösen olyan új megoldásokat kutassanak és próbáljanak ki, amelyek a legjobban megfelelnek az objektív feltételeknek és a közös szocialista-kommunista fejlődést szolgálják.

Átfogó és terjedelmes munkát jelentene ez, amelynek ki kellene terjednie a jelenleg életbelépett, vagy előkészületben levő kodifikációk hatályosulásának egész időszakára. A gyors társadalmi fejlődésnek, valamint az ezen fejlődés tevékeny előmozdítására hivatott kodifikációk funkciójának megfelelően hatályosulásuk időszaka a legtöbb államban aligha fogja meghaladni a másfél-két évtizedet, s ezt követően aztán vagy új kodifikációknak kell helyükbe lépni, vagy lényeges módosításokra fognak szorulni. Ekkor azonban már igen messzemenően jelentkezhetnének a szocialista államok polgári jogalkotásában a jogrendek hasonítására irányuló céltudatos nemzetközi együttműködés eredményei.

Mindenekelőtt már most vizsgálni kellene mennyiben adódik a még előkészületben levő kodifikációk során már most lehetőség arra, hogy figyelemmel legyenek a szocialista jogrendek fokozatos hasonításának elvére. A Német Demokratikus Köztársaság új polgári jogi törvénykönyvének előkészítésével kapcsolatos viták során már egybevetőlegesen figyelembevették ugyan a többi szocialista polgári jog megfelelő szabályozásait, mindenekelőtt a Szovjetunió és Magyarország kodifikációinak a megoldásait. Ennek az összehasonlításnak azonban a jövőben kevésbbé kellene a törvényhozási munkálatok során mindig is alkalmazott arra a módszerre korlátozódnia, hogy ösztönzést nyujtson célszerű megoldások kidolgozására, hanem már most arra kellene irányulnia, hogy a szocialista jogok lehetőleg messzemenő hasonítását eredményezze.

A belső állami jogrendek fokozatos közelítésére irányuló nemzetközi előmunkálatok során több eredménnyel kecsegtetne ha — a jogegységesítést szolgáló előmunkálatokhoz hasonlóan — kezdetben speciálisan körülhatárolt területek kerülnének sorra[8] és szabályozási javaslatokat vitatnának meg, hogy azután innen kiindulva fokozatosan általánosabb területekre[9] térjenek át, hogy így korlátozottabb feladatok sikeres megoldása révén tapasztalatok gyűljenek fel távolabb mutató feladatok megoldásához. Távolabbi célként mégis megmarad az anyagok hasonítása egészen az általános szabályokig, a rendszerezésig és a terminológiáig terjedően. Ebben különbözik ez a célkitűzés a nemzetközi magánjog tételes szabályainak egységesítésére irányuló előmunkálatoktól is, amelyek nem törekednek egy nemzetközi jogrend zárt rendszerének az elérésére, még csak a hézagkitöltés segítsége révén sem. Az egyes belső állami polgári törvényhozások közelítése során végeredményben az alapvető rendelkezések hasonítása fogja a legfontosabb lépést jelenteni.

A minta-megoldások javaslatainak közösen történő kimunkálása során eleve kerülni kell minden perfekcionista tendenciát, minden olyan törekvést, amely látszólag „hézagmentes" szabályozást eredményez. Ha lemondunk a modell-tervezetek kialakítása során a részletekbe menő kazuisztikus szabályozásról, úgy ez csak megkönnyíti azok átvételét, egyben pedig az alapvető és fontos szabályok hasonítását is.

[7] Ez vonatkozik nemzetközi jogviszonyok szabályozásának tervezett egységesítésére is, amennyiben a vonatkozó szabályok nem alkotórészei a polgári törvénykönyveknek (így pl. a feltalálói és védjegy-jog). A kolliziós jog egységesítése ezzel szemben megkövetelné részben már kodifikált jog módosítását.

[8] Például belső állami közlekedési jogi rendelkezések.

[9] Esetleg a szerződési és a deliktuális felelősség alapelvei.

Az államon belüli egységes jogalkalmazásnak, akár végrehajtási utasítások révén, akár más módon történő biztosítása egyelőre nem kellene, hogy terhelje az érintett joganyagok alapvető rendelkezéseinek hasonítására irányuló törekvéseket. A végrehajtási rendelkezések továbbmenő hasonítása lehetséges ugyan olyan anyagok esetében, ahol egyelőre nem merülnek fel gyakorlati nehézségek. Ez azonban mégis a vonatkozó hasonított rendelkezések gyakoribb és lehetőleg szinkron módosítását tenné szükségessé az érintett államokban és ezáltal kétségessé tenné a hasonítás értékét. Ezekből lehetőleg nem kellene a rendszeresen hasonítandó jog anyagai körébe olyan szabályozásokat bevonni, amelyek előreláthatólag gyakoribb változtatásoknak vannak kitéve, mint ahogyan az ilyen szabályok felvétele a törvényhozásokba egyébként sem ajánlatos.

Egyelőre nincs olyan nemzetközi szerv, amely megkezdhetné és koordinálhatná a szocialista államok belső jogrendjeinek rendszeres hasonítását. A kezdeményezésnek ezért egyelőre a jogtudománytól kellene kiindulni, amely ennek érdekében széleskörű előmunkálatokat is végezhet. Ezeket a munkálatokat lehetőleg minden KGST állam képviselőinek részvételével kellene végezni, ezen túlmenően azonban kétoldalú, vagy regionális előmunkálatokra is sor kerülhetne egyes részterületek vonatkozásában.

Mivel a belső állami jog hasonítására egyébként is csak fokozatosan és nem is minden országban egybehangoltan kerülhetne sor, ezért célszerűnek bizonyulhat az az eljárás, amelynek során a joghasonításra irányuló javaslatokat meghatározott részterületeken egyelőre kétoldalúan vállalnák és kísérleteznék ki, mint ahogyan általában a bilaterális, vagy a korlátozottan regionális joghasonítás alkothatná továbbmenő hasonítások előlépcsőjét.

A jogtudománynak a jogrendek kölcsönös hasonítását előkészítő szorosabb — úgy többoldalú, mint kétoldalú — nemzetközi együttműködése jelentheti a jelenlegi stádiumban ennek a folyamatnak az előmozdítását. Ennek során egyelőre az érdeklődést és a munkálatokat ennek a célnak a rendszeres követésére kell ráirányítani, le kell küzdeni azt, hogy a jogi problémák tudományos kifejtése csupán államon belüli aspektusokra korlátozódjék, a feladatok és a megoldások feletti vitákat hangsúlyozottabban kell nemzetközivé tenni. Ehhez tartozik a szocialista jogoknak a kutatással mindenkor szervesen összefüggő kritikai egybevetése is.

Egy célratörő együttműködés eredményeként speciális törvények kiérlelt közös tervezetei születhetnek meg, vagy kodifikált területek újbóli szabályozására kerülhet sor, amelyeknek a szocialista államok közös, a nemzetközi együttműködés állandó elmélyítésére irányuló érdekei következtében jó kilátásuk van arra, hogy azokat a törvényhozók felhasználják és így megvalósuljon a kérdéses joganyagok hasonítása.

Összefoglalás

A KGST keretébe tartozó szocialista államok nemzetközi együttműködésének tervszerű fejlődése megköveteli a jogi fejlődés megfelelő koordinálását is az együttműködést gátló jogi felaprózottság kiküszöbölése érdekében.

A különböző területeken megvalósult eddigi jogegységesítés — eltekintve a KGST/ÁSzF, ÁVSzF és ÁMSzF-től — heterogén jellegű és nélkülözi az egységes koncepciót. A jogegységesítést célzó további munkálatokban szükséges egy nemzetközi szerv általi tervezés és koordinálás.

Az egységes jogalkalmazást egy nemzetközi szakértő bizottság révén kell biztosítani, amely jogosult a kötelező értelmezésre.

Az egységesített jogi normákat államon belüli életbeléptetésük választott módja ellenére a belső állami törvényhozással egyenrangú normákként kell értékelni. Mérlegelendő egy, a formát tekintve is egyenrangú életbeléptetés megvalósítása.

A nemzetközi egyezmények keretei között, loi uniforme általi jogegységesítés egyelőre csupán korlátozott részterületek, lényegében a résztvevő országok hatáskörébe tartozó nemzetközi tényállások szabályozása vonatkozásában jön számításba. Ezen túlmenően meg lehetne és kellene valósítani a nemzetközi magánjog kolliziós normáinak, valamint a kétoldalú jogsegély-egyezmények lényegében egybehangzó tételeinek az egységesítését.

Az e tekintetben figyelembejövő anyagok egységesítése mellett szükség van az egyes országok törvényhozása által felölelt további joganyagok közelítésére, egyelőre mindenekelőtt a kötelmi jog területén, majd más területeken is, amely közelítés vonatkozhat úgy részszabályokra, mint általános szabályokra is.

Ehhez a joghasonításhoz célratörő és többéves előmunkálatokra, valamint az előkészítés különböző módszereinek kombinációjára van szükség, mivel az erre irányuló kezdeményezés — szemben a nemzetközi együttműködést közvetlenül érintő szabályozások egységesítésével — nem egy nemzetközi szervtől indul ki és mivel messzemenően megköveteli a kodifikált jog módosítását. A joghasonítás történhet egyoldalú törvényhozás útján, bilaterális, a továbbiak során pedig regionális és multilaterális keretek között.

A polgári jognak a résztvevő államokban hatálybalépett, vagy előkészület alatt álló új kodifikációi egyidejűleg rögzítik az előttünk álló időszak tartamára a jogrendek hasonításának elért színvonalát és a közöttük megmutatkozó még messzemenő különbözőségeket is. Ezt az időszakot olyan közös jövőbeni modell-törvények kidolgozására irányuló rendszeres nemzetközi tudományos együttműködés céljára kellene felhasználni, amelyek az egyes országok számára ösztönzésül szolgálhatnának különböző anyagok elkövetkező újraszabályozásához.

Posch, Martin

Külföldi büntetőítélet jogkövetkezményei a hazai jog szempontjából, különös tekintettel a nemzetközi jogra

I. Két szélsőséges álláspont és azok gyökere

Az államok közötti kapcsolatoknak a gazdasági fejlődés törvényszerűségeként jelentkező sokasodása már régóta napirendre tűzte a külföldi büntetőítéletek belföldi jogkövetkezményeinek kérdését. Foglalkoztak a kérdéssel monografikus művek,[1] vitatták és vitatják[2] azt nemzetközi értekezleteken, a folyóiratokban tanulmányok és közlemények jelennek meg e kérdésről, mindeddig azonban nem sikerült megtalálni azt a megoldást, amely megfelelne a mai idők követelményeinek és ugyanakkor mindenkit kielégítene. Szinte majdnem minden szerző más és más álláspontot foglal el, és ilyen körülmények között nem lehet csodálkozni azon, hogy az egyes államok törvényhozása e kérdés szabályozását illetően ugyanilyen eltéréseket mutat. Ugyanakkor a gazdasági és technikai fejlődés, az államok közötti turisztikai forgalom megnövekedése, a kapcsolatok állandó bővülése úgy az egész nemzetközi közösség, mint az egyes államok érdekében megkívánja e kérdés megfelelő, a jelenlegi nemzetközi jog alapelveivel összhangban álló és a lehetőségekhez képest egységes megoldását. Ezt a megoldást azonban csak úgy lehet megtalálni, ha annak kutatásánál a jelenkori nemzetközi jog általánosan elfogadott elveiből indulunk ki. A nézetek sokaságának és sokrétűségének éppen az az oka, hogy azok hirdetői vagy spekulatív, az élettől elszakadt, az idealizmusban gyökerező elvi alapokból indulnak ki, vagy olyan tételekre építik a konstrukcióikat, amelyeket az élet már régen meghaladott.

A helyes megoldás megtalálása érdekében meg kell különböztetnünk két szélsőséges álláspontot. Az egyik álláspont hívei a külföldi büntetőítélet teljes jogi hatályának az elismerésére törekednek[3] s azon keseregnek, hogy az államok szuverenitásának az elve egyelőre meggátolja az elgondolásaik megvalósítását az életben. A tévedésük abban gyökerezik, hogy a való élet tényleges valóságának teljes figyelmen kívül hagyásával a nemzetközi jogban az államok akaratától teljesen független, azok felett álló és valamilyen misztikus erkölcsi alapokon nyugvó jogrendet látnak. Többé kevésbé tudatosan az államok szuverenitásának teljes felszámolására törekednek, és egyáltalán nem zavarja őket az a tény, hogy az állami szuverenitás a jelenlegi fejlődési fokon a társadalmi fejlődés objektív törvényszerűségei által megkövetelt kategória, s annak megszüntetése a mai viszonyok között nem lehetséges.

A másik véglethez azok a szerzők tartoznak, akik az állami szuverenitásnak ma már rég meghaladott és az állam mindenhatóságán alapuló felfogásából indulnak ki, és lényegében tagadják azt, hogy a külföldi büntetőítélet belföldön bármiféle jogkövetkezményt maga után vonhatna.[4] Ezeknek a nézeteknek a hívei még ma is ott tartanak, ahol a régi Magyarországon az „Extra Hungariam non est vita" tétel hirdetői tartottak. Világos, hogy ez az álláspont a mai viszonyok között már nem tartható fenn, annál kevésbé, mert nem csak hogy ellentétben áll a jelenkori nemzetközi jog alapvető elveivel, hanem egyben káros is mind a nemzetek egész közösségére, mindpedig az ilyen nézetet elfogadó állam érdekei szempontjából is.

II. Van-e a jelenkori nemzetközi joggal összhangban álló és általánosan elfogadható megoldás

Az egyes államok a büntetőjog útján saját államuk, társadalmi rendjük és állampolgáraik érdekeit védelmezik a társadalomra veszélyes cselekményekkel szemben. A büntető úton üldözendő cselekmények körének meghatározása és e cselekmények üldözése általában az álla-

---

[1] Itt elsősorban L. Travers: Les effets internationaux des jugements répressifs, Recueil des Cours 1924. III. t. 446. p. és Donnedieu de Vabres: Les principes modernes du droit pénal international, Sirey, Paris, 1928. 461. p. c. műveket kell megemlíteni.

[2] Ezzel foglalkozott IV. napirendi pontként folyó évi augusztus végén az Association Internationale de Droit Pénal Hágában összeülő IX. kongresszusa. Itt kell megemlíteni, hogy a kongresszus által a külföldi büntető ítéletek hatályát illetően 1964. augusztus 29. napján elfogadott következtetések sok szempontból ellentétesek a jelenkori nemzetközi jog alapvető elveivel és semmiképpen sem fogadhatók el általános szabályozás alapjául. Így: lehetségesnek tartják a külföldi ítélet elismerését és végrehajtását, ami semmiképpen sem egyeztethető össze az államok szuverenitásának elvével; ismerik a külföldi ítélet negatív és pozitív hatályát, ami a tanulmányban hivatkozott okok miatt helytelen megjelölés, s ugyanakkor elfogadhatatlan a jogkövetkezményeknek az a széles köre, amely a javaslat szerint a külföldi ítéletekhez fűződik; végül teljesen ellentétben áll a nemzetközi jog elveivel az a javaslat, amely szerint azokat a vitákat, amelyek a külföldi ítélet jogkövetkezményeire vonatkozó elvek alkalmazásával kapcsolatban merülnek fel, nemzetközi bíróság elé kell utalni, mivel az ilyen ügyek rendszerint az államok kizárólagos belső hatáskörébe tartoznak és azok általában nem tehetők nemzetközi bíráskodás tárgyává.

A tanulmány a kongresszus javaslatainak bírálatára külön nem tér ki, mert egyrészt az a kongresszust megelőzőleg készült, másrészt a célja nem a kongresszus munkájának a kritizálása, hanem kísérlet arra, hogy felvázolja a helyes megoldás felé vezető utat.

[3] Ennek a törekvésnek legnevesebb képviselője Donnedieu de Vabres volt, akinek fentebb idézett munkája ma is erős hatást gyakorol a burzsoá jogtudományra.

[4] Az abszolút szuverenitást hirdető elmélet a német irodalomban terjedt el a XX. század elején a német imperializmus agresszivitásának fokozódása idején.

mok belső hatáskörébe tartozik és nincs semmilyen korlátozásnak alávetve. Ugyanakkor a két rendszer államainak büntetőjoga teljesen ellentétes egymással.[5] Ebből felületesen azt a következtetést lehetne levonni, hogy a mai viszonyok között, a kétféle társadalmi rendszerű államok fennállása idején nincs lehetőség általános érvényű megoldásra a külföldi büntetőítéletek belföldi jogkövetkezményeit illetően, és legfeljebb csak partikuláris megoldások fogadhatók el. Az ilyen álláspont azonban nem felel meg azoknak az alapelveknek, amelyeken a jelenkori nemzetközi jog felépül, és lényegében az általános nemzetközi jog tagadását jelenti.[6] Ezzel szemben a valóság az, hogy a jelenkori nemzetközi jog lehetővé teszi a megfelelő megoldást ebben a kérdésben is, mint általában minden nemzetközi elemmel bíró kérdésben.

A kérdés megoldásához a kulcsot az államok belső hatáskörének a vizsgálatán keresztül találjuk meg. Az államok szuverén önállóságának folyományaként jelentkező belső hatáskör korlátlan cselekvési szabadságot biztosít az államok számára az e hatáskörbe tartozó ügyekben. Ugyanakkor a belső hatáskörbe tartozó ügyeket is két csoportra kell osztanunk, amelyek megkülönböztetése rendkívül lényeges és különösen az általunk vizsgált kérdés szempontjából el nem hanyagolható: a kizárólagos belső hatáskörbe tartozó ügyekre és egyéb ügyekre. Közöttük a határvonalat az szabja meg, hogy a kizárólagos belső hatáskörbe tartozó ügyeket az állam szuverenitása, azaz független állami léte kockáztatása nélkül nem teheti nemzetközi szabályozás tárgyává, ezek nemzetközi szabályozása a jelenkori nemzetközi jog alapelveibe ütközne.[7] A nem kizárólagos belső hatáskörbe tartozó ügyeket viszont az államok szabad belátásuk szerint vonhatják nemzetközi szabályozás alá.

A büntetőhatalom a szuverén állam egységes államhatalmának olyan elválaszthatatlan része, amelynek a gyakorlását az állam nem ruházhatja át az államon kívül álló szervre, mert ez a hatalom teljességének a megszüntetését jelentené, s nem csak korlátozná, hanem esetleg teljesen aláásná az állam felségjogát a saját területén. Ebből arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a büntetőigazságszolgáltatás az államok kizárólagos belső hatáskörébe tartozik, s annak gyakorlásáról az állam a szuverenitása kockáztatása nélkül nem mondhat le más államok javára, nem ruházhatja azt át általában külső szervekre, és legfeljebb csak az egyes konkrét ügyekben mondhat le a joghatóságáról.[8] E megállapítás azt mutatja, hogy ellentétben áll a jelenkori nemzetközi jog alapvető elveivel és szabályaival az általunk vizsgált kérdés minden olyan megoldása, amely lehetségesnek tartja a külföldi büntetőbíróság belföldi elismerését[9] vagy végrehajtását.[10] Mindazonáltal a mondottak egyáltalán nem csökkentik a külföldi büntetőítéletek kérdésének időszerűségét, hanem csupán csak arra utalnak, hogy nem beszélhetünk külföldi büntetőítélet belföldi joghatályáról, hanem csak meghatározott jogkövetkezményeiről. Ugyanakkor e jogkövetkezmények kérdése a nemzetközi kapcsolatok és forgalom bővülése és sokasodása folytán előtérbe került, időszerűvé vált.

Amikor e kérdés általános rendezésének lehetőségeit vizsgáljuk, figyelembe kell vennünk, hogy a jelenkori nemzetközi jog legfőbb alapelve: a két rendszer államai békés egymás mellett élésének elve. A békés egymás mellett élés felöleli az államok közötti nemzetközi viszonyok egész komplexumát. Azok az elvek, amelyeken a békés egymás mellett élés felépül, lehetővé teszik bármely kérdésben a széleskörű, gyümölcsöző és kölcsönös előnyökön nyugvó együttműködést.[11] Megállapíthatjuk tehát, hogy a nemzetközi jog alapelvei az államok szuverenitásának kölcsönös tiszteletben tartása mellett nem csak lehetővé teszik, hanem egyenesen igénylik a külföldi büntetőítéletek belföldi jogkövetkezményeinek általános rendezését.

III. Büntetőítélet és polgári ügyben hozott ítélet

Vannak olyan szerzők, akik azzal az indokolással igyekeznek alátámasztani a külföldi büntetőítélet elismerésének lehetőségét és szükségességét, hogy nincs különbség, vagy legalább is nincs lényeges különbség a polgári ügyben és a büntető ügyben hozott ítélet között. Minthogy a polgári ügyben hozott külföldi ítélet belső hatálya a nemzetközi magánjog szabályai szerint elvileg nem kizárt, és az ilyen ítélet végrehajtá-

[5] A két rendszer államai büntetőjogának ellentétes voltára mutat rá V. Solnář az Association Internationale de Droit Pénal hágai kongresszusára készített referátumban. Ld. Revue Internationale de Droit Pénal (a továbbiakban Rev. Int.) 1963. évi 1—2. sz. 197. old.

[6] Ld. ezzel kapcsolatban G. I. Tunkin: A nemzetközi jog elméletének kérdései. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1963. 24—26. old.

[7] Ld. M. A. Usakov: Szuverenitet v szovremennom mezsdunarodnom prave. IMO, Moszkva, 1963. 150. old.

[8] *Ad hoc* bíróságok voltak a nürnbergi és tokiói nemzetközi katonai bíróságok is.

[9] Helyesen értelmezi a külföldi bíróság büntetőítélete elismerésének fogalmát R. Maurach az Association Internationale de Droit Pénal hágai kongresszusára készített referátumában. Ld. Rev. Int. 1963. évi 1—2. sz. 16. old. Elismerés alatt ugyanis teljes jogi hatályt kell érteni.

[10] Nem jelent kivételt ez alól a skandináv államok között e tárgyban 1948. március 2-án kötött egyezmény sem, mivel annak elsősorban jogsegély jellege van. A kérdés részletes elemzése azonban meghaladná e tanulmány kereteit. Nem jelent továbbá kivételt a szovjet csapatoknak Magyarország területén való ideiglenes tartózkodásával kapcsolatos ügyekben nyújtott jogsegély tárgyában kötött egyezmény (kihirdetve az 1958. évi 22. tvr-el) 23. cikke sem, mert itt is az ítélet végrehajtásánál egyes esetekben nyújtott jogsegélyről van szó.

[11] Ld. Mirnoe szoszuszcsesztvovanie i leninszkij kursz vnesnej politiki Szovetszkogo Szojuza c. művet (szerk. A. A. Gromiko), IMO Moszkva, 1962. 261. old.

sa is lehetséges, ebből azt a következtetést vonják le, hogy lehetséges az ítélet elismerése és végrehajtása büntetőügyekben is.[12]

Ennek az érvelésnek téves a kiindulási pontja, s így a következtetései is helytelenek. Nem lehet ugyanis elhanyagolni azt a lényeges különbséget, amely a büntetőítélet tárgya és a polgári ítélet tárgya között fennáll. Polgári ügyben ugyanis a bíróság a polgári jog alanyai, tehát egymásnak mellérendelt alanyok közötti polgári jogviszonyok fennállása, vagy fenn nem állása, ilyen viszonyok létesítése vagy megszüntetése tárgyában határoz. Ezzel szemben a büntetőperben a bíróság azt a kérdést vizsgálja és dönti el, fennforog-e az adott esetben az állam és a terhelt között büntetőjogviszony. A büntetőjogviszonyban nem egymásnak mellérendelt alanyokról van szó. A büntetőjogviszony a büntetőjog szabályai alapján a bűncselekmény elkövetése időpontjában keletkezik és alanyai egyrészről a bűncselekményt elkövető személy, másrészről az állam. Az állam e jogviszonyban mint a büntetéshez való jog viselője lép fel, a büntetőjogviszony másik alanyaként szereplő személy pedig köteles alávetni magát a büntetésnek. A bűnösséget megállapító büntetőítélet a terhelt és az állam közötti büntetőjogviszony fennforgását állapítja meg és az államot ebből kifolyólag megillető büntetőigényt érvényesíti.[13]

Már a fenti rövid fejtegetések alapján is megállapítható tehát, hogy a külföldi ítéletek belföldi jogkövetkezményeit illetően téves minden olyan törekvés, amely párhuzamot kíván vonni a külföldi bíróság büntető ítélete és polgári ítélete között és a polgári ítélet analógiája alapján akarja bizonyítani a külföldi büntetőítélet belföldi elismerésének és végrehajtásának lehetőségét. A külföldi büntetőítélet jogkövetkezményeinek kérdése a nemzetközi jog szempontjából teljesen önálló, speciális probléma, amelynek megoldása teljesen független a nemzetközi magánjogban alkalmazott megoldásoktól. Meg kell még azonban jegyezni, hogy a fentebb mondottak nem vonatkoznak a büntetőperben esetleg elbírált polgári jogi igényre.[14] A büntetőperben elbírált polgári jogi igény jellege teljesen azonos a polgári perben elbírált igény jellegével, e kérdés megvilágítása a nemzetközi magánjog körébe tartozik, és éppen erre tekintettel az ilyen igény külföldi elbírálásának jogkövetkezményei kérdésével ez a tanulmány nem foglalkozik.

IV. Több állam egymással konkurráló büntetőigénye

Valamely büntetőítéletnek elsősorban akkor vannak nemzetközi vonatkozásai, ha az adott állam büntetőbírósága olyan bűncselekmény miatt indult bűnügyet bírált el, amely több állam jogrendszere szerint bűncselekménynek tekintendő és a cselekmény több állam büntetőigényének a keletkezését vonja maga után.[15] Ez a lehetőség azért áll fenn, mert az az egyes államok a büntetőtörvényeik hatályát úgy állapítják meg, hogy gyakran az olyan cselekmények büntetőmegtorlását is saját joghatóságuk alá vonják, amelyekre más államok büntetőjogszabályainak a hatálya is kiterjed. Ki kell tehát hangsúlyozni, hogy az ilyen esetekben nem egyszerűen két vagy több párhuzamosan fennálló büntetőigényről van szó, hanem két vagy több különálló jogrendszer szerinti büntetőigényről. Vizsgáljuk meg közelebbről az ilyen egymással konkurráló büntetőigények keletkezésének lehetőségeit.

A büntetőtörvények térbeli hatályának megállapításánál valamennyi állam törvényhozása a legfőbb elvnek a területi elvet tekinti (ld. például a magyar Btk. 4. § 1. bek., vagy a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényhozásának Alapelvei, továbbá az OSzSzSzK Btk. 4. cikkeit). Ugyanakkor — eltekintve attól, hogy az államok a büntetőtörvényeik hatálya kiterjedésének a megállapításánál nem szorítkozhatnak csak a területi elvre — meg kell jegyezni, hogy maga a *lex loci delicti commissi* elve sem biztosíthatja maradéktalanul az elhatárolást a különböző államok büntetőtörvényei hatálya alá eső cselekmények között, mert az elkövetés helyének más és más helyet kell tekinteni aszerint, hogy a tevékenységi elméletből vagy a cselekményegységi elméletből indulunk-e ki. Még bonyolultabbá válik a helyzet, ha figyelembe vesszük, hogy a büntetőtörvény hatályának megállapításánál az államok nem szorítkoznak a területi elvre, hanem kiegészítik azt a személyi elvvel (ld. a magyar Btk. 4. § 1. bek. vagy a Szovjetunió és a szövetséges köztársaság büntetőtörvényhozás Alapelvei, továbbá az OSzSzSzK Btk. 5. cikkeit), de ezen felül minden állam elvitathatatlan joga az állami önvédelem elvének az alkalmazása, amelyet egyes szerzők reális elvnek is neveznek (ld. a magyar Btk. 5. §).

Végül gyakran hivatkoznak az államok büntetőtörvényei hatályának a megállapításánál a feltétlen, vagy egyetemes büntetőhatalom elvére, amelynek értelmében bárhol és bárki által elkövetett bűncselekményt büntetni kell. Ezzel az elvvel kapcsolatban azonban megjegyezzük, hogy az helytelen elméleti konstrukciókon alapul és lényegében a burzsoá jogtudósoknak

[12] Donnedieu de Vabres im. 306. old.

[13] O. Sz. Ioffe—M. D. Sargorodszkij: Voproszü teorii prava. Goszjurizdat, Moszkva, 1961. 215. old.; A. A. Piontkovszkij: Jogviszonyok a büntetőjogban c. cikk a Pravovedenie, 1962. évi 2. számában, 91. és 96. old.

[14] Nem veszik ezt figyelembe N. Mancsev és I. Vojvodov bolgár szerzők sem „A büntetőítélet nemzetközi hatálya" c. cikkükben, Szocialiszticseszko Pravo, 1963. 9. sz. 15. old.

[15] Ld. erről P. Bojadzsiev bolgár szerző „A külföldi büntetőítéletek jogi jelentősége" c. cikkét, Szocialiszticseszko Pravo, 1963. 10. sz. 20—21. old.

azt a törekvését tükrözi, hogy valamilyen államok feletti egyetemes büntetőhatalom létét igazolják. Ilyen egyetemes büntetőhatalom nem létezik, az államok a büntetőhatalmuk gyakorlása során nem valamilyen államok feletti hatalom nevében járnak el, hanem saját egységes államhatalmukat valósítják meg a büntetőjog területén. Az államok nemzetközi szerződésekben kötelezettséget vállalhatnak ugyan arra, hogy meghatározott bűncselekményeket az elkövetés helyére és az elkövető személyére tekintet nélkül üldözni fognak, de az adott állam ilyenkor is mindig a saját büntetőtörvényei alapján a saját büntetőhatalmát gyakorolja (ld. a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényhozásának Alapelvei, továbbá az OSzSzSzK Btk. 5. cikkének utolsó bekezdését).

A büntetőtörvények térbeli hatályának meghatározásánál alkalmazott elvek rövid áttekintése is azt mutatja, hogy az államokat e kérdésben tulajdonképpen semmiféle nemzetközi kötelezettség nem terheli, és a büntetőtörvények hatályának a valóságban csak az egyes államok büntetőpolitikai elvei és a tényleges lehetőségeik szabnak határt.

Ilyen körülmények között gyakran előfordul, hogy egy és ugyanazt a cselekményt több állam jogrendszere a saját büntetőtörvényei hatálya alá vonja, s így az adott cselekményből kifolyólag több állam számára keletkezik büntetőigény. Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy egy adott állam büntetőigénye mindig csak a saját büntetőtörvénye alapján keletkezhet. Más kérdés az, hogy egy adott állam bírósága a már felmerült büntetőigény érvényesítése során bizonyos körülmények között figyelembe veheti más állam büntetőrendelkezéseit is.

A fenti értelemben vett párhuzamos büntetőigény keletkezésének különleges esete lehet az, amikor az egyes államok büntetőtörvényei a jelenkori nemzetközi jog alapelveivel összhangban olyan speciális jogtárgyat védenek, amelyek védelme az állami önvédelem elve alapján elsősorban egy másik állam büntetőjogának a feladata. Ilyen esetről van szó például a magyar Btk. 133. §-ában meghatározott, más szocialista állam ellen elkövetett bűntett tényállását kimerítő cselekmény, vagy az OSzSzSzK Btk. 73. cikkében és az OSzSzSzK Btk. 101. cikkében meghatározott bűncselekmény esetében. Ezek a cselekmények is nem vitásan legalább két állam büntetőigényének a keletkezését vonják maguk után.

A külföldi büntetőítélet jogkövetkezményeinek kérdése elsősorban az ilyen, fenti értelemben vett, egymással konkurráló büntetőigények fennforgása esetén merül fel, éspedig abból a szempontból, milyen kihatásai lehetnek az egyik ilyen igény érvényesítésének a többi igényre. A jogi irodalomban ennek kapcsán gyakran beszélnek a külföldi büntetőítélet negatív jogkövetkezményeiről olyan értelemben, mintha külföldi büntetőítélet fennforgása esetén is helye volna a *ne bis in idem* elv alkalmazásának. Már itt rá kell mutatni arra, hogy a külföldi büntetőítélet negatív jogkövetkezményei megjelölés helytelen, de ennek az állításnak az alátámasztására bővebben meg kell világítani a *ne bis in idem* elv érvényesülési lehetőségeit az államok közötti viszonylatban.

V. Ne bis in idem

Az államok belső jogában teljes mértékben érvényesül az az elv, hogy ugyanazért a cselekményért nem lehet kétszer büntetőeljárást indítani. Egy jogrendszeren belül ez olyan fontos követelmény, amelynek maradéktalanul érvényesülnie kell. Ezzel szemben a külföldi büntetőítélet belföldi jogkövetkezményeinek vizsgálatánál nem szabad megfeledkezni arról, hogy ilyenkor két egymástól független jogrendszerrel állunk szemben, a két állam büntetőigénye nem azonos jogrendszeren alapul, ezért a külföldi jogrendszer értelmében fennálló büntetőigény érvényesülése nem vonhatja minden további nélkül maga után a másik állam saját jogrendszere szerinti büntetőigényének megszüntetését. Ilyen vonatkozásban tehát nem beszélhetünk a *ne bis in idem* elv alkalmazásáról, sem arról, hogy a másik állam jogrendszere szempontjából *res iudicata* foroghat fenn. Ez elsősorban azért nem lehetséges, mert egyik állam sem gyakorolhatja a másik állam helyett az azt megillető büntetőhatalmat,[16] már pedig a *ne bis in idem* elv nemzetközi méretű érvényesülése ezzel a következménnyel járna. Rá kell azonban mutatni arra, hogy ez a megállapítás még egyáltalán nem jelenti azt, hogy a külföldi büntetőítéletnek soha sincs semmilyen kihatása a belső jogrendszer szerint fennálló büntetőigényre, mert az egyik államban meghozott ítéletet a másik állam jogrendszere a büntetőigény hatályosulása szempontjából is értékelheti olyan jogi tényként, amely felett nem feltétlenül kell szemet hunyni, sőt bizonyos feltételek megvalósulása esetén nem is szabad szemet hunyni. Ki kell ugyanakkor hangsúlyozni, hogy az a körülmény, hogy az egyik állam jogrendszere meghatározott feltételek fennforgása esetén lehetővé teszi a büntetőeljárás mellőzését annak a ténynek az alapján, hogy az adott ügyben a másik állam bírósága már eljárt, sőt az ügy körülményeihez képest esetleg szükségesnek tartja az eljárás mellőzését, még távolról sem jelenti a *ne bis in idem* elv érvényesülését az államok közötti viszonylatban és nem jelenti azt, hogy az egyik állam általánosságban lemond a büntetőhatalom gyakorlásáról a másik állam javára.

Az államok nemzetközi egyezményekben is szabályozhatják a joghatóságuk elhatárolásának kérdéseit és ennek kapcsán a bíróságaik által konkrét ügyekben hozott büntetőítéletekhez a

[16] Ld. P. Bojadzsiev idézett cikk 24. old.

joghatóság meghatározása szempontjából jogkövetkezményeket fűzhetnek.[17] De a joghatóság elhatárolásának nemzetközi szabályozásából sem lehet a *ne bis in idem* elv nemzetközi érvényesülésére következtetni, mert az adott államnak a saját büntető jogszabályai szerint fennálló büntetőigénye mindig csak a saját jogszabályainak megfelelően szűnhet meg. A *ne bis in idem* elv nemzetközi érvényesülését csak úgy lehetne elfogadni, ha valamilyen államok felett álló egyetemes büntetőhatalom létét konstruálnánk meg, ilyen büntetőhatalom pedig nincsen és nem is lehet, mert ellentétben áll a jelenkori nemzetközi jog alapvető elveivel.

Vizsgáljuk meg ezek után, hogyan szabályozza a magyar jog és egyes szocialista államok joga az itt tárgyalt kérdést.

A magyar Btk. 4. §-ának rendelkezéseiből arra lehetne következtetni, hogy a magyar büntetőjog magyar területen, továbbá magyar állampolgár által külföldön elkövetett bűncselekmény esetében semmilyen körülmények között nem ismeri el a külföldi büntetőítélet fennforgását olyan ténynek, amely szükségtelenné teszi az adott ügyben a büntetőeljárás lefolytatását magyar bíróság előtt. Amint alább látni fogjuk, a Btk. 4. §-ának rendelkezéseiből még magyar állampolgár vonatkozásában sem lehet ilyen egyértelmű következtetést levonni. Vitán felül megállapítható azonban, hogy az esetben, ha magyar állampolgár Magyarország területén követ el bűncselekményt, a magyar jog csak egészen kivételes esetben teszi lehetővé külföldi büntetőítéletre tekintettel a büntetőeljárás mellőzését. A területi elv és a személyi elv párhuzamos érvényesülése ezesetben olyan erősen kapcsolja a cselekményt a magyar jogrendszerhez, hogy a magyar joghatóság érvényesülése majdnem feltétlen.[18]

Sokkal nagyobb jelentősége van a magyar állam büntetőigénye szempontjából kiváltott következményeket tekintve a külföldi büntetőítéletnek külföldön elkövetett bűncselekmény esetében. Magyar állampolgár által külföldön elkövetett bűncselekmény esetében nemcsak a magyar állam számára, hanem legalább két állam számára jön létre a saját jogrendszerük alapján büntetőigény.[19] A Btk. 4. §-án 1. bekezdésében foglalt határozott rendelkezés ellenére a magyar állam büntetőigénye fennállása vagy megszűnése szempontjából külföldön elkövetett bűncselekmény esetében nem lehet teljesen szemethunyni a felett, hogy az ügyben egy másik állam bírósága már eljárt. Ezt a kérdést ugyanis a hatályos jog szempontjából csak valamenynyi idevonatkozó rendelkezés együttes figyelembevételével lehet eldönteni. Nem kétséges, hogy a hatályos jogunkhoz tartoznak a magyar állam által kötött jogsegélyegyezményekben foglalt rendelkezések is, ezek a jogsegélyegyezmények pedig úgy rendelkeznek,[20] hogy nincsen helye kiadatásnak többek között az esetben sem, ha az adott ügyben a megkeresett állam bírósága már ítéletet hozott. A jogsegélyegyezményekben foglalt ez a rendelkezés vitán felül gyengíti azt a büntetőigényt, amelyet a Btk. 4. § 1. bekezdése olyan határozott módon tart fenn a magyar állam számára, éspedig azért, mert olyan jogkövetkezményt fűz a külföldi bíróság büntetőítéletéhez, amely végső soron lemondást jelent a saját büntetőigényről.

A törvényhozónak az az elképzelése, hogy a Btk. 4. §-ának 1. bekezdésében a magyar állam számára fenntartott büntetőigényről az eset körülményeihez képest le lehet mondani más állam javára, még inkább kitűnik az említett jogsegélyegyezményeknek azokból a rendelkezéseiből, amelyek szerint fel lehet ajánlani a büntetőeljárás lefolytatását a másik állam számára ennek az államnak olyan állampolgárai ellen, akik a büntetőeljárás lefolytatását kérő állam területén követtek el bűncselekményt.[21] Nem kétséges, hogy az ilyen intézkedés megtétele egy-egy konkrét ügyben tulajdonképpen lemondást jelent a magyar állam büntetőjoghatóságáról.[22]

Még világosabban és még egyértelműbben vonhatjuk le ezt a következtetést a Magyarország területén ideiglenesen tartózkodó szovjet csapatok jogi helyzetéről szóló egyezmény (kihirdetve az 1957. évi 54. sz. tvr.-el) 5. cikkében foglalt rendelkezésekből. Ezek a szabályok elhatárolják az egyezmény által érintett ügyekben a két állam joghatóságát, miközben az említett cikk utolsó bekezdése arról is rendelkezik, hogy a két állam szervei kérhetik egyes ügyekben a joghatóság átruházását. Aligha lehet kétséges, hogy a szóban levő ügyekben a joghatóság átadásával megszűnik az adott állam joghatósága.

A nem magyar állampolgár által külföldön elkövetett bűncselekmény esetére világos és egyértelmű rendelkezést tartalmaz a Btk. 5. §-a

[17] Ld. pl. a Szovjetunióval kötött jogsegélyegyezmény 55. cikkének *d)* pontját és a többi jogegyezményünk ezzel azonos rendelkezését. Ld. továbbá a Magyarország területén ideiglenesen tartózkodó szovjet csapatok jogi helyzetéről szóló egyezmény 5. cikkében foglalt rendelkezéseket.

[18] Kivételt jelenthet e szabály alól pl. az az eset, amikor magyar állampolgár magyar területen követ el más szocialista állam ellen a Btk. 133. §-ában meghatározott bűntettet, majd mielőtt a magyar hatóságok kiderítették volna a bűncselekményt, ennek az államnak a területére megy, ott elfogják és lefolytatják ellene az eljárást. Ilyenkor aligha lehet szükséges és indokolt, hogy a büntetőeljárást ellene magyar bíróság előtt is lefolytassák.

[19] Itt nincs figyelembe véve az az eset, amikor a bűncselekményt olyan területen követték el, amelyre nem terjed ki egyetlen állam felségjoga sem.

[20] Elsősorban a Magyar Népköztársaság által a szocialista államokkal kötött jogsegélyegyezmények jönnek számításba. Ld. pl. a Szovjetunióval kötött jogsegélyegyezmény 55. cikkének *d)* pontját.

[21] Ld. pl. a Szovjetunióval kötött jogsegélyegyezmény 56. cikkét, továbbá a többi szocialista állammal kötött jogsegélyegyezmények megfelelő cikkeit.

[22] Hasonló álláspontot foglalnak el N. Mancsev és I. Vojvodov bolgár szerzők az idézett cikkükben. 12. old.

amikor kimondja, hogy ilyenkor csak azesetben kell eljárni, ha a legfőbb ügyész elrendeli a büntetőeljárás megindítását, tehát a jogszabály kifejezetten utal az opportunitás elvére. Nem kétséges, hogy a legfőbb ügyész az eljárás elrendelésének eldöntésekor a cselekmény súlyán kívül figyelembe veszi azt is, hogy a külföldi bíróság elbírálta-e az ügyet és milyen eredménynyel. Tehát ezesetben sem mondhatjuk azt, hogy a belső jog a magyar állam büntetőigényének fennállása vagy megszűnése szempontjából a külföldi bíróság büntetőítéletét teljesen figyelmen kívül hagyja.

A külföldi büntetőítélet jelentőségére utal — éspedig az általunk vizsgált szempontból — a Csehszlovák Szocialista Köztársaság büntetőeljárási törvénykönyve[23] 117. §-ának 2. bek. b) pontjában foglalt az a rendelkezés, amely szerint az ügyész megszüntetheti a büntetőeljárást, ha a terhelt által elkövetett bűncselekményt külföldi bíróság már elbírálta és az ügyész a határozatot kielégítőnek tekinti. Ugyanez a törvénykönyv a 223. § 2. bekezdésében a bíróságot is felruházza ezesetben az eljárás megszüntetésének jogával. Egyébként a csehszlovák Btk.[24] a 20. §-ában foglalt rendelkezés szerint csak azesetben rendeli büntetni a külföldi által külföldön elkövetett bűncselekményt, ha a cselekmény mindkét államban büntetendő, az elkövetőt belföldön fogták el és nem adták ki. Ezek szerint a csehszlovák törvényhozó a fenti feltételek hiányában az adott ügyben elismeri a másik állam joghatóságát, ami tulajdonképpen azt jelenti, hogy az ilyen esetekben a csehszlovák jog a saját államának büntetőigényét csak szubszidiáriusnak tekinti.

A csehszlovák Btk. 20. §-ának fenti rendelkezésével lényegében azonos rendelkezést tartalmaz a hatályos lengyel Btk.[25] 10. cikke is. Érdekes megjegyezni, hogy a most megvitatás alatt álló új lengyel Btk. tervezete a 8. cikk 1. §-ában úgy rendelkezik, hogy az olyan lengyel állampolgárral vagy külföldivel szemben, aki külföldön követett el bűncselekményt és ott legalább részben kitöltötte a büntetését, csak azesetben kell büntetőeljárást lefolytatni, ha ezt a legfőbb ügyész elrendeli. Ebben a rendelkezésben határozottan megfigyelhető annak a gondolatnak a térhódítása, hogy a külföldi büntetőítéletet az eset körülményeihez képest olyan ténynek lehet tekinteni, amely megszünteti a belső jog szerinti büntetőigényt, persze az államok szuverenitásából és jogrendszereik különállóságából folyó követelmények figyelembevételével.

A szovjet jog külföldi állampolgárt külföldön elkövetett bűncselekménye miatt csak azesetben rendeli büntetni, ha erre a Szovjetuniót nemzetközi egyezmények kötelezik (az Alapelvek 5. cikkének utolsó bekezdése). Ez a rendelkezés is szabályként a külföldi állam joghatóságának elismerését tükrözi a külföldiek által nem szovjet területen elkövetett bűncselekmények esetében.

A fenti fejtegetések, valamint a magyar és az egyes külföldi szocialista országok hatályos jogának rövid bemutatása alapján megállapíthatjuk, hogy bár az államok közötti viszonylatban nincs helye a *ne bis in idem* elv alkalmazásának, mégis az a körülmény, hogy az egyik állam már érvényesítette az adott bűncselekménnyel kapcsolatban a büntetéshez való jogát, bizonyos esetekben azzal a következménnyel jár, hogy a másik állam jogrendszere szerint is szükségtelenné vagy feleslegessé válik a büntetőeljárás lefolytatása. A szóban levő kérdés általános megoldását azonban ennek ellenére sem lehet keresni a külföldi büntetőítéletnek valamilyen *quasi res iudicata* hatályával való felruházása útján. Azt a célt, amelyet a belső jogban a *ne bis in idem* elv szolgál, nemzetközi viszonylatban a beszámítás elvének általános elfogadásával lehet elérni, tehát olyan szabályozással, amely előírja a másik államban kitöltött büntetés vagy fogvatartás beszámítását. A magyar Btk. maradéktalanul elfogadja ezt az elvet és a 6. §-ában előírja az azonos bűncselekmény esetében mind a külföldön végrehajtott büntetés, mind a külföldi előzetes fogvatartás beszámítását.

A beszámítás elvének elfogadása teljesen kielégítően rendezi az adott problémát, mert a beszámítás tulajdonképpen eleget tesz a *ne bis in idem* elvéből folyó annak a követelménynek, hogy senki se legyen kétszeresen vagy többszörösen büntetésnek alávetve ugyanazért a cselekményért, és ugyanakkor lehetővé teszi azt is, hogy teljes mértékben érvényesüljön az egyes államok jogrendszerének önállósága és különállósága.

A mondottak alapján megállapíthatjuk, hogy államok közötti viszonylatban nincs helye a *ne bis in idem* elv alkalmazásának, s erre tekintettel nem beszélhetünk külföldi büntetőítélet negatív jogkövetkezményeiről olyan értelemben, hogy a külföldi ítélet gátolja a hazai eljárás lefolytatását. A hazai bíróság előtti büntetőeljárás lefolytatásának útjában sohasem áll valamely külföldi büntetőítélet, hanem az ilyen eljárást az akadályozza, hogy az adott ügyben az állam elismerte más állam joghatóságát, vagy lemondott a joghatóságról más állam javára. Még olyankor is, amikor az ügyben a külföldi ítéletre tekintettel nem folytatják le a büntetőeljárást, nem a külföldi büntetőítélet negatív jogkövetkezménye áll fenn, hanem egyszerűen arról van szó, hogy az adott állam az ügy összes körülményeire tekintettel a már meghozott külföldi ítéletet olyan ténynek fogadja el, amely szükségtelenné vagy feleslegessé teszi az eljárás lefolytatását.

[23] Sbírka Zákonů, 1961. 141 tétel.
[24] Sbírka Zákonů, 1961. 140. tétel.
[25] Ld.: Kodeks Karny, Wydawnictwo Ministerstwa Sprawiedlivości, Warszawa, 1949. 5. old.

VI. Külföldi büntetőítélet jogkövetkezményei

Már fentebb megállapítottuk, hogy nem beszélhetünk külföldi büntetőítélet teljes hatályának elismeréséről vagy annak végrehajtásáról, hanem csak meghatározott jogkövetkezményeiről. Közelebbről: a büntetőítélettel a büntetésen kívül rendszerint az elítélt személyre kiható további hátrányos következmények is járnak együtt. Ezeknek a következményeknek általában nincsenek megtorló jellegük és elsősorban a megelőzés s a nevelés célját szolgálják; az ilyen jogkövetkezmények érvényesítése nem tekinthető az ítélet végrehajtásának, hanem egyszerűen a társadalom érdekében meghatározott ideig fennálló következményei annak a ténynek, hogy az adott személy büntetőbírósági ítélettel is megállapítottan bűncselekményt követett el. Felmerül az a kérdés, hogy külföldi büntetőítélethez mennyiben fűződhetnek a belső jog értelmében ilyen következmények.

Külföldi büntető ítéletnek ilyen szoros értelemben vett jogkövetkezményeiről csak olyan bűnügyben hozott külföldi ítélet esetében beszélhetünk, amelyben a cselekmény elkövetésével az egyik állam számára csak azért nem keletkezett büntetőigény, mert elismerte az adott ügyben a másik állam büntetőjoghatóságát, amennyiben pedig a cselekmény elkövetésével mindkét állam számára keletkezett büntető igény, csakis azesetben lehet szó külföldi ítélet jogkövetkezményeiről, ha az egyik állam az adott ügyben a büntetőigényét a másik államban hozott büntetőítéletre tekintettel nem érvényesíti.[26] Ha ugyanis nem ilyen bűnügyben hozott külföldi ítéletről van szó, akkor vagy belső bíróság előtt kell az adott bűnügyben büntetőeljárást indítani és lefolytatni, amikoris a belső bíróság ítéletéhez fognak fűződni a szóban levő jogkövetkezmények, vagy pedig az kívül esik az adott állam érdeklődési körén, és így az abban hozott ítélet sem járhat jogkövetkezményekkel a belső joga szempontjából.

A külföldi büntető ítéletek jogkövetkezményeinek problémája nagyon egyszerűen megoldható lenne azzal a megállapítással, hogy a belső jog semmilyen körülmények között sem fűz jogkövetkezményeket külföldi büntetőítélethez. Ez a megoldás azonban nem felelne meg a mai idők követelményeinek, és bizonyos szempontból a hatályos belső szabályokon alapuló tényleges helyzetnek sem. Az alábbiakban látni fogjuk, hogy a hatályos magyar jog szabályaiból is le kell vonni azt a következtetést, hogy meghatározott esetekben a külföldi büntetőítélethez is jogkövetkezmények fűződnek. Ezeknek a jogkövetkezményeknek a beállta azonban meghatározott feltételekhez van kötve. Csak azesetben lehet ugyanis szó külföldi büntető ítélet belföldi jogkövetkeményeiről, ha 1. a bűnösséget megállapító külföldi ítéletet olyan cselekmény miatt hozták, amelyet a belső jog is büntetendőnek nyilvánít; 2. az adott ügyben a belső jog szerinti büntetőigényt azért nem érvényesítették, mert az ügyben elismerték más állam joghatóságát, illetve a joghatóságot átruházták más államra, vagy a már meghozott külföldi ítéletre tekintettel célszerűtlen lett volna a büntetőeljárás lefolytatása. Az esetben, ha ezek a feltételek együttesen fennforognak, semmilyen érv nem hozható fel annak alátámasztására, hogy a belső jog a külföldi büntetőítélethez ne kapcsolja azokat a következményeket, amelyeket az adott bűncselekmények miatt belső bíróságok által hozott ítéletekhez általában fűzni szoktak. Ez annál inkább így van, mert ezek a jogkövetkezmények, ha hátrányosak is az elítéltre, nem megtorló jellegűek és elsősorban annak a társadalomnak a védelmét szolgálják, amelyben az elítélt tartózkodik. Egyszerűen annak a ténynek a következményei, hogy a bűncselekmény elkövetésével megnyilvánult az elítélt társadalomra veszélyessége és az alkalmazásuk elsősorban az elítélt tartózkodási helye szerinti állam érdekében szükséges.

A hatályos magyar jog nem tartalmaz olyan kifejezett rendelkezést, amely a külföldi büntetőítélethez jogkövetkezményeket fűzne.[27] Ugyanakkor azonban a Magyar Népköztársaság és a szocialista államok között kötött valamenynyi jogsegélyegyezmény (ld. pl. a Szovjetunióval kötött jogsegélyegyezmény 56. cikkének utolsó bekezdését) a büntetőeljárás felajánlása esetén előírja, hogy az eljárást lefolytató állam tájékoztassa a megkereső államot az eredményről és küldje meg a jogerős ítélet másolatát. Ugyanilyen rendelkezést találunk a büntetőeljárás lefolytatása végett kiadott személyek vonatkozásában is (ld. a Szovjetunióval kötött jogsegélyegyezmény 69. cikkét). Ezen felül olyan rendelkezést is tartalmaznak az említett jogsegélyegyezmények (ld. pl. a Szovjetunióval kötött jogsegélyegyezmény 74. cikkét), hogy a szerződő felek kölcsönösen közlik egymással a másik fél állampolgárai ellen bűnügyekben hozott jogerős ítéleteket, és kérelemre közlik egymással azoknak a személyeknek a büntetett előéletére vonatkozó adatokat, akik korábban a másik fél területén laktak és ellenük a megkereső fél területén büntetőeljárás indult. Meg kell jegyezni azt, hogy ugyanezeket a rendelkezéseket a többi szocialista állam egymással kötött jogsegélyegyezményeiben szintén megtaláljuk. Megfelelő rendelkezéseket tartalmaz a meghozott büntető-

[26] A jogi irodalomban az itt tárgyalt jogkövetkezményeket pozitív következményeknek szokták nevezni, szemben a *ne bis in idem* elve alá vonható következménnyel, amit negatív következménynek neveznek. Amint már fentebb kifejtettük, nem beszélhetünk külföldi büntető ítélet negatív jogkövetkezményeiről, így tehát a pozitív jogkövetkezmények megjelölés is szükségtelenné válik.

[27] Itt jegyezzük meg, hogy a büntetőtörvény általános részéről szóló 1950. évi II. törvény 71. § (2) bek. kifejezett rendelkezést tartalmazott a külföldi büntető ítélethez fűződő hátrányos jogkövetkezmények fennállásának lehetőségéről, illetve azok megszüntetéséről.

ítéletek megküldéséről a szovjet csapatoknak Magyarország területén való ideiglenes tartózkodásával kapcsolatos ügyekben kötött jogsegélyegyezmény 22. cikke is.

A nemzetközi egyezmények fenti rendelkezései világosan mutatják a szerződő feleknek azt az intencióját, hogy a másik állam ítéletéhez megfelelő feltételek fennforgása esetén ugyanazok a jogkövetkezmények fűződjenek, mint amelyek a belső jog értelmében az adott állam saját bíróságai által hozott büntetőítéletekhez fűződnek. Aligha lehet elképzelni, hogy az egyezményekben szerződő félként szereplő szocialista államok csupán egymás ellenőrzése céljából vették fel az egyezményekbe ezeket a rendelkezéseket, vagy csupán azért, hogy cél nélkül szaporítsák az akták és a megküldendő iratok számát.

A fenti feltételek megvalósulása esetén nincsen tehát semmi elvi akadálya annak, hogy külföldi ítélethez a belső ítéletnek megfelelő jogkövetkezmények fűződjenek. Az említett nemzetközi egyezményeknek az ítéletek közlésére vonatkozó rendelkezései azt mutatják, hogy a törvényhozó sem ellenzi e jogkövetkezmények elismerését. Ezek a jogkövetkezmények elsősorban abban nyilvánulnak meg, hogy az adott esetben külföldi ítélet is figyelembe vehető a büntetettség és a visszaesés fennforgása szempontjából, nem is beszélve arról, hogy súlyosító körülményként bármikor mérlegelhető. Figyelembe vehető továbbá a külföldi ítélet a Btk. 39. §-ának 2. és 3. bekezdése rendelkezései szempontjából is a feltételes szabadságra bocsátás korlátozásánál, illetőleg kizárásánál.

Vitásnak látszik az a kérdés, hogy a külföldi ítéletben fő- vagy mellékbüntetésként kiszabott foglalkozástól vagy meghatározott tevékenységtől való eltiltás von-e valamilyen következményt maga után a belső jogban. Itt az látszik helyes megoldásnak, hogy olyankor, amikor az eltiltást nem megtorlásként, hanem elsősorban a társadalom védelme érdekében mondotta ki a bíróság, ezt a jogkövetkezményt a belső jogban is el kell ismerni. Emellett szól pl. az a meggondolás, hogy a közlekedés rendje szempontjából nem kevésbé veszélyes a külföldön karambolozó gépkocsivezető egymagában annak a körülménynek a következtében, hogy a gépkocsivezetésre való alkalmatlansága külföldön és nem belföldön bekövetkezett baleset alkalmával tűnt ki és ezt a külföldi bíróság állapította meg az ítéletében.

Végül a külföldi büntetőítélet belföldi jogkövetkezményeként meg kell említeni azt, hogy a kiadatási szerződésekben vagy gyakorlatban megkívánt feltételek fenforgása esetén általánosan elismerten alapul szolgál a bűntettesek kiadására a büntetés végrehajtása végett.

VII. Összefoglalás

Összegezésként megállapíthatjuk, hogy nem lehet szó külföldi büntető ítélet teljes hatályának elismeréséről vagy annak végrehajtásáról, mert ez ellentétben állna az államok szuverén önállóságának elvével, mint a jelenkori nemzetközi jog egyik alapelvével. Nincs helye az államok közötti viszonylatban a *ne bis in idem* elv alkalmazásának sem, ez azonban nem jelenti azt, hogy a külföldi büntető ítéletet az államok belső jogszabályai alapján ne lehessen olyan ténynek tekinteni, amely az adott ügyben szükségtelenné vagy feleslegessé teszi a büntetőeljárás lefolytatását. Azt a célt, amelyet a belső jogban a *ne bis in idem* elv szolgál, az államok közötti viszonylatban a beszámítás elvének az elfogadása valósítja meg. Ami a büntető ítéletnek azokat a jogkövetkezményeit illeti, amelyek meghaladják a büntetést és, bár az elítélt személyére hátrányosan hatnak ki, nem megtorló, hanem megelőző jelleggel bírnak, nincs semmi akadálya annak, hogy a belső jog a külföldi büntető ítélethez a hazai bíróság ítélete jogkövetkezményeivel azonos jogkövetkezményeket fűzzön azzal a feltétellel, hogy 1. a bűnösséget megállapító külföldi ítéletet olyan cselekmény miatt hozták, amelyet a belső jog is büntetendőnek nyilvánít; 2. az adott ügyben a belső jog szerinti büntetőigényt azért nem érvényesítették, mert az ügyben elismerték más állam joghatóságát, illetve a joghatóságot átruházták más államra, vagy a már meghozott külföldi ítéletre tekintettel a büntetőeljárás lefolytatása célszerűtlenné vagy szükségtelenné vált. E feltételek megvalósulása esetén elismerhető a foglalkozástól vagy meghatározott tevékenységtől való eltiltás is, annak ellenére, hogy azt büntetésként mondották ki, feltéve, ha az eltiltásnak nem megtorló, hanem megelőző jellege van.

Márkus Ferenc

A fellebbezési óvás alapja, tartalma és a felülbírálat terjedelme az egy vádlott ellen több bűntett miatt folyó büntető eljárásban*

A) A büntető fellebbviteli jogviszonyok jellemzői: A büntető eljárás egyfelől eljárási jogok és kötelezettségek sokaságából áll, melyek összekapcsolják egymással a benne résztvevő állami szerveket és polgárokat, büntető eljárási jogviszonyok szövedéke tehát, másfelől viszont ugyanezek eljárásjogilag meghatározott keretek között és formában végrehajtott cselekményei-

* Vitacikk — *(Szerk.).*

nek láncolata és így eljárási cselekmények összessége is.

Az eljárási cselekmények és az eljárási jogviszonyok egymással szoros kölcsönhatásban vannak: az eljárási jogviszony határozza meg azt, hogy az eljárásban résztvevő személyek milyen eljárási cselekmény elvégzésére jogosultak, vagy kötelesek, viszont az eljárás résztvevői cselekményeikkel az azok nyomán keletkező jogviszony tartalmát alkotó jogokat és kötelezettségeket meghatározzák, de legalább befolyásolják.

Kiemelkedő jelentőségű eljárási cselekmény az elsőfokú ítélet, mely az összes addigi jogviszonyokat megszünteti és helyükbe újakat hoz létre: ezek tartalma a Be. 234. § (1) bek. I—IV. pontjaiban felsoroltaknak az a joga, hogy a törvényben meghatározott körben az ítélet ellen fellebbezést (fellebbezési óvást) jelentsenek be, valamint a bíróságnak az a kötelezettsége, hogy az érdekelteket e jog gyakorlására felhívja és a Be. 239. § (1) illetve (2) bekezdése szerint a bejelentett perorvoslatok felett döntsön, vagy — perorvoslat hiányában — megállapítsa, hogy a jogerő beállt.

A fellebbezés (fellebbezési óvás) eljárási cselekmény, tehát büntető eljárási jogviszonyokat hoz létre. E jogviszonyok alanyai:[1] az elsőfokú bíróság a Be. 238. §-ban meghatározott körben, a másodfokú bíróság a vádlott, az ügyész és a fellebbező — ha nem ezek valamelyike fellebbezett — végül a védő, ha egyáltalában szerepel az eljárásban.

A fellebbezés folytán keletkező jogviszonyok tárgyát[2] a Be. 241. § (1) bekezdése főszabályként úgy határozza meg, hogy a másodfokú bíróság az elsőfokú ítéletet és az azt megelőző eljárást a maga egészében bírálja felül, tekintet nélkül arra, hogy ki, milyen okból jelentett be fellebbezést. A Be. 241. § (2) és (3)., valamint a 242. § (1) bekezdésben írt rendelkezések folytán azonban a fellebbezőnek módja van a fellebbezés nyomán keletkező jogviszonyok tárgyát szűkíteni, ezáltal a másodfokú bíróságnak a döntéssel kapcsolatos jogait is alapvetően meghatározni — befolyásolhatja tehát a keletkező jogviszonyok tartalmát is. A Be. 241. § (2) bekezdés értelmében ugyanis ha csak a bűnügyi költségek, vagy a polgári jogi igény felől hozott ítéleti rendelkezést támadják perorvoslattal, akkor a bűnösséggel összefüggő rendelkezések nem képezik felülbírálat — tehát eljárási jogviszony — tárgyát. Hasonló a helyzet a Be. 242. § (1) bek. értelmében a fellebbezéssel nem érintett vádlottal kapcsolatos ítéletrészt illetően — eltekintve a Be. 242. § (2) és (3) bekezdés eseteitől. Ilyen rendelkezést tartalmaz végül a Be. 241. § (3) bekezdése, amellyel a későbbiekben részletesen foglalkozunk.

A fellebbezés nyomán keletkező eljárási jogviszonyok fő tartalma: a fellebbezőnek az a joga, hogy az általa támadott ítéletrész és az azt megelőző eljárás felülbírálatát igényelje a másodfokú bíróságtól, továbbá a másodfokú bíróságnak az a kötelessége — és egyben joga — hogy a törvény által meghatározott körben a perorvoslattal támadott ítéletet és az azt megelőző eljárást felülbírálja, az esetleges törvénysértéseket az eljárási szabályok szerint orvosolja és a törvénynek megfelelő határozatot hozzon.

A perorvoslat a keletkező jogviszony tartalmára több irányban hat. Meghatározza mindenekelőtt a másodfokú bíróság eljárásmódját, mert ha a fellebbezés csak a bűnügyi költségekkel kapcsolatos rendelkezés ellen irányul, a Be. 244. § *h)* pontja értelmében tanácsülésen, egyéb esetekben viszont tárgyaláson kell elbírálni. Meghatározza továbbá a másodfokú bíróságnak az észlelt törvénysértésekkel kapcsolatos jogait. Ha ugyanis a másodfokú bíróság olyan ítéleti rendelkezés, vagy azt megelőző eljárás terén észlel törvénysértést, amely a Be. 241. § (2)., (3), vagy a 242. § (1) bek. rendelkezései folytán nem képezi a másodfokú eljárás tárgyát, e törvénysértést legfeljebb megállapíthatja, de orvoslására nem jogosult. Végül, ha a vádlott terhére nem jelentettek be fellebbezési óvást, a kiszabott büntetéssel kapcsolatos rendelkezés és azok az eljárási cselekmények, melyeken ez alapul, az eljárásnak tárgyai, felülbírálatra is joga van a másodfokú bíróságnak, de a Be. 264. § (2) bekezdés értelmében a jogviszony tartalmához tartozó jogok mégis korlátozottak, mert a bíróság nem súlyosíthatja az esetleg törvénysértően enyhe büntetést, csak a törvénysértés megállapítására szorítkozhat.

A bíróság ítéletének az a része, amely a bejelentett perorvoslat ellenére sem tárgya a másodfokú eljárásnak, jogerős. Minthogy ilyen esetben az ítéletnek vannak olyan részei, amelyek még eljárás tárgyai, a jogerőnek ez az esete a részleges jogerő.

B) A fellebezési óvás alapja és a támadás iránya. A továbbiakban a részleges jogerőnek

---

[1] Közvádas ügyet és azt az esetet tartva szem előtt, ha nem csak az ügyész fellebbezett, vagy a kizárólagos fellebbezési óvást a másodfokú ügyész fenntartotta.

[2] A jogviszony elméletét a polgári jog dolgozta ki a legrészletesebben. Peschka Vilmos jogelméleti munkája (A jogviszonyelmélet alapvető kérdései, Bp. 1960) nem foglalkozik a jogviszony tárgyával. Egyébként azt a nézetet fogadjuk el, mely szerint a jogviszonynak — az alanyi joghoz hasonlóan — *általános* (közvetett) tárgya: a szabályozott, jogilag megengedett emberi magatartás, *közvetlen* tárgya pedig csak esetlegesen van, s ez: az a dolog, amire a lehetséges magatartás irányul, vonatkozik. (V.ö. Dr. Világhy Miklós: Polgári jog, általános rész — Egyetemi jegyzet, Bp. 1960., 232. old.) Ez a felfogás — megítélésünk szerint — a büntető eljárási jogviszonyra is alkalmazható. Következésként a büntető fellebbezési eljárásban a keletkező jogviszonyok tárgya a benne résztvevőknek azok a magatartásai, amelyeket a felülbírálat kapcsán fejtenek ki, e jogviszonyok *közvetlen* tárgya pedig a határozat felülbírált része és az azt megelőző eljárás. Ez egyben az *eljárás tárgya* is.

azt az esetét vizsgáljuk, amelyet a Be. 241. § (3) bekezdése szabályoz. Eszerint: „Ha a terhelt ellen több bűntett miatt emeltek vádat és az elsőfokú bíróság ezek egy részének vádja alól felmentette, az ítélet felmentő része csak akkor bírálható felül, ha ellene fellebbezéssel éltek. Ha a terheltet valamennyi bűntett vádja alól felmentették, az ítéletnek csak azokra a bűntettekre vonatkozó része bírálható felül, amelyek vádja alóli felmentés ellen a fellebbezés irányul."

A Be. a részjogerő érvényesülésének körét a korábbi joghoz képest tágította, az ezzel összefüggő rendelkezések azonban nem eléggé világosak. Az a célunk, hogy felhívjuk a figyelmet néhány olyan kérdésre, amelyben iránymutatásra lenne szükség mind a törvényesség következetes érvényre juttatása, mind az anyagi védelem hatékonyabb biztosítása érdekében.

*

A Be. 236. § (5) bekezdése értelmében a fellebbezés az ítélet jogerejét abban a részben függeszti fel, amelyet a fellebbezés folytán a másodfokú bíróság felülbírál. Fellebbezésnek — a Be. 233. § (4) bekezdés értelmében — érdemi és eljárási okból egyaránt helye van. A fellebbezési ok lényegében a fellebbezés alapját jelenti. A fellebbezés alapja és tartalma — mint erre Nagy Lajos rámutat — összefügg ugyan egymással, de a fellebbezési alap a fellebbezés tartalmát képező érvelést még sem határozza egyértelműen meg. Különösen nem a több bűntett miatt emelt vád alapján folyó eljárásban.[3]

Az „érdemi ok" anyagi jogszabálysértés, vagy a tényállás megalapozatlansága, az „eljárási ok" az eljárási szabályok megsértése lehet.

A részleges jogerő kérdése felvetődik akkor is, ha a bíróság a több bűncselekménnyel vádolt terhelt elleni eljárást részben megszünteti.

E témakörben a bírói gyakorlat irányítása céljából megjelent egy eseti döntés, amely a következőket tartalmazza: Ha az elsőfokú bíróság a több bűntettel vádolt vádlott esetében az egyik bűntett miatt indított eljárást megszüntette, az ügyész pedig csupán súlyosbításért jelentett be fellebbezési óvást, a megszüntető rendelkezés felülbírálása a 241. § (3) bekezdés értelemszerű alkalmazásával mellőzendő, mert bár a hivatkozott törvényhely a részleges felmentés esetére vonatkozóan tartalmaz rendelkezést, a felmentés és megszüntetés joghatálya általában azonos.[4]

Ez az eseti döntés a felmentés és megszüntetés joghatályát *„általában"* mondja csak azonosnak, ami arra enged következtetni, hogy a megszüntető rendelkezés bizonyos — meg nem határozott — esetekben felülbírálható és csak arra az esetre vonatkozik, ha a bűnösséget megállapító ítélet tartalmaz megszüntető rendelkezést is. Nem érdektelen tehát — úgy véljük — a megszüntetés egyéb eseteivel is foglalkozni.

A bíróság a vádlott ellen több bűntett miatt folyó eljárást részben megszüntetheti végzéssel, az eljárás bármely szakában az ügyész vádelejtése folytán, továbbá mind a bűnösséget megállapító, mind a felmentő ítéletben tehet megszüntető rendelkezést. Az ugyanazon terhelt ellen több bűntett miatt folyó eljárást megszüntetheti végül egységesen végzéssel, ha valamennyi bűntettre nézve észleli a Be. 221. § (2) bekezdés *a—e.*[5] pontjaiban felsorolt okok valamelyikét. Az érdemi döntést megelőzően, vádelejtés folytán hozott részleges megszüntető végzéssel nem kívánunk a továbbiakban foglalkozni, mert ez ellen a vádlott terhére szóló perorvoslat nem gyakorlati.

Könnyen belátható, hogy a bűnösséget megállapító ítéleti rendelkezés a Be. 233. § (4) bekezdésben felsorolt bármelyik fellebbezési alapon támadható a vádlott terhére. Így: eljárási szabálysértés címén támadni lehet az eljárást, mely — a bűnösséget megállapító rendelkezést is tartalmazó — ítéletet eredményezte, anyagi jogszabálysértés címén támadható a bűnösséget megállapító rész a minősítés, a büntetés mértéke, mellékbüntetés, vagy az anyagi büntetőjog bármely más szabályára alapított intézkedés[6] alkalmazása végett, végül megalapozatlanság címén vitatni lehet bármely ténymegállapítást, mely enyhébb megítélést eredményezett, vagy olyan ténymegállapítás hiányát, amely súlyosabb minősítést, vagy elbírálást vonna maga után.

A továbbiakban azt vizsgáljuk meg először, hogy a Be. 233. § (4) bekezdésben írt „érdemi" és „eljárási" okból milyen típusú rendelkezések támadhatók, különösen, hogy milyen okból — vagy fellebbezési alapon — lehet perorvoslattal élni a Be. 226. § (1) bekezdés *a—c)* pontjainak valamelyikére alapított felmentő, továbbá a Be. 221. § (2) bekezdés *a—e)* pontjaira alapított megszüntető rendelkezések ellen.

*

a) „Eljárási ok" akkor alapja a fellebbezésnek, ha a fellebbező azt vitatja, hogy a határozat törvénysértő módon folytatott eljárás eredménye, a per alanyai az eljárási cselekményekre vonatkozó perrendi szabályokat megsértették.[7]

Az eljárási szabálysértést vitató perorvoslat általában nem közvetlenül a határozat — íté-

[3] A fellebbezés alapjával és tartalmával kapcsolatban ld. Nagy Lajos: Fellebbezés a büntetőperben Bp. 1960. 98. old.

[4] B. H. 3374. sz.

[5] A Be 221. § (2). bek. f) pontja csak bűnösséget megállapító ítéletben fordulhat elő.

[6] Ilyenek: A feltételes szabadság korlátozása vagy kizárása (Btk. 39. § (2). és (3). bek.), kényszerelvonó kezelés (Btk 62. §) elkobzás (Btk 63. §), feltételes szabadság megszüntetése (Btk 40. § (4). bek.).

[7] V.ö.: Nagy Lajos i. m. 99. old.

let, vagy végzés — ellen irányul,[8] hanem a határozatot eredményező eljárás szabályszerűségét támadva a határozatot alapjaiban támadja. Ezért általában az eljárási szabálysértésre alapított perorvoslati támadás nem korlátozható a hozott határozat egyik, vagy másik részére.

Az eljárási szabálysértések eseteit a Be. 247. § (1) bekezdés *a—e)* pontjai, továbbá a 256. § (1) bekezdése szabályozzák.[9]

Ha a több bűncselekménnyel vádolt terheltet a bíróság egyes vádpontok alól felmenti, vagy vele szemben az eljárást megszünteti, de az eljárás során a Be. 247. § (1) bekezdés *a., b., d.* vagy *e)* pontjába ütköző szabálysértés történt, az egész határozatot — tekintet nélkül arra, hogy a felmentés, vagy megszüntetés ellen volt-e fellebbezés — hatályon kívül kell helyezni. Ilyen esetben a részleges jogerő kizárt. Az e pontokban felsorolt eljárási szabálysértések nyilvánvalóan alapjaiban érintik az egész határozatot.[10]

b) A Be. 226. § (1) bekezdés *a)* pontja alapján a bíróság a vádlottat akkor menti fel, ha „nem követett el bűntettet." Ilyen következtetés alapja lehet az, hogy a bíróság a vád tárgyává tett tényeket úgy értékeli, hogy azok nem vonhatók a büntető törvény egyik rendelkezése alá sem. Ha az ügyész az e címen hozott felmentő rendelkezést azért vitatja, mert szerinte a bíróság nem alkalmazott valamely olyan anyagi büntetőjogszabályt, amelyet alkalmaznia kellett volna és amely szerint a vád tárgyát képező cselekmény büntetendő — anyagi jogszabálysértésre hivatkozik.

A Be. 226. § (1) bekezdés *b)* pontjára alapított felmentő rendelkezés általában nem támadható azon az alapon, hogy az ítélet e része anyagi jogszabályt sért. Egy lehetőség azonban itt is fennáll: az, hogy a vádtól eltérően megállapított és a bíróság által bizonyítottnak vett tényállás is alkalmas — bár nem a vád tárgyává tett — bűncselekmény megállapítására, és a bíróság e bűncselekmény miatt nem mondta ki a vádlottat bűnösnek.

A Be. 226. § (1) bekezdés *c)* pontja alapján kell a vádlottat felmenteni, ha a Btk. 19. § *a—f)* pontjaiban írt büntethetőséget kizáró okok valamelyikét állapítja meg a bíróság.[11]

Nyilvánvaló, fellebbezésben vitatni lehet, hogy a bíróság az egyébként helyesen megállapított tényeket indokolatlanul vonta a Btk. 19. § *a—f)* pontjainak valamelyike alá, és az ezt vitató fellebbezési óvás lényegében azt az álláspontot juttatja kifejezésre, hogy a bíróság olyan anyagi büntetőjogszabályt alkalmazott, amelyet — a törvény helyes értelmezése esetén — nem kellett volna alkalmaznia, tehát az ilyen fellebbezési óvás alapja: anyagi jogszabálysértés.

Anyagi jogszabálysértés címén támadható a Be. 221. § (2) bekezdés *a)* pontjára alapított megszüntetés — attól függően, hogy a Btk. 30. § melyik rendelkezését hívja fel. A Btk. 30. § *b)* pontja — elévülés — esetében a leginkább nyilvánvaló ez, mert a büntethetőség elévülési ideje a minősítéshez kapcsolódó büntetési tételtől függ. A visszaesőként elkövetett könnyű testi sértés elévülési ideje pl. 3 év, a visszaesőként elkövetett súlyos testi sértés kísérletéé pedig 5 év. Ilyen esetben tehát az anyagi jogszabálysértésre alapított és a minősítés ellen irányuló támadás a megszüntetés jogalapját vitathatja.

A kegyelemre alapított megszüntetés közkegyelem[12] esetében gyakorlati és az ilyen megszüntető végzés szintén támadható anyagi jogszabálysértés címén, mert a közkegyelmi rendelkezések — legutóbb az 1963.

---

[8] Irányulhat persze az ellen is, pl. azért, mert az ítélet a vádat nem merítette ki, vagy mert végzés tartalmaz olyan rendelkezést, mely ítéleti formát igényel.

[9] A Be 247. § (1). bek. szerint ún. „abszolút hatályon kívül helyezési ok" ha: *a)* a bíróság nem volt törvényesen megalakítva, *b)* az ítélet meghozatalában a törvény szerint kizárt, vagy olyan bíró vett részt, aki nem volt mindvégig jelen a tárgyaláson, *c)* a bíróság hatáskörét túllépte, illetve hatáskörébe nem tartozónak nyilvánított ahhoz tartozó ügyet, vagy a kizárólagos illetékességre vonatkozó rendelkezéseket sértette meg, *d)* a tárgyalást olyan személy részvétele nélkül tartották meg, akinek a részvétele a törvény értelmében kötelező lett volna, *e)* a nyilvánosságot törvényes ok nélkül kizárták; a Be 256. § (1). bekezdése értelmében ún. „relatív hatályon kívül helyezési ok" ha egyéb eljárási szabálysértés történt, különösen, ha az eljárás résztvevői törvényes jogaikat nem gyakorolhatták, és ez az ítéletre lényegesen kihatott.

[10] A Be 247. § (1). bek. eseteit sorra véve: *a)* pont — az eljárásnak egyik alanya, a bíróság voltaképpen hiányzik, mert bíróság csak a törvénynek megfelelően alakult szerv lehet. A döntés tehát — legyen bármilyen irányú — nem arra jogosulttól ered, nincs olyan joghatálya, amilyet a törvény az ítélethez fűz. *b)* pont — a helyzet hasonló, a bíróság quasi „nem állt elegendő számú tagból" — tagjai közül legalább egy nem vehetett volna részt az ítélkezésben. *d)* pont — az egyik legfontosabb eljárási szak, a tárgyalás, nem a garanciális követelményeknek megfelelő formában és résztvevők jelenlétében zajlott le, így a törvény értelmében nem is nevezhető teljes joggal tárgyalásnak. A hozott határozat nem a „tárgyaláson megvizsgált" bizonyítékokon alapszik — bármilyen irányú legyen is, nem elégíti ki a törvény követelményeit. *e)* pont — a nyilvánosság nem indokolt kizárása olyan garanciális elv sérelmét jelenti, amely a hozott határozat egészének hitelét csorbítja akkor is, ha a nyilvánosságot csak a tárgyalás egy részéről zárták ok nélkül ki. Ezért — álláspontunk szerint — az ilyen tárgyaláson hozott határozat a döntés irányától függetlenul a maga egészében aggályos és hatályon kívül helyezendő.

A Be 247. § (1). bek. itt nem részletezett eseteire később térünk ki.

[11] A Btk. 19. §-a értelmében a büntethetőséget kizárja a gyermekkor, az elmebetegség, gyengeelméjűség, a tudatzavar, a kényszer, a fenyegetés, a jogos védelem, a végszükség, a magánindítvány hiánya és a törvényben meghatározott egyéb ok. Utóbbi kettő a Btk. 19. § *g)* és *h)* pontja.

[12] Csak az eljárási kegyelem releváns, a végrehajtási kegyelem alkalmazása nem perjogi téma. Az eljárási kegyelem két fajtája: az egyéni és a közkegyelem. Egyéni kegyelem azonban aligha vonatkozik a több bűncselekmény miatt vádolt terhelt egyik cselekményére, így ezzel a gyakorlatban nem találkozunk, s egyébként is: nem jogalkalmazási probléma egy államhatalmi aktus perjogi következményeit levonni.

évi 4. számú tvr. — egyes bűncselekmény kategóriákat, illetve az elkövetők egyes csoportjait kizárták a kegyelemből. Tere van tehát olyan támadásnak, hogy a bíróság téves minősítéssel vont kegyelem alá vád tárgyává tett olyan cselekményt, amely helyes minősítés esetén ki van zárva a kegyelem köréből, továbbá hogy pl. az elkövető előéletét tévesen értékelve, a Btk. 80. §-ának megsértésével tekintette őt büntetlen előéletűnek. A Btk. 30. § d) pontjára alapított megszüntetések[13] szintén támadhatók anyagi jogszabálysértés címén, mert nyilván az anyagi jogszabály értelmezésétől függ, egyébként felderített tényállás esetén a kísérlettől való elállás önkéntessége, vagy annak megítélése, hogy a felderített tények alapján a vádlott a büntetés kiszabásának mellőzésében megnyilvánuló kedvezményre érdemes-e.

A Btk. 30. § *a)* pontjával a későbbiekben foglalkozunk.

A Be. 221. § (2) bekezdés *b)* pontjára alapított megszüntetés ugyancsak támadható anyagi jogszabálysértés címén. E körbe esik pl. a megszüntető rendelkezés elleni olyan perorvoslat, amelyik azt vitatja, hogy a lopás sértettje a Btk. 114. § III. tétele értelmében nem hozzátartozója a vádlottnak, s ezért a cselekmény üldözéséhez nem szükséges a Btk. 310. § (2) bekezdésben követelt magánindítvány. Ide tartozik az a fellebbezési óvás is, amely azt vitatja, hogy helyes minősítés esetén az elbírált cselekmény nem becsületsértés, vagy rágalmazás, hanem hamis vád, nem hivatalos személy megsértése, hanem közösség megsértése, vagy izgatás, stb. Vitatható végül anyagi jogszabálysértés címén az is, hogy az adott nyilatkozat magánindítvány — ellentétben a bíróság álláspontjával.

A Be. 221. § (2) bekezdés *d)* pontjára alapított megszüntetés, ha a Btk. 10. § (2) bekezdésére utal, támadható azzal az érveléssel, hogy a bíróság a Btk. 34. §-ának téves értelmezésével találta a vádlottat érdemesnek a büntetés kiszabásának mellőzésében megnyilvánuló kedvezményre, és hasonlóan lehet érvelni a Btk. 60. §-ára utaló megszüntetés esetén is. A Btk. 10. § (2) bekezdés alkalmazása esetén vitatni lehet az elkövetési tárgy, vagy az eszköz alkalmatlanságával kapcsolatos megállapítás helytálló voltát is.

A Be. 221. § (2) bekezdésre alapított megszüntető rendelkezések anyagi jogszabálysértés címén történő támadhatóságát vizsgálva, az a) pont körében ki kell emelni a Btk. 30. § a) pontját. Eszerint az elkövető halála esetén a büntető eljárást meg kell szüntetni és a megszüntetés büntethetőséget megszüntető okból, a Be. 221. § (2) bekezdés a) pontja alapján történik. Ez a megszüntetés anyagi jogszabálysértés címén nem támadható. A vádlott halála olyan tény, mely a megszüntetésben megnyilvánuló eljárásjogi következményt valamennyi vád tárgyává tett bűncselekményt illetően szükségképpen maga után vonja anélkül, hogy a vád tárgyát képező tényekkel — az eljárás tárgyával — bármilyen anyagi jogilag értékelhető összefüggésben lenne. A megszüntető végzés annak az újonnan kialakult ténybeli helyzetnek az eljárásjogi következménye, hogy az eljárás egyik alanya megszűnt létezni.

c) Megalapozatlanság címén bármely ítéleti ténymegállapítást, vagy azt lehet vitatni, hogy az ítélethozatalkor a bíróság valamely tényt nem állapított meg.

A Be. 226. § (1) bekezdés *a)* pontjára alapított felmentésnél vitatni lehet e címen, hogy a bíróság valamely tényt — bár bizonyítékok voltak rá — nem állapított meg, és a kérdéses tény megállapítása esetén a vádlott bűnössége kétségtelen lenne.[14]

A Be. 226. § (1) bekezdés *b)* pontjára utaló felmentő rendelkezés alapját képező ténymegállapítások megalapozatlanság címén történő támadása mindennapos. Ahhoz sem kell bővebb magyarázat, hogy a Btk. 19. § *a—f)* pontjaiban felsorolt és a Be. 226. § (1) bekezdés *c)* pontja értelmében felmentésre alapot adó okok bármelyike olyan ténybeli követelményekhez fűződik, melyek megállapítása, vagy meg nem állapítása megalapozatlanság címén támadható.

A bíróság ítélete, vagy ügydöntő végzése ellen a vádlott terhére megalapozatlanság címén bejelentett fellebbezés a határozatba foglalt megszüntető rendelkezést két irányban támadhatja: egyrészt úgy, hogy azt vitatja, hogy a bíróság a megszüntetés alapjául szolgáló tényeket a Be. 254. § (2) bekezdésben felsorolt hibák, vagy hiányosságok valamelyikével állapította meg, másrészt hogy a bíróság a Be. 254. § (2) bekezdésben felsorolt valamely hiba, vagy hiányosság folytán az anyagi jogszabályok téves alkalmazását eredményező tényállást állapított meg, holott helyes ténymegállapítások esetén és az anyagi jogszabályok helyes alkalmazása mellett megszüntetésnek nem lenne helye.

E kétirányú támadási lehetőség folytán a Be. 221. § (2) bekezdés a—f) pontjaiban felsorolt okok legtöbbjére alapított megszüntetés támadható megalapozatlanság címén.

A Be. 221. § (2) bekezdés a) pont eseteit sorravéve: — az elkövető halála (Btk. 30. § a) pont.) vitatható, ha a halál tényének megállapítása a Be. 254. § (2) bekezdésbe ütköző módon történt;

[13] Pl. a Btk. 10. § (3). bek., 11. § (2). bek., 105. §, 119. §, 123. §, 131. § (5). bek., 157. §, 181. § és 309. § eseteiben.

[14] Pl. Devizagazdálkodás érdekeit sértő bűntett vádja alól a bíróság a vádlottat, aki a birtokába jutott és vételre felajánlandó fizetőeszközt a birtokbavételt követő 3. napon befalazza, s még ezen a napon lelepleződik, bűntett hiányában felmenti azért, mert a 3 nap még nem telt el, a befalazás tényét pedig nem állapítja meg, noha az bizonyított.

Ide tartozik az az eset is, ha a felmentés oka: a bíróság álláspontja szerint a vád tárgyává tett bűntettet nem a vádlott követte el, s ez a megállapítás az ügyész szerint megalapozatlan.

— az elévülésre (Btk. 30. § b) pont) alapított megszüntetés támadható egyfelől azért, hogy a bíróság az elkövetés időpontját tévesen stb. állapította meg, s egyébként helyes minősítés mellett az elévülési idő még nem telt el, másrészt, hogy a minősítést befolyásoló valamely tényt tévesen stb. állapított meg, ez pedig a minősítésen, s a büntetési tételen át az elévülési időt befolyásolja, mely helyes minősítést alkalmazva még nem telt el;

— a kegyelemre utalva történő megszüntetés (Btk. 30. § c.) pont) támadható egyrészt azzal, hogy pl. az elkövető előélete felderítetlen, és így a kegyelem személyi feltételeit illetően bizonytalanság van, másrészt, hogy valamely ténymegállapítás folytán a bíróság a cselekményt helytelenül minősítette, és a helyes ténymegállapítás olyan minősítést eredményezne, mely a kegyelem alkalmazását kizárja;[15]

— A törvényben meghatározott egyéb okból (Btk. 30. § d.) pont) történt megszüntetések esetében megalapozatlanságot lehet vitatni azzal, hogy a törvény általános, vagy különös részében felsorolt ténybeli feltételek meglétét a bíróság a Be. 254. § (2) bekezdésben említett hibák, vagy hiányosságok valamelyikével állapította meg. Ilyen lehet pl: a katonai bűntett elkövetőjének leszerelési időpontját a bíróság nem, vagy tévesen állapította meg, másfelől, hogy helytelen ténymegállapítás folytán a katonai bűntettet tévesen minősítette, és helyes minősítés, vagy a szolgálati viszony megszűnési időpontjának (helyes) megállapítása esetén a Btk. 105. § nem lenne — a büntetési tétel, vagy a tényleges szolgálati viszony megszűnése óta eltelt 1 évnél rövidebb idő miatt — alkalmazható.

A Be. 221. § (2) bekezdés b) pontját felhívó megszüntetés — magánindítvány stb. hiánya — szintén támadható megalapozatlanság címén azzal az érveléssel, hogy pl. a bíróság valamely nyilatkozat elhangzását, vagy e nyilatkozat tartalmát nem derítette fel, holott a kérdéses nyilatkozat magánindítványként lenne értékelendő, de támadható olyan érveléssel is, hogy téves stb. ténymegállapítás hatott a minősítésre úgy, hogy a cselekmény magánindítványra üldözendőként nyert elbírálást, mert helyes ténymegállapítások mellett a minősítés változása folytán nem lenne magánindítványra szükség.

A Be. 221. § (2) bek. d) pontjára alapított megszüntetés pl. olyan indokolással támadható megalapozatlanság miatt, hogy a büntetés kiszabásának mellőzésében rejlő kedvezmény alkalmazásának ténybeli előfeltételei felderítetlenek, vagy a bíróság téves ténybeli következtetéssel jutott valamely a cselekmény, vagy az elkövető társadalomra veszélyességét befolyásoló tényhez.

A Be. 221. § (2) bekezdés e) pontjára utaló megszüntető rendelkezés megalapozatlanságát olyan érveléssel lehet állítani, hogy tények téves megállapítása eredményezte az eljárás tárgyát képező magatartásnak a korábban jogerősen elbírált cselekménnyel történt azonosítását, de arra is lehet esetleg hivatkozni, hogy téves a korábbi ítélet jogerejére vonatkozó megállapítás.

[15] Vö. a 12. sz. jegyzetet.

Összefoglalva:

— anyagi jogszabálysértés címén a vádlott terhére bejelentett fellebbezési óvással támadható a Be. 226. § (1) bekezdés bármely pontján alapuló felmentő, továbbá a Be. 221. § (2) bekezdés *a.*, *b.*, és *d)* pontján alapuló megszüntető rendelkezés. Kivétel a Btk. 30. § *a)* pontját felhívó és a Be. 221. § (2) bekezdés *a)* pontjára utaló megszüntetés.

— Megalapozatlanság címén a vádlott terhére bejelentett perorvoslattal támadni lehet a Be. 226. § (1) bekezdés bármely pontján alapuló felmentő és a Be. 221. § (2) bekezdés *a.*, *b.*, *d.*, és *e)* pontján alapuló megszüntető rendelkezést.[16]

C) A fellebbezési óvás tartalma és a felülbírálat terjedelme. Nézzük ezek után, lehetséges-e a vádlott terhére bejelentett fellebbezési óvás alapjának ismeretében állást foglalni afelől: a támadott határozat valamelyik felmentő, vagy megszüntető rendelkezése jogerős lett-e vagy sem?

A bíróság a Be. 221. § (2) bekezdés *c)* pontja alapján a magánvádló vádelejtése esetén, vagy akkor szünteti meg az eljárást, ha a magánvádló a tárgyalásra azért nem volt megidézhető, mert lakcímének megváltozását nem jelentette be a bíróságnak.

Nyilvánvaló, hogy a megszüntetési ok a vád tárgyát képező tényekkel nincs semmi összefüggésben, nem érintheti tehát azok anyagi jogi értékelése sem és viszont: a megszüntetés ténybeli alapja sem érintheti a vád tárgyává tett tényeket és azok anyagi jogi értékelését. A vádelejtés a bírósághoz intézett nyilatkozat, amely a bíróság által foganatosítandó további eljárási cselekményeket döntően meghatározza, ha a vádat magánvádló képviseli. A vádelejtést tartalmazó nyilatkozat téves értékelése, vagy valamely nyilatkozat tévesen vádelejtésnek történő minősítése a bíróságot az eljárás további menetében törvénysértő eljárási cselekményekre indítja.

Ha a bíróság a magánvádló valamely nyilatkozatát — tévesen — vádelejtésnek tekintve az eljárást az érintett részben megszünteti, e megszüntető rendelkezés anyagi jogszabálysértés címén csak úgy lenne támadható, hogy adott tények mellett a cselekmény helyes minősítése esetén nem lett volna helye magánvádra eljárásnak, megalapozatlanság címén pedig ugyanígy, de azzal a többlettel, hogy a téves minősítést a tények Be. 254. § (2) bekezdésben felsorolt valamely hiba vagy hiányosság folytán bekövetkezett téves megállapítás okozta. Világos viszont, hogy a támadás egyik esetben sem elsősorban a megszüntető rendelkezés, hanem a törvényes vád hiányában történt, tehát a Be. 256. § (1) bekezdésben írt eljárási szabály-

[16] A Be. 221. § (2). bek. *c)*, *e)* és *f)* pontjának támadhatóságára nézve ld. később.

sértést megvalósító eljárás ellen irányul, tehát a perorvoslat alapjának megjelölése téves.

Ugyanez a helyzet akkor is, ha magánvádló nem jelentette be a lakcímváltozását és ezért nem volt idézhető. A megalapozatlanságot, vagy anyagi jogszabálysértést vitató perorvoslat sorsa csak az előadottak szerint alakulhat.[17]

A Be. 221. § (2) bekezdés *f)* pontja alapján a bíróság az eljárást amiatt a bűntett miatt szünteti meg, amellyel kapcsolatos bizonyítást mellőzi, mert annak a vádlott többi cselekménye mellett a felelősségrevonás szempontjából nincs jelentősége.

A rendelkezésből világos, hogy a kérdéses cselekményt illetően a bíróság tényállást sem állapít meg, ezért a — megalapozatlanságot vitató — tényállás elleni támadás kizárt, és ebből következik, hogy anyagi jogszabálysértést sem lehet a cselekménnyel kapcsolatban vitatni, hiszen sem a jogi minősítés, sem a büntetés kiszabása terén nem foglal a bíróság állást.

Ilyen rendelkezés esetén csak azt lehet vitatni, hogy a bíróság a bizonyítás felvételét nem a Be. 211. §-ának megfelelően mellőzte. A fellebbezési óvás indokolásában helyt kapnak anyagi jogi — főként a Btk. 34. és 64. §-ából merített — érvek is, a vita azonban a Be. 211. §-ának, tehát egy eljárási jogszabálynak az alkalmazhatósága körül forog, és ha a bíróság olyan eljárási jogszabályt alkalmaz, amelyet nem lehetne adott körülmények között alkalmaznia, kétségtelen, hogy eljárási szabálysértést követ el, noha ennek lehetnek anyagi jogszabálysértést is kimerítő következményei.

A Be. 221. § (2) bekezdés *e)* pontjában foglalt okból — korábbi jogerős elbírálás miatt — történő megszüntetés álláspontunk szerint nem támadható anyagi jogszabálysértés címén, mert ebben a kérdésben a döntő az, hogy volt-e korábban eljárás? jogerős befejezést nyert-e? végül, hogy annak és a jelen eljárásnak a tárgya azonos-e vagy sem. Az, hogy korábban volt-e eljárás — vitán felül ténykérdés. A korábbi eljárás jogerős befejezettsége részint ténykérdés, részint eljárásjogi megítélés kérdése. Az eljárás tárgya mindkét esetben: a vád tárgyává tett tények; büntetőjogilag releváns emberi magatartás, és e tények azonossága, valamint a vádlott személyének azonossága. Mindez ténykérdés, nem jellemzi azonban az eljárás tárgyát az, hogy a vád tényeit, illetve az ítélet tényeit az anyagi jog szempontjából a bíróság hogyan értékelte. A tények azonossága dönti el, hogy a korábbi jogerős ítélet és a döntésre váró eljárás tárgya azonos-e, ennek megítélése azonban nem lehet az anyagi jogi értékelés függvénye. Természetesen az eljárási szabálysértés e megszüntetési ok alkalmazási körében sem lehet kizárt.

Utalunk végül a Be. 221. § (2) bekezdés *a)* pontjával kapcsolatban a Btk. 30. § *a)* pontjára alapított megszüntetés támadhatóságát illetően már előadottakra.

Mindezek alapján tehát azt kell mondanunk, hogy ha a támadott határozatban a Be. 221. § (2) bekezdés *c)* vagy *f)* pontján alapuló megszüntető rendelkezés van és a perorvoslat alapja nem eljárási szabálysértés, vagy a Be. 221. § (2) bekezdés *a)* pontján a Btk. 30. § *a)* pontját felhívó, illetve a Be. 221. § (2) bekezdés *e)* pontján alapuló megszüntető rendelkezést tartalmaz a fellebbezett határozat és a fellebbezés alapja anyagi jogszabálysértés — e megszüntető rendelkezések jogerősek, mert a bejelentett perorvoslati alapon nem támadhatók.

A részleges jogerő érvényesülési köre azonban ennél lényegesen tágabb lehet.

Még a hozott határozatot megelőző eljárás szabályszerűségét tagadó, így a határozatot alapjaiban érintő eljárási okból bejelentett perorvoslat esetén is lehetséges szerintünk részleges jogerő.

A Be. 247. § (1) bekezdés *c)* pontja esetében az elkövetett eljárási szabálysértés — a hatáskör túllépése, vagy a kizárólagos illetékesség megsértése — nem zárja ki a hozott ítélet részleges jogerőre emelkedésének lehetőségét.[18]

Ha ugyanis a bíróság a hatáskörébe tartozó, vagy kizárólagos illetékességre nem utalt, cselekmények vádja alól menti fel a vádlottat, az ítélet e részének jogerőre emelkedését megítélésünk szerint nem gátolja a Be. 247. § (1) bek. *c)* pontjában meghatározott eljárási szabálysértést vitató fellebbezési óvás. A bíróság ilyen esetben nem a felmentés tárgyát képező cselekmények elbírálásával követett el eljárási szabálysértést. A részleges jogerő beállta ebben az esetben teljesen független attól, hogy a hatáskörét meghaladó, illetve kizárólagos illetékességre utalt cselekmények felől a bíróság miként rendelkezett. Az sem lehet viszont kétséges, hogy a hatáskörét meghaladó, vagy kizárólagos illetékességre utalt cselekmények tárgyában hozott esetleges felmentő rendelkezés akkor sem emelkedhet részleges jogerőre, ha csak a hatáskörbe tartozó bűnösséget megállapító rendelkezés ellen bejelentett enyhítésre irányuló perorvoslat folytán van mód az ítélet felülbírálatára.[19]

[17] Az ügyész védelejtése a Be. 221. § (3). bek. szerint nem köti a bíróságot, de ott is előfordulhat, hogy a nyilatkozatot tévesen értelmezi a bíróság védelejtésként. Ez részint nem gyakorlati, részint nyilván az eljárási szabályok megsértése címén teszi vitathatóvá a hozott határozatot.

[18] A Be. 247. § (1). bek. *c)* pont II. fordulatába ütköző eljárási szabálysértést — hatáskörből való kizárás — a bíróság közbenső végzéssel is elkövetheti, ha az ügy áttételét rendeli anélkül, hogy bármely vádpont érdemi vizsgálatába bocsátkozna.

[19] Az itt előadottakkal szemben érvelni lehet azzal, hogy a Be. 54. § (1). bek. I. fordulata szerint a különböző hatáskörbe tartozó bűntettekkel vádolt személy valamennyi cselekményét az a bíróság bírálja el, amelynek a hatásköre a legsúlyosabb bűntettre is kiterjed. Ez a rendelkezés nem permisszív, hanem kijelentő módban fogalmazott és quasi az egyébként

Ha a bűnösséget megállapító részt téves minősítés miatt támadják, a felmentő részt ez nyilván nem érintheti és így annak részleges jogereje beáll. Ugyanez a helyzet akkor is, ha a büntetés kiszabását támadja a vádlott terhére az ügyész. Beáll a felmentő rész részleges jogereje, ha a fellebbezési óvás a feltételes szabadság korlátozására irányul, vagy a kényszerelvonó kezelés vagy elkobzás kimondását célozza, illetőleg a polgári jogi igény tárgyában hozott — vagy elmulasztott döntés miatt jelentették be.

Láttuk, hogy a Be. 226. § (1) bekezdésben felsorolt okok bármelyikére alapított ítélet ténymegállapításai, vagy azok hiánya támadhatók a vádlott terhére megalapozatlanság címén bejelentett fellebbezési óvással. Néhány kivételtől eltekintve támadhatók a megszüntető rendelkezések is. Így a perorvoslati alap ismeretében nem lehet eldönteni, hogy a részleges jogerő beállt-e, még akkor sem, ha a különböző cselekményekkel kapcsolatos felmentések, vagy megszüntetések jogcíme különböző. Ugyanakkor viszont az egyes cselekmények tárgyában hozott rendelkezések a ténybeli alapot illetően elkülönülnek egymástól, és megalapozatlanság címén a rendelkezés csak az alapját képező tényeken át támadható. E ténybeli elkülönültségből következik, hogy az egyik cselekményre vonatkozó ténymegállapítások elleni támadás a másik cselekménnyel kapcsolatos ténymegállapításokat nem érinti, nem érintheti így az ezekre alapított rendelkezést sem, ezért nem akadályozza annak részleges jogerőre emelkedését.

Az anyagi jogszabálysértést vitató fellebbezési óvás a több felmentő, vagy megszüntető rendelkezést tartalmazó bírósági határozat egyik, vagy másik részét érintetlenül hagyhatja, ha csak valamelyik — és nem valamennyi — elbírált cselekményt illetően vitat téves jogalkalmazást, vagy jogértelmezést.

Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a fellebbezési óvás tartalma ismeretében lehet csak állást foglalni abban a kérdésben, hogy a vádlott terhére támadott bírói határozatnak a részleges jogerőre képes rendelkezése jogerős lett-e vagy sem.

A fellebbezési óvás tartalmát a fellebbezés írásbeli indokai, továbbá a másodfokú ügyész Be. 238. § (4) bekezdés szerinti indítványai és nyilatkozata alkotják. A perorvoslat alapja és tartalma közötti összefüggés laza, ugyanazon a perorvoslati alapon több — marasztaló és felmentő — rendelkezés támadása egyaránt lehetséges.

A Be. 236. § (1) bekezdése által a perorvoslat bejelentésével kapcsolatban támasztott hiányos követelmények módot adnak arra, hogy az ügyész esetleg az ítélet, vagy végzés elleni fellebbezési óvást az írásbeli indokokban, illetve a másodfokú ügyész indítványaiban olyan rendelkezésekre is kiterjessze, amelyeket a fellebbezési óvás bejelentésekor nem támadott, vagy a fellebbezési óvást bejelentő ügyész nem szándékozott támadni. A Be. 236. § (1) bekezdése ugyanis — a perorvoslat bejelentésével foglalkozva — nem írja azt elő, hogy a fellebbezőnek meg kell jelölnie: melyik rendelkezést támadja meg. Így az ítélet ellen általában bejelentett és az okot is csak általánosságban feltüntető fellebbezési óvás tényleges irányát az ügyész a fellebbezés tartalmának meghatározásakor szabhatja meg, és a perorvoslat bejelentésekor megjelölt érdemi, vagy eljárási ok által körülhatárolt — mint igyekeztünk kimutatni igen tág — keretben mozogva a határozat szinte bármely rendelkezését felülbírálhatóvá teheti. Ez a lehetőség még a másodfokú ügyész számára is nyitva áll az elsőfokú ügyész által egyébként nem támadott felmentő, vagy megszüntető rendelkezést illetően is, ha támadásának jogcíme a fellebbező ügyész által bejelentett perorvoslati alappal egyezik.[20]

---

alacsonyabb hatáskörbe tartozó cselekményt is a magasabb fokú bíróság hatáskörébe utalja, így az alacsonyabb hatáskörű bíróság e cselekmény elbírálásával is túllépi a hatáskörét.

Szerintünk a Be. 54. § ismertetett rendelkezését nem lehet így értelmezni akkor, ha a bíróság az egyébként hatáskörébe tartozó bűntett vádja alól a terheltet felmentette, és e rendelkezést érdemi okból nem támadta az ügyész perorvoslata.

A Be. 54. § intenciója, hogy az egységes elbírálás kedvezményét biztosítsa. Ezzel a céllal kerülne szembe az olyan értelmezés, amely pusztán alaki okból követelné egy érdemben helyes rendelkezés hatályon kívul helyezését és olyan bizonyítás ismételt felvételét, amely már megállapítottan nem bűntettre vonatkozik, vagy bűntett megállapításához nem elegendő.

Másik érv ez álláspont ellen:

A Be. 54. §-a azt célozza, hogy az elkövető ne kerüljön hátrányos helyzetbe a hatásköri szabályok miatt és a halmazati büntetés kiszabható legyen.

Ha ezt az áthidaló célt szolgáló rendelkezést — mely egyébként is csak az egy eljárásban vád tárgyává tett bűntettek esetében hatályosul — az ismertetett módon értelmeznénk, a vádlott hátrányosabb helyzetbe kerülne, mintha a különböző hatáskörbe tartozó cselekményeit külön eljárásokban bírálták volna el, mert akkor az érdemi okból nem vitatott felmentő ítélet nem lenne felülbírálható.

A Be. 256. § (1). bekezdése az eljárási szabályok megsértése miatti hatályon kívül helyezés konkrét feltételeit nem határozza meg, csak azt írja elő, hogy ha a szabálysértés az ítéletre lényeges kihatással volt, kell azt hatályon kívül helyezni. A részleges jogerő eszerint ilyen esetben sem kizárt, ha pl. a bíróság magánvád alapján magánvádas és közvádas bűntettet bírált el, s a magánvádas cselekmény miatti vád alól mentette fel a vádlottat, mivel e részben a lényeges eljárási szabálysértés — a törvényes vád hiánya — nem állapítható meg és nem hatott ki a döntésre. Ugyanígy: ha fiatalkorban és felnőttkorban elkövetett cselekmények miatti eljárásban az utóbbiak vádja alól menti fel a bíróság a vádlottat olyan eljárás után, melyben a fiatalkorúakra vonatkozó speciális szabályokat megsértették, a felmentő rész jogerőre emelkedhet. A Bk. 73. sz. állásfoglalás céljával ellentétes eredményre vezetne ennek tagadása.

[20] Erre irányuló törekvés már volt, de a Budapesti Fővárosi Bíróság elutasította lényegében azzal az érveléssel, hogy a kerületi ügyész által — a szóbanlevő esetben kifejezetten — tudomásul vett ítéletrész

Nem változtat ezen a másodfokú tanács elnökének a Be. 240. § (1) bekezdés *a)* pontjában meghatározott az a kötelessége sem, hogy a fellebbezőt felhívja a fellebbezés kiegészítésére, ha egyébként nem állapítható meg, hogy miért sérelmezi az elsőfokú ítéletet. Ha ugyanis a fellebbező e felhívásnak nem tesz eleget, a Be. 236. § (1) bekezdés II. fordulata értelmében nem lehet a fellebbezés érdemi elintézését megtagadni, e mulasztásnak tehát nincs szankciója. Másrészt — és a tárgyalt téma szempontjából ez a jelentősebb — mire a másodfokú tanácshoz kerül az ügy, az ügyészi apparátus meghatározta már a fellebbezési óvás tartalmát, függetlenül attól, hogy mit szándékozott a perorvoslattal támadni a fellebbező ügyész.[21]

Nem arról van szó, hogy az ügyészi apparátus részéről visszaéléstől kellene tartani, hanem azért igyekeztünk rámutatni a törvény szövegezésének lazaságaiból adódó lehetőségekre, mert a favor defensionis elvét szolgáló részleges jogerő érvényesülését ezek megbéníthatják.

Lehetne az általunk előadottakkal szemben azzal érvelni, hogy a Be. 241. § (3) bekezdése helyesen úgy értelmezendő: a részleges felmentő rendelkezés csak a kifejezetten ellene bejelentett perorvoslati nyilatkozat alapján bírálható felül, és ilyen nyilatkozat hiányában mint elkésettet, el kell utasítani az olyan fellebbezést, amely — bár időben tett perorvoslati nyilatkozat oka által meghatározott keretben — támadja egyebek között a felmentő rendelkezést is. Ez az érvelés több okból nem helytálló, a tételes törvényből nem indokolható.

A Be. 236. § (1) bekezdése ugyanis nem követeli meg a fellebbezőtől annak megjelölését, hogy az ítélet melyik rendelkezését, vagy rendelkezéseit kívánja támadni és a Be. 233. § (3) bekezdése — mely szerint a fellebbezés az ítélet bármely rendelkezése, vagy a rendelkező rész érintése nélkül csak az indokolás ellen irányulhat — csak lehetőséget ad arra, hogy egyes ítéleti rendelkezések önállóan legyenek fellebbezhetők, a többi tudomásul vétele mellett. A fellebbezés bejelentésére irányadó 236. § (1) bekezdés értelmében viszont a fellebező az egyes rendelkezések megjelölése nélkül támadhatja az egész határozatot, eszerint a több bűntett miatti eljárásban hozott és több irányú rendelkezést tartalmazó ítélet ellen bejelentett fellebbezés az ítélet egyes részei ellen, köztük az esetleges felmentő rendelkezés ellen is irányul*hat*. Ez utóbbi megállapítást megerősíti a Be. 241. § szerkezetén alapuló logikai jogértelmezés is. E § első bekezdése főszabályként a teljes revízió elvét rögzíti és ez alól tett kivétel a (3) bekezdésben szabályozott részleges jogerő. Nyilvánvaló, hogy — mint minden egyéb esetben is — a kivételt szűken kell értelmezni, s az ítélet ellen általában bejelentett fellebbezést, ha az a felmentésről külön nem szól, nem lehet a felmentő rendelkezés tudomásul vételének tekinteni.

Mindezekből az tűnik ki, hogy a Be. szabályai értelmében a részleges felmentés jogereje végeredményben csak akkor állapítható egyértelműen meg, ha vagy a perorvoslati nyilatkozat bejelentésekor kifejezetten tudomásul vette azt az ügyész, vagy a másodfokú ügyész átirata sem tartalmaz a felmentő rendelkezés ellen irányuló támadást, és a fellebbezési óvás indokaiból sem tűnik ki ilyen irányú perorvoslat. Beáll végül a részleges jogerő akkor, ha a felmentő rész ellen az elsőfokú ügyész által bejelentett fellebbezési óvást a másodfokú ügyész — az egyéb irányú támadások esetleges fenntartása mellett — visszavonja, de nem áll be a részleges jogerő, ha az óvást általában fenntartja, egyes támadásokról kifejezetten is nyilatkozik, az óvásnak a felmentés elleni részéről viszont hallgat. A hallgatás ugyanis nem értelmezhető a bejelentett óvás visszavonásaként.

*

A korábbiakban láttuk, hogy — ha több bűntett vádja alapján folyó eljárást a bíróság megszüntetéssel zárja le — az összes megszüntető rendelkezéseket az ügydöntő végzés foglalja magába. Ha ez ellen a végzés ellen fellebbezési óvást jelentenek be a vádlott terhére, a kifejtettek szerint a perorvoslat nem feltétlenül érinti valamennyi megszüntető rendelkezést, sőt, egyes esetekben már a perorvoslat alapjából megállapítható, hogy bizonyos megszüntető rendelkezéseket az nem is érinthet.

A Be. szabályozása e téren további problémákat vet fel. Az ügydöntő jellegű megszüntető végzés elleni fellebbezésre és a másodfokú bíróságot megillető felülbírálati jogkörre a Benek a végzés elleni fellebbezést szabályozó rendelkezései az irányadóak. Ezek — a 268. és 269. §-ok — a felülbírálat terjedelmét nem korlátozzák.

A Be. 269. § (3) bekezdése a Be. 268. és 269. §-ban nem szabályozott kérdésekkel kapcsolatban az ítélet elleni fellebbezés szabályaira utal azzal, hogy annyiban alkalmazhatók, amennyiben a törvényből más nem következik.

Az ítélet elleni fellebbezésnél a felülbírálat terjedelmével kapcsolatos főszabályt, a teljes revízió elvét a Be. 241. § (1) bekezdése tartalmazza, a részleges jogerővel kapcsolatos későbbi rendelkezések az ez alóli kimerítően felsorolt és tüzetesen körülírt kivételeket rögzítik, nem értelmezhetőek tehát kiterjesztő módon. Ebből az következnék, hogy ha a végzés — tehát a megszüntető végzés is — bármilyen irányú perorvoslattal támadott, a másodfokú bíró-

még azonos perorvoslati alapon sem támadható. Arra, az esetre viszont ez az érvelés sem találó, amikor a kerületi ügyész egyik vagy másik — részleges jogerőre képes — rendelkezés felől nem nyilatkozik. — Bp. Főv. Bír. Bf. XXVIII. 618/1964.—12. sz. ítélete.

[21] Annak sincs akadálya egyébként — elvileg —, hogy épp a másodfokú tanács elnökének felhívására egészítse ki, illetve terjessze ki a támadást az ügyész.

ság azt és a teljes megelőző eljárást jogosult és köteles a maga egészében felülbírálni. Ezzel szemben áll a már idézett eseti döntés, mely az ítéletben foglalt megszüntető rendelkezés részleges jogerejét látszik elismerni. A megfogalmazás határozatlan voltára már utaltunk. Ami az érvelést illeti, az sem meggyőző, mert hiszen a megszüntetés és a felmentés hatálya csak annyiban azonos, hogy mindkettő res iudicata-t teremt és a vádlottal szemben sem megszüntetés, sem felmentés esetén nem szabható ki büntetés, de minden más téren különböző.[22] Így tehát az az érv, hogy a megszüntetés és a felmentés joghatályának általános azonossága indokolná az ítéletben levő megszüntető rendelkezés részleges jogerejének elismerését, nem tekinthető helytállónak. Maga az a törekvés viszont, hogy a megszüntető rendelkezés részleges jogerejét el kell ismerni, helyes, mert az anyagi védelem elvével összhangban áll. Ha viszont ez utóbbi elvi alapon indulunk el, aligha lehetne azt a véleményt indokolni, hogy csak az ítéletben foglalt megszüntetés részleges jogerejét kell elismerni.

Az ítéletben a több bűncselekménnyel vádolt terheltet a bíróság — a megszüntetés mellett — más bűncselekmények miatt vagy elítéli, vagy felmenti. Semmi más összefüggés nincs azonban a megszüntetés és a felmentés, vagy a bűnösség alapja között, mint, hogy ugyanazon személy cselekményei és ezért egy eljárásban bírálták őket el. A többi rendelkezések tartalma az, mely az ítéleti formát igényli. Ha a megszüntető végzés részleges jogerejének a lehetőségét tagadnánk, akkor a megszüntetés részleges jogerejének lehetőségét attól tennénk függővé, hogy a vádlott egyéb cselekményei milyen megítélést, és ennek következtében a döntésnek milyen formáját igénylik.

Ez nyilván tarthatatlan álláspont, annál is inkább, mert a bíróság érdemi állásfoglalását tartalmazó és ezért súlyosabb jogkövetkezmények kiváltására is alkalmas ítélet részleges jogereje nem kizárt — indokolatlan tehát a teljes felülbírálatot a törvényesség érvényre juttatásának követelményével az érdemi állásfoglalást nem tartalmazó megszüntető végzéssel szemben támasztani.

E gondolatmenet alapján nyilvánvaló, hogy a BH-ban 3374. számon közzétett eseti döntés elvi álláspontjának következetes érvényesítése a megszüntető végzés részleges jogerejének elismerését vonja maga után. Ez a törvény olyan kiterjesztő értelmezésével lehetséges csak, amely legalább elvi döntést, de inkább a törvényhozás intézkedését igényelné.

*

D. Következtetések. Az eddig kifejtettekből látható, hogy a büntető eljárásban széleskörű lehetőség nyílna a részleges jogerő érvényesülése számára. Látható viszont az is, hogy a Be. 236. § (1) bekezdésének hézagos rendelkezései folytán azt a kérdést, hogy az egyébként lehetséges részleges jogerő bekövetkezett-e vagy sem, csak a másodfokú eljárás során, akkor lehet eldönteni, mikor a felterjesztés folytán az iratok a másodfokú bírósághoz kerültek.

A jogi szabályozás jelenlegi hézagos volta — mint igyekeztünk kimutatni — kétféle megoldás lehetőségét teremti meg. Az egyik lényegében a törvényesség követelményét helyezi a büntető eljárásban érvényesülő elvek közül előtérbe és a minél szélesebb körű felülbírálati lehetőség igényével lép fel, míg a másik a védelem elvét követve, a részleges jogerő szélesebb körű alkalmazását látja szükségesnek. Pusztán a törvény szövege alapján mindkét álláspont mellett és ellen lehet érvelni.

A büntető eljárási jogalkotásunk és a gyakorlat fejlődése azt mutatja, hogy az a nézet hódít egyre inkább tért, mely a védelem elvét hatékonyabban szolgáló részleges jogerő szélesebb körű elismerését követeli.[23] Ugyanerre az álláspontra jutunk a következő elméleti megfontolás alapján: a favor defensionis elve magában foglalja egyebek között az „in dubio pro reo" eljárásjogi követelményét, vagyis, hogy a kétségeket a vádlott javára kell értelmezni. Úgy gondoljuk ez utóbbi elv helyes értelmezése akkor érhető el, ha nemcsak az anyagi, hanem az eljárási jogszabályok alkalmazhatóságának ténybeli alapjait illetően fennálló kétségekre is vonatkoztatjuk. Így egyebek között a felmentő rész felülbírálatát lehetővé tevő eljárási jogszabály alkalmazásának ténybeli előfeltétele a felmentő rész ellen szóló fellebbezési óvás. Ha az ügyész által tett perorvoslati nyilatkozat szövegezése folytán kétséges az, hogy a felmentő rész ellen fellebbezési óvást jelentett-e be, vagy sem, fennáll a kétség, hogy felülbírálható-e az ítélet felmentő része. Ezt a kétséget a vádlott javára értelmezve, csak az a döntés születhet, hogy a felmentő rendelkezés felülbírálata a vádlottra kedvezőbb Be. 241. § (3) bekezdés értelmében kizárt.

Az ellenkező álláspont mellett — a gyakorla ismeretében — a következő érveket lehet felsorakoztatni: gyakran előfordul, hogy a kihirdetett ítélet rendelkező része bonyolult, különösen ha több vádlott és több bűncselekmény felett ítélkezett a bíróság. Az ítélethirdetés feszült pillanataiban egyszeri hallás után nehéz azt eldönteni, — különösen akkor, ha a döntés indokai még nem ismertek, — hogy ezek közül mely rendelkezések ellen kell majd az ügyésznek perorvoslatot bejelenteni.

Ehhez járul, hogy általában ilyen ügyekben az ítélet indokolása — főként a bizonyítékok

[22] A megszüntetés és a felmentés hatályának különbségeire ld. a Legf. Bi. B. koll. 389. sz. állásfoglalásával hatályában fenntartott 296. sz. állásfoglalást (B. H. 1962. 7. sz.).; a kegyelem alapján megszüntetett eljárás folytatható (: 1963 : 4. tvr. 8. §:); vö. még a Ptk. 349. §-t.

[23] Erre mutat a Be. 241. § (3). bekezdés, továbbá a már tárgyalt eseti döntés.

értékelését illetően — a szóban történő ítélethirdetéskor elnagyolt, és a bizonyítékok mérlegelésével a bíróság az írásbeli ítéletben foglalkozik bővebben. Ilyen körülmények között különösen nehéz a perorvoslat irányát már az óvás bejelentésekor meghatározni.

Noha ezek az érvek tényekből fakadnak, még sem elég hatásosak ahhoz, hogy a védelem elvét szem előtt tartó másik álláspontot elvessük miattuk. A vádlottnak elsődleges érdeke fűződik ahhoz, hogy tudja, milyen irányban változhat terhére a vele szemben hozott ítélet, mert ez határozza meg a fellebbezési eljárásban előterjesztendő védekezését. Ha csak késve, az iratoknak a másodfokú bírósághoz érkezését követően állapíthatja meg, hogy a felmentő, vagy megszüntető rendelkezés sem jogerős, védekezésének előkészítése terén hátrányos helyzetbe kerül. Ez — az ismertetett érvek alapján — lényegében azért történik, hogy alaposabb, megfontoltabb perorvoslatot terjeszthessen elő az ügyész. A vádlottat viszont ezért hátrányosabb helyzetbe hozni olyan eljárás, mely nyilvánvalóan éles ellentétben áll a favor defensionis elvével, noha ez fellebbezési rendszerünkben — a törvény intenciója szerint — fokozottabban érvényesül, mint a büntető eljárás ezt megelőző szakaszaiban.[24] E meggondolás alapján a Be. 241. § (3) bek. helyes értelmezését illetően álláspontunkat úgy körvonalazzuk, hogy a több bűncselekménnyel vádolt terhelt részleges felmentése, vagy az eljárás részleges megszüntetése esetén a felmentés, vagy megszüntetés jogerőre emelkedik, ha az ügyész a perorvoslati nyilatkozatban határozottan nem jelöli meg azt is az ítélet támadott rendelkezéseként. Ha a több bűntett vádja alapján indult eljárást a bíróság valamennyi vádpontot illetően felmentéssel, vagy megszüntetéssel zárja le, mindazon felmentő, illetve megszüntető rendelkezések jogerőre emelkednek, amelyek ellen kifejezetten nem jelent be fellebbezési óvást az ügyész.

A Legfőbb Ügyész 6/1963. sz. utasításának 32. pont 2. bekezdése úgy rendelkezik, hogy a részjogerőre tekintettel különösen szabatosan megjelölni a határozatnak azt a rendelkezését, amely ellen az ügyész fellebbezési óvással élt, ha több bűntett tárgyában hozott határozatot támad a perorvoslat.

Ez a rendelkezés feltétlenül kötelezettséget ró az elsőfokon eljáró ügyészekre — ám az ügyészi szervezet belső utasítása, amely egyrészt a bíróságot nem köti, másrészt a vádlott számára nem jelent garanciát. Nem köti ugyanis meg az ügyész kezét azon a téren, hogy a Be. 236. § (1) bekezdésének már tárgyalt hiányosságát felhasználva, a perorvoslatot úgy jelentse be, hogy az — a nyilatkozat általános megfogalmazása folytán — a későbbiekben a támadás irányát illetően ne jelentsen semmilyen korlátot a perorvoslat tartalmának meghatározásánál. A perorvoslati nyilatkozat ilyen általános megfogalmazása arra is lehetőséget teremt, hogy a másodfokú ügyész terjessze ki a fellebbezési óvást a felmentő, vagy megszüntető részre, amelyet pedig az elsőfokú ügyész kifejezetten nem támadott, de amelynek a részleges jogereje épp a perorvoslati nyilatkozat általános megfogalmazása folytán, nem is állt be.

Mindezekre figyelemmel de lege ferenda helyes lenne, ha a Be. 236. §-át a törvényhozás olyan módon egészítené ki, vagy szövegezné át, amely szerint részleges jogerő lehetősége esetén a fellebbező ügyész, vagy magánvádló köteles lenne afelől is határozottan nyilatkozni: támadja-e az ítélet — vagy végzés — azon rendelkezését, amely a másirányú fellebbezés (fellebbezési óvás) esetén jogerős lehet. Ilyen törvényi szabályozás a védelem elve által támasztott követelményeket messzemenően kielégítené és úgy gondoljuk, hogy a törvényesség érvényre juttatásának a revisio elvével védett követelményét sem sértené. Az ügyészi apparátus ugyanis ma már elért olyan szakmai színvonalat, hogy a törvénysértő felmentéseket, vagy megszüntetéseket megtudja a tárgyaláson ítélni és — ha szükséges — a perorvoslati nyilatkozatot nyomban bejelenteni. Az általunk itt kifejtett álláspontból következik az is, hogy — mivel a részlegesen jogerőre emelkedő rendelkezés a perorvoslat szempontjából önálló egység — nem tekinthető kizártnak az olyan perorvoslati nyilatkozat az ügyész részéről, melyben az ítélet egyik rendelkezése ellen bejelenti a fellebbezési óvást a vádlott terhére, a másik — részleges jogerőre képes — rendelkezést illetően pedig pl. 3 napi gondolkodási időt tart fenn. Ha ugyanis az lehetséges — és ezt aligha lehet vitatni — hogy a részleges jogerőre képes rendelkezést az ítélet kihirdetésekor nyomban tudomásul veheti, vagy fellebbezési óvással támadhatja meg, úgy aligha lehet érvelni egy olyan nézet mellett, amely a perorvoslati nyilatkozat e harmadik válfaját kizárná. E lehetőség elismerése további garanciát jelent a javasolt szabályozás mellett arra, hogy a részleges jogerőre képes rendelkezésre vonatkozó perorvoslati nyilatkozat ne veszélyeztesse a törvényesség követelményét.

A kifejtettekből következik, hogy — miként ezt a Be. 232. § (3) bekezdése is tükrözi — az ítélet és ennek folytán az ellene irányuló perorvoslat nem oszthatatlan egész, hanem a fellebbezés szempontjából mindkettő részekre tagolható. Lehetséges tehát — természetesen a törvényben írt határidőn belül — a részletekben bejelentett perorvoslat abban a körben, amelyben a Be. a részleges jogerő lehetőségét elismeri.[25] Ezért a részleges jogerőre képes rendelkezés ellen 3 napon belül bejelentett fellebbezési

[24] Vö. A magyar büntető eljárási jog. Egyetemi tankönyv, szerk.: Dr. Móra Mihály, Bp. 1961. 410. s köv. old.

[25] E körben csak a részleges jogerő az, amit vizsgálunk, a többi a Be. 241. § (1). bek. folytán felülbírálat tárgya.

óvás — ha az ügyész a megfelelő nyilatkozatot az ítélet kihirdetésekor megtette — nem tekinthető elkésettnek.

Úgy gondoljuk, hogy bár a tanulmány a bírói gyakorlatot és a Be. rendelkezéseit bírálja több területen, még sem jelenti a védelem elvének egyoldalú kedvezményezését a benne kifejtett álláspont, hanem ellenkezőleg: a részleges jogerővel kapcsolatos véleményünk a törvényesség fokozottabb érvényesülését szolgálja. Annál inkább így van ez, mert a védelem elve — a törvényesség egyik oldala, ami tehát a védelem elvével összhangban van, az nem ellenkezik a törvényességgel sem. Következésként ha azt mondjuk, hogy a részleges jogerő lehetősége a tárgyaláson résztvevő ügyésszel szemben fokozottabb követelményeket támaszt, ezeket nem egy elmélet vagy a védelem elve, hanem a törvényesség érdeke szabja meg. A törvényesség szolgálata pedig az egész ügyészi szervezet elsődleges célja.

Bócz Endre—Stauber József

A költségvetési törvényről

A költségvetés tükrözi az állami célkitűzések realizálásához szükséges pénzügyi eszközöket. E gazdálkodási tervet a legfelsőbb államhatalmi szerv törvénnyel hagyja jóvá. A költségvetési törvény tehát az állam egy meghatározott időszakra szóló gazdálkodásának szolgál alapjául.

A „költségvetési törvény" jogforrási fogalmat általában két értelemben használjuk: *a)* az éves költségvetési törvény és *b)* a költségvetési gazdálkodást általában irányító — az egész államháztartást átfogó — költségvetési törvény vonatkozásában.[1] Ez utóbbira példa: a burzsoá magyar költségvetési gazdálkodást szabályozó 1897. évi XX. tv., az ún. számviteli törvény. Jelenleg ilyen átfogó államháztartási (költségvetési) törvénnyel nem rendelkezünk. A kodifikációs munka azonban már ezen a területen megindult és ezzel kapcsolatban számos, elméleti problémákat felvető és tisztázni kívánó tanulmány is megjelent.[2]

Egy „általános" államháztartási törvény hatályba lépéséig különös jelentőségűek az éves költségvetési törvények, mert a költségvetési gazdálkodás alapjaiban ezek rendelkezésein nyugszik. Az éves költségvetési törvény e szerepénél fogva (tartalma és hatása következtében) nagy jelentőségű az állam pénzgazdálkodása területén. A költségvetési törvénynek ez a kiemelkedő szerepe abból adódik, hogy az állam funkcióinak és feladatainak megvalósításához szükséges pénzügyi eszközöket (anyagi erőforrásokat) az állami költségvetésben összpontosítják és osztják el. E vonatkozásban bizonyos meghatározó, determináló szerepe is van az állami költségvetésnek, mert csak olyan célok realizálhatók, amelyek megvalósítására — az állami költségvetésben — pénzügyi fedezetet biztosítanak.

A szocialista államokban, ahol az államgépezet működése nem jelent a korábbi (burzsoá) értelemben használt államapparátus működésével való azonosságot, a költségvetésnek és az éves költségvetési törvénynek is nagyobb a jelentősége. Az állam lényegének megváltozásával megváltoznak funkciói és feladatai is. A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakának államában elsőrendű fontosságú a gazdaság szocialista rendjének felépítése és ezzel együtt a tömegek kulturális színvonalának emelése. Az államnak ez a megváltozott szerepe (az, hogy a szocialista állam lényegében — a szó korábbi értelmében — nem állam) tükröződik az állami költségvetésben is. Ezt mutatja az is, hogy pl. a költségvetési bevételünknek mintegy 80%-a az állami vállalatoknál termelt társadalmi tiszta jövedelem elvonásából származik és az adminisztratív jellegű kiadások (honvédelmi, igazgatási, valamint a rend- és jogbiztonsági kiadások) az összes költségvetési kiadásoknak csak mintegy 10%-át teszik ki.[3]

A szocialista állam gazdálkodása a termelőeszközök társadalmi tulajdonán alapul. Az állami költségvetés azonban nem foglalja magában a szocialista gazdálkodás egészét, annak csak mintegy szintézisét, központi áttekintését adja. Azokat az eszközöket gyűjti össze és osztja el, amelyeket a központi irányítás következtében — a népgazdaság tervszerű fejlesztése érdekében — össztársadalmi célra igénybe lehet venni. A gazdálkodás egyes területei (vállalati, szövetkezeti, hitelgazdálkodás) csak kapcsolódnak az állam központi pénzügyi tervéhez, ami azt jelenti, hogy egyrészt befizetésekkel jelentkeznek, másrészt pedig állami támogatásban ré-

---

[1] L. részletesebben: Tímár Mátyás—Nagy Tibor: Pénzügyi jog. Egyetemi jegyzet. Bp. 1963. Tankönyvkiadó. Átdolgozott kiadás. IV. fejezet, 3. §-át.

[2] A költségvetési jog kodifikációs problémáival részletesen foglalkozik Nagy Tibor: A költségvetési jog kodifikációja című tanulmányában. (Megjelent a Pénzügy és Számvitel 1958. évi 10. számában.) Továbbá: Államháztartási törvény (P. J.) című tanulmány (megjelent: a Pénzügy és Számvitel 1958. évi 6. számában), ezenkívül kapcsolódnak a kodifikációs kérdésekhez Wessely Antal alábbi tanulmányai is: Az alapszerű gazdálkodásról (Jogtudományi Közlöny XVIII. évf. 9. sz.), A demokratikus centralizmus érvényesülése a tanácsok pénzgazdálkodásában (Acta Fac. Jur. Univs. Scient. Bp. de R. Eötvös Nominate tom. V., fasc. 2. Bp. 1963.).

[3] Az 1964. évi költségvetési törvény (1964. évi II. tv. 6. §-a) szerint honvédelmi célokra a kiadások 6,6%-át, rend- és jogbiztonság célra a kiadások 4,1%-át, igazgatási célra a kiadások 2,8%-át kell fordítani.

szesülnek. A költségvetés az állami pénzeszközök összegyűjtése és elosztása folyamán szorosan kapcsolódik a népgazdasági terv éves feladataihoz és annak megoldását segíti elő.

Az állami költségvetés funkcióiból, feladataiból következik az állam gazdálkodási rendszerében való jelentősége, ami abban is kifejezésre jut, — mint ahogy már jeleztük —, hogy az egy évre szóló központi gazdálkodási tervet, a költségvetést a Minisztertanács évről évre törvényjavaslat formájában az Országgyűlés elé terjeszti, amelyet az törvény formájában hagy jóvá. Ez a törvény tartalmánál fogva sajátos vonásokkal rendelkezik, amelyek vizsgálata a kodifikációs munka folyamán annak ellenére indokolt, hogy e témával kapcsolatban tanulmány már korábban is megjelent.[4] Ha azonban az állam egy meghatározott időre szóló gazdálkodási tervének jellegzetességeit kutatjuk, akkor az éves költségvetési törvényen kívül vizsgálnunk kell azokat a jogszabályokat is, amelyek a költségvetési gazdálkodásra vonatkoznak s így mintegy kiegészítik a költségvetési törvényt. Ezen kívül elemeznünk kell a költségvetési törvénynek más törvényekkel való kapcsolatát, s azoktól való elhatárolását is.

I.

A költségvetési gazdálkodás elemzésével foglalkozó egyes tanulmányokban a költségvetési törvény tartalmi sajátosságaira tekintettel egyesek vitatták a költségvetési törvény „törvényi" jellegét,[5] elfeledkezve arról, hogy mindenegyes törvény sajátos tartalommal rendelkezik és a törvényi jelleg a legfelsőbb államhatalmi szerv elhatározásának sajátos formájától függ. Ellentétes tehát az olyan álláspontra való helyezkedés, amely szerint az országgyűlés által alkotott költségvetési törvény tartalmilag, vagyis lényegében jogszabálynak nem tekinthető. A költségvetési törvény — más jogszabályokkal megegyezően — szintén jogi norma, csak ez — más normatív aktustól eltérően — az állam gazdálkodásával kapcsolatos jogok és kötelezettségek rögzítésére szolgál, s így elkerülhetetlenül számszerű adatokat is tartalmaz. A törvény formája összefügg a tartalmi sajátosságokkal. Tehát egyrészt tartalmi, továbbá formai, de ezen kívül még eljárási sajátosságok is előfordulhatnak, ezért a költségvetési törvény jellegzetességeinél meg kell vizsgálnunk ezeket a kérdéseket is.

Az éves költségvetési törvény sajátosságainak kimutatásához először összegeznünk kell, hogy melyek azok a kérdések, amelyeket a költségvetési törvény évről évre szabályoz. E rendelkezések meghatározzák a gazdálkodás kereteit, elveit, biztosítják a költségvetés egyensúlyát és tartalmazzák a kormány és a pénzügyminiszter feladatainak ellátásával kapcsolatos felhatalmazásokat és végül egyéb ún. vegyes kérdéseket is (takarékosság, speciális feladat megjelölése) rendeznek. Mindezek mellett az éves költségvetési törvény tartalmazza még a tanácsi költségvetés bevételi és kiadási főösszeget és a költségvetési szabályozási rendszert.[5a]

a) A költségvetési gazdálkodás kereteinek meghatározása során a törvény rögzíti a költségvetés bevételi és kiadási főösszegét és a Minisztertanács tartalékalapját (a bevételi többletet). A főösszeg meghatározása mellett úgy bevételi mint kiadási oldalon további részletességgel állapítja meg a bevétel fő forrásait és a kiadások fontosabb (ágazati) területeit. Az állami költségvetés bevételeit a törvény egyes vonatkozásokban, mint pl. az állami vállalatok tekintetében, nemcsak fő források szerint, hanem bevételi nemeik szerint is felsorolja. Így pl. évről évre megemlíti a vállalatok forgalmi adóját, a nyereséget, az illetményadót, viszont nem részletezi a szövetkezetek és a lakosság adóit. Az összes többi előfordulható bevételt pedig csak „egyéb" bevétel címén összegezi.

A költségvetés kiadásai tekintetében a kiadások ágazatonkénti részletezésével a törvény *a felhasználás fő irányait határozza meg.* A kiadások jelentősebb részét gazdasági (ipar, építőipar, mezőgazdaság) célra irányozzák elő, majd volumenben ezt követi a szociális és kulturális kiadás szerinti részletezés s külön állapítja meg honvédelmi, igazgatási és a rend- és jogbiztonsági kiadásokat, valamint a nemzetközi kötelezettségek teljesítésére fordítható összegeket.

Míg a törvény a költségvetés bevételeivel kapcsolatban összegszerűséget csak a fő források szerint állapít meg, addig kiadási vonatkozásban a gazdasági, valamint a szociális és kulturális kiadások tekintetében további részletezést is tartalmaz. Így pl. rendszerint feltünteti a gazdasági kiadások legfontosabb területeit, a kulturális kiadásoknál pedig az egyes oktatási formákra (általános-, közép- és felsőfokú oktatás) fordítható összegeket.

[4] L. Nagy Tibor: „A költségvetési törvény jogi sajátosságai" c. tanulmányát. Megjelent „A magyar pénzügyi jog főbb kérdései" című tanulmánykötetben (szerk.: Horváth Róbert). Bp. 1954. 64—103. old.

[5] Ld. e vonatkozásban részletesen Tomcsányi Vilmos: A parlamentek költségvetési joga c. művét. Bp. 1908.

[5a] A már idézett egyetemi jegyzet a költségvetési törvény rendelkezéseit a következokben foglalja össze: *a)* a bevételi és kiadási főösszegek előírása; *b)* az egyes ágazatokra fordítható kiadások kerete; *c)* a végrehajtással összefüggő kérdések szabályozása; *d)* a tanácsok költségvetési főösszege és bevételi forrásaik; *e)* a költségvetési gazdálkodás alapelveire vonatkozó rendelkezések, mint; *1.* a költségvetési kiadásokra szánt összeget csak jóváhagyott feladatokra lehet fordítani; *2.* azokat az éven túl felhasználni nem lehet; *3.* takarékosan kell gazdálkodni.

Szerintünk a költségvetési törvény rendelkezései tartalmukat tekintve inkább az alábbi módon csoportosíthatók: *a)* a költségvetési gazdálkodás kereteinek meghatározására; *b)* a költségvetési gazdálkodás elvi alapjaira; *c)* a tanácsi költségvetési gazdálkodásra; *d)* az egyéb ún. vegyes kérdésekre (pl. takarékosság) vonatkozó rendelkezésekre.

A törvény rendelkezései tehát úgy a bevételek, mint a kiadások vonatkozásában nem részletesek. A kereteket nem is rovatonkénti bontásban, hanem ágazati jelleggel állapítják meg. Ezért a törvény szerkezeti felosztása nem azonos az egyes önállóan gazdálkodó költségvetési intézmények alapokmányainak rendszerével. *Nem egyszerű összefoglalója tehát a költségvetési törvény a különböző költségvetéseknek, hanem* azoknak egy komplex, *inkább struktuális jellegű mutatója.* A kiadásokat pl. nem nemek szerint, hanem a feladatok szerint csoportosítják.

b) Az éves költségvetési törvény rendelkezéseinek második csoportját *a költségvetési gazdálkodás elvi irányító rendelkezései alkotják.* A törvénynek ezek a rendelkezései meghatározzák a bevétel és a bevételi többlet felhasználásának alapelveit, továbbá biztosítják a költségvetési gazdálkodás egyensúlyát.

A költségvetési törvény rendelkezései szerint *az állami költségvetés bevételeit elsősorban a jóváhagyott feladatok megvalósítására kell fordítani.* (Jóváhagyott feladat alatt költségvetési törvényben, a törvény mellékleteiben, a törvény indoklásában, továbbá a törvényjavaslat elkészítésének alapjául szolgáló egyes önálló költségvetésekben előirányzott célkitűzéseket kell érteni, azokat, amelyek realizálásához a szükséges pénzügyi eszközöket is biztosították.) Kiadásokat lehet folyósítani az év folyamán felmerülő új szükségletekre is. Az új szükséglet megjelenése, illetve az abból adódó igény finanszírozása összefügg a költségvetési törvényben meghatározott fő feladatokkal, pontosabban azokkal ellentétben nem állhat. Ebből kiindulva *a jóváhagyott feladat nemcsak a konkréten megtervezett kiadásokra vonatkozik, hanem a költségvetési gazdálkodás fő irányaira és céljaira is.* Csak erre az álláspontra való helyezkedéssel magyarázhatók meg a törvénynek azok a rendelkezései, amelyek a költségvetési gazdálkodás további, részletesebb szabályozására és ennek keretében pl. a költségvetés módosítására vonatkoznak. Az, hogy a költségvetési törvényben a költségvetési gazdálkodásnak csak az alapelveit és fő irányait határozzák meg, nemcsak praktikus, hanem elméleti szempontból is helyeselhető, mert a gazdálkodás egyes formái és módszerei a feladatok konkrét megvalósításától és a körülményektől függnek.

A költségvetési törvény végrehajtása az előirányzott feladatok teljesítését jelenti.[6] *A feladatok teljesítésének előtérbe állításából* (a meghatározó jellegéből) *következik a jóváhagyott költségvetés módosításának a lehetősége is.* A költségvetés módosítása — az előirányzattól eltérő gazdálkodás — azonban csak a feladatok teljesítésével vagy jobb megvalósításával függhet össze, tehát nem jelentheti a feladatok, pontosabban a feladatok fő irányának módosítását a költségvetési gazdálkodás célkitűzéseinek a megváltoztatását. A módosítás tehát csak annyiban megengedett, amennyiben a feladatok realizálását segíti elő.

Az egész költségvetési gazdálkodást érinti az éves költségvetési törvénynek az a rendelkezése, amely szerint a pénzügyminisztert arra hatalmazzák fel, hogy *a kiadások fedezésére szükséges összegeket a bevételek befizetése arányában bocsássa a költségvetési szervek rendelkezésére.* Fontos ennek az alapelvnek a betartása, mert ez váratlan események esetén is biztosítja a költségvetés egyensúlyát. Ez tehát azt is jelenti, hogy fedezet nélküli kiadásokat nem lehet teljesíteni. A költségvetés egyensúlyát hivatott biztosítani a bevételi többlet (a Minisztertanács tartalékalapja) is. Évről évre jelentős az az összeg, amelyet rendkívüli körülmények bekövetkezése esetére tartalékolunk, s ezáltal a költségvetési gazdálkodás egyensúlyát biztosítjuk. Természetesen előfordulhat az is, hogy olyan változások történnek, amelyek felemésztik a tartalékolt összegeket és a pénzügyminiszternek elsősorban akkor kell a fenti kényszerítő eszközhöz folyamodnia, mert egyébként az állami bevételek beszedésének kialakult rendjéből következően — a tervezett gazdasági és politikai feltételek között — nehezen képzelhető el olyan állapot, amely ilyen korlátozó intézkedés bevezetését indokolná.

A költségvetési gazdálkodás egészét tekintve alapvető és átfogó jelentősége van ugyancsak a törvény azon rendelkezéseinek, amely szerint *a költségvetés bevételeinek beszedését és a kiadások teljesítését a pénzügyminiszter a népgazdaság érdekével összhangban szabályozza.* A törvénynek ez a rendelkezése a költségvetési gazdálkodásnak a tervgazdálkodással való szoros összefonódására utal és mutatja a költségvetési gazdálkodás tervszerűségét és a feladatok teljesítésével való összefüggést is. A költségvetés tehát a népgazdasági terv realizálásának eszköze, ezért indokolt a két terv összehangoltságának a biztosítása, ami bizonyos értelemben az anyagi és a pénzügyi gazdálkodás (továbbá az anyagi és a pénzügyi mérleg) közötti összhang fenntartását is jelenti.

c) Jelentősek az éves költségvetési törvénynek azok a rendelkezései, amelyek a költségvetési törvényből eredő feladatok megvalósítására a kormányt, illetve a pénzügyminisztert hatalmazzák fel. E rendelkezések megtalálhatók már az előző csoportba sorolt rendelkezéseknél és a gazdálkodás fő irányainak, elveinek összefoglalásánál is.

A költségvetési törvényt a kormány a pénzügyminiszter útján hajtja végre. Ez azt is jelenti, hogy minden olyan végrehajtási kérdés, amelyet a törvény nem szabályoz, elsősorban a kormánynak, illetve — felhatalmazás keretei között — a pénzügyminiszternek kell rendeznie. A költségvetési törvény a költségvetési gazdálkodásnak tehát nem az egyetlen jogforrása,

[6] Ld. részletesebben a hivatkozott egyetemi jegyzet V. fejezetét.

azonban azok közül jelenleg a legfontosabbnak tekinthető.

A kormánynak, illetve a pénzügyminiszternek a költségvetés végrehajtása érdekében biztosított jogok alapján szabályozniok kell a bevételeket és a kiadásokat. A bevételek szabályozása nemcsak eljárási kérdésekre vonatkozik, hanem annak eldöntésére is, hogy a népgazdaság helyzetét figyelembevéve, milyen jellegű bevételi fajtákat állapítanak meg. *A kormány tehát megállapíthat és meg is szüntethet költségvetési bevételeket* (kivéve, ha valamely bevételt törvény vagy tvr. állapít meg). Hasonló a helyzet az előirányzott kiadásokkal is. A feladatok teljesítése érdekében azokat is megváltoztathatja. Tehát úgy a bevételi, mint a kiadási oldalon módosíthat, a megkötés csak abban a vonatkozásban jelentkezik — amit a költségvetési gazdálkodás irányelveként a törvény megszab —, hogy a kormány költségvetési gazdálkodást a népgazdasági érdekkel összefüggő feladatok megvalósítása érdekében irányítsa, más vonatkozásban tehát hatásköre korlátozva nincs.

A felhatalmazásból eredő alapvető jogkörbe tartozik (a kormány, illetve a pénzügyminiszter hatáskörébe) a költségvetési gazdálkodással összefüggő finanszírozási, technikai stb. részletkérdések, továbbá az ellenőrzés, a beszámolórendszer stb. szabályozása.

d) A központi költségvetési szervek kiadásai és bevételei mellett *az éves költségvetési törvények tartalmazzák a helyi hatalmi szervek bevételeinek és kiadásainak főösszegeit és ezzel együtt a költségvetési szabályozási rendszer alapjait is.* A helyi hatalmi szervek költségvetéseit végsőfokon az Országgyűlés hagyja jóvá. Ezek a helyi költségvetések teljes egészükben részét képezik az állami költségvetésnek.

Különösen jelentős e vonatkozásban a törvénynek az a része, amely a „szabályozási rendszert" állapítja meg. A helyi hatalmi szervek ugyanis megoldanak olyan jellegű feladatokat is, amelyek végeredményben központi államhatalmi és államigazgatási rendelkezések alapján tartoznak a helyi tanácsok hatáskörébe. Emellett még mindenütt megtalálhatók a helyi speciális feladatok is. A tanácsok saját bevételei nem elegendőek a hatáskörükbe tartozó feladatok megoldására, ezért különböző formákban biztosítani kell, hogy megfelelő pénzügyi eszközök álljanak rendelkezésükre. Fedezni kell tehát a sajátbevétel és a feladatok ellátásából adódó kiadási előirányzat közötti különbözetet. A hiány kiegyenlítését az egyes államok különbözőképpen oldják meg,[7] hazánkban a Szovjetunió tapasztalatai alapján a költségvetési szabályozási rendszert alkalmazzuk. Lényege, hogy a központi államhatalmi szerveket illető bevételek meghatározott részét — a hiányok fedezésére — átengedik a helyi tanácsoknak, miáltal ezek a megjelölt bevételek beszedésében érdekeltek lesznek.

e) Az éves költségvetési törvények keretében általában mindig szerepelnek az ún. *vegyes rendelkezések is.* Ilyeneknek minősíthetőek a költségvetési törvénynek azok a rendelkezései, amelyek valamely speciális kérdés (takarékosság, sajátos feladat) szabályozására vonatkoznak. E rendelkezések szintén hozzátartoznak, részét képezik az éves költségvetési törvénynek, mégis a törvény általános jellegéhez, a gazdálkodás lényegéhez viszonyítva (kivéve a takarékosságot és a célfeladatot) kiegészítő jellegűek.

II.

Az éves költségvetési törvények sajátosságainak kimutatásához azonban nem elegendő csak a törvény tartalmi rendelkezéseit vizsgálni, hanem elemezni kell még azokat az egyéb jogforrásokat is, amelyek meghatározóak a költségvetési gazdálkodásra és mintegy kiegészítői az éves költségvetési törvényeknek. Ilyen jellegű rendelkezések azok, amelyek általában az államháztartás vitelével kapcsolatosak.[8]

1. A költségvetési gazdálkodást az éves költségvetési törvény mellett alapvetően még két törvényerejű rendelet szabályozza: *a)* az államháztartás viteléről szóló 1953. évi 26. sz. tvr., továbbá *b)* a zárszámadásról szóló 1956. évi 2. sz. tvr.

Az államháztartás viteléről szóló tvr. meghatározza a költségvetés országgyűlés elé terjesztésének időpontját, amely kihatással van az éves költségvetési törvény hatályára (végrehajthatóvá teszi a törvényjavaslatot) és felhatalmazza a Minisztertanácsot, hogy a költségvetési szabályozási rendszert a törvénytervezet javaslatainak megfelelően — már a tervezés folyamán — érvényesítése.

A tvr. 1. §-a szerint „az országgyűlés az állami költségvetést minden év első felében olyan időpontban tárgyalja, amikor az éves népgazdasági terv már megállapítást nyert". E rendelkezésből három következtetést vonhatunk le: *a)* a költségvetési év ugyan január 1-én kezdődik, de ehhez nem feltétlenül szükséges a költségvetési törvény január 1 előtti elfogadása; *b)* a költségvetési törvényjavaslatot a költségvetési

[7] E témával kapcsolatban a kapitalista országok viszonylatában tanulmányt írt Nagy Tibor a Pénzügy és Számvitel 1963. évi 5—6. számában: „Pénzügyi centralizáció és decentralizáció a tőkés államokban"; továbbá Faluvégi Lajos: „Centralizáció és decentralizáció az állampénzügyek területén" címmel a Pénzügy és Számvitel 1963. évi 2. számában.

[8] Az Alkotmánynak a költségvetésre vonatkozó cikkelye a költségvetés megállapítását az országgyűlés hatáskörébe vonja. Az éves költségvetési törvény mellett a költségvetési gazdálkodást két törvényerejű rendelet is érinti, éspedig: *a)* az államháztartás viteléről szóló 1953. évi 26. sz. tvr., és *b)* az 1956. évi 2. sz. tvr. Az előbbi a költségvetési gazdálkodás folyamatosságát biztosítja, az utóbbi pedig a költségvetés végrehajtásáról szóló jelentés (a zárszámadás) előterjesztéséről intézkedik.

év folyamán, pontosabban még az év első felében kell az országgyűlés elé terjeszteni; és c) a költségvetési törvényjavaslatot a népgazdasági terv éves bontásának elfogadása után lehet az országgyűlés elé terjeszteni.

A második ötéves tervről szóló törvény rendelkezései szerint (1961. évi II. tv. 98. §) a népgazdasági terv éves mutatóinak megállapítása a kormány feladata. A költségvetési gazdálkodásra tehát a tervtörvénynek ez a rendelkezése is jelentős kihatással van. Az utóbbi években rendszerint az év első negyedében tárgyalta meg és fogadta el az országgyűlés az állami költségvetést, ami a tervező munka jelentős javulását mutatja. (Az 1950-es évek elején volt egy időszak, amikor csak május—júniusban terjesztették a költségvetést az országgyűlés elé. A Szovjetunióban viszont rendszeresen már az előző év utolsó negyedében elfogadja a Legfelsőbb Szovjet a költségvetési törvényt.) Mindezekből az következik, hogy az év első negyedében, ameddig a költségvetési tervezetet nem terjeszti a kormány az országgyűlés elé, a költségvetési gazdálkodás az 1953. évi 26. sz. tvr. 2. §-ának rendelkezései alapján történik.[9]

A tvr. 2. §-a úgy intézkedik, hogy: „Mindaddig, míg az Országgyűlés a költségvetést meg nem állapítja, az államháztartás viteléről — a népgazdasági terv ezen belül a költségvetési tervezet előirányzatának keretében — a Minisztertanács gondoskodik." Ez egyrészt általános jellegű felhatalmazást jelent a kormány számára, másrészt biztosítja a költségvetési gazdálkodás folyamatosságát. A költségvetés tervezése ugyanis már az előző költségvetési év első félévi eredményeinek ismeretében megindul, és a felülvizsgált tervezeteket rendszerint még az előző évben — rendszerint a IV. negyedévben — jóváhagyás végett terjesztik a kormány elé. A tervezet elfogadása a kormány részéről annak törvényjavaslattá való emelését jelenti. Január 1-től a költségvetési törvény elfogadásáig (amelyet visszamenőleges hatállyal léptetnek életbe) a költségvetési gazdálkodás tehát a törvényjavaslat alapján folyik.

Lényegében hasonló a helyzet a „költségvetési szabályozási rendszerrel" kapcsolatban is, amelyet a költségvetési törvény évente állapít meg. A tanácsi költségvetési gazdálkodás — a tvr. 2. §-ában foglalt felhatalmazás alapján — szintén folyamatos és január 1-ével kezdődik, noha az országgyűlés után a tanácsok hierarchikus rendben még egyszer megtárgyalják a költségvetést, ami azt jelenti, hogy itt viszonylag hosszabb ideig tart a felhatalmazás alapján való gazdálkodás.

A zárszámadás rendjének megállapításáról szóló 1956. évi 2. sz. tvr. a költségvetési törvényt, illetve a költségvetési gazdálkodást annyiban egészíti ki, hogy meghatározza a kormánynak a költségvetés végrehajtásával kapcsolatos jelentése előterjesztésének időpontját. A törvény végrehajtásáról tehát a kormánynak az országgyűlés előtt be kell számolnia. Ez a beszámolás lényegében két formában valósul meg. Egyrészt az új költségvetési törvényjavaslat pénzügyminiszteri indoklásában utalnak az előző költségvetési év gazdálkodásának eredményeire, másrészt pedig a költségvetés végrehajtásáról szóló összefüggő jelentést is az országgyűlés elé terjesztik. Az ellenőrzés, vagyis a gazdálkodás folyamatáról szóló jelentés elfogadása jelenti csak a költségvetési év végleges lezárását, a költségvetési törvény alapján folytatott gazdálkodás tényleges jóváhagyását.

Az államhatalmi szervek megszervezésének hazai sajátosságából következően a költségvetés végrehajtásáról szóló jelentés elfogadása igen változatos formában valósult meg. Az eddigi gyakorlat szerint az országgyűlés törvénnyel, vagy Elnöki Tanács tvr.-rel fogadta el a költségvetés végrehajtásáról szóló jelentést.[10]

2. A költségvetési törvény jellemvonásaihoz hozzátartoznak azok az eljárási szabályok is, amelyek speciálisan csak a költségvetési törvényre jellemzőek. Az országgyűlésnek az országgyűlés ügyrendjéről szóló 1956. évi 2. sz. határozatának 32. §-a néhány sajátos rendelkezést tartalmaz a költségvetési törvénnyel, illetőleg törvényjavaslattal kapcsolatban. E szakasz (1) bekezdése kimondja, hogy „a törvényjavaslatnak és a költségvetésnek általános és részletes, minden egyéb ügynek csak általános vitája van". A részletesség mértékét a (2) bekezdés határozza meg, amely szerint „a törvényjavaslatok részletes tárgyalása az országgyűlés határozatainak megfelelően fejezetenként vagy szakaszonként, a költségvetésé fejezetenként és ágazatonként történik".

Mint már jeleztük, a költségvetési törvény a bevételeket főforrások, a kiadásokat pedig ágazatok szerint határozza meg. Tehát csak a költségvetési törvényjavaslat mellékletei tartalmazzák a fejezeti és ezeken belül az ágazati bontást. A vita fejezeti, illetve ágazati szintre való kitűzése azonban nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a képviselők az egyes fejezetekkel kapcsolatban részkérdéseket fel ne vessenek. Az országgyűlési interpellációkat, vagy a költségvetést kiegészítő javaslatokat figyelembevéve megállapítható, hogy azok fejezetek vagy ágazatokon belüli részproblémákra vonatkoznak. Valamely ágazat vagy fejezet financiális ügyeinek felvetése során az eddigi gyakorlat szerint

[9] A burzsoá államokban ilyen esetekben indemnitási törvénnyel hidalják át a költségvetési törvény jóvá nem hagyásából származó nehézségeket, vagy pedig exlex állapot van, azaz sem indemnitási, sem költségvetési törvény nem lépett hatályba.

[10] Az országgyűlési törvénnyel fogadta el az 1958—59—60—61. évi költségvetések végrehajtásáról szóló jelentést. A Népköztársaság Elnöki Tanácsa törvényerejű rendelettel hagyta jóvá az 1962. évi és az 1963. évi állami költségvetés végrehajtásáról szóló jelentést. Határozattal hagyta jóvá az Elnöki Tanács az 1955—56. és 57. évi költségvetések végrehajtásáról szóló jelentést.

inkább csak az előirányzott összegek alacsony szintjére mutattak rá, tehát kiegészítő jellegűek. A vitának fejezeti vagy ágazati szintre korlátozása abból a szempontból indokolt, hogy legfelsőbb államhatalmi szinten nem lehet a költségvetés egyes tételei fölött érdemleges vitát folytatni, mert ez akadályozná az országgyűlést munkájában, abban, hogy a költségvetési gazdálkodás alapjait és a fő irányait határozza meg, ami a tulajdonképpeni feladata. Továbbá korlátozná az egyes költségvetési szervek gazdálkodási hatáskörét, de eredményesebb nem lenne, mert az egyes tételek felvételének és mértékének helyességéről legbiztosabban fejezeti, illetve intézményi szinten lehet csak dönteni.

3. A jellegzetességek kimutatásakor nem tekinthetünk el a törvény alapjául szolgáló költségvetés egyes közgazdasági vonatkozásaira való utalástól sem. A feladatunkkal összefüggésben e körben a költségvetéssel csak mint gazdálkodási módszerrel, emellett a szocialista költségvetésnek a burzsoá költségvetéstől eltérő vonásaival kívánunk foglalkozni. Mivel fő célunk a törvény sajátosságainak kimutatása, elemeznünk kell a költségvetési törvénynek — más törvényektől eltérő vonásait is.

a) A szocialista költségvetési gazdálkodás a vállalatok és a szövetkezetek gazdálkodásától alapvetően abban különbözik, hogy a költségvetési gazdálkodás az államnak — bizonyos értelemben mint elkülönített szervnek — a bevételeit és a kiadásait foglalja magában. Jellemzője továbbá a költségvetési gazdálkodásnak a szigorú megkötöttség. A költségvetésben előforduló tételek jelentős része normalizált, de az ún. nem normalizált kiadások is jogilag meghatározott mértékűek. A meghatározottság azonban nem merül ki csak ebben. Azt is jelenti, hogy csak olyan kiadást lehet teljesíteni, amelyet a költségvetési tervezetben előirányoztak, továbbá az előirányzott összeget csak olyan célra lehet felhasználni, amilyen célra előirányozták. E tartalmi megkötöttséghez még néhány más formális előírás is járul (pl. vállalati gazdálkodáshoz viszonyítva igen ritka az az eset, amikor a gazdálkodás folyamán a költségvetési intézményeknek választási lehetőségük van).

A költségvetési és a vállalati gazdálkodási módszer összehasonlítását nem zárhatjuk le anélkül, hogy elválaszthatatlan összefüggésükre rá ne mutassunk. A szocialista állam lényegéből következően az állami vállalatok léte megmutatkozik az egész költségvetési gazdálkodásban. A költségvetés bevételeinek döntő többsége az állami vállalatoktól származik, kiadásainak jelentősebb része pedig gazdasági jellegű, vagyis az állami vállalatok körében való felhasználásra irányul. A költségvetésben tehát kifejezésre jut a vállalati gazdálkodás központi irányítása, a centralizált irányítás domináló volta. Célkitűzéseinkből kiindulva nem feladatunk, hogy részletesen elemezzük a két gazdálkodási formának a szocialista lényegükből fakadó olyan jellegzetességeik elemzését, mint a tervszerűséget, a szocializmus építésére irányuló törekvést és az ebből fakadó egyéb tényezőkkel kapcsolatos összefüggést.

b) A szocialista költségvetésnek a burzsoá költségvetéssel való összehasonlításánál tulajdonképpen a különbségeket szeretnénk kiemelni. Ezeket a jellegzetességeket, mivel a tanulmány céljával összhangban különösen jelentőséggel nem bírnak, csak utalásszerűen kívánjuk bemutatni.

A burzsoá költségvetés elemzésénél abból indulunk ki, hogy a költségvetés feladata a tőkés államgépezet működése anyagi feltételeinek biztosítása, elősegítve ezáltal a burzsoázia hatalmának megtartását és megerősítését az elnyomott és a kizsákmányolt osztályokkal szemben.

A tőkés államok költségvetései bevételi oldalon elsősorban a lakosság adóira támaszkodnak, és általában a bevételek egyötödénél kevesebb tőkés vállalatok költségvetési befizetése. Bevételi oldalon elég jelentős szerepet töltenek be még a tőkés államkölcsönök is, amelyek az állam egyre nagyobb mérvű eladósodására vezetnek. Kiadási oldalon a legjelentősebb volumenű a katonai és más erőszakszervek fenntartására, továbbá az államigazgatás működésére fordított összeg. Igen csekély százalékát teszi ki a költségvetés kiadásának a közoktatási (általában a kulturális), a szociális, az egészségügyi és a gazdasági jellegű kiadás. A költségvetés egyensúlyát gyakran csak kölcsönnel vagy hitelműveletek útján lehet biztosítani, tehát az előterjesztett költségvetések gyakran deficitesek.

A szocialista költségvetésre, amelyek a szocializmus építését, a munkásosztály hatalmának megszilárdítását és az azzal összefüggő feladatok megvalósítását segítik elő, általában az alábbiak a jellemzőek: a bevételek döntő részét az állami vállalatoknál termelt és elvont tisztajövedelem alkotja. Igen alacsony (általában 10% alatt, Magyarországon 1964-ben 3,2%) a lakosság befizetett adóinak aránya és egyáltalán nem vagy csak ritkán vesznek igénybe külföldi vagy belföldi államkölcsönt. A kiadásoknak több mint egyharmada gazdasági jellegű és alig valamivel alacsonyabb a szociális, a kulturális és az egészségügyi kiadások együttes aránya. Alacsony a honvédelmi, a rend- és jogbiztonsági, valamint az igazgatási kiadások százaléka. A szocialista költségvetést mindig bevételi többlettel tervezik, tehát a költségvetés egyensúlya biztosított.

c) A költségvetési törvény más törvényektől elsősorban abban különbözik, hogy *tárgya az állam funkcióinak és feladatainak ellátásához szükséges pénzügyi feltételek megállapítása.* Ez a megállapítás két irányú: 1. egyrészt a gazdálkodás kereteinek összegszerű meghatározását jelenti, másrészt 2. rögzíti a megállapított keretek felhasználásának (a gazdálkodásnak) elvi irányait.

A megállapítás mellett a költségvetési törvény *felhatalmazási jellegű* norma is, mert a ke-

retek és az irányelvek megállapítása után a feladatok ennek alapján való megoldására a kormányt, illetve a pénzügyminisztert felhatalmazzák. A költségvetési gazdálkodás irányítása és a feladatok teljesítése során felmerülő konkrét problémák megoldása tehát a kormány, illetve a pénzügyminiszter hatáskörébe tartozik.

A költségvetési törvény jellegzetessége, hogy *meghatározott időre — rendszerint egy évre — szól.* Ettől természetesen az egyes államokban eltérő eseteket is találunk.[11] (Az év sem mindig jelent naptári évet. Igen gyakoriak a gazdasági vagy ún. keresztféléves költségvetési tervek.[12]) Bármilyen időre is szóljanak a költségvetési törvény rendelkezései, a törvény hatálya, élettartama mindig meghatározott és a jelzett idő elteltével automatikusan hatályát veszti, tehát azon túl nem szolgál a költségvetési gazdálkodás alapjául.

Sajátos vonásokkal rendelkezik a költségvetési törvény jogforrási jelleg szempontjából is. Az egyes költségvetési szervek vagy más jogi személyek, továbbá állampolgárok vonatkozásában a költségvetési törvény alapján sem jogosultság, sem kötelezettség nem keletkezik. E jogalanyokat a költségvetési törvény alapján semmilyen jellegű szolgáltatásra kötelezni nem lehet, viszont ők sem támaszthatnak igényt az állammal szemben a költségvetési törvény alapján.[13]

A jogforrási jelleg egészen más megítélés alá esik a kormány, illetve a pénzügyminiszter szempontjából. A költségvetési törvény alapján a kormány, illetve a pénzügyminiszter jogosult, illetve kötelezett az állami gazdálkodás oly módon való vitelére, ahogyan azt a törvény előírja.

A költségvetési törvény országgyűlési tárgyalásának rendje is bizonyos sajátosságokat mutat. Mint már az előzőekben rámutattunk, az országgyűlés ügyrendjéről szóló 1956. évi 2. számú országgyűlési határozat 32. §-a rögzíti a költségvetési törvényjavaslat tárgyalásának menetét. Ennek megfelelően az országgyűlés bizottságai a hatáskörükbe tartozó fejezetek, illetve ágazatok kiadásait és bevételeit tárgyalják meg és javaslataikat ennek megfelelően terjesztik az országgyűlés elé. A tárgyalásnál tulajdonképpen nem a költségvetési törvényjavaslat egyes szakaszainak megvitatása, hanem a költségvetés tartalmának egyes problémái kerülnek előtérbe.

Összefoglalva: A költségvetési törvény jellegzetességeinek kiemelésekor vizsgálnunk kell tehát a törvény tartalmi és formai sajátosságait, továbbá mindazokat az egyéb jogforrásokat, amelyek meghatározóak a költségvetési törvény jellegzetességeinél. A jellegzetességek kimutatásánál abból kell kiindulnunk, hogy a költségvetés az állam egy meghatározott időre szóló gazdálkodási terve, amely biztosítja az állami funkciók és feladatok ellátásához szükséges pénzügyi fedezetet; eszköze a nemzeti jövedelem elosztásának és újraelosztásának, biztosítja a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődését. A szocialista költségvetési gazdálkodás a termelőeszközök társadalmi tulajdonán alapul, kiadásai döntő részben gazdasági jellegűek és mindig bevételi többlettel tervezik.

Mindezek alapján: *a)* a költségvetési törvénnyel a legfelsőbb államhatalmi szerv, az országgyűlés *megállapítja* az állami feladatok ellátásához szükséges kereteket, azok arányait és a felhasználás irányelveit; *b) felhatalmazza* a Minisztertanácsot, illetve a pénzügyminisztert költségvetési törvény rendelkezései alapján való gazdálkodásra, s ezzel együtt a végrehajtáshoz szükséges intézkedések megtételére; *c)* jogforrási szempontból *a költségvetési törvény csak a Minisztertanács és a pénzügyminiszter számára* tekinthető *jogforrás*nak, mert a költségvetés végrehajtásához szükséges intézkedéseket a kormány, illetve a pénzügyminiszter e törvény felhatalmazása alapján hozza. Az egyes költségvetési intézmények állampolgárok vagy *más jogi személyek vonatkozásában a törvény* sem jogosultságot, sem kötelezettséget nem állapít meg, e tekintetben tehát *jogforrási jelleggel nem bír; d)* a költségvetési törvény *mindig határozott időre szól* és a költségvetési gazdálkodás alapjául csak ebben az időszakban szolgál. A határidő lejártával *automatikusan hatályát veszti; e)* a jelenlegi éves költségvetési törvények *olyan rendelkezéseket is tartalmaznak, amelyeket egyébként az államháztartási* (általános költségvetési) *törvényben helyezhetünk el.* Ilyen pl. a hitelátviteli tilalom; *f) a költségvetési törvényekre általában jellemző, hogy* a tárgyévben fogadja el az országgyűlés, így *visszamenőleges hatállyal léptetik életbe; g) a költségvetési előirányzat* az éves terv mutatóira épül és annak realizálását szolgálja. A tervfeladatok döntő részének finanszírozása a központi költségvetésből történik, ezért a tervezet *elfogadása a népgazdasági terv Minisztertanács által végrehajtott éves bontásának a jóváhagyását is jelenti; h) egyesíti a központi és a helyi költségvetést, szabályozza a két költségvetés közötti kapcsolatot* (megállapítja a költségvetési szabályozási rendszert).

---

[11] Kossuth például féléves költségvetést terjesztett az országgyűlés elé 1848. második felében. A Szovjetunióban 1963-ban az 1964. és az 1965. évi költségvetést tárgyalták meg és fogadták el.

[12] Ilyen keresztféléves költségvetéssel gazdálkodik például az Északamerikai Egyesült Államok. Magyarországon a két világháború között, valamint a felszabadulás után a költségvetési reform életbelépéséig (1949. január 1-ig) is ún. gazdasági évhez igazodott a költségvetési év.

[13] Az előzőekben már idézett tanulmányában Nagy Tibor, továbbá az ugyancsak hivatkozott egyetemi jegyzet — megegyezően — a költségvetési törvény alábbi sajátosságaira mutat rá: *a)* a törvény meghatározott időre szól; *b)* egyesek számára jogforrási jelleggel nem bír; *c)* a költségvetést a hatályos jogszabályok alapján kell összeállítani. E jellegzetességek közül az első kettővel egyetértünk — és át is vettük —, de a harmadiknak kiemelt — szerintünk — a költségvetési törvénynél figyelembe nem vehető már csak azért sem, mert a költségvetés összeállításával hozzák összefüggésbe.

Úgy gondoljuk, hogy Nagy Tibornak a már idézett költségvetési jog kodifikációja című tanulmányában foglalt ama célkitűzés realizálásához, hogy az államháztartási törvénytervezet elkészítésekor megfelelő határt kell vonni az éves és az általános költségvetési törvény között, helyes kimutatni úgy az éves, mint az államháztartási törvény sajátosságait. (Jelenleg csak a feladat első felének vizsgálatára szorítkoztunk.) Egyetértünk azzal is, hogy a kodifikációs munkák során az éves költségvetési törvénynek azokat a rendelkezéseit, amelyek nem speciálisan az adott költségvetési évre vonatkoznak (ilyenek pl.: a gazdálkodás elvi irányítására, a hitelátvételi tilalomra, a takarékosságra vonatkozó rendelkezések), az államháztartási törvénybe kell elhelyezni.

Tóth János

SZEMLE

Állami ellenőrzés a Bolgár Népköztársaságban

I.

Az állami ellenőrzés intézménye Bulgáriában is — a többi szocialista országhoz hasonlóan — többféle változáson ment keresztül, míg kialakult szervezetének és működésének jelenlegi formája.

A német fasizmus alóli felszabadulásig (1944. szept. 9.) központi, a kormánynak alárendelt általános hatáskörű állami ellenőrzési szervezet nem volt. A közigazgatás ellenőrzése részben a belső hierarchikus ellenőrzésen, részben a közigazgatás bírói ellenőrzésén keresztül valósult meg. A közigazgatás bírói ellenőrzését a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság és a speciális államigazgatási bíróságok gyakorolták. Az állami költségvetési szervek pénzügyi ellenőrzését pedig a parlament mellett létrehozott, annak alárendelten működő Legfőbb Állami Számvevőszék látta el.

A felszabadulást követően a régi burzsoá államapparátus összetörésének és az új, szocialista államapparátus kiépítésének folyamatában e régi ellenőrzési szerveket fokozatosan felszámolták, s helyettük új, szocialista típusú intézményeket létesítettek. Éspedig: a belső hierarchikus ellenőrzést illetően egyfelől a pénzügyminisztérium pénzügyi ellenőrzési tevékenységét erősítették, másfelől pedig a belső ellenőrzés megvalósítására 1948 októberében Panasziroda létesítettek.[1] A Panasziroda volt hivatva a felszámolt Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság által ellátott tevékenység vitelére is.[2] A speciális államigazgatási bírósági tevékenységet megvalósító szerveket szintén felszámolták, s helyettük új, szocialista típusú intézményeket szerveztek. Az állami költségvetési szervek pénzügyi ellenőrzését átmenetileg továbbra is a Legfőbb Állami Számvevőszék látta el.

A szocialista fejlődés első, a népi demokratikus forradalom szakaszában a fő gazdasági magaslatok meghódítása, az ipar államosítása, a szocialista szektor vezető szerepének megerősítése és a kapitalista elemek elszigetelése stb. szükségessé tette a gazdálkodási tevékenység ellenőrzésének megszervezését. E feladatot részben az előzőek során említett ellenőrzési szervek látták el, részben pedig az újonnan alakult állami szervek egyéb feladataik mellett ellenőrzési feladatokat is végeztek. Ugyanakkor az államosított ipar területén jelentős ellenőrzési funkciót kaptak a szakszervezetek. Az állami tulajdonba még nem került közép- és kisüzemekben pedig létrehozták a munkásellenőrzés intézményét.[3] A munkásellenőrzés — eltérően a Szovjetunióban 1917. november 14-én létrehozott munkásellenőrzéstől — a társadalmi ellenőrzés egyik formája volt, melyet a Hazafias Arcvonal szervezett és irányított.

A szocialista fejlődés második, a szocialista forradalom szakaszában a szocializmus gazdasági alapjainak lerakása, a szocialista állam további megszilárdítása és az államapparátus munkájának tökéletesítése érdekében szükségessé vált egy egységes, azaz az államigazgatási és a gazdálkodási tevékenységet egyaránt átfogó, a kormánynak alárendelten működő, általános hatáskörű ellenőrzési szakszerv létrehozása. E szervezet 1947—1951. között alakult ki. Szervezetének, hatáskörének alapvető kérdéseit — a minisztériumokéval együttesen — az alkotmány határozta meg.[4] Az alkotmány rendelkezéseinek megfelelően az állami ellenőrzés működésének szervezeti-jogi kérdéseit a Nemzetgyűlés Elnökségének törvényerejű rendelete szabályozta.[5] A tvr. részletesen meghatározta az Állami Ellenőrzési Bizottság (továbbiakban: ÁEB) szervezeti felépítését, jogállását, feladatát, hatáskörét és jogosítványait. A rendelkezések szerint az ÁEB a kormány általános hatáskörű ellenőrzési szerve volt, melynek elnökét a Nemzetgyűlés választotta s tagja volt a kormánynak. Két elnökhelyettesét pedig a minisztertanács javaslatára a Nemzetgyűlés Elnöksége nevezte ki. Az ÁEB központi és járási felügyelőségekre tagozódott. A központi felügyelőségek vezetőit az ÁEB elnöke javaslatára a minisztertanács elnöke, az összes többi alkalmazottat pedig az ÁEB elnöke nevezte ki. Az ÁEB feladatát képezte: *1)* a kor-

[1] 3/1948. (X. 15.) Mt. h. a Panasziroda létesítéséről. (Dr. Vesztnik, 1948. november 1. 256. sz.)

[2] A minisztertanácsi határozatnak megfelelően Panaszirodákat hoztak létre a minisztérium, a járási tanácsok és az azokkal azonos jogállású városi tanácsok, a szövetkezeti szövetségek központjai, az élelmezési főigazgatóság és az állami kereskedelmi vállalat a „Népbolt" mellett. E panaszirodák a vezetők segédszervei voltak. Hatósági jogosítvánnyal nem rendelkeztek, csupán javaslatokat tehettek az intézmények vezetőinek a feltárt törvénysértések kiküszöbölésére, a vétkes személyek felelősségre vonására stb. (Ld. részletesebben: A. C. Angelov: A törvényesség biztosítása a Bolgár Népköztársaság államigazgatásában. Szófia, 1952. 100. s köv. old.)

[3] Vö. A népi demokratikus országok államjoga. (Szerk. MAHNENKO, A. H. Moszkva, 1959. 241. old.)

[4] Alkotmány 39—40. §§. Megjegyezzük, hogy az 1947. évi alkotmány kidolgozására létrehozott bizottság által készített tervezetben e kérdés szabályozása nem szerepelt. Az állami ellenőrzés alapvető szervezeti-hatásköri kérdéseit szabályozó rendelkezéseket az alkotmányba csak az alkotmánytervezet össznépi megvitatása után vették fel.

[5] 1948. évi 10. sz. tvr. A Bolgár Népköztársaság Állami Ellenőrzési Bizottságáról. (Dr. Vesztnik, 1948. 7. sz.)

mányhatározatok és rendeletek pontos és időbeni végrehajtásának, valamint a pénzügyi és anyagi elszámolások szabályszerűségének és pontos nyilvántartásának ellenőrzése; *2)* az állami és társadalmi tulajdon védelme; *3)* harc a bürokratizmus ellen és az állami és hivatali fegyelem megszilárdítása; *4.* az állampolgárok panaszainak és bejelentéseinek felvétele és ellenőrzése.

Az ÁEB hatásköre az államigazgatási szervek, az állami és szövetkezeti vállalatok és egyéb társadalmi szervezetek tevékenységére terjed ki. A tvr. az ÁEB általános hatáskörének szabályozásán túlmenően meghatározta a központi és a helyi felügyelőségek hatáskörét is. E szerint a központi felügyelőségek hatásköre az össznemzeti jelentőségű vállalatokra, intézményekre és szervezetekre, a járási felügyelőségek hatásköre pedig a helyi jelentőségű vállalatok, intézmények és szervezetek tevékenységére terjedt ki.

A tvr. az ÁEB-t és szerveit széleskörű jogokkal ruházta fel. Az ÁEB és szervei feladatuk ellátása során az ellenőrzött intézményektől, vállalatoktól és szervezetektől felvilágosításokat, magyarázatokat, beszámolókat követelhettek meg, betekinthettek a számviteli és egyéb nyilvántartási könyvekbe, ellenőrizhették a helyszínen található és őrzött állami és társadalmi eszközöket, értékeket és anyagokat. *Törvénysértés esetén* — az ellenőrzött intézmény felettes szerveinek egyidejű írásbeli értesítése mellett — *kötelező jellegű javaslatokat tehettek* a törvénysértések megszüntetésére. Ugyancsak javaslatot tehettek az illetékes helyi szervek, vagy az államigazgatás felettes szervei részére az ellenőrzés alá tartozó intézmények, vállalatok vagy szervezetek tevékenységében megnyilvánuló helytelen szervezés, vagy munkamódszer megszüntetésére. Ezen túl a törvénysértést, vagy mulasztást elkövetőkre az ÁEB szervei fegyelmi büntetést (figyelmeztetés, megrovás, szigorú megrovás, pénzbüntetés a havi fizetés egy negyede mértékéig, elbocsátás) szabhattak ki, a bűncselekményt elkövető személyt pedig büntetőjogi felelősségre-vonásra az ügyészségnek adhatták át. A tvr. ugyanakkor az állami ellenőrzés szerveinek határozatai ellen egyfokú jogorvoslati lehetőséget is biztosított. Az állami ellenőrzési szervek határozatai ellen ugyanis az intézmények, vállalatok vagy szervezetek vezetői, valamint az ellenőrzés által érintett egyéb személyek az ÁEB felé 8 napon belül panasszal élhettek. Az ÁEB döntése ellen azonban semmiféle panasznak nem volt helye.

Az ÁEB ellenőrzési feladatait részben közvetlenül a központi és járási felügyelőségen keresztül, részben pedig az egyes minisztériumok, igazgatóságok, intézmények, vállalatok és szervezetek ellenőrzési szerveinek bevonásával valósította meg. Szükség esetén munkájába szakértőket is bevonhatott. Ezen túlmenően feladatai megoldásánál együtt kellett működnie a szakszervezetekkel, a gazdasági és egyéb társadalmi szervezetekkel, s támaszkodnia kellett az állampolgárok kezdeményezésére és együttműködésére is. A tvr. kimondta azt is, hogy az ÁEB és szervei tevékenységüket fontosabb esetekben kötelesek egyeztetni a minisztertanács elnökével vagy az egyes miniszterekkel. Az ÁEB elnöke ugyanakkor az ÁEB tevékenységéről a minisztertanács elnökének rendszeresen beszámolni tartozott. Fontosabb esetekben a minisztertanácsnak is. Ugyanakkor az ÁEB-t és szerveit az összes állami szervek, hivatalos személyek és társadalmi szervezetek kötelesek voltak ellenőrzési feladataik ellátásában támogatni.

Az állami ellenőrzés fejlődésében lényeges változás 1951-ben következett be. A Nemzetgyűlés Elnöksége ekkor új szabályzatot fogadott el az állami ellenőrzés szervezetéről és működéséről.[6] Az új szabályozás mind az állami ellenőrzés szervezeti felépítésében, mind feladatainak, hatáskörének, jogosítványainak meghatározásában alapvető változásokat hozott.

a) A tvr. — megszüntetve az ÁEB központi és járási felügyelőségeit — az állami ellenőrzést a *teljes centralizálás* alapjára helyezte. A központi apparátust részben a termelési-területi[7], részben a funkcionális elv alapján szervezték meg.[8] A járási felügyelőségek helyébe az országos jelentőségű nagyvállalatok mellé vezető ellenőröket, vagy ellenőröket neveztek ki, akik közvetlenül az ÁEB alárendeltségében működtek, tevékenységükért neki tartoztak felelősséggel.

b) Bővült az ÁEB feladata. A tvr. az ÁEB feladataként jelölte meg többek között a minisztertanács részére előterjesztés készítését az állami költségvetés végrehajtásáról szóló zárszámadáshoz. Ezen túl meghatározta az MT határozatok és rendeletek végrehajtása feletti ellenőrzés célját is, éspedig: ba) az állami és gazdasági vezetésben meglevő lazaság, fegyelmezetlenség, bürokrácia miatt való nemteljesítés megelőzése, bb) az állami és gazdasági apparátus részéről elkövetett hibák, hiányosságok, feltárása s ezzel kapcsolatosan a felelős személy megállapítása, és bc) a feltárt hibák, hiányosságok megszüntetése érdekében gyors intézkedések hozása.

c) Jelentős mértékben szélesedett az ÁEB hatásköre, jogosítványa. Amellett, hogy az ÁEB szervei továbbra is jogosultak voltak az állami ellenőrzés hatáskörébe tartozó adatokat, beszámolókat stb. az ellenőrzött szervektől megkövetelni, hogy az ellenőrzött szervek ezeken túlmenően is kötelesek voltak az ÁEB-t feladatai ellátásában támogatni, a tvr. az ÁEB részére biztosította, hogy az ÁEB tagjai a főellenőrök, és a főellenőrhelyettesek a minisztériumok és egyéb központi szervek kollégiumi ülésein és a helyi gazdasági szervek ülésein részt vegyenek. Továbbá, a közvetlen fegyelmi büntetés kiszabásán, valamint a büntető feljelentésen túl az ellenőrzés hatékonyságának biztosítása érdekében az ÁEB az ellenőrzött szervek vezetőinek *kötelező erejű utasítást* adhatott a hibák, hiányosságok megszüntetésére. Az állami el-

[6] 1951. évi 302. sz. tvr. A Bolgár Népköztársaság Állami Ellenőrzési Bizottságáról. (Izvesztija, 1951. VI. 22. 50. sz.)

[7] Főellenőrök működtek az egyes minisztériumok és a minisztertanács országos hatáskörű szervezeteinek, vagy igazgatóságainak megfelelően. A főellenőröket az ÁEB elnökének javaslatára a minisztertanács nevezte ki.

[8] A központi apparátuson belül a következő osztályok működtek: szervezési-instruktori, személyzeti, jogi, adminisztrációs, pénzügyi, továbbá a titkárság, a panaszok és bejelentések csoportja, szerkesztőség, TÜK, könyvtár, irattár.

lenőrzési szervek jogot kaptak arra is, hogy közvetlenül anyagi felelősséget állapítsanak meg és kártérítést szabjanak ki. Az új szabályozás ugyanakkor megszüntette az ÁEB határozatai elleni egyfokú jogorvoslati rendszert. Az ÁEB határozatai ellen ugyanis fellebbezésnek, panasznak helyt nem ad. Az ÁEB ugyanakkor köteles volt a legfontosabb ellenőrzések eredményeiről a minisztertanácsot, és minden esetben az ellenőrzött szervek vezetőit és felettes hatóságait tájékoztatni. Az ÁEB-t megillető ezen jogosítványok és kötelezettségek jellemző vonása, hogy azok az ÁEB-t mint testületi szervet illették csak meg. A tvr. az ÁEB elnökének hatáskörét, jogosítványait külön szabályozta. Az ÁEB elnökének speciális hatásköre, jogosítványa és kötelezettsége egyrészt alkotmányjogi helyzetéből fakadtak, másrészt pedig a tvr. külön feladatokkal és jogosítványokkal is felruházta. Ez utóbbiak közé tartozott többek között az ÁEB elnökének az a kötelezettsége, hogy az ellenőrzések eredményeiről az MT elnökének jelentést tegyen s évenként az MT előtt tevékenységéről beszámoljon.

II.

Az állami ellenőrzés működése szervezeti-jogi kérdéseinek szabályozásában alapvető változás 1957-ig nem történt. 1953-ban ugyan módosították az Állami Ellenőrzési Bizottságról szóló szabályzatot, ez azonban csupán feladatainak és jogosítványainak meghatározásában hozott kisebb jelentőségű változást, módosítást.[9] A szocialista demokratizmus kiszélesítése, az államapparátus munkájának tökéletesítése azonban Bulgáriában is felvetette az állami ellenőrzés továbbfejlesztését, munkájának megjavítását és tökéletesítését. E feladat megvalósítása fokozatosan és nem is töretlenül ment végbe. 1957 elején az ÁEB-t egyesítették a pénzügyminisztériummal, és egységes Pénzügyi és Állami Ellenőrzési Minisztériumot létesítettek. E reform egyfelől az államigazgatási apparátus egyszerűsítését és olcsóbbá tételét, másfelől pedig a PM és az ÁEB szervei által végzett párhuzamos ellenőrzések kiküszöbölését szolgálta. Az új szabályozás[10] ezért az állami ellenőrzés feladatát, hatáskörét, jogosítványait alapjaiban érintetlenül hagyta, csupán szervezeti felépítésében hozott lényeges változtatásokat.

Az állami ellenőrzést a pénzügyi és állami ellenőrzésügyi miniszter a minisztériumokban, a központi hatóságoknál és szervezeteknél létrehozott központi *állami ellenőrzési csoportokon*, az állami ellenőrzés *megyei csoportjain*, és a vállalatokba, építkezésekre kinevezett *meghatalmazottakon* keresztül gyakorolta. E csoportok tevékenységének általános irányítása ugyancsak a pénzügyi és állami ellenőrzésügyi miniszter hatáskörébe tartozott.

A pénzügyi és állami ellenőrzésügyi minisztériumon belül az állami ellenőrzés vitelére fő állami ellenőri, fő állami ellenőrhelyettesi, vezető állami ellenőri, állami ellenőri és csoportvezetői funkciókat létesítettek. A központi szerveknél létesített csoportok közvetlen és operatív irányítását a fő állami ellenőrök, a megyei csoportokét pedig a csoportvezetők végezték. A nemzeti jelentőségű nagyvállalatokba és építési objektumokba a pénzügyi és állami ellenőrzési miniszter az állami ellenőrzés állandó helyszíni vitelére szükség esetén meghatalmazottat nevezhetett ki. A meghatalmazott fő állami ellenőr annak a minisztériumnak tartozott felelősséggel, amelyhez az adott vállalat vagy építkezési objektum tartozott, s felhatalmazása keretén belül közvetlenül irányította az ellenőrzési-felülvizsgálati munkát. A népi tanácsok és az alájuk rendelt intézmények, vállalatok, vállalkozások pénzügyi-gazdasági tevékenysége feletti állami ellenőrzést az egyes megyék, és Szófia város területén az állami ellenőrzés megyei csoportjai valósították meg

Bár ez az átszervezés kétségtelenül eredményeket is hozott, főleg az államigazgatási munka olcsóbbá tételét illetően, a hozzáfűzött reményeket azonban nem váltotta be. Az állami ellenőrzés reformja ugyanis az állami ellenőrzési apparátus oly nagymérvű decentralizálásához vezetett, hogy lényegében gyakorlatilag a kormány rendelkezésére nem állt egy csak neki dolgozó, közvetlen alárendeltségben működő, általános hatáskörű ellenőrzési szakszerv. E mellett a pénzügyminisztérium szerteágazó pénzügyi feladatai ellátása során a pénzügyi jellegű, főként dokumentális revízió került előtérbe az általános állami ellenőrzés rovására. A népgazdaság fejlődésének meggyorsítása, s a kormánynak ezzel kapcsolatos fokozódó feladatai ugyanakkor nélkülözhetetlenné tették az általános állami ellenőrzési szervezet működését is. Ezért 1959-ben megszüntetik a Pénzügyi és Állami Ellenőrzési Minisztériumot, s helyébe — az alkotmány és a korábbi jogszabályokban meghatározott szervezeti-jogi keretek között — létrehozzák ismét az Állami Ellenőrzési Bizottságot, mint a kormány általános hatáskörű ellenőrzési szakszervét.[11] Az állami ellenőrzésről újabb törvényt azonban csak 1960 decemberében fogadnak el[12], a végrehajtására vonatkozó szabályzatot pedig — a törvény felhatalmazása alapján — a minisztertanács 1961 májusában hagyja jóvá.[13] E jogszabályi rendelkezések alapvető és az eddigi szabályozásoktól eltérő sajátosságai a következőkben foglalhatók össze.

a) Bár az új szabályozás az állami ellenőrzésnek az államszervezetben elfoglalt helyét, jogállását, struktúráját és belső szervezetét felépítését alapjaiban nem változtatta meg,[14] tovább fejlesztette

[9] 1953. évi 56. sz. tvr. A Bolgár Népköztársaság Állami Ellenőrzési Bizottsága szabályzatának megváltoztatásáról és kiegészítéséről. (Izvesztija, 1953. II. 17. 14. sz.)

[10] A pénzügyi- és állami ellenőrzési miniszter 1958. április 22-i rendelete az állami ellenőrzésről. (Izvesztija, 1958. 32. sz.)

[11] A népgazdaság fejlődésének meggyorsításáról, valamint az állami és gazdasági vezetés átszervezéséről szóló 1959. évi március 12-i törvény. (Izvesztija, 1959. III. 17. 22. sz.)

[12] Törvény az állami ellenőrzésről. (Izvesztija, 1960. XII. 23. 103. sz.)

[13] 92/1961. (V. 25.) Mt. h. az állami ellenőrzésről szóló szabályzat jóváhagyásáról. (Izvesztija, 1961. V. 23. 41. sz.)

[14] „Az állami ellenőrzést a Bolgár Népköztársaságban az Állami Ellenőrzési Bizottság gyakorolja, mely a minisztertanács szerve." (Törvény 1. pont 1. bek., Mt. h. 1. pont 1. bek.) „Az Állami Ellenőrzési Bizottságot az elnök és helyettesei vezetik, tevékenysége a népgazdaság és az államigazgatás egyes ágazatainak megfelelően szervezett állami ellenőrzési csoportokon keresztül valósul meg." (Mt. h. 1. pont, 2. bek.)

az *állami ellenőrzési szervezet demokratizmusát azáltal, hogy intézményesen biztosította a dolgozók tömegszervezetei képviselőinek, specialistáknak és más személyeknek az ÁEB munkájában való közvetlen részvételét.* A rendelkezések ugyanis kimondották, hogy az elnök, az elnökhelyettesek és az állami ellenőrök mellett az ÁEB személyi összetételébe tartoznak a Hazafias Arcvonal, a Szakszervezetek Központi Tanácsának, a Dimitrovi Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottságának képviselői, valamint kiemelkedő specialisták és egyéb más személyek is. E személyeket tisztségükben a minisztertanács erősítette meg. Továbbá, a jogszabály kimondta azt is, hogy az ÁEB a fentebb említett tömegszervezetek képviselőivel rendszeresen üljön össze és az állami ellenőrzés fontosabb kérdéseit vitassa meg. Ezen túlmenően az állami ellenőrzési szervek lehetőséget kaptak arra is, hogy konkrét ellenőrzési feladataik megoldásába az ellenőrzött intézmény, vállalat, szervezet párt- és tömegszervezetei képviselőit bevonják. A szocialista demokratizmus erősítését szolgálták azok a rendelkezések is, amelyek az ÁEB-n belül annak operatív szerveként kollégium megszervezését írták elő. A kollégium feladatát az ÁEB folyamatos ügyeinek megvizsgálása és az ellenőrzési munka végső dokumentumainak előkészítése képezte.

b) Bővült az állami ellenőrzési szervezet feladata.. A már hagyományosnak tekintendő feladatok mellett (a párt- és kormányhatározatok pontos és időbeni végrehajtásának, a szocialista tulajdon védelmének, a dolgozók panaszai, bejelentéseinek ellenőrzése) a rendelkezések az ÁEB egyik alapvető feladatául az államigazgatási és gazdasági vezetés színvonalának emelésében, az államigazgatási és gazdasági apparátus munkája megjavításában és tökéletesítésében való közreműködést jelölték meg. Ugyanakkor a feladatok pontos és szabatos megfogalmazásával egyidejűleg az ellenőrzési feladatok megvalósításának különböző szervezeti formáit és módszereit is meghatározták.[15]

c) Az új szabályozás szélesítette az ÁEB jogosítványait. Az ÁEB szervei a pénzügyi ellenőrzési szerv vezetőjétől pénzügyi revízió lefolytatását követelhették meg, ha az ellenőrzés során lopást, pazarlást vagy visszaélést állapítottak meg. A pénzügyi revízió eredményéről az ÁEB-t értesíteni kellett, ugyanakkor korlátozta az ÁEB utasítási jogát, amennyiben a feltárt hibák, hiányosságok kijavítására vonatkozó utasítást az ÁEB csak a népi tanácsok végrehajtó bizottságai, a vállalatok és szervezetek vezetői részére adhatott. A minisztériumok, bizottságok és egyéb központi hivatalok vezetői részére a feltárt hiányosságok megszüntetése érdekében csupán javaslatot tehetett. E szervek részére az ÁEB javaslataival együtt köteles volt megküldeni az ellenőrzés általánosított anyagait is. Ezzel egyidejűleg a jogszabály kötelezte a minisztereket, a megyei néptanácsok elnökeit, a központi hatóságok, vállalatok és szervezetek vezetőit, hogy az ÁEB által feltárt hiányosságok és törvénysértések megszüntetésére a szükséges intézkedéseket foganatosítsák.

III.

Az állami ellenőrzés demokratizmusa továbbfejlesztésének, munkája tökéletesítésének folyamatában a határkövet a Bolgár KP VIII. kongresszusa jelenti. A párt VIII. kongresszusa feladatul tűzte, hogy gyökeresen átalakítja az ellenőrzést és a végrehajtás ellenőrzésének rendszerét a párt és állami ellenőrzés egyesítésére, a legszélesebb tömegek bevonására és a mindent átfogó, és állandóan tevékenyen működő ellenőrzés megteremtésére vonatkozó lenini elvek alapján. A párt VIII. kongresszusa határozatainak megfelelően a Nemzetgyűlés 1963. évi 2. ülésszaka hozott határozatot az Állami Ellenőrzési Bizottságnak a Bolgár KP Központi Bizottsága és minisztertanácsa mellett működő Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottsággá történő átszervezéséről, anélkül, hogy működése szervezeti-jogi kérdéseit szabályozta volna. A párt- és állami ellenőrzés alapvető problémáit a Bolgár KP 1963 májusában tartott Plénuma dolgozta ki, s ennek határozata alapján a Bolgár KP Központi Bizottsága és a minisztertanács 1963. június 27-én hagyta jóvá a Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság felépítésére, feladataira és jogaira vonatkozó szabályzatot.[16] Törvényt a párt- és állami ellenőrzésről a Nemzetgyűlés 1964. június 10-i ülésén fogadott el.[17] E rendelkezések határozzák meg részletesen a párt- és állami ellenőrzés szervezeti felépítését, feladatait, hatáskörét, jogosítványait és kötelezettségeit. A továbbiakban e jogszabályok és az azóta kialakult gyakorlat vizsgálata alapján kívánjuk bemutatni a párt- és állami ellenőrzés jelenlegi intézményét a Bolgár Népköztársaságban.

1. A párt- és állami ellenőrzés szervezeti felépítése

A párt- és állami ellenőrzés rendszere a *Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság*ból, a Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság *megyei Felügyelőségei*ből és a vállalatoknál, építkezéseknél, tsz-ekben, állami gazdaságokban, kisipari szövetkezetekben, kereskedelmi szervezetekben és intézményekben, valamint a városokban, a lakókörzetekben és községekben szervezett *népi ellenőrzési bizottságokból* tevődik össze.

A párt- és állami ellenőrzés legfelsőbb szerve a Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság, mely a párt Központi Bizottsága és a Bolgár Népköztársaság minisztertanácsának közvetlen alárendeltségében és irányítása alatt fejti ki tevékenységét. (A Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság elnöke — az alkotmány rendelkezéseinek megfelelően — a minisztertanács tel-

[15] Ezek szerint az állami ellenőrzés az ÁEB szerveinek ellenőrzésén, az ÁEB szerveinek a pénzügyi ellenőrzés szerveivel együttesen tartott vizsgálatain, az összes terv- és statisztikai szervek könyvelésének és ügyviteli beszámolóinak megvizsgálásán, a fontosabb építkezések és ipari objektumok rendszeres felügyeletén, valamint a minisztériumok, bizottságok és egyéb központi hivatalok kollégiumi ülésein, és a népi tanácsok végrehajtó bizottságai ülésein való részvételen keresztül valósult meg. Az ÁEB ugyanakkor jogot kapott arra is, hogy a fontosabb építkezések és ipari objektumok rendszeres felügyeletére állandó vagy ideiglenes meghatalmazottat nevezzen ki.

[16] Dr. Vesztnik, 1963. VIII. 2. 51. sz.

[17] Dr. Vesztnik, 1964. VI. 16. 47. sz.

jesjogú tagja.) A Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottságnak a párt Központi Bizottsága részéről történő közvetlen irányítása szervezetileg azáltal biztosított, hogy a Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság elnöke egy személyben a párt KB Politikai Irodájának tagja.

A Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság (— továbbiakban: Bizottság —) elnökből, elnökhelyettesekből és a bizottság tagjaiból tevődik össze. Az elnököt a Nemzetgyűlés választja, felelősséggel tartozik neki, s szükség esetén vissza is hívhatja.[18] Az elnökhelyetteseket a Nemzetgyűlés Elnöksége nevezi ki, a tagok a Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság vezető munkatársai, a Hazafias Arcvonal, a szakszervezetek, a komszomol és a sajtó képviselői, a munkások, tsz-parasztok, valamint a tudomány és a művészet művelői közül kerülnek ki. A bizottság tagjait az illetékes társadalmi tömegszervezetek *delegálják*. A bizottság összetételét pedig a párt KB és a minisztertanács erősíti meg.[19]

A Bizottságban a népgazdaság és az államigazgatás ágazatainak megfelelően szervezett osztályok, bizottságok működnek. Éspedig: ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi, közlekedési, kulturális, helyi ipari, honvédelmi és belügyi osztály. A Bizottságban működik még a szervezési osztály, mely a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság titkárságának megfelelő feladatokat látja el,[20] továbbá a dolgozók panaszainak és bejelentéseinek, javaslatainak intézésére Központi Panasziroda is. Az osztályok és bizottságok dolgozói hivatali alkalmazottak.

A Bizottság helyi szervei a megyei Felügyelőségek. (Továbbiakban: Felügyelőségek.)[21] Ezek a Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság közvetlen irányítása alatt fejtik ki tevékenységüket. A Felügyelőségek gyakorlati munkájának szervezésében a megyei pártbizottságok is jelentős szerepet töltenek be. Ez többek között a munkatervek megyei pártbizottság általi koordinálásában, a pártbizottságnak való beszámolási kötelezettségben, a vele való szoros együttműködésben stb. jut kifejezésre. Vannak, akik a Felügyelőségnek a megyei pártbizottsággal való szoros kapcsolatából, valamint egyesek részéről a Felügyelőség jogállásának a Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság jogállásával való azonosításából olyan következtetésre jutottak, hogy a Felügyelőségek szervezetileg a megyei pártbizottságoknak is alá vannak rendelve, s így kettős alárendeltségben működő szervek. E következtetés több vonatkozásban téves. Először: a párt- és állami ellenőrzés egyesítésével e szervek nem váltak pártellenőrzési szervekké. Állami szervek, éspedig olyan sajátos jellegű állami szervek, amelyeknél a pártirányítás legfelsőbb szinten közvetlenül, direkt módon biztosított. Másodszor: tevékenysége — ezt a jogszabály ki is mondja — a pártszervezetek tevékenységére nem terjed ki. A pártszervezetek ellenőrzését továbbra is a párt ellenőrzési szervei látják el.

A Felügyelőségek részben az apparátus (Felügyelőség) fizetett dolgozóiból, részben a társadalmi szervezetek, a párt- és állami ellenőrzés legalsó szerveinek (a népi ellenőrzési bizottságoknak), a tudománynak, a művészetnek, a sajtónak képviselői, valamint kiváló munkások, tsz-parasztok közül kerülnek ki.[22] A Felügyelőségek személyi összetételét a Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság — a megyei pártbizottságokkal való egyeztetés után — erősíti meg.[23] A Felügyelőségek mellett az ellenőrzés vitelére társadalmi alapon — a népgazdaság és az államigazgatás ágazatainak megfelelően — népi ellenőri csoportokat hoznak létre. E csoportok tevékenységét a Felügyelőség fizetett, vagy társadalmi alapon dolgozó tagjai irányítják.[24] Az egyes csoportokban 5—7 fő ellenőr tevékenykedik, kivétel nélkül mind specialisták, az adott terület legjobb szakemberei. Ezeket az ellenőröket tisztségükben az illetékes pártbizottságok erősítik meg. A Felügyelőségnek ugyanakkor jogában áll, hogy egy-egy ellenőrzési feladat elvégzésébe egyéb szakembereket is bevonjon.

A párt és állami ellenőrzés legalsó láncszemei a vállalatoknál, építkezéseken, tsz-ekben, állami gazdaságokban, kisipari szövetkezetekben, kereskedelmi szervezetekben és intézményekben, valamint a városokban a lakókörzetekben és községekben szervezett *népi ellenőrzési bizottságok*. A népi ellenőrzési bizottságok hálózatának megteremtésével Bulgáriában először sikerült az állami ellenőrzés fejlődésében széleskörű hatékonyan működő helyi szervezetet létrehozni.[25]

A népi ellenőrzési bizottságok *teljes egészében társadalmi alapon működnek*. Tagjait a párt, a szakszervezet, a Hazafias Arcvonal, a komszomol és egyéb társadalmi szervek képviselőiből szervezik meg. A népi ellenőrzési bizottságok tagjait az illetékes társadalmi szervek gyűlésein választják meg, tevékenységükről választóik előtt beszámolni tartoznak. A bizottságok saját soraik közül elnököt és

[18] Alkotmány 40. §.

[19] A bizottság elnökből, három elnökhelyettesből, és 11 tagból áll. A tagok közül jelenleg csupán két fő hivatalnok, mint a bizottság vezető munkatársa, a többiek a társadalmi-tömegszervezetek delegáltjai. Általános elv, hogy a delegált tagok az illetékes társadalmi- tömegszervezetek azon vezető képviselői, akik az adott szervezeten belül a társadalmi ellenőrzési munka irányításával, szervezésével foglalkoznak. Példaként említhetjük, hogy a Hazafias Arcvonal Központi Tanácsa mellett működő Társadalmi Ellenőrzési és Törvényességi Bizottság elnöke van delegálva a Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság tagjaként.

[20] Vö. Petravich–Török–Zsingor. A népi ellenőrzés szervezete. I—II. köt. (Szerk. Beér János.) Bp. 1962.

[21] Az államigazgatás területi beosztásának megfelelően 27 felügyelőség működik. Megjegyezzük, hogy a három megyei jogú városban (Szófia, Plovdiv, Várna) az adott megyével közös Megyei- Városi Felügyelőség tevékenykedik. (Ld. Lőrincz Lajos, Az európai népi demokratikus országok államigazgatási-területi beosztásának fejlődése. Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, IV. köt. 1–2. sz. 232. old.)

[22] A 27 felügyelőségben a tagok közül 238 társadalmi munkatárs, és csupán 65 a hivatali alkalmazott.

[23] A Plovdiv Megyei és Városi Párt- és Állami Ellenőrzési Felügyelőség 11 tagból áll. A Felügyelőség vezetője a megyei pártbizottság tagja, a megyei pártbizottság egyik titkára. Tagjai: a szakszervezetek, a komszomol, a Hazafias Arcvonal megyei, városi szervezetének egy-egy képviselője, egy tsz-elnök, egy vállalati igazgató, egy ügyész, valamint két hivatali alkalmazott. A Felügyelőségnél dolgozik ezen kívül még két ellenőr, egyik az építkezés és szállítás (mérnök), a másik a kereskedelem és pénzügy (közgazdász) kérdéseivel foglalkozik. Ezek azonban a Felügyelőségnek nem tagjai.

[24] Ugyancsak a Plovdivi Megyei-Városi Felügyelőségnél a népgazdaság és az államigazgatás ágazatainak megfelelően 7 ellenőrzési csoport működik, éspedig: ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi- és pénzügyi, építési és szállítási, népművelési, egészségügyi és végül panaszügyi.

[25] Lényegében a népi ellenőrzési bizottságok szervezése 1963 végére befejeződött. Jelenleg 5581 népi ellenőrzési bizottság működik 30 762 népi ellenőrrel. (Vö. Sz. Hinov, A népi ellenőrzési bizottságok jogi helyzetéről. Pravna Mysl, 1963. 5. sz. 11. old.)

elnökhelyettest választanak, akiket tisztségükben az illetékes pártbizottságok és Felügyelőségek erősítenek meg. A népi ellenőrzési bizottságok tevékenységüket az illetékes pártbizottságok és pártszervezetek, valamint a Felügyelőségek irányítása alatt végzik. Ebből folyik az a kötelezettségük, hogy nemcsak választóik előtt, de a pártbizottságok és pártszervezetek, továbbá a Felügyelőségek előtt is be kell számolniok tevékenységükről. A kialakult gyakorlat szerint egyébként a népi ellenőrzési bizottságok közvetlen irányítását a pártszervezetek és pártbizottságok végzik. A Felügyelőségek főleg módszerbelileg vezetik tevékenységüket. Bár a népi ellenőrzési bizottságokat a pártbizottságok és pártszervezetek is irányítják, tevékenységükről előttük — mint említettük — nekik is be kell számolniok, s ezeket a jogszabályok kifejezetten elő is írják, a népi ellenőrzési bizottságokat sem tekinthetjük kettős alárendeltségben működő szerveknek, éppen a Felügyelőségekkel kapcsolatosan elmondott indokok alapján.[26] Ezt csupán azzal egészíthetnénk ki, hogy a népi ellenőrzési bizottságok jelenlegi szervezése — mint később látni fogjuk —, gyakorlatilag alig ad valami lehetőséget arra, hogy a Felügyelőségek irányítása érvényesüljön.[27]

A népi ellenőrzési bizottságok tevékenységükben a párt ellenőrző bizottságokra, a Hazafias Arcvonal társadalmi-ellenőrzési bizottságaira, a szakszervezetek, a komszomol és más tömegszervezetek társadalmi ellenőrzési szerveire támaszkodnak. A népi ellenőrzési bizottságok, valamint a párt- és társadalmi ellenőrzés egyéb szerveinek munkáját pedig az illetékes pártbizottságok koordinálják és irányítják.

A népi ellenőrzési bizottságokra vonatkozó jogi rendelkezések alapján a népi ellenőrzési bizottságoknak lényegében két típusa: a termelési és területi elv alapján szervezett népi ellenőrzési bizottság különböztethető meg. A termelési elv alapján működő népi ellenőrzési bizottságokhoz az üzemekben, gyárakban, építkezésekben, kolhozokban, kisipari szövetkezetekben és intézményekben működő népi ellenőrzési bizottságok tartoznak. Nagyobb üzemekben, vállalatokban, tsz-ekben gyáregységenként, műhelyenként, brigádonként is működnek népi ellenőrzési bizottságok.[28] A területi elv alapján szervezettekhez pedig a városi, a városi kerületi, lakóterületi és községi népi ellenőrzési bizottságok tartoznak. E két kategóriájú bizottságok párhuzamosan és egyidejűleg működnek, közöttük alá- és fölérendeltségi viszony nincs. Bár a szabályzat ezt az elvet csak a területi bizottságok vonatkozásában mondja ki,[29] e szabályt alkalmazzák a termelési elv alapján létrehozott bizottságok vonatkozásában is. Azokban a nagyobb üzemekben, gyárakban, termelési egységekben, építkezéseken stb., ahol több bizottság is működik, azok irányítására központi szervet nem hoztak létre. Következésképpen, a bizottságok külön-külön kapcsolódnak a Felügyelőségekhez. A bizottságok ilyen jellegű megszervezése nagyban nehezíti azok centrális irányítását, tevékenységükben egységes módszerek alkalmazását. E megoldás megfelelő tapasztalatok hiányával magyarázható. Ezt igazolja az is, hogy az eddigi gyakorlat tapasztalatai alapján a szakemberek az egyes bizottságok és az irányításukat végző Felügyelőségek közötti szervezeti kapcsolat kiépítésére törekednek.

A népi ellenőrzési bizottságok létrehozása nem öncélú, s azokat csak ott szervezik meg, ahol indokolt, ahol más társadalmi ellenőrzési szerv nincs, vagy nem megfelelően működik. Mint ismeretes, Bulgáriában a városokban és a községekben a Hazafias Arcvonalnak széleskörű társadalmi ellenőrzési hálózata működik.[30] Ahol ezek a bizottságok jól végzik feladataikat, ott a Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság utasítása alapján népi ellenőrzési bizottságot nem kell külön létrehozni, e bizottságok végzik a népi ellenőrzési bizottságokra háruló feladatokat is.

2. A párt- és állami ellenőrzés rendeltetése, célja, feladata és hatásköre

A Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottságnak és szerveinek alapvető *rendeltetése*, hogy az ellenőrzés eszközeivel aktívan támogassák a pártot és a kormányt a párt KB és a minisztertanács határozatainak megvalósításában, rendszeresen és állandóan ellenőrizzék a párt- és kormányhatározatok tényleges végrehajtását, nyújtsanak segítséget a szocialista építés tervszerű vezetésének további tökéletesítésében, a szocialista gazdaság mindenoldalú felemelésében, a párt- és állami fegyelem megtartásában, a szocialista törvényesség megszilárdításában, és az állampolgárok jogai és törvényes érdekei biztosításában. A rendelkezések a párt- és állami ellenőrzési szervei tevékenységének középpontjába a szocialista népgazdaságot állítják. Ennek érdekében állandóan figyelemmel kell kísérniök a tervek teljesítését, támogatniok és minden erővel harcolniok kell az új megszilárdításáért, az élenjáró tapasztalatok széleskörű elterjesztéséért, figyelemmel kell kísérniök, hogy az illetékes szervek milyen intézkedéseket tesznek a műszaki fejlődés előmozdítására és a népgazdaság valamennyi ágában a fellendülés biztosítására.

---

[26] Az, hogy a népi ellenőrzési bizottságok kettős alárendeltségben való működésével kapcsolatos nézetek főleg a gyakorlati szakemberek körében terjedtek el, azzal magyarázható többek között, hogy a népi ellenőrzési bizottságok tevékenységét ténylegesen az üzemi-hivatali pártbizottságok, pártszervezetek irányítják. Továbbá, hogy a népi ellenőrzési bizottságok elnökei általában a pártbizottságok és pártvezetőségek tagjai és a pártbizottságok és pártszervezetek titkárai személyileg felelősek a bizottságok munkájáért, valamint, hogy a megyei pártbizottságok Szervezési Osztályainál külön előadó foglalkozik a népi ellenőrzési bizottságoknak a pártbizottságok és pártszervezetek részéről történő irányításával.

[27] A népi ellenőrzési bizottságok alárendeltségével kapcsolatos nézeteket vizsgálja és elemzi Sz. Hinov is, fentebb hivatkozott tanulmányában, s elméletileg helyes és megalapozott érvekkel bizonyítja a népi ellenőrzési bizottságok centrális alárendeltségét.

[28] Szófiában a Vaszil Kolarov erősáramú üzemben pl. három gyáregység van, s gyáregységenként 4–4 műhely. Mindegyik gyáregységben s műhelyben működik népi ellenőrzési bizottság.

[29] „A népi ellenőrzés városi (területi) bizottságainak nincsenek irányító funkciói a termelés vonalán és a lakóterületeken kiépített népi ellenőrzési bizottságok vonatkozásában." (Szabályzat, II. 3. pont, 6. bek.)

[30] Hozzávetőlegesen kb. 20 ezer ilyen bizottság van, egy-egy bizottság 3–5 tagból áll, akiket a Hazafias Arcvonal gyűlésein választanak meg, s akik választóik előtt beszámolási kötelezettséggel tartoznak. E bizottságok munkájukba szakértőket is bevonhatnak. Alapvető feladatuk az élelmiszerüzletek, vendéglátóipari egységek, házkezelőségek stb. ellenőrzése.

A jogszabály a párt- és állami ellenőrzés szervei munkájának alapvető *célkitűzését* az elkövetett hibák és fogyatékosságok feltárásában, a feltárt hiányosságok felszámolása érdekében folytatott következetes harcban, és mindenekelőtt a párt- és állami szerveknek a törvényesség és a fegyelem megsértésében, a visszaéléseknek, pazarlásoknak és a lopásoknak a megakadályozásában való támogatásban, valamint a helyes nevelés segítésében és a dolgozóknak hasonló jelenségektől való megóvásában jelöli meg. Ezekkel egyidejűleg meghatározza a párt- és állami ellenőrzés szerveire háruló feladatok sikeres végrehajtásának döntő feltételeit is. Nevezetesen: *a)* a legaktívabban és legszélesebbkörűen kell bevonni munkájukba a kommunistákat és pártonkívülieket, a nőket és fiatalokat, hogy ilymódon a tömegek társadalmi ellenőrzésének szervező központjává váljanak, *b)* az ellenőrzések eredményeit a dolgozók gyűlésein, a sajtón, rádión, televízión és a filmszínházakon keresztül széles körben ismertetni kell és *c)* a legfigyelmesebben kell foglalkozni a dolgozók leveleivel, jelzéseivel és javaslataival.

A jogszabályok e fenti céloknak megfelelően határozzák meg a párt- és állami ellenőrzés *feladatait.* Ennek megfelelően a Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság és annak szervei:

— ellenőrzik a párt- és kormányhatározatok tényleges végrehajtását; — ellenőrzik a népgazdasági tervek teljesítését, az állami és gazdasági szervek, ill. szervezetek tevékenységét a technikai haladás széleskörű fejlesztése, a termelési tartalékok növelése és kihasználása, a munkatermelékenység fokozása, az önköltség csökkentése, a termékek minőségének javítása, a gazdaságosság elvének szigorú megtartása, a vállalatok jövedelmezőségének fokozása érdekében; — figyelemmel kísérik az anyagi érdekeltség elvének helyes alkalmazását a szocialista gazdaság valamennyi szektorában; — segítik az állami és adminisztratív-igazgatási apparátus munkájának megjavítását, olcsóbbá tételét és tökéletesítését; — közreműködnek a munka-, a termelési-, az állami fegyelem és a szocialista törvényesség megszegésének, a szűklátókörűség és agyonadminisztrálás tüneteinek, a párt és állam becsapásának, a hivatali beosztással való visszaélés megakadályozásában és felszámolásában; — kíméletlen harcot folytatnak az állami és gazdasági szervek munkájában megnyilvánuló bürokratizmus, lélektelenség és formalizmus, a protekció, a semmittevés és az egyéni harácsolás, a lopások, visszaélések, pazarlások és a szocialista tulajdon minden egyéb megsértése ellen; — biztosítják az állami és gazdasági szervek tevékenységének rendszeres ellenőrzését, hogy a dolgozók panaszait, jelzéseit és javaslatait időben megvizsgálják és az általuk felvetett kérdéseket időben és helyesen megoldják. A fentieken kívül a szabályzat a Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság feladatává teszi azt is, hogy az ellenőrzések eredményei alapján felszínre hozott országos jelentőségű kérdéseket döntés végett a párt Központi Bizottsága és a minisztertanács elé terjessze.

A párt- és állami ellenőrzés hatásköre az államigazgatási és gazdasági szervezetek, a szövetkezetek és társadalmi tömegszervezetek tevékenységére terjed ki. Következésképpen hatáskörén kívül esik az államhatalmi szervek tevékenységének ellenőrzése. Ugyancsak nem tartozik hatáskörébe — ezt a szabályzat kifejezetten meg is mondja — a pártbizottságok és pártszervezetek egész tevékenysége, a tömegszervezetek szervező és kulturális-felvilágosító, a művészeti-alkotószövetségek eszmei-művészi és szervező tevékenysége, az ügyészségek tevékenysége a törvényben rájuk bízott feladatok vonatkozásában, valamint a külügyminisztérium, a honvédelmi és a belügyminisztérium speciális tevékenysége.[31]

A rendelkezések szerint a Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság hatásköre sem az alanyok szempontjából, sem területileg nem korlátozott. Hatáskörébe tartozik a minisztériumok, a minisztertanács mellett működő bizottságok és egyéb országos hatóságok, a népi tanácsok végrehajtó bizottságai, az állami és szövetkezeti vállalatok, intézmények és szervezetek egész tevékenységének, valamint a társadalmi tömegszervezetek, a művészi-alkotó közösségek, a bírói szervek és a döntőbizottságok, az ügyészi szervek, továbbá a külügy, a belügy és a honvédelmi minisztérium törvényben meghatározott tevékenységének ellenőrzése.

A felügyelőség hatásköre azonban mind az alanyokat tekintve, mind területileg korlátozott. Hatásköre ugyanis csak a megye területén működő vállalatok, intézmények, gazdasági szervezetek és egyéb szervek tevékenységére terjed ki, azok alárendeltségétől függetlenül. Alanyok szempontjából hatásköre annyiban korlátozott, amennyiben a társadalmi tömegszervezetek, a művészi alkotóközösségek, a bírói szervek és döntőbizottságok, valamint az ügyészségek fentiek során említett tevékenységére és a népi tanácsok végrehajtó bizottságai tevékenységének ellenőrzésére nem terjed ki. A népi ellenőrzési bizottságok pedig ellenőrzést végeznek a vállalatoknál, építkezéseken, a tsz-ekben, állami gazdaságokban stb., stb., valamint működési területükön a városi, lakóterületi és községi intézményekben.

3. A párt- és állami ellenőrzés jogosítványai és kötelességei

Annak érdekében, hogy a párt- és állami ellenőrzés szervei feladataikat eredményesen meg tudják oldani, a jogszabályok széleskörű jogokkal ruházzák fel azokat. Azzal a kötelezettséggel azonban, hogy e jogosítványokat úgy használják fel, hogy azokkal ne éljenek vissza és ne ragadtassák magukat a büntető intézkedések alkalmazására, — de ne is kíméljék azokat a

[31] Az Állam és Igazgatás c. folyóiratban dr. Krémer Miklós jogszabályismertetése ezzel kapcsolatosan több vonatkozásban is téves. Az ismertetés ugyanis a jogszabály kifejezett rendelkezése ellenére: *a)* a Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság hatáskörébe sorolja a pártszervezetek egész tevékenységének, a tömegszervezetek kulturális-nevelő munkájának, a bíróságok és döntőbizottságok jogszolgáltatásának, az ügyészség munkájának, a belügy, külügy- és honvédelmi minisztérium tevékenységének ellenőrzését; *b)* a párt- és állami ellenőrzési szervek hatásköréről beszél ott is, ahol a jogszabály kifejezetten a megyei Felügyelőség és a népi ellenőrzési bizottság hatáskörét említi; *c)* a párt- és állami ellenőrzés alsó szervei jogosítványaként tünteti fel általában a népi ellenőrzési bizottságok részére biztosított figyelő, javaslattevő jogosítványokat. [Vö. Jelentősebb külföldi (szocialista) jogszabályokról. Állam és Igazgatás, 1964. 8. sz. 765. old.]

személyeket, akik tevékenységükkel a szocialista társadalomnak kárt okoznak.

A Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság és megyei Felügyelőségei jogosítványai két irányúak. Egyfelől az ellenőrzés lefolytatását, másfelől az ellenőrzés eredményének realizálását biztosítják. Az ellenőrzés lefolytatását lehetővé tevő jogosítványok közé lényegében azok tartoznak, amelyek az ellenőrzés lefolytatása céljából a vállalatokba, gazdaságokba, intézményekbe, az állami és szövetkezeti szervekbe és szervezetekbe való szabad belépést, továbbá a különböző szervek és főhatóságok értekezletein való részvételt, valamint a vezetőktől az ellenőrzéssel kapcsolatos kérdések tisztázására vonatkozó magyarázatadást és az ellenőrzéshez szükséges dokumentumok és egyéb anyagok rendelkezésre bocsátását írják elő.

Az ellenőrzés eredményei realizálásának biztosítására a jogszabályok a jogosítványok igen differenciált rendszerét teremtik meg. A Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság és megyei Felügyelőségeik ennek során

a) az illetékes szervek vezetőit *kötelezhetik arra,* hogy a feltárt hiányosságok és törvénysértések megszüntetésére szükséges intézkedéseket meghatározott időn belül foganatosítsanak. Ezzel egyidejűleg a jogszabály a minisztériumok, a minisztertanács mellett működő bizottságok és más országos főhatóságok, valamint a megyei tanácsok, az állami és szövetkezeti vállalatok és szervezetek vezetőit arra kötelezi, hogy az ellenőrzések alkalmával feltárt hiányosságokat és törvénysértéseket időben szüntessék meg. A pártbizottságok és szervezeteik részére pedig előírja, hogy a párt- és állami ellenőrzés szervei által előírt következtetések és tények alapján intézkedéseket foganatosítsanak a pártvezetésnek a gazdasági és kulturális tevékenységére, valamint munkája egészének megjavítására vonatkozóan.

b) Leállíthatják a szervezetek és intézmények, valamint hivatalos személyek azon rendelkezéseit és tevékenységét, amelyek a törvényesség megszegéséhez és a szocialista közösség érdekeinek megsértéséhez vezethetnek. Továbbá, *zárolhatják* a pénzügyi eszközök és anyagi eszközök felhasználását abban az esetben, amikor fennáll a veszélye annak, hogy az kárt okoz a társadalomnak. A párt- és állami ellenőrzés szervei ezen intézkedéseivel egyidejűleg kötelesek értesíteni az illetékes felsőbb szerveket a szükséges intézkedések megtétele céljából.

c) A pénzügyi ellenőrzésre vonatkozó törvény alapján[32] anyagi felelősséget állapíthatnak meg és *kötelezhetik* a felelős személyeket az államnak, a szövetkezeteknek és a társadalmi szervezeteknek okozott anyagi *károk pénzbeni megtérítésére.*[33]

A pénzügyi ellenőrzésről szóló törvény szerint a Párt és Állami Ellenőrzési Bizottság és megyei Felügyelőségei teljes anyagi felelősséget állapíthatnak meg, ha a kár pénz- vagy anyagi eszközök hiányából vagy bűncselekmény eredményeiből keletkezett. Teljes mértékű a felelősség abban az esetben is, ha azt külön törvény írja elő, továbbá ha a kárt nem hivatali kötelezettség teljesítésével okozták, vagy ha a teljes felelősséget a munkás vagy alkalmazott és a vállalat, intézmény vagy szervezet között kötött speciális szerződés írja elő. Azok a személyek, akik az okozott kárból jogalap nélkül részesültek, kötelesek azt a károsultnak visszatéríteni, kivéve azokat az összegeket, amelyeket a munkás vagy alkalmazott jóhiszeműen kapott a vállalattól munkabértérítés vagy jutalék fejében. Kötelesek visszatéríteni továbbá a károkozótól kapott ajándékokat is, ha az ajándékok a károkozásból származó eszközökből erednek. Ha a teljes anyagi felelősséggel járó kár több személy károkozásából ered, az okozott kárért egyetemlegesen felelnek. Az okozott kárért a kapott összeg erejéig egyetemlegesen felelnek a károkozásból ajándék címén részesült személyek is.

A pénzügyi ellenőrzésre vonatkozó törvény e körben meghatározza a vagyoni felelősségre vonható személyek sorrendjét is. E szerint vagyoni felelősségre vonhatók: *1.* a pénz vagy anyagi értékek beszedésével, őrzésével, kiadásával vagy nyilvántartásával megbízott személyek, beosztásuktól függetlenül, *2.* a vállalat, intézmény vagy szervezet pénz- és anyagi értékei irányításával, vagy azok feletti rendelkezéssel megbízott hivatalos személyek, *3.* az elszámolási felelősséggel tartozók munkájának ellenőrzésével megbízott személyek, s végül *4.* a károkozásból ajándék címén részesült személyek. Az okozott kár nagyságát az elkövetés napjától számítják, ha pedig ilyet megállapítani nem lehet, az elkövetés feltételezett idejétől. A kárért felelős személyek, 1%-os kamatot is kötelesek fizetni az okozott kár teljes visszafizetéséig. A teljes vagyoni felelősségre irányuló kereset és a kamat a kár elkövetésének napjától számított 10 év elteltével évül el.

A törvény a teljes anyagi felelősség fenti esetein kívül szabályozza a részleges anyagi felelősséget is.

A párt- és állami ellenőrzésről szóló törvény az anyagi felelősség megállapításán és a kártérítés kiszabásán túl a Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottságot és megyei felügyelőségeiket feljogosítja arra is, hogy a pénzügyi revíziós hivatal vezetőjétől pénzügyi revízió lefolytatását követeljék meg.

d) A Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság és megyei felügyelőségei törvény, törvényerejű rendelet, párt- és kormányhatározatok megsértése, az állami fegyelem meg nem tartása, a párt- és hivatali beosztással való visszaélés, valótlan adatok jelzése, adása, a dolgozók panaszai és bejelentései iránt tanúsított lélektelen viszony, valamint a Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság és megyei Felügyelőségei kötelező utasításainak nemteljesítése eseteiben *a vétkes személyekre közvetlenül fegyelmi büntetéseket szabhatnak ki.*[34] Éspedig: az elkö-

[32] A szabályzat 6. § 1. bek. *e)* pontja szerint kártérítés kiszabására az állami ellenőrzésre és a pénzügyi ellenőrzésre vonatkozó törvény alapján jogosultak. A párt- és állami ellenőrzésről szóló 1964. június 10-i törvény az állami ellenőrzésről szóló törvényt hatályon kívül helyezte (Izvesztija 1960. XII. 23. 103. szám), és 5 §-ában már csak a pénzügyi ellenőrzésről szóló törvényre hivatkozik (Izvesztija, 1960. XI. 11. 91. sz.).

[33] E vonatkozásban is téves dr. Krémer Miklós ismertetése. A jogszabályok ugyanis nem pénzbírság kiszabásáról, hanem anyagi felelősség megállapításáról és kártérítés kiszabásáról szólnak.

[34] A szabályzat a kiszabható fegyelmi büntetéseket és azok kiszabásával kapcsolatos eljárást külön nem szabályozta. E vonatkozásban is az állami ellenőrzésről szóló 1960. évi törvény rendelkezéseit tartotta hatályban. A párt- és állami ellenőrzésről szóló 1964. évi június 10-i törvény — hatályon ki-

vetett sértéstől függően *feddést, megrovást, szigorú megrovást, 3 hónapig terjedhető alacsonyabban fizetett vagy csökkentett fokozatú, vagy csoportú munkára helyezést* ugyanannál a vállalatnál, intézménynél, vagy szervezetnél, *áthelyezést* alacsonyabban fizetett munkára ugyanabba vagy másik vállalatba, intézménybe vagy szervezetbe, s végül *elbocsátást.*

Választott hivatali dolgozókkal szemben alacsonyabb munkakörbe való áthelyezés és elbocsátás büntetések kiszabására a Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság és megyei Felügyelőségei nem jogosultak. E vonatkozásban csupán javaslattételi jog illeti meg őket. A választott személyekkel szembeni fegyelmi büntetéseket a Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság és megyei Felügyelőségei javaslatai alapján a választott személyek feletti fegyelmi jog gyakorlására hivatott szervek szabják ki.

A fegyelmi büntetéseket és a kártérítéseket a vétkes személy meghallgatása vagy írásbeli magyarázatának beszerzése után a Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság és megyei Felügyelőségei *határozattal szabják ki.* A Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság határozatai ellen jogorvoslatnak helye nincs. A megyei Felügyelőségek határozatai ellen azonban — a határozathozataltól számított egy hónapon belül — a Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság előtt panasszal lehet élni. A Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság a Felügyelőségek határozatait megsemmisítheti vagy megváltoztathatja. A megyei Felügyelőségek határozatait a Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság saját kezdeményezésre is megsemmisítheti vagy megváltoztathatja.

Az eljárási szabályok a Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság és megyei Felügyelőségei részére lehetőséget adnak arra is, hogy jogi vagy ténybeli tévedésen alapuló határozataikat saját hatáskörükön belül megváltoztassák vagy megsemmisítsék. Ez a jog illeti meg a fenti szerveket akkor is, ha időközben olyan új körülményeket tárnak fel, amelyeket a határozathozatalnál előre nem lehetett látni.

A törvény részletesen szabályozza a kiszabott fegyelmi büntetések eltörlésével kapcsolatos kérdéseket is. E szerint feddés, megrovás, szigorú megrovás büntetéseket a kiszabás napjától számított egy év elteltével törölni kell. Alacsonyabb munkakörbe való áthelyezés, elbocsátás fegyelmi büntetések törlésére a törvény egy évnél rövidebb idő elteltével is lehetőséget ad. A fegyelmi büntetés törlése ez esetben a büntetett személy kérelme, vagy az illetékes hatóság, vállalat vagy szervezet javaslata alapján a Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság és megyei Felügyelőségei határozatával történik. E fegyelmi büntetések törlése nem kötelező abban az esetben, ha a kérelmező vagy javasolt személy eredeti munkahelyére időközben másokat helyeztek.

e) Végül, a Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság és megyei Felügyelőségei arra is jogosultak, hogy a vétkes személyeknek a *társadalmi bíróságok* hatáskörébe tartozó ügyeit a társadalmi bíróságoknak, a visszaélésekre, pazarlásokra, és a törvényesség durva megsértésére vonatkozó anyagokat pedig az illetékes *ügyészségeknek adják* át büntetőjogi felelősségrevonás céljából.

A jogszabályok e jogosítványokkal — mint a fentiekből látható —, kifejezetten csak a Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottságot és megyei Felügyelőségeit ruházzák fel. A *népi ellenőrzési bizottságok* a megállapított fogyatékosságokkal, hibákkal és szabálytalanságokkal kapcsolatban az adminisztratív és gazdasági vezetés felé *csupán javaslatokat* és *ajánlásokat tehetnek.* Abban az esetben, ha az illetékes szervek javaslataik és ajánlásaik alapján intézkedéseket nem foganatosítanak, jogosultak azokat jelezni az illetékes pártbizottságok és pártszervezetek felé, szükség esetén pedig a párt- és állami ellenőrzés felsőbb szervei felé is.

A jogszabályok helyes értelmezéséből azonban következik, hogy a népi ellenőrzési bizottságokat az ellenőrzés lefolytatását biztosító jogosítványok (az ellenőrzött szerv helyiségeibe való belépés stb.) megilletik. E jogosítványok nélkül ugyanis a népi ellenőrzési bizottságok feladataik ellátására képtelenek lennének. Ezt támasztja alá egyébként a Szabályzat 11. §-ának az a rendelkezése is, amely az állami és társadalmi szervek, valamint hivatalos személyek kötelességévé teszi, hogy teljes mértékben együttműködjenek a párt- és állami ellenőrzés szerveivel az eléjük tűzött feladatok megoldásában, úgyszintén, hogy biztosítsák az ellenőrzések végrehajtásához szükséges feltételeket, a kért adatok és dokumentumok rendelkezésre bocsátását és az ellenőrzések végrehajtásának megkönnyítését.

4. A párt- és állami ellenőrzés működése

a) A párt- és állami ellenőrzés szervei tevékenységüket munkaterv alapján végzik. A munkatervek három hónapra készülnek, s szabják meg az ellenőrzési szervek konkrét feladatait az adott időszakban. E munkaterveket a párt- és állami ellenőrzési szervek állítják össze s hagyják jóvá.

A Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottságban — az éves népgazdasági terv és a költségvetés alapján — az egyes osztályok és bizottságok készítik el saját tervüket. Az osztályok és bizottságok által összeállított terveket a Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság összesíti, megvizsgálja s javaslatokat, észrevételeket tesz azokra. Az így elkészített tervet a Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság elnöke észrevételezés végett átadja a párt Központi Bizottsága illetékes titkárának és a párt- és állami ellenőrzéssel foglalkozó miniszterelnök helyettesnek. A párt KB titkárának és a minisztertanács elnökhelyettesének javaslatai, észrevételei alapján elkészített és a Bizottság által megvitatott tervet a Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság elnöke hagyja jóvá. Az elnök általi jóváhagyás után válik a terv kötelezővé.

A megyei Felügyelőségek a Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság tervei alapján készítik el azután saját tervüket. Az elkészített terveket a megyei pártbizottsággal egyeztetik. Az egyeztetés után a Felügyelőségek terveit a Felügyelőségek elnökei hagyják jóvá. A Párt-

vül helyezve az 1960. évi állami ellenőrzési törvényt — rendezi részletesen azután a fegyelmi büntetéseket és a kiszabásukkal kapcsolatos kérdéseket. A fegyelmi felelősségrevonás szabályait illetően szintén félreérthető dr. Krémer Miklós említett ismertetése. A Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság és megyei Felügyelőségei fegyelmi felelősségre vonásra nem javaslatot tesznek, hanem azokat közvetlenül e szervek szabják ki.

és Állami Ellenőrzési Bizottság a megyei Felügyelőségeket munkatervükbe fel nem vett feladatok elvégzésére is utasíthatja.

A népi ellenőrzési bizottságok egyfelől a pártbizottságok és pártszervezetek, másfelől a megyei Felügyelőségek által megjelölt feladatok alapján készítik el terveiket. E terveket az illetékes pártbizottságok hagyják jóvá. A népi ellenőrzési bizottságoknak azonban jogukban áll saját kezdeményezésük alapján munkatervükbe fel nem vett feladatok ellenőrzésére is.

A jogszabályok a párt- és állami ellenőrzés összes szervei részére kötelezően írják elő, hogy a dolgozók panaszait és bejelentéseit munkaterven felül ellenőrizzék.

b) A rendelkezések általános elvként mondják ki, hogy a Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság és megyei Felügyelőségei ellenőrzéseiket maguk szervezik és végzik. Ezzel egyidejűleg azonban lehetőséget adnak nekik arra, hogy ellenőrzéseiket egyes esetekben a párt KB osztályaival, a minisztertanács apparátusával, a helyi pártbizottságokkal és népi tanácsokkal együttműködve végezzék. Lehetőséget adnak továbbá arra is, hogy vizsgálataikba — az illetékes szervek vezetőinek hozzájárulásával — *társadalmi alapon* bevonják a párt, az állami és gazdasági szervek apparátusának, a vállalatok, tsz-ek, intézmények, a minisztériumok, állami bizottságok, főhatóságok és szövetkezetek ellenőrző-revíziós szerveinek dolgozóit, valamint a tömeg- és kulturális szervezetek képviselőit. A Párt- és Állami Ellenőrzési Bizottság és megyei Felügyelőségei kérésére a társadalmi alapon bevont dolgozók közül egyeseket a vállalatnál vagy intézménynél betöltött munkakörük alól mentesíteni lehet. A mentesítés évi időtartama azonban csak kivételes esetekben haladhatja meg a 15 napot. Erre az időre a mentesített dolgozókat havi átlag-fizetésük illeti meg.

c) A párt- és állami ellenőrzési szervek eredményes és hatékony működésével kapcsolatosak azok a rendelkezések is, amelyek előírják egyfelől, hogy az illetékes intézetek, vállalatok, intézmények és szervezetek a párt- és állami ellenőrzés szervei munkájához szükséges szakelemzéseket és kutatásokat soronkívül és ingyenesen kötelesek elvégezni, másfelől hogy a megyei Felügyelőségek és a népi ellenőrzési bizottságok részére szükséges helyiségeket és szolgáltatásokat (telefon, fűtés, világítás, irodai felszerelés, írógép, takarítás, szállítás stb.) a megyei, a városi és községi tanácsok végrehajtó bizottságai, valamint a vállalatok, intézmények, szervezetek stb. vezetői ingyenesen kötelesek biztosítani.

*

A rendelkezések a párt- és állami ellenőrzés szervei elé alapvető erkölcsi kötelezettségként állítják, hogy egész tevékenységükben az összállami érdekekből induljanak ki, s mentesek legyenek mindenfajta helyi szűklátókörűségtől, mindenkor legyenek jól tájékozottak az ügyek valóságos helyzetéről és helyes, objektív értékelést adjanak a párt- és kormányhatározatok végrehajtásáról. Továbbá, hogy a munkában az operatív ügyintézés és kezdeményezőkészség, a hibák, a bürokratikus módszerek és a formalizmus iránti kíméletlenség példaképei legyenek.

Ahhoz, hogy a párt- és állami ellenőrzés szervei e követelményeknek maradéktalanul megfeleljenek, „munkatársaiknak — a hivatali alkalmazottaknak és a társadalmiaknak — jól felkészült, kezdeményező és elvhű embereknek kell lenniök, élvezniök kell a dolgozók bizalmát, olyan embereknek kell lenniök, akik V. I. Lenin szerint „sem hitük, sem lelkiismeretük ellen nem cselekszenek, akik nem félnek a nehézségeket elismerni és akik nem félnek semmiféle harctól, hogy elérjék a maguk elé tűzött célokat."

Török Lajos

Az európai szocialista államok jogalkotása

SZOVJETUNIÓ

Az 1964. január 1-től június 30-ig terjedő időszakban a Szovjetunióban több figyelemreméltó jogszabály született. Mindenekelőtt *államigazgatási jogi* vonatkozásban ki kell emelni a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének 1964. május 5-én kelt törvényerejű rendeletét, amely az új vámkódex jóváhagyásáról rendelkezik (V. V. Sz. 1964. május 13-i 20. sz.). Ez a terjedelmes jogszabály három fő részre, ezen belül tíz fejezetre és 120 paragrafusra oszlik és számos korábbi jogszabályt helyez hatályon kívül.

Az első rész a vámügyi igazgatás szervezeti kérdéseit tárgyalja. A vámügyi igazgatási feladatokat a Szovjetunió területén a Külkereskedelmi Minisztérium, illetve a minisztériumon belül szervezett Vámügyi Főigazgatóság látja el. Itt rögzíti a jogszabály a külkereskedelmi miniszter jogosítványát egyéb jogszabályok és kormányhatározatok alapján vámügyi területre vonatkozó kötelező jellegű rendeletek és utasítások kibocsátására. A Vámügyi Főigazgatóság hatáskörébe tartozó legfontosabb kérdések a következők: a) vezeti és ellenőrzi a helyi vámügyi szervek tevékenységét; b) kidolgozza a vámpolitikával összefüggő kérdéseket; *c)* továbbá kidolgozza a vámügyi vonatkozású nemzetközi egyezmények tervezetét stb. Végül az első rész a helyi vámügyi szervekre vonatkozó általános rendelkezéseket tartalmazza.

A kódex második, egyben legterjedelmesebb része első fejezetében a vámellenőrzés általános szabályait rögzíti. A további fejezetek a különböző így pl. a vízi, a vasúton és légi úton történő szállítmányokra vonatkozó vámellenőrzési szabályokat tartalmazzák. A második rész nyolcadik fejezete tárgyalja a vámvizsgálattal kapcsolatos általános szabályokat, a további fejezetek pedig a szállítmányok megőrzésével, értékesítésével kapcsolatos szabályokat, valamint a vámilletékekre vonatkozó szabályokat tartalmazzák.

A kódex harmadik része a vámszabálysértések és a vámbűntettek tényállásait szabályozza. Megjegyezzük, hogy a jogszabály mellékletben tartalmazza azoknak a jogszabályoknak a felsorolását, amelyek az új kódex elfogadásával egyidejűleg hatályukat vesztik.

Ugyancsak államigazgatási jogi vonatkozású a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének 1964. március 27-én kelt törvényerejű rendelete, amely a halállomány védelmére és a halászatra vonatkozó

jogszabályok megsértésével kapcsolatos államigazgatási felelősségrevonás fokozásáról rendelkezik. A jogszabály a korábbi szabályozáshoz képest többek között jelentősen felemeli a bírságok összegét (V. V. Sz. 1964. ápr. 1-i 14. sz.). A bírságot a tvr. értelmében a halállomány védelmi szervek a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének 1961. január 21-én kelt „Az államigazgatási bírságok további korlátozásáról" szóló tvr. által megállapított általános rendelkezések alapján róják ki.

Itt kell megemlíteni végül a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének 1964. január 25-én kelt törvényerejű rendeletét, amely a tudományos kutató munkát koordináló állami bizottságnak szövetséges köztársasági szervvé való átszervezéséről rendelkezik. (V. V. Sz. 1964. január 25-i 5. sz.)

Pénzügyi jogi vonatkozású a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bankról szóló egyezmény, amelynek szövegét a V. V. Sz. 1964. február 12-i 7. száma közli (L. erről Jogtudományi Közlöny 1964. 1. sz. 44. és köv. p.)

A *büntetőjog* területén ki kell emelni a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének 1964. május 6-án kelt határozatát, amely a Szovjetunió büntetőjogi alapelveinek 44. cikke alkalmazásáról rendelkezik. (V. V. Sz. 1964. május 13-i 20. sz.)

Az *igazságügyi szervezet* területén a vizsgált időszakban két jelentős jogszabály látott napvilágot. A Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének 1964. febr. 14-én kelt törvényerejű rendelete az ügyészségi nyomozószervek dolgozói rangfokozatáról szóló tvr. (V. V. Sz. 1943. 39. sz.) néhány tételének módosításáról rendelkezik (V. V. Sz. 1964. febr. 19-i 8. sz.) A tvr. szerint az állami jogtanácsosi rang első, második és harmadik fokozatát a Szovjetunió Legfőbb ügyészének előterjesztése alapján a Szovjetunió Legfelső Tanácsának elnöksége adományozza. Egyéb rangfokozatok adományozása a Szovjetunió Legfőbb Ügyésze, illetve a szövetséges köztársaságok legfőbb ügyészei hatáskörébe tartozik. A tvr. több vonatkozásban módosítja a rangfokozattól való megfosztással kapcsolatos korábbi szabályokat.

A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa elnökségének 1964. február 24-án kelt törvényerejű rendelete jóváhagyta az ügyészek és az ügyészségi nyomozók jutalmazásáról és fegyelmi felelősségéről szóló szabályzatot (V. V. Sz. 1964. márc. 4-i 10. sz.).

A szabályzat első része, — amely az „Általános rendelkezések" címet viseli — többek között a jogszabály hatályát állapítja meg. A szabályzat hatálya kiterjed a katonai ügyészek és ügyészségi nyomozók kivételével a Szovjetunió összes ügyészségi szerveiben dolgozó ügyészekre és nyomozókra. A katonai ügyészek és ügyészségi nyomozók jutalmazása és fegyelmi felelőssége tekintetében a szovjet fegyveres erők fegyelmi szabályzata az irányadó.

A második rész jutalmak és kitüntetések adományozásának rendjét, ezek fajtáit, valamint az adományozással kapcsolatos hatásköri kérdéseket tárgyalja.

A harmadik rész tartalmazza a fegyelmi büntetések kiszabásával kapcsolatos szabályokat. Fegyelmi büntetést a szolgálati szabályok megsértése esetén vagy egyébként méltatlan magatartás tanúsítása következtében lehet kiszabni. A fegyelmi büntetés csak akkor szabható ki, ha egyéb ráhatási eszközök eredménytelennek bizonyultak. A fegyelmi büntetésnek mindig összhangban kell lennie a vétkesség fokával és az elkövetett cselekmény súlyával.

A szabályzat a következő fegyelmi büntetési fajtákat rögzíti: 1. figyelmeztetés, 2. megrovás, 3. szigorú megrovás, 4. rangfokozatban való lefokozás, 5. hivatali lefokozás, 6. elbocsátás, 7. az ügyészi szervek kötelékéből való elbocsátás a rangfokozat egyidejű megvonásával.

A szabályzat a továbbiakban a Szovjetunió Legfőbb Ügyésze, a szövetséges köztársaságok legfőbb ügyészei és az alájuk rendelt ügyészek hatáskörét szabályozza a fegyelmi büntetések kiszabása területén. A jogszabály részletesen tárgyalja a fegyelmi büntetések kiszabásával kapcsolatos eljárási kérdéseket és többek között lehetővé teszi a kiszabott fegyelmi büntetés megfellebbezését is.

A vizsgált időszakban a Szovjetunió nemzetközi kapcsolatainak további kiszélesítését számtalan nemzetközi egyezmény és megállapodás jelzi. Ezek között is külön ki kell emelni a szovjet—tanganyikai kulturális együttműködésről szóló egyezmény megerősítéséről rendelkező tvr-t (V. V. Sz. 1964. febr. 19-i 8. sz.), a diplomáciai kapcsolatokról szóló bécsi egyezmény megerősítéséről szóló tvr-t (V. V. Sz. 1964. febr. 19-i 8. sz.), továbbá a Szovjetunió és az Egyesült Arab Köztársaság kormányai között kötött, a Szovjetunió által az Egyesült Arab Köztársaságnak nyújtandó hitelről szóló egyezmény megerősítéséről rendelkező tvr-t (V. V. Sz. 1964. március 18-i 12. sz.), a Dunabizottság kiváltságairól és mentességeiről szóló egyezmény megerősítéséről rendelkező tvr-t (V. V. Sz. 1964. márc. 25-i 13. sz.) stb.

F. L.

JOGIRODALOM

Magyarország történeti demográfiája
*Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig.**

A történeti statisztikai kutatások az utóbbi években igen jelentősen fejlődtek. Különösen mióta *Kovacsics* József egyetemi tanár lendületes szervező és szerkesztői tevékenységével megindította előbb a Történeti Statisztikai Közlemények évfolyamait, utóbb pedig sorozatosan jelentet meg úttörő jelentőségű tanulmányokat magában foglaló köteteket. A sorozat első kötete az 1957-ben megjelent „A történeti statisztika forrásai" c. munka volt. Ezt követte a „Magyarország történeti demográfiája" (Bp. 1963. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó) c. kötet, legújabban pedig megjelent a Veszprém m. történeti demográfiáját magában foglaló kötet is.

* Szerkesztette: Kovacsics József, a kötet munkatársai: Bakács István, Györffy György, Kovacsics József, Pápai Béla, Szabó István, Thirring Lajos.

A most tárgyalás alá kerülő „Magyarország történeti demográfiája" c. tanulmánykötet 6 tanulmányt foglal magába. Kovacsics József a szerkesztő: Bevezetés a történeti demográfia forrásainak tanulmányozásába címmel írt egy bevezető tanulmányt, a következő tanulmányok pedig a történeti demográfia egyes korszakait foglalják össze. Ezek: *Győrffy* György: Magyarország népessége a honfoglalástól a XIV. század közepéig, *Szabó* István: Magyarország népessége az 1330-as és 1526-os évek között, *Bakács* István: A török hódoltság korának népessége, *Pápai* Béla: Magyarország népessége a feudalizmus megerősödése és bomlása idején (1711—1867-ig), végül *Thirring* Lajos tanulmánya: Magyarország népessége 1869—1949 között.

A jogász, főleg a jogtörténész számára a kötet igen értékes segítséget nyújt hazánk népe, a népesség osztályrétegződése és azok gazdasági viszonyai tekintetében a különféle időkben. Ezek szinte nélkülözhetetlenek a jogtörténész számára, aki eddig inkább csak becslésekre, találgatásokra volt utalva. Részletkutatásokat ismertünk, de egy ilyen átfogó, a legújabb történeti kutatások eredményeire felépült és a statisztikai tudomány legújabb módszerbeli fejlődését felhasználó kötet megjelenését nagyon nélkülöztük. Ezért a kötetet, mely bár úttörően és az úttörő munka néhány hiányosságát magán viselve elsőnek dolgozta fel rendszeresen az ország történeti demográfiáját, nagyon jelentős és a jogtörténeti kutatás számára is hasznos kötetnek tartjuk.

A kötet szerkezeti beosztását illetően helyesebb lett volna, ha a feudális kor végét és a kapitalista kor elejét két külön tanulmány tárgyalja. Így el lehetett volna kerülni bizonyos összefonódást a két különböző társadalmi formáció osztályfejlődésének tárgyalásánál.

Kovacsics József bevezető tanulmánya a népességtörténeti kutatások célját és jelentőségét foglalja össze, értékeli az adóösszeírásokat a népesedés-történeti kutatások szempontjából. Külön foglalkozik az egyházi jellegű népösszeírások és népmozgalmi statisztikák forrás értékelésével, majd az 1784—87. évi népszámlálással, a 19. század első felének népösszeírásával és a hivatalos népszámlálások (1869—1960-ig) forráskritikájával. A bevezető tanulmány értékes összefoglalását nyújtja Kovacsics professzor eddigi szervezői munkásságának és érzékeli a kötet jelentőségét. Azt gondolom azonban, helyes lett volna az 1715—1720. évi országos népszámlálással, valamint az 1828. évi összeírással is külön foglalkozni. Ezekről a kötetben van ugyan szó, de a bevezető tanulmány külön is utalhatott volna rájuk. A jogtörténész az adóösszeírások értékelésénél megjegyzi, hogy a házanként és füstönként szedett adó nem egymást követő adóalap változás. Ebben az időben egy házban egy tűzhely, tehát egy füst van, s így az adóegység ugyanazt jelenti. A nemesség és a király adóztatási törekvéseinek értékelésénél meg kell jegyezni, hogy azok nemcsak általában fokozni akarták a jobbágy kizsákmányolását, hanem mindegyik a *maga javára* kívánta fokozni. A 6-ik oldalon említett tizedjegyzékkel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy arra nem *minden adóköteles* terményt, gabonát, illetve állatot vettek fel, hanem csak minden *tized köteles* terményt, illetve állatot.

A *Visitationes Canonicae* nemcsak az esztergomi primási levéltár értékes gyűjteménye, hanem vizitációs jegyzőkönyveket valamennyi egyházmegyei levéltárban találunk, és igen helyes lenne, ha a történeti demográfiai kutatás keretében egyes következő kötetekben ezeket is feltárnák.

Nem hoznám összefüggésbe a *Carolina Resolutiót* a jobbágyösszeírásokkal. Az igaz, hogy ennek alapján kerültek a protestáns papok a katolikus püspökök ellenőrzése alá, de maga a resolutio az összeírások elrendelésére nem tartalmaz utalást. Kovacsics professzor egyéb értékelései igen gazdag összefoglalását adják a történeti statisztikai munkának és utalnak a kötet többi tanulmányaira.

Ami az egyes tanulmányokat illeti, *Győrffy György* a honfoglaláskori és honfoglalás utáni népesség fejlődésére vonatkozó értekezése a feltárt széleskörű forrásanyag, azoknak újszerű elemzése folytán új szempontú összefoglalását adja a honfoglaláskori népességnek és népsűrűségnek. Újszerűek és eredményesek Győrffy megállapításai a tatárjárásról a XIV. század közepéig terjedő idő népességére is. A pápai taxációs könyvek, valamint az egyházi tized-jegyzékeknek ez a felhasználása először jelenik meg történeti irodalmunkban és indítékot adnak arra, hogy a történeti demográfiában még szélesebb körben használják.

Hasonlóan gazdag anyagra épített, sokoldalú tanulmány *Szabó István* munkája az ország 1330 és 1526 közötti népességéről. Ő a porta számot veszi a számítási kulcs alapjául s a hiányzó portákat becslés útján állapítja meg. Igen alapos elemzés és a források sokoldalú felhasználása alapján mutatta ki, hogy Magyarország lakossága a XV—XVI. század fordulóján közel 4 millió volt.

A török hódoltság korának lakosságát *Bakács István* mutatta be. A munka azért olyan nehéz, mert a török háborúk idején állandóan hullámzik az ország lakossága. A defterek, a török idők pontos adószámadásai ma is még csak kevéssé vannak feltárva. A meglevő források és becslések alapján Bakács István Magyarország XVI. századvégi lakosságát 2 és fél millióra, a XVII. századét pedig 3 millióra teszi, s ez a nagy csökkenés mutatja a másfélszázados háborúk és járványok szörnyű pusztításait.

Pápai Béla tanulmánya a XVIII—XIX. századi népességről — mint már említettem, — a feudális kor utolsó másfélszázadát és a kapitalista kor első évtizedeit foglalja össze. Annak ellenére, hogy ez időszakból a források már bőven buzognak, számos résztanulmányt is ismerünk, ezek a bomló feudalizmus társadalmi-gazdasági változásaival járó osztályváltozásokat, rétegeltolódásokat kellően nem elemezték ki. Pápai igen nehéz feladat elé került: két formáció váltásának társadalmát kellett bemutatni, ami nemcsak statisztikai, hanem igen alapos társadalom-, és sok szempontú jogtörténeti felkészültséget is igényelt. Enélkül a problémák megoldása elmosódik s nem látjuk pl. a feudális kor végén és a feudális viszonyok között a társadalomban mint jelenik meg a kapitalizmus csírája, hogy erősödik a polgárság, s miként alakul a

bérmunkásság a mezőgazdaságban. A tanulmány e válaszokkal adós marad. Eredményei így is jelentősek, bár még sok kérdést nyitva hagy.

Az utolsó tanulmány *Thirring Lajos* munkája az 1869—1949 közötti hivatalos népszámlálások értékeléséről. Thirring Lajos hosszú évtizedek statisztikai munkásságának eredményét adja ebben a tanulmányban. Foglalkozik a népesség nagyságával és fejlődésével, a népszaporodás kérdésével, a népesség fejlődésével területi viszonylatban, a népesség összetételének módosulásaival. E tanulmány a statisztikai források anyagának páratlan felhasználásával készült. Az átörökölött polgári statisztikai módszerek uralma azonban terheli is a tanulmányt, az 1869—1949 közötti osztálymozgás csak nagyon kevéssé érezhető. A történeti statisztikának e téren kell egy újabb lépést tenni, a statisztikai adatok segítségével bemutatni és értékelni az osztályok és rétegek hullámzását.

A kötetet válogatott történeti demográfiai könyvészeti összeállítás teszi használhatóvá. A szép kiállítás a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó gondosságát dicséri.

Csizmadia Andor

Új könyvek

Hatályos miniszteri rendeletek 1945—1963. 1—2. köt. Készült a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 2016/1963. (VII. 14.) számú határozata alapján. Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 2012 p.

Görgey Mihály—*Havasi* Győző: A Központi Döntőbizottság elvi határozatai és iránymutatásai. (1948—1962.) Közzéteszi a Központi Döntőbizottság. Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 895 p.

Erősz Róbert: Nem teljes jogú polgárok a római jogforrásokban. /A római polgárság rétegeződése./

Szüts Ervin—*Takács* György: Vállalati pénzügyi dolgozók kézikönyve. 4. átd. kiad. Utánny. Összeáll. — —. Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 438. p.

Román László: Az engedelmességi kötelezettség és a diszkrecionális jogkör problematikája a munkajogban. Bp. Tankönyvkiadó, 1964. 61 p. /Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 31./

Kiss Pál: Személyzeti munka a tanácsi szervezetben. — *Szamel* Lajos: Információszerzés és elemzés az államigazgatásban. — *Takács* Imre: A községi tanácsok irányítása. Bp. Táncsics Kiadó, 1964. 158 p. /Közalkalmazottak szaktára 13./

Igazságügyi orvostan. Egyetemi tankönyv. Szerk. Somogyi Endre. Bp. Medicina. 1964. 523 p. lt. [Bibliogr. a fejezetek végén.]

Állam- és jogelmélet

Cseremüh, P. Sz.: Ot diktaturü proletariata k obscsenarodnomu goszudarsztvu. [A proletáriátus diktatúrájától az össz-népi államig.] Moszkva, Izd. BPS i AON pri CK KPSzSz, 1936. 118 p. /Akademija Obscsesztvennüh Nauk pri CK KPSzSz./ ÁJI. 21 065

A Szovjetunió Kommunista Pártja melletti Társadalomtudományi Akadémia filozófiai tanszéke által kiadott munka bevezetője a proletárdiktatúra történeti feladatait vizsgálva bemutatja a proletárdiktatúra legfontosabb ismérveit. A tanulmány második része az össz-népi állam fejlődésének legújabb szakaszát, az össznépi állam feladatait és funkcióit, továbbá az össz-népi állam fejlődésének és tökéletesítésének legfontosabb kérdéseit vizsgálja. A befejező részben az államról szóló opportunista nézeteket bírálja.

Szabó Imre: Interpretarea normelor juridice. [A jogszabályok értelmezése.] Bucureşti, Edit. Ştiinţifică, 1964. 439 p. ÁJI. 21.081

A szerző 1960-ban megjelent könyvének román nyelvű fordítása.

Államjog, alkotmányjog

Il'inszkij—B. V. *Scsetinin:* Goszudarsztvennoe pravo sztran narodnoj demokratii. [A népi demokratikus országok államjoga.] Moszkva, Izd. Mezsdunarodnüh Otnosenij, 1964. 355 p. /Insztitut Mezsdunarodnüh Otnosenij./ ÁJI. 21 102

A Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének gondozásában megjelenő munka a népi demokratikus állam alapvető kérdéseiről (a népi demokratikus állam létrejöttének történelmi előfeltételei, a szocialista forradalom kifejlődése a népi demokratikus államokban, a népi demokratikus állam alapvető feladatai a jelen fejlődési időszakban, a marxizmus—leninizmus, a szocialista állam politikai formáinak sokféleségéről stb.) szóló bevezető rész után a népi demokratikus államok államjogának fogalmát, tárgyát és rendszerét tárgyalja. Külön-külön fejezetekben tárgyalja a népi demokratikus országok alkotmányát, társadalmi és állami rendjét, az állampolgárok jogi helyzetét, a választói jogot, a népi demokratikus állam szerveinek tevékenységét meghatározó alapvető elveket, a népi demokratikus állam államhatalmi és államigazgatási szerveit, valamint az államhatalom helyi szerveit, végül az igazságszolgáltatás szerveit (bíróság, ügyészség).

Zaszedanija Verhovnogo Szoveta SzSzSzR sesztogo szozüva. Tret'ja szeszszija (16—19 dekabrja 1963 g.). Sztenograficseszkij otcset. [A Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjének ülései. 1963. dec. 13—19.] Moszkva, Izd. Verhovnogo Szoveta SzSzSzR, 1964. 579 p. ÁJI. 21 084

A Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjének üléseiről készített gyorsírási feljegyzések legújabb kötete, az 1963. decemberi ülésszak anyagát mutatja be. Az ülésszak elsősorban a tervgazdálkodás kérdéseivel foglalkozott.

Sztepin, Sz. N.: Nacional'nüj voprosz v programme KPSzSz. [A nemzeti kérdés az SzKP programjában.] Minszk, Izd. Ministersztva Vüszsego Obrazovanija 1963. 90 p. ÁJI. 21 043

A munka három fejezetből áll és az SzKP-nek a népek közötti barátság és a dolgozóknak a hazafiság és a proletár internaciona-

lizmus szellemében kifejtett tevékenységét a szövetséges köztársaságok, elsősorban a Bjelorusz Szocialista Szövetséges Köztársaság tényanyagának összefoglalásával mutatja be, vázolva azt, hogy a szovjet hatalom éveiben a Kommunista Párt vezetésével milyen intézkedéseket tett az állam a Szovjetunió népei jólétének, gazdasági és kultúrális fejlődésének fejlesztésére.

Verin, V. P.: Prezidentszkie reszpubliki v Afrike. [Prezidenciális köztársaságok Afrikában.] Moszkva, Insztitut Mezsdunarodnüh Otnosenij, 1963. 280 p. ÁJI. 21 111

Az egyenlítői Afrika néhány országának (Malgas Államszövetség, Elefántcsontpart, Kameruni Szövetséges Köztársaság) fejlődéséről szóló vázlat bevezető részében a francia gyarmati rendszer szétesésének az új államokra gyakorolt következményeit vizsgálja. Az egyes államok egypárt rendszerének és elnöki-prezidenciális rendszerének bemutatása után a befejező harmadik fejezetben a hatályos alkotmányok és államjogi intézmények néhány jellegzetességét vizsgálja.

Sztanovlenie nacional'noj goszudarsztvennoszti v nezaviszimüh sztranah Afriki. [A nemzeti államiság megteremtése az afrikai független államokban.] Moszkva, Izd. Insztituta Mezsdunarodnüh Otnosenij, 1963. 302 p. /Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Goszudarsztva i Prava./ ÁJI. 21 117

A Szovjetunió Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének gondozásában kiadott tanulmánygyűjtemény öt tanulmányt közöl: *Krutugolov,* M. A.: Az imperialista gyarmati rendszer bukása és a nemzeti államiság megteremtése Afrika független országaiban; *Homjakov,* V. A.—*Jentin,* M. L.: Az államépítés néhány kérdése a Guineai Köztársaságban; *Judin,* Ju. A.: A nemzeti államiság megteremtésének néhány kérdése a nyugat-afrikai független országokban; *Szperanszkaja,* L. V.: Az algériai államiság megteremtése a függetlenségért vívott küzdelem során; *Barutasvili,* D. I.: Az afrikai független országok nemzetközi jogi helyzete, kölcsönös viszonyaik alapvető elvei és gyakorlata.

Államigazgatási jog

Recueil des lois de la RSF de Yougoslavie. Volume 9. Usages commerciaux généraux relatifs au trafic de marchandises. [Az árukereskedelemre vonatkozó általános kereskedelmi szokások.] Beograd, Impr. de l'Union des Association de Juristes de Yougoslavie, 1964. 98 p. /Institut de Droit Comparé./ ÁJI. 21 105

A Belgrádi Összehasonlító Jogi Intézet kiadványsorozatának ez a füzete az árukereskedelemre vonatkozó 1954. évi jogszabály francia nyelvű szövegét, valamint a jogszabály előzményeinek összefoglaló ismertetését tartalmazza.

Recueil des lois de la RSF de Yougoslavie. Volume 6. Le statut des combattants et victimes de guerre. [A harctéri szolgálatot teljesített személyekről és a háború áldozatairól szóló szabályzat.] Beograd, Impr. de l'Union des Associations de Juristes de Yougoslavie, 1964. 131 p. /Institut de Droit Comparé./ ÁJI. 21 106

A Belgrádi Összehasonlító Jogi Intézet kiadványsorozatának ez a füzete a kérdésre vonatkozó különböző legfontosabb jogszabályok szövegét tartalmazza francia nyelvű fordításban. A gyűjtemény a hadi gondozottakról, „az 1941. évi partizán emlékérem" tulajdonosairól és a nyugdíjügyekről szóló három nagy fejezetben csoportosítva közli az anyagot.

Steiger, Fritz von: Grundriss des schweizerischen Genossenschaftsrechtes. [A svájci szövetkezeti jog alapjai.] Zürich, Polyygraphischer Verl. 1963. 190 p. OK 390 941

A szerző Die Eintragungen der Genossenschaft im Handelsregister [A szövetkezet bejegyzése a cégjegyzékbe] c. művének 2. átdolgozott és bővített kiadása.

Polgári jog

Spitzner, Osmar—*Oertel,* Horst: Die Aufgaben der Wirtschaftsverträge und das staatlichen Vertragsgerichts bei der Organisation und Kontrolle der Kooperationsbeziehungen. [A gazdasági szerződések és az Állami Döntőbíróságok feladatai a kooperációs viszonyok szervezésével és ellenőrzésével kapcsolatban.] Berlin, Verl. Die Wirtschaft, 1964. 132. p. ÁJI. 21 096

A bevezető részben a gazdasági szerződések szerepét vizsgálja a népgazdaság tervezésének és vezetésének rendszerében. Az állami döntőbíráskodás munkájának tartalmát és módszereit tárgyaló következő fejezet a legfontosabb elméleti kérdéseket foglalja össze. A befejező részben — függelékként — néhány fontos, a kérdéshez kapcsolódó jogszabályt, illetőleg döntőbírósági határozatot közöl.

Pravni problemi miroljubivog korišćenja nukleare energije. [Az atom-energia békés felhasználásának jogi problémái.] Beograd, Servis Saveza, 1964. 206 p. /Institut za Uporedno Pravo. Savezna Komisija za Nuklearnu Energiju/. ÁJI. 20 087

A belgrádi Összehasonlító Jogi Intézet, a Szövetségi Atomenergia Bizottság és több nemzetközi szerv rendezésében Belgrádban 1963. dec. 13—14-én tartott szimpozion anyaga. A szimpozion az atomenergia felhasználásával kapcsolatos jogi problémák (felelősség stb.) mellett de lege ferenda is foglalkozott a kérdéssel. A kötetet B. T. Blagojević és Vida Čok szerkesztették.

Családjog

Szverdlov, G. M.: Prava grazsdan v szem'e. [Az állampolgár joga a családban.] Moszkva, Izd. Akademii Nauk SzSzSzR. 1963. 110 p. 2 sztl. /Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Goszudarsztva i Prava./ ÁJI. 21 109

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének gondozásában megindított és a „Szovjetunió állampolgárainak személyi és vagyoni jogai"-ról szóló füzetsorozatban megjelent — ismereteink szerint — első füzet, az állampolgárok részére nélkülözhetetlen jogi ismereteket foglalja össze népszerűsítő formában. A füzet szerzőjének személye mutatja, hogy mekkora fontosságot tulajdonít az Intézet a sorozatnak. A bevezető rész a család és a családjog jelentőségét mutat-

ja be a szocializmus építésének befejező és a kommunizmusba való átmenet időszakában. Ezt követőleg, a házasság létrejöttéről, megkötéséről szóló fejezeteket a házastársak jogait és kötelességeit, a szülők és gyermekek, valamint a család többi tagjainak jogait és kötelességeit tárgyaló részek követik. A befejező részben összefoglalóan mutatja be a házasság felbontásának jogi kérdését.

Büntetőjog és segédtudományai

Tararuhin, Sz. A.: Szocialiszticseszkaja szobsztvennoszt - neprikoszt novenna. [A társadalmi tulajdon sérthetetlen.] Kiev, Izd. Akademii Nauk Ukranszkoj SzSzR. 1963. 139 p. /Akademija Nauk Ukranszkoj SzSzR. Szektor Goszudarsztva i Prava./ ÁJI. 21 056

Az Ukrán Szocialista Köztársaság Tudományos Akadémiájának gondozásában megjelent monográfia a szolgálati helyzettel való visszaélés útján a társadalmi tulajdon ellen elkövetett cselekményekkel (sikkasztás, fosztogatás stb.) szemben folytatott küzdelem tételesjogi anyagát és bírói gyakorlatát foglalja össze.

Datner, Simon: Presztuplenija nemecko-fasisztkogo Vermahta v otnosenii voennoplennüh vo vtoroj mirovoj vojne. [A fasiszta német Wehrmacht felelőssége a hadifoglyokkal kapcsolatban a 2. világháborúban.] Moszkva, Izd. Inosztrannoj Literaturü, 1963. 486, 7 sztl. p. ÁJI 21 010

A szerző Varsóban, 1961-ben közreadott művének orosz nyelvű fordítása. Bemutatja a hadifogoly ügyeket intéző német fasiszta szervezetet, valamint az egyes hadifogoly-kategóriákkal (politikai tisztek, szovjet és zsidó nemzetiségű hadifoglyok stb.) elkövetett diszkriminációs bűncselekményeket, végül általában a hadifoglyokkal szembeni háborús bűncselekményeket, az elfogást követően, a hadifogoly-tábori életben, az orvosi kísérletekkel, valamint sebesült és a beteg hadifoglyokkal kapcsolatban.

Szudebnüj processz po ugolovnomu delu... Pen'kovszkogo, O. V.... [O. V. Pen'kovszkij... az angol—amerikai imperialisták ügynökének ... büntető pere.] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 319 p. ÁJI. 21.081

O. V. Pen'kovszkij és G. M. Winn angol állampolgár ellen 1963. máj. 6—11-én lefolytatott büntető per tárgyalásának gyorsírásos feljegyzése.

The constitution and criminal statutes of Japan (Translation). [1—2. rész.] [Japán alkotmánya és büntető törvénykönyvei. (Fordítás)] Japan, Ministry of Justice, 1960. (9) 536; 67 p. ÁJI. 21 016—21 017.

A japán alkotmány szövegét és a legfontosabb büntetőtörvényeket (büntető törvénykönyv, fiatalkorúak törvénye, büntetőeljárási törvénykönyv, büntetőeljárási szabályok, fiatalkorúakkal szembeni eljárás, bírói szervezeti törvény, ügyészi szervezeti törvény, börtönügyi törvénykönyv, büntetésvégrehajtási törvények, rehabilitációs törvény stb.) tartalmazza. A pótkötetként közzétett 1960. évi füzet néhány új jogszabály mellett a módosításokat tartalmazza.

Kriminalisztika. Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura" 1963. 543 p. /Vszeszojuznüj Juridicseszkij Zaocsnuj Insztitut/. ÁJI. 21 086

A Mitricsev, Sz. P.—Szalamov, M. P. professzorok szerkesztésében megjelent munka a jogi főiskolák és karok hallgatói számára kiadott tankönyv.

Törvénykezési szervezet

Sztumbina, E. Ja.: Szud i prokuratura Latvijszkoj SzSzR. Isztorija is usztrojsztvo. [Bíróság és ügyészség a Litván Szövetséges Köztársaságban.] Riga, Izd. Akademii Nauk Latvijszkoj SzSzR., 1962. 153 p. /Akademija Nauk Latvijszkoj SzSzR. Insztitut Ékonomiki./ ÁJI. 21 088.

A történeti bevezetés után a hatályos jogszabályok ismertetésével mutatja be a bírói szervezetet, az igazságszolgáltatási, igazgatási és egyéb (végrehajtó, közjegyzőség) szervek, az ügyészség, valamint az ügyvédség szervezetét és működésük alapvető ismérveit.

Polgári eljárásjog

Kietz, Herbert — *Mühlmann.* Manfred: Die Erziehungsaufgabe im Zivilprozess und die Rolle der gerichtlichen Entscheidungen. [Nevelő feladatok a polgári perben és a bírói határozatok szerepe.] Berlin, VEB Deutscher Zentralverl. 1962. 135 p. ÁJI. 21 093.

A polgári perben kifejtett nevelő tevékenység alapjait vizsgáló bevezető fejezet után a munka két fejezete részletesen ismerteti a nevelési feladatok tartalmát. A munka legfontosabb része az ítélet és a bírói döntés szerepének egyes elemeit vizsgálja a szocialista polgári és családjogi viszonyok irányítása terén.

Büntető eljárásjog

Grobovenko, Ja. V.: Osznovnüe csertü ugolovnogo processza evropejszkih sztran narodnoj demokratii. [Az európai népi demokratikus országok büntető eljárásának alapvető vonásai.] Moszkva, Izd. Moszkovszkogo Universziteta, 1964. 112 p. ÁJI. 21 012

Az európai népi demokratikus országok büntető eljárásaiban a szocialista eljárási típus sajátosságait jelentő ismérvek bemutatása után röviden áttekinti az európai népi demokratikus országok büntető eljárásának fejlődését. A bizonyításról szóló — viszonylag rövid rész után — összefoglaló képet ad a büntető eljárás egyes szakaszairól (nyomozás, elsőfokú eljárás, perorvoslati szakasz). A befejező részben a különleges eljárásokat (fiatalkorúakkal szembeni eljárás, rövidített eljárások) tárgyalja.

Kriger, G. A.: Uszlovnoe oszuzsdenie i rol' obscsesztvennoszti v ego primenenii. [Feltételes elítélés és a társadalom szerepe ennek alkalmazásában.] Moszkva, Izd. Moszkovszkogo Universziteta, 1963. 100 p. ÁJI. 21 095

A feltételes elítélés jogi jellegét vizsgáló és alkalmazásának alapvető feltételeit tárgyaló bevezető részek után a társadalomnak a feltételes ítéletek végrehajtása terén vitt szerepével kapcsolatos egyes formákat vizsgálja. Külön fejezetben foglalkozik a feltételes elítélésnek és a büntetések, valamint intézkedések egyéb formáinak elhatárolásával. A befejező részekben a feltételes elítélés jogi következményeit, végül a feltételes el-

ítéléssel kapcsolatos nevelő munka formáit és módszereit vizsgálja.

Arocker, L. E.: Iszpol'zovanie dannüh kriminalisztiki v szudebnom razbiratel'sztve ugolovnüh del. [A kriminalisztikai adatok felhasználása a büntetőügyek bírói tárgyalásánál.] Moszkva, Izd. Juridicseszkaja Literatura. 1964. 223 p. ÁJI. 21 116

Hasznos segítőtársa az ítélkező bírónak a kriminalisztikai ismeretek gyakorlati felhasználása céljából. Rendszere a következő: 1. A kriminalisztikai módszerek alkalmazása és határai a bírói tárgyalás során; 2. A bírói ténymegállapítás kriminalisztikai taktikája és tervezése; 3. A személyek és tárgyak azonosítása a bírói tárgyaláson; 4. A bírói szemle; 5. A bírósági kísérlet; 6. A kriminalisztikai szakértői vélemény a bíróság előtt.

Offene Fragen zwischen Ärzten und Juristen. Studien und Berichte der Katholischen Akademie in Bayern. Heft 20. Hrs. Forster, Karl. [Nyitott kérdések az orvosok és jogászok között.] Würzburg, Echter-Verlag, 1963. 165 p. ÁJI. 21 014

A bajor Katholikus Akadémia által közreadott tanulmánygyűjtemény célja az orvostudomány és a jogtudományok közötti egyes határterületi kérdések tárgyalása. A füzetben az orvos-szakértői közreműködés néhány (pl. felelősségi kérdések, orvosi felvilágosítási kötelezettség, a bűnösség megállapításával kapcsolatos orvosi kérdések) kérdése mellett több tanulmány foglalkozik a mesterséges megtermékenyítéssel, a sterilizáláscióval és a születésszabályozással.

Nemzetközi jog

Mezsdunarodnüe otnosenija poszle vtoroj mirovoj vojnü. Tom 2. (1950—1955 gg.) Red. Larisev, A. A.—Tomasevszkij, D. G.: [Nemzetközi viszonyok a második világháború után.] Moszkva, Izd. Politicseszkoj Literaturü, 1963. 744 p.

/Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Mirovoj Ékonomiki i Mezsdunarodnüh Otnosenij./ ÁJI. 21 089

A háromkötetes munka újabban megjelent 2. kötete az 1950—1955 közötti időszak anyagát tartalmazza. A hat részre tagolt hatalmas munka anyagát a következő fejezetekben mutatja be: 1. A szocialista rendszer megerősödése és közreműködése a békepolitikában; 2. Ázsia, Afrika, Latin Amerika népeinek küzdelme a függetlenségért, szerepük a nemzetközi kapcsolatok terén; 3. Az imperializmus pozíciójának gyengülése; 4. Az imperialista agresszió Távolkeleten és Indokínában; A háborús tevékenység megszüntetése — a békeszerető erők győzelme (Korea, Kínai Népköztársaság, Japán, Indokína); 5. Az imperialista államok törekvése a feszültség kiterjesztésére Európában — a Szovjetunió és a többi szocialista állam békeszerető politikája; (A militarizmus megerősösödése Nyugat-Németországban, a nyugat-európai integráció, a párizsi szerződés, az NSZK militarizációja, a német kérdés, a varsói szerződés, az osztrák békeszerződés, a genfi egyezmény; 6. A burzsoá imperializmus ideológusai és a nemzetközi kapcsolatok meghamisítása. A kötetet rendkívül bő bibliográfiai-, valamint forrásgyűjtemény-mutató, végül név és tárgymutató egészíti ki.

Vnesnaja politika Szovetszkogo Szojuza i mezsdunarodnüe otnosenija. Szbornik dokumentov. 1962. god. [A Szovjetunió külpolitikája és a nemzetközi kapcsolatok dokumentumgyűjteménye.] Moszkva, Izd. Insztituta Mezsdunarodnüh Otnosenij, 1963. 463 p. ÁJI. 21 019

Az ismert sorozat hozzánk elérkezett legújabb kötete az 1962. évi dokumentumokat tartalmazza.

Voproszü mezsdunarodnogo prava. Szerija juridicseszkaja. Vüpuszk 16. [Tudományos gyűjtemény. Jogi sorozat 16. füzet.] Moszkva, Izd. Insztituta Mezsdunarodnüh Otnosenij, 1963. 298 p.

/Insztitut Mezsdunarodnüh Otnosenij./ ÁJI. 21.097

A Nemzetközi Kapcsolatok Intézete által közreadott tanulmánygyűjtemény 10 nemzetközi jogi és nemzetközi magánjogi tanulmányt közöl.

Lazarev, M. I.: Imperializszticseszkie voennüe bazü na csuzsih territorijah i mezsdunarodnoe pravo. [Az idegen területeken létesített imperialista hadi támaszpontok és a nemzetközi jog.] Moszkva, Izd. Insztituta Mezsdunarodnüh Otnosenij, 1963. 254 p. ÁJI. 21 118

A munka első fejezetei az idegen területeken létesített hadi támaszpontok jogi kérdéseit, majd a támaszpontok fenntartásának és a békés együttélésnek lehetőségeit vizsgálják és kimutatják az idegen területeken létesítendő hadi támaszpontokra vonatkozó nemzetközi szerződések érvénytelenségét. Ezt követőleg a szocialista országoknak és a népi tömegeknek az idegen területeken hadi támaszpontok létesítését célzó törekvések elleni következetes harcát vázolja.

Lider, Julian: NATO. [A NATO.] Moszkva, Izd. Politicseszkoj Literaturü, 1964. 232 p.

ÁJI. Feldolgozás alatt.

Szerző 1961-ben Varsóban megjelent és a NATO történetéről és doktrináiról szóló művének orosz nyelvű fordítása. A munka a NATO keletkezésétől (1949) kezdődően különböző időszakokban mutatja be 1960-ig a NATO működésében jelentkező problémákat és röviden érinti a NATO jövő fejlődésének sorsát is.

Menzer, Gejza: Mežinárodně právní problemy Antarktidy. [Antarktisz nemzetközi jogi problémái.] Praha, Nakl. Československé akademie věd, 1963. 195 p. 2 sztl. /Československé akademie věd./ ÁJI. 21 032

A munka az Antarktisz-szal kapcsolatos jogi kérdések rendezésével Washingtonban 1959. dec. 1-én a Szovjetunió, Nagy-Britannia, USA, Franciaország, Japán stb. között létrejött szerződéssel megteremtett új jogi helyzetet mutatja be. A függelékben a szerződés szövegét is közli.

Aper'jan, V.: Narodnaja Reszpublika Bolgarija. [Bolgár Népköztársaság.] Moszkva. Izd. Insztituta Mezsdunarodnüh Otnosenij, 1963. 86 p. ÁJI. feldolgozás alatt.

Az ismert sorozat legújabb füzete a Bolgár Népköztársaságot mutatja be. A szocialista forradalom történeti összefoglalása után a Bolgár Népköztársaság külpolitikáját, valamint a Bolgár Népköztársaság és az egyes országok nemzetközi kapcsolatait tárgyalja.

E lapszám (XIX. évfolyam 9.) szerzői: *Dr. Nagy László* egyetemi tanár (Szeged). — *Dr. Posch, Martin* egyetemi tanár (Jena). — *Dr. Márkus Ferenc* az MTA Állam-- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Bócz Endre* ügyész. — *Dr. Stauber József* ügyész. — *Dr. Tóth János* egyetemi adjunktus. — *Dr. Török Lajos* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Csizmadia Andor* egyetemi tanár (Pécs).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 64.5609 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

XIX. új évfolyam 11. szám Budapest, 1964. november hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

WELTNER ANDOR:
Gondolatok a vállalati kollektívával kapcsolatban 585

SZABÓ ANDRÁS:
A fiatalkorú bűnözés kutatásának metodológiai kérdései 597

TURI ISTVÁN:
Igazgatási és büntetőjogi normaellenesség ... 602

PÉTER BÉLA:
Érvénytelenségi problémák az építési szerződések körében 607

ZLINSZKY JÁNOS:
Nagyipari létesítmények minőségének törvényes garanciális biztosítása 615

Szemle:

BÚZA LÁSZLÓ:
Néhány megjegyzés Márkus Ferenc „Egy könyv tudományos vitájának margójára" c. közleményére 620

KRÉMER MIKLÓS:
Kisipari szövetkezeti munkaviszony 620

T. L.:
Az európai szocialista országok jogalkotása ... 624

Jogirodalom:

GÁL GYULA:
Herczeg István: A támadó háború eltiltása és az agresszió meghatározása 626

KARLÓCAI JÁNOS:
Mieczysław Sośniak: A közrendi záradék a nemzetközi magánjogban 628

— —:
Új könyvek: 632

3

СОДЕРЖАНИЕ: *Андор Велтнер:* Идеи в связи с коллективом предприятия. — *Андраш Сабо:* Методические вопросы исследования преступности несовершеннолетних. — *Иштван Тури:* Административная и уголовно-правовая антинормативность. — *Бела Петер:* Проблемы недействительности в кругу договоров строительства. — *Янош Злински:* Законное гарантированное обеспечение качества крупнопромышленных установок. — *Обзор: Ласло Буза:* Несколько замечаний на сообщение ференца Маркуша под заглавием «Заметки в связи с научной дискуссией по одной книге» — *Миклош Кремер:* Трудовое отношение промысловой кооперации. — *Л. Т.:* Правотворчество европейских социалистических стран. — *Юридическая литература: Дюла Гал:* Иштван Херцег: Запрещение агрессивной войны и определение агрессии. — *Янош Карлоцаи:* Мечеслав Сосняк: Клаузула внутреннего порядка «d'ordre public» в международном праве. — — — Новые книги.

INHALT: *Andor Weltner:* Gedenken über das Betriebskollektiv. — *András Szabó:* Die methodologischen Fragen der Untersuchung der Jugendkriminalität. — *István Turi:* Verwaltungs- und strafrechtliche Normenwidrigkeit. — *Béla Péter:* Probleme der Ungültigkeit auf dem Gebiet der Bauverträge. — *János Zlinszki:* Garantielle Sicherung der Qualität von grossindustriellen Anlagen. — *Rundschau: László Buza:* Einige Bemerkungen zur Mitteilung „Über die wissenschaftliche Diskussion eines Buches" von Ferenc Márkus. — *Miklós Krémer:* Das Arbeitsverhältnis in den Produktionsgenossenschaften des Handwerks. — *L. T.:* Die Rechtssetzung in den europäischen sozialistischen Staaten (Tschechoslowakische Sozialistische Republik) — *Rechtsliteratur: Gyula Gál:* István Herczeg: Das Verbot des Agressionskrieges und die Bestimmung der Agression. — *János Karlóczai:* Mieczyslaw Sosniak: Die Vorbehaltsklausel im Völkerrecht. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Andor Weltner:* Quelques réfelxions concernant le collectif d'entreprise. — *András Szabó:* Les problèmes méthodologiques des recherches en matière de délinquence juvénile. — *István Turi:* Comportements contraires aux normes administratives et pénales. — *Béla Péter:* Problèmes de nullité dans le domaine des contrats de construction. — *János Zlinszki:* Les garanties légales de la qualité des grands établissements industriels. — *Revue: László Buza:* Quelques remarques à l'article de Ferenc Márkus „En marge de la discussion scientifique d'une monographie". — *Miklós Krémer:* Rapport de travail dans les coopératives artisanales. — *L. T.:* Législation des Etats socialistes européens. — *Littérature: Gyula Gál:* István Herczeg: L'interdiction de la guerre offensive et la définition de l'agression. — *János Karlócai:* Mieczyslaw Sosniak: La caluse d'ordre public dans le droit international. — — —: Nouveaux livres.

XIX. új évfolyam 11. szám Budapest, 1964. november hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Gondolatok a vállalati kollektívával kapcsolatban

I. A szocialista gazdálkodó szervezet gazdasági-társadalmi tartalmát, jogi formáját és struktúráját illetően sok vitás kérdés alakult ki a szocialista jogirodalomban.

1. „A szocialista munkajogviszony és az üzemi demokrácia" c. munkánkban — a jogszabályok szóhasználatának is megfelelően — különbséget tettünk egyfelől a vállalat mint gazdasági-társadalmi és jogi egység, másfelől — ezen belül — a vállalati kollektíva mint a dolgozók összessége között. Végső következtetésünk, más vonatkozásban pedig kiinduló elgondolásunk az volt, hogy a szocialista vállalat társadalmi-gazdasági, és egyben jogi egység is, amelyben különböző tényezők, jogkörök és jogviszonyok egyesülnek, nevezetesen: *a)* a vállalat rendelkezésére bocsátott termelési eszközök, az azokra vonatkozó operatív igazgatás jogaival és kötelességeivel; *b)* a vállalattal belső jogviszonyban álló személyek, vagyis a dolgozók összessége, tehát az általunk használt kifejezés szerint a vállalati kollektíva, egyfelől egyéni dolgozói jogaikkal és kötelezettségeikkel, másfelől kollektív jellegű részvételi jogaikkal; *c)* az igazgató az egyszemélyi vezetés jogkörével és felelősségével.[1]

A magyar jogi irodalomban legutóbb Eörsi Gyula foglalkozott a vállalati kollektíva kérdésével.[2] Arra a következtetésre jutott, hogy „vállalat és kollektíva azonban lényegében ugyanaz, eltérő oldalakról megragadva, kivéve természetesen a tulajdoni vonatkozásokat, mert az állami vállalat specifikuma éppen abban áll, hogy a vállalat működését kifejtő kollektíva nem tulajdonos . . . A tulajdonjogi helyzet folytán döntő állami elemet azonban nem a vállalat és a vállalati kollektíva szembeállításával kell kellő érvényre juttatni, hanem a kollektíva sajátos jellegének, rendeltetésének, elkülönülése vagyoni alapjának, vagyis a szövetkezetektől eltérő tulajdoni viszonyainak a kidomborításával . . . nem a vállalat és a kollektíva áll egymással szemben, de a vállalaton belül keletkezhet nem antagonisztikus ellentmondás a tulajdonosi és a működést kifejtő elem, vagy Venediktov ismert konstrukcióját követve: az össznépi tulajdonosi kollektíva és a vállalati kollektíva között, tehát az egész és a rész között; ez ölti a vállalat és a kollektíva közötti jogviszony formáját."[3] Ezután pedig, elismerve ugyan, hogy a kollektívát társadalmi-gazdasági egységnek tekintjük és a vállalat különféle oldalaiként tüntetjük fel a vagyoni, dolgozói és felelős vezetői viszonyokat, kifogásolta, hogy tagadjuk a kollektíva és a vállalat egybeesését, és döntőnek azokat a jogviszonyokat tekintjük, amelyek a kollektíva és a vállalat között állnak fenn. Kifogásolta továbbá, hogy feltételezzük a vállalati kollektíva belső jogalanyiságát, mert ez logikailag egyben a kollektíva és a vállalat szemállítását, elválasztását jelenti.[4]

A vállalati kollektíva jogalanyiságának a kérdésétől eltekintve, amelyre majd később visszatérünk — megítélésünk szerint —, az alapkérdésben Eörsi Gyula és közöttünk valószínűleg csak elnevezésbeli különbség áll fenn. Eörsi Gyula felfogása szerint „a vállalat és a kollektíva azonos egymással, eltérő oldalakról megragadva, kivéve természetesen a tulajdoni vonatkozásokat". Nem egészen világos viszont, hogy

[1] Weltner, i. m. 377. és 378. old.

[2] Eörsi Gyula, Tulajdonosok és kollektívák jogágazatai, differenciálódás és integrálódás a szocialista jogrendszerben, a MTA társadalmi-történeti tudományok osztályának közleményei, XIII. köt. 1—2. sz. Budapest, 1963.

[3] Eörsi Gyula, i. m. 90. és köv. old.

[4] Eörsi, i. m. 91. old., 17-es lábjegyzet. Nizsalovszky Endre is kifogásolja a kollektíva jogalanyiságának a feltételezését, lényegében azon az alapon, hogy — felfogása szerint — a kollektívának nem a vállalattal, hanem csak a vállalatnak egyes szerveivel, vezetőivel szemben vannak jogosultságaik, aggályosnak tartja, hogy egy jogi személy keretén belül bizonyos funkciókat végső szervek mellett az ugyanilyen irányú funkciokban részes, azokban közreműködő kollektívát jogalanynak minősítsük. Számára meggyőzőbb, ha a kollektívát mint egészet és az általa létesített vagy belőle alakuló szerveket a vállalat szervezeti elemeinek tekintjük, amelyek a funkciókat jogalannyá válás nélkül is ellátják. (Nizsalovszky Endre, Weltner Andor, A szocialista munkajogviszony és az üzemi demokrácia, Jogtudományi Közlöny, 1963. 7. sz. 419. és köv. old.

Eörsi Gyula szerint a „kollektíva" csak a dolgozókat jelenti-e, ideértve az igazgatót is, vagy pedig ezeken felül az álló- és forgóalapokkal való ellátottságot is, vagyis az elkülönült vállalati vagyonnal kapcsolatos jogosultságokat és kötelezettségeket is. Úgy véljük, hogy Eörsi Gyula ezt az utóbbit is a „kollektíva" elnevezés alá vonja, vagyis bevonja a kollektíva fogalmi körébe. Ha viszont ez így van, akkor a lényeget illetően nem, hanem csak a szóhasználatban áll fenn közöttünk eltérés. Ha viszont Eörsi Gyula csak „a vállalat működését kifejtő kollektívát", tehát a vállalati dolgozók összességét, személyi közösségét tekinti vállalatnak, akkor nézeteink valóban eltérőek, mert — mint már kifejtettük — mi *a)* az elkülönült vagyonra vonatkozó jogviszonyoknak, *b)* a dolgozók összességének, tehát az általunk vállalati kollektívának nevezett személyi állomány jogviszonyainak és *c)* az igazgató jogviszonyainak az összességét, illetve egységét neveztük vállalatnak, illetve gazdálkodó szervezetnek, és ezen belül a dolgozók összességét vállalati kollektívának.[5]

A vállalati kollektívát tehát mi nem azért nem azonosítjuk a vállalattal, mert úgy gondoljuk, hogy a vállalati kollektíva a vállalaton kívül helyezkedik el, vagy mert a vállalaton belül „szemben" áll a vállalattal, hanem azért, mert megítélésünk szerint a vállalat több mint annak személyi állománya, éspedig annyiban több, hogy a szocialista vállalat — gazdaságilag és társadalmilag, úgyis mondhatjuk, hogy szociológiailag — elképzelhetetlen megfelelően elkülönített vagyon, illetve az azzal kapcsolatos operatív igazgatás jogosultsága és kötelezettsége nélkül, és elképzelhetetlen az igazgató vezetői jogosultsága és kötelezettsége, valamint felelőssége nélkül. A vállalati kollektíva (a dolgozók összessége) tehát csak azért nem azonos az egész vállalattal, mert a vállalati kollektíva a vállalati vagyonnal és az igazgatóval együtt alkotja a vállalatot. A vállalat tehát kerete, egysége, „egésze" mind a három tényezőnek, illetve az ezekhez kapcsolódó jogviszonyoknak mint „részeknek", anélkül, hogy a vállalat mint „egész" azonos lenne akár csak a vagyonnal, akár csak a személyi állománnyal, akár pedig csak az igazgatóval mint „részekkel", vagy ezek külön-külön azonosak lehetnének a vállalattal mint egésszel. Akkor és mostani felfogásunk szerint is mindezek, illetve a velük kapcsolatos hatáskörök, jogviszonyok, jogosultságok és kötelezettségek együtt és megbonthatatlanul alkotják a vállalatot mint egységet.

Lényegesebb problémát jelent viszont — ami azonban majd az elnevezés kérdésére is kihat — az állam és a vállalat, majd pedig a vállalaton belül a vállalat belső tényezőinek egymással fennálló viszonya, ide értve azt a kérdést is, hogy a vállalati kollektívának mint a dolgozók összességének lehet-e valamiféle jogalanyisága.

2. A „Magyar Polgári Jog" c. egyetemi tankönyv szerzői, Venediktov kettős kollektívaelméletét elfogadva, kifejtik, hogy az állami szerv, mint jogi személy sajátossága abban áll, hogy egyrészt minden állami szerv körében a dolgozók egy-egy csoportja tevékenykedik, másrészt azonban az állami szerv mint az állam szervezete mögött ott áll az egész állam, az állammá szervezett dolgozó nép, vagyis egyfelől a szocialista állammá szervezett dolgozó nép, mint az állami szocialista tulajdonjog egyedüli alanya, másrészt az adott jogi személy dolgozóinak a kollektívája, a felelős vezetővel az élén.[6]

Az állami jogi személyek legfontosabb általános vonásait pedig abban látják, hogy „valamennyien az egységes és oszthatatlan államiössznépi tulajdon egy-egy részének igazgatására, kezelésére alakultak. Ebből folyik az a másik ugyancsak általános vonás is, hogy az állami jogi személyek nem lehetnek tulajdonosok, egyikük sem tulajdonosa azoknak a vagyontárgyaknak, amelyek kezelésükbe vannak adva, mert a tulajdonos minden esetben egyedül és kizárólag az állam. Mindamellett az állami jogi személyek nem egyszerű lenyomatai a központi állami szervek tevékenységeinek, hanem — a központi irányítás fenntartása mellett — széleskörű kezelési jogaik vannak a működési körükbe tartozó vagyontárgyakra nézve. Az állami jogi személyek jogállásának, tehát egyfelől a központi irányításnak, másfelől a kezelési jogoknak egységét fejezi ki a szocialista jogtudomány az operatív igazgatás fogalmával."[7] Az állam és a vállalat kapcsolatában pedig a döntő mozzanatnak azt tekintik, hogy a vállalat központi irányítás alatt önállóan gazdálkodik a népgazdasági terv teljesítése érdekében azzal a vagyonnal, amelyet az állam az erre vonatkozó szabályok szerint rábíz.[8] Kifejtik a szerzők azt is, hogy a jogi személynek, illetve a vállalatnak célja és elkülönített vagyona van, és hogy a vállalat rendelkezési joga nem korlátlan, mert azt egyfelől különféle jogszabályok korlátozzák, másfelől a felsőbb szervek a vállalatnak a vagyontárgyakkal való gazdálkodás módját illetően kötelező utasításokat adhatnak, továbbá a vállalat jogképessége is célhoz kötött, csak olyan jogviszonyokban szerepelhet jogalanyként, amelyek célja megvalósításának elősegítésére alkalmasak. Megítélésünk szerint a kép, amelyet a szerzők az állami jogi személyekről kialakítottak, „felfelé" a társadalom irányában és „lefelé" a dolgozó irányában kiterjesztést igényel. Kiterjesztést igényel elsősorban azért, mert igaz ugyan, hogy minden állami szerv körében a dolgozók egy-egy csoportja tevékenyke-

[5] Csak lábjegyzetben jegyezzük meg, hogy Eörsi Gyula szóhasználatának az elfogadása esetén bizonyos zavart jelentene, hogy jogszabályaink (és a napi szóhasználat is) vállalatnak, illetve jogi személynek, az elmélet pedig kollektívának nevezné ugyanazt a jelenséget, vagyis a szocialista gazdálkodó szervezetet.

[6] Világhy—Eörsi: Magyar polgári jog, Budapest, 1962. 117. old.

[7] I. m. 122. old.

[8] I. m. 123. old.

dik, és az is igaz, hogy az állami jogi személyek nem lehetnek tulajdonosok, egyikük sem tulajdonosa azoknak a vagyontárgyaknak, amelyek kezelésükbe vannak adva, mert a tulajdonos minden esetben egyedül és kizárólag az állam. Itt azonban megállni nem lehet, mert az állam mögött viszont ott áll, Venediktov és a szerzők szerint is, az állammá szervezett dolgozó nép, mint az állami szocialista tulajdonjog egyedüli alanya. Kiegészítésre szorul a kép másodsorban azért, mert túlzott mértékben az állami szerv szervezeti struktúráját emeli ki, és ezzel bizonyos mértékben háttérbe szorul az, hogy az állami szerv keretei között a dolgozók egy-egy csoportja, vagyis a jogi személy dolgozóinak a kollektívája nemcsak egyszerűen tevékenykedik, hanem a vállalati önállóság növekedésének, és ezzel párhuzamosan a szocialista demokrácia fokozódásának megfelelően a dolgozóknak ez a csoportja egyre nagyobb mértékben vesz részt az állami gazdálkodó szerv tevékenységének a megtervezésében, irányításában, megszervezésében és ellenőrzésében. Úgy véljük tehát, hogy az állami gazdálkodó szervezet gazdasági-társadalmi tartalmáról és struktúrájáról alkotott képet ki kell egészítenünk egyfelől azokkal az összefüggésekkel, amelyek az állam és társadalom között, másfelől azokkal az összefüggésekkel, amelyek az állami gazdálkodó szerv szervezeti formája és a keretei között tevékenykedő kollektíva között állnak fenn. Ez egyfelől az egész és a rész között, másfelől ezen belül a tartalom és forma között fennálló viszony problémája abban az értelemben,, hogy a tulajdonjog vonatkozásában eddig inkább csak azokat a vonásokat hangsúlyoztuk, amelyek a kollektívát a szocialista tulajdonjogtól elkülönítik, az állami jogi személy vonatkozásában pedig ismét csak azokat a vonásokat emeltük ki inkább, amelyek a jogi személy szervezetét mint formát elkülönítik annak társadalmi tartalmától, a dolgozók kollektívájától, holott mindkét vonatkozásban, különösen ma már, sokkal fontosabbak az összekapcsoló, mint az elkülönítő elemek.

II. A szocialista forradalom győzelme után a szocialista állam azzal a feladattal találja szembe magát, hogy meg kell szervezniе az állami-társadalmi tulajdonba került termelés eszközeinek az egybekapcsolását a kizsákmányolás alól felszabadult társadalom munkaerejével. Ez a folyamat tükröződik abban az új elméleti koncepcióban, amelynek a kialakítása valójában már megtörtént, csak még nem alkalmaztuk elég következetesen sem a vállalatra, sem a vállalati kollektívára. Mit jelent már jelenleg is az állami-társadalmi tulajdon, és mit fog jelenteni a teljesen kialakult egyetemes jellegű össznépi tulajdon? Az állami társadalmi tulajdon azt jelenti, hogy a termelés eszközei az állam közvetítésével a társadalom tulajdonában vannak, a termelt termékek, illetve áruk pedig az állam közvetítésével először a társadalom tulajdonába kerülnek. Ez azonban az állami-társadalmi tulajdonnak csak az egyik, éspedig az állam, illetve a társadalom oldaláról szemlélt jellegzetessége. A gazdálkodó szervezet lényegének, külső és belső viszonyainak a megértéséhez azonban meg kell vizsgálnunk az állami-társadalmi tulajdont az állampolgárok, a dogozók oldaláról is. Ebből a szempontból az a jellegzetesség lép az előtérbe, hogy az állami-társadalmi tulajdon — mind a termelés eszközei, mind pedig a nemzeti jövedelem vonatkozásában —, mint egy új típusú tulajdonközösség jelentkezik, amelynek minden egyes állampolgár résztulajdonosa. Ez a tulajdonközösség és résztulajdonosi minőség nem azonos, nem is lehet azonos azzal a tulajdonközösséggel és résztulajdonosi minőséggel, mint amilyen a kapitalizmusban a magántulajdon alapján alakul ki több magántulajdonos között, de nem azonos azzal sem, mint amely a szocialista személyi tulajdon alapján alakul ki, mert maga az állami-társadalmi tulajdon is olyan jelenség, amilyennel a társadalmi fejlődés menetében még nem találkoztunk.

1. Ha abból indulunk ki, márpedig ez az egyetlen helyes lehetőség, hogy a termelés eszközei állami-társadalmi tulajdonban vannak, és hogy a termelés eredményei is az állam közvetítésével a társadalom tulajdonába kerülnek, akkor választ kell adnunk arra is, hogy milyen résztulajdonosi jogosultságok illetik meg a társadalom tagjait az elsajátítás, vagyis a tulajdonnak mint materiális viszonynak a lényegét illetően; hogyan gyakorolhatják uralmukat a termelés eszközei és eredményei felett.

A társadalmi tulajdonra a jogi forma szempontjából egyfelől a közösségi és ezzel összefüggésben az osztatlansági vonás a jellemző, vagyis az, hogy a társadalmi tulajdonjog a résztulajdonosok, tehát az állampolgárok között nem osztható meg, másfelől pedig az jellemző, hogy jogilag biztosított formák között lehetővé teszi az állampolgárok részére: *a)* munkaerejük összekapcsolását a társadalom tulajdonában álló termelési eszközökkel (munkához való jog); *b)* a nemzeti jövedelemből való részesedést (szocialista elosztáshoz való jog); *c)* a szocialista önigazgatásban és a vállalati operatív igazgatásban való részvételt (az igazgatásban történő részvételhez való jog).

További fejtegetéseinkben elsősorban ezeket a sajátosságokat kell majd szem előtt tartanunk, sőt ezekből kell kiindulnunk, megjegyezve, hogy itt is kizárólag az állami-társadalmi tulajdon kérdéseit vizsgáljuk, tehát nem foglalkozunk a csoporttulajdon problémáival.

2. Ennek a társadalmi tulajdonközösségnek a jellegét és jogi szabályozását a szocialista állami-össznépi tulajdon társadalmi rendeltetése határozza meg, vagyis az, hogy a társadalmi tulajdonnak biztosítania kell, hogy a társadalom tagjai képességeik szerint részt vehessenek a társadalom munkájában, és munkájuk arányában részesedhessenek a társadalom munkájával elért eredményekből. Biztosítania kell a terv-

szerű gazdálkodást, a kizsákmányolástól való mentességét, végső fokon a szocializmus törvényszerűségeinek az érvényesülését. Ezek a feladatok azt igénylik, hogy a társadalmi tulajdon tárgyai, elsősorban a termelés eszközei, ne kerülhessenek forgalomba, ne alakuljanak át árutulajdonná. Ez a gazdasági-társadalmi szükségszerűség jut kifejezésre abban, hogy — az állami szektor kivételével — a legfontosabb vagyontárgyak nem lehetnek a polgári jogi forgalom tárgyai, vagyis nem lehetnek áruk. Ebből következik továbbá, hogy nem alkalmazhatók rá a Polgári Törvénykönyvnek a tulajdonközösségre vonatkozó rendelkezései, mert azok az árujelleg igényeit elégítik ki, illetve a tulajdonközösségnek vagy elemeinek a megosztására vonatkoznak. Így például a birtoklás, a használat és a rendelkezés joga nem osztható meg a társadalom tagjai között. A hasznok sem oszthatók fel a tulajdoni hányadok arányában, vagyis egyenlően. Nem lehet a tulajdonközösség megszüntetését sem igényelni stb.

Ezek után azonban szükségképpen felmerül az a kérdés is, lehet-e egyáltalában tulajdonközösségről beszélni, hiszen a polgári jogi személyi tulajdonközösség szabályainak a túlnyomó része nem alkalmazható a társadalmi tulajdonra. Véleményünk ennek ellenére mégis az, hogy a társadalmi tulajdon — lényegét illetően — tulajdonközösség, sőt a legmagasabb szintű tulajdonközösség, mert a maga dialektikus egységében kifejezésre juttatja egyfelől az egész társadalomnak a termelés eszközeire és eredményeire vonatkozó tulajdonosi jogosultságait, másfelől pedig ezen belül az állampolgároknak a résztulajdonosi jogosultságait. Ugyanezzel a megoldással találkozunk — persze még nem jogi értelemben — az ősközösségben is, amelyben a közösség volt a tulajdonos, és a közösség tagjai résztulajdonosok voltak. Ugyanez a megoldás lesz jellemző a kialakult kommunizmusra is, természetszerűleg sokkal magasabb szinten és már nem jogi értelemben. Ami a történelmi fejlődés közben a kizsákmányoló jellegű társadalmakban kialakult tulajdonra mint jogi szabályozás lerakódott, lényegében éppen abból adódott, hogy az ősközösség felbomlott tulajdonközössége átalakult a rabszolgatartó, a feudális, illetve a kapitalista társadalom magántulajdonjogává, mert a magántulajdon kialakulása, a társadalom osztályokra tagozódása és az ősközösség felbomlása történelmileg és társadalmi méretekben végrehajtotta a tulajdonközösség „megosztását". A kapitalizmusban pedig általánossá vált a tulajdonjog árujellegének kialakulása, és az ezt kifejezésre juttató jogi normaanyag létrehozása. A tulajdonközösség jogi formájának jelentősége pedig teljesen a háttérbe szorult, és nem volt más mint magántulajdon közössége. A szocializmus viszont — persze mamagasabb szinten — ismét kialakítja a társadalmi tulajdonközösséget és kiiktatja ebből a közösségből azokat az elemeket, amelyek a történelmi fejlődés során a kizsákmányoló társadalmak gazdasági, társadalmi és politikai igényeit elégítették ki.

Minthogy azonban a szocialista társadalom tagjai nem oszthatják meg egymás között egyéni tulajdonjog, illetve egyéni tulajdonjogi alanyi jogosultságok formájában sem magát a tulajdonközösséget, sem pedig a társadalmi tulajdonjog jogosítványainak a gyakorlását, a társadalom tagjainak szükségük van elsősorban egy olyan szervre, amely a tulajdonosi jogosítványokat az egész társadalom érdekében és nevében gyakorolja. Ez a szerv — amíg állam létezik — szükségképpen maga az állam. Szükség van erre azért is, mert csak egy össztársadalmi szinten tevékenykedő szervezet alkalmas arra, hogy az egész társadalom bonyolult mozgását és fejlődését áttekintse, és biztosítsa az össztársadalmi érdekek érvényesülését, szükség esetén megakadályozva azt, hogy a kollektívák és az egyének tevékenysége sérthesse az össztársadalom érdekét.

Ha azonban legfelsőbb szinten az állam gyakorolja a meg nem osztható tulajdonjogi jogosultságokat, akkor szükség van másodsorban arra is, hogy az állampolgárokat az állam irányában olyan jogosítványok illessék meg, amelyek lehetővé teszik résztulajdonosi jogosítványaik gyakorlását. Ezek a lehetőségek különböző szinten elhelyezkedő, eltérő tartalmú, formájú és jellegű jogosítványok közvetítésével valósulnak meg, éspedig attól függően, hogy *a)* az össztársadalom, *b)* a gazdálkodó szervezetek, *c)* vagy pedig a munkajogviszonyban álló dolgozók szintjén alakulnak ki.

Össztársadalmi szinten tehát azt kell vizsgálni, hogy a résztulajdonosi jogosultság az állampolgárt — függetlenül attól, hogy munkajogviszonyban áll-e vagy nem-, milyen államjogi alanyi jogosultságok illetik meg az állam, illetve az államhatalmi és az államigazgatási szervek tevékenységének, tehát közhatalmi és gazdasági-tulajdonosi igazgatásának a befolyásolása érdekében. A gazdálkodó szervezetek szintjén az a kérdés merül fel, hogy a gazdálkodó szervezetet az operatív igazgatás jogkörén belül milyen jogosultságok illetik meg, és milyen kötelezettségek terhelik az államhatalmi és államigazgatási szervek, valamint a dolgozók irányában. Az egyéni munkajogviszonyok szintjén pedig azt kell elemezni, hogy az állampolgárt — most már mint munkajogviszonyban álló dolgozót és mint a kollektíva tagját — milyen résztulajdonosi jogosultságok illetik meg és milyen kötelezettségek terhelik arra vonatkozóan, hogy mint a vállalati kollektíva tagja — a gazdálkodó szervezet közvetítésével — részt vehessen a társadalom munkájában, részesedhessék a nemzeti jövedelemből, és részt vehessen a vállalati tevékenység megtervezésében, irányításában, megszervezésében és ellenőrzésében, lényegében az operatív igazgatás tevékenységében.

ad a) Az állam az egész társadalom érdekében és képviseletében gyakorolja a társadalmi

tulajdonközösség tulajdonosi jogosultságait, elsősorban államhatalmi és államigazgatási szervei útján. Ezek a szervek azonban nem az állampolgároktól függetlenül gyakorolják az össztársadalmi tulajdonosi jogosultságokat. Nemcsak népképviseleti rendszerünk alapján, hanem a társadalmi önigazgatás egyre nagyobb mértékben kialakuló különböző formáinak a keretei között is fokozottan bevonják az állampolgárokat és különböző társadalmi szervezeteiket tulajdonosi igazgatásuk funkcióinak az ellátásába. Az állampolgárok és társadalmi szervezeteik részére tehát a résztulajdonosi jogosultságok gyakorlásának a lehetőségét össztársadalmi szinten az állam irányában azok az alkotmányban és egyéb jogszabályokban meghatározott állampolgári alanyi jogosítványok, és a társadalmi önigazgatásnak azok a lehetőségei biztosítják, amelyek alapján az állampolgárok befolyást gyakorolhatnak az állam tulajdonosi tevékenységére, vagyis arra, hogy az állam hogyan birtokolja és használja a termelés eszközeit, hogyan ossza fel a nemzeti jövedelmet. Ezek a résztulajdonosi jogosítványok tehát államjogi jogviszonyok, államjogi alanyi jogosultságok formáját öltik magukra. Az államot, illetve annak államhatalmi és államigazgatási szerveit pedig az a kötelezettség terheli a társadalom és annak tagjai iránt, hogy a társadalom tulajdonát a dolgozó nép érdekében birtokolják és használják, és ne akadályozzák jogellenesen, sőt mozdítsák elő az állampolgárok érdekében a tulajdonosi igazgatásban való részvételt szolgáló állampolgári jogosítványok gyakorlását. Az a fejlődés, amely abban nyilvánul meg, hogy az állam egyre szélesebb körben vonja be az állampolgárokat állami feladatok megoldásába, többek között a résztulajdonosi jogosultságok gyakorlásának egyre bővülő lehetőségét biztosítja.[9]

A „Magyar polgári jog" c. egyetemi tankönyv szerzői kifejtik, hogy „a szocialista állam gazdasági igazgatásának két elválaszthatatlanul összefüggő oldala van. Az egyik a tulajdonosi igazgatás, amelynek a lényege az, hogy az állam tulajdonosként viszonylik a legfontosabb termelési eszközökhöz, úgy bánik velük, mint sajátjával. A másik a közhatalmi igazgatás, amelynek lényege, hogy az állam a gazdasági életet mintegy kívülről is, külső kényszerítő erővel is igazgatja . . . Az állami tulajdonjog tartalma szempontjából az állami gazdasági igazgatás alapjában tulajdonosi igazgatás, a tulajdonjog tartalmát tevő jogosítványok gyakorlása az állami szervek útján. Emellett azonban szerepe van az állami szocialista tulajdonjog tartalmában is a közhatalmi elemnek, amely különösen általánosan kötelező rendészeti szabályok . . . útján jut kifejezésre.[10] Ha ugyanezt a kérdést a résztulajdonosi jogosítványok oldaláról vizsgáljuk, még erőteljesebben kiemelkedik a közhatalmi oldal jelentősége. Amidőn ugyanis az állampolgárok — állampolgári jogosítványaik alapján — az államhatalmi és államigazgatási szervek keretei között és közvetítésével részt vesznek az államhatalom gyakorlásában, egyben résztulajdonosi jogosultságaikat is gyakorolják, éspedig legmagasabb szinten akkor, amidőn az országgyűlés útján törvénybe iktatják a termelés eszközeinek a használatát megállapító népgazdasági tervet és amidőn a költségvetési törvénybe foglalják a nemzeti jövedelem elosztását meghatározó tulajdonosi rendelkezést. Azonos jelenséggel találkozunk a tanácsok tevékenységével kapcsolatban is. A fejlődés pedig, amely fokozatosan bővíti a dolgozóknak az állami funkciók gyakorlásába történő bevonását, vagyis előmozdítja a szocialista önigazgatás és a társadalmasulás folyamatát —, a résztulajdonosi jogosultságok gyakorlásának a lehetőségét is erősíti. Ez törvényszerű folyamat is, mert maga az állam el fog halni, amidőn ennek történelmi feltételei megvalósulnak, viszont a tulajdon, illetve az össznépi tulajdon mint materiális jelenség ezután is fenn fog maradni. Addig viszont a résztulajdonosi jogosultságok gyakorlásának a konkrét lehetősége és hatékonysága fokozatosan növekedni fog a szocialista önigazgatás és a társadalmasulás ütemének megfelelően. Végül is, mint feleslegessé vált oldal meg fog szűnni a jogi értelemben vett közhatalmi igazgatás, de meg fog maradni a társadalmi tulajdonnak mint társadalmi tulajdonközösségnek össznépi szinten történő tulajdonosi igazgatása, és ennek ellátása érdekében egy olyan központi társadalmi szerv, amely a társadalomnak mint a résztulajdonosok összességének a képviseletében ellátja a tulajdonosi funkciók gyakorlását.

ad b) Köztudomású tény, hogy az állam a maga gazdálkodó tevékenységét az állami vállalatok keretei között fejti ki, ezek felhasználásával gyakorolja tulajdonosi jogosultságait. Ezen a szinten is felmerül az a kérdés, hogy a vállalatok keretei között a vállalat dolgozói gyakorolhatnak-e valamiféle résztulajdonosi jogosultságokat? A szocialista vállalatok a jogszabály által meghatározott körben az operatív igazgatás jogkörével, viszonylagos önállósággal rendelkeznek. A dolgozók persze ebben a körben sem gyakorolhatnak egyénileg résztulajdonjogi jogosultságokat. Ez ellentétben állna a társadalmi tulajdon oszthatatlan tulajdonközösségi jellegével. A társadalom, illetve az állam azonban tulajdonosi funkcióit is a demokratikus centralizmus rendszerében gyakorolja. Az operatív önállóság körén belül éppen ezért szükségképpen kialakulnak az üzemi demokrácia intézmé-

[9] Itt most nem foglalkozunk a proletárdiktatúra és az össznépi állam között jelenleg még fennálló fokozati eltérésekkel, de biztosak vagyunk abban, hogy az itt tárgyalt résztulajdonosi jogosultságoknak a fejlődése fontos szerepet játszik az össznépi állam kialakulásában, sőt — a távolabbi fejlődés menetében — az állam elhalásának az előkészítésében is.

[10] I. m. I. köt. 264. old.

nyei, hogy a dolgozók részt vehessenek a vállalati tevékenység irányításában, megszervezésében és ellenőrzésében, vagyis az állami tulajdonból folyó jogosultságoknak a vállalati önállóság keretei között kifejtett gyakorlásában. Így tehát a dolgozók ebben a körben is résztulajdonosi jogosultságaikat gyakorolják. Az össztársadalmi szinten államjogi alanyi jogosultságok formájában jelentkező résztulajdonosi minőséggel szemben, a vállalat keretei között az embert nem mint állampolgárt, hanem mint a kollektíva tagját illetik meg a résztulajdonosi jogosultságok, éspedig kollektívabeli tagsági viszony alapján,[11] amely feljogosítja a dolgozót arra, hogy a termelési tanácskozáson és a szakszervezeti gyűléseken közvetlenül, a szakszervezeti bizottság, az üzemi tanács, az egyeztető bizottság, a társadalmi bíróság stb. útján pedig közvetve, befolyást gyakorolhasson a vállalat tevékenységére.[12] A kollektíván belül a kollektívabeli tagsági viszony alapján gyakorolható résztulajdonosi jogosultságok terjedelmét azonban szükségképpen korlátozzák az operatív igazgatás jogkörének a keretei, ezen belül az igazgató egyszemélyes vezetői jogköre, valamint azok a rendelkezések, amelyek közelebbről is meghatározzák, hogy a dolgozót mint a kollektíva tagját milyen körben illetik meg jogosítványok.

Milyen jogosultságok illetik meg és milyen kötelezettségek terhelik a vállalatot ezekkel a résztulajdonosi jogosultságokkal kapcsolatban? Ennek a kérdésnek két egymással összefüggő oldala van. Az egyik oldalon helyezkedik el az állam és a vállalat viszonya, a másik oldalon a vállalat és a dolgozók viszonya. A vállalatot az állam irányában egyfelől kötelezettség terheli, másfelől jogosultság illeti meg. Kötelezettségének a lényege általánosságban arra irányul, hogy jogellenesen ne akadályozza, sőt mozdítsa elő az üzemi demokrácia intézményeinek a felhasználásával és az egyéni munkajogi alanyi jogok gyakorlásával érvényesülő résztulajdonosi jogosultságok megvalósulását. Jogosultsága, vagyis operatív önállósága is lényegében erre irányul. Fontos azonban kiemelni, hogy az operatív önállóság jogosultsági oldala azt is jelenti, hogy az állam — ebben a körben — magára nézve is kötelezőnek ismeri el azokat a joghatásokat, amelyek az operatív önállóság jogkörében jogszerűen kifejtett jogi aktusokhoz fűződnek. Így például az állam is köteles jogilag érvényesnek elismerni a vállalati szabályzatok rendelkezéseit, az üzemi tanács döntéseit, a termelési tanácskozás határozatait, az igazgató különböző rendelkezéseit stb., persze csak addig, amíg ezek az aktusok az operatív önállóság határait meg nem haladják, vagy egyébként jogszabályba nem ütköznek.

A dolgozók irányában pedig az a kötelezettség terheli a vállalatot, hogy mozdítsa elő az üzemi demokrácia intézményeinek tevékenységét és a dolgozók alanyi jogosultságainak a megvalósulását, és hogy tartózkodjék e résztulajdonosi jogosultságok gyakorlásának jogellenes akadályozásától.[13]

ad c) Ha végül azt vizsgáljuk meg, hogy milyen kapcsolat áll fenn a dolgozók munkajogi egyéni alanyi jogai és a résztulajdonosi jogosultságok között, akkor sem nehéz felismerni, hogy a dolgozóknak különösen a szocializmusban kialakuló újfajta munkajogi egyéni alanyi jogai éppen a résztulajdonosi minőséggel állnak szoros kapcsolatban. A munkához, a foglalkoztatáshoz, a megfelelő szervezési és műszaki feltételekhez, a szükséges irányításhoz, tájékoztatáshoz és utasításhoz stb. való jog a kapitalizmusban is nagyon fontos munkásmozgalmi követelmény. Egyéni alanyi jogok formájában való biz-

[11] Elsőként Eörsi Gyula fogalmazta meg szabatosan, hogy „A vállalati kollektíva reálitássá válása voltaképpen azt jelenti, hogy létrejöttek a vállalaton belül is a »tagsági jogok«, ha ezek fogalmát nem szűkítjük a tulajdonjogon alapuló szervezetek tagjainak jogaira. Ha azonban az állami vállalatnál a tulajdonjogot pótolja az önálló elszámolás, a tulajdonjogot az operatív igazgatás joga, akkor nincs ok annak tagadására, hogy a kollektívát megillethetik olyan »tagsági jogok«, amelyek nem a tagok társtulajdonán alapulnak, és lényegében úgy viszonyulnak a tulajdonosi kollektívák »igazi« vagy inkább hagyományos tagsági jogaihoz, ahogy az önálló elszámolás a tulajdonhoz, az operatív igazgatás joga a tulajdonjoghoz viszonyul. Ennek feltételeit a kollektíva érintett érdekeltsége és hatásköre kiépíti, legfeljebb az volna célszerű, ha ezeket a »tagsági jogokat« ugyanúgy nem kellene idézőjelbe tett tagsági jogoknak nevezni, ahogyan az önálló elszámolást és operatív igazgatást sem nevezzük »idézőjelbe« tett tulajdonnak és tulajdonjognak. Ez azonban terminológiai kérdés és megoldásának nem szabad feledtetnie azt, hogy itt a tagsági jogok sajátos neméről, ha tetszik, szocialista »pótlékáról« van szó." Eörsi Gyula: Tulajdonosok és kollektívák jogágazatai; differenciálódás és integrálódás a szocialista jogrendszerben, a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Osztályának Közleményei, XIII. kötet, 1—2. sz. 89. old.

Megítélésünk szerint sincs szükség arra, hogy macskakörmök közé tegyük a „tagsági jogok" kifejezést, hiszen már hosszabb ideje arról beszélünk, hogy a dolgozók, amidőn munkaviszonyba lépnek, a kollektíva tagjává válnak. Ebből pedig következik, hogy tagsági viszony keletkezik, amely részben munkavégzési, részben szervezeti viszony. Sőt kérdés, hogy nem kell-e beszélni, ha nem is tulajdonjogi, de — materiális értelemben — tulajdonosi viszonyról is, mint a tagsági viszonynak harmadik eleméről. Kétségtelen ugyanis, hogy az operatív igazgatásban való részvétel viszonyai — a gazdálkodó szervezet szintjén — a társadalmi tulajdonközösségen belül elfoglalt résztulajdonosi minőség materiális megnyilvánulásai. Minthogy azonban az utóbbiak úgy jelentkeznek, mint a gazdálkodó szervezet tevékenységének irányításában, megszervezésében és ellenőrzésében való részvétel viszonyai az üzemi demokrácia intézményeinek a keretei között, vagyis úgy jutnak kifejezésre mint a gazdálkodó szervezeten belül kialakuló önigazgatás viszonyai, helyesebb, ha ezeket az operatív igazgatással kapcsolatos önigazgatási vagy részvételi viszonyoknak nevezzük.

[12] L. részletesebben: Weltner, A szocialista munkajogviszony és az üzemi demokrácia, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962. 231. és köv. old.

[13] A vállalatnak ezt a kötelezettségét máshol végrehajtási kötelezettségnek neveztük, és a kötelezettség tartalmát részletesebben is kifejtettük. Weltner, A szocialista munkajogviszony és az üzemi demokrácia, 1962. 178. és köv. old.

tosításuk viszont éppen azért nem valósulhat meg, mert hiányzik az ehhez szükséges gazdasági-társadalmi tartalom, nevezetesen a termelési eszközök társadalmi tulajdona és a dolgozók résztulajdonosi minősége. A kapitalista vállalat társadalmi rendeltetése nem is igényli ezeknek az érdekeknek alanyi jogosultságok formájába való öltöztetését, sőt éppen ellenkezőleg, amit a munkásmozgalom ki tud harcolni a munkához, a foglalkoztatáshoz, a szervezési és műszaki feltételekhez stb. való jogok érdekében, azt a kapitalista rendszer ellenére, a kapitalizmus gazdasági törvényszerűségeinek korlátozása formájában tudja csak elérni. A szocializmusban viszont a munkaviszony — mint erre már többször utaltunk — a társadalom munkájában való részvétel, a nemzeti jövedelemből való részesedés, továbbá a vállalati tevékenység irányításában, megszervezésében és ellenőrzésében való részvétel viszonya, éppen a résztulajdonosi minőség alapján, mert ebből fakad a dolgozónak az a résztulajdonosi jogosultsága, hogy összekapcsolhassa munkaerejét a termelés eszközeivel.

3. Feltehető azonban a kérdés, hogy az állampolgári jogok, a vállalati tevékenység irányításában, megszervezésében és ellenőrzésében való részvételre irányuló jogosultságok, a munkához, a szocialista díjazáshoz, a foglalkoztatáshoz stb. való jogok tulajdonosi jogosultságnak tekinthetők-e? A „Magyar polgári jog" c. tankönyv különbséget tesz a tulajdon mint materiális viszony és a tulajdonjog mint felépítményi jelenség között abban az értelemben is, hogy a tulajdonosi viszonyok jogi szabályozása nemcsak a tulajdonjog útján történik meg, hanem egy sereg más jogviszonyban is, aminő a bérlet, a haszonbérlet, a haszonélvezet stb. A tulajdonjog azonban a tulajdonnak, mint a termelési viszonyok alapjának elsődleges jogi szabályozását valósítja meg, és ezzel a tulajdonjog alapjában eldönti a tulajdonra vonatkozó összes többi szabályok sorsát is, ez utóbbiak léte, berendezkedése a tulajdonjogtól függ.[14] Azonos a helyzet a munkajog területén is.

Az állampolgárok résztulajdonosai a termelés eszközeinek és eredményeinek, de résztulajdonosi viszonyaikat nem a tulajdonjog szabályozza, résztulajdonosi tevékenységüket nem a tulajdonjog, a birtoklás, a rendelkezés és a használat jogi, illetve polgári jogi formájában fejtik ki, hanem a felsorolt állampolgári jogok, és a munkajog már tárgyalt kollektív és egyéni jellegű alanyi jogosultságai formájában. Bizonyos mérvű viszonylagos rendelkezési, használati, birtoklási jog azonban a kollektívát, mint a dolgozók összességét és a dolgozókat mint a kollektíva tagjait egyénileg is megilleti, de nem polgári jogi, hanem munkajogi jogviszonyok formájában. Amidőn a dolgozók termelési tanácskozáson megvitatják a terveket, a tervek megvalósításához szükséges módszereket, feltételeket, tennivalókat és ezekre vonatkozóan kötelező határozatokat hoznak, ebben a tevékenységben egy bizonyos rendelkezés is megnyilvánul, persze az állam által a vállalatra átruházott operatív önállóság keretei között. Az üzemi tanács is kötelező erejű döntéseket hoz különböző jóléti és jutalmazási alapok felhasználására. Vagy ha azt mondjuk, hogy a dolgozónak munkajogviszonya alapján joga van munkához, foglalkoztatáshoz, megfelelő szervezési és műszaki feltételekhez, a selejtmentes munkát biztosító anyaghoz, szerszámhoz, géphez, munkaruhához, egyéni védőeszközökhöz, anyaggal, szerszámmal való ellátottsághoz stb., akkor ez azt is jelenti, hogy bizonyos mértékben birtokláshoz és használathoz is joga van, persze ismét nem polgári jogi értelemben, hanem a munkajogviszony tartalmának megfelelően, úgy, ahogyan azt a társadalmi tulajdonközösségnek és a résztulajdonosi minőségének, az egésznek és a résznek dialektikus egysége meghatározza. Ebből következik, hogy a „rész" mindig alá van rendelve az egésznek, tehát a résztulajdonosi jogosultság alapján kialakult állampolgári, önigazgatási és munkajogi egyéni alanyi jogosultságok jogi tartalma sohasem lépheti át azt a határt, amelyen túl veszélybe kerülhetne a társadalomnak, illetve az államnak a termelés eszközeire és eredményeire vonatkozó tulajdonjoga. Ezeknél az általános jellegű következtetéseknél persze nem állhatunk meg, hanem azt is majd meg kell vizsgálnunk, hogy a résztulajdonosi minőség milyen sajátos „jogi" jogosultságokat és kötelezettségeket igényel magának az állampolgári jogviszonyoknak, az üzemi demokrácia jogviszonyainak és a munkajogviszonynak jogi tartalmában. Általánosságban pedig csak azt állapíthatjuk meg, hogy a társadalmi tulajdonközösség sajátos tulajdonközösség, amelynek a lényege az, hogy a résztulajdonosi tevékenység az állampolgári jogosultságoknak, az üzemi demokrácia intézményeinek és a kollektívabeli tagsági viszonynak a szabályai szerint fejthető ki.

4. Ha a kifejtettek alapján ismét visszatérünk az állami gazdálkodó szervezet kérdésére, akkor szélesebb gazdasági-társadalmi háttért kap a vállalat rendelkezésére bocsátott elkülönített vagyon és az operatív igazgatás kategóriája is.

a) Ezzel kapcsolatban elsősorban azt szeretnénk kiemelni, hogy nem elég annak hangsúlyozása, hogy a vállalatnak elkülönült vagyona van, és azzal — a már vázolt keretek között — önállóan rendelkezhet.

Ebből a szempontból nagyon lényeges rendelkezéseket tartalmaz az iparvállalatok igazgatóinak jogairól és kötelezettségeiről szóló jogszabály, a 1077/1954. (IX. 21.) sz. minisztertanácsi határozat,[14a] amidőn elrendeli, hogy az igaz-

[14] I. m. 226. old.

[14a] Időközben megjelent a 23/1964. (IX. 19.) sz. Korm. rendelet, amely hatályon kívül helyezve az itt tárgyalt határozatot, újra szabályozta az állami ipari vállalatok vezetőinek a jogállását. Ennek ellenére fon-

gató feladatainak teljesítéséhez biztosítani kell: *aa)* az állami terv keretében jóváhagyott tervet, *bb)* a terv eredményes végrehajtásához szükséges álló- és forgóeszközöket, *cc)* a munkatársak megválasztásának, a dolgozók felvételének és elbocsátásának, jutalmazásának és fegyelmezésének jogát.

Milyen gazdasági-társadalmi tartalom jut kifejezésre ebben a három rendelkezésben? Össztársadalmi szinten az államot mint a társadalom szervezetét, és ennek államhatalmi és államigazgatási szerveit a társadalom irányában elsősorban az a kötelezettség terheli, hogy létrehozzák a társadalmi feladatok végrehajtásához szükséges gazdálkodó szervezeteket, és a tervek megállapításával meghatározzák a különböző gazdálkodó szervezetek célját, feladatait, terveit.

Ebből további kötelezettség fakad, éspedig az, hogy tartoznak a gazdálkodó szervezet részére a terv eredményes teljesítéséhez szükséges álló- és forgóeszközöket rendelkezésre bocsátani, vagy ezek saját hatáskörben való megszerzéséhez a feltételeket biztosítani. A szocialista gazdálkodó szervezetnek egyik alapvető tényezője tehát az a jogosultság, amely biztosítja a terv teljesítéséhez szükséges álló- és forgóeszközök rendelkezésre bocsátását az állam részéről. A jogi helyzet szempontjából elképzelhető, hogy ideig-óráig a gazdálkodó szervezet még nem kapta meg az államtól az álló- és forgóeszközöket. Ha azonban a szocialista gazdálkodó szervezetet nemcsak mint jogi formát, hanem mint társadalmi realitást vizsgáljuk, a gazdálkodó szervezet nem képzelhető el sem a személyi tényezők, tehát az igazgató és a vállalat dolgozói nélkül, sem pedig álló- és forgóeszközökkel való ellátottság nélkül. Vállalati vagyon nélkül a dolgozók kollektívája nem tudna munkát végezni, dolgozók nélkül pedig a vállalat nem tudná feladatait végrehajtani.

Az állam tehát megmarad tulajdonosnak, de mint a dolgozó nép szervezetét az a kötelezettség terheli, hogy a társadalom érdekében létre kell hoznia az állami vállalatokat, meg kell határoznia feladataikat, rendelkezésükre kell bocsátania a szükséges vagyont, és lehetővé kell tennie, hogy a vállalatok alkalmazhassák azokat a dolgozókat, akiknek a munkájára a vállalati feladatok végrehajtása érdekében szükség van.

A vállalatot pedig, és annak keretei között a dolgozók kollektíváját — az igazgató vezetésével — az a kötelezettség terheli, hogy a vállati vagyon rendeltetésszerű felhasználásával a vállalat feladatait teljesítsék.

Ezzel kapcsolatban lényegesnek tartjuk annak a felismerését is, hogy a vállalati vagyon az állam irányában is elkülönitett vagyon, ha nem is tulajdonjogi értelemben, de abban a szűkebb keretben, hogy a vállalat az állam irányában is jogosult arra ,hogy a megszabott keretek között önállóan kezelhesse és használhassa a rendelkezésre bocsátott vagyont. Ez többek között abban is megnyilvánul, hogy az állam köteles tudomásul venni azokat a jogszerű tevékenységeket, intézkedéseket, rendelkezéseket és jogügyleteket, amelyek egyfelől a vállalat, másfelől dolgozói és harmadik személyek között létre jöttek. Ezek érvényességét csak a jogképesség túllépése vagy jogszabályba ütközés esetén támadhatja meg.

b) Másodsorban nagyon fontosnak tartjuk annak a kiemelését, hogy az állam egyre szélesebb körben lehetőséget biztosít arra, hogy a dolgozók kollektívája — az operatív önállóság keretei között — saját maga szervezze meg tevékenységét. Ezt szolgálják különösen az üzemi demokrácia különböző intézményei. Ebben az értelemben a dolgozók kollektívája egy sajátos társulás képét mutatja, amelynek a keretei között a kollektíva tagjai széles körben saját maguk hozzák létre a különböző vállalati szabályzatok segítségével belső szervezetük és tevékenységük rendjét, saját maguk határozzák meg feladataik végrehajtásának a módját, és ennek érdekében a rendelkezésükre bocsátott vállalati vagyon felhasználását. Sőt, az utóbbi években az irányító szervek a feladatokat is egyre inkább keretszerűen, csak főbb mutatók előírásával állapítják meg, fokozódó önállóságot biztosítva ebben a körben is a vállalatoknak.

c) Minek tekinthetjük a dolgozóknak ezt a sajátos társulását? Nagyon helytelen lenne, ha mesterkélt módon kísérletet tennénk arra, hogy ezt a szocializmusra jellemző társulási formát elméletileg beleerőltessük egy olyan személy- vagy különösen tőkeegyesülés jogi formájába, mint amilyenek a kapitalizmusban alakultak ki. Éppen ellenkezőleg, a szocializmus társadalmi valóságából kell kiindulnunk. Ha ezt tesszük, akkor ismét csak arra a következtetésre juthatunk, hogy a szocialista vállalat az állampolgárok önkéntes társulása, az állam által létrehozott és elkülönült vagyonnal ellátott gazdálkodó szervezet alapján, amelynek a keretei között az állampolgárok az állam által rendelkezésre bocsátott vállalati vagyon felhasználásával résztulajdonosi jogosultságukat gyakorolhatják a társadalom munkájában való részvétel és a nemzeti jövedelemből való részesedés érdekében, illetve résztulajdonosi kötelezettségüket teljesíthetik annak érdekében, hogy eleget tegyenek a társadalom munkájában való részvétel követelményének, teljesítsék a terv végrehajtásának a kötelezettségét.

d) Biztosítani kell azonban, hogy az állampolgároknak ez az önkéntes társulása az össztársadalom érdekeinek a tiszteletben tartásával, tehát a központi irányításnak alárendelve használja az állam, illetve a társadalom által rendelkezésre bocsátott vagyont. Ehhez egymagában az a megoldás, hogy az állam a vállalat rendelkezési jogát különféle jogszabályokkal kor-

---

tosnak tartjuk a korábbi határozat ismertetését és elemzését, mert a vállalati kollektíva fejlődése csak így kísérhető figyelemmel.

látozza, és hogy az irányító szerv bizonyos keretek között kötelező utasításokat adhat —, nem elegendő. A dolgozók saját személyi tulajdonukkal nem felelnek — legalábbis közvetlenül — a vállalat rendeltetésszerű, eredményes gazdálkodásáért.[15] A szövetkezetekkel ellentétben, maga a vállalat sem felelhet vagyonával, mert annak nem a vállalat, hanem az állam, illetve a társadalom a tulajdonosa. Ezért is szükség van tehát egy sajátos megoldásra, nevezetesen az egyszemélyi felelős vezetés funkcionálására, amely azt szolgálja, hogy ne csak a vállalaton kívül, hanem a vállalaton belül is legyen egy olyan személy, aki jogosult és köteles biztosítani, hogy a vállalat megfelelően teljesítse kötelezettségeit az állam, a dolgozók és harmadik személyek irányában, éspedig olyan személyes anyagi, fegyelmi és büntetőjogi felelősség mellett, amely közvetlenül az állam irányában szolgálja a vállalat rendeltetésszerű működését. Mindjárt meg is jegyezzük azonban, hogy ennek a problémának a helytelen leszűkitését jelentené, ha csak az igazgató jogosultságairól, kötelezettségeiről és felelősségéről beszélnénk. Minden vezető funkciót ellátó, sót minden beosztott dolgozó is a szervezeti és működési szabályzatban meghatározott jogosultságok és kötelezettségek alanya, és felel a maga területén munkakörének mint a vállalati tevékenység egy részének rendeltetésszerű ellátásáért, csak éppen nem közvetlenül az állam, hanem a vállalat irányában.

e) Milyen jogosultságok és kötelezettségek, milyen felelősségi viszonyok jellemzőek az igazgató jogállására? Milyen jogi pozíciót tölt be az igazgató a vállalat keretei között, a vállalat szervezeti és működési rendjében, milyen viszony áll fenn az igazgató és a vállalat, az igazgató és az állam között?

aa) Vizsgáljuk meg először az igazgató és az állam között fennálló viszonyt.

A már idézett minisztertanácsi határozat szerint az igazgatót a hatásköri listának megfelelően az irányító szerv vezetője vagy annak felettese nevezi ki, menti fel és részére — a hatáskörébe utalt kérdésektől eltekintve — kötelező utasításokat adhat. Az állam és az igazgató között tehát lényegében egy államigazgatási jellegű jogviszony áll fenn. Milyen kötelezettségek terhelik az igazgatót a minisztertanácsi határozat szerint? Annak előre bocsátásával, hogy a határozat rendelkezései közül ma már több is meghaladottnak tekinthető, csak a legfontosabbakat emeljük ki. Mindjárt szembe ötlik azonban, hogy a határozat II. pontja, amely „az igazgató kötelezettségei és jogai" címet viseli, a szövegben az „kötelezettség" kifejezés helyett a „felelősség" kifejezést használja, éspedig — mint majd kifejtjük — nem is egészen véletlenül. A határozat II. 1. pontja szerint az igazgató felelős: a terv előírásszerű teljesítéséért; a vezetésére bízott állami vagyon megőrzéséért, rendeltetésszerű kezeléséért, karbantartásáért és gyarapításáért; a vezetése alatt álló vállalat termelő és ügyviteli munkája színvonalának fejlesztéséért; a jogszabályok és az irányító szerv által kiadott utasítások maradéktalan végrehajtásáért; a vezetése alatt álló üzem munkafegyelmének és a dolgozók jogainak biztosításáért; a vállalat dolgozóinak szakmai továbbképzéséért; a szocialista munka feltételeinek megteremtéséért.[16]

[15] Más az, hogy a nemzeti jövedelem és az életszínvonal alakulása össztársadalmi szinten azon múlik, hogy a vállalatok hogyan működnek. A vállalatot, illetve azon keresztül az egyes dolgozókat már közelebbről érinti, hogy a kollektív jellegű jutalmak, az igazgatói alap, a nyereségrészesedés, a prémiumok stb., a vállalat tevékenységének eredményességétől függnek. Mindez azonban ma még eléggé korlátozott, közvetett hatást fejt csak ki az ösztönzés és a visszatartás irányában, és semmiképpen sem jelent anyagi felelősséget, személyi tulajdonnal való helytállást a vállalat tevékenységéért.

[16] A határozat III. pontja szerint a terv végrehajtásával kapcsolatban az igazgató legfontosabb feladata, hogy a vállalat a jóváhagyott tervet összességében és a tervben kiemelt gyártmányokkénti összetételben, az előírt minőségben és választék szerint a termelési költségvetés és az önköltségcsökkentési előírások betartásával teljesítse.

Az igazgató feladata, hogy a vállalat dolgozóinak a munkáját a terv teljesítése érdekében megszervezze, a magas termelékenységű munka feltételeit és a termelési folyamat zavartalanságát biztosítsa... Az igazgató köteles gondoskodni a jóváhagyott állami terv és a saját hatáskörében megállapított operatív terv termelő egységekig történő felbontásáról. A vállalati igazgató köteles kidolgozni a vállalat termelési feladata körébe tartozó termékek (szolgáltatások) jegyzékét (profiljegyzékét). Ez a jegyzék szolgál alapul a vállalat termelő tevékenységének a megállapításánál. A jegyzéket az irányító szerv vezetője hagyja jóvá.

Az igazgató kötelessége, hogy a vállalat profiljegyzékébe tartozó termékek (szolgáltatások) műszaki fejlesztéséről, korszerűsítéséről, minőségének javításáról, a választék bővítéséről gondoskodjék. Ennek érdekében új gyártmányokat köteles terveztetni és a szükséges kísérleteket köteles elvégeztetni.

Az igazgató kötelessége, hogy a profiljegyzékbe felvett gyártmányok (szolgáltatások) kivitelezésének módját és minőségét technológiai utasításokban és házi szabványokban egyértelműen rögzítse... Az igazgató joga és kötelessége, hogy a vállalat termékeit közvetlenül, vagy értékesítési vállalatok útján értékesítse. Ennek érdekében a vállalat termékeire (szolgáltatásaira) a jóváhagyott terv alapján köteles szállítási szerződést kötni. A rendelkezésre bocsátott vagyonnal kapcsolatban a IV. pont szerint az igazgató kötelezettségei a következők: A vállalat igazgatója felelős a rendelkezésre bocsátott állóeszközök rendeltetésszerű használatáért, jó állapotáért és karbantartásáért. Azokat az álló- és forgóeszközöket, amelyek gazdaságos kihasználása a vállalatnál nincs biztosítva, köteles a népgazdaság rendelkezésére felajánlani és átengedni.

Az igazgató feladata, hogy a vállalat termelési profiljának és a tervteljesítés érdekének figyelembevételével az irányító szerv által rendelkezésre bocsátott beruházási kereteket ésszerűen és gazdaságosan használja fel. Az igazgató köteles gondoskodni arról, hogy az előírt termelésbővítést vagy a termelő beruházásokat a legkisebb befektetéssel valósítsák meg... A vállalat igazgatója azok ellen, akik a vállalat rendelkezésére bocsátott álló- és forgóeszközöket hiteleket nem rendeltetésszerűen használják, hűtlenül kezelik, vagy eltulajdonítják, köteles fegyelmi úton eljárni, és

Ami pedig a jogosultságokat illeti, a legfontosabbakat már ismertettük. Ezeken túlmenően nagyon lényeges az a rendelkezés, amely kimondja, hogy az egységes eljárás biztosítása érdekében az irányító szerv vezetője konkrétan megfogalmazott irányelveket adhat, amelyeket az igazgató a vállalat jellegének és adottságainak figyelembevételével saját hatáskörében alkalmaz. Az igazgató hatáskörébe tartozó ügyekben azonban a döntés módjára az irányító szerv vezetője sem adhat utasítást. Erre a rendelkezésre azért van szükség, mert lényegében ez biztosítja a vállalat viszonylagos önállóságát — többek között — a vállalati vagyonnal való rendelkezés tekintetében is, vagyis az operatív igazgatás jogosultságát.[17]

Ha az ismertetett rendelkezéseket[18] átgondoljuk, több észrevételt is tehetünk. Az egyik az, hogy az ismertetet határozat — megjelenése időpontjának megfelelően — az erőteljes központi irányítás módszerét tükrözi. Érthető módon hiányoznak belőle még az üzemi demokrácia intézményei, mert a vállalat keretei között a dolgozók kollektívája irányában az igazgató egyszemélyi vezetői jogköre szinte korlátlanul érvényesül. Lényegében csak a Mt. akkori rendelkezései és a határozat rendelkezései kötik az igazgatót. A másik oldalon viszont a határozat még csak nem is utal arra, hogy a „munkáltatói" jogosultságok és kötelezettségek hordozója nemcsak az igazgató, hanem szükségképpen minden vezető beosztású dolgozó is. Éppen ebből következik, amire már utaltunk, hogy a határozat bizonyos feladatok elvégzéséről mint az igazgató „kötelezettségeiről" beszél, viszont az egyes pontok címében, majd pedig a szövegben, amidőn a részletesebb szöveg már szabatosabb szóhasználatot igényel, a határozat a „felelősség" kifejezést használja, mert az igazgatónak nem az a kötelessége, hogy ő személyesen hajtsa végre az egyes feladatokat, hanem csak az a kötelezettsége, hogy a vállalat keretei között a feladatok végrehajtását megszervezze, irányítsa és ellenőrizze, és felelőssége is csak erre terjed ki.

A másik megjegyzésünk az, hogy az ismertetett határozatot az időközben lejátszódott fejlődés meghaladta, különösen az üzemi demokrácia különböző intézményeinek a keretei között érvényesülő szocialista önigazgatás erőteljes kibontakozása folytán. A dolgozók kollektívája — mint ezt máshol már kifejtettük — a szakszervezet, a termelési tanácskozás, az üzemi tanács, az egyeztető bizottság, a társadalmi bíróság stb. közvetítésével, sőt a termelési tanácskozásokon közvetlenül is, részt vehet a vállalati tevékenység irányításában, megszervezésében és ellenőrzésében.[19] A vállalat szervezetét és működését, a teljesítmény-követelményeket, a díjazást, a munkavédelmét stb. érintő legtöbb kérdésben pedig az igazgató ma már csak a szakszervezettel egyetértésben adhat ki normatív jellegű szabályozást, konkrét döntést vagy utasítást, és a szakszervezet egyetértésére, vagy meghallgatására van szükség az egyéni munkajogviszonyokat érintő minden fontosabb kérdéssel kapcsolatban is. Sőt, az egyeztető bizottság az egyéni jogviták körében, az üzemi tanács a hatáskörébe utalt szociális kérdésekben, a munkavédelmi felügyelők pedig a munkavédelem területén a vállalatra, illetve az igazgatóra kötelező döntéseket hozhatnak. Megszünteti-e mindez az igazgató egyszemélyi vezetői jogkörét és felelősségét? Egyáltalában nem, sőt megalapozottan állíthatjuk, hogy miképpen az állam erősödik, az állampolgároknak az állami feladatok ellátásába való bevonásával, az igazgató vezetői tevékenysége is erősödik azzal, hogy a vállalati dolgozók, kollektívabeli tagsági jogosítványaik alapján — közvetlenül vagy közvetve —, részt vesznek a vállalati tevékenység irányításában, megszervezésében és ellenőrzésében, mert ennek folytán hatalmas társadalmi erők bontakoznak ki, amelyek pozitív irányban mozdítják elő az egész vállalat tevékenységét. Az a tény, hogy a jogszabályok egyes feladatok ellátását átruházták a felsorolt társadalmi szervekre, lehetővé teszi, hogy az igazgató a legfontosabb vezetői funkciók ellátására fordíthassa az erejét. Ez a fejlődés is a szocialista gazdálkodó szervezet társulási jellegének az erősödését szolgálja.

---

ha szükséges, bűnvádi feljelentést is tenni. Végül az V. pont szerint a vállalat munkájának a vezetésével és szervezésével kapcsolatban a vállalat szervezeti szabályzatát és ügyrendjét a miniszter által kiadott irányelvek figyelembevételével az igazgató állapítja meg. A szervezeti szabályzatot az igazgató köteles jóváhagyás végett megküldeni az irányító szervnek. A lényeges változásokat esetenként be kell jelenteni, a kisebb változásokról minden naptári év végével kell az irányító szervnek beszámolni... A kollektív szerződést a vállalat dolgozóit képviselő üzemi bizottsággal az igazgató köti meg. Az igazgató felelős a kollektív szerződésben vállalat kötelezettségek teljesítéséért. Az irányító szerv nem tehet olyan intézkedést, amely az általa jóváhagyott kollektív szerződésben az igazgatóra háruló feladat teljesítését meghiúsítja. Kivételt képez az az eset, ha az utasítás jogszabályon alapul. Az igazgató a munkavédelem megszervezésével és a biztonságos munkakörülmények megteremtésével köteles gondoskodni a dolgozók egészségének és testi épségének védelméről.

[17] Az igazgatónak feladatai végrehajtása érdekében joga van a munkatársak megválasztásához, a vállalat dolgozóinak felvételéhez és elbocsátásához. Az irányító szerv csak az igazgató hozzájárulásával helyezhet a vállalathoz dolgozókat. Szabályozza végül a határozat az igazgató jogait, a bérek és a prémiumok megállapításával, az igazgatói alap felhasználásával, a fegyelmi jogkör gyakorlásával és végül a kitüntetésekkel és a jutalmazásokkal kapcsolatban.

[18] Különösen a lábjegyzetben ismertetett rendelkezéseket.

[19] L. részletesebben: Weltner: A társadalmi szervek szerepe az állami feladatok megoldásában a szocialista munkaszervezet területén, Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae, Tomus IV. Fasciculus 1., Tankönyvkiadó, Budapest, 1963. Az állami ipari vállalatok vezetőinek jogállását szabályozó 23/1964. (IX. 19.) sz. Korm. rendelet már nagy mértékben figyelembe vette a fejlődés itt vázolt követelményeit, különösen az üzemi demokrácia kibontakozását.

bb) Ha pedig az igazgató és a vállalat viszonyát, tehát az igazgatónak a vállalat belső szervezeti rendjében betöltött belső jogi helyzetét elemezzük, különös tekintettel a vállalat szervezeti és működési rendjére, és ha elemzésünket ebből a szempontból kiterjesztjük a vezető beosztású, és a beosztott dolgozókra is, további érdekes következtetésekre juthatunk.

Kifejtettük már, hogy minden vezető beosztású dolgozó, még a legalsóbb szinten is, szükségképpen „munkáltatói" és „dolgozói" jogosultságokat is gyakorol és „munkáltatói", valamint „dolgozói" kötelezettségeket is teljesít, és hogy a munkáltatói és dolgozói jogosultságok, illetve kötelezettségek összessége fel van osztva az összes munkakörök között mint munkaköri jogosultság és kötelezettség. Nincs tehát olyan jogi jellegű belső vállalati tevékenység, amely nem valamely munkáltatói jogosultság vagy kötelezettség, illetve munkaköri jogosultság vagy kötelezettség formájában jelentkeznék. Ennél a következtetésnél azonban nem állhatunk meg, és azt további két fontos megállapítással egészíthetjük ki.

Az egyik megállapítás az, hogy a vállalat szervezeti rendje egyfelől egy szervezeti és jogi fölé- és alárendeltség rendszerére épül a vezető és a hozzá beosztott dolgozók viszonyában,[20] másfelől pedig a mellérendeltség viszonya alakul ki azok között a dolgozók között, akik nem a fölé- és alárendeltség kapcsolatában állnak egymással. Ezek között pedig az együttműködés és a kölcsönös szocialista segítés jogi kötelezettsége teremti meg a szükséges szervezeti és jogi viszonyt.[21] Ebből pedig az következik, hogy az igazgató gyakorlatilag csak legfelsőbb szinten vezet, mert a vezetés funkciójának a gyakorlásában — a szervezeti és működési szabályzatnak megfelelően — valamennyi vezető beosztású dolgozó részt vesz, tehát munkakörén belül munkáltatói jogosultságokat gyakorol és munkáltatói kötelezettségeket teljesít. A vállalat szervezeti hierarchiájában ezek úgy kapcsolódnak egymáshoz, hogy minden munkaköri jogosultságnak az egyik munkakörben, egy munkaköri kötelezettség felel meg egy másik munkakörben. Minden vezetői munkakör tehát Janus-fejet hord: a vezető beosztású dolgozó munkáltatói jogosultságainak rendeltetésszerű gyakorlása a vállalat irányában mint munkakörébe tartozó dolgozói kötelezettség jelentkezik. Dolgozói kötelezettsége pedig — a beosztott dolgozók irányában — mint munkakörébe tartozó munkáltatói jogosultság jelentkezik. Az igazgató helyzete pedig annyiban sajátos, hogy munkáltatói jogosultságainak a rendeltetésszerű gyakorlása az állam irányában jelentkezik mint dolgozói kötelezettség, amelynek a teljesítéséért nem a vállalatnak, hanem az államnak felel. Ugyanez pedig a vállalat összes dolgozói irányában mint a vállalatot terhelő munkáltatói kötelezettség áll fenn.

Az igazgató tehát lényegében a vállalat legfőbb ügyintéző szerve, aki a vezetés jogosultságát, kötelezettségét és felelősségét megosztja a vezető beosztású dolgozókkal, de persze legmagasabb szinten az igazgató szervezi, irányítja és ellenőrzi a vállalat egész tevékenységét, a vezető beosztású dolgozók munkáját pedig abból a szempontból is, hogy rendeltetésszerűen gyakorolják-e a munkakörükbe tartozó „munkáltatói" jogosultságokat, illetve rendeltetésszerűen teljesítik-e „munkáltatói" kötelezettségeiket. Az igazgató továbbá minden vezető beosztású dolgozónak kötelező utasításokat is adhat, sőt intézkedéseit, döntéseit utólag is megváltoztathatja. Miként azonban az igazgató is a jogszabály keretei között hatásköri önállósággal rendelkezik, minden vezető beosztású dolgozó is egy bizonyos hatásköri önállósággal rendelkezik a szervezeti és működési rend által meghatározott körben. Ez pedig azt is jelenti, amit egyébként más vonatkozásban már kifejtettünk, hogy az igazgató is köteles tudomásul venni a vezető beosztású dolgozó jognyilatkozatainak, intézkedéseinek, döntéseinek stb. az érvényességét a dolgozók és harmadik személyek irányában, ha azok nem esnek túl a vezető beosztású dolgozó hatáskörén, vagy egyébként jogszabályba nem ütköznek.

cc) A kifejtettek alapján megállapíthatjuk azt is, hogy ami az állam és a vállalat (az igazgató) külső viszonyában mint operatív önállóság, és ennek keretei között mint operatív jogosultság és kötelezettség jelentkezik, az a vállalat belső szervezeti rendjében mintegy az operatív igazgatás másik, belső oldalaként jut kifejezésre, éspedig az egymás között felosztott, de egymással összefonódó munkakörök hatásköri önállóságában, jogosultságaiban és kötelezettségeiben, vagyis a vállalaton belül elhelyezkedő összes munkáltatói és dolgozói jogosultságokban, illetve kötelezettségekben. Egyszerűbben kifejezve: a kollektívabeli tagság azt is jelenti, hogy a dolgozó — a szervezeti és működési rendnek megfelelően — materialiter részese az operatív önállóságnak, részt vesz a vállalat rendelkezésére bocsátott vagyon kezelésében és használatában, általában pedig az operatív igazgatásból folyó jogosultságok és kötelezettségek gyakorlásában, illetve teljesítésében, persze munkáltatói és dolgozói jogosultságok és kötelezettségek formájában.

III. Ezek után rátérhetünk arra a vitatott kérdésre is, hogy a szocialista gazdálkodó szervezeten belül a dolgozók összességét, vagyis a vállalati kollektívát jogalanynak tekinthetjük-e. A most részletesebben kifejtett gondolatnak megfelelően „A szocialista munkajogviszony és az üzemi demokrácia" című munkánkban mi is alapvetően arra az álláspontra helyezkedtünk, hogy a szocialista vállalaton belül sajátos

[20] A beosztott dolgozó persze vezető beosztású dolgozó is lehet más dolgozó irányában, egészen a művezetőig, brigádvezetőig.

[21] Ilyen kötelezettség persze a fölé- és alárendeltség kapcsolatában álló dolgozók viszonyában is érvényesül.

szerepe van az igazgatónak, a kollektívának, a szakszervezeti bizottságnak és az üzemi tanácsnak, éspedig a szerepeknek megfelelő jogkörökkel, és hogy az ezek alapján közöttük kialakuló jogviszonyok együtt alkotják a szocialista vállalatnak azokat a bonyolult belső viszonyait, amelyek az egyszemélyi vezetés és az üzemi demokrácia egybehangolásával biztosítják a vállalat helyes működését. Kifejtettük azt is, hogy a szocialista vállalaton belül annak különböző tényezői között, ide értve a vállalati kollektívát is, a hatásköröknek egy sajátos megosztása érvényesül. Ennek folytán a belső tényezők között különböző belső jogviszonyok alakulnak ki az egyes jogkörök, egyes jogok és kötelezettségek hordozói között, anélkül azonban, hogy ez megbonthatná a vállalat egységét.[22] Úgy gondoljuk, hogy ez a koncepció megfelel a Nizsalovszky Endre által vázolt elképzelésnek is.[23] Amit Nizsalovszky Endre és Eörsi Gyula is aggályosnak tart, az már a vállalati kollektíva jogalanyiságának a feltételezése.

Kétségtelen, hogy a szocialista gazdálkodó szervezet gazdasági-társadalmi tartalma, és az ennek megfelelő szervezeti és jogi formája a történelmi fejlődés menetében nagyon lényeges változásokon ment keresztül. Nyilvánvaló az is, hogy az elméleti koncepciók is a változások periódusait tükrözik, és csak azoknak megfelelően alakulhatnak.

Volt olyan periódus, amidőn a gazdálkodó szervezet elkülönült vagyonnal, önálló gazdasági elszámolással, jogi személyiséggel, tehát lényegében az operatív igazgatás jogosultságával nem, vagy még csak csírájában rendelkezett.

Még az 1954-ben Magyarországon megjelent és a megelőző fejtegetésekben elemzett minisztertanácsi határozat is a nagyon erőteljesen érvényesülő központi irányítás rendszerét tükrözi, mint ezt már kimutattuk. Szinte úgy tűnik, mintha az elkülönített vagyonnal való ellátottságra irányuló jogosultságnak az operatív igazgatás jogosultságának és kötelezettségeknek, továbbá — a vállalat belső szervezetében — a munkáltatói jogosultságoknak és kötelezettségeknek a hordozója egyedül az igazgató lenne, és mindenki más csak szűkebb értelemben vett dolgozói jogosultságok és kötelezettségek alanya lehetne.

Azóta — mint arra már többször utaltunk — a szocialista demokratizmus és ennek megfelelően a vállalat keretein belül az üzemi demokrácia kibontakozása alapján lényeges változások következtek be a vállalat belső gazdasági-társadalmi tartalmában, és ennek megfelelően szervezeti és működési rendjében is. Ez a fejlődés azonban folyamatos és fokozatos. Nyilvánvaló, hogy például 1954-ben még nem lett volna elegendő reális alap a munkavégzés viszonyán túlmenően — a most már kifejthető értelemben — belső szervezeti viszonyokat, kollektívabeli tagsági viszonyt stb. feltételezni.

Amidőn a kollektíva jogalanyiságára vonatkozó koncepció kialakítását megkíséreltük, úgy láttuk, hogy ennek a jogalanyiságnak a feltételezésére az szolgál alapul, hogy a kétszemélyes munkavégzési viszony mellett kezdenek kibontakozni a vállalati dolgozók részvételi jogai és olyan szolgáltatások teljesítésének a kötelezettségei, amelyek a vállalatot, illetve az igazgatót nemcsak az egyes dolgozókkal szemben terhelik, éspedig a kétszemélyes jellegű munkajogviszonyok keretei között, hanem magával a kollektívával szemben. Az akkor kialakuló és fejlődő ún. kollektív jellegű jogviszonyok keretei között tehát kialakultak a kollektív jellegű jogviszonyok, amelyeknek a hordozója, az alanya valóban a kollektíva volt. A kollektíva jogalanyiságának a hangsúlyozása annál is inkább fontos volt, mert ha nem is antagonisztikus értelemben, és nem is a fejlődés alapvető törvényszerűségeinek és követelményeinek megfelelően, de ez a fejlődés nem volt mentes egy olyan fajta ellentmondástól, amely az igazgató, mint az egyszemélyes vezető és a többi dolgozó, vagy a szakszervezeti bizottság, az üzemi tanács és az egyeztető bizottság között nem egyszer kialakult. Ilyen konkrét ellentmondásokkal még ma is találkozhatunk, mert a vállalat keretei között az igazgató feladata, sőt jogi kötelezettsége is elsősorban az, hogy az össztársadalmi érdek megvalósulásáról gondoskodjék. Jogszabályaink, a különböző vállalati szabályzatok, a vállalat szervezeti és működési rendje, a vállalat különböző belső tényezőinek a tevékenysége, mind azt a célt szolgálja, hogy összeegyeztesse a társadalmi, a vállalati és az egyéni érdekeket, vagy talán helyesebben a társadalmi érdeken belül a vállalati és az egyéni érdekeket. Ez felel meg fejlődésünk alapvető és jellemző törvényszerűségeinek és követelményeinek is. Ennek ellenére előfordulhat, hogy az igazgató vagy más vezető beosztású dolgozó a vállalat érdekeit, vagy a dolgozók, illetve a vállalat belső szervei a dolgozók egyéni érdekeit — az összhangot megzavarva — előtérbe helyezik. Megítélésünk szerint az üzemi demokrácia kibontakozása a társadalmi érdek megvalósulását mozdította elő, amidőn az addig túlzottan a központi irányítás módszerét szolgáló igazgatói pozícióval szemben megszervezte a dolgozóknak, a vállalati kollektívának a bevonását a vállalati tevékenység irányításába, megszervezésébe és ellenőrzésébe, anélkül persze, hogy megszüntette vagy a legfelsőbb szinten csorbította volna az egyszemélyes vezetés és felelősség funkcióját. A kollektíva jogalanyiságának a koncepciója ezt a fejlődési periódust tükrözi.

Kétségtelen, viszont, hogy ma már egyre kevésbé van szükség erre a koncepcióra, és a kibontakozó további fejlődés tendenciái alapján inkább azt mondhatjuk, hogy a szocialista vállalat az állampolgárok önkéntes társulása,

[22] I. m. 375. és köv. old.
[23] Ld. a 4-es lábjegyzetet.

amely az állam által meghatározott cél (a terv) megvalósítása érdekében, az állam által létrehozott és elkülönített vagyonnal ellátott gazdálkodó szervezet alapján, és a vállalat részére biztosított operatív önállóság keretei között működik. Élén, mint legfőbb ügyintéző szerv, az igazgató áll, az egyszemélyes vezetés jogkörével és felelősségével, a központi irányításnak alárendelve. A vállalat belső szervezeti és működési rendjében pedig — az üzemi demokrácia rendszerének megfelelően — az igazgató egyszemélyes vezetéséhez, legfőbb ügyintézői pozíciójához alkalmazkodva, azzal együttműködve, a dolgozók nemcsak a vállalat gazdálkodó tevékenységében vesznek részt, hanem kollektívabeli tagságuk alapján részt vesznek a vállalati tevékenység irányításában, megszervezésében és ellenőrzésében is, vagyis az operatív igazgatás jogosultságainak a gyakorlásában és az operatív igazgatás kötelezettségeinek teljesítésében, éspedig a szervezeti és működési rend által meghatározott hatásköreik keretei között.

Problémát jelent végül a szóhasználat kérdése. Tisztázni kell különösen azt, hogy a „vállalat" („jogi személy", „gazdálkodó szervezet") és a „kollektíva", illetve a „vállalati kollektíva" kifejezéseket mint szinonim kifejezéseket kívánjuk-e használni, vagy pedig a „kollektíva" vagy a „vállalati kollektíva" kifejezést csak a dolgozók összességének, a gazdálkodó szervezet személyi állományának a megjelölésére óhajtjuk korlátozni, amely esetben külön kérdés, hogy az igazgató beletartozik-e a vállalati kollektívába vagy nem. Anélkül, hogy a jogszabály szóhasználatának döntő jelentőséget tulajdonítanánk, megjegyezzük, hogy jogszabályaink a gazdálkodó szervezet egészének mint jogi személynek, vagyis a gazdálkodó szervezetnek mint gazdasági-társadalmi és jogi egységnek a megjelölésére az „állami vállalat" kifejezést használják, viszont a „kollektíva", illetve a „vállalati kollektíva" kifejezést jogszabályaink és a napi szóhasználat is inkább a dolgozók összességének, a vállalat személyi állományának a megjelölésére alkalmazzák. Megítélésünk szerint tehát helyesebb, ha az állami gazdálkodó szervezetet továbra is vállalatnak, vagy esetleg állami gazdálkodó szervezetnek, a dolgozók összességét pedig vállalati kollektívának nevezzük.

Weltner Andor

A fiatalkori bűnözés kutatásának metodológiai kérdései*

Küldöttségünk „A fiatalkori bűnözés megjelenési formái a Magyar Népköztársaságban" c. tájékoztatójában ismertette a fiatalkori bűnözés statisztikai adatait 1949-től napjainkig. A tájékoztató bemutatta a fiatalkori bűnözés szakaszosan csökkenő tendenciáit, elemezte a kriminalitás dinamikáját, leírta a leggyakoribb bűncselekményfajtákat és kitért arra is, hogy milyen átrétegződés ment végbe a fiatalkorúak bűnözésében. Ezt az anyagot ismertnek tételezem fel. Ezért mellőzöm a tények leírói ismertetését és csak a kriminológiai kutatások metodológiai kérdéseivel foglalkozom. Lényegében két kérdéskörre térek ki. Az első kérdés: a szocialista *kriminológia módszertanának elméleti problémái*, a második kérdés pedig *a kriminológiai kutatások technikájának* problémái.

A fiatalkori bűnözés tárgyában hazánkban eddig több kriminológiai és pedagógiai-szociológiai monográfia jelent meg. A kérdés monografikus feldolgozására azért kerülhetett sor, mert egyrészt társadalomtudományunk mintegy rehabilitálta a szociológiát — és ebben jogtudományunknak nem kis szerep jutott —, másrészt pedig ennek a rehabilitációnak talaján büntetőjogtudományunk elismerte a kriminológia diszciplínájának önállóságát a bűnügyi tudományok keretén belül. Az említett monografikus feldolgozások elméleti harc eredményeként születtek meg. A szocialista kriminológia elméleti kiindulópontjait két felfogással szemben kellett kidolgozni. Az egyik felfogás a *dogmatizmus voluntarizmusa* volt. Ez a felfogás a fiatalkori bűnözés *automatikus* megszűnését hirdette. Ennek a tételnek elméleti alapja az a nézet volt, amely szerint a szocializmus körülményei között a fiatalkori bűnözésnek nincsenek meg a társadalmi alapjai, tehát a bűnözés jelensége *társadalmilag indeterminált*. A másik felfogás a *neofreudizmus* bűnözéselmélete volt, amely tagadta a bűnözés társadalmi természetét és a bűnözést pszichológiai jelenségként értelmezte. A dogmatizmus társadalmi indeterminizmusa a fiatalkori bűnözés értelmezésében tehát hivatalos ideológiai alapot szolgáltatott olyan antimarxista tételeknek, amelyek a bűnözést egyszerűen beteges excesszusoknak minősítették.

Nézetünk szerint a szocialista kriminológiának két fontos kiindulópontját, elméleti premisszáját sikerült kidolgoznunk és igazolnunk ebben az elméleti harcban. Az egyik premissza az, hogy *a fiatalkori bűnözés társadalmi tömegjelenség*, a másik pedig az, hogy a fiatalkori bűnözés, mint *társadalmi tömegjelenség, társadalmilag determinált*. Ez a két elméleti premissza jelentősen meghatározza a kriminológia egész módszertanát. Egyrészt a vizsgált jelenség determináltságának elismerése minden tudománynak

* A berlini Humboldt Egyetem Büntetőjogi Intézete által 1964. szeptember 23—28 között a fiatalkori bűnözés problémáiról rendezett nemzetközi symposion-on tartott előadás alapján készült.

és így minden tudományos módszertannak is előfeltétele. Másrészt pedig a bűnözés determináltságának elismerésén belül a *társadalmi* determináltság elismerése és a fiatalkori bűnözés társadalmi tömegjelenségként való értékelése az alapja annak, hogy a kriminológiát társadadomtudományi jelleggel és *szociológiai* aspektussal műveljük. Ezeknek előrebocsátása után rátérnék az első problémakörre.

I. *A szocialista kriminológia metodológiájának elméleti problémái a fiatalkori bűnözés tanulmányozásában*

A bűnözés tanulmányozásának metodológiája nem szűkíthető le a kutatási technikára és vizsgálati eszközökre. A metodológia problematikája ennél szélesebb körű kérdéskört ölel fel. Ilyen kérdések merülnek fel: hogyan hat ki a kutatás tárgya a vizsgálati eszközökre, azaz milyen eszközök tükrözhetik adekvátan vissza a vizsgálat tárgyát, milyen aspektussal kell megközelítenünk kutatásaink tárgyát, milyen jellegű törvényszerűségek hatnak a vizsgált jelenségre és milyen szintű törvényszerűségekkel állunk szemben, hogyan függnek össze a vizsgált jelenségben felfedhető törvényszerűségek a társadalom általános mozgástörvényeivel, hogyan értelmezzük az adott jelenséget, megelégedhetünk-e a leírással, vagy meg kell kísérelnünk a jelenségek magyarázatát is, milyen már ismert tudományos törvényekre építhetünk a jelenség vizsgálatában és magyarázatában, deduktív vagy induktív módszerrel kell eljárni stb. Ebből a széles problémakörből csak azokat a kérdéseket érintem, amelyek a magyar kriminológia eddigi kutatási gyakrolatában felvetődtek.

A kriminológia művelésében, a fiatalkori bűnözés oktanának kidolgozásában két módszertani veszély fenyeget. Az egyik veszély az *empirizmus*, a másik pedig az üres *elméleti spekuláció*. Az empirizmus veszélye a tényekben való feloldódást, a tények kutatásának esetlegességét, a tények leírásában való megrekedést és az elméleti magyarázatra való képtelenséget, illetve az erről való lemondást jelenti. Ennek leggyakoribb formája a területi felmérések és a reprezentatív felmérések adataival való *statisztikai manipuláció*. A fiatalkori bűnözés adott területen — pl. egy iparosodott járásban — való alakulásának mennyiségi felmérése hasznos lehet ugyan, de csak a bűnözés *morfológiáját* adja és legfeljebb bizonyos tények *korrelációját* tudja kimutatni. A másik veszély az üres elméleti spekuláció. Ez azt jelenti, hogy a marxizmus—leninizmus átfogó társadalomelméletével megoldottnak tekintik a kriminológiai kérdéseket is. Nyilvánvaló azonban, hogy társadalmi rendünk fejlődésére vonatkozó általános mozgástörvények ismerete nem teszi feleslegessé a kriminológiai mozgástörvények feltárását, a marxizmus általános társadalomelmélete nem helyettesíti a szocialista kriminológiát. A kriminológiai törvényszerűségek *szociológiai szintű törvények*, míg a történelmi materializmus törvényei általános mozgástörvények. Ezek ismerete megkönnyíti a tények elemzését és magyarázatát, de *nem helyettesítheti azokat.*

A kriminológiai kutatások metodológiájára nézve két tételt kell tehát leszögeznünk. Az egyik szerint a fiatalkori bűnözés oktana nem dolgozható ki a tiszta empirizmus talaján, az elméleti sterilitás alapján, elméleti premisszák hiányában. Másszóval: *a szocialista kriminológia metodológiájában nem lehet tisztán induktív.* A tiszta indukció igénye egyet jelent az elért tudományos eredményekről való lemondással. A másik metodológiai tétel szerint a fiatalkori bűnözés oktana csak úgy dolgozható ki, ha a marxizmus elméletét *alkalmazzuk* a bűnözés tanulmányozásánál, tehát *felhasználjuk* a tények felderítésénél és értelmezésénél, de nem tévesztjük össze a kriminológiai törvényszerűségeket a társadalom általános mozgástörvényeivel. Emellett a kriminológiának építenie kell a szociológia, a demográfia, a pedagógia és a lélektan által megfogalmazott törvényszerűségekre is. *A tények vizsgálatát azonban nem végzi el helyettük egyik tudomány sem.* A második metodológiai tétel tehát röviden így fogalmazható: *a kriminológia a fiatalkori bűnözés oktanának kiépítésében nem lehet tisztán deduktív.*

Ebből a két metodológiai tételből a kriminológia jellegére nézve az következik, hogy *empirikus*, ténykutató és a tényeket *magyarázó igényű* tudománynak kell lennie, amelynek elméleti és végső metodológiai alapját a marxizmus—leninizmus adja meg.

A kriminológia módszertanát kutatásának tárgya határozza meg. A fiatalkori bűnözés okainak tanulmányozása olyan empirikus anyag tanulmányozását jelenti, amelyik nem közelíthető meg *direkt vizsgálattal.* Egy olyan bűnözést kiváltó közvetlen ok pl. mint a bűnöző baráti kapcsolat, több tény közelítő vizsgálatával mutatható csak ki: először is meg kell ismerni a kapcsolat jellegét, hogy azt barátinak minősíthessük, majd fel kell derítenünk a barátok előéletét, hogy őket bűnöző barátoknak mondhassuk stb. A vizsgálatok *indirekt* jellegére vonatkozó megállapításból fontos metodológiai következtetés adódik. Az empíria tanulmányozása, a tanulmányozásnál alkalmazott módszerek *nem magából az empíriából adódnak,* nem teljesen az empíria által meghatározottak. A tényekhez való tudományos közeledés nem minden elméleti előzmény, nem az elméleti sterilitás talaján történik. Az indirekt vizsgálati jellegből kifolyóan a tényvizsgálatoknál eleve érvényesül valamilyen *szelektív* szempont. A tényekből nem mindenre vagyunk kíváncsiak, hanem csak a *reveláns* tényekre és ezek lényeges vonásaira. Az okok felderítésére szerkesztett kérdőív kérdéseinek összeállításában eleve érvényesül valamilyen szelektív szempont. A szelektív szempont érvényesülése azt fejezi ki, hogy a vizsgálatot valamilyen *feltételezésre építjük. A feltételezésekben sűrűsödnek össze az elmé-*

leti premisszák. Ennek tudatossága természetesen különböző színű lehet. Ha a vizsgálat kiindulópontja valamilyen következetesen végiggondolt feltételezés, akkor *kutatási modellről* beszélünk. A lefolytatott vizsgálat a kutatási modellben tudatosan megfogalmazott feltételezések igazolására, *verifikálására* irányul. A vizsgálat eredménye aztán vagy bizonyítja vagy megdönti a feltételezett összefüggést. *A kriminológia tehát kutatási modellekkel operáló, verifikáló módszerű tudomány.*

A kutatási modellek kialakításának szükségességére akkor jöttünk rá, amikor bebizonyosodott: a területi felmérések rendszere csak a faktor-elmélet megismétlését jelenti. A vizsgálatok területi megszervezése ugyanis nem abban a tekintetben kérdéses, hogy *területileg hogyan* szervezzük azt meg, hanem abban, hogy egyáltalán *mit* nézzünk meg az adott területen, hol húzzuk meg a vizsgált *tények relevanciájának* körét. A területi vizsgálatban is a szelekció és a *vizsgálati hipotézis* bizonyult tehát elsősorban fontosnak. Az empíria, ha még oly területileg kiterjedt vizsgálatokat is folytatunk, *szelekciót végrehajtó elméleti munka nélkül nem mehet át közvetlenül a lényegi összefüggést kimutató tudományos absztrakcióba.* A kutatási modellek kialakítása tehát létkérdése kriminológiánknak, ha nem akarunk megrekedni a faktor-elmélet és leírás szintjén, hanem magyarázó elméleti igénnyel lépünk fel.

A kutatási modell kialakításának folyamata rávilágít a kriminológia metodológiájának következő sajátosságára. Ezt a sajátosságot *interdiszciplinaritásnak* nevezhetjük. A kutatási modell kidolgozásánál a következő problémákkal állunk szemben. A bűnöző magatartás a *társadalmi* viselkedés egyik formája és egyben az *egyes ember* életében lejátszódó esemény. Magyarázatában tehát támaszkodnunk kell a marxista szociológia és a materialista lélektan már kidolgozott alapismereteire. *Ezek az alapismeretek a kriminológiai kutatások előismeretei.* Rekapituláljuk röviden ezeket az előismereteket.

A marxista szociológia magát az embert a társadalmi valóságot meghatározó oksági lánc részének tekinti. Az ember egyrészt függ a feltételektől és meghatározott a feltételek által. Ebben az értelemben cselekvése okozat, vagyis az ember saját történetének szereplője. Az embernek a társadalmi feltételektől való meghatározottsága azt jelenti, hogy a személyiség — az egyes ember a maga reális szükségleteivel, világnézetével, jellemével, diszpozíciójával — hordozója és kifejezője a feltételeknek, tehát eleve társadalmi lény. Ahogyan Marx mondja: a személyiség lényege a társadalmi viszonyok összessége, a személyiség szubjektív megjelenítője objektív társadalmi viszonyoknak. Amikor azonban a marxista szociológia az embert magát is a társadalmi valóságot meghatározó oksági lánc részének tartja, nemcsak a személyiség feltételek által való meghatározottságát ismeri el, hanem azt is, hogy az ember visszahat az őt meghatározó körülményekre. *Az ember tehát nemcsak szereplője, hanem szerzője is történelmének:* realizálja a lehetőségeket, történések és tettek előkészítője és végrehajtója — ebben az értelemben tehát maga is okká válik. Az ember a társadalmi valóságot meghatározó oksági lánc része — hangsúlyozza a marxista szociológia és egyúttal hangsúlyozza az emberi cselekvés *teljes* meghatározottságát. Ebbe a *teljes meghatározottságba* azonban beletartozik a személyiség *önmeghatározó mozzanata is.* Enélkül az embert játékszernek és bábnak tekintenénk. A szociológiának az emberi cselekvés teljes meghatározottságára vonatkozó tétele, amelybe beletartozik a személyiség önmeghatározó mozzanata is, nem lett volna kidolgozható a materialista lélektannak a filogenetikus és ontogenetikus fejlődésére vonatkozó ismeretanyaga nélkül. A materialista lélektan szerint az ember fejlődése *külső feltételek által meghatározott önfejlődés.* Ennek során a társadalmi fejlődés által felhalmozott eredményeket — az ún. ezoterikus formában rögződött eredményeket — el kell *sajátítania.* Az elsajátítási folyamat megváltoztatja a viselkedési folyamat struktúráját: *az ember válasza egy szituációra nemcsak a pillanatnyilag adottól, hanem múltjától és jövőjétől is determinált.* A viselkedésben tehát szerepet kap az *egyéni fejlődés* elsajátítási folyamata és a *tudat szelektív* funkciója. Összegezve: a személyiség fejlődésének vannak külső és belső feltételei, a személyiség fejlődése külső feltételek által meghatározott és belső törvényszerűségek szerint lefolyó önfejlődés. Az indítékok a társadalmi cselekvés során társadalmi jellegűek és tartalmúak ugyan, de tényleges szerepük csak akkor van, ha a személyiség szerves részévé válnak. Az ember önfejlődése és a tudat szelektív, szűrő szerepe és magyarázata annak, hogy azonos feltételek mellett különböző viselkedés lehetséges.

Ezekre az *alapismeretekre* építettünk, amikor a fiatalkori bűnözés okainak *kutatási modelljét* kidolgoztuk. Ez konkréten a következő követelményt jelentette: 1. vizsgálni kellett a fiatalkorúak életkörülményeit, mint fejlődésüket és viselkedésüket meghatározó társadalmi tényezőt; 2. vizsgálni kellett a külső körülmények által meghatározott önfejlődésüket, a társadalmi követelmények (magatartás-szabályok) elsajátítási folyamatát. A vizsgálat *szociológiai* elemét az adta, hogy a fiatalkorú bűnözők a felnövekvő új generáció tagjai, akiknek élethelyzetét a felnőtt társadalom tudatosan alakítja, s ugyanakkor spontán hatások is érik őket. A vizsgálat *lélektani* elemét az adta, hogy a fiatalkorú bűnözők felnőtté érő emberek, akik elsajátítják a viselkedésük formáit és követelményeit, tehát adaptálódnak a felnőtt társadalomhoz.

Nem minden külső körülményt vizsgáltunk tehát, hanem csak azokat, amik a viselkedés

alakítása, a követelmények elsajátítása szempontjából lényegesek, tehát amik *a nevelési helyzet* alakulása szempontjából relevánsak. Nem elégedtünk meg azonban a külső körülmények vizsgálatával, hanem vizsgáltuk ennek hatását is a fiatalkorúak önfejlődésére. Természetesen itt is szűkíteni kellett a vizsgálatot: nem a teljes önfejlődést, hanem csak a *követelmények elsajátítását*, személyiségbe való beépítését, a társadalmi indíték elsajátítását és személyes indítékká válását vizsgáltuk. A nevelési helyzet alakulásának vizsgálata tehát azt jelentette, hogy kutattuk a szülők, nevelők és baráti kör által felállított viselkedési követelményeket, a követelmények indokolását, érvényesítését, és kikényszerítését. Egyszóval vizsgáltuk az intencionális nevelés formáit és a spontán nevelési hatásokat a *mikrokörnyezetben*, mivel tudtuk, hogy az ember számára *létfeltételekül csak azok a környezeti hatások szolgálnak, amelyek életére objektíve hatnak, amelyek által élete valóságosan meghatározott.* Ez az életrajzokból és környezettanulmányokból kiviláglott. A fiatalkorú önfejlődése, a követelményekhez való szubjektív viszony alakulásának vizsgálata már nehezebb volt, mert itt csak jelzéseket kaptunk, pl. kamaszkora elején konok és kötekedő lett stb. A nevelési helyzet hatását a személyiségre *végkifejlődésében* kellett megvizsgálnunk; személyiség vizsgálatot végeztünk az elítélt fiatalkorúak között. Erre a Horváth-féle módszert alkalmaztuk. Hangsúlyozom: nemcsak a körülmények alakulását, hanem ennek a személyiségre gyakorolt hatását is vizsgáltuk. Ennek a hatásnak a vizsgálata jelentette azt, hogy kimutassuk: *az okok hatásának milyen a mechanizmusa, hogyan hatnak az okok a viselkedésre a személyiségen keresztül.* Nemcsak leírni tudtunk tehát, hanem *működési magyarázatot* is adtunk.

Vizsgálataink modellje és magyarázó formulája így hangzott: *a normális fejlődést biztosító nevelési helyzet kedvezőtlen alakulása vagy felbomlása a társadalmi viselkedés követelményeinek elsajátítási folyamatában a személyiséget deformálja,* ún. *abnormis viszonyulási struktúrát hoz létre a fiatalkorú bűnözők személyiségében.* A viszonyulási struktúra abnormitása azt jelenti, hogy *a követelményekhez való intellektuális és érzelmi viszonyuk érdektelen, ugyanis ismerik a szabályt, de annak fontosságot nem tulajdonítanak, érzelmileg pedig gazdátlanok és nincs meg bennük a készség, az érzelmi érdekeltség a szabály teljesítésére.* Vizsgálataink ezt a magyarázó formulát igazolták és egy többleteredményt is hoztak. A fiatalkorú bűnözők között nemcsak hibás viszonyulási struktúrát találtunk, hanem ennél többet. Az értelmi és érzelmi érdektelenség mellett sikerült kimutatni *egy bűnözést igazoló nézetrendszer fennforgását is.* Ennek lényege az, hogy a bűncselekményben nem erkölcsileg megvetendőt, hanem teljesítményt látnak, vagy pedig a társadalommal való szembenállás demonstrálásának eszközét. Ennek a sajátos indítékrendszernek a vizsgálata most folyik. A nevelési helyzet abnormitásáról talán még annyit mondhatunk, hogy ez a formula lényegében azokat a nevelési hibákat és hiányosságokat fogja át, amiket a szocialista irodalom különböző csoportosításban már ismer. Két szélső határesetéről annyit, hogy az egyik a gyermeknevelést teljesen elhanyagoló, felelőtlen elemek családi körülményeit jelenti, a másik pedig a külsőleg rendezettnek látszó családi állapotot, ahol azonban a gyerek a túlzott védettség állapotában törvényen kívülinek érzi magát, mert úgy látja, hogy az apa társadalmi helyzeténél fogva mindent el tud intézni.

Az ismertetett vizsgálati modellből és magyarázó formulából láthatjuk, hogy vizsgálataink *társadalmi mélysége* a nevelési helyzet (mikrokörnyezet) kutatásáig, *lélektani mélysége* pedig a magatartás valószínű irányát meghatározó magatartás diszpozícióig terjedt. Vizsgálatainkban tehát a *bűnözővé válás individuális folyamatára, a társadalmilag determinált magatartás-diszpozíció alakulására kerestünk választ.* A kérdést tehát nem úgy tettük fel, hogy mi magyarázza a bűnözés létezését a szocialista társadalomban és nem is úgy, hogy konkréten X fiatalkorú életútjának milyen esetlegességei hatottak bűnöző karrierjére. A kérdésfeltevés ilyen *szociológiai és lélektani leszűkítésének* indoka az volt, hogy szociológiai és lélektani *alapismereteink még hiányosak.* A szociológiai és lélektani alapismeretek *történelmi kötöttsége* folytán a kriminológia kérdésfeltevésében is figyelembe kell venni ismereteink történelmileg adott szintjét. Szociológiánk ugyanis nem ad választ arra a kérdésre, hogy milyen konkrét társadalmi ellentmondások léteznek a szocialista társadalomban, a szocialista lélektan pedig még nem mutatta ki a tettre való átmenet konkrét folyamatát. Nem vállalkozhattunk tehát arra, hogy a nevelési helyzet alakulásának széleskörű társadalmi determináltságát is megvizsgáljuk és arra sem, hogy egyes bűnözők bűnöző karrierjét vizsgáljuk. *Fejlődő kriminológiánk nem oldhatja meg azokat a feladatokat, amelyek a szocialista szociológiára és lélektanra várnak.* A kriminológiai vizsgálatok *tárgymeghatározásában tehát figyelembe kell venni a szociológia és a lélektan ismereteinek adott szintjét.*

Fejlődő kriminológiai tudományunk megkezdte kriminológiai vizsgálataink szociológiai irányba való elmélyítését. Az egyik pedagógiai szociológiai munka megvizsgálta a következő kérdéseket: hogyan függ össze a nevelési helyzet abnormis alakulása a szocialista család struktúrájának változásaival, milyen típusos formái vannak a pedagógiai szituáció abnormitásának, hogyan függenek ezek össze a nők termelő munkába való széleskörű bevonásával, a családi nevelés hagyományos formáinak megváltozásával, az iparosodással, a népesség átrétegződésével. Egy másik monográfia statisztikai és demográfiai alapon szélesítette ki szociológiai

irányban az ismertetett kriminológiai formulát. Ennek során megvizsgálta a nevelési helyzet abnormis alakulásának összefüggését a családok létszámával, kereseti viszonyaival, területi elhelyezkedésével stb. Ennek ellenére sem tehetjük még fel azt a kérdést, hogy mi magyarázza a bűnözés létezését a szocialista társadalomban (bár az utóbbi időben voltak erre nézve új eredményeket hozó kísérletek).

A kriminológiai kutatások *módszertani sajátosságait* a szociológiai és lélektani kutatásokkal szemben a következő megfontolások bizonyítják. Míg a szociológia a társadalmi jelenségekkel, mint társadalmi folyamatokkal, társadalmi viszonyokkal foglalkozik, s ugyanezt teszi a bűnözés jelenségével is, addig a kriminológia nem vonatkoztathat el ennek a társadalmi jelenségnek mint *emberi magatartásnak* a problematikájától. A *bűnözés tudatos emberi viselkedés, tehát mint magatartás is problematikus.* A bűnözés mint problematikus *magatartás* az az oldala a bűnözés jelenségének, amelyre a kriminológiai kutatások irányulnak — ezt a problematikusságot pedig a büntetőjogi értékelés mutatja éppen — és ez a problematikus magatartás nem választható el az *individuális* folyamatoktól az emberben. Ez választja el a kriminológiát a szociológiától, mert a szociológia nem terjeszkedik ki az emberben lejátszódó szubjektív folyamatok meghatározó szerepére a társadalmi viszonyok, társadalmi folyamatok mint szociológiai tények kapcsán. A szociológia a bűnözést mint a társadalmi viselkedés egyik lehetséges formáját tartja számon és csak a viselkedés társadalmi, objektív feltételeit mutatja be. A kriminológia feladata ezzel szemben annak kimutatása, hogy a szociológia által lehetségesnek bemutatott bűnöző viselkedése hogyan lesz *reális* magatartássá. A kriminológia feladata ezen kívül még más módon is kötött. Büntetőjogi kényszerintézkedések ésszerű programjának kidolgozásához szolgáltat alapot, tehát *személyre* ható intézkedéseket alapoz meg. Ezek az intézkedések a problematikus magatartáshoz kötöttek és ebben a körben kell mozognia a kriminológiai megismerésnek is. A bűnözővé válás individuális folyamata az a láncszem tehát, amit megragadva, aminek tartalmát megismerve *személyre ható* intézkedések ésszerű programját felépíthetjük.

Szabad legyen ezt a tételünket a bűnözés megelőzésének egész problematikája szempontjából is fontos példával megvilágítanunk. Azt a tételt kívánjuk bizonyítani, hogy a kriminológia büntetőjoghoz való kötöttsége miatt is a bűnözővé válás individuális folyamatát, a társadalmilag determinált magatartás diszpozícióit kutatja. Pavlov a funkcionális elmebetegségek kapcsán a terápia kidolgozása céljából nem a betegséget megelőző és azt kiváltó okokkal foglalkozott, mint amilyen például az érzelmi trauma, vagy konfliktusokkal terhelt életkörülmények, hanem a betegség koros idegmechanizmusával. Ezt tartotta a lelki betegségek közvetlen okának. A *terápia* szempontjából a kóros idegmechanizmus a *betegség közvetlen oka,* amelyre hatni kell. Az ezt kiváltó okok kérdésével és megelőzésével már a mentálhigiéne és szociálpolitika foglalkozik. Hasonló a helyzet a büntetőjog és a kriminológia körében is. A bűnözővé válás individuális folyamata a bűnözés oktanában a fiatalkorú bűnözés közvetlen oka: a személyre ható büntetőjogi kezelés a tettes bűnözővé válása individuális folyamatának mechanizmusára hat és az így kialakult személyiségre. A fiatalkorú bűnözők abnormis nevelési helyzete által létrehozott defektuózus viszonyulási struktúrát normális nevelési helyzet létrehozásával — a kényszernevelés különböző formáival — kell normalizálnia.

A kriminológia metodológiájára nézve a most elmondottakból a következő sajátosságot kell megfogalmaznunk: a kriminológiának természetére nézve *társadalom-lélektani diszciplinának* kell lennie, mivel társadalmilag determinált magatartás-diszpozíciókkal foglalkozik.

Összegezve a fiatalkori bűnözéssel foglalkozó kriminológiai kutatások módszertani jellemzőit, a következőket mondhatjuk:

1. a kriminológiai kutatások tárgya a bűnözővé válás individuális folyamata, a *társadalmilag meghatározott magatartás-diszpozíció;*

2. a kriminológia — tárgyának természetéhez igazodva — jellegére nézve *társadalomlélektani* tudomány, és mint ilyen *interdiszciplináris,* mert a szociológia és a lélektan alapismereteire mint kriminológiai előismeretekre épül;

3. a kriminológia *kutatási modellekkel* operáló *empirikus* tudomány, amelynek vizsgálatai tudományos hipotézisek *verifikálására* szolgálnak;

4. a kriminológiai kutatások *nem teljesen deduktívak* és *nem pusztán induktívak,* ugyanis a kutatási modellben szelektálás, tudományos előismeret testesül meg, az általános társadalomelmélethez viszonyítva viszont alacsonyabb szintű, empirikusan megalapozott törvényszerűségeket állít fel.

Befejezésül még egy kérdést szeretnék ebben a problémakörben élesebben exponálni. Ez a kérdés a fiatalkori bűnözés társadalmi determináltsága a szocializmus viszonyai között. A bűnözés tömeges jellege nem magyarázható mással, csak társadalmi determináltsággal. A társadalmi determináltság tétele ugyanakkor nem jelenti a bűnözésnek a szocialista társadalmi rend *struktúrájával* való lényegi kapcsolatát. Tételünk összhangban van a szocialista társadalmi rend történeti átmeneti jellegéről vallott marxista felfogással. A szocialista társadalom viszonyai *adottságként* kötnek bennünket, hogy ne legyünk illuzionisták: nem tűzhetjük ki tehát a bűnözés felszámolásának feladatát. Egyúttal azonban szocialista társadalmi viszonyaink *lehetőségeinket* is megnövelik: sikeresen kitűzhetjük a bűnözés *csökkentésének* reális feladatát.

Most röviden rátérnék a kutatási technika és a kutatási eszközök kérdésére, előadásom második problémakörére.

II. *A fiatalkori bűnözés kriminológiai vizsgálatának kutatási technikája és kutatási eszközei.*

Kutatásainknál a következő eszközöket használtuk fel: megfigyelés, statisztikai elemzés, kérdőívek, irattanulmányozás, irányított beszélgetés, pedagógiai kísérlet, pszichológiai tesztvizsgálat, környezettanulmány, életrajz elemzés, csoportos beszélgetés, szociogram. Ezek az eszközök értéküket nem önmagukban hordják, hanem a vizsgálat egészének metodológiájával való kapcsolatukban. Véleményünk szerint vannak kriminológiai *alapkutatások* és vannak *operatív felmérések.* Ezeket az eszközöket mindkét vizsgálatnál felhasználjuk, értékük azonban a vizsgálat jellegétől függ. Az alapkutatások feladata az *elméleti magyarázat,* az operatív felmérések feladata viszont igazgatási intézkedések *informatív alátámasztása.* A kérdőíves módszert pl. mindkét vizsgálat alkalmazhatja. Az alapkutatásban azonban a tudományos hipotézishez igazodnak a kérdések, az operatív felmérésben pedig az operatív igényhez. Ugyanezt mondhatjuk el az irattanulmányozásról is. Az operatív igényű felmérés az iratokból következtetni tud például a munkahelyi viszonyok bűnözésre gyakorolt hatására, a bűnelkövetési technika finomodására, a szakképzettség és a bűncselekmény fondorlatosságának összefüggéseire stb. Erre támaszkodva lehet aztán operatív intézkedéseket foganatosítani például a státusok betöltésénél alkalmazandó célszerű megszorításokról. Az alapkutatások számára viszont az irattanulmányozás csak tájékozódási alapot szolgáltat a bűnözővé válás genezisének folyamatához. Az operatív felméréseknél megelégedhetünk a bűnözést kiváltó közvetlen okok felderítésével, hatásuk intenzitásának számszerű rögzítésével. Ami az operatív felmérés során *közvetlen oknak* tűnik, az a magyarázó elvet felállító alapkutatások során *elvesztheti jelentőségét.* Például az operatív felmérés kimutathatja, hogy egy adott helységben azért nő ugrásszerűen a testi sértések száma, mert itt talált munkaalkalmat egy bicskázás hagyományában felnőtt szomszéd helység ifjúsága. A bicskások számának növekedését konstatáló operatív felmérésben ez a közvetlen ok helyesen szerepel. Egy szociológiai vagy demográfiai felmérésben — tehát egy más szintű felmérésben — a bicskások létszámnövekedése már a népesség-vándorlás és a bűnözés közvetlen összefüggésének csak egyik eleme lesz, ami feloldódik a konzerválódott szokások általános kategóriájában. Ami az operatív felmérésben közvetlen ok, az a szociológiai felmérésben ezt a konkrét minőségét elveszti.

Operatív felmérést lehet nagy területi egységeket átfogva végrehajtani. A vizsgálat mélységét azonban nem pótolja az extenzitás. Magyarázó igényű kutatás értékét nem lehet a felmért anyag extenzitásával mérni.

Szabó András

Igazgatási és büntetőjogi normaellenesség*

Az igazgatási, közigazgatási, illetve hatályos terminológia szerint államigazgatási normaellenesség és a büntetőjogi normaellenesség viszonya már hosszú idő óta széleskörű vita alapját képezi, anélkül, hogy végleges, a jogtudomány részéről elfogadható és egységes állásfoglalás kialakítása megtörtént volna. A problémák tisztázása különösen jelentős napjainkban, amikor a jogszolgáltatás keretében is mind nagyobb méretűvé válik a társadalmi erők bevonása.

Mielőtt az igazgatási és büntetőjogi normaellenesség egymáshoz való viszonyát közelebbről vizsgálnánk, tekintsük át azokat a nézeteket, amelyeket a burzsoá jogtudósok a közigazgatási „büntetőjog" tekintetében vallottak.

A burzsoá jogtudósok a közigazgatási büntetőjog tudományos megalapozását nagyrészt Goldschmidtnek tulajdonítják.[1] Elméletét a közigazgatási büntetőjog keretén belül a pénzügyi büntetőjogra Fritz Pollack alkalmazta.[2] Az említett jogtudósok és követőik szerint az igazságszolgáltatás és a közigazgatás között minőségi különbség van. Az igazságszolgáltatás és ezen belül a köznapi értelemben vett büntetőjog alapelve az igazságosságon nyugszik; ezzel ellentétben a közigazgatás alapvető mozgató rugója a jólét. Valamennyi állam igazgatási tevékenységének legfontosabb célja a közjólét előmozdítása. A közigazgatás ezen tevékenységéhez az állam saját polgárainak segítségét is igényli. Minden esetben, ha az állam a polgárok segítségére számít, igazgatási rendeletet bocsát ki. Ezen különleges támogatási kötelezettség elmulasztásában mutatkozik meg a lényege a közigazgatásellenességnek. „A megkülönböztetés büntetőjogi és közigazgatási bűnös cselekmények között aszerint eszközölhető, hogy a büntetendő maga-

---

* Vitacikk — *Szerk.*

[1] James Goldschmidt: Das Verwaltungsstrafrecht. Berlin, 1902.

[2] Fritz Pollack: Das Finanzdelikt als Verwaltungsdelikt; Strafrechtliche Abhandlungen. Heft 150. Breslau, 1911.

tartás az igazságszolgáltatás vagy közigazgatás érdekeinek sérelmét jelenti."[3]

A további különbséget a kapitalista jogtudósok az elkövető oldalán vélik felfedezni. Szerintük az elkövető magatartásában egy tevőleges utasítás nem teljesítése mutatkozik, ami még nem jelent a közösségre veszélyes magatartást, így az ilyen cselekmények elkövetőinek személye nem antagonisztikus, mint a bűncselekményt elkövető bűnöző személyé, hanem ezek csak engedetlen tagjai a társadalomnak, akikből hiányzik a „szociális buzgalom".

A közigazgatási büntetésnek — nézetük szerint — rendbüntetés jellege van, amely nem kívánja az elkövetőt jogában sérteni, mint az bűncselekmény elkövetése esetén jogosan történik. Ez magyarázza azt is, hogy ezek az intézkedések miért enyhébbek, mint a bűntetti büntetés.[4]

Vizsgálódásunk szempontjából nem érdektelen, ha vázlatosan megismerkedünk a felszabadulást megelőző évek magyar jogművelőinek Angyal Pál által összefoglalt álláspontjával,[5] aki Goldschmidt nyomdokain fejti ki nézeteit. Szerinte a közigazgatási vétség a bűncselekménytől élesen elhatárolható. A közigazgatási vétség elkövetője tilalmazott, közigazgatás-ellenes cselekményével csak a rendet bontja meg, ugyanakkor az adott korszak társadalmának jogi, etikai meggyőződését tükrözi, ha az állam valamely cselekményt bűncselekménnyé nyilvánít és ezt sérti meg az elkövető.

Véleményünk szerint a közigazgatási „büntetőjog" Goldschmidt és Pollack által kidolgozott „elvi alapja" téves. E tévedés döntően a kapitalista világnézetből fakad, amely a társadalmat és az egyént nem szerves egységként, hanem egymástól függetlenül szemléli.

Azt nem vitatjuk, hogy a közigazgatás és az igazságszolgáltatás között minőségi különbség van, azonban ez a különbség nem azon alapszik, hogy a köznapi értelemben vett büntetőjog alapelve az igazságosságon nyugszik, míg a közigazgatás mozgatórugója a jólét.

A közigazgatás és igazságszolgáltatás, bár mindkettő jogszabályokat alkalmaz, nem összehasonlítható. Az tény, hogy a büntetőjog az igazságosság — a kapitalizmusban a burzsoá osztályérdekeknek megfelelő igazságosság — alapelvein nyugszik, de érvényesülése közvetve kedvezően hat az uralkodó osztály „közjólét"-ének — helyesebben társadalmi jólétének — emelkedésére is. A büntetőjog érvényesülése ugyanis az által, hogy a közbiztonság megszilárdulását mozdítja elő, kedvezőbb feltételeket teremt a haladás számára, mind anyagi, mind szellemi téren. A burzsoá jogtudomány által elfogadott megkülönböztetés tehát nem az eltérések lényegét érinti, így nem elfogadható.

De nem fogadható el a két jogág alapelvei eltérő voltának igazolására az a megkülönböztetés sem, hogy a közigazgatás az állampolgárok segítségét igényli, a közjólét előmozdítására irányuló tevékenységéhez, míg a büntetőjognak ahhoz, hogy alapelve, az igazságosság érvényesüljön, az állampolgárok támogatására nincs szüksége.

A büntetőjog éppen úgy, mint a közigazgatási jog igényli az állampolgárok támogatását, mert annak hiányában megfelelő tevékenysége nincs biztosítva. A büntetőjog, ugyanis csak akkor képes az igazságszolgáltatás keretében az igazságosságot érvényrejuttatni, ha az állampolgárok ezen tevékenységet támogatják. Amennyiben az állampolgárok támogatási kötelezettségüket nem teljesítik, az igazság rejtve marad az igazságszolgáltatás elől. Ha az állampolgár tanúzási, vagy a büntetőperrel kapcsolatos egyéb kötelezettségének nem tesz eleget, az igazság nem jut érvényre. Egyes esetekben a büntetőjog az állampolgárok segítségét olyan mértékben igényli, hogy e segítési kötelesség érvényesülése érdekében — annak megszegését kiküszöbölendő — büntetéssel fenyegetett kötelező magatartási szabályokat ír elő. Ilyennek tekinthető többek között egyes bűncselekmény kategóriák esetében a feljelentési kötelezettség, valamint a tanúk, szakértők igazmondási kötelessége stb.

A büntetőjogi bűnös és a közigazgatási vétkes cselekmények között elhatárolást az érdeksérelem iránya sem tesz lehetővé. Önmagában ugyanis az a körülmény, hogy az eljárás tárgyát képező cselekmény a közigazgatás érdekeinek sérelmét jelenti, nem zárja ki, hogy a büntetőjog által is védett jogtárgy szintén sérelmet szenved. Megállapításainkat — véleményünk szerint — az ún. közellátási cselekményekre való hivatkozás kellően alátámasztja. A hivatkozott bűncselekmény kategóriánál ugyanis a büntetőjogi keretet tartalommal az igazgatási normák töltik meg és így az elkövető magatartásával e normák megszegése esetén nemcsak a büntetőjog, de a közigazgatási jog által is tilalmazott magatartást hajt végre. Ezen túlmenően a hivatkozott bűncselekmény kategóriák esetében nem egy esetben bűncselekmény csak akkor állapítható meg, ha a közigazgatási normák megsértése nagyobb mérvű. Amennyiben a társadalomra veszélyesség foka a büntetőjogi üldözéshez szükséges mértéket nem éri el, a cselekmény csak közigazgatási normaszegésként kerülhet elbírálásra.

Ugyancsak nem fogadható el, mint különbség a kapitalista jogtudomány állítása, az elkövető vonatkozásában. Közelebbről, hogy közigazgatási normaellenesség esetén az elkövető magatartásában egy tevőleges utasítás nem teljesítése mutatkozik, ami még nem jelent a közösségre veszélyes magatartást. Ennek az álláspontnak alapja az a tévedés, hogy egyrészt a közigazgatási norma mindig tevőleges utasítást tartalmaz, másrészt pedig, hogy feltétlen veszélytelen a társadalomra a közigazgatási norma

[3] Hermann Brassel: Erfolgsprinzip und Schuldprinzip im Fiskalstrafrecht. Zürich, 1952. 9. old.

[4] Vö. James Goldschmidt: i. m. 552. old.

[5] Vö. Angyal Pál: Adócsalás. Budapest, 1930. 41. old.

által előírt utasítás nem teljesítése. Ebből következik, hogy a közigazgatási norma által előírt tevékenység nem teljesítője nem minden esetben csak engedetlen tagja a társadalomnak, hanem lehet ugyanúgy antiszociális egyén, mint az egyéb közönséges bűncselekmények elkövetője.

A közigazgatási normasértés esetén alkalmazott büntetések jellege sem alkalmas a közigazgatási és a büntetőjogi normaellenesség alapvető elhatárolására. Álláspontunk szerint ugyanis a rendbüntetés — habár tény, hogy kisebb mértékben — ugyancsak sérti az elkövetőt jogaiban. Ez a körülmény pedig ilyen meggondolás mellett nem magyarázza meg, hogy a közigazgatási normaellenességre alkalmazott szankciók általában miért enyhébbek, mint a büntetőjogi normaellenes cselekmény elkövetőjére alkalmazott büntetés.

A tárgyilagosság megköveteli, hogy rámutassunk azokra az okokra is, amelyek elkerülhetetlenné teszik a kapitalista jogtudománynak ezen a téren kialakított helytelen megállapításait.

A kapitalista társadalom ellentétes érdekű osztályokra tagozódása megköveteli, hogy a jogművelők a tudomány érveivel az uralkodó kizsákmányoló osztály érdekeit szolgálják. A büntetőjog az elnyomott osztály fékentartásának további kizsákmányolási lehetősége biztosításának egyik eszköze, minthogy a bűncselekménnyé nyilvánított magatartások elkövetői többnyire nem a kizsákmányoló osztály tagjai sorából kerülnek ki.

A kapitalista jogtudomány azokat a jogellenes magatartásokat, amelyek ellen a kapitalista állam fennmaradása érdekében küzdeni kénytelen, de ugyanakkor elkövetői túlnyomórészben a tőkésosztály soraiból kerülnek ki, igyekszik a közösségre kevésbé károsnak feltüntetve enyhébb szankciókkal fenyegetni és olyan látszatot kelteni, mintha az így alkalmazott szankció az egyén szempontjából nem lenne diffamáló, nem csökkentené az egyén erkölcsi értékét a társadalom szemében. Tény, hogy a kapitalista társadalomban egységes erkölcsi felfogásról nem beszélhetünk, így az a megállapítás, hogy a közigazgatási normaellenesség nem jelent társadalomellenességet, részben helytálló, ugyanis valóban nem jelenti, hogy az elkövető a társadalom egy részével, a kizsákmányoló osztállyal szemben áll, csupán arra mutat, hogy a kapitalista állam által alkotott, az osztályérdekeknek megfelelő közigazgatási normák iránt engedetlen. A kapitalista államnak elsőrendű célja csak az, hogy az engedetlenséget megszüntesse és elérje közigazgatási normáinak érvényrejutását.

A kapitalista jogtudomány közigazgatási normaellenességre vonatkozó nézeteinek rövid áttekintése után még arra kívánunk rámutatni, hogy e nézeteken belül egymástól lényegesen eltérő két felfogást különböztethetünk meg. Az egyik nézet szerint a közigazgatási jogellenességben hiányzik a materiális ismérv, minthogy itt az adott társadalom etikai értékelését magában nem foglaló olyan normák megsértéséről van szó, amelyek jellemzője, hogy az államnak a polgáraihoz címzett akaratának kifejezői. A korábbi fejtegetéseinkből is kitűnően e felfogás értelmében a közigazgatási norma megsértése nem diffamáló; így ezen elmélet hívei nézetükön keresztül mintegy felmentést adnak az ilyen jellegű cselekmények elkövetői, túlnyomórészt az uralkodó osztály tagjai számára (Goldschmidt, Pollack, E. Wolf).

A kapitalizmusra jellemzően a közigazgatási normaszegésre vonatkozó ezen „elvi" megfontolások odavezetnek, hogy kialakult például olyan nézet, amely szerint az államot meglopni nem jelent lopást, így az adócsalás „becsületes emberek" által elkövetett visszaélés.[6]

A burzsoá jogászok között elterjedt másik nézet — amely feltétlen haladóbbnak tekinthető — a közigazgatási normaellenességben is általában felismeri az erkölcsellenességet, fokozati különbséget lát csupán a közigazgatási és büntetőjogi normák megsértése között és csak célszerűségi okokkal indokolja a közigazgatási és büntetőjogi normaszegés közötti különbségtételt (O. Mayer, G. Mayer).

Alapvető hibája mindkét elméletnek a már eddigi megjegyzéseinken túlmenően, hogy kiindulási alapul a bűncselekmény fogalom formális meghatározása szolgál és így, ebből levezetve, nem ismerhető fel a közigazgatási és büntetőjogi normaellenesség közötti döntő különbség.

A szocialista jogtudomány a történelmi materializmus tanításainak alapulvételével igyekezett ezen a téren is megfelelő következtetéseket levonni. A tárgyilagosság azonban megköveteli annak kiemelését, hogy a közigazgatási és büntetőjogi normaellenesség közötti eltérő vonások, alapvető különbségek mélyreható és sokoldalú elemzése a maga teljességében még nem történt meg. Ezek a körülmények teszik indokolttá, hogy a kérdés szélesebb alapokon történő vizsgálatával megkíséreljük egyes gondolatokkal magunk is kiegészíteni az eddig kialakított képet.

Álláspontunk szerint az államigazgatási normák, szabályok az állampolgároknak egy-egy jogterületre vonatkozó és a szocialista erkölcs által igényelt magatartását rögzítik. Ezek a normák a társadalmi viszonyok legkülönbözőbb területeit érinthetik. Egyesek például a gazdálkodás rendjére vonatkozó társadalmi viszonyokra, mások a társadalmi együttélés zavartalanságát biztosító társadalmi viszonyokra hatnak. A társadalmi viszonyok fejlődése azonban gyakran nem spontán történik, hanem többek között a gazdasági rendet, mint speciális tárgyat sértő magatartások elleni küzdelem megfelelő irányban történő fejlődését elősegítő társadalmi viszonyok kialakítása az állami szervek tevőleges

[6] Vö. Jaques Michel: Les infractions fiscales et leur repression dans la doctrine et la légialation suisses. Monrreux, 1953. 12. old.

közreműködését igényli, amely funkcióját az állam igazgatási normák megalkotásával biztosítja. Tükröződik tehát az a marxista tétel, hogy az alap- és a felépítmény kölcsönhatásban vannak egymással, nemcsak az alap hat a felépítményre — többek között a jogra —, hanem a felépítmény is visszahat a gazdasági alapra.

Ebből következik, hogy az igazgatási norma által előírt magatartás megszegése szembehelyezkedést jelent az adott társadalmi rend uralkodó osztálya által kialakított, illetve kialakítani szándékolt társadalmi viszonyokkal, e társadalmi viszonyokat szabályozó joggal. Az igazgatási norma által előírt magatartás megszegésének materiális sajátossága tehát, hogy veszélyes az adott társadalmi rendre, a szocializmus viszonyai között az egész dolgozó népre. A szocialista jogtudomány álláspontja szerint ilyen körülmények között nem lehet olyan „alaki jogsértés", amely a szocialista társadalomra veszélytelen magatartást takar. Elsősorban tehát az az eldöntendő, hogy a társadalmi viszonyokra egyaránt veszélyt jelentő közigazgatási és büntetőjogi normaellenességet milyen tényezők határolják el, különböztetik meg egymástól.

Az adott társadalom léte, élete szempontjából a fennálló társadalmi viszonyok egyrészt igen sokrétűek, másrészt az azokon ejthető sérelem két véglet — jelentéktelen és jelentős — között mozoghat. Ebből következik: annak meghatározása szempontjából, hogy az egyébként alapjában egyaránt, bár különböző fokban társadalomra veszélyes cselekmények fogalmába tartozó magatartások megvalósítóival szemben államigazgatási normaszegés esetére alkalmazható represszió, vagy a büntetőjog eszközeinek igénybevétele mutatkozik-e szükségesnek, a megsértett társadalmi viszony jelentősége, a sértés körülményei és a társadalom védelmének szükségessége szempontjából bírálandó el.

Az alapvető társadalmi viszonyok megsértése az azon ejtett sérelem fokától, illetve a veszélyeztetettség mértékétől függetlenül a büntetőjogi eszközök igénybevételét teszi szükségessé. Vannak azonban olyan társadalmi viszonyok — ezek közé tartoznak az államigazgatási normákkal szabályozott viszonyok is —, amelyek csak közvetve hatnak az alapvető viszonyokra. Az alapvető viszonyokat csak közvetve veszélyeztető államigazgatási normaellenesség esetére a törvényhozónak a büntetőjog körébe utalást ahhoz képest kell eldöntenie, hogy mit kíván a társadalom védelme egyrészt a cselekmény társadalmi jelentőségére az abban okozott kár, illetve veszélyeztetettség mértékére, vagy a társadalmi viszonyt ért támadás súlyára, másrészt az elkövető személyére figyelemmel.

Ebből következik, hogy az olyan cselekményeknél, amelyeknek törvényi szabályozása a bűntetti, illetve szabálysértési elbírálást is lehetővé teszi, azaz büntetőjogi és államigazgatási normaellenesség egymás mellett jelentkezik, a cselekmény társadalmi veszélyességére kiható több komponensre tekintettel a merev elhatárolás nem helyeselhető, hanem tág teret kell biztosítani az egyéniesítés számára.

A szovjet jogirodalomban az államigazgatási és büntetőjogi normaellenesség viszonya tekintetében megjelent néhány állásfoglalás azt igazolja, hogy még a szocialista jogtudomány képviselői is, egyrészt méltatlanul mellőzték az ezzel kapcsolatos tényezők feltárását, másrészt egységes álláspontot ezideig nem alakítottak ki.

V. N. Jarsov még arra az álláspontra helyezkedett, hogy a társadalomra veszélyesség csak a bűncselekmények tulajdonsága, míg az államigazgatási normaellenesség sajátossága a káros következmény.[7]

Ennek az álláspontnak a tarthatatlansága eddigi fejtegetéseinken túlmenően már azért is nyilvánvaló, mert nem minden államigazgatási normaellenesség következménye a kár, ugyanakkor számos bűncselekmény esetében a társadalomra veszélyesség magasabb foka éppen a kár nagyobb mértékének következménye. Ezen túlmenően magának a társadalomra veszélyességnek alapvető ismérve általában a társadalmi viszonyokban bekövetkezett kár, illetve annak lehetősége.

E megállapításunkat alátámasztja a pénzügyi bűncselekmények üldözésének jogi szabályozása. Kár mind a közigazgatási normasértés, azaz a szabálysértés, mind pedig a büntetőjogi normasértés esetében kimutatható. Jarsov álláspontja tehát az államigazgatási és büntetőjogi normasértés elhatárolását nem biztosítja.

M. A. Snejder szerint a bűncselekmény és az államigazgatási normaellenesség közötti megkülönböztetés döntő kritériuma, hogy az államigazgatási normaellenesség jogellenes. Snejder saját álláspontját önmaga cáfolja meg, amikor elismeri, hogy bűncselekmény esetében is követelmény annak jogellenes volta.[8]

Ugyancsak nem fogadható el M. D. Sargorodszkij fejtegetése,[9] melynek értelmében az elhatárolást az teszi lehetővé, hogy az államigazgatási szabálysértéseknél, azaz államigazgatási normaellenességnél rendszerint nincs szükség az eredmény bekövetkezésére, mert eredmény bekövetkezése esetén gyakran az bűncselekménnyé nő át. Nem egy közigazgatási normaellenesség eredményez károsodást és ugyanakkor több cselekmény kár bekövetkezése nélkül is büntetőjogi normaellenességként bírálandó el.

Hatályos jogunk szerint a szocialista gazdasági rendet támadó egyes cselekményeknél az államigazgatási és büntetőjogi normasértés elhatárolása éppen a kár nagyobb fokára tekintettel lehetséges. Mindkét esetben tehát a kár kimutatható, közöttük a különbség csak fokozati.

[7] Vö. O. F. Sisov: A bűncselekmény és az államigazgatási szabálysértés elhatárolása a szovjet jogban. Szovjetszkoje goszudarsztvo i Pravo. 1961. 6. sz.

[8] Vö. O. F. Sisov: I. m.

[9] Vö. M. D. Sargorodszkij: Az okozati kapcsolat néhány kérdése a jogelméletben. Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo 1958. 7. sz. 39. old.

Ugyanakkor az immateriális bűncselekményeknél fizikailag érzékelhető kár nélkül is megállapítható a befejezett bűntett.

Egyoldalú, így téves N. V. Tureckij álláspontja,[10] melynek értelmében az elhatárolás általában az elkövető személyiségét jellemző tényezőkre vezethető vissza. A társadalomra veszélyesség foka különböző tényezők szintézise, így egy tényező, éspedig nem is a legfontosabb tényező kiemelése hamis képet ad.

Még kevésbé megalapozott O. M. Jakuba megállapítása,[11] aki szerint az államigazgatási normasértések kárt nem okoznak és csak „potenciális lehetőséget foglalnak magukban a társadalmi érdekek megkárosítására". E nézet külön bírálata szükségtelennek mutatkozik, mert az általunk eddig előadottak — különösen Jársov fejtegetésére tett megállapításaink — rávilágítanak Jakuba álláspontjának hibájára is.

Megközelítőleg egyezik álláspontunk B. Sz. Nyikiforov fejtegetéseivel,[12] aki szerint a cselekménynek bűncselekményként való értékeléséhez alapul „a büntetőjogi felelősség valamennyi egyéb előfeltételeinek és feltételeinek a fennforgása mellett a cselekmény által a büntetőtörvény részéről védett valamely társadalmi viszonynak okozott kár jelentős, komoly volta szolgál". A contrario ebből az következik, hogy bűncselekmény megállapítására csak akkor kerülhet sor, ha a társadalmi viszonyokban bekövetkezett kár jelentős. Ennek a meghatározásnak ellentmond egyrészt az a körülmény, hogy a büntetőjogilag értékelhető cselekmények közé tartozik a kísérlet, sőt egyes esetekben az előkészület is, másrészt pedig az olyan cselekmények, amelyeknél a büntetőeljárás megindításához a kár bekövetkezésének reális lehetősége is elegendő. Ezen túlmenően a kár nagyobb volta, csak egyik és nem egyetlen tényezője a fokozott társadalomra veszélyességnek.

Álláspontunk fő vonásokban a szovjet szerzők közül O. F. Sisovéhoz hasonló, aki fejtegetéseit összegezve arra a megállapításra jut, „hogy a bűncselekmények és államigazgatási szabálysértések elhatárolása nemcsak elméletileg, hanem gyakorlatilag is igen jelentős. Az államigazgatási szabálysértések — mint olyan cselekmények, amelyek a természetüket tekintve társadalomra veszélyes cselekmények — a bűncselekményektől a társadalomra veszélyesség kisebb fokával különböznek."[13]

A jogtudomány feladata nyilvánvalóan nem lehet más, minthogy feltárja mindazokat a tényezőket, amelyek vizsgálata elősegítheti az államigazgatási és büntetőjogi normaellenesség helyes elhatárolását. Fejtegetéseink során ezt a célt szem előtt tartva — a teljesség igénye nélkül — igyekeztünk álláspontunkat kifejteni.

Összefoglalva tehát megállapítható, hogy az államigazgatási és büntetőjogi normaellenesség körébe egyaránt sorolható társadalmi viszonyok megzavarása csak abban az esetben vonandó — nézetünk szerint — büntetőjog értékelés alá, ha a jogviszonyok megzavarása a védett társadalmi viszonyra lényeges és közvetlen veszélyt jelent és a generális, valamint a speciális prevenció érvényesítése a büntetőjogi védelem alkalmazását teszik szükségessé.

Jelenleg hatályos jogunk szerint ezt az értékelést a jogalkotó lényegében szükségtelenné tette a legtöbb bűncselekmény kategória esetében pénzben kifejezett merev értékhatár felállításával. Ennek a szabályozásnak a helyessége — egyrészt a társadalomra veszélyesség fokára kiható több komponensre, másrészt annak a gazdasági és társadalmi rend fejlődésétől, a politikai helyzettől stb. függő változó tartalmára tekintettel — erősen vitatható és nehezen egyeztethető össze a szocialista büntetőjog alapelveivel.

Kétségtelen, hogy az elhatárolás kritériumainak meghatározása nemcsak elméletileg, hanem gyakorlatilag is rendkívül bonyolult, az államigazgatási és büntetőjogi normaellenesség közötti határvonal rendkívül feltételezett és változó, mivel gyakran a társadalmi, politikai helyzet fejlődésére tekintettel a bűntettből szabálysértés válhat és viszont. A gyakorlat szimplifikálása, a mechanikus szabályozás, igen visszás helyzeteket eredményezhet és így nem alkalmas arra, hogy elősegítse a szocialista törvényesség megszilárdulását.

De lege ferenda tehát kívánatos volna, hogy a törvényhozó az olyan cselekményeknél, ahol az államigazgatási és büntetőjogi normaellenesség egymás mellett subsidiariter jelentkezik, a merev elhatárolás helyett, a gyakorlati élet által produkált esetek sokrétűségére tekintettel a jogalkalmazóra bízná az államigazgatási és büntetőjogi normasértés közötti határvonal megvonását.

Túri István

---

[10] Vö. O. F. Sisov: I. m.
[11] Vö. O. F. Sisov: I. m.
[12] Vö. B. Sz. Nyikiforov: A bűncselekmény tárgya a szovjet büntetőjog szerint. Moszkva, 1960. 20. old.
[13] Vö. O. F. Sisov: I. m.

Érvénytelenségi problémák az építési szerződések körében

A Beruházási Kódex, azaz a 45/1961. (XII. 9.) Korm. sz. rendelet (továbbiakban: Br.) és a végrehajtásáról szóló 1/1961. (XII. 9.) O. T.—P. M.—É. M. sz. együttes rendelet (továbbiakban: Bvhr.) egyik legfontosabb gazdaságpolitikai célja a beruházások és ezen belül is az építkezések megfelelő előkészítése. Az említett cél megvalósítását célozza — többek között — az építési szerződés megkötésének előfeltételeit szabályozó Bvhr. 106. §-a. Már több mint 10 év óta vitás ugyanis, hogy milyen feltételek megléte vagy hiánya eredményezi az építési szerződés érvényességét, illetve érvénytelenségét, továbbá melyek az érvénytelenül megkötött szerződés jogkövetkezményei. Az utóbbi probléma elsősorban a Polgári Törvénykönyv gyakorlati alkalmazása során merült fel. Az elmúlt egy-két évben a jogirodalomban is hangsúlyozottan jelentkezett az érvénytelenség, a semmisség és megtámadhatóság kérdése, elsősorban jogkövetkezményeit illetően. Tekintettel arra, hogy az egyik legfontosabb jogterület, a tervszerződések és ezen belül is az építési szerződések területén mind a szerződés érvénytelensége, mind annak jogkövetkezménye vonatkozásában sok probléma vár tisztázásra és megoldásra, ezek közül néhány probléma ismertetésével külön rá kívánok mutatni azokra a lényeges eltérésekre, amelyek az érvénytelenség általános polgari jogi szabályaihoz képest a Ptk-nak a tervszerződésekre vonatkozó rendelkezéseiből és különösen a Beruházási Kódexből fakadnak.

1. A Bvhr. 106. § (2) bekezdése értelmében az építési szerződést csak akkor szabad a — távlati és éves tervek alapján — megkötni, ha *a)* a kivitelezőt irányító hatósága kijelölte, *b)* a jóváhagyott kivitelezési tervdokumentáció a kivitelező rendelkezésére áll, *c)* az építőipari munka beruházás, a beruházást engedélyezték, *d)* a pénzügyi fedezet rendelkezésre áll és azt az építtető a bank által adott értesítéssel igazolta, *e)* az építési engedélyt kiadták.

Mindenekelőtt felmerül a kérdés, hogy a felsorolt feltételek az építési szerződés megkötésének, illetve az építési munka megkezdésének államigazgatási jogi feltételei-e, vagy olyan előfeltételek-e, amelyekhez polgári jogi hatás is fűződik? Utóbbi esetben megvizsgálandó, hogy a Bvhr. 106. §-ában megjelölt előfeltételek hiányához milyen polgári jogi hatás fűződik. Végül célszerű annak a kérdésnek a vizsgálata: az említett feltételek hiányát lehet-e súlyozni olyképpen, hogy azok közül egy vagy kettő a szerződés érvénytelenségét vonja maga után, míg a többihez nem fűződik az érvénytelenség jogkövetkezménye, csak más következmény.

A Beruházási Kódexből önmagában nem következik, hogy a szóban forgó előfeltételek hiányában a szerződés érvénytelen. Az építési szerződésekről szóló korábbi jogszabály, a 10/1954. (Tg. É. 34.) O. É. H.—É. M. számú együttes utasítás sem tartalmazott rendelkezést az érvénytelenségről. — A Központi Döntőbizottság több elvi határozata és körzeti értekezleti állásfoglalása foglalkozik a semmisséget eredményező szerződéskötési feltételekkel. A Jogtudományi Közlöny 1954. április havi számában közzétett KDB. 257. sorszámú elvi határozata kimondja, hogy a kivitelezési tervdokumentáció nélkül kötött építési szerződés semmis és ezért abból kötbérigény sem származik. A döntés indokolásának lényege abban áll, hogy a polgári jog szerint semmis az a szerződés, amely jogszabállyal ellentétben áll. — A KDB. 357. sorszámú elvi határozata kimondja, hogy az építési engedély az építési munkálatok megkezdésének államigazgatási jogi előfeltétele, amely nélkül viszont az építési szerződés megköthető. Az elvi határozat indokolása szerint „az építési engedély szolgáltatására vonatkozóan szerződésbe foglalt, vagy ennek hiányában is jogszabályból folyó törvényes kötelezettség teljesítésének elmulasztása esetében az építtető közbenső intézkedés teljesítésével esik késedelembe, mert a jogszabály szerint kötbér terhes közbenső intézkedésnek minősül az a kötelezettség, amely a szerződés teljesítéséhez szükséges." — A Bvhr. 106. § (2) bekezdésének *a)* pontjában megjelölt kijelölés hiányával a XIV. körzeti értekezleti jegyzőkönyv 9. pontja, valamint a XVII. körzeti értekezlet II/8. pontja; a tervdokumentáció, az építési engedély hiányával, illetőleg azzal az esettel, ha az építkezés a kivitelező éves tervében nem szerepel, a XV. számú körzeti értekezlet 13. pontja foglalkozott. A 257. és a 357. sorszámú elvi határozatból, valamint a felsorolt körzeti értekezletek állásfoglalásaiból a XIX. (egri) körzeti értekezlet 479. sorszám alatti állásfoglalása olyan következtetést von le: „nincs ok arra, hogy e gyakorlaton a Bvhr. újabb szabályozása folytán változtatás történjék." — A XX. (soproni) körzeti értekezlet 529. sorszámú állásfoglalása a szerződéskötési feltételek közül már csak a tervdokumentáció egyes előírt tartalmi elemeinek hiányát, illetve következményeit tette vizsgálat tárgyává. — Mielőtt a felvetett probléma részletes vizsgálatára rátérnék, utalok arra, hogy a közelmúltban közzétett KDB elvi határozatai és iránymutatásai[1] a 479. sorszámú körzeti állásfoglalásban kifejtetteket csak részben — a tervdokumentáció tartalmi elemei vonatkozásában — tartalmazzák. A Központi Döntőbizottság kiadványának előszava szerint a gyűjtemény nem foglalja magába a KDB. elvi gyakorlatából azokat a határozatokat és iránymutatásokat, amelyek vagy mint belső szervezeti, vagy eljárási utasítások a döntőbizottságok tagjain kívül más dolgozókat nem érdekelnek,

[1] L.: Görgey Mihály—Havasi Győző: A Központi Döntőbizottság elvi határozatai és iránymutatásai. — Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1964.

vagy a gyakorlatban még nem szilárdultak meg annyira, hogy időállónak lennének tekinthetők. Nem kerültek bele a gyűjteménybe — az előszó szerint — a körzeti értekezletek anyagából azok a megállapodások sem, amelyek kisebb jelentőségű problémákra vagy az egyes részterületek speciális kérdéseire vonatkoztak. Az ilyen kihagyások azonban nem jelentik azt, hogy a vonatkozó körzeti állásfoglalások érvényüket vesztették. — A gyűjteménybe — a tervdokumentáció tartalmi elemei tekintetében kifejtetteken túlmenően — minden bizonnyal azért nem került bele a 479. sorszámú állásfoglalásban kifejtett egyéb álláspont, mert nem tekinthető időállónak. Utalok ugyanis arra, hogy ugyanazon részterület speciális problémái, pl. az, hogy mi a tervdokumentáció tartalma, fogalma, milyen hiányai eredményezik a szerződés semmisségét, több helyen is szerepelnek a gyűjteményben. Ugyanakkor arról az átfogóbb problémáról, hogy a jogszabályban felsorolt szerződéskötési feltételek közül — a tervdokumentáció hiányán túlmenően — melyeknek a hiánya okozza az építési szerződés semmisségét, nem tartalmaz állásfoglalást a kiadvány.

Az építési szerződés érvénytelenségét eredményező szerződéskötési feltételek vizsgálatánál abból kiindulva, hogy az építési szerződések mögöttes területe a Ptk., a felek — a szerződések általános rendelkezései értelmében — a szerződésekre vonatkozó rendelkezésektől csak akkor térhetnek el, ha a jogszabály az eltérést nem tiltja.[2] A Br. 28. § (3) bekezdése szerint „az építési szerződést jogszabályban előírt feltételek hiányában, így különösen tervdokumentáció nélkül megkötni nem szabad". A Ptk. 200 § (2) bekezdése a jogszabályba ütköző, vagy a jogszabály megkerülésével kötött szerződés semmisségét mondja ki, kivéve, ha ahhoz a jogszabály más jogkövetkezményt fűz. A Ptk. és a Br. hivatkozott rendelkezéseinek összevetéséből tehát nem lehet más következtetést levonni, mint azt, hogy a Bvhr. 106. § (2) bekezdésében felsorolt *bármelyik előfeltétel hiánya* a szerződés semmisségét eredményezi. A hivatkozott előfeltételek az építési szerződés különös érvényességi feltételei. A Ptk. 200. § (2) bekezdése olyan polgári jogszabály, amely a Beruházási Kódexben az építési szerződés tartalma szempontjából jelentős előfeltételekhez polgári jogi szankciót fűz, tehát kiegészíti a Beruházási Kódex rendelkezéseit. A Ptk. 200. § (2) bekezdése lényegében szankcionáló szabály, mivel a Kódex nem tartalmazza a szerződéskötés előfeltételeinek hiányához fűződő szankciókat.

Nézetem szerint ez esetben ellenérvként nem lehet eredményesen hivatkozni a Ptk. 200. § (2) bekezdéséhez fűzött miniszteri indokolás[3] azon részére, amely szerint „... bizonyos törvényes tilalmaknak ugyanis kivételesen lehet a semmisségnél enyhébb következménye is. Számot kell vetni mindenekelőtt azokkal a kényszerítő szabályokkal, amelyek megszegése nem a szerződés semmisségéhez, hanem ahhoz vezet, hogy az ellentétes tartalmú szerződéses kikötések helyébe a kogens szabályban foglalt rendelkezések lépnek (pl. kötbér kikötésének mellőzése esetén). A szerződés egyes feltételei továbbá ellentétesen állhatnak olyan jogszabályokkal is, amelyek nem tiltják a szerződéssel elérni kívánt célt, hanem tiltják az ennek megvalósítására szolgáló eszközöket. Előfordul, hogy a tilalomhoz csupán fegyelmi következmények fűződnek, vagy hogy a jogszabály csak az egyik féllel szemben tilt valamit. Minderre figyelemmel oldja fel a 200. § (2) bekezdésének első mondata a jogszabályba ütköző vagy a jogszabályt megkerülő szerződések feltétlen semmisségét kimondandó tétel merevségét. Lehetséges természetesen, hogy csupán a jogszabályok egybevetéséből tűnik ki, hogy a tilalom megszegéséhez a jogszabály nem semmisséget, hanem más következményt kíván fűzni; nem mindig szükséges tehát, hogy a jogszabály ezt kifejezetten kimondja." A miniszteri indokolás ugyanis elsősorban egyes jogszabályellenes szerződéses kikötésekre, feltételekre utal, amelyek helyébe a szerződés orvoslásakor a kogens szabályokban foglalt rendelkezések lépnek. A Bvhr. 106. § (2) bekezdésében felsorolt szerződéskötési előfeltételek hiánya ilyennek nem tekinthető. A jogszabályok egybevetéséből és különösen a Br. 28. § (3) bekezdésében megjelölt kifejezett tilalomból, továbbá a felsorolt szerződéskötési előfeltételek mögött meghúzódó — a későbbiekben részletesen kifejtésre kerülő — jogi és gazdasági szempontok értékeléséből pedig csak az a következtetés vonható le, hogy a Bvhr. 106. § (2) bekezdésébe ütköző, vagy az annak megkerülésével kötött építési szerződések semmissek. Ez az álláspont alvasható ki a 257. sorszámú KDB. elvi határozatának indokolásán túlmenően a KDB. 238. sorszámú elvi határozat indokolásából is.[4]

A Br. idézett rendelkezésében szereplő kiemeléshez („... így különösen tervdokumentáció nélkül ...") nem fűzhető olyan magyarázat, hogy a jogszabályalkotó valamiféle rangsorolást kívánt felállítani a szerződéskötési előfeltételek között, amelynek következtében a jogalkalmazó feladata a rangsorolás és annak minősítése. Így a tervdokumentáció meglétének — és általában valamely feltétel — külön kiemeléséből nem lehet olyan következtetést levonni, hogy a jogszabályban előírt többi szerződéskötési előfeltétel nélkül az építési szerződést meg lehet kötni és az ilyen szerződés érvényes.

Bár az előzőekben kifejtettek véleményem szerint az egész felvetett problémát megoldják,

[2] L.: Ptk. 200. § (1) bekezdés második mondata.

[3] L.: A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1959., 154. old.

[4] „... Abban az esetben ugyanis, ha az előfeltételek hiányoznak, szerződés még a felek megegyezése esetén sem jöhet létre, mert a megállapodás megkötése a jogszabály tilalmába ütközik ..."

mégis hasznosnak látszik a Bvhr. 106. § (2) bekezdésében felsorolt egyes szerződéskötési feltételeket gazdasági és jogi — elsősorban polgári jogi — tartalmát, vonatkozását tekintve, vizsgálat tárgyává tenni.

A Bvhr. 106. § (2) bek. *a)* pontjában megjelölt *kijelölés* államigazgatási jogi intézmény. Az állam gazdasági szervező funkciója a kijelölés intézményében hangsúlyozottabban jelentkezik, mivel az építési szerződés teljesítésével az állam gazdaságpolitikája szempontjából alapvető jelentőségű állóeszközállomány bővítése, korszerűsítése és pótlása valósul meg. Az építőipari kapacitás elosztásához fokozott központosítás szükséges: nem a felek akarata dönti el, hogy bizonyos építőipari munkát kötelező-e elvégezni, illetve nem a megrendelő — az építtető — választja meg, hogy a tervében szereplő építési munkát mely kivitelezővel végezteti el. A kooperáció úgy valósul meg, hogy valamely építkezés elvégzése a kijelölés révén kerül a kivitelező tervébe; konkretizálódik a népgazdasági terv végrehajtása. A gazdálkodó szervek együttműködésének, kooperációjának megszervezése tehát államigazgatási feladat, amelynek megvalósítását a polgári jogi szerződés is elősegíti. A szerződési jogosultság és kötelezettség kereteit azonban végső fokon államigazgatási jogi kötelezettség szabja meg[5], amelyet — az építési munkák tekintetében — a kijelölés tartalmaz. A kijelölés folytán az államigazgatási jogi eszközök és módszerek éreztetik hatásukat a megkötendő tervszerződések tartalma tekintetében, mert a tervnek megfelelően csak a kijelölésben megjelölt felek köthetnek építési szerződést meghatározott építési munkákra és a kijelölés dönti el továbbá, hogy a felek milyen összegű építési munkára köthetnek szerződést. A kijelöléshez ily módon egyszesmind olyan polgári jogi hatás fűződik, amely lényegében meghatározza a kötelem, a megkötendő építési szerződés alanyait: az építtetőt és a kivetelezőt.

A kijelölés hiányában megkötött szerződés azonban nemcsak azért érvénytelen, mert — a korábban már kifejtettek szerint — jogszabályellenes, hanem azért is, mert egyszersmind a Ptk. 402. § (1) bekezdése szerint tervellenesnek minősül, amelyhez viszont ugyancsak semmisség fűződik. „A mindkét fél jóváhagyott tervébe" ütköző szerződés fogalma az építési munkák tekintetében oly módon finomodik, hogy az építtető jóváhagyott tervében — a hatósági megállapodás és a kijelölés folytán — nemcsak a megvalósítandó építőipari munkának, létesítménynek, hanem a munka elvégzésére köteles kivitelező vállalatnak is szerepelnie kell: ugyanakkor az elvégzendő munka — ugyancsak a kijelölés folytán — a kivitelező konkretizált tervfeladatává válik. Megjegyzem egyébként, hogy a jelenlegi tervmetodikánk a tételes kijelölések alapulvételével határozza meg a kivitelező vállalatok tervét. — Vannak azonban gazdasági tervezésünknek hiányosságai is, nevezetesen például: valamely építőipari munka elvégzése szerepel a beruházó, az építtető tervében, ugyanakkor — a hatósági megállapodásból megállapíthatóan is — egyáltalán nem, vagy nem a beruházó tervével egyező összeggel jelentkezik a kivitelező tervében. Ha ilyen esetben hiányzik a kijelölés, vagy a felek között vitás a beépítési összeg — akkor a kijelölés a döntő a felek szerződéses kapcsolatában. — Amennyiben a kijelölés hiánya nem jelentene tervellenességet, úgy a beruházók bármely kivitelezővel szemben felléphetnek a szerződéskötés igényével és az esetleges szerződési vitában — figyelmen kívül hagyva az egyébkénti jogszabályellenességet — csak a döntőbizottságtól függne, hogy létrehoz-e felek között építési szerződést, illetve milyen vállalati összeggel állapítja meg a szerződés összegét.

A gazdasági tervezés röviden vázolt hiányosságát helytelen lenne — akár nem jól felfogott népgazdasági érdekekre való utalással — erőltetett jogi elmélettel vagy jogi gyakorlattal orvosolni. Kiterjesztő értelmezéssel erre is vonatkozik dr. Világhy Miklós a Magyar Tudományos Akadémián 1963. december 22-én tartott előadásának[6] az a része, hogy a „jogtudomány csak annyiban tud jogi formákat, megoldásokat kitalálni, amikor és amennyiben a politikai gazdaságtan tudománya képes és kész szolgáltatni azokat az elvi alapokat, amelyekre a jogi megoldások épülnek." — Megemlítem ugyanis, hogy a korábbi években a döntőbizottságok nemegyszer a kijelöléssel ellentétesen is hoztak létre szerződéseket, illetve állapították meg az építési szerződés tartalmát. Ehelyett célszerűbbnek látszik a népgazdasági tervezés és beruházási rendünk megjavítása oly módon is, hogy csak azok az építési feladatok szerepeljenek az éves beruházási tervben, amelyekre az építőipari kapacitás — a kijelölés révén — biztosítva van.[7]

A Bvhr. 106. § (2) bek. *b)* pontjában megjelölt, az építtető által jóváhagyott *kivitelezési tervdokumentáció* tartalmazza, konkretizálja az építtető és a kivitelező között megkötött építési szerződésben foglalt szolgáltatás tárgyát, amely pedig minden szerződés érvényességi kelléke. A beruházást engedélyező szerv által jóváhagyott beruházási program utal ugyan a megvalósításra kerülő beruházás tárgyára (pl. 24. lakásos lakóépület, 8 tantermes iskola, Borsod megyei Állami Építőipari Vállalat központi iro-

[5] L.: Eörsi Gyula: A tervszerződések. Bp. Akadémiai Kiadó, 1957. 370. old.

[6] L.: Döntőbíráskodás, 1964. 3. sz.

[7] A kijelölés és a szerződés, valamint a terv és szerződés kapcsolata az NDK-ban a mienktől eltérően alakul. Ott a szerződés akkor is hatálytalan, ha csak az egyik fél tervével, „állami feladatával ellentétes". Még az építési szerződéskötésre vonatkozó megbízást sem köteles a kivitelező átvenni „... ha az az építési üzem létesítménykivetésében", azaz kijelölésében nem szerepel.

L.: Linkhorst: Baurecht, Bauvertragsrecht. — Berlin, Verlag für Bauwesen. 68. old.

daháza stb.); a beruházási program már bizonyos műszaki tervezésen alapul, de gazdaságilag nem alkalmas az építtető és a kivitelező között megkötendő építési szerződés tartalmának konkrét meghatározására. A szerződéshez pedig meghatározó gazdasági tartalom nélkül joghatás nem fűződhet. Erre való tekintettel is helyes tehát, hogy a tervdokumentáció hiányában megkötött építési szerződéshez polgári jogi szankció — mégpedig az érvénytelenség joghatása — fűződik.

Mint már említettem, a KDB 257. sorszámú elvi határozata is a semmisség jogkövetkezményét fűzi a kivitelezési tervdokumentáció nélkül kötött építési szerződéshez, amelynek indokolása lényegében jogszabályellenességre utal. Ez az elvi határozat azonban a gyakorlatban nem érvényesül töretlenül, ugyanis a döntőbizottságok XIX. (egri) körzeti értekezletének anyagából 479. sorszám alatt közzétett állásfoglalás, valamint a XX. (soproni) körzeti értekezlet 529. sorszámú állásfoglalása, továbbá egyes szerzőknek a jogirodalomban kifejtett állásfoglalása[8] a Beruházási Kódexnek a tervdokumentáció fogalmának részletes tartalmi előírásai megbontásával gyengítik a Bvhr. 106. § (2) bek. *b)* pontjának maradektalan érvényesülését. Az ezzel kapcsolatos nézet részletes kifejtése indokolatlanul kiszélesítené e cikk kereteit és a fő mondanivalót mellékvágányra terelné.

A tervdokumentáció hiánya tehát a megkötött építési szerződés érvénytelenségét eredményezi egyrészt jogszabályellenesség, másrészt pedig a szerződés hiányos gazdasági tartalma miatt.

A Bvhr. 106. § (2) bek. *c)* pontjában megjelölt *beruházási engedélyezés* hiányához a már hivatkozott 479. sorszámú körzeti állásfoglalás — helyesen — ugyancsak az érvénytelenség polgári jogi jogkövetkezményét fűzi. Az indokolásként felhozott „népgazdasági érdek" azonban túlságosan általánosnak hat és nem mutat a mögötte meghúzódó jogi és gazdasági szempontokra. Jogi vonatkozásban vizsgálva az „engedélyezés" kérdését, mindenekelőtt eldöntendő, hogy a beruházás engedélyezése az építési szerződés megkötésének polgári jogi vagy államigazgatási jogi feltétele-e? — Magának az engedélyezésnek nincs polgári jogi jellege: nem határozza meg sem a szerződés alanyait, sem a szerződés tárgyát, tartalmát stb., sőt az engedélyezés még nem jelenti a beruházásnak az állami tervfeladatok közé való felvételét, besorolását, amely lényegében csak későbbi aktus és tulajdonképpen a kivitelező kijelölésénél történik meg. Ily módon a Bvhr. 106. § (2) bek. *c)* pontjában megjelölt engedélyezés a szerződés megkötésének nem polgári jogi, hanem államigazgatási jogi feltétele. Kihangsúlyozva azonban a Ptk. 200. § (2) bekezdésének szankcionális jellegét, ha fel is merül, hogy a tiltó jogszabály polgári jogi vagy államigazgatási jogi-e, nézetem szerint nem lehet vitás a jogszabályellenesen megkötött szerződés érvénytelensége. — Gazdasági szempontból ugyancsak indokolt a nem engedélyezett beruházásra kötött építési szerződés esetében az érvénytelenségi szankció alkalmazása. Az ún. „fekete" beruházás megvalósítása — amellyel a gyakorlatban szinte egyáltalán nem lehet találkozni — az állam gazdasági rendjének olyan súlyos megsértését jelenti, amit a Büntető Törvénykönyv bűncselekményként pönalizál.

A felhozott jogi és gazdasági szempontok alapján tehát — egyezően az eddigi joggyakorlattal — a beruházási engedély hiánya érvénytelenségi ok.

A Bvhr. 106. § (2) bek. *d)* pontja szerinti *pénzügyi fedezet igazolása* és a most említett beruházási engedély között alig látszik különbség. A kettő szétválasztására azért került sor, mivel a beruházás tervezése és a pénzügyi tervezés két síkon történik, elválik egymástól: előfordul ugyanis, hogy valamely beruházást engedélyeznek ugyan, de megvalósulására csak akkor kerül sor, ha arra a pénzügyi lehetőségek módot adnak. Nem vitás, nem szerencsés, hogy a beruházás tervezése és a pénzügyi tervezés között nem mindig van összhang: pl. a beruházó tárca rendelkezik a megvalósításhoz szükséges építőipari kapacitással, de a szükséges pénzügyi fedezet nem áll rendelkezésre, vagy fordítva. — A pénzügyi fedezet rendelkezésre állásáról szóló bankigazolás mögötti államigazgatási jelleg mellett a polgári jogi jelleg is felfedezhető. A pénzügyi fedezet rendelkezésre állása biztosítja ugyanis, hogy a kivitelező hozzájusson az ellenszolgáltatáshoz, ami nélkül felek szerződésében az árucsere törvénye, az egyenérték — jogilag a visszterhesség — nem érvényesülne, tehát a pénzügyi fedezet nélküli építési szerződések elvesztenék szerződési jellegüket. Erre való tekintettel — a már többször említett jogszabályellenességen túlmenően — nem tartható a 479. sorszámú körzeti értekezleti állásfoglalásnak a pénzügyi fedezet hiányához fűzött jogkövetkezménye, hanem a helyes álláspont az, hogy a pénzügyi fedezet nélkül megkötött építési szerződés érvénytelen.[9]

Az építési engedély a Bvhr. 106. § (2) bek. *e)* pontjában előírt szerződéskötési előfeltétel. A már hivatkozott és jelenleg is hatályban tartott 357. sorszámú KDB elvi határozat szerint az építési engedély az építési munkálatok megkezdésének államigazgatási jogi előfeltétele, amely nélkül a szerződés megköthető, az építtető jogszabályból vagy szerződésből folyó kötelezettségének elmulasztása csupán kötbérterhes közbenső intézkedésnek minősül. Ez az álláspont nem tartható nemcsak jogi, hanem népgazdasági szempontok miatt sem. Az építési engedély kiadása előtt vizsgálja ugyanis meg az

[8] L.: Majoros Richárd: A Beruházási Kódex a döntőbizottsági gyakorlatban. Döntőbíráskodás. 1964. 3. sz. 97. old.

[9] L.: Eörsi Gyula: i. m. 359. old.

építésügyi hatóság, hogy az építkezés megfelel-e az építésügyi előírásoknak, az építésrendészeti szabályoknak, a városrendezési, műszaki, egészségügyi, tűzrendészeti stb. követelményeknek; a tervek milyen módosításával szabad, vagy kell az objektumot megépíteni. A felsorolt szempontok megvalósulását dr. Révai Gyula és dr. Vaszilievits—Sömjén László olyan lényegesnek tekinti, hogy megsértésük esetén még az in integrum restitutiot is lehetségesnek tartja, tehát a hatóság az épület vagy épületrész lebontását is elrendelheti.[10] Az építési engedély megadásáig nem tekinthető lezártnak az építési szerződés tartalma sem, előfordul ugyanis, hogy az engedélyezés során a tervdokumentáció megváltoztatásra kerül, amikor meg kell változtatni a szerződés gazdasági tartalmát is. Meghatározó gazdasági tartalom nélkül pedig — a tervdokumentáció átdolgozásáig — a szerződéshez joghatás nem fűződhet. Ennélfogva az építési engedély hiánya — a jogszabályellenességen túlmenően — érvénytelenségi ok.

Összefoglalva: Az elmondottak szerint az a felfogás, hogy a Bvhr. 106. § (2) bekezdésében foglalt előfeltételek bármelyikének hiánya az építési szerződés érvénytelenségét eredményezi, pusztán jogdogmatikai alapon is igazolható, de különös nyomatékkal alátámasztják ezt az álláspontot az előzőekben részletesen ismertetett népgazdasági szempontok is. Ebből viszont az következik, hogy a Központi Döntőbizottság ezzel ellentétes hivatkozott állásfoglalásai felülvizsgálatra szorulnak.

2. A tervszerződések körében az érvénytelenség általános polgári jogi szabályaihoz képest eltérés mutatkozik mind az érvénytelenség okait, mind jogkövetkezményeit illetően. Ebben a körben — ha nem is túl gyakori, de igen érdekes — probléma az, hogy a tévedésben, megtévesztésben, kényszerben, illetve fenyegetésben rejlő akarathiba mennyiben van kihatással a tervszerződés érvényességére. Az általánosan elfogadott elméleti álláspont szerint a hivatkozott akarathibák nem vezetnek a tervszerződés érvénytelenségére, hanem csupán másfajta joghátrányokkal járnak.[11] Ezzel az elméleti álláspontal szemben a Központi Döntőbizottság 617. sorszámú elvi határozata[12] kimondja, hogy „a tervszerződés is megtámadható az általános szabályok szerint". A határozat indokolásában foglalt tényállás szerint a döntőbizottság a tévedésen alapuló szerződést érvénytelennek nyilvánította és a szerződéskötés előtti helyzetet visszaállította.

A Központi Döntőbizottság elvi határozatában foglaltakkal kétségtelenül egyet lehet érteni abban, hogy az akarathibák valamelyikén alapuló megtámadás alapján a tervszerződés körében is megállapítást nyerjen a szerződés érvénytelensége. (Más kérdés, hogy ezeknek az eseteknek a száma meglehetősen elenyésző. Fizikai kényszer, sőt még talán a fenyegetés folytán történő megtámadás lehetősége is szinte fogalmilag kizárt. Megtévesztés szocialista szervezetek között — társadalmi rendünkből kifolyólag — csak szélső kivételként fordulhat elő. A szerződési akarat fogyatékosságát ebben a körben relative legnagyobb számban tévedés eredményezi.) — A szerződés érvénytelenségének tévedés miatti megállapításánál egyébként felvetődik a tévedés és a culpa in contrahendo viszonyának kérdése. Egy sor esetben ugyanis nem tévedés miatti érvénytelenségről van szó, hanem — a tévedés vétkesnek minősítése útján — tévedés miatti felelősségről. Eörsi Gyula szerint „csak helytállás és felelősség van, ... de nincs tévedés miatti megtámadás" és csak akkor eredményez a tévedés érvénytelenséget, ha annak következtében tervellenes szerződés jön létre.[13] — Ezzel szemben áll a már idézett KDB elvi határozatban kifejtett álláspont: a tervszerződés is megtámadható az általános szabályok szerint, de ilyenkor a jelenlegi gyakorlat szerint nincs helytállás a rosszul megkötött szerződésért, ugyanis az érvénytelen szerződésekből kötbérigényt nem lehet érvényesíteni. — Mint már említettem, nézetem szerint a tervszerződések körében tévedés miatt megállapítható a szerződés érvénytelensége, de van tévedés miatti felelősség is. E probléma bővebb kifejtést igényel, a megoldás érdekében azonban máris meg lehet jegyezni: a döntőbizottságnak vizsgálni kellene, hogy az érvénytelenség miért következett be. Az esetek nagy részében ugyanis a gondatlan szerződéskötés miatti felelősség minden bizonnyal kimutatható. A gondatlanság megfelelő szankcióval feltétlenül befolyásolható; célszerűnek látszik tehát — különösen a prevenció érdekében — valamiféle bírság-szankció létrehozása, még esetleges jogszabálymódosítás útján is.

Az építési szerződések körében vizsgálva a szerződésnek akarathiba miatti megtámadását, megállapítható, hogy a megtámadás két relációban merülhet fel.

Az egyik esetkör az, amikor az akarathiba a szerződés valamelyik részfeltételére vonatkozik. Ekkor azonban a Ptk. 402. § (2) bekezdésénél fogva — ellenkező döntőbizottsági rendelkezés hiányában — csupán az akarathibás kikötés válik érvénytelenné, de az akarathiba a szerződés egészének érvényét nem érinti. Jó példa a megtámadás ezen esetére dr. Majoros Richárd: „A Beruházási Kódex a döntőbizottsági gyakorlatban" című cikkének[14] az a megállapítása, mely szerint a nyilvánvaló számszaki hibát tartalmazó rögzített áras építési szerződés

[10] L.: Révai Gyula—Vaszilievits—Sömjén László: Az építési szerződés. — Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1963. 80. old.

[11] L.: Világhy Miklós—Eörsi Gyula: Magyar polgári jog. — Egyetemi Tankönyv, Bp. 1962. II. köt. 44. old.

[12] L.: Görgey Mihály—Havasi Győző: i. m. 147—149. old.

[13] L.: Eörsi Gyula: i. m. 349. old.

[14] L.: Döntőbíráskodás, 1964. évi 3. sz.

tévedés címén megtámadható. Ebben az esetben nyilvánvalóan csak a hibás ármegállapítás válik a megtámadás következtében érvénytelenné és a szerződésnek ezt a részét kell döntőbizottsági úton orvosolni, míg az egyéb szerződési feltételek változatlanul érvényben maradnak.

Olyan eset, hogy az akarathiba önmagában valamely építési szerződés egészének érvénytelenségére vezessen, nem képzelhető el. Ennek az állításnak a helyessége legjobban egy példával érzékeltethető. A gyakorlatban előfordult, hogy az építtető (beruházó) nem rendelkezett az építési szerződés megkötésekor a teljes kivitelezési tervdokumentációval — csupán a felvonulás és bizonyos közművek tervei voltak birtokában. Az építtető — közeledvén az év vége — attól tartott, hogy felettes szervei — látva a beruházás előkészítetlenségét — törlik a tárgyévi beruházási keretet, a következő évben viszont kétségessé válhat az építkezésnek a beruházási tervbe való felvétele. Ennek megakadályozása végett szerződési felhívásában — valótlanul — azt közölte a kivitelezővel, hogy az illetékes szerv engedélyezte részére a több szakaszban való megvalósítást (szakaszos beruházás), és jelenleg csak a már felsorolt munkákra, mint első szakaszra kíván szerződést kötni. Kivitelező — nem kételkedve a beruházói előadás valóságában — teljes tervdokumentáció, építési, valamint egyéb hatósági engedélyek hiányában kötötte meg a szerződést, sőt a kivitelezéshez nyomban hozzá is látott. A tényleges — az építtetői állítással ellentétes — helyzetet a Br. 31. § alá tartozó szerződési vita eldöntése során a kivitelező irányító hatósága észlelte. A példából világosan kitűnik, hogy az építtető a szerződéskötéskor a kivitelezőt megtévesztette. Ugyanekkor azonban a szerződést nem e címen tekintette a szerződési vita eldöntésére jogosult irányító hatóság érvénytelennek, — hisz a megtévesztés alapján az érvénytelenséget nem is lehet hivatalból észlelni, csupán az érdekelt fél sikeres megtámadása alapján — hanem azért, mert nem volt teljes kivitelezési tervdokumentáció, illetve építési engedély, azaz a szerződéskötési előfeltételek hiánya miatt a szerződés semmis volt.

Amíg tehát a szállítási szerződés, a termékforgalom körében elképzelhető, hogy az akarathiba olyan lényeges alkotórészre vonatkozik, hogy megtámadás folytán az egész szerződés érvényét veszti, addig az építési szerződés tekintetében ez az eshetőség kizárt. A termékforgalom körében ugyanis az államigazgatási elemek hatása viszonylag csekély: a szerződési partner kiválasztása, a szolgáltatás tárgyának meghatározása, a szerződés lényeges tartalmi előfeltételeinek meghatározása — a terv és a kogens jogszabályi rendelkezések korlátai között — a felek akaratán múlik. Az építési szerződések körében viszont — a már hivatkozott gazdaságpolitikai megfontolások alapján — az államigazgatási elemek, elsősorban pedig a Bvhr. 106. § (2) bekezdésében felsorolt előfeltételek messzemenően meghatározzák a szerződés lényeges kellékeit, a felek akarata csupán viszonylag kisebb súlyú kérdések tekintetében szabad. Ilyen körülmények között az akarathiba vagy egyes szerződési feltételekre vonatkozik és ez esetben a részleges érvénytelenség szabálya érvényesül, vagy lényeges részre hat ki, de ebben az esetben — mivel ezeket a kérdéseket jogszabály rendezi — nem akarathibás, hanem jogszabályellenes szerződésről beszélhetünk, tehát ilyenkor a megtámadhatóság, mint az érvénytelenség enyhébb foka a súlyosabb fokozatba, a semmisségbe csap át és az utóbbi elnyeli az enyhébben megítélendő érvénytelenséget.

3. Az érvénytelenség általános joghatásait a Ptk. 237. §-a szabályozza. Korábbi jogunkhoz képest a Ptk. — az in integrum restitutio, mint legsúlyosabb joghátrány fenntartása mellett — új intézményeket vezetett be: „ha a szerződéskötés előtt fennállott helyzetet nem lehet visszaállítani, a bíróság a szerződést a határozathozatalig terjedő időre hatályossá nyilvánítja és rendelkezik az ennek következtében esetleg ellenszolgáltatás nélkül maradó szolgáltatás visszatérítéséről, illetőleg az államnak juttatásáról."[15] A Ptk. ezen új rendelkezéseivel több cikk is részletesen foglalkozik,[16] amelyek jórészt megoldják az elméletben és a gyakorlatban felmerült kérdéseket, de nem érintik az új intézmények hatását, alkalmazását a tervszerződések és ezen belül az építési szerződések területén.

A Ptk. 402. § (2) és (3) bekezdése módosítja az érvénytelenség általános szabályait a jogkövetkezmények vonatkozásában is. Eszerint „(2) Ha a tervszerződés részben érvénytelen, az érvénytelenség jogkövetkezményei csupán az érvénytelen kikötésre vonatkozóan állnak be; a döntőbizottság azonban az egész szerződést érvénytelenné nyilváníthatja. (3) Ha a tervszerződés részben vagy egészben érvénytelen, a döntőbizottság határozatával a szerződés tartalmát megállapíthatja, illetőleg a felek között szerződést hozhat létre. Jogszabály ettől eltérően rendelkezhet."

A szerződések általános szabályai és a tervszerződésekre vonatkozó szabályoknak az érvénytelenség jogkövetkezményei vonatkozásában való összehasonlításakor megállapítható, hogy a Ptk. 237. § (2) bekezdése folytán tett bírói intézkedés a jövőre nézve nem enged jogi hatást az érvénytelen szerződéseknek és csak az eredeti állapot visszaállíthatatlansága miatt fűz jogi hatást a már meg nem változtatható tényekhez. Az említett bírósági itélet jogkeletkeztető — konstitutív — hatályú. A döntőbizottságok XXIII. (pécsi) körzeti értekezletének anya-

[15] Ptk. 237. § (2) bek.

[16] L.: Solt Kornél: Az érvénytelen szerződéskötés jogkövetkezményeiről. Jogtudományi Közlöny 1963. 7. sz.; Weiss Emília: Orvosolhatja-e a szerződés törvényes alaki kellék hiánya miatti semmiségét a teljesítés? Jogtudományi Közlöny 1964. 4. sz.; Vékás Lajos: Az érvénytelen szerződés bírói hatályossá nyilvánítása. Magyar Jog 1963. 11. sz.

gából 744. sorszám alatt közölt állásfoglalás[17] szerint a Ptk. 237. § (2) bekezdésének alkalmazására a döntőbizottsági eljárásban sor kerülhet abban az ítélkezési kényszerhelyzetben, amikor a felek közti jogviszonyt a jövőre nézve rendezni nem lehet és a szerződéskötés előtti helyzet helyreállítása nem lehetséges, vagy egyenesen a népgazdasági érdek sérelmével jár. A tervszerződések a népgazdasági terv végrehajtásának eszközei, tehát a szerződések hatályban való tartásához, az érvénytelenség orvosolhatósága folytán, az érvénytelenség kiküszöböléséhez fontos érdek fűződik. Az építési szerződések körében a szerződés fenntartásához annál is nagyobb érdek fűződik, mivel érvénytelen szerződés esetében a Ptk. 237. § (1) bekezdése szerinti, a szerződéskötés előtti fennállott helyzetet a gyakorlatban szinte soha nem lehet visszaállítani. Az in integrum restitutio csak akkor következik be, ha az építési munka még nem kezdődött meg és legfeljebb bizonyos építési anyagok szállítása történt meg a munkahelyre. Mi tehát az érvénytelenség jogkövetkezménye, ha az építési munka már megkezdődött és az eredeti állapot helyreállítása nem lehetséges? — A döntőbizottságok XXII. (békéscsabai) körzeti értekezletének 686. sorszámú állásfoglalása[18] szerint — bár az állásfoglalás csak tervdokumentáció hiánya miatti semmisség esetével foglalkozik — a döntőbizottságnak nem csupán megállapítania kell a szerződés semmisségét, hanem a népgazdasági terv teljesítése érdekében arra kötelezi az építtetőt, hogy megszabott határidőn belül pótolja a tervdokumentáció hiányzó részeit. Amennyiben a fél ennek eleget tesz — mondja az állásfoglalás — a döntőbizottság a szerződés létrejöttét, az érvénytelenség orvoslásának megtörténtét határozattal megállapítja. Ennek kikényszerítésére — az állásfoglalás szerint — szerződés hiányában nem lehet kötbérszankciót kilátásba helyezni, hanem a 15/1962. Korm. számú rendelet 52. §-a szerinti bírság kilátásba helyezésének lehet helye. — Álláspontom szerint az említett bírság kilátásba helyezése, alkalmazása csak a döntőbizottsági eljárásban résztvevő dolgozókkal szemben alkalmazható. Az 52. § ugyanis szó szerint a következőképpen intézkedik: „A döntőbizottság az eljárásban érdekelt felek (szavatosok) képviselőire és dolgozóira a jelen rendeletbe ütköző, az eljárási fegyelmet sértő vagy az ügyintézést késleltető bármilyen magatartásuk miatt háromszáz forintig terjedhető pénzbírságot szabhat ki és súlyosabb esetekben velük szemben fegyelmi eljárás megindítását is javasolhatja."

A fentieken túlmenően a semmisség okának megszüntetésére irányuló tevékenység nem vonható a döntőbizottsági eljárás körébe, mert az említett tevékenység kifejtése elsősorban azok feladata, akik személy szerint nem is vesznek részt a döntőbizottsági eljárásban, esetleges mulasztásuk nem a döntőbizottsági ügyintézést késleltetik és különösen nem sértik az eljárási fegyelmet. A semmisségi ok megszüntetését biztosító szankció céljára tehát az említett bírság nem alkalmazható.

A 686. és a 744. sorszámú körzeti értekezleti állásfoglalások figyelmen kívül hagyják a Ptk. 402. § (3) bekezdésében foglalt lehetőségeket, amelyeknek nemcsak a tervszerződések körében általában, hanem főleg az érvénytelennek bizonyult építési szerződések körében van nagy jelentősége.

A Ptk. megalkotása előtt közzétett és jelenleg is hatályban tartott 263. sorszámú KDB elvi határozat — a semmisségi ok megszűnése *után* tartja lehetségesnek az orvoslást, amikor is a szerződés visszaható hatállyal érvényessé válik. — Korábbi jogunk[19] szerint is a semmis szerződés csak akkor vált kezdettől fogva érvényessé, ha a semmisség oka megszűnt és a felek a semmis szerződést megerősítették. Harmadik személlyel szemben a megerősítésnek nem is volt visszaható ereje. — Amíg a Ptk. 237. § (2) bekezdésén alapuló bírói aktus a jövőre nézve nem fűz jogi hatást az érvénytelen szerződésekhez, addig a Ptk. 402. § (3) bekezdése alapján a döntőbizottság az *érvénytelenség megállapítása nélkül* a szerződés tartalmát határozatával megállapíthatja, mert a döntőbizottsági határozat folytán a törvény rendelkezése alapján a szerződés a határozattal kiküszöbölt érvénytelenségi ok ellenére is érvényes.

Problematikus ugyanis, hogy a Ptk. 402. § (3) bekezdése alapján történő érvénytelen szerződés tartalmának megállapítása — az érvénytelenségi ok megszűnéséig (pl. a teljes tervdokumentáció rendelkezésre állásáig) — orvoslás-e egyáltalán visszaható hatállyal, vagy pedig a Ptk. 237. § (2) bekezdése szabályozásához hasonló konstitutív jellegű hatályossá nyilvánítás-e. Utóbbi álláspont elfogadása esetén — különös figyelemmel a 686. számú körzeti állásfoglalásra — tisztázatlan, hogy az érvénytelennek minősített szerződés esetében az érvénytelenségi ok megszűnéséig terjedő időben a felek jogviszonyára milyen rendelkezések az irányadók. A 686. számú körzeti állásfoglalás szerint ilyenkor felek között nincs szerződéses kapcsolat. Megjegyzem, hogy olyan eset is felmerült a gyakorlatban, amikor a felek a semmisségi okot — pl. a teljes tervdokumentáció hiányát — a több éven át tartó kivitelezés során sem szüntették meg. A folyamatban levő építési munkát — Kormány által kiemelt beruházásra tekintettel — az érvénytelenségi ok kiküszöbölése nélkül is folytatniuk kellett. Nyilván nem engedhető meg azonban ilyen esetekben a szerződés nélküli állapot. A döntőbizottsági eljárás során érvénytelennek minősült építési szerződések esetében — szemben a 686. és a 744. számú körzeti értekezleti állásfoglalásokkal — né-

[17] L.: Döntőbíráskodás. 1964. 7. sz.
[18] L.: Döntőbíráskodás. 1964. 3. sz.

[19] L.: Magyarország magánjogi törvénykönyvének törvényjavaslata (1928) 1010. §

zetem szerint nem a Ptk. 237. § (2) bekezdése, hanem a Ptk. 402. § (3) bekezdése alkalmazandó olyképpen, hogy a kialakult helyzetre tekintettel a felek között a szerződést ex tunc létre kell hozni, a semmisség okát kiküszöbölő intézkedés megtételére pedig kötbérterhes határidőt kell kitűzni. A döntőbizottság által megállapított szerződés tartalmának azon részeibe, hézagaiba, amelyekre vonatkozóan nincs rendelkezés a döntőbizottsági határozatban, az építési szerződésekre vonatkozó szabályozások lépnek. Ellenérvként fel lehet hozni, hogy a szerződés tartalmának az említett módon való megállapítása a döntőbizottságot a Ptk. 403. § (3) bekezdésében megjelölt korlátokra tekintettel nem illeti meg, ugyanis a döntőbizottság csak a terv és a jogszabályokban megállapított keretek között módosíthat, szüntethet meg, vagy bonthat fel tervszerződést. Ezzel szemben viszont megállapítható, hogy a Ptk. 402. § (3) bekezdése szerint, ha a tervszerződés részben vagy egészben érvénytelen, a döntőbizottság határozatával a szerződés tartalmát megállapíthatja, illetőleg a felek között szerződést hozhat létre, tehát a Ptk. 403. § (3) bekezdésében megállapított és előbb idézett korlátok ez esetben nem állnak fenn. — Ugyanez a helyzet az olyan esetben is, amikor pl. az építési munka teljes tervdokumentáció hiányában, fokozott művezetés mellett (vagy más és később sem pótolt érvényességi előfeltétel hiányában) megvalósult és befejezési késedelem, továbbá hibás munka esetén a kivitelező az érvénytelen szerződésre hivatkozik. Ilyenkor a Ptk. 402. § (3) bekezdése alapján — nézetem szerint — mód van a szerződés tartalmának visszaható hatállyal történő megállapítására és — ha a késedelem és a rossz minőségű munka nem a tervdokumentáció hiánya miatt következett be — a késedelmi, valamint a minőségi kötbér megállapítására. Amikor tehát a döntőbizottság az érvénytelen szerződés helyett új szerződést hoz létre, akkor egyrészt maga határozhatja meg a szerződés részletes feltételeit, illetve szankcióit, vagy úgy is rendelkezhet, hogy bizonyos kivételekkel az építési szerződésre vonatkozó jogszabályi rendelkezéseket kell alkalmazni.

Az előzőekben vázolt elképzeléseimet annak a gondolatnak jegyében fejtettem ki, hogy a hatályos jogszabályi rendelkezések, de különösen a jelenlegi jogalkalmazói gyakorlat következtében — elsősorban az érvénytelen szerződések széleskörű orvoslása folytán — elhalványul az érvénytelenség szankciós jellege, ez a helyzet pedig szemben áll a jogpolitikai irányelvekkel, a népgazdasági érdekekkel. A szerződés érvénytelensége ily módon már alig jelent joghátrányt, visszatartó erőt, sőt csaknem ösztönzően hat a részben vagy egészében érvénytelen építési szerződések megkötésére. Az a meggondolás ugyanis, hogy az előírt előfeltételek hiányában megkötött építési szerződéseket a döntőbizottság úgyis orvosolja, ha a teljesítés már megkezdődött, ellenkező irányban hat az érvénytelenség egyébként szankciós jellegével. Történik ugyan szignalizáció a döntőbizottságok részéről az érvénytelen szerződéskötések észlelésekor, de ehelyett célszerűbbnek látszik polgári jogi eszközökkel — természetesen nem az in integrum restitutio (lebontás) szankciójával — szigorítani az érvénytelenség következményeit; vagy államigazgatási jellegű eszközökkel ugyan, de jelentős összegű bírság kilátásba helyezésével kell megakadályozni vagy legalábbis csökkenteni az érvénytelen szerződések megkötését, valamint a semmis szerződéses feltételek kikötését.

Péter Béla

Nagyipari létesítmények minőségének törvényes garanciális biztosítása

Népgazdaságunk hatalmas anyagi erő befektetésével egymás után alkotja meg a szocialista ipar új létesítményeit. Társadalmunk építésének, iparunk és mezőgazdaságunk korszerűsítésének, életszínvonalunk növelésének döntő kérdése, hogy az ezekben akkumulált munka megfelelő eredményeket hozzon. Az eredmények biztosításában jelentős feladatai vannak a jogalkotásnak is.

Dr. Hunyor Gyula a Döntőbíráskodás 1960. szeptemberi számában tanulmányt írt a nagyüzemi berendezések szállítási feltételeiről. Több vonatkozásban kimutatta, hogy ennek az egyre nagyobb jelentőséget nyerő területnek megfelelő jogszabályi rendezése mind ez ideig nem történt meg. Az általa felvetett kérdések jórészt ma is nyitottak.

Az érintett kérdések közül a következőkben az ipari berendezések létesítésével kapcsolatos minőségi biztosítékokat szeretném vizsgálat tárgyává tenni elsősorban a Tiszai Vegyi Kombinát beruházásánál szerzett tapasztalatok alapján. A minőségi biztosítékokat szolgáló jogintézmények, a szavatosság és a jótállás minden vonatkozásukban sok vitára és elméleti fejtegetésre, sok gyakorlati — itt-ott ellentmondó-részintézkedésre adtak okot, s ebben a tárgykörben a problémák tisztázása, amint Mártonffy András legutóbb kifejtette, korántsem történt még meg.[1]

[1] Mártonffy A.: Mégegyszer a jótállásról, Döntőbíráskodás, 1963. július.

I.

Milyen biztosítékokat köteles nyújtani hatályos jogunk szerint a kivitelező nagy ipartelepeink építményeinek, berendezésének és technológiai szerelésének minőségével kapcsolatban?

Az építési munkákért való felelősséget a 45/1961. Korm. számú rendelet (továbbiakban BR) 30. §-a szabályozza: az építmények nyílt hibáit jogvesztés terhe mellett a műszaki átadás-átvételen köteles a beruházó kifogásolni, a rejtett hibákért igényét az eljárás befejezésének napjától 1 évig érvényesítheti.

A döntőbizottsági gyakorlat szerint ez a szavatossági idő meghosszabbodhat, ha a megvizsgáláshoz szükséges körülmények a szavatossági idő alatt nem állnak be,[2] nem hosszabbítható viszont sem megegyezéssel, sem bírói döntéssel, még a kifogás tárgyává tett és annak alapján kijavított részekre vonatkozólag sem,[3] és az 1 éven belüli érvényesítésnek elismeréssel vagy keresettel kell történnie, a hiba felfedezésének lehetséges időtartamát tehát a bírói gyakorlat ezzel szűkíti.[4]

Jótállás építmények vonatkozásában szabadon kiköthető.

A berendezések szállítása és a technológiai szerelések tekintetében bonyolultabb a helyzet.

A szállítási szerződésekkel kapcsolatos kötelező kellékszavatosságot az 50/1955. MT. sz. rendelet 23—24. §§ szabályozza. Mögöttes jogszabályként érvényesül a PTK. Eszerint a termék nyílt hibáiért a megrendelő (jelen esetben a beruházó) szavatossági igényeit az átvételtől számított 8 napon belül érvényesítheti nyilatkozattal, további 6 hónap alatt keresettel. Ez a 8 napi jogvesztő határidő a gyakorlat szerint úgy értelmezendő, hogy a megvizsgáláshoz folyamatosan szükséges idővel meghosszabbodik, amennyiben a megrendelő az átvételtől számított 8 napon belül a megvizsgálást megkezdi.[5]

Az átvétel során fel nem fedezhető — rejtett — hibákért az igényt 6 hónap alatt ugyancsak érvényesíteni kell.

A 9250/1959. KGM. utasítás szerint ennek az érvényesítésnek is keresettel kell történnie, ha nem történt elismerés, tehát a felfedezéshez rendelkezésre álló időtartam ezzel szűkül.[6]

A döntőbizottsági állásfoglalások túlnyomó többsége szerint nem vehető figyelembe a szavatossági határidő nyugvása olyankor, ha, mint nagyüzemi szállításoknál szinte rendszeresen, a berendezés nem vehető használatba 6 hónap alatt. A szavatossági határidőt a felek közös megegyezéssel sem hosszabbíthatják meg.[7]

A 6 hónapon belül *fel nem ismerhető* olyan hibákért, melyek megfelelően vagy gazdaságosan ki nem javíthatók és a szerződéses szolgáltatást rendeltetésszerű használatra alkalmatlanná teszik, 3 évig lehet szavatossági jogokat érvényesíteni. A gyakorlat ezt a rendelkezést szűkítően alkalmazza, így a kijavítás gazdaságosságát a teljes szerződési értékhez viszonyítja, az ígért tartósság szempontját pedig a rendeltetésszerű használhatóság elbírálásánál figyelmen kívül hagyja.[8]

Az 1/1963. Korm. sz. rendelet a minőségi bizonyítvánnyal szállított berendezéseknek a bizonyítványban meghatározott tulajdonságaival kapcsolatos rejtett hibákért az átvételtől számított 3 évig engedi meg a szavatossági igények érvényesítését, feltéve, hogy a hiba felfedezésétől számított 8 napon belül a jogosult kifogásoló nyilatkozatát megtette.

Szállítási és szerelési szerződésekben kiköthető jótállás. A 9.250/1959. KGM utasítás mellékletei bizonyos termékcsoportokra elő is írják jótállás vállalását. A termék szerelésének és kipróbálásának idejét úgy biztosítják, hogy a jótállással vállalt üzemeltetési időt (6—12 hónap) a próbaüzemtől számítják, bizonyos általában a próbaüzemi idő kétszeresét kitevő és az átadástól számított maximális időn belül.[9]

Egyedül az erősáramú berendezések szerelésének szállítási alapfeltételei biztosítják a szállított berendezésekért ugyanazt a jótállást, mint a szerelésért, amennyiben a szállító egyúttal szereli is a berendezést. Ez azt jelenti, hogy a gépek jótállásának kezdete a szerelés üzembehelyezése, illetőleg a próbaüzem befejezése előtti időpontra nem eshet.

A 340/1951. KGM—BEM körrendelet jótállást ír elő az összes nagyüzemi berendezésekre a próbaüzem sikeres befejezésétől számított 1 évre, illetőleg 6000 üzemórára, amely időtartam azonban megegyezéssel csökkenthető. A 253. KDB EH szerint ez a rendelkezés alkalmazandó nagyüzemi berendezések vonatkozásában mind a gépszállításokra, mind a szerelésekre, függetlenül attól, hogy ki a kivitelező.[10]

---

[2] Ld. 63.287/1961/3 KDB, Döntőbíráskodás, 1962. július, 319.

[3] Ld. 30.958/1963 KDB, Döntőbíráskodás, 1963. április, 491.

[4] Ld. XIX. körzeti értekezleti jkv. II. 7., Döntőbíráskodás, 1963. augusztus, 502.

[5] Ld. KDB 51 412 430 elvi határozatok, 60.899/1960. KDB, Döntőbíráskodás, 1962. január, 238.

[6] Ld. még 545. sz. KDB EH, Döntőbíráskodás, 1961. december.

[7] XIII. Körz. ért. jkv. I. 3., Döntőbíráskodás, 1961. április, 133., KDB 252 EH, még Döntőbíráskodás 1962. február. 79. old, ellenkezően 81.310/1961. KDB, Döntőbíráskodás, 1962. május, 289.

[8] A gyakorlat általában ezeket a hibákat is csak 6 hónapon belül veszi figyelembe. Ld. 62.077/1960. KDB, Döntőbíráskodás, 1962. január, 239, 24.772/1962. KDB, Döntőbíráskodás, 1963. szeptember, 569.

[9] Ezt a jótállási határidőt is szűkítően értelmezi a joggyakorlat. Ld. ezzel szemben Szelényi Zoltán tanulmányát: A termék tartósságáért való felelősségről, Jogtudományi Közlöny, 1961. XI—XII. 599. skk. oldal.

[10] A Döntőbizottság azonban maga sem szorgalmazza ezt gyakorlatban. Ld. pl. Döntőbíráskodás, 1961. április, 133.

II.

Hogyan érvényesülnek gyakorlatban a fentebb részletezett jogszabályi biztosítékok nagy ipari beruházások, ipartelepek, komplex technológiájú gyárak létesítése során? A kérdés másként így hangzik: amikor a gyár elkészült és üzemelni kezd, mennyiben biztosítja a kivitelező a rendeltetésszerű használhatóságot?

Az építkezéseket nagyüzemi létesítményeknél is egy generálkivitelező bonyolítja és felelős az egész létesítmény teljes befejezéséért. Elvben tehát a szolgáltatás oszthatatlanságára tekintettel a befejezés után tartott műszaki átadás-átvételtől számított 1 évi szavatosság a rejtett hibákért, és további két év az ezen idő alatt fel nem ismerhető nagyobb hibákért az építmények vonatkozásában elégséges biztosítékot nyújt.

A gyakorlatban azonban egy gyártelep épületeit nem egyszerre adja át a kivitelező, hanem elkészülésük sorrendjében, részátadásokkal. A kivitelező ugyanis szabadulni igyekszik a létesítmények gondozásával járó terhektől, és igyekezete találkozik a beruházó érdekével, akinek a gép és technológiai szerelések részére munkaterületet folyamatosan kell biztosítania.

A beruházó igényének munkaterület biztosításához megfelelne az épületek előzetes átadása is, amely átadási forma esetén a kivitelező szavatossági kötelezettsége a végső műszaki átadás-átvételtől számítva áll fenn (Bvhr 127. § — 1/1961. OT—PM—ÉM. sz. rendelet). A kivitelezők azonban törekednek a részátadásokra.[11] A naplóbeli előzetes átadások állapotrögzítése ugyanis sok vita forrása szokott lenni. Így az építmények jelentős részének szavatossága még a szerelési idő alatt lejárt, minthogy a részátadás garanciális vonatkozásokban egyenlő az átadás-átvétellel. Az üzemszerű használattal járó igénybevétel során kiderülő hibák nagy részéért tehát már nem felelnek a kivitelezők.

Jótállást a kivitelezők építési munkáért általában nem vállalnak, ami érthető, mert az átadott építmény nyílt hibáiért való folyamatos felelősség nagy és indokolatlan terheket róna rájuk.

Ezen a helyzeten sokat javít a BR szerencsésen fogalmazott rendelkezése, amely az épület vagy *építményrész* rendeltetésszerű használatát akadályozó 1 éven belül fel nem ismerhető hibáira további két év szavatosságot biztosít, — feltéve, hogy a gyakorlat ezt is nem szűkítő értelemben fogja értelmezni. Sajnos a Döntőbizottságoknál érvényesül ilyen igyekezet.[12]

Azonban figyelembe kell vennünk, hogy nagyobb ipari létesítmények szerelése és próbaüzeme 2—4 évig is elhúzódhat, és ebben az esetben az épületekért vállalt 3 éves szavatosság is lejárhat, mielőtt a rendeltetésszerű használat megkezdődik. Kérdés, számíthat-e az üzemeltető arra, hogy a teljes igénybevétel során kiugró hibák tekintetében minden esetben biztosítani fogja a döntőbizottsági gyakorlat az üzemeltetéssel járó rázkódás, terhelés és más igénybevétel okozta hibák tekintetében a kivitelező szavatosságát.[13]

A szállítások terén a helyzet még több problémát vet fel. A körrendelet által előírt jótállást a szállítók általában nem vállalják, minthogy a 9250/1959. KGM utasítás arra nem hivatkozik, bár a 253. KDB EH megerősítette a körrendeletet.[14]

Még azok a gépgyárak is, amelyek a szerelést maguk végzik, gépszállításaikért csak a szállítási alapfeltétel szerint vállalnak jótállást. A KDB gyakorlat ad ugyan elvben lehetőséget arra, hogy a kivitelezőt megfelelő jótállásra a Döntőbizottság köteleze, de ilyen jogvitára alig kerül sor[15].

Azokra a berendezésekre, amelyekre a szállítási alapfeltételek nem vonatkoznak, csak a

[11] Bvhr 107. § (4) bek. szerint „részhatáridőt kell kikötni abban az esetben, ha egyes önállóan, rendeltetésszerűen használható létesítményeket az építtető a szerződés teljesítése előtt használatba kíván venni, feltéve, hogy ezek átadás-átvétele sem a többi létesítmény használatát, sem a kivitelezést nem gátolja." Amennyiben e jogszabály szerint részteljesítésre kötnek ki részhatáridőt, garanciális téren nem merül fel nehézség, mert a használatbavétel után az üzemeltetőnek módja van a létesítmény rejtett hibáit feltárni. Más a helyzet akkor, ha a részhatáridő előzetes átadás-átvétel céljából van kikötve. Az ilyen részhatáridő csak a beruházónak áll érdekében, mindazonáltal szerződésben kiköthető, hiszen az id. jogszabály nem zárja ki részhatáridő kikötését, csak meghatározza, hogy mikor kötelező. Ezen részhatáridők alapján viszont a kivitelezők törekednek előzetes átadás-átvétel helyett részátadásra, ami számukra kedvezőbb.

[12] XVII. körz. ért. jkv. I. 6. Döntőbíráskodás, 1962. augusztus, 344.

[13] A 70.059/1961. KDB. határozat szerint: „azt a kérdést, hogy valamely szolgáltatás a rendeltetésszerű használatra alkalmatlan-e... a népgazdasági érdekek messzemenő szem előtt tartásával kell elbírálni. Kétségtelen, hogy a népgazdasági érdek a kifogástalan minőségben való szolgáltatást kívánja meg elsősorban. Ebből azonban nem következik okszerűen az, hogy ha valamely szolgáltatás a rendeltetésszerű célt csak kisebb mértékben valósítja meg, az egyúttal *teljesen* alkalmatlan... A népgazdasági érdek konkrét esetben való körülhatárolásánál takarékossági szempontokat is figyelembe kell venni. A takarékosság szempontja pedig — konkrét esetben — azt kívánhatja, hogy a csökkent értékű szolgáltatást használatba vegyék..." (Döntőbíráskodás, 1961. augusztus, 166.) Ennek az egyébként helyes okfejtésnek következménye az 1 éven belül fel nem ismerhető hibák esetében, hogy a kivitelező teljesen szabadul a felelősség alól, mert a takarékossági szempont az építménynél súlyosabban esik latba, mint a minőségvédelmi, középút pedig nincs. Nyilvánvalóan jogos az igény, amely a jogszolgáltatástól több rugalmasságot, a népgazdasági érdek szempontjából kisebb rossz választása helyett optimális megoldást követel.

[14] A Fővárosi Döntőbizottság a Tiszai Vegyi Kombinát egyik ügyében határozat indokolásában adja elő, hogy a 340/1951. KGM—BEM körrendelet már elavult. Ld. Hunyor Gy. id. m. is.

[15] Népgazdasági érdekből a kivitelezőt jótállás vállalására lehet kötelezni. (XIII. körzeti értekezleti jegyzőkönyv. függ. I. 3. Döntőbíráskodás, 1961. április, 133.)

6 havi szavatosság érvényesül. A kivitelezők jótállást önként nem vállalnak.

A 6 havi szavatosság — éppúgy mint a jótállás — a gyakorlatban még megrövidül a már előadottak szerint azáltal, hogy ez alatt az igényt peres úton is érvényesíteni kell[16]. Rontja a beruházó helyzetét az a tény, hogy a gépgyárak általában évvégi határidőt vállalnak előszállítási joggal, ezért a beruházó a szükséglet bekövetkeztét megelőző évre kénytelen a berendezést megrendelni, ami a tényleges átvételtől számító garanciát még megrövidíti, hiszen a szerződéshez képest fél-egyéves előszállítás is adódhat, míg a használatbavétel során történő kipróbálás csak a szerelés után történhet.

Ezen egyáltalán nem segít a gyakorlatban — ellentétben a 252. KDB EH okfejtésével — a 3 éves szavatosság. Az ugyanis csak olyan hibákról szól, amelyek *gazdaságosan ki sem javíthatók*. A teljes szállítási értékhez képest a hiba kijavítása csaknem mindig gazdaságos, s ebben az esetben a javítás költsége a kivitelezőt nem terheli[17].

Másrészt a joggyakorlat a minőségi kellékeket is szűkítően értelmezi. Csak a 3 év alatti rendeltetésszerű használhatóságot tartja szükségesnek, de a felfedezett csökkent tartósságért nem vonja felelősségre a kivitelezőt[18].

A szerelések vonatkozásában még rosszabb a helyzet. A KGM szállítási alapfeltétele csak az erősáramú szerelésekről rendelkezik. A körrendelet előírásait a kivitelezők nem vállalják. A szerelésnél nincs fővállalkozó, viszont az összefüggő technológiai berendezések üzemvitelre való alkalmassága csak együttesen próbálható ki, az üzembehelyezés csak az összes szerelések befejezése után következhet, tehát az előírt szavatossági idő alatt a berendezések jó része kipróbálásra sem kerül, nemhogy megfelelő ideig tartó használat során a rejtett hibák feltárására alkalom kínálkoznék[19].

A körrendelet a jótállási időtartam tekintetében módot ad a felek eltérő megállapodására. Erre a lehetőségre hivatkoznak a kivitelezők, midőn csak a szállítási alapfeltételek szerint vállalnak jótállást.

A körrendelet szövege: „... a vállalkozó ... a próbaüzem sikeres befejezésétől számított 1 éven át, de legfeljebb 6000 üzemórán keresztül felel. A felek a szerződésben ennél rövidebb határidőt is megállapíthatnak."

[16] Jellemző, hogy a népgazdaság érdekei szempontjából oly fontos szavatossági jogok érvényesítéséhez rendelkezésre álló idő szűkebb, mint a vele kapcsolatos kötbér érvényesítésének ideje! Ld. 720.081/1961. KDB, Döntőbíráskodás, 1962. április, 279.

[17] Így a XVII. körzeti értekezleti jegyzőkönyv, Függ. I. 5., Döntőbíráskodás, 1962. november, 397. Továbbá 15.614/1962. KDB, Döntőbíráskodás, 1963. április, 487.

[18] Ld. 24.772/1962. KDB, Döntőbíráskodás, 1963. szeptember, 569.

[19] Ezzel kapcsolatban ld. Kovács L.: Néhány fontosabb gyakorlati kérdés a szállítási szerződés megkötésével és teljesítésével kapcsolatban, IV., Döntőbíráskodás, 1962. november.

Véleményem szerint a körrendelet csak a jótállás *tartama* tekintetében enged eltérést, az tehát, hogy nagyüzemi berendezésekért a jótállás *kezdete* a próbaüzem sikeres befejezésének időpontja, kógens jogszabály.

Ezzel szemben a kivitelezők általában érvényesülő álláspontja következtében az a fonák helyzet áll elő, hogy a tervező a technológiai szerelésért a BR 25. § szerint a próbaüzemeltetés befejezésétől számítva 1 évig szavatol, a szerelő vállalat sokkal rövidebb ideig.

Zavart okoz ebben a kérdésben, hogy a KGM szállítási alapfeltételei, ha elő is írják a próbaüzemtől számító felelősséget, mást értenek próbaüzem alatt, mint a BR vagy a Bvhr.

A Bvhr. 246. § szerint a próbaüzemeltetés a már átadott, illetőleg átvett beruházás összes gépeinek, berendezéseinek és az ezek használatát biztosító építményeknek együttesen és meghatározott időtartamig történő üzemszerű működtetése, ami a beruházó, illetőleg az üzemeltető feladata. A próbaüzemeltetés nem a kivitelezés, hanem a üzembehelyezési eljárás része.

A próbaüzemeltetést nem helyettesíti a komplex kipróbálás, amellyel az átadás-átvételi eljárást megelőzően, vagy annak során azt állapítják meg, hogy a szállítók teljesítették-e a szerződési feltételeket. A komplex kipróbálás a kivitelező feladata.

A Körrendelet szerint IV. *1.* „a *vállalkozó* köteles a berendezéssel próbaüzemet tartani ... a próbaüzem akkor fejeződik be sikeresen, ha a berendezés ... meghatározott idő alatt ... üzemben tartható volt, ... és a befejezést követő részletes ellenőrző vizsgálat is sikerrel végződött.

2. A próbaüzem sikeres befejezése és az ellenőrző vizsgálat után a megrendelő a berendezést 15 nap alatt átveszi ..."

A 9250/1959. KGM utasítás szerint „a nagygépek ... szállítása esetén a szerelésre vonatkozó megállapodásban rendelkezni kell, hogy ... legalább 30 napos folyamatos próbaüzemet kell tartani. A próbaüzem ... után a megrendelő köteles a minőségi átvételt ... megkezdeni ..."

Nyilvánvaló, hogy a körrendelet és a 9250. sz. utasítás próbaüzeme a Bvhr. szerinti komplex kipróbálással azonos. Kérdés ezek szerint, hogy az előző rendeletek szerint a próbaüzem befejezésével beálló felelősség a Beruházási Kódex megjelenése után a komplex kipróbálástól, vagy a Bvhr. szerinti próbaüzemeltetéstől, tehát a részszállítást lezáró műszaki átadás-átvételtől, vagy a teljes beruházást befejező üzembehelyezéstől számít-e hatályos jogunk szerint[20].

[20] A NIM 24/1964. (NIM. É. 16.) utasítása a nagyerőművi beruházásoknál az üzemeltetőnek a beruházóval és a tervezővel történő együttműködéséről szóló szabályzat életbeléptetéséről úgy oldja fel ezt az ellentmondást, hogy megkülönböztetést tesz próbaüzem és próbaüzemeltetés között.

Az Ut. szerint: „A próbaüzem során a kivitelező a szerződési feltételek, a vállalt és előírt műszaki jellemzők teljesítését, a vonatkozó rendeletekben és szabványokban előírt, vagy ezek hiányában az általános

A problémák megoldásához az 1/1963. Korm. sz. rendelet sokban hozzájárulhat, mikor szerződésben is kiköthetővé teszi a minőségi bizonylattal rendelkező szolgáltatásokért a 3 éves szavatosságot. Ez azonban a gyakorlatban még nem érvényesül.

Összegezve tehát a fent elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy a kivitelezők és szállítók felelőssége a termék minőségéért szavatosság vagy jótállás formájában a munka átadása után 6 hónaptól 2 évig terjedő időn belül megszűnik, tekintet nélkül arra, hogy az eredeti beruházási program szerint mikor kell a népgazdaságnak a szolgáltatás tárgyát használatba vennie.

III.

Nézzük meg a Tiszai Vegyi Kombinát Nitrogénműtrágyagyárának beruházásával kapcsolatban, hogyan alakulnak a létesítmények éves átadásai, és ezeken keresztül hogyan alakul a kivitelezők felelőssége a gyár üzembehelyezésének időpontjára.

A Nitrogénműtrágyagyár beruházásánál a teljesítés a következőképpen alakult:

Átadásra került

1959. évben 48 millió építési beruházás
1960. évben 139 millió építési beruházás
1961. évben 200 millió építési beruházás
1962. évben 151 millió építési beruházás
1963. évben 64 millió építési beruházás
1964. évben 15 millió építési beruházás
1965. évben 20 millió építési beruházás (terv.)
1959. évben 11 millió gépszállítás (belföldi)
1960. évben 48 millió gépszállítás (belföldi)
1961. évben 33 millió gépszállítás (belföldi)
1962. évben 70 millió gépszállítás (belföldi)
1963. évben 28 millió gépszállítás (belföldi)
1961. évben 2 millió szerelési munka
1962. évben 12 millió szerelési munka
1963. évben 73 millió szerelési munka
1964. évben 350 millió szerelési munka

Fenti adatok elemzése során figyelembe kell venni, hogy a szóbanforgó gyár gépi berendezésének döntő részét importáltuk, tehát a belföldi gyárak szavatosságánál kedvezőbb feltételekkel szereztük be, és ez a kielemezhető képet belföldi gyártású gépekből beruházásra kerülő gyáréval szemben javítja. Másrészt figyelembe kell venni, hogy az 1964. évi szerelési átadások döntő része az év első felében történik meg.

A gyár próbaüzemeltetése a beruházási program szerint 1964. év második felében indul és 6 hónapig tart, tehát 1965. I. félévében fejeződik be. Szemmel látható, hogy a jelenlegi helyzetben 100 milliós nagyságrendű létesítmények tekintetében előre tervszerűen elhatározott módon nem érvényesülhet a kivitelező törvényes felelőssége az üzemeltetővel szemben a berendezések és építmények rejtett hibáiért.

IV.

Hogyan értékelhető ez a helyzet a népgazdaság szempontjából?

A népgazdaság érdeke, hogy a beruházások minél koncentráltabban, korszerűbben, tartósabban valósuljanak meg.

A beruházások koncentrálása a minimális eszközlekötést célozza: a népgazdaság anyagi eszközeit, kivitelezői kapacitását minél hatékonyabban kell felhasználni. Cél tehát, hogy lehetőleg gyorsan beruházzunk.

Elősegítik-e ezt a célt a rövid szavatossági és jótállási határidők? Nem segítik és nem segíthetik elő. A beruházások koncentrációját egészen más eszközök biztosítják.

Azon a tényen, hogy nagy ipari létesítmények beruházása hosszú évekig tart, hazánkban a közeli évtizedekben változtatni nyilván nem tudunk. Függ ez az ország tervezői, szerelői, építőipari, gépgyári, alapanyagipari kapacitásától. De bármennyire is fejlődjék iparunk a következő évtizedekben, a Tiszai Vegyi Kombinathoz, a Borsodi Vegyi Kombinathoz, a Dunai Kőolajhoz, a Dunai Cement és Mészműhöz hasonló, vagy azoknál nagyobb ipari létesítményeket 1 éven, 6 hónapon belül létrehozni nem fog. A jelenlegi törvényes szavatossági határidők, valamint a szállítási alapfeltételekben meghatá-

szokásos üzemviszonyok mellett a tartós üzem feltételeinek kielégítését és az előírt teljesítmény üzembiztos szolgáltatását bizonyítja.

A prózaüzem befejezése egyben a beruházó és kivitelező közötti és a berendezésre vonatkozó átadás-átvételi eljárást jelenti."

Ld. Bhr 246. §. 12.: A komplex kipróbálással „az átadás-átvételi eljárást megelőzően vagy annak során azt állapítják meg, hogy a kivitelezők, szállítók teljesítették-e a szerződési feltételeket, az egyes létesítmények és berendezések megfelelnek-e a vállalt és előírt műszaki jellemzőknek."

A próbaüzemeltetés célja és értelme az utasításban nem világos, minthogy csak annyit rögzít az utasítás, hogy ez az üzemeltető, a beruházó és a tervező feladata, eredményét jegyzőkönyvbe kell rögzíteni (üzembehelyezési jegyzőkönyvbe?), amelyben a résztvevő szervek (hatóságok?) megállapításait is rögzítik.

Az Ut. annyiban nehezíti a jogszabályok értelmezését, hogy nem tesz határozott egyenlőségi jelet komplex kipróbálás és próbaüzem közé (a komplex kipróbálásra az utasítás csak utal, ami sajnálatos, mert a próbaüzem, próbaüzemeltetés, üzempróba fogalmak elhatárolása nyilván állandó félreértések forrása lesz) és bevezeti az üzembevétel és üzemi próba fogalmakat is a próbaüzemet és az ezzel egyidőben történő próbaüzemeltetést megelőzően. Használja még az utasítás a „próba", üzem lefolytatása, egyedi próba kifejezéseket. Mindezen műveleteket az üzembehelyezés (és nem a kivitelezés) fázisainak tekinti az utasítás, — ezzel mindenesetre eléri, hogy a kivitelezők átadása (próbaüzem) és az üzembehelyezési eljárás (próbaüzemeltetés) egyszerre zárulnak, ami a szavatosság kérdését megoldaná, a gyakorlatban azonban ez nehezen elképzelhető és megvalósítása egész sor újabb problémát fog felvetni.

A 30/1964. NIM. ut. a fogalmakat ugyan tisztázza, de a gyakorlati nehézségeket meghagyja és a garanciális kérdéseket sem oldja meg.

rozott jótállási határidők tehát ezeknél a létesítményeknél annyira illuzórikusak, hogy nem hathatnak serkentően a beruházás megvalósítására. A korszerűséget, a megfelelő minőséget a beruházások megvalósításánál olyan garanciális rendszer védené, amely ösztönöz az alapos ellenőrzésre és a rejtett hibák feltárásához szükséges ideig biztosítja használat során a kivitelező felelősségét[21]

Ez lehet megfelelő szavatosság vagy jótállás is. Fontos azonban a minőség védelmének szempontjából a hibák lehetséges legkorábbi felfedezése. Az ipar ugyanis a gyártmányaival szemben felmerült kifogásokat a gyártás további szakaszában hasznosítani tudja, ha tudomására jutnak. Ebből a szempontból a szavatossági felelősséggel szemben a jótállásnak csak hátrányai mutatkoznak. A jótállás felmenti a beruházót az átvételkor történő lelkiismeretes minőségi vizsgálat alól, hiszen a jótállás a nyílt hibákért is lehetővé teszi a felelősség érvényesítését annak egész tartama alatt. A minőséget tehát megfelelő időtartamú szavatosság a kivitelezők és a beruházó érdekei szempontjából egyaránt a legalkalmatosabban biztosítja.[22]

A berendezések tartóssága is jelentős érdek a beruházások megvalósítása során. A népgazdaság szempontjából akkor kifizetődő egy beruházás, ha legalábbis az amortizációs idő lejártáig termel, akkor optimális, ha az erkölcsi kopás bekövetkeztéig üzemeltethető. Néhány szórványos esettől eltekintve (lásd Szelényi idézett cikkét) az ipar nem szavatolja a tartósságot. Ezt csak olyan szavatosság vagy jótállás védené, amely legalább az amortizációs idő tartamára biztosítja a rendeltetésszerű használatot.

A kivitelezői felelősség ilyen kiterjesztésének indokolt vagy indokolatlan voltát gyakorlati és gazdasági mérlegeléssel lehet megállapítani.

A kivitelező felelőssége mellett szól a minőségvédelem szempontja. A tartósság a minőség függvénye, jó minőségű gyártmánynak megfelelő ideig tartania kell. Minthogy azonban a használat idejével ugrásszerűen csökken a felfedezhető minőségi hibák száma, viszont emelkedik a használat — esetleg meg nem felelő használat — következtében bekövetkező meghibásodások száma, a túlzott tartamú jótállás vagy szavatosság már nem a minőséget védi, hanem biztosítási jelleget ölt[23].

Más szempont, hogy a gyártó és kivitelező egyes termékeket jobb hatásfokkal, minőségben és gazdaságosabban javíthat, mint az üzemeltető. Ezekben az esetekben indokolt a népgazdaság szempontjából a kivitelezőt javításra kötelezni. De éppen gazdaságossági szempontjai lehetnek nagyobb ipari létesítményeknél annak is, hogy az üzemeltető a tervszerű karbantartással együtt minél több javítást is maga végezzen. Lényeges azonban ekkor is, hogy a gyártó cég a gyártmányaival szemben felmerült kifogásokról értesüljön. Ennek intézményes biztosítékai megteremthetők mind jogi, mind más formában, a szavatosságon és jótálláson kívül más módon is.

A szavatossági határidő meghosszabbítása ellen küzdő döntőbizottsági gyakorlat és a szállító minőségi felelősségével foglalkozó elmélet gyakran hivatkoznak a szocialista vállalati pénzgazdálkodás és a forgalom érdekeire[24].

„A tervgazdálkodás érdeke megköveteli a bizonytalansági tényezők kiküszöbölését. A hosszú idő után minőségi kifogásra alapított követelés ugyanis a vállalatok pénzügyi terveit felborítja és a tervszerű gazdálkodást lehetetlenné teszi."

De hát az üzemeltető tervszerű gazdálkodását nem teszi lehetetlenné, ha az üzemelés első éveiben sorozatos javításokra kényszerül, sorozatos meghibásodások akadályozzák termelését? A beruházó tervét nem borítja fel, ha a próbaüzemeltetés során milliós nagyságrendű javításokra kényszerül, melyek megtervezésére semmilyen formában nem volt módja? Nyilvánvaló egyébként, hogy a forgalom biztonságára hivatkozással elzárkózni a szavatosság meghosszabbításától és helyette jótállás kikötését javasolni, amint ezt elmélet és döntőbizottsági gyakorlat teszik, belső ellentmondást jelent.

Ezzel szemben a népgazdaság belső mozgásait a pénzforgalmon keresztül kell lemérni, ennek alapján kell tervezni, és ezt a gazdasági elemző munkát károsan befolyásolja a jelenlegi felelősségi rendszer. Nem mindegy, hol jelentkezik valamely javítási költség beruházási próbaüzemeltetési vagy gyártási költségként. A népgazdasági termelés mutatószámait meghamisíthatja a meg nem felelő garanciális rendszer.[25]

A hibából kára van a népgazdaságnak, „akármelyik zsebből is fedezi". Onnét érdemes fedezni, ahonnét a leggazdaságosabb. Azonban, ha a beruházóra terheljük a minőségi hibák javításának költségeit, és a kivitelezőt eleve mentesítjük minden felelősség alól, az már nemcsak a javítások forrására, hanem a jövendő gyártmá-

[21] Ld. Baranyai Á.: A jogvesztő határidők és alaki előírások hatása, Döntőbiráskodás, 1960. december.

[22] Ld. ezzel kapcsolatban a 24.772/1962. KDB határozatot, Döntőbiráskodás, 1963. szeptember, 569. Dr. Margitay Iván a Döntőbiráskodás 1960. augusztusi számában (A jogvesztő határidőre vonatkozó rendelkezés jelentősége) részletesen elemzi, milyen fontos az ipari minőségvédelem szempontjából az azonnali tüzetes megvizsgálás és a hibák mielőbbi felfedezése. Az ő érvelése sem lehet azonban meggyőző oly irányban, hogy népgazdasági érdekből a nagyüzemi berendezések vizsgálására és használatbavételére vonatkozólag lehetetlen, tehát formális feltételeket szabjunk. Fejtegetésével is alátámasztja viszont azt az álláspontot, hogy a forgalom érdekeit megfelelő szavatosság jobban szolgálja, mint a jótállás.

[23] A jótállásnak egyesek szerint van is ilyen jellege. Ld. Szelényi idézett műve.

[24] KDB 23.907/1950., KDB 51. EH.

[25] Vesd össze Széll A.: A tervteljesítés mérése és a tervszerződések teljesítése közötti összefüggések a beruházások területén, Döntőbiráskodás, 1964. január.

nyok minőségére is kihathat, tehát befolyásolja azt, hogy mennyit kell abból a zsebből kivenni. Amennyiben tehát valamely okból a törvényhozók arra az eredményre jutnak, hogy a jelenlegi garanciális rendszer a megfelelő, meg kell teremteni a minőségi kifogások figyelembevételét garantáló más biztosítékok rendszerét!

Hogy milyen lehetőségeket nyújt tervszerződéseink mai rendszere a beruházóknak ipari létesítményeink minőségének hatékonyabb védelmére, s hogy milyen megoldásokkal járulhat ehhez a jogalkotó, erre egy következő tanulmányban igyekszem majd választ adni.

Zlinszky János

SZEMLE

Néhány megjegyzés Márkus Ferenc „Egy könyv tudományos vitájának margójára" c. közleményére

A Jogtudományi Közlöny f. évi 8. számában Márkus Ferenc ez alatt a cím alatt megjegyzéseket tesz arra a referátumra, melyet az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara Tudományos Bizottságában f. évi május 25-én Hajdu Gyula „A semlegesség a hidegháborúban" c. könyvéről tartottam. Úgy látom, hogy referátumom szövegét nem ismeri, megjegyzései annak csak két egymást követő és egymással összefüggő mondatára vonatkoznak és ezek értelmét nem helyesen látja. Ez a két mondat az újszellemű, és a kapitalista érdekeket kiszolgáló ún. klasszikus nemzetközi jog közt folyó harcról szólva a következőképpen hangzik: „E küzdelem során előfordul, hogy a hatályban levő jogszabályokat ismételten statuálják abban a reményben, hogy érvényesülésüket ezzel fokozottabban tudják biztosítani. Még inkább ez a helyzet az ún. program jellegű normák vonatkozásában." Az ismételten való statuálás nem az érvényességük biztosítása vagy megerősítése érdekében történik — mint Márkus állítja —, hanem abban a reményben, hogy érvényesülésüket (ti. tényleges érvényesülésüket) ezzel fokozottabban tudják biztosítani. A szóbanforgó normák tehát teljes értékű jogszabályok, érvényességükhöz sem új statuálásra, sem más további aktusra nincs szükség, csak tényleges érvényesülésük hiányzik a szocialista és a kapitalista államok egymás közti nemzetközi jogi viszonyában az imperialista államok hidegháborús politikájának következményeként. A programjellegű normák vonatkozásában csak azt a megállapítást teszem, hogy tényleges érvényesülésük még fokozottabb politikai nehézségekbe ütközik.

A programjellegű normáknál nem új statuálásra van szükség, hanem azoknak teljes értékű jogszabályokká tételére, melyek jogi eljárás útján érvényesíthető alanyi jogokat és ilyen kötelezettségeket állapítanak meg. Programjellegű norma pl. az alapvető emberi jogok és szabadságok tiszteletben tartására vonatkozó rendelkezés, mely egyelőre programjellegű norma: a tagállamokat ezen a téren csak a teljes értékű jogszabályok megalkotására vonatkozó kötelezettség terheli. Teljes értékű jogszabályokká csak a régen elhatározott és már meg is szövegezett nemzetközi szerződés, ill. szerződések megalkotásával (tehát nem új statuálással) fognak válni.

Sohasem állítottam, hogy a nemzetközi jognak az ENSZ alapokmányában foglalt alapvető elvei és szabályai programjellegű normák, ellenben mindig nyomatékosan hangsúlyoztam azoknak az összes tagállamokra kiterjedő jogi kötelező erejét. Programjellegűek csak azok az elvek és szabályok, amelyek jogszabályok ugyan, de amelyekhez kapcsolódó jogi eljárás útján érvényesíthető alanyi jogok és kötelezettségek egyelőre nincsenek.

A szerző úgy látja, hogy „általában is helytelen a nemzetközi jogban programjellegű normákról beszélni (legfeljebb csak kialakulófélben levő és már kialakult szabályokról beszélhetünk)". Ebben igaza van, de a dolgot túlságosan leegyszerűsíti. A jogszabály kialakulásának különböző fázisai vannak. A programjellegű normák a kialakulásnak olyan fázisában vannak, hogy róluk már a jogrend is tudomást vesz: teljes értékű jogszabályokká való kialakításukat programként tűzi a jogalkotó elé.

Buza László

Kisipari szövetkezeti munkaviszony

A kisipari termelőszövetkezeti tagok által végzett munka jogi szabályozásának problémái az utóbbi időben különös mértékben felkeltették a tudományos és gyakorlati munkával foglalkozó jogászok és közgazdászok érdeklődését. Jogászi szempontból aktuálissá teszi ezt a témát a Munka Törvénykönyv kodifikációjának előkészítése, az a helyzet, hogy a bírói gyakorlatban komoly nehézségeket vet fel a szövetkezeti tagok munkajogi vitáinak helyes elbírálása. A jelenleg hatályban levő Munka Törvénykönyv, a kisipari szövetkezet tagjaira kifejezett rendelkezés folytán nem alkalmazható, így a Munka Törvénykönyv bírói gyakorlatában kialakult jogelveket sem lehet maradéktalanul ilyen jogviszonyok elbírálásánál alkalmazni. A szövetkezeti irányító szervek által hozott rendelkezések mint különleges jogszabályok nem követik a Munka Törvénykönyv rendszerét, a rendkívül változatos munka jogviszonynak jó néhány olyan kérdése van, amelyel a szövetkezeti irányítószervek (OKISZ, KISZÖV-ök) rendelkezései és a szövetkezeti alapszabályok nem rendelkeznek és így a jogalkalmazó bírói hatóságok az elé a választ elé kerülnek, hogy a különleges jogszabályokban nem rendezett kérdéseket a munkajog szabályai szerint, vagy a polgári jogi elvek és szabályok alapján döntsék-e el?

Közgazdasági szempontból is rendkívül időszerű ennek a kérdésnek elemzése, mert időszakonként meg kell vizsgálni, hogy a gazdasági élet fejlődésével párhuzamosan, annak megfelelően fejlődtek-e a gazdasági élet egyik igen fontos területének, a munkának szabályozására vonatkozó intézkedések, jogszabályok és hogy ezek a szabályok segítik-e a kívánt irány-

ban a gazdasági élet fejlődését. Vizsgálni kell, hogy amikor a gazdasági életben igyekszünk megteremteni az összhangot a központi iparirányítás és az alsóbb szerveknél kívánatos demokratizmus között, a jelenleg hatályos szabályok támogatják-e ezt a törekvést? A politikai és gazdasági fejlődés távlatai már előre mutatják, hogy fokozatosan meg kell szűnni az össz-népi és csoport tulajdon közötti különbségnek, ebből következik, hogy a munka jogi szabályozásánál is, törekednünk kell az egységes jogelvek kialakítására, hogy minél simább és zökkenőmentesebb legyen az átmenet a már előre látható politikai és gazdasági fejlődéshez. Népgazdaságunkban igen jelentős probléma a munkaerő hiány általában, különösen nagy hiányok mutatkoznak a szakképzett munkásokban. Az egyre fokozódó jelentőségű szakmai oktatáson felül, ennek a problémának egyik megoldási módjaként jelentkezik az a lehetőség is, hogy a legjobb szakmunkásokat a népgazdaságon belül oda kell csoportosítani, ahol azokra a legnagyobb szükség van. Vizsgálni kell tehát azt is, hogy a jelenleg hatályos munkaügyi szabályok biztosítják-e azt a rugalmasságot, amelyre a népgazdaság fejlődéséhez jelenleg igen nagy szükség van?

Olyan kérdés vizsgálatánál, amelynek megoldásához egyaránt érvényre kell juttatni a jogászi és a közgazdászi szempontokat, a kérdéseket különböző oldalakról kell megközelíteni és sokoldalúan elemezni. Az elmúlt évben igen élénk vitát váltott ki dr. *Kertai Tibor*nak a Magyar Jogász Szövetség Fővárosi Szervezetének Munkajogi Szakosztályában 1963. március 8-án megtartott előadása „Egyes munkajogi sajátosságok a Kisipari Szövetkezeteknél". Dr. Kertai előadásában ismertette a szövetkezeti tagok jogviszonyában megnyilvánuló polgári-jogi és munkajogi elemeket, a szövetkezeti tagok és az állami vállalati dolgozók munkajogi szabályozásának hasonló és különböző elemeit, és végső soron arra a következtetésre jutott, hogy a bírói gyakorlatnak azokban az esetekben, amikor a konkrét ügy elbírálásához speciális szövetkezeti jogszabályozást nem találnak, az így keletkező jogszabályi hézagokat nem a polgári jog általános szabályaival kell pótolni, hanem az alkalmazotti jogviszonyt rendező, tehát munkajogi jogszabályokkal. Természetesen a bírói gyakorlatban ilyen esetekben sem lehet figyelmen kívül hagyni a polgári jognak a kisipari szövetkezetekre vonatkozó speciális jogelveit. Az előadást követő vita során Kertainak ezen megállapításával szinte kivétel nélkül egyetértett a vita majdnem minden résztvevője. A probléma azonban mégis nyitva maradt, mert a Munka Törvénykönyv kifejezett rendelkezése szerint nem alkalmazható, kisipari termelőszövetkezeti tagokra. Abban az esetben tehát, ha rendezetlen és jogszabályokban nem szabályozott szövetkezeti munkaviszonyt tárgyaló kérdésekben a bíróság a Munka Törvénykönyvnek és az ennek alapján kialakult gyakorlatnak elveit és szabályait alkalmazná, szembe kerülne a törvény világos rendelkezéseivel, ami a szocialista viszonyok között elfogadhatatlan törvényrontó szokásjoghoz vezetne.

A Kertai előadását követő és igen nagy érdeklődésre számot tartó vitának jelentős fázisa az „Állam- és Jogtudomány" 1963. évi 3. és 4. számában dr. *Trócsányi László* tollából folytatólagosan megjelent tanulmány, „a Kisipari Szövetkezeti Munkaviszony". Szükségesnek tartjuk, hogy ezzel a tanulmánynyal kissé részletesebben foglalkozzunk. Úgy érezzük, hogy ilyen komoly és magas tudományos színvonalon álló tanulmány a szövetkezeti munka megbecsülését és megfelelő értékelését is jelenti, de nemcsak a tanulmány tárgyával, annak megválasztásával, hanem elkészítésének módszereivel és legfontosabb megállapításaival is egyet kell értenünk. Trócsányi nemcsak a tanulmányára vonatkozó magyar és népi demokratikus jogirodalmat tanulmányozta rendkívül nagy alapossággal, hanem igyekezett az elmélet és a gyakorlat között minél szorosabb összefüggést teremteni, ezért a gyakorlati problémákat megbeszélte a szövetkezetek és a szövetkezeti irányítószervek szakembereivel is. Éppen ezért a tanulmányának nemcsak elméleti, hanem gyakorlati jelentősége is van.

Tanulmányának első részében Trócsányi a kisipari termelőszövetkezetek szerepével és jelentőségével foglalkozik, fejlődésünk jelenlegi szakaszában. Nemcsak a termelési értékeket vizsgálja, hanem a szövetkezeti termelés sajátosságait is: egyedi tervezésre, egyedi termékek és kisszériák gyártására való nagyobb lehetőségeket; újdonságok kivitelezésére és az egyéni kezdeményezés kibontakoztatására való nagyobb lehetőségeket; a piaci szükségletek rugalmasabb követését; a szövetkezeti munka viszonylagos gyorsaságát, előre be nem ütemezett, programon kívüli feladatok könnyebb kivitelezését; hogy a szövetkezeti termelés rendszerint olcsóbb, mint az állami vállalatoknál, mert a nemtermelői létszám aránya kisebb, és így a szövetkezeti rezsiköltségek is alacsonyabbak stb. Hézagpótlónak tartja a szövetkezeti termelést az állami ipar kiegészítéséhez, amely alkalmas arra is, hogy a lakosság javítás-szolgáltatási igényét jól kielégítse.

De jól látja a szövetkezeti termelést hátráltató fékező tényezőket is, azokat a helytelen nézeteket, amelyek kétségbevonják a szövetkezeti termelés szocialista jellegét, azokat a hátrányokat, amelyekkel a szövetkezeteknek anyag és alkatrész beszerzés terén le kell küzdeniük hátrányos helyzetüket. Ismeri a szövetkezetek többségének rendkívül mostoha elhelyezési viszonyait, a termelő helyiségek túlzsúfoltságát, amely nem egyszer a balesetvédelmi szabályok maradéktalan betartását is megnehezíti. Helyesnek tartjuk azt a megállapítását is, hogy a legtöbb szövetkezetben a munkaerő fluktuáció viszonylag kicsi, a régi szövetkezeti tagok társtulajdonosnak érzik magukat és ezt a szemléletüket igyekeznek átplántálni az új tagokba is. Úgy látja, hogy a szövetkezeti tagokban fejlődik a szocialista öntudat, és ez lehetővé teszi a magasabb munkaszervezési formák fokozatos bevezetését. A tanulmány további részében foglalkozik a szövetkezeti munkaviszony keletkezésével és megszűnésével. A szövetkezeti munkaviszony a tagként való felvétel által keletkezik, ebben a közgyűlés, tehát a szövetkezet kollektívája dönt, szemben az állami vállalatokkal, ahol a munkaviszony a munkaszerződés megkötésével jön létre. Foglalkozik azzal a jelenséggel, hogy míg a szövetkezeti

tag részére biztosítva vannak a munkaviszonyának megszüntetéséhez szükséges feltételek, kívánsága szerint a szövetkezetből kiléphet, ezzel szemben a szövetkezetnek nincs megadva az a lehetőség, hogy a termelési tevékenységénél feleslegessé vált tagnak — fegyelmi elbocsátás nélkül —, felmondhasson. Elvileg tehát a szövetkezet a tagnak egyáltalán nem mondhat fel. Ennek az elvnek helyessége erősen vitatható, mint ahogy véleményünk szerint biztosítani kellene azt a lehetőséget is, hogy a szövetkezeti irányító szerv a munkatörvény rendelkezéséhez hasonlóan népgazdasági, vagy szövetkezetpolitikai érdekből a szövetkezeti tag hozzájárulása nélkül is áthelyezést hajthasson végre egyik szövetkezetből a másikba. Fejlődésünk mai szakaszában előtérbe kell, hogy kerüljön az ipar, így a szövetkezeti ipar központi irányítása is, amikor rendezni kell és szűkíteni kell a szövetkezetek profiljait, ezzel a rendezéssel egyidejűleg feleslegessé válnak adott szövetkezeteknél, bizonyos szakmai képzettséggel rendelkező dolgozók, akiket szükségszerűen át kellene helyezni ahhoz a szövetkezethez, ahová a profil átkerül. Jelenlegi szabályaink mellett ez a megoldás csak a szövetkezeti tag hozzájárulásával valósítható meg. A profilrendezés során olyan esetek is előfordulhatnak, hogy egyes szövetkezeti profilokat állami vállalatok vesznek át. Ebben az esetben pedig egy ugyancsak nyitott és kellőleg nem rendezett kérdés, hogy állami vállalathoz átkerülő szövetkezeti tag, vagy szövetkezeti tagként felvett és korábban állami vállalati alkalmazott megtarthassa szabadság szempontjából is munkaviszonyának jogfolytonosságát.

Trócsányi utal a csehszlovák és lengyel szövetkezeti törvényre, amelyek szerint ha a szövetkezeti tag önhibáján kívül nem tud eleget tenni alapszabályból folyó munkavégzési kötelezettségének, tagsága megszüntethető. Ezt ki kell egészítenünk a bolgár jogi szabályozással és gyakorlattal, amely a kérdést hasonlóan rendezi. Trócsányi kifejti, hogy a szövetkezeti tagsági viszony célját veszti, ha a leglényegesebb tartalmi eleme, a személyes munkavégzés nem valósulhat meg. Szerinte ilyen esetben meg kellene adni a szövetkezet részére, pontosan körülhatárolt feltételek mellett, amelyek a joggal való visszaélés lehetőségét kizárják, — azt a jogot, hogy a tagsági viszonyt felmondás útján felbonthassa.

Helyesen elemzi Trócsányi a szövetkezeti tagsági viszonyt, amely részben polgári jogi természetű, amennyiben a szövetkezeti tagnak társtulajdonosi és aktív és passzív választójogokat biztosít, részben munkajogi természetű, amennyiben a szövetkezeti tag kötelezettséget vállal személyében munkavégzésére. A szövetkezeti tag a végzett munkája alapján évközben megkapja a munkabérét, az év végén osztalék formájában részesül a szövetkezet tiszta nyereségéből. A Legfelsőbb Bíróság álláspontja szerint a szövetkezeti tagnak az osztalékra vonatkozó igénye munkadíj jellegű. Trócsányi szerint a részesedés minőségileg más kategória, mint a munkadíj, mert alapja a szövetkezeti tag társtulajdonosi jellege, tehát az osztalék iránti igény nem munkajogi, hanem polgári jogi jellegű. Ebben a vonatkozásban nem tudunk egyetérteni Trócsányival és szerintünk a Legfelsőbb Bíróság álláspontja a helyes. Nemcsak azért, mert az osztalék az évközben kapott munkadíjhoz igazodik, hanem azért is, mert az osztaléknak egyéb vonatkozásban sincs közvetlen kapcsolata a tag társtulajdonosi mivoltához. Ha ez nem így volna, akkor az osztalék nem az évközi munkabérhez kapcsolódna, hanem a tag által a szövetkezetbe bevitt termelőeszközökhöz és anyagokhoz, apporthoz. A mezőgazdasági termelőszövetkezeteknél a termelőszövetkezeti tagok tulajdonosi jellegét világosan kifejezi a földjáradék, amely szorosan kapcsolódik a szövetkezetbe bevitt földtulajdonukhoz. Miután osztalékra annak a tagnak is joga van, a munkabére után, aki semmi apportot nem vitt be a szövetkezetbe, nyilvánvalóan látjuk az osztaléknak munkabér jellegét.

Itt kell rámutatnunk a szövetkezeti osztalék és az állami vállalatok nyereségrészesedése közötti különbségre. Az osztalék a szövetkezet tiszta nyereségének bizonyos része, míg a nyereségrészesedést a terven felüli nyereségből fizetik. Ez a különbség összegszerűleg is érzékelhető, amennyiben a szövetkezeti osztalék rendszerint magasabb, mint a hasonló munkakörben állami vállalatnál dolgozó nyereségrészesedése. Úgy véljük, hogy ebben a különbözetben kompenzálódik az a szövetkezeti tagokra nézve hátrányos megkülönböztetés, hogy pl. túlóra pótlékban nem részesülhetnek. Egyetértünk Trócsányi azon megállapításával is, hogy nem lehet kellően indokolni azt a hiányosságot, hogy a szövetkezeti építőiparban ismeretlen az állami építőiparban alkalmazott 15%-os úgynevezett idénypótlék, amely az építőipari munka jellegéből folyik. A szövetkezeti tagokra vonatkozó anyagi felelősségi rendszer, amelynek jogforrása a 15/1956. OKISZ vezetőségi határozat, általában követi a Munka Törvénykönyve elveit, korlátolt felelősségben nyilvánul meg. Trócsányi szerint ha a szövetkezet elnöke, elnöki működése során okoz kárt a szövetkezetnek, vétkességét vélelmezni kell és elvileg korlátlan felelősség terheli a polgári jogi felelősség elvei szerint. Ezzel a nézettel nem tudunk egyetérteni, mert megnyugtatóbbnak tartjuk, ha a vétkességet nem vélelmezés, hanem konkrét bizonyítás útján állapítjuk meg. Ha a vétkesség foka ezt indokolja, a 15/1956. OV. sz. határozat különös rendelkezései munkajogi elvek alapján is lehetővé teszi a korlátlan felelősség érvényesítését.

A szövetkezeti tagokra vonatkozó speciális jogszabályok nem rendelkeznek sem a fegyelmi vétség elévüléséről, de a kártérítés elévülését sem rendezik megnyugtatóan. A 15/1956. OV. szerint a kártérítési határozatot a kár felfedezésétől számított 30 napon belül kell a taggal írásban közölni, ezen határidő után a kártérítés csak bíróság előtt érvényesíthető. A szövetkezeti fegyelmi szabályzat lehetőséget nyújt ahhoz, hogy a fegyelmi eljárással egyidejűleg érvényesítsék a kártérítést is, miután pedig a fegyelmi eljárás megindítása nincs határidőhöz kötve, ilyen módon a már említett és a kártérítés érvényesítésére vonatkozó határidő megszorítást fegyelmi eljárással lehet megkerülni. Szerintünk időszerű általában a szövetkezeti tagok munkajogi vitáival kapcsolatos elévülés és a kártérítési elévülés újabb és megnyugtatóbb módon való rendezése, amely sem a szövetkezet, sem a tagok részéről nem teremt jogbizonytalanságot. Rá kell itt mutat-

nunk, hogy egyes bírói ítéletek szövetkezeti tagok négy-öt évvel későbben érvényesített bérjellegű követeléseit is megítélték, az elévülésre vonatkozó jogi szabályozás hiányában és azért is, mert a Legfelsőbb Bíróságnak a munkajogi követelések elévülésére vonatkozó elvi határozatát, amely a Munka Törvénykönyvre épül, nem kívánták alkalmazni, miután maga a Munka Törvénykönyv sem vonatkozik a ktsz tagokra, így nem alkalmazható az Mt. alapján kialakult bírói gyakorlat sem. Előfordult ilyen konkrét esetben, hogy az eredetileg adós szövetkezet helyett a bérjellegű követelést, annak a fuzionáló szövetkezetnek kellett megtéríteni, amelybe az eredetileg adós szövetkezet egyesült és amelynél az elvégzett munkára vonatkozó bizonylatokat már nem lehetett a hosszabb időmúlás után megtalálni. Amennyiben a szövetkezeti tag követelése bérjellegű, helyes lenne — és itt egyetértünk Trócsányi véleményével —, az indokolatlan késedelmeskedésnek az igény elvesztését eredményező hatályt tulajdonítani. Miután a Legfelsőbb Bíróság elvi állásfoglalása szerint a ktsz tagja által a szövetkezet ellen munkájának ellenértéke iránt indított per munkaügyi per, ebből az igény érvényesítésének határidejét illetően is le kellene vonni a szükséges következtetéseket.

Tanulmányának második részében Trócsányi a szövetkezeti munkaviszony jogági problémáit elemzi és hozzá kell tennünk, hogy rendkívül alaposan és szerintünk helyesen. A fejlődés irányának megjelölésénél Fábry csehszlovák jogtudóst idézi, aki szerint: „egyre fokozottabb mértékben kell elérni azt, hogy a szövetkezeti szocialista tulajdon ne csak egy bizonyos csoport, hanem az egész nép javát szolgálja és ezen az úton a csoport javát is. El kell érni e tulajdon szocialista lényegének elmélyítését. A szövetkezeti szocialista tulajdon legjobban a nép és ezzel a szövetkezet javát is akkor szolgálja, ha teljességgel ki van használva azokra a célokra, amelyek az országos érdekek szempontjából a legfontosabbak." Az állami központi irányítás nemcsak a tervezés, hanem ezzel kapcsolatos iparirányítási kérdésekben is kiterjed a szövetkezetekre, központilag határozzák meg a szövetkezetek létszám és béralap gazdálkodását, így egyre fokozottabban merül fel annak a szükségessége, hogy a szövetkezeti tagok munka jogviszonyával kapcsolatos kérdések az állami vállalati dolgozókéhoz hasonló elvi alapokon nyerjenek szabályozást.

Amikor Trócsányi a szövetkezeti munkaviszony lényegét és jellegét elemzi, a szovjet, csehszlovák, román és hazai jogtudósainkkal egybehangzóan megállapítja, hogy a szövetkezeti jogviszonynak van munkaügyi, vagyoni és szervezeti eleme, amelyek egységes jogviszonyban fonódnak össze. Bár ennek az egységes jogviszonynak jogági elhatárolására nincs lehetőség, a fejlődés folyamán azonban ezeknek az elemeknek arányai változhatnak és ebből a joggyakorlat számára hasznos következtetéseket lehet levonni. Elvileg a kisipari szövetkezeti jogviszony a polgári jogba és a munkajogba egyaránt beletartozik, annak nem lehet akadálya, hogy a felmerülő konkrét kérdésekben a jogviszonyt felbontsuk és a vagyonjogi és szervezeti problémákat a polgári jog, a munkajogi kérdéseket a munkajog szabályai szerint próbáljuk megoldani. Jelenlegi hatályos jogrendszerünkben a Munka Törvénykönyv végrehajtási utasítás 4. § (2) bekezdése értelmében a törvénykönyvet és a végrehajtási utasítást nem lehet alkalmazni kisipari termelőszövetkezetek tagjaira. A szövetkezeti tagok munkaviszonyával kapcsolatos legfontosabb kérdéseket a szövetkezeti mintaalapszabály és az OKISZ által kibocsátott különböző utasítások jogszabályi erővel rendezik. A gyakorlat azonban felveti azt a kérdést, hogy mi történjen azokkal a problémákkal, amelyekre ezek a speciális jogszabályok nem adnak rendelkezést, amelyeknek megoldásánál joghézagok keletkeztek. Véleményünk szerint Kertai Tibor helyesen foglalt állást előadásában, amikor szerinte a szövetkezeti tagok munkajogi jellegű vitáit a munkajog szabályai szerint kell eldönteni, a nem szabályozott, hézagos kérdésekben a megfelelő munkajogi szabályok alkalmazásával, a szövetkezeti tagságból folyó eltérések figyelembevételével. Az előttünk álló konkrét feladatokat Trócsányi helyes elméleti fejtegetése és jogágazati elemzései alapján a következőként határozhatnánk meg:

1. A Munka Törvénykönyv küszöbönálló új kodifikálásával kapcsolatban megfontolásra ajánlhatnánk a már idézett rendelkezés helyett egy olyan szövegezést, hogy kisipari termelőszövetkezeti tagokra az új Munka Törvénykönyv rendelkezései csak annyiban alkalmazhatók, amennyiben a felvetődött kérdést a szövetkezeti irányítószervek jogszabály erejű utasításai és a szövetkezetek mintaalapszabálya különleges módon nem rendezik. Ilyen szövegezés lehetőséget teremtene arra, amit Kertaival együtt a magyar munkajogászok és munkaügyi bírák túlnyomó többsége helyesnek tart, hogy a szövetkezeti tagok munkajog-viszonyára, általában a munkajog szabályai legyenek az alkalmazandók, de ezeket az általános szabályokat félre lehessen tenni, ha az adott kérdést különleges szövetkezeti jogszabály rendezi.

2. A Munka Törvénykönyv kodifikálásánál figyelembe kell venni az eddig nem rendezett olyan kérdéseket, amelyek az állami vállalatok és szövetkezetek közötti munkaerő átcsoportosítást a szövetkezeti tagok számára is megnyugtató módon lehetővé teszik. Általában szükségesnek tartjuk, hogy a szövetkezeteknél széles körben felmérő és előkészítő munkát végezzünk, amelynek során feltárhatjuk az eddig nem kielégítően rendezett hézagos kérdéseket, amelyeket a jogszabály alkotásánál figyelembe kell venni.

3. A szövetkezeti jog eddigi fejlődése során azt a tendenciát tapasztaltuk, hogy a demokratikus elvek betartása mellett egyre nagyobb teret nyer az iparirányítás központosítása. Ugyanakkor az állami vállalatokra vonatkozó jogszabályok egyre inkább előtérbe helyezik az egyszemélyi vezetés mellett kibontakozó vállalaton belüli demokratikus intézmények, üzemi tanács, termelési értekezletek stb. szerepét. A jogfejlődés mindkét irányból közelebb került egymáshoz, szinte előkészíti a talajt a szabályozás egységesítésére. A jogi szabályozásnak természetesen nem lehet elszakadni a politikai és gazdasági fejlődéstől, de feltétlenül elő kell mozdítani a fejlődést. Ezeknek a szempontoknak olyan módon kell kifejezésre jutni, az előkészítés alatt

álló új munkajogi szabályozásban, hogy sem az állami vállalati dolgozók, sem a szövetkezeti tagok az eddiginél ne kerülhessenek hátrányosabb helyzetbe, de emellett biztosítva legyen a dolgozók érdekében és az egész társadalom érdekében az ipar irányításának központosítása.

Krémer Miklós

Az európai szocialista országok jogalkotása

CSEHSZLOVÁK SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG

A Csehszlovák Szocialista Köztársaságban a jogszabályalkotó tevékenység 1964. év első felében rendkívül gazdag volt mind a jogszabályok számát, mind tartalmát illetően.[1] Fontos törvények láttak napvilágot, amelyek egész jogágak továbbfejlődése szempontjából meghatározó jellegűek.

Az *államjog* területén mindenekelőtt a *nemzetgyűlésbe és a nemzeti bizottságokba történő választásokról* szóló 34/1964. számú törvény érdemel figyelmet.[2] Ezzel egyidejűleg jelent meg a *Szlovák Nemzeti Tanácsba történő választások szabályozásáról* szóló 35/1964. sz. törvény, ezt követően pedig a *Szlovák Nemzeti Tanács tárgyalási és munkarendjéről* szóló 124/1964. számú törvény. Az államjog területéhez tartozik Csehszlovákia Kommunista Pártjának Központi Bizottsága és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság Kormánya által megállapított, és a kormány által 1964. március 20. napján a 70/1964. sz. kormányhatározattal jóváhagyott elvek *az ellenőrző tevékenység tervezéséről és koordinálásáról*, a 125/1964. sz. törvény a *Szlovák Nemzeti Tanács Népi Ellenőrzési és Statisztikai Bizottsága szervezetének és feladatainak megállapításáról*, továbbá a *nemzeti bizottságok hatáskörébe tartozó társadalombiztosítási feladatokról* szóló 108/464. sz. hirdetmény.

Az *államigazgatási jog* és részben a *pénzügyi jog* területét érinti az *1964. évi állami népgazdaságfejlesztési tervről és az állami költségvetésről* szóló 15/1964. sz. törvény, az árszabályozás körébe tartozik az *ármegállapítási és árellenőrzési hatáskörök részletesebb megállapításáról* szóló 146/1964. sz. hirdetmény, az anyaggazdálkodás körébe pedig az *Anyagtartalékok Igazgatóságáról* szóló 69/1964. sz. törvényerejű rendelet, valamint *a hulladékanyag és ipari textilhulladékgazdálkodás szabályozásáról* szóló 30/1964. sz. hirdetmény. A szakigazgatás egyes területeiről a következő jogszabályok érdemelnek figyelmet:

a külkereskedelmi igazgatás területéről az *export eljárás* szabályainak megállapításáról szóló 31/1964, az *import eljárás* szabályainak megállapításáról szóló 32/1964. sz. hirdetmények;

az iparügyi igazgatás köréből a *műszaki szabványosításról* szóló 96/1964. sz. törvény és annak 97/1964. sz. végrehajtási utasítása,

a mezőgazdasági igazgatás területéről a *növényi termelés fejlesztéséről* szóló 61/1964. sz. törvény és ennek 62/1964. sz. végrehajtási utasítása, a *növényi károsítók* és *növénybetegségek behurcolása* elleni védelem szabályairól szóló 63/1964. sz. törvény,

a közlekedési és távközlési igazgatás területéről a *belvízi hajózás szabályozásáról* szóló 26/1964. sz. törvény, és annak 27/1964. sz. végrehajtási utasítása, a *pályatesthez kötött közlekedés szervezeti és működési szabályairól* szóló 51/1964. sz. törvény és annak 52/1964. sz. végrehajtási utasítása, *a kikötői rendtartás* szabályozásáról szóló 65/1964. sz. hirdetmény és a *közforgalmi kikötők rakodási és raktározási* szabályairól szóló 66/1964. sz. hirdetmény, a *vasútügyi hatáskörök átruházásáról* szóló 68/1964. sz. hirdetmény, a *gépkocsivezetői igazolványok* kibocsátásának szabályozásáról szóló 87/1964. sz. hirdetmény, a *városi közlekedési szabályzatról* szóló 127/1964. sz. hirdetmény, továbbá három alapvető fontosságú törvény a híradástechnika köréből: a 17/1964. sz. *rádió törvény*, a 18/1964. sz. *televízió törvény* és a 110/1964. sz. *távközlési törvény*,

az egészségügyi és jóléti igazgatás területéről a *terhes asszonyokról és anyákról való fokozott gondoskodás* szabályozásáról szóló 58/1964. sz. törvény, a *gyermekekről való gondoskodás területén a nemzeti bizottságok feladatairól* szóló 59/1964. sz. kormányrendelet és a *terhesség mesterséges megszakításáról határozó bizottságok létesítéséről és a terhesség mesterséges megszakításáról szóló törvény végrehajtásáról rendelkező kormányrendelet módosításáról* szóló 95/1964. sz. hirdetmény,

a kulturális igazgatás területéről a *sajtótermékek köteles példányai beszolgáltatásának szabályozásáról* szóló 140/1964. sz. hirdetmény,

a lakásügyi igazgatás területéről a *lakásgazdálkodásról* szóló 41/1964. számú törvény; ez utóbbi részletesen szabályozza a lakástér számbavételét, a lakások kiutalását, a lakások cseréjét, a lakásrész átengedését, a lakáshasználati jog megszüntetését a nemzeti bizottság részéről, a pótlakások és pótelszállásolások biztosítását, a lakások összevonását és megosztását, valamint a lakásoknak nem lakás céljára való használatba adását,

a honvédelmi igazgatás köréből az *önkéntes katonai szolgálatot teljesítő nők tényleges szolgálati idejének meghatározásáról* szóló 88/1964. sz. kormányrendelet.

A *pénzügyi jog* terén jelentős a *közjegyzői illetékekről* szóló 24/1964. sz. törvény és annak 25/1964. sz. végrehajtási utasítása, a *gépjárműadóról* szóló 98/1964. sz. törvény és annak 99/1964. sz. végrehajtási utasítása és a *polgároknak nyújtott pénzbeli szolgáltatásokról* szóló 47/1964. sz. hirdetmény, amely a betétkönyvek, folyószámlabetétek és kölcsönfolyósítások különböző kérdéseit szabályozza.

A *polgári jog* területén alapvető az *új polgári törvénykönyv kibocsátása* (40/1964. sz. törvény). A törvény mindenekelőtt a polgári jogi viszonyok elveit fekteti le, majd nyolc cím alatt szabályozza a polgároknak a szocialista szervezetekhez és egymáshoz való viszonyát.

Az *első cím* az általános rendelkezések keretében a polgári jogi viszonyokra és azok védelmére, a polgári jogi viszonyok résztvevőire (a polgárokra és a szocialista szervezetekre), a képviseletre, a jogi cselekményekre, a jogok és kötelezettségek biztosítására, módosulására, és megszűnésére, az elévülésre, valamint egyes fogalmak meghatározására vonatkozó rendelkezéseket tartalmazza. A *második cím* a szo-

---

[1] A feldolgozás alapjául a Sbírka zákonů 1964. évi 1–64. számai szolgáltak.

[2] A törvény magyar szövegét lásd Állam és Igazgatás, 1964. 5. sz. 457. és köv. old.

cialista társadalmi tulajdonról és a személyi tulajdonról rendelkezik, a *harmadik cím* a lakások, egyéb helyiségek és a földterületek személyi használatáról rendelkezik, a *negyedik cím* a különböző szolgáltatásokat szabályozza. E körbe tartoznak a bolti árusítás, dolgok kölcsönzése, dolog készítése rendelésre, dolgok javítása és átalakítása, bizományi szolgáltatások, elszállásolási szolgáltatások, fuvarozási szolgáltatások, továbbá az ügyvédi szervezet jogi segítsége, a különböző pénzbeli szolgáltatások (betétek, kölcsönök) és a biztosítás egyes fajai (vagyonbiztosítás, személybiztosítás, kárfelelősségi biztosítás). Az *ötödik cím* az egyéb jogi cselekményekből származó jogokat és kötelezettségeket tárgyalja. Ezek: a polgári segítségnyújtás, amely alatt más részére annak kérelmére valamilyen munka végzését, részére kölcsön vagy egyéb segítség nyújtását kell érteni, további szerződések (családi házban levő lakás átengedése, lakás részének átengedése, ingatlan átengedése ideiglenes használatra, vétel, csere és ajándékozás, más személy ügyeinek ellátása), végül a nyilvános verseny. A *hatodik cím* a kárért és a jogtalan vagyoni előnyért való felelősség kérdését szabályozza, a *hetedik cím* a személyi tulajdonban levő vagyon öröklésére rendelkezik, míg a *nyolcadik cím* záró rendelkezéseket tartalmaz. Az igazságügyminisztérium 45/1964. számú hirdetménye gondoskodott a *polgári törvénykönyv egyes rendelkezéseinek végrehajtásáról.*

A polgári jog területéhez tartozik továbbá az *ingatlanok nyilvántartásának szabályozásáról* 22/1964. sz. törvény és annak 23/1964. számú végrehajtási utasítása, *a vagyonbiztosítás, személybiztosítás és kárfelelősségi biztosítás biztosítási feltételeinek megállapításáról* szóló hirdetmények (48/1964, 49/1964. és 50/1964. sz. hirdetmény), a *lakáshasználatért és a lakáshasználattal kapcsolatos szolgáltatásokért járó térítésekről* szóló 60/1964. sz. hirdetmény, *dolgoknak a szocialista szervezetek által polgároktól és magánjellegű jogi személyektől való visszterhes szerzéséről* szóló 72/1964. sz. hirdetmény, *a személyi tulajdonban álló épületek értékéről és az ingatlanok kisajátításáért fizetendő kártalanitásokról* szóló 73/1964. sz. hirdetmény, a *vállalati lajstrom szabályozásáról* szóló 4/1964. sz. hirdetmény, *a nemzeti vagyon kezelésének szabályozásáról* szóló 117/1964. sz. hirdetmény, továbbá a *vasúti, közúti és vízi fuvarozási szabályzat kibocsátásáról* szóló hirdetmények (132/1964, 133/1964. és 134/1964. sz. hirdetmények).

A polgári törvénykönyv mellett a tárgyalt időszakban alkotta meg a nemzetgyűlés a *gazdasági törvénykönyvet* is (109/1964. sz. törvény), amely tizenkét címben tárgyalja a szocialista szervezetek egymás közötti viszonyaira vonatkozó rendelkezéseket. Az *első cím* általános rendelkezéseket tartalmaz a gazdasági jogi viszonyokról, a népgazdaság irányításáról, a szocialista társadalmi tulajdonról, a szocialista szervezetekről és a szocialista szervezetek jogi cselekményeiről. A *második cím* az állami szervezetek gazdasági tevékenységéről rendelkezik (az egyes fejezetekben külön tárgyalja az állami gazdasági szervezetek, a költségvetési és más állami szervezetek, valamint az állami szocialista tulajdon, a nemzeti vagyon és annak kezelésének kérdését), a *harmadik cím* a szövetkezeti szervezetek gazdasági tevékenységével foglalkozik (itt rendelkezik a törvény a szövetkezeti szocialista tulajdonról), a *negyedik cím* a társadalmi szervezetek gazdálkodására vonatkozó szabályokat állapítja meg. Az *ötödik cím* a vállalati lajstromra vonatkozó szabályokat tartalmazza, majd a *hatodik* cím a gazdasági kötelmekre vonatkozó közös szabályokat állapítja meg. A *hetedik cím* a termékszállításokkal, a *nyolcadik cím* a beruházásokkal és az export tárgyát alkotó beruházási egységek szállításával, a *kilencedik cím* a teherfuvarozással és a *tizedik cím* a szocialista szervezetek közötti együttműködés egyéb módjaival kapcsolatban keletkező gazdasági kötelmeket szabályozza. A *tizenegyedik cím* a fizetési és hitelviszonyokra vonatkozó rendelkezéseket öleli fel, míg a *tizenkettedik cím* közös, átmeneti és záró rendelkezéseket tartalmaz.

A *polgári eljárási jog* körébe tartozik az *egyes viták tekintetében a gazdasági döntőbírósági hatáskör szabályozásáról* szóló 116/1964. sz. hirdetmény, amely bevezető rendelkezésében megállapítja, hogy a kormány 1964. március 20. napján kelt határozatával a gazdasági döntőbíráskodásról szóló 121/1962. számú törvény 49. § 3. bekezdése értelmében 1964. július 1. napjától kezdődően a gazdasági döntőbíróság jogkörét azoknak a gazdasági vitáknak az eldöntésére is kiterjesztette, amelyekben a feleknek legalább egyike mezőgazdasági termelőszövetkezet. Az 1964. június 30. napját követően indult ilyen vitákban tehát az állami döntőbíróság jár el. A hirdetmény szerint azonban a gazdasági döntőbíróság nem dönt a közlekedési eszközök üzemeltetése folytán okozott károk megtérítésével kapcsolatos gazdasági viták (ideértve a regressz igények) tekintetében akkor sem, ha az eljárás résztvevője mezőgazdasági termelőszövetkezet.

Az igazságügyi szervezetet érinti elsősorban a *Legfelső Bíróság, a kerületi, járás- és katonai bíróságok választási időszakának berekesztéséről* rendelkező 16/1964. sz. alkotmánytörvény, valamint a *bíróságok szervezésének és a bírák választásának szabályozásáról* szóló 36/1964. sz. törvény.[3]

A *munkajog* és részben a *mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog* területét érinti a *társadalombiztosításról* szóló 101/1964. sz. törvény és annak 102/1964. sz. végrehajtási utasítása, továbbá *a szövetkezeti parasztok társadalombiztosításáról* szóló 103/1964. sz. törvény és annak 104/1964. sz. végrehajtási utasítása, valamint *az egyénileg gazdálkodó parasztok és más önállóan gazdálkodó személyek járadékbiztosításáról és családtagjaik részére ellátási pótlék folyósításáról* szóló 105/1964. sz. hirdetmény. Figyelemre méltó továbbá ezen a területen *egyes személyek nyugdíjjáradékának módosításáról* szóló 120/1964. számú kormányhirdetmény, valamint *az üzemi étkeztetés szabályozásáról* szóló 42/1964. sz. hirdetmény.

A *nemzetközi jog* területéről mindenekelőtt azokat a *többoldalú egyezményeket* lehet kiemelni, amelyekhez a Csehszlovák Szocialista Köztársaság a tárgyalt időszakban csatlakozott. Ezek: a Berlinben, 1962. július 5. napján kelt vámügyi együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezmény (28/1964. sz. hirdetmény), a Brüsz-

[3] E jogszabály magyar szövegét lásd Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1964. évi 3. számában.

szelben 1961. június 8, illetve 1962. május 4. napján kelt vámügyi egyezmények (29/1964. sz. hirdetmény), a Genfben, 1958. április 29. napján kelt egyezmény a nyílt tengerről (92/1964. sz. hird.), továbbá az ugyanazon a helyen és napon a kontinentális talapzatra vonatkozóan kelt egyezmény (62/1964. sz. hird.). A *kétoldalú egyezmények* közül említésreméltóak a következők: a Nigériai Köztársasággal kötött tudományos és műszaki, valamint kulturális együttműködési egyezmény (1/1964. sz. hird.), a Magyar Népköztársasággal az utasforgalomra vonatkozóan kötött egyezmény (2/1964. sz. hirdetmény), a Bulgár Népköztársasággal kötött kereskedelmi és hajózási szerződés (80/1964. sz. hird.), a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársasággal kötött konzuli egyezmény (82/1964. sz. hirdetmény), valamint kulturális együttműködési egyezmény (84/1964. sz. hirdetmény), az Osztrák Köztársasággal kötött vasúti átmenő határforgalmi egyezmény (85/1964. sz. hirdetmény), a Vietnami Demokratikus Köztársasággal kötött konzuli egyezmény (86/1964. sz. hirdetmény) és a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársasággal kötött egészségügyi együttműködési egyezmény (89/1964. sz. hirdetmény).

Végül a *tudományos élet*tel kapcsolatos a *tudományos fokozatok adományozásáról és az Állami Tudományos Minősítő Bizottságról* szóló 53/1964. számú törvény.

T. L.

JOGIRODALOM

Herczeg István: A támadó háború eltiltása és az agresszió meghatározása

(Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1963. 188 old.)

Korunk nemzetközi jogának sarkalatos tétele az agresszió tilalma. Alig néhány évtizede az állami szuverenitás vitathatatlan eleme volt az a jog, hogy a „szuverén" adott esetben minden nemzetközi jogi korlátozás nélkül fegyverekhez folyamodjék. A népek békeakarata, amelynek első nagyhatású manifesztálása a támadó háborút bűntetté nyilvánító *Békedekrétum* volt, olyan új jogtételek kialakulását kényszerítette ki, amelyek szerint a viszályok elintézéséül erőszak alkalmazása vagy az azzal való fenyegetés nemzetközi jogi delictum. Az ENSZ Alapokmányának az agresszió tilalmát kimondó, s az általános nemzetközi jog részévé vált alapelve ma már a békés együttélés legfontosabb jogi pillére. Az Alapokmány azonban a támadás eltiltása mellett *magát az agressziót nem definiálja*, s ezért nyitva maradt az a kérdés, hogy mi tekintendő támadásnak. Ha a béke és biztonság fenntartásáért felelős nemzetközi szervek és szervezetek kezében volna a támadás tényállásának nemzetközi egyezményben foglalt meghatározása, az agresszió fennforgását bizonyos ismérvek alapján dönthetnék el. Sajnálatos módon azok a munkálatok, amelyek a Közgyűlés 1952. évi határozata (599/VI) alapján az agresszió meghatározása tárgyában folytak, máig sem eredményeztek ilyen megállapodást. Éppen azért, mert a téma a kodifikáció síkján befejezetlen, egy ilyen feldolgozás hozzájárulhat a nézetek tisztázásához és a megoldás előkészítéséhez.

• *Herczeg István* nemrég megjelent műve címében is azt a szoros összefüggést emeli ki, amely a támadó háború eltiltása mint tételesjogi helyzet és az agresszió meghatározása mint jogpolitikai feladat közt fennáll. Módszerével kettős célt kíván szolgálni: a témát úgy exponálja, hogy az olvasó a kérdést de lege ferenda anyagként helyes történeti összefüggéseiben szemlélheti, de emellett igyekszik megtalálni az agresszió meghatározásának ma érvényes tételesjogi elemeit is. A mű anyaga ennek megfelelően két nagy körre tagolható. Az elsőben az agresszió alapokmány-beli tilalmának történelmi előzményeit (1—3. fejezet), majd az ENSZ tételesjogát és az agresszió meghatározásáért a szervezeten belül folyt munkálatokat elemzi (4—6. fejezet), míg a másodikban „a támadó háború tiltottságának és meghatározottságának" tételes nemzetközi jogi kihatásaival foglalkozik (7—9. fejezet).

Az 1. fejezet „a háborús jogkör korlátlanságától annak korlátozásáig" az első világháború előtti joghelyzet előzményeit ismerteti. Az *igazságos háború tanával* foglalkozva megállapítja, hogy a skolasztikus justum bellum-tan, majd a természetjogi iskola tanai hatástalanságuk mellett legalább a háborúk közti különböztetés erkölcsi posztulátumát hangoztatták, míg a XIX. század nemzetközi jogi pozitivizmusa mindenféle megfontolást kiküszöbölt az adottságként elfogadott háború útjából. Az igazságos háború tantörténetéről adott kép teljesebb lenne, ha a szerző utalt volna a római jogi justum bellum-fogalomra, s arra a folyamatra, ahogy a korai feudalizmus vallásos ideológiája („patrisztika") ezt a fogalmat a szükségszerűen fennmaradó háborúk igazolására új tartalommal telítette.

A kollektív biztonság eszméjének kialakulásával foglalkozva (2. fejezet) szerző „az agressziónak, mint felelősség-következményekkel járó jogi fogalomnak első megjelenését" a versaillesi békeszerződésnek Németország háborús felelősségét kimondó rendelkezéseiben látja. E pusztán elméleti jelentőségű tény mellett a fejlődés döntő tényezőiként *az első szocialista rendszerű állam megszületését* és az első kollektív biztonsági szervezet megalakulását jelöli meg. A kollektív biztonság rendszerét úgy definiálja, hogy az „az összes részvevők segítségét ígéri az áldozatnak arra az esetre, ha támadás érné". Az ilyen szervezet gondolata azonban nem csak a XIX. században *Lorimer*nél merült fel, hanem évszázados múltra tekintett vissza, (*Pierre Dubois, Podjebrád György* stb.) amikor a Nemzetek Szövetségének megalakulásával — alaptalan reményeket keltve — megvalósult. Szerző az Egyességokmány 10. és 11. cikkei kapcsán helyesen elemzi a népszövetségi rendszer az agresszióval szembeni hatástalanságának okait. Témája szempontjából különösen az az érv jelentős, hogy a közgyűlés értelmezése szerint is a tagállamokra tartozott annak megállapítá-

sa, hogy fennáll-e az Egyességokmány megsértése, s így a szankciókban való részvétel kötelessége. Az agresszió meghatározásának fontosságát csak aláhúzta az 1928. évi *Briand-Kellogg paktum.* Szerző a párizsi paktum jelentőségét helyesen abban látja, hogy az „viszszavonhatatlanul felvetette a dilemmát: vagy a jogos védelmet, vagy az agressziót pontosan meg kell határozni."

Külön fejezetet szentel a mű az 1933-ban a Szovjetunió és tíz szomszédja közt létrejött *londoni egyezményeknek.* (3. fejezet) Bár a leszerelési konferencia az agresszió meghatározására vonatkozó szovjet javaslatot nem fogadta el, e szerződéseken keresztül a szovjet definíció a regionális kereteken túl, mindmáig nagy hatást gyakorol a nemzetközi jogi elméletre, sőt a nürnbergi ítéleten át, az ENSZ-ben folyó munkálatokban a gyakorlatra is. Szerző az egykorú burzsoá irodalomból vett idézetekkel bizonyítja, hogy a tudomány a definíció jelentőségét korán felismerte. Szerkezetileg bírálható módon e fejezet végén tekinti át a két világháború közti imperialista agressziókkal kapcsolatos népszövetségi eljárásokat, s elemzi a genfi kollektív biztonsági rendszer kudarcainak, majd végleges bukásának okait.

A *második világháború hatásait* az agresszió nemzetközi jogi tilalmára a mű — különös módon fordított sorrendben — két vonatkozásban tárgyalja. „A) a jövő perspektívájában és B) a múlt perspektívájában." A san-franciscói konferenciával kapcsolatban helyesen emeli ki, hogy a londoni egyezmények hatására két javaslat is született arról, hogy az agresszió meghatározását az Alapokmányba vegyék fel, éspedig a Szovjetunió által annakidején elfogadott definícióval csaknem azonos módon. A konferencia mégis a Biztonsági Tanácsnak engedte át annak eldöntését, hogy konkrét esetben agresszió történt-e vagy sem. Szerző ezután az Alapokmány kollektív biztonsági rendszerét elemzi. Az agresszió tilalma szempontjából az ENSZ döntő jelentőségét abban látja, hogy annak megalakulása végleg lezárta a háború jogi megengedettségének korszakát. Míg az Alapokmány kollektív biztonsági rendszere minden eddiginél következetesebb, mégis hiányos, mert a támadó háborúk tilalma mellett azok meghatározását mellőzte, és a Biztonsági Tanácsnak „quasi bírói hatáskört" adott anélkül, hogy legalább keretjogszabályt nyújtott volna az agresszió megállapításához.

A „múlt perspektívájában" szerző a nürnbergi ítélettel foglalkozik. Az ENSZ közgyűlésének 1946. dec. 11.-i határozatát úgy értékeli,, hogy a Nemzetközi Katonai Törvényszék ítéleti megállapításai „a legnagyobb súlyú nemzetközi szervezet által elismert nemzetközi jogelvek rangjára emelkedtek". Kétségtelen, hogy ez az ENSZ határozat is szükségszerű kodifikációs feladattá tette a béke elleni bűncselekmények — köztük az agresszió — szabatos meghatározását.

A mű gerincét *az ENSZ keretében folyó munkálatokról* írt 5. és 6. fejezet képezi. Találóan állapítja meg, hogy az agresszió meghatározása az önvédelem jogát gyakorló állam szempontjából is nagyjelentőségű. Egészében közli az e tárgyban az V. ülésszakon benyújtott szovjet javaslatot. Rámutat arra, hogy az az 1933-ban a londoni egyezményekbe foglalt definíció továbbfejlesztése, s e javaslatban is olyan nemzetközi jogsértések szerepelnek a kizárt jogcímek közt (tartozások megtagadása, határincidensek stb.), amelyek egykor casus belliként is érvényesülhettek.

A mű igen részletesen ismerteti az I., majd VI. bizottságban lefolyt viták anyagát. Herczeg István igen alapos tanulmányokat folytatott ezen a téren, és láthatólag eredeti ENSZ forrásanyag fölényes ismeretében vázolja fel a végülis zsákutcába jutott vita legfőbb tendenciáit. Az agresszió meghatározása ellen megnyilvánuló elutasító magatartással szemben (USA, Anglia, Ausztrália, Belgium) a Közgyűlés VI. ülésszakán a kérdést egybekapcsolta az emberiség békéje és biztonsága elleni jogsértések kódexének tervezetével. Nem kétséges, hogy ez a lépés — bár újra megerősítette az agresszió meghatározásának szükségét — lecsökkentette annak kiemelkedő jelentőségét, és mértéktelenül elodázta a kérdés érdemi tárgyalását. A VII. ülésszakon 15 tagú különbizottság alakult, amelynek 1953. évi ülésén a Szovjetunió új, lényegesen kibővített javaslatot nyújtott be. A javaslat a támadás mellett *a közvetett agressziót, a gazdasági, ideológiai agressziót* is meg kívánja határozni, és felsorolja azokat az indokokat, amelyek nem szolgálhatnak az agresszió igazolásául. Szerző a javaslat jelentőségét abban látja, hogy a korábbi ellenvetésekkel szemben az a közvetett agresszió formáinak kimerítő meghatározását adja, miközben a korábbi hat mellé még kilenc tényállást fűz. A különleges bizottság helyét 1957-ben másik 21 tagú bizottság vette át, amely egyelőre még a kérdés napirendre tűzésének ügyét is 1965-re halasztotta el.

Szerző könyvének történeti-elemző része után rátér *az agresszió tilalma és „meghatározottsága"* tételesjogi helyzetének vizsgálatára (7. fejezet). Alaptétele szerint annak ellenére, hogy az agresszió meghatározásának ügye az ENSZ-ben zsákutcába jutott, a tételes nemzetközi jog nem nélkülözi e definíciót, mert az 1933. évi londoni egyezmények meghatározása *„a 23 állam felhatalmazásából lefolyt nürnbergi nemzetközi bíráskodás során történt tényleges gyakorlatbavétellel, majd az ENSZ akkori összes tagállamainak ezt a gyakorlatbavételt egyhangúan megerősítő állásfoglalásával... az általános nemzetközi jog szokásjogi szabályává lett".* Szerző érvelése nem meggyőző. Egyetértünk azzal, hogy a londoni egyezmények agresszió-tényállásai a mai nemzetközi jog szempontjából egytől-egyig kimerítenék az agresszió fogalmát. Az is nyilvánvaló, hogy miként ez Nürnbergben történt, úgy e definíció ma is hatással van az elméletre és befolyásolhatja a nemzetközi gyakorlatot. Az a következtetés azonban, hogy a londoni egyezmények meghatározása eo ipso, az egyezmények szövegezése szerint általános érvényű nemzetközi joggá lett volna, túlzott. A nürnbergi elveket megerősítő ENSZ-határozat az agresszió meghatározására nem utal. Ha pedig a támadó háború bűncselekmény jellegét ez a határozat alapelvként fogadta el, ez éppúgy nem involválja a definíció elfogadását, mint ahogy az AO támadást eltiltó szabálya is jogérvényes annak ellenére, hogy a támadás fogalmát egyidejűleg nem határozza meg. Azt a logikus kérdést, hogy a londoni egyezmény

általános érvénye mellett miért volt szükség a közgyűlés V. ülésszakán benyújtott szovjet javaslatra, szerző azzal válaszolja meg, hogy politikai és jogtechnikai okokból mégis előnyös, ha a meghatározást „az államok túlnyomó többsége által elfogadott, félreértést és kibúvókat nem tűrő deklaráció útján *közvetlenül* lelhetjük meg". Ez az érv is arra mutat, hogy Herczeg István maga is érzi következtetésének támadható pontját.

Hasonló módon túlzottnak tartjuk azt a nézetet is, hogy amikor az 1956. évi szuezi kaland alkalmával Franciaország és Anglia eleget tett a tűzszüneti felhívásnak, „a londoni egyezmények formulája közvetve ismételten éreztette hatását a gyakorlatban, mert... magának a világos meghatározásnak a *létezése* az első figyelmeztetés után már visszariasztotta (az agresszort) akciójának folytatásától." Mindez nem érinti szerző konklúziójának helyességét, hogy már a nemzetközi jog jelenlegi állása szerint is agresszornak tekintendő az az állam, amely elsőként követi el a londoni egyezményben annakidején felsorolt cselekményeket. A hadüzenet, behatolás idegen területre, blokád idegen partok ellen stb. azonban szerintünk nem a londoni egyezmények definíciójánál fogva lesz agresszió, annál kevésbé, mert a haditechnikai és stratégiai fejlődés olyan új tényállásokat produkált, amelyek tekintetében az agresszió fennállását megállapító nemzetközi szervek, elsősorban a Biztonsági Tanács kezét nem lehet megkötni.

A mű az agresszió problematikájának alapos kifejtése után külön fejezetet szentel a kodifikáció irányvonalainak. Megállapításai a bevezetőben említett gyakorlati-jogpolitikai szempontból figyelemreméltóak. Herczeg István szerint a kodifikáció az agresszió londoni egyezményekbe felvett alaptípusainak kiterjesztése, illetve kiegészítése irányában történhet. A megegyezést jogilag lehetségesnek tartja az 1953. évi szovjet javaslat alapján a következő irányelvek szerint: 1. Ki kell zárni az agresszió köréből az ENSZ által elrendelt kényszerítő akciókat; 2. Vegyes definícióra van szükség, amely taxáció mellett lehetőséget ad a Biztonsági Tanácsnak általánosságban körvonalazott tényállások agresszióvá nyilvánítására; 3. Mellőzhetetlen az elsőbbségi elem, az elsőként elkövetés ténye; 4. A közvetett (gazdasági, ideológiai) agresszió fogalmát exemplifikatív módon kell meghatározni; 5. A Biztonsági Tanács cselekvési szabadsága a definíción kívüli tényállások esetére; 6. Az agresszió igazolására semmiféle ürügy nem szolgálhat.

A mű záró fejezetében a támadó háború tilalmának közvetlen nemzetközi jogi hatásait elemzi. (9. fejezet) A szuverenitás és a jus ad bellum megszűnése, az önsegély, önvédelem, a nemzetközi hadijog szükségessége, a semlegesség kérdését tárgyalva szerző az agresszió tilalmának jogi összefüggéseit szellemes elemző módszerrel mutatja be, és helyes következtetésekre jut.

Kritikai megjegyzéseinket végül általánosságban ki kell egészítenünk annak megállapításával, hogy a mű értékét, amely szerző korábban megvédett kandidátusi értekezésének alapján készült, csak növelte volna, ha a felhasznált irodalmi anyag nagyobb mértékben ölelné fel a szocialista államokban és nyugaton a kérdésre vonatkozó, újabban megjelent fontosabb műveket is.

Az elmondottakat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Herczeg István könyve egy igen fontos témakörben gazdagítja a magyar nemzetközi jogi irodalmat. A feldolgozás nem csupán a szak-jogász, de szerző világos, jólérthető, olykor színes stílusa folytán a világpolitikai kérdések iránt érdeklődő olvasó számára is hasznos anyagot nyújt egy olyan nemzetközi-jogi-külpolitikai kérdésben, amely korunk egyik központi gondolatát, a békés együttélést érinti.

Gál Gyula

A közrendi záradék a nemzetközi magánjogban*

* MIECZYSŁAW SOŚNIAK: Klauzula porządku publicznego w międzynarodowym prawie prywatnym Warszawa, 1961.

Az idegen jog alkalmazását rendelő kollíziós norma szabályai nem feltétlenül érvényesülnek. Amikor a hazai kollíziós norma idegen jogra utal, a bíró ezt mégsem alkalmazza az esetben, ha a felhívott jogszabály az ország belső rendjébe ütközik. Erre nézve valamennyi ország nemzetközi magánjogi gyakorlata és elmélete egyöntetű álláspontot képvisel.[1] Az idegen jog nem vehető figyelembe olyankor, ha annak érvényesülése az illető országban a közrenddel vagy a jóerkölcsökkel ellentétbe kerülne. A „közrend" fogalmáról a nyugati szakirodalom elismeri „an indefinite concept — határozatlan fogalom",[2] a szocialista országokban pedig mindezideig a nemzetközi magánjogi irodalomban nem dolgozták ki a közrend egységes fogalmát.[3]

M. Sosniak a szocialista nemzetközi magánjogi irodalomban elsőként kísérli meg összefoglalni a közrendi záradék problémáját jól áttekinthetően összeszedett, alapos fejtegetésekkel kísért tanulmányában. Szerző az elméleti boncolgatásoktól menten a kérdés gyakorlati vonatkozásaira irányítja a figyelmet és nem célja, hogy továbbfolytassa a fogalom meghatározásának meddő kísérletét. Bár a Szovjetunióban és a szocialista országokban a gyakorlatban ritkán kerül sor a közrendi záradék felhívására, ennek jelentősége a tőkés országokkal való kapcsolatban erősen kidomborodik. Hosszú időn keresztül hátrányos megkülönböztetés eszköze volt a záradék azoknak a kezében, akik szembehelyezkedtek a szocialista országok jogrendjének elismerésével. A záradékra vonatkozó jogi fejlődés teljes menetének megismerése, az intézmény gyakorlati szerepe, annak alkalmazása és a visszaélések feltárása olyan feladat, melyet szerző kísérel első ízben megoldani. — Vállalkozása jól sikerült. A könyv bemutatásával szeretnénk a figyelmet felhívni arra, a szocialista országokban is elérkezett az ideje annak, hogy az örvendetesen szép számmal megjelent nemzetközi magánjogi összefogó kézikönyvek mellett a tudományág egyes részproblémáit tanulmánykötetekben megvitassák. Reméljük, hogy a tehetséges lengyel szerző kezdeményezése minél több követendő példára fog találni.

A munkában három részt különböztethetünk meg. Az I—IV. fejezet a záradék történetével foglal-

[1] L. A. Lunc: Internationales Privatrecht I. Berlin, 1961. 217. old.
[2] R. H. Graveson: The conflict of laws London, 1955. 385. old.
[3] Szászy István: Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga Budapest, 1962. 141. old.

kozik, gondosan összeválogatott szemelvényekkel ismerteti a kialakulás hátterét. Munkájának ez a része hasznos forrásgyűjtemény a további kutatások számára.

A közrendi záradék gondolata elsőízben a középkori városállamok statutumaiban bukkan fel, szélesebbkörű megalapozást nyer a 17. században, a felélénkülő kereskedelmi kapcsolatok korában a németalföldi iskola részéről. A növekvő kereskedelem egyre nagyobb igyekezettel fordította az elvet a maga hasznára. A 18. században a francia és holland gyakorlat átvette *Eouhier* tételét a causes publiques-ről, melyek a jóerkölcsök vonatkozásában kivétel nélkül minden esetben alkalmazást nyertek (7. old.). A 19. században ennek az elvnek a segítségével védekezett a fiatal francia polgárság az akkor még erős osztrák és orosz hűbéri renddel szemben.

Olvashatjuk, miként kísérelte a közrend fogalmát a tőkés jogtudomány két nagy nemzetközi magánjogi iskolája *Savigny* és *Mancini* meghatározni: *Savigny* szerint a jogalkotás célja szabja meg a feltétlenül érvényesülő (absolut) és közvetítő (vermittelnd) normák között a határt. Kizárt szerinte az olyan jog alkalmazása, mely a jóerkölcsbe, vagy a közjóba (publica utilitas) ütközik, vagy ismeretlen jogintézményt (pl. polgári jogi halál — jogképesség elvesztése) vezetne be. Azt a jogot kell alkalmazni, melyet az adott jogviszony „székhelye" (Sitz des Vertrages) megkíván.

Savignytől eltérően *Mancini a* közrenddel kapcsolatosan nem a kivételesen érvényesülő törvényeket tartota szem előtt, hanem felfogásának megfelelően a társadalmi, politikai-gazdasági és erkölcsi alapelveket („eminenti principi di moralita umana e sociale"). Szerinte a közrendi záradék gondolata logikus folyománya a 19. században győztessé vált *nemzeti* (polgári) eszmének. A politikai egység helyreállításával igen fontos volt Olaszországban a sokfelé elterjedt külföldi jog alkalmazásának korlátozása (1865. Olasz Ptk. 12. § „köznapi és társadalmi erkölcs, sajátos emberi alapjogok, jóerkölcs" stb. fogalmakra hivatkozik.)

Sośniak a közrend kérdését — helyesen — a belső jogra vonatkoztatva szemléli. A saját törvényeket kell a jogalkalmazás során tekintetbe venni, a külföldi jogszabály teljes tartalmát a bíró nem ismeri, de nem is kutathatja.

A belső állami jogszabályokat a „szociális" elem hatja át; a 19. századi olasz és francia nemzetközi magánjogi irodalom ezt aprólékosan vizsgálja, anélkül, hogy az elv valódi tartalmát meglátnák. A közrend fogalmát senkinek sem sikerült szabatosan megfogalmaznia, *Bartin* és *Savigny* a század végén már úgy látta, az intézmény el fog halványodni, a bíróság majd egyre ritkábban alkalmazza a közrendi záradékot.

A valóságban ennek ellenkezője következett be, amit a történeti fejlődés magyaráz meg. Az egész világra kiterjedő „gazdasági szabadverseny", az ipari nagytőke egyeduralma, a gyarmati rendszer változatlan fennmaradása a múlté lett, a szocialista országok kialakulásával a fejlődés más irányt vett. Az új állami és társadalmi rendszer elismerése elől nyugaton sokáig elzárkóztak, ezért hangsúlyozza *Franz Kahn:* „A nemzetközi magánjog területén jelenleg a közrend feltétlenül uralkodó. Egyetlen szava elegendő, hogy megsemmisítse a lehető legerősebben kötelező kollíziós normát."[4] A *Bartolus* által megfogalmazott statuta favorabilia-t saját jogrendszerükre vonatkoztatták és megindult a küzdelem a statuta odiosa, a szocializmus vívmányainak elismerése ellen.

Szerző hűen bemutatja a vonatkozó eseményeket, idézi a tőkés bíróságok megalapozatlan ítéleteit. A közrendi záradék elhalványodásáról azonban a tőkés országok egymásközötti kapcsolatában sem lehet beszélni.

Az „orde public" kifejezést *Boulay* francia jogtudós használta először a Code Napoleon-hoz szerkesztett előkészítő művében. A szerkesztők, élükön a Panthéon-ban a legnagyobbnak kijáró díszsírhellyel megtisztelt *Portalis,* a törvénykönyvbe e fogalmat ugyan nem vették fel, azonban a gyakorlat később a Code 3. §-ból vezette le ennek alkalmazását[5]. A közrendi záradék a romanista jogrendszerekben a nagy kodifikációs munkálatok megindulásával egyre gyakrabban került felhívásra. Az idegen jog alkalmazásával sokszor görcsösen szembehelyezkedtek, azt minden áron igyekeztek elhárítani. Jellemző példa a XIX. század talaján fakadt elhajlásra az, hogy a francia Semmítőszék a közrendre hivatkozással vetette el a külföldi jog elismerését, mert az atyasági per megindítását a Code Civil 390. § (2)-ével szemben ez még további határidőben is lehetővé teszi.

A párizsi egyetem összehasonlító jogi tanszékének vezetője *René David* a közrendi záradékot, akárcsak *Arminjon* és *Batiffol* „élément perturbateur"-nek tekinti[6] és hangsúlyozza, ha az idegen jog árt a francia társadalmi rendnek vagy sérti a francia nemzet igazságérzetét, nem vehető figyelembe a bíró részéről, hanem tekintettel kell lennie a konkrét tényállás társadalmi következményeire. Elég sok reménytelen kísérlet történt már a közrendi záradék tartalmának pontos meghatározására. *Cheshire* szinte kétségbeesve kiált fel „az olyan zavaros fogalom, mint közrend" mégsem áshatja alá a nemzetközi magánjog fő célját, a jogszabályösszeütközések elrendezését.[7]

Ha valamennyi kogens belső jogszabály tiltaná az idegen jog alkalmazását — emeli ki *Sośniak* (23. o.) — eljutnánk a nemzetközi magánjog megsemmisüléséhez. *Portalis* és jogásztársai a Code Napóleon megfogalmazásánál a 6. § szövegével nem gondoltak kolliziós kérdésekre, a 6. § ilyen szempontból való gyakori felhívása a későbbi összekeveredések eredménye.[8]

A történeti fejlődés felvázolása után szerző mélyreható összehasonlítójogi elemzést végez és ennek keretében alaposan szemügyre veszi az angolszász *public policy* jogintézményét. Ez részben egyszerűbb, részben bonyolultabb, mint a kontinentális közrendi elv. A „szabad kereskedelem" jegyében a piacokért való harc kiszélesedésével

[4] Fr. Kahn: Abhandlungen Zum Internationalen Privatrecht München, 1928. 165. old.

[5] Code Napoleon 3. § (1): „Les lois de police et de sureté obligent tous ceux qui habitent le territoire".

[6] P. Arminjon: Précis du droit international privé Paris. 1947. 113. old. és R. David: Traité élémentaire du droit civil comparé Paris. 1953. 56—57. old.

[7] G. C. Cheshire: Private International Law Oxford. 1957. 133. old.

[8] Code Napoleon 6. §: „On ne peut déroger par des conventions particulieres aux lois qui intéressent l'ordre public et les bonnes moeurs".

jól használták ezt a fogalmat, azonban hatása nem csupán a gazdasági kapcsolatok területén érvényesült. Így sokáig ennek az elvnek az alapján utasították el a Szovjetunióban kötött házasság érvényének elismerését.[9] „Különleges társadalmi és házassági erkölcsi" okokra hivatkoztak, függetlenül attól, hogy a lex loci celebrationis ezeket a szempontokat ismeri-e vagy sem. *Cheshire* — részben saját kételyeinek eloszlatására — négyes csoportosításba foglalta a public policy alkalmazásának alapjául szolgáló szempontokat. Nem alkalmazható szerinte az idegen jog, ha *a)* megsérti az angol értelemben vett igazságügy alapelveit, *b)* megsérti az angol értelemben vett erkölcsi alapelveket, *c)* az Egyesült Királyság és ennek más hatalmakhoz fűződő érdekei ellen vét, *d)* az angol értelemben vett emberi szabadságokba ütközik.[10] Ez a felosztás tükrözi az angolszász jogász sajátos szemléletét és azt a körülményt, hogy minden felsorolt szempontot saját speciális érdekei alapján mérlegel. Az adott keretek itt oly tágak és „angol érdekek" fennforgásával itt annyi mindent meg lehet magyarázni, hogy a szerző által „zavaros"-nak nevezett fogalom valóban az önkényes jogalkalmazás eszközévé válhat. Ilyen messzire azonban talán mégsem kell elmennünk.

Sośniak munkájának második részében (V—IX. fejezetek) részletesen foglalkozik a közrendi záradék blanketta-jellegével és vizsgálja a záradék szerepét a polgári jog egyes ágazataiban. Blankettaszabályozás érvényesül a tételes lengyel jogban, ezt tartalmazza a nemzetközi magánjogról szóló 1926. évi törvény 38. §: az idegen jog szabályai nem hatályosak Lengyelországban, ha ellentétesek az érvényes közrend vagy jóerkölcsök alapelveivel. E megfogalmazás meglehetősen tág. *Allerhand* szerint a jogrend szempontjai mellett a jóerkölcsök felhívása felesleges, ugyanígy vélekedik *Lyskowski* és megállapítják, ami a jóerkölcsökbe ütközik, az nyilván nem felel meg a jogrendnek sem.

1961. évi lengyel tervezet 5. §-a így szól: az idegen jog rendelkezéseit nem alkalmazzák, ha ez ellentétes volna a Lengyel Népköztársaság jogrendjének alapelveivel.

Az új lengyel nemzetközi magánjogi törvénytervezet megvitatása során hangzott el olyan vélemény, mely feleslegesnek minősíti a külön közrendi záradék felvételét a törvénybe az általános szabály mellett. Ilyennek kellene pl. tekinteni az 1902. június 12-i Hágai Egyezmény VI. fejezetének 2. cikkelyét, mely a házasságkötéssel kapcsolatos tilalmi rendelkezéseket tartalmazza.

A tervezet szövegét egyébként a tételes törvény megfogalmazásánál szerencsésebbnek minősítik azzal, hogy a közrend fogalmát az állam politikai és társadalmi rendjéhez, mint időszerű tényhez fűzi. *Sośniak,* a lengyel nemzetközi magánjogi tervezethez írt észrevételeiben[11] szembeállítja egymással az általános és speciális közrendi záradék fogalmát, az előbbihez sorolja a hatályos törvény idézett 38. §-át és a tervezet 5. §-át, utóbbihoz a tervezet 20. §-át, mely átveszi a Hágai Egyezmény említett tilalmi rendelkezéseit a fennálló vérrokonságról és a már meglevő házassági kötelékről. Végkövetkeztetése az, hogy mind a két szabály megfér egymás mellett — bár szoros közöttük az összefüggés.

Mennyiben juthatnánk közelebb a fogalomhoz a tartalom révén — ha már a megfogalmazás ennyi nehézséggel jár — vetődik fel a következő kérdés? Kialakítható-e az „államok feletti" közrend. Mindenkor megvannak a nemzetközi közjog területén a nemzetközi együttélés elismert, elfogadott alapelvei, melyek megsértését az adott társadalom elítéli. Ez azonban még nem képez ordre public universel-t, mint az államok feletti jus cogens-t. A nemzetközi bíróság bírája a közrendi záradékot általában nem köteles alkalmazni. Ez esetben ugyanis megtagadnák az állami törvényhozás elismerését valamely országnál. A természetjogi alapelvekre való hivatkozást a szocialista jog szemszögéből szerző is elvetendőnek mondja. A bíró ténylegesen az egyes államok belső közrendjéből indulhat csak ki,[12] és tekintettel van a közrendre nézve az egyes országokban kialakult értelmezésekre. Az ilyen értelmezésnek kapcsolata van azokkal a jogviszonyokkal is, amelyeket a nemzetközi közjog szabályoz. Rávilágít arra, a közrend alapja a belső jog, de van nemzetközi tartalma is. Nem az a cél, hogy a záradék az elszigetelődést szolgálja, ellenkezőleg az államok közötti együttműködést kell előmozdítania a különböző társadalmi rendszerű államok egymás közötti kapcsolatában. Itt mutatkozik a hasonulás, mivel ugyanezen cél szolgálatában állnak a nemzetközi közjog alapvető elvei is.

Helyesen jár el a szerző azzal, hogy a munka egész menetében szép sorrendben megvitatja az egyes kérdéseket, majd ezekhez kapcsolja saját véleményét. A beosztást illetően talán egy ponthoz kellene észrevételt tenni. Nem indokolt, miért választja el a történeti háttér ismertetésénél az események folyamatától a szocialista jog rendelkezéseinek bemutatását és miért csak az utolsó részben tárja fel a Szovjetunió és a népi demokráciák idevonatkozó gyakorlatát. Kár, hogy a különben világosan áttekinthető szerkezet ezen a ponton megtörik.

A közrendi záradék gyakorlati alkalmazása során felvetődő kérdésekkel a munka harmadik része (X—XIII. fejezet) foglalkozik. Szerző nem veszi át a francia irodalomban újból erőteljesen hangsúlyozott *Savigny*-féle megállapítást arról, hogy a kollíziók megoldása bizonyos jogi közösséget feltételez, teljesen eltérő civilizációjú ország jogát nehéz alkalmazni.[13] *Bartin* éppen e közösség hiányában látja a közrendi záradék alkalmazásának szükségességét.[14] Az azonos „műveltségi" kör meghatározása a napjainkban lejátszódó hatalmas integrálódási folyamatban a volt gyarmati és elnyomott országok önálló állami létének kialakulása idején veszít jelentőségéből, az ún. „nyugati civilizáció" már régóta nem kizárólagos eszménykép.

Az alkalmazásnak egyáltalán nem előfeltétele a tételes jogi sza-

[9] L. A. Lunc: Mezinárodní právo soukromé Praha, 1952. 252. old.
[10] I. m. 154—156. old.

[11] M. Sośniak: Észrevételek a lengyel nemzetközi magánjogi törvénytervezethez. Magyarul l. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény 1963/2. 253. old.

[12] Szászy István: Nemzetközi polgári eljárásjog Budapest, 1963. 200. old.
[13] H. Batiffol: Traité élémentaire de droit international privé Paris, 1955. 416. old.
[14] E. Bartin: Études de droit international privé Paris, 1899. 217. old.

bályozás. Számos ország ismeretes, ahol törvényes szabályozás hiányában is széles körben hívják fel a közrendi záradékot. A folyamat a következő: először meg kell határozni az alkalmazandó idegen jogot (tisztázni a renvoi kérdését) és azután juthat a bíró arra a következtetésre, hogy az idegen jog érvényesülése sértené a hazai közrendet, ezért azt elveti. Így válik érthetővé az angolszász jogi megítélés, mely a záradékot és az alkalmazás kérdéseit az eljárási jogba sorolja. A *Common Law* országainak felfogásával szemben a kontinentális jog a közrendi záradékot nemzetközi magánjogi intézménynek tekinti, mely a belső polgári jogrendet óvja. A közrend ügyében hozott bírói döntés az angolszász vélemény szerint még nem jelent ítélt dolgot. — Sośniak azt a nézetet vallja, hogy itt az adott tényállás érdemi eldöntéséről van szó, nem csupán arról, hogy a vita elbírálását az eljárási jog megengedi-e? A záradék netáni nem megfelelő alkalmazása jogi és nem tényállásbeli hiba. A viszonylag relatív fogalom azzal, hogy mégis alkalmazásra kerül, ott és akkor abszolúttá válik.

A magyar jogi felfogás *Sośniak* elvein túlmegy és rámutat arra, a nemzetközi eljárási jog nem tűrheti meg az olyan idegen jog alkalmazását, mely a belső közrendbe ütközik.[15]

A közrendi záradék alkalmazása a szocialista országok egymás közötti szerződéseiben elvi és nem gyakorlati jelentőségű kérdés. Ámbár ezen országok közötti kapcsolatokban nincsenek és nem is lehetnek mélyreható világnézeti ellentétek, ezen országok polgári jogi törvényhozásában még felbukkannak bizonyos ellentmondások. Tekintettel kell lenni továbbá arra, hogy ezek az országok még nem állnak valamennyien a szocializmus építésében ugyanazon a fokon. A Szovjetunió az 1945—49. években a szocialista átalakulás útjaira lépett országokkal kötött kereskedelmi egyezményeiben a záradékot minden esetben felvette, a kétoldalú egyezmények visszatérő szövege a külföldi jog alkalmazásának kizártságát illetően az, „ha ellentétes a közrenddel vagy a jóerkölcsökkel".

Az 1957/58-as években ezen népi demokráciává vált országokkal kötött egyezményekben a záradék többé nem fordul elő. A fejlődés kétségtelen jelét kell ebben látnunk, amit alátámaszt a *Lunc* által újabban nyilvánított vélemény: „A szocialista táboron belül meglevő, a szocialista nemzetköziségből fakadó kapcsolat teljesen kizárja olyan helyzet alakulásának lehetőségét, hogy nálunk bármely szocialista ország joga alkalmazásának a közrendi záradék útját álljná."[16]

A közrendi záradék alkalmazásának kihatásait illetően legérdekesebb a vita eldöntésének mikéntje, ha a bíró a közrend alapján az idegen jogot alkalmatlannak minősíti. Hogyan hidaljuk át az ilyen hézagot? *Sośniak* úgy vélekedik, a megjelölt idegen jogrendszerből analógia útján más, — belföldön is elfogadható — szabályt kell felhívni. E téren a lengyel álláspont sem egységes: *Ludwiczak* azt vallja, ez nem vezet helyes megoldásra, mert a külföldi jogot úgy kell mindig alkalmazni, ahogy annak az országnak a bírósága tenné.[17] Nem lehet a külföldi jogra egyénileg elképzelt értelmezést rákényszeríteni. A bíró számára ugyanis több megoldás kínálkozik, de sohasem választhat olyan utat, mellyel összeütközik az abban az országban érvényes közrenddel. Egy bizonyos tényállást valamely adott jogrendszer szerint csak egyféleképpen lehet helyesen megoldani, ha több lehetőség forog fenn, csak egy megoldás a helyes, a többi látszólagos. Ennek elbírálása mindig a bíróra tartozik.

Mi a helyzet akkor, ha a bírónak olyan módozathoz kellene folyamodnia, melyet előzőleg maga is elvetett (ti. a külföldi jogszabály alkalmazása)? Nyilván ellentétbe kerülne saját magával.

Legyünk-e következetesek abban, hogy a közrendi záradék felhívása esetén az idegen jog alkalmazását végképp kizárjuk, vagy hagyjunk ún. „kiskaput"? Ludwiczak ennek határozottan ellene van és a lex fori alkalmazását javasolja. A kérdés a nemzetközi magánjog irodalmában eléggé vitás.

Vallindas csak „ultimum remedium"-ként ajánlja a lex fori felhívását a közrendi záradék alkalmazása esetén és hivatkozik a Reichsgericht döntésére, valamint egyéb megnyilatkozásokra.[18] Hasonló nézetet képvisel *Makarov* és *Raape*, ellenkezőt *Batiffol*.

Sośniak ismertetett felfogásával kilép a népi demokratikus írók eddigi egységes véleményközösségéből és lehetségesnek véli a közrendi záradék alkalmazása esetén más külföldi jogszabály figyelembevételét viszont nem nyúl vissza azonnal a lex foriho z. Mint láttuk, erre nézve még szűkebb hazájában sincs egységes vélemény. Az idegen közrend feltétlen figyelembevételéért száll síkra ilyen esetben a tőkés irodalomba *M. Wolff*,[19] erre jegyzi meg *Vallindas* „logikus, de elfogadhatatlan következtetés".[20]

Tanulmánya végén szerző felveti a közrendi záradék jövőjének kérdését. A régebbi lengyel irodalomban a záradékot „biztonsági szelep"-nek tekintik,[21] *Babiński* professzor véleménye viszont, hogy „a jog sajátosságainak végső megállapításához szükséges javító tényezővel" van dolgunk.[22] A közrendi záradék nélkül „lehetetlen" eligazodnunk a nemzetközi magánjog területén.

Rámutat arra, nem kizárólag a záradék felhívása okozhatja a külföldi jog alkalmazásának kizárását, mert ugyanilyen hatást váltanak ki bizonyos területhez kötött jogszabályok, mint pl. az adó- és illetéktörvények. Az idegen jog alkalmazását ezért vagy azért olyan esetben kell korlátozni, ha különben megvan a természetes együttműködés. Az ellentétek kiéleződése, hidegháborús hangulat stb. gyakoribbá tette a záradék felhívásának szükségességét.

A jövőben ennek nem kell mindig így maradnia. Lehetséges olyan kapcsolatok kialakítása, amikor a záradék felhívása feleslegessé válik. Szerző példaként veszi a

[15] Szászy: Nemzetközi polg. elj. jog. 195—201. old.

[16] L. A. Lunc: Mezsdunarodnoje csasztnoje pravo I. Moszkva, 1959. 238. old.

[17] W. Ludwiczak: A közrendi záradék a nemzetközi magánjogban. Panstwo i Prawo 1962. 946—947. old.

[18] P. G. Vallindas: Der Vorbehaltsklausel des Ordre Public Rabelsz 1953. 1. old. továbbá RGZ 1922. dec. 19. 106/82. ítélet.

[19] M. Wolff: Das internationale Privatrecht Deutschlands Berlin, 1949. 63. old.

[20] uo.

[21] Fr. Grodyński: Nemzetközi magánjog (lengyelül) Krakkó. 1914. 85. old.

[22] L. Babiński: A lengyel nemzetközi magánjog vázlata. Varsó 1935. 48. old.

szocialista országok közötti jogviszony legutolsó éveit. Lassan nincs rá lehetőség, hogy itt a záradékot egyáltalán felvegyék a jogszabályba, mégkevésbé kerül sor annak tényleges alkalmazására. Ilyen viszonylatban a záradék biztonsági szelep, ill. szűrő szerepére sem lesz már szükség. A jogintézmény, mint felesleges elhal és elérkezünk a fejlődés eggyel magasabb fokához.

Ezek a gondolatok a messzi jövőbe mutatnak. A különböző gazdasági és társadalmi rendszerű országok jelenleg megélénkülő kereskedelmi és jogi kapcsolatainak korában a közrendi záradék felbukkanására számítani kell. Ismerni kell annak természetét, a különféle jogrendszerek egybevetésével látnunk kell az alkalmazás mikéntjét és meg kell tanulnunk az elhárítás módozatait. A szocialista országokban (pl. Csehszlovákia) a nemzetközi magánjog tudománya a közrend és viszonosság elve közötti szoros kapcsolatra mutat rá.[23] Ez az összefüggés vezet el a záradék szabályozó szerepéhez, ami érdemi elbírálását is jelenti annak, mikor, milyen okból iktatják ki az idegen jogot és hárítja el a belső jogrend a nemkívánatos következményeket.

Karlóczai János

[23] vö. szerzőtől :A csehszlovák nemzetközi magánjogi gyakorlat „A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogi problémái" Budapest, 1963. kötetben. 132—133. old.

Új könyvek

Büntetőjogi döntvénytár. Bírósági határozatok. (1953. okt.—1963. okt.) Összeáll. Egeli László, Rácz György stb. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1964. 1057 p.

Polgári jogi döntvénytár. Bírósági határozatok. (1953—1963.) Összeáll. Balogh Imre, Erdős Béla, Géczy Kálmán. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1964. 735 p.

Hegyháti István—*Révai* Tibor: Jogi képviselet és védelem. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1964. 377 p.

Pólay, Elemér: Differenzierung der Gesellschaftsnormen im antiken Rom. Bp. Akad. Kiadó, 1964. 401 p.

Baczonyi Zoltán — *Isépy* István — *Uhlyarik* György: Árufuvarozási jog. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1964. 1009 p.

Mádl Ferenc: A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében. Bp. Akad. Kiadó, 1964. 620 p.

A Magyar Jogász Szövetség 6. kongresszusa, Hévíz, 1963. október 4—6. Bp. Állami ny. [1964.] 383 p.

A felsőoktatási intézmények hallgatóit érintő jogszabályok. Szerk. Takács Aranka. Bp. Tankönyvkiadó, 1964. 111 p. /A Művelődésügyi Minisztérium hivatalos kiadványa./

Általános jogi ismeretek. Írták: Kádas Lajos, Szalay Sándor stb. [Kiad. a] Belügyminisztérium Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség. Bp. 1964. 257 p.

Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogi üzemszervezési és szakigazgatási ismeretek. Szerk. Kozári János. 1. r. Bp. 1964. 138 p. /A tanácsakadémiák jegyzete./

Kiss János: A nemzetközi térségek jogállása. Bp. Közdok. 1964. 104 p.

Ügyviteli utasítás a nyugdíjjogszabályok végrehajtásához. Szerk. Nagy József. Függelék [rendeletek]. Lezárva: 1—16. fej. 1963. nov. 15., függ. 1964. máj. 31. Bp. Szakszervezetek Országos Tanácsa, Társadalombiztosítási Főosztály, 1964. 996 p.

A magyar nacionalizmus kialakulása és története. Írták: Simon Péter, — R. Várkonyi Ágnes stb. Bp. Kossuth Kiadó, 1964. XL, 463 p.

Siklós András: Az 1918—1919. évi magyarországi forradalmak. Források, feldolgozások. Bp. Tankönyvkiadó, 1964. 205 p. /Magyarország legújabbkori történetének forrásai és irodalma 1./

Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig. Szerk. *Kovacsics* József. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1964. 411. p. 8 t. 4 mell.

Ila Bálint — *Kovacsics* József: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bp. Akad. Kiadó, 1964. 438 p. 11 t. /Magyarország helytörténeti lexikona./

Állam- és jogelmélet

Opalek, Kazimierz: Problemy metodologiczne nauki prava. [A jogtudomány módszertani problémái.] Warszawa, Państwowe Wyd. Naukowe, 1962. 362 p.

OK. 392.007

A mű két főrészből áll. Az első részben a szerző a jogtudomány és más társadalomtudományok közti eltérő vonásokat vizsgálja és ezzel kapcsolatban foglalkozik azzal, hogy az eltérések következtében milyen sajátos kutatási módszerekre van szükség a jogtudomány területén. A második részben a jogrendszer problémáinak elemzésével és a jogtudomány felosztásával foglalkozik.

Löffelholz, Thomas: Die Rechtsphilosophie des Pragmatismus. Eine kritische Studie. [A pragmatizmus jogfilozófiája. Kritikai tanulmány.] Meisenheim, Hain, 1961. XI. 156 p. ELTE Jogi kari kvtár: 33.649.

A pragmatista filozófia igazságelméleti és értékfilozófiai vonatkozásainak ismertetése után a szerző a pragmatizmus fogalmát elemzi. A pragmatista nézetek bemutatásánál az amerikai jogtudomány pragmatista áramlatainak képviselőit (Holmes, Cardozo, Llewellyn és Jerome Frank) tárgyalja részletesebben. Külön fejezetet szentel Roscoe Pound-nak, aki hegeli vágányokon halad. A munka a pragmatizmus szociológizáló jellegét emeli ki.

Utz, Arthur — Fridolin: Sozialethik mit internationaler Bibliographie. 2. T. Rechtsphilosophie. [Társadalometikai nemzetközi bibliográfia. 2 köt. Jogfilozófia.] Heidelberg-Löwen, Kerle-Nauwelaerts. 1963. XIV, 409 p.

/Sammlung Politica. 10, Bd./

OK. 378.806

Az első részben jogelméleti fejtegetéseket találunk. Nemcsak az elméleti kérdések tárgyalásánál, de a második részt képező, egyébként gazdag, szakirodalmi összeállításban is főleg pozitivista és természetjogi szemlélet érvényesült.

E lapszám (XIX. évfolyam 10.) szerzői: *Dr. Weltner Andor* egyetemi tanár. — *Dr. Szabó András* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Turi István* csoportvezető ügyész. — *Dr. Péter Béla* csoportvezető jogtanácsos. — *Dr. Zlinszky János* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Búza László* akadémikus, egyetemi tanár (Szeged). — *Dr. Krémer Miklós* szövetkezeti jogtanácsos. — *Dr. Gaál Gyula* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Karlócai János* vállalati jogtanácsos.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 64.6174 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

XIX. új évfolyam 12. szám Budapest, 1964. december hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

BENEDEK KÁROLY:
A polgári jog legfontosabb alapelvei 633

KISLÉGI-NAGY DÉNES:
Marx sajtópere 640

SCHELNITZ GYÖRGY:
Törvényességi óvás a polgári eljárásban 646

ZLINSZKY JÁNOS:
A nagyipari létesítmények minőségének biztosítása tervszerződéseink rendszerében 655

Szemle:

HORVÁTH TIBOR:
A Nemzetközi Büntetőjogi Társaság IX. Kongresszusa a család és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények büntetőjogi szabályozásáról 660

ERDÉSZ LÁSZLÓ:
Néhány büntetőjogszabály értelmezése a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában 668

H. A.:
Az európai szocialista államok jogalkotása ... 674

Jogirodalom:

HOÓZ ISTVÁN:
Szabady Egon: (Szerk.) Bevezetés a demográfiába 676

— —:
Új könyvek 679

СОДЕРЖАНИЕ: *Карой Бенедек:* Важнейшие основные принципы гражданского права. — *Денеш Кишлеги-Надь:* Процесс по делу о нарушении закона о печати Маркса. *Дьердь Шельниц:* Пересмотр в порядке надзора в гражданском процессе. — *Янош Злински:* Обеспечение качества установок крупной промышленности в системе плановых договоров. — *Обзор: Тибор Хорват:* 9-ый Конгресс Международного Уголовно-правового общества об уголовно-правовом регулировании преступлений против семьи и ноловой морали. — *Ласло Ердес:* Толкованние нескольких уголовно-правовых норм в практике Верховного Суда. — *А. Х.:* Правотворчество европейских социалистических стран. — *Юридическая лиутература: Иштван Хооз:* Эгон Сабади (редактор). Введение в демографию. — — — Новые книги.

INHALT: *Károly Benedek:* Die wichtigsten Grundzüge des Zivilrechts. — *Dénes Kislégi-Nagy:* Der Presseprozess von Karl Marx. — *György Schelnitz:* Der Kassationsantrag im Zivilverfahren. — *János Zlinszky:* Die Sicherung der Qualität unserer grossindustriellen Einrichtungen im System der Planverträge. — *Rundschau: Tibor Horváth:* IX. Internationaler Strafrechtskongress über strafbare Handlungen gegen die Familie und sittliches Verhalten. — *László Erdész:* Die Auslegung einiger Strafrechtsnormen in der Praxis des Obersten Gerichtshofes. — *A. H.:* Die Rechtssetzung in den europäischen sozialistischen Staaten. (Bulgarische Volksrepublik.) — *Rechtsliteratur: István Hoóz:* Egon Szabady (Red.): Einführung in die Demographie. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Károly Benedek:* Les principes fondamentaux les plus importants du droit civil. — *Dénes Kislégi-Nagy:* L'affaire de presse de Marx. — *György Schelnitz:* Pourvoi dans l'intérêt de la légalité en procédurs civile. — *János Zlinszky:* L'assurance de la qualité des établissements de grande industrie dans notre système de contrat de plan. — *Revue: Tibor Horváth:* Le IXe Congrès International de Droit pénal sur la réglementation des infractions contre la famille et la moralité sexuelle. — *László Erdész:* L'interprétation de quelques règles de droit pénal dans la pratique de la Cour Suprême. — *A. H.:* La législation des Etats socialistes européens. — *Littérature: István Hoóz:* Egon Szabady (réd.): Introduction dans la démographie. — — —: Nouveaux livres.

BUDAPEST

XIX. új évfolyam 12. szám Budapest, 1964. december hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A polgári jog legfontosabb alapelvei*

A jogalkalmazás jogpolitikai elveiről hozott kormányhatározat átfogóan ismerteti azokat a jogpolitikai elveket, amelyeknek a polgári jogalkalmazás egész területén, tehát nemcsak a szűkebb értelemben vett polgári jogalkalmazás során, hanem a családjogi, munkaügyi, termelőszövetkezeti jogi viták rendezésénél is érvényesülniük kell. Ebben a tanulmányban a polgári anyagi jog legfontosabb alapelveivel, ezen belül is elsődlegesen azzal a kérdéssel kívánok foglalkozni, hogy mi a rendeltetésük, a szerepük ezeknek az alapelveknek a szocialista polgári jog rendszerében és a jogalkalmazásban.

A Polgári Törvénykönyvnek Bevezető rendelkezések című első része nagyjából két csoportba sorolható szabályokat tartalmaz. Az első csoportba azok a szabályok tartoznak, amelyek normatív alakban a törvény célját és tartalmának legáltalánosabb irányító eszméit, alapelveit fejezik ki. A második csoportot azok a szabályok alkotják, amelyek általánosságuknál fogva közel állnak ugyan az alapelvekhez, sőt bizonyos értelemben alapelveknek is tekinthetők (pl. a joggal való visszaélés szabálya), azoktól mégis abban különböznek, hogy egyedi esetekre közvetlenül is alkalmazható tényállásuk van.

A szocialista polgári jog tudományos irodalmában még mindig nem teljesen egyöntetűek a nézetek abban a kérdésben, hogy pontosan melyek a polgári jog alapelvei, különösen pedig, hogy a tartalmukban nagyjából kialakult alapelveket szövegszerűen hogyan kell rögzíteni. Mindamellett általánosan elfogadott vélemény van arra nézve, hogy mi az alapelvek jelentősége a jogalkalmazásban. Gyakran előforduló eset az, hogy az adott ügyben alkalmazásra kerülő jogszabály helyes értelme felől kétség van és ezt a kétséget a jogszabály alacsonyabb fokú értelmezésével (a nyelvtani és logikai értelmezés útján) nem lehet megnyugtatóan eldönteni. Ilyenkor a jogalkalmazó az értelmezés magasabb módszereihez fordul és ennek során mindenekelőtt a rendszeres értelmezés segítségével a jogszabálynak más jogszabályokkal való összefüggéseiből, végső fokon az adott jogágazat, sőt az egész jogrendszer alapelveiből következtet a többféle lehetséges értelem közül arra, amely a jogszabály céljának, a jogalkotó akaratának megfelel. A szilárd törvényességre törekvő szocialista jogrendszerben ezért különösen jelentősége van annak, hogy az alapelvek ne függjenek az egyes jogalkalmazók egyéni elgondolásaitól, hanem azokat kifejezett szabályok alakjában maga a törvény rögzítse. Így járt el Polgári Törvénykönyvünk is, amikor a bevezető rendelkezések között az 1—4. §-okban, de más helyeken is (pl. a tulajdonjog formáira vonatkozó 88—90. §-ok egyes rendelkezéseiben, a reális teljesítés és a szerződésen alapuló együttműködés elvét kimondó 277. §-ban) az alapelvek tudatos és pontos kifejezésére törekedett.

Ezeket az alapelveket általánosságban két fő csoportba lehet osztani. Vannak közöttük olyanok, amelyek népi demokráciánk társadalmi rendjének általános vonásait fejezik ki és ezért végső soron nemcsak a polgári jog alapelvei, hanem alapvető elvek az egész szocialista jogrendszer számára. (Ide sorolható a tulajdon, különösen a társadalmi tulajdon védelmének, a szocialista együttműködésnek az elve.) Vannak továbbá olyan alapelvek (mint pl. a reális teljesítés, a prevenció elve), amelyek voltaképpen a tételes polgári jogi szabályok általánosításai, ezért elsősorban a polgári jogban játszanak szerepet, de ugyanúgy társadalmi rendszerünk sajátosságaira támaszkodnak, mint az első csoportban említett általánosabb elvek.

Az alapelvek általában nem önállóan, hanem egy másik konkrétabb szabályon keresztül, annak helyes alkalmazását elősegítve érvényesülnek. Amennyiben a kérdést a törvény valamely részletszabállyal rendezi, az ügyet az alapelveket tükröző részletszabály alapján kell ugyan eldönteni, azonban az alapelv világítja meg azt, hogy a részletszabály több lehetséges értelme közül melyik a helyes. A másik viszonylag ritkábban előforduló abban az esetben, ha az adott ügyben elbírálásra kerülő tény-

állásra a törvény nem tartalmaz kifejezett rendelkezést, a jogalkalmazó közvetlenül az alapelvekhez fordul, s azokat a hiányzó részletszabály pótlásaként közvetlenül alkalmazza.

Az alapelvek gyakorlati jelentősége tehát különösen két irányban jut kifejezésre: az alapelv *értelmező* jelentőségű, ha a törvény értelme felől kétség vagy vita merül fel, amikor is a bírónak olyan módon kell értelmeznie a törvényt, ahogyan az alapelveknek leginkább megfelel. Az alapelvek viszont *hézagpótló* jellegűek olyankor, amikor az adott tényállásra a jogszabály kifejezett rendelkezést nem tartalmaz, ilyenkor a bírónak az alapelv, mint tételes szabály alapján kell döntenie.

Különösen gyakran kell értelmező szabályként a Ptk. 1. §-ának (2) bekezdésében foglalt arra az alapelvre támaszkodni, amely szerint a törvény rendelkezéseit a Magyar Népköztársaság társadalmi és gazdasági rendjével összhangban kell alkalmazni. Ez egyrészről annyit jelent, hogy a jogalkalmazónak a törvény rendelkezései szerint kell a törvényben szabályozott társadalmi, gazdasági viszonyokat rendeznie, tehát a törvény rendelkezéseit figyelmen kívül hagyni nem lehet, mert elsősorban maga a törvény fejezi ki azt, hogy milyen szabályozás felel meg társadalmi és gazdasági rendünknek. Másrészről pedig arra ad útmutatást a jogalkalmazónak, hogy akkor, amikor a jogszabályt az adott tényállásra alkalmazza, a jogviszonyt társadalmi viszonyként értékelje, és azt a jogszabály valóságos tartalmának, a jogalkotó célkitűzéseinek megfelelően gazdasági és társadalmi rendünkkel összhangban rendezze.

A bírói gyakorlatban pl. vitássá vált a Ptké. 64. §-ának értelmezése nyomán az a kérdés, hogy megilleti-e birtokvédelem a lakás kiürítésére kötelező bírói határozat végrehajtásáig azt a lakáshasználót, aki nem bérleti szerződés alapján, hanem más jogcímen, pl. tartási szerződés jogosultjaként került a lakásba. Minthogy a Ptké. 64. §-ának nyelvtani értelme alapján és a logikai értelmezés útján a kérdés megnyugtatóan nem dönthető el, a rendszeres értelmezés keretében, az említett alapelvre, mint értelmező szabályra és a 4. §-ban foglalt alapelvre támaszkodva lehet csak a helyes megoldást megtalálni. Így jutott az ítélkezési gyakorlat arra a következtetésre, hogy ez a szabály nemcsak lakásbérletnél, hanem más jogcímen alapuló lakáshasználat esetén is irányadó lehet.

Nézzünk most egy példát arra az esetre, amikor az alapelv hézagpótló jellegű. A felperes, a szolgáló telek tulajdonosa keresetet indított az alperes, az uralkodó telek tulajdonosa ellen, amelyben a szolgalmi út áthelyezését kérte, mert a jelenlegi megoldás mellett az átjárás biztosítása érdekében kénytelen udvarának kapuját állandóan nyitva tartani. A szakértő véleménye szerint az út áthelyezése az alperes érdekét nem sérti. Az ismertetett tényálláshoz legközelebb álló szabály a Ptk. 167. §-ának (1) bekezdése. Eszerint a bíróság a telki szolgalmat megszüntetheti vagy gyakorlását felfüggesztheti, ha az a jogosult ingatlanának rendeltetésszerű használatához nem szükséges. Olyan szabály azonban nincs, amely a szolgalmi jog módosítását, a szolgalmi út megváltoztatását tenné lehetővé. A bírónak ezért a 4. § (2) bekezdésében foglalt alapelvhez és a Ptknak ezt az elvet a telki szolgalomra konkretizáló ahhoz a rendelkezéséhez kell fordulnia [166. § (1) bek.-e], amely szerint a telki szolgalom gyakorlása során az ingatlan birtokosának érdekeit kímélve kell eljárni. Végső soron tehát az említett elveket tartalmazó tételes szabályokra alapítva kell a bíróságnak a joghézagot kitöltenie és a jogvitát eldöntenie.

Az alapelvek most ismertetett szerepéből az is következik, hogy az alapelv a törvény más tételes rendelkezéseinek figyelmen kívül hagyására nem vezethet. A törvény bevezető rendelkezései tehát nem jogosítják fel a bírót arra, hogy az egyes részletszabályokkal ellentétes tartalmú döntést hozzon.

A polgári jogalkalmazásban még viszonylag gyakrabban előfordul, hogy a jogalkalmazó a társadalmi érdeket a jogszabálytól való tudatos eltéréssel kívánja érvényre juttatni. Ennek az a magyarázata, hogy a Polgári Törvénykönyv életbelépéséig érvényesülő „bírói jogalkotás" kedvezett az ilyen gondolkodásnak. Ezt a hibát tükrözik pl. a kisajátítási kártalanítási ügyekben hozott egyes olyan határozatok, amelyek a Ptk. 301. §-ának és a mellékkövetelések elévülésére vonatkozó szabálynak, a 324. § (2) bekezdésének a figyelmen kívül hagyásával, a Ptk. 4. §-ára hivatkozva korlátozzák a kisajátítást kérő kamatfizetési kötelezettségét. De nem lehet egyetérteni az ítélkezési gyakorlatnak azzal a tendenciájával sem, amely a Ptk. 4. §-a alapján lényegében méltányossági okból érvénytelennek tekint a bérfizetési kötelezettség elmulasztására alapított olyan felmondásokat, amelyek teljesen megfelelnek a Ptk. 441. és 442. §-ában meghatározott feltételeknek, egyedül azért, mert a lakásbérlő csak egy ízben mulasztotta el a bérfizetést és kötelezettségét utólag teljesítette. Ezzel kerülő úton visszatérhet az ítélkezési gyakorlatba a Legfelsőbb Bíróságnak a Ptké. által hatályon kívül helyezett XI. számú elvi döntése. Ma, amikor a lakbérek összege igen méltányos és olyan gyakran esik szó a követelmények fokozásáról, jogpolitikai szempontból csak az lehet helyes jogalkalmazás, amely következetesen alkalmazza a törvényben meghatározott szankciókat.

Minthogy a kormány jogpolitikáját és a törvény bevezető rendelkezéseiben kifejezett alapelveket elsősorban maga a törvény tükrözi az egyes rendelkezéseiben, nincs szükség arra, hogy a bírósági határozatokban az alapelvekre olyankor is hivatkozzunk, amikor az adott tényállásra a törvény egyértelmű rendelkezést tartalmaz. Ez a ma már kiveszőben levő gyakorlat azzal a veszéllyel jár, hogy az alapelveknek szólamszerű jelleget ad és ezzel háttérbe szo-

rítja annak tételes jogszabályi szerepét. A Ptk. 241. §-a például lehetővé teszi a szerződés bírói módosítását, ha a felek tartós jogviszonyában a szerződéskötést követően beállott körülmény folytán a szerződés valamelyik fél lényeges, jogos érdekét sérti. Megvalósul ez a tényállás pl. akkor, ha lakásépítés céljára szükség van a lakásbérlethez tartozó kert egy részének a felhasználására, s ezzel a bérlő lényeges érdekserelmet nem szenved. Ilyenkor nincs szükség arra, hogy az idézett jogszabályon kívül a Ptk. 1. vagy 4. §-ára is hivatkozzunk. A bírónak, általában a jogalkalmazónak nem a törvény, hanem az azon alapuló határozat helyességéről kell az indokolásban meggyőznie az érdekelteket. Felesleges ezért pl. egy birtokháborítási ügyben a Ptk. 191—192. §-aira való utalás mellett azt is kifejteni, hogy az alperes magatartása ellentétben áll a 4. § (1) bekezdésében foglalt elvekkel.

Szóvá kell tennünk még egy hibás jogszabályalkalmazási módszert, amely kivételesen ugyan, de még mindig előfordul. Ennek lényege abban áll, hogy sok esetben nem az ítélkezés politikai tartalmára helyezik a súlyt, hanem bizonyos formák, kifejezésmódok használatára, amelyek mögött sokszor nagyon is régi tartalom, az öncélú, formális jogászkodás húzódik meg. Lássunk erre is egy példát. A közelmúltban hozott egyik másodfokú ítélet az ügyész keresete alapján a büntető eljárás során már egy ízben elkobzott vagyontárgy értékét most már polgári jogi jogcímen ismét az állam javára ítélte meg. Az indokolás politikailag jól hangzó kifejezésekkel azt kívánja bizonyítani, hogy mivel az elkobzás büntetőjogi szankció, az állam javára marasztalás pedig polgári jogi jogkövetkezmény, a polgári perben nem lehet figyelembe venni a büntető bíróság ítéletét. Úgy vélem, hogy az ilyen jogalkalmazás tartalmilag igen messze esik a törvény jogpolitikai célkitűzéseitől, mert teljesen figyelmen kívül hagyja az alkalmazott jogszabály társadalmi, gazdasági rendeltetését. A büntető és a polgári jogi szankciók egymásra tekintet nélküli, csupán merev dogmatikus elgondolásokon nyugvó alkalmazása ugyanis aligha alkalmas az állampolgárok nevelésére, ami pedig az állam javára marasztalás intézményének döntő szempontja.

Összefoglalva: Az alapelvek — éppen úgy, mint az egyéb jogszabályok — bizonyos tartalmi sorrendben állanak egymással. Ezt a sorrendet az alapelvek elvontságának, absztraktságának foka határozza meg. Az alapelvekre is alkalmazni kell azt a más jogszabályok alkalmazására is irányadó tételt, hogy *a jogalkalmazás során az alkalmazásra kerülő jogszabály kiválasztásában mindig a konkrétból kell az absztrakt, a különösből az általános felé haladni.* A felmerült tényállásra tehát mindig azt a jogszabályt kell alkalmazni, vagy elsősorban alkalmazni, amely hozzá viszonylag a legközelebb áll. A tényálláshoz pedig mindig az a jogszabály áll a legközelebb, amelynek tényállási része az esethez viszonyítva a legkevésbé absztrakt. Ez az elv egy gyakorlati példán bemutatva a következőt jelenti. Ha egy szerződéses jogviszonyból eredő vitát kell elbírálnunk, mindenekelőtt az adott szerződési típusra vonatkozó szabályok között kell keresnünk azt a szabályt, amelyet az adott esetre alkalmazni kell. Ha itt nem találunk, a szerződések általános szabályaihoz kell fordulnunk. Csak ha itt sem találunk szabályt, akkor folyamodunk az alapelvek alkalmazásához. Az alapelvek közvetlen alkalmazását tehát mindig legalább két, de esetleg többlépcsős gondolkodási folyamatnak kell megelőznie. Nem lehet helyeselni azt az eljárást, ha a bíró e többlépcsős gondolati folyamat kiiktatásával, mindjárt az alapelvekhez nyúl. Az ilyen eljárás voltaképpen a szabadjogias ítélkezés egy fajtájához vezet és szükségképp a törvényesség szilárdságának rovására megy.

A bevezető rendelkezések körében második csoportba tartozó rendelkezések a jogalkalmazás szempontjából egyszerűbbek a szoros értelemben vett alapelveknél és így nem vetnek fel hasonló jogalkalmazási kérdéseket. Akár a joggal való visszaélés szabálya (5. §), akár az ún. utaló magatartás rendelkezése, akár a polgári per-út általános szabálya — meghatározott tényállásra vonatkozó rendelkezések, amelyek közvetlenül is alkalmasak egyedi esetek eldöntésére. Hasonló jellege van a 4. § (3) bekezdésében foglalt rendelkezésnek is, amely a „nemo suam turpitudinem allegans auditur" elvét fejezi ki.

*

Mielőtt rátérnék az egyes alapelvek tartalmának elemzésére, egy kis kitérővel foglalkozni kívánok a jogalkalmazásnak egy, technikainak látszó, a valóságban azonban a törvényesség érvényesülése szempontjából igen fontos kérdésével, a jogszabályra való hivatkozással. Még ma is igen gyakran fordul elő, hogy a bírósági határozatok nem hivatkoznak az alkalmazott jogszabályra, hanem csak általánosságban, ilyen formán utalnak a jogszabály tartalmára: az alperes fenti magatartásával birtokháborítást követett el, tehát köteles az eredeti állapotot helyreállítani — vagy: a másodfokú bíróság álláspontja szerint az elévülés a kár bekövetkeztének időpontjával veszi kezdetét.

Ismeretes, hogy a Ptk. hatálybalépése előtti — általában a szokásjogon alapuló és a szokásjogi gondolkodásmódhoz szokott — bírói gyakorlatunkban az ilyen „jogszabálykijelentés" megszokott és teljesen helyénvaló is volt. Mivel írott törvényre sok esetben nem lehetett hivatkozni, a bírósági gyakorlat maga fogalmazta meg az alkalmazandó jogszabályt akár úgy, hogy azt saját jogi álláspontjaként döntése kiindulópontjának tüntette fel, akár úgy, hogy azt kifejezetten jogszabálynak minősítette. Ez utóbbi eljárásmódra jellegzetes példák a régebbi gyakorlatunkban állandóan használt olyan formulák, hogy „jogszabály az, hogy . . .", „az állan-

dó ítélkezési gyakorlatban kialakult jogszabály az, hogy . . .'' és hasonlók.

A Ptk. hatálybalépésének jelentősége — sok minden egyéb mellett — abban áll, hogy polgári jogunk a régi, íratlan jogból új írott joggá változott. Ez pedig a most érintett vonatkozásban annyit jelent, hogy a bíróságnak ítéletét minden esetben valamely kifejezetten megjelölt és a szükséghez képest idézett törvényhelyre kell alapítania. Nem lehet többé helyesnek tartani azt az eljárást, hogy az ítélet indokolása jogszabályokat egyszerűen kijelent, vagy azokra a törvényhely pontos megjelölése nélkül hivatkozik — éspedig még akkor sem, ha az ítéletben jogszabálynak kijelentett vagy forráshely nélkül felhívott szabály tartalmilag megfelel a Ptk. rendelkezéseinek. Ez formalizmusnak látszik, jelentősége azonban nem becsülhető le. Az állampolgárnak az ítéletből tudnia, látnia kell, hogy bíróságaink szigorúan a törvényhozási szervek által meghatározott szabályok szerint és nem önkényesen járnak el. Ezen felül az ilyen eljárás biztosítéka annak is, hogy a bíró a döntés kialakítása előtt valóban megnézi, tanulmányozza az illető jogszabályt. Közismert tény, hogy az ilyen nagyobb terjedelmű és sok elvi kérdésben is új megoldásokat tartalmazó törvény megtanulása, megszokása hosszabb időt vesz igénybe. A bíró nem végez felesleges munkát a törvényhely ismételt átnézésével és idézésével még akkor sem, ha a kérdéses rendelkezést szószerint tudja vagy az tartalmilag megegyezik az általa ismert korábbi joggal. Az írott jog rendszerében ugyanis nemcsak meghatározott jogi elvek kötelezőek, hanem a jog mint szöveg is kötelező: jog az, ami írva van, amit a törvény szövege mond. A jogot tehát nemcsak tartalmilag, hanem szöveg szerint is alkalmazni kell: a szövegből kell kitűnnie annak a jogszabálynak, amelyet a bíróság alkalmaz, a szövegen kell alapulnia annak a következtetésnek, jogi álláspontnak, amelyre ítéletét alapítja. Ez természetesen nem jelent semmiféle betűrágást, semmiféle dogmatikus jogalkalmazást. A törvényszöveg nem önmagában, nem elvontan kötelező, hanem mint meghatározott tartalmat kifejező szöveg, mint meghatározott politikai célokat szem előtt tartó és meghatározott körülmények között alkalmazásra kerülő szöveg. A politikai-jogi tartalom és az írott forma egysége: ez az, amit a jövőben polgári jogalkalmazásunknak fokozottabban szem előtt kell tartania.

*

Térjünk rá az egyes alapelvek tartalmának elemzésére.

A Ptk. 2. §-ának (2) bekezdésében foglalt egyik igen fontos alapelv, hogy a törvény biztosítja az állampolgároknak és szervezeteiknek az őket illető jogok gyakorlását, e jogok társadalmi rendeltetésének megfelelően. Ez a rendelkezés a polgári alanyi jogok általános tartalmi határát vonja meg. Azt mondja ki, hogy a polgári alanyi jog mindenkit (minden állampolgárt és minden szervezetet) csak az alanyi jog társadalmi rendeltetése által megszabott határon belül illet meg. Ez végső soron annyit jelent, hogy a törvény elvont szabályai által elvont módon biztosított alanyi jogoknak egy még elvontabb, még általánosabb határuk van. Bármilyen polgári alanyi jogról legyen is szó, és bármiként is vonja meg a törvény az adott esetben a kérdéses alanyi jog tartalmi határait,, ezen a konkrét határon, a konkrét szabályon túl van még egy általánosabb határ, egy általánosabb szabály, amely a konkrét szabályozáson túlmenően minden polgári alanyi jogra vonatkozik, amely minden polgári alanyi jog tartalmi határát a jog társadalmi rendeltetésében határozza meg. Minden polgári alanyi jog tehát csak annyiban van, annyiban illet meg valakit, amennyiben a jog társadalmi rendeltetése azt szükségessé teszi. Ha e rendeltetés által megvont határon belül marad az alanyi jog, fennáll, ha azt túllépi vagy túllépheti, nincs, nem létezik. Ez a szabály azt mondja meg, meddig tart az alanyi jog, meddig van és mitől kezdve nincsen. Megvonja tehát a határokat, a kerítést, amelyen belül szabad valamit megtenni, és amelyen kívül már nem szabad. Semmit sem mond azonban arra nézve, hogy a határon, a kerítésen belül, tehát azon a területen, amelyen nem szabad valamit megtenni, hogyan kell megtenni azt, amit szabad. Az előbb említett szabály (alapelv) csupán a jogos és jogellenes magatartás bizonyos szempontból megvont általános határa: a magatartás az innenső oldalon jogos, a túlsón jogellenes. További kérdés: az innenső oldalon jogos-e bármi, amit a törvénynek a konkrét alanyi jogra vonatkozó szabálya jogosnak minősít, vagy még a jogos magatartáson belül, a kerítésen innen is vannak-e olyan szabályok, amelyek a jogos magatartás gyakorlását pozitív értelemben rendezik. Polgári Törvénykönyvünk ez utóbbi értelemben foglalt állást. A jogos és a jogellenes magatartás általános elhatárolásán belül vannak szabályok arra nézve is, hogy a jogosat (tehát az elvileg jogszerű, a jog által elvileg megengedett magatartásokat) hogyan kell gyakorolni. Ezeket a szabályokat a Ptk. 4. §-ának (1) és (2) bekezdése tartalmazza. A Ptk. 4. §-ának (1) bekezdése a társadalmi és az egyéni érdek összhangjának elvét mondja ki: az alanyi jogokat a társadalom érdekével összhangban kell gyakorolni. Ez a szabály voltaképpen nem más, mint folytatása a 2. § (2) bekezdésében foglalt, fentebb elemzett szabálynak. Ebből következik, hogy az alanyi jognak a mi jogrendszerünkben nemcsak a léte, tehát fennállása vagy fenn nem állása, hanem gyakorlásának jogossága is a társadalmi érdek által meghatározott. A két szabály szükségszerű összefüggése nyilvánvaló. Ha a törvény csupán az alanyi jog létét kötné a társadalmi érdekhez, ezzel annak fennállását elválasztaná a gyakorlásától, az alanyi jogot misztikus, a gyakorlástól, vagy legalább annak lehetőségétől függetlenül fennálló jogi jelenséggé változtatná. Az alanyi jog azonban nem egyszerűen elvont lehetőség,

hanem meghatározott magatartás lehetősége, amelyet a törvény véd és biztosít. A lehetőséget nem lehet önmagában korlátozni, ha nem korlátozzuk valósággá válásának, az alanyi jog gyakorlásának a határait is. A Ptk. 4. §-ának (1) bekezdése tehát voltaképpen ugyanazt teszi a jog gyakorlására nézve, mint a 2. § (2) bekezdése a jog létére nézve. Polgári jogunkban ennélfogva nemcsak az alanyi jog létének, hanem gyakorlásának is a társadalmi érdek a határa. A polgári alanyi jog nem létezik, de nem is gyakorolható másként, mint a társadalom érdekével összhangban.

Lényegesen tovább megy ennél a szabálynál a 4. § (2) bekezdése, amely most már az alanyi jog gyakorlását nem csupán a társadalom irányában, hanem a jogviszonyban szereplő másik fél irányában is szabályozza. A szabályozásnak ez a módja azonban nem azt jelenti, hogy az említett rendelkezés csak relatív (kötelmi) jogviszonyok esetében lenne alkalmazható. Másik fél nemcsak a kötelmi természetű jogviszonyban van, hanem az abszolút szerkezetű (dologi) jogviszonyban is. A különbség annyi, hogy a kötelmi jogviszonyokban a másik fél rendszerint a jogviszony keletkezésétől fogva ismeretes személy, a dologi jogviszonyokban ellenben a keletkezés időpontjában rendszerint személy szerint nem ismeretes. Akár melyik jogviszonytípusról van is szó, a szocialista együttműködésnek a 4. § (2) bekezdésében kimondott elve a jogviszony keletkezésétől megszűnéséig mindegyikre irányadó.

Szocialista körülmények között tehát az alanyi jogok létének és gyakorlásának általános elveit a következőképp foglalhatjuk össze:

Mindenkinek csak annyi alanyi joga van, amennyit az alanyi jogban kifejezett cselekvési lehetőség társadalmi rendeltetése indokol;

alanyi jogát mindenki csak annyiban gyakorolhatja, amennyiben a konkrét magatartás társadalmunk érdekével összhangban áll;

alanyi jogának gyakorlása közben mindenki köteles a másikkal a szocialista együttélés követelményei szerint együttműködni.

A 2. §, valamint a 4. § (1) és (2) bekezdése pozitív irányban vonja meg az alanyi jogok tartalmi határait, azt határozza meg, hogy a törvény milyen magatartást vár el a felektől a jogok gyakorlása terén. Az 5. § pedig negatív irányban szabályozza az alanyi jogok tartalmi határain túl terjedő magtartások körét és azok szankcióját. Leszögezi, hogy a joggal való visszaélés polgári jogilag tiltott magatartás. Ez lényegében annyit jelent, hogy a rendeltetésüknek meg nem felelő módon gyakorolt jogok nem érvényesülhetnek és nem fűződhetnek a célbavett joghatások az olyan jog-gyakorláshoz sem, amely az egyéni érdeket a társadalmi érdek rovására kívánja érvényre juttatni. Az alanyi jogoknak tiltott módon történő gyakorlása jogellenes magatartás, amelynek elsődleges szankciója a célzott joghatás megvonása. Emellett a további feltételek fennforgása esetén az általános polgári jogi felelősségi szankciók alkalmazására is sor kerülhet.

Minthogy a joggal való visszaélés valamely alanyi jog visszaélésszerű gyakorlása útján valósul meg, az elvont kiinduló pont olyan alanyi jog fennállása, amelyet a törvény megenged és állami szankcióval véd. Mint erről már szó volt, a bérbeadónak alanyi joga, hogy felmondjon annak a bérlőjének, aki lakbérfizetési kötelezettségét elmulasztja. Ha azonban ezt az alanyi jogát társadalmi rendeltetésével össze nem férő célra akarja felhasználni, a felmondási jog gyakorlása joggal való visszaélés, jogszabály által tiltott magatartás lesz és ahhoz joghatások abban az esetben sem fűződnek, ha a felmondás alakilag megfelel a törvényben foglalt követelményeknek. Ez az eset valósul meg akkor, ha a bérlő rajta kívül álló okból, pl. üzemi baleset miatt súlyos anyagi helyzetbe kerül és ezért a lakbérfizetéssel néhány heti késedelembe esik, a bérbeadó pedig ezt a menthető késedelmet arra akarja felhasználni, hogy a lakott állapotban vásárolt családi házát ilyen módon tegye beköltözhetővé.

Vagy egy másik példa: A szerződések jogi szabályozásának egyik alapvető elve a reális teljesítés. Ezt az elvet a Ptk. 277. §-ának (1) bekezdése akként fejezi ki, hogy a szerződéseket tartalmuknak megfelelően a megszabott helyen és időben, a megállapított mennyiség, minőség és választék szerint kell teljesíteni. A teljesítés csak akkor tekinthető megtörténtnek, ha a szolgáltatás ezeknek a követelményeknek megfelel. Ha a felajánlott szolgáltatás hibás, nem következnek be azok a joghatások, amelyeket a törvény a teljesítéshez fűz. Ilyen esetben az ellenszolgáltatás sem válik esedékessé, nem esik tehát késedelembe saját teljesítésével az a fél, aki a másik fél által felajánlott hibás szolgáltatás elfogadását megtagadja, de nem következik be a késedelem akkor sem, ha a jogosult a hibás szolgáltatást szavatossági jogainak érvényesítése vagy fenntartása mellett elfogadja. Elvileg tehát ilyenkor az egész ellenszolgáltatást vissza lehet tartani. A visszatartási jogra vonatkozólag is érvényes azonban a Ptk. 4. §-ának (2) bekezdésében foglalt az az alapelv, mely szerint a polgári jogviszonyokban kölcsönösen együttműködve, a szocialista együttélés követelményei szerint kell eljárni. Nem felelne meg a visszatartási jog rendeltetésszerű gyakorlásának és ennek folytán az együttműködési kötelezettségnek, de a szocialista együttélés követelményeinek sem a jogosult eljárása, ha valamilyen kisebb jelentőségű hiba miatt, a hiba kijavításával járó költségeket jelentősen meghaladó ellenszolgáltatást teljesen visszatartaná. Az együttes esedékesség szabályának elvi alapja ugyanis az, hogy a visszterhes szerződések tartalmát tevő szolgáltatásokat kölcsönösen és egymásra tekintettel kell teljesíteni. A szerződési érdeket az biztosítja, ha az egyik fél szolgáltatását nyomban követi a másik fél ellenszolgáltatása. Ez a szerződés pontos teljesítésére ösztönzi a feleket, mert egyik fél sem

juthat hozzá a kikötött szolgáltatáshoz mindaddig, amíg ő maga nem teljesít. De egyúttal őket anyagilag fokozottabban érdekeltté teszi szavatossági kötelezettségük teljesítésében és ezzel a minőség védelméhez fűződő társadalmi érdeket is szolgálja. A jogosult szerződési érdekét teljesen kielégíti az is, hogy csak akkora értéket tart vissza, amekkora biztosan fedezi a szolgáltatás fogyatékosságával járó értékcsökkenést. A visszatartási jognak ezt meghaladó gyakorlása már joggal való visszaélés, és a Ptk. 5. §-a (1) bekezdésének a tilalmába ütköznék. Konkretizálva a tényállást: nem lehet érvényesnek elismerni például a vevő visszatartási jogát, ha a bútor 5000 Ft-os hátralékos vételárát azért nem akarja kifizetni, mert az egyik bútordarabban 150 Ft értékcsökkenéssel járó hiba keletkezett.

A kifejtettekből az is következik, hogy az bíróság a Ptk. 2. vagy 4. §-ára hivatkozva nem tagadhatja meg a törvény által biztosított és védett alanyi jogok gyakorlásának elismerését. Erre egyedül az 5. § alapján és csak akkor kerülhet sor, ha az előbb említett rendelkezésekben megvont határok túllépése az 5. § (2), illetőleg jognyilatkozat megtagadása esetén a (3) bekezdésében meghatározott tényállást is megvalósította. Az ezzel ellentétes és még mindig jelentkező ítélkezési gyakorlatot tehát nem lehet törvényesnek elfogadni.

A jogok gyakorlásával függ össze a 4. § (3) bekezdésében foglalt az az alapelvszerű szabály, amely szerint saját felróható magtartására előnyök szerzése végett senki sem hivatkozhat. A másik fél felróható magatartására az is hivatkozhat, aki maga is vétkes. Ez a szabály nem új jogunkban. A Ptk. javaslatához fűzött miniszteri indokolás is hangsúlyozza, hogy a törvényhozó végső fokon erkölcsi meggondolásokon alapuló, jogi szabály alakjába foglalta azt az erkölcsi köztudatunkban egyébként is élő tételt, hogy senki saját hibájából előnyt ne szerezhessen. Szankciója elsődlegesen az, hogy meg kell akadályozni a 4. § (3) bekezdésébe ütköző hivatkozás hatályosulását, az általa elérni kívánt cél elérését, az előnyök megszerzését. Ezen túlmenően érvényesülhetnek az általános polgári jogi felelősségi szankciók is, amennyiben az egyéb feltételek fennforognak — ugyanúgy, mint joggal való visszaélés esetén.

A 4. §-ban megfogalmazott alapelveket a szerződésekre a Ptk. 277. §-a konkretizálja. Ennek az elvnek tételes szabályba foglalásával a törvény a szerződésszegés intézményének lényegét a burzsoá jogi felfogáshoz képest alapvetően átalakította. Ennek a felfogásnak jellemző vonása az volt, hogy a szerződésszegést rendszerint a szorosan értelmezett teljesítés valamilyen zavarára szűkítette le. Ha a teljesítés a szerződésnek megfelelően végbement, a szerződés elérte célját, ha nem, szerződésszegés következett be. A szerződésszegés ilyen felfogásában a burzsoá jognak az a vonása nyilvánul meg, hogy a szerződő felek kapcsolatát egymástól független árutulajdonosoknak kizárólag a teljesítés érdeke által meghatározott viszonyaként fogta fel.

A szerződési viszony a szocialista polgári jogban is árutulajdonosok kapcsolata, de olyan árutulajdonosoké, akiket a szerződésen kívül is és a szerződési kötelékben is a szocialista társadalomra jellemző érdekegység és az ebből adódó együttműködési kötelezettség kapcsol össze. Ebből következik, hogy a felek szerződésből folyó kötelezettségét nem lehet a szűkebb értelemben vett teljesítésre korlátozni, hanem a teljesítésbe bele kell érteni az általános együttműködési kötelezettséget is. A szerződésen alapuló polgári jogviszonyokban tehát a felek kötelezettségeként kell felfogni azt is, hogy a szerződés megkötése és lebonyolítása terén az adott helyzetben általában elvárható módon együttműködjenek és a szocialista együttélés követelményei szerint járjanak el. Nemcsak azt kell tehát szerződésszegésnek minősíteni, hogy a kötelezett a teljesítést megtagadta, hogy hibásan vagy késedelmesen teljesített, hanem azt is, hogy a teljesítés terén nem működött együtt a másikkal és a teljesítés elmaradásából vagy késedelméből, illetve a hibás teljesítésből adódó hátrányos következmények elhárítása vagy csökkentése érdekében nem úgy járt el, ahogy ez az adott helyzetben elvárható. Ezt az elvet a következő példával lehet szemléltetni. Az Országos Takarékpénztár öröklakások eladása esetén a Ptk. 305. §-án alapuló szavatossági kötelezettségét a szerződésben akként korlátozza, hogy a lakás hibájáért csak olyan mértékben felel, amilyen mértékben az építési szerződés alapján ő a kivitelezőtől megtérítést követelhet. Helyesen ismerte fel a bírói gyakorlat az OTP-nek, mint eladónak az együttműködésből adódó azt a kötelességét, hogy a műszaki átadás és átvétel előtt a vevő figyelmét a lakás állapotának megvizsgálására felhívja és kifogásai közlésére módot adjon. E kötelesség megsértését helyesen minősíti a Legfelsőbb Bíróság gyakorlata is szerződésszegésnek és ennek megfelelően helyesen állapítja meg az eladó kártérítési felelősségét akkor is, ha az építési szerződés alapján a kivitelezővel szemben már nem léphet fel.

Az együttműködési kötelezettséghez hozzátartozik az is, hogy a jogosult éljen azokkal a jogaival, amelyek megkönnyítik a kötelezett helyzetét és előmozdítják a teljesítést. Ismeretes a polgári jognak az a szabálya, hogy a jogosult az egyetemleges kötelezettek bármelyikétől az egész tartozás teljesítését követelheti. A teljesítő kötelezett pedig megtérítési igénnyel léphet fel egyetemleges adóstársaival szemben a közöttük fennálló jogviszony alapján. Ha a jogosult olyan mulasztást követett el, amely veszélyeztette az egyetemleges kötelezettek valamelyikének megtérítési igényét, magatartása jogellenes, tehát a 318. és 339. §-ok alapján kártérítési felelősséggel tartozik, ha nem tudja kimenteni magát azzal, hogy úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható. Ilyen helyzet állhat elő például akkor, ha az egyetemleges kö-

telezettek egyike az állam jogszabály szerint csak az esetben felel a tartozásért, ha a jogosult követelését meghatározott időn belül bejelenti. A bejelentési határidő elmulasztása esetén a követelés már csak a többi kötelezettel szemben érvényesíthető, akik elvesztik az állam elleni megtérítési igényüket.

Igen fontos alapelv a tulajdon védelmének elve, amely az Alkotmányban elismert valamennyi tulajdoni formát érinti, de a társadalmi tulajdonnak fokozott védelmet biztosít. Ez a fokozott védelem egyrészt abban nyilvánul meg, hogy a társadalmi tulajdon felhasználása, gyarapítása és védelme terén nagyobbak a követelmények és károkozás esetén fokozott a felelősség. A 3. §-ban kifejezett ezt az általános elvet a törvény több tételes rendelkezése konkretizálja, és a társadalmi tulajdoni formákon belül is privilegizált helyzetet biztosít az állami szocialista tulajdonnak.

Szocialista viszonyok között a tulajdonost tulajdonjoga alapján nemcsak alanyi jogok illetik meg, hanem kötelezettségek is terhelik. A tulajdonjog tartalma e jogok és kötelezettségek egysége. A tulajdonjogot, mint bármiféle más polgári jogot csak e jogok társadalmi rendeltetésének megfelelően lehet gyakorolni. Azok a korlátozások tehát, amelyeket a törvény a jogok gyakorlására és a kötelezettségek teljesítésére vonatkozó alapvető elvekkel összhangban előír, a tulajdonjog tartalmához tortozó kötelezettségekből adódnak. A tulajdonjog tartalmához tartozó használat jogosítványának másik oldalát a használat jogával együtt járó kötelességek alkotják, amelyeket a Polgári Törvénykönyv 100. §-a a következőkben általánosít. „A tulajdonos a dolog használata során köteles tartózkodni minden olyan magatartástól, amellyel másokat, különösen szomszédait szükségtelenül zavarná, vagy amellyel jogai gyakorlását veszélyeztetné."

Ez az általános szabály, valamint a szomszédjogi részletrendelkezések a tulajdonjog közös szabályai, amelyek minden tulajdoni formára egyaránt vonatkoznak. Érvényesülnek akkor is, ha az állami tulajdon kezelőinek, a szövetkezeti tulajdonosoknak, a magántulajdonosoknak vagy a személyi tulajdonosoknak — tehát egy típusú tulajdonosoknak —, az érdekei ütköznek egymással, de akkor is, ha különböző tulajdoni formák jogosultjai kerülnek a tulajdonjog gyakorlása során érdekellentétbe. Az érdekellentétek megoldásánál is biztosítani kell a társadalmi tulajdon fokozott védelmét, valamint annak az elvnek a megvalósulását, hogy a magántulajdon a köz érdekét nem sértheti, és a személyi tulajdonos tulajdonjogával csak személyes szükségleteinek kielégítése érdekében élhet. Nem lehet azonban jogosnak tekinteni az állami tulajdonjog olyan gyakorlását, amely a szövetkezet vagy valamely más társadalmi közösség tulajdonát sérti, de a társadalmi tulajdonjog olyan gyakorlását sem, amely a közérdekkel nem ellentétes magántulajdonosi érdekbe vagy a szükséglet-kielégítés körét meg nem haladó módon gyakorolt személyi tulajdonjogba ütközik.

A tulajdonjog gyakorlását szabályozó ezeknek az elveknek a kiemelését az egyik megyei bíróság területén előforduló az a jogeset tette időszerűvé, amely érinti az egyéni és a társadalmi érdek összhangjának kérdését is. De indokolttá tette a kérdés felvetését az is, hogy még mindig találkozhatunk olyan esetekkel, amelyekben a jogalkalmazó a társadalmi vagy az egyéni érdek védelme során egyoldalúan jár el.

Az említett jogeset a következő: A Horgász Egyesület felperesnek a Balaton partján halásztanyája volt, amelyet az egyesület tagjai sport és üdülési célokra használtak. A MÁV vasútvonal korrekciót hajtott végre és ennek során elzárta a tanyát a Balaton medrétől, miáltal gátolta annak rendeltetésszerű használatát. A felperes kártérítési igényt érvényesített. A bíróság a keresetet elutasította, mert a vasútvonal korrekciót nem minősítette jogellenes eljárásnak. Az ítélet nyilván az állami tulajdon fokozott védelmének elvéből indult ki, szem előtt tévesztette azonban, hogy ez az elv csak mások törvényben biztosított jogainak és törvényes érdekeinek sérelme nélkül érvényesülhet.

Jogunk gondoskodik arról, hogy amennyiben a közérdek megkívánja, más tulajdona egészben vagy részben igénybe vehető, illetőleg korlátozható legyen. A tulajdonost azonban a jogszabály által megengedett esetekben is kártalanítás illeti meg. A társadalmi érdek védelmét ugyanis nem lehet úgy biztosítani, hogy az azzal járó terhet egyes állampolgárok vagy jogi személyek viseljék egyedül azért, mert az ő tulajdonukat érintő intézkedésekre van szükség. Maga a Ptk. is több olyan szabályt tartalmaz, amely megengedi más tulajdonának igénybevételét vagy felhasználását, de minden egyes esetben csak teljes kártalanítás mellett. A 102. § közérdekű munkák elvégzése, állatok befogása, gyümölcs összeszedése céljából, vagy más fontos okból csak kártalanítás mellett engedi meg az idegen földre való belépést, de az építkezési munkák elvégzéséhez is csak kártalanítás ellenében lehet valakinek a dolgát igénybe venni vagy felhasználni. Ingatlan kisajátítására is csak közérdekből, az állam javára van lehetőség, és a kisajátított dologért értékének megfelelő kártalanítás jár. A Bányatörvény is csak kártalanítás ellenében engedi meg az ingatlan rendeltetésszerű használatát akadályozó berendezések létesítését. Hasonló rendelkezéseket találunk a villamosenergia fejlesztéséről szóló törvényben is. Sem polgári jogunkban, sem az államigazgatási jogban nincs olyan szabály, amely bármilyen fontos közérdekből is megengedné az Alkotmányban és a Ptk-ban elismert tulajdonnak kártalanítás nélkül való igénybevételét vagy felhasználását. A helyes álláspont tehát csak az lehet, hogy idegen ingatlant vasútépítés céljára is csak jogszabályban meghatározott esetben és

csak kártalanítás mellett lehet igénybe venni. A vasút tehát a vasútépítés közben okozott károkért az általános szabályok szerint felelősséggel tartozik. A Legfelsőbb Bíróság törvényességi óvás alapján hozott határozatában helyesen jutott arra a következtetésre, hogy az ismertetett ítélet törvénysértő és helyesen állapította meg az egyéni és társadalmi érdek összhangjának érvényesítése érdekében a kereset jogalapját.

A polgári jog alapelvei közül igyekeztem az alanyi jog létére és gyakorlására vonatkozó azokat a legfontosabb elveket kiemelni, amelyekkel a jogalkalmazás során legtöbbször találkozunk és amelyek nemcsak a polgári jog, hanem az egész polgári jogalkalmazás területét érintik. Ezeken az alapelveken kívül nagy számban találhatunk jogpolitikai szempontból is kiemelkedő más alapelveket, pl. a reális teljesítés elve, a kármegelőzés elve, szükséglet kielégítés elve stb. Egy tanulmány keretei azonban nem teszik lehetővé az alapelvek szélesebb körének elemzését, de a tárgyalt alapelvekkel összefüggő minden elvi kérdés megvizsgálása sem.

Benedek Károly

Marx sajtópere

Engels Marx temetésén elmondott gyászbeszédében azt mondja, hogy *Marxnak* lehetett sok ellenfele, de aligha volt személyes ellensége. Azokban is, akikkel szembenállott, kétségkívül bizonyos tiszteletet kellett ébresztenie, tudva azt, hogy meggyőződéseiért, politikai céljaiért, tudományos törekvései megvalósításáért egész élete folyamán milyen lemondásokat és küzdelmeket vállalt magára. Hogy a 48-as forradalmi mozgalmak leverése után a különböző országokból menekült, német, magyar, lengyel, olasz politikusok nagyrészénél milyen elismerésben részesült, arra nézve egyebek között a mi *Szemere Bertalanunkkal* való kapcsolatára utalhatunk. Természetes azonban, hogy egy exponált forradalmi párt vezérét, tanait, politikáját sokszor kíméletlenül támadták. Ennek annál inkább így kellett lennie, mert erőteljes egyéniségének hatása alól a vele érintkezésbe kerültek nehezen tudták magukat kivonni. 1850-ben jelentéktelenebb német menekültek egy ún. „forradalmi bizottság"-ának Párizsban tartott ülésén egy felszólaló *Marx* „pandemonikus veszélyességéről" beszélt. Magának *Marxnak* egyébként az volt az álláspontja, hogy a sajtónak joga van nyilvánosság előtt szereplő egyéneket, írókat, politikusokat, színészeket megsérteni, de ez a jog természetesen nem terjedhet annyira, hogy megbecstelenítő és bűnvádilag üldözhető cselekményekkel rágalmazzák meg őket. Ezért *Marx* csak ritka esetekben reagált azokra a szidalmazásokra, amelyeket német és német—amerikai újságok ellene tömegesen közöltek. „A burzsoák, konzervatívok éppúgy, mint szélsődemokraták, versenyeztek abban, hogy megrágalmazzák" —, mondja ugyancsak gyászbeszédében *Engels* — „mindezt semmibe vette, nem is hederített rá és csak akkor felelt, ha azt a végső szükség kívánta". Publicisztikai erejét és polemikus hevét elsősorban arra tartotta fenn, hogy nagyjelentőségű államférfiak, politikusok jellemvonásait, törekvéseit, tévedéseit világítsa meg és tegye kritika tárgyává. Ismeretes, hogy mily erős bírálattal illette *Palmerston* lord oroszellenesnek megjátszott, valójában azonban — Marx szerint — a cárnak hódoló politikáját, különösen pedig, hogy mily mélyrevágó és szellemes szociológiai analízissel és metsző gúnnyal vette bonckése alá a köztársaságot buktató *Louis Bonaparte* államcsínyét és későbbi fondorlatait. Elég e részt emlékünkbe idéznünk 1852-ben New Yorkban megjelent híres röpiratát: „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája."

Már most szóbanforgó témánkhoz bevezetésként emlékünkbe kell idéznünk, hogy *III. Napoleon* egyik célja Ausztria megsemmisítése volt, evégből akart szövetkezni az orosz cárral és evégből játszotta meg a „nemzetek felszabadítója" szerepét, az utóbbiakon elsősorban az Ausztriától kegyetlenül elnyomott olaszokat és magyarokat, kevésbé a cári iga alatt sínylődő lengyeleket értve. Ennek a politikának buzgó híve, sőt alighanem megfizetett ügynöke is volt *Karl Vogt,* aki az 1848-as forradalmi megmozdulások alatt tagja volt a frankfurti nemzetgyűlésnek és később az öt személyből álló stuttgarti régensségnek. Eléggé dicstelen működése után a forradalmak leverésekor Svájcba menekült és Genfben a geológia professzora volt. Szakmájához úgy látszik, eléggé jól értett, világnézetileg azonban a vulgármaterializmus tipikus képviselője, aki szerette a jámbor nyárspolgárokat cinikus kijelentésekkel megdöbbenteni.

Engels „Forradalom és ellenforradalom Németországban" című brosúrájában, amely eredetileg a „New York Daily Tribune"-be 1851—52-ben írt cikkek összefoglalása, bemutatja azokat a pártokat, amelyek az 1848-as mozgalmak előtt Németországban tevékenykedtek, különböző intenzitású reformokat kívántak — a hegeli alkotmányos monarchia hívei, köztársaságiak, kispolgári demokraták, kommunisták. etc. — és a forradalmi események alatt szükségképpen különböző magatartást tanúsítottak. *Engels* megállapítja, hogy „minden forradalomnak az a sorsa, hogy a különböző osztályoknak az az egyesülése, amely bizonyos fokig mindig szükségszerű feltétele minden forradalomnak, nem tarthat sokáig. Alighogy győzelmet arattak a közös ellenség felett, a győztesek máris külön tá-

borokra oszlanak és fegyvereiket egymás ellen fordítják".

Ez volt a helyzet a különböző német államokban lefolyt forradalmakban is és természetes, hogy a pártok vitái az emigrációban sem szüntek meg, üléseken, hírlapokban, röpiratokban folytak, felölelve az egész európai politikát és jelesül Németország problémáit. Marx és Engels egyik legérdekesebb idevágó írása „A számkivetés nagyjai" című 1852-ben írt brosúra, amelyben rendkívül szellemesen, éles, ittott szinte kegyetlen bírálattal szedik szét az emigráció különböző, kispolgári, demokrata frakcióit vezető egyéneket, minők Arnold Ruge, Gottfried Kinkel és mások. Ezek a kispolgári demokraták mind többé-kevésbé szemben állottak Marxszal és a kommunista párttal, egyik leghevesebb ellenfele azonban a már említett *Karl Vogt* professzor, III. Napóleon politikájának propagálója volt. Vogt 1859. április 1-én több londoni német menekültnek elküldte politikai programját, amely megszabta, milyen magatartást tanúsítsanak a német demokraták az olasz háborúban. *Freiligrath* megmutatta *Marx*nak, aki ezzel a lakonikus válasszal intézte el: „fecsegés". *Vogt* naiv módon Németország kis államainak egy birodalommá való egyesítését is ettől a politikától várta, ebben is élesen szembenállva *Marx*szal, aki ezt egy alulról jövő nagy népi megmozdulással kívánta elérni.

Mindezt azért kellett előrebocsátanom, mert amit Marx sajtóperéről elmondandó vagyok, kiindulásában szorosan összefügg ezzel a problémával és belejátszik a Habsburg uralom alatt szenvedő Magyarország ügye is.

Marx maga mondja el, hogy 1859. május 9-én egy londoni népgyűlésen, amelyet az osztrák—olasz háború alkalmából hívtak össze és amelynek elnöki emelvényére Marxot is meghívták, hozzálépett egy *Karl Blind* nevű német emigráns és *Vogt* professzor bonapartista üzelmeiről mondott el nagyon kompromittáló adatokat, többek között azt is, hogy *Vogt* a francia császártól kapott pénzekből nagy összegeket ajánlott fel német íróknak, ha publicisztikai tevékenységgel, cikkekkel előmozdítják *III. Napóleon* terveinek megvalósulását. E tervek között szerepelt az is, hogy Magyarország királyának *Konstantin* orosz nagyherceget teszik meg. *Blind* azt állította, hogy *Vogt* szerinte hazaáruló üzelmeiről bizonyítékok vannak a kezében. Pár nappal később a „Volk" című londoni német munkáslapban, amelyet egy Elard *Biscamp* nevű emigráns szerkesztett, gúnyos modorban írt cikk jelent meg, amely egyebek között említést tett *Vogt* vesztegetési kísérleteiről is. A cikket elküldték *Vogt*nak, aki mögötte *Marx* szerzőségét sejtette és a svájci Handelscourier című lap mellékleteként „Zur Warnung" című 1859. május 25-ről keltezett írásában mindenféle állítólagos „leleplezéseket" közölt *Marx*ról és pártjáról. Ezt az írást Marx kívánságára a londoni „Volk" utánanyomatta.

Néhány nappal később, tehát nyilván a vogti írás Londonba érkezése előtt és annak ismerete nélkül, nevezetesen 1859. május 27-én a *„Free Press"* című londoni lap névtelen cikket közölt, amelynek címe így hangzott: *„Konstantin nagyherceg Magyarország leendő királya"*. A cikk megismételte azokat az adatokat, amelyeket *Karl Blind* az említett népgyűlésen *Marx*nak elmondott III. Napóleonnak az orosz cárral szövetségben Ausztria ellen tervezett támadásáról, Európa térképének átformálásáról, valamint arról, hogy emigrációban élő német íróknak megvesztegetésül nagy összegeket ajánlottak fel közreműködésük megnyerésére. A cikk *Vogtot* nem nevezi meg, de félreérthetetlenül céloz rá. *Marx* azonnal látta, hogy a cikket csak *Karl Blind* írhatta és ezt később a „Free Press" szerkesztője hivatalosan is megerősítette. E részleteket azért kell elmondanom, mert mint látni fogjuk, e cikk szerzőségének kérdése *Marx* megtárgyalandó sajtóperében fontos szerepet játszik.

Marx 1859. június elején Manchesterbe utazott, távolléte alatt történt, hogy *Wilhelm Liebknecht* a „Volk" nyomdájában megtalálta egy ugyancsak „Zur Warnung" címen *Vogt* ellen intézett, névtelen röpirat korrektúra-íveit, felismerte benne *Blind* leleplezéseit és két nappal később a nyomdásztól megkapva a korrektúra-levonat egy példányát, beküldte azt az augsburgi „Allgemeine Zeitung"-nak, amelynek akkor tudósítója volt. Ez az augsburgi „Allgemeine Zeitung" a német liberálisok orgánuma volt, és szembenállott *Vogt* Ausztria-ellenes politikájával. Szóról szóra leközölte a röpiratot és erre *Vogt* perbe fogta. A lap „bizonyítékokért" *Liebknechthez* fordult, aki *Marx* támogatását kérte. *Marx* úgy nyilatkozott, hogy kész a röpirat szerzőjét megnevezni és az illető szerzőségét okmányilag, a szedő bíróság előtt eskü alatt tett nyilatkozatával bizonyítani. *Blind* azonban tagadott. Hosszas hírlapi polémiák és bírósági tárgyalások után az augsburgi törvényszék elutasította Vogt panaszát, mert panaszos „tévedett az illetékes fórumot illetőleg". A röpirat körüli vita a hírlapokban és Londonban tovább folyt és végül is úgy fejeződött be, hogy a *Blindet* fenyegető kellemetlenségek elhárítása végett a szerzőséget egy barátja magára vállalta.

Vogt azonban nem nyugodott bele a bíróság elutasító döntésébe, hanem tovább folytatta a politikai hajszát és újabb brosúrát írt „Perem az »Allgemeine Zeitung« ellen" címen. Még mielőtt ez a lényegében *Marx* ellen irányuló irat Londonba megjött volna, 1860. január végén *Marx* lakására érkezett a berlini „Nationalzeitung" két száma; az első, az 1960. január 22-i 37. szám, „Karl Vogt és az Allgemeine Zeitung" címen, a második, az 1960. január 25-i 41. szám, „Hogyan készítenek radikális röpiratokat" címen vezércikkekben ismertette, helyesebben „in usum delphini" vagy-

is céljainak megfelelőleg feldolgozta *Vogt* említett iratának anyagát. Saját és családja becsülete, valamint pártja érdekében *Marx* szükségesnek látta, hogy a „Nationalzeitung" rágalmai ellen a berlini bíróságtól kérjen védelmet és a sértésekért elégtételt. Erre vonatkozó nyilatkozatát több lapban közzé is tétette.

Marx az *F. Zabel* főszerkesztőtől írt két vezércikkben a következő négy passzust inkriminálta, illetve azokban rágalmazást és becsületsértést tartott megállapíthatónak:

1. Az első számú vezércikk, „Vogt és az Allgemeine Zeitung", bizonyos „Kénesbandá"-ról ír. *Vogt* ezt az elnevezést alkalmazta *Marxra* és híveire. A valóságban a „Kénesbanda" néhány fiatal német emigráns által Svájcban alakított jelentéktelen és rövid ideig működött bohémtársaság volt, amely nevét a Szenesbanda (Carbonarik) analógiájára vette fel, egyebek között vicclapot is szerkesztett és abban gúny tárgyává tett különböző politikusokat. *Marxnak* az egészhez egyáltalán semmi köze sem volt. A szóbanforgó vezércikkben *Marx* a következő mondatokat kifogásolja, illetve rágalomnak minősíti: „A *Marxtól* irányított „Kénesbanda" egyik fő tevékenysége volt, hazájukban annyira kompromittálni polgárokat, hogy ezek kénytelenek legyenek pénzt adni azért, hogy a banda megőrizze kompromittált voltuk titkát. Nem egy, hanem száz meg száz levelet írtak Németországba azzal, hogy jelentést fognak tenni a forradalom ezen vagy azon aktusában való részvételről, ha egy jelzett időpontig nem érkezik meg bizonyos összeg egy megadott címre." Itt a „Nationalzeitung" cikke, *Marx* véleménye szerint zsarolással, illetve annak kísérletével rágalmazza meg őt és híveit; *Marx* a bíróság előtt *Zabeltől* a valóság bizonyítását és legalábbis egy ilyen „fenyegető levél" felmutatását akarta követelni.

2. A második számú vezércikkben „Hogyan készítenek radikális röpiratokat?", arra történik célzás, hogy Marx a „Volk" című lap finanszírozásához becstelen módon szerzett pénzt. „*Hogy honnan jött a pénz* e bőkezűen szétosztott laphoz, azt az istenek tudják, hogy *Marxnak* és Biscampnak nincs felesleges pénze, azt tudják az emberek." Ezt a passzust magábanvéve, mint *Marx* mondja, „a csodálkozás elfogulatlan felkiáltásának lehetne tartani", de egészen más, rosszindulatú értelmet nyert azáltal, hogy *Zabel* azon állításaira, amelyek szerint *Marx* kapcsolatban állott a franciaországi és németországi titkosrendőrséggel, továbbá a zsaroló levelekről mondottakra következik és csatlakozik a harmadik pontként inkriminált vádhoz.

3. A második számú vezércikkben ugyanis *F. Zabel* a „*Marx* alatti proletárok pártjának" taktikájáról szólva egyebek között ezt írja: „Így jött létre 1852-ben egy leggyalázatosabb fajtájú összeesküvés, hamis papírpénz tömeges gyártásával, lásd a részleteket *Vogtnál,* a svájci munkásegyletek ellen etc." *Marx* a per után írt munkájában hosszasan leírja bizonyos *Cherval* (valódi nevén Joseph Kremer) nevű politikai szélhámos és rendőrügynök Genfben 1852-ben szervezett, provokatív jellegű, de kifejlésig sem jutott összeesküvését, amelyhez a Londonban élő *Marxnak* egyáltalán semmi köze sem volt. Ez a *Cherval* egyebek között azt tervezte, hogy „hamis bankjegyek és kincstári jegyek tömeges gyártásával és forgalomba hozásával alássák a despoták hitelét és tönkre teszik pénzügyeiket". *Marxnak* mindehhez, mint már mondtuk, annyira semmi köze sem volt, hogy ő leplezte le *Chervalt,* mint a porosz rendőrség ügynökét. A „hamis pénz tömeges gyártásának" vádja tehát szintén magán viseli a rágalmazás minden kritériumát.

4. Végül a negyedik passzus, amelyet *Marx* kifogás tárgyává tesz és benne szintén rágalmazást állapít meg, a következőképpen hangzik: *Blind* „nyilván nem tagja a *szűkebb Marx-pártnak.* Nekünk úgy tetszik, hogy e pártnak nem volt nehéz megtennie őt bűnbaknak, és hogy a *Vogt* elleni vádnak súlya legyen, szükségképpen egy meghatározott személyre kellett azt visszavezetni, akinek ezért helyt kellett állania. A *Marx-párt* már most nagyon könnyen Blindre háríthatta a röpirat szerzőségét, éppen azért és azután, hogy a nevezett a *Marxszal való beszélgetésben* és a „Free Press" cikkében hasonló értelemben nyilatkozott; *e blindi kijelentések és szófordulatok felhasználásával kovácsolhatták össze a röpiratot úgy, hogy az az ő készítményének látszott* ... Mindenki már most tetszése szerint *Marxot* vagy Blindet tarthatja a szerzőnek" stb. Itt tehát *Zabel* azzal rágalmazza meg *Marxot,* hogy Blind neve alatt ő kovácsolta össze a *Vogt* elleni „Zur Warnung" című röpiratot és később *Blindet* az „Allgemeine Zeitung"-nak beküldött hamis tanúsítvánnyal az általa készített röpirat szerzőjeként állította oda. Ezt a vádat könnyű a bíróság előtt megcáfolni és *Zabel* állítását rágalmazásnak minősíttetni.

Marx, aki már tizenegy éve élt külföldön, pere vitelét Berlinben *Weber* igazságügyi tanácsosra bízta. *Weber* tanácsos a *Marx* által fentjelzett inkriminált passzusokat két pontba foglalta össze és a következőképpen formulázta meg a panaszt:

„A »Nationalzeitung« szerkesztője dr. Zabel, ezen újság ez évi 37. és 41. számában levő vezércikkekben engem ismételten a nyilvánosság előtt megrágalmazott és különösen azzal vádolt: *1.* hogy becstelen és vétkes módon pénzt szerzek és szereztem; *2.* hogy én kovácsoltam össze a »Zur Warnung« című névtelen röpiratot és az »Allgemeine Zeitung«-gal szemben, jobb tudásom ellenére, nemcsak bizonyos Blindet neveztem meg szerzőjének, hanem azt bizonyítani is megkíséreltem egy okmány által, amelynek valótlan tartalmáról okvetlenül tudnom kellett."

Már most nézzük először is azt, hogy Németországban ebben az időben milyen perjogi törvények voltak érvényben, amelyek keretében kellett *Weber* igazságügyi tanácsosnak — ügyvédként — megindítani *Marx* perét a „Nationalzeitung" szerkesztője ellen.

A Büntető Törvénykönyvet a porosz államokban életbeléptető 1851. április 14-i törvény 16. cikke szószerint a következőket mondja: „Ha a becsületsértés és enyhébb bántalmazás (Ehrverletzung und leichte Misshandlung) miatt a 102., 103., 152—156. és 189. §-ok esetében beavatkozik (einschreitet) az államügyészség, akkor a döntés a vizsgálati eljárásban (Untersuchungsverfahren) történik. Ha az államügyészség nem avatkozik be, akkor azokban az országrészekben, amelyekben a szóbeli és írásbeli eljárásnak bevezetéséről szóló 1849. január 3-i rendelet törvényerővel bír, a sértettnek jogában áll a polgári per útján való vádemelés (Verfolgung) a fennálló előírások szerint. Az egyszerű sértést (343. §) csak polgári per útján lehet bíróság elé vinni. A rajnai fellebbviteli bíróság (Appellationsgerichtshof) körzetében a sértettnek ama jogában, hogy polgári félként léphessen fel, semmi változtatás sem történik."

Marx ügyvédje, *Weber* igazságügyi tanácsos a fenti eljárási jogszabályok adta lehetőségek értelmében először az államügyészhez fordult, bejelentve a „Nationalzeitung" rágalmazó nyilatkozatait azzal, hogy már most hivatalosan járjanak el *Zabel* ellen, az államügyész tegye meg a vádemelési indítványt. 1860. április 18-i kelettel azonban a berlini Királyi Városi Bíróságnál működő államügyész elutasította azzal, hogy nem forog fenn közérdek, amely a hivatalos eljárást indokolná. Weber fellebbezett a főállamügyészhez, aki azonban az elutasító végzést április 26-i végzésével jóváhagyta.

Marx a per lezajlása után írt könyvében erre az elutasításra csak annyi megjegyzést tesz, hogy „a világ minden országában, tehát Poroszországban is, közérdeken a *kormány érdekét* értik". Ennek pedig az, hogy *Marx* megrágalmazása miatt hivatalból pert indítsanak a „demokrata" *Zabel* ellen, valóban nem volt érdeke, sőt az érdek inkább az ellenkező volt.

Ezekután *Weber* tanácsos a polgári per megindítását határozta el. Itt jött azonban *Marx* részére a meglepetés és ez az egész ügynek eljárásjogi szempontból kétségkívül a legkülönösebb része. Az akkori porosz bírósági alkotmány szerint ugyanis a sértettnek, mielőtt a bíró a döntő, végleges bírói ítélethez vezető eljárást megindítaná, az ügyet tárgyalásra tűzné ki, a sértettnek tehát ugyanazon bíró elé kell terjesztenie panaszát, annak eldöntése végett, vajon egyáltalán fennáll-e a vádemelés joga. Vagyis a bíró előzetesen megvizsgálja az iratokat, kérhet új bizonyítási anyagot vagy kimondhatja az eljárás megindítását, de, és itt a lényeg, azt is megállapíthatja, hogy a sértett részéről egyáltalán nem áll fenn a panasztevés, vádemelés joga. Ehhez nyilván a tényállás megvizsgálása szükséges. Az utóbbi esetben a panaszost egyszerű végzéssel utasítja el. *Marx* kifejti, hogy olyan törvényhozás, amely nem adja meg a magánszemély vádemelési jogát a saját magánügyeiben, a polgári társadalom legelemibb alapelveit is megtagadja. A magánszemély magától értetődő jogából az állam által bírósági alkalmazottja útján nyújtott privilégium lesz. A bíró először hivatalnokként *végez*, hogy később bíróként *ítéljen*. Ugyanaz a bíró, aki a sértett meghallgatása nélkül, a kontradiktórius eljárás nélkül előre ítél arról, hogy megvan-e a vádemelés joga, ugyanannak a bírónak kell később az igazi bírói eljárás folyamán *partaitanul* itelni a vádló és vádlott között, vagyis a saját előzetes ítéletéről mondani ítéletet. A. B.-től egy darab földet szánt el. B.-nek előzetes engedély kell, hogy tulajdonjogi igényét bíróság útján érvényesíthesse. Esetleg megkapja, esetleg nem kapja meg. B. a nyilvánosság előtt a sajtóban megrágalmazza A.-t és egy bírósági tisztviselő titokban úgy „végez", hogy A. B.-t nem foghatja perbe. Mindenki megérti, hogy minő szörnyűségeket okozhat ez az eljárás már a tulajdonképpeni polgári perben. Hát még politikai pártok közötti rágalmazásoknál a sajtó orgánuma által! *Marx* megemlíti, hogy a *Zabel* elleni ügyről angol röpiratot szándékozik kiadni és zavarban van, hogy ezt a groteszk helyzetet hogyan fogja megmagyarázni tudni az angoloknak.

Ilyen körülmények között, mondja tovább *Marx „az én porosz bíróság* előtt *Zabel* ellen indított *peremnek* — kézalatt át kellett alakulnia *Zabelt* illető *peremmé a porosz bírósággal."*

Nézzük most ennek a pernek különböző epizódjait. Először a berlini Királyi Városi Bíróság végezte el azt az előzetes feladatot, hogy van-e jogalap a vádnak polgári eljárásban való érvényesítésére. Az említett bíróság 1860. június 8-án kelt végzése a következőképpen hangzik:

„A panasz *elégséges tényállás hiányában* elutasíttatik, mert az itteni »Nationalzeitung« két vezércikke csupán az augsburgi »Allgemeine Zeitung« politikai magatartását és a »Zur Warnung« című anonim röpirat történetét teszi a megbeszélés tárgyává, és a bennük foglalt kijelentések és állítások, amennyiben magától a szerzőtől erednek, és nem csupán más személyektől vett puszta idézetekből állanak, nem lépik túl a megengedett kritika határait és ennélfogva a Büntető Törvénykönyv 154. §-ának rendelkezése szerint, miután a sértés szándéka sem e nyilatkozatok használt formájából, sem a körülményekből, amelyek között történtek, nem tűnik ki, büntetendőknek nem tekinthetők."

A Városi Bíróság tehát megfelelő tényállás hiányában utasítja el *Marx* panaszát. *Marx* a per után írt, már említett könyvében szellemesen reagál erre a végzésre. Egyebek között azt

mondja: Vagy igazak azok az állítások, amelyeket *Zabel* vezércikkei tartalmaznak, ebben az esetben bíróság előtt igazolandók, vagy nem igazak, akkor, mint rágalom, büntetendők. Ami a „sértés szándékát" illeti, amely a bíróság végzése szerint nem forog fenn, ez ama törökre emlékeztet, aki levágta a görög fejét, ama szándék nélkül, hogy neki fájdalmat okozzon. Végül *Marx* a cikk és *Vogt* írásának összehasonlítása alapján megállapítja, hogy a bíróság állításával szemben a rágalmazó kijelentések nem „pusztán idézetek", hanem a vogti szöveget lényegesen átformálják.

Weber igazságügyi tanácsos a Városi Bíróság végzése ellen fellebbezést nyújtott be a Királyi Kamarai Bírósághoz, amelytől 1860. július 11-én kapott újabb végzést. Ez elutasítja a fellebbezést megint azzal az, ezúttal hosszabban kifejtett indokkal, hogy a szóbanforgó vezércikkekben nem lehet a panaszos megrágalmazását megállapítani. Azt elismeri ugyan, a tényálláson mit sem változtat, hogy a szóbanforgó cikkekben előadott tények a szerző saját állításaiként vagy harmadik személyek állításaiként, idézetekként szerepelnek-e, viszont azt is mondja: „mégsem lehet a sajtót abban korlátozni, hogy a pártok üzelmeit és publicisztikai vitatkozásait megbeszélés és kritika tárgyává tegye, ameddig a polémia formájából nem tűnik elő a sértés szándéka, ami a szóbanforgó esetben nem fogadható el." A cikkek a Kamarai Bíróság indokolása szerint elsősorban az augsburgi „Allgemeine Zeitung" és a *Vogt* közötti, az olasz háború kérdésében fennálló konfliktust világítják meg, továbbá a londoni német emigráció szerepét és a menekültek pártoskodásait. A Kénesbandáról előadott adatokban, de a többi adatban sem foglaltatik invektíva *Marx* ellen és személye nincs összeköttetésbe hozva azokkal az emberekkel, akiket a cikk zsarolással és árulkodással vádol. Épp így nem mondja ki a cikk, hogy panaszos jobb tudomása ellenére tulajdonította a „Zur Warnung" című röpirat szerzőségét *Blindnek* és hogy tudatosan harmadik személy hamis tanúsítványát küldte be az „Allgameine Zeitung"-nak. Mindezek alapján a „fellebbezést alapnélkülinek kellett tekinteni és ennek folytán el kellett utasítani".

Ez az indokolás természetesen sem *Weber* tanácsost, sem *Marxot* nem tudta meggyőzni. *Marx* azt mondja, hogy a bíróság végzését olvasva első percben azt hitte, hogy a vádlott *F. Zabel* védekező irata fekszik előtte. Azután sorra veszi a bíróság érvelését és kimutatja tarthatatlanságát. Különösen arra mutat rá, hogy a *Zabel* cikkéből a bírósági végzésben szereplő idézetek csonkák és éppen azt hagyják ki, ami sérelmezhető. Szinte úgy fest a dolog, mintha a „Nationalzeitung"-nak egy külön, a bíróság számára készült kiadása lett volna a törvényszék előtt. Erre egy példa: *Zabel* azt mondja: „Schwefelbande (Kénesbanda)... néven az 1849-es menekültek körében egy sereg embert ismertek, akik kezdetben Svájcban, Franciaországban és Angliában szétszóródva lassanként Londonban gyűltek össze és ott látható főnökükként Marx urat tisztelték." A bíróság végzésének indokolásában ellenben ez olvasható: „... az első cikk *Vogt* leírásából *idézi*, hogy az 1849-es *menekültek serege* lassanként Londonban gyűlt össze és ott látható főnökeként *Marxot* tisztelte." A végzés idézőjelekkel idéz egy *Zabel* által sehol le nem írt mondatot, mint *Zabel* első vezércikkében „*Vogt* leírásából" idézett mondatot.

Minthogy a Királyi Kamarai Bíróság nem ismerte el tényállásként, hogy *Zabel* két vezércikkében Marxot illető becsületsértés foglaltatik, a *Weber* igazságügyi tanácsos által a *Legfelső Bírósághoz* (Obertribunal) benyújtott fellebbezés csak azt a kérdést hagyta nyitva, vajon a Kamarai Bíróságnak a tényállást illető megállapítása nem alapszik-e jogi tévedésen. A fellebbezés nagyon szellemesen érvel a Kamarai Bíróság végzésével szemben, mikor egyebek között ezeket mondja:

„Igaz, hogy *Zabel* sehol sem mondja közvetlenül, hogy *Marx* pénzt zsarolt, árulkodott és pénzhamisítást folytatott. De szükséges-e pontosabban nyilatkozni, mint ezt mondani: *Marx* egy olyan pártnak a főnöke volt, amely az említett bűnös és erkölcstelen célokat követte? Senki, akinek elfogulatlan és egészséges az ítélete, senki sem tagadhatja, hogy egy olyan egyesületnek a főnöke, amely egyesületnek célja és fő tevékenysége bűncselekmények végrehajtására irányul, annak üzelmeivel nemcsak hogy egyetért, hanem maga rendeli el azokat és élvezi gyümölcseiket; és ez a főnök kétségkívül nemcsak bűnrészesként, hanem értelmi szerzőként is kétszeresen felelős, még akkor is, ha egyetlen cselekményt sem lehetne rábizonyítani, amellyel közvetlenül részt vett egy bizonyos bűncselekmény elkövetésében. A Kamarai Bíróság vitatott végzésében kifejezett nézet odavezetne, hogy egy ember jó hírét minden védelem nélkül kiszolgáltatná annak, aki azt tönkre akarja tenni. Ahelyett, hogy álnokul azt állítaná A.-ról, hogy gyilkolt, a rágalmazónak csak azt kellene mondania, itt és itt van egy banda, amely gyilkosságokat követ el és A. ennek a bandának a főnöke. A Kamarai Törvényszék felfogása ennek a rágalmazónak teljes büntetlenséget biztosít."

Ámde a Legfelső Bíróság sem változtatott a helyzeten és a fellebbezési panaszt elutasította. Érvelése így hangzik:

Augusztus 23-ról kelt fellebbezését, amelyet a Királyi Kamarai Bíróság Büntető Tanácsának dr. *K. Marx, dr. Zabel,* a „Nationalzeitung" szerkesztője ellen indított becsületsértési perében július 11-én hozott végzése ellen benyújtott, a vonatkozó ügyiratok átvizsgálása után, mint alappal nem bírót, ezennel elutasítjuk. Minthogy a Király Kamarai Bíróság a „Nationalzeitung" szóbanforgó két cikkében

sem nem talált a panaszos becsületét érintő objektív sérelmet, sem el nem ismerte, hogy az utóbbi megsértésének szándéka fennforgott, ezért a benyújtott becsületsértési per megindítását jogosan elutasította. Hogy azonban fennforog-e objektíve a becsületsértés és fennforog-e a sértés szándéka, ezek lényegileg ténybeli megállapítások, amelyeket a Királyi Legfelső Bíróságnál csak akkor lehet panasszal megtámadni, ha a fellebbezésnek e vonatkozásban jogi tévedés az alapja. Ilyen azonban jelen esetben nem világlik ki. [„Ein solcher (Rechtsirrtum) *erhellt* jedoch im vorliegenden Falle *nicht.*"]

Jogi tévedés nem világlik ki. A tényállást tehát a Legfelső Bíróság nem teszi vizsgálat tárgyává, hanem csak akkor tartja magát illetékesnek, ha valamilyen eljárásjogi vagy egyéb formáljogi tévedés forog fenn. A *Weber* tanácsos által kifejtett jogászati aggályokat nem is tárgyalja, hanem egyszerűen nemet mond. „Nem! E szócska bizonyító ereje — mondja *Marx* — kizárólag a tekintélyben rejlik, a személynek, aki a szájára veszi, a hierarchikus helyzetében. Magában tekintve Nem, nem bizonyít semmit. Nem!"

Így a Legfelső Bíróság is megtiltotta, hogy *Marx* a „demokrata" *F. Zabel* ellen pert indítson. „Így végződött perem a porosz bíróságokkal." — E mondattal fejezi be *Marx* erről az ügyről írott könyvét.

Marx az augsburgi „Allgemeine Zeitung" 1860. december 1-i számában nyilatkozatot tett közzé, amely tömören ismerteti az *F. Zabel,* mint a „Nationalzeitung" felelős szerkesztője ellen rágalmazás miatt emelt vádjának a bíróságok által történt elutasítását és a végén megjegyzi, hogy a *Vogt*nak adandó irodalmi válasz néhány nap múlva meg fog jelenni. Valóban még 1860-ban a londoni A. Petsch & Co. kiadásában megjelent „Herr Vogt" című testes könyve, amely a *Vogt*tól emelt vádakat pontról pontra megcáfolja és feltárja azt a politikai hátteret, amely mögöttük rejlik.

Visszatérve már most az egész processzusra, nem kétséges, hogy a bíróságok elutasító végzései mögött politikai célzatosság rejlett, nem akarták, hogy porosz bíróság kénytelen legyen a kormány oldalán álló lap szerkesztője ellen, illetve Marx javára hozni ítéletet, aminek, ha tárgyalásra kerül sor, elkerülhetetlenül be kellett volna következnie. Mégis legyen szabad itt megemlíteni egy kétségkívül szubjektív impresszióm at. Abból indultam ki, hogy Marxnak már ebben az időben nemcsak hívei körében, hanem ellenfelei nagy részénél is bizonyos presztízse volt. Nyilván nemcsak a bíróságok, de a cikket író *Zabel* is tisztában volt azzal, senki sem hiszi el, hogy *Marxot* zsarolással, pénz- és okmányhamisítással lehessen vádolni. Talán ezért helyezkedhetett a bíróság arra az álláspontra, hogy a cikkek nem lépik túl a megengedett kritika határait és nem állapítható meg belőlük a sértés szándéka. Viszont tagadhatatlan, hogy a cikkekben megvan a rosszhiszeműség és ettől bizony a bíróság szofisztikus végzéseit sem nagyon lehet mentesíteni. Hadd hivatkozzam arra az orosz írórа, akit *Marx* nem nevez meg, de megállapították, hogy Nikolaj Ivanovics *Szaszonovról* van szó, aki, mikor Vogt Marx elleni könyvét elolvasta, 1860. május 10-én levelet írt Marxnak. Szaszonov előzőleg Genfben jóbarátságban állott Vogttal, de ez nem gátolta meg abban, hogy levelében egyebek között ezt írja: „Mélységes megbotránkozással értesültem a rágalmakról, amelyeket Önről terjesztettek... Amin különösen elcsodálkoztam, az az, hogy Vogt, akit sem ostobának, sem gonosznak nem tartottam, erkölcsileg annyira lesüllyedhetett, mint azt röpirata mutatja. Nincs szükségem semmiféle bizonyítékra, hogy meg legyek arról győződve: Ön képtelen aljas és piszkos intrikákra, és annál fájdalmasabb volt olvasnom e rágalmakat, mert abban a percben, amikor kinyomatták azokat, Ön a tudós világnak átnyújtotta annak a szép munkának első részét, amelynek meg kell újítania és új, szilárdabb alapokra fektetnie a közgazdasági tudományt... Kedves Marxom, ne foglalkozzék többet mind e nyomorúságokkal; minden komoly ember, minden lelkiismeretes ember Ön mellett áll, de mást várnak Öntől, mint meddő polémiákat; ... dolgozzék, miként a múltban, az emberiség felvilágosítására, nem törődve apró ostobaságokkal és apró aljasságokkal." *Marxnak* az a műve, amelyre Szaszonov itt céloz, „A politikai gazdaságtan bírálatához" című írása, amelynek előszava a történelmi materializmusnak híres, klasszikussá vált, tömör fogalmazását tartalmazza.

Szemere Bertalan ugyanakkor ezt írja Marxnak: „Vaut-il la peine que *vous* vous occupiez de toutes ces bavardises?" Megéri a fáradságot, hogy *Ön* ezzel a fecsegéssel foglalkozzék?

Marx a párt érdekében szükségesnek tartotta, hogy ezt az irodalmi választ megadja. Így született meg a „Herr Vogt". *Freiligrathhoz* 1860. február 23-án írt levelében azt írja, hogy a Berlinben és Londonban folytatott processzusok „döntő jelentőségűek a párt *történelmi igazolása* és a jövőben Németországban betöltendő helyzete szempontjából".

A „Herr Vogt" 1860 végén jelent meg, súlyos anyagi megterhelést okozva *Marxnak.* Részletesen, szellemes felsőbbséggel szedi szét most már nem a „Nationalzeitung", hanem *Vogt* könyvének vádjait, kitér a professzor politikai tanulmányainak bírálatára, bonckés alá veszi pártfogóit is. Tíz évvel később következett be III. Napóleon bukása. A „Volkstaat" című lap 1871. május 10-i számában aláírás nélkül hosszabb cikk jelent meg „Mégegyszer Vogt úr" címen. A cikket *Engels* írta. Egyebek között előhozza, hogy a francia „nemzeti védelem kormánya", Jules Favre kinyomatta „A császári

család levelezését és iratait", ebben alfabetikus sorrendben fel vannak sorolva azok, akiknek bonapartista pénzt adtak. Ebben szerepel egy sor: „*Vogt* — 1859 augusztusban 40 000 frankot kapott". *Marx* legkíméletlenebb ellenfelének ez a hivatalos formában történt leleplezése szolgáltatja a legcsattanóbb befejezést Marx sajtóperéhez és Vogtnak adott irodalmi válaszához.*

* *Marx*nak és *Engels*nek a tanulmányban említett három pamfletje („Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája", „Forradalom és ellenforradalom Németországban", „A számkivetés nagyjai") a Kossuth Kiadó Vállalat „Karl Marx és Friedrich Engels művei" című sorozatának 8-ik kötetében található. A „Vogt úr" fordítása is elkészült és ugyane sorozat későbbi köteteként fog megjelenni.

Kislégi Nagy Dénes

Törvényességi óvás a polgári eljárásban*

I.

1. A törvényességi óvás a szocialista büntető és polgári eljárásjog sajátos intézménye. Ennek az intézménynek a szerepe abban áll, hogy — miként Szilbereky Jenő kifejti — elősegítse az igazságszolgáltatás helyes működését, az egységes törvényesség biztosítását, a szocialista jog funkcióinak megvalósulását, s nem utolsó sorban az egyének jogainak hathatós védelmét.[1] A törvényességi óvás jellege és helye a jogrendszerben irodalmilag tisztázott kérdés,[2] ehelyütt történő ismertetését mellőzhetőnek tartjuk. A tárgyalt intézménnyel való foglalkozást az teszi időszerűvé, hogy a jogalkalmazás jogpolitikai elvei egyfelől megnövelik a törvényességi óvás funkcionális jelentőségét, másfelől új feladatokat is jelölnek ki számára. A jogalkalmazás jogpolitikai elveinek legfőbb célkitűzése: *a)* a törvényesség további erősítése; *b)* a jogalkalmazó szervek munkája színvonalának további emelése; *c)* az egységes jogpolitikai szemlélet biztosítása. E célkitűzések elérésének egyik igen hatékony eszköze a törvényességi határozat, amely éppen a kiemelt célok megvalósítására szolgál.

2. A dolgozat kettős feladatot tűz maga elé: az első részben vizsgálat alá veszi, hogy a törvényességi óvással kapcsolatban a gyakorlat során és az irodalomban milyen főbb vitás kérdések merültek fel, s azok megoldása mennyiben helyeselhető, illetve kifogásolható. A második részben pedig arra kísérelünk meg választ adni, hogy a polgári perrendtartásnak a törvényességi óvás szabályozását magában foglaló XIV. fejezete kíván-e és milyen vonatkozásban módosítást és kiegészítést, figyelemmel az európai szocialista államok törvényhozási tapasztalataira.

* E tanulmány a szerzőnek az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Polgári Eljárásjogi Tanszéke mellett működő tudományos munkaközösségben megtartott előadása alapján készült.

[1] Dr. Szilbereky Jenő: Az ügyész a polgári eljárásban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1961. 147—148. old.

[2] Arra, hogy a törvényességi óvást a gyakorlatban nem ritkán másodfokú perorvoslatként kívánják igénybe venni, nem térünk ki.

II.

1. Sem az ítélkezési gyakorlat, sem az idevonatkozó jogirodalom nem egységes a tekintetben, hogy a bizonyítékok mérlegelése körében követhető-e el törvénysértés, illetve a bizonyítékok mérlegelését illetően elkövetett törvénysértés miatt emelhető-e törvényességi óvás.

A bizonyítékok szabad mérlegelése — mint tudjuk — azt jelenti, hogy a bizonyítékok mérlegelésénél a bíróságnak belső meggyőződéséből kell kiindulnia és az egyes bizonyítékokat nem elszigetelve kell vizsgálnia, hanem azokat az ügy összes többi bizonyítékaival való összefüggésük és az összes bizonyíték által adódó teljes kép szerint kell értékelni, úgy hogy azok az objektív valóságnak megfeleljenek.

A jogászi köztudatban a felvetett kérdésnek inkább a nemleges megoldása terjedt el. A Legfelsőbb Bíróság számos törvényességi határozatában azt az álláspontot foglalta el, hogy a bizonyítékok eltérő értékelése nem törvénysértés. Ugyanakkor azonban találkozunk olyan törvényességi határozattal, amely azt fejti ki, „a törvénysértés vagy megalapozatlanság a bizonyítás anyagának értékelésében is megnyilvánulhat; a bizonyítás anyagának csak olyan értékelését tarthatjuk törvényszerűnek, amely okszerű, helyes ténybeli következtetésen alapszik és nem iratellenes. Az ennek ellenére történt mérlegelés az anyagi igazság érvényre jutását akadályozza meg, ennélfogva az törvénysértő . . . A kihallgatások alkalmával nyert közvetlen bírói észlelet — folytatja a hivatkozott törvényességi határozat — valóban jelentős tényező a bírói meggyőződés kialakításánál, ez az elv azonban nem terjedhet addig, hogy a közvetlenség a bizonyítást felvevő bíróság tévedhetetlenségét biztosítsa. A már főképp iratok alapján döntő másodfokú bíróság és a törvényességi óvási eljárásában határozó Legfelsőbb Bíróság az előtte feltárt peradatokból is megállapíthatja a tévedést, s ennek alapján kötelessége az anyagi igazságot érvényre juttatni".[3] Egy másik törvényességi határozatban azt olvassuk, hogy „a legfőbb ügyész a másodfokú bíróság ítélete ellen

[3] P. törv. III. 21.762/1961/3. — 1961. november 24.

törvényességi óvást emelt, mert azt jogszabálysértőnek tartja... a bizonyítékok helytelen mérlegelése miatt..."[4]

Látható, hogy az óvási gyakorlat ezen a téren nem teljesen kiforrott s annak alapján a tárgyalt kérdést igennel vagy nemmel megválaszolni nem tudjuk. De ez a bizonytalanság nem szűnik meg akkor sem, ha az erre vonatkozó irodalmi nézeteket tanulmányozzuk. Az új polgári perrendtartás hatályba lépésének az évében, 1953-ban jelent meg a Pp-t elsőnek kommentáló „A magyar polgári perjog főbb kérdései" c. tanulmánykötet: ennek IV. fejezetében, amely a törvényesség érdekében lehetséges perorvoslatról szól, Bacsó Ferenc azt a véleményét fejti ki: „nem volna helyes a törvénysértő kitételnek azt a megszorító értelmezést adni, mintha a mérlegelés alapját eldöntendő kérdések kívül esnének a törvényesség érdekében használható perorvoslat keretein. Ez a kiegészítő értelmezés látszik helyesnek ... csak ez a megoldás felelhet meg azoknak a szükségleteknek, amelyeket az intézménnyel szemben támasztani kell" (217. o.). A szerző ugyanerre az álláspontra helyezkedik az 1959-ben kiadott „Magyar polgári eljárásjog" c. egyetemi tankönyvben is, amikor rámutat, hogy „a törvényességi óvás célja jogi felülbírálat, de egyszersmind a helytelenül mérlegelt tényállás új mérlegelése és értékelése is" (337. o.).

Szilbereky Jenő ezzel szemben annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy a mérlegelési kérdés mikénti eldöntése, a bizonyítékok ilyen vagy olyan módon történő értékelése óvás alapjául nem szolgálhat, feltéve ha a bíróság egyébként a Pp. 206. §-ában előírt rendelkezéseket megtartotta. De ő is hozzáfűzi, hogy *a felmerült bizonyítékok kellő egybevetésének elmulasztása, a bizonyítékok nem összességében való értékelése* már lehet óvási ok, mivel — szerinte — ez nem mérlegelés körébe tartozó kérdés, hanem a Pp. 206. §-a rendelkezéseinek meg nem tartása, tehát törvénysértés.[5]

Véleményem szerint vitathatónak látszik az az álláspont, amely elválasztja egymástól a törvénysértést és a helytelen mérlegelést. A magam részéről ezt a két fogalmat elvileg nem tartom elkülöníthetőnek. Az eljárás érdemi döntésére kiható helytelen mérlegelés: törvénysértés, következésképpen az is alapjául szolgálhat törvényességi óvásnak. Ez a megállapítás bizonyára kissé bővebb magyarázatot igényel. A Pp. 1. §-a értelmében a bíróságok előtti eljárásban a felmerült jogviták eldöntését az igazság alapján kell biztosítani. (Ennek a rendelkezésnek a témánk szempontjából való jelentőségére a későbbiek során más vonatkozásban még visszatérek.) Ez az alapvető elvek között is első helyen említett szabály azt a kötelezettséget rója a bíróságokra, hogy a bizonyítékokat úgy kell mérlegelniük, hogy azok alapján az objektív valóság kiderüljön és arra alapozva lehessen meghozni az igazságos döntést. Ha a bíróság a bizonyítékokat nem helyesen, vagyis nem az objektív valóságnak megfelelően értékeli, ezzel kizárttá teszi az igazság alapján biztosított döntés hozatalát, más szóval törvénysértést követ el. Így függ össze a helytelen mérlegelés a törvénysértéssel. Természetesen csak az eljárás érdemi döntésére kihatással levő, súlyosabb természetű helytelen vagy hibás mérlegelés lehet tárgya a törvényességi óvásnak, de ez következik abból a — még ugyancsak más összefüggésben tárgyalandó — elvből, mely szerint *nem minden fokú* törvénysértés miatt lehet törvényességi óvással élni.[6]

2. A Pp. 273. §-ának (1) bekezdése szerint, ha a legfőbb ügyész vagy a Legfelsőbb Bíróság elnöke a törvényességi óvást az eljárás alapjául szolgáló ügyben hozott határozat jogerőre emelkedésétől számított egy éven belül terjeszti elő, a törvényességi óvás folytán hozott határozat hatálya a felekre kiterjed. E törvényhelyet illetően van olyan vélemény, hogy a törvényességi óvás egy éven belül is előterjeszthető úgy, hogy az adott ügyben hozott törvényességi határozat a felekre — bár az egy év még nem telt el — ne hasson ki. Az ilyen óvást kívánják elvi irányú óvásnak nevezni. Az e nézetet vallók a Pp. 274. §-a (2) bekezdésének utolsó fordulatában foglalt rendelkezéssel kísérelik meg alátámasztani álláspontjukat, nevezetesen azzal, hogy a törvény lehetőséget ad arra: ha csupán olyan eljárási szabály megsértéséről van szó, amelynek az ügy érdemi elbírálására lényeges kihatása nem volt, a Legfelsőbb Bíróság a határozatot — a törvénysértés megállapítása mellett — hatályában fenntarthatja.

Ennek az álláspontnak a törvényi megalapozottsága erősen vitatható. A Pp. 274. §-a (2) bekezdésének említett rendelkezése először is csak az ügy érdemi elbírálására lényeges kihatással nem levő *eljárási jogszabálysértés* esetén jogosítja fel a Legfelsőbb Bíróságot — de nem az óvást előterjesztő legfőbb ügyészt vagy Legfelsőbb Bíróság elnökét — annak eldöntésére, hogy a törvényességi határozat a felekre kiterjedjen-e, vagy pedig csupán a törvénysértés megállapítására szorítkozzék. Másodszor azért is kifogásolható ez az álláspont, mert a Pp. 273. §-a (1) bekezdésének világos rendelkezése szerint az egy éven belül előterjesztett törvényességi óvás — az eljárási jogszabálysértés most

[4] P. törv. IV. 20.865/1959. — 1959. június 19.

[5] Ugyanezt a felfogást vallja a csehszlovák Jindrich Hrdlička. Vö. Gondolatok a törvényességi óvás kérdéséhez az új csehszlovák Pp előkészítése szempontjából című tanulmányával. Pravnik, 1962. évi 8. sz., közölve a Külföldi jogi cikkgyűjtemény 1963. évi 2. számában.

[6] E dolgozat alapján tartott előadás elhangzása után jelent meg dr. Beck Salamon ny. egyetemi tanárnak „A mérlegelés megtámadhatósága a törvényességi óvás útján" c. tanulmánya, s ebben állást foglal amellett, hogy „... a mérlegelés elvi megtámadhatatlanságának gyakorlattá vált tétele nem helyes, sok esetben jogsértő határozat szentesítését jelenti". (Jogtudományi Közlöny, 1963. 1. sz., 53. old.)

megjelölt körétől eltekintve — a felekre a törvény erejénél fogva kiterjed, tehát az ún. elvi irányú óvás emelésének — véleményem szerint — nincs törvényes alapja, s amellett az állampolgárok érdekeit is sérti.

Az egy éves határidő vonatkozásában azonban — az eddigivel mintegy fordított helyzetben levő — olyan állásfoglalással is találkozunk, amely szerint bizonyos esetekben az ügyben hozott határozat jogerőre emelkedésétől számított *egy éven túl* előterjesztett törvényességi óvás folytán hozott határozat hatálya is kiterjed a felekre. A Legfelsőbb Bíróság P. törv. 21.873/1958. számú határozata szerint, ha a bíróság a Pp. 295. §-ában felsorolt személyek perbenállása nélkül hozza meg a jogerős döntését, akiknek perbenállása nélkül a gyermek származásának kérdése el nem dönthető, *az ilyen ítélethez* (kiemelés tőlem — *Sch. Gy.*) a gyermek családi jogállása tekintetében joghatások nem fűződnek, tehát a Pp. 273. §-ának (1) bekezdésében írt egy éves határidő eltelte *nem jár azzal a jogkövetkezménnyel, hogy a hozandó határozat hatálya a felekre nem terjed ki.*[7] A Legfelsőbb Bíróságnak ez a most tárgyalt törvényességi határozata dogmatikai szempontból kifogásolható. Az adott esetben lényegileg arról volt szó, hogy a felperes az apaság vélelmének megdöntése iránti pert nem valamennyi olyan érdekelt ellen indította meg, akikkel szemben az igényt érvényesíteni kell és ezt a hiányosságot a felperes az eljárás további szakaszában sem pótolta. Így az alperesi pozíció tulajdonképpen az egész per során részben „betöltetlen" maradt, ennek következtében e „féloldalú" perben a bíróság nem érvényes, ún. „semmi ítéletet"[8] hozott, amely nem emelkedhetett jogerőre, márpedig jogerős határozat hiányában törvényességi óvást sem lett volna szabad ebben az ügyben előterjeszteni.

A vizsgált kérdésben tehát arra az eredményre jutunk, hogy amiként a törvény nem teszi lehetővé az ún. elvi jellegű óvás benyújtását, ugyanúgy a Pp. 273. §-a (1) bekezdésének — nézetünk szerinti — helyes értelmezése mellett soha sem kerülhet sor arra, hogy az egy éves határidőn túl benyújtott törvényességi óvás nyomán keletkező határozat hatálya a felekre kiterjedjen.

3. Az irodalomban — tudomásom szerint — mind ez ideig nem került megtárgyalásra az a nem vitamentes kérdés, hogy a jogerős ítélet indokolásában foglalt megállapítások törvényességi óvással megtámadhatók-e. Hogy ez a kérdés megválaszolható legyen, előbb arra kell feleletet adnunk, hogy az anyagi jogerő az ítéletnek az indokolási részére egyáltalán kiterjed-e, s ha igen, mennyiben. E problémát illetően két különböző felfogás küzd egymással: az egyik nézet csupán az ítélet rendelkező részére korlátozza a jogerő beállását, a másik nézet az indokolásra is — ami az ítéletnek szükségszerű és kötelező része [Pp. 220. § (1) bekezdés *d)* pont] — kiterjeszti a jogerőt.[9] A Pp. idevonatkozó rendelkezéséből a mikénti megoldásra nem kapunk eligazító támpontot, ugyanis a 229. § (1) bekezdése „a keresettel érvényesített jog tárgyában hozott ítélet jogereje"-ről beszél, így a kérdésünkre nem ad választ. Az egyetemi tankönyv[10] szerint a jogerőhatás az ítélet indokolásához is fűződhetik; az ítélet elemzéséből és értelmezéséből derülhet ki, hogy az ítélet mely részéhez kapcsolódik a jogerőhatás. Ha a jogerőhatás az ítélet indokolási részére is kiterjed, szükségképpen felvetődik az a következő kérdés, hogy az indokolás egészében, vagy meghatározott részében képes-e a jogerőre. Beck Salamon ezzel összefüggésben az idézett tanulmányában azt a véleményét fejti ki, hogy az indokolásbeli megállapítások a jogerőben való részesítés szempontjából nem egyforma erejűek. Nézete szerint az *eseti állásfoglalásokra* kell bízni még a szokásjog ellenzőinek is, hogy az indokolásból mi alkalmas jogerőre, mi nem.[11] Beck professzornak ez az álláspontja nem ad elvi jellegű megoldást, a jogalkalmazóra bízza a kérdés eldöntését. Inkább elvi megfogalmazású Schönvitzkynek a hivatkozott tanulmányában szereplő az a tétele, mely szerint a *keresettel érvényesített jog feletti döntés (határozás)* emelkedik jogerőre, akár a rendelkezésben, akár az indokolásban foglaltatik az.[12] Bár ez a meghatározás elvi jellegű, általános érvényre aligha tarthat számot, szűkkörűségénél fogva. Nézetem szerint az ítélet indokolási részének minden olyan megállapítása, amelyhez *joghatás* fűződik, jogerőre emelkedik. Ebből következik, hogy az ítélet indokolásának joghatással bíró megállapításai megtámadhatók törvényességi óvással. Ezek a megállapítások két csoportra oszlanak: egyfelől az ítélet rendelkező részében foglalt döntés megokolására szolgálnak, másfelől attól független, az érdemi döntést már közvetlenül nem befolyásoló olyan megállapítások, amelyekhez különböző kedvezőtlen társadalmi értékelés fűződik (pl. az azonnali hatályú elbocsátást kimondó fegyelmi ha-

[7] Erre az idézett törvényességi határozatra hivatkoznak dr. Csiki Ottó—dr. Simor Antal: „Az apasági és a származás megállapítása iránti egyéb perek" c. könyvükben (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1961. 111—112. és 180. old.), de az általunk vizsgált szempontból nem teszik kritika tárgyává a határozatot.

[8] Vö. dr. Beck Salamon: „Az ítéleti indokolás jogerejének kérdése" c. tanulmányával. Jogtudományi Közlöny, 1963. 7. sz. 409. old.

[9] A jogerő tárgyi terjedelmével kapcsolatos kétféle felfogás történelmi kialakulásával és fejlődésével részletesebben foglalkozik dr. Schönvitzky Bertalan: „Az ítéleti indokolás jogerőre emelkedése" c. tanulmányában (Magyar Jogászegyleti Értekezések és Egyéb Tanulmányok, 1933. 4. sz. 511—521. old.). Legutóbb dr. Beck Salamon ny. egyetemi tanár tollából jelent meg: „Az ítéleti indokolás jogerejének kérdése" c. cikk (Jogtudományi Közlöny, 1963. 7. sz. 404—410. old.).

[10] Bacsó—Beck—Móra—Névai: Magyar polgári eljárásjog. Tankönyvkiadó Bp. 1959. 320. old.

[11] Dr. Beck Salamon: i. m. 410. old.

[12] Dr. Schönvitzky Bertalan: im. 521. old.

tározat hatályon kívül helyezésére irányuló perben hozott elutasító ítélet indokolása a felperes személyét illetően olyan megállapítást tartalmaz, amely sértő reá nézve).

4. Lehetséges, hogy a jogerős határozat meghozatalát követően megváltozik az a jogszabály, amelynek alapján az akkor helyes döntés megszületett, viszont az új rendelkezés értelmében a határozat törvénysértő — kérdés: megengedhető-e ilyen esetben az óvás? Ilyenkor — hacsak az új jogszabály nem visszaható erejű — törvényességi óvásnak nem lehet helye, mivel a törvénysértés fennforgását a jogerős határozat meghozatalakor hatályban volt jogszabályok szerint kell megítélni. Elvileg tehát a már hatályban nem levő jogszabályok múltban történt megsértése miatt az új jogszabály hatályosulásának idejében is előterjeszthető törvényességi óvás. Gyakorlatilag persze az ilyesfajta törvényességi óvás benyújtása aligha lehet célszerű, mert kedvező elintézése a jövőre vonatkozóan nem járulna hozzá a joggyakorlat egységesítéséhez, és ennek folytán nem töltené be azt a közérdekű funkciót, amelyre legfőképpen hivatott. Ezek szerint a hatályon kívül helyezett jogszabály megsértése miatti törvényességi óvás lehetőségét nem lehet kizárni, alkalmazására azonban csak egészen kivételesen, rendkívül indokolt esetben kerülhet sor.

Ennek az előrebocsátását azért tartottam szükségesnek, hogy most már ennek ismeretében térhessek rá egy sokkal gyakorlatibb, sűrűbben előforduló kérdés felvetésére, nevezetesen arra, hogy a jogerős határozat meghozatala után közzétett olyan legfelsőbb bírósági kollégiumi állásfoglalás, amely a döntés meghozatalánál alkalmazott jogszabályi rendelkezést vagy rendelkezéseket a korábbi, a jogerős határozat meghozatalának időpontjában általánosan érvényesülő joggyakorlattól eltérően, vagy azzal éppen ellentétesen magyarázza, értelmezi — alapul szolgálhat-e a törvényességi óvás előterjesztésére. Egyet kell érteni a P. 21.475/1960/3. számú törvényességi határozatban kifejtett azzal az álláspontal, mely szerint a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiuma nem jogszabályt alkotó testület, csupán a hatályban levő jogszabályok értelmezésére hivatott. Közömbös ezért, hogy az állásfoglalás későbbi keletű, mint az óvással támadott határozat, így annak felülvizsgálatánál alkalmazandó. Ennek az állásfoglalásnak a kétségtelen helyeslése mellett még sem hallgathatjuk el azt a véleményünket, hogy az erre alapozott törvényességi óvásokkal nagyon óvatosan kell bánni, mert nem szabad megfeledkezni a felek olyan irányú nehezményezéséről — feltéve persze, hogy a határozat hatálya rájuk kiterjed — hogy ügyükben a bíróság különböző képpen értelmezi a jogszabályokat.

5. A törvényességi óvások előterjesztésének témakörében még két kérdéssel kívánok foglalkozni. Az egyik, hogy külföldi jogszabály megsértése miatt lehet-e törvényességi óvást benyújtani, a másik, hogy a választottbíróság határozata megtámadható-e törvényességi óvással.

Ez a két kérdés nem azért érdemel közelebbi megvizsgálást, mintha azok a gyakorlatban már vitára adtak volna okot, tudomásom szerint konkréten eddig nem is vetődtek fel. Mégis meg kell őket említeni, mert jövőbeni előfordulásuk lehetősége mind nagyobb, másfelől pedig azért, mert az irodalom foglalkozott velük és a kialakult álláspontok helyességéhez szó férhet.

Vannak rendes bíróság előtt folyó olyan jogviták, amelyekben a felek személyére vagy a jogvita tárgyára tekintettel külföldi jogot kell alkalmazni, a jogvitát annak alapján kell eldönteni. Ennek során előállhat olyan eset, hogy a magyar bíróság a külföldi jogszabályt helytelenül értelmezi vagy alkalmazza, tehát a külföldi jogszabályt illetően követ el törvénysértést. Helye lehet-e törvényességi óvásnak? Réczei László szerint csak akkor, ha a külföldi jogszabály megsértése egyben a magyar szocialista törvényességet is sérti olymódon, hogy a helyes ítélet egyben megszilárdítja a belföldi törvényességet is.[13] E felfogást Beck professzor és legújabban Szászy István kritika tárgyává tette. Szászy nézetének az a lényege: ha a külföldi jogszabályt a határozat megsértette, az feltétlenül megalapozatlannak tekintendő, és ezen az alapon előterjeszthető törvényességi óvás tekintet nélkül arra, hogy a határozat a magyar szocialista törvényességet sérti-e vagy nem.[14] A magam részéről ezt az utóbbi véleményt tartom elfogadhatónak, azzal a korrekcióval, hogy a törvényességi óvást ilyen esetben sem megalapozatlanság, hanem — a később részletezendő okok következtében — törvénysértés miatt kell megemelni.

A választottbíróságoknak a szocialista államban betöltött szerepéről és jelentőségéről itt most nem szólhatok. Mint tudjuk, tételes jogunk kétfajta választottbíróságot ismer: az ún. ad hoc választottbíróságot és a Magyar Kereskedelmi Kamara mellett szervezett választottbíróságot. A választottbíróság — akár az ad hoc, akár pedig a Magyar Kereskedelmi Kamara mellett működő választottbíróság — határozata ellen lehet-e törvényességi óvással élni? Az ad hoc választottbíróság esetében erre a kérdésre — úgy gondolom — nem nehéz a tagadó választ megadni. Nem ennyire magától értetődő a helyzet a Magyar Kereskedelmi Kamara választottbírósága által hozott határozat esetében. E választottbíróságnak az 1953. évből származó belkereskedelmi miniszteri rendelettel megállapított, majd 1959. évben egy külkereskedelmi miniszteri rendelettel kiegészített külön szabályzata van[15] és ez a lex specialis utal a magyar polgári eljárásjog lex

[13] Dr. Réczei László: Nemzetközi magánjog. Egyetemi tankönyv Bp. 1959. 355. old.

[14] Dr. Szászy István: Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga. Akadémiai Kiadó, Bp. 1962. 133. old.

[15] 1/1953. (VIII. 28.) BkM sz. r.; 1/1959. (I. 14.) KkM sz. r.

generális-ára, a Pp-re.[16] Minthogy pedig a szabályzat — szemben a fellebbezést kizáró 13. § (10) bekezdésével — nem tartalmaz olyan rendelkezést, amely megtiltaná a határozat elleni törvényességi óvást, ebből arra lehet következtetni, hogy az megengedett. Réczei László a Jogtudományi Közlönyben megjelent, egyik 1954. évi tanulmányában kifejezetten erre az álláspontra is helyezkedett.[17] Újabban hasonló nézetet fejtett ki Szászy István is.[18]

Véleményem szerint ezt az állásfoglalást felül kellene vizsgálni. A szocialista országok — mint ismeretes — arra törekszenek, hogy a kapitalista államokkal a gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok erőteljesen megélénküljenek. Ezeknek a kapcsolatoknak a fellendülése magával hozza a lehetséges jogviták számának az emelkedését. Nem lebecsülhető politikai érdek fűződik ahhoz, hogy a kapitalista cégek hajlandók legyenek a szocialista állam külkereskedelmi vállalataival támadt vitáikat a népi demokratikus országok választottbíróságainak döntése alá bocsátani. Ilyen irányban külkereskedelmi szerveink propagandát is fejtenek ki a tőkés országokban. Ennek a propagandának az érvényesülését akadályozná az, ha mi továbbra is változatlanul azt az álláspontot foglalnánk el, hogy a Magyar Kereskedelmi Kamara mellett működő választottbíróság határozata törvényességi óvással támadható meg. Amikor a külföldi fél hajlandó magát alávetni a hazai, állandó jellegű választottbíróság eljárásának, ez nem feltétlenül foglalja magában az egész magyar joghatóságnak történő alávetést, annak minden következményével, hanem csupán a választottbíróságra szorítkozik; másfelől a választottbírósági eljárás kikötésénél a feleket leginkább az a szándék vezeti, hogy végérvényes döntést kapjanak. A határozatnak esetleges későbbi törvényességi óvással megtámadása ezt az elérni célzott szándékot hiúsítaná meg.

6. Az előzőekben a törvényességi óvás emelésével összefüggő vitás kérdésekről volt szó. A következő probléma az, hogy az előterjesztett törvényességi óvás köti-e és milyen vonatkozásban a Legfelsőbb Bíróságot, e tekintetben is megfelelően érvényesül-e a ne ultra petitum elve, vagy pedig lehetőség van az óvási indítványon történő túlterjeszkedésre.

Erre a kérdésre a Pp. csak részben ad feleletet. A 274. § (2) bekezdése szerint: ha a törvényességi óvás folytán hozott határozat hatálya a felekre is kiterjed, a Legfelsőbb Bíróság a törvénysértés, illetve a megalapozatlanság megállapítása esetén megtámadott határozatot *egészben vagy megfelelő részében* hatályon kívül helyezi és annak helyébe — feltéve, hogy a döntéshez szükséges tények az iratok alapján megállapíthatók — a jogszabályoknak megfelelő határozatot hoz, egyébként pedig az ügyben eljárt első- vagy másodfokú bíróságot új eljárásra és új határozat hozatalára utasítja. A törvénynek ebből a megfogalmazásából azt kell megállapítani: az óvás keretei kötik a Legfelsőbb Bíróságot abban az értelemben, hogy a jogerős határozatnak az óvási inditvánnyal nem támadott részét nem érintheti, de nem köti abban az értelemben, hogy a törvénysértést az óvási indítványban nem említett más jogszabályt illetően is ne mondhatná ki. A szabályozás egyébként azért részleges csak, mert a 274. § (1) bekezdése az imént tárgyalt megszorító rendelkezést nem tartalmazza, vagyis kérdéses: ez az elv — hogy ti. az óvás keretei mennyiben kötik vagy nem kötik a Legfelsőbb Bíróságot — érvényesül-e abban az esetben is, ha a törvényességi óvás folytán hozott határozat hatálya a felekre nem terjed ki. Véleményem szerint érvényesül, s csupán törvényszerkesztési szépséghiba az, hogy e — minden esetben irányadó — szabály a szakasz (1) bekezdése helyett a (2) bekezdésben nyert elhelyezést.[19]

A gyakorlat — idevonatkozó törvényi rendelkezés hiányában — kialakította, hogy az óvási indítvány és annak indokai a Legfelsőbb Bíróság nyilvános ülésén módosíthatók; az indítványt ki lehet terjeszteni meg lehet változtatni és vissza is lehet vonni. Nem lenne talán felesleges, ha a Pp. a törvényességi óvást előterjesztő legfőbb ügyésznek, illetve Legfelsőbb Bíróság elnökének ezeket a jogosultságait törvényi alapokra helyezné.

Ez a gondolatkör vezet át a dolgozat második részéhez, amelyben a Pp. jelenlegi XIV. fejezetére kísérelünk meg módosító és kiegészítő javaslatokat tenni.

III.

1. a. A Pp. eredetileg csak a legfőbb ügyészt ruházta fel a törvényességi óvás előterjesztésének jogával s ezt a jogot az 1954. évi VI. törvény terjesztette ki a Legfelsőbb Bíróság elnökére is. Ezzel összefüggésben szólni kell arról az irodalmilag is kifejezésre juttatott aggályról, amely a Legfelsőbb Bíróság elnökének ebbeli jogosultságát nem látja feltétlenül helyénvalónak. Stajgr Frantiseknek, a prágai Károly Egyetem eljárásjogi professzorának arra a tanulmányára gondolok, amelyben „paradox helyzetnek" állítja be azt az esetet, amikor a Legfelsőbb Bíróság elnöke a Legfelsőbb Bíróság tanácsának határozata ellen nyújt be a törvény megsértése

[16] Dr. Móra Mihály: A kétféle választottbíróság eljárása. Magyar Jog, 1962. 5. sz. 226—229. old.

[17] Dr. Réczei László: A Kamarai Választottbíróság új szabályzata. Jogtudományi Közlöny, 1954. 6. sz. 234—238. old.

[18] Dr. Szászy István: Nemzetközi polgári eljárásjog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1963. 630. old.

[19] A Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok polgári eljárásának Alapjai a 49. cikkben azt a rendelkezést tartalmazza, hogy a bíróság a határozatot mind az óvással megtámadott, mind pedig a meg nem támadott részében, s úgyszintén az óvásban nem említett személyek vonatkozásában is felülvizsgálja.

miatt panaszt, s ilyenkor az elnök a panasz elbírálásában is részt vesz, minthogy a Legfelsőbb Bíróság elnökségének és plénumának egyaránt elnöke.[20] Hogy ez az aggályoskodás nem egyedülálló jelenség, mutatja az: a Román Népköztársaságban a Legfelsőbb Bíróság elnökének az óvási jogkörét az 1958. évi december 5-i dekrétummal megvonták.

Nálunk is lehet, vagy legalábbis lehetett — főleg a jogkereső közönség sorában — találkozni olyan véleménnyel, mely szerint helyesebb lenne a törvényességi óvás emelésének a jogát a Legfelsőbb Bíróság elnökétől megvonni, mert — mondják ezek a hangok — aggályos lehet, ha az óvást azok a bírák bírálják felül, akik az óvást előterjesztő elnök vezetése alatt álló bíróságon működnek, akitől ennek folytán több vonatkozásban alárendeltségi, függőségi viszonyban vannak. Ez a nem annyira jogi, mint inkább pszichológiai érvelés visszautasítható azzal, hogy a Legfelsőbb Bíróság kollégiumai számos esetben hoztak az elnökük által kezdeményezett óvást elutasító határozatot és ez a tény nyilvánvalóvá teszi, hogy a függőségi viszony ebben a vonatkozásban eltörpül a bírói függetlenség mögött. De az említett kételynek a felvetése jogilag sem indokolt. Ha a Legfelsőbb Bíróság elnökét törvényességi óvás benyújtásának joga nem illetné meg, ez azzal a következménnyel járna, hogy a törvénysértő jogerős határozatok megváltoztatása (hatályon kívül helyezése) bírósági szerv által nem lenne közvetlenül kezdeményezhető, vagyis a törvénysértés megszüntetésére csak a bíróságon kívül álló más szerv fellépése esetén kerülhetne sor. A Legfelsőbb Bíróság — az Alkotmány 38. §-a, illetve a bírósági szervezeti törvény 41. §-a értelmében — elvi irányítást gyakorol az összes bíróságok bírói működése és ítélkezése tekintetében. Az elvi irányítás célját szolgáló egyik eszköz pedig az, hogy a Legfelsőbb Bíróság elnöke élhet törvényességi óvással.[21]

Az utóbbi időkben felvetődött az az elgondolás, hogy a megyei (fővárosi) főügyész, illetve megyei (fővárosi) bíróság elnöke is élhessen törvényességi óvással. Az ilyen ügyekben a törvényességi óvást a megyei (fővárosi) bíróság fellebbviteli tanácsa bírálná el. Ennek a javaslatnak a hívei az igazságszolgáltatás decentralizáltságának a fontosságára, a megyei bíróságok szerepének a növelésére és nem utolsó sorban arra hivatkoznak, hogy a szovjet polgári eljárási jog is ismeri ezt a megoldást. Nézetem szerint a felhozott érvek egyike sem meggyőző. A Szovjetunióban a szabályt a területi kiterjedtség teszi indokolttá, amiről a mi vonatkozásunkban nem beszélhetünk. A megyei bíróság kiemelkedő szerepét megfelelően biztosítja a jelenlegi hatásköri elrendezés. A törvényesség egysége — a mi viszonyaink között — azt kívánja meg, hogy a törvényességi óvás elbírálásának joga a Legfelsőbb Bíróság kizárólagos hatáskörében maradjon.

b. A Pp. 270. §-ának (1) bekezdése úgy rendelkezik, hogy a polgári ügyben hozott jogerős határozat akkor támadható meg törvényességi óvással, ha a határozat *törvénysértő vagy megalapozatlan.* (A Pp. 1952. évi eredeti szövege csupán a „jogszabályt sért" kifejezést használta.) E két fogalomnak a tartalmát a tudomány meglehetős pontossággal meghatározta. Eszerint törvénysértés lehet minden anyagi- és eljárásjogi jogszabálysértés, tekintet nélkül arra, hogy az az ügy érdemére kihatással volt-e vagy nem. A megalapozatlanság viszont egyfelől az irányadó tényállás hiányos vagy helytelen megállapítását, másfelől pedig azt jelenti, hogy a bíróság az egyébként helyesen megállapított tényekből téves következtetést vont le.

Annak ellenére, hogy a tudomány ezt a két fogalmat ilyen módon világosan elhatárolta egymástól, a gyakorlatban ezek nagyon sokszor most is összefolynak, keverednek egymással. Sokszor találkozunk olyan esettel, amikor pl. az óvás törvénysértést panaszol, a törvényességi határozat ellenben — ugyanabból az okból kifolyólag — megalapozatlanságot állapít meg és ugyanennek a fordítottja is megtörtént. Szilbereky Jenő említést tesz arról, hogy előfordult olyan eset is, amikor egyazon ügyben mind a legfőbb ügyész, mind a Legfelsőbb Bíróság elnöke óvást emelt, s az egyik óvás törvénysértést, a másik óvás megalapozatlanságot panaszolt.[22] A terminológiai bizonytalanság élesen mutatkozik meg a Legfelsőbb Bíróság 20.285/1961. számú törvényességi határozatában, amely a következő megállapítást tartalmazza: „A másodfokú bíróság a felperes (apaság megállapítására irányuló) keresetét elutasító elsőfokú bírósági ítéletet helybenhagyó és az alperes részére 200 forint másodfokú eljárási költséget megállapító ítélet *megalapozatlan és emiatt törvénysértő.*" A Legfelsőbb Bíróságnak ez a fogalmak helyes használata szempontjából kifogásolható határozata azonban racionális magot is foglal magában: nevezetesen szükség van-e a megalapozatlanságnak, mint különálló jogi kategóriának a fenntartására, voltaképpen ez nem a törvénysértés egyik esetcsoportjának fogható-e fel, más szóval: a törvénysértés nem nyilvánulhat-e meg abban, hogy a határozat megalapozatlan, s ennélfogva igényel-e külön megjelölést.

Ha a bíróság az adott tényállást hiányosan vagy helytelenül állapítja meg, ezzel vitathatatlanul törvénysértést követ el, megsérti a Pp-nek a törvény célját meghatározó első szakaszát, mely szerint a felmerült jogviták eldöntését az igazság alapján kell biztosítani. Márpedig a va-

[20] Stajgr Frantisek: Panasz a törvényesség megsértése miatt a csehszlovák polgári perrendtartás szerint. Jogtudományi Közlöny, 1959. 5. sz. 237—243. old.

[21] Vö.: Dr. Hartai László „A polgári peres eljárás szabályai és a Legfelsőbb Bíróság irányító szerepe" c. tanulmányával. Jogtudományi Közlöny, 1964. 1. sz. 9—20. old.

[22] Dr. Szilbereky Jenő: i. m. 158. old.

lóságot hűen tükröző igazság csak a jogilag jelentős *teljes tényállás* ismeretében érhető el. De nemcsak ilyen közvetett módon jelent törvénysértést a bíróság hiányos vagy helytelen tényállásmegállapítása, hanem az közvetlenül is beleütközik a Pp. 3. §-ának (2), illetve 163. §-ának (1) bekezdésébe, amelyek előírják, hogy a bíróság hivatalból gondoskodik a pereknek alapos tárgyalásáról, illetve a bíróság a per eldöntéséhez szükséges tények megállapítása végett rendel el bizonyítást.

A megalapozatlanság egyik fajtája tehát — mint látjuk — nem kétségesen törvénysértés. Ami mármost annak a másik fajtáját illeti — a helyes tényállásból téves következtetés levonása —, ez ugyancsak a Pp. 1. §-át sérti. Ehhez a meggondoláshoz a következő módon lehet eljutni: Az igazság megközelítésének útját a dialektikus logika szabályai határozzák meg. A bíróságnak a helyesen megállapított tényállásból a dialektikus logika alapján kell a további tényekre következtetnie; ha nem ezt teszi, nem juthat el a Pp. 1. §-ában említett igazsághoz, amelynek kiderítése viszont törvényes kötelessége.

Ezek szerint a megalapozatlanság másik fajtáját is felöleli a törvénysértés fogalma. Ez a további megállapítás pedig arra az eredményre vezet, hogy a törvénysértés kategóriája kiterjed a megalapozatlanság egész fogalmára, aminek használata éppen ezért felesleges, s végül is mellőzhető.[23]

A magam érvelésének alátámasztásaképpen hivatkozom Névai Lászlónak a Jogtudományi Közlöny 1960. évi szeptember havi számában megjelent tanulmányára, amelyben — egyebek között — ismerteti Sceseglov-nak „A polgári perbeli ítélet törvényessége és megalapozottsága" c. Noviszibirszkben, 1958-ban megjelent könyvét és ennek kapcsán azt a megállapítást teszi, hogy a törvényesség és a megalapozottság közötti elhatárolás nem abszolút jellegű: tapasztalható átnyúlás a törvényesség területére a megalapozottság feltételeinél (490. old.).[24]

(Közbevetőleg jegyzem meg, hogy a Pp. szövegezése — a törvénysértés és a megalapozatlanság megkülönböztetésének a vonatkozásában — ez idő szerint sem egészen következetes, mert a 274. § (2) bekezdésének második mondatában arról rendelkezik: ha a megtámadott határozat a *jogszabályoknak megfelel,* a Legfelsőbb Bíróság a törvényességi óvást elutasítja. A jelenlegi elgondolásnak megfelelő helyes mondatfűzés az lett volna, hogy a törvényességi óvást akkor kell elutasítani, ha a megtámadott határozat a jogszabályoknak megfelel, *illetve megalapozott.*[24/a]

c. Ugyanakkor, amikor a törvény most idézett 270. §-ának (1) bekezdése a törvénysértés mellett a megalapozatlanságot is megemlíti és ezzel — nézetem szerint — a szükségesnél többet mond, más vonatkozásban viszont túlságosan szűkszavú. A szabálynak az a megszövegezése, hogy a *törvénysértő* határozat ellen lehet törvényességi óvással élni, arra látszik utalni: minden *fajta* és minden *fokú* törvénysértés tárgyát képezheti az óvásnak. Az első kérdéssel — hogy ti. milyen fajta jogszabálysértés miatt terjeszthető elő óvás — az előbbiekben már foglalkoztunk. Ezúttal a második kérdést kell megvizsgálnunk: igaz-e, hogy az elkövetett jogszabálysértés súlyossági fokára tekintet nélkül, minden esetben alapul szolgálhat törvényességi óvásnak. Szilbereky Jenő „A törvényességi óvás jellege (polgári ügyekben)" c., a Jogtudományi Közlöny 1955. évi 7. számában közzétett tanulmányában azt a — később megjelent s a már említett könyvében is változatlanul fenntartott — álláspontját fejti ki, hogy „minden törvénysértés óvási alap lehet, de nem minden törvénysértés miatt emel óvást az arra jogosult szerv" (419. old.). Ez a felfogás helyesen mutat rá arra, hogy a gyakorlatban a törvényességi óvások emelésére szűkebb mederben kerül sor, mint amire a törvény tételesen lehetőséget nyújt. Ha az óvások — miként tudjuk — a törvényesség tartalmából folyó jogpolitikai célkitűzések szolgálatába állanak, akkor a bármilyen jelentéktelen vagy csak elenyésző jelentőségű jogszabálysértés miatt törvényességi óvás — elvileg — nem engedhető meg. Éppen ezért az állampolgároknak — és köztük a törvényességi óvásban nem egyszer másodfokú jogorvoslatot felfedezni vélő egyes ügyvédeknek is — a tudomására kell hozni, hogy a jogerős határozat csak kivételesen, a jogszabály súlyosabb természetű megsértése esetén támadható meg törvényességi

[23] E felfogással szemben dr. Vágvölgyi Nándor: „A törvénysértés elhatárolása a megalapozatlanságtól a polgári eljárásban" c. cikkében azt a véleményét fejti ki: megítélése szerint a helyes álláspontot az tükrözi, amely különböztet törvénysértés és megalapozatlanság között. A szerző úgy gondolja: de lege ferenda megfontolás tárgya lehet a taglalt két fogalom kiterjedtebb és összehangoltabb törvényi meghatározása. (Magyar Jog, 1964. 6. sz. 279. és 281. old.).

[24] Dr. Névai László: „A jogalkalmazás jogpolitikai elvei és a polgári eljárás" c. tanulmányában (Jogtudományi Közlöny, 1963. 12. sz. 623—630. old.) már arra az álláspontra helyezkedik: meggondolandó 'enne, hogy a törvényességi óvás jogcímei közül mellőzzük az ebben az összefüggésben fölöslegesen nagyon sok vitára alkalmat adó megalapozatlanság ismérvét (630. old.).

[24/a]. A törvénysértő és a megalapozatlan fogalmat jogunk nem csupán a törvényességi óvásokkal kapcsolatban használja. A Magyar Népköztársaság bírósági szervezetéről szóló 1954. évi II. törvény 14. §-ának (3) bekezdése szerint az óvások és fellebbezések következtében az elbírálásukra hivatott bíróság a rendelkezésre álló anyag alapján felülvizsgálja a megtámadott határozat *törvényességét* és *megalapozottságát.* Dr. Névai László: „A törvényesség, az igazságosság és a nevelő feladat a polgári eljárásban" c. tanulmányában (Jogtudományi Közlöny, 1958. évi 10. sz.) fejtette ki, hogy a megtámadott határozat „megalapozottságának vizsgálata, vagyis annak ellenőrzése, hogy az ítélet megfelelően alá van-e támasztva, bíróságilag megállapított tényekkel, rendszerint szintén a törvényesség — leggyakrabban: a bizonyításra vonatkozó szabályok — megtartásának vizsgálatával egyértelmű".

óvással. Ennek a figyelemfelhívásnak magából a törvény szövegéből kellene kitűnnie. Az 1964. október 1. napján hatályba lépett új szovjet-orosz Pp. 330. §-a tartalmaz is olyan rendelkezést, hogy a jogerős bírói határozat felügyeleti eljárásban történő hatályon kívül helyezésére csak akkor kerülhet sor, ha az anyagi, illetőleg az eljárási jog szabályainak *lényeges* megsértése derül ki. Ugyanilyen megszorító rendelkezést ír elő a lengyel Pp. 396. §-a is. Eszerint rendkívüli felülvizsgálat akkor nyújható be, ha a határozat a népi állam érdekeit sérti, vagy pedig azt a jogszabályok lényegbevágó megsértésével hozták. A bolgár perrendtartás 225. §-a is hasonló értelemben rendelkezik.

Az eddigiek során a Pp. 270. §-ához fűztünk különböző olyan irányú megjegyzéseket, amelyek indokolttá tennék e szakasz módosítását, illetve kiegészítését.

2. A következőkben a Pp. 272. §-ában, valamint a 273. §-ának (2) bekezdésében foglalt rendelkezéssel kapcsolatban kívánok egy-egy észrevételt tenni.

A Pp-nek az 1957. VIII. törvény (a II. Pp. novella) 88. §-ában megállapított 272. §-a arról szól, hogy a Legfelsőbb Bíróság, illetőleg az elnökségi tanács a törvényességi óvás folytán az ügyet — a korábbi zárt üléssel szemben — nyilvános ülésen tárgyalja; az ülésen a törvényességi óvás előterjesztése, valamint a per anyagának előadása után a felek felszólalhatnak, s a távollevő fél írásbeli észrevételeit ismertetni kell. A törvény itt is azzal a nem szokatlan módszerrel él, hogy tényállásba foglalja a szabályt, s a tényállás alapján tudjuk meg, hogy a félnek a törvényességi eljárásban joga van az óvásra írásban észrevételeket tenni. (Erről kifejezetten csak a következő § rendelkezik.) Ez a szabály azonban hiányos, mert arra a fél szempontjából lényeges kérdésre, hogy az észrevételeket meddig lehet, illetve kell előterjeszteni, nem ad választ. A büntető eljárásról szóló 1962. évi 8. számú tvr. 281. §-ának (4) bekezdése e vonatkozásban teljesebb, ugyanis megmondja, hogy az értesített személy az óvásra az ülés napjáig tehet észrevételeket. Indokolt lenne hasonló szabályt — még talán a határidőnek valamelyes előbbre helyezésével — a Pp-be is felvenni.

Egyébként a Pp. 272. §-a és 273. §-ának (2) bekezdése között egy logikai ellentmondás fedezhető fel, amelyet meg kellene szüntetni. Az utóbb említett rendelkezés szerint, ha a törvényességi óvás folytán hozott határozat hatálya a felekre kiterjed, vagyis a törvényességi óvást az eljárás alapjául szolgáló ügyben hozott határozat jogerőre emelkedésétől számított egy éven belül terjesztették elő, az ügy ülésre kitűzéséről az óvás másolatának közlése mellett a feleket is értesíteni kell. A 272. § szerint viszont a feleket a nyilvános ülésen történő felszólalási jog, továbbá az írásbeli észrevételek előterjesztésének a joga — legalábbis a XIV. fejezet szerkezeti felépítéséből, közelebbről abból, hogy a 272. §-ban kimondott szabály a 273. §-t megelőzően nyert elhelyezést, valamint a §-hoz fűzött miniszteri indokolásból is következtethetően — függetlenül attól megilleti, hogy a törvényességi óvás nyomán keletkező határozat rájuk kiterjed-e, vagy nem. Az ellentmondás ehhez képest abban áll, hogy a feleknek a törvényességi óvást elbíráló nyilvános ülésen való részvételi joga mindenképpen megvan, ennek a jognak gyakorlása azonban nem realizálódhat amiatt, hogy a nyilvános ülésről csak a 273. § (2) bekezdésében meghatározott esetben kapnak értesítést. Ezt az ellentmondást úgy lenne helyes feloldani, hogy a törvény az érdekelt felek értesítését minden esetre kötelezővé tenné. Ha ez a megoldás nem lenne megvalósítható, abban az esetben a 272. §-ban adott jogosultságokat kell megfelelő keretek közé szorítani.

3. A Pp. 273. §-ának (3) bekezdése rendelkezik arról, hogy a felekre kiható törvényességi óvás esetén a legfőbb ügyész, a Legfelsőbb Bíróság elnöke, illetőleg a Legfelsőbb Bíróság intézkedhetik az ügyben folyamatban levő végrehajtás felfüggesztése iránt. Nem tartalmaz azonban szabályt a Pp. arra az esetre, ha a jogerős határozattal elmarasztalt fél a törvényességi óvás benyújtását vagy elbírálását megelőzően kötelezettségét már teljesítette, de utóbb a törvényességi határozat, vagy pedig az annak nyomán meghozandó új határozat törvénysértést állapítva meg, a keresetet teljesen vagy részben elutasította, ilyenkor az eredeti per alperese az általa teljesített szolgáltatást visszakövetelheti-e. Erre a kérdésre szinte magától adódik a válasz: természetesen visszakövetelheti, ehhez aligha férhet kétség.

Mégis érdemes ezt a problémát kissé közelebbről szemügyre venni. A szovjet-orosz Pp. 254/e. §-a akként rendelkezik, hogy abban az esetben, ha a felügyeleti eljárás során hatályon kívül helyezték valamely bírói szerv ítéletét, az ezen ítélet alapján fizetett összegeket csak akkor lehet visszakövetelni, ha a megsemmisített ítélet *a)* a jogosított fél részéről bemutatott hamis okmányokon, vagy *b)* az általa közölt valótlan adatokon alapult. A szovjet-orosz megoldás szerint tehát a visszakövetelés kizártsága a főszabály, s megengedettsége a kivétel. Kétségtelen: e megoldás mellett is komoly érvek szólnak, mindenekelőtt az, hogy ez a szabályozás a feleknek a jogerős határozattal már egyszer elrendezett helyzetét csak akkor kívánja megváltoztatni, ha bebizonyosodott, hogy a korábban pernyertes fél eljárása nyilvánvalóan rosszhiszemű volt.

Hogyan rendelkezik mármost e kérdést illetően a magyar jog? Az 1961. évi 9. számú törvényerejű rendelettel módosított 1955. évi 21. sz. tvr. (a Vht.) 43. §-ának (1) bekezdése értelmében, ha az adós közokirattal bizonyítja, vagy közokirat alapján egyébként bizonyítást nyer, hogy a végrehajtási lap kiállításának alapjául szolgáló határozatot jogerős határozat hatályon

kívül helyezte vagy megváltoztatta, a végrehajtási lapot kiállító bíróság, illetve az a bíróság, amelynél a végrehajtási lapot kiállító közjegyző működik, az adós kérelmére végzéssel *kötelezheti* a végrehajtást kérőt, hogy — teljesen, illetőleg részben — térítse vissza az adósnak a végrehajtás során kapott összeget (vagyontárgyat), valamint a végrehajtási eljárás költségeit. Ugyanennek a §-nak a (2) bekezdése szerint az említett rendelkezés irányadó akkor is, ha az adós a végrehajtás megelőzése végett önként teljesítette tartozását és ezt közokirattal igazolta.

A „kötelezheti" szó ehelyütt történő használata azt a gyanút ébresztheti, mintha a törvény az eljáró bíróság — vagyis a végrehajtási lapot kiállító, illetőleg annak kiállítására illetékes bíróság — megítélésére kívánná bízni az érvényesitett igény mikénti eldöntését. A mi esetünkben ez azt jelentené, a jogerős határozatot egészben vagy részben megváltoztató törvényességi határozat vagy az annak nyomán keletkező új határozat meghozatala után a — rendszerint alsóbbfokú — bíróság mérlegelésétől függne az, hogy a teljesített szolgáltatás az adósnak visszajár-e vagy nem. Ez a gyanútkeltő feltételezés azonban nem lehet helytálló, minthogy a Vht-nek ez az idézett rendelkezése nem polgári anyagi jogi, hanem eljárási jogszabály.

A következő lépés ezek szerint az alkalmazandó polgári anyagi jogi szabálynak a megkeresése. A jogerős határozat alapján teljesítő fél, aki utóbb a maga számára kedvező törvényességi határozatot vagy annak nyomán új határozatot kapott, az eredeti pernyertessel szemben jogalap nélküli gazdagodás címén léphet fel keresettel. A Ptk. 361. §-ának (1) bekezdése azt a rendelkezést tartalmazza, hogy aki másnak rovására jogalap nélkül jut vagyoni előnyhöz, köteles ezt az előnyt visszatéríteni. Igen ám, de van ennek a §-nak egy második bekezdése is, amely úgy szól, hogy nem köteles visszatéríteni a gazdagodást az, aki attól a vissza-követelés előtt elesett, kivéve ha *a)* számolnia kellett a visszatérítési kötelezettséggel vagy *b)* rosszhiszeműen jutott a gazdagodáshoz. Törvényességi óvás esetében — rendszerint — e két kivételes eset egyikéről sem lehet beszélni. A jogerős határozat alapján pernyertes fél nem köteles számolni esetleges törvényességi óvás benyújtásával és a dolog természeténél fogva rendszerint jóhiszeműen jutott a gazdagodáshoz. Ebből pedig az következik, hogy ha az eredetileg pernyertes fél a visszakövetelés előtt a gazdagodástól elesett, a gazdagodást visszatéríteni nem köteles.

Mindenesetre azt megállapíthatjuk, hogy a magyar jog szerint — eltérően az ismertetett szovjet-orosz jogi megoldástól — a teljesített szolgáltatás visszakövetelésének megengedettsége a főszabály és kizártsága az egészen szűkkörű kivétel.

4. Dolgozatom utolsó témájára térek rá: az ún. szuperóvás kérdésére. Ezt az intézményt — mint ismeretes — a gyakorlat alakította ki. Szuperóvásnak nevezzük a törvényességi határozat ellen benyújtott újabb óvást. Ezzel összefüggésben a leginkább vitatott kérdés az volt, hogy a szuperóvás nyomán hozott határozat hatálya a felekre kiterjed-e, illetve milyen feltételek esetén terjed ki. Ebben a kérdésben két ellentétes álláspont küzdött egymással. Az egyik felfogás szerint a szuperóvási határozatnak soha sem lenne szabad a felekre kiterjednie,[25] a másik nézet viszont amellett foglalt állást, hogy a Pp. 273. §-ának (1) bekezdésében meghatározott egy éves határidőt az első törvényességi határozat meghozatalának az időpontjától kell számítani. Végül is a vitát a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiuma döntötte el a 793. számon közzétett állásfoglalásával,[26] mely szerint, ha a törvényességi óvást a Legfelsőbb Bíróság elutasítja, az e határozat ellen emelt újabb törvényességi óvás folytán hozott határozat hatálya a felekre csak abban az esetben terjed ki, ha a legfőbb ügyész vagy a Legfelsőbb Bíróság elnöke az újabb törvényességi óvást (a szuperóvást) a korábban megtámadott határozat jogerőre emelkedésétől számított egy éven belül terjeszti elő. Ez a kollégiumi állásfoglalás kiküszöböli — de csak bizonyos vonatkozásban — minden olyan értelmezés lehetőségét, amely az egy éves határidő meghosszabbítását eredményezné. Miért mondom azt, hogy csak bizonyos vonatkozásban? A kollégiumi állásfoglalás ugyanis a kört, amelyen belül ez a kérdés mint probléma felvetődhet, nem teljesen fogja át, s ennélfogva az állásfoglalás megléte ellenére is tovább él a szuperóvási határozat felekre történő kihatásának a vitathatósága. A Legfelsőbb Bíróság kollégiumi állásfoglalása azt az esetet tartja szem előtt, amikor az első törvényességi óvást elutasítják és a szuperóvás az elutasító határozatot sérelmezi. Megtörténhet azonban, hogy a Legfelsőbb Bíróság az első törvényességi óvásnak helytadva hoz érdemi határozatot és a szuperóvás ennek a korábbi óvási előterjesztés nyomán hozott határozatnak a megváltoztatására irányul. Hogy ilyen esetben a szuperóvási határozatnak a felekre való kiterjedése szempontjából mi a helyzet, erre nézve a 793. számú kollégiumi állásfoglalás nem ad választ. Véleményem szerint a törvényességi eljárás alapjául szolgáló ügyben hozott határozat jogerőre emelkedésétől számított egy éves határidő ilyen esetben sem hosszabbítható meg. Kívánatos lenne a szóbanlevő kollégiumi állásfoglalás ilyen értelmű kiegészítése.

Említettem, hogy a szuperóvás intézménye a gyakorlatban fejlődött ki, arról a Pp. egyáltalán nem tesz említést. Bár vannak egyesek, akik jóakaratúan a Pp. 21. §-a (3) bekezdésének és a 271. § (2) bekezdésének egybevetett értelméből levezethetőnek tartják a szuperóvás legalitá-

[25] Dr. Beck Salamon: Az ún. szuperóvás. Jogtudományi Közlöny, 1957. 4—6. sz. 152—154. old.

[26] Bírósági Határozatok, 1960. évi 11. sz.

sát. Úgy vélem azonban, változatlanul érvényes Beck Salamonnak még a II. Pp. novella megjelenése előtt kifejtett az az álláspontja, hogy a szuperóvásnak engedélyező jogtételre van szüksége.[27]

Más kérdés persze, hogy a szuperóvás valóban olyan intézmény-e, amelyre nekünk a polgári eljárás célját illetően feltétlenül szükségünk van, amelyet semmiképpen nem nélkülözhetünk és ezért tényleg indokolt-e azt törvényileg szabályozni. Erre a kérdésre — a magam részéről — nem tudnék határozott igennel felelni, sőt inkább a tagadó válasz irányában szavazok.

Tudomásom szerint a gyakorlatban jelenleg sincs vita a tekintetben, hogy a szuperóvás ellen másodszori szuperóvásnak már nincs helye, azaz a törvényességi határozat csakis egyszer támadható meg szuperóvással. Ha pedig ez így van, s most is van egy határ, amelyen túl a célul kitűzött s elérni kívánt igazság kiderítése tovább már nem kutatható, felvetődik a kérdés, nem lenne-e helyes ezt a határt már az első törvényességi óvásnál lezárni.

A bírósági apparátus tekintélyének emelése, de legfőképpen a jogbiztonság inkább a szuperóvás intézményének a megszüntetését követelné meg. Az 1963. december 4-én törvényerőre emelt új csehszlovák perrendtartás 236. §-a (3) bekezdésének *b)* pontja nyilván ebből a felismerésből rendelkezik úgy, hogy a törvény megsértése miatti panasznak nincs helye a Legfelsőbb Bíróságnak a törvény megsértése miatti panasz tárgyában hozott határozata ellen. Hasonlóképpen a Lengyel Népköztársaság készülő polgári perrendtartás-tervezete sem kívánja megengedni az óvást a Legfelsőbb Bíróság rendkívüli revíziós eljárásában hozott határozata ellen.

5. Összefoglalva az elmondottakat, azt kell megállapítanunk, hogy mind a jogalkalmazók, mind pedig a jogalkotók további együttmunkálkodására van szükség ahhoz, hogy a törvényességi óvás jól bevált intézménye maradéktalanul betöltse azt a feladatot, amelyet a szocialista jog jelölt ki számára.

Schelnitz György

[27] Dr. Beck Salamon: „Az ún. szuperóvás". Ugyanezt a nézetet képviseli dr. Hartai László a 21. sz. jegyzetben említett tanulmányában, szerinte is célszerű lenne a Pp legközelebbi módosítása során a szuperóvás intézményét szabályozni (i. m. 17. old.).

A nagyipari létesítmények minőségének biztosítása tervszerződéseink rendszerében

I.

Előző tanulmányomban megkíséreltem átfogó képet adni a nagyipari berendezések minőségét védő garanciális biztosítékok fennálló törvényes rendjéről és döntőbizottsági gyakorlatáról.

A részletes elemzésből megállapítható, hogy a kivitelezők és szállítók felelőssége szolgáltatásuk minőségéért független attól, hogy a népgazdaság mikor veszi a szolgáltatást használatba: a teljesítéstől számított 6 hónaptól maximum két évig terjedő időn belül gyakorlatilag minden kivitelezői felelősség megszűnik. Komplex nagy beruházások esetében ez gyakorlatban azt jelenti, hogy a rendeltetésszerű használatbavételkor a létesítmény minőségére vonatkozólag alig áll már fenn kivitelezői garancia.

Ennek a jogi helyzetnek nincs gazdasági rációja. Nem segíti elő a beruházások gyorsabb, vagy koncentráltabb megvalósítását, nem segíti a korszerű és tartós kivitelezésre való törekvést sem. A népgazdaság tervezési és pénzügyi kívánalmaiból sem vezethető le ilyen szabályozás, hiszen ha könnyít is a kivitelező pénzügyi terveinek pontos elkészítésén, annál több nehézséget, pontatlanságot és lazaságot okoz a beruházók és a beinduló ipari létesítmények tervezésében. Emellett a jelenlegi szabályozás kifejezetten káros a minőség javítása szempontjából.

A szavatossági és jótállási kötelezettséggel kapcsolatos jogszabályoknak és kivált a jogalkalmazási gyakorlatnak ma — mondjuk ki nyíltan — beruházó ellenes íze van. Ez nem indokolt. A beruházó érdeke többnyire azonos a népgazdaság egészének érdekével. Mutatja ezt, hogy a kivitelezők gyakran a döntőbizottsági gyakorlat által megkövetelt mértéken túl is vállalnak kellékszavatosságból rájuk háruló kötelezettségeket és terheket.

Mit tehet a beruházó, hogy a hibák kifogásolására, a népgazdaság érdekeinek érvényesítésére a már vázolt törvényes keretek között minél több lehetősége legyen?

a) Tudomásul veszi, hogy a pénzforgalom és a gazdasági tervezés állítólagos szempontjai fontosabbak, mint a minőségi szempontok. *Igyekszik keretet biztosítani* a garancia alá nem eső hibák kijavítására a „mindegy, miből megy" elv alapján. Természetesen ezt a keretet más címen kell megtervezni, ami az előzetes tervezés szorosságát nem befolyásolja kedvezően, nem is szólva arról, hogy a „biztonsággal" tervezett keret menet közben csábít lazább gazdálkodásra. A kivitelező „monopól" helyzete a szerződéskötések során még a nagyberuházókkal szemben is fennáll, és nem ösztönöz arra,

hogy a beruházó jótállási többletkövetelmények terén „kicsinyes" legyen.

b) A beruházó egyes esetekben, amennyire teheti, *elodázza a létesítmények átvételét.* Tág tere kínálkozik itt a műszaki ellenőrnek kifogások felvetésére, különösen szereléseknél, ahol a szállítási szerződésekre vonatkozó általános szabályok szerint csak teljesen befejezett munkát kötelező átvenni, míg építmények közül a rendeltetésszerűen használhatókat. De teljes befejezés után is felhasználhatja a beruházó azt a lehetőséget, hogy átvételi késedelem esetén a kivitelező többletköltségét fedezi, míg a kivitelező kellékszavatossága csak a tényleges átadás-átvétellel kezdődik.[1]

A kivitelezővel való megállapodás esetén ez azt jelenti, hogy a beruházó fizeti az őrzésből, karbantartásból adódó többletköltségeket a kivitelezőnek, de nem veszi át a létesítményt. Ha a kivitelező nem egyezik bele ebbe a megoldásba, a beruházó fizeti esetleg az átadási késedelem következtében kirótt kötbért is. Beruházó vállalatoknál ez végső soron növeli a beruházó ráfordítás alapján forintban mért teljesítményét, tehát fokozza a beruházás százalékos készültségét!?

Hogy ez a megoldás jó-e a népgazdaságnak, esetenként elbírálható, azonban optimálisnak semmi esetre sem tekinthetjük. — Nem is alkalmazható ilyen megoldás akkor, ha a szerződés tárgyát képező létesítményt átvétel után munkaterületként más kivitelezőnek kell átadni.

c) A KGM szállítási alapfeltételeinek hatálya alá eső szereléseknél és szállításoknál a beruházó megkísérelheti a *jótállási határidő megfelelő módosítását* a Bvhr szerinti próbaüzemeltetésig. Megegyezés esetén ennek nincs akadálya, lévén jótálásról szó, sőt elvben az ilyen kívánság érvényesíthető döntőbizottság előtt is. Gyakorlatban azonban az ilyen esetek ritkán fordulnak elő.[2]

d) Technológiai és egyes gépszerelések vonatkozásában a beruházó a Bvhr 246. §. 2. pont szövegét értelmezve arra az álláspontra helyezkedhet, hogy nagyüzemi berendezések technológiája csak együttesen próbálható ki, és ez az „együttes *komplex kipróbálás*", amely a próbaüzemeltetést közvetlenül megelőzi, *a kivitelező,* illetőleg a szállító *feladata,* a kivitelezéshez tartozik, tehát megelőzi a műszaki átvételt. Így ennek befejeztétől számít a szavatossági határidő.

Kétséges, hogy döntőbizottság előtt adott esetben érvényesíteni lehetne-e igényt ennek az érvelésnek alapján.[3] Mindazonáltal a Tiszai Vegyi Kombinát Nitrogénműtrágyagyárának szerelési szerződéseiben a kivitelezők jelentős része elfogadta azt a szerződéses kikötést, hogy a szerződés befejezése és a szavatossági felelősség kezdete a próbaüzemeltetést megelőző komplex kipróbálás befejezésétől számít.

e) Építési munkáknál és azoknál a szállításoknál és szereléseknél, ahol a berendezés üzemszerű kipróbálására és így az átadásra korábban is lehetőség van, nem érvényesíthető a szerződésnek komplex kipróbálással való lezárása. Ezekben az esetekben megfelelő szemrevételezés, próbanyomás, áramalóhelyezés, felfűtés, próbaterhelés stb. után megtörténik az átvétel — és *a kivitelező szavatossága* 1 év, illetőleg 6 hónap múlva *lejár.* Lejár annak ellenére, hogy a berendezés a kipróbálás után egy percig sem volt rendeltetésszerűen használható, nem azért, mert a beruházó a népgazdaság érdekével ellentétesen könnyelmű módon raktáron hevertette, hanem mert a beruházás tervben meghatározott és jóváhagyott, tehát törvényes rendje így kívánja.

Kézenfekvő volna ezekben az esetekben megfelelő időtartamú jótállás kikötése a 253 KDB EH alapján, ami meg is oldaná a beruházó problémáját. A kivitelezők azonban, amint többször utaltunk rá, általában nem vállalnak jótállást. Azon elméleti fejtegetések ellenére, melyek szerint a kétféle felelősség tartalmilag fedi egymást, és csupán kógens, illetőleg diszpozitív jellegük tél el,[4] a kivitelezők döntő többségének tudatában a jótállás fokozottabb felelősségként él és félnek tőle. A kivitelező a szavatossági idő meghosszabbításához készséggel hozzájárul, ám megtagadja a jótállást, amely nyílt hibáért is majdnem teljes felelősséget ró rá, véleménye szerint bizonyítási teherrel, miután a létesítményt birtokából kiadta.[5]

Így ezeknek az eseteknek egy részében — és nem jelentéktelen számú esetben — *a beruházó szerződésben kiköti a szavatossági határidő meghosszabbítását,* és a kivitelező elvállalja ezt. (Mellékes, hogy ez a szerződés megkötésekor, vagy a műszaki átadás-átvétel során a szerződés módosításaként is történhet.)[6] Minden el-

[1] Döntőbíráskodás, 1962. június, 316.

[2] Döntőbíráskodás, 1961. április, 133.

[3] A Tiszai Vegyi Kombinát a Láng Gépgyárral szemben a Budapesti Fővárosi Döntőbizottság előtt folyó 372.475/1964. számú ügyben tudott ilyen igényt érvényesíteni. Az ítélet indokolása azonban megjegyzi, hogy a felek jogviszonyában fennálló egyedi szükséglet rendezéséről van szó, így az alperesnek jövőbeli ismétlődésektől nem kell tartania. (Quod contra rationem iuris introductum est, non est producendum ad consequentias?) Legújabban a Vegyiműveket Szerelő Vállalat keresete alapján a Vegyipari Tröszt elutasította a Tiszai Vegyi Kombinát ilyen igényét, és bár elismerte az együttes komplex kipróbálás kivitelezési jellegét, mégis két komplex próbára történő előzetes átadást végleges műszaki átadásnak minősített.

A két határozat is mutatja az elvi bizonytalanságot.

[4] Ld. Eörsi Gyula: A jótállásról, Döntőbíráskodás, 1961. május—június; Visky Károly: Szavatosság-jótállás, Döntőbíráskodás, 1960. szeptember; Görgei Mihály: A jótállás gyakorlatának néhány elvi vonatkozása, Döntőbíráskodás, 1962. július.

[5] Ld. a Döntőbíráskodás 1960. áprilisi számában a 24. sz. gyakorlati esetet.

[6] A BVhr értelmében építési munka átadás-átvételi eljárásán csak akkor lehet a szavatossági feltételeket (és általában a szerződést) módosítani, ha az eredeti szerződési határidő még nem járt le. Szerelési

lentétes joggyakorlattal dacolva vagy azt figyelembe nem véve oldják meg így a rejtett hibák kijavítását egymás közt a szerződő felek — és a döntőbizottsági gyakorlat, amely az elévült szavatossági igényt naturalis obligatio-ként kezeli, nagy kegyesen szemet huny e felett.[7] Nem változtat azonban ez azon, hogy az ilyen gyakorlat jogellenes, bár a felek méltányossági és gyakorlati érzékén alapszik, amelyet érdemes volna a jogalkotónak megfontolnia.[8]

A nagyipari beruházások minőségét nem biztosíthatják megfelelően jelenlegi jogszabályaink alapján kötött tervszerződéseink.

II.

Mi lehet a megoldás útja?

Eléggé elterjedt vélemény az, hogy egyetlen megoldás a kivitelezővel megfelelő és szükséges jótállás elvállaltatatása lehet. Az álláspontot képviselő döntőbizottsági gyakorlat döntő érve: a szavatosság kógens jogszabály, időtartama nem hosszabbítható sem szerződéssel, sem bírói döntéssel.[9] Az elméleti fejtegetések hozzáteszik ehhez, hogy a két jogintézmény tartalmilag egyébként is fedi egymást, nincs tehát adott esetben különbség meghosszabbított szavatosság és azonos idejű jótállás között, legfeljebb a nyílt hibák kifogásolása szempontjából, amit itt általában jelentéktelennek éreztetnek (ld. 4. jegyzet.)

Bontsuk szét és vizsgáljuk meg ennek az érvelésnek két fő gondolatát.

1. A szavatosság jogszabályon alapul, tehát nem meghosszabbítható. Mit mond a jogszabály?

a) A PTK vonatkozó rendelkezése [306. § (4)]: „A szavatossági jogokat a nyilatkozat megtételétől számított hat hónapon belül kell keresettel érvényesíteni, kivéve, ha a felek hosszabb tartamú jótállásban állapodtak meg." Első látásra kógensnek hat ez a jogszabály. A szavatossági határidő nem hosszabbítható, csak jótállásban állapodhatnak meg a felek hosszabb tartammal. A jogszabály pontos szövegelemzése során azonban megállapítható, hogy a törvény szerint a szavatossági jogok hat hónapon túl is érvényesíthetők, ha a felek hosszabb tartamú jótállásban állapodtak meg. A jótállás a PTK szerint nem azonos a szavatossággal. A felek jótállásra vonatkozó kikötése esetén ipso iure meghosszabbodik a szavatosság is? Akkor a szavatosság — legalább ebben az esetben — diszpozitív jellegű. Van azonban rációja az ilyen korlátozásnak, hogy a két jogintézmény hosszabb időtartamra csak együtt köthető ki, és együtt kötendő ki? Szerintem nincs. Itt olyan szövegezéssel állunk szemben, amely belső ellentmondást rejt magában, melynek feloldását a törvény indokolásától kérhetjük.

b) A PTK indokolása szerint: „a jogosult szavatossági igény érvényesítésére 6 hónappal és 8 nappal rendelkezik, rejtett hiba esetén pedig azt legfeljebb 1 éven belül érvényesítheti. Ezek a határidők azonban meghosszabbodnak, ha a felek hosszabb tartamú jótállásban állapodtak meg [306. § (3) bek.]; meghosszabbodnak továbbá — amint erről még szó lesz — a felek erre irányuló megállapodása alapján is."

És tovább: „megemlítendő, hogy a javaslatnak a jogvesztő határidőt megállapító rendelkezései is diszpozitívek, ez azt jelenti, hogy a felek közös megállapodással azt akár meg is hosszabbíthatják.

Ezekkel a világos nyilatkozatokkal szemben véleményem szerint helytelenül hivatkozik a Döntőbizottságok XII. szegedi körzeti értekezletének anyagából vett és a Döntőbíráskodás 1960. júniusi számában ismertetett 35. jogeset arra, hogy a PTK 249. § indokolása tiltja a szavatossági határidőnek mind megrövidítését, mind meghosszabbítását: az idézett példálódzó szöveg szerint ugyanis „hatálytalan az olyan kikötés, amelynek alapján pl. a vevő a törvényesnél *rövidebb* határidő elteltével elveszti a szavatosságon alapuló igényét, a szavatosság erre vonatkozó szabályai ugyanis kényszerítő (kógens) szabályok."

A szövegnek a 306. § magyarázatával való összevetéséből szerintem világos, hogy a szavatosság törvényes minimuma a PTK szerint kógens szabály, de meghosszabbítani a feleknek joguk van, mert ilyen irányban a jogszabály diszpozitív.

c) A PTK első tervezete 1957-ben lényegében azonos törvényszöveg mellett a 280. § indokolásában még világosabban szövegezett: „a javaslat a szavatossági jogok érvényesítésére (a fennálló jognál) lényegesen rövidebb időket állapít meg ... Ha ... a felek a szavatossági időt rövidnek tartják, eltérően is megállapodhatnak és jótállást is kiköthetnek.

Világos tehát, hogy a PTK a rövidebb szavatossági határidőkkel nem akart a ló túlsó oldalára átesni, a szavatossági határidő meghosszabbítását fogalmilag és elvben nem zárja ki.

d) Mit mond az 50/1955. MT r.?

„6 hónap alatt kell az igényt érvényesíteni, ha a hiba csak a használat közben, vagy egyébként hosszabb idő után ütközik ki."

Maga a rendelet sem azt nem mondja, hogy

szerződésekre ez a korlátozás nem vonatkozik, és a döntőbizottsági gyakorlat az eljáráson tett szerződésmódosító megállapodásokat hatályosként szokta elismerni építési munkák vonatkozásában is.

[7] Ld. XII. körzeti értekezleti jkv. I. 8. Döntőbíráskodás, 1960. október, 68.; Döntőbíráskodás, 1962. december, 110.; 1963. március, 469.; 1963. április, 491.

[8] 159 KDB EH.: „jogszabállyal ellentétes laza gyakorlatra szavatossági igényeket alapítani nem lehet"! Ezzel szemben az irányító hatóságok a KDB-vel ellentétben el szokták fogadni a szavatossági határidő meghosszabbítását.

[9] Egyes esetekben a Döntőbizottság a hosszabbított szavatosságot jótállásnak is fordítja. Így Döntőbíráskodás, 1961. június, 147.: „továbbra is szavatolnak = jótállás terhelte." Más esetben azonban ezt a Döntőbizottság is kizárja (XI. körzeti ért. jkv. II. 11. Döntőbíráskodás, 1961. június, 152.)

„az átvételtől" számított 6 hónapig, sem azt, hogy „keresettel".

A rendelet szövegéből inkább az következnék, hogy a hiba felfedezésétől számított 6 hónap alatt. Erre utal a „hosszabb idő" megjelölés, továbbá az a rendelkezés, hogy a nyílt hibával kapcsolatos igényt is az átvételtől számított 6 hónap és 8 nap alatt lehet érvényesíteni —, mi indokolná, hogy rejtett hiba esetén rövidebb legyen ez az idő?

A 9250/1959. KGM sz. utasítás mondja ki, hogy a rejtett hibával kapcsolatos igényt az átvételtől számított 6 hónapon belül *keresettel* is érvényesíteni kell.

A gyakorlat azóta egyértelműleg átvette az 50-es ilyen értelmezését és a PTK ellenére is fenntartja.[10]

e) Újabban hasonlóan értelmezik a BR. 30. §-át is.[11] Annak magyarázata szerint „a szavatosi felelősséget a felek szerződésben sem zárhatják ki, illetőleg nem *korlátozhatják.*" Nem azt mondja, hogy nem módosíthatják: a hosszabbítás lehetőségét nem zárja ki.

Ugyancsak nem mondja a BR, hogy az egy évi szavatosság érvényesítési terminus keresettel való érvényesítésre szól. Minthogy a 30. § (1) bek. az érvényesítés módját „átadási-átvételi jegyzőkönyvben" meghatározza, a (2) bek. a 6 hó alatti *perléssel* történő érvényesítést előírja, a (3) hallgatása az érvényesítés módjával kapcsolatban nyilván azt jelenti, hogy az történhet akár felszólítással, akár keresettel. Helytelen irányú és gyakorlatilag káros eredményekre vezet az a döntőbizottsági gyakorlat, amely az 1 éves szavatosság érvényesítését ilyen megkötésekkel szűkíti, kivált építményeknél, ahol az évszakok hatásának fokozott érvényesülése miatt a teljes 1 év alatti kifogásolási lehetőségnek komoly jelentősége van. Ennek az érvelésnek ellene lehetne vetni, hogy értelmezésem szerint nem dönthető el egyértelműen, mennyi időn belül nyújtandó be az 1 éven belüli észrevételezéstől számítva a kereset. Azonban akár általánosítja a bírói gyakorlat a nyílt hiba kifogásolásának érvényesítésére szabott 6 hónapot, akár szűkíti az azonnali perlés kötelezettségével, ami a hiba észlelésétől számított 45 napot jelentené, kedvezőbb eredményre jutna, mint a jelenlegi álláspontnak.

Kirívó példát szolgáltat a mai gyakorlat fonákságára a Döntőbíráskodás 1963. áprilisi számában ismertetett 502. sz. jogeset. Eszerint 1961. január 10-én átvett létesítményen a felek által közösen 1962. január 4-én észlelt rejtett hibára vonatkozólag a kivitelező később kívánt nyilatkozni. Nyilatkozatát január 10-én tette meg — ameddig tehát fennállt a megegyezés lehetősége —, és ennek az elutasító nyilatkozatnak alapján az építtető január 19-én perelt. A Döntőbizottság a keresetet elkésettség miatt elutasította.

Az esetek többségében a szavatosság kérdésében a felek között megegyezés jön létre. Arra kívánjuk kötelezni a beruházókat, hogy ezekben az esetekben is kezdeményezzenek felesleges jogvitákat?! A felek előzetes egyeztetése olyan elemi része ma a döntőbizottsági eljárásnak és minden tervszerződés alapján folyó eljárásnak, hogy ennek betartását jogvesztéssel büntetni ellenkezik jogunk egész szellemével.

A gyakorlat joghézagot is keletkeztet, amely ugyan nem jelentős, de megmutatja az elvi ellentmondásokat. A határidő utolsó napjaiban felfedezett súlyos hibákat ugyanis nem lehet rejtett hibaként perelni idő hiányában, de nem lehet rendeltetésszerű használatot akadályozó hibaként a hosszabbított szavatossági idő alatt sem perelni, hiszen a rejtett hibák feltárására nyitva álló határidőn belül megtörtént a hiba felismerése. Van ennek a helyzetnek rációja, igényel a gazdasági élet ilyen megoldásokat?

Véleményem szerint a szavatossági idő körüli vitát elvileg eldöntötte az 1/1963. Korm. sz. rendelet, amely a minőségi bizonyítvány szolgáltatását és ezzel 3 éves szavatosság kikötését szállítási alapfeltételekben és *szerződésben* is lehetségessé teszi, továbbá az 1/1964. BkM. rendelet, amely a szavatossági idő záros voltát áttörve kétség esetén annak le nem jártát vélelmezi.

Ezek szerint tehát nem jogi abszurdum olyan törekvés, amely a szavatossági időt indokolt esetben meg kívánja nyújtani, és erre a feleknek is lehetőséget kíván adni.[12]

2. Nézzük meg ezek után, valóban azonos-e a szavatosság tartalma a jótállásával?

Nem azonos, amennyiben a nyílt hibára is vonatkozik a jótállás annak egész tartama alatt, ami, mint már kifejtettük, éppen hosszabb idő-

[10] Eörsi idézett tanulmánya szerint a szállítási szerződések alapkonstrukciója terén a PTK-tól való eltérésekre általában nincs szükség. Egyet kell értenünk ezzel a megállapítással a tárgyalt kérdésben is, ahol az eltérés kifejezetten károsnak mondható, noha véleményem szerint az 50/1955. MT. r. alapján kifejlődött gyakorlat, nem a rendelet okozza a nehézségeket.

[11] Ld. XIX. körz. ért. jkv. II. 7. Döntőbíráskodás, 1963. március, 482.

[12] Kár lenne a rendeletbe elméleti fejtegetésekkel belemagyarázni, hogy szerződéssel csupán minőségi bizonyítvány köthető ki, amelynek törvényes járuléka a szavatosság — mint ahogy elméletileg meg lehetett magyarázni, hogy a szállítási alapfeltételekben előírt jótállási kötelezettség tulajdonképpen a felek akaratnyilvánítása. Eörsi Gyula idézett tanulmányának erre vonatkozó elméleti fejtegetésével egyébként teljesen egyetértek, azonban éppen az ő általa előadottak, miszerint ez a látszólagos ellentmondás a tervszerződések lényegéből folyik, mutatják, hogy a kógens és diszpozitív jelleg közötti különbség nem lehet döntő és lényeges a szavatosság és jótállás jogi intézményeinek elhatárolásánál. Egyszerűbb, és minthogy a valóságot tükrözi, célravezetőbb is annak megállapítása, hogy a szavatosság általában jogszabályon alapul, a jótállás a kötelmet biztosító többnyire szabadon vállalt mellékkötelezettség: a minimálisan előírt kötelező szavatosság mértékét a felek csak egészen kivételes esetekben zárhatják ki (ld. Beck S.: Megjegyzések, Pénzügy és Számvitel, 1960. 6. sz.), általában azonban emelhetik; a jótállással való biztosítást egyes termékek vonatkozásában jogszabály is előírhatja.

tartamú garancia esetén nem közömbös. A felelősség szempontjából ugyanis nem csak a meghibásodások *értéke* jelentős, hanem *gyakoriságuk* is. Az egyenként általában kisebb jelentőségű nyílt meghibásodások nagyobb számban fordulnak elő, mint a rejtett hibák, a kivitelezőre tehát ezáltal nagyobb terhet jelenthetnek. (A javítás tényleges költségén felül kiszállás, vizsgálat stb. is növeli a felelősséggel járó terheket.) Jótállást tehát olyan termékért, szolgáltatásért indokolt kikötni, amelynél az utólagos külső meghibásodás veszélye nem áll fenn, illetőleg az azért való felelősség a szolgáltatás lényegéhez tartozik (pl. futófelület kopása).

Nem azonos a jótállás a szavatossággal, mert majdnem feltétlen felelősséget jelent, tehát lehet benne kockázatvállalási elem is.[13]

Ezt a tételt az elméleti irodalom vitatja ugyan (lásd Eörsi és Görgey idézett tanulmányait), de ez nyilván annak következménye, hogy a jótállástól a szavatosság kiegészítését kívánják és akaratlanul is szinte vétkességi elemet visznek bele, ami kockázat vállalását természetesen kizárja

Hivatkozom az e tárgyban gazdasági szemlélettel írt tanulmányokra,[14] és szeretnék hangot adni a gondolatnak, hogy kár volna elsikkasztani a jótállás intézményéből a benne rejlő többletet pusztán azért, hogy meghosszabbított szavatosságként használhassuk.

Egyre szaporodik az olyan termékek, automatika berendezések, bonyolult műszerek száma az iparban, amelyeket üzemeltetőjük szerkezetének megbontása nélkül használ. Ezeknél a gazdasági érdek éppen megfelelő tartamú működésükben, alkalmazhatóságukban, tartósságukban rejlik. Nincs értelme ezek vonatkozásában megkülönböztetni a nyílt és rejtett meghibásodást (bár a nyílt meghibásodásért való jótállás mint rendeltetésellenes használatból eredő, ki is vehető a felelősség alól), viszont fontos a megkívánt ideig tartó működés biztosítása, javításukkal pedig, akár garanciális, akár megbízásos alapon amúgy is a szállítót célszerű megbízni. Ezeknél a szocialista gazdasági rendben is jótállást célszerű vállaltatni a szállítóval, aki ez irányú anyagi kötelezettségeit a termék ismeretében az üzemeltetőnél könnyebben is tudja kalkulálni, és a mai gazdasági rendünkben elfogadott garanciális alap által az árban bennerejlő és elkülönítve kezelt fedezettel is rendelkezik ehhez.

Ez az értelmezés természetesen sokkal jobban eltávolítaná a jótállást a szavatosságtól, mint azt a jelenlegi elmélet és gyakorlat megengedi. Ezáltal szükségessé válnék a jótállásnak mint önálló, szolgáltatást biztosító mellékkötelemnek megtisztítása mindazoktól a sallangoktól, amelyeket mint szavatosságpótló intézményre aggattunk rá.

Ha kellő ideig tartó kellékszavatosság biztosítja a termék átadáskori rejtett hibáiért a kivitelező felelősségét, nem szükséges például a biztosítás jellegű jótállás alapján történő teljesítéshez ipso facto kötbérkötelezettséget fűzni, elegendő csak a jótállásból folyó kötelezettség késedelmes teljesítését szankcionálni.[15] Nem fűződhet ez esetben a jótálláshoz elállási vagy árleszállítási igény, de fűződhet kijavításon és cserén túlmenően kártérítési.

Messze vezetne ennek a fejtegetésnek teljes logikai kidolgozása. Csak annyit kívánok megállapítani, hogy az iparosítás kívánalmai fejlődő szocialista gazdasági életünkben igénylik a két különböző jogintézményt. A minőség gondos védelme szempontjából szükség van a megfelelő általános kellékszavatosságra, amely represszíós jelleget is hordoz és ezáltal preventív hatása is van, és bizonyos esetekben a zavartalan üzemelés biztosításához szükséges a teljes használati időre szóló jótállás, ami által a kivitelező, szállító mintegy gazdája marad a termelés követelményeinek megfelelően általa javítandó termékeknek.

A két intézmény közötti hasznosítható különbség adja véleményem szerint fenntartásuk indokolását szocialista jogrendszerünkben. Nem csoda, hogy a mai, a két intézményt egymáshoz közelítő irányzat hatására felvetődött már a kérdés, mi szükség van egyáltalán a kettősség fenntartására. Az eltérő tartalomnak a gazdasági célhoz kell igazodnia, s akkor feleslegessé lesz a formai megkülönböztető mozzanatokhoz való indokalatlan ragaszkodás.[16]

A két intézménynek a gazdasági élet követelményeihez való igazításából következnék, hogy a termék vagy szállítmány kellékszavatossága a javítással vagy kicseréléssel kezdődjék újra, hiszen a kellékszavatosság nem az üzemelés teljes tartamára szól, hanem — meghosszabbítva is — csak arra az időtartamra, amíg a rejtett hibák általában használat közben felfedezhetők. A javított részre, illetőleg a kicserélt termékre újabb vizsgálati időt kell biztosítani.

Ezzel szemben jótállás esetén a kijavított vagy kicserélt termékért a jótállási idő nem hosszabbodik meg,[17] csak a javítás vagy csere

[13] „A jótállás a szavatossággal nem azonos, hanem külön elvállalást feltételező, attól minőségileg különböző többletfelelősség." XIII. körz. ért. jkv. II. 11. Döntőbíráskodás, 1961. június, 152. Lásd még a 167 KDB EH-t.

[14] Nikléczy Gy.: Szavatosság vagy jótállás, Pénzügy és Számvitel, 1960. 1. sz.; Szelényi Z. A termék tartósságáért való felelősségről. Jogtudományi Közlöny, 1961. XI—XII. 599 oldal., Mártonffy A.: Mégegyszer a jótállásról. Döntőbíráskodás, 1963. július.

[15] Erre elméleti alapul szolgálhat, hogy a jótállás nem a szerződés része, hanem járulékos kötelem önálló teljesítési határidővel, bár annak beállta a meghibásodás függvénye. Lásd a KDB 167 és 425 EH-t, továbbá Mártonffy A.: Jótállás és szavatosság, Döntőbíráskodás, 1961. szeptember.

[16] Lásd ezzel kapcsolatban a Német Demokratikus Köztársaság gyakorlatát és elméletét, Makláry T.: Szállítási szerződési rendszerünk néhány vitatott kérdése és a német szerződési bíróságok gyakorlata, Döntőbíráskodás, 1963. augusztus.

[17] Vö. a KDB 144 EH-val.

időtartamával. Minthogy a jótállásnak a teljes előírt használhatóság idejére kell szólnia, hiszen a garancia éppen a meghatározott ideig tartó használat biztosítását célozza, indokolatlan lenne meghibásodás esetén ezt az időtartamot meghosszabbítani és ezáltal többletszolgáltatást nyújtani az üzemeltetőnek.

Nagy ipari létesítményeink megfelelő minőségű létesítésének biztosítása tehát a BR szerinti próbaüzemeltetés kezdetétől számított szavatossági határidő általánossá tételével oldható meg, megfelelő és termékenként eltérő vizsgálati időtartamra. Bizonyos termékek vonatkozásában pedig szükséges jótállás megállapítása legalább az amortizációs idő lejártáig.[18]

A helyes mértékű szavatosság biztosítása esetén meg fognak szűnni azok az igények, amelyek szabványok, tartóssági előírások, szerződéses kellékek jótállássá nyilvánítása iránt elhangzottak (Szelényi és Nikléczy idézett művei.) Lehetőség nyílik a jótállásnak a szocialista gazdasági élet igényeihez igazodó kifejlesztésére.[19]

Ha ez a rendezés nem következik be, számot kell vetni azzal, hogy az üzemeltetés kezdetekor meghibásodó és garanciális kötelezettség alá nem eső termékeket a beruházó vagy az üzemeltető fogják kijavíttatni. Erre elkülönített pénzügyi fedezetet kell teremteni, hogy egyrészt a beruházási előirányzat, másrészt a próbaüzemeltetési költség és az első évek üzemeltetési mutatói ezen a címen ne legyenek lazíthatók.

Gondoskodni kell azonban ebben az esetben arról is, hogy a nagy ipari létesítmények beindulásakor észlelt minőségi kifogások a szállítók, kivitelezők és felettes szerveik tudomására jussanak. Jogszabályi meggondolásokból vagy pénzügyi szempontokból ugyanis a minőségvédelem érdekének nem szabad háttérbe szorulnia.

Zlinszky János

[18] Nem oldaná meg tökéletesen a kérdést — noha a mai helyzeten sokat segítene — ha a döntőbizottsági gyakorlat elfogadná a szavatossági határidő tekintetében a felek diszpozíciós jogát. A kivitelezők helyzeti előnye miatt a szerződéskötés során — amelyre már utaltunk — feltétlenül kógens jogszabállyal indokolt rendezni a kérdést. Az az érvelés, hogy a nagyberuházások helyzete különleges e téren és ezért nem szolgálhat általános jogszabályi rendezés alapjául, látszatra tetszetős, de nem helyes. A szabályozandó terület felmérése nemcsak a beruházások száma alapján történhet, hanem az érintett népgazdasági érdek nagysága szerint is. Márpedig az úgynevezett nagyberuházások a népgazdasági akkumuláció jelentős és egyre növekvő hányadát teszik ki, szempontjaik érvényesítése a törvényhozásban ezért nagyon is indokolt.

Olyan törvényes rendezés, amely szerint a szavatossági határidő kezdete a beruházás üzembehelyezésének időpontja, egyébként a kisberuházások vonatkozásában sem okoz zavart, mert ezeknél az üzembehelyezés általában összeesik az átadás-átvétel időpontjával — ahol tehát nincs szükség változtatásra, ott az ilyen tartalmú jogszabály nem is változtatna. Viszont nagyon nehéz volna megvonni a határokat nagy és kis beruházások között, ha eltérő szabályt érvényesítenénk rájuk. Lehetne az üzembehelyezés helyett a használatbavétel meghatározást is alkalmazni, ebben az esetben a rendelet nemcsak beruházásokra, hanem felújításokra és karbantartásokra is alkalmazható lenne. A használatbavétel indokolatlan késését, mint anormális esetet, más módon kellene büntetni, nem a szavatossági jogok megvonásával.

[19] Ld. Görgey M.: A jótállás gyakorlatának néhány elvi vonatkozása, Döntőbíráskodás, 1962. július.

SZEMLE

A Nemzetközi Büntetőjogi Társaság IX. Kongresszusa a család és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények büntetőjogi szabályozásáról

A Nemzetközi Büntetőjogi Társaság (Association Internationale De Droit Penal) ez évben augusztus 24—30. között Hágában tartotta soronlevő kilencedik kongresszusát.[1] A kongresszus második napirendi pontja „A család és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények büntetőjogi szabályozása" c. témakör megvitatása volt. A vita előkészítéseként *M. Ploscowe* New York-i professzor egy előzetes munkaértekezlet munkája nyomán, illetve a nemzeti referátumok figyelembevételével határozati javaslatot terjesztett be, amelyet a kongresszus második szekciója több napos vitaülésen tárgyalt meg. Az így létrejött határozati javaslat a kongresszus plenáris ülésén került elfogadásra.

A következőkben áttekintést adunk a kérdés felvetéséről, a tárgyalás alapjául szolgáló javaslattervezetről, a magyar álláspontot kifejtő nemzeti referátumról, s a kongresszus plénuma által elfogadott határozatról.

I.

A kérdés *felvetésével* kapcsolatban a Nemzetközi Büntetőjogi Társaság hangsúlyozta: több okból fontos kutatni, hogy mely esetekben jogos a büntetőjogi eszközök igénybevétele az „erkölcsellenes" magatartások megakadályozása érdekében. Ezen a területen ellentmondó erkölcsi felfogások ütköznek össze, különböző elvi és gyakorlati megfontolások állnak szembe egymással. Egyrészt a lehető legszélesebb körben biztosítani kell, hogy az egyének szabadon választhassák

[1] A Nemzetközi Büntetőjogi Társaság magyarországi nemzeti szekciója *dr. Kádár Miklós* egyetemi tanár kezdeményezésére 1963. november 22-én alakult meg. A szekció elsődleges feladatának tekintette magyar nemzeti referátumok készítését a hágai kongresszuson szereplő napirendi pontokhoz. Ennek megfelelően dr. Kádár Miklós *„A súlyosító – és súlyosabban minősítő – körülmények, a halmazat és a visszaesés* kizárásával" c. témakörhöz, dr. Horváth Tibor, az ÁJI osztályvezetője *„A család és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények"* c. témakörhöz, dr. Barna Péter egyetemi tanár *„A bűnüldöző szervek szerepe a büntető eljárásban"* c. témakörhöz, dr. Viski László, az ÁJI tudományos főmunkatársa *„A büntető ítéletek nemzetközi joghatálya"* c. témakörhöz készített nemzeti referátumot. A magyar nemzeti referátumokat egy kötetbe foglalva, francia nyelven a kongresszus valamennyi tagja megkapta. A kongresszuson a magyarországi nemzeti szekciót *dr. Kádár Miklós, dr. Horváth Tibor* és *dr. Viski László* képviselték. A Kongresszus napirendjén szerepelt és itt nem érintett kérdések ismertetésére visszatérünk. — *(Szerk.)*

meg saját életmódjukat azzal a feltétellel, hogy ezáltal másnak ártalmat ne okozzanak. Másrészt gyakorlatilag nem hanyagolható el, hogy az erkölcs elleni bűntetteket bizalmas körben követik el, ami fékezi a bűnüldöző szervek munkáját s a törvény következetes alkalmazását, minek folytán a törvény hatása is kétséges. Ajánlatos ezen a területen a bűnüldözést az erőszakos bűntettek, illetve a közbiztonságot veszélyeztető bűntettek elleni harcra irányítani és megfelelő szabályok kialakításával az ilyen bűntettben egyetértően résztvevő személy későbbi zsarolási kísérleteinek elejét venni.

Következő kérdések látszanak érdemesnek elmélyült tanulmányozásra: *a)* A különböző államok büntető törvényei milyen mértékben igyekeznek megakadályozni a család elleni bűntetteket, vagy szabályozni az egyének szexuális magatartását? *b)* Az alkalmazott eljárás ilyen bűnelkövetés esetében mennyiben különbözik az egyéb bűnelkövetőkkel szemben alkalmazott eljárástól, mindenek előtt ami a büntetés szigorát, biztonsági őrizet alkalmazását és azt az irányzatot illeti, amely úgy tekinti ezeket a bűnelkövetőket, mint akik elmebetegségben szenvednek és ez alapon nem felelősek? *c)* Akár törvény, akár szokásszerű módszerek alapján a pszichiátria és a pszichológia milyen mértékben nyer alkalmazást, hogy előmozdítsa a büntető törvények érvényesítését és milyen tapasztalatok vannak, amelyek ezen a területen az említett tudományoknak a hatásosságát megalapozzák? *d)* A különböző államok büntetőpolitikájában milyen mértékben érvényesülnek olyan társadalmi tények, mint az egyház és az állam elválasztása, valamint bizonyos vallási és erkölcsi hagyományoknak a túlsúlya?

II.

Az előkészítő jellegű bellágiói megbeszélések ezt a problémakört az alábbi kérdésfeltevésben foglalta össze: *a)* Milyen körülmények között tilalmazza a büntetőjog a rendes nemi aktust beleegyező felnőttek között, akik nem házasfelek. *b)* Mi a jog teendője a vérfertőzés és ugyanazon családhoz tartozó családtagok közötti vérfertőző kapcsolatok tekintetében. *c)* Milyen mértékben tilalmazza a jog a születésszabályozásra vonatkozó tájékoztatás, valamint a fogamzásgátlást célzó gyógyszerek és cikkekkel kapcsolatos közlések közzétételét. *d)* Hogyan rendelkezzék a jog a művi vetélés útján elért terhességmegszakítás tekintetében. *e)* Hogyan rendelkezzék a jog a házasságon kívüli nemi közösülésből származó utód és a mesterséges megtermékenyítés problémájának kezelése tekintetében. *f)* Milyen körülmények között tilalmazza a jog a rendestől eltérő és abnormális szexuális magatartást, mint pl. a homoszexualitás, vagy a lesbosi szerelem. *g)* Milyen mértékben kell felhasználni a büntetőjogot arra, hogy a vonakodó férjeket és apákat a feleség és gyermekek eltartására kényszerítsék.

Az előkészítő értekezlet e kérdésfeltevés alapján a következő határozati javaslattervezetet terjesztette a kongresszus elé megvitatás végett:

1. A házasságtörés igen gyakran tényezője a családok felbomlásának. Mindamellett a büntetőjog eszközei hatástalannak bizonyultak a családi életet fenyegető e veszély szabályozása tekintetében. A büntetőjogból az ilyen szankciókat ki kell küszöbölni és a házasságtöréssel a polgári bíróságoknak kell foglalkozniok. Társadalmi, vallási és nevelési szervezetek, melyek sokkal személyibb jelleggel befolyásolják az emberi magatartást, hatásosabban foglalkozhatnak a házasságtöréssel, mint a büntetőjog.

2. Minden országnak felül kell vizsgálni a vérfertőzésre vonatkozó büntetőjogi rendelkezéseket. A vérfertőzés bűncselekményét nem szabad függővé tenni a házassággal kapcsolatos polgári jogi korlátozásoktól. A vérfertőzés bűncselekményét olyan módon kell meghatározni, hogy az a közeli rokonok korlátolt száma közötti nemi érintkezést tilalmazza. Javasoljuk, hogy ez korlátozódjék a felmenőkre és lemenőkre, valamint édes-, illetve féltestvérekre (nővérekre és fivérekre). Új büntetőjogi rendelkezéseket kell alkotni oly módon, hogy azok lehetővé tegyék az elkövető megfelelő szociológiai és lélektani tanulmányozását.

3. A büntetőjog ne tilalmazza a születésszabályozásra vonatkozó tájékoztatás terjesztését, valamint a fogamzásgátlást célzó gyógyszerek és cikkek forgalmát, kivéve, ha az ilyen tájékoztatás közlése vagy ilyen cikkek forgalmazása a szeméremsértő és obszcén közleményekkel kapcsolatos tiltó rendelkezésekbe ütközik. Minden ország e cél megvalósítása érdekében megfelelő intézkedéseket tehet. Külön gondot kell fordítani arra, hogy a születésszabályozásra vonatkozó kiadványok, valamint a fogamzásgátló cikkek és gyógyszerek ne jussanak el fiatalkorúakhoz.

4. A büntetőjognak elvileg tilalmaznia kell a művi vetélést abból kiindulva, hogy a kezdődő élet is megérdemli a jogvédelmet. Mindamellett a művi vetéléseket a jognak meg kell engednie a törvényben meghatározott különleges körülmények esetén. Azon körülmények közé, amelyek lehetővé tennék a jogilag megengedett művi vetélést, az alábbiak tartoznak: *a)* ha a művi vetélés szükséges a nő életének, egészségének, lelki egészségének vagy egyensúlyának megóvása céljából; *b)* ha a magzat erőszakos nemi közösülésből, vérfertőzésből származik, illetve ha valószínű, hogy súlyosan nyomorék gyermek fog születni.

5. A büntetőjog ne tilalmazza a mesterséges megtermékenyítés gyakorlását, kivéve, ha a mesterséges megtermékenyítés a férj hozzájárulása nélkül történnék. Ha a mesterséges megtermékenyítés egy harmadik személy ondójával történnék, megfelelő adminisztratív eljárással kell szabályozni a férjnek a mesterséges megtermékenyítéshez történő hozzájárulásának megszerzését. A polgári jogban külön rendelkezéseket kell hozni a mesterséges megtermékenyítésből fogant gyermekek tekintetében. Ha a férj hozzájárult a felesége megtermékenyítéséhez, a polgári jognak szabályoznia kell a férjnek a mesterséges megtermékenyítésből fogant gyermekkel szemben fennálló felelősségét.

6. A büntetőjognak a rendestől eltérő és homoszexuális magatartást az alábbi körülmények között kell tilalmaznia: *a)* ha erőszakot vagy kényszert használnak a rendestől eltérő vagy homoszexuális

magatartás kikényszerítésére; *b)* ha felnőtt homoszexuális vagy a rendestől eltérő magatartása kiskorút érint; *c)* ha bizalmi helyzetben és bizalmas állásban levő egyén visszaél helyzetével és gyámoltjával vagy a gondjaira bízott személlyel kapcsolatban a rendestől eltérő vagy homoszexuális magatartást tanúsít; *d)* ha a homoszexuális vagy a rendestől eltérő magatartás nyilvánosan fordul elő, és közbotrányt vagy zavart okoz; *e)* ha a homoszexuális vagy a rendestől eltérő magatartás prostitúcióval vagy kereskedelmi tevékenységgel jár együtt.

7. El kell ismerni, hogy a gazdasági körülményektől függetlenül a tartás elhanyagolásának problémája súlyos társadalmi kérdés, mely növekedett súlyában a modern társadalom növekvő mobilitása eredményeként.

Tekintettel arra a tényre, hogy a különböző nemzeteknek teljesen eltérő tapasztalataik vannak a tartás elhanyagolásának problémájára vonatkozó büntetőjogi, igazgatási és társadalmi intézkedések tekintetében, javasoljuk, hogy az Association Internationale de Droit Pénal hozzon létre nemzetközi bizottságot családjogi, büntetőjogi és nemzetközi jogi szakértőkből abból a célból, hogy a probléma társadalmi és jogi vonatkozásai megvizsgálhatók legyenek.

III.

A következőkben vázlatosan ismertetjük a felvetett kérdéskörrel kapcsolatos *magyar nemzeti referátumot.*[2]

1. A nemzeti referátum bevezetésében hangsúlyozta, hogy a család és a nemi erkölcs elleni bűntettek szabályozása minden társadalmi rendszerben szoros függvénye egyrészt az *uralkodó büntetőjogi felfogásnak,* másrészt a *családhoz és a nemi kapcsolatok társadalmilag elfogadott rendjéhez fűződő társadalmi érdekeknek és az ahhoz tapadó erkölcsi nézeteknek.* Ezért a felvetett kérdés szempontjából elsősorban annak tisztázása szükséges, hogy *a)* a Magyar Népköztársaság társadalmi viszonyai között mi a helye és szerepe a családnak és a nemi kapcsolatok társadalmilag elfogadott rendjének, *b)* mely szempontból és milyen körben indokolt azok büntetőjogi védelme.

Az első kérdéssel kapcsolatban hazai szociológiai kutatások alapján[3] a nemzeti referátum nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a tulajdonviszonyoknak szocialista jellegű megváltoztatása a család intézményét illetően alapvetően háromféle módon hat. *Először:* a tulajdonviszonyok átalakulása gyakorlatilag az egész társadalomban megszünteti a párválasztásnál a gazdasági, tulajdoni szempontok érvényesülését és ezzel a szerelem kerül a házasságkötés középpontjába. *Másodszor:* a tömeges női munkavállalás mind a házasság belső tartalmát, mind pedig felbonthatóságát illetően lényeges változtatásokkal jár. *Harmadszor:* egyre inkább kialakul az a helyzet, hogy a magánháztartás társadalmi iparrá alakul át. A megváltozott társadalom tényezői, különösen a női munka tömegessé válása, a vallás háttérbe szorulásával az egyre inkább jellemző racionális életvitel stb., a családi szerkezetre kihatóan is átalakítja a család belső normáit. Ennek talán legfontosabb következménye a születések számának csökkenése és a válások arányszámának növekedése.

A családnak a társadalom által való meghatározottsága természetesen a család társadalmi funkcióit (a család új gazdasági funkciója, a nemi kapcsolatokban, s az új nemzedék felnevelésében betöltött szerepe, a család emocionális egyensúlyozó, a családtagok magatartását ellenőrző és irányító szerepe, a társadalmi rétegződéssel kapcsolatos társadalmi státusmeghatározó szerepe stb.) is jelentősen alakítja. Ezek a társadalmi tényezők és fejlődési tendenciák a maguk összességében arra utalnak — vonja le a következtetést a referátum —, hogy a családi közösségnek, mint az egyént a társadalomhoz kapcsoló szervezetnek a szerepe a szocialista társadalmi viszonyok között nem szűnik meg, hanem mind formájában, mind tartalmában megújhodva, az új társadalomban jelentős szerepet játszik.

2. Mindezek után felmerülnek a következő kérdések: az új társadalmi viszonyok között indokolt-e a család intézményének büntetőjogi védelme, s ha igen, a társadalomban betöltött valamennyi funkciója igényt tarthat-e erre vagy ezek közül csak meghatározott funkciók, s azok is milyen szempontokra tekintettel.

A családnak a társadalomban betöltött komplex funkcióiból következően számos jogágazat tartalmaz a család intézményét szabályozó és védelmező rendelkezéseket. Az Alkotmány előírásai — 51. és 52. §§-ok — következtében a büntetőjognak is meghatározott feladatai vannak ezen a téren. A büntetőjogi szabályozásnak azonban számolnia kell azzal, hogy a család *valamennyi funkciójának hatályosulása nem biztosítható a büntetőjog eszközeivel.* A büntető törvényhozásnak azt kell vizsgálnia, hogy a család tényleges funkciói közül melyek azok, amelyek biztosítására a büntetőjogi eszközök lehetségesek, és melyek azok, amelyeknél erre szükség is van. E kérdések eldöntésénél figyelembe kell venni egyrészt a család funkcióinak tényleges jellegét, továbbá számolni kell a család jellegéről, tényleges funkcióiról kialakult erkölcsi felfogással. E szempontokra figyelemmel az első felvetett kérdéssel kapcsolatos válasz kézenfekvő: *a családnak a szocialista társadalomban betöltött helye és szerepe igényli a büntetőjogi védelmet, ez a védelem azonban nem terjedhet ki a család valamennyi funkciójának biztosítására, hanem csak azokra, amelyeknél a büntetőjogi eszközök jellege valóban előmozdíthatja az adott funkció hatályosulását.* A Magyar Népköztársaság büntetőjogának fejlődését, illetve a modern büntető törvényhozás tapasztalatait figyelembevéve, a család és a nemi erkölcs büntetőjogi védelmének szükségessége és lehetősége felmerülhet: *a)* a házasság jogi alapjai, *b)* a családi állás, *c)* az ifjúság normális fejlődésének biztosítása, *d)* a nemi kapcsolatok társadalmi rendje, *e)* a magzatelhajtás vonatkozásában.

A következőkben ebben a keret-

[2] Teljes szövegét ld. a „Rapports nationaux au IXᵉ Congres International De Droit Penal, La Haye, 24–30 août 1964." (Budapest, 1964. p. 189.) c. kötetben.

[3] Vö. dr. Kulcsár Kálmán: A család a mai szocialista társadalomban. Társadalmi Szemle, 1963. 12. sz.

ben tekinti át a nemzeti referátum a családnak és a nemi erkölcsnek hazánkban hatályosuló büntetőjogi védelmét, figyelemmel a jogi szabályozás kriminálpolitikai és elméleti problémáira, s a jogalkalmazás gyakorlati tapasztalataira.

3. A két nemhez tartozó emberek tartós és szervezett együttélésében megnyilvánuló család tartalma elsősorban érzelmi alapokon nyugszik. Ezeknek az érzelmi alapoknak a büntetőjogi szabályozása nemcsak *lehetetlen,* hanem *indokolatlan* is lenne, miután a büntetőjogi eszközök *alkalmatlanok* annak befolyásolására. Ez okból mellőzi például a szocialista büntető törvényhozás a házasságtörés pönalizálását. Ebben a körben a jogi eszközök igénybe vétele — még ha védelmi célokból is történne — súlyosan sértené az állampolgárok magánéletének autonómiáját és az egyéni és közérdek harmóniájának megbontását jelentené.

A házasságkötésben megnyilvánuló családalapítás érzelmi alapjainak kialakulását a jog nem szabályozhatja, nem is szankcionálhatja. Másrészt viszont az érzelmi alapok tisztasága feltételezi mind a gazdasági, mind a jogi jellegű kényszermentességet. A büntetőjog elsődleges feladata ebben a körben *a házasság jogi alapjának védelmére korlátozódik.* Ezek a jogi alapok támadhatók a *házasságkötés önkéntességének,* a *monogám házassági rendszer* és a *házasságkötéssel kapcsolatos igazgatási aktusok* megsértésének útján. Ezzel kapcsolatban ismerteti a referátum a kényszerítés bűntettének (Btk. 261. §), a kettős házasság bűntettének (Btk. 271. §) tényállását, illetve rámutat arra, hogy mely bűntetti tényállások védik a házasságkötéssel kapcsolatos igazgatási aktusokat (Btk. 144. §).

4. A továbbiakban a nemzeti referátum hangsúlyozza, hogy a társadalmi élet stabilitása megköveteli *a családi állás jogi szabályozását és büntetőjogi védelmét.* Miután a családnak az egyént illető jogokat és kötelezettségeket meghatározó szerepe van, társadalmi érdekek fűződnek ahhoz, hogy a családi jogviszonyból folyó jogok és kötelességek érvényesülése minél akadálytalanabbul megvalósuljon. Ennek egyik alapvető feltétele, hogy az egyén családi állása, mint családjogi szempontú jogainak és kötelességeinek gyűjtőpontja sérelmet ne szenvedjen. Ennek biztosítására a védelem büntetőjogi eszközei jelentős szerepet töltenek be, erre utalnak büntető törvénykönyvünk idevonatkozó rendelkezései. Ebben a körben a referátum ismerteti a családi állás elleni bűntett (Btk. 272. §), a kiskorú elhelyezésének megváltoztatása (Btk. 273. §) bűntetti tényállását, elemzi azoknak kriminálpolitikai alapjait és célkitűzéseit, továbbá bemutatja a gyermekkitétel, elhagyás, illetve gyermekrablás miatti felelősség alakulását és jogi megoldását.

5. A család társadalmi funkcióinak büntetőjogi védelme és azok előmozdítása szempontjából szembeötlik — hangsúlyozza a nemzeti referátum —, hogy az *ifjúság felnevelésével, a társadalomba való bekapcsolásával* kapcsolatos társadalmi érdekek biztosítására elsődlegesen *nem a büntetőjog,* hanem a *tervszerű családvédelem* és *szociálpolitika* eszközei a hivatottak. Másrészt viszont nem hagyható figyelmen kívül, hogy nemcsak társadalmi viszonyaink jelen fejlődési fokán, hanem a szocialista társadalom magasabb szakaszában sem szűnik meg az *egyén és a család felelőssége* a gyermeknevelés és az ifjúság felnőtté válásával kapcsolatban. A hazánkban működő rendkívül széleskörű tankötelezettség és iskolai hálózat mellett is, a család egyik alapvető funkciója a gyermek és általában a felnövekvő új nemzedék érzelmi és jellemnevelése, a társadalmi követelményeknek megfelelő új nemzedék formálása. A családi tevékenységnek ez a területe pedig a *jog eszközeivel jelentősen befolyásolható,* s ezért a társadalmi érdekek védelmének igénye mellett széleskörű lehetőség is fennáll e családi funkció hatályosulásának büntetőjogi befolyásolására. Ebben a tekintetben azonban a büntetőjogi befolyásolás tárgya nemcsak a család, a szülői közösség, hanem általában a felnőtteknek az ifjúsággal kapcsolatos magatartása. Ez teszi érthetővé, hogy büntető törvénykönyvünk számos normája tartalmaz idevonatkozó rendelkezéseket. A referátum ezzel kapcsolatban részletesen elemzi az ifjúság elleni bűntettek (Btk. 274. §) létrejöttének történelmi kialakulását a magyar jogrendszerben, ismerteti e tényállások szerkezetét, elméleti és gyakorlati problémáit, a bűnözés tipikus megjelenési formáit, továbbá bemutatja a tartási kötelezettség elmulasztását pönalizáló büntetőjogi szabályt (Btk. 275. §).

6. A referátum rámutat arra, hogy a család és a házasság intézményének biológiai alapjai a *nemiségben* rejlenek, s ezért indokolt, hogy a törvényhozó a *nemi bűncselekmények* szabályozását a család és a házasság intézménye védelmének büntetőjogi szabályozásához kapcsolja. Természetesen a társadalom nemi élete túlmegy a házasság és a család intézményének keretein. A nemi élet szabadságának és tisztaságának a büntetőjogi védelmét illetően azonban a törvényhozó azokból az erkölcsi normákból indul ki, amelyek a nemi élet társadalmilag elfogadott rendjét a házasságon belül is jellemzik.

A nemi erkölcs elleni bűntettek[4] pönalizálásával kapcsolatban a törvényhozásnak elsősorban állást kell foglalnia abban a kriminálpolitikai kérdésben, hogy *milyen terjedelemben, milyen fogalmi kritériumok* alapján indokolt a társadalom nemi életének a szabályozása.

A nemi bűncselekmények terjedelmét elsősorban az határozza meg, hogy milyen büntetőjogi megítélésben részesülnek önmagukban a szekszuális aberrációk körébe eső jelenségek. A mai kultúrszínvonalon már természetesnek tűnik, hogy egyrészt heteroszexuális viszonylatban a nemi érintkezés perverz módja, másrészt az abnormis irányú szexualitás legtöbb változata — így fetisiszta cselekmény, az onánia stb. — önmagában büntetőjogilag közömbös. Mindezzel ellentétben azonban pl. a bestialitásnak a büntető kódexekből való kiszorulása még nem vált teljessé, a homoszexualitás kérdését pedig napjainkban is az ellentétes nézetek és törvényhozási állásfoglalások jellemzik. Az viszont teljesen egyértelmű, hogy amennyiben bármilyen szexuális cselekmény az elkövetés körülményei alapján a

[4] A nemi bűncselekmények vonatkozásában a nemzeti referátum összeállításában közreműködött: dr. Tokaji Géza, a szegedi Tudományegyetem Büntetőjogi Tanszékének tagja.

közszemérem elleni támadás alakját ölti, avagy ha a fiatal koránál fogva különös védelmet élvező személyt bírnak rá bárminő szekszuális cselekményre, az ilyen magatartások pönalizálása indokolt, s a magyar büntetőjog bünteti is azokat. Egyebekben azonban a magyar büntető törvénykönyv, legyen bár egyébként akármilyen visszataszító nemi eltévelyedésről is szó, egymagában ennek nem tulajdonít jelentőséget, s ehhez képest a nálunk amúgy is szerfelett ritka bestialitást büntetlenül hagyja.

A szexuális bűncselekmények terjedelmét végső fokon az határozza meg — hangsúlyozza a referátum —, hogy milyen követelményeket támaszt az adott társadalmi rend és annak erkölcsi felfogása a nemi élet terén. Hazánk szocialista társadalmi viszonyai között a nemi kapcsolatok társadalmi rendjét egyfelől a *kölcsönös érzelmi kapcsolaton alapuló önkéntesség,* másfelől a *monogám házasságon alapuló családi, vérrokonsági kapcsolatok tisztasága* jellemzi. A nemi kapcsolatok társadalmi rendjének ezek az alapelvei egyben már jelzik a nemi kapcsolatok társadalmilag védett területének határait is. E körön kívüli emberi megnyilvánulások sértik vagy veszélyeztetik a nemi élet társadalmi rendjét, ennélfogva társadalomra veszélyesek és mint ilyenek a büntetőjog által szankcionálhatók.

7. Hatályos büntető törvénykönyvünk XV. fejezetének második címe tartalmazza a nemi erkölcs elleni bűntetteket. E deliktumok közös jogi tárgya a nemi kapcsolatok társadalmi rendje. E közös jogi tárgyat azonban a szóbanforgó bűncselekmények különböző vonatkozásokban támadják, s ehhez képest hatályos jogunk által szabályozott alakzatok lényegileg a következőképpen csoportosíthatók: *a)* a nemi szabadságot sértő bűntettek; *b)* az ifjúság egészséges nemi fejlődése elleni deliktumok; *c)* az egészséges utódok létrehozását, illetőleg a családi kapcsolat tisztaságát a legközelebbi vérrokonok közti közösüléssel vagy fajtalansággal támadó vérfertőzés; *d)* a prostitúció, a kerítés, s a prostitúcióval szervesen összefüggő egyéb társadalomra veszélyes cselekmények és végül *e)* a közszemérmet sértő deliktumok.

8. A Magyar Népköztársaság büntető törvénykönyve *nemi szabadság* elleni deliktumként az olyan cselekményeket rendeli büntetni, amelyeket *a)* erőszakkal, avagy az élet vagy testi épség elleni közvetlen fenyegetéssel, illetőleg amelyeket *b)* a sértett védelemre avagy akaratnyilvánításra képtelen állapotának felhasználásával követték el. E bűntettek körébe tartoznak az erőszakos nemi közösülés (276. §), a szemérem elleni erőszak (277. §) és a természet elleni fajtalanság egyik változata (278. §). Számos külföldi kódextől eltérően hazai jogunk e bűntettek tekintetében az említett két változatot azonos büntetési tétellel fenyegeti és aszerint sem differenciál, hogy a sértett védelemre vagy akaratnyilvánításra képtelen állapotát az elkövető idézte-e elő vagy sem. A büntető törvénykönyv egyébként külön értelmező rendelkezést tartalmaz arra nézve, hogy a nemi szabadság elleni bűntettek szempontjából a 12 éven aluli gyermeket védelemre képtelennek kell tekinteni (290. §).

9. A magyar büntető törvénykönyv az *ifjúság egészséges nemi fejlődésének védelme* terén abból indul ki, hogy az említett jogi tárggyal szembeni támadás nemcsak gyakori, de egyszersmind igen súlyos szexuális merénylet, amelyből rendkívül tragikus, s a gyermek későbbi nemi életét beárnyékoló következmények fakadnak. A pszichés trauma, amelyet a cselekmény a sértettben előidéz, nem egyszer tartós lelki zavarokat von maga után, s ezek különféle nemi rendellenességekkel — pl. lányoknál frigiditással — is párosulhatnak. Más esetekben a szexuális inzultus, különösen annak megismétlődése nemi elferdülésnek lesz az okozója vagy legalábbis a cselekmény idő előtt felébreszti a gyermekben a nemi ösztönt.

Minthogy a nemi fejlődés korai szakában nemcsak a leányok, hanem a fiúk sérelmére elkövetett szexuális cselekmények is igen komoly maradandó következményekkel járhatnak, a magyar büntető törvénykönyv a mindkét nembeli gyermekekre kiterjeszti a védelmet (Btk. 280. § rendelkezései).

A sértettek körét illetően elméletileg problematikus kérdés — mutat rá a referátum —, hogy miként határozza meg a törvény azt a *fejlődési határt,* ameddig a szexuális inzultusokkal szemben általános védelmet kell biztosítani. Mivel a fejlődés különböző egyéneknél különböző életkorban zárul le, az látszanék a leghelyesebbnek, ha e körben a tényállások a sértettet „a nemi érettséget el nem ért személy" kifejezéssel jelölnék meg. Az ilyen megoldás azonban állandóan bizonyítási nehézségekre vezetne, ezért a kódexek túlnyomó többségéhez hasonlóan a magyar büntető törvénykönyv is az életkor szerinti meghatározáshoz folyamodik.

Az egészséges nemi fejlődést nemcsak annak a cselekménye támadja, aki a sértettel maga közösül vagy fajtalankodik, hanem azé is, aki 14 éven aluli személyt a mással való közösülésre, s mással való hetero- vagy homoszexuális fajtalankodásra, avagy bármilyen egyéb fajtalanságra bírja rá. Az ilyen reábírás külön szabályozás hiányában legfeljebb közvetett bűnsegélynek minősülne, az esetek egy részében pedig éppenséggel büntetlenül maradna, ezért a magyar törvénykönyv azt sui generis deliktummá nyilvánítja, s ugyanolyan szankcióval fenyegeti, mint a saját közösüléssel stb-vel véghezvitt megrontást [281. § (1) bek.].

10. Sajátos rendszerbeli elhelyezkedését illetően a nemzeti referátum itt tárgyalja a *természet elleni fajtalanság* bűntetti alakzatait, amelyek egyrészt a *nemi szabadságot,* másrészt *az ifjúság normális nemi fejlődését* támadják.

A homoszexualitás büntetőjogi megítélése a nemi erkölcs elleni bűncselekmények egyik legkényesebb problémája, ahol a törvényhozói bölcsesség nem ritkán meghátrál a társadalom normális nemi életet élő többségének megnemértése és a középkori vallási elvakultsághoz hasonló türelmetlensége előtt. A társadalmi előítéletek homályában a törvényhozónak a helyes utat — a társadalom védelmét is szem előtt tartva — a humánum és a modern orvostudomány mutathatja meg.

A Magyarországon 1962-ig hatályban volt 1878-as büntető törvénykönyv általában pönalizálta a férfiak között véghezvitt fajtalanságot. (Nem tekintette bűncselek-

ménynek azonban a nők közötti fajtalankodás különböző eseteit). Ez a büntetőjogi szabályozás már meghozatala idején is szembenállt az orvostudomány megállapításaival, és az elmélet részéről állandó kritikára adott okot.

Az új büntető törvénykönyv a homoszexualitás büntetőjogi szabályozása során merőben más álláspontot képvisel. Kiindulva abból, hogy a homoszexualitás részben fejlődési rendellenességben gyökerező született nemi elferdülés, részben pedig olyan főleg fiatal korban szerzett anomália, amelytől való szabadulás még a leggondosabb terápia mellett is csak egészen ritkán sikerül, a homoszexualitásban elsősorban biológiai jelenséget lát, amelynek bűncselekménnyé nyilvánítása ez oknál fogva helytelen. Ezért a büntető törvénykönyv a homoszexualitás általános, azaz minden korlátozás nélküli pönalizálását mellőzi. Ilyen körülmények között a természet elleni fajtalanságot — eltekintve attól, hogy azt némely más bűntett, így pl. a megrontás, a vérfertőzés és az üzletszerű kéjelgés keretében is büntetni rendeli — önálló deliktumként csak azokra az esetekre nézve szabályozza, ha a cselekményt *a)* olyan módon követik el, amely heteroszexuális viszonylatban is büntetendő, azaz amikor azt erőszakkal vagy fenyegetéssel avagy a sértett akaratnyilvánításra vagy védelemre képtelen állapotának felhasználásával követték el; *b)* 20. életévét még túl nem haladott személy sérelmére vagy *c)* másokat megbotránkoztató módon hajtották végre.

Az új szabályozás abban a tekintetben is változtat az eddigi jogállapoton, hogy az általa pönalizált körben az azonos társadalomra veszélyesség folytán a nők közötti természet elleni fajtalanságot is büntetni rendeli. A továbbiakban a nemzeti referátum részletesen ismerteti büntető törvénykönyvünk idevonatkozó rendelkezéseit (Btk. 278., 279. §§).

11. Az *egészséges utódok létrehozását,* illetve a *családi kapcsolatok tisztaságát* támadják a kontinentális jogrendszerekben ismert *vérfertőzés* bűntettének különféle változatai. Sajátos vonás viszont — mutat rá a referátum —, hogy a magyar büntetőjog a büntetendőség körét mind az egyenes ágbeli rokonok, mind a testvérek közötti viszonylatban a nemi közösülésen kívül a természet elleni vagy egyéb fajtalanságra is kiterjeszti [282. § (1) és (3) bek.]. Továbbá, hogy vérfertőzés miatt nem büntethető a lemenő ágbeli rokon, ha a cselekmény elkövetésekor tizennyolcadik életévét még nem haladta túl [282. § (2) bek.].

12. A referátum hangsúlyozza, hogy marxista felfogás szerint a *prostitúció* elsődlegesen társadalmi probléma, amellyel szemben a büntetőjog csak bizonyos társadalmi-gazdasági feltételek megléte esetén veheti fel eredményesen a küzdelmet. Hazánkban a szocialista életviszonyok kialakulásával, a társadalmi struktúra megváltozásával alapjában elenyésztek a prostitúciót tömegméretekben szülő társadalmi-gazdasági okok és feltételek. Ily módon a büntetőjog számára is lehetővé vált, hogy a nemi kapcsolatok társadalmi rendjét támadó, ilyen cselekmények leküzdéséhez sikerrel járuljon hozzá.

A referátum ismerteti a prostitúció elleni küzdelem büntetőjogi szabályozásának alakulását hazánkban (az 1955. évi 17. sz. tvr. rendelkezését), majd rámutat arra, hogy az új büntető törvénykönyv ezt a szabályozást lényegében magáévá tette, azonban a büntető rendelkezést kiterjesztette az üzletszerűen folytatott egyéb nemi aktusokra is (Btk. 283. §). A bűntetti tényállás nemcsak a női prostitúció ellen irányul. A nemi kapcsolatok társadalmi rendjét támadja nemcsak a nő, hanem a férfi üzletszerűen kéjelgő cselekménye is. Ezért a tényállás a mindkét nembeli személyekre egyaránt kiterjed.

A nemi kapcsolatok társadalmi rendjét támadó prostitúció társadalmi jellegéből folyik, hogy nem elegendő a büntetőjogi küzdelem élét csupán a prostitucióit folytató személyek ellen fordítani, hanem indokolt büntetés alá helyezni az olyan magatartásokat is, amelyek *elősegítik* a prostitúció folytatását. E kriminálpolitikai megfontolás eredményeként került sor az *üzletszerű kéjelgésre való rábírás* és az *üzletszerű kéjelgés elősegítésének* pönalizálására (Btk. 284., 285. §§ rendelkezései).

A prostitúció elleni büntetőjogi küzdelem fő iránya tulajdonképpen a *prostitúciót szülő és előmozdító tényezők* felszámolása. Erre tekintettel hoz szankciós rendelkezést a büntető törvénykönyv 286. §-a. Ugyancsak hasonló kriminálpolitikai megfontolás eredménye a haszonszerzés céljából elkövetett kerítés pönalizálása is (287. §), amely egyébként megfelel az 1950. évi március hó 21. napján kötött és az 1955. évi 34. sz. törvényerejű rendelettel kihirdetett genfi nemzetközi egyezményben foglalt megállapodásoknak.

13. A nemzeti referátum ismerteti a *közszemérmet sértő* deliktumok szabályozását hatályos jogunkban (Btk. 288. §). Utal arra, hogy a bűntetti tényállás megfelel az 1923. évi szeptember hó 12. napján kelt és hazánkban az 1929. évi VII. törvénnyel becikkelyezett genfi nemzetközi egyezmény követelményeinek.

14. A továbbiakban a nemzeti referátum a nemi bűncselekmények vonatkozásában ismerteti a *magánindítványra* vonatkozó rendelkezést (Btk. 289. §) és annak kriminálpolitikai alapjait, továbbá a sértett és az elkövető *házasságkötésének* büntetőjogi kihatását (Btk. 276. § (3) bek., 277. § (3) bek.)

15. A nemzeti referátum rámutat arra, hogy a család egyik legjelentősebb funkciója a *társadalom biológiai újratermelése.* E társadalmi funkció jellegét az érzelmi és biológiai alapokon túl elsősorban a társadalom gazdasági feltételei határozzák meg. Hazánkban az új társadalmi viszonyok között kialakuló tendencia az ún. kis családra törekvés, amelynek szükségszerű velejárója a családtervezés és a születésszabályozás. Ezt a tendenciát az állam társadalmi-gazdasági eszközökkel jelentősen befolyásolhatja, s ehhez bizonyos szinten a jog eszközeit is igénybe veheti, de büntetőjogi eszközökkel a folyamatot nem változtathatja meg.

A Magyar Népköztársaságban a szocialista társadalmi viszonyok kialakulása során a magzatelhajtás társadalmi megítélésében bekövetkezett változást elsősorban nem a büntetőjogszabályok rendelkezései, hanem a magzatelhajtással kapcsolatos társadalmi gyakorlat kísérő jelenségei jelezték. Ez egyrészt a *latens bűnözés* formájában nyilvá-

nult meg, másrészt pedig a *legális terhességmegszakítás* jogi szabályozásában.

1945. és 1953. között a tényleges helyzet az volt, hogy a terhesség megszakítását belgyógyász szakorvos véleménye alapján bármely szülész nőorvos legálisan elvégezhette. Ez a legalitás a végszükségi helyzetre utaló ún. orvosi vagy terápikus indikáción alapult, jóllehet az orvosi javaslatok jelentős részben a valóságot nem firtató formális aktusok voltak. Az 50-es évek elején a határozott népesedés-politikai intézkedésekkel párhuzamosan történt meg ennek a felemás helyzetnek a rendezése. Az 1004/1953. (II. 8.) M. T. sz. határozat az anya- és gyermekvédelem további fejlesztéséről számos fontos intézkedést tett a teherben levő nők és az anyák védelmének fokozására, s emellett meghatározta a magzatelhajtás elleni küzdelem irányelveit. A határozatból világosan kitűnik a magzatelhajtás társadalmi megítélésének marxista kiinduló pontja: *a magzatelhajtás olyan társadalmi jelenség, amely elsődlegesen a terhes nők egészségét veszélyezteti, károsan hat ki az egész nép egészségügyi viszonyaira és rombolja az erkölcsöt és a családi életet.* A határozat folyományaként került rendezésre a terhesség megengedett megszakításának kérdése is. A jogszabály a művi terhességmegszakítást meglehetősen szűk körben, lényegében csak az orvosilag indokolt esetekre szorította és a *szociális* indikációt csak rendkívül kivételes esetekben tette lehetővé. További fejlődés — figyelembe véve a népesedéspolitika és a szociálpolitika anyagi bázisait, illetve a társadalom tudati beállítottságát — a művi terhességmegszakítás lehetőségének szélesítése, az orvosi eugenikai és szociális indikáció valamennyi esetének elismerése irányába ment tovább. Az 1047/1956. (VI. 3.) M. T. sz. határozat felülvizsgálta és hatályon kívül helyezte az idézett korábbi rendelkezéseket és jelentősen megkönnyítette a terhesség megszakításával kapcsolatos eljárást (a 2/1956. [VI. 24.] Eü. M. sz. rend rendelkezései).

A referátum rámutat arra, hogy az 1878-as törvénykönyv hatálya idején a terhesség jogszerű megszakításáról intézkedő rendelkezések bizonyos fokig ellentétben voltak a magzatelhajtással kapcsolatos büntető rendelkezésekkel, miután a büntető törvénykönyv nem ismerte a fenti rendelkezések által létrehozott jogellenességet kizáró okot, s azt utólag a törvénynél alacsonyabb rendű szabály állapította meg. Ez a jogszabály hierarchiájából fakadó ellentmondás azonban gyakorlati nehézségekre nem vezetett, s a jogalkalmazó szervek egységesen elismerték a bizottsági engedélynek ilyen speciális, a magzatelhajtás jogellenességét kizáró jellegét. Az ellentétet véglegesen csak az új büntető törvénykönyv kifejezett rendelkezése oldotta fel, amely a magzatelhajtás bűntettével kapcsolatban kimondja, hogy nem büntethető magzatelhajtás miatt az, aki a terhesség megszakítását az arra hivatott szerv által jogszabály alapján kiadott engedélynek megfelelően hajtja végre (256. § (5) bek.). A rendelkezés jogi jellegét tekintve keretszabály, amelynek tartalmát a terhesség megszakítására vonatkozó igazgatási szabályok alkotják. Amennyiben tehát változnak a terhességmegszakítás engedélyezésének feltételei — az indikáció egyes esetei, az időbeli korlátok stb. — aszerint változik a jogellenességet kizáró körülmény terjedelme is.

16. A vonatkozó statisztikai adatok azt mutatják, — mutat rá a referátum — hogy az új joghelyzetben jelentősen *megnőtt* a bejelentett vetélések száma. E mellett ezekből az adatokból az is kitűnik, hogy itt tulajdonképpen a titkos vetélések *legalizálásának* folyamatával állunk szemben, s hogy a terhességmegszakításnak csak a formája változott a társadalom szempontjából kedvező módon, de száma nem, vagy csak kis mértékben. A kérdés szabályozása egészségügyi szempontból hasznosnak bizonyult, miután évenként kb. 100 000 illegálisan és nem megfelelő körülmények között végrehajtott terhességmegszakítást a gyógyintézetekbe irányított és ezzel hazánkban egyedülállóan alacsony lethalitást és szövődményi arányt biztosított. E mellett tagadhatatlan, hogy a legális terhességmegszakítás lehetőségével olyanok is élnek, akik korábban az illegális abortusztól, a büntetőjogi rendelkezésekre tekintettel visszariadtak volna. A vonatkozó adatok azt mutatják, hogy az új jogszabályok következtében a terhességmegszakítások évi száma mintegy 50 000-rel nőtt, a születéseké pedig kb. ugyanilyen arányban csökkent.

Tagadhatatlan, hogy a terhességmegszakítás megengedett eseteinek ilyen jogi szabályozottsága és ehhez kapcsolódva a magzatelhajtás büntetőjogi szabályozása bizonyos negatív szerepet játszik a természetes népszaporodás vonatkozásában is. Így pl. figyelemreméltó, hogy e jogi helyzet kialakulásával párhuzamosan hazánkban a természetes szaporodás aránya 1956 óta csökkenő tendenciát mutat. Nem lehet azonban ezt a jelenséget minden más tényező hatásának figyelembe vétele nélkül az adott jogi szabályozás rovására írni — hangsúlyozza a referátum. A természetes népszaporodás alakulásával kapcsolatban figyelembe kell venni a népszaporodás törvényszerű tendenciáit és azok gazdasági-társadalmi feltételeit. Hazánkban a természetes szaporodás csökkenő tendenciája már a század elején megindult és az 1920-as években határozott formát öltött. Jóllehet ennek a jelenségnek a közvetlen társadalmi tényezői más természetűek voltak 1945 előtt, mint a népi demokratikus fejlődés keretében, mégis úgy tűnik, hogy különböző tényezők — a háborús eredményekkel kapcsolatos népességkiesés természetes pótlása, a népesedés-politikai intézkedések stb. — hatására a világháborút követő években fellépett születési hullám csak átmeneti fellendülést hozott és a természetes népszaporodás csökkenő tendenciájával, vagy legalábbis stagnálásával továbbra is számolnunk kell. A társadalmi-gazdasági előfeltételek ebben a vonatkozásban sajátosan alakítják a társadalmi tudatot: *korunk családszemléletére a kis családra törekvés a jellemző.* E családszemlélet kialakulásában döntő szerepet játszanak a különböző társadalmi tényezők: a városiasodás, a társadalmi átrétegződés, a nők munkába állása, a műveltségi színvonal emelkedése, a gazdasági és kulturális igények fokozódása stb.

A kis családra törekvés pedig óhatatlanul maga után vonja a születéskorlátozás különböző módozatai-

nak alkalmazását, ami a jelenlegi viszonyaink között jórészt művi terhességmegszakítást jelent. Ezért továbbra is számolnunk kell a művi terhesség megszakítása magas számával, s a magzatelhajtás büntetőjogi szabályozását e jelenségre tekintettel kell alakítani.

Mindezek azt mutatják — vonja le a következtetést a referátum —, hogy a tiltott magzatelhajtással kapcsolatos rendelkezések nem hozhatók *közvetlen* összefüggésbe a népszaporodással és a büntetőjog nem lehet a népesedés-politika elsődleges eszköze. *A büntetőjog nem alkalmas arra, hogy a népszaporodás menetét közvetlenül befolyásolja: Ennek feltételei elsődlegesen társadalmi, gazdasági, és azok által meghatározott tudati tényezőkben rejlenek.*

17. Ilyen körülmények között azonban felmerül a kérdés: van-e alapja annak, hogy az állam a maga büntetőjogilag szankcionált parancsaival beavatkozzon az állampolgárok legegyénibb életmegnyilvánulásaiba? Igen, van. A történelem tapasztalatai azt mutatják, hogy az államnak nemcsak joga, de a jövendő érdekében jól felfogott kötelessége is, hogy a népszaporulat kérdéseivel törődjék. A szocialista államnak, mint a társadalom szervezőjének a társadalom jövőbeni fejlődése és funkcionálása érdekében biztosítania kell az egészséges és kielégítő számú népszaporulat eléréséhez szükséges *társadalmi-gazdasági feltételeket* és ezen keresztül a népszaporodás *kívánatos mértékét.* Ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a nem kívánatos népszaporulat vagy a meg nem felelő környezetben születő, illetve öröklött testi vagy szellemi fogyatékosságokkal terhelt utódok zavarják a társadalom normális fejlődését. Kívánatos tehát, hogy egyrészt az *államnak* lehetősége legyen a népszaporodás befolyásolására, másrészt pedig, hogy az *egyénnek* — ésszerű határok között — választási lehetősége legyen az utódok világrahozatalát illetően. Mindezek a kérdések jogi szabályozást igényelnek, és bizonyos vonatkozásban fellép a büntetőjogi szankcionálás igénye is. A büntetőjog feladata ezen a téren is védelmi jellegű és arra irányul, hogy *biztosítsa az adott történelmi-társadalmi körülmények között kívánatos és lehetséges népszaporodás normális menetét.* Következésképpen a tiltott magzatelhajtás büntetőjogi szabályozását nem lehet mindörökké adottnak tekinteni, hanem az *függvénye* egyrészt *a társadalom gazdasági, tudati helyzetének* és *fejlődési lehetőségeinek,* másrészt pedig a *társadalom népesedés politikájának.*

Az új büntető törvénykönyv megalkotása során a magzatelhajtás büntetőjogi szabályozását illetően a törvényhozó az 1878-as kódexszel szemben, a fentiekben vázolt társadalmi tényezők hatására kialakult büntetőjogi felfogásból indult ki. E felfogás lényege, hogy: *1.* a magzatelhajtás elleni büntetőjogi küzdelem elsősorban a közegészség védelmét szolgálja és csak közvetve hat a népszaporodáshoz fűződő társadalmi érdekekre; *2.* büntetendő magzatelhajtást csak a jogszabály alapján arra hivatott szerv engedélye nélkül vagy nem annak megfelelően végrehajtott művi terheségmegszakítás képezhet; *3.* a tiltott magzatelhajtástól való visszatartás és a nevelés érdekében a magzatát tiltott módon elhajtó vagy elhajtató nő is büntetendő; *4.* a magzatelhajtás elleni büntetőjogi küzdelem éle a rosszhiszemű, rendszerint önző anyagi érdekből cselekvő harmadik személyek ellen irányul.

Befejezésül a referátum ismerteti a tiltott magzatelhajtásra vonatkozó büntetőjogi rendelkezéseket (Btk. 256. §) és e bűntetti tényállással kapcsolatos rendszerezési megoldást.

IV.

Többnapos vita után — amelyben aktívan résztvettek a szocialista országok képviselői is (Piontkovszkij, Andrejev, Nenov professzorok) — a szekció a következő határozattervezetet fogadta el:

A Kongresszus II. szekciója figyelembe véve az általa tárgyalt kérdések fontosságát, megkísérelte, hogy bizonyos problémák tekintetében mértéktartó következtetést vonjon le. E tevékenység során nem tévesztette azonban szem elől, hogy ez csak az első büntetőjogi megközelítését jelenti olyan problémának, mellyel kapcsolatban a szekciónak az az óhaja, hogy a következő években a nemi erkölcs elleni bűncselekményeket kriminológiai tanulmányozás alá vonják abból a célból, hogy azok rendszeres büntetőjogi kimunkálása a jövőben lehetővé váljék.

1. sz. határozat: a) A bujálkodás bűncselekményt nem képezhet. *b)* A házasságtörés bűncselekményt nem képezhet.

2. sz. határozat: Amennyiben a vérfertőzés büntetendő, azt a felmenők és lemenők, illetve fivérek és nővérek közötti nemi kapcsolatokra kell korlátozni.

A vérfertőzés büntetendő eseteiben követett eljárásnak ki kell terjeszkednie a vádlott, társadalmi és családi környezetének tanulmányozására.

3. sz. határozat: A születés-szabályozásra vonatkozó tájékoztatás, valamint a fogamzásgátló eszközök közlése csak abban az esetben üldözendő büntetőjogilag, ha az a szeméremsértő vagy obszcén közleményekkel kapcsolatos jogi tilalmakba ütközik, illetve, ha az ifjúságvédelem szükségleteivel ellentétben áll.

4. sz. határozat: Szükséges, hogy olyan országokban, melyekben a művi vetélés tilos, a törvény által engedélyezett abortuszok lehetőségének körét kibővítsék. Minden olyan esetben, amikor a törvény lehetővé teszi a nők számára a terhesség megszakítását, az ilyen megszakítást jogilag gondosan szabályozni kell.

5. sz. határozat: A büntetőjog ne tilalmazza a mesterséges megtermékenyítés gyakorlását, kivéve azt az egyetlen esetet, amikor a megtermékenyítés a nő beleegyezése nélkül megy végbe.

6. sz. határozat: A büntetőjognak a homoszexualitást az alábbi körülmények között kell tilalmaznia: *a)* ha erőszakot vagy kényszert alkalmaznak a rendestől eltérő vagy homoszexuális magatartás kikényszerítésére; *b)* ha felnőtt kiskorúval szemben tanúsít homoszexuális magatartást; *c)* ha bizalmi helyzetben és bizalmas állásban levő egyén visszaél helyzetével és gyámoltjával vagy a gondjára bízott személlyel kapcsolatban homoszexuális magatartást tanúsít; *d)* ha a homoszexuális magatartás

nyilvánosan fordul elő vagy olyan módon, hogy az másokat perverzitásra ösztönöz; *e)* ha az homoszexuális hajlamokat ébreszt.

Akár felnőtt férfiak, akár felnőtt nők közötti homoszexuális magatartás, beleegyezésük esetén, amennyiben az előbb említett egyik tényállást sem sérti, ne legyen büntetőjogilag üldözendő.

7. *sz. határozat:* A feleségek és gyermekek tartásának elhanyagolásából eredő probléma súlyos társadalmi kérdés, mely súlyában növekedett a modern társadalom növekvő mobilitása következtében.

Javasoljuk, hogy az Association Internationale de Droit Pénal alakítson nemzetközi bizottságot családjogi, büntetőjogi és nemzetközi jogi szakértőkből abból a célból, hogy a probléma társadalmi és jogi szempontból megvizsgálható legyen. Ebben a körben behatóan kell tanulmányozni a tárgyban 1958-ban létrejött ENSZ egyezményt és más egyesületek, mint pl. a Société Internationale de Défense Sociale és a Société Internationale de Criminologie tevékenységét. Törekedni kell arra, hogy hatékony orvoslást találjanak a feleségek és gyermekek tartásának elmulasztásával kapcsolatban olyan módon, amely az egész világon elfogadható lenne.

A határozati javaslatokat a Kongresszus plenáris ülése egyhangúlag elfogadta.

★

A kongresszus légkörét a tárgyilagosság és a különböző jogi nézetek megismerésére irányuló őszinte törekvés jellemezte. Munkájával a Kongresszus bebizonyította, hogy az egyes jogintézmények jogösszehasonlító módszerű kutatása értékes hozzájárulás lehet a két világrendszer békés egymás mellett élésének ügyéhez.

Horváth Tibor

Néhány büntetőjogszabály értelmezése a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában*

A tudomány művelése nem öncél, hanem a gyakorlat szolgálata. Úgy gondoljuk fokozottan vonatkozik ez a jogtudományra. Dr. Markója Imre igazságügyminiszterhelyettes „Az állam és jogtudományok helyzetéről és feladatairól" szóló előadásában (közli a Jogtudományi Közlöny 1964. évi 4. száma) sajnálattal állapítja meg: „ma még nem mondhatjuk el — az ismertetett eredmények ellenére sem — hogy a jogtudományok és a gyakorlat között kialakult volna a követelményeknek megfelelő termékeny kapcsolat, hogy az állam- és jogtudományok legalább megközelítőleg betöltenék azt a szerepüket, amely a gyakorlat segítésében rájuk vár." Annak okaként, hogy az állam- és jogtudományok még nem tudják szolgálni kellő színvonalon a gyakorlatot, Markója elvtárs a jogtudományi életben sokaknál tapasztalható bátortalanságot említi meg. „Bátortalanságot abban, hogy ún. kényes, problematikus kérdésekkel is foglalkozzanak és bátortalanságot a gyakorlat kritizálása terén." A jogtudomány művelőinek írásait olvasva és a joggyakorlatot tanulmányozva olykor arra kell gondolnunk, hogy más az elmélet és más a gyakorlat. Az elmélet eredményei, a vitathatatlanul helyes elméleti tételek a gyakorlatban olykor nem érvényesülnek. A jogtudomány művelői nem bírálják, vagy nem kellő eréllyel bírálják az elmélet által kidolgozott helyes elvek mellőzését a gyakorlatban. A gyakorlati jogászok pedig mintha olykor arra az álláspontra helyezkednének, hogy a tudomány által helyesnek tartott tételek alkalmazása a gyakorlat számára nem kötelező. Mintha elmélet és gyakorlat két egymással párhuzamos — csak végtelenben találkozó vonal lenne.

Az elmélet és gyakorlat összhangjának a hiányára a büntetőjogalkalmazás területén is találunk példákat. Az alábbiakban a Legfelsőbb Bíróság néhány büntetőjogi állásfoglalását kívánjuk elemezni abból a szempontból, hogy összhangban állanak e azokkal a tételekkel, amelyeket az elmélet általánosan elfogad, helyeseknek tart a jogszabályok értelmezésénél.

1. A Btké. 57. § (1) bekezdése szerint a lopás, sikkasztás, csalás, jogtalan elsajátítás vagy rongálás csupán szabálysértés abban az esetben, ha az okozott kár a 200 Ft-ot nem haladja meg. E jogszabály a hanyag kezelésről nem tesz említést. A társadalmi tulajdont károsító lopás, sikkasztás és csalás törvényi büntetését a Btk. 295. § (1) bekezdése hat hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztésben határozza meg. Ha e bűntettek kisebb súlyúak, a Btk. 303. § (1) bekezdése szerint a büntetés egy évig terjedő szabadságvesztés vagy javítónevelő munka.

A társadalmi tulajdon hanyag kezelését a törvény egy évig terjedő szabadságvesztéssel, ha pedig a hanyag kezelés kisebb súlyú, hat hónapig terjedő javító-nevelő munkával vagy pénzbüntetéssel bünteti (Btk. 298. § (1) bek. és 303. § (2) bek.)

Az idézett rendelkezésekből kétségtelenül megállapítható, hogy a törvényhozó álláspontja szerint a társadalmi tulajdont károsító lopás, sikkasztás és csalás társadalomra veszélyessége lényegesen nagyobb a társadalmi tulajdon hanyag kezelésénél. E törvényhozói értékelés — amely a törvényi büntetési tételekben fejeződik ki — teljes összhangban van a szocialista jogtudattal. A jogban nem járatos állampolgárok szerint is a lopás, sikkasztás, csalás súlyosabb bűntett, mint a hanyag kezelés. Egyrészt a lopás, sikkasztás és csalás, másrészt a hanyag kezelés között jellegüket tekintve a döntő különbség a bűncselekmény alanyi oldalán mutatkozik. A lopás, sikkasztás és csalás csak szándékos cselekmény, ezzel szemben a társadalmi tulajdon hanyag kezelése fogalmilag gondatlan cselekmény. A társadalmi tulajdonban szándékos károkozás a bűnösségnek magasabb fokát jelenti, mint a gondatlan károkozás. Ebből a szempontból az okozott kár értékének jelentősége nincs. A társadalmi tulajdont szándékosan károsító cselekménynek az absztrakt társadalmi veszélyessége mindig nagyobb, mint az ugyanolyan értékű gondatlan károkozásnak.

Mindez magától értetődő. A Btké. 57. § (1) bekezdése azonban látszólag a fentiekkel nincs összhangban. E jogszabály szerint ugyanis a kétszáz forintot meg nem haladó érték tekintetében elkövetett lopást, sikkasztást, csalást, jogtalan elsajátítást vagy rongálást szabálysértésként kell érté-

* Vitacikk. — *Szerk.*

kelni. A társadalmi tulajdon hanyag kezeléséről a jogszabály nem tesz említést. Ebből pedig — ha csak ezt a jogszabályt nézzük — arra kell következtetni, hogy a társadalmi tulajdon hanyag kezelésének szabálysértési alakzata nincs, tehát — a lopással, sikkasztással, csalással, stb. szemben a társadalmi tulajdon hanyag kezelése kétszáz forintot meg nem haladó érték esetén is bűntett.

Erre az álláspontra helyezkedett a Legfelsőbb Bíróság Büntető és Katonai Kollégiuma is a 413. sz. állásfoglalásában: „A teljesség kedvéért meg kell jegyezni, hogy a társadalmi tulajdon hanyag kezelése viszont a Btké. 57. § (1) bekezdésében felsorolva nincsen, következésképpen szabálysértésként, illetve tulajdon elleni bűntettként való minősítésére akkor sem kerülhet sor, ha az okozott kár a kétszáz forintot nem haladta meg."

Nyilvánvaló, hogy ez az állásfoglalás nincs összhangban a szocialista jogtudattal. A nem jogászok számára pedig teljességgel érthetetlen. Lényegében — ellentétben a fentebb kifejtettekkel — a társadalmi tulajdonban gondatlanul kárt okozó cselekmény társadalomra veszélyességének a fokát nagyobbra értékeli, mind a társadalmi tulajdont szándékosan károsító lopás, sikkasztás és csalás társadalomra veszélyességét abban az esetben, ha a kár a kétszáz forintot nem haladja meg. Teljességgel érthetetlen a nem jogász előtt, hogy miért van a 200 Ft-ot meg nem haladó kárnak olyan bűvös hatása, amely a kétféle kategóriába tartozó cselekmények egymáshoz való viszonyát a társadalomra veszélyesség szempontjából ellenkezőjére változtatja.

A kérdés az, hogy az elmélet által kidolgozott jogszabályértelmezési elvek lehetővé teszik-e olyan gyakorlat kialakítását, amely szerint a társadalmi tulajdon hanyag kezelése kétszáz forintot meg nem haladó kár esetén csupán szabálysértés, noha a Btké. 57. § (1) bekezdése a hanyag kezelésről nem tesz említést.

Szabó Imre „A jogszabályok értelmezése" című művében[1] kifejti, hogy a jogszabály értelmezésénél eredményre az értelmezésnek csak a teljes módszere vezethet, vagyis az értelmezési módszer mind a négy elemének — a nyelvtani, logikai, rendszertani és történeti értelmezésnek — együttes alkalmazása. Az értelmezés első szakasza — vagyis a nyelvtani és logikai értelmezés — egyedül nem ad választ a jogszabály valóságos tartalmára, ezzel a módszerrel nem vizsgálhatjuk meg az adott jogszabálynak más jogi és társadalmi jelenségekkel való összefüggését. Az értelmezési művelet nem fejeződhet be a nyelvtani és logikai értelmezéssel, teljességéhez szükség van az értelmezés második szakaszára, a rendszertani és történeti értelmezésre is. „Ha a Legfelsőbb Bíróság a joggyakorlat tapasztalataira támaszkodva és a gyakorlat által felvetett problémák tisztázása végett elvi döntéseket, irányelveket dolgoz ki egy adott jogszabály értelmére nézve, ekkor nyilvánvalóan az értelmezés módszerének minden elemét alkalmazni kell..."[2]

Úgy gondoljuk, hogy amikor a Legfelsőbb Bíróság arra a következtetésre jutott a 413. sz. állásfoglalásában, hogy a hanyag kezelésnek szabálysértési alakzata nincs, vagyis, hogy a társadalmi tulajdon hanyag kezelése 200 Ft-ot meg nem haladó kár esetén is bűntett — figyelmen kívül hagyta a marxista értelmezéselmélet hivatkozott és általános elismert tételét. Ha csak a Btké. 57. § (1) bekezdésében foglalt jogszabályt önnönmagában — nyelvtanilag és logikailag értelmezzük, a Legfelsőbb Bíróság következtetése nem kifogásolható, hiszen e jogszabály a társadalmi tulajdon hanyag kezeléséről említést nem tesz, amiből a contrario következik, hogy rendelkezése — a szabálysértéssé minősülő 200 Ft-ot meg nem haladó kár esetén — a társadalmi tulajdon hanyag kezelésére nem vonatkoztatható. Ha azonban ezt a jogszabályt nem kiszakítva nézzük, hanem összevetjük a Btk. egyéb rendelkezéseivel éspedig a 295. § (1) bekezdésével, a 303. § (1) bekezdésével, a 298. § (1) bekezdésével és a 303. § (2) bekezdésével — amelyeket korábban idéztünk, vagyis ha a nyelvtani és logikai értelmezésen túl rendszertanilag is értelmezzük úgy aligha juthatunk arra a következtetésre, hogy a jogalkotó valódi akarata a társadalmi tulajdon hanyag kezelése szabálysértésként értékelése lehetőségének a kizárására irányult. Véleményünk szerint az egységes értelmezési módszer rendszertani elemének felhasználásával az alábbiakat lehet megállapítani a szóbanforgó kérdéssel kapcsolatban.

A Btké. 57. § (1) bekezdése csupán a lopást, sikkasztást, csalást, jogtalan elsajátítást és a rongálást minősíti 200 Ft-ot meg nem haladó érték esetén szabálysértésnek. A társadalmi tulajdon hanyag kezeléséről említést nem tesz. Azonban egyrészt a Btk. 295. § (1) bekezdésének és 298. § (1) bekezdésének, másrészt a 303. § (1) és ue. § (2) bekezdésének egybevetéséből megállapítható, hogy a törvényhozó a társadalmi tulajdon hanyag kezelésének absztrakt társadalomra veszélyességét lényegesen alacsonyabbra értékeli, mint a társadalmi tulajdont károsító lopását, sikkasztását és csalását. A társadalmi tulajdon hanyag kezelésének kisebb fokú társadalomra veszélyessége a társadalmi tulajdont károsító lopáshoz, sikkasztáshoz és csaláshoz képest a törvényi büntetés lényegesen kisebb mértékében fejeződik ki. A társadalmi tulajdon hanyag kezelésének kisebb fokú absztrakt társadalmi veszélyessége a 200 Ft-ot meg nem haladó károkozás esetén is fennáll az ugyanennyi kárt okozó lopáshoz, sikkasztáshoz és csaláshoz képest. Viszont ha ennek ellenére a társadalmi tulajdon hanyag kezelését 200 Ft-ot meg nem haladó kár esetén bűntettnek tekintjük szemben a társadalmi tulajdonban ugyanennyi kárt okozó lopással, sikkasztással és csalással, úgy ez az álláspont ellentmond a Btk. 295. § (1) bekezdése és 298. § (1) bekezdése, illetve a 303. § (1) bekezdése és ue. § (2) bekezdése egybevetéséből folyó annak a helyes következtetésnek, hogy a társadalmi tulajdon hanyag kezelésének az absztrakt társadalomra veszélyessége kisebb, mint a társadalmi tulajdont károsító lopásé, sikkasztásé, csalásé. Az ellentmondás csak azzal a következtetéssel oldható fel, hogy a társadalmi tu-

[1] Szabó Imre: „A jogszabályok értelmezése" Közgazd. Kiadó, 1960. 233—234. old.

[2] Id. mű. 235. old.

lajdon hanyag kezelése 200 Ft-ot meg nem haladó kár esetén is szabálysértésnek minősül. Annak ellenére, hogy a Btké. 57. § (1) bek.-e a társadalmi tulajdon hanyag kezeléséről említést nem tesz, azon az alapon, hogy a többen benne van a kevesebb (a bűnösség foka szempontjából), a társadalmi tulajdon hanyag kezelése is 200 Ft-ot meg nem haladó érték esetén csupán szabálysértés. A nagyobb társadalmi veszélyességgel bíró cselekményt privilegizáló körülmény — a 200 Ft-ot meg nem haladó kár — privilegizálja az ugyanolyan jellegű (társadalmi tulajdont károsító) kisebb társadalmi veszélyességgel bíró cselekményt is.

Úgy gondoljuk az ilyen jogszabályértelmezés nem sérti a törvényességet. A jogszabályalkotó valódi, teljes akaratát fejezi ki és összhangban van a szocialista jogtudattal.

Az az állásfoglalás, amely szerint a társadalmi tulajdon hanyag kezelése 200 Ft-ot meg nem haladó értékű kár esetén sem szabálysértés, vagyis bűntett szemben a társadalmi tulajdont ugyanennyivel károsító sikkasztással, rendkívül visszás helyzetet idézhet elő a büntető eljárás során. Adott esetben ugyanis a védelemnek az lesz az érdeke, hogy a hanyag kezelés helyett a sikkasztást, a gondatlanság helyett a szándékosságot, a kisebb fokú bűnösség helyett a nagyobb fokút bizonyítsa, mert a terhelt ebben az esetben nem vonható büntetőjogilag felelősségre. Az állásfoglalásnak ez az abszurd büntető eljárásbeli kihatása egymagában is felveti módosítása szükségességének a kérdését.

A jogszabályértelmezés második szakaszába tartozik a rendszertani értelmezés mellett a történeti értelmezés. A történeti értelmezés során jelentős szerepe lehet a törvény, helyesebben a törvényjavaslat indokolásának. Ebből felvilágosítást kaphatunk, hogy mi volt a törvényhozó akarata, szándéka és célja a törvénnyel.[3] A Btké. 57. §-ához fűzött miniszteri indokolás szerint a korábbi szabályozással szemben azért vették be az új jogszabályba a lopás és sikkasztás mellett a csalást is, mert „a Btk. teljesen egyformán értékeli a csalást a lopással és sikkasztással, így indokolatlan lenne, ha nem teremtenénk meg a csalásnak is a szabálysértési elbírálás lehetőségét." Ebből pedig az következik, hogy a jogszabály alkotója a Btk. értékelését vette alapul akkor, amikor a tulajdont károsító egyes cselekmények szabálysértési elbírálására lehetőséget adott. Ha a csalás szabálysértési elbírálásának lehetőségét azért teremtette meg, mert a Btk. egyformán értékeli a lopással és sikkasztással, annál inkább indokolt a társadalmi tulajdon hanyag kezelése szabálysértési elbírálása lehetőségének az elismerése, minthogy a Btk. e cselekmény társadalomra veszélyességét a lopáséhoz, és sikkasztáséhoz képest kisebbre értékeli. A rendszertani értelmezés mellett tehát a történeti értelmezés alkalmazása is előmozdítja a Btké. 57. § (1) bekezdésének olyan értelmezését, amely megfelel a szocialista jogtudatnak és a jogszabályalkotó valódi, teljes akaratának. Nézetünk szerint az értelmezési művelet felsőbb fokának, a rendszertani és történeti módszernek a figyelmen kívül hagyása az oka annak, hogy a Legfelsőbb Bíróság Büntető és Katonai Kollégiuma a 413. sz. állásfoglalásában nem ismeri el, illetve kifejezetten tagadja a társadalmi tulajdon hanyag kezelése szabálysértési elbírálásának a lehetőségét.

2. A Btké. 40. §-a szerint „az ugyanazon elkövető által a társadalmi tulajdon sérelmére szándékosan elkövetett és együttesen elbírált több bűntettel külön-külön okozott kárt a különös nagy kár megállapítása szempontjából egybe kell foglalni." Nem kétséges, hogy a társadalmi tulajdont károsító rablás a társadalmi tulajdon sérelmére szándékosan elkövetett bűntett. A Btké. 40. §-ának nyelvtani és logikai értelmezése esetén arra a következtetésre kellene jutni, hogy a különös nagy kár megállapítása szempontjából a társadalmi tulajdont károsító rablást együttes elbírálás esetén egybe kell foglalni az ugyanazon elkövető által a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett többi bűntettel.

A Legfelsőbb Bíróság Büntető és Katonai Kollégiuma 412. sz. állásfoglalásában — rendszertani értelmezéssel — a jogszabály szószerinti tartalmát megszorító eredményre jutott: „Értékegybefoglalásra nem kerülhet sor a társadalmi tulajdont károsító olyan bűntettek viszonylatában, amelyeket a törvény a büntetési keretek vonatkozásában eltérően értékel." A jogszabály szövegéből önönmagában véve ez semmiképpen sem olvasható ki. A jogszabály a törvényi büntetési tételről említést nem tesz és a különös nagy kár szempontjából az egybefoglalást kötelezően írja elő a törvényi büntetéstől függetlenül. Megállapítható tehát, hogy amíg a Legfelsőbb Bíróság annak a kérdésnek az eldöntésénél, hogy a társadalmi tulajdon hanyag kezelése szabálysértéskénti minősítésének lehetősége fennállhat-e, eltekintett a rendszertani értelmezéstől és az értelmezési műveletet csak első szakaszára — a nyelvtani és a logikai értelmezésre korlátozta, addig a Btké. 40. §-ának értelmezésénél túlmegy a nyelvtani és logikai értelmezés határain. Az értelmezés eredményét tekintve a jogszabály szószerinti tartalmát leszűkíti. Az a követelmény, hogy az értelmezett szabályban kifejezésre jutó jogszabályalkotói akaratot akként fejtsük ki, hogy az ne mondjon ellent a jogrendszernek, más jogszabályoknak, ezekkel összhangban legyen, továbbá összhangban legyen a jogszabály előkészítő anyagával, megfeleljen a „ratio legis"-nek — azt eredményezheti, hogy a már említett négy mozzanatból álló egységes értelmezési művelet eredményeként a jogszabály fogalmi terjedelme szűkül vagy tágul szószerinti értelméhez képest.

A *1.* alatt igyekeztünk kimutatni, hogy a Btké. 57. § (1) bekezdésének értelmezésénél a más jogszabályokkal való összhang követelménye a jogszabály szószerinti értelméhez képest fogalmi terjedelmének a tágítása. A rendszertani és történeti értelmezési módszerek alkalmazásának a mellőzése miatt a Legfelsőbb Bíróság értelmezése nem eredményezett kiterjesztést. Ennek folytán a hivatkozott állásfoglalás más jogszabályoknak ellentmond és visszásságokra vezet a jogalkalmazásban.

[3] Id. mű. 210. old.

A Btké. 40. §-ának értelmezésénél a Legfelsőbb Bíróság megszorító eredményre jutott. Ezzel elismerte, hogy értelmezéssel a jogszabály fogalmi terjedelmét szószerinti értelméhez képest változtatni lehet. Ez az álláspont összhangban van a szocialista jogszabályértelmezés elméletével is. Más kérdés, hogy vajon a Btké. 40. §-ának szűkítő értelmezése minden vonatkozásban helyes-e. Megalapozott-e az állásfoglalásnak az a megállapítása, hogy „a törvényi egységbe foglalás előfeltétele az egyes cselekmények súly szerinti azonos törvényi értékelése."

Az állásfoglalás szerint ugyanis csak a Btk. 295. § (1) bekezdésében felsorolt bűntettek vonhatók egymással kölcsönösen törvényi egységbe és minősíthetők a (3) bek. alapján különösen nagy kárt okozó bűntettnek. A Btk. 295. § (1) bekezdésében fel nem sorolt társadalmi tulajdon elleni bűntettek közül a törvény a rablást súlyosabban, a rongálást enyhébben értékeli. „Az utóbbi cselekmények tekintetében a Btké. 40. §-a annyiban érvényesülhet, hogy csak az ugyanolyan (tehát pl. két rablás, két rongálás) bűntettek esetén kerül sor értékegybefoglalásra" — mondja az állásfoglalás. A Btk. 295. § (1) bekezdésében felsorolt bűntettek törvényi büntetése hat hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztés. A társadalmi tulajdon gondatlan rongálása a Btk. 302. § (1) bekezdése szerint három évig terjedő szabadságvesztés. A Btk. 295. § (3) bekezdésének a) illetve b) pontja az (1) bekezdésben foglalt és hat hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő alapesetet öt évtől tizenkét évig, illetve tíz évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztéssel vagy halállal büntetendő bűntetté minősíti. Egyet kell érteni az állásfoglalással abban, hogy nem lehet olyan törvényhozói akaratot feltételezni, amely szerint a 295. § (1) bekezdésben foglalt törvényi büntetésnél enyhébben büntetendő társadalmi tulajdon rongálása a különös nagy kár szempontjából törvényi egységbe foglalható a Btk. 295. § (1) bekezdésében felsorolt bűntettekkel. Ez ugyanis annyit jelentene, hogy a törvény szerint enyhébben büntetendő bűntett elkövetése olyan súlyosabb büntetés kiszabását teszi lehetővé minősítő körülmény fennforgása esetén, amelyet a törvény csak a súlyosabban büntetendő bűntett elkövetése esetén enged meg. E tekintetben a hivatkozott állásfoglalás jogszabályértelmezése nem kifogásolható. Más a helyzet a társadalmi tulajdont károsító rablás esetén. Ennek törvényi büntetése a Btk. 299. § (1) bekezdése szerint két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés, vagyis súlyosabb, mint a 295. § (1) bekezdésében foglalt törvényi büntetési tétel. Annak kimondása, hogy a társadalmi tulajdont károsító rablás a különös kár szempontjából nem foglalható törvényi egységbe a Btk. 295. § (1) bekezdésében felsorolt bűntettekkel, lényegében annyit jelent, hogy minősítő körülmény fennforgása esetén a súlyosabb bűntett enyhébb büntetőjogi következményekkel jár. Ez pedig egyrészt elvileg sem helyes, másrészt a gyakorlatban ugyancsak visszás eredményre vezethet. Elvileg azért helytelen, mert ellentmond annak a logikai tételnek, hogy a többen benne van a kevesebb. A rablás = lopás+erőszak vagy más erőszakkal egy tekintet alá eső körülmény. A lopással szemben mutatkozó tényállástöbbletnek a törvényhozó a cselekmény társadalomra veszélyességét lényegesen fokozó hatást tulajdonít és ezért a társadalmi tulajdont károsító rablás törvényi büntetését lényegesen magasabban állapítja meg, mint a társadalmi tulajdont károsító lopás bűntettét. A szóbanforgó állásfoglalásból pedig az következik, hogy a társadalmi veszélyességet lényegesen fokozó tényállástöbblet (erőszak vagy ezzel egy tekintet alá eső más körülmény) esetén, ha az okozott kár különösen nagy, a bűntettet — az értékegybefoglalás mellőzése folytán — enyhébben kell elbírálni.

Az elvileg helytelen állásfoglalásból a gyakorlatban adódható visszás helyzet: a védelemnek érdeke annak állítása és bizonyítása, hogy a terhelt nem lopást, hanem rablást követett el olyan esetben, ha e cselekmény a Btk. 295. § (1) bekezdésében felsorolt valamely más cselekménnyel együtt a társadalmi tulajdonban különösen nagy kárt okozott. Sőt bűnszövetségben vagy visszaesőként elkövetés esetén, ha a védelemnek nem sikerül bizonyítani, hogy a terhelt cselekménye nem lopás volt, hanem rablás, a terheltre a halálbüntetés is kiszabható. Ennek megfelelő — a szocialista jogtudattal is szembenálló törvényhozói akarat feltételezése nem mondható helytállónak. A kifejtettekből következik, hogy nem tudunk egyetérteni a szóbanforgó állásfoglalásnak azzal a részével, amely tagadja a rablásnak a Btk. 295. § (1) bekezdésében felsorolt bűntettekkel való törvényi egységbefoglalása lehetőségét. Sőt ezt a megoldást „elvileg megalapozott"-nak és olyannak tartja, amely a „társadalmi tulajdon védelme szempontjából sem vezet semminő visszás eredményre". Az állásfoglalás szerint: „Elfogadhatatlan lenne az olyan egyoldalú megoldás is, amely a rablást bevonná, míg másfelől a rongálást kirekesztené az értékegybefoglalás folytán létesülő törvényi egységből". De hogy miért lenne ez elfogadhatatlan, ennek indokolásával az állásfoglalás adós marad. Ismételjük: a rongálás és a rablás törvényi büntetése közötti lényeges különbség, az a körülmény, hogy a Btk. 295. §-ában foglalt törvényi büntetéshez képest az egyik büntetési tétele enyhébb, míg a másiké súlyosabb, megköveteli, hogy a rablást bevonjuk, a rongálást pedig kirekesszük az értékegybefoglalás folytán létesülő törvényi egységből. Bár — miként erre már utaltunk — a 412. sz. állásfoglalás felhasználja a rendszertani értelmezést is. E módszer alkalmazásával helyesen jut arra az eredményre, hogy a rongálást a Btké. 40. §-ának alkalmazása során ki kell rekeszteni a Btk. 295. § (1) bekezdésében felsorolt cselekmények vonatkozásában az értékegybefoglalás folytán létesülő törvényi egységből. Annak folytán azonban, hogy az állásfoglalás az értékegybefoglalás lehetőségének a kérdésénél csak abból a szempontból differenciál, hogy a bűntettek törvényi büntetési tétele azonos, vagy eltérő-e, és a további differenciálást mellőzi, vagyis nem tulajdonít jelentőséget annak, hogy a törvényi büntetés eltérősége mellett enyhébb-e, vagy súlyosabb, a rablás

vonatkozásában helytelen eredményre jut. A jogszabály értelmezés hiányos, mert a rendszertani módszert nem minden lényeges vonatkozásban használja fel. Az értelmezés műveleténél nem foglalkozik a törvényi büntetés súlyosabb vagy enyhébb voltával és jelentőséget pusztán a Btk. 295. § (1) bekezdésében foglalt büntetési tételtől való eltérésnek tulajdonít.

3. A Legfelsőbb Bíróságnak a Bírósági Határozatokban 3697. sz. elvi élű döntése szerint — a foglalkozás körében elkövetett gondatlan veszélyeztetés az ittas állapotban való járművezetésre figyelemmel sem tekinthető szándékos bűntettnek. A közkegyelemről szóló 1963. évi 4. sz. tvr. 8. §-a szerint a kegyelem hatályát veszti azokkal szemben, akiket a kegyelmi elhatározást követő 3 éven belül elkövetett szándékos bűntett miatt ítélnek el. A járásbíróság ezt a rendelkezést alkalmazta azzal a vádlottal szemben, akinek a foglalkozási szabályszegése abban állt, hogy ittas állapotban járművet vezetett és ezzel több ember életét, testi épségét gondatlanul közvetlen veszélynek tette ki. Perorvoslat folytán a Legfelsőbb Bíróság elnöke az ügyet a Be. 38. § (2) bekezdése alapján a Legfelsőbb Bíróság hatáskörébe vonta. A Legfelsőbb Bíróság álláspontja szerint a járásbíróság álláspontja téves. „A közkegyelem csak az Elnöki Tanács által meghatározott körben érvényesülhet és vesztheti hatályát. Az Elnöki Tanács a közkegyelem hatályvesztését a későbbi, 3 éven belül elkövetett szándékos bűntett miatti elítéléstől tette függővé. Tehát nem az elkövetett bűntett súlya, hanem annak jellege (szándékos — gondatlan) a döntő. Ebben a kérdésben pedig az ítéleti rendelkezés az irányadó."

Egyet kell érteni abban, hogy az id. tvr. 8. §-ának alkalmazása szempontjából nem a bűntett súlya, hanem a jellege, tehát az, hogy szándékosan vagy gondatlanul követték-e el, a döntő. E tekintetben a jogszabály nem hagy kétséget, mert a közkegyelem hatálytalanulását a bűntett súlyától függetlenül szándékos bűntett elkövetésének tényéhez fűzi. A szóbanforgó jogszabály azonban nyitva hagyja azt a kérdést, hogy olyan esetben, amikor a bűnösség kettős alakzatú, vagyis ún. vegyes bűnösség[4] állapítható meg — a bűntett elkövetése maga után vonja-e a közkegyelem hatálytalanulását. Az ittas járművezetéssel elkövetett gondatlan veszélyeztetés vegyes bűnösségű bűntett, minthogy a foglalkozási szabályszegés — az ittas vezetés tekintetében —, az elkövető magatartása szándékos és csak az eredmény, a veszélyhelyzet vonatkozásában gondatlan. Vegyes bűnösség esetén tehát a bűntett részben szándékos még akkor is, ha az ítéleti rendelkezés erre nem utal. A Legfelsőbb Bíróság döntése azonban nem foglalkozik a vegyes bűnösség kérdésével, mintha ilyen bűnösségi forma nem is létezne. Álláspontjából az következik, hogy a vegyes bűnösségű bűntetteket az id. tvr. 8. §-ának alkalmazása szempontjából gondatlan bűntetteknek tekinti, noha a kettős alakzatra tekintettel — ha az elkövetési magatartás jellegét tekintjük — szándékosnak is minősíthetők. Ha egy jogszabály kétféleképpen értelmezhető, de az egyik értelmezés visszás eredményre vezet, következésképp a szocialista jogtudatnak sem felel meg, úgy a másik értelmezést kell helyesnek tekinteni, ha ez visszás eredményre nem vezet és nincs ellentétben a törvényességgel, illetve a szocialista jogtudattal. Nem vitás, hogy a Btk. 194. §-ában, meghatározott ittas állapotban való járművezetés — mint szándékos bűntett elkövetése maga után vonja a hivatkozott tvr. 8. §-ának az alkalmazását. Ha azonban a cselekmény társadalomra veszélyessége fokozódik azáltal, hogy az elkövető mások életét, vagy testi épségét is veszélyezteti, sőt esetleg másnak a halálát is okozza, úgy — a Legfelsőbb Bíróság döntéséből következően — a tvr. 8. §-a vele szemben nem alkalmazható, vagyis a közkegyelem nem hatálytalanul. A bűnösség terjedelmének és a cselekmény súlyának a növekedése tehát privilegizál (a szándékos bűnösséghez többletként járul az eredmény vonatkozásában a gondatlanság, ezenkívül a tárgyi oldalon a veszélyhelyzet amelyhez eshetőlegesen halálos eredmény is járulhat).

Szerény nézetünk szerint a szocialista jogtudattal összeegyeztethetetlen az olyan álláspont, amely szerint az ittas járművezetést privilegizálja a közkegyelem hatálytalanulása szempontjából az a körülmény, hogy az elkövető veszélyhelyzetet is előidézett. Ebből az álláspontból a gyakorlatban az a visszás eredmény származhatik, hogy a védelem érdeke a veszélyhelyzet állítása és bizonyítása, mert csak ebben az esetben marad hatályban a közkegyelem.

Nézetünk szerint a szocialista jogtudattal összhangban álló — a törvényességet sem sértő — jogszabályértelmezés a következő lehetne: A Btk. 258. § (1) bekezdésében foglalt bűntettet az követi el, „aki foglalkozása szabályainak megszegésével egy vagy több ember életét, testi épségét vagy egészségét közvetlen veszélynek teszi ki." E bűntett elkövetési magatartása a foglalkozási szabály megszegése. A törvényi tényállás egyaránt megvalósul akár szándékos, akár gondatlan az elkövetési magatartás. Szándékos foglalkozási szabályszegés esetén a bűntett kettős alakzatú: szándékos az elkövetési magatartás, gondatlan az eredmény (a veszélyhelyzet) vonatkozásában. Nyilván a vegyes bűnösség lehetőségére tekintettel jelöli meg a törvényhozó a bűntettet a gondatlan elkövetésre utalás nélkül „foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés"-nek. A Bírósági Határozatok 1963. évi 6. számában közölt összeállítás, amely nem kollégiumi állásfoglalás — a Btk. 258. § (1) bekezdésében meghatározott bűntettet „foglalkozás körében elkövetett *gondatlan* veszélyeztetés"-nek nevezi, szemben ue. § (3) bekezdésében foglalt minősített esettel, amelynek megnevezése az összeállítás szerint: „foglalkozás körében elkövetett szándékos veszélyeztetés". Ezekkel a megnevezésekkel, amelyeket a bírói gyakorlat magáévá tett, egyet lehet érteni, mert tömören fejezik ki a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés két alakzata közötti különbséget az eredmény vonatkozásában fennálló bűnösséget illetően. Az alapesetnek a megnevezése azonban nem fejezi ki az elkövetési magatartás jellegét ab-

[4] Lásd dr. Kadár Miklós: „A gondatlan és a gondatlanságból elkövetett bűncselekményért való felelősség" (Jogtudományi Közlöny, 1961. évi 1–2. sz. 9. old.).

ban az esetben, ha az szándékos. Nem tulajdonít jelentőséget az elkövetési magatartás jellegének és az eredmény vonatkozásában fennálló gondatlanságra tekintettel foglalkozás körében elkövetett gondatlan veszélyeztetésnek nevezi nemcsak a gondatlan, hanem a szándékos szabályszegéssel elkövetett veszélyeztetést is. Szándékos szabályszegés esetén tehát a bűntett megnevezése nem fejezi ki maradéktalanul a bűnösség jellegét. A bűnösség jellegét maradéktalanul visszatükröző megjelölés: „Foglalkozás körében szándékos szabályszegéssel elkövetett gondatlan veszélyeztetés", míg gondatlan szabályszegés esetén: „foglalkozás körében gondatlan szabályszegéssel elkövetett veszélyeztetés" (gondatlan szabályszegés esetén a veszélyhelyzet tekintetében a gondatlanságra utalni felesleges). A törvény azonban nem differenciál az elkövetési magatartás vonatkozásában, egy kalap alá veszi mind a szándékos, mind a gondatlan foglalkozási szabályszegéssel elkövetett veszélyeztetést. Ezért nem kifogásolható, ha a Legfelsőbb Bíróság által közölt összeállítás sem differenciál a megnevezésben. Ebből semmiféle visszás helyzet sem adódott addig, amíg a BH. 3897. sz. alatt közölt döntésében a Legfelsőbb Bíróság ki nem mondotta, hogy az 1963. évi 4. sz. tvr. 8. § alkalmazásánál a bűntett jellegét — szándékosságát vagy gondatlanságát — illetően az ítéleti rendelkezés, vagyis lényegében a bűntetteknek a Legfelsőbb Bíróság által közölt összeállításban foglalt megnevezése az irányadó, minthogy a bírói gyakorlatban ez érvényesül. A visszásság és az ellentmondás abban áll, hogy amíg a foglalkozás körében elkövetett szándékos szabályszegés önnönmagában véve szándékos bűntettnek (Btk. 194. §) minősülhet, amit az ítéleti rendelkezésben foglalt megnevezése is kifejez és ennek folytán a közkegyelmet hatálytalanithatja, addig ha a szándékos szabályszegés többletként veszélyhelyzetet is előidéz, amely esetleg halálos eredménnyel jár, az ítéleti rendelkezésben foglalt bűntett a megnevezés pontatlansága folytán csak gondatlan bűntettnek minősül, és így azért, mert a szándékos bűnösséghez másvonatkozású gondatlan bűnösség is járul, a közkegyelem nem hatálytalanul. Ez az ellentmondás csak akkent küszöbölhető ki, hogyha az id. tvr. 8. §-ában említett 3 éven belül a foglalkozás körében elkövetett gondatlan veszélyeztetés akár alapesete, akár minősített esete a Btk. 194. §-ában foglalt ittas járművezetés bűntettét is magában foglalja, a közkegyelem hatálytalanulása szempontjából a bűntettet szándékosnak tekintjük.

A hivatkozott tvr. 8. §-ának a helyes alkalmazása — miként arra fentebb utaltunk — szükségessé teszi, hogy a foglalkozás körében elkövetett gondatlan veszélyeztetésnél a bűntett megnevezésében utaljunk az elkövetési magatartás jellegére (szándékos vagy gondatlan). Erre tekintettel — eltérően a BH. 1963. évi 6. számában közölt összeállítástól — olyan gyakorlat kialakítása látszik célszerűnek, amely a Btk. 258. § (1) bek.-ben meghatározott „foglalkozás körében elkövetett gondatlan veszélyeztetést" differenciáltan jelölné meg „foglalkozás körében szándékos szabályszegéssel elkövetett gondatlan veszélyeztetés" és „foglalkozás körében gondatlan szabályszegéssel elkövetett veszélyeztetés"-ként. Ilyen gyakorlat esetén azután helytálló lenne a BH. 3897. sz. alatt közölt döntésben foglalt az az álláspont, amely szerint az elkövetett bűntett jellegét illetően az ítéleti rendelkezés az irányadó azzal, hogy a szándékos szabályszegéssel elkövetett gondatlan veszélyeztetés az 1963. évi 4. sz. tvr. 8. §-ának alkalmazása szempontjából szándékos bűntett.

Amikor a Legfelsőbb Bíróság arra az álláspontra helyezkedett, hogy az ittas állapotban való járművezetéssel, mint foglalkozási szabályszegéssel megvalósított gondatlan veszélyeztetéssel, mint foglalkozási szabályszegéssel megvalósított gondatlan veszélyeztetés az 1963. évi 4. sz. tvr. 8. §-ának alkalmazása szempontjából nem tekinthető szándékos bűntettnek — nézetünk szerint — a jogszabály értelmezésénél mellőzte a rendszertani módszer felhasználását. Megelégedett a jogszabály nyelvtani és logikai értelmezésével. A tvr. 8. §-a a közkegyelem hatálytalanulását szándékos bűntett elkövetéséhez fűzi. Az ítéleti rendelkezés szerint pedig a Btk. 258. § (1) bekezdésében meghatározott bűntett — akkor is, ha a (2) bekezdés szerint minősül — gondatlan veszélyeztetés, vagyis gondatlan bűncselekmény. A „gondatlan" és „szándékos" pedig egymást kizáró fogalmak. Következésképp az ítéleti rendelkezésben foglalkozás körében elkövetett gondatlan veszélyeztetésnek nevezett bűntett nem szándékos és így elkövetése nem vonja maga után az id. tvr. 8. §-ának az alkalmazását. Ez az okfejtés kifogástalan, logikus. Mélyebb elemzéssel, a jogszabályértelmezés rendszertani és történeti módszereinek felhasználásával azonban rá kellett volna mutatni — miként erre már utaltunk — hogy a „foglalkozás körében elkövetett gondatlan veszélyeztetés" elnevezés kettős alakzatú bűntettet is jelölhet, amelynek elkövetési magatartása szándékos is lehet. Ha ez a szándékos elkövetési magatartás ittas vezetésben való járművezetés, úgy önnönmagában véve megvalósítja a Btk. 194. §-ában foglalt szándékos bűntettet. Következésképp azaz álláspont, hogy az ittas állapotban való járművezetéssel, vagyis szándékos szabályszegéssel elkövetett gondatlan veszélyeztetés a tvr. 8. §-ának alkalmazása szempontjából nem tekinthető szándékos bűntettnek, egyértelmű annak a tagadásával, hogy a többen benne van a kevesebb.

A bűntettek megnevezését tartalmazó, a BH. 1963. évi 6. számában közölt összeállítás körülményeinek, céljának, jelentőségének feltárása a jogszabályértelmezés történeti módszerének alkalmazása. Lényegében ezzel a módszerrel kíséreltük meg fentebb annak a kifejtését, hogy az összeállításban felsorolt megnevezésnek nem minden esetben kell abszolút jelleget tulajdonítani abban a kérdésben, hogy a bűntett szándékos-e, vagy gondatlan. A rendszertani és történeti módszer alkalmazásának mellőzése folytán a BH. 3897. sz. alatt közölt döntésben visszatükröződő jogszabályértelmezés — nézetünk szerint — a jogszabályalkotónak nem a valódi akaratát fejezi ki, ami a gyakorlatban visszás, a szocialista jogtudatnak is ellentmondó eredményre vezethet.

4. Összefoglalva: három büntetőjogszabály értelmezését bíráltuk.

Megkíséreltük annak kimutatását, hogy *a)* a jogszabályértelmezés mindegyik esetben a gyakorlatban visszás, a szocialista jogtudatnak is ellentmondó eredményre vezethet (olyan eredményre, amely egyértelmű annak tagadásával, hogy a többen benne van a kevesebb), *b)* ennek okát a jogszabályértelmezés elméleti eredményeinek figyelmen kívül hagyásában, közelebbről az egységes jogszabályértelmezés műveletén belül a rendszertani és a történeti értelmezési módszer mellőzésében véltük megtalálni.

Erdész László

Az európai szocialista államok jogalkotása

BOLGÁR NÉPKÖZTÁRSASÁG

1964. első féléve igen aktív törvényhozói tevékenységről tanúskodik. Többek között számos nagyjelentőségű jogszabály is született, amelyek főleg az állam kulturális és gazdasági igazgatására vonatkoznak.

Kulturális téren kiemelkedő jelentőségű a *tudományos fokozatokról szóló szabályzat,* amelyet a min. tan. 1963. dec. 17-én fogadott el 807. számú rendeletében. A szabályzat a kandidátusi és doktori fokozatokat, azok megszerzésének feltételeit szabályozza. Az aspirantúra — amely lehet: hazai vagy külföldi, rendes, félig levelező vagy levelező — a Bolgár Népköztársaságban is a tudósképzés fő formája, és a magasan kvalifikált gazdasági és kulturális szakemberképzés egyik formája. A rendelet részletesen meghatározza az egyes aspirantúranemek tartalmát, körülményeit, meghirdetésük, irányításuk módját, a felvétel s a vele járó jogok és kötelezettségek szabályait. Kandidátusi fokozat csak egyszer szerezhető meg. A rendelet szigorú szabályokat tartalmaz arra az esetre, ha valaki az aspirantúrát önként megszakítja, azaz lemond róla. Külön szabályozza a rendelet a külföldi és az önálló aspirantúrát, valamint a doktori fokozat megszerzésének feltételeit. (Dr. Veszt. 1964. jan. 3-i 1. sz.)

Ugyancsak nagyjelentőségű művelődésügyi jogszabály az *elemi iskolai általános tankötelezettségről szóló szabályzat,* amelyet a min. tan. 39. sz. rendeletével hagyott jóvá. A Bolgár Népköztársaságban 7—16 éves korban kötelező az iskolai oktatásban való részvétel. Az első osztályba való beiratkozás kötelező azoknak a gyermekeknek, akik folyó év december 31-ig betöltik hetedik életévüket, és engedélyezhető a beiratás szülői kérésre azoknak a gyermekeknek, akik f. év szeptember 15-ig betöltik 6. életévüket. A gyengén fejlett gyermekek 8. életévük betöltése után kezdhetik meg a tanulást. Azok a 16. évüket betöltött iskolások, akik f. év szeptember 15-ig még nem fejezték be az elemi oktatást, kötelesek azt folytatni az adott tanév végéig. Speciálisan megszervezett oktatást biztosít a Bolgár Népköztársaság a 3—16 éves testi- vagy szellemi fogyatékos gyermekek számára. Gondoskodik a jogszabály az általános tankötelezettség anyagi és szervezeti feltételeiről is. Anyagi téren a fő felelősség a megyei és községi tanácsok végrehajtóbizottságait terheli, az iskolák létrehozásától azok megfelelő felszerelésén keresztül egészen a rászoruló diákok anyagi támogatásáig és a távollakó diákok oda- és visszaszállításáig. Megfelelő adminisztratív és büntetőjogi szankciókat is tartalmaz a szabályzat arra az esetre, ha akár a szülők, akár hivatalos személyek nem teljesítenék a szabályzattal rájuk rótt kötelezettségeiket. (Dr. Veszt. 1964. márc. 17-i 22. sz.)

Az alap-, közép- és felsőfokú oktatáshoz szükséges technikai taneszközök biztosítása érdekében hozott a Minisztertanács rendeletet (65. sz.), mellyel a kérdés leghatékonyabb, legmagasabb szintű megoldását kívánja nyújtani. E rendelet önálló költségvetési intézményként létrehozta a népművelődésügyi minisztérium főhatósága alatt a *Technikai Taneszközök Intézetét.* Az intézet rendeltetése, hogy meghatározza, kidolgozza, jóváhagyja, termeltesse, szétossza a különféle fokú tanintézetek számára szükséges technikai szemléltető és laboratóriumi stb. taneszközöket, valamint biztosítsa azok felhasználását. Hatásköre a fent felsorolt feladatokkal kiterjed az óvódai játékoktól kezdve a legmagasabb fokú taneszközökig, valamint az egyes tanintézetek berendezéséig — mindenre. Az intézet munkájában a módszertani bizottságra támaszkodik és szorosan együttműködik a tanintézetekkel, a tanácsok népművelési osztályaival, pedagógiai intézetekkel, a gyártó ipari vállalatokkal, kiadókkal, filmstúdiókkal stb. Feladatai sikeres megvalósítása érdekében elméleti és kísérleti kutatásokat is folytat. Az intézet vezetősége élén az igazgató áll, helyettese egyben az intézet fő konstruktőre. (Dr. Veszt. 1964. márc. 17-i 17. sz.)

A népművelődésügyi minisztérium rendeletet bocsátott ki, amelyben módosítja és kiegészíti a *felsőoktatási törvény végrehajtási szabályzatát.* A módosított és kiegészített jogszabály eredeti szövege az Izvesztija 1958. 45. számában jelent meg, míg korábbi módosításai és kiegészítései pedig az 1959. 30. számában. (Dr. Veszt. 1964. ápr. 14-i 30. sz.)

A kulturális igazgatás területén még egy fontos intézkedést kell megemlíteni, amely a tudományszervezésre vonatkozik. A Minisztertanács 18. számú határozatával jóváhagyja azt az *ideiglenes szabályzatot, amely a kutató- és tervező intézetek, a speciális konstruktőr irodák, a felsőfokú tanintézetek mellett működő műszaki fejlesztési bázisok és tudományos kutató szektorok munkájának megszervezését szabályozza.* Lényegileg új tervezési és irányítási módszerek, rendszerek bevezetéséről van szó, amelyet előzőleg kísérleti céllal csupán néhány kijelölt intézményben alkalmaznak. Ezeknek az intézményeknek kijelölését a jogszabály az Állami Tudományos és Műszaki Fejlesztési Bizottságra bízza. (Dr. Veszt. 1964. máj. 29-i 42. sz.)

A gazdasági igazgatás terén olyan jogszabályok mellett, mint pl. az építésügyi minisztérium felépítéséről, feladatairól szóló szabályzat (Dr. Veszt. 1964. jan. 28-i 8. sz.), a Gépgyártási Bizottság felépítéséről és feladatairól szóló szabályzat (Dr. Veszt. 1964. jan. 28-i 8. sz.), valamint az Ipari Esztétikai, Művészi Tervezési Központ felépítéséről, feladatairól szóló szabályzat (Dr. Veszt. 1964. jan. 24-i 7. sz.) stb. — ugyancsak jelentős az a pénzügyminiszteri utasítás, ame-

lyet az *állami vagyonról szóló szabályzat alkalmazásáról* hoztak. E jogszabály értelmében Bulgáriában az állami vagyonnal a népi tanácsok végrehajtóbizottságai mellett működő pénzügyi osztályok és hivatalok gazdálkodnak, mégpedig az Állami Vagyon Hivatalán keresztül. A végrehajtási utasítás részletesen foglalkozik e hivatal feladataival, az állami vagyon meghatározásával, felsorolásával, megszerzési és kezelési módjaival. A konkrét vagyontárgyakkal az állami vállalatok és intézmények gazdálkodnak, vagy a tanácsok végrehajtóbizottságai akár közvetlenül, akár pl. a Lakásalapon, Közszolgáltatások Hivatalán keresztül. Az állami vagyon gazdaságos felhasználása és kihasználása érdekében meghatározott feltételek között az egyes vállalatok, intézmények bérbe is adhatják az egyes vagyontárgyakat. Külön fejezet foglalkozik az ingóságok felhasználási módjával. A jogszabály kitér az állami vagyon átruházásának, eladásának módjaira és a vagyonnal való rendelkezés egyéb alakzataira is. Az utasítás 9. fejezete pedig az állami vagyon felszámolásával kapcsolatos rendelkezéseket tartalmazza. (Dr. Veszt. 1964. jan. 31-i 9. sz.)

Gazdaságszervezési szempontból igen jelentős az *ipari vállalatok egyesítéséről hozott ideiglenes szabályzat.* A termelés nagyobb hatékonyságának elérésére minden szocialista államban történtek és történnek kísérletek. Ugyanebből a célból alkották meg ezt a jogszabályt is a bolgár törvényhozók, s ennek gyakorlati alkalmazásával kívánják elérni a technológiailag egynemű termékek koncentrációját és specializálását, a kombinált termelés fejlesztését és a melléktermékek felhasználását a termelési kooperáció, az egységes technikai politika és automatizálás útján. Az egyesített vállalaton belül a jogszabály megkülönbözteti a bázis- vagy fő vállalatot, a fiókvállalatokat, műhelyeket stb. Általában a fővállalat összpontosítja a gazdasági és adminisztratív vezetést és meghatározza az egységes technikai politikát. Ehhez képest a fő vállalat és a részlegek viszonyát a szocialista vállalatvezetési elvek alapján az egységes politikai és gazdasági vezetés, a demokratikus centralizmus, az egyszemélyi felelősség, a dolgozók széleskörű bevonása a vezetésbe, a termelési- területi elv stb. jellemzik. Ezenbelül a fiókvállalatok belső gazdasági számlával rendelkeznek. Kivételesen azonban az egyesített vállalaton belül a nagyobb részlegek, vagy azok a vállalatok, amelyek teljes termelési ciklusukat megőrizték — a formális alárendeltség mellett — önálló egységként, jogi személyekként működnek tovább önellátó alapon. Saját alapjaik vannak, szerződéseket köthetnek más vállalatokkal. Az egyesített ipari vállalatok saját működési szabályzatot alkotnak, a belkereskedelmi minisztérium egyetértésével saját termékeik árusítása céljából kiskereskedelmi üzletet is nyithatnak. A vállalatok vagyona az egyes hozzákapcsolt vállalatok, fiókok vagyonából és más törvényes forrásokból áll. A jogszabály külön foglalkozik az egyesített ipari vállalat vezetésének és gazdasági tevékenységének kérdéseivel is. (Dr. Veszt. 1964. márc. 24-i 24. sz.)

A pénzügyi jogalkotás területén kiemelkedik a *Bolgár Külkereskedelmi Bank alapszabálya.* A bank részvénytársasági formában önálló jogi személyként működik. Alaptőkéje 40 millió leva — négyezer részvényre osztva. Az alapszabály meghatározza a bank tevékenységét, a nyereségelosztás szabályait s a bank szerveit. Ez utóbbiak: a részvényesek közgyűlése, a bank Tanácsa és Igazgatósága, valamint a Revíziós Bizottság. Az általános vezetést a Tanács, a közvetlen vezetést az Igazgatóság látja el. (Dr. Veszt. 1964. márc. 6-i 19. sz.)

A szociális igazgatásra vonatkozóan olyan jelentős jogszabályok mellett, mint a csökkent munkaképességű személyek munkábaállításáról gondoskodó rendelet végrehajtási utasítása (Dr. Veszt. 1964. ápr. 10-i 29. sz.), vagy a rokkantak termelőszövetkezeteinek és a tanácsi speciális munkáltató vállalatok munkájáról szóló szabályzat (Dr. Veszt. 1964. ápr. 17-i 31. sz.), vagy a mezőgazdasági termelőszövetkezeti nyugdíjtörvény módosítása (Dr. Veszt. 1964. jún. 19-i 48. sz.) — büntetőjogilag és egészségügyileg is fontosak azok az irányelvek, amelyek a társadalomra veszélyes elmebetegekkel szemben szükséges védekezés orvosi intézkedéseinek alkalmazására vonatkoznak. E jogszabály a Minisztertanács mellett működő Szociális Bizottság határozata alapján, az igazságügyminisztérium, a belügyminisztérium és a Legfőbb Ügyészséggel való egyeztetés után készült a népegészségügyi minisztérium hatáskörében. Az irányelvek azokra a személyekre vonatkoznak, akik a bolgár Btk. 32. §-a szerinti társadalomra veszélyes cselekményt követtek el beszámíthatatlan állapotban, vagy a Be. 124—§ (II.) szerint ilyen cselekmény elkövetésének lehetősége miatt a társadalomra jelentékeny veszélyt jelentenek, úgyszintén olyan személyekkel szemben, akiknél a bűncselekmény elkövetése után lépett fel ideiglenes elmebetegség. A jogszabály kitér az orvosi intézkedések fajaira, alkalmazására és a kényszergyógykezelés lefolytatására, valamint megszüntetésére. (Dr. Veszt. 1964. máj. 8-i 36. sz.)

Az államjogi, államigazgatási törvényhozás igen jelentős eredményének kell tekinteni azokat a jogszabályokat, amelyek a tanácsokról szóló törvények módosításával és kiegészítésével foglalkoznak és a tanácsok munkájával kapcsolatosak. (Dr. Veszt. 1964. jún. 16-i 47. sz.) Ezek egyike a *szocialista demokrácia továbbfejlesztéséről és a népi tanácsok munkájának megjavításáról szóló közös* — a Bolgár KP. Központi Vezetősége és a Minisztertanács — határozat (19. sz.). A közös határozat, elismerve az 1959-ben végrehajtott átszervezés eredményeit az állami és népgazdasági vezetés területén, megállapítja, hogy a népi tanácsok jelenlegi felépítése és struktúrája nem felel meg az új népgazdasági vezetés követelményeinek. A határozat részletesen felsorolja azokat a hiányosságokat, hátrányokat, amelyeket feltétlenül meg kell szüntetni. E téren bizonyos javulást hozott az 1963. május 8—9-i központi vezetőségi plénum határozatainak megvalósítása, de még mindig vannak megoldatlan kérdések. Legfontosabb ezek közül — a tanácsi vállalatok nagyfokú bürokratizmusa, az óriási vezető apparátus. Javítani kell a pártirányítás helyi munkáját is. Ennek érdekében a határozat konkrét intézkedéseket ír elő a szocialista demokrácia kiszélesítése és a dolgozók mind aktívabb bekapcsolása érdekében —

a tanácsülések munkarendje, az állandó bizottságok szerepe, munkája stb. —, a tanácsok szerepének fokozása, a végrehajtóbizottságok munkastílusának és módszereinek megjavítása érdekében — a különböző szintű tanácsok hatáskörre, konkrét feladataik stb. —, a tanácsok mellett önelszámoló gazdasági szervezetek létrehozása érdekében — közlekedési, szolgáltató, útfenntartó stb. vállalatok gazdaságilag ösztönző bérezéssel stb. —, a tanácsok struktúrájának és státusainak jobb megszervezése érdekében — általában csökkenteni a tanácsi apparátus létszámát, a munkaerők jobb kihasználása mellett társadalmi erők bevonásával —, valamint a népi tanácsok pártvezetésének megjavítása érdekében. (Dr. Veszt. 1964. jún. 2-i 43. sz.)

Az államigazgatási és gazdasági szervek munkájának megjavítása érdekében és az ellenőrzés hatékonyságának fokozására új törvényt fogadtak el a *párt- és állami ellenőrzésről.* Ezzel hatályon kívül helyezték az állami ellenőrzésről szóló korábbi törvényt, amely a Bolgár Népköztársaság hivatalos lapjának 1960. dec. 23-i 103. számában jelent meg. A törvény létrehozza a Bolgár Kommunista Párt Központi Vezetősége és a Minisztertanács közös szerveként, azok nevében működő párt- és állami ellenőrzési bizottságot. E bizottság arra hivatott, hogy a dolgozók széles tömegeinek bevonásával az átfogó és állandó ellenőrzés szerve legyen mind az igazgatási, mind pedig a gazdasági szervek és szervezetek felé. Az ellenőrzési bizottság hatásköre büntetések alkalmazására is kiterjed. Az alkalmazható büntető intézkedések a következők: figyelmeztetés, megrovás, szigorú megrovás, alacsonyabb fizetéssel járó munkakörbe helyezés, alacsonyabb bérrel járó munkakörbe helyezés a vállalaton belül vagy más vállalathoz, és végül az elbocsátás. A büntetéseket az ellenőrzési bizottság, vagy ennek megyei inspekciói alkalmazzák. A bizottság határozatai véglegesek és fellebbezéssel nem támadhatók meg, míg az inspekciók határozatai ellen az ellenőrzési bizottsághoz panasszal lehet élni. A törvény részletes szabályokat tartalmaz az ellenőrzési bizottság feladataira, a büntető intézkedések alkalmazásának feltételeire, a fellebbezés elbírálására vonatkozóan, valamint az ellenőrzési bizottságnak büntető- és társadalmi bírósági eljárás kezdeményezésére vonatkozó jogaival kapcsolatban. (Dr. Veszt. 1964. jún. 16-i 47. sz.)

Az állam belső igazgatásával kapcsolatban a fentieken kívül meg kell említeni még a Minisztertanács 23. sz. határozatát, amely a *munkajogi viták elbírálásáról* szóló szabályzat módosítását és kiegészítését tartalmazza 23 paragrafus terjedelemben, s mellékletben szószerint közli a határozattal érintett régi törvényhelyeket is. (Dr. Veszt. 1964. jún. 26-i 50. sz.)

A fentieken kívül csupán megemlítjük, hogy a Bolgár Népköztársaság *nemzetközi kapcsolatait* az 1964. első félévében olyan új szerződések gyarapítják, mint a Csehszlovák Szocialista Köztársasággal kötött kereskedelmi- és tengerhajózási szerződés (Dr. Veszt. 1964. febr. 7-i 11. sz.), az Európai Külkereskedelmi Döntőbizottságról szóló genfi Egyezmény ratifikálása (Dr. Veszt. 1964. márc. 20-i 23. sz.), a bolgár—brazil kereskedelmi és tengerhajózási, valamint a gazdasági együttműködésről szóló egyezményhez aláírt kiegészítő jegyzőkönyv ratifikálása (Dr. Veszt. 1964. márc. 20-i 23. sz.), a Szíriai Arab Köztársasággal kötött kulturális egyezmény (Dr. Veszt. 1964. máj. 5-i 35. sz.), a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársasággal kötött konzuli egyezmény (Dr. Veszt. 1964. máj. 15-i 38. sz.), valamint a Mongol Népköztársasággal kötött konzuli egyezmény. (Dr. Veszt. 1964. máj. 26-i 41. sz.).

H. A.

JOGIRODALOM

*Szabady Egon (szerk.): Bevezetés a demográfiába**

A tudományegyetem állam- és jogtudományi karai, valamint a MTA Állam- és Jogtudományi Intézete 1960 decemberében vitaülést rendeztek „A magyar állam- és jogtudomány és a társadalmi gyakorlat" címmel. A vitaanyag hangsúlyozza az állami és a jogi jelenségek konkrét vizsgálatának fontosságát. Ez alatt olyan társadalmi jelenségek bizonyos mélységű elemzését érti, „amelyek az állami-jogi szabályozás és befolyásolás tárgyát képezik", de utal arra is, „hogy ennek a szabályozásnak és befolyásolásnak mikéntjét meg lehessen határozni, széles értelemben ismerni kell ezeket a jelenségeket, mégpedig konkrét valóságukban és mozgásukban kell megismerni azokat."[1]

Ezekre az intenciókra gondoltunk a „Bevezetés a demográfiába" c. könyv lapozgatása közben, mert azokat a jelenségeket, amelyekre a tézisek utalnak, más tudományok is tanulmányozzák, amelyek eredményére az állam- és jogtudományok támaszkodhatnak. Ezek közé a tudományok közé tartozik a demográfia is. A népesség különböző jelenségeinek és a népesedési folyamatoknak az állam- és jogtudományokkal, valamint a jogalkotással való szoros kapcsolatával hazai irodalmunkban is többször foglalkoztak már. *Theisz Ede* pl. ebben a folyóiratban két megjelent tanulmányában a népesedés és a jogalkotás közötti összefüggés kérdéseit tanulmányozta és ennek az összefüggésnek két típusát különböztette meg: „Egyrészt a két folyamat között a kölcsönhatás lehet olyan természetű, hogy nehezen dönthető el, hogy melyik gyakorol nagyobb hatást a másikra. Ilyen kapcsolat áll

* Írták: Acsády Gy., Barsy Gy., Bene L., Bojarszkij A. Ja., Klinger A., Marton Z., Melly J., Miltényi K., Szabady E., Szmulevics B. Ja., Tamásy J., Theiss E., Varga I., Vukovich Gy. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1964. 610 old.

[1] A magyar állam- és jogtudományok és a társadalmi gyakorlat. Állam- és Jogtudomány 1964. 1. sz. 6. p.

[2] 1955. 1. sz.

fenn sokszor a népesedés és az államjogi, valamint az államigazgatási jogalkotás között. Ilyenkor a jogalkotás nem irányul közvetlenül a népesedési folyamat szabályozására. Az összefüggés másik típusánál a jogalkotás célja részben vagy egészben a népesedés számszerű befolyásolása. Amennyiben ez a célkitűzés megvalósul, úgy a jogrendszer oldaláról indul ki, legalább egyideig az erősebb befolyásolás, bár a népesedési folyamat visszahatása itt is megvan. Ilyen jellegű hatást gyakorolnak a népesedésre egyrészt a családjogi, másrészt még közvetlenebbül a családvédelmi és társadalombiztosítási jogszabályok." (4. oldal.).

Mivel a népesség és a népesedés alanya és egyben tárgya is a jogi szabályozásnak, a demográfia jelentőségét és szerepét az állam- és jogtudományok számára az adja meg, hogy módszereivel — megközelítő pontossággal — le tudja mérni a népesség összetételében és a népmozgalomban létrejött változások okait, illetőleg a jogi szabályozás hatásait.

A „Bevezetés a demográfiába" c. könyv foglalkozik a demográfia rendkívül szerteágazó területeinek vizsgálati, elemzési módszereivel, tartalmazza a hazai és a nemzetközi gyakorlatban alkalmazott eljárásokat és azoknak a fontosabb összefüggéseknek és törvényszerűségeknek ismertetését és értékelését, amelyek segítségével megállapítottak. „A szerkesztés alapelve az volt, hogy a könyv a megszabott keretek között elsősorban a gyakorlati szempontoknak megfelelő ismereteket és módszereket nyújtsa", olvashatjuk az Előszóban.

A több mint 50 íves könyv tartalma nyolc részre (ezen belül 34 fejezetre) oszlik.

A *Bevezetés* (1. rész) a fogalmak meghatározásával, a demográfia kialakulásával, majd a demográfia fogalmának, tárgyának és módszerének meghatározásával foglalkozik, végül ismerteti a demográfiai tudomány ágait és tárgyköreit. A szerző a demográfia fogalmát, — miután ismertette több neves külföldi kutató meghatározását — a következőkben jelölte meg: „A demográfia az a történetileg kialakult tudomány, amely sajátos módszerekkel vizsgálja a népesség számát, összetételét, területi elhelyezkedését és állapotát, ezek változásait és tényezőit, valamint a népesség és a népesedés jelenségeihez fűződő társadalmi-gazdasági kölcsönhatást és a következményeket, feltárja a népesség megújulásának, a népesedés jelenségeinek törvényszerűségeit, s mindezen ismereteket a társadalmi-gazdasági fejlődés szolgálatába állítja." (19. p.) Majd utal arra, hogy „A demográfiában — mint azt történeti kialakulásával kapcsolatban is láttuk — már kezdetben is három többé-kevésbé elkülöníthető tudományág kibontakozása figyelhető meg: 1. a népesség számbavételének és a rávonatkozó kvantitatív ismereteknek ágazata, a ma népesedésstatisztikának is nevezett tárgykör, 2. a népesedéselmélet, 3. a népesedéspolitika." (20. p.)

A demográfia, több évszázados művelése következtében, később még más tudományágra, tudományos tárgykörre oszlott, amelyeket a szerző vázlatosan ismertet.

A *2. rész* (a könyv terjedelmének csaknem 25%-a), *a népesség állapotát és a vizsgálati módszereket* tárgyalja. Áttekintést ad a világ és Magyarország népességfejlődéséről, majd a település-demográfiának, a vándorlás alakulásának és a lakásdemográfiának a tárgyalásával főleg az államigazgatással foglalkozók számára nyújt hasznos ismereteket. Egyik fejezete, amelyben a népesség gazdasági-társadalmi összetételét ismertetik és elemzik, főleg azért jelentős, mert egy olyan folyamatra hívja fel a figyelmet, amely gazdasági-társadalmi fejlődésünknek nemcsak kísérő jelensége, hanem egyenes következménye. Ennek a fejlődésnek a hatása a népességre nagyon sokféleképpen megmutatkozhat (egészségügyi állapot, iskolázottság stb.), de a legjellemzőbben mégis a népesség társadalmi, illetőleg foglalkozás szerinti összetételében jut kifejezésre. E fejezet lehetővé teszi a folyamat hazai fejlődésének megfigyelését és nemzetközi összehasonlítását, mert foglalkozik a gazdasági aktivitással és mérésével, a kereső népesség foglalkozási, társadalmi osztályok szerinti megosztásával stb.

A *3. rész a házasság és család vizsgálatával* foglalkozik. Elemzi a házasságkötési mozgalom alakulását és a házasságok stabilitását, ismerteti az egyre nagyobbmérvű újraházasodási folyamatot, majd tárgyalja a válások hazai és nemzetközi számszerű alakulását és — egy 1957-es reprezentatív adatgyűjtés alapján — a válások okait. A család és a háztartások beható vizsgálata a demográfiának viszonylag új ága, amelyet a nagyobb előrelátásra való törekvés igénye hozott létre és fejleszt tovább egyre több vonatkozásban. A lakásépítéseknél a lakások száma és nagysága, a tartós fogyasztási cikkek termelése, egészségügyi, kulturális stb. intézmények száma, méretei függvényei a családok, illetőleg a háztartások számának, nagyságának, de még összetételének is. Így természetesnek kell tekintenünk, hogy a demográfiai vizsgálatok már nemcsak az egyén egyes tulajdonságait elemzik, hanem egyre nagyobb mértékben fordulnak a legkisebb emberi közösség felé, nemcsak jelenlegi helyzetét vizsgálva, hanem jövőbeni alakulására ható tényezőket is kutatva. Az eddigi eredmények helyes összefoglalását adja ez a fejezet.

A *születés és termékenység vizsgálata* a tárgya a *4. résznek*. Bár, a termékenység mérésére vonatkozóan már több tanulmány jelent meg magyar nyelven is, ennek a sokoldalú és bonyolult problémának összefüggő ismertetésére ebben a kötetben került először sor. Az utolsó fejezet a születésszabályozással és a családtervezéssel foglalkozik, ismertetve e két folyamat módjait, típusait, elterjedésüket, társadalmi rétegenkénti differenciáltságukat. A termékenységmérés módszereinek finomodását, a születésszabályozás és családtervezés megfigyelési és elemzési módszereinek kialakulását a demográfia általános fejlődése tette szükségessé, illetve lehetővé. Ugyanis amilyen mértékben javultak a demográfia módszerei, amilyen mértékben le tudta mérni a népesedésre ható tényezők hatását és jelentőségét, úgy specializálódhattak a népesedés alakulását befolyásolni kívánó intézkedések. Annak következtében, hogy az államok egyre nagyobb mértékben kívánták befolyásolni a népmozgalmat, szükséges az e folyamatra ható tényezők egyre

kiterjedtebb, sokoldalúbb vizsgálata. Ez az igény hozta létre, illetve fejlesztette ki azokat a módszereket amelyekkel a magyar irodalomban is már több tanulmány foglalkozott, de átfogó ismertetésük és értékelésük, a módszerek és eredmények ismertetése csak most történt meg.

A demográfiának talán legkidolgozottabb fejezetével — *a halálozás számbavételével és elemzésével* — az *5. rész* foglalkozik.

A *6. rész* tárgya *a vándorlás.* Amikor az igen nagyméretű belső vándorlással foglalkozik, a szerző megállapítja azokat a fontosabb tényezőket is, amelyek a vándorlásnak nemcsak mértékét, hanem irányát és a vándorlók összetételét is meghatározták, és utal azokra a szabályszerűségekre, amelyek a vándormozgalomban fellelhetők. A nemzetközi vándormozgalommal foglalkozó rész utal annak hatásaira is, majd megállapítja, hogy a vándorlásnak elsősorban gazdasági okai vannak, de a „nemzetközi vándorlásnak ha nem is okozója, mégis alakulásainak egyik fontos tényezője a jogi szabályozás." (454. p.).

A *népesedés mértékére ható különféle tényezők* erejének és egymásnak ellentmondó irányának együttes hatása a népesség reprodukciójában, újratermelésében jut összefoglalóan kifejezésre. A demográfiának ezzel a jelentős kérdésével a *7. rész* foglalkozik. A világ népességének gyors ütemű szaporodása és az ennek következtében előálló helyzetre való felkészülés lehetőségének megteremtése érdekében alakult ki a demográfiának a népesség előrebecslésével foglalkozó része, amelynek főleg módszerbeli részeit (matematikai, demográfiai, alkotóelemi stb.) tárgyalja a harmadik fejezet.

A *8. rész* a *demográfia történetéről, a népesedéspolitikáról és a népesedésstatisztikáról* ad áttekintést. Röviden összefoglalja a demográfia történetét, a népesedéselméleteket, 13 oldalon a népesedéspolitikát, a harmadik fejezetben pedig a demográfia forrásait és a népesedésstatisztikát.

Úgy gondolom, hogy a kötetben szereplő tárgyköröknek ebből a rövid ismertetéséből is kitűnik a tartalmi sokrétűség, és a teljességre való törekvés, ami a mű egyik legfőbb érdeme. Az egyes részek és fejezetek terjedelmét általában a témának a demográfiában elfoglalt súlya, jelentősége szabta meg.

Az egyes részek szerkezeti felépítése, gondolatmenete kb. azonos. A vizsgálat szempontjainak, demográfiai és gazdasági jelentőségének ismertetése után az egyes fogalmak magyarázata következik és a tárgyalt jelenség kapcsolatbahozása más jelenségekkel, majd megismertetnek a szerzők a mutatószámok számításával és alkalmazásával. Ez után nemzetközi és magyar adatok ismertetése következik, a jelenségre ható okok fogalmi és adatszerű ismertetésével. Ezt kiegészíti a speciális kérdések, sajátos problémák ismertetése. Tartalmilag pedig az egyes specialisták összefoglalják a vizsgált jelenségre vonatkozó ismeretanyagot, vagyis utalnak a jelenségre vonatkozó elvi megállapítások, mutatószámok és vizsgálati módszerek történeti változására és ennek okaira, majd a jelenleg követett hazai és nemzetközi gyakorlatra. Ennek során sok új gondolatot is vetnek fel, vagy egy-egy gondolatnak, jelenségnek, törvényszerűségnek, mutatószámnak újszerű megvilágítását adják.

Ez az áttekinthető szerkezet az anyagban való tájékozódást könnyíti meg, a nemzetközi gyakorlat, a külföldön használatos vagy az egyes nemzetközi szervezetek ajánlásaiban szereplő meghatározások, vagy módszerek ismertetése pedig a nemzetközi gyakorlat megismerését és az egyes külföldi kiadványok adatainak reális értékelését teszi lehetővé. Nagy segítséget ad az olvasónak a könyvnek az a rendszere, hogy utal az egyes adatok és csoportosítások felhasználási lehetőségeire, a belőlük levonható következtetésekre és a változások, különbségek miértjére.

A szerkesztő igen nehéz feladatot oldott meg, amikor ezt a sokrétű anyagot logikus sorrendbe rendezve, áttekinthető formában adta a demográfiai kérdések iránt érdeklődő, különböző előképzettségű olvasók kezébe. Úgy gondolom, helyesen járt el, akkor, amikor nem a „különböző szerzők sajátos, egyéni stílusát és kifejezésmódját" igyekezett egységesíteni, hanem a különböző részek felépítésének, belső logikájának egységes, áttekinthető rendszerét kívánta kialakítani, de úgy, hogy az egyéni kifejezésmód mellett hagyta érvényesülni az egyéni látásmódot is.

A szöveges részt több mint 200 tábla és 50-nél több ábra egészíti ki. Nagymértékben megkönnyíti és elősegíti a részenként összeállított részletes magyar és nemzetközi bibliográfia azok munkáját, akik az egyes kérdésekkel behatóbban kívánnak foglalkozni. A könyvben való eligazodást részletes tartalomjegyzék és tárgymutató könnyíti meg.

Miután foglalkoztunk azzal, ami a könyvben benne van, pár szót arról is, ami *hiányzik,* de véleményünk szerint szükséges része volna egy átfogó demográfiai munkának:

a) A társadalmi tömegjelenségek és folyamatok jellegének és vizsgálatuk általános sémájának ismertetése lehetővé tette volna a demográfia jelentőségének szélesebbkörű tárgyalását. Hasznos lett volna a felismert demográfiai törvényszerűség szerepének, felhasználási lehetőségeinek és korlátainak megismertetése. A különböző társadalomtudományokban az okság fogalmának meghatározása igen nagy jelentőségű, mert nemcsak a kutatás irányát segíti meghatározni, hanem jórészt határait is. Ennek a kérdésnek a tárgyalása itt is megkönnyítette volna a demográfia törekvéseinek, eredményeinek és módszereinek megértését, értékelését.

b) Ahhoz, hogy egy tudományág célját, feladatát, szerepét, jelentőségét megértsük, hasznos, ha megismerjük a többi tudományághoz való viszonyát, az egyes tudományágakkal való összefüggését. A demográfia esetében ez hangsúlyozottan fontos lenne, mert tárgyköre a természet- és társadalomtudományokhoz kapcsolódik, feladatai pedig a különféle tudományágaknak és a gyakorlati élet különböző területei számára jelentenek állandó munkát. Ezeknek a kapcsolatoknak az áttekintését a demográfia céltudatos továbbfejlesztése is sürgeti.

c) Bár a 20. oldalon a demográfia egyik tudományágának tekinti a szerző a népesedéspolitikát, ezt a részt a továbbiakban csak nagyon röviden és eléggé általánosságokban mozgva tárgyalja a

könyv. Ez sokkal nagyobb figyelmet érdemelne, mert éppen ez az a terület, amelyik a demográfia által feltárt összefüggéseket és törvényszerűségeket tudatosan kívánja alkalmazni a népesség összetételének vagy a népesedési folyamatoknak a befolyásolására.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a szerkesztő és a szerzők nagy és feltétlenül hasznos munkát végeztek ennek a nagyon gazdag tartalmú könyvnek a megírásával, mert ezzel nagymértékben hozzájárultak a demográfiai módszerek fejlesztéséhez, és e módszerek és eredmények felhasználásának elterjesztéséhez.

Hoóz István

Új könyvek

Újlaki László: Döntőbizottsági szervezet és eljárás. Bp. Kögazd. Kiadó, 1964. 570 p.

Questions of international law. [Ed.] Hungarian Branch of the International Law Association. Bp. 1964. 204 p.

Nyáry László: Színházi útmutató. Színházak, színházjellegű intézmények igazgatása, művészek jogai és kötelességei, színházak és művelődési otthonok együttműködése, színházgazdasági tanulmányok. Bp. Révai ny. 1964. 280 p.

Az ifjúság jogait és kötelességeit tartalmazó szabályok gyűjteménye. Összeáll. Somló Klára. Közzéteszi a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség. Budapesti Bizottsága. Bp. 1964. 79 p.

Magyarországi vállalatok védjegyeinek jegyzéke, melyek hazai oltalmat élveznek. Közzéteszi az Országos Találmányi Hivatal. 2. [Lezárva:] 1963. jan. 2. Bp. 1964. 115—300. p.

Külföldi szabadalmi és védjegyjog. Szerk. Vida Sándor. Kézirat gyanánt. Bp. [Soksz.] 1964. 489 p. /Mérnöki Továbbképző Intézet előadássorozatából 427./

Locke, John: Értekezés az emberi értelemről. [Essay concerning human understanding.] Ford. Dienes Valéria. 1—2 köt. Bp. Akad. Kiadó, 1964. 400, 571 p. /Magyar Tudományos Akadémia. Filozófiai Írók Tára. U. F. 26—27./

Ságvári Ágnes: Tömegmozgalmak és politikai küzdelmek Budapesten. 1945—1947. [Bp.] Kossuth Kiadó, 1964. 327 p.

Államjog

Havránek, Jan: Boj za všeobecné, přimé a rovné hlasovací právo roku 1893. [Harc az általános, közvetlen és egyenlő választójogért 1893-ban.] Praha, Nakl. Československé akad. věd. 1964. 87 p. /Rozpravy československé akademie věd. Řada společenských věd. Ročnik 74. Sešit 2./ ÁJI. 21.166

A Csehszlovák Tudományos Akadémia által közzétett sorozatban megjelent mű a prágai szocialisták által 1893-ban kezdeményezett mozgalom történetét mutatja be gazdag belföldi és külföldi könyv- és levéltári anyag alapján.

Documents on European government. [Az európai kormányzatok dokumentumai.] Ed. Steven Muller. New-York—London, Macmillan, [1963.] IX. 266 p. OK. 379 129

A dokumentumgyűjtemény a francia, nyugatnémet és a szovjet alkotmányok vonatkozó szakaszainak idézésével ismerteti az illető országok törvényhozását, végrehajtó szerveit, igazságszolgáltatását, közli továbbá a fenti három ország és Anglia legfontosabb politikai pártjainak programját és alapszabályát, végül bemutatja ezeknek az országoknak választási rendszerét.

Nikl, Miroslav: Studie státně monopolním kapitalismu. Státní dluch Velké Británie. [Tanulmányok a monopolkapitalista államról.] Praha, Nakl. Československé akad. 1964. 86 p. /Rozpravy Československé akademie věd. Řada společenských věd. Ročnik 74. Sešit 4./ ÁJI. 21 165

A Csehszlovák Tudományos Akadémia kiadványsorozatában megjelent munka Nagy-Británnia példáján keresztül mutatja be a monopolkapitalista állam legfontosabb időszerű kérdéseit.

Államigazgatási jog

Alekszeev, T.: Szpravočsnik po zsiliscsnomu zakonodatelsztvu dlja profaktive. [A lakásügyi törvényhozás kézikönyve a szakszervezeti aktivisták számára.] Moszkva, Izd. VCSZPSZ Profizdat, 1963. 310 p. ÁJI. 21.223

A legfontosabb gyakorlati kérdéseket a tételesjogi szabályok alapján összefoglaló munka, részletes tárgymutatóval.

Hospodářský zákoník. [A gazdasági törvény] Zpracoval: *Capek*, Karel.
Praha, Orbis 1964. 351 p. ÁJI. 21.216

Az állami vállalatok gazdasági tevékenységét rendező jogszabály (1964. jún. 17-i 109 Sb. sz. törvény) szövegét közli rövid magyarázatokkal. A munka kezelését betűsoros tárgymutató könnyíti meg.

Der Verwaltungsbeamte im Examen. Hrsg. Walter *Schmidt* — Kurt *Suplie* — Kurt *Schober*. 3. Aufl. [Az államigazgatási hivatalnok a vizsgán.] Herford, Maximilian Verl. 1963. 713 p. ÁJI. 21 224

A kérdés-feleletek formájában feldolgozott lexikális mű a legfontosabb jogi (államigazgatási jog stb.) és gazdasági (népgazdasági fogalmak, községek gazdasági igazgatása stb.) fogalmakról, végül a leggyakoribb szakigazgatási ágak (munkajog, belső rendészeti jog, szociális igazgatás, építésügyi igazgatás stb.) területéről foglalja össze a szükséges ismereteket.

Polgári jog

Trybulski, Zbigniew: Bibliografia prawa i postepowania cywilnego. [Polgári jogi és polgári eljárásjogi bibliográfia.] Prawo i postepowanie cywilne obrotu nieuspolecznienego prawo rodzinne varia. 1945—1960. Literatura-orzecznictwo. Warszawa. Wyd. Prawnicze, 1962. XXXII. 695 p. OK. 379.078

Az 1945—1960 között megjelent lengyel polgári jogi és polgári el-

járásjogi, valamint családjogi jogszabályok és irodalom bibliográfiája.

Carbonnier, Jean: Théorie des obligations. [A kötelmek elmélete.] Páris, Presses Universitatires de France, 1963. VIII, 572 p. /„Thémis" manuels juridiques economques et politiques;/ ÁJI. 21.225

Az ismert sorozat új kötete a bevezető részekben a vagyonjog általános kérdéseiből kiindulva meghatározza a kötelem fogalmát. A munka első része általában a szerződésekről (jogügyletekről) szól, a második része a szerződésnélküli felelősséget, a harmadik része pedig a kötelmek általános rendszerét tárgyalja.

Kruse, Fr[edrik] Vinding: A Nordic Draft Code. A Draft Code for Finland, Denmark, Iceland, Norway and Sweden. Transl. by Else Giersing. [Kódextervezet az észak-európai államok részére.] Copenhagen, Munksgaard. 1963. XX, 412 p. [Bibliogr. passim.] OK. 379.080

Magánjogi kódex-tervezet a finn, dán, izland, norvég és svéd jogrendszerek számára, amely az észak-európai államok polgári jogának — már történetileg megalapozott — egységesítését készíti elő. A tervezet első kiadása 1948-ban jelent meg, a javaslat megvalósításával kapcsolatos tárgyalások folynak.

Kummer, Heinz: Die Haftpflicht bei Gefälligkeitsfahrten im Motorfahrzeug. Nach französischen, deutschen u. schweizerischen Recht. [Felelősség a szívességi gépjárműhasználat eseteiben.] Winterthur, Keller, 1963. XI, 59, [2] p. [Bibliogr. VII—IX. p.] OK. 392.573

A tanulmány a francia, a német és a svájci jog alapján vizsgálja a szívességi gépjárműhasználat tételesjogi szabályait és e szabályok gyakorlati alkalmazásával kapcsolatban felmerült kérdéseket.

Polgári eljárásjog

Základné predpisy občianskeho procesného práva. [Polgári eljárásjogi jogszabályok.] Bratislava, Vyd. Osveta, 1964. 494, [3] p. OK. 381.136

A jogszabálygyűjtemény az 1963. évi csehszlovák polgári eljárásjogi törvényt és a törvénykezési szervezetre vonatkozó jogszabályokat, ezenkívül a nemzetközi magánjogi eljárás szabályait tartalmazza.

Büntetőjog

Beccaria, Cesare: Dei delitti e delle pene. [A bűnről és a büntetésről.] Milano, Rizzoli Edit. é. n. 95 p. /Biblioteca Universale Rizzoli 123./ ÁJI. 21.217

A klasszikus mű legújabb zsebkiadása, rövid magyarázatokkal.

[Hans Josef] *Globke.* Der Burokrat des Todes. Bureaucrat of death. Bureaucrate de la mort. [Globke a halál bürokratája.] [Közzéteszi az] Ausschuss dür Deutsche Einheit H. é. ny. n. 264 p. ÁJI. 137

Globke-nek az NSZK volt belügyminiszterének 2. világháború előtti és a háború alatti tevékenységét bemutató dokumentumgyűjtemény.

Büntető eljárásjog

Strafprozessordnung. vom 2. Oktober 1952 in der Fassung des „Gesetzes vom 17. April 1963 zur Änderung und Ergenzung strafrechtlicher und verfahrensrechtlicher Bestimmungen" und weitere gesetzliche Bestimmungen. Hrsg. von Ministerium der Justiz. [Büntető eljárás. Az 1952. okt. 2-i büntetőeljárási törvénykönyv az összes módosító törvények szövegével.] Berlin, Staatsverlag der DDR. 1964. 428 p. ÁJI. 21 212

A hatályos büntetőeljárási törvénykönyv szövegének zsebalakú kiadása. A munka kezelését igen praktikus és bő tárgymutató könnyíti meg.

Nemzetközi jog

Sowjetunion und Völkerrecht 1917 bis 1962. [A Szovjetunió és a nemzetközi jog 1917 és 1962 között.] Eine bibliographische Dokumentation. Hrsg. Boris Meissner. Köln, Wissenschaft u. Politik, 1963. 622 p. /Dokumente zum Ostrecht 4./ OK. 392.391/Z

A nemzetközi jog szovjet elméletét ellenséges beállításban bemutató bevezető rész után két időszakra bontva (az 1917—1957 között, majd 1958—1962 között az orosz nyelven megjelent nemzetközi jogi vonatkozású irodalmat, párhuzamosan orosz és német nyelven tárgyi rendezésben tárgyalja.

Umbricht, Robert P.: Die immanenten Schranken der Rechtswahl im internationalen Schuldvertragsrecht. [A jogválasztás immanens korlátai a nemzetközi kötelmi jogban.] Zürich, Polygraphischer Verl. 1963. 150 p. /Züricher Studien zum Internationalen Recht 36./ [Bibliogr. passim.] OK. 392.292

A tanulmányban a szerző a nemzetközi szerződések megkötésekor felmerülő és a több jogrendszer eltérő szabályozásából adódó problémákat tárgyalja.

Degan, V. D.: L'interprétation des accords en droit international. [Az egyezmények értelmezése a nemzetközi jogban.] La Hye, Nijhoff, 1963. II, 176 p. [Bibliogr. 165—170. p.] OK. 379.072

A mű első része a nemzetközi jog forrásainak osztályozási problémáit és a jogszabályok értelmezésére hivatott szervek elvi kérdéseit tárgyalja. A további fejezetekben a jogszabályértelmezés módszereivel és fajaival és a konkrét értelmezés problémáival foglalkozik.

E lapszám (XIX. évfolyam 12.) szerzői: *Dr. Benedek Károly* igazságügyminisztériumi főosztályvezetőhelyettes. — *Dr. Kislégi-Nagy Dénes* ny. egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Schelnitz György* igazságügyminisztériumi főelőadó. — *Dr. Zlinszky János* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Horváth Tibor* Az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének osztályvezetője. — *Dr. Erdész László* katonai főügyészségi ügyész. — *Dr. Hoóz István* egyetemi adjunktus (Pécs.)

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 64.6860 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422